TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XVII

ANKARA 1969 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

ON YEDİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLAYANLAR

Te'lif :

Emek. Alb. Cihat AKÇAKAYALIOĞLU, Prof. Necati AKDER, Abdullah AKER, Prof. Kenan AKYÜZ, Öğr. Yzb. Sırrı ALTIPARMAK, Doç. Dr. Orhan ASLANOĞLU, Doç. Dr. Hüseyin ATAY, Özal AYSAL, Cezmi BAŞAR, Prof. Dr. Bekir Sıtkı BAYKAL, Prof. Dr. Avni Refik BEKMAN, Nezihi BİLGE, A. DİLÂÇAR, Emek. Amiral Vehbi Ziya DÜMER, Korg. Cemal ENGİNSOY, Refik EPİKMAN, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Enver ESENKOVA, Prof. Dr. Semavi EYİCE, M. Ali GEDİK, Beşir GÖĞÜŞ, Dr. Rasih GÜVEN, Doç. Dr. Vedad İÇÖZ, Prof. Dr. Halil İNALCIK, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Remzi KARAMAN, Prof. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Prof. Mehmet KARASAN, Prof. Dr. Nusret KARASU, Prof. Dr. Safa KARATAY, Nusret KARCIOĞLU, Meliha KAVAK, Prof. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Yzb. Behiç KONAR, Nuri Refet KORUR, Ergin KORUR, Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, Veli Behçet KURDOĞLU, Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU, Alb. Raşit METEL, Afif OBAY, Emek. Gnl. Yahya OKÇU, Dr. Gültekin ORANSAY, Prof. Dr. Nimet ÖZGÜÇ, Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ, Nejat ÖZÖN, Cahit ÖZTELLİ, Aytaç ÖZTÜRK, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Harun RIZATEPE, Refik Ahmet SEVENGİL, Emek. Gnl. Selim SUN, Kemal Sahir SUNAR, Yük. Ziraat Müh. İsmail Baha SÜRELSAN, Yük. Müh. Hakkı SÜRÜCÜ, Nazım ŞANIVAR, Fevziye Abdullah TANSEL, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Prof. Dr. Şerafettin TURAN, Prof. Dr. Mümtaz TURHAN, Şevket TÜRKYILMAZ, Halil ULUÇ, Prof. Dr. Feridun Nafiz UZLUK, Aytekin ÜLGER, Müstecip ÜLKÜSAL, Yük. Müh. Cemalettin ÜNER, Doç. Dr. Turgut VARDAR, Prof. Dr. Fehmi YAVUZ.

Tercüme :

Fırat ARGEŞO, A. DİLÂÇAR, Prof. Dr. Hasan EREN, Enver ESENKOVA, Süreyya GÜNAY, Dr. Rasih GÜVEN, Ziya İSHAN, Aydemir NOYAN, Afif OBAY, Prof. Yaşar ÖNEN, Dr. Ergun ÖNEN, Dr. Vedad ÖRS, Burhan ÖZORAN, Cemil Ziya ŞANBEY, Rukiye TUMEN, Aydoğan TUNCER, Cevdet YALVAÇ.

İktibas :

Perihan ÇELEBİ.

MADDE SONLARINDAKİ YAZAR ADLARININ AÇIKLANMASI

N. A.	= Necati AKDER
A. A.	= Abdullah AKER
H. A.	= Hüseyin ATAY
B. S. B.	= Bekir Sıtkı BAYKAL
A. D.	= Agop DİLÂÇAR
V. D.	= Vehbi DÜMER
E. E.	= Enis ERDİK
H. E.	= Hasan EREN
S. E.	= Semavi EYİCE
V. İ.	= Vedat İÇÖZ
H. İ.	= Halil İNALCIK
R. İ.	= Reşat İZBIRAK
R. K.	= Remzi KARAMAN
K. K.	= Kâmil KARAMANOĞLU
M. K.	= Mehmet KARASAN
A. K.	= Abdullah KIZILIRMAK
Y. K.	= Yaşar KUTLUAY
H. M.	= Hasibe MAZIOĞLU
A. O.	= Afif OBAY
G. O.	= Gültekin ORANSAY
Y. Ö.	= Yaşar ÖNEN
T. Ö.	= Tahsin ÖZGÜÇ
İ. P.	= İsmet PARMAKSIZOĞLU
R. A. S.	= Refik Ahmet SEVENGİL
K. S. S.	= Kemal Sahir SUNAR
F. A. T.	= Fevziye Abdullah TANSEL
F. T.	= Fethî TEVETOĞLU
S. T.	= Sedat TOKGÖZ
M. T.	= Mümtaz TURHAN
T. V.	= Turgut VARDAR

F

FRANSIZ EKVATOR AFRİKASI (Fr. Afrique-Équatoriale française, kısaltması: A.-É. F), Afrika'da, 1910-1958 yılları arasında federasyon halinde birleştirilen Gabon, Orta Kongo, Oubangui-Chari ve Çad Fransız topraklarını içine alan eski genel idare. Başkenti Brazzaville (b. bk.) dir.

FRANSIZ FASI (Fr. Le Maroc français): Fransa, Fas ile 1767 de koruma ve ticaret mahkemelerine ait kaza hakkı antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşma 1863 te imzalanan Tanca antlaşmasiyle daha kesin bir şekil almıştı. Fransa buna dayanarak Fas'ta hâkimiyetini genişletmeye çalışmıştır. İtalya ile 1900 de, İspanya ve İngiltere ile 1904 te bu hususta antlaştıktan sonra, 1905 te Almanya'nın muhalefeti ile karşılaşmıştır. 1906 da toplanan Algeciras konferansı Fas'ı pratik bakımdan milletlerarası kontrol altına sokmuştur. Mareşal Lyautey 1907 de Ujda'yı, 1907-1908 de de Beni Snassen dağ çemberini işgal etmiştir. Fransızlar 1907 de Casablanca bölgesine girmiş, Mavlây Hâfiz millî duyguya dayanarak (1908-1912) kardeşini tahttan indirmiş, fakat kendi hasımlarına karşı Fransızlara dayanmak zorunda kalmıştır. 1911 de cereyan eden Agadir hâdisesinden sonra Fransa ile Almanya arasında bir antlaşma yapılmış ve Fransa Fas'ta serbest kalmıştır. Fransa Mavlay Hâfız'a bu himaye antlaşmasını zorla kabul ettirdikten sonra (30 mart 1912 tarihli Fas antlaşması) İspanya'ya bir kuzey bölgesi (Rif), bir de güney bölgesi (İfni ve Tarfaya) vermiştir (27 kasım 1912). I. Dünya Harbinde Lyautey, Fas'ın içini tutmuş ve bazı ayaklanmaları bastırmış ve Fransız idaresini sağlamlaştırmıştır. Lyautey 1923 sonlarından itibaren Fransız bölgesini sükûnete kavuşturmuş ve ülkenin malî, ziraî ve ekonomik gelişmesine çalışmıştır. Rif'te Abdülkerim İspanyol ordularını yenmiştir (1921), ancak 1926 da Fransızlarla İspanyollar karşısında mağlûp olmuştur. Yukarı Atlas Berberî'lerinin Fransızlara karşı direnmesi 1933-1934 e kadar sürmüştür. Lyautey (1912-1925, ilk genel vali) nin isteğine rağmen himaye usulü yerine doğrudan doğruya Fransız idaresi geçmiştir. Fas sultanının ancak dinî yetkisi kalmış ve sultanı Paris hükûmeti seçmiştir. 12 ağustos 1912 de tahttan çekilmek zorunda bırakılan Mavlay Hâfız'ın yerine kardeşi Mavlay Yusuf geçmiştir (1912-1927). Sömürge bölgesine büyük sermayeler yatırılmıştır. Geniş ölçüde yapılan bayındırlık işleri (limanlar, yollar, demir yolları, maden ocakları) ülkenin ekonomisine başka şekil vermiş ve şehirlerin hayatını ve zihniyetini değiştirmiştir.

1929 krizinin etkisi altında küçük orta sınıf muhalefet yapmağa başlamış, bir komünist partisi ortaya çıkmıştır. 1934 te bir Comité d'Action Marocaine (Fas hareket komitesi) himaye antlaşmasının tatbikini istemiştir. Bu komite 1937 de ikiye bölünmüştür. Allâl el-Fasî'nin liderliğinde İstiklâl partisi (1943) ve El-Wazzanî'nin liderliğinde Parti democratique de l'Indépendance (1946) doğmuştur. II. Dünya Harbinde yenilgiye uğrayan Fransa'nın Fas'taki durumu sarsılmıştır. İspanya Tanca'yı işgal etmiştir (1940-1945), partiler bağımsızlık istemişlerdir. Sultan V. Muhammed ibn Yusuf (1927-1961) Anfa'da Roosevelt ile görüşmüş (1943) ve 1944 te ilk defa olarak Fransız genel valisinin kararlarını reddetmişlerdir. Sultan, Tanca nutkunda (1947) ülkenin bağımsızlığını istemiştir. Fransa Fas'a enerjileriyle ün yapmış valiler (General Juin, 1947-1951 ve general Guillaume, 1951-1954) tayin etmiş, 20 ağustos 1953 te sultanı tahttan indirmiş ve yerine Muhammed ibn Arafa'yı tahta çıkarmıştır. Ayaklanmanın genelleşmesi üzerine V. Muhammed'i önce Korsika'ya, sonra da Madagaskar'a süren Fransa hükûmeti, ağustos 1955 te geri gelmesine izin vermiştir. Önce Fransa 3 mart 1956 da, sonra İspanya 7 nisan 1956 da Fas'ın bağımsızlığını tanımıştır. Fas temmuz 1956 da Birleşmiş Milletlere girmiştir. Ağustos 1957 de Fas krallık olmuştur. Mart 1961 de ölen V. Muhammed'in yerine oğlu II. Hasan tahta çıkmıştır.

FRANSIZ FELSEFESİ: Orta Çağda Fransa'da üniversitelerin kurulması, İslâm filozofları yolu ile Aristo felsefesinin bilinmesi ile birarada olmuştur. Paris Üniversitesinde okunan felsefe gibi, konuşulan dil, okuyan öğrenciler ve okutan üstatlar da millî olmaktan ziyade milletlerarası bir kimlik taşıyordu. Üniversitenin çevresine Latin Mahallesi (Quartier Latin) denmesi, herkesin Latince konuşmasından ileri geliyordu. Büyük skolastik üstatlarından ancak Abélard Fransızdır. Albertus Magnus Alman, Aquinaslı Thomas İtalyan, Duns Scott İrlandalı idi. Felsefe öğretimi Aristo'ya dayanıyordu. Bu üstatların felsefelerinin esası, Hıristiyan dogması ile Yunan felsefesini uzlaştırmaktı (bk. FELSEFE).

Rönesans, Fransa'da İtalyan etkisi ile başlamıştır. 1530 da kurulan Collège de France'ta İtalyan üstatlar ders veriyordu. İlimlerde yeni buluşlar felsefe düşüncesini etkiliyor, skolastik ile Aristo'ya karşı, yeni ilmin ve aklın otoritesi kabul ediliyordu. Rabelais ile Montaigne skolastik eğitimin başlıca tenkitçileri ve rasyonalizmin savunucuları olmuşlardır.

XVII. yüzyıl rasyonalizmi F. F. nin bugüne kadar süregelen bir temel özelliğini teşkil etmiştir. Descartes'ın getirdiği felsefe inkılâbı ile rasyonalizm en yüksek noktasına ulaşmıştır. Felsefede akıldan başka otorite tanımamak, her şeyi aklın kıstasına vurmak, apaçık bilinmeyen hiçbir şeyi gerçek olarak kabul etmemek, bütün davranışlarda, «dünyada en iyi paylaşılmış şey olan sağduyu» dan ayrılmamak, karteziyen felsefenin temel ilkeleridir. Gerçek F. F., gerçek Yeni Çağ felsefesi gibi Descartes'la başlar. *Discours de la méthode* ilk defa bir millî dilde (Fransızca) yazılmış bir felsefe eseridir. Bu geleneği, sonraki yüzyıllarda başka diller filozofları da takip etmiştir. XVII. yüzyıl bu bakımdan da bir devrim çağı olmuştur.

XVIII. yüzyıl felsefesi, pozitif ilimlerin etkisi altında, ihtilâl öncesi ve ihtilâl süresince hâkim olan siyasî buhranın etkisi altında, daha çok tenkitçi, maddeci, ihtilâlci bir felsefe olmuştur. Voltaire, Montesquieu, Rousseau gibi, Dide-

rot ve d'Alembert de ihtilâlin hazırlayıcısı olmuşlardır. *Encyclopédie* bütün insan bilgilerini ve çağın fikirlerini bir arada toplamıştır. Böylece, «*aydınlık*» veya «*ışıklar*» felsefesi (Fr. la philosophie des lumières; Alm. Aufklärungsphilosophie), yeni rasyonalizmin en mükemmel ifadesi olmuştur.

XIX. yüzyılda, ihtilâl ile son bulan tenkitçi ve inkârcı rasyonalizme karsı, ilkin, toplumun bircik mümkün temelini Hıristiyanlıkta gören bir felsefe geleneği (De Maistre, Bonal; Lamennais); sonra toplumu yeniden düzenlemek isteyen filozoflar geleneği ortaya çıkmıştır (Fourier, Saint-Simon, Auguste Comte). 1848 felsefede de yeni bir yönelme yaratıyor: Taine, Condillac felsefesini yeniden canlandırıyor Renouvier ve Cournot'da Kant'ın etkileri görülüyor. Claude Bernard, Descartes'ın metodunu, tıpta ve fizyolojide tatbik ediyor. Yüzyılın sonuna doğru ihtilâlin etkilerinden oldukça uzaklaşan felsefede, klasik meseleler yeniden önem kazanıyor. Ravaisson, Lachelier ve Boutroux ile yeni bir spiritüalizm hareketi başlıyor. Bergson'un sezgici (intuitionniste) spiritüalizmi XX. yüzyılın felsefesi oluyor. Positivizmin ilim içinde eritmeğe çalıştığı felsefe, böylece, yeni bir hayat hamlesi (élan vital) kazanıyor. Bergson ile ilimde, ahlâkta, dinde, metafizikte bütün kavramlar yeni baştan bir revizyondan geçiyor ve yüzyılımız bir felsefe yüzyılı oluyor Öte yandan da, XIX. yüzyılda Kantizm ve pozitivizm ile başlayan ilimlerin tenkidi, XX. yüzyılda ilmin değeri ve bunun insan kaderindeki rolü üzerine düşünceler ile endişeler getiriyor. Poincaré, Duhem, Meyerson, Brunschvicg büyük bir ilim felsefesi hareketinin öncüleri oluyorlar.

İki harp arasında başlayan ve II. Dünya Harbinden sonra, yeni bir hümanizma olarak edebiyat, roman ve tiyatro yolu ile büyük kütlelere seslenen existentialisme (varoluşçuluk), belki yüzyılın en orijinal felsefesidir. Kierkegaard ile Nietzsche'den etkilenen bu felsefenin Fransa'da başlıca temsilcileri, Gabriel Marcel ve Jean Paul Sartre'dır. Bu felsefenin ağırlık merkezi, asıl insanın kendi kaderi, hürriyeti, bir kelime ile hayatı, mevcudiyet (existence) idir ve onun için bu adı almıştır (bk. FELSEFE: Existentialisme). Bu felsefe hareketlerinin yanında Emile Bréhier, Albert Rivaut gibi, felsefe tarihi üstatlarını da Fransız çağdaş felsefesi arasında saymak gerekir. Bk. TÜRK TEFEKKÜR TARİHİ. — M. K.

FRANSIZ GİNESİ (Fr. Guinée française): 28 eylül 1958 de yapılan plebisitle Fransız topluluğu (Communauté française) ndan ayrılma kararını almış ve 2 ekim 1959 da bağımsızlığına kavuşmuştur. O tarihe kadar F. G., Fransız Batı Afrikasının bir kısmını teşkil ediyordu. Sékou Touré cumhurreisi olmuştur Sovyetler Birliğine meylettiği sanılan Touré, aralık 1961 de Sovyet büyük elçisini ülkenin iç işlerine karışma suçundan dolayı kovmakla, kendi yoluna gitmek istediğini göstermiştir. 1960 ta F G., frank bölgesini bırakmıştır. Doğu Bloku, komünist Çin ve Casablanca grupuna bağlı başka «ihtilâlci» Afrika ülkeleriyle kurduğu ekonomik iş birliği (1961) sonuç vermeyince 1960 tan sonra üç yıllık bir plan üzerinde çalışılmış ve komünist taraftarlarının ve başka memnun olmayanların tertip ettiği gösterilere rağmen Touré Batıya yaklasmış, fakat Doğu ile olan ilgilerini kesmemiş ve «olumlu tarafsızlık» tan vazgeçmemiştir. Tersine olarak, rekabet halinde olan Darü'l-beyda ve Monrovia gruplarını birbirine yaklaştırmağa çalışmıştır. 1962 de Fransa-Gine münasebetleri düzelmiştir. Katolik kilisesi ile Gine arasında çıkan bir anlaşmazlık, mart 1962 de Afrikalı Başpiskopos Çidimbo (Tchidimbo) nun tanınması ile son bulmuştur. Ülkenin 3 000 000 nüfusunun ancak 26 000 i Katolik idi (1962).

Anayasaya göre, cumhurbaşkanı aynı zamanda hükûmet başkanı olup üyeleri kendisi tarafından tayin edilen bir kabineye dayanır. Anayasa ırk farkları tanımaz. Egemenlik haklarının «Afrika Birleşik Devletleri» nin kurulması gayesiyle üstün organizmalara verilmesine anayasa izin verir. Resmî dil Fransızcadır. Geleneksel hukuktan gayri Müslümanlar için İslâm şeriatı kabul edilmiştir. Bağımsızlığa kadar kaza işleri sıkıca Fransa'ya bağlı idi.

Nüfus: 3 000 000 (1960). Bunların 9 000 i Afrikalı değildir. Yerli nüfus da ırk bakımından çok çeşitlidir (Ful, Malinke, Susu...). F. G nde hâkim din İslâmiyettir (% 62). Doğum nispeti çok yüksektir (% 6), fakat ölüm nispeti de yüksek (% 4) olduğundan yıllık nüfus artışı ancak % 2 dir. Büyük şehirler (1960). Conakry (112 500), Kankan (29 100) ve Kindia (25 000) dır.

Okuma yazma bilmeyenler büyük bir problem teşkil eder. 1959 - 1960 ta 487 ilk okul (öğrenci sayısı 84 000); 19 orta ve teknik okul (öğrenci sayısı 5 360), 4 öğretmen okulu (884) vardı. 1962 de özel okullar devletleştirilmiştir.

Ekonomi: Para birimi Gine frangıdır. Nüfusun en büyük kısmı (% 90) tarımla uğraşır. Başlıca ürünler: pirinç 319 000 ton; manihot 374 000 ton; patates 126 000 ton; mısır 60 000 ton (1960). Ülkede 1,5 milyon sağır vardır. Muz, Hındistan cevizi ve kahve başlıca ihracat mallarıdır; madenler bundan sonra yer alır. Madencilik gittikçe gelişmektedir. Güç kaynakları ve yeraltı servetleri endüstrinin kurulması için çok elverişlidir, fakat sermayesizlik bu gelişmeye engel olmaktadır.

Dış ticaret: 1961 de ihracatın % 13 9 u Federal Almanya'dan. % 12,2 si Fransa'dan, % 11.6 sı Sovyetler Birliğinden, % 5,1 i Amerika Birleşik Devletlerinden, % 4,4 ü İngiltere'den gelmiştir. İhracat yapılan ülkeler şunlardır: % 28.2 Fransa % 7,1 Sovyetler Birliği, % 3,6 İngiltere.

En önemli ihraç malları (1961)

	Ton	Milyon Gine frangı
Alüminyum oksidi	462 901	7 147
Elmas		1 913
Muz	59 401	1 607
Kahve	2 117	1 577
Hindistan cevizi	18 652	650
Boksit	351 578	608
Şam fıstığı	7 983	414
Demir filizi	518 142	394
Başka mallar	34 462	865
Toplam	1 455 236	15 175

Ekonomi planı (1960-1963, 38 milyar Gine frangı) yatırımlarının büyük kısmı ulaştırma, tarım ve endüstri işlerine aittir. Endüstrinin gelişmesi için birçok tesisler öngörülmüştür (elektrik fabrikaları, kereste fabrikaları, deri tabaklama tesisleri, soğutma tesisleri ve mezbahalar). Ekonomik gelişmeyi sağlamak için Gana'dan 10 000 000 sterling; Federal Almanya'dan 75 000 000 mark; Amerika Birleşik Devletlerinden 11 milyon dolar; Sovyetler Birliğinden 231 milyon ruble; Çin'den 100 milyon ruble; Polonya'dan, Demokratik Alman Cumhuriyetinden ve Yugoslavya'dan 5 er milyon dolar, Çekoslovakya'dan 10 milyon dolar kredi al-

mıştır: 6 nisan 1962 tarihinde kabul edilen bir kanunla dış sermayenin ülkeye gelmesi teşvik edilmiştir.

Ulaştırma: Conakry limanının ticaret hacmi (1960) 1.12 milyon ton idi. Özel bir demir yolu Conakry'yi Fria'ya bağlar (135 km). 7 500 km lik yollardan ancak 150 km si katranlı (asfaltlı) dır.

Millî savunma: F. G. nde ordu kurulmaktadır. Cumhurbaşkanı başkumandandır.

FRANSIZ GUYANASI (Fr. Guyane française), Fransa'nın, Güney Amerika'nın kuzeydoğu kıyısında uzanan bir denizaşırı departmanı. Yüzölçümü 91 000 km², nüfusu 34 000 (1966) dür. Başkenti Cayenne'dir.

Bataklıklı bir deniz kıyısında uzanan bir ovanın güneydoğusunda yer alan eski bir masif 700 - 800 m ye kadar yükselir. Ekvator iklimi büyük ormanın yayılmasına imkân verir. Irk bakımından çok karışık olan nüfus Cayenne'de ve kıyı boyunca birikmiştir. İç topraklarda 600 - 700 kadar yerli yaşar. Tarım ürünleri (manyok, mısır, pirinç, şeker kamışı) ve hayvancılık ülkeyi beslemeye yetmez. Yeraltı yılda 700 kg dan fazla altın verir. F. G. önemli altın yedeklerine sahiptir. Cayenne'ın kuzeydoğusunda bir uzay aletleri üssü kurulmaktadır.

Tarihçe: Cayenne 1637 de bir Norman ortaklığı tarafından kurulmuştur. 1664 ten itibaren Compagnie de la France équinoxiale (Tropikal Fransa Kumpanyası) adını taşıyan ortaklık tarafından sömürge kurulmuştur. Az sonra Compagnie des Indes occidentales (Amerika Kumpanyası) bunun yerine geçmiştir. Portekiz ile Fransa arasında çıkan bir sınır anlaşmazlığı, Utrecht anlaşması (1713) ile çözülmüştür. XVIII. yüzyılda birkaç yerleşme teşebbüsü yapılmış, fakat iklim yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Vali Malouet, bölgede Hollandalıların metotlarına göre sağlık şartlarını sağlamaya çalışmıştır (1776 1778). 1794 ten 1805 e kadar F. G. politik mahkûmların sürgün yeri olarak kullanılmıştır (Bu usule guillotine séche [=kuru guillotine] adı verilmiştir). 1809 da Portekiz tarafından alınmış, lâkin 1814 te tekrar Fransa'ya verilmiştir. Köleliğin kaldırılması (1848 - 1849) 12 000 köleyi hür kılmış, fakat tarımı yıkmıştır. 1852 den 1945 e kadar F. G. nın kürek cezası için kullanılması ona fena bir ün kazandırmıştır. 1946 da F. G. denizaşırı departman ilân edilmiştir.

FRANSIZ GÜNEY ARAZİLERİ VE ANTARKTİKASI (Fr. Terres Australes et Antarctiques Françaises). Madagaskar'la Güney Kutbu arasında, Yeni Amsterdam (Nouvelle - Amsterdam) ile Saint - Paul adalarından, Crozet takımadalarından, Kergülen (Kerguelen) adalarından, Antarktika kıtasında da Adélie Arazisi (Terre d'Adélie) nden meydana gelen Fransız sömürgeleri idare birliği. 1955 yılında kurulmuştur.

FRANSIZ HİNDİSTANI veya HİNDİSTAN'DAKİ FRANSIZ SÖMÜRGELERİ, Hindistan kıyılarına serpiştirilmiş olup bir Fransız sömürgesi teşkil eden ülkeler. Yüzölçümü 513 km², başkenti Pondichéry idi. F. H. başlıca beş yönetim çevresi (circonscription) ile sekiz ticarî acentalık bölgesi (comptoir) ne ayrılmıştı. Bu yönetim çevreleri: Coromandel kıyısında Pondichéry ve Kārikāl, Ganga deltasında Chandernagor, Orissa kıyısında Yanaon ve Malabār kıyısında Mahé idi.

Tarihçe: F. H. nın doğuşu, Fransız bakanlarından Colbert (1664) tarafından Doğu Hindistan Kumpanyası (Compagnie des Indes Orientales) nın kurulması ile başlar. Bu kumpanya, ülkede: Surat (1668), Pondichéry (1674), Chandernagor (1686), Mahé (1721), Kārikāl (1738 - 1739), Yanaon (1751) ticaret acentalıklarını kurmuştur. Bu tarihlerde Hindistan'daki siyasî çözülme, ticaret mübadelelerini güvensiz bir hale sokmuştur Fransız sömürge idarecisi ve Hindistan Kumpanyası genel başkanı Fransız Dupleix, İngiliz kumpanyasına üstün gelmiş, Madras'ı ele geçirmiş (1764), Haydarabad ve Cornatic üzerinde himaye (protectorat) yönetimi kurmuştur. Fransız subaylarından Lally - Tollendal'ın Pondichéry'de uğradığı yenilgi (1761), Chandernagor, Pondichéry, Kārikāl, Mahé ve Yanaon şehirleri dışında kalan bütün Fransız topraklarının kaybına sebep olmuştur. 1848 den itibaren bu şehirlerin yönetimi bir valiye, 1939 dan itibaren de Fransa'nın bir özel temsilcisine verilmiştir. Chandernagor 1952 de Hint Birliğine geçmiş, geri kalan topraklar ise 1954 te fiilen bu birliğe bağlanmıştır. Fransa'nın bu topraklanı bırakma antlaşması 1956 da imza edilmiş ve 1963 te Parlamento tarafından onaylanmıştır.

FRANSIZ İHTİLÂLİ, Fransa'da 1789 yılında halk ve burjuva sınıflarının krala ve zadegâna karşı ayaklanması ile başlayıp 1799 yılında Napoléon Bonaparte'ın Birinci Cumhuriyeti deviren hükûmet darbesiyle sona eren ve dünya ölçüsünde önemli siyasî ve sosyal sonuçlar yaratan hareket.

Bu hareketin dolaylı sebeplerinin en önemlilerinden biri, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Fransa'da kapitalizmin ve dış ticaret hacmının alabildiğine gelişmiş olmasıydı. İhtilâl bir dereceye kadar, Fransa'nın geri kalmış bir ülke olmasından değil, mevcut siyasî ve sosyal düzenin, ülkenin hızlı gelişmesine ayak uyduramamış bulunmasından ileri gelmiştir. Yeni teşekkül etmiş olan burjuva sınıfı, güçlü olan iktisadî durumu ile siyasî ve sosyal alanlarda yapması gereken etkiyi Eski Rejimin dondurulmuş düzeninde yapamıyordu. Kral XIV. Louis mutlakıyet rejimini sağlamlaştırmak amaciyle feodalitenin köklerini kazımış idiyse de, bu Orta Çağ düzeninin dış şekilleri yine de yaşamaya devam ediyor ve köylüyü gitgide daha çok kızdırıyordu. Fransa hâlâ imtiyazlı sınıflar (zadegân ve ruhban) tarafından yönetilmekte idi. Bu sınıflar, gelirlerinin azalması oranında imtiyazlarını kötüye kullanma yolları icat etmekte, bunun yükünü de üretici sınıflar çekmekte idi. Hoşnutsuzluk, yepyeni sınıf olan sanayi işçilerini de sarmaya başlamıştı. Eski Rejimde bu sınıfın hiçbir yeri yoktu. Köylülere gelince, onlar daima sefalet içinde yaşamışlardı ve feodalite düzeninin kalıntıları tarafından sömürülmesi bu sınıfı çok hırpalıyordu. 1789 yılında bazı vilâyetlerde hâlâ köleler vardı. Köylülerin küçük bir azınlığı toprak sahibi idi, fakat büyük çoğunluk, işlediği toprağın sahibi olmayan ortakçılar durumunda bulunuyordu. Bunlar toprak ağalarına derebeylik aidatı verirler, kralın vergi mültezimlerinin insafsız işlemlerine maruz kalırlar, angarya çekerler, askerlik ederler, kiliseye öşür öderler ve daha başka yükümler altında ezilirlerdi. Köhne tarım metotları ve memleket içi gümrük vergileri zaman zaman kıtlıklara yol açar, bundan da hububat ticareti yapan muhtekirler yararlanırdı. İktisadî bakımdan devrini yaşamış bir düzen olan Eski Rejimin temelleri bir yandan da Akıl Çağının peygamberleri denilebilecek olan yazarlar tarafından sarsılmakta idi. Diderot ile *Encyclopédie*, ilmî materyalizm doktrinini yayıyor, Locke ile Montesquieu anayasalı İngiliz düzeninin iyiliklerini anlatıyor, Condorcet ilericilik dinini vazediyor, Jean - Jacques Rousseau da devrin düşüncesinin oluşmasına halk egemenliği dogması ile doğrudan doğruya

yol açıyordu. Fizyokratlar (b. bk.) ın öne sürdükleri ve Turgot tarafından girişilen iktisadî reform (1774 - 1776), imtiyazlarının hiçbirinden vazgeçmek istemeyen zadegân ile ruhban tarafından yürümez hale getirilmişti.

İhtilâlin doğrudan doğruya olan sebebi, devlet maliyesinin içine düşmüş bulunduğu çıkmazdı. Maliye bakanı Necker pek büyük olan devlet borçlarını azaltmak için, boşuna, masrafları kısma tedbirleri almıştı. Amerikan ihtilâline Fransa'nın da katılması borçları artırmış ve Necker'in halefi Calonne, imtiyazlı sınıfları devletin malî yükünü taşımaya yardım ederek iflâsı önlemeye çağırmışsa da, ilgililer bu daveti reddetmişlerdi Calonne'dan sonraki maliye bakanı De Brienne'in devlete para sağlamak için giriştiği vergi reformu teşebbüsleri Paris Parlamentosunun şiddetli muhalefeti ile karşılaşmış ve bu parlamento bir États Généraux (ruhban, zadegân ve üçüncü sınıf) meclisinin toplanmasını talep ve elde etmiş, seçim emri 1787 de çıkmış ve 1614 ten beri ilk defa olarak États Généraux meclisi 5 mayıs 1789 da Versailles'da toplanmıştır. XVI. Louis'nin ve yeniden iş başına getirmiş olduğu Necker'in başlıca gayeleri, yapmak istedikleri umumî vergi reformu konusunda bu meclisin rızasını elde etmekti. Ayrıca zadegân, ruhban ve halk sınıflarından her birinin mevcut düzenden şikâyetlerini bildirmeleri istendi Bunun üzerine vilâyetlerden tümen tümen «defter», yani şikâyet listesi geldi ve iyiden iyiye anlaşıldı ki millet, États Généraux meclisinden malî reformlardan başka ve daha ziyade, köklü siyasî ve sosyal reformlar beklemekte idi. Burjuva sınıfını temsil eden Sieyès'in yayımladığı ve bütün milletin okuduğu bir broşürde, halk sınıfı ile milletin fiilen aynı şey olduğu ileri sürülüyordu.

Bundan sonra États Généraux meclisinde her sınıfın toplantılarını ayrı olarak yaparak kendi adında bir oy belirtmesi mi (bu usulde ruhban ile zadegân üçte ikilik bir çoğunluk kazanabilirdi), yoksa üç sınıfın toplantılarını bir arada yaparak her temsilcinin şahsı adına oy belirtmesi mi (bu usulde halk sınıfı çoğunluğu elde edebilirdi) gerektiği tartışıldı.

XVI. Louis bu konuda tereddüt gösterince halk sınıfı temsilcileri krala meydan okurcasına 17 haziranda kendilerini Millî Meclis olarak ilân ettiler ve yaptıkları bir davet üzerine de birçok ruhban sınıfı üyesi ve biraz da asılzade onlara katıldı. Kral Meclisin toplantı yerlerini kapattırınca da temsilciler bir çeşit tenis oyunu oynamaya mahsus kapalı bir salonda toplandılar ve bir anayasa yapılıncaya kadar oradan ve birbirlerinden ayrılmamaya yemin ettiler («Serment du Jeu de Paume») [20 haziran]. Kral 27 haziranda temsilcilerin isteğine boyun eğerek Millî Meclisi tanıdı, fakat aynı zamanda Versailles'ı askerî birliklerle kuşattırdı ve başında kraliçe Marie Antoinette'in bulunduğu bir saray hizbinin etkisiyle Necker'in görevine son verdi (11 temmuz).

BASTILLE'İN ZAPTI

14 temmuzda, Paris'te, gazeteci Desmoulins (b. bk.) in kışkırtmalarına uyan bir halk topluluğu ayaklanarak Bastille hapishanesini istilâ etti. XVI. Louis yeniden Necker'i iş başına getirdi ve Paris şehrini yönetmek üzere kurulan Komün yönetimini tanıdı. Bu sırada millî muhafız alayı Marquis de La Fayette'in emrine verildi. 14 temmuzda başlayan şiddet hareketleri çok geçmeden bütün Fransa'ya yayıldı. Köylüler şatoları yakıyorlar, işledikleri toprakların sahiplerine zulüm ve işkence yapıyorlar, hükûmet ise âciz durumda bu hallere seyirci kalıyordu. 4 ağustosta Meclisteki zadegân ve ruhban sınıfları temsilcileri kendiliklerinden bütün imtiyazlarından vazgeçiyorlar ve böylece bir gecede Fransa'nın bütün feodal yapısı ortadan kalkıyordu. Köklü değişiklik taraftarı klüpler ve özellikle Jacobin'ler Paris'te güçleniyorlardı.

Bu sırada sarayda ihtilâle karşı entrikalar çevrildiği haberleri de dolaşıp duruyordu. 5 ekim 1789 da Paris'te büyük bir halk topluluğu, belki de radikallerden Orléans dukası Louis Philippe'in kışkırtmalariyle, Versailles'a yürüdü. Muhafız alayı komutanı La Fayette kralla kraliçenin hayatlarını güçlükle kurtardı ve onları Paris'teki Tuileries sarayına gönderdi. Meclis yeniden Paris'e taşınmıştı ve XVI. Louis fiilen Komün yönetiminin elinde esir durumundaydı.

Meclisin lideri durumunda bulunan Honoré de Mirabeau, kralın zaafının yol açmak üzere olduğu anarşiyi önlemek amaciyle yürütme organını güçlendirmeye çalıştıysa da, bunu başaramadı. Artık Kurucu Meclis halini almış bulunan Meclis ise aksi yönde çalışıyor, yürütme organının yetkilerini alabildiğine kısan bir anayasa hazırlıyordu. Kral, İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisini istemeye istemeye kabul etti. 1791 de tamamlanan anayasa, tek meclisle yönetime dayanan sınırlı bir monarşi yaratıyordu.

Meclisin Kiliseye karşı aldığı tedbirler, sonuçları bakımından en ağır olan tedbirlerdi. Kilisenin topraklarına el konuluyor (1789), din tarikatları kaldırılıyor (1790) ve ruhban, hükûmetin deneti altındaki bir Medenî Ruhban Anayasasına yemin etmeye zorlanıyordu (temmuz 1790). Bunu pek az din adamı kabul etmiş, özellikle çok dindar bölgelerde olmak üzere karışıklıklar çıkmış, XVI. Louis de bu reformları kabul etmek zorunda kalmakla beraber kendi ibadet hürriyetini kaybetmenin yarattığı bir öfke ile uyuşukluğundan silkinmişti. Birçok prens ve asılzade yabancı ülkelere kaçmıştı. Kral da onlara katılmayı ve yabancı devletlerden yardım sağlayarak otoritesini yeniden kurmayı tasarladı. 20 - 21 temmuz 1791 de girişilen bu kaçma teşebbüsü Varennes'de yarıda bıraktırılmış ve kralla kraliçe zelil bir durumda Paris'e getirilmiş, kral anayasayı kabul etmişti. Yasama meclisi 1 ekim 1791 de toplanmıştı. Bu mecliste sağ kanadı aynı zamanda kabine üyeleri olan Feuillant'lar meydana getiriyordu; temsilcilerin çoğu ortadandı ve bunların bütün meseleler karşısındaki tereddütlü ve kararsız tutumları, Jacobin'ler tarafından ve onlardan türemiş olan Girondin'ler ile Cordelier'ler tarafından sömürülüyordu. Jacobin'ler gittikçe güçleniyordu. Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik sözleri parola halini almıştı. İhtilâlciler işçi kıyafetini

benimsemişlerdi, başlarına da yeni devri sembolleştiren kırmızı bir serpuş geçiriyorlardı. Fakat ihtilâlin yabancı ülkelerde kazanmış olduğu sempati bu sıralarda yerini nefret duygusuna bırakmaya başlamıştı. Dışarıdaki mülteciler Avrupa saraylarını Fransa olaylarına müdahale etmeye kışkırtıyorlardı. Fransa'da da kralcılar Eski Rejime dönme çaresi olarak bir harp çıkmasını istiyorlardı: harp F. İ. ni dış ülkelere yayabilecek, aynı zamanda Fransız vatanının istilâya uğraması tehlikesi karşısında bütün millet birlik olabilecekti. Feuillant nazırlar düştü ve onların yerini Girondin'ler aldı. 20 nisan 1792 de Avusturya'ya harp ilân edildi ve böylece F. İ. i savaşları başlamış oldu.

Savaşın başlangıcındaki başarısızlıklar ve kralın ihaneti söylentileri 1792 yılı 20 haziranında halkın ayaklanmasına ve 10 ağustosta da Tuileries sarayına saldırarak İsviçreli muhafızları öldürmesine yol açtı. Kral ailesinin sığındığı Meclis, XVI. Louis'yi tahttan indirdi ve Millî Konvansiyon (Convention Nationale) adiyle yeni bir meclis seçilmesine karar verdi.

Bu sırada Danton ile Marat'nın nüfuz ve tesiri altında bulunan Paris Komünü, bütün asayiş sorumluluğunu üzerine aldı; kral taraftarlarının kütle halinde tutuklanmasına başlandı ve bunu 2 - 3 eylûl günlerinde tutukluların katliamı takip etti. Fransa'nın her yanında halk hapishanelere saldırarak yüzlerce tutukluyu öldürdü. 21 eylûl 1792 de Konvansiyon Meclisi ilk toplantısını yaptı ve derhal monarşiyi lâğvederek Birinci Cumhuriyeti kurdu ve kralı vatana ihanet suçu ile yargılamaya koyuldu.

XVI. Louis'nin hüküm giyerek idam edilmesi (ocak 1793), özellikle Vendée bölgesinde olmak üzere kralcıların ayaklanmasına ve İngiltere'nin savaşa katılmasına yol açtı. Konvansiyon yönetimi dış savaşları kudretli bir elle yürüttü, fakat kendi içinde Girondin'lerle Montagnard'lar (Jacobin'ler ve aşırı sol) arasında bir mücadele sürüp gidiyordu. Sonunda, özellikle o sıralarda Jacobin'lerin lideri durumunda bulunan Marat ile Robespierre'in çabaları sonucunda Girondin'ler kesin yenilgiye uğradılar (haziran 1793). Bir cumhuriyet anayasası yapıldı. fakat hiçbir zaman uygulanmadı; Amme Emniyeti Komitesi ve İhtilâl Mahkemesi gibi organlara dayanan bir diktatörlük kuruldu ve Terör (Terreur) devri başladı. Binlerce kralcı, Girondin ve sadece şüpheli kimse giyotinin bıçağı altında can verdi. Kraliçe Marie Antoinette'in idam edilmesi (ekim 1793) nden sonra Robespierre kendi saflarında da kurbanlar aramaya girişti; ilk kurbanlardan biri Orléans dukası oldu. Bu katliamı sınırlamaya çalışan Danton da idam edildi. Terör devrinin ekonomi alanındaki işleri, fiyatların ve ücretlerin tespit edilmesi, Assignat'lar denilen enflasyona uğramış paranın tedavülünün sert müeyyidelerle zorlanması gibi şeyler oldu. Terör devrinin son aşırılıkları Konvansiyon Meclisini korkuttu ve 9 Termidor (27 temmuz 1794) darbesi yapıldı ve Robespierre idam edildi (28 temmuz).

İki meclisli bir yasama organına dayanan Direktuvar (Directoire) yönetimini kuran yeni 1795 anayasası, ekim 1795 ayaklanmasının bastırılmasından sonra yürürlüğe girmiştir. Direktuvar yönetimi bir suistimaller, yetkisizlik, malî iflâs ve devamlı entrikalar devri olmuştur. Babeuf (b. bk.) ün tasarladığı fantastik komünist komplosu henüz hazırlık devresinde iken bertaraf edilmiş, fakat 4 eylûl 1797 hükûmet darbesi, Direktuvar yönetiminin yeniden sola doğru yönelmesi sonucunu doğurmuştur.

1799 da Fransız ordusunun uğradığı başarısızlıklar Fransa'yı felâketin eşiğine getirmiş, fakat İtalya seferi kahramanı Napoléon Bonaparte Mısır'dan dönmüş ve ordu ile birçok hükûmet üyesinin desteklemesinden yararlanarak 19 kasım 1799 da Direktuvar yönetimini devirmiş, Konsüla (Consulat) yönetimini kurmuştur. Krallığın Bourbon'lar tarafından yeniden kurulduğu Restorasyon (Restauration) devrine kadar (1814), Fransa'nın gerçek yöneticisi Napoléon olmuştur.

F. İ., 1795 yılında başarıya ulaşmamış bir ihtilâl manzarası göstermiş ve 1815 te de ortadan kaldırılmış gibi görünmüş olmasına rağmen büyük sonuçlar doğurmuş olan bir harekettir. Fransa'da burjuva ve kapitalist sınıfları hâkim kuvvet olarak teessüs etmiş, feodalite düzeni bütün bütün ortadan kaldırılmış, Napoléon Kodu, yani kanunnamesi ile adalet düzeni kurulmuş ve Paris şehri Avrupa'daki liberal düşüncelerin merkezi halini almıştır. İlkin İhtilâl savaşları, sonra da Napoléon savaşları Avrupa'nın eski yapısını sarsmış, milliyet fikirlerinin ortaya çıkmasını hızlandırmış ve modern ve topyekûn savaş çağını açmıştır. Sanat ve edebiyat alanlarında da Romantizm kuvvet kazanmıştır.

FRANSIZ KIYISI (İng. French Shore), Newfoudland'ın kuzeybatısında ve kuzeyinde, güneybatıdaki Cape Ray burnundan St. John burnuna kadar uzanan topraklar, ki ada kıyılarının beşte biri kadarını kapsar. 1713 te Newfoundland Fransızlara tanınmış olan bazı haklarla birlikte İngilizlere de özellikle karada balık kurutma hakkını vermişti. Sınırları 1783 te tespit edilmiş olan bu topraklar, XIX. yüzyılda İngiltere ile Fransa arasında sürtünmelere yol açmış, Amerikan balıkçıları da bu kıyılarda güçlüklere uğramışlardır. Bütün bu anlaşmazlıklara 1909 yılında bir konvansiyonla son verilmiştir.

FRANSIZ KONGOSU (Fr. Congo français veya Ouest - Africain = Afrika Batısı), Fransız Ekvatoryal Afrikasının Savorgnan de Brazza tarafından incelenen topraklarına 1897 den 1910 a kadar verilen ad.

FRANSIZ MUSİKİSİ: *Halk musikisi*, kavim ve gelenek ayrılıklariyle etkilerin çeşitliliği dolayısiyle Fransa'nın değişik yerlerinde mahallî özellikler gösterir. Meselâ kuzeybatı Fransa'da Breton'ların ezgileri çokluk hüzünlü, hattâ sert ve vahşice, güneybatı Fransa'da ezgiler ve oyun havaları Bask etkisiyle daha ritmiktir. Genellikle kuzey Fransa'da daha ağırbaşlı ve dinî havada, güneyde ise şen, şairane ve içli olan halk musikisi, zaman zaman sanat musikisinden (meselâ XII. yüzyılda troubadour, trouvère ve jongleur musikilerinden) parça ve üslûp almış, buna karşılık çok daha büyük ölçüde sanat musikisine ezgi, kalıp, çalgı ve üslûp vermiştir. Meselâ en meşhurları *L'homme armé* (Silâhlı adam) olan birçok halk ezgisi, XIV ve XV. yüzyıllarda Dufay'dan Palestrina'ya kadar sayısız besteci tarafından missa ve kilise motetlerinde tenor (cantus firmus) olarak kullanılmıştır. Halkın dansları ve oyun havaları özellikle XVI - XVII. yüzyıllarda Fransız saraylarının ilgisini çekmiş, branle, courante, bourrée, gavotte, loure, menuet, passepied, rigaudon ve volta gibi havalar, önce saray eğlencelerine, sonra sanat musikisinin çembalo ve orkestra süitlerine girmiştir. Ayrıca XVII. yüzyıl başından beri Kanada'ya aktarılan Fransız halk musikisi orada yeni bir musiki kültürünün temeli olmuştur.

Teksesli dinî musiki: Orta Çağ Fransa'sındaki din evrimine uymuş, V ve VI. yüzyıllarda yaşayan özel Gal şanı (b. bk.), Pépin (752 - 768) zamanında yerini Roma şanı (bk. GREGOR ŞANI) na bırakmış, Metz katedrali bu

yeni musiki tarzının başta gelen merkezi olmustur Burada yazılmış nota dergilerinde görülen neum (b bk) ler, ö el biçimleri dolayısiyle tarihe Metz neumleri adiyle geçmiştir. IX. yüzyılda Limoges'daki Saint Martial manastırı sequentia (b. bk.) nın gelişmesinde önemli bir rol oynamış, bu gelişme Adam de Saint-Victor (ölm 1192) un eserleriyle en yüksek noktasına erişmistir. Büyük Karl (768-814) zamanından kalmış Latince sözlü birkaç dinî ezgi, F M. nin olduğu kadar Alman musikisinin de en eski ürünleri sayılabilir Provençal dilindeki en eski ezgi ise X yüzyıldan kalmış olup Hora vos dic vera raizun sözleriyle başlar Bu ezgiden az sonra yaratılmış ve biri Danyal peygamberi, öteki Akıllı Bakireler ile Ahmak Bakireler'i (sponsuz oyunu) konu alan iki dinî oyun da günümüze gelebilmiş en eski örnekler arasındadır.

Teksesli dindışı musiki'nin önem kazanması, aş yu. 1100 yıllarında Güney Fransa (Provence) da erkeklerine trobador, kadınlarına trobairitz (bk. TROUBADOUR) denen ve çoğu asil kişioğulları olan şair-musikicilerin faaliyetleriyle başlar. Belli başlıları Guillaume de Poitou (b. bk.) Jaufré Rudel (as. yu. 1150), Marcabru (b bk) Bernard de Ventadour (b. bk) Giraut de Bornelh (XII yüzyıl 2. yarısı), Peire d'Alvergne (b. bk.), Bertrand de Born (b. bk.), Peire Vidal (b. bk.), Gaucelm Faidit (ölm. aş. yu. 1220), Peire Raimon de Toloza (b bk), Peire Cardenal (b. bk), Arnaut Daniel (aş. yu 1200), Raimbaut de Vaqueiras (b. bk.), Folquet de Marseille (ölm. 1231) Raimon de Miraval (b. bk), Aimeric de Peguillan (1205-1275) ve Guiraut Riquier (b bk.) olan sanatçıların, çoğu zaman joglar (bk. JONGLEUR) ın çaldığı viola (kemane), harp, cister veya vielle à roue (çarklı keman) eşliğinde canzo veya vers tipi ezgilerle söyledikleri kamuya hizmet (sirvente) çekişme (jeu parti), yakınma (planch veya planh) ve gün doğuşu (alba) şiirleri, kuzey Fransa'nın langue d'oïl'inde de taklit edilerek XII. yüzyıl ortalarında trouvère (b bk) lerin ortaya çıkmasına yol acmıstır. Blondel de Nesle (b. bk), Conon veya Quesnes de Béthune (bk BÉTHUNE) Gace Brulé (XII. yüzyıl sonu) Guy de Coucy (ölm. belki 1203). Navarre kralı IV. Thibaut (b. bk). Colin Muset (XIII yüzyıl sonları), Perrin d'Angecourt (aş. yu. 1250), Jehan Bretel (ölm. 1272), Rutebeuf (1250-1285) ve Adam de la Halle (b. bk.) gibi trouvère'lerin kullandıkları chanson rotruenge, rondeau, virelai ve ballade gibi ezgi biçimleri, sonraki yüzyıllarda gelişen türlerin, özellikle motetin kaynağı olmuş, trobador ve trouvère'ler ayrıca XII XIV. yüzyıl Almanya'sında görülen Minnesänger ve Meistersinger (b. bk.) lere örneklik etmişlerdir.

Bu arada gelişen önemli türlerden biri de estampida (b. bk) dır.

Çoksesli musiki okulları'nın ilki aş yu. 1100-1150 yıllarında güney Fransa'nın Limoges şehrindeki Saint-Martial manastırında ortaya çıkmış, sequentia ve tropus alanlarında çalışarak organum (b. bk.) tekniğine yeni açılar kazandırmıştır. Limoges veya Saint-Martial okulu (b. bk.) adiyle anılan bu hareketin hemen ardından 1170-1180 yıllarında Paris'te Notre-Dame kilisesinde beliren okul, önce usta Léonin (b. bk.) zamanında 2 sesli (duplum) ve çok işlemeli organumlardan meydana gelen Magnus liber organi de gradali et de antiphonario (Missa ve officium saatleri için büyük organalar kitabı) yu yaratmış, Pérotin (b. bk.) zamanında bu organumlardan birkaçına 3. (triplum) ve hattâ 4. (quadruplum) sesler ilâve edilmiş, kısa bölümleri yerine kullanılabilecek yeni clausula (bitiş) lar yaratılmış, clausulalara yeni sözler katılarak motet türü ortaya konmuş, hepsi de cantus firmus (b. bk.) kullanan bu türler dışında, ayrıca cantus firmusu olmayan. Latince sözleri çokluk dinî konulu ısleven conductus'lar bestelenmiştir (bk. NOTRE DAME OKULU).

XIII yüzyıl ortasında faaliyet gösteren Francon (bk. PARISLİ FRANCON) okulu ile XIII yüzyıl sonunda bunu takip eden Petrus de Cruce (bk PIERRE DE CRUCE) okulu hemen hemen yalnız motetle ilgilenmiş, trovère geleneğinin de etkisiyle Latince yerine Fransızca dindışı sözler ve dinî cantus firmus yerine aşk ezgileri gibi dindışı unsurlar kullanarak moteti günün en önemli türü haline getirmiştir.

XIV yüzyılın başlangıcında Philippe de Vitry (b. bk.) ve onu takip eden Guillaume de Machaut (b. bk.), motetin o zamana kadar katı olan çizgilerini yumuşatmış, daha serbest bir kontrapunt örgüsü, incelikli bir ritim (bk. İZORİTMİ, HOQUETUS) kullanarak büyük bir anlatım gücüne ulaşmışlar, ayrıca ballade, rondeau, virelai türlerinde cantus firmus tekniğini bırakarak eşlikli ezgi üslûbunu yaratmışlardır (bk. ARS NOVA).

Bu yıllarda ayrıca nota yazısında önemli değişmeler olmuş, Philippe de Vitry'nin aş. yu. 1320 de yazdığı *Ars nova* adlı kitabiyle bugünkü nota yazısının temeli atılmış, ikili ve üçlü ritimlerin eş önemde sayılması, nota değerlerinin modus, tempus ve prolatio ölçekleriyle değerlendirilmesi (bk. ÖLÇEKLİ YAZI) ilkesi XVI. yüzyıl sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.

Césaris (XV. yüzyıl başı), Tapissier (b. bk.), Solage (XV. yüzyıl başı) ve Carmen (XV. yüzyıl başı) gibi bestecilerin çalışmalariyle geçen XIV yüzyıl ikinci yarısından sonra özellikle Dijon ve Cambrai'de başlıca kişileri Dufay (b. bk.) ve Binchois (b. bk.) olan Burgund (Bourgogne) okulu gelişmeye başlamış, İngiltere'den gelme etkilerle üçlü aralığına önem verilerek içli ve tatlı bir üslûp yaratılmış, iki yeden (b. bk.) li Burgund kadansından başka fauxbourdon (b. bk.) tekniği bolca kullanılmıştır. Fakat çoksesli çağın en yüksek noktasına ulaştığı 1470-1600 yıllarında bu okulun A. Busnois (bk. BUSNOYS), Loyset Compère ve hele Josquin des Près (b. bk.), Pierre de la Rue (b. bk.) ve Antoine Brumel (aş. yu. 1500) gibi bestecileri, Flaman etkisine girdiklerinden Flaman Okulu (b. bk.) nun üyesi sayılırlar. Chanson denen nükteleri ve hafif aşk ezgisinin yaratıcısı Clément Jannequin (b. bk.) ile Flaman üslûbuna tipik bir Fransız rengi katılmış, fakat Fransa'nın sanat musikisi alanındaki öncülüğü de son bulmuştur.

Renaissance: Orta Çağda hemen her ilin başına buyruk olmasına karşılık XVI. yüzyılda kralın mutlak hâkimiyet kurmasiyle Paris sarayı Fransa'nın sanat ve zevkine de hâkim olmuş F M. nin çehresi birden değişerek duygu yerine zekâ, nükte ve anlaşılırlık ön plana geçmiş. söz musikiye hükmetmeye başlamış, dinî musiki yerine dindışı musiki önem kazanmıstır.

Attaingnant (1528-1552). Morlaye (as. yu. 1550), Adrian Le Roy (aş. yu. 1550) ve başkaları lavta için yazılmış 2 000 den çok chanson ve oyun havası yayımlamışlardır. Kral I. François İtalya'da karşılaştığı zengin musiki hayatının bir eşini saraylarında kurmaya çalışmış, XVI. yüzyıl ortalarında İtalya'dan birçok sanatçı ile birlikte İtalyan üslûbu da gelerek Paris'e yerleşmiştir. Attaingnant'ın 22. defterinden (1547) başlayarak chanson, İtalyan zevkine

uydurulmuş ve kromatikleştirilmiş, yüzyılın sonuna doğru yerini büsbütün air türüne bırakmak zorunda kalmıştır. Yine İtalyan etkisiyle yüzyılın ikinci yarısında eski Grek sanatiyle pek ciddî şekilde ilgılenilmiş, ozan J.-A de Baïf ile musikici Th. Courville'in çalışmaları ve kral IX Charles'in korumasiyle 1570 te Paris'te kurulan Académie de Poésie et de Musique (Şiir ve Musıki Akademisi) antik örneklere uygun ölçümlü siirler (vers mesurés à l'antique) yazılıp Cl. le Jeune (b. bk.), G Costeley (b. bk.) ce bestelenmesini sağlamıştır. Gervaise (b. bk.) ile E. Dutertre'in oyun havaları (danceries) ve J. Titelouze'un org eserleriyle çalgı musikisine de katkıda bulunan XVI. yüzyıl, eski 4 sesli chanson'un tek sesli air de cour'a dönüşümünü ve 1581 de Balet comique de la Royne (Kraliçenin sonu iyi biten balesi) ın oynanmasiyle ballet de cour'un doğuşunu görmüştür.

XVII - XVIII. yüzyıllar, İtalya'dan sürekli bas ile operanın gelmesiyle başlangıçta Barok musikinin özelliklerini gösterir. Kardinal Mazarin'in Fransa'ya getirdiği İtalyan operası, çok geçmeden ballet de cour'un yerini almış, İtalyan asıllı olan Lully'nin yarattığı tragédie en musique (bk. TRAGÉDIE LYRIQUE) ve Molière ile birlikte kurduğu comédie-ballet (bk. BALET) türleri, Versailles sarayının hayatına renk katmış, menuet, gavot ve bourrée gibi dansları sanat musikisine sokmuştur. 1671 de Cambert (b. bk) in Pomone pastoralivle açılan Paris opera evinde 1673 te Lully'nin ilk tragédie lyrique'i olan *Cadmus et Hermione* (C. ile H.) oynanmış, Fransız dilinin söylenişine uygun sürekli bas veya orkestra eşlikli recitative'den yükselen air'lere büyük korolar, oyun havaları, marslar ve parlak bir uvertürün katıldığı Fransız tipi opera doğmuştur. M. P. de Montéclair (b. bk) M. A. Charpentier (b. bk.), Colasse (b bk.), M. Marais (b. bk.), A. C. Destouches (b. bk.), Mouret (b. bk.) ve özellikle Campra (b bk.) nın Lully yolunu devam ettirmeleri fakat air ve oyun havalarına daha büyük önem vermelerivle opéra-ballet (b. bk.) türü ortaya çıkmış, XV. Louis sarayının başta gelen eğlencesi olmuştur. Daha sonra günün en büyük Fransız bestecisi Rameau. hem tragédie lyrique, hem de opéra-ballet repertuvarını zenginleştirmiştir.

XVII. yüzyılın başında kilise musikisi de çalgı musikisiyle dramatik musikinin etkisi altına girdiğinden Du Mont (b. bk), Lully, Delalande (b. bk.) ve sonrakiler, missa yerine büyük çaplı motetler yazmış, M.-A. Charpentier, öğretmeni Carissimi'nin oratoryo üslûbunu Fransa'ya aktarmıştır. Sanat değeri yüksek dans süitlerini önce D Gaultier (b. bk), J. Gallot (ölm aş. yu 1685) ve Ch. Mouton (b. bk) gibi lavtacılar gelistirmis, Chambonnières (b. bk.), L Couperin (ölm. 1661), J H. d'Anglebert (1628 1691) ve Lebègue (b. bk.) in çembalo süitlerinde yeni bir bicim aldıktan sonra F. Couperin (b bk.) in ordre (b bk) leriyle Rameau, Dandrieu (1684 1740) ve d'Agincourt (b. bk.) un pièce (parça) lerine dönüşmüştür. Lebègue, Couperin ve N. de Grigny (1672-1703) de henüz dinî havaya sıkı sıkıya bağlı bulunan org musikisi, daha sonra çembalo musikisinin zarif tarzından etkilenerek Gigault (1625-1707), Raison (ölm. 1719), L. Marchand (b. bk.), L. N. Clérambault (b. bk.), Corrette (b. bk.) ve Daquin (1694-1772) in elinde sanat ustalığı göstermeyen hoş ürünler vermiştir. Forqueray ile Marais ailelerinin henüz yaşatmakta oldukları gamba, XVIII. yüzyılda yerini kemana bırakmaya başlamış, Couperin, Mondonville (b. bk) ve Anet (1676-1755) nin sonat ve J. Aubert (b bk.) ile Leclair (b. bk.) in konçertoları kemanın repertuvarını genişletirken Hotteterre (b. bk.), Blavet (b. bk), J B. de Boismortier (b. bk.) ve Corrette'in sonatlariyle üfleme çalgılarının repertuvarı da zenginleşmiştir A J. J de La Poupelinière'in düzgün aralıklarla vermeye başladığı konserlerden başka, A. Philidior'un 1725 te kurduğu Concert spirituel (bk. KONSER) ler, taşrada da taklit edilmiştir

Fransa dışında da büyük önem kazanmış teknik ve estetik vazılar yazan Rameau'nun ölümü (1764) nden sonra F. M yabancı musikicilerin, özellikle İtalya'dan gelen opera buffanın hâkimiyeti altına girmiş J. J Rousseau'nun da 1753 te yazdığı bir *Lettre sur la musique française* (F M üzerine mektup) ile katıldığı buffacılar çekişmesi (bk. GUERRE DES BOUFFONS) sonucu Fransız Barok operası tarihe karışarak yerini daha az önem taşıyan opéra comique'e bırakmış, bundan sonraki yüzyıllık sürede Alman Gluck, İtalyalı Cherubini ve Rossini, Fransız Grétry (b. bk.), Méhul (b bk), Boieldieu (b bk.) ve Auber (b bk.) gibi sanatçılarla birlikte yeni büyük opera (grand opéra) yı kurmaya çalışmışlardır.

XIX. yüzyılda F. M. yeni bir şahikasına yükselmiş, yüzyılın 2. yarısında özellikle çalgı musikisi alanında yabancı ülkeleri etkilemiştir Önceki yüzyıllarda sınırlı aydın çevrelerin malı olan sanat musikisi Fransız ihtilâli (1789) ile geniş halk yığınlarının hizmetine girerek hürriyet, adalet, insanlık ve yurtseverlik duygularını yansıtmaya çalışmış, bu amaçla teknik yönden basitleşmiş. hattâ ilkelleşmiş, azametli olabılmek için de binlerce kişilik korolarla yüzlerce üyeli bando ve orkestralardan yararlanmıştır. Daha önce kurulmuş iki okulun birleştirilip 1795 te konservatuvar olması ve 1828 de buna konser derneği (Société des Concerts) nin katılmasiyle F M. nin yenileşmesi için gerekli tohumlar atılmış, Beethoven senfonileri ile Schubert liedlerinin tanınmaya başladığı, Meyerber'in operalariyle Paris'e hükmettiği 1830 sırası Berlioz konser salonunda, Hérold (b bk) ile Halévy (b bk.) operada Fransız romantizmini başlatmışlardır.

XIX. yüzyılın en orijinal ve güçlü bestecisi olan Berlioz'dan sonra Gounod, Saint-Saëns ve Bizet de F M nin yabancı etkilerden sıyrılmasına çalışmış Choron (b bk) ile Niedermeyer (b. bk.) Gregor şanı ile XVI. yüzyıl çoksesliliğine dayanan yeni bir kilise musikisi yaratmaya yönelmişlerdir. Opéra-comique'in yanısıra Offenbach, Hervé (b. bk.) ve Delibes (b. bk.) in operetleri büyük başarı kazanmış. Gounod'nun *Faust* (1859), Bizet'nin *Carmen* (1875). Saint-Saëns'ın *Samson et Dalila* (1877), Massenet'nin *Manon* (1884) ve Lalo'nun *Le roi d'Ys* (Ys kralı, 1888) operalariyle milletlerarası değerde ölümsüz eserler yaratılmıştır.

Habeneck (b. bk.) yönetimindeki Konservatuvar konserlerine 1861 de katılan Concerts populaires (Halk konserleri; bk PASDELOUP) ve 1871 de Saint-Saëns'ın kurduğu Société nationale de musique (Millî Musiki Derneği) ile konser hayatı çok canlanmış, senfoni, sonat ve varyasyon gibi klasik türleri romantik bir armoni anlayışiyle kaynaştıran C. Franck (b. bk.), E. Lalo (b. bk.). Duparc (b. bk.), V. d'Indy (b. bk.), Chabrier (b. bk.), Bordes (b. bk.), Chausson (b. bk.), Bréville (b. bk.), Fauré, Pierné (b. bk.), ve genç Debussy böylece eserlerini halka sunabilmişlerdir. D'Indy'nin 1894 te Schola Cantorum'u kurmasiyle C. Franck'ın öğretisi pek çok öğrenciye aktarılmış,

öte yandan Konservatuvarda Massenet, natüralizmin sahnedeki temsilcileri Bruneau (b. bk.) ile Charpentier (b. bk.) yi, Fauré de Florent Schmitt (b. bk.), Ravel, L. Aubert (b. bk.), Köchlin (b. bk.), Roger-Ducasse (b. bk.) ve Ladmirault (1877-1944) yu yetiştirmişlerdir. Zengin orkestra renkleri kullanan, lirizm ve incelikli bir zevk gösteren Chausson ile P. Dukas (b. bk.) az eser verebilmiş, H. Duparc pek azını ortaya çıkardığı eserleriyle modern Fransız chanson'unu yaratmıştır. Lecocq (b. bk.), Audran (b. bk.), Varney (1844-1908), Planquette (b bk.), Chabrier, Messager (b. bk.), Terrasse (1867-1923), Pierné, R. Hahn (b. bk.), Yvain (b. bk.) ve L. Beydts (1895-1953) in operet ve opéra-comique'leri Istanbul ve New York'a kadar yayılmış, Lalo ile Chabrier'nin hazırladıklatı empresyonizm (b. bk.) i gerçekleştiren Debussy ile Ravel, F. M. ni bir dönüm noktasına ulaştırmışlardır. Solesmes (b. bk.) keşişleri ile Schola Cantorum'un Gregor şanı konusundaki çalışmaları sonucu kilise musikisi Fauré, Ropartz (b. bk.), Roussel (b. bk.), Caplet (b. bk.) ve Tournemire (1870-1939) in missa, motet ve oratoryolarında ve C. Franck, Guilmant (b. bk.), Widor (b. bk.), Vierne (1870-1937), M. Dupré (doğ. 1886), Duruflé (doğ. 1902) nin org eserlerinde yeni bir renk kazanmıştır. Debussy'nin üslûbu özellikle Dukas, L. Boulanger (b. bk.), Ibert (b. bk.), J. de La Presle (1888-1921) ve Rivier (b. bk.) e etki yapmıştır.

I. Dünya Harbi ertesi: 1918 de, harbin sona ermesiyle güçlenen çeşitli sanat akımları ve tepkileri, F. M. nde özellikle empresyonizm'in aşırı inceliklerinden uzaklaşılıp tutumlu, alaycı, hoyrat ve gürültücü bir üslûba, Cocteau'nun deyişiyle «ipek fırça ile yapılandan sonra baltayla yapılan musiki» ye geçilmesine yol açmıştır. Stravinsky'nin *Sacre du Printemps* (Bahar ayini, 1913) balesinin, cazın ve E. Satie (b. bk.) nin yaygınlaştırdığı style dépouillé (yalınmış üslûp) düşüncesinin etkisinde kalan genç bestecilerden D. Milhaud (b. bk.), A. Honegger (b. bk.), F. Poulenc (b. bk.), G. Auric (b. bk.) ile çabuk unutulan L. Durey (b. bk.) ve G. Tailleferre (doğ. 1892), 1918 de Les Nouveaux Jeunes (Yeni Gençler) ve daha sonra Les Six (Altılar) adını alan bir grup oluşturmuş, H. Sauguet (b. bk.), R. Désormière (b. bk.), M. Jacob (doğ. 1906) ve H. Cliqué-Pleyel, 1923 te Satie'nin çevresinde toplanarak onun Paris'te oturduğu semte oranla École d'Arcueil (Arcueil Okulu) ü kurmuş, H. Barraud (doğ. 1900), M. Delannoy (b. bk.), P.-O. Ferroud (doğ. 1900) ve C. Delvincourt (b. bk.) ise Triton adı altında birleşmişlerdir. Hepsi de kısa birer süre sonra dağılan bu grupların üyelerinden Milhaud ile Honegger, başlangıçta atonal ve politonal teknikleri denemişler, Poulenc ile Auric ise daha kolaya kaçmış, yeni teknikleri halkın zevkine yaklaştıran bir yol tutmuşlardır. Onlara bu yolda J. Françaix (doğ. 1912) de katılmış, E. Varese (b. bk.) deneysel musiki yolunda ilerlerken bir önceki kuşaktan A. Roussel, M. Ravel, P. Dukas, F. Schmitt ve P. Le Flem yollarını değiştirmeden kendi gelişmelerini tamamlamışlardır. 1936 da O. Messiaen (b. bk.) in çevresinde yeni bir kümeleşme olmuş, A. Jolivet (b. bk.), D. Lesur (b bk.) ve Y. Baudrier (doğ. 1906) nin katıldığı Jeune France (Genç Fransa) topluluğu soyutlaşmaya tepki göstererek musikiye yeniden insanî değerler kazandırmaya yönelmiş, özellikle Messiaen, Hint musikisinin unsurlarından da yararlanarak dinî duyguları yansıtan eserler vermiştir.

II. Dünya Harbi ertesi: Milhaud, Honegger, Poulenc ve Messiaen, günün seçkin ustaları olarak kendi tarzlarını devam ettirirken çoğunu Messiaen ile R. Leibowitz (b. bk.) in yetiştirdiği gençler, özellikle A. Schönberg, A. Berg ve A. Webern etkisiyle yeni akımları benimsemiş, P. Boulez (doğ. 1925), M. Le Roux (b. bk.), J.-L. Martinet (b. bk.) ve S. Nigg (doğ. 1924), on iki perde tekniği ile seri tekniğinin, P. Schaeffer (b. bk.) ile P. Boulez somut musiki ile elektron musikisinin Fransa'daki en önemli temsilcileri olmuşlar, H. Dutilleux (doğ. 1916), E. Bondeville (doğ. 1898), E. Barraine (doğ. 1910), M. Landowski (b. bk.) ve J. Martinon (b. bk.) gibi birkaç genç, günün yaygın akımları dışında, daha geleneksel bir teknikle kendilerine vergi birer üslûp geliştirmeye çalışmışlardır.

Seslendiriciler (icracılar): Son bin yıl içinde her dalda usta seslendiriciler yetiştirmiş olan Fransa bugün özellikle ağaç üfleme çalgıları (flüt, obua, klarinet ve fagot) ile yaylı çalgı seslendiricileri bakımından dünyanın başta gelen iki-üç memleketinden biri sayılmaktadır. XX. yüzyılın en seçkin seslendiricilerinden flütte P. Taffanel ile J. P. Rampal, obuada P. Pierlot, klarinette J. Lancelot, fagotta F. Oubradous ile P. Hongne, kemanda J. Thibaud, G. Neveu ile C. Ferras, viyolonselde P. Fournier, A. Navarra ve P. Tortelier, piyanoda A. Cortot (b. bk.), Robert Casadesus (b. bk), M. Long (b. bk.), M. Haas, M. de la Bruchollerie, P. Sancan, J.-M. Darré ile Y. Loriod, orgda M. Dupré, Y. Rokseth ile J. Langlais, harpta L. Laskine, soprano E. Calvé (b. bk.), L. Pons, S. Danco, J. Micheau, M. Robin, D Duval, S. Juyol ve R. Crespin, tenor C. Dalmorès, bariton C. Panzéra (b. bk.), G. Souzay (b. bk.), P. Mollet, E. Blanc ve H. Dufranne, bas P. Plancon (b bk.), orkestra yöneticileri P. Gaubert (b. bk.), P. Paray, A. Wolff (b. bk.), R. Désormière (b. bk.), C. Munch (b. bk.), A. Cluytens, P. Monteux (b. bk.), E. Bour, G. Prêtre, J. Fournet, L. Fourestier, bando yöneticileri G. Parès, P. Dupont ve F.-J. Brun, chanson söyleyicileri Y. Guilbert, J. B. Mistinguett (b. bk.) Maurice Chevalier (b. bk.), Lucienne Boyer, E. Piaf (b. bk.), Yves Montand v. b. F. M. nin temsilcileridir.

Bugünkü musiki hayatı: Paris'te toplanmıştır. Memleketin sürekli opera ve bale kurumları olan Théâtre National de l'Opéra (Opera Millî Tiyatrosu, kısaca Grand Opéra = Büyük Opera, kuruluşu 1671, şimdiki yapısı 1875, 2 600 seyirci alır) ve Opéra-Comique (Konuşmalı Opera, 1899, 1 700 seyirci alır) ile resmî ve özel konser kurumları ve orkestraları olan Société des Concerts du Conservatoire (Konservatuvar Konserleri Derneği ve Orkestrası; başlangıcı 1792, kesin kuruluşu 1828), Association des Concerts Colonne (Colonne Konserleri Birliği ve orkestrası, 1873), Association des Concerts Lamoureux (Lamoureux Konserleri Birliği ve orkestrası, 1881), Association des Concerts Pasdeloup (Pasdeloup Konserleri Birliği ve orkestrası, başlangıcı 1851, yeniden kuruluşu 1920) ve Millî Radyo-Televizyon Kurumunun büyük orkestrası Paris'te çalışır, turne ve şenliklerle sanatı taşraya da götürürler. Bütün dünyadan öğrenci çeken Conservatoire National Supérieur de Musique (Millî Yüksek Musiki Konservatuvarı, başlangıcı 1784, konservatuvar olması 1795), École de Musique classique et religieuse de Niedermeyer (Niedermeyer klasikve dinî musiki okulu, 1853), Schola Cantorum (b. bk., 1896), École Normale de Musique (Musiki Öğretmen Okulu, 1919) ve École César Franck (César Franck Okulu, 1934) Paris'tedir.

En eskileri Douai (1806), Lille (1816), Roubaix (1820), Toulouse (1821), Avignon (1828), Marseille

(1830), Caen (1835) ve Bordeaux (1843) da bulunan taşra konservatuvar ve musiki okulları ancak mahallî önemdedir. Taşradaki şenlikler içinde Fransa dışından da meraklı çekenler mayısta Bordeaux (konser, opera, bale), haziranda Strasbourg (tiyatro dahil bütün türler) ve temmuzda Aix-en-Provence (orkestra ve solo konserleriyle opera) şenlikleridir.

Fransa'nın kalburüstü nota yayınevleri olan Chudens, Costallat, Durand, Eschig, Heugel, Leduc, Lemoine, Senart ve Salabert, dünyanın bu konudaki bellibaşlı dört-beş merkezinden biri olan Paris'te bulunmaktadır. Ülkenin en önemli musiki arşiv, kitaplık ve müzeleri, Paris'te Bibliothèque Nationale (Millî Kütüphane), Millî Yüksek Musiki Konservatuvarı, Opera Millî Tiyatrosu ve Sainte-Geneviève kütüphanesinin birer bölümü olarak çalışır.

F. M., çoksesli sanat musikisine 1150-1450 yıllarında öncülük etmiş, özellikle Barok çağın ortalarında (1650-1700) ve Berlioz'dan Debussy'ye kadarki yıllarda (1850-1900) yakın ve uzak birçok ülkede örnek alınmıştır. Meselâ Almanya'da J. S. Bach 6 Fransız süiti ile bir Fransız uvertürü yazmış, çağdaşları süitlere Fransız danslarını almışlardır.

XIX. yüzyılın 2. yarısından başlayarak Amerika Birleşik Devletleri ve daha birçok başka ülke, musiki öğrencilerini Paris'e göndermiş, hattâ Amerikalılar bunun için Fontainebleau'da özel bir konservatuvar kurmuşlardır.

Bu akıma katılan Osmanlı sarayı Muzıka-i Hümayundan kemancı Wondra Bey ile flütçü Saffet Atabinen'i, daha sonra Türkiye cumhuriyeti hükûmetleri de E. Z. Ün (b. bk.), İ. Künçer (b. bk.), U. C. Erkin (b. bk.), A. A. Saygun (b. bk.), Cezmî Erinç (doğ. 1910), N. Kodallı (b. bk.), İlhan Baran (doğ. 1934) Suna Kan (doğ. 1936) ve İdil Biret (doğ. 1941) gibi seçkin sanatçılarını Paris'te olgunlaşmaya göndermiştir.

Fransa'da özel imkânlariyle yetişerek Türkiye'de Fransız musiki kültürünü yayanların başında M. R. Gazimihal (b. bk.), C. R. Rey (b. bk.), Raşid Abed (1905-1968) ve M. Fenmen (b. bk.) gelir. Önce İtalyan etkisinde bulunan Muzıka-i Hümayun da Aranda Paşa ve S. Atabinen zamanında Fransız etkisi altına girmiş, özellikle Cumhurbaşkanlığı Armoni Muzıkası (şimdi Kara Kuvvetleri Komutanlığı Armoni Muzıkası) İ. Künçer zamanında (1935-1960) Paris'ın Musique de la Garde Républicaine (Cumhuriyet Muhafız Muzıkası) ini örnek edinerek üstün bir seviyeye çıkmıştır. — G. O.

FRANSIZ OKYANUSYASI (Fr. Etablissements français de l'Océanie): bk. FRANSZ POLİNEZYASI.

FRANSIZ POLİNEZYASI (Fr. Polynésie française; eski adı: Etablissements français de l'Océanie), Polinezya'da bulunan çeşitli takımadalarının teşkil ettiği bir denizaşırı Fransız toprağı. Yüzölçümü 4 000 km², nüfusu 88 000 (1966) dir. Başkenti Papeete'dir. Société adaları (Tahiti ve ona bağlı adalar); Tuamotu adaları; Gambier adaları; Marquises adaları; Australes adaları ve Clipperton adacığı F. P. na girer. Bütün bu adalar Pasifik Okyanusunda, 4 000 000 km² lik bir yüzey üzerine serpilmiştir.

FRANSIZ SANATI: *Meroving ve Caroling devirleri.* Gallia'daki Meroving kiliseleri, ahşap örtülü, mozaiklerle ve yağlı boya resimlerle süslü, çan kuleleri de olan dikdörtgen biçiminde bazilikalardı. Bunların en ünlüsü bugün hiçbir izi kalmamış olan Tours'daki Saint-Martin kilisesiydi. Bugün o devirden yalnız Poitiers'deki Saint-Jean vaftizhanesi ile Marsilya, Fréjus ve Jouarre'deki *krypta* (merkat) lar gibi küçük çapta eserler kalmıştır. Bunlardaki sütun başlıkları Roma taş işleme sanatının gerileyişini gösterir. Meroving sanatını en iyi temsil eden eserler kuyumculuk eserleridir. En ünlüleri Saint Eloi olan kuyumcular, kıymetli madenlerle çalışmışlar, onları kıymetli taşlar ve renkli cam parçalariyle süslemişler, mücevherler, vazolar, âyin kadehleri, mahfazalar yapmışlardır. Niteliği daha iyi bilinen Caroling sanatı, doğrudan doğruya antik Roma sanatına dönüşü ve Bizansla olan daha sıkı bağlantısı ile gerçek bir Rönenans temsil eder. Bununla beraber, bazı sanatların ne Roma ne de Bizans sanatlariyle ilgisi olmamıştır. Özellikle mimarlık, X. yüzyıl sonunda, aş. yu. Roma üslûbunda olan orijinal bir bazilika planı yaratmıştır. Böylece Saint-Denis kilisesi ve Reims katedrali gibi en ünlü yapıların yerine yenileri yapılmıştır. Caroling yapı tekniği üzerine en iyi fikir veren bir eser Verdun katedralidir. Bu yapılarda süsleme aracı olarak mozaikler ve daha çok Bizans sanatından esinlenmiş yağlı boya resimler kullanılmıştır. Bu sıralarda yeniden ortaya çıkan insan sureti heykelcilikte de kendini göstermiş ve Roma etkisiyle at üstünde Büyük Karl heykeli bu tarihlerde (aş. yu. 802) yapılmıştır. Caroling Rönesansının en güzel tezahürlerinden biri, el yazmalarının süslenmesi olmuştur. Böylece, süslü büyük harfler ve sayfa kenarları yapılmış, sayfaların yazıları arasına kişilerin resmi veya karışık sahneler temsil eden resimler yerleştirilmiştir.

«Roman» üslûbu sanat devri. Roma mimarîsinin ayırt edici özelliğini, bu üslûptaki yapıların örtülerinin kümbet biçiminde olması meydana getirir. Bu mimarî tarzı XI. yüzyıl sonunda olanca kemaline erer ve artık yapıları hafifletme ve pencereleri büyültme yolu ile malzemeden tasarruf etme çarelerini aramaya koyulur. Roman kiliselerinin planı genellikle bazilikaların planını andırır (bk. ROMAN ÜSLÛBU MİMARÎ). Roman üslûbundaki Fransız kiliselerinin birçoğu manastır kilisesi olmakla beraber (bunların en ünlüsü Cluny'deki idi), Roman sanatı manastır binalarına has bir tarz değildir. Fransa'daki Roman kiliselerinin süslenmesinde birçoğu *Kitab-ı Mukaddes*'ten alınmış sahneleri veya kişileri temsil eden heykeller olmak üzere pek çok taş yontma işçiliği kullanılmış, kişiler stilleştirilmiş, çizgiler basitleştirilmiş, insanların yanında tabiata aykırı biçimde hayvanlara ve bitkilere ve geometrik motiflere yer verilmiştir. Bu biçimde en çok süslenen yerler sütun başlıkları ve cümle kapısı çevreleri olmuştur. Yontma süslerin ana çizgileri mimarînin ana çizgileriyle uyum halinde bulunur, süsler yapının bütününden birer parça gibi olurdu. Roman kiliselerinin çoğunda yağlı boya süsler vardı. Yapının heybetli olması ve iç duvarların geniş yüzeyler halinde bulunması fresk ressamlarına geniş çalışma alanları sağlamıştı. Roman heykelleri ve taş yontma işleri gibi, freskleri de pek büyük boyutta eserler olmuştur. Karoling minyatürü ile bağlantısı olan Roman minyatürü büyük manastırlarda ve Artois'daki Benedictusçu manastırlarında yapılırdı. Kuyumculuk ve minecilik ürünleri birer ticaret metaı halini almış, minecilik teknolojisinde kluvazonne usulü yerine şanlöve usulü kullanılır olmuştur (bk. MİNECİLİK).

Gotik sanatı devri. Başlıca özelliği ojiv biçiminde kemerlerden meydana getirilmiş kümbetler (Fr. voûtes) olan Gotik mimarîsi, malzemeden tasarruf etmek amaciyle Roman devrinde girişilmiş olan araştırmaların sonucudur. Gerçekten

1

2

3

4

5

6

7

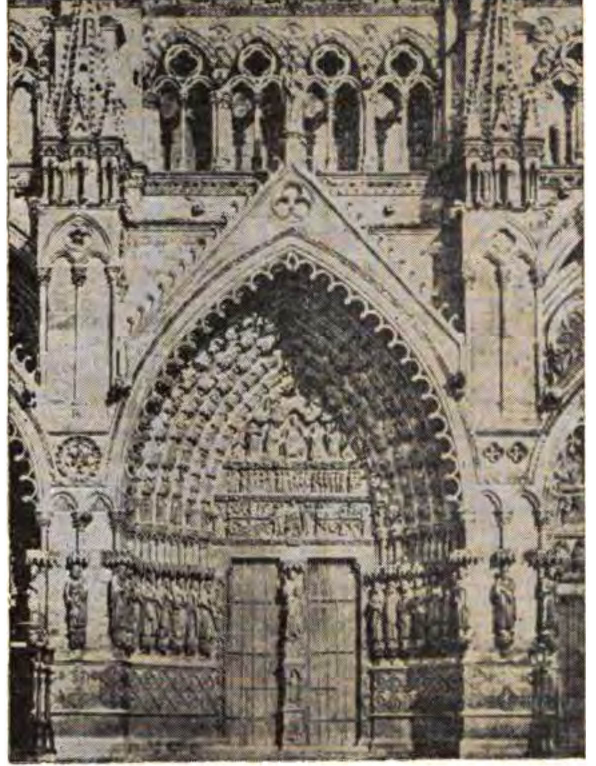

8

9

FRANSIZ SANATI: 1. Angoulême katedrali cephesi; 2. Sully-sur-Loire şatosu; 3. Saint-Pierre kilisesi (Caen); 4. Azay-le-Rideau şatosu (Indre); 5. Versailles sarayı; 6. Louvre sarayı (Paris); 7. Büyük ahırlar (Chantilly); 8. Opera (Paris); 9. Modern Sanat Müzesi (Paris)

1

2

3

4

FRANSIZ SANATI: 1. Amiens katedrali: Kader çemberi; 2. Amiens katedralinin cümle kapısı; 3. Saint - Etienne kilisesinin içi (Caen); 4. Belediye binası şeref merdiveni (Nancy)

de ojival kemerler taş duvar yüzeylerinin azaltılıp pencerelerin büyütülmesini ve yapının çok hafifleyerek büyük bir cam kafes halini almasını sağlamış, mimarlar da yapıyı mümkün olduğu kadar yükselterek göklere doğru dikeyine bir atılış duygusu uyandırmaya çalışmışlardır. Gotik kiliseleri büyük ölçüde yontma taş işçiliği ile süslenmiştir, fakat bu süsler Roman kilisesine oranla çok daha tabiî niteliktedir: Kişiler o derece stilleşlirilmemiş ve sonunda portreler halini almış, süsleme işlerinde fantastik konulara pek yer verilmemiş, bitkiler tabiîleştirilmiştir. Konular kısmen değişmiş, Meryem Anaya ve azizlere daha çok yer verilmiştir. XII - XIII. yüzyıllarda bu heykeller gitgide yapıdan ayrılmaya başlamıştır. Gotik kiliselerde iç duvarların az yer kaplaması yüzünden fresklerin yerini vitray denilen renkli ve desenli camlar almıştır. XII. yüzyılın vitrayı kurşundan yapılmış bir ağın gözlerine yerleştirilmiş renkli camlardan oluşturulmuş bir mozaiktir. Bu teknik XIII. yüzyılda da desenlerin tekâmülü ile devam etmiştir. Orta Çağ sonunda koyu kırmızı ve koyu mavi renkler yumuşak renklere çevrilmiş, kurşundan ağlar kullanılmaz olmuş ve cam üzerinde yağlı boya kullanmaya doğru gidilmiştir. Sivil mimarîde ise duvarlar geniş olduğundan büyük çapta fresklere rağbet devam etmiştir. Gitgide manastırlar dışında da tatbik edilen tezhip sanatı, XIII ve XIV. yüzyılların el yazmalarında büyük bir rol oynamıştır. Portre tablosu Fransa'da XIV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Jean le Bon'un portresi (aş. yu. 1360) bunun ilk örneğidir. XV. yüzyılda, çoğunun adı bilinmeyen «primitifler» denilen ressamlar şaheserler yaratmışlardır. Bu devrede duvar halıcılığı da pek parlak bir devir yaşamıştır.

XVI. yüzyıl. İtalya Harpleri sonucu olarak XII. Louis ve I. François zamanlarında 1535 yılına kadar sürüp giden «Birinci Rönesans» ta Pavia manastırının Lombardia sanatı Fransa'ya yayılmıştır. Taş yontmacılığı ile yapılmış pek çok küçük motiflerle nitelenen bu sanat, Orta Çağdan beri sürüp gelen mimarlık geleneklerini durdurmamış, ancak Fransız realizmine birçok İtalyan unsurunun katılması sonucunu yaratmıştır.

«İkinci Rönesans» ise daha karışıktır. Bunda bir yandan İtalyan etkisine karşı bir tepki, öte yandan da doğrudan doğruya Antikiteye bir dönüş görülür. Böylece antik unsurların, düzenin ve mimarî ile süsleme arasındaki dengenin oluşturduğu bir Fransız klasisizmi ortaya çıkar. Heykelcilikte insan vücudu idealleştirilir, resim alanında kurşun kalemle yapılan portreler, XIV. yüzyılda Jean le Bon'un portresi ile başlatılmış olan gerçekçi Fransız geleneğini devam ettirir. Öte yandan bazı sanatçılar da İtalyan sanatına yönelirler, mimarîde bina cephelerinin düzenli bir biçimde yatay olarak bölünmesinden vazgeçilir, resimde Fontainebleau Okulu çıplak'ın ve aşırı inceliğin zaferini ilân eder, yalnız heykelcilik sanatı Orta Çağın realizmine sadık kalır.

XVII ve XVIII. yüzyıllar. Bu yüzyıllar, Avrupa'nın yarısından çoğunun (İtalya, Orta Avrupa, Flandra) Barok tarzına bağlandığı bir sırada Fransız sanatının klasik devrelerini temsil eder. XVII. yüzyılın hiç değilse ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılda Fransa'da sanat bir devlet işidir; devlet sanat öğretimini sağlar, sanatın doktrinini tespit eder, sanatçıları yaşatır. Teşkilâtın başında güzel sanatlar bakanlığı niteliğinde olan Binalar Genel Müfettişliği (Surintendance des Bâtiments) vardır. Genel müfettiş emirlerini sanatçılara başmimar (Mansart, Robert de Cotte, Jacques Gabriel, Ange Gabriel, Mique) ve başressam (Le Brun, Mignard, Antoine Coypel, Van Loo, Boucher, Pierre) aracılığı ile ulaştırır. Bu teşkilâtın başlıca bölümleri akademiler ile kraliyet imalâthaneleri, atelyeleridir. En iyi sanatçılar Fransız Akademisine ve Roma'ya gönderilirler, sonra bunlara kraliyet siparişleri, aylıklar ve bazan da asalet unvanı verilir ve kendileri Louvre'de oturtulur. 1660 tan önce, IV. Henri ile XIII. Louis devirlerinde Fransız sanatının karakteristiği ahlakî ciddilik, açıklık ve mantıktır. Bu devirlerde din duygusunun yenilenmesi birçok manastır ve kilise yapılması ile belirir. Devir, mimarlıkta Mansart'ın, resimde ise Poussin'in, Louis le Nain'in ve Georges de la Tour'un devridir. XVII. yüzyıl Fransız kiliselerinin hepsinin, hor gören bir ifadeyle «Jesuit stili» denilen üslûpta oldukları söylenir. Halbuki bunların aralarında büyük farklar vardır ve çoğunun da Roma'daki Ecclesia del Gesù adındaki Jesuit kilisesinden taklit edilmiş bir tarafları yoktur. Jesuitler genellikle yine Orta Çağdan kalma beşik örtüsü biçiminde uzun tavanı tercih ettikleri halde, çoğu zaman Gotik üslûbun ojiv çatkılarına sadık kalmışlardır. Paris'in en ünlü kilise cephesi olan Saint - Gervais kilisesi (1616 - 1621) nin cephesinde üç antik tarz olan İon, Dor ve Korinthos tarzları üst üste kullanılmıştır. François Mansart (1598 - 1666) Visitation kilisesinde, Lemercier de Sorbonne'da (1635 - 1653) kubbeyi cephenin kompozisyonuna sokmuşlardır. Yüzyılın ilk otuz yıllarına ait olan bu kiliselerin biricik ortak özelliği, karşı - reform'un damgasını taşıyan bir sadelik ve ciddiliktir. Sivil mimarî alanındaki başlıca eserler, Paris'te: Salomon de Brosse'un Luxembourg sarayı, Lemercier'nin Louvre'deki Horloge paviyonu, Dauphine meydanı ve Vosges meydanı (Place royale); Paris dışında: Lemercier'nin Richelieu şatosu ve şehri, François Mansart'ın Maisons şatosu ve Blois şatosunun XIII. Louis kanadıdır. Bu sıralarda Le Vau da eser vermeye başlar (Vincennes). Resim, kâh İtalyan, kâh Flaman etkisini yansıtır. Yüzyılın başında Fransa hüner sahibi insanlardan hâlâ o kadar yoksundu ki, Marie de Médicis, Luxembourg sarayını süslemesi için Rubens'e baş vurmak zorunda kalmıştır. Az sonra Simon Vouet, daha sonra da Le Sueur ortaya çıkmıştır; Nicolas Poussin'in eserleri resim Akademisi üyelerinin konferansında incelenmiş ve böylece Akademinin üyeleri klasik Fransız resim sanatının resmî doktrinini tespit etmişlerdir; daha sonra da Claude Lorrain, Le Nain, Georges de la Tour, Le Valentin ve Baugin'in hünerleri belirmiştir. Portre alanında, aynı zamanda bir dekoratör olan Sébastien Bourdon ve Philippe de Champaigne (1602 - 1674), gravür alanında da Jacques Callot kendilerini göstermişlerdir. Taş yontma sanatı bu sırada ölüler için yapılan anıtlar yaratmıştır: Chantilly'de Henri de Bourbon'un yüreğinin anıtı (sanatçısı: Sarazin), Moulins'de Henri de Montmorency'nin mezarı (sanatçısı: François Augier). Madalyon sanatında da Jean Varin ün yapmıştır.

XIV. Louis devrinde Fransa'da Versailles sanatı ün kazanmıştır. Bu sanatın özellikleri zenginlik ve ihtişamdır. Versailles'da çalışmış iki mimar olan Le Vau ile Jules Hardouin - Mansart'dan ilki, yüzyılın iki yarısı arasında bir bağlantı durumundadır. Bu mimar Mazarin için Paris'teki Collège des Quatre Nations'u, sonra Fouquet için Vaux - le - Vicomte şatosunu yapmış, Marly'deki Grand Trianon'u inşa etmiş, taşrada ve bu devirde çok imar görmüş olan Paris'te çok çalışmıştır. Yeni bir Louvre doğmuş, Carrée avlusu dört yapı ile çevrilme yolu ile Le Vau tarafından

1

2

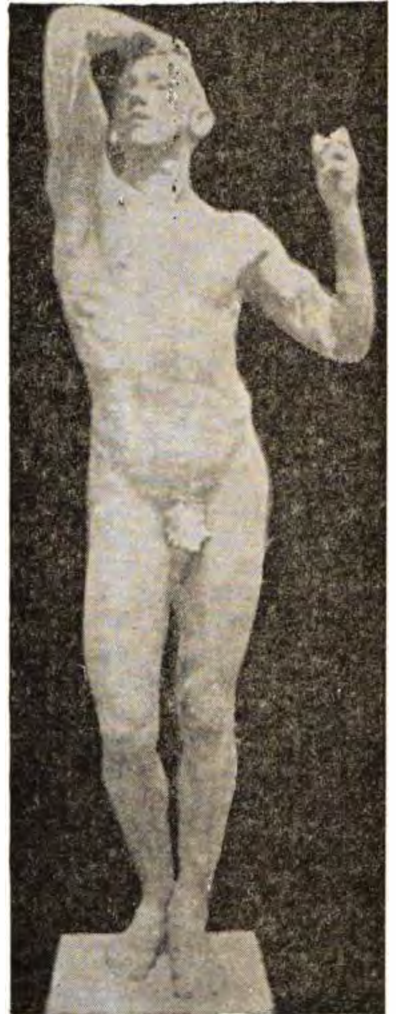

3

4

5

6

7

8

FRANSIZ SANATI: 1. Amiens katedrali: La Vierge dorée statüsü; 2. Chartres katedralinin batı kapısında Yuda kral ve kraliçelerine ait figürler; 3. J. Goujon: Masumlar çeşmesinin su perileri; 4. J.-B. Carpeaux: Dans (Opera binası cephesinde, Paris); 5. F. Rude: 1792 gönüllülerinin yürüyüşü (La Marseillaise); 6. A. L. Barye: Hint timsahını paralayan kaplan; 7. A. Maillol: Tors; 8. A. Rodin: Gürleyen yaş

1

2

3

4

5

6

FRANSIZ SANATI: 1. N. Froment: Nur ağacı; 2. J. Fouquet: St. Etienne tarafından takdim edilen Etienne Chevalier; 3. Fransız okulu: Avusturya'lı Flisabeth'in portresi; 4. J. Cousin («Baba»): İlk Pandora: Havva; 5. N. Poussin: Şairin ilhamı; 6. Le Lorrain (C. Gellée): Değirmen

tamamlanmıştır. XIV. Louis, Perrault'ya Paris rasathanesini, Libéral Bruant'a Invalides'i yaptırmıştır (Bu bina Jules Hardouin Mansart tarafından tamamlanmıştır). Kralın yaptırdığı işler dışında, az sayıda kilise, birçok da konak (hôtel) inşa edilmiştir. Resim sanatı özellikle Le Brun (1619-1690) tarafından temsil edilmiştir. Öğrenimini İtalya'da yapmış olan bu ressam da Le Vau gibi yüzyılın iki yarısı arasında bağlantı durumundadır. Le Brun Paris'teki Hôtel Lambert galerisini, Vaux-le-Vicomte şatosunun büyük salonunu, Louvre'daki Apollon galerisini, Versailles'daki Aynalı Galeri (Galerie des Glaces) yi resimlemiş, Varsailles'ın bütün yontma taş ve heykel işlerinin programını çizmiştir. Le Brun dört başı mamur bir dekoratördür. Colbert tarafından Gobelins imalâthanelerinin yönetimi ile görevlendirilen bu dekoratör, duvar halısı resimleri, ev eşyası ve tabak-çanak desenleri vermiş, bütün bunlar Büyük Kral ile çağdaşlarının içinde yaşadıkları çerçeveyi tamamlamaya yaramıştır. Le Brun'un yerine geçen Pierre Mignard, selefinden çok aşağı olmakla beraber, portrelerde daha başarılı olmuştur. Saltanatın son yılları Poussin'cilerle Rubens'çilerin, başka bir deyimle de resimle rengin kavgasına şahit olmuştur. Bu sıralarda heykelciler özellikle dekorasyon işlerinde kullanılmıştır. Versailles bahçelerinin heykellerle süslenmesinde en büyük pay Girardon'undur. Fakat onunla birlikte İtalyan Tuby ile Flaman Van den Bogaert (Desjardins) de çalışmışlardır. Bunların üçü de Le Brun'ün disiplinine uymuşlardır. Bu heykelcilere kral meydanları için de siparişler verilmiştir (Desjardins'in Bosio ve Victoires meydanlarındaki, Girardon'un Vendôme meydanındaki XIV. Louis heykelleri). Girardon ile Desjardins'in dikkate değer birer eseri de sırasiyle Richelieu mezarı ile Louvois mezarıdır. Heykelciler arasında yalnız Provence'lı Pierre Puget (1620 1694) klasisizmden ayrılır. İtalyan Barokuna meyilli olan bu sanatçı Girardon'la çarpışma halindedir. Fransız klasisizminin belki en büyük temsilcisi olan Le Nôtre'a gelince, bu bahçe mimarı Tuileries sarayı, Vaux-le-Vicomte şatosu ve Versailles sarayı bahçelerini çizmiştir.

XIV. Louis'nin ölümünden sonra bu güdümlü ve dolayısiyle gergin sanat hareketinde bir yumuşama olmuş, mimarîde ihtişamın yerini yumuşak zarafet, düz çizginin yerini eğri ve karşıt-eğri almıştır. Régence devrinde Orta Avrupa'nın rokoko (rococo) suna oranla daha mutedil olan rokay (rocaille) üslûbu yaratılmıştır. Bu tarzdaki eserler, aşırılıkları olmadığı zaman, Meissonnier gibi İtalya'dan gelme sanatçılar tarafından yaratılmıştır. Rokay tarzı özellikle iç dekorasyonlara uygulanmıştır. Fakat Robert de Cotte'un veya Jacques Gabriel'in yapıları (Paris'teki Estrées ve Biron konakları, Saint-Denis manastırı; Verdun ile Strasbourg'daki başpiskoposluk binaları) nın dışları sade ve muntazam bölümlü kalmıştır. Ressam Watteau ile onun öğrencileri veya rakipleri olan Pater, Lancret ve Quillard'ın zendostluk eğlenceleri (fêtes galantes) tabloları ve Nattier'nin portreleri de rokay tarzının birer tezahürü sayılabilir. Fakat heykelcilik, Guillaume Coustou'nun eserleriyle (Marly atları) XVII. yüzyıla daha yakın kalır. XV. Louis'nin yönetimi ve Madame de Pompadour'un kardeşi olan Marigny markisinin genel müfettişliği sırasında Ange Gabriel ve Soufflot gibi mimarlar sayesinde ve aynı zamanda Jacques-François Blondel'in, sanatın teorisini tespit etmesi ile klasik mimarînin en güzel devri başlar. Blondel *L'architecture française* (Fransız mimarîsi) [1752 - 1756] ve *Cours d'architecture* (Mimarlık dersleri) [1771 - 1777] adlariyle iki önemli eser yayımlamış, 1739 da Paris'te açtığı mimarlık okulu ve Akademideki profesörlüğü (1756) ile büyük bir etki yapmıştır. Gabriel'in Petit Trianon'u ve Soufflot'nun Panthéon'u (eski Sainte Geneviève kilisesi) en ünlü eserlerse de, Paris'in Saint-Germain semtinde daha bir yığın konak ile Concorde meydanı (1753 - 1763) ve Bordeaux, Lyon, Nantes, Toulouse, Nancy ve Besançon gibi şehirlerin güzelleştirilmesi de vardır. Resim alanında, Watteau kadar şair olmayan Boucher, hayranlıklar yaratan bir dekoratördür. Pastelde iki usta rekabet halindedir: Paris sosyetesi, Maurice Quentin de la Tour'un şahsında keskin görüşlü ve hoşa giden bir portreci bulduğu sırada, Perronneau daha canlı bir renk duygusu ile taşra sosyetesi için çalışır. Konu seçmede en yüksek bir zevke sahip olan renk üstadı Chardin, günlük realitelerin ressamıdır. Heykelcilerden, Roma'da antik sanat incelemeleri içinde yetişmiş olan Bouchardon, rokay tarzına karşı şiddetli bir tepki gösterir (Grenelle sokağındaki çeşme, Concorde meydanındaki XV. Louis heykeli); J.-B. Lemoyne her şeyden önce bir portrecidir ve büst-portre ustalarından biridir; Pigalle, Reims'teki kraliyet meydanı için XV. Louis anıtını ve Harcourt kontu ile Maréchal de Saxe'ın mezarlarını yapar. XV. Louis'nin saltanat devri gravürün (Cochin), duvar halıcılığının (Beauvais'de Boucher ve Oudry) ve mobilyacılığın (Boulle, Cressent, Œben, Riesener) en parlak devirlerinden biridir. Paris yabancıları kendine çekmeye devam eder, fakat büyük sayıda Fransız sanatçısı da yabancı ülkelere giderler: mimarlardan Cuvilliès München'a, La Guêpière Stuttgart'a, Jardin Kopenhag'a, ressamlardan Pesne Berlin'e, heykelcilerden Falconet Petersburg'a giderler.

1770 ten sonra zevk değişir. Sanat hareketi uluslararası bir nitelik alır. Birtakım karışık unsurlar sanat eserlerini etkiler: bunların arasında Antikitenin en eski zamanlarına doğru dönüş ve akıldan çok duyguya değer verme eğilimi vardır. Bu son eğilim Romantizmin başlangıcını gösterir, fakat XVI. Louis devrinde çok güçlü olan bu eğilim David tarafından frenlenir ve ancak 1820 den sonra iyiden iyiye gelişir. Bu iki akımın bazı sanatçılarda ve meselâ mimar Mique ile ressam Hubert Robert'de ve hem romantik hem köysü, hem Antik hem Gotik olan bahçe heykellerinin yapımında bir araya geldiği de olur. Mimarlar Etruria'dan, Mısır'dan ve özellikle Yunan arkaizminden bir şeyler öğrenmek, almak isterler, Paestum'un kaidesiz sütunları bir sembol halini alır. Bununla beraber Antikiteye İtalyan mimarı Palladio'nun gözü ile bakılır. Empire devrinde yeniden Roma'ya dönülür ve düpedüz Roma dekoru taklit edilir. Resim genellikle kendini antik olmaktan çok duygulu gösterir (Carrousel takı [Percier ile Fontaine], Etoile takı [Chalgrin], tapınak biçimindeki Madelaine binası [Vignon], Paris Borsası [Brongniart]). Edebiyat ressamı olan Greuze, Diderot'nun gözde sanatçısıdır; Fragonard XVIII. yüzyıl sonunun büyük romantik şair ressamıdır; XVI. Louis devrinde David ilk Antik eserlerini verir (*Horace'lar*). Heykelci Houdon, Voltaire'in, Washington'un ve Napoléon'un portrelerini yapar ve zamanın bütün meşhurları bu sanatçının önünden geçer.

XIX. yüzyıl ve sonrası. XIX. yüzyıl başında Fransa'da sanatın gelişme seyrini iki olay tayin etmiştir: 1. Akademilerin ve Eski Rejim teşkilâtının ortadan kalkması: Institut'nün beş sınıfından biri olan Güzel Sanatlar Akademisinde yalnız 10 mimar, 10 ressam ve 10 heykelci kalmış ve bunlar artık sanat hareketinin bütününü temsil etme

G. Gillet: Notre-Dame kilisesi (Royan)

durumundan çıkmışlardır; estetik alanındaki bütün devrimler onlara karşı yapılmış ve «akademik» sözü küçük düşürücü bir sıfat niteliği almıştır; 2. Mimarlık sanatının baş sanat durumunun sona ermesi: artık resim birinci plandadır; halk oyu yalnız resimle ilgilidir ve tablo ticareti o zamana kadar görülmemiş bir genişlik kazanır. XVII ve XVIII. yüzyıllarda aynı adamlar hem mimar hem mühendistirler. XIX. yüzyıldan başlayarak iki meslek ayrıdır ve bazan da birbirinin rakibidir. Mımarların işi kompozisyon ve dekorasyondur, mühendislerinki ise teknik problemlerdir. Mimarlar arkeolojinin zevkine ayak uydurarak Yunan-Roma Antikitesini taklit ettikten sonra Orta Çağı (Viollet-le-Duc), daha sonra da İtalyan Rönesansını taklit ederler. Bu karma sanatın en büyük tezahürü Charles Garnier'nin Paris'teki Opera binasıdır. Demir metallürjisindeki ilerlemeler Labrouste gibi mücedditlere yeni imkânlar sağlar (Sainte-Geneviève kütüphanesi); fakat XIX. yüzyılın en ünlü metal konstrüksiyonu mühendis Gustave Eiffel'in 1889 da yapmış olduğu kuledir (Eiffel kulesi). Şehirlerin büyümesi, şehircilerin karşısına yeni problemler çıkarır: III. Napoléon ile Haussmann, Paris'in çehresini geniş ölçüde değiştirme işine girişirler (1853-1870).

Mimarlık: XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak mimarların yeni kullanmaya başladıkları demir, betonarme, çelik ve plastik maddeler gibi yapı malzemeleri, şekillerde hızlı bir evrimin gerçekleşmesini sağlamıştır. Beton kalıpları kullanma yolu ile taş yapı görünüşünde binalar yapılmıştır (Danton sokağındaki Hennebique evi); fakat 1902 yılında Perret kardeşler, dünyada ilk defa olarak binaların duvarlarını betonarme ile yapmışlardır (Franklin sokağındaki ev). Yine Perret kardeşlerin şaheseri olan Champs-Elysées Tiyatrosu (1911), planı bakımından değilse bile cephesi bakımından klasik kompozisyon kurallarına az çok bağlılık gösterir; Le Corbusier ise, Üniversite Sitesi (İsviçre binası) nin inşasında o kurallardan ayrılmış, binanın tahsis edildiği işe uygun olmasını da göz önünde tutarak, geçmişin mimarlık üslûplarından hiçbiriyle ilgisi olmayan çizgi ve hacım kombinezonları yaratmıştır. Genel olarak, binaları bir «süs» gibi yapma eğilimi vardır; geleneğe dayanan dekorasyon unsurlarından hiçbirine baş vurulmaz ve böylece 1959 da Défense kavşağındaki Centre National des Industries et des Techniques (Sanayi ve Teknik Millî Merkezi) gibi binalar yapımına varılır. Harplerden sonra hızla inşa etme veya yeniden inşa etme zarureti, normlar tespit edilmesini, standartlaştırmayı ve prefabrikasyonu gerekli kılar; fabrikalarda olsun şantiyelerde olsun yapım ve çalışma âletlerinin rasyonel değişmelere uğraması, o zamana ka-

1

2

3

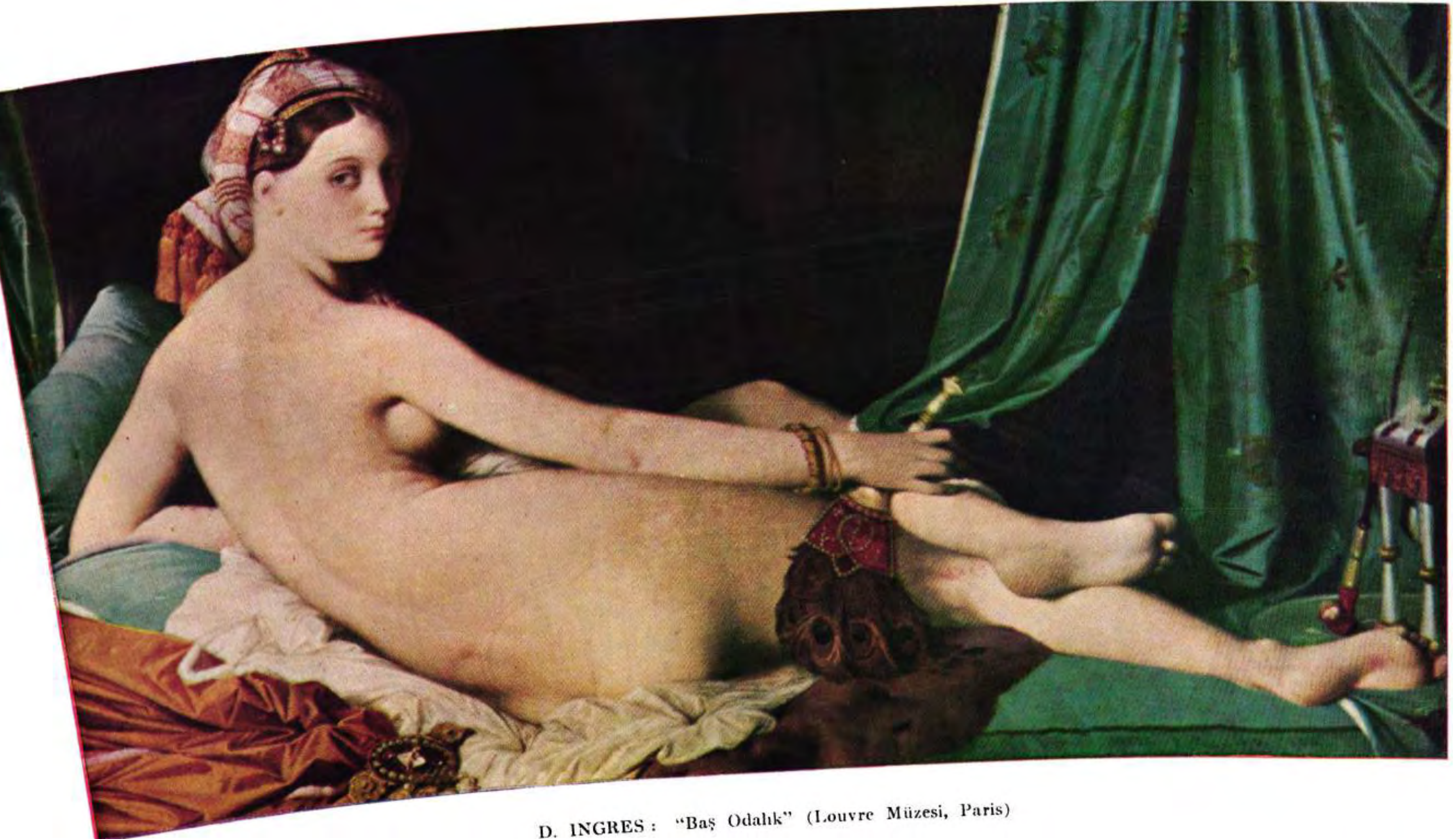

4

1. Paul Gauguin: Pazar (Sanat Müzesi, Basel, İsviçre); 2. Pierre Bonnard: Atelye (Raymond and Raymond Galerisi, New York); 3. Henri Matisse: Sohbet; 4. George Braque: Natürmort (Paul Rosenberg koleksiyonu, Paris)

A. WATTEAU: "Cythèra adasına hareket" (Louvre Müzesi, Paris)

J. B. COROT: "İtalya hatırası" (Louvre Müzesi, Paris)

D. INGRES : "Baş Odalık" (Louvre Müzesi, Paris)

1

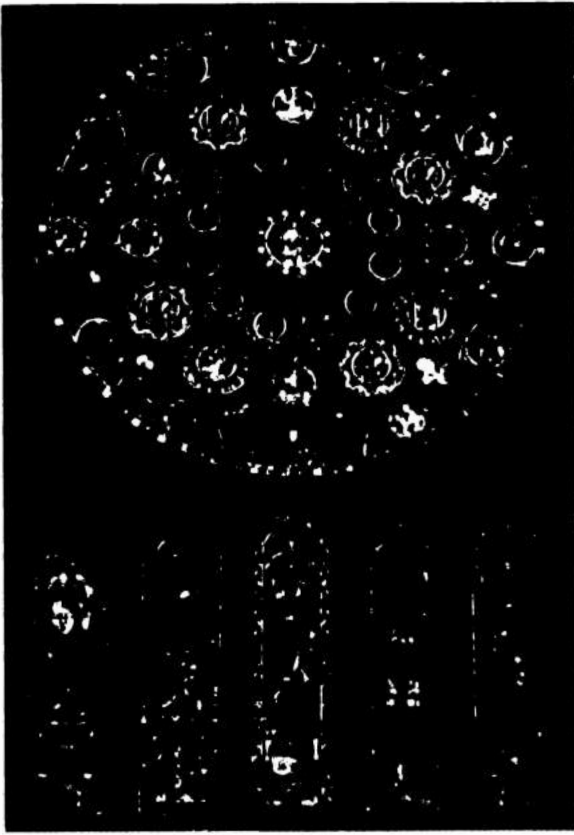

4

2

3

5

1. E. DELACROIX: "Sardanapale" ın ölümü (Louvre Müzesi Paris); 2. C. MONET: "Gelincikler" (Louvre Müzesi, Paris); 3. P. CÉZANNE: "Elmalar, portakallar" (Galerie du Jeu de Paume, Paris); 4. G. BRAQUE: "Gitarlı kadın" (Le Musée d'Art Moderne, Paris); 5. H. MATISSE: "Kırmızı oda" (Le Musée d'Art Moderne, Paris).

1

2

3

4

5

6

1. Chartes katedralinin güney cephesi nakışlı camındaki gülce (XIII. yüzyıl); 2. Venüs ile Vulcanus Resimli goblen, F. Boucher'nin bir kartonuna göre, XVIII. yüzyıl, Gobelins Müzesi); PORSELEN'LER: 3. Toplu çiçeklerle süslenmiş kulplu bir kap (Limoges, XVIII. yüzyıl); 4. Ortası güllerle süslü, kenarı sarmaşmalı ve altın yaldızlı tabak (Limoges, XVIII. yüzyıl); 5. E. Falconet: Çocuk grupu Heykelcik, Sèvres, XVIII. yüzyıl); 6. Tabaklı kahvaltı kabı ("Keklik gözü" dekorasyon, XV. Louis üslûbu, Sèvres, XVIII. yüzyıl).

1

2

3

4

5

6

7

FRANSIZ SANATI: 1. H. Rigaud: XIV. Louis'nin boy resmi; 2. A. Watteau: «L'Enseigne de Gersaint» kapı üstü tabela resmi; 3. J. B. S. Chardin: Natürmort (kuyruklu kedi balığı); 4 F Boucher: Tuvalet yapan Venus; 5. H. Fragonard: Banyo yapan kadınlar; 6. J. Vernet: Rotto köprüsü (Roma); 7. Vigée - Le Brun: Vigée - Le Brun kızıyle

1

2

3

4

5

6

7

FRANSIZ SANATI: 1. L. David: Sabinler (detay); 2. J. A. D. Ingres: Homeros'a taç giydirilmesi; 3. T. Gericault: Medusa'nın salı; 4. E. Delacroix: 28 temmuz 1830, Halka rehberlik eden hürriyet; 5. H. Daumier: Üçüncü mevkide yolcular; 6. C. Corot: Jumièges; 7. J. F. Millet: Çullu adam

dar zanaatçıların malı olan bir sürü mesleği geniş ve kudretli bir endüstri haline getirir. Şehircilik problemleri de gitgide daha çok dikkati üzerlerinde toplar.

Resim: Romantik ressamlar daha önce David tarzı akademizme karşı durmuşlardı. Théodore Rousseau, daha sonra da Corot ve manzaracılar (peyzajistler), tabiî olan şeylere, gitgide daha başarılı sonuçlar veren bir aşkla bağlanırlar. Courbet, büyük Venedik ressamlarının tekniğini andıran bir teknik kullanmakla beraber, varlıkları dokunmakla hissedilebilen şeylerden başka bir şeyle ilgilenmez ve böylece Realizm (Réalisme) okulunun başı olur. Zola'nın Natüralizmine paralel olarak Empresyonizm (Impressionnisme) okulu fen ilkelerine (kimyacı Eugène Chevreul) dayanarak ışığı günün çeşitli saatlerindeki değişimlerine göre tahlil eder. Manet, Boudin, Monet, Pissarro ve Sisley, eser yaratmada tercihan şahsî duyumlarına bağlı kalırlar. Divizyonizm (Divisionnisme) veya Puantiyizm (Pointillisme) okulunun metodu daha da fennîdir (Seurat, Signac); Cézanne kendini ruha göre ritmik olarak düzenlenmiş kompozisyonlara verecektir; modern hayatın ressamları olan Degas ile Renoir, bir ara Les Nabis (Nebîler) grupundan olan Bonnard ile Vuillard'a, Toulouse-Lautrec'e ilham vermişler, bu gruptan da bir mistik olan Sérusier ve George Desvallières ile birlikte kilise sanatının yenileyicisi olarak belıren Maurice Denis çıkmıştır. Evrimin daha sonraki evresinde de yan yana iki akım görülür. En ünlü temsilcıleri Gauguin olan Sembolistler (les Symbolistes) ve polikromi (polychromie = çok renk kullanma) dan yararlanarak, «görünmeyen» i ifade etmeye çalışırlar; onlar için, görünen, görünmeyenin yansımasından başka bir şey değildir. Matisse Friesz, Vlaminck, Derain, Marquet ve Dufy tarafından temsil edilen Fovistler (les Fauvistes) tabiî temaları ele alarak kendi iç duygularını temsil eden birtakım renk transpozisyonları yaratmaya girişirler. Braque, Delaunay, Gleizes, Metzinger, La Fresnaye gibi Kübistler (les Cubistes) e göre tablo, bir duyumluluk durumunun ifadesi değil, bir uslamlamanın sonucu olacaktır. Sürrealistler (les Surréalistes) bilinçaltı alanına kadar sokulacaklardır. Abstre-nonfigüratif-enformel (abstrait, non figuratif, informel) ressamlar, eserlerine «yeniden düşünülen» bir dünyayı temsil eden ve başlıbaşına yeterli olan birer «plastik olay» değeri vereceklerdir. Fakat bu irrealist, yani realizme aykırı akımla aynı zamanda olmak üzere ortaya ekspresyonizm (expressionnisme) çıkacaktır (Raoult, Gromaire, Goerg, daha sonra da Bernard Lorjou ve Bernard Buffet). Ekspresyonistlerin eserleri somut gerçeği «belâgatli biçimsizleştirmeler» le ifade eder. Picasso gibi, Fransa'nın modern sanat alanındaki dünya ölçüsü de ünü ile cezbedilerek Paris'e gelen Soutine, Chagall Modigliani gibi Paris okulu (École de Paris) nun sanatçılarının görüşü de böyledir. André Dunoyer de Segonzac, Gustave Courbet'nin realizm geleneğine bağlıdır. Saf (Naif) denilen ressamlar (Henri Rousseau, Maurice Utrillo, André Bauchant, Camille Bombois, Jean Eve) ın yarattığı eserler, beyinden çıkma (cérébral) resmin aşırılıklarına karşı bir tepki niteliğinde görülür. XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, şiirli gerçek (réalité poétique) ressamları denilen sanatçılar (Raymond Legueult, Maurice Brianchon, Roland Oudot v. b.) yeniden, duyumlanabılen gerçek'e bağlanırlar.

C. DESPIAU: «Assia» (Güzel Sanatlar Müzesi, Paris, 1937)

Heykelcilik: Gerek idealize ederek yüceltikleri gerek kıymetli bir rikkat duygusu hissettirecek tarzda kurdukları bir realitenin dikkatli gözlemcileri olan Barye'den Rude'den, Carpeaux'dan ve Dalou'dan sonra Rodin, ürpertileriyle empresyonizmin renk cümbüşünü hatırlatan bir biçim uyumu uygular daima arkaik konuları ele alma eğiliminde olan Bourdelle'in merakı da konularını anıtlaştırmaktır; hem ince iş gören hem de sentez usulü ile çalışan Despiau, «Fransız Donatello'su» lâkabına lâyıktır; Maillol, klasik devrin Yunan üstadlariyle rekabet halındedir, fakat onların taklitçisi değildir. Laurens, Yunan üstatlarının etkisine zenci heykel sanatını katar; Arp, abstraksiyon (soyutlama) alanında, Germaine Richier de ekspresyonizm alanında seçkinleşirler, Gimond ile Belmondo ise, gerek güçte gerek zarafette, denenmiş kurallara sadık kalırlar. Paris Okulundan olan heykelciler, Zadkine'den Lipchitz'e kadar, kübizm eğilımındedirler.

Dekorasyon sanatları: Basının açtığı kampanya ile, kısmen endüstrinin desteklemesi ile ve nihayet devletin teşviki ile uyarılan dekorasyon sanatları eski üslûpları taklit etmekten vazgeçer. 1900 Dünya Sergisi, Nancy şehrinde Gallé, Majorelle, Jallot ve daha başka birkaç sanatçı tarafından kristal, oyma ağaç ve seramik gibi sanat alanlarında yaratılan modern dekorasyon stili (modern style)ni halka tanıtır. Bu sanatçılar biçimden çok dekoru yenilerler ve bu işte bitki motifleri kullanırlar. Lalique mücevher ve kristal eşya alanlarında, Decoeur, Lenoble, Delaherche seramik alanında seçkinleşirler. Rus balelerinden etkilenen ka-

A. E. BOURDELLE: Gen. Alvear anıtının allegorik heykellerinden biri

1

2

3

4

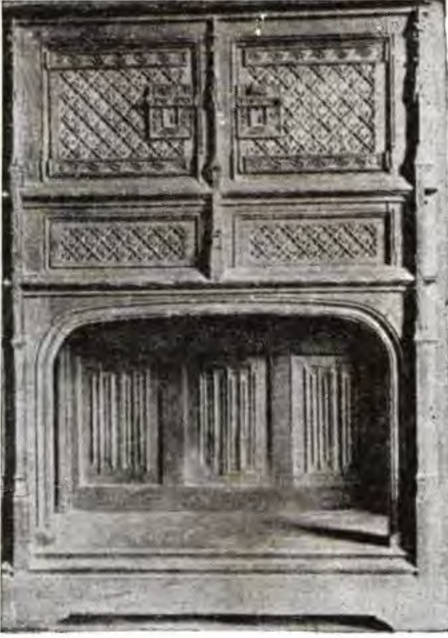

5

6

FRANSIZ SANATI: 1. G. Courbet· Taş kıranlar; 2. E. Manet: Balkonda; 3. A. Renoir: Banyo yapan kadın; 4. C. Monet: Londra, Charing Cross köprüsü; 5. E. Degas: Dansöz; 6. P. Cézanne: Sainte - Victoire tepesi

1

2

4

5

3

6

7

8

9

FRANSIZ SANATI: 1. Raflı masa, XV. yüzyıl sonu; 2. Bayeux halıcığı. Fatih Guillaume'un donanması; 3. Belleville'in ayin dua kitabından bir sayfa, XIV. yüzyılın ilk yarısı; 4. Dolap, XVI. yüzyılın ikinci yarısı; 5. Malive müfettişi Jeannin'in madalyonu; 6. Dauphin'in doğum yılı hatırası madalyonu; 7. Altın yaldız ve yontmalı ağaç konsol, XV. Louis devri; 8. Etajer; 9. Altın yaldız ve yontmalı sehpalı meşale

dın terzisi Poiret, evlerin iç dekorasyonuna yeniden renk effet'lerini sokar; öte yandan München'lıları örnek alan Ruhlman, Sue, Mare ve Paul Fallot, gitgide daha sade mobilyalar yaparlar; Chareau ile Francis Jourdain de bu üslûba, işe yararlık ve sağlamlık ilkelerini katarlar; Dufet ve özellikle Dufrène, seri halinde üretime uygun mobilya yaratmışlar, Jacques Adnet ile Leleu bu mobilyayı daha lüks, Arbus de daha süslü hale sokmuşlardır. Emile Robert'in yeniden canlandırdığı ferforje sanatı, Edgar Brandt ve Ray mond Subes tarafından modern tekniğin usulleriyle uygulanmıştır. Gobelins atelyelerinde ve Beauvais'de, Gustave Géffroy, Jean Ajalbert ve Guillaume Janneau, Chéret'yi, Bracquemond'u, sonra da Dufy'yi, Gromaire'i ve Savin'i duvar halısı örnekleri çizmeye çağırmışlar ve özellikle Jean Lurçat'nın teşvıki ile çalışan bu ressamların verdikleri örnekler Aubusson atelyelerinin başardığı gerçek bir rönesansı yaratmıştır.

Tiyatro dekorları da Derain, Matisse, Dıésa, Dethomas, sonra da Bérard. Chapelain - Midy, Carzou ve Brayer gibi sanatçılar sayesinde bir yenilenme idrak etmiştir.

Sanat eserlerinin fotomekanik usulü ile üretimi alanındaki ilerlemelere rağmen, hakkâk ressamlar (Dunoyer de Segonzac, Goerg. Pierre Louis Moreau, Dubreuil, Lotiron, Mınaux) büyük zevk mahsulü olan estamplar ve illüstrasyonlar yapmışlardır. Louise Hervieu kendine büyük desinatörler arasında yer sağlamıştır. Afiş sanatında Chéret'den sonra Cappiello, Colin, Cassandre, Loupot, Carlu ve Savignac parlamışlardır. Kitap alanında Daragnès, Dignimont, Touchagues, Demeurisse, ciltçiler arasında da Creuzevault, Legrain ve Bonet kendılerini göstermişlerdir.

FRANSIZ SİNEMASI: Fransa, sinemanın gerek bulunuşunda gerek teknik ve sanat yönünden gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fotografı bulan Nicéphore Niepce (1765 - 1833), bunu geliştiren Mandé Daguerre (1787-1851), alıcının ilk örneğini yapan Jules Etienne Marey (1830 - 1904), ilk canlı - resim kuşaklariyle perde üzerinde gösterimi deneyen Emile Reynaud (1844 - 1918), nihayet bugünkü anlamiyle sinemayı bulan ve bütün dünyaya yayılmasını sağlayan Auguste (1862 - 1954) ve Louis Lumière (1864 - 1948) kardeşlerle Fransa, sinemanın bulunuşuna bütün ülkelerden daha çok katkıda bulunmuştur. Daha sonraki teknik gelişmelerde de Fransa'nın önemli roller oynadığı görülmektedir. Sesli sinemanın bulunuşunda, gramofonu ilk tasarlayan Charles Cros (1842 - 1888) ile başlayıp Auguste Baron (1855 - 1938), Henri Joly (1866 1945), Léon Gaumont (1883 - 1946) ile devam eden çalışmaların büyük payı vardır. Sinema cihaz ve donatımının gelişmesinde de Fransız araştırıcı, bulucu ve endüstrisi günümüze kadar önemli bir yer tutmuştur. 1950 den sonra büyük bir yenilik olarak ortaya atılan genişperde ve üç boyutlu işlemlerin çoğu gerçekte Fransız bulucularının çok eski denemelerine dayanmaktaydı. Bunlara örnek olarak Cinémascope'un daha 1926 da Henri Chrétien (1879 - 1956) in bulduğu «Hypergonar» a, Cinérama'nın daha 1927 de André Debrie (doğ. 1891) nin uyguladığı «üçlü perde» ye. Cırcorama ve bütün çemberperde işlemlerinin de daha 1900 deki Paris Dünya Sergisinde Raoul Grimoin - Sanson (1860 - 1941) un uyguladığı Cinéorama'ya dayandığı gösterilebilir.

Fransa'nın sinema alanında sanat yönünden oynadığı rol, en azından buluşlar ve teknik alandaki rolü kadar önemlidir. Sinemanın ilk eserleri veren L. Lumière ile Georges Méliès (1861 - 1938), bunlarla dünya sinemasının günümüze kadar takip edeceği iki ana yolu, belgecilik ve hikâyecilik yolunu çizmişlerdi. Bugünkü anlamiyle ilk rejisör olan Méliès, aynı zamanda sinemanın ilk şairiydi ve bugün kullanılan filim hilelerinden çoğunu bulmuştu.

Fransa, sinemanın bu emekleme çağında Ferdinand Zecca (1864 - 1947) ile ilk gerçekçi rejisörü; Max Linder (1883 - 1925) ile ilk milletlerarası çapta komedi sanatçısını, Emile Cohl (1857 - 1938) ile ilk canlı - resim sanatçısını yetiştirdi. Louis Feuillade (1874 1925) ile Victorin Jasset (1862 1913) nin ilk «bölüklü filim» leri geniş yığınları sinemaya çekti. «Sanat filmi» çığırı, sinemayı daha üst tabakanın karşısına çıkardı. Bu çığırın, tiyatro çıkmazına soktuğu sinemayı, çok zengin ve verimli Fransız komedi okulu bundan kurtardı. I. Dünya Harbinin sonuna kadar süren bu emekleme ve araştırma döneminden sonra sağlam bir millî F. S. nın kurulması için girişilen çabada Louis Delluc (1890 - 1924), Abel Gance (doğ 1889), Germaine Dulac (1882 1924), Marcel L'Herbier (doğ. 1890), Jean Epstein (1897 - 1953) ın ve estetik denemelere dayanan Fransız empresyonist okulunun önemli bir payı oldu. «Öncü sinema» akımı ise yeni sinemacılar kuşağının ilk denemelerini yapmasını sağladı. Nitekim az sonra, millî özellıği bu defa gerçekçi eğilimle yansıtan René Clair (doğ. 1898), Jean Renoir (doğ. 1894), Jacques Feyder (1888 1948) yetiştiler.

Sesli sinemanın çıkmasiyle her ülkede rastlanan bocalama Fransa'da da meydana geldi; fakat F. S. çabuk toparlandı ve gerçekçi eğilim yukarıdaki sanatçılara Jean Grémillon (1902 - 1959), Jean Vigo (1904 - 1934) nun ve bu gerçekçiliği savaş arifesinde «şairsi gerçekçilik» e yönelten Marcel Carné (1903), Julien Duvivier (1896 - 1968) nin katılmasiyle devam etti. İşgal yıllarında bu gerçekçilik, şiir ile düşün ağır bastığı bir çeşit kaçış sinemasına döndü. Fakat bu arada Jean Cocteau (1889 - 1963), Henri - Georges Clouzot (doğ. 1907), Claude Autant - Lara (doğ. 1903), Robert Bresson (doğ. 1907), Jacques Becker (1906 - 1960) gibi güçlü sanatçılar yetişti.

Harp sonundan günümüze kadar uzanan dönemde F. S. en hızlı gelişme ve değişiklik yıllarını yaşadı. Bir yandan harp öncesinin gerçekçi okulu, harp sırasının şiir ve düş okulu çalışmalarına yeni sanatçıların katılmasiyle devam ederken, bir yandan da sinemacıya yazarın serbestlik ve imkânlarını sağlamak isteyen bir görüşle her biri kendi şahsî tutumunu yansıtan kalabalık bir rejisörler topluluğu ortaya çıktı. Kimi «alıcı - kalem» kimi yeni dalga, kimi sinema gerçek etiketleri altında sınıflanan, kimi de kendi başına çalışan bu kalabalık sanatçılar topluluğunda sivrilenler arasında Max Ophuls (1902 1957), Jacques Tati (doğ. 1908), Georges Franju (doğ. 1912), René Clément (doğ. 1913), Jean Rouch (doğ. 1917), Chris Marker (doğ. 1921), Alain Resnais (doğ. 1922), Alexandre Astruc (doğ. 1923), Roger Vadim (doğ. 1928), Agnes Varda (doğ. 1928), Jean Louis Godard (doğ. 1930), Claude Chabrol (doğ. 1930), François Truffaut (doğ. 1932), Louis Malle (doğ. 1932) sayılabilir.

Fransız beyaz perdesinin ünleri arasında şunlar sayılabilir: Harry Baur (1881 - 1943), Jules Raimu (1883 - 1946), Louis Jouvet (1887 - 1951), Maurice Chevalier (doğ 1888), Françoise Rosay (doğ. 1891), Charles Boyer (doğ. 1897), Arletty (doğ. 1898), Fernandel (doğ. 1903), Jean Gabin (doğ. 1904), Pierre Brasseur (doğ. 1905), Claudette Colbert (doğ. 1905), Edwige Feuillère (doğ. 1907), Viviane Romance (doğ. 1912), Jean Marais (doğ. 1913), Danielle Darieux (doğ. 1917), Henry Vıdal (doğ. 1919), Michèle Morgan (doğ. 1920), Daniel Gélin (doğ. 1921), Martine Carol

(doğ. 1922), Gérard Philipe (1922-1959), Micheline Presle (doğ. 1922), Brigitte Bardot (doğ. 1934), Annette Vadim (doğ. 1937), Marina Vlady (doğ. 1938) v. b.

FRANSIZ SOMALİSİ KIYISI (Fr. Côte Française des Somalis), Fransa Cumhuriyetinin denizaşırı ülkesi: Doğu Afrika'da, Tadjoura (Tacura) körfezinde bulunur ve Aden körfezine doğru açılır. Habeşistan ile Somaliler Cumhuriyeti arasındadır. Yüzölçümü 21 700 km², nüfusu 82 000 (1966) dir. Başkenti Djibouti (Cibuti) dir. Esas itibariyle volkanik bir bölge olup, Doğu Afrika'nın büyük kırılma ekseninin üzerinde bulunan bazaltlı bir alandır. Tektonik hareketler bazı kısımlarının çökmesine ve göller oluşumuna yol açmıştır (Assal gölü). İklim yarı-kuru tipindedir. Yağmurlar ekimden nisana kadar sürer. Bitkiler azdır. Genel olarak bölge, çöl bitkilerine rastlanan bir çöldür. Halk (km² başına 4) genel olarak İslâmlaşmış iki grupu içine alır. Güneyde İssa'lar, kuzeyde de Danakil'ler yaşar. Canlı hayvan ve özel olarak kuzu yetiştirilir. Tarım ve balık avı pek geri kalmıştır. Djibouti yakınında denizden tuz elde edilir. Nüfusun yarısı bu şehirde toplanmıştır. Djibouti, Habeşistan'ın ihracat merkezidir.

Tarihçe: Fransızlar Obock'u 1884 te almış ve 1888 de Djibouti'yi kurmuşlardır. Fransız Habeşistan demiryolu 1897-1917 yılları arasında yapılmıştı. 1946 dan beri bölge Fransız denizaşırı bölgesi haline gelmiştir. 1957 den beri bir bakanlar konseyi tarafından idare edilir. Konseyin başkanı validir.

Bu ülkenin adı 1967 de Afarlar ve İssa'lar Fransız Ülkesi (Fr. Territoire Française des Afars et des Issas) ne çevrilmiştir.

FRANSIZ SUDANI (Fr. Soudan français), Mali (b. bk.) nin bağımsızlığını ilân etmesinden önceki adı.

FRANSIZ TİYATROSU: Orta Çağda Fransa'da halk kilisenin resmî dili olan Latinceyi anlamaz hale gelmişti. Bundan dolayı rahipler sınıfı halkı dinî öğretimden mahrum bırakmamak için gerek *Ahd-i Atik*'te, gerek *Ahd-i Cedid*'de geçen önemli olayları tiyatro şeklinde halka göstermeyi uygun buldular. Kilisenin içinde bu, önce diyalog şeklinde gösterildi. Sonra, kilisenin üstü örtülü cümle kapısının dışında, revak altında küçük sahneler meydana getirildi. Daha sonra meydanlarda, panayır yerlerinde sokaklarda ve bilhassa hanların etrafı sıra odalarla çevrili avlularında temsillere devam edildi. Bugünkü tiyatroların parter ve loca düzeni o hanların sıra odalarını ve avlusunu andırır. Aktörler önceleri rahiplerdi. Sonra halktan ve hele esnaftan aktör almaya başladılar. Esnaf loncaları, kendi meslekleri ile ilgili oyunları oynarlardı. Meselâ Tufan hikâyesini sakalar, Hazreti İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek istediğine dair hikâyeyi kasaplar temsil ediyordu. Büyük yortularda lonca oyuncuları, araba kafileleri ile köyden köye giderek dinî hikâyeleri oynuyorlardı. Arabalar üç katlı idi. Asıl temsil orta katta oynanırdı. Üst katta Allah, alt katta da şeytan otururdu. Orta katta bulunan komik aktör elindeki kamçı ile daima şeytanı kamçılardı. On, on beş arabadan meydana gelen bu gezici tiyatro kafilesi büyük rağbet görürdü. Ayrıca, sarayda ve okullarda da temsiller tertip edilmeğe başladı.

XI. yüzyılda oyunlar ciddî bir şekil aldı. Sahneler nizama girdi. Loncaların yerine «Corporation» denilen aktör grupları teşekkül etti. Dinî oyunlar da *mystères* adını aldı. Fransa kralı VI. Charles zamanında (1402) Confrères de la Passion adlı aktörler corporation'u kuruldu. Bunlara temsil yapma inhisarı verildi. Aynı devirde *farce*'ın öncüsü olan ve *sotie* denilen gülünç oyunlar oynamak üzere Enfants sans Souci adındaki oyuncular grupu meydana getirildi. Üçüncü bir oyun çeşidi de allegorie'ye dayanan ve *moralité* denilen ahlakî oyunlardı. Zafer temsillerine *triomphe*, çoban aşkı temsillerine de *pastoral* denirdi. *Mime*, F. T. nun ilkel meddahı idi. XVII ve XVIII. yüzyıllarda Paris'in iki semtinde, kukla oyunları (marionnette, guignol) nın yanıbaşında panayır tiyatroları (théâtres de la foire) da kurulmuştu. Bunlar (Opéra Comique de la Foire) 1726 da Comédie Italienne ile kaynaştı.

XVI ve XVII. yüzyıllarda ün kazanan confréries ve oyuncu trupları şunlardı: Troupe de Pollidor, Troupe de Talmy, Troupe de Brabant, Troupe de Valleron-le-Conte, Troupe de Confrérie de la Passion, Théâtre du Marais ve Théâtre de l'Hôtel Bourgogne. Birçoğu Hôtel de Bourgogne aktörü olan G. Mondory, Z. Monfleur ve P. Bellerose ile J. Floridor, Fransız klasisizminin ilk büyük piyes yazarı P. Corneille (b. bk.) in kahramanlarını sahnede canlandırmışlardır. Marie Champmeslé, J. Racine'in eserlerindeki kadın kahramanlarını yaşatmış ve Racine kendisine âşık olmuştur. Hôtel de Bourgogne'un öbür önemli aktörleri, R. Gros-Guillaume, Gautier-Garguille, H. Turlupin, Brascambille, J. Floridor, P. Bellerose, Z. Montleury ile karısı Jeanne Montleury, G. Mondory, Baron père ve ünlü aktris Marie Champmeslé idi. Bunlardan Gros-Guillaume meddah (farceur), Turlupin ise meddahtan daha ciddî bir oyuncu idi.

Molière devrinde komedi sahnesi hemen hemen Béjart aktör ailesinin inhisarında kalmıştır. Bir kere, Molière'in kendisi aktördü ve Béjart ailesinden aktris Armande ile evlenmişti. Aynı aileden Joseph, Madelaine ve Louis de Molière'in teşkil ettiği trupa dahildiler. Bunlar arasında yukarıda adı geçen Baron père, J. Jodelet ve V. de La Grange da vardı.

XVI yüzyılda Fransız kralları İtalya'dan sahne oyuncuları çağırarak Paris'te Comédie Italienne (veya Théâtre Italien) adı verilen teşkilâtı meydana getirdiler. Fransa'da İtalyan Commedia dell'arte'nin başlıca sahne tipleri şunlardı: Arlequin, Scapin, Docteur Pantalon, Scaramouche, Pierrot, Polichinelle ve Colombine. Molière'in Scapin'i ile Sganarelle'i bunlara dayanır. Paris'teki İtalyan tiyatrosunun çalışmaları bazı aralarla ve türlü şekillerde 1878 yılına kadar devam etmiştir. Bunun belli başlı idarecisi E. Gherardi adında İtalyan asıllı bir aktördü.

XIV. Louis zamanında, 1680 de, kralın emri ile Théâtre du Marais ile Théâtre de l'Hôtel de Bourgogne birleştirilerek Théâtre de la Comédie Française adlı büyük tiyatro teşkilâtı kuruldu. Bu teşkilât günümüze kadar devam etmektedir.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda ün kazanmış olan başlıca sahne artistleri şunlardır: Dangeville ailesi (Charles, Marie v. b.), Mlle Duclos, Adrienne Lecouvreur, C. F. Panard, G. Baletti ile karısı Rosa Benozzi (Marivaux'nun kadın kahramanlarını canlandırmıştır), Mlle Duménil (Diderot'nun kahramanlarını canlandırmıştır), P. Préville (Beaumarchais'nin kahramanlarını canlandırmıştır) ile karısı Madeleine, Mlle Clairon (Voltaire'in kadın kahramanlarını canlandırmıştır), J. B. Grandmesnil (Molière'in kahramanlarını canlandırmıştır), J. Monvel, Talma (tarihî oyunlarda Napoléon'un sevdiği aktör), Mlle Lange, F. Molé (Sha-

kespeare'in kahramanlarını canlandırmıştır) ile karısı Pierrette, Mlle Duchesnois ile ona rakip olan Mlle George (Erfurt'ta Napoléon'un ve Rus çarının önünde oynamıştır) ve Mlle Mars (romantik roller yapmıştır).

Klasik tiyatronun yanında daha hafif piyesler oynayan «Boulevard» tiyatroları da meydana gelmiştir. Bunlardan biri 1792 de kurulan Théâtre du Vaudeville'dir. Bu tiyatroda Scribe, Paul de Kock gibi popüler yazarların piyesleri oynandıktan sonra Alexandre Dumas fils, Sardou, Augier gibi yazarların dram ve komedileri de temsil edilmiştir.

İkinci ve daha ciddî bir tiyatro da, 1797 de kurulan Odéon tiyatrosudur (1922 - 1930 yılları arasında F. Gémier'nin idaresinde bulunmuştur). Bu tiyatro birçok değişikliklerden sonra 1946 da Comédie Française'e bağlanarak Salle de Luxembourg adını almış, 1959 da da muhtar hale gelerek Théâtre de France adiyle J. L. Barrault'nun idaresine girmiştir.

XIX. yüzyılın sonuna kadar Paris'te kurulan başlıca tiyatrolar şunlardır: Théâtre Montparnasse (1886 da kurulmuş, 1890 - 1893 yılları arasında şair Paul Fort'un idaresinde bulunmuş, 1930 da G Baty'nin, 1943 te de Marguerite Jamois'nın idarelerine geçmiştir), Théâtre Libre (1885 te ünlü aktör Antoine tarafından kurulmuş, 1897 de Théâtre Antoine adını almış, realist ve natüralist piyesler temsil etmiştir. Antoine'in Türkiye'deki faaliyeti için bk. ANTOINE, André), L'Oeuvre (dram cemiyeti olarak 1893 te Lugné-Poe tarafından kurulmuştur), Le Grand Guignol (1895 te Paris'in Montmartre semtinde faaliyete başlamış, 1962 yılına kadar devam etmiş, 1963 te Théâtre 347 adını almıştır.

XX. yüzyıl başında tiyatrolarda tiyatro tekniği bakımından esaslı gelişmeler olmuş ve «Boulevard» tiyatrolarının tersine olarak seviyede bir yükselme kaydedilmiştir. Bu tiyatroların başında 1913 te Jacques Copeau'nun kurduğu Vieux - Colombier tiyatrosu gelir. Bu tiyatro 1924 yılına kadar onun idaresinde kalmıştır. Bundan sonra J. Hébertot ile L. Jouvet'nin kurdukları Champs - Elysées tiyatrosu gelir (1924 te yalnız J. Hébertot'nun idaresinde kalmış ve Studio Champs Elysées adını almıştır).

Belli başlı öteki tiyatrolar şunlardır: Théâtre National Populaire (1920 de devlet tarafından kurulmuş'ur); L'Atelier (1921 de Ch. Dullin tarafından kurulmuş, 1940 ta A. Barsacq'ın idaresine geçmiştir). Theâtre de l'Athénée (1934 - 1945 ve 1945 - 1951 yıllarında L. Jouvet'nin idaresinde bulunmuştur), Théâtres du Cartel (1927 de Paris'in en ünlü sahne vazıları olan G. Baty, Ch. Dullin, L. Jouvet ve G. Pıtoëff tarafından kurulan bu grup, 1940 ta siyasî olaylar sebebiyle dağılmıştır).

Bu arada Théâtre des Mathurins, La Chimère, Grand Théâtre, Théatre Pigalle, Théâtre de l'Avenue, Théâtre Verlaine, Théâtre des Arts (1906 da kurulmuş, 1910 - 1913 yılları arasında J. Rouché'nin idaresinde bulunmuştur) ve «Boulevard» tiyatrolarından da Variétés, La Michodière, La Madeleine, Le Théâtre de Paris, Le Gymnase da anılabilir. Le Gymnase 1926 da H. Bernstein'in idaresine geçerek daha yüksek bir seviye almış, 1939 yılına kadar bu tiyatro idarecisinin piyesleri burada oynanmıştır.

I. Dünya Harbinden sonra bazı yazarlar tiyatro ve sahne tekniklerinde öncülük denemeleri yapmışlardır. Bunlardan biri, Jean Cocteau, 1923 te fütürist, kübist, sürrealist ve konstrüktivist anlayışlarla sahneye gramofon ve telefon koyup bunları oyuncu kabul etmek gibi yenilikler getirmiştir (*Mariés de la Tour Eiffel* = Eiffel kulesi evlileri, 1923; *La voix humaine* = İnsan sesi, 1939). İkinci bir yazar da, D. Amiel, théâtre de silence (= susma tiyatrosu) adı verilen yeniliği ortaya koymuştur. Bu teknik bilhassa karı koca münasebetlerinde ifadesiz kalan düğümleri susma ile canlandırmak için kullanılmıştır (*Le couple* = Eşler. 1923).

Bu devirde Fransız sahnelerinde ün kazanmış olan tiyatro müdürü, sahne vazıı, aktör ve aktrisler: Mlle Rachel (1821 - 1858), Coquelin kardeşler; bunlardan küçüğü, Ernest [1848 - 1909] E Rostand'ın *Cyrano de Bergerac*'ını temsil etmiştir). P. Porel (1843 - 1917; Réjane'in kocasıdır), büyük sanatkâr Sarah Bernhardt (1844 - 1923; Shakespeare'in *Hamlet*'i ve E. Rostand'ın *L'Aiglon*'unu canlandırmıştır), F. Mounet (1847 - 1922), J. Granier (1852 - 1939), Madame Réjane (1856 - 1920), A. Antoine ([1858 - 1943]; 1906-1913 yılları arasında l'Odéon'un müdürlüğünü yapmıştır), A. Deval (1863 - 1938), F. Gémier (1869 - 1933), A. Lugné - Poe (1869 - 1940). J. Copeau (1870 - 1949), G. Baty (1885 - 1952), Madame Piérat (1875 - 1934), Ch. Dullin (1885 - 1949), G Pitoëff (1886 - 1939) ile karısı Ludmilla (1895 1951), R. Alexandre (1885 1946), Gabrielle Robinne, J. Hébertot (doğ. 1886), L. Jouvet (1887 - 1951), Valentine Tessier (doğ. 1892), P. Fresney (doğ. 1897), Marguerite Jamois (1903 1964), J. L. Barrault (doğ. 1910), J. Vilar (doğ. 1912), G. Philipe (1922 - 1959), A. Barsacq, M. Saint - Denis, M. Herrand, R. Rocher, L. Rozemberg v. b. — A. D.

FRANSIZ'LAR (Fr. Français, 1789 a kadar: François), Romanlara mensup bir ulus (aş. yu. 50 milyon). Güneydoğuda İndogermen öncesi kavimlerinden Ligurlar, güneybatıda İberler ve F. ulusunun en eski boyu olan ve bugünkü

ALSACE'LI KADIN

halkının millî karakterini alıp benimsediği Gallialılar F. ların ilk soylarıdır.

Romalılar ilk defa güneyde M. Ö. 118 de, sonraları Provincia Narbonensis adını alan yerde gözüktüler ve buradaki halk üzerinde Caesar'ın idaresi altına aldığı Gallia'nın diğer kesimlerinden daha etkili oldular. 500 yıl süren bağımlılık Gallia kültürünü tamamiyle değiştirdi. Roma hâkimiyeti onları kesin bir şekilde Romanlaştırdı. Özellikle Gallia dili süratle ortadan kalktı: M. S III. yüzyılda her yanda artık Latince konuşulmakta idi. M. S. 257 den itibaren Sal Frankları kuzeydoğudan Gallia içlerine akın etmeye başladılar. 430 sıralarında Somme'a kadar yerleştiler ve daha sonraki yıllarda Loire'a ulaştılar; daha güneyde ise ancak münferit bir halde yerleştiler. Somme ve Seine nehirlerinin kuzeyindeki kesimlerde yer yer iki dil konuşuluyordu. Alman ve F. dillerinin konuşulduğu yerler arasında kesin bir sınır ancak 1 000 yılı sıralarında teşekkül etti. O zamandan bu yana bu sınırın geçtiği çizgi çok az değişti. Böylece Sal'ler, F. ların Germen ana unsurunu temsil eder duruma geldiler. Öte yandan çeşitli Germen boylarına mensup büyük yığınlar halinde ve daha Roma hâkimiyeti sıralarında yarı hür (Lit'ler, b. bk.) olan büyük çiftliklere yerleştirilmiş harp esirleri vardı. Bunların karşısında Frank devletine ilhak edilmiş bulunan Burgundlar ve Vizigotlar, F. ulusunun meydana geli şinde sayı bakımından önemli bir yer işgal etmezler. Normandiya (Artois, Pas-de-Calais departmanı ve Bessine) da yerleşen Saksonyalıların payı da Sal'ler yanında çok cüzîdir. Son Germen boyu olarak 911 de Normanlar (çoğu Danimarkalı, birkaçı Norveç'li) Normandiya'yı işgal etmişlerdir.

NORMANDİYA'LI GENÇ KIZ

Böylece F. ulusu, ilk İndogermen öncesi, Kelt, Roman ve Germen unsurlarının karışımından meydana gelmiştir. Frankların bu memlekete sokulmaları Roman halkını, Kuzey ve Güney F. ları olarak ikiye böldü. Loire'ın güneyinde Roman lehçesi eski ahenkli ses sistemini muhafaza etti. Loire'ın kuzeyinde Franklar, Latinceyi kendi dillerinin ritmiğine ve ses itiyadına uydurdular. Bunun üzerine Orta Çağda Languedoïl ve Languedoc sakinleri birbirinden ayrı ve birbirini sevmeyen iki ayrı kavim halini aldılar. F. halkının temel unsurları, birbirinden Almanlara nazaran daha kesin olarak ayrılmışlardır. Memleketin siyasî gelişmesi önceleri kuzey ve güney arasındaki ayrılığı derinleştirdi. Aquitania, sonraki Meroving ve Carolinglerin idaresi altında geniş ölçüde krallığa bağlı idi. Ancak 1226 daki Albigens'ler harbi ve Toulouse kontluk hanedanının (1249) son bulmasiyle Languedoc'un büyük bir kısmı krallığa katıldı. Bundan sonra da Provence kültürü yavaş yavaş kaybolup gitti. Bununla beraber, kuzey ile güneyin birbiriyle kaynaşıp birleşmesi yüzyıllarca sürdü ve dil, gelenek ve mahiyetlerindeki esaslı farklar bugüne kadar kaldı. 1789 ihtilâlinden sonraki birlik ve dayanışma tarihin bir sonucudur.

Hükûmet merkezinin memleketin manevî ve sosyal hayatı bakımından fevkalâde büyük rolü vardır. Orta ve küçük şehirler de Paris hayatının hiç olmazsa dış görünüş ve şekillerini almaya çaba harcarlar. Her yerin kendine vergi özelliklerini muhafaza etmesine fazla önem verilmez. Bundan dolayı Fransa, Avrupa ülkeleri arasında lehçeler, halk kıyafetleri ve gelenekler ayrılığı bakımından gelişme göstermemiştir. Kapalı kalmış, ulaşılması güç bölgelerde eski kültür hazinesi muhafaza edilmiştir. Meselâ ev ve ocak tiplerinde bu eski kültür görülür (Auvergne'de ve Savoie'da ahır, samanlık, harman, mutfak ve oturma odası bir çatı altındadır. Bretagne'da ev bir odalıdır; hafif bir duvar, ahırı ailenin yegâne oturma yeri olan mutfaktan ayırır). Eski halk kıyafetleri, Bretagne'da, Normandiya'da ve Savoie'da bugüne kadar intikal etmiştir. Azizleri takdis çok eski sihir inanışlariyle ilgilidir. Halk dansları ise kaybolup gitmektedir.

FRANSİYUM (Fr. Francium < *France* [= Fransa], metalik bir element. Sembolü: Fr. Bu element çok kararsız, radyoaktif, ziyadesiyle nadir olup atom numarası 87 dir. 223, 221, 218, 219, 220 izotopları tanınmıştır. F. 1939 yılında Fransız bilginlerinden M. Percy tarafından tabiî radyoaktif aktinyum sırasının bir dalı olarak bulunmuş ve onun tarafından adlandırılmıştır. F., radyumun nötronlarla bombardıman edilmesi sonucunda da çok az miktarda elde edilmiştir. 1951 yılına kadar bu elementten henüz tartılabilecek miktarlar elde edilmemiştir. Elementin periyotlar sistemindeki yerine göre, tartılabilecek miktarda elde edilmesi halinde kendisinin su ve oksijen ile daha şiddetli reaksiyonlar vereceğini beklemek gerekir. Çünkü periyotlar sisteminin 1. grupunun A sırasındaki elementlerin reaksiyon kabiliyetleri aşağıya doğru büyür.

FRANZ [*frants*], **I.** (Nancy 1708 - Innsbruck 1765), Alman imparatoru (1745 - 1765). Lorraine dukası ve Toscana büyük dukası sıfatiyle F. Stephan adını taşırdı. F., 1723 ten itibaren Viyana'da VI. Karl'in sarayında yetişmiş ve 1729 da Lorraine'de babası Herzog Leopold'un yerini almıştır. Fakat 1735 te burayı Stanisław Leszczyński'ye terk etmiş ve buna karşılık olarak 1737 de Toscana büyük dukalığını almıştır. F., 1736 da Maria Theresia ile evlenerek

Habsburg - Lothringen hanedanının başkanı olmuş ve 1740 tan itibaren de şeklen anavatanın idaresine katılmıştır. Bununla beraber F. politikada önemli bir etkide bulunmamıştır. 1745 te VII. Karl'in halefi sıfatiyle imparator olmuştur.

FRANZ [*frants*], **II.** (Floransa 1768 - Viyana 1835), Alman imparatoru (1792 - 1806) ve Avusturya imparatoru (1804 - 1835) II. Leopold'un oğludur. Fransız ihtilâl savaşları ile Napoléon harpleri zamanına rastlayan buhranlı bir devirde iktadara geçen F., yeniliklere karşı daima muhafazakâr ve müstebit bir politika yürütmüştür. Bundan dolayı da Fransız ihtilâline karşı şiddetle muhalif kalmış, fakat Fransa'nın Avrupa'ya yayılmasını önleyememiştir. Bütün işlerinde nazırlarının, daha sonra da özellikle Metternich'in tesiri altında kalmıştır. 1804 te Habsburg hanedanı topraklarını Avusturya imparatorluğuna katmış, fakat Napolé on'un ve onun Rhein Birliği politikasının yarattığı baskıya mukavemet edemeyerek 1810 da Alman imparatorluk tahtını bırakmıştır. Avusturya hükûmet siyasetine uyarak Napoléon'a kızını vermiş, 1812 de Rusya'ya karşı onun emrine bir kolordu tahsis etmiş, Almanya'nın hürriyet harplerine katılmakta ise büyük tereddüt göstermiştir.

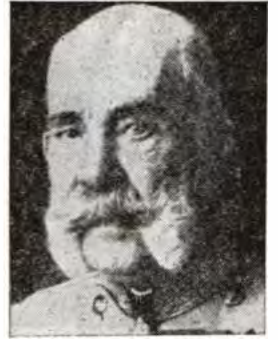
F., 1815 ten sonra, Avusturya imparatorluğundan daha küçük gördüğü Alman imparatorluk tacını kabul etmemiş, ancak Mukaddes İttifak prensiplerine sadık kalarak statükonun muhafazası uğrunda çaba harcamıştır.

FRANZ FERDINAND [*frants ferdinand*] (Graz 1863 - Bosnasarayı 1914), Avusturya arşidukası ve veliahdı. Habsburg sülâlesinden arşiduka Karl - Ludwig'in oğlu olup 1896 da onun mirasçısı olmuştur. Kontes Sophia Chotek ile evlenmiş ve bu evlenmenin «morganatik» niteliğini kaldırmak için çalışmış, l â k i n başarı kazanamamıştır. Kilise partisine bağlı olup «düalizm»e karşı olduğunu hiç saklamıyordu. 28 haziran 1914 de Bosnasarayı'nda bir Sırp öğrencisi olan Princip (b. bk.) tarafından vurulmuştur. Ölümü I. Dünya Harbinin başlangıcının işareti olmuştur.

FRANZ FERDINAND

FRANZÉN [*fransen*], **Frans Mikael** (Uleåborg 1772 - Härnösand 1847), Fin şairi. Şiirlerini İsveç dilinde yazmıştır. Åbo üniversitesinde profesör olan F., ilk şiirlerini 1793 te çıkarmıştır. 1803 te rahip olduktan sonra, 1808 de İsveç Akademisine girmiş ve 1834 te Härnösand piskoposu olmuştur. Dünyevî karakter taşıyan ilk eserlerinden sonra birçok ilâhî yazmıştır. Bunlar, İsveç edebiyatında bu türün en önemli örnekleri arasında yer almıştır.

FRANZ JOSEPH [*frants yozef*], **I.** (1830 - 1916), Avusturya imparatoru, Macaristan kralı. Schönbrunn şato sunda doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Arşiduka Franz - Karl'ın oğlu ve imparator Ferdinand'ın yeğeni ve halefidir. Ordu ve sıkıca merkezîleştirilmiş bir idare yolu ile ve Schwarzenberg ve Bach'ın müşavirliğine dayanarak otoriter bir rejim kurmuş ve millî azınlıklara ve liberallere baskı yapmıştır. Fakat dış politikasındaki başarısızlıkları (Solferino yenilgisi ve Lombardia'nın kaybı, 1859), onu genel politikasının değişmesine götürmüştür. İtalya'dan uzaklaştırıldıktan sonra, Almanya'da politik ve ekonomik tahakküm kurmağa çalışmış, Prusya'ya yaklaşmış ve Dukalıklar meselesinde (1863-1865) onunla iş birliği yapmıştır. İçeride daha liberal bir politika gütmüştür. Bir aralık federalistlere karşı dostça davranmış (ekim 1860 hattı) ise de, sonra b i r l e ş t i r i c i bir politika kabul etmiştir (şubat 1861 k a r a r ı n ı n ilânı). Bu denemenin başarısızlığı belirince ve Prusya'ya karşı harp Sadová (Königgrätz) (1866) yenilgisiyle sona erince, Macarlara yaklaşmış ve 1867 uzlaşmasiyle düalist rejimi (Avusturya - Macaristan) kabul ederek Macaristan kralı olmuştur. Avusturya'da F. J. bir parlamento rejimi kurmuştu. Bu da iç politika, Çek milliyetçilerinin muhalefeti ve 1855 konkordasının feshi ile sonuçlanan Kilise - Devlet münasebetleri gerginliğinin baskısı altında kalmıştır. İstibdada dönüş teşebbüsleri olmuş idi ise de, genel olarak gelişme demokratik bir yol takip etmiştir. 1907 de halka genel oy hakkı verilmişti. Macaristan'da demokratik gelişme olmamıştır: Sırpların ve Hırvatların milliyetçi kaynaşmasına karşı sıkı bir Macarlaştırma politikasına baş vurulmuştur. F. J. Almanya ile bir antlaşma yapmıştır (Zweibund, Duplice, 1879) ve sonradan İtalya ile de bir ittifak yapınca (Dreibund, Triplice, 1882) üçlü antlaşma meydana gelmiştir. Bu antlaşma 1912 de yenilenmiştir. 1878 de F. J. Bosna - Herseği işgal, 1908 de de ilhak etmiştir. Milliyetçi direnmelerle başa çıkmak isteyen F. J., 1914 te veliahdın Bosnasarayı (Sarajevo) nda Princip tarafından katli üzerine Sırbistan'a harp ilân etmiştir. Avusturya imparatorluğunun dağılmasından önce ölmüştür.

I. FRANZ JOSEPH

FRANZ - JOSEPH - FJORD [*frants yozef fyort*] (Dan. Kejser Franz Josephs Fjord) Doğu Grönlanda'da birçok kollara ayrılan bir fjord. 1870 yılında Julius Payer (b. bk.) tarafından keşfedilmiş ve adlandırılmıştır.

FRANZ - JOSEPH - LAND (Fridtjof Nansenland, Rus. Zemlya Frantsa İosifa da denirdi): bk. LOMONOSOVLAND.

FRAPIÉ [*frapye*], **Léon** (Paris 1863 - Paris 1949), Fransız yazarı. Yoksul bir mahallenin ana okulundaki çocukların hayatını anlatan *La Maternelle* (Ana okulu) [1904] adlı romanı ile Goncourt armağanını kazanmıştır. Bu roman, bir piyese ve bir sinema filmine konu olmuştur.

FRASCATI [*fraskati*], İtalya'da, Roma provincia'sında, Albani dağlarının kuzey eteğinde bir şehir. Denizden

FRASCATI: Mondragone villasının önden görünüşü

yüksekliği 320 m dir. Nüfusu 15 800 (1965) dür. Sayfiye yeri olarak olağanüstü güzellikte villaları (Villa Aldobrandini, Villa Falconieri) vardır. Bu son villa eskiden Alman sanatkârları ve bilginleri için bir dinlenme yeri idi. Bir Camaldoli (b. bk) manastırı, bir de Grottaferrata manastırı (abbaye) vardır. F., II Dünya Harbinde büyük hasara uğramıştır. F. şarabı dünyaca tanınmıştır. F. yakınında Romalıların, villalariyle tanınmış olan Tusculum şehrinin kalıntıları vardır.

FRASCH [*fraş*], **Herman** (Gaildorf, Württemberg 1851 - Paris 1914), Alman asıllı Amerikalı kimyacı. Philadelphia'da eczacılık okumuş, petrollerin arıtılmasiyle ilgilenmiş ve desülfürasyon (bir ürünün kükürtten ve sülfürlerden arıtılması) için bir ihtira beratı almıştır. Başlıca keşfi, Louisiana kükürt yataklarındaki kükürdün toprakta eritilmesinden ibarettir. Amerika Birleşik Devletlerinde kükürt sanayii bu usulle gelişmeye başlamıştır.

FRASER [*freyzır*], Kanada'da (British Columbia) bir nehir. Uzunluğu 1 200 km dir. Kanada'nın Kayalık Dağlarından çıkan F., 1 000 m yükseklikteki Fraser platosundan geçtikten sonra, kıyıda uzanan dağ zincirinin 180 km lik kanyon'unu aşar ve 1 200 km sonra Georgia boğazına dökülür. F. önemli bir som balığı yatağıdır.

FRASER [*freyzır*], **Peter** (Fearn Ross 1884 - Wellington 1950), Yeni Zelanda siyaset adamı. 1910 da Yeni Zelanda'ya göç etmiş, İşçi Partisi lehinde mücadele etmiş, Temsilciler Meclisine girmiş, Sosyal Demokrat Parti başkanı olmuştur (1918). Sağlık, eğitim ve güvenlik bakanlığı görevleri (1935 - 1940) nde bulunduktan sonra başbakan olmuştur (1940 - 1949). 1943 te dış işleri bakanlığı görevini de üzerine almış, bu unvanla Yeni Zelanda'nın savaş gayretlerini idare etmiştir. Millî Parti iktidara gelince muhalefete geçmiştir.

P. FRASER

FRASER ADASI [*freyzır*] **(Great Sandy Island** da denir), Avustralya'da, Queensland kıyısında bir ada. Uzunluğu 130, genişliği 30 km dir.

FRASER OF NORTH CAPE [*freyzır ıv north keyp*], **Bruce Austin Fraser,** I. Baron (doğ. Londra 1888), İngiliz amirali. 1943 - 1944 yılları arasında İngiliz donanması komutanlığı yapmış, Nord burnu savaşında bulunmuştur. Fransa bu savaşta Almanların «Scharnhorst» zırhlısını batırmıştır (aralık 1943). İngiliz Pasifik filosu nun başına geçirilen F., İngiltere adına Japonya'nın teslimi anlaşmasını imza etmiştir (1945). Son olarak, 1948 - 1951 yılları arasında İngiliz deniz kuvvetleri komutanı olmuştur.

FRASHËR [*fraşer*] (Türk. **Fraşer**), Arnavutluk'ta bir bucak merkezi. Osmanlı imparatorluğu zamanında Yanya vilâyetinde Ergiri sancağının Permeti kazasının Dağlı nahiyesine bağlı idi. Nüfusu 1 500 kadardı, yöresinde 28 köy vardı. Müslüman ahalisi Berat'tan gelerek buraya yerleşmişlerdi. Az sayıda Hıristiyan Arnavutlar da vardı. F., iki Bektaşî tekkesiyle tanınmıştı. Bugünkü Arnavutluk'ta F., Berat ilinin bir bucağıdır.

FRASHËRI [*fraşeri*], Arnavutçada «Frashër'li» anlamına gelen bir soyadı. Bu adla tanınan Müslüman yazarlardan, Bektaşî tekkesinden *Hadika* adlı eserin yazarı Dalib Bey, *Muhtarname* yazarı Shahin Bey, ayrıca da *Nevruzi* romanının yazarı Mehdi Bey anılabilir. Bu soyadını taşıyan en meşhur aile arazi sahibi Halid Beyin oğulları Abdyl Bey F. (1839 - 1892; bk. ABDÜL BEY F., Abdullah Hüsnü), Naim Bey F. (1846 - 1900; bk. NAİM BEY F., Mehmet), Sami Bey F. (1850 - 1904; bk. ŞEMSEDDİN SAMİ F.) ve Abdyl Beyin oğlu Midhat Bey F. olmuşlardır.

M. FRASHËRI

Midhat F. (takma adları: Lumo Skendo ve Mali Kokojka; Yanya 1880 - New York 1949). 1908 de «Lirija» (Hürriyet) gazetesini, 1911 de «Diturija» (Bilgiler) dergisini, 1928 de de Kalendari Kombiar (Millî takvim) yıllığını kurmuş, büyük bir kitaplık meydana getirmiş, Arnavut edebiyatının gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olmuş, dayısı Naim'in biyografisini yazmış, ayrıca hikâyeler yayımlamıştır. Arnavutluğun bağımsızlığı lehindeki politik çabaları 1918 de ülkesinin bu amaca ulaşmasında kesin bir etki sağlamıştır. II. Dünya Harbinden sonra Midhat F., Arnavutluk'ta bir halk cumhuriyeti kurulması sırasında Amerika'ya göç etmiştir.

FRAŞER (Coğ.): FRASHËR.

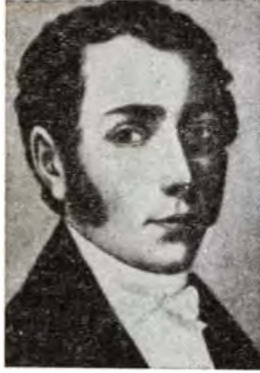
FRATELLINI, İtalyan asıllı bir cambaz ailesi. Dört erkek kardeş şunlardır: **Louis** (Floransa 1868 - Varşova 1909); **Paul** (Catania 1877 - Le Perreux - sur - Marne 1940); **François** (Paris 1879 - Paris 1951); **Albert** (Moskova 1885 - Epinay 1961). Bunlar, önce ikişer ikişer iş birliği yaparak ve sonradan, Louis'nin ölümünden sonra üç cambaz ve palyaço kumpanyası kurarak büyük ün kazanmışlardır.

FRATELLINI AİLESİ

FRATTAMAGGIORE [*frattamaçore*], İtalya'da, Napoli provincia'sında, yönetim bölgesi olan Campani'ada, Napoli'nin büyük banlivösünde bir şehir. Nüfusu 30 000 dir. Dokuma (keten ve pamuk) sanayii vardır.

FRAUENFELD [*frauenfeld*], İsviçre'de, Murg ırmağı üzerinde, Thurgau kantonunun merkezi. Nüfusu 14 000, denizden yüksekliği 400 - 440 m dir. XI. yüzyıldan kalma bir şatosu vardır. Pamuk, ipek, alüminyum, konservecilik, dokuma ve kimya sanayii vardır.

FRAUNHOFER [*fraunhofır*], **Joseph von** (Straubing, Bavyera 1787 - München 1826), Alman optikçisi ve fizikçisi. Önceleri bir aynacının yanında çıraklık eden F., çok gençken yetim kalmış, Bavyera Seçmen Prensinden yardım alarak München optik âletler fabrikasına öğrenci olarak girmiştir. Bu çalışması sırasında spektroskopu icat etmiş, bu alet sayesinde güneş tayfı çizgilerini tespit etmiştir (F. çizgileri, 1814). 1819 da fabrikadan ayrılan F., München'da akromatik mercekler yapımında ihtisas sağlamıştır. 1822 de çizgi ağlarından faydalanmayı düşünerek başlıca tabiî ve sunî kaynaklardan gelen ışığın analizine başlamış ve yıldızların tayflarına göre ilk tasnifini yapmıştır. Ayrıca bir heliometre'si ve bir akromatik mikroskop'u da vardır. F., «München optik ve fizik aletler koleksiyonları» müdürlüğüne getirilmiştir. Mezar taşında: Approximavit sidera (Yıldızlara yaklaştı) sözleri yazılıdır.

J. von FRAUNHOFER

Fraunhofer çizgileri (Fr. Raies de Fraunhofer), güneşin devamlı (kesiksiz) tayfında görülen karanlık çizgiler. Bu çizgiler, güneşin daha sıcak bölgelerinden gelen beyaz ışığın bazı dalga boylarının, güneşi saran daha soğuk kromosferde mevcut kimyasal elementler tarafından soğurulması ile husule gelir. Bu karanlık tayf çizgileri arzımızda var olan elementlerin güneş tabakalarında da bulunduğunu gösterir. Bu çizgiler 1815 te F. tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu çizgiler A, a, B, C, D, E, b, F, G, H harfleri ile gösterilir.

Fraunhofer kırınımı (Fr. Diffraction de Fraunhofer), ışık kaynağı ile alıcı ekranın her ikisinin de kırınım yapıcı sistemden sonsuz uzakta bulunduğu bir kırınım olayları sınıfı. Kırınım olayları iki genel sınıfa sokularak incelenebilir: *Fresnel tipi* kırınım adı verilen birinci sınıfta ışık kaynağı, kırınım yapıcı engelden belirli uzaklıktadır ve hasıl olan kırınımlar, kırınım yapıcı engele yakın konulan bir ekran üzerinde incelenir. *Fraunhofer tipi* kırınım adı verilen ikinci sınıfta ise, gelen düzlemdalga cephesi bir mercekle kolimasyona uğratılır. Diğer bir mercek kırınım yapıcının ötesine konur ve hasıl olan kırınımlar bu merceğin odak düzleminde bulunan bir ekran üzerinde incelenir. Fraunhofer kırınımı, daha genel olan Fresnel kırınımının sınırlı bir halidir ve matematik olarak incelenmesi daha kolaydır. — E. E.

FRAVAŞİ, Mazdeizmde koruyucu melekler. Doğumdan önce var olan bu melekler, ölümden sonra ruhla birleşirler. Yılın ilk ayı olan Fravardin'in adı, bu meleklerin adından alınmıştır.

FRAY BENTOS [*fray ventos*] (eski adı: **Independencia**), Uruguay'da, Uruguay nehri üzerinde departman merkezi olan bir şehir. Nüfusu 23 000 dir. Et konserve fabrikaları vardır.

FRAXINUS (Bot.): bk. DİŞBUDAK.

FRAZER [*freyzır*], **Sir James George** (Glasgow 1854 - Cambridge 1941), İngiliz folklor bilgini ve din tarihçisi. 1921 de Cambridge'de sosyal antropoloji kürsüsü profesörü olduktan sonra, ilk yazılarını «Encyclopaedia Britannica» için yazmış ve *The Golden Bough* (Altın dal) adlı eserine başlamıştır. İlk çağların dini ve cemiyeti üzerinde duran bu eser, 1890 - 1915 yılları arasında çıkmıştır (12 cilt). Bundan başka birçok eserleri vardır: *Questions on the Customs, Beliefs, and Languages of Savages* (Vahşilerin âdetleri, inançları ve dilleri üzerine sorular) [1907]; *Totemism and Exogamy* (Totemizm ve ekzogami) [4 cilt, 1910; 1935 te yeni baskısı çıkmıştır; *Totemica* adlı eser de buna ek olarak yayımlanmıştır]; *The Belief in Immortality and the Worship of the Dead* (Ölümsüzlüğe inanış ve ölülere tapma) [3 cilt, 1913, 1922, 1924]; *Folklore in the Old Testament* (Eski Ahit'te folklor) [1918, kısaltılmış olarak, 1923]; *Man, God, and Immortality* (İnsan, Tanrı ve ölümsüzlük) [1927]; *Myths of the Origin of Fire* (Ateşin menşei üzerine efsaneler) [1930]; *The Fear of the Dead in Primitive Religion* (İptidaî dinde ölüm korkusu) [3 cilt, 1933, 1934, 1936]; *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies* (İptidaî kozmogonilerde yaratma ve gelişme) [1935]. Bütün bu eserlerinde F. dünya folklorunda, gerek iptidaî gerek gelişmiş dinlerin esaslarını bulmağa çalışmıştır.

Sir James G. FRAZER

FRECHEN [*frehın*], Batı Almanya'da (Nordrhein - Westfalen), Köln Kreis'ında, Köln şehrinin batısında bir şehir. Nüfusu 27 000 dir. İnşaat malzemeleri imalât yerleri vardır. Yakınlarında zengin linyit madenleri bulunur.

FRÉCHETTE [*freşet*], **Louis** (Lévis 1839 - Montréal 1908), Kanada'lı Fransız yazarı. Kanada tarihi ile ilgili büyük olayları öven manzum bir millî destan yazmıştır: *La légende d'un peuple* (Bir kavmin efsanesi) [1887]. Ayrıca, nesir halinde, içinde çok canlı hikâyeler bulunan *Originaux et détraqués* (Değişik huylu kimseler ve sakatlar) [1892] adlı bir eseri de vardır.

L. FRÉCHETTE

FREDEGUNDE (545 - 597), Neustria kralı I. Chilperich (b. bk.) in metresi ve karısı. Önce kral Chilperich ile metres hayatı yaşayan F., kralın karısı Got kralı Athanagild'in kızı Galswintha'yı öldürtmesinden sonra kral ile evlenmiştir. Galswintha'nın kız kardeşi Brunhilde'nin kocası Austria'lı Siegebert, Galswintha'ya karşı bir intikam harbine girişmiştir. Kralın ölümünden sonra F., 4 aylık oğlu II. Chlotar adına bir süre Neustria'yı bizzat idare etmiştir.

FREDENSBORG [*fredensboh*], Danimarka'da krallık ailesinin yazlık şatosu. Frederiksborg'dan 8 km uzakta, Kopenhag - Helsinki tren yolu üzerinde, Esrum gölü kenarın-

FREDENSBORG ŞATOSU

da bulunan F., 1719 - 1724 yılları arasında yapılmıştır. F. şatosunun çok güzel bir bahçesi vardır.

FREDERICIA [*fridğritşia*], Danimarka'nın doğu Julland bölümünde, Küçük Belt'in kuzeyinde bir liman şehri. Nüfusu 29 900 dür. F. da benzin ve petrol tesisleri vardır. Metal, süperfosfat ve dokuma sanayii gelişmiştir. 1664 yılına kadar Frederiksodde adını taşıyan F., Otuz Yıl Savaşları sırasında yapılan bir müstahkem mevkiden meydana gelmiştir. 5 temmuz 1849 da Danimarkalılar F. da Prusyalıları yenmişlerdi. Şehir 29 nisan 1864 te Avusturyalılar tarafından zaptedılmiştir.

FREDERICKSBURG [*fredriksbïrg*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Virginia), Rappahannock ırmağı üzerinde, Washington'un güneyinde bir şehir. Nüfusu 13 639 (1960) dur. İç savaşlar sırasında çoğunlukla çekişme konusu olan F da XVIII yüzyıldan kalma birçok mimarî yapılar vardır. General Lee'nin güneyli kuvvetleri burada federasyonlara karşı zafer kazanmışlardır (1862). Turistik bir merkezdir. Gıda sanayii vardır.

FREDERICQ [*frederik*], **Paul** (Gent 1850 - Gent 1920), Felemenkli tarihçi. 1879 dan itibaren Liège'de, 1883 ten itibaren de Gent'te profesör olan F., Flaman kurtuluş hareketinin öncülüğünü yapan Belçikalı bir yurtseverdi.

FREDERICTON [*frederiktın*], Kanada'da, Saint-John ırmağı üzerinde bir şehir, New Brunswick yönetim bölgesinin merkezi. Nüfusu 19 700 dür. Üniversitesi vardır. Kereste ve tarım ürünleri ticareti yapılır.

FREDERIK, I. (Kassel 1676 - Stockholm 1751), İsveç kralı (1720 - 1751), Hesse - Cassel Landgraf (kont) ının oğlu 1715 te İsveç kralı XI. Karl'ın kızı Ulrika Eleonora ile evlenmiş, kraliçenin 1720 de tahttan feragat etmesi üzerine kral olmuştur. 1741 de Rusya'ya karşı savaşmıştır. Bu harp Åbo antlaşması ile bitmiştir (1743).

FREDERIK, I - IX, Danimarka ve Norveç kralları:

I. Frederik (Kopenhag 1471 - Gottorp 1533), Danimarka ve Norveç kralı (1523 - 1533). Protestanlığın ülkede yayılmasına yardım etmiştir.

II. Frederik (Haderslev 1534 - Antvorskov 1588), Danimarka ve Norveç kralı (1559 - 1588). İsveç'e karşı uzun bir harbe başlamıştır. Bu harp Stettin barışı ile sona ermiştir.

III. Frederik (Haderslev 1609 - Kopenhag 1670), Danimarka ve Norveç kralı (1648 - 1670), IV. Christian'ın oğlu ve halefi. 1657 de İsveç'e karşı harp açmıştır. Kopenhag barışında Danimarka, Scania ve Halland'ın kaybını kabul etmek zorunda kalmıştır. III. F. irsî krallığı (1660) ve kralın mutlak iktidarını ilân ettirmiştir (1661).

I. FREDERIK

IV. Frederik (Kopenhag 1671 - Odense 1730), Danimarka ve Norveç kralı (1699 - 1730), V. Christian'ın oğlu ve halefi. Holstein ve İsveç'e karşı harp açmıştır. Frederiksborg antlaşmasiyle (1720) güney Slesvig'i elde etmiştir.

V. Frederik (Kopenhag 1723 - Kopenhag 1766), Danimarka ve Norveç kralı (1746 - 1766). VI. Christian'ın oğlu ve halefi.

VI. Frederik (Kopenhag 1768 - Kopenhag 1839), Danimarka kralı (1808 - 1839) ve Norveç kralı (1808-1814), VII. Christian'ın oğlu ve halefi. Napoléon harplerinde önce tarafsız kalmış, sonra 1807 de Fransa'nın müttefiki olmuştur. Kiel antlaşmasiyle Norveç'i İsveç'e bırakmak zorunda kalmıştır (1814). Karşılık olarak İsveç Pomeranya'sını almış ve bunu Lauenburg'a karşılık olarak vermiştir.

VII. Frederik (Kopenhag 1808 - Glücksborg 1863), Danimarka kralı (1848 - 1863), VIII. Christian'ın oğlu ve halefi. Ülkesine, Danimarka ve Slesvig - Holstein'e şumullü bir demokratik anayasa vermiş, fakat dukalıklarda beliren ayrılma hareketine karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Topraklarının bütünlüğü Londra antlaşması (1852) ile garanti altına alınmıştır.

VIII. Frederik (Kopenhag 1843 - Hamburg 1912), Danimarka kralı (1906 1912), IX. Christian'ın oğlu ve halefi.

IX. Frederik (doğ. Sorgenfri şatosu 1899), Danimarka kralı, X. Christian'ın oğlu ve halefi (1947). 1935 te İsveç kralı VI. Gustav'ın kızı Ingrid ile evlenmiştir.

IX. FREDERIK

FREDERIK, Heinrich (Delft 1584 - 1647), Oranje prensi. Birleşik Felemenk Cumhuriyeti genel temsilcisi (Stadhouder) (1625 - 1647). I. Willem'in küçük oğludur. F., Groenlo'yu (1627), Herzogenbusch ve Wesel'i (1629), Maastricht'i (1632), Breda, Rheinberg ve Schenkenschanze'yi (1637) zaptetmiştir.

F. in La Haye'deki muhteşem sarayı, edebiyat, sanat ve askerî alanlarda büyük bir irfan merkezi olmuştur.

FREDERIK VI KIYISI (Dan. **Frederik VI's Kyst**), Grönlanda adasının en güneyindeki noktası olan Farvel burnu ile Dannebrog veya Dannebrogs Ö adını taşıyan adacık arasında uzanan güneydoğu kıyısı. Kıyı çok girintili çıkıntılı olup buzlar tarafından istilâ edilir. Kayalıkları gnays ve granittendir. 1829 - 1830 yıllarında Graah tarafından Danimarka'ya ilhak edilmiş ve 1883 - 1885 yıllarında tetkik edilmiştir.

FREDERIK VIII ÜLKESİ (Dan. **Frederik VIII's Land**), Grönlanda adasının kuzeydoğu bölgesi. Güneyde Germania Land'dan kuzeyde Kronprins Christians Land'a kadar uzanır. En büyük kısmı, Grönlanda'nın bütün içerisini örten «Inlandsis» buz örtüsü ile kaplıdır.

FREDERIKA, Louisa [Yun. *Luiza Phreiderikē*] (doğ. 1918), Yunanistan kraliçesi. Doğu Almanya'da Harz dağlarındaki Blankenburg am Harz şehrinde doğmuştur. Braunschweig dukasının kızıdır. 1938 de Yunanistan veliahdı prens Paulos ile evlenmiş, Paulos'un kardeşi kral II. Georgios'un ölümü üzerine 1947 de I. Paulos ile tahta çıkmışlardır. 1964 te kralın ölümünden sonra 10 aralık 1967 de Yunan cuntasına karşı ihtilâle girişen ve mağlûp olan oğlu kral Konstantinos ile birlikte 10 aralık 1967 de Roma'ya sığınmıştır. Oğlundan başka, Sophia ve Eirene adlı iki kızı vardır.

FREDERIKSBERG [*fridhriksberh*], Kopenhag şehrinin bağımsız idareye sahip bir mahallesi. Nüfusu 119 000 dir. F. de eski bir saray içinde harp okulu vardır.

FREDERIKSBORG [*fridhriksborh*], Danimarka'da, Sjælland adasının kuzeyinde, Hillerød'de, Rönesans üslûbun da bir saray. İçinde bir saray kilisesi ve Millî Tarih Müzesi vardır. 1602 - 1625 yılları arasında inşa edilmiştir.

FREDERİKSBORG SARAYI

FREDERIKSHAVN [*fridhrikshaun*] Danimarka'da, Hjørring'de, Jylland yarımadasının kuzeyinde, Kattegat boğazı üzerinde bir şehir. Nüfusu 20 900 dür. Balık ve ticaret limanıdır. Konserve fabrikası vardır. Balık ihraç eder.

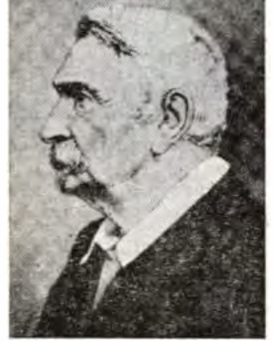
FREDHOLM, Erik Ivar (Stockholm 1866 - Mörby, Stockholm 1927), İsveçli matematikçi. Stockholm Üniversitesinde matematik fizik profesörü idi. Saf tahlil, özellikle entegral denklemler, mekanik ve matematik fizik alanlarındaki çalışmalariyle tanınmıştır.

E. I. FREDHOLM

FREDRIKSTAD [*fredrigsta*], güney Norveç'te (Østfold), Glomma ırmağının Oslofjord'a döküldüğü yerde bir liman. Varoşlariyle birlikte nüfusu 34 000 dir. F. dan özellikle kimyevî maddeler, kereste ve granit ihraç edilir. Balıkçılık limanı olarak tanınmıştır.

FREDRO, Aleksander, Hrabia (Kont) (Surochów 1793 - Lwów 1876), Polonyalı tiyatro yazarı. Zengin bir aile nin çocuğu olup evde eğitim görmüştür. 12 yaşında ilk komedisini yazmıştır. 1806 da Lwów'a gitmiş, 1809 da Napoléon'un ordusuna girerek Smolensk, Moskova, Leipzig savaşlarına katılmış, 1814 te de Paris'e giderek Fransız tiyatrosunu ve özel olarak Molière'i incelemiştir. 1815 te yurduna dönerek çoğu zaman Doğu Galiçya'daki malikânesinde, bazen de Lwów'da yaşamıştır. 1824 te İtalya'yı gezmiştir. Çok sayıda komediler yazmıştır. Polonya'nın en büyük tiyatro yazarı sayılır. Başlıca eserleri: *Pan Geldhab* (Bay Geldhab)[1818]; *Mąz i żona* (Erkek ve kadın) [1820]; *Damy i huzary* (Bayanlar ve husarlar) [1825]; *Pan Jowialsky* (Bay Jowialsky) [1833]; *Śluby panieńskie* (Genç kız vaatleri) [1833]; *Zemsta* (Öç) [1834]. Komedilerinde klasik ve romantik unsurları birleştiren F. nun tutumu, bir subay ve bir asılzadenin tutumudur. Toplumun bütün zaaflarını yermekle beraber, bunu sevgi ve anlayış ile yapar.

A. H. FREDRO

FREEMAN [*frīmın*], **Edward Augustus** (Harborne, Staffordshire 1823 - Alicante, İspanya 1892), İngiliz tarihçisi. 1854 ten itibaren Oxford'da profesör olan F., Ranke'nin tarihî eleştirme metodunu İngiltere'de yaymıştır. Eserleri: *History of the Norman Conquest of England* (İngiltere'de Norman istilâsı tarihi) [15 cilt, 1867 - 1879]; *History of Sicily* (Sicilya tarihi) [4 cilt, 1891 - 1894].

E. A. FREEMAN

FREEPORT [*frīport*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Texas'ta, Houston'ın güneyinde, Brazos ırmağının Meksika körfezine döküldüğü yerde bir şehir ve liman. Nüfusu komşu Velasco ile birlikte 8 300 dür. F. ta kükürt elde edilir. Burada kimya maddeleri istihsal eden Dow konsernine ait birçok fabrika vardır.

FREETOWN [*frītaun*], Sierra Leone yarımadasında bir şehir, Sierra Leone'un başşehri. Nüfusu 128 000 dir. Batı Afrika'nın en iyi limanına sahip bulunan F. dan iç kısımlara bir dekovil yolu uzanır. F. 1788 de serbest bırakılan zenci esirleri iskân için kurulmuştu. Avrupalılar 300 m yükseklikte bulunan Hill Station'da otururlar. Yağ ve çeltik fabrikaları vardır.

FRÉGATE (Deniz.): bk. FİRKATEYN.

FREGOLI, Leopoldo (Roma 1867 - Viareggio 1936), İtalyan aktörü. Görünüşü çabuk değiştirme özelliğine sahip olan bu sanatkâr, yalnız başına çeşitli 60 erkek ve kadın rolü oynadığı senaryolar yaratmıştır.

FREGOSO veya CAMPOFREGOSO [*kampofregoso*], Cenova'lı bir İtalyan ailesi. Güçlü tüccarlar olan F. lar

bazan guelf'ler partisine başkanlık ederek Adorno'lara karşı savaşmışlardır.

Domenico Fregoso (Cenova 1325 - Cenova 1390): 1370 te doge Gabriele Adorno'yu tahttan indirmiş, ailesinden çıkan birinci doge olmuştur. Bunlar bütün XV. yüzyıl boyunca asılzadeler partisine karşı savaşmışlardır.

Federico Fregoso (Cenova 1480 - Gubbio 1541): Salerno başpiskoposu (1507). Parlak bir humanist olarak tanınmıştır.

FREIA (Mit.): bk. FREYJA.

FREIAMT [*frayamt*]. İsviçre'de, Aargau (Fr. Argovie) kantonunda, Limnat ve Reuss ırmaklarının geçtiği bölgeye verilen ad.

FREIBERG [*frayberg*], Doğu Almanya'da, Karl Marx Stadt yönetim bölgesinde, Erzgebirge (b. bk.) dağı eteklerinde bir şehir. Nüfusu 50 000 dir. Erzgebirge eski bir maden ocağı (kurşun) merkezidir. F., 1185 - 1190 yılları arasında kurulmuş, Orta Çağ sonu devamınca Çek reformcusu Jan Hus taraftarlarına ve sonra Otuz Yıl Harbinde

FREIBERG: Belediye binası

İsveçlilere karşı başarı ile savunan bir üs olmuştur. XVI. yüzyıldan kalma belediye binası ile içinde Saksonya prenslerinin mezarları bulunan Gotik bir katedrali vardır. Örmecilik ve dökmecilik (kurşun, çinko, nikel, kalay) sanayii ile optik aletler, tarım malzemesi, deri ve cam sanayii gelişmiştir. Radyum üretilir.

FREIBERGEN [*fraybergin*] (Fr. Franches - Montagnes), İsviçre'de, Bern Jura (Jura Bernois) sında bir yayla.

FREIBURG IM BREISGAU [*frayburg im braysgau*], Almanya'da, Rhein ırmağı ile Schwarzwald arasında bir şehir, Güney Baden idarî çevresi başkenti (Baden - Württemberg). Nüfusu 137 600 (1961) dür. Üniversitesi, müzik konservatuvarı ve Güzel Sanatlar Üniversitesi vardır. Katedrali, Roman, Gotik ve Geç Gotik üslûplarını birbiriyle bağdaştırır. Katedral, batıda 1350 de biten sekiz köşeli bir kule ile tamamlanmıştır. XVI. yüzyıldan kalan bir mağaza

FREIBURG IM BREISGAU: Katedral

(Kaufhaus) sı vardır. Martinstor ve Schwabentor adlarını taşıyan kapıları meşhurdur. Kereste, şarap ve gıda maddeleri ticareti çok canlıdır. Dokuma, mobilya ve döşeme fabrikaları vardır. Yayınevleri meşhurdur.

Tarihçe: 1120 de Zähringer ailesi tarafından kurulan şehir, 1368 de Habsburg'ların eline geçmiş, 1679 - 1697 yıllarında Fransızların elinde bulunmuş, 1651 - 1805 Ön - Avusturya (Vorderösterreich) hükûmetinin merkezi olmuş, 1805 te Baden büyük dukalığına verilmiştir.

FREIBURG IM ÜCHTLAND (Coğ.): bk. FRIBOURG.

FREILIGRATH [*fraylihrat*], **Ferdinand** (Detmold 1810 - Cannstatt 1876), Alman şairi. Tüccar yamaklığı ve banka memurluğu ile hayata atılan F., hürriyetçi demokrat ideallerini savunan sosyal ve politik konulu şiirleri (*Ça ira* [Fr. Yürüyecek, 1846] ile yazı hayatına girmiştir. Belçika, İsviçre ve İngiltere'yi dolaştıktan sonra 1848 de yurduna dönen F., *Die Toten an die Lebenden* (Ölülerden dirilere) adlı şiirinden dolayı tutuklanmışsa da, mahkemece suçsuz görülmüştür. «Die Neue Rheinische Zeitung» (Yeni Rhein Gazetesi) un yazı işlerini Köln'de Karl Marx ile birlikte yürütmüştür. Bundan sonra, aleyhinde açılan kovuşturmalardan kurtulmak için 1868 e kadar birkaç kere İngiltere'ye kaçmıştır. F., egzotik ülkeleri anlatan renkli tasvirleriyle Alman şiirine yeni bir üslûp getirir (*Der Löwenritt* [Arslan peşinde]; *Der Mohrenfürst* [Mağribî emiri]). 1870 te va-

F. FREILIGRATH

tanî harp şiirleri yazmış, Victor Hugo'dan, İngiliz şairlerin den (Burns, Longfellow) tercümeler yapmıştır. Toplu eserleri 10 cilt olarak 1907 de, şiirlerinden seçmeler ise 1926 da yayımlanmıştır.

FREISCHÜTZ, Der [*der frayşüts*], Carl Maria von Weber tarafından bestelenmiş, üç perdelik bir opera. Alman operalarının en popüleri ve bestecisinin ölümsüz eseri olan olan bu operanın librettosunu, Apel ile Laun'un yayımladıkları *Gespensterbuch* (Hayaletler kitabı) taki bir masalı ele alarak Friedrich Kind hazırlamıştır. Eser ilk defa olarak 18 haziran 1821 de Berlin'deki Schauspielhaus'ta oynanmıştır.

Alman operasında milliyetçiliğe liderlik etmiş olan Weber, F. de entrika oyunlarını bir yana bırakarak İtalyan etkisinden kurtulmuş, operasının malzemesini kendi yurdunun efsanelerinde aramış ve böylece açtığı romantik milliyetçilik çığırı Wagner'ın *Der Ring des Nibelungen* (Nibelung'ların yüzüğü) adlı eserine ulaşmıştır.

Freischütz kelimesi Almancada «serbest nişancı», yani büyülü kurşunlariyle attığını vurabilen nişancı demektir. Alman avcıları arasında anlatılan bir masala göre, şeytan Zamiel ile anlaşan bir kimse, ondan yedi kurşun alırdı. Hedeflerini şaşmayan bu kurşunların altısı onun, yedincisi ise şeytanın hakkı idi. Avcı yedinci kurşununu kullanmadan önce, şeytanla aynı şekilde anlaşma yapacak birini daha bulmazsa, ruhunu şeytana verir, yani yedinci kurşununu şeytanın göstereceği hedefe karşı kullanırdı.

F. ün kahramanı Max da Bohemya prensinin düzenlediği bir atıcılık yarışmasında olağanüstü başarı kazanıp sevgilisi Agathe'ye daha şirin görünmek için şeytanla böyle bir anlaşmaya girmiştir ve herkesi hayrette bırakan bir nişancılık göstermektedir. Sıra yedinci kurşuna gelince, prens bir ağaçtaki ak güvercini işaret eder. Halbuki güvercin Agathe'den başkası değildir. Max ateş eder, Agathe vurulmazsa da bayılıp düşer, onu Zamiel'e kurban etmek isteyen Caspar vurularak ölür. Bir hermit, Max'ın büyülü kurşun kullanma hilesini prense bağışlattırır ve her şey mutlu bir şekilde sona erer.

Operanın vak'ası Bohemya'da, Otuz Yıl Savaşlarının ferdasında geçer. Kişiler ve ses dağıtımı şöyledir: Ottokar: bir Bohemya prensi (tenor); Kuno: prensin av kâhyası (bas); Agathe: Kuno'nun kızı (soprano); Ännchen: Agathe'nin akrabası ve arkadaşı (soprano); Caspar: birinci avcı (tenor); Zamiel: şeytan (konuşan); bir hermit (bas); Kilina: bir köylü (tenor); Agathe'nin kız arkadaşları, avcılar, prensin yanındakiler, köylüler, müzisyenler, ruhlar, şeytanlar ve çeşitli görüntüler.

F. ün çok sevilen ve konser salonlarında sık sık çalınan uvertürü, eserdeki bellibaşlı melodileri önceden sunduğu için eserin müzikal bir özeti gibidir. Başlıca aryalar, Agathe'nin «Sonunda neşe içinde birleşeceğiz!» ve ikinci perdedeki «Leise, Leise» (Sakin, sakin) aryalarıdır.

FREISING [*frayzing*], Batı Almanya'da, Bavyera'da, Isar ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 26 000 dir. Makine ve örmecilik (yün) sanayii gelişmiştir. Eski bir katedrali vardır. Çevresinde, sonradan Biracılık ve Yüksek Tarım Okulu olan Benedictusçuların Weichenstephan manastırı bulunmaktadır.

FREITAL [*fraytāl*], Doğu Almanya'da, Dresden yönetim bölgesi (Bezirk) nde, Dresden'ın güneybatısında bir şehir. Nüfusu 39 500 dür. Çevresinde maden kömürü yatağı vardır. Önemli bir sanayi bölgesi merkezidir. Dökmecilik, çelik fabrikaları, kimya, cam ve optik malzeme sanayii vardır.

FREISING: Marienplatz meydanı

FREJUS [*frejüs*], Fransa'da, Saint-Raphaël'in 3 km batısında bir şehir, Var kantonunun merkezi. Nüfusu 20 300 dür. Romalılara ait tiyatro, su bentleri gibi kalıntıları, V. yüzyıldan kalma bir vaftiz yeri vardır. Turistik bir merkezdir. 2 aralık 1959 da Reyran üzerindeki Malpasset barajının yıkılmasiyle F. ün aşağı semtleri harap olmuş ve 400 kişi ölmüştür. 1956 dan beri F., Fransızca konuşan zenci Afrikası ülkelerinin ordu subaylarını yetiştiren okulun merkezi olmuştur. Cnaeus Julius Agricola, Sieyès ve M. A. Désaugiers burada doğmuşlardır.

FRÉJUS [*frejüs*] (Col de F.), Batı Alplerde, Mont Cenis (İta. Monte Cenisio) nin batısında, İtalya-Fransa sınırında bir geçit. Yüksekliği 2 528 m dir. F. altından Mont Cenis demiryolunun büyük tüneli geçer.

FRÉJUS: Roma amfiteatrının harabeleri

FREKANS (Fr. Fréquence), titreşim hareketi yapan bir parçacığın saniyedeki tam titreşimlerinin sayısı. *Periyot* veya devir süresi, bir tam titreşimin süresi olduğundan F. = 1 / periyot (yani F = 1/T[titreşim] olur. F. birimi *hertz*, *sikl/s* [saniye]) veya cycle saniye = kilosikl saniye veya titreşim saniyedir. Daha büyük F. birimleri olarak kilosikl saniye ve megasikl saniye de kullanılır: 1 kilosikl saniye = 1 000 sikl saniye, 1 megasikl saniye = 1 000 000 sikl saniye. Meselâ şehirlerimizde kullanılan alternatif akımın F. ı 50 kilosikl saniyedir. Normal olarak işitilebilen bir ses dalgasının F. ı kabaca 20 kilosikl saniye ile 20 000 kilosikl saniye aralığında bulunur ve buna işitilen F. lar adı verilir. Ses veren borularda ve titreşen tellerde titreşimlerin mümkün olan en küçük F. ına veya *ana ses*'in F. ına, *ana F.* adı verilir. Özel olarak, radyo yayın devrelerindeki bobin ve antenlerin F. larına *tabiî F.* denilir. Salınım devresinin direnci küçük olursa, bu F. ın değeri $f = \frac{1}{2\pi}\sqrt{1/LC}$ olur. Burada C sığa ve L, self katsayısıdır. Bir salınıcının λ (lambda) dalga boyu, f F. ı ve v yayılma hızı arasındaki bağıntı $\lambda = vT = v/f$ dir. Işık ve elektromagnetik dalgalar için $v = c = 300\,000$ km saniye $= 3 \times 10^8$ m saniye olur. Meselâ Ankara radyosunun uzun dalga servisinin dalga boyu 1 648 m ve F. ı 182 kilosikl saniyedir. Kısa dalgaları için

aynı değerler: Kısa dalga 19,74 m için F. 9 465 kilosikl saniye; kısa dalga 31,70 m için F. 15 195 kilosikl saniye.

Radyo F. ları değerlerine göre çeşitli sınıflar (bandlar) a ayrılmıştır: Orta F. lar, yüksek F. lar, çok yüksek F. lar v. b. — E. E.

FREKANTATİF (Lat. Frequentativus; Fr. Fréquentatif), bir hareketin tekerrürünü anlatan fiil şekli Fr. aspect), tekerrürlü fiil: *tepinmek, debelenmek, tepreşmek, çırpınmak* gibi. Bu fiillerden bazıları aşırılık anlamı da ifade eder: *fıkırdamak, sızıldanmak, inildemek, fingirdemek* gibi. Bazıları da o eylemle ilgili sesin taklidi ile üretilmiştir: *çatırdamak, guruldamak, gıcırdamak, horuldamak* gibi.

FRÉMIET [*fremyę*], **Emmanuel** (Paris 1824 - Paris 1910), Fransız heykelcisi. Heykelci Rude'ün yeğeni ve öğrencisi olan bu sanatçının en tanınmış eserleri Paris'in Place des Pyramides meydanındaki atlı Jeanne d'Arc heykeli (1874) ile yine Paris'teki Alexandre - III köprüsünün sütunları üstündeki gruplardır.

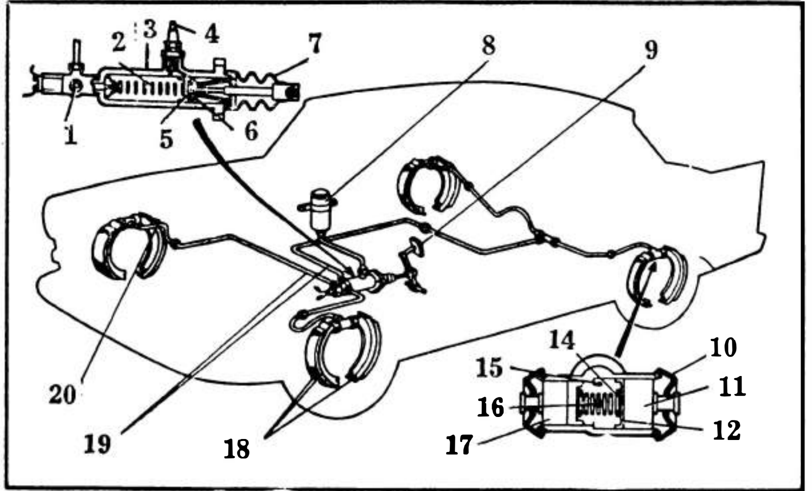

E. FRÉMINET: «Jeanne d'Arc»

FRÉMINET [*freminęt*], **Martin** (Paris 1567 - Paris 1619), Fransız ressamı, desinatörü ve gravürcüsü. Ressam Médéric F. nin oğludur. 1592 de İtalya'ya giderek orada kaldığı uzun yıllar içinde gravürcü Thomassin ve şair Mathurin Régnier ile dost olmuş, Michelangelo'nun eserlerini incelemiş ve Parmegianino'nun etkisinde kalmıştır. Fransa'ya dönüşünde IV. Henri'nin ressamı olmuş, büyük oğluna resim dersleri vermiştir. F., Fontainebleau okulunun ressamları arasında yer almıştır. 1608 de kralın emriyle Fontainbleau şatosundaki Chapelle de la Trinité'nin dekorasyon işlerinde görevlendirilmiş, bu çalışmalar ancak XIII. Louis devrinde bitmiştir (1613). F. ayrıca Abbaye de Barbeau nun (1793 te yıkılmıştı) dekorasyonlarını da yapmıştır.

FREN (Lat. Frenum; Fr. Frein; Alm. Bremse; İng. Brake), hareket yeteneği bulunan bir mekanik bütünün hızını kesmeğe veya bunu durdurmağa yarayan bir araç.

F. in rolü, enerjiyi alıp ısıya dönüştürme yolu ile bir hareketi yavaşlatma veya durdurmadan ibarettir. F. ler iki grupa ayrılır: cihaz frenleri ve tecrübe frenleri. Cihaz F. leri, bir mekanik bütünün yardımcı organlarıdır. En basit tipi, at arabalarında görülen tespit pabuçlarıdır ki günümüzde bunun yerine kızaklı veya pabuçlu F. kullanılır.

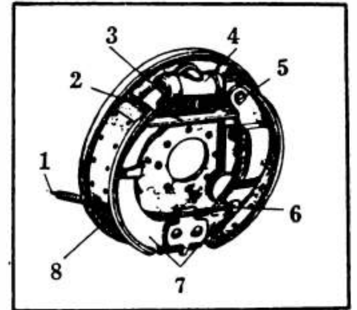

OTOMOBİL FRENİ

Hidrolik merkez pompası: 1. Ön tekerleklere gider; 2 ve 3. İrca yayı; 4. Yağ girişi; 5. Merkez pompa lastiği; 6. Piston; 7. Toz lastiği. **Hidrolik fren sistemi:** 8 Yağ haznesi; 9. Fren pedalı; 18. Fren pabuçları; 19. Bakır hidrolik borusu; 20. Hidrolik fren hortumu. **Fren. silindiri:** 10. Toz lastiği; 11. Piston; 12. Tekerlek fren silindir lastikleri; 14. Yay; 15. Hava tapası; 16. Yağ girişi; 17. Piston

Tel F., levyeli bir pedala basılmakla gerilen bir telden ibarettir. Tel, dingil başlığı üzerine bir veya iki defa sarıldıktan sonra kızağa takılır ve böylece sürücünün etkisini artırır. Şeritli, davlumbazlı veya çeneli F. ler, genellikle, pnömatik, hidrolik veya mekanik kumandalardır. Magnetik F. ler ise, dönen organlara Foucault akımları (b. bk.) indükler.

Otomobil F. leri, sürücünün ayağı altındaki bir pedal ile hareket ettirilir ve dört tekerleği birden etkiler. Taşıt durduğu zaman hareketini önlemek için bir levye ile idare edilen ikinci bir F (el F. i) de vardır. Otomobillerde çeneli ve diskli F. ler kullanılır. Yeni tip otomobillerin ön tekerleklerinde diskli, arka tekerleklerinde ise çeneli F. vardır. Bütün bu F. ler hidrolik tertibatlıdır ve sıvıların az çok tam olarak sahip olduğu sıkıştırılmazlık hassasına dayanır.

Tekerlek fren sistemi: 1. El freni kablosu; 2. El freni pabuç iticisi; 3. İrca yayı; 4. Tekerlek fren silindiri; 5. Pabuç itme pimi; 6. El freni levyesi; 7. Fren pabuçları; 8. Balata

Motosiklet F. leri davlumbazlı tiptendir ve F. gücünde denge sağlanması için tekerlek göbeğinin ortasında yel alır.

Bisikletlerde en çok kullanılan F., kıskaç F. lerdir. Pedalın geriye basılmasiyle harekete geçen (kontrpedal) F. ler ise, özel bir poyra içine oturtulmuştur. Tandemler (iki kişilik bisikletler) de hem davlumbazlı F., hem de jant F. i vardır.

Tren vagonlarının F. leri, havası sıkıştırılmış veya boşaltılmış bir silindir içinde hareket eden bir pistonun et-

Lokomotif freni

kisiyle işler. Lokomotiflerle moto'renlerin F. leri reostatik tertibatlıdır. Bu, üreteç olarak kullanılan elektrik motoru nun rezistansları etkilemesine dayanan bir sistemdir.

Uçuş halindeki uçakların hızı, aerodinamik F. ler sayesinde kısa zamanda azaltılabilir; o vakit uçak, hava yoğunlaşması sebebiyle, arkasında kuvvetli bir iz bırakır.

Tecrübe F. leri ise, bir makinanın gücünü ölçmeğe yarayan ve enerji alan F. lerdir: sürtünmeli, hidrolik, mag netik ve hava mukavemetli tipleri vardır.

FRENCH [*frenç*], **John Denton Pinkstone,** Ypres kontu [Ist Earl of Ypres] (Ripple, Kent 1852 - Deal Castle, Kent 1925), İngiliz feldmareşali. Sudan seferine katılmış (1884), Boer'lar harbinde dikkati üzerine çekmiştir (1899 - 1901). 1911 de İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı olmuş, 1914 ve 1915 te Fransa'daki İngiliz sefer kuvvetlerine kumanda etmiştir. Fransız Genel Kurmayı ile iş birliği başlangıçta (özel olarak Lanrezac ile) güçlükler doğurmuş, sonraları gittikçe daha itimatlı olmuştur. Yerine Douglas Haig geçtikten sonra, İngiltere'de iç orduların kumandasını almış, sonra da İrlanda kral naibi olmuştur (1918 - 1921).

LORD J. D. FRENCH

FRENCH SHORE [*frenç şor*] (= Fransız kıyısı), Fransızların 1713 - 1904 yılları arasında Utrecht antlaşması (1713) gereğince balık avcılığı ve gemi çıkarma hakkını ellerinde tuttukları Newfoundland (b. bk) in batı kıyısının bir kesimine verilen ad.

FRENEAU [*frinou*], **Philip Morin** (New York 1752 - New Jersey 1832). Amerikan şairi. Huguenot soyundan gelen F., öğretmenlik, avukatlık ve gazetecilik de yapmıştır. Amerika'nın istiklâli üzerine şiir ve şarkılar: *The British Prison Ship* (İngiliz esir hapishanesi gemisi) [1781]; *Libera Nos, Domine* (Allahım, bizi kurtar) [1786]; *To the Memory of the Brave Americans* (Cesur Amerikalıların hatırasına) [1786] v. b. yazmış ve «Amerikan ihtilâlinin şairi» adiyle ün yapmıştır. Tabiat şiirleri arasında *The Wild Honeysuckle* (Yaban hanımelisi) [1786]; *The Indian Student* (Kızılderili öğrenci) [1786]; *On a Honeybee* (Bir bal arısına) [1786] anılabilir. *The Jamaica Funeral* (Jamaica cenazesi) [1786] ile *The House of Night* (Gece evi) [1779 ve 1786] da sayılı şiirleri arasındadır.

P. M. FRENEAU

F., 1788 de *Miscellaneous Works* (Türlü eserler) adlı bir cilt ortaya koymuş, nesirleri de 1939 da *The Philosopher of the Forest* (Orman filozofu) başlığıyle yayımlanmıştır.

FRÉNET [*frenę*], **Frédéric - Jean** (Périgueux, Dordogne 1816 Périgueux, Dordogne 1900), Fransız matematikçisi. Lyon'da Fen Fakültesinde profesörlük etmiştir. En önemli araştırmalarını eğrilerin diferansiyel geometrisi alanında yapmıştır. Toulouse'da çıkan küçük bir eserinde (1847), F. bir burulmuş eğrinin bir noktasında çizilen tegetin, esas normal tegetin ve binormal tegetin eğri yayına göre türevlerini hesaplamak için kullanılan formülleri kurmuştur. Şimdi klasik hale gelmiş olan bu formüller, şu son yıllarda tensoryel analizin gerektirdiği diferansiyel geometri araştırmalarında genelleştirilmiştir. F., sonsuz küçük (infinitesimal) hesabına ait bir kitap hazırlamıştır. Paris'te çıkan bu eser, büyük ün kazanmıştır. (1917)

Frénet - Serret [*frenę serrę*] **formülleri:** $\vec{r} = \vec{r}\,(u)$ uzay eğrisinin birim tanjant vektörü $\vec{T}$ ve birim normal vektörü $\vec{N}$ olsun. $\vec{B} = \vec{T} \times \vec{N}$ şeklinde tanımlanan vektöre birim binormal vektör denir. Bunlar arasında şu bağıntılar vardır:

$$\frac{d\vec{T}}{ds} = k\,\vec{N}$$

$$\frac{d\vec{N}}{ds} = -k\,\vec{T} + a\,\vec{B}$$

$$\frac{d\vec{B}}{ds} = -a\,\vec{N}.$$

Bunlar diferansiyel geometride önemli formüllerdir. K ye eğrilik (curvature), a ya burulma (torsion) denir. $\varrho = \frac{1}{K}$ eğrilik yarı çapı $6 = \frac{1}{a}$ burulma yarıçapıdır.
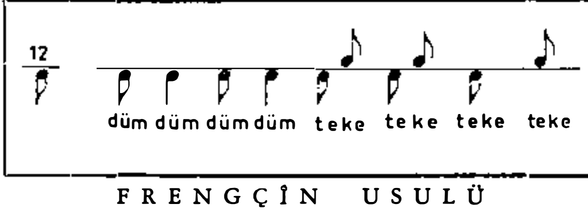
Bu formüller Frédéric - Jean Frénet (b. bk) ile Alfred Serret (1819 1885) nin adlariyle anılır.

FRENETİK EDEBİYAT (Fr. Littérature frénétique = çılgın, taşkın edebiyat): Bu terim, aklın, toplum ve ahlâk kurallarının kontrolü dışında, başı boş gelişmeğe bırakılan bütün insan güçlerini anlatmada kullanılır; duygululuğun veya cinsî duyguların azgınlığı, tutkuların veya hayal gücünün taşkınlığı ile nitelenir.

XVII. yüzyılda bazı açık saçık eserlerin temsil ettiği bu akım, XVIII. yüzyılın «duygulu» edebiyatında - Diderot'da, Rousseau'da, Rahip Prévost'da, Marquis de Sade'da - bir hayat ve sanat prensipi haline gelir. Romantizm, bu edebiyata İngiliz veya Alman yazarlarının «korku romanları» nda yer verdikleri acaiplikleri, melodramdaki şiddet hareketlerini, Byron'ın isyanlarını katmıştır. Böylece, 1820 lere doğru Charles Nodier'nin École frénétique (Frenetik Okul) i doğar ki bu okul, 1830 yıllarında meydana gelen Jeunes - France (Fransa gençleri) topluluğu ve Bousingot (b. bk.) lar hareketi ile karışacak, V. Hugo'nun ilk eserlerinden bazılarında (*Han d'Islande* [İslanda Han'ı]), Balzac'ta, Flaubert'de, fakat özellikle Petrus Borel, O'Neddy, Philarète Chasles v. b. gibi «Küçük Romantikler» de meyvalarını verecektir. Th. Gautier'nin *Albertus* (ad) [1832] ta ve *Les jeunes-France* (Fransa gençleri) [1833] ta alaya aldığı işte bu edebî zevktir. Frenetik şiirin taşkınlığı Beaudelaire'de ağır başlı sanat disiplini ile dizginlenirse de, Lautréamont (*Les chants de Maldoror* [Maldoror ezgileri], 1869) da ve daha sonra sürrealist edebiyatın bazı tezahürlerinde son kertesine varır.

FRENEZİ (Fr. Frénésie; İng. Frenzy < Yun. *phren* = akıl), menenjit (beyin zarı yangısı) v. b. gibi bir beyin hastalığından ileri gelen şiddetli *delirium* (sayıklama) nöbeti.

FRENGÇİN (Far. *Freng* = Avrupalı; *çîn* = derleyen), geleneksel Türk sanat musikisinin on iki birimli ve on vu ruşlu usulü. Mevlevî ayinlerinin 3. selâmlariyle saz semailerinin son hanelerinde ve peşrev, beste, ilâhi ve oyun ha valarında kullanılır. Biriminin sekizlik notayle gösterilmesi gelenekleşmiştir. Kelime anlamını «Avrupa işi» olarak açık-

F R E N G Ç İ N   U S U L Ü

layan Rauf Yekta, F. usulünün Fransız kralı I. François'nın 1543 te Kanunî Süleyman'a gönderdiği çalgıcıların üç birimli ölçüleri örnek alınarak kullanılmaya başlandığını bildirmek tedir.

FRENGİ (Tıp): bk. SİFİLİS.

FRENGÎ FER' (Ar. = Avrupa işi türev), Türk sa nat musikisinin yirmi sekiz birimli ve on üç vuruşlu usulü. Yalnız murabba beste (b. bk.) lerde ve pek az kullanılmış olup birimini dörtlük notayle göstermek gelenektir. En ba şındaki üç tane 3/2 lik ölçü dolayısiyle frengî denmiş olmalıdır.

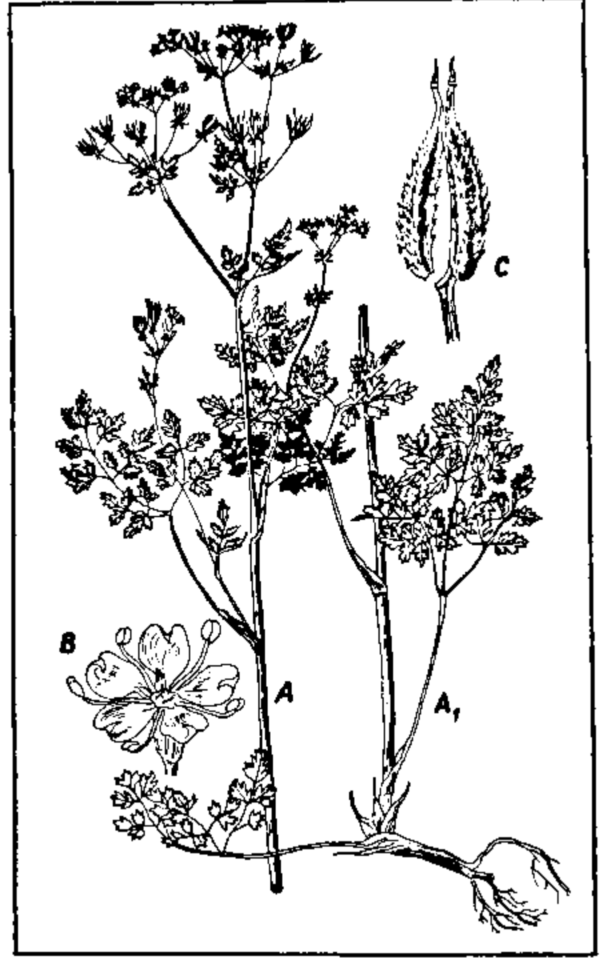
FRENK CAFER PAŞA (ölm 1607), Kılıç Ali Paşa (b. bk.) nın kölesi. Frenklerden esir alındığı için F. C. adını almıştır. Kılıç Ali Paşa ile birlikte çalışarak denizciliği öğrenmiştir. 1592 de Trablusgarp muhafızı, sonra Kıbrıs valisi, I. Ahmet zamanında 1603 te kaptan-ı derya olmuş, az sonra azledilmiştir. Tekrar Kıbrıs valiliğine tayin edilen F. C. P., ikinci defa kaptan ı deryalığa getirilmişse de, tek rar azledilmiştir.

FRENK İNCİRİ (Bot.): bk. KAYNANA DİLİ.

FRENK KİMYONU (Bot.): bk. KİMYON (Karaman kımyonu).

FRENK MAYDANOZU (*Chaerofolium cerefolium*): Maydanozgiller (*Umbelliferae*) familyasından bir bitki türü. Bitki 15 - 70 cm kadar yükseklikte, bir yıllık aromatik hoş kokulu bir bitkidir. Yaprakları maydanoz yapraklarına ben zer. Bu bitkinin de bazı memleketlerde kültürü yapılmıştır. Duvar ve çit kenarlarında, kaya diplerinde, üzüm bağlarında yetişir. Memleketimizde de yaygın bir türdür. Bitki, tatlı ve hoş kokusundan dolayı baharat olarak, özellikle salata ve çorbaya karıştırılır.

FRENK MENEKŞESİ (*Hesperis L.*): Turpgiller (*Cruciferae*) familyasından 24 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türleri Akdeniz çevresi memleketlerinden Orta Asya'ya kadar olan bölgede yaygındır. *H. matronalis* türü güzel ve hoş kokulu çiçeklerinden dolayı bahçe ve park-

FRENK MAYDANOZU (Chaerofolium cerefolium): A A1. Bitkinin kökü, gövde, dal ve yaprakları; B. Çiçeği; C. Meyvası

larda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitki 40 - 90 cm yüksekliğinde, pembemsi menekşe veya bevaz renkli çiçekli, iki veya çok yıllık bir bitkidir. Birçok yerlerde kültürden kaçmış olarak çayırlarda, çit kenarlarında yetişir. Tohumlarından yakıt olarak kullanılan bir yağ elde edilir.

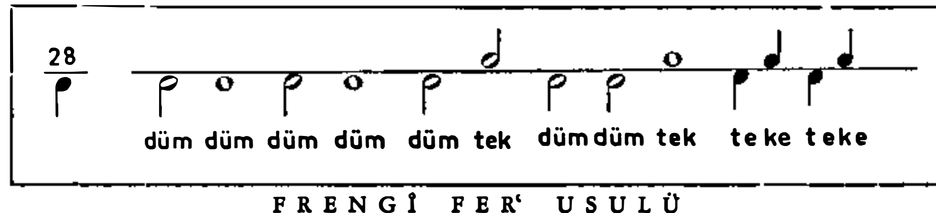

FRENK MENEKŞESİ (Hesperis L.) bitkisi

FRENK TERESİ (Bot.): bk. LATİN ÇİÇEĞİ.

FRENK TURPU (Bot.): bk. TURP (Kırmızı turp).

FRENK ÜZÜMÜ (Ribes rubrum), Taşkırangiller (Saxifragaceae) familyasından, 2 m kadar boy alabilen bir ağaççık. Kuzey ve Orta Avrupa'da, Kuzey Asya'da yetişir. Birçok memleketlerde ve yurdumuzda bahçelerde kültürü

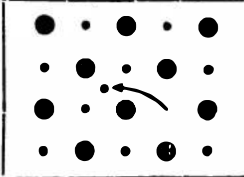
F R E N G Î   F E R'   U S U L Ü

FRENK ÜZÜMÜ

yapılmaktadır. Kırmızı meyvaları yenir. Bileşiminde elma ve limon asidi, yaklaşık olarak % 65 şeker vardır. F. Ü. n den şurup ve marmelat yapılır. — K. K.

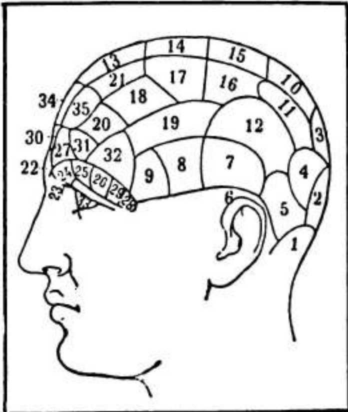
FRENKEL', Yakov İl'yiç (Rostov 1894 - Leningrad 1952), Rus fizikçisi. Leningrad Politeknik Enstitüsünde profesörlük yapmıştır. A. F. Joffe'dan ilham alarak iyonlu kristallerde ağ (örgü, lattice) kusurlarını geliştirmiş ve F. ağ kusurlarını ortaya çıkarmıştır.

Frenkel' ağ kusurları

Frenkel' ağ kusurları (İng. Frenkel defects): Kristal ağları çok zaman idealdir, yani iyonlar, istısnasız olarak, yapı cinsinin gerektirdiği doğru konumları işgal ederler. Bazı hallerde bu örgüler tam olarak mükemmel değildir ve bu yüzden küçük sayıda örgü kusurları ortaya çıkar. Bu kusurlardan birine F. kusurları adı verilir. Burada bir iyon dengede bulunduğu örgüdeki normal yerinden bir meta den ge yeri olan örgü aralıklarına geçer. Bunun sonucu, bir aralık iyonu hasıl olur ve örgüde bir boşluk kalır. — E. E.

FRENOLOJİ (Fr. Phrénologie < Yun. *phrēn* = zihin, + *logos* = bahis), bir insanın karakterini ve fikrî fonksiyonlarını, kafa tasının dış gelişmesine göre inceleyen ilim.

FRENOLOJİ: **Eğilimler:** 1. Cinsî eğilim; 2. Çocuk sevgisi; 3. Vatan ve aile sevgisi; 4. Dostluk eğilimi; 5. Mücadelecilik; 6. Tahripçilik; 7. Sır saklama eğilimi; 8 Elde etme eğilimi; 9. Yapıcılık eğilimi. **Duygular:** 10. Haysiyetlilik; 11. Beğenilme arzusu; 12. İhtiyatlılık; 13. Hayırhahlık; 14. Saygı duygusu; 15. Sebatlılık; 16. Vicdanlılık; 17 Ümit; 18 Hayalperestlik; 19. İdeal düşkünlüğü; 20. Neşelilik; 21. Taklitçilik. **İdrak yetenekleri:** 22. Şahsiyetlilik; 23. Şekil duygusu; 24. İdrak enginliği; 25. Dokunma idraki; 26. Renk idraki; 27. Yer idraki; 28. Zihnî hesap; 29. Düzen; 30. İhtimalîlik; 31 Zaman idrâki; 32. Ses tonları; 33. Dil. **Düşünme yetenekleri:** 34. Kıyaslama; 35. Nedensellik (illiyet)

Alman hekimi Grall (1758 - 1828) tarafından ortaya atılmış, bugün ise ilmî değerini kaybetmiş olan bu doktrinin dayandığı prensip şudur: beynin çeşitli bölümlerinin oluşması, kafa tası üzerindeki tümsekler ve çöküntülerle kendini belli eder. Şu halde, bir kişinin kafa tasının dikkatle incelenmesi sayesinde, onun fikrî ve manevî alanlardaki karakter ve eğilimleri hakkında hüküm verilebilir. Araştırmalar ve gözlemler, durumun hiç de böyle olmadığını, bevin zarı ile kafa tası kemiği arasında yer alan beyin - omurilik zarları ile bir sıvının, kafa kemiği üzerindeki girinti ve çıkıntıların oluşmasında doğrudan doğruya herhangi bir tesirin meydana gelmesine engel olacağını göstermiştir.

FRENSSEN [*frensin*], **Gustav** (Barlt in Dithmarschen. Holstein 1863 - Barlt 1945), Alman yazarı. Holstein köylüsünün yaşayışını canlandıran romanlar yazmıştır. Bunlardan en tanınmışı *Jörn Uhl* (ad) [1901] dur. *Hılligenlei* (Kutsal toprak) [1906] adlı eserinde Hıristiyanlığın yeni leştirilmiş bir şeklini öğütler. Alman yazarı E. Wiechert (b. bk.) ondan örneklenmiştir.

G. FRENSSEN

FRENTAN'LAR (Lat Frentani) [Eski coğ], İtalya' da bir topluluk. M. Ö. IV. yüzyılda Romalıların hâkimiyetine girmiş olan F. lar. Fortore, Biferno ve Sangro havzalarında Samnium'un doğusunda yerleşmişlerdi.

FRENTE DE JUVENTUDES [*frente de yuventudes*] (İsp. = Gençlik Cephesi), İspanya'da Falange (b. bk.) teşkilâtının bir kolu olarak 1940 ta kurulan bir gençlik teşekkülü. F., S. E. U. (Sindicato Español Universitario) ya bağlı öğrencileri de içine almıştır.

FRENY [*freni*], **Edmond** (Versailles 1814 - Paris 1894), Fransız kimyacısı. Çimentolar ve değerli taşların sunî imali üzerinde çalışmıştır. 1882 de *Encyclopédie chimique* (Kimya ansiklopedisi) i çıkarmağa başlamıştır.

FRERLER (Fr Écoles des Frères), Osmanlı imparatorluğu zamanında kapitülasyonların kabulünden sonra Türkiye'de, Fransız Jesuit papazları ve başlıca «Assomption» tarikatı mensupları Assomptionniste (b. bk.) ler tarafından dinî gayelerle açılıp öğretim yapan orta dereceli okullar. Istanbul, Bursa, İzmir gibi büyük şehirlerden başka ufak şehirlerde de bulunan bu okullar Cumhuriyet idaresinden hemen sonra kapatılmış, Istanbul'da kapatılmayan okullarda ise öğretmenlerin okul içinde dinî kisve taşımaları, sınıflarda dinî tören yapmaları yasaklanmış, sadece öğretimle uğraşılması ve Millî Eğitim Bakanlığının ders programlarının uygulanması sağlanmıştır. Erkeklere öğretim yapan F. e paralel olarak rahibelerin idaresinde kızlar için Sörler (Écoles des soeurs) de açılmıştır.

Istanbul'da bugün bu çeşitten başlıca iki okul faaliyettedir: Erkekler için Moda'daki Sen Jozef (Saint - Joseph), kızlar için de Harbiye yakınındaki Dam dö Sion (Dames de Sion). Bk. ASSOMPTION RAHİBELERİ ve ASSOMPTIONNISTE.

FRESCO: bk. FRESK.

FRESCOBALDI [*frescobaldi*], **Girolamo** (Ferrara 1583 - Roma 1643), İtalyan orgcusu ve bestecisi. Ferrara'da L. Luzzaschi'nin yanında yetişmiş, orgcu olarak tanınmıştır. 1604 - 1607 de Roma'da, 1607 - 1608 de Bruxelles'de görev aldıktan sonra 1608 de Roma'da San Pietro kilisesi orgcu-

luğuna seçilmiştir. Org çalmada yeni bir üslûp yaratmış, toccata'ya dramatik anlatım kazandırmış, canzona ve ricercar türlerine varyasyon tekniğini katmış, Buxtehude, Bach ve Muffat'a örnek olmuştur.

G. FRESCOBALDI

FRESENIUS [*frezęnius*], **Carl Remigius** (Frankfurt am Main 1818 - Wiesbaden 1897), Alman kimyacısı. 1848 de Wiesbaden'da bir kimya araştırma laboratuvarı kurmuştur. Bu laboratuvar sonradan kimya teknisyenleri için öğretim müessesesi haline getirilmiştir. F., analitik metodu geliştirmiştir. Bu alanda bir dergi de çıkarmıştır.

FRESK (Fr. Fresque < İta. *a fresco* = yaş), kireçli su içine madenî toz boyaları karıştırarak yaş sıva üzerine içirmek suretiyle uygulanan boyama tarzı. Bu tarzda yapılan büyük ölçüdeki duvar resimlerine F. resim denir. Çok eski bir resim tekniği olan zamklı boya gibi, F. in de uzun bir geçmişi vardır. Yerinde olmamakla beraber, duvar üzerine yapılan bütün resimlere F. denilmektedir. Bu çeşit duvar üstü resim sanatı tarihöncesine kadar gider. En eskileri: Mesopotamya'da Tell Ukayr'da 1940 - 1941 de meydana çıkarılan Boyalı tapınak (Uruk devri, aş. yu. M. Ö. 3 000); geometrik süslemeli veya şahısları temsil eden özel konutlarda bulunmuş F. ler (Teleylat - Gassul, M. Ö. III. binyıl) Asur'da Nuzu sarayı duvarlarındaki boyalı çiçek motifleri ile almaşık olarak boğa ve tanrıça başları bulunan friz süslemeleri M. Ö. II. binyıl ortalarına rastlar. Duvar resmi, M. Ö. I. binyılda Asur saraylarında genelleşmektedir (Tell Ahmar ve Horsabâd). M Ö. I. yüzyıl Fenike'de Sidon (Sayda) yakınındaki ve Tedmür (Palmyra) deki mezarlar, çiçek çelenkleriyle ve bazan da hayvan ve insan resimleriyle süslenir, ahret hayatını neşelendirmek için çok canlı renkler kullanılırdı. Mısırda prenslik konutlarında (Tellül - Amarna) ve mağara mezarlar duvarlarına, sülâleler öncesi devrinden bu yana da, duvar resimleri yerine alçak kabartmalar yapılmıştır. Girit de (Minos sarayı, Knossos) F. leriyle tanınmıştır (Boğa yarışları, Parisli kadın, kartal, akbaba gibi yırtıcı kuşlar, mavi kuş, zambaklı prens). Yunanlıların hangi tekniği kullandıkları bilinmemektedir. Roma'da şatafat düşkünlüğü çok renkliliğin gelişmesine sebep olmuş ve F. konutların süslenmesinde geniş ölçüde kullanılmıştır (Ostia, Hadrianus villası, Herculanum, Stabies, Pompei). Herculanum'da bulunmuş olan en değerli F. ler, Theseus ve Telephos F. leridir. Antik devrin öteki ünlü F. leri arasında Appius Claudius ve Virginia vardır.

I. yüzyıldan bu yana, batı Hıristiyan sanatı F. e büyük bir yer vermiştir. Öte yandan doğu Hıristiyan sanatının merkezi haline gelmiş olan Kappadokya (Göreme) daki Bizans devrinin saf yürekli sanatçıları dinî heyecanlarını iptidaî F ler halinde işlemişlerdir (Karanlık kilise). Bk. GÖREME.

İlk İtalyan ressamları, Cimabue, Giotto, Paolo Uccello, Masolino Masaccio'dan Andrea del Castagno'ya kadar Castagno sayılmamak şartiyle, hep F. veya tutkallı boya resim (détrempe) usulünde çalışmışlardır.

Yağlı boyanın icadından sonra desramp usuliyle yapılan resimler azalmış, F. resimleri değer almıştır. Bunlardan Parma'da Correggio'nun, Bologna da Carracci'lerin, Guido'nun, Domenichino ve Albani'nin. Floransa'da Masaccio, Andrea del Sarto'nun. Mantova'da Giulio Romano'nun Roma'da Vatican imza salonunda, Raffaello'nun Sixtine kilisesinde Michelangelo'nun F. leri yer almıştır.

F., Fransa'da Orta Çağdan bu yana yapılmaya başlanmıştır [Roman mimarisindeki Saint - Savin - sur - Gartempe, Lavardin (XII. yüzyıl), Poitiers. Puy, Tavant (XII yüzyıl) kiliseleri]. XVI. yüzyılda Fransa'da F. iç süslerde kullanılmaya başlanmıştır (Fontainebleau şatosu, Chancelier Duprat konağı). Fontainebleau şatosunun süslenmesinde Primatici ve Rosso başta olmak üzere, Fransız sanatçıları da çalışmışlardır. Bu dönemde özel konutlarda da bu cinsten süsler yapılmıştır. XIV. Louis devrinde F. usulü resim büyük bir önem kazanmış, Louvre ve Versailles saraylarının dekorasyonlarına uygulanmıştır.

F. sanatı XX. yüzyılda yeniden itibar kazanmışsa da, ancak müstesna hallerde kullanılmıştır (Fransız heykelcisi Bourdelle'in Champs - Elysées tiyatrosundaki F. leri). F. ressamlığı, ehliyetli hocaların yokluğu yüzünden akademilerin pek azında öğretilmektedir.

Teknik: F. in dayanıklı olabilmesi, resim için hazırlanan özel duvar harç ve sıvasının iyi olmasiyle mümkündür. Eski ressamlar XVI. yüzyıla kadar tebeşir ile mermer tozu karışımı mermeri andıran bir çeşit sıva üzerinde çalışmışlardır (fresco a secco = kuru F.). Fakat bu usul bugün unutulmuştur. Büyük İtalyan ressamları, F. için hazırladıkları duvar sıvalarında, ince elekten geçirilmiş kırmızı toprakla dinlendirilmiş sönmüş kireç kullanmışlardır. F. resimleri yaş sıva üzerine yapılır. İnce kum ve sönmüş kireçle yapılan bu sıva kuruduğu zaman taş gibi sert bir hal alır. Bir F. in uzun ömürlü olabilmesi, duvarın rutubet tesiriyle güherçileleşme ve mantarlaşma tehlikesine uğramamasına, renklerin kirecin tesiriyle bozulmamasına, duvar harcının iyi hazırlanmasına, sıvanın yapılacağı duvarın sağlam olmasına, sanatçının da bu hususlarda uyanık ve dikkatli bulunmasına bağlıdır. F., suda eritilmiş toz boyalarla yapılan bir nevi tutkallı boya resmi (détrempe) ne benzetilebilir. Fakat sıvanın rengi emmesiyle meydana gelen F. resmi görünüşteki sadeliğine rağmen, uzun tecrübe isteyen bir tekniktir. Sıvanın çabuk kuruması sebebiyle süratli çalışması gereken sanatçının, çizgi ışık-gölge ve renk bakımından ön hazırlığını yaptıktan sonra duvarın önüne gelmesi lâzımdır. Çünkü sıva kurursa, rengi ememez. Eğer F. üzerinde düzeltme yapılacaksa, bu işlem, kuru iken ve zamklı boya ile yapılmalıdır. F. harcı iki ölçü kuru kum içine bir ölçü kireç katılarak yapılır. Kumun iyi yıkanmış ve kurutulmuş olması lâzımdır. İyi cinsten su kirecini söndürüp çok ince bir elekten geçirdikten sonra kum ve kirece yavaş yavaş su katılarak tere yağı kıvamını alıncaya kadar ezilir. Bu harç 15 - 20 gün bozulmadan durabilir. Sıvanın üzeri duvarcı malası, yassı kaşık veya cetvel tahtası ile isteğe göre düz veya kabartılı olarak çalışmava hazır bir duruma getirilir. Çalışılacak yeri kaplayacak kadar sıva duvar üzerine uygulanır; su veya kireçle karıştırılmış renkler bu yaş sıva üzerine içirilmek suretiyle sürülür. İşlenecek resmin önceden karton üzerinde çizgisi hazırlanır, iğne ile çizgileri üzerinden gidilerek delinir ve bu deliklerden toz boya geçirilerek çevre çizgisi duvara geçirilir. Bu suretle sıvanın ilk tabakası üzerine geçirilen çizgilerin tamamı asıl F. in yapacağı üst sıva üzerine parça parça parça olarak ve ilk tabakadaki çizgiler takip edilerek fırça ile çizilir. F. in yapılacağı ikinci sıva tabakası kalın olmalıdır. Duvara işle-

1

2

3

4

5

6

7

8

FRESK: 1. Zambaklı prens (Girit, M. Ö. XVI. yüzyıl); 2. «Öfke» (Roman, XII. yüzyıl); 3. Giotto: «Pınar mucizesi» (aş. yu. 1300); 4. «Bir prens ve nedimesi» (Ajanta, Hındistan, VI - VII. yüzyıl); 5. Raffaello: «Borgo yangını» (1514 - 1517); 6. «Ayin dansı» (Pompeii civarında); 7. Michelangelo: «İnsanın yaradılışı» (1508 - 1512); 8. A. Bourdelle: «Leda»

necek resim o şekilde parçalara ayrılarak hazırlanmalıdır ki her parçava rastlayan resmin bir günde bitirilmesi ve çalışma sırasında sıvanın yaş kalması sağlansın. Çalışma sırasında çizgi, boya ile örtülebilir. F. çivisi adı verilen bir nevi sivri kalemle harcın içinde çizginin izlerini bulmak mümkündür. Bu suretle her parçanın çizgisini kontrol etmek kabil olur. F. ressamları çoğunlukla renkleri çanaklar içinde hazırlamışlardır. Suda yayılan, toplanmayan (azur, outremer, noire de charbon) renklerin içine yapışkan bir madde katmak faydalı olur. Bazı ressamlar yumurta akı ve sarısını ayrı ayrı veya her ikisini birden kullanmışlardır. Esası demir bileşikleri olan bütün renkler F. e elverişlidir (kobalt mavisi, zümrüt yeşili, kobalt yeşili). Dikkat edilmesi icap eden renkler (kadmiyum sarıları, kırmızılar, kızıl kök boyası, cramoisi = koyu kırmızı). ayrıca, outremer mavisi, ateş kırmızısı da F. için tehlikelidir. Tabiî F. ile détrempe (tutkallı boya) usuliyle yapılmış olan resimlerin temizlenmeleri bir değildir. Détrempe, su ile temizlenmez, renkler çıkar. Tabiî F. sudan bozulmaz, bu işlem süngeri suya batırarak yapılır, resmin üzerindeki tozları kaldırmak için ekmek içi kullanılır.

Herhangi bir sebeple F lerin üzeri kireçle örtüldüğü çok görülmüştür. Bu şekilde örtülmüş F leri meydana çıkarmak için değişik usuller vardır. F in üzerine ıslak bir kâğıt konur. Kuruyunca kaldırılır. Kireç kağıda geçerek birlikte kalkar veya özel bir çekiç ile hafif hafif vurularak kireç tabakası F. in üzerinden kaldırılır. Bu iş için duvarcı malası, yassı bıçak, palet bıçağı da kullanılır.

FRESNAY [*frenę*] (asıl soyadı: **Laudenbach**), **Pierre** (doğ. Paris 1897), Fransız aktörü. 1915 yılında Comédie Française'de aktörlük görevine başladıktan sonra, 1927 de bu işten çekilmiştir. 1921 de sinema aktörlüğüne başlayan F., Yvonne Printemps ile evlenmiştir. Başlıca filmleri: «La grande illusion» (Büyük kuruntu, 1937); «Le corbeau» (Karga, 1943); «Le voyageur sans bagage» (Bagajsız yolcu, 1944); «Monsieur Vincent» (Bay V., 1947); «Dieu a besoin des hommes» (Tanrının insanlara ihtiyacı vardır. 1950); «Il est minuit. Docteur Schweitzer» (Doktor Schweitzer, geceyarısı oldu, 1952); «Les aristocrates» (Aristokratlar, 1955); «La millième fenêtre» (Bininci pencere, 1960).

P. FRESNAY

FRESNEAU [*frenǭ*], **François** (Marennes 1703 Marennes 1770), Fransız mühendisi. Görevli olarak Guyana'ya gönderilmiş, orada kauçuk ağacı (*Hevea Brasiliensis*) nı bulmuştur. Macquer ve Harissant'dan önce kauçuktan faydalanmayı başarmıştır.

FRESNEL [*frenęl*], **Augustin Jean** (Broglie, Bernay 1788 - Ville - d'Avray, Paris 1827), Fransız fizikçisi Mühendislikle işe başlayan F., 1815 te ilk olarak ışığın dalga teorisini kesin bir şekilde ispat etmiştir. F. in deneysel ve teorik çalışmaları, ışığın bükülme, girişim (interférence), polarizasyon, çift kırılması ve sapıncı alanlarındadır. Enterferansı ispat için kendi adını taşıyan aynayı ve çifte prizma (Fr. biprisme) yı icat etmiştir. Enine yayılan ışık dalgalarına ait teorisini 1821 de Thomas Young'ın teşviki üzerine geliştirmiştir. Bugün hâlâ deniz fenerlerinde kullanılan çember mercekler (F. merceği). onun tarafından yapılmıştır (1820).

A. FRESNEL

Fresnel aynası ve bi prizması: Girişim (interférence) saçakları (franges) üretmeye yarayan cihazlar.

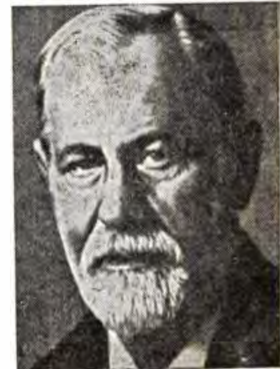
FRESNEL AYNASI VE PRİZMASI

FRESNEL [*frenęl*], **Fulgence** (Mathieu, Calvados 1795 Bağdad 1855), Fransız şarkiyatçısı. Başlıca eserleri: *Poésies de Chanfara* (Şanfara'nın şiirleri) [1834]; *Lettres sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme* (İslâmiyetten önceki Araplar üzerine mektuplar) [1836]; *Recherches sur les inscriptions himyarites* (Himyerli yazıtları üzerinde araştırmalar) [1845]

FRESNES [*frēn*], Fransa'da, Seine departmanında, Paris'in 7 km güneyinde (Sceaux arrondismanı) bir komün. Nüfusu 21 561 dir. II. Dünya Harbinde Almanlar siyasî suçluları F. hapishanesinde hapsetmişlerdir.

FRESNO [*fręznou*]. Amerika Birleşik Devletlerinde, California devletinde. San Joaquin vadisinde. San Francisco'nun güneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 133 906 dır. Amerika'nın üzüm ihracat merkezidir. Bundan dolayı F. «üzüm şehri» olarak ün almıştır. Konserve fabrikaları vardır.

FREUD [*froyd*], **Sigmund** (Freiberg [bugün: Příbor], Çekoslovakya 1865 - Londra 1939), Avusturyalı sinir ve akıl hastalıkları hekimi, psikanalizin kurucusu. 1873 te Viyana'da hekimlik tahsiline başlamış, beyin anatomisi ve fizyoloji alanlarında araştırmalarda bulunmuş; Koller'dan önce kokainin acı dindirici etkisini keşfetmiş ve 1885 te Viyana Üniversitesinde nöropatoloji doçenti olmuştur. Paris'te Dr. Charcot'nun ve Nancy'de Dr. Bernheim'in yanında organik mevrozlara bağlanmayan ruh hastalıkları, histeriler, ruhî telkinler ve hipnotizma üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Avusturyalı fizyolog ve hekim Breuer (1842 - 1925) ile çalıştığı sıralarda, nevrozların hipnotizmasız olarak «Abreaktion» ile tedavisi konusunda bir hekimin bulduğu usulü geliştirmiş ve nevrozların oluşması üzerinde yeni bir teori ortaya koymuştur. 1902 de Viyana Üniversitesinde profesör olmuş. 1930 da Goethe armağanını kazanmış, 1936 da Londra Royal Society'ye yabancı üye (foreign

S. FREUDE

member) seçilmiştir. 1938 de Avusturya'nın Almanya ile birleşmesinden sonra Londra'ya göçmüştür.

F. un geliştirdiği analitik metot, içgüdüler dinamiğine yepyeni görüşler getirmiştir. Psikolojide şuur - dışı kavramının yerleşmesi onun eseridir. F. un teorisi, kültür hayatının hemen bütün alanlarını kavrar, özellikle ilâhiyat, estetik ve etnoloji gibi ilim dallarını etkiler.

Eserleri: *Die Traumdeutung* (Rüyaların yorumlanması) [1900]; *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (Günlük hayatımızın psikopatolojisine dair) [1901]; *Der Witz und sein Beziehung zum Unbewussten* (Mizah ve şuur - dışı ile ilişkisi) [1905]; *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (Cinsiyet teorisine üç katkı; Türk. çev. Tenasül psikolojisi, Mithat Enç, 1944) [1905]; *Totem und Tabu* (Totem ve tabu; Türk. çev. Totem ve tabu, Niyazi Berkes, 1942) [1913]; *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (Psikanalize giriş dersleri; Tür. çev. Froydizm, Psikanalize dair beş ders. M. Şekip Tunç, 1926) [1917]; *Jenseits des Lustprinzips* (Haz prensipinin öte yanı) [1920]; *Das Ich und das Es* (Ben ve o şey) [1923]; *Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen* (Otobiyografyalar yönünden çağdaş hekimlik) [1925] (Türk çev. Hayatım ve psikanaliz, Selmin Evrim, 1944); *Die Zukunft einer Illusion* (Bir vehmin geleceği) [1927]; *Das Unbehagen in der Kultur* (Medeniyetin geçirdiği bunalım) [1930]; *Neu Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (Psikanalize girış derslerinin yeni sonucu) [1933]. Bu yayınları dışında F., aşağıdaki ilmî dergilerin kurucusudur: «Imago» [1912]; « Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse » [1913] (bugün «Imago» ile birleşmiş olarak çıkmaktadır); «The International Journal of Psychoanalysis» [1919].

FREUD'CULUK (Fr. Freudisme) [Psik., Tıp]: bk. PSİKANALİZ (Fr. Psychanalyse).

FREUDENSTADT [*froydînştât*], Batı Almanya'da, Württemberg'de, Schwarzwald (Karaorman) dağında bir şehir. Nüfusu 13 000 dir. Turistik bir merkezdir. Bölgede uranyum madeni vardır.

FREYBERG OF WELLINGTON AND OF MUNSTEAD [*frâybîrg îv welingtîn înd îv mânsted*], **Bernard Cyril, I. baron** (doğ. Londra 1889), İngiliz generali. 1937 de general rütbesi ile ordudan ayrıldıktan sonra, 1939 da yeniden görev almış ve Girit'te savaşan Yeni Zelandalı kuvvetlere 1945 e kadar kumanda etmiştir. Ayrıca Orta Doğu ve Afrika'daki bütün Müttefik kuvvetlerin kumandanlığını da yapmıştır. 1946 - 1952 yılları arasında Yeni Zelanda genel valisi idi.

FREYCINET [*fresine*] **Charles Louis de Saulses de** (Foix, Ariège 1828 - Paris 1923), Fransız siyaset adamı. Asıl mesleği mühendisliktir. F., Gambetta'nın çalışma arkadaşı olarak orduyu yeniden techiz etmiş (ekim 1870), 1877 den itibaren müteaddit defalar bakan ve başbakan olmuştur. 1890 da Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

CH. FREYCINET

FREYER [*frâyîr*], **Hans** (doğ. Leipzig 1887), Alman filozofu ve sosyoloğu. 1925 ten itibaren Leipzig'te, 1939 dan 1944 e kadar da Budapeşte'de sosyoloji ve Alman filozofu W. Dilthey'ninkine çok yaklaşan bir hayat felsefesi okutmuştur. F., hayat felsefesinde, Dilthey'nin tarihci (historiste) görüşünü benimser. 1960 yılında Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde felsefe dersleri vermiştir.

Eserleri: *Theorie des objektiven Geistes* (Objektif akıl teorisi) [1923]; *Der Staat* (Devlet) [1925]; *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* (Gerçeğin ilmi olması bakımından sosyoloji) [1930]; *Die politische Insel* (Siyaset adası) [1936]; *Machiavelli* (ad) 1938]; *Weltgeschichte Europas* (Avrupa'nın dünya içindeki tarihi) [1948]; *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters* (Yaşadığımız çağın teorisi) [1955]

FREYJA veya FREJA [*freyya, freya*], Skandinavların verimlilik tanrıçası. Van (ilkin As'ların düşmanı olup sonradan onlarla barışan tanrı) lardan biri olan F., Njodr'ın kızı ve Freyr'ın kız kardeşidir.

FREYR veya FREY veya FRICCO [*frikko*] (Germen mit.), Skandinavların bir tanrısı. Njodr (b. bk.) ın oğlu ve Freyja (b. bk.) nın erkek kardeşidir. Evlenme, bolluk ve gün ışığını temsil ederdi.

FREYSSINET [*fresine*]. **Eugène** (doğ. Objat, Corrèze 1879), Fransız mühendisi. Özellikle betonarme yapılar alanında çığır açan yapı ve çalışmalariyle ün yapmıştır. (Paris yakınında, Orly'deki uçak alanı). *Une révolution dans les techniques du béton* (Beton tekniğinde ihtilâl) [1936] adlı eseri yazmıştır.

FREYTAG [*frâytag*], **Georg Wilhelm** (Lüneburg 1788 - Bonn 1861). Alman Arabisti. 1819 dan itibaren Bonn üniversitesinde doğu dilleri profesörlüğü yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Lexicon arabico - latinum* (Arapça - Latince sözlük) [4 cilt, 1830 - 1837], *Darstellung der arabischen Verskunst* (Arap şiir sanatı) [1830], *Einleitung in das Studium der arabischen Sprache* (Arap diline giriş)[1861]. Bu arada Lokman'ın masallarını da yayımlamıştır.

FREYTAG [*frâytag*], **Gustav** (Kreuzburg, Silezya 1816 - Wiesbaden 1895), Alman kültür tarihçisi ve romancısı. Breslau'da Alman edebiyatı doçenti olmuş (1839 - 1847), 1848 - 1870 yıllarında da Julian Schmidt ile birlikte Leipzig'de «Die Grenzboten» adlı dergiyi idare etmiştir. F. bu yıllarda Alman liberalizminin sözcüsü olarak, 1870 te gerçekleşen millî birlik hareketine katılmış ve bu yolda güdümlü şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: roman alanında *Soll und Haben* (Borçlu ve alacaklı) [1854], *Die verlorene Handschrift* (Kayıp el yazması) [1864]. *Die Ahnen* (Atalar) [6 cilt, 1873 - 1881]; komedi olarak *Die Journalisten* (Gazeteciler) [1854]; kültür tarihi olarak da *Die Technik des Dramas* (Sahne yazıları tekniği) [1863] ile *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* (Alman mazisinden tablolar) [5 cilt, 1859 - 1867].

G. FREYTAG

FREZ (Fr. Fraise), XVI ve XVII. yüzyıllarda kullanılan kat kat kıvrımlı veya plili olarak yapılmış yüksek bir yaka. Fransa'da, III. Henri za-

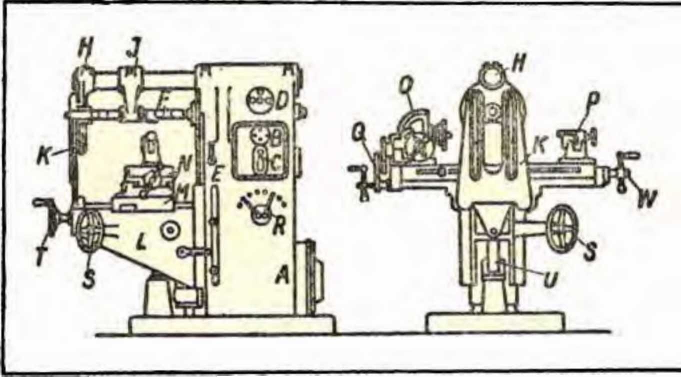
manında moda olan bu yakalar bir ara saray erkânı tarafından çok mübalâğalı şekilde kullanılmıştır. İngiltere'de kraliçe Elizabeth memlekette 1 ayak (İng. foot = 30.40 cm) uzun F. takanların F. lerinin kesilmesi için özel memurlar tayin etmiştir. Bununla beraber, F. modası İngiltere, Al manya ve Flandra'ya kadar yayılmış ve XIV. Louis devrine kadar devam etmiştir.

F R E Z

FREZE (Alm. Fräse, Fräsmaschine; Fr. Fraise, fraiseuse; İng Milling machine, miller, cutter) [Endüstri]: Metal, ağaç v. b. gereçleri biçimlendirmede kullanılan ve çevresinde en az iki kesici ağzı bulunan, dönen herhangi bir profilin meydana getirdiği şekillerdeki kesici aletlere verilen ad. Bu aletlerin takılıp çalıştırıldıkları makinelere, kullanılma gayelerine göre: düşey F. makinesi, yatay F. makinesi, üniversal F. makinesi, kama oluğu F. makinesi, kalıp oyma F. makinesi v. b. adlar verilir.

Metal işlemede kullanılan ve değişik işlemleri yapabi-

Üniversal freze makinesinin şeması

A. Motor; BCD. Devir ayar kolları; E. Karşılık kolu; F. Freze mili (arbor); HJ. Destek yataklar; K. Çapraz kollar; L. Masa (konsol); M. Üst masa; N. Sağa sola dönebilen açılı tabla; O. Divizör (bölme aygıtı); P. Gezer punta; Q. Helis kanallar için çark donanımı; R. İlerleme ayar kolu; S. Masa düşey ayar tekeri; T. Tabla yatay ayar tekeri; U. Vidalı masa mili; W. Tabla ana mili

len üniversal F. makinesinin şematik görünüşü ile belli başlı elemanlarına verilen adlar yukarıda gösterilmiştir. Makine yapımında bazı özel işlemleri bu tezgâhlarda yapabilmek için, yardımcı elemanlardan (üniversal başlık, planya başlığı, döner tabla v. b.) faydalanılır.

F. ile işlemenin gayesi, sadece talaş çıkarmak değil, en çok sayıda kullanılabilecek parçalar elde etmektir. Gelişmiş endüstride motor, silâh, elektrik aletleri v. b. nin seri halinde yapımında, başka bir işleme ihtiyaç kalmadan, F. işleminin, sıhhatli montaj edilmesi gereken işlerde, mastarlara göre işlenecek parçaların yapılmasında tatbik edildiği unutulmamalıdır.

Hangi çeşit tezgâhta çalışılırsa çalışılsın, F. lerle üç genel prensiple işleme (talaş kaldırma) yapılır:

a. F. mili (arbor) yatay çevreden kesme;

b. F. mili düşey çevreden ve kısmen alından kesme;

c. F. mili yatay veya düşey alından kesme.

Her üç çalışma tarzında F. işleminin en ekonomik ve arzu edilen hassasiyette yapılabilmesi için aşağıdaki şartlar olmalıdır:

1. *Tezgâh çeşidinin seçilmesi*: Parçaları bağlama imkânı ile bağlanacak yüzeye göre işlenecek yüzeyin durumu düşünülmelidir. Bazı hallerde F. nin özel biçimi (silindrik F., alın F. si, kalıp oyma F. si v. b.) tezgâhın cinsini tayin eder.

2. *Ağır kaba talaş işlerinde*: F. tezgâhının işletme gücü göz önünde tutulmalıdır. Olağanüstü ağır kesme işlerinde planya tipi F. tezgâhı tercih edilmelidir.

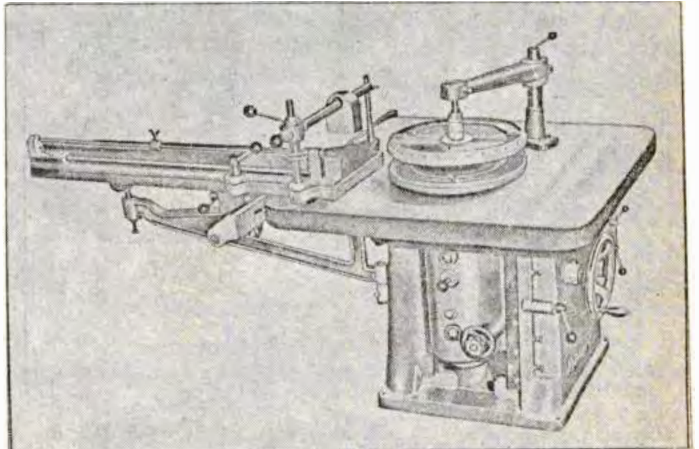
3. *Devir sayıları ile ilerlemenin tayini*: Kullanılacak F. nin gereci ile (sert çelik veya sert maden) işlenecek parçanın gerecine göre devir sayısı ile ilerlemenin en doğrusu tespit edilmelidir.

4. *Frezenin, işin, tezgâhın hazırlanması*: Zedelenmiş F. milli koniği, pek zayıf malafanın ucuna bağlanan F. ile temiz iş elde edilemez. Uygun özellikte ve yeteri kadar soğutma aracı kullanılırsa, yapılan masraftan çok iş elde edilir. Parça biçimi, F. edilebilme imkânına uygun mudur? İyi bağlanmağa elverişli midir? İş sırası doğru olarak tertiplenmiş midir?

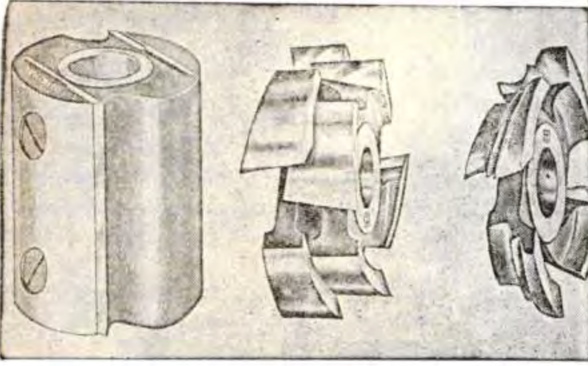
F., makinenin en önemli parçasıdır. Yatay millerde kullanılanları, düşey millere takılanlardan farklıdır. Biçimlerine, kesici ağızlarına veya gördükleri işe göre adlandırılan F. ler şunlardır: Sivri dişli F. ler, sırtları tornalı F. ler, silindrik F. ler, kanal F. leri, takma dişli F. ler, saplı F. ler, modül F. leri, açı F. leri, testere F. leri.

Ağaç işlerinde kullanılan F. makineleri genellikle ikiye ayrılır: 1. Normal F. makineleri, 2. Kopya F. makineleri.

Normal F. makinesi, masaya benzetilebilen döküm bir kaide üzerindeki metal tabladan, tablanın ortasındaki delikten çıkan bıçak taşıyıcısı milden, işlenen parçayı belli konumlarda hareket ettirebilmek için gerekli tertibattan, F. nin hareketini sağlayan tertibat ile tehlikelerden korunma aparatlarından meydana gelir. Bazı makinelerde bıçak taşıyıcı mil tek konumda döner, tabla değişik konumda ayarlanır. Bazı

AĞAÇ FREZE MAKİNESİ

Normal freze makinelerinde kullanılan kesici frezeler

makinelerde ise tabla sabittir, mil tablaya göre değişik konumda döner.

Bıçak taşıyıcı miller: 1. Düz mil; 2. Yarık mil; 3. Kısa mil diye adlandırılır.

Yapılacak işe göre seçilen F., bu millerden uygun olanına takılır. Dönme sayısı yüksek olan mile F. nin takılışı usulüne göre ve sağlam olmalıdır.

Modern F. makinelerinde kullanılan otomatik itme aparatları, çalışma anındaki kaza oranını azaltır ve işin kalitesini belirli bir ölçüde yükseltir.

Kopya F. makinelerinde, bıçak (F.) düzeni makine tablası üzerinde çalışır ve değişik açılarda ayarlanabilir. Dakikada yaklaşık olarak 18 000 devir yapan kopya F. sinde, ağaca çok değişik biçimler verilebilir. Yapılacak işe uygun olarak yapılan kalıp, makine tablasından çıkan mile dayatılarak hareket ettirilir. Kalıba bağlı parça, siper - milin kılavuz hareketi içinde, makine miline takılan F. nin biçimine uygun olarak şekillendirilir. Bıçağın işlenen parçaya iniş ve çıkışı, bir ayak pedalı ile sağlanır.

FREZYA (*Freesia*): Süsengiller (*Iridaceae*) familyasından vatanı Güney Afrika olan bir bitki cinsi. Bu bitki cinsinin 3 türü vardır. *F. refracta* sevilen ve çok yetiştirilen, soğanlı, hoş kokulu bir süs bitkisidir. Bu türün birçok varyeteleri ve bahçe formları var. Huni şeklindeki çiçekleri yeşilimtırak - sarı renkte, *var. alba*'nın çiçekleri ise beyaz, iç kısmında sarı ve menekşe renginde çizgiler bulunur. Normal olarak ilkbaharda çiçek açarlar, fakat serlerde yetiştirildiği takdirde kışın da çiçek açarlar. Bu sebepten ve hoş kokularından dolayı, ekim ayından nisan ayına kadar çok yetiştirilir. Avrupa memleketleri arasında, Hollanda ve Danimarka'da kışın yetiştirilir. Memleketimizde de kışın yetiştirilmektedir.

FRIA, Gine'de, Konkouré ırmağı yakınında bir yer. Pechiney - Ugine ortaklığı ve çeşitli yabancı gruplar (Amerikan, İngiliz, Alman ve İsviçreli) tarafından çalıştırılan dünyanın en önemli alüminyum işletmelerinden biri buradadır. Yıllık alüminyum ütetimi 480 000 tondur. Demiryolu ile başkent Conakry'ye bağlıdır.

FREZYA: a. F. refracta; b. F. hybrida

FRIANT [*frąyînt*], Amerika Birleşik Devletleri (California) nde, Sierra Nevada kıyısında, San Joquin ırmağı üzerinde bir yer. Nüfusu 1 100 dür. Great Valley'nin sulanmasında kullanılan bir barajı vardır. Barajın yüksekliği 97 m dir. 624 milyon m^3 su kapsar.

FRIAUL (Coğ.): bk. FRIULI.

FRIBOURG (Alm. Freiburg im Üchtland), İsviçre'de, Sarine (Alm. Saane) ırmağının bir menderesi üzerinde bir şehir. F. kantonunun başkenti olan şehrin nüfusu 57 700 dür (kanton nüfusu 162 000 dir). Denizden yüksekliği 550 - 630 m dir. 1889 da kurulmuş olan bir üniversitesi (tıp fakültesi yoktur), bir teknik okulu, makine, sunî gübre ve çikolata fabrikaları, eski tabyaları, büyük hayvan pazarları vardır.

FRIBOURG: Umumî görünüş

FRICK [*frik*], **Wilhelm** (Alsenz 1877 - Nürnberg 1946), Alman siyaset adamı ve avukatı. Nürnberg'de idam edilmiştir. 1924 te Reichstag üyesi olmuş, 1933 ocak ayından 1943 ağustosuna kadar iç işleri bakanlığı yapmıştır. Bu görevi dolayısiyle ırk kanunlarının sorumlu adamı olmuştur. Daha

sonra da Bohemya ve Moravya eyaletlerinde devlet temsilciliği (Reichsprotektor) yapmıştır. Harp suçlusu olarak Nürnberg'de idama mahkûm edilmiştir.

FRICKTHAL [*frikıāl*] (Alm. = Frick vadisi), İsviçre (Argau) de bir bölge. Rhein nehrinin sol kıyısında olup Baden'dan bu nehirle ayrılır. Frick şatosunu çevreleyen F., 1801 tarihine kadar Avusturya'ya aitti.

FRIDA, Emil (Biyogr.): bk. VRCHLICKÝ, Jaroslav

FRIDEGÅRD [*fridegərd*], **Jan** (doğ. Enköpingsnäs 1897), İsveç hikâyecisi. *Jag Lars Hård* [Ben, L. H. (erkek adı)] adlı realist, sosyolojik otobiyografik roman trilojisi [1935 - 1936] ile büyük bir ün sağlamıştır. Daha sonraki eserlerinde proletarya problemlerini ve İsveç'in eski tarihine ait konuları işlemiştir. Başka eserleri: *Bamhjärtighet* (Merhamet) [1936]; *Offer* (Kurban) [1937]; *Trägudars land* (Tahta tanrılar diyarı) [1940]; *Gryningsfolket* (Şafak insanları) [1944]; *Lars Hård går vidare* (L. H. devam ediyor) [1951].

FRIDEN [*fridīn*], **Carl** (Alvesta 1891 - Alvesta 1945), İsveçli mühendis. Amerika Birleşik Devletleri ile Marchant hesap makineleri yapımı konusunda iş birliği yaptıktan sonra 1933 te, icatlarını değerlendirmek üzere özel bir ortaklık kurmuştur.

FRIÐÞJOFS SAGA [*fridhthyofs saga*], Norveç'li efsanevî kahraman FriðÞjof ile cesur güzel kadın Ingebiörg arasında geçen bir İslanda aşk hikâyesi. 1300 yılı civarında yazılmış olması muhtemeldir. F. romantik karakterde, fakat Skald kıtaları bakımından zengin bir destandır. İsveçli şair Esaias Tegnér bu destanı *Frithiofs saga* başlığıyle yeniden işlemiştir [1825].

FRIEDBERG [*frīdberg*] veya **FRIEDBERG IN DER WETTERAU**, Batı Almanya (Hesse) da, Frankfurt'un kuzeyinde, Wetterau bölgesinin eski merkezi. Nüfusu 16 000 dir. Makine yapımı ve gıda sanayii gelişmişdir.

FRIEDBERG: Belediye binası ve katedral

FRIEDEBURG [*frīdeburg*], **Hans Georg von** (Strasbourg 1897 - Flensburg 1945), Alman amirali. 1945 te amiral Karl Dönitz (b. bk.) in yerine geçmiş, general Alfred Jodl (b. bk.) ile birlikte, Reims'te Wehrmacht'ın teslim anlaşmasını imzalamış (7 mayıs 1945), birkaç gün sonra da intihar etmiştir.

FRIEDEK - FRIEDBERG (Coğ.): bk. FRÝDEK-MISTEK.

FRIEDEL [*frīdel*], **Charles** (Strasbourg 1832 - Montauban 1899), Fransız kimyacısı ve mineraloğu. Özellikle organik kimya alanında çalışmaları vardır. 1877 de Amerikalı Crafts ile birlikte, yan zincirlerin benzenik çekirdeğe bağlanmasını mümkün kılan bir sentez genel metodu düşünmüş ve bu konuda bir eser yazmıştır. Fen Fakültesinde okutulan *Cours de chimie organique* (Organik kimya dersleri) adındaki kitabı iki bölüm olarak yayımlanmıştır: *Série grasse* (Yağlı veya alifatik seri) ve *Série aromatique* (Aromatik seri) [1886 - 1887]. F., atom teorisi ile atomların işaretlenmesinin ilk kesin taraftarlarındandır.

C. FRIEDEL

Friedel - Crafts [*frīdel - krafts*] **reaksiyonu veya sentezi,** 1877 - 1890 yıllarında Fransız kimyacısı Charles Friedel ve Amerikalı kimyacı James Mason Crafts tarafından bulunmuş olan sentez usulü. Bu usulde halojen alkiller, asit klorürleri ve buna benzeyen maddeler katalizör görevini yapan susuz alüminyum klorür yanında benzol veya diğer aromatik hidrokarbonlar üzerine etkilendirilir. O zaman alkiller parçalanarak HCl verir ve aromatik hidrokarbonlara eklenir. Örnek $C_6H_6 + C_2H_5Cl \rightarrow C_6H_5 - C_2H_5 + HCl$ veya $CH_3 - C_6H_5 + ClCO\ C_6H_5 \rightarrow CH_3 - C_6H_4 - CO - C_6H_5 + HCl$. Bu tepkime, organik kimyada birçok maddelerin sentezi için kullanılır.

FRIEDEL - CRAFTS REAKSİYONU veya SENTEZİ: bk. FRIEDEL, Charles.

FRIEDLAND [*frīdland*] (yeni adı: **Pravdinsk**), Prusya'da, Kaliningrad (Königsberg) ın güneydoğusunda bir şehir. F. da Napoléon, Lannes'ın yardımından faydalanarak general Bennigsen'in Rus birliklerini yenmiştir.

FRIEDLÄNDER [*frīdlendīr*], **Max Jacob** (Berlin 1867 - Amsterdam 1958), Alman sanat tarihçisi. Berlin'in çeşitli müzelerinde müdürlük etmiş, 1938 den itibaren Amsterdam'da yerleşmiştir. Eski Alman resmi ve grafiğinin araştırılmasında birçok yazıları ve bulduğu eski eserlerle hizmeti vardır. Ayrıca, Flaman resmi üzerine bir temel eseri bulunan F., Berlin'deki koleksiyonların zenginleştirilmesinde çok yararlı olmuştur. Eserleri: *Meisterwerke der holländischen Malerei des 15. und 16. Jahrhundert auf der Ausstellung in Brügge 1902* (1902 Brugge sergisindeki XV ve XVI. yüzyıllara ait Flaman resmi şaheserleri) [1903]; *Der Holzschnitt* (Tahta oymacılığı) [1917]; *P. Bruegel* (ad) [1921]; *A. Dürer* (ad) [1921]; *A. Altdorfer* (ad) [1923]; *M. Liebermann* (ad) [1924]; *Die altniederländische Malerei* (Eski Flaman resmi) [14 cilt, 1924 - 1937]; *Von Kunst und Kennerschaft* (Sanat ve uzmanlığa dair) [1946]; *Essays über Landschaftsmalerei* (Manzara ressamlığı üzerine denemeler) [1947].

FRIEDLÄNDER [*frīdlendīr*] **BASİLİ,** gram testi ile boyanmayan, fakat alkalik boyalarla kolayca boyanan, kısa ve kapsüllü basil. 37° ye yakın bir ısıda her ortamda üretilebilir, şekerleri etkiler, fakat peptonlarla birleşerek indol vermez, çoğu zaman diplobasil biçiminde olmak üzere birçok intanlarda görülür (bronkopnömonide, plörezide, menenjitte, perikardıtte, otitte ve özellikle çoğu zaman difteri basili ile birlikte bulunduğu psödomambranöz anjinlerde). Alman hekimi Karl Friedländer (1847 - 1887) ın adiyle anılır.

FRIEDLINGEN [*frîdlingîn*], Batı Almanya (Baden - Württemberg) da, Rhein ırmağının sağ kıyısında, Basel şehrinin kuzeyinde, Hüningen (Fr. Huningue) ın karşısında bir yer. Villars, F. da Alman kuvvetlerine karşı bir zafer kazanmıştır (14 ekim 1702).

FRIEDMANN [*frîdman*], **Hermann** (Bialystok 1873-Heidelberg 1957), Alman filozofu. 1906 - 1930 yıllarında Finlanda'da, 1930 yılından sonra Londra'da endüstri temsilcisi olarak çalışmış, harpten sonra Heidelberg'te tabiî ilimler felsefesi fahrî profesörlüğünde bulunmuştur. Felsefesi, elle tutulabilen bir dünya manzarasına karşılık, gözle görülen dünya manzarasının morfolojik bir idealizmini savunmuştur. Eserleri: *Die Konvergenz der Organismen* (Organizmalarda amaç birliği) [1904]; *Die Welt der Formen* (Şekiller dünyası) [1930]; *Wissenschaft und Symbol* (İlim ve sembol) [1949]; *Sinnvolle Odyssee* (Anlam dolu yolculuk) [1950].

FRIEDREICH [*frîdrayh*] **HASTALIĞI,** omuriliğin bazı bölümlerinin yozlaşmasından ileri gelen ve genetik kökenli olması muhtemel bulunan sürekli bir hastalık. Alman anatomo - patolojisti Nikolaus Friedreich (1825 - 1882) tarafından ayırt edilmîş olan bu hastalığın özelliği: hareketlerde koordinasyon bozuklukları, kiriş reflekslerinin yok olması, beslenme bozuklukları ve daha doğrusu üyelerde meydana gelen biçim bozulmaları (özel biçimde çukurlaşmış ayak tabanı, kifoskoliazis [*kyphoscoliasis*: bel kemiğinin arkaya ve yana doğru eğrilmesi]). Bu hastalığı oluşturan lezyonlar, omuriliğin üst kordonlarında ve beyincik yollarında yer alır. Çok zaman bir aile hastalığı olarak rastlanılan F. H., çocukluğun ikinci evresinde veya erginlik çağında başlayıp genel olarak yıllar boyunca derece derece gelişir.

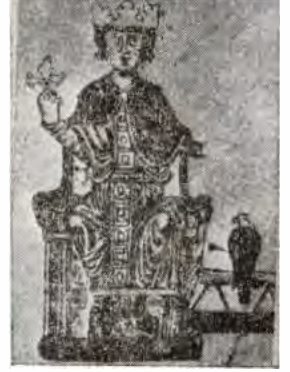
FRIEDRICH [*frîdrih*], **I.** [**Barbarossa** (= Kızıl sakal)] (Waiblingen 1122 - Kalykadnos 1190), Germen imparatoru (1152 - 1190). III. Konrad'ın yeğeni ve halefidir. İmparatorluk nüfuzunun yeniden Almanya'da yerleşmesine çalışmakla işe başlamıştır. Saksonya eyaletinin beratını verdiği Heinrich der Löwe (Arslan Heinrich) nin imparatorluğa kafa tutması üzerine timarlarını elinden almıştır (1181). Nüfuzunu İtalya'ya da yaymak için giriştiği seferlerin ilkinde Roma'da imparatorluk tacı giymiş (1155), fakat papanın iktidarını dinî liderlikle sınırlayarak dünyevî işler alanında imparatorluğun bağımsızlığını sağlamak i s t e m e s i, papalıkla arasını açmıştır. 1158 de Milano ile Lombardia'yı zaptetmişse de, Kuzey İtalya şehirlerinin papalıkla birleşmesi (1167) üzerine İtalya'dan çekilmek zorunda kalmıştır. 1174 te tertiplediği yeni bir sefer, Legnano yenilgisi (1176) ile sonuçlanmış ve F., Venedik barış antlaşmasını kabule mecbur olmuştur. Bununla beraber, Toscana, Spoletta dukalığı ve Ancona uç eyaleti üzerindeki nüfuzunu devam ettirmiştir.

I. FRIEDRICH

1189 da III. Haçlı seferini yöneten F., Silifke yakınındaki Göksu nehri (Kalykadnos) nde yıkanırken kalp sektesinden boğulmuştur. Bir halk efsanesine göre, dünyaya dönmek için Orta Çağ Alman şövalyeliğinin yeniden canlanmasını beklemektedir.

FRIEDRICH [*frîdrih*], **II.** (Iesi, Ancona eyaleti 1194 - Fiorentino şatosu, Puglia 1250), Sicilya ve Kudüs kralı (1197-1250) ve Germen imparatoru (1220-1250). VI. Heinrich von Hohenstaufen'ın oğludur. Zeki ve kültürlü, islâmî ilimlerde derin bilgi sahibi olan F., zamanının en orijinal kişilerinden biri idi. 1216 da Romalılar kralı ve 1220 de de Roma'da imparator ilân edilmiştir. Lombardia Birliği ile bozuşmuş ve papa IX. Gregorius tarafından aforoz edilmiştir (1227). Buna rağmen Haçlı seferine katılmış, Kudüs'ü almış ve burada kendini kral ilân ettirmiş (1229), San Germano barışında papalıkla anlaşmıştır (1230). Bununla beraber, Alman beylikleri ile Lombardia yeniden ayaklanınca, Cortenuova'da galip gelmiş (1237) olmasına rağmen, şehirlerle papalığın tekrar ittifak etmesine engel olamamıştır. IX. Gregorius tarafından bir daha aforoz edilen (1239) F., papanın çağrısına giden kardinalleri denizde yakalatarak (1241) dinî meclis (konsil) in toplanmasını engellemiştir. Saint - Louis'nin himayesi altında 1245 te Lyon'da bir konsil toplayan IV. Innocentius, imparatoru tahttan indirtmiştir. F. in ölümünde İtalya ve Almanya anarşi içinde idi, fakat Melfi anayasası (1231), Sicilya'yı modern bir devlet haline getirmiş bulunuyordu.

II. FRIEDRICH

FRIEDRICH [*frîdrih* [**Güzel**] (Alm. **F. der Schöne,** (1286 - 1330), Alman gayri meşru kralı (1314 - 1330). Karl Albrecht'in oğludur. 1308 den itibaren Avusturya dukası olan F., 1314 seçiminde Bavyera'lı Ludwig'e rakip çıkmış, fakat 1322 de Mühldorf yakınındaki savaşta yenilerek esir düşmüştür. 1325 te ise Ludwig, devleti onunla ortaklaşa yönetecek bir hükûmet prensipi üzerinde anlaşmıştır.

FRIEDRICH [*frîdrih*], **III.** (1415 - 1493), Germen imparatoru (1440 - 1493). 1424 ten itibaren V. Friedrich unvaniyle Steiermark ve Kärnten dukası idi. 1440 ta, yeğeni II. Albrecht'in yerine kral olmuş ve 1452 de Roma'da imparatorluk tacını giymiştir. Yukarı ve Aşağı Avusturya'yı miras olarak almıştır. F., tembelliği ve kararsızlığı yüzünden hükûmeti Alman tarihinin en zayıf idaresi haline ge tirmiştir.

FRIEDRICH [*frîdrih*], **III.** (1831 - 1888), Alman imparatoru ve Prusya kralı. İmparator I. Wilhelm'in oğludur. 1853 te İngiliz prensesi Victoria ile evlenmiş ve onun derin tesiri altında kalmıştır. Liberal tutumu sebebiyle Bismarck'ın iç politikasına karşı idi. Daha tahta çıktığı zaman (9 mart 1888) gırtlak kanserinden ağır hasta bulunuyordu.

FRIEDRICH [*frîdrih*], **IV.** [**Cebi delik**] (Alm. **Friedrich IV mit der leeren Tasche** 1382 1439), Avusturya ve Tyrol dukası. İsviçre kantonlarının egemenliğini tanımıştır.

FRIEDRICH [*frîdrih*], **I.** (1657 - 1713), Prusya kralı (1701 - 1713), Büyük Seçmen Prens (der Grosse Kurfürst) Wilhelm (1640 - 1688) in oğlu, 1688 den itibaren Branden-

burg seçmen prensi. 1701 de König in Preussen (Prusya'da kral) unvanını almıştır. 1694 te Halle Üniversitesini kurmuş, Leibniz'in tavsiyesi üzerine de 1700 de Berlin İlimler Akademisini meydana getirmiştir. Pufendorf'u tarihçi olarak, Schlüter'ı de mimar ve heykeltıraş olarak Berlin sarayına getirmiştir.

FRIEDRICH, II. **[Büyük]** (Alm. **F. der Grosse**; Berlin 1712 Potsdam 1786), Prusya kralı (1740 1786). Edebî ve fıkrî kabiliyetleri yüksek bir prens iken babasının sert eğitiminden tedirgin olan F., 1730 da İngiltere'ye kaçmağa teşebbüs etmişse de, başaramamış, tutuklanarak Küstrin kalesine hapsedilmiştir. Daha sonra, babası ile barışmış görünerek onun baskısı altında, Braunschweig - Wolfenbüttel prensesi Elisabeth ile evlenmeğe razı olmuştur. Rheinsberg şatosunda yaşadığı sıralarda (1736 - 1740), icraatçı, şeref ve şöhret düşkünü tabiatına uymayan Aufklärung (Aydınlanma) çağının insanî idealleriyle beslenmiştir. Böylece F., idareyi eline aldıktan kısa bir zaman sonra, eski veraset haklarını bahane ederek Silizya harplerini çıkarmış (1740), neticede Silizya'nın büyük bir parçası ile Glatz kontluğunu ele geçirmiştir (1745).

BÜYÜK (II.) FRIEDRICH

Kısa süren barış yıllarında F. i, Potsdam'daki Sans-Souci şatosunda, seçkin dostların, özellikle Voltaire'in meclisinde edebiyat ve felsefe sohbetlerinde buluruz.

Dış politikada, Avusturya rekabeti ve Fransa ile diplomatik yakınlaşma devam etmektedir. Ancak F., Rus tehlikesi karşısında Fransa - Avusturya düşmanlığına güvenerek İngiltere - Hannover ile Westminister tarafsızlık antlaşmasını imzalarken (1756), ezelî Fransız - İngiliz rekabetini hesaba katmamıştır. Nitekim bu antlaşma, Fransa'nın Avusturya ile ittifakına yol açmıştır. Rusya ile Saksonya'nın da harp hazırlıklarına başlamaları üzerine F., inisiyatifi elinde tutmak için savaşa girmiştir (Yedi Yıl Harbi). Cesareti, azmi, yüksek stratejik bilgisi, öte yandan da çariçe Elizaveta'nın ölümü (1762) üzerine Rusya'nın harpten çekilmesi, Prusya'yı bir felâketten kurtarmıştır. 1763 ten itibaren F., harpten zarar gören ülkesini kalkındırmağa çalışmış, 1772 de ise, Rusya'nın Polonya'yı ilhaka kalkışması halinde doğabilecek bir harbi önlemek gayesiyle Polonya'nın taksimini düşünmüş, bunun sonucunda payına Danzig ve Thorn dışında kalan Batı Prusya ile çevresi düşmüştür. İmparator Maximilian'ın ölümünden sonra ise, Bavyera'lı Joseph'in Güney Almanya'da tehlikeli bir durum yaratması, Bavyera Veraset Harbi (1778 - 1779) ne yol açmış, bunu 1785 te Hükümdarlar Birliği (Fürstenbund) nin kurulması takip etmiştir.

İç politikada F., babasının mutlak idaresini devam ettirmiş, ihtisas daireleri (Fachdepartments) kurarak merkeziyetçiliği kuvvetlendirmiş, ziraat ve zanaatçılık alanlarında iskân yerleri kurarak 57 000 den fazla ailenin yerleştirilmesini sağlamış, özellikle dokumacılığı teşvik etmiş, devlet tekeli ve esaslı bir vergi sistemi sayesinde hazinenin gelirini artırmış, birçok kanallar açtırmış, adalet mekanizmasında önemli bir reforma girişmiş (Corpus Iuris Fredericanum, 1745 - 1751), muvazzaf ordu mevcudunu 83 000 den 188 000 e çıkarmış ve askerî eğitimi Avrupa'nın hiçbir devletinde görülmemiş bir seviyeye yükseltmiştir. F., saltanatının ilk zamanlarında din ve inanç hürriyetini ilân etmekle beraber, ilk eğitimi kilise okullarına bağlamıştır.

F., Fransız edebiyatını iyi bilir, eserlerini çoğunluk Fransızca yazardı. Müziği sever, flüt çalar, besteler yapardı. Halk arasında der alte Fritz (Koca Fritz) diye anılırdı.

Başlıca eserleri: *Considérations sur l'état présent du corps politique de l'Europe* (Avrupa siyasî teşkilâtının bugünkü durumu üzerine düşünceler) [1738]; *Histoire de mon temps* (Zamanımın tarihi) [1746]; *Histoire de la Guerre de sept ans* (Yedi Yıl Harbi tarihi) [1763]. Eserleri *Œuvres de Frédéric le Grand* (Büyük Friedrich'in eserleri) adı altında J. D. E. Preuss tarafından yayımlanmıştır [31 cilt, 1846 - 1857].

FRIEDRICH [*frīdrih*], **I.** (Treptow, Pomeranya 1754 - Stuttgart 1816), birinci Württemberg kralı (1806 - 1816). 1797 de duka, 1806 da da kral olmuştur. Napoléon'un Avusturya'ya karşı müttefiki olup, Pressburg (Bratislava) antlaşmasında (1805) Schwaben'daki Avusturya'ya bağlı toprakların büyük bir kısmını almıştır. Kral olduktan sonra Rhein Konfederasyonuna girmiştir. Metternich (Avusturya) ile yaptığı Fulda antlaşması sonucunda kral unvanı tanınmıştır. 1851 de Alman konfederasyonuna girmiştir.

FRIEDRICH [*frīdrih*] **[Bilge]** (Alm. **F. der weise**; Torgau 1463 - Lochau şatosu 1525), Saksonya seçmen prensi (1486 - 1525). Erkek kardeşi ile birlikte hüküm sürmüş, Prusya devletinde bir reform yapmak için çalışmış, fakat I. Maximilian'ın ölümü (1519) nden sonra kendisine teklif edilen imparatorluk tacını geri çevirmiştir. F., Wittemberg Üniversitesinin kurucusudur. Hocası Luther'in doktrinini açıkça benimsememişse de, içinden ona katılmıştır. Luther'in Worms'a kaçmasını sağlamış (1521) ve kendisini Wartburg şatosunda gizlemiştir. Reformasyon hareketinin asıl yayılışına ilk imkân veren onun siyasetidir.

Hiç evlenmemiş olan F., sarsılmaz bir adalet duygusuna sahip, dini bütün bir insandı.

FRIEDRICH [*frīdrih*], **V.** (1596 - Mainz 1632). Pfalz (Palatinat) seçmen prensi (1610 - 1620). Winterkönig (kış kralı) olarak adlandırılmıştır. İngiltere kralı I. James'in damadı olmuş, «Protestanlar Birliği» nin başına getirilmiş ve 1619 da Bohemya tacını kabul etmiştir. Weisser Berg yenilgisi (1620) nden sonra sürülmüş ve Hollanda'ya kaçmıştır. Mirası olan toprakları tahrip olunmuş, seçmenlik Bavyeralı I. Maximilian'a verilmiştir. Oğlu Karl Ludwig, 1648 de 8. seçmenliği ve ailesine ait toprakların bir kısmını tekrar elde etmiştir.

FRIEDRICH [*frīdrih*], **II.** (1633 - 1708), Hessen-Homburg Landgraf'ı (1681 - 1708). Homburg prensi adiyle tanınır. İsveç albayı olarak katıldığı Kopenhag savaşı (1659) nda bir bacağını kaybetmiş, 1670 - 1678 yılları arasında süvari generali olarak Brandenburg büyük seçmen prensinin hizmetinde bulunmuş ve Fahrbellin meydan muharebesi (28 temmuz 1675) nde yararlık göstermiştir. H. von Kleist (b. bk.) ın *Prinz Friedrich von Homburg* (Homburg prensi Friedrich) adlı piyesinde çizdiği karakter tasviri, onun tarihî kişiliğine aykırı düşer.

FRIEDRICH [*frīdrih*], **Caspar David** (Greifswald 1774 - Dresden 1840), Alman ressamı. Memleketinde roman-

tik manzara ustası olarak tanınmıştır. Alman müzeleri ile Praha ve Riga müzelerinde eserleri vardır.

Caspar D. FRIEDRICH

FRIEDRICH [*frîdrih*], **Christian** (Augustenburg, 1765 - Augustenburg 1814), Schleswig - Holstein dukası. 1790 dan itibaren Danimarka'da yüksek öğretimi yönetmiştir. Fakir düşmüş ve ağır hasta olan Schiller (b. bk.) e beş yıl süreli maaş bağlatarak büyük şairin hayatını kurtarmıştır (1791). 1806 da kral VI. Friedrich'in Holstein'ı Danimarka'ya ilhak etme tasavvuruna engel olmuştur. 1810 da İsveç tahtı üzerindeki haklarından feragat etmiştir.

FRIEDRICH [*frîdrih*], **Johannes** (doğ. Leipzig 1893), Alman doğu bilgini. 1936 da Leipzig'de profesör olan F., bugün Hür Berlin Üniversitesinde çalışmaktadır. Başlıca eserleri: *Staatsverträge des Hatti - Reiches* (Hatti devletinin antlaşmaları) [1926 - 1930]; *Die hethitische Bruchstücke des Gilgamesch - Epos* (Gılgamış destanının Hititçe parçaları) [1929]; *Kleinasiatische Sprachdenkmäler* (Küçük Asya dil anıtları) [1932]; *Einführung ins Urartäische* (Urartucaya giriş) [1933]; *Hethitisches Elementarbuch* (Hititçe kılavuzu) [I, 1940; II, 1946]; *Phönizisch-punische Grammatik* (Fenike - Pun grameri) [1951]; *Hethitisches Wörterbuch* (Hitit sözlüğü) [1952 v. s.].

FRIEDRICH KARL [*frîdrih karl*] (Berlin 1828 - Klein - Glienicke, Potsdam 1885), Prusya prensi, İmparator I. Wilhelm'in erkek kardeşinin oğlu. Schleswig - Holstein'da harp hareketlerini yönetmiş ve 1866 tarihli Alman Harbinde ordu kumandanlığı etmiştir. 1870 te Vionville ve Gravelotte savaşlarını yapmış ve Metz'i teslime zorlamıştır. Bunun üzerine generallikten feldmareşalliğe yükseltilmiştir.

FRIEDRICH WILHELM [*frîdrih vilhelm*] (1620 - 1688), Brandenburg büyük seçmen prensi (1640 - 1688). Müstebit bir idare kurmuş, Diyet Meclisi temsilcilerinin muhalefetini kırmış, devamlı bir ordu meydana getirmiştir. 1648 de Arka Pomeranya'yı, Cammin'i, Halberstadt'ı, Minden'i almış, Magdeburg dukalığı üzerinde hak sahibi olmuştur. Bu dukalık 1680 de kendisine geçecektir. 1655 - 1660 İsveç - Polonya harbine katılması, Polonya'lı tımar beylerinin Doğu Prusya üzerindeki hâkimiyetine son vermiştir. Brandenburg'a sarkan İsveçlileri Fahrbellin yakınında yenmiştir (1675). Fransız Huguenot'larından birçoğunun Brandenburg'a sığınması yüzünden XIV. Louis hükûmeti ile arası açılmıştır. Denizaşırı emellerini gerçekleştirmek ve Batı Afrika'nın Altın Kıyılarındaki sömürgeleri korumak gayesiyle bir özel donanma meydana getirmiştir. 1683 te kurulan Gross Friedrichsburg kalesi, bu planın bir neticesidir.

FRIEDRICH WILHELM

I. FRIEDRICH WILHELM

FRIEDRICH WILHELM [*frîdrih vilhelm*], **I.** (1688 - 1740), Prusya kralı (1713 - 1740), I. Friedrich'in oğlu. Devletini realizm, iktisat ve yaratıcı bir ruhla idare etmiştir. Ordu devletin merkezi haline gelmiş, maliye büyük bir titizlikle düzenlenmiş ve devlet memurları görevlerine bağlılık ruhu içinde yetiştirilmiştir. Salzburg'dan kovulan Protestanları Doğu Prusya'da yerleştirmiş, kuzeyde İsveç'e karşı savaşmış ve 1720 de Doğu Ön Pomeranya'yı (Stettin) kazanmıştır.

II. FRIEDRICH WILHELM

FRIEDRICH WILHELM [*frîdrih vilhelm*], **II.** (Berlin 1744 - Berlin 1797), Prusya kralı (1786 - 1797), II. (Büyük) Friedrich'in yeğeni. Babası Prens August Wilhelm 1758 de ölünce taht mirasçısı olmuştur. Fransız İhtilâline karşı düşmanca tutumu, onu Avusturya ile Reichenbach anlaşmasının imzasına götürmüştür (1790). Polonya'nın paylaşılmasında çıkan anlaşmazlıklar üzerine Basel barışını imzalamıştır. İç politikada, merkezciliğe ve Büyük Friedrich'in rasyonalizmine karşı bir tutum gütmüştür. Sanat ve ilim çalışmalarını teşvik eden F. W., sevgililerinden ve mistisizmden aldığı etkilerle, esasen zayıf kişiliğinin damgasını devlete basmıştır.

FRIEDRICH WILHELM [*frîdrih vilhelm*], **III.** (Potsdam 1770 - Berlin 1840), Prusya kralı (1797 - 1840), II. Wilhelm'in oğlu. Tahta geçince, selefleri zamanındaki gözde ve metres düzenine hemen son vermiştir. Görevine bağlı, fakat mütereddit ve ukalâ tabiatlı olan F. W., Prusya'nın o günkü iç ve dış siyasetinin ağır şartlarına cevap verebilecek çapta bir kral değildi. 1806 harbi felâketinden sonra F. W., korka korka Reform siyasetine razı olmuş, ancak Reform hareketinin yarım kalması onun suçu değildir. Dış politikada, yurtseverlerin Napoléon'a karşı hazırlıksız bir savaş macerasına atılmalarını önlemiştir. 1813 te Hürriyet Harbini, «Milletime!» (*An mein Volk!*) hitabesiyle açarken bile isteksizdi, siyasî akışla sürüklenmişti. 1815 ten sonraki iç ve dış siyasetinde Metternich'e ayak uydurmuştur. O zamanki Prusya siyasetinin bir zaferi olan Prusya - Almanya Gümrükler Birliğinin kuruluşunda dahi F. W. in ilgi payı yoktur. Buna karşılık, Luther'cilerle Protestanların birleşmesi onu pek memnun etmiştir.

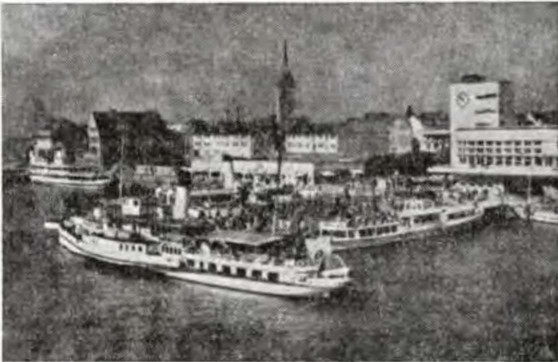

III. FRIEDRICH WILHELM

FRIEDRICH WILHELM [*frīdrih vilhelm*], **IV.** (1795 - 1861), Prusya kralı (1840 - 1861), III. Friedrich Wilhelm'in oğlu. Zarif, nüktedan ve çok kültürlü bir insan olan bu kral, aşırı muhafazakâr ve sofu bir zihniyete sahipti. 1848 ihtilâlinin baskısı altında Prusya'da meşrutî bir krallık idaresi kurmuş, Frankfurt Millî Meclisi tarafından kendisine tevcih edilen Alman imparatorluğu tacını geri çevirmiştir. Akıl hastalığına uğraması üzerine, kardeşi I. Wilhelm naipliğe getirilmiştir (1858).

IV. FRIEDRICH WILHELM

FRIEDRICH WILHELM [*frīdrih vilhelm*] (Potsdam 1882 Hechingen 1951), Prusya prensi, Almanya veliahdı (Kronprinz), Almanya imparatoru II. Wilhelm'in büyük oğlu. I. Dünya Harbinin başında V. Alman ordusunun başına geçmiştir. Adı, 21 şubattan 12 temmuz 1916 ya kadar süren Verdun savaşına özel olarak bağlı kalmıştır. Babası 1918 de tahttan feragat edince, o da babası gibi Hollanda'ya çekilmiştir.

FRIEDRICHSHAFEN [*frīdrihshafın*], Almanya'da, Württemberg Land'ında, Tettnang Kreis'ında, Constance(Alm. Bodensee) gölünün kuzey kıyısında bir şehir. Nüfusu 29 000 dir. Denizden yüksekliği 400 m dir. Romanshorn'a bir feribot servisiyle bağlıdır. Alman federal deniz yollarına ait bir demiryolu tamir fabrikası ve bir gemi tamir kızağı vardır. Lise, erkek ve kız meslek okulları, dişli çark fabrikası, motor yapım evi (Maybach) ve metal, deri, kimya maddeleri ve tekstil endüstrileri vardır. Turizm gelişmiştir. Zeppelin

FRIEDRICHSHAFEN'DAN BİR GÖRÜNÜŞ

güdümlü balon fabrikası ve Dornier uçak fabrikası 1945 ten sonra sökülmüştür.

Tarihçe: 1811 de Buchhorn şehri Hofen manastırı ile birleştirilerek Württemberg kralı Friedrich'e göre F. adını almıştır. Buchhorn'un adı ilk defa 838 de geçer. 1215 te şehir hakları almış ve 1215 te imparatorluk şehri olmuştur. Benedictusçular manastırı, ona ait, XVII. yüzyılın sonlarında yapılmış Barok kilise ile beraber 1824 - 1830 da bir saray haline getirilmiş ve Württemberg krallarının sayfiyesi olmuştur. II. Dünya Harbinde şehir büyük hasara uğramıştır (% 40).

FRIEDRICHSTHAL [*frīdrihstāl*], Almanya'da, Saar bölgesinde, Saarbrücken Kreis'ında bir şehir. Nüfusu 17 000 dir. Çevresinde maden kömürü çıkarılır; cam sanayii gelişmiştir.

FRIERN BARNET [*frayīrn barnīt*] Londra'nın kuzey banliyösünde (Middlesex) bir semt. Nüfusu 29 200 dür.

FRIES [*frīs*], **Elias Magnus** (Fermsjö, Småland 1794 - Uppsala 1878), İsveçli botanikçi. 1851 yılından itibaren Uppsala Üniversitesinde botanik profesörlüğü yapmıştır. Eserlerinde 2 770 mantar türü tespit etmiştir. Bu eserler sporlu bitkilerin sınıflandırılmasında esas olarak kullanılmıştır.

FRIES [*fris*], **Hans** (Freibourg aş. yu. 1465 - Bern? aş. yu. 1518), İsviçreli ressam. İsviçre'de geç Gotik sanatının en tanınmış temsilcilerinden biridir. Eserleri: «St. Franciscus'un kızgın demirle damgalanması» (München); «Ioannes Apokalypsis (b. bk.) inden vizyon (görüntü)» (Zürich); «St. Antonius'un kerameti» (Freiburg, Franciscusçular kilisesi, 1506); «Meryem'in hayatından sahneler» (Basel, 1512)».

H. FRIES: «Azizlerin ölülerden kıyamı» (detay, München)

FRIES [*frīs*], **Jacob Friedrich** (Barby, Saksonya 1773 - Jena 1843), Alman filozofu. Heidelberg (1805) ve Jena (1806) üniversitelerinde profesörlük etmiştir. 1819-1824 yılları arasında siyasî sebeplerle öğretim üyeliği kaldırılmışsa da, 1824 te matematik ve fizik, 1825 te de felsefe kürsüsüne yeniden getirilmiştir. F., matematik felsefesini sistematik olarak geliştiren nadir filozoflardandır. Jacobi ile Kant'ın tesiri altında, Fichte, Schelling ve Hegel'in monistik idealizminin şiddetle karşısındadır. Felsefesine günümüzde Yeni F. cilik (Alm. Neufriesianismus) adiyle Nelson tarafından yeni bir hüviyet verilmiştir.

F. in felsefesi, Alman felsefe tarihinde, Kant'ın kritisizm (eleştirimcilik) i ile Jacobi'nin inanç felsefesini bağdaştırmağa çalışan önemli bir denemedir. Kant gibi F. de zaman, mekân ve kategorilerin apriori şekiller olduğu ve aklın bunları duyulara birer veri olarak kabul ettirdiği inancındadır. Böylece, saltizlenim (Alm. Empfindung), sırasiyle, sezgi (Alm. Anschauung), fenomen (Alm. Erscheinung) ve tecrübe (Alm. Erfahrung) olmaktadır. Bu şartlar altında duyular âlemi, salt fenomenler âleminden ibarettir; ancak, fenomenler, bilgi (Alm. Wissen) nin konusudur; hepsi tecrübe ile, matematik formüllerle ispatlanabilir. Fakat bizatihî eşya, onun gerçek özü bilinemez ve bizde ancak inanc (Alm. Glaube) ı uyandırır. Şartlı (Alm. bedingt) nın altında bir şartsız (Alm. unbedingt) ın bulunduğunu kabul edersek, fenomenin, gerçek bir şeyin ifadesi olduğu sonucuna varırız. Bilgi (Wissen) ile inanç (Glaube) arasında sezgi (Ahnung) bir geçit vazifesi görür. Sezgi bize, duyulur (sensible) un içindeki «duyulur - üstü» (supra - sensible) nü; fenomenin içindeki «var olan» (être) ı tanıtır. Edebî ve

sonsuz olanla «sonlu» nun bu birleşimini ancak güzellik ve yücelik duygularında sezebiliriz. Akıl, canlı varlıkların güzelliğinde, evrenin düzeninde «Kaadir-i mutlak» ın iyiliğini ve bizzat Tanrı fikrini sezer, böylece bir estetik dünya kavramına yükselir.

Eserleri: *Philosophische Rechtslehre und Kritik aller positiver Gesetzgebung* (Felsefî hukuk teorisi ve bütün pozitif mevzuatın eleştirilmesi) [1803]; *System der Philosophie als evidenter Wissenschaft* (Belli ilim olarak felsefede sistem) [1804]; *Wissen, Glaube und Ahnung* (Bilgi, inanç ve sezgi) [1805]; *Anthropologische Kritik der Vernunft* (Aklın antropolojik eleştirilmesi) [2 cilt, 1820 - 1821]; *Mathematische Naturphilosophie* (Matematik tabiat felsefesi) [1822]; *Politik oder philosophische Staatslehre* (Politika veya felsefî yönden devlet teorisi) [1848].

FRIESLAND [*frīsland*], Hollanda'nın kuzeydoğusunda bir eyalet ve tarihî bir bölge. Önceleri F. Fris'lerin oturduğu Brugge yakınındaki Sinkfal'den Aşağı Weser'a kadar uzanan bütün kıyı bölgesini kapsardı. Kral Redbad'ın idaresi altında (680 den itibaren) en geniş şeklini almış, sonradan, şiddetli savunmaya rağmen, Frank devletine, daha sonra da Alman devletine geçmiştir XIII. yüzyıl sonlarına doğru bağımsız devletler teşekkül edince, batı kısmı Holland ve Seeland kontlukları olmış ve Fris özelliğini kaybetmiştir. Daha doğuda 7 Fris soyundan 7 Seeland'ın kurduğu birlik, özel bir anayasa ile bağımsızlığını ilân etmiştir. Ems'in batı bölgesi 1524 te Habsburg Hollandasına geçmiş, asıl Doğu F. ise 1744 e kadar bağımsız durumunu muhafaza etmiştir.

FRIESLAND, Doğu (Coğ.): bk. OSTFRIESLAND.

FRIESZ [*frięs*], **Emile Othon** (Havre 1879 Paris 1949), Fransız ressamı. 1898 de Paris'e gelen F., Matisse, Rouault, Marquet, Vlaminck ve Derain ile tanışmış, Fovizm (b. bk) akımının başlıca temsilcilerinden biri olmuştur. Bu grupla birlikte Bağımsızlar sergisinde (1903) eserlerini sergilemiştir. Önceleri, canlı renklerle ve renklerin etrafını sınırlayan renkli çizgilerle manzara resimleri yapmıştır (L'Estaque, 1906, Millî Modern Sanat Müzesi, Paris), (Cassin'den manzara, 1909, Zürich). İnşacı bir eğilim döneminden sonra, Portekiz'de yaptığı resimlerinde (1911), dengeli, mutedil bir lirizme yönelmiş, sonra da, realizme dönerek mutedil renklerle, zorlu, zengin ve rölyefi olan bir tekniği, çıplak resimlerine, natürmortlarına işlemiştir. «Şarap bardaklı natürmort» (1929, Millî Modern Sanat Müzesi, Paris); «Liman görünüşleri» [1930]. F., dikkate değer portreler yapmış, halı kartonları işlemiş («Sulh»), birçok dekoratif resimler yapmıştır (Chaillot sarayı). Modern Sanat Müzesinde eserleri bulunmaktadır. Carnegie tesisinin üyesidir.

E. O. FRIESZ

FRIG SANATI (Ark.): bk. PHRYG'LER.

FRIGG [*frig*] veya **FRIGGA** [*frįgga*], Skandinav mitolojisinde Odin (b. bk.) in eşi ve As (en büyük tanrı)ların kraliçesi. Erkeğin eşi ve aile anasının sembolü haline gelen F., aynı zamanda insanların üzerinde yaşadığı toprağı da temsil eder.

E. O. FRIESZ: «Yaz safaları»

FRIGIDARIUM (Lat. = soğuk yer) [Roma tarihi], hamamların soğuk su banyoları alınan kısmına verilen ad.

FRİGORİFİK GEMİ, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Amerika ve Avustralya'da tutulan balıkların Avrupa'ya taşınması fikrinden doğmuştur.

Gemi ambarlarının ısıya karşı yalıtkan maddelerle yalıtılması ve ayrıca bu kısımların soğutma makineleri ile istenilen dereceye kadar soğutulması neticesinde her türlü yiyecek ve bozulabilir başka maddeleri kütle halinde kıtalar arasında taşımak mümkün olmaktadır.

Büyük balıkçı filolarında kullanılan bu tip gemilerde açık denizlerde tutulan balıkların —35° C de dondurularak uzun süre bozulmadan saklanması sağlanmaktadır.

FRİGORİFİK VAGON (Engins frigorifiques): Her türlü gıda ve bozulabilir maddelerin taşıma ve icabında kısa süreli muhafazasında demiryolu taşıma araçları olarak F. V. lar kullanılır.

Bu tip vagonlar, her türlü bozulabilir maddelerin istenilen sıcaklıkta taşınmasını sağlamak üzere ısıya karşı mantar, sunî mantar, cam pamuğu v. b. gibi yalıtkanlarla yalıtılır ve istenilen soğukluğu temin için de vagonun iç sıcaklıklarını

a) + 10° C den — 10° C kadar
b) + 10° C den — 20° C kadar

soğutabilen kompresörlü veya absorpsiyonlu komple soğutma makineleri kullanılır.

FRIIS [*frīs*]. **Jens Andreas** (Sogndol 1821 - Christiania [Oslo] 1896), Norveçli etnolog. Oslo'da Lap dili profesörlüğü yapmıştır (1866). Ders kitaplarını Lapçaya çevirmiş ve *Kitab-ı Mukaddes*'in Lapça tercümesine yardım etmiştir. Norveç'te yaşayan Laplar arasında çalışmış ve topladığı dil örneklerine dayanarak birçok eserler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Lappisk grammatik* (Lap grameri) [1856]; *Lappiske spogprøver* (Lap dil örnekleri) [1856]; *Lexicon lapponicum cum interpretatione latina et norvegica* (Latince ve Norveççe açıklamalı Lap sözlüğü) [1887].

FRİJİDER (Fr. Frigidaire, patentli isim): bk. BUZDOLABI.

FRIJİYEN (Mus.): bk. PHRYGIEN.

FRİKATİF (Fr. Fricatif < Lat. *fricatus*), boğumlanmaları dudak ve dişler üzerinde bir çeşit hava sürtünmesi ile meydana gelen konsonlara verilen ad. Bunlara, *kapantılı* (occlusive) ve *süreksiz* (momentanée) konsonlar karşıtı olarak, *daraltılı* (constrictive) ve *sızımlı* (spirante) konsonlar da denir: *f, v, s, z, ş, j* gibi. Bk FONETİK.

FRİK'LER (Etnol.): bk. PHRYG'LER.

FRİKSİYON (Fr. Friction < Lat. *frictio* < *fricare* = sürtmek, ovmak), vücudun bir bölümüne hızlı ve sürekli bir sürtme hareketi uygulama yolu ile yapılan tedavi. F., ya vücudun bir bölümünde kan dolaşımını hızlandırmak veya vücudun bir yerindeki kan üşüşmesini veya yangıyı derinin bir bölgesine çekerek o üşüşmeyi veya yangıyı dağıtmak için revülsif olarak ya da ilâçları deriye soğurtmak, yani içirmek için uygulanır.

1. *Revülsif friksiyon*: Kuru veya yaş olur. Kuru olanı ya çıplak elle ya da bir bez veya fanile parçası veya at kılından bir eldivenle ve deriyi yüzmeyecek şekilde dikkatle yapılır; yaş olanında deri: a. alkolle, kolonya suyu ile, kâfurulu rakı ile; b. fioravanti merhemi ile; c. birkaç damla terementi ruhu katılmış sirke ile F. lanır.

2. *Soğurtmalı friksiyon*: İyodürlü veya civalı merhemler kullanılır. Bu çeşit F. hastanın kendisi tarafından çıplak elle, hasta bakıcı tarafından ise kauçuk eldivenle yapılır. Derinin ilâcı soğurmasını kolaylaştırmak için, kasıklar, koltuk altları, böğürler, dirseklerin ve dizlerin iç kıvrımları gibi kan damarlarının da çok sayıda bulunduğu yumuşak yerlerin seçilmesi gerekir.

FRİKYA (Coğ.-Tar.): bk. PHRYGIA.

FRIMAIRE [*frimẹr*] (Fr. *frimas* = kırağı, kış), Fransa'da şair Fabre d'Eglantine tarafından uydurulmuş bir ad olup, Cumhuriyet yılının 3. ayına verilirdi. Bu ay 21, 22 veya 23 kasımda başlar ve 21, 22 veya 23 aralıkta sona ererdi.

FRINGILLA MONTIFRINGILLA: bk. DAĞ İSPİNOZU.

FRINGILLIDAE (Zoo.): bk. SERÇEGİLLER.

FRIOUL (Coğ): bk. FRIULI.

FRIS ADALARI, Kuzey Denizinin güney ve doğu kıyıları boyunca sıralanan adalara toplu olarak verilen ad. Bu adalar Fris bölgesinin Hollandalı, Alman ve Dan kıyıları karşısında olup, Hollanda'nın Helder burnundan, Jylland'daki Blaavands Huk burnuna kadar uzanır. Bu topraklar Kuzey Denizinin sert dalgaları tarafından Avrupa kıtasından ayrılarak durmadan kemirilmektedir. Esas itibariyle bataklık ve kumul (dune) lardan meydana gelmiştir. Bu adalarda birçok deniz banyosu merkezleri vardır.

F. A. üç grupa ayrılır:

1. *Batı Fris adaları*: Bunlar Hollanda'va ait olup Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland ve Shiermonnikoog adalarını içine alır.

2. *Doğu Fris adaları*: Ems ile Weser ırmakları ağızları arasında bulunan bu adalar (Borkum, Juist, Norderney, Langeoog, Spiekeroog, Wangerooge) Almanya'ya bağlıdır.

3. *Kuzey Fris adaları*: Bu adaların bir kısmı (Pellworm, Nordstrand, Halligen, Amrum, Föhr, Sylt [bu sonuncu ada kıtaya bağlanmıştır]) Almanya'ya, bir kısmı da (Römö ve Fanö) Danimarka'ya bağlıdır.

FRIS DİLİ, Batı Germen dillerinden biri. Bazı mahallî farklarla hâlâ Hollanda'nın kuzeyinde, Helgoland adasında, Oldenburg'ta ve Schleswig'in kıyısında 300 000 kişiden fazla bir kitle tarafından kullanılır. Batı Germen dilleri grupu içinde, Alman diyalektlerinden daha uzak ve Anglosaksoncaya daha yakındır. F. D. nin en eski tarihî metinlerinden biri, Davut Peygamber'in mezamirinin bir satırlararası (interlinéaire) tercümesinden kalan parçalardır (aş. yu. XII. yüzyıl).

F. D nin karakteristik özelliklerinden biri *k* ve *g* nin *i* ve *e* önünde *ts* ve *dẓ*'ye çevrilmesidir: F. D. inde *tserke* ∾ Almanca *Kirche* (= kilise). Eski F. D. (en eski zamanlardan XVI. yüzyıla kadar) nin başlıca iki kolu vardır. Bunların biri, Alçak Ülkelerin, Lauwerzee'nin batısındaki kısmında konuşulurdu (Batı F. D); öbürü ise Lauwerzee'den Weser ırmağının ağzına kadar uzanırdı (Doğu F. D.).

FRIS EDEBİYATI: F. E., lehçelere göre üç kola ayrılır: Batı, Doğu ve Kuzey.

Batı Fris edebiyatı: Modern çağın eşiğinde yazar olarak Gijsbert Japiks (1603-1666) tanınmıştır. Bu yazarın *Friesche Rymlerye* (Fris şiirleri) [1668] adlı eserinde nesir parçaları ve çeşitli konulu şiirlerden gayri, birçok mezamir (Davut Peygamber'in ilâhileri, *Kitab-ı Mukaddes*) in manzum tercümesi vardır. 1701 de kaba fakat nükteli bir halk komedisi çıkmıştır: *Waatze Gribberts Bruyloft* (W. G. in düğünü). 1755 te Simon ve Jan Althuysen'in *Friesche Rymlery* (Fris şiirleri) ve 1799 da E. Meinderts'in Batı Fris halk hayatı bakımından önem taşıyan *It libben fen Aagtje Ysbrants* (A. Y. ın hayatı) adlı eseri çıkmıştır.

XIX. yüzyılda birçok yazarlar yetişmiştir. Başlıcaları şunlardır: J. H. (1789-1869) ve E. H. Halbertsma (1797-1858) kardeşler. Başlıca eserleri: *De lapekoer fen Gabe Skroar* (G S. ın bohçası) [1822] şiirleri ve halkçı nesir parçalarını içine alır; *Rîmen en Telksjes* (Şiir ve kısa hikâyeler) [1868]. R. Posthumus'un *Prieuwcke fen Friesche Rijmlerije* (Fris şiir denemeleri) 1824 te çıkmıştır. Bu eserden sonra aynı yazar, başka şiirler ve Shakespeare'den tercümeler yayımlamıştır. Ondan sonra, T. R. Dijkstra, H. Sytstra (1817 - 1862), H. G. van der Veen ve çok sevilen Waling Dijkstra (1821-1914) gibi şairler de anılabilir. T. G. van der Meulen ve J. G. van Blom, Pieter Jelles takma adı altında yazan liberal P. J. Troelstra, Batı F. E. nın gelişmesi için büyük gayretler sarf etmiştir. 1915 ten beri gelişen yeni edebî hareketlerin lideri D. Kalma'dır.

Doğu Fris edebiyatı: Klasik eser olarak XVII. yüzyılda çıkan *Buhske di Remmel* başlıklı balad anılabilir. Son yıllarda Gesina Siesner şair olarak ün yapmıştır.

Kuzey Fris edebiyatı: En önemli eser, J. P. Hansen'ın *Di Gitshals of di Söl'ring Piäersdai* [1809] başlığı altında Sylt adasında çıkan halk komedisidir. XIX. yüzyılın şairleri arasında J. R. Heinings ve B. Bendsen, en yeni yazarlar arasında da N. A. Johannsen, A. Johannsen, Katharina Ingwersen, J. E. Mungard, M. Bossen, Carmen Singer ve James Packross anılabilir.

FRISCH [*friş*], **Karl von** (doğ. Viyana 1886), Alman zooloğu. Önceleri Rostock, Breslau ve Graz'da çalışmıştır. Halen München'dedir. F. arı ve balıklar üzerinde özellikle duyu fizyolojisi bakımından önemli çalışmalar yapmıştır. Bu arada balıkların renk ve sesleri ayırt edebildiklerini ispat etmiştir. Arıların «dil» i ve yön tayini üzerindeki denemeleri önemlidir. Son yıllarda arıların, polarize edilmiş gök ışıklariyle yönlerini tayin husunundaki kabiliyetlerini

ispat etmiş olması a y r ı bir önem taşımaktadır. *Du und das Leben* (Sen ve hayat) [1936 1949] adlı eseri tanınmıştır.

K. v. FRISCH

FRISCH [*friş*], **Max** (doğ. Zürich 1911), İsviçreli yazar. 1931 - 1933 yılları arasında Zürich'te Germanistik okumuş, gazeteci olarak Balkan devletleri ve Türkiye üzerine seyahat yazıları yazmıştır. Daha sonra Zürich Yüksek Teknik Okuluna devam etmiş, 1940 ta Zürich'te bir mimarlık bürosu açmış, harp sonunda Polonya, Almanya, İtalya ve Fransa'yı ziyaret etmiştir. 1951 - 1952 de A m e r i k a ve Meksika'da araştırma gezileri yapmıştır. F., eserlerinde çağımızın kriz duygusunu ve geleneklere dayanan düzene karşı uyanan şüpheyi dile getirmiştir. Başlıca eserleri: *Antwort aus der Stille* (Sessizlikten cevap) [1937]; *Blätter aus dem Brotsack* (Dağarcıktan yapraklar) [1940]; *J'adore ce qui me b r û l e o d e r die Schwierigen* (Müşkülpesentler) [1943]; *Bin oder Die Reise nach Pekin* (Bin veya Pekin yolculuğu) [1945]; *Die chinesische Mauer* (Çin seddi) [1947]; *Als der Krieg zu Ende war* (Harp sona erince) [1949]; *Tagebuch* (Günlük) [1947 - 1949, 1950]; *Don Juan oder Die Liebe zur Geometrie* (D. J. veya geometri aşkı) [1953]; *Homo Faber* [1957]; *Andorra* (ad) [1962].

M. FRISCH

FRISCH [*friş*], **Otto Robert** (doğ. Viyana 1904), Avusturya asıllı İngiliz fizikçisi. İlkin Almanya'da teyzesi Lise Meitner ile çalışmış, fakat her ikisi de Kopenhag'a göç etmek zorunda kalmışlar, Niels Bohr (b. bk.) un laboratuvana kabul edilmişlerdi. F., bu laboratuvar sahibine damat olmuş, kaynata ile damat birlikte uranyumun çatlatılması üzerinde çalışmışlar, 1939 yılında bu olayın oluşumunu açıklamışlardır. Amerika Birleşik Devletlerindeki Los Alamos laboratuvarında atom bombasının yapımına çalışmış olan F., 1947 yılından beri Cambridge Üniversitesinde profesördür. 1933 te O. Stern ile birlikte proton ile nötronun magnetik momentlerini ölçmüştür.

FRISLAND (Alm. ve İng. Friesland), Frislerin memleketi. Bu bölgenin sakinlerini Romalılar Frisii maiores (büyük Frisler) ve Frisii minores (küçük Frisler) diye iki grupa ayırırlardı. F., M. Ö 12 - 9 yıllarında Drusus tarafından fethedilmiştir; sonra Domitius Corbulo, M. Ö. 47 de F. ı tekrar almıştır. Franklar tarafından IV. yüzyılda istilâ edilen bölge, bunlara karşı birkaç defa ayaklanmış, fakat Saksonyalıların Büyük Karl tarafından yenilmesi (785) nden sonra bir Frank eyaleti haline getirilmiş ve kontluklara bölünmüştür. Frisler, VII. yüzyılda Hıristiyanlığı kabule başlamış ve ondan sonra devam etmiş ise de, millî gelenekler uzun süre tutunmuştur (Frisler kanunu). Tekrar muhtariyetine kavuşan F., XI. yüzyılda Flandra kontu I. Robert (Fris Robert) tarafından fethedilmiştir.

1289 da Batı F. (Zuiderzee'nin batısındaki bölge) Hollanda kontluğunun içine alınmıştır. Doğu F. XIII ve XIV. yüzyıllarda iç savaşlara sahne olmuş ve imparator III. Friedrich tarafından bir imparatorluk kontluğu haline getirilerek Ulrich Cirksena'ya verilmiştir (1454). Bu prensin soyu 1744 te sona erince, bu bölge Prusya kralı II. Friedrich'e miras kalmıştır. Orta F. uzun süre muhtariyetini muhafaza etmiş, fakat sonra V. Karl (Carlos) tarafından zaptedilmiştir (1523). 1579 da Reformasyonu kabul edince, Utrecht Birliğine katılmış ve Birleşik Eyaletler (Provinces Unies) cumhuriyetinin yedi devletinden biri olmuştur (1588).

FRISLAND (Friesland) [Coğ.] (= Fris ülkesi), Venedikli Zeno kardeşler (Antonio, Niccolo ve Carlo) in XIV. yüzyılda kuzey denizlerinde keşfetmiş oldukları bir karaya verdikleri ad. Bunun Grönlanda olduğu sanılır.

FRİS'LER (yerli adları: Fries, Lat. Frisii, Frisiones), aslen Jylland yarımadasından gelip M. Ö. aş. yu. 200 de Kuzey Denizinin güney kıyısında yerleşen bir Germen boyu. Romalılar zamanında bunlar Rhein ırmağı ağzından Ems ırmağına kadar uzanan bölgede yaşarlardı. Roma'lı tarihçi Tacitus, doğudaki büyük F. leri batıdaki küçük F. lerden ayırır. Orta Çağın ilk yıllarında F. ler gemici ve tüccar olarak ün kazanmışlardı. Dilleri, Felemenkçe, Aşağı Almanca ve Danca karşısında epeyce gerilemiştir. Bugünkü F. ler üç grupa ayrılırlar: Batı F. leri Zuiderzee (Ijselmeer) ile Lauwers arasında; Doğu F. leri Ems ile Harle arasında; Kuzey F. ler ise Schleswig'in batı kıyısı boyunca, Husum ile Hoyer arasında otururlar. Bütün bu bölgelerde gerek kıta kıyılarında gerek bunların karşısındaki adalarda yaşarlar.

FRISON (Dil): bk. FRİS DİLİ.

FRITIGERN, Got kralı. Edirne'de imparator Valens'i yenmiş, Makedonya ve Tesalya'yı istilâ etmiştir (380). F. ile başka bir Got kralı arasındaki geçimsizlikten Romalılar faydalanmışlardır.

FRITSCH [*friç*]. **Werner von** (Benrath 1880 - Varşova 1939), Alman generali. 1934 te Hitler tarafından kara orduları başkomutanlığına tayin edilmiştir. 1935 te Alman silâhlı kuvvetleri başkomutanlığına getirilen F., Alman ordusunu modernleştirmeye çalışmış ve Almanya'nın askerî güç olarak tekrar yükselmesini sağlamıştır. Prestijini kıskanan Hitler, onu 1938 de emekliye sevk etmiş ve ününü lekelemeğe çalışmıştır. 1939 da Varşova önünde, bir alayın başında çarpışırken öldürülmüştür.

FRIULI, kuzeydoğu İtalya'da, Adria denizi ile Carnia Alpleri arasında bir bölge olup aş. yu. Tagliamento ile aşağı Isonzo nehirlerinin suladığı alanları kapsar. Venezia-Giulia bölgesinin F. ye bağlanan parçası ile birlikte F., bugün F. - Venezia - Giulia bölgesini meydana getirir. Yüz ölçümü 7 632 km², nüfusu 296 800 (1951) dür. Başşehri Udine (nüfusu 91 900) dir.

FROBENIUS, Leo (Berlin 1873 - Biganzolo, Lago Maggiore 1938), Alman etnoloğu ve araştırıcısı. 1934 ten itibaren Etnografya Müzesi müdürü olan F. un başlıca araştırma sahası Afrika yerlilerinin kültürü ve onların yaptığı kaya resimleri olmuştur. Bu maksatla F. Afrika'ya birçok seyahatler yapmıştır. F. un kültür morfolojisi, Spengler'ın

etkisi altında meydana gelmiştir. Başlıca eserleri: *Im Schatten des Kongostaates* (Kongo devletinin gölgesi altında) [1907]; *Auf den Wege nach Atlantis* (Atlantis yolundan) [1911]; *Und Afrika sprach* (Ve Afrika konuşuyor) [3 cilt, 1913]; *Paideuma* (P., kültür ruhu) [1921]; *Das sterbende Afrika* (Ölen Afrika) [1923]; *Kulturgeschichte Afrikas* (Afrika'nın kültür tarihi) [1933].

L. FROBENIUS

FROBERGER [*frobergïr*], **Johann Jakob** (Stuttgart 1616 - Héricourt 1667), Alman bestecisi. Stuttgart sarayında koro ve orkestra yöneticisi olan babasından ders aldıktan sonra 1631 de Vıyana'ya giderek 1637 de saraya orgcu olmuş ve birkaç ay sonra Roma'ya gönderilmiştir. 1641 - 1645 ve 1653 - 1657 yıllarında Viyana'daki görevini yürütmüş. Bruxelles, Paris ve Londra'da da bir süre çalışmıştır. Modern piyano süvitinin yaratıcısı sayılan F., çembaloya yatkın yeni bir yazı tarzı kullanarak toccata, capriccio, ricercar, canzona ve süvitler bestelemiştir. Eserleri ancak ölümünden sonra (1693 ve 1695) basılmıştır.

FROBISHER [*froubişïr*], **Sir Martin** (Doncaster, York 1535 - Portsmauth 1594), İngiliz denizcisi. Kuzeybatıda yaptığı bir araştırma gezisinde güney Baffinland'da F. Bai'i keşfetmiştir. F. daha sonra rake (b. bk.) in İspanyol Antiller yaptığı 1585 seferine katılmış, IV. Henri'ye İspanyol ara karşı giriştiği savaşa yardım etmiştir. 1588 de Yenilmez Armadaya karşı savaşmıştır.

M. FROBISHER

FROBISHER BAY [*froubişïr bey*], Kanada'da, Baffin adasında ve Frobisher koyu üzerinde bir yer. Hava limanı vardır.

FRŒSCHWILLER [*freşvilēr*], Fransa'da, Bas - Rhin (Wissembourg arrondismanı) departmanında, Haguenau'nun 17 km kuzeyinde bir bucak. Nüfusu 483 tür. 6 ağustos 1870 te F. de General Mac - Mahon Prusya veliahdına yenilmiştir. Reichshoffen zırhlı süvarilerinin hücumu ile başlayan F. bozgunu, Alsace'ın kaybedilmesine sebep olmuştur. Bk. WOERTH.

FROISSART [*fruaşār*], **Jean** (Valenciennes, Hainaut 1337 - Chimay 1410), Fransız vakanüvisi (tarihçisi) ve şairi. *Chroniques de France, d'Angleterre, d'Ecosse, d'Espagne, de Bretagne* (Fransa, İngiltere, İskoçya, İspanya, Bretanya kronikleri) adlı eserleri, 1327 - 1400 yıllarını içine alır. Çok nefis bir üslûpla yazılmış olan bu kronikler, işledikleri olayların çokluğu ve verdikleri bilgilerin zenginliğinden dolayı kültür tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Eserleri Kervyn de Lettenhove tarafından yayımlanmıştır (29 cilt, 1863 - 1 .

FROMBORK (Alm. **Frauenburg**), eskiden Doğu Prusya'nın Braunsberg Kreis'ında, Frisches Haff'ın doğu kıyı sınırında bir kasaba. Nüfusu 3 000 (1939) dir. Ermland piskoposluğunun kale biçimli katedrali, 20 m yükseklikteki dilüvial oluşumlu bir düzlük üzerindedir. 1342 de kilise haline getirilmiş olan bu bina, Doğu Prusya'nın en önemli dinî yapılarından biridir. 1495 - 1543 yıllarında burada başpapazlık etmiş olan Kopernik (Copernicus) in mezarı katedralin içindedir. 1284 te kurulmuş olan F., 146 - 1772 arasında Polonya hâkimiyeti altında bulunduktan sonra Prusya'ya geçmiş, II. Dünya Harbinde büyük hasara uğramıştır. 1945 ten beri yine Polonya idaresindedir (Braniewo [Alm. Braunsberg] yönetim çevresi, Olsztyn [Am. Allenstein] voyvodalığı).

J. FROISSART

FROMENT [*fromą̄*], **Nicolas** (Uzès, aş. yu. 1435-Avignon 1484), Fransız ressamı. 1450 - 1490 yıllarında Avignon'da çalıştığı bilinmektedir. Avignon (papalar sitesi) a gelmezden önce, bu site ile sıkı ilişkisi bulunan bir ilim ocağı olan Uzès'te ilk sanat bilgisini almıştır. Flaman ve İtalyan sanatının etkileri, bu dönemde Avignon resim okulunda gittikçe orijinal ve Fransız karakteri taşıyan bir değişiklik göstermiştir. F., Flaman resminden etkilenmiş olmasına rağmen, çağdaş Flaman ve İtalyan eserlerine eş resimler veren Avignon okuluna bağlı tanınmış büyük sanatçılardan biri olmuştur. İlk eserlerinden biri olan «Lazaros'un diriltilmesi» [1461] (üçlü pano, Uffizi müzesi, Floransa) bulunmaktadır. Mihrap önü için kral René tarafından yaptırılmış olan «Yanan çalı» üçlü panosu (Saint Sauver kilisesi, Aix - en - Provence) da bulunmaktadır. F. a atfedilen bir ikili pano («René d'Anjou ve karısı», Louvre Müzesi) da Paris'tedir.

N. FROMENT: «Yanan çalı» (detay, Saint - Sauveur katedrali, Aix - en - Provence)

FROMENTIN [*fromã tẹ̄*], **Eugène** (La Rochelle 1820 - Saint - Maurice 1876). Fransız yazarı ve ressamı. Asıl mesleği hukuktur. Cezayir'e birkaç gezi yapmış, Mısır'ı ziyaret etmiştir. Bu gezilerinden peyzajlar getirmiştir. «Doğan avı» [1860] adlı tablosu Louvre'dadır. Yazar olarak eserleri şunlardır: *Un été dans le Sahara* (Sahra'da bir yaz) [1857]; *Une année dans le Sahel* (Cezayir sahilinde bir yıl) [1859]. Hollandalı ve Flaman ressamlar hakkındaki *Les maîtres d'autrefois* (Eski üstatlar) kitabı F. e sanat tenkitçileri ve estetikçileri arasında seçkin bir yer sağlamıştır.

E. FROMENTIN

F. yalnız bir roman yazmıştır: *Dominique* (ad) [1863]. Bu yarı otobiyografik romana psikolojik romanın şaheseri gözü ile bakılır. Yazarın gençliğinde yaşadığı aşkı derin bir psikolojik gerçeklikle dile getiren bu roman realizm çerçevesi içinde kalmış ve Marcel Proust'un öncüsü sayılmıştır.

E. FROMENTIN: «Şahin avı» (Louvre Müzesi, Paris)

FRONDAIE [*frõde*], **René Fraudet, Pierre** (Paris 1884 - Vaucresson 1948), Fransız yazarı. İlkin 1906 da manzum bir oyun yazmış, şiirler yayımlamış, 1910 da *Montmartre* (Paris'te bir semtin adı) adlı oyununu oynatmış, sonra sahneye birçok eser vermiştir. En tanınmış piyesleri, *L'insoumise* (Boyun eğmeyen kadın) [1922] ile başarılı romanlarının birinden sahneye aktardığı *L'homme à l'Hispano* (Hispano'lu adam) [1927] dur.

FRONDE, LA [*la frõd*] (Fr. = sapan), Fransa tarihinde, Fransız yüksek asılzadelerinin ve Paris Parlamentosu (yani mahkemesi) nun XVII. yüzyılda giriştikleri bir ayaklanma hareketi. Paris'ten taşraya yayılmış olan bu hareket, XIV. Louis'nin küçük yaşlılığından faydalanarak, Kraliçe Anne'ın ve Mazarin'in mutlak idarelerine ve vergi politikalarına karşı cephe almıştır (1648 - 1652). Bu hareket ikiye ayrılır. Birinci F. da (1648 - 1649) Parlamento başlıca kuvveti teşkil ediyordu. Paris'te barikat savaşları olmuş ve saray (idareciler) kaçmıştır. İspanya'nın desteklediği ikinci F. a Prensler F. u adı verilir (1649 - 1652). Bu hareket iç savaşa ve Paris'in Condé tarafından zaptına yol açmıştır. İhanet, birliksizlik ve şiddet hareketleri çok geçmeden F. u gözden düşürmüştür. 1652 de XIV. Louis Paris'e dönebilmiş, Mazarin de 1653 te onu takip etmiştir. Çocukluğunda F. ayaklanmalarından aldığı intibalar, XIV. Louis'nin şahsî idaresinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

FRONDIZI, Arturo (doğ. Paso de los Libres, Corrientes 1908), Arjantinli devlet adamı. Perón (b. bk.) un kurduğu diktatörlük rejimine karşı savaşmış, 1958 de Arjantin cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Devlet başkanı olarak Perón'culuk ve komünizme karşı cephe almıştır.

FRONT NATIONAL [*frõ nasyonạl*] (= Millî Cephe), Fransa'da, II. Dünya Harbinde Alman işgaline karşı girişilen direnme hareketi. Bu hareket Komünist Partisinin desteği ile başlamış, fakat sosyal, politik ve dinî çevreler tarafından da yardım görmüştür.

FRONT POPULAIRE [*frõ popülẹr*] (= Halk Cephesi), Fransa'da, 1936 da iktidara gelen solcu (komünist, sosyalist ve radikal) partiler birliğine verilen ad. Şubat 1934 te çıkan kriz, P. Laval'in deflasyoncu politikası ve diktatörler (Hitler, Mussolini) e yaklaşması, F. P. in teşkiline götürmüştür. Bu birlik 1936 seçimlerinde 386 millet vekili çıkararak önemli bir başarı kazanmıştır. Sosyalist Léon Blum (b. bk.), komünist yardımıyle haziranda başbakan olmuş ve ücretlerin artırılması, 40 saatlik hafta, Banque de France'ın devlet kontroluna tabi tutulması, demiryollarının millîleştirilmesi gibi reformlar kabul ettirmiştir. Fakat artan ekonomik güçlükler ve orta sınıfın direnmesi, Blum'ü çekilmeye zorlamıştır. Edouard Daladier (b. bk.) ve Paul Reynaud (b. bk.) 1938 de F. P. e son vermiştir.

FRONTAL, Os (Anat.): bk. ALIN KEMİĞİ.

FRONTENAC [*frõtanạk*], **Louis de Buade** (Saint-Germain - en - Laye 1620 - Quebec 1698), F. ve Palluau kontu, Fransız devlet adamı. 1672 1682 yılları arasında ve 1689 dan sonra Fransız Kanada'sında valilik yapmıştır. İdare ettiği toprakları genişletmiş ve İngilizlerle yerli kızıl derililere karşı savunmuştur.

L. de B. FRONTENAC

FRONTINUS, Sextus Iulius (aş. yu. 30 aş. yu. 103), Romalı general ve mühendis. 74 te consul olmuştur. Roma şehrinin su kemerleri üzerine bir eseri vardır.

FRONTO, Marcus Cornelius (aş. yu. 100 - Cirt aş. yu. 175), Romalı hatip. Belâgat öğretmeni olan F., Marcus Aurelius un mürebbisi olmuş, yüksek görevlerde bulun-

muş, 143 te consul olmuş, rahatsızlığı yüzünden Asya pro consulluğunu kabul etmemiştir. Öğrencisi imparator Marcus Aurelius ile samimî bir münasebet kurmuştur.

FROSINONE, İtalya'da, Latium'da, F provincia'sının merkezi olan bir şehir. Nüfusu 33 700 dür. Ciociaria bölgesinin başlıca merkezidir. Önemli bir toprak ürünleri pazarı vardır. F. il (provincia) inin nüfusu 477 000 dir. Sacco ve Garigliano havzalarına kadar uzanır. Başlıca gelir kaynağı tarımdır.
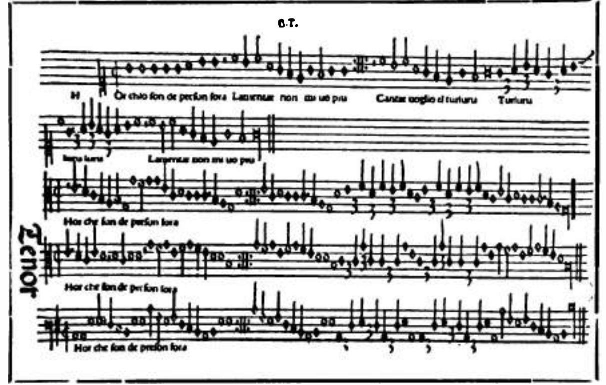
FROST [*frɔst*], **Robert Lee** (San Francisco 1875 - Boston 1963), Amerikalı şair. Hayatının çoğunu New England'da geçirmiş ve bu haşin bölgenin etkileri şairin eserlerinin hem konusuna hem de edasına biçim vermiş, fakat F. dar görüşlü bir bölgeci şair olmaktan uzak kalmıştır. 1923, 1930, 1936 ve 1942 Pulitzer armağanlarını kazanmıştır. Başlıca eserleri: *A Boy's Will* (Bir erkek çocuğun isteği) [1913]; *North of Boston* (Boston'ın kuzeyinde) [1914]; *Mountain Interval* (Dağ vadisi) [1916]; *New Hampshire* (Amerika Birleşik Devletlerinden biri) [1923]; *West-running Brook* (Batıya doğru akan dere) [1928]; *A Further Range* (Daha uzak bir menzil) [1936]; *From Snow to Snow* (Bir kardan ötekine) [1936]; *Witness Tree* (Tanık ağaç) [1942]; *A Masque of Reason* (Akıl maskesi) [1945]; *A Masque of Mercy* (Merhamet maskesi) [1947]; *Aforesaid* (Mezkûr) [1945] v. b.

R. L. FROST

F., büyük bir halk kütlesine hitap eden biricik Amerikan şairidir. Bunun sebebi, «ciddî» şiirin herkesin kavrayamadığı bir nitelik aldığı bir devirde F. un kolayca anlaşılabilen bir dil kullanmış olmasıdır. F. un sanatı, özü ve biçimi bakımlarından Horatius'unki gibidir: konuları herkesi ilgilendiren konulardır, telkin ettiği akıllı uslu yaşayış sağduyunun gösterdiği yoldur, kullandığı dil herkesin kullandığı dildir, nazmındaki sadelik hiç şaşmayan nazım tekniğini gizler. Amerikan şiir sanatının büyük kuvvet çizgilerinin, Amerikan esprisinin iki temsilcisi olan F. ile T. S. Eliot etrafında toplandığı birkaç yıldan beri anlaşılmaya başlamış ve başlangıçta değeri anlaşılmamış olan bu büyük şaire Amerikan edebiyatında lâyık olduğu yer verilmiştir.

FROTTOLA (İta. küçük *frotta* = küme, sürü veya küçük *frutto* = yemiş, ürün): 1. Orta ve Yukarı İtalya'da XV. yüzyılın 2. yarısından XVI yüzyılın ortasına kadar yaygın bulunan halk işi musikili şiir türü. Sözlerin konusu genellikle sevgidir. Biçimce ballata'dan türemiş olup ondan daha sadedir. Nakarat (İta ripresa) a b b a (veya a b a b), kıtası c d c d d a (veya c d c d d e e a) dizilişiyle kafiyelenmiş 8 heceli mısralardan oluşan ve sonunda nakaratın bütünü veya yarısı tekrarlanan çeşidine barzelletta denir. İkinci bir çeşidinde nakarat a b b a (veya a a a a), dörtlükler c c c a, d d d a, e e e a v. b. diziliş gösterir. Sade, akorlu bir yazı tarziyle ve en üstteki ezgi olan üç veya dört sesli olarak bestelenen musikisi birkaç kısa bölmenin çeşitli dizilişlerde (meselâ nakaratı sonunda bütünüyle tekrarlanan, kıtası 3 beyitli barzelletta için a b a a b a b) tekrarlanmasından meydana gelir. En önemli bestecileri Verona'da Marchetto (kısaca Marco) Cara, Mantova'da Bartolommeo Tromboncino'dur.

Petrucci'nın yayımladığı 5. Frottola kitabı (1505) ndan bir sayfa: B. Tromboncino'nun «Hor chio son de preson fora» sözleriyle başlayan dört sesli frottolası

2. İtalya'da aş. yu. 1500 de yaygın olan dindışı sözlü türlerden asıl F. ile oda, capitolo, sonetto, canzona (bk. CANZONE) ve strambotto gibi musikili şiirlere verilmiş olan ad. Seçkin örneklerini O. Petrucci (b. bk.) 11 kitap (1504 - 1514) halinde, ayrıca A. de Antiquis (1510 dan başlayarak) ve en son olarak Valerio Dorico (Roma 1531) basmışlardır.

FROUDE [*frūd*], **James Anthony** (Dartington 1818 - Salcombe, Devon 1894), İngiliz tarihçisi. Önce Cardinal Newman'ın, sonra Thomas Carlyle'ın yakın arkadaşı olmuştur. En önemli eseri, İngiliz Reformasyonunun çok parlak bir üslûpta yazılmış, dar Protestan görüşlü bir tarihidir. Başlıca eserleri: *History of England from the Fall of Wolsey to the Defeat of the Spanish Armada* (Wolsey'nin düşmesinden İspanyol Armada [donanma] sının bozgununa kadar İngiltere tarihi) [1856 - 1870]; *Short Studies on Great Subjects* (Büyük konular üzerine küçük etüdler) [5 cilt, 1867 1883].

FROUDE [*frūd*], **William** (Dartington, Devon 1810 - Simonstown, Ümit Burnu sömürgesi 1879). İngiliz mühendisi. Sıvılar mekaniğindeki benzeşim kanunu (loi des similitudes) nu, yer değiştiren bir cismin karşılaştığı direncin deney alanında incelenmesine ilk uygulayan F. olmuştur. Tecrübe tezgâhında motor momentleri (couples - moteur) ni ölçmeğe yarayan bir çeşit hidrolik fren (1858) de F. un icadıdır (F. freni).

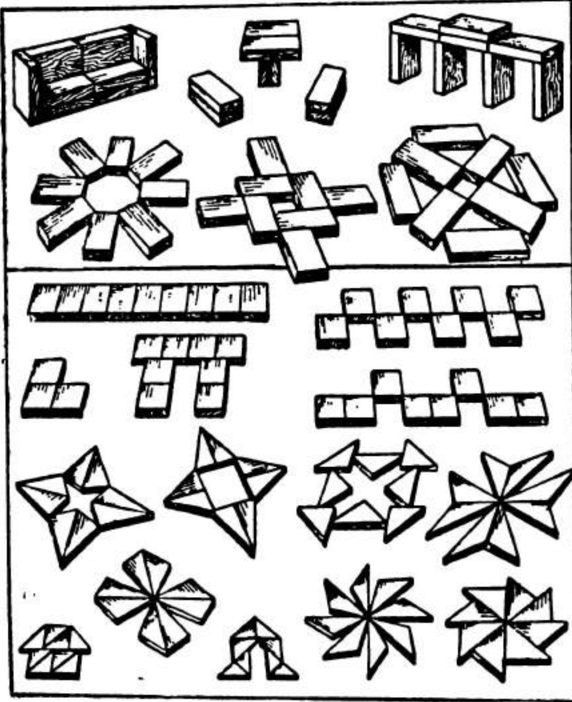
FROWARD [*froŭɪrd*] **BURNU,** Güney Amerika'da, Magalhães (Magellan) Boğazının kuzey kıyısında bir burun. Amerika kıtasının en güneyindeki burnudur.

FRÖBEL [*fröbil*], **Friedrich** (Oberweissbach, Thüringen 1782 - Marienthal 1852), Alman pedagogu. *Die Menschenerziehung* (İnsan eğitimi) [1826] adlı kitabında açıkladığı metotlar, Pestalozzi'nin fikirlerinden mülhemdir ve gayesi, çocukta yeteneklerin dengesini sağlamaktır. F., 1837 de Blankenburg (Thuringen) da Kindergarten (Çocuk bahçesi) adiyle küçük çocuklar için bir okul açmıştır ki bu tarz eğitim kurumlarının ilki olmuştur. Maksadı, açık havada beden hareketleri, oyunlar ve şarkılarla çocukların gelişmesini sağlamaktı. Bu eğitim sisteminin çocuklara tanıdığı geniş hürriyet, birtakım itirazlara, hücumlara yol açmış ve

iş, dinsizlik eğilimleriyle suçlamaya kadar varmıştır. Bu yüzden bu eğitim sistemi 1851 de Prusya ile Saksonya'da yasaklanmıştır.

F. ın «Kindergarten» ı Türk okullarında ilk olarak 1910 da Haydarpaşa (Istanbul) da açılan Osmanlı İ t t i h a t Mektepleri adındaki okulda ilk öğretim öncesi bir sınıf halinde uygulanmış ve bu sınıfa, okul çağına gelmemiş kız ve erkek çocuklar alınarak

F. FRÖBEL

FRÖBEL OYUN VE ÇALIŞMA ARAÇLARI

günümüzün ana okullarındaki programlara göre eğitim yapılmıştır.

FRÖBEL [*fröbil*], **Julius** (Griesheim, Thüringen 1805 - Zürich 1893), Alman yazarı ve politikacısı. Liberal eğilimli olan F., 1848 de mebus seçilerek Cumhuriyetçi Partinin idarecileri arasına girmiş, Robert Blum ile birlikte Avusturya imparatoruna karşı bir direnme hareketi tertiplediği için Viyana'da tutuklanarak ölüm cezasına çarptırıldıktan sonra affedilmiş, Blum ise kurşuna dizilmiştir. 1849-1857 yıllarında Amerika Birleşik Devletlerinde yerleşmiş, sonra Avrupa'ya dönerek 1867 de «Süddeutsche Presse» gazetesini çıkarmıştır. İzmir'de ve Cezayir'de konsolosluk etmiştir (1873 - 1889).

FRÖDING, Gustav (Alster, Värmland 1860 Stockholm 1911), İsveçli şair. Uppsala'da okumuş (1880 - 1883), fakat üniversiteyi bitirmemiştir. 1891 - 1894 yıllarında «Karlstadstidningen» gazetesinde çalışmış, 1889 - 1890 da Görlitz (Almanya) te sinir hastalıkları kliniğinde tedavi edilmiştir. Almanya'da Brandes'in tesiri altında İngiliz ve Alman lirik şairlerini tanımıştır. İsveç'e dönünce *Gitarr och draghar-monika* (Gitar ve akordeon) [1891] adlı şiir kitabını yayımlamıştır. Värmland «ezgi» lerini kapsayan bu kitapta en tanınmış şiirleri yer almıştır. *Nya dikter* (Yeni ş i i r l e r) [1894] adlı eserinden sonra 1896 da *Stänk och flikar* (Parıltılar ve parçalar) adlı kitabı çıkmıştır. Uppsala'ya sürgüne gönderilmeden önce *Nytt och gammalt* (Yeni ve eski) [1897] ve *Gralstänk* (Kutsal kaptan patırtılar) [1898] adlı eserlerini vermiştir. Bütün bu eserleriyle F., İsveç edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak tanınmıştır.

G. FRÖDING

FRUCTIDOR [*früktidor*] (Lat. *fructus* = yemiş + Yun. *dôron* = vergi: yani «yemiş veren ay»), Fransız Cumhuriyet takviminde 12. ay. Resmî takvime göre, 18 veya 19 ağustosta başlayarak 16 veya 17 eylülde sona erer.

FRUELA, I. (722 - 768), Oviedo kralı (757 - 768), Asturias kralı I. Alfonso (Katolik Alfonso) nun oğlu. Ayaklanan Galicia'lılara ve Basklara karşı savaşmış ve bir katil tarafından öldürülmüştür. Pontuvium (Galicia) da Araplara karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

FRUG, Semën Grigor'eviç (Bobrovıy Kut 1859 - Petersburg 1916), Yahudi asıllı Rus şairi. Şiirlerinde, en çok, Yahudilerin Rusya'da çektiği ıstırapları dile getirmiştir.

FRUGONI, Carlo Innocente (Cenova 1692 - Parma 1768), İtalyan şairi. Farnese'lerin hizmetinde bulunmuş, Arcadia Akademisi (bk. ARCADIA) üyesi olarak şiirde Cornante Eginetico takma adını kullanmıştır. Her şekil ve konuda patetik bir üslûpla şiir yazan F., hayatı boyunca devrinin en büyük şairi sayılmıştır. Arcadia Akademisinin üçüncü dönemine, onun adına göre «Frugonianismo» denilmiştir. Eserleri: *Rime* (Kafiyeler) [1734]; *Opere poetiche* (Şiir külliyatı) [10 cilt, 1779]; *Poesie scelte* (Seçme şiirler) [4 cilt, 1782 - 1783].

FRUIN [*fröyn*], **Robert Jakobus** (Rotterdam 1823 - Leiden 1899), Hollandalı tarihçi. 1860 - 1893 yılları arasında Leiden'da profesörlük etmiştir. Başlıca eserleri: *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588 bis 1598* (Seksen yıllık harpten on yıl, 1588 - 1598) [1857 - 1858]; *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der republiek* (Hollanda devlet kurumlarının cumhuriyetin düşüşüne kadar tarihi) [1901]; *Verspreide geschriften* (Çeşitli yazılar) [1899 - 1905]; *De tachtigjarige oorlog* (Seksen yıllık harp) [1908 - 1909].

FRUNDSBERG, Georg von (Mindelheim 1473 - Mindelheim 1528), Alman generali. 1527 de İmparatorluk ordularını Roma'ya karşı sevk etmiş ve Lankdsknecht'ler alayını kurmuştur.

FRUNZE (eski adı: **Pişpek**), Sovyetler Birliğine bağlı Kırgızistan cumhuriyetinin başkenti. Nüfusu 217 000 dir. Kırgız dağları eteklerinde bulunan şehirde, gıda endüstrileri (şeker fabrikaları, et ve meyva konserveciliği), tarım makineleri yapımı, mobilyacılık, tütün işletmeciliği, ecza maddeleri üretimi vardır.

FRUNZE, Mihail Vasil'eviç (Türkistan 1885 - Moskova 1925), Sovyet askerî komiseri. 1917 de Beyaz Rusya'da bolşevik kuvvetlerini teşkilâtlandırmış, 1918 de Moskova Sovyet askerî komiserliğine tayin edilmiş, Türkistan'daki Ak Ordu kalıntılarına karşı askerî harekâtı yönetmiş (1919), Ukrayna ve Kırım'da Vrangel orduları ile çarpışmış (1920), 1921 - 1922 kış aylarında özel görevle Ankara'da bulunmuş, 1924 te savunma komiser yardımcılığına getirilmiş, sonra genel kurmay başkanı ve Moskova Harp Akademisi müdürü, hava ve deniz işleri komiseri olmuştur. *Front i tıl v voyne buduşçego* (Geleceğin harbinde cephe ve geri hizmetler) [1924] adlı eseri tanınmıştır.

FRUŠKA GORA [*fruşka gora*] (Sırpça; Almanca adı: **Frankengebirge**), Hırvat - Sloven ada masifinin en doğudaki grupu. En yüksek tepesi 539 m olup, grupun uzunluğu 60 km dir. Yamaçları başka ağaçlarla karışık kayın ormanlariyle kaplıdır. Kuzey eteği ile Tuna arasındaki ovada Srijemski Karlovci şarabı ile ün yapmış bağlar ve eski Petrovaradin (Sırp., Alm. Peterwardein, Mac. Pétervárad) kalesi bulunur.

FRÜKTOZ (Fr. Fructose) (meyva şekeri, levüloz, α - akroz, CH_2 OH $(CHOH)_3$. CO · CH_2 OH), beyaz, zor billûrlaşan, tatlı bir toz veya şurup olup su, alkol ve gliserinde kolay çözülür. Özgül ağırlığı 1,67, erime noktası 75° dir, Fehling çözeltisini indirger, sola döndürür (bk. OPTİK AKTİFLİK) ve bunun için levüloz adını alır. F. maya vasıtası ile üzüm şekeri (glikoz) kadar kolavlıkla mayalanır. İnsan organizması F. u üzüm şekeri gibi değerlendirir. Çok miktarda F. tansiyonu yükseltir ve nabzın atışını azaltır. Bu şeker kanda üzüm şekerinden daha çabuk yakılır. Bunun için şeker hastası olanların şeker aynası F. alındıktan sonra esaslı olarak daha ağır çoğalır. İnsan kanı normal olarak % 0,5 - 5 mg F. kapsar. Damara F. enjeksiyonu yapıldığı zaman kan alkol aynası önemli miktarda düşer ve hasta çarçabuk ayılır. F. tabiatta bulunan tek ketozdur. Bu şeker serbest ve glikoz ile karışık olarak (balda ve tatlı meyvaların çoğunda, meselâ eriklerde, elmalarda) bulunduğu gibi, kamış şekerinde, roffinozda v. b. bazı şekerlerde bağlı olarak bulunur. Olgun domateslerde ve bazı sıcak memleket meyvalarında F. tek şeker türüdür. Bu şeker daha çok glikoz ile karışık olarak bulunur.

Üretilmesi: Nişastaya benzer bir polisakkarid olan inalinden 100 gr alınarak 250 cm^3 su ve 0,5 cm^3 derişik hidroklorik asitle birlikte bir benmaride 30 dakika ısıtılır ve sonra hidroklorik asit 1,5 gr sodyum karbonat ile nötürlenerek vakumda 60° de şurup kıvamına gelinceye kadar buharlaştırılır. Yahut 7 litre su, 700 gr kamış şekeri ve 14 cm^3 derişik hidroklorik asitten ibaret bir çözelti 60° ye ısıtılarak üzüm şekeri ile F. a ayrılır ve sonra buzla soğutulan sıvıya azar azar ve devamlı olarak karıştırarak 420 gr toz kalsiyum hidroksit eklenir, ayrılan kalsiyum fruktat, C H O^6 · Ca $(OH)_2$ · H_2 O basınç altında süzülür, su ile karıştırılarak bir bulamaç haline getirlir ve nihayet bulamaca CO_2 gazı gönderilir. O zaman kireç ve serbest F. meydana gelir. Çözülen F., çözülmeyen kireçten süzülerek ayrılır ve süzüntü, vakumda 60° de bir şurup halini alıncaya kadar buharlaştırılır. Teknikte F. bu usul ile üretilir ve meselâ tatlılandırmak (F. glükozdan daha tatlıdır), şeker hastalarında yumurta akı maddesini azaltmak, kemoterapötik preparatlar verildiği zaman karaciğeri korumak için kullanıldığı gibi, verem hastalarına kuvvet ilâcı olarak da verilir.

FRY [*fray*], **Christopher** (doğ. Bristol 1907), İngiliz dram yazarı. Önce öğretmenlik, daha sonra artistlik ve rejisörlük yapmıştır. F. ın dramları akıcı mısralarla yazılmış tır; bol imajlar ve derin düşünceler ihtiva eder ve bazan zengin bir kelime ve mâna hazinesi sayesinde romantik ironi denilebilecek bir hayat görüşü ifadesini bulur. Tutumunun kökleri Shakespeare'den metafizik şairler (metaphysical poets) e, T. S. Eliot'a ve J. Anoulh'a kadar uzanır. Başlıca eserleri: *The Firstborn* (İlk doğan) [1946]; *The Lady's Not for Burning* (Yakılacak kadın değil) [1947]; *Venus Observed* (Görülen Venus) [1948]; *A Sleep of Prisoners* (Mahkûmların uykusu) [1951].

C. FRY

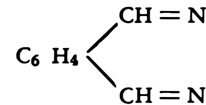
FRY [*fray*], **Elizabeth** (kızlık adı: **Gurney**; Norwich 1780 - Ramsgate 1845), İngiliz hayırsever kadını. Quaker tarikatından olup 1817 de kadın cezalıların ıslahı için bir kadın birliği kurmuştur. 1820 de Joseph Fry ile evlenmiştir. F. ın çalışmaları kadın hapislerinin ıslahına yol açmıştır.

E. FRY

FRÝDEK - MÍSTEK [*frîdek mîstek*] (Alm. Friedek - Friedberg), Çekoslovakya'da Silezya (Çek. Slezsko) bölgesindeki Moravská Ostrava idare bölümünde, Ostravice ırmağı üzerinde, Slezska Ostrava şehrinin güneyindeki Frýdek şehri ile, Ostravice'nin karşı yakasında bulunan Místek şehrinin birleşmesinden meydana gelmiş bir ikiz şehir. Denizden yüksekliği 315 m dir. Nüfusu 26 500 dür. Kalitesiyle ün yapmış demir endüstrisi ile dokuma ve pamuk ipliği fabrikaları vardır.

FRYXELL [*früksęl*], **Anders** (Edsleskog, Dalsland 1795 - Stockholm 1881), İsveçli tarihçi. 1835 te Sunne (Värmland) de rahip olmuş ve kendisini tarih araştırmalarına vermiştir. Başlıca eseri: *Berättelser ur svenska historien* (İsveç tarihinden hikâyeler) [1900 - 1904]. 1772 ye kadar gelen bu tarih, kısmen Almancaya çevrilmiştir.

FTALAZİN (Fr. Phtalazine), hidrazin'in ftalik dialdehit üzerine etkisinden elde edilen

formülünde kimyasal bir bileşik.

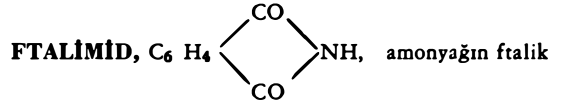
FTALEİN BOYALARI (Fr. Colorantes phtaléines), trifenilmetandan yapılan türlü kimyevî boyalara verilen genel ad. Bu boyaların başında fenol ftalein (b. bk.), flüoressein (b. bk.), eozin (b. bk.) bulunur. Bu üç boya da kırmızı renktedir. Bunların yanında eskiden ipek boyamak için çok kullanılan ve verdikleri renk, sarıdan kırmızıya

kadar değişen ve boyadıkları kumaşlara flüorışıl özelliği veren safranin, floksin (phloxine) adlı boyalar da vardır. Safranin, kimyaca dibromdinitroflüoressein, floksin ise tet rabromtetraklorflüoressein'dir. Bütün bu boyalar ışığa karşı dayanıksız olduğu için bileşimlerindeki flüoressein'deki rezorsin artığının iki OH ı yerine N $(C_2N_5)_2$ kökü konularak güneş ışığına karşı çok daha dayanıklı boyalar elde edilir ki, bunlar rodaminler adını alır ve ipeği güzel gül kırmızısı rengine boyarlar. Gallik asidin susuz ftalik asit ile 190-200° santigratta ısıtılması ile elde edilen gallein adlı boya da bir ftalein boyasıdır ve azo boyaları gibi alüminyum ve krom tuzları ile menekşe renginde, ışığa dayanıklı boya lakları meydana getirir. Gallein, derişik sülfürik asit ile etkilenirse, antrasen yeşili veya Coerulein adlı bir boya elde edilir ki, bir ftalein boyası olan bu madde, alüminyum ve krom tuzları ile pamuğu taze zeytin rengine boyayan bir boya lakı meydana getirir. Bu boya da ışık ve sabuna karşı dayanıklıdır. Fakat son zamanlarda sentetik olarak elde edilen ve ışığa karşı pek çok dayanıklı olan indantren boyaları ve benzeri yeni boyalar yüzünden F B. önemlerini hemen hemen kaybetmiş durumdadır.

FTALEİNLER (Fr. Phtaléines), ftalik asit anhidridin fenollerle yoğunlaştırılması sonucunda meydana gelen türlü maddelere verilen genel ad. Burada ftalik asit anhidridin bir karboksil grupunun oksijen atomu yerine iki tane bir değerlikli fenol artıkları geçer ve para hidrojeni karbon atomuna bırakılır. Böylece en basit ftalein olan fenolftaleini meydana gelir. Fenolftalein, ftalik asit anhidrit ile fenolün derişik sülfürik asitle etkilenmesinden elde edilir. Renksiz billûrlar halinde olan ve 250° de ergiyen bu madde, alkalilerde kırmızı bir renkle çözülür ve bu çözeltiden asitlerle tekrar renksiz olarak ayrılır. Cismin alkalimetride endikatör (gösterge) olarak kullanılması, alkalilerle meydana gelen bu renk değişimine dayanır. Kondensasyonda fenol yerine rezorsin kullanılırsa, rezorsin ftaleinin iç anhidridi olan fluoressein meydana gelir (bk. FLÜORESSEİN). Fenol ftalein suda erimez, alkolde erir. Sürgün ilâcı olarak da kullanılır.

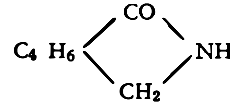
FTALİK ASİT, benzol-o-dikarbonik asit, $C_6H_4(COOH)_2$, türlü boyaların üretilmesinde kullanılan önemli bir bileşik. Bu asit, orto durumunda karbonlu iki kenar zinciri kapsayan birçok benzol türevlerinin son oksitleme ürünüdür. F. A. teknikte büyük miktarda, özellikle endigo ve diğer bazı boyaların üretilmesi için naftalinin civa sülfat yanında tüten sülfürik asitle ısıtılmasında meydana gelir. Civa sülfat burada oksijen ileten bir kontakt maddesi olarak etki yapar. Oksitlemede sülfürik asit anhidrit kükürt dioksit haline indirgenir: $SO_3 \rightarrow \frac{1}{2} O_2 + SO_2$. Sonuncusu kontakt usulü ile tekrar SO_3 e dönüştürülür. Bundan ötürü naftalin, dolaylı olarak havanın oksijeni ile F. A. haline oksitlenir. F. A. parlak levhacıklar halinde billûrlaşır, sıcak suda oldukça kolay çözülür, ısıtıldığı zaman su ayırarak F. A. anhidride dönüşür.

FTALİK ASİT ANHİDRİT (Fr. Acide phtalique anhydride), uzun parlak iğneler meydana getiren bir madde. F. A. A. fosfor penta klorür ile tepkimeye girerek ftalil klorür, $C_8H_4O_2Cl_2$ verir. Bu klorür için önce ışığı kırmasından ve morötesindeki soğurmadan oldukça emin bir surette aşağıdaki formüllerden simetrik olan I numaralı formülü türetilebilir. Cisim alüminyum klorür ile etkilenilerek asimetrik II formülündeki bir izomer modifikasyonuna dönüştürülebilir. Her iki şekil yalnız fiziksel farklar değil, belki kimyasal farklar da gösterirler. Asimetrik II klorürü gayakol ve asenaften ile V ftalidi gibi hiçbir renk reaksiyonu göstermezse de, simetrik I şekli ftalaldehit gibi bunlarla yeşilimsi sarı çözeltiler verir. Madde değişimi bakımından iki ftalklorür arasında ditiyokarbaminik asidin tuzları üzerine olan etkilerinde daha büyük farklar görülür. Simetrik I şekli koyu sarı kükürtlü, III formülünde ürünler verdiği halde, asimetrik II formülü IV tipinde bileşikler verir. Her iki ftalil klorür, çinko tozu ve asetik asitle V ftalidine, benzol ve alüminyum klorürün etkimesinde ftalofenon veya difenil ftalide (VI) dönüşür.

asit anhidrit ((b. bk.) üzerine etkisinden üretilen bir madde. Bu cisim bir yandan antronilik asidin bir yandan da primer alifatik aninlerin ve primer amino asitlerinin E. Fischer'ın değiştirdiği Gabriel metodu ile elde edilmesi bakımından önemlidir. E. Fischer'ın yaptığı değişiklik yardımı ile diamino asitleri de üretilebilmiştir. Bu metoda göre, primer alifatik aminler aşağıdaki şekilde elde edilir: F. alkolik potasla ftalimid potasyum, $C_6H_4 \cdot C_2O_2$: NK verir. Bu cismin halojen alkillerle yaptığı tepkime sonucunda potasyum yerine alkil geçer. Bu şekilde meydana gelen alkil ftalimidler tüter HCl ile ısıtılınca ftalik asitle primer amine ayrılır.

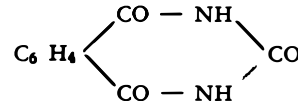
FTALİMİDİN (Fr. Phtalimidine), ftalimid (b. bk.) in bileşimindeki hidrojenin çıkarılması ile elde edilen

formülünde bir organik madde. 150° santigratta ergir.

FTALONİTRİL (Fr. Phtalonitrile), ftalik asidin, formülü $C_6H_4(CN)_2$ olan dinitriline verilen ad. 141° santigratta ergiyen katı bir cisimdir. Madenlerle (bakır, nikel v. b.) birlikte kızıl derecede ısıtılacak olursa, ftalosiyanin adını alan karmaşık tuzlar meydana getirir. Yapılışları porfirin grupuna giren doku boyalarını andıran bu karmaşık tuzlar, hava ile oksitleme için en güçlü katalizörlerden sayılır.

FTALÜREİD (Fr. Phtaluréide), formülü

olan ftalik asidin diüreidine verilen ad. Ftalürik asidin ısıtılması ile elde edilir.

FTALÜRİK ASİT (Fr. Acide phtalurique), monoüreit-ftalikten meydana gelen, COOH—C_6H_4—CO—NH—CO—NH_2 formülünde bir asit. Üre ile ftalik asit anhidridin birlikte ısıtılması ile elde edilir.

FTANİT (Fr. Phtanite), silisli, tortu şeklinde (sedimanter), çakı ile çizilemeyen, yarı saydam, küçük levhacıklar şeklinde meydana gelen bir kaya türü. Rengi koyu gri, esmer veya kara olabilir. F. taşla döşemek için iyi bir gereçtir. Eski sağlam silisli dip çamurları F. ten meydana gelmiştir.

FUA veya FUVVA (Ar. Fuwah), Aşağı Mısır'daki Kafr - el - Şeyh ilinde, Nil'in batı kolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 21 300 dür.

FUA, CEBEL, doğu Cezayir'de, Tunus sınırı yakınında, Cebel Onk'un kuzeyinde bir dağ masifi. Burada tabiî gaz yatakları vardır.

FUAD, I. Ahmet (Kahire 1868 - Kahire 1936), Mısır kralı. Hidiv İsmail'in oğlu olan F., 1917 de kardeşi Hüseyin Kemal'in yerine geçmiştir. Öğrenimini İsviçre ve İtalya'da yapmış, 1908 de batı metotlariyle öğretim yapan bir üniversite kurma, ilim kongre ve derneklerine başkanlık etme ve Fransa'nın Inscriptions et Belles Lettres akademisine ortak üye seçilme yolu ile aydın bir kral ünü kazanmıştır. 1922 de kral unvanını alan F., Mısır'ın bir dereceye kadar liberal bir rejime kavuşmasından yana olan İngiltere ile uyuşma halinde hüküm sürmeye çalışmış, böylece Vafd partisi ile savaşma durumunda kalmış, 1928 de bu partiyi siyasî hayattan uzaklaştırmıştır.

I. FUAD

FUAD, II. (doğ. Kahire 1952), son Mısır kralı. Babası Faruk (b. bk.) un tahtından vazgeçmesi üzerine 1952 de kral olmuş, 1953 yılında Mısır'da cumhuriyet rejimi kurulması üzerine krallığı sona ermiştir.

FUADİN [Eczacılık], antimon - III - tirokatekin - sodyum sülfonat izotonik çözeltisi. Acısız olarak kaslara zerk edilen bu ilâç, Mısır'da çok yaygın olan bilharziyoz (b. bk.) ve leishmaniyoz'a karşı son derece tesirlidir. F., 1929 da Alman kimyacısı Schmidt tarafından sentez yoluyle elde edilmiş ve eski Mısır kralı I. Fuad'ın adı verilmiştir. Bunun potasyum tuzu, veteriner hekimlikte Antimozan - vet. adiyle kullanılır.

FUADİYE (Ar. Foadiya), Aşağı Mısır'da eski bir il. Şimdiki adı Kafr - el - Şeyh'tir.

FUAR TİYATROLARI: bk. TİYATRO: Panayır tiyatroları.

FUAT [Kadıköylü Tamburî] (Biyog.): bk. SORGUÇ, Fuat.

FUAT BEY, Ali (1867 - 1935): bk. ALİ FUAT BEY.

FUAT BEY, Ali (ölm. 1885): bk. ALİ FUAT BEY.

FUAT BEY, Beşir (Biyog.): bk. BEŞİR, Fuat.

FUAT BEY [Büyük] (Istanbul? - 1883), Osmanlı saray adamlarından. Abdülaziz'in başkarini (baş mabeyinci) olarak ün kazanmıştır. Mahlûlât kâtibi Hasan Efendinin oğludur. Enderundan yetişmiş ve Abdülmecit zamanında saraya girmiştir. 1871 de Abdülaziz'in başkarini iken, bir yıl sonra azledilmiş, evinde oturmaya mecbur bırakılmıştır. Uzun yıllar evinden çıkmayan F. B. i, eniştesi Fuat Beyden ayırmak için Büyük F. B. denmiştir.

FUAT BEY (Büyük)

FUAT BEY, Mehmet (Alanya - 1855 - 1935), saray hizmetlerinde çalışmış, çeşitli yerlerde kaymakamlık yapmış olan Hüseyin beyin oğludur. F. B. özel hocalardan ders almış, rüştiyede okumuş ve Bab - ı Âli kalemlerinde yetişmiştir. Sırasiyle Şura - yi Devlet üyeliği ve başkâtipliği yapmış, 1911 de dahiliye müsteşarı olmuş, 1919 da emekliye ayrılmıştır. Bir şiir mecmuasiyle *Gördüklerim, işittiklerim ve söylediklerim* adlı bir hâtıra kitabı varsa da, henüz yayımlanmamıştır. Kadın yazarlarımızdan Makbule Leman'ın eşidir.

FUAT BEY, Mehmet (Istanbul 1859 - 1925), Türk yazar ve gazetecisi. Diyarbakır merkez mutasarrıfı İsmail efendinin oğludur. Adana rüştiyesinde ve Istanbul'daki lisan mektebinde okuyan F. B., Istanbul'da ve diğer illerde küçük memurluk yaptıktan sonra maliye mektupçusu, Divan - ı Muhasebat başkâtibi olmuştur. Baba Tahir'den önce Artin Asaduryan ile birlikte «Malûmat» gazetesini kurmuş, «İkdam» gazetesinde birçok yazıları çıkmıştır. Fatih'teki Millet Kütüphanesinde bir ara hafız - i kütüp olarak çalışmıştır. Eserleri: *Fransızcadan Türkçeye yeni lûgat*; *Ramazan*; *Tarihçe - i Osmanî*; *Usul - i kitabet - i resmiye.*

FUAT BEY, Yahya Reşat (Biyog.): bk. YAHYA REŞAT, Fuat Bey.

FUAT PAŞA [Müşir] (Mısır 1835 - Istanbul 1931), Müşir Hasan Paşanın oğludur. İlk öğrenimini Mısır'da, orta öğrenimini Istanbul'da yaptıktan sonra, babasının yeniden Mısır'da görevlendirilmesi üzerine Kahire Harp Okuluna girmiş ve buradan süvari teğmeni olarak çıkmıştır. Mısır ordusundaki hizmet yıllarında sırası ile rütbe alarak miralay (albay) lığa yükselmiştir. Bundan sonra 1869 da Istanbul'a alınmış ve Askerî Şurada görevlendirilmiştir. 1872 de mirliva (tuğgeneral) olmuş, Kerkük ve Arnavutluk'taki ayaklanmaları bastırmıştır.

Müşir FUAT PAŞA

Bundan sonra F. P. nın sefer hayatı ve hizmetleri başlamıştır. Önce 1876 da Sırp ve Karadağlılara karşı açılan savaşta Karadağ cephesinde bulunmuştur. Henüz barış yapılmamış iken başlayan 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbinde Tuna Ordusuna alınmış, ferik (tümgeneral) rütbesine yükselmiştir. Önceleri süvari tümeni ve sonradan Tuna Doğu Ordusunda 2. piyade tümen komutanı olarak katıldığı muharebelerde Balkan dağlarının kuzeyinde ve Tirnovo ile İslimye (Bulg. Sliven) arasında bulunan Elena mevkiindeki Rus kuvvetlerini mağlûp etmiş ve Elena kahramanı diye ün kazanmıştır. Fakat Tuna Doğu Ordusu tarafından sıkı takip harekâtı yapılmadığı için Ruslar uğradıkları bozgundan kurtulmak imkânını bulmuşlar ve harp, mağlûbiyetimizle sona ermişti. Savaş bittikten sonra F. P. gösterdiği yararlıklardan dolayı nişanla taltif olunmuş ve 1878 de müşir (mareşal) likle başkomutan vekilliğine tayin edilmiştir.

Bu harpten sonra bir süre padişah yaverliğinde (ya-

ver-i ekrem) ve Avusturya, Rusya büyük elçiliklerinde bulunmuş olan F. P., Abdülhamid'in idaresini tenkit ettiğinden ve Sadrazam Sait Paşa ile birlikte padişahı hal etmek istedikleri yolundaki isnat dolayısiyle Istanbul'da takip edilmeğe başlandı. Bu sırada hafiyeler tarafından evi gözetlenirken kendi adamları ile hafiyeler arasında çıkan bir çarpışma yüzünden paşa, askerî mahkemeye verildi. Mahkeme paşayı idama mahkûm etti ise de, sonradan padişah bu cezayı hafifletmiş görünmek için değiştirdi. F. P. rütbe ve nişanları alınarak Şam'da oturmaya mecbur tutuldu. Böylece Şam'da 6 yıl kaldıktan sonra 1908 Meşrutiyetinin ilânı üzerine Istanbul'a geldi ve Meclis-i Ayan üyeliğine seçildi.

Balkan Harbinde Bulgar ordusu Çatalca çizgisine dayandığı zaman Çatalca mevziinin gerisinde Istanbul'u savunmak üzere şehrin batısından geçen yeni bir savunma mevziinin tesisine çalıştı.

I. Dünya Harbi sırasında, 1915 te Almanya ve Avusturya'yı ziyaret etmek üzere gönderilen heyetin başkanı olarak Berlin ve Viyana'ya gitti.

İstiklâl Harbinde yaşının ilerlemiş olmasına rağmen Millî Mücadeleyi imkânları nispetinde desteklemekten geri kalmamıştı. Özellikle Sivas Kongresinin, Sadrazam Damat Ferit Paşanın millet ve memleket için çok tehlikeli siyasetini padişah Vahdettin'e açıklayan muhtırasını padişaha vermiş ve Damat Ferid'in düşmesinde etkili olmuştur.

Ataklığı, savaşlardaki cüret ve cesareti ve vazife hayatında fikirlerini çekinmeden söylemesi ile tanınmış olduğundan Deli F. P. adiyle anılır.

FUAT PAŞA, Hasan (ölm. Istanbul 1911), geometriye ait eserleri ile tanınmış öğretmen. Zağanoslu Sefer Paşanın torunudur. 1873 te Harbiyeden piyade mülâzımı olarak mezun olmuş, emekli olduğu tarihe kadar askerî okullarda ve diğer okullarda matematik okutmuştur. Eserleri: *Hendese-i musattaha, Hendese-i mücesseme, Hendese-i resmiye, Hendese-i murakkama, Amelî hendese, Resm-i hattî.*

FUAT PAŞA, Keçecizade İzzet (Biyog.): bk. KEÇECİZADE, İzzet Fuat Paşa.

FUAT PAŞA, Keçecizade Mehmet (Biyog.): bk. KEÇECİZADE MEHMET FUAT PAŞA.

FUAYE (Fr. Foyer < Lat. *focus* = odak) 1. **Tıp**: Vücutta bir hastalığın oluştuğu veya yerleştiği yer; mevziî bir lezyonun bulunduğu yer; akciğer F. si: Bu organda, mevziileşmiş konjestyon işaretlerinin bulunduğu alan; bir apsede irinin oluştuğu yer.

2. **Tiyatro**: Perde aralarında seyircilerin durabileceği geniş salon veya hol. Tiyatroda bir F. bulundurma usulü ilkin XVIII. yüzyılda Bordeaux şehrindeki Grand Théâtre'da yaratılmış, XIX. yüzyılda da Paris'teki Théâtre Française'de bir F. meydana getirilmiştir. Operalarda dansözlerin sahneye girmeden önce topluca durdukları ve son kas yumuşatma hareketlerini de yapabildikleri dans F. leri ressamlara ve özellikle Degas'ya tablo konusu olmuştur. Resim için bk. DEVLET TİYATROSU.

FUCHS [*fuks*], **Lazarus** (Moschin, Posen 1833 - Berlin 1902), Alman matematikçisi. Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde profesörlük etmiş, lineer diferansiyel denklemleri üzerinde çalışarak bu konuda bir teorem kurmuş, yine üzerinde çalıştığı ve sonradan F. fonksiyonları adı verilen bazı transcendant fonksiyonlar, elliptik fonksiyonlar teorisini genelleştirmesini sağlamıştır.

L. FUCHS

Fuchs fonksiyonları: Değişen üzerinde iyice belirli bazı sübstitüsyonlar yapıldığı zaman değişmez kalmak şartiyle tanımlanan bazı transcendant fonksiyonlara Fransız matematikçisi Henri Poincaré (b. bk.) nin verdiği ad. (a, b, a', b' reel olmak üzere, ab' - bá = 1 şartiyle z değişeninin $\frac{az+b}{a'z+b'}$ sübstitüsyonları, Poincaré'nin F. grupu adını verdiği bir grup meydana getirirler.)

FUCHS DENKLEMLERİ (Mat.): bk. FUCHS, fonksiyonları.

FUCHSIA (Bot.): bk. KÜPE ÇİÇEĞİ.

FUČÍK [*fuçik*], **Julius** (Smíchov, Praha 1903 - Berlin 1943), Çek gazetecisi ve edebiyat tenkitçisi. Komünist militantı olan F., Naziler tarafından tutuklanarak ölüm cezasına çarptırılmıştır. Bulunduğu hapishaneden, başına gelenlerin hikâyesini yazarak sayfa sayfa göndermiş, bu yazılar toplanarak *Reportáž psaná ná oprátce* (Sehpa altında yazılmış röportaj) [1945] başlığı altında yayımlanmıştır.

FUCINI [*fuçini*], **Renato veya NERİ TANFUCIO** (Monterotondo, Massa Marittima 1843 - Empoli 1921), İtalyan yazarı. Neri Tanfucio adı, R. F. adının bir anagramıdır. Eserlerinde Toscana köylülerini çok canlı olarak tasvir etmiştir. Eserleri: *Cento sonetti in vernacolo pisano* (Pisa lehçesinde yüz sone) [1872]; *Le veglie di Neri* (Neri'nin gece oturumları) [1884]; *All'aria aperta* (Açık havada) [1887]. Bunlardan başka, hatıra kitapları da yazmıştır: *Napoli a occhio nudo* (Çıplak gözle görülmüş Napoli) [1878]; *Acqua passata* (Geçmiş sular).

FUCINO [*fuçino*] **GÖLÜ** (Lat. Fucinus lacus), Orta İtalya'da, Abruzzi yaylasında ayağı olmayan bir göl. Eski Çağda sık sık su baskınlarına sebep olurdu. İmparator Claudius, Trajanus ve Hadrianus ve nihayet II. Friedrich (1240) in bu gölü kurutma teşebbüsleri başarısızlığa uğramıştır. Ancak 1851 - 1875 yılları arasında yapılan kurutma çalışmaları sonunda gölden 17 500 ha ekime elverişli saha kazanılmıştır.

FUÇOV (İng. **Foochow**) **veya MİNHOU**, Çin'de Fukien eyaletinin başşehri. Nüfusu 620 000 dir. Min nehrinin ağzının kuzeyindedir. F., çay, ipek, kereste, pirinç için çok iyi bir pazar teşkil eder. Eskiden çok iyi durumda olan kâfur istihsali son yıllarda gerilemiştir.

FUDEYL veya EL-FUZEYL b. İyaz Ebû Ali el-Fundinî el Tâlakanî (ölm. Mekke 803), Horasanlı mutasavvıf. Harunü'rreşid zamanında yaşamıştır. Gençliğinde Ebiverd ve Serahs arasında eşkıyalık yapan F., bir gün tesadüfen *Kur'an*'ın «İman edenler için Allahın zikri önünde kalplere huşû gelmek zamanı gelmedi mi?» ayeti okunurken duymuş, bu suretle doğru yola kavuşmuştur. Bu olaydan sonra Kûfe'ye giderek hadis tahsil etmiş, daha sonra da Mekke'ye giderek ölümüne kadar orada kalmıştır.

F. in fikir ve düşünceleri hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur. F. hadis nakledenlerin en itimada lâyık olanlarından ve en fazla hadis nakledenlerden biridir.

FUDŌ (Japon mitolojisi). Japonya'da halk Buddhizminde bir tanrı. Fena ruhları uzaklaştırmak gücüne sahiptir. F., elinde bir kılıç tutan korkunç yüzlü bir yaratık olarak tasvir edilir.

FUDOKI, 713 yılında, Japon imparatoriçesi Gemmyō'nun emri ile yer adlarını ve efsanevî ataların faaliyetlerini göz önünde tutmak suretiyle bazı ailelerin topraklarını tespit etmek üzere düzenlenmiş olan eserlere verilen ad. Eski Japonya'nın illerine göre düzenlenen F. de coğrafî gözlemler ve yerli inançlar vardır. Sekiz F. den yalnız İzumo iline ait olan F. b ü t ü n olarak bize kadar gelmiştir.

Fuego'lulardan bir Alakaluf

FUEGO, Tierra del (Coğ.): bk. ATEŞELİ.

FUEGO'LULAR, Güney Amerika'da Tierra del Fuego (İsp. = Ateşeli) Şili'ye ait Patagonya'da yaşayan bir topluluk. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında seyyah ve sömürgeciler tarafından yok edilmiştir. Üç kola ayrılırlardı (Ona'lar, Yahgan'lar ve Alakaluf'lar). Kısa boylu olup sert iklime rağmen çıplak yaşarlardı. Çiftçilikten habersiz kalmış olan bu topluluk, avcılık ve balıkçılıkla geçimini sağlardı.

FUEL OIL [*fyūil oyl*] **veya FUEL** (İng.), koyu kahve renginde veya siyah, az çok yapışkan, sıvı bir yakıt. Ham petrolün damıtılmasiyle üretilir. F. O., her türlü yakıt ihtiyacı için kömür yerine kullanılabilir. İstenilen kıvam verilmek üzere içine, petrol tasfiyesinden kazanılan bazı yan ürünler, craking ve reforming işlemlerinin bıraktığı tortular, gas-oil katılır. Evlerde ısınmak için kullanılan F. O., motor yakıtından ayırt edilmek için kırmızımsı renktedir. F. O. ların hafif ve ağır yağlı olmak üzere iki çeşidi vardır. F. O. a mazot (b. bk.) da denir.

FUENTE DE CANTOS [*fuente dhe kantos*], İspanya'da, Badajoz ilinde, Badajoz'un güneydoğusunda bir şehir. Sierra Morena dağının kuzey eteğinde, denizden 606 m yüksekliktedir. Nüfusu 10 982 dir. Tarım endüstrisi vardır.

FUENTE OBEJUNA [*fuenthe ovehūna*] (eski şekli: **Fuenteovejuna**), güney İspanya'nın Andalucía bölgesindeki Córdoba ilinde. Sierra Morena sıradağlarında, 17 639 nüfuslu bir şehir. Gümüşlü kurşun madenleriyle de tanınan bu şehir, özellikle Lope de Vega (b. bk.) nın *Fuenteovejuna* adlı oyununun aksiyonunun geçtiği yer olarak ün kazanmıştı.

FUENTES [*fwentes*], **Pedro Enriquez de Acevedo, conde de** (Fuentes kontu) (Zamora 1535 - Milano 1610), İspanyol generali ve devlet adamı. 1589 da Lisbon'u İngilizlere karşı korumuş, 1595 - 1596 da Hollanda'da valilik etmiş, 1600 den sonra da Milano'da vali olmuştur. Müspet idaresi ve kurnaz diplomasisi sayesinde zamanının en iyi devlet adamlarından biri olarak ün yapmıştır.

FUENTES DE OÑORO [*fwentes dhe onyoro*], İspanya'da, Portekiz sınırı yakınında, Salamanca il (provincia) inde, León şehrine bağlı bir köy. Nüfusu 800 dür. Mayıs 1811 de Wellington kumandasındaki İngiliz ve Portekiz ordusu, Masséna'nın kumandasındaki Fransız ordusunu burada yenmiştir.

FUERISTA, İspanyolca yeni bir terim: antik Bask eyaletlerinin, Navarra'nın ve Aragon krallığına bağlı ülkelerin hürriyetlerini savunan «fuero» lar taraflısı anlamında kullanılır.

FUERO (İsp. < Lat. *forum*), mahkeme, kanunî düzen ki bu, gerek töre gerek yazılı kanun olabilir. Bu kelime hem kanun dergisi, hem de belge anlamında kullanılır. En eski F. lar *F. Juzgo* (694), *F. Real* (1255) ve *F. Viejo de Castilla* (1356) dır. F. Juzgo 694 tarihli Lex Visigothorum (Visigotlar kanunu)un çevirisidir. F. Viejo de Castilla asılzadelere ait kanunları içine alır. F. Real ve F. Viejo de Castilla XIX. yüzyılda medenî kanunun derlenmesine kadar kısmen yürürlükte kalmıştır. Bask eyaletlerinin F. su da 1876 ya kadar yürürlükte kalmıştır. Çeşitli eyaletlerin özel kanunlarına da F. adı verilmiştir (meselâ Aragon'un 1925 tarihli F. su). *F. de los Españoles*, 17 temmuz 1945 tarihli İspanya anayasasına verilen addır. *F. de Trabajo* ise 9 mart 1938 tarihli İspanyol çalışma anayasasıdır. Bk. İSPANYA.

FUERTEVENTURA [*fwerteventura*], Kanarya adalarından biri. Yüz ölçümü 1 722 km² dir. Orejal del Asno tepesinin yüksekliği 814 m dir. Nüfusu 15 000 dir. Merkezi Puerto de Cabras'tır.

FUFIA CANINIA, LEX [*leks fufia kaninia*] (= Fufia Caninia kanunu), imparator Augustus zamanında esirlerin sayı bakımından sınırlandırılması konusunda çıkarılan bir kanun (M. Ö. 2).

FUFIUS CALENUS [*fufius kalenus*], **Quintus** (ölm. aş. yu. M. Ö. 40), Romalı general. Gallia ve Ispania'da Caesar'a yardım etmiştir. Caesar'ın ölümünden sonra Antonius tarafına geçmiştir.

FUGA (Mus.): bk. FÜG.

FUGA, Ferdinando (Floransa 1699 - Roma 1781), İtalyan mimarı. Papa XII. Clemens ve XIV. Benedictus'un mimarı olmuş, daha sonra Napoli kralı için çalışmıştır. Roma'da Consulta (1732), Petroni ve Corsini (1729 - 1732) sarayları ile Santa Maria Maggiore kilisesinin cephesini yapmıştır.

FUGATO (İta. = fugalanmış), bütünüyle fuga kuruluşunda olmayan bir bölümün fuga gibi başlayan kesimi. Sonat, senfoni, konçerto gibi çok bölümlü çalgı eserlerinin hızlı bölümlerinde, özellikle Beethoven'da görülür.

FUGGER [*fugır*], banker ve zenginler yetiştirmiş olan bir Alman ailesi. Augsburg şehri yakınındaki Graben'ın yerlilerinden olan bu aile, göz kamaştırıcı zenginliğini ilkin Tyrol'den çıkan tuz ve gümüş ticaretine, sonra Macaristan'dan elde edilen bakır ticaretine, daha sonra da Habsburg hanedanının himayesine borçludur. Ailenin en büyük üyesi II. Jakob (lâkabı: Zengin J.; 1459 - 1525) olmuştur İlk olarak madenciliğe atılmış, aynı zamanda baharat ticareti ile de ilgilenmiştir. Ç o k büyük banka işlerine girişmiş, Avusturyalı Maximilian'a külliyetli miktarlarda borç para vermiş ve İspanya k r a l ı Carlos'un imparatorluğa adaylığını malî

J. FUGGER

bakımdan desteklemiştir. Carlos imparator olduktan sonra F. a birçok imtiyazlar vermiştir. Maestrazgo'lar icar sözleşmesi; İspanya şövalyelik sınıflarının malları; Almadén civa maddelerinin icarı; Guadalcanal gümüş madenlerinin icarı Papanın da bankeri olan Jakob F., indulgentiae (kilisenin para karşılığında günah bağışlaması) işine de karışmıştır. Augusburg'ta yoksulları yerleştirmek için Fuggerei adı altın da bir mahalle yaptırmıştır. Her şeye rağmen, kamu oyu ona karşı düşmanlık göstermiştir. F. ların işleri bozulmuş ve bankaları 1607 de iflâs etmiştir.

FU Hİ, Çin mitolojisinde, daima Kiu - Kua ile birlikte gösterilen, medenîleştirici kahraman niteliğinde bir hükümdar. Vücutları birer yılan kuyruğu ile sona eren bu iki mitolojik yaratık kuyruklariyle birbirine dolanmış durumda temsil edilirlerdi. F. ile Kiu - Kua evlenme törenlerini yaratmışlardır.

FUHUŞ (Fr. Prostitution), para veya başka değerler karşılığında vücudunu, zaman zaman veya meslek halinde, başkalarının cinsî duyularının tatminine sunma. Bu işi yapan kadın veya erkek olabilir. Kendi cinsiyetindeki biri ile yapıldığı takdirde homeseksüel F. (cinsî sapıklık), zıt cinsiyette olanlarla yapıldığı halde ise heteroseksüel F. adını alır. Bu fiili işleyen kadına fahişe, kahpe veya kötü denir. Homoseksüel F. iki kadın arasında olduğu zaman sevicilik, iki erkek arasında olduğu zaman lûtîlik veya oğlancılık adını alır.

Fahişeler, çoğunlukla, toplumun alt tabakalarından türer. Aşırı düşünüşlü çevre teoricileri, F. un asıl sebebini fakirlikte bulurlar. Tek taraflı biyolojik determinizm ise F. u, irsî soysuzlaşma ve bedenî - ruhî başkalaşmalar olarak niteler. Halbuki fahişelerin ancak üçte biri anormallik belirtileri gösterir. Varlığı sanayie dayanan toplumda F. iktisadî sebeplere bağlanabilir: iş bulma durumu ve ücret seviyesinin rolü önemlidir. Öte yandan, uygunsuz aile ve çevre durumları, iktisadî bunalım süreleri, kişinin mizacı, marazî istidat, kadın ve erkekte F. için gerekli şartları hazırlar. Cinsî temaslarda sık sık eş değiştirme alışkanlığı da bazan F. a yol açar. Devamlı olarak bir tek eşle buluşma, sevgi veya geçici bir tutkunun yol açtığı tesadüfî temas ve metreslik gibi haller F. kavramına girmez. Ancak bu şartlar, zaman, çevre ve törelere göre daha dar veya geniş tutulur.

Bizden önceki düşünürler F. u insanların cinsî iştihasına bağlarlar. Antropolog Lombroso (1836 - 1909), «doğuştan fahişe» deyimini kullanır. Başkaları da erkeklerin öteden beri çok karılılığa eğilimli (poligam) olduğunu kabul ederek F. u, insanların cinsî ve sosyal hayatının her zaman ve her yerde var olagelmiş bir tezahürü sayarlar. Günümüzde ise F. un, tarihin akışı içinde doğup geliştiği tezi savunulmaktadır.

Tarihçe: Korporatif düzenli avcı ve devşirici topluluklarda F. a rastlanmaz. Çünkü cemaat töresi kadına karşı zor kullanmayı veya satılık bir zevk metaı gibi ondan faydalanmayı kabul etmez. Yine, birçok milletlerde rastlanan evlilik öncesi birleşmeler F. olmadığı gibi, deneme evliliği, süreli evlilik, yardım evlenmesi, konuk ağırlama veya şenlik vesilesiyle kadın - erkek birleşmeleri gibi müesseseler de F. sayılamaz. Avcıların çiftçi uluslar, bunların da göçebeler tarafından sindirilmesi sonucunda, sindirenlerin alt tabakalar üzerinde kurdukları cinsiyet üstünlüğü (yeniklere hakaret olarak kadınlarına zorla sahip olunması), gitgide o ulus içinde sürekli bir davranış haline gelmiş (Avrupa derebeylik rejiminde derebeyin cinsî öncelik hakkı: meselâ *ius primae noctus*, yani evlenen bir kızla derebeyin ilk gece yatma hakkı) ve ataerkil sisteme göre teşkilâtlanmış milletlerde düzenli ve toplumca kabul edilen bir müessese olmuş, böylece erkeğe veya kadına monogam veya poligam evlilik şekilleri dışında, evlilikten önce veya nikâh dışı cinsî buluşma imkânı sağlamıştır.

Bu gelişmeyi, özellikle, kesin tek eşlilik (monogami) müessesesi hızlandırmıştır. Böylece F., Antik Çağın medenî poligam uluslarında yaygın bir meslek haline gelmiş, sosyal kademelenmeye göre, alt tabaka veya yüksek zümre fahişeliği olarak ikiye ayrılmıştır. İyi bir eğitim görmüş eski Yunan *hetaira*'ları (Thais gibi, Aspasia gibi), eski Roma'nın *bonae*'leri hep yüksek zümre fahişeleridir. Buna karşılık, meslek halinde yapılan *livata* (*pédérastie*, oğlancılık) kötü görülürdü. Şu var ki *livata*, eski İran, Yunan ve Roma'da çok yaygındı. Eski İran'da güzel erkek çocuklar hadım edilerek kadınlaştırılırdı; Catullus ve Tibullus gibi Romalı şairler, «mahbup» larına karşı duydukları aşkı bir kadın aşkı gibi tasvir ederler. Xenophon, seferlerde her askerin yanında bir «erkek çocuk» götürmesine izin verildiğini yazar.

Sumerler, Babilliler, Yahudiler ve Hintliler gibi doğunun medenî uluslarının ibadet törelerinde F., nefsini Tanrıya kurban etme sayılırdı; meselâ Maduk ve İştar tapınaklarının köle kızlarının dokunulmazlığı vardı (bk. PHALLUS KÜLTÜ, HIERODUL'LER, BAYADER).

Mahrumiyet yolu ile nefis arzularından arınmayı telkin eden Hıristiyanlık doktrini, Batı Orta Çağı başlangıcında F. u, önceleri, hayli engellemiş ise de, tamamiyle ortadan kaldıramamış, sonunda «gerekli bir kötülük» olarak onu savunmak zorunda kalmıştır (Aurelius Augustinus [saint Augustin], Aquino'lu Thomas [saint Thomas d'Aquin]). Daha sonraları, özellikle Haçlı seferlerinden itibaren gittikçe yaygınlaşan F., şehirlerin gelişmesi, ordu ve para sisteminin kurulması ile bir ticaret haline getirilmiş, aş. yu. XIII. yüzyıl sonlarından itibaren bir düzene sokulup «genel evler» çerçevesi içinde toplum meslekleri arasına alınmıştır.

Rönesanstan itibaren, önce İtalyan saraylarında, sonra Fransa'da, Almanya'da ve daha başka ülkelerin aristokrat çevrelerinde, eski Yunan *heteira*'larına benzeyen bir kibar fahişeler (Fr. courtisanes) sınıfı meydana gelmiştir. Kadın dostluğu moda haline gelen XVIII. yüzyılda F., gerek nizamlara uygun olarak tescil edilmiş özel evlerde (Fr. maisons de jouissance; Alm. Freudenhäuser) gerek sokaklarda alıp yürümüştür.

XIX. yüzyılın endüstrileşme hareketleriyle birlikte F. da, özellikle cazip yaşama imkânları vadeden modern büyük şehirlerde geniş bir yaygınlık gösterir. Devrin maddeciliği F. u da etkilemiştir. Fahişelerin % 80 - 90 ı mesleklerini «bağımsız» olarak yürütmekte bunları genel evlerde bir nizam altında toplama çabaları boşa gitmektedir. Genel ev yöneticileri ile muhabbet tellâlları ve kadın tüccarları yanında yeni bir meslek daha türemiş ve önem kazanmıştır; bu, balık denilen ve fahişenin hem dostu, hem koruyucusu, hem de sömürücüsü olan adamdır. Günümüzde ise F. yeni şekiller almış, sokak, meyhane, kahve, park, otoban, hamam, call - girls (İng. = telefonla çağrılan kız) v. b. fahişeliklerine bölünmüştür. Meslekten fahişelerden başka, bir de fırsat düştükçe bu işi yapan kadınlar zümresi türemiştir.

İki dünya harbi içinde ve bu harplerden sonra F. un yaygınlaşma sebepleri, büyük ordu üslenmelerine, çok sayıdaki işgal kuvvetlerine bağlanabilir. Yine, devrin şartlariyle ilgili olmak üzere, açlığın, kadın fazlalığının ve yurtlarından kaçanların, şehirler ve memleketlerarası yollara dökülen gençliğin (bunlar arasında erkeklerin sayısı da hayli kabarıktır) sebep olduğu bir F. vardır ki etkenlerin ortadan kalkmasiyle yavaş yavaş ilk hızını kaybetmektedir.

Fuhuş ile mücadele: H. Ellis, Blaschko, Bloch ve M. Hirschfeld gibi psikolog ve seksologlar, F. ve bunun etkenleri üzerinde araştırmalara girişirken, sosyal reform hareketleri de, başta kadın teşekkülleri olmak üzere, fahişelerin bu ayırıcı çirkin damgadan kurtarılarak yeniden topluma kazandırılması yolunda gayretler sarf etmişlerdir. Özellikle İngiltere'de doğan ve Josephine Butler tarafından temsil edilen abolisyonist hareketin, nizamî F. un ve fahişelerin genel evlerde toplanarak tescili usulünün kaldırılması, genel evlerin yasaklanması, fahişelere mesleklerini serbestçe yürütme hakkının tanınması, sağlık kontrolü usulünün tesisi yolundakı istekleri çoğu memleketlerce kabul edilmiş, son zamanlarda (1949) Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından da desteklenmiştir. Bu gaye ile birtakım sosyal yardım kuruluşları meydana getirilmiştir: yardımcı eğitim, işçi konutları, kadın yurtları, düşkün kadınlara mahsus ve dinî kuruluşlarca yönetilen barınaklar, tehlikeli durumdaki kadınları ve gençleri koruma teşkilâtı gibi kuruluşlar bunlar arasındadır. Öte yandan, önleyici tedbirlere özel bir önem verilmiştir: ahlâkça düşük ailelere çeşitli yollardan koruyucu yardım sağlanması, düşmeğe eğilimli kadınların «seçilmiş aileler» yanına yerleştirilmesi, kötü yola teşvik edenlerle mücadele, cinsî hayata tabiî yoldan girmeyi sağlayan özel cinsî eğitim gibi. Kanunî tedbirler arasında ise, I. Dünya Harbinden sonra, İngiltere, Almanya, Hollanda ve kuzey ülkelerinde fahişelere karşı cezaî kovuşturma açılması, bunların ahlâk ve sağlık zabıtası tarafından kontrolü ve genel evlerde toplanma ve tescil (vesika) mecburiyeti gibi kanunî hükümlerin kaldırılması sayılabilir. Bütün Almanya ve Avusturya'da ancak halkı rahatsız edici şekilde yapılan F. kanunî takibata uğrar. İsviçre'de F., 1942 den beri tamamiyle serbest bırakılmıştır. Fransa'da ise 1946 dan bu yana genel evler (maisons de tolérance) yasaklanmış, vesika usulü kaldırılmış, sadece sağlık kontrolünün sağlık bakanlığınca tutulan fişlere göre sağlanması öngörülmüştür. Halkı rahatsız edici F. cezaî hükümlere bağlanmıştır. 1960 tan sonra ise, fahişeleri ayırıcı bir muameleye tabi tutan sağlık kontrolü ve fiş usulü de kaldırılmıştır. Çeşitli şekillerde yapılan rahatsız edici F., zabıta mahkemelerince takibata uğrayan hafif suçlardan olmakla beraber, önlenmeleri için alınan bütün tedbirler tesirsiz kalmaktadır. Birleşmiş Milletler Teşkilâtınca F. konusunda alınan karar (1949) ın tatbikatta olumlu sonuçlar verebilmesi, sadece kovuşturma ve sağlık kontrolü yolundan mümkün olmayıp, törelerde derinliğine bir reformun gerçekleşmesine bağlıdır.

İslâm dini F. u şiddetle yasaklar. Nûr sûresinin 2. âyetinde, «zânî ile zâniyenin (yani F. yapan erkekle kadının) her birine yüzer değnek vurulması ve bu cezanın ibret için alenî olması» emredilir. Evli oldukları halde F. yapanların *recim* edilmesi (taşlanarak öldürülmesi) hakkında *Kur'an*'da hüküm yoktur; ancak bu konuda *icma - ı - ümmet* (din âlimlerinin kararı) bulunduğu ileri sürülür. Kanunî'nin kanunnamesinde F., suçlunun servet durumuna göre para cezasiyle (12 paradan 10 kuruşa kadar) cezalanırken, genç kızlarla erkekleri baştan çıkaranlar için hadım cezası öngörülmektedir.

Memleketimizde, şeriat kanunlarının kesin olarak yürürlükte bulunduğu 1908 inkılâbından önceki mutlakiyet devrinde F. ağır bir suçtu. Esasen İslâmlık, «taaddüd - ü zevecat» (poligami) a, bunun dışında da halayıkların istifraşına izin verdiği için F. bir derece önlenmişti. Istanbul'da toplanmış olan aristokrasiye mensup erkekler, başta padişah olmak üzere, esir tüccarlarından satın alınan cariyeler arasından beğendiklerini odalık adı altında istifraş (Ar. = yatağına alma) edebilirdi. Hattâ bunlardan olan çocukların nesebi sahih sayılırdı. Yeni Avrupa prens ve hükümarlarının yarı resmî metres rejimi bizde şeriat hükmü ile meşru hale getirilmişti. Bu odalıklar, sonra, sahibi tarafından azat edilir veya uygun bir erkeğe nikâhlanarak «çırak» çıkarılırdı. Ancak, bütün bu imkânlara rağmen F. büsbütün ortadan kaldırılamamıştı. Büyük şehirlerde, özellikle Istanbul'da yarı gizli F. yerleri vardı. Bu yerler, Istanbul'da, genellikle Galata ve Beyoğlu gibi Hıristiyan azınlıklarla yabancıların kümelendiği semtlerde bulunur ve «sermaye» leri Rum, Ermeni, Yahudi gibi yerli azınlıklarla Kıptîlerden olurdu. Bir İslâm kadınının böyle bir yerde bulunmasına izin verilmezdi. İmparatorluğun son zamanlarında, adı geçen semtlerde açılan balozlar ve kafeşantanlar da bu türlü uygunsuz kadınların barındığı yerlerdi. Bunun dışında, Istanbul yakasında daha gizli F. yatakları da yok değildi. Bunlardan bazı imtiyazlıları (meselâ «Acemin evi» gibi), nüfuzlu kimselerin koruduğu, aristokrasiden tanınmış kişilerin devam ettiği, zabıtaca bilindiği halde dokunulmazlığı olan F. evleri idi. Koruyucusu gözden düştüğü zaman bu evler basılarak kapatılırsa da işleticisi yeni bir nüfuzlu «efendi» edinip tekrar açtırmada gecikmezdi. Ancak, bu evlerdeki kadınlar genellikle belirli kişilere aitti ve başkalarına kiralanamazdı. Çoğu evli barklı olan zenginler oraya birkaç günlüğüne, hattâ daha uzun süre ile kapanırlar, sevdikleri kadınla baş başa âdeta karı - koca hayatı sürerlerdi. F. evleri için şehrin tenha yerleri seçilir, etrafın şüphesini çekmekten son derece sakınılırdı. Özellikle mahalle delikanlıları bu yönden uyanıktı: şüpheli evler, başta imam ve bekçi, mahalleli tarafından basılır, kadın ve zamparası ağır hakaretlere uğrardı (Ahmet Rasim, *Fuhş - u - atîk*).

Homoseksüel F. (Fr. pédérastie = livata) a gelince, *Kur'an*, birçok yerlerinde bu cinsî sapıklığa değinir ve Sodom (Lût kavmi) un âkıbetini örnek gösterir. Böyle bir suç işleyen her iki erkeğin de cezalanmasını da emrederse de *Eski Ahit* (3. kitap, Musa XX, 13) te yakılarak öldürülme cezası öngörülmesine karşılık, *Kur'an*'da cezanın ne olacağı açıklanmaz ve pişmanlık halinde suçluların affı bildirilir.

Osmanlı devletinde bu sapık âdetin II. Bayezid devrinde başlamış olduğu rivayet edilir (B. Stern, *Geschlechtsleben in der Türkei* [Türkiye'de cinsiyet hayatı) [Berlin 1903]). Ancak, şeriat kanunlarının yasakları sebebiyle kadının ortada görünmemesi yüzünden memleketimizde yüzyıllar boyunca çok yaygın bir hal aldığı muhakkaktır. Pasif pédérastie (oğlanlık) toplumca ayıp sayılmakla beraber, aktif pédérastie (oğlancılık) ye genellikle göz yumulmuştu; o kadar ki bu sapıklık nice divan şairimize ilham kaynağı olmuş, bir çeşit erotik edebiyatın gelişmesine yol açmıştır (bk. EROTİZM). Büyük şehirlerde genç erkek sunan özel evler (imam evleri), «oğlan hamamları» vardı. Sefere çıkan

veya sürgüne giden yüksek bir memur, seyahat güçlükleri ve kaç - göç sebebiyle eşini yanında götüremeyeceği için, gulâm veya tıflı denilen genç bir erkeğin maddî ve manevî arkadaşlığına baş vururdu. Ancak Hürriyetten, özellikle Cumhuriyetten sonra, kadının yavaş yavaş toplum hayatına karışması, okullarda karma eğitime yer verilmesi sayesindedir ki bu kötü alışkanlık da ortadan kalktı.

Saraylarda, zengin konaklarında harem ve selâmlık dairelerinin ayrı olması, kadınlar arasında da homoseksüel eğilimlerin gelişmesine yol açmıştır. Aslında «sevicilik» pek o kadar ayıplanmazdı. «Sevici» hanımlar gayet zarif, nüktedan, ekser şair mizaçlı kimseler olduğu için bunlara saygı gösterilir, fakat kızlarla genç evli kadınlar bunların meclislerinden uzak tutulurdu (Ahmet Rasim, *Hamamcı Ülfet*).

1908 inkılâbından sonra, belirli semtlerde genel evlerin açılmasına, vesikaya bağlanmak şartiyle din farkı gözetilmeksizin her kadının bu evlerde sermayelik edebilmesine izin verildi. Cumhuriyetten sonra bu rejimde önemli yenilik, sağlık kontrolünün sıkılaştırılması olmuştur. Memleketimiz Birleşmiş Milletlerin F. konusundaki 1949 tarihli konvansiyonuna katılmış olmakla beraber, yurdumuzdaki özel şartlar dikkate alınarak genel evlerin yasaklanması ve vesika usulünün kaldırılması henüz mümkün olamamıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindeki F. la ve F. yüzünden bulaşan zührevî hastalıklarla mücadele tüzüğü ise, mücadelenin ağırlığını toplum sağlığı konusunda toplamış olması, sosyal mücadeleye pek az yer vermesi, önleyici ve koruyucu tedbirlerin kifayetsizliği, hele insan hürriyet ve haysiyetiyle bağdaşmayan hükümlerin yer almış olması sebebiyle günümüzün şartlarına cevap vermekten uzaktır.

FUJIEDA [*fucieda*], Japonya'da, Honshū (Shizuoka) ili adasının merkezinde bir şehir. Nüfusu 54 800 dür. Tarım ürünleri (meyva, çay) pazarı olarak tanınmıştır.

FUJI - SAN (Coğ.): bk. FUJI - YAMA.

FUJISAWA [*fucisava*], Japonya'da Honşu (Honshū) adasında, Sagami koyunun kuzey kıyısında, 146 000 nüfuslu bir şehir. Tarım ürünleri pazarı olarak tanınmıştır. XIV. yüzyıldan kalma bir Buddhist tapınağı vardır.

FUJIWARA [*fucivara*], eski ve asil bir Japon ailesi. Ailenin kurucusu Nakatomi Kamatari, VII. yüzyılda yaşamıştır. İmparator sülâlesi ile F. ailesi arasında birçok evlenmeler olmuştur. Böylece F. lar saray asılzadeleri arasında en yüksek mevkie çıkmıştır. 858 den itibaren F. ların başları hemen hemen hiçbir direnme ile karşılaşmadan hükûmeti idare etmişlerdir. Bunların arasında F. Michinaga [Miçinaga] (944 - 1027) en önemlisidir. XII. yüzyılda iktidarlarını Taira ve Minamoto'lara terk etmek zorunda kalmışlardır. Bununla beraber, Şogun'lar devrinde de imparatorluk sarayında büyük bir rol oynamağa devam etmişlerdir. İmparatoriçenin seçilebildiği beş aileden biri F. lardır.

S. FUJIWARA

FUJIWARA [*fucivara*], **Sadaie** veya **Teika** (1162 - 1241), Japon şairi. 1202 yılında Şiir Dairesi üyeliğine getirilmiş, 1233 te rahipliğe başlamıştır. *Shin Kokinshū* [1205] ve *Shincho Kusenshū* [1234] adlı şiir antolojilerini meydana getirmiştir. Hattat olarak da ün kazanmıştır.

FUJI - YAMA [*fuci yama*] veya **FUJI - SAN** [*fuci san*], Japonya'da, Tokyo'nun 100 km güneybatısında bir yanardağ tepesi. Japonya'nun en yüksek dağı (3 776 m) olan F., şeklindeki tenasüp ve azameti sebebiyle Tanrıların (Güneş'in) durağı sayılarak tebcil edilir. Her yıl, 20 temmuz ile 20 ağustos arasında yüz binden fazla hacı bu dağa tırmanır. Bu tarihlerde F. nın doruğundaki karlar erimiştir. Yanardağın krateri 600 m çapında ve 200 m derinliğindedir. Son püskürme 1707 yılında olmuştur. Kraterin kenarında bir tapınak, misafirhaneler ve bir meteoroloji istasyonu, dağın eteğinde ise beş göl vardır.

F. âdeta Japonya'nın bir sembolü olmuştur. Japon ressamları (özellikle Hokusai) estamplariyle boya - resimlerinde bu dağa sık sık yer verirler. Vazolarda, küçük kutularda ve başka Japon işi süs eşyalarında da F. nın resmi görülür.

F U J I - Y A M A

FUJU - FUZE [*fucu - fuze*] (Japonca = ne al, ne de ver), Japonyalıların Buddhist Horke tarikatının bir koluna verilen ad. 1595 te kurulan bu kol, 1614 te Hıristiyanlıkla birlikte yasak edilmiş, fakat 1876 da tekrar ortaya çıkmıştır.

FUKESHŪ [*fukeşū*], Japonyalıların Buddhist Zen tarikatının XIII. yüzyılın ortalarında bir Çinli rahip tarafından kurulan bir kolu. Bu kol, bir hata yüzünden sürülmüş, fakat sürgün yerlerinden kaçmış olan samurai (asılzade) ların bir sığınağı haline gelmişti. 1868 de yasak edilmiştir.

FUKİEN, Çin'in güneydoğu kıyısında, Formoza (T'ai - wan) adasının karşısında bir eyalet. Yüz ölçümü 120 000 km², nüfusu 12 milyondur. Bu eyalet, asıl Çin'den güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan 2 100 m yüksekliğe erişen sıra dağlarla ayrılmıştır. Bu sebeple, F. de ayrı lehçeler gelişmiştir. Eyalet Min ve Kiulung ırmaklariyle gerideki topraklara bağlanır. Bu toprakların çayı ve kerestesi ihraç edilir. Başlıca şehri Fuçu, başlıca limanları da Amoy ve Funing'dir. Formoza'yı kıtadan ayıran boğaz F. boğazı adını taşır.

FUKUİ, Japonya'da Fukui ilinin başşehri. Nüfusu 160 000 dir. İpek dokumacılığı merkezidir. Ağaç ve deri işleri yapılır.

FUKUOKA, Kyuşu adasında, Fukuoka ilinin başşehri. Nüfusu 717 000 dir. Japonya'nın Ruhr bölgesi sayılan Şi kuho'nun merkezidir. Büyük bir hava alanı vardır.

FUKUROKUCU (Japonca = talih, uzun ömür), sembol karakterli Çin Tao tasvirlerine bağlanan Japon mutluluk tanrısı. Çok uzun bir kafatası olan bir ihtiyar şeklinde temsil edilir. Çoğunlukla yanında, uzun ömrün sembolü olan turna kuşu ile kaplumbağa vardır.

FUKUSGİLLER (Fucaceae), başlıca tipi *Fucus* olan esmer su yosunları familyası. Bu familyanın bilinen yirmi altı cinsi ve üç yüzden fazla türü vardır. Talleri çok hüc reli olan bu su yosunlarının silindir biçimli kısımları saplara, yassı kısımları ise yapraklara benzer. Bu taller, dallı budaklı emici köklerle kayalara yapışır. F. yumurtalarla çoğalırlar; döllenme, talin dışında ve deniz suyu içinde meydana gelir: birçok erkek hücreler yumurta hücresinin etrafını sarar ve bunlardan biri yumurta ile birleşinceye kadar onu döndürürler. Başlıca cinsleri: *Himantali*, *Fucus* veya *deniz yosunu* (*varech*), *Pelveti*, *Sargas* v. b. dir.

FUKUŞİMA (İng. **Fukushima**), Japonya'da Fukuşima ilinin başşehri. Tokyo'nun kuzeyinde bir ipek dokumacılığı merkezidir. Nüfusu 149 000 dir.

FUKUYAMA, Japonya'da, Honshū adası (Hiroshima ili) nin kuzeyinde, Ashida deltasında bir liman şehri. Nüfusu 161 000 dir. Pamuk ve kauçuk sanayii vardır.

FUKUZAWA, Yukichi (Ōsaka 1843 - Tokyo 1901), Japon yazarı ve eğitimcisi. Eğitime liberal bir hümanizmanın sokulmasına karşı direnen geleneklerle savaşmış ve 1868 de Tokyo'da Keiō üniversitesini kurmuştur. «Jijishimpō» gazetesini kurmuş, eğitim konusunda eserler vermiştir. *Gakumon no susume* (Bilgiye giriş) gibi.

FUL (Jasminum sambac, Far. Yasemin, Fr. Jasmin d'Arabie), Zeytingiller (Oleaceae) familyasının Jasminum cinsinden bir bitki türü. Bizde katmerli yasemin veya Mısır yasemini de denir. Tırmanıcı bir bitkidir. Dalcıkları tüylü, yaprak sapları kısa ve yukarı doğru sertçe dönük; yapraklar karşılıklı veya üçlü, sağlam dokulu, parlak ve hemen hemen tamamiyle tüysüz, yumurtamsı eliptik veya geniş karınlı yumurta biçiminde, uçları ya iyice sivri veya tamamiyle yuvarlak, kenarları tırtılsız, göze çarpacak kadar damarlıdır. 3 - 12 çiçekli gruplar halinde olur; çanak yaprakları düz ve dışarı fırlak, kenarları tüylü veya bazan tamamiyle tüysüz, taç borusu 1,5 cm uzunluğunda, taç yaprakları yumurtamsı uzun veya yuvarlaktır. Vatanı Hindistan'dır. F. ün çiçekleri beyaz olur, fakat solunca erguvanlaşır. Özellikle don olmayan memleketlerde her zaman çiçek verir ve açık havada bırakılabilir. Güzel, b a y g ı n, sinici bir koku yayar. Doğu Hindistan'da evlerde ve tapınaklarda yerlere serpilir, koku vermek için çaya katılır; birçok türünün kökleri, yaprakları ve çiçekleri ilâç olarak da kullanılır.

F U L

Yurdumuzda en güzel F. ler İstanbul adalarında yetişir.

FULAR (Fr. Foulard), çok yumuşak, ince, ekseriya desenli atlas veya gipür (Fr. guipure) ile birleşebilen ipekli kumaş. Dokumasında çözgüler ham ipekten, atkılar ise yine tabiî ipek veya ipek döküntülerinden bükülmüş tiredendir. F., elbiselik veya garnitür olarak kullanıldığı gibi, kravat, şal veya mendil yapımına da yarar.

FULBE, FELLATA veya PÖL'LER, Batı Afrika'da, Nigeria ve Kamerun'da yaşayan bir ulus. Ful (Pöl) dilini kullanan ve F. ler ile aynı ekonomik düzende olan zenci F. ler de katılırsa, 4 500 000 kadar nüfusları vardır. Senegal'den Çad gölüne kadar bütün Sudan bölgesine yayılmışlardır. Etnik asılları belli olmamakla beraber, Büyük Sahra'nın zenci ve beyaz göçebelerinden antropolojik bakımdan farklıdırlar: boyları 1,74 m, yüz çizgileri ince, burunları düz veya kıvrık (hiçbir zaman yassı olmaz) olup tenleri, çeşitli perdelerde bakır renginden siyaha kadar değişiktir. Göçebe olanları, yerli Zenci köylerinde öküz ve koyun çobanlığı ederler. Yerleşik olanlarında melezlik karakteri daha fazla göze çarparsa da, etnik asıllarının şuurunu hiçbir zaman kaybetmezler. Bugün büyük çoğunluğu İslâmlığı kabul etmiştir. F. lerin Zenci Batı Afrika'sının tarihi ve sosyolojisi üzerinde tesirleri büyük olmuştur.

FULBE'lerden bir tip

Tarih: Gelenekleri bakımından göçebe olan F. ler Senegal'de yerleşmişlerdi. XI. yüzyıl sonlarında içlerinden bazıları doğuya doğru göçmüşler ve çeşitli bölgelere yerleşmişlerdir. Öbürleri göçebe kalmışlar ve İslâmlığı kabul etmişlerdir. Bunlar kendilerini Zencilerden üstün gördükleri ve bunların hegemonyasını kabul etmedikleri için zaman zaman ayaklanarak efendilerinin topraklariyle sürülerini zaptetmişler ve Ful (Pöl) devletleri kurmuşlardır. Böylece XIV. yüzyılda meydana gelen Macina devleti, El - Hac Ömer tarafından 1862 de yakılıp yıkılmış, sonra Fransa tarafından alınmıştır (1889 - 1893); aş. yu. 1725 te kurulan Futa - Calon (Fr. Fouta - Djalon), yine Fransızların eline geçmiştir (1888 - 1896). Nigeria'da 1804 te bir Müslüman devleti kurulmuş, 1885 te İngilizlerin hükmüne girmiştir. Adamaua'da bir Ful (Pöl) krallığı meydana gelmiş (1805 - 1848), kral Adama'nın ölümünden sonra Almanlarla İngilizler arasında bölüşülmüştür. Böylece 1901 de F. lerin bütün topraklarına Avrupalılarca el konulmuş bulunmaktadır.

FULBRIGHT [*fulbrayt*], **James William** (doğ. Summer, Montana 1905), Amerikalı politika adamı. 1945 te Demokrat Partiden senatör seçilmiş, II. Dünya Harbinden kalma stokların yabancı ülkelere satılarak elde edilecek paranın uluslararası kültürel değişimlerde kullanılmasını öngören F. kanunu (1 ağustos 1946) nu hazırlayıp kabul ettirmiş, Senato dış işleri komitesi başkanı olarak dış işleri bakanı Foster Dulles'ın Çin politikasına şiddetle karşı çıkmış ve Kore, Viet - nam ve Formoza üzerinde bir anlaşmaya

varma şartiyle Çin Halk Cumhuriyeti ile olan ilişkilerin normalleştirilmesini istemiştir.

Fulbright bursu (İng. Fulbright Scholarship): Amerika Birleşik Devletleri hükûmetince, başka ülkelerde öğrenim veya öğretim yapmak isteyen değerli kişilere verilen bir burs. Bu bursun verilmesinin amacı, Amerikan milleti ile öteki milletlerin birbirlerini daha iyi tanıyabilmeleridir. Burslar her yıl: 1. Dış ülkelerde yüksek öğrenim yapmak, öğretmenlik etmek, konferanslar vermek veya yüksek seviyede ilmî araştırmalar yapmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarına, 2. Amerika Birleşik Devletlerinde bu nitelikte çalışmalar yapmak isteyen yabancı ülkeler uyruklarına verilir. F. bursu programlarını Amerika dış işleri bakanlığı yürütür. Bu programlardan yirmiyi aşkın ülke faydalanmaktadır. Bu ülkelerin listesi, bir önceki programın tamamlanıp bir yenisine başlanılması vesilesiyle her yıl değişir.

J. W. FULBRIGHT

FULDA, Almanya'da Werra ile birleşerek Weser ırmağını vücuda getiren bir ırmak. Uzunluğu 154 km dir.

FULDA, Batı Almanya (Hessen) da, Fulda (b. bk.) ırmağı üzerinde ticaret merkezi bir şehir. Nüfusu 47 000 dir. Barok üslûbunda bir büyük kilisesi vardır. 744 te St. Bonifatius'un bir çömezi tarafından kurulan Benedictusçular manastırı, bütün Orta Çağ boyunca süren bir ün kazanmıştır. 1752 de bir piskoposluk merkezi olan F. da 1734 - 1803 arasında bir üniversite de vardı.

F., dokuma ve makina endüstrilerine, kauçuk, emaye eşya, ampul ve termometre fabrikalarına, çok gelişmiş el sanatlarına sahiptir. Şehir II. Dünya Harbinde bombardımanlarda büyük hasara uğramıştır.

FULDA: Genel görünüş ve katedral

FULDA, Ludwig (Frankfurt am Main 1862 - Berlin 1939), Alman yazarı. F. özellikle komedi yazarı ve tercümeci olarak Alman sahneleri nin repertuvarındaki klasik ve modern dramın zenginleşmesinde rol oynamıştır. Eserleri: *Der Talisman* (Tılsım) [1892]; *Jugendfreunde* (Gençlik dostu) [1897]; *Die Zwillingschwester* (İkiz kız kardeş) [1900]; *Maskerade* (Maskarad) [1904]; *Herr und Diener* (Efendi ile uşak) [1910]. Molière, Cavalotti, Rostand, Beaumarchais, Ibsen ve Shakespeare'den tercümeler yapmıştır.

FULGENTIUS, Fabius Planciades (VI. yüzyıl), Latin gramer bilgini ve yazarı. Afrika'da doğmuştur. Eserleri: *Expositio sermonum antiquorum* (Eski kelimelerin açıklanması); *De aetatibus mundi et hominis* (Dünyanın ve insanın tarihi üzerine); *Mythologicarum* ve *Mythologicon libri III* (Mitoloji ve mitoloji hakkında üç kitap); *Expositio Virgilianae continentiae* (Vergilius'a ait önemli açıklama). F. arasıra Ruspe piskoposu Fulgentius ile birleştirilmişse de, bu birleştirme bırakılmıştır.

L. FULDA

FULHAN [*fulım*], Londra'da, Thames ırmağının kuzeyinde uzanan bir semt. Nüfusu 122 000 dir. Eski bir piskoposluk sarayı (XVI. yüzyıl) vardır. Sanayi (motör, bira, duvar kağıdı, tütün ve bisküvi) gelişmiştir. 1671 de John Dwight tarafından kurulan seramik fabrikasının mamulleri büyük ün kazanmıştır.

FULICA ATRA (Zoo.): bk. SU TAVUĞU.

FULLA (Germen mit.), eski Germenlerin bir tanrıçası. Merseburg büyü formülünde, F. nın, Frigg'in kız kardeşi olduğu söylenir. Nordik geleneğe göre ise aynı tanrıçanın hizmetçisidir.

FULLER [*fulır*], **John** (Chichester 1878 - Falmouth 1966), İngiliz generali ve askerî nazariyatçısı. I. Dünya Harbi sırasında tank kullanma uzmanı olan F., Cambrai üzerine yapılan (kasım 1917) zırhlı hücumu teşkilâtlandırmıştır. 1926 da İngiliz İmparatorluk Kurmay Başkanlığına katılmıştır. 1933 te fiilî hizmetten ayrılarak, kendini askerî yazar olarak eleştirmeciliğe vermiştir. 1935 - 1939 yıllarında Habeşistan'da ve İspanya'da harp muhabirliği yapmıştır. II. Dünya Harbinde, İngiliz ve Amerikan basınının en çok dikkati çeken kronikçilerinden biri olmuştur Eserleri: *Tanks in the Great War 1914 - 1918* (1914 - 1918 Büyük Harbinde tanklar) [1920]; *War and Western Civilization 1832 - 1932* (Harp ve Batı medeniyeti 1832 - 1932) [1932].

FULLER [*fulır*], **Marie - Louis** (**Loïe** adiyle tanınmıştır; Chicago, Fullersburg 1862 - Paris 1928), Amerikalı artist. Şahsî bir dans (yılan dansı, kelebek dansı, ateş dansı) düşünmüş, dalgalı ve hafif elbiseler üzerinde renkli projeksiyon kullanmak suretiyle gönül çekici sonuçlar elde etmiştir. Başlangıçta güçlüklerle karşılaşmasına rağmen 1892 de Paris (Folies - Bergère) te parlak başarılar kazanmıştır.

M.-L. FULLER

Uluslararası sergide temsiller vermiş (1900), sık sık Avrupa ve Amerika'da turneye çıkmıştır. Kendi kurduğu okul ile birlikte Châtelet (Paris'te tiyatro) de büyük bir başarıya ulaşmıştır (1914). Yeniden bulduğu ışık tatbikatı ile icadını geliştirerek I. Dünya Harbinden sonra sanat alanında kendini göstermiştir.

FULLER [*fulır*], **Sarah Margaret, Marchioness Ossoli** (Cambridgeport, Massachusetts 1810 1850), Amerikalı yazar ve eleştirmeci kadın. New England transsendantalistlerin den olan F., Ralph Waldo Emerson ile birlikte «The Dial» adlı edebî bir dergi yayımlamış, *Women in the Nineteenth Century* (XIX. yüzyılda kadınlar) adlı bir kitabında, kadınlara adalete uygun imkânlar sağlanmasını istemiştir. Henüz küçük çocukken eski dilleri ve klasik edebiyatı okumuş, babasının ölümünden sonra da öğretmenlik yaparak ailesini geçindirmiştir. «New York Tribune» gazetesinde edebî eleştirmecilik yapmış, 1845 te bu gazetenin muhabiri olarak Avrupa'ya gitmiş, Marki Angelo Ossoli ile evlenmiş, 1848 ihtilâli sırasında İtalya'da bulunduğu günlerde bu ülkenin bağımsızlığı için girişilen mücadeleye yardımcı olmak istemiş, Roma'nın zaptedilmesinden sonra kocasiyle birlikte İtalya'dan ayrılmış, Amerika'ya dönüş yolculuğunda, New York devletine bağlı Fire Island adası açıklarında, deniz kazasında küçük çocuğu ve kocası ile birlikte boğulmuştur.

S. M. FULLER

FULLER [*fūlır*], **Thomas** (Northamptonshire 1608 - Londra 1661), İngiliz tarihçisi. Ölümünden sonra yayımlanan coğrafî - biyografik ansiklopedisi kıymetli bilgilerle doludur. Başlıca eserleri: *History of the Holy Warre* (Haçlı seferleri tarihi) [1643]; *The Holy State and the Profane State* (Mukaddes devlet ve dünyevî devlet) [1642]; *History of the Worthies of England* (İngiltere eşrafı tarihi) [1662].

FULLER - MAITLAND [*fulır meytlînd*], **John Alexander** (Londra 1856 - Carnforth 1936), İngiliz musiki tarihçisi. «The Times» gazetesine musiki eleştirmeleri yazmış (1889 - 1911), Folksong Society'yi kurmuştur (1894). Eserleri: *English Music of the Nineteenth Century* (XIX. yüz yıl İngiliz musikisi) [1902]; *The Age of Bach and Händel* (B. ile H. çağı) [1904]; *The Music of Parry and Stanford* (P. ile S. un musikileri) [1934].

FULLERTON [*fulırtın*], **Lady Georgiana Charlotte** (Tixall Hall, Staffordshire 1812 - Bornemouth 1885), İngiliz kadın romancısı. Lord Granville'in kızı olan F., kocası Alexander F. ile birlikte 1846 da Katolik olmuştur. Romanları sosyal ve dinî problemlerin çok stilize edilmiş tasvirleridir. Başlıca eserleri: *Ellen Middleton* (kadın adı) [1844]; *Grantley Manor* (G. şatosu) [1847]; *Lady Bird* (ad) [1852]; *Life of St. Francis of Rome* (Romalı St. Francesco'nun hayatı) [1855]; *Too Strange Not To Be True* (O kadar acaip ki doğru olamaz) [1864].

FULNIO, Güney Amerika Kızılderililerinden bir oymak ve bunların konuştuğu lehçeler topluluğu. Bu lehçeler başlı başına bir dil ailesi meydana getirir. Eskiden Brezilya'nın Pernambuco bölümünde geniş bir alan kaplamış olan F. dil ailesi bugün Aguas Bellas şehrinde konuşulan Carnijó diline sınırlanmıştır.

FULTON [*fultın*], **John** (Saint Paul, Minnesota 1899 - New Haven, Connecticut 1960), Amerikan fizyoloğu. Merkezî sinir sisteminin işleyişi üzerine çalışmaları vardır. Başlıca eseri: *Physiology of the Nervous System* (Sinir sisteminin fizyolojisi) [1938].

FULTON [*fultın*], **Robert** (Little Britain, Pennsylvania 1765 - New York 1815), Amerikalı makine mühendisi. 1798 de ilk pervaneli denizaltısını yapmıştır. Önce «Nautulus», sonra «Nautilus» adı verilen bu gemi, çok ilgi uyandırıcı denemelere rağmen önce Fransa, sonra İngiltere tarafından reddedilmiştir. 1803 te Seine ırmağı üzerinde bir küçük buharlı gemi yüzdürdükten sonra, 1807 de Hudson ırmağında «Clermont» adını taşıyan böyle bir gemiyi hizmete koymuştur. Bu gemi New York ve Albany arasında düzenli bir şekilde işlemiştir. 1815 te ilk Amerikan harp gemisini yapmakla görevlendirilmiştir. Bu yüzen bataryaya «Demologos» adı verilmiştir.

R. FULTON

R. FULTON'ın «Clermont» gemisi

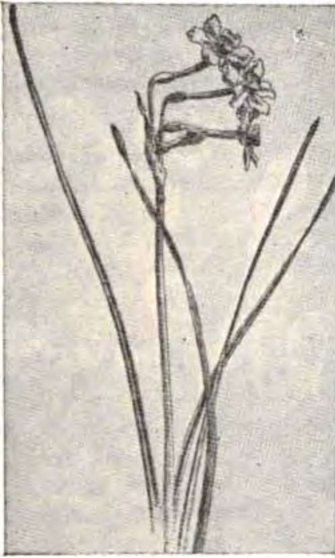
FULVIA (ölm. M. Ö. 40), Romalı kadın, Milon'un hasmı olan Clodius'un karısı. Sikyon (Yunanistan) şehrinde ölmüştür. Cicero'ya karşı aşırı derecede kin gütmüştür. Daha sonra Marcus Antonius ile evlenmişse de, Marcus Antonius onu terk etmiştir. F., Octavius'u Marcus Antonius'a karşı kışkırtmış ve 41 de Perusia savaşının çıkmasına yol açmıştır.

FULVIUS FLACCUS [*fulvius flakkus*], **Quintus** (ölm. aş. yu. M. Ö. 201), Romalı general. Capua'yı kuşatmış ve almıştır (212 - 211).

FULVIUS NOBILIOR, Marcus (M. Ö. II. yüzyıl), Romalı consul. 189 da Aitolia Birliği ile savaşmış, Ambrakia (Epeiros) yı zaptetmiştir.

FULYA (Lat. Narcissus jonquilla), Nergisgiller (Lat. Amaryllidaceae) familyasından, Amaryllis cinsinden çok zarif ve dayanıklı bir bitki türü. Boyu 50 cm kadardır; sapı ile yaprakları aş. yu aynı uzunluktadır; yaprakları parlak koyu yeşil, çok dar ve sazımsıdır; bir sapta 2 - 4 yaprak bulunur. Çiçeği güzel kokuludur. Silindir biçimli taç borusu zarif ve uzun (1,5 cm) olup yeşilimsi sarıdır. Tacı çok kısa

(2 cm den az), kadeh biçiminde ve sarı renkli olup yaprak kanatları tırtıllıdır. Erkeklik organı ve boyuncuk biraz dışarı çıkıktır. Vatanı Güney Avrupa ve Akdeniz ülkeleridir. Bk. NERGİS ve ZERREN.

F U L Y A

FULYA BALIĞI (Myliobatis aquila, Fr. Mourine) Köpek balıkları türünün Fulya balığıgiller (Myliobatidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 1, 1,5-2 m olup kamçı gibi uzun kuyruğu altında, kuyruk sokumundan çıkan testere biçimli kemikten bir uzantısı vardır. Çarpınca yaralar. 6 7 yavru doğurur. Akdeniz, Atlantik ve Avustralya denizlerinde yaşar. Suda uçar gibi gittiği için bazı batı dillerinde su kartalı (Fr. aigle de mer) adiyle tanınmıştır.

FULYA BALIĞI

FULYA BALIĞIGİLLER (Myliobatidae), Omurgalılardan Balıklar sınıfının Köpek balıkları türünün Örtülü omurlular (Tectospondyli) alttakımına giren bir familya. Göğüs yüzgeçleri büyük, enleri boylarından geniştir. Kuyrukları kamçı biçimindedir. Sırt yüzgeçi bir tek olup dikenlidir. Fulya balığı (b. bk.) türü tanınmıştır.

FUM - EL - GERZA, Cezayir'in Batna departmanında, Biskra'nın batısında, El - Abyad vadisinde bir yer. Burada, 18 000 hektar toprağın sulanmasını sağlayan, 35 milyon m^3 su toplayan bir baraj ve bir yeraltı hidroelektrik santralı vardır.

FUN veya FUNG, ticarette kullanılan bir Japon tartısı. 10 rin = 1 F. = 0,375 gr; 10 F. = 1 Mo (momme).

FUNABASHI [*funabaşi*], Japonya'da, Honshū (Honşu) adasında. Chiba (Çıba) ilinde, Tokyo körfezinin kuzey kıyısında bir şehir. Nüfusu 114 900 (1962) dür. Sanayi bakımından zengin bir yerdir.

FU - NAN, Çin Hindistanında eski bir Ḫmer krallığı. II. yüzyıl (?) dan M. S. IX. yüzyıl başlarına kadar Tonle Sap ile güney Mekong bölgeleri arasında hüküm sürmüştür. Kambodia (Kambuja) prensliğinin önce metbuu, VI. yüzyılda ise vasalı olan F. krallığı, IX. yüzyılda Angkor hükümdarları tarafından kendi ülkelerine katılmıştır.

FUNCHAL [*fuŋşąl*], Portekiz'e bağlı Madeira adasında bir şehir, Madeira adasının başkenti. Nüfusu 39 000 (1962) dir. Kral Manoel üslûbunda bir katedrali vardır. Önemli bir liman olup tanınmış bir turizm merkezidir.

FUNCHAL'dan bir görünüş

FUNCİ'LER, XVI. yüzyılda, Nil'in bir kolu olan Gök Nil (Bahrü'l - Azrak) in sol kıyısında bir imparatorluk kurmuş ve Nubya'lı birçok kabileyi hâkimiyeti altına almış olan bir Nil kavmi. F. ler, Habeşlerle çok karışmış melez zencilerdir ve Müslüman olmakla birlikte bir sürü fetişizm uygulamalarına bağlı kalmışlardır. XVIII. yüzyılda bir Habeş ordusunu bozguna uğratmışlar, 1830 da Mısır'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir.

FUNCK - BRENTANO [*fuŋk - brẽtanǫ*], **Frantz** (Luxemburg 1862 - Paris 1947), Fransız tarihçisi. Zarif ve güçlü bir üslûpla birçok tarih eseri yazmıştır: *Légendes et archives de la Bastille* (Bastille kalesi lejantları ve arşivleri) [1898]; *Le drame des poisons* (Zehir faciası) [1899]; *L'affaire du collier* (Gerdanlık olayı) [1901]; *L'ancienne France: le Roi* (Eski Fransa: Kral) [1912].

F. FUNCK - BRENTANO

FUNDA (Lat. Erica, Fr. B r u y è r e), Fundagiller familyasından bir bitki cinsi. Çoğu Güney Afrika'da bulunan 500 ü aşkın türü vardır. Makilerde ve çorak yerlerde yetişir; ancak bir türü nemli toprakları sever. Bunlar, yarı ağaçlık veya ağaççıklardır, ağaçlaştıkları seyrek görülür. Dar ve uzun, gittikçe sivrilen, çoğu zaman sık halka düzenli, yaz kış dökülmeyen yaprakları, canlı renkli, demet düzeninde dörtlü çiçekleri, bu çiçeklerin de çan, ortası şişkin testi veya silindir biçimli taçları ve sekiz erkeklik organı vardır; içi göz göz kapsüllü bir yemiş verirler. Birçokları süs bitkisi olarak kullanılır.

Başlıca türleri: Güney ve güneybatı Avrupa'da yetişen *Erica cinerea*'nın pembe veya menekşeye çalan çiçekleri vardır. Yeşilimsi çiçekli özel bir tür olan *Erica scoparia*, 2 - 3 m yüksekliğe kadar varır ve süpürge yapımında kullanılır. Korsika ve Cezayir'de bunun köklerinden pipo haznesi yapılır. Ağaç halindeki F. nın odunu kızıl renkte olup cilâya elverişlidir. Akdeniz ülkelerinde, Kafkasya'da ve Doğu Afrika'da yetişen *Erica arborea*, dallı budaklı bir çalı veya boyu 15 - 20 m ye varan bir ağaç şeklinde olup piramit biçimli, güzel kokulu beyaz çiçekler verir; bunun kerestesi (bruyer ağacı) mobilyacılıkta kullanılır.

Çürümüş F. yaprağı, sapı ve çiçeğinden oluşmuş F. toprağından çiçek bahçeciliğinde yararlanılır

FUNDA: a. Alt yaprakçık, b. Çiçek, c. Başçık

FUNDA SIÇANI (Lat. Octodon degus; Şili'deki adı: degu; Fr. Octodonte de Cumming veya dégus), Kemiriciler (Rodentia) takımının Sekizdişligiller (Octodontidae) familyasından, Güney Amerika (Şili ve Peru) da bulunan, fareye benzer bir kemirici. Azı dişleri 8 biçiminde mine kıvrımları gösterir: Adını bu özellikten almıştır. Çok sayıda yavru yapar. Boyu 16,5, kuyruğu 10 cm dir. Octodontidae familyasının örnek tipini teşkil eder.

FUNDA SIÇANI

FUNDA TAVUĞU (Catheturus lathami; Fr. Talégalle), Tavuksular (Galliformes) takımının İri ayaklıgiller (Megapodiidae) familyasından oldukça büyük, kara tüylü, kafası ve boynu kısmen çıplak ve göz alıcı şekilde renkli bir kuş. Uzunluğu 80 cm dir. Yeni Gine'de ve Avustralya'nın kuzeyinde yaşar. Bu grupa giren bütün kuşlar gibi, kuluçkaya yatmazlar.

FUNDA TAVUĞU

FUNDAGİLLER (Lat. Ericaceae), Ericales takımından, bütün yer yüzüne yayılmış 1 300 türü bulunan bir bitki familyası. Dörtte üçünden fazlası Güney Afrika'da yetişir. Bunlar, çiçeklerinde erkeklik ve dişilik organları birarada bulunan ve birbirinden çok farklı büyüklükte olan, kış yaz yaprak dökmeyen çalı, yarı ağaççık veya ağaççıklardır. Birçok F. süs bitkisi olarak kullanılır: Funda, Azalea (açelya) ve Rhododendron (katmerli zakkum) cinsleri gibi.

FUNDUKİSTAN, M. S. VII. yüzyılda Afganistan'ın güneyinde kurulmuş olan bir Buddhist manastırı. F. da bulunan resim ve heykeltıraşlık eserlerinde İran ve Hindistan etkisi göze çarpar.

FUNDY [*fąndi*], Kanada'nın güneydoğusunda, 300 km uzunluğunda ve 300 m derinliğinde bir körfez. Gelgitin burada gösterdiği kuvvet (normal yükselme 10 - 14 m, maksimum 21 m) ve bunun erozyon etkisi ile ün kazanmıştır. Gelgit gücünden faydalanan bir elektrik fabrikası vardır. Başlıca limanı St. John'dır.

FUNGI (Bot.): bk. MANTARLAR.

FUNG'LAR, Nubya (İngiliz - Mısır Sudanı) da birçok kabilelerin meydana getirdiği bir topluluk. Bunlar Ak Nil kıyılarındaki Şulluklar veya onlarla aynı ırktan olan yarı zenci kavimlerdir. F. ların tanınmaları, XV. yüzyılın sonuna doğru doğu Sudan'ın önemli bir kısmını zaptetmeleri ve Sennar sultanlığını kurmaları ile başlar. F. hükümdarları, kabilenin büyükleri ile Sudan Arapları arasında akrabalık kurarak menşelerini Araplara kadar götürmüş ve bununla da övünmüşlerdir. Buna rağmen hükümdarların çoğunun adları Arapça değildir. Sennar sultanlığının kurucusu Amara Dunkas 1505 ten 1534 e kadar hüküm sürmüştür. F. sülâlesi 1789 a kadar devam etmiştir. 1789 dan sonra hükümdarlığı Hamac kabilesi ele geçirmiş ve Mısırlıların buraları zaptettiği tarihe kadar saltanat Hamac'ların elinde kalmıştır.

F. sultanlığının sınırları XVIII. yüzyılda, kuzeyde üçüncü şelâleden güneyde Gök Nil üzerindeki Fazogli'ye, doğuda Kızıldeniz'den batıda Ak Nil'e ve Kordofan'a kadar uzanıyordu. Bu arazi doğrudan doğruya Sennar hükümdarlarının idaresi altında olup, yalnız Fazogli ile Kuzey Sudan'ın özel reisleri vardı. Bunlar F. un cizyegüzarı idiler. F. lar sultanlığı kurmadan Müslümanlığı kabul etmiş oldukları halde, putperest adetlerini muhafaza etmişlerdir. Arapça yalnız yüksek tabaka arasında konuşulmaktaydı.

Şimdiki F. lar Sennar eyaletinin zenci ahalisinden ibarettir. Dar Fung denilen toprakları doğuda Habeşistan sınırından batıda Ak Nil'e kadar uzanır. Şimdiki F. ların şeyhleri eski F. sülâlesinin ahfadındandır.

Bu sultanlık en yüksek devrinde bile medeniyetçe pek ilerleyememiş, hükümdarlarının İslâmî ilimlerle ilgisi, saraylarına birkaç Arap bilginini davet etmekten ileri gidememiştir.

FUNGUS (çoğulu: Fungi) [Bot.]: bk. MANTARLAR.

FUNK, Casimir (Varşova 1884 - Albany, New York 1967), Alman biyokimyacısı. Kepeği çıkarılmış pirinçle beslenme neticesinde vücut için lüzumlu bir maddenin noksan kalması yüzünden beriberi hastalığının meydana geldiğini, bu hastalık üzerinde 1912 - 1913 yıllarında yaptığı incelemeler sonunda ortaya koymuş, bu maddeye «vitamin» adı verilmiştir. Vitamin eksikliğinden doğan hastalıklar (avitaminoses), korunma çareleriyle tedavi yolları üzerinde pek çok çalışmaları vardır. Başlıca eseri, *Die Vitamine* (Vitaminler) [1924] dir.

FUNK, Walter (Trakehnen 1890 Düsseldorf 1960), Alman iktisatçısı ve politikacısı. 1937 de Alman Reich'ı iktisat bakanı, 1939 da ise ek görev olarak Reichsbank başkanı olan F., harp maliye ve ekonomisinden sorumlu tutularak Nürnberg mahkemesi tarafından ömür boyu hapis cezasına çarptırılarak Spandau'da hapsedilmiş (1946) ise de, 1957 de serbest bırakılmıştır.

W. FUNK

FUNTUMIA (yerli dildeki adı: *ofuntum*), kauçuk veren bir ağaç. Kamerun, Gine ve Fildişi Kıyısında yetiştirilir. Apocynaceae familyasına bağlıdır. F. nın boyu 20 - 30 m dir. Deniz çam (pin maritime) larından yapıldığı gibi, kabuğu yarılarak kauçuk sıvısı elde edilir.

FUOCO [*fuọko*], **Maria Brambilla, Sofia** (Milano 1830 - Carate Lario, Como 1916), İtalyan dansözü. Sanat hayatına henüz on beş yaşında iken *Giselle* balesiyle atılmış, Paris operasında iki yıl çalışmıştır. Bütün bir varyasyonu

topuklarını yere değdirmeden başarabilir, parkurda baş döndürücü bir hızla dönerdi. Mesleğinin en yüksek başarısını *Catarina ou la fille du bandit* (C. veya haydutun kızı) balesi ile kazanmıştır.

FURETIÈRE [*fürtyêr*], **Antoine** (Paris 1619 - Paris 1688), Fransız yazarı. *Le Roman bourgeois* (Burjuva romanı) [1666] adlı eserinde, adliye dairesi ile küçük burjuvazinin tutumunu tasvir eder. *Essai d'un dictionnaire universel* (Genel bir sözlük denemesi) [1684] adlı eseri, akademi üyelerinin hazırlamakta oldukları sözlükten önce çıkmıştır. Bu eserleri, 1662 de seçilmiş olduğu akademi üyeliğinden çıkarılmasına sebep olmuştur. F., buna birtakım yergilerle cevap vermiştir. Modern ve eski Fransızca kelimelerle ilim ve sanat terimlerini kapsayan *Dictionnaire universel* (Genel sözlük) [1690] adlı eseri, ölümünden iki yıl sonra Hollanda'da yayımlanmıştır.

A. FURETIÈRE

FURGAÇ, Ahmet İzzet (Nasliç, Manastır vilâyeti 1864 - Istanbul 1937), mareşal. Görice mutasarrıfı Haydar Beyin oğludur. 1878 yılında Manastır idadisine girmiş, 1881 yılında Harbiye Mektebine yazılmıştır. 1884 yılında Harbiye'yi birincilikle bitirmiş ve erkân-ı harbiye sınıflarına ayrılmıştır.

A. İ. FURGAÇ

1887 de erkân-ı harbiye mektebini tamamlayan Ahmet İzzet, kurmay yüzbaşı olarak Goltz Paşa (b. bk.) nın maiyetine verilmiştir. 1891 de kıta stajı için Almanya'ya gönderilmiştir. İki yıl Almanya'da kalmış ve stajını Kaiser'in Husar süvari alayında yapmıştır. Almanya'dan döndükten sonra, Suriye ve Filistin'in muhtelif yerlerinde görev almış ve yeni askerlik kanununu tatbik ettirmiştir.

1313 (1897) Dömeke ve Çatalca muharebelerinin planlarını hazırlamakta büyük emek sarf etmiştir. Ancak, kazandığı basarılara rağmen Abdülhamit tarafından fazla bir iltifata mazhar olmamıştır. Fikirlerindeki hak duyguları dolayısiyle Abdülhamid'e jurnal edilmiş ve damgalanmıştı. Verilen jurnallardan ötürü sorguya çekilmiş, verdiği cevaplar padişah tarafından incelenmiş, bu yüzden de Şam redif fırka (tümen) sına verilmek suretiyle Istanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

1902 yılında Havran'da Cebel Druz fevkalâde komutanlığına ve 1903 yılında da Yemen'deki bir isyanın bastırılmasına gönderilmiştir.

1905 yılında mirliva (tuğgeneral) lığa terfi ettirilmiş ve Yemen'de 3,5 yıl kalmıştır.

Trabulusgarp harbi esnasında yine Yemen'de isyan eden İmam Yahya'yı tedip maksadiyle Yemen'e gönderilmiştir. Ahmet İzzet Paşa, İmam Yahya ile imzaladığı bir anlaşma ile uzun süre bir sükûnet devri açmıştır

Balkan Harbinin felâketli devresinde ve Balkan harbinin 2. safhasında ordunun idaresini eline alarak Osmanlı Orduları başkomutanı olmuştur. Mahmut Şevket Paşa (b. bk.) nın katlinden sonra harbiye nazırlığına tayin edilmiştir. Enver Paşanın harbiye nazırı olmasının istenmesi üzerine evine çekilmiş ve iki yıl evinde oturmuştur. I. Dünya Harbine girmemize taraftar değildi. Bu yüzden başlangıçta görev almamışsa da, 1916 da Kafkas cephesi II. Ordu kumutanlığına ve bundan sonra da Kafkas Orduları Grupu komutanlığına getirilmiştir.

Rusya'da Bolşevik ihtilâlinin çıkması üzerine bu cephede muharebeler önemini kaybetmiş ve Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam Talât Paşa ile birlikte Brest - Litovsk barış müzakerelerine katılmıştır.

I. Dünya Harbi yenilgi ile bitip memleket her yandan işgale uğrayınca ve Talât Paşa da istifa edip İttihat ve Terakki iktidardan düşünce, yeni padişah VI. Mehmed (Vahdeddin) in ısrarı ile harbiye nazırlığı uhdesinde olmak üzere sadrazamlığı kabul etmişti.

Damat Ferit Paşanın Mondros mütarekesini imza edecek heyete başkan yapılmak istenmesi ve padişahın bu konuda ısrarı. kabinede bulunan İttihatçı bakanlardan maliye nazırı Cavit Beyle Ali Fethi ve Hayri beylerin uzaklaştırılmalarını reddetmesi üzerine bu görevden istifa etmiştir.

19 mayıs 1919 da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı gün Ferit Paşanın ikinci kabinesinde vükelâ meclisine memur edilen Ahmet İzzet Paşa, sandalyesiz nazır olmuştur. Fakat bu tayinden memnun olmamış ve bunu belirtmişti.

Tevfik Paşa üçüncü defa sadrazam olunca Ahmet İzzet Paşa, bu kabinede harbiye nazırı olmuştu. Bu sırada I. İnönü zaferi kazanılmıştı. Ankara'da Millî Hükûmet kurulmuştu. Ankara ile Istanbul arasındaki anlaşmazlığı halletmek üzere, Ankara'ya iki Istanbul nazırının gönderilmesi kararlaşınca, bu görev Ahmet İzzet Paşa ile bahriye nazırı Salih Paşaya verilmişti. Bilecik'te Mustafa Kemal Paşa ile görüşen iki nazır, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya götürülmüşlerdi. Bir süre Ankara'da misafir edilen nazırlar, Istanbul'a dönmek isterlerken, Istanbuldakiler de bu durumu merak ediyorlardı. Ahmet İzzet ve Salih paşalar Ankara'dan dönüşte görevlerinden istifa edeceklerini vadederek ayrılmışlardı. Fakat Istanbul'a dönüşlerinde bu imkânı bulamamışlardı.

Ahmet İzzet Paşa, memleketin değerli bir komutanı olması itibariyle Millî Mücadeleye diğer arkadaşları gibi zamanında katılabilir veya Anadolu'da oturmayı tercih edebilirdi. Onun Istanbul'daki hizmeti kendi vasfı ile mütenasip değildi. Istanbul'da kalmak istemesindeki ısrarı, askerî ve siyasî hayatını gölgelemişti.

Ahmet İzzet Paşa, nazik kibar, vatansever ve mert bir askerdi. Emeklilik hayatı büyük bir geçim zorluğu içinde geçmiştir.

FURGON (Fr. Fourgon), yolcu yüklerinin konulmasına ayrılmış kapalı vagon. Trenin baş tarafında, tender ile lokomotif arasında, anî bir durmadan veya bir çarpışmadan ileri gelebilecek sert sadmeleri yumuşatmakla görevli bir şok F. u bulunur. Şeftren (Fr. chef de train = tren âmiri) bu F. da durur. Eskiden trenlerin arkasına da geriden gelebilecek sadmeleri yumuşatmak için bir F. daha konulur, bu F. da bir gardfren (Fr. garde - frein = frenci) bulunur ve tehlike anında daimî fren düzenini işleten kolu çevirirdi.

Böyle bir frenci bugün özellikle yük trenlerinin son vagonlarında bulunur.

FURIA

FURIA'LAR (Lat. Furiae), Roma mitolojisinin gazap ve öc tanrıçaları. Rolleri, Yunanlıların Erinys'lerininkinin aynıdır. Bk ERİNYS'LER.

FURIUS, Marcus Bibaculus, Cremona'lı şair. Valerius Cato'nun öğrencisi, Catullus'un dostu, Caesar'ın ve Octavianus'un çağdaşıdır. F. un en kudretli tarafı, alaylı ve yermeli şiirlerinde görülür.

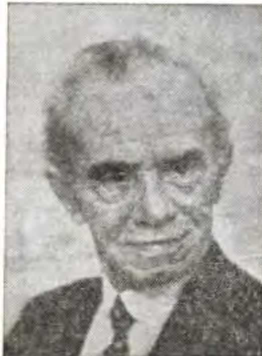
FURIUS CAMILLUS [*furius kamillus*], **Marcus** (M. Ö. V. yüzyıl sonu - aş. yu. 365), Romalı general. Etrusklarla savaşmış ve Veii'yi zaptetmiştir (396). Hayat hikâyesiefsaneleşmiştir. Oğlu general Lucius (M. Ö. IV. yüzyıl), sonradan mahmuzlarının şekli Roma hitabet kürsülerine biçim verecek olan Latin gemilerini tahrip ettikten sonra Antium'u zaptetmiştir.

FURKA BOĞAZI, İsviçre Alplerinde, yukarı Rhône vadisi ile Urseren (Reuss) vadisi arasında, 2 436 m yüksekliğinde bir boğaz. Trafiğe elverişli bir kara yolu bulunan bu boğazın altındaki bir tünelden Furka - Oberalp dağ treni geçer.

FURKA BOĞAZI

FURLAN DİLİ, Friuli'de kullanılan bir Yeni Latin dili. Kuzeydeki Karn lehçesi (Karnisch) ile ova lehçelerine ayrılır.

FURLANI, Enrico veya **Henri** (aş. yu. 1870 - aş. yu. 1940), İtalyalı piyanist ve besteci. Hayatının büyük kısmını Istanbul'da geçirmiş, piyano için Toccata'siyle 1886 da milletlerarası Paris yarışmasında 1. armağan kazanmış, *Millî ün* başlıklı marşını 1932 yılı eylülünde Dolmabahçe sarayında verilen özel bir konserde Atatürk'e dinletmiştir. Eserleri arasında 1909 Meclis - i Mebusanına ithaf edilmiş *Hürriyet marşı*, orkestra için *Türk marşı*, piyano için *Türk rapsodisi*, *Mevleviler* ve *Nişaburek* başlıklı parçaları, *Ayın on dördü* ve *Bebek* gibi türkü düzenlemeleri ilgi toplamıştı.

E. FURLANI

FUR'LAR, eski İngiliz - Mısır Sudanının batıdaki eyaletlerinden biri olan Darfur (b. bk.) da yaşayan bir zenci ulusu. Hayvan yetiştirirler. Tarım ve endüstri henüz iptidaîdir. Dericilik ve demircilikte kabiliyetleri vardır. Sayıları 800 000 (1954) dir.

FURLONG [*fîrloŋ*], İngiltere'de kullanılan bir uzunluk ölçüsü = 201,17 m (40 pole, 220 yard veya 660 feet). 8 F. = 1 mil.

FURNEAUX [*fîrnou*] **ADALARI**, Tasmanya'ya bağlı takımadalar. Bass boğazının ağzında ve doğu tarafındadır. Flinders, Barren ve Clarke adalarından meydana gelen F. A., İngiliz denizcisi Tobias Furneaux tarafından keşfedilmiştir (1773). Koyun yetiştirilir.

FURNES (Coğ.): bk. VEURNE.

FURNESS [*fîrnis*], Morecambe Bay kıyısındaki Loncashire kontluğuna bağlı bir yarımada. Burada bakır cevheri ve arduvaz tabakaları vardır. F. 1127 de kurulan ve bugün hâlâ kalıntıları görülen Cistercien manastırına izafetle bu adı almıştır.

FURNIVALL [*fîrnivîl*], **Frederick James** (Egham, Surrey 1825 - Londra 1910), İngiliz filoloğu Eski İngilizce metinlerin yayımlanmasında çığır açmış olan F., Early English Text Society ile Chaucer Society'nin kurucusudur. F., ayrıca. *New English Dictionary*'nin yazarlarındandır.

FURON [*fürõ*], **Raymond** (doğ. Beaumont - le Roger, Eure 1898), Fransız jeoloğu. Paris Fen Fakültesini bitirdikten sonra Paris Tabiî İlimler Millî Müzesinin jeoloji laboratuvarında asistanlık etmiş (1921 - 1922), Afganistan'da incelemelerde bulunmuş (1922 - 1925), Afganistan'ın jeolojisi konusunda bir doktora tezi vermiş (1926), Fransız Batı Afrikasında jeolog olarak çalışmış (1927 - 1928), Ekvator Afrikasında jeoloji ve madencilik konularında araştırmalar yapmış (1930 - 1931), Tahran Üniversitesinde jeoloji profesörlüğünde bulunmuş (1935 - 1937) ve Fransız Ginesinde maden araştırmaları yapan bir heyete başkanlık etmiştir (1941 - 1942). Fas, Tunus ve Portekiz'de bulunmuş (1942 - 1960), bu arada Türkiye'de hidrojeoloji konusunu incelemiş (1951 - 1952), 1956 da Denizaşırı İlimler Akademisi (Académie des Sciences d'Outre - mer) üveliğine, 1961 de de Fransa Jeoloji Kurumu başkanlığına seçilmiştir. 1961 den beri Paris Fen Fakültesi jeoloji kürsüsü profesörüdür.

Başlıca eserleri: *L'Afghanistan* (Afganistan) [1926]; *Contribution à l'étude géologique et géomorphologique de l'Afghanistan* (Afganistan'ın jeolojik ve jeomorfolojik incelenmesine katkı) [doktora tezi, 1926]; *La Perse* (İran) [1937; Türk. çev. Galip Kemalî Söylemezoğlu, 1943]; *Introduction à la géologie et à l'hydrogéologie de la Turquie* (Türkiye jeolojisine ve hidrojeolojisine giriş) [1953]; *Manuel de préhistoire générale* (Genel tarih - öncesi el kitabı) [1956]; *La paléogéographie* (Eski coğrafya) [1958]; *Le problème de l'eau dans le monde* (Dünyada su problemi) [1963]; *Fossiles vivantes* (Yaşayan fosiller) [1966]; *La Terre est - elle une mine inépuisable?* (Yer tükenmez bir maden ocağı mıdır?) [1967].

FURPHY [*fīrfi*], **Joseph** (takma adı: **Tom Collins**; Yarra Glen, Victoria 1843 - Cloremont, Queensland 1912), Avustralyalı hikâyeci. Başlangıçta yol ameleliği, çiftçilik, yün tüccarlığı yapmış olan F., şiir ve hakikati karıştırarak realist bir şekilde öküz çobanlarının hayatını tasvir etmiştir. *Such is Life* (Hayat böyledir) [1903] adlı eseri günlük şeklinde yazılmıştır. Bu eserde eski zamanlar tasvir edilmiştir.

FURTUM (Lat.), eski Roma hukukunda: yabancıya ait taşınabilir bir eşyanın izinsiz alınması; sonraki anlamında: hakkı olmadığı halde bir eşyanın maliki tavrı takınma. İustinianos tarafından eşya hırsızlığı, kullanma hırsızlığı, mülkiyet hırsızlığı (furtum rei, usus, possessionis) olmak üzere üçe bölünmüş olup hırsızlık, emniyeti kötüye kullanma ve aldatma vakıalarını kapsar.

FURTWÄNGLER [*furtvenglīr*], **Adolf** (Freiburg im Breisgau 1853 - Atina 1907), Alman arkeoloğu. 1878 - 1879 Olympia kazılarına katılmış, Berlin müzeleri müdür yardımcısı olmuş (1880), München Üniversitesi profesörlüğüne ve bu şehirdeki antik eserler koleksiyonları müdürlüğüne getirilmiş (1894). Aegina, Amyklae ve Orkhomenos'ta kazılara girişmiştir (1901 - 1907). F., en eski Yunan medeniyeti devirlerinin aydınlatılmasına katkıda bulunmuş, daktilioloji (üzerleri kazılmış eski değerli taşlar bilgisi) yi yeniden canlandırmış ve M. Ö. V ve IV. yüzyıllar heykelciliği tarihi üzerinde birçok yeni görüşler kazanmıştır. Modern «eser kopyeleri eleştirmeciliği» ve «şaheserler araştırmacılığı» nın kurulmasında F. öncülük etmiştir. Başlıca eserleri: *Mykenische Vasen* (Mykenai vazoları) [1886]; *Meisterwerke der griechischen Plastik* (Yunan heykelciliğinin şaheserleri) [1893]; *Die antiken Gemmen* (Eski kazılı taşlar) [3 cilt, 1900]; *Griechische Vasenmalerei* (Yunan vazo resimciliği) [1900].

FURTWÄNGLER [*furtvenglīr*], **Wilhelm** (Berlin 1886 - Ebersteinburg sanatoryumu, Baden - Baden 1954), Alman orkestra yöneticisi ve bestecisi. 1915 te Bodanzky'nin yerine Mannheim Operası müdürü, 1920 de R. Strauss'un yerine Berlin Devlet Operası orkestra konserleri yöneticisi, 1922 de A. Nikisch'in yerine Berlin Filarmonisi ile Leipzig Gewandhaus orkestrasının yöneticisi olmuş, iki dünya harbi arasında Almanya'nın en önemli orkestra yöneticisi olarak tanınmıştır. Plaklarla tespit edilmiş olan Beethoven, Schumann, Bruckner ve Brahms yorumları, romantik bir anlayışı yansıtır.

W. FURTWÄNGLER

FURUGUDDİN, Muhammed Mehdi (doğ. Tebriz 1808), İran'lı şair. Küçük yaşından başlayarak büyük bir öğrenme isteği ile meşhur şahsiyetlerin, bu arada hükümdar ailesinden Ferruh (Firdevsî'nin *Şehname*'sindeki Feridun'un lâkabı) mahlâsı ile şiirler yazan Feridun Mirza'nın hizmetinde bulunmuş, bu sebeple Furug i Ferruhî unvanını almıştır. Tahran'da devlet işlerinde önemli görevlerde bulunan F., Arapça ve Farsça şiirlerini *Tezkirâtü'ş - şebab* (Gençlik hatıraları) adlı eserinde toplamıştır.

FURY [*fyuri*] ve **HECLA** [*hekli*] **BOĞAZI**, Arktik Amerika'da, Melville yarımadası ile Buffinland arasında bir boğaz (sund). 1822 de Parry tarafından keşfedilmiştir.

FUSA (Lat. *fundere* = saçmak) [Mus.], ölçekli yazı (b. bk.)'da semiminima'nın yarısı veya üçte biri değerinde bir nota işareti. XVI yüzyılda yerini sekizlik notaya bırakmıştır.

FUSAN, Kore'deki Pusan limanının Japonca adı. Bk. PUSAN.

FUSARO, güney İtalya'da, Napoli yönetim bölgesinde, Cumes (Lat. Cumae) yakınında, iki kanalla denize açılan bir deniz kulağı. İstiridye yetiştirmede kullanılır.

FUSCH [*fuş*] **VADİSİ** (Alm. Fuscher Tal), Avusturya'da, Yüksek Tauern'lerde, Salzack'ın sağ yanında bir vadi. Uzunluğu 24 km olup, Bruck'ta denizden yüksekliği

FUSCH VADİSİ

752 m de sona erer. F. V., Glockner caddesinden başlayarak Fusch köyü (807 m), Ferleiten (1 150 m), Fuscher Törl (1 230 m) ve Hochtor (2 575 m) üzerinden Yukarı Möll'deki Heiligenblut'a ulaşır. Sağ yandaki bir vadide maden suyu ile meşhur Bad Fusch (1 230 m) vardır.

FUSE, Japonya'da, Honshū adasının güneyinde, Ōsaka ilinde bir şehir. Nüfusu 230 000 dir. Sanayi merkezidir. Metallürji, plastik maddeler, kauçuk ve seramik fabrikaları vardır.

FUSHIKI [*fuşiki*], Japonya'da Takaoka şehrinin limanı.

FUSHIMI [*fuşimi*], Kyoto (b. bk.) nun güney varoşuna verilen ad.

FUSINATO, Arnoldo (Schio, Vicenza 1817 - Verona 1888), İtalyan şairi. F. nun vatan şiirleri 1840 - 1850 yılları arasında Veneto'da cereyan eden olayları hicivli bir şekilde aksettirir. *Lo studente di Padova* (Padova'lı öğrenci) gibi epik şiirleri, halka mal olmuş şiirlerindendir.

FUSS [*fus*], **Nicolas** (Basel 1755 - Petersburg 1825), İsviçreli matematikçi. Bernoulli'nin öğrencisi olan F., Euler tarafından Rusya'ya çağrılarak orada yerleşmiştir. Küre geometrisi (géometrie de la sphère) ve diferansiyel denklemler üzerinde çalışmıştır.

FUST, Johann (ölm. Paris 1466), Mainz'lı bir Alman. Gutenberg (b. bk.) e ödünç para vererek işine ortak olmuş, sonra 1455 te aleyhine alacak davası açmıştır. Bu dava kendisine bazı menfaatler sağlamış olacak ki çok geç-

meden damadı Peter Schöffer ile kendi adına bir matbaa kurmuştur. Bu matbaada, basımevinin firma adını taşıyan ilk kitap basılmıştır (*Psalterium Moguntinum*. 1457). F. un ölümünden sonra müesseseyi Schöffer yürütmüştür. Matbaacılığın ilk devirlerinin en önemli tesislerinden biri idi.

FUSTANẸLLA (İta., Yun.), Yunan millî erkek kıyafetinin bir parçası: belden sıkılarak tutturulmuş, diz kapaklarına kadar inen, beyaz yünlüden geniş plili eteklik.

FUSTAT, El, Mısır'ın Araplar tarafından fethedilmesinden sonra 642 yılında askerî kamp olarak kurulmuş olan bir şehir. Bugün Kahire şehrinin sınırları içindedir.

FUSTEL DE COULANGES [*fustẹl dĭ kulạ̄j*], **Numa Denis** (Paris 1830 - Massy 1889), Fransız tarihçisi. 1861 - 1870 te Strasbourg'da, 1875 - 1880 de de Sorbonne (Paris) da profesör olarak çalışmıştır. Devletin, dinî kuvvetlerinden itibaren gelişimini ön plana almıştır. Başlıca eserleri *La cité antique* (Antik devlet) [1864]; *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France* (Eski Fransa politik kuruluşlarının tarihi) [6 cilt, 1888 - 1892].

N. D. FUSTEL DE COU LANGES

FUSUMA, Japonya'da bir nevi sürme yan duvar. Saydamsız ve bazan resimli kâğıtla kaplı yivler içinde hareket eden ve kaldırılarak çıkarılabilen bu sürme duvarlarla evin iç bölmeleri birbirinden ayrılır.

FUŞAN (Coğ.): bk. FAÇAN.

FUŞUN (İng. **Fushun**), Güney Mançurya'da bir Çin şehri. Nüfusu 270 000 dir. Çevresinde zengin taş kömürü yatakları vardır. 1936 da istihsal 9,5 milyon ton idi. Gaz bakımından zengin olan kömür, Antung üzerinden gemilerle ihraç edilir.

FUT, Rus uzunluk ölçüsü. 1 F = 30,4794 cm.

FỤTA, La, bol ormanlı Etrusk Apeninleri üzerinde bir geçit. Yüksekliği 903 m dir. Via Cassia ve Bologna - Floransa yolu F. dan geçer.

FỤTA - CALON (Fr. **Fouta - Djalon**), Afrika'da, Gine'de dağlık bir bölge. Denizden yüksekliği 1 200 m dir. Bol vadilere sahip olan F., ormanlar ve otlaklarla kaplıdır. Halk, Mande ve Fulbe (b. bk.) lerden müteşekkildir. F. 1884 te Fransızların idaresine geçmiştir. Zengin demir yatakları vardır.

FỤTA - TORO, Afrika'da, Senegal ırmağının sol kıyısında bir bölge. Ziraat ve hayvancılıkla geçinen Müslümanların oturduğu bu yerlerde XV - XVIII. yüzyıllarda üç Fulbe sülâlesi hüküm sürmüştür. Onlardan sonra Abdelkadar Toro adında melez bir imam teokratik bir cumhuriyet kurmuştur. Ülke, 1860 yılında Fransız hâkimiyeti altına girmiştir.

FUTBOL (İng. Football = ayak topu): Bugün dünyanın her yanında en popüler spor olarak kabul edilen F. un ilk defa hangi tarihte ve hangi ülkede oynandığı kesin olarak bilinmemektedir. Birtakım anıtlardan ve eski eserlerden anlaşıldığına göre, Milâttan 2500 yıl önce Çin askerleri, yere çakılı iki direk arasında topu geçirerek idman yaparlarmış.

Divan - ü Lûgat - it - Türk'te Türklerin *tepük* denilen bir nevi F. oynadıkları kayıtlıdır. *Tarih - i Timur* adlı eserde de kuzu derisinden doldurulmuş topların el değmeden, ayak ve baş marifetiyle muayyen bir alanda oynandığı, buna da *tepük* oyunu denildiği belirtilmektedir. Harunü'r - Reşid zamanında Araplar, Iulius Caesar zamanında Romalılar top oynarlardı.

Ayak topu İngiltere'ye Romalı lejyonerler tarafından götürülmüştür. Fransızlar bunun Normanlar tarafından İngiliz adalarına sokulduğunu iddia ederler. İngiltere'de çok yayılan bu oyun, 1314 tarihinde kral II. Edward'ın bir emriyle yasaklanmıştır. Bu emirde şöyle denilmektedir: «Büyük bir topla, şehir içinde büyük gürültü yapıldığı ve tanrı göstermesin, birçok kaza, facia, hasara sebebiyet verebileceği görülerek, tanrının ve kralın adına şehir içinde top oynanmasını yasak ediyoruz. Emirlerimizin aksine hareket ederek top oynayacaklar en şiddetli şekilde cezalandırılacaklardır.» Fakat 1680 de II. Charles. topa merak sarmış ve kendi kurduğu bir takımla Albemarle dukalığının ekibini karşılaştırmıştır.

Başlangıçta F. iki köyün aynı sayıdaki gençleri arasında sabahın erken saatlerinden itibaren oynanmaya başlar ve güneş batıncaya kadar sürerdi. Karanlık basınca, topun bulunduğu yere bir işaret konur, ertesi gün, oyuna kaldığı yerden devam edilirdi. Daha sonraları oyun yeri ve top küçültülmüş, oyuncu sayısı da 20 - 30 arasına indirilmiş ve oyun süresi taraflar arasındaki anlaşma ile tespit edilmiştir.

XIX. yüzyılda Cambridge Üniversitesi öğrencileri, yalnız kalecilerin topu el ile oynayabilecekleri usulunü tatbike başlamışlardır.

F. 1874 te Almanya'da, 1875 te Hollanda'da, 1876 da Danimarka'da, 1882 de İsviçre'de, 1890 da Çekoslovakya'da (o zamanki Avusturya - Macaristan), 1894 te Avusturya'da, 1895 te Macaristan ve Türkiye'de oynanmaya başlanmıştır.

Futbol nasıl oynanır (Milletlerarası oyun kaideleri): F. 1840 yılına gelinceye kadar herhangi bir kaideye dayanmadan oynanırdı. 1840 ta J. C. Thring ilk kaideleri ortaya koymuş, 1848 de Cambridge'de yapılan bir toplantıda, sahanın büyüklüğü, kalelerin boyu, ofsayt ve ceza vuruşları gibi hususlar tespit edilmiştir.

1882 de Britanya adalarının 4 federasyonu, İngiltere, İskoçya, Wales (Gal) ve Kuzey İrlanda temsilcileri toplanarak bütün dünyada ortak kaidelerin tatbiki hususunda anlaşmışlardır.

Bu suretle F. kaidelerini uygulamaya ve değiştirmeye yetkili yegâne kuruluş olan International Board kurulmuş oldu. Sonradan bu kuruluşa Avrupa'dan da iki üye alındı.

F. oyununun esasını teşkil eden milletlerarası oyun kaideleri 1899 yılında kabul edilmiş ve 1938 yılında yeniden yazılarak bugünkü haliyle yayımlanmıştır. O günden bu yana her yıl toplanan International Board, esas kaidelere dokunmadan sadece bazı tâli değişiklikler yapmaktadır.

Milletlerarası oyun kaideleri 17 madde içinde toplanmıştır: 1. Oyun sahası, 2. Top, 3. Oyuncu sayısı, 4. Oyuncuların giyimi, 5. Hakem, 6. Yan hakemler, 7. Oyunun süresi, 8. Oyunun başlaması, 9. Topun oyun içinde ve dışında olması, 10. Gol atma, 11. Ofsayt, 12. Favuller ve fena hare-

ketler, 13. Serbest vuruş, 14. Penaltı, 15. Taç atışı, 16. Kale vuruşu, 17. Köşe vuruşu.

1. Oyun sahası: Dikdörtgen biçiminde olup uzunluğu en çok 120, en az 90 m; genişliği en çok 90, en az 45 m dir.

Milletlerarası maçların oynanacağı sahaların ebadı en çok 110×75, en az 100×64 m olacaktır.

Oyun sahası, kalınlığı 12 cm yi geçmeyen açık çizgilerle belirtilecek ve her köşeye yüksekliği 1,50 m olan köşe gönderleri dikilecektir.

Kale direklerinden itibaren alınacak 5,50 m lik uzunlukların kale çizgisine parelel 3 bir çizgi ile birleştirilmesinden meydana gelen sahaya kale sahası, yine kale direklerinden itibaren kale çizgisi üzerinde alınacak 16,50 m lik mesafelerin kale çizgisine paralel 3. bir çizgi ile birleştirilmesinden meydana gelen sahaya ceza sahası (penaltı) denir. Kale çizgisinden penaltı noktasına kadar olan uzaklık 11 m dir. İki kale direği arası 7,32, kale yüksekliği 2,44 m dir.

2. Top: Bir topun ağırlığı en çok 453, en az 396 gr dır. Çevresi ise en fazla 71, en az 68 cm dir.

Top yuvarlak ve dış kılıfı meşinden olacak, yapısında F. cular için tehlikeli hiçbir madde bulunmayacaktır.

3. Oyuncu sayısı: Biri kaleci olmak üzere 11 er kişidir. Oyun esnasında hakeme haber vermek kaydiyle kaleci, diğer oyuncularla yer değiştirebilir. Bir takım, biri kaleci olmak üzere en az 9 oyuncu ile maça başlayabilir ve oyun devamınca bunu 11 e çıkarabilir. Bir takım, sakatlanma ve çıkarma gibi sebeplerle sahada 6 oyuncu ile kalmışsa, müsabaka hakem tarafından tatil edilecektir.

4. Oyuncuların giyimi: Bir oyuncunun normal giyimi, bir fanila gömlek, kısa pantolon, çorap ve ayakkabıdan ibarettir. Kaleciler diğer oyunculardan ayrı renkte bir forma giyecektir. Ayakkabılara konulacak ıskara ve kranponların kalınlığı 19 mm den fazla olamaz. Ayakkabılarda rakip oyunculara zarar verebilecek herhangi bir maddenin bulunması yasaktır.

5. Hakem: Bir oyunu idare etmek için bir hakem ve iki yardımcıya ihtiyaç vardır. Hakem, oyun kaidelerini tatbık eder ve münakaşalı noktalar üzerinde karar verir. Bu kararlar nihaîdir ve değişmez. Hakemin yetkisi oyun sahasına girdiği andan itibaren başlar ve oradan ayrılıncaya kadar devam eder.

Hakem, sayıları kaydedecek, oyun süresini hesaplayacak, kaidelere aykırı bir hareket tespit ettiği anda oyunu durduracak, yapılan hataya göre oyuncuya ihtar verecek veya onu sahadan çıkaracak, hava durumu, seyirci müdahalesi veya başka sebepler yüzünden oyunun durdurulmasını lüzumlu sayarsa, oyunu tehir veya tatil edecek ve maç sonunda yetkili makama etraflı bir rapor gönderecektir.

6. Y a n hakemler: Hakemin yardımcıları olup iki kişidir. Hakemin kararlarına tabi olmak şartiyle, topun taça, avuta, kornere çıktığı anları işaret ederek, bunların hangi takım tarafından atılacağını gösterecek ve ofsaytları da işaretleyecektir.

Müsabaka hakemi, yan hakemin işaretlerine uymağa mecbur değildir.

7. Oyunun süresi: Resmî F. müsabakası, 45 er dakikalık iki eşit dönem (devre) halinde oynanır. Dönem arasında teamül olarak azamî 15 dakikalık bir dinlenme payı vardır. Her iki dönemde sakatlanma veya herhangi bir sebeple kaybolan zaman hakemin takdirince hesaplanarak dönem sonuna ilâve edilir. Her iki dönemin bittiği anda bir penaltı olmuşsa, bu vuruş neticeleninceye kadar hakem oyun zamanını uzatır.

8. Oyunun başlaması: Oyun, hakemin vereceği düdük işaretiyle, orta çizginin merkezinde duran topa rakip yarı sahaya doğru yapılacak bir vuruşla başlar. Bu anda her iki takım elemanları, daha önce para atışı ile tayin edilen kendi yarı sahalarında ve toptan en az 9,15 m uzaklıkta bulunacaklardır.

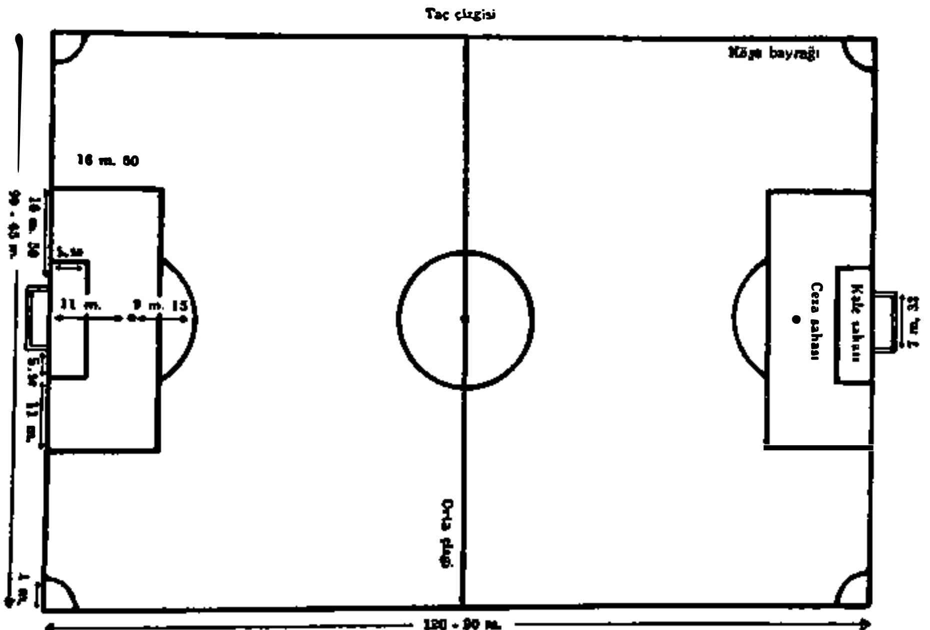
Top, kendi çevresi kadar bir uzaklığa gelmeden oyunda addedilemez. Topa ilk vuruşu yapan, top başkası tarafından kullanılmadan ikinci defa oynayamaz, oynadığı takdirde aleyhine iki vuruşlu bir serbest atış cezası verilir.

Sayı kaybeden takım her golden sonra aynı şekilde oyuna tekrar başlar. Başlama vuruşunun mutlaka ileriye doğru yapılması lâzımdır. Geriye yapıldığı takdirde yapan oyuncuya ihtar verilir ve başlama vuruşu tekrarlattırılır.

9. Topun oyun içinde ve dışında olması: Top, kale veya taç çizgilerini havadan veya yerden geçmiş veyahut hakem tarafından durdurulmuş ise, oyundışı addedilir.

Top, kale direklerine veya köşe gönderlerine çarpıp saha içine düşerse ve oyun sahası içinde bulunmak kaydiyle hakeme ve yan hakeme çarparsa, oyun içindedir.

10. Gol atma: El veya kol kullanılmadan, topun tamamı kale direkleri arasından üst direğin altından kale çizgisini geçtiği takdirde bir gol kazanılmış olur. Şayet top kale çizgisini geçmeden önce dışarıdan bir müdahaleye uğrarsa, hakem oyunu durduracak ve hakem atışı yapacaktır.

FUTBOL SAHASI

Bir gole engel olmak için dışarıdan giren bir seyirci, topa dokunamazsa ve top da kaleye girerse, hakem buna gol kararı verecektir.

11. Ofsayt (İng. offside): Ofsaydın ana kaidesi, top oynadığı anda rakip kale çizgisine toptan daha yakın bulunan bir oyuncunun oyun dışı (ofsayt) sayılmasıdır. Ancak, ofsayt sayılan bir oyuncunun tecziyesi için o oyuncunun aşağıda belirtilen üç faktörden birini yapması lâzımdır: a. Oyun üzerinde bir avantaj kazanmak niyeti; b. Oyuna müdahalesi; c. Rakip oyuncuya engel olması.

Bu sayılanlardan birini yapıyorsa, ofsayt sayılmaktan çıkar, yani tecziye edilmesi gerekir.

Ofsaydın istisnaları: Taç atışı, hakem atışı, avut atışı top son oynandığı anda rakip kale çizgisiyle kendi arasında iki rakip oyuncu varsa veya yine top son oynandığı anda ve korner atışının ilk pozisyonlarında ofsayt olmaz. Bundan başka, bu topu bir rakip oyuncu oynamışsa, ofsayt kaidesi cari değildir.

12. Favul (İng. foul) ler ve fena hareketler: Bir F. cu aşağıdaki 9 hareketten birini kasıtla yapıyorsa, takımı aleyhine direkt bir serbest vuruşla tecziye edilecektir: a. Tekme atmak yeya buna teşebbüs etmek, b. çelme takmak veya önüne arkasına kambura yatarak düşürmeğe teşebbüs etmek, c. rakibin üstüne sıçramak, d. şiddetli ve tehlikeli şarj yapmak, e. arkadan şarj yapmak, f. vurmak veya vurmağa teşebbüs etmek, g. rakibi tutmak, h. rakibi itmek, i. topu elle oynamak.

Bir oyuncu hakemin tehlikeli kabul ettiği şekilde oynarsa, meselâ kalecinin tuttuğu topa ayakla vurmağa teşebbüs ederse, top uzakta iken iki takıma mensup iki oyuncu bir birlerine bilerek çarparlarsa, bir oyuncu rakibine bilerek engel olursa, o oyuncu aleyhine endirekt (iki atımlı) bir serbest vuruş cezası verilir.

13. Serbest vuruş (frikik; İng. free kick): Vuruşlar iki türlüdür: a. Direkt vuruş (tek atımlı), b. Endirekt vuruş (iki atımlı).

Direkt vuruşta doğrudan doğruya gol yapılabilir. Endirekt vuruşta ise top başka bir oyuncu tarafından oynanmadan gol yapılamaz. Her iki vuruşta da rakip oyuncuların 9,15 m uzaklıkta bulunması şarttır. Bunun tek istisnası, ceza sahası içinde verilen bir endirekt serbest vuruşta uzaklık 9,15 m den az ise oyuncuların kendi kale çizgisi üzerinde bulunabilmeleri keyfiyetidir.

14. Penaltı (İng. penalty): Kaleyi müdafaa eden bir oyuncuya, top oyunda iken favuller ve fena hareketler bölümünde söz konusu edilen 9 hareketten birini kasten yaptığı takdirde penaltı cezası verilir. Bu, kale sahasına 11 m uzaklıkta olan penaltı noktasından yapılır. Kaleci topa vuruluncaya kadar kale çizgisi üzerinde durmak mecburiyetindedir. Kaleyi müdafaa eden takım, penaltı kaidesini ihlâl etmişse ve sayı kaydedilmemişse, vuruş tekrarlanır. Hücum eden tarafın kaidelere aykırılığı halinde ise ihlâl eden takım aleyhine iki atımlı bir serbest vuruş verilir.

15. Taç (İng. touch) atışı: Topun tamamı yerden veya havadan taç çizgisini aştığı hallerde son defa temas ettiği oyuncunun rakibi tarafından topun çizgiyi geçtiği noktadan, her iki el kullanılmak ve baş üzerinden geçirilmek suretiyle sahaya atılmasıdır. Atışı yapan, başka bir oyuncu topla oynamadan, ikinci defa topa müdahale edemez. Taç atışından doğrudan doğruya bir gol kaydedilemez.

16. Kale vuruşu (avut; İng. out): Topun tamamı hücum eden tarafın bir elemanı tarafından - iki kale direği arasındaki kısım hariç olmak üzere - havadan veya yerden kale çizgisini geçirilmişse, o kaleyi müdafaa edenler bir kale vuruşu kazanmış olurlar. Bu vuruş iki atımlı olduğu için doğrudan doğruya bir gol kazanılamaz. Vuruş yapılıncaya kadar rakip takıma mensup oyuncuların ceza sahası dışında olmaları şarttır.

17. Köşe vuruşu (korner; İng. corner): Topun tamamı, kaleyi müdafaa eden bir eleman tarafından - iki kale direği arasındaki kısım hariç olmak üzere - havadan veya yerden kale tarafındaki saha çizgisini geçirildiği takdirde hücum eden takım bir korner kazanmış olur. Korner tek atımlı bir vuruş olduğundan doğrudan doğruya bir gol kaydedilebilir. Vuruşu yapan oyuncu, top başka bir oyuncu tarafından oynanmadan ikinci defa topla oynayamaz, oynadığı takdirde ihlâlin vuku bulduğu noktadan aleyhine iki atımlı bir serbest vuruş cezası verilir.

Futbol sistemleri ve taktikleri: Sistem, bir oyun anlayışı, taktik ise bu anlayışın sahada uygulanış şeklidir. Dünyada belli başlı iki F. sistemi vardır: 1. Hücum sistemi, 2. Müdafaa sistemi.

1810 dan 1863 e kadar oynanan F. da herhangi bir sistem yoktu. 20 oyuncunun hepsi de forvet (İng. forward) ti. Kalede bir seyirci bulunur ve topun gol (İng. goal) olup olmadığını tespit ederdi. 1863 - 1872 yılları arasında kalede duran seyirci 11. eleman sayılmış ve kaleci (İng. goal keeper) adını almış, yine bu tarihlerde bek (İng. back) ve haf (İng. half) tabiri F. diline girmiştir. Böylece saha; kaleci, müdafiler, haflar ve forvetler olarak dört çeşit oyuncu ile paylaşılmıştır.

Zamanla bu da yetmemiş, açıklar (İng. outside), orta akıncı, içler ve santrhaf (İng. center half) adlarını alan oyuncular yeni bir iş birliğine gitmişlerdir. Bu iş birliği F. un ilk taktiği diyebileceğimiz metodu meydana getirmiştir.

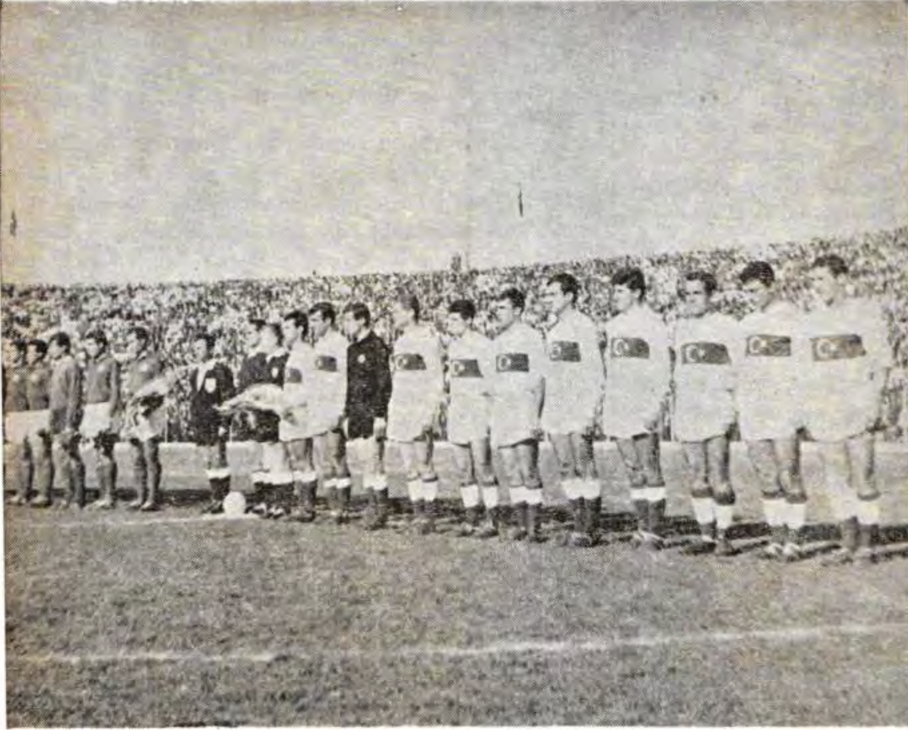
Metot: Bunu önce İskoçlar, sonra da İngilizler tatbik etmiş, bilâhare Orta Avrupa'da büyük bir revaç bulmuştur. Bu tarz taktikte, bekler içleri (İng. inside), haflar açıkları kontrol ederler. Ancak, beklerden biri ileride, diğeri ise geride oynar. Orta haf, rakip santrfor (İng. center forward) u marke ettiği gibi, hücum'ları tanzimle de mükelleftir.

WM: Arsenal klübü meneceri Herbert Chapman'ın buluşudur. Bu taktiğe WM adının verilmesine sebep, 10 oyuncunun sahada bu iki harfi belirtecek şekilde dizilmesidir. Bu, bir nevi adam adama oyun tarzıdır. Çünkü iki bek açıkları, iki haf içleri, orta haf santrforu kontrol etmekte, ayrıca içler, saha ortasına doğru gerileyerek yan haflara yardımcı olarak yarı haf gibi vazife görmektedir. İçler ve yan haflar arasındaki bu iş birliği WM nin sihirli dörtgeni adiyle orta sahayı kontrol altına almış olmaktadır. Takım hücuma geçtiği zaman saha umumiyetle üç oyuncuya kaldığı için iki açık santrfor, gerektiği vakit yer değiştirerek muhtelif yerlerden rakip kaleyi zorlayacaklardır.

WM, 1933 ten 1950 yılına kadar her memleketin oyun karakterine uyan ufak değişikliklerle tatbik edilmiş, özellikle zayıf takımlar tarafından benimsenmiş ve hattâ bundan sonra ortaya çıkan birçok taktiklerin de esasını teşkil etmiştir.

Sürgü (Verrou): Bu taktiğin mucidi Alman millî takımı oyuncularından Karl Rappan'dır. Rappan, İsviçre'nin Servette klübünde antrenör olduğu zaman bu taktiği uygulamıştır. Sürgüde oyuncuların sahadaki dizilişleri şöyledir:

Kalecinin önünde volan, orta haf (İng. half back) denilen bir bek (2 numara) bulunur. Bunun önünde üçlü bir geri hat vardır: 4, 3 ve 6 numaralar: 3 numaralı bek, rakip santrforu marke eder, 4 ve 6 numaralar ise açıkları kontrol altında tutarlar. 5 numara bunların ilerisinde ve sahanın

19 Mayıs stadında Tunus'u 4 - 1 yenen Türk millî futbol takımı

Brezilyalılar bu taktikle 1958 ve 1962 de dünya şampiyonluğunu elde etmişlerdir. Bunda saha dört ayrı bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler içinde görev alan elemanlar yer müdafaası yaparlar. Takım baskı altında bulunurken her müdafi kendi bölümü içine gelen rakibi tutmakla görevlidir. Bu durum 18 çizgisine gelinceye kadar devam eder. Bundan sonra adam adama markaj başlar. Şayet rakip forvetlerden biri kendisini marke edeni aşmışsa, diğerleri, kademeli olarak onun önüne geçmeğe çalışırlar.

4 - 2 - 4 ün dizilişinde geride 4 lü bir bek çizgisi, orta sahada 2 haf ve ileride de 4 forvet bulunur. Ancak açıkların geri çekilmesiyle, ortada yine 4 lü bir haf çizgisi teşekkül eder ve ileride çift santrfor hüviyetiyle iki eleman kalır. Bu santrforlardan meselâ sağdaki, sağ açık mevkiine deplase olması halinde geride bulunan sağ açık ortaya girer, soldaki de deplase durumunda ise gerideki sol açık ortayı doldurur.

ortasında hem hücuma yardım eder hem de biraz geri oynayan içlerden biri ile beraber rakip içleri marke eder. Forvet 4 oyuncudan kurulmuştur. Sürgünün başlıca özelliği, müdafaayı sağlam tutmasıdır. Çünkü her yana koşan 2 numara sayesinde, kale, bazen 6 - 7 oyuncu ile müdafaa edilmektedir.

Diyagonal: WM den ilham alınarak düşünülen bu tarz oyunu 1958 yılına kadar Güney Amerika ve Avusturya-nın, özellikle Brezilya'nın büyük takımları tatbik etmişlerdir. Bu sistemde oyuncular sahaya soldan sağa veya sağdan sola diyagonal çizgiler halinde yayılırlar.

Beton - kontratak: Yine WM den mülhem defansif taktiklerin değişik bir şeklidir. Başlıca özelliği betoncu adı verilen bir forvet elemanının, müdafilerin arkasında serbest olarak vazife görmesidir. Bu boş oyuncunun önünde 4 bek bulunur: 2. hat. Bunlar karşı tarafın 4 forvetini marke ederler, bu 4 bekin ilerisinde ise orta sahayı kontrol eden ve top taşıyan oyunculardan kurulu 3. hat vardır. Son, yani 4. hatta vurucu ve golcü elemanlar yer alır.

Oyunun zevkini bozan bir taktik olduğu için pek revaç bulmamıştır.

Catenaccio: İlk önce İtalya'nın Milano takımı tarafından tatbik edilmiş bir taktiktir. Sürgünün daha koyulaştırılmış şeklidir. Geride boş bir santrhaf, onun önünde üçlü ve yakın markaj yapan bir bek hattı vardır. Bu dört oyuncunun ilerisinde üç orta saha elemanı ve üç forvet bulunur. Bu üç orta saha elemanından biri top toplama ve dağıtma vazifesiyle mükellef, geri açık veya santrfor gibi çalışmaktadır.

Eskiden üç forvet devamlı olarak ileride kalırdı, bugün ise bunlardan bazen biri, bazen de ikisi geriye yardım etmektedir. Bu taktikte başarı sağlamak için sürat, teknik ve kondisyon mükemmeliyeti şarttır.

4 - 2 - 4: İlk önce Güney Amerika'da tatbik edilmiştir.

4 - 3 - 3: 4 - 2 - 4 ün tadil edilmiş bir şeklidir. Özellikle son dünya kupasının getirdiği bir yenilik olarak kabul edilmektedir. Her türlü taktiğin başarı sağlaması için bunu tatbik edecek kabiliyette elemanların bulunması şarttır. Nitekim İngiliz millî takımı meneceri Alf Ramsey, son dünya kupası hazırlıkları sırasında, 4 - 2 - 4 üzerinde dururken, kadrodaki elemanların 4 - 3 - 3 e daha yatık olduğunu görmüş ve böylece İngiltere'yi dünya şampiyonu yapmıştır.

Memleketimizde 4 - 3 - 3 taktiğini önce millî takım antrenörü Eşfak Aykaç, dahı sonra Fenerbahçe antrenörü Coşkun Özarı, Beşiktaş antrenörü Spajić ve Gündüz Kılıç çalıştırdıkları takımlara uygulamışlardır.

Türkiye'de futbol: Memleketimizde ilk F., 1895 te İzmir'in Bornova semtinde oturan ve ticaretle uğraşan İngiliz gençleri tarafından oynanmıştır. Giraud, Whittall ve Charnand aileleri Türkiye'de ilk F. oynayanlardır.

1897 de ise Istanbul'daki İngilizler F. oynamaya başlamışlardır. Bunun öncülüğünü de avukat Henry Pears ile Lafontaine kardeşler yapmışlardır. F. oynayan ilk Türk ise Fuat Hüsnü Kayacan'dır.

1897 - 1899 yılları arasında İzmir ve Istanbul'da oturan İngilizler, aralarında karşılıklı müsabakalar yapmışlardır.

Türkiye'de ilk F. klübü 1899 da Istanbul'da Siyah Çoraplılar adı altında kurulmuştur. Bu klüp 1901 de Kadıköy Futbol Klübü adını almıştır. Bk. FENERBAHÇE SPOR KLÜBÜ.

Bundan önce 1900 yılında İzmir'de Rumlar, Panionios ve Apollon, Ermeniler de Dork klüplerini kurmuşlardır. Bunları da Istanbul'da Moda ve Rumlar tarafından kurulan Elpis klüpleri takip etmiştir.

1904 te Kadıköy, Moda ve Elpis klüpleri ile İngiliz

Istanbul'da oynanan Manchester City - Fenerbahçe maçından bir görünüş

sefaretine ait «Imogen» adlı geminin F. takımları idarecileri bir lig kurdular ve pazar günleri, o zaman Papazın Çayırı adiyle anılan bugünkü Fenerbahçe stadının bulunduğu Kusdilinde maçlar tertiplediler. İlk şampiyonluğu Imogen kazandı.

İlk Türk klüpleri Fenerbahçe, Beşiktaş ve Galatasaraydır. Galatasaray'ın rengi kırmızı - beyazdı. Bundan sonra Altın Ordu, Süleymaniye, Vefa, Nişantaşı, Türk Gücü ve Anadolu Hisarı klüpleri tescillerini yaptırmışlardır.

1909 da Istanbul Futbol Klüpleri Birliği adı altında birleşen klüpler, 37 maddeli bir lig nizamnamesi yapmışlardır. Bu şekilde pazar liginin dışında kalan klüpler arasında cuma ligi adı altında yeni bir lig kurulmuştur. Cuma liginin ilk şampiyonu Anadolu'dur.

Türkiye'de futbolda teşkilâtlanma: 1921 de Istanbul'da faaliyette bulunan 16 klübe mensup delegeler, aralarında bir komisyon kurarak ilk teşkilâtlanmanın adımını atmışlardır. Bu komisyon, İsviçre Federasyonları ve Spor Birliği nizamnamelerini esas alarak bir taslak hazırlamış ve idman ittifakının Cemiyetler Kanununa göre kurulması için hükûmete müracaat etmiştir. Kanunî formaliteler bitirildikten sonra, 14 temmuz 1922 de idman ittifakının ilk merkez heyeti kurulmuştur. Ancak, bu cemiyetin çalışmaları Istanbul'a münhasır kalmış ve Istanbul'un kurtuluşuna kadar esaslı bir faaliyet gösterememiştir.

Cumhuriyetin ilânını mütaakıp hükûmet, idman ittifakının bütün yurda teşmili yolunda yapılan teklifi kabul etmiş ve 1924 olimpiyatları için lâzım gelen ödeneği de vermiştir.

Istanbul'da bir kamp açılmış ve Finlanda'dan güreş antrenörü Raul Peter ile İngiltere'den F. antrenörü olarak Bili Anter davet edilmişlerdir.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı 13 nisan 1923 te yaptığı toplantıda, Türkiye Futbol Federasyonunun teşkilini de karar altına almış ve seçim sonunda başkanlığa Yusuf Ziya (Öniş) getirilmiştir. Türkiye Futbol Federasyonu 21 mayıs 1923 te F. I. F. A. tarafından tanınmıştır.

Türkiye'nin ilk resmî müsabakaları Türkiye Futbol Federesyonunun F. I. F. A. tarafından tanınmasından sonra başlar. Bundan önce yapılan maçlar özel mahiyette idi. 1923 te başlayan lig maçları 1950 ye kadar amatör olarak sürmüş ve bu tarihte alınan bir kararla Türkiye'de profesyonellik kabul edilmiştir.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı 13 yıl faaliyet gösterdikten sonra 1936 yılında yerini Türk Spor Kurumuna devretti. Bu kurum, 1938 de 3530 sayılı kanunla Başbakanlı-

Galatasaray - P. T. T. maçından bir görünüş

ğa bağlı Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü şekline inkılâp etti.

Türk futbolunun dış ülkelerle münasebeti: Türkiye F. da 1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin, 1948 Londra olimpiyatlarına katılmıştır.

1954 te İspanya'yı eleyerek İsviçre'de yapılan Jules Rimet dünya kupası final müsabakalarına iştirak eden millî F. takımımız, Almanya'ya 4 - 1 ve 7 - 2 mağlûp olmuş, Güney Kore'yi 7 - 0 yenmiştir.

Profesyonelliğin kabulünden sonra milletlerarası sahada başarılı maçlar çıkaran Türkiye, bugün F. I. F. A. ve U. E. F. A. tarafından düzenlenen bütün müsabakalara katılmaktadır.

Millî F. takımımızın son yıllardaki en büyük başarısı, Moskova'da Rus millî takımını 2 - 0 mağlûp etmesidir (16 ekim 1966).

Bundan başka, Türk millî F. takımının 1951 de Almanya'ya karşı 2 - 1, 1956 da Macaristan'a karşı 3 - 1, 1957 de Mısır'a karşı 4 - 0, 1958 de Çekoslovakya'ya karşı 1 - 0 elde ettiği galibiyetler de belirtilebilir.

Büyük klüplerimizin adları, kuruluşları ve yerleri: Beşiktaş 1903, Istanbul; Galatasaray 1905, Istanbul; Fenerbahçe 1907, Istanbul; Beykoz 1908, Istanbul; Vefa 1908, Istanbul; Karşıyaka 1912, İzmir; Altay 1914, İzmir; Gençler Birliği 1923, Ankara; İzmirspor 1923, İzmir; Altın Ordu 1923, İzmir; Göztepe 1925, İzmir; Çukurova İdman Yurdu 1925, Mersin; Ankara Gücü 1926, Ankara; Istanbulspor 1926, Istanbul; Feriköy 1927, Istanbul; Demirspor 1932, Ankara; Hacettepe 1945, Ankara; Şekerspor 1947, Ankara; PTT 1954, Ankara; Eskişehirspor 1965, Eskişehir.

FU - TSEU - LİNĞ, Çin'de, Hwai havzasında, Pi ırmağı üzerinde bir baraj. Yüksekliği 65 m dir. F. 438 milyon m^3 su kapsar.

FUTUNA ADASI, Melanezya takımadalarından biri. Wallis ve Futuna adaları Fransız topraklarının bir kısmıdır.

FUTURISME: bk. FÜTÜRİZM.

FUX [*fuks*], **Johann Joseph** (Hirtenfeld, Steiermark 1660 - Viyana 1741), Avusturyalı besteci. 1696 da Viyana'da orgculuğa başlamış, 1698 de imparatorun saray besteciliğine, 1705 te Stefan katedrali 2. yöneticiliğine, 1715 te sarayın 1. yöneticiliğine tayin edilmiş, bu görevde üç imparatora hizmet etmiştir. 18 opera, 100 den çok kilise eseri, orkestra süvitleri ve oda musikisi eserlerinden başka, *Gradus ad Parnassum* (Parnassos'a ulaştıran basamaklar) [1725] adlı Latince bir kitabı ile Avusturya'nın Barok musikisinde önemli bir yer tutmuştur.

FUZULÎ (ölm. 1555), Türk şairi. Hayatı hakkında bilinenler, kaynakların verdiği eksik ve birbirini tutmayan bilgilerle eserlerinden çıkartılabilenlere dayanmaktadır. Buna göre, hayatı bütünü ile bilinemeyip ancak kalın çizgilerle tespit edilebilmektedir.

En büyük lirik şairimiz olan F. nin doğum yerini kesinlikle bilemiyoruz. Tezkirecilerden Lâtifî (*Tezkire*, yazılışı 953/1546), Ahdî (*Gülşen - i şuara*, yazılışı 971/1563) F. den ve Âşık Çelebi (*Meşairü'ş - şuara*, yazılışı 974/1566) nin Fuzulî - i Bağdadî diye bahsetmeleri, onun Bağdad havalisinden yetişmiş olmasından dolayıdır. Kınalızade Hasan Çelebi tezkiresinde (yazılışı 994/1568) F. nin Hille'li olduğu, Riyazî'nin *Riyâzu'ş - şuara*'sında (yazılışı 1018/1609) ise Kerbelâ'da doğduğu yazılıdır. Şairin kendisi ise Türkçe divanının önsözünde Irak - ı Arab'da doğup büyüdüğünü, bütün ömründe başka yerlere gitmediğini ve «lillâhi'l - hamd ve'l - minne ki hâk - i Kerbelâ sâir memâlik iksirinden eşref olduğu malûmdur ve rütbe - i şi'rümi her yerde bülend eden hakikatte bu mefhumdur» diyerek Riyazî'nin verdiği bilgiyi kuvvetlendirir. Farsça divanının önsözünde ise şiirlerinin Necef ve Kerbelâ toprağından yetiştiğini, Veliler Burcu (Bağdad) nun suyu ve havası ile beslenip geliştiğini, bu sebeple de gittikleri yerde saygı görmelerini diler.

Ancak, yukarıdaki sözler, onun Kerbelâ'da doğduğunu kesinlikle göstermez. Nitekim Kerbelâ, Necef, Hille ve Bağdad arasında dolaştığı ve bütün hayatını buralarda geçirmiş olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

F. nin doğduğu yer gibi, doğum tarihi de belli değildir. Ebüzziya Tevfik (*Nümune - i edebiyat - ı Osmaniye.* 1308. 21) in, onun 910/1504 te doğduğunu ve Hille müftüsünün oğlu olduğunu söylemesi, hiçbir kaynağa dayanmaz. Farsça divanında Akkoyunlu hükümdarlarından Elvend Bey (ölm. 1504) için yazmış olduğu kasideden F. nin bu yılda en az 20 - 25 yaşlarında olacağı tabiîdir. Buna göre, 1480 yılı civarında doğmuş olmalıdır.

F. nin Bayat aşiretinden olduğu Sadikî'nin *Mecma'ul - havas*'ında (yazılışı 1007/1598) yazılıdır. Eski ve büyük bir Oğuz aşireti olan Bayatların Büyük Selçuklular zamanından beri Irak'ta yerleşmiş oldukları tarihî kaynaklarda bulunan bir gerçektir. Bu sebeple, A. E. Krımskiy, Cl. Huart ve Minorsky gibi yabancı yazarların, F. nin aslen Kürt olduğunu söylemeleri gerçeğe aykırıdır. Ne kaynaklarda ne de eserlerinde yabancı yazarların bu iddiasına dayanak olacak hiçbir bilgi yoktur. Buna karşılık F. Türkçe divanının önsözünde ve *Hadikatü's - süeda* adlı eserinde ana dilinin Türkçe olduğunu söylemektedir. Eserleri de bunun en kuvvetli tanığıdır.

F. nin iyi bir tahsil görmüş ve devrinin bütün ilimlerini öğrenmiş olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Arapça ve Farsça olarak eserler yazmış, üç dilde de şiirler söylemiştir. Hemşerisi Ahdî, onun tefsir, hadis ilimlerinde, hikmet, hendese ve heyette geniş bilgisi olduğunu yazar. Kendisi de ömrünün sonuna kadar ilim tahsili ile uğraştığını, aklî ve naklî bütün ilimleri öğrendiğini söyler. F. nin edebî ilimleri şair Habibî'den, Arapçayı Rahmetullah'tan öğrenmiş olduğu ve hocası Rahmetullah'ın kızına âşık olup meşhur murabbaını onun için yazmış olduğu hiçbir kaynağa dayanmayan söylentilerdir.

F. küçük yaşta şiir yazmaya başlamıştır. Türkçe divanının önsözünde mahalle mektebine giderken yaradılışında bulunan şiir sevgisi tohumunun filizlendiğini ve o mektebin havasından nem kaparak geliştiğini, oradaki güneş yüzlü güzellerden aldığı şevk ile şiirler yazdığını söyler. Az zamanda şairliğini herkesin kabul ettiğini söyleyen F., şiir güzelinin ilim ve marifet süsünden yoksun olmasını istemez. O ilimsiz şiiri temelsiz duvara benzeterek ilim tahsil etmeyi bırakmamış, ömrü boyunca ilim kazanmak için uğraşmıştır.

F., şiirde kullandığı mahlâsıdır. Adının Mehmet, babasının adının Süleyman olduğunu *Matla'u'l - i'tikad*'a dayanarak yalnız Kâtip Çelebi kaydediyor (*Keşfü'z - zünûn.* Şerefeddin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge bas Istanbul, 1941, I, 198, 225, 645, 805, 914; II, 1075, 1571, 1719, 1742). F. niçin bu mahlâsı seçtiğini Farsça divanının önsözünde şöyle anlatır: «Şiire yeni başlarken bir mahlâs

almak için günlerce düşündüm. Bir süre sonra aldığım mahlâsa bir ortak çıktığını görerek değiştirdim. Sonunda anladım ki dostlar mânadan önce mahlâsları kapmışlar. Düşündüm, eğer nazma intisapta ortak mahlâs alır da şiirde yenilirsem, bana yazık olur. Başarı gösterir, üstün gelirsem, mahlâsdaşıma zulüm olur. Bu yüzden karışıklığı ortadan kaldırmak için F. mahlâsını seçtim. Çünkü bu adı kimsenin beğenmeyeceğini biliyordum. Gerçekten mahlâsım isteğime uygun düştü. Şöyle ki: ben zamanın tek şairi olmak istiyordum. Mahlâsımın tek olması beni başkaları ile ortaklık fitnesinden kurtardı. Sonra ben Tanrının yardımı ile bütün ilim ve fenleri nefsimde toplamak arzusunda idim ki bu mânayı içine alan mahlâsı almış oldum. Çünkü lûgatte *fuzul* ulûm ve fünun vezininde *fazl*'ın çoğuludur. Fuzulî'nin öteki anlamı ise halk dilinde «arsız», «edebe aykırı» demektir. Bundan daha edebe aykırı bir şey olabilir mi ki ben yüksek âlimlerle oturup kalkmadığım, padişahların himayesinde yetişmediğim, başka memleketlere seyahatten nefret ettiğim halde aklî mubahaselerde âlimlerin hükümlerine itiraz eder, naklî meselelerde fakihler arasında ihtilâflı meselelerin asıllarını ayırt etmek iddiasında bulunur, edebî ilimlerde hüsn-i ibare hakkında mubahase ve üslûp güzelliği hususunda münakaşaya girişirim. Bu hareketim her ne kadar haddini bilmemezliğin kemalini gösterirse de, F. nin kemaline de bir nişanedir» (Farsça divan, 1962. Önsöz, 10-12).

F. *Beng ü Bade* adlı Türkçe mesnevisini Bağdad ve havalisi 914/1508 de Safevî idaresine geçtikten sonra yazmış, Şah İsmail'e (ölm. 930/1524) ithaf ettiği bu eserinde Safevî padişahını övmüştür. Farsça divanındaki iki gazelinde, bulunduğu yerde kıymeti bilinmediği için Safevîlerin başkenti olan Tebriz'e gitmek istediğini söyler. Fakat Şah İsmail'in şaire herhangi bir yardımda bulunduğuna dair bir işaret yoktur. F., Safevîlerin Bağdad valilerinden olan İbrahim Han Musullu'dan ilgi ve yardım görmüştür. Bu vali için yazmış olduğu iki kaside ile bir terciibentten İbrahim Hana içten bağlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Sadıkî tezkiresinde İbrahim Hanın F. yi Hille'den Bağdad'a getirmiş olduğu yazılıdır. Ancak, yine Sadıkî'nin, İbrahim Hanın Kanunî'ye mağlûp olduğu kaydı tarihî gerçeklere uymamaktadır. İbrahim Han, Osmanlı himayesi altında Bağdad'ı elde etmek isteyen yeğeni Zülfikar tarafından öldürülmüş (934) olduğundan hanın hizmetinde Bağdad'a gelen F. de tekrar Hille'ye dönmüş olmalıdır. Çünkü Sadıkî, Kanunî'nin Bağdad'ı aldığı sırada F. nin zahirî ilimlerle uğraşarak geniş bilgi sahibi olduğunu ve Hille'de oturduğunu söylemektedir. F. eserlerinin bir kısmını bu sırada yazmış olmalıdır. Onun, Zülfikar'ın yerine Bağdad valiliğine getirilen Safevî valisi Muhammed Han Tekelü için de kasideler yazmış olduğu tahmin edilmekte ise de, bu validen ilgi görüp görmediği belli değildir. F. Osmanlıların Bağdad valiliğinde bulunan paşalara bazan «paşa», bazan da «beg» diye hitap etmiş olduğundan divanında Muhammed Beg diye hitap ettiği şahsın Muhammed Tekelü mü, yoksa Osmanlı valisi Mehmet Paşa mı olduğunu ayırt etmek güçtür.

Kanunî Sultan Süleyman 941/1534 te Bağdad'ı savaşsız teslim almış, halkın coşkun sevgisiyle karşılanmıştı. F. de «geldi Burc-i evliyaya pâdişâh-ı nâmdar» tarih mısraının bulunduğu meşhur Bağdad kasidesini yazarak padişaha sunmuştur. Osmanlı ordusu 28 ramazan/2 nisan 1535 e kadar Bağdad'da kalarak kışı orada geçirmiştir. Bu aylar F. için çok verimli olmuş, Sadrazam İbrahim Paşaya, Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye ve Kazasker Kadri Efendiye sunduğu kasidelerle Osmanlı devlet adamlarının himayesini ve yardımını istemiştir. F. Kanunî'ye sunduğu «Gül» kasidesinde Hazret-i Peygamberi de met hederek Sünnî halifenin hoşuna gitmeye çalışmıştır. F., Kanunî'ye Arapça ve Farsça karışık ustaca yazılmış mülemma birkaside daha sunarak kendisine lûtufta bulunmasını rica eder. F. nin Kanunî'ye sunduğu kasidelerin hiçbirisinde ondan herhangi bir lûtuf gördüğüne dair teşekkür yoktur. 942/1536 da tamamlayarak Bağdad valisi Üveys Beğe sunduğu *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde, bir yandan Kanunî'yi övmeye devam ederken, bir yandan da cihan şehinşahının gözüne girememesinden dolayı yakınır. Bütün yazdıklarının karşılığı olarak kendisine Bağdad vilâyeti gelirinin artan kısmından günde dokuz akçe gibi çok az bir maaş bağlanması hususunda berat-ı hümayun çıkmıştır. Ancak, onun bu parayı evkaf memurlarından bir türlü alamadığını Celâlzade Mustafa Çelebiye yazmış olduğu mektubundan öğreniyoruz.

F., şiirlerinde Kanunî'yi gerçekten samimî bir dille över, onu halife olarak Müslümanların hamisi sayar. Fakat onun bütün övgüleri Kanunî üzerinde etki yapmamış, bu büyük sanatkâra gereken ilgiyi göstermemiştir. Daha önce Safevî hükümdarı Şah İsmail'i öven, koyu bir Şiî olduğu anlaşılan İbrahim Hanı göklere çıkaran, Şiî imamlarına bağlılığını kasideleri ile ortaya koyan bir şaire Sünnî halife fazla bir lûtuf göstermemiş ve onu korumamıştır. Kanunî'nin bu tutumu dışında sanatkâr olarak F. yi beğendiği, ona yazdığı naziresinden anlaşılır.

F., Osmanlı ordusunda bulunan Hayalî, Taşlıcalı Yahya Bey gibi şairlerle de tanışmıştır. Bu iki şairin, F. nin şiirlerine nazireler yazmış olmaları, bu tanışmanın ve F. nin sanatına besledikleri takdir duygularının ifadesidir. F. nin Kanunî'nin oğlu Şehzade Bayezid'e yazmış olduğu bir mektupta (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VI, 1948) şehzade ile bundan önce de mektuplaştıklarını belirttikten sonra Rum'a, yani Anadolu'ya gitmek istediğini bildirerek şehzadeden yardım rica eder.

F. nin Rüstem Paşa için de bir kasidesi vardır. Ancak bu kaside de Rüstem Paşanın sadrazam olması üzerine yazılmıştır. 951/1544 ve 962/1555 te iki defa sadarete getirilen Rüstem Paşanın ilk sadrazamlığı için yazılmış olmalıdır.

F. şiirlerinde sultanların himayesinden uzak bir yerde, toprağı şehit kanlariyle yuğrulmuş ve akılsız halkı yüzünden harap olmuş bir ülkede yetiştiğini söyler ve bulunduğu yerde kıymetinin bilinmediğinden şikâyet eder. *Leylâ ve Mecnun*'u ile Farsça bir kıtasında (Farsça divan, 641) Rum zarifleri diye gıpta ile bahsettiği Osmanlı şairlerinin değerlerinin takdir edilmesine ve rahat içinde yaşamalarına imrenir. Bu sebeple, şiirlerinde Anadolu'ya gitmek istediği görülür (Türkçe divan, Farsça divan, 51). Nitekim Bağdad'ın Safevî idaresinde bulunduğu sırada Tebriz'e gitmek istediği gibi, Hindistan'da Dekkan'da hükûmet süren ve Şiî mezhebinden olan Kutbşahîler ailesinden Kutbü'l-mülk'ün Şiî imamlarının türbeleri için gönderdiği bir yardıma F. Farsça bir kaside ile teşekkür eder, hattâ bir gazelinde Hindistan'a bile gitmek ister (Farsça divan, 51). Fakat bu isteklerine rağmen, bütün ömründe Irak-ı Arab'dan dışarı çıkmamıştır.

Kıymetinin bilinmediğinden şikâyet eden F., kendisine devamlı bir koruyucu bulamamıştır. Osmanlıların Bağdad valilerinden Üveys Beg, Cafer Çelebi, Ayas Paşa, Mehmet Paşa için kasideler yazmış, *Hadikatü's - süeda* adlı meşhur eserini vali Mehmet Pasaya takdim etmiştir. Bu valiler içinde en çok övdüğü ve yardımını gördüğü valiler Cafer Çelebi ile Ayas Paşadır. Fakat onların himayeleri de geçici olmuştur. Seyyid Muhammed'e yazdığı kasidesinde, kıymetinin bilinmediğini, halkla ilgisini keserek bir köşeye çekildiğini, zaruret ve sıkıntı içinde perişan olduğunu söyler ve ondan yardım bekler.

Bunun gibi, kasasker Celâlzade Mustafa Çelebi'ye ve İbrahim Hana sunduğu bir kasidesinden F. nin Necef'te Ali'nin türbesinde uzun bir süre hizmet ettiği ve bu hizmeti Safevîler devrinde yapmış olduğu anlaşılıyor (Türkçe divan, 26 kaside). Kendisi de Farsça bir kıtasında Âl-i Resûl'ün kapısından bir ömürdür maaş aldığını açıkça söyler (Farsça divan, 611 - 612). Bu maaşın bir süre kesilmiş olduğu, kendisine yeniden lûtufta bulunmasını rica ettiği Necefli Seyyid Muhammed'e yazdığı kasidesinden anlaşılmaktadır (Türkçe divan, 6. kaside).

F. Şiî mezhebindendi. Ali ile On İki İmam methinde, Türkçe divanında, özellikle Farsça divanında sayıları daha çok olan kasideleri, *Hadikatü's - süeda* adlı eseri, onun Şiî olduğunu açıkça gösterir. Fuat Köprülü'nün, F. nin Şiîliğini delilleriyle ortaya koyması (*Külliyat - ı Fuzulî.* 1924, önsöz) üzerine Süleyman Nazif'in, F. nin Sünnî olduğunu savunması gerçeklere uymayan bir zorlamadan ibarettir (Süleyman Nazif, *Fuzulî.* Istanbul, 1925). Ne var ki F. mutaassıp bir Şiî değildir. Doğup büyüdüğü yerin şartları içinde bu inanca bağlanmıştır. F. nin Hz. Peygamber için pek çok na't yazmış olması, Türk edebiyatındaki en duygulu ve en güzel na'tların onun kaleminden çıkmış bulunması, Hz. Muhammed'e olan sevgisinin ve bağlılığının derecesini göstermektedir. Her şeyden önce sanatkâr olan F., Bağdad ve havalisi Osmanlı idaresine geçtikten sonra kendisine yeni bir koruyucu bulmak ümidiyle Osmanlı padişahına ve devlet adamlarına yaklaşmış, onları övmüştür. Bu tutumu yüzünden halk tarafından kınanmış olmalıdır ki, F. şiirlerinde sık sık halkın ayıplama oklarına hedef olduğundan şikâyet eder. Hattâ aldığı maaşın bu yüzden kısılmış olduğu da düşünülebilir. Şiirlerinde halkın zulmünden uzak olması için uzlet köşesine çekildiğini, Frenk diyarına giderek zünnar bağlanırsa, buna şaşılmamasını söyleyecek kadar Müslüman halktan nefret ettiğini yazması, ancak Sünnî - Şiî düşmanlığı ile izah olunabilir.

F. nin hayatı hakkında yukarıdan beri yazılanlar dışında bilgimiz yoktur. Rükneddin adında bir doktor ile Abdurrahman ve Emzade Ali, kendilerini Farsça kasideler sunarak övdüğü, kimlikleri tespit edilemeyen şahıslardır.

F. *geçdi Fuzulî* (كچدى فضولى) ibaresinin ebced hesabiyle karşılığı olan 963/1555 yılında tâundan ölmüştür. Ahdî, bu tarihi rakamla selâse ve sittine ve tis'a mi'e olarak açıkça yazmıştır. Ahdî'nin verdiği bu tarihin doğruluğu muhakkak olup, onun F. den «ol pîr - i nîkû - hisâl = o iyi hasletlere sahip ihtiyar» diye bahsetmesinden, şairin ihtiyarlığını bizzat görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Riyazî ve Kafzade Faizî tezkirelerinde de ölüm tarihi 963 olarak verilmiştir. *Keşfü'z - zünûn*'da ise F. nin eserlerinin anlatıldığı yerlerde ölüm tarihi bazan 963, bazan da 970 olarak verilmiştir. Kınalızade Hasan Çelebi'nin, 970 civarında öldüğünü yazması *geçdi* (كچدى) kelimesinin «vav» ile *göçdü* (كوچدى) şeklinde yazılmış olduğunu zannetmesi yüzünden ileri gelmiş olmaktadır. Ebüzziya Tevfik (*Nümune - i edebiyat - ı Osmaniye.* 1308, 20) ile Bursalı Mehmet Tahir (*Osmanlı müellifleri.* II, 360 - 362) in 970 tarihini F. nin ölüm yılı olarak almaları, Hasan Çelebi tezkiresindeki bu yanlış kayıttan gelmektedir. Yukarıda adı geçen Elvend Beğ (ölm. 1504) i övmüş olan ve kasidesinden onu daha önceden tanıdığı anlaşılan F. nin 75 yıldan fazla bir ömür sürmüş olduğu muhakkaktır.

F. nin öldüğü ve gömüldüğü yer ne hemşerisi Ahdî'de, ne de öteki kaynaklarda verilmemiştir. Bu konuda en eski bilgi Süleyman Faik Efendi mecmuasında olup F. nin mezarının Kerbelâ'da İmam Hüseyin türbesinin yakınında olduğu, önce mezarın üzerinde bir kubbe varken şairin «Mezârum üzre koymañ mîl eger kûyında can versem - Koyun bir sâye düşşün kabrüme ol serv - kametten» beytini vasiyet telâkki eden Bağdad valilerinden biri, İmam Hüseyin türbesinin gölgesinin şairin mezarına düşebilmesi için bu kubbeyi yıktırmış (Üniversite Kütüphanesi, Tarih Yazmaları 4100). Halen Kerbelâ'da bulunan bu türbeyi 1910 - 1911 de ziyaret eden Ali Suad'ın naklettiği şifahî rivayetlere göre, türbenin bulunduğu tekkeyi F. nin şeyhi olan Abdülmümin Dede adındaki Bektaşî şeyhi kurmuş, F. tekkede çerağsûz imiş, yani tekkenin mumlarını, kandillerini yakmakla görevli imiş ve ölünce şeyhi Abdülmümin Dede'nin yanına gömülmüş (*Seyahatlerim.* İstanbul, 1912, 105 - 107, 111 - 112). Hiçbir kaynağa dayanmayan bu rivayet, Bektaşîler tarafından uydurulmuştur. Eserlerinden anlaşıldığı üzere Bektaşîlikle hiçbir ilgisi bulunmayan F. yi Bektaşîler kendi şairlerinden sayarlar ve onu yedi ulularından biri olarak kabul ederler.

Ahdî tezkiresinde F. nin Fazlî adında şair bir oğlunun olduğu yazılıdır. Ahdî, şair Fazlî'den bahsederken onun zahirî ilimlerle uğraştığını, üç dille (Farsça, Türkçe, Arapça) eser yazdığını, özellikle muamma ve tarih söylemekte usta olduğunu kaydeder. Nitekim Nazmizade, *Gülşen - i hulefâ'*sında II. Selim devrinde Bağdad valisi Murat Paşanın Bağdad'da yaptırmış olduğu camiye Fazlî'nin 978/1570 yılını ihtiva eden bir tarih manzumesi yazılı olduğunu bildirmiştir (İbrahim Müteferrika bas. Istanbul 1143. 64 - 65). Ruhî'nin, Bağdad şairlerinin nasıl olduklarını sorduğu manzum bir mektubunda, Fazlî'nin de adı geçmektedir (Divan, 1287. 55, 58). Ancak kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen Farsça bir kıtada: «Şimdi Hille'de iki şair vardır. F. baba, Fazlî de oğludur. Dünyanın bütün işleri tersinedir. Fazlî baba, F. oğul olmalıydı» denilerek Fazlî'nin babası gibi değerli bir şair olmadığı belirtilmiştir. Yukarıda adı geçen eserler dışında kaynaklarda Fazlî'den bahsedilmemiş olması da onun babası gibi büyük bir şair olmadığını göstermektedir.

Edebî şahsiyeti: Edebiyatımızın en büyük lirik şairi olan F. aynı zamanda âlim ve fazıl bir şahsiyettir. Eserlerinden tefsir, hadis, kelâm, heyet, fıkıh, hendese, mantık gibi devrinin bütün ilimlerini çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, kaynaklar ondan Mevlâna diye bahsetmektedir. Hemşerisi Ahdî, onun, âlim, fazıl, «hoş - tab'» ve «şirin - sohbet» olduğunu, üç dille şiir yazdığı, aruz ve kafiye ilminde ve muamma söylemekte usta olduğunu, nesrinin sanatlı ve secili, fakat akıcı olup herkes tarafından beğenildiğini yazmıştır. Müstesna yaradılışta bir kabiliyet olan F. nin anlayışının ve zekâsının üstünlüğü de tezkirelerde belirtilmiştir. Irak - ı Arab'da Türk, İran ve Arap kültürlerinin etkisi altında gelişen bu üstün kabiliyet Arapçayı ve İslâm kültü-

rünü hakkiyle öğrenmiştir. Bununla beraber o, son derece alçak gönüllü, kanaatkâr, dünya malına karşı hırsı olmayan kâmil bir insandır. Dünyanın insanı alçaltan geçici isteklerine, fakirliğin ve yokluğun huzurunu tercih etmiş, kanaatte ebedî saadeti bulmuştur. O, bütün şiirlerinde kanaati, bilgiyi, alçak gönüllülüğü, temiz kalpliliği ve doğruluğu övmüş, cahilleri ve iki yüzlü zahitleri yermiştir. Onun şiirlerinde yoksullukla perişanlık ve kimsesizlikten şikâyet ettiği de görülür. Bunlar devamlı bir koruyucu bulamamanın ve gereği gibi değerlendirilmemiş olmanın, bu büyük sanatkârın ruhunda meydana getirmiş olduğu psikolojik sonuçlardır. Onun bu şiirlerine bakarak sefalet içinde bir fakir olduğunu düşünmek doğru olmasa gerektir. İlim ve marifetin kadrini bilen büyükler katında hürmet ve itibar görmüş, Bağdad valileriyle Kadı Alâüddin, Musul mirlivası Ahmet Beg v. b. şahıslarla yakın dostluk kurmuş olduğu kaynaklardan ve eserlerden anlaşılmaktadır.

F. velût bir yazar, çeşitli konularda eser vermiş aydın bir düşünürdür. İslâm tarihinde önemli bir olay ve yetiştiği ülkenin halkı bakımından ilgi çekici bir konu olan Hüseyn'in şahadeti hakkında İran'lı Hüseyin Vâız'ın *Ravzatü'ş - şühedâ*'sını tercüme etmiş, bütün kaynakların ittifakla belirttikleri gibi özellikle eklediği manzum parçalarla telif eser haline getirdiği meşhur *Hadikatü's - süeda*'yı yazmıştır. *Rind u Zâhid* adlı eserinde İslâm topluluğunda sosyal iki tip olan Rind ile Zâhid'i ele almış, bu iki tipin iyi ve kötü taraflarını incelemiştir.

Matla'u'l - i'tikad'ında ilm - i kelâm üzerinde durmuş, «mebde'» ve «meâd» meseleleri hakkında Yunan'dan beri gelen çeşitli görüşleri anlatmış, bu konuda kendi düşüncesini de belirtmiştir.

Sıhhat ve Maraz adlı eserinde tıbba ait bilgisini göstermiş, *Muamma* risalesiyle İslâmî edebiyatın zekâ ve ustalık isteyen, anlaşılması güç bir türündeki bilgisini göstermiştir.

F. tasavvufu da çok iyi bilmektedir. Şiirlerinde tasavvufa pek çok yer verdiği gibi, *Sakiname* adlı eserini özellikle bu görüşle yazmıştır. Ahdî'de F. nin ehl - i tarikattan olduğu kaydı varsa da, eserlerinden onun herhangi bir tarikata mensup olduğunu çıkartmak zordur. Şiirlerinde tasavvufa geniş yer veren F. nin beşerî aşkı ulvileştirme meyli ile tasavvuf neşvesi büyük bir yakınlık ve uygunluk gösterirse de, tarikat ehlinden olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. F. deki aşk, maddî ve şehvanî duygulardan uzak, fedakârlık ve samimiyetle beslenen ulvî bir aşktır. Güzelliğe âşık olan ve bütün hayatını güzellerin aşkında geçirdiğini söyleyen F. nin şiirlerinde daima ilâhî aşkı terennüm ettiği söylenemez. Onun beşerî hazlarının üstüne çıkardığı ulvî aşkı ile ilâhî aşk zevki çok iyi kaynaşmıştır. Aşkın elem ve ıstırabını çekmekten hoşlanması, vuslattan kaçarak aşk ıstırabının artmasını istemesi bu duygularını ifade edişteki samimiyet, onu edebiyatımızın en lirik ve orijinal şairi yapmıştır. Lirizmin gerektirdiği samimiyet, fedakârlık, his derinliği ve coşkunluğu onun şiirlerinin başlıca vasıflarıdır. Daha hayatında, tarzında tek, yaratıcı bir şair olduğu, şiirlerinin yakıcılığı ve güzelliği parlak sözlerle anlatılmış olan tezkirelerde onun üslûbunun Nevaî tarzına yakın tuhaf bir üslûp olduğu da tekrarlanmıştır. Tezkirelerin F. nin üslûbu hakkındaki bu ifadesi, şiirlerinin dil ve ifade bakımından Azerî lehçesinin özelliklerini taşımasından dolayıdır. F., Nevaî'yi okumuş, şiirlerine nazireler yazmış ve ondan çok etkilenmiş olmakla beraber, tezkirelerin de belirttikleri gibi, tarzında tek kalabilmiştir. F. Çağatay Lûtfi'yi, Azerî şairlerinden Nesimî'yi ve Habibî'yi, Ahmedî, Şeyhî, Necatî gibi Anadolu'da yetişmiş diğer Türk şairlerini, Nizamî, Hatifî, Hüsrev, Selman, Hafız, Camî gibi İran şairlerini çok yakından tanıyarak onlardan da etkilenmiştir. Fakat edebî gelişmesini sağlayan bu etkileri kendi benliğinde eriterek eserlerine şahsiyetinin damgasını vurmuştur. Divan edebiyatının İslâmî ortak malzemeyi belli şekiller içinde ifadeye çalışan şairleri arasında eserlerinde şahsiyetini en çok belli eden şair F. olmuştur. F. üstün kabiliyeti, mizacı ve şahşiyeti ile ilgili olan bu husus onu edebiyatımızın taklit edilmez bir şairi yapmıştır.

Daha hayatta iken ünü bütün Türk ülkelerine yayılmış, şiirleri yüzyıllar boyunca okunmuş ve sevilmiştir. Divan edebiyatımız, tekke ve halk edebiyatımız üzerinde F. nin devamlı tesiri olmuş, hemen her şair ona nazireler yazmıştır.

F. nesirde de usta bir yazardır. Nesirlerini sanatlı, secili, özentili bir üslûpla yazmıştır. *Hadikatü's - süeda*'sı, Türkçe divanının önsözü, mektuplar, özellikle *Şikâyetname* adiyle tanınmış olan mektubu, onun nesirdeki ustalığını gösteren eserleridir. *Hadikatü's - süeda*'sı, nesirde dinî lirizmin en güçlü bir örneğidir. Keskin zekâsı ve sanat gururu ile onun usta kalemi, manzum eserlerinde olduğu gibi, mensur eserlerinde, özellikle *Şikâyetname*'sinde hiciv ve alayın en sert, en keskin, fakat son derece zarif örneklerini verir.

Eserleri: Manzum olanlar: 1. *Türkçe divanı*, F. nin sanat gücünü gösteren en tanınmış eseridir. Daha hayatta iken şiirlerinin elden ele dolaşarak bütün Türk ülkelerinde okunmuş olduğu tezkirelerden ve divanının el yazmalarından anlaşılmaktadır. Öz bakımından dolgun şiirler yazmış olan F., şekle de önem vererek divan tertibine özen göstermiştir. Çünkü onun gerek Türkçe gerek Farsça divanları, tertip ve muhtevaları bakımından eksiksiz birer divandır.

Türkçe divan, mensur bir önsözle başlar. Yer yer manzum parçalar da bulunan bu önsözde sözün değerini belirterek onun yaratıcısı Tanrıyı över. Şiir ve şairlikle ilgili ayetleri verir. «Şiirin öylesi vardır ki hikmetin ta kendisidir» diyen Hz. Peygamberin, şiirin derecesini yükseltmiş olduğunu belirterek ona da selât ve selâmdan sonra kendisinden söz eder. Şiir söyleme istidadının yaradılışında bulunduğunu, edep ve bilgi tahsili için gittiği okulda küçük yaşta şiir yazmağa başladığını, az zamanda şöhretinin etrafa yayıldığını söyler. Çocukluk zamanında yazmış olduğu gazellerini bir araya toplayarak ufak bir divan meydana getirmiş olduğunu söylerse de, bu divan zamanla şairin ömrü boyunca yazdığı, saçının sakalının ağardığını bildirdiği gazelleri, kasideleri ve diğer Türkçe şiirleri ile zamanla kabarmış, 40 kaside, 302 gazel, 1 müstezat, 1 terkib - i bend, 3 terci - i bend, 2 müseddes, 3 muhammes, 2 tahmis, 3 murabba, 42 kıta ve 72 rübaiyi içine alan büyük bir divan meydana gelmiştir (*Türkçe divan*. Ankara, 1958). F. Türkçe divanının önsözünde bütün ömründe Irak - ı Arab'dan dışarı çıkmadığından, mevki ve makamına bakılarak şiirlerinin hor görülmemesini, gerçekte Kerbelâ'nın şerefli toprağında yetiştikleri için derecelerinin üstün olduğunu söyler. Şiirlerinin gittikleri yerde itibar görmesi için dua eder. Özellikle şu üç taifenin şerrinden korumasını Tanrıdan diler. Birisi kabiliyetsiz, cahil kâtiplerdir ki bazan bir harf düşürerek *nâdir* (نادر) i *nâr* (نار) eyler, bazan da bir nokta eksik yazarak *göz* (گوز) ü *kör* (کور) eyler. İkincisi şair yaradılışta olmayan, meclislerde şiir okurken, nazmı nesrinden seçilmeyip şiirin güzelliğini yok edenlerdir. Üçüncüsü daima kötülük düşünen zalim hasetçilerdir ki, yetersiz ve kötü yaradılışları ile şiir söyleme iddiasında bulunurlar. Şiiri

inceliklerini ve sözün hakikatini anlamadıkları halde, mânasız boş lâflarla F. nin şiirine müdahale ederek onları dinleme zevkini yok ederler.

Divanın kasideler bölümü, onun bilgisini ve ustalığını göstermek istediği sanatlı bir tevhid ile başlar. Kasideleri arasında Hz. Peygamber için yazmış olduğu *su* redifli meşhur na'tı, divan şiirimizin şaheserlerindendir. F. nin bütün kasideleri ustaca yazılmıştır.

F. gazeller bölümünde her harften kafiyeli gazel yazmak suretiyle divan tertibinde şekle de ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Çünkü o yazdıklarının daima en mükemmel, dört başı mamur eserler olmasını istemiştir. Gazellerinin hemen hepsi lirizm bakımından dolgun, kolaylıkla söylenmiş, ahenkli ve akıcı şiirlerdir. Musammatları içinde Habıbî'ye nazire olarak yazdığı müseddesiyle *Ne verseler ana şâkir ne kılsalar ana şâd* sehl - i mümteni mısraının bulunduğu müseddes, hocasının kızı için yazdığı rivayet edilen meşhur murabba, divan edebiyatının değerli incileridir. F. nin divanındaki kıta ve rübaileri de onun usta ve büyük şair olduğunu gösterecek değerdedir.

Türkçe divanının elde bulunan en eski yazması 979/1571 tarihinde ölümünden 19 yıl sonra kopya edilmiştir (Üniversite Kütüphanesi T. Y. 5465). 984/1576 da Kerbelâ'da yazılmış olan nüsha (Ankara Eski Eserler Kitaplığı No. 101) ile, yine aynı yılda Hüseyin b. Gülşenî adında bir müstensihin yazdığı nüsha (Konya Mevlâna Müzesi No. 404), 990/1582 tarihli değerli bir yazma (Ali Emirî, Manzum eserler No. 342), 995/1587 (Topkapı Sarayı kitaplığı, Revan kısmı, No. 749), 999 - 1590 (Süleymaniye, Lâleli kitaplığı No. 1912) tarihli yazmalar Türkçe divanın en eski nüshaları arasında olup özel kitaplıklar dışında Istanbul ve Anadolu kütüphanelerinde 70 el yazması tespit edilmiştir (Müjgân Cumbur, *Fuzulî hakkında bir bibliyografya denemesi*. Istanbul, 1956). Türkiye dışında bulunan en eski yazmalardan 981, 991 ve 997 tarihlerinde kopya edilmiş üç nüsha Leningrad Asya Müzesi kitaplığındandır.

Türkçe divanın eski harflerle baskıları Tebriz'de (1247, 1266, 1260); Bulak'ta (1254, 1258); Taşkent'te (1311); Istanbul'da (1268, 1284, 1288, 1291, 1296, 1318, 1329) yapılmıştır. Ayrıca F. külliyatı içinde de Türkçe divanın birçok baskıları vardır (1268, 1286, 1296, 1408, 1318, 1342). Türkçe divanın yeni harflerle 4 baskısı yapılmıştır (Abdülbâki Gölpınarlı, *Fuzulî divanı*. 1. bas. 1948, 2. bas. 1961; Ali Nıhat Tarlan, *Fuzulî divanı*. 1950; Kenan Akyüz, Sedit Yüksel, Müjgân Cumbur, Süheyl Beken: Fuzûlî, *Türkçe divan*, 1958). Türkçe divanı Bakû'da da Rus harfleriyle ıki defa bastırılmıştır (Hamit Araslı, Bakû 1944, 1958).

2. *Farsça divan*: F. nin bu divanı Türkçe divanından daha kalındır. İçinde 49 kaside, 410 gazel, 1 terkib - i bend, 1 müsebba, 1 müseddes, 46 kıta, 105 rübai vardır (Hasibe Mazıoğlu bas. Ankara, 1962). Bu divanına da mensur, manzum karışık bir önsöz yazmıştır. Önsözde ilâhî feyzin bir hazinesi olan sözün değerinden, bunca yıldır binlerce yazar bu hazineden harcadıkları halde bitip tükenmek bilmediğinden bahsederek insanı konuşturan Tanrıya şükreder. Peygamberin «Şiir bir sözdür. Güzeli güzel, çirkini çirkindir» hadisini alarak insanın güzel şiir söyleyebilmesi için, şiir söyleme şartlarının bulunması gerektiğini belirtir. Halbuki kendisinin güzel şiir söyleyebilmesi için şartlar uygun değildir. Çünkü o «sultanların gölgesinden uzak, şuursuz ve idaresiz halkından dolayı harap bir yer olan Irak - ı Arab'da doğmuş ve yaşamıştır. Orası öyle bir bahçedir ki, salınan servileri sam yelinin kasırgası, goncaları mazlum şehitlerin mezarlarının kubbesidir. Orası öyle bir zevk meclisidir ki, şarabı parçalanmış ciğerlerin kanı, musikisi avare gariplerin iniltileridir. Ne mihnet artıran sahrasında bir rahat rüzgâr esmiş, ne de belâlarla dolu çölündeki tozları yatıştıracak şefkat bulutunun ümidi belirmiştir. Böyle bir çile bahçesinde gönül goncası nasıl açılır, dil bülbülü ne terennüm eder» diyerek yetiştiği ortamın manevî havasını, şiirlerinde neden dert ve elemi terennüm etmiş olduğunu, şiir müsabakasını zevk ve safada olanın değil de, dert ve elem çekenin kazanacağını kabul eder. Farsça divanını tertipte, diğer eserleri yüzünden gecikmiş olduğunu belirtir. Burc - i evliya olan Bağdad'ın, Necef ve Kerbelâ'nın havası, suyu ile yetişmiş şiir yetimlerinin de gittikleri yerde saygı görmesi, şiirden anlamayan, lâfız ve mâna inceliklerine uluorta itiraz eden cahillerin ayakları altında ezilmemesi için dua eder. F. mahlâsını niçin aldığını da bu önsözde anlatmış olduğu yukarıda geçmiştir. Bu önsöz Farsça divan yazmalarının bazılarında vardır (bk. *Farsça divan*, IX - XII, 1 - 16; bu önsözün ilk baskısı için bk. Faik Reşat, *Fuzulî'nin gayrimatbu eş'arı*. Istanbul, 1314, 34 - 48).

Farsça divanda kasideler bölümünün başında F. nin Hüsrev, Hakanî ve Molla Camî'ye nazire olarak yazdığı *Enisü'l - kalb* adını verdiği uzun kasidesi vardır. F. bu kasidesini Sultan Süleyman devletinden fetih tesiri erişsin diye adalet yeri olan Istanbul'a göndermiştir. Mâna ve ifade bakımından güçlü kasidelerindendir (Bu kasidenin ilk baskısı ve tercümesi için bk. Cafer Erkılıç, *Enis - ül - kalb*, Istanbul 1944).

F., Ali'yi ve çocuklarını daha çok Farsça divanındaki kasidelerinde övmüştür. 50 yıldır Ali'yi övdüğünü, onu öven diğer şairler gibi ondan uzak olmadığını, daima kapısının toprağını tavaf ederek öptüğünü söyler (*Farsça divan*, 153). Yine bir kasidesinde de Ehl - i Beyt'in hakir mensubu ve övücüsü olduğunu, söz gülzarında natıka bülbülüne güzel terennümler fırsatı düştükçe peygamber evlâdını övmek faziletini zavallı F. den esirgememesi için Tanrı'ya dua eder (*Farsça divan*, 141). Sam Mirza tezkiresinde (yazılışı 957/1550, Vahid Destgîri bas., *Tuhfe - i Sâmi*. Tahran, 1314) F. nin şiirlerinin çoğunun din imamları hakkında olduğu kaydiyle Farsça kasidelerinin kastedilmiş olduğu açıktır. Bu kasideler Farsça divan yazmalarında yoktur. Süleymaniye Kütüphanesinde (Lâleli kitaplığı No. 1912) 999/H. 1591 istinsah tarihini taşıyan F. külliyatının kenarlarında olup, Farsça divan baskısındaki kasidelerde bu yazma nüsha esas alınmıştır. Farsça kasidelerden 30 kadarı Abdülkadir Karahan tarafından Millî Kütüphaneye satılan ikinci bir nüshada bulunup Ali Nihat Tarlan'ın tercümeleriyle birlikte yayımlamış olduğu 8 kaside bu yazmadan alınmıştır. Farsça kasidelerden divanın baskısından önce yayımlanmış olanlar ve tercümeleri için bk. Ali Nihat Tarlan, *Fuzulî'nin bilinmeyen kasideleri* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III, 193 - 207, 411 - 427, IV, 257 - 260); Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Fuzulî'nin bilinmeyen Farsça bir kasidesi* (Dil ve Tarıh - Coğrafya Fakültesi Dergisi IV, 315 - 320); aynı yazar, *Fuzulî'nin bilinmeyen birkaç şiiri* (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi V, 317 - 319); Hasibe Çatbaş (Mazıoğlu), *Fuzulî'nin iki kasidesi* (Dıl ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi IV, 207 - 111).

F. nin Farsça divanındaki gazelleri mâna ve mazmun bakımından Türkçe gazellerinin aynıdır. Bu gazellerle musammat, kıta ve rübai gibi diğer nazım şekilleriyle yazdığı

Farsça şiirleri de ifade bakımından kusursuz, kolay söylenmiş, ahenkli ve akıcı şiirleridir.

Farsça divanının en eski yazması F. hayatta iken 20 cumade'l-ulâ 959/1552 de Bağdad'da Habibullah İsfahanî tarafından yazılan bir nüshadır (Manisa, Muradiye Kütüphanesi No. 2668). 984/1576 da Kerbelâ'da yazılmış olan Türkçe divanın kenarında Farsça divanın önsözü ile baştan bir kısım gazelleri vardır. Farsça divanın eski bir nüshası 988/1580 de Bağdad'da yazılmıştır (Millet Kütüphanesi, Carullah Ef. kısmı, No. 1670). Leningrad Asya Müzesi kütüphanesindeki F. külliyatı içinde bulunan Farsça divan 997/1589 istinsah tarihini taşır (Bu yazmadan yapılmış seçmeler için bk. Hamit Araslı, *Fuzulî'nin Farsça şiirleri*. Bakû, 1958). Divanın diğer yazmaları için bk. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzulî'nin Farsça divanı ile ilgili araştırmalar* (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi XIV, 73-85; aynı yazar, *Farsça divan*, IX-XII; *Fuzulî bibliyografyası*, 46-48). Yukarıda adı geçen Farsça divan baskısı, F. nin bütün Farsça şiirlerini içine alır. Divanın Ali Nihat Tarlan tarafından yapılmış tercümesinde kasidelerin tercümesi yoktur (*Farsça divan tercümesi*. İstanbul, 1950).

3. *Arapça şiirler*: F. nin Arapça divanı elde yoktur. Kaynaklar Arapça şiirlerinin bulunduğunu kaydettikleri halde, Arapça divanının olduğunu sadece Sadıkî söyler. Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'ında «Farisî ve Türkî mükemmel divanı ve Arabî ve derî ve Rumî elsinede kasâ'id-i belâgat-nişanı müdevven oldukdan maada» diyerek Türkçe ve Farsça divanlarını belirttiği halde, Arapça yalnız kasidelerinin bulunduğunu yazar. Nitekim bugün için elde F. nin 11 kaside ile, eksik bir kaside hissini veren bir kıtası olup, divanı yoktur. Bu şiirlerinin hepsi 465 beyittir ve 7 si peygamber, 3 ü Ali için yazılmıştır. Diğer ikisinde övdüğü şahsın kim olduğu belli değildir. F. nin bu Arapça şiirlerinden de Hazret-i Peygambere büyük sevgisi ve bağlılığı olduğu anlaşıldığı gibi, Ali'ye yazdıklarından da Şiîliği açıkça belli olmaktadır. Bu kasideler mazmunlar, mecazlar, teşbih ve hayaller bakımından Türkçe ve Farsça şiirlerinin aynıdır. İfade ve şekil bakımından kusursuz olan bu şiirler, onun Arapçayı çok iyi bildiğini gösterir. F. nin Arapça şiirlerinin tek yazması Leningrad Asya Müzesi kütüphanesindeki H. 997 istinsah tarihini taşıyan *Fuzulî külliyatı* içinde 189-199. yapraklar arasındadır. F. nin Arapça şiirlerinin bulunduğu bu yazmayı ilk defa haber veren E. Berthels olmuştur (Bulletin de l'Académie des Sciences de l'URSS, 1930, 297 306). Aynı müsteşrik bu Arapça şiirlerin özelliklerini inceleyerek Rusça tercümeleri ile birlikte yayımlamıştır (Mémoires du Comité des Orientalistes V, 39-71). Arapça şiirlerinin metni Hamit Araslı tarafından Asya Müzesinde bulunan yazmadan alınarak Bakû'da bastırılmıştır (1958).

4. *Leylâ ve Mecnun*: F. nin *Leylâ ve Mecnun*'u bu konuda yazılmış olan eserlerin en güzeli olup Türk edebiyatının şaheserlerindendir. Mesnevî şekliyle yazılmış olan bu manzum eser 3 096 beyittir (Necmettin Halil Onan, *Leylâ ile Mecnun*. Istanbul, 1956). Lâtifî tezkiresinde F. nin hamseye cevap olarak (yani Nizamî'nin hamsesi gibi) beş parça kitabı olduğu ve içlerinde en çok *Leylâ ve Mecnun*'un tanındığı yazılıdır. Kınalızade, Beyanî ve Riyazî tezkirelerinde de F. nin hamsesinin olduğu tekrar edilmiştir. Sadıkî ile Âlî, yalnız *Leylâ ve Mecnun*'dan söz ederek F. nin hamsesinin olduğunu yazmazlar. F. nin bugün elde beş mesnevisi bulunmayıp *Leylâ ve Mecnun*'dan başka *Beng ü Bâde* ile *Sakiname* mesnevileri vardır. Sadıkî'nin yazdığı *Şah u Gedâ* bugüne kadar ele geçmemiş olduğundan, kendisinin yanılmış olduğu da düşünülebilir.

F., *Leylâ ve Mecnun*'un «Sebebi nazm-ı kitab» kısmında eserini niçin yazdığını anlatır: Kanunî'nin ordusu Bağdad'da iken nice Rum diyarı zariflerinin, yani ilimden ve sanattan anlayan kişilerin bulunduğu bir sohbette *Leylâ ve Mecnun* hikâyesinin Acem'de çok olduğu, Türkler arasında bulunmadığı üzerinde konuşulur ve F. den bu konuyu yazması istenir. F., işin güçlüğünü ve kendisini imtihan etmek istediklerini anlar. Kendisine büyük bir güveni olan şair, bu güç işi başarmak üzere kalemine sarılmış, bir yıl içinde 952/1535 te eserini tamamlayarak Bağdad valisi Veys Beg'e sunmuştur.

F. eserini yazarken daha önce yazılmış olan *Leylâ ve Mecnun*'ları görmüş ve bunlardan faydalanmıştır. Ancak, «Sebeb-i nazm-ı kitab» da bu hikâyenin Türkler arasında bulunmadığını söylemesi üzerinde durmak gerekir. Nevaî'yi okuduğu açıkça bilinen, şiirlerine pek çok nazireler yazan F. nin, Nevaî'nin *Leylâ ve Mecnun*'unu bilmemesi düşünülemez. Ancak, Nevaî'nin eseri Çağatayca ile yazılmış olduğundan Batı Türkleri arasında bulunmadığını kastetmiş olmalıdır. Osmanlı sahasında daha önce yazılmış olan Hamdullah Hamdi, Behiştî, Ahmed-i Rıdvan, Celilî, Sevdayî ve Hakirî gibi şairlerin eserlerini de duymadığı anlaşılıyor. *Leylâ ve Mecnun*'da F., Nizamî'nin eserini esas olarak almış, Hatifî'ninkinden de faydalanmıştır. Türk şairlerinden Hamdullah Hamdî, Celilî, Sevdayî ve Hakirî'nin eserlerinde bulunan bazı motiflerin F. nin eserinde de bulunması yüzünden F. nin bunların eserlerini görmüş olduğu kanısına varmak, onun Türkler arasında bu hikâyenin bulunmadığı ifadesi ile bir çelişme meydana getirdiğinden F. nin bu motifleri başka yerlerden aldığını düşünmek daha yerinde olacaktır (A. Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun hikâyesi*. 1959, 262).

F., *Leylâ ve Mecnun* kitabına bu eseri bahanesiyle aşkı yaradılışın esası yapan Tanrı sevgisini anlatmak istediğini, bunun ise çok güç olduğunu bildiren, sözlerini Leylâ gibi iç açıcı, Mecnun gibi gönül yakıcı yapması için Tanrıdan yardım dileyen üç rübai ve bir sahifelik mensur secili bir önsöz (dibace) ile başlar. Sonra Arapça, Farsça, Türkçe karışık bir münacat, tevhid, tekrar münacat, kaside şekliyle yine bir tevhit, kendisine hitap eden bir parça, na't, miraciye, yine peygamberi öven Arapça, Farsça, Türkçe karışık bir kaside, sakiye hitapla başlayan ve kıymetinin bilinmediğinden yakınan bir parça, Kanunî'yi öven bir kaside, sebeb-i nazm-ı kitab, Veys Beg için övgü bölümleri vardır. Bunlardan sonra hikâyeyi anlatmağa başlar:

Arap'ta yiğitliği ve fazileti ile meşhur bir kabile başkanı vardır. Oğlu olmadığı için çok üzgündür. Tanrıya çok dualar etmiş, yoksullara paralar dağıtmış, adaklar adamıştır. Sonunda duası kabul olup bir oğlu olmuştur. Çocuğun adını Kays koymuşlar. Kays daha bebekliğinde güzelliğe âşıkmış ve dertli imiş. Çok ağlarmış, fakat güzel bir kimsenin kucağına varınca derhal susar, onun güzelliğini seyre dalarmış. On yaşına gelince babası büyük bir sünnet düğünü yaptırdıktan sonra Kays'ı okula vermiş. Okulda kızlar bir sıra, oğlanlar bir sıra halinde otururlarmış. Kays bu okulda Leylâ adında peri gibi güzel bir kızı görür görmez ona âşık olur. Kays'ın güzelliği de Leylâ'yı cezbederek o da Kays'a tutulur. Okulda birbirlerine karşı gösterdikleri ilgi ve yakınlık, gözden kaçmayarak ayıplanmaya ve dedikoduya başlanır. Artık kaş göz işaretiyle konu-

şarak birbirleriyle ilgilenmiyor görünürler. Okulda Kays, dersini bilmiyor görünerek Leylâ'dan sorup onunla konuşmaya fırsat arar. Okuldan dönerken: «Kitabımı yitirdim, acaba sen gördün mü?» gibi bir bahane ile Leylâ ile beraber gider. Fakat sonunda bu aşk gizli kalmayıp dilden dile düşer. Dedikoduları Leylâ'nın annesi de duyar. Kızını azarlayarak durumu sorar. Fakat Leylâ annesinin söylediklerini bilmiyor ve anlamıyor gibi görünerek Kays ile olan ilgisini inkâr eder. Leylâ'yı okuldan alırlar. Kays, Leylâ'yı görmek ümidiyle her sabah okula gider. Onun gelmediğini görünce üzüntüsü artar. Sonunda durumu anlayarak ümidini keser. Leylâ'nın hasreti ile göz yaşları döker. Sevgilisi ile okulda geçen günleri anarak ahlar eder. Böylece halk arasında onun deli diye adı çıkar. Artık herkes ona Kays yerine Mecnun der.

Mecnun bir gün yolda Leylâ'ya rastlar. Bu karşılaşmadan her ikisi de öyle sevinirler ki, düşüp bayılırlar. Arkadaşları Leylâ'nın annesinin ve babasının durumu bilmesinden korkarlar. Yüzüne gül suyu serperek ayıltırlar ve evine götürürler. Mecnun ayıldığında sevgilisinin gitmiş olduğunu görünce elbiselerini yırtar, parçalar. Evine dönmeyip sahralara düşer. Babası ile annesi onu çölde bulurlar. Leylâ bizim evde misafir diye onu aldatarak eve getirirler. Ona nasihatler edip kiminle isterse, onunla evlendireceklerini söylerler. Mecnun'un Leylâ'dan başkasını düşünmediğini görünce kızı babasından istemeğe karar verirler.

Leylâ'nın babası kızını bir deliye vermek istemez. İyileştiği takdirde verebileceğini söyler. Mecnun'un babası oğlunu iyi etmek için hekimlere baş vurur, adaklar adarsa da, fayda vermez. Son çare olarak oğlunu Kâbe'ye götürür. Orada Tanrıya dua eder. Mecnun ise kendisinin aşktan kurtulmaması ve aşk derdinin artması için Tanrıya yalvarır. Bunu duyan baba, oradan da ümitsiz döner. Mecnun yine çölün yolunu tutmuştur. Önüne ulu bir dağ çıkar, ona derdini döker, feryat eder. Dağın yankısından onun da kendisi gibi âşık olduğunu anlar. Sonra Leylâ'nın bulunduğu yere gitmek için yola koyulur. Yolda bir avcının tuzağına düşmüş bir ceylan görür. Ceylanın haline acır. Üstünde başında nesi varsa avcıya vererek onu kurtarır. Yüzünü ahunun yüzüne sürerek ağlar, ona dert ortağı olması için yalvarır. Ahu ona alışarak ya nından ayrılmaz. Onu gören başka ahular da gelir, hep birlikte dolaşırlar. Mecnun yine bir yerde bir güvercinin tuzağa düşmüş olduğunu görür. Kolundaki inciyi avcıya vererek onu da kurtarır. Kanlı göz yaşlarını güvercinin ayağına sürerek ona derdini döker. Kuş Mecnun'a alışır. Hattâ başında yuva yapar. Bunu gören başka kuşlar, hayvanlar da gelip Mecnun'un etrafına toplanırlar ve birlikte dolaşırlar.

Leylâ ise evine kapanmış, aşk derdi ile bütün neşesini kaybetmiştir. Arkadaşları onu eğlendirmek için boşuna uğraşırlar. Yalnız kaldığı zamanlar, kendisi gibi yanıp tükenen, pervanenin aşkı ile ateşli yaşlar döken muma derdini anlatır. Mumun aşkının ateşiyle kendisini yakan pervaneye derdini döker. Rüzgârdan sevgilisinin kiminle dost olduğunu sorar, ondan sevgilisine halini anlatmasını ister. Leylâ'nın annesi kızının üzüntüsünü dağıtmak için bir bahar günü onu arkadaşlariyle gezmeğe gönderir. Leylâ yalnız kalarak ağlamaya fırsat bulmak için bir bahane ile kızlardan uzaklaşır. Buluta derdini açar. Bu sırada birisinin Mecnun'un şiirini okuduğunu işitir. Kulak vererek dinler ve Mecnun'un derdinin kendisininkinden fazla olduğunu anlar.

İbni Selâm adında asil ve itibarlı birisi bir gün ava çıktığında Leylâ'yı görmüş, çok beğenerek ona âşık olmuştur. Birçok hediyeler göndererek babasından Leylâ'yı ister. Babası annesi razı olurlar. Nevfel adında bir yiğit Mecnun'un şiirlerini duyarak çok beğenmiş, Mecnun kim olduğunu sorduğunda olup bitenleri öğrenince ona yardım etmek istemiştir. Nevfel çölde Mecnun'u arayarak bulur. Kendisine yardım edeceğini söyler. Mecnun ümitlenerek sevinir. Nevfel, Leylâ'nın kabilesine mektup yazarak Leylâ'yı Mecnun'a vermeleri için tehdit eder. Onlar da sert bir cevap vererek Nevfel'in teklifini reddederler. Her iki tarafın adamları arasında savaş başlar. Savaşı bir köşede seyreden Mecnun, Leylâ'nın kabilesinin yenilmemesi için dua eder. Bunu duyan Nevfel, savaştan vazgeçerek Mecnun'u kendi haline bırakır.

Mecnun çölde dolaşırken bir ihtiyarın bir esiri zincire vurarak arkasında dolaştırdığını görür. İhtiyardan sebebini sorar. O da zincire vurduğu esirin bir katil olduğu bahanesiyle diyet için para topladığını, akşam ise topladıkları parayı bölüştüklerini ve geçimlerinin bu olduğunu anlatır. Bunu duyan Mecnun: «Zincir deliye gerekir, beni zincire vurup dolaştır, topladığın paranın hepsi senin olsun» diyerek kendisini zincire bağlatır. Dilenerek Leylâ'nın evinin önüne geldiklerinde Mecnun bir ah çekerek yere yıkılır. Leylâ evden koşarak dışarı çıkar. Ağlayıp dertleşirler. Mecnun zinciri parçalayarak yine sahranın yolunu tutar. Yine bir gün gözlerini bağlayıp körmüş gibi dilenme bahanesiyle Leylâ'nın evinin önüne gelir. Dayanamayıp ya dost! diye feryat eder. Leylâ koşarak evden çıkar gelir. Mecnun sevgilisine sitemler ettikten sonra çöle döner. Leylâ'yı İbni Selâm ile evlendirirler. Fakat Leylâ daha okula giderken bir perinin gözüne görünerek kendisine bağlandığını, insanoğlu ile evlenirse, her ikisini de öldüreceğini söylediğini, şimdi ise elinde kılıçla karşılarında durduğunu, evlenmeleri için sabretmesi gerektiğini söyler. İbni Selâm buna inanarak Leylâ için yalnız sabretmekle yetinir. Vaktiyle Zeyneb'e âşık olduğu için aşkın cefasını bilen Zeyd, Mecnun'a giderek Leylâ'nın evlendiğini haber verir. Mecnun'un feryat ve figanları bütün hayvanları ağlatır. Leylâ'ya bir mektup yazarak vefasızlığı için sitemler eder. Zeyd, mektubu Leylâ'ya götürür. Leylâ mektubu okuyunca çok üzülür. İbni Selâm'ın kendisine uzaktan bakmakla yetindiğini yazar. Mecnun'un babası oğlunun derdi ile ölmüştür. Mecnun ise artık aşkta kemale ermiştir. Mecnun'un bedduası ile İbni Selâm ölür, Leylâ ise rahatça ağlamaya fırsat bulur. Zeyd, İbni Selâm'ın öldüğünü Mecnun'a haber verince Mecnun, İbni Selâm da Leylâ'ya âşık olduğundan onu kendisine dost sayarak ölümüne ağlar.

Leylâ'nın kabilesi başka yere göç etmektedir. Leylâ da bir deveye binmiştir. Geceleyin giderken karanlıkta arkadaşlarından ayrılarak Mecnun'u arar ve onunla karşılaşır. Mecnun o kadar bitkindir ki önce tanımaz. Leylâ onun Mecnun olduğunu anlayarak kendisini tanıtır. Mecnun artık gönlündeki Leylâ'dan başkasını tanımadığını, sevgilisinin hayalinden teselli bulduğunu, aşkın onu sevgilisiyle bir ettiğini, bedenindeki canın kendisinin değil, sevgilisinin canı olduğunu söyleyerek Leylâ'nın maddî vücudu ile ilgilenmez. Ona kendisi gibi rüsvâ olmayıp evine dönmesini söyler. Mecnun'un aşkının kemalini gören ve dost yanında yeri kalmadığını anlayan Leylâ, Tanrı'dan ölümünü ister, duası kabul olur. Zeyd, Leylâ'nın ölümünü Mecnun'a haber verince ağlar, yolunur. Birlikte Leylâ'nın mezarına giderler, sevgilisinin mezarını kucaklayarak göz yaşları döker. «Bana canansız can gerekmez» diye ağlayıp inleyerek Leylâ'nın mezarında can verir.

Zeyd, mezarın başından ayrılmaz. Bir ara uyur. Rüya-

sında Leylâ ile Mecnun'un cennet bahçesinde dolaştıklarını görür. Rüyasını herkese anlatır. Halk da onların aşkının kemaline inanır, mezarları ziyaretgâh olur.

F. eserinde, Mecnun'un madde ile olan ilgisini derece derece keserek onu maddî hazların üstünde ulvî ve ilâhî bir aşka yükseltir. Şiirlerinde özellikle dert ve elemi, ayrılığın acılarını terennüm ederken engin bir his kuvveti gösteren F. için bu romantik aşk hikâyesi çok uygun bir konu olmuş, bu yüzden de aynı konuyu işleyen başka şairlerden daha üstün bir başarı göstermiştir.

F. nin bu eserinin Türkiye ve Türkiye dışı kütüphaneler de pekçok yazmaları vardır. 987/1579 istinsah tarihini taşıyan en eski yazma Topkapı Müzesi kütüphanesinde olup Türkiye kütüphanelerinde 23 yazması tespit olunmuştur (bk. *Fuzulî bibliyografyası* 50). F. külliyatı baskıları içerisinde yayımlanmış olduğu gibi, Istanbul'da eski harflerle ayrı baskıları da yapılmıştır. En son ve en iyi baskı, Necmettin Halil Onan'ın yayımladığı tenkitli baskıdır.

5. *Beng ü Bâde*: F. nin Şah İsmail'e ithaf etmiş olduğu bu Türkçe mesnevisi 444 beyittir. Eserin başında Şah İsmail'i öven şair, eserini gençlik yıllarında, Şah İsmail'in Bağdad'ı fethi (1508) nden ve Doğuda Özbeklerle savaşından sonra, 1510 - 1530 tarihleri arasında yazmış olmalıdır.

Eserin konusu şarap ile esrar arasında hayale dayanan bir münazaradır. Şair eserinde tevhid, münacaat ve na'tten sonra Ali'yi, sonra da Şah İsmail'i över. Tahtın Şah İsmail'den başkasına haram olduğunu, zamanın Cemşid'i olup padişahlar başından kadeh yaptığını söyleyerek, Şah İsmail'in Özbek hanı Şeybek'in başını kesip kafa tasını kıymetli taşlarla süsleterek şarap kadehi yapmış olmasına işaret eder. Rakı, boza, nebiz denen hurma şarabı da bu münazaraya katılırlar. Sâki, meze, kebap, müferrih macun gibi, ilgili kelimeler de şahıslandırılır. Bade ile Beng'in savaşı sonunda, Bade savaşı kazanır. Tahir Olgun, F. nin bu eseri nin sadece hoş vakit geçirmek için yazılmış bir eser olmadığını, şairin bâdeden Şah İsmail'i, bengden de II. Bayezid'i kastederek bunlar arasındaki rekabette Şah İsmail'i üstün getirerek eserini ithaf ettiği Şah İsmail'e iltifat etmek gayesini güttüğünü ileri sürmüştür (*Fuzulî'ye dair.* Istanbul 1936. 4 - 13). Bu eser F. külliyatı baskılarına alınmış, ayrıca yeni harflerle de tenkitli baskısı yapılmıştır (Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Beng ü Bâde.* Istanbul, 1956).

6. *Heft cam*: *Sakiname* adı ile de tanınan bu Farsça eser, 327 beyitlik bir mesnevidir. Başta 38 beyitlik bir parçada F. gaflet uykusundan uyanarak aklını başına toplayıp Tanrı'nın eserlerine baktığında meyhaneden daha iyi bir yer ve pîr - i mugandan daha kâmil bir insan göremez. Pîr - i mugana dünyanın cevrinden, cefasından şikâyet eder. O da: «Feleğe kabahat bulma, senin işlerindeki güçlük aklından ileri geliyor. Onun her kurduğu hayal Tanrı'nın kazasına aykırıdır. Ondan kurtulursan, gamdan da kurtulur sun. Şifa evi olan meyhaneye gel, derdinin devasını şaraptan iste Haftanın yedi günü yedi yıldız (seyyareler) ın kadehinden şarap iç» der. F. pîr - i mugandan şeriatta haram olan değil, ona nizam veren şarabı ister. Onu içince gönlü zevk ve şevk ile dolar. İrfan kapısı açılır, boş gönlü sırlarla dolar. Bu yedi kadehten her birini içtikçe onun neşesinden ney, def, çeng, ud ve tambur ile münazara eder. Onların aşk sırrını bilemeyeceğini söyler. Yedinci kadehten mutriple münazara ederek aşk sırlarını ona açar, bunları herkese açmamasını ondan ister.

Sakiname baştan sona kadar tasavvufî bir anlam taşıyan mistik bir eserdir. Farsça divan yazmalarının hepsinin sonunda bulunan *Sakiname*, F. külliyatı baskıları içinde de vardır. Yazmalarla karşılaştırılmış metni Farsça divanla birlikte bastırılmıştır (*Farsça divan*, 673 - 712. *Sakiname*'nin tercümesi: Ali Nihat Tarlan, *Fuzulî'nin Farsça divanı*, 206 - 221). *Sakiname*'nin Çağatayca manzum tercümesi Muhammed Resul Mirza tarafından yapılmıştır.

7. *Hadis - i Erba'în tercümesi*: Manzum kırk hadis tercümesidir. F nin tercüme ettiği bu hadisler, Nevaî'nin de Çağataycaya tercüme etmiş olduğu, Molla Cami'nin *Hadis - i Erba'în* adlı eserindeki hadislerin tercümesidir. Eserin başında mensur ufak bir önsöz vardır. Her hadis dörder mısralık birer kıta ile tercüme edilmiştir. Eserin Istanbul kütüphanelerinde, Leningrad Asya Müzesindeki külliyatta ve Tahran Üniversitesi kütüphanesinde yazmaları vardır. Baskıları: Abdülkadir Karahan, *Fuzulî'nin tetkik edilmemiş bir eseri*: *Kırk Hadis Tercümesi*, Selâmet Mecmuası, Istanbul, 1948; aynı yazar, *Türk edebiyatında kırk hadis tercümeleri*, Istanbul, 1954; Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Fuzulî*: *Kırk Hadis tercümesi.* Istanbul, 1951.

8. **Mensur eserleri**: *Hadikatü's - süeda*: F. nin tanınmış eserlerindendir. Kerbelâ olayını anlatan bu eser bütün Türk ülkelerinde, özellikle Şiî Müslümanlar arasında yüzyıllardan beri okunagelmiştir. F , İranlı Hüseyin Vâiz'ın *Ravzatu'ş - şüheda* adlı eserini örnek almış, yer yer manzum parçalarla süslemiştir. Eserin tam bir tercüme olmadığı, ifade kudreti ve tesiri bakımından Hüseyin Vâiz'ınkinden üstün olduğu tezkirelerde de belirtilmiştir.

F. eserinde Âdem, Nuh, İbrahim, Yakub, Musa, Zekeriya ve Yahya peygamberlerin ahvalini, çektikleri mihnet ve belâları anlattıktan sonra, Hazret - i Peygamber'in Kureyş'ten çektiği eziyetleri anlatır. Eshaptan Übeyde b. Haris, Hamza, Cafer - i Tayyar'ın şahadetleri, Hazret - i Peygamberin vefatı, kızı Fatima'nın ölümü, Ali'nin ölümü, Ali'nin oğlu Hasan'ın zehirlenerek öldürülmesi, Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye gitmesi, Müslim Ukeyl'in şahadeti, Hüseyin'in Mekke'den Kerbelâ'ya gitmesi, Hüseyin'le Yezid'in askerlerinin savaşı, İmam Hüseyin'in şahadeti, Ehl - i Beyt kadınlarının Kerbelâ'dan Şam'a gittiklerini anlatan bölümler vardır. F. bu olayları yer yer yazdığı manzum parçalarla çok samimî bir ifadeyle anlatmıştır. Eser secili ve özentili bir üslûpla yazılmış olmakla beraber akıcıdır. Dinî lirizmin coşkunluğu eserde yer yer kendini gösterir. *Hadikatü's - süeda* bu coşkun lirizm ile samimî ve akıcı ifade yüzünden yüzyıllar boyunca sevilip okunmuş, özellikle Şiîler, muharremde *Hadıkatü's - süeda*'yı okuyarak matem tutmuşlar, Bektaşîler bu eseri adeta mukaddes bir kitap saymışlardır.

Anadolu ve Istanbul kütüphanelerinde eserin yazma nüshaları pek çoktur. Istanbul'da (1273, 1286, 1289, 1296, 1302) ve Mısır'da (1253, 1261, 1271) eski harflerle baskılar yapılmıştır. Salâhaddin Güngör, eserin dilini sadeleştirerek yeni harflerle yayımlamıştır (*Saadete ermişlerin bahçesi.* Istanbul, 1935).

9. *Türkçe mektuplar*: F. nin Türkçe beş mektubu vardır. Bu mektuplar Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye, Musul mirlivası Ahmet Beg'e, Bağdad valisi Ayas Paşaya, Kadı Alâüddin'e ve Kanunî'nin oğlu şehzade Bayezid'e yazılmıştır.

a. Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye yazdığı mektup *Şikâyetname* adiyle tanınmıştır. Nişancı'nın kaleminden çık-

mış olan bir ferman-ı hümayunla Bağdad vilâyeti gelirinin artığından kendisine verilmesi emir buyurulan 9 akçeyi ala madığını nişancıya bildiren mektuptur. Bu mektubun Nişancı Mehmet Paşaya yazılmış olduğunu söyleyen Ebüzziya'nın yanlışı, Tahir Olgun tarafından düzeltilmiştir (*Fuzulî'ye dair.* 14 - 26). Külliyat baskıları içinde bulunan bu mektup Abdülkadir Karahan tarafından yazmalarla karşılaştırılarak bastırılmıştır (*Fuzulî'nin mektupları.* Istanbul, 1948).

b. Musul mirlivası Ahmet Beg mektubu: Manzum ve mensur karışık olarak yazılmış olan bu mektup Ahmet Begin F. ye yazmış olduğu bir mektuba cevaptır. Mensur kısım çok ağır bir dille, secili ve sanatlı bir üslûpla yazılmıştır. Mirliva ile aralarında yakınlık ve dostluk bulunduğu, ondan lütûf ve ihsan gördüğü anlaşılan bu mektup bir iltifatname ve iştiyakname mahiyetindedir. Bu mektubun Kütahya'da Vahit Paşa Kütüphanesinde (No. 5535, V. 284 a - 285 b) bulunan metni Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır (Türk Dili Belleteni, seri III, 283 - 288).

c. Ayas Paşa mektubu: Bağdad valisi Ayas Paşaya yazılmış mensur ve manzum karışık Türkçe bir mektuptur. Manzum parçalar Farsça ve Arapçadır. Ayas Paşaya bağlılığını gösteren ve paşanın bir çocuğunun doğması üzerine şairin tebrikini bildiren bu mektup, F. nin kültürünün ve ustalığının başka bir örneğidir. Fuat Köprülü'nün İslâm Ansiklopedisi'nde haber vermiş olduğu bu mektup Abdülkadir Karahan tarafından yayımlanmıştır (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III, 53, 66 - 68).

d. Kadı Alâüddin mektubu: Mensur ve manzum karışık bir mektuptur. F. nin üç dille ifadedeki kudretini gösteren bu mektubu da Abdülkadir Karahan tarafından Süleymaniye Esat Efendi Kütüphanesi No. 3790 numaralı yazmada bulunarak yayımlanmıştır (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi III, 53 - 64, 68 - 70).

e. Şehzade Bayezid mektubu: Kanunî'nin şehzadesi Bayezid'e yazmış olduğu bir mektuptur. F. nin Şehzade Bayezid (doğ. 928 veya 932 ölm. 969/1561) ile tanışmasının ve mektuplaşmalarının ne zaman ve nasıl başladığı bilinmemektedir. Bu tanışmanın ancak gıyabî olabileceği tahmin olunmaktadır. İlme ve şiire karşı büyük bir ilgisi olan Şehzade Bayezid, F. nin şiirlerini beğenerek onu takdir etme si üzerine F. ile mektuplaşmaya başlamış olmalıdır. F. nin bu mektubundan şehzade ile daha önce de mektuplaştıkları anlaşılmaktadır. F. mektubunda Arapça, Farsça ve Türkçe özentili bir üslûpla şehzadenin himmet elinin cennet ka pılarını açtığını, şehzadenin bu kere yaptığı sitem ve şikâ yete üzüldüğünü, ancak F. nin ne halde olduğunu bilmediği için bu sitemi yapmış olduğunu söyler. Şehzadeye bağlılığını ve huzuruna kavuşmaktan başka emeli olmadığını, ancak geçim darlığının buna engel olduğunu bildirir.

Bu mektubun F. nin biyografisi bakımından ayrı bir değeri vardır. Bağdad'da kıymetinin bilinmediğinden zaman zaman şikâyet eden, Osmanlıların Bağdad'ı almasından sonra onlardan yardım ve himaye uman, Anadolu şairlerinin rahat içinde yaşamalarına imrenen F., şehzadeye ümitle bağlanmış, yanına gidebilmesi, huzuruna kavuşabilmesi için yardımını beklemekte olduğunu bildirmiştir (Hasibe Çatbaş (Mazıoğlu), *Fuzulî'nin bir mektubu.* Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi VI, 139 - 146).

10. *Rind ü Zâhid*: F. nin Farsça mensur bir eseridir. İçinde yer yer manzum parçalar da vardır. Kâtip Çelebi *Keşfü'z-zü-nûn*'da eserin adını *Muhavere - i Rind u Zâhid* olarak yazmıştır. Leningrad Asya Müzesindeki külliyatta ise *Risale - i Rind u Zâhid* olarak kayıtlıdır. Eserin konusu Zâhid (baba) ile Rind (oğul) arasında bir konuşma ve tartışmadır. Zâhid, zahir ilimlerinin, Rind de batın ilimlerinin savunucusudur. F. o zamanki toplumda bulunan bu iki tipi, dolayısiyle de bu iki tipin temsil ettikleri dünya görüşünün tartışmasını yapmıştır. F. aklı ve düşüncesi ile Zâhid'e bağlıdır, gönlü ve duyuşu ile de Rind'in tarafını tutar. F. ne iki yüzlü menfaatçi Zâhid'i, ne de Rind'in ayıplanan taraflarını hoş görmez. Rind, Zâhid'in tâat ve itaat, perhiz ve riyazat, dünya meylinden sakınma, nasiple yetinme, tasaya katlanma, heva ve hevesten uzaklaşma, çalışıp kazanma yolundaki nasihatlerini tutarak tövbe eder; Zâhid de kendisinin hasrette, Rind'in de vahdette olduğunu anlar. Riya tozundan temizlenir, aradan muhalefet kalkar, birlik ve anlaşma doğar.

Eser 1275 te Tahran'da taş basması olarak bastırıldığı gibi, ayrıca tenkitli baskısı da yapılmıştır (Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Fuzulî: Rind ü Zâhid.* Ankara, 1956). Eserin yazma nüshaları için bk. *Fuzulî bibliyografyası*, 84 - 87, K. E. Kürkçüoğlu, adı geçen eser, 9 - 13. *Rind ü Zâhid*'in çevirisi: Mustafa Salim, *Muhavere - i Rind ü Zâhid* (Istanbul, 1285).

11. *Sıhhat u Maraz*: Farsça mensur bir risaledir. Âlî ile Sadıkî'de *Sıhhat u Maraz* olarak kayıtlı bulunan bu eserin adı Leningrad'daki külliyatta (Asya Müzesi kütüphanesi No. 540), British Museum nüshalarından birisinde *Hüsn ü Aşk* olarak kayıtlıdır (Rieu, 3642). Bibliothèque Nationale nüshası ise *Kitab - ı Ruh ve Aşk* başlığını taşır (Blochet, 2164).

Sıhhat u Maraz risalesi Muhammed Ali Nasıh tarafından *Sefer - name - i rûh* adiyle bastırılmıştır (Mecelle - i Armağan, Tahran, XI, 418 - 424, 505 - 517). Kitabın adı *Münazara - i ruh ve'l - cesed* olarak (Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi F. Yazmaları No. 864) geçtiği gibi, *Ruh - name* de denmiştir. Eserde ruhun beden ülkesine yaptığı seyahat anlatılır. F. eserinde beden ülkesini o zamanki tıp ilmine göre anlatır. Eserde ruhun madde ile olan ilgisi, aslında güzellikten ayrı olmayan ruhun hüsne âşık olarak onu beden ülkesinde araması sonunda kendisini maddeden kurtararak hüsnü, yani kendi kendisini bulmasıdır. Böylece F. eserinde ruhu ve onun madde ile olan ilgisini tasavvufî bir görüşle anlatmıştır.

Eserin yazmaları F. bibliyografyasında verilmiştir. Lebip Efendi tarafından yapılan tercümesi 1273 ve 1282 tarihlerinde Istanbul'da iki defa bastırılmıştır. Kitapçı Ahmet Hamdi tarafından yapılan tercüme 1327 de Trabzon'da yayımlanmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın tercümesi 1940 ta çıkmıştır.

12. *Muamma risalesi*: Bu küçük Farsça risale F. nin bir çeşit manzum bilmece demek olan muamma yazmaktaki bilgisini ve ustalığını gösteren eseridir. Bu risalenin yazmaları Leningrad'daki külliyatta (90 - 103) ve Bursa kütüphanesindedir (Eşrefzade kitapları No. 19 - 1241). Leningrad yazmasını Hamit Araslı (*Muamma risalesi.* Bakû, 1961), Bursa yazmasını ise Kemal Edip Kürkçüoğlu (*Risale - i Muammeyat - ı Fuzulî.* Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi III), yayımlamışlardır. Üniversite Kütüphanesindeki bir mecmuada (T. Y. No. 5548) F. nin 39 muamması vardır.

13. *Matla'ul - i'tikad fi ma'rifeti'l - mebde ve'l - me'ad*: F. nin Arapça mensur eseridir. Bu eserden yalnız Kâtip Çelebi bahsetmiştir. Eserin tek yazma nüshası Leningrad Asya Müzesi kütüphanesindeki külliyat içindedir (10 - 51). Kâtip Çelebi, eserin İmamiye mezhebine göre yazılmış kelâma

ait bir risale olduğunu söylemektedir. F. eserinde Şiîliğini gizlemiş, İmamiye mezhebinin inanışına hiç değinmeyerek Sünnî Osmanlı idarecileri yanında bir mevki elde edebilmek gayesini gütmüştür. F. bu eserinde «nereden geldik, nereye gidiyoruz» konusunu kelâm ilmine göre incelemeye çalışmıştır. F. eserinde Yunan ve Müslüman filozoflarının görüşlerini nakletmiştir. Bu konular kitapta bazan Yunan ve İslâm filozoflarının, bazan da sofilerin görüşlerine uygun olarak ele alınmıştır. Hamit Araslı, *Matla'ul-i'tikad*'ın Leningrad'da bulunan külliyattaki metnini olduğu gibi bastırmıştır. Muhammed Tavit et-Tancî'nin düzelttiği metin, önsöz, notlar ve eserin tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır (*Matla'ul-i'tikad*. Ankara, 1962.). — H. M.

FUZULÎ İŞGAL, bir gayrimenkulü akdî veya kanunî bir hakka dayanmadan ele geçirme veya elde tutma.

Gayrimenkulü işgale uğramış olan kişi, F. İ. i kaldırmak üzere Türk Medenî Kanununun 895 ve 896. maddelerine dayanarak zilyedlik davası açabileceği gibi, malın aslî maliki ise 618. madde gereğince istihkak davası da açabilir. Ayrıca 5917 sayılı gayrimenkule tecavüzün def'i hakkındaki kanuna göre, müdahalenin önlenmesi için idarî makamlara ve failin cezalandırılması için savcılığa baş vurulabilir.

FUZULÎ TASARRUF, başkasına ait mal üzerinde izni olmaksızın tasarrufta bulunma. Bir kimsenin, seyahatteki komşusunun yıkılmak üzere olan duvarını tamir etmesi gibi. F. T. ancak adına tasarruf yapılan kişinin icazeti ile geçerli olur. Bununla birlikte, tasarrufta bulunan kişi zarurî masrafları ve emeğinin karşılığını mal sahibinin sonradan icazet vermemesi halinde bile isteyebilir.

FÜG (Fr. Fugue = kaçış < Lat. *fugere* = kaçmak), bir veya sırayla birkaç konunun sıkı kontrapunt yazısiyle taklit edildiği musiki türü. Bir partide işitilen konunun öteki partilerde sırayla taklit edilmesi, konunun bir partiden ötekine sıçrayarak kaçtığı intibaını uyandırdığından böyle adlandırılmıştır. Konunun sunulup taklit edildiği 2-3 serim (Fr. exposition) bölmesiyle serimleri birbirinden ayıran oyalanım (İta. divertimento) geçitlerinden ve en sonunda bir kapanış bölmesi (İta. coda = kuyruk) nden meydana gelir. Her serimin bir bölüm başı sayıldığı, böylece bütün F. ün genellikle üç, bazan iki veya dört bölüm halinde incelendiği de görülür. Uzunluğu çokluk 3-4 ölçüyü geçmeyen, kısa fakat hemen kulakta kalacak kadar karakteristik olmasına itina edilen konu (Fr. sujet veya thème) temel tonallıkta sunulduğunda yeden (Lat. dux), tam beşli yukarıdan veya tam dörtlü aşağıdan taklit edildiğinde eşleyen (Lat. comes) veya yanıt (Fr. réponse) adını alır. F. ü açan 1. serim yedenin teksesli olarak sunulmasiyle başlar, bunu öteki partiler sırayla bir yanıt veya tekrar bir yeden işittirerek taklit ederler. 2. partide yanıtın işitilmesi sırasında 1. parti ya serbest bir kontrapunt örer veya her serimde değişmeden tekrarlanan bir karşı-konu (Fr. contre-sujet) işittirir. Hiçbir kurala uymak zorunda olmayan, bestecinin isteğine göre sıkı veya serbest kontrapunt yazısiyle ve kısa veya uzun olabilen, fakat genellikle geçkilere yer veren oyalanmadan sonra 2. serim gelir.

Bu ve bundan sonraki serimler F. ün asıl tonallığı ile ilgili güçlü, altgüçlü veya eşdonanımlı minör tonallıklarında veya bazan da daha uzak tonallıklardan birinde yazılır ve konuyu bütün partilerde işittirmek zorunda değildir. Son serim çoğu zaman konunun daha bir partide bitmeden öteki partide taklit edilmesiyle sıkışma (İta. stretto) adını alır ve F. ün zirvesini teşkil eder. Bir yerine iki konu işleyen F. e ikili F. (Fr. fugue double veya fugue à deux sujets), üç konu işleyenine üçlü F, dört konu işliyenine de dörtlü F., yanıtı konuyu tersinden işittirene ters F (Lat. fuga contraria). yanıt konuyu hiçbir aralığını değiştirmeden taklit ederse gerçek F. (Lat. fuga authentica, Fr. fugue réelle), yanıt konunun tonallığında kalabilmek için bir-iki aralığı değiştirirse tonal F. (Lat. fuga tonalis) denir. Ayrıca parti sayısına göre iki sesli F., üç sesli F. v. b., seslendirilişe göre koro F. ü, orkestra F. ü v. b. adlarla da anılır.

Kanon (b. bk.), motet (b. bk.) ve ricercar (b. bk.) tekniklerinden türediği ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında J. S. Bach'ın elinde olgunluğa eriştiği kabul edilen F., bağımsız bir eser halinde veya sonat, senfoni, opera gibi büyük çaplı eserlerin bir bölümü olarak görülür. Bk. FUGATO, KONTRAPUNT, TAKLİT. — G. O.

J. S. Bach'ın *Wohltemperiertes Clavier*'inden 1. kitap 21. füğünün kuruluşu (Si bemol majör tonunda ve 3 seslidir)

FÜHRER [*fü̱rır*] (Alm. = rehber), Hitler tarafından 1934 te alınan ve Mussolini'nin almış olduğu, aynı manadaki duce (b. bk.) unvanına tekabül eden bir unvan.

FÜHRICH [*fü̱rih*], **Joseph von** (Kratzau, Bohemya 1800 Viyana 1876), Alman ressamı. 1827 1829 yılları arasında Roma'da kalmıştır. Overbeck, Roma'da onu Casino Massimo'nun fresklerinin yapılmasında çalıştırmıştır. 1834 ten sonra tekrar Viyana'ya dönen F., 1841 de burada akademide profesör olmuştur. Nazaren'ler (b. bk.) gibi daha ziyade dinî resimler yapmıştır. En tanınmış eserleri tahta oymaları serisi halinde yayımlanan resimlerdir. Tabloları: «Yakup ve Rahel» (1836, Viyana); «Meryem'in köprüden gidişi» (1841, Viyana). Viyana kiliselerinde freskleri de vardır.

FÜKSİN (Fr. Fuchsine) [rosanilin, rosanilin klorhidrat, pırlanta F. i, elmas F. i], triaminodifeniltolil karbinol'ün klorhidratı $(NH_2—C_6H_4)_2C—C_6H_3(CH_3)NH_2.Cl$, 4H O olup merdiven şeklinde gruplanmış, kırılabilen, çok

J. Führich: «Meryem dağlardan geçerken» (Avusturya Galerisi, Viyana)

güzel yeşil sarı, metal parlaklığında billûrlar meydana getirir. Bunlar suda ve alkolde yavaş yavaş koyu kırmızı bir renkle erirler. F. in sülfatı ince, yeşil renkte parlayan, billûrlaşmış bir tozdur. Asetatı düzensiz, yeşil, parlayan parçalardan ibarettir. F. ile diğer bazı boyalar (meselâ metil menekşesi), ışığı metaller gibi yansıtırlar. Bunlar ışığı soğurdukları alanda (yeşil) kuvvetli bir yansıtma niteliği gösterirler. Bundan dolayı bunların rengi yukarıdan düşen ışıkta yeşil (veya sarı), buna karşılık boyanın eriyiği aradan geçen ışıkta tamamlayıcı renk olan bir renk (kırmızı veya menekşe) gösterir. Erimiş F. in kırmızı rengi, bir değerli, pozitif yüklü $(C_{20} H_{20} N_2)^+$ iyonundan ileri gelir. Halbuki negatif yüklü klor iyonu renksizdir. Öyle anlaşılıyor ki F. in klorhidratı, klor ve $(C_{20} H_{26} N_2)^+$ iyonlarına ayrılmıştır. Çünkü eriyik daha fazla sulandırmada daha fazla elektrik akımını iletmez. Birçok F tuzları (bromür, sülfat, asetat) nın çözeltileri aynı molekül yoğunlukta aynı soğurma tayfını gösterir. Bunun sebebi ancak $(C_{20} H_{20} N_2)^+$ iyonunun varlığı olabilir.

F. çözeltisi gümüş nitrat ile beyazımsı bir çökelek verir. Bu, serbest klor iyonlarının mevcudiyetini ispat eder.

F. bazik bir boyadır. Bu boya yün, ipek ve köseleyi doğrudan doğruya kırmızıya boyar. Pamuk boyanmazdan önce tanen veya potasyum antimonil tartrat ile mordanlanır. F. kimyasal etkilere karşı çok duyarlıdır. Asitlerle sarı veya sarı esmer renkler meydana gelir; alkaliler esmer çökelekler verir. Oksitleme araçları ([potasyum klorat, kireç kaymağı, kromik asit [HCl li çözelti]) F. in rengini giderir.

F. 1858 yılında Alman kimyacısı A. W. von Hofmann tarafından bulunmuştur. Hemen hemen aynı zamanda Lyon'lu kimyacı Verguin de bu maddeyi bulmuştu. Bu boya adını Amerika'da yetişen ve fuchsia (küpe çiçeği) denilen bitkiden almıştır. Bu bitkinin mavi kırmızı çiçekleri F. in rengine benzer bir renk gösterir. F. teknikte moveinden sonra en çok üretilen bir boyadır. Fakat birçok yeni ve güneşe dayanıklı boyalar bulunduğundan önemini günden güne kaybetmektedir.

FÜLMİNAT'LAR (Fr. Fulminates), patlayıcı asit $C = N - OH$ in çok patlayıcı, ayrışabilen tuzları. Bunlar patlayıcı asitteki H yerine metallerin geçmesi ile meydana gelirler. Bunların en önemlileri civa F., $Hg(OCN)_2$ ile gümüş F., Ag (OCN) tır. Civa F. ipek gibi parlayan beyaz iğneler görünüşünde olup ısıtıldığı veya üzerine vurulduğu zaman şiddetle patlar. Yapılırken daima su altında bırakılır. Çünkü kuruyunca ufak bir sürtünme ile patlar. Bu cisim civanın bol nitrik asitte eritilmesi ve sonra alkol eklenmesi ile elde edilir. Gümüş F. da aynı şekilde üretilir. Bu, civa F. tan çok daha patlayıcıdır. 1820 de civa F., ateşli silâhları vuruşta ateşlemek için kullanılmaya başlanmış, 1860 ta Nobel'in nitrogliserini bu amaç için kullanılır hale koyuncaya kadar patlayıcı madde sanayiinde bu iş için kullanılan biricik araç olarak kalmıştı.

FÜLÖP - MILLER [*fülip milîr*], **René** (doğ. Caranşebeş, Romen Banatı 1891), Alman kültür ve edebiyat tarihçisi. Halen Hanover (New Mexico) da yaşamaktadır. Başlıca eserleri: *Geist und Gesicht des Bolschewismus* (Bolşevikliğin ruhu ve çehresi) [1926]; *Lenin und Gandhi* (L. ve G.) [1927]; *Der heilige Teufel* (Aziz şeytan); [1927]; *Macht und Geheimnis der Jesuiten* (Jesuitlerin gücü ve sırrı) [1930]; *Führer, Schwärmer und Rebellen* (Liderler, mistikler ve asiler) [1934]; *Leo XIII* (XIII. Leo) [1935]; *Die Heiligen, die Welt bewegten* (Dünyayı harekete geçiren azizler) [1951].

FÜLÜS (Ar. *fels* [= akçe] in çoğulu < Lat. *follis*), Müslümanlığın ilk devirlerinde Mısır'da basılan bakır para. Doğu Roma imparatoru I. Anastasios (430 - 518) un meskûkât nizamnamesinde *follis*, 40 *nummia*'lık Bizans parasının adı idi. Bizans *follis*'lerinin arka yüzünde paranın kıymetini gösteren M (= 40) işareti vardı. İlk zamanlarda aş. yu. 40 gr olan bu paraların ağırlığı kısa zamanda azalmıştır. Arapların Suriye'yi aldıkları sıralarda *follis*'lerin ağırlığı 6 gr idi. K (= 20), I (= 10) ve Є (= 5 *nummia*) denilen küçük Bizans paralarının ayarı VII. yüzyıldan sonra tamamiyle bozulmuş ve Araplar bunları para olarak kullanmamışlardır. Suriye'nin Araplar tarafından zaptından önce orada yalnız Antakya'da para basıldığı halde, Araplar Baalbek, Haleb, Hims, Şam, Ruha (Urfa), Taberiye, Amman, Iliya - Filistin, Kinnisrin gibi birçok yerlerde para basmağa mahsus imalâthaneler kurmuşlardır. İlk *fels*'ler, Bizans parası tipinde olup bir yüzünde imparator I. Herakleios, II. Konstantinos ve halifenin resimleri ile basılmıştır. Öteki yüzünde ise kıymet gösteren M işareti vardı. Daha sonra paraların üzerindeki Arapça yazılar çoğalmıştır. En eski İslâm bakır parası 638 de Şam'da basılmış olan *fels*'tir. *Fels* Araplar tarafından kıymetli bir para gibi değil, ancak kesirleri tamamlamak için, ufaklık para olarak kabul edilmiştir. *Fels*'lerin basılmasında yetki, mahallî makamlarla valilere aitti. Bu sebeple, *fels*'in değeri ile ağırlığı basıldığı şehre göre değişir ve hilâfet ülkesine giren memleketlerde dinar, dirhem gibi serbestçe tedavül etmezdi.

48 F. ün bir gümüş dirhemle aynı olacağına dair kayıtlar varsa da, gümüş para ile bakır para arasında hiçbir vakit kanunî bir nispet konulmamıştır. İki ayrı madenden yapılan bu paralar arasındaki kıymet nispeti zamanın icaplarına göre tayin edilmiştir.

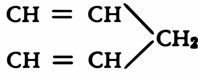
Mısır'da cam ağırlıklar bakır paralara tatbik edilmiş, bu suretle her büyüklükte *fels*'ler basılmıştır. Belirli bir miktarda F. tartmak için 1, 2, 3, 4, ... 30 harruba (kırat), hattâ daha çok cam ağırlıklar kullanılmıştır.

İran'da *fels*'lerin baskısı X. yüzyılın başlangıcından itibaren büyük şehirlere mahsus bir imtiyaz haline gelmiştir. Bu paraların bir yüzünde umumiyetle hayvan, bitki veya astrolojiye ait bir şekil, öbür yüzünde ise paranın basıldığı şehrin adı bulunurdu. Bu şehir paraları son zamanlara kadar Azerbaycan, İran, Afganistan, Belûcistan ve Pencab'da kullanılmıştır.

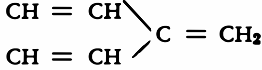
Berkuk zamanında ve 1403 te basılan mangırlara F. denmeye başlanmış, ondan sonra Araplar arasında bakır paralara F. adı verilmiştir.

1633 te Mısır'da Osmanlı valisi bulunan Mirahur Ahmet Paşadan İran seferi için yardım istenmişti. Paşanın Mısır hazinesinin para sıkıntısında bulunduğunu bildirmesi üzerine, Osmanlı payitahtından, Mısır'a basılmak üzere on iki bin kantar bakır gönderilmiş ve merkeze üç yüz bin altın gönderilmesi emredilmişti. Mısır'a giden bu bakırlardan F. adı ile para bastırılmıştır. Osmanlı devrindeki F. adlı para, işte bu sikkelerdir.

FÜLVEN'LER (Fr. Fulvènes), kuvvetli renkleri olan karbonlu hidrojenler grupu. Bunların moleküllerinde 3 çift bağlam bulunduğundan kolayca polimerize olurlar ve oksitlenirler. Koyu renkleri sayıları çok olan çift bağlantılardan ileri gelir. F., siklopentadien

in aldehit ve kentonlarla alkalik çözeltide biraraya getirilmesinden elde edilir. Siklopentadien ile formaldehitten F.

elde edilir ki bu da sarı ve kararsız bir yağdır. Dimetil F. (turuncu renkte bir sıvı yağ olup F. in asetonla yoğunlaşmasından meydana gelir) de CH_2 grupundaki iki H yerine iki CH_3 grupu, difenil F. de (kırmızı prizmalar, F. ve benzoldehitten meydana gelir) ise iki C_6H_5 grupu geçmiştir. F. ler kolayca oksijen soğururlar.

FÜMARİK ASİT (Fr. Acide fumarique) veya **PARAMALEİK ASİT** (Fr. Acide paramaléique), $CO_2H \cdot CH = CH \cdot CO_2H$ formülünde bir cisim olup beyaz iğneler teşkil eder ve 200° ye doğru süblimleşmeğe başlar. Serbest olarak birçok bitkilerde, meselâ şahtere (Fumaria officinalis) de, İslanda yosununda v. b. bulunur. F. A. in esterleri plastikler (sunî maddeler) haline polimerize olur. Bu asit, kimyaca maleik aside çok yakındır. Maleik asidin yapı formülü şudur: $HOCO — CH = CH — CO_2H$. Bu iki bileşik stereoizomerdir. Bunlar sade COOH grupu ile iki H atomunun tertibinde birbirinden ayrılırlar. Formülde birbirine dikey olarak bağlı olan iki karbon atomu çift bağlantılı olmayıp tek bağlantılı olsaydı, C — C ekseni birçok yönde dönebilir ve dolayısiyle iki farklı bileşik meydana gelmezdi. Düzlemi resim düzlemine dikey olarak düşünülmesi gereken çift bağlantı dolayısiyle böyle bir dönme önlenir ve atomlar veya radikaller dönmeyerek resim düzleminde kalırlar.

F. A. ile maleik asit, elma asidinin ısıtılmasında suyun ayrılmasiyle meydana gelir. Bu iki asit sıcak borularda su ile ısıtılacak olursa, aynı elma asidi meydana gelir. Her iki asit indirgendiği zaman aynı kehlibar asidini verir; bromlu hidrojen eklenmesinde ise aynı bromlu kehlibar asidini meydana getirir. Bu gerçeklerden dolayı F. A. ile maleik asit arasında geniş ölçüde bir formül benzerliğinin bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir. Maleik asit ısıtıldığı zaman (F. A. in tersine olarak) kolayca bir anhidrit verdiği için yukarıdaki yapı formülü gereğince iki COOH grupunun aynı yönde olması gerekir. Bundan dolayı bunlardan kolayca HO_2 ayrılır. Bundan başka, iki COOH grupunun farklı dizilişi ve serbest H ların F. A. (I) ve maleik asitteki dizilişleri birçok önemli farklara sebep olur. Meselâ I (yani F. A.) tabiatta da bulunursa da, II (yani maleik asit) yalnız laboratuvarda elde edilir. I küçük, beyaz billûrlar, II ise büyük prizmalar meydana getirir. I in tadı tam ekşi, II ninki ise kekre (acı - ekşi) dir. I soğuk suda hemen hiç çözülmez, halbuki II kolay çözülür. I barit suyu ile çökeltilir, II ise barit suyu ile çökelmez. I, 287° de, II ise 130° de ergir. I in yoğunluğu 1,625, II ninki 1,59 dur. I çözelti halinde II den çok daha az çözüşür. F. A. ile maleik asitteki stereoizomeri = C = C = grupundan ileri geldiği için bu ve buna benzer hallere etilen izomerisi veya geometrik izomeri denir. Maleinik asit, aynı radikaller aynı yönde olduğu için cins şekli, F. A. trans şekli adını alır. Çünkü radikaller C = C grupuna göre bir defa sağda, bir defa da solda bulunur.

FÜMEROL (Fr. Fumerolle < İta. *fumarola*), faal volkanların yamaçlarında açılan delik ve yarıklardan ve donmakta olan lav akışlarından yükselen gaz ve buhar fışkırmaları. F. ler, magmadan çıkan uçucu (volatile) maddeleri (su buharı, $[CO_2]$ (karbondioksit), $[H_2SO_3]$ (sülfüroz asidi), $[H_2S]$ (kükürtlü hidrojen), alkali ve demir klorürleri içine alır.

FÜNFKIRCHEN (Coğ.): bk. PÉCS.

FÜNİKÜLER (Fr. Funiculaire < Lat. *funiculus* = küçük ip), birbirine ters doğrultuda yol alan ve aralarındaki çelik halat bağlantısı ile birbirinin ağırlığını dengeleyen iki vagondan bileşik taşıt düzeni. Ülkemizde bir örneği İstanbul'un Karaköy ve Beyoğlu semtleri arasında işliyen ve Tünel adiyle anılan bu çeşit trenler, dişli tekerlek üzerinde yürüyen trenlerle karıştırılmamalıdır. Vagonlar üst varış noktasına tespit edilmiş bir çıkrıktan geçen çelikten bir kayışın iki ucuna bağlı bulunur. Bir motorun döndürdüğü bu çıkrık kayışı yürüterek vagonların ters yönlerde hareket etmelerini sağlar. Nadir hallerde çıkrığın motoru bulunmaz, üst noktaya varan vagonun özel deposuna safra olarak su doldurulur, bu fazla ağırlık hareketi sağlar, asağı noktaya varışta su boşaltılır. F. çift hat üzerinde işler, fakat yarı yolda kısa bir makas düzeniyle donatılmış olan tek hat üzerinde işleyenleri de vardır. F. lerin kurulması ve işletilmesi çok zahmetli ve masraflı olduğu için, bunlar yerlerini gitgide teleferik denilen ve taşıyıcı kablolar üzerinde hareket eden hava F. lerine bırakmaktadırlar.

FÜNİKÜLER

FÜRAN (Fr. Furanne) veya **FÜRFÜRAN** (Fr. Furfurane), kokusu kloroformunkine benzeyen, renksiz, su gibi berrak bir sıvı olup yoğunluğu 0,944, ergime noktası —85,6°, kaynama noktası 31,3° dir. Suda çözülmez, fakat alkol ve eterde kolay çözülür. F. asitler tarafından ayrıştırılırsa da, alkaliler onu etkilemez. Çift bağlantılar yüksek sıcaklıkta ve katalizör görevini yapan nikel veya osmiyum yanında hidrojen eklenmesiyle parçalanabilir. F. bazı bakımlardan benzole benzer. F. hidroklorik asitle ıslatılmış bir

HC — CH
‖ ‖
HC CH
\ /
O

çam kıymığını şiddetli yeşile boyar. F., oksijen kapsayan birçok heterosiklik bileşiklerin esas iskeletidir. 25 kg furfur alkol, 25 litre su ve eşit nicelikte % 85 lik H_3PO_4 ve sudan katımlı bir katalizör karıştırılırsa, koyu renkli peltemsi bir F. reçinesi meydana gelir (bk. PLASTİKLER). Sıvı veya az peltemsi olan F. reçineleri alkolde çözülür, tam pelteleşmiş olanlar aseton, etilasetat, aromatik ve klorlanmış karbonlu hidrojenlerde çözülürse de, alkolde az çözülür. Bu gibi F. reçineleri dolgu maddeleri (aspest, tebeşir, cam lifleri, silis guru) ile yüksek değerli soğukta sertleşen yapıştırma maddeleri ve macunlar verirler. Sertleştirmek için kuvvetli asitler gereklidir. Fenolformaldehit kondenzasyon ürünlerine, bunların yapışma sağlamlığını ve alkalilere karşı kararlılığını artırmak amacı ile F. reçineleri eklenebilir.

FÜRFÜR ALKOL (Fr. Furfurylalcool): Formülü füranınkinin aynıdır, yalnız oksijene komşu olan bir H yerine CH_2OH grupu geçmiştir. Bu cisim renksiz veya sarımtırak renkte, karakteristik kokulu bir sıvı olup özgül ağırlığı 1,13, ergime noktası 31, kaynama noktası 170 - 171° dir. Suda, alkolde, ketonlarda çözülür, nitro sellülozu, bazı boyaları, sunî reçineleri çözer. Amerika Birleşik Devletlerinde 10 - 15 yıldan beri geniş ölçüde üretilir ve özellikle plastik maddelerin bir kısmı olarak kullanılır. F. A. ile benzin motorlarındaki kömür kalıntıları da uzaklaştırılabilir ve benzine katılarak çarpmaya karşı direnci artırmaya yarar.

FÜRFÜROL (Fr. Furfurol veya furfural), renksiz bir sıvı olup kolayca esmerleşir. Özgül ağırlığı 1,159, ergime noktası - 31°, kaynama noktası 162° olup alevlenme noktası aş. - yu. 94° dir. Su, alkol ve eterde çözülür. F. kepeğin seyreltik sülfürik asitle veya pentozların klorhidrik asitle ısıtılmasından elde edilir. Bu cismin formülü füranın formülünün aynı ise de, burada oksijene komşu olan H yerine CHO (aldehid) grupu geçmiştir. F. bazı bakımlardan benzaldehide benzer. F. çok az miktarlarda bile anilin ve HCl ile kırmızı bir renk verir (anilinin ispatı). Cisim az miktarda petrolde, ham odun sirkesinde, şarap ve konyakta bulunur, motorlarda yakılan maddelere 1 : 980 oranında karıştırılırsa, bunların silindir içinde yanması kolaylaştırılır ve metal karbonillerde birlikte vuruşa dayanışı artırır. F. bazı fenol sunî reçinelerinin fabrikasyonunda dahi formaldehit yerine kullanılır. Lak ve reçine endüstrisinde F. tabiî reçinelerin renklerini açmakta, konyak ve koku maddeleri endüstrisinde güzel bir koku vermekte kullanılır. Bundan başka, F. tohumları zararlılara karşı korumak için üzerlerine püskürtmekte, yabani otlarla savaşmada, zamkların konserve edilmesinde, mumların ve tütünün kokularını güzelleştirmekte, krak (crack) gazlarından butadieni ayırmakta kullanılır. F. Amerika'da geniş ölçüde mısır koçanlarından, yer fıstığı kabuklarından, yulaf ve pamuk tohum zarlarından üretilir ve füran, tetrahidrofüran ve 1, 4 - diklorbutan üzerinden adiponitrile dönüştürülür, sonra bu da adipinik aside sabunlaştırılır veya heksametilendiamin haline hidre edilir. Her iki madde nylon yapımında kullanılır. Çok miktarda F. bugün ham yağların özütlemesinde kullanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri dünya ihtiyacını karşılayacak kadar F. üretir.

FÜRST [*fürst*], **Walter,** İsviçre'nin bağımsızlığı için savaşan kahramanlardan biri ve Wilhelm Tell (b. bk.) in arkadaşı. 1291 de Uri kantonu adına ünlü Rütli yeminini etmiştir (Rütli veya Grütli, İsviçre'nin Uri kantonunda bir çayırdır ve Üç Orman Kantonu [Uri, Schwyz ve Unterwalden] ilk Birlik'i burada kurmuştur).

FÜRSTENBERG [*fürstînberg*], Doğu Almanya'da, Frankfurt (an der Oder) Bezirk'inde, Oder - Spree kanalı üzerinde bir Kreis şehri. Denizden yüksekliği 43 m dir. Nüfusu 7 700 (1946) dür. Şehir, Eisenhüttenkombinat Ost (Doğu demir madencilik kombinası) un 1950 de kurulmasından beri Doğu Almanya'nın en önemli endüsri merkezlerinden biri haline gelmiştir. F., 1961 de biten ve 7 100 evi içine alan Stalinstadt (b. bk.) iskân yeri ile birleştirilmiştir.

FÜRSTENBERG [*fürstînberg*] : 1. Suabia'lı kont ve prens ailesi. Adını Donaueschingen Kreis'ında bulunan F. kasabasından almıştır. İlk defa 1070 tarihli bir belgede adı geçen bu aile, edelfrei (köklü asil) Urach kontlarından türemiştir. Bu ailenin Heiligenberg kolundan şu kişiler yetişmiştir: **Franz Egon** (1626 - 1682), 1663 ten itibaren Strassburg piskoposu idi. **Wilhelm Egon** (1629 - 1704), 1682 den sonra Strassburg piskoposluğunda kardeşinin yerine geçmiştir; 1686 da kardinal olmuştur. Her iki kardeş de, 1664 te kendilerine Alman Reich'ı prensi payesi verilmiş olmasına rağmen, Fransa kralı XIV. Louis'nin ateşli taraftarlarındandı. Bu prensliği 1716 da ailenin Kinzigthal kolu tevarüs etmiştir. F. Prensliği (sarayı Donaueschingen'da) 1806 da Baden, Württemberg ve Hohenzollern - Sigmaringen (Prusya) arasında paylaşılmıştır.

W. E. FÜRSTENBERG

2. Rheinland - Westfalen'li bir köklü asil aile. Adına ilk defa 1219 tarihli bir belgede rastlanır. 1660 ta Reichsfreiherr (Reich baronluğu) ve 1840 - 1843 te de Prusya kontluğu unvanını almıştır. Birçok F. ler, tarikatçı Alman şövalyesi olarak Livonya'da savaşmışlardır. Aile, 1780 de Kurland'da sönmüştür. **Ferdinand,** F. baronu (1626 - 1683) : 1661 de Paderborn piskoposu olmuş ve *Monumenta Paderbornensia* (Paderborn belgeleri) [1672] adlı eseri yayımlamıştır. **Franz,** F. baronu (1728 - 1810) : 1749 da Münster piskoposluk meclisi üyesi (chadoine) olmuş ve Köln seçmen prensi Maximilian Friedrich ve Münster prens piskoposu idaresinde bakan (1762 - 1780) ve genel papaz yardımcısı (Generalvikar) (1770 - 1807) olarak Münster vakfını yönetmiş, eğitim işlerini düzenlemiştir.

FÜRSTENBUND [*fürstînbund*] (Alm.=prensler birliği), Alman imparatoru II. Joseph'in Bavyera'yı Avusturya Felemengi ile değişmeğe kalkışması üzerine 1785 te Büyük Friedrich tarafından bu hükümdarın politikasına karşı kurduğu Reich Prensleri Birliği. Bu kuruluştan sonra imparator Joseph planından vazgeçmiştir.

FÜRSTENFELDBRUCK [*fürstînfeldbruk*] (1809 a kadar kullanılan adı: **Bruck**), Yukarı Bavyera'da, Amper suyu kıyısında bir şehir. Denizden yüksekliği 520 m dir. Nüfusu 12 100 dür. F. ta bir sulh mahkemesi, bir ziraat okulu, rasathane ve hava meydanı vardır. 1718 - 1736 yılları arasında Barok üslûbunda inşa edilmiş bulunan ve şehirden

pek uzak olmayan eski Cistercien manastırı bugün polis okulu olarak kullanılmaktadır.

FÜRSTENWALDE [*fürstınvalde*], Doğu Almanya'da, Spree ırmağı üzerinde, Franfurt an der Oder Bezirk'ine bağlı bir şehir. Nüfusu 31 300 dür. XV. yüzyıldan kalma bir kilisesi vardır. Oder - Spree kanalı üzerinde linyit üretilir. Kimya sanayii, kauçuk yapımı gelişmiştir.

FÜRTH [*fürt*], Batı Almanya (Bavyera) da, Rednitz ve Pegnitz ırmakları kavşağında, Tuna'dan Main'a açılan kanal üzerinde bir şehir. Nüfusu 96 300 dür. Radyo ve televizyon yapım evleri vardır.

Tarih: İlk defa 1007 de adı geçen F., Prusya tarafından 1792 de işgal edilmiş ve 1805 te Presburg anlaşması ile Bavyera'ya katılmıştır. Almanya'da ilk demiryolu, 1835 te F. ile Nürnberg arasında yapılmıştır.

FÜSSEN [*füssın*], Almanya (Bavyera) da, Allgäu Alplerinin eteğinde, Lech ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 9 600 dür. Turistik bir merkez ve kış sporları yapılan bir yerdir. XIII - XIV. yüzyıllardan kalma bir şatosu vardı. 22 nisan 1745 te F. da Bavyera ile Avusturya arasında bir anlaşma imzalanmıştır.

FÜSSLI veya FUESSLI [*füsli*], İsviçreli bir sanatkâr ailesi. Belli başlı üyeleri:

Johann Rudolf (Zürich 1709 - Zürich 1793): Minyatürcü. *Allgemeine Künstlerlexikon* (Sanatkârlar lûgati) [1763 - 1777] adlı bir eser yazmıştır.

J. H. Füssli: «Odysseus'un bir çarpışması»

Johann Heinrich (İngiltere'de Henry Fuseli adını almıştır; Zürich 1741 - Londra 1825): Blake, Mengs ve Winckelmann'ın arkadaşı. Romantizmin öncülerinden biridir. Basel ve Zürich müzelerinde eserleri vardır.

FÜTÜRİZM (Fr. Futurisme, İta. Futurismo < İta. *futuro*), kökten ıslahatçı eserleri ve belki de daha çok nazariyeleriyle XX. yüzyıl başında ortaya çıkmış olan aşırı inkılâpçı bir İtalyan edebiyat ve sanat akımı. Bu akımın öncüsü ve şefi şair Filippo Tommaso Marinetti (b. bk.), «Figaro» gazetesinde yayımladığı *Manifesto futurista* (Fütürizm bildirisi) [1909] ile İtalya ve Fransa'da dikkati üzerine çekmiştir. Fütürist akımın program ve prensiplerini kap sayan bu bildiride sürat ve saldırgan hareketler övülmüş, müzelerin, kitaplıkların ve her çeşit akademilerin yıkılmasının gerekliliği bir adak olarak yüklenilmiştir. Süratin üstünlüğünü iddia ve ilân eden Marinetti, bir yarış arabasının Samothrakē zaferi (Yunan heykeli) nden daha güzel olduğunu ve buna ek olarak da: «Mutlak içinde yaşıyoruz, çünkü «her yerde hazır ve nazır olan» ebedî sürati biz yarattık» demiştir.

1910 yılından itibaren İtalyan ressamları, Carlo Carrà, Boccioni, Luigi Russolo ve sonra da Giacomo Balla, Gino Severini, Milano'da Marinetti ile buluşarak, XVIII. yüzyıldan o güne kadar durgunluk içinde bulunan İtalyan sanatının durumunu inceledikten sonra onu daha dinamik bir akım yoluyle canlandırmak ve bu suretle batı dünyası içinde kaybetmiş olduğu sanat ve fikir itibarını çağdaş espriye ulaştırmak suretiyle yeniden kazandırmak yolundaki düşüncelerini «Fütürist ressamlar» bildirisiyle genç sanatçılara duyurmayı kararlaştırmışlardır (1910). F. akım, İtalya'da gürültülü gösterişlere yol açarken fütürist bir sergi de Bernheim — Juenes galerisi (Paris) nde açılmıştır (1912). Fütüristler çok statik buldukları kübizm (b. bk.) e karşı kendi adı altında ebedileşen dinamik duyguyu yeniden araştırmışlardır. Fransız şair ve tenkitçisi Apollinaire, kısa bir zaman fütüristlerle birleşmiş ve bütün ileri akımların bu

1

2

FÜTÜRİZM: 1. U. Boccioni: «Kas dinamizmi» (1913), 2. C. Carrà: «Anarşist Galli'nin cenazesi» (1911).

ad altında birleştirilmesini teklif etmişse de, Marinetti tarafından reddedilmiştir.

F. in doğuşu, kübizmin yayılmaya başladığı yıllara rastlar. Fütüristler, kübistlerin araştırmalarından faydalanmakla birlikte, resim alanında yeni buluşlara gitmişlerdir. Bazı dikkate değer eserler arasında o zaman başlıca fütürist ressamlar tarafından yapılmış eşzamanlık anlayışı içinde kübist tarza giden kompozisyonlar yer almıştır. Boccioni'nin «Elastiklik», Severini'nin «Uzayda küre şeklinde genişleme» tabloları bunlar arasındadır. Dünden esaslı surette ayrılmış, bugünü geçerek geleceği, onun dinamik varlığına ulaşmayı amaç edinmiş olan F., plastik durgunluktan (statik teknik) bir başka duruma geçişi (dinamik teknik) sembolleştirmiştir. Çoğunlukla hareketli konular seçilmiş, dansözler, karnaval sahneleri, fabrika, motor, son hızla giden otomobil, uçak, mekanik araçlar gibi boşluk içinde yer değiştiren, değişen temalar üstün tutulmuştur. 1914 - 1918 Dünya Harbi ile F. hızını kaybetmiş, fakat Marinetti prensiplerinden geri dönmemiştir. — R. E.

(Edebiyat): Marinetti, İtalyan edebiyat ve sanatının tam olarak yenilenmesini ve bütün geleneksel kıymetlerin silinip süprülmesini ister. Bile bile fikircilik düşmanı (anti intellectuel) olan F., mevcut olan her şeye karşı cephe alır. Savaş ve tehlikeyi, tekniği, hızı ve harbi yükseltir. F. in devrimci heyecanı hemen hemen bütün Avrupa'da zevkle karşılanmıştır. Sonra çıkan birçok bildiriler, F. in prensiplerini ressamlığa, mimariye, tiyatroya, musikiye ve politikaya geçirmiştir.

F. in teoricisi olarak Papini, 1909 dan itibaren Milano'da «L'Acerba» adlı dergiyi çıkarmıştır. Almanya'da F. in fikirlerini en çok H. Walden, «Der Sturm» (1910 dan itibaren) adlı dergisinde ve komünist F. Pfemfert, «Die Aktion» (1911 den itibaren) temsil etmiştir. İtalya'da F., milliyetçi parti ile birleşmiştir. Faşizm de F. in politik programından birçok fikirleri benimsemiştir. Edebiyatta F. in yerine çok geçmeden başka akımlar geçmiştir.

Musikide F., geleneklerle her türlü bağlantıyı reddeden, makinayı (özellikle uçak ve treni) esas alan bir gürültüler ıskalasını musikinin temel yapı taşları olarak gören bir akım halinde gerçekleşmiştir. 1907 de F. Busoni'nin çalgıların yetersizliğine işaret etmesinden ve 1909 da F. T. Marinetti'nin F. bildirisini yayımlamasından sonra 1913 te L. Russolo gürültülerin sistemli bir bilgisi (Fr. bruitisme) ni ortaya koymuş ve görüşlerine uygun musikiler yazmaya başlamıştır. E. Satie 1917 de yazdığı «Parade» bale musikisinde yazı makinaları ve dinamolar kullanmış, E. Varèse'in 1931 de piyano ile 41 vurma çalgısı için yazdığı *Ionisation* (İyonlaşma) başlıklı eseri klasik F. in örneği sayılmıştır. 1930 dan sonra tavsayan akım 1945 ten sonra J. Cage'in hazırlanmış piyano (b. bk.) ve P. Schaeffer ile başkalarının somut musiki (b. bk.) teknikleriyle değişik yönler almıştır. Bk. DENEYSEL MUSİKİ.

FÜTÜVVET: Arapça «mürüvvet, cömertlik» anlamına gelen bu kelime, İslâm tarihinde çeşitli teşkilâtların adı olmuştur. F. in menşei kesinlikle bilinmemektedir. Abbasî halifeliğinin sonlarına kadar bu adı taşıyan bir sınıfın bulunduğu, bazı kimselere törenle F. libası giydirildiği bilinmektedir ki bu, batı dünyasındaki şövalyelik payesi tevcihini hatırlatmaktadır. Fütüvve tasından içen bir kimsenin bu payesi, asalet unvanı gibi çocuklarına da geçmekte, libas ve tasvirleri sahibinin silâhları üzerine de işlenmekteydi. Halife Nasır Li'Dinillâh (ölm. 1225) zamanında bu gibi törenlerin yapıldığına dair kayıtlara rastlanmaktadır. Sonraları bu payenin Ali b. Ebi Talib soyundan gelme aileler tarafından tevcih edildiği ve tasavvufî bir renge büründüğü anlaşılmaktadır. F. in Halife Nasır zamanında, son derece zayıflayan ve hâkimiyeti Bağdad şehri ile çevresine inhisar eden devlet otoritesini kuvvetlendirmek için yazdırılan bir fütüvvetname ile tarih sahnesine çıktığı görüşü taraftar bulmamaktadır. Buna karşılık, tarihi de kesinlikle bilinmemekte, değişik görüş ve rivayetler ortaya atılmaktadır. Akide itibariyle İmamiyeye mensup bu halifenin tesiriyle Şiî unsurlar, cemiyetin o günkü temayülü sebebiyle de tasavvufî görüşler F. teşkilâtında yer bulmuş olabilir. Teşkilâtın yalnız Irak'a münhasır kalmadığı, Suriye ve Anadolu'ya da intikal ettiği görülmektedir. Suriye'de daha çok Haçlı orduları ile yıkıcı İsmailî hareketlere karşı bir direniş şeklinde ortaya çıkan teşkilâtın Anadolu'daki durumu daha değişiktir.

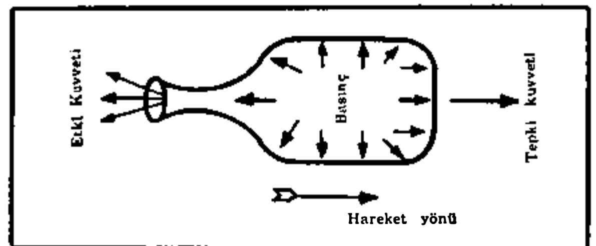
Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethinden sonra aralarında yayıldığını bildiğimiz F. in daha çok tasavvufî ve meslekî bir teşkilât olduğu bilinmektedir. Dünya işlerini ve nimetlerini terk ederek zikirle uğraşan mutasavvıfların tersine, bu teşkilât mensupları hep birden mesleklerini icra etmekte, sonra da ibadet ve taat ile meşgul olmaktadırlar. Bu haliyle meslek loncası durumunda mevcudiyetlerini uzun yüzyıllar muhafaza etmişlerdir. XIX. yüzyılda sanayi ve ticaretin Avrupa'nın nüfuzu altına girmesiyle bu teşkilât ortadan kalkmak zorunda kalmış ve yerini ticaret odalarına terk etmiştir.

FÜTÜVVETNAME: Fütüvvet teşkilâtı, teşkilâtın usulü, erkânı, mensuplarının yerine getirmeleri şart olan vecibeleri ile tarihi hakkında bilgi veren eserlere verilen ad. Abbasî halifesi Nasır Li' Dinillâh zamanında halifeye ithafen Şehabeddin Ebû Hafs Ömer es-Suhreverdî tarafından yazılan *Fütüvvetname*, elde bulunan en eski örneklerdendir. Anadolu'daki Ahîlik teşkilâtı mensupları tarafından pek çok F. yazılmıştır. Bunlar halen çeşitli kütüphanelerde yazma olarak muhafaza edilmektedir.

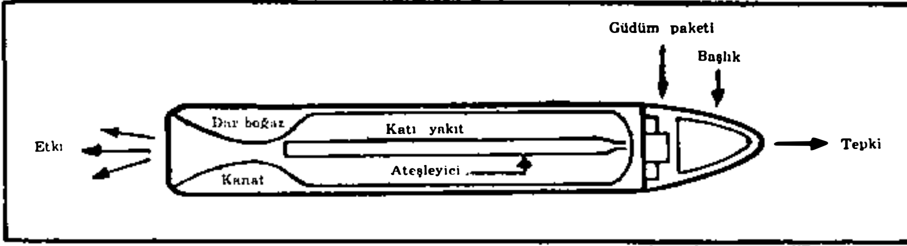
FÜZAFÜNJİN (Fr. Fusafungine < Lat. *fusus* = iğ; *fungus* = mantar), çeşitli fusaryum'lardan çıkarılan ve grampozitif mikroplara karşı etkin olan mevziî etkili bir antibiyotik (Fusaryum [Lat. *fusarium*]), sporları iğ biçiminde olan bir mantar cinsidir ve bazı çeşitleri bitkileri tahrip eden bir hastalık oluşturur).

FÜZE (Fr. Fusée; Alm. Rakete; İng. Rocket), tepki prensipi ile çalışan bir motor vasıtasiyle hareketi sağlanan, gerek hava içinde, gerek hava bulunmayan ortamda hareketi ve güdümü mümkün olan hava ve uzay araçlarına verilen ad.

Uçuş sürelerinin küçük bir bölümünde yakıtlarını tüketerek çok büyük hızlara ve yüksekliklere ulaşabilmeleri, F. leri diğer hava araçlarından ayırır. Hava oksijenini yakıcı olarak kullanan tepki motoru (ramjet) ile hareketi sağlanan

ROKETİN HAREKET PRENSİPİ

KATI YAKITLI KİMYASAL ROKET

F. ler, sadece hava içinde hareket edebilir ve yön değiştirebilirler. Roket motoru ile tepki sağlayanlar ise, yanıcı ve yakıcı maddeleri beraberlerinde taşıdıkları için,. havasız ortamda da hareket ve yön değiştirme imkânına sahiptir.

Füzenin tarihçesi: F. nin kimler tarafından icat edildiği ve ilk defa nerede kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, XIII. yüzyıl başlarında Çinlilerin bazı savaşlarda küçük F. ler kullandığı tahmin edilmektedir.

Menzili çok kısa olan bu F. ler zaman zaman çeşitli savaşlarda kullanılmışsa da, topçuluk ilminin gelişmesi ve uzun menzilli yivli topların yapılması F. lerin ikinci planda kalmasına sebep olmuştur.

II. Dünya Harbi başlarına kadar F. lerin gelişmesinde önemli rol oynayan çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

XVIII. yüzyıl ortalarında Polonyalı topçuluk uzmanı Kazimierz Siemienowicz, askerlikte kullanılan silâhlara dair yazdığı kitabında kademeli F. nin ve kanatlı F. nin çizimlerini vermiş ve uçuş prensiplerini ortaya koymuştur.

XVIII. yüzyıl sonlarında İngilizlerin Hindistan'da yaptığı savaşlarda Hintlilerin kullandığı F. lerin İngilizlere çok zayiat verdirmesi üzerine İngiliz albayı William Congreve özel olarak yaptığı çalışmalar sonunda F. imal etmeğe muvaffak olmuştur.

F. nin gelişmesinde önemli bir olay XIX. yüzyıl ortalarında vuku bulmuştur. O zamana kadar uçuş stabilitesini temin etmek için F. nin arkasına uzun ve hafif bir çubuk takılmakta idi. William Hale, F. lerin dip tarafına hafif kıvrık kanatlar takarak F. den çıkan egzos gazlarının bu kanatlara çarpmak suretiyle F. yi döndürmesini temin etti ve böylece dönme ile stabilize edilen F. ler ortaya çıkmış oldu.

Yüzyılımız başlarında, Robert H. Goddard, Amerika'nın Massachussetts eyaletindeki Worcester Üniversitesinde F. motorları üzerinde hem teorik hem de tecrübî araştırmalar yapmakta idi. Bu zamana kadar F. lerde tahrik maddesi olarak kara barut kullanılıyordu. Goddard kara baruttan daha kudretli ve % 40 nitrogliserin, % 60 nitrosellülozdan ibaret yeni bir yakıta geçerek F. lerin menzilini artırmaya muvaffak oldu.

F. lerin geniş çapta gelişmesi II. Dünya Harbinin son günlerinde Almanların V - 2 F. lerini kullanmasından sonra olmuştur. General Dornberger'ın idarî ve Von Braun'un teknik yönetiminde geliştirilen V - 2 F. lerinin maksimum menzili 300 km nin üstünde olup takriben bir tonluk harp başlığı taşımakta idi. İlk V - 2 F. si 6 eylül 1944 te Paris'e karşı kullanılmış, iki gün sonra da 1 000 den fazla V - 2 F. si ile Londra bombardıman edilmiştir.

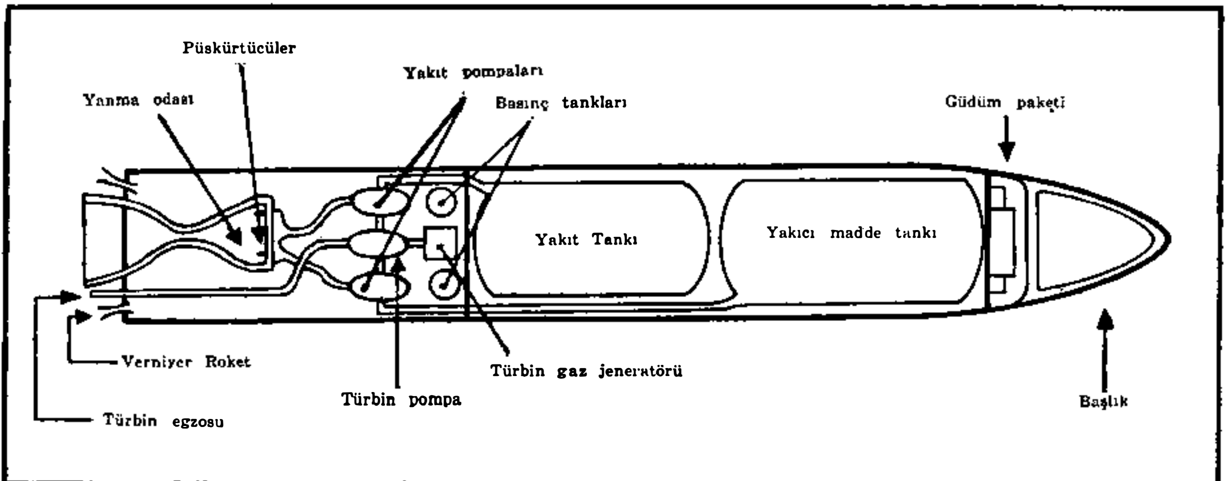
II. Dünya Harbinden sonra Almanya'da F. ile uğraşan teknik elemanların bir kısmı Amerika ve İngiltere'ye gitmiş, bir kısmı da Rusya'ya götürülmüş ve bu elemanlar gerek Amerika'da gerek Rusya'da F. lerin geliştirilmesinde önemli roller oynamışlardır.

Kudretli megaton mertebesinde olan termonükleer bombanın 1954 te geliştirilmesi ve atalet güdüm sistemindeki gelişmeler kıtalararası güdümlü mermilerin önemini birden artırmıştır. Amerika tarafından geliştirilmesine karar verilen kıtalararası Atlas balistik F. sinin ilk atışı 1958 de yapılmıştır. Atlas'tan sonra imal edilen Titan F. sinin başarı ile sonuçlanan ilk atışı 1959 da yapılmıştır.

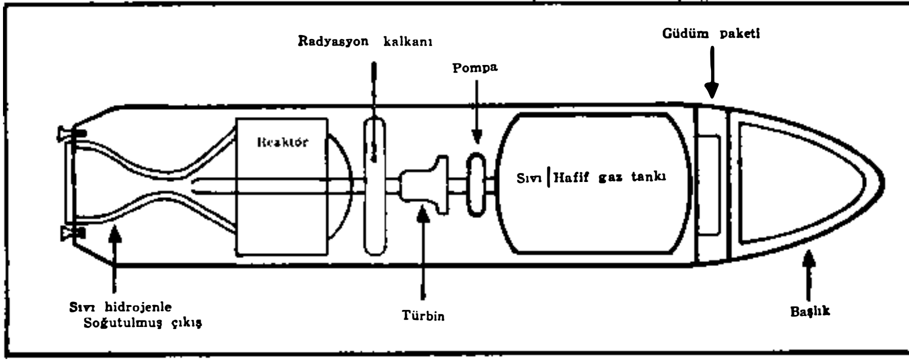
Gerek Atlas gerek Titan F. leri sıvı yakıt ile çalışır. Daha sonra geliştirilen Minuteman F. si ile denizaltılardan atılabilen Polaris F. leri ise katı yakıtlıdırlar.

Rusya'da kıtalararası F. ler üzerinde yapılan çalışmalar Amerika'daki çalışmalara paralel olarak devam etmektedir.

Füze çeşitleri: F. leri çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Eğer çevreyi satıh altı, satıh (kara veya denizlerin sathı), hava, uzay diye bölgelere ayıracak olursak, F. leri atıcının ve hedefin bulunduğu bölgeyi belirtmek suretiyle sınıflara ayırmak mümkündür. Satıhtan satha, satıhtan havaya, satıhtan uzaya, havadan havaya, havadan satha, satıh altından satha gibi.

SIVI YAKITLI KİMYEVÎ ROKET

NÜKLEER ROKET

Satıhtan satha atılan F. ler, kıtalararası güdümlü F. leri olduğu kadar, menzili birkaç km yi geçmeyen tanksavar F. lerini de kapsamına alır.

Satıhtan satha atılan F. lere örnek olarak nükleer denizaltılardan atılan Polaris ve Poseiden F. lerini gösterebiliriz.

Yapma uyduları dünya etrafında yörüngeye oturtmak veya aya ve diğer gezegenlere göndermek için kullanılan F. ler de satıhtan uzaya atılan F. ler sınıfına girer.

Bu, F. lerin sınıflandırılmasında en çok kullanılan metottur. Ancak, F. leri başka şekilde de sınıflandırmak mümkündür.

Askerî maksatlarla kullanılan F. leri taktik F. ler ve stratejik F. ler diye ikiye ayırabileceğimiz gibi, menzil bakımından da kısa (500 mil ve daha az), orta (500 - 3 000 mil) ve uzun (3 000 milden fazla) menzilli F. ler olarak sınıflandırabiliriz.

F. ler kademe sayısına göre: tek kademeli ve çok kademeli; kullanılan yakıta göre: katı yakıtlı, sıvı yakıtlı ve nükleer yakıtlı; hızına göre: subsonik (ses altı hızı), sonik (ses hızı) ve supersonik (ses üstü hızı); kullanılan güdüm sistemine göre: atalet güdüm sistemi, komuta güdüm sistemi, huzme güdüm sistemi v. b.; kullanılış maksadına göre de: tanksavar, uçaksavar, F. savar ve araştırma F. leri olarak sınıflandırılabilir.

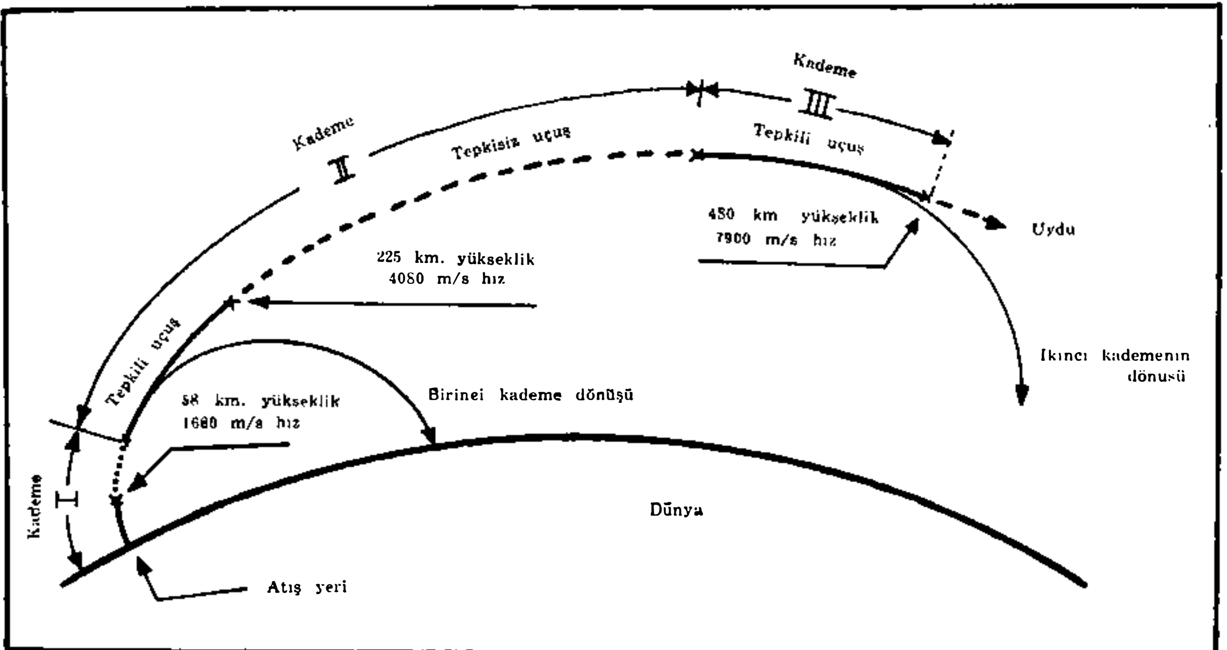
Teknik yapı: Aracın burun bölgesine yerleştirilen faydalı yük ile tepki motorunu taşıyan uçan gövde içinde uçuş kontrolü ve uzaktan güdüm için elverişli gereçler ile yakıt depoları bulunur. Uçuş yolunda yön değiştirme işlemi hava içinde kanatlar, havasız ortamda ise küçük roket motorları vasıtası ile sağlanır. Yakıt depoları aracın büyük bir bölümünü teşkil eder.

Kıtalararası gibi uzak mesafelere gönderilmek veya uzayda bir yörüngeye yapma uydu (sunî peyk) yerleştirmek maksadı ile inşa edilen F. ler tek veya çok kademeli olabilir. Bugün için genellikle üç kademeli F. ler kullanılmaktadır. Dip ve orta kademeleri meydana getiren bölümler, büyük güçte bir veya birden çok sayıda roket motoru ile kendi yakıt depolarından ibaret olup bir sonraki kademeyi faydalı yük olarak taşırlar.

F. nin hareketi için gerekli tepki kuvvetini sağlayan roket motoru, Newton kanunlarından üçüncü prensipi teşkil eden etki - tepki prensipi ile çalışır. Bu prensip şöyle ifade edilmiştir:

Şayet bir yerde bir etki meydana getiren kuvvetler varsa, buna karşı ve eşit değerde tepki kuvvetleri de mevcuttur.

Roket motorları genellikle katı yakıtlı ve sıvı yakıtlı olarak iki çeşittir. Katı yakıtlı olanlar, bir tarafı kapalı, diğer tarafı dar bir boğazla açık, silindir şeklinde bir basınç kabı ile bu kaba yerleştirilmiş katı yakıttan meydana gelir. Ateşlenen katı yakıttan çıkan sıcak ve hafif gazlar büyük bir hızla dar boğazdan çıkarken ters yönde tepki kuvveti

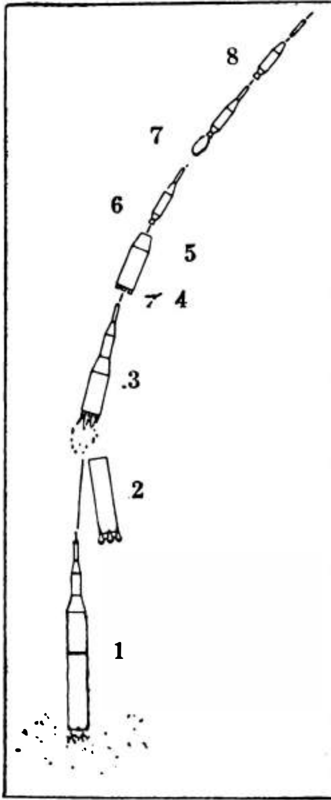

FÜZE İLE BİR UYDUNUN YÖRÜNGEYE YERLEŞTİRİLMESİ

meydana getirirler. Bu kuvvet araca gerekli hareketi sağlar.

Katı yakıtlı kimyevî roket: Katı yakıt olarak çeşitli barut cinsleri ve diğer uygun kimyevî maddeler kullanılmaktadır.

Sıvı yakıtlı roket motorlarında ise yanıcı ve yakıcı sıvılar yanma odasına pompa ve püskürtücüler vasıtasiyle gönderilir. Yanmadan meydana gelen sıcak gazlar büyük bir hızla dar boğazdan dışarı çıkarken ters yönde bir tepki kuvveti doğurur.

1. Füzenin atılışı, 2. İlk kademenin füzeden ayrılışı, 3. İkinci kademenin ateşlenmesi, 4. Füze başlığı kurtarma kulesinin füzeden ayrılışı, 5. İkinci kademenin füzeden ayrılışı, 6. Üçüncü kademe ve başlığın yörüngeye oturması, 7. Üçüncü kademenin başlığı dünya etrafındaki yörüngesinden aya doğru sevk etmesi, 8. Üçüncü kademenin başlıktan ayrılışı

Sıvı yakıtlarda yanıcı olarak benzin, rafine gaz yağı veya sıvı hidrojen kullanılabildiği gibi, rafine gaz yağı içinde alüminyum tozu süspansiyon (asıltı) u da kullanılmaktadır. Yakıcılar, genellikle sıvı oksijen veya sıvı fluor olarak tercih edilir. F. ler için gerekli tepki kuvvetini bir atom motor ile sağlama yolundaki çalışmalar günümüzde hayli ilerlemiş durumdadır. Bugün mevcut prototip motorlar bir yakıt tankında mevcut sıvı hidrojen, helyum veya amonyağı çok büyük ısı meydana getiren atom reaktörü içinden geçirerek bir dar boğazdan açığa çıkarma prensipi ile çalışmaktadır. Çok soğuk ve sıvı haldeki yakıt, türbin pompa vasıtasiyle atom reaktöründen geçerken çok yüksek derecelerde ısınarak gaz haline gelmekte ve kimyevî yanma olayı olmadan çok büyük bir hızla dar boğazdan açığa çıkmaktadır.

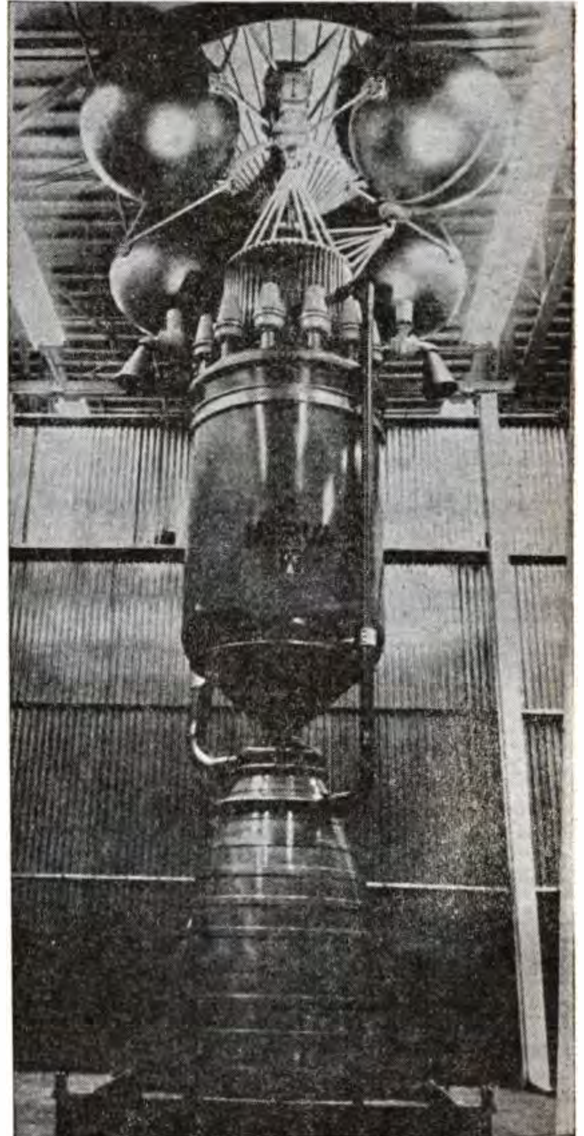
F. ler, uçuşları süresince, yerden güdüm ve kontrollü olabildiği gibi, balistik bir uçuş yolu izleyecek şekilde güdümsüz de olabilirler. Güdümsüz olan F. ler, önceden kararlaştırılan bir uçuş yolunu uçan gövde içindeki uçuş kontrol gereçleri ile sağlarlar. Güdümlü F. ler, uçuşları süresince yer istasyonlarından gözlenirler ve gönderilen güdüm işaretlerine uyarlar. Uçuşun güdüm ve kontrolü yer istasyonları ile F. arasında kurulan kızılötesi veya elektromagnetik işaretler alışverişi ile sağlanır. Bu maksatla özel elektronik hesap makinaları da kullanılarak gerekli hesaplamalar çok kısa zamanda yapılır ve güdüm kontrol değerleri uygun işaretler halinde uçan F. ye ulaştırılır. F. üzerindeki özel alıcılarla zaptedilen bu işaretler değerlendirilerek emirleri yerine getiren mekanik düzenlere aktarılır.

F. ler, genellikle, yere nazaran eğik bir açı ile veya dikine atılırlar. İlk kalkış bir rampa veya kule-platform sisteminden olabilir. Rampalar ilk çıkış istikametini sağlamak maksadiyle boru veya ray kaydırıcı düzenine sahiptir. Dikine atışta, aracı dik tutmaya yarayan kule veya silo ile ilk tepki gazlarının ısı ve basıncına dayanacak bir sert platform gereklidir.

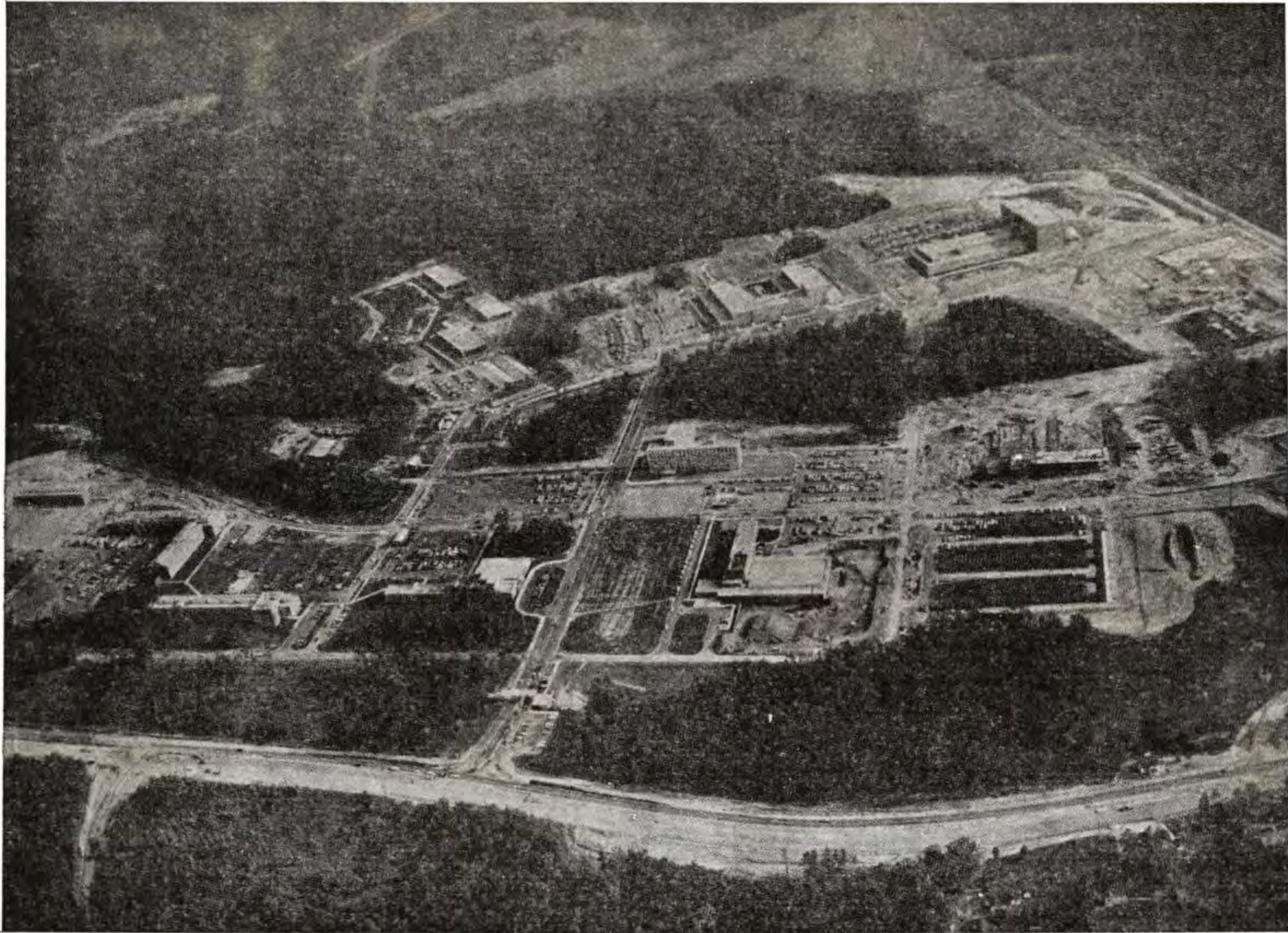
Yandaki şekilde Amerika Birleşik Devletlerinin üç kademeli Vanguard roketinin uçuş yolu gösterilmiştir. Her üç kademenin yanma sürelerinin bittiği noktalar ile bu anlarda erişilen yükseklik ve hızlar da işaretlenmiştir.

Kullanılış alanları (Barışta ve savaşta): F. de bir nevi taşıttır. Diğer taşıtlardan farkı, üzerindeki faydalı yükü çok uzak mesafelere kısa zamanda ulaştırabilmesidir. Askerî maksatlarla kullanılan F. lerin faydalı yükü genellikle düşman hedeflerini tahrip edecek harp başlığıdır.

Düşman hedeflerini tahrip edecek olan bomba, mermi gibi tahrip silâhlarını hedefe ulaştırabilmek için, bombayı atacak olan uçağın veya mermiyi atacak olan topun, düşmanın çok yakınına kadar sokulması gerekir. Bu durumda düşman bu silâhlara karşı savunma tetbirleri alabilir. Aynı maksatlarla kullanıldığı takdirde, çok uzak mesafelerden

NERVA NÜKLEER. ROKETİNİN MAKETİ

GODDARD UZAY UÇUŞ MERKEZİ

Redstone füzesi ile Mercury uzay başlığının atılışı

atılabilmesi ve hızlarının çok yüksek olmasından dolayı bunlara karşı savunma hemen hemen imkânsızdır. Ancak F. nin menzili arttıkça taşıyacağı faydalı yükün F. ağırlığına nispeti azalmaktadır. Bu demektir ki belirli büyüklükteki harp başlığını atmak istediğimiz mesafe arttıkça, bunu atacak olan F. de daha büyük olacak ve masraf da o nispette artacaktır. Bu durumda yapılan masrafa göre azamî tahrip tesiri elde etmek için harp başlığının o nispette kudretli olması gerekecektir. II. Dünya Harbi esnasında geliştirilen nükleer bombaların tahrip kudreti konvansiyonel silâhların çok üstünde olduğundan, uzun mesafe F. leri ancak nükleer harp başlığı taşırsa kullanılmaları ekonomik olmaktadır.

Güdümlü F. lerin hedefe isabet ihtimali konvansiyonel namlulu silâhlara nazaran çok yüksek olduğundan bilhassa zırhlı vasıtalara ve uçaklara karşı savunmada güdümlü F. lerden yararlanılmaktadır. Bugün gerek uçakların gerek tankların en çok çekindikleri silâh, güdümlü uçaksavar veya tanksavar F. leridir.

Nükleer başlık taşıyan kıtalararası güdümlü F. lere karşı savunmada da kullanılabilecek yegâne silâh yine F. lerdir. Bunlar, düşman F. sini havada yakalayarak tahrip ederler.

F. lerin başka bir kullanılma yeri de, yapma uyduların dünyanın veya ayın etrafında yörüngeye oturtulmasıdır. Yörüngeye oturtulan bu uydular, sivil maksatlarla olduğu kadar askerî maksatlarla da kullanılabilirler.

Gelişen teknoloji, gelecekte F. lerin yeryüzünde bir yerden diğer bir yere insan veya eşya naklinde kullanılmasını da mümkün kılabilir.

Uzay araştırmalarında füze: İnsanoğlunun aya ve diğer gezegenlere gidebilme veya uzayda seyahat etme rüyaları oldukça eskidir. Ancak, bu rüyanın, kısmen de olsa, hakikat olması ancak F. lerin gelişmesi ile mümkün olmuştur. Yeryüzünden ayrılıp uzaya gidebilmek için önce dünyanın çekim kuvvetinden kurtulmak, sonra da uzayda hava bulunmadığına göre, gerek itme gücünü gerek manevra kabiliyetini havasız duruma göre temin etmek gerekir. İtme gücü çok fazla olan ve motorun çalışması için atmosferin oksijenine ihtiyacı olmayan F., faydalı yükleri olan uzay araçlarını kolaylıkla dünyanın çekim tesirinden uzaklaştırabilmekte veya yörüngeye yerleştirebilmektedir.

Dünya etrafında yörüngeye oturtulan uydular çeşitli maksatlarla kullanılabilir:

Meteorolojik maksatlarla kullanılan uydular, yukarı atmosferdeki olayları tespit etmek suretiyle sıhhatli hava tahminleri yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Haberleşme uydularının aracılığı sayesinde dünyanın her yanı ile her zaman kolaylıkla telsiz haberleşmesi yapılabileceği gibi, televizyon yayınları yapmak da mümkün olmaktadır.

Askerî maksatlarla uydular, düşman bölgesini gözetlemek ve keşif için kullanılabileceği gibi, üzerlerine silâh yerleştirilerek bir atış platformu olarak da kullanılabilir.

Uzayda araştırma yapmak ve uzay hakkında bilgi toplamak için araştırma araçlarını uzaya göndermek gerekir ki bu da ancak büyük F. lerle gerçekleşebilir. Demek oluyor ki F. nin uzay araştırmalarında oynadığı en önemli rol, araştırma araçlarını uzaya göndermektir.

Büyük füze istasyonları: Gerek kıtalararası gibi büyük menzillere atış gerek dünya etrafına yapma uydu yerleştirme maksadı ile inşa edilen F. lerin atıldığı büyük istasyonlar Amerika Birleşik Devletlerinde ve Rusya'da mevcuttur. Bu istasyonlarda atış için gerekli tesisler, araçlar ve güdüm kontrol sistemleri bulunur. F. istasyonları genellikle

Uzay başlığının denize inişi

Uzay başlığının helikopter ile denizden kurtarılışı

dünya ekvatoruna yakın yerlerde tesis edilir. Dünya dönüş istikametine ve ekvatora yakın bir yerden atılan F. lerin ikinci ve bilhassa üçüncü kademeleri, dünya dönüş hızına da sahip olduklarından nispeten daha az bir tepki kuvveti ile yapma bir uydu gibi yörüngeye oturarak yer çekim kuvvetini kolaylıkla yenmiş olurlar.

Füzelerin geleceği: F. lerin daha uzun menzilli olmaları, daha büyük faydalı yükleri çok daha yüksek irtifalara çıkarabilmeleri ve nihayet uzayda tasarlanan yolculukları gerçekleştirebilmeleri için devamlı geliştirme faaliyetleri mevcuttur. Çeşitli araştırmalar sonunda daha randımanlı roket motorları, özgül impülsü büyük yakıtlar, atom ve iyon tepki motorları geliştirilmektedir.

Bugün için her atışta feda edilen dip ve orta kademelerin tekrar elde edilerek mütaakıp atışlarda da kullanılabilmesi yolunda araştırmalar vardır. Gelecekte kıtalararası yük ve yolcu nakliyatının ve uzayda kurulacak istasyonlardan atılacak F. ler ile derin uzay yolculuklarının gerçekleşeceği kuvvetle tahmin edilebilir.

21 aralık 1968 de Amerikalılar, ağırlığı, ekleriyle birlikte 3 100 ton, uzunluğu da 120 m (asıl kapsülün boyu 7 m. çapı 3 m, ağırlığı 25 ton) olan Apollo - 8 uzay gemisini (astronotlar: Hv. Alb. Frank Borman, Dz. Alb. James Lovell; Hv. Bnb. William Anders; aydan yere dönüşleri: 27 aralık 1968) aya fırlatmak için 36 katlı bir apartman kadar yüksek (111 m) Saturn - 5 F. sini kullanmışlardır. 340 000 kg itme gücü olan bu F. Apollo - 8 i saatte 11 000 km hızla 2,5 dakikada 70 km yüksekliğe fırlatmıştır. Bk. UZAY YOLCULUĞU (Space travel), SUNÎ PEYK (Man - made satellite), GÜDÜMLÜ MERMİ (Guided missile). — R. K., S. T.

FÜZEN (Fr. Fusain): bk. KÖMÜRKALEM.

FÜZİFORM BASİL (Lat. *bacillus fusiformis* < *fusus* = iğ; *forma* = biçim), 1893 te Paris'li hekim Henri Vincent (1862 - 1950) tarafından bulunan ve bugün daha çok füzobakteryum (Lat. *fusobarcterium*) adiyle anılan iğ biçiminde bir basil ki oluşturduğu patolojik durumlarda çoğu zaman spiroketlerle birlikte etki yapar. «Füzospiriler Vincent birliği» denilen bu iş birliğine bazı yaralı anjinlerde sık sık rastlanır (Vincent anjini).

FÜZOL YAĞI (Fr. Fusol veya alcool amylique, Alm. Fuselöl), alkolik mayalamalarda ve özellikle rakı, konyak v. b. gibi çok ispirtolu içkilerin damıtılmasında meydana gelen insan için zararlı ve zehirli ikinci ürünler. F. yağlarında genel olarak aşağıdaki maddeler bulunur:

1. İzobütil karbinol optik bakımdan aktif olmayan mayalanma amil alkolü veya izoaomilik alkol adını da alır). Formülü: $(CH_3)_2$ CH — CH_2 — CH_2 (OH).

2. İkincil bütilkarbinol (optik bakımdan aktif olan mayalama amil alkolü). Formülü: C_2H_5 — CH (CH_3) — CH_2 OH. Bu iki madde, şekerden değil, özel bir mayalama olayı ile aminoasitlerden meydana gelir.

F. yağları renksiz veya açık sarı renkli, yanabilen, fena kokulu sıvılardır. 128 - 130° de kaynarlar. Bunların içilecek olan içkilerden özel kimyevî yollarla ayrılması gerekir. Bu yapılmazsa, bu içkileri içenlerde zehirlenme olayları meydana gelir.

FYFE [*fayf*], **Sir David Patrick Maxwell** (doğ. Edinburgh 1900), İngiliz politika uzmanı. 1935 yılında muhafazakâr mebus olarak Avam Kamarasına girmiştir. 1945 te attorney general olan F., 1945 - 1946 yıllarında Nürnberg davası (b. bk.) nda başdavacı, 1949 - 1950 yıllarında da Avrupa Danışma Kurulu hukuk komisyonu başkanı olmuştur. F. 1951 den sonra iç işleri bakanlığına getirilmiştir.

FYLGJUR [*fülgyur*] (Germen mit.) [çoğul. tekili: Fylgia = arkadan gelen dişi varlık], bazan hayvan, bazan da kadın kılığına giren bir ruh. F. insanlara bütün ömürleri boyunca ikinci bir «Ben» olarak refakat eder ve ondan ayrılarak başka bir biçim alabilir. Birçok hallerde, baba ölünce F. u oğluna geçer.

FYN [*fün*] (Almanca adı: **Fünen**), Danimarka adalarının büyüklük bakımından ikincisi. Sjœlland (Alm. Seeland) adası ile Jylland (Alm. Jütland) yarımadası arasındadır. Yüz ölçümü 3 000 km², nüfusu 338 000 (1945) dir. Kuzeydeki düz dip moreni ve içeride Odense Aa adını taşıyan ırmağın suladığı topraklar, verimli tarım alanlarıdır. Güneyde, ada Frøbjerg Bavnehøj (Alm. Fünensche Alpen) adını taşıyan ve ormanlarla örtülü moren sıra tepeleriyle çevrilmiştir. Bu tepeler 132 m kadar yükselir. Başkent olan Odense, ekonomik bakımdan kıyı şehirlerine (Bogense, Middelfart, Assens, Faaborg, Svendborg, Nyborg ve Kerteminde) hâkimdir.

FYNE, LOCH [*loh fayn*], İskoçya'nın batı kıyısında bir fjord Firth of Clyde'ın devamı olan L. F. ın uzunluğu 65 km, genişliği 3 - 8 km dir. Ringa balığı avlanır.

FYRD [*fird veya fırd*], Anglosaksonlarda kralın gerekli görmesi ve o yolda emir vermesiyle kurulan ve asilleri ve onların yanında bulunanları olduğu kadar köle olmayan halk adamlarını da içine alan ordu. Bu çeşit ordular Norman ve Anjou hanedanlarınca da kurulmuştur (1181 ve 1285).

FYT [*fayt*], **Jan** (Antwerpen 1611 - Antwerpen 1661), Flaman ressamı. François Snyders'ın öğrencisi olan F., natürmort (nature morte) ve av sahneleri yapmıştır. «İki tazılar» adlı tablosu tanınmıştır (Antwerpen).

G

G Türk alfabesinin sekizinci harfi ve bu harfin işaret ettiği ses. Sırada, konsonlarımızın altıncısı olan bu sesin ve bunu gösteren harfin adı *ge* dir. Latin alfabesine dayanan yazı sistemlerinde bu harf genel olarak 6. yeri alır, Yunan alfabesinde ise *gamma* (γ) adını taşıyan bu harf 3. sıradadır. Arap alfabesinin 5. harfi olan ج, klasik dilde *g* değerinde idi; bugün Mısır lehçesinde de böyle olduğu halde, Arapçanın birçok lehçelerin-

Sumer	Akkat	Eski Mısır	Ugarit	Hitit hiyeroglif	Byblos	Kıbrıs

Eski Yakın ve Orta Doğuda G esaslı yazı şekilleri

de, eskiden Arap yazısı kullanmış olan bütün Türk lehçelerinde de, ج in gösterdiği aslî *g* sesi sürtünümlü (affriqué) değere kayarak *c* ye (yani *d* + *j*) çevrilmiştir, meselâ Mısır'da *Gamal*, başka lehçelerde *Camal*, *Cemal* gibi. Arap dili alanında ج i, *j* değeriyle telâffuz eden lehçeler de vardır.

Patlayıcı damak konsonlarının ötümlü (sonore) sü olan *g* nin değeri ön damak *g* sinden (*g'*) art damak ve küçük dil *g* sine (*ġ*) kadar değişebilir. Ötümsüz (sourd) eşi *k* dir. Genel olarak yaygın bir fonem olup dünya dillerinin çoğunda vardır. Avrupa dillerinden Çekçede aslî olarak *g* sesi yoktur, genel olarak *h* ye çevrilir, meselâ «baş» anlamına Rus. *golova*, Pol. *głowa*, Sırp. - Hırvat. ve Bulg. *glava*, fakat Çek. *hlava*. Böyle olmakla beraber Çekçede bazı yabancı asıllı kelimelerde *g* kullanılmaktadır, *garáž* (= garaj) gibi. Fince de bu sesten mahrumdur. Fin

Mısır	Turı Sina	Fenike	Yunan		Etrüsk	Latin
			Arkaik	Klasik		

G harfinin şekillenmesi

yazısında *ng* şeklinde ikili bir terkip (digraphe) varsa da, bunda *g* sesi rol oynamaz; terkibin değeri sadece geniz *n* si (*ŋ*) dir. Fakat Çekçede olduğu gibi, Fincede de yabancı asıllı bazı kelimelerde *g* ye yer verilmiştir, *geologi*, *grammofoni* gibi. Asya'da Kore dilinde ve alfabesinde *g* yoksa da, genel olarak vokaller ve *m*, *n*, *ŋ*, *l* sesleri arasına gelen *k* ler ötümlüleşir (İng. invoiced) ve *g* ye yaklaşır (fonetik işareti k̬), meselâ « soğuk » anlamına *kamki* (okunuşu: *kamgi*). Çincede de buna benzer bir durum vardır.

Kapital	Unkiyal	Yarım Unkiyal	Minüskül	Kursif İtalik
G	G		g	g

Küçük *g* nin şekillenmesi

Transkripsiyonda *k* harfi ile gösterilen sesler *g* okunur (yani, ötümlüleşmiş k̬), k^c işareti ile yazılanlarsa *k* sesini muhafaza ederler, meselâ «her biri» anlamına ko^4 (okunuşu: $k̬o^4$, go^4), «vazife» anlamına k^co^4 (okunuşu: ko^4). Samoa yazısında *g* nin değeri *ŋg* dir, «yük» anlamına *avega* (okunuşu: *aveŋga*) gibi.

Arami	Nabati	Arap					
		Kûfi	Nesih				
			Tek	Sonda	Ortada	Başta	

Klasik Arap ǵ (ج) ğinin şekillenmesi

Arami	Nabati	Arap		Fars			
		Kûfi	Nesih	Tek	Sonda	Ortada	Başta

Arap - Fars alfabesinde g

Yazı olarak *g* ve bunun terkipleri bazı Avrupa dillerinde türlü değerler gösterir. Kalın vokaller önünde genel olarak *g* (veya *h*, meselâ Felemenk. *dag* [okunuşu *daḫ*] = gün) değerini muhafaza ettiği halde, ince vokaller önünde damaktan telâffuz edilerek *c* ye, *j* ye, *ş* ye, *y* ye çevrilir, meselâ *Georges* (Fr. ok. *jorj*), *George* (İng. ok. *cōrc*), *Georg* (Alm. ok. *georg*), *Gjergj* (Arnavut. ok. damak *g* si ile *g'erg'*); İta. *giorno* (*corno* ok.) = «gün», Portek. *geral* (*jiral* ok.) = «genel», Rumen. *ginere* (*cinere* ok.) = «damat», İsveç. *get* (*yet* ok.) = keçi, *gentil* (*şantil* ok.) = «kibar», v. b. Macarcada *gy*, Sırp.-Hırvatçada da *gj* terkipleri, damak *d'* si ile damak *c'* si arasında bulunan bir değerle söylenir (fonetik işareti *ɟ*), meselâ Macar. *György* (*ɟörɟ* ok), Hırvat. *Đorđe*, *Djordje* veya *Gjorgje* (*ɟorɟe* ok.); *Magyar* adı da böyledir (ok. *moɟor*, bizde *Macar*). Letçe (Latvia dili) de damak *g* si (alfabede: *ģ*), Macarcada ve Sırp.-Hırvatçada olduğu gibi, damak *d'/c'* si değerindedir, «kanat» anlamına *ģimene* (*ɟimene* ok.) kelimesinde olduğu gibi.

Ana Hint-Avrupa dilinde *g* nin dört değeri vardı: basit patlayıcı olarak **g*, **gʷ*, soluklu patlayıcı olarak da **gh* ile **gʷh*. Bunlar da türlü Hint-Avrupa dillerinde ya aslî değerlerini muhafaza etmiş veya belli şartlar altında *h*, *k*, *z*, *j* *ḫ*, *c*, *ts*, *dz*, *ph*, *th*, *f*, *ğ*, *b*, *q* değerlerine kaymış, genel olarak satem (bk. CENTUM ve SATEM) dillerinde damak konsonlarına çevrilmiştir. Meselâ, **g* esasından «ırk, cins» anlamına Yun. *genos* (> Arap. *gins*, *cins*), Lat. *genus*, Got. *kuni*, fakat Sanskr *jánaḥ* (*cánaḥ* ok.), Avesta. *zantus*, Erm. *tsin*; **gʷ* esasından «yaşama, hayat» anlamına Yun. *bíos*, Lat. *vīvus*, Got. *quis*, fakat Sanskr. *jīváh* (*cīváh* ok.), Avesta *ǰīvō* (*cīvō* ok.), Eski İslav. *živŭ* (*jivi* ok.). Modern Hint-Avrupa dilleri arasında, yine *g* sesi ile ilgili olarak, en çok *g* > *h* ve *w* > *gu* değişimleri göze çarpar, meselâ «yabancı, misafir» anlamına Eski Nordca *gestr*, Got. *gasts*, Alm. *Gast*, İng. *guest*, Rus. *gost'*, fakat Lat. *hostis*, Eski Fr. *hoste*, Modern Fr. *hôte*, İta. *oste*, İspan. *huesped* Port. *hospede*; ve yine, «beklemek, korumak» anlamına Alm. *warten*, Fr. *garder*, İng. *ward* ve *guard*.

ORHON				YENİSEY VE TALAS		Székel Macar
Klasik		Başka şekiller				
Kalın	İnce	Kalın	İnce	Kalın	İnce	

Eski Türk alfabesinde g

Yazı ve alfabe alanında *g* esaslı harf, hece yazısı ve resim-yazı (piktogram) lara Eski Yakın ve Orta Doğuda rastlanmıştır. Bunlardan en eskilerinden biri, Sumercede *ga* hece değerinin piktogramıdır. Bu şekil, en eski çağlarda 90° sola çevrili, yani dık olarak yazılırdı; sonraları bilhassa Akkadlılar zamanında ufkîye çevrildi. Eskiden dik duran bu resim-yazı bir «ev» i temsil ediyordu (Sumer. *ga*, Akkad. *bitu* = ev), fakat sonraları yalnız fonetik değeriyle, yani *ga* hecesi yerine de kullanıldı. Akkadcada *ga* hecesini gösteren çivi yazı, Sumercedeki «ev» in ana çizgilerini muhafaza etmiştir Eski Mısırcada *g* sesini gösteren işaret bir heykel, sütun veya küp tabanlığını temsil eder. Fonetik *g* değerini kazanmasının sebebi bilinmemektedir. Şekil olarak Latin G sinin kaynağı yine Eski Mısır hiyerogliflerinden «köşe, duvar köşesi» ni temsil eden *Г* şeklindeki işaret olsa gerek. Eski Mısır dilinde bu işaret *ḳenek* olarak okunurdu Fakat alfabeyi icat eden Samîler bu işaretin Mısırca okunuşunu bırakarak onun yalnız şeklini aldılar ve onu kendi dillerine göre adlandırdılar: *gaml* = köşe, eğri, kıvrık boyun, deve. Bu ad «deve» anlamına Samî dillerde vardır: Fenike ve İbr. *gāmāl* (> Akkad. *gamalu*, *gamlu*), Arap. *gamal* ∾ *camal* (> Osm. Türk. *cemel*); buradan da Yunanca (*kamēlos*) ve Latince (*camēlus*) yoluyle Avrupa dillerine geçmiştir: İng. *camel*, Alm. *Kamel*, Fr. *chameau* v.

Arami	İRANİ				
	Pehlevi	Avesta	Soğdak		
			Sonda	Ortada	Başta

UYGUR				
Sonda	Ortada	Başta	Kutadgu Bilig	
			Sonda	Başta

Uygur alfabesinde g nin şekillenmesi

b Harfin adı da aynı yolu takip etmiştir: Fenike *gimel*, İbr. *gīmel*, Samerra *gaman*, Süryan. *gāmal* ∾ *gōmal*, Arap. *gīm* ∾ *cīm*, Yunan. *gamma*, modern Avrupa dillerinde de *ge*, *ci*, *ji* v. b. Harfin şekli de bugüne kadar *Г* kıvrıklığını muhafaza etmektedir.

Romalılar, Yunan K harfinin yerine C kullandıkları için, G harfini ufak bir değişiklikle C harfinden türetmişlerdir. Arapçada (ج) harfinin ses değeri *g* den *c* ye kayınca, İranlılar ج i *c* sesi için kullanmışlar, öbür taraftan kendi *g* leri için, Arapçada ince *k* değerinde olan (ك) harfine baş vurmuşlardır. Bu harfteki kolun altına ve üstüne birer çizgi eklemişler, ikinci çizgi altta olan şekli (ك) ince *k* değeri, ikinci çizgi üstte olan şekli (گ) de *g* sesi için kullanmışlardır. Osmanlıca da bu yolu tutmuştur; yalnız bizde (ك) harfi *g* den baska *y*, *ŋ* ve *ğ* için de kullanılmıştır: Osmanlıcada meselâ *gel* (گل), *kim* (كم), *eyer* (ایكر), *eğer* (اكر) ve *deniz* (دڭز) kelimeleri hep (ك) harfi ile yazılırdı. «Yumuşak» veya «okunmaz» *g* (*ğ*) için bk. Ğ ve GAYN (غ).

Kök Türkçede *g* sesini yazı ile göstermek için, biri kalın seslerle, öbürü de ince seslilerle olmak üzere iki ayrı işaret kullanılmıştır. Bunların prototipi henüz tespit edilememiş olmakla beraber, bunlar akrofoni (b. bk.) yolu ile yerli resim-yazıdan çıkmış olsalar gerek. Székely Macar-

Manî	Nasturi	İbranî	Brâhmî	Tibet

Türklerde kullanılan başka g ler

larının XVI. yüzyılda kullandıkları alfabedeki *g* de Orhon - Yenisey yazı sistemine bağlıdır. Uygur alfabesinde kullanılan *g*, Orta İrancanın Soğdak kolunda kullanılan Samî asıllı *g* şeklinden geliştirilmiştir. Aynı zamanda hem *g* yi, hem *k* yi, hem de *h* yi gösterir. XI. yüzyılda «Kutadgu Bilig» i yazmak için kullanılan Uygur alfabesindeki *g* ler klasik Uygur *g* sinin bozuntularıdır. Aynı devirde Manihaî Türklerin kullandıkları *g* ler de Süryanî (Samî) asıllı bir alfabenin malıdır. Aynı şey Nasturî - Süryanî *g* si için de söylenebilir. Yalnız, Manihaî ve Süryanî alfabelerinde *g*, γ (*ꝑ*), *k*, *ḳ*, *h*, *ḫ* sesleri için ayrı birer harf vardır. Brāhmī alfabesi hece yollu (syllabique) olduğu için, *ga*, *gha* (ayrıca *ka*, *kha*, *ḳa*) ve *ġa* heceleri ayrı ayrı harflerle gösterilirdi. Vokali düşürüp sadece *g* okutmak için, önceki harfin üstüne ufkî bir çizgi, *g* esaslı harfin üstüne de bir nokta konurdu. Brāhmī alfabesi Hint asıllı olduğu gibi, Türkçeyi yazmak için nadiren kullanılmış olan Tibet alfabesi de Hint asıllıdır. Tibet alfabesinde *g* esaslı harf de *ga* hecesini gösterir; vokali düşürmek için harfin sağ üst köşesine bir nokta konur. — A. D.

Türk fonetiği: Türk diyalektlerinde *g* sesi, genel olarak, Ana Türkçedeki *g* nin devamıdır. Ancak Ana Türkçede bu sesin yalnız kelime içinde ve kelime sonunda kullanıldığı anlaşılıyor. Bununla beraber, bugünkü Türk diyalektlerinde *g* sesi kelime başlarında da kullanılır. Ancak, bu kelimelerdeki *g-* sesleri eski ve aslî *k* sesine çıkar: *gök* < *kök*; *göz* < *köz*; *güç* < *küç*; *geç* < *keç*; *göl* < *köl*; *gümüş* < *kümüş* v. b. gibi. Bunlara benzer ikincil *g-* lere Türkmencede de rastlanır: Türkmence *gör* (< *kör*); *gȫbek* (< *köbek*); *gēmi* (< *kemi*); *gȫk* (< *kök*) ... Fakat Anadolu Türkçesinden farklı olarak *kölege* (= gölge), *köynek* (= gömlek) ve *kȫl* (= göl) gibi kelimelerde *k-* sesi kalmıştır. Azerî Türkçesinde de kelime başındaki *k* seslerinin *g* ye çevrildiğini biliyoruz. Bunun gibi, Kumukça, Balkarca, Kara Kalpakça ... gibi diyalektlerde de *k-* sesinin arasıra ötüm kazandığı malûmdur: Balkarca *gebek* (= kepek); *gişi* (= kişi), Kara Kalpakça *güz* (= güz), *gürek* (= kürek), *gümüş* (= gümüş) v. b.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, Türkçede *k-* sesi birçok kelimelerde ötüm kazanmıştır. Ancak, Ana Türkçedeki *k-* seslerinin bir kısmı öbür Türk diyalektlerinde olduğu gibi Anadolu Türkçesinde de saklanmıştır: Eski Türkçe *kül* ∾ Türkçe *kül*; Eski Türkçe *kök* ∾ Türkçe *kök*; Eski Türkçe *kürk* ∾ Türkçe *kürk*; Eski Türkçe *kişi* ∾ Türkçe *kişi* v. b. Esasen öbür Türk diyalektlerinde de *k-* sesi kelime başlarında normal olarak aynen kalmıştır.

Türkçede *g* ile başlayan kelimelerin büyük bir kısmı yabancı dillerden gelir. Örnekler: *gül* (< Far.), *günah* (< Far.), *güverte* (< İta.), *gübre* (< Rumca), *gerdek* (< Far.), *güğüm* (< Rumca) v. b.

Türkçede kelime başında *g-* sesinin bazı hallerde düştüğü göze çarpar: *üveyik* (= yaban güvercini) (< *güveyik*), *epelek* (< **kepelek* > *kelebek*) v. b.

Türk diyalektlerinde *g* sesi yanında «yumuşak *ge*» (*ğ*) harfiyle yazdığımız bir ses de vardır. Bu ses Türkçede kelimelerin başında hiç kullanılmaz. Bu sese kelime sonlarında yalnız bir heceli kelimelerde rastlanır: Türkçe *ağ*, *bağ*, *iğ*, *sağ*, *yağ* v. b. gibi. Yumuşak *ge* sesi normal olarak kelime içinde kullanılır (*ağır*, *bağır*, *sağır*, *sığır* ...). Bu ses eski *ġ* sesinin karşılığıdır.

Türkçe *kurbağa*, *kaplumbağa*, *tosbağa* kelimelerinde geçen *bağa* kelimesi eski kaynaklarda *baka* biçiminde kullanılır. Çağdaş diyalektlerde de bu biçim yaygındır. Kıpçak diyalektlerinde buna benzer birçok örnekler vardır: *yağa* (< *yaka*), *bağır* (< *bakır*), *çağır* (= şarap) (< *çakır*) v. b.

Türkçede kelime sonunda *g-* sesi *ğ* (> *v*) ye çevrilmiştir: *ög-* > *öğ-* (> *öv-*); *tög-* > *döğ-* (> *döv-*); *sög-* > *söğ-* (> *söv-*) v. b. Türkçe *gök* (< *kök*) kökünden gelen *göğer-* kelimesi de bu kurala uymuştur (*göğer-* > *göver*). Yalnız «anne» anlamına gelen Eski Türkçe *ög* kelimesinin sonundaki *-g* sesi Türkçede *-k* ye çevrilmiştir (*öksüz*).

Türk diyalektlerinde *-y-* sesinin arasıra *-g-* ye çevrildiği göze çarpar: Eski Türkçe *kidiz* (= keçe) ∾ Altayca *kīs* (< **kiyiz*) ∾ Tarançı *kiğiz* (< *kiyiz*); Eski Türkçe *eder* (= eyer) ∾ Türkçe *eyer* ∾ Tarançı *eger* (< **eyer*). Bu kelime Anadolu ağızlarında da *eğer* biçiminde kullanılır. Rumeli ağızlarında ise *eğer* biçimi yanında *eger* biçimi de tespit edilmiştir.

İmlâ: Türkçede *g* sesi kelime sonunda yalnız yabancı kelimelerde kullanılır: *Türkolog*, *patolog*, *katalog* ... Dilimizde kelime sonlarında ötümlü konsonların bir kısmı ötümsüzleştiği için *-g* sesi de *-k* ye yaklaşan, fakat büsbütün *-k* olmavan *-g* değerini kazanır. Bu sebeple, yabancı dillerden gelen kelimelerdeki *-g* sesi *-g̥* okunur. — H. E.

G, sayı işareti olarak eski Romalılarda *g* 500, *G* 400 000; eski Yunanlılarda ise γ 3, ͵γ 3 000 sayısını anlatırdı.

G (Mus.); 1. Sol (b. bk) perdesinin Alman ve İngiliz sistemlerindeki adı. Bk. SOL ANAHTARI; 2 (XIX. yüzyıl başından beri): sol majör akoru. Küçük g harfi sol minör akorunu gösterir. 3. (Fr. gauche = sol kelimesinin kısaltması): m. g. (main gauche) = sol elle.

G, Masonların alev saçan yıldız dedikleri ve ışınlarla çevrilmiş beş kollu yıldızın ortasına koydukları mukaddes harf. İngilizce *God* (= tanrı) kelimesinin ilk harfi olduğu sanılmaktadır.

g, tartı ölçüsünde ağırlık birimi ve gramın sembolü. Ağırlıkta şiddet ve hızlandırma bildirir. - 10^9 veya 1 milyar değeri belirten ve Yunanca önek olarak kullanılan «giga» kelimesinin sembolü.

Ga, Gallium'un sembolü.

GĀ veya AKRA, Afrika'da, Altın Kıyısında, özellikle kıyı şehri Akkra (b. bk.) dolaylarında yaşayan bir Sudanlı zenci soyu.

GAÁL [*gāl*], **József** (Nagykároly 1811 - Pest 1866), Macar yazarı. *Szirmay Ilona* (ad) [2 cilt, 1836] adlı tarihî romanı tanınmıştır. *Peleskei nótárius* (Peleske noteri) adlı oyunu 1838 de temsil edilmiştir. 1843 - 1848 yılları arasında Lajos Kossuth'un çıkardığı «Pesti Hírlap» gazetesinde çalışmıştır.

GAB, Suriye'de, Homs ve Hama yaylaları ile Âsi, Amuk ve Afrin ırmaklarının meydana getirdiği çöküntü arasında yer alan bir bölge. 8 km genişliği ve 50 km uzunluğu olan ve batıdan Cebel - i Ansariye ile, doğudan da Cebel - i Zaviye ile sınırlanan bu bölgeyi Âsi ırmağı sular.

GABAA (Tar., Coğ.): bk. GİBEA.

GABAIN [Fr. *gabẽ*, Alm. *gabạyn*], **Annemarie von** (doğ. Mörchingen 1901), Alman Türkoloğu. Berlin Üniversitesinde Sinolog O. Franke (b.bk.) nin yanında çalışmış, onun derslerine ek olarak Türkolog Wilhelm Bang (b. bk.)

ın derslerine de devam etmiştir. Turfan kazıları (b. bk.) nda bulunan Uygur yazmaları üzerinde çalışan Bang, onun Sinoloji bilgisinden yararlanmıştır. Uygurca yazmaların işlenmesi, Bang ile G. arasındaki ortak çalışmalar sonunda gerçekleşmiştir. Bu yazmaları Bang, G. ile ortak bir çalışma yaparak *Türkische Turfan-Texte* (Türkçe Turfan metinleri) adı altında yayımlamıştır (6 bölüm, 1929-1934). *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfantexte* (Türkçe Turfan metinlerinin ilk beş bölümüne ait tahlilî endeks) [1931] adlı eser de bu ortak çalışmaların bir ürünüdür.

A. von GABAIN

Bang'ın ölümü (1934), G. in Uygur yazmaları üzerindeki çalışmalarını aksatmamıştır. Berlın Akademisindeki eski Türkçe yazmaların işlenmesine büyük bir gayretle devam eden G., bu seride yeni yayınlar yapmıştır (VIII, 1954; IX, 1958, W. Winter ile birlikte; X, 1959, T. Kowalski ile birlikte). Bunlardan başka, F. W. K. Müller'ın *Uigurica* adlı eserinin IV. kitabını da yayımlamıştır [1931]. G. in Eski Türkçe ve Uygurca alanında birçok çalışmaları daha vardır: *Uigurische Studien* (Uygur araştırmaları) [«Ungarische Jahrbücher», 1930, W. Bang ile birlikte]; *Die uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs* (Hüen-tsang biyografisinin Uygurca çevirmesi) [1935]; *Briefe der uigurischen Hüen-tsangs-Biographie* (Uygurca Hüen-tsang biyografisinin yaprakları) [1938]; *Alt-türkisches Schriftum* (Eski Türk edebiyatı) [1950]; *Die Frühgeschichte der Uiguren* (Uygurların ilk tarıhi) [1952].

G. in Eski Türkçe ve Uygurca alanındaki en büyük eseri *Alttürkische Grammatik* (Eski Türkçe gramerı) [1941, 2. bas. 1950] tir.

«Eski Türkçe» alanındaki bu çalışmaları yanında G. çağdaş Türk diyalektleri üzerinde de durmuştur. Onun bu alanda yazdığı en büyük eser, Özbekçe grameri (*Özbekische Grammatik*, 1945) dır. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'da da muhtelif yazıları çıkmıştır: *Das Alttürkische* (Eski Türkçe) [I, 1959]; *Die Sprache des Codex Cumanicus* (*Codex Cumanicus*'un dili) [I, 1959]; *Alttürkische Schreibkultur und Druckerei* (Eski Türk yazı kültürü ve basımı) [II, 1964]; *Die alttürkische Literatur* (Eski Türk edebıyatı) [II, 1964]; *Die komanische Literatur* (Kuman edebiyatı) [II, 1964]. Bunlardan başka, *Handbuch der Orientatalistik*'te de Türk diyalektleri üzerine yazıları vardır.

G. 1935-1937 yılları arasında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Sınoloji profesörü olarak çalışmıştır. Ankara'dan ayrıldıktan sonra Berlin Üniversitesınde Türk dili öğretımini üzerine alan G., II. Dünya Harbinin sonuna kadar bu görevde kalmıştır. Harbin sona ermesi üzerine Hamburg Üniversitesinde Türk dili profesörlüğüne tayın edilmıştır.

Uygurca alanındaki çalışmalariyle büyük bir ün kazanmış olan G., 1957 de Türk Dil Kurumunun muhabir üyelığine seçilmiştir. — H. E.

GABALAS (XIII. yüzyıl), Bizans'lı bir soy. Dördüncü Haçlı seferlerınden sonra (1204) ortaya çıkan kargaşalıkta bu soydan gelen arkhon Leon, Rodos ve Kyklad'larda bağımsız bir prenslik kurmuştur.

GABAL'LER (Lat. Gabali; Fr. Gabales), eski Gallia'da yaşamış Kelt soyundan bir ulus. Caesar zamanında (M. Ö. I. yüzyıl ortaları) Arvern'ler (Lat. Arverni) in koruduğu G. ler, sonraki adı Gévaudan (Gabalensis pagus) olan Aquitaine (Güney Fransa) de yerleşmişler, Anderitum (bugün: Javols) ve Mimatum (bugün: Mende) gibi şehirler kurmuşlardı. Strabon'a göre, G. ler gümüş madenleri işletirlermiş. Arvern'ler kralı Vercingetorix'in Roma'ya karşı ayaklanmasında bunlar da savaşmışlardı.

GABAON (Tar., Coğ.): bk. GİBEON.

GABARDAN [*gabardã*], Gaskonya'da bir kontluk. 1134 yılında Béarn ile birleşmiştir.

GABARDİN (Fr. Gabardine), düz apreli, çözgüsü en iyi kaliteli yün ipliğinden ve atkısı pamuktan olan sık ve çapraz dokunmuş bir kumaş çeşidi. Su ve rüzgâr geçirmediği için, en çok pardesü, yağmurluk, spor ceket, kayak pantolonu v. b. giyim eşyası yapımında kullanılır.

GABE, Dora (doğ. Harmanlık, Tolbuhin ili 1886), Bulgar kadın şairi ve yazarı. Cenevre ve Grenoble'de edebiyat ve sanat tarihi okumuştur. 1910 da edebiyat tarihçisi Boyan Penev ile evlenmiştir. 1906 yılından itibaren şiir ve hikâyeler yazmıştır: *Nyakoga* (Bir zamanlar) [hikâyeler, 1924]; *Zemen pŭt* (Dünya yolu) [şiirler, 1928]; *Mălçalivi* geroi (Sessiz kahramanlar) [büyük hikâye, 1934]. G. çocuklar için birçok kitaplar yazdığı gibi, Polcadan birçok tercümeler de yapmıştır.

GABELENTZ [*gąbĭlents*], **Hans Conon von der** (Altenburg 1807 - Thüringen, Lemnitz çiftliği 1874), Alman dilcisi. Saksonya-Altenburg devleti hizmetine girmiş (1828), Weimar Büyük Dukalığı Eyalet Meclisi «Marschall» i (1847) olmuş, Altenburg devleti başbakanlığında bulunmuş (1848-1849), bundan sonra «Landschaft» (ortaklık esasına göre kurulmuş, toprak sahiplerine ipotek karşılığı malî yardım sağlayan kredi müessesesi) başkanı olmuştur. Müstesna bir dil kabiliyeti sayesinde, bütün dünya dilleri, özellikle Doğu Asya dilleri üzerinde ihtisas sahibi olmuştur. Başlıca eserleri: *Eléments de la grammaire mandchoue* (Mançu grameri unsurları) [1833]; *Beiträge zur Sprachenkunde* (Dil ilmine katkılar) [1852]; *Sse-schu, Schu-king, Schi-king in mandschurischer Übersetzung* (Se-şu, Şu-king ve Şi-king'in Mançu dilindeki çevirmeleri) [1864].

GABELENTZ [*gąbĭlents*], **Hans Georg Conon von der** (Poschwitz, Altenburg 1840 - Berlin 1893), Alman dilcisi. H. Gabelentz (b. bk.) ın ortanca oğludur. Adliye mesleğinde çalıştıktan sonra Leipzig Üniversitesine profesör (1878) ve Berlin Üniversitesi Doğu Asya dilleri ve genel lengüstik kürsüleri profesörü (1889) olmuştur. Çince öğretiminde bir temel kitap olan *Chinesische Grammatik* (Çin grameri) [1881] i yazmıştır. Konunun, ön yargıdan uzak, geniş görüşlü ve toplu bir şekilde incelenmesiyle yeni ufuklar açmış bir eser olan *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* (Dıl ilmi, görevleri, metotları ve şımdiye kadar verdiği sonuçlar) [1891] yi kaleme almıştır. *Die Verwandschaft des Baskischen mit den Berbersprachen Nordafrikas* (Bask dilinin Kuzey Afrika Berber dilleriyle akrabalığı) başlıklı eseri ölümünden sonra [1894] yayımlanmıştır.

GABELSBERGER [*gąbĭlsbergĭr*], **Franz Xaver** (München 1798 - München 1849), Alman stenografı. Bavyera

iç işleri bakanlığında memur olan G. ın bulduğu bir kısa yazı sistemi, Alman stenografisinin esasını teşkil etmiştir. Bu sistem birçok dillere uygulanmıştır. G. bir hesap makinasının da bulucusudur. Eserleri: *Anleitung zur deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie* (Almanca yazı işaretleri sanatı veya stenografiye giriş) [1824]; *Neue Vervollkommungen der deutschen Redezeichenkunst* (Almanca yazı işaretleri sanatında yeni ilerlemeler) [1843].

F. X. GABELSBERGER

GABERONES, Güney Afrika'da, Botswana devleti (eski Bechuanaland protektorası) nin başkenti. Nüfusu 12 300 dür.

Botswana, İngiliz Milletler Topluluğuna bağlı bir Güney Afrika devletidir. Büyük kısmı Kalahari çölü üzerinde bulunan 570 000 km² yüzölçümündeki ülkede göçebe hayvancılık yapılır. Nüfusu 540 000 dir.

GABES, Tunus'un güneyinde bir şehir. Valilik başkentidir. Nüfusu 24 400 (1966) dür. G. körfezinin üzerinde,

GABES: Tipik manzara

eski Tacapae şehrinin yerinde kurulmuş olan G. in palmiye korusu meşhurdur. Balıkçılık gelişmiştir. Azotlu gübre sanayii vardır.

GABES veya SİRTE KÖRFEZİ (Syrtis Minor), güney Tunus'ta, kuzeydeki Sfaks limanı ile güneydeki Cerbe adası arasında uzanan bir körfez. Orta Çağda Sudan'dan gelen kervanların vardığı önemli bir yer olan bu körfezde bugün özellikle balıkçılık yapılmaktadır.

GABII (Tar., Coğ.), eski Latium'da, Roma'nın kuzeydoğusunda, Volscus'lar (Volsci) ın ülkesinde, Gabinia gölü yanında bir şehir. Burada bulunan ve Gabii'li Diana adı verilen bir heykel Louvre müzesindedir.

GABILLON [*gabiyō*], **Ludwig** (Güstrow 1828 - Viyana 1896), Avusturyalı aktör ve rejisör. Viyana'daki Burgtheater'de çalışmış, karakter rolleriyle tanınmıştır.

GABILLON [*gabiyō*], **Zerline** (kızlık adı: **Würzburg**; Güstrow 1835 - Meran 1892), Ludwig G. un karısı. 1853 ten itibaren Burgtheater'de salon kadını rollerine çıkmıştır.

GABİN, karşılıklı taahhütleri ihtiva eden bir akitte, bir tarafın edimi ile diğer tarafın edimi arasında aşırı bir nispetsizlik bulunması. Bu nispetsizlik daha ağır taahhüde girişmiş olan tarafın darda kalmasından, düşüncesizliğinden veya tecrübesizliğinden yararlanmak suretiyle sağlanmış ise, zarara uğrayan taraf akdin yapılmasından itibaren bir yıl içinde mukaveleyi feshederek vermiş olduğunu geri isteyebilir (Borçlar Kanunu, 21. madde). Hilesiyle G. e sebebiyet vermiş olan taraf, bundan başka, zarara uğrayan tarafın diğer zarar ve masraflarını Borçlar Kanununun genel ilkelerine uygun olarak tazminle yükümlüdür.

GABIN [*gabē*], **Jean** (asıl soy adı: **Moncorgé,** doğ. La Villette 1904), Fransız sinema oyuncusu. G., kuvvetli bir karakter oyuncusudur. Başlıca filmleri: «Maria Chapdelaine» (kadın adı) [1934]; «Güzel ekip» [1936]; «Büyük hayal» [1937]; «İnsanda canavar» [1938]; «Sisler rıhtımı» [1938]; «Güneş doğuyor» [1939]; «Parmaklıklar ötesinde» [1950]; «Gece benim ülkemdir» [1951]; «Zevk» [1952]; «Hakikat dakikası» [1952].

J. GABIN

GABINIUS, Aulus (Salona M. Ö. aş. yu. 100 - 47), Roma'lı consul. Plebs (aşağı halk tabakası) ın iktidarını artırmış ve Pompeius için diktatörlük iktidarını senatoca kabul ettirmiştir (67). Suriye'de proconsul (vali) olmuş (55) ve devlete ait paraları zimmetine geçirdiğinden dolayı sürülmüştür.

GABIROL, Solomon ben Yehuda ibn (Biyog.): bk. İBNİ CEBRON.

GABLE [*geybl*], **Clark** (Cadiz, Ohio 1901 - Hollywood 1960), Amerikalı film aktörü. Hoyrat ve atılgan tipleri temsil etmiştir. Filmleri arasında «Bounty gemisinde ayaklanma» (Charles Laughton ile birlikte) [1935]; «Rüzgâr gibi geçti» [1939]; «Vahşi Missouri ırmağı çevresinde» [1951] başta gelir.

C. GABLE

GABLENZ [*gablents*], **Carl - August** Freiherr von (Erfurt 1893 - Zürich 1942), Alman havacısı. Güney ve Kuzey Atlantik'te, Pamir'de ve Uzak Doğu'da keşif ve inceleme uçuşları yapmıştır. II. Dünya Harbinde Blindflug (kör uçuş) okulları müdürü ve hava nakliyatı şefi idi. 1941 den itibaren tuğgeneral olarak Alman Devlet Hava Yolları bakanlığında planlama dairesi şefi olarak çalışmıştır. G., özellikle uluslararası hava trafiğinin gelişmesinde ve uçuş cihazlarının kör uçuşlarda kullanılmasında çok yararlı olmuştur. İsviçre'de bir deneme uçuşunda ölmüştür.

GABLONZ AN DER NEISSE (Coğ.): bk. JABLONEC NAD NISOU.

GABO, Naum (asıl soyadı: **Pevsner**; doğ. Bryansk 1890), Rus heykelcisi. Ressam ve heykelci Antoine Pevsner (1886 - 1962) in kardeşidir. München Üniversitesinde tahsil görmüş, kübizmin tesiriyle heykelciliğe yönelmiştir. 1946 dan beri Amerika Birleşik Devletlerinde yaşamaktadır. G., büyük bir incelikle çalışır, tabiat kopyacılığından tamamiyle uzak kalarak metal, cam, sunî maddeler ve nylon ipliğinden şekiller yaratır.

N. Gabo: «Kadın başı» (1916, selüloit ve maden, Museum of Modern Art, New York)

GABON (Fr. République Gabonaise), Ekvator Afrikasında bir devlet (cumhuriyet). Yüzölçümü 267 667 km², nüfusu 473 000 (1967) dir. Başşehri Libreville (nüfusu: 45 689), ikinci şehri de Port - Gentil (nüfusu: 25 000) dir. Resmî dili Fransızcadır; yerli diller Bantu grupuna bağlıdır. Bayrağında yukarıdan aşağıya ufkî yeşil, sarı ve mavi olmak üzere üç çeşit vardır.

GABON: Dr. Albert Schweitzer'in Lambaréné yakınında kurduğu hastahane

Coğrafya: G., kuzeyde Kristal dağları ile güneyde Du Chaillu ve Aşango dağları arasından geçen Ogooue ırmağı havzasında uzanır. Batıda bu dağ çemberleri ile deniz arasında ovalar, doğusunda yaylalar vardır. Ekvator iklimi hüküm süren G., büyük ormanlarla kaplıdır. Nüfus topluluğunu önemsenmeyecek derecede Pigme'ler, Negril'ler, Fang'lar, Pahuin'ler ve Bakota'lar teşkil eder. Memleketin gelir kaynağı, uzun zaman mahun, abanoz ve okoumé (G. da

Gabon arması

yetişen bir ağaç) ormanları ile kahve ve kauçuk ağaçları ve Du Chaillu dağlarından elde edilen altın ve elmas madenleri idi. Fakat birkaç yıldan beri Port-Gentil yakınında Pointe-Clairette ve Ozouri petrolleri ile Munana'da uranyum üretimi ve özellikle manganez maden yataklarının işletilmesine başlanmıştır.

Tarih: G. kıyısı 1484 te Portekiz'li Diogo Cam tarafından keşfedilmiştir. Uzun zaman kara Afrikalılarla Portekizliler arasında ticaret merkezi olmuştur. Fransız sömürgeciliği bu ticaret işlerinin önüne geçmek için teşeb-

GABON

GABON: Libreville'deki ticaret odası

büslerde bulunmuştur (1839), Savorgnan de Brazza, 1910 da Fransız Ekvator Afrikasına katılan ve 1958 de Birlik üyesi olan sömürge idaresini kurmuştur. G. 1960 ta bağımsızlığına kavuşmuştur. İlk cumhurbaşkanı Léon M'Ba 1967 sonunda ölmüş, yerine Albert Bongo geçmiştir.

İl	Yüz ölçümü km²	Nüfusu (1961)	Merkez
Estuaire	12 000	61 000	Libreville
Haut - Ogooué	39 000	43 700	Franceville
Moyen - Ogooué	16 000	34 200	Lambaréné
N'Gounié	30 000	78 900	Mouila
Nyanga	19 000	37 500	Tchibanga
Ogooué - Ivindo	51 000	36 000	Booué
Ogooué - Lolo	38 000	36 800	Koula - Moutou
Ogooué - Maritime	31 000	41 600	Port Gentil
Woleu - N'Tem	31 000	78 100	Oyem

GABON [*gabõ*] **KÖRFEZİ,** Gabon kıyısında, Ramboé ve Como haliçlerinin birleştiği yer. G. K. nin sağ kıyısında Libreville yönetim merkezi bulunur.

GÁBOR [*gābor*], **Zsa Zsa (Sári)** (doğ. Peşte 1923), Macar menşeli Amerikan aktrisi. Önce Viyana'da operetlerde oynamıştır. 1941 yılında Hollywood'a gelmiştir. Burhan Belge ile evlenmiş, sonra ayrılmışlardır. Başlıca filmleri: «Lili»; «Moulin Rouge», «Bu, büyük aşk mı idi?»; «Biz esasen evli değiliz ki»; «Milletler balosu»; «Dolandırıcılar kralı».

ZSA ZSA GÁBOR

GABORIAU [*gaboryọ*], **Emile** (Saujon, Charente Inférieure 1832 - Paris 1873), Fransız yazarı. Polis (veya dedektif) romanı türünün ilk temsilcilerinden biridir. Başlıca eserleri: *L'affaire Lerouge* (Lerouge davası) [1866]; *Le crime d'Orcival* (Orcival cinayeti) [1867]; *Monsieur Lecoq* (Bay Lecoq) [1869]; *La corde au cou* (Asılmak üzere) [1873]; *L'argent des autres* [1874]. G. nun Lecoq adlı detektifi, Sir Arthur Conan Doyle'un yarattığı Sherlock Holmes'in ilk örneğidir.

GABRİEL (İbr. Gabhri'ēl = Allahın adamı) [Din]: bk. CEBRAİL.

GABRIẸL, Albert (doğ. Cerisières, Haute - Marne 1883), Fransız arkeologu. Aynı zamanda mimar ve edebiyat doktoru olan G., Caen Edebiyat Fakültesi sanat tarihi öğretim üyeliğinde (1923 - 1925), Strasbourg Edebiyat Fakültesi sanat tarihi profesörlüğünde (1925), Istanbul Edebiyat Fakültesi arkeoloji profesörlüğünde (1926 - 1930), Istanbul'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğünde (1930 - 1941, 1945 - 1956) ve Collège de France İslâmî Doğu sanatları tarihi profesörlüğünde (1941 - 1953) bulunmuştur. Halen Collège de France fahrî profesörü ve Institut üyesidir.

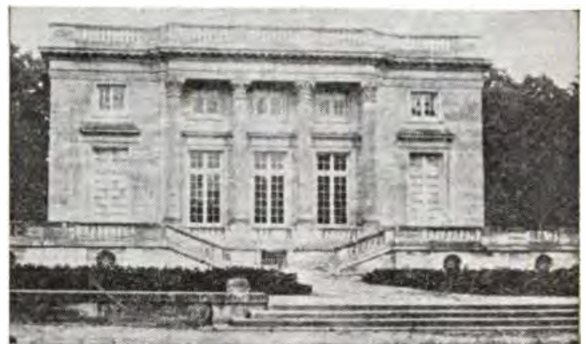

A. GABRIEL

Ön Asya'da ve Doğu Akdeniz bölgesinde birçok ilmî çalışmalara katılmış olan G., Türk hükûmeti tarafından Anadolu'da arkeoloji araştırmalariyle görevlendirilmiş (1926-1930), ayrıca Avrupa memleketlerinde inceleme gezilerinde bulunmuştur. Bir kısmı memleketimizde (Ankara ve Istanbul) olmak üzere, çeşitli Avrupa şehirlerinde üniversiteler içi ve dışı konferanslar vermiştir. Arkeoloji ve mimarî konularında pek çok eserleri, makaleleri ve inceleme yazıları bulunan G. in bu yayınları arasında Türkiye ile ilgili olanları önemli bir yekûn tutar. «İslâm Ansiklopedisi» yayınlarında da çalışmaları olmuştur (1946). İtalyanca «Encyclopedia universale dell'arte» (Evrensel sanat ansiklopedisi) nin X. cildindeki *Scuole Ottomane* (Osmanlı sanat okulları) maddesi [1959] onun kaleminden çıkmıştır. G. son yıllarda Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi fahrî profesörlüğü payesini almıştır.

Başlıca eserleri: *La cité de Rhodes* (Rodos sitesi) [2 cilt, 1930]; *Monuments turcs d'Anatolie* (Anadolu'daki Türk anıtları) [2 cilt, 1931 - 1934); *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale* (Doğu Türkiye'de arkeoloji gezileri) [2 cilt, 1940]; *Chateaux turcs du Bosphore* (Boğaziçindeki Türk sarayları) [1943]; *Türkiye, sanat ve tarih memleketi* (1955; bu eser *Turquie, terre d'histoire et d'art* adiyle Fransızcaya çevrilmiştir); *Une capitale turque: Brousse* (Bir Türk başkenti: Bursa) [2 cilt, 1958); *La cité de Midas* (Midas sitesi). *Phrygie, exploration archéologique* (Frikya'da arkeoloji araştırmaları) [1941 - 1965] adındaki 4 ciltlik kitap serisinin II. cildi ve aynı serinin IV. cildini teşkil eden *La cité de Midas, architecture* (Midas sitesi, mimarî) [1965] de onun eseridir.

J. A. GABRIEL

GABRIẸL, Jacques - Ange (Paris 1698 Paris 1782), Fransız mimarı. Fransız Rokoko'sunun sadeleştirilerek mutedil bir klasik üslûba çevrilmesi, esas itibariyle G. ile başlar. Paris'teki École militaire (Harp

J. A. GABRIEL: Versailles'daki Le Petit Trianon köşkü

okulu); XV. Louis meydanı (sonradan Concorde meydanı adını almıştır); bu meydanın kuzeyinde yapılmış olan «Garde-meuble» (krallığa ait eşyaların saklanmasına mahsus bina); Versailles parkındaki Le Petit Trianon (Küçük Trianon köşkü; G. in en güzel eseri sayılır) başlıca eserleri arasında anılır.

GABRIEL, René (Maisons - Alfort 1890 Paris 1950), Fransız dekor sanatçısı. Döşeme sanayiinde biçimlerin yenileşmesinde rol oynamıştır.

GABRIEL Y GALÁN [*gabriel i galan*], **José María** (Frades de la Sierra, Salamanca 1870 - Guijo de Grandilla, Cáceres 1905), İspanyol şairi. İlhamını Estremadura ve Castilla köylü ve çobanları çevresinden alan şiirler yazmış, kısmen bu bölgelerin lehçelerini kullanmıştır. Eserleri: *Castellanas* (Castilla kadınları) [1902]; *Extremeñas* [Estremadura kadınları) [1902]; *Campesinas* (Köylü kadınları) [1904].

GABRIELI, Andrea (Venedik aş. yu. 1510 - Venedik 1586), İtalyan bestecisi. Venedik'in Canareggio semtinde doğduğu için G. da Canareio saniyle de anılır. Venedik'teki San Marco kilisesinde 1536 da koro üyesi, 1564 te Merulo'nun yerine 2. orgcu, 1585 te 1. orgcu olmuştur. Renaissance çağının en büyük ve etkili sanatçılarından biridir. Dinî ses ve çalgı eserleri yazmış, konçerto türüne öncülük eden iki korolu yazıyı, eski kilise tonları yerine modern anlamdaki majör - minör armonisini kullanan, kontrapunt incelikler yerine armoni düzlemlerine önem veren akıcı bir üslûp geliştirmiştir. Dindışı çalgı eserleri, madrigaller ve sahne musikisi de yazmış olan G. nin başlıca öğrencileri arasın da yeğeni Giovanni G., H. L. Hassler ve Aichinger vardır.

GABRIELI, Giovanni (Venedik 1557 - Venedik 1613) İtalyan bestecisi. Andrea G. nin yeğeni olup 1575 - 1579 yıllarında München sarayında Lasso'nun musikisini tanımış, 1586 da San Marco kilisesi 2. orgculuğuna tayin edilmiş, 1607 de hastalık yüzünden görevini bir vekiline bırakmıştır. İki korolu yazıyı değerlendirmiş ve hattâ 3. bir koro daha kullanmış, bu üslûbu çalgı eserlerine de uygulayarak kimi 22 partili olan dinî çalgı musikisi yazmış, *Sonata pian e forte* (1597) lerinde, adlarının da bildirdiği gibi hafif - kuvvetli zıtlığından yararlanmıştır. Venedik üslûbunun en büyük temsilcisi sayılmış, birçok öğrenci arasında H. Schütz'ü yetiştirmiştir.

GABRIELLI, Caterina (Roma 1730 - Roma 1796), İtalyan kadın ses sanatçısı. Viyana İmparatorluk Tiyatrosunu idare eden İtalyan şairi Pietro Trapassi (Metastasio) tarafından Viyana'ya davet edilmiştir. G., bütün Avrupa ülkelerinde ses sanatçısı olarak tanınmıştır.

GABRO (İta. Gabbro), eşit veya değişik miktarda bazik plajiyoklazlar ve renkli mineraller taşıyan taneli kütle. (Renkli minerallerin en sık rastlanılanı piroksen, amfibol ve olivin'dir.) G., yoğunluğu 2,8 ile 3,1 arasında değişen ve yeşil veya gri benekler gösteren ağır bir kütledir. Nefelitik G. (Fr. gabro néphélitique), teralit (Fr. théralite) in başka bir adıdır.

GABROVO, kuzey Bulgaristan'da, Balkan dağlarının kuzey eteklerinde, Yantra ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 60 000 dir. Büyük bir endüstri merkezi olan G. da dokumacılık gelişmiştir. G. bu bakımdan Bulgaristan'da birinci yeri tutmuştur. G. da dokumacılık Türk hâkimiyeti devrinde gelişmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda şehirde birçok tezgâhlar kurulmuştur. G. çevresinde demir madenleri de vardır. G. çevre (okrïg) sinin yüzölçümü 2 055,6 km², nüfusu 157 323 (1961) tür.

GABROVO: 1 mayıs meydanı ve saat kulesi

GABRYELLA (Biyogr.): bk. ŻMICHOWSKA, Narcyzy.

GABYA (İta. *gabbia* = çanaklık, gabya yelkeni), gemilerde ana direklerin üzerine sürülen çubuklara ve ana direklerin üstlerinde bulunan serenlere verilen ad. G. serenleri bazı gemilerde tek, bazı gemilerde ise çifttir. Çift olanların üsttekine G., alttakine ise abaşo G. adı verilir. G. serenleri üzerine açılan yelkenler, G yelkeni adını alır.

GACAL'LAR, kuzeydoğu Bulgaristan'da, Deliorman bölgesinde yaşayan Müslüman Türklerden bir kısmına verilen ad. G. lar daha çok Rusçuk (Bulg. Ruse), Silistre, Varna ve Şumnu (Bulg. Şumen, yeni adı: Kolarovgrad) şehirleri arasında yayılmışlardır. Deliorman'da yaşayan Türkler, Türk, Tatar ve Gagavuz adlarını taşıyan üç ayrı grupa ayrılırlar. Bir kısmı Sünnî, bir kısmı Şiî olan bu Türkler, yerli halkın çoğunluğunu teşkil eder. Lehçe özellikleri, kıyafetleri, hattâ fizik yapıları bukımlarından bu Türkleri de birtakım kollara ayırmak kabildir. Sayı bakımından bunların en önemlileri Deliorman Türkleridir.

G. lar Deliorman'ın yerli halkı sayılır. Bu bakımdan G. adı Rumeli Türkleri arasında «yerli, göçmen olmayan» anlamını almıştır. Doğu Trakya bölgesinde de yerli halka G. adı verilir (Selâhattin Olcay, *Doğu Trakya yerli ağzı.* 1966. 33 - 34).

Deliorman Türkleri arasında G. lar önemli bir yer tutarlar. Onların yanında bir Türk kolu olarak Sorguç (veya Surguç) lar da anılabilir. Bk. SORGUÇ'LAR.

G. larla uğraşan bilginler, umumiyetle bunların Osmanlı Türklerinden önce buralara gelmiş olduklarını kabul etmiş olmakla birlikte, bu hususta türlü türlü düşünceler ileri sürmüşlerdir. V. A. Moşkov, bunları Bizans devletinin izniyle Bulgaristan'da yerleşen Peçeneklerin torunları olarak telâkki etmişti. Arkeolog Škorpil'e göre, bunlar eski Bulgar Türklerinin kalıntısıdır ki, Slavlaşmamışlar ve Türklüklerini saklamışlardır. Bu düşüncelere katılmayan Polonya'lı Türkolog T. Kowalski (*Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du Nord - Est.* Kraków, 1933), Deliorman'da yaşayan Müslüman Türklerden bir kısmiyle Gagavuzların Osmanlı hâkimiyetinden önce bu sahada yerleşmiş olduklarını kabul etmiştir. Moşkov'un düşüncesini kabul eden N. A. Baskakov'a göre (*Vvedenie v izuçenie tyurkskiḫ yazıkov.* Moskova, 1962. 219 - 221), G. ların dili Beşalma Gagavuzlarının lehçelerinden hemen hemen farksızdır. Gagavuzcada müşahede edilen ses özellikleri G. ların

dilinde de göze çarpar: *e* > *'a*: Türkçe *sen* > Gacal *s'an*; Türkçe *gitmek* > Gacal *gitm'a* v. b. Sorguçların dilinde de buna benzer özellikler vardır.

GAÇİNA (1923 - 1929 yıllarında **Trotsk,** 1929 - 1944 yıllarında da **Krasnogvardeysk** adiyle anılmıştır), Sovyetler Birliğinde, Leningrad'ın günevbatısında bir şehir. Nüfusu 20 000 dir. II. Ekaterina'nın, gözdesi G. Orlov için 1766-1781 yıllarında yapılıp 1790 da genişletilen bir şatonun çevresinde gelişmiş olan bu şehir, sonradan çarların yazlık oturma yeri, 1917 ihtilâlinde de Kerenskiy ordularının saldırıya geçtikleri yer olmuştur. Müze haline getirilmiş olan şato II. Dünya Harbinde çok hasara uğramışsa da, içindeki koleksiyonlar (Watteau, Lancret, Hubert, Robert, Jouvenet ve Falconet'nin eserleri) kurtarılmıştır.

GAD (İbr. = mutluluk), Yakub'un oğlu. Ürdün ötesinde, Galaad ülkesine yerleşmiş olan 12 İsrail boyundan birine bu kahramanın adı verilmiştir.

GAD, bazan erkek bazan da dişi olarak bilinen ve fonksiyonu Yunanlıların Tykhe'sininki gibi olan bir tanrı. Palmyra (Tedmür) tanrıçası G., arslanlar arasında oturur durumda temsil edilmiştir.

GADAMES veya GADAMİS, Libya'da, Cezayir sınırı yakınında bir vaha şehri. Denizden yüksekliği 350 m dir. Nüfusu 8 000 (1954) dir. Kervan yollarının merkezidir.

GADARA veya GAZER, Doğu Ürdün'de Hellenistik çağa ait bir şehir (bugün: Ümm - ü Keys). M. Ö. 80 - 63 yıllarında Yahudilere, 63 - 30 yıllarında Dekapolis (b. bk.) e, M. Ö. 30 dan M. S. 4. e kadar Herodes'ler devletine bağlanmış, bundan sonra yine bağımsızlığa kavuşmuş, 66 da ayaklanan Yahudiler tarafından tahrip edilmiştir. Kalıntıları, Yarmuk ırmağına hâkim dağlarda, Mukes köyü yakınındadır. Hirbet Cadur, tiyatro, ve su kemeri gibi kalıntılar şehrin eski önemini belirtir. Bu önemi kısmen Yarmuk vadisindeki kaplıcalara borçlu idi.

GADAY, Hindistan'ın Maysur (Mysore) bölümünde, Goa'nın doğusunda bir şehir. Nüfusu 76.600 dür. Bir pamuk pazarı olan bu şehirde pamuklu dokuma, deri ve ilâç fabrikaları vardır.

GADDARE, bir çeşit kesici silâh. Araplar tarafından kullanılan cenbiye (b. bk.) ye benzeyen bu silâhın, her iki tarafı keskin bir kama gibidir. Bele ve atların eyerine takılmak suretiyle taşınır.

GADDI, Taddeo (Floransa 1300 - Floransa 1366), İtalyan ressamı. Giotto'nun arkadadaşı olan İtalyan ressamı ve mozaikçi Gaddo Gaddi (1312 - 1333 yıllarında tanınmıştır) nin oğludur. Giotto'nun öğrencisi olan G., Floransa'da Santa Croce'de ve Pisa'da San Francesco'da güzel freskler meydana getirmiştir.

T. GADDI: «Meryem Ana'nın Elisabeth'i ziyaret etmesi»

GADE [*gādhi*], **Niels** [**Wilhelm**] (Kopenhag 1817 - Kopenhag 1890), Danimarkalı besteci. Keman ve biraz da gitar ile piyano dersi almış, bunun dışında kendi kendini yetiştirerek Kopenhag saray orkestrası üyesi olmuş, yazdığı op. 1 uvertürün 1841 de armağan kazanmasiyle besteci olarak dikkati çekmiş, kralın verdiği bursla 1843 te Leipzig'e giderek Mendelssohn ve Schumann ile dostluk kurmuş, Mendelssohn'un yardımcısı ve onun ölümünden sonra halefi olarak Gewandhaus konserlerini yönetmiş, 1848 de Kopenhag'a dönerek orgculuğa ve orkestra yöneticiliğine başlamıştır. Kaynatası J. P. E. Hartmann gibi millî üslûpta eserler vermiş, 8 senfoni, 7 uvertür, 1 keman konçertosu ve çeşitli koro ve oda musikisi eserlerinden başka hâlâ oynanan *Napoli* [1842] ile *Et Folkesagn* (Bir halk efsanesi) [1853] balelerinde iş birliği yapmıştır.

N. GADE

GADES veya GADÈS (Pun dilinde: Gadir), Cadix şehrinin antik adı. Bk. CÁDIZ.

Gades boğazı: Cebelitarık boğazının eski adı.

GADÎRÜ'L - HUMM, Mekke ve Medine yolu üzerinde, vadi içinde, bir kaynağın meydana getirdiği bataklık göl. Cuhfa'dan üç Arap mili uzaklıkta bulunan bu göl, ağaçlık içinde idi. İçinde bir de peygamber camii olan gölün halkı Yakut zamanında az miktarda Huzaa'lar ve Kinane'lerden meydana gelmişti. Hz. Muhammed'in Ali için söylediği «Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdı» sözünü burada söylediği rivayet edilmektedir.

GADOLİNİT (Fr. Gadolinite), $Y_2 Fe [O Be Si O_5]_2$, zift gibi siyah ve sert bir mineral olup sertliği 6,5, yoğunluğu 4 - 4,7 dir. Bu mineral Y (Ytterbiyum) dan başka, çoğu zaman diğer birtakım nadir topraklar (seryum, lantan, nesdyum ve erbiyum gibi) ihtiva eder. G. lerin çoğu toryum ihtiva etmeleri dolayısiyle radyoaktiftir. G., Norveç (Iveland'da ağırlıkları 300 kg a kadar olan kristaller halinde) te, Texas'ta, nadir olarak da Almanya'da Riesengebirge'de ve Harz'ta bulunur. G., Eckeberg tarafından Finlandalı kimyacı Gadolin'e nispetle adlandırılmıştır. Gadolin 1749 da bu mineralde Ytter toprağını keşfetmiştir.

GADOLİNYUM (Fr. Gadolinium) [sembolü: Gd], metalik bir element olup nadir topraklardan biridir. Atomik ağırlığı 156 9, izotoplarınınki 156, 158, 155, 157, 160, 154, 152 dir.

Elementin atom numarası (tertip sayısı) 64 tür. Gd, bileşiklerinde III değerli, tuzları renksizdir. Bugün yaklaşık olarak % 99 saflık derecesinde metalık Gd elde edilebilir. 16 km kalınlığındaki en üst tabakayı teşkil eden arz kabuğu, aş. yu. % 1/2 000 Gd bileşikleri ihtiva eder. Böylece, tabiatta Gd a antimon, platin, iyod, gümüş ve helyumdan daha sık rastlanır. Gd, 1880 de Marignac tarafından keşfedilmiş olup adını Fin kimyacısı Gadolin'in adından almıştır. 1 gr Gd oksidin fiyatı 1950 de aş. yu. 98 lira idi.

GADSDEN [*gædzdin*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Alabama'da, Birmingham'ın kuzeydoğusunda, metallürji merkezi olan bir şehir. Nüfusu 55 700 dür.

GAEDE [*gēdi*], **Wolfgang** (Lehe 1878 - München 1945), Alman fizikçisi. Karlsruhe Üniversitesi profesörlüğünde bulunmuş (1919 - 1934), bugünkü yüksek vakum tekniğinin temellerini kurmuştur. Kendi adiyle anılan civalı dönme hava tulumbasını bulan ve 1905 te bunu ıslah eden, kapsüllü tulumbayı, özellikle moleküllü hava tulumbasını (1912 - 1913), önce döner şekilde, sonra da 1914 - 1915 te difüzyon tulumbası şeklinde imal eden de G. dir.

GAEHLER [*gēlir*], **Sigurd De** (XVIII. yüzyıl), ilk Türkiye - Danimarka ticaret anlaşmasını sağlayan Danimarkalı devlet adamı ve temsilci. Kral V. Frederik tarafından 1752 de Istanbul'a gönderilen G., ancak 14 ekim 1756 da III. Sultan Osman ile Danimarka kralı V. Frederik arasında bir anlaşma imzalanmasını başarmıştır. Anlaşma, Türkiye ile Danimarka arasındaki dostluğun gelecekte de devamı lüzumunu belirtmekte ve iki ülke arasındaki ticaret için çok dikkate değer kaideler koymaktaydı. Anlaşmanın XII maddesine göre, her iki devlet birbirlerinin vatandaşlarını hapsetmeyeceklerdi. 1758 yılı ocak ayında «Venskabet» (= Dostluk) ve «Vesuvius» (= Vesuvio) adlı iki Danimarka ticaret gemisi, «Neptun» ve «Island» savaş gemileri refakatinde Istanbul'a geldiler. Gemilerdeki ticarî eşya, Danimarka kolonilerinden getirilmiş biber, şeker, Hint muslini, ipekli kumaş, kürk, bez, kâğıt, kurşun, çinko ve demirden ibaretti. Gemiler Istanbul'dan ayrılmadan G., fevkalâde temsilciliğe tayin edildi. Bu sırada Danimarka dışişleri bakanı bulunan Kont Bernstoff, Türkiye ve Orta Doğuya bir ilim heyeti göndermiştir. Bk. DANİMARKA.

GAEL [İrlan. Gaedheal, İskoç. Gaïdheal, İng. ok. *geyl*] **DİLLERİ**, geniş anlamda, İrlanda'da, İskoç'ta, Man adasında, Batı İskoçya'nın kuzey adalarında konuşulan lehçelerle temsil edilen Kelt dilleri kökünden bir kol (bk. KELT DİLLERİ). Bu kola mensup olan Keltlere Gael'ler denir. Dar anlamda ise, İskoç'ta kullanılan Kelt lehçelerini anlatır; bunlara Erse (İng.) de denir ki aslında İrcedir. Bu anlamdaki G. D. ni konuşanların sayısı, İskoçya'da yapılan 1831 sayımına göre, 136 000 olup bunlardan 7 069 u bir dil konuşur. G D. nin en eski anıtı, IX. yüzyıla ait *Book of Deir*'deki birkaç cümleden ibarettir ve eski Irceden pek az farklıdır. Bugün hâlâ Ulster (İrlanda) de konuşulan lehçe bunlara pek yakındır.

GAEL [İng. Gaelic, ok. *geylik*] **EDEBİYATI:** Bu edebiyat, İrlanda yazı dilinin daha önceki şekline çok yaklaşan bir dil kullanmıştır. Sayıları hayli kabarık olan *barde* (Kelt ozanı) şiirleri ve Ossian *ballade*'ları, XVI. yüzyılda James Macgregor tarafından fonetik imlâ ile yazılmıştır. Yüksek İskoçça yazan daha yeni şairler arasında ve Ossian şairi Macpherson dışında en tanınmışları: Mary Macleod (aş. yu. 1615 - 1707), A. MacDonald (aş. yu. 1700 - 1760), dinî şiirler yazmış olan D. Buchanan (1716 - 1768), tabiat şiirleri MacDonald'ınkilerinden aşağı kalmayan Ducan Bán MacIntyre (1724 - 1812), aşk şiirleri ve taşlamalariyle ün almış ve Bob Donn diye bilinen Robert Mackay (1714 - 1778) dir. George Campbell Hay ise, günümüzün büyük bir şairidir. Gael'lere ait halk masalları Campbell tarafından yayımlanmıştır (*Popular Tales of the West Highlands* [Batı yüksek ellerine ait halk hikâyeleri], 4 cilt, 1890 - 1893). Yüksek ellerin aşk ve sihir şiirlerini ise A. Carmichael derlemiştir (*Carmina Gadelica*, 1900, yeni bas. 1928 - 1940).

GAEL [*geyl*] **LİGASI** (Tar.), Gael dilini ve kültürünü yeniden canlandırmak amaciyle 1893 te Dublin'de kurulmuş olan milliyetçi bir dernek. Douglas Hyde'ın yönettiği ve Padhraic Pearse'ın ruh verdiği bu derneğin başarısı İrlanda'daki milliyetçilik hareketine yeni bir renk vermiş ve etkilerini Sinn Fein (İr. = Biz kendimiz) partisi üzerinde de göstermiştir.

GAEL [*geyl*] **LER veya GOIDEL** [İng. *goydil*, yerli dilde: *gædil*] **LAR** (Tar.), M. Ö. I. binyıl ortasında ve sonunda Büyük Britanya adalarının batısında ve kuzeybatısında yaşamış ve bir G. dili kullanmış olan bir kavim (Bugünkü İrlandalılar da kendilerine G. adını verirler). G. lerin bu bölgeleri istilâ etmelerinin aş. yu. Brittonik Keltlerin istilâsı ile çağdaş olduğu, ancak G. lerin daha güneydeki bölgelerden ve başka yollardan gelmiş oldukları sanılır.

GAESATLAR (= Mızraklılar), M. Ö. 236 - 222 yıllarında İtalya'da görülmüş olan bir boyun adı Bazı tarihçiler bunların Kelt, bazıları ise Germen soyundan olduğunu kabul eder.

GAETA, Orta İtalya'da, Latina provincia'sında, G. körfezi üzerinde bir şehir. Nüfusu 20 600 dür. Petrol tasfiyehaneleri vardır.

Tarihçe: G. Roma imparatorluğunun önemli limanlarından biri idi. M. S. IX - XII. yüzyıllarda refah içinde bir dukalık teşkil etmiştir. 1140 ta şehir Sicilya krallığına bağlanmıştır. Önemli bir müstahkem mevki olan G., Bourbon'ların sonuncu kalesi olmuştur. Papa XI. Pius 1848 de buraya sığınmıştır. G. 1851 de teslim olunca İki Sicilya krallığı sonra ermiştir.

GAETANO, Aleardo (Biyog): bk. ALEARDI, Aleardo.

GAETANO DI THIENE [*gaetano di tyene*] (Lat. **Cajetanus**; asıl adı: **Tommaso de Vio**; Gaeta 1469 Napoli 1518), İtalyan kardinali. 1518 de Augsburg'a papanın legatus (temsilcisi) u olarak gitmiş ve Luther'i, kurduğu mahkeme önüne çağırmıştır. Rahipliği yeniden düzenlemek için en çok İtalya ve İspanya'da yayılmış olan Theatin'ler (Theatini) tarikatını kurmuştur (1524). Bk. THEATIN'LER.

GAETUL'LAR (Lat. Gaetuli): 1. Neolitik ve Kalkolitik çağlarda, Libya'da ve Doğu Sahra'da yaşamış olan bir göçebe kavim; 2. Tarih çağlarında, eski Libya'da yaşamış, Hamî asıllı bir kavim. Bu Berberîler Numidya kralı Jugurtha ile birleşerek Romalılara karşı savaşmışlar, M. Ö. 6 yılında bu kralın sonradan Gazetulicus lâkabiyle anılmış olan Cornelius Cossus Lentulus tarafından yenilmesinden sonra Roma ordusuna yardımcı birlikler sağlamışlardır.

GAFAT, bugün hemen hemen unutulmuş olan bir Hamî - Samî dili. Amharî diline oldukça yakın olan bu dil, Habeşistan'daki dağlık Gocam bölgesinin güneybatısında kullanılmıştır.

GAFENCU [*gafenku*], **Grigore** (Bükreş 1892 - Paris 1957), Rumen siyaset adamı. Tahsilini İsviçre'de bitirmiştir, I.

Dünya Harbine hava yüzbaşısı olarak katılmıştır. Harpten sonra gazeteciliğe başlamış, «Revista Vremii» dergisini çıkarmış, sonra Orient - Radio (Rador) basın aiansını kurmuştur. «Argus» günlük iktisat gazetesinin müdürü olmuştur. 1928 de Millî Köylü Partisi üyesi olarak mebus seçilen G , 1928 - 1929 yıllarında dış işleri bakanlığı genel sekreteri olmuştur. 1929 - 1930 arasında Iuliu Maniu kabinesinde dış işleri bakanlığı müsteşarlığına getirilen G , 1930 da başbakanlık müsteşarı olmuştur. 1932 de tekrar dış işleri bakanlığı müsteşarlığına gelmiş, 1933 te sanayi ve ticaret bakanlığı müsteşarı olmuştur. Kral II. Carol'un diktatörlüğe yönelmeşi üzerine Iuliu Maniu'nun 1933 te hükûmetten çekilmesi üzerine G. da tekrar gazeteciliğe dönmüş ve «Timpul» gazetesini çıkarmıştır. 1937 yılına kadar bu gazetenin müdürlüğünü yapmıştır. 1938 yılı aralık ayında kral Carol G. yu dış isleri bakanlığına tayin etmiştir. Haziran 1940 ta G. bakanlıktan alınmış, ağustos ayında Moskova'ya elçi gönderilmiştir. Burada haziran 1941 e kadar kalmıştır. II. Dünya Harbi içinde İsviçre'ye yerleşen G., Sovyetlerin Rumanya'yı işgali üzerine memleketine dönmemiş ve burada milletinin istiklâli için faaliyet göstermiştir. Bu arada *Préliminaires de la guerre à l'Est* (Doğuda harbin hazırlıkları) [1944] adlı eserini yayımlamıştır. Daha sonra *Derniers jours de l'Europe* (Avrupa'nın son günleri) [1946] adlı ikinci ki tabı çıkmıştır. Bu kitap G. nun tuttuğu günlük hatıralara dayanır. Her iki kitap 1939 - 1941 olaylarını incelerken bilhassa Sovyet - Alman ilişkilerinin iç yüzünü de ortaya koyar. G. 1946 da Paris barış konferansında gayri resmî hür Ru men heyetinin başkanlığını yapmıştır. Bu heyet gerçek Rumen menfaatlerini korumaya çalışmışsa da, görüşlerini o günkü şartlar içinde kabul ettirememiştir. Rumanya'nın, kurtuluş savaşını yazı ve sözle Batı merkezlerinde devam ettiren G , Avrupa ve Amerika gazete ve dergilerine yazı yaşmıştır. 11 kasım 1947 de Bükreş'te kurulan mahkemede gıyaben 20 yıl hapse mahkûm edilmiştir. En büyük Rumen nişanları yanında Fransa'nın Légion d'Honneur Grand Croix nişanına da sahipti.

G. siyasî müşahede ve tecrübelerine dayanarak Avrupa birliğini gerçekleştirmek için uğraşmış, kitaplarında bu mevzuda Rus tehdidine sık sık dikkati çekmiştir.

GAFFARÎ, Ahmed b. Muhammed (ölm. Daybul, Sind 1567), İranlı yazar. Şafiî fakihlerinden imam Necmeddin Abdülgaffar'ın soyundan gelir. Babası Rey kadısı ve şairdi (ölm. 1527). Kendisi de kadı olan G. , I. Tahmasp'a ithaf ettiği (1552) *Nigâristan* adlı bir kıssalar mecmuası ile *Nusah - i cahan - ârâ* adlı manzum bir tarih yazmıştır (1564).

GAFFKY [*gafki*], **Georg Theodor August** (Hannover 1859 - Hannover 1918), Alman bakteriyologu. 1867 de Hindistan'da salgın hastalıkları araştırmak üzere kurulan bir heyeti idare etmiştir. 1888 de Giessen Üniversitesinde profe sör olan G., 1904 ten itibaren Berlin'de Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsünde Robert Koch (b. bk.) un halefi olarak çalışmıştır. G., tifus mikrobunu münferiden üretmeyi başarmıştır.

GAFİR, *Kur'an*'da 40. surenin bir adı Genellikle *El - Mü'min* suresi adı verilen bu surenin diğer adı da *Et - Tavl*'dir. Ayetlerinin tamamı Mekke devrinde nazil olmuştur ve 85 adettir. Bir önceki *Ez - Zümer* suresi gibi, burada da genellikle kıyamet günü ve ahiretten bahsedilmektedir. *El- Mü'min* adının verilmesi, «Firavun ailesinden olup da inandığını gizleyen bir adam (mü'min) dedi ki: Rabbim Allahtır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz? Oysa size Rabbinizden belgelerle gelmiştir, eğer yalancıysa yalanı kendisinedir...» (28. ayet), «İnanmış olan adam dedi ki, ey milletim, doğrusu ben sizin için Nuh milletinin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi, peygamberleri yalanlayan toplulukların uğradıkları bir günün benzerinden korkuyorum» (30. ayet), «O inanan kimse dedi ki, ey milletim, bana uyun, sizi doğru yola eriştireyim» (38. ayet), «Allah o adamı, kurmak istedikleri tuzaktan korudu, kötü azap Firavun'un adamlarını sardı» (45. ayet) anlamındaki ayetlerde zikredilen «inanmış kişi» den bahsetmesi sebebiyledir. *Gafir* «mağfiret eden, bağışlayan» anlamına gelir. Surenin hemen başında «Gafir ez - Zenb» («günahı bağışlayan) ifadesiyle Allahtan bahsedilir. G. suresi denmesinin sebebi de bu ifadedir (3. ayet). Aynı ayette Allah'tan «Zî et - Tavl» diye bahsedildiği için sure *Et - Tavl* adıyle de adlandırılmıştır. Bu ifade «Lûtfu bol olan, fadl sahibi» şeklinde Türkçeleştirilebilir. İbn Abbas ve Câbir b. ez - Zeyd'in rivayetine göre, bu sure 39. sure olan *Ez - Zümer*'den hemen sonra nazil olmaya başlamıştır. — Y. K.

GAFSA, güney Tunus'ta, Sfax - Tozeur demiryolu üzerinde bir vâha kasabası Nüfusu 24 300 dür. Ilıcaları, hurmalıkları ve zengin fosfat yatakları (1950 üretimi 1 525 000 ton) vardır. Antik Çağın Capsa'sı olan G., zengin yeraltı buluntulariyle Üst Paleolitik çağın bir kültür grupuna adını vermiştir. Bk. CAPSA KÜLTÜRÜ.

GAFSA: Genel görünüş

GAGA (Fr. Bec), kuşlarda ve kaplumbağalarda ağız yerini tutan organ. Çenekler kemikten olup, boynuz maddesinden kılıflarla kaplıdır. Sivri veya keskin olan G., avı veya yemi tutup kesmeğe yarar.

G. nın şekli çoğu zaman belirli bir beslenme rejimine bağlıdır.

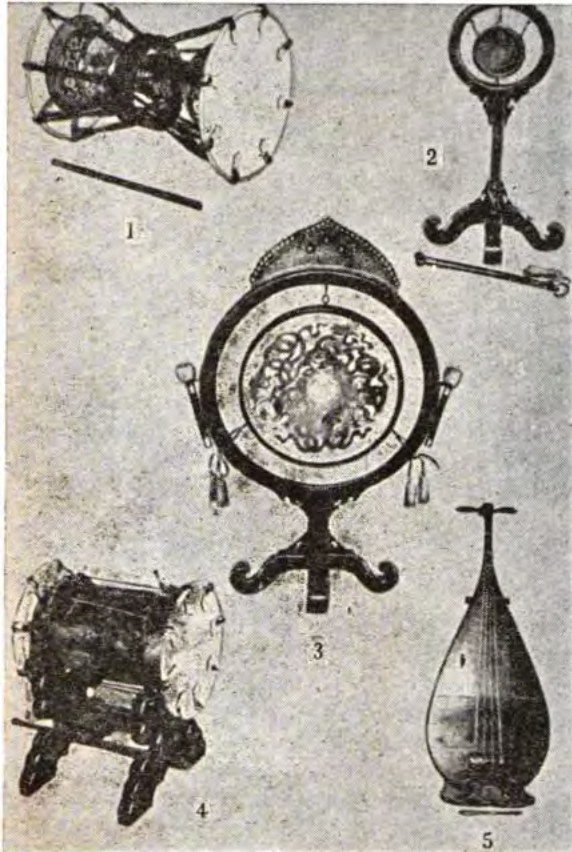

GAGA: 1. Ördek, 2. Gergedan calao, 3. Kartal, 4. Güvercin, 5. Çaprazgaga, 6. Papağan, 7. Gagalı memeli (ornitorenk), 8. Kara ağaçkakan 9. Calao bucorvus, 10. Deve kuşu, 11. Calao rhinolax, 12. Büyük saka kuşu (pelikan)

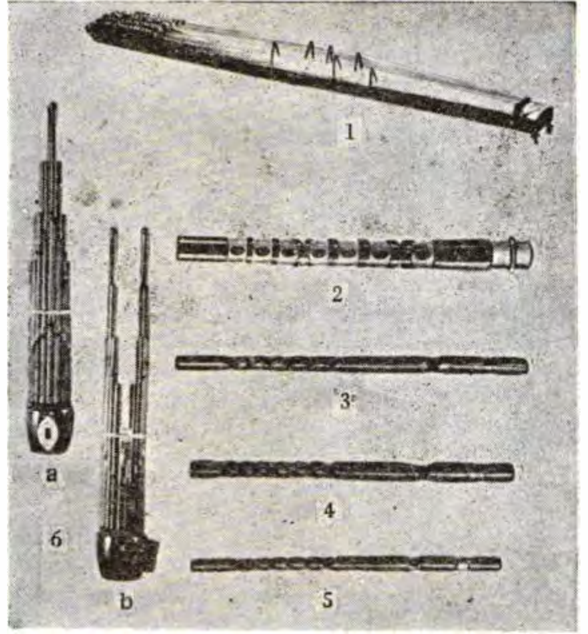
Ağaçkakanın sivri uçlu uzun G. sı, ağaçların kabuğunu delerek böcekleri aramağa yarar. Çobanaldatan kuşunun huni biçimindeki G. sı, uçan sinekleri tutmağa yarar. Ördeğin G. sının hem kenarları hem dili dişli olduğundan, su dibi çamurunda avlanan hayvancıklar sular aktıktan sonra bu filtrede kalırlar. Kolubrinin G. sı bir boru şeklindedir ve kuş bununla çiçeklerin balozönü emer. Büyük saka kuşu (pélican) nun G. sının altında tam manasiyle bir yedeklik torbası vardır. Yırtıcı kuşların, papağanların, tohum yiyen serçegillerin G. ları kuvvetli ve keskin olduğundan tehlikelidir. Calao adını taşıyan, Afrika ve Asya'da yaşayan kuşların G. ları lüzumundan fazla büyük ve ağırdır.

GAGA (Mus.), dudaklar arasına alınan ucu ince ve yassı olduğu için biçimi kuş gagasına benzeyen çalgı ağızlığı. İki çeşidi vardır. Klarinet ve saksofon ailelerinde kullanılan G. (Fr. bec, İng. beak, Alm. Schnabel) tek kamışlıdır. Bir yüzü kesilip düzleştirilmiş, buraya kamıştan bir halkayla kıstırılmıştır. Belirli bir flüt ailesinde kullanılan G. (Fr. bec, İng. fipple mouthpiece, Alm. Schnabel) kamışsızdır. Bir ucu tıkaç (Alm. Block) ile kapatılmış, bu tıkaca bir oluk (Alm. Kernspalte, İng. flue) açılmıştır. Üflenen hava oluktan geçip karşısında bulunan deliğin keskin kenarına çarparak titreşmeye başlar. Deliğin keskin kenarına kama (Alm. Aufschnittkante, Aufschnitt) denir. Bk. AĞIZLIK, GAGALI FLÜT.

GAGAKU, geleneksel Japon musikisinin beş çeşidinden biri. Adı «lâtif musiki» anlamına gelen bu sanat. Japonya'da günümüze gelebilmiş olan musikilerin en eskisi olup önceleri yalnız imparatorluk sarayında muhafaza edilmiş, ancak XX. yüzyılda verilen konserlerle halka da dinletilmiştir. Biri imparatorun katıldığı resmî ve dinî törenlerde, öteki imparatorluk sarayının danslı eğlencelerinde kullanılan iki dalı vardır. Özel çalgıları üflemelerden Hiçiriki, Kagura - bue, Oteki, Koma - bue ve Şo, tellerinden Şo - no - koto (bk. KOTO), Yamato - goto ve Biva, vurmalardan San - no - tsuzumi, Şoko, Taiko ve Kakko'dur. Çalgıların ve seslendirilen musikinin bir kısmı M. S. V. yüzyıldan bu 'yana Çin, Hindistan, Kore ve Mançurya'dan alınmadır.

GAGAKU: 1. San - no - tsuzumi, 2. Şoko, 3. Taiko, 4. Kakko, 5. Biva

GAGAKU: 1. Yamato - goto, 2. Hiçiriki, 3 Kagura - bue, 4. Oteki, 5. Koma - bue, 6. Şo: a. önden görünüş, b. yandan görünüş

GAGAKU: Taiko çalan bir çalgıcı

GAGALI BALİNA (Hyperoodon ampullatum), Balinalar (Cetacea) takımının Gagalı balinagiller (b. bk.) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 6 - 9 m olup sırt yüzgeçleri küçüktür. Sırtı koyu kül rengi - kara, karnı açık kül rengi aktır. Kuzey Atlantik Okyanusunda yaşar.

Gagalı balina

GAGALI BALİNAGİLLER (Ziphiidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Balinalar (Cetacea) takımının Dişli balinalar (Odontoceti) alt takımına giren bir familya. Ağızları gaga gibi uzun olan G. B. in alt çenelerinde 1 - 2 diş vardır. Gagalı balina (b. bk.) türü tanınmıştır. Atlantik Okyanusunda yaşarlar.

GAGALI FLÜT (Alm. Schnabelflöte, Fr. Flûte à bec) ağızlığı gaga (b. bk.) olan flüt. Çalınırken dosdoğru öne tutulduğu için dikine flüt (Fr. flûte droite) lerden sayılır. Belli başlı çeşitleri için bk. FLAGEOLET, GALOUBET, OKARİNA, TATLI FLÜT.

GAGALI MEMELİ (Ornithorhynchus anatinus), Tek delikliler (Monotremata) takımının Gagalı memeligiller (b. bk.) familyasından bir memeli türü. Parmakları deri ile birbirine bağlı olan ve iyi yüzen G. M. nin vücudu yumuşak tüylerle kaplıdır. Üremek için çukur içine iki yumurta bırakır ve kuluçkaya yatar. Avustralya ve Tasmanya ırmaklarında yaşar, eti yenir.

Gagalı memeli

GAGALI MEMELİGİLLER (Ornithorhynchidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Tek delikliler (Monotremata) takımına giren bir familya. Ağızları ördek gagasına, yapıları köstebeğe benzer. Vücudu yumuşak tüylerle kaplıdır. Yumurtlarlar. Gagalı memeli (b. bk.) türü tanınmıştır.

GAGAMSI ÇIKINTILAR (Fr. Apophyses coronoïdes), biçimleri kuzgun gagasına benzetildiği için böyle adlandırılmış olan bazı kemik çıkıntıları (Yun. *korōnē* = kuzgun). İnsanda G.Ç. iki çifttir. Bunlar, dirsek kemiklerinin yukarı önlerinde bulunanlar ile şakak kemiği - üstçene kemiği eklemlerinin önünde bulunanlardır.

GAGẠRİN, eski bir Rus prens ailesi. İvan Sergeeviç (1814 - 1882), Paris'te Katolikliğe geçmiş, Jesuit olarak Ortodoks Slavlar arasında Katolikliği yaymak amaciyle çalışmıştır.

GAGẠRİN, Yuriy Alekseeviç (Smolensk bölgesi 1934 - Vladimir mevkii 1968), Sovyet hava subayı ve astronotu. Uzayda 1 saat 45 dakikalık bir uçuş yapmış olan ilk insandır. G., «Vostok» (Doğu) adını taşıyan ve dünyaya en fazla uzaklığı 302 km, en az uzaklığı 175 km olan bir yörüngeye oturtulan 4 725 kg ağırlığındaki bir yapma uydu (sunî peyk) içindeki ilk uzay yolculuğunu yapmıştır. G., bir uçuş denemesi sırasında, Moskova'nın 250 km kuzeydoğusundaki Vladimir mevkiine düşerek ölmüştür.

Y. A. GAGARİN

GAGAVUZ TÜRKÇESİ, kuzeydoğu Bulgaristan'da, Rumanya (Dobruca) da, Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde konuşulan bir Türk diyalekti. Eskiden bu diyalekt yalnız Bulgar topraklarında (Varna çevresinde) konuşuluyordu. Dobruca'da da Gagavuz yerleşmeleri vardı. Fakat Gagavuzların XVIII. yüzyıl sonlariyle XIX. yüzyıl başlarında Besarabya'ya göç ederek yerleşmeleri üzerine G. T. daha geniş bir alana yayılmıştır. Orta Asya'da, Kazakistanda'da Gagavuz yerleşmelerine rastgelinir.

Gagavuzların siyasî bakımdan birkaç devletin sınırları içinde kalması, G. T. nin birçok kollara ve ağızlara ayrılmasına yol açmıştır. Mamafih bu kol ve ağızlar arasında birçok ortak çizgiler göze çarpar. G. T. nin ağızları arasındaki ayrılıklar daha çok kelime hazinesi alanında kalmıştır. Bulgar Gagavuzları, güçlü bir Slav (Bulgar ve Rus) ve Rumen etkisi altında kalmışlardır.

G. T., yaşayan Türk diyalektlerinin güneybatı (G. J. Ramstedt'e göre: güney) veya Oğuz bölümüne girer. Türk diyalektlerinin bu bölümünde Anadolu ve Rumeli (veya Balkan) Türkçesi, Azerî Türkçesi, Türkmence ve Güney Kırım Türkçesi de yer alır. Bütün bu diyalektleri konuşan Türk kollarının Oğuzlardan geldiği kabul edilir. Bu sebeple, bu bölüme Oğuz diyalektleri (L. Ligeti) adı da verilir.

Polonyalı Türkolog T. Kowa'ski'nin yaptığı bir sınıflamaya göre ((*Les Turcs et la langue turcs de la Bulgarie du Nord - Est.* Kraków, 1933), G. T. Tuna Türkçesi (Fr. turc danubien) nin bir koludur. Ancak, daha çok coğrafî duruma dayanan bu sınıflama N. K. Dmitriev veya J. Németh gibi Türkologlarca reddedilmiştir. Bu terim yerine Balkan Osmanlıcası (Alm. Balkanosmanisch) adı da teklif edilmiştir (G. Doerfer).

Dinleri Ortodoks Hıristiyan, dilleri Türk olan Gagavuzlar, komşu Slavların etkisi altında kalmışlardır. Bu etki dil alanında da göze çarpar. Konsonların palatalleşmesi Slav etkisiyle izah edilebilir. Gagavuzcada cins bildiren *-ka* (veya *-yka*) ekinin kullanılması da bu etkiden gelir (örnek: Gag. *baldıska* ∾ Türkçe *baldız*; Gag. *komşuyka* ∾ Türkçe *komşu*). Bunlardan başka, *dīl* (= değil) kelimesinin zarf olarak kullanılması veya *da* edatının «ve» anlamında kullanılması da Slav dillerinin etkisinden gelir. Bütün bunlara ek olarak, G. T. nin sözdizimi de Slav sentaksına uymuştur. Gagavuzcanın kelime hazinesinde yabancı unsurlar (Bulgarca, Rusça, Rumence, Yunanca) da büyük yer tutar.

Gagavuzcanın yapısı: Vokalizm: Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, Gagavuzcada da sekiz vokal kullanılır (*a, ı, o, u; e, i, ö, ü*). Gagavuzcada uzun vokaller de vardır. Bu diyalektte kullanılan uzun vokaller iki grupa ayrılır: 1. Aslî (étymologique) uzunluklar: Gag. *āz* (= az); *ārı* (= yaban arısı); *āç* (= aç, tok olmayan); *gārga* (= karga); *yārın* (= yarın); *kāz* (= kaz); *kār* (= kar); *dōru* (= doru); *kōr* (= kor). Ancak, Gagavuzcada bu uzun vokaller Türkmencedeki gibi bir sistem teşkil etmezler. 2. İkincil uzunluklar: Gag. *āç* (= ağaç); *ārı* (= ağrı); *dōru* (= doğru); *āz* (= ağız); *sīr* (= sığır); *sūk* (= soğuk): *dū-* (= doğ-). Yabancı (Arapça, Farsça) kelimelerdeki uzun vokaller de muhafaza edilmiştir: Gag. *ālem* (< Ar.); *musāfir* (< Ar.); *sāde* (< Far.); *tāze* (< Far.); *zōr* (< Far.).

Gagavuzcada ses uyumu bütün kelimelerde muhafaza edilmiştir. Bizde *elma* (∾ *alma*) kelimesinde bu uyum bozulmuşsa da, Gagavuzcada kelimenin asli biçimi saklanmıştır (*alma*). Buna rağmen, Gagavuzcada arasıra ses uyumu bozulmuştur: Gag. *ayne* (∾ *ayna*); *ane* (∾ *ana*); *yuve* (∾ *yuva*); *orte* (∾ *orta*); *yare* (∾ *yara*). Gagavuzcada *c, ç, ş, y* seslerinin yanında ses uyumunun bozulduğu göze çarpar:

Gag. *kızılcik* (~ *kızılcık*); *çibuk* (~ *çıbık, çubuk*); *çik-* (~ *çık-*); *arşin* (~ *arşın*); *çarşi* (~ *çarşı*); *yil* (~ *yıl*); *yilan* (~ *yılan*); *yildız* (~ *yıldız*); *yimırta, yimurta* (~ *yumurta*).

Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, Gagavuzcada da *o* ve *ö* sesleri kelimenin yalnız birinci hecesinde kullanılır.

G. T. nde *e, o, ö* vokalleri, *ğ, y, v* (*f*)... sesleri yanında *i, u* ve *ü* ye çevrilir: Gag. *iş* (< *eş*); *ihali* (< *ehali, ahali*); *diyil* (< *değil*); *yidi* (< *yedi*); *buaz* (< *boğaz*); *buynuz* (< *boynuz*); *duv* (< *doğ-*); *yunga* (< *yonga*); *kuvan* [= arı] (< *kovan*); *suvan* (< *soğan*); *ülak* (< *oğlak*); *gülge* (< *gölge*); *gürümce* (< *görümce*). Türkçe *öfke* kelimesi *öfke* veya *üfke* biçiminde kullanılır. Buna karşılık, Türkçe *güzel* (< *gözel* < : *göz*) kelimesinde *ö* sesi saklanmıştır (Gag. *gözel*). Nitekim Anadolu ağızlarında da *gözel* biçimi kullanılır.

Gagavuzcada *e, i, ö, ü* vokallerinden önce *y-* sesinin türemesi yaygın bir ses olayı olarak göze çarpar: Gag. *yebe* (~ *ebe*); *yekmek* (~ *ekmek*); *yelli* (~ *elli*); *yenişte* (~ *enişte*); *yerkek* (~ *erkek*); *yeski* (~ *eski*); *yet* (~ *et*); *yev* (~ *ev*); *yiri* (~ *iğri, eğri*); *yöküz* (~ *öküz*); *yördek* (~ *ördek*); *yȫsüz* (~ *öksüz*); *yüç* (~ *üç*); *yüzüm* (~ *üzüm*). Buna karşılık, birçok kelimelerde baştaki *y-* sesi düşer: Gag. *edi* [= 7] (~ *yedi*); *elpeze* (~ *yelpaze*); *elken* (~ *yelken*); *eni* (~ *yeni*); *eşil* (~ *yeşil*); *inge* (~ *yenge*); *ük* (~ *yük*). Anadolu ağızlarında olduğu gibi, Gagavuzcada da *l-* ve *r-* sesleriyle başlayan kelimelere bir vokal getirilir. Buna karşılık, birçok kelimelerin 1. hecesindeki vokaller düşer: Gag. *b*(*i*)*lezik* (~ *bilezik*); *b*(*u*)*lamaç* (~ *bulamaç*); *b*(*ı*)*rak-* (~ *bırak-*); *krā* (~ *kırağı*); *t*(*i*)*raş* (~ *tıraş*). Birçok kelimelerde *ı-* veya *i-* seslerinin düştüğü görülür: (*ı*)*şıla-*, (*i*)*şit-*, (*i*)*çin* gibi.

Konsonantizm: G. T. konsonantizm bakımından Anadolu Türkçesine benzer. Gagavuzcada *j, ts, ḫ* sesleri çok kullanılmaz. Kelime başlarında *h* ve *ḫ* sesleri sık sık düşer: Gag. *afta* (~ *hafta*); *akikat* (~ *hakikat*); *ani* (~ *hani*); *açan* (~ *haçan*). Buna karşılık birçok kelimelerin başına *h-* sesi getirilir: *hayi* (~ *ayı*); *hambar* (~ *ambar*); *hat* (~ *at*); *hateş* (~ *ateş*); *havci* (~ *avcı*). Gagavuzcada *h* sesi birçok kelimelerde *f* ye çevrilir: Gag. *foroz* (~ *horoz*); *külaf* (~ *külâh*); *sarfoş* (~ *sarhoş*); *tafta* (~ *tahta*); *tofum* (~ *tohum*). Türk diyalektlerinde kullanılan *ŋ* sesi Gagavuzcada *n* ye çevrilmiştir. Kelime sonlarında *-z* sesi ötümsüz (sourd) olarak kullanılır: *olmas* (~ *olmaz*), *semis* (~ *semiz*), *ucus* (~ *ucuz*). Kelime başlarında Anadolu Türkçesine göre birçok farklar göze çarpar: Gag. *dart-* (~ *tart-*); *dat* (~ *tat*); *tā* (~ *daha*); *tolu* (~ *dolu*); *pin-* (~ *bin-*). Gagavuzcada türlü assimilasyon, disimilasyon, epentez, metatez olaylarına da rastlanır. Epentez örneği olarak *kıstrak* (~ *kısrak*) ve *peşint* (~ *peşin*) kelimeleri verilebilir. Metatez örneği olarak da *baryak* (~ *bayrak*), *kirbit* (~ *kibrit*), *sorna* (~ *sonra*) kelimeleri gösterilebilir. Kelime içinde düşen konsonlar, vokallerin uzamasına yol açar: Gag. *sōra* (~ *sonra*); *karā-* (*fil* ~ *karanfil*).

Morfoloji: Bütün Türk diyalektlerinden farklı olarak, Gagavuzcada *-ka* (~ *-yka*) dişil eki kullanılır: Gag. *baldıska* (= baldız); *komşuyka* (= komşu kadın); *çingeneyka* (= çingene kadın); *karagözka* (= kara gözlü kadın). Türk diyalektlerinde kelimelerde cins farkı gözetilmez. Bu bakımdan Gagavuzcada bu özellik Slav dillerinden gelmiştir. G. T. nde isim çekimi Anadolu (ve Rumeli) Türkçesine benzer. Yalnız, Gagavuzcada datif yerine akkusatif kullanılır: *Bu yollar nereyi gideyor. Gel burayi. Düşünüyor nereyi gitsin.* Bunun gibi, akkusatif yerine de datif kullanılır: *Kapuya açmadı. Karısına beklesinler.* Gagavuzcada datif ile lokatif de karışmıştır: *Geçirsin öte yanda. Tükürmüş bunar içinde.*

Gagavuzlar din bakımından Hıristiyan âlemine bağlı olmaları sebebiyle, Slav, Rum ve Rumen dillerinin derin tesiri altında kalmışlardır. Bu tesir Gagavuzcanın kelime hazinesine birçok yabancı kelimelerin girmesine yol açmıştır: Gagavuzca *ay* (= mukaddes) < Rumca; *ayazma* < Rumca; *anahtar* < Rumca; *daskali* (= öğretmen) < Rumca; *fener* < Rumca; *karanfil* < Rumca; *keremit* < Rumca; *klisa* < Rumca; *papaz* < Rumca; *vaftiz* < Rumca; *daskal* (= öğretmen) < Rumca; *kopil* < Rumence; *mamaliga* < Rumence; *porta* (= kapı) < Rumence; *birnik* (= tahsildar) < Bulgarca; *çinovnik* (= memur) < Bulgarca; *danak* (= vergi) < Bulgarca; *dogovor* (= anlaşma) < Bulgarca; *çort* (= şeytan) < Rusça; *kayunçu* (= kayınbirader) < Bulgarca; *kırçmar* (= meyhaneci) < Bulgarca; *zakon* (= kanun) < Bulgarca; *zapoved* (= emir) < Bulgarca v. b.

Slav (Bulgar, Rus), Rum ve Rumen dillerinin tesiri Gagavuz diyalektine yalnız birtakım kelimeler vermekle kalmamış, fonetik, morfoloji ve sentaks bakımından da kendisini göstermiştir. Slav tesiri özellikle G. T. nin sentaksında büyük değişiklikler meydana getirmiştir.

Yazı: XIX. yüzyıl sonunda ve XX. yüzyıl başlarında Rus misyonerleri tarafından Gagavuzlar için yayımlanan kitaplarda Rus (Slav) alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanılmıştır. Rumen topraklarında yaşayan Gagavuzlar da Rumen alfabesine dayanan özel bir yazı sistemi kullanmışlardır. Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Sovyetler Birliğine bağlanması üzerine Gagavuz yazısı ele alınmış ve 30 temmuz 1957 de yayımlanan bir kararla Gagavuzca için Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi kabul edilmiştir.

Besarabya Gagavuzlarının dili iki kola ayrılır: Ceadâr Lunga - Comrat diyalekti ve Vulcăneşti diyalekti. Yazı dili Ceadâr - Lunga - Comrat diyalektine dayanır, fakat Vulcaneşti diyalektinin bazı fonetik özellikleri de göz önüne alınmıştır. — H. E.

GAGAVUZ'LAR, kuzeydoğu Bulgaristan'da, Romanya (Dobruca)da, Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyet (eski Besarabya) inde yaşayan bir Türk kavmi. Eskiden G. ları yalnız kuzeydoğu Bulgaristan'da otururlardı. XVIII. yüzyılın sonlariyle XIX. yüzyılın başlarında G. ların bir kısmı Besarabya'ya göç etmiştir. Orta Asya'da, Kazakistan'da da G. yerleşmelerine rastgelinir. G lar Orta Asya ve Kazakistan'a Besarabya'dan göç etmişlerdir (1908 - 1914). G. lar toplu olarak kuzeydoğu Bulgaristan'da, Dobruca'da, güneybatı Ukrayna'da (İzmail ve Zaporoj'e bölgeleri), güney Moldavya'da (Comrat, Ceadâr - Lunga, Kangaz [Congaz], Taraclia, Vulcăneşti «rayon»ları) yaşarlar. Dağınık olarak da Balkan yarımadasının birçok yerlerinde G. lara rastlanır. Bu sonuncular kendilerine daha çok *Sorguç* veya *Surguç* adını verirlerse de, G. adını da kullanırlar.

Eski bir sınıflamaya göre, G. lar Tuna G. ları ve Besarabya G. ları diye ikiye ayrılır. Tuna G. ları ise Bulgar G. ları ve Rum G. ları diye ikiye bölünür. Bulgar G. larına karşılık Karadeniz kıyısındaki G. lar saf («hasıl») G. lar sayılır.

Eski bir açıklamaya göre, *Gagavuz* adı *Gök Oğuz* adından gelir. Bu açıklamayı kabul etmeyen Paul Wittek, bu adın *Keykâvus* adından çıktığını ileri sürmüştür («Rocznik Orientalistyczny», XVII, 1951 - 1952, 12 - 24).

Eski yurtlarından Bulgaristan'a gelen G. lar Ortodoks Hıristiyanlığını kabul etmişlerdir. Bu sebeple, Osmanlı Türkleri bunları Bulgarlarla birleştirirlerdi. Besarabya'da da G. lar Bulgarlarla karıştırılırdı. Bundan dolayı G. ların sayısını kesin olarak bilmiyoruz. Yeni bir sayıma göre, Besarabya'da yaşayan G. ların sayısı 123 800 dür.

G. lar çiftçilik, bahçıvanlık ve bağcılıkla uğraşırlar. Eskiden daha çok hayvan yetiştirirlerdi. Deniz kıyısında yaşayan G. lar balıkçılık da yaparlar.

G. lar uzun süre Bulgarlarla komşuluk etmişlerdir. Bu sebeple, G. ların yaşayışında kuvvetli bir Bulgar tesiri göze çarpar.

G. lar aile içinde Türkçe konuşurlar. G. kadınlarının çoğu başka bir dil bilmez, fakat erkekler birkaç dil konuşurlar.

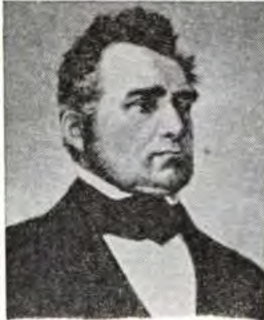
G. ların menşei meselesi karışıktır. Bunlar hakkında şimdiye kadar birçok araştırmalar yapılmış olmakla beraber, bu hususta kesin bir sonuca varılamamıştır.

V. A. Moşkov'a göre, G. lar ve Deliorman Türkleri Karadeniz kuzeyindeki bozkırlardan geçip gelmişlerdir. Deliorman Türkleri Bizans devletinin izniyle Dobruca'da yerleşmiş ve burada Oğuzlarla karışmış Peçeneklerin torunları olduğu halde, G. lar 1064 yılından sonra Balkanlara göç etmiş bir Oğuz grupunun kalıntısıdır.

K. Jireček ise G. ları Moğol akınından sonra Bulgaristan'da yerleşen Kumanların torunları saymıştı.

Polonya'lı Türkolog T. Kowalski de G. ların kuzeyden geldiklerini ispata çalışmıştır (*Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord - Est.* Kraków, 1933). Kowalski'nin ileri sürdüğü düşüncelere F. Köprülü de iştirak etmiştir. Fakat Paul Wiltek, Kowalski'nin bu görüşüne iştirak etmemiştir (*Les Gagauzes = Les gans de Kaykāūs.* «Rocznik Orientalistyczny», XVII, 1951 - 1952). Son oralak, N. A. Baskakov (*Vvedenie v izuçenie tyurkskib yazıkov.* Moskova, 1962) da G. ların Karadeniz kuzeyinden gelmiş bir Oğuz grupu olduğu düşüncesindedir. — H. E.

GAGERN [*gągîrn*], **Heinrich Baron von** (Bayreuth 1799 - Darmstadt 1880), Alman siyaset adamı. 1848 de Hessen büyük dukasının teşkil ettiği liberal hükûmetin başkanlığını yapmış, sonradan Frankfurt parlamentosuna başkanlık etmiştir. 1849 da millî hükûmetin başı olarak Prusya kralına Almanya imparatorluk tacını giymesini teklif etmiştir. Prusya kralı bu teklifi kabul etmeyince politikadan çekilmiştir.

N. v. GAGERN

GAGLIANO [*galyāno*], **Marco da** (Gagliano, Toscana aş. yu. 1575 - Floransa 1642), İtalyan bestecisi. L. Bati'nin öğrencisi olup Floransa'nın S. Lorenzo kilisesine önce papaz, sonra öğretmeninin yerine 1608 de bu kilisenin musiki ustası, 1611 de ayrıca saray musiki yöneticisi olmuştur. Eski üslûpta pek çok dinî eserler yazdıktan başka, yeni çıkan stile rappresentativo (b. bk.) nun ilk ve en önemli bestelerinden biri olarak *Dafne* (ad) [1608] ve *La Flora* (ad) [1623] gibi operalar yaratmıştır.

GAGLIANO [*galyāno*] **AİLESİ**, Napoli'de keman yapımiyle uğraşmış bir aile. Çalgıları XVII - XIX. yüzyıllarda pek gözde tutulan G. A. nın ilk temsilcisi Alessandro (1660 - 1725) 1690 a kadar Stradivarius'un yanında çalışıp yetişmiştir. Oğulları Nicola (1695 - 1740) ile Gennaro (1700 - 1770) dan başka, Nicola'nın oğulları Fernando (1724 - 1781), Giuseppe (1725 - 1693), Antonio (1728 - 1795) ve Giovanni (1740 - 1806) de tanınmış, ailenin son üyeleri Cremona'da çalışmıştır.

GAGLIARDA: bk. GAILLARDE.

GAGNEY [*ganyį*]. Fransa'da, Seine - et - Oise departmanının Raincy arrondismanında, Paris'in banliyösünde yer alan bir komün. Nüfusu 29 004 tür. Alçı eşya yapımı ve saatçilik sanayii vardır.

GAGNOA [*gañoa*], Afrika'da, Fildişi Kıyısında bir şehir. Nüfusu 76 000 dir.

GAGRA, Sovyetler Birliğinin Gürcistan - Abhazistan bölümünde, Karadeniz kıyısında, Soçi ile Suhumi arasında, kış mevsiminde ikliminin ılık olmasından yararlanılan bir şehir. Meyva, çay ve tütün fabrikaları vardır.

GAGVIN veya GAGUIN [*gągę*], **Robert** (Latince adı: **Gaguinus**; Calonne - sur - la - Lys, aş. yu. 1440 - Paris 1501), Fransız Hıristiyanlık hukuku bilgini. Erasmus (b. bk.) un hocası idi. Başlıca eserleri: *Epistolae et orationes* (Mektuplar ve hitabeler) [1496]; *Compendium de origine et gestio Francorum* (Frankların menşei ve icraatı hakkında toplu eser) [1497].

GAHIȚA [*gahițsa*], Rumanya'da, Prahova ilinde, Câmpina kasabasında kükürtlü ılıca. Nüfusu 4 000 dir.

GAHNİT (Fr. Gahnite) [İsveçli mineraloji uzmanı J. G. Gahn (1745 - 1818) ın adiyle adlandırılmıştır], spineller grupuna bağlı tabiî çinko alümanatı, $Zn\ Al_2\ O_4$.

GAİA veya GE (Yun. = Toprak. Lat. **Tellus**, Terra), Yunan mitolojisinde, Eros ile Gece'nin kızı olarak kabul edilen Toprak tanrıçası. Öz oğlu Uranos ile birleşmelerinden Titan'lar ve Kyklop'lar doğmuştur. Sanat eserlerinde G. sık sık kucağında meyva ve çocuklarla tasvir edilmiştir.

GAİA (Pergamon sunağındaki resmi, Berlin müzesi)

GAIDOZ [*gedo*], **Henry** (Paris 1842 - Paris 1932), Fransız Kelt dili bilgini. Paris'te profesörlük etmiş (1876 - 1925) ve Fransa'da Kelt dilleri kürsüsünü kurmuştur. «Revue Celtique» (1870 - 1935) ve folklor konulu «Melusine» (1877 - 1912) dergilerini çıkarmıştır.

Eserleri: *Esquisse de la religion des Gaulois* (Gallia'lılar dininin ana çizgileri) [1879] (Encyclopédie des sciences religieuses [Din ilimleri ansiklopedisi] de yayımlanmıştır); *Etudes de mythologie gauloise* (Gallia mitolojisi üzerinde incelemeler) [1886].

GAİP ERENLERİ: bk. ABDAL.

GAIL [*geyl*], Avusturya'da, Drau (Drava) ırmağının 125 km uzunluğundaki bir kolu. G. bu ırmağa Villach'ın aşağı tarafında ulaşır. Bu ırmak kolu, Carnia Alpleri (Karnik Alpler) ile en yüksek noktası 2 369 m yükseklikteki Reisskofel olan Gail Alpleri arasındaki Gailtal vâdisini sular.

GAILLARDE [*gayard*] (Fr. = şen), orta hızda üç vuruşlu XVI. yüzyıl salon dansı. İlk nota örnekleri 1530 da Attaingnant tarafından yayımlanan, 1950 den az sonra pavane (b. bk.) ile bir çift teşkil ederek süvit türünü hazırlayan G., önceleri mübalâgalı sıçramalarla oynanmış XVI. yüzyılın sonuna doğru bu sıçramalar kaba ve açtk saçık hareketlere dönüşmüştür. Sanat musikisine İtalya'da gagliarda, Fransa'da galliarde, İngiltere'de galliard yazılışiyle de giren G., aş. yu. 1600 den başlayarak yerini allemande (b. bk.) a bırakmış, XVIII. yüzyılda bütün bütün unutulmuştur.

GÂINA [*giina*], Bihor dağları (Batı Karpatlar) nda dağ. Yüksekliği 1 774 m dir. 29 haziranda G. da Sân - Petru panayırı («Kızlar panayırı») kurulurdu. Bu panayırda sembolik olarak kızlar satışa çıkarılırdı. Bölgenin şehirleşmesi ile bu âdet artık tarih olmuştur.

GAINAS veya GAINIAS (ölm. M. S. 400), Got asıllı general. İmparator I. Theodosios'un idaresinde yaşamıştır. İmparatorluğun müttefikleri olan Gotların bir ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen G., onlarla anlaşmış ve 6 ay süre ile Konstantinopolis (Istanbul) e hâkim olmuştur (400).

GAINSBOROUGH [*geynzbiri*], İngiltere (Lincolnshire) de, Trent nehri üzerinde bir kasaba. Nüfusu 17 500 dür. XV. yüzyıl yapısı bir şatosu vardır. Tarım için traktör yapımı gelişmiştir.

GAINSBOROUGH [*geynzbiri*], **Thomas** (Sudbury, Suffolk 1727 - Londra 1788), İngiliz ressamı. Bir kumaş fabrikatörünün oğludur. 14 yaşında Londra'ya gelen G., Fransız gravürcüsü Gravelot'nun atelyesinde dört yıl kalmış, sonra da tarihî tablolar yapan sıradan bir ressamın öğrencisi olmuştur. İlk yaptığı başarılı çalışmalara rağmen, Londra'dan ayrılarak doğduğu şehre dönmüştür. Manzara resimleri yaparak meslek hayatına atılan G., evlendikten sonra Ipswich'te, sonra da Beth'ta oturmuştur. Her yıl tatillerini geçirmek için gelen zengin sosyetenin moda haline getirdiği bu plaj şehrinde,

TH. GAINSBOROUGH

Th. Gainsborough: «William Hallet eşiyle birlikte sabah gezintisinde» (National Gallery, Londra)

Th. Gainsborough: «Mavi çocuk» (Los Angeles)

gözde bir portre ressamı olarak ün yapmıştır. Bu portreler arasında özellikle Lord Nugent'ın portresi kayda değer. G. krallık akademisi kurucu üyesi olmuş (1768), sonra da tekrar Londra'ya dönerek orada yerleşmiştir (1774). Müziğe bağlılığı, aşk derecesine varan sevgisiyle birlikte iyi bir icracı olarak da tanınmıştır.

G. romantik bir duygunun dalgalandığı büyük farklar içinde işlediği figürlerinde yüksek ve büyük ağaçları fon olarak koymuştur. Güzel resimleri arasında İngiliz köy manzaraları da vardır. G. çok değişik uyumlarda eserler vermiş olan bir renkçi olarak, empresyonizmin öncüleri arasında yer almıştır. Tablolarına koyduğu ufak, cesaretli tuşları, çok çizgilerle bölüntülü büyük parçalar halindeki geniş fırça vuruşları, birçoklarınca eleştirilmiştir. Bu tekniğin açıkça görüldüğü «Mavi çocuk» (duke of Westminster koleksiyonu) eseri, bugün bile eşsizliğini korumaktadır. Eserleri arasında: «Mistress Robinson» (Wallace galerisi, Londra); «Sabah gezintisi» (Lord Rothschild koleksiyonu); «Mistress Graham» (Scotland millî galerisi); Sanatçının karısı (Courtauld Institute of Art); «Miss Singleton» (Millî Galeri); «Köprü» (Millî Galeri); Sanatçının kızları (Millî Galeri). Ayrıca, manzara ve av partilerine ait birçok tabloları da Louvre müzesinde bulunmaktadır.

GAİPLERİN MUHAKEMESİ, bir davada, taraflardan birinin yahut her ikisinin yokluğu halinde takip edilen duruşma usulü.

a. *Hukuk davalarında gaiplerin muhakemesi*: İki taraftan birinin tahkikat veya muhakeme için kararlaştırılan günde gelmemesi yahut gelip de cevaptan kaçınması halinde hakkında gıyap kararı verilir (Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, 398. madde). Hazır bulunan taraf, bu karardan itibaren 5 gün içinde harç ve masrafını vererek gıyap kararını gaibe tebliğ ettirebilir (400. madde). Gaip, tebliğ varakasında yazılı süre içinde karara itiraz etmez ve tayin edilmiş olan günde duruşmaya gelmezse, bundan sonraki duruşmalara alınmaz.

Bir davada celseye davet edilmiş olan tarafların her ikisinin de gelmemesi halinde, dava taraflardan birinin talebi üzerine yenileninceye kadar, dosyanın muameleden kaldırılmasına karar verilir (409. madde).

b. *Ceza davalarında gaiplerin muhakemesi*: Sanığın gıyabında muhakeme yapılmaması kaidedir. Ancak, isnat olunan suç yalnız para cezasını, müsadereyi yahut her ikisini gerektiriyorsa, duruşma açılabilir (Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 270. madde). Sanık, son tahkikatta ifadesi alındıktan sonra kaybolursa, bu hal, karar safhasına gelmiş davanın sonuçlandırılmasına engel olmaz ve hüküm kendisine ilân yoluyle tebliğ edilir.

GAİPLİK, bir şahsın ölümüne kanaat verecek şartlar içinde kaybolması veya kendisinden uzun bir süre haber alınamaması. Türk Medenî Kanununa göre, mirasçılar gibi hakları gaibin ölümüne bağlı kimseler yetkili mahkemeye müracaat ederek G. kararı alınmasını isteyebilirler (M. K. 31. madde). Ancak, bu kararın istenebilmesi için ölüm tehlikesinden en aşağı bir yıl veya gaipten alınan son haber üzerinden beş yıl geçmiş olması gereklidir (32. madde). Hakim G. kararı almadan önce gaip kişi hakkında bilgisi olan kimseleri belirli bir süre içinde bilgi vermek üzere çağırır. Bu süre, ilk ilân tarihinden itibaren en aşağı bir yıldır (32. madde). Gaip, ilân süresi bitmeden meydana çıkar yahut öldüğü kesinleşirse, gaiplik kalkar (33. madde). İlân sonuçsuz kalırsa, hakim G. kararı verir ve miras gibi ölüme bağlı haklar, gaibin ölümü kesinleşmiş sayılarak kullanılır. Bu takdirde G. kararı ölüm tehlikesi veya son haber gününden başlamak üzere hüküm ifade eder (34. madde).

GAIRDNER [*gęrdnîr* veya *gārdnîr*], **James** (Edinbourgh 1828 - Pinner, Middlesex 1912), İngiliz tarihçisi. İngiltere Devlet Arşivi (Record Office) müdürlüğüne getirilmiştir. *History of the Life and Reign of Richard III* (III. Richard'ın saltanatı ve hayatı tarihçesi) [1878], *The Reign of Henry III* (III. Henry'nin saltanatı) [Brewer ile birlikte, 2 cilt, 1884], *Lollardy and the Reformation in England* (Lollardy ve İngiltere'de reformasyon hareketi) [4 cilt, 1908 - 1912] yayınları arasındadır. G. ın başlıca faaliyetini, İngiltere tarihinin XV ve XVI. yüzyıllara ait önemli kaynakların yayımlanması teşkil eder: *Calender of Letters and Papers of the Reign of Henry VIII* (VIII. Henry'nin saltanatına ait mektuplar ve belgeler kronolojisi) başlıklı yayının 5 - 21. ciltleri bunlar arasındadır.

GAÎTÉ, Théâtre de la [*teątr dî la getę*] (Fr. = Gaîté [neşe] tiyatrosu), Paris'in en eski tiyatro kuruluşlarından biri. 1759 da Temple bulvarında açılmış, 1862 de bulvarın bir kısmı ile birlikte tiyatro binası da yıkılmıştır. Bundan sonra tiyatro için Arts - et - Métiers Meydanı yeşil sahasında yeni bir salon yaptırılmış ve Gaîté - Lyrique adiyle operet temsillerine tahsis edilmiştir.

GAİTO, Pepini (XIX. yüzyıl sonu), İtalyan asıllı besteci. Müşir Zeki Paşa tarafından 1891 de kurulan Tophane Muzıkasının başına yabancı öğretmen olarak kısa bir süre için tayin edilmiştir. Ondan sonra bu göreve Italo Solvelli getirilmiştir. G., Dolmabahçe, Kuleli ve Tophane marşlarını bestelemiştir.

GAITSKELL [*gęytskel*], **Hugh** (Londra 1906 - Londra 1963), İngiliz politikacısı ve iktisatçısı. İşçi Partisinden milletvekili seçildikten sonra iktisat bakanı (1950), maliye bakanı (1950 - 1951) ve İşçi Partisi başkanı olmuştur.

H. GAITSKELL

GAİUS (eski imlâsı: **Caius**), Romalılarda eski bir özel ad. Etrusk menşeli olduğu sanılmaktadır.

GAJ [*gay*], **Ljudevit** (Krapina, Hırvatistan 1809 - Zagreb 1872), Hırvat yazarı ve politikacısı. Öğrenciliğinde Slovak şairi Kollar (b. bk.) ın tesirinde kalmış, 1835 te «Novine hrvatske» gazetesini çıkarmış, 1836 da gazetenin adını «Novine ilirske» ye çevirmiştir. Bu gazete Hırvat edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. «İllirizm» hareketinin kurucusu olan G., Avusturya - Macaristan Hırvatlariyle Sırpları için ortak bir Güney Slavca yazı dili ve yeni bir imlâ meydana getirmiştir. 1847 de Hırvatçanın resmî dil olarak kabulünü sağlamış, 1848 ayaklanmasında ise Güney Slavları hareketini yönetmiştir.

GAJUS [*gąyus*] (M. S. II. yüzyılın ortalarında yaşamıştır), Roma hukukçusu. Her ne kadar orijinal fikirleri yok ise de, üslûbunun açıklığı sonucunda büyük ün kazan-

mıştır. *Institutiones* (Müesseseler) adlı eseri hukuk öğretiminin ve kanun yapmanın temeli haline gelmiştir. Eserin asıl yazması, 1816 da Niebuhr tarafından Verona'da bulunmuştur.

GAKHAR, Hindistan'da, Pencab'da Ravalpindi, Atak ve Cehlam bölgeleri ile Hazara bölgesinde ve Çinab'ın batısındaki Cammu'da yaşayan bir kabile. Orta Asya'dan gelen G. ların bir kısmı Moğol olduklarını kabul etmektedir.

G. lar Moğol imparatorları devrinde önemli mevkiler elde etmiş, fakat Sikhlerin hâkimiyeti zamanında güç durumda kalmışlardır. Sonradan ülkeye iyice yerleşen G. lar çokluk Hint - İngiliz ordusunda askerlik yapmışlardır.

Müslüman olan G. ların çoğunluğu Şiîdir. Bugial, Iskandral, Firozal, Adamal ve Sarangal olarak beş klana ayrılan kabileden Sarangallar, Hazara ve Atak içinde, Adamal'lar Ravalpindi ve Cehlam'da otururlar. Sultan unvanını taşıyan reislere Sikh hâkimiyetinden beri raca denilmektedir.

GAKUŞİ (Japonca = ilim efendisi), Japonlarda, en az üç yıllık bir üniversite öğreniminden sonra bir tez vererek ve bir imtihan geçirerek kazanılan bir akademik unvan.

GAL DİLİ veya WALES [*weylz*] **DİLİ** (İng. Welsh), Büyük Britanya adasının özellikle Wales bölümünde kullanılan bir Kelt dili. Bu Britton lehçesi (Cymraeg), Cornwall ve Aremorica (Bretagne) lehçelerine çok yakın olup daha uzaktan olmak üzere İrlanda, İskoçya ve Man adası lehçelerine de bağlıdır ve ayrıca Hint - Avrupa dilleri ailesinin Kelt kolundandır. Galler ülkesi (Wales)nde ve Monmouthshire'de, aş. yu. 900 000 insanın kullanmakta olduğu bu dil, X veya XI. yüzyıldan beri kesintisiz olarak sürüp gelen bir edebiyata sahiptir. G. D. ni Galler ülkesinde kullananların sayısı, onun benzeri olan bir lehçeyi Fransa'nın Bretagne bölümünde kullananların sayısına oranla küçük olmakla birlikte, G. D. bugünkü Kelt lehçelerinin en canlı olanıdır. Wales okullarında İngilizce ile birlikte öğretilen bu dil, kelime üretme kolaylığı sayesinde modern hayatın şartlarına uygun bir zenginliğe ulaşmaktadır.

GAL PRENSİ (İng. Prince of Wales, Fr. Prince de Galles), İngiltere kralı veya kraliçesinin en büyük oğluna verilen unvan. Bu unvan 1301 de kral I. Edward tarafından oğlu Edward için verildikten sonra başlamıştır.

GAL ŞANI (Mus.): bk. GALLIA KİLİSESİ ŞANI.

GAL ÜLKESİ (yerli: adı **Cymru**, İng. **Wales**), Büyük Britanya adasının güneybatısında, İngiltere krallığına bağlı bir prenslik. Yüz ölçümü Anglesey adasiyle birlikte, 19 343 km², nüfusu 2 597 000 (1951)dir.

G. Ü., yekpare bir kara parçası olup Caernarvon yarımadası ile güneybatıya Anglesey adası ile de kuzeybatıya doğru uzanır. Bölgenin büyük kısmını eski bir dağ masifi olan Cambrian dağları kaplar; yüksekliği güneyde ve merkezde 900 m yi bulur. Snowdon (1 085 m), Büyük Britanya'nın en yüksek dağıdır. Güneyde ise 600 m yüksekliğindeki Glamorgan kıyı dağları uzanır: bu dağlarda zengin kömür ve demir cevheri yatakları vardır. Severn ve Wye ırmaklarının ancak yukarı bölümleri G. Ü. toprakları içindedir. İklim genel olarak serttir.

GAL ÜLKESİ: Kömür işçileri

Halkı (Welsh) Kelt asıllı olup önce ülkenin İngilizlerce fethi, sonra da özellikle endüstrileşme sebebiyle İngilizlerle karışmıştır. Halk arasında kısmen hâlâ bir Kelt lehçesi (Welsh) kullanılır. Nüfus en çoğu kuzeyde ve güneyde (Glamorgan ve Monmonth) toplanmıştır. Merkezdeki dağlık bölge pek az meskûndur. Tarım yalnız alçak kesimlerde yapılır. Birçok yerlerde, özellikle dağlık bölgelerde hayvan (dağlarda koyun, vadiler ve ovalarda sığır) yetiştirilir. Ülkenin güneydoğusundaki zengin kömür ve demir cevheri yatakları ve bunlara dayanan endüstri önemlidir.

Bilhassa XII. yüzyılda uyanış hareketinin merkezi haline gelmiş olan G. Ü. nde 1920 den beri bağımsız ve devletten ayrı bir kilise vardır (Church in Wales). Bu 6 piskoposluk mıntakasına bölünmüş olup, 200 000 (1952) üyesi vardır. Oxford Movement (Oxford din hareketi) [1833 - 1845]in

GAL ÜLKESİ: Köy evi

yöneticisi olan bu kiliseye İngiliz Katolikliğinin desteği gözü ile bakılır.

Tarihçe: G. Ü. nin adı (Wales), Anglosaksonların yerlilere verdiği Welsh (yabancı) adından türetilmiştir. Buranın eski Kelt halkı daha Romalılar zamanında bir birlik göstermeyen boylara ve klanlara ayrılmış, yerlilerden başka, İrlandalı ve Gael (İskoçya'nın kuzeyi) li istilâcılarla karışmış bir topluluktu. Bristol kanalının güneyindeki bölge (Cornwall) zamanla İngilizleşmiştir. Bunun kuzeyinde bulunan ve ormanlarla kaplı tepelik bölge fethedilmemiştir. VI. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık buraya girmişse de, İrlanda'da olduğu gibi ancak manastırlar çevresinde kalmıştı. Bir tesadüfle bir kral bütün boy başkanlarını hükmü altına aldı. William (1066 - 1087), sınırların güvenliğini sağlamak için asılzadelere tımarlar dağıtmış, bunlar da sınır kontlukları (Lordships marchers) nda şatolar kurmuş ve topraklarına İngiltere'den getirdikleri halkı yerleştirmişlerdir.

GAL ÜLKESİ: Harlech şatosu (kurucusu: I. Edward, 1263)

Böylece Gwynedd'li Owen ailesi prenslik (Fywljsog) payesi aldı. Büyük Llywelyn (1194 - 1240) ve II. Llywelyn (1246-1282) mevkilerini kuvvetlendirdiler (tımar usulü, toprak mülkiyeti, taslak halinde bir yönetim teşkilâtı). İngiltere kralı III. Henry bu durumu 1267 de tanıdı ise de, I. Edward, 1277 de harp açtı. II. Llywelyn 1282 de öldürüldü, erkek kardeşi ise 1283 te idam edildi. Gal prensi (Prince of Wales) unvanına kimsenin sahip çıkmaması için kral onu 1301 de oğlu Edward (II. Edward) a verdi; ondan sonra da İngiltere veliahtlarının unvanı olarak kaldı. 1400 yılında eski boy başkanlarından türemiş olan Owen Glendower, İngiltere'ye karşı tekrar kafa tutmak istedi ise de, İngilizler G. Ü. ne hâkimiyetlerini kabul ettirdiler. 1485 ten sonra, bu zatın bir kuzeninin soyu (Tudor'lar)'ından gelen krallar İngiltere tahtına geçti. 1536 da Gal Ü., mutlakiyet idaresi icraatının neticesi olarak İngiltere'ye ilhak edilmiş ve bu iş 1542 te tamamlanmıştır. Gal kilisesi Anglikan kilisesiyle birlikte Roma'dan ayrılmış, manastırların dağıtılması ise kolayca gerçekleştirilmiştir.

Yüksek tabaka tamamiyle İngilizleşmiş, fakat halk tabakalarında ana dil ve İngilizlerden ayrılık duygusu muhafaza edilmiştir. XVIII. yüzyılda birçok Protestan tarikatları doğmuş ve bunlar halk dilinde vaazlar vermişlerdir. Nihayet millî şuur ile dil şuuru birlikte uyanmış, bu hareketi 1830 da başlayan endüstrileşmenin sonucu olarak kuvetlenen millî ekonomi desteklemiştir. İngiltere hükûmeti G. Ü. ne bir millî kütüphane, millî müze ve millî üniversite (Üniversite 1893 te 3 kolejden ibaret olarak kurulmuştur) ile bağımsız okullar kurma hakkı tanımıştır.

GALAAD, Filistin'de, Ürdün ırmağı ile Arap Çölü arasındaki dağlık bölge. G. Mısır ile önemli bir davar ve ıtriyat ticareti yapardı. Eski G. bugünkü Ürdün krallığının kuzeybatı bölümündeki Cebel - i Aclun'u çevreleyen bölgedir.

GALACTION [*galaktion*], **Gala** (asıl adı: **Grigore Pişculescu**; Dideşti, Teleorman 1879 - Bükreş 1961), Rumen yazarı. Önceleri mistik hikâyeler yazmıştır. Şiir ve romanları da vardır: *Papucii lui Mahmud* (Mahmud'un terlikleri) [1932]; *Doctorul Taifun* (Doktor Taifun) [1933]. 1935 te millî edebiyat armağanını kazanmıştır.

GALAFİKA (Ghalefka, Alafaka, Plinius'ta: Ditio Sabaeorum), Yemen'de, Beytü'l - Fakîh civarında bir liman. Zebid limanı adı ile tanınan bu şehir bir ticaret merkeziydi. Deniz altındaki şap yığınlarının artması dolayısiyle şehir işlekliğini kaybetmiş, bu yüzden zengin tacirleri Beytü'l - Fakîh (b. bk.) e taşınmış, böylece G. da önemini kaybetmiştir.

GALAGO (Zoo.), Afrika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan ve geceleyin dolaşan etçil küçük bir maki. G. lar aş. yu. küçük bir tavşan büyüklüğünde olup kolları ve bacakları uzun, el parmakları ince, başları yuvarlak, gözleri iri, burunları sivri, kulakları büyük ve dik, tüyleri gri veya kızılsı, yumuşak ve yünsü, kuyrukları uzundur.

GALAGO

GALAKSİ (Fr. Galaxie <Yun. *galaksias*), milyarlarca yıldızlarla gaz ve toz bulutlarının oluşturduğu yıldız sistemlerinden her birine verilen ad. Yunancada yalnız Saman Yolu için kullanılan bu ad, uzayda ayrı birer sistem meydana getiren yıldız toplulukları için kullanılmaktadır. Bk. GÖK ADASI.

GALAKTİK SİSTEM: bk. SAMAN YOLU SİSTEMİ.

GALAKTOZ (Fr. Galactose), basit bir şeker türü. Formülü: $C_6H_{12}O_6$. Sudaki çözeltisinden, renksiz, kristal suyu kapsayan prizmalar veya iğneler şeklinde kristalleştirilir. Cismin erime noktası 118 - 129° dir; sıcak suda kolay, alkol ve eterde zor çözülür. G., mayalar tarafından çoğu zaman yavaş yavaş mayalaştırılır.

Elde edilmesi: Süt şekeri, $C_{12}H_{22}O_{11}$ seyreltik sülfürik asitle hidrolizlenir: o zaman, her laktik asit molekülü bir H_2O alarak 1 molekül glikoz ile bir molekül G. a ayrışır. Bundan başka, G., raffinozun, stachiozun, Arap zamkının ve pektin maddelerinin hidrolizinden de elde edilir. G., hemen bütün albüminli maddelerde glukosamin ile birlikte bulunur. Büyük beyinde önemli serobrositler, kimyaca bağlı olan G. ihtiva ederler. G. süt bezciklerinde muhtemel olarak glikozdan yapılır ve bir glikoz molekülü daha katılarak süt şekerine dönüştürülür.

GALALİT (Fr. Galalithe) [sunî boynuz], sarımsı beyaz, tatsız ve kokusuz, boyanabilen, ışığa karşı dayanıklı, boynuzumsu bulanık, su ve alkolde, eter, benzin ve asitlerde çözülmeyen esnek bir madde olup döndürme ve kesme suretiyle piyano tuşu, bıçak ve şemsiye sapı, satranç taşları,

düğme, ağızlık, tarak, oyuncak, yazı malzemesi v. b. yapımında kullanılır. G in sertliği 2,5, yoğunluğu 1,32 dir; zor yanar ve aylarca soğuk suda dursa kabarmaz. Bu sebeple, tarak yapımı için elverişlidir.

G. arıtılmış kazeinin haftalar veya aylarca formaldehid çözeltisi yardımı ile sertleştirilmesinden ve sonra kütlenin 40° ye kadar kurutulmasından elde edilir. Bu maksat için gerekli olan kazein, taze sütün peynir mayası ile çökeltilmesiyle hazırlanır.

GALANT ÜSLÛP (Fr. Style galant, İta. Stile sueto), XVIII. yüzyıl musikisinde Rokoko'nun hafif ve zarif üslûbuna verilmiş olan ad. İlk defa J. Kuhnau (b. bk.) tarafından kullanıldığı sanılan bu terim, Barok çağın ağır ve sanatlı üslûbuna gösterilen tepkiyi dile getirir. Fransız çembalo ve lavta musikisinin etkisiyle Almanya'da gelişen G. Ü., Telemann, Mattheson, Muffat, J. K. F. Fischer ve F. X. Murschhauser'in elinde oldukça seviyeli ürünler vermiş. fakat İngiltere'de ve Rutini, Paganelli, Pescetti gibi İtalyan bestecilerinin eserlerinde 1750 sıralarında çok sığlaşmış, yüzyılın ikinci yarısında W. F. Bach ile C. Ph. E. Bach'ın ifadeye önem vermeleriyle Empfindsamer Stil (hassas üslûp) a dönüşmüştür. Bk. ROKOKO (Mus.).

GALANTİ, Avram [Bodrumlu] (doğ. Bodrum 1874 - Istanbul 1961), Yahudı asıllı dil ve tarih bilgini. Istanbul Üniversitesinde profesörlük etmiş ve iki dönem Niğde milletvekilliği yapmıştır. Dil ve tarih alanlarında birçok eserler yazmıştır: *Türkçede Arabî ve Latin harfleri ve imlâ meseleleri* [1925]; *Arabî harfleri terakkimize mani değildir* [1927]; *Documents corcermant les juifs de Turquie* (Türkiye Yahudileriyle ilgili belgeler) [1931]; *Appendice aux documents corcernant les juifs de Turquie* (Türkiye Yahudileriyle ilgili belgelere ek) [1941]; *Recueil de nouveaux documents corcernant l'histoire des juifs de Turquie* (Türkiye Yahudilerinin tarihiyle ilgili yeni belgeler derlemesi) [1949]; *Bodrum tarihi* [1945, 1946]; *Türkler ve Yahudıler* [2. bas. 1947]; *Türkçenın İspanyolca üzerine tesiri* [1948]; *Ankara tarihi* [1951]; *Niğde ve Bor tarihi* [1951]; *Türk harsı ve Türk Yahudisi* [1953].

GALÁPAGOS [*galąpagos*] **ADALARI** (İsp. *galapágo* = deniz kaplumbağası; resmî adı: Archipiélago de Colón), Pasifik'te takımadalar. 1885 ten beri Ekuador'a bağlı olan volkanik oluşumlu 16 büyükçe adayı (en büyüğü Isabela veya Albemarle) ve başka küçük adaları içine alır. Yüzölçümü toplam olarak 7 844 km² ve nüfusu 1 000 kadardır. İklim, ılımlı okyanus iklimidir; ancak bazalt kütüklerinin güney yanı zaman zaman tropik yağmurlar alır. Adaların bütün dünyadan uzak olması sebebiyle hayvanları ve bitkileri en dikkate değenler arasındadır. Birçok türler, bu arada adalara adını vermiş olan dev kaplumbağalar ancak orada bulunur. Bu kaplumbağaların soyu hemen hemen tükenmiştir. Ayrıca, bazı dev kertenkeleler ve 30 kadar yerli kuş türü de bu adalarda yaşar. Bitki örtüsü, Ekuador'un güney kıyısının kurak kesimlerine benzer.

G A. nın ekonomik önemi yok gibidir. Adaların ancak dördü meskûndur. Başkent, San Cristóbal (Chatham) adasındaki Baquerizo Moreno'dur. Bu adalar arasında yer alan Seymour adacığı II. Dünya Harbi sırasında (aralık 1941) A. B. D. hava kuvvetleri tarafından üs olarak kullanılmış, 1945 haziranında boşaltılmıştır.

GALAS (Coğ.): bk. GALAȚI.

GALATA (İta. *calata* = yokuş aşağı), Istanbul ilinin Beyoğlu ilçesine bağlı bucağın eski adı. Bucağın yeni adı Karaköy'dür. Bucağın nüfusu 34 000 (1965) dir. Burası Istanbul şehrinin birçok mağaza, dükkân, banka ve başka ticaret ve iş yerlerinin toplandığı en canlı ve kalabalık yerlerinden biridir. G. Köprüsü denilen ve Haliç (b. bk.) in Marmara denizine en yakın yerinde kurulmuş bulunan büyük ve çok işlek köprünün (uzunluğu 477 m, enliliği 25 m) bir ucunda Eminönü (b. bk.), öteki ucunda Karaköy (Galata) vardır. Karaköy ile Tünelbaşı arasındakı yokuş üzerinde, uzaklardan da hemen dikkati çeken, silindir biçimli bir eski kule vardır ki, G. Kulesi (b. bk.) adiyle alınır. Bir gözetleme yeri olarak yapılmış bulunan bu kulenin boş olan içi mazgallardan ışık alır. Yüksekliği 40 m kadar olan kulenin bayrak çekme direğine kadar daralan birkaç kat, her yanı pencerelerle dolu küçük odalardan ibarettir. Bu eski kule, son yıllarda onarılmış, içine bazı eklemeler yapılmış ve bir turistik yer durumuna getirilmiştir. Bk. GALATA KULESİ, KARAKÖY. — R. İ.

GALATA, Istanbul'da Haliç (b. bk.) in kuzey yakasındaki kısmı. İlk Çağın sonlarında burada Sykai (Lat. Sycae = İncirlik) adında bir yerleşme yeri bulunduğu bilinir. I. Constantin (324 - 337) zamanında çevresine sur çekilen bu yer, II. Theodisius (408 - 450) zamanında şehrin XIII. bölge (regio) si olmuştur. Kiliseleri, forum'u, hamamları, tiyatrosu ve limanı olan G. da o sırada 431 büyük ev vardı. Istanbul halkı, buraya *Peran en Sykais* (= karşı yakada Sykai'da) dediklerinden, buradaki *Peran* kelimesinin, sonraları G. ya verilen *Peyre*, *Pera* adlarının esası olduğu iddia olunur. İustinianos, 528 de burayı imar ettirmiş, hatta G. yı *İustinianai* veya *Justiniapolis* olarak adlandırmıştır. G. adının, buradaki süthanelerden dolayı *gala*, *galaktos* (= süt) tan gelebileceği yolundaki açıklamalar kabul edilmez. Limanlarda yükleme, boşaltma yapılan inişli kıyı arazilerine verilen İtalyanca *calata* ile, burada *Galatia*'lı bir kimsenin evi bulunduğundan *Tou Galatou* (= Galatia'lının yeri) dan G. adının geldiği yolunda daha inandırıcı hipotezler vardır. G. adının, denize çıkıntı teşkil eden topraklara, burunlara verilen eski bir Thrak kelimesinden gelmiş olması da akla daha yakın bir tekliftir.

İlk Çağ G. sından bugün ortada hiçbir iz yoktur. Yalnız 1968 de Şişhane'de V. yüzyıla ait olması muhtemel pek büyük bir sarnıç kalıntısı bulunmuştur ki, bunun üstünde evvelce önemli bir yapı olduğuna ihtimal verilebilir. II. Tiberios (578 - 582) zamanında, Haliç'e girişi kontrol için, şimdiki Yolcu Salonu yakınında bir hisar (*Kastellion ton Galatou*) yaptırılmıştı. Türk devrinde Kurşunlu Mahzen olarak anılan bu yapının bodrumu geç devirlerde Yeraltı Camii olmuştur. IV. Haçlı seferi ordusu, 6 - 7 temmuz 1203 te bu hisarı almıştır. Bizans devleti 1261 de ihya edildikten sonra, Haliç'e girişi önleyen zincirin bir ucunun bağlandığı bu hisarı elinde tutmağa önem vermiştir.

G. nın hareketli tarihi, 1260 - 1261 Nymphaion (= Nif) anlaşması uyarınca, Cenova'nın 1267 den itibaren buraya yerleşmesi ile başlar. Başlangıçta G nın gerçek sahibi gözüken Bizans devleti, Cenova'ya bir imtiyaz bölgesi bağışlamış, fakat sur yapmak hakkını tanımamıştı. Mevcut surlar yıktırılmış ve hisarda da bir Bizans garnizonu bırakılmıştır. Cenovalılar XIV. yüzyılda G. daki imtiyaz bölgelerini genişletirken, bazı oldu bittilerle etrafını surlarla çevirmişler ve 1349 da başkule (donjon) olarak G. kulesi (b. bk.) ni yapmışlardır.

Cenova'dan gönderilen bir *podesta* tarafından idare edilen G. nın sınırları devamlı olarak genişlemiş, bu İtalyan kolonisi Boğazlar ve Istanbul ticaretine hâkim olarak zen ginleşmiştir. Bizans'tan ayrı bir politika takip eden G., 1 haziran 1453 anlaşması ile Türk idaresine geçmekle beraber, Cenova bu kolonideki haklarına yeniden sahip olabileceğini sanmış, fakat Fatih II. Mehmet, buradaki Cenova idaresine kesinlikle son vermiştir. San Paolo - San Domenico kilisesi camie çevrilmiş (bk. ARAP CAMİİ) ve G. ya bir kadı ta yin edilmiştir. Görevi sadece Katolik kiliselerini idareden ibaret olan cemaat teşkilâtı ise 1682 ye kadar yaşamıştır.

Bir voyvodanın idaresinde olan Türk devri G. sının asayişi kaptan paşa nezaretinde olup, düzeni kalyoncular sağlıyordu. Yalnız doğu tarafı topçubaşı idaresinde topçulara bırakılmıştı. Hızla Türkleşen G. da daha 1476 da 592 Rum, 62 Ermeni ve 332 Frenk evine karşılık 535 Müslüman evi vardı. Sonraları G. daha da Türkleşmiş, bir yandan da çeşitli yabancılar buraya yerleştiğinden kozmopolit bir görünüş almıştır.

Geçen yüzyılda, ticaret ve bazı sanayi kollarına hâkim olan azınlıklar ile yabancılar G. da çok artarak, burada Türklerin azalmasına ve şehrin Türk karakterinin kaybolmasına sebep olmuşlardır. XVI. yüzyıldan itibaren G. nın arkasındaki *Pera bağları*'nda yerleşen yabancı elçilikler, bir yandan şimdiki Beyoğlu bölgesinin bir Avrupa şehri görünüşü almasını sağlamış, ayrıca çeşitli azınlıklar (Rum. değişik mezheplerde Ermeni ve Musevî) ile muhtelif inanç ve milliyetlerden topluluklar G. da kiliseler ve kültür müesseseleri yapmışlardır. 1509 depreminde çok zarar gören G., 1660, 1682, 1715, 1746, 1762, 1794, 1831, 1870 te çıkan büyük yangınlarda da geniş zararlara uğramıştır. 1732 de yapılan su şebekesi, XIX. yüzyılda genişletilmiş, Istanbul'da ilk belediye teşkilâtı, 1864 te Altıncı Daire adı ile G. da kurulmuştur. 1875 e doğru Tünel (b. bk.) yapılmış, 1892 - 1897 yıllarında da G. nın kumsal kıyılarına rıhtım inşa edilmiştir.

G. 1955 ten itibaren yapılan istimlâklerle özellikle rini kaybetmiştir.

G. nın Türk devrinden önceki başlıca tarihî eserleri olarak G. Kulesi (b. bk.). Gotik üslûpta San Paolo kilisesi olan Arap camii, Saint Benoît manastır ve kilisesi anılabilir. Kapı ve burçlarında Cenova armaları bulunan levhalar ile süslü surlar 1864 ten itibaren yıktırılmıştır.

Türk devrinde G. da bazı önemli tesisler kurulmuştur ki, bunların biri G Sarayı (b. bk.), diğeri G. Mevlevihanesidir. Mimar Sinan eliyle, Sokollu için Azap kapısı (1577) ve Kılıç Ali Paşa (1580) camileri yapılmıştır. Sinan ayrıca 1544 - 1550 yıllarında Rüstem Paşa hanını inşa etmiştir. Dokuz kubbeli Bedestenden başka Yelkenci Hanı da önemli eserlerindendir. G. nın değerli eserlerinden Yeni Cami (1697) 1936 da yıktırılmıştır. Ufak cami ve mescitlerin ise fazla bir sanat değerleri yoktur. Türk sanatının şaheserlerinden Azap kapısında Saliha Sultan sebil ve çeşmesi (1732), Kuledibinde Bereketzade çeşmesi ve Yolcu Salonu yakınında İsmail Efendi çeşmesi önemli anıtlardır. Saliha Sultan mektebi 1955 te yıktırılmıştır. İş ve sanayi bölgesi olduğundan G. da pek çok sayıda hamam da yapılmıştır. Ayrıca, burada son devirde yapılmış Avrupaî tipte hanlar da vardır ki bunlardan en muhteşemi, iddialı bir Neo - Bizans üslûbundaki Karaköy Palas denilen handır. — S. E.

GALAȚA, Moldova (Buğdan) da bir keşişhane. 1578 - 1579 da Petru Vodă (Topal Petru) tarafından inşa ettirilmiştir. Yanında bir de hapishane bulunuyordu. Çevresinde aynı adda bir köy de vardır. Keşişhane adını inşa edildiği tepeden almıştır. Bu ad Istanbul'daki Galata'ya izafeten verilmiştir.

GALATA KÖPRÜLERİ: bk. HALİÇ KÖPRÜLERİ.

GALATA KULESİ, Galata surlarının başkulesi. G. K. nin esasının Bizans devrine ait olduğu ve Anastasios Dikoros tarafından yaptırıldığı yolundaki rivayet dayanaksız bir iddiadır. Bizans kaynaklarının Büyük burç (Megalos pyrgos), Cenova kaynaklarının İsa kulesi (Christea turris) olarak adlandırdıkları G. K., bazılarınca, Karaköy yakınında olan Galata hisarı ile karıştırıldığından bu hisara ait tarihî bilgiler G. K. ne ait zannedilmiştir. Galata hisarının mahzeni, Kurşunlu mahzen veya Yeraltı Camii (b. bk.) adı ile hâlâ durmaktadır.

Bizans imparatorluğunun izni ile Galata (bk. GALATA) da XIV. yüzyıl başlarından itibaren yerleşerek burada bir imtiyaz bölgesi kuran Cenovalılara başlangıçta tahkimat yapmak müsaadesi verilmemişti. 1316 dan itibaren bölgele rini tahkime başlayan Cenovalılar, 1348 de Bizans imparatorluğundaki bir iç buhrandan faydalanarak G. K. ni inşa ettiler. G. K.. buradaki surların başkule (donjon) si durumunda idi. 1445 veya 1446 da biraz yükseltilmiş, hatta büyük bir ihtimal ile bu inşaatın masrafını karşılamak üzere Türklerden yardım istenmiş ise de, Cenova hükûmeti bu karardan Galatalıları vazgeçirmiştir. 1453 te Istanbul'un fethi arkasından Cenovalılardan sulh yoluyle alınan Galata, Türk idaresine geçtiğinde, bir rivayete göre, kulenin tepesinden 10 arşın (7 m 58) kadarı hükümranlık alâmeti olarak yıktırtılmış ise de, arkasından derhal tamir ettirilmiştir. Fakat G. K. nin 1453 te Türklere ne durumda geçtiği ve

GALATA KULESİ: Bugünkü durumu

üzerinde ne gibi bir muamele yapıldığı kesinlikle bilinmez. Aslı 1420-1422 ye doğru Buondelmonti (bk. BUONDELMONTI) tarafından çizilen en eski Istanbul resimlerinin günümüze kadar gelebilen kopyalarında, G. K. çeşitli biçimlerde tasvir edilmiştir. Istanbul'da çok büyük zararlar veren 1509 depreminde Galata surlarının yıkıldığı ve az sonra mimar Murat b. Hayreddin idaresinde tamir edildikleri bilinmekte ise de, G. K. nin bu sırada ne derecede zarar gördüğü bilinmemektedir. Fakat her halde G. K. bu depremde kısmen yıkılmış, en azından üçüncü kattan itibaren yukarısı yeniden yapılmıştır. G. K. XVI. yüzyılda Kasım Paşa tersanesinde çalıştırılan esirlerin zindanı idi. XVII. yüzyılda G. K. tersane ambarı olmuş ve ilk Türk planörcüsü Hezarfen Ahmet Çelebi (b. bk.) buradan uçmuştur. XVI. yüzyıl sonlarında G. K. nin Takıyeddin adındaki astronomun rasathanesi olduğu yolundaki iddia ispatlanmamış, rasathanenin Tophane sırtlarında olduğu anlaşılmıştır. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren G. K. nin en üst katında bir mehterhane takımının bulunduğu ve bunların muayyen saatlerde nevbet vurdukları bilinir. Bu sıralarda G. K. yangın gözetleme yeri olarak da kullanılıyordu. Galata'nın 1660, 1715 yıllarındaki büyük yangınlarında, G. K. nin de bir zarar görüp görmediği bilinmez. Fakat 25 temmuz 1794 günü çıkan yangında G. K. tamamiyle yanmış, duvarlar iki m kadar indirildikten sonra dört yana çıkıntılı, pencereli bir kat yapılarak üstü yeniden bir sivri külâh ile örtülmüştür. Bu tamiri anlatan şair Aynî'nin 1209 (= 1794-1795) ve Vahidî'nin 1212 (= 1797-1798) tarihli kasideleri vardır. G. K. 1831 de tekrar yandığından, daha değişik biçimde tamir edilerek kapısı üstüne hâlâ görülen Pertev'in 1248 (= 1832-1833) tarihli kasidesi konulmuştur. Bu tamirde G. K. nin en üstünde Empire üslûbunda pencereli iki kat yapılmış ve tepesi öncekine göre daha dik bir külâh ile örtülmüştür. Bu katlarda bir kahvehane ile yangın bekçileri bulunuyordu. 1875 te fırtınada bu külâh zarar gördüğünden, tamamiyle kaldırılarak sekiz köşeli ahşap iki kat eklenmiş ve G. K. bu şekli ile 1964 e kadar gelmiştir.

Belediyece bir turistik gazino olarak tanzimi düşünülen G. K., 1964-1968 yıllarında tamir edildiğinde, 1832-1875 yılları arasındaki biçimine dönülmeğe gayret edilmiştir.

Zemin katında kulenin iç çapı 8, 95 m, duvar kalınlığı ise 3, 75 m dir ki, en altta çap dışından 16, 45 cm yi bulur. Statik hesaplara göre, G. K. nin 10 000 ton ağırlığında olduğu anlaşılmış ve son tamirde bu ağırlık 1/10 oranında arttığından temeli takviye edilmiştir. 4. kata kadar merdiven duvar kalınlığı içinde bir segment halinde, 4. kattan itibaren ahşap olarak ve duvar dışından çıkar. Bu kattan itibaren mazgallar muntazam bir sıra halinde nişler içinde olup, 5. katta ayrıca top namlularını yerleştirmek üzere yuvarlak menfezler de vardır. Böylece G. K. nin 3-4. katlar hizasından itibaren Türk devri inşaatı olduğu anlaşılır. 3. katın hizasında, gövdeyi saran tuğladan şeridin belki bu tadilâtı gösteren bir delil olduğuna ihtimal verilebilir. Kule külâhı ile birlikte, alem dibinde 62, 60, alem ucunda 69, 90 m yüksekliğini bulacakken külâh 3 m kadar daha basık yapılmıştır. Yalnız başına alem 6, 75 m boyundadır. Her biri 14 pencereli 7 ve 8. katlardan Istanbul, Haliç ve Marmara'ya hâkim güzel bir manzara vardır. — S. E.

GALATA SARAYI MEKTEB-İ SULTANİSİ, Türkiye'de ilk olarak batı metotlariyle öğretim yapmaya başlamış olan orta dereceli öğretim kurumu. Bu okulun temelleri 1482 yılında II. Bayezit tarafından bir dış enderun mektebi olarak atılmış ve kurum 1868 de G. S. M. S. halini almıştır.

II. Bayezit bir kış günü Galata surları dışında avlanırken soğuktan sığındığı bir kulübede rastladığı ve gül yetiştirme merakından dolayı Gülbaba veya Güldede adiyle anılan mübarek bir ihtiyarın ricasına da uyarak, bugün bir bölümünde Galatasaray Lisesinin bulunduğu geniş bir alanın çevresini duvarla çevirtmiş, içine bir cami, ikişer yüz adam alabilen üç koğuş, her koğuş için bir hamam, bir mutfak ve bir zabitan dairesi yaptırmış ve burası dış enderun mekteplerinden biri olmuştur. Padişah, okulun derslerini düzenleyip öğretmenlerini tayin etmiş, basit dersler için okulun gerçek kurucusu sayılan Gülbaba tayin edilmiş, Arapça, Farsça, hüsnühat ve musiki dersleri için ayrı ayrı öğretmenler görevlendirilmiş, öğrencilerin kıyafeti düzenlenmiştir. Bu sırada Enderun-i Hümayun Mektebi derslerine yeni bir düzen verilirken, bu mektebe öğrenci hazırlayan Saraydaki Küçük Oda birinci, Galata Sarayı Mektebi de ikinci idadi okul sayılmıştır. Enderun-i Hümayun Mektebinden çıkarak devlet hizmetine girenlerin yerini Küçük Odadan çıkanlar doldurur, onların yerini de Galata Sarayı Mektebinden çıkanların en seçkinleri alırdı. I. Selim devrinde Galata Sarayı ağalarının (öğrencilerinin) kılıkları daha esaslı bir şekilde tespit edilmiş, öğrencilerin cirit, tomak, top ve çub oyunlariyle sistemli olarak uğraşmalarına önem verilmiş, çalışkan öğrencilerin mükâfatlandırılması, tembellerin de dayağa kadar varan çeşitli cezalarla yola getirilmesi usulleri konulmuştur. Okulun bütün teşkilâtını yeni baştan ıslah eden padişah, Kanunî Süleyman olmuştur. Daha önceleri Galata Sarayına hep devşirme çocuklar alındığı halde, Kanunî devrinde Türk ve Müslüman çocukların da alınmasına başlanmış, öğrenimin başarısiyle ilgili çok ciddî bir çıkma (mezuniyet) kanunu hazırlanarak uygulanmaya başlamış, öğretmenlerin tayin, terfi ve becayiş usulleri sağlam bir düzene bağlanmış, her ilim rütbesine göre bir kıyafet tespit edilmiş, okulun su yolları onarılmıştır. Bu devirde okula rağbet artmış ve bu sebeple padişah, biri Sultan Ahmet semtindeki İbrahim Paşa sarayında olmak üzere Galata Sarayı Mektebine benzer iki okul daha açtırmıştır. Sokullu Mehmet Paşanın kardeşini ve amca oğlunu da yazdırdığı Galata Sarayı Mektebi, bu devirde büyük bir gelişme kaydetmiştir. II. Selim zamanında Galata Sarayı öğrencilerinin bir kısmı Enderun-i Hümayun Mektebine, bir kısmı da saray hizmetlerine verilmiş ve okul medreseye çevrilmiştir. III. Murat devrinde Galata Sarayı medreselikten çıkarılıp yeniden saray mektebi haline getirilmiş, mektepte zamanın bilginlerinden Takıyeddin Mısrî yönetiminde bir rasathane de kurulmuş, I. Ahmet de okulu yine saray mektebi olarak devam ettirmiştir. Sultan İbrahim ile IV. Mehmet devirlerinde devlet idaresinin gevşemesi Galata Sarayı Mektebini de etkilemiş, öğrenciler aç bile kalmış ve öteki saray okullariyle birlikte isyan etmiş, Köprülü Mehmet Paşanın sadrazamlığı devamınca okul aslını korumuş, Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın sadrazamlığı sırasında yeniden medrese haline getirilmiş, öğrencilerden bir kısmı Enderun-i Hümayuna, bir kısmı da sipah ve silâhtar bölüklerine verilmiş, okulun binası bir süre boş kalmış, Galata Sarayı Mektebinin ikinci bânisi sayılan III. Ahmet ise okulu yeniden yaratmış, eski binaları onartmış, bunlara yenileri ilâve edilmiş ve bu işlerde özellikle, bu okuldan yetişmiş olan sadrazam Çorlulu Şehit İbrahim Paşanın büyük himmeti görülmüştür. Bu devirde Saray-i Hümayunda

artık Büyük ve Küçük Odalar kalmadığından Galata Sarayından çıkan oğlanların doğrudan doğruya Enderun-i Hümayun Mektebinin Seferli, Kiler ve Hazine koğuş (sınıf) larına kaydedilmelerine başlanmıştır. I. Mahmut devrinde okulun gelişmesi hiçbir sarsıntıya uğramadıktan başka, bu padişah okulun kütüphanesini yeterli bulmayarak bahçeye büyük bir kütüphane yaptırmış, fütuhat devirlerinde Şam, Bağdad, Mısır ve Tebriz'den alınan ve Saray-i Hümayunda toplanan kitapların bir kısmını bu kütüphaneye vermiş, okulun hastalar hamamını onartmış, bir ağalık (müdüriyet) binası yaptırmış, öğrencilerin sayısını artırmıştır. I. Mahmut'tan sonra padişah olan III. Osman ile III. Mustafa. Galata Sarayı Mektebini bozmamışlardır.

Böylece 1730 dan 1774 e kadar Galata Sarayı ilk kuruluşundaki esas teşkilâtı ile bir saray okulu olarak öğretime devam etmiş ve bu devre içinde okul artık medreseye çevrilmemiştir. IV. Mustafa da okula dokunmamış, memlekette ilim seviyesinin yükselmesini isteyen I. Abdülhamit de okulun eksiklerini gidermeye çalışmıştır. III. Selim saltanatı sırasında Galata Sarayı Mektebini bozmamış, II. Mahmut da ilk saltanat yıllarında Galata Sarayı Mektebine büyük bir ilgi göstermiş, 1819 daki doğum yıl dönümünün birkaç saatini Galata Sarayı öğrencileri arasında geçirmiş, öğrencilerin spor oyunlarını seyredip çalgı ve şarkılarını dinlemiştir. Bu devirde Tophane'de çıkan bir yangın Galata Sarayını da yakıp kül ettiği için ve Enderun-i Hümayun yüksek okulunun hazırlayıcı (idadî) sınıfları olan Büyük ve Küçük Odalar da çoktan kaldırılmış bulunduğundan Enderun-i Hümayun Mektebine öğrenci verecek okul kalmamış, padişah da okulu yeniden yaptırmıştır (1821). Okul, II. Mahmud'un padişahlığı zamanında saray okulu olarak devam ettikten sonra 1835 te dağıtılmış, kısa bir süre sonra da bu son saray mektebinin yerinde, ecnebi kaynakların Galata Sarayı Tıbbiyesi (École de Médecine de Galata Sérai, Medical Academy of Galata Serail) adiyle andıkları Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane kurulmuş, sonradan aynı binada kurulacak olan Mekteb-i Sultanînin kaderinin bir çeşit başlangıcı olarak bu tıp okulunda öğretim Fransızca yapılmaya başlamıştır. Sultan Abdülmecit zamanında Galata Sarayı yeniden yanmış (1849) ve Tıbbiye, Haliç'teki Humbarahane binasına taşınmıştır. Abdülmecit binayı bu sefer taştan olarak yeniden yaptırmaya başlamış, fakat ömrü vefa etmediği için eserini oğlu Abdülaziz tamamlamış ve bina padişahın babası II. Mahmud'un Adlî mahlâsına izafetle Adliye Kışlası adiyle kışla haline getirilmiş, bir yıl kadar sonra da (1862), Harbiye, Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishane öğrencilerine mahsus bir idadi-i umumî mektebi olmuştur.

1854 Kırım Harbi sırasında Türk subayları yabancı dil bilmemeleri yüzünden büyük güçlüklerle karşılaşmışlardı. Böylece bu harbi sona erdiren Paris Antlaşmasının imzalandığı 1856 yılında, Fransız programlarına göre öğretim yaparak devlete hariciye memuru, öğretmen, tercüman ve yabancı dil bilir subaylar yetiştirmek amaciyle Paris'te bir Mekteb-i Osmanî kurulmuştu. 1867 de Paris'e giden Sultan Abdülaziz 40 kadar öğrencisi bulunan bu okuldan başka Collège de France'ı da gezip görmüş ve bu Fransız okulunun metotları ile çalışacak bir öğretim yapmasını daha uygun görmüş ve sadrazam Âli Paşanın bu yolda hazırlayıp takdim ettiği bir sadaret tezkeresine dayanan iradesiyle ve sadrazamdan başka hariciye nazırı Keçecizade Fuat Paşa ile maarif nazırı Saffet Paşanın hazırladıkları projeye göre yeni okulun kurulmasına ferman etmiş, Fransa'nın maddî yardımlariyle, 1 eylül 1868 de okul, Mekteb-i Sultanî adiyle açılmıştır.

Kurulduğu yıldan itibaren Fransız liselerine denkliği kabul edilmiş olan Mekteb-i Sultanîde, paralel olarak, biri tamamiyle millî, diğeri de genel nitelikte iki öğretim yolu takip edilmiştir. Türkçe bölümünde okutulan dersler, Türkçe, Arapça, Farsça, bunların sarf ve nahvi, edebiyat, belâgat, tercüme, kitabet, din, hüsnühat, Osmanlı ve İslâm tarihlerinden ibaretti. Fransızca okutulan dersler ise Fransız dil ve edebiyatı ve sarf ve nahvi, felsefe, genel tarih, fizik, kimya, riyaziye, genel coğrafya, ticarî maddeler, hüsnühat, resm-i hattî ve tasvirî dallarını kapsardı. Bu sistem genel çizgileriyle bugüne kadar devam edegelmiş ve bu okulun özelliğini meydana getirmiştir.

Okula ilk gelen öğrenciler Bulgarlar oluyor, sonra öteki «unsurlar» kaydolunuyor. İlk Türk öğrenci olan Abdürrahman Şeref Bey kayıtlar başladıktan 10 gün sonra 224 numara ile kaydını yaptırıyor. Birkaç gün içinde öğrenci sayısı 147 Müslüman, 48 Gregoryen Ermeni, 36 Rum, 34 Yahudi, 34 Bulgar, 23 Latin Katolik, 19 Ermeni Katolik olmak üzere 503 kişiyi buluyor. Gayri müslim unsurların okula bu hücumları, Paris anlaşmalarının bazı hükümlerini göz önünde tutan bu unsurların Mekteb-i Sultanîyi daha çok kendileri için kurulmuş saymış olmaları ile yorumlanabilir ve Paris hükûmetinin Türkiye'deki azınlıkların haklarının korunması için bu sırada Osmanlı murahhaslarına ciddî bir baskı yapmış olduğu da bilinen bir gerçektir. Okul ilk mezunlarını 1871 de vermiştir, 1 şubat 1871 de de Fransız hükûmeti Mekteb-i Sultanî şahadetnamesinin Fransız liseleri şahadetnamelerine denk olduğunu kabul etmiştir.

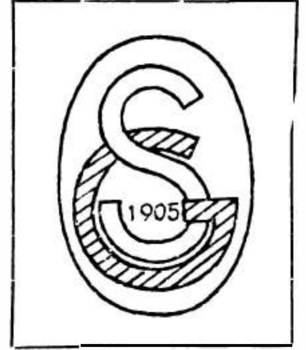
Mekteb-i Sultanî binası, 1873 yılı eylûl ayında bir kere Mekteb-i Tıbbiyye'ye tahsis edilmiş, okul da Tıbbiyenin Gülhane'deki binasına nakledilmiş, orada üç yıl kadar kaldıktan sonra yine yuvasına dönmüştür. Okul 1907 yılı şubat ayında bir kere daha yanmış, öğrenciler o ders yılını Beylerbeyi sarayı yakınlarındaki Paşa Dairesi ile Mızıka Dairesinde geçirmişlerdir. Okul yeniden onarımdan geçtikten sonra 1908 de yeniden açılmıştır.

Cumhuriyet devrinde Galatasaray Lisesi adını almış olan okulda 1868 yılından bu yana sırasiyle De Salve (Fransız), Vahan Efendi, Fotyadi Efendi, Sava Paşa, Ali Nizamî Paşa, Halit Efendi, Karaca Paşa, İsmail Bey, Abdürrahman Şeref Bey, Emrullah Efendi, Mustafa Azmi Bey, Tevfik Fıkret, Salih Zeki Bey, Salih Arif Bey, Aynîzade Hasan Tahsin Bey, Faik Bey, Bedri Bey, Behçet Güçer, Fethi İsmail İsfendiyaroğlu, Tevfik Ararat, Behçet Güçer (ikinci defa), Fethi İsmail İsfendiyaroğlu (ikinci defa), Besim Gürmen, Macit Saner, Ali Teoman ve Muhittin Sandıkçıoğlu müdür olarak görev almışlardır. (G. S. M. S. nin saray okulları sistemindeki yeri için bk. ENDERUN MEKTEBİ).

GALATA SARAYI TIBBİYESİ, Sultan II. Mahmut devrinde Tıbbiye-Adliye-i Şahane adiyle Galata Sarayı binasında kurulmuş olan tıp okulu. II. Mahmud'un Yeniçeri ocağını dağıtmasiyle başlayan genel devrim hareketleri sırasında, bir bakımdan bir Orta Çağ kurumu sayılabilecek olan Galata Sarayı dış enderun mektebi de ortadan kaldırılmış ve 14 mart 1827 tarihinde Tıphane ile Cerrahhanenin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş bulunan Şehzadebaşı Tıbbiyesinin Galata Sarayı binasına nakledilerek Avrupaî ilim anlayışına göre donatılmış bir tıp okulu haline getirilmesi kararlaştırılmış, Avrupa'dan bol miktarda öğre-

tim malzemesi ve kitaptan başka Viyana'dan Dr. Bernard adında bir «muallim-i evvel» getirtilerek 1838 yılında parlak bir törenle ve bizzat padişahın verdiği açış nutku ile okul öğretime açılmıştır. Bu okulda öğretim süresinin ilk iki yılı yalnızca Fransız dili ile tabiat ilimleri öğrenimine, kalan dört yılı da Fransız diliyle yapılan asıl tıp öğrenimine ayrılmıştır. Padişah açış nutkunda öğretimin yabancı bir dille yapılmasının sebep ve gereklerini açıklamış, bu durumun geçici olacağını anlatmıştır. Öğretim heyeti yabancı uzmanlardan ve öğrenimini Avrupa'da tamamlamış yetkili Türk hocalardan oluşan bu tıp okulu gerçek anlamiyle ülkemiz için Batının çalışma metotlarına açılan ilk kapı olmuştur. G. S. T. nin ülkemize soktuğu yenilikler kısaca şöylece sıralanabilir: hekimlık mesleğine lâyık olduğu gerçek değerin kazandırılması; hekimlik mesleğinin ilmî hüviyetinin artırılması ve Avrupaîleştirilmesi; bir yabancı uzman hekimin okula müdür olarak tayin edilmesi; öğretmenlerin uzman yabancılardan ve Avrupa'da tıp öğrenimi yapmış yerli hekimlerden seçilmesi; Fransız dil ve edebiyatının öğretilerek bu dile hakkiyle sahip gençler yetiştirilmesi amaciyle bütün meslek dersleriyle birlikte genel tarih ve genel coğrafya derslerinin de Fransızca olarak Fransız kitaplarından okutulması; meslekî yayın için okul içinde bir matbaa kurulması; ilk Türk kodeksinin hazırlanıp yayınlanması; kadavralar üzerinde otopsi yapılması ve anatomi dersi verilmesi; Türk kadın ebelerin G. S. T. nde erkek hocalardan ders görüp diploma almaları; okulda bir ameliyathane meydana getirilmesi; ülkemizin sağlık işlerini üfürükçülerden ve muskacılardan kurtarmak için küçük sağlık memuru yetiştirmek ve bunları yurdun her yanına yaymak amaciyle okulda ilk defa olarak bir sağlık memurları kursunun açılması; tedavi edilen hastaların ve bunların şifaya kavuşanlarının istatistiklerinin yapılması; aşı memurları dershanesinin açılması; G. S. T. ne bağlı olmak üzere ilk defa olarak Istanbul'un Beyazıt semtinde bir dispanser açılması; okul öğrencilerinin geniş ölçüde tatbikat görebilmeleri için yine G. S. T. ne bağlı bir hastahane kurulması; 6 yıldan ibaret olan öğrenim süresinin 9 yıla çıkarılıp okula bir fakülte niteliğinin kazandırılması; okulun diplomasının Avrupa fakültelerinin diplomalarına denk sayılmasının sağlanması; yabancı ülkelerden gelen doktorların ellerindeki diploma ne olursa olsun yurdumuzda çalışabilmeleri için sınavdan geçirilmeleri adlî tıbbın teşkili; mezuniyet sınavlarında yüksek başarı gösterenlere derecelerine göre rütbeler verilmesi ve böylece yurt gençliğinde tıp öğrenimine karşı heves uyandırılması; okulda bir eczacılık şubesinin açılması; gerek hekimlik ve cerrahlık gerek eczacılık bölümleri dersleri için bir botanik bahçesinin kurulması; Avrupa'dan uzman bahçıvanlar getirtilmesi. Bu yenilikler G. S. T. nin on bir yıllık hayatı içinde meydana getirilmiştir. G. S T. nden yetişmiş olan ünlü hekimler arasında özellıkle Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa; Hekimbaşı Salih Efendi; Hekimbaşı İsmail Paşa; Hekimbaşı Hayrullah Efendi; Tabip Arif Bey; Marko Paşa; Doktor Hasip Paşa; Doktor Hüseyin Paşa; Doktor Ahmet Pasa, Doktor Ahmet Bey; Doktor Servet Bey anılabilir. Bu hekimlerden Hekimbaşı Salih Efendi ülkemizde ilk defa olarak «La Gazette Medicale de Constantinople» (Istanbul Tıp Gazetesi) adiyle G. S. T. nde aylık bir hekimlik dergisi de yayımlamıştır.

GALATASARAY SPOR KLÜBÜ, yurdumuzun en eski millî spor klübü. 1 ekim 1905 tarihinde, Galata Sarayı Mekteb-i Sultanîsinde, Abdurrahman Şeref beyin müdürlüğü sırasında, Asım Tevfik, Emin Bülent, Celâl, Bekir, Tahsin Nahit, Reşat Şirvanî, Cevdet, Daver ve Kâmil adındaki gençlerin teşebbüsü ile. Ali Sami Yen, Refik Cevdet Kalpakçıoğlu ve Rıza Kara tarafından kurulmuştur. 1 numaralı üyesi Ali Sami Yen, 2 numaralı üyeleri Âsım Tevfik Sonumut ve Emin Bülent olmuşlardır. Öteki spor klüplerimizin birçoğu gibi bir semt veya şehir klübü olmayan ve daha çok Sultanîden ve Liseden yetişen sporcuların beslediği ve Galatasaray'da okumuş aydınların desteklediği bu spor klübümüz özellikle futbol alanında olmak üzere daima başa güreşerek ona göre büyük başarılar elde etmiş, millî futbol takımımıza her zaman birkaç oyuncu sağlamış, öteki spor dallarının hemen hemen hepsinde ve atletizm alanında da daima yurt çapında bir varlık göstermiştir. G. S. K. nün Istanbul'un Beyoğlu semtindeki Parmakkapı yakınında, Hasnûn Galip sokağında bir merkez binası, Boğaziçinde, Kuruçeşme karşısında Galatasaray Adası diye anılan bir denizcilik ve sosyal faaliyetler lokali, Kadıköy'de, Fenerbahçe yarımadasında bir yelkencilik ve sosyal faaliyetler lokali ile bir yüzme havuzu, yine Istanbul'da, Mecidiyeköy'de Ali Sami Yen stadı adı verilmiş olan bir stadyumu vardır. Klübün Galatasaray Lisesindeki müzesi, barındırdığı spor ödülleri bakımından memleketin en zengin klüp müzesi durumundadır.

GALATASARAY SPOR KLÜBÜNÜN ARMASI

GALATEİA (Yunan mit.), deniz tanrısı Nereos ile Doris'in kızı olan bir deniz tanrıçası. Kyklops Polyphemos tarafından sevildiği halde çoban Akis'i tercih etmiş, Poly-

RAFFAELLO: «Galateia'nın zaferi»

phemos bu iki sevgiliyi Sicilya'da deniz kıyısındaki bir mağarada basmış, çobanı bir kaya altında ezmiş, G. Akis'i bir ırmağa dönüştürmüş ve kendisini de denize atarak kız kardeşleri Nereis'lerin yanına dönmüştür.

G. ile Polyphemos'un aşkları, Keltlerin, Galatların ve İllyria'lıların efsaneleriude aynı adı taşıyan kahramanların yaratılmasına yol açmıştır. Ayrıca G. ile Akis'in aşkları da birkaç sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Bu konudaki eserlerin en ünlüsü Paris'in Luxembourg bahçesinde yer alan ve heykelci Ottin'in eseri olan Médicis çesmesindeki gruptur. Roma'daki Farnesina şatosunda Raffaello'nun G. yı bir deniz arabasında temsil eden freski (1514) de bu konuyu ebedileştiren ünlü bir eserdir.

GALATĒS (Yunan mit.), Herakles ile bir Gallia prensinin oğlu ki Anadolu Galatlarının bu adla anılmış olan bir kahramanıdır.

GALATHEA, 1950 - 1952 yıllarında dünya etrafında bir oseanografi gezisi yapmış olan bir Danimarka gemisi. G. nın bu seferinde, Filipinler çukurunda 10 540 m lik bir derinlik ölçülmüştür.

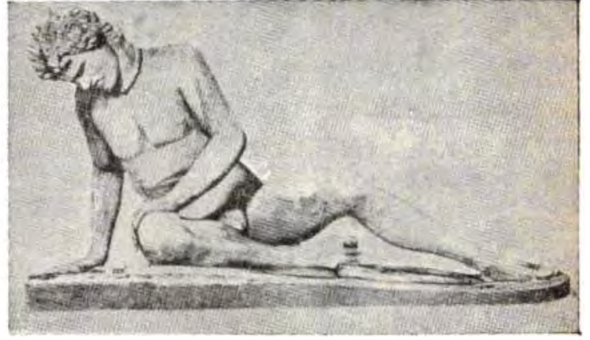
GALAȚI [*galats*], Rumanya'da, Tuna'nın sol kıyısında ve bu ırmak deltasının yukarı tarafında, Galați bölgesinin merkezi olan bir şehir. Nüfusu 112 795 tir. Deniz trafiği ile ırmak trafiği arasında bir transit limanı olan G., aynı zamanda önemli bir demiryolu ve sanayi

GALAȚI: Bir meydan

merkezidir. Sanayi dalları arasında özellikle gemi yapımı ve metallürji, bitki yağı ve pamuk ipliği fabrikaları vardır. Şehir hâlâ bir doğu şehri görünüşünde olmakla beraber, merkezinde büyük binaları vardır. G. şehri XVI. yüzyılda kurulmuş, XVII. yüzyılda Eflak'ın limanı olarak gelişmiştir. G. bölgesinin nüfusu 1 044 000 dır. Osmanlı devri için bk. KALAS.

GALATIA veya GALATYA (Lat. Galatia; Fr. Galatie), Ön Asya'da, kuzeyden Bithynia ile Paphlagonia, güneyden Lykaonia, doğudan Pontos ile Kappadokia ve batıdan Phrygia ile çevrili bulunan tarihî bir ülke. Adını, M. Ö. III. yüzyılda Avrupa'dan gelmiş, Ön Asya uluslarını haraca kestikten sonra M. Ö. 270 te Suriye kralı Antiokhos tarafından Bithynia'nın içerlerine doğru sürülmüş olan Gallia'lılar veya Galatia'lılardan almıştır. M. Ö. 241 de Bergama kralı I. Attalos, G. lılara karşı büyük bir zafer kazanmıştır ve bundan sonra G. lılar, Ön Asya hükümdarlarına asker olarak hizmet etmişlerdir.

G., buralara yerleşmiş bulunan Kelt uluslarına göre üç bölgeye ayrılmıştı: 1. batıda, Tolistoag'lar ülkesi (başkent: Pessinus); 2. Tektosag'lar ülkesi (başkent: Ankyra [Ankara)]; 3. Halys (Kızılırmak) nehrinin doğusundaki Trokm'lar ülkesi. M. Ö. 189 - 188 yıllarında Roma bu memleketi işgal etmiş, idaresini 166 da Bergama kralı Eumenēs'e bırakmış, sonra da egemenliğini tanımıştır. I. yüzyılda Ponmeus, G. nın yönetimi ile Dejotarus adındaki bir tetrarkhos'u görevlendirmiş ve buna kral unvanını vermiştir. Augustus zamanında (M. S. 25) G. ya Paphlagonia da katılarak Roma devletine ilhak edilmiştir. I. yüzyıl ortalarında Hagios Paulos G. nın güneyini Hıristiyanlaştırmıştır (bk. GALATIA'LILARA MEKTUP). En az Hieronymus zamanına kadar G. lılar kısmen Kelt dilini muhafaza etmişlerdir. VII. yüzyılda G., idarî bölüm olarak ortadan kalkmıştır.

GALATIA: «Ölmekte olan gladiator» (Museo Capitolino, Roma)

I. Attalos, G. lılara karşı kazandığı zaferi kutlamak üzere büyük bir adak - anıt yaptırmıştır. Bunun bronz heykelleri zamanımıza ulaşamamıştır; ancak bazı taklitlerini biliyoruz. Roma'da Capitole müzesindeki «Ölmekte olan gladiator» heykeli bu taklitlerden olup aslında yaralı bir G. lıyı temsil eder.

GALATIALILARA MEKTUP, Hagios Paulos'un çeşitli uluslara hitaben yazdığı mektupların en önemlilerinden biri Bu mektubunda Paulos, kendi *İncil*'inin bağımsız bir kitap olduğunu savunarak kendisi tarafından tanassur ettirilmiş payen Hıristiyanlar (Hıristiyanlığı kabul ettikleri halde Yahudi din kurallarına bağlı kalmış olan Yahudilerin karşıtı: Yahudi kanı taşımayan Hıristiyanlar) ın Yahudi ibadet kurallarından bağımsız tutulmalarını istemiştir. Bu mektup, Hıristiyanlığın, bağımsız din olarak bir anayasası sayılır. G. M. un, Galatia eyaleti güneyinde veya Ankyra (Ankara) civarında yerleşmiş bulunan cemaatlere yazılmış olmasına göre, 50 veya 51 - 52 yıllarında Corynthus'tan, yahut da 52 veya 56 - 57 yıllarında Ephesus'tan gönderilmiş olduğu tahmin edilir.

GALATYA: bk. GALATIA.

GALBA, Servius Sulpicius (M. Ö. 3 - M. S. 69), Roma imparatoru. Eski asil bir ailedendi. M. S. 33 te consul olmuş, İspanya'nın Tarraconensis provincia'sının valisi iken Vindex'in imparator Nero'ya karşı ayaklanmasına katılmıştır (68). İmparator haziran 68 de öldürülünce G. imparator ilân edilmiş, fakat o da 15 temmuz 69 da öldürülmüştür.

GALBA (Roma sikkesi)

GALBARGA, Dekkan'da, Alâeddin Behman Şah'ın 1347 yılında kurduğu saltanatın başkenti. Behmani hanedanının 9. sultanı I. Ahmed Şah'ın başkenti, Bider şehrine taşındığı 1429 yılına kadar payitaht kalmış, sonra Afrikalı tavaşî Dastur Dinar'ın hâkimiyetine girmiştir. On yıl sonra Dastur Dinar Yusuf Adil Şah tarafından öldürülünce G., Bicapur devletinin egemenliğine girmiş, Evrengzib de bu

devleti Hindistan - Türk imparatorluğuna katmıştır (1686). G. nın camii ve XV. yüzyılda yaşamış bir veli olan Muhammed Gisu Daraz'a ait mezarı meşhurdur.

GALBULIDAE (Zoo.): bk. PARLAK KUŞGİLLER.

GALÇA veya PAMİR DİLLERİ, yeni doğu İrancanın Pamir'lerde konuşulan bir kolu. Afganistan'ın kuzey bölgesinde, Sovyetler Birliğine ve Pakistan'a taşarak lehçeler halinde yaşamaktadır. Çok eski doğu İran lehçelerinin kalıntıları olarak şimdi Türkçe ve Hintçe ile çevrili bulunan bu lehçe adacıklarının başlıcaları şunlardır: Pamir vadilerinde Şuğnî ile bunun türlü ağızları (Oroşarî, Roşanî, Bartangî, Sarîkolî) ve Yazgulamî ile şimdi artık ölü dillerden sayılan Wançî. İkinci bir grup olarak İşkaşimî, Sangleçî ve Zebakî, üçüncü bir grup olarak Yidğa (Pakistan'ın Chitral bölgesinde) ile Muncanî veya Muncî (Afganistan'ın Bedahşan bölgesinde) ve kuzey Afganistan'da bir adacık halinde bulunan Wahî anılabilir. Dördüncü bir grup olarak da Ormurî veya Barakî (iki lehçe: Kabil'in güneyinde Logar, Pakistan'ın kuzeydoğusunda da Kaniguram) ile Parâçî (Kabil'in kuzeyinde) dilleri toplanmıştır. Kuzeybatıda, Semerkand yakınında, Zerefşan nehrinin bir vadisinde konuşulan Yagnâbî dili, eski Soğdakçanın bugünkü kalıntısı olsa gerek; bu dil Pamir lehçelerine bağlı değildir. Bu bakımdan Yagnâbî, eski İrancanın bugünkü temsilcisi sayılır. G. veya P. D., Arî dillerin İran kolunu Hint koluna bağlayan bir köprüdür. — A. D.

GALÇA'LAR, Kûhistan (Orta Asya) da, Pamir'in yüksek vadilerinde oturan aş. yu. 30 000 nüfuslu bir topluluk. Dağlı Taciklerden olan G. grupu, altı boya bölünmüş olup bunlardan beşi Farsçaya yakın bir dil konuşur; altıncısının dili ise Arî bir lehçe olduğu sanılmaktadır. G. ların Moğollarla hiçbir benzerliği olmayıp beyaz ırkın bütün özelliklerini taşırlar; saçları kestane kumralı, hattâ bazan sarıdır. Kulübelerde yoksul bir hayat sürerler. Bunlar, Sünnî mezhebine bağlı Müslümanlardır.

GALDÓS, Benito Pérez (Biyog.): bk. PÉREZ GALDÓS, Benito.

GALE [*geyl*], **Zona** (Portage, Wisconsin 1874 - Chicago 1938), Amerikalı kadın yazar. Wisconsin üniversitesinde okumuş, Milwaukee ve New York'ta gazetecilik etmiştir. Hiçbir ideolojiye bağlı kalmaksızın çok çeşitli konuları ele almıştır. Amerika'daki şekliyle küçük şehri savunur ve mahallî renk (local color) geleneğini tutar. Middlewest (Amerika'nın orta - batı bölgesi) li kadınların kaderini işleyen *Miss Lulu Bett* adlı romanını sahneye aktarmış ve bu piyesi Pulitzer armağanını kazanmıştır (1921). Eserleri: *Friendship Village* (Dostluk köyü) [hikâyeler, 1908]; *Birth* (Doğum) [1918]; *Miss Lulu Bett* (ad; roman)[1920]; *Mister Pitt* (Bay Pitt; piyes) [1925]; *Portage, Visconsin* (ad; otobiyografi) [1928].

Z. GALE

GALEIDAE (Zoo.): bk. HARHARİYASGİLLER.

GALEN (Fr. Galène, Yun. *galēnē* = kurşun), tabiî kurşun sülfürü. Formülü: PbS tir. G. metalik gri renkte bir katı olup, genel olarak küp ve oktoedr halinde billûrlaşmıştır. Kurşun filizlerinin başlıcasıdır. Radyo - elektrik işaretlerini bulmak (détecter) için kullanılan yarı iletkenlerin en eskisidir.

GALENİK PREPARATLAR (Fr. Médicaments galéniques; Yunan hekimi Klaudios Galenos [Lat. Claudius Galenus] un adından), esas itibariyle kimyevî reaksiyonlarla elde edilmeyip karıştırma, ezme, kaynatma, özünü çıkarma, süzme veya bir arada eritme gibi fizik veya mekanik olaylar sonucunda elde edilen birtakım preparatlar, Bunlar tablet, hap, şurup, sübye, merhem v. b. şekillerde olabilir.

GALENİT (Fr. Galénite), PbS, en önemli ve en çok rastlanan bir kurşun minerali. Kurşun renginde ve metalik parlaklığı olan, yarılabilen, güzel teşekkül etmiş billûrlar (küpler veya çokgen prizmalar) meydana getirir. Mineralin yoğunluğu 7,6, sertliği 2,5 - 3, erime noktası 1 112° dir. Mineral % 86,6 Pb, çok az miktarda Ag ihtiva eder.

Kullanılması: Kurşun elde etmekte ve detektör kristalleri hazırlamakta, seramikte sır glazür yapmakta kullanılır. PbS, eski Mısırlılar tarafından göz sürmesi olarak kullanılmıştır.

GALĒNOS, Klaudios (Bergama aş. yu. 131 - Roma 201), Yunan hekimi. Zamanının felsefe öğretilerini derinleştirdikten sonra Bergama, İzmir, Korinthos ve özellikle İskenderiye'de tıp öğrenimi yapmış, Bergama'da ve daha sonra Roma'da hekimlik etmiş, 168 yılında Roma'dan ayrılmış, Aquileia (Aglar) ya, Germenlerle savaşa hazırlanan Lucius Verus ve Marcus Aurelius'un yanına gitmiş, bu imparatorlarla birlikte Roma'ya dönmüş ve Commodus, Pertinax ve Septimus Severus devirlerini Roma'da yaşamıştır.

GALENOS

G., Aristo ile birlikte, XVII. yüzyıl ortasına kadar bütün tıp alanına hükmetmiştir. Bununla beraber, onun dört sıvı (kan, lenfa, safra ve pituita) ile bütün bütün hayal mahsulü üç «ruh» un varlığına dayanan fizyolojisi ile patolojisi, yalnız felsefî uslamlara dayandıkları için hiçbir reel değer taşımazlar. Buna karşılık, anatomi alanındaki bulguları, ince ve kesin gözlemlere dayandığı için önemlidir. Büyük bir bölümü Hippokrates'in eserinin devamı niteliğinde olan G. un eseri, Yunan hekimliğinin en yüksek noktasını temsil eder. Bk. HÜMORİZM.

GALEOTTI, Vincenzo (Cenova 1733 - Kopenhag 1816), İtalyan dansörü ve koreografı. Danimarka'da balenin yenileyicisi olmuştur.

GALERİ (Fr. Galerie < Lat. *galeria*) [Mimarlık]: 1. Üstü örtülü gezinti yeri; 2. Uzunluğu genişliğinden çok fazla olan geçit.

GALERİ ORMANI (İta. *galeria* = tünel, dehliz, üstü kapalı dar ve uzun geçit), sıcak kuşağın savan (b. bk.) bölgelerinde, geniş otluklar arasından geçen akarsular boyunca kollar halinde uzanan sık ve gür, lianlı (sarmaşıklı) epifitli (üstbitenli) orman. Bulundukları kurakça toprak, su ve yer şartlarının doğurduğu bu ormanlarda ırmak ve derelerin her iki kıyısındaki ağaçlar gür büyüyüp birbirne yaklaşarak dar uzun geçitler meydana getirdiği için bunlara G. O. denilmiştir. Bk. ORMANLAR.

GALERIE DES GLACES

GALERIE DES GLACES [*galīri de glas*], Versailles'da büyük bir galeri. Fransız mimarı Mansart (1678-1684) tarafından yapılmıştır. Uzunluğu 76 m olup, 17 penceresi vardır. Bunların her birinin karşısında, büyük aynalarla kaplı sıra kemerler bulunur. Tonoz şeklindeki tavan ressam Le Brun (b. bk.) tarafından süslenmiştir.

GALERIES LAFAYETTE, Aux [*o galīri lafayet*], 1895 te Théophile Bader tarafından tesis edilen büyük Paris mağazaları. Önceleri küçük bir dükkân iken 1899 da anonim ortaklık haline gelmiştir. 120 satış bölümü, 1 500 sipariş bürosu vardır. Her gün on binlerce müşteriye cevap verir. Günde 8 000 kadar sipariş kabul eder.

GALERIUS veya CAİUS GALERIUS, Valerius Maximianus (ölm. 311), Roma imparatoru (305 - 311). Dacia'da doğmuştur. Diocletianus tarafından *caesar* ilân edilmiş (292), Perslere yenilmiş (296), fakat sonradan onları bozguna uğratmış (297), Diocletianus'un iktidardan çekilmesinden sonra Doğu'ya imparator olmuş (305), Licinius'u kendine halef tâyin etmiştir (308). Hıristiyanlığa karşı koymuş ve belki de Diocletianus'un Hıristiyanları kovuşturma emirnamesinin çakarılmasında etkili olmuştur.

GALETA: bk. PEKSİMET.

GALGALA veya GİLGAR, Filistin'in doğu kesiminde, Ürdün vâdisinde ve Eriha dolaylarında, yerinin belirtilmesi güç olan bir yer. İsrailliler Eriha'yı almadan önce (M. Ö. XV. yüzyıl ?) uzun bir süre burada oturmuşlar ve ırmağı geçtikten sonra G. ya bir anıt dikmişlerdir. Aynı adı taşıyan ve Bethel'in 12 km kuzeyinde bulunan başka bir yer de Elişa peygamberin hayatında rol oynamıştır.

GALIANI [*galyani*], **Ferdinando** (Chieti 1728 - Napoli 1787), İtalyan iktisatçısı. Napoli devleti hizmetinde çalışmış ve Ansiklopedicilerle sıkı dostluk kurmuştur. Merkantilizm'in mutedil bir taraftarı olup, fizyokratların ekonomik reform fikirlerine karşı savaşmıştır. Ekonomik teori alanında G. sübjektif değer teorisinin bir öncüsüdür. Paris'li dostlarına yazdığı mektuplar tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Della moneta* (Para hakkında) [1751]; *Correspondance inédite de G. 1765 à 1783 avec Mme d'Epinay, M. le baron d'Holbach, Grimm, Diderot* (G. nin 1765-1783 yıllarında Madame d'Epinay, Baron d'Holbach, Grimm ve Diderot ile yazışmaları) [2 cilt, 1818].

GALİB, Necmü'd - Devle Dabirü l - Mülk Mirza Esadu'llah Han (ölm. Delhi 1869), İranlı bilgin ve şair. Aslen Türk olan G. in babası Abdullah Beg Han'dır. Babasının kendisi beş yaşında iken Alvar'da ölmesi üzerine amcası Nasru'llah Beg Han'ın yanına gelmiş, amcasını da kaybedince G. e Delhi hakimi 50 rupye aylık bağlamıştır. 1847 de tahta çıkan Vacid Ali Şah eserlerine mükâfat olarak yılda 500 rupye ödenek bağlamıştır. Ünü Rampur nevvabına ulaşınca o da 100 rupye aylık vermeye başlamıştır (1859). Ordu (Urdu) dilinde de yazan G., üslûbunun güzelliği ile tanınmıştır. Galıb'den başka, Mirza Noşa ve Esad mahlâslarını da kullanmıştır.

GALIBIER, Col du [*kol dü galibye*], Fransız Alplerinin en yüksek geçidi (2 658 m). Briançonnais'den Maurinne'e giden bir yol buradan geçer.

GALİBİ'LER, Güney Amerika'nın kuzey bölümünün Guyana kesiminde yaşayan, Karib grupundan olan bir kavim. Eskiden Arawakları oralardan sürüp atarak büyük bir yaygınlığa erişmişlerdi. Fransız Guyanasında sayıları birkaç yüze inmiş olan bu insanlar, tekrar çoğalmaya başlamışlardır. Ülkenin kuzeybatı kesiminde topluca yaşarlar. Hıristiyan olan G. ler balıkçılıkla geçinirler.

GALICIA [*galithya*] (İsp. = bölge), İspanya'nın kuzeybatısında, La Coruña, Lugo, Orense ve Pontevedra provincia'larını içine alan tarihî bir bölge. Arduvaz ve granitten oluşmuş bu geniş bölge (500 - 1 000 m yüksekliğinde ayrı ayrı sıradağları) sarp olarak denize iner. Kıyıları boyunca deniz, *ria* adı verilen çok sayıda koylar meydana getirerek derinliğine karaya girer. G., İspanya'nın en çok yağmur alan bölgesidir. Bölgenin büyük bir kısmı katırtırnağı ile dolu fundalıklarla kaplıdır. İskân yerleri serpilmiş bir halde olup kıyılar boyunca nüfus yoğunluğu artar. Buralarda balık konserve fabrikaları ve La Coruña, El Ferrol

GALICIA: La Coruña limanı

del Caudillo, Vigo gibi büyük limanlar bulunur ve halk gemicilik ve balıkçılıkla uğraşır. Başlıca limanlar şunlardır: Santiago de Compostele çok ziyaretçi çeken bir Katolik hac yeridir.

G., önce Keltler tarafından iskân edilmiş, V. yüzyılda Sueb (Germen) lere geçmiştir. Arap hâkimiyetinden sonra, VIII. yüzyıldan itibaren, Asturia krallığı topraklarına katılmıştır. G. lılar (İsp. Gallegos; aş. yu. 2 milyon), kültür bakımından Portekizlilere yakındır. G. lehçesi Portekizceye çok benzer. Bu lehçe Orta Çağda yalnız G. ve Portekiz'in değil, İspanyol lirik şairleri (cancionero) nin de dili idi. Modern çağ G. edebiyatının en önemli eserleri arasında: kadın şair R. de Castro (1837 - 1885) nun *Cantares gallegos* (Galicia şarkıları) [1863 - 1872] ve *Follas novas* (Yeni yapraklar) [1880] adlı eserleri anılmağa değer.

GALİÇYA (Pol. Galicja, Alm. Galizien), eski Avusturya imparatorluğunun bir eyaleti. Bugün iki kısma ayrılmıştır (Polonya G. sı ve eski Doğu G.).

Polonya G. sı batıda olup Rzeszów ve Kraków voyvodalıklarına ayrılır; Doğu G. ise L'vo/ (Pol. Lwów, Alm. Lemberg), Stanislav, Drogobıç ve Ternopol' (Pol. Tarnopol) bölgelerine ayrılır.

Tarihçe: Polonya, Macaristan, Silezya ve Oder havzasına götüren yolların kavşağında bulunan G., yüzyıllar boyunca tekrar tekrar parçalanarak ülkeler arasında paylaşılmıştır. G. nın doğu kısmı XIV. yüzyıla kadar bir Rus prensliği olmuştur. 1349 da Moğol ve Macar istilâları tehlikesi karşısında. Polonya'ya bağlanmaya razı olmuştur. Polonya'dan ancak XVIII. yüzyılda tekrar ayrılmıştır. Polonya'nın ilk pay şılması (1772) sırasında G. Avusturya'ya verilmiştir. Avusturya G. yı Almanlaştırmağa çalışmıştır. 1846 da Avusturya, Polonya'daki milliyetçi ayaklanmasının başarısız kalmasından faydalanarak, Kraków'u ilhak etmiştir. 1848 de Kraków ve Lwów ihtilâlci hareketlerin merkezi olmuştur. Bunlar ezilmiş ve mutlakıyet rejimi tekrar kurulmuştur. Bununla beraber, 1861 den sonra G. bir dereceye kadar muhtariyet elde etmiş ve Avusturya parlamentosunda temsil edilmiştir. I. Dünya Harbi esnasında Rusya ve Avusturya orduları G da çarpışmıştır. Avusturya - Macaristan devleti yıkıldıktan sonra, Polonyalılar Doğu G. yı zaptetmişler ve Ruten (Ukraynyalı) lerin elinden almışlardır. Barış konferansı (1919) nda Batı G. Polonya'ya verilmiş, doğu kısmı da yine Polonya'nın himayesi altına konulmuştur. 1923 te ise bu kısmı da Polonya'ya verilmiştir. İki dünya harbinde de G. sert çarpışmalara sahne olmuştur. Potsdam Konferansı (1945) nda Doğu G. Ukrayna cumhuriyetine bağlanmıştır.

I. Dünya Harbinde Galiçya'da Türk kuvvetlerinin harekâtı: I. Dünya Harbinde Osmanlı devleti, merkezî devletlerle yaptığı ittifak ile harbe katıldı. Avrupa cephelerinde ve Osmanlı imparatorluğu topraklariyle sınırlarında yürütülen harekâtta, Müttefik devletlerin siyasî ve stratejik amaçlarına erişmelerini sağlamak için, ittifak üyelerince elden gelen bütün fedakârlıklar yapılmıştı. Özellikle Türk devleti, Avrupa cephelerine kuvvet göndererek bu fedakârlıklara büyük ölçüde katılmış oluyordu. Yapılan anlaşmalarla G. cephesine 15., Rumanya cephesine 6. ve Makedonya cephesine 20. Türk kolorduları gönderilmişti. Bunlar, 1916-1917 yıllarında oralardaki muharebelere katıldılar.

Avusturya - Macaristan imparatorluğunun bir eyaleti olan G. nın nüfusu I. Dünya Harbi sırasında sekiz milyonu aşkındı. Halkın çoğunluğu Lehçe, bir kısmı Ukraynca (Rutence) konuşmakta, diğerleri çeşitli dilleri kullanmakta, Doğu G. da Ukraynalılar, batıda Lehler çoğunlukta bulunmaktaydılar. Genel olarak yüksek tabaka Polonyalı idi. Bu arada, şehirlerde ticaretle uğraşan Yahudiler de vardı.

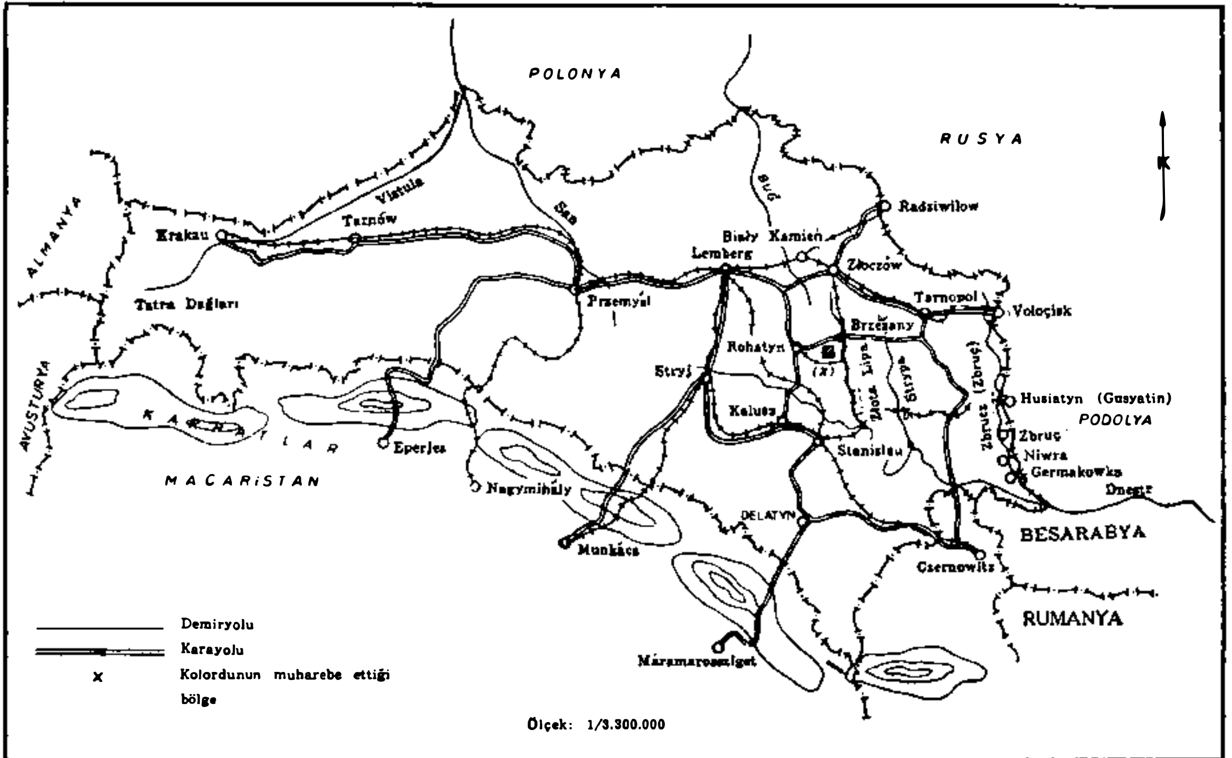
15. Türk kolordusu ağustos 1916 da G. da görev aldığı zaman Alman ve Avusturya kuvvetleri şu gruplara ayrılmışlardı:

Alman genel karargâhına bağlı doğu, batı ve Balkan cephesi Ordular Grupu komutanlıkları. Avusturya Genel Karargâhına bağlı Avusturya veliahdı Karl Ordular Grupu ve İtalya cephesi Ordular Grupu komutanlıkları.

Karl Ordular Grupu, Alman Güney Ordusu ile 3. ve 7. ordulardan kurulmuştu. 15. Türk kolordusunun dahil bulunduğu Güney Ordusu Orgeneral Graf von Bothmer komutasında 9. kolordu, Hofman kolordusu, 15. Türk kolordusu, 6. kolordu. 12. kolordu ve 48. ihtiyat tümeniyle menzil müfettişliklerinden teşekkül etmişti.

15. Türk kolordusunun ilk birlikleri 1916 yılı ağustos ayının ilk haftasında G. ya ulaştıkları zaman, müttefikler, büyük Rus taarruzları karşısında savunmaktaydılar.

19. ve 20. tümenlerden kurulu 15. Türk kolordusu, Keşan ve Şarköy bölgelerinden kademe kademe G. ya intikal ettikten sonra Złota Lipa nehri batısı ve Brzeżany bölgesinde Alman Güney Ordusu (Bothmer ordusu) birlik-

GALİÇYA: Türk kolordusunun harekât alanı

leri arasında savunma mevziine girmiş ve 22 ağustos 1916 da bütün hazırlıklarını tamamlamıştı. 15. Türk kolordusuna ilk taarruz 6 eylül 1916 da yapılmışsa da, başarılı olamamıştı.

Muhare beler belirsiz aralıklarla devam ederek, iki tarafın büyük zayiatı ile 1916 yılı sonuna kadar sürmüştü. Ruslar, 1917 yılı başlarından itibaren, yeniden taarruzlara girişmişlerdi. Bu saldırılarda müttefık kuvvetler ve 15. Türk kolordusu cephelerinde kırılmış ve geri atılmıştı.

Siyasî ve askerî sebeplerle 15. Türk kolordusunun yurda dönmesi mayıs 1917 de düşünülmeye başlamıştı.

G. da bir yıl kadar savaşan ve müttefik devletlere kahramanlıklarla dolu parlak hizmetler yapan 15. kolordu, önce 19. tümeni cepheden çekip 20. tümeni bırakmak suretiyle kademeli olarak yurda dönecekti. 19. tümenin 11 haziran 1917 den itibaren çekilmesinden sonra, 20. tümen, savunma muharebelerini başarı ile yürütmüş, karşı taarruza geçen dost kuvvetlerle birlikte 25 temmuz 1917 de ileri harekâta başlamıştı.

Müttefik kuvvetlerin hedefi Zbruç (Pol. Zbrucz) nehri idi. Büyük bir başarı ile sonuçlanan ileri harekâtta bütün birlikler kendi hedeflerini, 20. tümen de 30 - 31 temmuz gecesi 1917 Zbruç yakınlarında Niwra'yı ele geçirdiler.

8 ağustos 1917 de 20. tümen de cepheden geri alındı. Böylece, 26 eylüle kadar 20. tümenin de Istanbul'a doğru yola çıkmasiyle 15. kolordu G. dan ayrılmış bulunuyordu.

15. kolordunun dönüşünden sonra, G. harekâtı devam etmiş. Rusya'daki siyasî, idarî ve askerî sarsıntılara mukabil, müttefik devletlerin her alanda sağladıkları üstünlük sayesinde, savaş Brest - Litovsk antlaşmaları (b. bk.) yle sona ermişti.

G. da bir yıl süren bu görevinden ayrılan kolorduya, Alman Güney Ordusu Komutanlığı 12 haziran 1917 tarihli bir veda emri göndermişti. Emrin bazı kısımları şöyledir:

«15. Osmanlı Kolordusu, Alman Güney Ordusu içinde hemen 10 aylık bir harekâttan sonra, bu ordunun kuruluşundan çıkıyor ve çıkarken arkasından pek acı surette hissolunacak bir boşluk ve daima şükran ile anılacak, hiçbir zaman solmayacak bir hâtıra bırakıyor.»

«Kolordu buhranlı zamanda, doğu G. harekât alanına geldiğinde sevinçle selâmlanmıştı. Zira Türk milletinin ve Türk ordusunun eski ve övünçle dolu tarihinin zengin sayfalarında yansıyan ün ve şan destanları, Türk askerinin sarsılmaz cesareti ile kudreti ve harpteki ustalığı, Türkün dosta karşı bağlı, düşmana karşı amansız kahramanlık seciyesi, bütün bu şan ve şeref özellikleri 15. kolordunun zafer ve başarılarını parlak bir surette yenilemiş ve belgelemiştir.»

«Ne zaman ki, yeni kazanılan cephenin daimî mevzi olarak tutulmasına karar verildi, Kolorduya öyle bir bölgeyi emniyet ettim ki, bu, mevziin kilidi idi. Bütün Ordunun bulunduğu hatta durabilmesi. Türklerin güvenli eline verilen bu kilidin korunmasına bağlı idi. Kolordu, bu görevi de pek iyi başardı.»

«Böylece Türkler, eski ve şerefli sancaklarına yeni taçlar ekleyerek ülkelerine dönüyorlar Fakat, onların sadece buradaki kahramanca savaşmaları değil, belki ondan daha ziyade, sadık silâh arkadaşlığımızın ölümsüz izleri üç büyük milletin geleneklerine kadar kök salacaktır. 12 000 Türk kahramanının kanı, G. toprakları üzerinde boş yere akmamıştır.»

GALİEV, Sultan (Kazan 1880? - Moskova 1937), Türk milliyetçisi. Sömürge ihtilâlinin ilk teoricilerindendir. Sovyetlerin ifadesi ile G. diye tanınan, aslında Kazan Tatarlarından Müslüman bir Türk olan **Mir Said Sultan Ali oğlu,** başlangıçta 1917 ihtilâlini bütün Asya Müslümanlarına yaymak hulyası ile Stalin'in başkanlık ettiği *Milliyetler Halk Komiserliği*'nde Molla Nur Vahid ile ve ondan sonra çalışmıştır Bütün İslâm - Türk ülkelerinde yaşayanları, Çarlık rejimi altında ezilmiş tek bir sınıf halktan ibaret «proleterler» sayan ve G. in fikirlerine öncülük eden Hanefî Muzaffer de, komünizmi İslâmî görüşler ve esaslarla birleştirmek ve yorumlamak; her millî davranışı bir sosyalist kurtuluş hareketi göstermek yolunda yanlış ve zararlı bir taktiğin, boşuna çabacıları olmuşlardır. G. in hayal ettiği plana göre: Orta Volga'da bir Müslüman Sosyalist Devleti kurulacak; bu devlet bütün Türkleri ve bütün Rusya Müslümanlarını içine alacak ve sosyal ihtilâlin Doğu'ya yayılmasını ve sömürge ülkelerindeki kurtuluş savaşlarının patlamasına bu devlet öncülük edecekti. Türkleri Sovyetler idaresinde köprübaşı mevkilere getirmek; maarif kuruluşlarında Türklerin belli bir yer almalarına çalışmak gibi daha başka boş hayalleri de suya düşen G., 1923 de «halk düşmanı» ve «Turancı» gibi çeşitli iftiralarla tutuklanıp, yargılanmış; 1927 de bir ara serbest bırakıldıysa da 1928 de tekrar yakalanmış ve 1937 de Stalin'in yaptırdığı temizlik harekâtında öldürülmüştür.

GALIGAÏ [*galigai*], (asıl adı: **Eleonora Dori**; Floransa aş. yu. 1576 - Paris 1617), Maréchal d'Ancre unvanını taşıyan Concini'nin karısı.

Marie de Médicis'in çocukluk arkadaşı olup 1602 de onun elbiselerini ve mücevherlerini muhafaza etme hizmetinde bulunmuştur. Kocası gözden düşünce onunla birlikte saraydan uzaklaş tırılmış, sihirbaz diye idam edilmiştir.

GALİLEA (İbr. Gelil = çevre < Yun. Galilaia, Lat. Galilaea), Fılistin'in en kuzeydeki bölgesi. İsrail boylarından Sebulon, Naphtali, Asser (ve Dan) in yerleşmiş olduğu bu bölge, Yesreel ovası ve Nehrü'l Kasımiye ile Akdeniz ve Ürdün arasında uzanır. G., Aşağı G. ve Yukarı G. adlariyle iki bölgeye ayrılır. Başlıca şehirleri Nazareth, Kana, Taberiye, Magdala ve Kapernaum olan Aşağı G., alçak dağlık bir ülkedir; Yukarı G. ise, 1 200 m ye kadar yükselir. G., M. Ö. 734 te İsrail devletinin elinden çıkmış ve Asurluların bir eyaleti olmuştur Burada, Küdüs'ünkinden farklı bir lehçe konuşan bir halk topluluğu vardı. M. Ö. 105 yılında tekrar Yahudi devletine ilhak edilen G., M. Ö. 4 ten M. S. 39 a kadar Herodes Agrippa'nın elinde bulunmuş, bundan sonra Roma imparatorluğunun bir eyaleti olmuştur. Yahudiler M. S. 135 te Kudüs'ten kovulunca, G. Yahudiliğin başlıca merkezi haline gelmiş, burada birçok havralar ile Sepphoris ve Taberiye'de haham okulları kurulmuştur. Bu okulların ikincisi, bölgenin Taberiyeli Yoseph tarafından Hıristiyanlaştırılmasından sonra da, M. S. IX. yüzyıla kadar, özel olarak *Mukaddes Kitab*'ın masoretik şekilde (metnin iyi telâffuzunu ve okunmasını sağlayan, «harekeler» sistemi) hazırlanması bakımından da büyük bir rol oynamıştır. İsa ve havarilerinin çoğu G. lı idiler. Bu sebepten Hıristiyanlara bazan G. lı denmiştir. 1948 den beri G. nin büyük kısmı İsrail toprakları içindedir.

GALILEA DENİZİ (Coğ.): bk. TABERİYE GÖLÜ.

GALILEA KAFA TASI (Ark.), kuzey Filistin'deki Galilea (Celile) bölgesinde, Taberiye gölünün kuzeybatısındaki Vâdi - el - Amud'da yer alan El - Zuttiye mağarasından İngiliz arkeoloğu F. Turville tarafından bulunmuş olan insan kafa tası fosili. Neanderthal türünden bir insanın kalıntısıdır

Galilea kafa tası

GALİLEA (veya CELİLE) PRENSLİĞİ, I. Haçlı seferinde, 1099 yılında, Norman kahramanı Tancred tarafından alınan Kudüs krallığının dört büyük fiyefinden biri. Karmel dağı kuzeyinde ve Ürdün ırmağı ile Taberiye gölünün batısında bulunan bu prenslik, XII. yüzyılda bu gölü de kendi mülküne katmışsa da, Akdeniz'e ulaşamamıştır. Prensliğin başşehri Taberiye idi. G.

P. 1187 de Tripoli (Trablus) kontu II. Raimond'un senyörlüğü sırasında Salâhaddin Eyyubî tarafından ele geçirilmiş, Frank ordusu yok edilmiştir.

GALILEI, Galileo (Pisa 1564 - Arcetri, Floransa 1642), İtalyan tabiat bilgini. 1589 da Pisa'da, 1592 de Padova'da matematik profesörü olmuştur. 1610 da Pisa'ya geri çağrılmış, aynı zamanda Floransa'daki Büyük Dukalık sarayı matematikçiliğine atanmıştır. G. nin ihtisası özel olarak pratik fizik ve uygulamalı matematik alanında idi. Düşüş ve atış hareketleri hakkındaki araştırmalariyle modern kinematiği kurmuştur. Fakat bir dinamik kurabilmek için «kuvvet» kavramı üzerindeki bilgisi noksandı. Özel olarak astronomi araştırmaları sayesinde büyük şöhret kazanmıştır. Çalışmaları için, Hollanda'dan gelen müphem bilgilere dayanarak kendi eliyle bir dürbün yapmıştır. Zühre yıldızının fazlarını, Ay'ın yüzeyindeki ârızaları, Samanyolunun sayısız yıldızlardan meydana geldiğini (7 ocak 1610), Jüpiter'in peyklerini keşfetmiş ve bu buluşlarını 1610 da *Nuncius sidereus* (Yıldızlar habercisi) adlı eserinde yayımlamıştır. Fakat onun ilim tarihindeki şöhreti, bu buluşlarından ziyade fizik ile felsefe prensipleri arasında o zamana kadar geçerli olan ilişkileri yıkarak bunları, boş spekülasyonlar yerine gözlemlere dayamış olmasıdır. G., tabiat olaylarını da, felsefe veya ilâhiyat yolundan, yani Allah'ın etkisiyle değil, tabiat kanunlariyle açıklamıştır. Böylece çağdaş tabiî ilimlerin yolunu açmış, onu bir tecrübî ilim haline getirmiştir. Fakat bu açıklamalar yüzünden zamanın Kilise doktrinleriyle kesin bir çelişmeye düşmüş ve bu çelişme, Kopernik'in evren sistemi bahsinde açık bir ihtilâfa yol açmıştır. G., 1597 de Kepler'e yazdığı bir mektupta da bildirmiş olduğu gibi, 1613 te güneş lekeleri hakkındaki yazısında Kopernik sistemini kabul ettiğini açıkça bildirmiş, böylece Roma'daki Sanctum Officium (Kutsal daire) un kendisi aleyhine ilk davayı açmasına sebep olmuştur. Bu dava, güneşin, evrenin merkezi olduğuna ve dünyanın hareket ettiği yolundaki iki ifadenin saçma, felsefe bakımından yanlış, ilâhiyat yönünden sapkın ve gerçekdışı olduğu hükmüyle, 1616 da G. aleyhine sonuçlanmış, G. ye susması emredilmiştir. Fakat G., 1632 de, Ptolemaios (Batlamyus) ve Kopernik'in kâinat sistemleri hakkındaki yazısında doktrinini tekrar edince 1633 te kendisi aleyhine ikinci bir dava açılmış ve bilgin, işkence tehdidi altında, iddiasını geri almaya zorlanmıştır. (G. ye atfedilen *Eppur si mouve* [İta. = yine de (dünya) dönüyor] sözleri uydurmadır.). Bunun dışında, G. «Kilise hapsi» cezasına çarptırılmış ve bu cezasını önce Siena başpiskoposu yanında, sonra da Arcetri'deki kendi köşkünde çekmiştir, G., 1647 de gözlerini kaybetmiştir. Kopernik'in ilmî eserlerini mahkûm eden Kilise kararı ancak 1835 te geri alınmıştır. Eserleri *Le opere di Galileo Galilei* (G. nin eserleri) [20 cilt; Floransa 1890 - 1909] adı altında yayımlanmıştır.

G. GALILEI

GALILEI, Vincenzo (Santa Maria a Monte, Floransa aş. yu. 1533 - Floransa 1591), İtalyan bestecisi ve musiki nazariyecisi. Lavta ve viyol çalıcısı olarak mesleğe başlamış, 1560 yıllarında Venedik'e giderek Zarlino'dan nazariyat öğrenmiş, 1563 te *Intavolatura di liuto* (Lavta için çevriyazılar) başlıklı musiki albümünü Roma'da bastırdıktan sonra 1568 de yeniden Venedik'e giderek *Fronimo* adlı kitabını bastırmıştır. Fakat G. nin asıl önemi Conte Bardi'nin Floransa'daki Camerata (bk. OPERA) sına katılarak antik monodiyi yeniden canlandırma düşüncesiyle stile recitativo'yu geliştirmesi, bu yeni üslûbu savunmak için *Dialogo della musica antica et della moderna* (Antik ve modern musiki üzerine konuşma) [1581] kitabında yedirimli perde düzeniyle çağdaş çokseslilîği ve çalgı musikisini eleştirmesi, *Discorso intorno alle opere di Messer Gioseffo Zarlino* (Bay G. Z. nun eserleri üzerine düşünceler) [1589] kitabında öğretmeninin düşüncelerini çürütmeye çalışmasıdır. Oğullarından Galileo G. (b. bk.) astronom olarak ün almıştır.

GALILEI DÜRBÜNÜ (Fiz.): bk. DÜRBÜN.

GALİP ATAÇ (Biyogr.): bk. ATAÇ, Galip.

GALİP BEY, Udî Ali (Biyogr.): bk. TÜRKKAN.

GALİP BEY, Mehmet (Niğde 1835 - Istanbul 1914), Osmanlı devlet adamı ve şairi. Niğdeli Şerif Efendizade Mehmet Sait Efendinin oğludur. Devlet hizmetine maliye memurluğu ile başlayan G. B., Anadolu ve Rumeli vilâyetlerinde mahkeme üyesi, başkanı ve savcı olarak çalışmış, Selânik'te adliye müfettişi iken İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiş ve Paris'te çıkan «Meşrutiyet» ve Manastır'daki «Neyyir - i Hakikat» gazetelerinde şiirler yazmıştır. Meşrutiyetten sonra Ayan Meclisi üyeliğine tayin edilmiştir.

Kitap halinde çıkmış eseri yoktur. Şiirleri gazete ve dergilerde yayımlanmıştır.

M. GALİP BEY

GALİP BEY, Mehmet (Istanbul 1865 - Istanbul 1935), Türk tarihçisi ve devlet adamı. Dahiliye nazırı Sait Efendinin oğludur. Galatasaray lisesini bitiren G. B., önce tahriratı hariciye kalemine girmiş, 1884 te Viyana elçiliği ikinci kâtibi olarak, üç yıl yazar Sadullah Paşanın emrinde çalışmıştır. Bundan sonra birçok hariciye memurluklarında ve elçiliklerinde bulunmuş, daha sonra dahiliye nezaretine geçerek Kastamonu, Ankara vali muavinlikleri ve Manisa, Beyoğlu mutasarrıflıklariyle görevlendirilmiştir. Ayrıca Kastamonu ve Trabzon valiliklerinde de çalışmıştır.

Tarih - i Osmanî Encümeni üyesi olan G. B., tarih yazıları yazmıştır. Balıkhane nazırı Ali Rıza Beyle birlikte hazırladığı *On üçüncü asrı hicrîde Osmanlı ricali* adlı eseri tamamlanamamıştır. *Sadullah Paşa* yahut *Mezardan bir nida* [1909] adlı eseri yayımlanmıştır.

GALİP BEY, Mustafa [Leskofçalı] (Leskofça 1828 - Istanbul 1876), Türk şairi. Divan tarzındaki şiirleriyle tanınmıştır. Üsküp valisi Şehsuvar Paşazade İsmail Paşanın oğludur. G. B. Arapça ve Farsçayı çok iyi öğrenmiş, gençliğinde Sadaret mektupçu kaleminde çalışmış, sonra Mithat Paşanın Tuna valiliği sırasında idare meclisi başkâtipliğinde bulunmuş, «Tuna» gazetesine yazı yazmıştır. Ahmet Cevdet Paşanın Haleb valiliği sırasında da Haleb mek-

tupçusu olmuştur. Bundan bir süre sonra Girid'e gitmiş, Istanbul'a dönüşünde ölmüştür. G. B. in şiir ve gazelleri bir divan halinde toplanmış ve yayımlanmıştır.

GALİP DEDE (Biyogr.): bk. ŞEYH GALİP.

GALİP KEMALÎ (Biyog): bk. SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemalî.

GALİP İSMAİL (Istanbul 1847 - Istanbul 1895), Türk nümizmatik uzmanı. Sadrazam İbrahim Ethem Paşanın oğludur. Müze müdürü Ressam Osman Hamdi Bey (b. bk.) ile Halil Ethem Eldem (b. bk.) in kardeşi olan G. İ., yurdumuzda ilmî nümizmatik (Fr. numismatique) in kurucusu olarak tanınmıştır. Oğlu Mübarek Bey de bu sahada çalışmıştır. Şura - yi Devlet üyeliği ve Aleksandr Kara Todori Paşanın valiliğinde Girit vilâyeti müşavirliğinde bulunmuştur. Eserleri: *Takvim - i meskûkat - ı Osmaniye* [1307]; *Takvim - i meskûkât - ı Selçukiye*, *Essai de Numismatique seldjoukide* [1892], *Meskûkât - ı Türkmeniye kataloğu* [1311], *Catalogue des Monnaies Turcomanes* [1894], *Meskûkât - ı kadime - i İslâmiye* [1312] ve *Quelques mots sur les monnaies musulmanes à monogrammes himiarites* [1894]; *Sur une monnaie Mengoudschide* [1894]; *Une monnaie d'Alaeddin Qeikobad III* [1895].

GALİP İSMAİL

Ölümünden sonra koleksiyonlarını hükûmet Darphane için satın almıştır.

GALİP PAŞA, Abdullah (Istanbul 1828 - Istanbul 1903), Osmanlı devlet adamı. Ketencizade Mehmet Sadık Efendinin oğludur. Maliye kâtipliği görevi ile devlet hizmetine girmiş, 1854 ten başlayarak sırasiyle Kırım ordusu muhasebecisi, serasker müsteşarı, Divan - ı Muhasebat (Sayıştay) başkanı, maliye müsteşarı, rüsumat emini olmuştur. 1871 de maliye nazırı, ondan sonra Trabzon, Bursa valiliği görevlerini yapmış, bundan sonra tekrar rüsumata geçmiş, Defter - i Hakanî nazırı olmuş, 1876 da vezirlik rütbesiyle ikinci defa maliye nazırlığına getirilmiştir. Şehremini ve üçüncü defa Bursa valiliği ile görevlendirilen G. P., bu defa Haleb, Kastamonu, Selanik ve Rodos valiliklerinde bulunmuş, 1891 de evkaf nazırı olmuştur. Bu görevinde on yıl kadar kalan G. P. nın son görevi Şura - yi Devlet üyeliği idi. Abdülâziz ve II. Abdülhamit devrinin tanınmış devlet adamlarından biridir.

A. GALİP PAŞA

GALİP PAŞA, Abdülhalim [Türk] (ölm. Istanbul 1876), Osmanlı devlet adamı ve şairi. Maliye mektupçu odası kâtipliği, divan kâtipliği, defterdarlık, kaymakamlık, mutasarrıflık gibi devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Mirimiran rütbesiyle paşa olan G. P. nın son görevi Amasya mutasarrıflığıdır.

G. P. nın en meşhur eseri *Mutayyebât - ı Türkiye*, Kastamonu köylü ağziyle, aruz vezniyle yazılmış ve taş basması ile basılmıştır. Bu eserde bulunan şarkı ve gazellerden birçoğu lâubali ve açık saçık olmakla birlikte, mizah ve şiveyi taklit bakımından başarılıdır. Macar Türkoloğu József Thúry (b. bk.), *A kasztamuni - i török nyelvjárás* [1885] adlı çalışmasında G. P. nın bu eserini kaynak olarak kullanmıştır.

GALİP PAŞA, Ali [Damat] (Istanbul 1829 - Istanbul 1858), Osmanlı devlet adamı ve Abdülmecid'in damadı. Sadrazam Büyük Reşit Paşanın üçüncü oğludur. Devlet hizmetine sadaret mektupçu kaleminde başlamıştır. Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultanla evlenen G. P., çok genç yaşta vezir rütbesiyle Meclis - i Valâ yı Ahkâm - ı Adliye üyesi, sonra Hazine - i Hassa nazırı, 1856 da hariciye ve evkaf nazırı, bir yıl sonra da ticaret nazırı olmuştur. Boğaz'da bir deniz kazasında ölmüştür. Güzel yazı yazan, Fransızcayı konuşup yazan G. P., musiki ile de ilgilenmiştir.

A. GALİP PAŞA

GALİP PAŞA, Mehmet Sait (Istanbul 1763 - Balıkesir 1828), Osmanlı sadrazamı. Sadaret mektupçu kalemi başhalifesi Seyyit Ahmet Efendinin oğludur. Devlet hizmetine babasının yanında başlamış, sonra babası gibi aynı kalemde başhalife ve daha sonra âmetçi olmuştur. 1801 de Fransa elçisi, dönüşünde büyük tezkereci, 1806 da reisülküttap olmuş, bir yıl sonra ordu ile Tuna'ya gönderilerek mütarekeye memur edilmiş ve nişancılığa terfi ettirilmiştir. Dönüşünde de tekrar reisülküttap ve sadaret kethüdası olmuş, bir aralık görevinden uzaklaştırılarak Kütahya'ya sürülmüştür. Bir süre sonra affedilen G. P., vezirlikle Bolu, Sivas, Niğde, Ankara, Kastamonu, Bursa, Kocaeli gibi yerlerde valiliklerde ve Karadeniz Boğazı muhafızlığında bulunmuştur. 1823 te II. Mahmut zamanında sadrazam olmuş, dokuz ay sonra görevinden uzaklaştıralarak önce Gelibolu'ya, sonra Manisa'ya sürülmüştür. Bir süre sonra tekrar affedilerek vezirlikle Erzurum valisi ve Şark serdarı olmuş, Rusya seferi sırasında barış taraftarı olduğu için vezirliği alınarak Balıkesir'e sürülmüştür. Başarılı yazı ve şiirler yazan G. P., aynı zamanda başarılı bir politikacı idi.

G. P. nın *Fransa sefaretnamesi*, «Edebiyat - ı Umumiye Mecmuası» nda yayımlanmıştır. Şiirlerini toplayan bir *Divan*'ının olduğu söylenirse de yayımlanmamıştır.

GALİP PAŞA, Sarı (1825 - Istanbul 1875), Osmanlı askeri ve devlet adamı. Mühendishaneden çıktıktan sonra Londra'ya gönderilmiş, dönüşünde aynı okula öğretmen olmuş, sonra Sultan Abdülmecid'in sarayına kabul edilmiştir. Bir süre sonra askerî idadî müdürlüğüne tayin edilmiş, daha sonra liva (general) rütbesiyle Sultan Abdülaziz'in başmabeyinciliği ile görevlendirilmiştir. 1863 te ferik rütbesiyle Mekâtibi Askeriye Nazırı olmuş, bu arada birkaç defa azledilmekle beraber dokuz yılda on iki defa bu makama getirilmiştir. Ayrıca Dar - i Şura - yi Askerî üyeliği ve valilik gibi görevlerde bulunmuş, Harbiye Nazırlığı da yapmıştır.

S. GALİP PAŞA

Zamanında, askerî müesseselerin kurulmasında büyük gelişmeler sağlanmış, askerî rüştiyeler kurulmuş, Erzurum, Bosna, Bağdad'da askeri idadîler açılmıştır. Okullarda yazılı imtihanların yapılmaya başlaması, jimnastik derslerinin konması, Fransız dilinin öğretimine önem verilmesi, G. P. nın yaptığı önemli işlerdendir. G. P. fizik dersleri ile ilgili bir tecrübe aleti de yapmıştır.

GALİP, REŞİT (Biyog.): bk. REŞİT GALİP.

GALİYE, Ar. *gulv* kökünden gelme bir kelime. «Fazla ileri gidenler, ifrata kaçanlar» anlamına gelir. Istılahta, Ali b. Ebi Talib ve onun soyundan gelen kimselerin insanüstü ve hattâ ilâh olduklarını iddia ile temayüz eden Şiî mezheplerinin tamamına verilen addır. Hattabiye, Sebeiye, Mansuriye en tanınmış G. fırkalarındandır. Bk. ŞİİLER.

GALL [*gal*], **Franz Joseph** (Tiefenbrunn, Baden 1758 - Montrouge, Paris 1828), Alman hekimi ve frenologu. Kendi adını taşıyan kafa tası doktrininin kurucusudur (Alm. Gall'sche Schädellehre). Bu doktrin, insanın fikrî ve ruhî yeteneklerinin beynin belirli bölümlerinde yerleşmiş bulunduğunu, kafa tasının ve yüzün dış özelliklerinden bir kimsenin kabiliyetlerinin, fikrî veriminin ve karakterinin okunabileceğini savunur. G. doktrininin yalnız lokalizasyon tepkisiyle ilgili kısmı doğrulanmıştır. Daha G. hayatta iken doktrini pek çok tartışmalara yol açmıştır. Bir imparatorluk emirnamesi (1802), bu toktrini yaymasını yasaklamış ve kendisinin de Paris'e göçmesine sebep olmuştur. G., koleksiyonlarını Paris'teki Jardin des Plantes (Bitkiler bahçesi) a vasiyet etmiştir. Başlıca eseri: ***Anatomie et physiologie du système nerveux en général, et du cerveau en particulier*** (Genel olarak sinir sisteminin, özel olarak da beynin anatomi ve fizyolojisi) [4 cilt, Paris 1908].

F. J. GALL

GALLA DİLİ, Hamî - Samî dil topluluğuna bağlı Kuşî dillerinin orta kuşağını (aşağı kuşak: Beca, Afar - Saho, Somali; yukarı kuşak: Agaw) meydana getiren bir dil. Yerli adı Oromo'dur. Habeşistan'ın güneybatı, Kenya'nın da kuzeydoğu bölgelerinde, bir kısmı Müslüman bir kısmı da Hıristiyan olmak üzere 6 milyon kişi tarafından konuşulur. Eskiden daha güneye doğru sarkmış olan bu dil, Bantu dillerinin baskısı altında kuzeye çekilmiş ve Habeşistan'ın içlerine kadar sokulmuştur. XVI. yüzyılda Arapların Habeşlilere karşı yaptıkları akın, G. D. nin kuzeye doğru yayılmasına yardım etmiştir. Kuzeyde G. D. nin başlıca ayrıntıları olarak batıda Maççâ, kuzeydoğuda Tulama, güneydoğuda Borana ile Wollo, güneyde de Baretta ve Kofira - Galla lehçelerini buluruz. G. D. nin kendine mahsus bir alfabesi yoktur; Müslümanlar Arap, Hıristiyanlar da Habeş yazısını kullanır. Bk. KUŞÎ DİLLER. — A. D.

GALLA PLACIDIA [*galla plakidia*], Roma imparatoru I. Theodosius'un kızı, Got kraliçesi. 450 yılında ölmüştür. 410 da Batı Gotları tarafından İtalya'dan rehine olarak alınıp götürülmüştür. 414 te Got kralı Athaulf (b. bk.) ile, 417 de de imparator Constantius ile evlenmiştir. İkinci evliliğinden III. Valentinian adlı bir oğlu olmuştur. G. 423 te kardeşi imparator Honorius tarafından Istanbul'a sürülmüş ve 425 te geri dönmüştür. Bundan sonra ölünceye kadar memleketinin gerçek hâkimi olarak idareyi elinde tutmuştur. G. P. nın mezar şapeli (şimdiki adı: San Nazario e Celso) Ravenna'dadır.

GALLA PLACIDIA: Mezar şapeli

GALLA'LAR, (yerli adları: Oromo), Hamî soyundan gelen Afrika kavmi. Aş. yu. 6 milyon nüfusa sahip bulunan G. lar, Güney Habeşistan'da ve Somali'nin batısında, Kenya'nın kuzeydoğusunda yaşamaktadır. Kuzey taraflarda çoğunlukla Kıptî Hıristiyanlar, doğuda Müslümanlar, güneyde de kısmen başka gruplar vardır. Kuzey G. ların, özellikle Suai'den Awasa gölüne kadar uzanan sahada oturan, sayıları kabarık Arusî'lerin yaptığı ziraat, güneydeki sığır ve koyunlarla yapılan göçebelik karşısında başarı sağlayamamıştır. G., Habeş ırkının tipik mümessilleridir. Dilleri Kuşî grupuna girer. Bk. GALLA DİLİ.

GALLA TİPİ

GALLAND, Adolf (doğ. Westerholt, Westfalen 1912), Alman havacısı. İspanya iç harplerine katılmış, II. Dünya Harbinde 104 atış yapmak suretiyle en iyi avcı pilotlarından biri olduğunu ispat etmiştir. 1942 yılında avcı pilotlar müfettişliğine getirilmiştir. G., harpten sonra hava yolları müşaviri olarak Arjantin'e gitmiştir.

GALLAND [*galã*], **Antoine** (Rollot 1646 - Paris 1715), Fransız doğu bilgini. 1670 - 1675 yıllarında Fransız büyük elçisi Nointel ile Istanbul'da bulunmuş, 1676 ve 1679 yıllarında Yakın Doğu ülkelerine gitmiş, oralarda Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmiş, 1679 da kralın antikacısı olmuş, 1709 da Collège de France hocalığına tayin edilmiştir. Istanbul'la ilgili hatıraları (1672 - 1680) nı anlatan bir *Journal*; *Relation de la mort du sultan Osman* (Sultan Osman'ın ölümünün hıkâyesi) [1676] ve *Paroles remarquables, bons mots et maximes des Orientaux* (Doğuluların ilgi çekici sözleri, nükteleri ve vecizeleri) adlı iki eser ve *L'origine et les progrès du café* (Kahvenin kökeni ve yayılışı) [1699] adlı bir tercüme yayımlamış, ayrıca *Fables indiennes de Bidpay* (Pilpay'ın Hint masalları) [1734], bir *Kur'an* tercümesi ve çok beğenilen bir *Bin bir gece masalları* adaptasyonu [12 cilt, 1704 - 1717] bırakmıştır.

A. GALLAND

GALLARATE, kuzeybatı İtalya'da, Varese ilinde, Ticino ve Olona ırmakları arasında bir şehir. Nüfusu 33 400 dür. Pamuk ve mekanik konstrüksiyon sanayii vardır.

GALLAS, Matthias (Trento 1584 - Viyana 1647), Campo kontu, Lucera dukası, Avusturya'lı general. Otuz Yıl Harbi sırasında ilk önce İtalya'da, Mantova kuşatmasında (1630), sonra da İsveç kralı Gustaf Adolf'a karşı Bohemya'da başarı göstermiş ve Nördlingen zaferini kazanmıştır (1634).

GALLE [*gal* veya *gæl*], Seylan adasında bir liman. Adanın güneyinde yönetim bölgesi merkezidir. Nüfusu 69 500 dür.

GALLE [*gali*], **Johann Gottfried** (Pabsthaus, Prusya 1812 - Potsdam 1910), Alman astronomu. Leverrier'nin hesabına göre varlığı ortaya çıkmış olan Neptun gezegenini keşfetmiştir (1846). Güneş paralaksını belirten yeni bir metot da bulmuştur.

GALLÉ [*gale*], **Emile** (Nancy 1846 - Nancy 1904), Fransız sanatçısı. Camcılık, ince marangoz işçiliği ve gömmecilikte yenilik getirmiştir. Nancy okuluna canlılık getiren G., süsleme sanatına sembolizme kayan bir yön vermiştir.

E. GALLÉ: «Orpheus Cehennemde» (Vazo, Süsleme Sanatları Müzesi, Paris)

GÁLLEGO [*galego*], İspanya'da, Aragón bölgesinde, Ebro nehrinin bir kolu. Uzunluğu 190 km dir. G., Orta Pirenelerden çıkar ve Saragossa yakınında Ebro'ya dökülür.

GALLEGO [*galyego*] **LAR**, İspanya'nın kuzeybatısındaki Galicia (b. bk.) bölgesinde yaşayan halkın yerli adı.

GALLEGOS [*galyegos*], **Rómulo** (doğ. Caracas 1884), Venezuelalı yazar ve devlet adamı. Eserleri: *Los aventureros* (Maceraperestler) [1913]; *El último Solar* (Son Solar hanedanı) [1920; *Reinaldo Solar* adı ile 1930 da tekrar basılmıştır]; *La trepadora* (Sarmaşıklar) [1925]; *Doña Bárbara* (ad) [1929]; *Canaima* (ad) [1932]; *Cantaclaro* (Horoz) [1934]; *Pobre Negro* (Zavallı Zenci) [1935]; *El forastero* (Yabancı) [1945]; *Sobre la misma tierra* (Aynı toprak üzerinde) [1947]; *La brizna de paja en el viento* (Rüzgârda saman çöpü) [1952].

Cumhuriyet idaresi üst üste diktatörlük devreleri geçirdikten sonra G., Venezuela cumhurbaşkanlığına seçilmiş (1947), fakat aynı yılda yapılan bir hükûmet darbesi üzerine bu görevi sona ermiştir.

R. GALLEGOS

GALLEHUS, Danimarka'da, Tönder civarında, figürlerle tezyin edilmiş M. S. V. yüzyılın başlarına ait iki altın boynuzun bulunduğu tarihî yer. Bu boynuzlardan biri 1639 da, diğeri 1734 te keşfedilmiş, fakat 1802 de Kopenhag Sanat Müzesinden çalınarak muhtemel olarak eritilmişlerdir. Çünkü bu boynuzlarda 7 kg saf altın vardı. Bu yüzden boynuzlar ancak resimlerinden bilinmektedir. Boynuzlardan birinin üzerinde run işaretleriyle yazılmış en eski Germen yazıtlarından olan şu kelimeler vardır: *ek hlewagastiR: holtijaR: horna: tawido*, yani «ben Holt'un oğlu (veya Holstein'den gelen) H. bu boynuzu yaptım.» Güneydoğu Avrupa etkisi taşıyan bu satırların mitolojik veya etnografik bir eser mi ve bu boynuzların içki için mi, yoksa çalgı olarak mı kullanıldıkları henüz kesinleşmiş değildir.

GALLEHUS BOYNUZLARI

GALLEİN (Fr. Galléine) [dioksifluoressein, alizarin viyolesi, pirogalloftalein], kırmızı esmer, metalik yeşil parlayan bir billûr tuzu. Soğuk suda az, sıcak suda daha kolay olarak viyole bir renkle çözüldüğü gibi, alkalilerde, karbon tetraklorür ve benzolde dahi çözülür. G., sodyum hidroksit ile mavi, derişik sülfürik asitle kırmızı sarı çözeltiler teşkil eder. Elde edilmesi: 1 mol (= 126 gr) pirogallol 1 mol (= 148 gr) ftalik asit anhidrit ile, erinti koyu sıvı bir hale gelinceye kadar 190 - 200° ye ısıtılır; parçalanan ürün su ile kaynatılır, sonra sıcak, seyreltik soda çözeltisi ile muamele edilerek buna geçirilir. G., ilk defa A. v. Baeyer tarafından elde edilmiştir. G. kroma batırılmış yün veya pamuk üzerinde oldukça halis, koyu viyole renkler verir ve viyole bir macun halinde ticarete sunulur.

GALLÉN - KALLELA, Akseli (Pori, Björneborg 1865 - Stockholm 1931), Fin ressamı. G., eserlerinde konularını çoğunlukla *Kalevala*'dan aldığı romantik bir üslûbu geliştirmiştir.

GAL'LER: bk. GAL ÜLKESİ.

GALLEY HILL [*gæli hil*], Thames nehri ağzında bir arkeoloji istasyonu. Burada 1888 de Neanthrop tipinden bir insan iskeleti bulunmuştur. Fluor-Test'e göre yapılan tarihlemede burada 10 000 yıllık bir mezar

A. GALLÉN - KALLELA: *Kalevala* destanını süsleyen bir resim (1903)

bulunduğunun söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Bu buluntu yeri sonradan buz devri tabakalarına intikal etmiştir.

GALLI (Zoo.): bk. TAVUKLAR.

GALLIA (Lat. Gallia; Fr. Gaule), Antik Çağda Gallialıların yerleşmiş olduğu ülke. Rhein nehri ile Alpler, Pireneler ve Atlas Okyanusu arasında kalan bölge G. transalpina (Roma'ya nispetle: Alpler - ötesi G.); Illyria Venezia'lıları, Liguria'lılar ve Etrusklar arasındaki Yukarı İtalya bölgesi ise G. cisalpina (Alpler - berisi G.)adını almıştı.

Kelt aslından alan G. lılar, M. Ö. VI. yüzyılda doğudan gelerek bugünkü Güney Fransa'nın Akdeniz kıyısında ki yerli ulusları (İberia'lılar, Liguria'lılar v. b.) hükümleri altına almışlar, bir kısmını da kaçırmışlardır. Kıyıdaki Yunan sömürge siteleri (Massilia, Antipolis, Nikaia) bağım sızlıklarını korumuşlardır. M. Ö. 400 yıllarında Alplerin güneyine sarkan G. lı boylar, Liguria'lılarla Etruskları püskürtmüşler, Po vadisine yerleşmişler, akıncıları İtalya'nın güneyine kadar uzanmışlardır. Bir kısım G. lılar ise Yunanistan'a, Ön Asya'ya geçmişlerdir (bk. GALATIA).

Roma, bunların karşısında yavaş yavaş üstünlük sağlayabilmiş ve Alplerin güneyindeki G. lıları ancak 2. Pun harbi sonunda hükmü altına alabilmiştir; ülkeleri iktisadî ve kültürel bakımlardan Romalılaştırılmış ve asıl G. ile kuzey sınırı Rubico nehri olan bir Roma provincia'sı (G. cisalpina) haline getirilmiştir.

Alpler - ötesi G. da ise Arverni'ler, M. Ö. II. yüzyıl da tam bir hâkimiyet kurmuşlardı. Bunlar, Roma ile bağlaşık olan Massilia (bugünkü Marsilya) yı sıkıştırınca, Roma üzerlerine ordu göndermiş, bunları yenmiş ve M. Ö. 120 yılında Pirenelerden Alplere kadar uzanan alanda (Provence) G. narbonensis adiyle bir provincia kurmuştur. Bu eyaletin kuzeyindeki hür G. da Sequan'larla Aedu'lar hâkimiyet kavgasına düşmüşler, Helvetia'lıların ise Roma provincia'sına saldırması üzerine çıkan G. harbi (M. Ö. 58 - 51) sonucunda Iulius Caesar bütün hür G. yı, batıda Atlantik ve doğuda Rhein nehrine kadar işgal etmiştir. Iulius Caesar bu harbi, *De bello gallico* (G. harbi) [52 - 51] adlı eserinde anlatır.

G., M. Ö. 27 de Augustus tarafından vergiye bağlanmış, Agrippa'nın kurduğu (M. Ö. 20 - 19) kara yolu şebekesi Lugdunum (Lyon) şehrini G. nın merkezi haline getirmiştir.

M. Ö. 16 - 13 te Augustus'un eyalet teşkilâtı gereğince 3 yeni provincia (Tre Galliae) kurulmuş ve bunların idaresi imparatorluk genel valilerine verilmiştir. Bunlar: Aquitania, G. Lugdunensis ve G. Belgica eyaletleridir. Rhein sınırı Germenlere karşı özel bir askerî bölge olarak G. Belgica eyaleti valisinin emrine verilmiştir. Burada bulunan sekiz Roma lejyonunun sabit ordugâhları gelişerek önemli şehirler meydana getirmiştir: Argentoratum (Strassbourg), Moguntiacum (Mainz), Confluentes (Koblenz), Bonna (Bonn), Colonia Agrippinensis (Köln) bunlar arasındadır. Yerli şeflerin yönettiği bazı ayaklanmaların bastırılmasından sonra, ülkenin Romalılaştırılması hızla gelişmiş tir: Allobrog'lar M. S. 40 ta Roma vatandaşlığı hakkını elde etmişler, G. asilleri yavaş yavaş Roma senatosuna girme hakkını kazanmışlardır. Lugdunum, imparatorluğun batıdaki en önemli ticaret merkezi olmuş; Tolesa (Toulouse), Nemausus (Nîmes), Burdigala(Bordeaux), Augustodunum (Autun), Lutetia Parisiorum (Paris) gibi şehirler önem kazanmıştır. Bu şehirlerdeki binaların ihtişamı İtalya şehirlerinden geri kalmamakta idi. İktisadî yönden ise G., Roma devleti içinde yönetici bir rol oynardı. Demir ve çömlek mamulleri Doğuya kadar ihraç edilir, Doğu ürünleri ise Lugdunum ve Burdigala üzerinden Britannia, Germania ve Kuzey Avrupa'ya sevk edilirdi. Şarapçılık ve yemişçilik G. da çok gelişmiş olup İtalya ile rekabet etmekte idi. Fikir hayatında da ileri seviyede bulunan G. lılar, Roma'ya ünlü hatipler ve yazarlar göndermişlerdir. Hıristiyan camaatleri G. şehirlerinde daha 150 yıllarında görünmeğe başlar.

Franklar ile Alemanların 250 yıllarında Rhein'ı aşmalarından sonra Germenler G. ya girerler. 280 yılı dolaylarında, yüzyıllarca esir kolonlar halinde çalıştırılmış olan köylülerin ayaklanması baş gösterir. Diocletianus'un idarî reformu ile G., Britannia ve Hispania (İspanya) ile bir *praefectura* (Praefectura Galliarum) bünyesinde birleştirilerek dioses'lere ve provincia'lara bölünmüş ve Augusta Treverorum (Trier) başkent olur. Alemanların yenilmesi (357) nden sonra G., Vandallar, Quad'lar ve Alan'ların istilâsına uğrar. Germen boylarının, sınırların korunması ile görevlenmek şartiyle G. ya yerleştirilmesinden sonra durum düzelmiş, böylece Franklar Rhein'da (393), Burgundlar önce Rhein (413), sonra da Rhône havzasında (443), Batı Gotları Aquitania'da Tolasa civarında (418) yerleşmişlerdir; Alemanlar ise Yukarı Rhein bölgesinde (aş. yu. 400, Uluslar Göçü) yurtlanırlarsa da, 454 ten sonra egemen bir Aleman devletinin G. da tutunması mümkün olmaz. Batı Gotları kralı Eurich, Arles'ı aldıktan sonra (470) Provence'ı işgal eder; Frank kralı Clovis (Alm. Chlodwig), son Roma genel valisi Syagrius'u Augusta Suessionum (Soissons) da yenilgeye uğratarak Frank devletini kurar. Bununla beraber, gallo - romen unsur dilde, yerleşme şeklinde ve kültürde canlı kalır.

(Dil): Eski kara Keltlerinin dili, genel olarak Galce (G dili) ile bir tutulur. Sözü edilen Keltçenin lengüstik alanı, yüzlerce yer adının yardımiyle biliniyor: bu dil, doğudan batıya Dnestr ile Atlas Okyanusu, kuzeyden güneye ise Westfalia ile İber yarımadası arasında yayılmıştı. Modern Kelt dilleri kelime hazinesine dayanılarak bir kısmı açıklanabilen çok sayıdaki özel ad, eski yazarların eserleri ve birkaç yazıt arasından zamanımıza intikal etmiştir; fakat Latin ve Yunan metinleri aracılığiyle elimize geçen kelimeler gayet azdır. Bugünkü Fransızcada bu kelimelerin sayısı yüzü geçmez. Sentaks kurallarının tayini ise mümkün olamıyor; ancak isim çekimi, kimi yönleriyle Latinceninkine, kimi yönleriyle de Eski İrlandacanınkine yakın görünmektedir.

G. lıların dili ile Belçikalıların ve Britannia Keltlerinin dilleri arasında pek az farklılık bulunduğuna Iulius Caesar işaret eder. Böylece Galceye, Britannia lehçelerinin yakın akrabası gözü ile bakılabilir; çünkü elimizdeki Galce kelimelerin yarısından çoğu bu lehçelerin kelime hazinesi içinde açıklanabilir.

Galcenin büsbütün kaybolduğu zaman kolayca kestirilemezse de, Roma fetihlerinden sonra daha yüzyıllarca G. nın kuzeyinde ve batısında yaşadığı, Aşağı Latincenin sentaksını ve fonetiğini etkilediği, neticede Fransızcanın atası olan Romancaya, onu başka Latin lehçelerinden ayıran özellikleri verdiği anlaşılır. Hiçbir belge bırakmamış olmakla beraber, Caesar ve başka yazarların anlattıklarına göre, ozanlar tarafından işlenmiş olan bir şifahî edebiyat varmış; fakat yazı ile tespit edilmediği için konular unutulup gitmiştir.

GALLIA HARBİ, Gaius Iulius Caesar (b. bk.) ın M. Ö 58 - 51 yılları arasında eyaleti Norbonensis (eyaletinden) ten itibaren Rhein, Pireneler ve okyanus arasındaki Gallia'yı eline geçirdiği harp.

GALLIA KİLİSESİ ŞANI (Fr. Chant gallican): 1. Orta Çağ Batı Hıristiyan kilisesinin düz ezgi (bk. CANTUS PLANUS) geleneklerinden Fransız Provençal kolu veya ağzı. Caroling'lerden kral Bodur Pippin tarafından 752 yılında Roma şanı (bk. GREGORIUS ŞANI) nın benimsenmesine kadar Meroving kilisesince kullanılmış olup İspanya şanı (bk. MOZARAB ŞANI) ile Milano şanı (bk. AMBROSIUS TAGANNİSİ) na benzer. Az sayıda ezgisi XI. yüzyıldan kalma yazmalarda tespit edilmiş, improprium (b. bk.) lar ile *Crux fidelis* ilâhisi gibi birkaç parçası Gregorius şanına katılmıştır.

2. Gregorius şanı dışında kalan İspanya ve Milano şanları ile asıl G. K. Ş. nın ortak adı.

GALLIARDE (Mus.): bk. GAILLARDE.

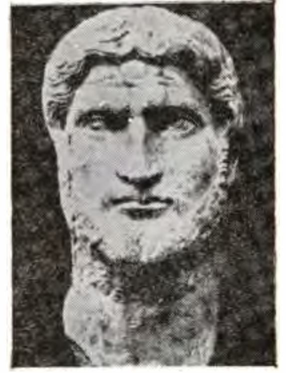
GALLI - CURCI [*galli-kurçi*], **Amelita** (Milano 1882 La Jolla, California 1963), İtalyan koloratur soprano. Milano Konservatuvarında piyano, sonra kendi kendine taganni öğrenmiş, sahneye ilk defa 1909 da, Roma'nın Costanzi tiyatrosunda Gilda rolünde (*Rigoletto*) çıkmıştır. Hemen ertesi yıl Milano Scala'sına çağrılmış, çok geçmeden bütün dünyada çağının en iyi koloratur sanatçısı olarak tanınmıştır. Avrupa ve Güney Amerika'nın belli başlı sahnelerinden sonra 1921 - 1930 yıllarında New York Metropolitan opera evinin sanatçısı olmuş, 1936 da sahneden çekilerek California'ya yerleşmiştir. Plakları bugün de satılmaktadır.

A. GALLI - CURCI

GALLIÉNI [*galieni*], **Joseph Simon** (St. Béat, Haute - Garonne 1849 - Versailles 1916), Fransız generali. 1878 - 1905 yılları arasında Afrika, Tongking ve Madagaskar harekâtı kumandanlıklarında bulunmuş, sonra kolordu komutanı ve 1914 te Paris askerî valisi olmuştur. I. Dünya Harbinde Alman sağ kanadını bozması, Marne meydan savaşı neticesini Fransa lehine çevirmiştir. Briand hükûmetinde millî savunma bakanı olmuş, kara ordusunu geliştirmeğe çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Deux Campagnes au Soudan* (Sudan'a iki sefer) [1890]; *La pacification de Madagascar* (Madagaskar'da barışın sağlanması) [1899]; *Mémoires du maréchal Galliéni* (Mareşal G. nin hatıraları) [1926]; *Défense de Paris* (Paris savunması) [1926].

General J. S. GALLIÉNI

GALLIENUS, Publius Licinius Egnatius (218 - 268), Roma imparatoru, imparator Valerianus'un oğlu. 253 ten itibaren babası ile birlikte memleketi idare eden G., 260 ta babası Perslere esir düşünce memleketin yegâne hâkimi olmuştur. G. un devri, «devlet kudretinin en derin çöküntü zamanı» olarak vasıflandırılır (W. Weber). Çünkü G, hemen hemen aralıksız olarak zorbalara, özellikle İtalya ve Yunanistan'a sokulan Aleman ve Gotlara karşı savaşmak zorunda kalmıştır. Devletin birliğini kurtarma uğruna sarf ettiği başarısız gayretleri sırasında Hıristiyanlara karşı toleransı ve anlayışlı kültür politikası, fakat her şevden önce askerî reformları Diocletianus - Constantinus yasasına giden yolu hazırlamıştır. G. âsi Aureolus'un Milano'da kuşatılması sırasında öldürülmüştür.

P. L. E. GALLIENUS

GALLIFORMES (Zoo.): bk. TAVUKSULAR.

GALLİK ASİT (Fr. Acide gallique), trioksi benzoik asit, $C_6H_2(OH)_3COOH$, ipek gibi parlayan iğneler veya renksiz yahut hafif sarımtırak billurî bir toz. Soğuk suda kolay çözülür; yaklaşık olarak 240° de ayrışarak erir. Demir tuzları ile mavi siyah çökelekler verir. Asidin alkali tuzları pirogallol gibi oksijen soğurarak esmerleşirler. G. A., meşe kabuğunda, mazıda, çayda, narda v. b. bulunur.

Elde edilmesi: Tanen bakımından zengin mazıların sudaki hulâsası seyreltik asitlerle veya «tannese» adlı fermentle şeker ve G. A. e parçalanır. G. A., mürekkep yapımında, boya maddelerinin sentezinde ve tıpta kullanılır.

GALLİKANİZM (Fr. Gallicanisme), Fransız kilisesinde XV. yüzyıldan 1789 tarihine kadar geçerli olan ve Papa'nın mutlak hâkimiyetini tanımayan piskoposluk sisteminin bir şekli. G. in ana kuralları, Papanın dünya işlerinde söz sahibi bulunmadığı; genel konsilin onun üstünde yer aldığı ve Papalığın imanla ilgili hükümlerinin ancak kilisenin onayını aldıktan sonra geçerli olabileceği; Fransız kilisesinin yargı hakkı yönünden Papalığa karşı geniş ölçüde bağımsız kalacağı noktalarında toplanır. Papalık karşısında bağımsız millî kilise kurma çabası daha Meroving - Frank devleti zamanında kuvvetli bir devlet kilisesi fikriyle birleşmiş bulunuyordu. Bu eski gelenekten kuvvet alan G., XIII. yüzyıldaki hazırlıklarla, kısmen de İngiltere devlet kilisesi sisteminden örneklenerek gelişmiştir.

G., VIII. Charles'in Bourges fermanı (Pragmatique sanction de Bourges) ile 1438 de ilk olarak devletin onayını almıştır. Gerçi Papa bu fermanın hükümsüzlüğüne dair 1516 Concordato'sundan şeklî bir karar almayı başarmışsa da, gerek krallık gerek kilise G. in bu hürriyetleri üzerinde ısrar etmişler, bu hürriyetler Pierre Pithou'nun *Les libertés de l'Eglise gallicane* (Gallikan kilisesinin hürriyetleri) [1594] adlı eserinde 83 madde altında sistemleştirilmiş ve XIV. Louis zamanında Bossuet'nin yazdığı Ruhban Meclisi beyannamesi (1682) nin dört maddesi içinde son şeklini bulmuştur. Fransa krallık idaresinin İhtilâl ile sona ermesiyle bu krallığın himayesinde yaşayan G. de çökmüştür. Bir kısım Fransız piskoposluklarının G. eğilimleri ise, 1870 tarihli Vatikan konsili kararı neticesinde suya düşmüştür.

GALLIMARD [*galimār*] **YAYINEVİ** (Fr. Librairie Gallimard), Paris'te, Fransa'nın seçkin çağdaş yayınevlerinden biri. Özellikle edebî eserler yayımlar. «Nouvelle Revue française» [1911] ın kurucusudur.

GALLINA, Giacinto (Venedik 1852 - Venedik 1897) İtalyan komedi yazarı. G. ya, Venedik çevresini konu edinen İtalyanca veya mahallî lehçe ile yazdığı çok sayıdaki komedilerinden dolayı, Goldoni'nin halefi gözü ile bakılırdı. Piyesleri kendi zamanını canlandırır: *Spocrisia* (Riyakârlık); *Le barufe in famegia* (Aile içinde kargalar) [1872], *Una famegia in rovina* (Perişan aile) [1872], *Il moroso della nona* (Büyük annenin âşığı) [1875], *Oci del core* (Kalbin gözleri) [1879].

GALLIPOLI (Yun. **Kallipolis**), eskiden Avrupalıların Gelibolu şehrine verdikleri ad.

GALLIPOLI (Yun. Khersonēsos hē Thrakikē, Lat. Chersonesus Thracica), eskiden Avrupalıların Gelibolu yarımadasına verdikleri ad.

GALLIPOLI (Yun. **Kallipolis**), İtalya'da, Puglia bölgesinde, Taranto körfezi kıyısında bir yarımada ile küçük bir ada üzerinde kurulmuş bir balıkçı kasabası ve limanı. Plinius G. yi Anxa adiyle anmıştır.

GÄLLIVARE [*yelivari*] **veya GELLIVARA** (Fin Jällivaara), Kuzey İsveç'te, Ofoten demiryolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 22 400 (1950) dür. Kuzey İsveç demir madeni işletmesinin G. yakınında bulunan Malmberget maden ocağı için demiryolu kavşağıdır.

GALLİYUM (Fr. Gallium), sembolü Ga olan metalik bir element. Parlak beyaz, yumuşak, uzayabilen bir metaldir. Atomik ağırlığı 69, 72, atom numarası 31; birleşme değeri olup bazan da II ve I dir. G. tuzları renksizdir. Yoğunluğu (katı) 5,904, (sıvı) 6,095; erime noktası 29,78° dir (bir G. parçası insanın elinde erir). Kaynama noktası 1938°, sertliği 1,5 olup kâğıt üzerinde siyah bir çizgi bırakır, donduğu zaman % 3,2 kadar genleşir. Sıvı G gümüş parlaklığı gösterir. Havada sebatlıdır, ancak saf oksijen içinde ve yüksek basınç altında yanar. Su ve nitrik asit G. a hemen hiç etki yapmaz, fakat klor, brom hidrofluorik asit. iyot, potasyum hidroksit, tuz ruhu, sülfürik asit tarafından etkilenir. G. periyotlar sisteminin üçüncü yan grupunda indiyum ve thalliyum'un üstünde yer alır. Bu metal, bileşiklerinde, Al bileşiklerine büyük bir benzerlik gösterir.

Bulunduğu yerler: Katı yer kabuğunun en üstte bulunan 16 km kalınlığındaki tabakası yaklaşık % 5. 10^{-40} G. dan ibarettir. G. kendisine yakın olan Al un iyon çapına benzeyen bir iyon çapına malik olduğundan Al bileşiklerinin kristal şebekelerine kolayca girer. Bu bakımdan G. u Al minerallerinin çoğunda spektroskopik olarak ispat etmek mümkündür. Çinko blandları % 0,002 ye kadar G. ihtiva ederler. G. bakımından en zengin mineral germanittir.

Elde edilmesi: G., birkaç yıldan beri, bakır arduvazının işletilmesinden artan kalıntılardan teknik olarak elde edilmektedir. Zenginleştirilmiş alkalik G. çözeltilerinden sıvı metal bir platin katoda doğru (akım 1 amper, 4 - 5 volt) yardımı ile ayrılır. Amerika Birleşik Devletlerinde G. boksitten elde edilir. Boksit ton başına yaklaşık olarak 30 gr G. ihtiva eder.

Kullanılması: Zor eriyen kuvars camından yapılmış ve G. ile doldurulmuş termometrelerle — 15° ile 1 200° arasındaki sıcaklıklar ölçülebilir. Aşırı soğuma gösterileri dolayısiyle G., erime noktası (29,28°) nın çok altında bile sıvı halde kalır. G, gaz hacımlarının yüksek sıcaklıkta, ölçülmesinde zehirli olmayan bir ayırma sıvısı olarak civa yerine kullanılabilir. Bundan başka, otomatik yangın söndürme tertiplerinde kapak olarak civa yerine lambaları doldurmada kullanılır (sıvı Al - Ga dan ibaret bir katot mavi ve kırmızı ışınlar bakımından zengin bir ışık verir). Bundan başka, metal spektroskopide, kanserin tedavisinde Ga izotopu 72 olarak kullanılmaktadır. Ga - klorür bazen benzolün klorlanmasında katalizör görevini görür. $GaCl_3$ beyaz, çok kolay çözülen higroskopik billûrlar teşkil eder.

Tarihî bilgi: 1871 yılında Mendeleev periyodlar sistemini bulduktan sonra alüminyuma benzer bir element (Eka alüminyum) in mevcut olması gerektiğini haber vermiştir. Bu elementin atomik ağırlığının yaklaşık olarak 69, yoğunluğunun 5,9 olması gerekiyordu. Bu element 4 yıl sonra Lecoq de Boisbaudran tarafından Pirenelerin çinko blandlarında keşfedilmiş ve vatanı (Gallia) na göre G. adı ile adlandırılmıştır. 1932 yılından beri Almanya'da az miktarda (yılda yaklaşık olarak 50 kg) elde edilmiştir. G., altından iki kat kadar pahalı olup elde edilmesinin zorluğu sebebiyle gelecekte dahi pahalı kalacaktır.

GALLON [*gęlin*], sıvı ve katı cisimler için İngiliz hacım ölçüsü. 17 haziran 1824 tarihli kanuna göre 1 G., 10 İngiliz ticarî *pound* [paund] u ağırlığındaki saf suyun 62 Fahrenheit derecedeki hacmına eşittir; 1 G = 277,274 inç küb = 4,55 litredir. Emperial G. (imperial gallon) Büyük Britanya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Avustralya'da kullanılır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İngiliz Batı Hindistan'ında hâlâ eski Winchester G. ı kullanılır. Winchester G. ı = 231 inç (İng. inch) küb = 3, 785 libredir. Ticarette 5 imperial G. = 6 Winchester G. ı olarak hesap edilir.

GALLO - ROMEN (Fr. Gallo - Romain), M. Ö. II ve I. yüzyıllarda Domitius Ahenobarbus ve Caesar tarafından yapılan fetihler sonunda Gallia'da yerleşen Roma medeniyeti ile bağımsız Gallia'ya hâkim olan Kelt medeniyetinin karşılaşmasından doğan yeni çağı ve bu çağın meydana getirdiği eserleri, sanat üslûbunu anlatmak üzere modern tarihçiler tarafından kabul edilmiş bir terim. G. - R. çağı, Fransa'nın güneyinde M. Ö. 120, Gallia'nın geri kalan bölgelerinde ise M. Ö. 52 yıllarında başlar ve M. S. V. yüzyıl sonlarına kadar sürer.

GALLOWAY [*gęlowey*], bugünkü İskoçya'nın güney kesimindeki Kirkcudbright ve Wigtown kontlukları ile Ayrshire kontluğunun güneyini kaplamış olan eski bir İskoç krallığı. İki yüzyıl boyunca İskoçya krallığı çevresinde yaşamış olan bu ülke, 1160 ta Malcolm tarafından İskoçya'ya katılmıştır.

GALLUP [*gęlīp*], **George Horace** (doğ. Jefferson, Iova 1901), Amerikalı istatistikçi ve kamu oyu araştırıcısı. Çeşitli Amerikan üniversitelerinde gazetecilik ve ilâncılık profesörlüğü etmiş, 1935 yılında da American Institute of Public Opinion (Amerikan kamu oyu enstitüsü) adiyle ve daha çok Gallup Poll (Gallup oy sandığı) denilen, çeşitli problemler üzerinde kamu oyunu tespit etmekle görevli, bir araştırma enstitüsü kurmuştur.

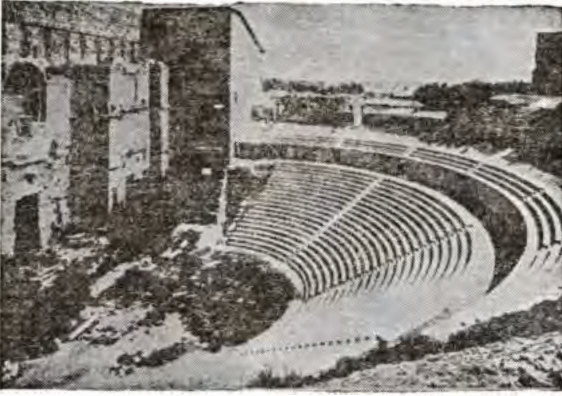
Gallup Enstitüsü, metotlu anketlerle kamu oyunun yoklanması için George Gallup tarafından 1935te American Institute of Public Opinion (AIPO = Amerikan kamu

1

2

3

4

5

6

7

GALLO - ROMEN SANATI: 1. Zafer takı (Orange, Augustus çağı); 2. Arles arenası; 3. Orange tiyatrosu; 4. Porto Nıgra (Trier, Almanya, III - IV. yüzyıllar); 5. Gallia askeri (Mondragon, Augustus çağı); 6 Çekiç taşıyan bir tanrı (Orpierre, II. yüzyıl); 7. Gallia'lıların bir tanrısı (Savigny, II - III. yüzyıllar)

oyu enstitüsü) adı altında kurulmuş olan bir kurum. 1936 dan beri üç ayda bir çıkan «The Public Pupinion Quarterly» dergisini yayımlar.

GALLUPI, Pasquale, baron (Tropea, Calabria 1770-Napoli 1847), İtalyan filozofu. Kant felsefesine bağlanmıştır. Özellikle *Saggio filosofico sulla critica della conoscenza* (Bilinç eleştirmesi üzerine felsefî deneme) [1819 - 1847] ile *Filosofia della volontà* (İrade felsefesi) [1832 - 1840] adlı çalışmaları vardır.

GALLURA, Sardinya adasının kuzey bölgesi. *Gallurca*: Sardinya adasının kuzeydoğusunda konuşulan lehçeye verilen ad.

GALLUS, Flavius Constantius (Massa Maritima 325 - Pola yakınında bir ada 354), Roma imparator (caesar) u. Roma imparatoru Flavius Claudius Iulianus'un büyük kardeşidir. Flavius Iulius Constantius (II Constantius) tarafından 351 de imparator (caesar) rütbesi verilmiş ve Constantius doğu işlerini kendisine bırakmıştır. Kan dökücülüğü yüzünden başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür.

GALLUS, Caius Cornelius (Forum Julii M. Ö. 69 - Forum Julii 26), Latin şairi. Octavius'la birlikte Actium savaşına katılmıştır. Şair Vergilius'un okul arkadaşı ve hamisi olmuştur. Vergilius, *Bucolica* adlı eserinin 6 ve 10. övgülerinde G. u övmüştür. G. ağıt şairi olarak ün kazanmışsa da, eserleri kaybolmuştur.

GALLUS, Caius Vibius Trebonianus, Roma imparatoru (251 - 253). Perusia'lıdır. Taraftarları 251 de G. u imparator ilân etmişlerdir. G., rahibi Aemilianus tarafından öldürülmüştür.

GALLUS, Jakobus (Mus.): bk. HANDL, Jakob.

GALOIS [*galua*], **Evariste** (Bourg - la - Reine, Paris civarı 1811 - Paris 1832), Fransız matematikçisi. Cebir denklemleri üzerinde yeni bir teori kurmuştur. Matematik görüşlerinin ana çizgilerini, bir düello neticesinde öldüğü günün arifesi akşamı yazdığı bir mektupta açıklamıştır (*Lettre à Auguste Chevalier* [A. Chevalier'ye mektup].

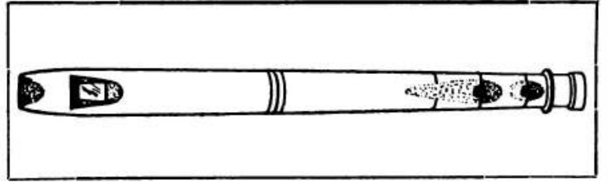
Eserleri E. Picard'ın bir önsözü ile birlikte 1897 de *Oeuvres mathématiques* (Matematik eserleri) başlığı altında yayımlanmıştır.

E. GALOIS

GALOP (Alm. Galopp <*walap* = tırıs), hızlı akışlı, iki vuruşlu bir dans. Bavyera veya Macaristan'da doğarak aş. yu. 1820 de Almanya'da yaygınlaşmış, hemen arkasından bütün Avrupa'ya yayılmış, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar günün en gözde salon danslarından biri sayılmıştır. Kuruluşu polka (b. bk.) ya benzediği için onunla sık sık karıştırıldığı görülen G., kadın erkek çiftlerince sıçramalı hareketlerle ve birçok adım değişmesiyle oynanırdı. Sanat musikisine (Schubert, Liszt), operete (Offenbach, Suppé, Zeller, Lincke), bale ve bando musikisine de girmiş, özellikle at gidişini tasvirde kullanılmıştır.

GALOUBET [*galubę*], tek elle tutulup çalınan ga- galı flüt. Çalıcısı öteki eliyle küçük bir davul çaldığı için

Bask tipi bir galoubet

G. yi geneklikle ancak üç parmağiyle çalabilir. Çalgıda dolayısiyle yalnız üç perde deliği bulunur. Fransa'nın Provence bölgesinde bugün de farandole (b. bk.) gibi mahallî danslara eşlik eder. Almanca konuşan ülkelerde Schwegel adiyle anılan türü, XVII. yüzyılda unutulmuştur. G. i tabor olarak bilen İngilizler, aş. yu. 1600 de bu çalgının en usta çalıcısı olan John Price'ı yetiştirmişlerdir.

GALSWORTHY [*gǫlzwïrthi*], **John** (Coombe, Surrey 1867 - Londra 1933), İngiliz yazarı. Arnold Bennett ve H G. Wells gibi romanı sosyal bir döküman, bir propaganda vasıtası olarak kullanmış, hayatın gerçeklerini en ince teferruatına kadar tenkit etmekten çekinmemiştir. Fakat diğerlerinden ayrılan tarafı G. nin derin görüş kabiliyetine sahip ince bir sanatkâr olmasıdır. Bu sebeple, İngiliz edebiyatının yetiştirdiği en büyük roman yazarlarından biri olmuş ve 1932 de Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır. G. Ingiltere'nin yüksek tabakasına mensuptu. Babası tanınmış bir avukattı. Kendisi de Oxford'da hukuk tahsili yapmış, fakat meslek olarak edebiyatı seçmiştir. İlk önemli eserini 40 yaşlarında iken vermişti. Devrinin en realist yazarlarından biriydi. İnsanlığın içinde bulunduğu fizikî, ruhî ve sosyal düzenin medeniyet adı altında insanı çökerttiğine inanıyordu. Bu inanç onu derin bir kötümserliğe sürüklemiştir. Romanlarında toplumdaki sınıf farklarının fertler üzerindeki menfi ve yıpratıcı tesirlerini anlatmaya çalışmıştır. Yarattığı ideal kahramanlar adil olmayan bu sosyal düzenle baş edemedikleri için muhafazakâr görüşler ve asla yıkılmayan geleneklerle yaptıkları mücadeleleri daima kaybederler. G., fertlerin günah ve sevaplarının bulundukları sınıflara göre değerlendirildiği bu cemiyetteki haksızlık ve imtiyazları acı bir dille tenkit eder. Müsamaha tanımayan örf ve adetlere bağlı yüksek zümrenin riyakârlığını, zengin aristokratların hayatına imrenerek bulundukları sosyal sınıftan kurtulmaya çalışan saf ve temiz insanların mücadelesini ve hayal kırıklığını anlatır.

J. GALSWORTHY

İlk yazdığı romanlardan *The Country House* (Köy evi) [1907] da, katı örf ve adetleri arasında mahzur bırakılmış köylüyü, *The Patrician* (Asılzade) [1911] de imtiyazlı bir hayat yaşayan aristokrat sınıfı tasvir eder. *Fraternity* (Kardeşlik) [1909] adlı romanı, insanların sınıflar arasındaki barikatlar karşısında ne kadar aciz olduğunu gösrerir.

G. nin *The Dark Flower* (Kara çiçek, Türk. çev. *Siyah çiçek*, 1942) [1913] adlı romanı aşkı ihtiras olarak ele almıştır. *The Freelands* (Hür ülkeler) [1915] zekî ve entellektüel zümre olarak vasıflandırılan aristokratların diğer sınıfların görüşleri ve dertleri karşısındaki kayıtsız ve anlayışsız tutumunu işler.

G. nin en meşhur ve en büyük eseri *The Forsyte Saga* (Forsyte destanı, Türk. çev. *Destan gibi*, 1964) adlı triloji-

sidir. Bu eser, nesiller boyunca Forsyte ailesinin hayatını anlatır. Trilojinin birinci kitabı *The Man of Property* (Mülk sahibi adam) [1906] nın kahramanı soğukkanlı, sabırlı, maddeci, önüne çıkan her fırsattan yararlanmasını bilen ve kendisine kâr getirecek her mülkü satın alan, zengin orta sınıfa mensup tipik bir İngiliz iş adamı olan Soames Forsyte'tır. *In Chancery* (Mahkemede) [1920] Forsyte ailesinin diğer fertlerinin zengin olma yolunda yaptıkları mücadeleleri müstehzi bir dille hikâye eder. *To Let* (Kiralık ev) [1921] te Forsyte'ların ilerlemesi durmuştur. Soames Forsyte artık para için mücadele etmenin manasızlığını anlamış gibidir. Bu sepeple okuyucunun sempatisini kazanır.

G nin 1929 da yazdığı *A Modern Comedy* (Modern bir komedi) ve 1934 te yazdığı *End of the Chapter* (Bölümün sonu) adlı romanlarda Forsyte'lar tekrar ortaya çıkar. Bu eserlerde de ailenin harp sonrası buhranlı günlerindeki hayatları anlatılır.

G., romancı olduğu kadar tiyatro sahasında da usta bir yazardır. İlk piyeslerinden *The Silver Box* (Gümüş kutu) [1906] da fakirlerin adalet mekanizması karşısındaki çaresizliğini işlemiştir. *Strife* (Mücadele) [1909] ve *Justice* (Adelet, Türk. çev. 1944) [1910] te işçilerin teşebbüs ettikleri ümitsiz bir grevin mücadelesini anlatır. *The Mob* (Kalabalık) [1914] harp sonrası toplum psikolojisini inceler. G. nin bütün piyesleri sosyal konuların realist bir görüşle incelenmesidir. G. piyeslerinde romanlarında olduğu kadar muvaffak olamamıştır, ama fikirlerini okuyucuya aktarmak için tiyatroyu ustalıkla kullanmasını bilmiştir. I. Dünya Harbinden sonra yazdığı son tiyatro eserleri olan *The Skin Game* (Hileli oyun) [1920] ve *Loyalties* (Sadakatler; Türk. çev. *Sadakat bağları*, 1944) [1922] de harp esnasındaki buhranlı günlerde, sosyal ve moral problemleri içinde bocalayan insanları ele almıştır.

G., roman ve tiyatroyu düşünce ve tenkitlerini aksettirecek birer vasıta olarak kullanmış, fakat hiçbir zaman didaktik bir yazar seviyesine düşmemiştir. Unutulmaz karakterler yaratarak akıcı ve tesirli üslûbu ile zamanının en büyük edebî siması olmuştur.

GALT [*gælt*], **John** (Irvine 1779 - Greenock 1839), İskoçlu yazar. Tıcaret mümessili olarak Avrupa'da ve Amerika'da dolaşmıştır. Bu arada yurdumuzda da bulunmuştur. *Cardinal Wolsey* [1812] ve *Lord Byron* [1830] biyografilerini yazmış ve kısmen İskoç özelliğini taşıyan tarihî - romantik romanlar da kaleme almıştır. İskoç taşra hayatını canlandıran mizahî hikâyeleriyle tanınmıştr. Başlıca eserleri: *The Ayrshire Legatees* (Ayrshire'li varisler) [1821], *Annales of the Parish* (Kilise cemaatının vakayinamesi) [1821], *The Provost* (Polis amiri) [1822], *The Entail* (Meşruten vakıf) [1823].

J. GALT

GALTON [*gǫltın*], **Sir Francis** (Birmingham 1822 - Haslemer 1911). İngiliz gezgini ve fizyoloğu. Charles Darwin'in kardeşi olan bu bilgin. 1846 da Ak Nil ülkelerini, 1850 de de güneybatı Afrika'yı gezmiş, *Narrative of an Explorer in Tropical South Africa* (Güney Afrika'nın tropik bölümünde bir araştırıcının hikâyesi) [1853] adlı bir seyahatname yayımlamış, *Natural Inheritance* (Tabiî miras) [1889] ve *Essays on Eugenics* (Nesillerin ıslahı çareleri üzerine denemeler) [1909] adlı eserleri yazmış, nesillerin ıslahı ilmini kuranlardan biri olmuş, istatistik, meteoroloji ve antropoloji konuları üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Sir Francis GALTON

Galton düdüğü: ses yüksekliği çoğaltılıp azaltılabilen bir çeşit düdük ki eskiden kulak keskinliğini ölçmede kullanılırdı. Bugün bu düdüğün yerini odiyometre (Fr. audiomètre) almıştır.

Galton veya Gibrat kanunu: bir karakterin (niteliğin) değişmesinin oluşturduğu etkilerin o karakterin yoğunluğu ile veya olayın büyüklüğü ile orantılı olduğunu ileri süren kanun. G. K., Gauss kanununun özel bir şıkkı niteliğindedir. Gauss kanununa göre, degişken normal olarak dağılır, G. K. na göre ise değişkenin logaritması normal olarak değişir.

Galton tahtası: matematikçi Gauss'un ihtimalî hata kanununun deney yolundan doğrulanmasına yarayan bir vasıta. Uygun bir dikdörtgen tahta üzerine eş aralıklarla çiviler çakarak bir engeller barikadı meydana getirelim. Tahtanın nihayetine, tamamiyle eş genişliklerde, üst tarafları açık bölmeler yerleştirelim. Tahtanın üst kenarının tam ortasındaki oluktan, çivi engellerinden geçmek üzere, misketler yuvarlayalım. Böylece bölmelerin en yakın dolma ihtimali, Gauss dağılım hesabına göre ve bir «çan eğrisi» şeklinde gerçekleşir (Şekle bk.). Tahta üzerindeki engellerle bölmelerin tam eşit aralıklarla bölünmüş olması şartiyle, bu deney ne kadar tekrarlanırsa tekrarlansın, sonuçta en ufak bir değişiklik olmaz.

GALTON TAHTASI

GALUPPI, Baldassare (Burano adası, Venedik 1706 - Venedik 1785), İtalyan bestecisi. Doğduğu adaya nispetle Il Buranello saniyle de bilinir. 1722 de oynanan ilk operasının başarısızlığı üzerine A. Lotti'nin öğrencisi olmuş, Londra (1741 - 1743) ve Petersburg (1765 - 1768) da çalıştığı kısa süreler dışında Venedik'te opera besteciliği yapmış, özellikle 1749 dan başlayarak 15 yıl Goldoni ile iş birliği etmiş, çok başarılı opera buffalar yazmıştır. 91 operası dışında, kilise çalgı eserleri de vardır.

GALUT (çoğulu: Galuyot, Golus = hicret), Yahudilikte bir dinî kavram. Halkın kendi arzusu ile giriştiği toplu göç hareketlerini ifade eden Diaspora deyiminin zıddı olan G., anayurttan zorla sürülme anlamına gelir. Yahudi gelenekleri ile ilgili eserlerde, genellikle, dört G. kaydedilir. Babil, Med, Yunan ve ikinci mabet tahribinden bu yana devam eden Roma G. ları. G. bir mekân kavramı olarak alındığı zaman, İsrail devletinin yeniden kuruluşu ile önlenmeğe başlar. Zaman kavramı olarak alınırsa, ancak İsa'nın yeniden dirilmesiyle beklenen kurtuluş (Geulla) anlamına gelebilir.

GALVANI, Luigi (Bologna 1737 - Bologna 1798), İtalyan hekimi ve natüralisti. Bologna Tıp Fakültesinde anatomi ve jinekoloji profesörü idi. G., 6 kasım 1789 da bir kurbağa budu üzerinde yaptığı deney sırasında karşılaştığı bazı tezahürleri yanlış değerlendirerek, Leiden şişesi (kondansatörün eski bir şekli) prensipi uyarınca hayvan vücudunun neşrettiği elektrik akımlarına bağlamıştır. Bu yanılma, bilginlerin dikkatini elektrik bahsinin yeni bir bölümüne, elektrofiziğe çekmiştir. G. nin bu buluşu E. Du Bois - Raymond tarafından sistemli bir şekilde işlenmiş olup günümüzde elektrodiyagnostik (b. bk.) alanına da uygulanmaktadır.

L. GALVANI

Galvani kurbağa deneyi: üzerinde bir elektrik üreteci bulunan bir masanın üzerine, derileri yüzülmüş birkaç kurbağa konulmuştu: Yardımcılardan biri, elindeki anatomi bıçağının ucunu, farkında olmadan, bir kurbağanın iç oyluk sinirlerine yaklaştırınca, hayvanın organlarının bütün kasları şiddetli ihtilâçlarla harekete başladı. Deney, değişik şekillerde tekrarlandı; neticede G., hayvanların vücudunda kendilerine vergi özel bir elektriğin bulunduğu hükmüne vardı.

GALVANI KURBAĞA DENEYİ

Başlıca eseri: *De viribus electricitatis in motu musculari commentarius* (Kas hareketlerindeki elektrik kuvveti hakkında düşünceler) [1791].

GALVANİ PİLLERİ, kimyevî enerjiyi doğrudan doğruya elektrik enerjisine çeviren tertipler. Bunların en esaslı kısımları bir elektrolitik iletken ile iki elektrottur. Bunlar türlü malzemeden yapılmış olup birbirine doğrudan doğruya değmeksizin iletkene batırılmıştır. Elektrotlar iletkenin dışındaki bir telle birbirine bağlanmıştır. Basit bir pil, meselâ sülfürik aside batırılmış bir çinko ve bir bakır levhadan meydana gelir.

GALVANİZASYON (Fr. Galvanisation) [Tıp], tedavi amaciyle vücuda doğru elektrik akımı verilmesi. G., pillerle, akümülatörlerle ve en çok da doğru akıma çevrilmiş ve süzülmüş şehir elektrik akımı ile yapılır. Bu suretle kullanılan galvanik (doğru) akımın bivolojik etkisi dokuların elektrolizinden ibarettir. Bu elektroliz metal elektrotlarla yapılabilir. *Eylemsiz* denilen geniş bir elektrot kutuplardan birine, bir uç veya iğne biçimindeki *etkin* elektrot da öteki kutba bağlanır. Buna *bir kutuplu* (ünipoler) uygulama denilir. En çok kullanılan usul ise, etkin elektrodun negatif kutba bağlanmasiyle yapılan negatif elektrolizdir. Bu usul daha biçimli bir yara izi bırakır. *İki kutuplu* (bipoler) uygulamalarda kutupların her birine bir iğne bağlanır ve bu iğnelerin her biri tahrip edici etkiler oluşturur. Doğru akımın etkisinin kutuplar düzeyinde değil de, dokuların içinde oluşması istenildiğinde, elektrotlarla deri arasına iletken bir çözelti ile nemlendirilmiş süngersi bir dokuma yerleştirilir; işte bu, felce uğramış kaslara ve sinirlere şifalı bir etki yapan *aralıklı elektroliz*'dir.

G. bahsine giren öteki uygulamalar şunlardır: Deney niteliğinde olmak üzere elektrikle bayıltma (narkoz) gerekleştirilmiştir. Şakak kemiklerindeki mastoid çıkıntılarından birine uygulanan doğru akım «voltaik baş dönmesi» oluşturur. Kutuplardan birinde veya her ikisinde belirli bir kimyevî çözeltinin kullanılması tedavide çok faydalı sonuçlar verir. Vücuda iyonların girmesine yol açan bu usule *iyonlama* (Fr. ionisation = iyonizasyon) denir.

GALVANİZLEME (Fr. Galvanisation), metalden yapılmış bir parçanın bozulmaktan, paslanmaktan korunması için bir çinko tabakası ile kaplanması.

G. iki yoldan yapılabilir: 1. *sıcak galvanizleme* veya *daldırma usulü*, 2. *soğuk galvanizleme* veya *elektroliz usulü*.

Sıcak galvanizleme: demir veya dökmeden yapılmış parçalara uygulanır. Önce parçanın yüzeyi iyice temizlenerek kirden ve pastan arıtılır; sonra, ısısı 450° - 500° C da sabit tutulan bir çinko banyosuna daldırılır. Bu banyo çelikten bir tekne içinde hazırlanır; çinkonun aşındırıcı etkisinden korunmak üzere bazan teknenin dibine kurşun eriyiği konulur. Banyonun yüzeyi, hava oksitlemesine karşı ince bir amonyum klorür veya çinko klorür tabakası ile korunur.

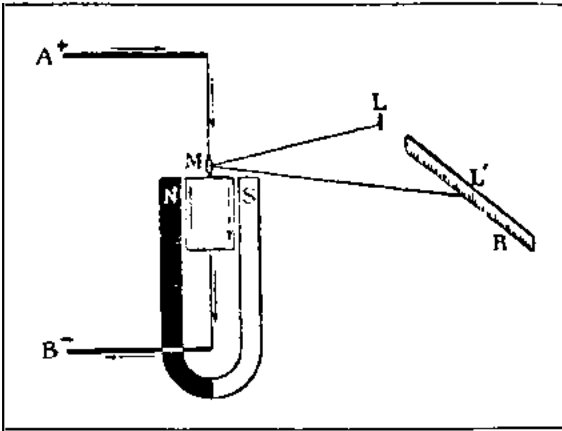
Soğuk galvanizleme: elektrolitik usuldeki G., genellikle, çinko sulfatı esasına göre hazırlanmış bir banyoda çözünür veya çözünmez anotlarla yapılır. Büyük miktarlarda galvanizlenmiş saç veya demir tel yapımı için yeni endüstri metotları sayesinde *sürekli galvanizleme* saç levhalar veya demir teller, sürekli olarak birbiri ardınca değişik banyolardan geçirilir. Bk. GALVANOPLASTİ.

GALVANİZM (Fr. Galvanisme), canlı organları doğru elektrik akımı ile etkileme. G., gerek teşhis (diyagnostik) için gerek birçok sinir ve kas hastalıklarının tedavisi için sık sık kullanılır. Bk. ELEKTRODİYAGNOSTİK.

GALVANOKOSTİ (Fr. Galvanocaustie: galvanik, yani doğru akım + Yun. *kaustikos* < *kainen* = yakmak), galvanizasyon usulü ile ve pozitif kutup olarak kömürden veya metalden yapılmış dar bir elektrot kullanma yolu ile koterizasyon yapma. Bk. KOTER, KOTERİZASYON.

GALVANOKOTER (Fr. Galvanocautère: galvanik, yani doğru akım + *koter*), hastanın vücudundan geçirilmeyen bir elektrik akımının verdiği ısı ile uygulanan koter. G., oluşturmak istenilen etkiye göre, elektrik akımı ile akkor haline getirilen ucu küt bir platin tel, keskin bir nişter ağzı gibi çeşitli biçimlerde olur. Platin teli tutan saptaki bir mekanizma akımın geçirilmesini veya kesilmesini sağlar. Akımın ölçüsü, üzerinde çalışılan organa göre ve yavaş veya çabuk kesmek istenildiğine göre ayarlanır. Az kızarmış bir G. kanamasız iş görülmesini sağlar, tam kızıl bir koter ise neşterin yaptığı gibi, kesilen kan damarlarının ağızlarını açık bırakır.

GALVANOMETRE (Fr. Galvanomètre), çok küçük akım şiddetlerini ölçmekte kullanılan ampermetre (b. bk.) ler. Çeşitli G. tipleri vardır: *Döner çerçeveli* (döner bobinli) G., *döner mıknatıslı G.* (veya tanjantlar G. si = tanjantlar pusulası), balistik G. v. b. En duyar G. ile, 10^{-12} amper mertebesindeki akım şiddetleri ölçülebilmektedir. Şekilde döner çerçeveli bir G. görülür.

Döner çerçeveli ve aynalı bir galvanometre (duyarlığı 10^{-10} amper)

A pozitif ucundan giren akım, U biçiminde bir daimî mıknatısın (kutupları N — S) kolları arasında yerleştirilmiş olan çerçeveden geçer. Bu çerçeve, sapma yeter bir değer aldıktan sonra, mıknatısın etkisini burulmasiyle dengeleyen bir metal telle asılmıştır. R bölmeli cetvelinde bir elektrik lambasının L ışıklı çizgisinin, M aynasının verdiği L′ görüntüsünün (ışıklı spot) yer değiştirmeleri gözlenir. Mıknatısın N ve S kutupları silindir biçimindedir ve bunun sonucu çerçevenin içinde döndüğü magnetik alan radyaldir. Çerçevenin düşey kenarlarının uzunluğu l, çerçeveden geçen akım şiddeti i olursa, her düşey tele, sarım düzlemine dik bir $F = H\,i\,l$ elektromagnetik kuvveti etki eder. Bu kuvvetler bir kuvvetler çifti kurar ve bu kuvvetler çiftinin momenti $C = S\,H\,i$ olur. Burada H, magnetik alan şiddeti, S, sarımların toplam yüzölçümüdür. Bu moment ile çerçeve bir α açısı kadar dönerse

$$S\,H\,i = K\alpha$$

olur. K çerçevenin asıldığı burulma telinin kurulma sabitidir. Ölçü aletinin duyarlığını artırmak için S ve H yı artırmak, A yı küçültmek gerekir.

Döner mıknatıslı G. de burulmasız bir koza ipliği ile yatay olarak asılmış küçük mıknatıslı bir iğne, akımlı bir bobinin merkezinde hareket edebilir. Ölçme için, aletin bobinin sarımları magnetik meridiyene paralel duruma getirilir. Çalışma prensipleri değişik olan gergin telli (kirişli) termik G. ler de vardır (b. bk.). G. ler, çok küçük akımların sezilmesinde ve karşılaştırılmasında da çok kullanılır.

GALVANOPLASTİ (Fr. Galvanoplastie), bir metal üzerine başka bir metalden ince bir tabakanın elektroliz yolu ile çökeltilerek yapıştırılmasını sağlayan usullere verilen ad. Aşırı anlamında: dıştan bir elektrik akımı kaynağı kullanılmak suretiyle yapılan bütün elektrolitik kaplamalara veya bir eriyik içinde çözünen metalin, kaplanacak metalin yüzeyine doğru yer değiştirmesini oluşturan bazı şimik kaplamalara G. denir.

G. ya formaların (matbaacılık), kesitlerin örneğini çıkarma işleminde kullanılır ya da daha yaygın olarak, metal veya metal olmayan parçaların metalden veya bir alaşımdan bir kaplama ile korunmasını sağlar. Buna *galvanoteknik* de denir.

Bu tarife göre, G. den madalyon, heykelcilik, gramofon plağı ana kalıbı, matbaacılıkta kullanılan formalar gibi eşyanın elektroliz yolu ile tıpkı örneğini çıkarmada yararlanılır. Bu işlem, çökeltilecek metalin tuzundan hazırlanmış olan bir banyoda yapılır. Kaplanacak metal, katot vazifesi görür; anot ise ya çözülür, yani o tuzun metali cinsindendir veya çözülmezdir ve bu halde grafitten, kurşundan, kurşun peroksitten ya da seyrek olarak, platin veya demirdendir. Elektroliz teknesinin kenarlarındaki elektrik gerilimi, anotların çözülür veya çözülmez oluşuna göre değişir. İşlemin süresi ve verimi, katottan geçen akımın şiddetiyle ters orantılıdır. Bununla beraber, akım şiddetinin aşırı derecede artırılması, hidrojen iyonlarının oluşmasına, dolayısiyle verimin düşmesine yol açar.

G. alanına giren başlıca işlemler: gümüş kaplama, kadmiyum kaplama, krom kaplama (kromaj), nikel kaplama (nikelaj), pirinç kaplama, çinko kaplama, altın kaplama ve kalay kaplamadır.

Gümüş kaplamacılıkta kullanılan eriyikler siyanürlü eriyiklerdir (çift gümüş siyanür ile potasyum siyanür, gümüş siyanür, gümüş nitrat, bazan da potasyum siyanür). Katot akımı şiddetleri, dm^2ye 1 voltluk gerilim altında 0,01 ile 0,05 amper arasındadır. Anotlar saf gümüştendir. G. nin bu bölümüne *galvanosteji* de denir.

Süsleme sanatları hizmetinde G. den altın, gümüş ve kaplamacılıkta yararlanılır. 1868 de Hildesheim'da bulunmuş olan ve asılları Berlin müzesinde saklanan Roma çağına ait kuyumculuk eserlerinin Christofle ve Bouilhet tarafından yapılmış olan galvanoplastik reprodüksiyonları (Cluny müzesi, Paris), bu türün şaheserleri sayılmaktadır.

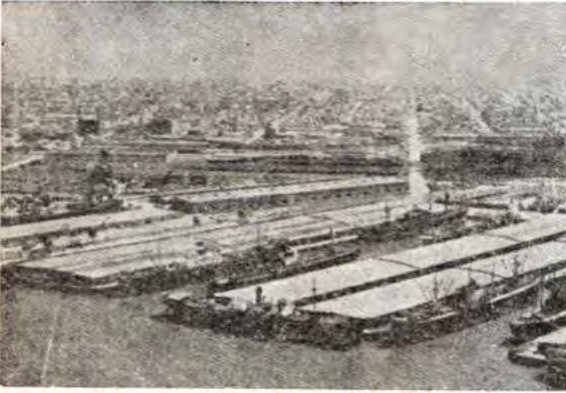
GALVANOSKOP (Fr. Galvanoscope: galvanik, yani doğru akım + Yun. *skopein* = bakmak, görmek), bir elektrik akımının geçişini meydana çıkaran cıhaz.

GALVANOSTEJİ: bk. GALVANOPLASTİ.

GALVANOTEKNİK: bk. GALVANOPLASTİ.

GALVANOTİPİ (Fr. Galvanotypie), galvanoplasti usulü ile matbaa klişesi yapımı. Bu usulün bugünkü uygulanışı şöyledir: Harfleri dizilmiş bir yazının veya bir klişenin bal mumu, kurşun levha veya plastik gibi bir madde ile kalıbı alınır. Bu dişi kalıbın maddesi elektrik için iyi iletken değilse yüzü meselâ grafitlenerek iletken hale getirilir. Sonra bir galvanoplasti banyosu içinde kalıbın üzeri aş. yu. 0,2 mm kalınlığında bakır kaplanır ve böylece *kabuk* elde edilmiş olur. Bu kabuğun üstüne bir kurşun alaşımı dökülerek hazırlanan ve basıma hazır olan klişeye *galvano* veya *galvanotip* denilir. Galvanonun yüzeyinin sertliği kromaj veya nikelajla artırılır. Şayet dişi kalıba bakır kaplanmadan önce nikel de kaplanırsa, *direkt nikel galvano* elde edilir.

GALVESTON [*gælvistın*], A. B. D. nde, Texas devletinde, Meksika körfezinde, karaya 2 millik dar bir dil ile bağlanmış bir kıyı kordonu adası üzerinde bir şehir. Adanın uzunluğu 30, genişliği 2 mildir. Nüfusu 67 175 (1960), metropolitan area (büyük şehir alanı) ile birlikte 140 364 (1960) tür. G., pamuk ve kükürtte dünyanın, buğdayda ise Amerika'nın en büyük ihraç limanıdır. Amerika'da tek olan ve Bolivya kalay filizlerini işleyen, dünyanın en büyük kalayhanesine sahip Texas City, şehrin metropolitan area'sının karadaki en önemli merkezidir. Metropolitan area, 1940 ile 1950 arasında %130 oranında genişlemiştir. Amerika'nın hemen bütün büyük kimya maddeleri konsernleri burada ham petrol ve yeraltı gazları işleyen tasfiyehaneler kurmuşlardır.

GALVESTON: Genel görünüş

GÁLVEZ [*gạlveth*], **Manuel** (Paraná 1882 -Buenos Aires 1962), Arjantinli roman yazarı. Buenos Aires'te yaşamaktadır. G. realist yurt romanları yazmıştır. Başlıca eserleri: *La maestra normal* (Öğretmen okulu bayan öğretmeni) [1914]; *Nacha Regules* (ad) [1920]; *Historia de arrabal* (Yan mahalleler tarihi) [1923]; *Escenas de la guerra de Paraguay* (Paraguay harbinden sahneler) [3 cilt, 1928 - 1930]; *Escenas de la época de Rosas* (Rosas devrinden sahneler) [3 cilt, 1931 - 1932].

M. GÁLVEZ

GÁLVEZ DE MONTALVO [*gạlveth dhe montalvo*], **Luis** (Guadalajara aş. yu. 1549 - Palermo aş. yu. 1591), İspanyol şairi. *El pastor de Fílida* (Fílida çobanı) adlı romanı yazmıştır [1582]. Bundan başka, Tasso'nun *Gerusalemme liberata* (Kurtarılmış Kudüs) ve Tansillo'nun *Le lagrime di San Pietro* (San Pietro'nun gözyaşları) adlı eserlerini çevirmiştir.

GALWAY [*gọlwey*], İrlanda'da, Galway - Bai'ın kuzeyinde, Corrib'in ağzında bir şehir, Galway kontluğunun başşehri. 1951 deki nüfusu 20 400 olan G. de birçok kilise ve manastırlara sahip olan bir Katolik piskoposluk merkezi ve İrlanda Millî Üniversitesi koleji vardır. Burada ayrıca değirmenler, içki, fırça ve çuval fabrikaları, balıkhaneler de bulunmaktadır.

G. başlıca yün, toprak mahsulleri ve kara mermer ihraç eder.

GALZAY (Etnog.): bk. GILZEY.

GAM (Fr. Gamme, İta. Gamma < Yun. *gamma* = g harfi), Türkçede XIX. yüzyılın 2. yarısından XX. yüzyıl ortalarına kadar ses merdiveni (bk. DİZİ) anlamına kullanılmış olan bir terim. Bk. GAMMA.

GAMA, José Basílio da (Tiradentes, Minas Gerais 1740 - Lizboa 1795), Brezilyalı şair. Jesuit düşmanlığından ilham alan *Uruguay* [1769] başlıklı destanında, Portekizlilerle İspanyolların, Rio do Sul'daki Jesuitlere ait topraklarından Guarani adlı yerlileri kovmak için yaptıkları savaşları tasvir eder. Bu destan, Indianismo (yani yerli taraftarlığı) edebî hareketinin öncüsü sayılır.

GAMA, Vasco da (Sines, Alentejo aş. yu. 1469 - Cochin limanı, Hindistan 1524), Portekizli denizci ve Vidigueira kontu (1503). Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan deniz yolunu aramak üzere Portekiz kralı Manuel tarafından görevlendirilen G., 1497 de üç gemi ile Lizbon yakınında Rastello limanından yola çıkmış, 22 kasımda Ümit Burnunu dolaşarak 20 mayıs 1498 de Kalküta yakınlarında Hindistan'ın batı kıyısına varmıştır. 8 ekimde dönüş yolculuğuna başlamış ve 1499 eylülünde Portekiz'e dönmüştür. Bu arada Cabral tarafından da yapılmış olan bu yolculuğu 1502 - 1503 yıllarında tekrarlamış ve Doğu Afrika kıyılarında Sofala ve Mozambik (Moçambique) te sömürgeler kurmuştur. 1524 te genel vali olarak üçüncü defa Doğu Hindistan'a gönderilmiştir. Portekizli şair Camões (b. bk.), G. nın seferlerini *Os Lusíadas* adlı millî destanında överek anlatır. G., XVI. yüzyılda Portekiz'in Doğu Hindistan'da kurduğu sömürge imparatorluğunun temelini atmıştır.

Vasco da GAMA

GAMALI HAÇ (Lat. Crux gammata; Fr. Croix gammée; Alm. Hakenkreuz; Sanskr. Swastika), birbirine eşit dört kolu olup kol uçları dik köşeli yahut eğri olarak kıvrılmak suretiyle teşkil edilmiş bir haç. Dönen bir tekerleği andırır. G. H., sembol olarak Avrupa'da, Asya'da yer yer daha doğuya, Polinezya'ya (Marquesas adalarına) kadar olan yerlerde, nadiren Afrika'da ve Orta Amerika'da kullanılır. Avusturalya'da ise bilinmemektedir.

Eski Germen gamalı haçı

Çeşitli yorumlara göre, G. H. ın güneş kursunu, çifte kurt kapanını, birbiriyle kesişen şimşekleri, Germen tanrısı Thor'un çekicini, bir helezon motifini tasvir ettiği düşünülmüştür.

Nazi gamalı haçı

GAMALIEL (takma adı: **ha - Zekēn** = eski), İbranî bilgini. Hıristiyanlığın yayılması sıralarında yaşamıştır. Hillel'in öğrencisi ve İsa'nın resullerinden Hagios Paulos'un öğretmenidir. Oğlu Gamaliel, babasının sanından da faydalanarak prens (nasî) unvanını almıştır.

GAMAN, Samsun ilinin merkez ilçesine bağlı Çayırkent bucağının eski adı. 13 köyü bulunan bu bucağın merkezi Gökçepınar'dır (nüfusu 1 082). Bucak nüfusu 9 483 tür.

GAMBA (İta. = bacak), ses delikleri C biçiminde olan, perde bağları ve 6 teli bulunan bir yaylı çalgı. Dize dayanarak veya iki diz arasına kıstırılarak tutulduğu için İta. viola da gamba (= bacak violası) ve Alm. Kniegeige (= diz kemanı) denen bu çalgıya XVIII. yüzyıla kadar kısaca viola, iki yüzyıllık bir aradan sonra XIX. yüzyıl sonunda yeniden kullanılmaya başlamasiyle daha çok G. adı verilmiştir. XVI ve XVII. yüzyıllarda pek gözde iken daha sonra yerini keman ailesi (b. bk.) ne bırakarak tamamen

unutulmuş, Barok musikiye karşı uyanan ilgi ile birlikte çembalo ve tatlı flütün yanısıra konser hayatına dönmüştür. J. S. Bach'ın 3 G. sonatiyle edebiyatını zenginleştiği bu çalgının ünlü çalıcıları arasında A. Maugar, Hotman, Saint - Colombe, J. Rousseau, M. Marais (b. bk.), C. Simpson, J. Schenk (b. bk.), D. Funk, A. Kühnel, C. F. Abel ve zamanımızda P. Grümmer, K. Lechner, A. Wenzinger vardır. Bk. VİOLA.

Gaspar Duiffobroucart'ın aş. yu. 1560 ta Lyon'da yaptığı süslü bir gambanın ön ve arka yüzleri

GAMBARA, Veronica (Pratalboino, Brescia 1485 - Correggio 1550), İtalyan kadın şairi. Correggio senyörü X. Gilberto'nun karısı idi. G., ünlü bilginlerle mektuplaşmıştır. Çoğu kocasının ölümünden duyduğu acıyı dile getiren dinî ve siyasî şiirlerinde, Petrarca ve Bembo'yu taklit etmiştir.

Eserleri: *Rime e lettere* (Şiirler ve mektuplar) [1759]; *Sonetti amorosi inediti o rari* (Yayımlanmamış veya nadir aşk soneleri) [1890]; *Lettere inedite* (Yayımlanmamış mektuplar) [1889].

GAMBETTA [*gãbetą*], **Léon** (asıl adı: **Nadoléon**; Cahors 1838 - Ville d'Avray, Paris 1882), Fransız avukatı ve devlet adamı. Yahudi asıllı Genovalı bir ailedendir. Avukat ve radikal milletvekili olarak II. Fransız imparatorluğuna karşı mücadeleye girişmiştir. Fransız ordusunun Sedan'da yenilip teslim olmasından sonra G., 4 eylül 1870 te Jules Favre ile Paris'te cumhuriyeti ilân etmiştir. Millî Savunma hükûmetinde iç işleri bakanı olmuş, Paris'in kuşatılması üzerine 7 ekimde balonla Tours'a gitmiş, orada geçici hükûmetin iç işleri ve harbiye bakanlığını üzerine almış, Paris'in kurtarılması için halk orduları kurmuş, fakat başkentin 28 ocak 1871 de düşmesine mani olamamıştır. Bundan sonra harbe sonuna kadar devam etmek isteyen G., hükûmetle Meclis seçimi konusunda ihtilâfa düşmüş ve 6 şubatta istifa etmiştir. Bununla birlikte seçimlere katılan G. yeniden seçilmiş, Almanya ile barış antlaşmasını imzalamayı reddetmiş, Alsace - Lorraine'in bırakılması üzerine meclisten ayrılmışsa da, 2 temmuz ara seçimlerinde yeniden seçilmiştir. O sırada «La République Française» gazetesini kuran G., Mareşal Mac-Mahon'un Thiers'in yerine cumhurbaşkanlığını kabul etmesi (24 mayıs 1873) üzerine mücadelesine devam etmiş ve 1875 anayasasının kabulünü ve cumhuriyetin kurulmasını sağlamıştır.

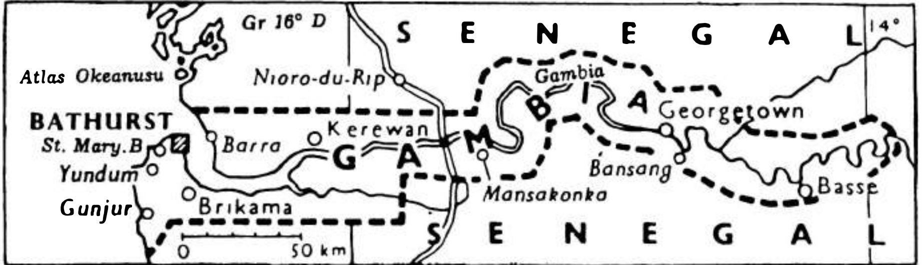
16 mayıs 1877 hükûmet darbesi sırasında cumhuriyetçilerin mukavemetini yöneten G., seçim kampanyasını teşkilâtlandırmış ve 16 mayıs hareketini protesto etmiş olan 363 mebusun seçilmesini sağlamıştır. Böylece cumhuriyetçilerin Mecliste büyük çoğunluk elde etmeleri üzerine Mac-Mahon istifaya mecbur kalmıştır (30 ocak 1879). G. bundan sonra Mecliste Bonapartçılar, klerikaller ve kralcılarla mücadele etmiştir.

Bu tarihten itibaren bütün devlet idaresine hâkim olmuş, ordunun yeniden kurulmasını desteklemiş ve Almanya'dan öç alma fikrinin savunucuları arasında yer almıştır. Kasım 1881 de dış işleri bakanlığını da üzerine alarak «Büyük Kabine»yi kurmuş, fakat Mısır'da İngiliz ve Fransızların ortak hareket etmeleri hususundaki planı başarısızlığa uğradığı ve Meclis onun iç siyaset bakımından isteği olan, liste halinde seçim usulünü reddettiği için G. 26 ocak 1882 de görevinden çekilmiştir.

GAMBIA, Batı Afrika'da, Gambia nehrinin aşağı kesiminde ve bu nehrin her iki tarafında, 350 km uzunluğunda ve en çok 50 km genişliğinde dar bir toprak şeridi meydana getiren bir devlet. Commonwealth üyesidir. Yüz ölçümü 11 295 km², nüfusu 343 000 (1967), başkenti Bathurst (nüfusu 29 800) tır. G. nın iklimi deniz kenarında serince ve tatlıdır, ülkenin içleri ise sıcak ve kuraktır. Başlıca ihraç maddesini teşkil eden yer fıstığı, önemli bir tarım koludur.

GAMBIA: Hükûmet merkezi Bathurst

G A M B I A

XV. yüzyılda Portekizliler tarafından keşfedilen G., 1843 te İngiliz sömürgesi olmuş, 1866 da bir süre Batı Afrika ulusları topluluğuna alınmışsa da, 1888 de yeniden ayrı bir sömürge olmuştur. 1889 tarihli İngiliz - Fransız anlaşması sonucunda Senegal ile ortak sınırları çizilmiştir.

1960 anayasasına göre, 33 üyeli bir parlamentosu ve bir başbakan ile altı bakandan kurulmuş bir bakanlar kurulu vardır. G., 1965 ten beri Commonwealth içinde bağımsız bir devlettir.

GAMBIA ARMASI

GAMBIA, Batı Afrika (Senegal ve Gambia) da, aş. yu. 1 100 km uzunluğunda bir nehir. Futa Calon platosundan çıkar ve Bathurst'ta 3 km ye kadar daralan 33 km gelişliğinde bir halice dökülür. Büyük gemiler nehir ağzından 195 km, daha küçükleri ise 400 km içeri girebilirler.

GAMBIA HUMMASI (Fr. Fièvre de Gambie; Alm. Gambiafieber), Gambia'da, Sudan'da ve Kongo bölgesinde rastlanan bir çeşit *Trypanosoma* hastalığı; tıbbî adı Paranagana'dır. Her türlü evcil hayvanlara, özellikle sığırlara musallat olur. Hastalık etkeni, uzunluğu 10 - 60, genişliği 2 - 3 mikron olan *Trypanosoma congolense* basilidir. Çeçe (Fr. tsé - tsé) hastalığının belirtileri aynen bu hastalıkta da görülür.

GAMBIER [*gãbye*] **ADALARI**, Polinezya'da, Tuamotu'nun kuzeydoğusunda Fransızlara ait bir takımada. Merkezi, en önemli ada olan Mangareva'da bulunan Rikitea şehridir. Bu adalar 1797 de bulunmuş ve 1881 de Fransa'ya bağlanmıştır.

GAMBİR (Fr. Gambirkatechu, Lat. Terra japonica), Güneydoğu Asya'da yetişen çalımsı bir tırmanıcı bitki (Uncaria Gambir) yapraklarının kaynatılmasiyle elde edilen ve sepicilikte kullanılan bir öz. Bu öz, yoğurulabilecek bir hamur kıvamına getirildikten sonra küpler halinde kesilir ve açık havada kurutulur. Bu G. küpleri % 55 oranında tabaklama maddesini kapsar. Bunun dışında, daha çok arıtılmış, tabaklama maddesi bakımından daha fakir olan G. kütleleri de piyasaya sürülür. Çok değerli, hafif bir tabaklama maddesi olan G., kumaş boyamacılığında da aşındırıcı olarak kullanılır.

GAMBİT (İta. *dare il gambetto* = çelme takmak), satranç oyununda bir oyun açılışı. Bu tarz açılışta oyuncu, taşlarına çabucak yol açıp taarruza geçebilmek için birkaç taşını feda eder. G. in birçok şekilleri vardır (bk. SATRANÇ).

GAMBLES - CAVE [*gæmblz keyv*], Doğu Afrika'da, Elmenteita gölü yakınında bir mağara. Burada daha çok nilotid (Nil adamı) tipi olan, geç Pleistosene ait 5 iskelet bulunmuştur. Bu iskeletler Oldoway (b. bk.) daki buluntulara benzemektedir.

GAMBOT (İng. Gunboat), kıyılarda ve kıyılara yakın denizlerde, nehir içlerinde asayişi muhafaza, kaçakçılığı önleme gibi maksatlarla yapılan, baş ve kıç taraflarında top taşıyan, az su çeken, küçük tonajda bir nevi harp gemisi. Nehir içlerinde görev alacakların daha az su çekmeleri için

GAMBOT

çoğunlukla altları düz yapılır. Bu sınıf gemilerin yerlerini bugün küçük tonajdaki karakol gemi ve motorbotları almıştır.

GAMBUS DAĞLARI, Çin'de, Sikanğ ilinde, dorukları 7 000 m ye kadar ulaşan sıradağlar.

GAMELAṄ (Cava dilinde: *gamel* = kullanmak), İndonezya geleneksel musikilerinin özel çalgı takımı. Çoğu vurma çalgıları sınıfından olan üyeleri, görevlerine göre üç kümeye ayrılır: Süslenmemiş konu olan balungan (bk. PATET) ı sunan çalgılar eski tip bonaṅ (bir sıra gonglu) ve saron (ağaç kutu üzerine dizilmiş tunç veya demir çubuklar), konuyu süsleyen (panerusan) ve dolayısiyle sesleri daha tiz olan çalgılar gender (her birine bir bambu boru asılmış bir sıra tunç plaka), yeni tip bonaṅ (iki sıra gonglu) ve gambaṅ (ksilofon), musikiyi ölçü ve dönemlere bölen gonglar ageṅ, kenoṅ, keṭuk ve kempul'dur. Kendaṅ (davul) veya rebab çalan sanatçı, çalışındaki nüanslarla takımı yönetir. Gölge oyunlarına ve dinî törenlere de eşlik eden G. ın bir resmi için bk. CAVA SANATI.

GAMELIN [*gamlẽ*], **Maurice Gustav** (Paris 1872 - Paris 1958), Fransız generali. I. Dünya Harbinde 1917 yılına kadar Joffres'un kurmay başkanıydı. 1931 de genel kurmay başkanı, 1935 te ordu genel müfettişi ve yüksek harp şurası başkan vekili, eylül 1939 da Fransa'daki müttefik kuvvetlerin başkomutanı olmuş, 19 mayıs 1940 ta azledilerek Riom mahkemesinde Fransa'nın yenilmesinden sorumlu tutulmuş, nisan 1943 e kadar Fransa'da, sonra harp sonuna kadar Almanya'da hapsedilmiştir. Eserleri: *Servir* (Hizmet) [hatıralar, 3 cilt, 1946 - 1947]; *Manœuvre et victoire de la Marne* (Marne manevrası ve zaferi) [1954].

M. G. GAMELIN

GAMET (Fr. Gamète < Yun. *gamete* = karı; *gametes* = koca < *gamein* = evlenmek), erkek veya dişi üretici hücre. Gonad'lar denilen üreme bezlerinde üretilen G. lerin büyüklükleri çok değişik olur. Bazı mantarlarda görüldüğü gibi iki G. in birbirinin benzeri olmaları haline izogami denilir. Erkek G. hemen daima dişi G. ten küçük olur. Bundan başka, dişi G. hareketsiz olduğu halde, erkek G. dişiye doğru ilerlemesini kolaylaştıran bir veya birkaç kamçıkuyruk (Lat. flagellum) ile donatılmıştır. Dişi G. ile erkek G. in birleşmelerinden türün tipine uygun bir birey gelişir. Hayvanlarda erkek G. e ersuyu hayvancığı veya spermatozoit, dişi G. e yumurtacık veya ovül denir. Bitkilerde ise bunların adı sırasiyle erkek hücreler veya anterozoitler ve yumurta hücreleri veya oosferlerdir.

GAMETLİ BİTKİLER (Fr. Gamétophyte), gamet (b. bk.) i olan bitkiler. Art arda meydana gelen haploit karyokinez (son kuşakta gamet ihtiva eden kromozomlu hücre kuşaklarının istihalesi) den türer. Bitki çoğalması bazı su yosunları (alg) ile ciğer otlarında önemli bir gelişme gösterir. Sporogon'un yer almadığı kara yosunlarında bu durum daha iyi görülür. Eğrelti otları, zemberek otları ve küçük prothall'li kurt ayağında ise daha az görülür. Ancak, iki erkek ve sekiz dişi hücreli çiçekli bitkiler müstesna olmak üzere Açıktohumlar (Gymnospermae) da az görülür.

GAMETOFAZ (Fr. Gamétophase), bitkilerde çiçeklenmenin üç safhasından biri. Diğerleri termofaz ve fotofazdır. G. veya haploit safha, çoğunluk yalnız gametlerin üreme safhasını kapsar. G. ya erselik veya ayrı cinsiyetli olur. Erselik G. da hem erkek hem dişi gametler, ayrı cinsiyetli G. da ise ya erkek veya dişi gametler ürer.

GAMETOJENEZ (Fr. Gamétogenèse = gametlerin oluşması) : G. çok önemli bir olayı kapsar: meioz (Fr. méiose) denilen bu olay sonucunda 2 n - kromozomlu bir gametosit (gametin üretici unsuru, Fr. gamétocyte), birbiri ardınca iki bölünme ile n - kromozomlu 4 gamet verir. Dişi hayvanlarda bu gametlerden üçü düşer (kutup yuvarları [Fr. globules polaires]). Tohumlu bitkilerde iş daha karmaşıktır, fakat bunlarda da düşen dişi gametler vardır: yardımcı hücreler (Fr. synergides) ve antipotlar (Fr. antipodes).

GAMILLSCHEG [*gamilşeg*], **Ernst** (doğ. Neuhaus, Bohemya 1887), Alman Romanisti. W. Meyer - Lübke'nin öğrencisi olan G., 1916 da Innsburg'da profesör olmuştur. 1925 te Berlin ve 1946 dan itibaren de Tübingen üniversitelerinde görev alan G., Romanolojinin bütün alanlarında çalışmıştır. Bu arada Rumence üzerinde de durmuştur. Başlıca eserleri: *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache* (Fransız dilinin etimolojik sözlüğü) [1926 - 1929]; *Romania Germanica* [3 cilt, 1934 - 1936]; *Germanische Siedlung in Belgien und Nord Frankreich* (Belçika ve Kuzey Fransa'da Germen yerleşmesi) [I, 1937].

GAMMA, Yunan alfabesinin üçüncü harfi (γ). Klasik çağda G. nın ses değeri, Almanca g harfi gibi idi. Yeni Yunancada, ince vokallerden önce j (yot) un, kalın vokallerden önce ise γ nın ses değerindedir. G. adı Samî dillerdeki *gimel*'in değişmiş bir şeklidir. Musikide G., Orta Çağda ses merdiveni (bk. DİZİ) nin en kalın sesine ad olarak verilmiştir. Orta Çağda a (la) ile başlayan diziye en kalın ton olarak eklenmişti. Sonraki yüzyıllarda «G. dan başlayarak bütün sesleri», yani ses merdiveninin bütününü de ifade etmiştir. Bu sebeple, Fransızlarca diziye *gamme* (İta. gamma) adı verilmiştir. Ölçü birimi olarak $1\gamma = 1$ $\mu g = 1/1\ 000\ 000$ g.

GAMMA FONKSİYONU: $\Gamma(z) = \int_0^\infty e^{-t} \cdot t^{z-1} dt$

şeklindeki integrale G. F. veya Euler'ın ikinci integrali denir.

Bu integral z nin pozitif reel bütün değerleri için yakınsaktır. Bu fonksiyonun şu önemli özellikleri vardır:

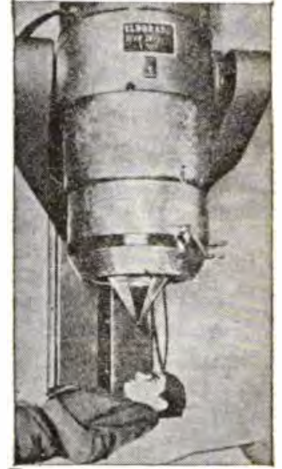
$$\Gamma(z+1) = z \cdot \Gamma(z)$$
$$\Gamma(z) \cdot \Gamma(1-z) = \pi \cdot \operatorname{cosec} \pi z$$
$$\Gamma\left(\frac{1}{2}\right) = \sqrt{\pi}$$

n, bir tabiî sayı olmak üzere

$$\Gamma(n) = (n-1)\,!$$

olur. Buna faktoriyel fonksiyon da denir.

GAMMA IŞINLARI (Fr. Rayons gamma), X ışınları gibi, fakat X ışınlarından daha kısa dalga boylu elektromagnetik ışınımlar. G. I., radyoaktif çekirdeklerin parçalanması sırasında meydana gelir. Radyoaktif maddeler üç cins ışın yayarlar: alfa (α), beta (β) ve gamma (γ) ışınları. G. I. yüksek enerjili fotonlardan ibarettir (bk. FOTON). G. I. nın dalga boyu, bu ışını yayan element için niteleyicidir ve 0,0466 Å ile 3,9 Å arasında değişir. α ve β ışınlarından daha çok giricidir (yumuşak ve sert G. I.). Tıpta G. I. kanser urlarının tedavisinde kullanılır. Gerek radyoaktif kobalt (kobalt bombası) tan gerek betatrondan gerek başka akseleratör (hızlandırıcı) lerden elde edilen bu ışınlar, daha enerjik olmaları ve maddelerin içine daha derinliğine işlemeleri sebebiyle bazı hallerde X ışınlarına tercih edilirler. G. I. canlı dokuları öldürmekle beraber, radyoaktivite kalıntısı bırakmazlar. G. I. nın bu özelliğinden yararlanarak gıda maddeleri sterilize edilip saklanabilir. Bu ışına tutulan patatesler besleme yeteneklerini saklamakla beraber filizlenmezler. G. I. gün geçtikçe daha büyük sayıda olmak üzere ilim dallarına uygulanmaktadır.

GAMMA IŞINLARI: Kobalt bombası ile kanser tadavisi

GAMMAGRAFİ (Fr. Gammagraphie: gamma ışınları; Yun. *graphein* = yazmak), sanayide, radyoaktif maddelerin çıkardığı gamma ışınları yardımiyle, saydamsız cisimlerin iç yapılarını inceleme ve tahlil etme metodu. Metallürjide döküm parçalarının tahrip edilmeden kontrol edilmesinde çok kullanılmaktadır. G. birçok uygulamalarda radyografinin yerini de almaktadır.

GAMMAGRAFİ: Gamma ışınları ile bir Pelton tekerleğinin kontrolü

GAMON (Fr. Gamone < Yun. *gamos* = evlenme), bir fert tarafından salgılanan ve aynı türden karşı cinsi etkileyen cinsi yayınma (diffüzyon) hormonu. Bu olayın iyice gözlenlenmiş olduğu deniz kestanesi (*ekhinos*) nde dişinin yumurtacığı erkeğin sperma hayvancığını harekete geçirmeye ve kendine doğru çekmeye yarayan bir madde çıkarır. Böylece, tek bir yumurtacığın etrafında toplanan büyük sayıda sperma hayvancığı yumurtacığın zarını yumuşatan bir G. salgılarlar ve bir sperma hayvancığı yumurtacığa girer. Bu giriş dişi G. salgılanmasını hemen durdurur ve erkek hücreler de oradan uzaklaşıp dağılırlar.

GAMMON [*gæmın*] veya **BACKGAMON** (İng.), özellikle İngiltere'de iki kişi ile oynanan tavlaya benzer bir oyun. Zarlar ve taşlarla oynanır.

GAMOW [*geymou*], **George Anthony** (Odessa 1904 - Boulder, Colorado 1968), Rus asıllı fizik bilgini, 1939 da Amerikan uyrukluğuna geçmiştir. 1934 ten beri George Washington Üniversitesinde nazarî fizik profesörüdür. Atomun yapısı üzerinde pek çok eserleri vardır. G., G. doruğu veya çanağı adiyle anılan ve elektronlardan ibaret olup atom çekirdeği girişini koruyan potansiyel engelini düşünmüş, ayrıca nükleer izomeriyi keşfetmiş, izafiyetçi kozmoloji (cosmologie relativiste), kimyevî elemanların menşei ve yıldızlardaki termonükleer tepkiler üzerinde araştırmalarda bulunmuştur. Başlıca eserleri: *Structure of Atomic Nucleus* (Atom çekirdeğinin yapısı) [1931]; *The Birth*

and Death of the Sun (Güneşin doğuşu ve ölüşü) [1940]; *Atomic Energy in Cosmic and Human Life* (Kozmik hayatta ve insan hayatında atom enerjisi) [1946]; *Theory of Atomic Nucleus and Nuclear Energy Sources* (Atom çekirdeği teorisi ve nükleer enerji kaynakları) [Critchfield ile birlikte, 1949]. G. un, güç konuları basit ve alaylı bir üslûp altında işlediği ilmî halk yayınları da vardır.

GAMPOLA, Seylan adasında, Mahaveli - Gangâ ırmağı üzerinde ve Kandy şehri yakınında arkeolojik bir yer. G., XIV ve XV. yüzyıllarda adanın başkenti idi.

GAMRON veya GOMRON (GUMRUN), Basra (İran) körfezinde bir liman. I. Abbas'tan bu yana Bender - Abbas adı ile anılır. Bk. BENDER - ABBAS.

GAN, Hint Okyanusunda, Hint yarımadasının 400 km güneybatısında bulunan Maldive takımadalarına bağlı bir ada. İngilizler, Seylan'daki askerî üslerini kaldırdıktan sonra, 1957 haziranında G. da deniz ve hava üsleri kurmuşlardır.

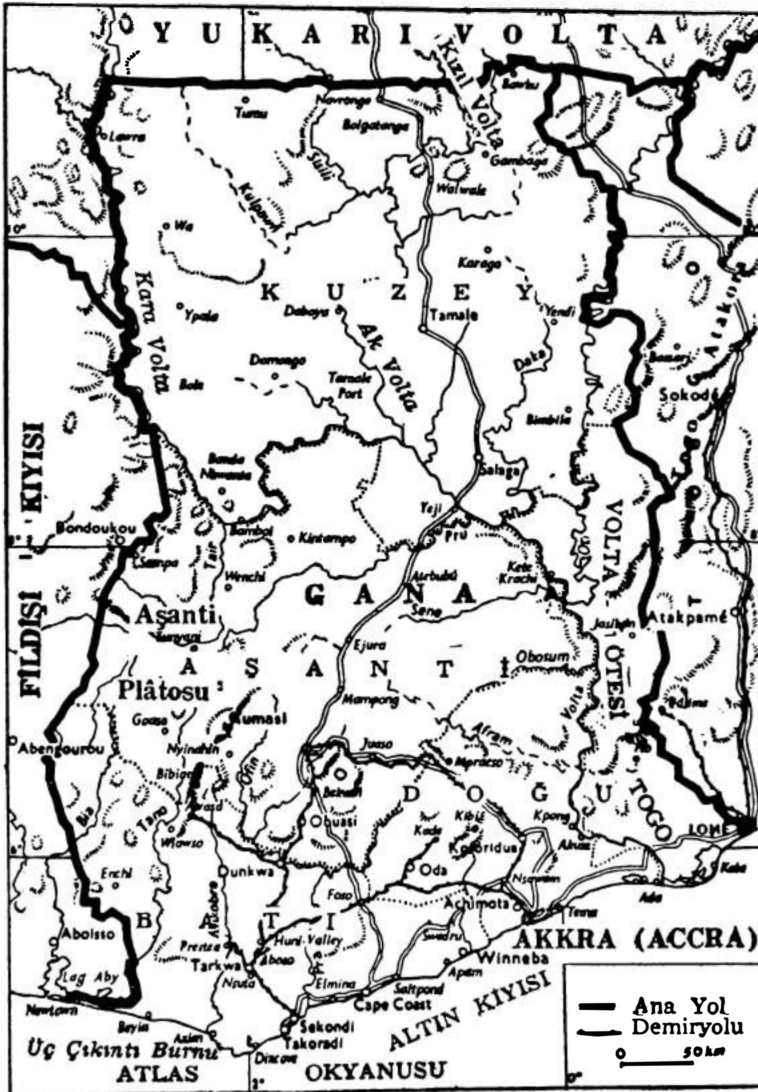
GAN, Peter (asıl adı: **Richard Moering;** doğ. Hamburg 1894), Alman lirik şairi ve deneme yazarı. Paris'te yaşamaktadır. Eserleri: *Von Gott und der Welt* (Tanrı ve dünya hakkında) [denemeler; 1935]; *Die Windrose* (Rüzgâr gülü) [şiirler, 1935]; *Die Holunderflöte* (Ney) [şiirler, 1949]; *Schachmatt* (Mat) [şiirler, 1956]; *Die Neige* (Eğilim) [şiirler, 1961].

GANA (resmî adı: **Ghāna**), Büyük Britanya himayesi altında eski Altın Kıyısı (b. bk.) ve Britanya Togo'sunun birleşmesiyle meydana gelmiş ve İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olmuş bir Batı Afrika devleti. Yüzölçümü 238 538 km^2, nüfusu 8 143 000 (1968), başkenti Akkra (337 828), resmî dili İngilizce, dini İslâmdır.

Coğrafya: Dikdörtgen biçiminde olan G., Gine körfezi ile çevrilmiştir. Memleketin büyük bir kısmını sık tropik ormanları kaplar. Kuzeyde ormanlardan sonra savanalar başlar. G. nın iklimi tropikaldir. En büyük ticaret kaynağı kakaodur. Kakao üretiminde dünyada birinci gelmekle beraber, dünya kakao ihracatının yarısından fazlası G. dan yapılır. Kakao hemen hemen bütün memlekette küçük işletmeler halinde üretilmekte, ihracat Akkra ve Takoridi limanlarından yapılmaktadır. G. da altın (dünyada altıncı), elmas (dünyada üçüncü), manganez (dünyada sekizinci) ve boksit yatakları bolca mevcuttur. İki demiryolu ve iki devlet yolu, Akkra'yı memleketin diğer bölgeleri ile komşu devletlere bağlar. G. nın kuzeyinde, daha çok Müslümanlar, güneyinde ise zenci Aşantiler yaşar.

GANA ARMASI

Tarih (eski tarihi için bk. ALTIN KIYISI): İngiliz sömürgesi 1874 te krallık sömürgeliğine yükselmiştir. Togo ile bu bölge arasındaki sınır anlaşması 1889 da Almanlarla yapılmıştır. Paris anlaşması (14 haziran 1898) İngilizlerle Fransızlar arasındaki sınırı tespit etmiştir. Aşanti bölgesi 1901 de G. ya katılmıştır. 1948 de Altın Kıyısı Yasama Meclisinde siyasî reform neticesi olarak, Afrika devletlerinin olgunluğu kabul edilmiştir. 1951 de yapılan seçim neticesinde iktidar Dr. Kwame Nkrumah başbakan olmak üzere Halk Uzlaşma (Convention) Partisine geçmiştir. 6 mart 1957 de G. bağımsızlığını kazanmış ve Gana adını almıştır. 1 temmuz 1960 ta cumhuriyet ilân edilmiştir. 24 şubat 1966 da başbakan ile hükûmetin ileri gelenleri Pekin'de iken, ordu polisin de iş birliği ile hükûmeti devirmiştir. Sekiz kişilik «Millî Kurtuluş Komitesi» Dr. Nkrumah ile bakanlarını azletmiş, anayasayı kaldırmış, parlamentoyu dağıtmış, Halk Uzlaşma Partisi ile diğer partileri feshetmiş ve iktidarı eline almıştır. Sekiz kişilik bir komite (bakanlar kurulu) kurulmuştur.

GANA

GANA veya GHANA, eski büyük bir Zenci devleti. Batı Sudan'da Timbuktu'nun kuzeybatısında, Kuzey Afrikalı Berberî'ler tarafından III. yüzyıl başlarında kurulmuş ve XIII. yüzyıla kadar devam ederek hâkimiyetini batı kıyılarına kadar yaymıştır (IX - XI. yüzyıllar: Soninke veya Sarakole hanedanı). Adını, tanrılaştırılmış bir hükümdarın unvanı (Ghāna) ndan almıştı. Zengin altın madenlerine, kuvvetli bir siyasî teşkilâta sahip olan G., Kuzey Afrika

ile faal bir ticaret geliştirmiş ve bu iktisadî üstünlük sayesinde bir zamanlar 200 bin kişilik büyük bir orduyu seferber halde tutabilmiştir. Vasallerinden bir Berberî kralın İslâmlığı kabul ederek merkezî idare aleyhine ayaklanması, G. nın güçsüz kalarak birtakım küçük beyliklere ayrılmasına sebep olmuştur. Ülke halkı, 1076 da Emevî hâkimiyeti sırasında İslâmlığın Malikî mezhebini kabul etmiştir.

Bugün hâlâ birçok Afrikalı aydın Zenciler, G. yı eski istiklâl ve ihtişam devirlerinin sembolü sayarlar.

GANA'LAR, Hint yarı tanrıları. Bunlar Śiva'nın askerleri ve hizmetkârları olup tanrı Ganesa veya Ganapati'nin emrinde bulunurlardı. G. lar biçimsiz cüceler biçiminde tasavvur edilirlerdi.

GANAYİM, El, Yukarı Mısır'ın Asyūt vilayetinde bir şehir. Nil'in batı kıyısında, vilâyet merkezi Asyūt'un tam güneydoğusundadır. Nüfusu 15 000 dir.

GANCA (Coğ.): bk. GENCE (Kirovabad).

GANCE [*gãs*], **Abel** (doğ. Paris 1889), Fransız rejisörü. İlk filmini *La digue* (Engel) [1911] adiyle çevirmiştir. 1915 te *La folie de Dr. Tube* (Dr. Tube'ün çılgınlığı) filmini çevirmiştir. Başlıca eserleri: *Mater dolorosa* (Yaslı anne) [1917]; *J'accuse* (Suçluyorum) [1919]; *La roue* (Tekerlek) [1922]; *Napoléon* (ad) [1926]. Daha sonra: *Lucrèce Borgia* (ad) [1935]; *Louise* (ad) [1938]; *Le Capitaine Fracasse* (Yüzbaşı Fracasse) [1942]; *Austerlitz* (ad) [1960] gibi birtakım filmler daha çevirmiştir.

GAND (Coğ.): bk. GENT.

GAND ANTLAŞMASI (Amerikan tarihi): bk. GENT ANTLAŞMASI.

GAND BARIŞI (Fr. Pacification de Gand) [Belçika tarihi]: bk. GENT BARIŞI.

GANDAK, Büyük, Kuzeydoğu Hindistan (Nepal) da Ganga (Ganj) nehrinin bir kolu. Uzunluğu 600 km dir. Nepal'den çıkar ve Patna yakınında Ganga'ya dökülür. Sık sık taşkınlar yapar.

GANDÂPUR, Daman'da oturan bir Afgan kabilesi. G. lar Daman'a Dürranî hükümdarları devrinde yerleşmişler ve güneyde Draban, kuzeyde Pahârpur'a kadar yayılmışlardır. Gomal çayının kolları tarafından sulanan bölge verimli değildir.

G. halkının menşei açık olarak bilinmemektedir. G. lar bugün sakin bir hayat sürmektedirler.

Dilleri Peştucanın bir kolu olan Kandaharî lehçesidir.

GANDER [*gạndir*], Kanada'nın Newfoundland bölümünde, Gander ırmağının doğusunda ve Grand Falls çağlayanları yakınında, Atlantik hava yolları üssünün bulunduğu yer.

GANDHẠRA, Ön Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki ovanın Eski Hintçe adı. G., I. Darayavahuş'tan itibaren Perslerin elinde iken Büyük İskender tarafından zaptedilmiştir. Bundan sonra G. da Yunanlı hükümdarların yönettiği küçük devletler kurulmuş, aş. yu. M. S. 20 de bütün ülke Kuşanlar devletine geçmiştir.

G. sanatı, Kuşanlar sülâlesinin hâkimiyeti zamanında

GANDHARA: Charsadaha'daki Buddha heykelinin kaidesi (M. S. 72; British Museum, Londra)

M. S. I. yüzyılda meydana gelmiş, kuzeybatı Hindistan'da ve Afganistan'da VII. yüzyıla kadar gelişmiştir. Bu, Buddhizmin tesirinde kalmış olan Hellen, İran ve Hint karışımı bir sanattır ve bundan dolayı Greko - Buddhist sanatı adını almıştır. Bu sanat, Buddha'nın ve onun hayatına ait en önemli sahnelerin ustaca tasvirini konu edinir. G. sanatının tesiri güneydoğuya (Mathura) ve Orta Asya'ya kadar yayılır.

GANDHARVA, Hindistan'da yarı tanrılardan meydana gelen bir sınıf. Hava boşluğunda ve sularda yaşadıkları kabul edilir. Eski çağlarda 27 G. dan bahsedilir. Daha sonra G. ların sayısı artmıştır. Hint efsanelerine göre, G. lar çalgıcı olarak karılariyle birlikte Apsara'lara mensupturlar.

GẠNDHI, Indira Priyadarşini (doğ. Allahabad 1917), Hintli kadın politikacı, Nehru (b. bk.) nun kızı. Vaktiyle Keşmir'den Hindistan'a göçmüş bir Brahman ailesi soyundandır. Öğrenimini Hindistan'da, İsviçre'de, Hint üniversitelerinde ve Oxford'da yapmıştır. 12 yaşından itibaren memleketinin hürriyet mücadelesi davasına bağlanmış, 1938 de Hindistan Millî Meclisi üyesi olmuş, 1942 de siyasî faaliyetlerinden dolayı tutuklanmıştır. Babasının okulunda yetişen G., avukat ve gazeteci olan Firuze G. (Mahatma Gandhi ile akrabalığı yoktur) ile evlenmiştir. 1959 da geçici olarak Millî Meclis başkanlığına, 1964 te haberleşme ve radyo bakanlığına, 1966 da da başbakanlığa getirilmiştir.

I. P. GANDHI

G., antidogmatik bir sosyalizmi temsil eder ve Millî Meclis Partisinin sol kanadını tutar. Siyasî bloklaşmalara karşı bir politika takip eden G., 1967 Arap - İsrail çatışmasında açıkça Arapları destekleyen bir yol tutmuştur.

GẠNDHI, Mohandas Karamchand (takma adı: Mahātmā = büyük ruh; Porbandar 1869 - Yeni Delhi 1948), Hindistan'ın dinî ve millî başbuğu. Kültürlü ve zengin bir soya mensuptur. Ahmedabad ve Londra'da eğitim görmüş, Bombay'da avukatlık yapmış, 1893 - 1914 yılları arasında Güney Afrika'da kalmış ve göçmen Hintlilerin meselelerini savunmuştur. Amritsar'da İngilizlerin halkı kılıçtan geçirmesi (1919) nden sonra onlara düşman olmuş ve millî istiklâl davası ile zor kullanmadan Hintlileri iş birliğinden ayrılmaya (1920) ikna etmiştir (Svadeshi ayaklanması).

Çok çabuk millî bir kahraman olarak parlamış, çeşitli zamanlarda tutuklanmıştır. Kral naibi sıfatiyle Delhi anlaşmasını imzalamış ve Hindistan'ın bağımsızlığını savunduğu Londra yuvarlak masa konferansına katılmıştır. Sonra aşağı kast sınıfında bulunanların konularına dikkati çekmek için açlık grevi yapmıştır. Hindistan'ın Bağımsızlık Bildirisi (15 ağustos 1947) ve istemediği halde, Pakistan'ın ayrılması ile sonuçlanan toplantıya katılmıştır. Gerici bir Brahman tarafından öldürülmüştür (30 ocak 1948). Çalışmanın manevî değeri ve içten gelme bir istek üzerine kurulmuş olan doktrini, kaynağını bağlı olduğu Cayna (Jaina) dininden alıyordu. Olgunlaşmış bir ruh yüceliğiyle bu doktrini pratikleştirmiştir. Tutuklu bulunduğu sıralarda gücünün yettiği kadar oruç tutmuştur. Karakteri ve yaşama tarzı hatıralardan silinmeyecek şekilde yerleşmiştir.

M. K. GANDHI

GANDÍA, doğu İspanya'daki Valencia ilinde, Valencia şehrinin güneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 20 100 dür. G., 1485 te Borja ailesine verilmiş olan bir dukalığın başşehri idi. G. da portakal, zeytin ve sebze yetiştirilir.

GANDINUS, Albertus (Crema, Lombardia aş. yu. 1245 - 1310 dan sonra), İtalyan hukukçusu. Bazı şehirlerde ve özel olarak Bologna'da hakimlik etmiş, ceza hukuku ve ceza usulü alanında ilk bağımsız sistemi kurmuştur. Başlıca eseri: *Tractatus de maleficiis* (Suçlar ana kitabı) [1299].

GANDO veya GANDU, Batı Sudan'da, orta Niger'in iki yanında uzanan eski bir Fulbe devleti. G., Sokoto sultanına bağlı idi. Yaklaşık olarak denizden 200 m yükseklikteki başşehri G., Sokoto'nun 80 km güneybatısında pirinç ekimine elverişli sulak vadilerin bulunduğu Kebbi topraklarındadır. Halk muz ve soğan yetiştirir. Nüfusu aş. yu. 10 000 dir.

GAMEN, Chekri (Şükrü) (Beyrut 1861 - Antibes 1929), Lübnanlı şair. Başlıca eseri, Fransızca manzum bir dram (*Antar*) olup 1910 da Odéon Tiyatrosunda temsil edildikten sonra 1921 de operaya çevrilmiştir. *Tamerlan* (Timur) adlı bir dram da yazmıştır. G., siyasî taaliyetleriyle I. Dünya Harbinden sonra Lübnan'da Fransız mandasının kurulmasına hizmet etmiştir.

GANE, Nicolae (Fălticeni 1835 - Iaşi 1916), Rumen yazarı. Mesleği avukatlıktı. Iaşi şehrinde belediye başkanlığı yapmış, milletvekili seçilmiştir. 1888 de Toprak - Orman bakanlığına tayin edilmiştir. Daha sonra senatörlüğe seçilmiş ve senato başkanı olmuştur. G., Rumen Akademisi başkanlığı da yapmıştır.

G., Rumen edebiyatında hikâyeleri ile ün kazanmıştır. Eserleriyle Rumen edebiyatına ilk defa sevimli Türk tipini getirmiştir. Rumen beylikleri istiklâllerini aldıktan sonra Türklerle Rumenler arasındaki eski ve ortak hayat bağları kesilince, Türk gerçek bir varlık olmaktan çıkmış ve gittikçe mücerretleşen bir tip olmuştur. Bu tipin teşekkülünde G. nin hissesi büyüktür. *Aliuță* (Alicik) adlı hikâyesi bu çığırın bir öncüsü olmuştur.

GANEŚA, Hint tanrısı, Śiva ile Panvatī'nın oğlu, bilginlerin ve öğrencilerin koruyucusu. Fil başı ile temsil edilmiştir.

GANG veya DAMAR (Fr. Filon, trajet; Alm. Gang), bir kütle (taşlar; Alm. Gesteine; Fr. roches) içinde tektonik değişmelerle meydana gelmiş ve daha genç taş türleri veya madenlerle dolmuş olan yarık (bk. YARIKLAR). G. a nispetle bu kütleye *yan taşlar* denir. İçinde püskürük taşlar bulunan G. lar, *G. taşları* (damar taşları), maden filizi bulunanlar *filiz G. ları* (maden damarları), başka mineraller bulunanlar *mineral G. ları* (kuvars G. ı, strodiyanit G. ı, kalker spat G. ı) adını alır. G. ların belirtici alâmetleri: tabakanın geniş olması ve boydan boya *uzanış* (yerinden oynamış, yatay duruşu bozulmuş tabakaların yönü) ve *dalış* (yatay duruşu bozulmuş tabakaların düzlemindeki azamî eğiklik) göstermesidir (bk. YERİNDEN OYNAMA). G. ların yer kabuğu içinde türlü duruşları vardır: *yatık dalgalı G. lar*, 0 - 15°, *dikçe G. lar* ise 15 - 45° lik eğimler gösterir; bunu aşan eğimde olanlara *dik* ve *tepe üstünde duran G. lar* denir. Yan taşlara nispetle G. lar: *çaprazlama* ve *düz G. lar* ile *maden yatağı G. ları* (maden damarları: yan taşlara paralel olan tabakalar) na ayrılır. Bir G. çatallanabilir, parçalanabilir, dirsek yapabilir; yanlarda düz, eğri, diyagonal kol damarlar oluşturabilir. G. ların uzanış boyu birkaç km, G. bölgelerininki ise 100 km nin üstünde olabilir.

GANGA (Sanskrit ve Hintçe Gangā, Fr. Gange, İng. Ganges), Hindistan'da bir ırmak. Himalaya'nın güney meyilli yüzünden doğar ve Bengal körfezine dökülür. Uzunluğu 2 700 km dir. G., Devaprayag (Uttar Pradesh) da birleşen birçok sellerle çoğalır. Boğazlar halinde Siwālik (Hint ve Nepal arasında bir dağ çemberi) i geçtikten sonra Hardwār şehrinde ovaya girer. Suyunun bir kısmı sulama kuruluşlarında kullanılır. Birçok ayaklar aldıktan sonra, Brahmaputra ırmağının kollarından biri ile birlikte büyük bir delta teşkil eder. G., Hintliler için mukaddes bir ırmaktır. Hint halkı sularında temizlenmek (dinî bakımdan) için Benares (Varanasi) e gelirler (bk. HİNT TÖRELERİ).

GANGHOFER [*ganghofır*], **Ludwig** (Kaufbeuren 1855 - Tegernsee 1920), Alman yazarı. Tiyatro piyesleri yazmış, fakat daha çok bir yazar olarak ün kazanmıştır. Romanlarının ve hikâyelerinin çoğunun vakaları Bavyera'da ve Tyrol'de, muhteşem bir tabiat ortasında geçer. En tanınmış eserleri: *Der Jäger von Fall* (Fall avcısı) [1883]; *Edelweisskönig* (Edelweiss kralı) [1886]; *Die Martinsklause* (Sankt Martinus zaviyesi) [1894]; *Das Schweigen im Walde* (Ormandaki sessizlik) [1899]; *Der Ochsenkrieg* (Öküz savaşı) [1914].

L. GANGHOFER

GANGLİYON (Fr. Ganglion < Yun. *gagglion* = bez, derialtı tümörü), lenf damarları ile bazı sinirlerin gösterdiği yuvarlak veya iğ biçimli şişkinlik. Lenf G. ları (bezleri), serbest hücreleri, lenfositleri ve bunların ana hücreleri olan lenfoblastları kapsayan ağımsı ve endotelyum yapılı bir örüden meydana gelir. Her G. un çevresine lenf getiren damarlar ulaşır ve buradan lenf gönderen bir damar çıkar. G. lar

kan yapımında rol oynar. Organizmanın çeşitli saldırılara, özellikle bulaşıcı hastalıklara karşı fagositoz (hücre yutuculuk) merkezi olarak savunmasını sağlarlar. Bu durumda elle dokunulduğunda hissedilebilecek bir şişkinlik meydana getirirler. G. un iltihaplanmasına bez yangısı (adenit) denir.

Sinir yolları üzerinde yer alan sinir G. ları içinde sinir hücreleri (nevronlar) vardır; silindir - eksenler bunların sinir liflerini meydana getirir. Sinir bezlerine omurilik sisteminde, omurga sinirlerinin ard kökleri nahiyesinde bazı kafa tası sinir yolları üzerinde ve sempatik ve parasempatik sinir sistemleri nahiyesinde rastlanır. Sempatik ve parasempatik sinir sistemlerinde G. un gruplaşması sinir ağı (plexus neurovégétatif) nı meydana getirirler (karın sinir ağı, mezenterik sinir ağı, hipogastrik sinir ağı v. b.).

LENF GANGLİYONU: A. Gangliyonun gövdesi; B. Getirici lenf damarları; C. Götürücü lenf damarları

GANGOTRĪ, Himalaya'larda, Ganga ırmağının bir kolu olan Baghirati üzerinde mukaddes bir yer.

GANGRA, eski Anadolu'da, Galatia bölgesinde, kral Dejotarus'un oturduğu yer ve Konstantinos devrinde Paphlagonia'nın başkenti olan şehir. Bk. ÇANKIRI.

GANGREN (Fr. Gangrène < Lat. *gangraena* < Yun. *gangraina* = çürüme, çürüntü), dokuların mevziî olarak kütle halinde ölüp çürümesi durumu. G. li dokuların karakteristiği, kan dolaşımının ve duyarlığın yokluğudur. Daha çok vücudun uç bölümlerinde oluşan bu hastalığın birçok sebebi tespit edilmiştir: yaralanmalar, donmalar, yanmalar, özellikle şeker hastalığının yol açtığı kan bozuklukları, atar ve toplar damarlarda trombozlar, yani pıhtılar oluşması ve infeksiyonlar. *Kuru G.* atardamarların tıkanmasından ileri gelir ve kokuşmasız (aseptik) olur. *Yaş G.* in kökeni bir infeksiyondur. Kuru G., hasta üyenin suyunun çekilip kurumasına ve böylece dokuların ölmesine yol açar. Yaş G. de ise, tersine, hasta dokular şişer ve koyu renkte bir kabuk bağlar ve bu kabuk düşünce kanlı cerahat akıtan ve güç kapanan bir yara oluşur. Bu yaraların çok karakteristik olan pis bir kokuları vardır. Küçük çocukların ağzında oluşan ve *noma* denilen G. in, akciğer G. inin ve gazlı G. in kökeninde, başlıca, havasız yaşar mikropların yol açtığı infeksiyonlar bulunur. Birçok G. ler ağrı ve ateşlenme yapan ve ölümle sonuçlanan bazı infeksiyonlarla ihtilât eder.

Gazlı G., genellikle, havasız yaşar bazı mikroplar (*bacillus perfringens*) ın üremesinden ileri gelir ve dokuların içinde gaz oluşması, çabuk yayılma eğilimi ve hastanın genel durumunda çoğu zaman ölümle sona eren derin bir çöküntü ile nitelenir. Eskiden gazlı G. in tedavisi, yaraları derince yarmaktan ve termokoter uygulamaktan ibaretti.

G. in tedavisi kısmen hastalığın sebebi (diyabet, infeksiyonlar) ne bağlıdır; fakat genel tedavi şu amaçlara yönelir: 1) hastanın genel durumunu kalkındırmak: 2) yaraları antibiyotiklerle ve özellikle penisilinle hem mevziî olarak hem de genel yoldan dezenfekte etmek ve gazlı G. durumunda spesifik serum tedavisi uygulamak; 4) G. çoğu zaman hasta üyenin yukarı bölümlerine yayılma eğiliminde olduğu için o üyenin uç bölümlerini kesip atmak.

Gangren serumu: Gazlı G. de kullanılan ve deri altına, damar içine veya rektuma uygulanan bu serumda: 40 cm³ antiperfringens serum (*Clostridium* cinsinden basillerin bir türü olup gazlı G. lerde tespit edilmiş bulunan *C. perfringens*'e karşı); 30 cm³ anti - vibriyonseptik serumu (aynı basil cinsinin başka bir türüolan vibriyonseptik'e karşı); 30 cm³ antiedematik serum (su toplamalarına karşı); 10 cm³ antihistolitik (dokuların çözüşmesine karşı) ve 20 cm³ antistreptokoksik serum (streptokoklara karşı) bulunur.

GANGRİ, Tibet'te, Karakorum sıradağlarının doğu uzantısını oluşturan ve Tsangpo (yukarı Brahmaputra) vâdisini kuzeydeki Tibet göllerine açılan vâdilerden ayıran dağlık bölge. G., Hint efsanelerinde sözü edilen mukaddes göller bölgesidir.

GANGSTER [*gængstīr*] (Amerikanca halk deyimi), *gang* veya *mob* denilen bir caniler teşkilâtı üyesi. Her ne kadar XIX. yüzyılda alelâde cani veya hırsız çeteleri mensuplarına G. adı verilmişse de, modern G. ler, sistemli olarak kumardan, fuhuştan, uyuşturucu maddelerden ve endüstri âleminden haraç alarak gelir sağlayan karmaşık kuruluşlu teşekküllerdir. Bu tipte bir caniler kumpanyası içinde yer alan bir G., üstünden aldığı emirle soygunlar yapan, para sızdıran, adam öldüren bir haydut olabileceği gibi, *gang*'ın faaliyetlerini planlayan, zengin bir hayat süren ve gazete sütunlariyle mahkemelerde pek seyrek adı geçen kişiler de olabilir.

G ler, Amerika Birleşik Devletlerinde yeraltı teşkilâtlarınca girişilen gayri meşru içki ticareti ve dağıtımını kontrol altına almak üzere 1920 lerde hükûmetin açtığı şiddetli savaş ve koyduğu genel içki yasağı sırasında milletlerarası bir heyecana konu olmuştur. 1920 - 1930 yılları arasında özellikle New York ve Chicago şehirlerinde işlenen 2 000 i aşkın öldürme vakası G. çeteleri savaşına mal edilmiştir. Bu cinayetlerin çokluğu ve işlenme tarzındaki özellikler G. liği meşhur etmiştir. Genel olarak bu haydutluklar, önceden bütün ayrıntılariyle prova edilir, uygulanmaları ise arabaların çalınması ve kamufle edilmesinde, cinayet silâhlarının bütün teşhis imkânlarını önleyecek şekilde tertiplenmesinde, kurbanların hile ile müdafaasız bir duruma düşürülmesinde (meselâ bir G., arkadaşları ateş açarken, kurbanın elini sıkacakmış gibi yaparak onun silâha davranmasına engel olması gibi), cesedin ortadan kaldırılmasında ince tekniklerin kullanılmasını gerektirir. En ünlü G. ler arası çarpışma, 14 şubat 1929 da Chicago'da geçmiş ve «St. Valentine günü katliamı» adiyle anılmıştır: katiller, resmî polis memuru kılığına girerek rakip çete mensuplarından yedisini bir garajda sıkıştırmışlar ve bir duvar önünde ellerini yukarı kaldırıp teslim olmaya zorlamışlar, sonra da üzerlerine ateş açarak hepsini öldürmüşlerdir. Bu tip cinayetlerin inceden inceye planlanması ve canilerin mahallî siyasî liderler üzerinde nüfuz sahibi olmaları sebebiyle, faillerin teşhisi ve takibata uğraması pek nadir görülür, hele mahkûm edildiklerine hemen hiç rastlanmaz. Meselâ Chicago'da 1927 - 1930 yılları arasında işlenmiş bu cinsten 227 cinayetten ancak ikisinin faili bulunarak mahkûm edilebilmiştir.

G. ler, Amerika'da, 1920 lerde, önceki ve sonraki devirlerde görülmedik bir serbestlik içinde yaşamışlardır. Meşhur G. lerin düğünlerine ve cenazelerine başta gelen bazı siyaset adamlarının da katıldığı görülmüştür. *Scarface Al* (Yüzü yaralı Al) lâkabiyle anılan Chicago'lu G. Alphonso Capone'nin, 1920 - 1930 dönemi sonlarında, yılda 20 milyon

doları aşan bir geliri; sedan tipinde yedi tonluk bir zırhlı otomobili; Chicago'nun büyük otellerinden birinde, özel barları, asansörleri, duvarlar içinde gizlenmiş içki depoları bulunan 50 odalı bir dairesi; Florida'da bir villası ve çeşitli faaliyet dallarındaki işlerini yürüten 25 memurun çalıştığı bir bürosu vardı.

1920 - 1933 içki yasağı döneminde G. liğin kazandığı önem bu teşkilâtın gücünün çok daha önceki zamanlarda kurulmuş olduğu, yasağın kaldırılmasından sonra ise faaliyetlerinin daha geniş çapta ve daha ustaca örgütlendiği gerçeğini unutturmamalıdır. Nitekim daha 1850 lerde New York'ta, 1870 lerde ise Chicago'da canilerle bazı siyaset adamları arasında sistemli bir iş birliği kurulmuştu ve bu hal olağan sayılmakta idi. G. lerin seçim kampanyalarında sağladıkları yardımlara ve seçmenleri tehdit ederek baskı altında tutmalarına karşılık, bazı politikacılar, bunları mahkemelerde koruyor, işlettikleri kumarhanelerle fuhuş yataklarına göz yumuyordu. «Koruma» kisvesi altında ve bombalama veya başka yoldan tahrip etme tehdidi ile bir iş yerinden para sızdırma olayı, New Orleans doklarında ve Chicago kumarhanelerinde tamamiyle yerleşmiş bir âdetti. G. cinayetleri ise içki yasağı döneminden önce de olağan işler dendi. New York'ta, 108. Sokağın yalnız bir binasında 1900 1917 yılları arasında 23 cinayet vakası tespit edilmiştir.

Daha sonraki tarihlerde, teşkilâtlı G. çeteleri Amerikan şehirlerini nüfuz bölgelerine ayırmışlar, bunların her birinde belirli bir çete kumar, fuhuş, uyuşturucu maddeler ticareti ve müesseselerden para sızdırma yollarıyle gelir sağlamağa koyulmuştur. Tipik bir G., ayak takımının barındığı mahallelerden (özellikle New York'un aşağı doğu bölümünden) çıkar; büyük kazanç getiren cinaî faaliyetler ihtisas dalına alınmazdan önce, çetenin küçük çaptaki karanlık işlerinde bir çıraklık ve öğrenim süresi geçirir.

İçki yasağı döneminin G. faaliyetleri üzerindeki başlıca kalıcı etkisi, daha çok merkezîleştirilmiş ve daha sıkı disiplin altına alınmış cani kumpanyalarının, bazan «sendika» kisvesi altında gelişmesi olmuştur. Büyük içki kaçakçıları, Kanada'dan veya Batı Hindistan adalarından mal getiren gemilerin geliş tarihine dair radyo ile haber almakta, malın dağıtımını sağlayacak tedbirleri, meselâ gemi adamları ve kamyoncular sendikalarında suç ortakları edinmek suretiyle düzenlemekte, Birleşik Devletlerdeki içki tasfiyehaneleriyle iş birliğine girişmekte, çeşitli kaçakçı teşkilâtlarıyle anlaşarak mal miktarını ve fiyatını tespit etmekte idiler. 1920 yılları, yapıcılık, hazır elbisecilik, temizleme ve boyamacılık, gıda maddeleri satışı gibi meşru iş alanlarının hızla G. ler tarafından istilâ edildiğine şahit olmuştur. Bu endüstri dallarında çalışan namlı G. Louis Lepke, yalnız New York'un elbise yapımı sanayiinden yılda bir milyon dolar gayri meşru kazanç sağlamıştır. Birleşik Devletler iç gelirler dairesi, Al Capone'nin de ortak bulunduğu G. teşkilâtlarının sağladıkları yıllık kazancı 1930 da şöyle tahmin etmişti: kumarhanelerden 25 milyon, fuhuş yerlerinden 10 milyon, uyuşturucu maddelerden 10 milyon, gayri meşru içki ticaretinden 50 milyon, toplam olarak 95 milyon dolar.

Bu haydutluk faaliyetlerinin alan ve çapındaki büyük gelişme, 1920 ler sonu ile 1930 lar başında bütün Amerika çapında bir G. lık teşkilâtının kurulmasına yol açmıştır. Meşru ticaret müesseselerinin kartellerine benzeyen bu teşkilâtta her *gang* (çete) öbür gang'ların kontrolü altında bulunan iş alanlarına sokulmaktan men edilmiştir. Ondan sonra artık anlaşmazlıkların, cebir ve kuvvet yoluyle değil, hakem yoluyle halledilmesine gidilmiştir. Her G. cinayeti için, memleket seviyesindeki merkezin onayının alınması hükmü kabul edilmiştir. Bir mahallî G. teşkilâtı (New York'un Brooklyn semti civarındaki Brownsville teşkilâtı), 1930 larda sayısı belki de bini bulacak olan cinayetler için bütün Amerika Birleşik Devletleri içindeki kiralık katillerle sözleşmelere girişmiştir. Üst kademedeki G. lerin yok edilmelerine, ancak kendi ayarlarındaki diğer G. lerden meydana gelen bir mahkeme kurulunca karar verilebilmektedir. Bazı muhbirlerin verdiği bilgilere göre, Dutch lâkabiyle anılan G. Schult'un 1935 te, Buggy lâkabını taşıyan haydut Siegel'in 1947 de ve Charley Binaggio'nun 1950 de öldürülmeleri böyle bir mahkemenin karariyle olmuştur.

Kolayca anlasılabileceği gibi, G. liğin iç teşkilâtında karanlık kalmış daha çok noktalar vardır. Bazı müşahitlere göre, Sicilya'lı gizli bir cemiyet olan Mafia bu işlerde baş rolü oynamaktadır. 1957 ekiminde Apalachin (New York) de 60 G liderinin katıldığı bir toplantıya polisin yaptığı bir baskın, bu fikri doğrular mahiyettedir: nitekim bu birleşimde bulunan canilerin istisnasız hepsi ya Güney İtalya doğumlu ya da ora menşeli kişilerdi. Başka müşahitlere göre ise, 1931 eylülünde İtalyan canilerinin bir baskın sonucunda temizlenmesi Mafia'nın yıldızının sönmesine sebep olmuştur. Fakat hiç değilse milletlerarası uyuşturucu maddeler kaçakçılığı alanında, Mafia'nın hâlâ büyük bir güce sahip olduğu muhakkaktır.

G. ortaklıklarının elde ettiği kazanç, 1933 yılında içki yasağının kaldırılması ile daha da artmıştır. İçki kaçakçılığından sağlanan gelirin azalması, uyuşturucu maddeler ticaretinin gelir artışı ile bol bol telâfi edilmiştir. 1950 ile 1960 ların ilk yılları arasında eroin satışından G. lerce elde edilen kazançların toplamı, yıl başına 300 milyon dolar tahmin edilmektedir. Parlamentoca seçilen komisyonlar, 1950 lerde, G. lerin iş tesekkülleri içindeki nüfuzlarını araştıran geniş çapta incelemelere girişmişlerdir.

Zaman zaman yapılan adlî takibatın başarısı, G liğin gücünü kırmış değildir. Bu güç, şiddet hareketleri olarak değil, fakat siyasî himayeler yüzünden, teşkilâtlı cinayetlerin ortadan kaldırılması yolunda Amerikan halkının yeter çaba harcamaması veya siyasî nüfuz sahibi olan G. ler karşısında kendini güçsüz hissetmesi sebebiyle sürüp gitmektedir.

Memleketimizde, bazan büyük şehirlerde silâhlı soygunlar yapan azılı haydutlara G adı verilmekte ise de, bunlar, kendi hesabına hareket eden ve bir teşkilâta bağlı bulunmayan münferit kişiler olduğu için G. kavramına girmez. Ancak, şehir içinde bu tip haydutluğun yurdumuzda yeni türediği ve bazı uygulamalarda, sinemalarda görülen G. metotlarından örneklendiği göz önüne alınırsa, daha uygun bir terim bulununcaya kadar, bunları geniş anlamiyle G. lik olarak mütalâa etmek yanlış sayılmaz.

GANGTOK, kuzeydoğu Hindistan'da, Sıkkım Hint devletinin Hımalaya dağları bölgesinde ve Tista ırmağı üzerinde bulunan başkenti. Denizden yüksekliği 1 640 m dir. Hindistan ile Tibet arasında ulaşımı sağlayan kervan yolu üzerinde bulunan G , Tibet'in Çinliler tarafından işgal edilmesinden beri sınırın kapatılmış bulunmasının sıkıntısını çekmektedir. Rumtek Buddhist manastırı G. un yakınındadır.

GANGTOK: Ana caddelerden biri

GANİ EFENDİ, Abdülgani (ölm. Bursa 1596), Türk bilgini ve şairi. Gerede'de doğmuştur. Müderrisliklerde, Şam, Kahire ve iki defa da Istanbul kadılıklarında bulunmuştur. Türkçe ve Farsça şiirlerinden başka, Beyzavî tefsirine bir haşiye yazmıştır. *Tercüme-i fezâil-i Şam, Risale fi beyan-i ahvâl-i eyyam* gibi eserleri vardır.

GANİMET, İslâm bilginlerine göre, harpte mağlûp edilen düşmandan ele geçirilen silâh, eşya, hayvan, harp esirleri ve arazi. G. in beşte dördünün harbe katılmış askerler arasında taksimi gerekirdi. Süvariler piyadelerin aldıklarının üç katı fazlasını isteyebilirlerdi. Geri kalan beşte biri Allaha aittir. *Kur'an*'ın «Biliniz ki G. inizden beşte biri Allaha, resulüne, onun ailesine, yetimlere, muhtaçlara ve yolda kalanlara aittir, eğer Allaha imanınız varsa...» diye başlayan Enfal suresinin 42. ayeti Bedir Savaşı (b. bk.) ndan biraz sonra nazil olmuştur. Daha önce de Arap reisleri G. ten bir hisse almakta idiler. *Kur'an*'ın bu ayeti ile Hz. Muhammed'in devlet giderlerini örtmek üzere G. ten Allah adına beşte bir alması bir yenilik olmamıştır.

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, G. in, beşte birinin Müslümanların umumî yararına uygun ve en iyi şekilde kullanması yetkisi imama verilmiştir. Harp esirleri de G. olarak sayıldığından müminlerin eline esir düşen kâfirler, kadın ve çocuklar dahil, G. te hisse sahibi asker arasında köle gibi taksim edilirdi. Harp esirleri fidye (b. bk.) karşılığında veya fidyesiz olarak azat edilebilir, icabında Müslüman harp esirleri ile değiştirilebilirdi.

Osmanlı fütuhatında ele geçirilen menkul mallar harpte bulunanlar arasında taksim edilir, arazi ise aşar ve haraca bağlanmak suretiyle umumiyetle yerlilere, lüzumu halinde de hariçten getirilen ve naklolunan ahaliye dağıtılırdı. Düşmandan ele geçirilen arazi bazen sultanlar tarafından vakfedildiği gibi, bazen de orayı ele geçirenlere mülk olarak verilir ve onlar tarafından da ya evlâtlarına terk veya vakfedilirdi. Bk. FEY.

GANIVET, Angel (Granada 1865 - Riga 1898), İspanyol yazarı. İhtiraslı ve huzursuz bir ruha sahip olan bu yazar, Nietsche'nin ve Barrès'in etkilerinde kalmış, Riga'da İspanya konsolosu olarak bulunduğu sırada kendini Dvina suyuna atmıştır. Realist gözlemlerine mizahını da kattığı *La conquista del reino de Maya por el último conquistador español, Pío Cid* (Maya ülkesinin son İspanyol fatihi Pío Cıd tarafından fethedilmesi) [1897] gibi romanlar, *Cártas finlandesas* (Finlanda mektupları) [1898] ve *Hombres del Norte* (Kuzey insanları) [1905] gibi eleştiri denemeleri ve özellikle büyük felsefî değeri olup İspanyol dehasının ve karakterinin bir incelenmesi niteliğinde olan *Idearium español* [1897] u yazmıştır. G., eserinin bütünü ile, İspanyol edebiyatında «1898 kuşağı» tarafından gerçekleştirilecek olan yenilenmenin haberciliğini etmektedir.

A. GANIVET

GANİZADE, Sultanmecid (Şamahı 1866 - 1937), Azerî yazar ve sözlükçüsü Önce mahalle mektebinde okumuş, sonra S. Şirvanî'nin okuluna devam ederek Azerî, Fars ve Rus dillerini öğrenmiştir 1883 yılında Tiflis (Tbilissi) öğretmen okuluna girmiştir. Bu okul G. nin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Edebî yazılarına Bakû'da öğretmenlik ettiği yıllarda başlamıştır. 1891 de bir piyes yazmışsa da, bu oyun kaybolmuştur. Azerî tiyatrosunun gelişmesine hizmet eden G, 1898 yılında rejisör olarak çalışmış, sahneye birçok oyuncular kazandırmıştır. Rus oyun yazarlarının eserlerini de Azerî Türkçesine çeviren G., hikâye ve roman türlerinde de eserler vermiştir. *Mektubati - Şeydabey Şirvanî* adlı eseri, N Nerimanov'un *Bahadır ve Sona* romanından sonra Azerî edebiyatında aynı türde yazılmış ikinci eserdir.

G. maarif müfettişliği yapmış, Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti sorumlu sekreterliği görevinde bulunmuş, Azerbaycan İlmî Tetkikat Enstitüsü sözlük komisyonunda çalışmıştır. Azerî Türkçesinin gramerini yazdığı gibi (*Samouçitel' tatarskogo yazıka*), Rusça - Türkçe (Azerî) ve Türkçe (Azerî) - Rusça sözlükler de kaleme almıştır (*Tatarsko - russkiy slovar'*; *Russko - tatarskiy slovar'*). Bu sözlüklerin birçok baskıları vardır.

GANJ (Coğ.): bk. GANGA.

GANKU (Kanazawa, Kaga 1756 yahut 1759 - Kioto civarı 1839), Japon ressamı. Ressamın sonradan aldığı soy adı ile adlandırılan «Kişi Okulu» nun kurucusudur. Çin tarihi ve gündelik hayatiyle ilgili tablolar yapmıştır. Zamanının realist akımlarını da benimsemiştir. Özellikle kaplan resimleri meşhurdur.

GANOIDEI (Zoo.): bk. PARLAKPULLULAR.

GANS, Eduard (Berlin 1798 - Berlin 1839), Alman hukukçusu ve hukuk filozofu. Savigny (b. bk.) nin muarızı olarak tanınmış olan G., Almanya'da mukayeseli hukuk ilminin kurucusudur.

GANSHOREN [*gąnshorin*], Belçika'da, Bruxelles'in kuzeybatı banliyösünde bir komün (Brabant ili). Nüfusu 18 300 dür.

GANYMĒDĒS, Tros ile Kallirhoe'nin oğlu olan Troia'lı prens. Kendisine âşık olan Zeus tarafından kaçırılmış ve Olympos'ta tanrıların içki oğlanı yapılmıştır. Daha sonra, İda dağında sürülerini güden G. i kaçırmak için Zeus'un kartal biçimine girmiş olduğu anlatılmıştır. Bu mitin kökeni, Dardania kralının bir oğlunun Lydia'lı prens Tantalos tarafından kaçırılması olsa gerektir.

GANYMEDES bir kartalı beslerken (B. Thorvaldsen'ın heykeli, Leipzig müzesi)

GANYMEDES [*ganimedes*], Jüpiter (Müşteri) yıldızının üçüncü ve en büyük uydusu. 1610 yılı ocak ayında Galileo Galilei tarafından keşfedilmiştir. Bu uydunun sideral devri 7 gün 3 saat 42 dakika, sinodik devri de 7 gün 3 saat 59 dakika sürer.

GAO, Mali'de, Niger ırmağının sol kıyısında bir yönetim merkezi. Nüfusu 6 500 dür. G. 1010 da Songhai imparatorluğunun, 1492 de Askias kral soyunun başkenti olmuştur.

GAON (İbr. = parıltı), Babil'in Sura ve Pumbeditha şehirlerinde M. S. VII - XI. yüzyıllar arasında işlemiş olan Yahudi bilginler okulunun başkanlarına verilen ad. *Talmud'*un tamamlanması bu döneme rastlar.

GAP [*gap*] (Lat. Vapincum), Fransa'da, Durance ırmağının ayağı olan Luye üzerinde, Paris'in güneydoğusuna 660 km uzaklıkta, Hautes - Alpes departmanının merkezi. Nüfusu 21 935 tir. Hautes - Alpes müzesi vardır. Ticaret merkezi olan G. ta ve gıda maddeleri, marangozluk, tuhafiye ve çamaşır yapımı sanayii gelişmiştir.

GAPON, Georgiy Apollonoviç (Poltava eyaleti 1870 - Terijoki, Finlanda 1906), Rus rahibi. Polisle iş birliği ederek Petersburg fabrika işçilerini teşkilâtlandırmış ve bunları 22 (eski tarih 9) ocak 1905 te (bu güne krovavoe voskresen'e [kanlı pazar] denilmiştir) bir gösteri yürüyüşü tertipleyerek çarın kış sarayına yürümüştür. G., Finlanda'da öldürülmüştür.

GAR (Fr. Gare): Demiryol işletmesinde yolcu, yük ve tren trafiğini sağlamak amaciyle, çeşitli kapasitelerde durma yerleri yapmak zarureti vardır. Bunlardan en küçüğüne ***durak*** denir. Durak, yolcuların inip bindiği ve fakat bagaj muamelesinin yapılmadığı küçük bekleme yerleridir. Trenlerin belli bir tarifeye göre normal olarak durdukları ve buralarda yolcu ve yük ile ilgili ulaştırma hizmetlerinin görüldüğü ve trenlerin ikmal v. b. işlerinin yapıldığı yerlere de *istasyon* adı verilir.

İstasyonların başlıca iki görevi vardır: 1. Başka bir yere taşınacak yolcu veya eşyanın trenlere yüklenmesi veya yerine gelmiş olanların trenlerden indirilmesi. Söz konusu iniş ve binişler aktarma amaciyle de yapılmaktadır.

2. Hattın kabiliyetini artırmak için, karşılıklı yönlerden gelen trenleri buluşturmak ve aynı yönden gelen başka başka hızdaki trenlerden, lüzumuna göre birini ötekisinin önüne geçirmek.

HAYDAR PAŞA GARI: Dıştan görünüş

Bu bakımdan istasyonların kuruluşunda bu iki görev daima göz önünde bulundurulur.

İstasyonlar taşımanın derecesine (trafik çokluğu) ve cinsine (yolcu ve yük) göre muhtelif sınıflara ayrılır. Bunlardan başka, şebekedeki durumlarına göre de ara, uç, kavşak ve kruvazman istasyonları gibi tipleri vardır. Her iki yönde gidiş ve gelişe elverişli olan istasyonlara *ara istasyonları* denir. Bir hattın başında veya sonunda ve trenlerin yalnız bir yönde giriş ve çıkışına elverişli olan istasyonlara

ANKARA GARI: Dıştan görünüş

uç istasyonları adı verilir. Hatların birleşme yerinde kurulan istasyonlar ***kavşak istasyonları*** adını alır. İki hattın birbirini kestiği yerde kurulan istasyonlar da ***kruvazman istasyonları*** adiyle anılır.

Trenlerin teşkil edilip çeşitli yerlere gönderildiği istasyonlara da *gar* denir. Başka bir deyimle G. lar bir nevi teşkilât istasyonlarıdır. G. lar, bu ilâve hizmetten dolayı daha büyük bir alan işgal ederler. Bu yönden G. lara büyük

ANKARA GARI: İçten görünüş

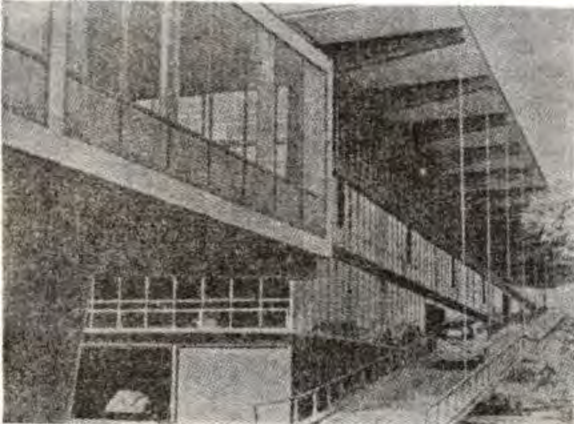
ESKİŞEHİR GARI: Dıştan görünüş

istasyon diye de bakılmaktadır. Aslında G. adı, büyüklükten çok görev değişikliğinden verilmektedir. İstasyon ve G. kelimeleri sadece yolcu ve bagaj ile ilgili yapıları değil, aynı zamanda demiryolu hatları ve demiryolu ile ilgili başka hizmet yapılarını da kapsamaktadır. İstasyon ve G. lardaki yöneticilere istasyon şefi, G. şefi ve G. müdürü denir.

Demiryolunun doğmasiyle beraber istasyon binaları inşasına da başlanmış ve medeniyetin ilerlemesine paralel olarak bunların mimarî üslûpları da daima şekil değiştirmiştir. Bugün modern G. larda gişe, bagaj yeri, emanet odası, bekleme odası, lokanta, büfe, postahane v. b. gibi klasik hizmetlerden başka, kafeterya, turistik acenteler, küçük mağazalar, banka şubeleri, sinema ve televizyon da bulunmaktadır. Her ne kadar eski yapılara yeni tesislerin ilâvesi bir dereceye kadar mümkün ise de, genel olarak G. binaları da dünyanın her yanında yenilenmektedir. Yurdumuzda halen XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında yapılmış Sirkeci ve Haydar Paşa G. ları mevcuttur.

Şimdiki halde Devlet Demiryollarında 171 G., 459 istasyon ve 365 durak hizmet görmektedir.

GARAJ (Fr. Garage). motorlu taşıtların muhafazasına yarayan bina. G. ya özel olur ve bir eve aittir ya da genel olur ve bir kira karşılığında şahıslara ait taşıtların korunmasını ve bakımını sağlayan bir ticaret müessesesidir. Ev G. ının büyüklüğü, içine konulacak taşıta göre hesaplanır; bu arada, araç kapılarının açılma payı dikkate alınarak yanlarda en az 50 şer cm lik, boydan ise 70 cm lik boş yer bırakılır. Orta büyüklükteki genel kiralık G. lar, yeraltı

GARAJ: Düsseldorf'ta Hochgarage (Paul Schneider'in eseri,1953; istiabı: 500 otomobil, 100 motosiklet; oteli, restoranı, benzin deposu, bakım servisi ve donmaya karşı tertibatı vardır)

G. ı olarak şehir meydanlarının veya bina avlularının zemini altında inşa edilir. Bizde bu türlü G. lar, genellikle, büyük binaların zemin katında veya bodrumunda yapılmış olup 10 - 30 taşıt alacak büyüklüktedir. Otobüs ve kamyonlara tahsis edilecek G. ların zemin seviyesinde ve mümkün oldukça sütunsuz yerler olması gerekir. Çok sayıda taşıt konulmak üzere şehir içinde yapılacak G. lar birkaç katlı olur. Bu türlü G. larda taşıtlar yan yana ve serbest durabileceği gibi, kapısı kilitlenen küçük bölmeler içinde de muhafaza edilebilir. Ancak böyle özel bölmeli G. lar öbürlerine nispetle % 70 daha fazla yer kaplar. Taşıtlar, 30 - 45° lik açılar teşkil edecek şekilde eğri konulursa, giriş ve çıkış daha kolay sağlanacağı gibi, geçitlerin eninden de tasarruf edilir. Ancak bu takdirde G. daha az taşıt alır. Katlı G. larda katlararası ulasım asansörler veya rampalarla sağlanır. Rampalar düz, yarım daire veya tam daire biçiminde, tek veya çift kanallı olabilir. Düz rampalar için % 10 - 15, kavisli ramparlarda ise % 8 meyil öngörülür, En uygun şekil, giriş rampalarının ayrı ayrı olmasıdır. Birkaç katlı modern G lar 500 - 1 000 araba alır; yanlarında benzin ve bakım istasyonları, otelleri ve restoranları, kışın rampaların buz tutmaması için özel ısıtma tertibatı vardır.

Memleketimizde son yıllarda motorlu taşıt sayısı önemli nispette artmış olmasına karşılık büyük şehirlerde G. ihtiyacı için gerekli tedbirler alınmadığından, taşıtlar genellikle sokaklara, hattâ yaya kaldırımlarına park edilmektedir. Bu arada, üstü açık umumî park yerleri de G. vazifesi görmektedir. Son zamanlarda Istanbul ve Ankara gibi trafiğin çok yoğun bulunduğu büyük şehirlerde katlı G. lar yapımı yolunda bazı tesebbüslere girişilmiştir. Ankara'da, belediye otobüsleri için bir katlı G. inşa edilmiştir.

GARAKÜ'S - SULTANÎ, Yukarı Mısır'da, Fayyum vilâyetinde, El Fayyum'un güneybatısında bir şehir. Nüfusu 18 000 dir.

GARAMANT'LAR, kuzey Afrika'da, Atlas sıradağlarının güneyindeki bölgede ve Libya'da yaşamış olan ve Tuareg'lerin ceddi oldukları sanılan, sert yaradılışlı bir kavim. M. Ö. VIII. yüzyılda kuvvetlenmeye başlayan bu kavim, Hannibal ordusunda hizmet görmüş olan, cenk arabaları ile donatılmış süvarileri sayesinde V. yüzyılda kudretinin en yüksek derecesine ulaşmıştır. G. lar, Büyük Sirte (şimdiki Sidra) ve Küçük Sirte (şimdiki Gabes) körfezlerinden Niger bölgesine giden yolu açmışlar, zenci halkı güneye doğru sürmüşlerdir. Kuzey Afrika'ya deve getirilmesi üzerine de Sahra trafiğinde bu hayvanı kullanmışlardır. Ülkelerinin kuzey bölümü M. Ö. 19 yılında Romalılar tarafından işgal edilmiş olan G. lar, M S. 69 da Romalı vali Valerius Festas tarafından Leptis Magna çerçevesi içinde itaat altına alınmışlardır.

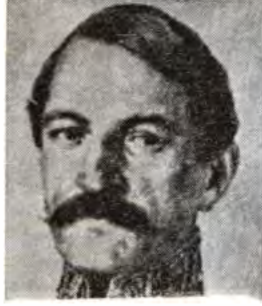
GARAMOND [*garamõ*], **Claude** (Paris 1480 - Paris 1561), Fransız matbaacısı ve harf dökümcüsü. Fevkalâde güzel Roman (Antiqua) yazıları hakkettiği gibi, Fransız kralı I. François için «Grecs du roi» adı altında tanınmış olan yeni Yunan harfleri dökmüştür. G. un adına izafeten Garmond adlı bir yazı da vardır.

GARANS (Fr. Garance) [Boyacılık]: bk. KIRMIZ.

GARANTİ (Tic.): bk. TEMİNAT.

GARAŠANIN [*garaşanin*], **Ilija** (Garaši, Kragujevac 1812 - Belgrad 1874), Sırp devlet adamı. 1843 te Prens Aleksandar Karadjordjević'in idaresi altında iç işleri bakanı olmuştur. Büyük Sırbistan idealinin temsilcilerinden

olan G., her türlü değişikliklere rağmen Sırbistan'ı idare eden belli başlı kimse olmuştur. Programlarının gerçekleşmesindeki başarısını i y i bir memur kadrosu yaratmasına, dışta da I. Balkan Birliğini kurmuş olmasına borçludur.

I. GARAŠANIN

GARAY [*gọrɔi*], **János** (Szekszárd 1812 - Pest 1853), Macar şairi. 1834 te *Csatár* (Savaşçı) adlı epopesini yayımlamıştır. 9 tablodan meydana gelen bu eserde Hunyadi János'u övmüştür. *Az obsitos* (Terhis edilmiş asker) [1843] adlı manzum hikâyesi en güzel eseridir. *Bosnyák Zsófia* (ad) [1847]; *Szent László* (ad) [1852] adlı eserleri de anılabilir.

GẠRAY, Juan de (Orduna, Vizcaya aş. yu. 1527 - Arjantin 1583), İspanyol conquistadoru. La Plata ülkelerinin sömürgeleştirilmesine katılmış ve 1573 te Santa Fé şehrini kurmuştur. 1541 den beri terk edilmiş olan Buenos Aires şehrini vali vekili olarak 1580 de yeniden kurmuştur. Yerlilere karşı savaşırken ölmüştür.

GARB, El (Fr. Gharb), eski Fransız Fas'ında, Sebu nehrinin döküldüğü bölgede bir ova. Yüzölçümü aş. yu. 400 km² dir.

GARBÎ KARAAĞAÇ: bk. ACIPAYAM.

GARBİYE, Aşağı Mısır'da, Nil deltasının kolları ile Akdeniz arasında yer alan bir il. Nüfusu 2 333 000, merkezi Tanta (nüfusu 184 000) dır.

GARBİS EFENDİ, Kanunî (ölm. aş. yu. 1925), Ermeni asıllı Türk bestecisi, kanun ve tambur çalıcısı. 1908 Meşrutiyeti dolayısiyle bestelediği Hürriyet Marşından başka otuz kadar şarkısı ile tanınmıştır.

GẠRBO, Greta (asıl soyadı: **Gustafsson**; doğ. Stockholm 1905), İsveç aslından Amerikalı sinema oyuncusu kadın. Sanat hayatına dansözlükle atılmış, 1923 te «Gösta Berling efsanesi» adlı İsveç filmini, 1925 te de Almanya'da «Neşesiz sokak» filmini çevirmiş, sonra Amerika'ya yerleşerek en büyük ününe ulaşmıştır. Yüzünün güzelliği ve esrarlı kişiliği ile her ülkede «ilâhî kadın» adını alan G., bütün dünyada en sevilen ve tutulan oyuncu olmuştur. Başlıca filmleri: «İhtiras ve şeytan» (1927), «Yabanî orkideler» (1929), «Büyük otel» (1932), «Anna Christie» (1933), «Anna Karenina» (1935), «Maria Walewska» (1937), «Nitotchka» (1939), «İki yüzlü kadın» (1941).

G., 1941 yılından beri sinemayı bırakmış olmasına rağmen onun adı, yedinci sanat denilen sinemanın büyük efsanelerinden birine bağlı kalmaktadır. Bu «ilâhî kadın» 15 yıl süre ile beyaz perdede «kadın» ı kişileştirmiştir.

G. GARBO

GARBORG [*gạrbɔr*], **Arne Evensen** (Time, Jæren 1851 - Hvalstad 1924), Norveçli yazar, şair ve dil reformcusu. İlk okul öğretmeni idi. Ivar Aasen tarafından meydana getirilen Landsmål (= Ülke dili, Norveç dil reformu projesi) yolunda savaşanların öncüsüdür. Makale ve romanlarında ekseri iğneli bir alaycılıkla, radikal, serbest dinci ve toplum kalkınmasiyle ilgili düşünceler ileri sürmüşken, sonradan koyu dinci bir karakter taşıyan bir sosyalizmi kabul etmiştir. Hayat korkusu ile dolu olan şiirleri, doğduğu bölgenin güzelliğinden daha fazla hüzün ve kasvetini ifade eder. Başlıca eserleri: Roman ve kısa hikâyeler: *Ein Fritenkjar* (Serbest düşünen biri) [1878]; *Bondestudentar* (Köylü öğrenciler) [1883]; *Forteljingar og sogur* (Hikâyeler ve masallar [1884]; *Mannfolk* (Erkekler) [1886]; *Hjaa ho Mor* (Ana evinde) [1890]; *Trætte Mænd* (Yorgun insanlar) [1891]; *Fred* (Barış) [1892]. Şiirler: *Haugtussa* (Tepecikteki dişi cin) [1895]; *I Helheim* (Yeraltı dünyasında) [1901]. Dramlar: *Læraren* (Öğretmen) [1896]; *Den burtkomne fadern* (Kayıp baba) [1899]; *Heimkomin son* (Yuvaya dönen oğul) [1908]; *Skriftir i samling* (Derlenmiş yazılar) [1951]; *Dagbok 1905 - 1923* (Günlük 1905 - 1923) [1924 - 1927].

Karısı Hulda (kızlık adı: Bergensen, 1862 - 1934) Norveç halk dansları hareketini yaratmış, Oslo'da Norske Teatret (Norveç Tiyatrosu) in kuruluşuna hizmet etmiş, Norveç halk kıyafetlerini tanıtmış ve bunların kullanılmasını teşvik etmiş, Norveç halk türkülerini toplamıştır.

GARCÍA [*garṯhia*], Navarra kralları: **I. García Íñiguez** (aş. yu 860 - 882); **II. García I. Sánchez** (aş. yu. 925 - 970) Müslümanlarla çarpışmıştır; **III. García II. Sánchez** (994 - aş. yu. 1000) Mansur ile savaşmıştır; **IV. García III. Sánchez** (1035 - 1054); **V. García Ramírez** (1134 - 1150): Krallığını Castilla krallığı ile Aragón kontluğunun saldırılarına karşı korumuş ve sonra Almería'nın zaptedilmesine (1147) katılmıştır.

GARCÍA [*garsịa*], **Calixto** (Holguín, Küba 1832 - Washington 1898), Küba'lı general. Ateşli bir yurtsever olan G., Küba'da İspanyol hâkimiyetine karşı yapılan birçok ayaklanmaları yönetmiş (1868, 1881, 1896), İspanya - Amerika savaşında Amerikalılara yardım etmiş (1898), Küba cumhuriyetinin muhtariyetini savunmuştur.

GARCÍA [*garṯhịa*], **Manuel [Patricio Rodriguez]** (Madrid 1805 - Londra 1906), İspanyalı bas ve taganni öğretmeni. Babası Manuel del Popolo Vicente G. (b. bk.) ile Amerika'da sahneye çıkmış, fakat sesi pek cazip olmadığı için 1829 da sahneden çekilerek Paris'te ses öğretmenliğine başlamış, kısa zamanda çağının en ünlü taganni pedagogu olmuştur. Gırtlağın çalışması konusunda 1840 ta Fransız Akademisine sunduğu inceleme üzerine Paris Konservatuvarına tayin edilmiş, 1847 de taganni sanatı üzerine ünlü metodunu yayımlamış, 1855 te gırtlak aynası (laryngoskop) nı icat etmesi üzerine Königberg Üniversitesinden Dr. med. h. c. sanını almış, 1848 - 1895 yıllarında Londra'daki Krallık Musiki Akamedisinde öğretmenlik yapmıştır.

GARCÍA [*garṯhịa*], **Manuel del Popolo Vicente** (Sevilla 1775 - Paris 1832), İspanyalı tenor, taganni öğretmeni ve besteci. İspanya'da ilk başarılarını kazandıktan sonra 1808 de Paris'e giderek Théâtre Italien'de ününü kurmuş, sonraki yıllarda ayrıca Londra, New York ve Mexico'da da başarı kazanmış, 1828 de Paris'e yerleşerek besteciliğe yönelmiş, 22 İspanyolca, 21 İtalyanca ve 8 Fransızca opera yaz-

mış, aralarında kızları Marie (bk. MALIBRAN) ve Pauline (bk. VIARDOT) ile oğlu Manuel G. (b. bk.) da bulunan birçok öğrenci yetiştirmiştir.

GARCÍA CALDERÓN [*garsia kalderon*], **Ventura** (Paris 1886 - Paris 1959), Peru'lu yazar ve diplomat. Paris'te «Revue de l'Amérique Latine» i yönetmiş, 1935 te Bruxelles 1940 ta da Bern elçisi olmuştur. Başlıca eserleri: *La literatura peruana* (Peru edebiyatı) [1914]; *La venganza del cóndor* (Akbabanın öcü) [hikâyeler, 1924]; *Danger de mort* (Ölüm tehlikesi) [hikâyeler, 1926]; *Couleur de sang* (Kan rengi) [hikâyeler, 1931]; *Le sang plus vite* (Daha hızlı kan) [hikâyeler, 1936].

GARCÍA DE LA HUERTA [*garthia dhe la uerta*], **Vicente** (Zafra, Badajoz 1734 - Madrid 1787), İspanyol şairi ve tenkitçisi. Gerek tercümeleriyle, gerek *La Raquel* (kadın adı; konusu Grillparzer'in *Die Jüdin von Toledo* [Toledo'lu Yahudi kadın] dan alınmıştır) adlı trajedisiyle [1778] klasisizmin bayraktarlarından biri olmuştur.

GARCÍA GUTIÉRREZ [*garthia gutyereth*], **Antonio** (Chiclana, Cádiz 1813 - Madrid 1884), İspanyol tiyatro yazarı. 1872 de Madrid Arkeoloji Müzesi müdürü olmuştur, *El trovador* (Saz şairi) [1836] adlı trajedisinden, besteci Verdi, *Il trovatore* operasında örneklenmiştir.

GARCÍA LORCA [*garthia lorka*], **Federico** (Fuentevaqueros, Granada 1899 - Viznar, Granada 1936), İspanyol şairi. İç harp esnasında kurşuna dizilmiştir. Halk duygusiyle heyecanlı şiirler, modern tekniğe uygun şarkılar ve şiirli dramlar yazmıştır. Bunlar onu zamanımızın en tanınmış İspanyol şairi haline getirmiştir. G. lirik şiir sanatı için, İspanyol ve başka milletler edebiyatından ilham aldığı gibi, halk şarkıları (romance) nı da kaynak olarak kullanmıştır. G. yüksek seviyeli bir gezici tiyatro kumpanyasını idare etmiş, böylece tiyotro yazarlığını da geliştirmiştir. Yeni şekiller ararken, İspanya'nın klasik tiyatro sanatından ayrılmamıştır. Başlıca eserleri: *Canciones* (Şarkılar) [1927]; *Romancero gitano* (Çingene şarkıları) [1928]. Dramları: *La zapatera prodigiosa* (Sihirli kunduracı kadın)[1930]: *Amor de Don Perlimplín con Belisa en su jardín* (Bay Perlimplín ile Belisa'nın bahçede sevişmesi) [1933; Türkçe çev. 1965]; *Bodas de sangre* (Kanlı düğün) [1933, Türkçe çev. 1965]; *Yerma* (kadın adı) [1935, Türkçe çev. 1962]; *Doña Rosita la soltera* (Bekâr Doña Rosita) [1935]; *La casa de Bernarda Alba* (B. A. nın evi) [1936, Türkçe çev. 1965]; *Poeta en Nueva York* (New York'ta bir şair) [1940]. Eserleri 1949 da toplu olarak yayımlanmıştır (8 cilt). G. L. nin şiirleri Türkçeye çevrildiği gibi, dramları da Türk sahnelerinde oynanmıştır.

GARCÍA LORCA

GARCÍA MORENO [*garthia moreno*], **Gabriel** (Guayaquil 1812 - Quito 1875), Ekvador'lu siyaset adamı. Bir katil eliyle ölmüştür. Quito'da matematik ve fizik profesörlüğü yapmıştır. 1860 iç harbinde muhafazakârlar zaferi kazandıktan sonra 1861 - 1865 ve tekrar 1869 - 1875 yıllarında Ekvador cumhurbaşkanı olmuştur. Eserleri: *Escritos y Descursos* (Yazı ve nutuklar) [1887 - 1888].

GARCILASO [*garthilaso*] veya **GARCÍA LASO DE LA VEGA** (Toledo 1503 - Nice 1536), İspanyol yazarı ve savaşçısı. V. Karl ile birlikte Pavia'ya (1525), Sultan Süleyman (Kanunî) tarafından kuşatılan Viyana'ya (1529) ve Tunus kuşatmasına (1535) gitmiştir. Fréjus kuşatmasında ağır surette yaralanmış ve ölmüştür. Sone ve *canciones* (şarkılar) yazmıştır. Bu şiirler çok sevimli olup, Yunan, Roma ve İtalyan Rönesansı şairlerinden orijinal bir şekilde taklit edilmiştir.

GARCILASO DE LA VEGA [*garsilaso the la vega*], **(Inca** adı ile tanınmıştır; Cuzco 1539 - Córdova 1617), Peru'lu tarihçi. Babası Sebastián, anası da bir Inca (İnka) prensesi idi. Yazmış olduğu *Peru tarihi* ile Inca'lar hakkında yazdığı yazılar, taraf tutucu olmakla beraber, zengin belgeleri içine almıştır.

GARCIN DE TASSY [*garsẽ dï tasi*], **Joseph** (Marsilya 1794 - Paris 1878), Fransız doğu bilgini. Türk ve Hindustanî dillerinden çeşitli metinleri Fransızcaya çevirmiştir. Başlıca eseri: *Histoire de la littérature hindoue et hindoustanie* (Hindu ve Hindustanî edebiyatları tarihi) [1839 - 1847].

GARCİSTAN, Afgan Türkistanında Murgab'ın yukarı vadisinde bir ülke. Şar adını taşıyan G hükümdarları, önceleri Samanîlerin, sonra Gaznelilerin egemenliğine girmiş, daha sonra Gazneli Mahmud şar'ı kendisine inkiyat ettirmiştir (999). Mahmud, oğlu Mesud ile birlikte G. a harp açmış, Taciklerin reisi Varmeş'i de hisarları geri vermek zorunda bırakmıştır. Bir süre sonra G. Gurlu imparatorluğuna bağlanmış, Sultan Alâeddin Cihansuz G. ı kardeşi Fahreddin'e verince, G. Gur ülkesinden ayrılmış Gurluların çökmesinden sonra da tekrar toparlanamamıştır.

GARÇÃO Y SALEMA [*garsãu i salema*], **Pedro António Correia** (Lisbon 1724 - Lisbon 1772), Portekizli şair. *Arcadia Ulyssiponense* (Lisbon Arkadyası) adını taşıyan bir şairler topluluğunun başlıca üyesi olarak Portekiz edebiyatının yeniden doğuşunda rol oynamıştır. Portekiz başbakanı olan Pombál markisi tarafından 1771 de bilinmeyen bir sebeple hapse atılan G. , orada ölmüştür.

GARÇON [*garsõ*], **Maurice** (doğ. Paris 1889), Fransız avukatı ve yazarı. Özellikle büyük cinayet davalarında ün yapmıştır. Büyücülük ve hukuk tarihi alanlarında eserler vermiştir: *Le diable* (Şeytan) [1926]; *Le vie exécrable de Guillemette Babin sorcière* (Büyücü kadın Guillemette Babin'in iğrenç hayatı) [1930]; *Sur des faits divers* (Çeşitli olaylar üzerine) [1945]; *Procès sombres* (Çözülemeyen davalar)[1950]; *Louis XVII ou la Fausse Enigme* (XVII. Louis veya yanlış bilmece) [1952]; *Histoire de la justice sous la IIIe République* (III. Cumhuriyet zamanında hukuk tarihi) [1957]; *L'avocat et la morale* (Avukat ve ahlâk) [1963]. G. 1946 da Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

M. GARÇON

GARD [*gar*], güney Fransa'da, Rhône nehrinin sağ

kolu. Cevennes dağlarından çıkar ve Beaucaire'in 6 km üstünde Rhône'a dökülür. Uzunluğu 133 km dir. Roma devrine ait (İmparator Augustus zamanı) su kemerlerinin en iyi korunmuş olanlarından biri olan Pont du Gard ırmağın üzerindedir.

GARD [*gar*], güney Fransa'da bir departman. Yüzölçümü 5 881 km², nüfusu 463 200 dür. Kuzeyinde Lozère ve Ardèche departmanları, doğusunda Rhône ırmağı ile Vaucluse ve Bouches-de-Rhône departmanları, güneyinde Akdeniz ile Hérault departmanı, batısında da Hérault ve Aveyron departmanları vardır. G. departmanı Languedoc bölgesinin bir bölümüdür. Batı Akdeniz'deki Roma toprakları zincirinin en önemli halkalarından biri olan şimdiki G., Orta Çağ başlarında Visigotların işgaline ve Kuzey Afrika Araplarının istilâsına uğramış, fakat daha sonraki sakin evrede çabucak kendini toplamıştır. Departman Orta Çağ anıtları bakımından ve özellikle Nîmes'de olmak üzere Romalılardan kalma eserler bakımından zengindir. İklimi sıcak ve kuru olan bu ülkede tahıl, sebze, meyva, şarap, davar, koyun ve keçi üretilir. Süt üretimi Aveyron'daki Roquefort peynir sanayiini besler. Bölgede maden kömürü çıkarılır, ayrıca bakır, kurşun ve antimuan da bulunmuştur. Sanayii yapı, metallürji, ipekli ve yünlü dokuma, ayakkabı, zeytin yağı ve zeytin konserveciliği dallarını kapsar. G. ın merkezi Nîmes (b. bk.) şehridir.

GARDA (İta. **Lago di Garda,** Lat **Lacus Benacus**), Kuzey İtalya'nın doğusunda en büyük göl. Yüzölçümü 370 km² dir. Kuzey kısımları dar ve kalkerli dağlarla, güney kısmı

GARDA GÖLÜ: kıyıda Riva kasabası

ise amfiteatr biçiminde buzultaşlı kütlelerle çevrilidir. Kıyılarındaki Akdeniz iklimi ve Akdeniz bitki örtüsü sebebiyle sık sık gidilen bir sayfiye yeridir.

GARDA DE FER (Tarih): bk. DEMİR MUHAFIZLAR.

GARDAYA, Cezayir'in Sahra bölümünde, Vâhalar (Oasis) departmanında, arrondisman merkezi olan ve vâhalar ortasında yer alan bir komün. Nüfusu 48 100, komün merkezinin nüfusu 15 050 dir. G., Mzab vâdisine bakan pitoresk bir şehirdir. Komünde büyük ölçüde hurma yetiştirilir ve çeşitli dokumalar dokunur.

GARDEL, Maximilien (asıl adı: **Gardel l'Aîné;** Mannheim 1741 - Paris 1787), Fransız bale dansçısı ve koreografı. Paris Operasında dansçı, sonra Naverre'de bale öğretmeni olmuştur. Birçok yeni baleler vücuda getirmiştir. Kardeşi Pierre G. (b. bk.) de Paris operasında dansçı ve dans uzmanı olmuştur.

GARDEL, Pierre (Nancy 1758 - Paris 1840), Fransız bale dansçısı ve koreografı. Ağabeyi Maximilien G. (b. bk.) in öğrencisi olup 1787 de onun yerine Paris Operasına bale ustalığı ve koreograflığına tayin edilmiştir. Kırk yılı bulan çalışması sırasında Opéra'da dans sanatının çok gelişmesini sağlamış, *Télémaque dans l'île de Calypso* (Calypso adasında Telemakhos) [1791], *Psyché* (ad) [1790], *Dansomanie* (Dans deliliği) [1800] gibi koreografiler yapmıştır.

GARDELEGEN [*gardelegin*], Doğu Almanya'da, Magdeburg Bezirk'ine bağlı bir ilçe merkezi. Nüfusu 12 700 (1948) dür. Kuşkonmaz yetiştirir; karton, düğme ve konserve fabrikaları vardır. Kuruluşu çok eskidir, 1121 de köydü; XIII. yüzyıl başlarında şehir hukukuna sahip oldu; XII. yüzyıl sonundan beri Brandenburg (Altmark) a bağlıydı ve XIV. yüzyılda Hansa şehirleri birliğine üye oldu. Eski sur kalıntıları, Meryem Kilisesi (XIII, XV ve XVII. yüzyıllar), Gotik sonu üslûbunda yapılmış Nikolaus Kilisesi ve 1526 - 1552 de inşa edilmiş olan Belediye konağı, eski anıtları arasındadır.

GARDEN [*gardin*], **Mary** (Aberdeen 1877 - Aberdeen 1967), İskoçyalı soprano. Paris'te Madame M. Marchesi'den ve Fugère'den ders almış, 1900 yılında Rioton operasında *Louise*'de, Leroux'nun *La Reine Fiametta*'sında, Erlanger'nin *Aphrodite*'inde, R. Strauss'un *Salome*'sinde, 1902 de de Debussy'nin *Palléas et Mélisande*'ında başarılı roller almıştır.

M. GARDEN

GARDEN OF THE GODS [*gardin iv dhı godz*] (İng. = Tanrılar Bahçesi), Amerika Birleşik Devletlerinin Colorado eyaletinde 140 hektarlık tabiî park. İçinde, zamanın tesiriyle parçalanarak acaip şekiller almış kumtaşı tabakaları vardır.

GARDEN OF THE GODS

GARDEN REACH [*gardin riç*], Hindistan (Batı Bengal) da, Gangâ ırmağının bir kolu olan Hooghly üzerinde bir liman. Nüfusu 138 000 dir. Dokumacılık ve dericilik gelişmiştir.

GARDENIA (Fr. Gardénia; Alm. Gardenie; İng. Cape Jasmine), Kökboyasıgiller familyasından, çoğu Eski Dünya tropiklerinde yetişen 100 kadar türü bulunan çalı görünüşlü bir bitki cinsi. Süs çiçeği olarak limonluklarda yetiştirilir. Derimsi yaprakları, güzel kokulu, sarı veya be-

yaz renkte büyük çiçekleri vardır. Adı, İngiliz hekim ve botanikçisi Alexander Garden'ın adından alınmıştır.

GARDENIA

GÂRDESCU [*gîrdeşku*], **Ion** (1862 - 1929), Rumen generali, eski Harp Okulu kumandanı. *Războuil romăno-ru so-turc* (Rumen - Rus - Türk harbi) [1902, 1906, 1910] adlı bir eseri vardır.

GARDIMAU, Tunus'ta, Suk - el - Erba ilinde, Mecerda ırmağı vâdisinin Rebka ovasında açıldığı yerde bir komün. Nüfusu 2 700 dür. Dolaylarında *Thuburnica* kolonisinin harabeleri (tapınaklar, ılıcalar v. b.) vardır.

GARDINER [*gardnîr*], **Samuel Rawson** (Ropley, Hampshire 1829 - Londra 1902), İngiliz tarihçisi. 1894 te Oxford Üniversitesi profesörü olmuştur. Başlıca eserleri: *History of England 1603 - 1642* (1603 - 1642 yılları İngiltere tarihi) [10 cilt, 1863 - 1884]; *History of the Great Civil War 1642 - 1649* (1642 - 1649 Büyük iç savaş tarihi) [4 cilt, 1886 - 1891]; *History of the Commonwealth and Protectorate* (İngiltere Milletler Topluluğu ve himaye altındaki milletler) [3 cilt, 1895 - 1901].

GARDINER [*gardnîr*], **Sir Alan Henderson** (doğ. Eltham 1879), İngiliz Egiptoloğu. Mısır dil bilgisine dair birçok eserler yazmıştır. Bunların en önemlisi *Egyptian Grammar* (Mısır dili grameri) [1927] dir. Genel dil bilgisi problemlerini *The Theory of Speech and Language* (Konuşma ve dil teorisi) [1932] adlı eserinde araştırmıştır. G., Mısır edebiyatı, hukuk tarihi ve idare tarihine dair birçok anıt (metin) ları yayımlamıştır.

GARDINER [*gardnîr*], **Stephen** (Bury Saint Edmunds 1483 ile 1493 arasında - Whitehall 1555), İngiliz rahibi ve politikacısı. 1528 de Kral VIII. Henry'nin nikâhının feshedilmesi için Roma'ya gönderilmiş, fakat bunu başaramamıştır. 1533 te Papa'ya karşı VIII. Henry'nin tarafını tutmuş, fakat Katolikliğe sadık kalmıştır. IV. Edward onu hapsettirmiş, fakat Mary Tudor kançılar yapmıştır (1553).

GARDİZÎ (Biyog.): bk. GERDİZÎ.

GARDNER [*gardnîr*], **Ava** (doğ. Smithfield, Kuzey Caroline 1922), Amerikalı sinema yıldızı. İskoç - İrlanda asıllı olan G., sistemli bir çalışma yapmadan 1941 de beyaz perdede görünmüş ve beklenmedik bir başarı kazanmıştır. Sonra Hollywood'un en çok beğenilen yıldızlarından biri olarak başlıca şu filmlerde rol almıştır: «Öldürenler», «Yuvarlak masa'nın şövalyeleri», «Singapur», Pandora ve Uçan Hollandalı», «Kilimancaro'nun karları», «Mogambo», «Yalın ayaklı kontes» (G. ın şaheseri; Joseph Mankiewicz'in filmi, 1954), «Bhowani kavşağı», «Iguana gecesi» v. b.

A. GARDNER

GARDNER [*gardnîr*], **Ernest Arthur** (Clapton 1862 - Maidenhead 1939), İngiliz arkeoloğu. Megalopolis ve Naukratis kazılarına katıldıktan sonra, Londra Üniversitesi arkeoloji profesörlüğüne tayin edilmiş, 1929 - 1932 yıllarında Hellenic Society'nin başkanlığında bulunmuştur. Başlıca eserleri: *A Handbook of Greek Sculpture* (Yunan heykel sanatı el kitabı) [1896 - 1897] ve *Ancient Athens* (Eski Atina) [1902].

GÁRDONYI [*gârdoñi*], **Géza** (Agárd, Fejér 1863 - Eger 1922), Macar yazarı. 1882 - 1887 yılları arasında muhtelif köylerde öğretmenlik yapmış, 1888 de gazeteciliğe başlamıştır. 1891 - 1897 yıllarında Peşte'de kaldıktan sonra 1897 de Eger'e çekilmiştir. Başlangıçta köy hikâyeleri yazmıştır (*A Pöhölyék életéből* (Pöhöly'lerin hayatından) [1895]; *Az én falum* (Köyüm) [1898, 2 cilt]. *Göre Gábor bíró úr könyvei* (Muhtar Gábor Göre ağamızın kitapları) [1895 - 1899, 10 cilt] adlı eseriyle ün kazanmıştır. Fakat asıl ününü daha çok tarihî romanlarına borçludur. *Az egri csillagok* (Egri yıldızları) [1901] adlı romanı bu alanda yazdığı ilk eserdir. Egri (Mac. Eger) kalesinin Türkler tarafından kuşatılmasını zemin olarak alan bu romanda bir Macar askerinin aşkı ve kahramanlıkları anlatılmıştır. Olayın bir kısmı İstanbul'da geçer. *A láthatatlan ember* (Görünmeyen insan) [1902, Türkçe çev. 1946] adlı romanında Bizanslı bir kölenin gözü ile Attila devrini tasvir etmiştir. *Az Isten rabjai* (Tanrının köleleri) [1908] adlı romanı Macar edebiyatının en güzel tarihî romanlarından biridir. Bunlardan başka, G. içtimaî romanlar da yazmıştır.: *Az a hatalmas harmadik* (Üçüncü kudret) [1903; Türkçe çev. 1946]; *Az öreg tekintetes* (İzzetlü ihtiyar) [1905]; *Ábel és Eszter* (Ábel ve Eszter) [1907]. Küçük hikâyeler de yazmış olan G., tiyatro alanında da eserler vermiştir. En tanınmış oyunu *A bor* (Şarap) [1901] adlı halk piyesidir. Macar edebiyatında klasik bir yazar olarak tanınmış olan G. nin eserleri muhtelif Avrupa dillerine çevrilmiştir.

G. GÁRDONYI

GARDTHAUSEN [*garthauzîn*], **Viktor** (Kopenhag 1843 - Leipzig 1925), Alman yazarı. 1877 - 1921 yılları arasında Leipzig Üniversitesi profesörlüğünde bulunmuştur. Başlıca eserleri; *Griechische Paläographie* (Yunan paleografisi) [1879, 2 cilt; 1. cilt: *Das Buchwesen im Altertum und im byzantischen Mittelalter* (Eski Çağda ve Bizans Orta Çağında kitap, 1911), 2. cilt: *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantischen Mittelalter* (Eski Çağda ve Bizans Orta Çağında yazı, imzalar ve kronoloji, 1913)]; *Augustus und seine Zeit* (Augustus ve devri) [3 cilt, 1891 - 1904]; *Das alte Monogramm* (Eski monogramlar) [1924]; *Geschichtswissenschaft in Selbstdarstellungen* (Biyografyalar yönünden tarih ilmi) [1926].

GARFAGNANA [*garfañana*], İtalya'da, Toscana'da, yukarı Serchio bölgesinde güzel ve verimli bir vadi.

GARFIELD [*garfiild*], **James Abram** (Orange, Ohio 1831 - Elberon, New Jersey 1881), Amerika Birleşik Devletlerinin yirminci başkanı. 1856 - 1859 yıllarında eski diller profesörlüğü etmiş, 1859 da Ohio senatörü olmuş, Lincoln'ın güttüğü davayı benimsemiş, 1861 - 1863 yılların-

da kuzey ordusu saflarında çarpışmış, 1863 te temsilciler meclisine girmiş, Cumhuriyetçi Partinin lideri olmuş, güneyin imarı ve zenci haklarının korunması ile ilgili siyasî programı uygulamış, 1880 de Ohio'dan federal senatör seçilmiş, aynı yıl devlet başkanlığına getirilmiş, fakat 1881 yılı 2 temmuzunda, memuriyet isteğini reddettiği bir ricacı tarafından vurulmuş, on bir hafta sonra da ölmüştür.

J. A. GARFIELD

GARGA: bk. KARGA.

GARGALLO [*gargalyo*], **Pablo** (Maella, Zaragoza 1881 - Reus. Tarragona 1934), İspanyol heykelcisi. Madrid'de, Barcelona'da, 1902 den başlayarak da Paris'te çalışmıştır. «Marc Chagall'in portresi» [1934] ve tunçtan yapmış olduğu «Peygamber» [1934] adlı eserleri, soyut sanatın ve «saydam» denilen heykel sanatının habercileri olmakla birlikte, «Sudan çıkan kız» [mermer, 1922] adlı heykelinin üslûbu neo - klasisizme kaçar.

P. GARGALLO: «Dansöz»

GARGANO, Monte (Lat. Garganus Mons), İtalya'da, Puglia bölgesinde, Adria Denizi kıyısında, kalkerli yüksek bir burun. Monte Calvo'dan 1 056 m uzaklıktadır. Boksit yatakları vardır.

GARGANTUA (Edeb.): bk. RABELAIS ve FISCHART.

GARGARA (Fr. Gargarisme < Yun. *gargarisma*), ağızda ve boğazda dolaştırılmak ve yutulmamak üzere hazırlanan ve etkisini birkaç saniyelik bir temasla oluşturan sıvı ilâç. G. genellikle, bal, şurup ve gliserin gibi bir madde ile tatlılaştırılan, büzücü, yumuşatıcı, antiseptik nitelikte prensiplerin bir çözeltisinden ibarettir. Soğuk veya sıcak olmak üzere özellikle ağız boşluğu ve yutak hastalıklarında kullanılır. G. nın yutak üzerine olan etkisi, içinde bulunan iyot ve esans gibi uçucu maddelerle meydana gelebilir.

GARHWĀL [*garval*], Hindistan'da, Himalaya'larda, Siwālik dağ çemberinin kuzeyinde (Uttar Pradesh) bir bölge. Nanda Devi (7 820 m) en yüksek tepeyi teşkil eder. Bölgede bulunan Badrīnāth ve Kedāmāth tapınakları sık sık ziyaret edilir.

GARIBALDI, Giuseppe (Nice 1807 - Caprera adası 1882), İtalyan hürriyet kahramanı. Önce deniz subayı olan G., 1834 yılında Mazzini ayaklanmasına katıldıktan sonra siyasî mülteci olarak Fransa'ya sığınmış, İtalya'da ölüme mahkûm edilmesi üzerine de Güney Amerika'ya gitmiştir. Burada Rio Grande del Sul ve Montevideo Cumhuriyetlerinin hizmetinde Brezilya'ya karşı savaşmıştır. 1848 de tekrar İtalya'ya dönen G., Lombardia'da bir gönüllü alayı ile Avusturyalılara karşı savaşmış, daha sonra da Roma'da ihtilâl hükümetinin kurduğu birliklerde görev almıştır. 1849 yılı şubat ayında Roma'da cumhuriyetin ilân edilmesi üzerine bu rejimi Fransızlara karşı savunmuşsa da, bir defa daha Amerika'ya göç etmek durumunda kalmıştır. 1853 te tekrar memleketine dönmesine izin verilmiştir. G. bundan sonra bir süre çiftçi olarak Caprera adasında çalışmıştır. 1859 da bir Alp avcı alayının kumandanlığını alan G., 1860 ta Cavour'un yardımı ile «Bin kişi seferi» ni yapmıştır. Kısa bir süre içinde bütün adayı ele geçirdikten sonra kıtaya geçmiş ve kuzeyden yaklaşan Piemontelilerle birlikte Bourbon hâkimiyetini yıkmıştır. G. 7 kasım 1860 ta kral II. Vittorio Emanuele'nin yanında Napoli'ye girmiştir. G. boş yere iki defa Vatikan'ı yeni krallığa ilhak etmeyi denemiştir. 1862 de Aspromonte çevresinde Piemonteliler, 1867 de de Mentano yakınında Fransız birlikleri tarafından mağlûp edilmiştir. 1866 yılında bir gönüllü alayı ile Güney Tyrol'de Avusturya'ya karşı savaşmış ve 1870 te ise iki oğlu ile birlikte yeni Fransız cumhuriyetinin yardımına koşmuştur. Kısa bir süre için Nice milletvekili olarak Fransız parlamentosuna da katılmıştır.

G. GARIBALDI

G., Cavour, II. Vittorio Emanuele ve Mazzini'nin yanında İtalyan Risorgimento'sunun önemli şahsiyetlerinden biridir. Başarı ve şöhretini gönüllü birliklerini sevk ve idaredeki kabiliyetine borçludur. G. seferlerini siyasî durumu göz önüne almaksızın yapardı. Bu durumda çok defa kendi kralının birlikleriyle karşı karşıya gelmiştir. Zira 1859 da kendi doğduğu şehir olan Nice'i Fransa'ya terk eden kralı bir türlü affetmemiştir. İç politika meselelerinde kral ile Mazzini arasında kararsız kalmış, fakat nihayet İtalyan parlamentosunda aşırı solu tutmuştur.

G. nin ve oğlu Ricciotti (1879 - 1915) nin gönüllü birliklerinin üyelerine kıyafetlerinden dolayı «Kırmızı Gömlekliler» veya «G. ciler» adı verilmiştir.

GARIGLIANO [*garilyano*], Aşağı İtalya'da bir nehir, Liri (b. bk.) nehrinin aşağı kesimi. Uzunluğu 38 km dir. G., Abruzzi bölgesinden çıkar ve geniş bir delta ile Gaeta körfezine dökülür. Nehrin aşağı kesimi, Latium ile Campania arasında sınır teşkil eder.

GARİN, Nikolay Georgieviç (asıl soyadı: **Mihaylovskiy**; Petersburg 1852 - Petersburg 1906), Rus yazarı. Asıl mesleği mühendislik olan G., romanlarında kendi hayatının hikâyesini anlatmıştır. *Detstvo Têmı* (Tëma'nın çocukluğu) [1892]; *Gimnazistı* (Liseliler) [1893]; *Studentı* (Üniversite öğrencileri) [1895]; *İnjenerı* (Mühendisler) [1908].

GARIOA (İng. Government and Relief in Occupied Areas adının kısaltılması), işgal altındaki bölgelerin

hayatî ihtiyacı olan ithal maddelerinin finansmanı için Amerikan işgal kuvvetleri tarafından Amerikan malî imkânla riyle kurulmuş bir fon. Marshall planı yürürlüğe girince bu fon Marshall yardımına devredilmiştir. Almanya Federal Cumhuriyetine yapılan ithalât için sağlanmış olup başlıca yatırım maksatlarına tahsis edilmiş bulunan Alman markı karşılığı değerlerin yönetimi Marshall planı yönetimi içine alınmıştır.

G. ın yaptığı iktisadî yardım, 1945 - 1951 yılları arasında 2, 13 milyar doları bulmuştur. 27 şubat 1953 tarihli Amerikan - Alman anlaşmasında bu paradan bir kısmının geri ödenmesi öngörülmüştür.

GARİP veya ÂŞIK GARİP (XVI. yüzyılın ikinci yarısı), Türk saz şairi. Hayatı hakkında kesin bilgi yoksa da, onun hayatı etrafında meydana gelen *Âşık Garip* hikâyesinin özeti şöyledir:

Âşık G. in babası Hoca Ahmet Tebriz'de büyük bir tüccardı. G. pek genç yaşta iken babası ölür, büyük bir servet bırakır. Tebriz'in kırk ünlü serseri dolandırıcısı, asıl adı Resul olan G. i baştan çıkarıp bütün servetini yerler. Resul beş parasız kalır. Birçok sanatlara girer çıkar, her yerden kovulur. Son olarak bir saz şairi âşıka çırak olur. Bir süre sonra rüyasında Hızır, G. e seveceği kızın resmini gösterir, aşk dolusunu içirir. Bundan sonra güzel saz çalıp şiirler söylemeye başlar. Âşık G. hem sevdiğini aramak hem de ekmek parası kazanmak üzere anası ve bacısı ile birlikte Tiflis'e gelir. Burada zengin bezirgân Hoca Sinan ile tanışır. Sevdiği kız Hoca Sinan'ın kızı çıkar. Kızı babasından ister. Fakat kız için istenen «başlık» çok olduğundan gurbete çıkar, bu parayı elde etmeye çalışır. Bir süre Erzurum'da kalır. Sonra Haleb'e gider. Burada kendisini paşaya sevdirir, iyi kazanç sağlar. Bu arada G. in sevgilisi Şah Sanem, zengin akrabalarından Şah Veled'e nişanlanır. Bir süre sonra Şah Velet iş için Haleb'e gider. Kendi rakibi olduğunu bilmeden, Şah Velet'le sevgilisine bir mektup gönderir. Şah Velet, G. in rakibi olduğunu, mektubu Sanem'e verirse kendisiyle evlenmekten vazgeçeceğini anlar. G. in ölüm haberini götürmeyi tasarlar. Bir gömleği kana bulayarak, haramiler tarafından öldürülmüş G. in gömleği diye götürüp gösterir. Sanem bu acı habere inanmak istemez, uzun bir süre için mühlet ister.

G. in anası bir bezirgânla oğluna haber salar. G. hemen yola çıkar. Hızır'ın yardımı ile düğünün son günü çıkagelir. Kendini tanıtır. Düğün halkından bir kısmını kendi tarafına çevirir. Sonunda Şah Velet de razı olur. Sanem'le G. i evlendirirler. Şah Velet de G. in bacısını alır.

Nazım-nesir karışık, tam halk hikâyesi karakteri gösteren bu hikâyenin türküsüz olarak (kara hikâye) XVI. yüzyılda meydana geldiği, XVII. yüzyılda son şeklini aldığı sanılmaktadır.

GARİP HİCAZ, durağı dügâh = la, güçlüsü hüseynî = mi olan ve çoğu zaman acem = fa yerine evc = fa diyez, çargâh = do yerine hicaz = do diyez perdelerini kullanan makam. Yapısındaki özel kürdî = si bemol sesi 24 perdeli ses sistemine uymadığı için bazı nazariyeciler tarafından varlığı kabul edilmeyen bu makam, XX. yüzyılın 2. çeyreğinde Bimen Şen, Artaki Candan, Sadettin Kaynak, Mustafa Nafiz Irmak, Haydar Tatlıyay, Zeki Duygulu v. b. tarafından kullanılmış, sonra unutulmuştur. Bk. HİCAZ AİLESİ.

GARİPNAME (Edeb.): bk. GARİP.

GARİZİM, Filistin'de, Sichem yakınında bir tepe. İbranî dininden ayrılan Sameriye'liler aş. yu. M. Ö. 330 da orada bir tapınak yapmışlarsa da, M. Ö. 108 de Joannes Hyrcanus tarafından temeline kadar yıktırılmıştır.

GARLAND [*gąrlînd*], **Hamlin** (West Salem, Wisconsin 1860 - 1940), Amerikan yazarı. Önce çiftlik işçisiydi; sonra 1893 ten 1916 ya kadar Chicago'da, ondan sonra New York'ta yaşadı. G. Amerika'nın orta batısında öncülerin ve sokaktaki insanların yaşayışını gerçekçi olarak tasvir eden Middle - Border serisiyle tanınmıştır. Eserleri: *Main - Travelled Roads* (Belli başlı geliş geçiş yolları) [1891]; *A Son of the Middle Border* (Orta Sınır [Minnesota, Wisconsin, Nebraska ve Dakota'lar ovası sınırı] dan bir oğlan) [1917]; *A Daughter of the Middle Border* (Orta Sınır'dan bir kız) [1921, Pulitzer armağanını kazanmıştır, 1922]; *Back - Traillers from the Middle Border* (Orta Sınır'dan gerisingeri göç edenler).

H. GARLAND

GARLAND [*gąrlînd*], **Judy** (asıl adı: **Frances Gumm**; doğ. Grand Rapids, Michigan 1923), Amerikalı sinema yıldızı ve ses sanatkârı. İki buçuk yaşında iken ablası ile sahneye çıkmış ve «Jingle Bells» korosuna katılmıştır. 12 yaşında Chicago'da yine ablası ilk şarkıcı ve aktris alarak sahnede rol almış, aynı yıl Metro - Goldwyn - Mayer ortaklığı ile mukavele imzalamıştır. Rol aldığı başlıca filmler şunlardır: «Broadway melodisi», «Oz sihirbazı», «Paskalya geçit resmi», «Mississippi melodisi», «Yeni bir yıldız doğuyor» (sonradan kendisiyle evlenen Sid Luft ile birlikte 1954), «Şarkıya devam edebilirim» (1963). 1950 de hastalanarak sık sık istirahate çekilen G., 1962 - 1963 yıllarında konserler vermiş, 1964 te de kızı Liza Minnelli ile birlikte ikili bir konser tertiplemiştir.

J. GARLAND

GARLI (Coğ.): bk. MAĞRİB.

GARMİRYAN EFENDİ, Karnik (Beyoğlu, Istanbul 1872 - Istanbul 1947), Ermeni asıllı Türk bestecisi. İyi bir kanun ve kemençe çalıcısı olarak tanınmış, 5 peşrev ile 50 kadar şarkı, kanto ve marş bestelemiştir. Rum notası denen notayı iyi bildiğinden başka bestecilerin şarkılarını da notaya almış, Bimen Şen (b. bk.)in bütün eserlerini yayımlamıştır.

GARMISCH PARTENKIRCHEN [*gąrmiş pąrtînkirhin*], Batı Almanya'nın Bavyera bölgesinde bir şehir. Nüfusu 27 000 dir. München'ın 87 km kadar güneybatısında, Zugspitze dağının eteklerinde yer alan bu şehir, Bavyera

GARMISCH PARTENKIRCHEN

Alplerinin başlıca turizm ve kış sporları merkezidir. 1936 kış Olimpiyat oyunları bu şehirde yapılmıştır.

GARNATA (Coğ.): bk. GIRNATA.

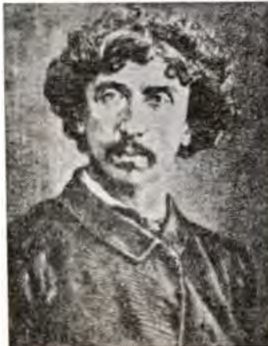
GARNETT [*gạrnet*], **David** (doğ. Brighton 1892), İngiliz romancısı ve yayımlayıcısı. İnsanları ve hayvanları, kültürü ve tabiatı acayip (grotesque) roman ve kısa hikâyelerinde hicvi ve topluluğu eleştirme maksatlariyle birbirleriyle mukayese etmiştir. Başlıca eserleri: *Lady into Fox* (Kadın tilki olunca) [1922]; *A Man in the Zoo* (Hayvanat bahçesinde bir adam) [1924]; *The Grasshoppers come* (Çekirgeler geliyor) [1931]; *Pocahontas* (ad) [1933]; *Beany-eye* (Fasulye gözlü) [1935]; *War in the Air* (Havada harp) [1941].

D. GARNETT

GARNETT [*gạrnet*], **Richard** (Lichfield 1835 - Hamstead 1906), İngiliz yazarı. British Museum (Britanya Müzesi) da kitaplık müdürü olmuş, zarif denemeler bırakmıştır. Eleştirici olarak da ün kazanmıştır. Başlıca eseri: *The Twilight of the Gods* (Tanrıların çöküşü) [1888].

GARNIER [*garniyẹ*], **Charles** (Paris 1825 - Paris 1898), Fransız mimarı. Bilgi ve görgüsünü artırmak üzere Roma'ya gitmek için 1848 de Roma armağanını almış olan G., Dampierre şatosunda Luynes kilisesini yapmış, 1860 ta Paris şehri mimarı olmuştur. 1875 te temeli atılan Paris Operasının, Monte Carlo ve Vittel gazinoları ile Nice rasathanesinin mimarıdır. Geleneksel üslûba uygun birçok binalar yapmıştır.

C. GARNIER

GARNIER [*garniyẹ*], **Frères,** Paris'te bir Fransız yayınevi. 1833 te kurulmuştur. Bu yayınevi edebî çocuk kitapları yanında klasik edebiyat, çağdaş edebiyat ve teknik alanda kitaplar yayımlar ve lüks baskılar yapar.

GARNIER [*garniyẹ*], **Robert** (La Ferté-Bernard 1544 - Le Mans 1590), Fransız trajedi şairi. Klasisizme kayan yedi trajedi meydana getirmiştir. Başlıca eserleri: *Porcie, épouse de Brutus* (Brutus'un karısı Porcia) [1568]; *Sédécie ou les juives* (Zedekiye veya Musevi kadınlar) [1593]; *Bradamante* (ad) [1582).

R. GARNIER

GARNIERİT (Fr. Garniérite), $H^4 (Ni, Mg)^3 Si_2 O_{11}$. Sağlam, renkleri zümrüt yeşilinden gri yeşile kadar değişen kütleler teşkil eden bir nikel filizi olup %4-25 nikel ihtiva eder. Buna göre, bu filiz nikelin en değerli bir ilk maddesi olup formülüne göre bileşimi değişik bir nikel magnezyum silikatıdır. Sertliği 2-4, yoğunluğu 2, 2-2, 7 dir. G., bu minareli Yeni Kaledonya'da bulmuş olan Fransız mühendisi Jules Garnier (1839-1904) nin adiyle adlandırılmıştır.

GARNİZON (Fr. Garnison), bir askerî yer ve bu yerde devamlı olarak oturan birlik, karargâh ve kurumlar ile askerî okullar. Türk askerî iç hizmet kanununda G.: «içinde ve civarında yerleşmiş kıta, karargâh veya askerî kurum bulunan yerlere denir» diye tarif edilmiştir. Bu kelime müstahkem bir mevkii ve buranın muhafazası ile görevli bulunan birlikler için de kullanılmıştır.

G. ların sınırları, G. komutanlıklarınca tespit olunur ve bunda genel olarak şehir ve kasabaların belediye sınırları esas tutulur.

Her G. da en büyük rütbeli kıta komutanı (kıta komutanı yoksa kurum amiri) o G. un komutanıdır. Komutan G. da bulunan tekmil kıta, kurum ve askerî okulların disiplin amiridir. Şayet bir G. da tümen ve tümenden büyük bir komutanlık bulunursa, G. komutanlığı görevini yapmak üzere oradaki kıta komutanlarından biri G. komutanı olarak tayin olunur.

G. komutanlarının kendi kıta görevlerinden başka, çeşitli görevleri vardır: G. daki birlik ve kurumların disiplin ve morallerini yüksek bir seviyede tutmak; G. daki birlik, kurum ve personelin idarî ve lojistik desteğini sağlamak; birlik ve kurumların eğitim ve atış alanlarını, alarm ve toplanma yerlerini, su kenarındaki G. larda yüzme sahalarını tespit etmek; askerî binalar ile silâh, mühimmat ve malzeme depolarını emniyet ve muhafaza altında bulundurmak; yangına, sel baskınına, depreme, casusluğa karşı tedbirler almak; ihtilâl ve ayaklanmalarda özel kanununa göre hükûmete, gerekli kuvvetlerine yardım etmek, millî bayramlarda ve törenlerde gerekli askerî kuvvetleri tertiplemek.

GẠRO, kuzeydoğu Hindistan'da, Assam'ın G. dağlarında yaşayan Bodoların en ilkel boyu. Sayıları aş. yu. 250 000 dir. Bodo'ların aralarında anaerkil olanı yalnız G. lardır. Her biri dışarıdan evlenmeli (egzogam) iki sınıfa bölünmüş 12 grupa (Ave'ler ise 3 grupa) ayrılmışlardır. G. ların kazık temelli evlerden meydana gelmiş köyleri ırmak yakınında bulunur. Ormanların yakılmasiyle elde edilen açma tarlalarda, ovalarda sabanla işlemek suretiyle pirinç ve pamuk yetiştirilir. G. lar ölülerini yakarlar, onları anmak için üzerlerine oymalar işlenmiş direkler ve üzerinde kurban kesilen taşlar dikerler. Tanrılara ve hayaletlere inanırlar. Eski çağlarda kafa tası avcılığı da yaparlardı.

GARO TEPELERİ (İng. Garo Hills), kuzeydoğu Hindistan'da, Batı Assam'da 1 500 m ye kadar yükselen ormanlık bir dağ sırası. Kömür ve petrol bakımından zengindir.

GAROFALO, Benvenuto da (asıl soyadı: **Tisi**; Garofalo, Ferrara 1481 - Ferrara 1559), İtalyan ressamı. Venedikli sanatçıların ve Raffaello'nun etkisi altında kalmış ve Ferrare prenslik konağını süslenmiştir.

GARONNE (Fransa'da departman) : bk. HAUTE GARONNE.

GARONNE [*garọn*], güneybatı Fransa'nın en büyük ırmağı. İspanya'da Pirene dağlarının arasında bulunan, Val d'Arans (denizden yüksekliği 1 870 m) vadisinden çıkar. Uzunluğu 650 km dir. Bunun 460 km si gemi ulaşımı için elverişlidir. G. Pont - du Rois'nın (Fransa sınırında) fevkalâde muhteşem boğazlarında ve Saint - Béat yakınında kuzey Pirene dağlarını yarar. Nihayet Toulouse dolaylarında kuzeybatıya doğru yönelir ve tulum biçimiminde sığ bir ağızla Gironde adı altında Atlas Okyanusuna dökülür. Soldan Armagnac'ın heyelân konisinden akan suların büyük bir kısmını alır. Sağ tarafından ona Pirenelerden Salat ve Ariège, Massif Central dağlarından ise Tarn, Lot ve Dordogne ırmakları dökülür. G. un taşması korkunç olur (1930 da olduğu gibi). Küçük deniz gemileri Castets'e kadar G. un yukarılarına çıkabilirler.

GARP (Coğ.) : bk. MAĞRİB.

GARP OCAKLARI: XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna katılan Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'deki yeniçeri ocaklarının (bk. YENİÇERİLER) zamanla kudretlerini artırarak idareyi ele almaları dolayısiyle bu üç eyaleti birden ifade için kullanılan bir deyimdir.

Ifrikıyye ve Mağrib (b. bk.) adlariyle anılan kuzey Afrika kıyılarındaki yerli devletlerin, eski kuvvetlerini kaybederek parçalanmağa yüz tutmaları, XVI. yüzyıl başlarından itibaren batıdan Portekizlilerle İspanyolların, doğudan da Türklerin bu bölgeye nüfuz etmelerine imkân hazırlamıştı. Böylece, batı Akdeniz havzasındaki devletlerin en güçlüsü olup Afrika kıyılarını da ele geçirmek isteyen İspanya ile, Mısır'ı da zaptettikten sonra artık doğu Akdeniz'in hâkimi sıfatiyle orta Akdeniz bölgesine doğru ilerlemeye devam eden Osmanlı İmparatorluğu, Ifrikıyye ile Mağrib'de karşı karşıya gelmişlerdi. Bu yüzdendir ki Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'in Türk idaresi altına girmeleri, her ikisi de Akdeniz'de üstünlük sağlamak isteyen Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya arasındaki mücadelenin en önemli dönemini teşkil eder. Neticede, daha 1516 da Oruç Reis'le Cezayir'e ayak basan Türkler, yerli beyler ve yerli halktan bir kısmının da yardımını sağlayarak rakip İspanyolları bu bölgeden çıkarmağa muvaffak olmuşlar ve 1551 de Trablusgarb'i, 1574 te Tunus'u kesin olarak ele geçirmişlerdir.

Osmanlı İmpratorluğuna katılan diğer yerlerde olduğu gibi, bu üç Afrika ülkesinde de, başlangıçta klasik eyalet teşkilâtı kurularak buraları saliyaneli birer beylerbeyilik halinde doğrudan doğruya merkeze bağlanmışlardı. Daimî bir savaş alanı olan bu denizaşırı eyaletlere yeniçeri ocaklarından bir miktar muhafız da gönderilmişti. Hem idarî hem de askerî otoriteyi temsil eden beylerbeyinin icra için kullandığı kuvvet, batı Anadolu'dan gelen askerlerle sayıları gittikçe artan bu ocaklardı. Bunların kendi ocak menfaatlerini korumak için Ağa Divanı veya Yeniçeri Divanı denilen özel bir teşkilâtları vardı. Yeniçeriler dışında, Akdenizdeki deniz savaşlarında önemli bir rol oynayan Reis Taifası da eyaletlerin idaresinde varlıklarını duyuran ikinci bir zümreyi teşkil ediyorlardı. Ancak, zamanla nüfuzlarını artıran yeniçerilerle denizcilerin idareyi kendi ellerine geçirmeleri, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'de klasik beylerbeyilik sısteminin sona ermesine sebep olmuş ve artık G. O. adiyle anılan bu üç ülkede, önceleri birbirini andıran fakat sonradan büyük bır farklılık gösteren idarî gelişmelere yol açmıştır.

G. O. içinde en önemlisi olan Cezayir'in idaresinde dört dönem göze çarpar. Barbaros Hayrettin Paşa (b. bk.) ile başlayan *beylerbeyilik*, 1587 de Reis Taifası'nın içlerinden birini üç yıl süre ile *paşa* olarak idarenin başına getirmeleri üzerine, eski kudretini kaybederek eyaletle imparatorluk merkezi arasındaki ilişkileri devam ettiren bir makam halini almıştır. Paşalar devri 1659 a kadar devam etmiş ve reislerinin nüfuzunu kıran ocaklılar bu tarihte kendi *ağa*'larını başa geçirmeğe muvaffak olmuşlardır. Ancak, bu dönem çok kısa olmuş ve reislerin 1671 de tekrar iktidarı ele almaları ile *dayılık* devri başlamıştır. İlk dayılar denizciler tarafından seçildiği halde, bir süre sonra yeniden kuvvet kazanan ocaklılar seçimi kendileri yapmağa başlamışlardır. Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edildiği 1830 yılına kadar sürecek olan bu son dönemde, artık beylerbeyilik makamı tamamiyle ortadan kalkmış, ülke üzerindeki Osmanlı hükümranlığı, yeni seçilen dayıya hil'at ve ferman göndererek onun memuriyetini tasdik etmekten ibaret kalmıştır. Böylece, hukuken Osmanlı topraklarından sayılan ve Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'de giriştiği deniz savaşlarına katılan Cezayir'in dayıları, zaman zaman bağımsız bir devlet başkanı gibi hareket etmek, hattâ yabancı devletlerle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak imkânını bulmuşlardır.

Tunus ocağında ise *beylerbeyilik* dönemini *dayılık* devri takip eder ve o da yerini yerli bir hanedanın idaresine bırakır. 1574 te başlayan beylerbeyilik, yeniçerilerin isyan edip kendi bölükbaşılarından birini üç yıl için dayı seçmeleri üzerine artık eski mutlak otoritesini kaybetmiştir. 1594 ten 1705 e kadar devam eden bu dönemde, önceleri dayılar seçimle iş başına getirilirken, daha sonraları Osmanlı hükûmeti, denizcilerden birini veraset suretiyle dayı tayin etme yoluna gitmiştir. Dayılığın irsen intikal eder bir hal almasına kadar da Tunus'ta, Osmanlı İmparatorluğunun temsilcisi olan beylerbeyi ile *emîrü'l - evtân* denilen ve kara kuvvetleri komutanı demek olan bey (sancak beyi) ve dayılar arasında bir nüfuz mücadelesi sürüp gitmiştir. Nihayet 1705 te Hüseyin b. Ali, hem beylerbeyi hem de bey olarak iktidarı şahsında toplayınca, 1881 Fransız istilâsına kadar süren Hüseynî sülâlesinin idare dönemi başlamıştır.

Tarablusgarb'e gelince: burada Cezayir ve Tunus'tan farklı bir durum göze çarpar ve merkeze bağlı bir Osmanlı eyaleti olarak başlayan idare şekli, dayılığı takiben bir Türk ailesinin irsî hâkimiyeti dönemini de aştıktan sonra gene eyalet olarak başlangıç devresine dönüşür. 1551 de kurulan beylerbeyilik sistemi, 1609 da dayılık usulünün Trablusgarb'de de kabulü ile eski otoritesini kaybetmiştir. 1711 de ise Karamanlı Ahmet, hem dayı hem paşa olunca Karamanlı ailesinin hâkimiyeti başlamıştır. 1835 e kadar devam eden bu dönemde *beylik*, irsen hep Karamanlı ailesine geçmekle beraber, bir bey'in ölümünden sonra yenisi, ulemanın fıkri ve halkın tasvibi de alınarak askerler tarafından seçiliyor ve seçimin Osmanlı padişahı tarafından

tasdik edilmesi gerekiyordu. G. O. ndan Cezayir'in elden çıktığını gören Osmanlı hükûmeti, doğu Akdenizde tutunabilmek için kuzey Afrika'daki hâkimiyetini kuvvetlendirmeği zarurî görmüş ve 1835 te Karamanlı ailesinin idaresine son vererek Trablusgarb'i tekrar bir eyalet olarak merkeze bağlamıştır.

GARRAF MUHAREBELERİ, I. Dünya Harbinde (1914 - 1918) Irak cephesinde, Türklerle İngilizler arasında, Kûtülamare civarında cereyan eden seri halindeki muharebelerden biri. Bağdad'ın 180 km kadar güneydoğusunda Dicle'den çıkan ve bu nehri Fırat'a birleştiren Şattülhay - Şattülgarraf veya sadece Garraf denilen kanalın iki yanında yapıldığından bu adı almıştır.

G. M. 25 ocak 1917 günü, her bakımdan üstün İngiliz kuvvetlerinin taarruzlariyle başlamış ve aralıklı olarak 10 gün sürdükten sonra 3 şubat 1917 de Türk kuvvetlerinin daha batıda bulunan Elhan mevziine çekilmesiyle sona ermiştir.

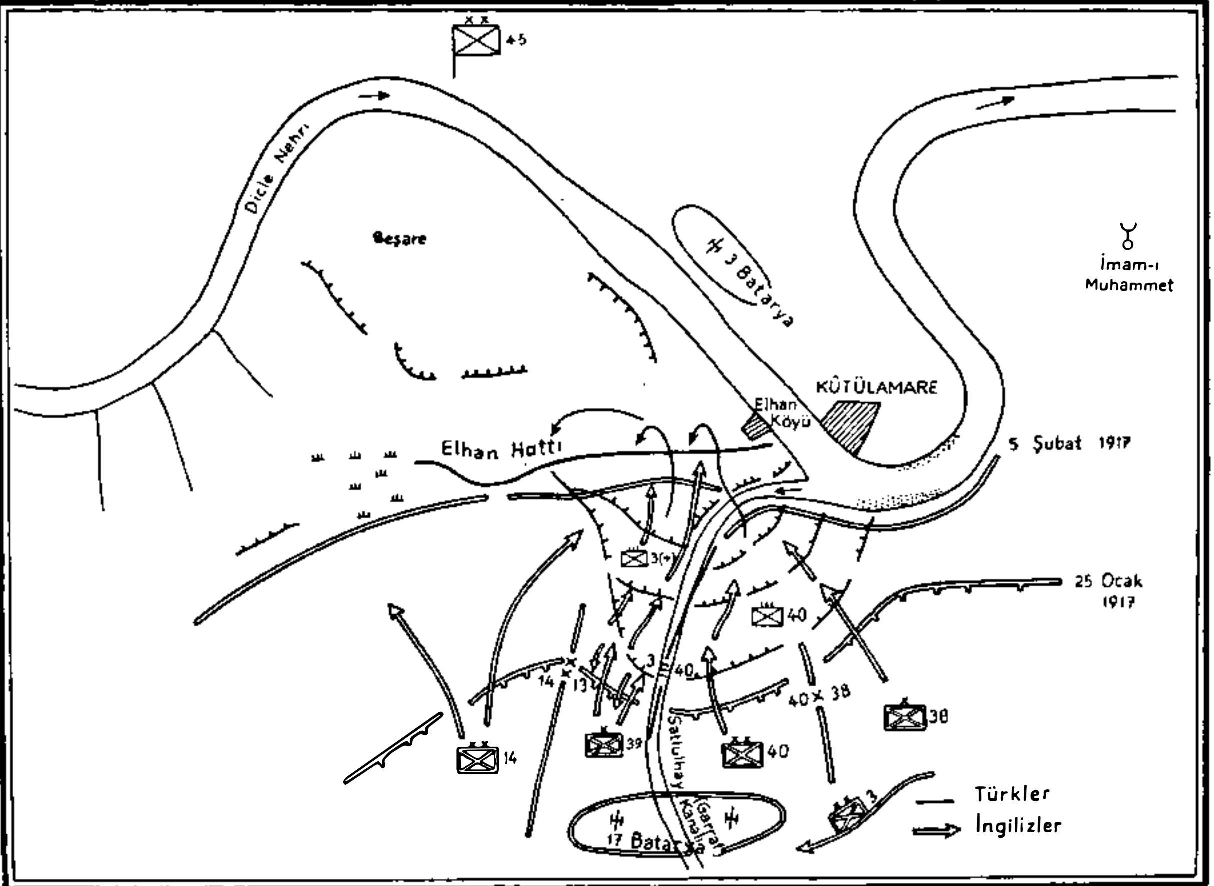
Türk askerinin son derece kısır imkânlar içinde yapmış olduğu bu kanlı muharebe, eşi az görülür bir sebat, kahramanlık ve fedakârlık örneğidir.

Irak harbinin bundan önceki safhasında İngilizler, Dicle ve Fırat nehri boyunca ilerleyerek bir yandan Bağdad önlerine, bir yandan da Nasıriye'ye kadar gelmişlerdi. Ancak 1915 güzünde Selman Pâk meydan muharebesinde yenilgiye uğramışlar ve Türk ordusunun takibinden kurtulamayarak Kûtülamare'de muhasara ve esir edilmişlerdi (7 aralık 1915 - 29 nisan 1916). Bu tarihten sonra İngilizler yeni bir ileri hareket için büyük çapta askerî hazırlık yaparak Irak'taki kuvvetlerini 1916 aralığına kadar 45 500 tüfek, 3 500 kılıç ve 174 topa, savaşçı er sayısını da 95 000 (geri hizmettekilerle beraber 160 000) e yükselttiler. Bu miktar muharebelerin arifesinde daha da arttı. Türkler ise iki kolordularından birini (13. kolorduyu) Rus ilerlemesini durdurmak üzere İran'a göndermişler ve Irak'ın savunmasını, kuvveti 10 721 tüfek ve 50 toptan ibaret Albay Kâzım Karabekir komutasındaki 18. kolorduya (45, 51 ve 52. tümenler) bırakmışlardı.

18. kolordu, kuvvet azlığı sebebiyle cepheyi daraltmak ve İngilizlerin kuşatmasından korunmak için Dicle güneyindeki Sin ve Beyti İsa mevzilerini boşaltarak, buradaki kuvvetini daha batıdaki Kût mevzilerine çekti.

Bunlar, biri Kût yarımadasının kuzeydoğusunda İmamı Muhammed, diğeri de güneyde Şattülhay kanalının iki yanında hazırlanan Garraf mevzileri idi. Garraf mevzii, 3 km derinlik ve 6 km genişlikte olup her iki kanadı Dicle nehrine dayalı ve üç hat halinde tahkim edilmişti. Savunulması 45. tümene verilmiş olup kanal doğusundaki kısmı 40. piyade alayı (1 300 tüfek, 2 makinalı tüfek, 5 bomba topu), batısındaki kısmı takviyeli 3. piyade alayı (1 637 tüfek, 6 makinalı tüfek, 4 top, 4 bomba topu) tarafından tutulmuştu. Topçu desteği Dicle kuzeyindeki bataryalar tarafından sağlanıyordu.

İngilizler hazırlıklarını tamamladıktan sonra bu Türk mevzilerini batısından kuşatarak düşürmeye çalıştılar. Fakat bir sonuç alamadılar. Bunun üzerine İngiliz başkumandanı General Maude, Türkleri Dicle güneyinden atmak için mahdut hedefli taarruzlar yapmaya karar verdi. Bunun ilki,

GARRAF MUHAREBELERİ

İmâmı Muhammed mevziine yapıldı ve 11 günlük bir muharebeden sonra, 17 ocak 1917 de tükenmek durumuna gelen birliğimiz geri alındı.

İngilizler, bundan sonra dikkatlerini Garraf mevziine çevirdiler ve 3 şubat 1917 ye kadar buraya dört taarruz yaptılar.

1. *Garraf muharebesi* (25 ocak 1917): İmâmı Muhammed mevziinin düşmesinden sonra 3. İngiliz kolordusu (13 ve 14. tümenler = 24 tabur) Türk mevziine 300 m ye kadar yaklaştı. İki gün öncesinden başlayan ve 100 topla yapılan bombardıman 25 ocak sabahı son şiddetini buldu. Siperlerde erlerle subayların birçoğunu toprak altında bırakan bu ateşin himayesinde, 40 ve 39. İngiliz tugayları, kanalın iki yanındaki Türk siperlerine hücuma geçtiler. Doğu Garraf mevziine hücum eden 40. tugay, birinci savunma hattının kanala bitişik olan 800 m lik kesimini ele geçirdi. Gönderilen küçük bir ihtiyat ve takviye kuvvetiyle düşman ikinci hat önünde durdurulabildi. Geceleyin bir taburla yapılan karşı taarruz başarılı olamadı. Bunun üzerine çok kayıp veren birinci hattaki birliklerimiz ikinci savunma hattına alındı.

Bundan sonra düşman, Garraf'ın batısındaki mevzie de saldırdı. İngiliz 39. tugayı birinci hatta girdi ise de, öğleden sonra yapılan birkaç karşı taarruzla geri atıldı. Ancak, İngilizlerin Garraf'ın doğusundaki birinci hattı işgal etmeleriyle batıdaki birinci hat yan ateşine uğradı. Bunun üzerine birliklerimiz burada ileri karakol birlikleri bırakarak ikinci hatta çekildi.

2. *Garraf muharebesi* (26 ocak 1917): İngilizler, 26 ocak günü öğleye kadar Batı Garraf mevziini yeniden bombardıman ettikten sonra, bir tugaydan fazla bir kuvvetle taarruzlarını yenilediler. İngilizler yalnız ileri karakollarımızın bulunduğu ve onların da taarruzdan önce çekildiği birinci hatta kolayca girdiler. İkinci hatta yapılan taarruzla düşmana ağır kayıp verdirildi. Garraf'ın iki yanındaki Türk birlikleri de ağır kayıplara uğramıştı. Hattâ 3. alay bir bölük seviyesine inmişti. Gece doğudaki 40. alay (bir tabur ve üç makineli tüfek hariç) Garraf'ın batısına geçirildi.

3. *Garraf muharebesi* (1 şubat 1917): İngilizler 5 günlük bir aradan sonra, 1 şubatta taarruzlarını yenilediler. Mevzi karşısındaki kuvvetlerini de 30 tabura çıkardılar. 31 ocak sabahı başlayan bombardıman, 1 şubat sabahı daha da şiddetlendi ve öğleye kadar sürdü. Bombardıman sırasında, İngiliz birlikleri kanalın her iki yanındaki Türk siperlerine hücuma geçtiler. Garraf'ın doğusunda bulunan bir taburluk kuvvetimiz, kanlı bir mücadeleden sonra, 105 kişi ile üçüncü savunma hattına çekilmek mecburiyetinde kaldı. Garraf'ın batısına yapılan taarruz ise başarılı olmadı. Düşman, zayıf mevcutlu 8 Türk taburu ile savunulan mevziin bazı kısımlarına girebildiyse de, 2 tabur ile yapılan karşı taarruzla siperlerden geri atıldı. Kût kasabası civarındaki topçumuzun ateşi İngiliz birliklerine ağır kayıplar verdirdi. Fakat topçu cephanesi de bitmek üzereydi. 1 - 2 şubat gecesi, büsbütün erimiş olan Garraf'ın doğusundaki 40. alaya mensup tabur değiştirildi. Garraf'ın batısındaki Türk birlikleri de yeni gelen 2 taburla takviye edildi. İngilizler de 2 tümene ilâve olarak bir tümenlerini daha bu cepheye getirdiler.

4. *Garraf muharebesi* (3 şubat 1917): Kesin sonucu bir türlü alamayan İngilizler, siperlerde hareket etmek imkânını dahi ortadan kaldıran bir topçu ateşi himayesinde, bütün cephe boyunca yeniden hücuma geçtiler. İlk hamlede ikinci hattın 200 m lik kesimine girdiler. Bu arada düşman Garraf'ın doğusundan birliklerimizi yandan ve topçusu ile mevzi gerilerini ateş altında tutmakta idi. Birçok defalar yapılan pek kanlı karşı taarruzlarla düşmanın siperlerden atılmasına çalışıldı. Fakat mevcutların azalması ve erleri yöneltecek subayların çoğunun kaybı ile siperler geri alınabildiyse de elde tutulamadı. Büyük zayiat dolayısiyle, yapılacak karşı taarruzlardan bir netice alınması şüpheli ve bir başarısızlık halinde üçüncü hattın da elden çıkması mümkün görülüryordu. Bu sebeple, birliklerimiz Elhan hattına alındı. Garraf'ın doğusu da boşaltılarak buradaki kuvvet batıya geçirildi.

Aralıklı olarak 10 gün süren bu muharebelerde Türkler şehit ve yaralı olarak 127 subay, 3 593 er, İngilizler ise 6 500 kişi kaybettiler. Türklerin kaybı mevcutlarına göre son derece yüksekti.

G. M. nde Türk birlikleri, çok üstün düşmana karşı savaşmışlar ve karşı taarruzlar yapmışlardı. Topçu cephanesinin son derece az olması, Türk piyadesinin himayesini yetersiz kılıyordu. Ayrıca, kâfi miktarda takviye kuvveti de alınmamıştı. Bu yüzden sonraki Elhan ve Beşara muharebeleri de kaybedilerek İngilizlerin Bağdad önlerine kadar gelmeleri mümkün olmuştur.

GARRETT [*gæret*], **George William** (Londra 1852-New York 1902), İngiliz asıllı, denizaltı gemisi mucitlerinden biri. Dublin'de Trinity kolejinde okumuş, Manchester mekanik enstitüsünde öğretmenlik yapmıştır. Bu arada ilim, sanat, fizikî coğrafya, kimya ve yüksek matematik sertifikalarını almıştır. Daha sonra Güney Kensington müzesinin ilim ve sanat dalında çalışmış ve müzenin Eski Çağ tarihine ait vesikalarından istifade ederek dinin derinliklerine nüfuz etmiştir. İlâhiyat fakültesini bitirdikten sonra Manchester kilisesinin ruhanî liderliğine tayin edilmiştir. Bu arada hava sızmaz hücrelerde, kendisi de içinde olduğu halde, beraberine aldığı kuş, tavşan ve yanar mum ile azalan havanın etkisi üzerinde incelemeler yapmış, neticede dalgıç elbiselerine konulan kimyevî bir madde ile su altında 6 saat kalmayı başarmış, üzerinde çalıştığı denizaltı teknesinde de bu hususu kullanmayı düşünmüştür.

1879 da Birkenhead'de Cochran fabrikalarında «Resurgam» adlı denizaltı gemisini yapmış, fakat bu tekne fırtına tesiri ile demirini tarayarak batmıştır. Daha sonra İsveç'te Nordenfelt top fabrikası ile ortak olarak 64 kadem uzunluğunda 1 numaralı «Nordenfelt» denizaltı gemisini inşa etmiştir. Bu geminin 1885 yılının ağustos ayında yapılan denemelerine Türk temsilcisi de davet edilmiştir.

Daha sonra Osmanlı hükûmeti, adı geçen firmaya 100 kadem uzunluğunda 2 adet denizaltı gemisi sipariş etmiş ve 23 ocak 1886 da yapılan sözleşme ile 2 ve 3 numaralı «Nordenfelt» denizaltı gemileri Istanbul'da Valide Taş-

G. W. GARRETT

kızaklarında monte edilmiştir. Dalış denemelerine 5 şubat 1887 de başlanılmış ve 22 mart 1888 de «Abdülhamit» ve «Abdülmecit» adı ile ilk iki denizaltı gemisi Türk donanmasına katılmıştır. Padişah tarafından fahrî binbaşılık rütbesi verilmiş olan G. in yaptığı 4 numaralı «Nordenfelt» denizaltı gemisini Ruslar satın almışlardır.

GARRETT, João Baptista (Biyog.): bk. ALMEIDA - GARRET, João Baptista.

GARRICK [*gærik*], **David** (Hereford 1717 - Londra 1779), İngiliz aktörü. 1741 den itibaren Londra sahnelerinde oynadıktan sonra, 1747 - 1776 yıllarında Drury - Lane Tiyatrosu müdürlüğünde bulunmuştur. Trajik ve komik rolleri ustalıkla başaran G., özellikle Shakespeare'in eserlerinde ün kazanmıştır. Eserleri: *Lying Valet* (Yalancı uşak [1747]; *Miss in Her Teens* (Çiçeği burnunda hanım kız) [1747]; *Clandestine Marriage* (Gizli evlenme) [Colman ile birlikte, 1766]; *Irish Widow* (İrlandalı dul) [1772].

D. GARRICK

GARRISON [*gærisn*], **William Lloyd** (Newbury port, Massachusetts) 1804 - New York 1879), Amerikalı insansever. «The Liberator» dergisiyle ve American Antislavery (Amerika kölelik düşmanı birlik) ile beraber 1831 den itibaren tam bir taassup ile köleliğin yok edilmesi için savaşmıştır.

GARSTANG [*gąrstæng*], **John** (Blackburn, Lancashire 1876 - Beyrut, Lübnan 1956), İngiliz arkeoloğu. Oxford Üniversitesinde matematik ve astronomi okurken arkeolojiye merak sarmış, İngiltere'deki Roma devri kalıntılarını incelemiş ve 19 yaşında iken *Roman Ribchester* (Roma devrindeki Ribchester) [1895] adlı bir rapor yayımlamıştır. 1899 da Mısır'a giderek arkeolog Sir William Flinders Petrie'nin yanında çalışmıştır. 1902 de Liverpool Üniversitesinde Mısır arkeolojisi fahrî konferansçısı, 1907 - 1941 yıllarında arkeoloji metotları ve tatbikatı profesörü olmuş, 1910 - 1914 yıllarında da Yukarı Mısır'daki Meroë şehri kazılarına katılmıştır. Bu yıllarda *The Third Egyptian Dynasty* (Üçüncü Mısır hanedan sülâlesi) [1911] ve *A Short History of Egypt* (Muhtasar Mısır tarihi) [Newberry ile birlikte, 1911] adlı kitapları çıkmıştır. Bu arada İngiliz dilcilerinden Archibald H. Sayce, G. ın dikkatini Anadolu arkeolojisine çekmiş, o da 1907 de Boğazköy'de Almanlardan Hugo Winckler'ın yapmakta olduğu kazıları incelemiş ve 1910 da *The Land of the Hittites* (Hitit'lerin memleketi) adlı bir eser yayımlamıştır. 1915 te Çek bilgini Bedřich Hrozný, Hitit metinlerini çözdükten sonra, G. kendi eserinde düzeltmeler ve katmalar yaparak onun 2. baskısını *The Hittite Empire: history, geography and monuments* (Hitit imparatorluğu tarihi, coğrafyası ve anıtları) [1929] başlığiyle yayımlamıştır. G. ın *Notes to an Index of Hittite Geographical Names* (Hitit coğrafya adları indeksi üzerine notlar) [1923] adlı eseri de bu alana aittir.

J. GARSTANG

I. Dünya Harbinden sonra G. Filistin'de kazılar yaparak İsrail oğullarının Kenan diyarına girişlerinin kronolojisini tespit etmiştir. Orada Telü'l - Keda (İbr. Hazor) nın bir Hyksos kampı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Aşkalon (1920 - 1921) ve Eriha (Jericho, İbr. Yeriḫō, Ar. Er - Rîhâ) harabelerinde kazılar yapmış, 1930 da bilhassa Eriha'yı incelemiş, raporunu aynı yılda *Jericho* başlığiyle Palestine Exploration Fund Quarterly Statements serisinde yayımlamış, ertesi yıl da aynı konu ile ilgili olarak *Joshua and Judges* (*Ahd - i Atik*'teki Yeşu ve Hâkimler kitapları) i çıkarmıştır. G., Eriha kazılarını 1930 - 1936 yıllarında da devam ettirmiş ve buralardaki Tunç ve Cilâlı taş çağları kalıntılarına kadar inmiştir.

Filistin'de siyasî durumun değişmesi üzerine G. Anadolu'yu ele almıştır. 1908 ve 1911 yıllarında zaten güney sınırımızda Sakçe Gözü mevkiinde kazılar yaparak Hititlere ve daha eski tabakalara ait birçok kalıntılar ortaya çıkarmıştı. II. Dünya Harbinden sonra Mersin yakınındaki Yümük Tepe mevkiinde kazılar yaparak Hitit müstahkem mevkilerinden Cilâlı Taş çağı tabakalarına kadar inmiştir. *Prehistoric Mersin* (Tarihten önceki Mersin) [1953] adlı kitabı bu kazıların mahsulü olmuştur. G. 1947 - 1948 yıllarında Ankara'daki Britanya Akeoloji Okulu (British School of Archaeology) nun birinci müdürü, 1949 dan ölümüne kadar da başkanı olmuştur. — A. D.

GARSUDDİNOĞLU, Muhyiddin (ölm. H. 982/1575), hekimbaşı. Babası Şehabeddin'den türlü ilimler öğrenmiş, bilginlerin meclislerine devam etmiş, Abdülkerimzade'den mülâzemet şerefini ihraz ederek İçel medreselerinde birkaç paye kazanmış, sonra sultanın hassa tabipleri arasına girmiş, H. 976/1568 de Kaysunizade'nin ölümü üzerine hekimbaşı olmuştur. II. Selim'in şehzadesi Mehmed'in öğretmenliğine tayin edilmiş, şehzadenin ölümü (1572) üzerine yalnız hekimbaşılıkta kalmıştır.

Kaynakların ifadesine göre G., riyazî ilimlerde meşhurdu. Heyetle astrolojide de büyük mahareti vardı. Talihinin kuvveti ile izzet, şeref, zenginlik, şöhret sahibi olarak riyasete ferasetle erişmiş, tabipler sınıfına başkalarının yardımiyle girmiştir. Tedbirleri eceli tacil eylerdi. Sıvı türünden ilâçları bir insanı bir saatte zehirlerdi.

G. nun ricasiyle II. Selim tarafından Istanbul kadısına yazılmış 981/1573 tarihli hüküm son derece ilgi çekicidir. Bu hükümde gerek Istanbul gerek diğer yerlerde cerrah, tabip, kâhhal olarak birtakım kimselerin gezip tababet ettikleri, fakat bilgisizliklerinden ötürü hastalara zarar verdikleri yerilmekte, bu gibilerin hekimbaşı tarafından bizzat imtihan edilerek liyakatsizlerin tababet icrasından men edilmeleri kesin dille bildirilmekte, emrin sicilde kaydedilmesi, aslının hekimbaşı elinde bırakılması emredilmekte idi.

Gençliğinden beri şarap içen padişah, sonradan tövbe etmiş, hattâ ilâçlarına alkollü maddeler karıştırırlar diye her türlü tedaviyi reddeylemişti. G. ndan yüz çevirerek eski hekimbaşılarından Mustafa Çelebi'yi çağırtarak: «Kişi dostunu böyle mi yoklar» deyip nabzını göstererek ağlamıştır. Filhakika padişahın dimağı kuvvetli keyif verici zehirler buharına müptelâ olmakla sair baştaki azaya dahi

rehavet gelmekle sersam marazı ilâcı lâzımdır» demesi üzerine günlerce onunla tedavi edilmiştir.

Topkapı Sarayında yeni yapılan hamamı gezerken daha önce bir şişe şarap içen II. Selim'in ayağı kayıp mermerler üzerine düşmüştür. Bir tarafı tutmayan padişahı yatağına götürmüşler, 11 gün sonra H. 928/1684 te ölmüştür. Burada hastadan hemen kan almak gerekirken G., birtakım pomatları yara ve berelerin üzerine sürmekle vakit kaybetmiştir. — F. N. U.

GARŞİN, Vsevolod Mihayloviç (Voronej 1855 - Petersburg 1888), Rus yazarı. 1877 Türk - Rus Harbi (Doksanüç Harbi) ne gönüllü olarak katılmış, yaralanarak ordudan ayrılmıştır. İlk hikâyesi olan *Çetıre dnya* (Dört gün) [1877] da savaş alanında kendi haline terk edilmiş bir yaralının durumunu anlatmıştır. *Attalea princeps* [1880] adlı hikâyesinde erkekçe savaşan bir hürriyet mücahidi tipini çizmiştir. *Krasnıy tsvetok* (Kırmızı çiçek) [1883] adlı tanınmış hikâyesinde bütün insanların ıstırabını çekmek isteyen asil bir deli tipi yaratmıştır. Hayatının sonunda A. P. Çehov'dan önce Rus edebiyatında küçük hikâye türünün en güzel örneklerini vermiştir. G. bir sinir hastalığına yakalanmış, yüksek bir merdivenden atlamak suretiyle hayatına son vermiştir.

V. M. GARŞİN

GARTER, Order of the: bk. DİZ BAĞI ŞÖVALYELİĞİ.

GARTH [*garth*], **Sir Samuel** (Bowland Forest, Yorkshire 1661 - Londra 1719), İngiliz şair ve hekimi. Boileau'dan ilham alarak yazdığı *The Dispensary* (Yoksullar eczahanesi) adlı komik hiciv destanı ile ün kazanmıştır.

GARTNER [*gartnır*], **Theodor** (Viyana 1843 - Innsbruck 1925), Avusturyalı Romanist. Retoroman dili üzerindeki araştırmalariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Die Grödner Mundart* (Grödnertal lehçesi) [1879]; *Rätoromanische Grammatik* (Retoroman grameri) [1883]; *Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur* (Retoroman dili ve edebiyatı el kitabı) [1910].

GARTOK (Çince adı: **Ho-ta-k'o**), Tibet'in batı ucunda, Keşmir sınırı yakınında bir şehir. Nüfusu 15 200 dür. G., batı Tibet yolu üzerinde bir ticaret merkezidir.

GARUDA, Hindu mitolojisinde başı, kanatları, pençeleri ile kartala, vücudu ve bacakları ile insana benzeyen bir kuş veya yarasa. Yüzü beyaz, kanatları kırmızı, vücudu altın rengindedir. Hindu panteonunda tanrıların, tanrıçaların üzerlerine binip gezdikleri hayvanları vardır. Meselâ Śiva'nın üzerine binip gezdiği hayvan Nandu adında bir tosundur. Müzık ve güzel sanatlar ve zenginlik tanrıçası Lakşinî'nin üzerine binip gezdiği hayvan tavus kuşudur. Tanrı Vişnu ve Kṛṣṇa'nın üzerine binerek dünyaya indikleri hayvan G. dır. Kuşlar veya tüylüler kralı olarak tanınan G., aynı zamanda tanrıların habercisidir. G. nın annesi Dakka'nın kızlarından biri olan Vinata, babası Kāşpaya'dır. G. yılanların büyük düşmanıdır. Bu düşmanlık anasından kalmıştır. Çünkü anası, kendisinden büyük olan ve aynı kocayı paylaştığı yılanların anası Kadru ile kavga etmişti. G. doğduğu zaman çok güzel ve parlak bir görünüşe sahipti. Tanrılar onu yanlışlıkla Ateş tanrısı Agni zannettiler ve ona taptılar. G. nın Sampāti adlı bir oğlu ve Unnati veya Vinayaka adlı bir karısı vardı. G. nın Kadru'dan anasının hürriyetini satın alabilmek için tanrılardan ölümsüzlük şarabı Amrita'yı çaldığı söylenir. Tanrı İndra hırsızlığı meydana çıkarır. G. ile korkunç bir savaşa girişir ve savaş sonunda İndra'nın yıldırımdan silâhı parçalanır. Amrita tekrar bulunur.

G. nın birçok isim ve sıfatları vardır. G. nın doğuşunu anlatan *Garuḍa - purāṇa*, *Pañcatantra* hikâyelerine de konu olmuştur. Tanınmış bir hikâyede iki dülger tahtalardan bir G. yaparak Tanrı Vişnu'nun kıyafetine girerler, sevdikleri bir kızın evine uçarak giderler. Kızın ebeveyni, gelenlerin tanrısal kişiler olduklarına inanır ve kızlarını verirler. Bu hikâyeye dayanarak uçağın ilk olarak Hintliler tarafından bulunduğu da iddia edilmektedir.

GARUS İKSİRİ, ana maddeleri tarçın, safran ve Hint cevizi olup mide ilâcı olarak kullanılan bir iksir. İdrar söktüren ve öksürük kesen terpin iksiri de G. İ. ile hazırlanmış bir terpinol çözeltisinden ibarettir.

GARVIN, James Louis (Birkenhead 1868 - Beaconsfield 1947), İngiliz gazetecisi. 1900 den beri «Daily Telegraph» gazetesinde Joseph Chamberlain'in koruyucu gümrük programını savunmuş ve «Observer» ın (1908 - 1942) sahibi olarak Muhafazakâr Partinin tutumunu (1914 ten önceki silâhlanma politikasında ve 1919 Versailles antlaşmasının reddedilmesinde) zaman zaman etkilemiştir.

GARY [*geri*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Chicago çevresinde, Michigan gölü kıyısında, Indiana eyaletinde bir sanayi şehri. Nüfusu 178 300 dür. 1904 te US Steel Corporation (A. B. D. çelik işletmesi ortaklığı) vasıtasiyle ağır sanayiin yeni bir merkezi olarak kurulmuştur. G. de büyük yüksek izabe fırınları ve çelik fabrikaları vardır; bunlara gölün yukarı taraflarından gemilerle demir filizi, güneydoğu ve güneyden de demiryoluyle kömür getirilir. Petrol tasfiyehaneleri de vardır.

GARZAN (Coğ.): bk. YANARSU.

GARZAN ÇAYI, Dicle nehrine kuzeyden karışan büyük kollardan biri. Uzunluğu 200 km dir. Kaynağını Muş güneyindeki dağlardan alır. Geniş bir alanın sularını toplar. Yaz aylarında bile oldukça büyük bir çay görünüşündedir. Bk. DİCLE IRMAĞI.

GAS LIFT [İng. *gæs lift*] (İng. = gazla yükseltme), ham petrolunu kendiliğinden dışarıya vermeyen petrol kuyularının dibine basınçlı gaz verme yolu ile petrolu yer yüzüne çıkarma tekniği.

GASCOGNE [*gaskoñ*] (Fr.; Lat. **Vasconia**; bizde yaygın şekli: **Gaskonya**), güneybatı Fransa'da tarihî bir yöre. Batı Pireneler vadileriyle Garonne nehri (Toulouse'un altı) ve Atlas Okyanusu arasında yer alır. Eski başkenti Auch kasabasıdır. G. adını, XII. yüzyılda Pirenelerden inerek ülkeyi istilâ etmiş olan Basklar (Lat. vascones)dan almıştır. Frank devleti zamanında yerli dukalar tarafından yönetilen yarı bağımsız bir ülke idi. Kendi dukalarının soyu tükenince G., 1052 - 1058 yıllarında Aquitania (Fr. Aquitaine) dukalığına bağlanmış ve bir daha bundan ayrılmamıştır. 1154 - 1453 yılları arasında İngilizlerin işgalinde kalmış, sonra geri alınmıştır.

Günümüzde G. adı, yalnız Gascon lehçeleri konuşulan alana verilir ki, Bask ülkesi dışında, sınırları yukarıda

belirtilen bölgeyi kapsar. G. Orta Çağda ünlü trubadurlar (ozanlar), daha sonraki çağlarda da pek çok lehçe yazar ları yetiştirmiştir.

GASCOGNE KÖRFEZİ (Coğ.) : bk. GASKONYA KÖRFEZİ (Biscaya körfezi).

GASCOIGNE [*gæskoyn*], **George** (Cardington 1539 - Bernack, Stamford 1577), İngiliz şairi. İtalyancadan çevirdiği iki dram ve bir şiirli hicviye ile yeni çığır açmış, lirik şiirleriyle de Spenser'a rehberlik etmiştir. Başlıca eserleri: *A Hundred sundrie Flowers* (Yüz çeşitli çiçek) [1573]; *The Steel Glass* (Çelik cam) [1576].

GASGA'LAR, eski Anadolu'nun kuzey bölümünde yaşamış ve Kızılırmak ağzı bölgesinde hüküm süren Hatti krallarını durmadan uğraştırmış olan dir kavim.

GASHERBRUM [*gaşerbrum*] **veya GUSHARBRUM,** 7 800 m yi aşan ve dört tepeyi içine alan Karakorum dağları. En yükseği G. I veya Hidden Peak (8 068 m) tir.

GASKELL [*gæskîl*], **Elizabeth Cleghorn Stevenson, Dame** (Chelsea 1810 - Holybum, Hampshire 1865), İngiliz kadın yazarı. 1832 de Manchester'de bir Protestan rahibi ile evlendikten sonra işçi sınıfının sefaletini görmek imkânını bulmuş ve bunu *Mary Barton* (ad) [1848] adlı romanında anlatmıştır. Dickens (b. bk.) tarafından «Household Words» gazetesinde iş birliğine çağrılmış, en iyi romanı olan *Cranford* (yer adı) [1583] adlı romanını bu gazetede yayımlamış, ayrıca şu eserleri vermiştir: *Ruth* (ad) [1853]; *North and South* (Kuzey ve güney) [1855]; *Life of Charlotte Brontë* (Charlotte Brontë'nin hayatı) [1875]; *Sylvia's Lovers* (Sylvia'nın âşıkları) [1863]; *Wives and Daughters* (Kadınlar ve kızları) [1866].

E. GASKELL

GASKONYA KÖRFEZİ (**Fr. Golfe de Gascogne;** eski adı: **Biskaya körfezi**), Atlas Okyanusunun Fransa'daki Garonne ırmağı havzası kıyıları ile İspanya kıyıları arasında yer alan bölümü. Fransa'nın Landes ve Charente bölgeleri önünde körfezin derinliği yavaş yavaş ve düzenli olarak artar. İspanya açıklarında ise derinlikler çabucak 2 000 m yi bulur ve bu durum Cap - Breton (Landes departmanı) açıklarına kadar, nispeten dar olan garip bir deniz çukuru halinde sürüp gider. Denizin gelgit hareketlerinin yol açtığı akıntılar dışında, körfezin Fransız kıyıları açığındaki akıntısı, kuzeyden güneye doğru ve saat yelkovanının hareketi doğrultusunda olmak üzere zayıf bir akıntıdır.

GASP: 1. Menkul veya gayri menkul bir malı malik veya zilyedinin izni olmadan zaptederek onun mal üzerinde tasarruf etmesine engel olma. Malın sahibi G. eyleminde bulunana karşı yerine göre Medenî Kanun gereğince men, iade ve istihkak davaları açmak veya gayri menkule tecavüzün men'i hakkındaki kanunda belirtilen idarî makamlara müraacat yoluna gidebileceği gibi, ayrıca failin Ceza Kanununun 513 - 515. maddeleri gereğince cezalandırılması için savcılığa baş vurabilir. Ayrıca bk. FUZULÎ İŞGAL, GAYRİ MENKULE TECAVÜZ.

2. Manevî hak ve kıymetler üzerinde kanun ve yetki dışında tasarruf etme. İsmin, makamın, ticaret unvanının, memuriyetin, resmî kıyafet, rütbe. alâmet ve işaretlerinin G. ı gibi. Medenî Kanun, Ticaret Kanunu ve Ceza Kanununda bu fiilleri yasaklayan hükümlere yer verilmiş bulunmakradır.

GAŞPAR, Graţiani (ölm. 1620), Hırvat asıllı Buğdan beyi. Paros ve Naxos dukası unvanını almıştır. Osmanlı devleti tarafından Buğdan beyi tayin edilmiştir (1619-1629). Beyliği sırasında Transilvaya prensi Bethlen Gábor (b. bk.) un uzaklaştırılmasında çalıştığı için tahtından uzaklaştırılmış, fakat Lehistan'a kaçmıştır. Ancak Lehlilerle yapılan savaşta Türklerin galip gelmesi üzerine G. dağlara kaçmış ise de, Branişte köyünde yakalanarak öldürülmüştür.

GASPARRI [*gasparí*], **Pietro** (Ussita, Perugia 1852-Roma 1934), İtalyan kardınali (1907). 1898 den itibaren Papalık hükûmeti dış işlerinde başpiskopos olarak çalışmış, 1914 - 1930 arasında müsteşarlık etmiştir. Kilise hukuku alanında eserleri olup *Codex Iuris Canonici* (Kilise hukuku kanunnamesi) nin hazırlayıcısıdır. Papalığın dış münasebetlerinde siyasî görevler almıştır.

Kardinal GASPARRI

GASPÉ [*gaspe*], Kanada'nın Quebec eyaletinin St. Lawrence halici ile Chaleur koyu arasında bir yarımada. Seyrek nüfuslu olan bu yarımadanın kuzey kıyısı yakınında Shickshock dağları (1 211 m) uzanır. G. de ormancılık ve balıkçılık gelişmiştir.

GASPIRALI İSMAİL BEY (Avcıköy, Bahçesaray, Kırım 1851 - Kırım 1914), Türk ve Müslümanların uyanmalarına hizmet etmiş gazeteci, pedagog ve Türkçü fikir adamı. Babası, 1810 da Yalta civarındaki Gaspıra köyünde dünyaya gelmiş olan Mustafa'dır. Bu sebeple İsmail Bey, Gaspıralı (Rusça: Gasprinskiy) soyadını almıştır. Anasının adı Fatma'dır.

G., 1854 te Akyar (Sivastopol) savaşı sırasında ailesiyle Bahçesaray'a yerleşmiş ve 10 yaşına kadar orada kalmıştır. Eskiden beri önemli bir Türk merkezi olan bu şehrin evleri, sokakları, Türk gelenekleri ve yaşayışı, İsmail Beyin çocukluk hatıralarını teşkil eder. Onun ilk öğretmeni Hacı İsmail Efendidir.

G., 10 yaşında Akmescit (Simferopol') Rus orta okuluna, 12 yaşında Voronej Rus askerî okuluna verilmiş, buradan Moskova askerî lisesine nakledilmiştir. Bu lisede yaşatılan İslavcılık i d e a l i ve Türk düşmanlığı G. da büyük tepki yapmış ve onu Türk milliyetine derinden bağlamıştır. Bunun üzerine Girit muharebesine gönüllü olarak katılmak üzere okulundan kaçmış, Odessa'dan Istanbul'a giden vapura binmek üzere iken yakalanmış

İ. GASPIRALI

ve Kırım'a geri gönderilmiştir. Bu olaydan sonra okula gitmemiştir.

G., 17 yaşında iken Bahçesaray'da Mengli Giray Han tarafından yaptırılmış olan Zincirli medresede Ruşça öğretmeni oldu. 1869 da Yalta yanındaki Dereköy Türk okuluna öğretmen olarak gitti ve 1871 de tekrar Zincirli medresedeki öğretmenliğine döndü. Burada eski okutma usulünü tenkit için mutaassıp hocalar ve öğrenciler kendisine düşman kesildiler. Bu yüzden medreseden ayrıldı.

G., 1872 de Paris'e gitmiş, orada iki yıl kalmıştır. Orada Rus yazarı Turgenev ile tanışmış, onun müsveddelerini temize çekmiştir. Aynı zamanda Fransızca - Rusça tercüme işleriyle uğraşmış, Fransa'da gördüklerini ve bunlar hakkındaki düşünce ve eleştirmelerini *Avrupa medeniyetine bir nazar - ı muvazene* adlı broşürde toplamış ve bunu 1302 de Istanbul'da Ebüzziya matbaasında bastırmıştır.

1875 te Kırım'a dönen G., 1879 da Bahçesaray belediye başkanlığına seçildi ve dört yıl çalıştı. 1879 da Türkçe gazete çıkarmak için Rus hükûmetine baş vurdu ise de reddedildi. 1881 de *Genç Molla* takma adiyle Rusça «Tavrida» gazetesinde *Rusya Müslümanları* seri yazılarını çıkarmıştır. Bu yazılarında, Ruslaştırma siyasetini kastederek: Rusyada yaşayan Müslümanları Ruslaştırarak tek bir Rus milleti meydana getirmenin imkânı var mıdır? diye soruyordu. Buna imkân olmadığını delilleriyle ispat ederek Türk münevverlerini de uyarıyordu.

G., medreselerin, okulların ve okutma usulünün ıslah edilmesi gerektiği düşüncesini ileri sürdü. Kendi buluşu olan *Usul - i cedid* (Yeni usul) alfabesi ve okutma usulü bütün Rusya Türkleri arasında kabul edildi. 1903 yılında yeni usul okullarının sayısı beş bini buldu.

G. nın üzerinde durduğu meselelerinden biri de Türk lehçelerinin birleştirilerek sadeleştirilmesi ve ortak Türk edebî dilinin yaratılması idi. Bu maksatla 1906 yılında Rusya Müslümanları üçüncü kongresinin toplanmasını sağladı. Bu kongrede Rusya'daki Türk ilk okullarının 4. sınıfında ortak Türk edebî dili ile yazılmış kitapların okutulması kararlaştırıldı. Bu edebî dil, Istanbul ağzına çok yakın olacaktı. G. bu gayesini gerçekleştirmek için 10 (23) nisan 1883 tarihinde Bahçesaray'da «Tercüman» gazetesinin ilk sayısını yayımladı. O tarihte Rusya'nın her tarafında Kırım Hanlığının Rusya'ya bağlanmasının 100. yıl dönümü kutlanıyordu. G., aynı günde, tam yüz yıl karanlık ve ümitsizlik içinde yaşamış olan Kırım Türklüğünün ilk ışığını yakıyordu. 300 nüsha olarak çıkmağa başlayan «Tercüman», G. nın olağanüstü zekâsı ve kabiliyeti sayesinde, kısa zamanda bütün Türk dünyasına yayıldı ve sürümü 20 000 e yükseldi.

G., Türk okullarının onarımını yapmak, öğretmenlerinin ücretlerini ödemek ve zeki fakir çocukların yüksek okullarda okumalarını sağlamak için Kırım'ın bütün şehir, kasaba ve köylerinde Cemiyet - i Hayriyeler kurdurdu. Bunların gelirleri hamiyetli Türkler tarafından bağış yoliyle sağlandı.

İsmail Bey çalışmalarında iki engelle karşılaştı: Çar memurları ve mutaassıp yobazlar. Fakat eşsiz zekâsı, kuvvetli taktiği, tükenmez sabrı ve milletvekilliği sayesinde iki düşmanını da yenmeğe muvaffak oldu.

G., Türk milletinin yetiştirdiği ender idealistlerden biridir. Bütün hayatını Türklüğün cehalet ve taassuptan kurtulup yükselmesi uğrunda harcamış, düşüncelerini *Dilde, fikirde, işte birlik* sözleriyle ifade etmiştir.

«İndimde Şark meselesi demek, maarif meselesi demektir» diyen G., 1893 te Türkistan'a, 1907 ve 1908 yıllarında Türkiye'ye, Mısır'a ve Hindistan'a seyahatler yaparak konferanslar vermiş, zamanın ileri gelenleri ile konuşmuş, Türklerin ve Müslümanların uyanmaları ve okumaları için gayret harcamıştır.

G. nın siyasî gayesinin temeli, millî şuurunu bulmuş Türk birliğinin kuvvetine dayanıyordu. Bu birliğin en sağlam unsuru da dil birliği idi. Bu birlik korunduğu sürece Türklüğün parçalanmasına imkân bulunmayacağı inancında idi.

G., Türk âleminin tek bağımsız devleti olan Türkiye'ye çok bağlı idi. Rusya'ya ve onun güttüğü saldırgan siyasetine karşı «Tercüman» gazetesinde Türkiye'yi açıkça savunmuştur. Fikirlerini her zaman Türkiye'deki Türkçü ve inkılâpçı arkadaşlariyle paylaşmaya ve yaymaya çalışmıştır.

1909 yılı sonlarında İstanbul'a gelen G., gençliğin ve aydınların coşkun gösterileriyle karşılanmıştır. Onun Şehzadebaşında verdiği konferansta Yusuf Akçura gibi ideal arkadaşları ve damadı Azerbaycanlı Nasip Bey Yusufbeyli bulunmuştur.

G. paraya, mevkie ve şöhrete hiç değer vermeyen bir idealist örneği idi. Onun için tek şerefli vazife, millettaşlarını ve dindaşlarını uyandırmak ve kalkındırmak yolunda mücadele etmek ve çalışmaktı.

1912 de Istanbul'daki Genç Türklerin kendisine Meclis - Âyân üyeliği teklifini reddetmiş, Bahçesaray'daki matbaasının başında kalmayı tercih etmiştir.

GASQUET [*gaskẹ*], **Joachim** (Aix - en - Provence 1873 - Paris 1921), Fransız şairi. G. nin klasisizme kaçan lirizmi taşra konularını canlandırır. Eserleri: *Arbres et les vents* (Ağaçlar ve rüzgârlar) [1901]; *Les chants séculaires* (Dinî şarkılar) [1903]; *Les Hymnes* (İlâhiler) [1918].

GASSÂNÎ'LER, Suriye'de hüküm sürmüş bir hanedan. Buraya Yemen'den gelmişlerdi ve monophysit (bk. MONOPHYSISME) Hıristıyan idiler. Bizanslılara bağlı olan G. ler, onların sınırlarını İranlılara ve Hira Lahmîlerine karşı korumakla görevliydiler. Fenike, Filistin ve Havran bölgeleri G. lerin hükümleri altında idi. Yunan medeniyeti ile temaslarından dolayı Lahmîlerden yüksek bir seviyede oldukları halde belirli bir merkezleri yoktu. Arap şairleri, Cabiye şehri ile beraber Cevlân topraklarını ve bazan da Dımeşk civarındaki Cillik'i onların hükûmet merkezleri olduğunu söylerler.

Bu hanedanın tarihi, Arap tarihinin en karanlık devirlerinden biridir. Arap tarihçilerinden birçoğunun verdiği bilgiler karışıklıklarla doludur. Bir kısım tarihçiler ise birkaç hükümdar adı söylemekle yetinmişlerdir. Araplar arasında dolaşan söylentilere göre, G. ler güney Arabistan'da yaşayan Azd kabilesinden meydana gelmişlerdir. Bu kabile, Yemen su bendi yıkıldıktan sonra burasını terk ederek kuzeye doğru göç etmiştir. Daha sonra Azd'lardan bir kısmı Amr b. Âmir Muzaykiya'nın başkanlığı altında Suriye'ye gitmiş ve buradaki Gassan gölcüğü çevresinde yerleşmiştir. Azd kabilesinin bu bölüğü, adı geçen bölgede uzun süre oturduğundan, adlarına da G. denmiştir. Hamza ve İbn. Kuteybe'ye göre, onları Suriye'ye sevk eden Amr b. Âmir'in torunu Salabe b. Amr'dır. Amr'ın oğlu Cafna, bu sülâlenin kurucusu sayılmaktadır. G. ler ilk zamanlarda oranın Roma phylarchuslarına ve Salih kabilesinden Zaca'ime'ye yıllık haraç verirlerdi. Fakat sonraları bu haracı ödemedikleri için Salih kabileleri ile aralarında savaş çıkmış, bu savaşta

Zaca'ime'yi yenmişler ve sınırlarını Hira Lahmîlerine karşı korumak şartiyle Bizans imparatoru Anastasios tarafından saltanatları kabul edilmiştir.

Bu hanedanın en önemli hükümdarı ve monophysit kilisesinin ateşli savunucusu olan el - Haris b. Cabale'dir. Bu hükümdar 529 yılında İustinianos tarafından Suriye'nin bütün Arap kabilelerine reis seçilerek kendisine imparatordan sonra en yüksek derece olan phylarkhos ve patrikios unvanları verilmiştir. Aynı yılda Samirî ayaklanması seferine Bizanslılarla birlikte katılmıştır. Bu hükümdarın zamanının çoğu Hira hükümdarı III. Munzir'e karşı savaşmakla geçmiştir. 528 yılında onu yenmiştir. Aş. yu. 10 yıl sonra Dimeşk ile Palmyra (Tedmür) arasındaki Strata denilen bir arazi yüzünden aralarında anlaşmazlık çıkmış ve 541 yılında el - Haris, Belisarios kumandasındaki Bizans ordusu ile birlikte Mesopotamya'da savaşmış, fakat belirli bir başarı kazanamamıştır. Dönüşte Bizans ordusu ile beraber dönmeyip başka bir yoldan Suriye'ye geldiği için imparatora ihanetle suçlanmıştı. Bundan sonra 544 yılına doğru Munzir ile aralarında yapılan bir savaşta oğullarından biri el - Munzir'e esir düşmüş ve el - Munzir tarafından el - Uzza tanrıçasına kurban edilmiştir. 554 te Kinnesrin bölgesindeki el - Hiyar'da yapılan savaşta el - Haris savaşı kazanmış, el - Munzir ise bu sırada öldürülmüştür. El - Munzir'in yerine geçen oğlu Amr, bir süre sonra babasının öcünü almak için Suriye'ye akınlar yapmıştır. Bu durumu imparatora bildirmek ve alınacak tedbirleri konuşmak için el - Haris 563 te Kostantıniye (Istanbul) ye gitmiştir. Bu sırada yerine geçecek kimseyi tayin için de imparatorla görüşmüştür.

El - Haris'in yerine oğlu el - Munzir geçtikten biraz sonra İran Araplarının Gassan topraklarını istilâ etmişler ve kuvvetli bir ihtimale göre el - Munzir onları yenmiştir. Babası gibi kuvvetli bir monophysit olan el - Munzir'i imparator tutmamış, aksine onu öldürtmeğe çalışmıştır. Bunun üzerine el-Munzir imparator İustinianos'a 3 yıl itaat etmemiştir. İran Araplarının Doğu Roma topraklarına yeniden saldırmaları üzerine Bizanslılar, el - Munzir'e barış teklifinde bulunmuşlar ve birçok görüşmelerden sonra Rusafe'de bir anlaşma imzalanmıştır. İmparator İustinianos'un ölümünden iki yıl sonra (580), el - Munzir, iki oğluyle birlikte Kostantıniye'ye gitmiş ve imparator Tiberius tarafından törenle karşılanmıştır. Ayrıca kendisine hakikî bir taç da giydirilmiştir. El - Munzir aynı yılda Hira'ya bir akın yaparak şehri yakıp yıkmış, fakat bütün bu başarıları onun aleyhindeki genel güvensizliği silememiştir. Anatolia valisi Mauricius ile birlikte yapmış oldukları akında, düşmanla gizli bir anlaşma yaptığına dair suçlamalardan dolayı Suriyeli Magnus onu yakalamağa memur edilmiştir. Dımeşk ile Tedmür arasındaki bir köyde yakalanarak Kostantıniye'ye götürülmüştür (581). Bundan sonra el - Munzir'in diğer oğlu ve kardeşleri, el - Numan'ın idare ettiği bir ordu ile Bizans topraklarına girerek şehirleri yakıp yıkmışlardır. Sonunda bunlar da Suriyeli Magnus'un askerleri tarafından yakalanarak Kostantıniye'ye götürülmüşlerdir. El - Munzir ve el - Numan'ın esaretlerinden sonra Suriye'de birçok karışıklıklar meydana gelmiş ve her kabile kendilerine ayrı ayrı başkanlar seçmiştir. Dimeşk'in ve Kudüs'ün İran şahı Hüsrev Perviz tarafından zaptı (613 - 614) ile G. devleti çökmüş görünmektedir. Arap söylentilerine göre, G. lerin son hükümdarı Cabale b. Eyham'dır. Yermuk savaşında imparatorla birlikte Müslümanlara karşı savaşmış, fakat imparatorun yenilerek kaçması üzerine halife Ömer'e sığınarak Müslüman olmuştur. Bir süre sonra yeniden Kostantıniye'ye kaçarak Hıristiyanlığa dönmüştür.

GASSENDI, Pierre (asıl adı: **Gassend**; Champtercier, Digne, Provence 1592 - Paris 1655), Fransız filozofu ve tabiat bilgini. Aix Üniversitesinde ilâhiyat (1613) ve felsefe (1616), Collège de France'ta matematik (1645 - 1648) profesörlüklerinde bulunmuştur. Filozof olarak yeni tabiî ilimlerin tesiri altında kalmıştır. Skolastik Aristoculuğa karşı ve Epikuros felsefesine dayanan bir mihanikî dünya görüşü (yüksek bir gaye olmaksızın, bütün olayların ancak kuvvet ve sebeplerin tesiriyle meydana geldiğini savunan felsefe; mekanist görüş, vitalist görüşün zıddıdır) nü temsil eder.

P. GASSENDI

G. nin atom nazariyesi, Descartes'ın korpüsküler (Fr. corpusculaire) evren tasavvuru ile az çok çelişme halindedir. G., a'omların Tanrı tarafından yaratılmış olduğu ve sayılarının sonsuz olmadığı doktrinini savunmakla, teorilerini Kilise dogmalariyle bağdaştırmağa çalışmıştır.

Eserleri: *Animadversiones in decimum librum Diogenis Laertii qui est de vita, moribus placitisque Epicuri* (Diogenes Laertios'un, Epikuros'un hayatı, töreleri ve öğretileri hakkındaki 10 kitabına dair tenkitler) [1649]; *De vita moribus et doctrina Epicuri* (Epikuros'un hayatı, töreleri ve öğretisi üzerine) [1647]; *Syntagma philosophiae Epicuri* (Epikuros felsefesinin özeti) [1649]; *Opera omnia* (Bütün eserleri) [6 cilt, Lyon 1658].

GASSER [*gæsîr*], **Herbert Spencer** (Platteville, Wisconcin 1888 - New York 1963), Amerikalı fizyolog. İş arkadaşı Erlanger ile birlikte sinir tellerinin vücuttaki görevlerine göre ayırt edilmesi alanında yaptığı çalışmalardan dolayı Nobel tıp armağanını almıştır (1944).

H. S. GASSER

GASSER [*gasîr*] **GANGLİONU** [Tıp], trigeminus siniri yolu üzerindeki bir çukurcuk içinde bulunan sinir boğumu. Adını, Avusturyalı anatomist Johann Lorenz Gasser (1723 - 1765) dan almıştır.

GASSET (Biyogr.): bk. ORTEGA Y GASSET.

GASSÎ, EL, Cezayir'in sahra bölümünde, Oasis (Vahalar) departmanında, Büyük Doğu Ergi kesiminin sınırı yakınında ve Hasi Mesaud petrol üretme merkezinin güney - güneybatısında bir yer. Zengin petrol yataklarının işletildiği bu yer Hasi Mesaud'a bir boru hattı ile bağlıdır.

GASTEIN [*gastayn*] **veya BADGASTEIN** [*batgastayn*], Avusturya'da, Salzburg Land'ında, Gastein vadısinde, şifalı sulariyle tanınmış bir kasaba. Denizden yüksekliği 1 083 m, nüfusu 6 000 (1958) dir. 85 ve 63 m yükseklikten düşen iki şelâlesi ve Salzach'ın bir kolu olan Ache ırmağı

GASTEIN'dan genel görünüş

buradan geçer. G., milletlerarası bir kış sporları merkezidir. Müzesi vardır.

2 491 m yükseklikteki Graukogel dağı eteklerinden fışkıran 15 kaynarcası ile dünya şöhretine ulaşan G., yılda 40 - 50 bin hasta çeker. Stuberkogel (2 245 m) dağına tırmanan bir dağ treni vardır. Vadinin eteğinde, Hofgastein (869 m, nüfusu 4 000) ve Dorfgastein (823 m, nüfusu 1 143) kasabaları, vadinin yukarılarında, iki eski boğazın ve Tauern demiryolu tünelinin ağzında bulunan Böckstein (1 149 m) durağı yer alır.

G. ın adı VII. yüzyılda geçer; şifalı suları ile ilk olarak 1350 tarihlerinde tanınmıştır.

GASTEIN [*gąstayn*] **veya GASTEINERTAL** [*gastąynîrtal*], Avusturya'da, Alp sisteminin birer bölümü olan Hohe Tauern ve Niedere Tauern sıradağları sınırında, Salzach ırmağının sağ kolu olan Bach çayının suladığı vadi. Badgastein ve Hofgastein kaplıcaları bu vâdidedir.

Avusturya imparatoru ile Prusya kralı, 14 ağustos 1865 te Dukalıklar Savaşını sona erdiren anlaşmayı burada imzalamışlardır.

GẠSTER, Moses (1856 - 1939), Yahudi asıllı Rumen dil bilgini, folklorcusu ve edebiyat tarihçisi. 1885 te Romanya'dan İngiltere'ye hicret etmiş ve orada Londra başhahamı olmuştur. Rumen dilini ve folklorunu incelemiştir. 1929 da Rumen Akademisi şeref üyeliğine seçilmiştir. Eserleri: *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen* (Rumencede Latince olmayan unsurlar); *Literatura populară română* (Rumen halk edebiyatı) [1882]; *Crestomaţie română* (Rumen antolojisi) [2 cilt, 1891], *Romanian Bird and Beast Stories* (Rumen kuş ve hayvan hikâyeleri).

GASTOUÉ [*gastuę*], **Amédée** (Paris 1873 - Clamart, Paris 1943), Fransız musiki araştırıcısı. Kilise musikisi ve özellikle Gregorius şanı üzerinde derinleşmiş, Schola Cantorum ile Katolik Üniversitesinde bu konularda ders okuttuktan başka, «Revue du Chant Grégorien» i çıkarmış (1896 - 1905), Paris Millî Kütüphanesi Bizans musikisi yazmalariyle Konservatuvar ve Opera kitaplıkları kataloglarını hazırlamış, dinî musiki konusunda araştırma kitapları yazmıştır.

GASTRAEA TEORİSİ, protozoerlerden metazoerlere bir geçiş şekli bulmak için 1868 de Haeckel'in ortaya attığı teori. Haeckel, bu amaçla yapısı gastrulanınki gibi olan hipotez niteliğindeki G. cinsini kapsayan Gastraeda'ları yaratmıştır. Buna göre, Gastrea protozoerlerin ceddi olmak gerekir.

GASTR(O)- : bk. MİDE, KARIN.

GASTROPODA (Zoo.): bk. KARINDAN AYAKLILAR.

GASTRỤLA (Lat. = midecik), Çok hücreliler (metazoerler) in döllenmiş yumurtasının üçüncü gelişme evresindeki durumu. Çok hücrelilerin döllenen yumurtası birbiri ardınca segmantasyon denilen ve morula ile blastulanın oluşmalariyle sona eren bir sıra bölünmeye uğrar. Sonra morfojenezin, yani biçim alma evresinin en önemli bir aşaması başlar: bunda, aralıklar değişip düzene girer ve embriyo'nun çeşitli bölgelerini birbirinden ayıran hücre hareketleri meydana gelir. Bu hareketlerden biri de o zamana kadar yüzeyde olan bazı hücre kümelerinin derinlere gitmesi biçiminde olur ve böylece ektoderm denilen bir dış yapraktan endoderm denilen bir iç yapraktan ve mezoderm denilen bir orta yapraktan (veya bunun primer mezanşim denilen bir taslağından) bileşik olan G. meydana gelir. Eski bağırsak (arkenteron) dışarıya blastopor bölümü ile açılır.

GAŞİYE (Ar. = örtü, perde), at eyerinin altına örtülen sırmalı veya şeritli örtü. Bugün Türkçede *haşa* (= eyer bellemesi) biçiminde kullanılır. Selçuklular ve Memlûklular zamanında hükümdara mahsus G, saltanat alâmetlerinden biri sayılır ve hükümdarın önünde taşınırdı. Ayrıca Arapçada «kıyamet, cehennem ateşi» anlamlarına da geldiği için birinin başına bir felâket geldiği zaman G. kelimesi kullanılır. G., *Kur'an*'da «cehennem ateşi veya rûz - i ceza» anlamlarında kullanılmıştır.

GAT veya GATH (İbr. *gath* = cendere), Filistin'de beş şehir (Pentapolis) birliğinden biri (Bugün İsrail devletinde, Falluca'nın güneydoğusunda: Irak el - Menşiye). Calut (Goliath) un memleketi idi.

GẠTA, Cabo de, Akdeniz'de, İspanya'nın güney sahilinde bir burun. Doğusunda Almería körfezi uzanır.

GATAFAN, güney Arabistan'da yaşamış iki Arap aşireti. Bunlardan biri G. bin Sa'd b. Mâlik b. Haram b. Cuzam'a, diğeri ise G. b. Sa'd b. Kays b. Aylan'a bağlıdır. G. ların en önemlileri bu sonunculardır. Kays G. larının otlakları Heyber'den Salma dağlarına kadar uzanmakta idi. G. lar Yesrib çevresinde oturan Aşca'lar ile toprakları Şarabba ve Rabaza çevresinde yayılmakta olan Zubyanlar, Abs'ler ve yine iki kısma ayrılan Begiz'ler olmak üzere iki büyük kola ayrılmışlardı. Hasafa b. Kays Aylan kökünden gelen kabileler ile güneyde bulunan Sulaym ve Havazin aşiretleri ile komşu idiler.

Husafa ile G. ların tarihi VI. yüzyılın ortalarından başlar. G. ların ilk reisi Zuhayr b. Cazima olup melik unvaniyle anılırdı. Buna Havazin'ler bile haraç verirlerdi. Bu melik Havazin'lilerden biri tarafından öldürülerek katil, aşiretinin bağımsız reisi olmuştu. Zuhayr'ın oğlu Kays ise yalnız Abs'lerin reisi olarak halef durumuna gelmiştir. Buna karşılık Zubyan'lar, ondan daha kuvvetli olan Huzayfa b. Bedr'i seçmişlerdir. Kays, babasının öcünü almak için epey uğraşmış, fakat bu sırada çıkan «at yarışı savaşı» yüzünden bu uğraşmalarına ara vermiştir. Savaş sırasında Zuhayr'ın katili olan Halid, Lahmîlerin yanında misafir iken öldürülmüştür. Haris, G. lara sığındı ise de, G. lar tarafından ka-

bul edilmedi. Daha sonra gizlice onların içine girdi. Bu sırada yanlışlıkla oğlunu öldürdüğü için el-Numan'ın kinini bu aşiret halkı üzerine çekti. Aynı zamanda Huzayfa ve diğer aşiret reislerinin Abs'ler tarafından öldürülmesi üzerine G. soyundan bütün aşiretler birleştiler. Bu sebepten yerlerini birçok defalar değiştirmek zorunda kalan Abs'ler sonunda Amir b. Su'sa'a'lara sığındılar. Aynı zamanda Zubyan'lar ile Tamim'ler birleşerek aşiretler arasındaki savaş birbirine karıştı ve bir tek harp durumunu aldı. Daha sonra Abs'ler ile G. lar barıştılar.

G. lar birbirleriyle birleşince Harafa'lara savaş açtılar. Fakat bu savaş, bir meydan savaşı olmaktan ziyade çete mubabereleri şeklini alarak, ancak Peygamber zamanında sona erdi.

Bu savaş sona erdikten sonra hicretin ikinci yılında G. lar Peygamber'in kuvvetlenmesine karşı Sulaym'larla birleşerek Medine'ye sefer açtılarsa da, Karkaratü'l-Kur'da yenildiler. Sulaym'lar ile G. lar çeşitli yerlerde Peygamber üzerine akınlar yaptılarsa da, hepsinde yenildiler ve sekizinci yılda Sulaym'ların Müslümanlarla birleşmeleri üzerine G. lar da onlara katıldı.

Fakat Peygamber'in ölümü üzerine Abs'lerin ne Fazara'lerin reisi Uyayna b. Hisn'in tesiriyle verdikleri sözden dönerek şehre hücum etmişlerdir. Yaptıkları iki akın da Ebubekir tarafından önlenince kendi soylarından Müslüman olanları öldürmüşlerdir. Usama'nın Suriye'den dönmesi üzerine Ebubekir üzerine tekrar saldırarak G. ları Rabaza bölgesinden çıkarmıştır. Sonunda tekrar Müslüman oldularsa da, kendi soylarından olan Müslümanları öldürenler idam edilmiştir.

G. aşireti on dördüncü yılda Sa'd b. Abi Vakkas'ın ordusuna girerek Cemel vakasına katılmışlardır. 36 yılında ise Ermenilerle birlikte Abbasîlere karşı Zab savaşında savaşmışlardır.

GĂTAIA [*gıtąya*], Rumanya (Transilvanya) da, Timiş-Torontal ilinde bir ilçe merkezi, İlia-Lugoj-Jamul Mare hattında demiryolu kavşağı. Buradan Anina, Reşița (ağır sanayi merkezi) ve Buziaş'a yollar ayrılır.

GATES [*geyts*], **Caleb Frank** (Chicago 1857-Denver, Colorado 1946), Amerikalı eğitimci. Chicago ruhban seminerini 1881 de bitirmiş, aynı yıl sonunda Türkiye'ye gelerek 1894 e kadar misyoner olarak çalışmıştır. 1894 te Harput'taki Amerikan Fırat Koleji (Euphrates College) nin müdürlüğüne getirilmiş, 1897 de Knox College'den ilâhiyet doktoru, 1899 da da Edinburgh Üniversitesinden hukuk doktoru (L. L. D.) payelerini almış, 1902 de görevinden ayrılmıştır. 1903 te Istanbul'daki Robert Kolej (Robert College) in müdürlüğüne geçen G., 1932 yılına kadar bu koleji idare etmiş ve felsefe profesörü de olmuştur. G., 28 milletten öğrencisi bulunan Robert Kolej'de Türk dostu olarak, dirayetini özellikle Balkan ve I. Dünya Harpleriyle mütareke yıllarında göstermiştir. Tevfik Fikret onun gününde Robert Kolejin Türk dili ve edebiyatı kürsüsünün başında bulunmuştur (1896-1901, 1908-1910, 1910-1915). G. in *Not to Me Only: a Half Century jn Turkey* (Yalnız bana değil; Türkiye'de yarım yüzyıl) [1940] başlıklı otobiyografik bir eseri de vardır. Oğlu Caleb Frank G. Jr. (doğ Istanbul 1903), Oxford ve Princeton üniversitelerinde idarî görev almış, aynı zamanda tarih profesörü de olmuştur.

GATES [*geyts*], **Horatio** (Essex, İngiltere 1728-New York 1806), Amerikalı general. Bağımsızlık Savaşında kuzey ordusu başında Saratoga'da İngiliz generali Burgoyne'u yenmiş (1778), George Washington'ın yerine başkomutan olmak için çareler aramış, bu yüzden onunla bozuşmuş, 1780 de Güney Carolina'daki Campden'da Cornwallis tarafından yenilmiş, yerini general Greene'e bırakmıştır.

GATESHEAD [*geytshed*], Büyük Britanya adasının England bölümünün kuzeydoğu kesiminde, Durham kontluğunda, Tyne ırmağı üzerinde, Newcastle şehrinin karşısında bir şehir. Nüfusu 103 000 dir. Metallürji, bira ve kâğıt sanayii vardır.

GATHA'LAR, Zarathustra (Zerdüst) dinine ait ilâhiler dergisi. *Avesta* (b. bk.) nın bölümlerinden biri olan *Yasna*'nın en eski parçalarından meydana getirilmiştir. Eski Pers dilinin kardeşi olan Zend dilinin en eski şekli G. larda bulunmaktadır. Bazı G. ların Ahaimenid sülâlesinin ilk hükümdarları zamanından kalmış olabileceği ve içlerinde Zarathustra'nın hayatı üzerine tarihî veriler bulunabileceği kabul edilmektedir.

GATOW [*gątō*], **Berlin-Gatow,** Batı Berlin şehrinin 8. idarî bölgesi olan Spandau (b. bk.) un bir bölümü. Batı Berlin hava alanı, şehrin merkezinden 10 km güneydoğuda bulunan G. dadır.

G. A. T. T., İngilizce General Agreement on Tariffs and Trade [= *cęnĭrĭl ĭgrįmĭnt ɔn tærifs ĭnd treyd*] adının kısaltması. 1947 de Cenevre'de imza edilen bu antlaşma, gerçekte gümrük politikasını düzenleyen geçici bir antlaşmadır. 1955 te kurulan Ticarî İş Birliği Teşkilâtı (Organisation de coopération commerciale, O. C. C.) ile takviye edilmiştir.

GATTERMANN [*gątĭrman*], **Ludwig** (Goslar 1860-Freiburg 1920), Alman kimyageri. Göttingen, Heidelberg ve Freiburg'ta kimya profesörü idi. Çalışmaları: Azotometre ile Bomba fırınının icadı; klorlu azot, silisyum ve bor bileşikleri üzerinde araştırmalar; G. sentezi; Sandmeyer'in diazo reaksiyonunun genişletilmesi v. b. *Die Praxis des organischen Chemikers* (Organik kimyagerin el kitabı) [1894] adlı eseri tanınmıştır.

Gattermann sentezi: aromatik aldehidlerin karbon monoksit ile hidroklorik asitten ibaret bir karışımdan elde edilmesi. Burada bakır-I-klorür ile alüminyum klorürden ibaret iki katalizöre ihtiyaç vardır. Meselâ, toluolden p-tolylaldehide varılır.

GATÚN [*gatųn*], Panamá kanalı bölgesinde, Gatún gölü üzerinde bir şehir. Panamá kanalı üzerinde büyük bir baraj da vardır.

GATWICK [*gætwik*], Londra hava limanı. İngiliz başşehrinin güneyinde bulunan G., şehre demiryolu ile bağlıdır.

GAUBERT [*gobęr*], **Philippe** (Cahors 1879-Paris 1941), Fransız bestecisi, flütçüsü ve orkestra yöneticisi. Paris Konservatuvarında Taffanel, Caussade, Leroux ve Lenepveu'nün öğrencisi olmuş, 1919 dan 1938 e kadar Konservatuvar Konserleri Derneği orkestrasını yönetmiş, aynı zamanda 1919 da konservatuvara flüt öğretmeni, 1920 de Paris Opéra'sına orkestra 1. yöneticisi tayin edilmiştir. Daha çok orkestra ve oda musikisi takımları için yazdığı eserlerinde geleneklerden pek ayrılmamış, ayrıca flüt için eğitim eserleri yayımlamıştır.

GAUBIL [*gobil*], **Antoine** (Gaillac 1689 - Pekin 1759), Fransız misyoneri ve Sınologu. 1723 te Çin'e gönderilmiş ve orada 36 yıl kalmıştır. İmparator Yungcinğ ve Kien - lunğ G. e yakınlık göstermiştir. Pekin kolej müdürü olarak Petersburg ve Paris ilim akademilerinin muhabir üyesi olmustur. *Şu - king* adlı tarih kitabını tercüme etmiş ve yayımlamıştır: *Traité historique et critique de l'astronomie chinoise* (Çin astronomisi üzerinde tarihî ve tenkidî araştırma); *Histoire de Gentchiscan et de toute la dynastie de Mangoux* (Çingiz Han ve bütün Moğol hükümdar soyunun tarihi) [1739]; *Histoire de la dynastie des Thang* (Thang hükümdar soyunun tarihi).

GAUCELM FAIDIT [*göşelm fedi*] (Uzerche 1185 - aş. yu. 1220), Limousin'li ozan (troubadour). 1202 - 1204 te IV. Haçlı seferlere katılmıştır. 14 ünün yazılı metni bulunan 65 destanı Maria de Ventadour (ölm. 1222) a armağan edilmiştir.

GAUCHER [*goşe*], **Ernest** (1854 - 1918), Fransız hekimi. 1902 de deri ve sifilis hastalıkları klinik profesörlüğüne tayin edilmiş, 1910 da Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Traité théorique et pratique des maladies de la peau* (Deri hastalıkları teorik ve pratik ana kitabı) [1855]; *Traité des maladies de la peau* (Deri hastalıkları ana kitabı) [1895]; *Traité de la syphillis* (Sifilis ana kitabı) [1899].

Gaucher hastalığı, lipidler metabolizmasındaki bir bozukluktan ileri gelen ksantomatosis (*xanthomatosis* = yağsı maddeler birikmesi yüzünden deride sarı renkte küçük ve yassı lekeler halinde plaklar oluşması) hastalığının bir çeşidi. Ayırt edici özelliği dalakta serebrosid'ler toplanması yüzünden bu iç organın aşırı derecede irileşmesidir (bk. SEREBROSİD).

GAUCHO [*gauço*] (Araukan dilinde *Cauchu*), çoğu kızılderili melezler (métis) den ibaret olan bu insanlar önceleri, özellikle Arjantin'de pampaların yarı vahşi sakinleri ve kaçakçıları idiler. Sonraları büyük hayvan yetiştiricilerin hizmetine çoban olarak girmişlerdir. Son onyıllardan beri G. lar tipinde insanlar önemli derecede azalmıştır. G. lar pervasızca binicilik hünerleriyle silâhlarını en büyük hüner ve nişancılıkla kullanırlar. G. lar İspanyollara karşı bağımsızlık mücadelelerinde ve Arjantin diktatörü Rosa'nın taraftarları olarak siyasî bir rol oynamışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Arjantin edebiyatında G. ları millî tip olarak idealleştiren bir akım kendini göstermiştir.

GAUCHO

GAUDI Y CORNET [*gaudi i kornet*], **Antonio** (Reus 1852 - Barcelona 1926), İspanyol mimarı. G., Orta Avrupa'daki yeni üslûba paralel olarak Yeni Katalan mimarî tarzının yaratıcısıdır. En tanınmış eseri, 1882 de başlanan ve hâlâ tamamlanmamış olan Barcelona'daki Sagrada familia büyük katedralidir.

GAUDIN [*godẽ*], **Emile** (XIX. yüzyıl), 1872 de padişahın fermanı ile Bükreş'e gelen ilk Fransız konsolosu. Fransız ihtilâli hükûmetinin güvendiği Jacobin'lerdendi. Iaşi şehrine yerleşmişti. 1796 da görevinden alın-

A. GAUDI Y CORNET: Barcelona'da Casa Milá

dı. Macarlarla Polonyalılar arasında entrikalar yaratmak gayesini gütmüştür.

GAUGAMĒLA, Dicle'nin doğusunda, Musul'un kuzeydoğusunda, Erbil'in kuzeybatısında antik bir yer. Büyük İskender, Darayavahuş idaresi altındaki İranlılara karşı meşhur meydan muharebesini burada yapmıştır (M. Ö. 331) G. muharebesi İran imparatorluğunun yıkılmasına yol açmıştır.

GAUGUIN [*gogẽ*] **Paul** (Paris 1848 - Atuona, Marquises adaları 1903), Fransız ressamı. Bir gazetecinin oğludur. XIX. yüzyıl sonunda empresyonizme karşı olan üç sanatçıdan (Cézanne, Van Gogh, Gaugin) biridir. Bu üç ressamdan her biri değişik yollarda bugünkü resmin gelişiminde büyük birer öncü olmuşlardır. G. üç yaşında, ailesi ile birlikte atalarının memleketi olan Peru'ya gitmiş (1851-1855), orada feminist ve sosyalist bir yazar olan büyük annesi Flora Tristan Moscoso'nun yanında ilk ve son göreceği sakin bir hayat geçirmiştir. Fransa'ya dönüşünde Orléans'da kalmış (1855 - 1865). 16 yaşında Havre - Rio arasında işleyen bir ticaret gemisinde tayfa ve denizci olarak askerliğini yaptıktan sonra, Paris'te bir bankaya girmiştir (1871). Danimarkalı karısından beş çocuğu olmuştur. Muntazam bir hayata kavuştuğu ve para kazandığı bu dönemde empresyonist ressamların tablolarını satın alarak koleksiyon yapmağa ve Pissarro'nun rehberliği ile amatör olarak resme başlamış, ilk olarak bir manzara resmini de bu sırada sergilemiştir (1876). Karısının memleketlisi Pissarro'nun aracılığıyle empresiyonistler grupuyle tanışmış ve grupun 1879 daki dördüncü sergisine ve sonra da 1880, 1881, 1882 yıllarında açtıkları öteki sergilerine de katılmıştır. 1881 deki sergiye verdiği «Yama yapan çıplak kadın» tablosu ile dikkati üzerine çeken G., büsbütün resme devama karar vererek işinden ayrılmış (1883) ve bir süre Rouen'da kaldıktan sonra, karısı ve çocukları ile birlikte Danimarka'ya dönmüştür (1884). Burada bir işe girmesi için harcanan

P. GAUGUIN (otoportre)

gayretler boşa çıkınca, karısından ayrılarak oğlu Clovis ile birlikte Paris'e dönmüş, afiş asıcılığı yaparak geçimini sağlamak zorunda kalmıştır. 1886 yılında Pont-Aven'de Emile Bernard ile tanışan G., ertesi yıl Panama'ya, sonra da dostu ressam Laval ile birlikte Martinik (La Martinique) adasına yaptığı bir yolculuktan sonra yine Pont-Aven'e dönmüş (1888), daha önce Paris'te tanıştığı Van Gogh'un çağrısına uyarak tekrar Arles'e gelmiş ve birlikte çalışmışlardır. Fakat aralarında geçen bir tartışma sonunda ölümden kurtulunca, oradan Pouldu (Bretagne) ye dönmüştür (1889-1890).

G., etrafında toplanan sekiz ressamlık bir grupun (Pont-Aven Okulu) saygılı bir şefi olmuş, Emile Bernard'la birlikte bölmecilik (cloisonnisme) ve terkip ve telifçilik (synthétisme) in esaslarını koymuştur. Renk ve biçime sembolist bir anlatım kazandırmayı hedef alan bir doktrine inançla bağlı olarak «sanatı gözle aramak ve kafanın büyüleyici gücüne sırt çevirmek» ile küçümsediği empresyonizmle bağlarını koparmıştır. Formüle ettiği sentezinde: kitle halinde formlar, derinlik tesirinden arınmış, yüzeyde duran bir renk sürüşü, formları birbirinden sert konturlarla ayırma, ışıksızlık ve gölgesizlik, çizgi ve renkte abstraksiyon, tabiat karşısında bağımsızlık yer almıştır. Bu dönemde gelişen üslûbu, Barok unsurlardan sembolist ilhama ve oldukça primitif bir duyguya yönelmiş, renklerin zengin modülesi, kompozisyon unsurlarını ve figürleri çevreleyen çizgiler, faydalı ve dekoratif tarzda sadeleştirilmiş manzara resimlerinde bölmecilik ve terkipçiliğin güzel örneklerini vermiştir: «Yakup ile meleğin savaşı» [1888]; «Tepe üzerinde dikili haç» [1889] (Güzel Sanatlar Müzesi, Bruxelles); «Sarı İsa» [1889]; «Güzel Angèle» [1889]; «Günaydın Mösyö Gauguin» [1889] (Güzel Sanatlar Müzesi, Praha) bu döneme ait eserleridir.

«Sanat kendini semboller içinde ifade eden milletlerarası bir dildir» diyen G. in sanatında ilkel safiyet, genellik, sağlamlık yer almıştır. Süresiz sadeliğe giden eserlerinde, önceleri Bretangne'ın arkaik toprakları, primitif havası, orada oturanların rüyalı karakterleri, çevrenin kederli atmosferi yer almış ve Breton tepelerindeki dikili haçların asil, saf ve primitif sanatiyle büyülenmiş ve onlardan ilham almıştır. Sonraları da okyanus tabiatının ve insanların özellliklerini, pitoresk ve ekzotizmden yardım beklemeden, saf bir dille eserine işlemiştir. 1890-1891 de Paris'te çok sıkıntılı geçen hayatı sembolist yazar ve şairlerin arasında geçmiştir (Verlaine, Moréas, Mallarmé). Hôtel Drouet (müzayede salonu) nin başardığı otuz tabloluk bir satıştan sonra Tahiti'ye giden G., orada yerlilerin hayatını yaşamış, dillerini öğrenmiş ve gittikçe artan bir güçle çalışmalarına hız vermiştir. Bu dönemde «I raro te Oviri» [1891] (Minneapolis); «Ne vakit evleniyorsun?» [1892] (Basel); «Tahitili kadınlar» [1891] (Louvre); «Tahiti manzarası» [1891] ve ayrıca *Noa-Noa* adlı Tahiti'ye ait birçok hatıraları bir araya getiren bir günlüğü de gravür ve sulu boyalarla süslemiş, ağaç panolar üzerine acaip figürler yontmuştur. «Âşık olunuz, mesut olacaksınız».

P. GAUGUIN: «Kır at» (Louvre Müzesi, Paris)

Hasta ve çaresizlik içinde miras işleri için Paris'e dönen G. (1893), Degas'nın tavsiyesi üzerine Durand-Reul galerisinde açtığı sergide Tahiti'den yaptığı tabloları sergilemiş ve bunu Hôtel Drouet'de açılan başka bir sergi takip etmiştir.

Genç Nabi'ler (bk. NABİ'LER) üzerinde büyük etki yaratan, ilgi toplayan bu başarıya rağmen, bu sefer temelli olarak Tahiti'ye dönmüştür.

Tahiti'ye bu ikinci gelişi (1895), birçok yıpratıcı hayat şartları içinde geçen ömrünün birkaç yıllık son merhalesini teşkil eder. Hastalık, sefalet, parasızlık, Paris'li dostlardan ayrılma, terk edilmişlik, yerli otoritelerin baskısı, hapse girmek, kızı Aline'nin ölümü gibi kendini öldürmeye kadar götüren acılara rağmen, bu son dönem içinde en güzel ve en olgun eserlerini vermiştir. «Orana Maria», «Hina'da şenlik», «Never More» [1897] (Courtauld Enstitüsü, Londra); «Nereden geliyoruz? Kimiz? Nereye gidiyoruz?» [1899] (Boston) «Nave, nave Mahana» [1896] (Hoş günler), (Lyon Müzesi); «Vairamuti» [1897] (Louvre); «Kır at» (1898; Louvre); «Kırmızı çiçekli göğüsler» [1899] (Metropolitan Müzesi, New York); «Plajda süvariler» [1902] (Essen Müzesi), ayrıca kendinden birçok portreler, fetişli natürmortlar yapmış, hicviyeler yazmış, Maori medeniyeti üzerine notları, Tahiti figürleriyle süslü seramikler, okyanus sanatından mülhem ağaçtan birçok eşyalar son devreye ait eserleridir.

G. kısa süren bir dönemde başından geçen sıkıcı olaylardan kurtulabilmek için buradan kaçarak Marquises adalarının en ıssızı olan Fatu-Hiva'ya gitmiş, orada Atuona köyünde yalnızlık içinde ölmüştür.

GAUHATI [*gauhati*], Hindistan (Assam) da, Brahmaputra ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 100 700 dür. Assam'da Büyük Britanya yönetiminin tahkimat yeri olan bu şehir, bugün bir ticaret merkezidir. Üniversitesi vardır.

A. GAUL: «İnsansı maymun»

GAUL [*gaul*], **August** (Gross-Auheim 1869 - Berlin

P. GAUGUIN: "Tahiti'li kadın".
(Metropolitan Museum of Art, New York)

1921), Alman heykelcisi. Almanya'da zamanının en tanınmış hayvan heykelleri sanatçısıdır. 1895 - 1897 yılları arasında R. Begas'ın Berlin'de yaptığı imparator Wilhelm anıtı çalışmalarına katılmış ve bu anıtın arslan heykelleri üzerinde çalışmıştır.

GAULLE [*gol*], **Charles de** (doğ. Lille 1890), Fransız devlet adamı. Saint - Cyr askerî okulundan mezun olmuş (1912), I. Dünya Harbine katılmış, Douaumont'da yaralanarak esir düşmüş ve kapatıldığı Ingolstadt kalesinde *La Discorde chez l'ennemi* (Düşman içinde tefrika) [yayımı: 1924] adlı eserini yazmıştır. 1921 de Saint - Cyr'de harp tarihi öğretmenliğine tayin edildikten sonra 1925 te Mareşal Pétain'in asbaşkanı bulunduğu Yüksek Harp Şurası üyeliğine getirilmiştir. Bu sıralarda *Le fil de l'épée* (Kılıcın ağzı) [1932], *La France et son armée* (Fransa ve ordusu)[1938] adındaki eserlerini yayımlamıştır. *Vers l'armée du métier* (Meslek ordusuna doğru) [1934] başlıklı kitabında ise bir ihtisas ordusunun kurulmasını öngörmekte ve bu orduda zırhlı kuvvetlere en başta yer vermekte idi. 1937 de albaylığa yükselen G., II. Dünya Harbinde 4. zırhlı tümen komutanı iken Moncornet'de (17 mayıs 1940) ve Alberville önünde (28 mayıs 1940) Alman ilerleyişini durdurmuş, geçici olarak tuğgenerallikle görevlendirilmiştir. Reynaud kabinesinde Millî Savunma müsteşarlığına getirilmiş (6 haziran 1940), Pétain'in mütareke istemesi (16 haziran) üzerine Londra'ya geçmiş, 18 haziranda meşhur çağrısını yayımlayarak, harbe devam edilmek üzere bütün Fransızları kendi safında yer almaya davet etmiş, yenilgiyi kabul etmeyen asker ile sömürgeleri desteklemek üzere bir İmparatorluğu Savunma Konseyi (Conseil de Défense de l'Empire) (ekim 1940), Cezayir şehrinde general Giraud ile bir Fransız Millî Kurtuluş Komitesi (1943) kurmuş ve bir yıl sonra bu komiteyi Fransız geçici hükûmeti ilân etmiştir (25 ağustos 1944).

C. de GAULLE

Fransız başkentinin kurtuluşundan sonra Paris'e dönen G., Kurucu Meclis tarafından hükûmet başkanlığına seçilmiş (13 kasım 1945), fakat «parti oyunları» ndan müteessir olarak görevinden istifa etmiştir (20 ocak 1946). IV. Cumhuriyet anayasasına karşı olan G., Fransız Halkı Topluluğu (Rassemblement du peuple français, R. P. F.) partisini kurmuş (nisan 1947), 1953 mayısında ise resmî politika hayatından çekilmiştir.

Cezayir ayaklanması (mayıs 1958) üzerine devlet başkanı Coty (b. bk.) tarafından yeni bir hükûmet kurmakla görevlendirilen G., bir idarî reform hazırlamış ve denizaşırı Fransası halkına ana vatanla yeni bir formül altında iş birliği teklifinde bulunmuştur. Bu formül, Communauté (devletler birliği; bk. COMMUNAUTÉ) dir. 21 aralık 1958 de G., Fransa cumhurbaşkanı ve Communauté başkanı seçilmiştir. Parlamentoda «Yeni Cumhuriyet için Birlik» (Union pour la nouvelle République, U. N. R) partisine dayanan G., aldığı kararları, daima referandumlara giderek kabul ettirmeyi başarmıştır. G., bağımsızlığa kavuşmuş bulunan Afrikalı devletlerle iş birliğine dönük bir politika izlemiş, millî savunmada reform hareketi (force de frappe = vurucu güç) ne girişmiş, Avrupalı milletlerarası kuruluşlara katılmıştır. Cezayir'e karşı uyguladığı «kendi kaderini kendisi tayin etme» (auto - détermination) siyaseti Évian anlaşması (mart 1962) ve Cezayir'in bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Büyük bloklar karşısında bağımsızlık politikası güden G., Çin Halk Cumhuriyetinin Fransa tarafından tanınmasını sağlamış (1964), az gelişmiş milletlere iktisadî yardım taraflısı olmuştur.

G., 1966 yılında Sovyetler Birliğine (20 haziran - 1 temmuz), Cibuti, Adis - Abeba, Foom - Penh, Numéa, Tahiti ve Guadelup (ağustos - eylül) a resmî ziyaretlerde bulunmuştur. 1967 haziranında patlak veren üçüncü İsrail - Arap harbinde İsrail'i suçlayan G., bu devleti saldırgan ilân etmiştir. Temmuz 1967 de Quebec'e yaptığı bir resmî ziyaret sırasında Kanadalı Fransızların kurtuluşu lehinde konuşmuş, Rumanya'yı ziyareti sırasında patlak veren buhran (mayıs 1968) üzerine Parlamentoyu fesh etmiştir. G., memleketimize de resmî ziyarette bulunmuş (25 - 31 ekim 1968) ve Cumhuriyet bayramı törenlerine şeref misafiri olarak katılmıştır.

Mémoires (Hâtıralar) [1954] başlıklı bir kitabı vardır.

GAULTIER [*gotyę*], **Denys** (aş. yu. 1603 - Paris 1672), Fransız lavta virtüozu ve bestecisi. Genç yaşta Paris'e yerleşerek başkentin salonlarında çok gözde tutulan bir sanatçı olmuştur. Bütün Avrupa'nın lavta musikisine XVIII. yüzyıl ortalarına kadar etki yapmış, hatta ezgi ile armoniyi kırık uygularla gerçekleştirdiği için kırıklı üslûp (Fr. stile brisé) denen yazı tekniği Chambonnières, d'Anglebert ve Froberger'ce çembalo ve org musikisine de aktarılmıştır. Kendisi gibi lavta virtüozu ve besteci olan kuzeni Ennemond G. (ölm. 1651) ile akrabası olduğu sanılan Jacques G. (XVII. yüzyıl) den ayırt edilmek için Genç G. (G. le Jeune) veya Parisli G. (G. de Paris) denen Denis G nin lavta için yazılmış eserlerine çağının yazma ve basma nota dergilerinde pek sık rastlanır.

GAUMĀTA (Biyogr.): bk. GOMATA.

GAUMONT [*gomǫ̃*], **Léon** (Paris 1864 - Sainte - Maxime 1946), Fransız mucidi ve sanayicisi. 1855 te fotografı daha canlı göstermek için renkli fotograf cihazı yapmıştır. Lumière kardeşlerin icadından sonra sinema makinesi yapmış ve filim yapımında kullanılan sanayi makineleri meydana getirmiştir. İlk sesli (1902) ve renkli (1912) sinemanın esasını bulmuştur. Charles Pathé ile birlikte Fransız sinema sanayiinin bütün dünyada yayılmasını sağlamıştır.

L. GAUMONT

GAUPP [*gaup*], **Robert Eugen** (Neuenbürg, Württemberg 1970 - Stuttgart 1954), Alman akıl hastalıkları hekimi. 1906 - 1936 yıllarında Tübingen Üniversitesinde profesör, 1945 - 1948 yıllarında ise Stuttgart Üniversitesinde sosyal konular raportörü idi. G., çocuk psikolojisi, intiharlar, katliam psikolojisi, alkolizm, cinsiyet problemleri ve öjenizm (ırk sağlığı) alanlarında araştırmalarda bulunmuş-

tur. Başlıca eserleri: *Zur Psychologie des Massenmordes* (Katliam psikolojisine dair) [1914]; *Wege und Ziele psychiatrischer Forschung* (Psişiatri araştırmalarının yolları ve hedefleri) [1906]; *Psychologie des Kindes* (Çocuk psikolojisi) [6. bas. 1928]; *Über den Selbstmord* (İntihara dair) [2. bas. 1910]; *Das sexuelle Problem vom psychologischem Standpunkt* (Psikoloji açısından cinsiyet problemi) [1920]; *Ermüdung und Erholung* (Yorulma ve dinlenme) [1920].

GAUR, Bengal'ın Müslüman valilerinin ve sonraki krallarının 1198 - 1539 yılları arasında hükûmet merkezi. Ganga'ın ıssız bir sol kolu üzerinde bulunur. 1575 teki veba salgınından sonra G. harap olmuştur. Bugün yalnız camilerin ve şehir kapılarının harabeleri kalmıştır.

GAUR veya GAVUR (Orduca *gâv* = öküz) [Zoo.], Hindistan'da yaşayan bir yaban öküzü (Bibos gaurus). G. hafifçe tümsekli olan cıdağusuna kadar yüksekliği 2 m yi bulan iri bir hayvandır. Kulakları küçük, boynuzları ay biçiminde kalkık, ayakları k i r l i ak renkte, burnu portakal rengine k a ç a n kahve r e n g i d i r. Bu öküz kuzeybatı Hindistan'da, Ganga ovasında, Himalaya eteklerinde ve özellikle ormanlık ve dağlık bölgelerde yaşar.

GAUR ÖKÜZÜ

GAURA veya GAWRA, Asur'da, şimdiki Musul'un kuzeydoğusunda bir yer. 1931 - 1938 yıllarında burada kazılar yapılmıştır. 25 m yüksekliğinde bir yamaca sıralanmış olan G. harabelerinde, kesintisiz olarak birbiri ardınca sıralanmış yirmi altı iskân düzeyi tespit edilmiştir. Bu düzeyler, Neolitik (Halaf öncesi) çağından başlayarak Ḫurri devri (M. Ö. II. binyıl ortası) ne kadar yaşamış olan insanlara aittir.

GAURISAṆKAR, Himalaya dağlarında bir tepe (7 145 m). 1904 yılına kadar yeryüzünün en yüksek tepesi olan Mount Everest ile karıştırılıyordu.

GAURISANKAR

G A U S [*gaus*], **Wilhelm** (doğ. 1876), BASF (Badische Anilin und Sodafabrik) in eski başkanı. I n d i g o sentezinin, Haber-Bosch usulünün, k l o r a l k a l i elektrolizinin, f o s g e n sentezinin, m e t a n ve azottan siyanhidrik asidin sentezinin v. b. çalışmaların yapılmasında hizmeti geçmiştir.

GAUSS [*gaus*], **Carl Friedrich** (Braunschweig 1777 - Göttingen 1855), Alman matematikçisi ve astronomu. 1807 den itibaren Göttingen rasathanesi müdürlüğünde, Göttingen İlimler Akademisi üyeliğinde ve profesörlüğünde bulunmuştur. G., 1896 da daha öğrenci iken çemberin bölünmesi teorisini bulmuş ve 1799 da Helmstedt'te doktorasını, «cebirin temel kuralı» konusunda bir tez yazısı ile vermiştir. 1800 de, Kızıl Yumurta paskalyası tarihinin hesaplanmasında kullanılan G. formülünü bulmuş, 1801 de gezegenlerin yörüngelerinin hesaplanması için yeni bir işlem ortaya koymuş ve böylece, G. Piazzi'nin aynı yıl içinde keşfetmiş olduğu Ceres gezegeninin yerinin tayinini sağlamıştır. G., sayılar teorisi konusundaki temel eseri olan *Disquisitiones arithmeticae* (Aritmetik tartışmalar) yi de bu sırda yayımlamıştır. G. un matematik alanında, özellikle sayılar teorisi, yüksek cebir, çözümler ve eliptik fonksiyonlar konusundaki araştırmaları temel kurucu niteliktedir. Eukleides-dışı geometri ve çok boyutlu hacımlar geometrisi konusundaki araştırmalarına ise ancak mektuplarında işaret etmiştir.

C. GAUSS

G., astronomi, yer çekimi ve arazi ölçümleri ile ilgili çalışmaları etrafında yeni ve genel değerde metotlar geliştirmiştir. Fransız matematikçisi Le Gendre (1852 - 1833) dan ayrı olarak, en küçük kare metodunu geliştirmiş, fakat bunu ilk defa *Theoria motus corporum cœlestium* (Gök cisimlerinin devimi teorisi) [1809] adlı eserinde açıklamıştır. G., güneş aynası (heliostrop) nı bulmuş, yüksek jeodezi meseleleri (1844 - 1847) üzerinde araştırmalarda bulunmuştur. Fizik alanında W. Weber ile birlikte yer çekimi büyüklerinin ölçümü için usuller ve araçlar geliştirmiş ve bunlar, her iki bilgin tarafından altı ciltlik *Resultate aus den Beobachtungen des magnetischen Vereins* (Magnetik Araştırmalar Birliğinin gözlemlerinden alınan sonuçlar) [1837 - 1843) adlı eserde açıklanmıştır. Fiziksel mutlak ölçü sisteminin G. tarafından ispatlanması (1832), elektromagnetik telgrafın bulunması (W. Weber ile birlikte, 1833) ve *Sonuçlar* kitabının IV. cildinde yayımlanmış bulunan potansiyel teorisi kuralları da bu çalışmalar alanına girer. Bunların dışında, yine G. tarafından tanımlanmış bulunan asgarî etki prensipi ve bunun geometrik - optik sistemler için önemli sonucu olan *Diopterische Untersuchungen* (Diopterik araştırmalar) [1838 - 1841] da belirtilebilir.

G. un eserleri toplu olarak Göttingen İlimler Kurumu tarafından yayımlanmıştır (12 cilt, 1863 - 1930).

Gauss (Fr. Gauss), Alman matematikçisi Carl Friedrich G. un adına kullanılan E. M. C. G. S. birimler sisteminde magnetik alan (H) şiddeti veya magnetik indiksiyon (B) birimi. Bir magnetik alanda (1) kutup birimi üzerine etki eden kuvvet 1 din olursa, magnetik alan şiddeti 1 G. olur. B magnetik indiksiyonu için de eskiden ve şimdi yine G. kullanılır. M. K. S. A. sisteminde B nin birimi Weber/m^2 dir. 1 Weber/m^2 = 10^4 G. eder. 1932 de Paris'te toplanan elektrik kongresince G., magnetik indüksiyona ve ϕ rested (b. bk.) magnetik alan şiddetine tahsis edilmiştir.

Gauss veya Codazzi denklemleri: bir yüzeyin birinci ve ikinci mertebeden magnitüd'leri tarafından sağlanan denklemler. Bir yüzeyin Codazzi denklemi veya Mainardi-Coddazzi bağıntıları şunlardır:

$$b_{\alpha\beta,\gamma} - b_{\alpha\gamma,\beta} = 0$$

Bu «tensor» denklemi iki bağımsız bağıntıyı temsil eder.

$b_{11,2} - b_{12,1} = 0$ ve

$b_{22,1} - b_{21,2} = 0$

Yüzeyin Gauss denklemi:

$$R_{\sigma\alpha\beta\gamma} = b_{\alpha\gamma}\, b_{\alpha\gamma} - b_{\alpha\gamma}\, b_{\alpha\beta}$$

dır. Burada $R_{\sigma\alpha\beta\gamma}$ Riemann - Cristoffer tensorudur ve birinci mertebeden temel magnitüdler cinsinden ifade edilmiştir.

Gauss eğrisi, kartezyen koordinatları ile denklemi $y = e^{-x^2}$ olan eğri.

Gauss kanunu (Elektrikte): kapalı bir yüzyıldan geçen elektrik alanı akese ile bu yüzey içindeki elektrik yükü oranındaki bir bağıntı: *Elektrik alan şiddeti* $\vec{E}$ *nin bir kapalı yüzeyden geçen toplam akese* (ϕ_E), *bu yüzey içindeki Q toplam elektrik yükümün* $1/\varepsilon_0$ *katına eşittir.* $\phi_E = 1/\varepsilon_0 \cdot Q$ Burada ε_0, boşluğun *dielektrik sabiti* (b. bk.) dir. $\phi_E = \iint_S \vec{E} \cdot \vec{ds}$ olduğundan Gauss kanunu, M. K. S. A. birimler sisteminde $\varepsilon_0 \iint_S \vec{E} \cdot \vec{ds} = a$, E. S. C. G. S. birimler sisteminde $\iint_S \vec{E} \cdot \vec{ds} = 4\pi Q$ şeklinde yazılır. Fransızca ilim kitaplarında Gauss kanununa *Gauss teoremi* adı da verilir. Burada $\iint_S$, bütün yüzey için alınacak integral demektir. ds, bir yüzey elemanıdır.

Gauss kanunu (İstatistikte), bir büyüklük birbiriyle ilişkisiz pek küçük değişmeler gösteren çok sayıdaki sebeplerin etkisine uğradığı zaman, sonuçlar ortalamanın hemen çevresinde toplanır ve sonra, merkezden uzaklaştıkça daha hızlı olarak küçülen bir frekansla simetrik olarak dağılırlar. G. K. nun dikkate değer özelliği, *ortalaması* ile *tipik inhirafı* (sapması) bilindiği zaman, tam kesinlikle tayin edilebilmesindedir.

Gauss yaklaşıklığı (Fr. Approximation de Gauss): bir küresel aynanın, cismin aynı olan net bir görüntü verebilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi. Bu şartlar gerçekleşmezse nokta, bir cismin görüntüsü bir nokta olamaz. Bir aynanın net bir görüntü verebilmesi için: 1. aynanın açıklığının küçük olması, 2. cismin asal eksene yakın olması başlıca önemli şartlardır.

Bir konkav (çukur) aynada, ışıklı noktadan aynaya düşen ışının, aynada yansıdığı noktaya ait normal ile merkezden geçen ışın arasındaki açı α olsun. Aynanın optik merkezi başlangıç noktası olarak alındığına göre, cismin ve görüntüsünün merkezden olan uzaklıkları x ve x′ olursa, $\frac{1}{x} + \frac{1}{x'} = \frac{2 \cos \alpha}{R}$ olur. Aynanın açıklığı küçük olursa, α açısı da küçük olacağından $\cos \alpha = 1$ yaklaşıklığı kabul edilir ve yukarıki formül $\frac{1}{x} + \frac{1}{x'} = \frac{2}{R}$ şeklini alır. Bu zaman aynanın G. yaklaşıklığı ile kullanıldığı söylenir. Ayna ve merceklerdeki cisim — görüntü uzaklığı formülleri, G. yaklaşıklığı ile bilinen basit şekillerini alır (R = aynanın yarıçapı).

Gauss teoremi (Fiz.): bk. Gauss kanunu.

GAUSTA [*gausta*], Güney Norvec'in Telemark bölgesinde en yüksek dağ (1 883 m). Bu dağda bir rasathane vardır.

GAUTHIER - VILLARS, Henri (Biyogr.): bk. WILLY.

GAUSTA DAĞI

GAUTHIOT [*gotyo*], **Robert** (Paris 1876 - I. Dünya Harbi, batı cephesi 1916), Fransız dilcisi. Paris'te Antoine Meillet'nin öğrencisi olarak genel İndogermanistik ve İranoloji alanlarında yetişmiş, Sinolog Paul Pelliot'nun Orta Asya arkeoloji araştırmaları seferine (Mission Pelliot en Asie Centrale, 1906 - 1909) katılmıştır. G., bu araştırmalardan çıkan Soğdakça (sogdien) metinleri çözüp incelemek işi ile görevlendirilmiş, o da bu işi başararak Soğdakçanın ilk gramerini 1913 - 1914 yıllarında hazırlamıştır. Bu gramerin fonetik kısmı, G. nun ölümünden sonra A. Meillet'nin önsözüyle *Essai de grammaire sogdienne, I.* (Soğdak grameri denemesi, I.) başlığı ile 1914 - 1923 yıllarında yayımlanmıştır (bunun morfoloij, sentaks ve sözlük bölümlerini ihtiva eden II. cildi aynı başlıkla 1929 da Emile Benveniste [b. bk.] tarafından tamamlanarak yayımlanmıştır).

R. GAUTHIOT

G. nun başka bir önemli eseri *La fin de mot en indo - européen* (Hint - Avrupa ana dilinde kelime sonu) [1913] adını taşır. G. nun, «Journal Asiatique» te, «Mémoires de la Société de Linguistique» te ve «Bulletin de la Société Linguistique» te gerek genel İndogermanistik (Verner kanununun tonla ilgisi v. b.) gerek İranoloji ve Finno - Ugristik alanında değerli yazıları çıkmıştır. Bunlardan *La phrase nominale en finno - ougrien* (Fin - Ugor dillerinde nominal cümle) [1908], *Une version sogdienne du Vessantara jātaka* (V. j. nın Soğdakça tercümesi) [1912], *Le sūtra du religieux Ongles - longs* (Uzun - tırnak denen ruhbanın sūtrası) [1919] ve *Le sūtra des causes et des effets du Bon et du Mal* (Hayır ve Şerrin sebep ve neticeleri sūtrası) [P. Pelliot ile birlikte, yayımı 1920 - 1928] anılmaya değer.

GAUTIER [*gotye*], **Armand** (Narbonne 1837 - Cannes 1920), Fransız kimyacısı. Karbilamin, ptomain ve lökomain'leri keşfetmiştir. 1889 da İlim Akademisine üye seçilmiştir.

GAUTIER [*gotye*], **Judith** (Paris 1850 - Dinart 1917), Fransız kadın yazarı. Théophile G. (b. bk.) nin kızı olan bu yazar, daha gençliğinde Çinli bir öğretmenden Uzak Doğunun düşüncelerini ve medeniyetini öğrenmiş, Judith Walter takma adiyle yayımladığı *Le livre de jade*

(Yeşim taşı) [1868] adlı eserinde Çin şiirlerinden bir adaptasyon vermiştir. Eserleri: *Le dragon impérial* (İmparatorluk armasındaki ejder) [roman, 1869]; *L'usurpateur* (Gaasıp) [1875, bu eser sonradan *La fille du Soleil* (Güneşin kızı) adiyle yayımlanmıştır]; *Le jeu de l'amour et de la mort* (Aşk ve ölüm oyunu) [1876]; *Poèmes de la libellule* (Kız böceğinin şiirleri) [Japoncadan çevirme, 1885]; *Le vieux de la montagne* (Dağdaki ihtiyar) [1893]; *Koun' - Atonou* (ad) [1898]; *Le paravent de soie et d'or* (Altın sırmalı ipek paravana) [1904]; *Les parfums de la Pagode* (Pagodanın güzel kokuları) [1919]; *La marchande de sourires* (Gülümseme satan kadın) [oyun, 1888]; *La Barynia* (ad) [oyun, 1894]; *La tunique merveilleuse* (Sihirli gömlek) [oyun, 1899]; *La fille du Ciel* (Göklerin kızı) [Pierre Loti ile birlikte, 1911]; *Le collier des jours* (Günlerin gerdanlığı) [hatıralar, 1912]; *Le deuxième* (İkinci) [hatıralar, 1903]; *Le troisième rang du collier* (Gerdanlığın üçüncü sırası) [hatıralar, 1909]. G., Catulle Mendès (b. bk.) ile evlenmişse de, ondan çabucak ayrılmıştır. G., Goncourt Akademisinin ilk üyelerinden biri olmuştur.

J. GAUTIER

GAUTIER [*gotyẹ*], **Théophile**(Tarbes 1811-Neuilly-sur-Seine 1872), Fransız şairi ve sanat eleştirmecisi. Ressam olarak hayata atılan G., edebî romantizme katılmış ve bu hareketin tarihini de yazmıştır: *Histoire du romantisme* (Romantizm tarihi)[1872, Türkçe çev. Necdet Bingöl, 1967]. G. 1840 yılından başlayarak şiirler yazmıştır. Bu şiirlerle G. Parnasse (b. bk.) hareketinin öncüsü olmuştur.

T. GAUTIER

1852 de *Les Emaux et Camées* (Mineler ve kakmalar) [son bas. 1872]. Virtüozluğa dayanan bu kısa mısralar, ressamı karakterize eden renk duyusu ile kuyumcunun yontmada gösterdiği sabrı lirik şiir sanatına geçirir. G., *Mademoiselle de Maupin* (kız adı) [1835] adlı romanında, sanatkârların sosyal ve ahlâkî bağlardan serbestliği için savaşır. Bu romanın önsözü *La préface de Mlle de Maupin* [G. Matoré bas., 1946] L'art pour l'art (Sanat sanat içindir) hareketinin ilk program yazısı olup şiir sanatının politik ve humaniter maksatlarla kötüye kullanılmasına karşı ilk yazılan yazıdır.

G., tiyatro ve sanat eleştirmesine ait yazılarını *Histoire de l'art dramatique en France* (Fransa'da sahne sanatının tarihi) [1856 ve sonraki yıllar] başlığı ile çıkarmıştır. G., Baudelaire'in arkadaşı, teşvikçisi ve birinci yorumcusu olmuştur.

Başlıca eserleri, yukarıda sözü geçenlerden başka: *Poésies complètes* (Şiirler) [1832]; romanları: *Les Jeunes-France* (Genç Fransızlar) [1833]; *Le capitaine Fracasse* (ad) [1883]; *Le roman de la momie* (Mumyanın romanı) [1858]; gezi yazıları: *Tra los montes* (Dağların arkasında) ve sonradan *Voyage en Espagne* (İspanya'ya yolculuk) [1843]. G. 1852 de Istanbul'u, 1858 de de Rusya'yı ziyaret etmiştir. Bu yolculuklarının izlenimlerini *Constantinople* (Istanbul) [1853], *L'Orient* (Doğu)[1877] ve *Voyage en Russie* (Rusya gezisi) [1867] adlı kitaplarında toplamıştır.

GAUT'LAR (Eski İsland. **Gautar,** Eski İng. **Geatas,** İsveç. **Götar**), kuzey Germen kavmi. İlk önce M. S. VI. yüzyılda Jordanes tarafından kendilerinden Gautigoth'lar olarak bahsedilir. İlk zamanlarda G. lar Svear'ların yanında İsveç'in ikinci büyük halk grupunu teşkil ediyorlardı. Kavimler göçü zamanında Batı İsveç'te bir G. devletinin varlığı şüphelidir. O zaman Hygelac adlı bir kralın idaresi altında Kuzey Denizinde savaş seferlerine katıldıkları sanılmaktadır. Beowulf'ta büyük bir rol oynamışlardır. İsveç'in bir bölgesi olan Götaland, adını muhtemel olarak G. lardan almıştır. İsveç kralının unvanı bugün de hâlâ «İsveçlilerin, G. ların ve Wend'lerin kralı» dır.

GAUVIN (Edeb.): bk. GAWAN.

GAVAN [*gavą̃*], **Eugène Henri** (ölm. 1889), Fransız mühendisi. 1867 yılında mayıs ayında turist olarak Istanbul'a gelmiş ve Galata'yı Beyoğlu'na bağlayan en kestirme yol olarak yüksek kaldırımı yaya olarak çıkmış ve bu yokuşu günde 40 000 kişinin çıktığını göz önüne alarak bir yeraltı tüneli yapımı fikrini ortaya atmıştır. Bu fikrini gerçekleştirmek üzere 1869 da tekrar Istanbul'a gelmiş ve 42 yıl süre ile bu işin imtiyazını almıştır. Fransa'da bu iş için sermayedar bulamayınca bir İngiliz ortaklığı (The Metropolitan Railway of Constantinople from Galata to Pera) kurmuş ve 170 bin İngiliz lirası sarfiyle tünelin yapımını üç yılda sona erdirmiştir. Bu tünel 17 ocak 1875 te törenle açılmıştır. G. ın bu tünelle ilgili projesi Paris'te çıkmıştır: *Chemin de fer métropolitain de Constantinople, ou tunnel de Constantinople. Projet d'une nouvelle ville et d'un nouveau port de commerce à Constantinople* (Paris, 1876). Ayrıca *Projet de distribution d'eau à Constantinople* [1869] adlı bir çalışması da vardır.

GAVARNỊ, Sulpice - Guillaume Chevalier (Paul da denir, Paris 1804 - Paris 1866), Fransız desinatörü ve litografyacısı. Önceleri memur olarak çalışmış, boş vakitlerinden faydalanarak çizgi çizmeğe başlamıştır. Birçok yıllarını Tarbes'ta geçiren G., 1829 da takma adını almıştır. Çizgileriyle ilgi uyandıran G., Emile de Girardin'in çıkardığı «La mode» gazetesine yaptığı karikatürleri ve yarattığı karnaval elbiselerinin orijinalliği ile tipik örnekler vermiş, «Artiste», «Silhouette» gazetelerinde değişik çalışmalarından sonra, «Charivari» gazetesinde duygu hususunda kadının desiselerine ait bir seri desenler yapmıştır [1837]: «Flört yapanlar», «Kadınların politikası», «Korkunç çocuklar». Yaşama zorluğu içinde kalan G., durumunu düzeltmek ümidiyle Londra'ya gitmiş (1847), orada geçirdiği birçok yıllar içinde, lüks ve sefaletin sosyal çatışmalarını belirten illüstrasyon taslakları çizmiş, 1848 inkılâbında Paris'e dönerek çalışmalarına devam etmiştir: «İş ortakları», «Politika

P. GAVARNI

P. GAVARNI: «Yavrum, makul olmak lâzım»

tarihi», «Thomas Vireloque'un hoş sözleri». G. ömrü boyunca gerçekler içinde yatan ilgi çekici yönleri iğneleyici bir görüşle incelemiş ve usta akıcı bir çizgiyle ifade etmiştir. Sayısı sekiz bine varan eserlerinin alt yazıları hayal zenginliği ile tanınmıştır. Büyük bir serbestlikle işlediği bu eserlerinde G. litografya tekniğinin en güzel örneklerini de vermiştir.

GAVARNİ SİRKİ, Fransız Pirene'lerinde, Gavarnie (Hautes - Pyrénées departmanı) nin güneyinde bir sirk

GAVARNI SİRKİ

(b. bk.). Pau akarsuları vadisine kapalı geniş bir amfiteatr teşkil eder.

GAVAZİ, Mısır'da yaşayan ve yaşayışları Çingenelerinki gibi olan göçebe insanlar topluluğu. Kadınları çengilik ederler.

GAV - ÇANĞ, Çin kaynaklarına göre, H'yunğ - nu'ların kuzeyinde yaşayan Cü - şı (b. bk.) kavminin bir kolu. Cü - şi'lar sonradan G. adiyle tanınmışlardır.

GAVEAU [*gavọ*], Fransız piyano fabrikası. Joseph G. (1824 - 1903) tarafından Paris içinde kurulan küçük bir atelye olarak işe başlamış, oğlu Etienne G. (1872 - 1943) zamanında Paris yakınlarındaki Fontenay - sous - Bois tesislerine geçmiş (1896), ayrıca şehrin en önemli konser salonlarından olan G. salonunu hizmete açmıştır (1908). Piyano yapımına getirdiği tek yenilik, duvar piyanoları için 1848 de dilli mekanizma (Fr. mécanique à lames) veya G. mekanizması (mécanique Gaveau) denen ve çok geçmeden bütün dünyada eski süngülü mekanizma (mecanique à baïonnettes) nın yerine kabul edilen buluştur. Bugün Etienne G. nun oğulları Marcel ve André'nin yönetiminde bulunan fabrikada her çeşit piyanodan başka, çembalo, klavikord, épinette ve virginal'ler de yapılmaktadır.

GAVIA GEÇİDİ (İta. Passo del Gavia), İtalya'da, Alp dağlarında, Valcamonica ile Veltlin arasında bulunan şose üzerinde 2 652 m yüksekliğinde bir geçit.

GAVLE [*yạvlĭ*] (eski adı: **Gefle**), Orta İsveç'te, Gastrikland'da bir idarî bölgenin başkenti. Nüfusu 47 600 dür. Dokuma, porselen ve kimya sanayii, tütün, bira fabrikaları vardır. Gästrikland, Hälsingland ve Dalarna bölgelerinden gelen demir filizi, odun ve kereste G. da gemilere yüklenir.

GAVOTTE [*gavọt*] (Fr.), çiftlerin sıra halinde dizilerek oynadığı bir Fransız dansı ve bunun orta hızda iki vuruşlu havası. XVII. yüzyıldan aş. yu. 1830 a kadar Paris'in saray eğlencelerinde ve balolarında, bugün de yalnız Bretagne, Provence ve Pays Basque'ta görülen bu dansın adı Dauphiné'deki Pays de Gap halkının adı olan gavots'dan veya çaprazlama turnalar (Les grues croisées) G. unun adımlarından biri için Orta Fransa'da kullanılan gavaud teriminden türemiş olabilir. XVI. yüzyıl sonlarında branle (b. bk.) ile bir çift oluşturan, XVII. yüzyılda Versailles sarayınca benimsenen G. u Lully opera - balelerinde, önce d'Anglebert ile Couperin, sonra da Pachelbel ve J. K. F. Fischer süitlerinde kullanmışlardır. Şen ve sevimli olan ezgisi genellikle ölçünün son yarısından veya çeyreğinden başlar ve iki bölmesinden her biri ikişer defa çalınır. J. S. Bach'ın süit ve partitalarında G. u rondo (b. bk.) biçimiyle kaynaştırdığı veya bir musette (b. bk.) ten sonra tekrarladığı vardır.

GAVRİL PAŞA (Biyogr.): bk. KRISTEVİÇ, Gavrail.

GAVRİLO, VI. (asıl adı: **Djordje Dožić**; Vrujica, Karadağ 1881 - Belgrad 1950), Sırbistan patriği (1938 den itibaren). 1911 de Raška - Prizren metropoliti olmuş, 1913 - 1915 yıllarında da Peć (Türkçe adı: İpek) metropolitliği etmiştir. 1920 - 1938 de Karadağ ve kıyı bölgesi metropoliti olmuştur. Karadağ'ın Sırbistan'la birleşmesi (1918) ve Sarp Ortodoks Kilisesinin kurulması için çalışmıştır. II. Dünya Harbinde Almanya'da (Dachau) hapsedilmiş, 1946 da Yugoslavya'ya dönmüştür.

GAVRILOVIĆ [*gavrịloviç*], **Andra** (doğ. Svilajnac, Sırbistan 1864), Sırp yazarı. Tarihî romanlar, gezi yazıları yazmıştır. Sırp Edebiyat Cemiyeti (Srpska Književna Zadruga) nin kurucuları arasında yer almıştır. Eserleri: *Pisma o književnosti u Slovenaca* (Slovenlerde edebiyat üzerine mektuplar) [1895]; *Sv. Sava* (ad) [1900]; *Dositije Obradović* (ad) [1900]; *Istorija srpske i hrvatske književnosti* (Sırp ve Hırvat edebiyatı tarihi) [4 kitap, 1910 - 1913].

GAVSİ, Neyzen Şevket: bk. ÖZDÖNMEZ, Neyzen Şevket.

GÂVUR, Ar. *kâfir* kelimesinin Türkçede halk arasında kullanılan şekli. Başka kökten geldiği hakkında rivayetler varsa da, kesinlikle tespit edilmiş değildir. Dinî anlamından ayrı olarak da Türkçede bazı deyimlerde de kullanılır: «G. inadı tutmak», «G. luk etmek» gibi. Aslında «bir söz veya hareketten dolayı dinden çıkmak» demektir. Dilimizde Müslüman olmayanlara verilen bir addır. Bk. KÂFİR.

GÂVUR DAĞLARI (Coğ.): bk. AMANOS DAĞLARI.

GÂVURKALE, Ankara'nın 60 km güney - güneybatısında, eski Ankara - Polatlı tabiî yolu üzerinde bir kale. Derin vadiden yükselen dik kireçtaşı bloku üzerine, ilk önce, Hitit imparatorluk çağında (M.Ö. 1450 - 1200) 2,50 - 3,00 m kalınlıkta, iki kuşak halinde anıtsal bir kale inşa edilmiştir. İri bloklarla kuru duvar tarzında kurulan bu kalede sahte kemerli bir mezar odası ve onunla ilgili mukaddes mahallin kalıntıları korunmuştur. Üzerine kalenin kurulduğu kayalığın dik güney cephesinin doğu kısmına

GÂVURKALE: Çarpışan iki kral

Hitit üslûbunda, kabartma olarak işlenmiş iki tanrı, oturan üçüncü kadın tanrıya doğru yürümektedir.

G., Orta Anadolu'da Hitit hâkimiyetini takip eden Phryg çağında da iskân edilmiş, bu çağda surlar Hitit devrindeki kadar azametli olmamakla beraber, kale sahasını genişletmiş ve içerideki yapıların sayısı artmıştır.

Kale içinde Phryg çağının kalıntıları üzerinde Roma - Bizans devrinin varlığını gösteren izler vardır.

G. nin hemen doğusunda, vadide Paleolitik çağa ait birkaç âlet de bulunmuştur. — T. Ö.

GAVYAL (Hintçe *ghaviyal*) [Zoo.], Hindistan'da yaşayan, dar vücutlu, ince ve uzun burnunun üst ucunda

G A V Y A L

süngersi bir tümsek bulunan büyük boy bir timsah. Ganga ırmağı G. ı (Gavialis Gangeticus) ile Schlegel G. ı (Tomistoma Schlegeli) bu timsahın en tanınmış iki türüdür. Hintlilerin *medula* dedikleri Ganga G. ının uzunluğu bazen 6 m yi aşar. Hindistan ırmaklarında pek çok bulunan bu hayvan insanlara saldırmaz, leşlerle ve belki de uzun burnu ile çamurlar içinde avladığı balıklarla beslenir. Her çenesinde 50 tane kadar olan dişleri düzenli aralıklıdır. G., Gavialidae familyasının tipidir.

GAWAIN AND THE GREEN KNIGHT, Sir [*sîr gawin ind thi grīn nayt*], XIV. yüzyılda yazılmış uzun ve manzum bir Arthur romanı. Arthur efsanesindeki Yuvarlak Masa şövalyelerinden Gawain üzerine yazılmış hikâyelerin en tanınmışı olan bu eserde, Gawain ile esrarengiz Yeşil Şövalye arasındaki baş kesme pazarlığı yer almaktadır. Yeşil Şövalye, Arthur'un sarayına gelerek şövalyelere meydan okur: O akşam onun başını koparabilecek, fakat bir yıl sonra da onun tarafından kendi başının koparılmasına razı olacak birini er meydanına çağırır. Bu şartı yalnız Gawain kabul eder ve Yeşil Şövalyenin başını koparır. Bu beriki başını yerden alır ve bir yıl sonra için Gawain'e kendi şatosunda randevu vererek çıkıp gider. Bir yıl sonra Gawain Yeşil Şövalyenin şatosuna gider, orada iyi karşılanır, fakat şato sahibinin Yeşil Şövalyeden başka biri olmadığını anlayamaz. Şatonun hanımı Gawain'i baştan çıkarmayı denerse de, başaramaz, yalnız Gawain, kadının verdiği koruyucu bir tılsımı kabul eder ve onu Yeşil Şövalyeden gizler. Baş koparma zamanı gelince Gawain irkilmez, Yeşil Şövalye de onu sadece hafifçe yaralayarak canını esirger ve bu kadarcık yaralamayı da Gawain'in tılsımı gizlemiş olmasından dolayı yapar. Bütün bu düzen, kral Arthur'un şövalyelerinin onur duygularını ve cesaretlerini sınamak için kurulmuştur. Bk. GAWAN.

GAWAN, GAWAIN, GAWEIN [*gaweyn*] **veya WALWEIN** (Fr. Gauvain), Fransız ve Alman edebiyatlarında işlenmiş olan Kral Arthur (Alm. Artus) destan kolunun başlıca kahramanlarından biri. Yuvarlak Masa şövalyelerinden olan Gawin, Kral Arthur'un yeğeni, Gaheris ile Gareth'in kardeşidir. İlk olarak, Geoffroy of Monmouth'ın *History of the Kings of Britain* (Britanya kralları tarihi) adlı eserinde Walwain veya Walwanius adiyle, ondan sonra da hemen bütün destanlarda karşımıza çıkar. Gawan cesareti, hanımların hizmetindeki fedakârlığı, haklı davalara baş koyması ile kusursuz bir şövalye örneğidir. Wolfram von Eschenbach'ın *Parzival* adlı manzum romanında Gawan, Parzival'a nispetle yaşama arzusu ile dolu parlak bir şövalyedir. Von Eschenbach'ın esinlendiği Fransız ozanı Chrétien de Troyes'nın *Perceval*'indeki şövalye Gauvain tipi ise Hıristiyanî karakterdedir. Heinrich von dem Türlin'in *Krone* (Taç) sinde asıl kişi Gawan'dir. Kelt efsanesinin kahramanları arasında Gawan'a tekabül eden kahramanın adı Gwalchmai'dir.

GAWAYNE (Edeb.): bk. GAWAIN.

GAWLER [*gōlır*] **DAĞLARI** (İng. Gawler Range), Güney Avustralya'da, Eyre yarımadasının kuzeyinde bulunan, hemen hemen bitki örtüsü olmayan bir granit dağ sırası. Yüksekliği 600 m yi aşar.

GAY [*gey*], **John** (Barnstaple, Devon 1685 - Londra 1732), İngiliz şairi ve yazarı. Sarayda çalışmış ve önce sevimli idiller [*Rural Sports* (Kır oyunları), 1713], daha sonra mizahlı ve hicivli Rokoko destanları yazmıştır: *The fan* (Yelpaze) [1713]; *Trivia* (Önemsiz şeyler) [1716]; *The Shepherd's Week* (Çobanın haftası) [1714]. G. komediler de yazmıştır. En iyi bilinen yazıları, *Fables* (Masallar) [1728] ve *The Beggar's Opera* (Dilencinin operası) adlı şarkılı hicivli komedisidir. Bu son esere *Polly* (ad) başlıklı bir ilâve de yazmıştır.

J. GAY

The Beggar's Opera, Dreigroschenoper (Üç kuruş operası) başlığı altında Bertold Brecht tarafından yeni bir şekle konmuştur. Masalları La Fontaine'in üslûbunda yazılmıştır. Eserleri 1797 de toplu olarak yayımlanmıştır.

GAYA, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Bihar ilinde, Patna'nın güneyinde bir şehir. Nüfusu 151 100 dür. Bir tarım ürünleri pazarı olan bu şehirde ipekli ve pamuklu kumaş ve lak üretilir. G., Hindistan'ın mukaddes şehirlerinden biridir. VI. yüzyılda Śâkyamuni'in öğretilerini burada yaymış olduğuna inanılır. Śâkyamuni'nin daima altında oturmuş olduğu incir ağacı yakınında inşa edilmiş olan tapınağını her yıl 300 000 i aşkın Hintli ziyaret eder.

GAYA CIENCIA [*gaya siensia*] (eski Provençal dilinde = mutlu hüner), Toulouse başozanlar okulu (kuruluşu: 1323) nun, özellikle Hz. Meryem'i ululayan şiirlerine verilen ad.

GAYAKOL (Fr. Gaïacol veya gayacol), pirokateşin'in monometil eteri, 32 C° de eriyen keskin kokulu sert bir billûr Guaiacán ağacının katran ruhu (kreozot) ndan elde edilir ve antiseptik olarak kullanılır.

GAYAL, Kuzey Hindistan'da yaşayan ve gaur (b. bk.) denilen yaban öküzünden daha küçük bir cins yaban öküzü. Boynuzları dik olan G. evcilleştirilebilir.

GAYAL YABAN ÖKÜZÜ

GAYB (Ar.), «gözle görülmeyip beş duyu ile algılanmayan ve bilinmeyen şey» demektir. Yerde içine girilip gizlenilen çukura da G. denir. G. ı dört çeşide ayırmak mümkündür:

a. Beş duyu ile bilinen şeyin bir zaman süresince bilinmemiş olmasıdır. Bu, her gün olağan şeylerden sayılır. Herhangi bir nesnenin bir an önce bilinmezken bir an sonra bilinmesinde, bilinmediği zamanki duruma G. denir. İnsan evden çıkınca, eve dönünceye kadar orada ne cereyan ettiğini bilmez. Evdeki olaylar onun için G. sayılır. Nisa suresinin 33 ve Yusuf suresinin 52. ayetleri bu anlamdadır.

b. Duyularla bilinebilen, fakat bilinmesi gelenek halinde olan şeyler de G. sayılır. Geçmişe ait olayları hiçbir şey okumadan bilme ve ilim kaideleri dışında olan gelecekteki olayları bilme bu cins G. lerdir. Hud suresinin 49 ve Sebe suresinin 14. ayeti bu anlamdadır.

c. Akıl ile bilinip, fakat duyularla bilinmeyen şeye de G. denir. Evliya suresinin 49. ayetinde zikredilen G. den maksat, görülmeyen ve beş duyu ile algılanmayan, fakat akıl yolu ile bilinen Allah kastedilmektedir.

d. Duyular ve akıl ile kavranılmayan G. ise iki kısımdır. Birinin bilinmesi mümkündür. Bakara suresinin 2. ayetinde «Gaybe iman» meselesinde hem akıl hem duyu ile bilinmeyen, ahiret, cennet, cehennem, sevap ve azap ve haşre iman olduğu bildirilmektedir. Bunlar ancak vahy ile bilinir. Cin suresinin 26. ayeti bu anlamdadır. Diğeri, bilinmesi imkânsız olan G. dır ki bu, Allah'ın zatı, hakikati anlamınadır. Bunun bilinip bilinmemesinde ihtilâf varsa da, ağır basan taraf bilinemeyeceğidir. Mutasavvıflar da Allah'ın zatının ve hakikatinin bilinemeyeceğine inanırlar. Buna Gaybü'l - Huviye ve Gaybü'l - Mutlak, el - Gaybü'l - Meknun (gizli G.) ve el - Gaybü'l - Mesun (saklı G.) derler. Onlar ancak bilinmesi mümkün olan, fakat akıl ve duyularla bilinmeyen G. ı keşf ve ilham yolu ile bildiklerini iddia eder ve bu anlamdaki G. ı bilmenin küfrü gerektirmediğini savunurlar.

Tasavvufta bir de «ricalü'l - gayb» diye on kişi zikredilir ki, tam huşu içinde, sessiz olup Rahman olan Allah'ın tecellisi onlara daimîdir. — H. A.

GAYB VE RİCAT (Mezhepler), itikadî İslâm mezheplerinde, özellikle Şiîliğin Galiye yahut Gulat denilen bölümünde yaygın bir doktrinin adı. Kelime «gözden kaybolmak, görünmez olmak ve bilâhare tekrar dönmek» anlamına gelir. Adı geçen mezhepler grupunda, mezhebin lider (imam) i herhangi bir sebeple ortadan kalktığı zaman, taraftarları onun ölümünü kabul etmemekte, onun ölmediğini, «gaip olduğunu, ileride bir tarihte tekrar dünyaya geri gelerek düşmanlarından intikam alacağını, haksızlıkla dolmuş olan yeryüzünü adaletle dolduracağını» iddia etmektedirler.

Genellikle kabul edilen görüş, bu doktrinin ilk Hıristiyan mezhepleri arasında yaygın olan ve İsa'nın şahsiyeti ile ilgili bulunan Dosetizm (Docetism) in İslâm dünyasında yayılması ile başladığıdır. Zamanımızda yaşayan mezheplerden sadece Şiî İsnaaşeriye (Onikiciler) tarafından temsil edilmektedir. Bu mezhebe göre, on ikinci imam Muhammed el - Mehdî, Samarra şehrinde H. 260 yılında bir serdaba girmiş ve oradan çıkmamıştır. Arandığı zaman bulunamayan bu imamın herhangi bir gün «mehdî» olarak dünyaya döneceğine ve cemaatinin başına geçeceğine inanmak şarttır. — Y. K.

GAYBE, gabe kökünden gelir ve gayb gibi mastardır. G. ve gayb kelimeleri sözlük anlamında birleşirlerse de, G. den daha çok sayı ve defa anlamı çıkmaktadır. G. yi gıybet ile karıştırmamalıdır. Gıybet, hadis - i şerifte anlatıldığı gibi, bir kimseyi arzu etmediği şekilde anmaktır. El - Cevherî, gıybetin hem igtiyab hem de gabe'den mastar olduğunu nakletmektedir. G. nin isim olarak anlamı, herhangi bir şeyin yer düzlemi hizasından görülmeyecek şekilde içine girip gizleneceği çukurdur. Bu kelime tasavvufta da bir terim olarak kullanılır.

Mutasavvıflara göre, G. ve gaybubet bir şeyden ilgiyi kesme, ondan başka yöne yönelme ve gaipte kalma veya o

şeyin bir kimsenin iç ve dış duyularının dışında kalması demektir. İbn Debbağ, *Meşarikü'l - envar* adlı eserinde G. yi, karşılığını görmek üzere acıdan gaybette kalma, yani habersiz alma diye tanımlar. Aynı zamanda seven kişinin Âyin - i Cem (b. bk.) i görme ile korku ve ricadan habersiz olmak, onlardan ilgisini kesmiş bulunmaktır, der. *Kur'an*'da Hz. Yusuf'un güzelliğine hayran olan kadınların acısını hiç duymadan parmaklarını doğramaları, dikkati bir şeye toplayarak diğer şeylerden habersiz olmaları G. nin tam kendisi olarak nitelendirilmiştir. Abdülkerim Kuşeyrî, *Risale*'sinde G. yi «sevap ve azabı düşünürken kendini ve başkalarını hissetmeme» olarak tarif eder ve bu durum devam ettiği takdirde gaşye, yani kendinden geçme diyebileceğimiz hale girmedir, der. Muhmad Ebu'l - Feyz Menufî bunu şöyle açıklar: Duyuların gaybden gelen «lezzetin», Tarifat'ta büyüklüğü nispetinde hakikatin onu istilâ etmesinden ve onunla meşgul olmasından dolayı madde âleminde olup bitenden kalbin habersiz, sanki içlerinde değilmiş gibi olmasıdır. O, Hak ile hazır bulunduğundan kendinden ve halktan gaip, habersizdir. Tesirinde kalınan ve günlerce devam eden bu G. insana Rabbin azametini görmekten ve onun kudretinin kalbine inkişafından meydana gelir. Buna birçok örnekler yanında Ebu Hamza'ninkini zikredebiliriz. Bu zat Bağdad caddelerinde Rabbine yakın olmayı düşünürken birdenbire kendini tesire kaptırmış, kimseyi görmeyerek ve işitmeyerek yoluna devam etmiş, bir de eski haline gelince kendisini çölde bulmuştur.

Herevî, G. yi üçe ayırmaktadır. Birinci derecesi; müridin vatanından, geleneklerinden, insanların ellerinde olan dünya nimetlerinden kalbi ve kalıbı ile ilgisini kesmesi, onlarla ilgilenmemesi, kendisini onlardan uzak tutması ve gaipte imiş gibi olmasıdır. İkinci derecesi; bu yola koyulanın (salik) ilimle yetinmeyip onu tatbik etmesi ve yaşaması, bu hususta kazanç ve kâr getirecek sebeplere baş vurmaması, onlarla ilgiyi kesmesi ve onlardan habersiz olmasıdır. Üçüncü derecesi de ârifin huzur - i ilâhîde ulaştığı durumdan ötürü bütün makam, mertebe ve derecelerden sıyrılması, habersiz olması, hepsinden yüz çevirmesidir. Bunları Ahmed Ziyaeddin Gümüşanî şöyle bir tasnife tabi tutmuştur (*Mutemmimat*): G., sabrın (yola koyulan) keşif ışığının kuvvetinden dolayı ilmin kaidelerinden kurtulma, ki başlangıçta adetlerin kaidelerinden habersiz olmadır; kapılarda, girişte (ebvab) dünya zevk, lezzet, süs ve heveslerinden vazgeçme, gaipte olma; insanlarla olan muamelelerde, halktan, işlerinden ve onlara kulak vermekten uzakta olma, onlarla ilgilenmeme; ahlâkta ise nefisten, nefsin arzularından, sıfat ve sebeplerinden, düşüncelerinden habersiz olma, onlara aldırış etmeme, usulde maksuda mani olandan fariğ olma ve bütün himmeti gelecek yöne harcama; edviyede, Nurü'l - Kudüste gark olarak nefis dünyasının karanlıklarından kurtulma, gaybet halinde, habersiz olma; davranışta (ahvalde) sevgili ile kendi arasında, tecelliye mani olacak bankatlara aldırış etmeme ve onlara göz yumup onları aşma, en sonunda ve nihayette ortadan ikilik kalkmak suretiyle habersizlikten habersiz, yani G. nin de farkında olmamadır.

İşte böylece G., hazır olmama, bulunmama anlamında ise de bu, sebepsiz değildir. Bir şeyle meşgulken başka bir şeyde bulunmama, bir şeye yönelince başka her şeyden ilgiyi kesip tam manasiyle yönelme, bir şeyle ilgilenirken bütün varlığı ile ilgilenme ve bu arada varlığını bile unutmadır. Bilerek, duyarak, iliklerine, gönlüne ve varlığına işleyerek onları olduğu yerde bırakıp onlardan vazgeçme, kendinin farkında olmama, kendini bir şeye kaptırmadır. — H. A.

GAYDA (Mus.): bk. TULUM.

GAYDAMAK, XVIII. yüzyılda Lehlerin boyunduruğundan kurtulmak için savaşmış olan Ukraynalı köylü ve kazak birlikleri. Bunlar en etkili durumlarına Jelezniak'ın komutası altında erişmişlerdir. 1918 - 1919 da ihtilâle karşı aynı ad altında savaşan Ukrayna ordusu, Kızıl Ordu tarafından bozguna uğratılmıştır.

GAYECİLİK (Fr. Finalisme): bk. FİNALİZM.

GAYLAN b. UKBE (Biyog.): bk. ZU'L - RUMMA.

GAY - LUSSAC [*ge lüsąk*], **Louis Joseph** (Saint-Léonard - de - Noblat, Marche 1778 - Paris 1850), Fransız fizikçisi ve kimyacısı. Paris Üniversitesi fizik ve kimya profesörü idi. Gazların genleşmesi, buhar yoğunluğunun tayini, muhtelif yüksekliklerden alınan hava örneklerinin incelenmesi, organik elemanter analizin ıslahı, potasyum, sodyum, iyot, bor ve siyan bileşiklerinin elde edilmesi, hacim analizi tâyin usullerinin bulunması, sülfirik asit fabrikasyonunda kurşun odaların arkasına konan kulelerin düşünülmesi ve daha birçok bulguları vardır.

J. L. GAY - LUSSAC

Gay - Lussac alkolölçeri (Fr. Alcoomètre de Gay - Lussac): Bir alkol - su karışımının hacımca 100 kısmında ne kadar hacımda saf alkol bulunduğunu okumaya yarayan bir cins areometre (yoğunluk ölçer) (b. bk.). Alkolölçerler, alkollü içkilerin alkol yüzdesini anlamak ve kontrol etmek için kullanılır.

Gay - Lussac kanunları (Fr. Lois de Gay - Lussac): Bir gazın basıncı sabit tutulduğuna göre, hacmı ile sıcaklığı arasındaki veya gazın hacmı sabit tutulduğuna göre, basıncı ile sıcaklığı arasındaki matematik bağıntılar. Bu bağıntılara Charles kanunları adı da verilir. Bir mükemmel (ideal, basit) gazın 0 C° deki hacmı V_o, basıncı P_o olursa ve bu gaz bir t C° ısıtılırsa, gazın son hacmı:

$$V = V_o (1 + \beta t) = V_o \frac{T}{273} \longrightarrow (P = \text{sabit})$$

ve basıncı

$$P = P_o (1 + \beta t) = P_o \frac{T}{273} \longrightarrow (V = \text{sabit})$$

olur. Burada $T = t + 273{,}16$, gazın mutlak sıcaklığı ve $\beta = 1/273$, gazın sabit basınç veya sabit hacım altındaki genişleme katsayısıdır. Bu yaklaşık kanunlara göre, bütün mükemmel gazların sabit basınç ve sabit hacım altındaki genişleşme katsayıları aynıdır. — E. E.

GAYN, Arap alfabesinin 19. harfi (غ). Şekil olarak ayn harfinden farkı, üzerinde bir noktanın bulunmasıdır. Ebced (b. bk.) hesabına göre değeri 1 000 dir. Bu harf bugünkü Arap lehçelerinin çoğunda sürekli yumuşak damak sesi olarak telâffuz edilmektedir. Zamanımızdaki Arap lehçelerinin çoğunda G. harfi ayn olmuştur.

GAYŌMART (eski İran dilinde: *Gāyō - Meretan* = fâni hayat), İran epopesinde ilk adamın adı. Başlangıçta boğa ile birlikte yaratılmış ve bu iki yaratık, kötü ruh ile iyi ruhun birleşmelerinden doğan bugünkü dünyanın oluşmasına kadar, 9 000 yıl mutlu yaşamışlardır. G. ile boğa 30 yıl daha yaşamışlar ve birlikte ölmüşlerdir. Boğanın cesedinden 55 tür buğday ve 12 tür bitki çıkmıştır. G. ın ekini 40 yıl toprak altında kalmış ve bu ekinden ilk insan çifti olan Maşya ile Maşyāna çıkmıştır.

GAYRET - İ VATANİYE MUHRİBİ, Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından Almanya'dan satın alınarak donanmaya hediye edilen dört muhripten biri. 1909 yılında Almanya'nın Schichau tezgâhlarında inşa olunmuştur. 616 ton ma - i mahrecinde olup 34 mil süratinde idi. İki 5,7 cm lik, iki 5,7 cm lik topu, üç adet 45 cm lik torpido kovanı vardı. Bu gemi Türk - İtalyan Harbinde Çanakkale boğazının savunmasında görev almış ve boğaz ağzı karakollarına katılmıştır. Balkan Harbinde Çatalca savunma hattında Büyük Çekmece'de üslenen filo ile ordunun sol kanat muharebesine katılmıştır. Karadeniz'de, Köstence ile Istanbul arasındaki zahire, top ve süvari hayvanları nakliyatında gemileri himaye görevi almış, İmroz ve Mondros muharebelerinde bulunmuş, düşman harekâtının kontrolü için Boğaz'dan Ege'ye

«Gayret - i Vataniye» muhribi

çıkış hareketlerine de katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Harbine katılmasına sebep olan Karadeniz harekâtında eşi «Muavenet - i Milliye» ile birlikte Odessa limanına hücum etmiştir. Kıdemli Yüzbaşı Cemil Bey kumandasında 29 ekim 1914 gecesi yapılan hücumda liman içinde yatan 1 200 tonluk «Donets» adlı gambota torpido isabet ettirmiş ve birçok yük gemisini top ateşi ile batırmış, gaz depolarını bombardıman ve tahrip etmiş, savunma tertibatı bilinmeyen yabancı bir limana karanlık bir gecede yapılan ve gemicilik bakımından büyük bir maharet isteyen bu kahramanca hareketindeki büyük başarısından dolayı Türk deniz harp tarihinde başarılı bir ad bırakmıştır. G. V. M. I. Dünya Harbi süresince Karadeniz Boğazı ağzında gözetleme, Zonguldak'tan Istanbul'a yapılan kömür nakliyatını koruma ve Marmara denizinde düşman denizaltı gemileri ile mücadele gibi çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.

GAYRİ MADDÎ MALLAR, fikrî bir çalışmanın mahsulü olan eser ve buluşlar. Daha geniş anlamiyle alâmeti farika ve ticaret unvanı da G. M. M. dan sayılabilir. Bu mallar üzerindeki haklar bazan maddî mallar derecesinde önemli bir iktisadî ve manevî değer gösterebilir. Meselâ sınaî buluşlar üzerindeki patent (ihtira) hakkının, ticarî müessese üzerindeki ticaret unvanı hakkının büyük önemi vardır.

G. M. M. üzerindeki haklar mutlak haklardan olup, herkese karşı dermeyan olunabilir. Ayrıca bk. FİKRÎ HAKLAR, İSİM HAKKI, PATENT HAKLARI, TİCARET UNVANI.

GAYRİ MENKUL, vasfı bozulmadan yeri değiştirilemeyen eşya. Türk Medenî Kanununun 632. maddesi: G. M. ü «yerinde sabit olan şey» şeklinde tarif etmiş, ancak hem araziyi hem de tapu siciline müstakil ve daimî surette kaydedilen haklar ile madenleri G. M. hükmüne tâbi tutmuştur (632. madde, II ve 911. madde). Böylece G. M. kavramı oldukça genişletilmiştir.

G. M. ler gerek edinim, kayıtlama ve devir usulleri gerek bunlara uygulanacak zaman aşımı hadleri bakımından menkul eşyadan ayrıldıklarından G. M. ile menkul eşyayı açık sınırlarla birbirinden ayırmak gerekir. Bu, mütemmim cüz (tamamlayıcı parça) ler bakımından da önemlidir. Meselâ tarlada yetişmekte olan mahsul tarlanın, arsa üzerindeki bina da arsanın mütemmim cüzüdür. Mütemmim cüzler aslında ayrılabilir hale gelmeden asıl G. M. ün hukukî durumuna tabi olurlar. Ancak mahsul toplanacak hale geldiği zaman menkul durumuna girer. Bunun gibi, yıkılmış binanın enkazı menkul mal sayılır ve asıl G. M. den ayrı olarak satılabilir. Ayrıca bk. GAYRİ MENKUL MÜLKİYETİ, GAYRİ MENKUL REHNİ, GAYRİ MENKUL SATIM, GAYRİ MENKULE TECAVÜZ.

GAYRİ MENKUL MÜKELLEFİYETİ, bir gayri menkul malikinin, sahip olduğu gayri menkul dolayısiyle bir şey yapmaya veya vermeye mecbur tutulması.

a. *Özel hukuk bakımından gayri menkul mükellefiyeti*: Türk Medenî Kanununa göre G. M. M. ya belirli bir şahıs veya başka bir yeri menkul lehine olmak üzere tesis edilebilir (754. madde, I ve II). Verilecek veya yapılacak şeyin kayıtlanacak veya faydalanacak gayri menkulün işletme ihtiyaçları ile ilgili olması gerekir (754. madde, III). Bu gibi G. M. M. ne örnek olarak bir fabrikaya mahsul vermek, ortak duvar veya çitin bakımını yüklenmek gösterilebilir.

b. *Kamu hukuku bakımından gayri menkul mükellefiyeti*: Gayri menkul maliki; devlet, belediye veya kamu kuruluşlarına bir para ödemeye veya evi önüne kaldırım yaptırmak, civar yolu tamir ettirmek gibi bir hizmette bulunmaya kanunla mecbur tutulabilir. Arazi ve bina vergisi ile kaldırım resmi geniş anlamiyle bir G. M. M. dir.

GAYRİ MENKUL MÜLKİYETİ, gayri menkul eşya üzerindeki mülkiyet hakkı. G. M. M. ister edinim gibi aslen ister satış gibi devren olsun, mutlak hukukî bir sebebe bağlı şekilde doğar ve kanunda belirtilen miras, istimlâk v. b. gibi istisnalar dışında ancak tescil ile sıhhat kazanır (bk. MÜLKİYET).

GAYRİ MENKUL REHNİ, gayri menkulün bir alacağa teminat olarak gösterilmesi. G. M. R. nin hükümleri Türk Medenî Kanununun 22. babında (765 - 852. mad.) düzenlenmiştir. Buna göre G. M. R. ancak ipotek (b. bk.), ipotekli irat senedi (b. bk.) ve ipotekli borç senedi (b. bk.) şeklinde tesis olunabilir.

Gayri menkul rehninin fonksiyonları: Teminat, her üç rehin tipinin müşterek amacıdır. Bundan dolayı her şeyden önce alacaklıya, alacağını sağlayamadığı takdirde rehnedilen şeyi sattırmak ve satış bedelinden alacağı elde etmek yetkisini verir (788 - 790. madde). G. M. R. nin bir

başka amacı da arazi değerini statik (durgun) durumdan çıkarıp kıymetli bir senede bağlı olarak tedavülünü sağlamaktır. İpotekli borç ve özellikle ipotekli irat senetlerinde bu amaç daha belirli olarak görülür.

Gayri menkul rehninin başlıca esasları: G. M. R. ancak miktarı belli bir alacak için tesis olunabilir (768. madde). Gayri menkul rehnedilirken hangi ipotek derecesine kaydedilirse, o derecenin ifade ettiği kuvvetle teminat teşkil eder (785. madde).

GAYRİ MENKUL SATIMI, gayri menkulün bedel karşılığında bir şahsa devri.

G. M. S. nın resmî senetle yapılması zorunludur. Tapu Kanununun 26. maddesine göre G. M. S. ancak tapu sicil muhafız ve memurları tarafından yapılabilir. Bununla beraber, gayri menkul satış vaatlerinin gerek noter gerek tapu memuru huzurunda yapılması mümkündür.

Satış bedeli, taraflar arasında Borçlar Kanununun gabin (b. bk.) ve muvazaa (b. bk.) hakkındaki hükümlerine aykırı düşmemek üzere serbestçe kararlaştırılabilir.

GAYRİ MENKULE TECAVÜZ, bir kişinin gayri menkul üzerindeki mülkiyet ve intıfa hakkının başka kişilerin kanunsuz eylemleri dolayısiyle ihlâl edilmesi.

G. M. T. ün kanunî müeyyideleri: a. Medenî hukuk bakımından: Gayri menkulü tecavüze uğrayan kişi, sadece zilyet ise Medenî Kanunun 895, 896 ve 905. maddelerinde belirtilen zilyedlik davalarını açabileceği g bi, asıl malik ise ayrıca kanunun 618. maddesi uyarınca istihkak ve müdahahaleyi men davası açabilir.

b. 5917 sayılı G. M. T. def'i hakkındaki kanun bakımından: Bu kanuna göre, yapılan tecavüzün def'i ve eski halin iadesi için tecavüz veya müdahalenin vukuundan itibaren 60 gün içinde gayri menkul sahibi tarafından vali veya kaymakama baş vurulabilir. Müracaat haklı görülürse, gayri menkul eski haline iade edilerek sahibine teslim olunur.

c. Ceza kanunu bakımından: Ceza Kanununun 513. maddesine göre, başkasının tasarrufu altında bulunan emlâk ve araziyi tamamen veya kısmen zapt ve tasarruf eden veya bunlardan yararlanmak üzere o emlâk veya arazinin sınırlarını değiştirenler veya bozanlar iki aydan iki yıla kadar hapis ve 150 liradan 1 000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılırlar (Ayrıca bk. GASP).

GAYRİ MÜBADİL EŞHAS, Lausanne muahedesi ile birlikte 16 ağustos 1924 te yürürlüğe girmiş olan 3 ocak 1923 tarihli Türk ve Yunan tebaası arasındaki antlaşmanın 2. maddesi uyarınca mübadele dışı tutulan kişiler. Bu maddeye göre, 1912 tarihli Istanbul Belediyesi Teşkilâtı hakkındaki kanun ile sınırları belirtilen şehir emaneti bölgesinde 30 ekim 1918 den önce sâkin bulunmuş olan Istanbul Rum ahalisi ve Bükreş muahedenamesi ile 1913 te belirtilen sınır çizgisinin doğusundaki bölgede sâkin olan Batı Trakya Müslüman ahalısi mübadele olunmayacaktır. Ayrıca bk. ETABLİ MESELESİ.

GAYRİ SAFİ GELİR, bir gelirin istihsalinde veya iktisabında yapılan harcamaların çıkarılmadan önceki tutarı. Gelir safi bir miktardır. Diğer bir açıdan gelir, bir yıl içinde elde edilen irat ve kazançların toplamıdır. Bu toplamın elde edilmesi için yapılan harcamalarla yıpranma payları toplamdan çıkarıldıktan sonra safi gelir elde edilir. Buna göre safi gelir ile bu gelirin elde edilmesi için yapılan her türlü harcamalar toplamı G. S. G. i ifade eder.

İrat ve akarda G. S. G., vergi takdir komisyonları tarafından takdir olunan ve mükellefçe kabul edilen ve itiraz olunmayan miktardır. Buna gayri safi irat denilmektedir.

GAYRİ SAFİ KAZANÇ, gelir kavramına giren iki unsurdan (irat, kazanç) irat dışında kalan miktar. Ekonomik faaliyette, her daldan elde edilen müspet sonuçlar toplamı G. S. K. tır. Bu toplamı elde etmek üzere yapılan harcamalarla ekonomik faaliyette kullanılan her türlü araçların amortismanlar tutarı ve zararlar G. S. K. tan çıkarılmakla safi kazanç bulunur. Mal alışverişinde maliyet ile satış fiyat ve tutarları arasındaki, masraflar dahil, müspet farka G. S. K. da denir.

Kazançlar için Gelir Vergisinden önce bu ad ile bir vergi uygulanmakta idi.

GAYRİ TABİÎ MUKARENET, aynı cinsten kişiler arasında yapılan anormal cinsî münasebet. Türk Ceza Kanunu G. T. M. i adaba aykırı şekilde alenen yapılmamak, cebir ve şiddetle icra edilmemek ve 15 yaşından küçükler ile akıl hastalarına karşı işlenmemek şartiyle cezalandırmamaktadır. Askerî Ceza Kanununun muaddel 153. maddesinin 2. fıkrasına göre, askerî şahıslarla G. T. M. te bulunan yahut bu fiili kendisine rızasiyle yaptıran askerî şahısların tardı gerektirmeyen hallerde ordudan çıkarılmasına, erbaşlarla onbaşıların rütbesinin geri alınmasına hükmolunur. Bk. FUHUŞ.

GAYZER (eski İslanda dilinde *geysa* = azgın kaynak, deli kaynak; yeni İslanda dilinde Geysir biçimine girmiş, batı dillerine Geiser, Geysir, Geyser şekillerinde geçmiştir), çoğunca düzenli süreler içinde durup durup sularını fışkırtan sıcak su kaynağı. Güneybatı İslanda'da, Kuzey Amerika'da Wioming bölgesindeki Yellowstone - Park'ta (burada 84 G. vardır), Yeni Zelanda'nın kuzey adasında ve Japonya'da, yer yer Meksika ve Bismarck Adalarında bu kaynakların, sularını birer sütun gibi 20 - 40 m ye kadar yükselten birçok örnekleri vardır. G. lere volkanik bölgelerde rastlanır.

G. lerin, çıkış bakımından özelliği her bir kaynakta düzenli ve belli birtakım aralıklarla (durgun süreler, fışkırma süreleri) çıkmalarıdır. Bu aralıklar, türlü yerlerdeki G. lerde farklıdır. G. lerin ağzında (suyun dipten yüze çıktığı yerde) çanak biçimli bir çukurluk vardır. Bu çanak, çökertiler ile meydana gelmiş çemberimsi bir tümse ğin ortasındadır. Bu tümsek, derinlerden gelen sıcak suların erimiş halde içlerinde bulundurdukları çeşitli maddelerin (özellikle karbonatlar), suyun yeryüzüne çıkmasiyle kaynak ağzının çevresinde tortulanmalarından doğmuştur. Bunlar bir çeşit travertenlerdir. Gayzeritler bu çeşit oluşuklardandır. Kaynar

GAYZER

suların derinlerden çıkarak geçtiği ve yeryüzüne ulaştığı boru bu çanağa uzanır. Kaynağın durgun zamanında çanağın içi sıcak su ile doludur. Bu durgun sürenin ardından, dipten gelen gürültülerle birlikte su kabarmaya, daha sonra da fışkırmaya başlar. Büyük G. lerde sular, 20 - 30 m ye çıkar, hatta bunu da geçer, fışkıran su 3 - 4 m çapında bir sütun yapar. Her G. de farklı olmakla beraber, ortalama bir değerle, 10 - 15 dakika sonra bu kaynar su fışkırması ağırlaşır ve duraklar. Yaklaşık olarak, 24 - 30 saatlik bir aradan sonra yeni bir fışkırma olur.

G. adiyle anılan bu sıcak su fıskıyelerinde ısının rolü önemlidir. Sular dışarıdan yer kabuğunun tabakaları arasına sızar, derinlerde volkanik alanın hararetiyle ısınır. Kaynak merkezindeki buhar basıncı, üzerinde bulunan su ağırlığını yenince fışkırma olur.

Türkiye'de volkanik bölgeler çok yer tutmakla beraber, büyük ölçüde G. ler yoktur. Yalnız Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinde Kızılca Tuzlası kaplıcasında 2 - 3 m ye kadar yükselebilen ve çok küçük bir G. i andıran bir kaynak vardır. Bk. YERALTI SULARI, KAYNAKLAR. — R. İ.

GAZ, yutulan havanın ve sindirim borusundaki mayalanmaların oluşturduğu uçucu maddelerin bu boru içindeki karışımı. Vücudun dışarıya açılan akciğerler, sindirim borusu ve döl yolu gibi organlarında normal olarak G. lar bulunur. Derin dokularda G. bulunması ise, çoğu zaman, havasız yaşayan mikroplardan ileri gelen patolojik bir tahrip işaretidir. Sindirim borusu içinde besinlerin ve bol miktarda hava yutma (aerofaji) mekanizması ile ağızdan mideye girip oradan da bağırsaklara geçerek aerokoli (kalın bağırsağın şişip gerilmesi) olayını yaratan havanın oluşturduğu ikincil mayalanma ürünlerine de G. denilir. Bu G. ları mide ağızdan, bağırsak da anustan dışarıya atar. Anusun dışarıya attığı G. lar içinde karbon dioksit, azot, kükürtlü hidrojen, metan v. b. bulunur.

GAZ, kadın şapkası ve elbisesi yapımında kullanılan, pamuklu veya ipekli, hafif ve saydam kumaş. Bu kumaşlar çok seyrek dokulu oldukları halde, dokunma tekniğindeki özelliklerinden dolayı gerek atkıları gerek çözgüleri arasındaki aralıklar eşit kalır ve yıkanma ile de bozulmaz. G. ın çok düzgün dokulu olmasından dolayı un değirmenlerinde bu kumaşın ipeklisinden yapılmış eleklerden de yararlanılır.

GAZ (Çeşitli uygulamalar): Aydınlatma için, bazı gazların (hava gazı, asetilen, bütan gazı) yanmasiyle oluşan alevden yararlanılır. Çok yüksek derecelerde ısıtılması gereken fırınlarda, gazların yanarken çıkardığı ısıdan faydalanılır; bu amaçla *havalı gaz* (karbon oksit ve azot) ve *sulu gaz* (karbon oksit ve hidrojen) kullanılır. Bir hamlaçtan püskürtülen sıcak hava veya oksijen, yanmayı şiddetlendirerek ısıyı önemli derecede yükseltir (oksijen kaynağı ve saç levhaların kesilmesi için kullanılan okshidrik hamlaç). Tıpta anestezik olarak azot oksit (N_2O), dezenfeksiyon için de formaldehit (H - CHO), ozon (O_3) ve kükürt anhidrit (SO_2) kullanılır. Balonların doldurulmasında hava gazından, hidrojenden, helyumdan yararlanılır. Filamanlı ampuller ve havasız ortamda gerçekleştirilecek mayalanmalar için gerekli yanıcı olmayan atmosferler gerektiğinde de azot ve argon gibi eylemsiz gazlar kullanılır.

GAZ (Fr. Gaz d'éclairage, gaz de ville): bk. HAVA GAZI.

GAZ, GAZ YAĞI: bk. PETROL.

GAZ BEZİ veya PANSIMAN BEZİ, bez gibi fakat seyrek dokunmuş olup pansımanlarda kullanılan hafif dokuma. G. B., niteliği kodekste belirtilmiş olan, apresiz ve boyasız bir pamuklu dokumadır. Bu bezler ya 0,65 m eninde ve çeşitli uzunlukta sargılar ya değişik büyüklükte kareler ya da şeritler halinde veya kompres olarak kullanılır. Cerrahî ameliyatlarda kullanılan G. B. basınçlı su buharı içinde sterilize edilir. *İlâçlı gaz bezi*, iyodoform, borik asit ve salol gibi antiseptik bir maddeye batırılmış G. B. dir ve bugün hemen hemen kullanılmaz olmuştur. *Tarlatan*, yakıların ve cerrahî alçıların hazırlanmasında yararlanılan nişastaya batırılmış G. B. dir.

GAZ FIRINI (Teknik): bk. HAVA GAZI FIRINI.

GAZ HARBİ veya KİMYA HARBİ (Fr. Guerre chimique; Alm. Gaskrieg), modern harp tekniğinde düşmana karşı kimyevî maddelerle yapılan savaş. Bu maddeler, ilk olarak I. Dünya Harbinde Almanlar tarafından Belçika cephesinde (Ieper [Ypres], 22 nisan 1915) kullanılmış, şişeler içindeki zehirli gazlar düşman tarafına doğru rüzgârla üfürtülmüştür. Rus cephesinde yapılan daha önceki denemede rüzgârın ansızın yön değiştirmesi Alman askerleri arasında zayiata sebep olmuştur. Harbin ikinci yarısında ise «gaz atıcı» denilen geniş kalibralı borularla ve elektrikli ateşleme yoluyle gaz mayınları atılmıştır. Bunun en önemli uygulanışı, topçunun Fransızlara karşı giriştiği gaz bombardımanıdır (Verdun, 21 şubat 1916).

Bu harp usulünün birçok defalar kınanmış (1922 Washington konferansı, 17 haziran 1925 tarihli La Haye protokolu) olmasına rağmen, I ve II. Dünya Harpleri arasındaki süre içinde kimya harbine bütün devletlerce hazırlanılmış, I. Dünya Harbi usullerinden başka, uçaklardan yere gaz püskürtme, zehirli gaz bombaları atma gibi yeni usuller bulunmuş ise de, II. Dünya Harbinde G. H. uygulanmamıştır. Kore cephesinde zehirli gaz kullanıldığına dair de elimizde hiçbir belge yoktur.

Kimya harbinde kullanılan az veya çok zehirli maddeler, düşman askerlerinin solunum organları, deri veya gözleri üzerinde tahribat yaparak bunları «saf dışı» bırakmak gayesiyle hazırlanır. Zehirli olanlardan başka, duman veya sis meydana getiren maddeler de vardır. Bu maddelerden coğu, atmosfer basıncı altında ve oda sıcaklığında bulunurken sıvı halinde olup ateşlendiği zaman gaz haline geçer. Bir kısmı havadan solunum yolu ile ciğerlere veya gözlere tesir eder; başka bir kısmı ise araziye fışkırtılır veya yayılır, temas edenlerin elbisesinden de geçerek vücut derisinde tahribat yapar. Bu maddeler, zehirlerinin cinsine ve derecesine göre, mavi, yeşil veya sarı haç işaretiyle belirtilir. Gözlere (bromaseton, klorasetofenon, brom - benzil - siyanür), burun kanalına ve gırtlağa (difenilarsin - klorür, etil - diklorarsin, adamsit), ciğerlere (fosgen, klorpikrin), deriye (lost, levisit) ve sinir sistemine (asit hidrosiyanik, klorsiyanür) tesir edenleri vardır.

Zehirli gazdan korunma tedbirleri, fertler için, gaz maskesi (b. bk.), vücudu koruyucu özel elbiseler ve dış havaya ihtiyaç kalmaksızın solunumu sağlayan oksijen tüpleri kullanılmasına inhisar eder. Toplumun korunması ise ancak dış havaya karşı tecrit edilmiş barınaklarla mümkündür. Bk. ZEHİRLİ GAZLAR.

GAZ İSİ (American carbon black), Pennsylvania, Texas ve Virginia'da yerden fışkıran «toprak gaz ları», dönen, soğutucu demir levhalara gönderilerek yakılınca levhalar üzerinde toplanan çok ince, saf, külce fakir bir is. Bu is matbaacılıkta, kauçuk yapımında geniş ölçüde kullanılır. Dönen demir levhalar yanan gazdan isi çekerler. Bu bakımdan temas noktalarından tam olmayan bir yanma olur ve bunun sonucunda is ayrılır. Aynı sebeple, soğuk cam eşya da alevde uzun bir süre kalırsa, islenir.

GAZ MASKESİ, zehirli gazlarla havadaki serbest maddelerin gözler ve solunum organları üzerindeki zararlı etkisini önlemeğe yarayan koruyucu tertibat. Kauçuklanmış pamukludan yapılmış olup, bütün yüzü gaz geçirmez şekilde örten maske bedeni üzerinde iki göz penceresi ile bozuldukça değiştirilebilen bir filtre kutusu vardır. Hava, bu filtre kutusundan geçerek girer, verilen soluk ise bir supap vasıtasiyle dışarı atılır. Maske, alnın iki yanından, şakaklardan ve enseden geçen esnek bandlarla yüz üzerine sıkıca tespit edilir. Kırılmaya karşı korunmak üzere göz pencerelerine üstü jelatin kaplı özel camlar geçirilmiştir. II. Dünya Harbinde kullanılmış olup bugün de kullanılan filtre kutusunda, ince tel elekler arasına yerleştirilmiş üç filtre tabakası bulunur: 1. kâğıt veya selüloz esasına göre hazırlanmış, havadaki serbest maddeleri tutan bir filtre; 2. birçok zehirli ve tahriş edici maddeleri emen bir aktif kömür filtresi; 3. asitli bileşenlere ve fosgen'e karşı bir heksametil - tetramin filtresi. Bu G. M. azota, methan'a, karbon dioksit'e ve karbon monoksit'e karşı koruyucu değildir. Karbon monoksit'e karşı koruyan mangan dioksitli ve meselâ kobalt - oksit katalizörlü özel filtreler vardır. I. Dünya Harbi sırasında Almanların ilk gaz taarruzu (1915) üzerine yapılmağa başlanılan G. M., hayvanların, özellikle beygirlerin korunmasına da uygulanmışsa da, tatbikatta pek başarılı olmamıştır.

GAZ MASKESİ: 1. Süzgeç

Gaz maskeleri barışta büyük yangınların oluşturduğu zararlı ve boğucu gazlara karşı itfaiye erleri, göz yaşartıcı bombaların kullanıldığı halk hareketlerinde ise gerek göstericiler için gerek emniyet kuvvetleri tarafından kullanılmaktadır.

Zararlı atom ışınlariyle musap bölgelerin temizlenmesi için özel gaz maskeleri vardır.

GAZ MOTORLARI (Teknik): bk. MOTOR.

GAZ ODASI: 1. *Ceza hukuku*: Amerika Birleşik Devletlerinin bazı devletlerinde idam hükümlülerinin gazla boğularak öldürüldükleri oda.

2. *Tarih*: Toplama kamplarındaki sürgünleri toptan öldürmek için kurulmuş olan tesis. II. Dünya Harbinde Almanya'da Naziler ideoloji alanındaki hasımlarının kökünü kazımak için, yüksek derecede derişik prüsik asit (siyan hidrık asit) ten başka bir şey olmayan cyclon B (veya Zyclone) gazını kullanmışlardır. Aynı gazdan Rusya'da küçük düşman gruplarını ve meselâ Kızıl Ordunun siyasî komiserlerini gazlamak için, G O. haline sokulmuş otomobillerde yararlanmışlardır. Sonra, Birkenau, Majdanek ve Oranienburg gibi toplama kamplarında duş yerlerine benzeyen çok büyük odalar hazırlanmış ve odaların tavanlarındaki borulardan verilen gazlarla birkaç yüz kişiyi birden öldürme yolu tutulmuştur. Ölülerin üzerlerinden elbiseleri, kıymetli eşyaları ve altın dişleri alındıktan sonra cesetleri özel fırınlarda yakılarak yok edilmiştir.

GAZ PİLİ, ikili bir gaz karışımı kullanarak elektrik akımı üreten bir çeşit pil. Laboratuvarlar için bu çeşit türlü türlü cihazlar yapılmışsa da, sanayide kullanılabilecek bir çeşidi henüz yapılamamıştır. Bu cihazların bazılarında elektrik akımı, hava gazını, platinlenmiş kömürden bir elektrot içinde yoğunlaştırılan havanın oksijeni ile oksitleyerek veya yine hava gazını bir bakır klorür çözeltisi içinde havanın oksijeni ile oksitleyerek üretilir. Bazı deneyciler aynı amaçla asetilenden, benzenden, hafif hidrokarbonlardan yararlanmak istemişlerdir.

GAZ SANAYİİ (Fr. Industrie du gaz): bk. HAVA GAZI.

GAZ SAYACI (Fr. Compteur de gaz, İng Gas meter): bk. HAVA GAZI SAYACI.

GAZA, «hücum etmek, baskın yapmak, savaşmak» anlamlarına gelen Arapça bir kelime. Peygamber Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden sonra kurulan ilk İslâm devletinin varlığını korumak için giriştiği savaşlara aynı kökten türemiş bir kelime ile *gazve* denilir. Böylece İslâmiyeti korumak yahut daha genel şekilde dinî sebeplerle yapılan savaşlara gazve, bu savaşa girişmeye G. ve savaştan dönenlere de gazi denilmiştir. Zamanla kelimenin anlamı daha genişlemiş ve dinî sebep olmayan savaşlara da bu ad verilmiştir. Müslümanlık savaşta ölene «şehit» lik, sağ olarak dönene de «gazi» lik mertebelerini verir ve her ikisi de peygamberin ve Allahın dili ile övülürler.

Türk tarihinde pek çok kimsenin ad olarak gazi unvanını kullanması her halde bundan dolayı olsa gerektir. Yakın tarihimizde Sakarya meydan muharebesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal (Atatürk) e mareşallik rütbesi ile beraber Gazi unvanını vermiştir. G. ve gazi kelimeleri Türkçemizde Arapçada olduğundan çok daha fazla kullanılmış ve anlam değişikliklerine uğramıştır. — Y. K.

GAZA, güney Mozambik (Moçambique) te bir yönetim bölgesi. Nüfusu 675 000, başşehri Vila de João Belo'dur. Toprakları çok verimli olan bu bölge, eski Gugunhama krallığının kaplamış olduğu yerdir. Krallık XIX. yüzyılın ilk 30 yılında Portekizlilere karşı uzun zaman savaşmış, sonunda (1931) Portekiz hâkimiyetine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

GAZAL, Bahr (Ar. = Ceylan ırmağı). Fransız Ekvator Afrikasında, Çad devletinde, 300 m yüksekliğinde bir bölge. B. G. veya Soro ırmağının iki tarafında uzanır. B. G. ırmağı halen Çad gölüne dökülmektedir. Fakat eskiden bu gölün sularını boşaltıyor, muhtemel olarak da Nil nehrini besliyordu.

GAZAL GEMİSİ: Istanbul yollamasına ait 8 mil süratinde, 50 tonluk bir romorkör iken Karadeniz Ereğlisinde bulunduğu sırada, 6 eylül 1920 tarihinde millî hükûmet tarafından el konularak kıç tarafına 3,7 cm lik bir top

monte edilmiş, deniz subay ve erleri ile donatılarak Karadenizdeki deniz kuvvetlerinin bir parçası haline getirilmiştir. Bu küçük gemi bütün Millî Mücadele süresince hem kendi teknesi içinde hem de yedeğine aldığı «Arslan», «İkdam» veya «Dana» ve diğer motor ve yelkenlilerle orduya ait silâh, cephane ve diğer savaş malzemesini, Tuapse veya Batum'dan Trabzon'a ve buradan da Samsun, İnebolu ve diğer batı limanlarına taşımış, Kütahya - Eskişehir muharebelerine takaddüm eden günlerde III. Kafkas tümeninin batıya naklinde büyük hizmetleri dokunmuştur. İtilâf devletlerinin zırhlı, kruvazör ve muhripleri ile kontrol altında bulundurulan ve 26 mart 1921 tarihinde de Yunanlılar tarafından bütün Karadeniz kıyısının askerî abluka altına alındığı ve yakalanacak subay ve erlere korsan muamelesi yapılacağı ilân edilmiş olmasına rağmen ne Karadenizin müthiş fırtınaları, ne de düşman donanmasının devamlı kontrolleri bu küçük gemiyi faaliyetinden alıkoyabilmiştir. Kahraman personel, insan kuvvet ve kudretinin üstünde gayret sarf ederek Kurtuluş Savaşı süresince cephenin ihtiyacı olan binlerce ton top mermisi, makinalı tüfek ve mermisini ve diğer savaş malzemesini doğudan batıya cepheye yakın limanlara nakletmiştir. 1922 de Rumanya - Istanbul boğazı nakliyatına hücum görevi alan G. G., 6 ekimde de Amasra'dan hareketle düşman muhriplerinin sıkı bir şekilde karakol ettikleri Istanbul boğazının açığına yol vermiş ve 7 ekim saat 11 de boğazın 60 mil kuzeyinde 2 200 ton kereste, 150 ton karpit yükü ile Köstence'den boğaza gelmekte olan 2 000 tonluk «Urania» adlı Yunan şilebini zapt ve müsadere ederek Ereğli'ye ve oradan da Trabzon'a gön dermiş ve millî hükûmet makamlarına teslim etmiştir. G. G. bu başarısı ile Türk deniz harp tarihinin Kurtuluş Savaşı safhasına yeni bir sahifeye de *Gazal* adiyle birlikte Yüzbaşı Nazmi, Kâşif, Yusuf, Üsteğmen Sabri ve Asteğmen Seyfettin adlarını da beraber yazdırmıştır. «Urania» gemisi sonradan «Samsun» adiyle Türk bahriyesinde uzunca bir süre kömür gemisi olarak kullanılmıştır.

GAZAL OTU (*Dictamnus albus*): Sedefotugiller (Rutaceae) familyasından çok yıllık bir bitki türü. Bitki bir metre kadar yükseklikte, tüysü yapraklı, çiçekleri pembe ve koyu pembe damarlı veya beyaz renktedir. Bitkinin kendine has bir kokusu vardır.

G. O. tabiî olarak Akdeniz çevresi ülkelerinde, Kafkasya'da, Kuzey Çin'de ve Kore'de yetişir. Kültür bitkisi olarak başka memleketlerde de yetiştirilmektedir. Memleketimizde de kıyı bölgelerimizde yetişmektedir. Bitkinin otsu kısmı, yaprakları ve kökü eskiden tıpta kullanılmıştır. Bitkinin bileşiminde Diktamin alkaloidi, saponin ve uçucu yağlar vardır. Otsu kısımlarından *Herba Dictamni albi*, yapraklarından *Folia Dictamni albi* ve köklerinden *Radix Dictamni albi* eczaları elde edilir. Her üç ecza özellikle kadın hastalıklarında emenagog (adet söktürücü), karminatıf gaz söktürücü ve epilepsi (sara) ye karşı kullanılmıştır. Yapraklarının terletici özelliği vardır. Rusya'da çay gibi içilir. — K. K.

GAZAL OTU: 1. Çiçekli sürgün, 2. Kapsül meyvası

GAZALÎ, Mehmet (Bursa 1466 - Mekke 1535), Bursalı şair. Babasının adı Durmuş'tur. Şiirlerinde G. mahlâsını kullanmışsa da, çağdaşları arasında Deli Birader diye tanınmıştır. Medrese tahsili yapan, bu arada Mevlâna Muhyeddin Acemî'den ders alan G., müderris olarak Bursa'da Bayezid Paşa medresesinde çalıştıktan sonra Manisa'ya Şehzade Korkut'un nedimi Piyale Beye intisap ederek şehzadenin şahadetine kadar onun meclislerinde bulunmuş, eğlence arkadaşı olmuştur. Sonra Bursa Geyikli Baba tekkesinde şeyh olmuş, tekrar müderris olarak Sivrihisar, Akşehir, Amasya'da çalışıp sonunda ayda 1 000 akçe ile emekli olmuştur. Sadrazam İbrahim Paşaya *Cername* adlı 31 beytlik bir arzuhal yazarak bir mescit ve bir tekke yaptırmak için para istemiş, dileği kabul edilince bunların gelirlerini karşılamak gayesiyle bir havuzlu hamam da yaptırmıştır. Fakat çıkan dedikodular yüzünden bir süre sonra sadrazam burayı yıktırmak zorunda kalmış, G. de *Kaplucaname* adlı manzumesini yazarak, Mekke'ye gidip yerleşmiştir. Oradan Istanbul'a bir mektup göndermiştir. Bu mektubun *Eyü mü?* redifli manzum zeyline Zatî ve Rumî *Eyüdür* redifi ile cevap vermişlerdir.

G. lâubali mizaçlı, zevkine düşkün, fakat iyi kalpli bir insandı. Kapalı hayattan hoşlanmazdı. Bu yüzden müderrislik hayatına intibak edememiş, bir ara tasavvuf yoluna niyet etmişse de, huzursuz ve istikrarsız yaradılışı yüzünden bundan çabuk vazgeçmiştir.

G., hezelleri, mersiyeleri, tarihleri, hicivleri, sufiyane tercîleri ile ün yapmıştır. *Cername*, *Kaplucaname* ve *Mekke mektubu* tanınmıştır. Gazelleri, tercîleri, Şehzade Korkut ve İskender Çelebi için yazdığı mersiyeleri samimî, fakat itinasızdır.

GAZAN, Mahmut (1271 - 1304), İlhanlı hükümdarı. Babası Argun ve Sultan Geyhatu zamanında Horasan, Mazenderan ve Rey vilâyetlerini idare etmiştir. Buddha dininde yetişmiş, fakat tahta geçmeden az önce kumandanı Nevruz kendisine İslâmiyeti kabul ettirmiştir. Resmî dini İslâm olan imparatorluğunda hayır kurumları, camiler, medreseler yaptıran G., devletini bir Moğol gibi yöneterek ülkesinin ve kendisinin güvenliği için tehlikeli gördüğü kimseleri yok etmekten çekinmemiştir. Veziri Sadeddin el - Savî'nin bütün görevlerini üzerine alıp ülkede tek söz sahibi kişi olmuş, maliyeyi düzeltmiş, sikkelerin üzerine eskiden olduğu gibi büyük hanın değil, Allah'ın inayeti ile sultan olduğunu yazdırmıştır. Devrinde refah artmış, devlet geliri 2 100 tümen (üç milyon) e çıkmıştır.

Ana dili olan Moğolcadan başka birkaç dil bilen G., tabiî ilimler, tıp, kimya, astronomi ve birçok el sanatları ile uğraşırdı. Tarih bilgisi derindi. Reşidü'ddin *Tarih - i Gazanî* adlı eserini hükümdarının bilgisinden faydalanarak yazdığını söylemiştir.

G. askerî başarılar kazanamamıştır. Doğu sınırlarını Asya'dan gelen akınlara karşı koruyamadığı gibi, Suriye'yi de zaptedememiştir.

GAZANA veya GAZAVA, İran'da ve Hindistan'da kullanılmış olan, 1 rupi değerinde eski bir gümüş sikke.

GAZANFER (939 veya 940 - Ramle 979), Hamdanîlerden Musul emîri Uddatü'd - Devle Ebû Taglip Fazlullah b. Nasrü'd - Derle'nin lâkabı. Büveyh oğullarından Muizzü'd-

Devle 967 de ölünce onun yerine geçen Bahtiyar üzerine hücuma geçmiş, fakat kardeşleri ile arasında anlaşmazlık çıkmıştır. 969 da babalarının ölümü üzerine G. in kardeşlerinden Hamdan ile İbrahim, Bahtiyar'ın tarafını tutmuşlar, fakat üçüncü bir kardeş olan el-Hüseyin G. e bağlı kalmıştır. G., 970 yılında Harran'ı zaptedince Bahtiyar ile barışarak onun kızı ile evlenmiştir. Bu arada kardeşi Hamdan'dan da Mardin'i almıştır. Fakat 975 yılında Bağdad'ı ele geçiren ve babası Rüknü'd-Devle'nin ölümü ile Bahtiyar'ı Irak'ı boşaltmağa zorlayan Büveyh oğullarından Azudu'd-Devle, G. in karşısına güçlü bir hasım olarak çıkmıştır. Bu durum karşısında Hamdan, Bahtiyar'ın yardımı ile kardeşi G. i Musul'dan çıkarabileceğini zannetmiş, fakat G., Bağdad'ı geri almak için Bahtiyar'a yardım vadedince Hamdan, Bahtiyar tarafından tutuklanmıştır. Bunun üzerine Azudu'd-Devle ile yapılan savaşta Bahtiyar esir düşerek öldürülmüş, G. ise ancak kaçarak kurtulabilmiştir. Hamdan, Azudu'd-Devle ile anlaşma teşebbüsünde bulunmuş ise de, galip hükümdar, bu önemli mevkii Hamdanîlere bırakmağa razı olmadığından onun bu teşebbüsü boşa gitmiştir. Diğer taraftan G., Bardas Skleros'a sığınmış, fakat onun Bizanslı kumandan Bardas Phokas ile savaşması ve yenilmek üzere olması sebebiyle, aynı zamanda Azudu'd-Devle'nin Meyyafârikin ve Âmid'i işgal etmesi üzerine Şam'a çekilerek Fatımîlerden el-Aziz bi'llah'ın yardımını istemek mecburiyetinde kalmıştır. El-Aziz bi'llah, G. e güzel vaadlerde bulunarak onunla ilgilenmiştir. G. Mısır askerinin kendisine yardım etmesi için boşuna uğraşırken Müferric b. Dagfel b. el-Cerrah ile bozuşmuştur. Bu zat Fatımîlere bağlı görünmekle beraber, Ramle ve Kuzey Filistin'e hâkim bulunuyordu ve bu topraklarda yerleşmiş bulunan Beni Ukeyl'i çıkarmağa çalışıyordu. Bundan faydalanmak isteyen G., Beni Ukeyl ile birleşerek Müferric b. Dagfel b. el-Cerrah üzerine yürümüş, fakat Remle civarında yapılan muharebede esir düşerek öldürülmüştür.

GAZEL (Ar. = kadınlarla âşıkane yarenlik etme), ilk beytinin mısraları birbiriyle kafiyeli, sonraki beyitlerin birinci mısraları serbest, ikincileri ise ilk beyit ile kafiyeli olup genellikle 5-15 beyitlik, aşk ve şarap konusunu işleyen bir nazım şekli.

Araplarda, Hicretin ilk yüzyılından beri bu anlamda kullanıldığı bilinirse de, G. in o zamanki şekli ve özellikleri hakkında kesin bilgimiz yoktur. Eski Arap yazarları G. yerine daha çok tagazzül (G. söyleme) terimini kullanmışlardır. Arap şairlerinin divanlarında bazan *bâbü'l-gazel* veya *bâbü'l-nesib* adında bir bölüme rastlanmakta ise de, bu ayırımın çok sonraki tarihlerde bu divanları konulara ve şekillere göre bölümlere ayırmak isteyenlerce yapıldığını gösteren belgeler vardır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Araplarda G. diye ayrı bir edebî tür yoktur, ancak aşk ve kadından bahseden kaside şeklinde şiirler vardır. Bir kasidenin başında geçen bu türlü bir şiire *nesib* denilmektedir ve böyle bir şiirde aşk ve kadından, şairin bu kadınla olan ilişkisinden başka, tabiat güzelliklerinden de söz edilmektedir. Yine kaside tarzında yazılmış bir şiir, sadece kadını ve aşk acılarını konu edinmişse buna *teşbib* denirdi. G. terimi ise arasıra *nesib* yerine kullanılmakta, bazan da kadın ve aşktan söz eden kaside şeklindeki uzun veya kısa (2 beyitten 25 beyte kadar) müstakil şiirlere G. ve bu türlü şiirler söylemeğe de tagazzül denilirdi. Bunlar, kasidelerde olduğu gibi, bestelenerek musiki eşliğinde çağrılırdı.

İran edebiyatında ise, daha ilk devirlerden itibaren G. sözü geçer. Ancak bu devir şairlerinin G. lerinin bugünkülere benzeyip benzemediğini bilmiyoruz. Çünkü Samanîler zamanından bize tam olarak hiçbir divan intikal etmemiştir. Sonraki devirlere ait divanlardan ise elimizde pek az G. vardır: bunlar, medhiye bölümü bulunmayan nesib'lere benzer. Bu edebiyat nazariyecileri de G. ile nesib ve teşbib'i karıştırmaktadır. Berthels, G. e ilk olarak Sadî (ölm. 1291) nin bağımsız şeklini verdiğini söyler (*Persidskaya poeziya v Buhare*. Leningrad, 1936) ise de, G. in bağımsız şeklini alması Sadî'den en az yüz yıl öncesine kadar gider (İranlı şair Hakanî Şirvanî [ölm. 1199] nin bugünkü tarife uyan G. leri vardır). Bu tarihlerden sonra artık, ilk beyti musarra' (mısralar aralarında kafiyeli), vezin ve kafiyesi aynı olan 5-12 beyitlik şiirlere G. denilmektedir. Daha uzun olanlarına kaside adı verilir. Konusu aşk ve şaraptır. Son beyitte şair, bir münasebet düşürerek kendi adını bildirir.

G., Hindu edebiyatında da çok sevilen bir nazım şeklidir.

Türk edebiyatı ise G. i İran edebiyatından almış, fakat divan şairi beyitler arasında konu bakımından birlik tanımamıştır. Her beyit hemen hemen müstakildir. Muallim Naci, *Istılahat-ı edebiye* (Istanbul, 1307) sinde G. i: «aynı vezin ve kafiyede 5-15 beyitlik aşk ve şarap şiiri» diye tarif eder. G. in, mısraları birbiriyle kafiyeli olan ilk beytine *matla'*, şairin mahlâsını bildirdiği son beytine de *makta'* adı verilir. Matla'dan sonraki beyte *hüsn-ü matla'*, *makta'*dan önceki beyte *hüsn-ü makta'*, G. in en güzel beytine ise *şah beyit* veya *tac beyit* denir.

İranlılarda Hâfız (özellikle Alman edebiyatında Schlegel, Leuthold, Rückert v. b. gibi şairlerce taklit edilmiştir), divan edebiyatımızda ise Nailî, Nabî, Fuzulî, Bakî ve özellikle Nedim G. türünün üstatları sayılırlar. Tanzimat şairleri de G. yazmışlar, Nedim ile başlayan konu birliğine daha da çok önem vermişlerdir. Ancak Tanzimatçılar, klasik G. şekline sadık kalmakla beraber, aşk ve şarap geleneğinden, Nedim'in o şuh ve şakrak üslûbundan ayrılarak daha ziyade felsefî, ahlâkî ve içtimaî fikirlere, rindce tahassüslere, memleket meselelerine, hürriyet tutkusuna yer vermişlerdir: özellikle Ragıp Paşa, Hersekli Arif Hikmet, Muallim Naci ve Namık Kemal bu konuları işleyen şairler arasındadır. Servet-i Fünun ve Fecr-i Âtî edebiyatları G. i tamamiyle bırakmışlardır. Yahya Kemal'in ince lirizmiyle yeni bir ruh ve yeni mefhumlar kazanan G., neo-klasik bir hamle içinde edebiyatımıza kendini bir kere daha kabul ettirdikten sonra tarihe mal olmuştur.

GAZEL (Mus.), geleneksel Türk sanat musikisinde okuyucunun G. türünden bir şiiri irticalen ezgileyerek söylemesi. İrticalî ve genellikle usul vurulmadan söylendiği için taksim (b. bk.) e, sanatçıya irtical ustalığını ve ses gücünü gösterme fırsatını verdiği için kadans (b. bk.) a benzeyen G. in, önceleri fasıl sırasında çalgılardan birinin eşliğiyle bir veya iki G. beyti söylenmesi biçiminde başladığı sanılmaktadır. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Hafız Sami, Musullu Hafız Osman, Hafız Âşir, Hafız Burhan Sesyılmaz ve Hafız Yaşar Okur gibi gazelhan (G. okuyucusu) ların plağa okudukları G. ler, bu türün elde bulunan en üstün örnekleri sayılır. Bugün daha çok bir şarkı (b. bk.) nın içinde meyandan sonra okunan ve biter bitmez nakarata geçilen kısa G. lere, özellikle çalgıların usulü be-

lirttikleri *tempolu G.* lere rastlanmaktadır. G. i önceden bestelemek veya okunduktan sonra notaya almak görenek olmadığı halde, H. S. Arel 1947 - 1949 da Fuzulî, Nedim ve Y. K. Beyatlı'nın sözleri üzerine 51 G. bestelemiştir.

GAZELLA (Zoo.): bk. CEYLAN.

GAZEL BOYNUZU (*Lotus corniculatus*), Baklagiller (Papilionaceae) familyasından çok yıllık bir bitki türü. Çayırlarda, bağ ve bahçelerde yetişen, 20 - 40 cm boyunda, yatık gövdeli, az dallı, sarı çiçekli, boynuz şeklinde meyvalı bir yem bitkisidir. Bitkiye G. B. adının verilmesi meyvalarının boynuza benzemesindendir. Bitki bütün Avrupa'da, Kuzey Rusya'da Asya'nın ılımlı bölgelerinde, Kuzey ve Doğu Afrika'da, Avusturalya'da yetişir.

GAZEL OTU (Bot.): bk. GAZAL OTU.

GAZĒS veya GAZA, Theodōros (Selanik 1398 - San Giovanni a Piro, Calabria 1475), Yunan bilgini. 1447 de Ferrara'da Yunanca profesörü, 1450 de de Roma'da felsefe profesörü olmuştur. Yunanca yazıları Latinceye çevirerek ve Venedik'te çıkan Yunanca grameri ile Yunancanın batı dünyasında yayılmasına hizmet etmiştir.

GAZETE ve GAZETECİLİK: bk. BASIN.

GAZETE ABONESİYLE SİGORTA (Huk.): bk. SİGORTA.

GAZETTE DES BEAUX - ARTS [*gazẹt de bozạr*] (Fr. = Güzel sanatlar gazetesi), Paris'te 1859 da Charles Blanc tarafından kurulmuş olan aylık resimli bir sanat dergisi.

GAZETTE, La [*la gazẹt*], Fransa'da resmî monarşi organı olan ve 1631 de Téophraste Renaudot tarafından yayımlanan bir gazete. 1762 de «Gazette de France» adı ile çıkmaya devam etmiş ve 1914 te yayınını durdurmuştur.

GAZETTE DE LAUSANNE, LA [*la gazẹt dĭ lozạn*] (Fr. = Lausanne gazetesi), İsviçre'de 1804 ten beri yayımlanan bir gazete. 1856 dan itibaren günlük gazete olarak çıkan ve İsviçre'nin Fransız dili konuşulan bölümünün liberalizm geleneklerine bağlı olan bu gazete, çağdaş büyük basının nüfuzlu organları arasında yer almaktadır.

GAZİ (Din.): bk. ZAHİR.

GAZİ, Müslümanlarda düşmanla savaşan veya savaşmış olan kimse, özellikle savaş (gazve) ın komutanı.

G. unvanı Hz. Muhammed zamanından beri kullanılmaktadır. G. lık ve şehitliğin manevî değerleri, Hz. Muhammed tarafından ümmetine çeşitli zamanlarda hadislerle bildirilmiştir. İlk Müslümanlar ufak tefek istisnalar dışında hep birlikte savaşa katıldıklarından G. unvanı özel olarak verilmez, bütün Müslümanlar G sayılırdı. Müslümanlığın ileri devirlerinde ise savaşlara katılmayan Müslümanlar çoğalmış ve G. lik unvanı da özel olarak verilmeye başlanmıştır. Aslında bir savaştan sağ dönen her Müslüman G. dir.

İslâm hükümdarları da fertler gibi savaşlara katıldıklarından onlar da G. unvanını alırlardı. Sonraları bunlar zamanlarındaki savaşlara katılmadıkları halde katılanları temsil ettikleri, manevî varlıklariyle onların başında sayıldıkları için yine G. unvanını almışlardır.

Osmanlı padişahları ilk devirlerde İslâm hükümdarları gibi savaşlara katılmışlar ve G. unvanını almışlardır. Fakat sonraları umumiyetle savaşlara girmemişler, buna rağmen kazanılmış savaşın şerefine aynı unvanı almışlardır.

Osmanlı padişahlarına G. lik fetva ile verilirdi. En son G. lik unvanını alan II. Abdülhamid'e bu paye Şeyhülislâm Hayrullah Efendi tarafından verilmiştir. Bk. GAZA.

GAZİ, I. (1912 - 1939), Irak kralı. İlk Irak kralı I. Faysal (b. bk.) ın oğlu olup 1933 te kral olmuş, 1939 da bir otomobil kazasında ölmüş, yerine II. Faysal adıyle dört yaşındaki oğlu geçmiştir.

I. GAZİ

GAZİ, Seyfeddin (1107- Musul 1149), Zengî (b. bk.) nin oğlu ve Musul a t a b e y i (1146 - 1149). Atabey Zengî, 1146 da adamları tarafından öldürülünce bunların i l e r i gelenleri ve bu arada vezir Cevat Isfahanî, askeri Alp Arslan b. Mahmud tarafına geçirmeğe çalışmışlardır. Fakat bu teklifi askerin bir kısmı kabul etmemiştir. Bu teklifi kabul etmeyenler Zengî'nin oğlu Nureddin ile Suriye'ye, diğer kısmı ise Zengî'nin temsilcisi olan ve Musul'da kumandan bulunan Zeyneddin Küçük'ün yanına gitmişlerdir. Fakat Alp Arslan'ın kendine güveni olmadığını anlayınca Şehrzur'da bulunan Zengî'nin diğer oğlu S. G. tarafına geçerek onu Musul'a çağırmışlardır. S. G. bu daveti kabul ederek Musul'a gelmiş ve Alp Arslan'ı esir almıştır. S. G. bundan sonra atabeyliği Musul ile Diyar - i Rebia'da idare etmiştir. Bir aralık Haçlılar Şam'ı işgal edince ora halkı tarafından yardıma çağrılmış, fakat gidinceye kadar Hıristiyan şövalyeler yenilerek kaçmışlardır.

S. G. nin Musul'da bir medrese yaptırmış olduğu söylenir. Ölümünden sonra yerine Kutbeddin Mevdud (b. bk.) geçmiştir.

GAZİ, Seyfeddin (ölm. Musul 1176), Musul atabeyi (1170 - 1180). Babası Kutbeddin Mevdud (b. bk.)un ölümünden sonra büyük kardeş olarak atabeylik makamına İmadeddin Zengî'nin geçmesi lâzım gelirken, hükûmet işlerini idare eden Fahreddin Abdü'l - Mesih'in yardımı ve Timurtaş'ın kızı olan anasının nüfuzu sayesinde bu makama S. G. geçmiştir. İmadeddin, atabeylik makamını ele geçirmek için amcası ve kayın babası olan Nureddin'den yardım isteyerek Musul üzerine yürümüştü. Nureddin, Rakka, Nusaybin ve Sincer'i almış, fakat Musul önüne gelince hükümdarlığı S. G. ye bırakarak İmadeddin'e yalnız Sincer'i vermiş ve anlaşma yapmıştı. Nureddin ölünce (1174) S. G. Harran, Nusaybin, Rakka, Urfa, Habur ve Saruc şehirlerini almıştır. Bunun üzerine Salâhaddin ile savaşmak zorunda kalmış, Salâhaddin Hama civarında yapılan savaşta Musul askerini geriye kaçırmıştır (1165). S. G. ertesi yıl Suriye emîrleri ile Salâhaddin üzerine yürümüş ise de, Tell'ül - Sultan savaşında yenilerek tekrar kaçmıştır. Bundan sonra ölümüne kadar Musul'daki durumunu muhafaza etmiştir. Ölümünden sonra yerine kardeşi İzzeddin Mes'ud geçmiştir.

GAZİ AHMET BEY, Tâcüddin Ahmed Gazi (ölm. 1391), Batı Anadolu kıyılarının açılışında önemli faaliyetleri olan bir Türk komutanı. G., Menteşe oğulları (b. bk.) ndan İbrahim Beyin oğludur. Babasının ölümünden sonra (aş. yu. 1360) kardeşleri Musa ve Mehmet beylerle birlikte babasının ülkesi üzerinde beyliğini devam ettirmiş, özellikle Marmaris kıyılarında meydana getirdiği donanma ile Ege denizinde Türk hâkimiyetinin başlangıç safhasında değerli hizmetlerde bulunmuştur.

Babası İbrahim Beyin ölümünden sonra bir süre için ağabeyi Musa'yı uluğ beğ olarak tanımak zorunda kalmış ve babası zamanında kendisinin hâkim bulunduğu Meğri ve

Marmaris'le yetinmek mecburiyeti ile karşılaşmıştır. Musa Beyin 1355 tarihinde ölümü üzerine, Menteşe beyliği konusunda kardeşi Mehmet Beyle mücadeleye girişmiş, 1375 te Milas ve Beçin (Peçin) i ele geçirdikten sonra Muğla'ya doğru uzanmış ve Milas Muğla yolu üzerinde bulunan Eskihisar (b. bk.) ı da bu tarihlerde zaptetmiştir. G. in en sonunda Balat (Miletos) ı da ele geçirdiği ve bu suretle Menteşe beyliğinin tamamına hâkim olduğu kabul olunmaktadır.

G., doğu Akdeniz politikasına da karısmıştır. Kıbrıs'ta üslenen Haçlılara karşı Mısır Memlûk sultanları ile birlikte cephe almış, 1365 te İskenderiye'nin kurtarılması için 200 kadırgadan müteşekkil bir donanmayı Mısır hükûmeti emrine tahsis etmiş, bu yüzden de aynı yıl Kıbrıslıların Aydın ve Menteşe kıyılarına giriştikleri bir hücumla karşılaşmıştır. Cihat ve fetih yolundaki azimli çalışmaları ile Murâbıt fi sebili'llah ve Emirü'lkebir unvan vanlarını taşıyan G., denizlerdeki başarılarından ötürü de Sultanü's-sevâhil lâkabı ile anılmaktadır. Bunun yanında Milas, Eskihisar, Balat ve Beçin'de yaptırdığı cami, medrese, imaret ve mevlevihanelerle de hâkim olduğu bölgede Türk kültürünü yaymak ve ülkesini onarmak azminde olan kültürlü bir idareci olarak tarihe intikal etmiştir. — İ. P.

GAZİ ÂŞIK HASAN (XVII. yüzyıl), Türk saz şairi. Tarihî kaynaklara göre, G. Â. H. Temesvâr'lıdır. Eserleri ve ünü XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı imparatorluğunun uclarında unutulmayan bu şair, cengâver bir derviş idi. Uc savaşlarında şiirleriyle gazileri ve uc halkını teşci ederdi. Uc savaşlarına ait türküler yazan şair, II. Viyana kuşatmasını takip eden bozgunlarda savaşlara katılmış ve türküleriyle uc halkının duygularını dile getirmiştir. 1686 da Budin'in düşmesi üzerine aruz ile yazdığı şiir, imparatorluğun her yanında ve hattâ şehzadelerin meclislerinde okunmuştur. 1688 de Belgrad'ın düşmesi üzerine aruz ile *divan* biçiminde bir Belgrad türküsü yazdığı gibi, hece ile *koşma* biçiminde bir Temesvár türküsü de kaleme almıştır. 1695 te II. Mustafa Lugos kalesini aldığı sırada, orduda bulunan şairi yanına çağırtarak şiirlerini sazla çaldırmış, çok takdir ederek paralar vermiş ve Temesvâr'ın gönülliyan-ı yemîn ocağından 40 akçe yevmiye tekaüt akçesi ihsan etmiştir. 1699 dan sonra artık gazilik hayatından çekilen şair, Temesvár çevresinde bir köyde tarlasında karpuz yetiştirmekle uğraşmıştır. Ölünceye kadar iki yılda bir hacca giden bu şairi Bektaşî geleneği kendi evliyaları arasına almış ve ona birtakım menkıbeler isnat etmiştir. — H. E.

GAZİ ÇELEBİ, Sultan Altunbaş (ölm. Sinop 1322), Sinop'ta hüküm sürmüş bir Türk beyi. Anadolu Selçuklularından II. Gıyaseddin Mesud'un oğludur. Babasının Moğollara esir olması üzerine İlhan tarafından Sinop ve çevresine hükümdar tayin edilmiştir. Pervaneoğullarından Mühezzibüddin Mesud'un ölümünden sonra Sinop'u elde eden G. Ç., cesaret ve atılganlığı sayesinde çevre memleketleri de alabilecek kudrette iken İlhanlıları kızdırmamak için daha ziyade deniz savaşlarını tercih ederek gemiler yaptırmış ve Ruslara, Çerkezlere, o zaman Frenklerin elinde bulunan Kefe'ye akınlar yapmıştır. Söylentilere göre, bir gün atla geyik avlarken bir ağaca çarparak ölmüştür. Mezarı Sinop'tadır. Bk. PERVANEOĞULLARI.

GAZİ GİRAY, I., H. 930/M. 1523-1524 te altı ay kadar Kırım hanı. Kırım beyleri ile babası I. Mehmet Giray Hana karşı isyan ederek onun katline sebep olduktan sonra kasım 1523 te hanlığa getirilmiştir. Osmanlı padişahı onun hanlığını tanımamış ve Kırım beylerinin başı Şirin'lerden Memiş Beyle anlaşarak G. G. ın amcası Saadet Giray'ı han tayin etmiştir (mayıs 1524). G. G. boşuna mukavemete çalışmışsa da, Memiş Beyin tavassutu ile Saadet Giray Hanın kalgayı olmayı kabul etmiştir. Fakat üç ay sonra katledilmiştir (ağustos 1524). — H. İ.

GAZİ GİRAY, II. (lâkabı: **Bora**; 1554-Akmesçit 1607), birincisi 1588 1596, ikincisi 1596-1607 de olmak üzere iki defa Kırım hanı. G. G. ilkin 1578 de İranlılara karşı Osmanlı ordusuna yardıma giden Kırım Hanlığı yardımcı kuvvetleri başında yaptığı savaşlarda kendini göstermiş ve Özdemiroğlu Osman Paşanın teveccühünü kazanmıştır.

1581 de İranlılar eline esir düşmüş, onlarla iş birliği teklifini reddettiği için Alamut kalesine hapsedilmiştir. 1585 te hapisten kaçmağa muvaffak olmuş ve Özdemiroğlu ordusunda İranlılara karşı tekrar savaşlara katılmıştır. Özdemiroğlu'nun ölümü üzerine Istanbul'a gelmiş ve gidip Yanbolu'da yerleşmiştir.

Cesaretini ve bağlılığını takdir eden padişah, onu mayıs 1588 de Kırım hanı yaparak donanma ile Kırım'a göndermiştir. Kırım beyleri bu tayine karşı koymamışlar ve G. G. kolaylıkla tahta oturmuştur. O sırada Kırım tahtı için Murat Giray'ı destekleyen Rus çarı, Kırım'ı tehdit etmekte idi. G. G. Lehistan ve İsveç ile ittifak müzakerelerine başlamış ve 1591 de ordusu ile Moskova yakınlarına kadar ilerlemiştir. Osmanlılar kendisini Habsburglara karşı Macaristan'a çağırdığı için de çarla barış imzalamıştır. Çar, her yıl 10 000 ruble vergi ve defter ile tespit edilen hediyeleri (*tıyış* ve *bölek*) göndermeği taahhüt etmiştir. Macaristan'da Győr (Alm. Raab) kuşatmasına iştirak etmiş, 1594 te âsi Eflak beyini itaat altına sokmuştur. Onun, Buğdan'ın Kırım hanzadelerinden birine verilmesi teklifi Istanbul'da soğuk karşılanmış ve reddedilmişti. 1496 seferine bizzat gelmeyerek kalgay Feth Giray'ı göndermişti. O sırada Kırım'ı Kazaklar tehdit etmekte olduğundan Gazikirman kalesini yaptırmağa başlamıştı. Nihayet padişahın ısrarları üzerine 1598 de Macaristan'a gelip Osmanlı ordusuna katılmıştır. O kışı Zombor'da geçirmişti. Silistre eyaletinin kendisine arpalık olarak verilmesi teklifini Osmanlı hükûmeti sert bir şekilde reddetmiştir. Bütün ısrarlara rağmen 1599 kışında Macaristan'da kalmamıştır. Habsburglar onu Osmanlılardan ayırmak için yılda on bin altın vermeği teklif ettiler. G. G. ancak 1602 de tahtının tehlikeye düştüğünü görünce tekrar Macaristan'a gelmeyi kabul etmiştir. Kışı Peçuy (Mac. Pécs) da av, eğlence ve şiir yazmakla geçiren G. G., ertesi bahar Kırım'a dönmüştür. Kolozsvár'da G. G. elçileri imparatorun elçileriyle buluşarak barış için müzakerede bulunmuşlar, fakat bir netice alamamışlardı.

G. G., Osmanlı-Habsburg harbi (1593-1606) boyunca askerî ve siyasî bakımdan birinci planda rol oynamıştır. Barış imzalandıktan sonra padişah Anadolu'da Celâlîlere karşı on bin asker göndermesini istemiş, han küçük bir kuvvet göndermişti. Ertesi yıl da Şirvan üzerinden İran'a hücum etmesi emredilmiştir. Çok geçmeden G. G. vebadan ölmüştür.

Veliaht yaptığı ve Kırım beylerinin han ilân ettikleri oğlu ve kalgayı Toktamış Giray'ı Istanbul tanımamıştır.

Kırım hanlarının en büyüklerinden olan G. G., kendi zamanında hanlık kuvvetlerini daima emrinde görmek isteyen Osmanlı hükûmeti ile bağımsız hareket etmek isteyen Kırım aristokrasisi arasında dengeyi koruyabilmiştir. Onun

zamanında hanlık, Osmanlılarla her zaman daha sıkı iş birliği yapmış ve hanlığın kültür hayatında ve teşkilâtında da Osmanlı tesiri bu devirde kuvvetlenmiştir. Çerkez kölelerden seçilen kapı ağası (eşik ağası veya başağa), Osmanlılardaki vezir-i âzâm gibi devlet işlerinin mutlak vekili durumuna yükselmiş ve hanın şahsına bağlı bir atlı *tüfenkçi* bölüğü teşkil edilmiştir.

Aynı zamanda büyük bir sanatkâr olan G. G., Kırım edebiyatında ve Osmanlı divan edebiyatında müstesna bir yer tutar. Farsçada, Kırım ve Çağatay Türkçesinde, Osmanlıcada nazım ve nesir sanatına hakkıyle hâkim olan G G., samimî ve kolay bir üslûpla yazardı. Gazayî veya Han Gazî mahlâsını kullanırdı. Divan şiirinde yepyeni bir şey olarak kahramanlık hislerini terennüm etmiş ve bu şiirlere birçok nazireler yazılmıştır. Eserleri, bir divançe (faksimilesi: İ. H. Ertaylan, *Gazi Giray Han, Hayatı ve eserleri*, İstanbul, 1958), Çağatay lehçesinde *Gül ü Bülbül* adlı bir mesnevi, bugün kayıp bulunan kahve ve şarap arasında bir münazara ve muhtelif münşeat mecmualarına geçmiş olan birçok mektuplardan ibarettir. — H. İ.

GAZİ GİRAY, III., ocak 1705 - mart 1707 arasında Kırım hanı. Ocak 1699 da II. Devlet Giray tarafından nureddin (nuradin) mevkiine getirilen G. G., sonra Nogaylarla birleşerek kardeşine isyan etmiştir. Fakat babası Selim Giray 1702 de han olunca, onu kalgaylığa getirmiştir. Babasının ölümünde o, han tayin edilmiştir (ocak 1705). Babıâlinin barışçı siyasetine rağmen İsveç - Rus harpleri sırasında Rusya aleyhine bir siyaset gütmüştür. G. G., Nogayların doğrudan doğruya padişahın emri altına alınmasına da karşı koymuştur. Bu sebeplerden azlolunmuş (mart 1707), Karinabad'da ikamete memur edilmiştir. Orada mayıs - haziran 1708 de 36 yaşında taundan ölmüştür. — H. İ.

GAZİ GİRAY, Mehmet Bey (Biyogr.): bk. GİRAY MEHMET BEY, Gazi.

GAZİ HAN, Melik Suhrab Han Dodaî Beloç'un oğullarından biri. Bunlar Şah Hüseyin Langâh (1469 - 1502) zamanında Makran'dan Multan'a gelmişler ve orduya yaptıkları değerli hizmetlerden dolayı Sind nehri ile Çinab'ın birleştikleri noktanın altında bir yere yerleştirilmişlerdir. Beluç reislerinden Mir Çakur Rind ile Suhrab oğulları arasındaki ilişkilerin gergin olması sebebiyle, berikiler daha kuzeye gitmeğe mecbur kalmışlardır. Şer Şah zamanında Suhrab oğullarının Sind boyundaki toprakları tasdik edilmiş ve Dera İsmail Han, Dera Feth Han, Dera G. H. şehirlerini kurmuşlardır. Bundan başka, G. H. Dodaî Nevvabların Mirranî kolunu kurmuştur. G. H. Çuratta'da ölmüştür.

GAZİ HASAN PAŞA (Biyogr.): bk. HASAN PAŞA, Cezayirli Gazi.

GAZİ İBRAHİM ETHEM PAŞA (Biyogr.): bk. ETHEM PAŞA, Müşir Gazi İbrahim.

GAZİ MİYAN, Hintli veli. Onun *şadî* adı verilen evlenme günü şenlikleri, halkın sevdiği bir bayramdır. Batı Hindistan'ın kuzey yerlerinde onu Gazneli Mahmud'un yeğeni Salar Mesud (doğ. 1014) ile bir tutarlar. Halk rivayetlerine göre, Salar Mesud'un mezarı XIV. yüzyılda bulunarak kemikleri çıkarılmak istenmiş, bu sırada birçok olağanüstü hadiseler meydana gelmiştir.

G. M. adına Hindistan'ın birçok yerlerinde halk tarafından şenlikler düzenlenmektedir. Bu cümleden olmak üzere Gasyari'de baysakh (nisan - mayıs) ayında G. M. şerefine bir panayır kurulur. Bu panayırda Deffalî dilencileri ucuna at kılları ve renkli bezler bağlanmış bir bambu sırığının etrafında şarkı söyleyerek oynarlar.

Başka bir rivayete göre G. M., Delhi hükümdarlarından birisinin ordusunda çalışmış bir kumandanın oğludur. Oğlu Madar, Pathan reislerinden birinin ordusuna girmiş, efsanevî kahramanlıklar göstermiş ve Hindulara olan kini ile tanınmıştır.

G. M. ın adı, Hindistan askerleri arasında kahramanlık sembolüdür ve savaş narası olarak kullanılmaktadır. Söylentilere göre bu kahraman, düğünü sırasında bir düşman baskınına uğramış ve onları püskürtürken ölmüştür. G. M. ölünce, düşman tarafından onun düğün bayrakları ile armaları alınmıştır. Deffalî dilencileri tarafından yapılan hareketlerin, bu velinin anma şenliğini temsil ettiği sanılmaktadır.

Cays (mayıs - haziran) ayının ilk pazarı Salar Mesud'un Bahraiç'teki mezarında büyük törenler yapılır. Sun ile Ganga sularının karıştığı yerin yakınında bulunan Munir'de de G. M. için aynı törenler yapılır.

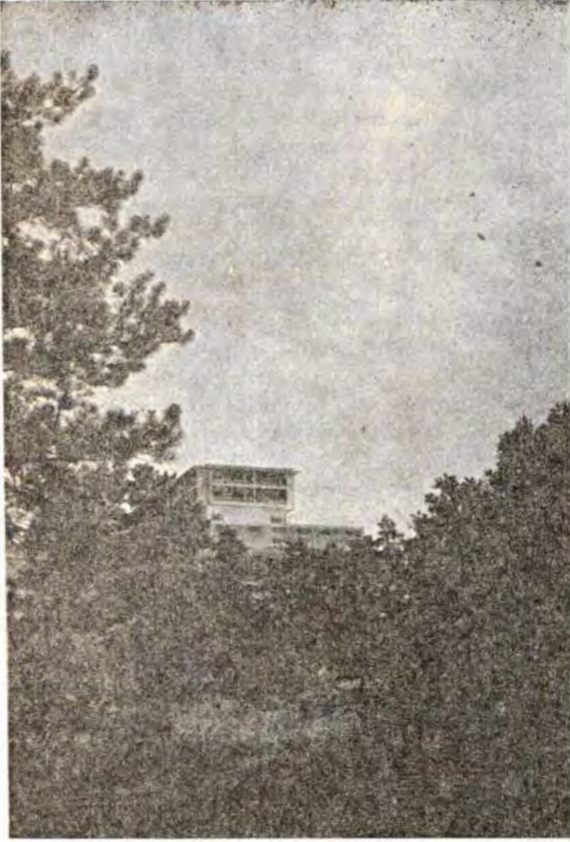
Doğu Bengal'de G. M. şenlikleri muteber sayılmadıkları halde, hemen her köyde bu veli için yapılmış ziyaret yerleri vardır. Bu ziyaret yerleri, ortasında bir toprak yığını bulunan bir tekkeden ibarettir. Gerek Hindular gerek Müslümanlar, ailelerinde hastalık çıktıkça bu tekkelere koşmakta, çiçek, süt ve tatlıdan ibaret adaklar getirmektedirler.

GAZİ MUHAMMED (Biyogr.): bk. KAZİ MUHAMMED.

GAZİ MUSTAFA KEMAL (Biyogr.) bk. ATATÜRK, Kemal.

GAZİ ORMAN ÇİFTLİĞİ (yeni adı: Atatürk Orman Çiftliği), Atatürk'ün, Cumhuriyetin ilânını mütaakıp Ankara civarında kurduğu örnek çiftlik. Atatürk bu maksatla devrin ilim adamlarına toprak temini hususunda emir vermiş, fakat tabiatın cömert davranmadığı Ankara şartlarında uygun bir çiftlik yeri bulunamamıştı. Uzmanların mütalâalarına karşılık Atatürk, eskiden tamamiyle sazlık ve bataklık olan bugünkü çiftliğin yerinde ısrar ediyor ve yabancı uzmanların: «Burada ya sabır veya para tükenir» sözlerine: «Buraları biz ıslah etmezsek, kim yapacak?» cevabını veriyordu. Nitekim Abidin Paşanın eşi Faika hanımdan satın alınan 20 000 dönümlük arazi ile 5 mayıs 1925 te çiftliğin ilk çekirdeği doğmuş oluyordu. Daha sonra satın alınan Balgat, Etimesgut, Çakırlar, Macun, Güvercinlik, Tahar ve Yağmurlubaba çiftlikleriyle 120 000 dönüme çıkarılan çiftlik arazisinde: a. Tarla kültürleri; b. Bağ - bahçe kültürleri ve orman parkları; c. Hayvancılık ve hayvanat bahçesi; d. Ziraat sanatları, e. Ticaret - idare; f. Hesap işleri; g. Hukuk müşavirliği şubeleriyle faaliyet başlamıştır. Bir yandan halka hilesiz, nefis gıda maddeleri sağlamak, çevre çiftçileriyle sıkı iş birliği yaparak hayvancılık, bağcılık, sebzecilik, meyvacılık gibi tarım kollarını teşvik etmek, damızlık hayvan, tohum, fide ve fidan ihtiyaçlarını karşılamak, üreticinin mallarını değerlendirmek, halka gezecek ve dinlenecek yerleri sağlamak, hayvanat bahçesi ile de halkın hayvanlar âlemi görgüsünü artırmak amaciyle faaliyetine devam ederken, bir yandan da bu hizmetlerin daha şumullü gerçekleşmesi için ünite gelişimlerine çalışılıyordu.

Ürünlerin değerlendirilmesinde başlangıçta birer imalâthane olarak faaliyet gösteren üniteler; bira fabrikası,

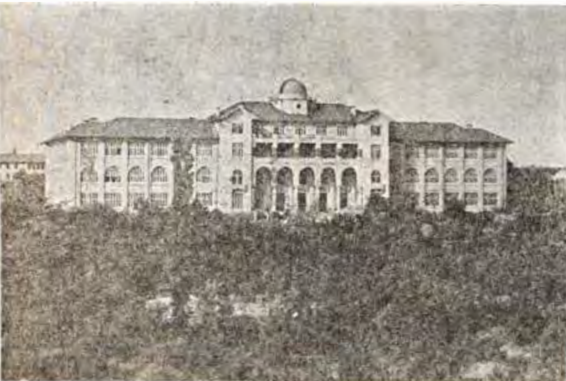

GAZİ ORMAN ÇİFTLİĞİ: «Marmara» oteli ve piknik sahaları

şarap fabrikası ve pastörize süt fabrikası gibi modern istihsal kaynakları haline getirilmiştir.

Bugün Tarım Bakanlığına bağlı olarak 24 mart 1950 tarihli özel kanun hükümleriyle yürütülen Atatürk Orman Çiftliği, çalışmalarını modern teknik usulleriyle geliştirerek faaliyetine devam etmektedir.

GAZİ ORTA ÖĞRETMEN OKULU ve EĞİTİM ENSTİTÜSÜ: Cumhuriyetin daha ilk yıllarından başlayarak her derecedeki millî eğitim kurumlarımızda büyük gelişmeler görülmüştür. Özellikte orta öğretimde duyulan öğretmen ihtiyacı karşısında Millî Eğitim Bakanlığı esaslı tedbirler almak lüzumunu duymuş, bu arada 1926 yılında orta okullara Türkçe öğretmeni yetiştirmek üzere Konya'da bir orta

GAZİ ORTA ÖĞRETMEN OKULU VE EĞİTİM ENSTİTÜSÜ: Ana bina

öğretmen okulu açılmıştır. 16 öğrenci ile öğretime başlayan bu okul, 1927 - 1928 öğretim yılında Ankara'da bugün Gümrük ve Tekel Bakanlığı olarak kullanılan binaya yerleşmiştir. Aynı yıl pedagoji bölümünün de eklenmesiyle okul, Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü adını almış ve kısa bir süre sonra bugünkü Merkez Bankasının bulunduğu yerdeki ahşap bir binaya taşınmıştır. Okul 1928 haziranında ilk defa olarak 14 mezun vermiştir.

1928 - 1929 yılında okulun teşkilâtı genişletilmiş, mevcut bölümlere tarih - coğrafya, fizikî - tabiî ilimler ve matematik bölümleri ilâve edilmiştir. Bölümlerin öğrenim süreleri, pedagoji bölümü dışında iki yıl hazırlık, bir buçuk yıl da meslek sınıfları olmak üzere öğrenim süresi üç buçuk yıl olarak tespit edilmiştir.

Proje ve planları Mimar Kemalettin (b. bk.) tarafından hazırlanan ve onun denetiminde yapılan bugünkü ana bina, 1929 - 1930 yılında tamamlanmıştır. Orta Öğretmen Okulu, uygulama okulu olarak açılan İlk Öğretmen Okuluyle birlikte bu öğretim yılı başında yeni binasına taşınmış ve okulun adı Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü olmuştur.

Orta öğretimin gittikçe artan ihtiyaçlarına paralel olarak bir yandan Enstitünün eğitim ve öğretim hayatı genişlerken, öte yandan da öğretmen ve öğrenci sayısı artmıştır. 1932 - 1933 yılında bazı bölümlerin üç buçuk yıllık öğrenim süresi ilk öğretmen okullarının altı yıla çıkarılması üzerine iki yıla indirilmiştir. Aynı yıl Enstitüde resim - iş ve beden eğitimi, 1937 - 1938 yılında müzik, 1941 - 1942 de Fransızca, 1944 - 1945 te İngilizce, 1947 - 1948 de Almanca, 1952 - 1953 te özel eğitim bölümleri açılmıştır. Özel eğitim bölümü 1955 te kapanmıştır.

GAZİ ORTA ÖĞRETMEN OKULU VE EĞİTİM ENSTİTÜSÜ: Üstten görünüş

1946 - 1947 yılında edebiyat, tarih - coğrafya, matematik, kimya - fizik, tabiiye bölümleri toplu dersler adı altında bir bölüm olarak birleştirilmiştir.

1948 - 1949 yılında toplu dersler bölümü ikiye ayrılarak edebiyat ve fen bölümleri kurulmuştur. Bu yıllarda resim - iş, beden eğitimi, müzik bölümlerinin öğrenim süreleri üçer, diğer bölümlerinki ikişer yıl olarak devam etmiştir. 1961 - 1962 yılından itibaren yabancı diller bölümlerinin öğrenim süresi de üçer yıla çıkarılmıştır. 1966 - 1967 yılında edebiyat bölümü Türkçe ve sosyal bilgiler; fen bölümü de matematik, fen ve tabiat bilgileri bölümlerine ayrılmıştır. 1967 - 1968 yılında öğrenim süresi iki yıl olan bütün bölümlerin süreleri üç yıla çıkarılmıştır.

Enstitüde normal çalışmalar dışında, 1936 - 1937 yılından başlamak üzere, üç yıl süre ile üçer sömestrlik sürekli ve yoğun bir öğrenimle Türkçe, tarih - coğrafya ve fen dersi öğretmeni yetiştirmek için (B) seksiyonu açılmıştır. Bu yoldan 405 başarılı ilk okul öğretmeninin orta okul öğretmeni olması sağlanmıştır. 1955 1956 öğretim yılından itibaren beş yıl ilk okul öğretmenliği yapmış ve yaşının büyük olması yüzünden Enstitüye girememiş olan ilk okul öğretmenlerine Enstitüyü dışarıdan bitirme hakkı tanınmıştır.

Ayrıca, 1967 - 1968 yılından başlayarak yurt dışına gönderilecek devlet memurlarına yabancı dil öğretmek üzere Enstitüde İngilizce, Fransızca ve Almanca kursları açılmıştır.

Bugün her bölümünde lise ve öğretmen okulu üzerine üç yıllık öğrenim yapılan Eğitim Enstitüsü, orta okullarla muadili öğretim kurumlarına ve ilk öğretmen okullarına öğretmen, ilk öğretim müfettişi ve ilk öğretmen okullarına bağlı uygulama okullarına başöğretmen yetiştirmek, ilk ve orta okullar ve ilk öğretmen okullariyle ilgili problemler üzerinde incelemeler yapan ve bu okullar öğretmenlerinin meslekî gelişmelerine yardım eden bir yüksek öğretim kurumudur.

Bundan 42 yıl önce Konya'da öğretime başlayan G. O. Ö. O. nun türlü bölümlerinden 1966 - 1967 yılı sonuna kadar 7 394 ü devamlı öğrenci olarak, 405 i seksiyonlardan, 644 ü de dışarıdan bitirme imtihanlarına girerek mezun olmak üzere 8 443 kişi öğretmenlik mesleğine katılmışlardır.

Ayrıca, bu tarihe kadar açılan orta okul öğretmen muavinliği imtihanlarında başarı gösteren 632 kişi de Enstitüden yeterlık belgesi almışlardır.

G. E. E. bugün dokuz yapıda zengin kitaplığı, fen dersleri ve yabancı dil öğretimi laboratuvarları, atelyeleri, modern konser ve spor salonları, 200 ü aşan öğretim üyesi, 1 300 ü aşan öğrencisi ile çalışmalarını sürdürmektedir.

GAZİ OSMAN PAŞA (Biyogr.): bk. OSMAN PAŞA, Gazi.

GAZİ OSMAN PAŞA, Istanbul iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 90 000 (1965), şehir nüfusu 70 000, köy nüfusu 20 000, yüzölçümü 116 km² dir. Denizden yüksekliği 100 m dir. 1963 te ilçe olmuştur. Eyüp ve Rami kışlasının kuzeyinde, son yıllarda gittikçe yayılmış olan, bir b ö l ü m ü bir ara Taşlıtarla adiyle de anılmış bulunan bu ilçe içinde nüfusu 15 000 e yaklaşan ve belediyesi olan Küçükköy dışında öteki köyler 400 - 1 000 nüfusludur. G. O. P. nın orta okulu, ilk okulları, çarşı, pazar ve sinemaları vardır. Edirnekapı ile Rami arasında ve çevrelerinde sayıları gittikçe artan küçük sanayi alanının hemen yanında yayılmış bir şehir olup, Istanbul'un kenar semtlerinden biri olmuştur. G. O. P. ile büyük şehir arasında birçok taşıtlar işler.

GAZİ OSMAN NURİ PAŞA (Biyogr.): bk. OSMAN NURİ PAŞA, Gazi.

GAZİANTEP (eski adları: **Ayıntap, Antep**; Kurtuluş Savaşındaki şanlı savunması üzerine 1921 yılında verilen Gazi sanı ile **Gaziayıntap** ve **Gaziantep** adını almıştır), güneydoğu Anadolu'nun başlıca ticaret ve endüstri merkezlerinden biri ve en büyük şehri. Nüfusu 160 152 (1965) dir. Daha 40 - 50 yıl önce orta derecede bir şehir iken, kısa bir bir süre içinde genişleyip serpilerek büyük ve modern bir şehir olmuştur.

Kuruluşu, yeri, çevresi: Şehir, güneydoğu Anadolu bölgesinin batı bölümünde, yer yer tepelik ve düzlüklerin bulunduğu uzunca bir çukurluk içinde yayılmıştır. Burası denizden 800 - 900 m yüksekliktedir. Şehrin çok yeri, yeni aluvyon düzlükleri üzerinde olup, güney ve kuzey mahallelerinin bulunduğu yerlerle asıl şehirdeki tepeler (Türktepe, Kaletepe, Kayacık tepesi, Tepebaşı 900 - 910 m), kalker tabakalarından bir yapı gösterir. Şehrin tepeleri ile çevredeki sırtlarda, çoğunca, açık renkli kalın kalker tabakaları uzanır, şehir ve çevresinde aluvyonlarla örtülü düzlükler ortasında, yüksekliği 100 m ye kadar varan kalker tepeler yükselir. Şehrin uzak çevresi 1 000 m yükseklikteki yaylalarla çevrilidir. Buradaki başlıca yükseklik, şehrin 10 km kuzeybatısındaki Dülükbaba tepesi (1 212 m) dir.

G. in kurulmuş bulunduğu araziden geçen başlıca akarsu Sacir (veya Sacur) suyudur. Bu dere, çukurluğu batı - doğu doğrultusunda boydan boya geçer. Şehrin yanında Alleben deresi adı ile anılan bu su, daha doğuda Sacir adını alır, güneydoğuda Fırat nehrine karışır. Sacir suyu, G. bölgesinin en yüksek yeri olan Suf dağı (1 496 m) nın doğu yamaçlarından doğar, burada Sacir pınarı gibi kaynaklarla beslenir, yukarı kesiminde üç küçük kol alır. Şehir yakınında dere boyunda yapılmış olan su bentlerinden sulamada faydalanılır. Bu derede yazın da su bulunur.

G. çukurluğunun kayalık yamaçlarında ve tepelerde birçok inler vardır. Buradan kesilen ve yerinde *havara* adı verilen kalkerler, ev yapımında önemli yer tutmuştur. Bu türlü in ve mağaralardan bir kısmı şimdi yerleşme alanları içinde kalmıştır.

GAZİANTEP'TEN BİR GÖRÜNÜŞ

G. şehri, yamaçların birbirine en çok yaklaştığı yerde, yer yer yükselen tepelerin üzerinde ve çevresinde kurulmuştur. Bunlardan Türktepe daha yüksek ve yamaçları daha diktir. Diğer tepeler yassıcadır. Türktepenin hemen yanında Antep kalesi yer almıştır. Türlü devirlerde önemli bir savunma yeri olmuş bulunan bu kale, sarp ve yüksek olup, batı yamacı yer yer yığma tepeleri andıran dolgular ve üzeri burada *keymık* denilen sert kalkerlerle örtülü durumdadır. Şehrin eski yerleşme yerleri olan bu tepelerde ana kayalar, çok yerde yüze çıkmıştır. G. zamanla bu tepelerin eteklerine ve oralardan da çevredeki düzlüklere yayılmıştır. Türlü devirlerde şehrin çevresi dere ve kanalların suladığı bağ ve bahçelerle kuşatılmıştır. Kuzeydeki verimli toprakların önceleri tarıma ayrılmış bulunması yüzünden bu gelişme yakın vakitlere kadar güneydeki yamaçlara doğru olmuştur. Son zamanlarda şartların değişmesi ile şehrin yayılış yönü batıya ve kuzeye çevrilmiştir.

Şehrin çekirdek kısmındaki evlerin çoğu bir, iki veya üç katlı eski yapılardır. Yeni gelişen mahallelerde ise, çok katlı evler ve apartmanlarla geniş sokak ve caddeler vardır. Son yıllarda şehir, istasyonun kuzeyine doğru da taşmış (Karşıyaka) tır.

Şehrin yakın ve uzak çevresindeki düzlükler ortasında yükselen tepelerin yamaçları yeni yerleşme yerleri olmuştur.

G. ve çevresi, Anadolu'nun çok eski yerleşme yerlerinden biridir. G. şehrinin eski yerinin, şimdikinin 10 km kadar kuzeybatısındaki Dolikhe olmuş bulunduğu ileri sürülmüştür. Burası Eski ve Orta çağlarda Fırat yolu ile Mesopotamya'dan gelen kervanların bu nehri geçtikleri Apamea - Zeugma (Birecik) ile Germanicia (Maraş) arasında işlek bir yol uğrağı olmuştur. Eski Dolikhe şehrinin adı Orta Çağda Bizans kaynaklarına Teluk, Tulupa gibi şekillerde geçmiş, Arap kaynaklarında buna Daluk denilmiştir. Orta Çağda adı Duluk, Dülük olarak da geçmiş bulunan bu şehir, bugün ortadan kalkmış olup, burada Dülükbaba tepesinin hemen kuzeydoğusunda Dülük adlı bir köy (nüfusu 1 075) ile bir küçük demiryolu istasyonu bulunmaktadır.

GAZİANTEP: Kaleden görünüş

1324 [1908] Haleb vilâyeti salnamesinde, önceleri bu bölgenin merkezi olmuş bulunan Duluk şehrinin XIV. yüzyıl sonunda terk edilerek merkezin Ayıntab'a taşındığı ileri sürülmüştür. Yâkut Hemevî'ye göre, eskiden Araplar Ayıntab için bir süre Daluk (Deluk) adını kullanmışlardır. 1919 da Fransızlar tarafından işgal edilen Ayıntap, 1 nisan 1920 den 7 şubat 1921 tarihine kadar Fransızlara karşı savaşarak ün kazanmış, 6 şubat 1921 de ve 93 savılı kanun ile Büyük Millet Meclisince adının Gazi Ayıntap olmasına karar verilmiştir.

Tabiî durum: G., güneydoğu Anadolu bölgesinin batı uç bölümünde olup, burası Toros dağlarının dış sırası önünde uzanan, geniş kıvrımlı ve düzlüklerle tepeliklerin çok yer tuttuğu bir alandır. Yüksekliği 800 - 900 m kadar olan ve yer yer biraz daha fazla yüksekliklerin (kuzeybatı ve kuzeyde Kartal dağı 1 250 m, Suf dağı 1 496 m, Karadağ 1 245 m) de bulunduğu bu yerin kuzeyinde ve batısında dağlık arazi yükselir, güneydoğu ve doğuda daha alçak bölgeler (Kilis, Tilbeşar, Barak, Nizip ovaları ...) uzanır. Ortasında G. şehrinin bulunduğu bu bölgeye G. yaylaları denir. Burada G. şehri ve yakın çevresi, bu platolar arasındaki uzun ve geniş bir çukurluktadır.

G. in iklimi yazları kurak ve sıcak, kışları yağışlı ve zaman zaman oldukça sert bir özellik gösterir. Esas özellikleri ile Akdeniz iklimini andırırsa da, denizden oldukça içeride bulunması yüzünden, Akdeniz çevresindeki yerlere göre daha sert, kışın soğuk ve kar yağışının da olduğu bir bölgedir. G. yöresi bir yayla havası gösterir (14°), yükseklikleri daha az olan Urfa ve İslahiye'ye göre daha serin olur, kış mevsimi ortalaması (3.5°) buralardan birkaç derece daha düşük bulunur. Bu bölgenin en soğuk ayı olan ocak G. te 2,5° gibi bir ortalama gösterdiği halde, İslahiye ve Urfa'da 5° yi bulur. G. te sıcaklığın ocak ayında — 17° den aşağı düştüğü görülmüş, kış aylarında 30 - 40 gün donlu geçmiştir. Bütün yıl içinde ise donlu günler, mart ve kasım aylarında da görülmek üzere, 50 - 55 gün kadar olmuştur. Bu mevsimin özelliğine bağlı olarak, G. platosunda soğuklara daha dayanıklı olan fıstık ağaçları büyüme imkânı bulmuştur.

Yaz mevsimi sıcak geçerse de (temmuz ortalaması 27°), Urfa'ya göre (31,5°) az sıcak sayılır. Burada kış mevsimi ilkbahara (mart sonuna) doğru sokulmuş, yaz mevsimi ise güze (ekim sonlarına) doğru uzamıştır.

Bu yörede rüzgârlar yılın çok zamanında batıdan eser, kışın doğu ve kuzeydoğu rüzgârları etkisini gösterir. Kış ve ilkbahar başlarında G. yaylaları, Doğu Anadolu yüksek basınç alanından İskenderun körfezindeki alçak basınç alanına doğru olan hava hareketlerinin etkisinde kalır, bu sıralarda poyraz (kuzeydoğu rüzgârı) eser. Yazın ve baharlarda ise kuzeybatı rüzgârı (karayel) ile güneybatı ve batı rüzgârları eser.

G. yaylalarında yıllık yağış tutarı 550 mm dir. Yağış

miktarı kuzeyden güneye, batıdan doğuva doğru azalır. Bölgenin güneydoğusundaki Barak ovasında ise yıllık yağış tutarı 300 - 400 mm ye iner. G. te en yağışlı ay ocaktır. G. te kışın kar şeklinde de yağış olur, 10 gün toprak karla örtülü kalır. Yaz mevsimi ise, astropikal kuşağın etkisi ile çok kurak geçer. En kurak ay temmuzdur.

G. yöresinde bitki örtüsü, kuzey ve batıdaki dağlık yerlerde çoğu bozuk orman (en çok meşe, batıda yer yer kızılçam ve karaçam), bunun dışında kalan yerler otluktur. Ovalarda ve vadi tabanları ile yaylanın ekilebilen yerlerinde tarla ve bahçe tarımı ile bağlar önemli yer tutar.

G. bölgesinin bitkilerinden biri de Antep fıstığı (Pistacia vera) dır. Antep fıstığı nisan - mayıs aylarında çiçek açar, eylül - ekim aylarında meyvası olgunlaşır, bu meyvalar çerez olarak taze veya tuz ile kavrulmuş olarak yenir. Antep fıstığı veya Şam fıstığı (eskiden Şamlı tüccarlar tarafından ihraç edilmiş olduğundan bu adla da anılmıştır), pastacılık ve baklavacılıkta çok aranır. Kabuğundan çıkarılan yağdan sabun yapılabildiği gibi, tohumlarından elde olunan yağ da yemeklik olarak kullanılır. Antep fıstığının dünyada yetiştiği yerlerin (Güney Fransa ve İtalya, İspanya ve Kuzey Afrika, İran, Hindistan ve California'da yetişirse de, miktar ve lezzet bakımından güneydoğu Anadolu ve özellikle G. bölgesi başta gelir) başında G. bölgesi yer tutar. Antep fıstığı, boylu çalılar görünüşünde olan menengiç (Pistacia terebinthus) ile daha iri ve tacı daha topluca bulunan buttum (Pistacia khinkjuk) ve kendi tohumlarından elde edilen anaçlara aşı yapılarak üretilir. Antep fıstığı, G. bölgesinin olduğu kadar bütün güneydoğu Anadolu'nun da önemli bitkilerinden biridir.

G. bölgesinde çok yerde zeytinlikler vardır. Bu zeytinlikler Kilis yöresinden kuzeye, G. yakınlarına sokulur, Nizip'e doğru uzanan tepeleri örter.

G. bölgesinde bağ ve bahçeler de vardır. G. yöresinde 30 - 40 çeşit üzüm yetişir.

Nüfus, yerleşme: G bölgesi, Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden biridir. Hitit imparatorluğunun dağılma devresinde Kargamış krallığı bu çevrede kurulmuştur. Bugünkü Nizip ilçesinin Barak (b. bk.) bucağındaki Karkamış (b. bk.) bu eski yerleşme yerlerinden biri olduğu gibi, İslahiye ilçesindeki Sakçagöz bucak merkezi yakınında bulunan eski Keferdiz hüyüğü de bunlardandır. Kuzeybatısında bulunan ve şimdiki şehrin 10 km kuzeybatısındaki Dolikhe (Lat. Doliche) önemli yerleşme yerlerinden biri olmuştur (bk. DÜLÜK). Yine bu bölgede kaleler (Telbeşar gibi), eski mezarlar, içme ve sulama suyu yolları, camiler, hamamlar, hanlar, kervansaraylar, türbeler vardır. Bu eserler, bu yerleşmelerin bölgenin türlü yerlerinde (dağda, ovada) sürmüş olduğunu göstermiş, tarih boyunca türlü kavimlerin gelip geçtiği, Selçuklular çağından bu yana Türk boylarının yerleştiği bir alan olmuştur.

Bugünkü G. in yerinde kurulmuş olması muhtemel eski bir şehir üzerine açık bilgi yoktur. Şehrin kalesinde bulunan çanak çömlek parçalarının bulunması da şehrin en eski tarihini aydınlatmağa yetmemiştir.

G. e Türkler XI. yüzyıl sonlarına doğru yerleşmeğe başlamışlardır. Alp Arslan'ın kumandanlarından Afşin'in ele geçirdiği yerler arasında G. bölgesi (bu arada Dülük kalesi) de vardı. Daha sonra G. gelişmiş, şehrin kalesinde köşkler, camiler yaptırılmış, kale çevresinde bahçeler, bağlar yetiştirilmiş, şehre yeni yeni Türk boyları yerleştirilmiştir.

XX. yüzyılın başlarında çok gelişmiş ve Haleb vilâyetinin ikinci büyük şehri olmuş bulunan G. in nüfusu 1305 (1887 - 1888) salnamesinde 42 000 olarak belirtilmiştir.

I. Dünya Harbinden önce nüfusu 50 000 i bulmuş, fakat harpte ve Kurtuluş Savaşında şehir büyük zararlara uğramıştır. 1919 da önce İngilizlerin, hemen ardından da Fransızların işgaline uğrayan şehir, kendisine büyük ün veren savaşlar yaparak savunmuş, 1921 de düşmandan kurtulmuştur. Kurtuluştan sonra yeniden gelişen şehrin nüfusu 1927 nüfus sayımında 40 000, 1935 te 51 000, 1940 ta 57 000 olmuş, 1945 te 63 000 e, 1950 de 72 000 e yükselmiş, 1955 te 97 000 e yaklaşmış, 1960 ta 124 000 i, 1965 te 160 000 i geçmiştir. Bugün G. şehri Istanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Eskişehir'den sonra Türkiye'nin 7. büyük şehridir.

Ekonomi, ticaret: G., çeşitli tarım ürünlerinin bol olarak yetiştiği, birçok el sanatlarının yerleşmiş bulunduğu zengin bir bölgenin merkezidir. Çevresindeki bölgelerden ve dış ülkelerden bu pazara mallar getirildiği gibi, buradan da türlü yerlere eşya ve mal gönderilir. Şehir ekonomisinin dayandığı başlıca işler arasında zeytin yağı, üzüm, fıstık, dokuma, kilim, kösele, sabun, bazı yiyecek maddeleri vardır. G. bölgesinin doğu bölümündeki yaylalarda tahıl ekilir, tarla olarak açılmamış yerler ile dağlık alanlarda hayvan (koyun, keçi, sığır) yetiştirilir. Batıdaki ovada başta pirinç olmak üzere sulama yapılarak çeşitli ürünler elde edilir. Endüstri bitkileri arasında pamuk başta gelir, tütün ve susam ekilir. Vadilerde ve ovalarda meyvacılık gelişmiştir. Buralarda kayısı, incir, elma, badem, ceviz, nar, armut, şeftali, ayva, karpuz, kavun ve başka meyvalarla çok yaygın olarak Antep fıstığı bahçeleri, zeytinlikler, bağlar vardır.

G., sanayiin gelişmiş bulunduğu bir il olup, şehirde büyük küçük çeşitli endüstri kolları vardır. Burada bir yandan büyük endüstri gelişirken, öte yandan da birçok sanayi kollarını içinde toplayan küçük sanayi yer tutmuştur. Bazı küçük sanayi kolları ve bu arada otomobil tamirciliği gelişme yoluna girmiştir.

Dokumacılık sanayiinde yılda 300 000 top yerli tip ipekli dokuma yapan tesisler, yılda 5 - 6 milyon metre kumaş imalâtında bulunan iki fabrika, dokuma ham maddesi olarak yıllık imalât kapasitesi 700 000 kg olan üç pamuk ipliği fabrikası ve kilim dokumaları başta gelir. G. ve çevresindeki başlıca el sanatları bakırcılık, ipek el işleri, tatlıcılık, yemenicilik, körükçülük, ipekli dokumacılık, soba ve termosifon, buz dolabı ve vantilatör, çocuk bisikleti, somya ve karyola, her çeşit kutu yapımı, çikolata, şekerleme ve bisküvi gelişme yoluna girmiştir.

G. küçük sanatların kökleştiği eski bir merkezdir. Eskiden burada yay, eyer, koşum takımları yapımı ün kazanmıştı. G. in pekmezleri gerek miktar gerek nefaset ve çeşit bakımından çok ileri durumda idi. Pamuklu dokumacılığı XIX. yüzyıl sonlarında önemini muhafaza ediyordu. Bağlarının çokluğu G. te çok miktarda ispirtolu içki yapımını teşvik etmişti. Zeytinlikleri de yağ ve sabun yapılmasını sağlamıştı.

Bugün G. te bakırcılık eski bir el sanatı olarak bulunmakta, çekiçle dövülerek tepsi, kap, sürahi, vazo yapılmaktadır. Kadınlar tarafından ipek kumaşlar üzerine işlenen ve Antep işi adı ile anılan nakışlı karyola ve masa örtüleri ile mendiller yapılmaktadır. El tezgâhlarının bir kısmı, zamanla birer işlik (atelye) durumuna gelmiştir. G. te tatlıcılık ün

kazanmış, memleketimizin birçok şehirlerinde G. tatlıcıları ad yapmıştır. Baklavacılık babadan oğula geçen bir sanat olmuştur. Bunun yanısıra fıstık ezmeleri, fıstıklı katmer, tel helvası ve çiğ köftesi meşhurdur. G. te üzümden her türlü pekmez, sucuk, bastık (pestil), üzüm suyundan yapılan ve yarma (kaba kırılmış buğday) ile pişirilen bir çeşit yiyecek maddesi olan tarhana, üçgen biçimli ve muska adı verilen üzüm tatlısı başta gelir. Eski el sanatlarından yemenicilik ve körükçülük (odun sobaları için yapılan bir araç) artık tarihe karışmak üzeredir. Bunlardan başka, ipekli dokumalar da yapılır ki bunlar daha çok, şehrin çevresindeki köylerde bulunan el tezgâhlarında dokunur. Yine köylerde el ile dokunan ve örülen heybe, çuval, kilim (Antep kilimi adı ile tanınır), yün çorap da gelir getiren küçük sanatlardandır. Şarap imalâtı da vardır.

G. te son 20 - 25 yılda çeşitli fabrikalar kurulmuştur. Burada sayıları 15 i bulan, birçoğunun yıllık kapasitesi 5 - 15 bin ton buğday değerinde olan un fabrikaları, sayıları dördü bulan ve her biri 500 - 1 500 ton kütlü pamuk işleyen pamuk çırçır fabrikaları, küçük ve orta büyüklükte 15 kadar yün ipi fabrikası, her biri yılda 300 - 1 200 ton kadar sabun imal eden 22 sabun fabrikası, zeytin üzerine çalışan yapım evleri vardır. Bunlardan başka, plastik eşya (ayakkabı, taban, ökçe, hortum gibi) yapım yerleri bulunmaktadır. G. te 6 iplik ve dokuma fabrikası, 5 köselelik deri imalâthanesi ile akümülatör yapım evi, yılda 230 000 kg turşu, 70 000 kg salça yapan imalâthane vardır. Ayrıca, yılda ortalama 150 000 ton çimento elde edilen bir çimento fabrikası ile briket, mozaik, tuğla, kireç işleri üzerine çalışan yapım yerleri bulunmaktadır.

G., canlı bir ticaret şehridir. XX. yüzyılın ilk yıllarına doğru ekonomik bakımdan çok gelişmiş olan G. te eskiden 30 dan çok han vardı.

Bugün G. büyük ve modern çarşısı, gerek şirketlere gerek kişilere ait binlerce ticarethanesiyle güneydoğu Anadolu'nun canlı bir iktisadî merkezidir. Bu şehirdeki ticarethanelerin bir kısmı hemen bütün Türkiye ile iş yapar, bir kısmı da dış memleketlere fıstık, üzüm ve mamullerini gönderir. G. in yerli mamulleri Doğu Anadolu'unun ihtiyaçlarını karşılamak üzere tren ve kamyonlarla sevk edilir. Şehirde her gün pazar kurulur. G. te hemen bütün bankaların şubeleri vardır.

Yollar, ulaştırma: G., eski çağlardan beri yolların geçtiği işlek bir yer olmuştur. Bugün G., yakın ve uzak çevresindeki şehir ve limanlara düzgün yollarla bağlıdır. Adana doğrultusundan uzanan demiryolu, Amanos tünellerinden geçerek G. ilinde iki kola ayrılır. Bu kollardan biri kuzeydoğuya (Malatya'ya) doğru uzanır, ötekisi güneyde Haleb doğrultusunda uzanarak Barak (Cerablus) a, oradan da Suriye sınırı boyunca devam eder. Böylece, Fevzipaşa - Malatya ve Fevzipaşa - Haleb demiryolları G. ilinin batısından geçer. Fevzipaşa - Malatya demiryolu üzerinde bulunan Narlı istasyonundan ayrılan bir demiryolu kolu, 15 yıl kadar önce G. e varmıştır. G., asfalt ve stabilize yollarla Urfa, Maraş, Adana, Antakya, İskenderun ve Mersin'e bağlıdır.

Yapılmasına 1952 de başlanarak 1956 da işletmeye açılan Birecik köprüsü (Türkiye'nin en uzun köprüsü olup boyu 700 m, genişliği 10 m, her biri 5,5 m aralıkta 5 büyük kemer ve ayrıca yan bölümleri var) yolu ile Doğu Anadolu'nun birçok şehirleri ve illeri (Urfa, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Van) G. üzerinden Akdeniz limanlarına bağlanmıştır. Bu köprünün yapılması ile G. gittikçe artan bir taşıt uğrağı önemi kazanmıştır.

Su, elektrik: G. şehrinde su ve elektrik ihtiyaçları artmıştır. 1938 de şehrin 13 km uzağındaki Pancarlı kuyusundan fennî tesisler ve 250 mm lik çelik borularla getirilen su, G. in su ihtiyacının ancak üçte birini karşılayabilmişti. Bu arada yeraltı sularından faydalanma yoluna gidilmiş, bugün bir kaynak suyu ile dört kuyudan su sağlanmış ise de, şehrin su ihtiyacı yine de karşılanamamıştır. Önceleri yapılmış bulunan su yollarının çoğu zamanla terk olunmuş, bir kısmından ise yakın vakitlere kadar faydalanılmıştır. Bu su yolları arasında Pancarlı - Dülük, Pancarlı - G., Aynafar - Bab su yolları vardır.

G. te elektrik enerjisi 1947 de dizel motorları ile elde edilmiş, şehrin nüfusu 60 - 65 bin iken bu enerji ihtiyaçı karşılamıştır. Ancak, gittikçe büyüyen şehirde tesislere yeni eklemeler yapmak gerekmiştir. 19 nisan 1968 den başlayarak Seyhan barajındaki hidroelektrik tesislerinden şehre elektrik verilmesine başlanmıştır.

Kültür kurulları: Türlü derecelerden birçok okulları, dergi ve gazeteleri, spor hareketleri, folkloru, radyo merkezi ile G., güneydoğu Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olmuştur. Türkiye'nin güneyinde, Arap âlemine açılan bölgede bulunan G., Türk kültürünün, gelenek ve göreneklerinin önemli bir merkezidir.

G., Malazgirt savaşından sonra Türk kültürünün yayılma merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. G. in türkü ve mayaları, destanları, atasözleri, hikâye ve şiirleri bu kültür devrini aksettirirler. G. te XVII. yüzyıl yazarlarının belirttikleri medreseler azalmış ise de, bu şehir Güney Anadolu'da önemli bir kültür ve ilim merkezi olmakta devam etmiş, türlü yönleriyle Türk musikisinin ileri gittiği bir yer olmuştur. G. halk türkülerinin esas konusu, bu bölgede geçmiş bulunan olaylar, Türklerin göçleri ve oymakların savaşları ve ayrıca aşk hikâyeleriyle ilgili olaylardır. G. te halk oyunları (halaylar...) da yerleşmiştir.

Orta Çağın bir ruhanî merkezi Tulupa - Dolikhe şehrinin önemini devam ettirmiş olan Ayıntab (Gaziantep), türlü misyonerlerin faaliyet gösterdiği bir yer olmuştur. 90 yıl kadar önce Darülharîr adı verilen ipekçilik enstitüsü, ticaret idadisi, medreseleri, kütüphaneleri bulunan bir şehir olarak tanınmıştır.

G ili merkez ilcesinin 139 köyünün üçte ikisinde okul vardır. Şehirde 3 orta okul, lise, öğretmen okulu, imam - hatip okulu, kız enstitüsü, erkek sanat enstitüsü, ticaret lisesi, halk kütüphanesi, müze, günlük gazeteler, haftalık dergiler, basımevleri vardır. Ankara ve Istanbul'dan başka, Türkiye'deki 9 radyo istasyonundan biri de G. radyosudur

Sağlık, spor: Sağlık kuruluşları ve spor bakımından G., Devlet Hastahanesi (250 yataklı), trahom hastahanesi (50 yataklı), doğumevi (100 yataklı), göğüs hastalıkları hastahanesi (100 yataklı), özel Amerikan hastahanesi (50 yataklı), özel Yılmaz hastahanesi (20 yataklı) ile bölgede önemli yer tutmuştur. Ayrıca, G. te Çocuk Esirgeme Kurumunun bir çocuk yuvası vardır.

G. te beden terbiyesine bağlı 7 gençlik klübü kurulmuştur.

Turistik yerler: Eski eserleri, kaleleri, hüyükleri ve yaylalariyle G. ve çevresi turizm bakımından değer taşır. Dülük köyü yanındaki Dolikhe ve Sakçagöz'deki harabeler

ile 6 - 7 yüzyıl öncesinin ve yeni devirlerin camileri, hanları, türbeleri eski sanat eserleri olarak şehir ve çevresini süsler. G. in kalesi bugün de ayakta olup, Millî Mücadeledeki destanî Antep savunmasında rolü olmuştur. 36 kulesi bulunan bu kale, eskiden yapılmış, sonraları Memlûk sultanları ve Osmanlılar devrinde onarılmıştır. Memlûk ve Osmanlı devirlerinin başlıca camileri Ömeriye, Mehmet Paşa, Kozanlı, Ayşebacı, Eyüboğlu, Alabey, Hüseyin Paşa, Ahmet Çelebi, Kılıçoğlu, Esenbek, Ağa, Şah, Abdi Ağa, Kozluca, Tekke, Boyacı, Bekir Bey, Ömer Şah, Bostancı, Alâuddevle, Tabakhane, İkişerefeli camileridir. Nuri Mehmet Paşa camii müze olmuştur.

Bu şehir, çeşitli yemekleriyle turistlerin uğrayacağı yerlerden biridir: Antep fıstığı ve bundan yapılan yiyecekler, Antep baklavası, çiğ köfte, çok çeşitli üzüm (40 çeşitten çok) ve bunlardan yapılan güzel görünüşlü çerezler, ayrıca meyan şerbeti gibi. Bir yayla şehri olan G. te yazın Sarıgüllük, Başpınar, Kavaklı, Yeşilkent (Nurgana) in soğuk suları başında dinlenilir, Haçar'ın Karpuzatan'ında, Dutluk'ta, bağlarda, yer yer ulu çınarlar altında sağlık kazanılır.

G. te birçok otel, lokanta, gazino ile park ve bahçeler, şehir stadyumu vardır. Şehirde otelcilik ileri gitmiştir. G. son yıllarda güneydoğu Anadolu'nun iç turizm şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Gaziantep ili: G., büyük bir kısmı güneydoğu Anadolu bölgesinin batı bölümünde, küçük bir kısmı Akdeniz bölgesinde bulunan bir ildir. Güneyden Suriye ile komşu olan G. ilini, doğuda Urfa, güneybatıda Hatay, batıda Adana, kuzeyde Maraş, kuzeydoğuda Adıyaman illeri çevreler. Merkez ilçesinden başka Araban (merkezin bulunduğu yer Altıntaş), İslahiye, Kilis, Nizip, Oğuzeli, Yavuzeli ilçeleri, bunlara bağlı 15 bucak, bu arada merkez bucaklarından başka 8 bucak (Burç, Fevzipaşa, Sakçagöz, Musabeyli, Polateli, Barak, Elbeyli, Doğanpınar), 583 köy vardır. İlin yüzölçümü 7 642 km², nüfusu 509 055 (1965), ortalama nüfus yoğunluğu km² ye 66 kişidir.

G. ilinin doğu bölümü 500 - 700 m yükseklikte tepelik ve düzlüktür. Yayla görünüşünde bulunan bu arazi, güneye doğru eğimli olup, akarsularla yarılmıştır. İlin batısında yüksekliği 1 400 m yi bulan dağlar bulunur, bunların hemen batısında çukur arazi uzanır. Burası kuzeyde Maraş'tan güneyde Hatay'a kadar uzanan düzlük, ova ve tepeliklerin bir bölümüdür. G. ilinin birçok yerlerinde Eosen devrinin kıvrımlı arazisi geniş yer tutar. İslahiye'nin doğusunda intrusif taşlarla serpantinler ve peridotitler çoktur. Burç bucağının batı ve güneyinde Üst Kretase tabakaları uzanır. İlin güney bölümünde, Kilis'in doğusunda ve kuzeyinde genç volkanik arazi olarak bazalt örtüleri çok yer tutar. En yeni tabakalar olarak da batıda Sakçagöz, İslahiye taraflarında, kuzeyde Araban ilçesi çevresinde, Oğuzeli, Elbeyli ve G. şehri çevreleriyle vadi tabanlarında ve ovalarda yeni aluvyon örtüleri uzanır.

İlden geçen başlıca akarsu, Urfa ili ile sınır çizen Fırat'tır. Fırat'a, G. yaylalarını yaran birtakım küçük akarsular (Karusu, Nizip suyu, Sacir) dökülür. Akdeniz iklimine türlü yönlerden benzerlik gösteren, arazisinin bir kısmı bozuk orman ve fundalık olan ilde, başlıca geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve el sanatlarıdır. Antep fıstığı, zeytincilik, bağcılık, meyvacılık ilin gelir kaynaklarındandır.

G. ilinde gelişmiş ve büyümüş şehir özelliğindeki il merkezi dışında, 6 ilçe merkezinden Kilis 38 000 den çok, Nizip 23 000, İslahiye 14 000 nüfusları ile birer şehir özelliği gösterir. Oğuzeli 6 000 nüfusiyle bir kasaba, Araban 2 000 nüfusiyle küçük bir kasaba, Yavuzeli ise 1 640 nüfusiyle bir köy durumundadır.

G. ilinde 60 ı şehirlerde, 360 ı köylerde olmak üzere 420 ilk okul, 60 binden çok öğrenci vardır. İl merkezi ile ilçelerde 11 orta okul, 3 lise, erkek ve kız sanat enstitüleri bulunmaktadır.

İl merkezi olan G. şehri Kilis, Nizip ve Oğuzeli'ne asfalt yollarla bağlıdır. Diğer ilçelere de iyi yollar vardır. Sınır boyunda yer yer gümrük kapıları bulunmaktadır.

I. Dünya Harbinden hemen önce (1913) sinde müstakil sancak olan Ayıntap (Gaziantep), 1924 te vilâyet durumuna getirilmiştir. Harita için bk. MALATYA — R. İ.

Tarih: G. in eski tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Genellikle G. in XIV. yüzyıl sonralarına doğru Dülük (b. bk.) ün yerini aldığı kabul olunmaktadır.

G. in eski adı olan Ayıntab adına ilk defa Haçlı seferlerine ait kroniklerde tesadüf edilmektedir. Haçlı kaynaklarında Hamtap, Ermeni vekayinamelerinde ise Anthaph şeklinde anılan şehrin, Orta Çağda Dülük'e bağlı bir yerleşme alanı olduğu söylenebilir.

Şehirde ilk askerî tesisleri Bizans imparatoru İustinianos meydana getirmiştir. Stratejik bakımdan Dülük'e nazaran daha üstün olmasına rağmen, Dülük'ün çok eski yüzyıllardan beri büyük bir dinî merkez olması sebebiyle Müslüman Türklerin gelmesine kadar önem kazanamamıştır. G. in üstünlüğü ele geçirmesi ise Dülük'ün tahribinden çok, Müslüman Türk hâkimiyeti ile putperestlikten beri gelen ve Hıristiyanlık devrinde de devam eden dinî değerini kay-

GAZİANTEP: Eyüboğlu camii

betmesi ile mümkün olabilmiştir. İslâmiyetin Anadolu sınırlarına varmasından itibaren G. le birlikte bulunduğu yöre, Müslüman ve Hıristiyan doktrinleri savunan Emevî, Abbasî ve Türk devletleri ile Bizans ve Haçlılar arasında mücadele sahası olmuştur. Bu sebeple, elden ele geçen G., ancak Türk yerleşmesi kesinlikle gerçekleştikten sonra gelişmeye başlamıştır.

Şehrin tarihinde ikinci önemli olay, Harunü'r - Reşid'in 782 yılında G. kalesini onarması ve burasını Sügur'da Dülük'e bağlı bir mevzi olarak değerlendirmesidir. 1150 de ise Haçlı Franklar ile Türkler arasında şehrin önünde yapılan savaş, Türklerin zaferi ile son bulmuş. bozguna uğrayan Kudüs kralı Baudouin G. e sığınmıştır. Az sonra kral burasını vire ile Nureddin Mahmud Zengî'ye teslim etmek zorunda kaldı. Nureddin, G. i Humus şehrine karşılık olarak Şirgûh'un oğlu Nasreddin Muhammed'e ikta etti. Bir süre sonra ise G., Melik Nâsır'ın hükmü altına girdi.

G., gerek Eyyubîler gerek Memlûkler devrinde büyük bir gelişme gösterdi. Melik Salih devrinde kale yeniden onarıldığı gibi, şehir cami, medrese, bahçe ve köşklerle bezendi ve büyük kültür merkezlerinden biri haline getirildi. Genellikle Türklerin yerleşmesi sonunda nüfus bakımından kalabalık önemli bir merkez oldu. 1270 te kendini göteren Moğol istilâsı bu gelişmeyi bir parça yavaşlatmışsa da, 1273 te Sultan Baybars G. i yeniden Mısır topraklarına kattı. Bundan sonra şehir bir süre Dulkadırlı beylerinin kendi aralarındaki mücadelelere sahne oldu. Bunlardan Emir Suli (1386 - 1393) ile Mintaş Timur Boğa 1388 de şehri sıkıştırdılar. G., ancak Sultan Berkuk'un komutanlarından ve yine bir Dulkadırlı beyi olan Nâsırüddin Mehmed Beyin bunları yenilgiye uğratması üzerine kurtuldu. 1400 de ise, Timur'un eline geçmişse de, ertesi yıl Nâsırüddin Mehmed Bey burasını kendi beyliği toprakları arasına kattı. G., 1420 de geçici olarak Kara Yusuf'un hükmü altına girmişse de, 1471 e kadar doğrudan doğruya Dulkadırlılara tâbi oldu ve bu yıl Sultan Kayıtbay'ın komutanlarından Yeşbeğ'in saldırısı üzerine yeniden Memlûk sultanlığına bağlandı. Kayıtbay'ın emri gereğince şehrin kalesi yeniden onarıldı ve tekrar Dulkadırlı beylerine teslim edildi. 1515 te geçici olarak Memlûk hâkimiyetine giren G., 21 recep 922 (1516) çarşamba günü Yunus Bey tarafından Yavuz Sultan Selim'e teslim edildi. Böylece büyük Türk imparatorluğunun şehirlerinden biri haline gelen G., önceleri Zulkadriye eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak teşkilâtlandırılmıştı. XVII. yüzyılda Maraş eyaletine bağlandı. 1818 de ise Haleb vilâyetine bağlı bir kaza haline getirildi. 1913 te müstakil mutasarrıflık oldu. 6 şubat 1337 (1921) tarihli ve 93 sayılı kanunla adı Gaziayıntab'a çevrildi. 1924 te ise adını taşıdığı vilâyetin merkezi oldu.

G., Türk hâkimiyetine girdiği günden beri büyük bir gelişme gösteren şehirlerden biri olmuştur. Orta Çağda, her ne kadar bölgede veya çevresinde kurulan askerî Türk beyliklerinin, devletlerinin veya Türk boylarının kendi aralarındaki iktidar mücadelelerine sahne olmuşsa da, bu gelişme devam etmiştir. Şehir, bir yandan iktisadî ve ticarî alanda inkişaf ederken bir yandan da önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir. Bu sebeple, Bedreddin Aynî, kendi vatanını tarif ederken onu bağlar, bahçeler arasında zengin çarşılara malik, 9 cami, 120 mescit, 20 hamam ve 15 medresesi ile bakımlı bir belde olarak belirtir ve özellikle kültür hayatı bakımından parlaklığına işaret ederek burasını «küçük Buhara» adiyle anar.

G., Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da bir süre bu özelliğini korumuş, kalesi Kanunî Sultan Süleyman tarafından sonuncu defa onarılmıştı. Osmanlı devrini tasvir eden Evliya Çelebi, şehrin 32 mahalleye bölünmüş olduğunu, 8 000 ev ile 140 cami ve mescidi bulunduğunu, kalenin 3 100 adım, çevresinde 36 kuleli olduğunu ve şehrin merkezinde bulunan Kudret Kayası üzerine bina edildiğini şehirde pek meşhur olan tarım ürünleri yanında askerî maksatlara göre geliştirmiş ok, yay, teber v. b. leriyle saraç işleri atelyelerinin, döşemelik, halı, kilim, alaca imalâthanelerinin faaliyette olduğunu anlatır.

Osmanlı imparatorluğunun çökmesi ile G. in istikrarı da gün geçtikçe bozulmuştur. XVII. yüzyıl Celâlî ve suhte hareketleri şehrin ekonomik dutumunu sarstığı gibi, XVIII. yüzyılın başında bölgedeki konar göçer Türkmenlerin meydana getirdiği huzursuzluklar da Maraş - Haleb, Diyatbakır-İskenderun kervan yollarının güvenliğini ortadan kaldırmış, G. in ekonomik bakımdan gerilemesine yol açmıştı. Bunun yanında bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise şehrin mütegallibenin eline düşmesi bu gerilemeyi hızlandıran bir istilâ ile karşılaştı. Nizip savaşından sonra haziran 1839 da İbrahim Paşa komutasındaki Mehmed Ali Paşa ordusunun eline geçti ise de, az sonra tekrar Osmanlı imparatorluğuna iade edildi.

Fakat Ayıntab'ı gazi yapan son saldırı olmuştur. 15 ocak 1919 da önce İngilizler tarafından işgal edilen şehir, geçici zannedilen bu işgalin devamlılığa dönüştüğünü, 5 kasım 1920 de işgal görevinin Fransızlara terk edilmesi ile idrak etmiş oldu. Şehir halkı hiçbir kuvvete ve desteğe güvenmeden sadece istiklâl ve hürriyet emeli ile ayaklandı. 1 nisan 1920 den 7 şubat 1921 gününe kadar tarife sığmayan bir azim, cesaret, yurtseverlik ve kahramanlıkla Fransızlarla çarpıştı ve Türklerin ordu - millet olduklarını bir defa daha âleme öğretmiş oldu. Bu kanlı mücadelenin mükâfatını G. liler vatanlarını kurtarmakla aldılar. 15 aralık 1925 te yapılan Ankara itilâfnamesi ile bu başarıyı tescil ettirdiler.

G., Türk kültüründe isim yapmış sayısız bilgin, yazar, şair ve devlet adamının yetiştiği bir belde olarak da önemli bir yer işgal eder. Bunlardan Aynî nisbeti ile anılan Bedreddin Mahmud, Aynî Hüseyin, Zeynüddin Abdurrahman ve Ayıntabî nispeti ile tanınan Ebü's - Senâ Mahmud, Ebü'l - Abbas Ahmed, Mustafa Said, Mütercim Âsım, şair Münip ve Münif Paşa anılabilir. — İ. P.

GAZİDDİN HAN, Âbid Hanın büyük oğlu Mir Şehabeddin (ölm. Gucerat 1709) tarafından verilen unvan. Babası Âbid Han, Şah Cihan zamanında süvari kumandanlığı ve valilikler yapmıştır. G. H., 1169 yılında Türkistan'dan Evrengzib'in sarayına gelerek süvari kumandanı olmuştur. Evrengzib zamanında Ekber'in isyanını bastırmada ve Bijapur, Golkonda, Adhvani kuşatmalarında yararlık göstermiştir. Bu başarılarından dolayı 1679 da G. H. unvanını, 1685 te de Firuz Cang unvanını almıştır.

GAZİDDİN HAYDAR (ölm. 1827), Saadet Ali'nin ikinci oğlu. Türk - Hint imparatorluğunun şekil olarak veziri, aslında ise Oudh hükümdarıdır. Babası Ali 1814 yılınde ölmüş ve büyük oğlunun çocuklarını mirasından mahrum bırakmıştır. Hindistan kumpanyası bu ülkenin kuzeyinde idareyi ele aldıktan sonra İngilizlerin Hindistan genel valisinin de reyi ile G. H., Oudh padişahı unvanını almıştır. Fakat bilgili bir kişi olmasına rağmen Aga Mir gibi kötü ve vicdansız nazırların etkisiyle eğlenceye düşerek devleti iyi idare edememiştir.

Kendi adına Audh vilâyetinde basılmış olan paralar 1820 - 1827 tarihlerini taşımaktadır. Bu paraların üzerinde bir arma çerçevesi içine alınmış bayrak taşıyan iki kaplanla onun üstünde iki balık resmi bulunmaktadır. Bu paralardan başka saltanatının ilk yılının hatırası olarak üstünde kendi resmi bulunan gümüşten güzel bir madalya bastırmıştır.

G. H. edebiyattan ve çeşitli ilimlerden anlayan, bilgin bir kişidir. *Heft kulzum* (Yedi deniz) adlı Farsça bir lûgat ile bir sarf (morfoloji) kitabı yazmıştır. Ölümünden sonra yerine oğlu Nasireddin Haydar geçmiştir.

GAZİKUMUK DİLİ: bk. KAZİKUMUK veya LAK DİLİ.

GAZİKUMUK EDEBİYATI: bk. KAZİKUMUK veya LAK EDEBİYATI.

GAZİLER (eski adı: **Pernavut**), Kars ilinin Tuzluca ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın 31 köyü ile birlikte nüfusu 8 349 (1965), bucak merkezinin nüfusu 1 897 dir. Denizden yüksekliği 1 140 m dir. G. Tuzluca'nın 25 km batısında, Aras ırmağının 2 km güneyindedir. Doğu Bayazıt - Iğdır - Tuzluca - Kars kara yolu bu bucağın hemen kuzeyinden geçer. Halkın geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. G. çevresi akarsularla derince yarılmış, serpantinlerin çok yer tuttuğu bir alandadır. 1959 yılı temmuz ayınının ikinci yarısında G. köyünün birkaç km güneyindeki Üzümlüdere mevkiinde çıkan ve dumanı andıran bol serpantinli tozların yükseldiği yamaç kaymaları, o zaman bir yanardağın ilk belirtileri sanılmıştı.

GAZİLER, Erzurum ilinin Şenkaya ilçesine bağlı bir bucak, Bardız (b. bk.) ın yeni adı.

GAZİMİHAL (Biyogr.): bk. KÖSEMİHAL, Abdullah bey.

GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (Istanbul 1900 - Istanbul 1961), Türk musiki araştırıcısı, tarihçisi ve yazarı. Soyadı kanunundan önce Kösemihalzade imzasını kullanmış, Kösemihal soyadını sonradan G. e çevirmiştir. Gazi Mihal Beyin soyundan gelen Dr. Yusuf Ragıp'ın oğlu olup küçük yaşta kemana başlamış, Istanbul, Berlin ve Paris'te birer süre okumakla birlikte daha çok kendi kendini yetiştirmiştir, Galatasaray Lisesi (1924 - 1925 ve 1929 - 1930) ile Istanbul KızLisesi (1929 - 1932) nde musiki öğretmenliği yaptıktan sonra Ankara'ya yerleşerek Musiki Muallim Mektebinde keman ve musiki bilgisi (1932 - 1938), Devlet Konservatuvarında musiki, opera ve bale tarihleriyle musiki bilgisi (1940 - 1960), ayrıca Gazi Eğitim Enstitüsünde musiki tarihi okutmuş, Ankara'da «Müzik ve Sanat Hareketleri» dergisi (1934-1935) ni kurmuş, Fransa, Belçika ve Türkiye'deki meslek dergileriyle gazete ve kültür dergilerine özellikle Tükriye halk musikileri ve Batı sanat musikisiyle ilgili yazılar yazmıştır. Başlıca kitapları: *Anadolu Türküleri ve musiki istikbalimiz* [1928]; *Şarkî Anadolu türkü ve oyunları* [1929]; *Türk halk musikilerinin tonal hususiyetleri meselesi* [1936]; *Türk halk müziklerinin kökeni meselesi* [1936]; *Balkanlarda musiki hareketleri* [1937]; *Ankara bölgesi musiki folkloru* [Sadi Karsel ile, 1939]; *Türkiye - Avrupa musiki münasebetleri* [yalnız 1. cildi yazılmış ve basılmıştır, 1939]; *Bursa'da musiki* [1943]; *Konya'da musiki* [1947]; *Türk askerî muzıkaları tarihi* [1955]; *55 Opera* [1957]; *Asya ve Anadolu kaynaklarında ıklığ* [1958]; *Musiki sözlüğü* [1961]. G. Türk Ansiklopedisi'ne musiki maddeleri de yazmıştır.

M. R. GAZİMİHAL

GAZİNO (İt. *casino* = kır evi), Avrupa'da, tek bir yönetim altında olmak üzere, kumar oynatan, yemek veren ve temaşa seyrettiren eğlence kurumu. Türkiye'deki G. larda da içkili yemek verilmekle beraber, bunların sahnelerinde özellikle alaturka şarkı sanatçıları ve onlara eşlik eden saz heyetleri faaliyet gösterir. Ayrıca, tavla, bilardo ve iskambil oynanan büyük kahvehanelere de G. denilmektedir.

GAZİPAŞA (eski adı: **Pazarcı, Selindi**), Antalya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 21 501 (1965), yüzölçümü 931 km², ilce merkezinin nüfusu 3 524 tür. G. nın denizden yüksekliği 35 m dir. Köylerin çoğu 400 - 600 nüfusludur. 800 den çok nüfuslu dört köy vardır. G. ilcesi, Antalya ilinin doğu ucunda, Alanya ile Anamur arasındadır. Burası önce Alanya ilcesine bağlı ve merkezi Pazarcı olan bir bucak iken 1948 de ilçe olmuştur.

GAZİPAŞA'DAN BİR GÖRÜNÜŞ

G. kasabası, kuzeyindeki dağlardan inen çay ve derelerin, eski bir deniz girintisini doldurarak meydana getirdiği aluviyonlarla örtülü bir alanda, denizden 3 km içeridedir. Bu ovanın önünde, deniz kıyısı boyunca birtakım tepeler vardır. Bu tepelerden burun biçiminde uzanan birinde (denizden 180 m yüksek) kale harabeleri bulunmaktadır. Burada Selindi olarak adlandırılmış bulunan yerde, Eski Çağda Selinus adlı önemli bir şehir bulunuyordu. Roma imparatoru Traian'ın bir seferinden dönerken öldüğü yer (M. S. 117) olduğu için, geçici olarak Traianopolis adını almıştır.

G. ilçesinin arazisi, kasaba çevresinin küçük kıyı ovası dışında, dağlık ve çok yeri sarptır. Kıyı boyunun dağları ve tepeleri Paleozoik metamorfik arazi, daha içerideki yükseklikler Devon devri tabakalarından bir yapı gösterir, buralarda kalkerler önemli yer tutar. Bu eski tabakalar arasında çeşitli madenler (bu arada özellikle kurşun, barit) vardır. G. ovasının gerisinde yüksekliği 1 000 - 1 200 m olan, ormanlarla örtülü dağlar, daha yukarıda 2 000 - 2 300 m yüksekliğindeki çok yeri çıplak yaylalar (Gazipaşa - Anamur yaylaları) uzanır. Bu arazinin kalker yapılı yerlerinde sa-

yılmayacak kadar çok çukurluklar ve mağaralarla inler, yeraltı galerileri vardır. Akarsular burada yere batıp çıkarak akar, yer yer gür kaynaklar görülür.

G. ve çevresindeki düzlüklerde mısır, darı, susam, buğday ekilir, portakal, limon, muz yetiştirilir. Dağlarında Güney Anadolu ormanlarının bir bölümü yer alır. Kıyıya yakın yerlerde çam, palamut meşesi ağaçlıkları, daha yükseklerde ardıç, çam, katran, meşe orman ve fundalıkları vardır.

G., Antalya'yı Mersin ve Adana'ya bağlayan asfalt yol üzerinde, canlı bir uğrak yeridir. Yeni yapıları, çarşısı vardır. Çevresindeki tabiat güzellikleri ve tarihî eserler, buraya turistik değer kazandırmıştır. Kasabanın 20 km kadar kuzeyindeki Ilıca köyünde (eski adı: Gevinde) bir kaplıca vardır. Yaz aylarında çok gidilen bu kaplıcada barınmak için yerler bulunmaktadır. G. da ilk okullar ve orta okul vardır. Bk. ANTALYA, ALANYA. — R. İ.

GAZİPÛR, Hindistan Cumhuriyetinin Uttar Pradesh bölgesinde, Ganga üzerinde, Benares'in kuzeydoğusunda, Patna - Benares demiryolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 37 100 dür. «Kırk sütunlar sarayı» buradadır. Şehir müsaadeli afyon işleme ve civar bölgelerdeki bahçelerde yetişen güllerden gül yağı hazırlama merkezidir. Muhtemel olarak 1330 da bir Müslüman tarafından kurulmuştur. XV. yüzyılın sonlarından beri Delhi devletine bağlı idi.

GAZİYE, kendilerine *barâmika* adını veren Mısırlı rekkaseler sınıfı. G. ler diğer sınıflara karışmazlar, kendi kabileleri içinden evlenirler. Bu sınıfın erkekleri, ya kadınlarına mızıkacılık ederler, ya uşaklık yaparlar ya da el sanatlariyle uğraşırlar. Mızıkacılara *gazavâtî* denilir. Eskiden sokak ortasında raks eden bu kadınların kötü tanınmaları yüzünden sokakta oynamaları 1834 yılında yasaklanmıştır.

GAZLAR, Öldürücü (Kim.): bk. GAZ HARBİ.

GAZLAR (*Gaz* kelimesi, Felemenkli kimyacı Jan Baptist van Helmont [1577 - 1644] tarafından, Yun. *khaos* [kaos] kelimesi örnek tutularak, havamsı akışkanları anlatmak üzere yaratılmıştır), kendilerine vergi biçimleri ve hacımları olmayan ve sonsuz bir genleşme yeteneğine sahip bulunan havamsı akışkanların genel adı.

Kimya: *Mükemmel gaz*: Mariotte ve Gay - Lussac kanunlarına tam olarak uyması gereken ipotetik G.; *nadir gazlar*: Ramsay tarafından keşfedilen ve atmosferde argon ile birlikte bulunan G. lar ki neon, helyum, kripton ve ksenon'dan ibarettir; *patlayıcı gaz*: bir alevin temasiyle patlayan hidrojen ve oksijen karışımı.

Jeoloji: *Bataklık gazı*: durgun sularda veya bataklıkların derin bölümlerinde havasız yaşar organizmaların yol açtığı mayalanmalardan oluşan metan ve karbondioksit karışımı.

Sanayi: *Havalı gaz*: bir gazojende, çoğu zaman kok veya kömürden ibaret olan katı yakıtların yanmasiyle oluşan G. ları kızıl derecede bir kok kütlesi üzerinden geçirme yolu ile elde edilen G. ki fakir G. ve gazojen G. ı adlariyle de anılır. *Odun gazı*: odun kömürü yapımında odunun uçucu maddelerinin çıkması sırasında elde edilen ve karbondioksit bakımından zengin olan bir gaz; *yüksek fırın gazı*: döküm demirinin ergitilmesi işlemi sırasında yüksek fırınların geniş ağızlı bacalarından çıkan, içinde % 30 - 35 karbon oksit bulunan, 1 000 kal/m^3 derecelerinde kalori gücü olan G.; *tüm veya integral gaz*: maden kömürünün distilasyonu sırasında çıkan uçucu maddelerle, distile edilmiş olan kömürün kokunun tüm G. laştırılmasından çıkan uçucu maddelerin karışımı; *zengin gaz*: havalı G. ın, sulu G. ın veya yüksek fırın G ının tersine olarak 4 000 kal/m^3 gibi veya daha yüksek kalori gücü olan G.; *sulu gaz*: su buharının 1 000 - 1 200 ısı derecesine çıkarılmış kok kömürü tarafından ayrıştırılmasiyle oluşan G.; *yağ gazı*: petrol yağlarına 700 - 800 santigrat derecelerinde cracking işleminin uygulanması sırasında çıkan G. (b. bk.).

Petrol: *Nemli gaz*: içinde kolayca sıvılaşan fraksiyonlar bulunan G.; *sıvındırılmış gaz*: tabiî G. dan veya rafineri G. larından çıkarılan ve normal olarak G. halinde bulunan butan ve propan'ın sıvındırılmış hali ki, basınç altında çelik tüpler içinde taşınır ve bu tüplerin ağzındaki musluk (detandör) un açılmasiyle beraber dışarıya G. halinde çıkar.

Askerlik: *Göz yaşartıcı gazlar*: düşman askerlerinin gözlerini şiddetle yaşartıp görmez hale getiren, benzil bromürlü savaş G. ları; bu tehlikesiz G. lar yasak gösteriler ve kargaşalar sırasında polis tarafından da kullanılır. Bk. ZEHİRLİ GAZLAR.

GAZNE, Orta Afganistan'ın doğusunda, Kâbil'in güneybatısında bir şehir. Nüfusu 25 000 dir. Bugün G. ilinin merkezi olan şehir, Gaznelilerin eski başşehri olarak tanınmıştır. 962 de Samanoğullarının hassa ordusuna bağlı olan Alp Tigin (b. bk.) G. yi zaptedip burada bir devlet kurmuştur. 977 de Sebük Tigin G. yi devlet merkezi yapmıştır. Alp Tigin'in torunu Gazneli Mahmud (997 - 1030) burada Gazneliler sülâlesini kurmuş, çevredeki bölgeleri fethetmiş ve Dicle'den Ganga'ya kadar yayılan bir devlet kurmuştur. Bu devlet 1173 te Gur'lu Muhammed tarafından yenilmiştir. Çingiz Han'ın oğlu Ögödey aş. yu. 1235 te bu bölgeyi almıştır. Hindistan Moğolları idaresinde bu bölge 1737 ye kadar çökmüş ve bu tarihte yeni Afgan krallığının bir parçası olmuştur. XIX. yüzyıl Afganistan harplerinde 23 temmuz 1839 da G. İngilizlerin eline geçmiş, sonradan Afganlarca 4 ay kuşatılarak 6 mart 1842 de onlara teslim olmuş, eylül 1842 de İngilizler tarafından geri alınarak kısmen tahrip edilmiştir.

GAZNE'Lİ MAHMUD (Biyog.): bk. MAHMUD, Gazne'li.

GAZNELİLER (963 - 1187), Gazne (b. bk.) şehrini merkez ittihaz ettiği için bu adla anılan bir Türk devleti. Türk ve İran ırklarının karıştıkları veya karşılaştıkları Horasan, Toharistan, Maveraünnehir ve şimdiki Afganistan ırkî sınır çizgisi üzerinde Orta Çağ Türk hâkimiyetinin başlangıç safhasını teşkil eden ve Türklerin ilk hamlesinin ifadesi olan G. devletinin kurucuları, asılları Soğd veya İranlı olan Samanîler hizmetine girmiş Türk komutanlarıdır.

Samanoğullarının özellikle Mansur b. Nuh zamanından itibaren za'fa uğraması üzerine devlet hizmetinde olan bu Türk komutanlar, emirlerindeki kendi ırklarından birliklere dayanarak, ya bulundukları bölgelerde ya da yeniden açtıkları topraklarda yarı bağımsız bir durum meydana getirmişlerdi. G. devletinin doğuşu da bu genel gelişmeye uygun olmuştu. Devletin kuruluşunda ilk önemli kişi olan Alp Tigin (b. bk.), Samanoğulları hizmetine girmiş bir Türk komutanı, belki de gulâmân - i saray (kapıkulu, köle) idi. Onun Samanoğlu sarayında haciplik rütbesini aldıktan sonra Enderâb ve Herat valisi olduğu, bu görevde iken Samanoğlu

Mansur ile aralarının açılması üzerine emrindeki birliklerle doğuya doğru çekilerek, 961 de Gazne şehrini, buranın yerli hükümdarı Lavik'ten aldığı ve kendisini itaat altına almak üzere yapılan bütün teşebbüsleri başarısız kılmak suretiyle bu yeni devletin temelini atmış bulunduğu kabul olunur. Samanoğullarının Alp Tigin üzerine yaptıkları baskı, onun Türk ülkelerinden çok sayıda ırkdaşını Gazne topraklarına getirmesine ve bu suretle İslâm ülkelerinin bu doğu serhaddinde savaşçı bir güç toplamasına yol açmıştır ki, Alp Tigin'in halefleri bu güce dayanarak Hindistan üzerindeki fütuhatı gerçekleştirebilmişlerdir.

Alp Tigin 963 te ölünce yerine oğlu Ebû İshak İbrahim geçtiyse de, onun komutanlarından Bilge Tigin ve Sebük Tigin iktidarı kolayca paylaştılar. Bilge Tigin Gazne'de, Sebük Tigin ise, muhtemelen Hindukuş dağları üzerinde bir kale olan Fervân'da hükûmet ettiler. Bilge Tigin'in Gazne'deki hâkimiyeti kısa sürdü. Az sonra yerli bir prens olması kuvvetle mutemel olan Pirî, Gazne'ye hâkim oldu. Ondan sonra da Sebük Tigin'e karşı Gazne'nin eski hükümdarı Lavik ve Hindu Şahîlerle bir anlaşma yaptı. Bu durum üzerine bölgedeki bütün Türk kuvvetleri Sebük Tigin'in çevresinde toplanmak zaruretinde kaldılar. Bu suretle kuvvetlenen Sebük Tigin 977 de Pirî'ye ve müttefiklerine karşı harekete geçti ve onları bozguna uğratarak Gazne'yi ele geçirdi. G. devletinin gerçek kuruluşu da böylece tamamlanmış oldu.

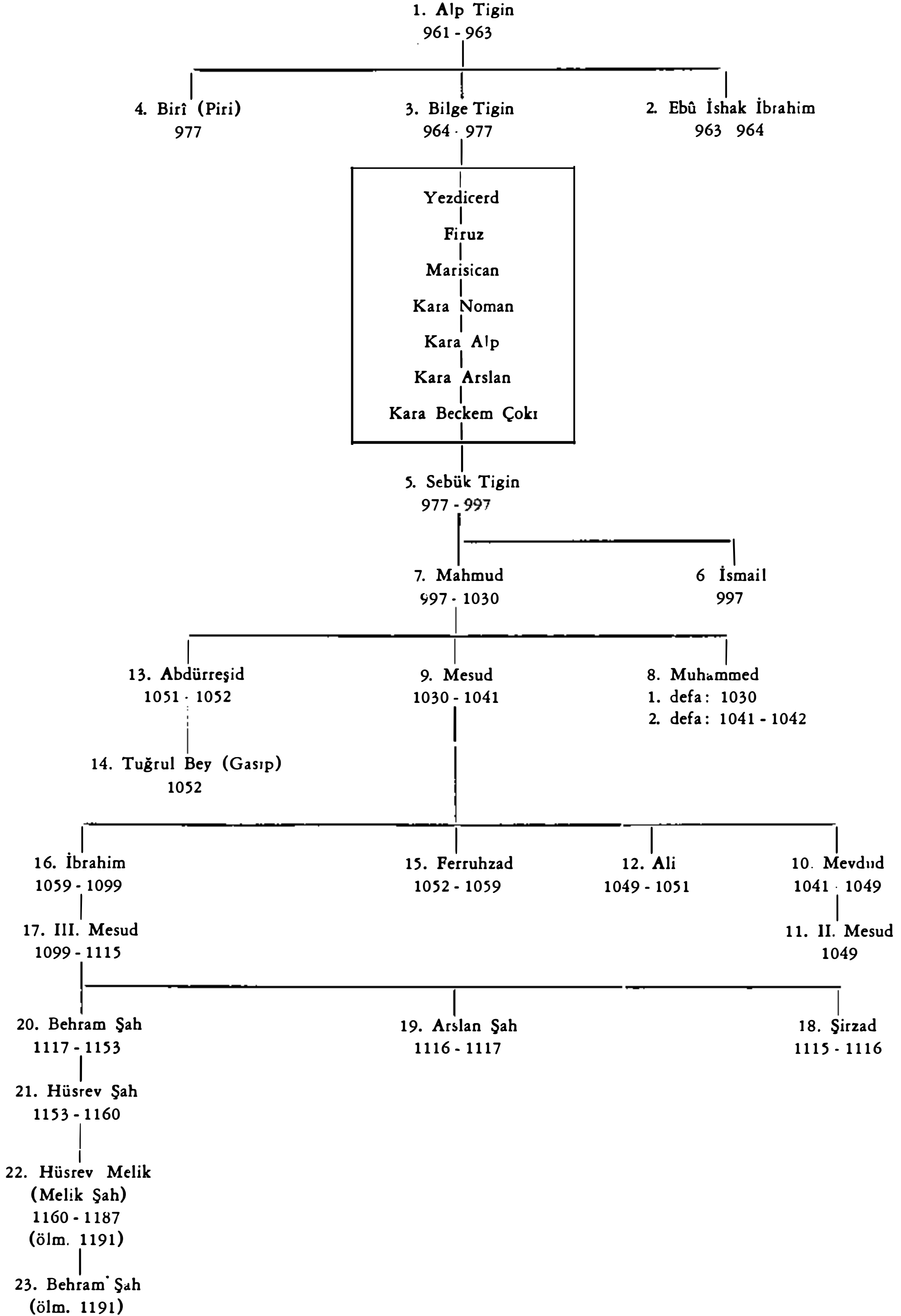
Bazı kaynaklar Sebük Tigin'in iktidarı ele alışını şöylece özetlemektedirler. Bunlara göre, Bilge Tigin'in Hindistan'da Cerdiz kalesi önünde şehit düşmesi üzerine devletin yönetimi Alp Tigin'in kölelerinden Birî'nin eline geçmişti. Ancak bu zat, bu yükü taşıyamayacağını anlayınca Alp Tigin'in kurduğu devleti kendi rızası ile Bilge Tigin'in kölesi ve damadı olan Sebük Tigin'e bırakmıştı. Fakat, tarihî gelişme dikkate alınırsa, Birî'nin bir Türk köle veya yerli bir prens olması konusu hariç, Sebük Tigin'in iktidarı kuvvet kullanmak suretiyle ele geçirdiği gerçeklere daha yakın gözükmektedir.

Sebük Tigin bundan sonra birbirini takip eden başarılarla Toharistan, Zâbulistan, Zemindaver, Gūr ve hattâ Belûcistan'a kadar hâkimiyetini yayarak uzak doğu İslâm dünyasının en kudretli lideri durumuna geçti. Devletin kuruluşu gerçekleştikten sonra tabiî bir gelişme olarak Hindistan üzerine yönelen Sebük Tigin 979 da Hint padişahı diye anılan Hindu Şahî Caypal'i yenilgiye uğrattı ve Samgan'ı yağma etti. 988 de ise Caypal'in karşı saldırısına dayanamadı. Kuram ırmağı boyunca olan savaş sonunda Gazne yöresindeki birkaç kaleyi geçici olarak boşaltmak zorunda kaldı. Fakat Sebük Tigin'in bu başarıları metbuu olan Samanoğulları üzerinde yeteri kadar etkili olmuş, bu sırada Horasan ve Maveraünnehir'de çıkan isyanları da Samanoğlu Nuh adına bastırmış bulunduğundan, kendisi Nâsırüddin unvanı ile bu devletin en önemli eyaleti olan Horasan valiliğine getirildiği gibi, oğlu Mahmud da Seyfü'd-devle unvanı ile ordu komutanlığına tayin edilmişti.

Sebük Tigin 997 de ölmüş, oğlu Mahmud'a büyük fütuhatını yapacak teşkilâtlı ve zengin bir devlet bırakmıştı. Sebük Tigin yerine komutanlar, onun küçük oğlu İsmail'i seçmişlerse de, bu hükümdar ağabeyi Mahmud tarafından süratle bertaraf edildi. Bu sırada Samanoğlu II. Nuh da bir isyanla tahtından indirilmiş bulunduğundan bunu fırsat bilen Mahmud, G. devletini kuran beylerin şimdiye kadar sadece bir ihtiyat tedbiri ve çoğunluğu teşkil eden İran asıllı halkın kendilerine cephe almamalarını sağlamak amacıyle Samanoğullarına şeklen bağlı bulunmakta fayda gördükleri durumu, yani metbuluk bağını kopararak istiklâlini ilân etti (bk. MAHMUD, Gazne'li).

Orta Çağ İslâm dünyasının efsanevî kahramanı Mahmud'un faaliyetleri çok yönlü olmuştur. Ona dinî alanda unutulmaz şöhret bırakan çalışmaları Sünnîlik yolundaki gayretleridir. Mahmud, Şiî Büveyhoğulları elinde bir kukla durumuna düşmüş bulunan Abbasî halifesi el-Kadir bi'llah'a biat etti ve onun kendisine tevcih ettiği Emir, Yeminü'd-devle ve Eminü'l-mille unvanlarını taşımayı büyük bir övünç saydı. Gerçi bu tutumu onun İran yaylası üzerindeki emellerini gerçekleştirmede Sünnîlerin kendisini desteklemeleri bakımından faydalı bir taktik olmuşsa da, Şiî baskısının ve hâkimiyetinin İran yaylaları ile birlikte Asya İslâm dünyasında uzun yüzyıllar gerilemesine ve Sünnîliğin hâkimiyetine başlangıç teşkil etmiştir. O, hayatı boyunca Şiîliğe karşı cephe aldı. Bu suretle hâkimiyetini İran yaylasında İsfahan'a kadar uzattığı gibi, Hindistan'da Multan Mausure'de karşılaştığı Karmatlara karşı da aynı suretle hareket etti. Bir fatih ve komutan olarak Mahmud, İslâmiyeti Hindistan'da yaymakla ün yapmıştır. Hükûmet merkezi olan Gazne çevresinde toplanmış bulunan askerî gücü Toçi, Kuram, Kâbil ve Gumal vadilerinden sevk ederek Raçputların kahramanlıklarına rağmen Pencab'ı fethetti ve Lahur'u, devleti için Belh'ten sonra üçüncü merkez haline getirdi. Fütuhatını Multan ve Sind'in büyük bir kısmına yaydı. Müşrik Hindistan'da Mathura ve Somnath tapınaklarını yağma ve tahrip etmesi ise, onu halk yığınları arasında efsanevî bir kahraman derecesine yükseltti. Onun adı bugün bile İslâm kavimlerinin destanlarında yaşamaktadır. Sadık kölesi Ayaz ile maceraları hâlâ söylenmekte veya okunmaktadır (bk. MAHMUD ve AYAZ).

Mahmud, şahsî nüfuzu yanında kurduğu imparatorluğun za'fını da bilmekte idi. Devletin kuruluşunda rol oynayan bir avuç Halaç Türkü (bk. HALAÇLAR) bu büyük imparatorluğu yaşatacak çoğunlukta değillerdi. Bu yüzden Mahmud kültürel alanda imparatorluğunu teşkil eden kavimlere yaklaşmak lüzumunu kabul etti. Devletin kurucusu Alp Tigin'in tutumlarının tersine İranlı kültürü desteklemek zorunda kaldı. Yeni Farsçanın doğuşuna büyük hizmetlerde bulundu. Farsça söyleyen edipleri himaye etti. Öte yandan Karahanlıların Maveraünnehir ve Horasan'a inmelerini durdurdu. 1010 da Gur ülkesinden onları çıkarttığı gibi, 1025 te İlig Ali Tigin'i yenmek suretiyle Türk ilerleyişini çok kısa bir süre için durdurmaya muvaffak oldu. Bu tutumu ile Mahmud, Türk-İran karşılaşmasında İran safına geçmiş oluyordu. Nitekim onun soyunun, kendi zamanında son Sasanî hükümdarı Yezdicerd'e bağlanması da bu tutumu tahkim eden bir unsur olmaktadır. Fakat 1025 te yeni bir Türk akını Mahmud'un tarihin akışına ters tutumunu alt üst edecektir. Gerçi gerek bu yıl gerek 1038 de Mahmud Selçuklu Türklerine baskın bir güce sahip olduğunu göstermişse de, 1030 da ölümünden sonra durum tamamiyle değişecek ve İran yaylası ile birlikte bütün Asya'da Türk hâkimiyeti kurulacaktır. Onun ölümü sırasında ikiz oğulları Muhammed Cüzcan'da, Mesud ise İsfahan'da vali bulunuyorlardı. Muhammed, taraftarlarınca Gazne'ye çağrılarak emir ilân edilmişse de, cesur bir komutan olan Mesud'u destekleyen ordu bunu kabul etmedi ve Mesud Gazne'ye hareket etti. Muhammed'in Sivinad adlı bir Hindu komutasında gönderdiği birlik Mesud'u durduramadı. Mesud Herat'a geldiği zaman, oraya ulaşan bir Gazne heyeti tarafından hükümdar ilân edildi. Muhammed ise gözlerine mil

Politik emellerle Gazne'li Mahmud zamanında icat edilen ve Sebük Tigin soyunu Sasanî hanedanına bağlayan, onu Türkleşmiş bir İranlı hanedan olarak gösteren kütük.

çekildikten sonra bir kaleye hapsedildi. Mesud, G. devletinin ünlü hükümdarlarından biridir. Cesur bir asker ve alicenap bir kimse olarak tanınır. Ancak şiddet taraflısı olması ve içkiye düşkünlüğü, onun za'fını teşkil eder. Bütün gayreti ile babasının eserlerini devam ettirmeye çalışmışsa da, kendisini Selçuklu istilâsı gibi büyük bir tehlike beklemiştir. Mesud, imparatorluğunun kuzey sınırlarında Selçuklulara karşı ümitsiz bir mukavemet göstermişse de, 1040 ta Dandanâkân da vuku bulan ve 3 gün süren savaş sonunda ağır bir yenilgiye uğramıştı. Bu bozgun karşısında paniğe kapılan Mesud, Gazne'ye dönerek ailesini ve hazinelerini toplayıp Lahur'a hareket etti. Öncü olarak oğlu Mecdud Lahur'a giderken, öteki oğlu Mevdud'u da Belh'te savunma için bırakmıştı. Ancak yolda, Mergale geçidinde ona karşı olanlar bir darbe yaparak onu zincire vurdular ve kör kardeşi Muhammed'i ikinci defa yerine geçirdiler. Mesud az sonra yeğeni Ahmed tarafından Girî hapishanesinde öldürüldü (1041). Bk. MESUD. Onun bu acıklı sonunu haber alan oğlu Mevdud, Belh'ten Gazne'ye yürüdü. Kâbil vadisinde, Negrehar'da Muhammed'i kıstırarak mağlûp etti. Babasının, Türk ve Tacik bütün katillerini öldürterek öcünü aldı. Bu başarı üzerine de Celâlabad yakınında Fethabad şehrini kurdurdu.

Mevdud'un saltanatı (1041 - 1049) dış saldırılarla geçmiştir. Kendisi bunları karşılayacak nitelikte bir kimse olmadığından ne Selçukluların 1042 de Toharistan'ı, 1444 te Zemindaver'i işgal etmelerini önleyebildi ne de Delhi racasının Hansi ve Thanasar ile Negerkut ve Kangara kalelerini işgal etmesine engel olabildi. Ancak Lahur, kendi gayretleri ile savunabilmiş, Selçukluların Gazne üzerine saldırıları da Tuğrul Bey ve ondan sonra Basî Tigin adlı komutanların çabaları ile geçici olarak durdurulabilmişti.

Öte yandan G. hâkimiyetinden kurtulmak isteyen Gurlular da harekete geçmişlerdi. Basî Tigin, bunlardan Ebû Ali ile Yahya'yı ortadan kaldırdı ise de, Selçuklu istilâsından sonra bu tehlike G. devletini gittikçe tehdit edecektir. Mevdud'un tek başarısı, saltanatının başında kendisine isyan eden kardeşi Mecdud'u ortadan kaldırmasında olmuştur.

Mevdud'un ölümünden sonra G. devleti anarşi içinde kaldı. Önce Mevdud'un sabi olan oğlu II. Mesud tahta oturtuldu. Onu Mesud'un oğlu istihlâf etti. İki yıl geçmeden Mahmud'un oğlu Abdürreşid, Nuş Tigin'in yardımı ile emirliğe geçmişse de, bu defa komutanlardan Tuğrul Bey onu öldürterek Gazne tahtını gasbetti. Fakat az sonra o da öldürüldü. Mesud'un oğlu Ferruhzad Nuş Tigin'in desteği ile hükümdar oldu. Bunun devrinde Selçuklu istilâsı durdurulmuş ve asayiş az çok sağlanmıştı. Onun 1059 da ölümü üzerine kardeşi İbrahim tahta çıktı ve derhal Selçuklularla barışa geçti. Oğlu Mesud'u Melik Şah'ın kızı ile evlendirerek Selçuklu düşmanlığını ortadan kaldırdı. Kuzey ve batıda kaybedilen topraklara karşılık Hindistan'da başarılı ilerleyişler kaydetti. Acodhan, Dera ve Rodpal kalelerini zaptederek G. devletinin sınırlarını Ganj (Ganga) ırmağına kadar uzattı. 41 yıl saltanat süren İbrahim, G. hükümdarları arasında sultan unvanını ilk defa kullanan kimsedir.

Yerine geçen III. Mesud, babasının batıda Selçuklularla dostluk ve Hindistan fütuhatı politikasını başarı ile yürüttü. Ancak 1115 te ölümünden sonra G. devleti yeniden bir krize girdi. Yerini alan Şirzad'ı kardeşi Arslan ortadan kaldırdıktan sonra, diğer kardeşi Behram Şah üzerine saldırdı. Behram Şah'ın Sultan Sencer'e iltica etmesi, G. le Selçuklu dostluğunu yıktı. Sencer, Gazne üzerine iki sefer yaptı. Birinci seferinde Arslan Hindistan'a kaçabilmişse de, ikinci seferinde yakalanarak öldürüldü. Bu suretle, Behram Şah 1117 de kesin olarak hükümdar oldu ise de, artık G. devleti Büyük Selçuklu imparatorluğuna bağlı devletler arasına karışmış oluyordu. Behram Şah devrinde Hindistan valisi Bahlim'in isyanı yine önemli bir problem oldu, fakat devleti temellerinden sarsan olay Gurluların harekete geçmeleri olmuştur. 1128 de Gur melikü'l - mülûku Kutbeddin'in Behram Şah tarafından öldürülmesi üzerine başlayan Gur ayaklanması, Suri'nin Gazne'ye girmesiyle büyüdü. Gerçi bu işgal kısa sürmüşse de, az sonra Alâeddin Hüseyin hem Gazne'yi hem de Bust'u tahrip ederek G. in kuzeydeki hâkimiyetlerine son vermişti. 1152 de ise, Oğuzların Gazne üzerine yürüyüşü karşısında Behram Şah burasını kesin olarak terk etmiş ve Lahur'a çekilmek zorunda kalmıştır.

1160 ta ölünce yerine oğlu Hüsrev Melik geçti. Bu sırada Gazne'ye yerleşmiş bulunan Gurlu emir Muizüddin 1173 ten itibaren Hindistan seferlerine girişti. Gur akını karşısında yerli Khokharlarla anlaşmaya çalışan Hüsrev Melik, bunların kendisine hıyanet ettiklerini görünce Muizüddin'le anlaşmak çarelerini araştırmaya başladı. Ancak, bu müzakereler bir sonuç vermedi ve onun 1187 de esareti ile son buldu. Böylece G. devleti Gurlu imparatorluğuna katılmak suretiyle ortadan kalkmış oldu. Hüsrev Melik ile oğlu Behram Şah önce Gazne'ye, oradan Firuzkuh'a ve nihayet Belervan kalesine götürülerek hapsedildiler ve 1191 de öldürülmek suretiyle ortadan kaldırıldılar.

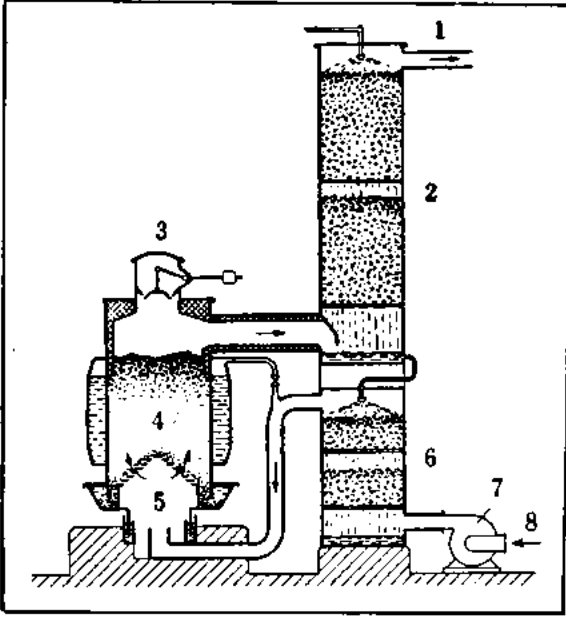
G. devleti, Orta Çağ Türk - İslâm devletleri arasında önemli bir yer tutar. Alp Tigin'den itibaren pek çok sikkesi bulunan bu devletin tarihi yazılı kaynakların mahdut bilgileri yanında bu sikkelere dayanılarak tespit olunmaktadır. Bu Türk imparatorluğunun hatırası uzun yıllar bütün İslâm doğu ülkeleri halklarını ve devletlerini etkilemiş, onların ilk defa aldıkları padişah unvanı ise XX. yüzyılın başına kadar Türklük aleminde kullanılagelmiştir. — İ. P.

GAZOJEN (Fr. Gazogène, Alm. Gasgenerator), endüstride yakıt olarak kullanılan gazı üreten cihaz.

Bu gazlar, hava gazının terkibine girdiği gibi, bazı hallerde tamamiyle hava gazının yerini tutar.

Hava gazı üreten G., esas itibariyle içi yakıt dolu bir kazandan ibarettir. Cihazın üstünden kok, taş kömürü veya linyit doldurulur.

Bu yakıtın arasından, aşağıdan yukarıya doğru hava ve su buharı üflenirken kömür tabakaları 1 000 - 1 500° ye ısıtılır. Bu suretle karbon, karbon monoksit haline oksitlenir. Modern bir G. 24 saatte 42 ton kok işleyerek 17 600 m^3 G. gazı üretebilir. Bu gaz % 34 karbon monoksit (CO) ile % 65 azot (N_2) kapsar. Bu gazın analizinden şu rakamlar elde edilmiştir: % 27 CO, % 6 CO_2, % 55 N_2, % 12 H_2 ve % 0,2 metan. Kok en saf gazı verir, 1 kg kok ve 2,9 m^3 (= 3,7 kg) su buharını havi havadan aş. yu. 4,2 m^3 G. gazı elde edilir, ki bunun ısıtma değeri 1 200 kcal dır. İyi bir kokun kendi başına ısıtma değeri ise kg başına sadece 7 000 kcal olduğuna göre, G. gazı elde edilirken birçok kalori kayboluyor demektir. Gaz akışı için uygun bulunan bu ısıtma gazını elde edebilmek için bu zayiat göze alınır. Jeneratör gazı metallürji, seramik ve camcılıkta, gaz kuvvet makinalarını ısıtma gazı, otomobil ve kamyonlarda işletme gazı olarak kullanılır. Zararlı olan hava azotunu bertaraf etmek için son yıllarda büyük jeneratörlerde Lurgi usulü ile linyit veya taş kömürü oksijenle su buharından

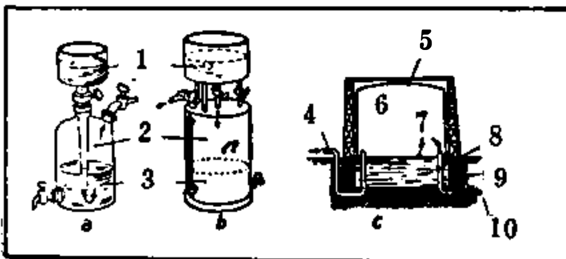
GAZOJEN: 1. Jeneratör gazı, 2. Soğutucu, 3. Jeneratör 4. Kok, 5. Hava, 6. Hava ile doyuran, 7. Rüzgâr hamlacı, 8. Hava

ibaret bir karışımla 20 - 30 atmosfer basınç altında devamlı surette gaz haline getirilir. Bu türden olan büyük tesisler saatte 75 000 m^3 jeneratör gazı verebilirler.

GAZOLİN (Fr. Gazoline, gasoline), ham benzinin damıtılmasından elde edilen bir gaz. Kaynama noktası yaklaşık olarak 60 - 80° dir. G. ısıtma işlerinde ve hava gazının karbüre edilmesinde kullanılır.

GAZOMETRE (Fr. Gazomètre): A. Laboratuvar G. si (Şekil a ve b) cam veya metalden yapılmış kaplar olup bunlarda 0, 5 - 20 litre gaz toplanabilir veya bunlardan deneyler için kolayca gaz alınabilir. Gaz genellikle su yardımı ile tart edilir. Suda çok kolay çözünebilen gazlar (amonyak, klorlu hidrojen, bromlu hidrojen, formaldehid) için sudan başka bir sıvı seçmek gereklidir. G. den alınan gazlar su buharı bakımından doymuştur.

B. Teknik G.: Kok fabrikaları ile gazhanelerde arıtılmış hava gazı büyük G. lerde (Şekil c) toplanır ve bunlardan borularla tüketim yerlerine gönderilir. Bir G. nin en esaslı kısmı, demir saç levhadan yapılmış bir fanus olup bu da makaralar üzerinde aşağıya ve yukarıya hareket ettirilebilir. Fanus demirli betondan yapılmış bir su havuzunda yüzer. Boş olduğu zaman fanus üst yüzeyine kadar suya batar. Paslanmayı önlemek

GAZOMETRE: 1. Su, 2. Gaz, 3. Kapatma suyu, 4. Gazın giriş borusu (gazhaneden gelir), 5. Saçtan fanus, 6. Hava gazı, 7. Yağ tabakası, 8. Su, 9. Beton, 10. Çıkış borusu (tüketicilere gider)

için suyun yüzeyinde ince mineral yağından ince bir tabaka bulunur. Kışın donmaya engel olmak üzere suya buhar sevk edilir. Eskiden G. ler 10 000 - 500 000 m^3 gaz alırlardı. 1903 yılından beri susuz levhalı G. ler yapılmaktadır. Bunlarda, kenarı katranla sıkıca kapatılmış bir levha yukarıya ve aşağıya doğru hareket eder. Bu levhanın altında gaz bulunmaktadır. 1942 yılında 600 000 m^3 gaz alabilen levhalı G. ler yapılmıştır. Son yıllarda küre şeklinde yüksek basınçlı gaz mahfazaları da inşa edilmiştir. Bunlar 21 m çapında olduğu zaman 5 atmosfer basınç altında 25 000 m^3 gaz alır. Bunlara gaz doldurulduğu veya içlerinden gaz alındığı sırada hacim değişikliği olmaz, sadece basınçta değişiklik görülür.

GAZOZ, içine karbonik asit, sitrik veya tartarik asit, şeker ve esans suretiyle meydana getirilmiş sulara verilen ad. Türk diline Fransızca Eau gazeuse (= gazlı su) adından muharref olarak geçmiştir.

Serinletici ve ferahlatıcı etkileri olan G. lar, içinde bulunan maddelere göre adi ve meyvalı olmak üzere ikiye ayrılabilirler. Çeşitli renk, koku ve çeşnide olan G. ların yapılış tarzları aş. yu. aynıdır. İçinde erimiş halde bulunan karbonik asidin uçup gitmesini önlemek için basınca dayanıklı kapalı kaplar, özellikle bu maksada uygun olarak imal edilmiş şişeler içinde bulunurlar ve piyasaya bu şekilde arz edilirler.

2/18542 sayılı «Gıda maddelerinin ve umumî sıhhati ilgilendiren eşya ve levazımın hususî vasıflarını gösteren nizamname» nin XXIV. fasılının 14. maddesinde G. ların haiz bulunması gereken sıhhî vasıflar bildirilmiştir. Buna göre, G. ların imalinde kullanılacak suyun saf ve içilir olması, karbonik asidin saf ve fennî bir şekilde yıkanmış bulunması ve yine sitrik veya tartarik asidin saf olması, bir litredeki miktarınının 1,5 gr dan az bulunması gerekmektedir. G. ların litresinde en az 80 gr sakkaroz şekeri bulunmaktadır. G. ların içine sakarin veya dülsin gibi sunî tatlılık verici, saponin ve benzerleri gibi köpük yapıcı maddelerin katılması yasaktır. Aynı nizamnamenin şartlarından biri de içine katılan meyvanın adı ile satılması, meyvadan başka esans katılmışsa, buna «kokulu» kelimesinin eklenmesi lâzımdır. Bu nizamnamede şişe tipleri de tespit edilmiştir.

Buna göre, yukarıdaki vasıfları taşımayan G. ların imali ve piyasaya arz edilmesi yasaktır. Bütün bunlardan başka, nizamnamede G. imal cihazları da bu esasa bağlanmıştır.

G. yapımında kullanılacak maddeler ve nispetleri şunlardır: İçinde % 03 gr karbonik asit bulunan 100 litre saf ve sıhhî su, 8 kg sakaroz şekeri, 0,15 kg sitrik veya tartarik asit, isteğe göre sağlığa aykırı olmamak şartiyle esans ve yine isteğe göre sıhhî ve temiz her türlü meyva suyu. Bütün bunlar hazırlandıktan sonra belirli bir miktarda şeker kaynatılıp şurup haline getirildikten sonra bunun içine sitrik veya tartarik asit konularak kestirilir ve soğumaya bırakılır. Soğuduktan sonra içine istenilen miktarda esans katılır ve imalâthanelerde çeşitli cihazlar ile otomatik olarak şişelere doldurulur ve yine otomatik olarak şişelerin ağızları kapatılır, kasalarla piyasaya arz edilir.

GAZÖLÇER (Fr. Gazomètre): bk. GAZOMETRE.

GAZULÎ (Biyogr.): bk. CEZÛLÎ.

GAZVE (Din): bk. GAZA.

GAZYAĞI, TAŞYAĞI: bk. PETROL.

GAZZA (Coğ.): bk. GAZZE.

GAZZE, güney Filistin'de, Akdeniz kıyısı yakınında, Gazze şeridi denilen dar bölgenin merkezi durumundaki şehir. Nüfusu 37 300 dür. G. de ayrıca, İsrail devletinin kurulmasından sonra sığınmış olan ve uluslararası yardım kuruluşlarının çabalarına rağmen güç şartlar içinde yaşayan 200 000 Müslüman mülteci vardır.

Mukaddes Kitab'ın Tekvin bölümünün Ken'an diyarı sınırında yer verdiği ve İbrahim Peygamberden önceki bir zamana ait gösterdiği bu çok eski yer, Filistinlerin beş büyük şehrinin başlıcasıdır. Şimşon (Samson) burada ölmüştür. Büyük İskender burayı iki ay süren bir kuşatma ile ve ancak dördüncü saldırıda ele geçirebilmiştir (M. Ö. 332).

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında bir kilisenin kurulmuş olduğu G., 632 de Araplar tarafından zaptedilmiş, 1152 de Templiers tarikatı şövalyelerinin kalesi halini almıştır.

I. Dünya harbinde 26 - 27 mart ve 19 nisan 1917 tarihlerinde G. ye saldıran İngilizler, iki defa Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratılmışlar, 7 kasımda general Allenby komutasındaki üçüncü saldırıda şehri almışlardır. Bk. GAZZE MUHAREBELERİ.

1947 de Birleşmiş Milletlerin Filistin için hazırladığı paylaşma planının ilânından beri İsrail ile Mısır arasında anlaşmazlık konusu olagelen G. bölgesi, 1948 - 1962 yıllarında Mısır yönetiminde yaşamış, fakat bu iki devlet arasında sonu gelmeyen sınır çatışmalarına sahne olmuştur. İsrailliler 1956 seferinde G. yi de zaptetmişler ve 1957 ye kadar ellerinde tutmuşlar, fakat o yıl G. deki İsrail birliklerinin yerini Birleşmiş Milletler barış kuvvetleri, sonra da bir Mısır alayı almıştır. 1962 den 1967 ye kadar G. bölgesi ve şehir Mısırlıların elinde kalmış, 1967 yılı temmuz ayında İsraillilerin Süveyş kanalına varmalariyle sonuçlanan saldırı sırasında yeniden İsrail işgali altına girmiştir.

GAZZE MUHAREBELERİ: I. Dünya harbinde Türk cephelerinden biri Sina (Filistin) cephesi idi.

1917 yılı baharına kadar harp harekâtı, inisiyatif Türklerde olmak üzere Sina çölü dolaylarında cereyan etmişti. Başlıca harekât, birinci kanal akını, bundan sonra yapılan küçük baskın teşebbüsleriş; Katya'ya karşı Türk baskını, 1916 ağustos başında da ikinci kanal (Romani) muharebesi idi.

Bundan sonra, İngilizler inisiyatifi ele alarak çölde ilerlemeye başlamışlar, planları gereğince aralık 1916 da El - Ariş'i işgal etmişlerdi. Çölü boşaltan Türk kuvvetleri bu sırada şu durumda idi:

Magdabe'ye bir takviyeli alay, Tellü'lrefah'a da başka bir takviyeli alay ileri sürülmüştü. Türk kuvvetlerinin büyük kısmı da Gazze, Bi'rüssebi, Şelale bölgesinde idi.

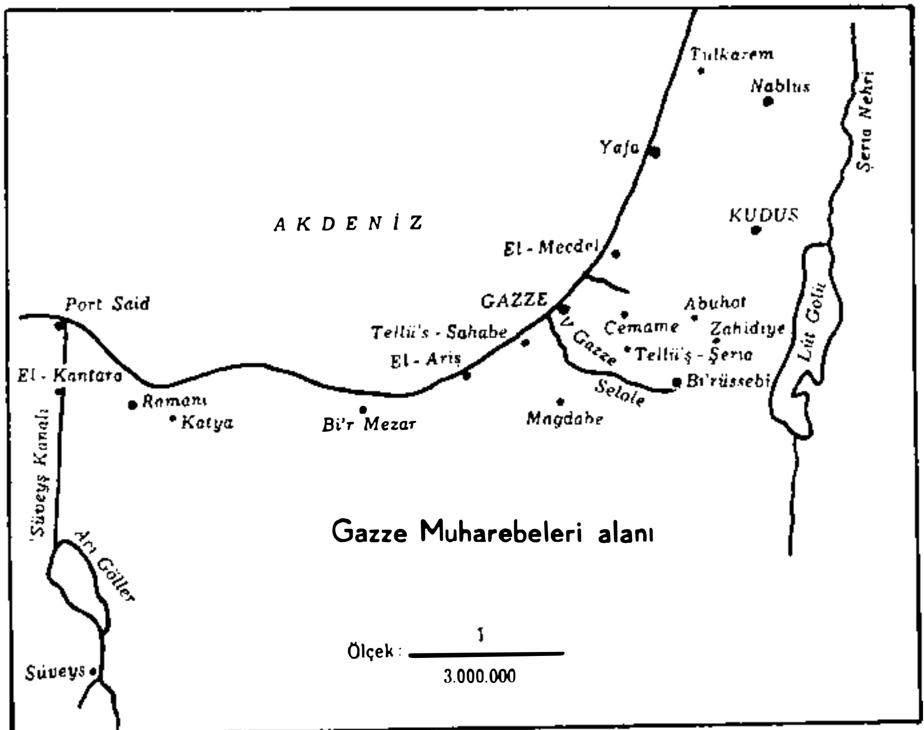
Britanya harp konseyi, kanalı çok ileriden savunmak, bu maksatla Filistin'i işgal etmek kararını vermiş, İngiliz Mısır sefer kuvveti, çoğu süvari ve atlı piyade olmak üzere dolgun mevcutlu 6 tümene çıkarılmış, ayrıca ağır topçu ve birkaç tankla da takviye edilmişti.

Mart 1917 ye kadar Magdabe'ye, arkasından Tellü'lrefah'a çok üstün atlı birliklerle taarruz ederek buradaki Türk kuvvetlerinin çoğunu esir etmişlerdi. Bundan sonra Türk Birinci Kuvve - i - seferiyesi zayıf iki piyade ve çok zayıf bir süvari tümeni ile bazı Alman topçu ve uçak birliklerinden ibaretti. Magdabe ve Refah muharebelerinden sonra Birinci Kuvve - i seferiye, ağırlık merkezi Gazze'de olmak üzere Tellü'şeria, Cemame, Bi'rüssebi'de yerleşmişti. İşte Türk kuvvetleri bu durumda iken İngilizler harekâta başlamışlardı.

I. Gazze Muharebesi: Bu muharebe 25 mart 1917 de İngilizlerin Vadi - i Gazze ve Şelale'ye ilerlemeleri ve burada hazırlanmalarından sonra 26 mart 1917 sabahı şiddetli bir topçu hazırlığından sonra başladı. İngilizler Gazze'yi doğudan ve kuzeyden kuşattılar. Muharebe çok kanlı bir şekilde cereyan ediyordu. Büyük üstünlüklerine rağmen İngilizler, 26 martta Gazze'yi düşüremediler. 27 martta cepheye gelmekte olan bir Türk tümenine mensup takviyeli bir alayın Mecdel'e doğru yaklaşması ve Cemame, Tellü'şeria ve Bi'rüssebi'deki Türk kuvvetlerinin Gazze'yi kuşatan İngilizlerin doğu yanına doğru ilerleyerek etkilerini göstermeleri üzerine İngilizler, perişan bir şekilde Vadi - i Gazze batısına çekilmişler ve ağır kayıplar vermişlerdir.

Türk Gazze grupunun direnmesi, karşı taarruzları her türlü övgünün üstünde büyük bir kahramanlık örneği teşkil etmişti.

II. Gazze Muharebesi: Bu sırada 22. kolordu adını alan Birinci Kuvve - i seferiye komutanlığı, İngilizlerin bir daha taarruz edecekleri inancında idi. Çünkü İngilizler, ağır topçu ve piyade takviyesi almışlar, kuvvet-

GAZZE MUHAREBELERİ ALANI

lerini bir tümen daha artırmışlardı. Ayrıca bağımsız üç tane de hecinsüvar ve atlı piyade tugayları vardı.

İyice hazırlanan İngilizler, 19 nisan 1917 de I. Gazze Muharebesinde olduğu gibi çok şiddetli bir topçu ateş hazırlığından sonra taarruza geçmişler, bu defa daha çetin bir savunma ile karşılaşmışlardı. İngilizler Türklerin yine Cemame, Tellü'şeria ve Bi'rüssebi'den doğu kanat ve yanlarına yönelttikleri taarruzlarla püskürtülmüşlerdi. İngiliz kayıpları bu defa daha ağırdı.

Bundan sonra 31 ekim 1917 sabahına kadar Filistin'de bir mevzi harbi başlamış, küçük çaplı ve karşılıklı yakın muharebe faaliyetinden başka bir olay cereyan etmemişti.

III. Gazze (Gazze - Girüsseri) Meydan Muharebesi: Filistin'deki en büyük meydan muharebelerinden biridir. 11 mart 1917 de Bağdad'ın İngilizlerin eline geçmesi üzerine bu mukaddes şehri geri almak üzere, Irak'taki 6. Ordu ile Haleb bölgesinden Mustafa Kemal Paşa komutasında yeniden teşkiline başlanan 7. Ordudan mürekkep «Yıldırım» adı ile bir ordular grupu kurulması kararlaştırıldı. Bu ordular grupunun başına, Almanlardan kurulu bir karargâhla gelen eski Alman sahra orduları Genel Kurmay başkanı Orgeneral Falkenhein, Türk mareşali rütbesi ile getirildi. Gerek Falkenhein'ın hatalı sevk ve idaresi gerek Türk millî menfaatlerine aykırı davranışları karşısında Mustafa Kemal Paşa, başkomutanlığa meşhur raporunu vererek 7. Ordu komutanlığından istifa etti. Yerine Fevzi (Çakmak) Paşa getirildi. Diğer taraftan böyle bir ordular grupu ile Bağdad'ı geri almanın - bu kuvvetleri beslemek, desteklemek zorluğu karşısında - çok güç ve hatta imkânsız olduğu, Türk harbinin kesin sonuç yerinin de Filistin Cephesi olduğu açıkça anlaşıldı. Nihayet çok geç kalınmasına rağmen, Yıldırımın Filistin'e intikal ettirilmesi kararı verildi. Böylece Yıldırım Ordular Grupu, Haleb'den Filistin'e kaydırılmakta olan 7. Ordudan ve Filistin'de mevcut birliklerle kurulan 8. Ordudan ibaret oluyordu. Bu orduların mevcudu çok zayıftı.

Eskiden beri Filistin'de bulunan kuvvetlerden kurulu 8. Ordu komutanlığı, cephede iki savunma grupu meydana getirmişti. Biri Gazze idi ve çok kuvvetli tutulmuştu. Diğer grup Bi'rüssebi grupu idi, çok zayıf bir piyade ve süvari tümeninden ibaretti. Gazze ve Bi'rüssebi grupları arasındaki boşluğu bir kolordu tutuyordu. Bi'rüssebi'nin zayıf durumunu düzeltmek maksadiyle grup komutanının genel durumu çok doğru olarak değerlendirerek 8. Ordu komutanlığını uyarmaları ve bu defa İngilizlerin Bi'rüssebi'de netice arayacaklarını ısrarla bildirmesi, 8. Ordu komutanlığını ikna etmedi ve böylece Bi'rüssebi kuvvetleri artırılmadı veya hiç olmazsa cephe Bi'rüssebi'ye yaklaştırılmadı.

İngilizlere gelince, I ve II. Gazze yenilgilerinden sonra yüksek emir ve komutada değişiklik yaparak İngiliz Mısır sefer kuvveti komutanlığına general Allenby'yi getirmişlerdi. Generalin emrine özellikle süvari ve atlı piyade olarak büyük birlikler, bol sayıda uçak ve ağır topçu yollamışlardı.

İngilizlerin planı ana çizgileri ile, darbeyi Bi'rüssebi'den vurmak ve Türkleri denize doğru sürerek kesin sonuç almaktı.

Bütün kuvvetleri ile 7. Ordu, muharebe alanına gelemeden 31 ekim 1917 sabahı İngilizler, bütün cephede çok şiddetli bir topçu hazırlığı yaparak, bu arada uçak da kullanarak ağırlık merkeziyle Bi'rüssebi'ye taarruz ettiler. İngilizlerin taarruz harekâtına geçmeleri üzerine Bi'rüssebi'ye karşı neticeli bir taarruzun başladığı tamamiyle açığa çıktı. Türk Bi'rüssebi komutanı, 8. Orduya bu defa da durumu bildirerek takviye edilmesini veya geri çekilmeye müsaade verilmesini istedi. 8. Ordu bu istekleri de kabul etmedi. Bi'rüssebi grupu kendisinden en az altı kat üstün düşman kuvvetlerine dayanmaya çalıştı. 31 ekim akşamına kadar karşı taarruzlarla düşmanı oyaladı ve nihayet kurtarabildiği birlikleriyle kuzeye çekildi. 6 kasım 1917 ye kadar 8. Ordu sağ kanadı denize dayalı olarak cephenin sağında, 7. Ordu bunun solunda ve sol kanadı başlangıçta Lût gölüne, sonra Şeria vadisine dayalı olarak Gazze - Bi'rüssebi ve Yafa - Kudüs çizgileri arasındaki aralık arazide savunma ve karşı taarruzlarla muharebeye devam ettiler. 6 - 7 kasım gecesi de Türk kuvvetleri artık değeri kalmayan Gazze'den çekildi ve Hes vadisi mevzilerine yerleşti. Böylece III. Gazze Muharebesi bitti, bundan sonra Yafa ve Kudüs muharebeleri başladı.

G. M., Türk kahramanlığının eşsiz birer örneğidir. Çok zayıf, adeta her imkândan yoksun Türk kuvvetlerinin Gazze'de, her ihtiyaçları en iyi şekilde sağlanan Britanya imparatorluğu kuvvetlerine karşı başarılı muharebeleri asla unutulamaz. Bu muharebelerden I ve II. G. M. nde Kurmay Albay Refet (Bele), Alman generali Von Kress; III. Gazze Muharebesinde de Kurmay Albay İsmet (İnönü), Kurmay Albay Ali Fuat (Cebesoy), Kurmay Albay Refet (Bele) sevk ve idare kabiliyetlerini göstermişlerdi.

Gb (Fiz.), magnetomotor güç birimi olan Gilbert'in sembolü.

GBANİAN, GBİN veya BOLE, Afrika'da, Fildişi Kıyısı Cumhuriyetinde konuşulan bir dil. Sudan - Gine dil topluluğunun Volta grupundandır.

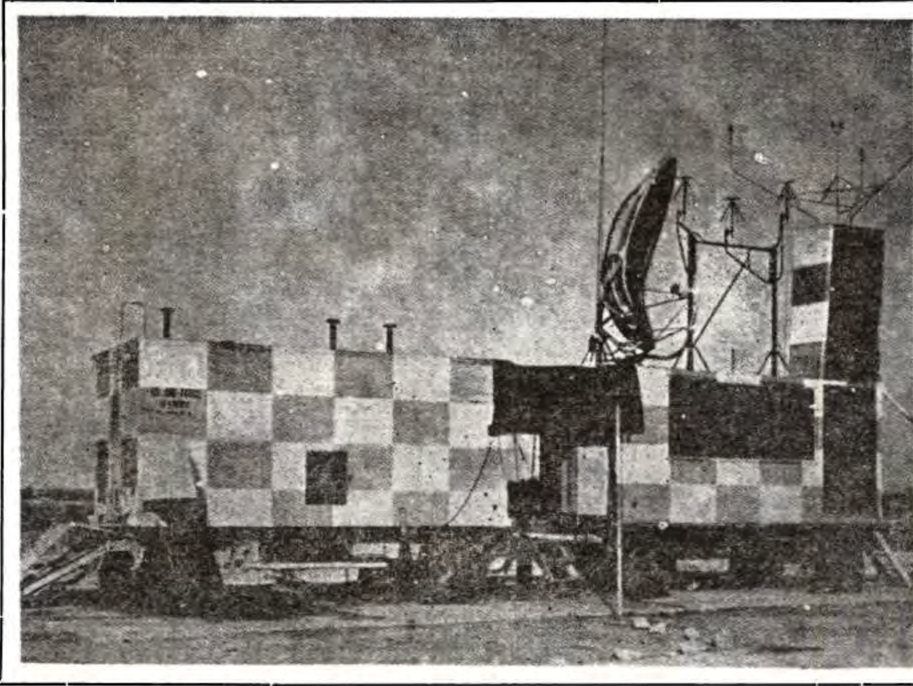
GBELY (Mac. ve Alm. **Egbell**), güneybatı Slovakya'da, Bratislava (Mac. Pozsony, Alm. Pressburg) yönetim bölgesinde bir yer. Nüfusu 3 700 dür. Linyit madenleri vardır. G., March ile Küçük Karpatlar arasındaki petrol üretim alanının merkezidir. 1952 üretimi 110 000 tondur.

GCA (Ground Controlled Approach System [İng. = Yere kontrollü yaklaşma sistemi] in kısaltması), uçakların kötü hava şartları içinde yere inebilmesini sağlayan ve telsiz ile mesafeyi ölçme prensipine dayanan bir sistem. Uçağın güvertesinde sadece normal havada kullanılan bir telsiz alıcı - vericisi vardır. Hava alanındaki telsiz tertibatı ise, inişe geçen uçağı kontrol eden çok hassas bir telsiz ölçme aleti ile çevre görüşünü kontrol eden bir telsiz ölçme aleti ile donatılmıştır.

Gd, Gadolinyum (Gadolinium) elemanın sembolü.

GDAŃSK [*gdańsk*] (Almanca adı: **Danzig**), Polonya'da, Baltık Denizi kıyısında, aynı adı taşıyan voyvodalığın merkezi ve ülkenin başlıca limanı olan şehir. Nüfusu 324 000 dür. Hansa Birliğinden olan eski G. şehri Wisła (Vistula) ırmağı deltasının kıyılarında yer alır. Buranın Gotik üslûbundaki eski mahalleleri, II. Dünya Harbinde büyük ölçüde yakılıp yıkılmışsa da, XIV ve XV. yüzyıllardan kalma belediye sarayı, kolombajlı birçok ev ve Meryem Ana kilisesi ayakta kalmıştır.

1919 da Avrupa'nın bu bölümünün siyasî coğrafyasında yapılan değişiklikler üzerine Polonya'dan ayrılarak «serbest şehir» haline getirilen G. ın liman olarak önemi azalmış, buna karşılık Gdynia (b. bk.) limanı önem kazan-

G. C. A. (yere kontrollü yaklaşma sistemi)

mıştı. Bugün iki limanın yönetimini koordone eden ve birine yük boşaltan gemilerin yeniden liman resmi ödemeksizin öteki limandan yük almasını sağlayan ortak bir teşkilât kurulmuştur. Şimdi G. ve Gdynia şehirleri, Sopot sayfiyesini de ortalarına alarak, tek bir şehir halinde gelişme yolundadır. G. limanı bir havuzlar limanıdır; bu havuzlar adalarda ve deltanın kıyılarında yer alır. Liman tesisleri tabiî olarak deltanın iç tarafından dışına doğru gelişmiştir. Limanda Avrupa limanlarına gidip gelen ve dökme mal (özellikle kömür) taşıyan gemiler faaliyet gösterir; ambalajlı mallarla uzun mesafeli seferlere çıkan gemiler Gdynia limanından yararlanır. Bu iki liman bir arada yılda 10 milyon ton kadar mal elden geçirirler. G. ve Gdynia'da önemli gemi yapımı tesisleri vardır.

Gdańsk voyvodalığı, ziraat bakımından hayli fakir olan aşağı Wisła vâdisinde ve deltasında ve Pomorze bölgesinde yer almıştır. Bölgenin ekonomik hayatı, G. ve Gdynia limanlarına ve bu iki limanın sınaî tesislerine dayanır. Limanların batısında, ormanların ve göllerin süslediği, İsviçre'yi andıran pitoresk bir bölge bulunur.

GDANSK'tan bir görünüş

G - DUR (Mus.): bk. SOL MAJÖR.

GDYNIA [*gdinia*] (Almanca adı: **Gdingen**), kuzey Polonya'daki Gdańsk voyvodalığında, 1919 da Almanya'nın iki bölümü arasında kurulmuş olan «Polonya koridoru»nun kuzey ucunda bir şehir ve liman. Nüfusu 168 000 dür. Bu şehir şimdi Gdańsk ve Sopot şehirlerini de kapsayan bir bütünün içine alınmış durumdadır. Bu bütünün içinde G. nın rolü, ticaret mallarını işleyip ambalajlamak, depo etmek, gönderilmeye hazır hale getirmektir. Gemi yapımı sanayii bulunan bu limanda iki bölüm vardır. Birincisi şehrin kuzeyindeki kıyı ovalarında 1924 ten başlayarak kazılmış olan havuzlardan meydana gelen liman, ikincisi de dalgakıranlarla korunan deniz havuzlariyle yaratılmış olan limandır. 1924 te 300 nüfuslu bir köyün olduğu yere kurulmaya başlayan G. nın nüfusu hızla artmıştır.

GDYNIA: Genel görünüş

Ge, Germanyum (germanium) elemanının sembolü.

GE DİLLERİ [Dil.]: bk. JE (ŽE) DİLLERİ.

Ge V, Giga elektron'un sembolü.

GÉANT, Aiguille du [*egüiy dü jeą̃*], Mont Blanc dağ zincirinin İtalya ile Fransa arasında, biri 4 003, diğeri 4 009 m yüksekliğinde kayalık sivri iki tepeden meydana gelen zirvesi.

GÉANT, Col du [*kol dü jeą̃*] (Fr. = Géant boynu), Chamonix vadisi ile Courmayeur vadisi arasında bulunan Mont Blanc dağ zincirinin boynu.

Aiguille du Géant

GEB, eski Mısırlılarda, genellikle bir insanın özelliklerini taşıdığı tasavvur edilen yer tanrısı.

GEBAUER [*gebaur*], **Jan** (Úbislavice 1838 - Praha 1907), Çek dil bilgini. Yazıları 1874 yılından itibaren «Listy filologické» dergisinde çıkmaya başlamıştır. 1881 yılında Praha Üniversitesinde Slav dilleri profesörlüğüne tayin edilmiştir. Topladığı zengin malzemeye dayanarak Çek

dilinin tarihî gramerini yazmıştır (*Historická mluvnice jázyka českého*) [1894 - 1929]. G. bu eserinde yalnız yazılı kaynaklardaki verileri göz önüne almış, diyalektoloji çalışmalarını kullanmamıştır. Bundan başka, G. 1903 yılından itibaren Çek dilinin tarihî sözlüğünü de yayımlamıştır (*Slovník staročesky* [Eski Çekçe sözlüğü]) [1903 - 1916].

GEBECE GÖLÜ, kuzeydoğu Bulgaristan'da, Varna gölünün batısında bir göl. Yüzölçümü 3,7 km², derinliği 3,5 m dir. Varna gölüne 4 km lik bir kanalla bağlıdır. Gölün alçak kıyıları kamışla örtülüdür. G. G. balık bakımından zengindir.

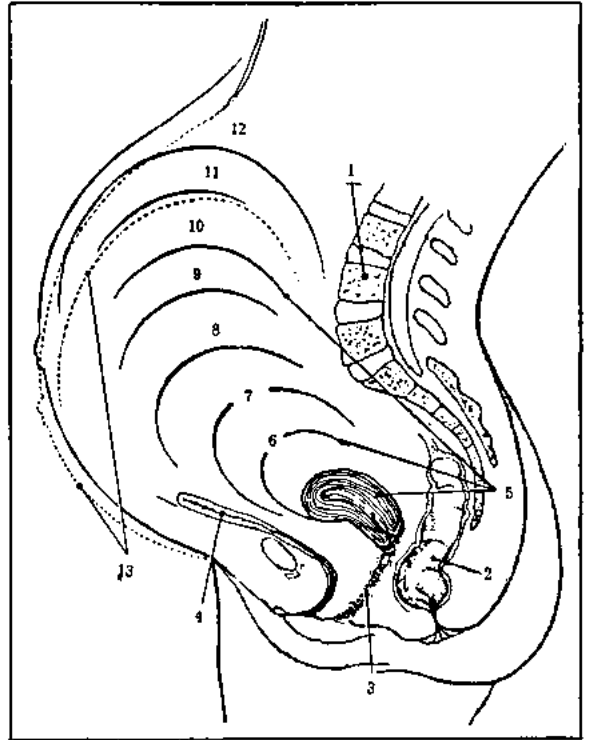
GEBELEIZIS, Get'lerin baş tanrısı. Onun dinini Zamolxis yaymıştır. Sonraları Zamolxis tanrılaştırılınca G. adı Zamolxis'inki ile karıştırılmıştır. Güneş, yani ışık ve iyilik prensipini temsil ediyordu.

GEBELİK, kadının döllendiği andan dölütü dışarıya çıkardığı ana kadar olan durumu. Döllenmiş yumurtacığın döl yatağı içine yerleşmesi halinde normal G., döl yatağı dışındaki başka bir yere yerleşmesi halinde de dış G. oluşur. Genç bir kadında G. in ön belirtilerinin en iyisi, önce düzenli olarak görülen âdetlerin yok olmasıdır. Bundan başka, memelerin kabarması, meme başları çevresindeki koyuca renkli areola bölgesinde küçük çıkıntılar (Montgomery yumrucukları) ve kolostrum denilen bir salgılama ürünü belirmesi gibi değişikler de meydana gelir. Muayenede, döl yatağının yuvası bir biçim alması ve döl yatağı boynu yüzeyinin yumuşaması da G. i gösterir. Tiksinmeler, mide bulantıları ve kusmalar da G. belirtilerini kuvvetlendirir.

G. normal olarak 9 ay sürer, fakat en az 180 gününü doldurmuş bir çocuk doğarsa yaşayabilir. 9 ayı aşan G. ler birer istisnadır ve hiçbir G. in 300 günü aşamayacağı kabul edilir ki, bu da adlî tıp bakımından önemi olan bir noktadır. G. ikizli, üçüzlü ve dördüzlü ve beşizli olabilir. Dış G. te yumurtacık Fallopio borusu içine yerleşmiş olabilir: bunda genellikle, dölütün gelişmesini durduran ve âcil bir müdahaleyi gerektiren tehlikeli kanamalar meydana gelir; bazı karın G. leri sonuca erişebilirse de, ortaya pek güç tedavi problemleri çıkarır.

Gebeliğin biyolojik teşhisi: G. in biyolojik teşhisi, gebe kadının kanında ve idrarında, etene (placenta) tarafından erken olarak ve bol miktarda salgılanan ve gonadotrop hormon denilen bir hormon bulunmasına dayanır (bk. GONADOTROP HORMON). Bazı hayvanlara zerk edilen bu hormon, bunların cinsiyet organlarında karakteristik değişmeler meydana getirir. Bu iş için genellikle tavşan kullanılmakta (Friedman reaksiyonu) ve 48 saatte cevap alınmaktadır, Fakat en yeni bir metot, yumurtalık hiperhemisi reaksiyonu denilen Aschheim - Varangot metodudur ki, son görülen adetten 27 - 35 gün sonra uygulanabilmekte ve 18 saatte cevap alınmasına imkân vermektedir. Biyolojik test G. in teşhisine yaradığı gibi, özellikle, döl yatağı içinde yumurtanın ölümünün teşhisine (kantitatif reaksiyonlar), yumurtacığın bir kütle haline dönüşmesi biçimindeki anormal G. lerin ve bunların oluşturdukları durumların teşhisine de yarar.

Türk Medenî Kanunu G. hakkında bazı karineler kabul etmiştir. Buna göre, aksi ispat edilme dikçe evlilik bağı mevcut iken veya bitiminden başlayarak üç yüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır. Bu süre geçtikten sonra doğan çocuğun nesebinin sahih sayılmaması esastır (Medenî Kanun, 241. madde). Koca evlendikten en

GEBELİK: Döl yatağının yükseldiği düzeyler: 1. Omurga, 2. Rektum, 3. Döl yolu, 4. Mesane, 5. Döl yatağı, 6. Üçüncü ay, 7. Dördüncü ay, 8. Beşinci ay, 9. Altıncı ay, 10. Yedinci ay, 11. Sekizinci ay, 12. Dokuzuncu ay, 13. Çocuk indikten sonra

az 180 gün sonra doğan çocuğu kendisinden olması ihtimali bulunmadıkça reddedemez (243. madde).

GEBEME (Coğ.): bk. TOPÇAM.

GEBER (Biyogr.): bk. CABİR.

GEBİZ (eski adı: **Macar**), Antalya ilinin Serik ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 11 810 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 1 529 dur. Denizden yüksekliği 100 m dir. Çevresi düzlük ve tepeliktir. Antalya - Alanya şosesine bir araba yolu ile bağlıdır. Bucağa bağlı 18 köyü vardır. Bunların çoğu 400 - 600 nüfuslu olup, yalnız Abdurrahmanlar 1 982, Aşağı Oba 1 045, Haskızılören 927 nüfusludur. Bucak, Serik'in kuzeyinde, Aksu boyundadır. Arazisi dağların eteklerine doğru uzanır. Halkın geçim kaynağı tarım, meyva ve sebze yetiştirmedir. Hayvan beslenir. Haskızılören köyünde bir içme vardır. Bk. SERİK.

GEBLESCU [*cebleşcu*], **C. - R.** (doğ. 1860), Rumen hukukçusu ve yazarı. *La question d'Orient et son caractère économique* (Doğu meselesi ve iktisadî karakteri) [Paris, 1904] adlı eseriyle tanınmıştır.

GEBRE OTU (Bot.): bk. KEBERE.

GEBRE OTUGİLLER (Bot.): bk. KEBERE OTUGİLLER.

GEBRÎ'LER veya GEBR'LER (Far. Gabr; Fr. Guèbres; Alm. Gäbrī; İng. Guebers, Ghavers): İranlı Zerdüştî (Ateşperest) leri anlatan bu adın menşei bilinmemekle beraber, «kâfir» veya «gâvur» kelimelerine bağlan-

maktadır. Pars'ların soyundan olan G. ler, Arap zaferi (VII. yüzyıl) nden sonra Yezd ve Kirman'da kalarak eski dinleri (Zerdüştlük) ni tutmağa devam etmişlerdir. Bir kısmı da Horasan'a geçtikten sonra Hindistan'a göçerek Gucerat ili şehirlerine dağılmışlar ve Parsî adiyle anılmışlardır. Mesopotamya ve dolaylarında da G. lerin kalıntılarına rastlanır. İran'dakilerin nüfusu 30 000 kadar tahmin ediliyor. I. Şah Abbas, bir kısmını İsfahan civarına yerleştirmişse de, II. Abbas zamanında bunlar yine dağlarına dönmüşlerdir. II. Mahmud'un İran seferi sırasında G. ler Osmanlı ordusunu desteklemişler ve İsfahan kuşatması (1722) nda savaşmışlardır. XIX. yüzyılda, Bombay komitesinin teşebbüsleri ve İngiltere'nin desteği ile İran Zerdüştîlerinin İranlı Müslüman teba ile eşit haklara sahip olması sağlanmıştır.

DİL: G. lerin dili Hint - Avrupa dil ailesine bağlı İran dillerinden Yeni Farsçanın Merkez lehçelerinden biridir. Aynı grup içindeki akrabaları Tahran, İsfahan, Hemedan ve Yezd dolaylarında konuşulan Semnānī, Kāşānī (alt lehçeler: Vōnişūnī, Kohrūdī, Keşeī, Natanzī, Zefreī), Maḥallātī, Ḫurī, Nāyīnī, Sīvendī, Şīrāzī (alt lehçe olarak: Behbehānī) lehçeleridir.

Bu lehçe genel olarak Gebrî (Gabrī) şeklinde adlandırılırsa da, ona Derī diyenler de olmuştur. Fakat Derī aynı zamanda Farsçanın, Arapça ile karışmamış olan eski saray dilinin de adı olduğu ve bugünkü G. lehçesi doğrudan doğruya onun devamı olmadığı için, Gabrī terimi daha doğru sayılmaktadır. G. lehçesi İsfahan'la Şiraz'ın doğusunda, İran'daki merkez çölünün güneyinde, iki ana kola ayrılmıştır. Kuzeydeki kol Yezd'de (10 000 kişi), güneydoğudaki kol da Kirman'da konuşulmaktadır. Aralarında küçük farklar bulunan bu iki alt lehçeden Yezdî daha muhafazakâr bir tiptedir: meselâ «su» anlamına Kirmānī *o*, fakat Yezdī *vo*.

G eski Derīnin devamı olmamakla beraber, Merkez lehçelerinin en arkaik olanıdır. Meselâ, eski İrancanın kelime sonu ötümlü (sonore) diş konsonu komşu lehçelerde düştüğü halde G. lehçesinde muhafaza edilmiştir: «koku» anlamına Avesta *baoδi*, Pehlevî *bōδ*, G. *būd*, fakat Yeni Far. *bōi*, *bū*; «saç» anlamına Pehl. *mōδ*, G. *mīd*, fakat Yeni Far. *mūi*, Sīvendī ve Nāyīnī *mī*, Kāşānī *mū*. Aynı cümleden olarak G., eski *ft* konson grupunu muhafaza eden lehçeler arasındadır (öbür lehçelerde: *ft* > *t*), meselâ «uyumak» anlamına Avest. *χuap-*, Pehl. *χuftan*, Yeni Far. *χuftan*, G. *χoftmūn*, fakat Keşeî *χut*, Kohrudī *χūt*. Kelime sonu *-r*'nin muhafaza edilmesinde de G., Yeni Farsçanın yanında yer alır, meselâ «baba» anlamına Avest. ve Pehl. *pitar*, Yeni Far. *padar*, G. *per*, fakat Kāşānī *pei*, Nāyīnī *pi*. Bazı hallerde G., Yeni Farsçadan daha arkaik şekiller gösterir, meselâ «pazar» anlamına Pehl. *vāčār*, G. *vījār*, fakat Yeni Far. *bāzār*. Yeni Farsça birçok yerlerde *-as*'ı *-ih*'e çevirmiş olmakla G. den daha çok değişim geçirmiş bir tip olarak önümüze çıkar; meselâ, sırasiyle «büyük» ve «kısa» anlamlarına G. *mas*, *kas*, Yeni Far. *mih*, *kih*. Fakat genel olarak G. ile Yeni Farsça arasındaki farklar büyük değildir: meselâ, sırasiyle «gün», «çabuk», «dudak», «ekmek» ve «rüzgâr» anlamlarına Yeni Far. *rōz*, *zūd*, *lab*, *nān*, *bād*, G. *rūj*, *zīd*, *lāv*, *nūn*, *vād*. — A. D.

GEBZE (eski adları: **Gegbuze, Gebize; Libyssa, Dacybyza, Dacibyza, Dakibyza**), Kocaeli iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 33 674 (1965), yüzölçümü 732 km², ilçe merkezinin nüfusu 9 269 dur. Merkez bucağından başka 3 bucağı (Darıca, Hereke, Mollafeneri) vardır. G., Cumhuriyetten önce kurulmuş eski kazalardandır. G. ilçesi, Kocaeli yarımadasının doğu bölümünün çok yerini içine alır. Bu arazi İzmit körfezinin kuzey kıyılarından kuzeye doğru yükselir, yer yer düzlük, tepelik, dalgalı arazi görünüşünde bulunur. En yüksek yeri olan Gaziler Dağı tepesinin yüksekliği 315 m dir.

G. kasabası, Devon devri tabakalarının çok yer tuttuğu, 100 - 150 m yüksekliğinde, denizden 3 - 4 km kadar içeridedir. Kasabanın su ihtiyacı kaynak ve kuyulardan sağlanmıştır. G. ve çevresi eski yerleşme yerlerindendir. Şimdiki G nin 2 km kadar güneydoğusunda, haritalarımızda Anibal Tepesi adiyle geçen 182 m yüksekliğindeki koruluk tepenin yakınında Eski Çağda Libyssa şehri bulunuyordu. Burası, Romalılarla uzun savaşlar yaptıktan sonra buraya gelmiş olan Kartacalı kumandan Hannibal (Annibal) in intihar ettiği (M. Ö. 183 te) ve mezarının (iri taş blokları yığıntısı halinde) bulunduğu yerdir. Önce Bithyni krallarının hükmü altında bulunmuş olan G., Bizanslıların elinde kalmış (Dakibyza şehri), Orhan Gazi zamanında da Osmanlı devletine geçmiştir. Çarşı, bazı resmî daireler ana cadde üzerindedir. G. de eski Türk eserlerinden Mustafa Paşa camii, Orhan Gazi ve İlyas Bey camileri, Çiftehamam, çeşmeler vardır. Fatih Sultan Mehmet 3 mayıs 1481 de G. yakınlarındaki ordugâhında ölmüştü.

G. de yazlar kurak ve sıcak, kışlar gerideki tepeliklerde sertçe olur, fakat denize dönük olan yamaçlarla kıyıya yakın çukur yerler kuzey rüzgârlarına karşı korunmuş olduğundan daha ılıktır. Bu yerlerde zeytinlikler, bağlar, meyva ve sebze bahçeleri, tütün yetiştirilen yerler çok yer tutar. Tepelik arazide ise buğday, arpa, yulaf yetiştirilir.

GEBZE: Kasaba yakınında Hannibal'in mezarının bulunduğu söylenen tepe (gerideki ağaçlık yer)

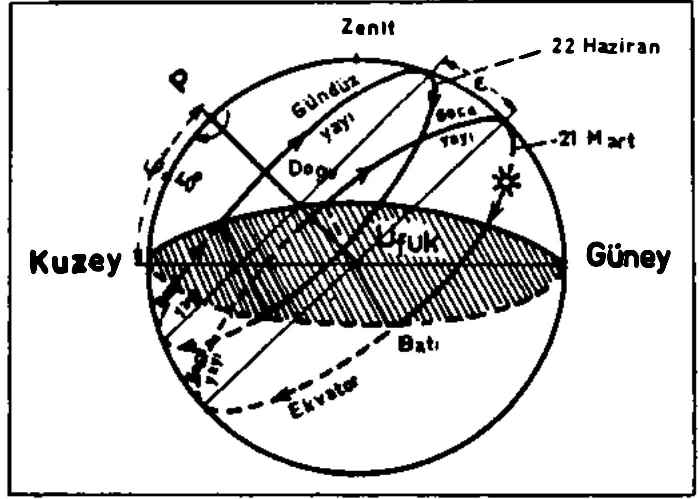
Istanbul - Ankara asfalt şosesinin ve demiryolunun geçtiği G. çok işlek bir yerdir. Demiryolu istasyonu 3 km uzağındadır. Darıca (b. bk.) ya iyi bir yol ile bağlıdır. 3 km uzaklıktaki Eskihisar iskelesinden de faydalanılır.

G. nin güneybatısına doğru uzanan üçgen biçimli yarımada ile bunun daha doğu ve batısı, son yıllarda Türkiye'nin başlıca sanayi alanlarından biri olmuştur. Hereke dokuma fabrikası ile Darıca çimento fabrikasından sonra, bu bölgede çeşitli fabrikalar ve büyük imalâthaneler kurulmuştur. Bu kuruluşlar arasında tarım makinesi sanayii, kamyon ve kamyonet fabrikası, kimya, şişe ve cam, plastik eşya, çelik döküm ve makine, çivi, tarım ilâçları, yağ filtre fabrikaları v. b. vardır. — R. İ.

GEBZELİ ŞEYH CEMAL (XVIII. yüzyıl), ilâhi bestecisi ve şairi. Şiirlerinde Şeyh Cemalî mahlâsını kullanmıştır. Bir hüseynî ilâhisinin yalnız sözleri günümüze kadar gelebilmiştir.

GECE (Fr. Nuit, Lat. Nox), Gün kararmasının sonu ile gün ağarmasının başlangıcı arasında kalan zaman aralığı.

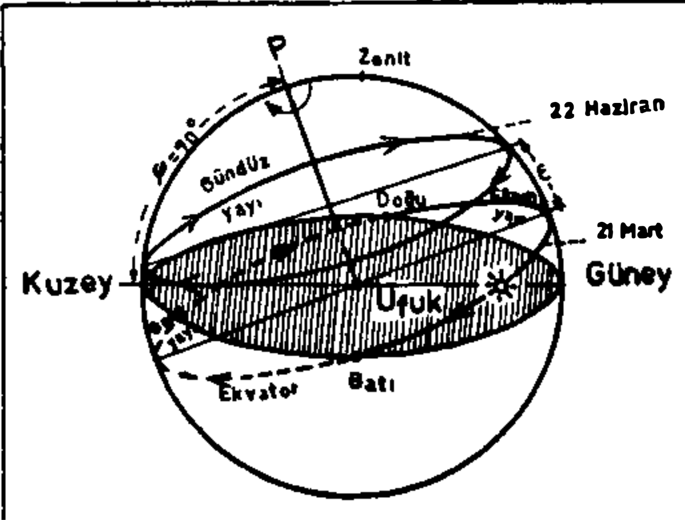
Güneş, ufukta battıktan sonra gökyüzü bir süre daha aydınlık kalır. Buna *gün kararması* (tan olayı) denir. Gün ağarması ise aynı olayın simetriği, güneş doğmadan önceki hava aydınlanmasıdır. Her iki olay günlük hayatı ilgilendirir. Onun için astronomide G. tarifi «güneşin batmasiyle doğması arasındaki zaman aralığı» olarak yapılır.

GECE: Şekil 2
VARDÖ ufkunda (enlem $\varphi = +70^\circ$) 21 martta gece ve gündüz yayları; 22 haziranda gündüz yayı (gece yayı yok)

G nin süresi gözlem yerinin coğrafî enlemine ve mevsimlere bağlıdır. Ekvatorda G. ler daima 12 saattir. Kuzey enlemlerinde kışın G. ler 12 saatten kısadır. Enlemler büyüdükçe kısalık artar. Kuzey kutbu yöresindeki ülkelerde 21 martta 12 saat olan G. süresi her gün hızla azalır, güneşin doğma ve batma noktaları ufkun kuzey noktasına doğru kayar. Meselâ Norveç'in kuzeyinde bulunan Vardö şehrinin enlemi yaklaşık olarak 70° dir. Burada yaza doğru hızla kısalan G. ler 21 mayısta yok olacaktır. Bu tarihte güneşin deklinasyonu (ekvatordan olan açısal uzaklığı) 20° kadardır. 21 haziranda 23° 27′ ya yükselen deklinasyon 21 temmuzda yine 20°ye inecek ve sonra güneye doğru ilerleyecek tir. Buna göre, 21 mayısta Vardö ufkunun kuzey noktasında doğan güneş, güney yönünde yükselerek ilerleyecek ve sonra kuzey noktasına inecektir. Onun ufkun üstünde çizdiği günlük daire her gün biraz daha yukarı kalkacak, 21 haziranda kuzey noktasının 3° 27′ üstüne eriştikten sonra tekrar inmeye başlayacaktır. Büylece iki ay Vardö'de G. olmayacak, 21 temmuzdan sonra başlayan kısa G. ler hızla uzayacak, 21 eylülde 12 saat olacaktır. Uzama 21 kasıma kadar sürecek ve bu tarih ile 20 ocak arasında devamlı G. olacaktır.

Yerin kuzey kutbunda G. süresi 6 aydır. 21 martta ufkun kuzey noktasından doğan güneş günlük daireler çizerek, her gün ufuktan biraz yükselecek ve böylece 23° 27′ ya çıkacaktır. Bundan sonra günlük daireler yavaş yavaş ufka yaklaşacak, 23 eylülde ufuk dairesini yalayarak alta inecektir. Böylece bu tarihle 21 mart arasında 6 ay boyunca ufkun altında kalacaktır.

GECE: Şekil 1
Ankara ufkunda (enlem $\varphi = +40^\circ$) 21 mart ve 22 haziranda gece ve gündüz yayları; P = Göğün kuzey kutbu $\varepsilon = 23^\circ 27'$

Gece ve gündüz yayları: Güneşin görünürdeki günlük hareketinde gök küresi üzerinde çizdiği dairenin ufkun altında ve üstünde kalan parçaları (Aynı tarif yıldızların günlük hareketinde de kullanılır).

21 mart ve 23 eylülde güneş göğün ekvator düzleminde bulunur. Onun için bütün enlemlerde G. yayları gündüz yaylarına eşit olur. Halbuki 22 haziranda güneşin çizdiği günlük daire ekvatordan $\varepsilon \backsim 23^\circ 27'$ kuzeydedir. Buna göre, kuzey yarım kürede bulunan bir yerin ufkunun altında kalan yay daha küçüktür (Şek. 1).

Günlük daire yaylarına göre bir yerin ufkunu çizmek için göğün kutbundan aşağı doğru kutupla φ açısı yapan bir düzlem geçirmek gerekir. Burada φ, o yerin enlemidir. Böyle bir şekil üzerinde mevsimlere göre güneşin günlük daireleri çizilirse, G. ve gündüz yayları kolayca görülebilir (Şek. 1 ve 2).

Bu gibi şekillerden de anlaşılacağı üzere, G. ve gündüz yayları enlemlere ve mevsimlere bağlıdır. Enlemleri $90^\circ - \varepsilon = 66^\circ 33'$ dan yüksek olan yerlerde G veya gündüz yaylarının olmadığı günler vardır. Yerin kutuplarında ise 6 ay süreyle ya G. ya da gündüz yayları görülür.

Gece gündüz eşitliği: G. ile gündüz sürelerinin eşit olması. 21 mart ile 23 eylülde güneşin gürünürdeki günlük dairesi ekvator düzleminde bulunur. Göğün ekvator dairesi ile gözlem yerinin ufuk dairesinin her ikisi de merkezden geçtiği için birbirlerini eşit parçalara bölerler. Onun için bu tarihlerde güneşin çizdiği dairenin ufkun üstünde ve altında kalan parçaları birbirine eşittir. Bu parçalardan her biri 12 saate karşılıktır. — A. K.

GECE BALIKÇILI (Nycticorax nycticorax) [Zoo.]: bk. BALIKÇILLAR.

GECE KELEBEKLERİ (Fr. Papillons nocturnes): bk. KELEBEK, PULKANATLILAR.

GECE KONTROL SAATLERİ (Teknik) : bk. KONTROL SAATLERİ.

GECE KRALİÇESİ (*Selenicereus grandiflorus*), Atlasçiçeğigiller (Cactaceae) familyasından bir bitki türü. Vatanı Jamaika ve Batı Hindistan olan bu bitki, beyaz büyük çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Bitki sürünücü ve tırmanıcı gövdelidir. Bitki alkoloit ihtiva ettiğinden kalp hastalıklarında kullanılmaktadır.

GECE KUŞU (Zoo.): bk. BAYKUŞ, YARASA.

GECE MAYMUNU (Aotus trivirgatus; Fr. Douroucouli; Nyctipithèque) [Zoo.]: bk. MAYMUNLAR.

GECE SAFASI (*Mirabilis*), Gecesafasıgiller (Nyctaginaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu bitki cinsinin 60 kadar türü vardır. Çoğunluğu Kuzey Amerikanın orta bölgelerinden Peru'ya veya Şili'ye kadar olan bölgelerde yetişir. Bir türü de (*Mirabilis himalaica*) Batı Himalaya ve güneybatı Çin'de yetişir. Türleri çok yıllık veya yıllık bitkilerdir. Çoğunlukla aynı bitki üzerinde çok sayıda çeşitli renkli çiçekleri bulunur. Çiçekleri gece açar, yani akşam güneş batarken açmaya başlar, sabahleyin güneş doğunca kapanır. Çiçekler gece kelebekleri tarafından tozlanır. Bu cinsin türleri, özellikle *Mirabilis jalapa*, kalıtım (genetik) deneylerinde Carl Correns tarafından kullanılmaktadır. Vatanı Meksika olan bu türün, aynı bitki üzerinde kırmızı, beyaz, sarı çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak park ve bahçelerde çok yetiştirilir. 60 - 100 cm yüksekliğinde olan bitkinin, yaprakları yuvarlak veya kalp şeklinde, karşılıklı veya sarmal dizilidir. Kökleri müshil (pürgatif) olarak kullanılmıştır.

GECE SAFASI

GECE SAFASİGİLLER (*Nyctaginaceae*), cins ve türlerinin çoğunluğu Amerika'da yetişir, 28 cinsi ve 250 kadar türü bulunan, karşılıklı basit yapraklı ve tam kenarlı ot, otsu veya ağaççık ve ağaçlar. Çiçekleri erdişi veya bir cinsli, çiçeklerinin taç yaprakları değişik renkli bitkilerdir. Bu familyadan memleketimizde yetişen yerli bir cins ve tür yoktur. Fakat cins ve türlerden bir kısmı bahçe ve parklarda, evlerde süs bitkisi olarak çok yetiştirilir.

GECEKONDU: G. kelimesi II. Dünya Harbinden önce yalnız Ankara'da, imar nizamlarına aykırı olarak, başkalarına, özellikle kamuya ait olan arsalar üzerinde bir gecede yapılan derme çatma konutlar için kullanılmıştır. II. Dünya Harbi içinde ve onu takip eden yıllarda G. yapımı Istanbul, İzmir başta olmak üzere hemen bütün illere yayılmıştır; bugün de hızını kaybetmeden sürüp gitmektedir. Bu türlü konutların Kuzey Afrika, Güney Afrika, Uzak Doğu ülkeleri başta olmak üzere şehirlerin çevrelerinde değil, merkezlere yakın yerlerinde de yapıldığı görülmektedir.

G. kelimesinin İngilizce karşılığı «Overnight Built House» dur. Yağmurdan sonra kısa bir sürede yerden biten mantarlar gibi çoğaldığı için bunlara «Mushroom Houses» da denilmektedir.

Burada İngilizce «Slum», Almanca «Elendviertel» denilen ileri ülkelerdeki kenar mahalleleri ile, bizde ve öteki geri kalmış ülkelerde görülen G. semtleri arasındaki farkı kısaca belirtmek gerekir. Batı ülkelerinde bugün de yer yer rastlanan kenar mahallelerindeki konutlar yapıldıkları zaman yüksek standartlı ve o günün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte idiler. Buralarda oturanlar zamanla şehirlerin kenarında kurulan banliyölere, bahçeli evlere taşındılar. Taşradan şehre gelenler ise boşalan bu konutlara yerleştiler ve eskiden bir ailenin oturduğu konut biriminde birkaç aile barınmağa başladı. Bunların öteki özelliği, başkalarının mülkiyet hakkına tecavüzün söz konusu olmamasıdır. Eski Ankara'nın bazı semtlerinde. Istanbul'un Galata, Aksaray, Fatih ve Beşiktaş semtlerinde de batıdaki örneklere benzer G. mahalleleri vardır.

G. ile ilgili istatistik bilgileri büyük bir ihtiyatla karşılamak gerekir. Tanımlar arasındaki fark yanında, G. yapmanın kanunlarla yasak edilmiş olması, sürekli olarak yıkılma tehdidi altında bulunmak, arsalara tapu verme ile ilgili olumlu veya olumsuz haberler yüzünden gerçek saklanmakta, yerine ve zamanına göre yüksek veya düşük rakamlar ortaya çıkmaktadır.

İkinci beş yıllık kalkınma planının hazırlanması sırasında kurulan Konut Özel İhtisas Komisyonunun raporunda 1966 yılında Türkiye'deki G. sayısı 465 000 olarak tahmin edilmiştir. Aynı rapora göre, G. larda 2 000 000 dan fazla insan barınmaktadır. Bu rakamlar şehirli nüfusumuzun % 20 sinin G. larda oturduğunu gösteriyor.

Türkiye'de G. su olmayan hiçbir il ve belediye yoktur denilebilir. Ancak, bunların çoğunluğu Ankara, Istanbul, İzmir gibi büyük şehirlerimizin belediye sınırları içinde veya yakınındadır. Meselâ, İmar ve İskân Bakanlığının topladığı son bilgilere göre, Türkiye'deki G. ların % 29,9 u Ankara'da, % 19,4 ü Istanbul'da, % 11,6 sı İzmir'de bulunmaktadır. Görüldüğü üzere bütün G. ların % 60,9 u yalnız bu üç şehre düşüyor.

Istanbul Belediyesinin 1950 de yaptırdığı bir araştırmaya göre, bu şehirde 10 binden az G. vardı (8 236). Şimdi bu sayı 65 000 e yükselmiştir. Ankara'da ise 1950 de 12 000 olan G. sayısı bugün 100 000 i aşmıştır.

G., şehirlerin çekme gücü sonucu olarak şehirlere, özellikle sanayileşen büyük şehirlere akın edenlerin, iş sağladıkları bu şehirlerde oturmak lüzum ve zarureti sebebiyle yapılır.

Şehirlerde kendilerini bekleyen zorluklardan, iş imkânları hakkında objektif ve yeterli bilgisi olmayan yurttaşlar, daha önce gidenlerin, yakınlarının bilgisinden ve görgüsünden örnek alırlar.

Konu, şehirlerimiz açısından ele alındığında şöyle bir tablo ile karşılaşıyoruz. Yurdumuzda, Cumhuriyetten bu yana modern şehircilik ilkelerini yansıtan imar kanunları, tüzük ve yönetmelikleri çıkarılmıştır. Bunların ilki Ankara için 1928 de çıkarılan özel bir kanundur (1351). Bütün bu konularda konutların, dükkân ve mağazaların, okulların, hastahanelerin, devlet dairelerinin, parkların nerelere ve nasıl yapılacağı, yolların ne kadar geniş olacağı

hakkında hükümler vardır. 1957 de çıkarılan 6785 sayılı İmar Kanuniyle resmî ve özel bütün yapılar ruhsata ve tamamlandıktan sonra da oturma iznine tabi tutulmuştur. Yapı ruhsatı almak için aranan belgelerin başında arsanın tapusu yer alır.

Hukukî durum böyle iken Ankara'da G. semtlerinin çığ gibi büyümesi de bir gerçek olarak ortada bulunuyor. Modern şehircilikte, şehirleri yeşil şeritlerle kuşatmaktan söz edilmesine karşılık, Ankara bir G. kuşağı ile sarılmıştır. Istanbul, İzmir, Adana, Bursa, Samsun, Erzurum ... da bu durumdan kurtulmuş sayılmaz. Elektrik, hava gazı, su, okul, sağlık, yol, kanalizasyon, park, çocuk bahçesi... ihtiyaçlarının karşılanması bakımından da şehirlerin plana göre gelişen kesimi ile G. semtleri arasında bir çelişme var, demektir.

Gecekonduculuğu kamçılayan sepepler: *A. Köyden şehre göç*: Bütün ileri ülkelerde şehirli çok, köylü azdır. Bizde de gelişme, şehirli - köylü oranının şehirli lehine artması yönündedir. Herkes hayatında değişiklik istiyor. Ulaştırma, haberleşme alanında gelişmeler yüzünden dünyada olup bitenleri köylü ve kentli en kısa zamanda öğrenmekte, kendi paylarına da isteklerde bulunmaktadır. İş imkânlarının, sosyal, kültürel, ekonomik alanlardaki gelişmelerin şehirlerde toplanması yüzünden, kendi küçük ve dar çevresinde istediklerini elde edemeyenler şehirlere koşuyorlar. Türkiye'de bu iç göç, Ankara ve batısı yönünde olmaktadır.

B. Arsa konusu: Yurttaşı G. yapmağa zorlayan sebepler arasında arsa spekülasyonunun önemli payı vardır. Şehirlerdeki topraklar özel kişilerin veya kamu tüzel kişilerinin malıdır. II. Dünya Harbi ile birlikte ve onu takip eden günlerde, başta para kıymetindeki hızlı düşüş (enflasyon) olmak üzere türlü sebeplerle arsaların değeri yükselmiştir. Meselâ 1925 yılında Ankara Belediyesine 4 milyon m² toprağı ucuz bedellerle istimlâk yetkisi veren 583 sayılı kanun, Büyük Millet Meclisinde tartışılırken bir millet vekili: «Birkaç yıl önce Ankara'daki toprakların dönümü 25 lira iken şimdi 75 liraya yükselmiştir» diye yakınmıştır. Bugün bu toprakların yalnız bir m² si için 1 000 liranın birkaç katını ödemek gerekmektedir. Konutun maliyetinde arsa bedelinin önemi büyüktür. İşte, G. cu yüksek arsa bedeli ödeme gücünden yoksun olunca kendisine ait olmayan topraklar üzerinde yaptığı yuvada barınmanın yollarını aramaya itilmiş ve bu işi kendilerine meslek edinenler türemiştir.

Arsalar üzerindeki verginin çok düşük olması, arsa sahiplerini inşaata zorlayacak müeyyidelerin bulunmaması da eklenince belediye ve imar sınırları içinde pek çok boş arsa dururken, şehirler G. kuşağı ile sarılma yoluna girmiştir. Çıkarılan kanunların daha çok özel kişilere ait arsaları koruması sebebiyle G. cular hazineye ve başka kamu tüzel kişilerine ait arsalara yönelmişlerdir.

C. Genel bir konut politikasının yokluğu: Günümüze kadar yurdumuzda ilke ve amaçları açık olarak belirtilen bir konut politikası kabul edilip uygulanmamıştır. Ankara'da 22 yıl süre ile (1929 - 1951) memurlara verilen mesken tazminatından başlamak üzere işçi, memur, subay konutları için çıkarılan kanunlar, alınan tedbirler, bu arada kat ve daire mülkiyetinin kabulü hep dikkati başka yönlere çekerek, köklü bir konut politikasının kabulünü geciktiren sebeplerden birkaçıdır.

Sağlam bir konut politikasının bulunmaması yüzünden herkes gücünün yettiği ölçüde bu durumdan faydalanmak yolunu tutmuştur. II. Dünya Harbinden bu yana yurdumuzda (1) lüks ve spekülatif, (2) G. olmak üzere iki küme konutun yapıldığı söylenebilir. Gerçek ihtiyaç ise bunların ortasında yer alması gereken sosyal konutlardır.

Ankara'daki Yenimahalle, konut politikası bakımından başarılı bir örnektir. 1949 yılında burada belli nitelikteki ihtiyaç sahiplerine, metre karesi 1 liradan arsa ve elverişli şartlarla kredi verilmiştir. İki yıl içinde inşaata zorlamak suretiyle bir Yenimahalle ortaya çıkmıştır.

Gecekondu önleme tedbirleri: G. culuğu kamçılayan sebepleri bir bütün olarak ele almakla G. önlenebilir. Anayasamızın 49. maddesinde yurttaşın sağlık hakkı, konutun kamu görevleri arasındaki yeri belirtilmiştir: «Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır.»

İmar ve İskân Bakanlığının hazırladığı Mesken Kanunu Tasarısının 1. maddesinde kanunun ilk iki amacı şöyle sıralanmıştır: a) «Bir kamu hizmeti olarak yoksul veya dar gelirli ailelerin konut ihtiyaçlarını karşılayacak, belli nitelikte kiralık veya mülk meskenleri yapılmasını, b) Islaha muhtaç ve tasfiyesi gereken mesken topluluklarının ıslah ve tasfiye edilmesini...» temin etmek.

Anayasa'nın, G. ların üstünde bir standart öngördüğü ve Mesken Kanunu Tasarısında sözü edilen belli niteliğin buna göre yorumlanması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır.

Sonuç: Şehirleşmemimizin başlangıcında bulunuyoruz. Hâlâ nüfusumuzun % 71 i 10 000 den az nüfuslu yerlerde oturuyor. Önümüzdeki yıllarda köyden şehre olan akının daha da hızlanması, 1985 yılında yalnız şehirli nüfusumuzun 33 milyona yükselmesi beklenmektedir.

G. problemi tek başına ele alınarak çözülemez. Şimdiye kadar bu alanda yapılanlar çok yetersizdir. Yurt ölçüsünde dengeli bir yerleşme, «bölge plancılığı» başta olmak üzere teşkilâtlanma, arsa, kredi, yapı malzemesi konularında tutarlı bir politikanın yokluğu, kamunun sağladığı gelişme ile mülkünün değeri artanların şehirleşmenin masraflarına çok az katkıda bulunmaları, konut problemini her geçen gün çözülme sınırından uzaklaştırmaktadır.

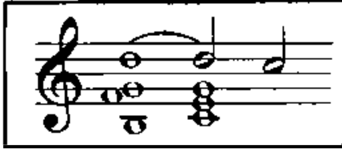
Hukuk: İmar ve yapı işlerini düzenleyen kanun ve nizamlara bağlı olmadan ve kuruldukları arsa veya arazi sahibinin rızası alınmadan inşa edilen izinsiz yapı (G. Kanunu, 2. madde).

1926 tarihli Türk Medenî Kanunu başkasının arsası üzerinde inşaat yapılması halini (648 - 650. madde) hükme bağlamış bulunuyordu. Ancak, bu hükümlerin yetersizliği karşısında 2290 sayılı ve 5431 sayılı kanunla tadilli belediye yapı ve yollar kanunu çıkarılmış, daha sonra 6188 sayılı bina yapımını teşvik ve izinsiz yapılar hakkındaki kanun ile 6785 sayılı imar kanunu yayımlanmıştır. Bu kanunların da ihtiyacı karşılayamadığı görüldüğünden ayrıca 775 sayılı ve 30 temmuz 1966 tarihli G. kanununun hazırlanmasına lüzum hasıl olmuştur.

Lüzumu halinde belediyeler G. ıslah ve tasfiye bölgeleri içinde bulunan veya bu kanun hükümleri dairesinde yeniden teşkil edilecek önleme bölgeleri içine rastlayan özel mülkiyetteki arazi ve arsaları ve bunlar içinde yapı veya sair herhangi bir tesis bulunduğu takdirde bu yapı ve tesisleri bu kanunda belirtilen gayelerde kullanılmak üzere, İmar ve İskân Bakanlığının izni ile, sahipleriyle anlaşarak satın alabilir veya kamulaştırabilir (G. kanunu, 5. madde). Belediyelerin mülkiyetinde olan veya bu kanun uyarınca belediyelerin mülkiyetine geçmesi gereken arazi ve arsalar üze-

rinde bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce yapılıp tespit edilmiş G. ları konut olarak kullananlar (sahip veya kiracı), 27. maddedeki şartlara uygun olarak yeni konutlarını yapıncaya kadar G. ları yıktırılmaz (21. madde). Ancak bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra belediye sınırları içinde veya dışında belediyelere, hazineye, özel idarelere, katma bütçeli dairelere ait arsalarda veya devletin hüküm ve tasarrufu altında yapılacak G. lar belediye ve devlet zabıtası tarafından derhal yıktırılır (18. madde). Önleme bölgelerindeki arsalar öncelikle G. ların ıslah ve tasfiyesi sebepleriyle açıkta kalacaklara ve konutsuz vatandaşlara verilir (25. madde). Kendilerine arsa tahsis edilenlerle G. sunu ıslah edeceklere İmar ve İskân Bakanlığı, belediye ve diğer kurumlarca teknik, aynî yardım yapılır ve konut kredisi sağlanır (27. madde). Bu kanun gereğince belediyeler tarafından tahsis olunan arsalar, yapılar ve arsalar üzerinde yapılan bina ile meydana gelen taşınmaz mallar, tahsis tarihinden itibaren 20 yıl süre içinde devir ve temlik olunamaz, rehin ve diğer aynî haklarla kayıtlanamaz, satış vadi sözleşmesine, taksim ve satış suretiyle şuyuun giderilmesine konu olamaz, haczedilemez, ve işgal olunamaz (34 madde).

GECİKME (Fr. Retard, retardement, Alm. Vorhalt, İng. Suspension, retardation) [Mus.], armoni değişiminde partilerden birinin veya birkaçının önce üst veya alt komşu sesi işittirdikten hemen sonra çözülerek (bk. ÇÖZÜLÜM) asıl sesi işittirmesi. Böylece asıl armoni ile kısa süren bir disonans meydana getiren G. sesi, önceden işittirme (b. bk.), geçit nota (b. bk.), nota cambiata (b. bk.) ve echappee (b. bk.) dekinin tersine, ölçünün kuvvetli zamanına rastlayan armoni dışı bir sestir. Bu ses bir önceki armonide de aynı partide işitilmişse G. ye hazırlanmış G. (Alm. vorbereiteter Vorhalt, İng. prepared appoggiatura), başka bir partide işitilmişse yarı hazırlanmış G. (Alm. halbfreier Vorhalt), eğer hiç yoksa serbest G. (Alm. freier Vorhalt) denir.

Bağlı notayla hazırlanmış bir gecikme

GECİKME FAİZİ (Tic.): bk. FAİZ.

GEÇER AKÇE (İng. Legal tender; Alm. Kurantgeld; Fr. monnaie réelle), bir devlet içinde, kanun hükümlerine göre, bir borçlunun alacaklısına borcunu ödemek için kullanabileceği, alacaklının da kabul etmek zorunda bulunduğu para cinsi. Gerek İngiltere'de, gerek Amerika Birleşik Devletlerinde altın akçeler, üstünde gösterilen değerlere göre, her miktar için G. A. sayılırlar.

Bizde XV. yüzyıldan sonra paranın birçok türleri tedavüle çıkarıldığı için, her biri özelliğine göre adlandırılmış ve bunlardan birine de G. A. denilmiştir.

1326 tarihinde ilk basılan para altı kırat ağırlığında idi. Daha sonraları bu paranın ağırlığı ve karışımındaki değerli maden miktarı değiştirildiği için, «züyuf akçe», «kalp akçe», «kırpık akçe», «kızıl akçe» ve «geçer akçe» gibi her birinin içindeki değerli maden miktarına ve ağırlığına göre adlandırıldığı görülür. Bunlardan meselâ kızıl akçe, bakırı daha çok olan akçedir.

G. A. sözü bugün mecazî anlamda kullanılmaktadır.

GEÇİCİ ANAYASA, 27 mayıs 1960 ihtilâlinden sonra Millî Birlik Komitesi tarafından 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun başlığı altında yayımlanmış olan 12 haziran 1960 tarihli kanun. Bu kanun gereğince eski Türkiye Büyük Millet Meclisine ait hak ve yetkiler yeni Büyük Millet Meclisinin kuruluşuna kadar Millî Birlik Komitesine devredilmiştir (1. madde). Eski iktidar sorumlularını yargılamak üzere bir Yüksek Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı kurulacaktır (6. madde). Bu kanun altında imzası bulunan başkan ve üyelerden ibaret bir Millî Birlik Komitesi teşkil olunmuştur (9. madde). Millî Birlik Komitesinin başkanı, aynı zamanda devletin ve bakanlar kurulunun başkanıdır (17. madde). Bakanlar, Millî Birlik Komitesi üyeleri veya 27 mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasî partiye kayıtlı olmayan vatandaşlar arasından seçilir (21. madde). Millî Birlik Komitesi bakanları her zaman denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir. Görevinden çıkarılan bakanın yenisini devlet başkanı tayin eder (4. madde).

G. A., 334 sayılı ve 9 temmuz 1961 tarihli Yeni Türkiye Cumhuriyeti anayasasının kabulü ile yürürlükten kalkmıştır.

GEÇİCİ (AKICI) BALIKLAR: bk. BALIKLAR.

GEÇİM (Ekon.): bk. İKTİSAT.

GEÇİMSİZLİK, eşler arasında birlikte yaşamayı çekilmez hale getirecek şiddetli bir anlaşmazlık ve uyuşmazlık bulunması. Türk Medenî Kanunu G. i bir boşanma sebebi saymıştır. G. halinde eşlerden her biri boşanma davası açabilir. Ancak G. e daha çok kendi kusuriyle sebebiyet veren eşin davası reddolunur (Medenî Kanun, 134. madde). Bu takdirde dava açma hakkı ancak daha az kusurlu eş tarafından kullanılabilir.

GEÇİRGENLİK veya GEÇİRİMLİLİK (Fr. Perméabilité < Lat. *per* = arasından, içinden, *meare* = geçmek) [Fiz.], içinden başka cisimler (gaz, sıvı, akı) geçebilen cisimlerin bu özelliği: 1. **Magnetik geçirgenlik:** bir maddedeki magnetik indüklenmenin onu yaratmış olan indükleyici magnetik alana olan oranı. Magnetik G., elektrikteki elektrik iletkenliğinin magnetizmadaki eşdeğeridir. Elektromagnetik C. G. S. (santimetre, gram, saniye) sisteminde magnetik G., boşluk için birime eşittir; hava ve ferromagnetik olmayan maddelerin çoğu için birim civarındadır; ferromagnetik maddeler için ise çok büyük (birkaç bin) olabilir. Bu G. ile magnetik alınganlık (k) arasındaki bağlantı rasyonalize sistemde $\mu = 1 + 4\pi k$ formülü ile, rasyonalize olmayan sistemde de $\mu = 1 + k$ formülü ile ifade edilir.

2. **Kütle geçirgenliği** (*Petrol*): Bazı tortul kütlelerin sıvıları veya gazları sızdırma özelliği. Petrol kuyularının sürekli olarak petrolle dolması ve dolayısiyle kuyunun verimliliği, kuyunun içinde açılmış olduğu hazne kütlenin G. derecesine bağlıdır. Bu konudaki G. birimi drasi (*dracy*) dir.

3. **Hidrolojik geçirgenlik:** Kütlelerin suyu geçirme özelliği. Bu G. çok nispîdir. Toprakta bitki yokluğu ve kütle katmanlarındaki çatlak, kırık ve yarıklar G. i artırır. Tersine, çok geçirgen olmakla birlikte suya doymuş bir kütle geçirimsiz hale gelir. Kalkerler en geçirgen kütlelerdir.

GEÇİRİM ÖLÇER veya PERMEAMETRE (Fr. Perméamètre): 1. *Fizik*: demir, çelik v. b. gibi bazı maddelerin magnetik karakteristiklerini tespit etmeye yarayan cihaz; 2. *Jeoloji*: bir toprak nümunesinin geçirgenliğini ölçmeye yarayan âlet.

GEÇİRİMSİZLEŞTİRME veya EMPERMEABİLİZASYON (Fr. Imperméabilisation), bazı kumaşları ve derileri su geçirmez veya hem su hem hava geçirmez hale getirme. Bu işlemin üç çeşidi vardır: dokumayı bir kauçuk veya plastik tabakası ile kaplama, dokumanın liflerini su geçirmez bir madde ile emprenye etme, liflerin su geçme özelliğini gideren kimyevî bir dönüştürme yapma.

Sanayide kullanılan dokumalar için kauçukla veya plastikle astarlama (tersinden kaplama) usulü uygulanır. Astarlama maddesi olarak parafin, bazı sentetik bal mumları, pişirilmiş keten yağı (muşambalar için) ve katran (büyük örtüler için) da kullanılır. Bu astarlar yalnız suyun değil, havanın da geçmesini önler. Liflerin emprenye edilmesi usulü elbiseler için en uygun olanıdır. Bu, liflerin üzerine erimez ve su çekmez bir madde yayma yolu ile yapılır. Liflerin kimyevî bir dönüşüme uğratılmaları usulü nispeten pahalı olmakla birlikte etkisinin sürekli olması bakımından en iyi sonuç verenidir. Bunda, meselâ velan gibi sentetik bir madde kullanılarak sellülozun yapısı değiştirilir ve böylece onun su çekme özelliği yok edilir.

GEÇİRİMSİZLİK (Fr. Imperméabilité), bir kütlenin veya bir yer veya yeraltı tabakasının, sızma sularının geçişine karşı koyma özelliği ki, bazı şartların varlığına veya yokluğuna göre derecelenir. Bitkiler bir toprağın G. ini artırır. Kil (arjil), suyun geçişine en elverişsiz olan bir kütledir.

GEÇİŞİM BASINCI veya OSMOS BASINCI (Fr. Pression osmotique), yarı geçirgen bir bölmeden yalnız eriticisi geçebilen bir çözeltinin o bölme üzerine yaptığı basınç. Çözünmüş bir cismi gaza benzeten çözeltiler teorisinin Van't Hoff tarafından yapılan uygulanmasına göre, G. B., yani bir çözeltinin yarı geçirgen bir bölme üzerine yaptığı basınç, çözeltinin yoğunluğu ile orantılıdır. Çözünmüş cismin elektrolitik çözüşümünün söz konusu olmadığı bütün hallerde yapılan geçişim ölçmeleri de bu sonucu teyit etmiştir. Buna göre, G. B. çözeltinin hacım biriminde bulunan moleküllerin sayısiyle orantılıdır ve bu büyüklüğün ölçülmesi, çözünmüş cismin molekül kütlesinin hesaplanmasını sağlar. Arrhenius teorisine göre, elektrolitlerin iyonik çözüşümü moleküllerin sayısını ve dolayısiyle G. B. nı artırır. Deney de bu sonucu teyit etmiştir.

GEÇİŞLİ (Fr. Transitif, eski ter. Müteaddi) [Dil.], gösterdiği iş başka bir varlık üzerine geçen (fiil). «Marangoz tahtayı *kesiyor*. Boyacı duvarı *boyuyor*.» cümlelerinde *kesmek*, *boyamak* fiilleri G. dir; çünkü iş birinde *tahta*'ya, öbüründe *duvar*'a etki yapıyor. Fiillerden bir kısmının gösterdiği işin tabiatı gereği olarak başka bir varlık üzerine etki yapması, fiilleri *geçişli* ve *geçişsiz* diye ikiye ayırmak lüzumunu ortaya çıkarmıştır.

G. denilen fiillerin etkisini alan varlık cümlede *nesne* (b. bk.) adını alır. Bu öğe, geçişli fiillerle kurulan cümleler için aslî öğe değerindedir; çünkü nesne kullanılmazsa, cümlenin anlamı çıkmaz. Bu ihtiyaçla Türkçede cümlenin kendi fiilinden türetilmiş *iç nesne* (objet syntaxique) ler de kullanılır: *Ekin* ekmek, *soru* sormak, *yem* yemek (insanlar için: *yemek* yemek) gibi. Cümlede G. fiilin etkisini alan öğe ismin yalın (*taş* kırmak), - i (*taş - ı* kırmak) hallerinde olabilir. Yalın halde olanlar, gösterdiği varlık bakımından genel anlam verdiği için *belirsiz*, -i halinde olanlar ise belli varlık gösterdiği için *belirli* nesne adını alır. -e halinde nesneler isteyen G. fiiller de vardır: «Kurşun *hedef - e* değdi. Otomobil *ağaç - a* çarptı. *Masa - ya* vuruyorum.» Bazı cümlelerde hem -i, hem -e hallerinde nesneler kullanılır: «*Elim - i masa - ya* vuruyorum. *Kırbac - ı hayvan - a* vurdu. *Ev - i komşu - ya* sattım.» gibi.

Geçişlilik, fiilin nesnesine göre aldığı durum olduğu için ayrı bir *çatı* (bk. BİNA) sayılmalıdır. Ayrıca *dönüşlü*, *işteş*, *ettirgen* ve *oldurgan* (bunlara bk.) çatılı fiiller de geçişlidir. Dönüşlü fiilin nesnesi, kendi öznesi; işteş fiilin nesnesi öbür özneler (bunlarda nesneler *-ile* edatiyle kullanılır: Çocuklar *birbirleri ile* dövüşüyorlar) dir. Fiillerin ettirgen veya oldurgan çatıya geçirişleri de geçişli duruma getirilmeleri demektir.

Bazı fiilleri cümledeki durumuna göre G. veya geçişsiz sayarız. Meselâ *basmak*, *bastırmak* fiilleri aslında G. olduğu halde «*kış bastı* veya *bastırdı*» sözlerinde «geldi» anlamiyle geçişsizdir. Bk. BİNA, CÜMLE, ETTİRGEN, FİİL, GEÇİŞSİZ.

GEÇİŞME veya OSMOS (Fr. Osmose < Lat. *osmosis* < Yun. *osmos* = itici güç; *osis* = durum): 1. **Fizik**: aralarında yarı geçirgen bir bölme bulunan değişik yoğunlukta iki sıvının birbirine geçmesi olayı. Bazı bölmeler bir çözeltinin suyunu geçmeye bırakıp onun içinde çözünmüş olan maddeyi bırakmazlar; buna göre bölmenin bir yanında sâf su, öte yanında da bir çözelti bulunursa, yalnız sâf su bölmeden geçerek çözeltiye katılır ve bu olaya *endosmosis* denilir; şayet ara bölme tam bir ayırma sağlayacak nitelikte olmazsa, bazan çözeltiden sâf suya doğru da bir geçiş olur ve buna *exosmosis* denilir.

2. **Elektrik**: bir elektrik akımının etkisiyle, bir sıvının gözenekli bir bölmeden geçmesi.

3. **Biyoloji**: G. olayı, sıvıların ve çözünebilir tuzların hücrelerin zarlarından geçmesinde önemli bir rol oynar. Fakat normal olan G. şartları dışında, bazı maddelerin geçtikleri de görülür; bunun sebebi canlı hücre çeperinin polarize olmuş ve dolayısiyle seçici (selektif) hale gelmiş olmasıdır.

GEÇİŞSİZ (Fr. Intransitif, eski ter. Lâzım) [Dil.], gösterdiği iş başka bir varlığa geçmeyip özne üzerinde kalan (fiil). «Çocuk *uyuyor*. Adam *düşündü*. Hayvanlar *koşuyor*.» cümlelerinde *uyumak*, *düşünmek*, *koşmak* fiilleri başkasına geçmemiş, özne üzerinde kalmıştır. Bu sebeple, G. fiiller cümlede nesne istemez: bunların kurdukları cümleler, yukarıdaki örnekler gibi yalnız özne ile yüklemden meydana gelmiş olabilir.

Fiilin başka varlığa geçmemesi, etkinin özneye dönmesi demek değildir. Aslında geçişli (b. bk.) olup da etkisi özneye dönen fiillere *dönüşlü* adı verilir: *Dövünmek* (kendi kendini dövmek), *giyinmek* (kendi kendini giydirmek) gibi (bk. FİİL).

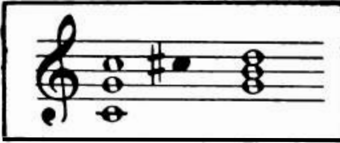
G. fiillerden bir kısmı, cümlede kendi fiilinden *-iş* ekiyle türemiş bazı kelimeler alarak geçişli fiil şekli gösterirler: «Öyle bir *vuruş* vurdu ki», «Sefil bir *yaşayış* yaşıyor», *düşünüş* düşünmek, *yaş* yaşamak, *uyku* uyumak, *bağırış* bağırmak gibi. Bk. BİNA, CÜMLE, FİİL, GEÇİŞLİ.

GEÇİT (Coğ.): bk. BOYUN.

GEÇİT (Fr. Passage) [Mus.], bir musiki eserinin herhangi kısa parçası. Genellikle önemli musiki düşünceleri (bk. KONU, MOTİF) kapsamayıp daha çok seslendirme ustalığı göstermeye yarayan inici veya çıkıcı bir figür dizisinden oluşur ve figürünün çeşidine göre *gam G. i* (İng. scale passage) ve *kırık uygu G. i* (İng. arpeggio passage) gibi adlarla anılır. Kadans (b. bk.) larda sık görülen G. lerden musiki değeri taşımayan ve yersiz kullanılanlar için R. Schumann *Passagenkram* (G. hırtıpırtısı) sözünü kullanmıştır.

GEÇİT HAKKI (eski ter. Mürur hakkı), bir yer malikinin başka bir gayri menkulden geçmesini sağlayan irtifak hakkı. Umuma ait yola çıkmak için yeter geçidi bulunmayan gayri menkul sahibi, yeterli bir tazminat ödemek şartiyle, komşularından kendisine geçmek için uygun bir yer bırakılmasını isteyebilir. Bu hakkın tayininde gayri menkulün eski yol durumu, yolun en az külfetle nereden açılabileceği gibi hususlar ile tarafların karşılıklı menfaatleri göz önünde tutulur (Medenî Kanun, 671 madde). Daimî olarak tayin olunan G. H. nın tapu siciline kaydı lâzımdır (672 madde).

GEÇİT NOTASI (Fr. Note de passage, Alm. Durchgangston, İng. Passing tone), iki armoni arasında bulunan ve bu armonilerin birer sesi arasında diyatonik veya kromatik ikili adımiyle bir ezgi bağlantısı kuran armoni dışı ses. İnici veya çıkıcı olabilir ve gecikme (b. bk.) nin tersine zayıf vuruşta işitildiği için disonans etkisi uyandırmaz.

Çıkıcı kromatik geçit notası

GEÇİT RESMİ, genel anlamda, düzenli bir topluluğun belirli bir olayı kutlamak maksadiyle, belli bir yerde selâmlanacak kimsenin önünden geçerek yaptığı gösteri. Çok defa millî bayram ve resmî tatil günleri, bölgesel önemli olaylar, millî veya milletlerarası spor yarışmaları v. b. dolayısiyle düzenlenen törenlerde yapılır.

G. R. nin askerlik alanında geniş bir uygulama yeri vardır.

Bugün askerî alanda G. R. teriminin yerini genel olarak tören geçişi almıştır. Bu anlamda kullanılan diğer bir terim geçit törenidir.

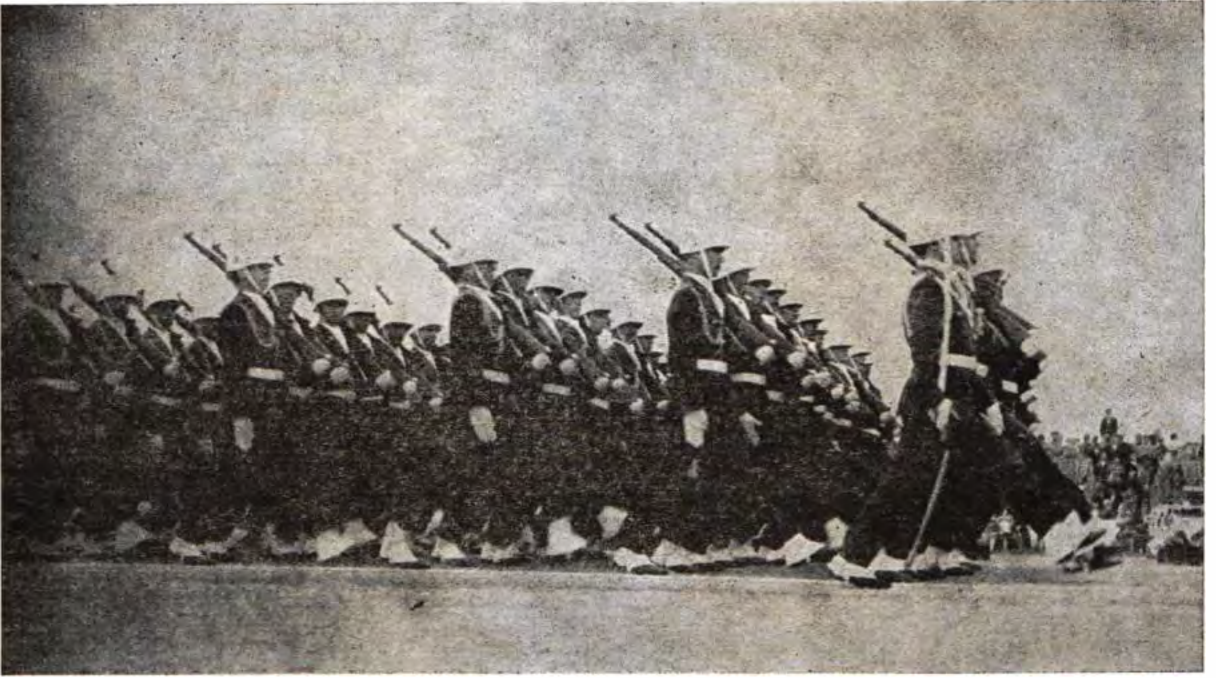
Tören geçişi, genel olarak, millî bayram ve resmî tatil günlerinde tertiplenen törenlere katılan askerî birlikler, genel kurmay başkanlığı tören talimnamesi ve silâhlı kuvvetler protokol yönetmeliğine göre yapılan karşılama ve uğurlama törenlerine iştirak eden şeref kıtaları, ilgili komutanlıklarca verilen direktif çerçevesinde denetlenen veya tatbikat ve manevralara katılan askerî birlikler tarafından yapılır. Ayrıca, alaya sancak verme töreni, sancağa madalya takma töreni, alay gününü kutlama töreni ve her gün yapılan akşam yoklaması gibi özel askerî törenler bir tören geçişi ile sona erer.

GEÇİTLİ (eski adı: **Livin**), Hakkâri ilinin Merkez ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 5 230 (1965), bucak merkezi olan G. nin nüfusu 819 dur. Denizden yüksekliği 1 700 m dir. Bucağa bağlı 8 köy vardır. Bucak arazisi Hakkâri il merkezinin batısında, yüksek dağlık bir yerdedir. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. Hakkâri'ye bir araba yolu ile bağlıdır (bk. HAKKÂRİ).

GEÇKİ (Fr., Alm, İng. Modulation) [Mus.], musiki akışı içinde bir makam veya tonaliteden bir başkasına geçilmesi. Uğrama (b. bk.) da ara makam veya tonaliteye pek kısa süre dokunulduktan sonra hemen gene terk edilmesine karşılık G. de yeni makam veya tonalite bir karar (kadans) ile pekiştirilir. G. yapılırken iki makam veya tonalitenin ortak seslerinden veya akorlarından yararlanılır ve ayrılıkları belirtilir. Meselâ tek sesli musikide rast makamındaki bir eserde diziyi değiştirmeden dügâh (la) sesi geçici olarak durak işlemi görmekle neva makamına, durağı değiştirmeden segâh (koma bemollü si) yerine kürdî (bakıye bemollü si) ve çargâh (do) yerine hicaz (bakıye diyezli do) sesleri kullanılmakla nihavend makamına geçilebileceği gibi, her iki değişiklik birden yapılarak hicaz makamına da varılabilir. Çoksesli musikideki G. de iki tonalitede iki ayrı anlamı bulunan düğüm uygusu (İng. pivot chord) ndan yararlanılır. Meselâ do majörde I. basamak uygusu olan do - sol - mi uygusu olarak kabul edilir ve arkasından V ve I. basamak uygulariyle bir kadans gösterilerek sol majöre geçilmiş olur (Nota 1). Uygunun basit bir çevriyorum (Alm. Umdeutung, İng. re - interpretation) u ile sağlanan bu gibi

Atatürk bir geçit resmini takip ederken

H a r p   O k u l u   b i r   g e ç i t   r e s m i n d e

diyatonik G. lerde kromatik gidişler (meselâ Nota 2: do - do diyez değişmesiyle do majörden re majöre, Nota 3: re - re diyez değişmesiyle do majörden mi majöre) bulunabilir. Düğüm uygusu tonalitelerin birinde veya her ikisinde kromatik olarak değiştirilmiş bir uygu (meselâ bir Napoli altılısı) ise kromatik G. den söz edilir: Meselâ do majörün kromatik olarak değiştirilmiş uygularından fa - re bemol - la bemol Napoli altılısı IV. basamak uygusu sayılarak la bemol majöre kromatik bir geçişin düğüm uygusu olabilir (Nota 4). Eğer çevriyorumda seslerden bir veya birkaçının enarmoniği alınırsa, geçişe enarmonik G. denir (Nota 5 te do majörün la bemol sesi la majörün sol diyez sesi olmuş). Eşit aralıklı yedirimin uygulanmaya başladığı aş. yu. 1700 yılından itibaren çoksesli musikide geniş ölçüde kullanılmaya başlayan G., romantik ve özellikle geç romantik musikisinin temeli olmuş, sık sık birbirinden çok uzak tonalitelere geçme göreneği sonunda atonaliteye yol açmıştır. Türkiye'de durak değiştirilerek yapılan G. ye eksen değişimi, majörden minöre veya tersine geçişe tür değişimi diyenler vardır. — G. O.

GEÇMİŞ ZAMAN (Fr. Passé, eski ter. Mazi), [Dil.] fiil çekiminin gösterdiği, şimdiki zamandan önceye ait zaman. Fiil, içinde bulunduğumuz *şimdiki*, ileride yaşanacak *gelecek zamanlar* ve G. Z. olarak üç zaman gösterir.

Türkçe G. Z. *-di*'li geçmiş ve *-miş*'li geçmiş kipleri ile anlatılır. *-di*'li geçmiş kipi, olayı konuşanın kesin olarak bildiği, kesinlik (muayyen mazi) anlamı verir; kip eki, fiil gövdesinden sonra gelen *-di* ekidir: «Dün yağmur *yağ - dı.* Kitabı benden *al - dı - nız.* Komşular bize *gel - me - di - ler*» gibi. *-miş*'li geçmiş kipi ise, olayı konuşanın başkasından işittiği (Söylediklerine göre dağlara çok kar *yağ - mış*) veya olayın geçişinden bilgisiz bulunduğu (Bir de baktım ki kar *yağ - mış*), şüphelilik (gayr - i muayyen mazi) anlamları verir; kip eki, fiil gövdesinden sonra gelen *-miş* ekidir. *-miş*'li geçmiş şeklindeki fiiller, sonlarına, ek - fiilin geniş zaman III. tekil kişi eki olan *-dir* alarak kesin hükümlü cümleler kurar: «Türkiye'de Cumhuriyet 29 ekim 1923 tarihinde kurulmuştur.» gibi.

Türkçe basit zamanlı fiil kipleri, taşıdığı zaman ve t a r z anlamı ne olursa olsun, G. Z. içinde ifade edilebilirler. Fiilleri G. Z. a atış, *-di*'li ve *-miş*'li geçmiş zaman kiplerinin anlamlarına paralel olarak yapılır. Basit zamanlı kiplere, kendi kip eklerinden sonra *-idi* eki getirilirse, olayın geçmişte olduğu ve bunu konuşanın görüp bil-

1 do:I V6 I — sol:IV V4/3 I
2 do:I V6 I — re:VII V6 I
3 do:I V6 — mi:III6 V I
4 do:I bII6 — lab:IV6 V6/5 I
5 do:I V9b — la: V9b I

GEÇKİ: Notalar: 1. Do majörden sol majöre diyatonik geçki; 2. Do majörden re majöre kromatik gidişli diyatonik geçki; 3. Do majörden mi majöre kromatik gidişli diyatonik geçki; 4. Do majörden la bemol majöre kromatik geçki; 5. Do majörden la majöre enarmonik geçki

diği anlamını veren «hikâye bileşik zamanı» meydana gelir: «*gel - di idi, gel - miş idi - niz, gel - meli idi - ler*» gibi. Emirden başka bütün kipler hikâye bileşik zamanı ile kullanılarak G. Z. anlamı alabilir. Yine basit zamanlı kiplere *-imiş* eki getirilirse, olayın geçmişte olduğu, fakat konuşanın bunu görmediği, kesin bilmediği anlamını veren «rivayet bileşik zamanı» meydana çıkar: «*gel - iyor imiş - sin, bil - meli imiş - im, ol - acak - mış - sın. di*'li geçmişle emirden başka bütün kipler, «rivayet bileşik zamanı» na girerek G. Z. anlamı alabilir.

Şimdiki zaman (*yap - ıyor - um*) ve geniş zaman (*yap - ar - ım*) kipleri de, kullanıldıkları cümlelere göre G. Z. anlamı verebilirler: Dün gece hırsız camı *kırıyor* (kırmış), içinden eşyaları *alıyor* (almış)», «Her yıl *gelir* (geldi), benden ücretini *alır* (aldı)». Bk. ÇEKİM, FİİL, ZAMAN.

GED [*ged*], **William** (Edinburgh 1690 Edinburgh - 1749), İngiliz matbaacısı. Harfleri dizilmiş bir sayfa yazı üzerine alçılı bir madde dökerek o sayfanın kalıbını çıkarmış, sonra bu kalıba ergimiş kurşun ve antimon karışımı dökerek basım kalıbını hazırlamıştır. Lord Stanhope tarafından tekrar ele alınan bu usul, stereotipi (sabit harfli kalıplarla basma) usulünün yaratılmasına yol açmıştır.

GEDA MUSLU (XVI. yüzyıl), Türk saz şairi. Cezayir Ocağına bağlı olduğu anlaşılan bu şair Hicrî 1018 yılında Cezayir gemilerinin bir İspanyol kalyonunu ele geçirmeleri üzerine 11 heceli iki manzume söylemiştir.

GEDAÎ [Beşiktaşlı] (ölm. 1887 - 1889), Türk saz şairi. Istanbul'da doğmuş olan bu şair şiirleriyle memlekette büyük bir ün kazanmıştı. Şiirleri Sadettin Nüzhet (Ergun) tarafından yayımlanmıştır (*Beşiktaş'lı Gedaî.* Istanbul, 1933).

GEDANİT (Fr. Gédanite), Polonya'da, Gdańsk (Lat. Gedania) şehri dolaylarında bulunmuş olan bir fosil reçine çeşidi.

GEDAREF, Sudan'ın Kassala ilinde, Habeşistan sınırı yakınlarında, Atbara ırmağının bir kolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 23 000 dir. Ancak Mehdîlerin ayaklanmasından sonra meskûn hale gelmiş olan bölgede ağaç zamkı, kahve, tütün, susam ve Hint darısı (*sorgho*) üretilir. Şehir, demiryolu ile Sudan limanına, Sennar'a ve Kosti'ye bağlıdır.

GEDDES [*gediz*], **Norman Bel** (doğ. Adrian, Michigan 1883), Amerikalı mimar ve biçim ressamı. Amerika'nın en ünlü tiyatro sahnelerinin dekorlarına yeni bir biçim vermiş, 1927 de sanayi alanında çalışmaya başlayarak ev eşyalarını, radyo mahfazalarını ve uçak içlerini yeni zevke göre çizmiş, ilk aerodinamik transatlantiğin taslağını yapmış, 1939 - 1940 New York dünya fuarındaki «Futurama» sergisini düzenlemiştir.

N. B. GEDDES

GEDDES [*gedis*], **Sir Patrick** (Perth 1854 - 1932), İskoçyalı biyolog ve sosyolog. Londra, Aberdeen, Edinburgh, Dundee ve Bombay'da profesörlük etmiştir. Eserleri: *Cities in Evolution* (Evrim halindeki şehirler) [1913]; *The Life and Works of Sir Jagadis Chandra Bose* (Sir Jagadis Chandra Bose'un hayatı ve eserleri) [1920].

GEDEGERE, Amasya'da Vezirköprü'nün eski adı.

GÉDÉLITE (Plastik): bk. JEDELİT.

GEDEON (M. Ö. XII - XI. yüzyıl), Beni İsrail'li bir hâkim. Madiani'leri mağlûp etmiş ve onların kendi kardeşlerini öldürmüş olan iki kralını öldürmüştür.

GEDİK, Osmanlı toplumunda ve yaşayışında, ekonomik alanda önemli bir hukukî kuruluş. Önceleri teamül ile başlayan ve sonraları ferman ve kanunlarla sağlanan G. ler, taşınmaz (gayri menkul) mallar gibi işlem görmüştür.

Hukuk bakımından G., meslek hürriyetini ihlâl eden bir müessesedir. Çünkü G. bazı yerlerde de çalışma, meslek edinme veya belli bir meslek ve sanatı yapma hakkı birtakım şahıslara verilmekte idi. Bu suretle belli iş yerlerinde, meslek ve sanat nevilerinde bir tek - el, imtiyaz yaratılmış bulunuyordu. G. sahibi müsaade etmedikçe G. e verilmiş bulunan yerlerde veya meslek ve sanatta başkaları çalışamazdı. G. alınabilir veya satılabilirdi. Boş olan G. ler aynı sanatı yapmakta bulunan kalfalara ve çıraklara verilirdi. G. bir ferman ile ihdas edilir ve satın alınabilirdi. Bu fermanlarda G. hakkının şumulü ve G. sahibinin hak ve görevleri tespit edilirdi.

Bir yerde *mülkiyet* hakkı ile G. hakkı ayrı ayrı kimselerde olabilirdi. G. hakkı sahibi, mülkiyet hakkına sahip olan kimseye bu hakka karşılık bir kira verirdi. Mülkiyet hakkı sahibi kiranın artırılmasını talep edemezdi. Bu itibarla da G., mülkiyet haklarını bazı ahvalde tahdit eden hukukî bir vakıa idi.

G. ekonomik bakımdan bir tekel karakteri taşıması itibariyle ticaretin gelişmesine, fiyatların serbest rekabetine ve mallarda kalitenin düzelmesine engel teşkil etmekteydi. Ayrıca, mülkiyeti başkasında ve G. hakkı başka bir şahısta olan bina gibi gayri menkul mallarda bakım ve ıslah imkânı görülmemekte idi.

Serbest rekabet, meslek edinme ve mülkiyet haklarını tahdit eden G. ler nizamname ve kanunlarla ilga edilmiştir. — A. A.

GEDİK (Coğ.): bk. BOYUN.

GEDİK, Namık (Üsküdar 1911 - Ankara 1960), Demokrat Parti iktidarının son iç işleri bakanı. Arapkir eşrafından Gedikzade Kâşif Beyin oğludur. 1930 yılında Kabataş Lisesinden mezun olduktan sonra Istanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine girmiş ve 1936 da hekimlik diplomasını almıştır. Öğrenciliği sırasında uzun süre Tıp Talebe Cemiyeti genel sekreterliğini yapmıştır. Fakülteyi bitirdikten sonra bir süre Adana'da sıtma savaşında bulunmuş, yedek subaylık görevini Dersim harekâtında yapmış, Çine ilçesinde dört yıl hükûmet tabipliğinde bulunduktan sonra ihtisasını Haydar Paşa Numune Hastahanesinde tamamlayarak 1948 de iç hastalıkları mütehassısı olmuştur. Aynı yıl Muğla Memleket Hastahanesi iç hastalıkları mütehassıslığına tayin edilmiş ve bir süre sonra

N. GEDİK

da aynı hastahanenin başhekimliğine getirilmiştir. 1950 de Haydar Paşa Numune Hastahanesi verem paviyonu mütehassıslığına tayin edilmişse de, 14 mayıs 1950 seçimlerinde Aydın milletvekili seçilmesi üzerine bu görevden ayrılmıştır. 1954 ve 1957 seçimlerinde de yine Aydın'dan milletvekili seçilen G., Ege bölgesi parti müfettişliğini yapmış ve 1954 mayısında da iç işleri bakanlığına getirilmiştir. 1955 te Istanbul'da cereyan eden 6 - 7 eylül hâdiseleri üzerine istifa etmiş ise de, bir süre sonra Demokrat Parti Meclis Grupu başkanlığına, 1956 yılı sonunda ikinci defa ve 1957 miletvekili seçiminden sonra da üçüncü defa iç işleri bakanlığına getirilmiş ve 27 mayıs 1960 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. 27 mayıs 1960 ihtilâlinde tevkif edilmiş olup, mevkuf bulunduğu Harp Okulunda 29 mayıs 1960 tarihinde kendisini pencereden atmak suretiyle intihar ettiği Millî Birl.k Komitesinin 30 mayıs 1960 günü öğle ajansında radyoda verdiği tebliğden öğrenilmiştir. Nâşı 16 haziran 1960 tarihinde Ankara'da toprağa verilmiştir. Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından yapılan tahkikat sonunda G. in hiçbir gayri meşru serveti bulunmadığı hükme bağlanmış ve ilân edilmiştir.

Şiir ve hikâyelerinde Namık Kâşif adını kullanan G. in elliden fazla şiiri ve *Nur Dağı'nın etekleri*, *Akar su*, *Sazlar ve kurbağalar*, *Üç eşiz*, *Meçhul eser*, *Tövbe*, *Bademler çiçekteyken* adlı hikâyeleri vardır. Şiir ve hikâyelerinin bazıları 1932 - 1933 yıllarında «Servet - i Fünun» mecmuasında yayımlanmıştır. Edebî hayatı, başlangıçta Millî Edebiyat devrindeki şiir anlayışına bağlıdır. Aynı şiirlerde zamanla daha Avrupaî şekiller ve Faruk Nafiz tarzı söyleyişin izleri belirmiştir.

GEDİK AHMET PAŞA (Biyogr.): bk. AHMET PAŞA [Gedik].

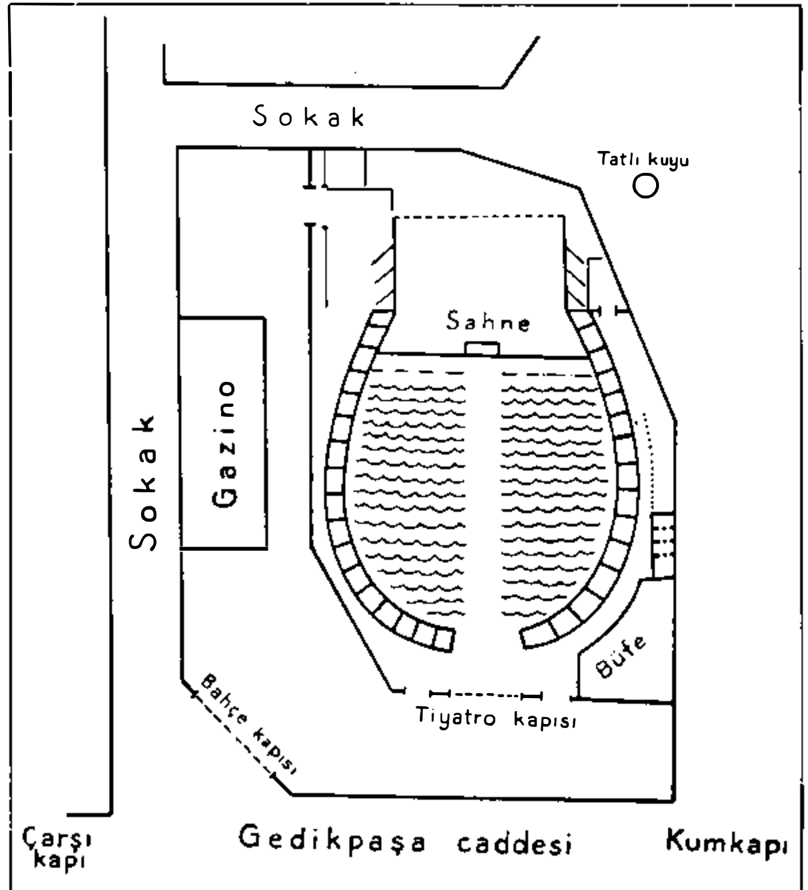
GEDİK PAŞA TİYATROSU, Türk dilinde sürekli olarak temsiller veren ilk sahne teşekkülü. Bu çalışmalar 1868 yılından 1884 yılına kadar sürmüştür. Türk soyundan aktörler ilk defa bu tiyatroda sahneye çıkmışlar, tiyatro yazarlarımızın eserleri ilk defa bu tiyatroda oynanmış, Türk sahne oyuncuları bu eserlerde rol almışlardır.

Tiyatro binası, Istanbul'da Çarşıkapı'dan Bayezid'e doğru gidilirken solda, Gedik Paşa semtine doğru inen sokakta, sol taraftaydı. Cumhuriyetten sonra buraya Istanbul Belediyesince Tiyatro sokağı adı verilmiştir. 1860 ta yapılan salaşta yabancılar zaman zaman çeşitli hünerler göstermişler, 1868 de salaş yıktırılarak ahşap bir tiyatro binası yaptırılmış, Türk dilindeki oyunlar burada oynanmıştır.

Binaya öteden beri Osmanlı Tiyatrosu (Tıyatro - yu Osmanî) deniliyordu. Bu tiyatroda ilk defa Türk dilinde piyesler de oynanacağı 3 ocak 1868 tarihli gazetelerde ilân edilmiştir. Yine ocak ayı içinde Türkçe olarak sahneye konulan *Cesar Borgia* piyesinin Asya kumpanyası tarafından oynandığı belirtilmiştir. Daha önce Ermenice temsiller veren bu topluluğun başı Güllü Agop (bk. AGOP, Güllü) tu. G. P. T. nda verilen Türkçe temsiller, uzun yıllar onun yönetiminde devam etmiştir. Oynanan ilk birkaç eser yabancı dillerden çevrilmiş piyeslerdir. Bunların ilgi uyandırmadığı görülünce halk hikâyelerinin tiyatro haline getirilip oynanmasına başlanılmış, böylece seyircinin ilgisi sağlanmıştır. Bu yolda hazırlanıp oynanan ilk yerli eser *Leylâ ve Mecnun* masalıdır (1869). G. P. T. nda oynanan ilk telif eserin yazarı, o zaman yüzbaşı olan Üsküdar karakol komutanı Kayserili Mustafa Efendidir. Güllü Agop *Leylâ ve Mecnun* konusunun tiyatro eseri olabilmesi için perde ve sahne bölümleriyle ilgili planı hazırlamış, Mustafa Efendi sözleri yazmıştır. Bu piyes ilk defa 1869 yılı ocak ayı içinde oynanmıştır.

G. P. T. nu destekleyen ilk adam, Âli Beydir. Dilimizi doğru konuşabilmeleri için Ermeni sanatçılara ders vermiş, çevirdiği veya adapte ettiği piyesleri bu sahnede oynatmıştır. Türk tiyatro yazarı yetişmesini, oynanacak eserlerin çoğalmasını sağlamak için gazetelere ilân verilmesini de Âli Beyin öğütlediği sanılır. Güllü Agop'un bu ilânı gazetelerde 4 mayıs 1869 günü çıkmıştır. G. P. T. na kimi bu ilân üzerine, kimi daha sonra katılan Türk asıllı aktörler Ahmet Necip, Hamdi. İsmail, Mehmet Vamık, Mehmet Edip, Selim, Hüsnü Edhem, İbrahim efendilerdir.

G. P. T. müdürü Güllü Agop, 1870 te hükûmetten on yıl süreli suflörle oyun oynatma imtiyazı almıştı. Böylece Türkçe eser oynayacak ikinci bir tiyatro kurulmasını, seyirci sayısının dağılmasını önlemiş oluyordu. 25 kasım 1870 ten 1871 yılı nisan ayı sonuna kadar oynanan eserler arasında tanınmış, tanınmamış yazarların telif eserleri oynandı. *Gürûh - i insan nâkıstır her an*, *Tosun Aga*, *Keyhusrev Şahın adaleti*, *Yarabbi şükür sofra kuruldu*, *Hürmüz Bey*, *Leylâ ve Mecnun*, *Ceylan ile Azime* piyesleri bu aradadır. Molière'den çevrilmiş olan *Tabib - i aşk* komedisi, *Kıskanç karı*, Richlieux'nün *Sergüzeşt'i*, *Nikotimos'un kızı Bernart* yahut

Gedik Paşa Tiyatrosunun yerini ve binanın içini gösterir kroki

Gedik Paşa Tiyatrosu müdürü ve aktör Güllü Agop, sonraları Yakup Efendi

Bohemya haydutları, Zor nikâhı, Cesar Borgia, Deliler hekimi adındaki eserler oynandı, *Tosun Ağa*'yı Âli Bey adapte etmiştir. Molière'in *Les fourberies de Scapin* adlı eserinden dilimize ve yaşayışımıza Âli Bey tarafından uydurulan *Ayyar Hamza* komedisi ilk olarak 20 kasım 1871 de oynanmıştır. Âli Beyin *Kokona yatıyor* adiyle Fransızcadan adapte ettiği küçük komedi de ilk defa 13 ocak 1872 akşamı oynandı. IV. Murat devrinde Fazıl Paşa Sarayı yakınındaki batakhanede geçtiği söylenen olay, *Tayyarzade* adiyle kitap olarak basılmıştı, piyes haline getirilerek bu mevsim içinde oynanmışır.

1872 - 1873 tiyatro mevsimi G. P. T. nun altın devri sayılır. O çağın ünlü yazarları tiyatroya ilgi göstermişlerdir. 12 kasım 1872 günü «İbret» gazetesinde Namık Kemal imzasız bir yazı yayımlamıştır. Bu yazıda halkın tiyatro sanatı ile ilgilendiği. G. P. T. nun yeni bir düzene girdiği, tiyatro sanatının halkı aydınlatmakta çok faydalı olduğu belirtilir, tiyatro sahibinin gayreti kadar halkın ilgisi de olsa, memleketin kısa süre içinde gelişmiş bir tiyatro kazanacağı öne sürülür. Namık Kemal'in üslûbunu okuyucular kolaylıkla tanıyorlardı.

1872 - 1873 tiyatro mevsiminin başında Âli Beyin *Geveze berber* adındaki komedisi oynandı, Ebüzziya Tevfik Beyin *Ecel - i kaza* adındaki dramı 29 kasım 1872, *Ârif Ağanın hilesi* opereti 9 aralık 1872 de oynanmıştır, *Ârif Ağanın hilesi* operetinin konusu N. V. Gogol'ün *Revizor* adlı eserinden alınmış, aktör Takfur Nalyan tarafından adapte edilmiştir. O çağ edebiyatçılarından İbrahim Halet de Türkçe metnin üzerinde düzeltmeler yapmıştır. Eser Alberto ve Dikran Çuhaciyan (b. bk.) efendiler tarafından bestelenmiştir.

Ahmet Midhat'ın *Eyvah* adındaki telif tiyatro eseri de ilk defa 1873 yılı mart ayı içinde oynanmıştır. Namık Kemal'in olaylar yaratan *Vatan yahut Silistre* adındaki eseri 1 nisan 1873 günü akşamı oynandı. Teodor Kasap Efendinin Molière'in *L'avare* adındaki eserinden adapte ettiği *Pinti Hamit* piyesi aynı yıl nisanın 6. günü sahneye konuldu. 1873 yılının önemli olaylarından biri G. T. P. nda edebî komitenin kurulmasıdır; Nuri ve Halet beyler bu işin öncüsüdür. Âli Beyle Namık Kemal de bu işe katılmış, tiyatro yöneticisi Güllü Agop'la birlikte beş kişilik komite bir yandan değersiz veya dili bozuk eserleri yazma, yazdırma, faydalı olacak yabancı dildeki eserleri dilimize çevirtme işini üzerine almıştı.

1 nisan 1873 günü akşamı oynanan *Vatan* piyesi, seyircilerin coşkun gösterilerde bulunmasına, gece oyundan sonra sokaklarda gösteri yapmalarına sebep olmuştur. Namık Kemal, eserin oynanması biter bitmez, halkın şiddetli alkışlarla yazarı sahneye çağırmaları üzerine locasından ayrılarak sahneye değil, sokağa çıkmış, evine gitmişti. Seyircilerden bir grup onu görmek üzere «İbret» gazetesine gitmişler, yazarı orada da bulamayınca onu öven bir yazı yazıp gazeteye bırakmışlardı. Bu olay üzerine padişah Abdülaziz'in emriyle «İbret» gazetesi kapatılmıştı. Namık Kemal «İbret» gazetesinin ilâvesi olarak bu kararı belirten bir yazı yayımlamıştı. Fakat ertesi akşam G. P. T. nun bir odasında şerefine verilen ziyafette tutuklanarak hapsedilmiş, birkaç arkadaşiyle birlikte sürgüne gönderilmişlerdi.

G. P. T. ndaki edebî komite böylece dağılmış, başka bir edebî komite de kurulmamıştır. Tiyatroda oynanacak eserlerin daha önce sansür edilmesi usulü de o yıl konulmuştur. 1873 - 1874 mevsimi öteden beri oynanan eserleri tekrarlamakla sona ermiştir.

G. P. T. yöneticisi 1872 yılından başlayarak birkaç yıl üst üste tiyatrosundaki idarecilerin, sanatçıların adlarını, o yıl oynanacak eserleri belirten broşürler de yayımlamıştır. Tiyatronun Türk asıllı oyuncularından Ahmet Necib'in sonraları kitap olarak basılan *İdbar ve ikbal* adındaki piyesi, ilk olarak 1874 - 1875 mevsiminde sahneye konulmuş, tekrarlanan *Tayyarzade* piyesinin de Güllü ve Ahmet Necip efendilerin eseri olduğu broşürde açıklanmıştır. Şemsettin Sami'nin *Besa* eseri de ilk olarak o yıl oynandı.

Molière'den Ahmet Vefik Paşanın adapte ettiği *Zor nikâh*'ı, Âli Beyin adapte ettği *Ayyar Hamza* ve *Çıngarak*,

Gedik Paşa Tiyatrosunun ilânları ve binanın eski hali

Gedik Paşa Tiyatrosu'nda *Besa* piyesini oynayanlar. Soldan: Ahmet Fehim, Madam Binemeciyan, Fasulyacıyan, Madam Mari. Oturan Binemeciyan Efendi

Önemli olaylardan biri de Magosa zindanında bulunan Namık Kemal'in *Zavallı çocuk* adındaki tiyatro eserinin G. P. T. nda oynanmasıdır. 23 ekim 1875 akşamı sahneye konulmuş, fakat yazarın adı ilân edilmemiştir.

Çuhacıyan'ın adından faydalanılarak kurulan Opera Tiyatrosu, yanız bir oyun mevsimi çalışabilmiş ti, 1875 - 1876 mevsimine girmeden sanatçılar G. P. T. na dönmüşlerdi. 1875 yılının ekim ayı içinde *Girefle Girofla* opereti oynandı. Lecocq'un bestelediği eseri dilimize çevirenler Hasan Bedrettin ve Mehmet Rifat'tır. Bu iki subayın birlikte çevirdikleri *Hud'a ve aşk*, 20 kasım 1875 te sahneye konuldu.

Schiller'in *Kabale und Liebe* (Hiyle ve sevgi) adlı eserini Alexandre Du mas Fransızcaya çevirmişti. Geçmişin iki genç subayı bu Fransızca metni dilimize çevirmişler. Bu iki arkadaştan Hasan Bedrettin'in çevirdiği *Orphe* opereti G. P. T. nda 15 ocak 1876 akşamı oynanmıştır. Offenbach'ın bestesiyle aynı yıl içinde repertuvardaki eski oyunlardan bazılarıyle *Grifle - Girofla*, *Madam Ango'nun kızı*, *Değirmencinin kızı*, *La Belle Hélène* operetleri tekrarlanmıştır.

Padişah Abdülaziz, 1876 yılı mayıs ayının 29 - 30 gecesi tahttan indirilmiş, küçük kardeşi V. Murat padişah olmuştu. Sürgündeki Namık Kemal ve arkadaşları zindandan çıkarıldı; Istanbul'a döndüler.

G. P. T. yöneticisi 1876 yılı temmuz ayının 25. gününden 30. gününe kadar üst üste Gedik Paşa, Beyoğlu, Kadıköy, Bağlarbaşı, Emirgân, Ortaköy tiyatrolarında *Vatan* piyesini oynattı. O zaman topraklarımız içinde olan Hersek'te, Bulgaristan'da ayaklanmalar olmuştu. G. P. T. *Vatan* piyesi temsillerinin masraf çıktıktan sonraki gelirini ayaklanmaları bastırmak için toplanan gönüllü askerlere savaş yardımı olarak vereceğini gazetelerle yayımladı.

G. P. T. nun 1876 - 1877 oyun mevsimi gene *Vatan* piyesiyle açılmıştır, ondan sonra oynanan piyeslerin hemen hepsi daha önce tekrarlanmış musikili musikisiz sahne eserleridir. Yeni olarak tek bir telif tiyatro eseri görülür: *Aleksinaç yahut Osmanlı kahramanları*. Aleksinaç (Sırp. Aleksinac) Balkanlardaki Karadağ bölgesinde ordumuzun önemli bir başarı kazandığı yerin adıdır. Eseri bu savaşa katılan, sonraları paşalığa kadar yükselen genç subay Ziya Bey yazmıştır.

Güllü Agop'un sahip ve yöneticisi olduğu G. P. Osmanlı Tiyatrosunun işleri iyi gitmiyordu. Agop tiyatronun yönetimini başkasına bırakma zorunda kalmıştı. 17 ocak 1877 akşamı gene *Vatan* piyesi oynanmıştır, bu eserin ilânında Güllü Agop imtiyaz sahibi, Dikran Kalemciyan yönetici olarak gösteriliyor. 1877 - 1878 mevsiminde Güllü Agop gene idareyi eline almış, daha önce oynanmış olan piyesleri tekrarlamıştır. Bu mevsimde oynanan tek yeni piyes, Schiller'in *Haydutlar*'ıdır.

Ahmet Midhat'ın telif eseri *Eyvah* ile eski yeni birçok çevirmelerin bu mevsimde oynanacağı yıllık broşürde ilân ediliyor. Shakespeare, Schiller, Victor Hugo'nun eserlerinden çevrilmiş eserlerin adları da yıllık broşürlerde görülüyor.

G. P. T. 1874 - 1875 oyun mevsiminde ilk olarak ikinci bir sahne ile karşılaşmıştır. Besteci Dikran Çuhacıyan (b. bk.) ın ününden faydalanılarak Opera Tiyatrosu adiyle bir topluluk kurulmuştur. Sanatçılardan belli başlı kişiler G. P. T. ndan ayrılıp bu yeni topluluğa katılmışlardır. G. P. T. yöneticisi bu durum karşısında Fransa'dan Ménadier adında bir rejisör getirtmiş, tiyatro dostu genç Türk yazarları Fransız operetlerini dilimize çevirmişler, oyuncular Ménadier'nin yönetiminde oynamışlardır. Offenbach'ın bestelediği *La Belle Hélène* 2 ocak 1875 günü akşamı oynandı. Güllü Agop tiyatroyu halkın ayağına götürme yolunu tutmuş, operet Gedik Paşa'daki tiyatrodan başka Kadıköy, Ortaköy, Üsküdar ve Beyoğlu'nda oynanmıştır. G. P. T. nda oynanan ikinci operet, Lecoq'un eseri olan *Madam Ango'nun kızı* (La fille de Madame Angot) dır. İlk oynanışı 5 nisan 1875 tedir. Eserin sözlerini, daha önce Şinasi'yle birlikte «Tercüman - i Ahval» gazetesini çıkarmış olan Agâh Efendi (b. bk.) dilimize çevirmiştir. Üçüncü eser, daha önce de oynanmış olan *Değirmencinin kızı* operetidir. 28 şubat 1875 akşamı oynanmıştır. Güllü Agop o yıl tiyatro mevsimi kapandıktan sonra yaz aylarında Üsküdar'da Bağlarbaşındaki yazlık tiyatroda haftada üç gün temsiller verdi.

1875 - 1876 tiyatro mevsimine Şemsettin Sami Beyin Fransızcadan çevrilmiş olan *Müsin onbaşı* piyesiyle başlanmış, iki gün sonra *Görenek* adındaki dram sahneye konulmuştur. Harp Okulunun yetiştirdiği yazarlardan Mehmet Rifat'ın eseri olan bu oyun ilk defa 13 ekim 1875 akşamı oynandı. Böylece bir Türk tiyatro yazarı daha ortaya çıkıyordu. Kendisi gibi subay olan arkadaşı Hasan Bedrettin'le birlikte *Delile yahut Kanlı intikam* piyesini daha önce yazmışlardı. *Delile yahut Kanlı intikam*, bu iki arkadaşın ayrı ayrı veya birlikte üst üste yazdıkları veya çevirdikleri piyesler G. P. T. nda oynanmış, kitap olarak da basılmıştır.

Manastırlı Rifat ve Hasan Bedrettin eseri Fransızcadan çevirmişlerdir.

Bundan sonraki iki oyun mevsiminde de hiçbir yenilik görülmez. Güllü Agop'a 10 yıl süreyle verilmiş olan Türk dilinde suflörle tiyatro oynatma tekeli 1880 yılında sona ermişti. Artık başkaları da Türkçe tiyatro oynatabilirlerdi. Daha önce sanatçılarla Güllü Agop arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmış, sanatçılar ayrılıp başka iş tutmuşlar, zaman zaman G. P. T. na dönmüşlerdi. Tekel kalktıktan sonra G. P. T. nda Güllü Agop 1881 de de bir süre temsiller vermiştir. Türk dilinde tiyatro oynatma tekelinin süresiyle birlikte G. P. T. binasının sözleşme süresi de bitmişti. G. P. T. nda Mınakyan yönetiminde bir topluluk oyunlar vermeye başladı. Güllü Agop da birkaç arkadaşiyle Şehzadebaşı'nda bir salaşta kısa bir süre eski eserleri tekrarladı, kısa bir süre sonra da II. Abdülhamit sarayındaki muzıka üyelerinden tiyatro oynayanlara ders vermek üzere saraya alındı.

G. P. T. nda 1881 - 1882 yılında Mınakyan yönetiminde oynanan Türkçe oyunlardan biri *La dame aux camélias* piyesidir. Ahmet Midhat'ın tercümesidir. Bu sırada oynanan oyunlardan biri *Anadolu köylüleri* adlı piyestir.

Mınakyan Şehzadebaşı'nda özel bir tiyatro kurup oyunlar vermeye başlayınca G. P. T. bir süre boş kalmıştır. G. P. T. nun eski sanatçılarından Fasulyacıyan, daha önce Güllü Agop'a küserek ayrı bir topluluk kurmuş, Bursa'ya giderek oyunlar vermişti. Ahmet Vefik Paşanın 1882 yılı ekim ayı içinde Bursa valiliğinden azledilmesi üzerine topluluk Bursa'dan ayrılmıştı. 1883 te Filibe'de oynamışlar, Istanbul'a dönünce G. P. T. nu kiralayarak temsiller vermişlerdir. Daha önce G. P. T. nda küçük bir rolle sahneye çıkan Ahmet Fehim, Bursa'da olduğu gibi Filibe'de, sonra da gene G. P. T. nda Fasulyacıyan'la birlikte çalışıyordu. Ahmet Fehim 1884 te bu tiyatroda 133 kişinin görevli olduğunu, kazanç masrafı karşılamadığı için çalışmalara son verdiklerini söylemiştir. Boş kalan G. P. T. nda 1884 yılı içinde Ahmet Fehim'in teşebbüsü ile Ahmet Midhat'ın yazdığı, Ali Haydar'ın bestelediği *Çengi* opereti sahneye konulmuş, evvelce oynanmış olan eserlerden Şemsettin Sami'nin *Besa*, *Seyyit Yahya*, *Gâve* adlı piyesleri tekrarlanmış, Ahmet Midhat'ın *Çerkez özdenleri* adındaki oyunu sahneye konulmuştur. Yazar, Çerkezleri bağımsızlık yolunda kışkırtıyor şeklinde saraya jurnal verilmesi üzerine G. P. T. bir gece içinde yıktırılmıştır. — R. A. S.

GEDİKBAŞI (eski adı: **Hamo**), Sivas ilinin Divriği ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 6 146 (1965), bucak merkezi olan G. nın nüfusu 400 dür. Denizden yüksekliği 1 300 m dir. Bucağa bağlı 12 köy vardır. Bucak arazisi Divriği'nin kuzeyinde, dağlık ve yaylalık bir alandadır. Divriği'ye bir araba yolu ile bağlıdır. Geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. Bk. DİVRİĞİ.

GEDİKLER (eski adı: **Germili**), Tunceli ilinin Çemişkezek ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 3 149 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 151 dir. G. in denizden yüksekliği 1 160 m, köy sayısı 17 dir. Bucak arazisi, ilçenin batısında, dağlık bir yerdir. İlçe merkezine araba yolu ile bağlıdır. Geçim kaynağı hayvancılık ve tarımdır. Bk. ÇEMİŞKEZEK.

GEDİKLİ, Türk silâhlı kuvvetlerinde 1951 yılına kadar kullanılan ve özel kanunla mükellefiyetlerinden fazla hizmet gören erbaşlar anlamına gelen bir terim. Rütbeleri çavuş, üstçavuş, başçavuş ve başgediklidir.

Erat kategorisinde bulunan G. ler, sonradan statüleri subaylarınkine benzer bir duruma getirilmiş ve buna astsubaylık adı verilmiştir.

Gedikli cariye: Osmanlı sarayında padişahların özel işlerine bakan tecrübeli ve yetişmiş cariye. Çeşitli ırklardan olan bu kadınlar ya Istanbul gümrük emini vasıtasiyle satın alınırlar veya padişahlara hediye edilirlerdi. Bunlar sarayda muayyen usul ve kaideleri öğrenerek yetiştirilirlerdi. Meselâ, bu cariyelere okuma yazma, Müslümanlığın şartları öğretilir, kabiliyetlerine göre musiki, biçki dikiş ve oyun dersleri verilirdi. G. cariyelere *kalfa* veya *usta* da denilir, gördükleri işlere göre de ad verilirdi. Cariyeler saraya ilk alındıkları zaman acemi, sonraları şakirt, usta ve gedikli olurlardı. G. cariyelerden değerli eşyalara bakanlara *hazinedar kalfa*, sofraya bakanlara *çaşnigir usta* denilirdi. Bunlar arasından padişahın dikkatini çekenler *has odalık*, *ikbal* olurlar ve daha sonra bazıları hünkâr hasekiliğine kadar da yükselirlerdi.

G. cariyeler uzun etekli elbiseler giyerler, bellerine altın işlemeli ve değerli taşlardan tokaları olan kemerler takarlardı. Yalnız *ikbal*'ler kürk giyebilir, diğer G. cariyeler kürk giyemezlerdi.

Gedikli çavuş veya gedikli divan çavuşu: Divan - ı hümayun çavuşlarının kıdemlilerine verilen ad. Bunlar teşrifat, divan, fermanları valilere ulaştırma ve birtakım nüfuzlu kimselerin öldürülmeleri işlerinde kullanılırlardı. Herhangi bir vezirin tevkif veya öldürülmesi görevi ile taşraya gönderilen G. çavuşlar umumiyetle değişik kıyafetler kullanır, esnaf veya tüccar kılığına girerlerdi. Yanlarında yapacakları işi bildiren ferman ve sadrazam buyrultusu bulunurdu. Gerektiğinde bulundukları yerin yeniçeri ve serdarından yardım isterler, aldıkları emri yerine getirerek kesilen başı Istanbul'a götürürlerdi. G. çavuşlar XVI. yüzyılda yabancı devletlere memuriyetle de gönderilmişlerdir.

Gedikli efendiler: Hazine - i hümayunda bulunan ithalât ve ihracat defterleriyle diğer kayıtları tutan dört memur. Bunlardan birincisine *baş efendi*, diğerlerine sırası ile ikinci, üçüncü, dördüncü efendi denilirdi.

Gedikli kâtibi: Divan - ı hümayunda bulunan kıdemli kâtip. Kethuda Bey kâtibi, Çavuşlar kâtibi G. kâtibine de *hademe - i bab - ı âsafı* ve *hademe - i bab - ı ali* denilirdi.

Gedikli müteferrikalar: Zeamet ve timar sahibi olan müteferrikalar (hademe). Saray hizmetinde bulunan G. ve ulûfeli müteferrikalar, padişah herhangi bir sebeple saray dışına çıktığı veya cuma namazına gittiği zaman onun önünde giderlerdi. Padişahla beraber sefere çıkarlar, bu esnada Enderun hazinesinin muhafazası kendilerine verilirdi. Maaşlı, yani ulûfeli müteferrikalar zeamet ve timarlı olan G. müteferrikalardan daha itibarlı idiler.

Gedikli zeamet: Divan - ı hümayun kâtipleri, mülâzım ve talebelerine geçim için ayrılan zeamet. Tanzimattan önce devlet teşkilâtında çalışan memurlara da maaş yerine zeamet verilirdi.

GEDİKLİ HÜYÜK, İslâhiye'nin 23 km kuzeybatısında bir hüyük. Gedikli'de 1964 yılından beri yürütülmekte olan kazılarda, Geç Roma - Bizans, Roma - Hellenistik, Demir Çağı, Orta Tunç Çağı ve muhtelif safhalar halinde görülen Eski Tunç Çağının yapı katlarına rastlanmıştır. G. H., Eski Tunç Çağının geç safhasında iki ayrı gömme adetinin, yani ölülerin yakılması ve ceset olarak gömülmesinin yan yana yaşadığını öğreten önemli bir harabedir.

GEDİKSARAY (eski adı: **Varay**), Amasya ilinin Göynücek ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 7 892 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 1 383 tür. Denizden yüksekliği 530 m, köy sayısı 17 dir. Bucak arazisi, Göyüncek ilçenin kuzeydoğusundadır. İlçeye ve il merkezine düzgünce yollarla bağlıdır. Başlıca geçim kaynağı tarımdır. Bk. GÖYNÜCEK, AMASYA.

GEDİZ, Kütahya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 58 674 (1965), yüzölçümü 1 719 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 7 486, ilçeye bağlı köy sayısı 84 tür. Kasabının denizden yüksekliği 825 m dir. Şaphane adlı bir bucağı vardır. G., Kütahya ilinin güney bölümündedir. Cumhuriyetten önce kurulmuş bulunan G. ilçesinin 1 000 den çok nüfuslu 12 köyü vardır. 500 - 1 000 nüfuslu köylerin sayısı da 30 a yaklaşır.

G., aynı addaki ırmağın yukarı kesiminde, Şaphane dağı (2 121 m) nın doğu eteğinde, vadi içinde eski bir güzel kasabadır. Kuzeyindeki Kocadağ (1 800 - 2 000 m) dan ve batıdaki Şaphane dağından, doğuda Murat dağından (2 312 m) inen birçok dereler, G. ırmağının kaynak kollarından olan Murat çayına dökülmek üzere bu çevreye doğru yönelmişlerdir. Ana çizgileriyle tepelik olan ve yer yer küçük düzlükleri de bulunan G. kasabası çevresinde Neojen devri tabakaları çok yer tutar. Çevredeki dağlarda metamorfik taşlar (mermerler, mikaşistler, gnayslar), kasabanın kuzeyinde bazaltlar, batısında andezitler gibi genç volkanik taşlar oldukça yaygın bulunur.

G. çevresindeki dağlarda iyi ormanlarla yer yer fundalıklar vardır. Çukur yerler ve düzlükler tarım, bağ, bahçe alanlarıdır. Ağaçlardan karaçam ve meşe en yaygın olanlarıdır. Dağlarla yaylaların iç içe bulunduğu G. ilçesinde yer yer iklim özellikleri farklıdır. Dağlar arasında bulunan G. ovasında ılık sayılabilecek bir yayla iklimi vardır. Dağlarda ise daha sert ve serin bir iklim özelliği bulunur. Ana çizgileri ile burada İç Anadolu iklimi ile Akdeniz ikliminin birbirine yaklaştığı bir geçiş durumu görülür. İlçe halkının başlıca geçim kaynakları bağcılık, meyvacılık ve dokumacılıktır. Tahıl, fasulye, mısır ve meşe ormanlarından elde edilen palamut gelir getiren ürünlerdendir. İlçede linyit yatakları da vardır. Kasabada banka şubeleri bulunmaktadır.

GEDİZ: Murat dağı kaplıcalarından bir görünüş

Haftada bir gün pazar kurulur, her yıl ekim ayında birkaç gün süren panayır açılır. Kasabada orta ve ilk okullar, çarşı, hal, gazino ve lokantalar vardır.

G. ve çevresi eski bir yerleşme alanı olmuştur. Daha Phryg'ler zamanında burada bir şehrin bulunduğu bugün yıkılmış durumda olan Cadi'nin mevcut olduğu ileri sürülmüştür. G. ve çevresi Anadolu Selçuklularının Germiyan oğullarının, daha sonra da Osmanlıların eline geçmiş, çeşitli Türk eserleri meydana getirilmiştir. Kasabaya Kütahya tarafından girişte, Kışla köprüsü ve buna 50 m kadar uzaklıkta Sarıburgaz köprüsü vardır. Ulucami, Kurşunlu cami ve bir hamam güzel Türk eserlerindendir. Kasabada Cumhuriyet meydanı ile 18 km uzaklıkta İstiklâl Savaşı şehitleri anıtı ve tepe parkı vardır. G. kasabasının su ihtiyacı kaynaklardan sağlanmıştır. Sabur, Yayla, Gazanfer, Karapınar kaynakları başlıcalarıdır. G., Kütahya ve Uşak şehirlerine şose ile bağlanır.

G. kaplıcaları adı ile anılan şifalı sıcak su kaynakları eskiden beri bilinir. Sayıları çok olan bu kaynaklar G. kasabasının 23 km güneybatısında, Gediz - Simav şosesi üzerinde, çevresi çam ve ardıç ormanları ile kaplı bir dere boyundadır. Kapalıca kaynakları, batıdan doğuya doğru akan Hamam suyu adlı derenin her iki kıyısında ve yatağında birçok yerlerden bol olarak çıkar. Sıcaklık dereceleri 40 - 75° arasında değişir. Bu kaynaklardan birinden çıkan su, küçük bir gayzer b. bk.) özelliği gösterir, 1 - 3 m yüksekliğe kadar fokudayarak fışkırır. Bu suyun **sıcaklığı** 72° dir. Şose yanındaki kaynaklardan biri üzerinde büyük havuzlu eski bir hamam vardır (60°). Şose kenarında daha birçok sıcak kaynaklar vardır ki, bunların bulunduğu yerler birer buğuluk (terleme yeri) halinde olup halk terlemek için buralara girer. Bu buğuluklardan **biri**, şoşenin yakınındaki bir mağaradır. Derenin karşı tarafında bir binadaki buğuluğa Daldız adı verilmiştir. Derenin bir tarafında

GEDİZ: Genel görünüş

Karakazan denilen yer, önemli bir çamur kaynağıdır. Kalker ve demirin tortulanmasından doğmuş ve 4 m çapındaki bu tabiî havuzun suyu dipten kaynar ve yandaki demirli kaynaktan gelir. Bu çevrede kaynakların bulunduğu yerlerde yayvan biçimli tümsekler (2 - 2,5 m yükseklikte) meydana gelmiştir. Bu türlü konilerin boyları büyüdükçe, buradan çıkan kaynak yer değiştirerek yanından akmaya başlamıştır. G. kaplıcalarına çevre halkınca büyük rağbet gösterilir, kaplıca mevsiminde buraları kalabalıklaşır. Bu sularda bromür de bulunmasından ötürü tedavide ayrıca büyük önem taşır. Bu sular her çeşit romatizma, nevralji, kadın hastalıkları ile sinir sistemi hastalıklarına iyi gelir. — R. İ.

GEDİZ (eski adı: **Hermos**), Ege bölgesin de, Murat dağından çıkarak doğu - batı doğrultusunda akıp Ege denizine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 350 km, sularını topladığı yağış alanı 17 500 km² dir. G., bulunduğu bölgede Büyük Menderes'ten sonra en uzun ırmaktır, G. , Murat dağının (2 312 m) kuzey yamacından doğar, iki yandan aldığı kollarla büyür, derin vadi içinde akar. Daha ileride Comburt çayını ve daha ileride de kuzeyden (Gediz kasabası tarafından gelen ve kendisinden daha zayıf olan) G. çayını alarak büyür. Bundan güneybatıya döner, derince bir vadiden geçer, Kule çevresinde önemli bir kol almaz, daha ileride Simav ve Demirci dağlarından inen, kışları bol sulu akıp yazları çok çekilen Selendi çayı, Deli iniş çayı, Demrek (Dümrek) deresi gibi kolları alır. Buradan güneybatıya dönen G. Dibek dağı (1 122 m) doğusunda derin bir boğaza (Gemikayası boğazı) girer. İşte, Demirköprü barajı ve hidroelektirik santralı tesisleri bu boğazın sonuna doğru olan ve şoseye geçit veren Demirköprü mevkiinde kurulmuştur.

Manisa ili Salihli ilçesinin 25 km kuzeydoğusuda, Salihli - Gördes yolunun G. ırmağını kesmiş olduğu yerde kurulan Demirköprü barajının yapılma işlemine 1954 te başlanmış, yaklaşık olarak 200 milyon liraya mal olan bu büyük baraj 1960 ta işletmeye açılmıştır. Toprak dolgu tipinde olan bu barajın temelden yüksekliği 77 m, tepe uzunluğu 543 m, üst genişliği 10 m, bent kütlesi hacmi 4 300 000 m³, baraj gölünün hacmi 1 635 000 000 m³, göl sahası 50 000 dönüm, gölün uzunluğu 20 km den biraz fazla, enliliği 5 km, yağış alanı 6 590 km², santralın kapasitesi 96 000 KW, üretilecek enerji 193 000 000 KWh, sulayacağı saha 62 500 ha, taşkınlarından koruyacağı saha ve şehir 56 000 ha dır. Bu değerleri ile Demirköprü barajı ırmağın akışını düzenlemiş ve yakın ve uzak çevresi için büyük faydalar sağlamıştır.

G., Suçuçgunu denilen yerde küçük bir düşüşten sonra büyük ovaya girer ve batıya doğru akar. Bu kesiminde G. güneydeki Bozdağlardan inen birçok çay ve dereleri alır. Bunların başlıcaları Alaşehir çöküntü hendeğini geçen ve bu çevrenin sularını toplayan, kışın geçit vermeyecek şekilde kabarık, fakat yazın çok çekilmiş olan Alaşehir çayı (Sarıçay), Salihli ve Turgutlu ovalarına inen birçok çay ve dereler (Gümüş çayı, Leylek çayı, Irlamaz çayı, Mustafa Kemal Paşa'dan geçen çay gibi) G. ırmağına karışırlar. Manisa ovasına ulaşan G., burada Gördes ile Akhisar arasındaki dağlardan beslenen Kum çayını alır. Beslenme alanı geniş ve kolları çok olan bu çay, geniş ovaya indikten sonra bu düz ve alüvyonlu topraklarda buharlaşmış, sızma ve sulama yüzünden çok su kaybeder, yolu boyunca yer yer büyük kaynaklarla da beslendiği halde G. e ancak ulaşabilecek bir durumda bulunur. Fakat kış aylarında zaman zaman çok kabarır. Ovada G. e karışan bütün çaylar ve dereler, bu ırmağa çok su getirdikleri halde, yağışlı geçen kış aylarında ve bu arada dağlardaki kar erimeleri sırasında çok miktarda su getirir, ırmak bu mevsimde kabarır, su taşmaları olur, ovanın çok yeri sular altında kalır.

Manisa'nın 20 km kadar batısında G. ırmağı genişçe bir boğaza girer. Dumanlı dağ (1 098 m) ile Yamanlar dağı (1 075 m) arasındaki bu boğaza, buradaki kasabaların adına göre Emiralem Boğazı veya Menemen Boğazı denir. Irmak burada biraz daha hızlı ve bolca sulu olarak akar. G. bu boğazdan sonra Menemen ovasına açılır, Foça'nın birkaç km güneyinde Ege denizine dökülür. Önceleri G. Menemen yakınlarında güneye döner, İzmir yakınlarında körfeze dökülürdü. Taşıdığı çok miktardaki alüvyonları ağzında biriktiren ve deltasını gittikçe genişleten G., körfezi doldurmaya başladığından ırmak yatağının değiştirilmesi gerekmiş, 1886 yılında Menemen kasabasının kuzeyinde ırmak yatağının değiştirilmesi gerekmiş, 1886 yılında Menemen kasabasının kuzeyinde uzun çalışmalarla bir kanal açılmasına başlanmış, ırmak batıya yöneltilmiş, İzmir körfezinin açıklarında, ırmağın denizin daha derin olduğu bugünkü yerine dökülmesi sağlanmıştır.

G. ırmağının su durumunu yıl boyunca ölçmek ve yıllar boyunca veriler elde etmek için bu ırmağın türlü yerlerinde (kolları üzerinde ve ana ırmak boyunda) 15 20 yıldan beri su ölçme istasyonları kurulmuştur. Kışları yağışlı, yazları kurak Akdeniz ikliminin geniş ölçüde etkisi altında bulunan G. ırmağı yıl içinde çok değişen bir akış rejimi ve akım (debi) farklılığı gösterir. Genel olarak güz mevsimi ortalarından yaz başlarına kadar ırmağın suyu bolca, hatta zaman zaman kabarık durumdadır. Bu devrede beliren sağanak yağmurları ve kar erimeleri halinde kabarma daha da artar, ırmak yolu boyundaki ovalarda su taşkınlarına yol açar. Böyle zamanlarda çıktıkları dağlardan beslenen dereler, birdenbire ovalara iner, düzlüklerde yayılırlar. Yaz aylarında ise, bu ırmağın kollarının beslenmesi zayıflar. Her ne kadar Murat dağı ve çevresinden inen dereler iyi beslenirlerse de, daha ileride geçtikleri yerlerdeki sızmalar ve ovalardaki ağır akışları sırasındaki buharlaşmalar yüzünden akım gittikçe zayıflar, ırmak yaz aylarında birçok yerlerinde karşıdan karşıya rahat geçit veren duruma gelir.

G. ırmağından ulaştırma ve taşıt işlemesi bakımından faydalanılamaz, geçtiği ovalarda sulama yönünden faydalanılır. Irmağın baraj önündeki suyu, Adala mevkiinde buradaki Marmara gölü (b. bk.) ne doğru açılan bir kanal ile bu göle alınmıştır. Yağışın bol olduğu ve akarsuların gür aktığı kışın ve ilk baharda bu göl dolunca, yazın sular aşağıdaki ovalara yavaş yavaş ve ihtiyaç nispetinde verilir.

G. ırmağının geçtiği bölge, Türkiye'nin en verimli, şehirlerin çok bulunduğu, kalabalık yerlerinden biridir. Burada ırmağa kendi adını vermiş olan Gediz kasabasından daha büyük olarak, Alaşehir (16 000 nüfuslu), Salihli (30 000 nüfuslu), Turgutlu (36 000), Manisa (70 000), Akhisar (46 000) ve Menemen (17 000) şehirleri vardır. İzmir limanına uzanan önemli kara ve demir yollarının bir kısmı bu ırmağın geçtiği çukur bölgelerden geçer. — R. İ.

GEDİZ BARAJLARI: bk. DEMİRKÖPRÜ BARAJI, KAYAKÖY HİDROELEKTRİK SANTRALI.

GÉDRITE (Miner.): bk. JEDRİT.

GEDRŌSİA veya **GADRŌSİA**, Pers İmparatorluğunda, Basra (İran) körfezinin kuzeyinde, Karmania (bugünkü Kerman) bölgesinin doğusunda, Drangiana ve Arakhosia bölgeleri güneyinde bir il. Merkezi Pura idi. Burası, şimdi bir bölümü İran'da, bir bölümü de Afganistan'da bulunan Makran bölgesidir. Büyük İskender, Hindistan dönüşünde G. çöllerinde büyük güçlüklere uğramıştır.

GEDYMINAS [*gedimịnas*] (1316 - 1341), Litvanya prensi. Hâkimiyetini Pskov cumhuriyetine, Podlachia'ya, Polesia'ya, Kiev'e ve kuzey Volhynia'ya yayarak büyük bir Latvia - Rusya devleti kurmuş, bu yüzden Moskovia prensleriyle çatışmıştır. Toytonlara karşı daha etkili bir savaş yürütmek için Polonya kralı I. Władisław Łokietek ile ittifak kurmuş, kızı Aldona'yı bu kralın oğlu Kazimir'e vermiştir.

GEEL [*gēl*], Belçika'nın Antwerpen ilinin Turnhout arondismanında, Neth ırmağı üzerinde bir komün. Nüfusu 27 000 (1967) dir. Komünde bira, püro, ev eşyası fabrikaları vardır. XV. yüzyıldan beri süregelen bir gelenek gereğince, bu şehirde toplanan akıl hastaları şehrin evlerinde bakılırlar.

GEELONG [*cilọŋg*], Melburn'un güneybatısında, Corio körfezi üzerinde bir Avustralya limanı (Victoria). Nüfusu 104 974 tür. Yün ticareti yapılır. Alümin çıkarılır. Petrol tasfiyehanesi vardır.

GEELVINK [*gẹlvink*] **KÖRFEZİ**, Yeni Gine'nin kuzeybatı kıyısında, 350 km derinlikte bir körfez. Bu bölge İrian'ın ekonomik bakımından en önemli kısmı olup, hükûmet ve ticaret merkezi olan Manokwari'yi içine alır.

GEE - NAVIGATIONS SYSTEM (bu tertibatı inşa eden General Electric Equipment firmasının adını meydana getiren İngilizce üç kelimenin kısaltılmış şekli), bir istasyon zincirinden yapılan kısa ve orta mesafeli muntazam tempoda radyo yayınları sayesinde havacılara durumlarını tespit edebilme imkânını sağlayan dakik bir hava seferleri radyo sistemi.

GEER [*yēr*], **Gerhard de** (Stockholm 1858 - Stockholm 1943), İsveçli jeolog ve coğrafyacı. Buzullaşma merhaleleri ile ilgili olarak Skandinavya kıyılarında meydana gelen değişmeleri incelemiştir. Yeryüzünün M. Ö. on birinci yıla kadar uzanan bir kronolojisini meydana getirmiştir.

GEEST [*gēst*], Kuzey Almanya ovasının kumlu moren bölgesi.

GEESTHACHT [*gẹstaḫt*], Almanya'nın Schleswig - Holstein eyaletinde bulunan Lauenburg Dukalığında, Elbe nehrinin kuzey kıyısında bir sanayi şehri. Denizden yüksekliği 97 m, nüfusu 20 800 (1950) dir. Bir göğüs hastalıkları sanatoryumu, makine sanayii vardır. 1924 te şehir statüsü kazanmış, 1937 yılına kadar Hamburg müstakil eyaletine bağlı kalmıştır.

GE'EZ DİLİ (yerli adı: Lesāna ge'ez = hür göçmenler dili), Samî dillerin güney grupundan bir dil. Buna Eski Habeşçe (yerli adı: Lesāna İtyōpya) de denir. Araplardaki adı ise Ca'z dili (b. bk.) dir.

Samî dillerin güney kolu, güneyin kuzeyi ve güneyin güneyi şeklinde ikiye ayrılır. Güneyin kuzeyinde başlıca dil olarak Arapça yer almıştır; güneyin güneyinde de G. D. vardır. IV. yüzyılda Arabistan yarımadasından Afrika'ya geçmiş olan bu dilin Arabistan'daki yakın akrabaları Eski Güney Arapça (sud - arabique) nın Me'inî, Seba'î, Ḥimyerî, Awsānî, Ḳatabānî ve Ḥaḍramāwtî lehçeleridir (bk. GÜNEY ARAPÇA).

Habeşistan (Ar. Ḥabaşāt = köle, zenci memleketi) ın eski dili olan G. D. nin en eski yazılı anıtları, bu memleketin eski hükûmet merkezi olan Aksum (b. bk.) daki yazıtlardır (kuzey Habeşistan'da, IV. yüzyıl). Bunlar memleketin ilk Hıristiyan kralı 'Ezanā'ya aittir. Edebî ilk büyük anıtını da *Kitab - ı Mukaddes*'in tercümesi (V. yüzyıl) teşkil eder. Aksum krallığı IX - X. yüzyıllarda çözüldükten sonra, halk dili komşu dillerin etkisiyle özlüğünü kaybederken, yazı dilinin merkezi Hıristiyan kültürü ile birlikte güneye doğru kaymış ve XIII. yüzyıl sonunda, önce Şoa bölgesinde resmî dil olarak Amḫarcayı (bk. AMHAR DİLİ) kullanan yeni Habeş imparatorluğu kurulmuş, G. D. de kiliseye sınırlanmıştır. G. D. bugün dahi Habeş kilisesinde kullanılmakta ise de, memlekette Amḫarcadan ve Kuşî grupuna giren Galla ve Somali dillerinden başka, G. D. nin küçük akrabaları olan ve toplu olarak Yeni Habeş dilleri denilen Tigriña (veya Tigray), Tigrē, Gāfāt, Argobba, Hārāri ve Gurāgē dilleri de konuşulmaktadır (bk. HABEŞ DİLLERİ).

Samî diller topluluğu içinde G. D., dil alanında güneybatısında bulunan bir «çevre» (périphérique) dilidir; kuzeydoğu «çevre» dili de Akkadcadır. Birbirine karşıt uçlarda yer almış olan bu iki dil, orta alanda kaybolmuş olan bazı eski vasıfları muhafaza etmektedir. Meselâ Akkadcada geniş zaman (muzarî ve duratif) denilen f i i l şekli, Samî alanın ortasındaki dillerde bulunmayıp, G. D. nde ihbarî (indikatif) değeriyle görünmektedir. Akkad. *izakar* = hatırlar, hatırlamakta devam ediyor, hatırlayacak, Ge'ez. *yezaker* = hatırlıyor (imperfektum olarak), *yezker* = hatırlasın (subjunktif olarak).

1

ለዘና፡ዐለደ፡አለ፡ዐማዲ፡ብእሰየ፡
ሐሌን፡ናጉሠ፡አክሱም፡ወዘ፡ሐመረ፡

2

GE'EZ YAZISI: 1. Eskisi, 2. Yenisi. Yazının metni: *lazanā a'lada ala a'madi bęsaya, h'alen nāgūsa aksūm waz h'amara* = Bu anıtı yapanların çocuklarına bilgi: Kocam Halen, Aksum ve Himyar kralı . . .

G. D., gerek fonetik gerek morfoloji gerek sintaks gerek kelime hazinesi bakımından Samî ve bilhassa Güney Samî dillerin ortak vasıflarını taşımaktadır: sülâsî kök, çoğul ekleri (eril *-an*, dişil *-āt*), cemi mükesser (meselâ, *ḥezb* = halk, çoğul *aḥzāb*; *mesl* = resim, çoğulu *amsal*), sintaksta sıra: fiil, fail, meful v. b.

Fonetiği genel olarak Güney Samî tipe uygunsa da, bazı eksiklikler, fazlalıklar ve değişmeler göze çarpar: Arapçadaki düz *h* (خ), *ġ* (غ), tumturaklı (mutabık, emphatique) konsonlardan *ẓ* (ظ), dişler - arası (interdental) *th* (ث) ve *dh* (ذ) G. D. nde yoktur. Buna karşılık G. D. nde fazla olarak *f*'den başka bir düz *p*, bir de tumturaklı *p̣* vardır. G. D., *s* : *ṣ* ve *f* : *p* konularında Akkadcaya, İbrancaya ve Aramcaya karşı Arapça ile birleşir. Meselâ «selâm» anlamına *ṣ* ile Akkad. *ṣalāmu*, İbr. *ṣālōm*, Aram. *ṣlama*, fakat *s* ile Ar. *salāmun*, Ge'ez. *salām*; «açmak» anlamına *p* ile Akkad. *iptē*, İbr. ve Aram. *ptḥ*, fakat *f* ile Ar. ve Ge'ez. *ftḥ*.

Arapçadaki dişler - arası ve tumturaklı konsonlar G. D. nde şu seslerle karşılanmıştır: *th* (ث) yerine *s* veya *ṣ*; *dh* (ذ) yerine *z*; *ẓ* (ظ) yerine *ḍ* veya *ṣ*; *ġ* (غ) yerine de

'('ayn, ع). Meselâ, «sekiz» anlamına Ar. *thamānin*, Ge'ez. *samānī*; «üç» anlamına Ar. *thalathum*, Ge'ez. *şallās*; «kulak» anlamına Ar. *udhnun*, Ge'ez. *ezn*; «kuyruk» anlamına Ar. *dhanabun*, Ge'ez. *zanab*; «kemik» anlamına Ar. *'azmun*, Ge'ez. *'adm*; «bakmak» anlamına Ar. *nzr*, Ge'ez. *nşr*; «güneş batması» anlamına Ar. *ġrb*, Ge'ez. *'rb*.

Morfoloji alanında G. D., Arapçaya bakarak basit bir duruma gelmiş bulunmaktadır: meselâ, «el» anlamına Ar. *yadun*, Ge'ez. *ed*; «kadın» anlamına Ar. *untha*, Ge'ez. *anest*; «alev» anlamına Ar. *lahabun*, Ge'ez. *lahb*; «odun» anlamına Ar. *'idatun*, Ge'ez. *'ed*. G. D. nde tesniye (dualis) yoktur. Kelime hazinesinde G. D. ile Arapça arasında bazı ayrılıklar vardır: meselâ «tanrı» anlamına Ar. *Allābu*, Ge'ez. *'Egzī'ābeḥēr*, «o» (eril) anlamına Ar. *huwa*, Ge'ez. *we'etū*, Hıristiyanlık dolayısiyle de G. D. nde Yunancadan doğrudan doğruya alıntılar, *laneṣe* (< Yun. *lention* = keten bezi), *zōme* (< Yun. *zōmos* = usare) gibi (Yunancadan Arapçaya giren kelimelerin çoğu Süryanca yoluyle gelmiştir).

Ge'ez yazısı: Güney Arap yazısından geliştirilmiş olan Ge'ez alfabesi hece usullü olup konsonları temsil eden 26 işarete dayanır. Bu işaretlerin değeri tek ses değil, hece değeridir. Yani her yazı işaretinin, hece değerinde *a, ū, ī, ā, ē, e, ō* vokallerinden biri katılmış bulunmaktadır, *ba, bū, bī, bā, bē, be, bō* gibi. Buna göre, yazı işaretlerinin sayısı 26 × 7, yani 182 dir. Bu yazılar soldan sağa yazılır ve her kelimenin sonuna, Kök Türk yazısında da olduğu gibi, iki nokta konur.

Ge'ez edebiyatı: Ge'ez edebiyatı oldukça zengin ve çeşitli olmakla beraber, ana vasıf olarak dinî karakteri göze çarpar. Şiir türünden *Waddāsē Māryām* (Meryem övgüsü); ilâhiyattan *Maṣḥafa Mesṭīr* (Sır kitabı), *Maṣḥafa Kūfālē* (Büyük yıl dönümü kitabı), *Fekkārē 'Iāsūs* (İsa'nın vahyi), *Rā'eya Sīnōdā* (Şenute'nin gördüğü hayal), *Senkesār* (Yun. Synaksarion = Derleme); tarihten *Kebra Nagast* (Necasi'lerin haşmeti), *Zēnā Gāllā* (Galla'ların tarihi); kilise hukukundan *Maṣḥafa Berhān* (Işık kitabı), medenî hukuktan *Fatḥa Nagast* (Necasi'lerin hükümleri); ilimden de *Ḥatatā* (Araştırma) adlı eserler anılabilir — A. D.

GEFFROY [*jefrua*], **Gustave** (Paris 1855 - Paris 1926), Fransız yazarı ve sanat eleştirmecisi. Empresyonizmi ve natüralist estetiği desteklemiştir. *Vie artistique* (Sanat hayatı) [1892 - 1903] adlı 8 ciltlik eseri ile 12 ciltlik *Musées d'Europe* (Avrupa müzeleri) [1904 - 1913] başlıklı kitabında en iyi yazıları toplanmıştır. 1908 de Gobelins halı fabrikasına müdür olmuş ve burada realist, hatta empresyonist örneklerin ve sentetik boyaların kullanılmasını sağlamıştır. 1896 da Goncourt Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Romanları da vardır: *L'enfermé* (Mahpus) [1893] (Bu romanı Louis Auguste Blanqui'nin hayatını işler) *L'apprentie* (Çırak kız) [1901] adlı romanı, Commune rejiminin ezdiği bir işçi ailesinin hikâyesidir.

G. GEFFROY

GEGA'LAR (Etnog. ve Dil): bk. ARNAVUT'LAR ve ARNAVUT DİLİ.

GEGENBAUR [*gegīnbaur*], **Karl** (Würzburg 1826- Heidelberg 1903), Alman anatomisti. Jena ve Heidelberg üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. XIX. yüzyıl mukayeseli anatomisinin en önemli temsilcilerinden ve anatomiyi tekâmül nazariyesi açısından inceleyen ilk anatomistlerdendir.

GEGENSTANDSTHEORIE, epistemolojik mantığın bir kısmı. Bu adı Meinong vermiştir. Eşyaları görmeden ve eşyanın gerçek varlığına bağlı olmadan elde edilen bilgiyi inceler. Şu halde G. gerçek olmayan, gerçek varlığı olmayan ve hattâ bilinen gerçekte mümkün olmayan eşyaları inceler (misal: dörtgen çember kavramı). Bu inceleme somut bir şekilde yürütülür, düşünce'nin yardımı ile, tecrübeye bağlı olmaksızın eşyaların vasıf ve münasebetlerini elde eder (benzetme, ayırma, sayma v. b. gibi). Bu kavramda düşünülebilen veya hakkında ruh olayları işletilebilen her şey «eşya» dır.

GEGENŞAYN (Alm. Gegenschein): bk. KARŞIGÜN.

GEG'LER (Etnog. ve Dil): bk. ARNAVUT'LAR ve ARNAVUT DİLİ.

GEĞİRME (Fr. Éructation), midede biriken gazların ağız yolu ile dışarıya atılması. G., hava yutma (aerofaji) veya midede anormal mayalanmalar oluşması halinde meydana gelir ve özellikle hiperkloridri (Fr. *hyperchlorhydrie*, midenin aşırı miktarda kloridrik asit salgılaması) durumunda görülür. Güç sindirilen bazı gıdalar da hemen hemen daima bu olayı yaratır. Hayvanî kömür tozu, alkaliler ve antispasmodik ilâçlar bu hali önler veya hafifletir.

GEĞREK (eski ter. Nahiye - i merakiyye; Fr. Hypocondre < Yun. *hypo* = alt, *khondros* = kaburga kıkırdağı), karın (batın) ın yukarı ve yan taraflarında ve kaburgaların hemen altında bulunan iki bölümünden biri. Karaciğer sağ G. içinde bulunur.

GEHENNA (Lat. *gehenna*, Yun. *geenna* kelimesinden gelen ve eski Kudüs şehrini çeviren Hinnom vadisini ifade eden İbran'ca kelime): *Kitab - ı Mukaddes* dilinde «cehennem» anlamında kullanılır. Bk. CEHENNEM.

GEHLENİT (Fr. Gehlénite), kuadratik sistemden, melinit grupundan tabiî kalsiyum alüminosilikat. Formülü: $Ca_2Al_2SiO_7$.

GEIBEL [*gaybīl*], **Emanuel** (München 1815 - München 1884), Alman şairi. Bir süre Yunanistan'da oturmuş ve 1840 ta edebiyat tarihçisi Curtius ile birlikte «Klasik edebiyat incelemeleri» adiyle bir eser, aynı yıl *Gedichte* (Şiirler) adiyle, klasik biçimdeki müzikal şiirlerini bir araya getiren bir derleme yayımlamış, 1852 de München fakültesi profesörlüğüne tayin edilmiş, fakat Prusya kralı I. Wilhelm'i Alman millî emellerinin temsilcisi olarak selâmlayan bir şiirinden dolayı Bavyera kralı II. Ludwig tarafından uzaklaştırılmış, Lübeck'e sığınmış (1869), Prusya muhafazakâr partisinin resmî şairi olmuştur.

E. GEIBEL

GEIGER [*gaygır*], **Abraham** (Frankfurt 1810 - Berlin 1874), Yahudi ilâhiyatçı. Frankfurt, Breslau, Wiesbaden ve Berlin'de hahamlık yapmış olan G., Berlin'de yeni

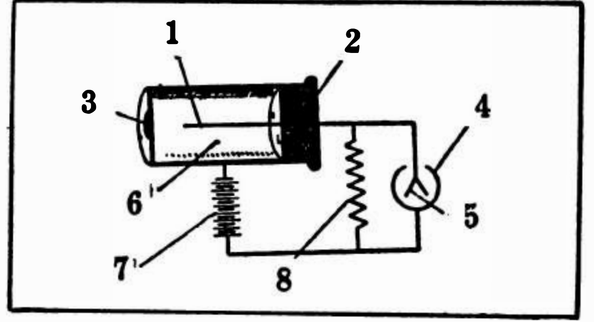
kurulmuş olan Yahudilik İlmi Enstitüsünde doçent olarak çalışmıştır. G., Yahudilikte dinî gelişme yolunda büyük çabalar harcamıştır. Eserleri: *Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?* (Hz. Muhammed Yahudilikten neler aldı?) [1832]; *Urschrift und Übersetzung der Bibel* (Kitab-ı Mukaddes'in aslı ve tercümesi) [1857]; *Das Judentum und seine Geschichte* (Yahudilik ve tarihi) [3 cilt, 1864 - 1871, yeni bas. 1910]. G. ın ölümünden sonra bıraktığı eserler, oğlu Ludwig G. tarafından yayımlanmıştır (5 cilt, 1875 - 1878).

GEIGER [*gaygîr*], **Hans** (Neustadt 1882 - Pfalz, Rhein 1945), Alman atom fizikçisi. Rutherford'un öğrencisi olan G., Kiel, Tübingen ve Berlin üniversitelerinde fizik profesörü idi. 1944 - 1945 Alman atom enerjisi projesinin hazırlanmasında çalışmış, J. M. Nuttall ile birlikte radyoaktif maddelerin alfa ışını yayınlarında enerji ile yarı - değer zamanı arasındaki Geiger - Nuttall ilişkisini bulmuştur (1911). Bir elementin atom numarasının, kendi atom çekirdeğinin pozitif elektrik yükü sayısına uygun olduğunu ispat etmiş (1913), W. Müller ile birlikte Geiger - Müller sayaç borusunu yapmıştır.

Geiger sayaç borusu (Alm. Geigerisches Zahlrohr), radyoaktif prepartlar veya başkaları tarafından yayılan alfa (α) ve beta (β) parçacıklarının teker teker sayılmasına yarayan çok hassas bir cihaz.

Önce sayaç borusunun havası boşaltılır, sonra münasip bir gaz karışımı (meselâ argon - alkol) ile yaklaşık olarak 50 mm civa basıncına kadar doldurulur. İnce bir alüminyum levhadan yapılmış olan sayaç borusu çeperine 800 - 1 500 voltluk bir gerilim uygulanır. Radyoaktif bir preparat, değiştirilebilen belirli ışınlar için geçirici olan pencerenin yakınına getirilirse, pencereden giren tek bir alfa parçacığı bile borunun içinde o kadar çok gaz molekülü iyonlaştırır ki, gazın yükselen iletkenliği dolayısiyle demir uçtan alüminyum çepere doğru bir elektrik boşalması meydana gelir. Sayaç borusu bir dirençler ve sığalar sistemine konursa, elektrometre ile kaydedilen deşarj saniyenin yüzde birinden daha az bir süre sonra kesilebilir, böylece G. sayaç borusu derhal yeni bir parçacığın belli olması için hazır bulunur. Deşarjın (ve dolayısiyle yeni giren alfa parçacıklarının) sayısı telefon sayacına benzeyen bir tertibat üzerinde okunabilir. Her deşarj elektroskopun yapraklarında bir titreşime sebep olur. Geçirme kapasitesi farklı pencereler ve G. sayaç borusu boyutlarının değişik olması sayesinde alfa veya beta parçacıklarını (elektronları) gözlemek, ayırt etmek ve bunların menzillerini tayin etmek mümkündür. Bu neviden münferit parçacıkların sebep olduğu deşarj o derece kuvvetlendirilebilir ki bağlanan bir hoparlörde, her seferinde sayma borusuna bir alfa veya bir beta parçacığı girdikçe bir çatırtı duyulur. Ültraviyole, Röntgen ve gamma ışınları dahi havada iyonlaşmaya sebep olduğundan bunlar da G. sayaç borusu ile muayene olunabilir. Madencilikte bu boru ile radyoaktif minerallerin bulunduğu yerler tespit edilebilir. Teknikte bu cihaz veya benzerleriylemetal yaprakları kontrol edilir. Bundan başka, ışınlardan korunma tedbirlerinin ne derece etkili olduğu da bu boru ile anlaşılır.

GEIGER sayaç borusu

GEIGER SAYAÇ BORUSU ŞEMASI: 1. Demir tel; 2. Yalıtma maddesi; 3. Pencere; 4. Elektroskop; 5. Yaprakçık; 6. Doldurulmuş gaz; 7. Gerilim kaynağı; 8. Direnç

GEIGER [*gaygîr*], **Ludwig Wilhelm** (Nürnberg 1856 - Neub berg 1943), Alman doğu bilimleri uzmanı. 1891 de Erlangen'da Hint - Avrupa dilleri profesörü olan G., 1920 - 1924 yılları arasında München Üniversitesi Âri diller kürsüsüne tayin edilmiştir. G., E. Kuhn ile birlikte *Grundriss der iranischen Philologie* (İran filolojisi ana kitabı) [1895 - 1904] adlı el kitabını çıkarmıştır.

Başlıca eserleri: *Elementarbuch der Sanskrit - Sprache* (Sanskrit dilinin ilk bilgileri) [1883); *Dipavamsa und Mahavamsa* [1905]; *Grammar of the Singhalese Language* (Singhal dili grameri) [1938]; *Dictionary of the Singhalese Language* (Singhal [Ceylan] dili sözlüğü) [1935 - 1938].

GEIGER [*gaygîr*] **Theodor** (München 1891 - 1952), Alman sosyoloğu. Kanada yolculuğundan dönerken ölmüştür. Braunschweig Yüksek Okulu, 1938 den sonra da Aarhus Üniversitesi profesörlüklerinde bulunmuştur. Eserleri: *Die Masse und ihre Aktion* (Kütle ve kütle hareketi) [1926]; *Die Gestalten der Gesellung* (Toplumlaşma şekilleri) [1928]; *Strukturanalyse des deutschen Volkes* (Alman halkı bünyesinin tahlili) [1932]; *Die Klassengesellschaft im Schmelztiegel* (Sınıf toplumu eritme potasında) [1948].

GEIJER [*yeyîr*], **Erik Gustaf** (Ransäter, Värmland 1783 - Stockholm 1847), İsveç yazarı, tarihçisi ve filozofu. 1811 de başka şairlerle birlikte «Götiska förbundet» (Gotik birliği) adı altında bir edebî birlik kurmuştur. Dindar fikirli olan G., muhafazakâr bir durumdan insanlıksever (humanitaire) bir liberalizme doğru gelişmiştir. Aynı zamanda besteci olan G., Afzelius ile birlikte *Svenska folkvisor* (İsveç halk şarkıları) adlı bir eser çıkarmıştır. Bu şarkıların notasını yazmıştır [1814 - 1817]. G. en büyük İsveçli romantik şairlerden biri sayılrr.

E. G. GEIJER

GEIJERSTAM [*yeyîrstam*], **Gustaf af** (Jönsarbo, Västmanland 1858 - Stockholm 1909), İsveç romancısı ve tiyatro yazarı. Uppsala Üniversitesinde okurken 1882 de *Gråkallt* (Gri ve soğuk) adlı hikâyeleriyle yazı hayatına başlamış ve İsveç natüralizminin liderlerinden biri haline gelmiştir. Başlıca eserleri: *Fattigt folk* (Fakir insanlar) [hi-

kâyeler, 2 cilt 1884-1889]; *Erik Grane* (ad) [roman, 1885]; *Pastor Hallin* (Protestan rahibi Hallin) [1887]; *Medusas hufvud* (Medusa'nın başı) [roman, 1895]. Şiirler, köylü piyesleri ve *Sascha* (ad) [1896] başlıklı bir dram yazdıktan sonra, psikolojik romanlara dönmüştür: *Boken om lille-bror* (Küçük erkek kardeşin kitabı) [1900]; *Kvinnomakt* (Kadın iktidarı) [1901]; *Nils Tufvesson och hans moder* (Nils Tufvesson ve anası) [1902].

G. GEIJERSTAM

GEIKIE [*gīki*], **Archibald** (Edinburgh 1835-Haslemere 1924), İngiliz jeoloğu. 1867 de İskoçya jeoloji enstitüsünün müdürü, 1871 de Edinburgh'de jeoloji enstitüsünün genel müdürü ve yine buradaki pratik jeoloji müzesinin müdürü olmuştur. 1901 e kadar bu son işinde kalmıştır. Başlıca eserleri: *Scenery of Scotland* (İskoçya manzaraları) [1865]; *The Ancient Volcances of Great Britain* (Büyük Britanya'nın eski yanardağları) [1897]; *A Text-book of Geology* (Jeoloji öğretim kitabı) [1882]; *A Long Life's Work* (Uzun bir ömrün eseri) [1924].

GEIKIELITH (Miner.): İLMENİT.

GEİLAMİR, GELİMİR veya GELİMER, Afrika'da Vandalların son kralı (530-534). Frank kralı Childeric'i devirmiş, fakat onu Roma imparatoru Flavius Justinianus'a teslim etmeyi reddetmiş, 533 te Romalı general Besilarius'un giriştiği çıkarma hareketini önleyememiş, Ad Decimum meydan savaşında ve Tricamarum'da yenilmiş, Mağriplilere sığınmış, sonra kendisinin ve ailesinin hayatlarının bağışlanması şartiyle Besilarius'a teslim olmuş (534), Konstantinopolis (Istanbul) e gönderilmiş, Anadolu'nun Galatia kesiminde kendisine verilen topraklara çekilmiş, Aryanizm (Arius mezhebi) e bağlı kalmıs, Justinianus'un teklif ettiği patricius'luk payesini reddetmiştir.

GEILER [*gaylīr*], **Hans** (ölm. Fribourg 1562), İsviçre'li heykeltıraş. Rönesans devrinde yaşamış İsviçre'li heykeltıraşların en iyilerinden biridir. Birçok çeşme yapmıştır (Fribourg, Berne).

GEIRANGERFJORD [*yeyrangerfyör*], Batı Novreç'te Stor fiyordunun en güney ve en dar kolu.

GEIRRÖD [*geyrröd*], Kuzey Avrupa mitoloji dünyasında bir devin adı. G., tanrı Thor'un düşmanıdır ve onun tarafından mağlûp edilmiştir. G. ün kızları, Thor'u bir büyülü sandalye ile ezip öldürmek isterler, ama bu sandalye kendilerine mezar olur.

GEIRANGERFJORD

GEISERICH [*gayzīrih*] **veya GAISERICH** (yanlış olarak: **Genserich**), (ölm. 477), 428 de Vandallar kralı olmuş ve bunları aynı yıl İspanya'dan Kuzey Afrika'ya götürmüştür. G., Roma'ya bağlı olmayan ve başşehri Kartaca olan ilk Germen devletinin kurucusudur (442). Kuvvetli deniz filosu sayesinde Batı Akdeniz'de Korsika hâkimiyetini tesis etmiş, Korsika ile Sardunya'yı, Balear'ları ve Sicilya'nın bir kısmını ele geçirmiştir. 455 te Roma'yı yağmalamış (Vandalizm deyimi buradan gelir), 461 ve 468 yıllarında kendisine karşı çıkarılan Roma filolarını yakmıştır. G., ölümünden sonra kimin kral olacağına dair bir kanun çıkarmıştır (en yaşlı oğulun tahta geçmesi). G., Büyük Theoderich'den sonra en ünlü Germen kralı sayılır.

GEISHA (Etnog.): bk. GEYŞA.

GEISLINGEN [*gayslingīn*], Batı Almanya'nın Kuzey Rhin-Vestfalya bölgesinde bir şehir Nüfusu 25 900 dür. Döküm fabrikaları, el sanatları endüstrisi (cam işlemeciliği, mücevhercilik) ileridir.

GEISMAR, Frederik, Baron (1783-1848), Rus generali. Önce Avusturya'da çalışmış, daha sonra Rusya hizmetine geçmiştir. Birçok savaşlara katılan G., Türklerle (1810), Fransızlarla (1813), sonra tekrar Türklerle (1829) savaşmıştır.

GEISSLER [*gaslīr*], **Heinrich** (Igelshieb, Thüringen 1815-Bonn 1879), Alman mekanikçisi. 1854 te Bonn'da bir fizik ve kimya âletleri atelyesi kurmuş ve 1855 te 1/100 mm basınca kadar giden bir civalı hava tulumbası yapmıştır. Julius Plückers'in araştırmalarında kullandığı (1858) «G. boruları» da onun eseridir.

GEISSLER TÜPLERİ: bk. GEISSLER, Heinrich.

GEITEL [*gaytīl*], **Hans Friedrich** (Braunschweig 1855-Wolfenbüttel 1923), Alman fizikçisi. Julius Elster (1854-1920) ile birlikte gazlarda elektrik iletimi, atmosfer elektriği, foto-elektrik olayı ve radyoaktiflik üzerinde araştırmalarda bulunmuştur. Elster ve G., bunların dışında, potasyum ve rubidyumun radyoaktifliğini ispat etmişler, 1899 da radyoaktifliğe dayanan bir atom istihalesi hipotezi kurmuşlar ve asal gazla doldurulmuş alkali fotohücreyi icat etmişlerdir. G., *Die Bestätigung der Atomlehre durch die Radioaktivität* (Atom teorisinin radyoaktiflik yolundan doğrulanması) [1913] adlı bir eser de yayımlamıştır.

GEITLER [*gaytlīr*], **Lothar** (doğ. Viyana 1899), Avusturyalı botanikçi. Viyana'da profesör olan G., protistler ve hücre biyolojisi problemleri üzerinde çalışmış ve endomitoz (bir çeşit hücre bölümü) u bulmuştur. Başlıca eserleri: *Grundriss der Cytologie* (Hücre ilminin ana kitabı) [1934]; *Chromosomenbau* (Kromozomların yapısı) [1938].

GEKHER, ÂDEM (Biyogr.): bk. ÂDEM GEKHER.

GEKO [*geko*] (Malezya dilinde *Gêhoq*'dan alınan İngilizce kelime), *Geckonidae* sınıfından kertenkelelere verilen ortak ad. Küçük boyları, yapışıcı vantuzlarla donanmış parmakları, kısa dilleri, yapışık ve saydam göz kapakları G. nun özelliklerini teşkil eder. Böcekle beslenir.

GEKO

GEKOGİLLER (Geckonidae), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler sınıfının Pullu sürüngenler takımının Kertenkeleler alt takımına giren bir familya. Vücutları küçük, gözleri büyüktür. Parmaklarının uçlarında yapışma safihaları

vardır. Genellikle sıcak ülkelerde bulunurlar. İnsanlara zararları yoktur. Ses çıkarırlar. Duvar gekosu ve yassı parmaklı geko türleri tanınmıştır.

GELA [*ğēla*], İtalya'nın Sicilya adasında, Caltanissetta provincia'sına bağlı bir şehir. Nüfusu 60 000 dir. Burada petrol yatakları bulunduğu için petrokimya ileridir. Eski şehir kısmı M. Ö. 690 yılında Rodoslular ve Giritliler tarafından kurulmuştur. Burada oturanlar da Acragas (Agrigento) ı kurmuşlardır. Halkın bir kısmını Siracusa'ya nakleden Gelon (M. Ö. V. yüzyıl) gibi zalim hükümdarları olmuştur. Şehir M Ö. 404 yılında Kartacalılar, yine M. Ö. 282 de Mamertinler tarafından harap edilmiş ve bu olaylardan sonra kendisini bir daha toparlayamamıştır. 1230 da kurulan yeni bir şehir (Terranova) 1927 de G. adını almıştır.

GELANÖR (Mit.), Phorōneos sülâlesinden son Argos kralı. Yerine Danaos geçmiştir.

GELASIUS, I. (ölm. Roma 496), Papa (492 - 496), Roma'daki şeref makamı için seçimde öncelik hakkı savunmuştur. Kendi adına izafeten Gelasius buyrultusu denilen, Kilise yazıları ile Eski ve Yeni Ahitlerde doğru olmayan kısımların birbirinden ayırt edilmesini emreden bir buyrultu çıkarmıştır. Bir âyin kitabı yazmıştır.

Gelasius, II. (**Jean de Gaéte.** aş. yu. 1058 - Cluny 1119), Papa (1118 - 1119), Monte Cassino kilisesi papazı, Roma kilisesi şansöliyesi ve II. pascal'dan sonra papa olmuştur. Fransa'ya sığınmak zorunda kalmıştır.

GELATINUM (Kim.): bk. JELATİN.

GELAUNOS, eski Rusya'da, Kazan yakınlarında, Kama ırmağının Volga'ya karıştığı yerde bir şehir. Herodotos'a göre Yunanlılar tarafından kurulmuştur. Burasının önemli bir ticaret yolları kavşağı rolü oynamış olduğu sanılır. Şehre doğudan Sibirya'nın derileri, kürkleri ve tunçları, Oka-Volga vâdisini izleyerek Skandinavya'dan gelen ikinci bir yoldan kehlibar, Don - Volga vâdisi boyunca güneyden gelen bir yoldan da Yunan, Pontos ve Kafkasya malları, sonradan da Roma ve Bizans malları gelirdi. Rus bilginlerinin Voronej bölgesinde elde ettikleri arkeolojik buluntular bu tahminleri doğrulamaktadır.

GELDER [*gęldır*], **Aert de** (Dordrecht 1645 - Dordrecht 1727), Hollandalı ressam, Rembrandt'ın bilinen öğrencilerinin sonuncusu (1661 den itibaren). Rembrandt'ın olgunluğunda uyguladığı renk sanatından örneklenmiş, *Mukaddes Kitap*'tan aldığı konularla desen bakımından zayıf, fakat ışıkça zengin tablolar yaratmıştır. Sonraları hafifliğe, bazan da yavan bir tatlılığa meyleden resimleri XVIII. yüzyılın üslûbuna yaklaşmıştır.

GELDERLAND [*gęldırlant*], Hollanda'da, Ijselmeer (eski adı: Zuiderzee) ve Maas (Fr. Meuse) arasında bulunan bir eyalet. Tepelik Veluwe yüksek ovası (birçok dün'lerle kaplıdır) ile Zütphen kontluğu (bu bölge çok verimli olup kısmen dip buzul taşları ile kaplıdır), Betuwe ırmak boyları ve tepelik Montferland ve Nijmegen (Fr. Nimègue) bölgelerinden ibarettir.

GELDERSCHE IJSEL [*geldersḫe ęysıl*], Rhein nehrinden Hollanda'nın Arnheim şehri yakınında ayrılarak ortalama su seviyesinden Rhein suyunun 1/9 unu kuzeye, Ijselmeer (Zuiderzee) körfezine akıtan Rhein kolu. Gemi ulaşımına elverişlidir.

GELDNER [*gęldnır*], **Karl Friedrich** (Saalfeld 1852 - Marburg 1929), Alman Hint ve Fars dilleri bilgini. 1890 dan itibaren Halle, sonra Berlin, 1907 den itibaren de Marburg şehirlerinde profesör olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Siebenzig Lieder des Rigveda* (Rigveda'nın 70 şiiri) [A. Kaegi ile birlikte, 1875]; *Avesta, die heiligen Bücher der Parsen* (Avesta, Perslerin mukaddes kitapları) [3 cilt, 1885 - 1895]; *Der Rigveda übersetzt und erläutert* (Rigveda çevirisi ve açıklaması) [I. bölüm, 1923; bütün tercümesi: Harvard Oriental Series 33 - 35, 1951].

GELDROP [*ğęldrop*], Hollanda'da, güney Brabant'ta, Eindhoven şehrinin doğusunda bir şehir. Nüfusu 18 800 dür. Ticaret merkezi olan G. ta yünlü ve pamuklu dokuma sanayii, metal endüstrisi ve mekanik konstrüksiyonlar (bisiklet, tandem, trisikl) sanayii de vardır.

GELEEN [*ğīlēn*], Hollanda'nın Limburg bölgesinde, Maastricht'in kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 27 700 dür. Kimya, metallürji, dokuma ve gıda sanayii vardır.

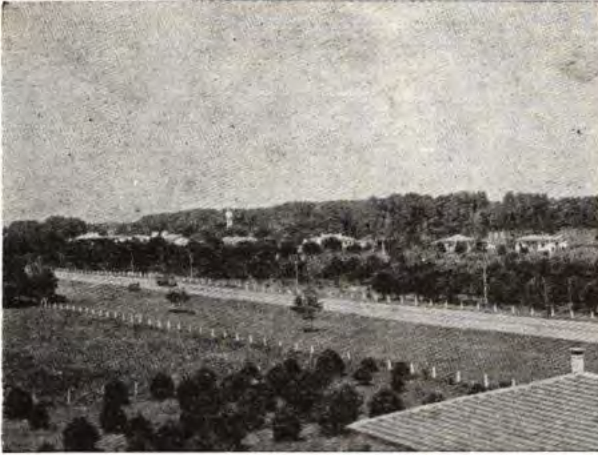
GELEMEN DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİ, Samsun ilinde, Samsun - Trabzon karayolu üzerinde Tarım Bakanlığına bağlı bir çiftlik. Samsun merkez kazasına bağlı olup buraya 17 km, Çarşamba'ya 19 km uzaklıktadır. En yakın demiryolu istasyonu Samsun'dur. Denizden yüksekliği ortalama 250 m dir.

1944 yılında hazineye ait ormanlık, sazlık ve kısmen bataklık arazi üzerinde ziraî kombinalar halinde bir açık işletme olarak kurulan çiftlik, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu ile ziraî kombinaların birleştirilmesi üzerine Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü yönetimi altında faaliyetlerine devam etmiştir (1 mart 1950).

Türk çiftçisini teknik ve ilmî bilgilerle teçhiz etmek; ona iyi kaliteli tohumluk, büyük ve küçük baş damızlık hayvan sağlamak, tarım alet ve makinelerini çiftlik atelyelerinde tamir ettirmek gayesi ile kurulan G. D. Ü. Ç., bu gayelerin gerçekleştirilmesi için 1. tarla şubesi, 2. bahçe kültürleri şubesi, 3. hayvancılık şubesi ve 4. tarım makine ve aletleri şubesi bölümlerini kapsayan dört şube halinde ve 15 074 dekarlık bir arazi üzerinde çalışmaktadır. Bu arazinin 686 dekarı ormanlık, 1 200 dekarı kavaklık olup geri kalanını tarlalar, fidanlıklar, meralar, yollar, kanallar, sazlık ve bataklık topraklar teşkil etmektedir.

1. *Tarla şubesi*: faaliyetlerini bölgenin tohumluk ihtiyaçlarına göre ayarlamış olup: a. Tohumluk mısır (U. S. 13 çift melez mısır ve J - 1 mısırı) ve ayrıca yemlik ve silaj mısır ekimi (tarla faaliyetlerinin aş. yu. yarısını meydana getirir; yıllık tohumluk dağıtımı 300 - 400 tondur); b. Soya fasulyesi (erkenci ve orta erkenci Manchu ve Clark çeşitleri; yılda 30 - 40 ton tohumluk dağıtılmaktadır); c. Horoz fasulyesi (hem tohumluk, hem toprak ıslahı için münavebe bitkisi olarak yıllık tohum dağıtımı 30 - 40 ton); d. Ay çiçeği ekimi (Orabania ve Wimk çeşitleri yıllık tohumluk dağıtımı 200 - 250 tondur) bölümlerini kapsar. Çiftliğin yönü hayvancılığa doğru kaydırılmakta olduğundan, yukarıda sayılanlar dışında, çayır mera faaliyetleri, beşinci bir bölüm olarak tarla şubesi çerçevesi içinde önemle yürütülmektedir. Çayır mera üretiminde, üstün kaliteli Peru yoncasına yer verilmiştir (1968 yoncalık alanı 400 dekar; 1969 programına alınan saha ise 600 dekardır).

2. *Bahçe kültürleri şubesi*: meyvacılık, fidancılık, sebzecilik ve park ve ağaçlandırma olmak üzere dört bölümde faaliyet gösterir.

GELEMEN DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİ: Genel görünüş

Meyvacılık bölümünün başlıca gayeleri: a. Fidan üretimi için lüzumlu kalemlerin sağlanması (şimdilik yalnız standard elma ve şeftali için); b. Gübreleme, sulama, zararlılarla savaşma, budama ve toprak işleme gibi meyvacılığın zarurî faaliyetleri üzerinde bölge çiftçilerinin bilgi ve görgüsünün artırılmasıdır. Bu işlerde çalışan bölge çiftçileri hem yetiştirici olarak para kazanmakta, hem de teknik kültürünü artırmaktadır. Fidancılık bölümü, her yıl çiftçiye bedeli karşılığında 40 - 100 bin meyva fidanı dağıtmaktadır; c. Sebzecilik bölümü, araştırma enstitüleriyle deneme istasyonlarından gelen çeşitli sebze tohumlarının bölge şartlarına en uygun ve en verimlilerinden tohumluk elde ederek bunları çiftçilere intikal ettirmekte, bir yandan da sebze yetiştiriciliğinin tekniğini bunlara öğretmektedir. Yılda 200 - 250 sebze fidesi, 80 - 100 kilo çeşitli sebze tohumu bölge yetiştiricilerine intikal etmektedir. Bu üç bölümün faaliyet alanı 200 dekarın üstündedir.

Park ve ağaçlandırma bölümü faaliyetleri çerçevesinde park ve salon çiçekleri yetiştirilmekte, tohum, fide, saksılı çiçek gibi malzeme damızlık olarak isteyenlere satılmaktadır. Çiftliğin kumsal topraklarının değerlendirilmesi için buralarda çamlık ve kavaklıklar kurulması ile de bu bölüm görevlidir.

3. *Hayvancılık şubesi*: büyük ve küçük baş hayvanlara göre sığırcılık ve tavukçuluk bölümlerine ayrılmıştır· a. Sığırcılık bölümünün faaliyetleri, İngiltere ve Danimarka menşeli Jersey sığırlarından çevre şartlarına adapte olmuş, ufak cüsseli, bol verimli, az yemle beslenebilen, sütteki yağ nispeti yüksek olan damızlık yetiştirerek çiftçiye tahsis etmekten ibarettir. Böylece çiftçiye mal edilen damızlık sayısı 109 baştır; b. Çiftçi ve yetiştiricilerin damızlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyetlerini her yıl artıran tavukçuluk bölümü, New Hampshire, Leghorn ırkları üzerinde çalışmaktadır. Fakat bölge çiftçisinin New Hampshire cinsini Leghorn'a tercih ettiği görülmüş, faaliyetin o yöne teksifi programa alınmıştır. 1968 yılında bölge yetiştiricilerine intikal ettirilen damızlık civciv sayısı 91 000, damızlık yumurta sayısı ise 198 000 civarındadır.

Bölge çiftçisi üzerinde bu üretme çiftliğinin etkisi büyük olmuştur. Pek çok budama ustası yetişmiş, çiftlik standardına göre özel teşebbüs tarafından meyva bahçeleri kurulmuş, böylece bölgede bir meyva ticareti teessüs etmiş, Erzurum ve Sivas gibi Doğu ve Orta Anadolu bölgelerine elma ve şeftali ihracatı sağlanmıştır. Çiftliğin faaliyetlerinden örneklenen müteşebbis halkın özel fidanlıklar kurduğu da görülmektedir. Sıcak yastıklarda fide yetiştirme tekniği başlangıçta yalnız Üretme Çiftliğinde uygulanırken, bugün bu usul yayılmış ve bir fide ticaretinin meydana gelmesine yol açmıştır.

GELEN IŞIN (Fiz.): bk. KIRILMA (Fr. Refraction).

GELENBE, Manisa ilinin Kırkağaç ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 9 977 (1965), bucak merkezi olan G. nin nüfusu 1 455 tir. Denizden yüksekliği 250 m, köy sayısı 22 dir. Bucak arazisi, ilçenin doğu bölümündedir. Matematik bilgini Gelenbevî İsmail Efendi (b. bk.) burada doğmuştur. Bk. KIRKAĞAÇ, MANİSA.

GELENBEVÎ, Baha (doğ. Istanbul 1907), filim rejisörü ve senaryo yazarı. Seyhülislâmzade Kemalettin Beyin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Sati Bey Mektebinde (1917), Galatasaray'da (1920) ve Fransa'da Nice lisesinde (1923) yapan G., yüksek tahsilini Fransa'da Valabre Yüksek Tarım Okulunda (1928) tamamlamış ve tarım mühendisi olmuştur. Paris'teki Joinville, Billancourt stüdyolarında film imali ile ilgili çeşitli branşlarda çalışmış (1929 - 1936), kameramanlık ve reji asistanlığı yapmıştır (1937 - 1939). Rejisör Pierre Billon'un aksesuvaristi Suphi ve film operatör Asım Muin'in yardımlariyle *Para* filminde operatör yardımcılığı, yine Abel Gance'ın (*Beethoven'in bir büyük aşkı*) ve Huzo'nun (*Matmazel Lêvy'nin evlenmeleri*)'nde reji

GELEMEN DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİ: Tarla hazırlığı

asistanlığı yapmıştır. Türkiye'de *Dertli pınar* filminin operatörlüğü ile 1943 te filmciliğe başlamış, rejisör ve senaryocu olarak çevirdiği *Deniz kızı*, Türk filmciliğinde yeni bir çığır açmıştır (1944) G., Türk Sinema Sanatçıları Derneği kurucu ve yöneticilerindendir. Fotoğrafları ve sergileri yurt içinde ve dışında armağanlar kazanmıştır *Kuru meyvacılık* [1939] adlı bir kitabı da bulunan G., *Deniz kızı, Yanık kaval, Çıldıran kadın, Kanlı döşek, Barbaros Hayrettin Paşa. Boş beşik, 1002 gece, Kaldırım çiçeği, Günahkârlar cenneti* filmlerini çevirmiştir. Muhtelif dergilerde sinema ile ilgili yazılar yayımlamış ve Paris'te çıkan *Sainte Sophie* kitabını fotoğraflamıştır.

B. GELENBEVÎ

GELENBEVÎ, İsmail Efendi (Gelenbe, Manisa 1730 Yenişehir 1790), Türk ilim adamı ve matematikçisi. Babası Manisa'da müftülük ve müderrislik yapmış olan Mehmet Efendidir. Öğrenimine memleketinde başlayan G., Istanbul'da devam etmiş, «Ayaklı kütüphane» adiyle tanınan Mehmet Emin Efendiden ders almıştır. Bahriye Mektebinde matematik öğretmenliği görevlerini yapmıştır. G., Kâğıthanede III. Selim'in huzurunda kumbara talimleri sırasında hedeflerine isabet etmeyen atışları düzeltmiş, bu suretle padişahın teveccühünü kazanarak Yenişehir Fener mollalığına tayin edilmiştir.

Bir Fransız mühendisi tarafından Babıalî'ye getirilen logaritma cetvelinin hiç kimse tarafından anlaşılmaması üzerine G., bu cetveli izah eden bir risale hazırlayarak logaritmayı tanıtmıştır. Bu sebeple, G. nin bizde eski matematiğe tatbik suretiyle logaritmayı icat ettiği sanılmıştır. G. nin eserleri arasında mantığa dair *Burhan* adlı bir risalesi, *Logaritma risalesi*, medrese derslerine dair kitapları ve cebir kitabı anılabilir. Istanbul'da Aksaray semtindeki Gelenbevî lisesi (eski Gelenbevî idadisi) onun adını almıştır.

GELENDOST, Isparta iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 17 078 (1965), yüzölçümü 624 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 3 845, ilçeye bağlı köy sayısı 13 tür. Kasabanın denizden yüksekliği 940 m dir. G. daha önce Şarkî Karaağaç ilçesine bağlı bir bucak iken 1954 te ilçe olmuştur. İlçede nüfusu 2 000 i geçen 3 köy (Bağıllı, Yakaköy, Yeşilköy), 1 300 den çok nüfuslu 3 köy (Afşar, Çataklı, Yenice) vardır. İlçe toprakları Eğridir gölünün doğu kıyılarının çok yerinden içerilere uzanır. Kuzeyinde Yalvaç, doğu ve güneydoğusunda Şarkî Karaağaç bulunmaktadır.

GELENDOST: Genel görünüş

GELENDOST: Belediye parkı, Roma devrinden kalma sütun ve Pazar camii

G., Anamas, Yan ve Akarca dağlarının (2 000 m den biraz yüksek) bulunduğu yer ile kuzeyinde uzanan, denizden 1 000 - 1 250 m yükseklikleri çok yer tutan bir ilçedir. Hemen batısındaki Eğridir gölünün yüksekliği de 924 m dir. Buradaki başlıca düzlükler, G. ovası ile yer yer vadi tabanlarıdır. Sultan dağlarından inen birtakım dereler birleşerek G. tan geçen Doğanoğlu deresini meydana getirirler. İlçe yüksek olduğundan oldukça sert ve kurak bir iklimi vardır. Dağlık alanlar yer yer orman ve fundalık, çok yeri ise bozkırdır. G. tan Yalvaç'a uzanan yol üzerinde Çataklı palamut koruluğu vardır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarım (buğday, arpa), bağcılık ve meyvacılıktır. G. ovasının kıyısındaki Hüyük iskelesi ile başka iskeleler arasında motorlar ve mavnalar işler. Kasabanın çarşısı, orta okulu, ilk okulu bulunup, Eğridir ve oradan da Isparta'ya uzanan şoseye 2 km lik bir yol ile bağlıdır. Biraz sapa kalmış durumu yüzünden gelişememiştir. Bk. EĞRİDİR GÖLÜ, ISPARTA.

GELENEK, GELENEKÇİLİK (Fr. Tradition ve traditionnalisme; Alm. Überlieferung ve Traditionalismus; eski ter. Anane): G., insanı insan yapan en şaşmaz özelliklerden biridir. İnsan kuşaktan kuşağa geçen ve yeniden denenen, atalardan kalma tecrübeler, bilgiler, yetenekler ve görüşlerle yaşar. G., onu tarihi olan bir varlık yapar; kültürde, fert hayatı süresini aşan bir varlığa sahip ve toplum

düzeninin temeli olan bir hayat şekli yaratır. Örf ve âdet ler, hukuk şekilleriyle dinî inançlar, ibadet tarzları, semboller, sanat eserleriyle edebiyatlar, ahlâkî kanaatlerle ilmî yargılar bir topluluğun, bir milletin, bir memleketin G. leri arasında yer alır. G. leri koruma ve onun muhtevasına bağlı kalma suretiyle sürekli olarak yeni yargılara uyma, yani objektif bir ilerleyiş sağlama ödevi söz konusu olmadığı hallerde, G. lerin korunması keyfiyeti, alışkanlıklarla yerine getirilen geleneksel hareketlere inhisar eder. Bütün o gündelik hareketlerimiz böyle oluşur, ekseri şuurun sınırında, az çok doğrudan doğruya tepkisel olarak veya sessizce meydana gelir. Bu türlü hareketlerin alışkanlık yolundan halledilmesi, insanın, yapmakla mükellef olduğu sayısız hizmet lerin yükünden kurtulması için gereklidir. Bu anlamda geleneksel davranışlar, insanın yeni ve önemli işler karşısında muhakeme edebilmesi için sadece bir denge unsuru değil, aynı zamanda bunun bir şartıdır.

G. lere göre davranma, yenilik merakına karşı korunma, denenmemiş akidelere karşı güvensizlik, kabul edilmiş sosyal, dinî ve tarihî gerçeklere bağlılık sebepleriyle bilerek ve isteyerek tutulmuş bir yol da olabilir. Bu türlü vaziyet almalara gelenekçilik (traditionnalisme) adı verilir. Almanya'da Fr. Schlegel, Adam Müller ve K. L. von Haller; Fransa'da De Bonald ve De Maistre; İngiltere'de E. Burke gelenekçiliği savunmuşlardır. Yüzyılımızda ise, Maurice Barrès, Charles Maurras, Moeller van der Bruck, bir bakıma da O. Spengler gelenekçiliği temsil ederler.

Devlet siyasetinde G., her devlet düzeninin, fakat özel olarak muhafazakâr tutumun temelidir. Muhafazakâr siyaset, hükümdarlık sisteminin meşruluğunu, çok eski G. lere bağlı nizamlara, kurumlara, hukukî esaslara, düşünüş alışkanlıklarına, iktidar ve mülkiyet ilişkilerine dayar. Bir hükümdarın, iktidarının geleneksel ölçülerine bağlı kalması da devlet gelenekçiliği içinde mütalâa edilir. Bu sebeple, mutlakiyet rejimi, ilk ortaya çıkışında, G. lerin zorbaca yıkılması ve «eski hak ve hukuk» un zedelenmesi sayılmış ve bu haklar, G. lerin koruyucusu olan halk meclisleri tarafından hükümdarlara karşı korunmağa çalışılmıştır. Genel olarak gelenekçilik, aristokrasi, derebeylik, monarşi ve Hıristiyan ortodoksluğu sistemlerine bağlıdır; bunlara karşılık, orta sınıf (burjuvalık) ın bir anayasa isteği ile yaptığı hareketler, demokrasi ve liberalizm, ilerlemeyi sağlayan kuvvetler sayılmıştır. Bu arada birçok milletlerde ve devletlerde demokratik - liberal kurumlar ve burjuva sınıfının düşünüş alışkanlıkları da G. haline gelmiş ve savunulmağa, sarsıldıkları zaman da yeniden düzeltilmeğe çalışılmıştır. Hatta sosyalist hareket ve nizamlar alanında dahi seçik bir gelenekçilik görülür (sendikalar).

Katolik ilâhiyatında, insanın fizik yapısının Tanrıyı idrake ve onun varlığına kanaat getirmeye yetersiz olduğunu, bu gerçeğe ancak ilham yolundan varılabileceğini savunan doktrin, gelenekçilik adını alır. Başlıca, Bonald, Lamennais, Bautin gibi filozoflarca savunulan ve fideizm (b. bk.) in bir sonucu olan bu düşünüş, Vatican konsili tarafından sapkın sayılarak mahkûm edilmiştir. Katolik Kilisesi, aklın kendi gücü ile yüce gerçeği kavrayabileceği inancındadır.

GELENIUS, Sigismund (Biyogr.): bk. JELENİ, Zikmund z.

GELGİT (eski ter. Meddücezir, Med ve cezir; Alm. Gezeiten, Tiden; Fr. Marées; İng. Tides), Ay ve Güneşin çekimi ile ilgili olarak deniz yüzünün, çoğunca 12 - 13 saatlik devreler halinde, ritmik oynamaları olayı. Bu etki atmosfer ve katı yer kabuğuna da olur. Deniz yüzündeki bu oynamalar su seviyesini gösteren araçlarla gözlenir. Bu gözlemler, kısa sürelerle deniz yüzünün eriştiği yüksekliği işaret etmek halinde özetlenir. Bu da G. ölçeği, limanlarda rıhtım boylarına veya iskeleye demir kancalarla dik olarak tutturulmuş desimetre bölümlemeli bir cetveldir. Ölçeğin olayı doğru olarak gösterebilmesi için, mümkün olduğu kadar dalgaların ve soluğan (b. bk.) ların etkisinden uzak bir yerde olması gerekir. Ölçek için seçilen yerin açık denizle serbestçe bağlantı durumunda olması lâzımdır. Ancak, G. ölçeklerinin gözlenmesi çoğunca zahmetli olduğundan ve çok sayıda gözleyiciye ihtiyaç bulunduğundan, maregraf (G. yazar) adı verilen ve olayın devamlı gidişini kendiliğinden kaydeden araçlar yapılmıştır. Çeşitli modelleri bulunan maregrafların hepsinde hareketlerin yazıldığı silindir, su yüzeyinin bütün hareketlerini kalem veya uc ile gösteren nakil tertibatı vardır. Şamandıralı maregraflar da (böyle maregraflar ilk defa 1831 de bulunmuştur) suyun aş. - yu. hareketleriyle işleyen bir yüzücü bulunur.

Denizlerin önemli ve yaygın olaylarından biri bulunan G., açık denizlerde, yükselme (kabarma) ve alçalma (çekilme) hareketlerinin ağır olması ve bunları belli edecek bir dayanma noktasının bulunmaması yüzünden pek hissedilmez. Kıyı boyundaki yerlerde ise bu kabarma ve çekilme iyice belli olur. Kabarma - çekilmenin çokça bulunduğu öyle bir yerde belli bir anda deniz yüzünün yavaş yavaş yükselmeye başladığı, yükselme hızının ağır ağır arttığı, deniz seviyesinin orada en çok kabardığı bir andan sonra bu yükselmenin durakladığı, bir süre sonra da alçalma olduğu (suların çekildiği), birkaç saat içinde alçalabildiği kadar seviyenin indiği, bu devrenin bitmesiyle denizin yeniden yükselmeye başladığı görülür. Böylece devre 24 saat 50 dakika 28 saniyede biter ve o yerde bu devirlilik böylece sürer gider. Yaklaşık olarak bu bir günlük süre içinde deniz yüzü iki defa kabarır, iki defa çekilir. Bu devirlilik ile bir kozmik olayın (Ay'ın) devirliliği arasında yakın ilgi vardır. G. olayı, Ay çekiminin yer yuvarlağının sularına olan etkisinden ileri gelmektedir. Bu olayda, güneşin çekiminin de (yer yuvarlağına yakın olan Ay'dan daha az olarak) etkisi bulunmaktadır. Ay ile güneşin çekimi aynı zamana rastlarsa, G. ler daha çok olur.

G. olayında en yüksek su seviyesi yaklaşık olarak Ay'ın, o yerin meridyeninden geçtiği ve bundan 180° uzaklaştığı zamanlarda olur. En alçak su seviyesi ise, yaklaşık olarak Ay'ın doğması ve batması sıralarında belirir. Suyun yükselmesine (kabarmasına) gelim (eski ter. med), alçalmasına (çekilmesine) gidim (eski ter. cezir), her iki harekete birden de G. denir. Gelim ile gidim arasındaki seviye farkına G. genliği adı verilir. Bu seviye farkı yer yüzünün türlü yerlerinde önemli farklar gösterir. Okyanus ortalarında kabarmanın yüksekliği çoğunca 80 cm yi geçmez. Karaların okyanuslara dönük kıyılarında, özellikle buralardaki koyların nihayetinde ve şelf alanlarında ise coşkun G. ler olur, seviye farkı kimi yerde 20 m ye bile yaklaşır (Kanada'da Fundy körfezinde bu değer 19,60 m, Güney Amerika'da Patagonya taraflarında Rio Gallegos'ta 18 m, Manş ve kuzey denizlerinin birçok yerlerinde 4 - 10 m). Akdeniz'in orta ve doğu bölümlerinde bu değer yer yer 1 m yi biraz geçebilir, Trieste'de çoğunca 85 cm (bazan 2 m) olur, Tunus'un Gabes körfezinde 1,40 m (bazan 2 m ye yakın), İzmir'de 50 cm (coşkun sularda 75 cm), Karadeniz ve Baltık denizinde ise 10 cm kadardır.

G. olayı, sadece gün içinde deniz seviyesinin düşey doğrultudaki dönemli hareketinden ibaret değildir. Düşey hareketlerin sonucu olarak, suların yatay hareketleri belirir ki, bunlara G. akıntıları denir. Bu akıntıların önemi düşey hareketlerden daha çoktur. Denizin kabarması sırasında beliren akıntıya kabarma akıntısı veya gelim akıntısı (med akıntısı) adı verilir. Bu sırada deniz, kıyının bir kısmını, gidebileceği yere kadar kaplar, su kütleleri karaya sokulur şekilde hareket eder. Denizin çekilmesi sırasında beliren akıntıya ise çekilme akıntısı veya gidim akıntısı (cezir akıntısı) denir. Bu sırada deniz, kıyının bir kısmını, daha fazla çekilemeyeceği bir çizgiye kadar çıplak bırakır. Birkaç saat önce sularla örtülü olan böyle bir yer bu defa suların dışında kalmış olur. Bu türlü kıyılar ve buralardaki akarsu ağızları (ırmakların ağızlarından 100 - 150 km içerilere kadar bu etki olabilir), günün belli zamanlarında düzenli olarak deniz suları altında bulunur, sonra kuruda kalır. Dar boğazlı koylarla körfezlerde bu akıntılar hızlı ve belirgin olur. G. akıntıları, dibe kadar olan suları sürükleme şeklinde belirir, yaklaşık olarak altı saatte bir yön değiştirir. Bu akıntılar sırasında akar su ağızlarında oyuntu yerleri, uzun yarıntılar meydana gelir, yer yer kum, balçık, kil yığıntı yerleri sular altında kalır, yeniden su yüzüne çıkar (bk. WATT KIYILARI), böyle kıyılardaki ırmak ağızlarında geniş girintiler biçiminde haliç (estuar) kıyıları meydana gelmiş bulunur. Deniz taşıtlarının işlemesi bakımından önem taşıdığı yerler, G. olayının belirgin olduğu kıyıların yakını ırmak ağızları ile dar geçitlerdir.

G. olayları her gün, bir gün öncesine göre 50 dakika kadar bir gecikme gösterir. Meselâ: bir yerde gelim bir gün saat 14 te olmuş ise, ertesi günün buna tekabül eden gelimi 14,50 de olur. Bu günlük gecikme, gelim ve gidimin oluşunu düzenleyen ay günü (24 saat 50 dakika, daha doğrusu 24 saat 50 dakika 28 saniye) ile saatlerin ayarlandığı güneş günü (24 saat) arasındaki farktan doğmuştur. Bundan ötürü, iki gelimin aynı saatte olduğunu görebilmek için 30 gün kadar beklemek gerekir. G. olayının belirgin olduğu kıyılarda limanlara girip çıkan gemiler için önemi bulunduğundan birçok kıyı memleketleri bütün yılın G. zamanlarını gösteren cetveller düzenlemişlerdir. — R. İ.

GELİBOLU (eski adı: **Gallipoli**), Çanakkale iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 35 423 (1965), yüzölçümü 8^6 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 12 945, ilçeye bağlı köy sayısı 26 dır. Kasabanın denizden yüksekliği 10 m dir. Bolayır ve Kadıköy adlı iki bucağı vardır.

G. iki yanı denizle çevrili ve aynı addaki yarımadanın hemen yarısını içine alan bir ilçedir. Burada Akdeniz iklimi vardır. Yazlar sıcak ve kurak geçer, kış ve buna yakın aylarda yağmurlar yağar. İlçede orman pek azdır. Yalnız yüksekçe yerlerde çam korulukları vardır. İlçe topraklarında yazın çekilen, kışın kabaran küçük dereler başlıca akarsulardır. İlçenin her yerinde tarım yapılır. Tarlalar, yaylalarla kıyı ovalarında çok yer tutar. Vadilerde sebze yetiştirilir. Bağcılık çok ileri durumdadır. İlçenin başta gelen bir geçim kaynağı da balıkçılıktır.

G., Çanakkale boğazının Marmara denizi ile birleştiği yerde, Trakya yakasında denize doğru uzanan ve çok yeri yeni birikintilerden meydana gelmiş olan bir çıkıntı üzerinde büyümüş, güzel ve bakımlı bir kasabadır. Kasabanın iki meydanı, çocuk bahçesi, parkı, temiz evleri, sokakları, fidanlığı, balık konserve fabrikaları, şarap yapımevleri

GELİBOLU: Genel görünüş

vardır. Elektirikle aydınlatılır, su ihtiyacı kaynak ve kuyulardan sağlanmıştır. G. nun deniz yolu ile İstanbul ve başka limanlarla düzenli bağlantısı vardır. Eceabat - Keşan şosesine 3 km lik bir yol ile bağlı bulunan G., böylece kara yolu ile de Trakya'nın bütün şehirlerine bağlanmıştır.

G. eski bir yerleşme yeridir. Tarih çağları boyunca türlü devletlerin elinde bulunmuş bulunan G., Orhan Gazi zamanında 1356 da Türklere geçmiş, bundan sonra birçok tarihî olaylara sahne olmuş, Fatih devrine kadar Türk donanması Büyük Amiralliği bu şehirde bulunmuştur. I. Dünya Harbinde G. ile Çanakkale boğazında Türk ordusu büyük kahramanlıklar göstermiş, düşman gemilerinin boğazdan içeri girmeleri buralarda önlenmiştir. XV. yüzyılın dinî ve tasavvufî yazarları olan Yazıcıoğlu Mehmet Efendi ile kardeşi Ahmet Bîcan G. da gömülüdür. G. ilçesinin kuzeydoğusundaki Bolayır kasabasında da Gazi Süleyman Paşa ile büyük şair Nımık Kemal'in mezarları vardır. Cumhuriyetten önce G., Edirne eyaletine bağlı bir sancak iken 1926 da ilçe olmuştur.

G. nun başta gelen zenginlik kaynaklarından biri balıkçılıktır. Marmara denizinden Çanakkale boğazına doğru mevsimine göre devam eden balık sürülerinin akını, kasabayı balık servetine boğmuştur. Burada bol balık avı yapılması, kasaba ve çevresinde balıkçılığa dayanan sanayiin gelişmesine imkân vermiştir. Avlanan balıkların bir kısmı çevreye satılır, çoğu ise konserve haline getirilerek Türkiye'nin türlü yerlerine gönderilir. Burada birkaç konserve fabrikası vardır. Fabrikalardan her biri günde 10 - 15 bin kutu balık konservesi hazırlamaktadır. G. da meyva ve sebze konserveciliği de yer tutmuştur. Buradaki fabrika sahipleri, balığın azaldığı mevsimlerde iş yerlerinin boş kalmaması için tesislerini her iki şekilde konserve yapabilecek özellikte kurmuşlardır. Mevsimine göre, türlü yerlerden sebze ve meyva getirtilerek buralarda konserve yapılmaktadır.

Kasabada ilk okullar, orta okul, kız ve erkek sanat enstitüleri vardır. Saros körfezi ile Marmara denizi ve İmroz deprem merkezlerinin etkisi altında bulunan G. da, türlü tarihlerde yer sarsıntıları olmuş (15 defa), 1912 deki depremden çok zarar görülmüş, 1928 de de şiddetli deprem olmuştur. Kasabanın depremlere karşı en sağlam yerleri, Neojen tabakalarıyle örtülü bunan yüksekçe arazidir. — R. İ.

Tarih: G. nun kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şehrin tarihi, Hellespontos (b. bk.) üzerinde kurulan ilk yerleşmelere kadar uzanır. G. nun önce Traklar tarafından iskân edildiği, kısa bir süre sonra da Miletos, Foça ve Mi-

GELİBOLU: Liman

dilli'den gelen Yunan kolonizatörlerinin yerleşmesi sonunda Gallipoli adını aldığı kabul edilmektedir. G., bir koloni olarak az çok geniş bir muhtariyete sahip olmakla beraber Anadolu'nun batı bölgelerinde kurulan mahallî krallıklara bağlı olmaktan kurtulamamıştır. Lydia'nın yıkılışı ile Pers imparatorluğuna bağlanmış ve bundan sonra da sırası ile Mykale deniz savaşından sonra M. Ö. 479 da Atina'nın, 334 te ise İskender'in hâkimiyetini kabul etmiştir. Hellenistik çağda Lisimakhos, Attalidler ve Pontos hâkimiyetlerine girdi. 191 de de Roma'nın idaresini kabul etti. Bizans imparatorluğu teşekkül ettikten sonra önemi daha da arttı ve karşısında bulunan Lapseki'nin yerini aldı. İustinianos, şehrin surlarını tamir ettirdiği gibi, kale muhafızları için burada erzak ambarları da yaptırdı. Haçlı seferleri sırasında 1190 da imparator Friedrich ordularını bu limandan Anadolu sahillerine geçirdi. 1204 te ise, Venediklilere teslim edilmişti. Böylece G. nun tekrar Bizans imparatorluğuna bağlanması uzun anlaşmazlıklar sonunda İznik imparatoru İoannes'in çalışmaları ile ancak 1235 te gerçekleşebilmiştir. Palaiologos lar devrinde Bizans hizmetine giren Katalanlar G. da yerleş tiler ve bütün boğaza hâkim oldular. 1305 te II. Andro nikos'un oğlu ve saltanat şeriki Mikhael'in emri ile Katalanlara karşı girişilen tenkil hareketinde G. tahribata uğradı. Bu sırada Cenevizliler tarafından kuşatılmışsa da, zaptolunamamıştır. Nihayet 1311 de Katalanlar G. yu boşaltmak zorunda kaldılar. Bu savaşlar sırasında Türklerin, G. tarihinde kendilerini ilk defa gösterdikleri müşahede olunur. Katalanların müttefiki olarak Melik İshak ve Halil Ece komutasındaki Türkmenler G. da Bizans'a karşı savaşmışlar, başbuğlarının öldürülmesi üzerine de Anadolu yakasına, Karesi topraklarına çekilmişlerdi. 1332 de Aydınoğlu Umur Bey, Saruhanoğlu ile birlikte G. yu kuşatmışsa da, ele geçirememiş, Umur Bey 1341 de bir kere daha bu liman önüne gelmiş, fakat bir sonuç alamamıştır. 1356 da Süleyman Paşanın komutası altında Rumeli'ye ayak basan Ece Bey ile Gazi Fazıl, bir deprem sonunda duvarları yıkılmış bulunan G. ya girerek bu şehri Osmanlı devletine kattılar. Bunun üzerine Biga'da bulunan Süleyman Paşa, ucu G. ya nakletti ve beraberinde getirdiği Türkleri bu şehre yerleştirerek G. yu bir Türk şehri haline koydu. Süleyman Paşa bundan sonra G. yu tahkim etti. 1357 de bir kaza sonunda ölünce türbesi de burada bina edildi.

G. nun elden çıkması üzerine imparator V. İoannes papalığa baş vurdu. Bu maksatla Papanın Türklere karşı açtığı haçlı seferine sadece Savoia kontu Amadeo katıldı ve donanması ile gelerek 1366 da G. yu kuşatıp zaptettikten sonra Bizanslılara teslim etti ise de, ertesi yıl Hüdavendigâr Gazi, G. yu Bizanslılardan geri aldı.

Bundan sonra G., Osmanlı tarihinde bir yandan Rumeli'ye geçişlerde bir üs olmak, öte yandan da Osmanlı denizciliğinin beşiği halinde gelişmek itibariyle büyük önem kazanmıştır. Özellikle Yıldırım Bayezid bu konuya çok önem vermiş, boğaz muhafızlığı adı ile bir kuruluş meydana getirerek bunun merkezini G. olarak seçmiş ve Saruca Paşayı bu göreve tayin ederek G. nun bir tepe üzerinde bulunan iç kalesini takviye ettirdikten sonra dış kaleyi yıktırmış, sunî limanı temizleterek liman ağzına iki kule inşa ettirmişti. Bu liman gereğinde 3 katlı bir zincirle kapatılabiliyordu.

Daha sonraki yıllarda Osmanlı imparatorluğunun deniz üssü haline gelen G., bir harp limanı olmuş ve burada bir tersane kurulmuştu. Bu üs vasıtasiyle Çanakkale boğazı kontrol altına alınmışsa da, düşman filolarının zaman zaman G. önünden İstanbul'a doğru geçişleri durdurulamamıştır. 1395 te bir Fransız amirali komutasındaki müttefik filo, 1396 da Tommaso Macenigo komutasındaki Venedik filosu ve 1399 da Bouciquaut (b. bk.) komutasındaki filo bunlar arasında anılabilir.

Çelebi Sultan Mehmet, Osmanlı devletine hâkim olduktan sonra G. ya yeniden önem verildi. Kale yeniden tahkim edildi ve Ankara bozgunundan beri tayin yapılmayan boğaz muhafızlığı yeniden ihya edildi. 1416 da Çalı Bey komutasındaki Türk filosu G. önünde Venedik donanması ile büyük deniz savaşını verdi. Osmanlı denizcileri savaşın ilk safhasını kazanmış oldukları halde G. ve Çardak kalelerinin himaye ateşlerinden uzaklaştıklarından yenilgiye uğradılarsa da, Venedikliler G. ya saldırmaya cesaret edemediler. G., Düzmece Mustafa hareketinde bu şehzadenin tarafını tutmuştu. Ancak II. Murat, az zaman içinde bu kaleyi eline geçirdi ve yeniden tahkim ve takviye etti. Bu hükümdarın Selanik seferinde Venediklilerin hücumuna uğrayan G., kendisini başarı ile korudu. Fatih devrinde ise kapudan - i derya aynı zamanda G. muhafızı yetkilerini taşıyordu. Kanunî devrinde yapılan teşkilâta göre G., Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Kocaeli, Karlı ili, Rodos ve Mizistra sancaklarından meydana gelen Kaptan Paşa eyaletinin merkezi ve derya sancaklarından biri oldu ve bu teşkilât I. Abdülhamid'e kadar devam etti. Bundan sonra boğaz muhafızlığı merkezini Çanakkale'ye nakletmekle G. önemini kaybetti.

G. daki tersane daha Yavuz devrinde İstanbul'a taşınmış olduğundan önemini kaybetmiş, Osmanlı donanmasının Akdeniz'e yıllık açılışlarında bir ikmal üssü haline gelmişti.

Uzun yıllar siyasi mahkûmlar için bir sürgün yeri olarak da kullanılan G., 1854 te müttefik olarak, 1918 de ise müstevli olarak İngiliz ve Fransız askerlerinin geçici işgaline uğradı. 1876 Türk - Rus harbi sırasında Londra elçiliğinden gelen bir telkin üzerine Osmanlı devletinin G. ya çekilerek savaşa buradan devam etmesi düşünülmüştü. İmparatorluğun son yıllarında 20 000 nüfuslu, Edirne vilâyetine bağlı bir sancak merkezi olmuştu. Hüdavendigâr Gazi'nin Süleyman Paşa adına yaptırdığı cami ile Mesih Paşanın camii en önemli yapılarından ikisidir. G., Türk tarihindedeki askerî yeri ile birlikte Türk kültüründe isim yapmış pek çok şahsiyetin doğduğu veya yetiştiği bir yer olarak da tanınır. Bunlardan Yazıcıoğlu Mehmet Efendi, kardeşi Ahmet Bîcan, Zeynülarap, Gelibolulu Mustafa Âlî ile öteki Mustafa ve İbrahim efendiler anılabilir. — İ. P.

GELİBOLU YARIMADASI (eski adı: **Chersonesus Thracica**); Çanakkale boğazı ile Saros körfezi arasında uzanan bir yarımada. Tarihte önemli yeri olmuş bulunan bu yarımadanın kuzeydoğu - güneybatı uzunluğu 95 km, en geniş yeri 20 km, Bolayır yakınındaki en dar yeri olan kıstak bölümü ise 5 - 6 km dir. Yarımadanın çok yeri boyunca Saros körfezi 500 - 550 m derinliğinde ince uzun çöküntü alanı özelliği gösterir; bu çukurluk, yarımadanın kıstak bölümünde ve ileride Marmara denizi dibinde (1 000 - 1 355 m), Tekirdağ güneyinden İzmit körfezine ve daha ötelerine doğru bir dislokasyon kuşağı olarak devam eder. Yer kabuğunun bu hareketli bölümü karışık birtakım faylar sistemi ile tektonik çukurluklara ayrılmıştır. Bu kuşak Kuzey Anadolu büyük deprem alanının batı bölümüdür. Yarımadanın Saros körfezi boyunca uzanan bölümü Eosen tabakaları ile yer yer genç volkanik taşlardan bir yapı gösterir, boğaza dönük bölümü ise Neojen tabakalarından meydana gelmiş bulunur. Geniş tabanlı vadilerde yeni alüvyonlar yer tutmuştur. Neojenin dibinde Kretase ve Eosen flişi bulunmaktadır.

G. Y. nın çok yerinde yükseklikler 250 - 350 m ye varır. Orta yerlerdeki Ürey dağı (359 m), Eşekçi dağı (3υ3 m), Kanal Tepe (275 m) ile batıda Conkbayırı, Karakol dağı, kıstak bölümünde Maslak tepe başlıca yer kabartılarıdır. Yarımadanın Saros körfezine dönük bölümü dikçe, yer yer falezlerle dolu, boğaza dönük bölümü ise daha alçak ve az eğimli, yer yer biraz daha girintili çıkıntılıdır. Şehir, köy ve iskele durumundaki yerleşme yerleri bu kıyıda sıralanmış, Trakya'ya uzanan şose de buradan geçirilmiştir.

Yarımada dar bir biçim gösterdiğinden burada ancak küçük dereler meydana gelebilmiş, bunların açtıkları vadiler başlıca çukur yerler olmuştur. Geniş vadi tabanları bulunan bu derelerin başlıcaları boğaza dökülen Kavakaltı deresi, Cumalı deresi, Münipbey deresi ile Saros körfezine dökülen Göl deresidir. Yarımadanın batısında Tuzgölü adı verilen bir kıyı gölü (4 - 5 km²), bunun önünde de Anafarta limanı adı verilmiş olan bir deniz girintisi, yarımadanın güneybatı ucunda Seddülbahir yardır. — R. İ.

GELİBOLU MARŞI (Mus.): bk. TÜRK MARŞLARI.

GELİBOLU'LU MUSTAFA ALİ (Biyogr.): bk. MUSTAFA ALİ [Gelibolu'lu].

GELİM (Fr. Flux, Marée montante) [Coğ.]: bk. GELGİT.

GELİN, evlenmek üzere G. lik giymiş, hazırlanmış, süslenmiş, kız yeni evlenmiş kadın ve bir kimsenin oğlunun karısı.

Gelin alayı: padişah kızlarının, kardeşlerinin ve saltanat hanedanına mensup sultanların evlenmeleri münasebetiyle yapılan merasimin bir bölümü, G. in kalabalıkla güveyin evine götürülmesi. Padişah ailesinden olan sultanlar devlet büyüklerinden biri ile veya tanınmış ailelerin çocuklariyle evlendirilirlerdi. Padişah bazen vezirlerden birine teveccühünü göstermek için yaşı küçük olan kızını vermeyi vaadeder, 16 veya 17 yaşına gelince de düğünleri yapılırdı. Sultanların nikâhları bazen Yeni Sarayda, bazen de Paşakapısında yapılırdı. Sultana Darüssaade ağası, damada da uygun görülen bir vezir vekil olurdu. Nikâh, devrin Şeyhülislâmı tarafından kıyılır, merasimde bulunanlarla damat hil'at giyerdi.

Damat söz ve nişandan başlamak üzere pek çok masraf eder, G. e maddî değeri çok yüksek mücevherler hediye ederdi. Sultan kocasının konağına gitmeden önce çeyizi teşhir edilir, sadrazam ve diğer devlet büyükleri hediyelerini buraya gönderirlerdi. Sonra bu çeyiz ve hediyeler alayla damadın konağına gönderilirdi. Düğün merasimi bazı hallerde 15 - 20 gün sürerdi.

G. alayı, G. sultanın bulunduğu Eski veya Yeni Saraydan başlamak üzere tertip edilirdi. G. sultan hanedana mahsus kırmızı atlas cibinlik içinde ve iki çift atlı bir araba ile kocasının konağına götürülürdü. G. alayında önde sadrazam, vezirler, devlet büyükleri ile düğün münasebetiyle yalnız sultan evlenmeleri için yaptırılan ve *nahl* (nahil) denilen balmumundan veya gümüşten yapılmış düğün tezyinatı giderdi. *Nahl*'lerin boyları 6 - 15 m arasında değişirdi. Sultan konağın kapısında kocası ve kızlar ağası tarafından karşılanır, kollarına girilerek harem dairesinin kapısına götürülürdü. Damadın konağına G. i getiren alaya, kadın erkek ayrı olmak üzere, ziyafetler verilir ve yatsı namazından sonra davetliler geri dönerlerdi. Damat paşa, G. alayında bulunanlara derecelerine göre hediyeler dağıtır, bu sırada Darüssaade ağası da padişah adına damada bir samur kürk verir ve G. sultanla damat paşayı tanıştırarak çekilirdi. Bundan sonra yenge kadın damadı odaya sokar; paşa namaz kıldıktan sonra, sultanın eteğini öper, sultan müsaade etmedikçe ayakta bekler, oturamazdı.

Gelin hamamı: kızların evlenmeleri münasebetiyle G. namzedinin hamama götürülmesi. Eskiden çok eğlenceli olan kadınlar hamamı, G. hamamı ve kırk hamamı münasebetiyle yapılan eğlencelerle daha da neşeli olurdu. Evlenmeye namzet genç kız, düğünden iki gün önce, yani salı günü hamama götürülür, buraya ayrıca damat tarafının bütün kadın akrabaları ile hatırlı ahbapları davet edilirdi. Aynı zamanda çalgıcılar, çengiler tutulurdu. Kız hamama iki yakın kadın akrabası ile önceden giderek gelen davetlileri karşılardı. Herkes geldikten sonra hamamın içine girmeden önce, dış soğuklukta toplanılır, kızın başına bir çarşaf tutularak soğukluk dolaştırılır, sonra hep birlikte içeri girilirdi. Şarkılar, oyunlar arasında G. yıkanır, kurnaların içine çil para, çörek otu, üzerlik atılır, natıra, ana kadına bahşişler verilir, çengilerin alınlarına paralar yapıştırılırdı.

Gelin parası: G. in kocasının evine getirildiği sırada damat G. i kapıda karşılayarak koluna girer, içeri götürürdü. Bu sırada feyiz, bereket getirdiğine alâmet olarak G. başından çil kuruş, ikilik ve çeyrekleri serperdi. Yere düşen bu paraları çoluk çocuk, genç, ihtiyar herkes kapışır ve bunlar uğur parası olarak saklanırdı.

GELİN BÖCEĞİ (Zoo.): bk. UĞUR BÖCEĞİ.

GELİN KİRPİĞİ (Bot.): bk. KASIM PATI.

GELİNCİK (Papaver rhoeas; Fr. Coquelicot, İng. Corn poppy), Gelincikgiller (Papeveracae) familyasından yıllık bir bitki cinsi. Kuzey yarım kürenin mutedil ülkelerinde, bu arada yurdumuzda, kırlarda ve ekin tarlalarında yabanî olarak yetişir; parlak kırmızı çiçeği, baharda, özellikle papatyalar arasında, kırlara canlı, çekici bir güzellik verir. Hindistan'da, İran'da yetişen birçok türleri vardır. Doğunun bu G. türleri beyaz olup uyku verici hassaları sebebiyle halk hekimliğinde kullanılır; fakat bunlardan afyon elde edilmesi zahmetli bir iş olduğu için eczacılıktan geniş ölçüde yararlanılmaz. Yurdumuzda yetişen G. in güzel kokulu tohumları ise bazen kuş yemi olarak kullanılır; uyuş-

GELİNCİK

turucu hassası yoktur. G. yaprakları limonla ıslatılarak şifalı G. şurubu ve G. peltesi yapımına yarar.

Genellikle buğday tarlalarını seven G., tarım için zararlı bir bitkidir ve münavebeli tarım yoluyle yok edilmeleri gerekir.

GELİNCİK (Lat. Mustela nivalis; Alm. Wiesel; Fr. Belette commune; İng. Weasel), Etçiller (Carnivora) takımının Sansargiller (Mustelidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 15 cm, kuyruğu 5 cm, arkası kırmızı esmer, karnı ise beyazdır. Bu renkler Avrupa'da değişmez, Asya'da kışın aklaşır. Avrupa'da ve Orta ve Kuzey Asya'da yaşar. Bedeni pek uzun, bacakları pek kısadır. İnsan meskenlerine yakın yerlerde yaşar. Çok yırtıcı bir karaktere sahip olup ev faresi, köstebek, tarla faresi ve tavukları yer, kan içer, yumurta da yer. Derisi boyanarak zerdeva (martre) derisi taklidi olarak kullanılır.

GELİNCİK: üstte: beyaz tüylü (kışın); altta: esmer tüylü (yazın)

GELİNCİK veya **GELİNCİK BALIĞI** (Lat. Motella tricirrata; Alm. Seequappe; Fr. Motelle; İng. Rockling), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Mezgitgiller (Gadidae) familyasından bir balık türü. Akdeniz'de ve Atlantik Okyanusunda yaşar ve Fransa kıyılarının otlu veya kayalık kısımlarında bulunur. Eti çok nazik olup uzağa gönderilemez. Avrupa ve Japonya'da çok sevilir. Mezgit balığı gibi hazırlanır.

GELİNCİK BALIĞI

G. lerin uzunluğu 20 - 40 cm olup, şekilleri ince uzundur. Sırt ve anus yüzgeçleri uzun olup, ağızları çevresinde üç veya beş bıyık (barbillon) ı vardır.

GELİNCİK İLLETİ veya SU TOPLAMASI (Osm. İstiska; Fr. Hydropisie < Yun. *hydor* = su; *ôps* = görünüş), bileşimi bakımından kanın seromunu andıran bir sıvının organizmadaki seröz keseleri içine veya bağdokusunun veya laküner sistemin ögeleri arasına yayılması. Bu patolojik durumun üç sebebi vardır: 1. bir tahriş sonucu olarak seröz keselerinin kendi içlerine bol miktarda salgı salarak şişip gerilmeleri; 2. bir dolaşım bozukluğu; 3. vücuttan tuz (HCl) un yeteri kadar atılmaması.

Su toplaması organizmanın çeşitli yerlerinde oluşabilir ve buna göre ad alır: 1. *Edem*, *Anasark* (organları hem birleştiren hem de birbirinden ayıran gevşek hücre dokusunda); 2. Kafatasının, göğüsün ve karnın büyük boşlukları içindeki organları saran ve onları çevrelerinden ayıran seröz keselerinde: a. *Hidroperikard* (dış yürek zarında); b. *Hidrotoraks* (akciğerleri saran plevra serözünde), c. *Astik* (karın organlarını çevreleyen peritonda), d. *Hidrosefali* (beyinin zarfı olan örümceksi zarda); 3. *Hidrarrosis* (eklemlerin iç yüzlerini kaplayıp iki yüzeyin birbiri üzerinde kaymasını sağlayan sinovyal keselerinde).

Bu hastalık daima, toplardamar kanının akışını önleyen bir engelden ileri gelir ve en sık rastlanılan çeşitleri aşık kemikleri ve ayak bilekleri bölgesinde (kalp ve böbrek hastalıkları) ve ayak ve bacak şişmeleri (varis), göz kapaklarının şişmesi (böbrek hastalıkları), karın şişmesi (karaciğer va kalp hastalıkları) şekillerinde görülür.

GELİNCİKGİLLER (*Papaveraceae*; eski ter. Haşhaşiye), Rhoedales takımından bir bitki familyası. Bu familyada, çoğunluğu kuzey yarım kürenin mutedil bölgelerinden subtropik bölgelerine kadar olan yerlerde yetişen 47 cins ve 700 kadar tür vardır. Cinsler arasında belli başlıları, adî haşhaş veya afyon (Papaver somniferum), gelincik (P. rhoeas), kırlangıç otu (Chelidonium), doğu haşhaşı (P. orientale), melez haşhaş (P. hybridum), Alp haşhaşı (P. alpinum), dikenli haşhaş (P. argemone), Pirene haşhaşı (P. pyrenaicum) dır. Türlerinin çoğunluğu ot, otsu, çok az olarak da ağaç ve ağaççıklar halindedir. Çiçekleri erdişi, çoğunlukla tek çiçek açtıktan kısa bir süre sonra dökülen iki çanak yapraklı, iki halka üzerinde dizili ikişerden 4 taç yapraklı, iki veya daha çok sayıda erkek ve dişi organlıdır. Yaprakları derin dilimli, sarmal dizilişlidir. Cins ve türlerinde, süt boruları ve içlerinde beyaz veya renkli süt bulunmaktadır. Sütlerinde çeşitli alkoloitler vardır. Tohumlarının endosperminde yağ bulunur. Parlak kırmızı - mor çiçekleri sebebiyle birçok türleri (P. orientale) bahçelerde yetiştirilir. Yurdumuzda ba familya bitkilerinden 5 cins, 50 tür yetişmektedir. Bk. AFYON, HAŞHAŞ ve HAŞHAŞ YAĞI.

GELİNÇİÇEĞİ (*Fritillaria imperialis*), Zambakgiller (Liliaceae) familyasından bir bitki türü. İran'dan Batı Himalayaya kadar olan bölgede tabiî olarak yetişir. Büyük ve sarkık çiçeklerinden dolayı park ve bahçelerde yetiştirilen

çok sevilen bir süs bitkisidir. Soğanında «*imperialin*» alkoloidi vardır. Eskiden tıpta kullanılmıştır.

Gelinçiçeği

GELİNDUVAĞI [Bot.], Gecesafasıgiller (Nyctaginaceae) familyasından *Bougainvillea spectabilis*'in Türkçe adı. Bk. BUGENVILYA.

GELİNDÜĞMESİ (Centaurea) [Bot.] : bk. PEYGAMBER ÇİÇEĞİ.

GELİR, bir yıl içinde elde edilen kazanç ve iratlar toplamından, bu toplamın sağlanması için yapılan giderlerle ödenen faizlerın indirilmesinden sonra kalan safî miktar.

G., irat ve kazanç kavramlarını içine alan bir sözdür. Bir fert için olduğu kadar millî hâsılada bir artışı ifade eden bir faktördür. G., çeşitli faktörlerden meydana gelebilir. Emek karşılığı alınan ücret, kapitalden elde edilen faiz, ticarî ve sair işlerden sağlanan kâr, türlü sebeplerle meydana gelen rant G. in birer faktörüdür. Bunlar topluca da G. kavramına dahildir.

Başkalarının G. inden ayrılmış ve millî hâsılada bir artış kaydetmeyen, bir tesir yaratmayan sadaka gibi alınan paralar G. değildir. Bir malın satılması ile elde edilen paralarla borçlanılan miktarlar da G. sayılamaz.

G. kavramına benzeyen verim, randıman kavramları ayrı şeylerdir. Bu iki kavram daha ziyade fabrika gibi istihsal yerleri için kullanılır.

Eskiden yalnız para halinde elde edilen safî miktara G. denilmekteydi. Zamanımızda, üretilen maddelerden üreticinin tüketmesi de bir nevi G. sayılmaktadır. Tüketilen maddelerin paraya çevrilmesiyle bulunan miktar G. sayılmaktadır. Bunun yanı sıra eskiden muntazam bir şekilde temin olunan kazanç ve iratlar G. sayılırken, bugün tesadüfî piyango ve ikramiyelerle vakti belli olmayan miraslar da G. sayılmaktadır.

Fiyatların artması ve düşmesi halinde bir de itibarî G. ve reel G. söz konusu olur. Reel G., itibarî G. ile ifade edilen ve para miktarına tekabül eden mallar miktardır ki, bu G., sahibinin aldığı veya alabildiği eşya fiyatına bağlıdır. Fiyatların yükselmesi halinde para ile ifade edilen itibarî G. aynı, yani sabit kaldığı halde, azalmış satın alma gücü dolayısiyle reel G. miktarı düşmüş, yani azalmış bulunur. — A. A.

GELİR VERGİSİ, bir şahsın bir yıl içinde, elde ettiği kazanç ve iratların toplamından, bunun sağlanması için yapılan harcamalar indirildikten sonra, geri kalan safî gelirden devletçe alınan bir paydır.

Bir yıl içinde elde edilen kazanç ve iratlar toplamı, G. V. nin aynı zamanda hem *kaynağı* ve hem de *matrahı*dır. Gelir esasen safî olan miktardır. Bu bakımdan kazanç ve iratların safî miktarları vergiye tâbidir. Safî olmıyan hâsılayı elde etmek için yapılmış harcamalar (gayesi ticarî olmasa bile), ödenmiş faizler, safî olmayan hâsıladan indirilerek verginin matrahı bulunur. Bu harcamalara *iktisap masrafları* denir.

G. V. nde, teorik olarak istisnalarla, muafiıklar olmamak gerekir. Ancak, her toplumun kendi özel şartları dikkate alınarak, bu vergi ile bazı ekonomik, sosyal ve politik amaçlar güdülebilir. Nitekim vergi ödeyecek olan kimse (mükellef) nin şahsî ve aile durumu dikkate alınarak, çocuğu çok veya az olanların veyahut hiç olmayanların vergi ödeme oranları değişik olarak tespit edilmiştir. Bundan başka, enaz geçim haddinin tayini, yazarlara tanınan muaflıklar v. b. birer örnek olarak gösterilebilir. Bu bakımdan G. V. sübjektif bir vergidir.

G. V. vasıtasız bir vergidir. Vergi, mükellefin vergi dairelerine verdiği beyannameye göre taayyün eder. Vergi verecek olan kimse (mükellef), beyannamesinde bir yıl içinde elde ettiği irat ve kazançlarını gösterir. Bu irat ve kazançların sağlanması için yapılan giderlerle ödenen faizleri bildirir. Sonra irat ve kazançlar toplamından giderler ve faiz toplamını indirir. Elde edilen safî gelir üzerinden vergi hesaplanarak ödenir.

Türkiye'de G. V. uygulamasında, en az geçim haddi ile mükellefin medenî hali (yani bekâr, evli, çocuksuz, evli bir, iki, üç, dört ve beş çocuklu olduğuna göre) değişik oranlarla alınır. Müterakki sistem tatbik olunur. Bu sebeple *matrah* (verginin tahakkukuna esas olan rakam) dilimlere bölünerek vergi hesaplanır.

Bu dilimler şöyledir:

Gelirin ilk	2 500	lirası	% 10	oranında	vergiye	tâbidir.
Sonra gelen	2 500	»	% 15	»	»	»
»	5 000	»	% 20	»	»	»
»	15 000	»	% 25	»	»	»
»	30 000	»	% 35	»	»	»
»	60 000	»	% 45	»	»	»
»	150 000	»	% 55	»	»	»
»	225 000	»	% 60	»	»	»

225 000 liradan fazlası % 65, 285 000 lirası % 68, 1 000 000 lira ve fazlası % 60 oranında vergiye tâbi tutulur.

Buna göre safî geliri 55 000 lira olan bir mükellefin indirimsiz vergisi şöyle hesaplanır:

Safî gelir	55 000 lira	Vergi oranı	Vergi tutarı
Gelirin ilk	2 500 lira	% 10	250 lira
Kalan	52 500 lira		
Sonra gelen	2 500 lira	% 15	375 »
Kalan	50 000 lira		
Sonra gelen	5 000 lira	% 20	1 000 »
Kalan	45 000 lira		
Sonra gelen	15 000 lira	% 25	3 750 »
Kalan	30 000 lira		
Sonra gelen	30 000 lira	% 35	10 500 »
	Ödenecek vergi toplamı:		15 875 »

G. V. ilk defa İngiltere'de geçici olarak kabul olunmuş, Napoléon ile olan harp sonuçlarının tasfiyesiyle birlikte kaldırılmıştır. İkinci defa 1842 de, yine İngiltere'de daimî bir vergi sistemi olarak getirilmiş ve zaman içinde diğer ülkelere de yayılmıştır.

Türkiye'de 3 haziran 1949 tarihli ve 5421 sayılı kanunla kabul edilmiştir. Bu kanunun ücretliler hakkındaki hükmü 1951, diğer hükümleri ise 1950 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir. — A. A.

GÉLIS [*jeliṡ*], **Amédée** (Ferté - sous - Jouarre 1815 - 1882), Fransız kimyacısı. 1841 de Collège de France'ta profesör Balard'ın preparatörlüğüne getirilmiş, tetratiyonik (tetrathionique) asidi keşfetmiş, tiyon (thion) serisi üzerinde çalışmalar yapmış, 1839 da Pelouse ile birlikte bütir mayalanması (fermentation butyrique) nı keşfetmiştir.

GELİŞME veya GELİŞİM (Fizy.), işleyişleriyle hayatı oluşturan organlarla örgütlenmiş cisimlerin belirli bir sınıra varıncaya kadar tedricen büyümeleri. G. de başlıca önemi olan faktör yalnız sindirim değildir. Hücre ögelerinin örgütlenmesini ve yerlerine dağılmalarını oluşturan başka faktörler ve bu arada kalıtım da vardır. Kalıtım bir türün bütün erginlerinde bu örgütlenmenin ve bu dağılışın aynı olması sonucunu meydana getirir. Türe türsel biçimini vererek erginlik durumunda gelişmeyi kesin olarak durduran da kalıtımdır. G. normal veya anormal olabilir. Birinci halde G. türe vergi gidişi takip eder; ikinci halde ise hayatı imkânsız kılan biçim bozukluklarına varır.

GELİŞTİRİM (Fr. Dévellopement, Alm. Durchführung) [Mus.], konu alınmış malzemenin motif ve parçalara ayrılması, bu parçalardan türetilen değişik malzemenin çeşitli tonalitelere götürülmesi (bk. GEÇKİ), motiflerin özellikle ritim bakımından değiştirilmesi, bütün malzemenin kontrapunt işlemleriyle ve özellikle fugato (b. bk.) tarzında yeniden örülmesi gibi yollarla duygu yoğunluğunu ve gerginliği gitgide artırıp bir doruğa çıkarmaktan ibaret beste tekniği. İlk önce Mannheim Okulu (aş. yu. 1740) nda kullanılmaya başlayan ve Haydn, Mozart ve Beethoven'in elinde olgunlaşan bu teknik, daha çok sonat yürüğünün 2. bölmesinde kullanılır. Örnek için bk. SONAT YÜRÜĞÜ.

GELLÉE, Claude: bk. LORRAIN, LE.

GELLERT [*gẹlîrt*], **Christian Fürchtegott** (Hainichen, Saksonya 1715 - Leipzig 1769), Alman yazarı. Gottsched'in fikirlerini destekleyen G., Leipzig'te 1745 te bir hitabet ve şiir kürsüsü açmış ve çok başarı kazanmıştır. Şöhretini sağlayan *Fabeln und Erzählungen* (Masallar ve hikâyeler) [1746 - 1748] başlıklı eserinde Almanya'nın Aydınlanma devri (b. bk.) nin felsefî ve ahlâkî idealini yansıtır. Hissî komedileri ve *Leben der schwedischen Gräfin von G.* (İsveçli kontes von G. in hayatı) [1747 - 1748] başlıklı bir romanı da vardır. Bu romanda Fransız Abbé Prévost ile İngiliz Richardson'ın etkileri görülür.

C. F. GELLERT

GELLÉRTHEGY [*gẹllērthed'*] (Mac. = Gellért dağı), Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de, Buda bölümünün bulunduğu tepenin güneyinde, Tuna ırmağının sağ yakasında, Tuna ırmağına hâkim bir tepe. Türk hâkimiyeti devrinde bu tepeye Gürz İlyas bayırı (veya tepesi) adı verilmiştir. Burada eski kale ve Sovyet ordusuna ait bir anıt vardır.

GELLI [*cẹli*], **Giambattista** (Floransa 1498 - Floransa 1563), İtalyan yazarı. Aslında çorap örücüsü olup, Floransa Akademisinin kurucuları arasında yer alır. Bu akademide, 1541 den itibaren Dante ve Petrarca üzerine genel dersler vermiştir. Plutarkhos'a dayanan ahlakî diyaloglariyle klasik İtalyan nesir yazarları arasında yer almıştır. Başlıca eserleri: *I capricci di Giusto bottaio* (Fıçıcı Giusto'nun geçici hevesleri) [1546]; *La Circe* (Kirke, Odyssee'deki sihirbaz kadın) [1549]; *Lezioni sul Petrarca* (Petrarca üzerine dersler); *Letture sopra la Commedia di Dante* (Dante'nin Commedia'sına dair dersler) [1884, 1887].

GELLIBRAND [*gẹlibrænd*], **Henry** (Londra 1597- Londra 1636), İngiliz astronomu ve matematikçisi. 1627 de Gresham College'ın astronomi profesörlüğüne tayin edilmiş, magnetik açı (Fr. déclinaison magnétique = arz yüzeyinin bir noktasında magnetik meridyenle coğrafî meridyen arasındaki açı) nın zamanla uğradığı değişimleri incelemiş, 1633 te H. Briggs tarafından hesaplanan trigonometri çizgileri için bir logaritma cetveli yayımlamıştır.

GELLIGAER [*gẹligār*], İngiltere'nin Wales Prensliğinde, Cardiff şehrinin kuzeyinde, Glamorgan kontluğu sınırları içinde bir şehir. Nüfusu 36 200 (1951) dür. Kömür işletmeciliği ve maden sanayii vardır.

GẸLLIUS, Aulus, Romalı yazar. M. S. 170 te, aynı konudaki daha eski eserleri örnek alarak *Noctes Atticae* (Attike geceleri) başlığı altında 20 kitaplık bir eser yazmıştır. Bu eser bize, felsefe, hukuk ilmi, tarih, serbest sanatlar, özellikle gramer ve Roma edebiyatının daha eski eserleri hakkında ilgi çekici tafsilât verir. Özel olarak Roma'nın eski edebiyatına ait birçok parçalar bu eser sayesinde bize kadar ulaşmıştır.

GELMA (Fr., İng. ve Alm. Guelma), Cezayir'de (Bône departmanı), arondisman merkezi olan bir şehir. Mahuna dağları yamacında, Seybouse nehrinin 2 km güneyinde, sulak ve bereketli bir teknededir. Nüfusu 20 000 (arondismanın nüfusu 97 000) dir. Halkı bağcılık ve zeytincilikle uğraşır, sığır yetiştirir.

Bu yerde Eski Roma'nın Calama sitesinden kalıntılar vardır. Eski tiyatro 1908 de restore edilmiştir.

GẸLŌN (ölm. M. Ö 478), M. Ö. 491 den itibaren Gela, aş. yu. 485 ten itibaren de aynı zamanda Syrakusai hükümdarı (tyrannos) olmuş ve bu şehre taşınmıştır. Çağının en önemli devlet adamlarından biri olup Doğu Sicilya'yı da hükmü altına almış ve Himera zaferi (480) ile Sicilya'daki Yunanlıların güvenliğini Kartacalılara karşı uzun zaman için sağlamıştır. G un yerine erkek kardeşi Hieron geçmiştir.

GELŌN'LAR (Yun. **Gelonōi** veya **Gelōnes**), Don ile Volga ırmakları arasındaki alanda yaşamış olan bir İskit kavmi. Herodotos'un bilgi verdiği bu kavim Yunanlılarla sıkı ticaret ilişkileri sürdürmüş ve önemli derecede Yunanlılaşmıştır.

GELOVAR'LAR (Fr. Guelowars; Alm. Ghelowaren), Batı Afrika'daki Serer'ler arasına dağılmış olarak yaşayan, Mandingo'lar (b. bk.) etnik grupundan bir Zenci topluluğu. Ataları, vaktiyle buraları istilâ ederek Batı Afrika'da ilk Zenci devletini kurmuşlardı. G. ların çoğunluğu Müslümandır.

GELSENKIRCHEN [*gẹlzînkirḫin*], Batı Almanya'nın Nordrhein - Westfalen federal devletinde, Essen'ın kuzeyinde, Lippe ırmağının yan kanalı üzerinde bir şehir. Nüfusu 388 700 dür. Ruhr havzasının en büyük kömür merkezi olan

G. da kok fabrikaları, yüksek fırınlar, çelik fabrikaları, izabehaneler, metallürji fabrikaları, büyük bir cam sanayii ve konfeksiyon atelyeleri vardır.

GELÜSİT (Fr. Gay-lussite), Venezuela'da bulunan, tabiî kalsiyum ve sodyum hidrokarbonat. Formülü: $CaCO_3$, Na_2CO_3, $5H_2O$.

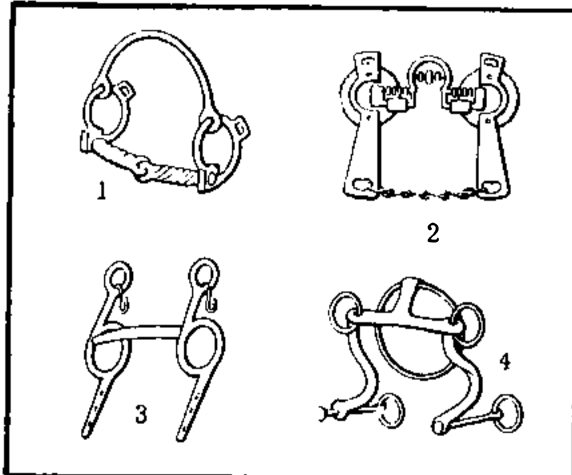
GELVERİ (Coğ.): bk. GÜZELYURT.

GELZER [*gęltsır*], **Heinrich** (Berlin 1847 - Jena 1906), İsviçreli filolog ve tarihçi. Johann Heinrich G. (b. bk.) ın oğludur. 1873 te Heidelberg'te, 1878 de de Jena'da profesör olmuştur. Eserleri: *Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie* (S. J. A. ve Bizans tarih yazarlığı) [1880 - 1885 ve 1898]; *Georgii Cyprii descriptio orbis Romani* (Georgius Cyprius'un Roma dünyası tasviri) [1890]; *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung* (Bizans tema'larına ait kanunların doğuşu) [1899]; *Geistliches und weltliches aus dem türkisch - griechischen Orient* (Türk - Yunan doğusunun ruhanî ve dünyevî yönleri)[1900]; *Das Patriarchat von Achrida* (Akhrida patrikliği) [1902]; *Vom heiligen Berge und aus Makedonien: Reisebilder aus den Athosklöstern und dem Insurektionsgebiet* (Mukaddes Dağ ve Makedonya hakkında: Athos manastırları ve ayaklanma bölgesinden gezi tasvirleri) [1904]. Bıraktığı yazılardan bir *Byzantinische Kulturgeschichte* (Bizans kültür tarihi) [1909] meydana getirilmiştir.

GELZER [*gęltsır*], **Johann Heinrich** (Schaffhausen 1813 - Witwald, Basel - Land 1889), İsviçreli tarihçi. 1842 de Basel, 1844 - 1850 yıllarında da Berlin üniversiteleri profesörlüğünde bulunmuştur. Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm'in yakın arkadaşı olup Neuchâtel anlaşmazlığında aracılık etmiştir (1857). Başlıca eserleri: *Die drei letzten Jahrhunderte der Schweizergeschichte* (İsviçre tarihinin son üç yüzyılı) [1838 - 1839]; *Die neuere deutsche Nationalliteratur* (Yeni Alman millî edebiyatı) [1847 - 1849].

GEM, atları zaptetmek için alt çene kesici dişleriyle azı dişleri arasındaki simetrik iki boşluğa yerleştirilen ve genellikle çelikten yapılan çubuk. Dizgin G. i, hayvanın alt çene kemiğine baskı yapma yolu ile ona söz geçirmeye yarayan bir çeşit levyedir.

Tarih boyunca at kullanmış olan her milletin türlü türlü biçimlerde yapmış olduğu G. in en modernleri üç

GEM: 1. Roma, 2. XIV. yüzyıl, 3. İngiliz, 4. Arap

parçadan bileşiktir: yanaklara yapışık olarak duran ve biri altta öteki üstte olmak üzere ikişer halka taşıyan iki yan parça (kollar) ve ağzın içine yerleştirilen asıl G. Kolların üst halkalarına dizgin kayışları, alt halkalarına da G. kayışları tutturulur. Hayvana yön vermek için dizgin kayışı, onu zaptetmek için de G. kayışı kullanılır. Asıl G. çubuğu yukarıya doğru dışbükeydir. Bu, hem hayvanın dilinin serbest kalmasını hem de G. kullanıldığı zaman yapılan baskıyı dil kütlesinin gevşetmemesini sağlar. İyi bir at terbiyecisi G. i pek seyrek olarak kullanır ki bu da G. in etkileyeceği yerlerin duyarlıklarının körlenmemesini sağlar. G. çubuğunun uzunluğu hayvanın azısının genişliğine göre olmalıdır. Aksi halde, hayvan kolayca G. i azı dişleri arasına alarak onu etkisiz hale getirir (*Gemi azıya almak*). G. in sağa sola kayarak ağızdan çıkmaması için de iki ucuna çok geniş iki halka tespit edilir.

GEM veya FREN (Lat. frenum; Osm. Licam), gerek fizyolojik fonksiyonları gerek görünüşleri dolayısiyle bazı mukoza katlanma (plika) larına verilmiş olan ad: dil F. i, alt üst dudak F. leri, *verumontanum* (prostat üretrasının arka yüzünde ve orta yerinde bulunan çıkıntı) freni, dilak (klitoris, bızır) F. i, kamış başının ucu (*praeputium*) ndaki F. gibi.

GEMAR (Fr. Guémar), Cezayir Sahra'sında, Sûf bölgesinde, El-Ued'in kuzeybatısında bir yer. 12 000 nüfuslu bir vâhanın merkezi olup halıcılık ve tütün ticaretiyle uğraşır.

GEMARÂ, Aram dilinde «tamamlayıcı, yorum» anlamında bir kelime. *Talmud*'un yorum bölümü olan ikinci bölümünün adı olmakla beraber bazan kitabın bütününe de bu ad verilir. Bk. TALMUD.

GEMBLOERS (Felemenkçe, Fr. Gembloux) Belçika'da bir kasaba. Namur'un 19 km kuzeybatısında olup, Namur Province'inin bir arondismanının başkentidir. Nüfusu 5 900 (1966) dür. 922 de kurulmuş bir Benedictus'çular manastırı ile tanınmıştır. Eski surlar bulunur. Bira fabrikaları ve ince makine fabrikaları vardır. Burada 1578 de, İspanya kralı II. Felipe'ye karşı ayaklanan Felemenkliler Don Juan de Austria'ya yenilmişlerdir. 1794 te Fransızlar Avusturyalıları yenmiştir. Dyle (Wavre) ırmağının Meuse (Namur) e bağlandığı nokta olan G., 12 mayıs 1940 ta I. Fransız ordusu tarafından işgal edilmiştir. 15 mayısta Alman zırhlılarının taarruzuna uğrayınca müttefik ordularının Fransız sınırına doğru gerileme hareketi çerçevesinde Fransız ordusu da G. i boşaltmıştır.

GEMELLAE, kuzeydoğu Cezayir'deki Aurès dağlık masifinin güneybatısında önemli bir yol kavşağı ve Romalıların kuzey Afrikadaki *limes* (tahkim edilmiş sınır) inin dayanak noktası. Havadan çekilen fotograflar, burada Milâdın 126 yılından kalma ve uzunluğu 2 km yi aşan duvarlarla çevrili geniş bir oturma alanı ortasında müstahkem bir Roma ordugâhı bulunmuş olduğunu göstermiştir.

GEMELLI [*cemęlli*], **Agostino** (Milano 1878 - Milano 1959), İtalyan filozofu ve psikoloğu. Önce hekimlik okumuş, 1903 te Franciscus'çular tarikatına girmiştir. 1920 de Milano'da Katolik üniversitesini kurmuş ve bunun rektörü olmuştur. Bu üniversite 1924 te devlet üniversitesi olarak tanınmıştır. G. Papalık İlimler Akademisi başkanı idi. Başlıca eserleri: *Metodi, compiti e limiti della psicologia nello*

studio e nella prevenzione della delinquenza (Suçluluğun incelenmesinde ve önlenmesinde psikolojinin metotları, problemleri ve sınırları) [1930]; *Il Francescanesimo* (Franciscusçuluk) [1932]; *L'analisi elettroacustica del linguaggio* (Dilin elektro-akustik analizi) [2 cilt, 1934]; *La psicologia dell'età evolutiva* (Gelişme çağı psikolojisi) [1945]; *Introduzione alla psicologia* (Psikolojiye giriş) [1947]; *Psychologie de l'enfant à l'homme* (Çocuktan ergine kadar psikoloji) [1950]; *La criminologia e il diritto penale* (Kriminoloji ve ceza hukuku) [1951].

GEMEREK, Sivas iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 35 290 (1965), yüzölçümü 1 153 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 4 660, köy sayısı 37 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 1 250 m dir. G. in büyük köyleri vardır. Bu köyler Çepni (2 748 nüfuslu), Eyerci (2 098 nüfuslu), Sızır (3 779 nüfuslu), Yeniçubuk (2 737 nüfuslu), Karaözü (1 530 nüfuslu), Karagöl (1 478 nüfuslu), İnkışla (1 274 nüfuslu) dır. G., 15 yıl öncesine kadar Şarkışla ilçesine bağlı bir bucak iken, 1953 te ilçe olmuştur. G., Sivas ilinin güneybatı bölümünde olup, Kayseri ve Yozgat illeri ile sınırlıdır.

G. ilçesinin çok yeri dağlıktır. Yalnız kasabanın doğusunda küçük bir ova uzanır ve çevresinde tepelik bir arazi görülür. Akdağ (2 000 - 2 300 m) ın güney yamaçlarının bir bölümü ilçe arazisi içindedir. Bu arazide kristalin taşlardan meydana gelmiş eski oluşuklar ile jips ve konglomera, kum taşı tabakaları çok yer tutar. Bu üçüncü zaman tabakaları arasında linyit yatakları vardır. Bunlardan biri G. yakınındadır. İşletilen ve yılda 10 000 ton kadar linyit çıkarılan bu yatakların rezervinin 1 000 000 ton olduğu sanılmaktadır. İlçeden geçen başlıca akarsu Kızılırmak'tır. Buna 1 500 m yüksekliğindeki Kılınç dağı ile İncebel dağı arasındaki boğazda akan Aşağı Boğaz deresi ile Akdağ'dan inen Göksu karışır. Aşağı Boğaz deresi vadisinden Kayseri - Sivas demiryolu geçer.

Sızır köyü çevresinden Kızılırmak'a kadar birçok düşüşler gösteren Göksu çayından hidroelektrik enerji kaynağı olarak (7 000 Kw kapasiteli) faydalanılmış, buradan elde edilen elektrik enerjisi çevrenin şehir ve kasabaları ile bazı köylerine verilmiştir (bk. SIZIR HİDROELEKTRİK SANTRALI).

G. in iklimi serttir. Kışlar çok soğuk geçer; burası arasıra soğuğun çöreklendiği bir yer olur. Yaz mevsimi ise zaman zaman sıcak olmakla beraber, yayla iklimi özelliği gösterir. G. çevresi ormansız ve bozkır görünüşündedir.

GEMEREK'ten bir görünüş

Yalnız Sızır köyünün yukarısındaki Akdağ yamaçlarında yer yer bir kısmı iyi korunmuş ormanlar (çam, ardıç, meşe) ve yer yer bozulmuş ormanlar vardır.

G. ilçesi halkının başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Meyva ve sebze de yetiştirilir.

G. kasabası, Kılınç dağının güneyinde olup, Kayseri - Sivas demiryoluna ve kara yoluna bağlıdır. Demiryolu istasyonu ile kasaba arasında otobüs işler. Kayseri ve Sivas yönlerine de birçok otobüs ve kamyon seferleri vardır. Kasaba halkı tarımla geçinir. Buğday, arpa, mercimek, nohut, fasulye yetiştirilir, yerindeki ihtiyacı karşılayacak kadar sebzecilik ve bağcılık yapılır. Kayseri'nin pastırma imalâthanelerine her yıl sığır gönderilir. Ayrıca, kışın Istanbul ve Ankara'ya gönderilmek üzere koyun ve inek beslenir. Çevrede alçı ocakları, tahıl ambarı vardır. Her hafta pazar kurulur. Kasabanın içme ve kullanma suyu kaynaklardan sağlanmıştır. G. in çarşısı, ilk ve orta okulları vardır. — R. İ.

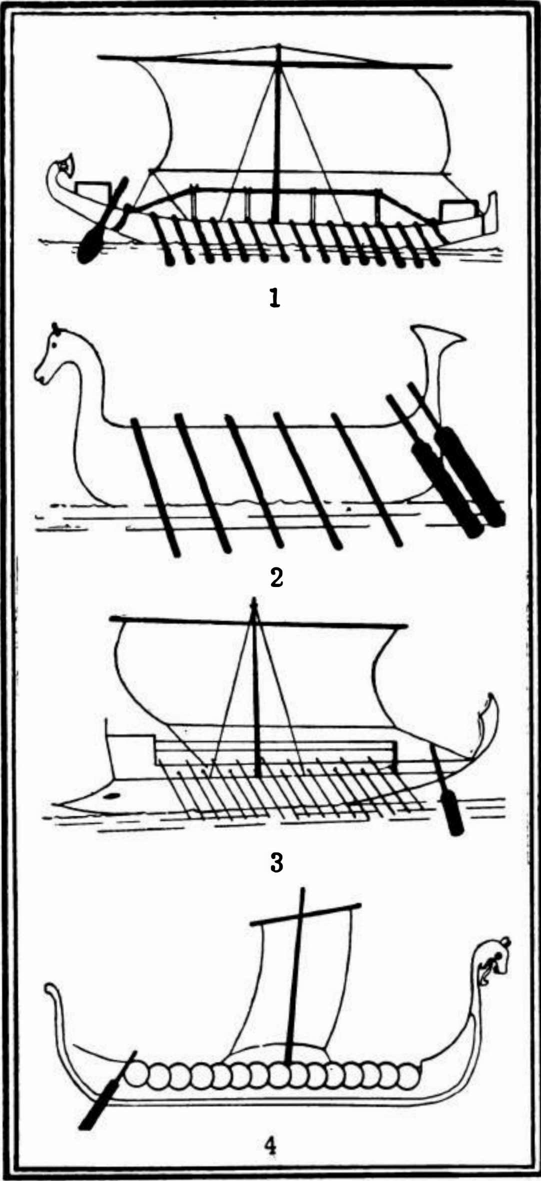
GEMİ (Lat. Nevis) [Astr.], göğün güney yarım küresinde görülen bir takımyıldızın adı. Bk. KARİNA.

GEMİ, yelken, buhar, motor, elektrik veya atom enerjisi ile hareket eden, yük veya yolcu taşıyan veya savaş maksadı ile kullanılan teknelere verilen ad.

İlk insanların sallar, içi oyulmuş ağaçlar, derilerle kaplanmış ağaç veya dallardan yapılmış teknelerle göl, nehir veya deniz kenarlarında nakliyat yaptıkları tarihî vesikalardan öğrenilmektedir. İlk G. lerin İsa'dan 4 000 yıl kadar önce Mısırlılar tarafından Nil nehrinde kullanıldığı, Asurluların Dicle ve Fırat üzerinde G. lerle seyir ve sefer yaptıkları, Fenikelilerin ise İsa'dan 1 500 yıl kadar önce ağaç G. lerle denize açıldıkları ve ticaret yaptıkları bilinmektedir. Yunanlılar, Romalılar ve Kartacalıların inşa ettikleri G. lerle deniz ticareti yaptıkları ve bilhassa Kartacalıların kuvvetli savaş G. leri inşa ederek Akdeniz'e hâkim oldukları, ticaret G. leriyle Afrika'nın batı cihetlerine ve Avrupa'nın kuzey kıyılarına İngiltere'ye kadar seferler yaparak ticaretlerini genişlettikleri bilinir. Kuzey uluslarının ise İsa'dan 300 yıl kadar önce yapmış oldukları teknelerle deniz ticareti ve nakliyatı yaptıkları bilinmektedir.

G. lerin zamanla büyümesi, denizlere mukavim yapılabilmesi deniz ticaretinin önemini ortaya koymuş, deniz ticaretinden kazanç sağlayan milletler arasında çıkan rekabet, yağmacılık, toprak kazanma hırsı, denizlerde diğer tarafı bertaraf edecek bir güce sahip olmak lüzumunu meydana getirmiş ve bunun neticesi olarak da kadırga denilen bir cins G. tipi meydana çıkmıştır. Denizden faydalanan bütün uluslar bu sınıf G. lerden büyük donanmalar meydana getirmişlerdir (bk. KADIRGA). Bu sınıf G. ler çok uzun yıllar denizci milletler tarafından kullanılmış ve XIV. yüzyıl ortalarında İspanyollar tarafından meydana getirilen kalyon tipi G. lerin çoğalmasına rağmen, XVI. yüzyıl sonlarına doğru tedricen terk olunmağa başlanmışlardır (bk. KALYON).

IV ve V. yüzyıllarda Venedik, Cenova ve Napolililer inşa ettikleri G. lerle Akdeniz ticaretini ellerine almışlardır. XIII. yüzyılda kuzeyde Alman kıyı şehirleri, korsan G. lerine karşı ticaretlerini muhafaza ve idame edebilmek üzere Hansa ittifakını meydana getirerek kendi hesaplarına inşa ettirdikleri G. lerle Baltık ve Kuzey Denizi ticaretini geliştirmişlerdir. XIV. yüzyılda yelken G. si inşaatında büyük gelişmeler olmuş, İspanyol, Portekiz ve İngiliz G. cileri okyanus seferlerine çıkmağa başlamışlar, bu ulusları Hol-

5

6

7

8

1. Mısır gemisi (M. Ö. 1500); 2. Fenike ticaret gemisi (M. Ö. 700); 3. Yunan gemisi(M. Ö. 500); 4. Viking gemisi (IX yüzyıl); 5. İngiliz clipper'ı «Thermopylae»; 6. İspanya okul gemisi «Juan Sebastián de El Cano»; 7. İlk buharlı gemi (R. Fulton'ın «Clermont» ı; 8. Buhar ve yelkenle çalışan Alman yolcu gemisi «Bremen» (1857)

landa ve Fransız G. cileri takip etmişlerdir. 1330 da Kanarya adaları, 1432 de Asor adaları keşfedildi. 1487 de Portekizli Bartholmeu Dias, Ümit Burnunu keşfetti. 1497 - 1498 de Portekizli Vasco da Gama, Ümit Burnunu dolaşarak Hindistan'a gitti ve nihayet Christophorus Columbus (b. bk.), «Santa María», «Pinta» ve «Niña» adlı G. lerden mürekkep küçük filosu ile 1492 de Atlas okyanusunu aşarak Amerika'ya uzandı ve Bahama adalarına vardı. 1497 de ise Amerigo Vespucci adlı bir İtalyan denizcisi Atlas okyanusunu aşarak Amerika kıtasına ayak bastı. 1500 de Portekizli Pedro Álvares Cabral Güney Amerika'ya vardı.

Denizci milletlerin bahriyelerinde XV. yüzyılda üç tip G. bulunduğu görülür. Bunlar kadırga, kalyon ve mavna olarak adlandırılırdı. Kadırgalar ince, uzun, az su çeker ve tek güverteli, direkleri büyük ve birden ziyade güverteli tekneler olup daha fazla top veya eşya taşıyabilirlerdi. Zamanın ticaret G. leri de aynı teknikle inşa olunurlardı.

Demir G. inşa edilinceye kadar bütün G. ler ve aksamı ağaçtan yapılmış ve bu maksatla servi, meşe, çam ve kızıl ağaç bahriyelerde inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Ağaç teknelerin yanmaktan korunması, karinalarının deniz böceklerinin ve yosunların tahribatından kurtulması için demir, kurşun veya bakırla kaplanmaları, XII. yüzyıldan sonra yayılmış ve demir G. inşasına kadar devam etmiştir.

XV. yüzyılda G. inşaatında şu gelişmeler görülmüştür: 1450 den sonra G. lere üçüncü bir direk ilâvesine başlanmış ve yüzyılın sonlarında direk sayısı bazı G. lerde dörde çıkmış, seren ve yelken sayısı çoğalmıştır. XIV. yüzyılda sivri olan G. kıçları toparlaklaşmış ve yüksek kasaralar yapımına başlanmıştır. Akdeniz kadırgalarının kıç taraflarına dörtköşe kasaralar ilâve edilmiştir. Bu yüzyılda G. lerin tonajlarında büyük bir artış olmamış, değişiklikler daha ziyade armada ve tekne biçimlerinde vukua gelmiştir. 1561 de Elizabeth devrinde İngiltere'nin en büyük G. si olan «Triumph» 30,5 m boyunda ve 12,5 m genişliğinde idi. 1588 de ticaret G. leri genellikle 150 ton ağırlığında, en büyük ticaret G. si ise ancak 400 tonu bulunuyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda kalyonlar üç güverteli ve 100 top taşıyacak şekilde inşa olunmağa başladılar. Yine bu tarihlerde muvasala ve muhabere işlerinde kullanılmak üzere firkateynlerin yapımına başlanıldı. 1630 yıllarında toparlak olan G. kıçları düz bir şekil almağa başladı.

Hindistan yolu açıldıktan sonra Portekizliler büyük ticaret G. leri yapımına başladılar ve bunları Hollandalılar takip etti. XIX. yüzyıl başlarında dar ve uzun, süratli ticaret G. leri (clipper'lar) çoğalmağa başladı. Napoléon devrinde East India Company, 1 200 ton ağırlığında G. ler yaptırdı. Bu süratli yelken G. leri özellikle İngiltere ile Avustralya arasında, California'da altın bulunduktan sonra doğu Amerika ile batı Amerika arasında ve Çin ile yapılan çay ticaretinde kullanıldı. Özellikle Amerikalılar bu sınıf G. ler yapımında büyük başarılar elde ettiler. 1853 te Amerikan clipper'ı «Great Republic» 100 m uzunluğunda ve 4 000 ton mai mahrecinde idi. 1890 da inşa olunan «France» clipper'ı 110 m uzunluğunda, beş direkli idi. Aynı yılda yapılan Alman yelkenlisi «Maria Rickmer» beş direkli idi. 1906 da yapılan Alman clipper'ı «R. C. Rickmer» ise 127,5 uzunluğunda ve 5 548 ton ağırlığında idi. Clipper sistemi G. inşaatı Amerikalılar ile İngilizler arasında yarış halini almış ve neticede İngilizler süratli G. yapımında Amerikalıları geçerek çay ticaretini inhisarları altına almışlardır. Süveyş kanalı açıldıktan sonra dahi uzun bir süre Avrupa ile Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki ticarî eşya nakli yelkenli G. lerle yapılmıştır. Bu G. ler arasında yapılan yarışlar, zamanında bütün denizci ulusları ilgilendirmiştir. «Thermopylae» adındaki İngiliz clipper'ı müsait havalarda 16 mil sürat yapmağa muvaffak olmuştur.

Yeni Zelanda ve Avustralya ile İngiltere arasındaki uzaklığı 99 günde alan bu G. ler buhar kazan ve makinelerinin gelişmesi, kıyılarda kömür istasyonlarının kurulması ve Süveyş kanalının Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki yolu çok kısaltması sebepleriyle zamanla azalmağa başlamış ve I. Dünya Harbi içinde de birçokları zayi olmuşlardır. Bununla beraber yelkenli G. lerle Avrupa - Avustralya arasındaki ticaret II. Dünya Harbi sonuna kadar devam etmiştir. Bu G. lere Avrupa - Avustralya yolculuklarında Ümit Burnu yolu ile gidip Horn burnu yolu ile döndükleri için Cape Horner dahi denilmektedir. Bu tip G. lerden sonuncusu 1950 de satılmıştır. Bugün ise birçok bahriyelerde 3 500 tona kadar büyüklükte yelkenli G. ler genç denizci öğrencileri iyi birer G. ci olarak yetiştirmek, denizin türlü hallerini görmek ve öğrenmek üzere okul G. si olarak kullanılmaktadırlar.

Demir ve buharlı gemiler: G. yapımında demir ilk defa 1787 de İngiltere'de kullanılmış ve tamamiyle demirden yapılan «Aoran Manby» adındaki G. 1821 de denize indirilmiştir. Gerek buharlı gerek demir G., geleneklere bağlı G. ci milletler tarafından kolaylıkla kabul olunamamış ve bu yeni buluşların birçok sakıncaları ileri sürülerek ağaç ve yelkenli G. yapımına devam olunmak istenmiştir. Nihayet demirin ağaç G. ye nazaran daha iyi ve sağlam bir tekne inşa malzemesi olduğu birçok tecrübelerle anlaşılmış ve bilhassa «Great Britain» adlı demir G. nin 1840 ta karaya oturup iki kaya arasında 11 ay kaldıktan sonra kurtarılarak tekrar seferlere başlaması bu tarz inşaatın önemini ortaya koymuştur. Bununla beraber, birçok G. ler bu tarihten sonra dahi bir süre ağaçtan veya ağaç ve demir karışığı olarak inşa edilmişlerdir. Demirin G. yapımında kullanılması harp bahriyelerince, G. lerin düşman mermilerine ve yanmağa mukavemetinden ötürü daha çabuk kabul olunmuş ve savaş G. si yapımında demir ön plana alınmıştır. Demir G. yapımı yayıldıktan sonra dahi ağaç G. yapımı ortadan kalkmamış, birçok yelkenli G. bugün dahi ağaçtan yapıldığı gibi, mıknatıslı mayınları aramak ve taramak üzere antimagnetik olarak inşa olunan bugünün modern mayın arama tarama G. leri dahi tamamiyle ağaçtan yapılmaktadırlar.

İlk G. lerde teknenin yürüme vasıtası olarak kürek, daha sonra yelken ve kürek ve daha sonraları G. lerin tonajları arttıkça yalnız yelken ve daha sonraları da hem buhar hem de yelken beraber kullanılmışlardır. Milâttan 4000 yıl önceki Mısır G lerinde yelken ve kürek beraber kullanılmış ve bu ikili yürütme vasıtası XVI. yüzyılın sonlarına ve kalyonların yayılmasına kadar bütün devletlerce ticaret ve savaş G. lerinde uygulanmıştır. Buharın yürütme vasıtası olarak kullanılmağa başlamasından sonra uzunca bir süre yelken de buhar G. lerinde makine ile birlikte kullanılmış, buhar kazan ve makinelerinin gelişmesi üzerine makineli G. lerden yelken kaldırılmıştır.

1765 yılında James Watt tarafından icat edilen buhar makinesinin G. lere tatbiki için John Fitch, William Symington, James Rumsey, John Stevens tarafından birçok çalışmalar yapılmıştır. Nihayet Robert Fulton'ın uzun çalışmalardan sonra 1806 da yaptığı «Clermont» adlı küçük buharlı

G. nin denemeleri olumlu sonuç verdi ve buharlı G. yapımına yol açtı. New York ile Albany arasındaki 150 millik uzaklığı 32 saatte alan ve saatte 4,5 mil hız yapmağa muvaffak olan bu G. 1807 de ilk yolcu ve ticaret eşyasını taşımağa başladı. Buharlı G. ler ile ilk defa muntazam sefer 1809 da «Phoenix» adlı G. tarafından Hoboken ile Philadelphia arasında yapılmağa başlandı.

İngiltere'de ise buharlı teknelerle ilk defa yolcu nakliyatı 1814 te Thames nehrinde yapılmağa başlandı. «Savannah» adlı Amerika buharlı G. si 1819 da ilk defa Atlantiği aşarak Avrupa'da İrlanda'ya vardı. «Savannah» G. sinin bu seferi bütün dünya denizcilerini hayrette bıraktı. Bu G. Avrupa'da kaldığı sürece birçok limanları ve bu arada Baltık denizini de ziyaret etti, fakat Amerika'ya avdetini yel kenle tamamladı. Avrupa'dan Amerika'ya ilk buharlı G. yolculuğu 1821 yılında «Rising Star» adlı G. tarafından yapıldı. İlk Fransız transatlantiği «Caroline» aynı yıllarda Brest'ten hareketle Fransız Guyanasına seyahat etti. Atlantiği ilk defa geçen bu G. ler hep yandan çarklı idiler. Uskuru pervanelerin icadına rağmen yandan çarklı G. ler XX. yüzyıl ortalarına kadar kullanıldıkları gibi, bugün dahi bazı memleketlerde hâlâ yandan çarklı G. ler az da olsa kullanılmaktadır.

Uskuru pervanenin icadından sonra buhar G. leri evvelâ tek pervane ile yürütülmeğe başlandı. İlk uskuru pervane 1840 - 1845 yıllarında inşa olunan «Great Britain» adlı G. de tercübe edildi. Makine kudreti arttıkça ve G. lere fazla sürat verme lüzumu hasıl oldukça G. lerdeki makine ve pervane sayısı da artmış, iki ve daha sonraları dört pervaneli G. ler inşa edilmiştir. Fazla sürat yerine iktisadî yol alması arzu edilen bugünün G. lerinden birçoğu hâlâ tek pervaneli olarak inşa edilmektedir.

İlk muntazam Atlantik seferleri 703 tonluk «Sirius» adlı G. tarafından 7 nisan 1838 tarihinde başladı. 71 m uzunluğunda hem buhar makinesi hem de yelkenle seyredebilen ve saatte 10 mil yol alabilen «Great Western» adlı transatlantik bu yıllarda 1 320 ton mai mahreçle zamanın en büyük G. si bulunuyor ve Atlantiği 15 günde aşıyordu. 1875 te «Great Eastern» adlı 207 m uzunluğunda ve 19 000 tonluk transatlantik inşa olundu. Zamanla transatlantiklerin tonajları büyümeğe ve taşıdıkları yolcu miktarı artmağa başladı. Nihayet 1908 yılında «Lusitania» ve «Mauritania» adlı lüks G. lerin tonajı 32 000 i buldu. Bu tarihlerde yelkenli G. lerin en büyüğü ise 124 m uzunluğunda, 5 081 tonluk «Preussen» adlı Alman G. si idi.

Transatlantiklerin tonajlarının büyümesi, G lerin her türlü istirahat imkânlarını sağlayacak derecede lüks inşa edilmeleri Avrupa ile Amerika ve Uzak Doğu arasında turizm hareketlerini imkân dahiline sokmuş, iş adamları, zengin Avrupalılar tatillerini yabancı ülkelerde geçirmek üzere vapur seyahatlerine rağbet etmeğe başlamışlar, bunun sonucu olarak da birçok büyük vapur kumpanyası birbirinden lüks ve büyük transatlantikler inşa ederek rekabete girişmişlerdir. Bu rekabet sonunda I. Dünya Harbinden önce inşa edilen İngiliz transatlantiği «Aquitania» 47 000, «Britania» 50 000, Alman transatlantiği «Imperator» 51 000, «Vaterland» 54 000, «Bismarck» ise 58 000 tona ulaşmışlardı. I. Dünya Harbinden sonra daha süratli ve fevkalâde lüks ve büyük transatlantikler yapımına devam olundu. 1929 da Almanların «Bremen» ve «Europa» adlarındaki G. leri en süratli transatlantikler idiler. «Bremen» 28 mil sürat yaparak mavi kurdelayı taşımağa hak kazandı. 1933 te 54 000 tonluk İtalyan transatlantiği «Rex» 28,9 mil sürat yaparak dünyanın en süratli G. si unvanını aldı. 1935 te 28 799 tonluk Fransız transatlantiği «Normandie» 30 mil süratle dünya rekorunu İtalyanlardan aldı. 1937 de İngiliz transatlantiği «Queen Mary» 31 mil süratle başa geçti. Dünya Harbi içinde inşaatı biten «Queen Elizabeth» ise 85 637 ton ile dünyanın en büyük G. si oldu. II. Dünya Harbinden sonra inşa olunan «United States» adlı Amerikan transatlantiği 35,59 mil süratle dünya sürat rekorunu kırmağa ve Atlantiği üç gün 12 saatte geçmeğe muvaffak oldu. Uçak seferlerinin emniyetli bir hale gelmiş olmasına ve her tarafa muntazam seferler ihdas edilerek yolculuğun çok kısaltılmış olmasına rağmen bugün dahi fevkalâde lüks, yolcuların istirahat ve eğlencelerini sağlayan transatlantikler inşa olunmakta ve dünya turistlerini kıtalar arasında seyahat ettirmektedir.

Christophorus Columbus'ın «Santa María» gemisi (1492).

Göçmen Atalar (Pilgrim Fathers) ı Amerika'ya götüren «Mayflower» gemisi (1620)

Buhar makineleri evvelâ reciprocate sistemde, yani silindir, piston, piston rot, krank, şaft ve pervane tertibinden ibaret idi. Silindir içine giren buharın tazyiki ile piston hareket eder ve bu hareket krank vasıtası ile şaftı çevirir ve şafta bağlı padıl veya uskuru pervane dönmek suretiyle G. yol alırdı. İlk yapılan buhar makinelerinde silindir, piston ve piston rot yatay olarak düzenlenmişti. Zamanla piston dikey vaziyete getirildi. Makineler önce bir, sonraları iki ve daha sonraları üç veya dört silindirli olarak yapılmağa başlandı. Önce birinci silindire giren buhar buradan çıktıktan sonra genişleyerek ikinci silindire ve daha genişleyerek üçüncüye ve aynı şekilde dördüncü silindire girer ve pistonları birbiri ardına hareket ettirerek şaftın devri sağlanır. Bu cins buhar makinelerine mütenavip makine denilir. Küçük stimbottan transatlantiğe kadar yolcu ve yük ve her tip savaş G. lerinde uzun süre bu tip makineler kullanılmıştır. Bugün dahi küçük büyük birçok G. ler bu tarzda makinelerle donatılmaktadır. Mütenavip makinelerdeki zayiatın önüne geçmek ve buhar tazyikinden daha ziyade istifade edebilmek üzere daha sonraları türbin makineleri imal olunmuş ve G. lere tatbik edilmiştir. Türbin sisteminde silindir ve piston olmayıp, buhar bir mahfaza içinde ve şafta bağlı kanatlar üzerine sevk edilir. Kanatlara yapılan buhar tazyiki dolayısiyle şaft döner. Bu suretle daha fazla bir enerji elde edilir. Türbin makineleri sayesinde

buharlı G. lerin süratleri artmış olduğundan savaş G. leri ile Atlantiği aşan büyük yolcu G. leri bu cins makinelerle donatılmıştır.

Trafalgar deniz savaşında amiral Nelson'ın «Victory» amiral gemisi

Gerek mütenavip gerek türbin makineleri için lüzumlu buhar, önceleri kömür yakan kazanlarda sağlanırdı. Daha sonraları G. kazanlarında akar yakıt kullanılmağa başlandı. Akar yakıt sayesinde G. lerde çok yer işgal eden kömürlük yerlerinden istifade edildiği gibi, kömürün kurum ve pisliğinden ve kömür yakma işindeki güçlüklerden, sık sık kömür ikmali yapmak müşkülâtından kurtulmuş olundu. Ayrıca, daha az yakıtla daha fazla enerji sağlanması da mümkün oldu. G. lerde fazla bir yekûn tutan ateşçi personelden de tasarruf edildi. Bununla beraber, birçok memleketlerde ve özellikle kömür ocakları bulunan ve akar yakıtı dışarıdan alan memleketlerde küçük G. ler, yolcu ve yük G. leri hâlâ kömür kullanmaktadırlar. Fazla sürat isteyen savaş G. lerinde ise istim tazyikini yüksek ve devamlı tutabilmek, dumansız seyir yapabilmek için akar yakıt kullanmak mecburiyeti vardır.

Motorlu gemiler: Alman makine mühendislerinden Rudolf Diesel (b. bk.) ın 1892 de içten yanmalı yağ makinelerinin buhar makinelerine nazaran daha faydalı olacağı ve tasfiye edilmiş ham petrolden arta kalan yağın hararet kudretiyle çalışan yeni bir makinenin yapılabileceğini iddia etmesi üzerine Almanya'da Krupp ve Augsburg - Nürenberg makine fabrikalarında deneme maksadı ile bu cins makine yapımına başlanmış ve 1897 de denemeler başarı ile neticelenerek imalâta geçilmişti. Bu yeni tip makine ham petrolden elde edilen yağı dumansız yakıyor ve patlama sesi olmadan sessizce çalışıyordu. Bu motorlarda benzin motorlarında olduğu gibi yangın tehlikesi de yoktu. Buhar makinelerinde beher şaft beygir kuvvetine 1 - 1,5 kg kömür, benzin motorlarında 300 - 350 gr benzin sarf edilmesine karşılık bu yeni tip motorlarda 230 gr akar yakıt sarf ediliyordu. Akar yakıtın ucuzluğu da göz önünde tutulursa, bu tip makineler daha iktisadî bulunuyordu. Bu yeni tip makinelerde yanma doğrudan doğruya silindir içinde vukua geldiğinden buhar makinelerine nazaran çok daha fazla enerji elde ediliyordu. Bir buhar kazanında hasıl olan ısının % 20 si işe çevrildiği halde, bu tip makinelerde ısının % 35 i işe çevriliyordu. Bu kadar çok fayda sağlayan bu yeni makinelere mucidinin adı (Diesel) verildi ve imalâta geçildi. Denizaltı G. lerinde çok iyi sonuçlar alındı. Diesel makineleri kısa zamanda gelişerek ticaret G. lerinde ve savaş G. lerinde kullanılmağa başlandı. Almanların 1931 de denize indirdikleri 10 000 tonluk cep zırhlısı «Deutschland» a ve daha sonra denize indirilen iki eş zırhlıya da bu tip motorlardan konmuş, kazan ve makine ağırlıklarından yapılan tasarrufa karşılık bu G. lere altı 28 cm lik, altı 10,5 cm lik, sekiz 3,7 cm lik top ile sekiz 55 cm lik torpito kovanı, 10 cm lik zırh kuşak, 7,5 cm lik zırh güverte monte edilmesi mümkün olmuş ve 10 000 mil yarı çapı seyir sağlanmıştır.

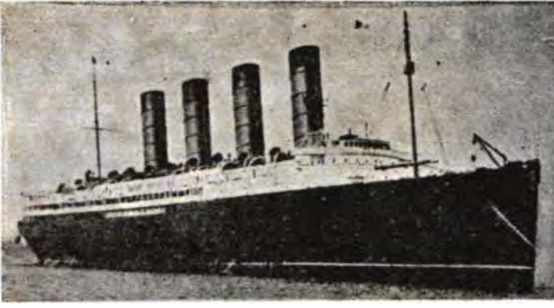
Diesel makineleri, akar yakıt sarfiyatının azlığı, Diesel yağının benzin ve petrole göre daha ucuz olması, G. lerde siaî seyrin ziyadeliği, makine idaresinin kolay olması, makinelerin emniyeti ve daha az arıza çıkarması, makine dairelerinde tehlikeli gazların ve dumanların mevcut olmaması, kömüre göre akar yakıt ikmalinin daha kolay olması gibi sebeplerle bugün bir kısım savaş G. leri ve ticaret G. leriyle büyük yolcu G. lerinin çoğu bu tip motorlarla donatılmaktadır.

Elektrik makineli gemiler: Daha az sarfiyatla daha fazla enerji sağlamak, kazan, buhar makinesi, büyük Diesel makinesi için lüzumlu yerlerden tasarruf ederek G. ye daha fazla yük ve yolcu, savaş G. si ise daha fazla silâh koyma imkânını elde etmek, G. ye fazla manevra kabiliyeti vermek, makine gürültü ve ihtizazlarını azaltmak gibi faydaları dolayısiyle G. pervanelerinin elektrik enerjisi ile çevrilmesi düşünülmüş ve ilk defa 1903 yılında «Wandal» adlı motorlu bir G. de bu sistem kullanılmıştır. Bundan sonra Alman bahriyesî bu sistem makinelerle ilgilenmiş ve 1907 de kızağa koyduğu «Vulkan» adlı denizaltı kurtarma G. sini elektrikle tahrik etmek üzere inşa etmiştir. I. Dünya Harbinden sonra bu tip makinelerde büyük bir gelişme oldu. 1928 de yapılan 20 325 tonluk «California» adlı transatlantik bu tip makinelerle 18 mil sürat sağladı. Fransızların meşhur transatlantiği «Normandie» ye de elektrik makineleri kondu. 160 000 beygir kuvvetinde olan bu makinelerle bu dev gemi 30 mil sürat yaparak Atlantik sürat rekorunu kırdı ve mavi kurdelayı taşımak hakkını kazandı. II. Dünya Harbi içinde yapılan birçok G. ve özellikle denizaltı G. leri ile mayın tarama G. leri hep elektrikle seyretmek üzere yapıldı. Bugün bu tip makinelere sahip birçok G. ler faaliyet halindedir.

Bu tip makinelerin çalışma prensipi, G. yürütücü makinelerden çok küçük boyda olan buhar türbini veya Diesel makinelerine bağlı üreteç (jeneratör) lerden üretilen elektrik

Barbaros devri Türk kalyonu (XVI. yüzyıl)

İlk türbinli gemilerden İngiliz «Mauritania» transatlantiği (31 938 ton, 1907)

enerjisi, pervanelere bağlı elektrik motorlarını çalıştırmak suretiyle G. nin seyrini sağlamadan ibarettir. Bu tip makinelerin yukarıda zikredilen faydalarından başka, bakım ve onarım masraflarının daha az olması gibi avantajları da vardır.

Gaz türbinli gemiler: XX. yüzyılın başlarında sıcak hava makineleri diye adlandırılan ve bugün birçok savaş ve ticaret G. sinde kullanılan gaz türbinli makinelerin ilk defa 1791 yılında İngiltere'de patenti alınmış ve bu makineler üzerinde çalışmalara başlanılmıştır. Buhar makinelerinde kazan, makine, kondenser ve yardımcı makinelerin çokluğu ve bunların G. de çok yer kaplamaları, motorlarda tertibat çokluğu ve G. ye verdiği ihtizazlar göz önüne alınarak, daha hafif ve az yer işgal eden gaz türbinlerinin inkişafı için birçok makine mühendisi çalışmalar yapmış ve özellikle 1875 - 1905 yılları arasında pek çok deneme yapılmıştır. O zamanlar yüksek ısıya dayanan materyal noksanlığı ve yapılan makinelerde kompresyon azlığı denemelerde müspet sonuç vermemişti. 1913 te 1 000 beygir gücünde bir gaz türbini yapıldı. 1914 - 1927 yılları arasında denemelere ve yapıma devam edildi, fakat bunlardan hiçbiri başarılı olamadı. 1928 de 10 000 beygir gücünde bir gaz türbini dizayn edildi. II. Dünya Harbi içinde bir Alman firması, biri 5 000, diğeri 10 000 beygir gücünde iki gaz türbini dizaynı yaptı. Amerikalılar ise 1940 yılında bu makinelerle ilgilenmeye başladılar ve nihayet İngilizler 2 500 beygir gücünde bir makine yaparak bir G. ye monte ettiler ve servise sokabildiler. Amerikalılar da «John Sargent» adlı bir gaz G. sine 7 500 beygir gücünde bir gaz türbinini ana makine olarak monte ettiler. «Timmerman» adlı Amerikan savaş G. si gaz türbinine bağlı alternatörle çalışan ilk savaş G. si oldu.

Gaz türbinleri, G. lerde ya ana makine olarak veya yardımcı makine olarak kullanılmaktadırlar. Yardımcı makine olarak elektrik üretec (jeneratörü) i, yangın tulumbaları, hidrolik tulumbaları v. b. kullanılır.

Başarılı sonuç alınıncaya kadar çok emek ve çok masraf yapılarak üzerinde çalışılmış olan gaz türbinleri bugün kısmen ticaret G. lerinde ve çoğunlukla savaş G. lerinde çok miktarda kullanılmağa başlanmıştır. 1947 yılında 2 500 beygir gücünde bir türbinle donatılmış bir G. varken 1965 yılında 500 den fazla G. gaz türbiniyle donatılmış bulunuyordu. Savaş G. lerinden kruvazör, muhrip, firkateyn ve hücum botları gibi teknelere monte edilen gaz türbinlerinin çalışma prensipi, akar yakıtın yanması sonunda elde edilen tazyikli gazın itici gücünün doğrudan doğruya türbin kanatlarına tatbiki sonucunda pervanenin döndürülmesidir. Gaz türbinli G. lerde kazan, makine ve yardımcı makinelerin işgal ettiği büyük hacimdeki yerlerden ve bunların ağırlıklarından tasarruf edilmesi, bu tip makinelerin aksam ve teferruatının diğer tip makinelerden daha az olması gibi faydaları vardır.

Atom enerjisi ile çalışan gemiler: Atom çekirdeğinin parçalanmasından sonra, atom enerjisinden yararlanarak G. makineleri çalıştırmak düşüncesi ilk defa Amerika'da ele alınmış ve Amiral Recover'in planlarını hazırladığı denizaltı G. lerinde tatbik edilmeğe başlanmıştır. Atom enerjisi ile çalışan ilk makineler su üzerinde 3 200 ton olan «Nautilus» adlı denizaltı G. sine monte edilmiş ve 21 eylül 1954 te hizmete giren bu G. de başarılı sonuçlar alındıktan sanra, bu tip makinelerle donatılmış başka denizaltı G. lerinin yapımına karar verilmiştir. Dünyanın ilk atom G. si olan «Nautilus» yakıt ikmaline ihtiyaç hasıl etmeden 62 552 mil yol almıştır. Bu imkân sayesinde bu denizaltı G. si Pasifik okyanusunda dalışa geçip Kuzey Kutup denizini tamamen su altında seyrederek Atlas okyanusunda satha çıkarak yeni bir dünya rekoru kırmıştır. Atom enerjisiyle çalışan makinelerdeki başarı ve geliştirmeden sonra Amerika bahriyesi seri halinde denizaltı G. lerini kızağa koymuş ve bugün içlerinde su üstünde 8 249 tonluk dev «Lafayette» denizaltısı da olmak üzere birçok hücum, radar piket, balistik füze, denizaltı avlayıcısı tiplerinde denizaltı G. lerini donanmasına katmış bulunmaktadır.

Atom enerjisi ile çalışır su üstü savaş G. si yapmak düşüncesi de Amerika'da doğmuş ve yapılan etütler sonunda maliyet bakımından meydana gelen farkın diğer faydalara göre önemli olamayacağı düşüncesiyle hareket edilerek uçak G. si, kruvazör, muhrip ve fırkateynler yapılmasına karar verilmiştir. Yapımlarına başlanılan G. lerden 85 000 tonluk ve 35 mil süratindeki «Enterprise» uçak G. si 25 kasım 1961 de, 18 000 tonluk ve 45 mil süratindeki «Long Beach» kruvazörü 11 eylül 1961 de hizmete girmişlerdir. Bu G. leri yine atom enerjisi ile çalışan diğer savaş G. leri takip etmiştir.

Amerikalılar savaş G. lerindeki başarıdan sonra atomun barış maksadı ile de kullanılabileceğini ve nükleer enerjinin herhangi bir güç kaynağından farksız olarak iş hayatında kullanılabileceğini dış aleme göstermek düşüncesiyle ticaret G. lerine de tatbikini etüt etmişler ve «Savannah» adlı yolcu ve yük G. sini yapmışlardır. 21 temmuz 1959 da denize indirilen 166 m uzunluğunda, 23,8 m eninde ve tam yüklü iken 21 840 tonluk olan ve 10 000 ton yük ve 60 yolcu taşıma kabiliyetinde bulunan dünyanın bu ilk nükleer ticaret G. si, hiç yakıt ikmali yapmadan 20 mil servis süratiyle 300 000 mil mesafe alabilir. Bu uzun seyir için sarfiyatı 100 libre Uranyum 235 ten ibarettir. Göz yaşı damlası şekli verilerek rüzgâr mukavemeti en aşağı hadde indirilen bu zarif G. de yolcu ve yük alma işlerinde kullanılmak üzere beş asansör vardır. Hastahanesi, yüzme havuzu, salonlarında renkli televizyonu, kamaralarında telefonları ve bütün G. de *air condition* tertibatı mevcuttur. G. de duman ve kurumdan eser bulunmadığı gibi, en ufak bir makine ihtizazı dahi yoktur. Yolcuları rahatsız eden yalpalara karşı ayrı bir cayrodan hareket alarak çalışan yalpa kesici kanatları sayesinde sallanmadan seyredebilir. Denemeleri 23 mart 1962 de yapılan ve çok iyi sonuç alınan G., ağustos 1963 sonlarında ilk ticarî seferine başlayarak dünya deniz ticaretinde yeni bir devir açmıştır. G. deki emniyet tertibatının mükemmeliyetine rağmen radyasyon bakımından tamamiyle tehlikesiz olduğu dünyaca kabul edilmedikçe bu tip G. lerin ticarî sahada kullanılması güçlükle karşılaşacaktır. Nitekim birçok memleket bu G. ye limanlarına girme izni vermemiş-

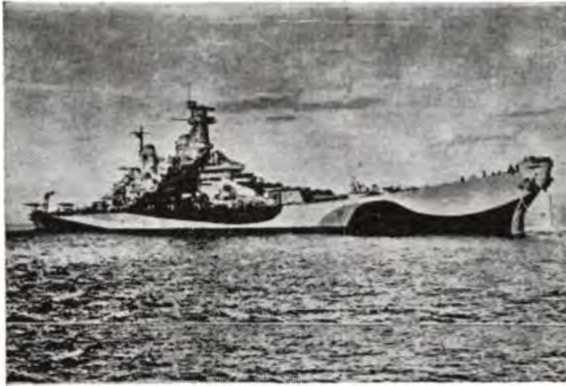

1

2

3

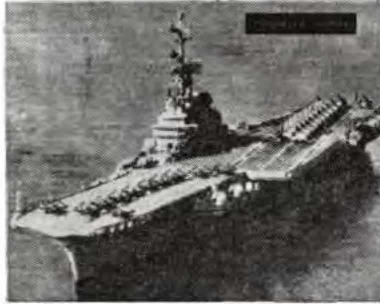

4

1. İngiliz «Queen Elizabeth» transatlantiği (83 673 ton, 1938) ; 2. Amerikan «United States» transatlantiği (53 290 ton, 1952) ; 3. Fransız «France» transatlantiği (43 500 ton, 1962) ; 4. İtalyan «Raffaello» transatlantiği (46 000 ton, 1965)

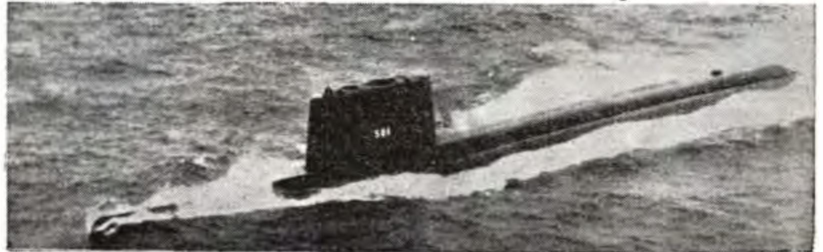

5

6

9

7

8

10

5. Amerikan «Missouri» zırhlısı (45 000 ton, 1944); 6. Alman «Bismarck» zırhlısı (35 000 ton, 1941); 7. Fransız «Clemenceau» uçak gemisi (31 000 ton, 1961); 8. Amerikan çıkarma gemisi; 9. İngiliz «Hood» zırhlısı (42 100 ton, 1918); 10. Amerikan çift reaktörlü nükleer «Triton» denizaltısı (1960)

lerdir. Amerika hükûmeti yabancı limanlarda vukua gelecek herhangi bir kazaya karşılık olarak yarım milyar doları tazminat olarak teklif etmiş bulunmaktadır. G. nin çok fazla bir fiyata mal olması, birçok limanlara uğrayamaması şimdilik beklenilen sonucu vermemiş, hattâ 1968 de bu G. nin seferden alıkonularak limanda muhafazası dahi düşünülmüştür.

Rus bahriyesi de Amerikalılardan sonra atom denizaltı G. si yapımına başlamıştır. Denizaltı G lerindeki başarıları Ruslara atomla çalışır su üstü G. si yapmak düşüncesini vermiş ve 1955 - 1960 yılları arasındaki 5 yıllık planlarında atom enerjisi ile çalışır bir buzkıran G. si yapımına karar vermişlerdir. «Lenin» adı verilen 16 000 tonluk ve 18 mil süratinde olan bu buzkıran, 12 eylül 1959 da Arktik'te ilk seferine çıkmıştır. 132 m uzunluğunda, 26,8 m genişliğinde olan ve 9,2 m su çeken, dünyanın ilk nükleer buzkıranı olan «Lenin», 44 000 beygir gücündeki makineleri ile ve çelikten yapılmış buz kuşağı sayesinde kalın buz tabakalarını kırabilmekte ve arkasında seyreden konvoylara yol açabilmektedir. Bu gemi hiç ikmal yapmadan 44 000 mil seyir yapabilecek kuddrettedir. Ruslar bu G. den sonra yine atom enerjisi ile çalışan iki buzkıran G. si daha yapmağa başlamışlardır.

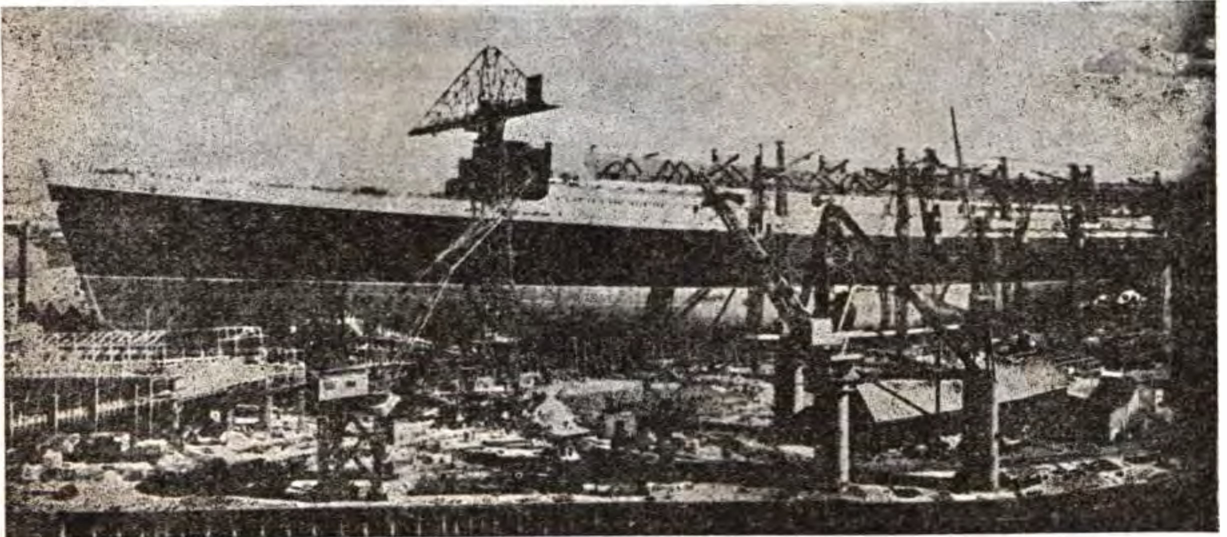
Amerikalılardan ve Ruslardan sonra, İngiltere ve Fransa bahriyeleri de atom denizaltı G. leri yapımına ve deniz kuvvetlerini bu yeni silâhlarla kuvvetlendirmeğe başlamışlardır.

Gemi dizaynı, inşası ve denize indirilmesi: G. ler tersanelerde veya G. tezgâhlarında inşa edilir. Yaptırılacak G. ne maksatla kullanılacak ise, onun evvelâ nitelikleri tespit edilir. Savaş G. si ise sınıfı, taşıyacağı silâhları, zırhları, sürati, yarı çap seyri, muhabere cihazları v. b. lüzumlu donatımı; ticaret G. si ise taşıyacağı yolcu miktarı, lüks, birinci mevki, ikinci mevki kamara sayısı veya yük G. si ise bu G. nin cinsi (dökme yük, kuru yük, akar yakıt, asit, v. b.), takribî tonajı, makinesinin cinsi (buhar mütenavip, türbin, motor, elektrik, gaz türbin gibi), istenilen sürati v. b. nitelikleri G. nin sipariş edileceği firmaya bildirilir.

G. inşa mühendisleri istenilen niteliklere göre evvelâ taslak hesaplarını yaparlar. Bu arada makineler, yakıt, silâh ve cephane ile diğer malzeme ve G. personelinin veya yolcuların istiabı için lüzumlu hacım, iyi bir denge şartı, savaş G. si ise atış kontrol sistemi veya ana batarya için lüzumlu hacim, istenilen sürati sağlayacak yakıt, tekne ölçüsü, G. nin ağırlığı gibi hususlar ve bu sonuçlara göre de tekne şekli meydana çıkar. Bu taslak hesaplardan sonra G. nin dizaynına geçilir. Teknenin endaze planı, güverteler, bölme perdeleri, dabılbotumlar, silâh, cephane, makine, iskân mahalleri v. b., G. nin muhtelif kesitlerinin resimleri, G. nin kritik yükleme hallerinde G. bünyesinin uğrayacağı bükülme ve gerilmeler ve mukavemet hesapları, muhtelif yüklemelerde statik denge hesapları v. b. önemli hesaplar yapılır. Bu hesaplardan sonra G. nin ebadı, teknenin şekli aş. yu. meydana çıkar. Bu ebada göre G. nin tahtadan bir modeli yapılır ve deneme havuzunda model denemelerine tâbi tutulur. Alınan sonuçlardan sonra yapılan dizayn tekrar bir kontroldan geçirilir. Her husus inceden inceye ilgili mühendislerce tetkik edilir, gerekirse değişiklikler yapılır. G. planları son şeklini aldıktan sonra, masa başında işçilik resimleri hazırlanır ve bunların kontrolları yapılır. Kontrollar tamamlandıktan sonra yapıma başlamak üzere bu resimler endazehanelere gönderilir. Endazehane döşemesine bu resimlere göre parçaların tam boy resimleri çizilir ve parça kalıpları hazırlanır. Diğer yandan G nin inşa olunacağı kızağın hazırlanmasına başlanılır.

G. ler ya havuzlarda ya da yandan veya kıçtan denize indirilmek üzere kızaklar üzerinde inşa edilir. Havuzlarda G. yapımı daha kolay olmakla beraber, havuzun çok uzun bir zaman için işgal edilmesi gibi önemli bir sakıncası vardır. G. ler genellikle kıçtan denize indirilir. Denize indirilecek G. lerin iniş hızını kesinceye kadar gitmesine müsait bir deniz sahası bulunmayan nehir içlerinde inşa edilen G. ler ise mecburen yandan indirilir. İnşa edilen G. nin ağırlığının ne kadarı G. inmeden önce kızak üzerinde bulunacağı hesaplanır ve G. nin istenilen süratle indirilmesi için lüzumlu meyil hesaplanır ve bu meyle göre omurganın konulacağı kızak hazırlanır. Tersane veya inşaat tezgâhlarında yapılacak G. lerin büyüklüklerine göre müteaddit taş veya betonarme kızaklar bulunur. Kalıp ve kızak hazırlıkları yapılırken diğer taraftan da G. nin detaylı montaj planları hazırlanır. Kalıplar üzerinde perçin delikleri, hafifletme delikleri, diğer kısımlar ile kesişme hatları işaret edilir. Saç levhalar bu kalıplara göre eğilir, perçin delikleri delinir.

G. nin yapımına, hazırlanan kızaklar üzerine G. bel kemiğini teşkil edecek olan omurganın konulması ile başla-

İngiliz «Queen Elizabeth» gemisi tersanede

1

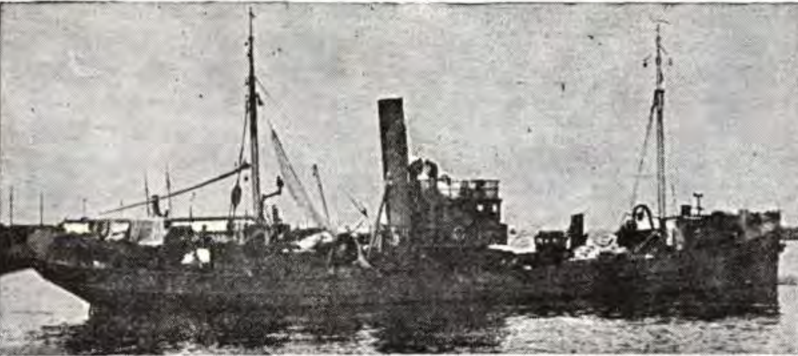
2

3

4

5

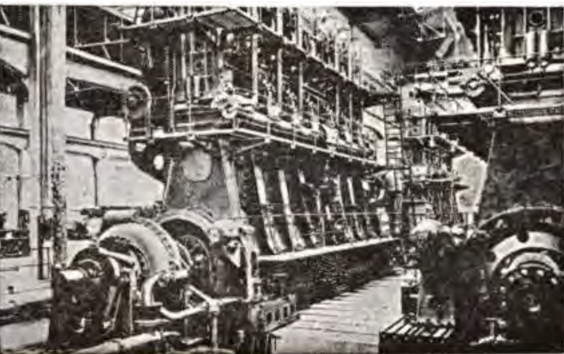
6

7

8

9

1. «Kars» dökme yük gemisi; 2. «Aydın» kuru yük gemisi; 3. «World Glory» akar yakıt gemisi; 4. «Appia» otomobil feribotu; 5. Balıkçı gemisi; 6. Fener gemisi; 7. Bir transatlantikte lüks salon; 8. Bir transatlantikte birinci mevki kamara; 9. Bir transatlantikte makine dairesi (Diesel motörleri)

nır. Omurga tamamlandıktan sonra bunun üzerine G ye şekil verecek olan postalar bağlanmağa başlanır. Daha sonra karinayı ve bordayı teşkil edecek saç levhalar bu postalar üzerine kaplanır. Tekne inşa edilirken iç kısımlardaki uzunluğuna ve genişliğine perdeler, bölmeler, dabılbotumlar da birlikte inşa olunur. Bu suretle tekne meydana çıkar. Kaynak sistemi bugünkü hale gelmeden önce levhalar birbirlerine ve postalara perçin ile bağlanırdı. Bugün derin su tazyikine maruz denizaltı G. si mukavim tekneleri dahil birçok G. yalnız kaynak ile yapılmaktadır. Gezici kreyn ve vinçler ve ağır yük taşıyan treylerlerin mevcudiyeti dolayısiyle birçok tersanelerde küçük ve orta büyüklükteki G. ler fabrikalarda parçalar halinde inşa edilir ve ağır yük taşıyıcıları vasıtasiyle kızağa getirilerek burada birbirlerine bağlanmak suretiyle G. yapımı tamamlanır.

İnşaatın en önemli safhalarından biri kızakta yapılan denemelerdir. Meselâ bir ana sızmaz bölme veya su, yağ, akar yakıt sarnıcı tamamlanınca hemen sızmazlık denemeleri yapılır.

Tekne yapımı tamamlanınca kızaktan indirilir. Bu maksatla beton veya taş kızak üzerine boydan boya sabit ağaç kızaklar yerleştirilir. G. ye de karinanın şekline uygun ve G. ile birlikte kayacak olan müteharrik kızaklar bağlanır. G. nin yapımı süresince üzerinde oturduğu siğil şeklindeki mesnetler alınarak G. araları yağlanan yürüyen ve sabit kızakların üzerinde kalır. G. ye bağlı kızakları yere tespit eden bağlar serbest bırakılınca G. üzerine oturduğu hareket eden kızakla birlikte sabit kızak üzerinde kendi ağırlığı ile kayarak suya iner.

G lerin kızaktan denize indirilmesi olayı yapım safhasının çok kritik bir anıdır. Tersanelerde bu maksatla yetişmiş mühendisler vardır. Yanlış bir hesap G. nin kazaya uğramasına yol açabilir.

Denize inen tekne fabrika rıhtımına alınır ve donanım safhası başlar. Makineler, yardımcı makineler, kazanlar, motorlar ve iç tesisat ve cihazların monte edılmesine, üst yapının inşasına, direk, baca, manika, filika mataforaları, bumba ve vinçlerin, ırgatların v. b. nin, savaş G. si ise top, torpito kovanı v. b. silâhların yerlerine konmasına başlanır. İnşaatı tamamlanan bir G., meyil denemesi de dahil evvelâ limanda birçok denemelere tabi tutulur, bütün cihazlar, ana ve yardımcı makineler çalıştırılır. Liman denemelerinden iyi sonuç alındıktan sonra G. denize çıkar, deniz denemeleri, sürat denemeleri yapılarak siparişi veren devlete veya kumpanyaya teslim edilir.

Gemi tipleri: G. ler başlıca iki maksat için inşa olunur. Bunlardan biri savaş G. leri, diğeri ticaret G. leridir.

Savaş gemileri tipleri:

1. Muharebe G. leri,
2. Uçak G. leri (çeşitli tiplerde),
3. Kruvazörler (güdümlü mermi, ağır ve hafif),
4. Muhripler,
5. Refakat G. leri (muhrip, firkateyn, korvet),
6. Mayın arama ve tarama G. leri (açık deniz ve sahil),
7. Mayın dökücü G. ler (muhrip, filo, sahil, kontrollu mayın),
8. Karakol G. leri ve liman savunma botları, avcı botları,
9. Hücum botları,
10. Çıkarma G. leri (çeşitli tiplerde),
11. Denizaltı G. leri (atom tipi hücum, balistik füze, radar picket, denizaltı avcısı, «conventionel» tip hücum, mayın dökücü, radar picket, denizaltı avcısı),
12. Radar picket G. leri,
13. Yardımcı G. ler (transport, nakliye, denizaltı ve muhrip ana G. leri, onarım G. leri, ağ dökme, taşıma ve bakım G. leri, tahlisiye ve denizaltı kurtarma G. leri, dalgıç G. si, hastahane G. si, harita mesaha G. si, cephane G. si, filo akar yakıt G. si, digavsing G. si, kontrollu mayın bakım G. si, buz bölgeleri karakol G. si, filo buzkıranı, filo romorkörü).

Ticaret gemileri tipleri:

1. Transatlantik,
2. Yolcu G. si,
3. Yolcu ve yük G. si,
4. Kuru yük G. si (dökme, istif, meyva ve sebze, et nakline mahsus frigo tertibatlı),
5. Akar yakıt taşıyan G.,
6. Balina G. leri (ana ve fabrika G. si, balina avcısı),
7. Balıkçı G. si,
8. Yatlar (makineli veya yelkenli),
9. Yardımcı G. ler (buzkıranlar, romorkörler, dalgıç G leri, tarak G. leri, seyyar maçunalar, tahlisiye G. leri, yangın söndürme G. leri, kılavuz G. leri, kablo G. leri, fener G. leri v. b.).

Gemilerin ana kısımları: Gerek savaş, gerek ticaret G. lerinin ana kısımları esas itibariyle hemen hemen aynıdır.

Tekne, G. nin esas ana yapısıdır. Suda yüzen kısmıdır. Teknenin su altında kalan kısmına *karina*, sudan yukarıda olan kısmına *borda* denir. G. nin ön tarafına dönüldüğü zaman sağ tarafına *sancak*, sol tarafına *iskele* adı verilir. Bir G. nin ön tarafına G. nin başı, arka tarafına G. nin kıçı denilir. Üzerinde gezilen veya eşya konulan ve kemereler üzerine döşenen ağaç veya saçlardan meydana gelen düzlüğe *güverte* denilir. G. nin büyüklüğüne göre her G. de bir veya birçok güverte bulunur. Eskiden bu güvertelerden en üstekine *üst güverte*, altındakine *palavra*, onun altındakine *tavlun* ve G nin alt kısmına da *sintine* denilirdi. Şimdi ise güverte adedi çoğaldığından bunlar harflerle gösterilmekte, A, B, C. D... güverteleri gibi adlandırılmakta, bazı transatlantiklerde harflerle adlandırılanlardan başka, manzara güvertesi, yüzme havuzu güvertesi, hol - antre güvertesi, filika güvertesi, gezinti güvertesi gibi güverteler de vardır. Savaş G. lerinde ise düşman zırh delici mermilerinin makine ve kazan daireleriyle cephaneliklere nüfuzuna engel olmak üzere baştan kıça kadar uzanan ve zırh levhalardan yapılan güverteye de zırh güverte denilir. Teknenin ve ana güvertenin üst kısmına yapılan kamara, salon, telsiz kamarası, kaptan köşkü v. b. nin bulunduğu kısma üst yapı (super - structure) denilmektedir. Tekne içinde makinelerin bulunduğu kısma *makine dairesi*, kazanların bulunduğu kısma *kazan dairesi*, kömür istif edilen yerlere *kömürlük*, akar yakıt veya yağlama yağı depolanan yerlere *yakıt* veya *yağlama yağı sarnıçları*, tatlı su muhafaza edilen yere *tatlı su sarnıcı*, eşya istif edilen yerlere *ambar*, yolculara tahsis edilen yerlere *yolcu kamarası*, *salonu*, *gezinti güvertesi* gibi adlar verilir. Yiyecek ambarlarına *kumanyalık*, halat, palanga, makara gibi G. ciliğe ait malzemenin saklandığı yerlere *portuç*, boya, neft, bezir v. b. nin muhafaza edildiği yerlere *nakkaşhane*, et ve sebzenin saklandığı yerlere *soğuk hava depoları* denilmektedir. Savaş G. lerinde ise, ticaret G. lerinden farklı olarak, mermi ve

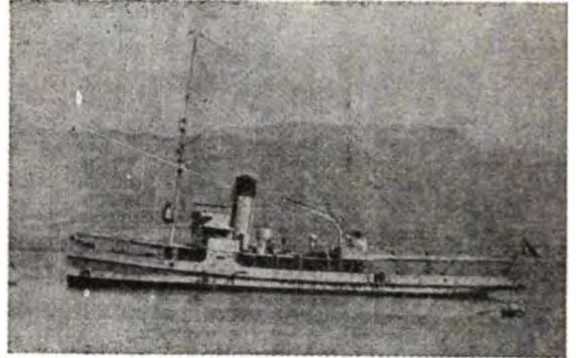
1

2

3

4

5

6

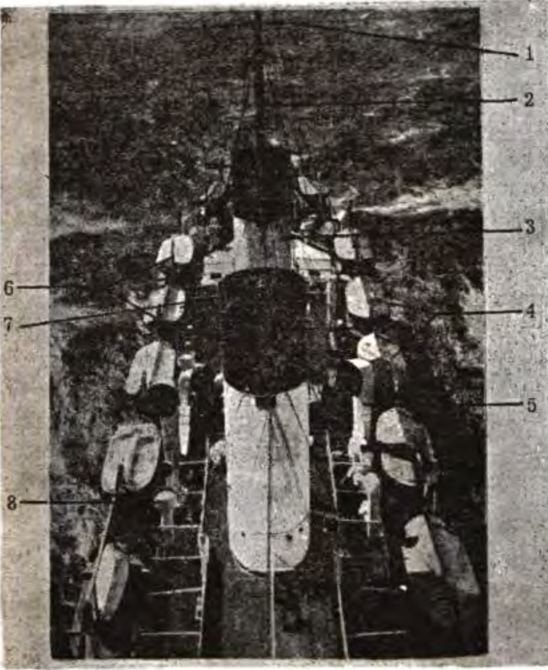

7

8

1. «Hamidiye» kruvazörü (Balkan Harbi kahramanı ve 1924 eylülünde Atatürk'ün Karadeniz limanlarını ziyaret ettiği gemi); 2. «Yavuz» zırhlısı; 3. «Alemdar» tahlisiye gemisi (Millî Mücadelede işgal altındaki Istanbul Boğazından 23 ocak 1921 gecesi Karadenize kaçarak Ereğli, Bababurnu açıklarında Fransız C-27 motor gambotuna savaş vermiş ve ordumuzun silâh v. b. ikmal malzemelerini taşımış olan kahraman gemi); 4. «Nusret» mayın gemisi (Çanakkale savaşında 18 mart kahramanı); 5. «Tınaz» muhribi; 6. «Zafer» muhribi (Atatürk'ü 1935 te Antalya'ya götüren ve nâşını Sarayburnu'ndan «Yavuz» a taşıyan gemi); 7. « Bandırma » vapuru (Mustafa Kemal'i 19 mayıs 1919 da Samsun'a ulaştıran gemi); 8. «Savarona» yatı

Bir yolcu gemisinin üstten görünüşü: 1. Pruva direği sereni; 2 Pruva direği; 3. Baca fistanı; 4. Tahlisiye filikaları; 5. Hava makinası; 6. Filika mataforaları; 7. Ana veya iç baca; 8. Mantar manika

hartuçların istif edildiği yerlere *cephanelik*, orta batarya ayrı ayrı bölmelerde ise buralara *top kazmeti*, ana batarya toplarının muhafazalarına *taret*, su altı torpito kovanlarının bulunduğu kısma *torpito dairesi* denilir. Savaş G. sinin cinsine göre topçu santralı, savaş santralı, savaş harekât merkezi, zırh kule gibi çeşitli bölme ve yerler de vardır. Gerek savaş gerek ticaret G. lerinde çarpışma veya mayın ve torpito isabeti gibi sebeplerle tekne yara aldığında G nin batmaması için tekneler gerek boyuna gerek enine olmak üzere su tazyikine mukavim birçok bölmelere taksim edilmişlerdir. Kazan ve makine daireleri de ayrı ayrı su geçmez bölmelerde bulunmaktadır. Büyük yolcu G. lerinde ve transatlantiklerde bölme kapıları bir merkezden ve elektrikle açılıp kapanabilir.

Teknelerin üst kısmında genellikle direkler, bumbalar, bacalar, vinçler, ırgatlar, manikalar, filika mataforaları ve filikalar bulunur. Savaş G. lerinde ise bunlara ilâve olarak G. nin cinsine göre top taretleri veya toplar, güdümlü mermi veya füze atma cihazları, torpito kovanları, su bombası atma veya düşürme cihazları, roketler, helikopterler veya uçak fırlatmaya mahsus katapultlar veya diğer silâhlar ve cihazlar bulunur. Savaş G. lerinde direkler bir veya iki tanedir. Üzerlerinde muhtelif maksatlar için kullanılan radar, telsiz veya başka muhabere cihazları antenleri bulunur. Puruva direklerinde işaret sancakları ile muhabereyi sağlamak üzere sancak savlolarının bulunduğu serenleri vardır. Ticaret G. lerinde genellikle iki direk bulunur ve bunlara yük almak veya boşaltmak için lüzumlu bumbalar tertiplenmiştir. Ambar durumlarına göre direk bumbaları kâfi gelmiyor ise, ayrıca ambar durumuna göre lüzumlu bumbalar için ilâve olarak dikme görevini yapan kısa direkler veya vinçler kullanılır. Telsiz telgraf cihazları gelişip kudretleri arttığı için eskiden yüksek anten ihtiyacı için kullanılan uzun direkler terk olunmağa başlamıştır. Son yapılan turist ve yolcu G. lerinde uzun direkler yerine denizde çatışmayı önleme tüzüğünün emrettiği seyir fenerlerini taşımak, uluslararası işaret sancaklarını çekebilmek üzere lüzumlu yükseklikte kısa direkler kullanılmağa başlanmıştır. Yelken G. lerinde teknenin büyüklüğüne göre lüzumlu sürati elde edebilmek için rüzgâr sathını çoğaltmak maksadiyle fazla yelken açabilmek üzere 1 - 4 direk bulunur. Bunlardan en öndekine *puruva*, arkasındakine *grandi*, üçüncüsüne *mizana*, dördüncüsüne de *kuntra mizana* direkleri denilir. Az olmakla beraber, altı ve yedi direkli yelken G. leri de inşa olunmuştur. Direkler yekpare olmayıp teknenin büyüklüğüne, yelken donanımının cinsine göre bir veya üst üste iki veya üç parçadan meydana getirilir. Bir ucu omurgaya bağlanmış olan alttaki birinci direğe *ana direk*, üstündekine *gabya çubuğu*, var ise onun üstündekine *babafingo* ve onun üstündekine de *kuntra babafingo* denilir ve ait oldukları direğin adiyle söylenir: puruva ana direği, grandi gabya çubuğu, mizana babafingo çubuğu gibi. G. nin baş tarafına yatık olarak tespit edilen kuvvetli direklere *cıvadra* denilir. Cıvadralar G. nin büyüklüğüne göre, bir, iki veya üç parçadan yapılır. Üç parçadan yapılanlarda tekneye bağlı olan ilkine *ana cıvadra*, ikincisine *büyük baston*, üçüncüsüne *kuntra baston* denilir. G. direklerini ve babafingo çubuklarını tekneye yan taraflarından bağlayan kalın halatlara *çarmıh* adı verilir. Ana çarmıh, gabya çarmıhı diye adlandırılırlar. Direkleri ve çubukları baş taraflarından tutan halatlara *istiralya* denilir. Bunlar ya baş bodoslamasına veya cıvadralara bağlanırlar. Ana istiralya, gabya istiralyası gibi. Çubukları yan taraflarından ve kıça mail olarak tutan halatlara *patrisa* denilir.

Gerek ticaret gerek savaş G lerinde kazanlarda yanan kömür veya yağın dumanlarının çıkması için kazanlarının sayısı ve yerlerine göre lüzumlu miktarda baca bulunur. Motorlu G. lerde de ekzostun havaya verilmesi için bacalar kullanılmaktadır. Bacalar biri dumanların veya egzostun çıktığı ana baca, diğeri de bu bacanın üzerine geçirilmiş ve G. nin şekline göre biçim verilmiş fistan bacadır. Ticaret G. lerinde kumpanya veya firmaların alâmetleri bacalar üzerinde boya ile gösterilir. Son yapılan yolcu G. lerinde baca kurumunun ve gazların rüzgâr veya sürat dolayısiyle güverteye serpilmesinin önüne geçilmek üzere baca fistanı üst gerisine kanatlar ilâve edilmektedir. G. düdükleri genellikle bacaların ön kısmındadır.

G. lerin ambar, makine ve kazan daireleri veya diğer iç kısımlarını havalandırmak üzere *hava manikası* denilen ve ağızları rüzgârın geldiği yöne çevrilebilen hava alıcıları kullanılır. Hava manikaları ağızları bazen açılıp kapanmak üzere veya sabit ve daire şeklinde olarak da yapılır, bunlara da şekillerinden dolayı *mantar manika* denilir. Yeni G. lerde bu nevi manikalara ilâve olarak dışarıdaki temiz havayı emerek bütün G. içini dolaşan boru donanımı ile G. nin her yanına sevk eden hava vantilasyon tertibatı ve lüks G. lerde ayrıca G. içini serin tutmak için *air condition* cihaz ve donanımı da bulunur.

Gemilerin büyüklük ölçüleri: a. *Deplasman*: Bir G. nin taşırmış olduğu suyun ağırlığıdır. Bu da Arkhimedes kanununa göre G. nin ve içindeki her şeyin birlikte ağırlığıdır. Savaş G. leri ve yatların büyüklükleri ton olarak ağırlıkları ile değerlendirilir.

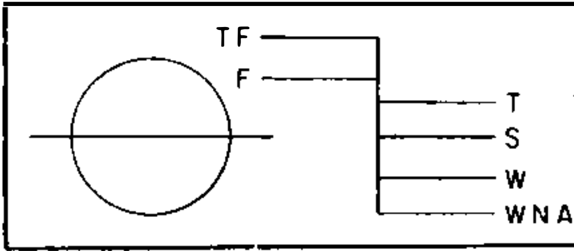
b. *Dead weight*: Ticaret G. lerinde kullanılır bir ölçüdür. G. nin alabileceği en fazla yükün ağırlığıdır. Yani

boş iken G. ağırlığı ile tam dolu olduğu zamanki ağırlık arasındaki farktır.

c. *Gros ton* (Gayri safi tonaj): Ticaret G. lerinde kullanılır ve G. iç hacımlarını gösteren bir ölçüdür. Gerek G. içi gerek üst yapı hacımlarının metre küp olarak miktarının 2,83 e bölünmesi ile tonaj olarak elde edilir. Birçok denizci memleketlerde ticaret filosu tonajı gros ton üzerinden hesaplanır. Yine birçok memleketlerde vergi işlerinde gros ton kullanılır.

d. *Net ton* (Safi tonaj): Gros tonajdan G. nin kullanacağı yakıt, makine, kazan daireleri, personel iskân mahalleri, tirim suyu sarnıçları, havalandırma manika ve kaportaları hacımları çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktardır. Net ton ile gros ton arasındaki nispet 2/3 tür. Bu tonaj liman, kanal v. b. rüsum hesaplarında kullanılır.

Gemilerde sigorta işaretleri: G. lerin emniyetle seyir yapabilmeleri için hangi sularda en fazla ne kadar yükleyebileceklerini gösteren ve bordaya boya ile resmedilen işaretlerdir. Bu işaretler için Loyd Register, Bord of Trade veya iktisat bakanlığı deniz ticaret müdürlüğünden muayene

Gemilerde sigorta işaretleri

şahadetnamesi alınması ve G. de bulundurulması mecburiyeti vardır. Bu işaretler G. bordalarındaki yerlerine zamanla kaybolmamaları için saç G lerde keski veya zımba ile vurularak, ağaç G. lerde ise 2 mm derinliğinde oyularak gösterilir ve uzaktan gözükmesi için de üzerleri beyaz boya ile boyanır. İşaretlerde çizgiler 2,5 cm genişliğinde gösterilir ve çizginin üst kenarı hangi sularda ve hangi mevsimde G. nin yük ile alçalabileceği seviyeyi gösterir.

Sigorta işaretleri şunlardır: a. Yaz yükleme çizgisi: Sigorta dairesinin merkezinden geçen düzey çizginin üst kenarıdır. S harfi ile gösterilir.

b. Kış yükleme çizisi: W harfi ile gösterilir.

c. Kuzey Atlantik yükleme çizgisi: W N A harfleri ile gösterilir.

d. Tropik alan yükleme çizgisi: T harfi ile gösterilir.

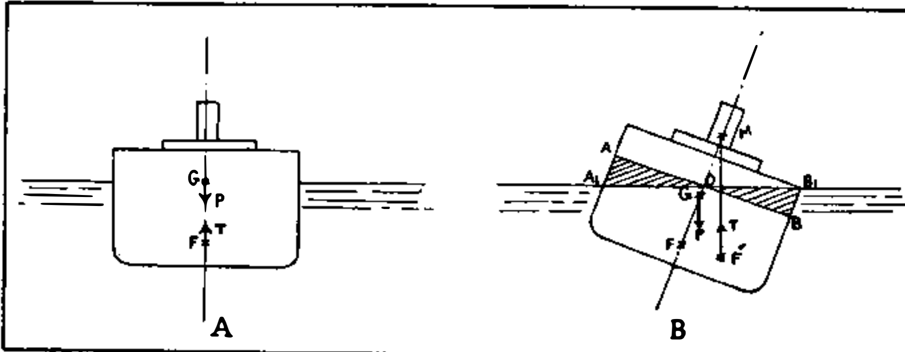
e. Tatlı su yükleme çizgisi: F harfi ile gösterilir.

f. Tropik alan tatlı su yükleme çizgisi: T F harfleri ile gösterilir.

Sigorta işaret harfleri 3×4 pus ebadında olmak üzere yerlerine yazılır.

Gemilerde denge: G. lerde denge denildiği zaman, deniz yüzüne dikey duran bir G. nin deniz yüzüne meyilli bir durum alabilmesi için kendisine tesir eden güce karşı gösterdiği mukavemet veya meyilli bir G. nin doğrulmağa karşı gösterdiği kabiliyet anlaşılır. Sükûnî ve harekî olmak üzere iki türlü denge vardır. Bunlardan harekî denge G. ye meyil vermek üzere sarf olunan mihanikî iştir. Sükûni denge ise meyle sebebiyet veren ve G. yi bir yana yatıran ve yine doğrultan dengedir. Bir G. nin meyil etmesi ya rüzgâr veya dalga tesiriyle vehayut bir yana yığılan fazla ağırlıklar dolayısiyle meydana gelir ve bu momentin kıymeti: kuvvet × kuvvet kolu olduğu için kolaylıkla hesap edilebilir.

Su üstünde olan bir G. iki gücün tesiri altındadır. Bu güçlerden biri o G nin ağırlığı P kuvvetidir ki G de bulunan bütün ağırlıkların muhassal merkezi olan G ağırlık merkezi noktasından Yer'in merkezine doğru tesir yapar. Diğeri T yüzdürücü kuvveti olup G. nin su altında bulunan kısmının taşırdığı suvun ağırlık merkezi olan F noktasından denizin yüzüne doğru tesir eder (Şek. A). Bu iki nokta G ve F şakul üzerinde bulundukları sürece her iki kuvvet bir birine eşit ve mukabil tesir icra ederler ve o G. denge halindedir G. rüzgâr veya dalga tesiri ile bir yana meyil ettiği zaman G nin A O A_1 kadar bir kısmı sudan dışarıya çıkar ve B O B_1 kadar bir kısmı da suyun içine girer (Şek. B). Dolayısiyle F noktası, yani G nin su içindeki kısmının ağırlık merkezi B O B_1 kısmı su içine girdiği için o yana kayar ve F noktasına gelir. Bu suretle F noktasından deniz yüzüne doğru yüzdürücü bir kuvvet ve G ağırlık merkezinden de Yer'in merkezine doğru çekici ve G. nin ağırlığına eşit bir kuvvet meydana gelir. Bu iki kuvvetin tesiriyle G doğrulur. F noktasından başlayan T yüzdürücü kuvveti vönü deniz yüzüne doğru uzatılacak olursa, GF çizgisini M noktasında keser. Bu M noktasına metesenter ve bu nokta ile ağırlık merkezi arasındaki mesafeye de GM yüksekliği veya metesenter yüksekliği denilir. Metesenter yüksekliği boylamasına veya enlemesine olmak üzere iki türlü olur. Yukarıdaki yükseklik enlemesine olan yüksekliktir. Bir G. bir yana meyil ettiği zaman M noktası G noktasının üstünde olursa, meydana gelen kuvvet G. yi doğrultur. M noktası G noktasının altında olursa, G. alabura olur. M noktası G noktasının üzerinde olursa G. doğrulmaz, aynı meyli muhafaza eder. Herhangi bir G. de dengenin teessüs edebilmesi için M noktasının mutlaka G noktasının üzerinde bulunması lâzımdır. M metesenter noktasının mevkii G. nin meyil açısına tâbi olup genellikle iki türlü stabilite söz konusu olur. Bunlardan biri ilk açı stabilitesi olup küçük meyiller için olanıdır (Hüte'ye göre 15 dereceye kadar olan meyiller). İkincisi büyük meyil açıları için olan stabilitedir. G. nin meyli 15 dereceden yukarı çıkmadığı takdirde, kıymeti ameliyatta değişmez olarak kubul olunur. Eğer meyiller büyük olursa, M noktası değişir.

Gemilerde denge

Dengenin kıymeti G. lerin şekillerine ve ağırlıkların G. içindeki dağıtımına tâbi olduğundan şekil ve ağırlık dengesi olmak üzere iki türlü denge daha vardır. — V. D.

Hukuk: 1 ocak 1957 de yürürlüğe giren 6762 sayılı yeni Ticaret Kanununa göre, tahsis edildiği gayeye uygun olarak kullanılması denizde hareket etmesi imkânına bağlı bulunan ve pek küçük olmayan her türlü tekne (Ticaret Kanunu 816. madde), 10 haziran 1946 da kabul edilen ve 14 haziran 1946 da yayımlanan Denizde can ve mal koruma hakkındaki kanun ise denizde kürekten başka aletle yola çıkabilen her aracı, adı, tonilatosu ve kullanma amacı ne olursa olsun G. saymıştır.

G. nin hukukî durumu, yeni Türk Ticaret Kanununun Deniz Ticareti kitabının birinci faslında G. başlığı altında hükme bağlanmıştır (816 - 945. maddeler). Bu faslın başlıca hükümlerine göre, her Türk G. si Türk bayrağı çeker. Yalnız Türk vatandaşlarının malı olan G. Türk G. sidir. Ayrıca Türk kanunları uyarınca kurulup hükmî şahsiyeti haiz olan teşekkül, müessese, dernek ve tesislerin malı olan G. ler, idare uzvunu teşkil eden şahısların çoğunluğu Türk vatandaşı olmak; Türk ticaret siciline tescil edilmiş ticaret şirketlerinin malı olan G. ler, şirketi idare ve temsil etmeye yetkisi olanların çoğunluğu Türk vatandaşı olmak ve şirket mukavelesine göre oy çoğunluğu Türk ortaklarda bulunmak; anonim ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerde ayrıca hisse senetleri nama yazılı ve başkalarına devri şirket idare meclisinin iznine bağlı bulunmak şartiyle Türk G. si sayılırlar. Türk ticaret siciline tescil edilen donatma iştiraklerinin malı olan G. ler, payların yarısından fazlası Türklere ait ve G. müdürü de Türk vatandaşı olmak şartiyle Türk G. si sayılırlar (823. madde).

Türk G. leri için hükûmetin uygun göreceği yerlerde G. sicilleri düzenlenir. Bu siciller liman reisliği yanında çalışan sicil memurları tarafından, o yer asliye hukuk mahkemesinin denetimi altında olmak üzere tutulur. G. sicili alenîdir. Herkes sayfalarını tetkik edebilir (842. madde). G. ancak malikin veya maliklerden birinin dilekçeyle talebi üzerine G. siciline tescil olunur (843. madde). Ancak on sekiz gros tonilatoda ve daha büyük olan her ticaret G. sinin maliki tescil talebinde bulunmağa mecburdur (844. madde). G., kurtarılamayacak şekilde batar veya tamir kabul etmez hale gelir yahut Türk bayrağını çekme hakkını kaybederse, talep üzerine kaydı terkin olunur (851. madde).

G. üzerindeki mülkiyet ve diğer aynî haklar 866. maddeden itibaren düzenlenmiştir. Buna göre, Ticaret Kanununda aksine bir hüküm olmadıkça bu kısmın hükümleri yalnız bir Türk G. siciline kayıtlı bulunan G. ler hakkında tatbik olunur. Bir Türk G. siciline kayıtlı olan G. üzerinde mülkiyetin iktisap ve ziyaı Türk kanununa tabidir (866. madde). Bir Türk G. siciline kayıtlı bulunmayan G. ler üzerindeki mülkiyet ve diğer aynî haklar hususunda Medenî Kanunun menkullere dair hükümleri uygulanır. Böyle bir G. nin veya G. payının temlikinde âkitler mülkiyetin sadece akitle intikal edeceklerini kararlaştırmışlarsa, zilyetliğin devri gerekmeden mülkiyet temellük edene geçer (867. madde).

Bir alacağı temin için G. üzerinde ipotek tesis olunabilir. G. ipoteği alacaklıya G. nin bedelinden alacağını alma yetkisini verir. İleride vücut bulacak yahut şarta bağlı alacak için de ipotek tesis edilebilir (875. madde). Ancak G. ipoteğinin tesisi için G. nin maliki ile alacaklının bu hususta anlaşmaları ve ipoteğin G. siciline kaydolması gerekir.

Hukukî bir muamele ile bir G. nin mülkiyetini, intifa hakkını, G ipoteğini veya ipotek üzerindeki bir hakkı iktisap eden kimse lehine G. sicilinin muhtevası bu haklara taallûk ettiği nispette doğru sayılır. Meğer ki sicile bir itiraz kaydolunmuş veya iktisap eden suiniyet sahibi bulunmuş olsun (885. madde).

GEMİ ARSLANI (Gemi başlığı): İlk çağlardan beri yapılan çeşitli tip gemilerin baş taraflarına, hurafelere inanmanın etkisi veya mitolojik düşüncelerle birtakım hayvan şekilleri konulurdu. Mısırlılar kara leylek, anka kuşu, nilüfer çiçeği, Fenikeliler at, Yunan ve Romalılar arslan, timsah, daha sonraki gemiciler koç, yaban domuzu, Vikingler yılan, ejderha, yunus balığı veya insan şeklinde başlıklar kullanmışlardır. Dünya bahriyelerince yelken devri gemilerinde baş bodoslamasının dış kısmında yukarıdan aşağı uzanan ve bir ucu omurgaya bağlanan ve gemiye kemane baş şeklini veren talimarın üst kısmına arslan, kaplan, kuş, ejderha gibi hayvan, erkek veya kadın olarak insan figürleri veya çiçek şekilleri kullanılması adet olmuştur. Yabancı bahriyelerde bunlara *figure head*, Osmanlı bahriyesinde ise *baş tasviri* veya *gemi başlığı* veya *kuş* adı verilirdi. Osmanlı gemilerinde en çok karakuş, kartal, şahin, arslan, kaplan ve aygır figürleri ile çiçek şekilleri kullanılmıştır. Demir gemi inşasına geçilmesinden sonra dahi uzunca bir süre gemi başları çoğunlukla kemane denilen şekilde inşa

«Şeref - resan» firkateyninin başlığı: Karakuş (1827); «Rehber - i Tevfik» vapurunun başlığı: Arslan (1875)

edildiğinden savaş ve ticaret gemilerinde XIX. yüzyılın sonralarına kadar bu başlıkların kullanılmasına devam edilmiştir. Gemiler balta baş olduktan sonra XX. yüzyılda bu adet terk olunmuştur. Bununla beraber, bugün dahi birçok ticaret gemilerinde baş bodoslaması üzerinde ya millî armalar veya firma sembollerinin boya ile resmedilmesine devam edilmektedir. Arslan figürünün daha fazla kullanılmış olması halk arasında bu başlıklara G. A. tabirini yerleştirmiştir. G. A. Türkçede mecazî anlamda kalıp, kıyafet, şekil ve gösteriş itibariyle heybetli olup da zekâ ve dirayet bakımından fakir veya hafif ve zayıf karakter taşıyan kişiler için kullanılmıştır. — V. D.

GEMİ MAHMUZU: İlk çağlarda savaş gemilerinin en önemli silâhlarından biri olan mahmuz, İsa'dan 480 yıl önce Themistokles tarafından icat edilmiş ve Atinalılar tarafından İranlılara karşı Salamin deniz savaşında kullanılmıştır. İlk zamanlar pirinç dökümden yapılan ve gemilerin baş bodoslamalarına takılan bu silâh, düşman gemilerinin karinalarında yara açarak onları batırmak maksadiyle kulla-

nılırdı. Sonraları çelik dökümden yapılan bu silâh, XIX. yüzyıl sonlarına kadar inşa olunan buharlı ve zırhlı savaş gemilerinde dahi kullanıldı. 20 temmuz 1866 tarihinde Avusturya ile İtalya donanmaları arasında yapılan Lisa deniz savaşında, Avusturyalılar toptan ziyade mahmuzla düşmanlarına daha fazla zarar verebilecekleri kanaatiyle hareket etmişler ve müteaddit kereler İtalyanları mahmuzlamağa teşebbüs etmişlerdir. Bu savaşta Avusturyalılar İtalyanların «Re d'Italia» adlı savaş gemisini mahmuzlayarak batırmışlardı. «Hamidiye» kruvazörü, Balkan Harbindeki Akdeniz harekâtında, Şingin limanında Sırp ordusu hesabına erzak ve beygir götürmüş olan «Leros» adlı bir Yunan gemisi yakalamış ve Adriyatikteki mevcudiyetini gizlemek maksadı ile bu gemiyi top ateşi yerine mahmuzlamak suretiyle batırmıştır. Bu silâh bugünün şartları altında kullanılamayacağı cihetle artık gemilerde bulundurulmamaktadır. — V. D.

GEMİ SEYRİ (Fr. Navigation), denizde bir geminin bir yerden başka bir yere selâmetle gidebilmesi, deniz üzerinde gemi mevkiinin sıhhatle tayini usullerinden bahseden ilim. Denizde bir geminin mevkiini tayin için genel olarak dört usul vardır:

1. Kıyılara yakın sularda deniz haritaları üzerinde işaret edilmiş belirli noktalardan yapılacak kerterizlerle mevki tayini. Buna *kılavuz seyri* denilir.

2. Belirli bir mevkiden itibaren seyir yapılan yön ve mesafeler vasıtasiyle mevki tayini. Buna *parekete seyri* denilir ve düzey trigonometriden faydalanılır.

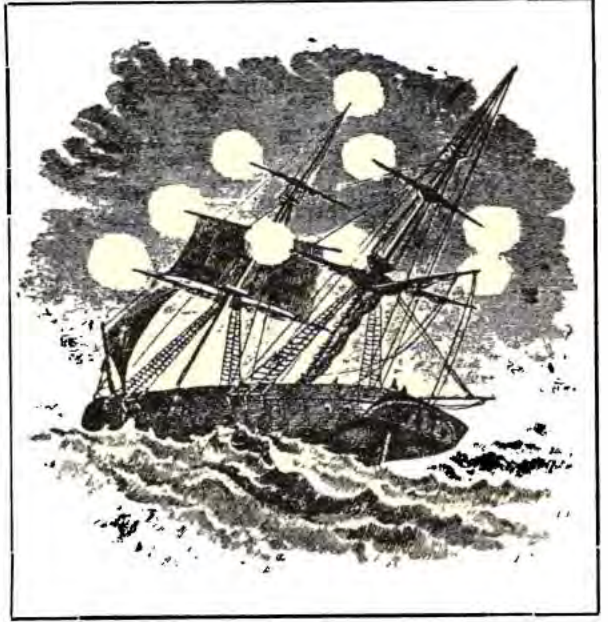
3. Sabit yıldızlardan, gezegenlerden, güneş veya aydan yapılacak rasatlarla mevki tayini. Buna *astronomi seyri* adı verilir ve küresel trigonometriden faydalanılır.

4. Elektromagnetik dalgalar yayan cihazlarla donatılmış ve mevkileri malûm istasyonlardan radar, telsiz, kerteriz aleti, loren, şoren gibi cihazlarla yapılacak kerterizlerle mevki tayini. Buna *radyo seyri* veya *elektronik seyir* denilir.

Bir mevkiden başka bir mevkie gidecek bir gemi, seyredeceği harita üzerinde kalkış ve varış limanlarını birbirine bağlayan veya gidilecek liman için lüzumlu yönlerdeki emin ve kısa yolu tespit ederek rotasını harita üzerine çizer. Limandan çıktıktan sonra puslası ile o rota üzerinde seyre başlar. Yolda giderken kıyılarda görülen ve harita üzerinde gösterilmiş olan ada, burun, fener, tepe v. b. açık alâmetlerden alacağı birkaç kerterizle, açık denizde ise yıldızlardan yapacağı rasatlarla mevkiini tayin ederek rotasının üzerinde olup olmadığını kontrol ederek seyrine devam eder. Hava sisli, kar fırtınalı veya kapalı olup ta yıldızlardan rasat imkânı olmadığı zamanlarda da civarda elektronik seyre yardımcı istasyonlar var ise, gemideki telsiz kerterizi, loren veya şoren gibi cihazlarla yapacağı kerterizlerle veya radar kerterizi ile mevkiini kontrol ve tespit eder. G. S. ile meşgul ve görevli kimselerin matematik, trigonometri ve astronomi bilgilerinin köklü olması mecburiyeti vardır.

GEMİCİ FENERİ (Den.): bk. FENER.

GEMİCİ NURU, gök gürültülü, şimşekli, kuvvetli yağmurlu veya kar fırtınalı havalarda ve çok karanlık gecelerde gemi armalarının muhtelif yerlerinde ve özellikle direk şapkalarında ve serenlerin uçlarında görülen sarı alev şeklinde bir ışık. Kilise kuleleri tepelerinde ve uçakların kanat uçlarında, sivri olan başlarında ve pilot rüzgâr muhafazalarında meydana geldiği de vakidir. Atmosferde mevcut akıcı elektriğin ıslak gemi veya uçak aksamından geçmesi sırasında vukua gelir. Yabancı bahriyelerde Saint-Elmo alevi (Saint Elmo's fire) denilen G. N., eski gemicilerce baht ve ikbale bir alâmet sayılırdı.

Gemici nuru

Roma imparatoru Caesar'ın Afrika'da yaptığı bir savaş sırasında gece yarısı çıkan bir dolu fırtınası sırasında askerlerin mızrakları ucunda alevler gördüğü söylenir. Cristophorus Columbus ve Magellhães gibi denizciler de yaptıkları seferlerin birçoğunda G. N. nu görmüşlerdir. Fransız denizcisi Forbin 1696 da gördüğü bir G. N. nu şöyle tarif etmiştir: «Gök, anî olarak çok yoğun bulutlarla kaplandı, bora çıkacak korkusu ile yelkenleri sardırdım. Geminin direkleri ve serenleri uçlarında otuzdan fazla G. N. peyda oldu. Bunlardan birisinin yanına bir gemici gönderdim. Gemici yukarı tırmandığı zaman ıslak barutun yanarken hasıl ettiği sese benzer bir ses işittim. Alev oradan kalkmış, direk tepesinde peyda olmuştu.» Amiral Smith ise Panamá körfezinde gördüğü bir G. N. için: «O kadar parlak idi ki güvertede birbirimizin yüzünü görebildik» demiştir. Uçaklarda vukua gelen bu olayın bazen pilotların gözlerini geçici olarak göremez hale getirdiği olmuştur.

GEMİCİLİK, bir gemiyi sis, fırtına, akıntı, tipi gibi kötü hava şartları altında emniyetle kullanmak, çeşitli şekillerde gemiyi kıçtan kara etmek veya rıhtıma aborda edebilmek, şamandıralar arasına bağlayabilmek, denizde ikmal yapabilmek v. b. manevraları iyi ve emin bir şekilde yapabilmek sanatı. Bu meslek, müntesiplerinden yüksek kabiliyet ister. Kitap okumakla gemici olunamaz. Bir gemici deniz üzerinde ve gemi içinde uzun bir çalışma devresinden sonra kabiliyeti derecesinde yetişir. Özellikle yelken gemilerini kullanacak personelin küçük yaştan itibaren amelî bir şekilde yetişmesi şarttır. Bugünkü modern gemileri kullanmak ise bilgi, maharet ve yüksek tecrübe ister. Deniz, acemiyi, bilgisizi seçer ve çabuk yere vurur. İyi gemici yetiştirmek için denizcilik okullarında yüksek bir tahsilden sonra uzun bir staj devresine ihtiyaç vardır. Büyük denizci devletler okuldan sonra öğrencilerini büyük yelken gemileri ile, kruvazör veya okul emrine verilmiş gemilerle dünya denizlerinde seyahatlere çıkarır ve denizin her türlü hal ve şartını öğrencilere tanıtır, iyi birer gemici olarak yetişmelerini sağlar.

F. GÉMIER

GÉMIER [*jemiyę*], **Firmin** (Aubervilliers 1869-Paris 1933), Fransız aktörü ve tiyatro müdürü. Mesleğine Théâtre - Libre d'Antoine'da başlamış (1892), birkaç yıl sonra Renaissance tiyatrosunun idaresini ele alarak burada Romain Rolland'ın *Le Quatorze Juillet* (On dört temmuz) (1902) adlı eseriyle bir halk tiyatrosu meydana getirmeyi denemiştir. Antoine'dan sonra Antoine Tiyatrosu'nun başına geçmiş (1906 - 1919), bir gezici millî tiyatro kurma macerasına atılmış, başarısızlığa uğramıştır. Fakat bir yandan Odéon tiyatrosunu yönetirken (1922 - 1930), bir yandan Théâtre national populaire (Millî halk tiyatrosu) i meydana getirmiştir.

GEMINI (Astr.): bk. İKİZLER.

GEMINI [*cęmini*], Amerika Birleşik Devletlerinin uzay araştırmaları için hazırladıkları üç programdan ikincisinin ve bu programın gerçekleştirilmesinde kullanılmış olan kapsülün adı. İlk program (Mercury programı), bir uzay aracının fırlatılma şartlarını ve astronotların uzay yolculuğunda yerden takip edilmesini inceleyerek olgunlaştırmış, bunun üzerine ikinci program (G. programı) ın uygulanmasına geçilmişti. 1966 sonunda bu program da başarıyle sonuçlanmış olup şimdi, bir astronotlar ekipinin Ay'a indirilmesini öngören üçüncü program (Apollo programı) üzerinde çalışılmaktadır.

G. programı, iki kişilik bir kapsülden yararlanmak suretiyle, uzayda uzunca bir süre yaşama imkânlarını, mürettebatın gemiyi terk edererek boşlukta dolaşmalarını, «uzay buluşması» için gerekli tekniklerin ıslahını ve benzeri konuları inceleyip gerçekleştirmiştir.

Ağırlığı aş. yu. 3 ton, tam uzunluğu 5,75 m, çapı 78 cm - 3 m olan G. kapsülü, önden geriye doğru şu bölümleri kapsar: kaporta kısmı; kesik koni biçimli bir donatım odası (uzayda buluşmayı ve yere dönmeyi gerçekleştiren bütün araç ve gereçler bunun içindedir); normal basınç şartlarını sağlayan bir kabin (astronotların oturduğu yer); «atmosfere giriş» bölümü (termik kalkan, hız kesici füzeler ve bütün yönetme tertibatı bu bölümdedir).

G. programının uygulanmasına 23 mart 1965 te başlanmış ve bir Titan II füzesinin fırlattığı G. 3 kapsülü ile havalanan astronotlar (V. Grisson, J. Joung), dünyadan uzaklığı 163 - 228 km olan bir yörünge üzerinde 3 tur yapmışlardır. Bunu J. McDivitt ile E. White tarafından yönetilen G. 4 kapsülünün dünya etrafındaki 62 turluk başarısı takip etmiştir (3 - 7 temmuz 1965). Bu uçuş sırasında, White, gemiden boşluğa atlamış ve bir iple aracına bağlı olduğu halde 20 dakika fezada hareket etmiştir. 21 - 29 ağustos 1965 te G. 5 ile Gordon Cooper ve Charles Conrad 191 saat dünya etrafında dolaşmışlarsa da, yakıt yetersizliği yüzünden «uzayda buluşma» yı gerçekleştirememişlerdir. Fakat F. Borman ile J. Lovell'ın yönettiği G. 7 aracı, 4 - 18 aralık 1965 günlerini içine alan 330 saatlik bir uçuş sağlamış ve içinde Shirra ile Stafford'un bulunduğu ve 15 aralıkta fırlatılmış olan G. 6 kapsülü ile birkaç metrelik yakınlıkta yan yana yol alarak ilk başarılı uzay buluşmasını gerçekleştirmişlerdir. Bundan sonra G 8 (16 mart 1966: Armstrong ve D. Scott), G. 9 (3 - 6 haziran 1966: Stafford ve E. Cernan), G. 10 (18 - 21 temmuz 1966: J. Joung ve M. Collins), bir itici Agena aracı ile birleşmeye çalışmışlar ve ilk olarak G. 10 bu amaca ulaşmış, bu itici sayesinde daha yükseklere çıkabilmiştir. G. 11 (12 - 15 eylül 1966: Ch. Conrad ve R. Gordon) Agena iticisi ile uzayda birleşerek rekor bir yüksekliğe (1 360 km) ulaşmıştır. G. 12 (11 - 15 kasım 1966: J. Lovell ve E. Aldrin) ise G. programını başarılı bir sonuca eriştirmiştir: bir Agena iticisi ile birleşmiş ve pilot Aldrin 5,5 saat boşlukta yüzerek bir astronotun uzun süre yorulmaksızın uzayda iş görebileceğini ispat etmiştir. Bk. FÜZE ve UZAY ARAŞTIRMALARI.

GEMINIANI [*ceminyąni*], **Francesco Saverio** (Lucca 1687 - Dublin 1762), İtalyalı kemancı, besteci ve musiki yazarı. Roma'da Corelli, Napoli'de A. Scarlatti ile çalışıp yetiştikten sonra 1714 te Londra'ya yerleşmiş, geçici olarak Dublin (1733 - 1734) ve Paris (1740, 1749 - 55) te bulunduğu süreler dışında 37 yıl İngiliz başkentinde öğretmen ve sanatçı olarak başarı kazanmış, 1759 da Dublin'e giderek Bellamont kontunun hizmetinde çalışmıştır. Modern keman tekniğinin temelini kuran *The Art of Playing on the Violin* (Keman çalma sanatı) adlı eseri, 1730 da imzasız olarak, sonra imzasiyle yayımlanmış, Fransızca ve Almancaya da çevrilmiştir. Op. 2,3,6 ve 7 Concerto grossolariyle Op. 1,4 ve 5 keman sonatları hızlı bölümleri ustalıklı, günün zevkine uygun eserlerdir.

GEMLİK, Bursa iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 33 830 (1965), yüzölçümü 611 km²dir. İlçe merkezinin nüfusu 15 716, ilçeye bağlı köy sayısı 26 dır. Kasabanın denizden yüksekliği 10 m dir. Armutlu adlı bir bucağı vardır. Köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur. Yalnız Umurbey (2 458 nüfuslu) ve Küçük Kumla (1 400 nüfuslu) büyük köylerdir. G. Cumhuriyetten önce kurulmuş eski ilçelerdendir.

G. ilçesi Bursa ilinin kuzey bölümünde olup, aynı addaki körfezin nihayeti ile Armutlu yarımadasının bu körfeze dönük güney bölümünü içine alır. İlçe arazisinin çok yeri tepelik ve dağlıktır (Samanlı dağları 700 - 800 m, Katırlı dağları). Burada Paleozoik tabakalar ile gnays ve granitler, güneyde ise Üçüncü Zaman arazisi çok yer tutar. İlçenin ova olan yerleri ise azdır ve yeni alüvyonlarla örtülü bulunan düzlükler kasabanın doğusu ile güneyinde uzanır. Burada iklim, kışları oldukça ılık ve bol yağışlı, yazları ise sıcak ve kurak olan Akdeniz iklimi özelliğini gösterir. Dağların ovaya ve denize bakan yamaçlarında bütün yıl yeşil kalan makiler ve bu arada geniş ölçüde zeytinlikler yer tutmuştur.

GEMLİK'ten bir görünüş

GEMLİK: İskele

İlçede birçok küçük dereler varsa da, başlıca akarsu, İznik gölünün sularını G. körfezine döken Garsak suyudur. Bu suyun gölden çıktığı yerde göl ile dere arasında yüzde bir bağlantı görülmez, bu bağlantı alüvyonlar arasında sızıntılar şeklinde olur. Dere, G. kasabasının içinden geçer ve eski iskelenin hemen güneyinde körfeze dökülür.

G., körfezin nihayetindeki yerde gelişmiş, yarım ay biçiminde uzanan, işlek bir ticaret ve sanayi yeri olan, güzel ve bakımlı, küçük bir şehirdir. 1927 de 6 000 nüfuslu bir kasaba iken bugün hemen hemen üç kat büyümüştür. Şehrin yüksekçe olan tepedeki bölümü üzeri kil ve molozlarla örtülü Paleozoik şistlerden, düz bölümü ise alüvyonlarla kaplı arazide yayılmış. Sümerbank fabrikası killi şistler üzerinde kurulmuştur. Kasabanın düz yerlerinde 3 - 4 m derinde taban suyu bulunduğu halde, tepe bölumünde böyle değildir. Şehrin evleri çoğunca kıyı boyunda sıralanmış olup, 4 - 5 katlı evlerin en güzelleri körfeze bakan yerlerde toplanmıştır. Şehirde geniş ve temiz caddeler, Cumhuriyet meydanı, resmî binalar, fabrika ve imalâthaneler, büyük depolar ve antrepolar, modern oteller, okullar, Çarşı ve Su başı, Balıkpazarı camileri, belli başlı yapılardır. Şehir içinde ve yakın çevresinde güzel bahçeler, parklar, sinemalar, kıyı boyunda gazinolar vardır. 1 km kadar uzakta, Yanık Manastır adiyle tanınmış yerde kiraz mevsiminde kiraz bayramı yapılır. 4 km kuzeydeki Kumla köyü ve çevresinde güzel mesire yerleri vardır. Şehrin doğusunda ve 1 km kadar uzaklıkta G ılıcası bulunmaktadır Sıcaklığı 36° kadar olan ve terkibinde kalsiyum bikarbonat bulunan bu su, Bursa'nın Çekirge semtinin Horhor kaplıcalarına benzer. Sular alüvyonlarla örtülü bir alanda üç yerden kaynar, beton depolarda toplanır, hamamın kurnalarına verilir. Hamamın içindeki havuzun suları ise dipten kaynar.

GEMLİK: Kıyıdaki turistik otel

Dimağ yorgunluğu ve nevrastenik hastalar bu ılıcanın banyolarından çok faydalanırlar. Bu sular içilince diüretik etki yaparlar. G. in Armutlu kaplıcaları da vapurla kolayca gidilebilen, 60° ye yakın sıcaklıkta, banyo ve içme olarak faydalanılan ve çamur tedavisi de olan şifalı kaynaklardır. Romatizma, şişmanlık, kadın ve deri hastalıkları ile idrar yolu hastalıklarını gidericidir Kaplıca tesisleri vardır.

G., Marmara'nın işlek limanlarından biridir. Bir iskelesi ve küçük bir tersanesi bulunan G. limanı, gemilerin uğradığı bir yer olup, Bursa'nın Mudanya'dan sonra Marmara'ya açılan ikinci iskelesidir. G. - Istanbul deniz yolu, G. ve çevresinin tarım ve endüstri ürünlerinin İstanbul pazarına taşındığı önemli bir yoldur. Şehir, Yalova ve Bursa'ya düzgün kara yolları ile bağlıdır.

G., zengin bir zeytincilik, tarım ve bahçecilik bölgesidir. Doğuya doğru uzanan verimli ovasında her çeşit ürün elde edilir. Geniş alanlar kaplayan zeytinliklerden her yıl binlerce ton zeytin alınır. Bunlar ya tane olarak veya fabrikalarda yağ yapılarak Istanbul ve başka ticaret merkezlerine gönderilir. İlçede birçok zeytin yağı, sabun ve prina fabrikaları, birçok yağhaneler vardır. İlçede ayrıca birkaç un fabrikası, sebze ve balık konserveleri yapım evleri bulunmaktadır. Kozacılık ve meyvacılık ileri durumdadır. Elde edilen kozaların bir kısmı Sümerbank tarafından sunî ipek fabrikasında işletilir, bir kısmı da Bursa'ya gönderilir. G. te halkın bir kısmı da balıkçılıkla uğraşır, her yıl önemli miktarda balık avlanır. Bu çevrenin kolyos ve sardalyası ünlüdür. G. te çeşitli banka şubeleri, tarım kredi kooperatifi, zeytin ve zeytin yağı istihsal kooperatifleri vardır. Şehirde ilk okullar, orta okul, akşam kız sanat okulu, spor klüpleri, hastahane, eczahaneler, doktor, sinema vardır.

G. ve çevresi eski bir yerleşme alanıdır. Bu çevre, Osman Gazi zamanında Osmanlı ülkesine katılmış, eski ve yeni Türk eserlerinin toplandığı (köprüler, camiler, tarihî mezarlıklar) bir şehir olarak gelişmiştir. Şimdiki G. in yanında çok eskiden Argonautlar (b. bk.)ın Gius adında bir şehir kurmuş oldukları, bu tarihlerde burada güzel bir liman bulunduğu, bu limanın zamanla gerideki dağ ve tepelerden sürüklenen alüvyonlarla dolarak bunun yerinde bahçeler yayıldığı ileri sürülmüştür. Gius adı, türlü kaynaklarda Ceus, Kios, Ghio, Gio, Prusa ad Mare (Bursa'dan ayırt etmek için) şekillerinde geçtiği gibi, Haçlı seferleri sırasında bu liman Anadolu içlerine gönderilecek Haçlı ordularına bir iskele olmuş ve Civitot, Givitot, Civithot gibi adlarla anılmıştır. — R. İ.

GEMLİK KÖRFEZİ, Marmara denizinin güney kıyılarının büyük deniz girintilerinden biri. Batı - doğu doğrultusunda uzanan G. K. nin, Bozburun hizalariyle Gemlik şehri arasındaki uzunluğu 35 km, enliliği ise 10 - 15 km dir. Körfezde ve açıklarında İmralı (b. bk.) dan başka ada yoktur. Derinliği 200 m den az olan bu körfez, yer kabuğu kırılmalarından ileri gelmiş bir çöküntü alanıdır. Bu faylar alanı batıda Kapıdağı yarımadası ile kıyı arasındaki çukurluğu ve Bandırma - Mudanya arasındaki denizaltı çukurlukları ile kıyıdaki Neojen faylarını, G. K. ni, İznik gölü ve ovasını, bu ova ile Osmaneli arasındaki fayları ve Geyve ovasını içine alan geniş bir tektonik bölge olup, G. K. bunun bir bölümüdür. Gemlik şehri ile körfezi, İznik deprem merkezinin etkisi altında bulunur.

G. K. nin çevresi dağlıktır. Kuzeyde Samanlı dağları (700 - 800 m), güneyde Katırlı dağı ve uzantıları yükselir. Samanlı dağlarının çok yeri Paleozoik arazi ile gnays, mika-

şist, mermer ve granitlerden bir yapı gösterir. Katırlı dağında da temelde eski arazi bulunmakla beraber, çevresinde ve körfezin güney yakasına düşen yerlerde Neojen tabakaları ile yeni volkanik örtüler (andezit) önemli yer tutar. Gemlik şehri çevresi (doğusu ve güneyi) akarsuların sürükleyip yığdığı alüvyonlarla dolarak genişçe ovaları meydana getirmiştir. Çevredeki dağlardan körfeze birçok dereler iner (Büyük ve Küçük Kumla dereleri, Kocadere, Çınarlıdere) ve İznik gölünün ayağı bu körfeze dökülür. Oldukça kuytu bir yer olan G. K. kıyılarında Akdeniz bitki toplulukları, dağlarda yer yer orman ve fundalıklar, kıyı boyu düzlüklerinde ve tepeliklerde tarım ve bahçecilik alanları, zeytinlikler yer tutmuştur.

G. K. kıyıları boyunca birtakım yerleşme yerleri gelişmiştir. Bunlar arasında Gemlik (15 716 nüfuslu), Mudanya (7 000 nüfuslu), Zeytinbağı (eski adı: Tirilye; 2 400 nüfuslu), Armutlu (1 800 nüfuslu) vardır. G. K. nin kıyılarında düzenli kara yolları yoktur. Yalnız şehir ve kasabalar işlek birer deniz taşıtları uğrağıdır. Gemlik ve Mudanya kasabaları, Bursa'ya kara yolları ile bağlıdır.

GEMLİK SELOFAN FABRİKASI: bk. SÜMERBANK.

GEMLİK SUNÎ İPEK VE VİSKOZ FABRİKALARI: bk. SÜMERBANK.

GẸMMA (Lat. = Cevahir), Kuzeytacı takım yıldızının en parlak yıldızı (α CBr). Batı dillerinde Alphecca adiyle de anılır. Bk. İNCİ.

GEMMA [*ğẹmma*] - **FRISIUS, Rainer (Ragnier)** (Dokkum, Friesland 1508 - Leuven 1555), Hollandalı matematikçi ve astronom. Leuven (Louvain) de profesörlük etmiş, haritacı olarak önemli bir rol oynamış, dünya haritaları ve küreler yapmıştır.

GEMULA (Lat. gemmula = tomurcuk), kalıtım teorisini açıklamak üzere Darwin'in varsaydığı, hücrelerin hassiyetlerini temsil eden cisimcikler. Darwin'e göre, hücrenin kendisi eylemsiz (inerte) dir; ona türsel hassiyetlerini bir veya birkaç G. nın varlığı verir. G. lar, bu hassiyetlerini temsil eden ve bölünme sırasında hücreden hücreye geçebilen sonsuz küçüklükte cisimciklerdir. Ana ile babanın bütün G. ları yumurtanın içinde temsil edilmiş bulunur ve ardıl ikiye bölünmelerle yumurtadan türeyen hücreler ondan bir veya birkaç G. alırlar; öyle ki, embriyoda ya babanın ya ananın karakterleri veya her ikisinin karışımı bulunur: Kalıtım işte budur. Bu teori kabul edilemezse de, daha sonradan jenlerin keşfedilmesi iki görüş arasındaki benzerlikler dolayısiyle G. görüşüne tarihî bir değer kazandırmıştır.

GEN (Biyol.): bk. JEN (Fr. Gène).

GENẠRKHĒS (< Yun. *genos* = ırk; *arkhos* = şef, baş), Mısır'da Lagos sülâlesi devri sonlarında (M. Ö. 30 yılına doğru), Aleksandreia (İskenderiye) Yahudi cemaatinin başı. Roma işgali sırasında G. unvanının yerine, çoğu zaman, aynı anlamda olan *ethnarkhes* (etnark) unvanı kullanılmıştır.

GENCE, Kuzey Azerbaycan'ın Küçük Kafkasya dağ grupunun kuzeyde ova ile birleştiği yerde, Gence Çayının her iki kıyısında, Bakû - Batum demir yolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 170 000 dir. Denizden yüksekliği 445 m dir.

1804 teki Rus işgalinden sonra şehre Elizavetpol' ve 1920 de de millî ayaklanma hareketini bastırmağa katılan bir Rus komünistinin adına izafetle Kirovabad adı verilmişse de, Rus ihtilâli üzerine 1918 de kurulan Millî Azerbaycan Cumhuriyeti devrinde tekrar G. adını almıştır.

Agvan tarihi yazarı M. Kağankatvatsi'ye göre, IX. yüzyılın ortalarına doğru Kuzey Azerbaycan'ı zapteden Hazar Padgos'tan sonra, oğlu, Agvanlıların elinde bulunan Arşakaşen (Küçük Siunik) eyaletinde G. şehrini kurup, buradan Sisakan (Büyük Siunik) ülkesine akınlar yapmıştır. Hamdullah Kazvinî'ye göre, şehir 659 (W. Barthold'un düzeltmesine göre 853 - 854) yılında kurulmuştur. Buna göre, VII. Tigran zamanında İranlılar tarafından tahrip edildiği, VII. yüzyılın ortalarında Araplar tarafından zaptedildiği ve aynı yüzyılın sonlarında Hazar Türkleri ile Arap çatışmasına sahne olduğu söylenen G. nin İslâmiyetten önceki Azerbaycan'ın merkezi olan Canza olduğu anlaşılıyor. Dede Korkut hikâyelerinde de G., Barza'a ile birlikte Bağıloğlu Amran'ın malikânesi olarak gösterilmektedir.

G. nin kuzeyi, Kür ve kolları tarafından sulanan verimli bir ova, güneyi sık ormanlarla örtülü dağlık bir bölgedir. Bu bölgeyi göçebe Türkler daha Araplar gelmeden yaylak ve kışlak olarak kullanıyorlardı. Araplar zamanında buraya birçok Hazar Türkü yerleştirilmiştir. G. bu zamanda ve daha sonraları kuzeyden gelip Erdebil - Barza'a üzerinden Tiflis'e giden tarihî bir ticaret yolunun kavşağını teşkil ediyordu. Arap hâkimiyeti zamanında Arran'ın merkezi olan Barzaa, 943 - 944 yıllarında Rus eşkıyasının baskın, yağma ve tahribine uğradıktan sonra bu ülkeye merkez G. oldu. 1075 - 1076 yıllarında Türk asıllı Saçoğulları sülâlesinin yerine geçen ve Selçukluların müttefiki olan Şeddadoğulları da G. yi kendilerine başkent yaptılar. Alp Arslan, Malazgirt savaşından az önce Gürcistan'ı fethederek dönüşte G. ye yerleşmiştir. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah, Şeddadoğullarını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra burasını oğlu Mehmed'e timar olarak verdi. 1076 da Melikşah tarafından Şav Tigin idaresinde gönderilen Oğuz Türkleri, Arran ülkesinin her yerine yerleşerek G. yi bir Türkmen şehri haline getirmişlerdir.

XII. yüzyılın ortalarına doğru büyük bir deprem G. yi harap etmiştir. Şehir, Azerbaycan ve Arran emiri Kara Sungın (ölm.1141) tarafından tekrar inşa ve imar edilmiştir. Gürcistan kralı Demetrius'un harap şehri yağma ettiği ve orada bulunan bir kapıyı Canza adiyle yeni kurduğu şehirde kullandığı, aynı Sungur'un Canza'ya hücumu ile çalınan bu kapıyı tekrar geri aldığı hakkındaki hikâyesi doğru değildir. Kara Sungur ve yerine geçen Çavlı (ölm. 1146) dan sonra Arran prensi olarak Ravadî'nin adı geçiyorsa da, Melikşah'ın oğlu Mehmed'in atabeyi olan Şemseddin İldeniz'in Azerbaycan'ı G. de müstakil bir devlet olarak ilân ettiğini buluyoruz. İldeniz veya Pehlivan sülâlesi devrinde Arran ülkesi ile birlikfe G. şehri de merkezi Tebriz'de bulunan Azerbaycan'a katılmıştır.

Bu devirde ve XIII. yüzyılın başlarında G. Ön Asya'nın en güzel bir şehri olarak tanınmıştır. Şair Nizamî de bu sıralarda G. de yaşamış, eserlerini Mehmet Cihan Pehlivan'a ve diğer İldenizlilere sunmuştur. 1221 de G. surları önünde görünen Moğolların bu şehre yaklaşmağa cesaret edemeyip altın ve birkaç parça kumaş hediye ile yetinerek çekilip gitmelerinden G. nin iktisaden de gelişmiş bir şehir olduğunu söyleyebiliriz. XIII. yüzyıl Ermeni tarihçisi G. li Kirakos ilk Moğol baskınından sonra bu bölgeye Kıpçak Türklerinin gelip yerleştiğini, Harezmşah Celâleddin zamanında G. de çok az Hıristiyan bulunduğunu yazar. Harezmşah Celâleddin, Özbek'in Tebriz'den kaçarak sığın-

mış olduğu G. yi zaptettikten birkaç yıl sonra G. liler ayaklanmış ve bütün Harezmlileri kesmişlerdir. Buna rağmen Harezmşah Celâleddin ayaklanmayı bastırdıktan sonra elebaşıların dışında kimseyi cezalandırmamış ve askerine şehri yağma ettirmemiştir. 1235 yılında Moğolların ikinci baskınına G. liler silâhla mukavemet etmiş, halk şehrin düşeceğini anlayınca Moğolların eline geçmemesi için yanabilecek ne varsa yakmışlardır. Buna kızan Moğollar silâhlı kuvvetler hariç bütün halkı kılıçtan geçirmişlerdir. Dört yıl sonra tekrar bir Türk şehri olarak kurulan G., İlhanlı devletinin bir vilâyeti olan Arran'ın merkezi olmuştur. Timur tarafından da zapt ve tahrip edilen bu şehre sonraları Kaçarların bir kısmı yerleştirilmiştir. Rus istilâsına kadar hüküm süren Ziyadoğulları bu Türk uruğundandır.

III. Murat zamanında başlayan doğu seferlerinin ilk yıllarında Şirvan'ı fetheden Osmanlılara karşı, Kür ırmağı sağındaki Arran'ı Safevîler şiddetle savunuyorlardı. Bir aralık Şirvan'ı boşaltan Osmanlı kuvvetleri Derbend'e kadar çekilmişlerdi. 1583 te G. hâkimi İmam Kulu Han ile Osmanlılar, Bakû ile Derbent arasında bulunan Şaburan bölgesinde çarpısmağa başladılar. İlk çarpışmada Osmanlılar geri çekildiler ise de, geceleri meşaleler yakılarak savaşa devam edildiği için ikinci savaşta G. hâkimi birçok ölü ve esir vererek geri çekildi. Osmanlılar tekrar Şirvan ve Bakû'ya girdiler. 1588 de Serdar Ferhat Paşa, Şirvan valisi Cafer Paşa kuvvetleri ile birlikte G. yi alarak tahkim ettiler. Ferhat Paşa G. yi sağlam bir kale haline getirdikten sonra içine asker ve zahire bıraktı. 1593 yılında G. vilâyetinin G., Barza'a, Haçin, Ahısâbâd, Dızak, Hekerri ve Verende olmak üzere yedi livaya ayrılmıştı. G., sonraları sadrazamlığa kadar yükselen Hadım Hasan Paşaya verilmişti.

G. nin Ferhat Paşa tarafından fethi, Rahimîzade İbrahim Harimî Çavuş tarafından *Kitab - ı gencine - i feth - i Gence* adı altında nazma çekilmiştir. Yazar eserinin 6. babında G. nin tabiî güzelliklerinden, güzellerinden, Osmanlıların G. için mücadelelerinden bahsetmektedir.

1606 martında I. Şah Abbas, altı aylık bir kuşatmadan sonra G. yi zaptederek tahrip etti ve biraz daha yukarıda bir şehir kurdu. Evliya Çelebi 1647 de G. yi 6 000 haneli, kalesiz, sursuz bir şehir olarak tasvir etmekte ve pamuğu, pirinci, ipeği, demiri ve at nalı meşhur olan bir il olduğunu, yedi nahiyenin ve bir hanlığın merkezi bulunduğunu söylemektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yıllarında İran'da çıkan karışıklıklardan faydalanarak Rusya'nın bütün Hazar kıyılarını istilâ ettiği sıralarda istiklâllerini ilân eden Şirvan ve Dağıstan'ın yardımına koşan Osmanlılar, 1723 te Karabağ ile G. yi zaptederek yeniden tahkim ettiler. 1734 yılında Nadir Şah G. yi iki ay kuşattığı halde alamamış, ancak Osmanlıların Erivan önünde yenilmesinden sonradır ki, 1735 te şehri alabilmiştir. Fakat 1747 de Nadir Şah'ın katli üzerine bütün Azerbaycan hanlıkları gibi G. de istiklâlini ilân etmiş ve 1804 yılına kadar kendi hanları tarafından idare edilmiştir. Bağımsız G. nin ilk hanı Ziyadoğullarından Şahverdi Han, son hanı ise Ruslara kahramanca karşı koymasiyle tanınan Cevat Handır.

1801 yılında Gürcistan'ı topraklarına katan Rusya için G. ve bütün Azerbaycan hanlıkları bir tehlike teşkil ettiklerinden Kafkasya'daki Rus orduları 22 kasım 1803 te Tiflis'ten hareket ederek G. yi kuşattılar. Bütün teslim tekliflerini reddeden Cevat Han, 3 ocak 1804 yılında üç gün süren savaştan sonra Hacıkale burcunda top ateşi altında parçalanarak öldü. Ruslar, şehri yağma ederek halkı kılıçtan geçirdiler. Kumandan Sisyanov'un emri ile camie sığınan 500 kadın ve çocuğa bile acınmadı. Ruslar şehri zaptettikten sonra en büyük camii kiliseye çevirdiler ve şehrin adını Rus çariçesinin adına izafetle Elizavetpol' koydular. Bütün bu olaylar Azerbaycan'ın her yerinde büyük yankılar uyandırmış ve o devrin halk şairleri G. faciasını destanlaştırmışlardır. G. li Hasan ile Kazaklı Dilbazoğlu Abdurrahman Ağanın G. kırgını destanları buna örnek alarak gösterilebilir. Bu faciadan sonra 1826 da İran'a çekilmiş olan Cevat Hanın oğlu Uğurlu Han tarafından G. nin Ruslardan kurtarıldığı görülüyor. Fakat aynı yıl Abbas Mirza Kaçar ordularının Ruslara G. civarında yenilmesi üzerine, G. nin tekrar Rusların eline geçtiği ve 1828 de imzalanan Türkmençay antlaşmasiyle burasının tamamen Rus topraklarına katıldığı görülüyor.

Rus idaresinde G. bir süre komendantlar tarafından idare edilmiş, sonra çevresi ile birlikte Tiflis'e bağlanmıştır. 1868 den sonra Tiflis ve Bakû vilâyetlerinden ayrılarak kurulan yeni G. vilâyetinin merkezi olmuştur. Karabağ ve Seki hanlıklarının hepsini, Şirvan ve Kazak hanlıklarının bir kısmını içine olan G. vilâyeti 8 kazaya bölünmüştür. Yüzölçümü 44 136 km², ezici çoğunluğu Türk olan nüfusu 710 998 idi.

G., XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türklerinin kültür merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Mayıs 1918 de istiklâllerini ilân eden Azerbaycan, geçici başkent olarak G. yi seçti. Azerbaycan Millî Şurası ve Cumhuriyet hükûmeti burada yerleşti ve Rus - Ermeni istilâsına karşı kurtuluş harbini buradan idare etti. Azerbaycan'ın düşmesi ile nisan 1920 de Rusların eline geçen G., bolşeviklere karşı ayaklandı ise de, etraftan bir yardım göremediği için büyük katliamlara maruz kaldı. Şehrin nüfusu 1923 yılında 38 000 e indi. 1936 yılında ise 100 000 lik bir şehir haline geldi.

G. de büyük bir yağ fabrikası, bir yünlü kumaş fabrikası, bir pamuk temizleme işhanesi, bir dikim fabrikası ve 150 kadar küçük sanayi kurumu vardır. G. şehrinde ve etrafında birçok meyva bahçeleri ve üzüm bağları vardır. İpekçilik, sebzecilik ve şarapçılık ileridir. G. bölgesi, yayla ve ovaları ile hayvan beslemeye çok elverişlidir. Ayrıca bakır, demir, alüminyum, barut ve kükürt gibi madenler de bulunmaktadır. El sanatlarından halıcılık ön sırada gelir.

Sık sık savaş, istilâ ve depremlere uğrayan G., anıtlar bakımından fakirdir. Şehrin 4-5 km dışında bulunduğu söylenen Nizamî Gencevî türbesi Ruslar tarafından tamamiyle kaldırılmıştır. Yalnız Şah Abbas'tan kalma istihkâm harabelerinin resimleri tespit edilmiştir. Bunun yanında Şah Abbas camii ve I. Şah Abbas köprüsü vardır.

GENCEK, Konya ilinin Seydişehir ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 12 034 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 1 446 dır. Bucağın 9 köyü vardır. Bunlardan biri 2 730 nüfuslu Derebucak köyüdür. Çamlık (nüfusu 1 730), Kayalar (nüfusu 1 579), Çetmi (nüfusu 1 411) büyük köylerdir. Bucak arazisi Konya ilinin güneybatı ucunda, dağlık bir yerdedir. Bucak merkezi 1 500 m yüksekliktedir. Bucak merkezinin yakınında G. Boğazı adlı bir vadi ve G. Dağı vardır. Beyşehir gölünün güneyine düşen bu dağlık yerlerde yüksekliği 1 700 - 2 200 m yi bulan yerler çoktur. Bu dağlarda orman ve fundalıklar vardır. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Beyşehir kasabasından Akdeniz'e uzanan şose, G. bucak merkezinin 8 km kuzeyinden geçer. Bk. SEYDİŞEHİR.

GENCELİ NİZAMÎ (Biyog.): bk. NİZAMÎ, GENCELİ.

GENCER, Leylâ (doğ. Istanbul 1923), Türk dramatik soprano. Liseyi bitirdikten ve evlendikten sonra Istanbul Belediye Konservatuvarına yazılmış ve Istanbul Şehir Korosunda üç yıl solo söylemiştir. 1949 da Ankara'ya yerleşerek Devlet Operasının imtihanını kazanıp ilkin *Cavalleria rusticana* (Köylü namusu) operasında Santuzza rolüne çıkmıştır. E. de Hidalgo'dan ders aldıktan sonra *Tiefland* (Çukurova) operasında Martha'yı söyleyerek büyük başarı kazanmıştır. 1952 den başlayarak İtalya sahnelerinde söylemiş, birkaç yıl içinde tanınarak Milano Scala opera evinde solo söyleyen ilk Türk sanatçı olmuştur. Sonraki yıllarda ayrıca München ve Viyana devlet operaları, San Francisco, Roma ve Venedik opera evleri, Floransa, Spoletto, Salzburg, Glyndebourne, Verona şenlikleri ve Napoli'nin San Carlo, Chicago'nun Lyric Opera, Buenos Aires'in Teatro Colón gibi dünyanın belli başlı sahnelerine konuk sanatçı olmuştur. Londra'nın Albert Hall'u ve New York'un Carnegie Hall'u gibi salonlarda da konserler vermiştir. Bellini, Donizetti ve Verdi'nin operalarında özellikle başarı gösterdikten başka, 1957 de Prokof'ev'in *Dialogues des Carmélites* (Carmelitlerin diyalogları) operasının dünyada ilk oynanmasında rol almış, bir İtalyan firması için plak doldurmuştur.

L. GENCER

Leylâ Gencer ve Vedat Gürten *Tosca* operasının bir sahnesinde

GENÇ, Bingöl iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 27 500 (1965), yüzölçümü 1 646 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 3 114, köy sayısı 68 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 1 250 m dir. 1926da ilçe olarak kurulmuştur. Merkez bucağından başka, Servi, Söğütlü, Yayla, Yenisu adlı bucakları vardır.

G. ilçesi, Bingöl ilinin güney bölümündeki geniş dağlık alanları içine alır, kuzeyde Murat ırmağı boyuna uzanır. İlçede yüksekliği 2 000 - 2 500 m olan dağlar çoktur. Akçakara dağları bunlardan da yüksektir. Bu dağlarda çok güzel su kaynakları bulunur. Yer yer meşe ve ardıç fundalık ve çalılıkları ile korulukları uzanır. Bingöl'de Devlet Orman İşletme Müdürlüğü vardır. Murat ırmağının vadisi boyunda ise, düz ve yer yer tepelik verimli yerler vardır. İçinden Murat ırmağının geçtiği ve Muş ovası ile G. arasında uzanan G. Boğazı, 50 km kadar uzunlukta, çok derin ve sarp yamaçlıdır. Murat ırmağı, Muş ovasını geçtikten sonra bu dar boğaza girer, yer yer hızlı akışlar ve düşüşler yaparak akar. Dar ve sarp olduğundan tarıma elverişli yerleri az ise de, yer yer birtakım köyler bulunmaktadır. Bu çevrenin başlıca geçim kaynağı, tarım (darı) ve hayvancılık (keçi) tır. Boğazda ceviz ağaçlarına, sık sık meyvalıklara (armut, elma) rastlanır, bostanlarda karpuz yetiştirilir. G. taraflarında çok kimsenin merakla besledikleri tazılar da bulunmaktadır. İlçe arazisinde tarım imkânları az, bu yüzden geçim güç olduğundan, ayrıca kışlar da uzun sürdüğünden halkın bir kısmı başka yerlere çalışmaya gider. Ancak, 1947 de Palu

GENÇ'ten bir görünüş

GENÇ: Cumhuriyet Caddesi

üzerinden G. e uzanmış bulunan 134 km uzunluğundaki de miryolu bu çevreyi Elazığ'a bağlamış, G. kasabası bir demiryolu istasyon şehri olmuş, daha sonraki yıllarda bu yol Tatvan'a uzandıktan sonra burası Bingöl'ün en canlı yerlerinden biri durumuna gelmiştir. Buraya her gün tren uğrar. G., 22 km lik düzgün bir yol ile Bingöl'e bağlanmış, böylece Elazığ - Bingöl - Muş şosesine de bağlantı kurulmuş, Murat ırmağı üzerinde yapılan büyük köprüler gidiş gelişi kolaylaştırmıştır. Kasabanın içme ve kullanma suyu dere ve kaynaklardan sağlanmıştır. Orta okulu, ilk okulu, çarşısı, otelleri vardır. — R. İ.

GENÇ, Nuri (doğ. İzmir 1892), Türk sahne ve perde sanatçısı. İlk ve orta öğrenimini Mahmudiye ilk okulunda (1903), Rüşdiyede (1907) ve İzmir İdadisinde (1911) tamamlayan G., 1914 te Harp Okulundan mezun olmuştur. Askerlikden ayrılıp tiyatro hayatına atılan G., ilk defa 1909 da Sahne-i Osmanî Tiyatro Heveskâranı Cemiyeti tarafından tertiplenen *Girit* piyesinde sahneye çıkmıştır. Asıl tiyatro hayatına ise, 1918 de kurduğu Ege Tiyatrosu müdürlüğü ile başlamıştır. Bu faaliyet devresinde Cemal Sahir, Ömer Aydın, Salâh Cehdi, Muammer Karaca ve Nıvart Suat gibi operet oyuncuları ile turnelere çıkmıştır. Ankara'da Bent Deresinde ilk tiyatro olan Türk Tiyatrosu (1923) rejisörlüğünü yapan G., daha sonraki yıllarda İzmir'de Büyük Sinema müdürü (1950) olarak çalışmış, Karaca Tiyatrosunda (1954), Şenses Tiyatrosunda aktörlük yapmıştır. 1957 de birçok filimler çeviren G., *Bursa gülü*, *Kuyruk acısı*, *Çapanoğlu*, *Kaynana dili* ve *Şaşkın aile* gibi eserleri derlemiştir.

GENÇ GRAMERCİLER (Alm. Junggrammatiker, Fr. Néogrammairiens, İng. Neo- veya Young Grammarians, İta. Neogrammatici, Rus. Mladogrammatiki), mukayeseli linguistik alanında, Leipzig'de 1876 yılında meydana gelen ve XX. yüzyılın sonuna kadar devam eden bir Alman dilcilik ekolü. Bu ad çoktan tarihe karışmışsa da, ilmî linguistiğin sıkı disiplinini kuran bu ekolün ana prensipleri artık linguistik metodolojisinin malı olmuştur. G. G. adı, 1830 daki liberallik ihtilâlinden hemen sonra, 1833 yılı sıralarında liberal ihtilâlci Alman edip ve tiyatro sanatkârları (H. Heine, K. Gutzkow, H. Laube v. b.) tarafından kurulan Genç Almanya (Junges Deutschland) akımının adına paralel olarak, linguistikte ihtilâlci gibi görünen genç Alman dilcilerine ilk defa, alaylı bir şekilde, Alman Germanisti Friedrich Zarncke (1825 - 1891) tarafından verilmiştir (krş. Fransada'ki Jeune France [= genç Fransa], İtalya'daki Giovine Italia [= genç İtalya] hareketleri).

1850 - 1860 yıllarında mukayeseli linguistik alanına hâkim olan Alman dilcisi August Schleicher (b. bk.) *Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft* (Darwin teorisi ve dilcilik) [1867] adlı eserinde, Darwin'in tekâmül nazariyesinden mülhem olarak, dili, bağımsız tabiî bir varlık saymış, «diller doğar, yaşar, ölüt» demiş, onu yalnız fizyolojik kanunlara bağlamış ve onun ancak insanla var olduğunu hatıra getirmemiştir. Fakat ertesi yıl Alman Germanisti Wilhelm Scherer (b. bk.), *Zur Geschichte der deutschen Sprache* (Alman dilinin tarihi üzerine) [1868] adlı eserinde, dilde «kanun» arama fikrini ortaya koymuş ve bu prensipi savunmuş, 1875 te bunu «ses değişmeleri belli kanunlara göre meydana gelir, bu kanunları da ancak başka ses kanunları bozabilir» formülüne bağlamıştır. Scherer'ın ardından yine 1875 yılında Danimarka'lı dilci Karl Verner (b. bk.), Jakob Grimm (b. bk.) in 1819 daki *Deutsche Grammatik* (Almanca gramer) adlı eserinde ortaya koyduğu «ses kanunları» (bk. GRIMM KANUNU) nın istisnaları olduğunu (bk. *Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung* = Germen dillerindeki birinci ses değişmesinin bir istisnası adlı yazısı, «Kuhn's Zeitschrift», 1875 ve VERNER KANUNU) ispat ederken «intizamsızlığın bir kaidesi olsa gerek; mesele bunu bulmaktadır» demiştir. Aynı dilci 1872 de yazdığı bir mektupta «istisnasız kaide yoktur, formülünü kaidesiz istisna yoktur'a çevirelim» demişti.

Linguistikte bu hava yaratıldıktan hemen sonra, genç dilciler harekete geçerek eski teorilere karşı isyana hazırlanmışlardır. İsyan bayrağını 1876 da Leipzig Üniversitesinde Yunanca ve Latince profesörü olan Georg Curtius (b. bk.) un öğrencisi Karl Brugmann (b. bk.) dikmiştir. Curtius ile birlikte bir dergi («Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik» = Yunan ve Latin grameri üzerine incelemeler) çıkaran Brugmann, 1876 da onun şehirde bulunmamasından istifade ederek derginin 9. cildinde, Curtius'un tasvibini almadan yayımladığı *Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache* (Hint - Avrupa ana dilinde sonant geniz konsonu) başlıklı yazıda, fonetik kanunların istisnasız olduğundan bahsetmiştir. Gezisinden döndüğünde Curtius, öğrencisine kızmış ve cildin sonuna bir notla, «bu silip süpürücü hükümlerin sorumluluğunu kabul etmediğini» bildirmiş, ertesi yıl da profesörle öğrencisi birbirinden ayrılmışlardır. Brugmann ile aynı yılda, Leipzig Üniversitesinde Slavistik profesörü olan genç August Leskien (b. bk.) de yayımladığı bir eserde, fonetik kanunlar hakkında aynı tezi savunmuştur.

İki yıl sonra, 1878 de Brugmann ile Heidelberg'deki arkadaşı Hermann Osthoff (b. bk.), Leipzig'de «Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen» (Hint-Avrupa dilleri alanında morfolojik araştırmalar) adlı bir dergi çıkarmağa başlamışlar (6 cilt, 1878 - 1910) ve ilk sayıda Brugmann polemiğe benzer 20 sayfalık bir önsöz yazarak, o yıllarda Leipzig'de Curtius'a karşı isyan etmiş olan genç öğrencilere takılan «genç gramerci» lâkabını da metninde kullanarak, mekanik oldukları sürece ses kanunlarının istisnasız olduğu (Alm. ausnahmlose Gesetze), bu kanunların ancak analoji (b. bk.) nin etkisiyle bozulabileceğini ilân etmiştir.

Böylece Brugmann, Osthoff ve Leskien G. G. in önderleri olmuşlardır. Bunlara az sonra Berthold Delbrück (b. bk.), Eduard Sievers (b. bk.), Ludwig Sütterlin(b. bk.), Hermann Güntert (b. bk.), Heinrich Hübschmann (b. bk.) ve başkaları da katılmış ve G. G. in Leipzig ekolü kurulmuştur. Fonetik kanunların istisnasızlığı konusunda daha ölçülü davranan Johannes Schmidt (b. bk.), Adalbert Bezzenberger (b. bk.), August Pott (b. bk.), August Fick (b. bk.) gibi dilciler de Berlin ve Göttingen ekollerini kurmuşlar, fakat sonunda G. G., daha açık ve seçik prensipleriyle zaferi kazanmışlar ve yüzyılın sonuna kadar dilcilik alanına hâkim olmuşlardır.

Türlü ölçülerde G. G. e yanaşanlar arasında Almanya'da Hermann Paul (b. bk.), Danimarka'da Karl Verner ile Holger Pedersen (b. bk.), Fransa'da Michel Bréal (b. bk.) ile Antoine Meillet (b. bk.), İsviçre'de Ferdinand de Saussure (b. bk.), İtalya'da Graziadio Ascoli (b. bk.), Amerika'da William D. Whitney (b. bk.), Polonya'da Jan Baudouin de Courtenay (b. bk.), Rusya'da da Filipp F. Fortunatov (b. bk.) ve Aleksey A. Şahmatov (b. bk.) gibi dilciler bulunmuştur. Muarızları arasında da, yukarıda ad-

ları geçen dilcilerden başka, *Über die Lautgesetze. Gegen die Jungrammatiker* (Ses kanunları üzerine. Genç Gramercilere karşı) [1885] adlı yazısiyle Hugo Schuchardt (b. bk.) belirmiştir. Aynı yılda Georg Curtius, G. G. e karşıt *Zur Kritik der neusten Sprachforschung* (Son dil araştırmalarının tenkidine dair) [1885] adlı bir eser yayımlamış, G. G. den Berthold Delbrück bunu hemen *Betrachtungen über Georg Curtius Schrift «Zur Kritik der neusten Sprachforschung»* (G. Curtius'un «Son dil araştırmalarının tenkidine dair» adlı eseri üzerinde müşahedeler) [1885] başlıklı yazısiyle cevaplandırmıştır.

G. G. in «fonetik kanun» anlayışına bir örnek olarak, Latince ile ondan doğmuş olan Fransızca arasındaki şu fonetik bağıntı gösterilebilir: «Latincede açık hecede bulunan vurgulu *á* lar, Fransızcada *e* olur, vurgudan önce gelen *a* lar ise *a* olarak kalır»; meselâ Lat. *máre* (= deniz) > Fr. *mer*; Lat. *amáta* (= sevilmiş, dişi)> Fr. *aimée*. İkinci örnekte. vurgudan önce gelen birinci *a*, *a* olarak kalmış, vurgulu ikinci *á* ise *e* ye çevrilmiştir. Fakat Lat. *lavare* (= yıkamak) fiilinin şimdiki zaman (praesens) çekiminde *lávo, lávas, lávat, lavámus, lavátis, lávant* şekillerinin bu «kanun»a göre Fransızcada *je lève, tu lèves. il lève, nous lavons, vous lavez, ils lávent* olması gerekirken, *je lave, tu laves, il lave... ils lavent* olmuştur. G. G. bu olayı analojinin bozucu kuvveti ile açıklamışlardır; yani Fransızcada mekanik kanuna uygun bulunan *lavons*, *lavez* şekilleri, öbür şekiller üzerine psikolojik etki yaparak *lève, lèves, lèvent* şekillerini kendilerine benzetmiş ve bunları *lave, laves, lavent*'a çevirmiştir. Demek oluyor ki burada fonetikle morfoloji, fizyolojikle psikolojik ve «fonetik kanun»la analoji arasında bir çatışma vardır. Analoji mekanik kanunlarla değil, psikolojik kuvvetle işlediği için, kesin, mutlak, istisnasız ve mecburi değildir; bazen işler, bazen de işlemez. Böyle olmakla beraber, analoji oldukça sınırlı olduğundan fonetik kanunların esasını büsbütün sarsmaz.

Fonetik kanunlar, tabiat kanunları gibi her yer ve her zaman için geçerli ve mutlak değildir. Bundan dolayı bu fonetik «kanun» (Alm. Gesetz, Fr. loi, İng. law)lara «kaide» veya «kural» (Alm. Regel, Fr. règle, İng. rule), hattâ «temayül» veya « eğilim » (Alm. Neigung, Fr. tendence, İng. tendency) demek daha doğru olacaktır. Birçok kimseden «tekabül» (Alm. Entsprechung, Fr. corresponqance, İng. correspondence) veya «fonetik tekabüllerin muntazamlığı» (Alm. Regelmässigkeit der phonetischen Entsprechungen, Fr. régularité des correspondances phonétiques, İng. regularity of phonetic correspondences) terimini daha uygun bulmaktadırlar. Linguistik tarihinde geçen Grimm, Brugmann, Dahl, Darmesteter, Fortunatov, Grassmann, Meinhof, Osthoff, Verner ... «kanun»larını bu şekilde anlamak gerekir. Ayrıca, fonetik «kanun»lar, bir dilin ancak belli bir çağı ve belli şartlar altında geçerlidirler: meselâ, yukarıda andığımız Lat. açık hecede vurgulu *á* > Fr. *e* «kanun»u, Fransızcanın IV - IX. yüzyıllarına sınırlanmıştır: şartları arasında şunlar da vardır: *á* dan sonra geniz kapantılısı (occlusive nasal) gelmemesi; *á* dan önce damak fonemi (phonème palatal) bulunmaması; kelimenin isim, sıfat, fiil gibi muhtar (autonome) kelime olması; ilmî (mot savant) sınıftan olmaması v. b. Genel olarak, fonetik tekabüllerin istisnasız olması şu şartlara bağlıdır: 1. başka bir dilden alıntı olmamak; 2. özel şartlara bağlı, işler veya gizli kalmış başka tekabül sistemlerinin bulunmaması, 3. analojiye kapılmaması, 4. lehçe veya ağız karışımı mahsulü olmaması, 5. taklidî kelime (onomatopoeia) veya kafiye-kelime (İng. rhyme-words, Alm. reimende Verbinbung, Fr. expression rimée) teşkil etmemesi.

Bazı aşırılıklarına rağmen, pozitivist çağın G. G. inin olumlu hizmetleri inkâr edilemez. Onlar mukayeseli linguistiği eskimiş ve ilimle bağdaşamayan görüşlerden, disiplinsiz tutumlardan ve bilhassa «yaklaştırma - yakıştırma metodu» (Alm. Gleichklangmethode) ndan kurtarmış, onu gerçek bir ilim haline getirmiş, ona sağlam prensipler ve her şeyden önce ilmî bir metot sağlamıştır. F. Bopp (b. bk.) la A. Schleicher'ın ilk denemelerinden ve sentezlerinden sonra, Hint-Avrupa dillerinin olumlu ve gerçek mukayeseli gramerini (*Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 7 cilt, 1886 - 1900, 2. bas. II. cilt, 1893 - 1916) G. G. in önderleri olan K. Brugmann ile B. Delbrück meydana getirmişlerdir. G. G. eski dilcilerden ayrılarak ölü ve klasik dillerin yanıbaşında, yaşayan dilleri de inceleme alanına almış, dilin psikolojik tarafına da önem vermiş, onu toplum içinde ve insanda yaşayan bir varlık olarak tanımıştır.

Böyle olmakla beraber, XX. yüzyılın başlarında pozitivizmin baskısı gevşer gevşemez yeni linguistik ekoller kurulmuş, dilin varlığı, niteliği, iç gücü ve işleme tarzı hakkında yeni görüşler ortaya konmuş ve G. G. in mekanistik tarafını gölgelemiştir. Almanların «Kelimeler ve Nesneler» (Wörter und Sachen) ekolü, Gramer - öncesi (prégrammaire) ve alt - tabaka (Substratum) görüşleri, Fransızların «sosyolojik ekol»ü, İtalyanların «Yeni Linguistik» (Neolinguistica)i ile «Alan Linguistiği» (Linguistica Spaziale), Praha Linguistik Mahfili (Pražský Linguistický Kroužek) nin Fonoloji (phonologie) veya Fonemik (phonemics) disiplini, Kopenhag Linguistik Mahfili (Lingvistkredsen i København) nin Struktural Linguistik (Linguistique structurale) veya Glossematik (Glossematics)i, İsviçrelilerin Cenevre Ekolü (Société Genevoise de Linguistique), Amerikalıların Linguistik Mahfili (Linguistic Circle of New York) nin öncü görüşleri, dil araştırmalarının bugünkü ayrımlarından Palaeolinguistics, Microlinguistics, Macrolinguistics, Paralinguistics, Metalinguistics, Mechanolinguistics v. b., bu yenilikleri getirenler arasındadır. G. G. in atomizmine karşılık, şimdiki görüş, dilin bir «yapı» (structute), bir «bütün», bir «Gestalt» olduğunu ortaya koymakta, cüzlerin de müstakil bir değeri olmayıp, değerlerini bütünden aldıklarına ve ona tabi olduklarına inanmaktadır. — A. D.

GENÇ KALEMLER, 11 nisan 1911 de Selanik'te çıkmaya başlayan ve Türkçülük tarihinde önemli yeri bulunan milliyetçi bir dergi. G. K, çevresinde toplanan Ömer Seyfettin, Ali Canip (Yöntem), Ziya Gökalp gibi Türkçü yazar ve düşünürler kadrosunun ortaya koydukları, savundukları ve bayraktarlığını yaptıkları «Türk dilinde sadeleşme hareket ve cereyanı» nı, Türk edebiyatında ve toplumunda Türk milliyetçiliğinin açtığı derin ve tesirli bir millî çığır haline getirmiştir.

XI, XIV ve XV. yüzyıllarda bir dil milliyetçiliği vasfı taşıyan Türk milliyetçiliği, Tanzimat sonrasında Ahmet Vefik Paşa ile başlayan muasır Türk milliyetçiliği çağında da bu manzarasını muhafaza etmiştir. Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve Şemsettin Sami gibi Türkçüler, o yıllarda kullanılan edebî dilin sadeleşmesi üzerinde ısrarla çalışmışlardır. *Lehçetü'l - lugat* sahibi Esat Efendi (b. bk.) ile başlayan ve XIX. yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa (b. bk.), Muallim Naci ve Namık Kemal ile devam eden sade dilcilik,

گنج قلملر

GUAINDI-KALEMLAIR

«Genç Kalemler» dergisinin başlığı

1899 yıllarında «İkdam» gazetesi çevresinde toplanan Türkçülerden bazılarınca «dilde tasfiye» ye kadar ileri götürülmüştür. Millî şair Mehmet Emin Yurdakul (b. bk.) ise, Servet - i Fünun (b. bk.) ve Fecr - i Âti (b. bk.) mensuplarına karşı, yabancı terkip ve kaidelerden tamamen sıyrılmış sade bir dille *Türkçe şiirler* yazmıştır. İşte, H. Hüsnü ve İsmail Suphi tarafından kurulan ve İsmail Hakkı'nın mesul müdürlüğünde 1910 da Manastır'da yayımlanan «Hüsün ve Şiir» adlı edebiyat ve şiir dergisinde yazan Ali Canip, Ömer Seyfettin, Saffet Örfî, Mehmet Ragıp, Enis Avni, Rasim Haşmet, M. Nermi, Emine Semiye, Âkil Koyuncu, Faik Âli, Musa Kâzım, Süleyman Nesip gibi şair, edip, hikâyeci fikir ve sanat erbabından Ömer Seyfettin ile Ali Canip, Selanik'te daha tesirli bir hamle yapacak G. K. i kurmuşlardır. Bunlara, Merkez - i Umumî azası Ziya Gökalp de katılmıştır. G. K., Yunanlılar Selanik'e girinceye, yani Rumeli Türklerden gidinceye kadar devam etmiştir. «Dilde sadelik» hareketinin en ateşli taraftarı ve hamlecisi Ömer Seyfettin, bu işe başlamadan önce Ali Canip'e yazdığı mektupta: «Geliniz Canip Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilâl vücuda getirelim!» demektedir.

İlk sunuş yazısında: «Bugün birinci nüshasını okuduğunuz (Genç Kalemler), evvelce intişar eden (Hüsün ve Şiir) in bir şekl - i mütekâmilinden başka bir şey değil dir. Evet gazetemizin heyet - i tahririyesi, sizin evvelce tanıdığınız gençlerdir» denilen G. K. de, bir kısmı takma olan şu imzaların bulunduğu görülmektedir: Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp, Kâzım Nami, Celâl Sahir, Fazıl Ahmet, Tahsin Nahit, M. Nermi, Aka Gündüz, Şehabettin Süleyman, Hakkı Süha, Rasim Haşmet, Mustafa Halûk, Seniha Hikmet, H. Hüsnü, Muvaffak Galip, Tevfik Sedat, Enis Avni, Âkil Koyuncu, Yekta Bahir, Kemal Nesrin, Hüseyin Nahit, Edhem Hidayet, Selâhaddin Âsım, Ayın Rifat, Hamdullah Suphi, M. Selâhattin, Cemal Mukbil, Celâl Sakıp, Raif Necdet, Suphi Edhem, Dr. Ignác Kúnos, Şerif Yahya, M. Şekip, Mehmet Ali Tevfik, İzzet Ulvi, Mehmet Necip, Demir Taş, Kaya Alp, Perviz.

«Genç Kalemler» in iki kurucusu: Ömer Seyfettin ile Ali Canip Yöntem

G. K. in 1. sayısındaki *Yeni lisan* başlıklı, imza yerinde soru işareti bulunan yazı, Ömer Seyfettin tarafından kaleme alınmıştır (Ali Canip Yöntem: «Devirlerden hâtıralar», *Yakın Tarihimiz*, sayı 1, s. 4). Büyük Türk hikâyecisi bu yazısında şöyle demektedir: «Eski lisan nedir? Asla konuşulmayan, Latince ve İbranice gibi yalnız kendisiyle meşgul olanların zevk ve idrakine taallûk eden bir şey!.. Size bunun tarihini çabucak çizelim. Biz Asya'dan garba, Anadolu'ya hicret etmişiz. Din ve edebiyat bize Arabî ve Farisî öğretmiş. Hattâ bir zamanlar resmî lisanımız Farisî olduğu gibi, bir padişahımız da Arapçayı bize umumî ve millî bir lisan olmak üzere kabul ettirmeğe kalkmış. Hicretimizin ilk asırlarında Arabî ve Farisî birçok kelimeler lisanımıza girmiş. Bunun katiyen zararı yok. Lâkin edebiyat, sanat ve dolayısiyle tezeyyün fikri Arabî ve Farisî kaideler de getirmiş. Türkçe muvazenesini kaybetmiş. Tabiata muhalif ve son derece sunî bir hal kesbetmiş. Fakat nasılsa, yine aslını, esası olan fiiller ve sigaların istiklâlini muhafaza etmiştir. İşte bu istiklâldir ki bugün bize Türkçeyi tekrar eski safiyet ve suhuletine, tabiîliğine irca etmek ümitlerini veriyor.»

«... (Bugünküler) yani Fecr - i - âti... Bunların yegâne meziyeti (Dünküler) namını verdikleri eski (Servet - i Fünun) kümesinin mahiyetini, tamamiyle değilse bile, nispeten anlamış olmalarıdır. Fakat henüz kendileri de yeni bir şey yapmamışlar, ancak beğenmedikleri dünkülerin sunî eserlerini sahife sahife tekrar etmişlerdir. Dünküler en kullanılmayan kelimeleri eski kamus sahifeleri arasında bularak bir muvaffakıyetmiş gibi lisana katmağa çalışırlardı, ki bugünküler yalnız bu münasebetsizliği taklit etmediler.»

«... Lisanımızı böyle dağınık, meçhul, istidatsız bırakan nedir? Arabî ve Farisî kelimeler mi: Asla.. Bir ihtiyaç neticesi olarak girenler bizim olmuş, imlâlarını muhafaza etmekle beraber (Türk) olmuşlardır... Dünyanın en mükemmel, en basit, en sade ve tabiî bir sarfı olduğu bütün lisan âlimlerince iddia ve beyan olunan Türkçe sarfımızı tanımalı, onun üzerine ifsat edici bir leke gibi düşen ecnebi kaideleri atmalıyız. Arabî ve Farisî edatları asla kullanmamalıyız. Hele terkipleri mutlaka, mutlaka Türkçe kaidesiyle yapmalıyız. O vakit, lüzumsuz olan bazı Arabî ve Farisî kelimelerin kendi kendilerine savuştuklarını göreceksiniz.»

«... İşkodra'dan Bağdad'a kadar bu kıtayı, bu Osmanlı memleketini işgal eden Turanî ailesi, Türkler ancak kuvvetli ve ciddî bir terakki ile hâkimiyetlerini, mevcudiyetlerini muhafaza edebilirler. Terakki ise ilmin, fennin, edebiyatın hepimizin arasında intişarına vabestedir. Ve bunları neşr için evvelâ lâzım olan millî ve umumî bir lisandır.»

G. K. in 2. sayısındaki yine *Yeni lisan* başlığını taşıyan yazı ise, Ziya Gökalp ve Ali Canip tarafından birlikte kaleme alınmıştır. Burada da Ali Canip gençliği yeni dil hareketine çağırmış, Gökalp ise yeni dilin okullara uygulanması yollarını göstermiştir.

«... Fakat yeni lisan Türkler için sade bir edebiyat meselesi değildir; o her şeyden evvel bir lisan, bir hayat meselesidir. Şüphesiz ki kılıç bir ihtilâl yapar. O ihtilâlin

arkasından bir inkılâp doğuran ancak (Kalem) dir. On Temmuzla yaşamağa nasıl büyük bir hakkı olduğunu gösteren milletimiz, henüz bir şey olmamıştır: Anadolu, bu zavallı toprak hâlâ haraptır, hâlâ maarif nedir, bilmiyor; dünkü lisansa onu kurtaramaz. Çünkü ona yabancıdır ve yabancı kalacaktır.»

«... Yeni lisanla yakın zamanda edebiyatımıza tiyatro, roman.. her güzel şey girecektir. Yeni lisan mütaassıp değildir. Ve yeni lisancılar kuru bir terakki davası ile kalmamak içindir ki Avrupa'nın edebî, felsefî, içtimaî, siyasî, hukukî en güzel eserlerini kendi lisanlarına nakletmek üzere bir heyet teşkil ettiler, çalışıyorlar; yakında kapitülasyonlardan azade, ıstılahlariyle, yeni kelimeleriyle, gayet zengin bir Türk lisanı göreceksiniz. Hakikî Türk edebiyatı bu samimî ve büyük lisanın metin ve zarif zemini üzerinde yükselecektir.»

Başlangıçta birtakım Servet-i Fünuncu ve Fecr-i-âticilerin hücumlarına uğrayan G. K. in dilde sadelik inkılâbı başarı ile gelişmiş, tutunmuş ve ilk saldıranlardan Mehmet Fuat (Köprülü) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi ilim ve sanat erbabı, daha sonra bu millî edebiyat cereyanının en hararetli savunucusu ve temsilcisi olmuşlardır.

Türk dili ve edebiyatında XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan modern Türkçülük hareketini, dilde sadeliği öldürmek suretiyle baltalayan Servet-i Fünunculara karşılık G. K., 1911 de bu cereyanı yeniden canlandırmış, Ömer Seyfettin ve Ali Canip'in büyük şeref payları bulunan bu millî dil inkılâbı, Gökalp ve Köprülü gibi fikir ve ilim adamlarımızın devamlı yardımlariyle Türk dilinin sadeleşmesine, gerek nesir, gerek şiir alanında Refik Halit, Falih Rıfkı, Ahmet Haşim, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz v. d. gibi değerlerin yetişmesine imkân sağlamıştır. Ziya Gökalp'ın: «On altı, on sekiz seneden beri Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini tetkik için sarf ettiğim mesainin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu. Bunları meydana atmak için yalnız bir vesilenin zuhuruna ihtiyaç vardı. İşte Genç Kalemler'de Ömer Seyfettin'in başlamış olduğu mücadele bu vesileyi izhar etti.» diyerek Türkçülük, Türk milliyetçiliği tarihindeki yerini tespit ettiği G. K., bir kere daha açıkça görülüyor ve anlaşılıyor ki Ziya Gökalp'ın daha sonra esaslarını ortaya koyup başlattığı ve Atatürk'ün Millî Mücadele'de gerçekleştirdiği Türk milliyetçiliği hareketinin dil ve edebiyat alanındaki şerefli ve başarılı bir başlangıç çağı merhalesidir. — F. T.

GENÇ OSMAN (Biyog.): bk. OSMAN II.

GENÇ OSMANLI FIRKASI, 1900 yıllarında yurt dışında, görünüşe göre, Mısır (Kahire) da bazı genç Türkler tarafından kurulmuş anarşist bir gizli parti.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olarak Kahire'de 31 ağustos 1899 da çıkmaya başlayan (15 günlük) «Hak» gazetesi ile yine 18 kasım 1899 da Ahmet Saib (b. bk.) in sahip ve mesul müdürlüğünde Kahire'de yayımlanmaya başlayan (haftalık) «Devlet-i Osmaniye'de idare-i meşrute ve ıslahat-ı umumiye taraftarı» «Sancak» gazetesi, birlik ve beraberliğe şiddetle lüzum gören Genç Türklerin 1900 de Kahire'de bir kongre yapmaları fikrini ortaya atmışlar ve bu konuda yayın yapmışlardır.

Kuruluşu, kurucuları, merkezi ve faaliyetleri yeterlikle bilinemeyen, ancak, II. Abdülhamid'i öldürmeyi planlayan hem anarşist hem de ıslahatçı bir gizli parti olduğu anlaşılan G. O. F. na izafe edilerek «Hak» gazetesinde yayımlanan 7 maddelik program şöyledir: 1. Hünkârın hal'i, vüzerasının taht-ı muhakemeye alınması, 2. 1829 da ilân edilip hâlâ ahkâmı icra edilmemekte olan Hattıhümayun'u esas tutarak bir idare-i meşrutenin tesisi, 3. Mevcut kavaninin cidden ve tamamiyle mevki i icraya vaz'ı, 4. Usul-u idarey-i maliye ve mülkiyenin ıslahı; 5. İstifade-i şahsiye için alınmış imtiyazatın lâğvı, 6. Din ve milliyet gözetilmeksizin huzur-u kanunda bütün Osmanlıların müsavatı; 7. Tensikat-ı adliyeden ibaret olup şu mevaddın dine muhalif olduğunu söyleyenlere Yeni Osmanlılar «hakkiyle tefsir edilmemiş ahkâm-ı şeriyyeye de bu söz muhaliftir» derler.

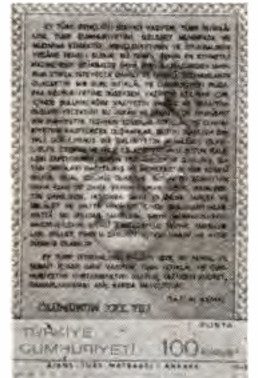
Bu parti ile ilgili yayında ayrıca, son toplantılarında çekilen bir kur'a sonucu üyelerden ikisinin Türkiye'ye girdiği ve bunların padişaha suikast düzenleyecekleri söylentisi belirtilmektedir.

GENÇ TÜRKLER: bk. JÖN TÜRKLER VE YENİ OSMANLILAR.

GENÇLEŞME: 1. **Karyogamik gençleşme** (Fr. *caryogamie* = döllenmeden sonra dişi ve erkek gametlerin çekirdeklerinin birbiriyle kaynaşması): Fransız biyolojisti Maupas haşlamlıların üremesini incelerken, birleşme (Fr. conjugaison) olayının az çok düzenli aralarla meydana gelmesinin zorunlu olup olmadığını araştırmış ve birkaç yüz bölünmeden sonra karyogamik G. için birleşmenin zorunlu olduğu sonucuna varmıştır. Bu araştırmalar birçok bilginler tarafından tekrarlanmış ve cinsiyetsiz üremenin mümkün olduğu ve hiç değilse birçok türde çevre ve beslenme şartlarındaki bir değişmenin birleşmeyi oluşturduğu inancı uyanmıştır.

2. **Neotenik gençleme** (Fr. *néoténie* = bir türde cinsiyet olgunluğuna kıyasla soma gelişiminin gecikmesi ve eksik kalması): bir cetteki gençlik veya embriyoluk karakterleri, bir torunda erginlik karakterleri halini alır; başka bir deyimle, ergin bir cinsiyetli hayvan larva karakterleri muhafaza eder ve sanki germenin gelişme hızı gelişimi frenlenmiş gibi olan somanın gelişme hızını aşar. Türe evrim karakterleri taşıyan bir G. sağlayan neoteni olayı, evrimde önemli bir rol oynamış olabilir.

GENÇLİĞE HİTABE veya ATATÜRK'ÜN TÜRK GENÇLİĞİNE HİTABESİ, 1927 yılı 15-20 ekiminde Ankara'da toplanan Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Kurultayında 36,5 saat süren ve altı günde söylenmiş bulunan Atatürk'ün tarihî *Nutuk*'u, Cumhuriyeti emanet ettiği Türk gençliğine hitabesi ile tamamlanmıştır. Beyanatının sonunda: «Millî hayatı hitam bulmuş farzedilen büyük bir milletin istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asrî bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım. Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum» diyen Atatürk, *Nutuk*'unun sonunda, Türk gençliğine bir millî vasiyeti olan şu tarihî hitabesiyle seslenmiştir:

Atatürk'ün ölümünün 30. yılı münasebetiyle P. T. T. Genel müdürlüğü tarafından çıkarılan pul

ATATÜRK DİYOR Kİ:

Ey Türk gençliği!

Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek istiyecek dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmiyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakrü zaruret içinde, harap ve bitap düşmüş olabilir. Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asîl kanda mevcuttur!»

Üniversite ve okullarda, gençlik teşekküllerinin salon veya hollerine büyük levhalar halinde asılan hitabe, Atatürk'ün 30. ölüm yılı dolayısiyle 1968 yılında P. T. T. idaresince bir büyük pul halinde de yayımlanmıştır.

GENÇLİK HASTALIĞI [Tıp], köpeklerde bulunan çok küçük (filtrant) bir virüsün meydana getirdiği bulaşıcı bir hastalık. «Carré hastalığı» veya «köpek hastalığı» da denir. En ziyade gençlere bulaşır. Hastalığın belirtileri ateş yükselmesi, sümükzarların nezlelenmesi ve ekseri sinir sistemi teşevvüşleridir. Tâlî etkenlerin sebep olduğu mide, solunum ve idrar yolları bozuklukları gibi ihtilâtlara da sıkça rastlanır. Aşı, genel olarak iyi sonuç vermektedir. Spesifik serum tedavisi ancak hastalığın başlangıç devresinde salık verilir.

GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI, millî bayramlarımızdan biri, 19 mayıs 1919 da Atatürk'un Samsun'a çıktığı günün yıl dönümü (bk. ON DOKUZ MAYIS). 1 haziran 1935 gün ve 2739 numaralı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'un 2. maddesine 20 haziran 1938 gün ve 3466 numaralı kanunla eklenen G fıkrası, G. ve S. B. nı mayısın 19. günü olarak tespit etmiş ve kanunlaştırmıştır. O tarihte başbakan bulunan Celâl Bayar tarafından 1 haziran 1938 günü Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sevk edilmiş olan kanun tasarısının gerekçesinde şunlar yazılıdır: «19 mayıs günü, yurdun her bucağında, Türk gençleri ve sporcuları ve milyonlarca Türk halkı, toplu ve birlikte ebedi ve cihanşümul bir tarihin dönüm günlerinden en büyüğünü kutlamaktadırlar. Bu gün beşer tarihinin insanlık ve medeniyet lehine olarak tali'ini ve gidişini değiştirdiği gündür.»

«... Onun içindir ki, en büyüğümüz Atatürk, bu âtinin en kuvvetli zâmini olan Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna bu günün tahsis edilmesini tensip eylemişlerdir!»

G. ve S. B., 19 mayıs sabahı başlar ve aynı gün biter. Uzaklık dikkate alınarak bir - iki gün önce Samsun'dan özel bir törenle yola çıkan koşucular, il sınırlarında el değiştirmek suretiyle «Atatürk'ün karaya çıktığı yerden alınmış yurt toprağı» nı 19 mayıs sabahı Ankara'ya ulaştırır ve Cumhurbaşkanına sunarlar. G. ve S. B. ında kız - erkek, sivil - asker bütün Türk gençliği ve sporcuları, beden eğitimi ve spor gösterileri ile bayramlarını kutlarlar.

GENEL AF, işlenmiş bazı suçlar hakkındaki takibata ve bu suçlar dolayısiyle verilmiş ceza hükümlerinin infazına son veren veya infaz süresini kısaltan bağışlama tasarrufu. Ülkemizde G. A. kanunla olur. G. A. yetkisi sadece Büyük Millet Meclisinindir (Anayasa, 64. madde).

Genel affın sonuçları: G. A. aslî ve ferî ceza ile cezadan doğan ehliyetsizlikleri ortadan kaldırır ve bu ceza artık tekerrüre esas alınmaz. Ancak G. A. şahsî davadan doğan tazminat hükümlerine şamil değildir.

Ülkemizde çeşitli suçlar için G. A. kanunları çıkarılmıştır. En son çıkarılanlar 113 sayı ve 26 ekim 1960 tarihli, 218 sayılı ve 23 şubat 1963 tarihli, 780 sayılı ve 3 ağustos 1966 tarihli af kanunlarıdır. 780 sayılı «Bazı suç ve cezaların affı hakkındaki kanun» un başlıca hükümlerine göre, taksirli cürümlerle kanunların suçu tespit eden aslî maddesinde 5 yılı geçmeyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile yahut yalnız veya birlikte olarak para cezası ile cezalandırdığı veya müsadereyi yahut bir meslek veya sanatın yapılmamasını veyahut bu cezalardan birini veya birkaçını istilzam eden fiiller hakkında takibat yapılmaz (1. madde 1. fıkra). 5 yıl ve daha az hürriyeti bağlayıcı bir cezaya ve bu miktarı aşmayan hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile birlikte veya müstakillen hükmedilmiş bir para cezasına mahkûm edilenler ferî ve mütemmim cezalar ile ceza mahkûmiyetlerinin neticelerine de şamil olmak üzere affedilmişlerdir. 5 yıldan fazla cezaların 5 yılı ile mütemmim para cezalarının tamamı affedilmiş, ölüm cezaları müebbet ağır

ATATÜRK, 19 mayıs 1938 de Gençlik ve Spor Bayramını takip ederken

19 Mayıs Stadında yapılan bir geçit resmi: Ön safta bayrak taşıyan öğrenci Türk kızları

1

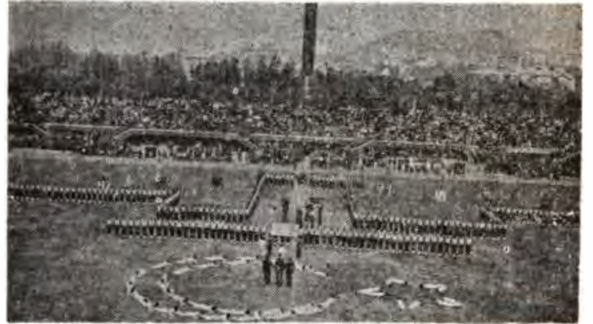
2

3

4

5

6

7

GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI'ndan muhtelif görünüşler: 1. Millî Mücadele'de Atatürk'ün ilk ayak bastığı Samsun'dan getirilen yurt toprağının bayrak yarışçıları tarafından Cumhurbaşkanı'na sunulmak üzere stada ulaştırılması, 2. Geçit resminden önce stadda yerlerini alan bayraktarlar, 3. Harbokulu öğrencilerinin Atatürk tablosunu göğe doğru yükseltişleri, 4. G. ve S. B. na mahallî millî kıyafetlerle katılan Türk kızları, 5. Beden eğitimi gösterileri sırasında Harbokulu öğrencilerinin Türk toprağı üstünde vücutları ile Ay - yıldızlı bayrağımızı canlandırmaları, 6. G. ve S. B. nda gençlerin gruplaşmalarla ATA'larının adını yazışları, 7. Gösteriler sırasında gençlerin «Spor Bayramı Gazi Atamızın Gençliğe Armağanı» yazısını levhalarla çemberler üstünde yükseltmeleri.

hapse, müebbet ağır hapis cezaları 30 yıl ağır hapse çevrilmiştir (1. madde. B, C ve D).

GENEL AKİD: bk. TOPLU SÖZLEŞME.

GENEL ÇEKİM (Osm. İncizap veya İncizab - ı umumî; Fr. Gravitation; Lat. *gravitas* = ağırlık) [Fiz.], evrende, büyük küçük bütün madde kütlelerinin karşılıklı olarak birbirini çekmeleri ve harekette serbest olmaları halinde birbirine yönelmeleri olayı.

M. Ö. aş. yu. 350 yılında Aristo ile başlayarak ondan 500 yıl sonra İskenderiyeli astrolog Ptolemaious ve XVII. yüzyılda Alman astronomu Johannes Kepler ve İngiliz filozofları Francis Bacon ile Robert Hook bu olay üzerindeki gözlemlerini çeşitli yorumlara bağlamışlar, nihayet yine XVII. yüzyılda İngiliz tabiat bilgini ve matematikçisi Sir Isaac Newton (b. bk.), 1686 da yayımladığı *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Tabiî felsefe [fizik] nin matematik ilkeleri) da G. Ç. olayını ilk defa olarak ilmî bir metotla incelemiş ve yorumlamıştır. Newton bu konuda eski görüşleri birbirine bağlayarak onları matematik yolundan ispatlamıştır. Newton'ın biçim verdiği G. Ç. kanununa göre, evrendeki bütün cisimler kütlelerinin çarpımı ile doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesi ile de ters orantılı olan bir kuvvetle birbirini çekerler. Bu kanunun matematik formülü şöyledir: $F = \frac{G M_1 M_2}{d^2}$

(Bu formüldeki F, kütleleri M_1 ve M_2 ve birbirine uzaklığı d^2 olan iki cisim arasındaki çekim kuvvetidir; G de bütün maddelerin kütleleri için aynı olduğu tespit edilmiş bulunan G. Ç. değişmezidir. Tabiattaki temel değişmezlerden biri olarak kabul edilmiş olan G nin değeri, 1942 de yapılmış bir hesaba göre santimetre - gram - saniye birimiyle $6{,}673 \pm 0{,}003 \times 10^{-8}$ dir).

Astronomide olduğu gibi çok büyük kütlelerin söz konusu olduğu hallerde G. Ç. kuvveti çok büyük olabilir. G. Ç. olmayıp da dünyamız güneşe bir kablo ile bağlansa, dünyanın merkezkaç kuvveti 8 km çapındaki böyle bir kabloyu koparıp atar; halbuki güneş ile dünya boş bir uzayda bir arada durmaktadırlar. Buna karşılık, laboratuvarlarda üzerlerinde çalışılan kütlelerin G. Ç. kuvveti ölçülemeyecek kadar küçük olabilir. Meselâ her biri 90 kg ağırlığında olan ve yan yana duran iki insan, birbirlerini ancak bir *ounce* (28, 3495 gr) ın yüz binde biri derecesinde bir kuvvetle çekerler.

Genel çekim konusunda deneyle tespit edilmiş olaylar: 1. *G değişmezi*: Newton'ın formülündeki G nin değişmezlik niteliğinin, bu değişmezliğin denetlenmesini sağlayan iki matematik sonucu vardır: ağır veya hafif bütün cisimler boşluk (*vacuum*) ta aynı hızla düşerler ve ağırlıkları çeşitli gereçlerden yapılmış fakat uzunlukları aynı olan sarkaçlar aynı hızla salınırlar.

2. *Isı etkisi*: G. Ç. in, birbirini çeken cisimlerin ısıları ile bir ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

3. *Kristalli yapı*: Birçok kristaller çeşitli eksen doğrultularında değişik fizik özellikler gösterirler ve bunların ısı veya elektrik iletkenliği bu yolda değişebilir, üstelik bir kristalin yüzeyleri değişik sertlikte olabilir ve saydam kristallerde optik farkları bulunabilir. Bütün bu kristallerin yeryüzüne bakan yüzeylerinin değiştirilmesiyle ağırlıklarının değişmediği tespit edilmiştir.

4. *Perdeleme etkisi*: G. Ç. de en karakteristik ve belki de en anlamlı olay, onun herhangi bir perde ile yok edilemediğidir. Birçok madde, ısıyı veya sesi kısmen veya tamamen perdeler; elektriksel ve magnetik güçler araya uygun bir perde koymakla büyük ölçüde kısılabilir, fakat G. Ç. i kısan veya yok eden bir perde bilinmiyor.

5. *Mesafenin karesiyle ters orantılı olma*: Bu yön, astronomi alanındaki bazı olaylarla uyuşmaz göründüğü için çok tartışılmış ve ancak 1905 te Einstein'ın izafîlik teorisine dayanarak yaptığı açıklama ile Newton zamanından beri ilk defa olarak bir ilerleme kaydetmiştir.

G. Ç in sebebi üzerinde birçok teori ileri sürülmüştür. Newton'ın kendisi bu konuda hiçbir teori tasarlamamış olduğunu söylemiş, ancak Robert Boyle'a yazdığı bir mektupta, cisimlerin yere doğru çekilmeleri olayının, dünyanın üstündeki farklı düzeylere esîr'in yoğunluğundaki bir değişmeden ileri gelebileceği düşüncesini belirtmiştir (bk. YER ÇEKİMİ).

GENEL EKONOMİK COĞRAFYA: bk. İKTİSADÎ COĞRAFYA.

GENEL KURMAY (Fr. État - major, eski ter. Erkân - ı Harbiye - i Umumiye), modern ordularda en üst seviyedeki komutana yardım eden karargâh anlamında kullanılan askerî bir terim. Bu karargâh, büyük ölçüde, *genel karargâh* kavramına göre kurulmuştur.

Genel karargâh, personel, haber alma, planlama, harekât, lojistik ve koordinasyon alanlarında teferruatlı çalışmalarla komutanlara yardım eden, daha ziyade kurmay subaylar heyetidir.

Genel karargâh kavramı XIX. yüzyılda Avrupa ordularında meydana gelmiştir. Bunun ilk ve en başarılı örneği Prusya ordusu G. K. ı idi. Amerika Birleşik Devletleri 1903 te, İngiliz ordusu 1906 da bu teşkilâtı kurmuşlardır.

GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI ARMASI

Modern ordulardan bir kısmı, G. K. teşkilâtında, genel karargâh kavramı yerine *yönetici tipte karargâh* kavramını uygulamaktadırlar.

Türk G. K. ının temeli 1860 ta Osmanlı ordusu zamanında şube olarak atılmıştır. 1880 de Erkân - ı Harbiye - i Umumiye Dairesi adını alan bu teşkilât, 1924 yılına kadar çap ve kavramca sık sık değişmelere uğramıştır. Uzun süre Erkân - ı Harbiye - i Umumiye Riyaseti, kısa bir süre de Büyük Erkân - ı Harbiye Reisliği adını taşıyan teşkilât, 1924 - 1944 döneminde cumhurbaşkanına, 1944 - 1949 da başbakanlığa, 1949 - 1961 döneminde Millî Savunma Bakanlığına bağlı olarak çalışmıştır. Bugün, genel karargâh kavramındaki gelişmeler çerçevesinde reorganizasyonunu tamamlamış olan G. K. Başkanlığı, 1961 yılında kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre şimdiki statüsünü almıştır. Buna göre, G. K. Başkanı, silâhlı kuvvetlerin komutanıdır; Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine, cumhurbaşkanınca tayin edilir; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. G. K. başkanı bu görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumludur.

GENERAL VE AMİRAL APOLETLERİ

KARA	DENİZ		HAVA
	Omuz	Kol	
			
			
			
			
			

GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI BİNASI (Ankara)

Cumhuriyet devrindeki Genel Kurmay Başkanları ve vazife süreleri:

Mareşal Fevzi ÇAKMAK	(12/7/1922 - 12/1/1944)
Or. Gn. Kâzım ORBAY	(12/1/1944 - 30/7/1946)
» Salih OMURTAK	(1/8/1946 - 8/6/1949)
» A. Nafiz GÜRMAN	(10/6/1949 - 6/6/1950)
» Nuri YAMUT	(6/6/1950 - 10/4/1954)
» Nurettin BARANSEL	(28/5/1954 - 25/8/1955)
» İ. H. TUNABOYLU	(25/8/1955 - 10/10/1957)
» Fevzi MENGÜÇ	(11/10/1957 - 22/8/1958) [vekil]
» Rüştü ERDELHÜN	(23/8/1958 - 27/5/1960)
» Cemal GÜRSEL	(27/5/1960 - 3/6/1960)
» Ragıp GÜMÜŞPALA	(3/6/1960 - 4/8/1960)
» Cevdet SUNAY	(4/8/1960 - 15/3/1966)
» Cemal TURAL	16/3/1966 - 16/3/1969)
» Memduh TAĞMAÇ	(16/3/1969 -)

GENEL MUHASEBE (Mal): bk. MUHASEBE.

GENEL MÜDÜRLÜK: bk. İDARE.

GENEL RÖLATİVİTE TEORİSİ (Fr. Théorie de la relativité générale) [Fiz.]: bk. İZAFİYET NAZARİYESİ.

GENEL SÖZLEŞME: bk. TOPLU SÖZLEŞME.

GENELEV: bk. FUHUŞ.

GENELLEME (Fr. Généralisation), 1. **Mantık:** genelleştirmek işlemi. Kavramların oluşumunun temelinde soyutlama ile birlikte G. vardır. Düşünce birkaç özel somut cisimden hareket ederek o cisimlerin yalnız bazılarında bulunan nitelikleri göz önüne almayıp hepsinde bulunan nitelikler üzerinde durur; buraya kadarı soyutlama işlemidir. Ondan sonra, o ortak nitelikleri, geçmişte onlara sahip olmuş olan, şimdi sahip bulunan ve gelecekte de sahip olacak olan bütün cisimlere teşmil eder ki bu da G. olayını oluşturur. Soyutlama ile G., kavramın ifadesi olan *kelime* vasitasıyle tespit edilir.

Matematik: *Bir önermenin genellemesi*: ilk bir önermeyi özel bir hal olarak kapsayan ikinci bir önermedir. Aritmetikte, bir çarpımı oluşturan herhangi sayıdaki tam çarpanların yerlerini değiştirmekle o çarpımın değişmediği ispatlanır. Bu teorem yalnız iki çarpanlı bir çarpım için ispatlanan özdeş bir önermeğe uygulanan bir G. den doğar. Nihayet bu teoremin kesirli sayılara ve ortak ölçüleri olmayan sayılara da uygulanabileceği ispatlanarak G. tamamlanır.

GENERAL (Fr. Général), XVI. yüzyıldan beri hemen bütün dillerde kullanılan ve albayla mareşal arasındaki büyük rütbeli subay anlamına gelen bir terim. İngilizcede mecazî olarak «taktisiyen», «stratejist», «komutan» anlamına da gelir.

G. terimi Türkiye Cumhuriyeti silâhlı kuvvetleri bünyesine 1934 yılında girmiştir. Bu tarihe kadar G. anlamında kullanılan terim *paşa* idi. Bk. PAŞA.

G. terimi Türk kara ve hava kuvvetlerinde kullanılmakta olup deniz kuvvetlerindeki karşılığı amiral'dir. Bk. AMİRAL.

G. ler kategorisinde, daha ziyade kıta komutanlıkları (tugay, tümen, kolordu, ordu) statüsü dikkate alınarak adlandırılan beş rütbe vardır: tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral, orgeneral, mareşal.

G. ler özel statülerine göre, mevcut teşkilât ve kadrolar çerçevesinde kıta komutanlıklarında, diğer birlik ve kurumlarda, büyük karargâhlarda görev yaparlar.

GENERAL ELECTRIC COMPANY [*çenîrîl ilęktrik kąmpîni*], Amerikan ortaklığı, elektrik teçhizatı ve motor yapımı üzerinde dünyanın ilk firması. Faaliyeti, endüstri ve nakliye için çok yüksek güçte elektrik makinaları ile soğutma, aydınlatma ve ısıtma konularında her türlü teçhizat malzemesi yapımı üzerinde toplanır. 1892 yılında kurulmuştur. 1964 te Bull makinaları ortaklığı ile önemli anlaşmalar yapmıştır.

GENERAL MOTORS CORPORATION [*çenîrîl moutîrz korpîreyşîn*], Du Pont de Nemours grupundan kuvvetli bir Amerikan sanayi ortaklığı. 1908 yılında kurulmuştur. Dünya çapında ilk otomobil yapıcısıdır. 1950 den

beri Chevrolet, Buick, Pontiac, Oldsmobile ve Cadillac markalarını çıkarır. Birleşik Amerika'da yapılan otomobillerin yarısından fazlasını imal eder. G. M. C. aynı zamanda traktör, buz dolabı ve uçak motorları da yapar.

GENERAL SAN MARTÍN [*heneral san martin*] **veya SAN MARTÍN**, Arjantin'de, Buenos Aires'in batısında, önemli bir sanayi merkezi olan şehir. Nüfusu 269 500 dür. 1852 de Arjantin diktatörü Juan Manuel Rosas'ın Brezilyalılarla ittifak kuran öteki Arjantin illerinin kuvvetlerine yenildiği Monte Caseros meydan savaşı burada geçmiştir. Bk. SAN MARTÍN, José de.

GENERALIFE [*heneralife*], Granada'da Mağribî Arap emirlerinin sarayı. İspanyolların *Palacio de Generalife* (G. sarayı) adiyle andığı, Arapça adı da *Cennet el-Arif* (Erenin bağı) olan ve İspanya'daki Mağribî Arap emirlerinin yazın oturdukları bu saray, Elhamra sarayı yakınındaki bir tepecikte kurulmuştur. Girişinde, arabesklerle süslü, sütunlu kemerlerle çevrili, mersin ağaçlarivle donatılmış ve fıskıyelerin serinlettiği bir avlu görülür. Batı yönündeki bir revaktan bir cihannümaya çıkılır; doğu yönünde ise setler, mağaralar, fıskıyeler ve selvilerle süslü bahçeler uzanır.

Palacio de Generalife (Cennet el-Arif)

GÉNÉRALISSIME [*jeneralisim*] (Lat. Generalissimus), başkomutan. Eskiden Fransa'da, eski Alman devletlerinde, Avusturya ve Rusya'da çoğu zaman özel yetkileri (bazan da siyasî yetkisi) bulunan en yüksek general rütbesi (Wallenstein, Prens Eugen G. idiler). Franco ve 1945 ten sonra da Stalin bu unvanı almışlardır.

GENERALPAUSE [*generalpauzı*] (Alm. = genel susma), orkestra, eserinde musikinin bir doruğa eriştikten sonra hiç beklenmeyen bir anda bütün çalgıların kısa bir süre için birdenbire susması. Notada *G. P.* kısaltılmasiyle de gösterilen bu etki Mannheim Okulu (aş. yu. 1740) nun şaşırtıcı yeniliklerinden biriydi.

GENERATIO EQUIVOCA [*generatio ekivoka*] **veya GENERATIO SPONTANEA** [*generatio spontanea*], felsefe terimi. Canlı varlıkların ölü maddelerden doğması. Bk. ÜREME.

GENERATÖR, jeneratör (Fr. Générateur) [Fiz.]: bk ÜRETEÇ.

GENERATÖR GAZI (Fr. Gaz à l'air) [Fiz.]: bk. JENERATÖR GAZI.

GÊNES [*jen*]. Cenova (İta. Genova) şehrinin Fransızca adı.

GENETİK (Biyol.): bk. JENETİK (Fr. Génétique).

GENETTA (Zoo.): bk. JENET (Fr. Genette).

GENETZ [*genets*], **Arvid** (1848 1915). Fin dil bilgini ve şairi. Şair olarak Jännes takma adını kullanmıştır. Helsinki Üniversitesinde A. Ahlqvist (b. bk) in kürsüsünü almış, özellikle diyalektoloji alanındaki çalışma ve yayınlariyle tanınmıştır. Uzun süre Karjala diyalektleri üzerinde çalışan G., *Versuch einer karelischen Lautlehre* (Karjala dilinin fonetiği üzerine bir deneme) [1877] adlı eserini yayımlamıştır. Daha sonra Kola yarımadasında konuşulan Lap diyalektini araştırmıştır. *Kuollan Lapin murteiden sanakirja* (Kola Lap diyalektinin sözlüğü) [1891] bu araştırmalar sonunda çıkmıştır. *Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung des Karelischen* (Batı Fin dillerinin araştırılmasına ses fizyolojisi bakımından giriş) [1877], *Osttscheremissische Sprachstudien* (Doğu Çeremis dil araştırmaları) ve *Ost permische Sprachstudien* (Doğu Perm dilleri üzerinde araştırmalar) [1879] adlı eserleri de anılabilir.

A. GENETZ

GENEVA [*ciniv*], Cenevre şehrinin İngilizce adı.

GENEVIÈVE [*jinivyev*], **Sainte** (Fr.; Alm. Genovefa; Nanterre aş. yu. 422 - Paris aş. yu. 512), Paris'in koruyucu azizesi. Hayatı kısmen efsaneleştirilmiştir. Auxerre'li St. Germanus (St. Germain) tarafından Tanrı hizmetine adanan G., Paris'te çilesini doldurmuş ve Hun istilâsı sırasında (451) bu şehri korumuştur. G. e ait mukaddes emanetlerin büyük kısmı 1793 ihtilâlinde dağılmışsa da, halk için bir ibadet konusudur.

GENEVIZ-KALE [*ceneviz kale*], Tuna nehri üzerinde (St. Gheorge kolunda), Morughiol köyü yakınında eski bir Roma kalesi. M. S. I. yüzyılda kurulan bu kale, M. S. VI. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Sonraları Cenevizliler tarafından kullanılmış ve o günden beri G. adiyle anılmıştır.

GENEVOIX [*jinivua*], **Maurice** (doğ. Decize, Nièvre 1890), Fransız yazarı. I. Dünya Harbinde ağır yaralanan G., 1915-1916da nekahetini geçirirken *Sous Verdun* (Verdun'de) adlı ilk eserini yazmıştır. Bundan sonraki eserleri için ilham kaynakları kısmen harp, kısmen de Nevers şehri dolaylarıdır: *Nuits de guerre* (Harp geceleri) [1917]; *Au seuil des guitounes* (Çadırlar önünde) [1918]; *Jeanne Robelin* (kadın adı) [1920]; *La boue* (Çamur); *Rémi des Rauches* (erkek adı) [1922]; *Des Eparges* (yer adı) [1923]; *Raboliot* (erkek adı) [1925] Goncourt armağanını kazanan bu son roman, Sologne'lu bir serseri ve külhanbeyi

M. GENEVOIX

iken havatın tadını ve şiirini anlavan Raboliot'nun hikâyesidir. *Eurythmos, vainqueur olympique* (Olimpiyat birincisi E.) [1925], spor edebiyatı alanında ilgi çekici bir denemedir. Sonraları G kendini her şeyden önce tabiat yazarı olarak tanıtmış, orman ve kır hayatını ustalıkla tasvir etmiştir. Bu dönemde verdiği eserlerinden en sevilenleri arasında *Rroû* (köpek adı) [1930]; *Le jardin des îles* (Adalar bahçesi) [1935]; *La dernière horde* (Son sürü) [1938]; *Eva Charlebois* (kadın adı) [1944]; *L'aventure est en nous* (Macera içimizdedir) [1952]; *Vaincre à Olympie* (Olimpiyat birinciliği) [1960] yer alır. 1946 da Fransız Akademisine üye olmuş, 1958 de de bu kurumun daimî sekreteri seçilmiştir.

GENEZİN (Coğ.): bk. ÖZKONAK.

GENF, Cenevre şehrinin Almanca adı.

GENFER SEE [*gęnfir zē*] (Fr. Lac Léman, Lat. Lacus Lemanus), Léman gölünün Almanca adı.

GENGA [*cęnga*], **Girolamo** (Urbino 1476 - Urbino 1551), İtalyan ressamı ve heykeltıraşı. Önce Signorelli'nin, sonra da Il Perugino'nun öğrencisi olmuştur. Toscana'ya Umbria tarzını sokmuştur. Mimar olan oğlu Bartolomeo (Cesena 1516 - Malta 1559), Lombardia'nın meydanlarını tahkim etmiştir.

GENGOU [*jãgū*], **Octave** (Ouffet 1875 - 1957), Belçikalı bakteriyolog. Jules Bordet ile Roux'nun öğrencisi olarak yetişmiş, Brabant'taki Pasteur Enstitüsü müdür yardımcılığında bulunmuş, 1921 de Bordet ile iş birliği halinde boğmaca hastalığının basilini tecrit etmiştir. (Boğmaca basili bu iki hekimin adiyle anılır.)

GENISSIAT [*jenisyą*], Fransa'da, Ain departmanında, Injoux - Gennissiat bucağında, Bellegarde'ın güneyinde bir yer. Rhône nehri üzerinde önemli bir baraj vardır. 12 milyon m³ kapasiteli bir göl tarafından beslenen ve Rhône Millî Ortaklığına ait hidroelektrik santralı vardır.

GENISSIAT BARAJI

GENİŞ BAŞLIGİLLER (Zoo.): bk. AMBLİKEFALUS.

GENİŞ GAGALIGİLLER (*Eurylaemidae*, Yun. *eurys* = geniş, *laimos* = boğaz), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Ötücü kuşlar takımının Ses kasları gelişi güzel dizililer alt takımının Yalancı bağırganlar üst sınıfına giren bir familya. Gagaları çok geniş olan G. G., ıslık gibi ses çıkarırlar. Tropik bölgelerdeki ormanlarda yaşarlar. Tüyleri renkli ve çok güzeldir. Yeşil geniş gaga türü tanınmıştır.

GENİŞ ZAMAN (Fr. Aoriste, eski ter. Muzari), fiil çekiminde geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman kavramlarını kapsayan bir kip. G. Z kipi ile çekilen fiiller, belli bir olayı haber vermekten çok bir âdeti, huyu veya düzenli oluşu bildirir: «Her yıl denize *gir - er - iz*. Sabahları erken *kalk - ar ım* Akdeniz kıyılarında kışlar ılık *ol - ur*.» Bununla birlikte, G. Z kipi cümleye göre sınırlı bir zaman kavramı da verebilir: «Yarın *gelir* (= geleceğim), bütün işleri bitiririm (= bitireceğim)» «Bu lokantada yemek yer (= yiyor).» «Hep yanlışlarımı bulursun (= buldun)».

G. Z kipinin eki *-r* dır. Sonunda sesli harf bulunan fiillerde *-r* eki yalnız başına kullanılır: Oku - *r*, boya - *r*, eş - ele - *r*, kiş - ne - *r*. Bu ekin başına tek heceli fiillerde genel olarak *-e* gelir: yap - *ar*, kap - *ar*, yaz - *ar*, as - *ar*, koş - *ar*, bit - *er*, yet - *er*, kes - *er*, ser - *er*... gibi (ver - *ir*, bil *ir*, al - *ır*, vur - *ur* gibi *r* den önce *-i* alan fiiller de vardır); çok heceli fiillerde ise, genellikle *-i* gelir: benzeş *ir*, alış *ır*, düşün - *ür*, sarsıl - *ır*, kalın - *ır* gibi.

G Z. kipinin olumsuzu öbür kiplere benzemez; fiil tabanına gelen *-me* olumsuzluk eki, 1. tekil kişide *-m*. çoğul kişide *-iz*, öbür kişilerde yalnız *-z* eki alır: «gel - *me - m*, gel - *me - z - sin*, gel - *me - z*, gel - *me - yiz*, gel - *me - z - siniz*, gel - *me - z - ler*». Bk. FİİL, KİP, ZAMAN.

GENİŞLİK veya GENLİK (Fr. Étendue, Alm. Umfang, İng. Compass, range), bir insan sesinin veya çalgının çıkarabildiği en kalın perde ile en ince perde arasındaki ses alanı. Kendi içinde bölge (Fr. registre) lere ayrılabilir. Meselâ *do klarinet*'in G. i orta *do*'nun bir küçük altılı altındaki *mi*'den orta *do*'nun üç sekizli üstündeki *la*'ya kadar dört sekizli ile bir dörtlü olup kalın (Fr. chalumeau), orta (Fr. clairon) ve ince (Fr. aigu) olmak üzere üç bölgeye ayrılır. Bk. İNSAN SESİ, ORKESTRALAMA.

GENİTİF (Lat. Genitivus, Fr. Génitif, eski ter. Muzafünileyh, yeni ter. -in hali), isim çekim (tasrif) i hallerinden biri. İsim takımlarında belirten durumunda bulunan isim ses durumuna göre *-nın -nin*, *-nun*, *-nün*, *-ın*, *-in* veya *-un*, *-ün* ve zamirlerde kişiye göre *-im*, *-in*, *-nun*, *-im*, *-in* ve *-ın* eklerini alır. Örnek olarak, *kapı*, *ev*, *yol* ve *süngü* kelimelerinin G. hali *kapı - nın*, *ev - in*, *yol un* ve *süngü - nün* biçiminde olur. İsimler ek almadan da G. halinde kullanılabilirler: *soy adı*, *ana dili* gibi.

Yukarıda belirtildiği gibi, bugün Türkçede G. halinde vokalle biten kelimelerden sonra *-nın*, *-nin* veya *-nun*, *nün*, konsonla biten kelimelerden sonra da *-ın*, *-in* veya *-un*, *-ün* ekleri kullanılır. Yalnız *su* ve *ne* kelimelerinde ekin vokalle biten kelimelerden sonra kullanılan biçimi (*su - y - un*, *ne - y - in*) yer alır.

Eski Türkçede G. ekleri *-ŋ -ıŋ*, *-iŋ*, *-aŋ*, *-eŋ*, *-uŋ*, *-üŋ* dür. Uygurca yazmalarda *-nıŋ*, *-niŋ* ve (yuvarlak vokallerden sonra) *-nuŋ*, *-nüŋ* ekleri kullanılır. Uygurcanın *n-* lehçesinde yukarıdaki ekler yanında *-naŋ*, *-neŋ* eklerine de rastlanır. Eski Türk yazıtlarında ve *n-* lehçesine ait Uygurca yazmalarda vokallerin çok defa belirtilmediği göze çarpar: *t(e)ŋriŋ*, *atnŋ*. . . gibi.

Daha sonra bu ekler Türk lehçelerinde birtakım değişikliklere uğramıştır.

Eskiden G. ekinin yalnız vokalle başlayan biçimlerinin kullanıldığı anlaşılıyor. *n* li biçimler ortaya çıktıktan sonra, daha çok kullanılmaya başlanmış ve zamanla vokalle başlayan eski biçimlerin de yerini almıştır. Türk lehçelerinin büyük bir kısmında bugün yalnız *n* li biçimler kullanılmaktadır. Anadolu ve Rumeli Türkçesinde olduğu gibi, vokalli ve *n* li biçimleri kullanan lehçeler de vardır. Örnek olarak Azerî Türkçesinde *-ın*, *-in*; *-un*, *-ün*; *-nın*, *-nin*; *-nun*, *-nün* ekleri kullanılır. Tatarcada ve Başkurtçada *-nıŋ*, Özbekçede *-niŋ* biçimi kullanılır. Ancak, güney Özbek ağızlarında akkusatif eki olan *-ni* eki de G. eki olarak kullanılır. Buna karşılık *-niŋ* eki de akkusatif eki yerine kullanılır. Yeni Uygurcada *-niŋ* (∾ *nıŋ*) eki yaygındır. Arasıra bu ek yerine *-nı* akkusatif ekinin de kullanıldığı göze

çarpar: *kız-nı* (= kızın). Abakan ağızlarında (vokallerden ve *m, ŋ, r, l* gibi konsonlardan sonra) *-nıŋ* ∾ *-niŋ*, (ötümsüz konsonlardan sonra da) *-tıŋ* ∾ *-tiŋ* ekleri kullanılır. Kızıl ağzında bu ekin labial biçimi de vardır.

Soyot ve Karagas lehçelerinde ise *-nıŋ, -niŋ, -nuŋ, -nüŋ, -dıŋ, -diŋ, -duŋ, -düŋ* (*-tıŋ, -tiŋ, -tuŋ, -tüŋ*) ekleri tespit edilmiştir.

Çuvaş Türkçesinde G. eki *-ăn* veya (tam vokallerden sonra) *-năn* biçimine girmiştir.

Yakut Türkçesinde ise G. için özel bir ek kullanılmaz.

Son zamanlara kadar Türkçede G. e muzafünileyh denmiştir. Bugün okul kitaplarında -i hali terimi kullanılmaktadır. Bunun yerine bağlama hali terimini kullanan dilciler de vardır.

GENIUS (çoğulu: Genii) [Roma mit.], eski Romalıların tasavvurlarına göre, erkekte etkisini gösteren, onunla birlikte doğup ölen döllenme kudretinin, erkeğe vergi hayat iç tepisinin bir tanrı biçiminde kişileşmiş şekli. G. yortusu, erkeğin doğum gününde kutlanır. Pompei fresklerinde ev sahibinin G. u, tolgası başının arkasına devrilmiş, üzerinde feyiz ve bereket boynuzu bulunan ve genellikle iki *Lares* (ailenin koruyucu tanrısı) arasında kurban sunan bir adam şeklinde gösterilir. Augustus, imparatorun G. una şehrin bütün mahallelerinde tapınılmasını emretmiştir. Evin ve ailenin G. u fikrinden loncaların, yönetim çevrelerinin, eyaletlerin, devletlerin, askerî birliklerin birer G. u ortaya çıkmıştır. Nihayet G., genel bir koruyucu ruh haline gelmiştir. Yeni Çağın sanat dilinde, erkek ve kadın şeklindeki bütün kanatlı ruhlara G. adı verilmiştir.

GENİZ: Üstte kafa tabanından altta yemek borusuna ve gırtlağa kadar uzanan farinks. Üst, orta ve alt olmak üzere üç bölgeye ayrılır. Hemen burun boşlukları ile devam eden üst farinks, Nasopharynx, Rhinopharynx ve Epipharynx adlariyle anılır ki burası dilimizde G. dediğimiz bölgedir.

G., üstte kafa tabanı, altta yumuşak damaktan arkaya çekilen bir paralel çizgiye kadar uzanır. Bu boşluk 4 × 4 cm boy ve eninde ve 2 cm ön arka derinliğindedir.

G., önde burun, arkada burun delikleriyle (Choana) dışa açılır. Arka duvarı ise kafa tabanı ve Atlas, Axis vertebralarının ön yüzleriyle sınırlanır. Her iki yan duvarda orta kulağa kadar uzanan Eustachi tüplerinin giriş delikleri bulunur.

Burun boşluklarında olduğu gibi, G. i de üst solunum yolu mukozası döşer. Özellikle arka ve yan duvarlarda mukoza içinde zengin lenf folikülleri bulunur. Arka üst bölgeyi işgal ederek, bazan büyüklüğüyle G. i tıkayan G. bademciği (Tonsilla pharyngica) böyle bir lenf foliküller toplumudur.

Fizyoloji: G. burundan giren havanın aşağıya doğru ilerilerken izlediği serbest geçiş yoludur. Burası aynı zamanda burundan, sinüslerden ve gözden burna dökülen mukoza, göz yaşı ve iltihap artıklarının ve Eustachi tüpleri yoluyle gelen orta kulak ve mastoid boşlukları akıntılarının drenaj yerini teşkil eder.

G. e dökülen akıntılar buradaki mukozanın titrek tüylerinin, yer çekiminin ve damak yelkeninin silici hareketleri yardımlariyle aşağıya doğru itilir ve çekilir.

Yutma, kusma ve ünsüzlerin çıkarılması sırasında damak yelkeninin arka ve yukarıya doğru çekilmesiyle arka duvarla birleşerek G. i boğazdan ayırır, böylece lokmaların ve kusmuğun G. e kaçması önlenir.

G. konuşma sesi özelliğini sağlayan bir rezonatör rolü oynar, böylece G. in kapalı olduğu veya fazla geniş bulunduğu hallerde konuşma sesinde açık bir hımhımlık (Rhinolabia) dikkati çeker.

Çocuk yaşta G. i dolduracak kadar büyük kütle teşkil eden G. bademciği, solunumu normal yolla sağlamak, Eustachi tüplerini açık tutmak ve hımhımlığı gidermek için kazıma suretiyle çıkarılır. Yaşlılarda G. tıkanıklığı ve kanamalar selim veya habis tabiatlı urları düşündürmekle incelemeyi gerektirir.

GENİZLİLER (Fr. Phonèmes nasals) [Dil.]: Bazı seslerin boğumlanmı (b. bk., Fr. articulation) sı sırasında küçük dil (uvula) le art veya yumuşak damak (velum, voile du palais) alçalarak ağız boşluğu (cavité buccale) yolunu tamamiyle veya kısmen kapar ve böylece burun yolunu açar. Boğumlanan ses de ya tamamiyle geniz (fosse nasale) ve burun kovuğu (cavité nasale) ndan ya da kısmen bu yoldan kısmen de ağız yolundan çıkar. Bu G. in birinci sınıfı geniz konsonları, ikincileri de geniz vokalleridir. Bu şekilde çıkan konson ve vokallere genizli veya geniz sesi (phonème nasal) denir; iki sınıf da, tamamiyle ağız yoluyla çıkan sesler (phonème buccal veya oral) in karşıtıdır. Gerek konson gerek vokal G. inin boğumlanmasında burun kovuğu bir rezonatör (résonateur, tannane, musavvıt) rolünü oynar. Geniz konsonları umumiyetle ötümlü (b. bk., sonore) seslerdir. Başlıca geniz konsonları iki tanedir: *m* ile *n*; bunlardan ilkine dudak genizlisi (nasal labial), ikincisine de diş genizlisi (nasal dental) denir.

Geniz konsonlarından *m* ye bakarak daha çeşitli olan *n* nin boğumlanma yeri, boğazdan başlayarak küçük dil, art damak, damak tepesi, ön damak, diş yuvası, diş ve dudaklara kadar uzanan yol boyunca değişebilir. Başlıcaları şunlardır: 1. boğaz (guttural) *n* si (fonetik işareti *ŋ*, imlâda *ṅ*), Sanskrit *Gaṅgā* = Ganga, Ganges, Ganj nehri (*n* nin bu çeşidi fonetik bakımından aşağıda 3 numaradaki art damak *ŋ* si ile birdir, fakat Hint dilcileri onu boğaz *n* si saymışlardır. İranistikte bunun yerine, aynı değerde olan *ŋ* transkripsiyonu kullanılır, Avesta dilinde *aŋhav* = varlık, hayat, gibi, aynı dilde bunun yumuşamış (mouillé) çeşidi de vardır, meselâ *daiŋ'hu* = arazi); 2. küçük dil (uvulaire) *n*'si (fonetik işareti N), meselâ Grönlanda Eskimocasında *anone* [anoNe] = rüzgâr; 3. art damak (vélaire) *n* si (işareti *ŋ*), meselâ İng. *king* [kiŋ] = kral (bu ses belli şartlar altında, bilhassa *g*, *k* önünde, başka dillerde de görülür, meselâ İsland. *ringer* [riŋgör] = halka, Alm. *danke* [daŋke] = teşekkür ederim, Fr. *une longue main* [ün lɔ̃ŋmɛ̃] = uzun bir el, İta. *cinque* [çiŋkue] = beş, İsp. ve Port. *cinco* [*thiŋko* ve *siŋku*] = beş; 4. damak tepesi (cérébral veya cacuminal veya rétroflexe) *n*'si (fonetik işareti ṇ, transkripsiyonu ṇ), meselâ Sanskrit *gaṇa* = araba; 5. damak (palatal) *n*'si (işareti ñ), meselâ Ana Arî dili **deñk-* = ısırmak; 6. ön damak (prépalatal) *n*'si (fonetik işareti n̦, transkripsiyon ve imlâları ñ, ń, ň, ń, gn, nj, ny), meselâ İsp. *señora*, İta. *signora* [sin'ora] = bayan, Eski Slav *konĭ*, Rus. ve Beyaz Rus. *kon'*, Ukrayn. *kôn'*, Pol. *koń*, Çek. *kůň*, Slovak. *kôň*, Sloven. *kònj*, Sırp.-Hırv. *konj*, fakat Polab. *k'ün*, Bulg. *kon* = at, Macar. *nyal* [n'ɔl] = yalamak (Fin. *nuole*); 7. diş yuvası (alvéolaire) *n* si (işareti *n̲*), meselâ Tamil. *gana* = ağırlık (Hindistandaki Dravid dillerinden olan Tamilcede beş *n* değeri buluruz:

ṅ, ñ, ṇ, ṉ, n); 8. diş (dental) *n*'si normal *n* dir; bunun dişler arası (interdental) çeşidi de vardır. Bunlardan başka, *n* nin dudaksıllaşmış (labialisé; meselâ Avustralya dillerinden Aranta'da *nʷkara* = bizimki), hemzeli (glottalisé; meselâ Amerika Kızılderilileri dillerinden Yokut'ta *piwen'an* = dikiş dikiyor), selenlileşmiş (sonantisé; meselâ Lykia dilinde *sñta* = 100) gibi değerlere de rastlanmıştır.

Art damak *n* si (*ŋ*) ni geniş ölçüde Türk dil ve lehçelerinde buluruz (Moğol ve Tunguz dillerinde de vardır: meselâ Moğ. *moŋγol* = Moğol, Tung. *ineŋgi* = gün), meselâ *geniz* (ڭکز, *geŋiz*) kelimesindeki *n* sesi bu değerdedir. Bizde düz *n* ile geniz *ŋ* si fonemik bakımından anlam farkı yapan karşıtlık halindedirler: meselâ *ben* (بن 1. şahıs zamiri) ile *b'ŋ* (بڭ, tende bulunan kabarık leke). Türkçede ve daha başka dillerde *n* sesi, ardından gelen vokalleri çok kere genizli çeşide çevirir, meselâ deneyli fonetik aletlerinin gösterdiği *anã* telâffuzu gibi. Anadolu ağızlarında, yazı dilindeki telâffuzdan ayrılarak, birçok geniz vokalleri ve konsonları türemiştir, meselâ yazı dilinde *bana*, fakat bazı Anadolu ağızlarında *bãŋã*. Bu, aynı zamanda «genzek» konuşma veya «genizden söylemek» (Fr. nasillement, İng. nasal accent, nasal twang, Alm. näseln) denilen fonetik olayın da bir örneğidir. Bizde buna «gunneli konuşmak», «hımhımlamak» da denir. Anatomik teşekkül kusuru olarak hımhımlamaya Fransızcada nazonman (nasonnement) adı verilir.

Yunan yazısında *gg* ile *gk* bileşimleri *ŋg* ve *ŋk* değerindedirler, meselâ *evaggelion* [evᵊŋgẹlion] = incil. Arapçada isim ve sıfatların belirsiz (indéterminé, gayri sarih) durumlarında, sondaki kısa vokallere bir *n* sesi katılır (tenvin, nunation), meselâ *nabru-n* (= nehir) gibi. Eski Akkadcada bunun karşılığı olan ve mimation (= mimleme) denilen bir olay vardır: çok kere isimlerin yalın hal (nominativus) inin sonuna bir *-um* hecesi eklenir, meselâ *kalbum* = kelb, köpek, *lişānum* = lisan, dil. Ayrıca, Arapçada *n* sesi, hurufu'ş-şemsiye denilen ve benzeşme (assimilation) ye tâbi olan sesler arasındadır, meselâ *al-kitābu* (= kitap belirli), fakat *an-nahru* (= nehir, belirli).

G. den *m* nin çeşidi pek azdır. Normal, yani çift dudak (bilabial) *m* sinden başka dudak-diş (labiodental) *m* si (işareti *m̦*; meselâ Melanezya dillerinde *um̦ak* = benim), boğazsıllaşmış (gutturalisé; meselâ Papua dillerinde *ṁaine* = iyi) *m*, selenlileşmiş (sonantisé; meselâ Lykia dilinde *trmmili* = Lykia'lı) *m*, hemzelileşmiş (glottalisé; meselâ Amerika Kızılderilileri dillerinden Otomi'de *m'o* = 1000) *m*, son derece dudaksıllaşmış (labialisé; meselâ Melanezya dillerinde *mʷa* = ev) *m* gibi değerlere rastlanmıştır. Melanezya dillerinde *b*, *p*, *d* gibi kapantılı (occlusif) seslerin telâffuzu çok defa genizden boğumlanmakla başlar, meselâ *ᵐbori* = o zaman, *ⁿd'ii* = ne? gibi. Hint dillerinde, bilhassa Sanskritte *m* sesi bazan dudakların normalden daha hafif kapanmasiyle söylenir; *ṃ* veya *ṁ* transkripsiyonu ile gösterilen bu *m*, kendinden önce gelen vokali dudaksıllaştırır (Anusvāra), meselâ Sanskrit *siṃha* = arslan gibi (bk. ANUSVĀRA ve ANUNĀSIKA).

Gerek *m* gerek *n*, akıcı (liquide) *r*, *l* fonemleri gibi, selenli (sonante, nasalis sonans), yani vokal değeriyle hece yapmaya yarayan fonem grupundandırlar. Bu değerde oldukları zaman, fonetikte *m̥*, *n̥* işaretleriyle gösterilir, meselâ Hint-Avrupa ana dilinde *km̥tóm* = 100, *mn̥ti-* = düşünmek, gibi.

Belli başlı geniz vokalleri 7 tanedir: önden arkaya doğru *ı̨*, *ū ẽ*, *ȭ*, *ã*, *õ*, *ų*. Bunlar fonetik işaretlerdir, fakat bazı dillerin alfabe sistemlerinde geniz vokalleri özel yazılarla gösterilir, meselâ Pol. *ą* [= õŋ], *ę*, Port. *ã*, Eski Slavcanın transkripsiyonunda *ą*, *ę*, Ana Slavcada *ǫ* v. b. Fransızcanın imlâsında bu vokaller için işaretli yazılar yoktur. Hottentot ve Buşman dillerindeki 5 geniz vokali için notasyonda *ĩ*, *ẽ*, *ã*, *õ*, *ũ* kullanılır. Ana Türkçenin ses sisteminde geniz vokalleri yoktu, Hint-Avrupa ana dili de bunları tanımazdı. Fakat bu ailenin bazı dallarında sonradan geniz vokalleri türemiştir: İran kolundaki Avesta dilinde *ą* (meselâ *dąstavąm* = öğreti), Ana Slavcada *o* (*vĭrzǫ* = bağlarım), Eski Slavcada *ę* ile *ą* (*pęta* = ökçe, *ręka* [rõŋka] = el), Litvancada *ų* *turgų* = çarşıyı), Polcada *ę* ile *ą* (*ręka* [*rẽka*] = el, *książka* [ksiõŋjka] = kitap), Fransızcada *ẽ*, *ȭ*, *ã*, *õ* (meselâ *vin* [*vẽ*] = şarap, *brun* [*brȭ*] = kahve rengi, *temps* [tã] = zaman, *manger* [mãje] = yemek, *bon* [bõ] = iyi), Portekizcede *ı̨*, *ẽ*, *ã* (imlâda *ã* harfi kullanılır), *õ*, *ų* (meselâ *lindo* [lı̨ndu] = güzel, *lenço* [*lẽsu*] = mendil, *lã* = yün, *carvão* [karvãu] = kömür, *canto* [kãntu] = şarkı, *com* [kõ] = ile, *atum* [atų] = ton balığı). Görüldüğü gibi, Fransızcada ve Portekizcede geniz vokallerinin çoğu, yanlarında bulunan *n* ve *m* geniz konsonlarının etkisi ile ses renkleri (timbre) ni değiştirmişlerdir. —A. D.

GENK [*geŋk*], Belçika'da, Meuse vadisinin batısında, Limburg ilinde, Hasselt'in 13 km kuzeydoğusunda bir bucak. Nüfusu 55 800 dür. Nehir limanı olan G. te demir (paslanmaz çelik) ve otomobil endüstrisi gelişmiştir.

GENLEŞME (Fr. Dilatation < Lat. *dilatatio*): **1. Fizik:** ısı etkisiyle bir cismin niteliği ve yapısı değişmeksizin hacmının büyümesi. Isı değişmesi sonucu olarak cisimlerin uğradıkları hacım değişmeleri, katılara oranla sıvılarda daha büyük, gazlarda ise daha da büyüktür. Genel olarak *çizgisel*, *yüzeysel ve hacımsal* (veya *kübik*) olmak üzere üç çeşit G. göz önüne alınır. Bir katının çizgisel G. katsayısı, 1 santigrat derecelik ısı yükselmesiyle uzunluk biriminde meydana gelen uzunluk artışı değerindedir. t derecedeki l uzunluğu şu formülle hesaplanır: $l = l_0 (1 + \lambda t)$ (bu formüldeki l_0 başlangıçtaki uzunluk, λ ise G. katsayısıdır). Aynı suretle, kübik G. katsayısı da 1 santigrat derecelik bir ısı artışında hacım biriminde meydana gelen hacım artışıdır. t derecedeki bir ısıda v hacmı şu formülle hesaplanır: $v = v_0 (1 + kt)$ (bu formülde v_0 başlangıçtaki hacım, k ise kübik G. katsayısıdır). İzotrop (her doğrultuda aynı özgülüklere sahip olan) cisimlerde, çizgisel G. katsayısı hissedilir derecede kübik G. katsayının üçte biri, yüzeysel G. katsayısı ise üçte ikisi değerindedir. İster istemez bir kap içinde bulunan sıvılar için yalnız zahirî G., yani sıvının *mutlak genleşmesi* kabın kübik G. si arasındaki fark göz önüne alınır. *Suyun genleşmesi*: su G. de bir anormallik gösterir: 4 santigrat derecesinde su en büyük yoğunluğuna erişir (bk. HOPE DENEYİ). *Billûrlaşmış cisimlerde*, esneklik eksenleri boyunca esas G. doğrultuları bulunur. Bu gibi cisimlerin bir kısmı bazı doğrultularda genleşir, bazı doğrultularda da kasılıma uğrar. *Gazların genleşmesi*: Gay-Lussac bütün gazların basınca bağlı olmaksızın eşit derecede genleştiklerini söylemiş, Regnault ise G. katsayısını belirli basınç altında ve belirli hacımda göz önüne almıştır. *Elektrikî ve magnetik genleşmeler* konusunda bir metal çubuktan geçen bir akının o çubuğun sesini değiştirdiği müşahede edilmiştir. Öte yandan mıknatıslaşmada demirin uzadığı tespit edilmiştir.

2. **Fizyoloji:** organizmadaki bir deliğin boyutlarının büyümesi. Fizyolojik G. lerin tipik örneği olarak, karanlık veya belladon etkisiyle oluşan *göz bebeği genleşmesi* ve doğum sırasında döl yatağının kasılma hareketinin etkisiyle *döl yatağı boynunun genleşmesi* gösterilebilir.

3. **Patoloji:** Patolojik G. lerin tipik örnekleri şunlardır: bazı kalp hastalıklarında bu organın yorulması sonucunda *kalp boşluklarının genleşmesi* ve dolayısiyle sistol hareketinin yetersiz hale gelmesi; özellikle bol miktarda ve pis kokulu balgam çıkarma ile nitelenen intanlı bir hastalık olan *soluk boruları genleşmesi*; birçok sinir hastalıklarında görülen *göz bebeği genleşmesi*; ana atardamar (aort) yangısında oluşan *aort genleşmesi.* Bu patolojik durumlar ya nöro - vejetatif düzendeki işleme bozukluklarından (fonksiyonel) ya da dokularda lezyon oluşmasından (organik) ileri gelebilir.

GENLİK (Fr. Amplitude < Lat. *amplitudo* = genişlik, büyülük): 1. **Geometri:** *Bir yayın genliği,* o yayın iki uç noktasının birbirinden uzaklığıdır.

2. **Fizik:** *Alternatif simetrik bir büyüklüğün genliği,* o büyüklüğün periyotta eriştiği en yüksek değerdir ki salınımdaki toplam değişimin yarısına eşittir; *sinüsoidal bir büyüklüğün genliği,* o büyüklüğün eriştiği en büyük değerdir; *bir sarkacın salınımlarının genliği,* o sarkacın her salınımında salınım ekseninin aldığı uç durumlar arasındaki açısının yarısıdır.

3. **Matematik:** *Bir (a, b) aralığının genliği,* bornlarının en büyüğü ile en küçüğü arasındaki (b - a) farkıdır.

4. **Mekanik:** *Bir titreşim hareketinin genligi,* o titreşim hareketinin ifadesinde zamanın periyodik fonksiyonunun çarpan sabit katsayıdır: «a cos (ωt - φ)» hareketinin titreşim genliği «a»dır.

5. **Radyoteknikte** G., bir alternatif akımın geriliminin veya şiddetinin her yarım periyotta eriştiği en büyük değerdir.

GENNADİOS, II. Skholarios (Geōrgios), (Istanbul aş. yu. 1405 - 1472 den sonra). Rum patriği. Keşiş olarak G. adını almıştır. (Patriklikleri: 1454 - 1456, 1462 - 1463, 1464 - 1465). İmparatorun genel kâtibi ve saray vaizi olan bu zat, önceleri kiliselerin birleşmesini hararetle savunmuştur. Fakat sonraları Katoliklerin, Kutsal Ruhun Baba ve Oğuldan çıkması (processio) hakkındaki inancını reddetmiş ve Floransa konsiline karşı vaziyet almıştır. Keşiş olup G. adını aldıktan sonra, 1454 te Türk hâkimiyeti altında ilk Rum patriği olmuştur. İki defa istifa ederek Aynaros (Yun. Hagion Oros, Athōs) a çekilmiştir. Latinlere karşı Ortodoksluğu savunan G., Bizans edebiyatının ünlü yazarları arasında yer alır. Çok sayıdaki eserleri arasında Müslümanlara hitaben yazılmış bir *Apologetike* (Dinî müdafaaname) si vardır.

Fatih Sultan Mehmed'in sorularına cevap olarak yazılmış olan bu risale, kâtip Mahmut Çelebi'nin babası Karaferye'li Kadı Ahmet tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kadı Ahmed'in yaptığı bu çevirme Yunan harfleriyle yazılarak Türk hükümdarına takdim edilmiştir. Patrik G. un kaleme aldığı uzun risalenin Türkçe çevirmesi üzerine hiçbir bilgi edinilememişse de, özetin Yunan harfleriyle yazılmış çevirmesi bize kadar gelebilmiştir. Bu çevirme XVI. yüzyılın ikinci yarısında M. Crusius tarafından Yunanca aslı ile birlikte yayımlanmıştır. Bk. FATİH SULTAN MEHMET.

GENNES [*jen*], **Lucien de** (doğ. Paris 1892), Fransız hekimi. Paris Tıp Fakültesinde profesörlük yapmıştır. Tiroid, hipofiz ve böbrek üstü hastalıkları üzerinde çalışmıştır. *Traité des maladies des glandes endocrines* (İç salgı bezleri hastalıkları ana kitabı) [1950] adlı bir eseri vardır.

GENNESARETH, *İncil*'ler'in Yunanca metninde Taberiye gölü ile çevresine verilmiş olan ad. Bk. TABERİYE GÖLÜ.

GENNEVILLIERS [*jenvilie*], Fransa'da, Seine nehrinin sol kıyısında, Paris'in kuzeybatı banliyösünde, Seine iline bağlı bir bucak. Nüfusu 42 611 dir. Önemli bir nehir limanı olan G. de çeşitli sanayi kuruluşları vardır. Sebzecilik ileridir.

GENOA [*cenoı*], Cenova şehrinin İngilizce adı.

GENOM (Biyol., Bot.): bk. JENOM (Fr. Génome).

GENOTİP (Biyol.): bk. JENOTİP (Fr. Génotype).

GENOUILLAC [*jenuyak*], **Abbé Henri du Verdier de** (Rouen 1881 - Villennes - sur - Seine 1930), Fransız Asiriyoloğu. Sumer toplumunu incelemiş, *Tablettes sumériennes archaïques* (Eski Sumer tabletleri) [1909], *Tablettes de Drehem* (Drehem tabletleri) [1911], *Textes religieux sumériens du Louvre* (Louvre müzesindeki dinî Sumer metinleri) [1930] adı eserleri yazmış ve Mesopotamya'daki Kış ve Tello mevkilerinde kazılar yapmıştır (1912, 1929 - 1931).

GENOV, Georgi (doğ. Kotel 1885), Bulgar hukukçusu. Sofya Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okuduktan sonra Paris ve Roma'da devletler hukuku alanında çalışmıştır. Sofya Üniversitesinde hukuk profesörlüğü yapmıştır. Komşu ülkelerdeki Bulgar azınlıklarının durumu konusunda çalışmaları vardır. Eserleri: *Polojenieto na hristiyanite v Turtsiya* (Türkiye'de Hıristiyanların durumu) [1922]; *İztoçniyat vıpros* (Doğu meselesi) [2 cilt, 1925, 1926].

GENOVA [*cenova*], Cenova şehrinin İtalyanca adı.

GENOVEFA VON BRABANT [*genovefa fon brabant*], ilk anlatılarından biri *Legenda Aurea* (b. bk.) da bulunan bir Orta Çağ halk efsanesinin kahramanı olan kadın. Treves (Trevirorum) kontu Siegfried'in karısı olan G. saray kâhyası Golo tarafından iğfal edilemeyince bu beriki tarafından zina suçu ile itham edilerek idam hükmü giymiş, fakat kendisini öldürmekle görevli hizmetlilerin merhameti sayesinde ölümden kurtulmuştur. Sonradan Siegfried, karısının suçsuz olduğunu anlamış, onu arayıp bulmuş, fakat çok acı çekmiş olan kadın az sonra ölmüştür. Alman romantikleri bu efsaneyi sık sık işlemişlerdir.

GENOVESI [*cenovesi*], **Antonio** (Castiglione, Salerno 1713 - Napoli 1769), İtalyan filozofu ve iktisatçısı. 1740 ta Napoli Üniversitesine metafizik profesörü olmuş, 1754 te de ilk kurulan iktisat profesörlüğünü almıştır. Eserleri: *Elementa* (Elementler) [1743 - 1745]; *De arte logica* (Mantık sanatı) [1743].

GENRO (Japonca = en yaşlı), Japonya'da saray müşavirleri. Bunlar, anayasada öngörülmüş olmamak, bakanlar kurulu üyesi de bulunmamakla beraber, Islahat devri (İmparator Mutsubito [1868 - 1912] zamanı) nde devlet işlerinde kesin bir rol oynamışlardır. Bunların son temsilcileri prens unvanına sahip olan Katsura (ölm. 1913), Yamagata (ölm. 1922) ve Saionji idi. G. nun görevi yavaş yavaş 1 nisan 1888 de kurulan Gizli Devlet Şurası (Sonmitsuin) na geçmiştir.

GENSORU, Millet Meclisinde milletvekilleri tarafından bir konu hakkında başbakan veya bakanlara yöneltilen önerge. G. yetkisi Senatoya tanınmamıştır.

Milletvekillerince veya bir siyasî parti grupu tarafından verilen G. önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı verilişinden sonraki ilk birleşmede görüşülür. Bu görüşmede ancak önerge sahibi (veya sahiplerinden biri), siyasî parti grupları adına birer milletvekili, bakanlar kurulu adına başbakan veya bir bakan konuşabilir. Gündeme alma kararı ile birlikte G. nun görüşülmesi gündeme alma kararı tarihinden başlayarak iki gün geçmedikçe yapılamaz ve yedi günden sonraya bırakılamaz. G. görüşmeleri sırasında üyelerin verecekleri güvensizlik önergeleri veya bakanlar kurulunun güven isteği, bir tam gün geçtikten sonra oylanır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 89. madde).

GENT (Fr. **Gand**, İng. **Ghent**), Belçika'da, Doğu Flandra'da bir şehir. Nüfusu 157 834, (1965) banliyösiyle birlikte 218 400 dir. Halkının çoğu Flamandır. Şehir, Schelde (Fr. Escaut) ve Leie (Fr. Lys) ırmaklarının birleştiği yerdedir. İki ırmak arasındaki yarımada üzerinde geniş ölçüde yenileştirilmiş olan eski şehir bulunur ve Kuip van Gent (= Gent çukuru veya leğeni) a d ı n ı alır. Burada St. Bavo (St. Baafs, daha önceleri St. Jan) piskoposluk katedrali bulunur (X. yüzyıldan kalma bir kriptos'u [yeraltı kilisesi] vardır). G. mihrabı adı verilen ve van Eyck k a r d e ş l e r i n resimlediği mihrap da bu katedraldedir. Geeraerd Duivelsteen şatosu, gözetleme kulesi (bu kule, eskiden Flandra'nın alarm çanı olup Roland çanı adını taşıyan bir çanla şöhret bulmuştur), belediye dairesi (XV - XVIII. yüzyıl), Gotik Schipperhuis (kaptan evi), Roman üslûbundaki Stapelhuis (antrepo) (XIII. yüzyıl), Michielkerk (kilise) (XV. yüzyıl), Leie ırmağının sol kıyısında, Roman üslûbundaki Gravensteen kontluk şatosu (1180), şehrin eski anıtları arasındadır. G., ünlü bir plastik sanatlar müzesine sahip olup,

GENT ŞEHRİ ARMASI

GENT: Kanal kıyısındaki lonca binaları (XIII ve XVII. yüzyıllar)

özellikle üniversitenin Flamanlaşmasından beri (1930) Flamanlığı temsil eden bir merkez haline gelmiştir. G. in önemli pamuk endüstrisi, çiçek yetiştirme bahçeleri ve fidanlıkları da vardır. Şehir bir ırmak ve kanal şebekesinin kavşak noktasıdır. Brugge ve Oostende'ye ulaşan kanaldan başka, Gent - Terneuzen kanaliyle de denize bağlıdır. Böylece G. bir deniz limanı olmuştur.

Tarihçe: G. in VII. yüzyılda adı geçer. Orta Çağda çok gelişmiş çuha endüstrisiyle Brugge'den sonra Flandra'nın en önemli ticaret merkezi ve Avrupa'nın en büyük şehirlerinden biri idi. XIV. yüzyılda Fransızlara karşı Flandra kurtuluş savaşlarında büyük bir rol oynamıştır. 1384 te, Flandra ile birlikte Bourgogne dukalarının, 1482 de de Habsburg'ların eline geçmiştir. XVI. yüzyılda çıkan büyük Alçak Ülkeler ayaklanması G. in eski refahını yok etmiştir. 1548 de şehir İspanyollar tarafından geri alınmıştır. 1794 - 1814 yıllarında G. Fransa'ya bağlı idi. İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri 24 aralık 1814 te burada barış imzalamışlardır. Şehir, 1914 - 1918 yıllarında Almanların idaresinde kalmıştır. II. Dünya Harbinde, 25 mayıs 1940 ta da Almanların eline geçmiş, 1945 te kurtarılmıştır.

GENT: Flandra kontlarının şatosu

GENT ANTLAŞMASI, Amerika Birleşik Devletleri ile Büyük Britanya arasındaki ikinci bağımsızlık savaşı (1812) nı sona erdiren ve eski durumun devam etmesini sağlayan 24 aralık 1814 tarihli antlaşma. Geç haber alınan bu antlaşma, İngilizlerin New Orleans'e çıkarma yapmalarını ve yenilgiye uğramaları (8 ocak 1815)nı önleyememiştir. Amerikan Senatosu bu antlaşmayı 27 şubat 1815 te kabul ve tasdik etmiştir.

GENT BARIŞI (Fr. Pacification de Gand), Antwerpen'ın yağma edilmesinden sonra Felemenk Katolikleri ile Protestanları arasında İspanyollara karşı kurulan ittifak (5 - 8 kasım 1576). Bu ittifakı imzalayan taraflar, ülkelerini kurtarmak için birbirlerine yardım etmeyi vadetmişlerdir.

GENTES (Lat. çoğul, tekili: **gens**), genel anlamda: klan, boy; dar anlamda: Roma'daki klanlar. Önceleri sadece asılzade (patricii) klanlarına *gens* denirken, sonraları aşağı halk (plebs) klanları da bu adı taşımıştır. Gens'ler, aynı atadan gelen ve aynı *gens* adını taşıyan insanlardan mürekkep olup kendilerine has teşkilâtları, ibadet şekilleri (kültleri), kesin gelenekleri ve imparatorluk devrine kadar politik ve sosyal alanda büyük önemleri vardı. Asıl soydaşlar (gentilis, çoğulu: gentiles) dışında, birçok aşağı halk tabakası mensupları (clientes) da *gens*'lere bağlı idi.

GENTIANA (Bot.): bk. CENTİYANE.

GENTILE [*centile*], **da Fabriano** (Fabriano 1370 - Roma 1427), İtalyan ressamı. Önce ressam Allegretto Nuzi ile çalışmış, ressam Fra Angelico'dan ders almıştır. XV. yüzyıl başlarında Umbria resim okulunun en iyi sanatçıları arasında yer almış olan G., Giotto'nun sanatına yeni zenginlikler katmış, hareketlerin ifadesinde, yüzlerin işlenişinde ustalık göstermiştir. G., önceleri, III. Alessandro'nun hayatına ait sahneleri işlemiş (Dukalar sarayı, Vene-

F. GENTILE: «İsa'nın doğuşunda müneccim kralların secdeye kapanması» (Uffizi Galerisi, Floransa)

dik), sanat koruyucusu Pandolfo Malatesta için resimler yapmış (Brescia), Fabriano ve Siena'da çalışmış, Floransa'lı ressamlarla birlikte Orvieto katedralinin kubbe dekorasyonlarını işlemiş (1425) ve Santa Maria Nuova kilisesinin fresklerini yapmıştır. Eserleri arasında: «Müneccim kralların secdeye kapanması» (Floransa Akademisi); «Meryem, mihrap arkalığı» (San Niccolò kilisesi, Floransa); «I. Friedrich Barbarossa'ya karşı Venediklilerin zaferi»; «Meryem'in tebcili» (üçlü pano resim); Assisi'li S. Francesco; S. Geròlamo (Brera müzesi, Milano); «Mabede takdim», «Meryem ve çocuk İsa» (Louvre müzesi, Paris); Altın yaldız fonlu Meryem (Venedik) sayılabilir.

GENTILE [*centile*], **Giovanni** (Castelvetrano Trapani 1875 - Floransa 1944), İtalyan filozofu ve siyaset adamı. Napoli (1898 - 1906), Palermo (1906 - 1914), Pisa (1914 - 1917) ve Roma (1917 - 1944) da profesör olarak çalıştıktan sonra Mussolini'nin siyasetini benimsemiştir. 1922 - 1924 yılları arasında millî eğitim bakanlığında bulunmuş, bu sırada eğitimde önemli bir reform yapmış ve Büyük Faşist Konseyine üye seçilmiştir. G., direnme hareketi üyeleri tarafından öldürülmüştür.

G. GENTILE

G., felsefesini Idealismo attualista (Davranışçı ülkücülük) olarak adlandırmıştır.

Hegel'in felsefesinden etkilenmiş olan G. nin doktrini, ruh (Geist, esprit) u varlığın tek ilkesi sayan Fichte teorisine çok yaklaşır: «deneyüstü Ben» bütün varlığı ve hayatı, bütün kültür alanlarını, şuurun bütün ayrıntılı şekillerini kapsar; özne ve nesne bu «Ben» in ancak etkenleridir. G., bu idrakin, şuurun nesneleşen tortularında değil de, sadece onun davranışında, harekete geçişinde tekemmül edebildiği yolundaki temel prensipte Fichte ile birliktir. İdrak, doğrudan doğruya bilgi ve iradedir; duygu da, tekâmülde meknuz bulunan bir ruh davranışıdır. Ruh, faaliyeti sırasında, tabiatı idrak ve davranışla durmadan sardığı sürece tabiat da ruhun ta kendisidir. Tabiat, ruhun başkalaşmasıdır (Hegel de böyle düşünür), ruhun çabasının malzemesidir (Fichte de böyle söyler). G., dini salt nesnellik olarak, salt öznellik olan sanatın karşıtı saymaktadır. Felsefe, bu karşıtlıkların sentezidir.

G., kendisini her ne kadar Hıristiyan ve Katolik saymışsa da, bütün eserleri kilisece kara listeye alınmıştır.

Başlıca eserleri: *Rosmini e Giberti* (Rosmini ve Giberti) [1898]; *La filosofia di Marx* (Marx'ın felsefesi) [1899]; *Teoria generale dello spirito come atto puro* (Salt davranış olarak Ruh'un genel teorisi) [1916]; *La filosofia dell'arte* (Sanat felsefesi) [1931].

GENTILESCHI [*centileşki*], **Orazio** (Pisa 1563 veya 1565 - Pisa 1647 veya 1638), İtalyan ressamı. 1585 ten önce Roma'ya gelmiş, Caravaggio'nun en orijinal halefi olarak ün yapmış. Roma'da, sınır illerinde, Cenova'da (1621 - 1623), sonra Fransa ve İngiltere'de (1626 dan itibaren saray ressamı olarak) çalışmıştır.

GENTLEMAN [*centılmın*], ilk önceleri, bir armaya sahip ve soydan asil olan, fakat yüksek asılzade sınıfına (Nobility) değil de, küçük zadegân (Gentry) zümresine mensup erkek anlamına gelen bu unvan, sonraları kibar çevreye mensup her erkek için kullanılmıştır. Elizabeth devrinden itibaren G. kelimesi, gittikçe kibar ve asil bir erkek idealine yakıştırılan vasıfların bir medlûlü olmağa başlamış, XIX. yüzyılda ise umumî okullarda ve kolejlerde eğitim hedefi halini almıştır. Dilimize *centilmen* şeklinde geçen bu kelime, «kibar, çelebi, efendi adam» anlamında olarak Tanzimattan beri kullanılmaktadır.

GENTLEMAN'S AGREEMENT [*centılmınz ıgrimınt*] veya **GENTLEMEN'S AGREEMENT** [*centılmenz ıgrimınt*] [Diplomasi], genel olarak iki ülkenin devlet adamları arasında, resmî nitelikte bir metin kaleme alınmasını gerektirmeksizin, sadece karşılıklı güvene dayanılarak varılan anlaşma. Böyle bir anlaşma, antlaşma niteliğinde de olabilirse de, hukukî değeri bakımından hiçbir genel kurala tâbi bulunmaz.

GENTLEMEN'S AGREEMENT [*centılmınz ıgrimınt*], 1908 de Japonya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında göçler konusunda yapılan anlaşmanın adı. Bu anlaşmanın temeli, iki hükûmetin karşılıklı itimadına dayanır. Her göç işi özelliğine göre halledilir.

GENTRY [*centri*] (Orta İng. *gentrie* = soylu doğuş), İngiltere'de armaları olabilen fakat unvanları olmayan asılzadeler (unvanlılar *nobility* [b. bk.] sınıfını meydana getirirler). G. sınıfı bütün centilmen (İng. *gentleman* = çelebi) lerden oluştuğu için sınırı da bu son kelime kadar belirsizdir. Bununla beraber, Orta Çağın sonundan XIX. yüzyıla kadar bu terim daha seçik olarak, yüzyıllar boyunca İngiliz toplumunun belli başlı bir unsuru olmuş olan, şövalyelerin ve özellikle *squire* (b. bk.) ların meydana getirdiği küçük asılzadeler sınıfını anlatmak için kullanılmıştır. XVII. yüzyıldan başlayarak bu sınıfın köylük yerlerde nüfuzu büyük olmuştur. *Yeoman* (b. bk.) liğin gitgide zayıflaması ile birlikte G. nin toprağa olan hâkimiyeti XIX. yüzyıl başlarına kadar gitgide büyümüştür. Şehirlerde G. mensupları evlenmeler ve işlemleri yolu ile zengin burjuvazi sınıfı ile birleşerek bu burjuvazi ile büyük unvanların sahibi asılzadeler sınıfı arasında bir orta sınıf meydana getirmişlerdir. Orta Çağdaki kökenlerinden 1832 seçim reformuna kadar Avam Kamarasında çoğunluk halinde bulunmuş olan bu sınıf, özellikle XVIII. yüzyılda altın çağını yaşamıştır. İrlanda'nın İngiltere tarafından zaptedilmesi ve İskoçya ile birleşme,

XVIII. yüzyılda İngiltere'nin sanayileşmesi sonucunda, başlıca dayanağı olan toprağının önemini kaybetmesine şahit olan bu sınıf, toplum içindeki önemini kaybederek gitgide yeni burjuvazi içinde erimeye yüz tutmuştur.

GENTZ [*gents*], **Friedrich von** (Breslau 1764 - Weinhaus, Viyana 1832), Alman gazetecisi ve diplomatı. 1786 da Prusya devleti hizmetine girmiş, harbiye nezareti müsteşarı olmuş (1793), Burke ile Mallet du Pan'ın Fransız ihtilâli aleyhindeki yazılarını Almancaya çevirmiştir. 1802 de imparatorluk danışmanı ve yarı resmî siyasî yazarı olarak Avusturya hizmetine girmiş ve I. Napoléon'a karşı Berlin ve Avusturya saraylarının beyannamelerini yazmış (1806 ve 1809), milliyetçi ve liberal fikirlerinden dönerek 1810 dan itibaren Metternich siyasetini benimsemiştir. Napoléon harplerine son veren 1815 Paris barış antlaşmasını kaleme alanlar arasındadır.

F. GENTZ

GENUA, Cenova şehrinin Almanca adı.

GENUCIA [*genukia*], **Gens** (Roma tarihi), birkaç tribunus ve consul yetiştirmiş olan Romalı bir plebeius ailesi. M. Ö. 476 yılında plebeius tribunusu seçilen C. Genucius, toprak kanununu şiddetle savunmuş olduğu için 473 te patricius'lar tarafından öldürülmüştür.

GENUCIA, Lex [*leks genukia*] (Roma hukuku), borç verenlerin faiz istemelerini önleyen ve M. Ö. 342 yılında tribunus Genecius tarafından çıkarılmış olduğu sanılan bir kanun.

GENUS (Biyol.): bk. CİNS.

GENZMER [*gentsmir*], **Harald** (doğ. Blumenthal, Bremen 1909), Alman bestecisi. 1928 de Berlin'de Hindemith'in öğrencisi olmuş, Breslau ve Neukölln'de opera çalıştırıcılığı ve öğretmenlik yaptıktan sonra 1946 da Frei-burg im Breisgau, 1957 de München konservatuvarlarına profesör tayin edilmiştir. G. ın başlıca eserleri Orkestra için Pachelbel Süviti [1946], 2 senfoni [1957 ve 1958], piyano[1948], viyolonsel [1950], flüt [1954], keman [1959] ve obva [1961] için birer konçerto, Mi tonunda Missa [1953] ve ses için *Vom Abenteuer der Freude* (Sevinç sergüzeşti üzerine; sözleri Stefan Andres'in) [1962] sidir.

GÉOBIOLOGIE (Jeol., Biyol.): bk. JEOBİYOLOJİ.

GÉOCENTRIQUE (Astr.): bk. YER ÖZEKLİ.

GÉOCRATIQUE (Jeol.): bk. JEOKRATİK.

GEOD (Fr. Géode, Alm. Geode): bk. JEOT.

GEODEZİ (Fr. Géodésie, Alm. Geodäsie): bk. JEODEZI.

GEODEZİK EĞRİLER (Fr. Lignes géodésiques): bk. JEODEZİ.

GÉODIMÈTRE (Jeodezi): bk. JEODİMETRE.

GEOFFREY OF MONMOUTH [*cefri ïv monmïth*] (Monmouth aş. yu. 1100 - 1154), İngiliz tarihçisi. *Chronicon sive historia Britonum* (Britanyalıların vekayiname veya tarihi; 1929 da Acton Griscom tarafından yayımlanmıştır) başlıklı eseri yazmıştır. Bu eser, Britanya'nın, Kral Artus'un ölümüne kadar olan efsanevî tarihidir.

GEOFFRIN [*jofrę*], **Marie - Thérèse Rodet** (Paris 1699 - Paris 1777), aydın Fransız kadını. Zamanının en tanınmış salonlarından birine sahipti. Bu salona sanatçılar yanında özellikle Ansiklopediciler de devam ederlerdi.

GEOFFROY [*jofrua*], **Etienne** (Yaşlı Geoffroy; Paris 1672 - 1731), Fransız hekimi ve kimyacısı. Bizmut ve pirinç üzerinde incelemeler yapmış, basit cisimlerin hangi sıra dahilinde birleşimlerinde yer değiştirdiğini tarif etmiştir (1718). 1699 yılında İlimler Akademisine seçilmiştir.

Kardeşi Claude G. (Genç G.; Paris 1685 - Paris 1752) bir mineraloji kolleksiyonu ile tıbbî bitkileri içine alan bir bitki bahçesi meydana getirmiştir.

GEOFFROY [*jofrua*], **Julien Louis** (Rennes 1743- Paris 1814), Fransız eleştirmecisi. Voltaire'le savaşmak üzere kurulan «L'année littéraire» dergisinde Elie Fréron'un yerine geçmiş, ihtilâlden sonra, yeni kurulmuş olan «Journal des débats» gazetesinde tiyatro eleştirmecisi olarak çalışmıştır (1806 - 1814). Yazıları *Cours de littérature dramatique* (Tiyatro edebiyatı) dersleri [1819 - 1820] adı altında toplanmıştır.

GEOFFROY SAINT - HILAIRE [*jofrua sëtilęr*], **Etienne** (Etampes, Seine - et-Oise 'departmanı 1772 - Paris 1844), Fransız tabiat bilgini. Önce Paris Bitkiler Bahçesi (Jardin des Plantes) nde, 1809 dan sonra da tabiî ilimler öğretim merkezinde zooloji profesörü idi. G., Lamarck (b. bk.) ın soya çekim teorisini savunmuştur. Özellikle 1830 da Paris Akademisinde Cuvier ile yapmış olduğu tartışmasiyle tanınmıştır.

E. GEOFFROY SAINT-HILAIRE

GEOFİZİK (Fr. Géophysique, Alm. Geophysik) [Jeol.]: bk. JEOFİZİK.

GEOFON (Fr. Géophone, Alm. Geophon) [Tek.]: bk. JEOFON.

GEOID (Fr. Géoide): bk. JEOİT.

GEOKİMYA (Fr. Géochimie), Alman kimyacısı Schönbein (1799 - 1868) tarafından kurulan (1838) ve I. Dünya Harbinden beri özellikle Amerika'da gelişmiş olan bu ilim dalı, yer yuvarlağının kimyevî bileşimi ile uğraşır. Bu dalın amacı, yer yuvarlağının âdeta genel bir kimyevî envanterini yapmak ve 90 kadar tabiî element ile izotoplarının miktar ve bölge itibariyle yayılışını tayin etmektir. Katı yer kabuğunun 16 km lik en üst tabakası için taşlardan, lavlardan, su ve hava tabakalarında alınan numuneler üzerinde yapılmış olan binlerce analiz hemen hemen birbirine benzeyen sonuçlar vermiştir. Halbuki yerin daha derin tabakalarının bileşimi ve fizikî yapısı hakkında elde edilen bilgiler ancak emin olmayan birtakım ihtimallere dayanmaktadır. Aşağıda en önemli birkaç geoşimik sonuç ve hipotez gösterilmiştir:

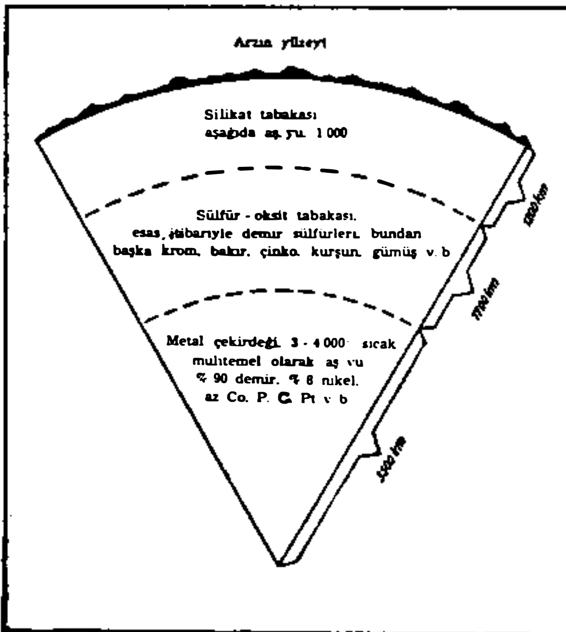
1. *Hava örtüsü* (bk. ATMOSFER).

2. *Su örtüsü* (hidrosfer): Esas itibariyle okyanus sularından ibarettir. Göllerin ve ırmakların tatlı suları okyanus sularına nispetle çok küçük bir miktardır. Okyanusların birçok yerlerinden alınan numunelerin analizinden aşağıdaki elementlerin varlığı anlaşılmıştır: ağırlık olarak % 83,8 oksijen ve % 10, 67 hidrojen, bundan başka 1 ton deniz suyu ortalama (ekseri iyon şeklinde çözülmüş olarak): 18 980 gr Cl, 10 561 gr Na, 1 272 gr Mg, 884 gr S, 400 gr Ca, 380 gr K, 65 gr Br, 28 gr C (inorganik ve CO_2 içinde), 13 gr Sr, 0,01 - 7 gr Si O_2, 4,6 gr B, 1,2 - 3 gr C (organik), 0,16 - 1,9 gr A, 1,4 gr F, 0,001 - 0,7 gr N (nitrat olarak), 0,03, - 0,2 N (organik), 0,2 gr Rb, 0,1 Li, 0,001 - 0,1 gr P (fosfat olarak), 0,05 gr Ba, 0,05 gr J, 0,000004 - 0,00008 gr Au v. b.

3. *Litosfer tabakası*: En üstteki 16 km kalınlığı olan kütle kabuğunun % 95 i granit gibi kütlelerden, % 4 ü kil kütlelerinden, % 0,75 i kum taşlarından ve % 0,25 i kireç taşlarından ibarettir. Bunlar granit cinsinden kütlelerin su, rüzgâr, buzul gibi etkenlerin etkisi sonucunda meydana gelmişlerdir. Püskürük kütleler esas itibariyle oksijen bileşiklerinden, özellikle Al, Ca, Mg, Na, K ve Fe nin silikatlarından ibarettirler. Litosferin bütün atomlarının % 60 ı oksijenden ibarettir. Yer kabuğunun kalınlığı 50 km tahmin edilmektedir.

4. Büyük bir ihtimale göre, yerin iç kısmında ağır metallere daha çok rastlanmaktadır. Bütün yer yuvarlağında en çok rastlanan element demirdır (% 36,9). Bunu sırasiyle O, Si, Mg, Al, Ca, Ni, Na, S, Ti, K, Co, P, Mn Cr v. b. takip eder. Bütün yer yuvarlağının yapısında en çok katkısı olan elementler, atomik ağırlıkları çift sayı olan elementlerdir, yani bunların atomik ağırlıkları helyumun atomik ağırlığı olan 4 ün katsayılarıdır. Meselâ oksijen atom ağırlığı He un atom ağırlığının 4 katı, demirin atom ağırlığı 4 ün 14 katıdır. Sabit yıldızların çoğunda en fazla rastlanan element H dir, bunu He takip eder.

5. *Yerin iç kısmı*: Yapılan derinlik sondajlarından anlaşıldığına göre, sıcaklık her 100 m de 3° yükselmektedir. Yanardağ bulunan yerlerde sıcak magma dolayısiyle ısının yükselişi daha fazla olur. Meselâ Sicilya'da sıcaklık her 5 m de 1° yükselir. Eğer sıcaklık bütün yer yuvarlağında içeriye

ARZIN DERİNLİĞİNE KESİTİ

doğru yüzeyde olduğu gibi yükselseydi, yerin merkez noktasının yaklaşık olarak 200 000° sıcak olması gerekirdi. Böyle bir şey kesin olarak imkânsızdır. Çünkü aksi halde yer yuvarlağının patlaması gerekirdi. Bugün Yerin çekirdeği için en aşağı 3 000°, en fazla 9 000° lik bir sıcaklık kabul edilir. Yeraltı volkanları bulunan yerlerde magma sıcaklığının aş. yu. 1 100 - 1 250° olması mümkündür. Bütün yer yuvarlağının yoğunluğunun 9,5 olduğu hesap edilmiştir. Fakat en üsteki kütle kabuğunun yoğunluğu yaklaşık olarak 2,7 olduğundan Yer çekirdeğinin çok daha ağır olması gerekir. Bunun yoğunluğunun 8 - 11 olduğu tahmin edilmektedir. Yer çekirdeği esas itibariyle % 90 demir, % 8 nikel, kobalt ve birkaç nadir elementten bileşiktir. Bu elementler 1,5 - 4 milyon atmosferlik büyük bir basınç altında Yer yüzeyindeki yoğunluktan daha büyük olan bir yoğunluk kazanmışlardır. Yer çekirdeğinin demir - nikel ihtiva eden maddesine *nife* adı da verilir. Bir demir çekirdeğinin varlığını ispatlayan deliller aşağıda kısaca sıralanmıştır: a) demire yer yüzeyinde de çok rastlanır. Bunun ağırlığı Yer çekirdeği için hesap edilmiş olan ağırlığın hemen aynıdır; b) güneşte tayf analizi yardımiyle pek çok demirin varlığı ispat edilmiştir. Şu halde, bu element güneş sistemimizde çok yaygın bir haldedir. Meteoritlerin önemli bir kısmı % 90,57 Fe, % 8,71 nikel, % 0,69 Co; % 0,06 Cu ve eser miktarında diğer bazı elementlerden bileşiktir. Bu demirli meteoritlerin Yer çekirdeğinin cevherine benzediğine ihtimal verilmektedir; halbuki metal sülfür ve oksitlerinden ibaret olan troilitler, bileşimleri bakımından sülfür oksit tabakasına ve silikatik kütle meteoritleri yaklaşık olarak yer yuvarlağının 1 200 km kalınlığındaki en dış tabakasına tekabül edebilirler. d) Demir ve nikel mıknatıslık gösterdiği ve Yer de kuvvetli bir çekim alanına malik olduğu için yerin içinde çok miktarda demir bulunduğunu kabul etmek caizdir. Yer çekirdeği, sıcaklığın yüksek olmasına rağmen basıncın yüksek olmasından dolayı büyük bir ihtimale göre katıdır. Şekilde görüldüğü gibi, 1 200 km kalınlığındaki üst silikat tabakasının altında 1 700 km kalınlığında sülfür oksit tabakası, bunun altında ise 3 500 km lik demir - nikel çekirdeği bulunur.

GEOMETRİ (Fr. Géometrie), matematiğin bir kolu. Her şeyi çizgi, yüzey ve hacım olarak ele alır, şekillerin özelliklerini inceler. ölçümlerini gösterir.

G. de noktanın hiçbir boyutu yoktur. Çizginin sadece uzunluğu vardır, kalınlığı ve genişliği yoktur. Bir yüzeyin ise sadece genişliği ve uzunluğu vardır, kalınlığı yoktur. Cisimlerin ise eni, boyu ve kalınlığı vardır.

G. birçok ilim kollarında en büyük yardımcıdır. Mühendisler, mimarlar G. den faydalanarak yol, yapı, köprü v. b. yaparlar. G. ye davanan usuller sayesinde uçaklar, gemiler yollarını bulur. Astronotlar da çalışmalarında G. den geniş ölçüde yararlanırlar.

Geometrinin temelleri *Aksiyom* (yeni ter. Belit): Aksiyomlar, ayrıca ispatına lüzum olmayan, doğru olduğu görülen gerçeklerdir. Matematikte hüküm yürütebilmek için bu gerçekleri mutlaka bilmek gerekir. Bunlardan doğru mudur, yanlış mıdır diye düşünmeden yararlanırız. Yanlış aksiyomlar bizi yanlış sonuçlara götürür.

Bugün herkes Eukleides'in G. sindeki aksiyomların doğruluğuna inanmıştır. Bu eski Yunan matematikçisi, tartışmasız kabul edilebilecek temel gerçekleri «aksiyom» ve «postulat» diye ikiye ayırmıştı. Aksiyomlar bütün durum-

larda kullanılabilen gerçeklerdir. Meselâ: «Bir şeyin iki yarısı onun bütününe eşittir» ifadesi bir aksiyomdur.

Geometrik aksiyomlar beş grupta toplanabilir:

I. Ortaklık aksiyomları: 1. Farklı iki nokta daima bir doğru belirtir. 2. Her bir doğru en az iki noktadan meydana gelir. 3. Bir doğru üzerinde bulunmayan en az üç nokta vardır.

II. Sıra aksiyomları: 1. Bir doğru üzerinde bulunan üç noktadan yalnız bir tanesi diğer ikisi arasındadır. 2. A ve B herhangi iki nokta olduğuna göre, en az bir C noktası vardır. Öyle ki B noktası A ile C arasındadır. 3. Üçgenin bir kenarını kesen herhangi bir doğru, ya karşı köşeden geçer veya üçgenin diğer bir kenarını keser.

III. Denklik aksiyomları: 1. Verilen bir doğru parçası, bir doğru üzerindeki bir noktanın herhangi bir tarafına yatırılabilir, böylece elde edilen doğru parçası, verilen doğru parçasına denktir. 2. Aynı bir üçüncü doğru parçasının dengi olan iki doğru parçası birbirinin de dengidir. 3. A, B, C noktaları bir a doğrusunun öyle üç noktası olsun ki, AB ve BC doğru parçalarının ortak noktaları sadece B ucu olsun. A′, B′, C′ noktaları da bir a′ doğrusunun aynı özelliği taşıyan üç noktası olsun. Eğer AB, A′B′ denkse ve BC ile B′ C′ denkse, AC ve A′C′ daima birbirinin dengidir. 4. Verilen bir açı, verilen bir yarım doğrunun her iki tarafından birine, yalnız bir şekilde yatırılabilir ve bu şekilde elde edilen açı verilen açıya denktir. 5. Eğer iki üçgenin karşılıklı olarak ikişer kenarları ve bunların arasındaki açılar denk ise, bu iki üçgen denktir.

IV. Paralellik aksiyomu: Bir doğru üzerinde bulunmayan bir noktadan, bu doğruyu kesmeyen yalnız bir doğru geçer.

V. Süreklilik aksiyomları: 1. Bir doğru parçası bir başka doğru parçası ile ölçülür. 2. Birbirinin içinde olan sonsuz sayıda doğru parçalarının bir ortak noktaları vardır.

Postulat: Postulatların da aksiyomlar gibi ispat edilmesine lüzum yoktur. Fakat bunlar aksiyomlar kadar genel olmayıp daha çok G. de uygulanırlar.

Tanımlama (Tarif): Tanımlama da G için çok önemli hususlardan biridir. Bir mesele üzerinde yürütülen fikirlerin doğru olabilmesi için tanımlamaların çok doğru olması gerekir. Bir üçgenin veya bir karenin ne olduğu bilinmezse, bunların doğru bir tanımlaması yoksa, bu şekillerin üçgen veya kare olup olmadığı ispat edilemez.

Bir fikri tanımlamak (tarif etmek) demek onu bir çember içine alarak çevresinden ayırmak demektir. Bu çember yalnız o fikir için gerekli hususları içine almalıdır. Meselâ: «Karşılıklı kenarlariyle karşılıklı açıları ayrı ayrı birbirine eşit dörtgenlere paralelkenar denir» tarifinde, paralelkenarın bir dörtgen olduğu söylenmekle her şeyden önce bütün başka şekiller tarif dışı çıkarılmıştır. Yalnız, karşılıklı kenarlarının eşit olduğunu söylemek paralelkenarı kareden, karşılıklı açılarının eşit olduğunu söylemek de dikdörtgenden ayırmıştır. O halde, bu tarife göre çizilecek bir şekil ancak paralelkenar olur.

Teorem (eski ter. Dava): doğruluğunu ispata ihtiyaç gösteren matematik bir ifadedir. İspat edilmeyen gerçekler matematikte yer almaz. Bunun için ispatların G. de büyük yeri vardır.

Bir teorem faraziye ve yargı olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Yargı ispat edilmesi gereken şeyin ne olduğunu, faraziye ise bu ispata yarayacak şartları anlatır. «Birer kenarlariyle bu kenarlara komşu olan açıları eşit olan üçgenler birbirine eşittir» teoreminde son üç kelime yargıdır; teoremin, bu yargının ispatına yarayan şartları anlatan ilk kısmı da faraziyedir. Bir teoremi ispat ederken faraziye ile yargıyı iyice birbirinden ayırmalı, gerçeği bulabilmek için faraziye şartlarını göz önünde bulundurmalıdır.

Bir G. teoreminin ispatında aksiyomlarla tanımlamalardan, daha önceki teoremlerden, daha başka ispatlanmış teoremlerin gösterdiği gerçeklerden faydalanılmalıdır. Bunlardan faydalanmadan yapılan ispatların hükmü yoktur.

Karşıt teorem: Bir teoremin yargısı faraziye, faraziyesi de yargı yapılınca meydana gelen teoreme «karşıt teorem» denir. Meselâ: «Bir üçgenin bir kenarına çizilen paralel doğru, diğer iki kenarı orantılı olarak böler» teoreminin karşıtı şöyledir: «Bir doğru bir üçgenin iki kenarı üzerinde orantılı parçalar ayırırsa, bu doğru üçgenin üçüncü kenarına paraleldir.»

Yardımcı teorem: Bazı teoremlerin ispatı için, bu teoremden önce onu ispat etmeye yarayacak başka bir teorem ispatlanır. Buna da «yardımcı teorem» denir.

Geometrik yer: Bir düzlem içinde hepsi ortak özelliğe sahip olan noktaların meydana getirdikleri şekle «geometrik yer» denir. Meselâ: «Verilen bir doğrudan verilen bir uzaklıkta olan noktaların geometrik yeri, bu doğrudan verilen uzaklıkta bulunan bir çift paralel doğrudur.»

Geometrinin bölümleri: **Affin geometri** (Géométrie affine): bk. AFFİN GEOMETRİ.

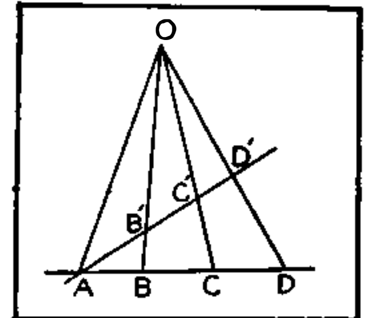
Projektif geometri (Géométrie projective): Yunan çağından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar G. Desargues (1639) ve B. Pascal (1640) tarafından iki önemli geometrik keşif yapıldı. Bunlar projektif G. görüşünü getirdiler.

XIX. yüzyılda projektif G. nin keşfine kadar Desargues'in ve Pascal'ın teoremleri de bütün teoremler gibi Eukleides G. sine bağlı kaldı.

J. V. Poncelet (1813) ile başlayan projektif G. de noktaların sonsuzda olduğu ve her doğrunun sayısız noktalardan meydana geldiği ve her düzlemin de sayısız doğrulardan meydana geldiği savunuldu. Bu yeni nokta (doğru) paralel doğrularla (düzlem) aynıydı. Uzayın bütün elementlerinin, uzayın küçük düzlemleri üzerinde uzandıkları farzedildi. Bu «projektif düzlem» ve «projektif uzay» ın tarifini veriyordu.

Yeni fikirler ve yeni hakikatlar daha önce hiçbir şekilde düşünülmemişti. XIX. yüzyılda G. nin canlanması ve gelişmesi projektif G. nin çok basit olmasından ileri geliyordu.

Projektif G. nin temel teoremi: Aynı doğru üzerinde A, B, C, D gibi dört tane nokta verilmiş olsun. C ve D noktalarının A ve B noktalarına olan uzaklıkları oranı birbirine eşittir. Buna harmonik bölüm denir. Meselâ: Eğer (ABCD), (A′ B′ C′ D′) gibi iki harmonik bölümün birer A noktaları ortaksa, BB′, CC′ DD′ doğruları bir noktada kesişirler (Şek. 1).

Şekil: 1

Projektif geometrinin en önemli problemi Eukleides'ten ayrılması ve serbest olarak bulunmasıydı. Bunu çözmek için K. G. C. von Staudt (1847) yeni aksiyomlar koydu:

iki noktadan bir doğru geçer, aynı doğru üzerinde olmayan üç nokta bir düzlem meydana getirir. Daha sonra projektif G. yi «harmoni korunarak planlamak» şeklin de tarif etti.

Normal bir uzayda projektif düzlemin modeli, düzlem dışında bir O noktası kabul edilerek ve bunu düzlemin içindeki bir P noktasına OP doğrusu ve düzlemin herhagi bir (l) doğrusunu da O ile birleştirmek suretiyle elde edilir. O dan geçen doğrular ve düzlemler, projektif düzlemin doğrularını ve noktalarını belirtir.

Düzlem geometri (Géométrie plane): Düzlemin tarifini şöyle yapabiliriz: Üzerine bir doğrunun iki noktası dokundurulunca o doğrunun her noktasının dokunması gereken yüzeye denir.

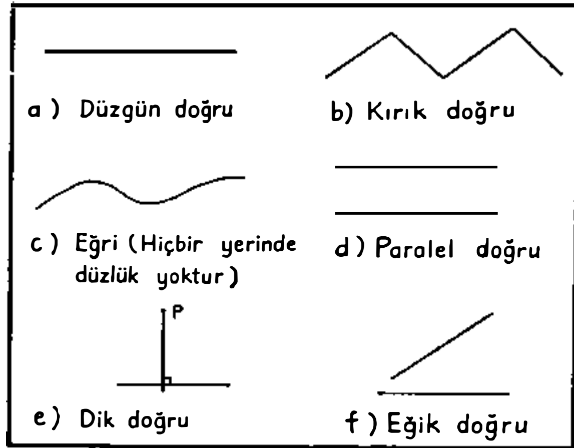
Bir düzlem içinde bulunan, yani iki boyutu olan şekilleri inceleyen dala düzlem G. si denir.

G. de geçen şekilleri izah etmek için kullanılan terimler o kadar çoktur ki bunları belirtmek imkânsızdır. Bu terimleri diğerleriyle değiştirmek ve şekillerin bazı özellikle rini belirtmek için birçok teşebbüsler yapılmıştır.

İzah edilemeyen terimlerden bir tanesi «nokta» dır. Nokta bir benek şeklinde ve yanında onu belirten bir harfle gösterilir.

Doğru: Doğru terimi izah edilememekle beraber, noktaların hareketi şeklinde düşünülmüştür. En son olarak «iki nokta arasındaki en kısa mesafe» şeklinde tarif edilmiştir (Şek. 2).

Açı: Birbiriyle kesişen iki doğru arasında kalan ara-

Şekil: 2 Doğru çeşitleri

lığa denir. İki doğrunun kesiştikleri yere uc, kesişen doğrulara da açının kolları denir. Açının kollarından biri yatay, diğeri de dikey durumda ise, buna dik açı denir. Dik açıdan büyük olan açılara «geniş açı», küçük olanlara da «dar açı» adı verilir.

Üçgen: Üç doğrunun birleşmesinden meydana gelen bir düzlem şeklidir. Üçgenin kenarları birbirinden farklı olabilir. İki kenarı birbirine eşit olursa, buna «ikizkenar üçgen» denir. Üç kenarı da eşit olanlara ise «eşkenar üçgen» adı verilir. Üçgenler aynı zamanda açılarına göre de isim alırlar, «dik üçgen» gibi. Üçgenlerle ilgili birçok aksiyomlar ve teoremler vardır. G. nin gelişmesinde bunların rolü büyüktür.

Dörtgen: Dört doğrunun birleşmesinden meydana gelen düzlem şekline denir. Karşılıklı kenarları eşit ve paralel olan dörtgenlere «paralelkenar» adı verilir. Daha birçok dörtgen şekilleri vardır. Meselâ «kare» «dikdörtgen», «yamuk» v. b. gibi.

Çokgen: Değişik sayıda (dörtten fazla) doğruların birleşmelerinden «çokgen» ler meydana gelir. Eğer doğrular eşit uzunlukta ve karşılaştıkları yerdeki açıları eşitse, buna «düzgün çokgen» denir. Eğer çokgen beş doğrudan meydana gelmişse, «beşgen» adını alır.

Daire: Merkez denilen noktadan eşit uzaklıkta olan bütün noktaların meydana getirdiği düzgün şekle denir. Aynı doğru üzerinde bulunmayan üç noktadan ancak bir çember (daire) geçer. Merkez ile çember üzerindeki herhangi bir nokta arasındaki mesafeye «yarıçap» ve bu noktanın karşıtındaki noktayı merkezden geçerek birleştiren doğruya da «çap» adı verilir. Daireye dıştan bir noktada değen doğruya «teğet» ve daireyi kesen doğrulara da «kiriş» adı verilir. Çap en büyük kiriştir.

Uzay geometri (Géométrie de l'espace): Üç boyutlu, yani hacımlı şekillerle uğraşır. Başka bir görüşle, uzay G. bütün elemanları aynı düzlem içinde bulunmayan, ancak boşlukta düşünülebilen «uzay G. şekilleri» nin özelliklerini araştırır.

Uzayda doğru ve nokta: Uzayda verilen A ve B gibi iki noktadan ancak bir doğru geçer. Yani iki noktası verilmiş olan doğru tamamiyle bellidir. Sonuç olarak, iki noktası ortak olan bütün doğrular çakışırlar. Bir nokta değiştirilecek olursa, uzayda verilen noktadan sayısız doğru geçer.

Düzlem: Bir yüzeyin herhangi iki noktasını birleştiren doğru tamamiyle bu yüzeyin içinde kalıyorsa, bu yüzeye «düzlem» adı verilir. Düzlemin uzayda belirtilmesi için aşağıdaki şartlar lâzımdır: 1. Bir doğru üzerinde bulunmayan üç nokta; 2. Bir doğru ile dışındaki bir nokta; 3. Kesişen iki doğru; 4. Paralel iki doğru.

Piramit: Tepeleri ortak bir noktada birleşen, tabanları da herhangi bir çokgenin birer kenarından ibaret olan üçgenlerden meydana gelmiş bir cisimdir.

Silindir: Her noktasından eksenine dikey olarak alınan kesitleri birbirine eşit daireler şeklinde olan cisimlere denir. Soba borusu, künk v. b. silindir şeklindedir.

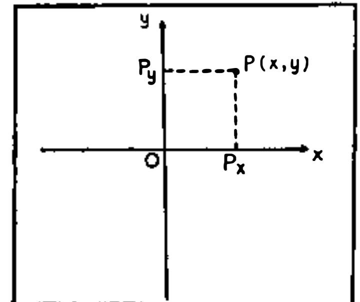
Küre: «Merkez» adı verilen noktadan eşit uzaklıkta olan noktaların meydana getirdiği yüzeye «küre» adı verilir.

Cebirsel geometri (Géometrie algébrique): bk. CEBİRSEL GEOMETRİ.

Analitik geometri (Géométrie analytique): G. yi cebirsel usullerle incelemek mümkündür. Bu da analitik G. ile mümkün olur. R. Descartes (b. bk.) ve P. de Farmat (1601 - 1665) matematiğin bu kolunun bulucularındandırlar.

Analitik G. nin ilk problemi, noktaları ordinat denilen belli sayılarla ifade etmektir. Bu belirtme birçok yollardan yapılabilir, içlerinden en yaygın olanı Descartes'ın bulduğu ve «kartesian ordinat eksen» adı verilen ifade şeklidir. Bu usul düzlem ve cisimler G. sine uygulanabilir.

Düzlem G. sindeki durumu inceleyelim: Önce birbirine dik ve O noktasında kesişen iki doğru alalım, yatay olan doğruyu X— ekseni, dik olanı da Y— ekseni olarak adlandıracağız (Şek. 3). Eğer P düzlem içinde herhangi bir nokta ise Px ve Py. P. noktasının x ve Y eksenleri ile kesişme noktalarıdır (bu, sırasiyle Y ve X eksenine paralel

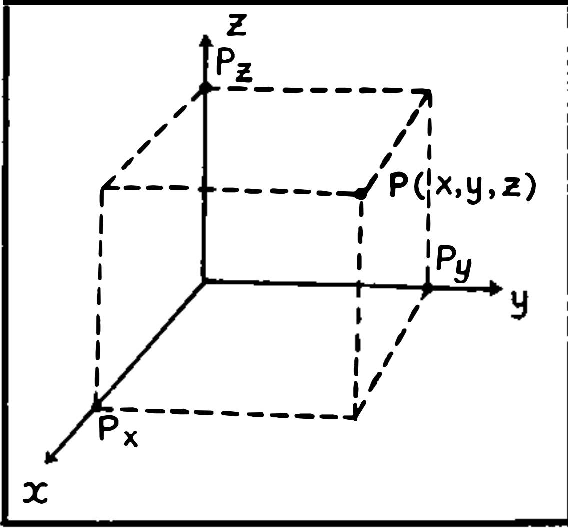
Şekil: 3

doğrular çizerek elde edilir). OPx, OPy uzunlukları ölçülür ve O nun sağında olan Px değerleri pozitif, solundakiler negatif olarak alınır. O nun üstünde olan Py değerleri pozitif ve altında olanlar da negatif olarak alınırlar. Px değerlerine aynı zamanda apsis ve Y değerlerine de ordinat adı verilir. Böylece P nin düzlem içindeki yeri tayin edilir. O eksenlerin merkezi olarak adlandırılır ve merkezin ordinatları (0, 0) dır. Genel bir eğri denklemi $f(x, y) = 0$ şeklinde gösterilir; burada x ve y değişkendir. Yani bu eğri her x ve y değerine göre düzlemde değişik durumlar alır. Meselâ çeşitli eğriler için $x - y = 0$ veya $xy - 1 = 0$, $y - x^2 = 0$ gibi eşitlikler vardır. Cebirsel eğriler için de durum aynıdır. Yalnız bunlar birinci, ikinci veya daha yüksek dereceden olabilirler. Genel denklemleri: $ax + by + c = 0$; burada a, b, c gerçek sayılardır. Birinci dereceden olan yukarıdaki cebirsel eğri bir doğrudur. Bunu iki noktadan geçen doğru denklemi ile inceleyelim Meselâ: iki nokta $P_1 (x_1, y_1)$ ve $P_2 (x_2, y_2)$ ve bunun şekli

$$\frac{x - x_1}{x_1 - x_2} = \frac{y - y_1}{y_1 - y_2} \text{ dir.}$$

Daha yüksek dereceden olan cebirsel eğri denklemleri çeşitli eğriler verir.

Üç boyutlu kartesian usulünde de durum aynıdır. Yalnız burada üç tane birbirini dik kesen eksen vardır. Bunun Px, Py, Pz si şekil 4 te görülmektedir.

Şekil: 4

Elemanter geometri (Géométrie élémentaire): G. uzay ilmidir. Düşünülebilen her şeklin özellikleri ile uğraşır. Bu konuda sonu olmayan iki yol vardır. Birincisi, şekillerin sonsuz miktarda çeşitleri vardır. İkincisi, herhangi bir şeklin bitmeyen değişik özellikleri vardır.

Elemanter G. kabaca basit şekillerin, basit veya çok aşikâr olan özelliklerini inceleyen bir dal olarak tarif edilebilir. Elemanter G. kitapları XX. yüzyıldan beri *element* kelimesini yeniden gözden geçirmek için kullanılmaktadır. «Element» kelimesi Eukleides'ten geldiğine göre, bu konuyla çalışma, elemanter G. ye çalışmak demektir. Teoremlerin büyük bir çoğunluğu noktalara, doğrulara ve düzlemlere aittir. Eğrilerin yalnız daire alanları incelenir. Elemanter G. yeniden teoremler yapmaz, fakat eski teoremlerin önemli noktalarını ve son gelişmelerini izah eder.

Geometrik cisimler: Cisim kelimesi G. de kesin genel bir terim değildir, fakat geometrik şekillerin bazı özel kısımlarında genel olarak kullanılır. Geometrik şekil uzaydaki noktaların gelişigüzel sıralanması ile meydana gelir ki bununla da Eukeides'in üç boyutlu G. uzayı anlaşılır. Biz herhangi bir geometrik şekle geometrik cisim veya daha basit olarak cisim diyebiliriz. Eğer geometrik şeklin her noktası kürenin merkezi ise kürenin içi yalnız şeklin noktalarını ihtiva eder ve eğer geometrik şekil ortak noktaları olmayan iki şekilden meydana gelmişse, bunlardan her şeklin bütün noktaları kürenin merkezidir ve bunlar yalnız kendi geometrik şekillerine ait olan noktaları ihtiva ederler. Bu açıklamadan da görüldüğü gibi, kürenin içi cisimdir. Küresel yüzey cisim değildir. Verilen tarifi açıklamak kolaydır, böylece bu son şekle cisim diyebiliriz. Bu da şeklin sınırı fikrini kesin olarak belirtmek ister. Sınır noktaları aynı anda şekil tarafından merkez olarak ihtiva edilen ve şeklin içine dahil olmayan noktalardır. Sınır noktaları şekle dahil olma mecburiyetinde değildir. Bütün sınır noktalarının toplamı şeklin sınırını tayin eder.

Küre, küp, piramit, elipsoit, silindir gibi basit cisimler vardır, daha az basit olanları ise çapa yüzüğü ve üzerinde birçok delikler olan küredir. Sünger gibi tabiata ait cisimler de en karışık olanlardır. Cisimlerin tafsilâtlı bütün bir sınıflandırmasını yapmak çok büyük bir iştir. Bazı özel ve önemli sınırlamalar için cisimlerin sınıflandırılma problemi «Birleşme teorisi» nin matematikte ilgi çekici ve önemli bir konu olmasına yol açmıştır. Polihedradlar bu sınıfa bir örnektir.

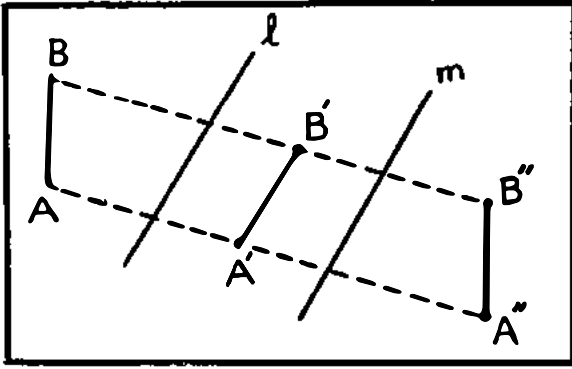
Genel sınıflandırma problemi için en faydalı yol cisimlerin sınırlarına çalışmaktır. Bununla beraber, bazı cisimler aynı sınıra sahiptirler ve böylece bazı karışıklıklar çıkabilir. Sınırların sınıflandırılmasiyle cisimlerin sınıfları bulunur. Cisimlerin sınırları çok karışık olabilir, fakat büyük sınıflandırmalarda sınırın ufak bir değişik özelliği o cisimi bir sınıfa sokmaya yarar, bu da birçok teoriler ve sınıflandırmalar için kâfidir. Cisimlerin sınırları kapalı yüzey olarak kabul edilir. Küre, polihedran ve çok karışık olan, bilinen veya bilinmeyen sayıda belirli şekilde yerleştirilmiş deliklerden meydana gelen modeller buna ait örneklerdir.

Cisimlerin özelliklerine çalışırken metrik ve metrik olmayan özellikler diye ikiye ayırmak faydalıdır. Metrik olmayanlarda cismin kısımları birbirine girmiştir, yani cisimlerin birleşme halidir; fakat metrik özellik şekil ve ölçü isteyen, diğer cisimlerle mukayese eden bir daldır. Metrik olmayanın özelliği tasarıdır; bu, iptidaî ve basittir, fakat metrik bağlantılar temeldir.

Dönüşüm geometrisi: Geometriksel dönüşüm kendilerini mekanikçi gören Yunan matematikçileri tarafından reddedildi. Her ne kadar bu fikir uzun bir süre kabul edilmediyse de, hâlâ kullanılmaktadır. Dönüşüm mekanik'e aittir.

En önemli dönüşüm simetridir. Uzayın herhangi bir noktasının düzleme göre simetriği bunun aynada görüntüsüdür. Doğruya göre simetri, bu doğruyu eksen kabul ederek 180° dönmekle elde edilir. Bir noktaya göre simetri, bu noktadan eşit uzaklıktaki noktalardır.

Şekil 5 te görülen düzlemde, ilk önce l' ye göre, sonra da m' ye göre simetri uygulanıyor. A ve B gibi herhangi iki noktanın l' ye göre simetrileri A' ve B', m' ye göre simetrileri A'' ve B'' dir. Burada A'' B'' durumu dönüşümdür. Eğer l ve m bir O noktasında kesişirlerse, sonuç O etrafında bir dönme halindedir.

Şekil: 5

Bu dönüşümlerden faydalanarak S. Lie ve Klein «grup» kelimesinin G. deki önemini belirttiler. G. her şeye bağlı bir sistemdir, grupları da bu yoldan incelemek daha kolaydır. Grup teorisinden faydalanılarak verilen bir şeyin G. nın hangi dalına ait olduğu ve değişik dalların birbir leriyle olan bağlantısı bulunabilir.

Diferansiyel geometri (Géométrie différentielle): Riemann (1854) Helmholtz'tan önce klasik anlamda kabul edilen uzay fikrini reddetmişti. Riemann eğri yüzeylerinin diferansiyel G. sini çalıştığı zaman bu fikir çok eskilerden Gauss'tan gelmekteydi. Riemann bunu uzaya tatbik etmeye cüret etti. Her şeyi daha açık ve basit yapabilmek için her şeyi geçici olarak iki boyutlu olarak kabul etti. İlk yaklaştırma olarak, herhangi bir eğri yüzü düz olarak inceledi. İkinci yaklaştırmada düzlükten sapmalar gördü, eğriliğin az olduğu yerde az, büyük olduğu yerde çok sapmalar oldu. İki boyutlu yüzün eğriliğini bulmak ve onun sayısal değerini tespit etmek için yüzün belirli bir kısmını inceledi. Sapmaları önlemek için, en kısa eğriyi iki nokta arasındaki doğru olarak kabul etti. Eukleides'in yapısından ayrılmalar olmasını önlemek için de bu sınırlı kısmın incelenmesinin şart olduğunu gördü. Böylece Riemann bütün sapmaları izah etti ve eğrilerin değerlerini hesap etmeyi başardı.

Aynı düşünce üç boyutlulara da tatbik edilebilir. XX. yüzyılın astronotlarının yaptığı gibi üç boyutlu hesaplardan içinde bulunduğumuz kâinatın eğimleri ve kavisleri de hesap edilebilir. İnsanlar arzın eğriliğine birçok olaylarla şahit olmuşlardır. Meselâ: denize açılmakta olan bir geminin bir süre sonra teknesinin, daha sonra bacalarının ve direklerinin kaybolması gibi. Bunların hesaplarını yapmak, yani uzayı içten tanımak insanlara çok faydalı olmuştur. Bu, XIX. yüzyılın düşüncelerinin tam zıddı idi, fakat izafiyet teorisi bunu çok iyi bir şekilde izah etti. Böylece Riemann'ın teorisinin Helmholtz'unkinden daha genel bir yapıya sahip olduğu anlaşıldı.

XX. yüzyılda Riemann'ın kavisli uzay teorisine vektörlerin paralel değişimi bağlantısı ilâve edildi. Bu da yine yüzde, daha doğrusu arzî yüzeyde izah edildi.

L. Foucault'nun deneyinde, serbest bırakılan sarkacın salınımlarında bir süre sonra değişme olur, bu da dünyanın döndüğünü ispat eder. Gerçekte sarkaç uzayda aynı salınımı korumak ister, fakat dünya döndüğünden bu olmaz. Aynı şey vektörle izah edilmeye çalışılmış ve hız vektörünün değiştiği ve bu vektörün yüzeyin iç kısmına transfer edildiği görülmüştür. Burada kapalı bir yolda hareket eden vektör değişiyor gibi gözükür ve sayısal değerindeki değişme uzayın kavisine bağlıdır.

Eukleides geometrisi (Géométrie euclidienne): Eğer biz Eukleides G. sine bakarsak, onun sert cisimlerin durumlarının düzeni kanunlariyle uğraştığını fark ederiz. Esas olarak, cisimler ve onların izafî yerleri hakkındaki fikirler üzerinde çalışır. Mesafe (uzunluk) sert cisim üzerinde belirtilen iki noktayı gösterir.

Bize kadar Eukleides'ten gelen Eukleides G. si, «doğru» ve «düzlem» fikirleri üzerine kurulmuş olup cisimlerin durumları hakkında fikir verir. Eukleides G. si belki de «uzunluk» kelimesinin incelenmesinden doğmuştur. Biz uzunlukların eşitliğinden başlayacağız (uzunluk eşitliği aksiyomu). Birbirine eşit olmayan iki uzunluk düşünün, bunlardan bir tanesi daima öbüründen büyüktür. Yukarıdaki aksiyom eşit olmayan sayılara olduğu gibi, eşit olmayan uzaklıklar için de mutebердir. Eğer CA' iyi seçilmişse $\overline{AB'}$, $\overline{BC'}$. $\overline{CA'}$ gibi üç doğrunun $\overline{BB'}$, $\overline{CC'}$, $\overline{AA'}$ noktaları birbirlerinin üstüne çakışırlar ve ABC üçgeni meydana gelir. Böylece A, (BB') ve C noktaları bir doğru üzerinde sıralanırlar. Bununla da kendisine eşit uzunlukta doğru elde etme, uzunluğu eşit parçalara bölme ve uzunluğu sayılar cinsinden izah ederek ölçülebilmesini sağlamak fikirleri elde edilir.

İki nokta arasındaki mesafenin uzunluğu anlaşılınca Eukleides G. sini izah etmek için aşağıdaki aksiyomu vermek kâfidir. Uzaydaki her nokta için x, y, z, gibi harfler (sayılar) kullanılır ve her nokta çifti için, A (x_1, y_1, z_1,) ve B (x_2, y_2, z_2), teorem doğrudur. Ölçülen uzunluk $AB = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2}$. Eukleides G. si fikri ve meselesi sert cisimleri incelemeden Pythagoras'ın fikirlerinden de anlaşılabilir. Fakat bu fikirlerin incelenecek, araştırılacak bölümleri yoktur. Bunlar sadece mantıkî fikirlerdir.

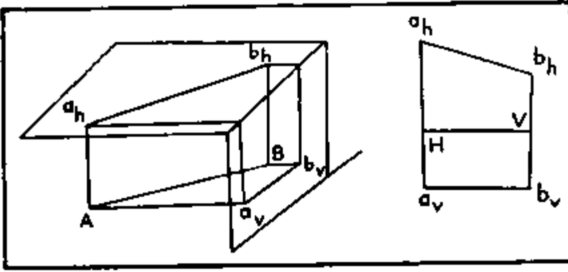
Tasarı geometri (Géométrie descriptive): Noktaların, doğruların, düzlemlerin ve diğer çeşitli yüzeylerle ilgili çalışmalardır. Mimarî ve teknik resmin esasını teşkil eder, çünkü üç boyutlu problemlerin iki boyutlu olarak çizilmesini sağlar. Düzlem ve cisimler G. sinin teori ve aksiyomları üzerine kurulmuş olan metoda ortografik tasarı adı verilir.

Ortografik tasarı: Tasarlanan düzleme tasvir edilecek modelden gelen doğrular, bu düzlemle dik açı yaparlar. Bir veya daha çok düzlem kullanılabilir. Bu metodu anlayabilmek için aşağıdaki dört bağıntıyı kavramak lâzımdır: 1. Belirtilecek model; 2. Tasarlanacak olan şeyin üzerindeki düzlemler; 3. Modelin gözlenecek noktası; 4. Tasavvur edilecek düzleme modelden tasvir edilecek doğrular.

Bu model nokta, doğru, düzlem veya gerçek olan herhangi bir şey olabilir. Tasarı G. de bu modellerle ilgili çalışmalar noktalar, doğrular, düzlemler ve eğri yüzeyler olur.

Adlandırma: Noktaları, doğruları ve diğer elementleri belirtmek için genel bir adlandırma sistemi kullanılır. Yatay düzlem (H) ile, dikey düzlem (V) ile ve görünen düzlem (P) ile gösterilirler. Üste yazılan harfler uzaydaki noktaları belirtir. Düzlemleri belirten harflerin altına yazılan harflerle de düzlem üzerinde tasarlanan noktalar belirtilir. Meselâ a_h, a_v, A noktasının yatay ve dikey düzlemlerdeki tasvirini gösterir.

Düzleme paralel doğru; Düzleme paralel olan herhangi bir doğrunun tasviri ile o doğrunun gerçek uzunluğu elde edilir. Şekilde AB doğrusu H ve V düzlemlerindeki tasviri ile beraber görülmektedir. Ön cephenin dik olarak yapılan tasarısı şekil (b) de a_v b_v olarak gösterilmekte, buradan da doğrunun H düzlemine paralel olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil: a Şekil: b

Yardımcı tasvir: Gerçek teknik resimlerde doğrular ve düzlemler tasavvur edilecekleri düzleme daima paralel olmazlar, belki doğru düzleme eğik durumdadırlar. Yardımcı düzlemlerin kullanılması için basit kaideler vardır. Meselâ herhangi bir problemde yardımcı düzlem daima tasavvur edilecek düzleme diktir ve model ile yardımcı düzlem arasında özel bağıntılar vardır.

Eğrisel bir doğrunun gerçek uzunluğu, doğrunun gerçek uzunluğu yardımcı düzlemi ona paralel bir şekilde koyup tasvirini çizmekle elde edilir. Doğrunun nokta olarak tasviri ise doğruya dik olan düzlem ile elde edilir.

Ortak (kesişme) noktalar: Yüzeylerin kesişme noktalarını bulmak tasarı G. nin işlerinden biridir. Prensip olarak gayet az metotlar vardır, fakat bunlar birçok durumlara tatbik edilebilir.

Eliptik geometri (Géométrie elliptique): Eğri yüzeylerin jeodezik doğruları düzlemdeki doğrular gibi düşünülmelidir. Fakat daima yalnız küçük bölgeler göz önüne alınır. Böylece eğri yüzey üzerindeki inşalarda alınan bölgenin sınırları dışına çıkılamaz ve bu, düzlemin bir küçük bölgesi üzerinde yapılan inşaların benzeri olarak düşünülür.

Eğri yüzeyin yeter derecede küçük bir kısmı üzerinde, sınıra çok yakın olmayan iki nokta, bir ve yalnız bir jeodezik doğru ile birleştirilir. Bu, düzlem bölgesi üzerinde sınıra çok yakın olmayan iki noktanın, bir ve yalnız bir doğru ile birleştirilebileceği gereğinin benzeridir.

Düzlem parçası üzerinde, kenarları doğru olan açıların çizimi ve bir başka yere taşınarak yatırılmasında olduğu gibi, jeodezik doğruları kenar olarak alan açılarda eğri yüzeyler üzerinde çizilebilir ve bir yerden başka yere taşınarak yatırılabilir.

Sınır dairesinin her bir çapı uçlarındaki nokta çiftlerini bir tek nokta olarak kabul edilebilen bir yarım küre alalım. Sınır dairesinin dışına taşan küresel şekillerle uğraşırken, yarım küre dışında yatan bütün noktalar yerine, onların çapa göre diğer tarafta olan noktaları yerleştirilir. Böylece, dışarıda kalan noktalar verilen yarım kürenin üzerinde yatıyor olacaklardır. Bu ise, istenilen özellikleri taşıyan bir nokta grupu verir. Birinci olarak, yeter derecede küçük her bir bölge izometrik olarak kürenin bir parçası üzerine taşınabilir. İkinci olarak, nokta çiftlerinin jeodezik doğrularla birleştirilmesinde ve bir uzunluğun alınmasında, bölge sınırı diye bir şeyle hareketlerimizi kısıtlamayacağız. Üçüncü olarak, iki ayrı nokta, bir ve yalnız bir jeodezik doğru ile birleştirilecek ve iki jeodezik doğru birden fazla ortak noktaya sahip olmayacaktır.

Bu yüzey eliptik düzlemin bir modeli olarak kabul edilebilir ve bu yüzey üzerine kurulan G., eliptik G. adını alır. Her bir çapının karşıt yönlerindeki nokta çiftleri bir tekil nokta olarak farz edilen bir küre, eliptik G. ile bir başka model olarak alınabilir.

Eliptik G. de her bir büyük çember bir doğru ve büyük çember aıkları da doğru parçaları olarak alınır. Böylece eliptik G. ile Eukleides G. si arasında derhal görülen iki fark göze çarpar.

Birincisi, Eukleides G. sinin doğrularının sonsuza uzanmasına karşılık, eliptik G. nin doğruları kapalı eğrilerdir. İkincisi, Eukleides doğruları, kendilerine paralel doğrulara sahip olurken eliptik doğrular daima bir noktada kesişirler.

Sıra görüşünden eliptik G., projektif G. gibidir. Bunu daha açık yapmak için, eliptik düzlem için model olarak, her bir çapın uçlarındaki nokta çiftleri bir tekil nokta olarak kabul edilen bir bütün küreyi alalım. Eğer küre, merkezinden bir düzlem üzerine iz düşütülürse, düzlem üzerindeki her nokta, eliptik düzlemde tek bir nokta olan bir çapın iki ucundaki nokta çiftine tekabül eder. Eliptik düzlemin bir doğrusu olan, kürenin bir büyük çemberi, görüntü düzleminde bir doğruya tekabül eder. Böylece görüntü düzlemi, izdüşüm düzlemi gibi düşünülürse, bu tekabül bire bir olur. Sonuç olarak doğrudan doğruya izdüşüm düzlemi eliptik düzlem için model olarak kullanılabilir.

Trigonometri (Trigonométrie): bk. TRİGONOMETRİ.

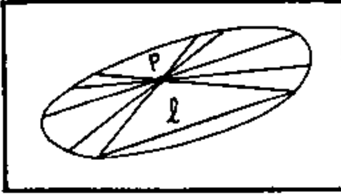
Modern geometri (Géométrie moderne), **Non-Eukleides geometrisi** (Géométrie non-euclidienne): XIX. yüzyılın sonlarına doğru projektif G. esas araştırma konusu olmuştu. Bütün ilgiler, G. nin temelleri üzerine toplanmıştı. Daha sonra bu ilgi paralel doğrular üzerinde toplandı. Bu postulatı ispat etmek için yapılan bir sürü tarihî teşebbüslerden sonra G. G. Saccheri (1667-1733) bu düşünüşlerin ve hipotezlerin nokta-i nazarını değiştirdi. Görünüşte o bunu yapan ve paralel doğrular üzerinde önemle çalışan ilk insandı. Bununla beraber o hâlâ yine tamamiyle Eukleides postulatına bağlıydı. C. F. Gauss (1777-1855) Non-Eukleides fikrini ilk kavrayandır, fakat yanlış düşünme korkusu onun bulduklarını yayımlamasına engel olmuştur. 1830 yılının başlarında N. I. Lobaçevskiy (1792-1856) in ve J. Bólyai (b. bk.) nin ayrı ayrı buldukları ve yayımladıkları buluşlara kimse bir şey diyemedi.

P noktası verilen bir l doğrusunun üzerinde değilse, Eukleides G. düzleminde P etrafında dönen m doğrusu l ile bir kere bile karşılaşmaz, bunu Eukleides G. si izah edemez. Non-Eukleides G. sinde Gauss'un, Lobaçevskiy'in ve Bólyai'nin belirttikleri gibi, birbiriyle kesişmeyen sonsuz sayıda doğrular vardır. G. yi geliştirmek için kabul ettikleri bu fikirle hiç tezada ve zorluğa rastlamadılar. Hattâ Gauss Non-Eukleides hipotezlerini büyük üçgenlere tatbik ederek de denedi. Non-Eukleides uzayında üçgenin iç açılarının toplamı 180° den küçük olmalıdır.

1868 yıllarında Non-Eukleides G., G. F. B. Riemann, H. Helmholtz ve E. Beltrami tarafından tekrar araştırıldı. 1870 yılında Klein, Non-Eukleides G. sinin modelini keşfetti. Bu modelle Non-Eukleides G. sinin muğlak tarafı azaldı ve matematikçiler için üzerinde çalışılması lâzım gelen bir konu oldu. Bununla beraber, bazı acaip anormalliklerin bulunması, bunun dört boyutlu uzay ve projektif G. ile karıştırılmasına yol açtı.

Cayley-Klein'ın modeli projektif G. nin Eukleides ve Non-Eukleides G. sinde beraber olarak incelenmesini önledi. Doğruyu sonsuzda vermek yerine, projektif düzlemde konik K (elips, hiperbol, parabol) kabul edildi. Eğer K nin içinde bir nokta verilmişse, diğer noktaları onun etrafında daire şeklinde yerleştirmekle doğruluk **muhafaza edildi. Doğru**

parçalarının ve açıların taşınması için Eukleides teoreminin uygunluğunu kabul ettiler. Fakat K nin içinin tahdit edilmesiyle P noktasından geçen ve l ile kesişmeyen sayısız doğru vardır (Şekil A).

Şekil: A = N. E. Geometride birbiriyle kesişmeyen sayısız paralel doğru vardır

Klein, Gauss, Lobaçevskiy ve Bólyai tarafından incelenen ve Riemann tarafından bulunan usulle Non - Eukleides düzlem G. sine başka bir şey daha uygulandı. Bu, eğer gerçek konik hayalî konikle yer değiştirirse oluyordu. Fakat bu G nin diğer bir modeli hâlâ basittir. Yukarıda bahsedilen projektif modeli düşünün. Burada normal uzayda O dan geçen doğrular nokta ve O dan geçen düzlemler de projektif düzlemin doğruları olarak düşünülüyor. Bu modeli küresel S yüzeyi ile kestir (O merkez olmak ürere). Böylece projektif noktalar S nin çift karşıt noktaları ve projektif doğru da S nin büyük dairesi olur. Karışıklığı önlemek için karşıt noktalar tek bir nokta olarak kabul edilir. Sonra S üzerinde iki ayrı noktadan bir doğru geçer (büyük daire) ve iki doğru daima bir noktada kesişir. Burada yine doğru parçalarının ve açıların (büyük dairedeki arklar) transferi Eukleides'te olduğu gibidir. Yalnız burada doğrular kapalı ve belli uzunluktadırlar.

Eğer karşıt noktaların tarifinden ayrılırsak, bu da yeryüzüne ve göğe ait küreleri inceleyen küresel G. nin aynıdır. Non - Eukleides G sinin ilk modeli hayalî yarıçaplı küre idi.

İki Non - Eukleides geometrisi (Géométrie noneuclidienne): Hiperbolik ve eliptik olarak belirtilebilir. Hiperbolik G. de üçgenin iç açılarının toplamı 180° den azdır; eliptik G. de 180° den büyüktür, bu fazlalık ve azlık üçgenin alanı ile orantılıdır. Bu açıklamada Non - Eukleides G. si iki boyutlu olarak kabul edilmiştir. Arza ait eliptik G. üç boyutlu küre ve dört boyutlu Eukleides uzayını model olarak alır. Bu da hâlâ, eğer modelin fonksiyonları ve durumu anlaşılmazsa, çok zordur. Model belirttiği şeye her noktadan benzemese de olabilir.

Matematikçiler dahi bu modelin esasını kolay kolay kavrayamazlar. Matematikçilere göre, Klein'ın Non - Eukleides G. sine ait modeli hiçbir şey ispatlayamaz, ve O Eukleides'e bağlı olarak ve projektif G. nin esaslarına göre yapılmıştır. Burada G. nin anası yine Eukleides G. sidir. Fakat Klein bunlara projektif G. yi Eukleides'e bağlı olmadan bulduğunu söyledi. Halk ise boşluğun ancak Eukleides G. si ile dolacağına inanmıştı. Fakat tartışmaların esas noktası bu değildi. Projektif G. de Non - Eukleides G sinin modelini yapmakla Eukleides G. si hemen hemen aynı şey ifade edilmiş oluyordu. Eukleides G. si de herhangi bir tekzip olmadıkça Non - Eukleides G. si de hiçbir hata göstermiyordu. Bu gerçek böylece ispatlanmış oldu. Fakat bu, Non - Eukleides G. sinin mantıkî durumu izah edilinceye kadar üstü örtülü bir sır olarak kaldı.

Tarih: *Geometrinin başlangıcı, Mısır ve Babil*: İnsanların ilk yazmaya başladıkları arasında G. de yer alır. Temel formüller ve hesaplamalar, eski Mısır ve Babil devletlerince bilinirdi, Pythagoras teoremlerinin M. Ö. 300 yıllarında kil üzerine yazılmış örnekleri bulunmuştur. Bununla beraber, Mısırlıların bu teoremleri bildikleri tahminden ileri gidemedi.

Babil'de cebir dili daima G. den alınırdı. Eski Babilliler cebirsel problemleri şöyle belirtirlerdi: «uzunluk, genişlik. Yüzeyi elde edebilmek için eni ile boyunu çarptım, uzunluğun fazlasını yüzeyin genişliğine ilâve ettim. Uzunluğu, genişliği, yüzeyi sor.»

Bugün kullanılan x ve y, bu uzunluk ve genişlik kelimelerinin yerine kullanılan terimlerdir ve problem şöyle okunur: $xy + x - y = 183$ ve $x + y = 27$ gibi.

Geometrik karakteri haiz problemlere İran edebiyatında da rastlanır; onlar problemlerini şöyle belirtmişlerdir: «30 uzunluğunda olan kiriş, duvara dayanmıştır. Kirişin tepesi 6 aşağıya indiriliyor, dibi duvardan ne kadar uzaktadır?»

Gerçekte bu soru bir üçgenin üçüncü kenarını bulmak için sorulmuştu, 30 hipotenüstü ve öbür kenar $30 - 6 = 24$ tür. Pythagoras teoreminden üçüncü kenar $\sqrt{30^2 - 24^2}$ olur.

Kenarları arasında 3 : 4 : 5 oranı olan dik üçgene Babil matematiğinde rastlanır, aynı zamanda Pythagoras üçgenlerinin diğer teoremleri de görülür. Babillilerin ders kitaplarında köşegenler ve kenarlar üzerine yapılmış doğruya çok yakın yaklaştırmalar görülmüştür.

Yunan geometrisi: Yunanistan'da ilk G. ilminin Thales (M. Ö. 640 - 548) ile başlamış olduğu sanılır. Bu bilgileri doğudan Akdeniz sahillerine getirmiş, gençlik çağlarında bütün çalışmalarını bu işe vererek doğum yeri olan Miletos'un kültür merkezi haline gelmesine sebep olmuş ve son yıllarında çalışmalarını mantık üzerine çevirmiştir. Mısırlılardan alınan iptidaî G. yi biliyor ve Miletos'taki okulunda çalışmaları mantık, astronomi ve ilmin çeşitli konuları üzerinde yapıyordu. Thales dik açıların eşitliği, eşit açılar karşısında eşit kenarların olacağını ve bir kenarı ve iki açısı bilinen üçgenin hesaplanması ile ilgilenen teşebbüsleri kabul etti. En meşhur öğrencisi M. Ö. 580 yılında Samos'ta doğan ve 501 yılında güney İtalya'da ölen Pythagoras'tı. Pythagoras'ın okulu zamanın matematik merkezi haline geldi. Onun ispat ettiği sanılan ve onun adı verilen Pythagoras teoremi daha önceden Mısırlılar ve Çinliler tarafından biliniyordu. Pythagoras aynı zamanda orantılar meselesine de çok önem verdi, o aynı zamanda düzgün çokgenlerin açılarını biliyordu; beşgenlere ait bir sıra da yapmıştı. Pythagoras'ı takip eden yüzyıl keşiflerle doldu. Bu zamanda yaşayan en önemli G. ci Hippokrates'tir. Hippokrates Pythagoras'la bağ kurmuş ve Yunanlıların ilk matematik kitabını geometrik şekiller kullanarak yazmıştır. İkiz kenar dik üçgenlere ve dairelere ait çok önemli teoremleri vardır.

Eflâtun, (Platon, M. Ö. 429 - 348) un elemanter G. ye çok fazla etkisi olmuştur. O, ilimdeki düzensizlik sırasını ve düzlem G. sini Eukleides'in incelediği tarzda benzer bir şekilde incelemiştir. O, çeşitli postulat ve aksiyomlar koyarak düzlem G. sinin sınırlarını tespit etmiştir. Sonuç olarak, işaretlenmemiş cetvel ve pergel yardımiyle yapılan şekillerin elemanter G. ye ait olduğu anlaşıldı. Eflatun'un okulu G. yi analitik yönden de inceledi. Kendisi büyük bir kâşif olmamakla beraber, onun iki öğrencisi G. yi yüksek seviyeye çıkardılar.

Bunlardan biri, Eudoksus, orantı teorisini geliştirdi, benzer şekillere ait doktrini buldu ve cisimlerin özelliklerini inceledi. İkincisi olan Menaekhmus kopya etme metodunu çözmeye çalıştı ve konilere ait çeşitli bağlantılar buldu. Eflatun'un öğrencileri düzgün beşgenlerle de yakından ilgilendiler.

Aristo'nun etkisi G. nin tarihi ve matematiğin kullanılışı üzerine yapılan çalışmaları teşvik etti. Sonuç olarak,

onun arkadaşları eski Yunanlıların çalışmalarını ve fiziksel problemlerle ilgisini mukayese ettiler. M. Ö. IV. yüzyılda elemanter G. ders kitaplarına girdi ve bu karakterde yapılan çalışmalar gözükmeye başladı. Bu hareket Eukleides'le sona erdi. Eukleides'in özel hayatına ait hiçbir bilgi yoktur. Eukleides çeşitli bilgileri toplayıp bunları değerlendirmede büyük bir dehaydı ve böylece «bağlı serileri» veya kendince adlandırdığı gibi «elementleri» gösterdi. Bu meşhur çalışma düzlem G. sine vakfedilmiş ve bu basit ilim şimdiki zamana kadar aynı esasa dayanarak şekillenmeye başlamıştır. Eukleides'in bu çalışmaları basit düzlem G. görüşlerini geliştirmiştir. Böylece matematikçiler çalışmalarını G. nin faydaları üzerine çevirdiler. Arkhimedes M. Ö. 240 yıllarında *Syrakusai* adlı eseriyle fiziksel matematik alanını açtı ve basit G. çalışmalarını Yunanlılar arasında en yüksek seviyeye getirdi. Ona göre M nin sınırları $3\frac{1}{7}$ ve $3\frac{10}{71}$ di, helezonlar ve parabol ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Apollonios koniler üzerine birçok kitaplar yazmış ve analitik G. üzerine koyduğu standardlar hâlâ etkisini göstermektedir. Bu yüzyılda yaşayan G. ciler arasında Nikomedes ve Diokles de sayılabilir. Dikkate değer başka bir Yunan G. cisi de H. Aleksandria'dır. Elemanter G. ye getirdiği üçgenin kenarları cinsinden alanının hesap edilmesi ilgi çekicidir:

$$A = \sqrt{S(s-a)(s-b)(s-c)}$$

Menelaos, Aleksandria ile aynı çağda yaşamıştır. En önemli buluşu harmonik olmayan projektif özelliklerdir. Pappus, yeni buluş yapan son Yunan G. cisidir. O «noktaların karıştırılma» teorisini teklif etmiş, Menelaos tarafından keşfedilen projektif özelliğini tekrar incelemiş ve bir eksen etrafında dönen düzlem tarafından meydana gelen hacımla ilgili teoriyi bulmuştur.

Doğu ülkeleri de elemanter G. üzerinde az olmakla beraber bazı çalışmalar yapmışlar, fakat onlar esas çalışmalarını cebir, trigonometri ve ilerlemiş matematikte kullanmak için astronomide toplamışlardır. 598 yılında Hindistan'da doğan Brahmagupta, Aleksandria'nın formülünü genelleştirip dörtgenlere tatbik etmiştir:

$$[A = \sqrt{(S-a)(s-b)(s-c)(s-d)}]$$

Bununla beraber, Hindistan'da ölçme işlemlerinden başka, G. pek önemli rol oynamamıştır. 800 yıllarında Bağdad okulu G. nin kolu olan trigonometri ile ilgilenmiş ve Yunanlıların yaptıkları gelişmeleri muhafaza etmiştir.

İlk matematik kitapları basıldığı zaman Eukleides'in «Element» teorisi tekrar meşhur oldu. Bu klasik gelişme son yüzyıllardaki Yunan kültürüne de tesir etmiştir. Bu konuda modern bir tarzda ilerleme, Kepler'in 1604 yılında teklif ettiği devamlılık prensipine, Cavalieri'in 1629 yılında bulduğu «taksimi mümkün olmayan» metoduna ve Desaques'-in 1639 yılındaki modern geometri teoremine kadar kaydedilemedi. Bu ilerleme olunca elemanter G. muazzam bir şekilde gelişti. XIX. yüzyılın sonlarında elemanter sahada yapılan tahkikat (araştırma) uyanışı daire, üçgen G. sinde ilgi çekici çalışmalar yapılmasına yol açtı. Buna Lemoine ve Brocard'ın çalışmalarında rastlanır. XIX. yüzyılda Non Eukleides G. si üzerinde Eukleides postulatlarına dayanmaksızın etraflı araştırmalar yapıldı. Bu çeşit çalışmalar Lobaçevskiy ve Bólyai tarafından başladı ve çok ilgi çekici sonuçlar elde edildi.

Geometrik dizi (Fr. Progression géométrique), terimleri bir önceki terimi değişmeyen bir sayı ile çarparak bulunan dizi.

$$u_1 = a\ u_2 = ak\ u_3 = ak^2 \ldots\ldots\ldots u_n = ak^{n-1} \ldots\ldots$$

gibi. k ya ortak çarpan, u_1 e ilk terim, u_n e genel terim denir. Genel terimde $n = 1, 2, 3 \ldots$ sayıları konarak diğer terimler bulunur.

Geometrik ortalama (Fr. Moyenne géométrique): a_1, $a_2 \ldots\ldots\ldots a_n$ pozitif sayılar olsun. Bunların çarpımlarının n - ci dereceden köküne $\sqrt[n]{a \cdot a \ldots\ldots\ldots a}$ ye bu sayıların geometrik ortalaması denir. 2 ve 8 sayılarının geometrik ortalaması $\sqrt{2 \cdot 8} = 4$ tür.

Gradiyent: $w = f(x. y. z)$ fonksiyonunun gradiyenti bir vektör olup,

$$\text{grad } w = \vec{\nabla} w = \vec{i} \cdot \frac{\delta w}{\delta x} + \vec{j} \cdot \frac{\delta w}{\delta y} + \vec{k} \frac{\delta w}{\delta z}$$

şeklinde gösterilebilir.

$$\vec{\nabla} = \vec{i} \cdot \frac{\delta}{\delta x} + \vec{j} \cdot \frac{\delta}{\delta y} + \vec{k} \frac{\delta}{\delta z}$$

e delta harfinden dolayı Del işlemi denir. Herhangi bir fonksiyona uygulanırsa, o fonksiyonun gradiyenti bulunur. $\vec{i}$, $\vec{j}$, $\vec{k}$ seçilen koordinat sisteminde eksenlerin birim vektörleridir.

Geometrik seri (Fr. Série géométrique), geometrik diziden elde edilen seri. $a + ak + ak^2 + \ldots\ldots\ldots + ak^{n-1} = + \ldots\ldots$ gibi. İlk n teriminin toplamı

$$S = a + ak + ak + \ldots + ak^{n-1} = \frac{a(1-k^n)}{1-k} \quad ; \ k \neq 1$$

formülü ile hesaplanır.

Sonsuz sayıda terimin toplamı ise,

$$\text{Lim } S = \lim \frac{a(1-k^n)}{1-k}$$

$$= \frac{a}{1-k} \qquad |k| < 1$$

şeklinde hesaplanır.

GEOMORFOLOJİ (Fr. Géomorphologie, Alm. Geomorphologie) [Jeol.]: bk. JEOMORFOLOJİ.

GEŌMOROİ (Yun. *gē* = toprak; *moros* = tarla), eski Yunanistan'da büyük toprak sahiplerinin meydana getirdiği oligarşi. Bunlar Sicilya'daki Syrakousai (Sirakuza) de ve Samos (Sisam) adasında, oralara ilk yerleşenlerin varisleri olan büyük toprak sahipleri olup uzun zaman bütün siyasî erkleri ellerinde bulundurmuş ve kendilerine gamoroi adı verilmişti. Atina'da *eupatrides* (kalıtımlı aristokrat) ler ile *demiurgos* (çalışan) lar arasında bir orta sınıf olan G. sınıfı, tersine küçük toprak sahiplerinden meydana gelmişti.

GEOMYDAE (Zoo.): bk. KESELİ AVURTLUGİLLER.

GEON, polivinil klorür veya poliviniliden klorür veya vinilklorür reçinesi ile sentetik kauçuğun bir karışımı olan Amerikan sunî maddelerinden ibaret geniş bir grup. Kauçuk bakımından zengin G. türleri vulkanlaşabilir ve kauçuk gibi işlenirler. Üstünlükleri: yüksek esneklik; çekime dayanıklılık; güneş ışığına, soğuğa, ozona, benzole ve diğer organik çözenlere karşı sebatlılık. Bu maddeler esas itiba-

riyle yalıtma (tecrit) malzemesi (teller için) olarak kullanılır. Kauçuk bakımından fakir, vulkanize olamayan tipler, boru, kap ve otomobil parçaları yapımında kullanılabilir. Polivinil klorür ile yumuşatıcılardan ibaret bir karışım, dokular ve kâğıt üzerinde koruyucu kaplamalar hazırlamakta kullanılır. Amerikan malı olarak G. un adı patentlidir.

GÉOPHYTE (Bot.): bk. YEŞİL BİTKİ.

GEOPOLİTİK (Fr. Géopolitique, Alm. Geopolitik) [Coğ., Siyaset]: bk. JEOPOLİTİK.

GEORG: Bu ad altında Brandenburg, Hannover, Saksonya, Saksonya - Meiningen, Waldeck Alman hükümdarları vardır:

Brandenburg: **G. Wilhelm** (1595 - Königsberg 1640), seçmen prens (1619 - 1640). Otuz Yıl Harpleri sırasında mütereddit bir politika izlemiştir. İmparatorun tarafını tutan Schwarzenberg kontunun etkisi altında kalmıştır. Oğlu Büyük Seçmen Prens adiyle tanınmıştır.

Hannover: I. G. dan IV. G. a kadar olan seçmen prensler için bk. İngiltere kralları I. George - IV. G. **V. G.** (Berlin 1819 - Paris 1878), Hannover kralı (1851 - 1866), Ernst August'un oğlu. Normal bir idare sürdürmüştür. 1866 harbinde Avusturya ile Prusya muhalefet fikrine karşı savaşmıştır. Prusya'nın zaferi, Hannover'ın ilhakı ile neticelenmiştir. 1833 te gözleri kör olan G., bu tarihten sonra Viyana - Gmunden ve Paris'te yaşamıştır.

Saksonya: **G. der Bärtige** (Sakallı G.; Meissen 1471 - Dresden 1539), Saksonya dukası (1500 - 1539). Albert der Beherzte (Cesur Albert) nin oğludur. Bir kilise reformu için gayret sarf etmiş, fakat Luther doktrinine karşı şiddetle mücadele etmiştir. 1525 te Frankenhausen savaşında Thomas Müntzer'ı esir ederek Köylü Harbine son vermiştir.

Saksonya - Meiningen: **II. G.** (Meiningen 1826 - Bad Wildungen 1914), Sachsen - Meiningen dukası (1866 - 1914). Kendi saray tiyatrosunu şahsen idare etmekle ün yapmıştır. Bu tiyatroya bir özel üslûp vermiş (Meiningen üslûbu) ve onu bir örnek sahne haline getirmiştir. 1873 ten itibaren Freifrau von Heldburg unvanını verdiği aktris Ellen Franz ile morganatik evlenme (b. bk.) halinde yaşamıştır.

Waldeck: **G. Friedrich** (Arolsen 1621 - Arolsen 1692), Waldeck kontu, 1682 den itibaren prensi. 1653 - 1658 arasında Büyük Seçmen Prensin başbakanı olup imparatora karşı bir politika gütmüştür. Orange'lı III. Wilhelm'in kurmay başkanı olarak 1672 den ve 1689 dan sonra Fransızlara karşı savaşmıştır. Reichsfeldmarschall (devlet mareşali) olarak 1664 te ve 1683 - 1685 te Türklere karşı savaşmıştır.

GEORG VON PODIEBRAD, Bohemya kralı: bk. JIŘI Z PODĚBRAD A KUNŠTÁT.

GEORGE [*corc*], bu ad altında hüküm süren İngiltere kralları şunlardır:

I. G. (Hannover 1660 - Osnabrück 1727), aynı zamanda Hannover seçmen prensi olarak **Georg Ludwig** adını taşır. Saltanatı: 1714 - 1727. 1698 de babası Ernst August'un Hannover'da halefi olmuştur. Pfalz'lı anasından dolayı İngiltere kralı I. James'in torununun oğlu olduğundan, sonuncu Stuart'lardan kraliçe Anne'in ölümünden sonra İngiltere tahtına çıkmıştır. İngilizce bilmemesi, kabine'nin iktidarı ele almasında başlıca sebep olmuştur. 1715 te Bremen ve Verden dukalıklarının Hannover tarafını tutmasını sağlamıştır. Evli bulunduğu kuzini Sophia Dorothea'dan 1694 te boşanmıştır. İngiliz asalet unvanlariyle taltif ettiği Alman sevgilileri ve Hannover'i daima İngiltere'ye tercih etmesi yüzünden İngilizleri kızdırmıştır.

I. GEORGE

II. GEORGE

II. G. (Herrenhausen 1683 - Londra 1760), İngiltere kralı ve aynı zamanda Hannover seçmen prensi. Saltanatı: 1727 - 1760. I. G. un oğludur. Avusturya miras harbinde VI. Karl'ın kızı Maria Theresia taraflısı ordu (Pragmatik ordu) ya kumanda etmiş ve 1743 te Dettingen savaşında zafer kazanmıştır. Göttingen Üniversitesini kurmuştur (1734). Hannover ilebabası kadar ilgilenmemekle beraber, Yedi Yıl Harplerinde Büyük Pitt'i sevmediği için Fransa'ya karşı savaşan İngiltere'nin dünya politikasındaki menfaatlerini pek benimsememiştir. Eşi Karoline (1683 - 1737), Ansbach Markgraf'ının kızıdır; manevî ve siyasî büyük rol oynamıştır.

III. G (Londra 1738 - Windsor 1820), İngiltere kralı ve Hannover seçmen prensi (1760 - 1820). 1814 ten sonra Hannover kralı olmuştur. II. G. un torunudur. İki selefinden farklı olarak, mükemmel bir aile hayatı sürmüştür. Her bakımdan İngilizleşmiş olan III. G., krallığı yeniden güçlendirmeği başarmış ve yavaş yavaş İngilizlerce az çok sevilmiştir. Büyük Pitt'i 1761 de hükûmetten uzaklaştırarak beceriksiz gözdesi Bute'ı onun yerine getirmiştir. Yedi Yıl Harplerine Prusyasız ayrı bir barışla son vermiştir. İnatla yürüttüğü muhafazakâr siyaseti yüzünden 13 Kuzey Amerika sömürgesinin İngiltere'den ayrılmasına sebep olmuştur. Bundan sonra sıhhati de bozulduğu için, siyasetle pek uğraşmamış, bu durum 1793 te başlayan Fransa harbinde de devam etmiştir. Ancak, Pitt'in İrlanda Katoliklerinin serbestliğini istemesine karşı çıkmış, bu yüzden Pitt 1801 de istifa etmiştir. 1810 da şifa bulmaz bir akıl hastalığına uğraması üzerine o zaman Gal prensi olan oğlu (sonraki IV. G.) daimî naipliği üzerine almıştır.

III. GEORGE

IV. G. (Londra 1762 - Windsor 1830), İngiltere ve Hannover kralı (1820 - 1830). III. G. un oğludur. Zarafet meraklısı, fakat kendini beğenmiş ve yavan bir zevk ve safa düşkünü olarak yetişmiş, İngilizlerin dandy (b. bk.) tipine örnek olmuştur. Siyasî bakımdan, henüz genç bir prens iken Whig'lerin ve bunların lideri Fox'un tarafını tutmuştur. Dul Maria Fitzherbert ile gizlice evlenmiş (1785), fakat 1795 te çok yüksek miktardaki borçlarının Parlamento tarafından ödenmesi karşılığında mevkiine daha uygun bir evlenmeye razı olmuştur. Babasına karşı adeta

düşmanca bir tavır takınmış, naipliği sırasında Tory'leri hükûmette alıkoymuş, 1819 da Hannover'a bir anayasa vermiştir. Braunschweig prensesi Karoline ile evliliği çok mutsuz sonuç vermiş, fakat bir rezalete sebep olan boşanma davası, kamu oyunun tepkisi karşısında neticesiz kalmıştır.

IV. GEORGE

V. G. (Londra 1865 - Sandringham, Norfolk 1936): Saltanatı: 1910-1936. VII. Edward'ın oğludur. Deniz subayı olarak yetiştirilmiş, 1892 de büyük kardeşi ölünce, veliaht olmuş, 1910 da tahta çıkmasından sonra 1911 yılı sonunda Delhi'de Hindistan imparatoru olarak taç giymiştir. Davranışında gösterdiği incelik, anlayış ve ölçülülüğü, görevine bağlılığı, anayasada krala verilen önemin artmasına sebep olmuştur. Çevresinde yarattığı sevgi ve saygı, özellikle 1935 te tahta çıkmasının 26. yıl dönümünün kutlanması sırasında kendini göstermiştir. Eşi Teck prensesi Mary (1867 - 1953) idi.

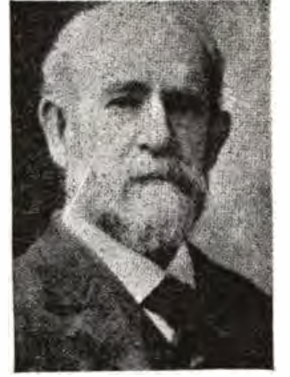

V. GEORGE

VI. G. (Sandringham 1895 Sandringham 1952): Saltanatı: 1936 - 1952. V. G. un oğludur. Deniz subayı olan G., 1916 da Skagerrak deniz savaşına katılmıştır. 1950 de York dukası olmuş, özel olarak okul gençliğinin problemleriyle ilgilenmiş ve Duke of York Camps (York Dukası kampları) adını taşıyan kampları kurmuştur. 1923 te Lady Bowes Lyon ile evlenmiştir. 11 aralık 1936 da, büyük kardeşi VIII. Edward'ın tahttan feragat etmesi üzerine kral olmuş ve küçük adını (Albert) bırakarak babasının adını (George) almıştır. G., Güney Afrika Birliğini ziyaret eden ilk kraldır (1947). II. Dünya Harbinde Londra'da, özel olarak hava bombardımanları sırasında gösterdiği büyük cesaret kendisini halka çok sevdirmiştir.

VI. GEORGE

GEORGE, Heinrich (Stettin 1893 - Sachsenhausen toplama kampı 1946 ?), Alman aktörü. 1922 yılından itibaren Berlin'de çeşitli devlet tiyatrolarında çalışmış, sonra 1945 e kadar Schillertheater müdürlüğünde bulunmuştur. G., Götz, Macbeth, Gessler, Othello, Falstaff gibi kahraman ve karakter rollerindeki canlı oyunlariyle tanınmıştır. Sinemada da çok çeşitli roller almıştır.

GEORGE [*corc*], **Henry** (Philadelphia 1839 - New York 1897), Amerikalı iktisatçı. Başlıca eseri olan *Progress and Poverty* (İlerleme ve fakirlık) [1879] büyük ilgi çekmiştir. Yazar, sosyal yoksulluğun köklerini toprağın özel kişilere ait olmasında görür; özel toprak mülkiyetinin kaldırılmasını ve arazi gelirinin müsaderesini, hiç değilse «single tax» adlı bir vergiye tâbi tutulmasını ve böylece haksız kıymet artışının kaldırılmasını ister. Bu fikriyle İngiliz ve Alman toprak reformu hareketi üzerinde derin etkisi olmuştur.

H. GEORGE

GEORGE, Lloyd David (Biyog.): bk. LLOYD, George David.

GEORGE [*jorj*], **Mlle** (asıl adı: **Marguerite Joséphine Weimer,** (Bayeux 1787-Passy 1867), Fransız sahne sanatçısı. 1804 ten itibaren Comédie - Française'e ortak olmuştur. Mlle Duchesnois ile olan rekabeti bu tiyatro müdavimlerinin iki cepheye bölünmesine sebep olmuştur. Erfurt'ta Napoléon ve çarın önünde oynamıştır. Comédie - Française'den 1817 yılında çıkarıldıktan sonra, bir süre eyalet tiyatrolarında sahneye çıkmış, sonra Odéon'da ve en nihayet Porte Saint - Martin'de oynamıştır. Klasik repertuvarın büyük kadın kahramanlarını ve bazı romantik dramları canlandırmıştır.

Mlle GEORGE

GEORGE, Stefan (Büdesheim, Hessen 1868 - Minusio, Locarno 1933), Alman şairi. Yirmi yaşında iken yabancı dil ve edebiyatlarda geniş bilgi sahibi olan G., bütün Avrupa'yı dolaşmış, hiçbir yerde yurtlanmamış, sanatının gelişmesi için yararlı havayı Paris'te sembolistlerin çevresinde bulmuştur. G., o zamanlar Berlin'in merkezliğini ettiği natüralizme karşıt bir şiir anlayışı getirir; ölçüye ve şekil özenine büyük önem verir; sanata yeniden mistik bir yön vermek ister. Kendini yeni bir Yunan kültürünün peygamberi gibi gören şair, bu antik medeniyetin en yüce fikirlerini övgülerle dile getirir. Şairlik hayalinde yaşattığı yeni bir Reich (Alman devleti) ruyası, Hölderlin'in, «eski Hellas ruhunu geri getirecek bir manevî Germanya» yolunda beslediği ümitleri tazeler. Nietzsche'den izlenen aristokratça buyurucu bir yaşama zevki, Fransız sembolistlerinin kesin

S. GEORGE

sanat anlayışı, İngiliz Pre - Raphaelitlerinin güzellik tutkusu, G. nin kişiliğinde, atalar mirası olan o Romalı - Alman ruh ile karışır. G., kendinin ve taraftarlarının eserlerini, kitap halinde çıkmazdan önce, «Blätter für die Kunst» (Sanat için yapraklar) dergisinde yayımlamıştır (1892 - 1919). Berlinde «George - Kreis» diye anılan bir edebiyatçılar topluluğunun mihrakı olan şair, zamanının sanatını ve manevî ilimlerini, yeni gayelere doğru yönelişte büyük ölçüde etkilemiştir. Henüz genç olan Hofmannstahl, Vollmüller, Klages, Gundolf, Wolfskehl, Bertram, Wolters, E. Kantorowics, Kommerell, K. Hildebrandt, K. A. Klein v. b., bir kısmı geçici olarak, bu topluluk içinde idi. G., ölüm yılı olan 1933 te Almanya'dan ayrılmıştır.

G. nin ilk eserleri olan *Hymnen* (Övgüler) [1890], *Pilgerfahrten* (Kutsal yolculuklar) [1891] ve *Algabal* (ad) [1892] çevresi tarafından hiç anlaşılmamıştır. *Die Bücher der Hirten- und Preisgedichte, der Sagen und Sänge und der hängenden Gärten* (Çoban şiirleri ve ozan yarışmaları, masallar ve şarkılar ve asma bahçeler üzerine kitaplar) [1895] biraz daha iyi karşılanmıştır. *Das Jahr der Seele* (Ruhun yılı) [1898] ile şairin sanat için sanat yolundaki estetik ideali genişleyerek daha derin bir insanlık anlayışına yer verir. *Der Teppich des Lebens* (Hayatın halısı) [1899] ta G., sanatını bir kahramanlık ideali emrinde kullanır. *Der siebente Ring* (Yedinci halka) [1907] ise aynı idealin mistik alanda bir ifadesidir. Dünya Harbi arifesinde yayımladığı *Der Stern des Bundes* (İttifakın yıldızı) [1914], devrini yargılayan ve kefaret günlerinin yaklaştığını hisseden şairin peygamberce bir çağrısıdır. *Das neue Reich* (Yeni Reich [Alman devleti]) [1928] ın temel direğini meydana getiren «Gizli Almanya» bölümünde G., devrinin manevî çöküntüsüne değindikten sonra, ateşli ve imanlı gençliğin vaadettiği yeni çağa inancını belirtir. G. nin ölümünden sonra Nazi rejimi şairin bu fikrini kendi politik yararlarına uydurarak yorumlamıştır. Fakat onun kastettiği totaliter bir devlet değil, manevî ve mistik bir topluluktu.

G. nin, Beaudelaire, Verlaine, Mallarmé, Swinburne, Dante, Shakespeare ve d'Annunzio'dan çevirmeleri, *Deutsche Dichtung* (Alman şiiri) başlıklı 3 ciltlik bir şiir antolojisi de vardır. Bu antolojide, Jean - Paul ve Hölderlin gibi unutulmuş büyük şairleri yüceltir. Hofmannstahl ile yazışmaları (*Briefwechsel mit Hölderlin*) 1953 te yayımlanmıştır.

GEORGE CROSS [*ço̦rc krōs*] (İng. = George haçı), askerî şereflerin dışında kalan cesaret hareketlerini mükâfatlandırmak üzere VI. George tarafından 1940 ta meydana getirilmiş bir İngiliz nişanı. Üzerinde hurma dalı bulunan koyu mavi şerit şeklindedir. (Derece bakımından *Victoria Cross* (b. bk.) nişanından sonra gelir.)

GEORGE TOWN [*ço̦rc taun*], Malaysia'da, Penang adasında bir şehir. Nüfusu, çoğunluğu Çinli, azınlığı da Malay ve Hintli olmak üzere 234 900 dür. 1786 da kurulmuş olan şehir, XIX. yüzyılın ilk yarısında Malaysia'nın başlıca ticaret merkezi olarak Malacca'nın yerini almış, fakat sonradan bu yeri Singapore'a bırakmıştır. G. T. limanından kopra, buğday ve çay ihraç edilir. Ticaret çalışmaları ve hinterlandın kaynakları sayesinde şehirde çeltik ve bitki yağı fabrikaları ile kalay izabehaneleri gibi sınaî tesisler kurulmuştur.

GEORGES [*jorj*], **Joseph** (Montluçon 1875 - Paris 1951), Fransız generali. Doğuda çalışmış, 1918 de Foch'un kurmay heyetinde görev yapmış, Rif seferinde (1925) Pétain'in kurmay başkanlığını yapmıştır. Yugoslav kralı Aleksandar'a yapılan suikast sırasında Barthou'nun yanında yaralanmıştır (1934). 1935 te Gamelin'in muavinliğine getirilmiş, 1939 - 1940 ta kuzeydoğu askerî harekâtının kumandanlığına tayin edilmiştir. 1943 te kuzey Afrika'da Giraud ile bulunmuş ve birkaç ay süre ile Fransız Millî Kurtuluş Komitesinin üyeliğini yapmıştır.

GEORGESCU [*corçesku*], **George** (Sulina 1887 - Bükreş 1964), Rumen orkestra şefi. Bükreş'te konservatuvar tahsilinden sonra Berlin'de Nebdal, Hugo Becker gibi üstatların yanında çalışmıştır. Virtüoz bir viyolonselist iken 1916 da sol elinin parmaklarında meydana gelen sakatlık sonunda çalmaktan vazgeçmiş ve orkestra şefliğine başlamıştır. I. Dünya Harbinden sonra yurduna dönmüş ve Dimitrie Dinicu'dan sonra Filarmoni Orkestrasının idaresini almıştır. 1922 - 1925 yıllarında ve haziran 1939 da Rumanya Operası genel müdürü idi. Stravinsky, Casals, Bartók, Thibaud, Sauer, Gieseking, Rubinstein, Kempf, Oistrach, Menuhin, Richter, Enescu, Lipatti v. b. onun idaresinde konserler vermişlerdir.

GEORGETOWN [*ço̦rctaun*], Güney Amerika'nın kuzeyindeki Guyana (İngiliz) nın başkenti. Eski adı Stabroek olan G., Atlantik Okyanusu kıyısında, Demerara kontluğunda ve Demarara ırmağı ağzındadır. Nüfusu 162 000 dir. Bir yönetim ve ticaret merkezi olan bu şehir, aynı zamanda ülkenin ürünlerinin ve özellikle boksit madeninin ihraç edildiği çok işlek bir limandır.

GEORGETOWN [*ço̦rctaun*] **ÜNİVERSİTESİ**, Amerika Birleşik Devletlerinin başkenti Washington'da, erkekler için kurulmuş olan ve Jesuitler tarafından yönetilen bir Katolik üniversitesi. Üniversitenin başlıca tesisleri Washington'ın kuzeybatı kesiminde, eskiden bir koloni köyü olan G. semtindedir. Üniversitede bir Liberal Arts (diller, fen, felsefe, tarih v. b.) koleji, tıp, hukuk, dişçilik, hemşirelik okulları ve bir yabancı diller enstitüsü vardır. Üniversitenin Dış Hizmet (Foreign Service) okulu, Amerika'da bu türden ilk okul olmuştur. Bu okullardan bazılarına kadınlar da kabul edilir. 1789 da kurulmuş olan G. Ü. ne bugün 5 bini aşkın öğrenci kayıtlıdır.

GEORGİ, İvan İvanoviç (Almanca adı: **Johann Gottlieb G.**; 1729 - 1802), Alman asıllı Rus etnografı, seyyahı ve tabiat bilgini. Almanya'da doğmuştur. Carl von Linné (Linnaeus) nin öğrencisi olan G., P. S. Pallas'ın idaresi altındaki akademi heyetine katılmış (1768), 1770 yılında Petersburg İlimler Akademesinde görev almış, 1783 te akademi üyeliğine seçilmiştir. Akademi heyetindeki çalışmalarına 1774 yılına kadar devam etmiştir. Güneydoğu Rusya, Altay, Baykal, Ural ve Volga bölgelerini ziyaret eden G., 1772 de Baykal gölünü tetkik etmiş, göl çevresinin iklimini, bitki örtüsünü ve faunasını araştırmıştır. Baykal gölünün haritasını da çizmiştir. Başlıca eseri: *Opisanie vseh v Rossiyskom gosudarstve obitayuşçih narodov* (Rus devletinde yaşayan bütün ulusların tasviri) [2 cilt,

İ. İ. GEORGİ

1776]. Bu eserde o devirde Rusya'da yaşayan uluslara ait etnografik bilgiler toplanmıştır. Bu eser, tarihî - etnografik bir kaynak olarak bugün de kullanılmaktadır. G., kimya, tıp ve Rusya'daki keşiflerin tarihi alanlarında da çalışmıştır. *Geographisch - physikalische und naturhistorische Beschreibung des russischen Reichs* (Rus devletinin coğrafî - fizikî ve tabiî tasviri) [5 cilt, Königsberg, 1792 - 1802; Rusça çev. 1799] adlı eseri de tanınmıştır.

GEORGI, Yvonne (doğ. Leipzig 1903), Alman bale dansözü ve bale öğretmeni. Solist dansözlüğe Münster Operasında başlamış (1924 - 1925 sezonu), bale öğretmenliği mesleğine yönelmiş (Gera, 1925; Hannover, 1926), sonra Amsterdam'da yerleşerek bir bale okulu ve bir bale topluluğu kurmuştur. Düsseldorf (1951) ve Hannover (1954) da bale öğretmenliği yapmıştır.

Y. GEORGI

Empresyonist eğilimli olan G., yavaş yavaş klasik bale üslûbuna yönelmiştir. Başlıca koreografileri: *Örnek hayvanlar* (1951); *Coppélia* (1952); *Fantastik senfoni* (1954); *Marallar* (1955); *Kurt* (1957); *Ruth* (ad, 1959).

GEORGİ TERTER, I. (1280 - 1292), Bulgar çarı. Kuman soyundan gelen Terter ailesine mensuptur. Güney Bulgaristan topraklarını kurtarmak maksadiyle Napoli kralı Anjou'lu Carlo tarafından Bizans'a karşı kurulan koalisyona katılmıştır. Onun devrinde Şişman (b. bk.) Vidin çevresinde, Dırman ve Kudelin Braniçevo çevresinde, Smilets ise Karacadağ (Bulg. Sredna gora) çevresinde bağımsızlığını ilân etmiştir. Tatarlar Bulgar topraklarına girdikleri gibi, Sırplar da kuzey Makedonya'yı ele geçirmişlerdir. Muhtelif bakımlardan güç bir durumda kalan I. G. T., Sırplarla bir anlaşma yapmış ve Bizans'la uzlaşmıştır. 1285 te Tatarların Bulgaristan'a yeniden girmesi üzerine kızını Tatar hanı Nogay'ın oğlu Çaka (b. bk.) ya vermiştir. Böylece Bulgaristan, Tatarların nüfuzu altına girmiştir. Birkaç yıl sonra 1291 de Tatarlar Bulgaristan'a tekrar saldırmışlardır. Bu durum karşısında çar tahtını bırakarak Bizans'a sığınmıştır.

GEORGİ TERTER, II. (1321 - 1323), Bulgar çarı, çar Todor Svetoslav (b. bk.) ın oğlu. 1321 de Bizans'ta çıkan karışıklıklardan faydalanarak Filibe ve Rodop bölgelerini Bizanslılardan almak için teşebbüse geçmiştir. Bulgarlar Filibe'yi ele geçirdikten sonra Edirne'ye doğru yönelmişlerdir. Ancak, Bizanslılar Bulgar kuvvetlerini bozguna uğratmışlar ve Bulgaristan'a girmişlerdir. II. G. T. 1323 yılı kışında ansızın ölmüştür. Bunun üzerine Bulgaristan'da birçok karışıklıklar çıkmıştır. II. G. T. in ölümü ile Terter'ler sülâlesi sona ermiştir.

GEORGIA [*çorcii*] (kısaltması Ga.), Amerika Birleşik Devletlerinde bir federal devlet. Yüzölçümü 152 489 m², nüfusu 4 100 000 (1963) dir. Nüfusun % 35 i zencidir. G., bataklıklar (swamps) dan oluşmuş ve önünde küçük adacıklar (Sea Islands) bulunan Atlantik kıyı ovası ile Allegenies dağı kolları ve bunların eteklerindeki düzlüklerden meydana gelir. Kumlu kıyı ovasının büyük kısmı kayın, ardıç ve meşe gibi sert ağaçlar ve çam ormanlariyle kaplıdır (bunlardan terebantin elde edilir). Başlıca nehirleri Savannah ve Coosa'dır. İklim subtropikaldir. Topraklarının % 33 ü tarıma elverişlidir. Başlıca ürünleri tahıl, pirinç, şeker kamışı, özellikle çok değerli Sea Islands cinsi pamuk, yer fıstığı, patates, meyva ve sebzedir. Balıkçılık da gelişmiştir; özellikle midye çok boldur. Pamuklu dokuma sanayii başlıca endüstri koludur. Üstün kaliteli kaolin de çıkarır. G. nın en büyük şehri başkent Atlanta (Yüksek Teknik Okulu), başlıca limanı Savannah'dır. Athens'de bir devlet üniversitesi (1785 te ilk Amerikan üniversitesi olarak kurulmuştur) vardır.

G., 1733 ten itibaren, bir İngiliz sömürge kanunu gereğince, Oglethorpe yönetiminde iskân edilerek kral II. George'a izafetle Georgia adını almıştır. 1776 da istiklâlini ilân eden G., 2 ocak 1788 de ilk devletlerin sonuncusu olarak Birlik'e katılmış, 1861 de de konfederasyona girmiştir. Ayrılma Harplerinde Güney Devletleri arasında yer almış ve çok zarar görmüştür. G. nın ilk anayasası 1877 de, yeni anayasa ise 1945 te çıkmıştır. Senatoda 51, Temsilciler Meclisinde 205 üyesi vardır. Kongrede 2 senatör ve 10 milletvekili ile temsil edilir. G., 159 kontluğa (county) ayrılmıştır.

GEORGIA, Güney (Coğ.): bk. GÜNEY GEORGIA (İng. South Georgia).

GEORGIA [*çorcii*] **BOĞAZI**, Kanada'ya bağlı Vancouver adası ile Kuzey Amerika arasında, 240 km uzunluğunda, 25 - 40 km genişliğinde ve 380 m derinliğinde bir boğaz. G. B. Vanceouver ile Alaska arasında ulaşımı sağlayan çok işlek bir deniz yoludur.

GEŌRGİADĒS [Yeni Yun. *yorgiadis*], **Thrasybulos** (doğ. Atina 1907), Yunan asıllı Alman musiki araştırıcısı. Atina ve München'da mimarlık, piyano ve musiki araştırıcılığı öğrenmiş, musiki - dil ilişkileri ile ritim konusundaki çalışmalariyle tanınarak 1948 da Heidelberg, 1956 da München üniversitelerine profesör tayin edilmiştir. Başlıca yazıları: *Englische Diskanttraktate* (İngiltere'den discantus yazmaları) [1937], *Der griechische Rhythmus* (Yunan ritmi) [1949], *Musik und Sprache* (Musiki ve dil) [1953], *Musik und Rhythmus bei den Griechen* (Yunanlılarda musiki ve ritim) [1958].

GEORGIAN BAY [*çorcîn bey*], Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada arasındaki Huron gölünde ve bu gölün Kanada kıyılarında, Saugeen (veya Bruce) yarımadası ve bir adalar zinciri ile gölden ayrılmış olan uzun koy. (Bu adalardan millî park olarak yararlanılmaktadır.)

GEORGİEV, Kimon (doğ. Pazarcık 1882), Bulgar albayı ve politikacısı. Milliyetçi Zveno hareketinin başına geçen albay G., 19 mayıs 1934 te bir hükûmet darbesiyle başbakan olmuş ve bir baskı rejimi kurmuştur. 1944 te Rusların Bulgaristan'ı istilâ etmeleri üzerine meydanı büsbütün komünistlere bırakmamak için bir koalisyon hükûmetine başkanlık etmişse de, koyu komünist Georgi Dimitrov (b. bk.) un aşırı politikasını paylaşmadığı için istifa etmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber Kolarov, Çervenkov ve Yugov kabinelerinde başbakan yardımcılığında bulunmuştur.

K. GEORGİEV

GEORGİEV, Vladimir (doğ. Gabare, Vratsa 1908), Bulgar dil bilgini. G., Balkan yarımadasının en eski dilleri üzerinde durduğu gibi, Etrusk problemini de ele almış, ayrıca eski Küçük Asya dillerini de araştırmıştır: *Die Träger der kretisch - mykenischen Kultur, ihre Herkunft und ihre Sprache* (Girit - Mykenai kültürünün mümessilleri, onların menşeleri ve dilleri) [1936, 1938]; *Vorgriechische Sprachwissenschaft* (Yunan öncesi dil bilgisi) [1941, 1945]; *Koga sa doşli girtsite v Girtsiya?* (Yunanlılar Yunanistan'a ne zaman gelmişlerdir?) [1947]; *État actuel des études de linguistique préhellénique* (Prehellenik dil bilgisinin bugünkü durumu) [1948]; *Sur l'origine et la langue des Pélasges, des Philistins, des Danaens et des Achéens* (Pelasg'ların, Filistin'lerin, Danaialıların ve Akhaia'lıların menşei ve dili üzerine) [1950]; *Vopros rodstva sredizem nomorskih yazıkov* (Akdeniz dillerinin akrabalığı ile ilgili problemler) [1954]; *Die Herkunft der Urbevölkerung des nordöstlichen Teils der Balkan - halbinsel* (Balkan yarımadasının kuzeydoğu bölümündeki eski ulusların menşei) [1957]. Bu çalışmalariyle ilgili olarak G. sık sık Etrusk dili problemine de temas etmiştir: *Die sprachliche Zugehörigkeit der Etrusker* (Etruskların dil bağlantıları) [1943]; *Hethitisch und Etruskisch* (Hititçe ve Etruskça) [1962]; *Späthethitisch = Altetruskisch* (Geç Hititçe = Eski Etruskça) [1963]; *Die Bilingue von Pyrgi als Beweis für die hethitische Herkunft der etruskischen Sprache* (Etrusk dilinin Hititçe menşeine delil olarak Pyrgi'de bulunan iki dildeki kitabe) [1966]. G. Trakdili üze- rinde de çalışmıştır.

GEORGIEVITS (Georgi, Georgiewiz, Georgiewicz, Georgiewitsch [*georgieviç*] şekillerinde de yazılmıştır), **Bartholomaeus** (asıl adı, Macar imlâsiyle: Györgyevics [*d'örd'eviç*], Bertalan; XVI. yüzyıl), Slavon asıllı maceracı bir Macar. O devirde Macarların idaresinde bulunan Slavonia eyaletinde doğmuştur. Kral János Zápolyai zamanında, 1527 - 1528 yıllarında, Kanunî Sultan Süleyman 1526 daki Mohaç (Mac. Mohács) zaferinden sonra buraları ele geçirirken G. esir düşmüş ve önce Rumeli'ye, sonra da Anadolu'ya götürülmüştür. Anadolu'nun türlü şehirlerinde 13 yıl esir kalmış ve bu arada birkaç defa kaçma teşebbüsünde bulunmuş, nihayet 1541 de Kudüs'teki Franciscusçular manastırına sığınmıştır. Bunlar G.'i bir yıl manastırda sakladıktan sonra, onu tüccar kıyafetiyle Hollanda'ya kaçırmışlardır. Avrupa'ya kaçtıktan sonra G. maceralarla dolu biyografisini kısaca kaleme almış ve risalesini 1544 te Lyon'da Latince olarak yayımlamıştır. Sonra Macaristan'a dönerek Erdel (Transylvania) in Büyük Varadin (Mac. Nagyvárad, Alm. Grosswardein, Rumen. Oradea Mare) şehrinde yerleşmiştir. Burada G., 1547 de Franciscusçular kilisesinde Derviş Çelebi adında bir zatla *Kur'an*'da Hz. İsa'ya atfedilen sıfat hakkında bir münazarada bulunmuştur. Bu konuşma sırasında G., Hıristiyanların «Rabbanî dua» (Pater noster) dedikleri duanın Türkçe ve Arapça tercümelerini de vermiş ve bunları sonra kitabına geçirmiştir. Türkçe metin bir Anadolu ağzının bozuntusuna dayanır (meselâ: *babamız* yerine *babamoz*; *gökte* yerine *gugte*; *bağışla* yerine *bassa* v. b.).

G. ömrünün son yıllarını Roma'da geçirmiş olsa gerektir. G., maceraları ve Türkiye'de gördükleri hakkında 1554 te yazdığı küçük risaleleri birleştirerek 1552 de Roma'da *De Turcarum moribus epitome* (Türklerin örf ve âdetleri hakkında. kısaca) adlı Latince eseri yayımlamıştır. Bu kitap Avrupa'da çok rağbet görmüş ve Roma'da, Paris'te, Leiden'da, Wittemberg'de, Cenevre'de ve Helmstedt'te defalarca basılmıştır. G.ın Türkçesini W. Heffening (1942) ile Gy. Németh (1957, 1968) incelemişlerdir. — A. D.

GEORGİEVSK, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Stavropol'il (kray) inde, Pyatigorsk'un doğusunda, Rostov - Bakû demiryolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 21 629 dur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında (1777) bir kale olarak kurulan bu şehirde gıda sanayii (yağ ve konserve fabrikaları) gelişmiştir. II. Dünya Harbinde (1942) Almanlar tarafından zaptedilmiş, 1943 te Ruslar tarafından geri alınmıştır.

GEŌRGİOS, I. (Kopenhag 1845 - Selanik 1913), Yunan kralı (1863 - 1913). Danimarka kralı IX. Christian'ın oğludur. İngiltere tarafından tayin edilmiş ve Millî Meclis'te yapılan oylamadan sonra kral ilân olunmuştur. Kral G. 1913 te öldürülmüş, yerine oğlu Konstantinos geçmiştir.

GEŌRGİOS, II. (Tatoi 1890 - Atina 1947), Yunan kralı (1922 - 1923 - 1924) ve 1935 - 1947 yılları sırasında hükümdarlık yapmıştır. Kral Konstantinos ile Prusya prensesi Sophie'nin oğludur. Babasının 1922 yılında tahttan feragat etmesi üzerine tahta çıkmıştır. Cumhuriyetin ilânından birkaç ay önce tahtını terk etmek zorunda kalmıştır (1924). 1935 yılında yapılan plebisit sonucu Atina'ya dönmüştür. Bununla beraber, gerçek kudret 1940 yılına kadar başbakan Metaksas'ın elinde bulunmuştur. Alman işgali sırasında önce Girit adasına, sonra da Londra'ya sığınmıştır (1941 - 1944). 30 aralık 1944 te piskopos Damaskinos'u kral naipliğine tayin etmiştir. 1946 da iç savaşın son bulması üzerine yurduna dönmüştür.

GEŌRGİOS, Hagios (Kappodokia ? - ? M. S. 303). Hıristiyanlıkta 14 yardımcı azizden biri. Roma imparatoru Diocletianus zamanında öldürülmüştür. «Ejder öldüren» olarak şöhreti vardır. XII. yüzyıldan kalan bir efsaneye göre, bir kral kızını yutmak üzere bulunan bir ejderhayı öldürmüştür. Cenkçilerin, silâh yapanların ve köylülerin koruyucu azizi, XIII. yüzyıldan biri de İngiltere'nin millî azizidir. Bazı şövalye tarikatları G. un adını taşır.

H. GEŌRGİOS: (E. Frémiet'nin yaptığı heykel)

GEŌRGİOS, Kıbrıslı [Yun. Geōrgios ho Kyprios] (Kıbrıs 1241 - 1290), Bizanslı yazar ve II. Georgios adı altında Istanbul patriği (1283 - 1289). Klasik hitabetin Bizans'ın son zamanlarında en önemli temsilcilerindendir. Mektuplar, methiyeler ve nutuklar bırakmıştır. İçindeki bilgilerden dolayı önem kazanan bir otobiyografisi de vardır.

GEŌRGİOS, Pisidialı [Yun. Georgios ho Pisidēs], (M. S. VII. yüzyılda, imparator Herakleios zamanında yaşamıştır), Bizanslı şair. En önemli eserlerinden olan *Hērakleias* (Herakliada) ta, İmparator Herakleios'un İranlılarla harplerini bir destan diliyle anlatır. Aynı imparatorun Avarlara karşı yaptığı seferleri de *Eis tēn genomenēn ephodon*

tōn barbarōn (Barbarlara karşı yapılan saldırı üzerine) başlığı altında tasvir etmiştir. Bunların dışında, felsefî, ahlâkî ve dinî şiirler de yazmıştır.

GEŌRGİOS, Trabzonlu [Yun. Georgios Trapezuntios] (Khandaki [Herakleion], Girit 1395 - Roma 1486), Ailesi Trabzonlu olduğundan bu sanı almıştır. 1428 de Yunan edebiyatı profesörü olarak Venedik'e çağrılmış, burada Filelfo'nun yerine geçmiştir. Eusebios ve St. Kyrillos'u, Aristo'nun *Rhētorikē* (Hatiplik) sini, Ptolemaios'un *Almagest*'ini Latinceye çevirmiş ve birkaç eser telif etmiştir. Bunlar arasında *Comparationes philosophorum Platonis et Aristotelis* (Filozof Eflatun ile Aristo arasında karşılaştırmalar) [1464] özel olarak dikkati çekmiştir. G. bu eserinde Eflatun'un şahsına ve doktrinlerine şiddetle çatar.

GEORGİOS AMARTOLOS (IX. yüzyıl), Bizans tarihçisi. *Dünya tarihi* adlı eserinde dünyanın yaradılışından IX. yüzyıla kadar geçen hadiseleri sıralamıştır. X. yüzyılda bu eser Bulgarcaya, daha sonra da Sırpçaya çevrilmiştir. XI. yüzyılda Rus kronikçileri de bu eseri kaynak olarak kullanmışlardır.

GEŌRGİOS PAKHYMERĒS (Biyog.): bk. PAKHYMERĒS, Geōrgios.

GEŌRGİOS SYNKELLOS, VIII. yüzyılın ikinci yarısında ve IX. yüzyılın başlarında yaşamış Bizanslı bir din adamı ve tarihçi. Dünyanın yaradılışından Diocletianus'un ölümü (284) ne kadar olan zamanı kapsıyan *Eklogē khronographias* (Seçme vakayiname) adlı eseri yazmıştır. Bu değerli esere Theophanes (b. bk.) tarafından devam edilmiştir.

GEORGISM [*corcizm*] (İng. = George sistemi), 1880 de Amerikalı iktisatçı Henry George (b. bk.) tarafından yayılan ekonomik doktrin ki Avustralya'da, Kanada'da ve Yeni Zelanda'da birçok komün tarafından uygulanmış ve özellikle Danimarka Adalet Partisi tarafından olmak üzere İskandinavya ülkelerinde de savunulmuştur. Bu doktrine göre, bütün insanlar topraktan yararlanmada eşit derecede hakka sahiptirler ve ortakçıların her yıl toprak sahiplerine teslim ettikleri ürün bu berikileri zenginleştiren ve genel olarak toplumu yoksullaştıran «hak edilmemiş bir servet artması» ndan başka bir şey değildir. Toprak sahiplerinin bu imtiyazları onlara bir nüfuz tekeli sağlamaktadır. Buna göre, vergi yükümünün bütünü toprak sahiplerine yüklenmeli («tek vergi sistemi») ve sanayi vergiden muaf tutulmalıdır. (Henry George'un tek vergisi, fizyokratların tek vergisi ile karıştırılmamalıdır. Fizyokratlar topraktan alınan ürün fazlasını, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak toplumun bütün sınıflarının paylaştığı bir nimet saymışlardır.)

GEOSENKLİNAL (Fr. Géosynclinal, Alm. Geosynklinale) [Jeol.]: bk. JEOSENKLİNAL.

GEOTEKTONİK (Fr. Géotechtonique, Geotektonik) [Jeol.]: bk. JEOTEKTONİK.

GEOY TEPE, İran Azerbaycan'ında, Urmiye gölünün batısında, Rezaiye'nin 7 km güneydoğusunda bir hüyük. M. Ö. 3200 yıllarından 2200 yılına kadar iskân edilmiş, M. Ö. III. binyılın ortalarında Doğu Anadolu'da büyük bir gelişme gösteren yerli medeniyete bağlı kalmıştır. G. T bir yandan Anadolu, bir yandan da İran medeniyetlerini temsil etmekte ve ikisi arasında bir geçiş bölgesi özelliklerini taşımaktadır.

GEOTROPISME (Biyol.): bk. YERE YÖNELİM.

GERA, Doğu Almanya'daki Thüringen havzasında, Weisse Elster ırmağı üzerinde, Bezirk merkezi olan

GERA: Belediye binası ve meydanı

bir şehir. Nüfusu 103 000 dir. Bir dokuma, mekanik ve kimya sanayii merkezi olan bu şehirde XVI ve XVII. yüzyıllardan kalma büyük yapılar vardır. G. Bezirk'inin nüfusu 723 700 dür.

GERA, Çad Cumhuriyetinde bir dağ çemberi. Archambault kalesinin 300 km güneyindedir. Denizden yüksekliği 1 790 m dir. G. bölgesinin nüfusu 160 000 dir. Yönetim merkezi Mongo'dur.

GERALDY [*jeraldi*], **Paul** (doğ. Paris 1885), Fransız yazarı. *Toi et Moi* (Sen ve ben) [1913] adlı aşk şiirleri kitabı ile ün sağlamıştır. Tiyatro eserleri, aşk psikolojisi üzerindeki değerini ortaya koymuştur: *Les noces d'argent* (Evliliğin gümüş yılı) [1921], *Aimer* (Sevmek) [1921], *Christine* (ad) [1932], *Duo* (İkili konuşma) [1938], *Ainsi soit-il* (Öyle olsun) [1946].

GERANA (Yunan mit.), pygmaios denilen cücelerin kraliçesi. Tanrılara karşı kibirli davrandığı için Artemis ile Hera tarafından turna kuşuna döndürülmüştür. Bu iki tanrıça, ona kendi uyruklariyle savaşmasını emretmişler, onlar da onu öldürmüşlerdir. Pygmaios'ların sürekli olarak turna kuşlariyle savaşmaları bu olaya dayanır. Eski sanatçılar bu olaydan sık sık esinlenmişlerdir.

GERANIACEAE (Bot.): bk. TURNAGAGASIGİLLER.

GERANİLASETAT (Fr. Acetate de géranyle), $CH_3-COO-CH_2-CH=C(CH_3)\cdot(CH_2)_2-CH=C(CH_3)_2$ formülünde, güzel çiçek kokulu sıvı bir ester. Yoğunluğu 0,917, kaynama noktası 245° dir. Bu cisim geraniol, buz sirkesi ve sülfürik asitten sentez yolu ile elde edilir. Limon yağında, portakal çiçeği yağında, lavanta çiçeği yağında bulunur. Sabun endüstrisinde ve parfümcülükte kullanılır.

GERANİOL (Fr. Géraniol), $C_{10}H_{18}O$, suda çözülmeyen, renksiz bir sıvı olup kaynama noktası 230° dir. Alkol

ve eterde çözülür. Havada uzun süre durduğu zaman oksijen alarak değişikliğe uğrar.

Bu cisim hurma yağında, sardunya çiçeği yağında, zitronel otu (Cymbopogon nardus) yağında, gül yağında, lavanta çiçeği yağında v. b. bulunur. Güzel gül kokusu dolayısı ile parfümcülükte ve içki endüstrisinde kullanılır.

GERANIUM (Bot.): bk. SARDUNYA.

GERANYUM YAĞI, renksizden yeşilimsiye kadar değişen renklerde, gül kokulu bir eter yağı. Hacimce 2 - 7 katı % 70 alkolde çözülür ve parfümeri ile kozmetikte kullanılır.

GERAR, Filistin sahil ovasında antik bir şehir. G. ın Flinders Petrie tarafından Razze vadisinin güney kenarında meydana çıkarılan Tel - ed - Cemme olduğu kabul edilmişse de, onun belki de Tellü'ş - Şeria'da aranması gerekir.

GÉRARD [*jerār*], **François, baron** (Roma 1770 - Paris 1837), Fransız ressamı. David (b. bk.) in öğrencisidir. Birinci imparatorluk devri ressamları arasında en ünlü portrecilerden ve romantik okulu hazırlayanlardan biridir. Atelyesinde birçok kral ve şahsiyetler modellik yapmıştır. Birçok arkadaşları gibi, G. da imparatorluğun zaferine ait büyük tablolar yapmış (Versailles sarayı galerisi), tarihî ve mitolojik konularda birçok kompozisyonlar da işlemiştir. Napoléon tarafından sipariş edilen tek bir savaş tablosu yapmıştır («Austerlitz savaşı»). Sevimli allegorik figürler, çok ilgi çekici güzel portreler de yapmıştır. Bonaparte'a borçlu olduğu serveti yanında XVIII. Louis'nin sarayına girmiş, kral tarafından kendisine baron unvanı verilmiştir. Eserleri arasında: «Austerlitz savaşı»; «XVIII. Louis»; «X. Charles»; «Aşk ve Psykhe»; «Louis Philippe»; «J. B. Isabey»; «Madam Visconti»; «Talleyrand» (Louvre Müzesi, Paris) vardır.

F. GÉRARD

F. GÉRARD: «Ressam J. B. Isabey ile kızı» (Louvre Müzesi, 1795)

GERARD [*cirard*], **James Watson** (Genesco, New York 1867-Southampton, Long Island, New York 1951), Amerikalı diplomat ve hukukçu. Columbia Üniversitesinde yetişmiş, 1892 de avukat, 1907 de hakim, 1913 te de diplomat olmuştur. Başkan W. Wilson tarafından büyük elçi olarak Berlin'e gönderilmiş (1913), Amerika'nın harp ilânı üzerine geri dönmüştür (1917). 1914 - 1917 yıllarında Almanya'da gördüklerini ve yaptıklarını *My Fours Years in Germany* (Almanya'daki dört yılım) [1917] ve *Face to Face with Kaiserism* (Kayzerlikle yüz yüze) [1918] adlı eserinde açıklamıştır. *My First Eighty-Three Years in America* (Amerika'da ilk 83 yılım) [1951] adlı bir kitabı da vardır.

GÉRARDMER [*jerarmē*], kuzeydoğu Fransa'da, Vosges sıradağları bölgesinde büyük bir göl. Jamagne ırmağının kollarından Vologne ırmağına karıştığı yerde bulunan bu göl, bir moren barajı tarafından oluşturulmuştur.

GERASA, Doğu Ürdün'de, Yabbuk'un kuzeyinde, Yunan - Roma devrine ait bir şehir. M. Ö. 102 - 76 yılları arasında Alexander Jannäus tarafından yıkılmış, fakat M. S. II. yüzyılda Roma hâkimiyeti altında yeniden muhteşem bir şehir halinde inşa edilmiştir. Şehirde sütunlu galerileriyle at nalı biçiminde bir pazar yeri vardır. Bu alan, iki yanı sütunlu uzun caddelere ulaşır. Burada, Zafer Kapısı, tapınak, tiyatro ve bazilika gibi anıtların azametli kalıntıları görülür. Bugün bu şehrin yerinde Çeraş adındaki Çerkez köyü bulunmaktadır.

GERBER [*gerbĭr*], **Ernst Ludwig** (Sondershausen 1746 - Sondershausen 1819), Alman saray organisti ve musiki yazarı. *Historisch - biographisches Lexicon der Tonkünstler* (Tarihî ve biyografik musikiciler sözlüğü) [2 cilt, 1790, 1792] ve *Neues historisch - biographisches Lexikon der Tonkünstler* (Yeni tarihî ve biyografik musikiciler sözlüğü) [4 cilt, 1812 - 1814] adlı eserleri bugün de baş vurulan kaynak kitaplardır.

GERBERT [*jerber*] **veya GILBERT DE MONTREUIL** [*jilber dĭ mōtröy*], Fransız şairi. XIII. yüzyılın ilk yarısında Montreuil sur Mer (Pas - de - Calais) de yaşamıştır. *Le Roman de la violette* (Menekşenin romanı) adlı manzum eseri, Shakespeare'in *Cymbeline* (ad) i ile Weber'in *Euryanthe* (ad) sine konu olmuştur. Şairin 1227 de kontes Marie de Ponthieu'ye armağan ettiği bu hikâye, *Le Roman de la Pucelle à la Rose* (Güllü kızın romanı) ile *Le Roman du comte de Poitiers* (Poitiers kontunun romanı) [1180] adiyle daha önce yazmış olduğu iki manzum hikâyenin yeniden işlenmesiyle meydana gelmiştir (o tarihlerde Latince olmayan, halk dilinde yazılmış her esere «roman» adı verilirdi). G., Chrestien de Troyes'nın *Perceval* (ad) inin sonunu ayrı ayrı yazan dört şairden biridir (1230).

GERCÜŞ, Mardin iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 35 433 (1965), yüzölçümü 1 378 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 2 593, ilçeye bağlı köy sayısı 87 dir. Kasabanın denizden

GERCÜŞ'ten bir görünüş

yüksekliği 980 m dir. G. 1926 yılında ilçe olmuştur. Merkez bucağından başka, Hasankeyf ve Kayapınar adlı bucakları vardır.

G., Mardin ilinin kuzeydoğu bölümünü içine alır; kuzeyde çok yerde Siirt arazisi ve kısmen de Diyarbakır'ın Bismil ilçesi ile sınırlanmış bulunur. G. ilçesi, Güneydoğu Anadolu'nun Mardin - Midyat eşiği adı ile anılan orta yükseklikteki (1 000 - 1 200 m) dağlık bölümündedir. İlçenin kuzey sınırı boyundan Dicle nehri geçer. G. kasabası, Dicle'ye dökülen iki derenin geçtiği çukurca düzlüklerin (G. düzü) bulunduğu yerdedir. İlçenin çok yeri bozkır görünüşünde olup, doğu ve batı bölümlerinde meşe korulukları, orman ve fundalıkları vardır. Düzlüklerle vadi tabanlarında tarım, bağcılık ve bahçecilik yapılır, yaylalarda hayvan beslenir. G. te yazlar sıcak geçer, yağışlar azdır. İlçe halkının çoğunun geçim kaynağı çiftçiliktir. Küçük bir kasaba olan G., Midyat üzerinden Mardin'e düzgün bir yol ile bağlıdır. Demiryolu istasyonu Batman olup, buraya 55 km lik bir yol vardır. G. ilçesi Raman petrol bölgesinin yakınındadır. Kasabanın evleri taştan ve düz damlıdır. Çarşısı, parkı, badem fidanlığı, demir borularla getirtilmiş içme suları vardır. Belli başlı ürünleri buğday, arpa, mercimek, nohut ve akdarıdır. Bağcılık da oldukça gelişmiştir. Bk. MARDİN. — R. İ.

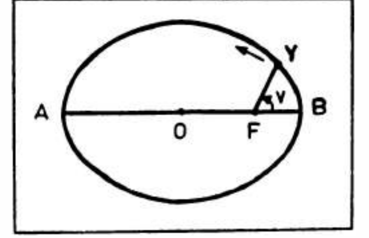
GERÇEK, Selim Nüzhet (Istanbul 1891 - Istanbul 1945), Türk yazarı ve tiyatro eleştirmecisi. İlk edebî dergilerimizden «Hazine-i Evrak» (b. bk.) ın kurucusu Mahmut Celâleddin Beyin oğludur. 1910 da Galatasaray Lisesini bitirmiş, Cenevre Üniversitesinde lisans yapmak suretiyle yüksek öğrenimini tamamlamıştır. Bir aralık Darülbedayi'de rejisörlük yapmak suretiyle tiyatroda fiilen çalışan G., yazarlığa 1922 de Celâl Nuri'nin çıkardığı «İleri» gazetesinde başlamıştır. Birçok dergi ve gazetelerde tiyatro eleştirmeleri ve bibliyografya makaleleri yazmıştır. Şiirden başka hemen her edebî tür üzerinde çalışmıştır. Folklor, matbaacılık, gazetecilik ve tiyatro tarihi özellikle meşgul olduğu alanlardır. Türk Ansiklopedisi'nin ilk ciltlerinde bazı maddeler de yazmış bulunan G., «Akşam» gazetesinde uzun yıllar her hafta Temaşa hakkında bir yazı yayımlamıştır. Gazanferağa Medresesinde açılan Şehir Müzesine, zaman zaman açılan gazete ve kitap sergilerine, orta oyunu, hokkabaz ve Karagöz gibi yaşamasına çalıştığı millî sahne oyunlarımıza ve özellikle Türk tiyatrosuna büyük hizmetleri geçen G. in son resmî görevi, Millî Eğitim Bakanlığı Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü idi. G. in telif, tercüme ve adaptasyon suretiyle yazdığı ve yayımladığı eserlerinden önemlileri şunlardır: Anatole France'tan *Aman hanım, biraz sus* [Türk Tiyatrosu 1921]; *Ben de operet yazarım* (müzik: Muhlis Sabahattin, Istanbul Opereti, 1921]; *Miras peşinde* (adapte) [Millî Sahne, 1926]; *Zamane mektebi* (adapte) [Yeni Sahne, 1926]; *Türk matbaacılığı. 200. sene - i devriyesi münasebetiyle* [1928, 1939]; *Türk temaşası* [1930, 1942]; *Türk gazeteciliği* [1931]; *Salıncak safası* [1931]; *Almanak* [1933]; *Atalarsözü* [Sadi G. Kırımlı ile birlikte, 1939, 1961]; *Türk matbaa I* [1939]; *Türk taş basmacılığı* [1939]; *Oyun içinde oyun* (adapte) [Istanbul Şehir Tiyatrosu, 1941]; *Promete zincirde* (Aiskhylos'tan) [Şehir Tiyatrosu, 1942]; *Türk temaşası* (Meddah, Karagöz, Ortaoyunu) [1942]; *Kurbağalar* (Aristophanes] [Darülbedayi, 1943]; *Çifte nikâh* (Les venuves) [1944]; *Tiyatro tarihi* (Yunan ve Latin tiyatrosu) [1944]; *Tiyatro bilgisi* [1944]. — F. T.

S. N. GERÇEK

GERÇEK AYRIKLIK, (Fr. Anomalie vraie), elips hareketi yapan çift gök cisimlerinden birinin bulunduğu noktayı yörüngenin odağına birleştiren doğrunun enberi doğrultusu ile yaptığı açı.

Gezegenler güneş çevresinde, çift yıldızlar da kütle merkezi çevresinde birer elips çizerler. Eğer gezegen güneş çiftini göz önüne alırsak, güneş, elipsin iki odağından biri üzerinde bulunur. Yörüngenin güneşe en yakın noktasına *günberi* ve en uzak noktasına da *günöte* denir. Çift yıldızlarda bu noktalar *enberi, enöte* adını taşır(Şekilde B ve A noktaları). Güneş, şekilde F noktasında bulunuyor. Gezegen ise hareketlidir. Herhangi bir t anında gezegen Y noktasında bulunuyorsa, YF nin FB doğrultusu ile yaptığı açıya G. A. (gerçek anomali) denir. Bu açının değişimi düzgün değildir. Onun için gezegen hareketlerinde önce

GERÇEK AYRILIK

$$M = \frac{2\pi}{P}(t - t_0) \quad . \quad . \quad . \quad . \quad (1)$$

ile tanımlanan *ortalama ayrıklık* hesap edilir. Burada t_0 gezegenin B noktasından geçme anı, P ise onun dolanma peryodudur. Gerçek ayrıklığı ortalama ayrıklığa bağlayan en uygun formül

$$v = M + 2e \sin M + \frac{5}{4} e^2 \sin 2M + e^3 \left(\frac{13}{11} \sin 3M - \frac{1}{4} \sin M\right) . \quad . \quad (2)$$

dir. Burada e, yörüngenin dışmerkezliği (eksantrisite) dir.

Çift yıldızlarda her bir yıldız kütle merkezi çevresinde birer elips çizer. O halde, bu durumda F noktası kütle merkezini, Y ise iki yıldızdan birini, B *enberi*, A *enöte* noktalarını gösterir. — A. K.

GERÇEK ÇAP (Fr. Diamètre vrai), küre biçimindeki gök cisimlerinin uzunluk biriminde hesaplanan çapı. Ay, güneş ve yıldızları biz gök küresi üzerinde ışıklı birer daire olarak görürüz. Bu daireler söz konusu cisimlerin gökyüzü üzerindeki izdüşümleridir. Onların yanlarına gidilemediğine göre, ancak dairenin merkezinden geçen bir doğrunun iki ucu arasında kalan parçasını, yani G. Ç. ı gören açıyı ölçeriz (şekle bk.). Eğer yıldızın bize olan uzaklığını herhangi bir şekilde biliyorsak, o zaman G. Ç. kolayca hesaplanabilir. Gerçekten, r uzaklığında bulunan bir yıldıza G noktasından bakan bir gözlemci, onun çapını açısında görüyorsa ve yıldızın çapı da d ise

$$\operatorname{tg}\frac{\alpha}{2} = \frac{d/2}{r}$$

olmalıdır. Bundan

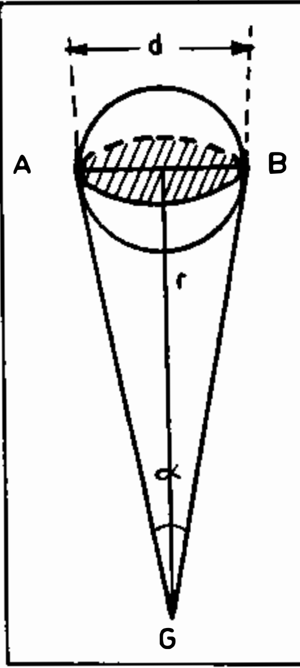
$$d - 2r \operatorname{tg}\frac{\alpha}{2} . \quad . \quad . \quad (1)$$

bulunur. Buradaki α açısı görünürdeki çap, d ise G. Ç. tır; r için hangi uzunluk birimi kullanılıyorsa, d çapı da o birimde bulunacaktır.

Yıldızlar çok uzaktır. Onun için açısı da çok küçüktür (birkaç açı saniyesinde). Bundan dolayı çok zaman (1) denkleminde tg $\frac{\alpha}{2}$ yerine $\frac{\alpha}{2}$ nin radyan birimindeki değeri alınır ve böylece

$$d = r \, . \, \alpha \, . \, . \, . \, . \, . \quad (2)$$

olur. Yıldızlar için formül sakıncasız olarak kullanılırsa da, Ay ve Güneş yıldız kümesi gibi büyük çaplı nesneler için (1) formülü tercih edilir. —A. K.

GERÇEK ÇAP

GERÇEK GÜNEŞ (Fr. Soleil vrai), görünürdeki hareketini izlediğimiz Güneş. Zaman tayinleri ve tanımları için gök cisimlerinin hareketleri en iyi araçlardır. Bundan dolayı çok eski çağlarda bile, gün, ay ve yıl tanımları onların görünürdeki hareketlerine göre yapılmıştır. Takvimler ise genellikle Ay ve Güneşin gökyüzündeki hareketlerine göre düzenlenmektedir. Günlük hayatımız için bu gayelere en elverişli gök cismi Güneştir. Onun için, gök küresi üzerinde teker biçiminde gördüğümüz Güneşin kendisi böylece özel bir ad almıştır. — A. K.

GERÇEK GÜNEŞ GÜNÜ (Fr. Jour de soleil vrai), G. G. merkezinin öğle çemberinden art ardına iki üst geçişi arasındaki zaman süresi. Astronomide *gerçek güneş günü* olarak bu tanım kullanılır. Gözlem yerinin zenitinden, güney ve kuzey noktalarından geçen çembere *öğle çemberi* (meridyen) denir. Bu çemberin yarısı ufkun altında, yarısı da üstünde kalır. Ay, Güneş ve yıldızlar her gün bu çemberden iki kere geçerler. Bu geçişlerden biri ufkun üstünde, öbürü altında olur ki bunlarda ilkine *üst geçiş*, öbürüne de *alt geçiş* denir.

Gerçek Güneş teker biçiminde görülür. Onun için zaman tayinlerinde onun merkezi gözlenir veya gözlemler onun merkezine indirgenir. Buna göre, bir G. G. G., gerçek Güneş merkezinin art ardına iki üst geçişi arasındaki zaman süresi olarak tarif edilir.

Bu süre mevsimlere göre az çok değişirse de, ortalama olarak 86 400 saniye alınabilir.

Halk arasında *gün* olarak gerçek Güneşin bir doğmasından ikinci doğmasına kadar geçen zaman süresi alınmaktadır. Fakat bunu tarif olarak kullanamayız. Çünkü arazi engebelidir, güneşin tam ufka geldiğini kestirmek güçtür. Üstelik yüksek enlemlerde (70° den büyük) güneş birkaç ay ufkun üstünde kalır. — A. K.

GERÇEK GÜNEŞ ZAMANI (Temps de soleil vrai), gerçek güneş merkezinin hareketine göre tayin edilen zaman. Eğer gerçek güneş ekvatorda hareket etse, yerin yörüngesi daire olsa ve ilkbahar noktası sabit olsaydı, G. G. Z. da düzgün olarak akacaktı. Bu olmadığı için bu şartları sağlayan teorik bir ortalama güneş düşünülmüştür. Gerçek güneş ile ortalama güneşin belirttiği zamanlar birbirine ancak 16 nisan, 14 haziran, 2 eylül ve 26 aralık olmak üzere yılın dört gününde eşittir. Öbür tarihlerde bu iki zaman birbirinden uzaklaşır ve aradaki fark 16 dakikaya kadar ulaşır. Astronomide bu farka *zaman denklemi* denir. Astronomi yıllıklarında *zaman denklemi* yılın bütün günleri için verilmektedir. Buna göre, herhangi bir tarihte gözlemle G. G. Z. ölçülürse, bundan o tarihe ilişkin zaman denklemi çıkartılarak ortalama zamana geçilebilir. Buradan da kullandığımız saatin ayarını yapabiliriz.

GERÇEK HAREKET (Fr. Mouvement réel), «esas hareket» anlamına gelen bir terim. Bir kapalı tren içinde giden bir yolcu trenin küçük bir penceresinden dışarı bakarsa, bütün arazinin geriye doğru gittiğini görür. Burada G. H. trenin yaptığıdır. Göğe ilişkin hareketlerde bu durumla sık sık karşılaşırız. İnsanlar yüzyıllar boyunca bütün gök cisimlerinin topluca doğudan batıya hareket ettiklerine inanmışlardı. Halbuki bu, görünürdeki harekettir. G. H. yerin kendi ekseni çevresinde yaptığı dönüştür. Yer, Güneş çevresinde bir elips hareketi yapar. Bunun sonucu olarak, biz Güneşi bir yıl içinde tutulma dairesi üzerinde dolandığını görürüz.

Gök olaylarında G. H. i kavramak ve görmek, çoğu zaman hiç de kolay olmaz. Gözlemci, hareketi yapan cismin üzerinde olduğu sürece ilk görünüşe aldanacaktır. Ancak harekete katılmayan başka sistemlerden yararlanarak veya hareketin kanunlarını bulmak mümkün olursa, G. H. ortaya çıkacaktır. Kepler kanunları Yer'in Güneş çevresinde dolandığını ortaya koymuştur. Foucault'nun sarkaç deneyi yerin döndüğünü ispatlamıştır. — A. K.

GERÇEK KERTENKELEGİLLER (Lacertidae) [Zoo.]: bk. KERTENKELELER (Lacertilia).

GERÇEK KUTUP (Fr. Pôle vrai), Yer'in dönme ekseninin gök küresini deldiği noktalardan her biri. Yerin dönme ekseni zamana bağlı olarak az çok salınımlar gösterir ve bir parça da doğrultu değiştirir. Doğrultu değişmesi devinme (presesyon) ve üğrüm (nütasyon) olayları sonucu olup bir yıl içinde ihmal edilebilecek vasıftadır. Buna karşılık, salınımlar bir yılda 0.5″ mertebesinde bulunur. Yer ekseninin yer içinde sabit olmadığını ve ortalama bir eksen çevresinde salınarak döndüğünü ilk olarak matematikçi G. Euler (b. bk.) bulmuştur. Daha sonra S. C. Chandler de gözlemlerle bu dönmeyi onayladı ve bu değişmenin peryodunu 335 gün olarak buldu.

Gözlem yapılan tarihte Yerin dönme ekseni hangi konumda bulunuyorsa, tam o konuma ilişkin kutuplar G. K. lardır. — A. K.

GERÇEK MANTARLAR (Eumycetes) [Bot.]: bk. MANTARLAR.

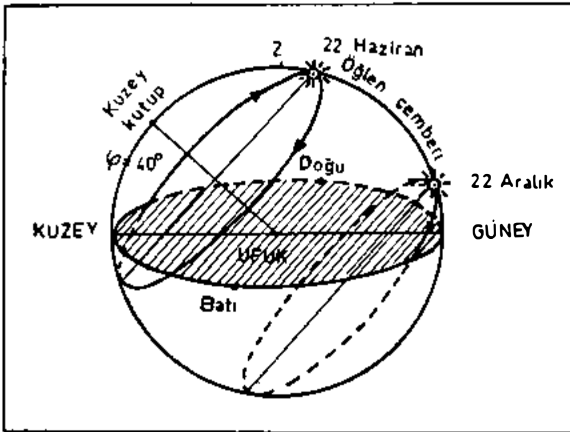
GERÇEK MAYMUNLAR (Simiae) [Zoo.]: bk. MAYMUNLAR (Primates).

GERÇEK ODUN veya AĞAÇ ÖZÜ (Osm. Haşeb-i sadık; Fr. Bois parfait, Cœur du bois; Lat. Duramen), kütük ve dal kesitlerinin merkez bölümünü meydana getirip az çok belirgin bir renk gösteren ve özellikleri ve sertliği ile dış bölümleri meydana getiren yalan odun (Osm. haşeb-i kâzip; Fr. aubier) dan farklı olan bölüm. G. O., ağacın esanslarına göre çeşitli derecelerde belirgin olur. Meşeler ve çamlar yalan ağaçtan iyiden iyiye ayrılan renkli

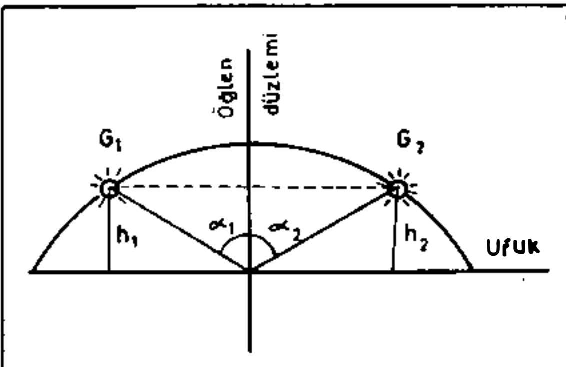
bir G. O. bölümü gösterirler. Ak gürgen ile köknarda bu nitelik yoktur. G. O. teknoloji bakımından kusursuz bir maddedir: nişasta gibi canlı ve fonksiyonlu dokuları yoktur, daha ağır, daha sert ve dolayısiyle daha dayanıklıdır, yalan oduna oranla böceklerden ve mantarlardan çok daha az zarar görür.

GERÇEK ÖĞLE (Fr. Midi vrai), Güneş merkezinin öğle çemberi (meridiyen) nin ufuk üstündeki parçasına geldiği an. Güneş her gün ufkumuzun doğu yanından doğar, bir süre yükselir, en yüksek noktaya eriştikten sonra tekrar alçalmaya başlar ve nihayet ufkun batı yanında batarak gözden kaybolur. En yüksek noktaya eriştiği anda Güneş tam öğle çemberine gelmiştir. Onun için, astronomlar teker şeklinde görülen Güneşin merkezini esas alırlar ve onun öğle çemberine geldiği anı G. Ö. olarak tarif edenler (Şek. 1).

Bu tarif genel olup her mevsim ve her enlem için geçerlidir. Güneşin çizdiği günlük daire her gün ekvatora paralel olarak aşağı yukarı kayar. Fakat daima öğle çemberine geldiği anda o gün için en büyük yüksekliğe erişmiş olur. Bu demektir ki öğle çemberi Güneşin çizdiği günlük yayların simetri düzlemidir. Yani öğle düzleminin doğu ve batısında ve aynı yükseklikteki Güneşin günlük yayına ilişkin iki nokta öğle düzleminden eşit uzaklıktadır (Şek. 2). Bu özellikten yararlanarak, G. Ö. zamanı şöylece tayin edilebilir: Güneşin merkezi, öğle düzlemine yaklaştığı zaman onun h_1 yüksekliği ölçülür ve bu an bir zaman saati

Şekil: 1. Yaz ve kış başlangıçlarında $\varphi = 40^\circ$ enlemi için gerçek öğle

Şekil: 2. Güneşin ufkun üstünde eşit yükseklikteki iki konumu ($h_1 = h_2$ ise $\alpha_1 = \alpha_2$ dır)

ile tespit edilir. Bu an t_1 olsun. Ölçü aleti olarak, bir teodolid veya yükseklik ve azimut ölçen herhangi bir dürbün kullanılır. Aletin h_1 yüksekliği aynı bırakılarak öğle düzleminin batı yanına $d_2 = d_1$ olacak şekilde döndülülür. Bir süre sonra Güneş dürbünün içinde görülecektir. Onun merkezi dürbünün tam merkezine geldiği an tespit edilir. Bu an da t_2 olsun. Bu gözleme göre G. Ö. zamanı $\frac{1}{2}(t_1 + t_2)$ olmalıdır.

Gerçek güneşin hızı mevsimlere bağlı olarak değişir. Onun için gerçek güneşe ayak uydurabilen mekanik saatler yapılamaz. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için gerçek güneş yerine bir *ortalama güneş* tarifinin yapılması öngörülmüştür. Bu güneş, daima ekvatordan hareket eder, hızı sabittir, yıllık dolanmasını gerçek güneşle aynı anda tamamlar. Günlük hayatımızda ortalama güneşin verdiği zaman kullanılır. Astronomi yıllıklarında bu iki zamanın farkları her gün için hesaplanarak liste halinde verilir. Buna göre, herhangi bir günde gerçek gün öğlesi tespit edilirse, ortalama güneş zamanına kolayca geçilir. Böylece saat ayarı da yapmak mümkün olur. — A. K.

GERÇEK ÖRÜMCEKLER (Araneida) [Zoo.]: bk. ÖRÜMCEKLER (Arachnoidae).

GERÇEK SAYI (Fr. Nombre réel) [Mat.]: bk. SAYI.

GERÇEKÇİLİK (Fr. Réalisme; Alm. Realismus; dilimizde *realizm* de denir), geniş anlamda: sahnelerin, kişilerin, eşyanın ve olayların oldukları gibi, hayatın gerçekteki gibi tasvir edilmesi; dar anlamda: XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, önce Fransa'da, sonra da başka ülkelerde, bazan değişik adlar altında gelişmiş olan bir edebiyat ve sanat çığırını anlatır.

Edebî üslûp tipleri tasnifinde G., belirli bir gerçeğin görgü ile kavranabilir sınırları içinde aktarılması anlamına gelir. Üslûp ise, sadelik, duyularla kavranabilen bir somutluk, yazarın müdahalesini ortadan kaldıran, doğrudan doğruya kişileri yansıtan bir dil gibi özellikler taşımak gerekir. Bu türlü bir G., ruhçu (spiritüalist), ülkücü (idelist) veya iç âlemin sayıklayışlarından doğan hayalci üslûplar (Orta Çağ, Barok, Klasisizm ve Romantizm) ile Natüralizm arasında yer alır. Böyle bir çığır, özellikle, kültürün ilerlemiş bir çağında; dinî - ahlâkî inançlarda izahını bulan «ideallеşmiş şekillere bağlılık» eğilimlerinin gücünü ve geçerliliğini tükettiği; fert ve toplum hayatının, bir realite olarak, edebî tasvirin asıl gayesi haline geldiği zamanlarda ortaya çıkar. Nitekim Yunan (Attike) trajedisinin Aiskkylos'tan Euripides'e kadar olan gelişme dönemi, gerçekçi üslûp tipine hayli yakınlık gösterir. Yine nitekim ileri Orta Çağda, şövalyelik idealleriyle beslenmiş olan ülkücü edebiyat, saray çevresi değerlerinin itibardan düşmesi sonucunda gittikçe kuvvetlenen bir G. e, hatta natüralizme doğru kayar. Ve nitekim geçen yüzyıl ortalarında ruh ile madde arasındaki dengenin madde yararına bozulması, endüstri ve teknikte gerçekleşen ilerlemeler, metafiziği inkâr eden bir felsefenin, pozitivist tabiî ilimlerin itibar kazanması, insanlık tarihini sosyolojik açıdan değerlendiren politik ve sosyal hareketlerin belirmesi (Proudhon, Saint - Simon, Marx, Engels), fertlerde tipin, tabiatta ruhun aktarılmasını öngören realist natüralist bir edebiyatın doğmasına yol açar

Gerçekçi eğilimler, Rönesansın kaba gülünçlüklerden hoşlanan öğretici - taşlayıcı burjuva edebiyatında da devam

eder (Fransa'da: Rabelais; Almanya'da: Hans Sachs). Klasik örneklere yönelmiş olan Barok edebiyatının yanı sıra, halk realizmini yansıtan bir alt takım da sürmektedir. Shakespeare olsun, Cervantes, Lope de Vega ve Calderón ile temsil edilen büyük İspanyol edebî çağı olsun, idealist akımla halk realizmini uzlaştırmıştır. XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde sert Protestan sofuluğu (püritanizm, pietizm) nun karşısında, özellikle Fielding'in temsil ettiği, G. e yakın bir dünya ve insan tasviri bulunur (Alman Sturm und Drang'ının G. i). G., sırf bir edebî devre mahsus bir tezahür değildir; bazan bütün bir milletin topyekûn edebiyatının karakterini de belirtebilir; meselâ Germen edebiyatı, ilk zamanlarına ait ürünlerinde kuvvetli realist belirtiler gösterir (kahramanlık şiirleri, sagalar). Fakat G., asıl meyvalarını geçen yüzyılda vermiştir.

XIX. yüzyıl G. i, Romantizme, alışılmışı uygulamacılığa (konvansiyonalizm'e), duyguculuğa (santimantalizm'e), ülkücülüğe (idealizm'e) ve aşırı hayalciliğe karşı bir tepki olmakla beraber, doğuşunda başka önemli etkenler de görülür. G., bir okul olmaktan ziyade, duyguların toptan ayaklanmasıdır ve ancak 1870 te bir estetik doktrin haline getirilecektir. G. in, aş. yu. 1848 - 1871 yıllarını içine alan ömrü, bir ihtilâl, bir hükûmet darbesi, bir harp ve bir Commune (b. bk.) devri yaşamıştır. Bu, Fransa'da proleterliğin şuurlaşıp bir sınıf haline geldiği devredir (Marx - Engels komünist partisi beyannamesi 1848 tarihini taşır). Öte yandan Taine'in Gerekirciliğine (determinizm'e) dayanan biyolojik ilimler, analizde kesinliği, olaylara karşı saygılı olmayı, gözlemciliği ve deneylemeyi öğretmiştir. Gerçekçi akımın felsefedeki ifadesi olan pozitivizm ise, insanlığın ilâhiyatçı ve metafizik çağlarının geçtiğini, bir fenomenin izah edilmesi için özel olayların bir genel olaya bağlanması, ilimlelerin tasnif edilerek sosyolojinin en başa alınması gerektiğini, çünkü onun toplumun ilmi olduğunu, toplumun ise, geleceğin «Büyük varlığı» (Grand Être) olarak, pozitivist inançlar içinde yetiştirilmesi şart olduğunu öğütler. Auguste Comte'un *Cours de philosophie positiviste* (Pozitivist felsefe dersleri) nin tamamlandığı 1842 yılında, edebiyatı geniş ölçüde etkileyen Balzac'ın *Comédie humaine*'i, büyük kısmiyle çıkmıştır. Yazara göre, bu bir «insanlık zoolojisi»dir. O sırada, insana uygulanmış bir çeşit «tabiî ilimler»in ayrı bölümleri gibi küçük kitapçıklar halinde yayımlanan ve bir toplum sınıfını veya onun belirtici özelliklerini taşıyan bir ferdi, meselâ bir hazır yiyiciyi, bir memuru, bir kapıcı kadını resim ve yazı ile tasvir eden *Physiologie*'ler de yeni edebiyata yön vermiştir. Bu arada inançsızlık, özellikle sanatçılar çevresinde, 1840 lardan sonra yaygınlaşmağa başlamış, toplumun gelişmesi, ahlâkî ve estetik geleneklerin çözülmesi, insan hayatına ait realitelerin yazarlarca daha büyük bir serbestlikle ele alınmasını sağlamıştır. G. in eğilimlerinden biri de, içinde bulunduğu zamana önem verdiğine göre, halk sınıflarını ele almak değil midir? Sanat eleştirmecisi ve «Réalisme» dergisinin kurucusu Duranty: «çoğunluğun hayatına ait şeyleri ortaya koymayı» salık verirken, Goncourt kardeşler de, *Germinie Lacerteux* (ad) [1865] nün önsözünde: «sınıf ayırımı ve meşru bir aristokrasisi olmayan bir ülkede (yani Fransa'da), güçsüzlerle fakirlerin dertleri, ulularla zenginlerinki kadar ilgi, heyecan ve merhamet uyandırmak» gerektiğini savunurlar.

G. sözü, edebiyatta yanlış yorumlara sebep olmuş bir terimdir. Nitekim Mérimée'yi bir yana bırakırsak, Stendhal ile Balzac G. in öncüleri, Flaubert ise önderi sayılmıştır. Halbuki bunlar, bir yanları ile realist iseler de, öbür yanlariyle romantiktirler. Flaubert de öyledir; üstelik, Flaubert kendini bütün edebî okullar dışında gördüğü halde, Zola tarafından Natüralizm'in öncüsü olarak benimsenmiştir.

Koyu G. in sanatçılardan istediklerine gelince: tam bir objektiflik; kendi kanaatlerinden, duygularından hiçbir şey belirtmemek; güzel, çirkin, iyi, kötü gibi kavramları unutmak; kişi - dışı bir üslûp ve bir ilim adamı tarafsızlığı içinde tasvir etmek gibi prensipler, tam olarak, hiçbir yazar tarafından uygulanamamıştır.

Çeşitli tasavvurları teşebbüs halinde kalan, değişik görüşleri birleştiremeyen G., büyük yazarlar yetiştirememiş, çağ açan eserler verememişse de, sağlam sanatçılar çıkarmış, tiyatroda yeni burjuva dramını ve töre komedisini (A. Dumas, oğul [*La Dame aux Camélias* = Kamelyalı kadın; *Le Fils naturel* = Nikâh - dışı oğul]; E. Augier [*Le Gendre de M. Poirier* = Bay Poirier'nin damadı]; E. Labiche [*Le Voyage de M. Perrichon* = Bay Perrichon'un seyahati]) yaratarak bu sanat kolunun gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. 1870 lerden itibaren, kendi devamı ve olgunlaşmış şekli olan Natüralizm içinde 1880 ile 1890 - 1895 arasında en sağlam eserlerini vermiş (G. Flaubert, E. Zola, Guy de Maupassant, Alphonse Daudet) olması onun başarılarıdır. Bununla beraber, G. son sözünü söylemiş değildir; XX. yüzyılda doğurduğu akımlardan ileride bahsedilecektir,

Fransız Natüralizmi ile çağdaş olarak İtalya'da gelişen *Verizm* (Verismo) de G. anlamına gelir. Okulun yöneticisi olan Giovanni Verga (1840 - 1922), *Cavalleria rusticana* [1884] nın yazarıdır ve Flaubert ile Fransız realizminin tesirindedir. Verizm'in ikinci büyük üstadı olan Luigi Capuana (1839 - 1915), özellikle Zola'nın yolundadır. Kadın romancı Matilda Serao (1856 - 1927), keskin bir gözlemcidir. *Il paese di Cuccagna* (Cuccagna ülkesinde) [1890] adlı romanında Napoli hayatının canlı ve kalıcı bir tasvirini verir. Verizm, gerçekçi eğilimli bir opera türünün doğmasında etkili olmuştur. Besteci Leoncavallo, *Pagliacci* (Palyaçolar) [1892]; Mascagni ise *Cavalleria rusticana* [1890] operalarını bu anlayış içinde bestelemişlerdir.

Rusya'da Nicolay Gogol' (1809 - 1852), G. in öncülüğünü Balzac ile paylaşabilir. *Revizor* (Müfettiş, 1836) una, Fransız realizminin gözlemciliğini, «insanlık belgeleri» teorisini onlarla beraber uygular. Hikâyecilerden Gončarov (1812-1891), Turgenev (1818 - 1883), Dostoevskiy (1821 - 1881), Tolstoy (1828 - 1910) ve tiyatro yazarı Ostrovskiy (1823 - 1886) de gerçekçiler arasında yer alırlar, G., Rus edebiyatında uzun sürelidir ve onun millî karakteri olmuştur denebilir. Nitekim, Artsıbaşev (*Sanin* [ad], 1907), Çapıgin (*Belıy Skit* = Beyaz manastır, 1913), Şmelëv (*Çelovek iz restorana* = Lokantadaki adam, 1910), Korolenko ve Potapenko'nun kısa hikâyeleri ve hele Maksim Gor'kiy (1868 - 1936) ile devam eder, Sovyet rejimi altında da devam edecektir.

G., Almanya'ya hem Fransa hem de Rusya yolundan girmiştir. Başlıca temsilcileri arasında Max Kretzer (1854 - 1941) (Alman Zola'sı sanını almıştır) (*Meister Timpe* = Timpe Usta, 1888); hikâyeci ve tiyatrocu Hermann Suderman (1857 - 1928) (*Der Katzensteg* = Keçi yolu, 1889); tiyatro yazarı Gerhart Hauptmann (1862 - 1946) (*Rose Bernt* [ad], 1903); yine tiyatro yazarı olan Max Halbe (1865 - 1944) (*Jugend* = Gençlik, 1893) sayılabilir.

İsveç'te, August Strindberg (1849 - 1912) in (*Röda rummet* = Kırmızı oda, 1879) romanı İsveç realizminin başlangıcını işaretler. (*Giftas* = Evlilik, 1884) adlı romanı ile (*Fadren* = Baba, 1887) ve (*Fröken Jalie* = Genç bayan Julia, 1888) adlı piyesleri ise realist - natüralist tarza yönelir.

Norveçli Björnson (1832 - 1910), 1874 - 1889 yılları arasında yazdığı roman ve piyeslerde gerçekçi ve analizci eğilimler gösterir. Ibsen de gerçekçi sayılmakla beraber, eserlerinin kompleks yapısı ve evrensel karakteri sebebiyle belli bir sınıfa sokulamaz.

XIX ve XX. yüzyılların ünlü İngiliz realist romancıları arasında Jane Austen, W. M. Tackeray, Charles Dickens, George Eliot, George Meredith, George Moore, Th. Hardy, Galsworthy ve Arnold Bennett; tiyatro yazarları arasında ise Bernard Shaw yer alır. İrlandalı - İngiliz romancı ve tiyatrocularından pek çoğu gerçekçidir.

Amerikan G. inin başında, bu akımın Birleşik Devletlerde öncüsü olan W. Dean Howells (1837 - 1920) gelir. (*The Rise of Silas Lapham* = Silas Lapham'ın yükselişi, 1884). İnce psikolojisi ve orijinal üslûbu ile Henry James (1843 - 1916) *What Maisy Knew* = Maisy'nin bildikleri, 1895; *Ambassadors* = Elçiler, 1903), Hjalmar Hjorth Boyesen (1848 - 1905) ve Paul Leicester Ford (1865 - 1902) öbür gerçekçiler arasında yer alır.

İki Dünya Harbi arasında ve II. Dünya Harbinden sonra da G. akımı, değişik şekiller ve adlar altında günümüze kadar sürer.

27 ağustos 1929 da L. Lemonnier ve A. Thérive, Populisme (Halkçılık) okulunun beyannamesini «L'Oeuvre» gazetesinde yayımlıyorlardı. Bu yeni akım, Natüralist prensipleri bazı önemli farklılıklarla ele alır: Romancı artık burjuvalarla kibar çevrenin rahat, varlıklı yaşayışını, ince duygulu psikolojisini bırakacak, sadece yoksulun, güçsüzün, yani küçük insanların dertleri, problemleri üzerine eğilecektir. Ancak, bu tutumunda, ne Natüralizmin yaptığı gibi bayağılıkların, çirkinliklerin tasvirine özenecek, ne de ele aldığı toplumu idealleştirerek gerçekliğe ihanet edecektir. Siyasî, ahlâkî ve sosyal konularda da hiçbir yargıda bulunmayacaktır. Popülizmin fanatik Marksist edebiyattan önemli ayrılığı buradadır. Yazarları arasında, başlıca, A. Thérive (*Sans âme* = Ruhsuz, 1928); Eugène Dabit (*Hôtel du Nord* = Kuzey oteli, 1929); (*Journal intime* = Öz hatıralar, 1927 - 1936) E. Duvernois (*A l'ombre d'une femme* = Bir kadının gölgesinde, 1934), Armand Lanoue ve Roger Michaël sayılabilir. Céline (*Voyage au bout de la nuit* = Gecenin sonuna yolculuk, 1932) de bu akımın tesiri altındadır. Popülizmden çok evvel yazılmış olmakla beraber, Léon Frapié'nin (*La maternelle* = Ana okulu, 1904) ve Ch. - L. Philippe'in (*Babu de Montparnasse* = Montparnas se'lı Babu, 1901) adlı romanlarına akımın öncüleri arasında yer verilebilir. Popülist yazarları teşvik için A. Coullet - Tessier tarafından edebiyat armağanları konulmuştur.

Popülizm beyannamesinin ilânı üzerinden bir yıl geçmeden Almanya'da Neue Sachlichkeit (Yeni objektiflik) adiyle bir edebî hareket meydana gelir (1930). 1922 lerde ilk önce resim ve mimarlıkta beliren bu akım, Ekspresyonizme, karşı bir tepki olarak, nesneleri yeniden objektif varlıkları içinde tasvir etmek çabasındadır (Kanold, Scholz, Schripf v. b.); mimarlıkta, şeklin maksada hizmet etmesini, süslemelerin ancak maksada uygun olanlarına yer verilmesini öngörmüş; müzikte ise, gerek bestede ve gerekse icrada her türlü duygu tezahürünü kaldırmıştı. 1927 de edebivat alanına da geçen Yeni objektiflik, iki Dünya Harbi arasında meydana gelen hayal kırıklıklarının, gerçeğe yeniden dönüşün ifadesi olmuş, Ekspresyonizmin aşırı duyguculuğuna ve heyecanlı üslûbuna karşı bir tepki yaratmıştır (Útitz [*Überwindung des Expressionismus* = Ekspresyonizmin bastırılması, 1927); E. Kästner (*Drei Männer im Schnee* = Karda üç adam, 1934); A. Zweig (*Der Streit um Sergeanten Grischa* = Çavuş Grischa yüzünden kavga, 1927); A. Döblin (*Berlin Alexanderplatz* = Berlin'de Alexander Meydanı, 1929); J. Roth (*Die Flucht ohne Ende* = Sonu gelmeyen kaçış, 1928).

Anti - Roman: İki Dünya Harbi felâketlerinin yarattığı ruh bunalımından, geleneksel değerlerin yıkılışı karşısında duyulan nefretten ve bu değerlerin edebiyatlarda alabildiğine sömürülmüş olmasının yarattığı tepkiden doğan Anti - Roman, geleneksel anlatım tarzını, roman kahramanını, psikolojik analizi reddetmekte, nüfuz edilmesi ve yorumlanması güç, anlamsız bir dünya tasviri getirmektedir. Bu akım, bilhassa, Rus asıllı kadın yazar Nathalie Sarraute (doğ. 1902) un romanlariyle temsil edilir. Proust, Joyce ve V. Woolf'un tesirinde kalan bu yazar, gündelik davranışlarımızın derinliğinde gizlenen şuur - altı itici kuvvetlerini duyurmak ister (bk. SÜRREALİZM). Sarraute'un (*Le Portrait d'un inconnu* = Tanımadığım birinin portresi, 1949) başlıklı romanına bir önsöz yazan J. - P. Sartre'a göre, Bakış romancısının eseri de roman görünüşlü ve roman biçimlidir; o da hayalî kişileri olan ve bize onların hikâyesini anlatan hayalî bir yazıdır. Fakat romancı bunu yaparken, okuyucusunu daha çok hayal kırıklığına düşürmek, romanı çürütmek ister: bir çeşit «romanın romanı» nı yazmakla olmayacak bir işi göstermiş olur. İçinde yaşadığımız şu düşünce çağında, romanın da kendi üzerine eğilip düşünmekte olduğunu anlatır.

George Bataille ve Blanchot'nun eleştirici denemeleriyle tarif edilen Anti - Roman, birtakım gelişmelerden sonra, *Nouveau roman* (Yeni roman)ın meydana gelmesini sağlamıştır.

Yeni roman (Nouveau roman): Başlıca, Alain Robbe - Grillet (doğ. 1922) ve Michel Butor (doğ. 1926) tarafından temsil edilen yeni roman'cılar, Flaubert, Kafka, Joyce, Faulkner, Beckett gibi büyükleri öncüleri kabul ederlerse de bunlarla aralarında doğrudan doğruya bir bağlantı kurmak güçtür. Yeni roman'ın bir teori olmayıp bir deneyiş olduğunu ileri süren Robbe - Grillet ve Butor, farklı bir anlayış ve üslûp gösterirler. Meselâ Butor (*L'Emploi du Temps* = Zamanın kullanılışı, 1956), gerçeği, insanların normal yorumlarına bağlı kalmaksızın, geleneksel vasıtalardan faydalanarak ve ayrıntılar üzerinde inceden inceye durarak tasvire çalışmıştır. Böylece, yeni bir düzen, romanın karşıtı olan bir dünya yaratır. Robbe - Grillet (*Le Voyeur* = Görgü şahidi, 1955); (*La Jalousie* = Kıskançlık, 1957) nin romanlarındaki kesin matematik gerçeklik, fark edilmeden, bir kâbuslar âlemine kayar. Bu âlem içinde nesneler, birbirleriyle ve insanlarla olan bütün nisbetlerini kaybederler. Geleneğe uygun anlamda bir vaka yoktur. Hikâyenin akışı, başladığı yere dönen bir «eğri»ye benzer. Üslûp, tekrarlamalar, aynı tasvirin varyantları ve zamanı eritme yoluyle bir objektiflik kazanmak ister. Yeni roman'cılar, genel olarak, Balzac'tan sonraki romanın kalıplaşmış kişilerini, bunların psikolojisini, bir vakalar dizisinin tek çizgisi üzerinde gelişen anlatım tarzını, yazarın bilgiçlik göstererek eserine katılmasını ve yargılariyle kendini bağlamasını (engagement) kabul etmezler.

Bir sanat eseri verecek yerde araştırma çabasını bize duyurmağa çalışan yeni roman'cılar, günümüzün geniş okuyucu kitlesi karşısında pek tutunamamaktadırlar.

Sovyet Rusya'da, 1934 ten bu yana hâkim olan edebiyat ve sanat doktrini, muhtemelen bizzat Stalin tarafından adlandırılmış olan «sosyalist G.»tir. Sanat için sanatı, abstre ve non - figüratif okulları, sürrealizmi, empresyonizmi ve XIX. yüzyılın burjuva realizmini reddeden, millî, halkçı ve folklorcu bir sanata yönelen bu estetik, «toplum şuuru»nun bir ifadesi, halkın bir eğitim vasıtası olmak iddiasındadır. 1917 İhtilâlini benimseyen M. Gorkiy, yeni edebiyatın öncüsü sayılmakla beraber, Tolstoy ve Dostoevskiy de sayılan ve sevilen klasiklerdir. Sosyalist G. e göre, insanın işi başında ve sosyal mücadelesindeki gerçek hayatı tasvir edilecektir. Toplum karşısında olumsuz ve kınayıcı tavırlar takınma zamanı artık geçmiştir. Şu halde edebiyat da iyimser, yeni toplumun geleceğine güvenli ve insanlığın sosyalizm yolundan eğitimi bahsinde kararlı olacaktır. Öteki komünist halk cumhuriyetlerince de benimsenen bu realizm tarzı, Stalin'in ölümünden beri biraz tavsamışsa da, Sovyet Rusya'nın ve dünya üzerindeki komünist yazarların resmî estetiği olarak devam etmektedir. Mutaassıp teoricisi Jdanov (1896 - 1948), Sovyet Rusya'daki en sadık temsilcisi ise Şoloḫov (doğ. 1905) dur.

Türk edebiyatında gerçekçilik: Edebiyatımız, genel olarak, Tanzimat devrinde Fransız, Cumhuriyet döneminde ise Alman G. inin tesirinde kalmıştır. Tanzimatta Sami Paşazade Sezaî (1860 - 1936), *Sergüzeşt* (1889) ile bizde ilk realist roman örneğini verir. Recaizade Ekrem, 1889 da yazıp 1896 da yayımladığı *Araba sevdası* ile onun hemen peşinden gelir. Fakat asıl gerçekçi romancılığımız Halit Ziya Uşaklıgil ile başlar. Romanlarında dili külfetli (*Mai ve Siyah*, 1897; *Aşk - ı memnu*, 1900) ise de hikâyelerinde kişilerini halk arasından seçmiş, daha sade bir Türkçe kullanmıştır (*Bir yazın tarihi*, 1900). Mehmet Rauf, Servet - i Fünun G. çığırının psikolojik roman dalını temsil eder (*Eylül*, 1900). Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin v. b yazarlarda da G. akımının örneklerine rastlanmaktadır.

Cumhuriyet devri başlarından günümüze kadar gelen birçok romancı, hikâyeci ve oyun yazarlarımızda halka inme, toprak ve köy konularını işleme eğilimi göze çarpan bir gelişme ile devam eder. Bu çabada, gözleme, objektif ve sade anlatıma önem verilir.

Batıda olduğu gibi bizde de, son yılların bazı roman, hikâye ve tiyatro yazarları G. i, kendi aşırı ideolojileri hizmetinde, birtakım proleter fikirlerin yayımı için vasıta olarak kullanmışlar (Marksist edebiyatın «küçük adam» [Rus. malen'kiy çelovek] teması); bu çabalarında, Tevfik Fikret, hattâ Mehmet Âkif gibi ülkücü ve milliyetçi şairlerimizi en masum eserlerinde (Fikret: *Ramazan sadakası*; Âkif: *Küfe*), kendi öncüleri gibi göstermeğe yeltenerek G. i, objektif ve tarafsız, her türlü propaganda maksadı dışında bir sanat tezahürü olmaktan çıkarmışlardır.
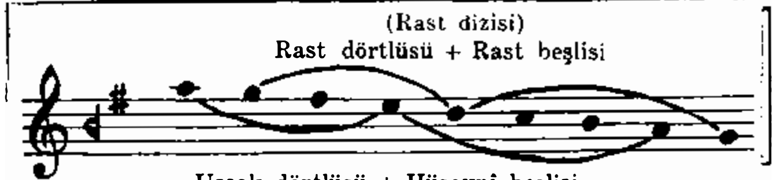
Resim ve plastik sanatlarda gerçekçilik, görünürdeki dünyanın gözlenmesinden hareket eden anlatım tarzıdır ve ekseri Natüralizm kavramı ile aynı anlamda kullanılır. Ancak, çoğu hallerde Natüralizm adı verilen üslûp, bir tabiat parçasını, ayrıntılar üzerinde inceden inceye durarak ifadeye çalışan aşırı bir G. tir. Meselâ, özellikle Yeni Gotik'te olduğu gibi, dinî konuları işleyen bir sanat gerçekçi karakterler gösterebilir: bu durumda, mukaddes varlıklar, gerçeğe yaklaşan bir anlatım tarzı içinde ve günümüzde yaşıyorlarmışçasına tasvir edilmişlerdir. Plastik sanatlarda, tâ Buzul Çağının mağara resimlerinden en Yeni Zamanlara kadar G. devirleri görülmüştür. Bu devirlerin, tabiatın gözlenmesiyle elde edilen anlatım şekilleri, çağlar boyunca sanatın gelişmesiyle, stilize ve idealize edilerek yeni şekiller almış, sonra bunlar da, yeni yeni G. lerin ortaya çıkmasiyle, itibardan düşmüş ve yerini gelenlere bırakmıştır Bk. RESİM ve PLASTİK SANATLAR. — A. O.

GERÇİN, İslâhiye (Gaziantep) bölgesinde, Zincirli (eski Sam'al) nin 7 km kuzeydoğusunda tabiî bir tepe üzerinde yükselen büyük bir hüyük. Fırtına tanrısı Hadad'ın burada bulunan 2,85 m yüksekliğindeki dolerit heykeli ile tanınmıştır. Heykel M. Ö. IX. yüzyılın başında Sam'al'da hüküm süren Aramî kralı I. Panamuva tarafından yaptırılmıştır. Heykelin belden aşağı kısmı Panamuva'nın uzun bir yazıtı ile kaplıdır.

G. de bulunan diğer dolerit heykel parçaları burasının bu çağda önemli bir yer olduğunu göstermektedir.

GERDÂNİYE: 1. Türk musikisinde, «Çargâh - Tiz Çargâh» sekizlisindeki «sol» perdesinin adı. Sol anahtarına göre portenin, alttan yukarıya doğru, beşinci çizgisinin üst tarafına yazılan nota.

2. Türk musikisinin en eski birleşik makamlarından birinin adı. XV. yüzyılda yedi âvâze (b. bk.) den altıncısı bu isimle anılıyordu. Rast ve Hüseynî makamları dizilerinin birbirlerine karıştırılmasından hasıl olmuştur. Rast dizisinin tiz tarafından başlanılmak suretiyle inici olarak seyreder. G., Nevâ ve Hüseynî perdelerinde asma kararlar yapılır ve sonunda Hüseynî beşlisi ile Dügâh perdesinde karar verilir. Donanımına, «si» için bir koma bemolü ve «fa» için bir bakiye diyezi konulur. Güçlüler, birinci derecede Nevâ, ikinci derecede Rast ve üçüncü derecede Hüseynî perdeleridir. Halk musikisinde çok rağbet görmüş olan bu makam, sanat musikisinde son yüzyıllarda az kullanılmıştır.

GERDÂNİYE - BÛSELİK, Türk musikisinin eski birleşik makamlarından birinin adı. Gerdâniye (b. bk.) makamının sonuna bir Bûselik beşlisi konularak bu beşli ile Dügâh perdesinde karar ettirilmesi suretiyle teşkil olunmuştur. Az kullanılmış bir makamdır.

GERNÂNİYE - KÜRDÎ, III. Selim tarafından yapılmış fakat rağbet görmemiş olan birleşik bir Türk musikisi makamının adı. Gerdâniye (b. bk.) makamının sonuna bir Kürdî dörtlüsü konularak bu dörtlü ile Dügâh perdesinde karar ettirilmesi suretiyle teşkil olunmuştur.

GERDANLIK veya KOLYE (Fr. Collier), ipliğe geçirilmiş süsleyici cisimlerden veya birbirine tutturulmuş süsleyici parçalardan yapılmış süslenme eşyası. İlk G. lar ipliğe geçirilmiş deniz kabuklarındandı. Sembolik süsleme cisimlerinin hâkim olduğu Mısır G. ları büyük ustalık gerektiren sanat eserleriydi. Yunanlıların G. larında, örülüp düğüm atılmış altın teller, kehlibarlar, zümrütler, Süleyman taşları, damla camlar, kalemle işlenmiş veya baskı ile yapılmış metalden kabuklar sıralanırdı. Etrusk G. ları daha sade idi. Orta Çağda K. ler pek büyük rağbet görmüştür. Orta Çağın K. lerinde mineli parçalar büyük yer tutar. XV ve XVI. yüzyıllarda kuyumcular büyük değerde K. ler yapmışlardır. Romantizm devrinde Orta Çağ ve Rönesans K. leri üslûbunda pek çok G. yapılmıştır.

GERDANLIK

GERDANLIK MESELESİ (Fr. L'affaire du collier; Alm. Halsbandgeschichte), Fransa'da Eski Rejim sonlarında (XVI. Louis devri, Prens kardinal de Rohan, kontes de La Motte, bunun kocası kont de la Motte ve İtalyan maceracısı Balsamo Cagliostro'nun adlarının karıştığı bir skandale ait dava. Kardinal de Rohan, kraliçenin gözüne girmek için ona büyük bir hediye vermek ister. Kontes de la Motte'un tavsiyesiyle, değeri pek yüksek olan bir gerdanlık satın alır ve Marie-Antoinette'e sunulmak üzere kontes de la Motte'a verir. Fakat kontes gerdanlığın elmaslarını paraya çevirir. De Rohan borcunu kuyumcuya vadesinde ödeyemeyince rezalet kopar: kardinal mahkeme sonunda beraat eder; kontes mahkûm olursa da hapishaneden kaçar, sonra Londra'da sefalet içinde ölür; Cagliostro ise Bastille zindanına atılır, sonra da Fransa'dan sürülür. Bu rezalet kraliçe Marie-Antoinette'in şerefini hayli lekelemiştir. G. M. bazı yazarlara da konu olmuştur: Goethe, *Der Gross-Koptha* (Kıptî başı) [1791] adlı komedisinde, Baba A. Dumas, *Le collier de la reine* (Kraliçenin gerdanlığı) [1849-1850] başlıklı 9 ciltlik romanında bu olaydan esinlenmişlerdir.

GERDİZÎ, Ebû Said Abdülhay b. el Zehhak b. Mahmud (XI. yüzyıl), İranlı tarihçi. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Gazne-Hindistan yolu üzerinde bulunan Gerdiz'de doğduğu anlaşılıyor. G. *Zeynü'l-ahbâr* adlı eserinde, İran hükümdarları, Hazreti Muhammed'in ve 1032 yılına kadar halifelerin tarihi ile Arapların fethinden 1041 tarihine kadar Horasan'ın tarihini yazmıştır. Bu eserde çeşitli kavimlerin kronolojilerine ve dinî bayramlarına ait bahisler de vardır. Bunlardan başka, G. de Türkler ve Orta Asya'nın coğrafyası üzerine zengin bilgiler de vardır. Türklerden bahseden bölümde İbn-i Hurdadbeh, Ceyhanî ve İbn-i Mukaffa gibi eski coğrafyacı ve tarihçilerin eserlerinden faydalandığı anlaşılıyor.

Eserin Türklere ait bölümü V. V. Bartol'd (1897) ve Géza Kuun (1898) tarafından yayımlanmıştır.

GEREDE, Bolu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 56 569 (1965), yüzölçümü 1 956 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 6 677, köy sayısı 137 dir. Kasabanın yüksekliği 1 310 m dir. Cumhuriyetten önce kurulmuş bir ilçedir. Dörtdivan ve Yeniçağa adlı iki bucağı vardır. Köylerin çoğu 250-400 nüfusludur. Birçok köylerin mahalleleri vardır.

G. ilçesi, Bolu ilinin doğu bölümünü içine alır, Ankara ve Çankırı illeri ile sınırları vardır. Dağlık ve tepelik olan ilçe arazisinin önemli bir kısmını da G. ovası ile Yeniçağa ovası kaplar. Dörtdivan ovası adı ile de anılan G. nin güneyindeki ova ile Yeniçağa çevresi ovası genç kuvaterner örtüleri ile kaplıdır. G. ovasının kuzeyinde Arkut dağı (1877 m) yükselir. Bu dağlık arazi daha doğuda Karadağ-da da uzanır (kretase ve eosen flişleri). İlçenin güney bölümünde, Kızılcahamam ile G. arasında da dağlık yerler çoktur. Buraları geniş ölçüde lav örtüleri ile kaplıdır. Bu dağların çok yeri korunmuş çam, köknar ve meşe ağaçlarından meydana gelmiş ormanlar, koruluklar ve fundalıklar halindedir. G. de Devlet Orman İşletmelerinin Bolu başmüdürlüğüne bağlı işletme müdürlüğü vardır.

G. ilçesi halkının başlıca geçim kaynakları hayvancılık, dericilik, kerestecilik ve bazı küçük sanatlardır (demircilik, saraçlık, bakırcılık, tabaklık, dokumacılık). Ekime elverişli olan oldukça geniş arazide, başta buğday olmak üzere çeşitli tahıl elde edilir ise de, yetmediğinden Çerkeş, Eskipazar gibi çevre ilçelerinden satın alınır. Meyva, sebze ve üzüm yetiştirme işi yeterli olmayıp, bu ihtiyaçların çoğu başka yerlerden sağlanır. G., başta tiftik olmak üzere hayvan ürünleri bakımından zengindir. Arazi hayvan yetiştirmeye çok elverişlidir. İlçede yağ, peynir, deri elde edilir, İstanbul, Adapazarı, İzmit ve Zonguldak'a kasaplık hayvan gönderilir. Arıcılıktan da gelir sağlanır (yılda 20-25 ton bal). İlçede kereste fabrikası ve birçok hızar vardır. G. de kösele fabrikaları çalışır, köy evlerinin kimisinde dokuma tezgâhları bulunur. Köylüler, giyeceklerinin çoğunu kendileri dokurlar.

GEREDE'den bir görünüş

GEREDE'den bir başka görünüş

G. kasabasında yılda iki defa hayvan panayırı kurulur (eylül, ekim). Burada her türlü mal alım satımı da olur. Bu panayırlara Bolu, Düzce, Adapazarı, İzmit, Çankırı ve Zonguldak'tan iş adamları gelir. G. liler başka pazarlara da (Bolu, Eskipazar, Devrek) mallarını götürüp satarlar.

G. nin iklimi serttir. Kışlar uzun sürer, çok kar yağar, köyler arasındaki yolların kapandığı çok olur. Böyle günlerde *geyle* adı verilen ve ayağa geçirilerek karda yürünen bir çeşit kalbur biçimli ayakkabılardan da faydalanmak zorunda kalınır. Yaz mevsimi ise serin ve yayla havası özelliğinde geçer.

G. kasabası, aynı addaki ovanın kuzeyinde, Esentepe (1 440 m) nin güney yamaçlarında kurulmuştur. Kasaba halkından çoğunun Arkut dağında yaylaları vardır. Mayıs başından ağustos sonuna kadar bu yaylalara çıkılır. Ankara-Istanbul ana yolunun G. den geçmesi, kasabanın önemini artırmış, işlek bir yol uğrağı değerini kazandırmıştır. G., Bolu ilini Irmak - Filyos demiryolu hattına bağlayan İsmetpaşa istasyonuna 40 km uzaklıktadır. Buraya güzel bir kara yoluyle bağlıdır.

G., yakın ve uzak çevresindeki şehirler arasında bir uğrak yeri olarak canlılığı gittikçe artmış bir kasabadır. Kasabanın ana caddesi genişletilmiş, çarşı, yeni yeni binalar burada çoğalmıştır. Kasabaya Kızılcahamam yönünden girilirken çok güzel manzaralarla karşılaşılır, iki yanı bahçelerle süslü yeşil bir şerit halinde uzanan yol boyunun öte yanında çamlıklariyle Esentepe görülür. Kasabanın 2 - 3 katlı ahşap evleri, kiremitle örtülü, bahçeler içinde ve kullanışlıdır. 1944 depreminden zarar görmüş olan kasaba, daha sonraki yıllarda yeniden yapılarak daha da güzelleşmiştir. İçme suyu çevre tepelerindeki kaynaklardan getirilmiştir. Kasabada oteller, gazino ve lokantalar, han, hamam ve fırınlar vardır. G. in Esentepesi turistler için çok güzel havalı, asırlık çamlarla dolu, manzarası güzel, bakımlı bir mesire yeridir. Bu çevrede kayak sporları da yapılır. G. nin 10 km kadar güneydoğusunda, deri hastalıklarına ve romatizmaya iyi gelen bir kaplıca vardır (Ilıca Hamam).

G. eski bir yerleşme yeri olup, tarihi Bithynia devrine kadar gider. O zamanlar bu şehir Krateia (Cratia, Kratia) adı ile anılmıştır. İbnü Battuta, şehirden övgü ile söz etmiştir. Roma, Bizans ve Selçukluların elinde kaldıktan sonra, 1363 te Osmanlıların idaresine geçmiş, bu devirde Türk eserleriyle süslenmiştir. İlçenin tarihteki eskiliğini gösteren Esentepe'deki hamam temelleri, su yolları, Asar Kalesi yıkıntıları, Yıldırım Bayezid zamanında yapılmış ve 1944 depreminden zarar görmüş olan Beyazıt camii, Yeniçağa bucağına 5 km uzaklıkta yine Yıldırım Bayezid zamanında yapılmış bir cami, hamam ve köprü vardır. Kasabada ilk okullar, orta okul, birkaç bin ciltlik bir kütüphane bulunmaktadır. Tanınmış saz şairi Dertli (b. bk.), G. nin Şahnalar köyünde doğmuştur. — R. İ.

GEREDE, R. Hüsrev (Edirne 1886 - Istanbul 1962), asker, politikacı ve diplomat. Atatürk'ün yakın silâh ve Millî Mücadele arkadaşlarından olan G. nin babası Hersekli Rıdvanbeyoğlu ailesinden (Ferik) Mehmet Ali Paşa, annesi Mahinur Hanımdır. Büyük elçilerden Galip Kemalî Söylemezoğlu'nun kızı Lâmia Hanımla evlenmiş olan G., yetiştirdiği iki oğlundan birincisi yedek subaylığını yaparken atış talimlerinde bir bomba kazasına kurban gidince, bu büyük faciadan artık çalışamayacak şekilde sarsılmıştır. 22 mart 1962 günü vefat eden G., Edirne Şehitliğine gömülmüştür. Istanbul Belediyesi, G. nin hâtırasına hürmet ederek, Teşvikiye'de oturduğu caddeye «Hüsrev Gerede Caddesi» adını koymuştur.

H. GEREDE

Gerede soyadı kendisine, İstiklâl Savaşı sırasındaki Bolu isyanında Gerede hadisesindeki hizmeti sebebiyle Atatürk tarafından verilmiştir. 1908 de Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olan G., 1912 yılında Balkan Savaşında VII. Tümen Kurmay Başkanlığı, 1913 te Trakya Tahdid - i Hudut üyeliği, Atina askerî ataşeliği, 1914 - 1917 de Şark Cephesi Kafkas Ordusu Harekât Şube Müdürlüğü, Trabzon'da toplanan Kafkas Sulh Komisyonu üyeliği ve Kâzım Karabekir kolordusu kurmay başkanlığı görevlerini yapmıştır.

19 mayıs 1919 da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşanın Erkân - ı Harbiyesinde İstihbarat ve Siyasiyat Şubesi Müdürü olarak vazife gören Kurmay Binbaşı G., Atatürk'ün yanında Havza, Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara'daki bütün Millî Mücadele faaliyetlerinde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ve Heyet - i Temsiliyenin çalışmalarında yararlı hizmetler görmüş Millî Mücadele mücahitlerimizdendir. İtilâf devletlerinin silâhla dağıttıkları son Osmanlı Meclis - i Mebusanında Trabzon mebusu sıfatiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetini temsil etmiş bulunan G., burada Misak - ı Millînin görüşülmesinde yardımcı olmuş, daha sonra 23 nisan 1920 de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisinin teşriî, icraî ve askerî mesaisine, yine Trabzon milletvekili sıfatı ile fedakârca hizmetleriyle katılmıştır. Millî Mücadele yılları içinde Bolu ve çevresi umumî müfettişlik ve kumandanlığı, Ankara Mevki Kumandanlığı görevlerinde de bulunan G., 1924 yılından emekli olduğu 1949 temmuzuna kadar millet ve memleketine hizmeti kısa sürelerle Urfa ve Sivas milletvekili olarak parlamentoda ve daha çok diplomasi alanında devam ettirmiş, sırasiyle Budapeşte (7 mayıs 1924 - 29 ekim 1926), Sofya (30 ekim 1926 - 9 ağustos 1930), Tahran (1 eylûl 1930 - 1 temmuz 1934), Tokyo (22 aralık 1936 - 19 haziran 1939), Berlin (5 eylûl 1939 - 27 temmuz

1942) ve Rio de Janeiro (5 şubat 1947 - 19 temmuz 1949) büyük elçiliklerinde değerli hizmetlerde bulunmuştur. 1934 haziranında İran şahı Riza Pehlevî'nin Atatürk'le şahsen tanıştıkları Türkiye ziyaretinin, Atatürk'ün telkiniyle hazırlanmasında ve Türk - İran dostluğunun geliştirilmesinde G. nin önemli rolü olmuştur. Sefir - i kebir Tuğamiral Osman kumandasında Japonya'ya resmî ziyarette bulunan Türk askerî heyetini taşıyan «Ertuğrul» Firkateyni (b. bk.) nin 16 eylûl 1889 da Kumanona denizinde, Oşima açıklarında (210) (220) Fırtınaları'na yakalanıp batması ve 450 Türk subay ve erinin şahadetleri hatırasına Japonlar tarafından yapılmış olan dostluk anıtını G., şehitlerimizin ve Türklüğün şanına yakışır bir hale getirmiş ve Türk - Japon dostluk ve ilişkilerinin çok üstün bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.

II. Dünya Harbinin ilk devresinde Berlin sefirimiz bulunan G., o zamanlar ortalığa dehşet saçan ve kimseyi dinlemeyen Adolf Hitler'e kendisini saydırmış, üstün şahsiyeti ile Hitler'in Türkiye'ye karşı bilfiil savaşmasını önlemekte müessir olmuştur. G., harp ortasında Berlin'den geri çağrılınca onu Hitler, kendi hususî vagonu ile sınıra kadar göndermişti ki bu, hiç kimseye bahşedilmemiş bir iltifat ve imtiyazdı.

Atatürk başlıklı bir yazısı Türk Tarih Kurumu Belleten (XX, sayı 80, ekim 1956, 565 - 570) inde yayımlanmış bulunan G. nin Japonya ve Almanya hakkında önemli birer kitap yazdığı biliniyorsa da, bunlar henüz basılmamıştır. G. nin yayımlanmış üç değerli eseri şunlardır: *Türk - Nippon Dostluğunun Sonsuz Hatırası Ertuğrul* [Türkçe ve Japonca, Tokyo haziran 1937]; *Siyasî Hâtıralarım I. İran* (ağustos 1930 - haziran 1934) [Istanbul, 1952]; *Mübarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve muhteşem anıtları* («Deniz Komutanlığı Dergisi» ilâvesi) [Istanbul, 1956]. — F. T.

GEREKÇE (Fr. Corollaire; Alm. Korollar; eski ter. Lâzıme), özellikle Orta Çağ mantığına ait bir terim. G., bir kaziye (önerme) nin, ayrıca ispatlanmasına lüzum kalmadan başka bir kaziye (önerme) nin delâletiyle kendi kendini açıklamasıdır. Meselâ: «Bir üçgenin açıları toplamı 180° dir» kaziyes (önerme) sine: «tam bir üçgende iki dikaçı bulunamaz» kaziye (önerme) si bir G. dir.

GEREKÇE, bir mahkeme hüküm veya kararının dayandığı olay ve kanunî sebepler. Hüküm veya kararın bunları açıklayan bölümüne de G. adı verilmektedir.

Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanununun 489. maddesi, mahkeme kararlarının G. li olmasını şart koşmaktadır. Mahkemece herhangi bir G. zikredilmemiş olması, aynı kanunun 482. maddesinin 4. fıkrası uyarınca muhakeme usulüne riayetsizlik sayılacağından, hükmün bozulmasını gerektirir.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 261. maddesine göre, ceza mahkemelerinin vereceği hükmün G. li olması şarttır. Aynı kanunun 308. maddesinin 7. fıkrasında hükmün G. siz olmasının kanuna mutlak muhalefet ve bozma sebebi teşkil ettiği açıkça belirtilmiştir.

GEREKİRCİLİK (Fr. Déterminisme; Alm. Determinismus; eski ter. İcabiye), her olayın bir sebebi olup, aynı sebeplerin aynı şartlar altında daima aynı etkileri doğuracağını savunan doktrin. Bundan çıkarılan sonuç, olayların zarurî ve evrensel kanunlara tabî olması gerekliliğidir. G. fikrini, yani tabiatta bir düzenin mevcut olduğu inancını insanlara, yıldızların düzenli hareketinin ilham ettiği sanılır. Fransız psikoloğu Bachelard: «G. gökten yere inmiştir» diye yazar. Eski Yunanlıların astronomiden çıkardıkları bu rasyonel zaruret, sonradan fizik ve kimya, hatta biyoloji alanında araştırılmıştır (XIX. yüzyılda Claude Bernard). Son olarak G., beşerî gerçeklere de uygulanmıştır. Auguste Comte'un toplum fiziği (physique sociale) nin veya sosyolojisinin amacı budur. XX. yüzyıl başlangıcında, Fransız filozoflarından Bergson ve Boutroux'nun G. üzerindeki eleştirmeleri önemlidir. Boutroux'ya göre, tam bir kesinlikle doğrulanmış hiçbir tabiat kanunu yoktur. Bu kanunların doğruluğu ancak istatistik rakamlara dayanır. Bu kanunlar, fikirlerin genelleştirilmesinden doğmuştur ve tabiatta kanun yoktur. Üstelik, tabiatta üç ayrı düzen vardır: madde, hayat ve ruh (Fr. esprit). Her ayrı düzende G. in mevcut olduğunu farz etsek bile, maddeden hayata ve hayattan ruha geçmek imkânsızdır.

Görülüyor ki, bir evrensel G. ten söz etmek yersizdir. Fakat en kuvvetli itirazlar modern fizikten gelmektedir: mikrofizikte bir elektronun hem yöneltisini hem hızını bilmek imkânsızdır. Bunu bütün bir elektron demeti için ve ancak yaklaşık olarak tahmin edebiliriz. Böylece G., önceden tahmin etme imkânına bağlıdır. Demek ki fertler seviyesinde G. yoktur; olsa olsa istatistik alanında bir G. vardır.

G. ancak gerekmezcilik (Fr. indéterminisme)'in bir sınır hali olarak belirir. Aşamadığımız bu belirsizlik sınırı Alman fizikçisi Heisenberg tarafından «indeterminasyon ilişkileri» olarak ifade edilmiştir. Bu filozofa göre, gözleme aletleri gittikçe karmaşıklaşarak gözlenilen olayı bozmaktadır. Meselâ bir elektronun yerini tespit etmek için, onu aydınlatmak gerekir; fakat ışığın kendisi de bir elektronlar akışı olduğu için, gözlenen elektronu yerinden atar. Gittikçe şöyle bir fikir uyanıyor: bilgin, eşyanın G. ini gözlediğini sanırken olayları kendisi tayin etmektedir.

Görülüyor ki başlangıçta ilim, G. e ontolojik bir değer biçmiştir: bizatihî eşya tayin edilmiştir, bilgin ise gözlemiştir. Bugün daha pozitif (müspet) bir teori savunulmaktadır. G., önceden tayin edilme imkânı olarak kabul ediliyor. Fakat bu imkân tabiatta mevcut değildir, bilginin eseridir; bilgin, olaylarda mevcut bazı karakterlerine göz yumarak ve aletlerle deneylemenin şartlarını yaratarak bu imkânı hazırlıyor.

Tabiattaki G. problemi ile insan hürriyeti problemi arasında hiçbir münasebet olamaz.

Ekonomideki G. için bk. MARXİZM ve DİYALEKTİK MADDECİLİK.

GERE'LER, Batı Afrika'da, Fildişi Kıyısının batısında ve Liberia'nın doğusunda yaşayan, Kru'lar etnik grupundan bir Zenci topluluğu. G. ler, tabiat çevresinden esinlenerek, fakat tesirli ifadeler vermek için örneklerini başkalaştırarak ilgi çekici maskeler yapmışlardır.

GEREZA (Colobus guereze), Maymunlar takımının Uzun kuyruklu maymungiller familyasından bir memeli

G E R E Z A

türü. Hayvanın kendi uzunluğu 70 cm, kuyruğu 60 cm dir ve ucu beyaz püsküllüdür. Yüzü insana benzeyen G. nın vücudu siyah mavi kıllarla kaplı olup tembeldir. Omuzundan kaidesine kadar iki taraftan yele gibi sarkan beyaz ipek gibi kılları vardır. Habeşistan'da sürüler halinde yaşarlar. Güzelliğinden dolayı çok avlanır.

GERGEDAN (Rhinoceros < Yun. *rhis*, *rhinos* = burun; *keras* = boynuz), 1. **Zooloji:** ayaklarında üçer parmak ve burunlarının üst ortasında bir veya iki boynuz bulunan, Gergedangiller (Lat. Rhinoceratidae) familyasından toynaklı memelilerin ortak adı. G. lar otçul olmakla birlikte, geviş getirmeyen, 4 m ye kadar uzunlukta ve 2 m ye kadar yükseklikte olan, güçlü, fakat ürkek ve çekingen hayvanlardır ve yalnız tedirgin edildikleri zaman saldırırlar ve gereğinde dörtnalla saatte 45 km lik bir hızla koşabilirler. Fundalıklarda ve yalnız başlarına yaşarlar, bataklık yerleri de severler. Gebelikleri 530 gün sürer. G. ların ikisi Afrika'da, üçü de Asya'da olmak üzere bilinen beş türü vardır. Asya türlerinde kesici dişlerle köpek dişleri gelişiktir ve bunların derilerini derin kıvrımlar geniş bölgelere ayırır; Afrika türlerinde ise kesici dişlerle köpek dişleri olmadığı gibi, derilerinde derin kıvrımlar da yoktur.

GERGEDAN

Hindistan G. ı (R. unicornis) ile İndonezya G. ı (R. sondaicus) nın yalnız birer boynuzu, Sumatra türü (Ceratorhinus sumatrensis) ile her iki Afrika türünün ikişer boynuzu vardır. Afrika türlerinin en çok bilineni kara G. (Diceros bicornis) dır. İkinci Afrika türü olan ak G. (Ceratotherium simus) kurşun rengindedir ve bugün hemen hemen yok olmuş durumdadır.

2. **Paleontoloji:** Dünyanın iki yarısında da soyu tükenmiş G. cinslerinin kalıntıları bulunmuştur. Dördüncü Zamanın buzullararası çağlarda Avrupa'da bir G. cinsi yaşamıştır (Rhinoceros mercki). Fosilleşmiş kemikleri meselâ Hırvatistan'da (Krapina'da) ve Fransa'da (Saint-Acheul'de) bulunmuş olan bu hayvan, soğuğun etkisiyle yok olmuş ve yerini Akdeniz çevresiyle kuzey Asya'da yaşayan Rhinoceros tichorhinus'a bırakmıştır. Bu sonuncusu, soğuk ülkelerde yaşamış olan, uzun tüylü ve burnunun orta bölmesi kemikli olan bir G. dı.

GERGEDAN KUŞLARI (Boynuzlu Gagalıgiller, Bucerotidae, Fr. Calaos), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Gök kuzgunumsular takımının Gök kuzgunlar alt takımına giren bir familyası. Dişleri az olan G. K. nın gagaları çok büyük ve öne doğru kıvrıktır; bu çok büyük gagası yüzünden G. K. adını almıştır. Üst gaganın dibinde boynuza benzer bir çıkıntı bulunur. Baş ve boyunlarının bazı kısımları çıplaktır. Çok ürkek olan G. K. Afrika ve Güney Asya'da yaşarlar. Boynuzlu karga, İki boynuzlu kuş, Kalao gibi türleri tanınmıştır.

GERGEDAN KUŞU

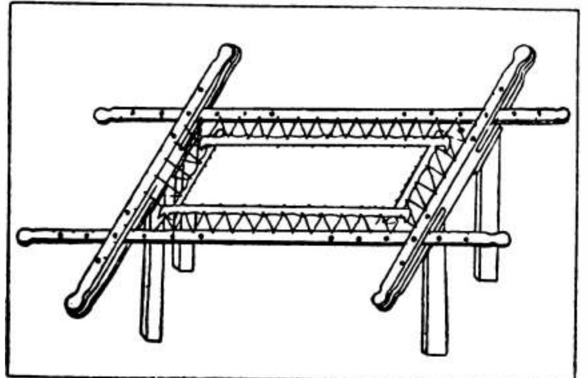
Gergedan kuşu: G. K. familyasının bir türü. Bilhasa, Sumatra, Cava ve Borneo'da yaşar. Tüyleri siyah-beyaz veya kahverengi-beyaz; kuyruğu uzun, aşağı doğru fazla kıvrık ve ince uçludur; başında kırmızı-turuncu-kara bir tepeliği vardır. Dişisi, bütün kuluçka dönemi ve yavruların yetişmesi süresince yuvasına kapanmış olarak yaşar. Yuva, bir ağaç gövdesine oyulmuş ve ağzı balçıkla sıvanmış, üzerinde ancak küçük bir delik bırakılmıştır; erkek getirdiği besinleri bu delikten içeri verir. Yuva ağzını örten bu sıva, yavrular uçacak duruma gelince dişi tarafından kırılır.

G. K. her şey yer. Küçük cinsinin boyu kara tavuğunkini geçmezse de Malezya'da 1, 30 m boyunda olanlar da vardır.

GERGEDANGİLLER (Rhinoceratidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler sınıfının Etenliler bölümünün Tekparmaklılar takımına giren bir familya. Başlarında 1-2 boynuz vardır. Ayakları üç parmaklıdır. Kalın derili ve kuvvetlidirler. Asya'da yaşayanların çıplak derileri derin katlanmalarla parçalara ayrılmıştır. Hindistan gergedanı, İndonezya gergedanı, Sumatra gergedanı, Afrika gergedanı, ak gergedan olmak üzere beş türü vardır.

GERGEF, nakış işlerinde kullanılan bir germe aracı. Üzerine işleme yapılacak kumaşın gerilmesini, daha kolay çalışmasını ve işlemenin daha düzgün çıkmasını sağlar.

G. kasnakla gerilemeyecek kadar büyük işler için kullanılır. G. te Türk işlemeleri, ajurlu işlemeler, sarmalar, Çin iğnesi v. b. işlemeler yapılır. İkisi ayaklı dört çıtadan meydana gelmiştir. Ayaklı çıtaların başları, uzunluklarının üçte biri kadar yarıktır. Diğer iki çıta serbestçe hareket edebilecek şekilde bu yarıkların içine geçirilmiştir. Çıtaların baş taraflarında, birbirlerine bağlanmasını ve bu suretle meydana gelecek çerçevenin küçültülüp büyütülmesini sağlayacak şekilde delikler vardır. Ayaklı çıtaların delikleri diğer çıtaların deliklerinden azdır. Bundan dolayı çerçeve, en son derece küçültüğünde bir dikdörtgen şeklini alır. Çerçevenin yüzeyi, çıtaların sağa sola, ileri geri hareket ettirilmesiyle küçültülüp büyütülebilir. İstenilen yüzey elde edil-

GERGEF

diğinde, birbiri üzerine gelen deliklere sokulan birer ağaç kama ile çıtalar sabitleştirilir. Böylece dört ayak üzerinde sağlam duran bir çerçeve meydana getirilmiş olur. Çıtalar üzerinde, yukarıda söylenen deliklerden başka, çerçevenin iç tarafına yakın başka delikler vardır. Bu deliklere, her çıta için ayrı olmak üzere dört parmak kadar eninde ve çerçeve uzunluğunda, kalın sağlam birer bez, kuvvetli bir sicimle zikzak olarak tutturulmuştur. İşlenecek olan dokuma, önce dört kenarından gevşek bir halde bulunan bu bezlere dikilir, daha sonra gerginliği her tarafından eşit olmak üzere iplere gerilir. Böylece hazırlanan G. in yanında oturan işleyici, bir elini gerilen kumaşın üstünde, öbür elini altında bulundurarak iğne ile işlemeye başlar.

GERGER, Adıyaman iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 22 723 (1965), yüzölçümü 702 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 1 229, köy sayısı 43 tür. Kasabanın denizden yüksekliği 1 025 m dir. Taraksu adında bir bucağı vardır. 1954 te ilçe olmuştur.

G. ilçesi Adıyaman ilinin kuzeydoğu bölümünü içine alır, çevresinde Malatya, Diyarbakır, Urfa illerinin arazi bölümleri bulunur. G. 1954 yılına kadar Malatya'nın Pütürge ilçesine bağlı bir bucak iken, Adıyaman'ın il olması üzerine ilçe olarak buraya bu ad ile bağlanmıştır. İlçenin çok yeri dağlıktır. Güneydoğu Toroslardan olan bu dağlar, Fırat ve kolları ile derin olarak yarılmıştır. Bu dağların çok yerinde sarp yerler ve arazi basamakları vardır. Fırat nehri çok yerde G. ilçesinin sınırlarını çizer, buradaki dağlık yerlerden çıktıktan sonra Güneydoğu Anadolu'nun düzlüklerine iner. İlçe arazisinde iklim sert, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçer. Dağları yer yer ormanlarla (çoğu meşe) örtülüdür. Halkın çoğu tarım ile uğraşır. Buğday, arpa ekilir, yerindeki ihtiyaca yetecek kadar bağ yetiştirilir.

İlçe merkezi olan G. büyükçe bir köy olup Adıyaman'a 102, Malatya'ya 106 km uzaklıkta, dağ eteğindedir. Kasabayı buralara bağlayan yollar bozuktur. Kasabanın ana yollardan uzak olması, arazinin dağlık bulunması yüzünden gelişme güç olmuştur.

G. ilçesinin bulunduğu arazi eski yerleşme yerlerinden biridir. G. çayının Fırat'a döküldüğü yerin güneyinde uzanan, alçak, fakat sarp yamaçlı dağın kuzey bölümünde G. kalesi adı ile anılan eski bir kalenin yıkıntıları vardır. Burası, Fırat vadisine hâkim bir yerdedir. Bu kalenin hemen batısında şimdiki G. köyü çevresinde birçok eski kuyuların, camilerin bulunmuş olduğu G. harebeleri uzanır. Tarihin türlü çağlarında ilçe ve çevresinde uzanan dağlık arazi, önemli bir savunma ve sığınma alanı olmuş, burası çevredeki geniş düzlüklere hâkim durumda bulunmuştur. — R. İ.

GERGER'den bir görünüş

GERGER KALESİ, Gerger çayının Fırat'a döküldüğü yerin güneyinde uzanan alçak fakat sarp yamaçlı dağın kuzey bölümünde, Kommagene'nin Samosata (bugünkü Samsat) dan önceki başkenti Arsameia şehrinin kalesi. G. K. nde Kommagene hükümdarlarından birini tasvir eden bir kaya kabartması ile uzun bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıt Kommagene kralı I. Antiokhos'un tanrılaşmış atalarının kültüne dair verdiği talimatı ihtiva etmektedir. Arsameia adı da bu yazıtta geçmektedir.

GERGOVIA (bugünkü adı: **Mont de Gergovie**), Auvergne'de yaşayan eski Arver'lere ait müstahkem bir mevki. G., Gallialıların M. Ö. 52 de Caesar'a karşı kazandıkları zafer ile tanınır.

GERGUR (Fr. Guergour), Cezayir'de dağlık çember. Tel Atlasları grupundan olan G. dağları, Biban sıradağlarının doğu yönde devamını teşkil eder. Ued Bû-Sellam nehrinin meydana getirdiği derin boğazları, çinko madenleri vardır. Yüksekliği 1 613 m dir.

N. GERHAERT VAN LEYDEN: «Güzel Barbel von Ottenheim» (Frankfurt a. M. Sanat Enstitüsü)

GERHAERT VAN LEYDEN [*yerārt van lẹydin*], **Nikolaus** (Leyden 1430 - Viyana 1473), Felemenkli heykelci. 1462 den başlayarak bilhassa Treves'te (başpiskopos Jacot von Sierck'in mezarı), Strassburg'ta (eski şansölyelik binasındaki büstler), Bade'da (eski mezarlıktaki haç) ve Viyana'da (St. Stephan kilisesindeki imparator III. Friedrich'in mezarı) [1469] çalışmıştır.

GERHARD [*gẹrart*], **Hubert** (Herzogenbusch, Hollanda 1550 - München 1620), Hollandalı heykelci. Güney Alman erken Barok devrinin başta gelen tunç heykelcilerindendir. Bilhassa bol heykelciklerle donatılmış çeşmeler yapmıştır.

GERHARDT [Alm. *gẹrhart*, Fr. *jerạr*], **Carl (Charles) Friedrich** (Strassburg 1816-Strassburg 1856), Alsace'li Alman kimyageri. Montpellier, Paris ve Strassburg üniversitelerinde profesör olarak bulunmuştur. Organik asitlerin anhidritlerini bulmuş, tipler doktrini ve benzeşikler teorisi (Homologentheorie) ile organik kimyayı geliştirmiştir.

GERHARDT [*gẹrhart*], **Karl** (Speyer, Almanya 1833 - Gamberg, Mosbach 1902), Alman hekimi. Jena, Würzburg ve Berlin Tıp Fakültelerinde profesör ve klinik şefi olarak çalışmıştır. Hastanın durum değiştirmesi halinde, göğse vurulunca veremli akciğerlerdeki kavernalar üzerinde meydana gelen ses değişikliğine G. ses değişimi denir.

GERHARDT [*gērhart*], **Paul** (Gräfinhainichen, Sachsen 1607 - Lübben 1676), Alman ilâhiyatçısı ve şairi. Koyu bir Luther'ci olduğu kadar da duygulu bir şair olan G., bir kısmını kendi ilhamiyle, bir kısmını da halk ilâhilerinden esinlenerek yazdığı 134 *Lied*'inde Tanrıya sonsuz bir aşkı ve güveni dile getirir. Fikir yüceliği ile halk şairi geleneklerini uzlaştıran bu şiirlerdenden pek çoğu bugün hâlâ Protestan ilâhi kitaplarında büyük bir yer tutar. *Nun ruhen alle Wälder* (İşte bütün ormanlar uykuda), *O Haupt voll Blut und Wunden* (Ey kanlar ve yaralar içindeki baş) sözleriyle başlayan *Lied*'ler, bunların en ünlüleri arasındadır.

GERİ HİZMET, askerî bir terim olarak, genel anlamda, silâhlı kuvvetlerin stratejik ve taktik hareketlerinin hazırlanması ve başarı ile uygulanması için insan, ikmal maddesi ve hizmet olarak, her türlü ihtiyaçlarının sağlanmasına yarayan idarî faaliyetlere verilen ad. Bu anlamda uzun bir süre kullanılmış olan terim, daha ziyade «geri hizmetler» olarak çoğul şeklindedir. Bu hizmetleri yapan askerî birlikler, geri hizmet şekilleri ve hizmetlerin sağlandığı yerler G. H. tesisleri olarak yer almıştır.

Modern anlayışa göre, büyük gelişmelere ulaşmış olan silâhlı kuvvetlerde G. H. ler teriminin yerine lojistik faaliyetleri de kapsayan, *idare* terimi geçmiştir. Bk. İDARE, LOJİSTİK, STRATEJİ, TAKTİK.

G. H., özel anlamda, personel kullanma yerleri ile ilgili askerî bir terimdir. Bu anlamda kullanılışı, personel yönetmelikleri ile belirtilmekte olan kıta hizmetlerinin dışında kalan personel tayin etme yerlerine bir bütün olarak göstermeyi sağlar.

GERİ HİZMET: Toplanma bölgesinde mermi dağıtımı

GERİ HİZMET: Ana tamir fabrikasından bir görünüş

GERİ ZEKÂLI ÇOCUKLAR (Tıp, Psikol.): bk. ÇOCUK.

GERİCİLİK: bk. İRTİCA.

GÉRIATRIE (Tıp): bk. JERİATRİ.

GÉRICAULT [*jerikǫ*], **Théodore** (Rouen 1791 - Paris 1824), Fransız ressamı, heykelcisi ve litografyacısı. Paris'te Carle Vernet (1808) ve Pierre Guérin (1810) ateiyelerinde çalışmış, fakat asıl sanatı Paris, Roma ve Londra müzelerinde eserlerini incelediği Rubens, Gros, Poussin, Rembrandt, Michelangelo, Caravaggio, Constable gibi büyük üstatlardan öğrenmiştir.

T. GÉRICAULT

Yavaş yavaş David'in Neo-klasizminden yüz çeviren G., Romantizm öncesi döneminde yer alan sanatçılara katılır. Ahenk ve gerçek aşkı ile dolu olan güçlü ifadesi, 1812 de sergilediği «Hassa avcısı», sonra da «Yaralı zırhlı asker» (Louvre Müzesi) tablolarında ilk örneklerini verir.

G., Floransa'da kaldığı kısa süre (1816) içinde Michelangelo'nun heykellerinden desenler çizmiş, Sixtine kilisesindeki «Mahşer günü» nü kendi üslûbu ile kopye etmiştir. Paris'e dönüşünde at resimlerine yönelen ressam, litografyacılıkta da o zamanki tekniğin bütün imkânlarından faydalanma yolunu çağdaş sanatçılara öğretmiştir.

«Medüz salı» (1819, Louvre Müzesi), kuvvetli realizmi ile, eski geleneklere ve akademik sanata karşı uyanan romantik anlayışın ilk örneğini verir. Fransa'da sert tenkitlere uğrayan bu büyük tablo, 1820 de Londra'da sergilenmiş ve çok beğenilmiştir.

Tablolarından daha romantik bir üslûp gösteren heykelleri ve kabartmaları arasında «Bir adam tarafından zaptedilen at», «Kaplanın parçaladığı öküz», «Satir'in kaçırdığı kadın» anılabilir.

«Yarış atları», «Buldok köpeği başı», «Kazığa bağlanmış beş at», «Yaralı kafilesi», «Süvari kadın», «Bir sanatçının portresi», «Deli portresi» ressamın başlıca tabloları arasında anılır.

Kaderin acı bir cilvesidir ki G., çok sevdiği ve eserlerinde sık sık yer verdiği attan düşerek ölmüştür.

T. GÉRICAULT: «Epsom'da at yarışları» (Louvre Müzesi)

GERİLEME (Fr. Régression): 1. (Mantık) aklın, sonuçlardan prensiplere, tesirlerden sebeplere, mürekkepten basite doğru gidişi.

2. (Biyol.) bir dokunun, bir organın veya bir ferdin, daha az evrinmiş bir duruma dönüşmesi; bir örgütün, evrinme olayı sebebiyle basitleşmesi. Her evrim (tekâmül) mutlaka ilerleyici olmak gerekmez. Geriye, daha basite veya yeniye doğru dönüşler ve bu yüzden eskinin ortadan kalkması da sıkça görülen olaylardandır. İşe yaramaz hale gelen bir organ anatomik olarak geriler ve değişe değişe sonunda kaybolur. Tarih - öncesi atın üç tırnaklılıktan tek tırnaklılığa dönüşmesi, yılanın ayaklarını kaybetmesi, asalakların organik basitleşmeleri birer G. dir. Günümüze kadar kesin bir fonksiyonu tespit edilememiş olan körbağırsağın da bir gün kaybolması beklenebilir.

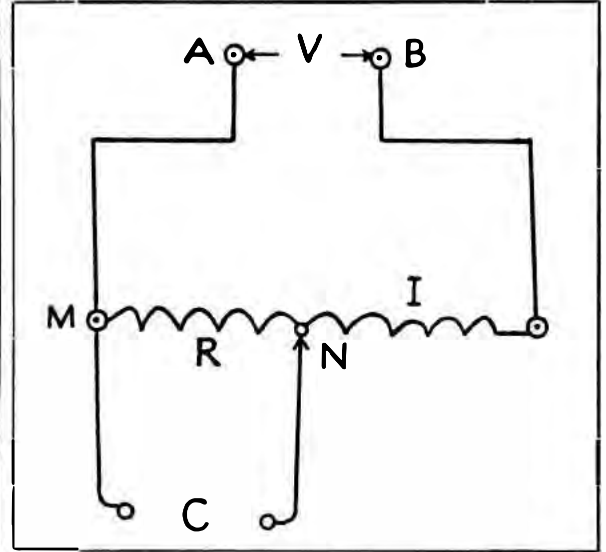
G., çok değişik menşelere dayanır. Çoğu zaman ortamın özel tabiatiyle ilgili görünürse de, bazı hallerde ortam ile G. arasında hiçbir bağlantı kurulamaz.

3. (Jeol.) çökelti üretici bir ortamın, kapladığı alanı bırakması. Bir deniz için (deniz çekilmesi), hatta bir göl ve bir buzul için de bu terim kullanılır. Denizlerde G., yer kabuğunun tektonik kıpırdanmalarına veya deniz yüzeylerinin östatik (bk. ÖSTATİZM) hareketlerine bağlanmaktadır. Stratigrafide G., kaya kenarlarının bir konglomera (yığışım) veya kum taşları ile son bulan eski bir sekans halinde düzenlenmiş olmasiyle kendini gösterir. Bir G. den sonra serbest kalan bölgeler ya erozyon (aşınma) a veya oldukları yerde bozulmaya maruz kalır ki bunun sonucunda da topraklar meydana gelir.

4. (Psik.) baskı altında tutulmuş içgüdülerin, olgunlaşmamış, ekseri çocuksu tatmin şekillerine dönmesi eylemi. G., ilk olarak S. Freud (b. bk.) tarafından tanımlanmıştır. Daha genel olarak: bir sarsıntıda veya bir yüksek seviyenin (meselâ, soyut düşünüş gibi) yitirilmesinden sonra eski ruhî - aklî şekillerin yeniden ortaya çıkması; ruya yaşantısındaki gibi mecazlar halinde görme.

GERİLİM (Fr. Tension, İng. Tension, stretching force): 1. Elektrik potansiyeli veya potansiyel farkı. Bu anlamda bk. POTANSİYEL, POTANSİYEL FARKI. 2. Bir ağırlık (veya yük) taşıyan veya iki nokta arasında gerilmiş bir tel, bir sicim veya bir çubukta husule gelen kuvvet. Bu kuvvete *G. kuvveti* (veya gerici kuvvet) adı da verilir (bk. YÜZEY GERİLİMİ). Kütlesi m olan bir cisim bir tel veya sicimle asılınca sicim gerilir ve düşey doğrultuyu alır. Sicim cismin mg ağırlığı ile gerilir ve biz cismin bir $T = mg$ gerilimine uğradığını söyleriz.

GERİLİM BÖLÜCÜ (Fr. Reducteur de potantiel ou potentiomètre; İng. Voltage divider), üç uçlu bir direnç veya bir *reosta* (b. bk.) kullanılarak istenilen bir gerilimin elde edilmesinde kullanılan bir düzenek. C kullanılma devresinden hiçbir akım geçmezse, gerilimler düğmeler arasındaki dirençle orantılı olarak bölünür. Birçok uygulamalarda bir potansiyometre (b. bk.) bir G. B. olarak kullanılır ve kayar N sürgüsünün yerini değiştirmek suretiyle gerilim ayarlanır.

GERİLİM BÖLÜCÜ

Kullanma devresinde akım çekilince gerilimin bu doğru dağılımı bozulur, fakat bölücüye uygulanan toplam gerilim yine farklı kesimler arasında bölünmüş olur. Şemada A ile B arasına yüksek şehir gerilimi uygulanırsa, devresine bağlanan bir alıcının uçlarındaki gerilim bundan daha küçük olur ve N sürgüsünün ayarlanması ile 0 dan şehir gerilimine kadar değişir. Reostadan geçen akım 1 ve MN arasındaki direnç R olursa, C kullanılma devresinin uçları arasındaki gerilim $V_M - V_N = RI$ olur. — E. E.

GERİLİM DİZİSİ (Fr. Série de tension; Alm. Spannungsreihe) [Kim.], metal veya ametal (madensi) lerin belirli bir sıraya göre dizilişi ki bu dizide her element, kendisinden sonra gelen elementin pozitif elektrik yüklü iyonların, bir elementin her negatif elektrik yüklü iyonu da, sırada kendisinden önce gelen elementlere elektron verme kudretine sahiptir. Böylece elementler iyon durumuna, iyonlar da element durumuna geçerler. Bir metal tuzu eriyiğine o metalden yapılmış elektrotlar daldırıldıkta, bunlar, birbirlerine zıt olan ve eriyiğin derişme oranına göre değişen bir elektrik potansiyeli yüklenirler. Kendi tuzlarından birinin 1 molarlık eriyiği içinde bulunan bir elementin, kıyaslama elektrodu olarak alınan bir hidrojen elektroduna karşı sahip olduğu potansiyele «normal potansiyel» denir.

Metallerin G. D. (Volta G. D. veya elektro - kimyasal G. D.) K, Na, Mg, Al, Mn, Zn, Cr, Fe, Cd, Co, Ni, Sn, Pb, H_2, Cu, Ag, Hg, Au, Pt dir.

Dizinin başında yer alan metaller, en kuvvetli indirgeme vasıtaları olduğundan kendiliklerinden kolayca oksit-

lenirler (necip olmayan metaller); dizinin sonundakiler ise güç oksitlenirler (necip metaller). Bir metalin elektron durumuna geçme eğilimine «elektriksel ilgi» denir.

Ametallerin G. D.: F_2, Cl_2, Br_2, J_2, S, Se, Te dir.

GERİLİM DÜZELTİCİSİ (Fr. Régulateur de tension; İng. Voltage regulator), elektrik kuruluşlarında gerilimin ayarlanmasında kullanılan düzenekler. Bunlara *gerilim ayarlayıcısı* adı da verilir. El ile ve otomatik olarak çalışırlar. Gerilimin ayarlanmasındaki gaye, elektrik gücü harcanan bir devrede gerilimi zamana ve yüke bağlı olmadan sabit tutmaktır. Bu maksatla birçok tertipler kullanılır. Üreteçlerde uyarma akımının değiştirilmesi, alternatif akım şebekelerinde güç çarpanının değiştirilmesi, transformatörlerde çevirme oranının değiştirilmesi gibi. Elektrikte duyar ölçmeler yapılırken gerilimin sabit tutulması çok önemlidir. Bunun için magnetik olarak çalışan ve *glim* lambalı düzenekler kullanılır. Magnetik düzeneklerde transformatörler ve kondansatörler vardır ve alternatif gerilimi % $\pm$ 1 yakınında sabit tutarlar. *Glim* lambalı düzeneklerde doğru akım gerilimleri yüke bağlı olarak sabit tutulur. Bu düzeneklerle şebekedeki gerilim değişmesi % $\pm$ 10 dan % $\pm$ 0, 2 volta indirilir. Bir de stabilize edilmiş doğrultmaçlı (redresör) gerilim düzelticileri vardır. Bunlar portatiftir ve ölçme yapılan yerlere götürülür. — E. E.

GERİLİMÖLÇER [Elek.]: bk. VOLTMETRE.

GERİLLA (İsp. Guerrilla = küçük harp), askerî bir terim. «G. hareketlerine katılan kişi, partizan» anlamına da kullanılır.

Bugün yaygın olarak G. harbi terimi kullanılmaktadır. G. harbi, düşman elindeki arazide, askerî teşkilâta uygun, nispeten küçük kuvvet grupları tarafından dost askerî kuvvetlerin harekât isteklerine uyacak şekilde, taarruz taktiği ile yürütülen ve düşmanın savaş müessiriyetini, sanayi kapasitesini, moralini düşürmeyi hedef tutan savaş hareketleridir.

Hukuk: Devletler hukukunda tartışma konusu olan husus, yakalanan G. ların harp esiri muamelesi görüp göremeyecekleridir. Konu 1899 ve 1907 La Haye konferanslarında tam bir açıklığa kavuşamamıştır. Ancak 12 ağustos 1949 da imzalanan Cenevre antlaşmalarına göre, G. lar sorumlu bir komutan emri altında bulunmak, devamlı ve seçilebilir işaret ve alâmetler takmak, silâhlarını açıkta taşımak ve harp hukukuna ve adabına uymak şartiyle harp esirlerine tanınan haklardan faydalanabilirler.

Tatbikatta G. lara yapılan muamele yer ve zamana göre değişik olmuştur. Bk. PARTİZAN.

Tarihçe: G. harbi en eski çağlardan beri uygulanagelmiştir. Teknolojik ilerlemeler sonucu silâh ve araçlarda meydana gelen gelişmelere paralel olarak, çapı ve etkisi gittikçe artan G. harbinin başlıca örnekleri, Amerikan kurtuluş savaşı, Napoléon istilâsına karşı İspanyol direnişi, Amerikan iç harbi, II. Dünya Harbinde Fransa ve Sovyet Rusya'daki hareketlerdir.

II. Dünya Harbinden sonraki dönemde dikkati çeken G. harplerinin en tipik örneği Vietnam savaşlarında görülmüştür.

Taarruz, hareket kabiliyeti, baskın gibi harp prensipleri ve önderlik, buluculuk, güvenirlik gibi savaş nitelikleri G. harbinin başlıca başarı faktörleridir. Ayrıca, özellikle lojistik ve haber alma alanlarında, yerli halkın desteğine ve dost birliklerle devamlı iş birliğine büyük ölçüde ihtiyaç vardır.

GERİŞ, Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 4 039 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 235 tir. Bucağın 12 köyü vardır. Bucak arazisi, Torosların dağlık (1 000 - 1 500 m) ve derin vadilerinin çok olduğu bir bölümündedir. Bucak merkezinin denizden yüksekliği 800 m dir. Çam, köknar, meşe ve ardıç ağaçlarının çok yer tuttuğu ormanlarla fundalıklar vardır. Geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Çevredeki ormandan da faydalanılır. Bk. AKSEKİ.

GERLACH [*gerlah*], **Stephan** (Knittlingen 1546 - Tübingen 1612), II. Maximilian'ın büyük hediyeler ve cizye ile Osmanlı hükûmeti nezdine yolladığı Baron David Ungun'ın yanında sefaret vaizi olarak 1573 te Istanbul'a gelmiştir.

Istanbul ve çevresini iyi tanıyan G., Bursa'ya da bir seyahat yapmıştır. Istanbul'da kaldığı 5 yıl içinde günlük hatıralarını yazmıştır. 552 büyük yazma sahife tutan ve Latince yazılan bu eserde G., Istanbul şehrini ve civarını, saray hayatını, Osmanlı devletinin kudretini, ordusunu ve idarî teşkilâtını, Türklerin özelliklerini, gelenek ve göreneklerini azınlıkların durumunu bütün ayrıntılariyle ve realist bir görüşle Avrupalılara tanıtmak istemiştir. Eserin el yazması ile birçok kopyeleri yapılmış, nihayet gördüğü rağbet üzerine 1674 te torunu Samuel Gerlach tarafından Frankfurt'ta bastırılmıştır: *Tagebuch an die Ottomanische Pforte abgefertigten Gesandschaft* (Osmanlı Sarayına gönderilen bir elçinin hatıra defteri) [Frankfurt, 1674]. G. ın verdiği bilgiler Türk kültür tarihi bakımından çok önemlidir.

G. 1578 de Istanbul'dan ayrılmış, 1579 yılında Tübingen'de doktor, sonra da profesör olmuştur. — Y. Ö.

GERLACH [*gerlah*], **Walter** (doğ. Biebrich - Rhein 1889), Alman fizikçisi. Frankfurt, Tübingen, 1929 dan sonra da München üniversiteleri profesörlüklerinde bulunmuş, dakik ölçmelerle Stefan - Bolzmann değişmezlerinin değerini tayin etmiş (1916), 1921 de Otto Stern ile birlikte, atom ışınlarına, homojen olmayan magnetik alan içinde yön değiştirtmek suretiyle Kuantlar teorisinin gerçekliğini deney yolundan ispatlamıştır.

G., kantitatif tayf analizi ve atom yapısı ile magnetizma arasındaki ilişki konuları üzerinde de çalışmıştır.

GERLACHOVKA [*gerlahovka*] (Slovakça adı: Gerlachovský Štit; Almanca adı: Gerlsdorfer Spitze), Çekoslovakya'da, Yüksek Tatra (Çekçe adı: Vysoké Tatry) silsilesinde, Karpat dağlarının en yüksek tepesi (2 663 m).

GERLOVO, Kuzeybatı Bulgaristan'da dağlık bir bölge. Denizden yüksekliği 250 m dir. Büyük Kamçı ırmağı bu bölgeden geçer. G. bölgesinde nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler teşkil eder. G. ve Deliorman'da küçük bir Kızılbaş grupu da vardır. G. Türkleri ile Tozluk Türkleri arasında büyük bir yakınlık göze çarpar. Yerli bazı geleneklere göre, G. Türkleri, sonradan Türkleşmiş Bulgarlardır. Ancak, bu rivayetin tarih ve etnoloji bakımından ne kadar doğru olduğu daha köklü araştırmalara muhtaçtır. Osman Pazar çevresinde de G. Türklerine rastlanmaktadır. Bk. TOZLUK. G. Türklerinin konuştuğu dil, birçok özellikleri bakımından kuzeybatı Bulgaristan'da konuşulan Türk ağızları arasında özel bir yer tutar.

GERMABLAR (Tıp): bk. ILICALAR.

GERMAIN - DES - PRÉS (Coğ.): bk. SAINT - GERMAIN - DES - PRÉS.

GERMANIA (Lat. Germania; Alm. Germanien): 1. Eski Çağda Tuna'nın kuzeyinde, Rhein'ın doğusunda, Germenlerin oturduğu Vistula ırmağına kadar uzanan bölge. Hür veya Büyük G. (Germania libera veya magna), M. S. 90 yılında kurulan ve Roma sınır eyaletleri olan Yukarı G. ve Aşağı G. dan ayrı idi. Yukarı G. (Germania superior) nın başşehri Mogantiacum (Mainz), Aşağı G. (Germania inferior) nın başşehri Colonia Agrippinensis (Köln) idi. Bu iki G. nın sınırlarını bugünkü Andernach civarında bulunan Vinxtbach teşkil etmekte idi. Aşağı G. sadece Rhein'ın sol kıyısını kapladığı halde, Yukarı G. Taunus'a, Main - Neckar vadisine kadar uzanır ve sınırı bir sur (limes) ile Hür Germenlere karşı korunurdu. Hür G., toprakları arızalı, sarp ve verimsiz sayılır ve hepsine birden Hercynia silva (Herzinia ormanlık dağları) adı verilen Erzgebirge (Sudeti montes), Harz (Bacenis) ve Bohemya dağları (Gabreta) nı içine alırdı. Teuteburg ormanları ve Kara Orman (Schwarzwald) (Abnoba) da bu dağlık bölgeye dahildi. Bütün kollariyle Rhein ve Tuna'dan başka Ems (Amisia), Weser (Visurgis) ve Elbe (Albin) harp seferleri vesilesiyle Romalılarca bilinmekte idi. Ticarî münasebetlerde Elbe'nin doğusundaki bölgelerle Baltık memleketlerinin Romalılarca tanınmasını sağlamıştır. G. hakkındaki bilgilerin ana kaynakları Caesar, Tacitus (*Germania*), Plinius ve Ptolemaios'tur.

2. Orta Çağda ekseriya ve rastgele Rhein'ın doğusundaki bölgeye verilen ad. Bugünkü Almanya'ya İtalyanların (Germania), İngilizlerle Amerikalıların (Germany) verdikleri adlarla tarihî G. yı karıştırmamalıdır.

GERMANIA [*hermạnia*] (Dilcilik ve Tarih): 1. Eski bir İspanyol argosu. Birtakım manzumeler düzülmesine de yaramış olan bu argo, XVII. yüzyıldan bu yana Romani lehçesinin etkisi altında kalarak *calò* denilen İspanyol - Romani lehçesi halini almıştır; 2. XVI. yüzyılda İspanya'da asılzadelere karşı faaliyet göstermiş olan bir çiftçi - zanaatçı kardeşlik topluluğu. Valencia ve Majorca'da 1520 de çıkardığı ayaklanmalar 1522 yılından önce bastırılmıştır.

GERMANICUM MARE, Romalıların Kuzey Denizine verdikleri ad.

GERMANICUS [*gemạnikus*], **Julius Caesar** (Roma M. Ö. 15 - Antakya M. S. 19), Romalı general. Decimus Nero ile Antonia'nın oğlu, Augustus'un yeğenidir. M. Ö. 4 yılında Tiberius tarafından evlât edinilmiştir. M. Ö. 13 yılında Rhein sınırının muhafızlığına getirilmiştir. Idistaviso'da Arminius'u mağlûp etmiş (16) ve V a r u s felâketi kurbanları için cenaze törenleri yaptırmıştır. Şöhretinden endişeye düşen Tiberius, kendisini Asya'ya göndermiştir. Suriye'de, gözcülüğüne memur edilmiş bulunan vali Calpurnius Pison'la mücadeleye girişmiş ve onu uzaklaştırmaya muvaffak olmuştur. Ansızın ölümü, Pison'un kendisini zehirlemiş olabileceği hususunda şüpheler yaratmıştır.

J. C. GERMANICUS

GERMANİSTİK, geniş anlamda, Germenleri, tarih, dil, töre, din, iktisat, sanat ve yazılariyle manevî varlıklarını da inceleyen ilim; dar anlamda ise, hukukta, Germen uluslarının hukuk düzenlerini, filolojide, Germen dillerini ve bu dillerin ürünlerini inceleyen ilim. Genel olarak G. sözünden sadece Alman filolojisi anlaşılır.

XVI. yüzyılda, Wimpheling, Celtis gibi Alman hümanistlerinin Antik Çağ ile uğraşmaları sırasında, kendi uluslarının geçmişi üzerinde de fikir sahibi olmağa başlamalariyle G. in ilk temelleri atılır. Birer birer eskinin en önemli dil anıtları ortaya konulur: 1571 de Otfried (IX. yüzyıl Alman şairi), 1665 te Eski *Edda* (b. bk.), 1758 de Bodmer'in Alman saz şairleri (Minnesinger) ne ait derlemesi, 1782 de *Nibelungen* destanının ilk tam baskısı yayımlanır. İngiliz George Hickes 1700 de ilk olarak bir Germen dili grameri çıkarmayı dener. Hollandalı Lambertten Kate, Franciscus Junius'un Got dili üzerindeki çalışmalarına devam eder (*Gotische Grammatik* = Got dili grameri, 1710). Aydınlanma (b. bk.) devri yazarları, metin eleştirmesinde, dil incelemesinde (Gottsched, Adelung) ve edebiyatta (Eschenburg, Lessing), kesin yön verici çalışmalarda bulunurlar. Herder, dil ve edebiyat incelemelerini tarihî ve millî şartlar açısından yürütür. Romantikler ise G. i ilim mertebesine yükseltirler (F. Schlegel, Görres, Uhland); Jacob Grimm, (*Deutsche Grammatik* = Alman grameri, 1819), (*Deutsche Rechtsaltertümer* = Eski Alman hukuku, 1928) ve (*Geschichte der deutschen Sprache* = Alman dili tarihi, 1848) ile yeni G. in temellerini atar. Metin eleştirmecisi ve yayımcısı olarak G. F. Benecke, K. Lachmann, F. Pfeifer, K. Bartsch değerli hizmetlerde bulunurlar. Karl Müllenhoff'un (*Deutsche Altertumskunde* = Alman Antik Çağı bilgisi, 5 cilt, 1870) adlı eseri önemlidir.

XIX. yüzyıl sonlarına doğru dil ve edebiyat dalları gittikçe birbirinden ayrılır. H. Paul, W. Braune, E. Sievers gibi filologların hazırladıkları gramerler ileriki çalışmaların esaslarını ortaya koyar. G., bir lehçeler araştırması olarak Schmeller'in eserini ileri götürürken, G. Wenker, Wrede, Mitzka (*Deutscher Sprachatlas* = Alman dil atlası) gibi dil coğrafyacılarından yardım görür.

GERMANİT (Fr. Germanite), Cu_6 Fe Ge S_8 formülünde, menekşe - pembe, metal parlaklığında bir mineral. Sertliği 3, yoğunluğu 4,3 tür. Bu mineral güneybatı Afrika'da bulunur ve % 8 germanyumun yanı başında % 1 galyum, pek az arsen, çinko, kurşun, titan, volfram v. b. ihtiva eder. Mineral ilk defa 1920 de güneybatı Afrika'da Schneiderköhn tarafından bulunmuştur.

GERMANSBACK [*cọrmīnbæk*], **Hugo** (doğ. Luxembourg, Avrupa 1884), Amerikalı fizik mühendisi ve yazar. Radyo ve televizyonun öncülerinden olan bu mühendis, 1911 yılında ilk olarak radarın prensipini ifade etmiş, transistorun icat edilmesinden beş yıl önce «kristalli triyod» u tarif etmiştir.

GERMANTOWN [*cīrmīntaụn*], Philadelphia (A. B. D.) nın bir dış mahallesi (1854 ten beri) ve Pennsylvania Almanlarının başlıca yerleşme merkezi. İlk planlı Alman göçü sırasında (1683) F. B. Pastorius'un başkanlığı altındaki Krefeld'li ve Frankfurt'lu Mennonit'ler (b. bk.) tarafından kurulmuştur. Bu şehirde Kuzey Amerika'daki ilk Alman okulu açılmış (1702), ve Cristoph Sauer tarafından Almanca Luther *İncil*'i basılmıştır (1738).

GERMANYA KONFEDERASYONU (Fr. Confédération germanique) [Tar.]: bk. DEUTSCHER BUND.

GERMANYUM (Fr. Germanium), metalik bir element (sembolü Ge). Kolay kırılan, gri beyaz, parlak bir metaldir, atomik ağırlığı 72,6, izotopları şunlardır: 74,72,70, 73,76, atom sayısı 32, değerliği II ve IV tür. G. (IV) bileşikleri, G. un periyodlar sisteminin IV esas grupundaki durumlarına uygun olarak en sebatlı olanlarıdır. Yoğunluğu 5,35, erime noktası 958° C dir. Erimiş G. un yoğunluğu katı halde olanından % 4 daha fazladır. Donduğu zaman genleşmesi % 6 dır. Metalik G. havada sebatlıdır. Bir oksijen akımında kuvvetle kızdırılınca oksitlenerek beyaz G. oksidine dönüşür. Hidroklorik asit, potas ve seyreltik sülfürik asitten G. etkilenmez, fakat alkolik hidrojen peroksit çözeltisi ile derişik sıcak sülfürik asitten (SO_2 çıkması) ve derişik nitrik asitten (dioksit hidrat teşekkülü) etkilenir. G. kimyevî özellikleri bakımından silisyum ile kalay arasında bulunur (bk. PERİYOTLAR SİSTEMİ).

Tabiatta bulunuşu: G. oldukça nadir bir elementtir. 16 km kalınlıktaki üst yer kabuğu ancak % 0,0001 G. ihtiva eder. Element nadir olan argirodit ve germanit denilen minerallerde, eser halinde olarak ta Kuzey Amerika çinko işletmeleri artıklarında ve taş kömürü küllerinde bulunur. İngiltere gazhanelerinin tozları % 0,75 G. ihtiva eder.

Elde edilmesi: İnce toz haline getirilmiş germanit, oksijensiz azot akımında 800° C ye ısıtılırsa, arsenik sülfür ve kükürt uzaklaşır. Geriye kalan artık üzerinden 825° C de kuru amonyak gazı geçirilirse, Ge S süblimleşir ki bu da nitrik asitle Ge O_2 haline oksitlenir. Bu oksit de kömürle veya hidrojen akımında ısıtılmak suretiyle metal haline indirgenir. Bundan başka, G. bakır ve kömürün tozlarından elde edilir. Dünyanın ikinci derecede önemli G. yatağı Amerika'da Beyaz Saray yakınlarında 1950 yılında keşfedilmiştir. G., Kozalaklılar familyası ağaçlarının Tebeşir Çağı kalıntılarından oluşmuştur.

Kullanılması: G. kapsayan gümüş alaşımlarının elektrik direnci en yüksek negatif ısı katsayısına sahiptir. Bunun için bunlardan elektro - teknikte, ışığa bağlı olmayan ölçme ve akım verme cihazlarının yapımında yararlanılır. Son zamanlarda G. ültra kısa radyo dalgaları için redresör kristalleri yapımında da kullanılmıştır. Böylece meselâ bir helyum atmosferinde 1 000° de helyum içirilmiş G., elektrik akımını yalnız bir doğrultuda geçirir ve bundan dolayı alternatif (dalgalı) akımı doğru akıma çevirir. Radar tesislerinde, borusuz amplifikatörlerde (kristaldiodlarda ve triodlarda), transistorlarda G. alaşımları rol oynar. G. tuzları camın kırılma indisini çoğaltır. % 0,35 nispetinde yapılan bir katkı kalayın sertliğini iki katına çıkarır. % 12 G. u havi bir G. altın alaşımı 359° de erir ve Amerikan mücevhercileri tarafından lehimlemede kullanılır.

1871 yılında Mendeleev, tertip ettiği periyotlar sistemine dayanarak, silisyumla kalay arasında atomik ağırlığı 72 ve yoğunluğu 5,5 olan bir elementin mevcut olması gerektiğini haber vermiştir. Aş. yu. 14 yıl sonra, Mendeleev tarafından eka - silisyum adı ile adlandırılan bu element Clemens Winkler tarafından Saksonya'da argirodit cevherinde bulunarak G. adını almıştır.

GERMANYUM BİLEŞİKLERİ, germanyumlu hidrojen, Ge H_4 (renksiz bir gaz); germanyum tetrafluorür, Ge F_4 (renksiz bir gaz olup 3 H_2 O ile higroskopik kristaller teşkil eder); germanyum tetraklorür, Ge Cl_4 (ince, renksiz hidrolizlenebilen bir sıvı); germanyum dioksit, Ge O_2 (kumumsu, beyaz, zor çözülen bir toz); germanyum disülfür, Ge S_2 (beyaz, suda çözülmeyen bir toz).

GERMEN DİLLERİ (Alm. Germanische Sprachen), Hint - Avrupa dilleri (b. bk.) ailesinin _centum_ (b. bk.) grupundan bir kol (bu ailedeki öbür kollar: Hint - İran, Ermeni, Toḫar, Hitit, Lykia - Lydia, Phryg, Thrak, Yunan, Arnavut, İllyr, İtalo - Kelt, Balto - Slav). Hint - Avrupa dillerinin son merkezi güney Rusya olmuş (M. Ö. 3500), G. D. Balto - Slav dilleriyle birlikte ana kütleden son kol olarak ayrılmış (M. Ö. 800 - 500) ve G. D. nin en eski şekli olan Ana Germence (Urgermanisch), kuzeyde Vistula ve Rhein ırmakları ile güneyde Alpler arasında yayılan bir alanı kaplamıştır. Sonra G. D. kuzeyde İslanda'ya, doğuda Memel (Klaipeda) e, güneyde de Tuna'ya kadar yayılarak Doğu, Kuzey ve Batı olmak üzere üç dala ayrılmıştır.

Hint - Avrupa dil ailesi içinde G. D. nin başlıca fonetik özellikleri şunlardır: Hint - Avrupa ana dilindeki kapantılı (Fr. occlusif, Alm. Verschlusslaut) konsonlardan ötümsüz _*p_, _*t_, _*k_ ile ötümlü _*b_, _*d_, _*g_, soluklu kapantılılardan da _*bh_, _*dh_, _*gh_ G. D. nde belli şartlar altında ve toplu olarak şu değişikliklere uğramışlardır (Lautverschiebung, mutation): _*p_ > _f_, _*t_ > _þ_ (_th_), _*k_ > _h/ḫ_; _*b_ > _p_, _*d_ > _t_, _*g_ > _k_; _*bh_ > β > _b_, _*dh_ > δ > _d_, _*gh_ > γ > _g_. Meselâ, H. - A. _*pətēr_ > Sanskrit _pitār_, Yun. _patēr_, Lat. _pater_, fakat Ana Germ. _*fadēr_, Got. _fadar_ = baba; H. - A. _*treis_ > Skr. _trayaḥ_, Yun. _treis_, Lat. _trēs_, fakat Ana Germ. _*þrijiz_, Got. _þreis_ (threis = üç); H. - A. _*k'uon_ > Yun. _kyon_, Lat. _canis_, fakat Ana Germ. _*hunda-_, Got. _hunds_ = köpek; H. - A. _*trēb_ > Lat. _trabs_, fakat Ana Germ. _*þurpa_, Got. _þaurp_ (thaurp = mamur arazi); H. - A. _*dekm̥-_ > Yun. _deka_, Lat. _decem_, fakat Ana Germ. _*taihōn_, Got. _taihun_ = on; H. - A. _*gen-_ > Yun. _genos_, Lat. _genus_, fakat Ana Germ. _*kēn_, Got. _kuni_ = cins; H. - A. _*bherē_ > Skr. _bhárāmi_, Yun. _phérō_, Lat. _ferō_, fakat Ana Germ. _*bër-_, Got. _bairan_ = taşımak; H. - A. _*dhē-_ > Skr. _dá - dhāmi_, Yun. _ti - thēmi_, fakat Ana Germ. _*dē-_, Got. _ga - dēþs_ = edilmiş; H. - A. _*ghosti-_ > Lat. _hostis_, fakat Ana Germ. _*gastiz_, Got. _gasts_ = yabancı, konuk; H. - A. _*steigh-_ > Skr. _stighnōti_, Yun. _steikhō_, fakat Ana Germ. _*stīga_, Got. _steiga_ = yukarı çıkarım; bu değişmeler, uygular, ayrıca istisnalar ve tarihçe için bk. GRIMM KANUNU, VERNER KANUNU. Hint - Avrupa ana dilinde kısmen perde (accent musical) kısmen baskı (accent d'intensité veya dynamique) şeklinde olan ve yer değiştiren vurgu, G. D. nde düz baskı vurgusu (Alm. Druckakzent, İng. stress) na çevrilerek ön heceye alınmıştır, meselâ «baba» anlamına H. - A. _*pətér_ > Ana Germ. _*fádèr_ gibi.

G. D. yakınlık bakımından Hint - Avrupa dil ailesi içinde İtalo - Kelt ve Balto - Slav kolları arasında yer alır. Bu kollara giren Latin, Kelt, Eski Prus, Litvan ve Slav dilleriyle yakın akrabalığı vardır. Latince ile: kelime hazinesi bakımından Got. _guma_: Lat. _homo_ (= adam), Got. _laggs_ [_langs_ ok.]: Lat. _longus_ (= uzun); morfoloji bakımından Got. _ga - mains_ (Alm. _ge - mein_): Lat. _com-mūnis_ (= müşterek); alıntı alanında Lat. _vinum_ > Got. _wein_ (= şarap), Lat. _caupo_ > Got. _kaupon_ (Alm. _kaufen_ = satın almak). Keltçe ile: Ana Keltçe _*rîg_ (Eski İrce _reix_): Ana Germ. _*rîk_ (Got. _reiks_ = kral); Ana Kelt. _*menekki_ (Eski İrce _meniec_): Got. _manags_ (= çok sayıda). Slavca ile: Got. _þusundi_ (Alm. _tausend_): Eski Slav. _tysąšta_ (= 1000); Got. _dals_ (Alm. _Tal_): Eski Slav. _dolŭ_ (= vadi); Got. _stôls_ (Alm. _Stuhl_): Eski Slav. _stolŭ_ (sandalye). Balt dilleri ile: Got. _haims_: Eski Prus. _caymis_, Litvan. _kemas_ (= ev). Alıntı alanında Yunancadan ve Latinceden G. D. ne

kelime geçmiş, G. D. de Slavcaya ve Finceye birçok kelime vermiştir. Meselâ, Hıristiyanlık yoluyle Yun. *ekklēsia* > Got. *aikklêsjô* (= kilise), Yun. *diabolos* > Eski Yük. Alm. *tiuval*, Anglosaks. *deofol* (= şeytan); Got. *gasts* > Eski Slav. *gostĭ* (= misafir); Lat. *caesar* > Got. *kaisar* > Eski Slav. *tsesarĭ* (= kayzer); Germence kişi adı olarak *Karl* > Slav. *kral* (= kral); Got. *hana* > Fin. *kana* (= tavuk) ; Eski Nord. *konungr* > Fin. *kunings* (= kral).

Germen ailesi içinde bu dillerin üç kolunu birbirinden ayıran veya birbirine yaklaştıran ortak nitelikler şöyle özetlenebilir:

A. Doğu - Kuzey arasındaki benzerlikler: 1. Batı kolunda bazı kelimelerdeki son sesin düşmesi (apocope) ne karşılık, Doğu ve Kuzey kollarında iç sesin düşmesi (syncope) olayı: meselâ «gün» anlamına Ana Germ. **daɣaz*: Batı Germ. **daɣa* (Anglosaks. *dag*, Eski Yük. Alm. *tac/tag*), fakat Got. *dags*, Eski Nord. *dagr*.

2. Ana Germencedeki *jj* (*i̯i̯*) ve ww (*u̯u̯*) vokallerinin Batı Germencede *i i* ve *uw* şeklinde kalmalarına karşılık, bu vokal gruplarının Doğu ve Kuzey kollarda *ggj* (Got. *ddj*) ve *ggu* (Got. *ggw*) konson + vokal gruplarına çevrilmesi: meselâ, «iki defa» anlamına Ana Germ. **twajjēm*, Got. *twaddje*, Eski Nord. *tweggia*, fakat Batı kolundan Eski Sakson. *tweiio*, Anglosaks. *twuwa* (İng. *twice*); «sadık» anlamına Ana Germ. **triwwaz*, Got. *triggws*, Ana Nord. *trigguaR* (*R* = palatal *r*), Eski Nord. *tryggr*, fakat Eski Saks. *triuwi* (Anglosaks. *trēow*, İng. *true*, Eski Yük. Alm. *triuwa*, Alm. *treu*).

Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı, Germencenin Doğu ve Kuzey kolları çok defa bir tek grupa alınarak buna Ana Nordca (Urnordisch) denmektedir. Aşağıdaki örnek Gotça ile Eski Nordcanın yakınlığını açık olarak gösterecektir: Danimarka'daki Gallehus boynuzları (b. bk.) nın üzerindeki yazıt:

Ana Nordca: *ek hlewagastiR*: *holtijaR*: *horna*: *tawidō*
Eski Nordca: *ek hlégestr hølter horn táða*
Gotça : *ik hliugasts hulteis haurn tawida*
Batı kolundan: Alm. *ich Hlewagast der Sohn des Holte fertigte das Horn*; İng. *I Hlewagast, Holte's son, prepared the horn* (Türk. ben Hlewagast, Holte'nin oğlu, bu boynuzu hazırladım).

B. Kuzey - Batı arasındaki benzerlikler: 1. Hint - Avrupa ana dilindeki **ē* vokalinin Doğuda **ē* olarak kalmasına karşılık, Kuzeyde ve Batıda **ā*'ya çevrilmesi: meselâ «uyumak» anlamına H. - A. **su̯ep* - > Ana Germ. **slæpan*, Eski Nord *slápa*, Eski Saks. *slāpan* Anglosaks. *slǣpan*, Eski Yük. Alm. *slāfan*, fakat Got. *slēpan*.

2. Ana Germencedeki kısa *o* nun Gotçaya *ă*, Kuzey ve Batıya ise **u* şeklinde geçmesi (çok defa kelime sonundaki *m*'den dolayı): meselâ «günlere» anlamına Ana Germ. **daɣom*, Eski Nord. *dǫgom* (< **dagumR*), Anglosaks. *dagum*, Eski Yük. Alm. *tagum*, fakat Gotça *dagam*.

3. Ana Germencede *z*'nin, belli şartlar altında, Gotçaya *z* (*s*), Kuzey ve Batıya ise *R* (palatal *r*) şeklinde geçmesi: meselâ «işitmek» anlamına Ana Germ. **hauzjan*, Eski Nord. *heyra*, Anglosaks. *hēran*, Eski Yük. Alm. *hōrran* (İng. *hear*, Alm. *hören*), fakat Got. *hausjan*.

G. D. nin, tarih başlangıcında İskandinavya'nın güney bölümüne sınırlanmış olan Doğu kolu sonra Dnepr nehrinden kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Bu kolda yazılı anıt bırakan tek bir dil vardır: Gotça. Bunun Doğu lehçesi-(Ostrogot) nde Moesia başpiskoposu Got asıllı Wulfila (311 - 383) tarafından yapılmış bir İncil tercümesi vardır. Bu dilin daha doğuda bulunan ağızları Kırım'da (Kırım Gotçası) ve Kafkaslardaki Taman yarımadasında (Tetrax Gotçası) XVIII. yüzyıla kadar yaşamışlardır. Gotçanın Batı lehçesi (Visigot) V - VIII. yüzyıllarda Fransa ile İspanya'-da kullanılmıştır. Attilla'nın kurduğu devlette Huncanın yanıbaşında Gotça da konuşulurdu. G. D. nin Doğu kolunda Gotçadan başka Gepid, Burgund, Rug, Skir, Lemovi, Siling, Vandal dilleri de kullanılmıştır. Vandal dili İspanya yolu ile Afrika'ya da geçmiştir. Bugün Doğu Germence kolunda, yaşayan dil kalmamıştır. Bk. GOT DİLİ.

Kuzey Germence, Germencenin en eski yazılı anıtlarını (II. yüzyıl) bırakmış olan koldur. Germenlerin *run* denilen millî yazıları en çok bu kolda kullanılmıştır. Kuzey Germenleri bir birlik olarak yaşadıkları zaman, Ana Kuzey Germence veya Ana Nordca (Urnordisch) dediğimiz dili konuşmuşlardır (300 - 700); Suion'lar, Gaut'lar ve Herul'lar bu dili konuşmuş olan eski oymaklar arasındadır. VIII. yüzyılda bu birlik Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölünmüş, Kuzeydoğu bölümü İsveççe (Svensk), Gotland dili (Altgutnisch), Kuzeybatı bölümü de Norveççe (Norsk), Danca (Dansk), Föro adaları dili (Føroysk), Orkney adaları (Orknøyiar) dili, Shetland adaları (Hjaltland) dili, Hebrid adaları (Suđrøyiar) dili ve İslanda dili (Islenzkr) şeklinde çeşitlenmiştir. Bu dillerin 700 ile 1530 yılları arasındaki şekline Eski Kuzey Germence veya Eski Nordca (Altnordisch) diyor ve memleketlere göre Eski İslandca, Eski Norveççe, Eski Danca, Eski İsveççe v. b. şeklinde ayırtlar yapıyoruz. Bu dillerin Yeni Çağı 1530 da başlar. Bunlardan İsveççe bugün kısmen Finlanda'da da konuşulmaktadır. Föro adalarının dili hâlâ yaşamakta ise de, Orkney, Shetland ve Hebrid adalarının Eski Norn denilen dilleri XVIII. yüzyılda yerlerini İngilizceye ve Keltçeye bırakmışlardır. Danca bir aralık İngiltere'ye ve Normandie'-ye kadar yayılmışsa da, XII. yüzyılda kendi millî sınırlarına çekilmiştir. Norveççe de VIII. yüzyılda İskoçya'ya ve İrlanda'ya kadar yayılmış, fakat Dancanın baskısı üzerine Orta Çağda yazı dili olarak ortadan kalkmış ve yerli ağızlar halinde köylüler arasında yaşamağa devam etmiş, şehirlerde ise Danca ile karışık bir şekli olan *Riksmål* (= devlet dili) veya *Bokmål* (= kitap dili) denilen yazı dili kullanılmıştır. XIX. yüzyıl sonlarında dilde millî hareket başlamış (bk. AASEN, Ivar), yerli ağızlardan *landsmål* (= memleket dili) denilen şekil düzenlenmiş, az sonra bu dil *Nynorn* (= yeni Norn) denilen şekli alarak Norveç'in millî dili olmuştur. Bk. DAN DİLİ, ESKİ NORDCA, İSLANDA DİLİ, İSVEÇ DİLİ, KUZEY GERMENCE, NORVEÇ DİLİ.

Batı Germence eskiden, kuzeyde Ingväon, merkezde Istväon, güneyde de Hermion olmak üzere üç dala ayrılmıştı. Batı Germencenin güneydeki Hermion dalının tamamı, merkezdeki dalın da Benrath çizgisi (b. bk., Benrather Linie; batıdan doğuya doğru Aachen - Kassel - Nordhausen - Wittenberg - Schwiebus şehirlerinden geçen dil sınırı) ne kadar olan güney kesimi, yani Yüksek (denizden uzak, dağlık) bölümü, Hint - Avrupa ana dili ile G. D. arasında meydana gelen ve yukarıda kısaca anlatılan 1. toplu ses değişimi (Lautverschiebung, mutation) nden sonra, 2. bir toplu ses değişimine uğramış ve böylece Germencenin Batı kolu Aşağı (Alm. nieder) ve Yüksek (Alm. hoch) denilen bölümlere ayrılmıştır. Bu fonetik olaya giren başlıca değişimler şun-

lardır: *Þ* (*th*) > *d* (Anglosaks. *Þencan*, İng. *think*, Eski Saks. *thenkian*, Eski Fris. *thenzia*, Eski Felemenk. *thencon*, fakat Eski Yük. Alm. ve Mod. Alm. *denken* = düşünmek); β > *b* (Ags. *seofon*, İng. *seven*, Eski Saks. *siβun*, Eski Fris. *sigun*, Eski Fel. *sivon*, fakat Eski Yük. Alm. *sibun*, Mod. Alm. *sieben* = 7); *dh* > *d* (Ags. *brōðor*, İng. *brother*, Eski Saks. *brōthar*, Eski Fris. *brōther*, Eski Fel. *bruother*, fakat Eski Yük. Alm. *bruoder*, Mod. Alm. *Bruder* = kardeş); *þ* > *pf*, *ff* (Ags. *pīpe*, İng. *pipe*, Eski Saks. *pīpa*, Eski Fris. *pīpe*, Eski Fel. *pīpe*, fakat eski Yük. Alm. *pfīfa*, Mod. Alm. *Pfeife* = çubuk, boru); *t* > *z* [= *ts̯*] (Ags. *tam*, İng. *tame*, Eski Saks. *tam*, Eski Fris. *tom*, Eski Fel. *tam*, fakat Eski Yük. Alm. *zam*, Mod. Alm. *zahm* = evcilleştirilmiş); *d* > *t* (Ags. *dǣd*, İng. *deed*, Eski Saks. *dād*, Eski Fris. *dēde*, Eski Fel. *dāt*, fakat Eski Yük. Alm. *tāt*, Mod. Alm. *Tat* = icraat); *k* > *h*, *χ* [= *h̯*] (Ags. *macian*, İng. *make*, Eski Saks. *makōn*, Eski Fris. *makia*, Eski Fel. *macon*, fakat Eski Yük. Alm. *mahhōn*, Mod. Alm. *machen* = yapmak); sonraki çağlarda *dh* > *t* (Ags. *wëder*, İng. *weather*, Eski Saks. *wëdar*, Eski Fris. *wëder*, Eski Fel. *wëder*, fakat Eski Yük. Alm. *wëtar*, Mod. Alm. *Wetter* = hava durumu); *gh* > *ch* (Ags. *dohtor*, İng. *daughter*, Eski Saks. *dohtar*, Eski Fris. *dochter*, Eski Fel. *dohter*, fakat Eski Yük. Alm. *tohter*, Mod. Alm. *Tochter* = kız evlât; Ags. *neaht*, İng. *night*, Eski Saks. *naht*, Eski Fris. *nacht*, Eski Fel. *naht*, fakat Eski Yük. Alm. *naht*, Mod. Alm. *Nacht* = gece). Bk. BATI GERMENCE.

Bu değişikliklerden sonra, Almancanın güney lehçeleri 3. bir toplu ses değişikliğine uğramışlar ve Yüksek Almanca (Hochdeutsch) nın Bavyera, Württemberg, Baden, İsviçre, Avusturya gibi güney bölgelerdeki lehçelerine Yukarı Almanca (Oberdeutsch) denmiştir. Örnek olarak şu değişiklikler gösterilebilir: *g* > *k*; *b* > *p*; *w* > *b*; *f* > *w*: Yüksek Alm. *geben* (= vermek), *Brust* (= göğüs), *Wolf* (= kurt), *Finsternis* (= karanlık), Yukarı Alm. aynı sıra ile *kepan*, *Prust*, *Bolf*, *Winschternis*. Bk. ALMAN DİLİ.

Batı Germencenin Ingväon dalı eskiden Almanya'nın kuzeybatı kısmında Ems ile Elbe ırmakları arasında Cimbr, Teuton, Chauk, Iut, Angl, Sakson ve Fris oymakları tarafından konuşulurdu. Sonra Julland (Jutland) yarımadasiyle Fris adalarından Çukur Ülkeler (Nederland) e kadar yayılmış, Iut, Angl, kısmen de Sakson lehçeleri 449 da İngiltere'ye geçerek Anglo - Sakson (Anglo - Saxon) veya Eski İngilizce (Old English) adını almışlardır. Bu dil daha sonra Anglo - Norman dilinin Fransa'dan akın etmesiyle (1066) Orta İngilizce (Middle English, 1150 - 1550) şeklini almış, XIV. yüzyılda da Modern İngilizce, Londra'nın kuzeyindeki Midland lehçesi üzerine kurulmuştur. Bk. ANGLO - NORMAN DİLİ, ANGLOSAKSON DİLİ, İNGİLİZ DİLİ. Bu dil denizcilik, göç, sömürgecilik, ticaret ve siyaset yoluyle Amerika'ya, Güney Afrika'ya, Avustralya'ya, Hindistan'a kadar yayılacak önemli bir dünya dili olmuştur. Bk. AMERİKA İNGİLİZCESİ.

Batı Germencenin Ingväon dalından olan Sakson dilinin Almanya'da kalan bölümü, Eski Sakson (Altsächsisch, 800 - 1000) ve Orta Aşağı Almanca (Mittelniederdeutsch, 1100 - 1600) devirlerini geçirdikten sonra bugunkü Aşağı Saksonca (Niedersächsisch) şekline girmiştir, ki Plattdeutsch denilen Yeni Aşağı Almanca (Neuniederdeutsch) nın başlıca bölümüdür (öbürleri: Aşağı Frankça [Niederfränkisch], Doğu Aşağı Almanca [Ostniederdeutsch]). Bk. ESKİ SAKSONCA ve PLATTDEUTSCH. Kuzey Hollanda ile Schleswig'e ve Fris adalarına yerleşen Fris dili de 1250 - 1600 yılları arasında Eski Frisçe (Altfriesich) denilen şeklini almış, o tarihten sonra Yeni Frisçe (Frysk) devrine girmiştir. Bk. ANGLO - FRIS, FRIS DİLİ.

Batı Germencenin Istväon dalı eskiden Rhein nehri kıyılarında oturan Sicambr, Ubi, Usipet, Tencter, Batav, Chamav oymakları tarafından konuşulurdu; bunlar az sonra yerlerini Frank'lara bırakmıştır. Lehçelerin «Aşağı» ve «Yüksek» bölümlere ayrılmasından sonra, Batı Frankça (Westfränkisch) ile Aşağı Frankça (Niederfränkisch) «Aşağı» bölümde kalmış, bunlar Eski Aşağı Frankça (Altniederfränkisch, 800 - 1200), Orta Aşağı Frankça (Mittelniederfränkisch, 1200 - 1800) şekillerinden geçtikten sonra Hollanda ve Flandra'da, kısmen de kuzeybatı Almanya'da konuşulan Yeni Aşağı Frankça (Neuniederfränkisch) şeklini almıştır. Bugün Hollanda'da konuşulan Felemenkçe (Nederlandsch, Hollandsch) ile Belçika'nın kuzey bölümünde konuşulan Flamanca (Vlaamsch), Eski ve Orta Aşağı Frankçanın devamıdır. Felemenkçe sömürgecilik yoluyle Güney Afrika'ya (Afrikaans dili), İndonezya'ya, Antil'lere ve Güney Amerika'ya da yayılmıştır. Bk. AFRIKAANS, FLAMAN DİLİ, HOLLANDA, dil.

Batı Germencenin Hermion dalı eskiden güney Almanya'da oturan Hermand veya Chatt, Cherusk, Langobard, Quad, Suev veya Suab (Markomann'lar dahil; asıl çekirdek Semnon'lardan olma idi), kısmen de Cimbr oymakları tarafından konuşulurdu. Bunların halefleri Schwab'lar, Alemann'lar ve Bajuvar'lar olmuştur. Orta Çağda güneybatı kesimindeki lehçeler ikiye bölünerek, kuzeyde konuşulan «Yüksek» (Hoch) bölümünden başka, yukarıda işaret edilen «Orta» (Mittel) ve «Yukarı» (Ober) Alman lehçeleri de meydana gelmiştir. Orta Almanca (Mitteldeutsch), Aşağı Almanca (Niederdeutsch) ile Yukarı Almanca (Oberdeutsch) arasında bir geçiştir. Rhein, Mosel, Ripwar Frankçaları ile Thüringen ve Yukarı Sakson lehçeleri Orta Almancanın başlıca kollarıdır. Yüksek Almanca zaman bakımından Eski (Althochdeutsch, 740 - 1100), Orta (Mittelhochdeutsch 1100 - 1500) denilen merhalelerden geçerek Luther çağında (XVI. yüzyıl başı) Yeni Yüksek Almanca (Neuhochdeutsch) şeklini almıştır. Luther Alman yazı dilini Frank lehçesini esas alarak düzenlemiştir. Almancanın Yahudiler tarafındann kullanılan, İbranî harfleriyle yazılan ve Jiddisch denilen bir lehçesi de vardır. Bugün bir kültür, ilim, teknik ve ticaret dili olan Almanca, Amerika'ya kadar yayılmış (Pennsylvania'da konuşulan şekline «Pennsylvania Dutch» denir) ve önemli dünya dillerinden biri olmuştur. Bk. ALMAN DİLİ ve BATI GERMENCE. — A. D.

GERMEN MİTOLOJİSİ (Mit.): bk. GERMENLER.

GERMEN RUN'LARI (Yazı): bk. RUN.

GERMENCİK, Aydın iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 33 667 (1965), yüzölçümü 404 km^2 dir. İlçe merkezinin nüfusu 7 344, köy sayısı 29 dur. Kasabanın denizden yüksekliği 65 m dir. Ortaklar adında bir bucağı vardır. İlçenin büyük köyleri bulunmaktadır. Bunlardan belediyesi de bulunan Mursallı (2 400 nüfus), Turanlar (1 750 nüfus), Hıdırbeyli (1 400), Ömerbeyli (1 325) başlıcalarıdır. G. ilçesi, Aydın ilinin batısındadır. G. 20 yıl öncesine kadar (1948) Aydın ili Merkez ilçesine bağlı ve 23 köyü bulunan bir bucak iken, 1948 de ilçe olmuştur. G. ilçesi, Büyük Menderes ovasının bu ilçeye düşen bölümü ile bunun kuzeyindeki Aydın dağlarının batı bölümünü içine alır.

GERMENCİK'ten bir görünüş

İlçede kışlar ılık ve yağmurlu, yazlar kurak ve sıcak geçer. Bu özelliği ile bir Akdeniz iklimini gösterir. En sıcak ay ortalaması 28°, en soğuk ay ortalaması 8° dir. Yaz günlerinde sıcaklığın 40° yi bulduğu da olur. Kışın sıcaklığın 0° ye yaklaştığı da olur. Haziranda batıdan imbat rüzgârları eser. Bu rüzgârların, incir ürününün güzel olmasında etkisi çoktur. Ovaya yılda 500 mm kadar yağmur yağar. Dağların yüksek yerlerine kar da yağar. İlçeden geçen başlıca akarsu Büyük Menderes'in buradaki bölümüdür. Kuzeydeki dağlardan inen dereler bu ırmağa karışır.

G. in 15 km kadar kuzeyinde, dağlık arazide kaplıcalar vardır. Bunlar Türkiye'nin klorürlü - sodyum bikarbonatlı sularındandır. Bunlardan biri G. ılıcası ve çamuru adı ile anılır. G. ile Çamköy (925 nüfuslu) arasındadır. Geniş bir alanda birçok yerlerden 50 - 70° sıcaklıkta sular kaynar. Sıcak suların hemen biriktiği yerlerde sıcak bataklık ve sazlıklar meydana gelmiştir ki, eskiden beri şöhreti bulunan bu kaplıcaya, asıl bu sıcak bataklıktan faydalanmak için gelinmektedir. Sazların kökleriyle karışık olan çamur, tedavide büyük değer taşır. Bu ılıcadaki havuzlarda banyo yapılır, üstü çardaklı yerlerde açılan çamur çukurları içine girenler bulunduğu gibi, bu çamurları ağrıyan yerlerine sürenler daha çok olur. Bu sulardan romatizma, nevrit, nevralji ve kadın hastalıklarında çok fayda sağlanır.

G. in 15 km kadar kuzeyinde Alangüllü (Elengüllü) denilen kaplıcalar vardır. Meşe ağaçlarının süslediği ormanlık bir yerden birçok kaynaklar çıkar ki, en önemlisi Kükürtlü denilenidir. 51 - 61° sıcaklıkta olan bu su bir tepeden kaynar, biraz aşağıdaki havuzlara akarak soğuduktan sonra ancak içine girilebilir. Mevsiminde buraya gelenler çok olur. Bu kükürtlü suyun biraz aşağısında sızıntılar da çıkar. Bu sular bir araya getirilerek yıkılmış eski bir hamamın havuzunda biriktirilmiştir. Bu havuzda banyo yapılır. Bu su da ağrılara iyi gelmektedir.

G. in başlıca ürünleri, başta incir olmak üzere, zeytin ve pamuktur. Bu ürünlerin % 80 i başka yerlere satılır. Buğday da ekilirse de, yetmediğinden satın alınır. Bir miktar da susam, fasulye, nohut elde edilir. İlçede zeytin yağı fabrikaları, un değirmenleri, helva ve tahin yapımevleri, satış kooperatifinin incir işletmesi vardır. İncir ürününü alma mevsiminde İzmir'den ve Istanbul'dan gelen tüccarlar, mevsimlik işletme evleri açarlar.

Her hafta G. te pazar kurulur. Kasabada haller vardır. Otel, lokanta ve gazinoları, park ve çamlığı, ilk ve orta okulları bulunmaktadır. G. kasabası ovanın kuzey kenarına yakın bir yerde, yeni alüvyonlarla örtülü bir arazi üzerinde kurulmuştur. Belediyesi 1868 de kurulmuştur. İçme ve kullanma suyu 10 km uzaktaki kaynaklardan sağlanmış, demir borularla getirilmiştir. G., Aydın - Alsancak demiryolu üzerinde olup, Aydın - İzmir şosesi kasabadan geçer. — R. İ.

GERMEN'LER (Alm. Germanen; Fr. Germains; İng. Germans; Cermenler de denir), tarih öncesinde ve tarih çağı başlarında G. (Cermen) dilini kullanmış olan bütün boylar ve topluluklar; tarih çağlarında ise, Orta Çağ başlangıcında bunlardan türemiş olup G. dillerini kullanan uluslar.

Tarih öncesine ait kazılardan elde edilen belgeler, G. lerin Kuzey Bronz devri başlangıcına kadar takip edilmesine imkân vermekte ise de, bunların, savaş baltası medeniyetine sahip Hint - Avrupa soyundan ve G. olmayan kuzeybatı Avrupalı Megalit kültürüne sahip halktan türeyişinin ayrıntıları henüz tartışma konusudur. G. lerin ilk yurdu, Schleswig - Holstein, Danimarka ve Kuzey Almanya'nın Weser ile Oder ırmaklarının aşağı kesimleri arasındaki bölgeyi kapsayan alandır. Buralardan, Bronz ve Buzul devirleri boyunca, Kuzey ve Orta Avrupa bölgelerine yayılan G. ler yerli halkı, özellikle Keltleri ve Illirialıları kaçırmışlar veya bunlarla karışmışlardır. Bir siyasî birlik kurmayan G. lerin sosyal düzeni köylü ailelere, siyasî düzeni ise, üyeleri ekseri değişen ailelerarası ittifaklara dayanmıştır. Kendilerine bir yurt arayan göçebe boyların Milâttan önceki son yüzyıllarda Roma kuvvetleriyle yaptıkları çarpışmalar (en ünlüsü, Sueb başbuğu Ariovist'in Caesar ile savaşı, M. Ö. 58), G. leri ilk olarak tarih yüzeyine çıkarır. Rhein nehrinin sol kıyısında ve Güneybatı Almanya'da yerleşen G. lerin Roma buyruğu altına girmelerine karşılık, büyük kütle bağımsızlığını korumuştur. G. lerin hızla çoğalması yeni toprak ihtiyaçları doğurmuş, bu da G. Ulusları Göçüne yol açmıştır (M. Ö. IV. - M. S. XI. yüzyıllar). Başlıca göçmen uluslar: Franklar, Saksonlar, Thüringler, Alemanlar, Bayerler, Langobardlar, Kuadlar, Burgundlar, Vandaller, Doğu ve Batı Gotları, Gepidler ve İskandinavlar (Vikingler) dır. Roman İmparatorluğunun Tuna ve Rhein sınırları G. ler ile dolup taşmış, bazı boylar Karadeniz kıyılarına kadar varmışlardır (M. Ö. 200). Romalılar bu ulusları kendi topraklarına yerleştirmişler, aralarından Roma lejyonlarına pek çok asker ve subay almışlardır. IV. yüzyılda G. boylarında egemen siyasî kuruluşlar meydana gelmeğe başlar. Bundan sonraki devirlerde hem de antik kültürü benimseyen G. ler G. dilini konuşan bugünkü batı milletleri (İsveçliler, Novreçliler, Danimarkalılar, İslandalılar, Almanlar, Hollandalılar, Flamanlar, Frizler ve İngilizler) nin kuruluşunu hazırlardar. Onların devlet kuruculuğunda verdikleri örnekler Slav, Rumen uluslarını da etkilemiştir. Tarihçeler G. leri, Batı, Doğu ve Güney G. leri olarak üç bölüme ayırırlar.

Eski Çağ yazarlarının, özellikle Tacitus'un verdiği bilgilere göre, G. ler iri yapılı, beyaz tenli, sarışın, açık renk gözlü kimseler olup antropolojinin «kuzeyli ırk» adı altında tanımladığı tiptendi. Uluslar Göçü zamanına ait iskelet buluntuları bu tarifi doğrulamaktadır. Bununla beraber G. leri, hatta bunların tarih - öncesi atalarını, mütecanis bir ırk olarak düşünmek hatalıdır. G. lerin vücut yapısı özellikleri hakkında Tacitus'un «katıksız ve ancak kendi kendilerine benzeyen» diye verdiği bilgi, «barbar» ulusları anlatırken antik edebiyatların baş vurduğu bir pitoresk süslemeden ibarettir.

Kültür: Kökleri Buzul devrine kadar giderse de, asıl G. kültürü Bronz devrinde başlar.

1

2

3

6

7

4

5

9

11

8

10

12

13

GERMENLER: 1. Roma askerlerinin bir Germen köyüne yaptıkları akın (Marcus sütunu, Roma); 2 ve 3. Germen tipleri (Roma heykelciliği, M. Ö. I ve II. yüzyıllar); 4. Dize çökerek yalvaran bir Germen (tunç heykelcik, I. yüzyıl, Paris); 5. Germen süvarisi; 6 ve 7. Germen kadınları (Tunç çağı, rekonstrüksiyon); 8. Germen petroglifi (Tunç çağı, M. Ö. XVIII. yüzyıl); 9. Germen evi (Tunç çağı, M. Ö. 1200, rekonstrüksiyon); 10 Germen kızağı (IX. yüzyıl, Oseberg, Norveç); 11. Esir Germen kadını («Thusnelda», I. yüzyıl); 12. Germen gemisi (IX. yüzyıl, Oseberg, Norveç); 13. Roma imparatoru Traianus'un huzuruna çıkan Germen elçileri (Traianus sütunu, Roma)

G. lerin en eski yerleşme yerleri (Bronz devri) hakkında ancak tek tük bilgimiz var. Tunç devri sonlarında baş gösteren iklim değişiklikleri üzerine G. ler, müstakil çiftliklere ve küçük köylere yerleşmeğe başlarlar. Tunç devri evlerinin hafif yapılar olduğu anlaşılıyor. Demir devrinde sert iklim şartları, daha sağlam binaların kurulmasını gerektirmiştir; bunlar, tahtadan veya kurutulmuş çayır keseklerinden yapılmış, kare biçimli duvarları ve üzerinde sivri bir çatısı bulunan barınaklardı. Ahır, genellikle, aynı çatı altında yer alırdı.

Giyim, yünlü veya keten elbise ve kürklerden, erkekte pantolon, mintan ve dörtköşe bir kısa pelerinden, kadında fistan, bluz ve mantodan meydana gelirdi. Ayaklara, sandal biçimli, bağlı ayakkabıları giyilirdi. Dokumacılık çok ileri bir durumda idi. Kumaş boyacılığı erken çağlarda başlamıştır. Saçların düzenlenişinde, kimi boylarda «Sueb topuzu» âdetti; kadınlar saçlarını ortadan ayırırlardı. Kazı buluntuları ve Antik Çağa ait resimler, giyim özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

Ekonomi, büyük ölçüde tarım üzerine kurulmuştu. Çiftçilikte, kulaklı adî el sabanı, aş. yu. Milâttan sonra da ağır tekerlekli saban kullanılmış, buğday, arpa, daha sonraları çavdar ve yulaf, ayrıca da keten, darı ve çeşitli sebzeler ekilmiştir. G. ler elmayı bilirlerse de, bağcılığı ve yemişçiliği Romalılardan öğrenmişlerdir. Demir çağının bilinen en eski topraklarının bölünme şekli, yüksek çitlerle birbirinden ayrılmış dörtköşe tarlalardır. Bunların özel kişilere ait olmuş bulunduğu sanılıyor. Tarla ortaklığına ve bütün tarlaların ortak emekle ekilip biçilmesine dayanan çiftçilik sistemi ancak Orta Çağ başlarında ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, sefer halindeki G. boylarında, toprağın mülkiyeti kamuya veya aileye ait olmak üzere bir ortak tarım sisteminin yürürlükte olduğunu Caesar ve Tacitus açıklar. Antik Çağ yazarlarına göre, hayvancılığa çiftçilikten daha büyük önem verilirmiş. Günümüzün bütün evcil hayvanları Taş devri sonunda bilinmekteydi. G. lerde demircilik, maden işletmeciliği, kuyumculuk hayli erken çağlarda özel meslekler halinde mevcuttu.

Ticaret ve ulaştırma, G. lerde en eski devirlerden beri vardır: Akdeniz bölgesi ile bağlantı, Tunç devri başlarında, bu devrin sonlarına doğru ve Roma'nın dünya hâkimiyeti zamanlarında özel bir canlılık gösterir. Ticaret, kehlibar ve ham maddeler gibi malların kuzeyden güneye ve yüksek değerli el sanatları ürünlerinin güneyden kuzeye geçmesine vasıta olurken, manevî değerlerin taşınmasına ve sanat alışverişine de hizmet etmiştir.

Gemicilik, G. lerde daha erken çağlarda çok gelişmiş bulunuyordu. Tunç devri G. gemilerinin büyük tekneler olduğu sanılır. Demir devri gemileri ise günümüzün gemi tiplerine benzer. Gemi yapımı ilk yüksek seviyesine IV. yüzyılda erişir. Nydam (Kuzey Schleswig) daki kazılar sırasında bulunduğu için «Nydamboot» adı verilen 23 m uzunluktaki 40 kişilik tekne bu gelişmeyi ispat eder. Normanların açık deniz seferlerini bu teknik gelişme hazırlamıştır.

Yeni Tunç devrinde bir krallığın meydana gelmesiyle toplum düzeninde sınıflanma belirir: hür, yarı hür ve köle sınıfları. Köleler eşyadan sayılır; yarı hür sınıfın fertleri şahsen hür olmakla beraber toprağa bağlıdırlar; halk kütlesi ise hürler sınıfını meydana getirir. Bu sonunculardan bir asiller sınıfı türemiş, sonraki devirlerde hukukça özel bir yer kazanmıştır.

Bir boya ait topraklar komşu boyunkilerden, genellikle, işlenmemiş genişçe toprak şeritleri veya büyük ormanlarla ayrılır; her ülke, yönetim bölgeleri (Gaue) ne bölünür. En yüksek yürütme gücü, boy kurultayı (Landgemeinde) nın elindedir. Barış ve savaş, görevlilerin seçimi, taze kuvvetlerin silâh altına alınması v. b. onun karariyle olur. Tek tük boylarda yönetimin demokratik bir anayasaya dayanmasına karşılık, geri kalan çoğunluk krallarca yönetilir; ancak krallar da kararlarında kurultaya danışırlar. Kralların din, savaş ve yargı işlerinde görevleri vardır. Yargılar, tamamiyle sözlü ve geleneksel olan bir hukuk düzenine dayanır.

Ordu, aile birlikleri (Sippen) ne göre düzenlenmiş olup savaşta «oduncu kaması» biçimini alır. Hürler sınıfının her ferdi savaş hizmetiyle yükümlüdür. Başlıca silâhlar mızrak, balta, kılıç, yay ve oktur. Zırh ve tulga seyrek görülür.

Sanat: G. sanatı denilince, G. lerin Karoling'ler zamanından önceki sanatı anlaşılır. Mimarlık, önceleri yalnız konut ve savunma yapılarını kapsamış ve malzeme olarak kereste kullanmıştır. Königshalle (kral divanhanesi) nin yapılmasiyle basit konut mimarlığı gelişme kaydeder: bu, iki sıra payanda üzerine, etekleri yere kadar inen sivri bir çatı gövdesi oturtulmuş, upuzun bir salondur. Uluslar Göçü sırasında G. lerin istilâ ettikleri uluslardan kâgir yapıyı öğrendikleri ve önemli binalar kurdukları bilinmekte ise de, bu binaların çoğu yıkılmıştır. Kalanlar arasında Theoderich anıtkabri (Ravenna) ve kiliseye çevrilmiş olan Batı Gotlarına ait bir Königshalle (S. Maria de Naronco, Oviedo, İspanya) anılabilir.

El sanatlarına ait eserlerden bol sayıda örnekler zamanımıza kadar ulaşmıştır. Gravürcülük, hakkâklik, ağaç oymacılığı, metal, taş ve cam üstüne boyalı kakmalar en sevilen süsleme sanatları idi. Eski Bronz devri süslemeciliği, hemen tamamiyle soyut geometri şekilleri kullanır. Yeni Bronz devrinde süslemecilik çok canlanmış ve hayvan şekillerini kullanmıştır. G. lerin Keltlerle karşılaşması, onlara, Akdeniz bölgesinden gelen yeni ilhamlar kazandırdı; Pontos'lularla temasları sayesinde de filigran sanatını öğrendiler. Bu çeşitli etkilerden orijinal bir G. süslemeciliği doğmuştur. G. ler, IV ve V. yüzyıllarda altın, yarı saf mücevherler, hattâ renkli camlarla çok gösterişli eserler meydana getirdiler. VI. yüzyılda Roma'dan ilham alınan, stilize hayvan motifleri kullanan süslemecilik çok gelişir. G. ler , sonra, Akdeniz uluslarından telkârî sanatı öğrenirler. VII. yüzyıl, ortak bir G. üslûbunun geliştiği son yüzyıldır. Ondan sonra, güneyde Langobardlar, kuzeybatıda Anglosaksonlar ve kuzeyde İskandinavlar ayrı ayrı kendi sanat yollarını takip ederler.

Alplerin kuzeyindeki G. boyları arasında plastik sanat eserlerine seyrek rastlanır. Bu alanda da görülen, en başta, hayvan şekilleri, özellikle hayvan başlarıdır. İnsan şekilleri ancak tanrıları temsil etmekte kullanılmıştır. Resim sanatlarından da elimizde az örnek vardır (kayalar üzerindeki resimler).

Musiki: Romalı yazarların bildirdiğine göre, G. musikisi, bir hat üzerinde gelişen Akdeniz alanı melodilerinden farklıdır. Âletli musikinin tercih edildiği sanılıyor. Başlıca çalgıları Lure (bugünkü trompete benzeyen bronzdan yapılmış bir nefesli saz) idi. G. melodilerinden elimizde hiç örnek yok ise de, başka diziler yanında, pentatonik (beş perdelik) dizilere de yer verildiği tahmin ediliyor. Bunların izlerine eski halk şarkılarında rastlanmaktadır.

Din: G. dini kavramı, ortak bir din şeklinin ifadesidir; çünkü münferit G. boylarındaki dinî faaliyetler çeşit-

lilikler gösterir. Yeni Tunç Devri (M. Ö. 1 000) ne ait Orta İsveç kaya resimlerinde birtakım ibadet töreleri ve semboller temsil edilmiştir. Halbuki o zamanlar G. dini henüz öz karakterinin damgasını taşımıyordu; Güneş'e ve ölülere tapma, o zamanki dinin esasını meydana getiriyordu. Caesar devrine kadar durum bu yolda giderse de, öze ait ilk değişikliklerin o sıralarda meydana geldiği anlaşılmaktadır; tarımın, bolluk ve bereketin koruyucusu olan eski Van-tanrılara karşılık, evi ve aileyi koruyan Ase-tanrılar o zamanlar doğmuştur. Bu Ase'ler, çok geçmeden bütün varlığı temsil etmişlerdir (Tacitus zamanında bu değişiklik tamamiyle tekemmül etmiş bulunuyordu). Votan (kuzeyde: Odin), ruhların önderi iken, savaşlarda ölenlerin koruyucusu, sonra harp tanrısı olmuş ve nihayet ruhlar gücünün yöneticisi halinde tasavvur edilmiştir. Ziu, savaş tanrısı, ruhların yargıcı ve göklerin hâkimidir, gök bereketini elinde tutar. Donar (kuzeyde: Thor), ilkin, ürünleri bereketlendiren fırtına tanrısı ve savaşçıların atası iken, özellikle Batı İskandinav ülkelerinde, savaşkan köylülerin koruyucusu olmuştur. Tanrıçalar (en eskisi Friya [kuzeyde: Frigg]) ın bu tanrılar hizmetine girmesi daha sonraki tarihlere rastlar. Münferit bölgelerin başka tanrıları da vardır (Nerthus ve Baldr gibi).

G. mitolojisi üzerinde, Edda (b. bk.) şarkıları aracılığı ile bilgi edinilmiştir. G. lerin dünya tasavvuru da bu eserden çıkarılmaktadır. Yer altı, yer üstü ve gök yüzü bölgeleri olmak üzere üçerden 9 bölge düşünülmüştür. Yer altında ölüler, yer üstünde insanlar, gök yüzünde ise devler, dost ruhlar ve tanrılar (Ase'ler) hüküm sürer. Dünya, iyilik tanrıları tarafından, Ymir adındaki devin organlarından yaradılmıştır.

Yine Edda'dan ve İslanda saga'larından öğrendiğimize göre, G. dininin temelinde karamsar bir kader inancı vardı ki tarih olaylarının bir sonucu olmak gerekir. Nitekim I. binyıl sonlarında, bir bitiş çağının geldiği duygusu bütün G. âlemine hâkimdir. Bu karamsarlık, *Ragnarök* (son savaş) tasavvuru gibi, Hıristiyanlığın da tesirlerini taşır.

G. ler, asıl tapınak binaları ile tanrı timsallerini Romalılardan öğrendiler. Fakat daha önceleri de tahtadan tanrı şekilleri yapmışlardır. G. lerde meslekten bir rahip sınıfı yoktur; ibadet törenleri boyun başbuğu veya bunun temsilcisi tarafından yürütülürdü. Kurban sunulması, bütün topluluğun katıldığı bir şölen ile kutlanırdı; tanrılara insan kurban edildiği de olurdu.

Halk hukuk düzenleri: V-IX. yüzyıllar arasında meydana gelmiş, G. boylarına ait en eski hukuk düsturları. Münferit G. devletlerinin Romalı halkının bağlı bulunduğu kanunnameler (*leges romanorum*) e karşılık, bu yasalara *leges barbarorum* da denilir. Bunlar, halk Latincesi ile yazılmış ise de, G. terminolojisinden şiddetle etkilenmiştir. Yalnız, Anglosaksonlarla Güney Gotları kendi en eski hukuklarını halk dilinde kaleme almışlardır. Bu yasalar, bir boyun fertleri için, her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, şahsen bağlayıcı idi; yani geçerlilikleri, herhangi bir boyun topraklariyle sınırlandırılmış değildi. Bu yasalar, Roma hukuku veya kilise hukukundan geniş ölçüde etkilenmiştir.

En eski hukuk belgeleri, Gotlarla Burgundlara (*Lex burgundionum*, M. S. aş. yu. 500) ait olanlardır. Batı Gotlarına ait en eski kanunname *Codex euricianus* (M. S. aş. yu. 475) tur. Bu kanunname, yalnız Got uyruklularını bağlardı; Roma uyruklular için 506 da *Lex romana visigotorum* çıkarılmıştır. Bu kanunnamelerin yerini, VII. yüzyılda hem Romalılar hem de Gotlar için bağlayıcı olan *Lex visigotorum* aldı. Doğu Gotları devletinde *Edictum Theoderici* ile Gotlar ve Romalılar arasında bir beraberlik meydana getirilmeğe çalışıldı. Batı G. lere ait en eski halk hukuk düzeni, *Lex salica* (VI. yüzyıl başları) dır. Kıyı Franklarının *Lex ribuaria*'sı (VII. yüzyıl), buna ve Burgund halk hukukuna dayanır. Alaman hukuku, *Pactus alamannorum* (VII. yüzyıl başları) ile *Lex alamannorum* (VIII. yüzyılın ilk yarısı)'nun hükümleri içindedir. *Lex saxonum* ile *Lex Thuringorum*, muhtemel olarak 802 de Aachen kurultayında kanunlaşmıştır. Langobardlara ait kanunlar ise hukukî bakımdan çok üstün bir değer taşır (*Edictum rothari*, *Edictum langobardorum*, *Capitulare langobardorum*, VII ve VIII. yüzyıllar). Anglosaksonlara ait en eski hukuk belgeleri, Wessex ve Kent krallarının çıkardığı kanunlardır (VII ve VIII. yüzyıllar). Kuzey G., bilhassa İslanda hukuk anıtları, zamanca daha yeni olmakla beraber, muhteva bakımından eskidir.

GERMER [*gịrmır*], **Laster Halbert** (doğ. Chicago 1896), Amerikalı fizikçi. New York'ta Bell telefon ortaklığında çalıştığı sırada termo-elektrik emisyonlar ve dalga optiği (optique ondulatoire) üzerinde çalışmalar yapmış, Davisson ile birlikte, elektronların bir kristal tarafından kırınıma uğratıldığını göstererek dalga mekaniği kavramını doğrulamıştır (1927). G. ayrıca yüzeyler kimyası üzerinde de çalışmalar yapmıştır.

GERMIGNY [*jerminyị*], **Jacques de** (XVI. yüzyılın ikinci yarısı), Germoles baronu ve kralın odacısı. Birçok defa Istanbul'a vazife ile gelmiş olan G., 1579 da Babıâliden İspanya'ya karşı yardım temin etmek istemişse de, o sırada Osmanlı devleti İran'a karşı savaşta olduğu için G. bir şey elde edememiştir. 1581 de G. Türklerle yeni bir ticaret anlaşması imzalamaya muvaffak olmuştur. Bu anlaşma Fransızlar için 1569 kapitülasyonundan daha elverişli idi. Anlaşmanın 3. maddesi Fransız elçisini Hıristiyan kralları temsilcilerinin başı sayıyordu. 12. maddesi ile de Venedik gemileri hariç, bütün Hıristiyan gemilerinin Türk sularında Fransız bandırası ile seyretmelerini temin ediyordu. Böylece 1579 da İngiltere'ye verilmiş olan ticaret hakkı geri alınmıştır.

G. nin padişaha getirdiği nadide hediyeler arasında «büyük, çok güzel, göğün işaretlerini gösteren bir çalar saat» da vardır.

GERMİLİ (Coğ.): bk. GEDİKLER.

GERMINAL [*jerminạl*], Fransa'da Cumhuriyet takviminin 7. ayı ki 21 veya 22 martta başlar, 18 veya 19 nisanda sona erer.

GERMISTON [*cırmistın*], Güney Afrika Cumhuriyetinin Transvaal ilinde, Witwatersrand sıradağları bölgesinde, Johannesbourg'un doğusunda bir şehir. Nüfusu 214 393 (1968) dir. Altın madenleri ve tasfiyehaneleri, kimya, yağlı maddeler ve dokuma sanayii, elektrik santralı vardır.

GERMİYAN OĞULLARI (1298-1429), Anadolu Selçuklu devletinin Moğol baskısı altında za'fa uğraması ve nihayet dağılması sonunda batı Anadolu'da, merkezî Kütahya olmak üzere, doğuda Afyon Karahisar ve Denizli'ye, batıda Gediz ve Menderes vadilerine kadar uzanan alanda kurulmuş bir Türk beyliğinin adı. Bu beylik adını, Germiyan (veya Kermiyan) toplu adını taşıyan Türk boylarından almıştır. Germiyan, aslında bir Türk boyunun adı iken daha sonra bu boyla kaynaşmış, öteki boylara da alem olmuştur.

Germiyan boylarının Anadolu'ya ne zaman geldikleri belli değildir. Ancak bunların da Moğol baskısı karşısında Harezm bölgesinden göç ettikleri, önce Malatya civarına kondukları, boy beylerinin Selçuklu hizmetine girmesi üzerine batı uclarından Kütahya ve çevresinde yurtluk tuttukları kabul olunmaktadır. Germiyan adı tarihte ilk defa, Baba İshak ayaklanmasına karşı Ali Şîr oğlu Muzafferüddin Beyin görevlendirilmesi olayı ile tespit olunmaktadır. Bu zatın Babaîler karşısında iki defa yenildiği bilinmektedir ki, Germiyan boyunun batıya doğru hareketi de belki bu ayaklanma ve yenilgi ile bağlantılı bulunmaktadır. Bir süre sonra ise Selçuklu veziri Muinüddin Pervane'nin Moğollara dayanarak öldürttüğü muhalifleri arasında Kerimüddin Ali Şîr Beye rastlanmaktadır ki, bu bey, muhtemelen Kütahya bölgesinde yerleştirilen Germiyan boyunun beyidir. Bu takdirde G. O. nın Kütahya bölgesine göç edişleri aş. yu. 1236 - 1264 yılları arasında olmuştur, denilebilir.

Germiyan beyliğini kuran Yakup Bey, Kerimüddin Ali Şîr Beyin oğludur. Bu zat, Selçuklu hizmetinde olarak III. Alâeddin Feramuz zamanında, beyliği topraklarından başka, Ankara'ya da hâkim bulunuyordu. Yakup Bey metbuu olan Selçuklu sultanının ölümünden sonra tamamen bağımsız hareket etmeye başlamakla beraber, bir ihtiyat tedbiri olarak İlhanlıların yüksek otoritesini de kabul etmişti. Sultanü'l-Germiyaniye unvanını taşıyan Yakup Bey, elindeki kuvvetlerle Bizans elinde bulunan Ege sahillerine yönelmiş ve Aydın oğlu Mehmet Bey komutasında gönderdiği birliklerle Ayasuluğ (Selçuk) ve Birgi'yi topraklarına katmış, kendisi ise Buldan yakınında Tripolis'i işgal ettikten sonra Alaşehir üzerine yürümüştü. Bizans imparatoru III. Andronikhos, onun bu saldırısını ancak Katalan birlikleri ile durdurabilmişti. Bununla beraber, 8 yıl içinde Alaşehir bölgesi G. O. nın nüfuzu altına girmiş ve yıllık bir bac ödemek zorunda kalmıştı. Böylece gücünü ortaya koyan Yakup Bey, çevresindeki öteki beyleri de nüfuzu altına almış bulunuyordu. Bu sebeple, İlhanlıların genel valisi Timurtaş, Eşrefoğullarını, Hamidoğullarını ortadan kaldırmaya ve Karamanoğullarını da yenilgiye uğratmaya muvaffak olmuşsa da, Afyon Karahisarı beyi Nusratüddin Ahmed'in Yakup Beye iltica etmesi üzerine Yakup Beyle karşılaşmaktan çekinmişti. Yakup Bey son yıllarında ülkesinin kuzey kesiminde kendini gösteren Osman Gaziye karşı da muhtemelen Bizanslıların teşviki ile düşmanca bir tavır takınmışsa da, ölümü, uclardaki gelişmeyi bir anda Osmanlıların lehine döndürmüştü.

Yakup Beyin yerine oğlu Cagşadan Mehmet Bey geçti. Bu zatın babasından kalan toprakları yönetmekte başarısız olduğu anlaşılmaktadır. Ülkesinin batı bölgesi, Aydınoğullarının istiklâllerini ilân etmeleri üzerine elden çıktığı gibi, Katalanların da onun za'fından istifade ederek Kula ve Simav gölü bölgesini ele geçirdikleri görülür. Mehmet Bey, ancak Katalanları bu topraklardan çıkartmaya muvaffak olabilmiştir.

Onun yerini oğlu Süleyman Şah almıştır. Bu sırada Karamanoğullarının G. O. nı sıkıştırmaları karşısında Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u Osmanlı şehzadesi Yıldırım Bayezid'e vermek suretiyle kendisini korumuş, fakat Kütahya, Simav ve Emet'i çeyiz olarak Osmanlılara bıraktığından kendisi Kula'ya çekilmiştir.

1387 de ölünce yerini üç oğlundan Yakup Bey almıştır. Bu zat, Sultan Murat Hüdavendigâr'ın Kosova (Kosovo) da şehit düşmesini fırsat bilerek eski topraklarını geri almayı düşünmüşse de, Yıldırım Bayezid bir anda Kütahya önüne gelmiş ve kendisini karşılayan Yakup Beyle sübaşı Hisar Beyi tevkif ettirerek onları İpsala kalesine hapsettirmiş ve 1390 tarihinde G. devletine son vermiştir. Yakup Bey bu

GERMİYAN OĞULLARI

Kerimüddin Ali Şîr Bey
(ölm. 1264 ?)
|
I. Yakup Bey
(1298 - ?)

- Kızı
  - Bedreddin Murat (Ladik beyi)
- Mehmet Bey (? - 1363 ?)
  - Süleyman Şah Bey (1363 ? - 1387) — (Evli + Mutahhara Hatun)
    - Devlet Hatun (Evli + Yıldırım Bayezid)
      - Çelebi Sultan Mehmet
    - İlyas Paşa
    - II. Yakup Bey 1. (1387 - 1390) 2. (1402 - 1429)
    - Kızı
      - Umur Bey
    - Hızır Paşa
- Musa Bey

Mevlâna Celâleddin Rumî
|
Sultan Velet
|
(Evli + Mutahhara Hatun)

kalede 9 yıl kalebent olarak kaldıktan sonra bir fırsatını bularak kaçmış ve Timur'a sığınmıştır. Timur'un katında itibar bulmuş ve Ankara bozgunundan sonra da Timur'a bağlı kalmak şartiyle G. beyliğini yeniden elde etmiştir. Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadelede kız kardeşinin oğlu olan Çelebi Mehmed'i desteklemiş, 1410 ve 1411 yıllarında iki defa Karamanlıların saldırısına uğrayınca, tekrar Osmanlı himayesine girmeyi uygun bulmuş ve 1414 te Çelebi Mehmed'in Karamanlıları bozguna uğratması üzerine ülkesinde güvenliği sağlayabilmiştir. Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra Isparta sancakbeyi olan Şehzade Mustafa'yı desteklemeyi uygun görmüşse de, az sonra hatasını anlayarak II. Murad'ın himayesini kabul etmiş ve bundan sonra kız kardeşinin torununa karşı şefkatli ve saygılı bir dayı olmuştur. 1428 de Edirne'ye kadar giderek çocuğu olmadığı gerekçesi ile ülkesini II. Murad'a vasiyet etmiş ve dönüşünde, şubat 1429 da Kütahya'da ölümü ile G. beyliği kesin olarak tarihe karışmıştır.

Osmanlılar, bu beyliğin topraklarını Kütahya ve Karahisar (Afyon) merkez olmak üzere iki sancakbeyliği halinde teşkilâtlandırmışlar ve Kütahya'yı şehzadeler sancağı, daha sonra da Anadolu beylerbeyliğinin merkezi olarak değerlendirmişlerdir. Bk. KÜTAHYA.

G., O., batı Türkleri tarihinde belirli bir devrede görülen politik gelişmenin bir örneği olmak itibariyle fazla bir önem taşımaz. Gerçekte I. Yakup Bey devrinde uclarda yaşayan törelere uygun olarak cihat ve gaza yolunda girişilen hamle ile parlayan bu beylik, Yakup Beyin haleflerinin böyle bir emeli sürdürecek kişiler olmaması yüzünden ve Osman Gazi ile oğullarının üstünlüğü karşısında sönmüş ve bunun sonucu olarak da süratle çökmüştür. Ancak G. O. devrinde kendini gösteren tercüme faaliyetinin Türk yazı dilinin doğuşuna ve Türk kültürüne yaptığı hizmetler büyük değer taşımaktadır. Bilhassa Süleyman Şah ve II. Yakup Bey zamanında G. sarayı bilgin, şâir ve edipler için bir barınak olmuş, sayısız bilgin, şâir ve yazar bu sarayda gördüğü ilgi ile Türk kültür tarihi bakımından büyük değer taşıyan eserler meydana getirmişlerdir. Bunlar arasında Baba Ali Merendî, Şeyhoğlu Mustafa, Ahmedî, Ahmet Dâî ve Şeyhî anılabilir.

Ayrıca, yine bu beylik zamanında büyük gelişme gösteren ekonomik hayatı anmak da yerinde olacaktır. Germiyaniye ve akalemli adlarını taşıyan kumaşlar uzun yıllar Anadolu'nun en iyi kumaşları arasında adlarını muhafaza etmişlerdir. — İ. P.

GERMİYANÎ (Biyogr.): bk. KALENDER ÇELEBİ.

GẸRO (900 - 965), Germen markgraaf (uc beyi) ı. Elbe ve Oder ırmakları arasında sonradan Brandenburg seçmen prensliği halini almış olan büyük bir devlet kurmuş, imparator I. Otto'dan markgraaflık unvanını almış, İslavların, Wend (Sorab) lerin ve Lehlilerin ilerlemelerini durdurmuştur. Bu markgraaf *Niebelungen* efsanesi kahramanlarından biridir.

GÉRÔME [*jerọm*], **Jean - Léon** (Vesoul 1824 - Paris 1904), Fransız ressamı ve heykelcisi. Ressam Paul Delaroche'un öğrencisidir. Büyük tarihî resimlerden küçük aile sahnelerine kadar çeşitli konuları işlemiş, bütün tarzlara el atmıştır. Akademik kurallara uygunluğu, ancak kolay sonuç sağlama eğilimine eşit bir seviyede eserlerinde belirmiştir. Gravürle yapılmış, yağlı boya resimlerinden birçoğu, tabloları gibi halk tarafından tutulmuştur. G., heykelde «néo - grecque» okulunun kurallarını incelemiş ve bu anlayış içinde kalmıştır. G., eşya ve elbiselerin ayrıntılarını doğru olarak vermeyi sevmiş, tablonun bütününü gözeterek, ayrıntıları zararsız hale getirmeye çalışmıştır. Zamanın çoğu ressamları gibi Doğuya gezi yapmış, Mısır ve Suriye'de, dikkatli bir işçiliğe dayanan bir seri resimler meydana getirmiştir. Eserleri arasında «Almée'nin dansı», «Nil üzerinde tutuklular» (Nantes müzesi, Fransa); «Auguste asrı» (Amiens); «Pierrot'nun düellosu» (Chantilly); «Maréchal Ney'nin idamı»; «Bir camide dua» (New - York); «Horoz dövüşü» (Louvre, Paris) vardır.

J. - L. GÉROME

J. - L. GÉROME: «Horoz dövüşü» (Louvre müzesi, Paris)

GERONA [*ḫerọna*] (Katalanca *Girona*; Antik Çağdaki adı: *Gerunda*), Katalonya'da İspanyol eyaleti Gerona'nın başkenti. Nüfusu 33 000 (1964) dir. Şehir Oñar ve Ter vadileri üzerinde yükselen iki müstahkem tepenin yamaçlarını kaplar. G,, piskoposluk merkezidir; bir eyalet

GERONA'dan bir görünüş

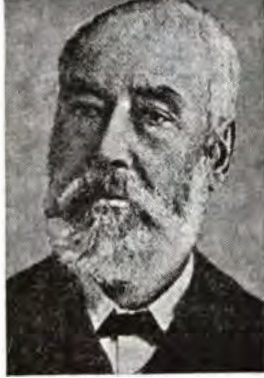
müzesi vardır; mantar sanayii gelişmiştir. G., 713 - 1015 tarihleri arasında, yalnız on yıl hariç, Mağribîlerin elinde kalmış, sonra Aragón krallığına bağlı bir prenslik olmuştur. Orta Çağdan kalma surlariyle bu dar biçimli, çok zarif müstahkem şehre, Gotik üslûptaki katedrali (XIV-XVII. yüzyıl) ile Barok cepheli San Feliú kilisesi (XIII - XIV. yüzyıllar) karakteristik bir güzellik verir.

GERONT'LAR (Yun. *gerôntēs* = ihtiyarlar), eski Yunanistan'da, krala öğüt veren ve doğru yolu gösteren, ülkenin en yaşlı asillerinden meydana gelmiş danışmanlar

kurulu. Daha Homeros zamanında mevcut olan G. , sonradan birçok oligarşik Yunan devletlerinde Gerusia kurulu üyelerinin adı olmuştur. Eski Sparta'da 28 (krallarla birlikte 30) üyelik, 60 yaşını aşkın ihtiyarlardan meydana gelen bu kurul, sorumsuz bir danıştay olarak, devlet teşkilâtının önemli bir organı idi. G. ömür boyu seçilirdi.

GÉRONTOLOGIE (Tıp): bk. JERONTOLOJİ.

GEROV, Nayden (Koprivştitsa 1823 - 1900), Bulgar yazarı ve dilcisi. 1845 te çıkan *Stoyan i Rada* (Stoyan ile Rada) adlı manzum hikâyesi halk edebiyatının etkisi altında yazılmıştır. Daha sonra Bulgar diliyle uğraşan G. un mühim eseri, *Reçnik na bîlgarskiya ezik* (Bulgar dili sözlüğü) [5 bölüm, 1895-1904] Bulgar dilinin başlıca kaynağıdır.

N. GEROV

GERRYMANDER [*gerimændîr*] **SİSTEMİ**, seçim sonuçlarını bozmak amaciyle uydurma seçim daireleri yaratma. Bu usulü icat etmiş ve uygulamış olan Massachusetts valisi Elbridge Gerry (1744 - 1814) nin adiyle adlandırılmıştır.

GERS [*jêr*], Fransa'da, Aquitania havzasında bir il. Yüzölçümü 6 291 km², nüfusu 185 111 dür. İl merkezi Auch'tur. Pirenelerden başlayarak tatlı bir meyil halinde uzanan, Lannemezan bölgesinde ırmakların uzun tepeler halinde kestiği Armagnac'da yer alır. Çeşitli tarım yapılır (buğday, bağcılık, mısır). Önemli sayıda kümes hayvanı (kaz), sığır yetiştirilir. Armagnac adı verilen içkisi özelliğini teşkil eder. Halkın dörtte üçü köylüdür. Nüfusun geniş ölçüde başka taraflara göç etmesinden bölge sıkıntı çekmektedir.

GERS [*jêr*], güneybatı Fransa'da, Garonne nehrinin sol kolu. G., Lannemezan platosundan çıkar. 178 km sonra Layrac civarında Garonne'a dökülür.

GERSHWIN [*gîşwin*], **George** (Brooklyn, New York 1898 - Hollywood 1937), Amerikalı besteci ve piyanist. Musikiye yabancı, yoksul bir ailenin çocuğu olarak daha çok kendi kendini yetiştirmiş, I. Berlin (b. bk.) in eserlerini de yayımlayan Renick yayınevinde piyanist olarak çalışırken besteciliğe başlamış, *I was so young* (Öyle gençtim ki) [1919] ilk başarılı şarkısı, aynı yıl *La La Lucille* (La la L.) ilk başarılı musikili komedisi olmuştur. Sözlerini genellikle kardeşi Ira G. in yazdığı *Sweet Little Devil* (Tatlı küçük şeytan) [1923], *Lady Be Good* (Aksilik etmeyin bayan) [1924], *Oh Kay* (Âh, Kay) [1925], *Strike up the Band* (Başlat bandoyu) [1927] ve *Of Thee I Sing* (Şarkımın konusu sensin) [1931] gibi musikili güldürüleri ve bu güldürülerdeki *Fascinating Rhythm* (Büyüleyici ritim), *The Man I Love* (Sevdiğim erkek), *But Not For Me* (Ama benim için değil), *Embraceable You* (Kucaklanası sen), *I got rhythm* (Ritme yakalandım), *Clap yo' hands* (Çırp ellerini) gibi şarkılariyle Amerika dışında da tanınmıştır. Ayrıca P. Whiteman'ın ısmarladığı *Rhapsody in Blue* (bk. BLUES) [1924] ve W. Damrosch'un ısmarladığı Piyano konçertosu [1925] nda caz ile konser musikisini kaynaştırmaya çalışmış, Avrupa gezisinden sonra *An American in Paris* (Paris'te bir Amerikalı) [1928], Küba gezisinden sonra *Cuban Ouverture* (Küba üvertürü) [1932] u yazmıştır. Güney eyaletlerindeki incelemelerinden sonra *Porgy and Bess* (P. ile B.) [1935] adlı zenci operasını yazmıştır. G. in baş eseri sayılan bu opera, Türkiye'de ilk defa Ankara Devlet Operasında oynanmıştır (12 şubat 1969). Zenci sanatçılar tarafından verilen temsilleri 1941 den başlayarak bütün dünyada takdir ilekarşılanmış, 1959 da filme alınmıştır.

G. GERSHWIN

GERSON [*jersõ*], **Johannes** veya **Jean de** (Gerson, Reims piskoposluğu 1363 - Lyon 1429) [asıl adı Jean Charlier olup «Doctor Christianissimus» (ziyadesiyle Hıristiyan öğretmen) lâkabı ile de anılır], Fransız ilâhiyatçısı. Paris Üniversitesi profesörü ve mühürdarı idi. Piskoposluk sisteminin gayretli savunucusu olmakla beraber, başka reform konularında mutedil bir davranış göstermiştir. G., Konstanz konsilinde en önemli rolü oynayanlardan biri olup Jan Hus'un amansız hasımlarındandı. Skolastik ile mistiği birleştirmeğe çalışmıştır. Eserleri arasında en çok ahlâkî örnekler veren dinî yazıları beğenilmiştir.

J. GERSON

GERSOPPA FALLS [*cîrsopî fôlz*] **veya JOG FALLS** [*cog fôlz*] (= G. veya J. şelâleleri), Hindistan'da, Mahârâshtra ve Mysore devletlerinde, Batı Gatları sıradağları bölgesinde ve Sharavati ırmağının iki yakasında bulunan bir yer. Burası Hindistan'ın en seçkin tabiat güzelliklerinden birini oluşturan dört şelâlenin dolaylarında yer almakta ve pek çok turist çekmektedir.

GERSTENMAIER [*gerstînmayîr*], **Eugen** (doğ. Kirchheim, Teck 1906), Alman politikacısı. Önce Protestan kilisesinin dış münasebetler dairesinde çalışmıştır. II. Dünya Harbinde Hitler'e karşı kurulan Kreisau mukavemet cephesi (Kraisauer Kreis) ne mensuptu. 1944 temmuzunda tutuklanmıştır. 1945 te Protestan Yardım Teşkilâtını kurmuş ve 1951 ekimine kadar bu kurumun başında bulunmuştur. 1949 da Bundestag'ta Hıristiyan Demokrat Partisi mebusu olmuştur. 1950 den itibaren Avrupa Danışma Kurulunda Almanya'yı temsil etmiştir. 1954 te Bundestag başkanlığına seçilmiştir. 1969 başlarında bu görevden ayrılmıştır. *Die Kirche und die Schöpfung* (Kilise ve hilkat) [1938] adlı eseri tanınmıştır.

GERSTER [*gerstîr*], **Ottmar** (doğ. Braunfels, Lahn 1897), Alman bestecisi. 1927 de Essen'daki Folkwang okuluna öğretmen, 1947 de Weimar, 1952 de Leipzig konservatuvarı profesörlüğüne tayin edilmiştir. En başarılı eseri *Enoch Arden* (ad) [1936] operasıdır.

GERUNDİF (Dil.): bk. GERUNDIVUM.

GERUNDIUM (Lat. *gerere* = icra etmek), Hint - Avrupa dillerinde, özellikle Latincede, fiil kip (siga, modus) lerinden sayılan ve *modus gerundi* de denilen fiil ismi (substantif verbal). Yapılacak bir işi anlatır; bir bakımdan Türkçedeki «kısa mastar» (masdar - ı tahfifî) değerindedir. Meselâ, *cupido dicendi* (*dicere* = söylemek, konuşmak) = konuşma arzusu, *ars scribendi* (*scribere* = yazmak) = yazma sanatı. Latincede G., etken (actif) fiillerin şimdikilik mastarı (infinitif présent) nın çekiminde mevcut olmayan dolaylı hal (cas oblique) in yerini tutar ve buna göre tarafsız (neutre) bir fiil ismi olarak datif, genitif, ablatif v. b. hallerde olabilir; bir taraftan isim olduğu için nesne ve tümleç, öbür taraftan fiil de sayılabildiği için zarf da alabilir. Meselâ, *ars epistulum scribendi* = mektup yazma sanatı, *ars recte scribendi* = doğru yazma sanatı, *scribendi causa* = yazma niyetiyle, maksadiyle, *scribendo* = yazma sayesinde, yazmakla, *paratus ad scribendum* = yazmağa hazır. Zaman bakımından gelecek kavramına bağlıdır. Bk. GERUNDIVUM. — A. D.

GERUNDIVUM, Hint - Avrupa dillerinde, özellikle Latincede, fiil sıfatı (adjectif verbal) nın tarafsız (neutre) değişmez şekli; *-ndus* (*-nda, -ndum*) bitimliğini alan, edilgen (passif) geleceklik ortacı (participe futur) dır. Olumlu şekli gereklik gösteren G., bir bakımdan Türkçede *-cak/-cek* ve *-malı/-meli* ekleriyle yapılan gereklik ortacı (participe d'obligation) değerindedir. Meselâ, *facinus laudandum* = övülecek hareket, iş; *laudandum est* = övülmelidir, övülmesi gerekir. Şu iki örnek G. ile Gerundium arasındaki yapı ve görev farkını gösterebilir: *spes patriae liberandae* = kurtarılacak vatan ümidi (gerundivum) ve *spes patriam liberandi* = vatanı kurtarma ümidi (gerundium) Türkçede fiillerin *-cak/-cek, -malı/-meli* ve *-ma/-me* şekilleri bazen görev bakımından birbiriyle karıştırıldığı (meselâ, *bu övülecek bir iştir, bu iş övülmelidir, bu işin övülmesi gerekir*) gibi, Latincede de G. ile Gerundium bazen birbiriyle karıştırılır. Aralarındaki esas fark, birincinin fiil ismi, ikincinin de fiil sıfatı oluşundadır. Birincisi edilgen (passif), ikincisi ise etken (actif) anlam taşır. Geçişsiz (intransitif) fiillerden ancak şahıssız (impersonel) G. lar yapılabilir. Bk. GERUNDIUM. — A. D.

GERUSİA (Tar.): bk. GERONT'LAR.

GERÜR (Coğ.): bk. ORTABAĞ.

GERVAISE [*jervęz*], **Claude** (XVI. yüzyıl), Fransız bestecisi. Fétis'in bildirdiğine göre, I. François'nın sarayında kemancılık yapmış ve 1541 - 1547 yıllarında Paris'te çalışmıştır. 4 sesli chanson'ları Du Chemin ve Attaingnant'ın dergilerinde yayımlanmışsa da, asıl ününü branle, pavane ve gaillard gibi oyun havası düzenlemleriyle yapmıştır. Keman, obva ve kornet ile çalınabilen bu düzenlemeleri 1550 sıralarında Attaingnant'ca *Livres de danceries* (Oyun havaları kitapları) başlığıyle yayımlanmıştır.

GERVİNUS, Georg Gottfried (Darmstadt 1805 - Heidelberg 1871), Alman tarihçisi. 1837 de K. Ernst August'un politik sebeplerden dolayı azlettiği yedi profesör (die Göttinger Sieben [Göttingen'lı yediler]) arasında yer almıştır. 1844 te Heidelberg Üniversitesine profesör olmuştur. 1847 - 1848 de bilhassa liberal ve milliyetçi politikacı olarak rol oynamıştır. Başlıca eserleri: *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen* (Almanların millî şiir edebiyatı tarihi) [1835 - 1842] (bu eser sonradan *Geschiehte der deutschen Dichtung* [Alman şiir sanatı tarihi] [1871 - 1874] başlığı altında çıkmıştır); *Geschichte des 19. Jahrhunderts seit den Wiener Verträgen* (Viyana antlaşmalarından bu yana XIX. yüzyıl tarihi; 1830 da kesilir) [1855 - 1866].

G. GERVINUS

GĒRYOṆĒS (Yunan mit.), Hesperia kralı Kallirrhoe ile Khrysaor'un oğlu olan, üç başlı ve üç gövdeli dev. Iberia yarımadası ve Gades açıklarında yaşayan bu devin çoban Eurytion ile iki başlı köpek Orthros'un beklediği bir öküz sürüsü vardı. Herakles, G. in köpeğini, çobanını ve kendisini öldürüp öküzlerini ele geçirmiş, onları Thyrintos'a götürmüştür.

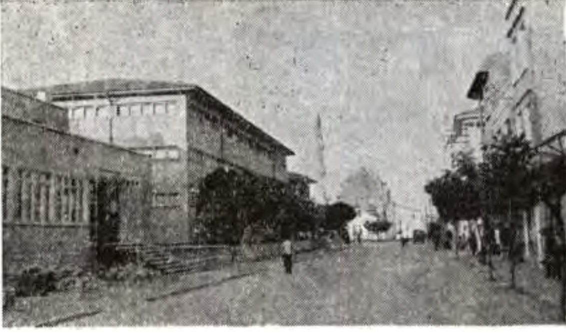
GERZE, Sinop iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 49 275 (1965), yüz ölçümü 1 063 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 5 387, ilçeye bağlı köy sayısı 71 dir. G. kasabasının yüksekliği 10 m dir. Dikmen adlı bir bucağı vardır. İlçenin 1 000 - 1 400 nüfuslu 7 köyü vardır. Köylerin çoğunun mahalleleri bulunmaktadır.

G. ilçesi arazisi Sinop ilinin doğu bölümünün kuzeyini kaplar. Doğusunda Samsun'un Alaçam ilçesi uzanır. Eski bir tarihi olan G., Selçuklular, İsfendiyaroğllarından Osmanlılara geçmiş, Kastamonu vilâyetine bağlı bir kadılık olmuş, 1896 yılına kadar Sinop'un bir nahiyesi durumunda bulunmuş, 1920 de bu vilâyete bağlı ilçe olmuştur. G., doğuya doğru 1 km kadar uzanan küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur.

G. ilçesinin Karadeniz kıyısına yakın yerleri birkaç yüz m yükseklik gösteren tepelik bir şerit halinde uzanır, daha geride yüksekliği çok yerde 700 - 1 000 m kadar olan, kimi yerleri 1 500 m yi de bulan dağlar yükselir. Bu dağların üstü, çok yerde dalgalı bir görünüşte olup, buradan kaynaklarını alan dereler denize inerler. Deniz kıyıları çok yerde az girintili çıkıntılıdır. Yalnız G. kasabasının kurulu olduğu yerde küçük bir yarımada doğuya doğru uzanır, bunun güneyinde gemilere barınak olabilecek bir koy bulunur. G. ilçesinde yer yer ormanlar, fundalıklar ve çalılıklar bu dağların çok yerini örtmüştür. Buradaki ağaçlar meşe, kayın ve çamdır. G. ilçesinde oldukça mülâyim bir deniz iklimi vardır. Yaz ile kış arasında büyük sıcaklık farkları yoktur. Yağış da oldukça boldur (yılda 650 - 700 mm). G. serin ve

GERZE'den bir görünüş

GERZE: Belediye caddesi

hafif rüzgârların çok estiği güzel bir yerdir. Arasıra denizden ve karadan güçlü rüzgârlar da eser. Burada gür ve çok çeşitli bitkilerin toplandığı bir bitki örtüsü vardır. 200 - 300 m yüksekliklere kadar fundalıklar, makiler yer almıştır. Bu çevre yaz ve kış yeşildir. Kayın, gürgen, meşe, selvi, ıhlamur, çam ağaçları çok yer tutar.

G. kasabası, Köşk burnu adı verilen ve ucunda bir deniz fenerinin bulunduğu küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur. G. nin başlıca geçim kaynakları çeşitli tarım, tütüncülük, yumurtacıl k ve balıkçılıktır. Yılda 1 000 ton kadar tütün elde edilir, her yıl başka yerlere birkaç milyon liralık yumurta satılır. İlçenin suları çokça kireçli olduğundan G. yumurtaları daha sert kabuklu olur ve ihraç edilmeye elverişli bulunur. Eskiden beri G. ilçesinin horoz ve tavukları ünlüdür. Bu arada G. kasabasının 15 km kadar güneydoğusunda, deniz kıyısından 3 km kadar içeride bulunan Hacıselli köyünde (nüfusu 1 350) beslenen horozlar meraklılarınca çok aranır. Bu horozların kendilerine mahsus tatlı ve güzel sesleri, koyu siyah renkleri ve süslü görünüşleri vardır. Istanbul'dan bazı meraklıların buraya horoz ve tavuk almaya geldikleri çok olmuştur.

G. kasabasının 3 km kadar güneybatısında, Acısu köyünde (200 nüfuslu) Acısu içmesi vardır. Bu su bir kuyu içinden çıkar, kaynadığı yerden çıktıktan sonra çalkanırsa beyaz bir renk alır. Bu su, kalsiyum bikarbonatlı içmedir. İçimi çok güzeldir. Çevre halkınca faydalanılır. Bu su, hiperstenik ve hipostenik mideler için çok iyi gelen bir sofra suyudur.

Eskiden G. de oldukça çok zeytin ağaçları vardı. 1921 de 10 000 kg kadar zeytin elde edilmişti. Bugün azalmış olmakla beraber, yine de yer yer zeytin ağaçları vardır. G. de keten ve kenevir yetiştiği gibi, incir ağaçları da bulunmaktadır. İlçede buğday, arpa, mısır, pirinç, yulaf yetişir; fasulye, soğan, bakla, sarımsak, patates ve meyvalardan da elma, armut, ceviz elde edilir. G. nin tütünleri arasında çok iyi cinsten olanları vardır.

Sinop - Samsun kıyı yolu G. den geçer. Boyabat'a da iyi bir yol ile bağlıdır. İyice bir tabiî liman olan G. limanında gemiler demirler. G. ve çevresinde yeraltı suları ve kaynaklar vardır. Burada yarların üzerinden yer yer sular denize dökülür. İçme ve kullanma suları kaynaklardan sağlanmış, kasaba elektrikle aydınlatılmıştır.

G. de 13 şubat 1956 gününün akşamında büyük bir yangın olmuş, çoğu ahşap bulunan evlerin ve resmî dairelerin hemen hemen hepsi birkaç saat içinde yanmış, bu şirin kasaba bir kül yığını haline gelmiştir. Bu yangında 833 ev, 300 dükkân yanmış, 20 kişi ölmüştür. O gün şiddetle esen lodos fırtınası yüzünden yangın kısa bir süre içinde 6 koldan kasabaya yayılmış, çevre şehirlerinden yetişen itfaiye ekipleri de bunu önleyememiş, kasaba hemen bütünü ile yanmıştır. Bu felâketten sonra G. planlı olarak yeniden kurulmuş, düzgün ve temiz caddeleri, sokakları, yeni yeni yapıları, park, gazino, otel ve lokantaları ile bu kıyıların yine güzel ve şirin bir turistik kasabası haline gelmiştir. — R. İ.

GERZE, Fayyum ile Nil nehri arasında, eski Mısır'ın Eneolitik çağını temsil eden Negada II medeniyetine adını veren önemli iskân yerlerinden biri.

GERZE'LER, Batı Afrika'da, Liberya ve Gine'de yaşayan bir Zenci topluluğu. 160 000 kadar nüfusu, Gine dil grupundan bir dili vardır. Ormancılıkla uğraşırlar.

GÊS [*jês*] (Etnogr., Dil.): bk. JE (ŽE) DİLLERİ.

GES (Mus.): bk. SOL BEMOL.

GESAR, Tibet'in efsanevî kralı. Bu krala ait efsanenin Moğol ve Ladâkh varyantları da vardır. Bilhassa Ladâkh varyantında mevsimlik mitlere rastlanır. G. ın hayatına ait sahneler lamaist resimlerinde muhafaza edilmiştir. Bu resimlerde kralın kötü talih kuşlarını öldürmesi, bir devle savaşması ve Kanun'un üç kralını bulmak üzere gökyüzüne çıkması tasvir edilmiştir.

GES - DUR (Mus.): bk. SOL BEMOL MAJÖR.

GESELL [*gez•l*], **Silvio** (St. Vith, Malmedy 1862 - Eden, Oranienburg 1930), Alman iktisatçısı. G., bütün tahditlerin ve tekellerin kaldırılarak rekabetin serbest bırakılması sayesinde iktisadî tıkanışlar ve kapitalizmin güçlenmesini önlemeyi düşünmüştü. Bu maksatla Almanya'da 1919 da kurulan «Freiwirtschaftsbund» (Serbest İktisat Birliği) 1933 te yasaklandıktan sonra, 1945 te yeniden kurulmuştur (Almanya Federal Cumhuriyetinde aş. yu. 80 grup ve 2 600 kadar üyesi vardır).

G., 1919 da München Cumhuriyetinde kısa bir süre maliye bakanlığı yapmıştır. Başlıca eseri: *Natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland und Freigeld* (Serbest ülke ve serbest para yoluyle tabiî iktisat düzeni).

GESENIUS [*gezēnius*], **Wilhelm** (Nordhausen 1786 - Halle 1842), Alman dilcisi. Halle Üniversitesinde profesör idi. Maltız (1810), Sumer (1815 - 1824) ve Fenike (1837) dilleri üzerindeki eserleri dışında, İbrancanın öğretimi için bir ana kitap olan *Hebräische Grammatik* (İbranî Grameri) [1813]; *Hebräische und aramäische Handwörterbuch über das alte Testament* (Eski Ahd'in İbranca ve Âramice kelimeleri hakkında küçük sözlük) [1810 - 1812] başlıklı eserleri ve *Thesaurus philologicus criticus linguae Hebraeae et Chaldaeae Veteris Testamenti* (Eski Ahd'in İbranî ve Keldanî dilleri hakkında eleştirici filoloji hazinesi) [3 cilt, 1829 - 1858; Rödiger tarafından tamamlanmıştır] yı yayımlamıştır.

GESİ (Coğ.): bk. GEZİ.

GES - MOLL (Mus.): bk. SOL BEMOL MİNÖR.

GESNER [*gęsnır*], **Johann Matthias** (Roth, Nürnberg 1691 - Göttingen 1761), Alman hümanisti ve klasik filologu. 1730 da Leipzig'teki Thomasschule (= Thomas okulu) müdürü, 1734 te Göttingen Üniversitesi profesörü olmuştur. G., klasik öğretim sisteminde reform yapmış başta gelen eğitimcilerdendir.

GESNER [*gęsnîr*], **Konrad** (Zürich 1516 - Zürich 1565), İsviçreli tarihçi ve tabiat bilgini. G., botanikte bir sisteme varmak istemiş olan ilk bilgindir (*Opera botanica* [Botanik üzerine yazılar], yayımı 1753 - 1759). Zooloji konusunda da bir eseri vardır: *Historia animalium* (Hayvanlar tarihi) [4 cilt, 1551 - 1558]. G., Zürich'te bir bitki koleksiyonu ile bir bitki bahçesi vücuda getirmiştir. İçinde Latin, Yunan ve İbranî dillerindeki bütün yazarların kataloğu ve zamanındaki ilimlerin bir özeti (4 cilt, 1545 - 1549) bulunan *Bibliotheca universalis* (Evrensel kitaplık) i edebiyat tarihi yönünden önemlidir. *Mithridates* (ad) [1555] ise, dillerin karşılaştırmalı anlatımında ilk denemedir.

K. GESNER

G., ölümü sıralarında hekimlik ve fizik profesörlüğü yapmakta idi.

GESSI [*cęssi*], **Romolo** (Istanbul 1831 - Süveyş 1881), İtalyan seyyahı. Mısır hükûmetinin hizmetine girmiş, Mısır Sudanı'na gönderilmiş (1876), Matteucci ile beraber Galla'lar ülkesine girmiş, Darfur ülkesindeki bir ayaklanmayı büyük güçlükle bastırabilmiştir (1880). Başlıca eseri: *Sette Anni nel Sudan Egiziano* (Mısır Sudanı'nda yedi yıl) [1891].

GESSNER [*gęsnîr*], **Salomon** (Zürich 1730 - Zürich 1788), İsviçreli şâir ve ressam. Berlin'de bir kitapçı dükkânında çıraklığı sırasında Hagedorn ve Wieland ile dost olmuş, von Keist'ın tesirinde kalarak idil ve pastoral (b. bk.) tarzı şiire yönelmiştir. Fakat *Der Tod Abels* (Habil'in ölümü) [1758] başlıklı destanı başarısızlığa uğramıştır. G. ın edebiyatta asıl alanı, çoban aşkı sahnelerinin tatlı bir ritimde nesir diliyle anlatımıdır. G. aynı şevkle manzara ressamlığına yönelmiş, şiirlerini kendi fırçasiyle resimlemiştir (*Idyllen* [İdiller], 5 cilt, 1772). G. ın ofortçuluğu, bakır kazıcılığı ve porselen boyamacılığı da vardır.

S. GESSNER

GẸSTA ROMANỌRUM (Lat. = Romalıların yiğitlik menkıbeleri), Orta Çağın Latince yazılmış roman derlemelerinden biri. Konusu, Roma imparatorları tarihiyle ilgili olup ahlâkî yorumlarla biter. Yazarı belli değildir. XIII veya XIV. yüzyıl sonlarında Almanya'da veya İngiltere'de yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.

GESTAPO [*geştapo*], geheime Staatspolizei (Alm. = Gizli devlet polisi) kelimelerinin baş harflerinden (Gesta - po) üretilmiş bir terim olup, Nazi rejiminde bir siyasî polis teşkilâtının adı. Toplum güvenliği zabıtasının bir bölümü olan gizli polis, devletin ve anayasanın yıkıcı hareketlere karşı korunması, ayrıca da (hukuk devletlerinde anayasa düzeni imkân verdikçe) derneklerin, toplantıların ve basının murakabesi ve kargaşalıkların bastırılması ile görevlidir. Yerine göre, genel zabıta teşkilâtı içinde ayrı bir bölüm olabilir, özel yetkilerle teçhiz edilebilir veya nizamî zabıtadan apayrı bir kuruluş da olabilir. Bu tarife uygun olarak, saltlıkla yönetilen birçok devletlerde, Fransa'da 1789 dan sonra ve I. Napoléon devrinde, Avusturya'da Metternich zamanında, Çarlık Rusya'sında (Ohrana), bizde II. Abdülhamit devrinde (Hafiyelik), Sovyetler Birliğinde (Çeka, G. P. U.) ve Nazi Almanya'sında böyle siyasî bir polis düzeni işletilmiştir.

G., Almanya'da Nasyonal - Sosyalist Partisinin ve 1933 te de III. Reich'ın polisi idi. 1936 da Himmler ve Heydrich tarafından yeniden teşkilâtlandırılan G., iki kola bölünmüştü: 1. Bilinen zabıta görevleriyle yükümlü ve üniforma taşıyan Ordnungspolizei (toplum düzeni zabıtası); 2. Özellikle siyasî bir fonksiyonu olup sivil gezen ve normal zabıtaya emir verebilen Staatspolizei (devlet polisi). Toplum güvenliğine ve toplama kamplarına nezaret eden G., tatbikatta sınırsız yetkilere ve vasıtalara sahipti. İcraatında, hatta gerekli gördüğü «idam»larda mahkeme kararı almak zorunda değildi. Bütün toplum çevrelerinde temsilcileri bulunan G. nun yetkileri, 1944 ten sonra devlet teşkilâtının her bölümüne yayıldı. Nazi rejiminin en korkunç silâhlarından biri olan G., Alman işgali altındaki bütün ülkelere yaygın bir kuruluştu.

GESTE, Chansons de [*şãsǫ̃ dî jest*] (Fr.), Fransız Orta Çağ edebiyatının kahramanlık destanları. Çoğu, bilinmeyen ozanlarca, VIII - X. yüzyıllara ait tarihî veya tarihî olarak tasvir edilen konularda yaratılmıştır. Ağızdan ağıza geçmiş şekliyle en eskileri XI. yüzyıl sonlarında meydana gelmiştir (*Chanson de Roland* [Roland destanı], Frank ordusuna bağlı bir artçı birliğin 778 yılında Pirene'lerde baskına uğratılarak yok edilmesini anlatır; *Gormont et Isembart* [G. ile I.], III. Louis'nin 881 de Saucourt yakınında Norman'ları bozguna uğratışını tasvir eder; destanda Norman'lar Mağribî Araplarına çevrilmiştir). XII. yüzyılda, *Girard de Roussillon* (ad) ve *Raoul de Cambrai* (ad) G. leri ile şâir Jean Bodel'in *Chanson des Saisnes* (Saksonlar destanı)i, Haçlı seferlerine ve Guillaume d'Orange koluna ait destanlar meydana gelmiştir. XIII. yüzyılda tarihî konuların sadakat ve kahramanlık, iki yüzlülük ve hıyanet temaları bırakılmış, Kral Arthur efsanelerinin Breton kolu dağarcığından aktarılan harikulâde maceralar işlenmiştir. XIV. yüzyılda ise, 10 ve 12 heceli asonanslı mısralardan meydana gelen eşitsiz uzunluktaki geleneksel laisse (b. bk.) ler bırakılmış ve nesir dili kullanılmağa başlanmıştır. G. lerin son hatıralarını, İtalyan Rönesansının Pulci (XV. yüzyıl), Bojardo ve Aristo tarafından temsil edilen romantik karakterli gülünç destanları teşkil eder.

GESUALDO [*cezuạldo*], **Carlo** (Napoli aş. yu. 1560 - Napoli 1613), İtalyalı lavtacı, madrigal bestecisi ve Venosa prensi. Tasso ile arkadaşlık ederek onun 9 madrigaline musiki yazmış, antik Yunan kromatik ve enarmonik tarzlarını yeniden canlandırmak düşüncesiyle denemelere girişip aşırı kromatik bir üslûp yaratan madrigalcilerin en tanınmışlarından biri olmuştur. Sağlığında 6 defter halinde yayımladığı 5 sesli madrigalleri (1594 - 1511), ölümünden sonra tek bir cilt halinde yeniden yayımlanmış (1613), 6 seslileri 1626 da Muzio Effrem tarafından bastırılmıştır. Ayrıca, biri 5 sesli, öteki 6 ve 7 sesli iki defter *Sacrae cantiones* (Dinî cantuslar) [1603] ile bir defter 6 sesli *Responsorium*'lar [1611] yazmıştır.

GEŞTALT (Alm. Gestalt) **PSİKOLOJİSİ**, çağdaş psikoloji okullarının en önemlilerinden biri. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya'da meydana çıkan G. P. nin başlıca kurucuları Max Wertheimer (b. bk.), Wolfgang Köhler ve Kurt Koffka (b. bk.) dır.

Her yeni «okul» veya «nazariye» gibi, G. P. de var olana karşı bir reaksiyon olarak meydana çıkmış ve psikolojiye ait olayların yeni bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır. Bu ruhî olay, ister yaşanmış bir tecrübe ister bir hareket olsun, hiçbir vakit küçük, müstakil olayların bir toplamından ibaret değildir. Bütün, içine aldığı parçaların toplamını aşan bir özelliğe, bir vasfa sahiptir. Onun için parçalar karakteristiklerini, bağlı oldukları bütünden alırlar ve onun içinde işgal ettikleri yere göre de fonksiyonel değer kazanırlar. Daima bu çeşit bir bütün halinde bulunan psikolojik bir olaya Geştalt denir. Bu kelime Türkçeye *şekil, uzuvlaşma, yapı* diye çevrilebilir.

XIX. yüzyılla XX. yüzyılın ikinci on yılına kadar hâkim olan atomistik psikolojiye göre zihnî olayların, özellikle idraklerin esas unsurunu *ihsas* (*duyum*) teşkil ediyordu. Kendisinden daha küçük başka hiçbir şeye irca edilemiyen bu cüzün kendisine vergi vasıfları vardı ve duyu uzvunun belirli bir tarzda tenbih edilmesiyle münasebette idi. Başta idrakler olmak üzere bütün zihnî olaylar, bu çeşit tecerrüt etmiş, münferit ihsaslardan meydana geliyordu. İdraklerin bu ihsaslar kaosundan nasıl ortaya çıktıklarını, nasıl bir bütün, bir terkip meydana getirdiklerini açıklamak maksadiyle zaman ve mekânda yakınlık veya bir arada olma prensipinden faydalanmak üzere çağrışım (tedaî) mekanizmasına baş vuruluyordu. Bu sayede ihsaslar kaosuna bir düzen verilebileceği zannediliyor ve yaşanan psikolojik olayların bu unsurlariyle onlara tekabül eden tenbihler arasındaki ilişkinin tespitine çalışılarak bu unsurların birbiriyle nasıl çağrışım yaptıkları tasvir ediliyordu. Bütün bu psikolojik tahlil işleminde içe bakış metodu kullanılıyordu.

Geştaltçıların itirazları: Atomistik psikolojiye ait iddiaların geçerliği, onun temel hipotezini meydana getiren ihsas unsurunun gerçekten var olmasına dayanıyordu. Wertheimer psikoloji tarihinde ilk defa olmak üzere bu tür müstakil bir hasse unsurunun varlığını reddediyordu. O, bu iddiasını G. P. ne başlangıç teşkil eden görünüşte harekete dair bir araştırmasına (1912) dayanarak ileri sürüyordu. O vaktin geleneğine göre hareket idraki, cismin birbirini takip eden yer değiştirmelerine ait tenbihlere takabül eden münferit ihsasların bir toplamı olarak tasvir ediliyordu. Halbuki Wertheimer'in bu incelemesi cismin hareketinin idraki için çıkış noktasiyle varış arasında bulunan mesafe üzerindeki her noktadan geçmesinin veya bu şekilde idrak edilmesinin zarurî olmadığını gösteriyordu. Meselâ birbirinden belirli bir mesafede bulunan sabit iki nokta veya çizgi birbirini takip etmek üzere belirli bir zaman fasılası içinde gösterildiği takdirde, tıpkı hakikî harekette olduğu gibi, bu nokta veya çizginin hareket ettiği görülmektedir. Sinemanın da esasını teşkil eden bu olay öteden beri bilinmekte idi. Fakat Wertheimer yapmış olduğu sistemli denemelerle hareketin, birbirini takip eden münferit, müstakil yer değiştirmelere ait tenbihler serisinin bir toplamı olmadığını, sadece birbiriyle koordinasyon halinde olan iki tenbihin bütün olarak idrak edilmesinden ibaret olduğunu gösteriyordu. Bu, hakikî hareket için de böyle idi.

Bütün halindeki idraki temin eden faktörler: Wertheimer'ın G. P. ne ait ikinci çok önemli bir incelemesi de idraklerin bütün halinde teşekkül etmelerine, terkipler meydana getirmelerine dairdir. Sokaktaki insana gayet tabiî göründüğü gibi neden görme sahasının bir kısmının bir bütün veya terkip halinde diğer kısımlardan tecerrüt ederek idrak edildikleri atomistik psikoloji tarafından izah edilemiyordu. Bunun psikolojide esas, merkezi problemlerden biri olarak izah edilmesi gerektiği ilk defa olmak üzere G. P. tarafından ortaya atılıyordu.

Dış âlemdeki objelerden gelen tenbihler, aynı cisme ait olup olmadıkları bilinmeden, münferit bir halde hasse uzuvlarına çarpmakta ve burada birer mozaik meydana getirmektedirler. Bu mozaik halindeki hassî unsurları, yani ihsaslar neden açıklık, koyuluk veya renk benzerliklerine göre terkipler teşkil etmeyip herkesin idrak ettiği tarzda ağaçlar, evler, insanlar ve diğer eşyalar halinde bütünler meydana getiriyor. Çünkü atomist psikoloji bakımından dışarıdaki bu objelerin birer bütün halinde olmaları idrakte de birer bütün teşkil etmelerini, böyle görünmelerini gerektirmez. Bu itibarla bunların bütün halinde görünmelerinin izahına ihtiyaç vardır.

Wertheimer küçük daireler şeklinde noktalar ve diğer şekillerle yapmış olduğu bir seri denemelerde bu çeşit gruplar veya şekillerin meydana gelmesini sağlayan bazı faktörler tespit etmeye muvaffak olmuştur. Bunların başında yakınlık, benzerlik, kapalılık, aynı kadere sahip olma ve devamlılık faktörleri gelir. Bunları da içine alan en önemli faktör belirlilik (Prägnanz) faktörüdür. İdrak konusu obje bu faktör sayesinde azamî sadeliğe, dengeye *iyi bir Geştalt* olmaya meyleder.

Bu faktörlerin tesiriyle meydana gelen gruplaşma vakıası da gösteriyor ki, bir bütün halinde idrak, tek tenbihlerin sebep olduğu sonuçların bir mahsubu değildir. Bunlar, tenbihler arasındaki özel geometrik ilişkiler gibi objektif şartlara bağlı olarak meydana gelirler. Bu tenbih ilişkileri bazen vakıada görünmeyen gruplaşmalara da imkân vermektedir. Böylece gruplaşmalar, hassî tenbihleri organize eden seçici prensiplerin tesiriyle meydana gelmektedir. Onun için gruplaşmanın, genel olarak sahih idrakler temin eden aynı şartları bazan idrak yanılmalarında olduğu gibi sahih olmayan idraklere yol açabilir. Nitekim kamuflaj olaylarında olduğu gibi gerçek fizikî tenbih grupları idrak edilmediği halde, fizikî karşılığı olmayan idrakler meydana gelebilmektedir. Her ne kadar Wertheimer eski psikolojide izah edici bir unsur olmak üzere her vesile ile baş vurulan geçmişe ait tecrübeyi, gruplaşmayı tayin eden bir faktör olarak alırsa da, öğrenmenin zarurî bir şartı olan diğer gruplaşma tamayüllerinin yerini tutamayacağını söyler.

Parça - bütün ilişkilerinin tarihçesi: G. P. nin temel problemlerinden birini teşkil eden parça - bütün ilişkisi, ilk defa müşahhas bir şekilde Ehrenfels tarafından ortaya atılmıştır. Ehrenfels (b. bk.), 1890 da yayımladığı *Primzahlen* (Aslî adedler) adlı yazısında, bir bütünün kendi parçalarının toplamından fazla bir şey olduğunu ve bunun parçalar toplamı artı X gibi bir denklemle ancak ifade edebileceğini ileri sürmüştü. Ona göre, X bütüne hüviyetini veren Geştalt vasfı (Gestaltqualität) na tekabül ediyordu. Yuvarlaklık, simetri, sertlik . . . gibi vasıflar ne parçalara ne de bunların toplamına ait özellikler değildi. Aynı şey zaman içinde bir ünite, bir bütün olan melodiler için de doğru idi. Bir bütünün, parçaların toplamından ibaret olmadığını en iyi bir şekilde transposisyon (bir durumdan diğer bir duruma geçiş, nakil) denilen olay göstermektedir. Belirli bir oktavda

(anahtarda) dinlenmiş olan bir melodi, bir alt veya üst oktavda çalındığı zaman da tanınmaktadır. Halbuki bu esnada bütün parçalar (notalar) değişmiş, fakat bütün (melodi) aynı kalmış ve tanınmıştır. Aynı şekilde bir dörtgen de büyültülüp veya küçültüldüğü, idrak sahasının başka bir yerine nakledildiği zaman daima tanınabilmektedir.

G. P. nin kurucuları, Ehrenfels'in iddialarının ilk kısmını, bütünün parçaların toplamından ibaret olmadığı fikrini kabul etmiş, fakat Geştalt vasfının X gibi bir ek ve bunun parçalar arasındaki bir ilişkinin sonucu olduğu izahını reddetmişlerdir. Onlara göre, Geştalt vasfı, topluma bir ek değil, bütüne, Geştalt'e ait bir özelliktir; parçalar ve bunlar arasındaki ilişkiler de değiştiği halde, Geştalt vasfı değişmez, daima aynı olarak kalır.

Geştalt psikolojinin sahası: Geştaltçıların, idrak psikolojisinin muhtelif sahalarında yaptıkları yoğun tecrübî araştırmalar, yalnız bu iddiaları tekit etmekle kalmamış, aynı zamanda ilgi çekici keşiflere yol açmıştır. Danimarkalı psikolog Rubins'in şekil ve zemin ilişkisine dair yaptığı tecrübî araştırmalar da G. P. nin görüşlerine uygun sonuçlar vermiştir. Bunun gibi W. Köhler de *Durgun ve dinamik haldeki fizikî Geştaltler* adlı kitabında G. P. nin anladığı mânada fizikî Geştaltlerin var olduğunu ve bunların aynı prensiplere uygun olarak meydana geldiklerini göstermiştir.

G. P. nin idrak sahasında başlayan araştırmaları sonradan düşünme, hafıza ve öğrenme sahalarına yayılarak genişlemiş, son zamanlarda sosyal psikoloji ve sanat psikolojisi sahalarına kadar uzanmıştır. Geştaltçılar bu arada mantık, ahlâk ve eğitim meseleleri ile de uğraşmışlardır. Onun için G. P. yanında bir de Geştalt nazariyesinden bahsedilmektedir.

Başka bir noktadan hareket edildiği takdirde, G. P. nin kaynağı çok önemli diğer bir düşünceye kadar götürülebilir. Genel olarak, zihnî hayata ait olayların bir şekli, bir mânası ve bir kıymeti vardır. Bunlar zihnî olayların en çok göze çarpan özelliklerini teşkil eder. Halbuki o devrin psikolojisi bunlara hiç temas etmiyor, hiçbir atıfta bulunmuyordu. Onun için psikoloji kitaplarında bu hususta verilen bilgi, hayatın canlı ve özlü olayları karşısında çok kuru, sınırlı ve kısır kalıyordu. Bu durum karşısında isyan eden Geştaltçılara, ilmî usulün esas gayesinin olayları aslî unsurlarına ayırmaktan, tahlil etmekten ibaret olduğu, bundan başka bir çare olmadığı şeklinde cevaplar veriliyordu. Bu muhakeme tarzına göre, en önemli beşerî olay ve problemlerin, ilmin sınırları dışında kalacağı sonucunu çıkarmak gerekiyordu. Bu fikri kabul etmeyen fikir adamları ve *vitalistler* ise bu vakıaları izah için çok garip bazı metafizik kuvvetlere baş vuruyorlardı. Bu durum karşısında Geştaltçılar, eğer bu çeşit önemli ve hayatî meseleler ilmin sınırları dışında kalacaklarsa ve mevcut metotlar bunları açıklamaya kâfi gelmiyorsa, böyle bir psikolojinin artık ilim olarak iddiasını terk etmesi lâzım geleceğini söylüyor ve bu olayları tetkik ve izaha yarayacak yeni bir görüşle, yeni kavram ve metotlar düşünmek gerektiği tezini ileri sürüyorlardı.

İşte, atomistik psikolojinin bu iki önemli yetersizliği, G. P. nin ortaya çıkmasında birinci derecede bir faktör olmuştur. — M. T.

GET, Yahudilerde, kocanın karıya verdiği boşama mektubu. Bu mektup bir hukuk bilgini tarafından ve çıkmaz mürekkeple yazılır, kadına bir ulakla iletilirdi. Şekli Babil okullarında tespit edilmiş ve Moses Maimonides (1135 - 1204) ten beri hemen hemen hiç değişmemiştir.

GETA, Publius Septimus (Roma 189 - Roma 212), Roma imparatoru. İmparator Septimus Severus'un ve imparatoriçe Julia Domna'nın ikinci oğludur. Babası Roma imparatoru olunca, oğluna 198 de Caesar, 209 da da Augustus unvanlarını vermiştir. G., babasının ölümünden sonra ağabeyi Caracalla ile birlikte hükümdarlık yapmış, 212 de Caracalla tarafından öldürtülmüştür.

P. S. GETA

GET'LER (Lat. Getae) (Tar., Etn.), Eski Çağda, Tuna'nın her iki kıyısında yerleşmiş bulunan Trakyalıların kuzey dalına mensup binici bir ulus. Herodotos gibi eski bir tarihçi tarafından anılan G. ler, M. Ö. IV. yüzyılda kısmen İskitlerin, sonra da Makedonyalılar ile Keltlerin buyruğu altına alınmışlardır. G. lere bağlı bir boy, M. Ö. 180 de Dnestr üzerinde Bastarn'lar tarafından ezilmiştir. G. lerin Pontos kralı Mithridates ile antlaşmaları üzerine, Romalılar bunların ülkelerine girmiştir. Fakat ancak M. S. I. yüzyılda, Daklar kralı Burebistas (bunun ülkesi G. leri içine alıyordu)ın ölümünden sonra G. leri hükümleri altına alabilmişlerdir. Adamklissi zafer anıtında G. savaşçıları da tasvir edilmiştir. Öbür Trakyalılar gibi G. lerin de özel bir ölmezlik inançları vardı. Baş tanrıları Zamolxis idi. Dilleri Rumanya'nın dağlık bölgelerinde hâlâ konuşulmaktadır. Adlarının Got'larınkine benzemesi, Eski Çağ sonu tarihçilerinin bu iki ulusu birbiriyle karıştırmalarına yol açmıştır.

GETTARA, Cebel - i, Cezayir Sahra'sında, Beni - Abbes'in doğusunda bir dağ çemberi. Büyük çapta ve maden değeri yüksek olan manganez cevheri çıkarır.

GETTER [*getır*] (İng.), radyo boruları, akkorluk lambaları, Röntgen boruları gibi vakum borularına konan Ba, Sr, Na, Ti, Zr, Mg v. b. metaller veya alaşımlar. Bunlar arzu edilmeyen gazların eser denecek kadar az miktarlarını dahi zaptederler. Bu usul ile yaklaşık 10^{-8} torriçelliye varan yüksek vakumlar sağlanabilir.

GETTO (Ghetto, İta. = Yahudi sokağı), «bir şehirde Yahudilerin oturduğu ayrı bir mahalle» anlamında bu kelimeye XVI. yüzyıldan beri belgelerde rastlanır. İlk defa olarak 1516 da, Venedik'in Yahudi mahallesi olarak kullanılmıştır. Katolik kilisesi, Yahudilerin Hıristiyanlardan ayrı yaşamasını isteyince (1051 Narbonne, 1300 Mainz, 1338 Valencia konsilleri), böyle ayrı mahallelerin kurulması gerekmiştir.

Orta Çağ G. su sıkı bir disipline bağlı idi. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar G. lar, Yahudiliği toplumdan ayrı, kendi içine kapalı bir yaşayışa zorlamıştır. Yahudilerin eşit haklar elde etmesi üzerine G. ların kapıları açılmıştır.

Almanya'da evvelce de mevcut iken Nazi (Nasyonal-Sosyalist) rejimiyle Yahudi düşmanlığı, II. Dünya Harbinde G. ların yeniden kurulmasına yol açmıştır. Bu bilhassa Polonya'da görülür. Varşova, Riga, Lodz, Wilno, Lublin ve Kowno'daki G. larda Yahudilerin ayrı bir yönetimi, ayrı polis, posta ve mahkemeleri vardı. «İhtiyarlar konseyi» SS ve Gestapo'nun kontrolü altında idi. G. ile temerküz kampı anlamları arasındaki fark pek açık değildi;

G. larda da sağ kalanların sayısı pek azdı. 1943 te, Yahudilerin sürülmesi için Himmler'in verdiği emir üzerine Varşova Yahudileri ayaklanmış, bu hareket Almanlar tarafından kanla bastırılmış ve G. yakılıp yıkılmıştır (19 nisan - 16 haziran).

Çarlık Rusya'sında da zaman zaman G. lar halkın hücumuna uğrar, bazan devlet kuvvetlerinin de yardımı ile yağmacılık ve kıyım hareketlerine girişilirdi. Bk. POGROM.

GETTYSBURG [*gętizbîrg*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Pennsylvania) 7 960 (1960) nüfuslu bir şehir. Demir cevheri madenleri ve granit ocakları vardır.

Gettysburg hitabesi (İng. Gettysburg Address): Amerika Birleşik Devletleri cumhur başkanı Abraham Lincoln tarafından G. savaş meydanında 19 kasım 1863 te yapılan kısa hitabe. Maksadı, burada ölenlerin şerefine meydanın bir kısmını millî mezarlık haline getirmekti. On cümleyi geçmeyen bu hitabe için Lincoln'ın seçtiği sade, asîl kelimeler o zamandan beri milletin en derin duygularını uyandırmaktadır.

Bu hitabede geçen «halkın, halk tarafından ve halk için idaresi yer yüzünden yok olmayacaktır» cümlesi Amerikan demokrasisinin temel prensipi sayılmıştır.

Gettysburg savaşı: Amerika Ayrılık Harbinin en büyük meydan savaşı (1 - 3 temmuz 1863). Pennsylvania'ya girmiş olan Lee komutasındaki Konfedereler (Güneyliler) ordusu, G. yakınında, Meade komutasındaki Birlikçiler (Kuzeyliler) in çok kuvvetli tahkim edilmiş olan mevzilerine taarruz etmişler, önce başarı kazanmışlarsa da, büyük yararlıklarına rağmen geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır. Bu savaştan sonra Konfedereler, harbin devamı boyunca savunma durumunda kalmışlardır. Bu savaşta her iki tarafın verdiği kayıplar 20 000 kadardır.

G. savaş alanı 1906 da bir millî park haline getirilmiştir (bk. AYRILMA HARBİ).

GETULIA, kuzeybatı Afrika'da, Mağrip ülkeleri güneyinde, Gaetul'ların yaşamış olduğu ülke.

GEUFFROY [*jöfrua*], **Antoine,** St. Jean şövalyesi. Türkler hakkında, zamanında pek çok okunmuş bir kitap yazmıştır: *Estat de la court du Grant Turc.* 1842 de Paris'te ve Antwerpen'da yayımlanmıştır. Türkleri olduğu gibi anlatan bu kitapta «Türklerin büyük taraflarından biri, şefkatli oluşları ve hastahaneler kurmalarıdır» denilmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman'ı da yakından gördüğü anlaşılan G., padişahın portresini şöyle çizmektedir: «Süleyman, şâir ruhlu, az konuşur ve az güler, ciddîdir... faziletli olarak bilinir ve iyilikseverdir, imanlıdır ... munis ve insanîdir, sözüne sadıktır, vadettiği her şeyde ... Zamanını felsefe ve din kitapları okumakla geçirir. Din bilgisi o kadar kuvvetlidir ki müftüsü bile ona bir şey öğretemez.»

GEULINCX [*gïlinks*], **Arnold** (Antwerpen 1624 - Leiden 1669), Hollandalı filozof. Löwen'de felsefe profesörü (1646 - 1658) iken, Calvin'cilik mezhebine geçmiş ve Leiden Üniversitesi profesörlüğünü almıştır (1665). G. e göre, Tanrı, vücut ve ruh olayları arasında bir uygunluk yaratmıştır (Fr. occasionnalisme). Fazilet, akıl sevgisidir; akıl ise Tanrının bir timsali olarak mistik yoldan bizde tecelli eder. Bütün ilgilerin ahlâk alanından dışarı atılması düşüncesi de, «insanların objektif nesneleri kendi düşüncelerine göre şekillendirdikleri» prensipi gibi Kant'ı hatırlatır. Halbuki G. kendini Descartes'a yakın hisseder. Başlıca eserleri: *De virtute et primus eius proprietatibus, quae vulgo virtutes cardinales vocantur* (Fazilet ve bilhassa halk ağzında başlıca fazilet sayılanları hakkında) [1665]; *Quaestiones quodlibeticae* (Türlü meseleler) [1653]; *Metaphisica vera* (Gerçek metafizik) [1691]; *Annotata ad R. Cartesia principia* (Descartes prensiplerine şerhler) [1690]. Felsefî eserleri, *Opera philosophica* adı altında yayımlanmıştır (3 cilt, 1891 - 1893).

GEUS - URVAN (İran mit.), Mazdaizm mezhebinide dünyanın yaradılışı ile ilgili efsanede adı geçen bir boğa. Bu boğa Ahura - Mazda tarafından yaratılmış, Ahriman tarafından öldürülmüş, fakat ruhu yaşamaya devam ederek bütün hayvanların ruhu haline dönüşmüştür. Yıldızların ışığı ile saflaşan bu boğanın tohumundan iki boğa doğmuş, bunlardan da bütün yararlı hayvanlar üremiştir.

GEVAERT [*hefārt* veya Fr. *jevạr*], **François Auguste** (Huysse, Gand 1828 - Bruxelles 1908), Belçikalı besteci ve musiki araştırıcısı. Önce besteciliğe önem vererek 1847 de Roma armağanını kazanmış, 1859 da Paris'e yerleşerek 11 opera yazmış, 1870 te yurduna dönerek ertesi yıl Bruxelles Konservatuvarı müdürlüğüne tayin edilmiş, besteciliği bırakarak musiki araştırmalariyle yetinmiştir. *Nouveau traité d'instrumentation* (Yeni çalgılama bilgisi) [1885] adlı eseri bütün Avrupa dillerine çevrilmiş, buna karşılık *Histoire et théorie de la musique de l'antiquité* (Antik çağ musikisinin tarih ve nazariyesi) [2 cilt, 1875 - 1881], *Les problèmes musicaux d'Aristote* (Aristo'nun musiki soruları) [3 bölüm, 1899 - 1903] gibi çalışmaları değerlerini çabuk kaybetmişlerdir. *Les origines du chant liturgique* (Dinî şarkıların kökenleri) [1890] ve *La Mélopée antique dans le chant de l'église latine* (Latin kilisesinin cantusunda antik çağ ezgi tarzı) [1895] zamanında ilgi uyandırmıştır.

GEVAŞ, Van iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 25 285 (1965), yüzölçümü 1200 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 4 019, ilçeye bağlı köy sayısı 48 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 1 680 m dir. Cumhuriyetten önce kurulmuş bir ilçedir. Bahçesaray (eski adı: Müküs) adında bir bucağı vardır. Köylerin çoğu 200 - 400 nüfusludur.

G. ilçesi, Van gölünün güney kıyılarının doğu bölümünde uzanır. İlçe arazisi deniz yüzünden 1 646 m yükseklikteki Van gölü kıyısından başlayarak güneydeki dağlara doğru yükselir. Yükseklikleri 3 000 m yi geçen bu dağlar, güneydoğu Torosların bir bölümüdür. İlçenin kuzeydoğu

GEVAŞ'tan bir görünüş

bölümünde hafif dalgalı düzlükler uzanır. Burası Van'ın güneybatısındaki geniş traverten arazinin bir bölümüdür. Daha batıda, Aktamar adasının karşısında da birtakım derelerin meydana getirdiği delta düzlükleri vardır. Bunun dışında ilçenin hemen her yeri yüksek dağlıktır. Bu dağların yapısında paleozoik, metamorfik kıvrımlı tabakalar çok yer tutmuştur. İlçede kretase tabakaları da kıyı yakınlarındaki bölgelerde uzanır. Arazi, göle inen birçok derelerle derin bir şekilde yarılmıştır.

Deniz yüzünden çok yüksekte olan ilçenin sert ve yağışları az bir iklimi vardır. Ancak, göl seviyesine yakın yerlerde Van gölünün etkisi olur. Göl kenarında bazan 50 m kadar genişlikteki bir alanı kar tutmaz. Burada ilkbahar çok kısa geçer, uzun bir kış mevsimi olur. Arazi çok yerde otluk ve çalılıktır.

G. halkının başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve meyvacılıktır. Köylerde hayvan da beslenir. Buğday, arpa ekilir. iyi cins vişne, bol miktarda ceviz, ayrıca elma, armut, erik, iyi cins kayısı, dut önemli yer tutar. Elde edilen meyvaların çoğu başka yerlere satılır. Tatvan'dan G. a kadar göl boyunca bir araba yolu yapılmıştır. Buna Hüsrev Paşa yolu denir.

G. kasabası hemen güneyindeki yüksek dağlardan inen derenin geniş ve kuytu vadisi içinde, Van gölüne 3 km kadar içeride kurulmuş, çok güzel manzaralı, mahalle mahalle sıralanmış bir küçük şehirdir. Önünde, göle doğru uzanan küçük ova meyvalıklarla doludur. Burada kavaklıklar da çok yer tutar. Kasabanın suyu, kaynak ve bentten sağlanmıştır. Kasabanın yakınında, göl taşıtlarının uğradığı bir iskele vardır. Yakın vakte kadar Tatvan'dan G. a doğru göl boyunca uzanan bozuk bir araba yolundan başka yol yoktu. Şimdi gölün güneyinden ve yer yer kıyı boyunca geçen bir şose ve Van'a stabilize asfalt bir yol vardır. G. ın eski bir tarihi bulunmaktadır. Eski eserlerden XIV. yüzyıldan kalma Halime Hatun türbesi vardır. — R. İ.

GEVAUDAN [*jevodã*], Fransa'da, güney Auvergne'de (Lozère), Margeride ile Aubrac arasında bir bölge. Hayvan yetiştirmeye ayrılmış yayla ve çorak topraklardır. G. derebeyleri IX. yüzyıldan itibaren Mende kont - piskoposları olmuştur. G. 1306 da Languedoc'a bağlanmıştır.

GÉVAY [*gēvɔi*], **Antal** (Komárom 1796 - Viyana 1845), Macar tarihçisi. Öğrenimini tamamladıktan sonra Kont Pál Széchenyi tarafından yetiştirilmiş, 1827 yılında Viyana'da saray kitaplığı memurluğuna tayin edilmiştir. 1840 tan itibaren saray arşivciliğine getirilen G., tarih çalışmalariyle ilim çevrelerinin takdirini kazanmış, 1831 de Macar İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Belli başlı eserleri: *Legatio Jo. Hoberdanacz et Sigismundi Weichselberger ad Suleimannum I. imp. turc.* (Jo. Hoberdanacz ve Sigismund Weichselberger'ın Türk imparatoru I. Süleyman'a elçiliği) [Viyana, 1834]; *Az 1625 május 26. költ gyarmati békekötés czikkelyei deákul, magyarul és törökül* (26 mayıs 1625 te imzalanan Gyarmat barış antlaşmasının maddeleri, Latince, Macarca ve Türkçe olarak) [Viyana, 1837]; *Az 1627 - ki szept. 13. költ szőnyi békekötés czikkelyei deákul, magyarul és törökül* (13 eylül 1627 de imzalanan Szőny barış antlaşmasının maddeleri, Latince, Macarca ve Türkçe olarak) [Viyana, 1837]; *Gesandschaft König Ferdinands I an Sultan Suleyman I 1530* (Kral Ferdinand'ın I. Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyeti 1530) [Viyana, 1838]; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert* (XVI ve XVII. yüzyıllarda Avusturya ile Babıâli arasındaki münasebetlerin tarihi üzerine belgeler ve anlaşmalar) [3 cilt, Viyana, 1841]; *A budai pasák* (Budin paşaları) [Viyana, 1841].

GEVECİ, Emin Bey (Bafra 1890 - Istanbul 29 temmuz 1934), Türk politika adamı, birinci dönem B. M. M. nin ünlü üyelerinden. Babası Bafra eşrafından Gevecizâde Salih Efendi, annesi Zekiye Hanım'dır. İlk öğrenimini Bafra'da yapan G., amcası Ayasofya Câmii dersiâmı Mustafa H â z ı m Efendi yardımıyle Istanbul'da orta ve yüksek tahsilini tamamlamıştır. 1911 de Hukuk Fakültesini bitirmiş bulunan G., ilk resmî devlet vazifesi olarak Kavala müddeiumumiliğine tâyin edilmiştir. Buralarda Yunan ve Bulgar komitecileri ile mücadele eden Emin Bey, Balkan Harbi çıkınca, kendisine düşman bulunan komitecilerin elinden hayatını güçlükle kurtararak Istanbul'a gelebilmiştir. Bir müddet Istanbul Emniyet Teşkilâtında vazife gören G., daha sonra Samsun'da avukatlık etmeğe ve «Rehber» gazetesini çıkarmağa başlamıştır. 23 nisan 1920 tarihinde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisine Canik (Samsun) mebusu olarak katılan Emin Bey, 21 şubat 1337 (1921) tarih ve 21 sayılı kanunla kurulan İstiklâl Mahkemeleri (b. bk.) nin Amasya'da vazife görenine reis seçilmiş, cesur ve âdil kararlariyle Samsun - Amasya - Merzifon bölgesinin Pontosçulardan, firarî ve eşkiyalardan temizlenmesinde, büyük hizmetler görmüştür. 2 aralık 1922 de, Erzurum mebusu Süleyman Necati ve Mersin mebusu Salâhaddin Beylerle birlikte yaptıkları kanun teklifinde, Millet Meclisine âza seçilebilmeyi «Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki mahaller ahalisinden olmak, seçim bölgesinde oturmak, göç etmişlerin bu yerlerde en az 5 yıldır yerleşmiş bulunmaları» gibi şartlara bağlamak çabası ile Mustafa Kemal Paşaya karşı düzenlenen bir tertibe katılmış bulunan Emin Bey (*Nutuk*, Istanbul 1938, 519), İkinci Grup (b. bk.) un tutumunu yanlış ve zararlı bularak bunlardan ayrılmıştır. Nitekim Atatürk bu mesele ile ilgili olarak şöyle demektedir: «Bu grupun, faal ve inatçı âzasından olan Samsun mebusu Emin Bey, son zamanlarda, bilmünasebe Ankara'ya gelmişti. Bütün hakayikı anlamış, müşevvik ve müfsid olanları tel'in ediyordu.» (*Nutuk*, Istanbul, 1938, 454).

E. GEVECİ

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1. ve 4. dönemlerinde Samsun mebusu bulunan Emin Bey, 1932 yılında rahatsızlanmış ve tedavi edilmek üzere 16 kasımda Almanya ve Avusturya'ya gitmiş, aralık 1932 de akciğer kanseri teşhisi ile ümitsiz olarak yurda dönmüştür. Uzun müddet tedavi altında kalan G., 29 temmuz 1934 te Istanbul'da Alman Hasthanesinde ölmüştür.

GEVELSBERG [*gęfīlsberg*], Nordrhein - Westfalen (Almanya) devletinin Ennepe - Ruhr Kreis'ında, Sauerland bölgesinde, küçük sanayi tesisleriyle dolu olan Ennepe yolu

üzerinde bir şehir. Denizden yüksekliği 103 m, nüfusu 32 000 (1960) dir. G. in bir lisesi ve ticaret okulu vardır. Döküm işleri, demir işleri, ocak ve fırınlar, yapı donatım malzemesi, bisiklet, buz dolabı, radyo, otomobil yedekleri, küçük demir ve çelik eşya, cam, seramik, dokuma ve plastik eşya yapılır.

GEVEN (*Astragalus*): Baklagiller (Papilionaceae) familyasına bağlı, 1 600 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu kuzey yarım kürenin çeşitli bölgelerinde, bilhassa Orta Asya ve Ön Asya'nın kurak ve taşlı dağ yamaçlarında yetişir. Anadolu'da da türlerinin en çok yaygın olduğu bölge, İç ve Doğu Anadolu ile kıyı dağlarının kurak yamaçlarıdır. G. türlerinin çoğunluğu yarım küre biçiminde büyük, dikenli, 1 m kadar yükseklikte, çalı tipinde yastıklar meydana getirir. Yapraklarının bazısı diken biçimini almıştır. Anadolu'da 300 kadar G. türü yetişmektedir. Yurdumuzda yetişen bazı G. türlerinden eczacılık ve sanayide kullanılan kitre zamkı (Tragacantha) elde edilir. Kitre zamkı özellikle *Astragalus microcephalus, A. aureus, A. gummifer, A. kurdicus* türlerinin gövdelerinin yaralanması suretiyle dışarıya beyaz bir zamk akar, buna kitre zamkı denir (bk. KİTRE). Kitre zamkı eczacılıkta tablet ve pastillerin hazırlanmasında, kumaş ve kâğıt sanayiinde, boyacılıkta kullanılır. Yurdumuzda G. türlerinden elde edilen kitre çok makbuldür. — K. K.

Anadolu'da yetişen geven türlerinden (Astragalus splendes)

İç Anadolu bozkırında yastık meydana getiren bir geven türü

GEVERS [*jevẹr*], **Marie** (doğ. Edegem, Antwerpen 1883), Fransızca yazan Belçikalı kadın yazar. Romanlarında konu olarak daha ziyade kendi memleketi olan Belçika'nın kuzeyinde uzanan geniş ovaları alır ve köylü hayatına esrarlı bir hava vermeyi sever: *Madame Orpha ou la Sérénade de mai* (Madam Orpha yahut mayıs serenadı) [1933]; *Guldentop, histoire d'un fantôme* (Guldentop, bir hayaletin hikâyesi) [1935]; *La ligne de vie* (Hayat çizgisi) [1937]; *Vie et mort d'un étang* (Bir gölün hayatı ve ölümü) [1961]. 1938 yılında Fransız Dili ve Edebiyatı Krallık Akademisine seçilmiştir.

GEVEŞT veya GEVAŞT, GÜVAŞT (Mus.): 1. Mahur perdesinin bir sekizli altında ve ırak ile rast perdeleri arasında bulunan yarım perde. XIX. yüzyıla kadar rehavî adiyle anılırdı.

2. Durağı segâh (koma bemollü si), güçlüsü mahur (küçük mücenneb diyezli fa) olan makam, XIII - XV. yüzyıllarda âvâze (b. bk.) lerden sayılmış, sonraki yüzyıllarda pek az kullanılmıştır. Bugün elde biri Kantemiroğlu (bk. CANTEMIR) nun olan iki peşrev ile bir saz semaisi kalmıştır.

GEVEZE, 24 temmuz 1875 tarihinde Istanbul'da yayımlanmaya başlanan bir mizah gazetesi. İlk sahibi Çaylak Tevfik (b. bk.) tir. Haftada iki kere pazartesi ve perşembe günleri çıkan G., dört küçük sahifeden ibarettir; yazı ve karikatürleri pek zayıftır. 6 kasım 1908 tarihinde aynı adla tekrar yayımlanan mizah gazetesinin imtiyaz sahibi Kirkor Faik Efendidir. Bu ikinci G., yazı, fıkra, karikatür ve resimleri ile tam ve mükemmel bir mizah gazetesi olmuştur.

GEVHERÎ, XVII. yüzyılın ünlü Türk halk şâirlerinden. Asıl adı Mustafa'dır. «Âşık» tarzındaki şiirleriyle tanınmış G. nin Bektaşi olduğu tahmin ediliyorsa da, hayatı, doğum ve ölüm yeri ve tarihleri, ailesi, gördüğü hizmetler ve bulunduğu, yaşadığı yerler hakkındaki bilgiler yeter derecede değildir. Kırım hanı I. Selim Giray'ın 1688 - 1689 (H. 1100) da İstanbul'a gelmesi üzerine yazdığı bir şiirde kullandığı saygılı dilden G. nin Kırımlı olduğu tahmin edilmiştir. G. nin XVII. yüzyıl ortalarında doğduğu ve «Ağardı sakalım, büküldü belim» itirafından oldukça uzun bir yaş yaşadığı sanılmaktadır. Âşık Ömer (bk. ÖMER) ve Karacaoğlan (b. bk.) gibi büyük halk ve saz şâirleriyle aynı yıllarda yaşamış bulunan G. nin onlara müvazi bir ün sahibi olduğu, şöhret ve tesirinin uzun süre devam ettiği bilinmektedir. Mehmet Halit (Bayrı) in *Yeni Mecmua*'ada (24 eylül 1920, Nu. 86) yayımlanmış bir yazısında edebî hüviyeti incelenen G. nin, kendi çağındaki ve XVIII. yüzyıldaki şâirler üzerinde tesirler yapmış ve yalnız halk tarafından değil, yüksek zümre tarafından da tanınmış ve sevilmiş bir sanatçı olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar yüksek zümre sanatçıları onu küçümsemişlerse de, G., küçük görülmek şartiyle de olsa, onlara kendisinden bahsettirmiştir. Fuad

Köprülü makalesinde, saz şâirleri arasında bir de «Gevherî» denilen muayyen bir beste olduğunu Ermenaklı şâir Rüştü Beyden naklen kaydetmektedir. Sümbülzade Vehbi, «sühan» redifli kasidesinde Gevherî güftesine ta'riz eder. Tanzimat devri şâirleri arasında bile - Ziya Paşa gibi - daha yetişme çağlarında G. yi değerlendirenler olmuştur. Gevherî deyişi, âşık tarzında bir çığır adı olmuştur. Köprülü'nün *Yeni Mecmua*'daki incelemesinde açıklanan iki vesikada belirtildiğine göre, XVII. yüzyıl ricalinden şâir ve hattat Bahrî Paşa'nın dîvan kâtipliğini yapmış olan G., eserlerinden de anlaşılıyor ki ümmî bir kimse değildir. En çok ve en önemli şiirlerini hece vezniyle ve koşma, türkü, türkmânî ve tecnis adları altında söylemişse de, aruzla yazılmış divanları, müstezâdları, semâîleri de vardır. Divan şiiri kültürüne vâkıf olması, G. nin şiirlerine kuvvetli bir teknik kazandırmıştır. G. de gerçek halk zevkinin güzel ve orijinal mecazları, samimî duyguları ve deyimleri vardır. G. nin bazı şiirleri, onun bir kısım hayatının sınırlarda, ordu içinde geçtiğini göstermektedir. Şam'a, Arabistan'a gittiği, Rumeli sınır boylarında bulunduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. G., serhadlarla ilgili şiirlerinde de Türk halkının millî, kahramanlık duygularını dile getirmektedir. Egri kalesi serhat beyi Kara İbrahim Ağa oğlu, kalenin sağ kolağası ve alay beyi Ahmet Ağa'nın kahramanca şehit düşmesi üzerine G. nin bu gazayı hikâye için söylediği:

Gazilerin ser efrâzı ağası
Vasfını söyleyen diller ağlasun

diye başlayan ve:

Gaza mîşesinin bebr - ü pelengi
Fî sebîl illâhtı gazası, cengi
Kaplan postu ile altun çelengi
Bile takındığı teller ağlasun

diye devam eden ağıtı, G. nin diline ve deyişine tipik bir örnektir. Temeşvarlı Hacı İbrahim Naimüddin Efendi'nin *Hadikatüşşüheda*'sında G. den bahsolunduğu gibi, Sadettin Nüzhet Ergun da *Gevherî* adıyle yayımlanmış (1928) kitabında, 60 - 70 kadar cönkten topladığı G. ye ait 115 deyişle birlikte, G. hakkındaki bazı araştırmaları da nakledip sunmaktadır. Son yıllarda bulunmuş bir şiirindeki:

Sene bin yüz elli yazıldı tarih

mısraından G. nin 1150 (1737) de hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yeni bir koşmasına dayanılarak da G. nin asıl adının Mehmet olduğu ileri sürülmektedir.

GEVİR (Zoo.): bk. YABAN SIĞIRI.

GEVİŞ GETİRENLER (Ruminantia), Omurgalı hayvanlardan Dar memeliler sınıfının Etenliler bölümünün Toynaklılar üst takımının Çift parmaklılar takımına giren bir alt takımı. Mideleri dört bölümlüdür. Bitki yerler ve bunlar işkembelerinde yarı sıvı halde bulunur. Besinler önce işkembeye gelir. Sonra börkeneğe (midenin ikinci bölümü) gelerek burada daha da yumuşar. G. G., dinlenirken bunları kusarak ağızlarına getirir ve iyice çiğnedikten sonra tekrar yutarlar. Bu defa kırkbayıra, sonra da şirdene giden bu besinler iyice sindirilmiş olur. İşte besinlerin kusularak ağıza getirilmesi, yeniden çiğnenerek kırkbayır ve şirdene gitmesi olayına geviş getirme denilir. Cüce geyikler, Topuktabanlılar, Sığır ve davarlar olmak üzere üç familyası vardır.

GEVİŞ GETİRMEYENLER (Nonruminantia), Omurgalı hayvanlardan Memeliler sınıfının Etenliler bölümünün Toynaklılar üst takımının Çift parmaklılar takımına giren bir alt takım. Bazı sınıflandırmalara göre Domuzumsular alt takımına eşittir. Bunların mide yapıları basittir (bk. GEVİŞ GETİRENLER). Domuzgiller, Hipopotamgiller ve Pekarigiller familyalarına ayrılır.

GEVREK YILAN YILDIZI (Lat. Orphiothrix fragilis; Fr. Ophiure; Alm. zerbrechlicher Schlangenstern), İkincil ağızlıların Derisidikenliler familyasının Yılanyıldızları sınıfından bir tür. Disk biçimli, alt yüzü yassı, üst yüzü bazan şişkin olan bir vücudu ve buradan çıkan beş kolu vardır. Kollar vücutla tamamiyle bağımsız olup bu özellik ile deniz yıldızından ayrılır.

GEVREK YILAN YILDIZI

G. Y. Y. nın kolları ince, vücuduna oranla çok uzun olup dalgalı ve hızlı hareketler yapabilir. Kol eksenleri çok sayıda küçük kalker kemikçiklerden oluşmuştur (omurlar). Bu eklemli «omurlar», bükülgen bağlar ve kaslarla birbirine bağlanmıştır. Her omur dört pulla çevrilidir ve yanları dikenlidir. G. Y. Y. nın ilkel ayakları varsa da, bunlar hayvanın ilerlemesine yaramaz.

Bütün merkezî iç organlar disk biçimli vücuttadır. Sindirim sistemi, karın ortasındaki bir ağızla başlar, fakat anus yoktur. Cinsiyet bezleri, her kolun çıkışında bulunan ikişer kesenin içine açılır. Bu on kese bazı cinslerde yavruların kuluçka dönemini geçirmesine yarar.

G. Y. Y. nın yumurtalarından, denizde yüzen, karmaşık yapılı kurtçuklar çıkar. Yavru gelişmesini tamamlayınca bu kurtçuk denizin dibine çöker, parçalanır ve yavru serbest kalır.

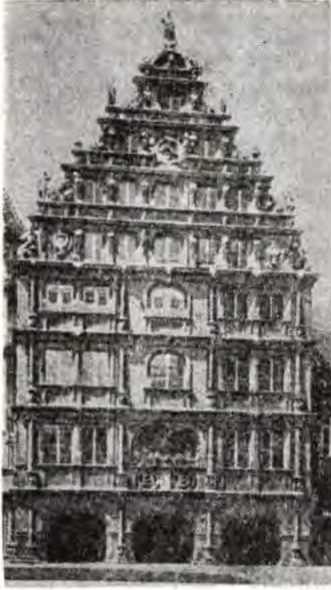
G. Y. Y. ları denizde yaşar ve kıyı sularından büyük derinliklere kadar deniz diplerinde sürünürler. 4 000 m derinliklerde bunlara rastlanmıştır. Bütün denizlerde bulunurlar.

GEVREKZÂDE, Hâfız Hasan Efendi, XVIII ve XIX. yüzyıl Türk hekimlerinden. Tıp ülemâsından Istanbullu Abdullah Efendi'nin oğlu olan G., 1768 - 1774 Türk - Rus Savaşı sırasında ordu başhekimi idi. Istanbul'a dönüşünde «tababet - i hassa» mesleğine girmiş ve 1785 te padişahın baştabibi olmuştur. Böylece, saltanatı 15 yıldan fazla sürmüş (1774 - 1789) olan I. Sultan Abdülhamid'in son beş yılında ve III. Sultan Selim'in saltanatı süresince (1789 - 1807) hassa hekimbaşı olan G., akciğer ve bilhassa cüzam (lepra) hastalıkları hakkında dikkate değer bilgiler yayımlamıştır. Arapça yazılmış üç mühim tıbbî eseri bulunan G., Istanbul'da vefat edince, zamanın şairlerinden biri şu mısra ile tarih düşürmüştür:

Ekletti Gevrekzâdeyi aç gözlü Felek.

GEVŞEME veya DİYASTOL (Fr. Diastole < Yun. *diastellein* = genişleme), kalbin kasılma hareketi (sistol) ni takip eden genişleme hareketi. Aort ile akciğer atardamarının çıkış yerlerindeki sigmamsı kapacıkların kapandığı ve kulakçık - karıncık - arası deliklerin olanca genişliğiyle açıldığı D. devresinde karıncık boşlukları kanla dolar. D. ikinci gürültüden sonra başlar ve birinci gürültü anında sona erer. Kalbin anormal bir hızla çalışması (taşikardi) sırasında D. devresinin süresi kısalır. Bk. DOLAŞIM.

GEWANDHAUS [*gevạndhaụs*] **veya GEWANDHAUS - KONZERTE,** Leipzig'te bir konser salonu ve bu salonda verilen konserler. G., eskiden çuhacıların ve tüccarların mallarını depo ettikleri ve sergiledikleri hal binası (Çuhacılar hali) nın adıdır. Önceleri Leipzig'te bir Collegium musicum (Lat. = müzik topluluğu) vardı ve bunun en tanınmış ustaları Telemann ile J. S. Bach idi. 1743 ten 1756 ya kadar «Üç kuğular» lokanta ve oteli, konser salonu olarak kullanıldı. 1781 de ise Gewandhaus, konser salonu haline getirilerek 1885 yılına kadar konserler burada verildi. Sonra bu yere, orkestra konserleri için büyük bir salonu ve oda müziği konserleri için daha küçük başka bir salonu olan modern bir bina yapıldı. Besteci Mendelssohn yönetimindeki G. konserleri (1835 - 1843) önemli bir musiki olayı idi. Mendelssohn'un kurduğu geleneği devam ettiren Gade, Hiller, Rietz, Reineck, Nikisch, Furtwängler, Bruno Walter ve Fr. Konwitschny gibi ünlü orkestra yöneticileri sayesinde G. konserleri Avrupa'nın başlıca müzik hareketlerinden biri olmuştur.

GEWANDHAUS

GEX [*jeks*], **Pays de,** Cenevre'nin kuzeybatısında, Jura'nın kenarında (Ain eyaleti) bir Fransız arazisi. G. baronluğu önce Cenevre kontlarına, sonra da Savoie dukalarına ait olmuştur. Lyon anlaşması ile Fransa'ya bağlanmıştır (1601).

GEYHATU, İlhanlı hükümdarı, Hülâgü'nün torunu (1291 - 1295). Argun (b. bk.) un kardeşi ve halefidir. Kendisine *irancin durci* unvanı, bastırdığı paraların üzerinde bu adların yazılı olması sebebiyle Buddhist rahipler tarafından verilmiştir (Vassaf'a göre Çinliler tarafından verilmiştir ve G. tarafından basılan kâğıt paralar üzerinde de aynı ad bulunuyordu). G. nun hükümdar olmadan önceki görevi Anadolu valiliği idi. Saltanatı zamanında selefi Argun'un aksine Müslümanlar üstünlük kazanmıştır. G. nun saltanata geçmesinden bir yıl sonra Sadrüddin Ahmed el - Halidî vezir olmuş, aynı zamanda Sadr cihan unvanını ve tümen komutanlığı rütbesini almıştır. Kutbuddin Ahmed ise Kutb cihan unvanını almış ve başkadı olmuştur. Sadr cihan Moğol emirlerini devlet idaresinden uzaklaştırmış, devlet emlâkinin hasılatı ile devletin asıl gelirleri arasında fark gözetilmez olmuştur. Vezirden şikâyetçi olanlar G. tarafından vezire teslim edilmişlerse de, vezir onları affetmekle mukabelede bulunmuştur. G. saltanatı sırasında Argun gibi zulum ve yolsuzluk yapmamış, ancak sefahat ve israfı ile memleketini sıkıntıya düşürmüştür.

Bu sırada memlekette salgın yüzünden birçok hayvan ölmüş, maliye saray masrafları için yaptığı borçları zamanında ödeyemeyecek hale gelmiştir. Bu duruma çare olarak, Ön Asya tarihinde ilk olarak ve Çin örnek alınarak tedavüle kâğıt para çıkarılmışsa da, iktisadî buhran önlenememiş, tersine daha da şiddetlenmiştir. Bu suretle hükümdar ve vezirin nüfuz ve haysiyeti sarsılmıştır. Çıkarılan kâğıt paralar ise iki ay sonra kaldırılmıştır.

G., 1295 yılında halefi Baydu (b. bk.) tarafından boğdurulmak suretiyle öldürülmüştür.

GEYİK (Cervus, Fr. Cerf, Alm. Hirsch, İng. Deer), Çift parmaklılar takımının Geyikgiller (Cervidae) familyasından geviş getiren bir memeli hayvan.

Bütün dünyaya yayılmış bulunan kızıl veya ulu G. (Cervus elaphus), Kanada G. i (C. canadensis), karaca (Capreolus capreolus) (b. bk.), alageyik veya yağmurca (Dama dama), munçak (Muntiacus muntyak), Çin G. i (Hydropotes inermis), mis G. i (Moschus moschiferus), mus (Alces americana), Avrupa musu (Alces alces), ren G. i (Rangifer tarandus), karibu (Rangifer caribu) gibi aş. yu. 15 türünden kuzey yarımkürede yalnız birkaçı bulunursa da, boynuz şekillerine göre ayırt edilen bol cinsleri vardır.

Kısa kuyruklu. ince yapılı, çevik. iyi koşucu, ürkek hayvanlar olan G. ler, aş. yu. 1,40 m yüksekliğinde, 2 - 2 80 m uzunluğunda ve 100 - 250 kg ağırlığında olurlar. Büyüklüğü ve habitüsü çevreye göre değişen G. in kulakları yumurtamsı, kulak uçları sivri, üstleri kısa ve parlak tüylü, içleri uzun kıllı olup burun delikleri büyük, ağzı geniş, dili uzun, gözleri iri ve parlak, göz bebekleri koyu siyahtır. Postunun sırt kısmında sert, karın kısmında ince ve kısa tüyler vardır; bacaklarının alt kısımlarında uzun kıllar bulunur. Boyun nahiyesinde kışın uzayan kıllara yele denir. Vücudunun kılları kışın iki kat uzar. G. ler, eski kılların dökülerek yenilerinin sürmesi suretiyle yılda iki defa renk değiştirirler (mayısta esmerimsi kırmızı, ekimde koyu kahverengi ile kül rengi arası). Süt dişlerinden kalıcı dişlere geçiş 1 - 3 yaş arasında olur ve hayvanın yaşının tayinine yardım eder.

Yalnız erkek G. boynuzlu olup dişi boynuzsuzdur. Hayvan boynuzsuz doğar. İkinci yılın baharında düz ve sivri iki boynuz çıkar. İki yaşını bitirince, kadifemsi bir deri ile örtülü bulunan bu boynuzlar düşerek üzerinde bir çatalı (göz sürgünü) bulunan yenisi çıkar. Göz sürgünü,

GEYİK: Alageyik (Dama dama)

GEYİK: Caribou cinsi (Kuzey Amerika)

rakip boğalara karşı mücadele silâhıdır. Bundan sonra orta sürgünler çıkar. Boynuzun bitimine uç veya çatal denir. Yaşlı boğaların boynuz uçları sivrileşmektedir. G. lerin avlanmaya elverişli olduğu yaşlar da boynuzlarının gelişmesine göre tayin edilir. Her yıl tekrarlayan boynuz düşmesi, G. için acılı ve kan kaybına yol açan bir olaydır. 10 - 20 kadar olabilen boynuz dallarından G. in yaşı anlaşılır. Ormanlarda rastlanan düşmüş G. boynuzlarına «trofe» denir. G. in ortalama ömrü 10 yıldır.

Yaşlı G. lerin boyunları kalın, karınları şişkin, gerdanları kat kat olur. Yürüyüşleri ağır ve temkinlidir; boynuzları çok gelişmiştir. Böğürdükleri zaman boynuz uçları sağrılarına değer.

G. in kızışma ve çitftleşme devresi, boynuzlarının gelişip vücudunun semizlendiği eylûl - ekim aylarıdır. Bu aylarda böğürmeler ormanlarda yankılanır. Hayvan eski ürkekliğini ve ihtiyatlılığını kaybeder. Genellikle ormanlarda yalnız yaşarken, bu devrede bir erkeğin (boğa) baş çektiği 8 - 10 dişilik küçük sürüler görülür. Bu mevsimde boğalar kavgacı olur; yabancı bir boğanın dişilerine saldırması halinde boynuz dalaşı başlar ve bazen boynuzlar birbirine dolaşarak iki rakibin de ölümüne sebep olur. Savaş sonunda yenilen boğa çiftleşme yerini bırakarak başka bir yer arar. Galip G. ise o yerin ve sürünün beyi olur.

G. te çiftleşme birkaç saniye sürer, fakat sık sık tekrarlanır. Çiftleşme arzusu dişide 2 - 3 günden fazla sürmez.

Çiftleşme ve savaşlardan yorgun düşen boğalar kuytu ormanlara çekilip günlerce uyurlar.

Dişinin gebelik süresi 33 - 34 haftadır. Doğum mevsimi (mayıs sonu - haziran başı) memleketimizde kuzeye nispetle daha erkendir. Dişi 1 - 2 yavru doğurur. Dişi yavrulara «inek dana», 2 yaşından büyüklere de «inek» denir. Yavrular şubat - mart ayına kadar annelerini emerler ve bir buçuk yaşlarında çiftleşme çağına erişirler.

G. lerin izlenmesinde avcılara 25 çeşit iz ayırt edilmektedir. Bu izlere göre hayvanın cinsiyeti ve yaşı anlaşılır.

G. otla beslenir, meşe palamutları da yer, iyi yüzücüdür ve suyu sever. Çok hassas ve asîl bir hayvandır; avcılarca da sevilir ve bizde çoğunluğunca avlanmaktan sakınılır. Çok uzaklardan koku alan G., en ufak hışırtılardan tehlikeyi sezer, bununla beraber insana çabuk ve kolay alışır.

G. avı genel olarak köpeklerle yapılır. Soyun tükenmemesi için av mevsimi sınırlanmıştır. Kapan ve tuzakla da avlandığı olur. Batı ülkelerinde atlı sürek avları tertiplenmesi gelenek halindedir. G. in hem etinden hem derisinden faydalanılır.

XIX. yüzyıldan beri sayısı dünyada azalmış olan G. in avlanması yurdumuz kanunlariyle yasaklanmış olmakla beraber, koruma teşkilâtının yetersizliği ve köylünün bu yolda eğitilmemiş olması sebebiyle kaçak avcılığa tamamiyle engel olunamamaktadır.

Geyiğin yurdumuzda dağılışı ve özelliği: Türkiye'de üç G. türünün veya alt türünün bulunduğu tespit edilmiştir:

1. Kızıl veya ulu G. (Cervus elaphus).
2. Maral G. i veya sadece maral (Cervus elaphus maral gray).
3. Alageyik (Dama dama).

1. *Ulu geyik*: Genellikle Kırklareli'den Terkos'a kadar olan Binkılıç (Istranca) ormanlarında, Karadeniz kıyısını takip eden ormanlık dağlarda bulunur. Kışın deniz kıyısına iner, yazın Bolu - Gerede dağlarına çekilir.

2. *Maral*: Bolu, Gerede, Maraş dağları; Elazığ ve bazı doğu illeri, Tarsus ormanları, Ege (Aladağ), Eskişehir (Türkmen dağı), Binkılıç ormanları, Toros dağları ve Doğu Karadeniz bölgesi bu türün barındığı yerlerdir.

Anadolu'nun kuzeyinde yaşayan G. lerin daha iri yapılı, güneydekilerin ise daha küçük ve zayıf olduğu görülmektedir.

Tür ayırt edilmezse, memleketimizde G. Adapazarı (Karasu ve Akyazı ormanları), Istanbul (Çilingoz, Soğuksu ve Beytepe bölgeleri), Çorum (Köse Dağı, Banaz ormanları), Artvin (Sultanselim bölgesi) v. b. yerlerde bulunmaktadır.

3. *Alageyik*: Adî G. ten daha ufak cüsseli (boyu 1,30 - 1,40 m, yüksekliği 90 cm, ağırlığı 100 - 125 kg), kuyruğu uzun, vücudu beyaz benekli, boynuzları yassı, uç kısımları ise yaba biçiminde geniş ve boynuz rengi G. e nisbetle daha açık olan alageyiğin menşei Güney Avrupa'nın Akdeniz bölgesi ve bu arada Anadolu'dur. Değişik türleri vardır. Memleketimizde kesin olarak bulunduğu bilinen yerler Antalya ve Manavgat bölgeleridir. Nitekim Antalya'nın Düzlerçamı mevkiinde sayısı yirmiyi geçmeyen bir koloni tespit edilmiş olup bu bölge koruma altına alınmış, bölgede bir üretme alanı tesis edilmiş, bu küçük koloninin kış ve yaz beslenmesi, bakımı, yaşama çevresinin ıslahı yolunda Orman Genel Müdürlüğü Avcılık Şubesince çalışmalara girişilmiştir. Ayrıca Manavgat Orman İşletmesinin sınırları içinde de alageyiğin bulunduğu, rastlanan post ve trofelerden anlaşılmışsa da, kesin bir bilgi edinilememiştir. Alageyik G. e nisbetle daha düz ve orta yükseklikteki dağlarda yaşar; bilhassa kestanelikleri sever; ot, yaprak ve ağaç kabuklariyle beslenir. Kızışma devri ekim sonu - kasım başı ile başlar. Çiftleşmede aynı özelliği gösterirlerse de böğürmeleri G. ler gibi şahane değildir. Boğa, bu süre içinde teke gibi kötü kokar. Dişi 1 - 2 ve nadiren üç yavru doğurur (haziran - temmuz).

G., bilhassa alageyik, gerek bizim folklorumuzda gerek Orta Asya ve Azerbaycan Türkleri folklorunda çok anılan bir hayvandır. Türk minyatürlerinden halk hikâye, şiir ve türkülerine (maral, dişi geyik anlamında olarak) kadar konu olarak alınmıştır. Ziya Gökalp'in *Alageyik* (Kızılelma, 1913) destan - şiiri ile de bozkurt gibi bir Türklük sembolü halinde millî edebiyatımıza mal edilmiştir

Bk. **ALAGEYİK, CEYLAN, KARACA.**

GEYİK BÖCEĞİ (Lucanus cervus), Böcekler sınıfının Kınkanatlılar takımından bir eklembacaklı türü. Uzunluğu 20 - 60 cm dir. Erkeklerin mandibula (besini parçalamaya yarayan bir ağız parçası) sı büyük ve boynuz şeklindedir. Ön bacaklarını toprağı kazmak için kullanır. Larvaları çürümüş ağaçlarda yaşar.

GEYİK BÖCEĞİ

GEYİK DAĞLARI, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinin orta bölümünde, yaklaşık olarak, Silifke Göksuyu'nun iki ana kolu arasından Beyşehir Gölünün güneydoğu ucuna kadar uzanan yüksek dağlar. Bu dağlık arazide, çeşitli haritalarda sayıları çok olarak gösterilmiş bulunan tek tek dağ adları vardır. Küpe Dağı, Kır Dağı, Gidengelmez Dağı, Geyik Dağı gibi. Ancak, yüksekliği 2 000 m den çok olan ve birçok doruklarında 2 300 - 2 600 m yi de geçen bu dağlara I. Coğrafya Kongresi (1941) nde toplu olarak G. D. adı verilmiş ve uzanışı da «Beyşehir Gölünün güneydoğusundaki dağlar» olarak belirtilmiştir.

Bu bölgenin halkı dağ keçisine *geyik* adını verdiğinden, bu dağ adı da buradan gelmiş olmalıdır. Asıl Geyik Dağı, Göçen Belinden güneydoğuya doğru uzanır, doruk bölümü, hörgücü andıran bir sırt biçiminde bulunur, «Geyik Dağının Başı» denilen bu doruk, deniz yönünden 100 - 150 km uzaklardan görülür.

Beyşehir Gölünün güneydoğu yakası yakınlarından Göksu ırmağının iki ana kolu (Hadım Göksuyu, Ermenek Göksuyu) nun kavşak yerine kadar olan boyu 180 km yi bulan, orta bölümünde eni 50 km, dar yerlerinde 25 - 30 km kadar olan bu dağ sıraları topluluğu, Akdeniz kıyı bölümü ile İç Anadolu'nun yüksek düzlükleri arasında uzanır. Bu dağlar, çok yerlerinde geçit vermezler. Burada az sayıdaki boyun yerlerinin yükseklikleri 1 700 - 1 800 m yi bulur.

G. D., Türkiye'nin güneyinde boydan boya uzanan Toros dağlarının arka arkaya sıradağlara yer veren bir bölümüdür.

Bu dağlık bölgede kalkerlerin çok yer tutması ve bu dağların yeter derecede yağışlı bulunmasına bağlı olarak önemli karstik şekiller (dolinler, obruklar, düdenler, mağaralar, yeraltı su akışları) gelişmiştir. Burada dağların üstü, çok yerde dalgalı düzlükler ve tepelikler biçimindedir. Ancak, böyle yerlerin hemen önünde, yer yer boydan boya uzanan dik yamaçlar görülür.

İçerisinde 20 den çok dağ adının bulunduğu G. D., türlü yönlere doğru uzanan akarsuların ve bunların açtığı derin ve dik yamaçlı vadilerin bulunduğu dağ sıraları topluluğudur. Bilhassa Uzunsu deresi, Manavgat Çayı, Karpuz Çayı, Alara Çayı ile bunun yukarı kesimi olan Oğuz Çayı, Dim Çayı gibi kısa yoldan Akdeniz'e ulaşan sular, kaynaklarını bu dağlardan alırlar. Ayrıca, bu dağlık bölgenin en büyük akarsuyu olan Göksu (b. bk.) ırmağı, bütün kaynak kolları ile bu dağlık bölgenin sularını toplamıştır. Bu ırmak G. D. nın sularının hemen hemen üçte ikisinden çoğunu boşaltır. Bu dağlar sayısız karstik çanaklarla dolu olup, bu çanakların bir kısmı yılın birkaç haftasında veya ayında yahut kimi yerde bütün yıl boyunca sularla dolarak su seviyeleri çok değişen göller halinde bulunurlar. Sayıları çok olan ve her biri birer kokurdan (kapalı küçük çanak) içinde meydana gelmiş bulunan bu gölcüklerin hemen hepsinin dibe sızma yerleri vardır. Bu bölgenin akarsuları, birçok yerlerde *subattığı*, *subatan* veya *düden* adı verilen deliklere dalar, bir süre yeraltı akarsuları olarak aktıktan sonra, daha aşağılardan büyük su kaynakları halinde yüze çıkarlar. Göksu ve buradaki başka dere ve çaylar boyunda bunun birçok örnekleri vardır.

G. D. Türkiye'nin oldukça bol yağış alan yüksek yerlerinden biridir. Bu dağların Akdeniz'e dönük yamaçları daha yağışlı, iç bölgeye bakan yamaçları kurakçadır. Yağışların en çok kışın ve ilkbaharda olduğu bu bölgedeki dağlara çok kar yağar, kar kalınlığının yer yer 1 - 2 m yi bulduğu da olur, toprak yıl içinde 4 - 5 ay, daha yükseklerde bundan da uzun süre kar ile örtülü kalır. Karlı mevsimlerde çok soğukların ve tipilerin olduğu bu dağlık yerlerde ve yazın sürülerin otlatıldığı yaylalarda kimse kalmaz, yaz aylarını buralarda geçirenler, aşağılardaki köylerine döner, bir kısmı da deniz kıyısı boyuna inerler. Buradan bir yandan Göksu vadisine, öte yandan Akdeniz'e doğru sert ve şiddetli rüzgârlar eser. Buralarda, daha eylül başlarında soğuklar belirir, yaylacılar daha mutedil yerlere taşınmak üzere bir an önce harekete geçerler. Yazın ise bu dağlık yerler, serin ve temiz havalı, rüzgârların mülâyim estiği, sağlam havalı yayla yerleri özelliğini gösterir. Yağış sularının dibe çok süzüldüğü kalkerli arazinin geniş yer tutması, bir yandan da orman tahribi ile ilgili bir çıplaklaşma ve bununla birlikte toprağı süpürücü erozyon olayları yüzünden bu geniş dağlık alanın kimi yerleri çıplak kalmıştır. Bu dağların üstlerindeki düzce veya dalgalı arazide kısa boylu otluklar ve dikenler yetişir. Buralarda su az olduğundan, kimi yerlerde hayvanlara bile kar suyu içirmek zorunluğunda kalınmıştır. Ancak, kısa boylu otlar burada çok çiçekli ve güzel kokuludur. Hayvanlara çok yarayan bu otlar dolayısiyle süt, tere yağı ve peynirleriyle balları çok lezzetli ve güzel kokulu olur. Bu dağların doruk bölümleri ve yüksek yaylalarının hemen hemen ağaçsız bulunmalarına karşılık, dağ yamaçlarında yer yer iyi ormanlar ve koruluklar vardır. Buralarda geniş yer tutan yüksek boylu ve iri gövdeli çam, ladin, katran, ardıç, meşe ağaçlarından meydana gelmiş gür ormanlar bulunmaktadır.

G. D. nın derin vadilerinin genişçe tabanlarında çok çeşitli ve lezzetli, yerine göre turfanda ürün değerini de taşıyan sebze ve meyvalar yetiştirilir. Yüksek düzlüklerin elverişli yerlerinde ise küçük ölçüde tahıl ekilir. Ana çizgileriyle bu dağlık alan bir hayvancılık bölgesidir. Bu dağlık yerlerde yaşayan yabanî hayvanlar arasında da yabanî koyun, yaban domuzu, karaca, kurt ve tilki ile çok sayıda dağ keçileri yaşar.

G. D, iklimin sertliği, yol durumunun elverişsizliği ve arazinin çok yerde sarp bulunması ve yüksekliği yüzünden yerleşmiş nüfusu barındıracak durumda olmamıştır. Yazları bu dağlık bölgede barınan nüfus kış aylarında deniz kıyılarına yakın yerlere iner veya Ege bölgesine çalışmak üzere giderler. Yazın dağın yaylaları oldukça kalabalıklaşır, şenlenir, fakat kışın son derece tenhalaşmış bulunur. Bu dağlardaki yüksek yaylalar çevredeki köylere ve çoğu da kıyı bölgesi halkına aittir. Akdeniz ikliminin yazın bunaltıcı sıcaklarından kurtulmak, serin ve sağlam havalı yerlere çıkmak isteyenler bu yaylaları doldurur, öbek öbek çadırlarını kurar, hayvanlarını otlatır, ürünlerini alırlar. Bu mevsimde yağ, peynir ve yün tüccarları da bu yaylalara çıkarak alışverişlerini yapar, çerçiler yaylaları dolaşır.

G. D. yollardan uzak, çok yeri sapa kalmış bir bölge durumundadır. Bu dağlar topluluğunun iç bölgeye bakan eteklerinden Beyşehir - Mut yolu geçmektedir. Bu yol, Mut yakınında Silifke'yi Konya'ya bağlayan ana yola kavuşur. Öte yandan Beyşehir ile Konya arasında da oldukça iyi bir yol vardır. Dağlık bölgenin batı kenarından ise, Beyşehir'i Akseki üzerinden deniz kıyısı boyundaki ana yola bağlayan çok dönemeçli, fakat oldukça iyi bir yol geçer. Bu sıradağların kıyı bölgesi ile bağlantısı pek azdır. Hele yılın yarısına yaklaşan kar ile örtülü mevsimde bu dağlık yerdeki gidiş geliş çok elverişsiz şartlar içinde olabilir. Sadece eskiden beri hayvan sırtında taşıma yapılan veya yaya olarak geçilen toprak yollar, bilhassa elverişli mevsimde (yazın) ulaştırmaya oldukça açılır. Bu türlü toprak yolların geçtiği boyun yerlerinden biri olan ve Seydişehir çevresini Akseki taraflarına kestirmeden bağlayan yolun geçtiği Okluk Belinde, kışın sert tipiler olur, yol kapanır, yaya yolcular bu boyunu ancak birkaç saatte güçlüklerle geçebilirler. — R. İ.

GEYİK DİKENİ (Bot.): bk. ALIÇ.

GEYİK DOMUZU (Zoo.): bk. BABİRUSSA.

GEYİK OTU (*Satureia cuneifolia*), Ballıbabagiller (Labiatae) familyasından hoş kokulu bir bitki türü. Yurdumuzun kıyı bölgelerinde yetişir. Hoş kokusundan dolayı bazı yerlerde kekik yerine kullanılmaktadır.

GEYİKDİLİ (*Asplenium* [*Phyllitis*] *scolopendrium*), kuzey yarım kürenin mutedil bölgelerinde nemli, gölgeli kaya diplerinde yetişen bir eğrelti otu türü. Yurdumuzda bilhassa Karadeniz kıyı bölgelerinde, rutubetli gölgeli kaya ve duvar diplerinde yetişir. Yaprakları parçalanmamış uzun dil biçimindedir. Yaprak kenarları dilimli değildir, dip kısmı kalp biçiminde, kısa bir sapı vardır. Sporangiyumlar toplulukları (soruslar) yaprağın alt yüzünde, orta damara nazaran biraz meyilli paralel kalın çizgiler halinde sıralanmışlardır. Bu eğrelti otunun yaprakları toplanıp kurutulmak suretiyle halk tıbbında kullanılan *Herba scolopendrii* drogu elde edilir. Balgam söktürücü, idrar söktürücü ve terletici olarak kullanıldığı gibi, diareye ve dizanteriye karşı da kullanılır. — K. K.

GEYİKDİLİ (Asplenium scolopendrium)

GEYİKGİLLER (Cervidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler sınıfının Toynaklılar üst takımının Çift parmaklılar takımının Geviş getirenler alt takımının sığır ve davarlar üst familyasına giren bir familya. İnce yapılı ve boynuzludurlar. Genel olarak, erkeklerde boynuz olup, dallı boynuzlar deri ile kaplıdır ve her yıl yeni boynuzlar meydana gelir. Yaşlarının tayini boynuz dallarının sayısına göre yapılır. İnce bacaklı çevik olan G., yılda iki kere renk değiştirirler. Kuyrukları kısadır. Birçok türleri vardır. Kızıl geyik, Kanada geyiği, karaca, ala geyik, munçak, cin geyiği, misk geyiği, Virginia geyiği, mus, büyük mus, Avrupa musu, ren geyiği, karibu gibi.

GEYİKLER (Zoo.): bk. GEYİKGİLLER.

GEYİKLİ, Çanakkale ilinin Ezine ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 7 374 (1965), bucak merkezi olan G. nin nüfusu 1 803 tür. Bucağın 11 köyü vardır. Bunlardan biri 1 223 nüfuslu Mahmudiye'dir. G. bucağının arazisi Bozcaada'nın karşısında, yüksekliği 50 - 100 m olan, hafif dalgalı, düzlük, tepelik bir alandır. Kum burnu ile Bozcaada arasında 5 km genişliğinde bir boğaz vardır. Bucak merkezinin yüksekliği 50 m kadar olup, 4 km batısında G. iskelesi vardır. Arazi, yer yer ormanlık ve fundalık, çok yeri de tarım alanıdır. G. nin 8 km güneybatısında Odun iskelesi bulunmaktadır. Buradaki Kurudere'nin güneyinde Eski Istanbul harabeleri adı ile anılan çevrede, yaklaşık olarak 1 700 - 2 500 m lik bir alanda Eski Çağın önemli şehirlerinden biri olan Aleksandreia Troas (b. bk.) bulunuyordu. G., Çanakkale - Edremit şosesine düzgünce yollarla bağlıdır. Çevrede kaplıcalar vardır. Bk. EZİNE.

GEYİKLİ BABA, XIII. yüzyıl sonu - XIV. yüzyıl başında yaşamış bir Türk alpereni. Orhan bey zamanında kahramanlığı ve kerameti ile ün yapmıştır. G. B. nın Uludağ ormanlarında geyikler arasında yaşadığı söylenir. Türbesi Bursa civarındadır.

GEYİKPINARI (eski adı: **İğik**), Bitlis ilinin Mutki ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 3 482 (1965), bucak merkezi olan G. nın nüfusu 968 dir. Bucağın 7 köyü vardır. Bucak arazisi, Bitlis'in batısındaki Mutki ilçesinin güney bölümündedir. Bucak merkezinin denizden yüksekliği 1 390 m dir. Burada arazi bütünü ile dağlık (2 000 - 2 200 m ve daha çok), derin vadilerin uzandığı, geçilmesi güç yerler halindedir. Kışları sert, arazi kar örtüleri ile kaplıdır. Yazları ise kısa bir süre sıcak olmakla beraber yayla havası özelliği gösterir. Buradaki yaylalar otluk ve yer yer çalılıktır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık, az miktarda tarımdır. Yollardan uzak, sapa bir yerde bulunan G., dar bir yol ile Mutki üzerinden Bitlis'e bağlıdır. Bk. MUTKİ.

GEYİKSUYU (eski adı: **Sin**), Tunceli ilinin Hozat ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 3 222 (1965), bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 522 dir. Bucağa bağlı 10 köy vardır. Bucak merkezinin denizden yüksekliği 1 195 m dir. Bucak arazisi, ilin orta bölümünde, Hozat'ın kuzeydoğusundadır. Bucak arazisinde 1 500 - 2 000 m yüksekliğinde dağlar çok yer tutar. Bu dağların çok yeri meşe ormanları ve fundalıkları ile örtülüdür. Yer yer yüksek yaylalar vardır. Burada kışlar uzun geçer, yaz mevsimi ise kısa bir süre sıcak olur, fakat çoğunca serindir. Hayvancılık ve tarım başlıca geçim kaynağıdır. İl merkezine dar bir yol ile bağlıdır. Bk. HOZAT, TUNCELİ.

GEYL [*gel*], **Pieter Catharinus Arie** (doğ. Dordrecht 1887), Hollanda'lı tarihçi. 1919 - 1936 yılları arasında Londra Üniversitesinde, 1936 - 1958 yıllarında da Utrecht Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Birçok eser sahibidir. Bunlar arasında bilhassa *Geschiedenis van der Nederlandse Stam* (Felemenk topluluğunun tarihi) [3 cilt, 1931, 1934 ve 1937) anılabilir. G., bu eserinde Büyük Hollanda'nın öncülüğünü yapmaktadır.

GEYLÂNÎ, Abdülkadir: bk. ABDÜLKADİR - İ GEYLÂNÎ ve KADİRÎYE.

GEYSER [*gayzir*], **Josef** (Erkelenz, Rheinland 1869-Siegsdorf, Yukarı Bavyera 1948), Alman filozofu. Münster, Freiburg ve München üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. G., skolastik metafiziği, bilginin eleştirilmesine dayanan bir temele oturtmağa çalışmış ve Yeni Kant'çılık ile fenomenolojiye karşı çıkmıştır. Başlıca eserleri: *Allgemeine Philosophie des Seins und der Natur* (Varlık ve tabiata dair genel felsefe) [1915]; *Neue und alte Wege der Philosophie* (Felsefenin yeni ve eski yolları) [1916]; *Erkenntnistheorie* (Bilgi teorisi) [1922]; *Max Schelers Phänomenologie der Religion* (Max Scheler'ın din fenomenolojisi) [1924]; *Das Gesetz der Ursache* (Nedenin kanunu) [1933].

GEYŞA (İng. Geisha < Jap. = sanat sahibi), Japonya'da genç kızlara mahsus özel bir mesleğe mensup olanlara verilen ad. Güzel kızlar arasından seçilen G. lar, çocuk yaşta iken özel okullara giderek şarkı söyleme, dans etme, şiir okuma, geleneksel çalgılar çalma, törelere uygun biçimde misafir ağırlama, her çeşit ve her konudaki sohbeti idare etme gibi bilgi ve hünerler edinirler. G. okullarına girişte götürü bir ücret ödenir, ondan sonra öğrencinin mezuniyete kadar bütün masrafları, yatılı olan okula aittir. Mesleğin gayesi, yorucu bir iş gününden sonra fikren ve ruhen dinlenmek ihtiyacında olan erkeğin etrafında neşeli, tatlı bir huzur havası yaratmaktır. Bu itibarla G. lar kötü yola sapmadan, usandırıcı kadın kaprislerine yer vermeden, erkeğin arzu ve ihtiyaçlarına göre davranan, erkek psikolojisini gayet iyi bilen, şık giyinen, davranışlarında ince, kibar ve zarif olan, çok süzel konuşan genç kızlar olarak yetişirler.

Öğrenimini tamamlayan G., bir çayhaneye veya lokantaya sözleşme ile bağlanır. Bunun dışında, zenginlerin ziyafet ve davetlerinde ev hanımı rolünde hizmet alabilir.

GEYŞA

Acemi G. nın bir saatlik hizmeti birkaç doları geçmezse de, mesleğinde kıdemli usta bir G. bir tek dans izin birkaç yüz dolar kazanabilir.

Evlenen G., mesleği bırakmak zorundadır. Yaşlanan G. lar ise lokanta, çayhane açarlar, müzik ve dans öğretmenliği yaparlar veya genç kızları G. lık mesleğine hazırlarlar.

G. lar Japonya'nın önemli bir turistik gelir kaynağı olduğu gibi, Japon edebiyatında da şair ve yazarlara ilham vermiştir.

GEYTER [*ğeyter*], **Jan** (veya **Julius**) **de** (Lede, Aalst 1830 - Antwerpen 1905), Flaman şairi. Genç yaşında Flamancılık hareketine katılmıştır. Şair olarak, siyasî eğilimli ve kilise aleyhtarı gerçekçi idi. Eserleri: *Bloemen op een graf* (Bir mezar üstündeki çiçekler) [1857]; *Drie menschen van de wieg tot in het graf* (Üç kişi: beşikten mezara) [3 bölüm, 1861 - 1864]; *Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden* (İmparator Karl ve Hollanda kralı) [destan, 1888]; *Reinaert de Vos* (Tilki Reinhart) [Yeni Felemenkçeye nazmen çevirme, 1874].

GEYVE, Sakarya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 55 547 (1965), yüzölçümü 1 390 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 5 000, köy sayısı 118 dir. Kasabanın denizden yüksekliği 80 m dir. Cumhuriyetten önce ilçe olmuştur. Doğançay, Pa-

GEYVE'den bir görünüş

mukova, Karıklı adında üç bucağı vardır. Köylerden Ali Fuat Paşa (2 950 nüfuslu), Eşme (1 340 nüfuslu), Umurbey (1 110) büyük köylerdir. G., Sakarya ilinin bütün güney bölümünü içine alan büyük bir ilçedir. Kocaeli iline bağlı bir ilçe iken, 1954 yılında Sakarya ilinin kurulmasiyle bu yeni ile bağlanmıştır.

G. ilçesi çok yerinde dağlık (1 000 - 1 500 m), yer yer tepelik, dar ve derin vadilerin ve bu arada boğazların bulunduğu bir arazide bulunmakla beraber, Pamukova adı ile geniş bir ovası da vardır. Sakarya ırmağının geçtiği bu ovanın yüksekliği 80 - 120 m kadar olup, uzunluğu 30 km, enliliği 5 - 6 km kadardır. G. kasabasının hemen kuzeyinden başlayıp Adapazarı ovasının güney ucuna kadar uzanan 20 km boyundaki G. Boğazı, Ankara - Istanbul demiryolu ile kara yolunun geçtiği çok işlek bir geçit yeridir. Her iki yanında 500 - 1 000 m yüksekliğe varan dağların uzandığı bu dik yamaçlı vadide, 50 yıl kadar önce Yılanda köyü heyelânı olmuştur. İlçenin başlıca akarsuları Pamukova ile G. Boğazından geçen Sakarya ve buna karışan çok

sayıdaki derelerdir. G. ilçesinin dağlarında iyi ormanlarla fundalıklar çok yer kaplar, kayın ağaçları, köknar, ladin, meşe ve çamlar bulunur. G. de Adapazarı Orman Başmüdürlüğüne bağlı işletme müdürlüğü vardır. Ova ve düzlüklerle alçak tepelikler ve vadi tabanları tarım ve bahçeciliğin, bağcılığın yaygın olduğu yerlerdir. Burada hemen her karış toprak işlenmektedir. Bu çevrede yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Yeter derecede su da bulunduğundan her çeşit ürün yetişir.

G. ilçesinde şifa verici ılıca ve içmeler vardır. Bunlardan Kil Hamamı denilen ılıca, Pamukova bucağının Paşalar köyü yanındadır. Burası, Pamukova'nın 5 km kadar kuzeybatısında tepelik bir yerdedir. Çevresi ağaçlık olan ılıcanın suları bir havuzun dibinden kaynar (39 °C). Bu suyun sinir dinlendirici bir özelliği vardır. Ayrıca romatizma, nevrit, nevralji gibi hastalıklara çok iyi gelmektedir. Ilıca köyü içmesi (26°C), G. kasabasına 15 km uzaklıkta, bu kasaba ile Taraklı arasında, Ilıca köyündedir. Bu köy çok güzel çam ormanları arasındadır. İçmenin suları, köyün içindeki bir çeşmeden akar. İyi bir sofra suyu olduğu gibi, damarların elastikliği üzerinde de etkileri vardır. G. nin 12 km güneydoğusunda, Taraklı yolu boyunda bir de Acısu (27 C) vardır. Bu su, yolun kenarında ve derenin dibinde Ahibaba denilen yerden çıkar. Kaynağın çevresi güzel çamlıklarla süslüdür. İyi bir sofra suyudur. Hipostenik midelere iyi gelmektedir.

G. kasabası, Pamukova'nın kuzeydoğu ucunda, kendi adı ile anılan boğazın giriş alanına yakın bir yerdedir. Boğazın ağzındaki G. demiryolu istasyonuna (şimdi buraya Ali Fuat Paşa istasyonu denilmektedir) 2 km lik düzgün bir yol ile bağlıdır. Eskiden kurulmuş belediyesi, kaynak ve kuyulardan elde edilmiş içme ve kullanma suları, elektriği, çarşısı, orta okulu, ilk okulları, lokanta, gazino, otel ve fırınları ile güzel bir küçük şehirdir.

G. ve çevresi, çok eski yerleşme yerlerinden biridir. Eski çağda burada kurulmuş olan şehre Tataium veya Tataion denirdi. — R. İ.

GEYVE AKHİSARI (Coğ.): bk. PAMUKOVA.

GEYZER (Jeol.): bk. GAYZER.

GÉZA [*gēzɔ*], Macaristan dukası (972 - 997). Duka Taksony'un oğlu ve halefi olan G., Macar topluluklarını toprağa bağlayarak göçebelikten kurtarmış, böylece Macarların komşu devletlere yaptıkları akınları durdurmuş, Batı Roma imparatoru I. Otto ile ittifak kurmuş, Germen keşişlerinin Macarları Hıristiyanlaştırmasına izin vermiş, kendisi de vaftiz töreninden geçmiştir.

GÉZA [*gēzɔ*], **I.** (1044 - 1077), Macar kralı. Lehistan'da doğmuştur. Árpád hanedanının yedinci kralı olan I. G., babası I. Béla'nın ölmesi üzerine kuzeni Salamon'un vesayeti altına girmiş, fakat 1074 te kuzenini yenilgiye uğratarak vesayetten kurtulmuş, Salamon Germania'ya kaçmış, Papa da G. nın krallığını tanımıştır. Bizans imaratoru VII. Mikhael'in G. ya yolladığı taç, Papa II. Sylvester'in kral- István'a yolladığı taçla birleştirilmişiir.

GÉZA [*gēzɔ*], **II.** (1130 - 1161), Macar kralı (1141 - 1161). Transilvanya (Mac. Erdély) ya bir Sakson kolonisi getirerek onlara bir çeşit muhtariyet vermiş, Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'a karşı girişilen bir savaşı başarmış (1155), ülkesinin bağımsızlığını perçinlemiştir.

GEZBELİ ANITI, Kozan - Saimbeyli - Develi dağ yolunun en dar yerinde, Hititler tarafından yapılmış kaya

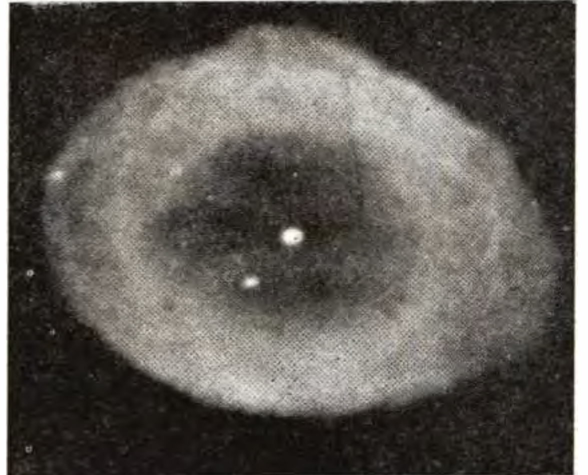
G E Z B E L İ A N I T I

anıtı. Kayanın doğuya bakan yüzüne işlenmiş olan kabartmalarda, sola doğru yürüyen bir prens, ön ayakları Dağ Tanrısına, arka ayakları dağa basan hörgüçlü boğaya tapmaktadır. Anıt, Hitit resim yazısı içinde önemli bir yazıttır. G. A., üslûbu ve yazı şekli bakımından Hitit İmparatorluk devri (M. Ö. XIII. yüzyıl) ne aittir.

GEZEGENİMSİ NEBÜLÖZ (Fr. Nébuleuse planétaire), gezegen görünüşünde, oldukça düzgün yapılı, ışık yayan gaz nebülözlerinin bir türü. Gökyüzünde, nokta şeklindeki yıldızlardan başka, hafif ışıklı, bulutumsu, başka başka biçimlerde yaygın cisimler de görürüz. Bilhassa büyük teleskoplarda onların başka nesneler olduğu kolayca anlaşılır. Kimisi rastgele yayılmış bir bulut, kimisi derli toplu, kimisi burgaç (spiral) yapılıdır. Buluta benzediklerinden dolayı onlara nebülöz (nebula) denmiştir.

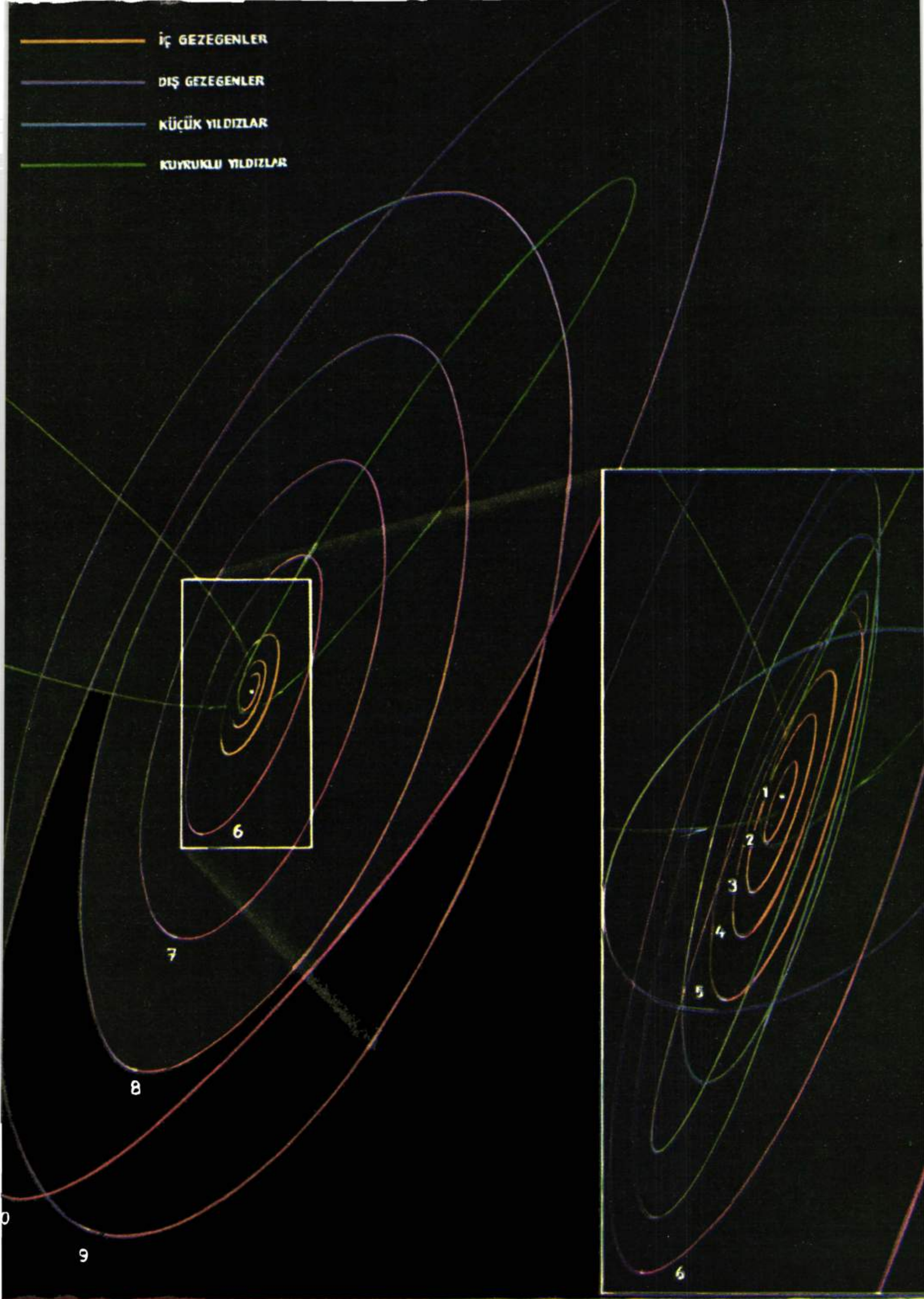
Nebülözlerin kimisi Samanyolu dışında, milyonlarca ışık yılı uzaklığındadır. Onlar ayrı sistemler olup, milyonlarca yıldızdan, gaz bulutlarından oluşmuştur. Fakat teleskoplar bile onların yıldızlarını tek tek ayıramazlar ve onun için çeşitli biçimlerde ışık yığını olarak görünürler. Andromeda nebülözü bunlardan biridir.

Samanyolunun içindeki nebülözler gerçek gaz ve tozdan oluşmuş ışıklı bulutlardır. Bunlara *gaz nebülözleri* de

Halkalı nebülöz (NGC 6720)

Çapı $= 83'' \times 59''$; parlaklığı $= 9^m,3$; merkezde nebülözü ışıtan yıldızın parlaklığı $= 14^m,7$; uzaklığı $=$ 2 200 ışık yılı; yeri: $\alpha = 18^{sa}\ 51',7$; $\delta = +32°\ 58'$

GEZEGENLER: 1. Güneş; 2. Merkür (Utarit, Arzutilek); 3. Venüs (Zühre, Sevit), 4. Yer (Arz), 5. Mars

Yengeç nebülözü (NGC 1952)
Çapı = 360″ × 240″; parlaklığı = $8^m,4$; ışıtan yıldızın parlaklığı = $15^m,9$; uzaklığı = 900 ışık yılı; yeri: $\alpha = 5^{sa}\,31',5$; $\delta = +21°\,59'$

denilir. Sıcak yıldızlardan aldıkları ışınım enerjileriyle kendi kendilerine ışık doğururlar. Onun için onlara ışık salan nebülözler (emisyon nebülözleri) de denilir. Yansıtma yoluyle ışık veren nebülözler de vardır.

G. N. ler bir çeşit gaz nebülözleridir. Toparlanmış, ışıyan gaz bulutu görünüşleriyle öbürlerinden ayrılırlar. Teleskopun göz merceği (oküler) nde ilk anda gezegen etkisi verirler. Onun için onlara G. N. denmiştir

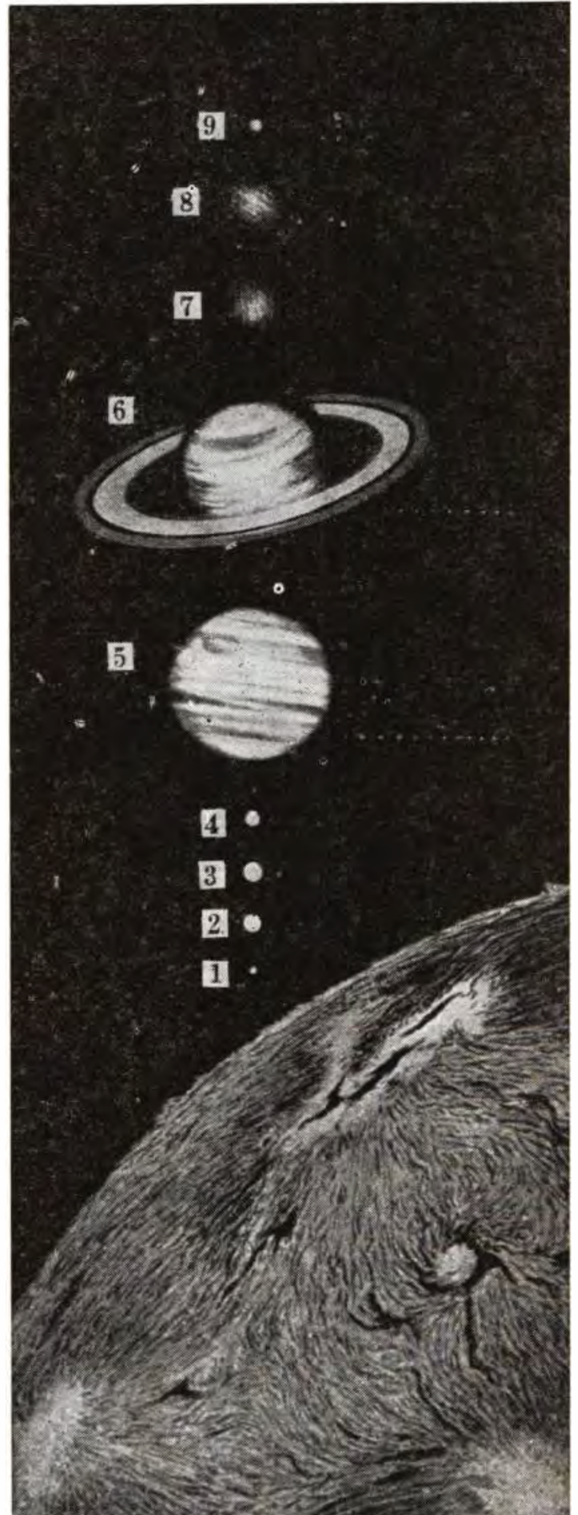
En tanınmış G. N. Çalgı takımyıldızında görülen Halkalı nebülöz ile Boğa (Öküz) takımyıldızında görülen Yengeç nebülözü'dür.

G. N. lerin sürekli olarak genişledikleri görülmektedir. Bu hız, tayfta gözlenen çizgilerin kayma miktarından, Doppler formülüne göre hesaplanır. Genellikle onların gözlenen genişleme hızları 10 - 50 km/sn dir. Yengeç nebülözünde bu hız çok yüksek olup, 1 300 km/sn mertebesindedir. Onun M. S. 1054 te Çinliler tarafından gözlenen bir süpernovanın kalıntısı olduğu söylenir. Gerçekten bugünkü genişliğe gelmesi için geçen zaman hesaplanırsa, onun o tarihte çok küçük olması gerektiği ortaya çıkar.

G. N. lerin tayfında en çok O^+, O^{++} ve N^+ çizgileri ve sonra da H ve He çizgileri görülür. Merkezindeki sıcaklık 100 000° KO olarak tahmin edilir. — A. K.

GEZEGEN'LER (Fr. Planètes), Güneş çevresinde dolanan ve yansımış güneş ışığıyle kendini ışıklı gösteren gök cisimleri.

Yıldız gibi görünen kimi gök cisimlerin gök küresinde belirli bir kuşak üzerinde ileri geri gezintiler yaptıkları fark edilir. Üstelik onlara biraz daha dikkatli, daha iyisi teleskopla bakılırsa, küçük birer ışıklı disk oldukları görülür. Bundan dolayı çok eski tarihlerde bile onlar sabit yıldızlardan ayrı olarak mütalâa edilmiştir. G. adı da çok eskiden verilmiştir. Babilliler onlardan yedi tanesini tanıyorlardı. İlk olarak Ptolemaios (Ptolemaios Klaudios, M. S. 85 - 165) onların görünürdeki karışık hareketlerini izaha çalışmış, Güneş ve G. lerin Yer çevresinde dolandıklarını ileri sürmüştür. Uzun süre doğru olarak kabul edilen bu düşünceye Kopernik (1478 - 1543) karşı çıkmış, Yer ve G. lerin Güneş çevresinde dairesel yörüngeler üzerinde dolandıkları tezini savunmuştur. G. lerin gerçek kimliği Kepler

GEZEGEN'LER: 1. Merkür (Utarit, Arzutilek); 2. Venüs (Zühre, Sevit); 3. Yer (Arz); 4. Mars (Merih, Kürüd); 5. Jüpiter (Müşteri, Ongay); 6. Satürn (Zühal, Sekentir); 7. Uranüs; 8. Neptün; 9. Pluto

kanunlariyle belli oldu. 30 yıllık çalışma sonunda J. Kepler (1571 - 1630), G. lerin Güneş çevresinde birer elips çizdiğini, G. i Güneşe birleştiren doğrunun eşit zamanlarda eşit alanlar süpürdüğünü ve iki G. in dolanma peryotlarının

kareleri oranının ortalama Güneş uzaklıklarının küpleri oranına eşit olduğunu bulmuştu. Böylece G. lerin görünürdeki hareketleri özürsüz olarak izah edilebilir oldu. Aynı kanunları daha sonra I. Newton (1643 - 1727) ın dinamik olarak ispatlaması astronominin en parlak başarısı sayılmıştır.

Bugün 5 000 den çok G. bilinmektedir. Fakat bunlar iki grupa ayrılır. Büyüklükleri Yer'e yakın ve daha büyük olanlara Büyük G. ler, geri kalanlara da Küçük G. ler adı verilir. Büyük G. ler dokuz tanedir:

1. Merkür (Utarit, Arzutilek)
2. Venüs (Zühre, Sevit)
3. Yer (Arz)
4. Mars (Merih, Kürüd)
5. Jüpiter (Müşteri, Ongay)
6. Satürn (Zühal, Sekentir)
7. Uranüs
8. Neptün
9. Pluto

(Türkçe adlar *Kutadgu bilig*'den alınmıştır.)

Bunlardan ilk dört G. birbirine yakın büyüklüktedir. Onun için onlara «Yer benzeri G. ler», öbürlerine de «dev G. ler» denir.

Küçük G. ler Ay'dan daha küçük cisimlerdir. Ay'ın çapı 3 476 km olduğu halde, bunların en büyükleri sayılan Ceres'in çapı 768 km, Pallas'ın çapı 492 km, Vesta'nın çapı 392 km dir.

Ay ve Güneş'ten sonra en çok ilgi çeken gök cisimleri büyük G. lerdir. Onlardan kimisinin çevresinde dolanan daha küçük cisimler vardır. Bunlara *uydu* (veya *peyk*) denilir. Ay, Yer'in bir uydusudur. Mars'ın 2, Jüpiter'in 12, Satürn'ün 9, Uranüs'ün 5 ve Neptün'ün 2 uydusu vardır. Merkür, Venüs ve Pluto'nun uyduları olup olmadığı henüz bilinmiyor.

Büyük G. lerin şu özellikleri önemlidir:

1. Merkür ve Pluto'dan başka, öbür büyük G. lerin yörüngeleri daireye yakındır.
2. Onların yörünge düzlemleri tutulma düzlemi yöresindedir. Yalnız Pluto'nunki 17° dir.
3. Hepsi de Güneş çevresinde artı yönde (batıdan doğuya) dolanırlar.
4. Uranüs'ten başka hepsi artı yönde dönerler.
5. Uranüs'ten başka hepsinin ekvatorları kendi yörünge düzlemine göre bir parça eğiktir (Yer için bu eğiklik 23° 27′).
6. Uyduların yörüngeleri de daireye yakındır.
7. Uyduların çoğunun yörünge düzlemleri, ilişkin oldukları G. lerin yörünge düzlemleri yöresindedir.

Gezegenlerin yörünge değerleri

Gezegen	a = Gezegenin güneşe olan ortalama uzaklığı		Pd = Dolanma peryodu		Pk = Kavuşma peryodu	V = Ortalama yörünge hızı	e = Yörüngenin dışmerkezliği	i = Yörüngenin tutulma düzlemine göre eğikliği
	GB = Gök birimi	10^6 km	Yıl	Gün	Gün	km sn^{-1}		
Merkür	0,3871	57,91	0,2408	87,97	115,88	47,9	0,2056	7° 0′ 14″
Venüs	0,7233	108,21	0,6152	224,70	583,92	35,0	0,0068	3° 23′ 39″
Yer	1,0000	149,60	1,0000	365,26	—	29,8	0,0167	—
Mars	1,5237	227,9	1,8809	686,98	779,94	24,1	0,0934	1° 51′ 00″
Jüpiter	5,2027	778,3	11,8622	4332,59	398,88	13,1	0,0484	1° 18′ 21″
Satürn	9,546	1428,	29,4577	10759,2	378,09	9,6	0,0557	2° 29′ 25″
Uranüs	19,20	2872,	84,018	30687,	369,66	6,8	0,0472	0° 46′ 23″
Neptün	30,09	4498,	164,78	60184,	367,49	5,4	0,0086	1° 46′ 28″
Pluto	39,5	5910,	248,4	90700,	366,74	4,7	0,2485	17° 08′ 34″

Gezegenlerin fizik değerleri

Gezegen	R = Gezegenin yarıçapı		Basıklık	P = Kendi eksenine göre dönme peryodu	M = Yer'e göre kütlesi M/M (yer)	Yoğunluk		Çekim ivmesi g/g (yer)	ε = Ekvatorun kendi yörünge düzlemine göre eğikliği	m = Görünürdeki ortalama parlaklık
	km	R/R (Yer)				ρ/ρ (yer)	cm^{-3} gr.			
Merkür	2 420	0,379	0 : 0	59 gün	0,053	0,96	5,3	0,37	—	−1,0
Venüs	6 200	0,972	1 : 297	250 gün	0,815	0,90	4,95	0,85	32°	−4,3
Yer	6 378	1,000	1 : 190	23 sa. 56′ 4″	1,000	1,00	5,52	1,00	23° 27′	—
Mars	3 400	0,533	1 : 16	24 sa. 37′ 23″	0,107	0,72	3,95	0,37	25° 12′	−2,8
Jüpiter	71 400	11,242	1 : 10	9 sa. 50′	318,00	0,24	1,330	2,60	3° 7′	−2,4
Satürn	60 400	9,470	1 : 18	10 sa. 14′	95,22	0,12	0,687	1,14	26° 45′	1,0
Uranüs	23 800	3,731	1 : 50	10 sa. 49′	14,55	0,28	1,56	0,96	97° 59′	5,5
Neptün	22 300	3,496	?	15 sa. 40′	17,23	0,41	2,27	1,53	29°	8,0
Pluto	7 200	1,13	0 : 00	(6 gün 9 sa. 21′)	0,9	0,72	4,00	0,8	—	14,0
Güneş	696 000	109,	0 : 0	25 gün	333,000	0,25	1,41	28,	7° 15′	−26,9

8. Uydular ve Satürn'ün halkası da artı yönde dolanırlar.

G. lerin gökyüzünde sabit yıldızlara göre yaptığı hareketler gerçek değil, *görünürdeki hareketlerdir.* Eğer biz Güneş üzerinde bulunsaydık, bu hareketleri takip etmek kolay olurdu. Çünkü hepsi de gök küresi üzerindeki birer çember üzerinde hareket ederlerdi. Biz Yer küresi üzerindeyiz ve Yer de Güneş çevresinde dolanmaktadır. Bunun sonucu olarak, görünürdeki hareketler de hayli karışıktır. Merkür ve Venüs, Yer ile Güneş arasında olduğu için onlara *iç G. ler* denir. Yörüngeleri içeride olduğu için her iki G. de Ay gibi evre (safha) ler gösterir. Ay parlaklığı dolunayda en büyük olduğu halde, Venüs en büyük parlaklığa ilk dördünde erişir. Çünkü bu evrede Venüs Yer'e yaklaşmış durumdadır. İç G. ler Güneş'le Yer arasına girerse *«alt kavuşmaya gelmiştir»*, Güneş'in arka yanına geçerse *«üst kavuşmaya gelmiştir»* denir. G. e ve Güneş'e bakan iki doğrultu arasındaki açı, astronomide uzanım (= u) ile söylenir. İç G. lerde uzanımlar her zaman dar açıdır. Venüs'ün uzanımı $u = 0^\circ$ ile 48° arasında, Merkür'ünki ise $u = 0^\circ$ ile 28° arasında değişir. G. doğu uzanımda ise bir akşam yıldızı olur, yani Güneş battıktan sonra batı ufkunda görülür. Buna karşılık, G. doğu uzanımda ise, o bir sabah yıldızıdır. Güneş doğmadan önce doğu ufkunda görülür.

Mars, Jüpiter ve ondan sonrakiler *dış G. ler*'dir. Onların görünürdeki hareketleri daha başka olur. Yer'e göre G. le Güneş karşı karşıya gelebilir, yani $u = 180^\circ$ olabilir. Buna *«G. karşı konuma (opozisyon) gelmiştir»* denir. Bunların uzanımı $u = 0^\circ$ ile 180° arasında değişir. $u = 0^\circ$ lik uzanım «kavuşma konumu» dur. Dış G. ler her zaman parlaktır, evreleri yoktur.

Bir G. in Güneş'e art ardına iki kavuşması arasında geçen zamana kavuşma peryodu (= Pk), yörüngesi üzerinde bir defa dolanması için geçen zamana da dolanma peryodu (= Pd) denir. Bu iki peryot arasında şu bağıntılar vardır:

İç G. lerde: $$\frac{1}{Pd} - \frac{1}{365{,}25} = \frac{1}{Pk}$$

Dış G. lerde: $$\frac{1}{365{,}25} - \frac{1}{Pd} = \frac{1}{Pk}$$

Burada, Pd ve Pk lar «ortalama gün» biriminde alınacaktır.

Örnek: Merkür için Pk = 116 gündür. Bu değer birinci denklemde yerine konursa, Pd = 88 gün bulunur. G. lerin ancak kavuşum peryotları kolayca gözlenebilir. Dolanım peryotları ise yukarıdaki denklemlerden hesaplanır.

G. lerin yörünge hareketlerine ve fizik yapılarına ilişkin değerler çizelgelerde verilmiştir (326. s.) Bu çizelgelerde şu kısaltmalar kullanılmıştır:

a = G. in Güneşe olan ortalama uzaklığı,
GB = Gök birimi = Yer - Güneş uzaklığı (149,6 10^6 km),
Pd = Dolanma peryodu,
Pk = Kavuşma peryodu,
V = Ortalama yörünge hızı,
e = Yörüngenin dışmerkezliği,
i = Yörüngenin tutulma düzlemine göre eğikliği,
R = G. in yarıçapı,
P = (dönme) kendi eksenine göre dönme peryodu,
M = Yer'e göre kütlesi,
ε = Ekvatorun kendi yörünge düzlemine göre eğikliği,
m = Görünürdeki ortalama parlaklık. — A. K.

GEZELLE [*gezęli*], **Guido** (Brugge [Fr. Bruges] 1830 - Brugge 1899), Flaman şairi. 1854 te papaz olmuş, 1871 - 1898 yıllarında Kortrijk'te papaz yardımcısı olarak öğretmenlik etmiştir. Flamanların en büyük lirik şairi sayılır. Şiirleri, tabiat duygusu, derin bir dindarlık, halka ve yurda karşı içten bir sevgi ile doludur. Flamanların kültürünü artırmak için «Rond den heerd» (Ocak başı), sonra da «Biekorf» (Arı oğulu) [1890-1899] dergilerini çıkarmıştır. Eserleri: *Vlaemsche Dichtoefeningen* (Flaman şiir alıştırımları) [1858]; *Kerkhofblommen* (Mezarlık çiçekleri) [1858]; *Gedichten, Gezangen en Gebeden* (Şiirler, ilâhîler ve dualar) [1862]; *Liederen, Eerdichten et Reliqua* (Şarkılar, methiyeler ve başka şiirler) [1878]; *Tijdkrans* (Zamanın çelengi) [1893]; *Laatste verzen* (Son şiirler) [1902].

G. GEZELLE

GEZER, GESER, GASER, GAZARA, Filistin'in tepelik topraklarının batı yamacında Diaspolis'in 10 km güneydoğusunda eski bir şehir. Mısırlı yazarlara ve İncil'deki kayıtlara (Jos. 10,33; 12,125 16.10) göre, Kenan ülkesinin bir krallar şehridir: Salamon (Süleyman) un saltanatı zamanında firavun tarafından armağan edilerek bir İsrail şehri olmuştur. Kazılar, bu şehrin tarihini, Samîlerin buraya yerleşmesinden önceki zamanlara kadar aydınlatmıştır. Burada M. Ö. II. binyılda Mısır ve Mikenai kültürlerinin tesirleri görülmektedir.

GEZER Hüseyin (doğ. Mut 1920), Türk heykelcisi. Güzel Sanatlar Akademisinin heykel bölümünden birincilikle

H. GEZER: Yahya Kemal Beyatlı

mezun olmuştur (1948). Sırasiyle Akademi müdür yardımcılığında, atelye şefliğinde bulunmuş (1955 - 1962), Devlet Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğüne tayin edilmiştir (1966).

G., çağdaş sanat anlayışı içinde, başarılı eserler vermiştir. Birçok büst ve boy heykelleri arasında özellikle anıt heykelciliğinde dikkati çeker (Atatürk, Sinan, Mithat Paşa, Yahya Kemal). Resim ve Heykel Müzesi (Beşiktaş, Istanbul) nde eserleri vardır.

GEZGİN, Hakkı Süha (Manastır 1895 - Istanbul 1963), gazeteci ve edebiyat öğretmeni. Yemen'de şehit olan Albay Rıza Beyin oğludur. Babasının alay komutanı bulunduğu sırada Manastır'da dünyaya gelmiştir. Eski aile adı Anastarağasıoğulları olan Hakkı Süha, daha önce Seyyah imzasiyle birçok yazılar yayımladığı için Gezgin soyadını almıştır. İlk ve orta öğrenimini Manastır, Berat ve Selanik'te yapmış olan G., daha sonra şahsî çalışmaları ile kendi kendisini yetiştirmiştir. 1913 ten sonra birçok liselerde edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Edebiyat öğretimindeki başarısı örnek sayılan lise öğretmenlerinden olan G., «Genç Kalemler» dergisindeki yazıları ile Türkçenin sadeleştirilmesi cereyanına katılmış, daha sonra «Vakit» gazetesinde uzun yıllar makaleler yazmış, dilimize otuzdan fazla roman çevirmiştir. Edebî dergilerde manzum ve mensur birçok eserleri, Türk Ansiklopedisi'nde muhtelif maddeleri yayımlanmıştır. G. in telif ve tercüme eserlerinden bazıları şunlardır: *İlkbahar soneleri* [André Theriet'den, 1927]; *Aşk arzuhalcisi* [telif roman, 1928]; *Karamozof Kardeşler* [Dostoevskiy'den, 1940 - 1941]; *Düşünceleri okuyan makine* [André Maurois'dan, 1944]; *Şarl X'un kanlı saltanatı* [Prosper Merimée'den, 1944]; *Doludizgin* [René Fonjallaz'dan, 1945]; *Suç ve ceza* [Dostoevskiy'den, 1945]; *Toprak* [Emile Zola'dan, 1946]; *Hakkı Tarık Us 1889 - 1956* [H. Rasim Us ile birlikte, 1957]. — F. T.

H. S. GEZGİN

GEZİ (eski adı: **Gesi**; bir ara Bağyurdu olarak adlandırılmış ise de, daha sonra Gezi adı verilmiştir), Kayseri ili Merkez ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 11 096 (1965), bucak merkezi olan G. nin nüfusu 2 026 dır. 11 köyü vardır.

Bucak arazisi Kayseri şehrinin 20 km kadar kuzeydoğusunda olup, Korumaz dağları (1 850 m) nın batı eteğinde uzanan lav ve tüf örtüleri (1 300 - 1 400 m) alanındadır. Bu vadiler, meyva ve biraz da sebze bahçelerinin ve bağların bulunduğu sık yerleşme alanlarıdır. Platolarda ise ekin tarlaları çok yer tutar. Türkiye'nin hemen bütün büyük şehirlerine sıvacı, boyacı ve yapı ustası yetiştiren G. mimar Sinan'ın da doğum yeridir.

Köylerin çoğu evleri iki katlı, güzel görünüşlü, içleri süslü ve yağlı boyalı taş yapılardır. Köylerin halkı, giyinişleri ve yaşayışları bakımından şehir halkı özelliği gösterir.

Bu çevrede yapılan Sarımsaklı Barajı 265 bin hektarlık göl alanı, 32 milyon m^3 lük göl hacmı, 42 m yüksekliğindeki barajı ve 570 m lik tepe uzunluğu ile 6 000 hektarlık araziyi sulayabilecektir. — R. İ.

GEZİNTİ (Mus.), Türk musikisinde, seslendirilecek eserlerin dizi veya makamlarına eli ve kulağı alıştırmak için yapılan, dolayısiyle estetik bir kuruluş gözetmeyen kısa bir çeşit *taksim* (b. bk.). Makamın kendi yapısındaki geçki dışında hiçbir geçkiye yer verilmez. Gezeleme de denir.

GHAGGAR [*gaggar*], Hindistan'da, 350 km uzunluğunda bir ırmak. Himachal Pradesh bölgesindeki Siwalik dağlarından çıkar. Eskiden İndus'a karışan bu ırmak, bugün sularını iki sulama kanalına bırakır. Batıya doğru yönelen bu kanallar, Pencap bölgesi ile kuzey Racastan'ı sular.

GHAGRA (Coğ.): bk. GOGRA.

GHARAPURI veya GARAPURI (= Mağaralar şehri), Bombay limanı körfezinde bir yarımada. G. ye, çevrede bulunan çok büyük, taştan yapılmış bir file izafeten Elephanta da denilir.

Burada VIII - X. yüzyıllarda sarp kayalar içine oyulmuş bir mağara tapınağı vardır. Hinduların ziyaretgâhı olan G. deki tanrı heykelleri, özellikle Śiva'ya ait olanı görülmeye değer anıtlardır.

GHECET [*geçet*], Tuna'nın sağ kıyısında, Tulcea ilinde, İbrail (Brăila) in karşısında, Măcin yanında bir köy. Balık avlama yeri olarak tanınmıştır.

GHÉON [*geõ*], **Henri - Léon Vangeon** (Henri G. adiyle tanınmıştır; Bray - sur - Seine, Seine - et - Marne 1875 - Paris 1944), Fransız yazarı. «Nouvelle Revue Française» dergisinin kurucularından ve Vieux Colombier adlı tiyatroyu canlandıranlardan biridir. Hıristiyan halk tiyatrosuna doğru kaymış, yazdığı mistik ve tabiî piyeslerini Compagnons de Notre - Dame (Meryem ana birliği aktörleri) tarafından oynatmıştır. Piyesleri: *Le pauvre sous l'escalier* (Merdiven altındaki fakir) [1921]; *Le Noël sur la place* (Meydanda Noel) [1935]; *Le jeu des merveilles de Saint Martin* (St. Martin'in kerametleri) [1943].

GHEORGHENI [*georgeni*] (Macarca adı: **Gyergyószentmiklós**), Rumanya'da Mureş (Transilvanya) ilinde bir şehir. Nüfusu 14 000 dir. Odun ve tekstil sanayii merkezidir.

GHEORGHIU [*georgyu*], **Constantin Virgil** (doğ. Războieni - Neamţ, Moldova 1916), Rumen diplomatı ve yazarı. Bükreş ve Heidelberg üniversitelerinde felsefe ve ilâhiyat tahsil etmiştir. 1940 ta yayımladığı *Caligrafie pe zăpadă* (Kar üstüne yazı) adlı şiir kitabı 1940 ta Kraliyet armağanını kazanmıştır. Rumanya'nın Ruslar tarafından işgali üzerine Batıya kaçan G. nun hayatı, *La vingt - cinquième heure* (Yirmi beşinci saat) [1949] adlı romanında tasvir edilmiştir. Fransa'ya yerleştikten sonra eserlerini artık Fransızca olarak yazmıştır. Belli başlı eserleri: *La seconde chance* (İkinci şans) [1952]; *L'homme qui voyagea seul* (Yalnız seyahat eden adam) [1954]; *Le peuple des immortels* (Ölümsüzler milleti) [1955]; *Les sacrifiés du Danube* (Tuna kurbanları) [1957, Türkçe çev. 1967]. G., *La vie de Mahomet* (Muhammed'in hayatı) [1962] adlı bir eser daha yazmıştır. *Yirmi beşinci saat* adlı romanı filme alınmıştır. Paris'te yaşayan yazar 1962 yılında rahip olmuştur.

GHERARDESCA [*gerardeska*] **AİLESİ**, bir İtalyan asılzadeleri ailesi. X. yüzyıldan beri Pisa'da yerleşmiştir. **Ugolino della G.** (ölm. 1289): Bir Ghibellino (İmparatorcu) olup partisine muhalif Guelfo (Papacı) lar partisiyle anlaşarak Pisa'da bir diktatörlük kurmağa kalkışmıştır. U. Meloria deniz yenilgisi (1284) sonunda Pisa'nın deniz hâkimiyetini Cenevizlilere terk etmek zorunda kaldığı sıra-

larda devlet başkanı idi. Çok geçmeden her iki parti U. dan kuşkulanmağa başlamış, sonunda da Ghibellino partisinden olan başpiskopos Ruggiero Ubaldini tarafından esir edilmiştir. Ubaldini onu, iki oğlu ve iki yeğeni ile birlikte Gualandi'ler kulesine kapatmış ve açlıktan öldürmüştür. Hain U. nun korkunç ölümü Dante tarafından *Divina commedia* (Cehennem, 33) da ebedileştirilmiştir. G. A. 1317 de Gaddo G. Donoratico ile Pisa'da tekrar hâkim duruma gelmiştir.

GHERARDI DEL TESTA [*gerardi del testa*], **Tommaso,** Kont (Terricciola, Pisa 1814 - Pistoia 1881), İtalyan komedi şâiri. Romanlar ve Goldoni'yi taklit eden başarılı komediler yazmıştır. Başlıcaları: *Una folla ambizione* (Çılgınca ihtiras) [1844]; *Le false letterate* (Sözde edebiyatçı kadınlar) [1846]; *Il vero blasone* (Gerçek arma) [863].

L. GHIBERTI: «Cennet kapısı» ndaki kabartma pano (Floransa vaftizhanesi)

GHERARDO DA CREMONA [*gerardo da kremona*] (Cremona 1114? - 1187), Yunancadan ve Arapçadan Latinceye çeviriler yapmış olan bir İtalyan çeviricisi. Uzun zaman İspanya'da, Toledo'da kurulmuş olan çeviriciler kolejinde kalarak Arap dilini öğrenmiş, Arap ilmini incelemiş, İskenderiyeli bilgin Ptolemaios'un *Almageste*'sini ve El-Hazin'den, İbn - i Sîna'dan, Farabî'den, El - Kindî'den birçok eser çevirmiştir.

GHERMAN [*german*], **Eftimie** (doğ. 1894) Rumen sendikacısı. 1920 - 1932 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. Rumanya maden işçileri genel sekreteri iken 1945 te Batıya iltica etmiştir. Bugün Paris'te Hür Dünya Sendikaları başkanıdır.

GHETALDI [*getaldi*] (Ragusa 1566 - Ragusa 1626), İtalyan matematikçisi ve fizikçisi. Roma, Antwerpen, Paris ve Venedik'te okumuş, bir yandan ilmî çalışmalar yaparken bir yandan da diplomatik misyonlarda bulunmuştur. *Archimedes promotus* (İlerletilmiş Arkhimedes) [1603] adiyle yayımladığı bir eserde bellibaşlı yedi metalin ve birkaç sıvının yoğunluklarını yeterli bir kesinlikle göstermiştir. *De resolutione et compositione mathematica* (Matematik çözüm ve bileşim üzerine) [1630] adlı kitabı ölümünden sonra çıkmıştır.

GHIBELLIN (Tar.): bk. GUELF'LER ve GHIBELLIN'LER.

GHIBERTI [*giberti*], **Lorenzo di Cione** (Floransa 1378 - Floransa 1455), Floransalı heykelci, kuyumcu ve mimar. Floransa'daki vaftizhane için bronzdan bir kapı yaparak üzerini İsa'nın hayatını tasvir eden 28 kabartma ile süslemiştir (1424). Bu sırada Floransa katedralinin inşasında da mimar olarak bulunmuş, Or San Michele kilisesi için birçok heykeller yapmıştır. 1425 te vaftizhane için üçüncü bir kapı hazırlamakla görevlendirilen G., Michelangelo'nun hayranlığını ifade için «cennet kapısı» diye adlandırdığı bu ünlü kapıyı 1452 de tamamlamıştır. Başka heykelcilik eserleri arasında: «İsa'nın vaftiz edilmesi» ile «Herodes'in huzurunda Aziz Yuhanna» (Siena vaftiz kurnası üzerindeki kabartmalar, 1427) ve papa IV. Eugenius'un altın âyin tacı (1434) özellikle anılır. G., Floransa katedrali ve Santa Croce kilisesi için vitray kartonları da hazırlamıştır. Üslûbunda Gotik sanatın çeşnisi vardır.

GHICA [*gika*] **AİLESİ,** Arnavut asıllı olan bu aile, Eflak ve Buğdan'a birçok siyaset adamı ve hükümdar yetiştirmiştir. Ailenin kurucusu olan **Georghe** (ölm. 1664), ticaret maksadiyle geldiği Buğdan'da önce küçük memuriyetlerde bulunduktan sonra Istanbul'a kapı kethudalığı ile gönderilmiştir. Mart 1658 - kasım 1659 arasında Buğdan, aralık 1659 - eylül 1660 arasında da Eflak beyliğinde bulunmuştur. Bu arada bazı savaşlara katılan, siyasî rakipleri tarafından birkaç defa beyliği elinden alınan G., Bâbıâlinin emriyle yeniden görevi başına getirilmişse de, devlete haracını ödeyemediği için beylikten uzaklaştırılmıştır. Oğlu I. **Grigor** ve torunu II. **Grigor** (ölm. 1752) kilise kurucusu olarak tanınırlar. Bundan sonraki hükümdarlar, sırasıyle, III. **Grigor** (ölm. 1777) Buğdan'da (1764 - 1767), sonra da Eflak ve Buğdan'da (1774 - 1777); IV. **Grigor,** VIII. **Grigor** (1765 - 1834) unvanıyle Eflak'ta (1822 - 1828); Alexandria şehrinin kurucusu olan **Alexandru,** IX. **Grigor** (1795 - 1862) olarak Eflak'ta (1834 - 1842); **Grigor,** X. **Grigor** (1807 - 1857) adiyle Buğdan'da (1849 - 1853 ve 1854 - 1856) hükûmet etmişlerdir.

GHIL [*gil*], **René** (asıl adı: **Gilbert;** Tourcoing 1862 - Niort 1925), Belçika asıllı Fransız şâiri. Paris'te sembolist çevrelere girmiş, Mallarmé tarafından çok tutulmuştur. Rimbaud'nun *Voyelles* (Vokaller) sone'sindeki düşüncelerine uygun olarak şiirlerinin yapısını «instrumentation verbale» (söz sazlaması) teorisine göre kurmuştur. Birçok deneme yazılarında, vokallerin, bazan da konsonların, musikideki sazların seslerine kıyaslanabilecek bir renk ve telkin kudretine sahip olduklarını savunur. İlmî şiirin kurucusu olan G., Mallarmé'nin kuvvetli tesiri altında yazdığı şiirlerinde kendi teorilerini uygulamıştır.

Başlıca eserleri: *Légende d'âmes et de sangs* (Ruhlar ve kanlar efsanesi) [manzum, 1885]; *Traité du verbe* (Sözün incelenmesi) [nesir, 1886 - 1888]; *La tradition de la poésie scientifique* (İlmî şiirin geleneği) [deneme, 1920] v. b.

GHIRLANDAIO [*girlandayo*] (asıl adı: **Domenico di Tommaso Bigordi;** Floransa 1449 - Floransa 1494),

İtalyan ressamı. 1475 te San Gimignano'da Sta. Fina'nın hayat sahnelerini çizmiş ve 1480 de Ognissanti'de bir Meryem Ana, bir St. Hieronymos (San Girolamo), bir de Ultima Cena (İsa'nın son akşam yemeği) tablosu yapmıştır. G. papa IV. Sixtus tarafından Roma'ya çağrılmış ve orada Cappella Sistina'nın süslenmesine çağrılmıştır. Burada «Havarilerin çağrılışı» nı yapmıştır. Floransa'ya döndükten sonra, *Kitab-ı Mukaddes*'ten çıkardığı birtakım resimlere çağdaşlarının portrelerini de katmıştır. Bu kompozisyonlar arasında Santa Trinità'da St. Francesco'nun hikâyesi (1483 - 1486); Santa Maria Novella'da Vaftizci Yahya'nın hikâyesi (1485 - 1490) sayılabilir O yıllarda, Innocenti hastahanesi için *Adorazione dei Magi* (Magusların tapınması) [1488] eserlerini yaratmıştır. Louvre müzesinde G. nun bir *Visitazione* (Ziyaret) [1491] si, bir de çocukla birlikte ihtiyar resmi vardır. Bu son tablonun özelliği, çok ince ve derin realizmidir. G. nun idare ettiği atelyede Michelangelo ilk çalışmalarını yapmıştır. Bu atelye, G. nun ölümünden sonra erkek kardeşi David (Floransa 1452 - Floransa 1525) tarafından devam ettirilmiştir. David mozaikçidir. Bir Annunciazione (Meleğin Meryem Anaya haberi) (Annunziata kasabasında) [1510) yapmıştır. Domenico'nun başka bir kardeşi olan Benedetto (Floransa 1458 - Floransa 1497) ressam olup, Fransa'ya gelmiş, orada çalışmıştır. «İsa'nın doğuşu» (Aigueperse, nisan 1494) tanınmış bir eseridir.

D. GHIRLANDAIO

D. GHIRLANDAİO: «Giovanna Tornabuoni'nin portresi» (Tyssen koleksiyonu, Lugano)

GHIRSHMAN [*girşman*], **Roman** (doğ. Ḫar'kov 1895), Fransız arkeologu. Aix-en-Provence Üniversitesinde profesörlük yapan G., İran ve Afganistan tarih ve arkeolojisi uzmanıdır. Tello kazılarına katılmış (Irak, 1930), İran platosunda ilk arkeoloji araştırmalarını yapmış, Giyân, Luristan ve Sialk ilmî seferlerini yönetmiş (1931 - 1934), Afganistan'da Fransız Arkeoloji Kurulu başkanlığında (1941 - 1943) ve Kahire'deki Fransız Doğu Arkeoloji Enstitüsü üyeliğinde (1944 - 1945) bulunmuştur.

R. GHIRSHMAN

Başlıca eserleri: *Fouilles de Sialk* (Sialk kazıları) [1939]; *Recherches archéologiques et historiques sur les Kouchans* (Kuşan'lar sülâlesi hakkında arkeolojik ve tarihî araştırmalar) [1946]; *L'Iran; Parthes et Sassanides* (İran, Part'lar ve Sasanîler) [1962]; *L'Iran; des origines à l'Islam* (İran: menşelerden İslâmlığa kadar) [1952]; *Perse. Proto-Iraniens; Mèdes, Achéménides* (İranlılardan önceki Parsistan; Med'ler, Aḫaimenid'ler) [1964].

GHISLANZONI [*gizlandzoni*], **Antonio** (Lecco 1824-Caprino Bergamasco 1893), İtalyan yazarı. Önce opera şarkıcısı olarak hayata atılan G., 1854 te sesini kaybedince siyasî taşlamalı ve müzik konulu dergiler çıkarmıştır. Bunlardan 1857 de kurulan «L'uomo di pietra» (Taştan adam) da, *Memorie di un gatto* (Bir kedinin hâtıraları) adlı romanını yayımlamıştır. Milano'da çıkan «Gazeta musicale» yi de G. kurmuştur. Çok zarif opera librettoları da bırakmıştır. Verdi'nin *Forza del destino* (Kaderin gücü) [1869] ve *Aida* (kadın adı) [1871] operalarının librettocuları arasında yer alır.

GHOR veya GHUR (Coğ., Tar.): bk. GUR.

GHOSTWRITER [*goustraytır*] (İng. = hayalet yazarları), meslekleri, başkaları, özellikle politikacılar için kitap ve nutuk yazmak olan ve kendi adları bildirilmeyen yazarlara Amerika'da verilen ad.

GIBRALTAR (Coğ.): bk. CEBELİTARIK.

GIÇAK (Mus.), dize veya yere dayanarak çalınan, iki veya üç telli bir yaylı çalgı için doğu memleketlerinde aş. yu. XI. yüzyıldan başlayarak kullanılmış olan bir çalgıya verilen ad. Bu çalgıya Anadolu'da ıklığ (b. bk.) adı verilir.

GIDA (Tıp): bk. BESLENME, BESLENME BOZUKLUKLARI, VİTAMİN'LER.

GIDA SANAYİİ, beslenmede büyük bir önemi olan tarım, deniz ve su ürünleri ile diğer benzeri ham maddenin çeşitli usullerin tatbikiyle kıymetlendirilmesi.

Gıda maddelerinin değerlendirilmesi ve muhafazasında tatbik edilen en eski usul, gıda maddelerinin kurutulmasıdır.

Kurutma: Gıda maddeleri bol ve ucuz bulunduğu mevsimlerde, az bulunduğu zamanlarda kullanılmak üzere kurutularak muhafaza edilirler.

Türkiye'de kurutma genel olarak güneşte yapılmaktadır. Anadolu'nun hemen her köşesinde, aile ihtiyacı için sebze ve meyveler kurutulmaktadır. Bilhassa Ege bölgesinde büyük ölçüde olmak üzere üzüm ve incir gibi meyveler güneşte kurutulmakta ve memleket ekonomisinde mühim bir yer tutmaktadır.

Türklere has gıda maddeleri olan bulgur ve tarhana ile bilhassa üzümden yapılan sucuk, köftür, pestil ve pekmez gibi daha birçok gıda maddeleri, asırlardan beri halkımız tarafından bilinmektedir.

Konserve sanayii: Konserveciliğin mucidi olarak Fransız Nicholas Appert (b. bk.) gösterilmektedir. 1795 yılında Fransa'da halkın doğru beslenmemesi yüzünden birçok hastalıklar başgöstermiş ve bilhassa orduda doğru beslenme zarureti bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan beslenme tarzında bir değişiklik yapılmasına inanan Fransız hükûmeti, yeni bir gıda muhafaza metodunu keşfedene 12 000 frank ödeneceğini vadetmiştir. Şekercilik ve turşuculuk üzerinde pratik tecrübelere sahip bulunan Nicho-

las Appert, bu yarışmaya iştirak etmiş ve gıdaların muhafazası meselesi üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sonunda Appert bulduğu yeni gıda muhafazası usulü ile vadedilen mükâfatı kazanmıştır. Bu yeni usul, Appert tarafından 1810 yılında bir kitap halinde neşredilmiştir.

Türkiye'de konserve sanayiinin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk konserve fabrikasının 1904 yılında Selanik'te kurulduğu ve 1907 - 1908 yıllarında Istanbul'da ve 1910 yılında da İzmir'de konservecilik yapıldığı söylenmektedir. 1919 yılında müttehit Ermis Emniyet Kartal Türk Anonim Şirketi, 1926 yılında da Marmara Konserve Fabrikası Türk Anonim Şirketi ve yine bu yıllarda bugünkü Çayırova (Gebze'de) Bahçıvanlık Okulu arazisi üzerinde İtalyanlar tarafından bir konserve tesisinin kurulması ile Türkiye'de konserve sanayii, diğer sanayi kolları arasında yer almıştır. Ancak, Türkiye'de konserve sanayii 1948 yılına kadar gayet yavaş bir gelişme göstermiş ve bu tarihe kadar 8 fabrika kurulabilmiştir. Bu tarihten sonra konservecilik alanında gelişme başlamış ve fabrika sayısı artmıştır. Nitekim 1960 yılında 44 konserve fabrikası faaliyet göstermiştir.

Frigorifik endüstri: Michael Faraday 1823 yılında amonyak, klor ve karbondioksit gibi gazları sıvı hale getirerek sunî surette soğuk meydana getirmiştir. 1834 te Amerikalı Jacob Perkins bugünkü soğutma tekniğinin esaslarını ortaya koymuştur. Avustralya'da James Harrison, 1857 de eterle çalışan bir makine ile ilk olarak buz blokları elde etmeye muvaffak olmuştur.

1860 yılında Ferdinand Carre, amonyakla devamlı çalışan bir absorpsiyon makinesi yapmış ve bu makine soğuk endüstride bir devrim yaratmıştır. Bundan sonra gelişmeler hızlanmış, 1873 yılında Avustralya'dan İngiltere'ye et nakletme teşebbüsünde bulunularak, gıdaların bozulmasını önlemek üzere ilk defa soğuktan istifade edilmiştir.

Gıda maddelerinin soğukta muhafaza usulünü endüstriye mal eden 1874 yılında Fransız Charles Tellier'dir.

Türkiye'de ise ilk frigorifik tesisler 1904 te bir İngiliz tarafından kurulmuştur. Daha sonra 1905 yılında da Bomonti Bira Fabrikası soğuk tesisleri, 1926 da da Istanbul mezbahasının soğuk depoları kurulmuştur. Bundan sonra birçok buz fabrikaları ve soğuk depolar yapılmıştır.

Ham maddeler: G. S. nin bir kolunu teşkil eden konserve sanayiinde tarım ürünleri, deniz ve su ürünleri, hayvanî ürünler ile av hayvanları ham madde olarak kullanılmaktadır.

Kuruluş ve işleyiş şekline göre bir konserve fabrikası, o bölgedeki herhangi bir üretim potansiyeline önelmiş olabilir.

Diğer taraftan bölgesel olarak üretim hangi yönde ise ve bu çeşit ürün o bölgede yüksek bir üretim potansiyeline sahipse ve bu ürünün tüketiminde zorluk çekiliyorsa, değerlendirilmenin rantabl olabilmesi bakımımdan o bölge konserve işletmelerinin ham maddesinde bu ürün öncelik kazanır. Fakat genel olarak konserve sanayii, tüketim talebi karşısında tarım ürünlerine, özellikle sebze ve meyveye daha çok yer vermiş bulunduğundan, konserve işletmelerinin ham maddesini daha çok sebze ve meyve çeşitleri teşkil etmektedir.

Bunu sırasiyle balık, et hayvanları ve av hayvanlariyle diğer su ürünleri ham madde olarak takip eder.

Konserve fabrikalarının ham maddesini teşkil eden ürünleri ehemmiyet sırasına göre şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Ziraî ürünler; 2. Deniz ve su ürünleri; 3. Hayvan menşeliler.

1. **Ziraî ürünler:** *Sebze ve çeşitleri*: Bezelye, domates, fasulye, kuşkonmaz, enginar, bamya, mantar, patlıcan, havuç, kabak, biber, bakla, ıspanak, pancar, kereviz, kuru fasulye (beyaz), kuru barbunya, asma yaprağı, mısır, hıyar, soğan, lahana, pazı, karnıbahar.

Meyve ve çeşitleri: Şeftali, kayısı, elma, üzüm, armut, erik, çilek, vişne, ayva, narenciye, incir, kızılcık v. b.

2. **Deniz ve su ürünleri:** *Deniz ürünleri*: Torik, palamut, uskumru, sardalye, kolyoz, hamsi, lüfer, levrek v. b.

Tatlı su ürünleri: Yayın, sazan, mersin balığı v. b.

Yumuşakçalar: İstakoz, karides, midye, istiridye, kaplumbağa (deniz, tatlı su ve kara), yengeç (pavurya), salyangoz, kurbağa v. b.

Hayvan menşeliler: Uçucu hayvanlar, kümes hayvanları (tavuk, hindi, kaz, ördek gibi), av kuşları (keklik, bıldırcın, yaban ördeği ve kaz, tavşan gibi), mera hayvanları, koyun, kuzu, dana, keçi v. b.

Konserve sanayiinde kullanılan yardımcı maddeler: Konserve sanayiinde kullanılan ham maddenin işlenişinde mamul maddenin imal tarzına ve çeşidine göre muhtelif yardımcı maddeler de söz konusu olduğundan bu sanayi kolunda yardımcı maddelerin önemli bir yeri vardır.

Konserve sanayiinde kullanılan yardımcı maddeleri iki bölümde inceleyebiliriz: 1. Ham maddenin işlenişinde direkt ve endirekt olarak kullanılan ve konserve haline getirilen mamul madde ile birlikte yenebilen veya ham maddenin işlenişinde kullanılan maddeler.

2. Bir işletmenin işleyişinde önemi büyük olan ambalaj, temizlik maddeleri, su veya yakıt v. b. gibi yardımcı maddeler.

Bu yardımcı maddeleri de özelliklerine ve kullanma şekillerine göre üç şekilde gruplandırarak ele alabiliriz:

1. **Ziraî ürünler:** Maydanoz, dere otu, soğan, sarımsak, hardal, nane, çeşitli baharatlı bitkiler v. b.

2. **Mamul maddeler:** Tuz, glikoz, şeker, sirke, likit nebatî yağlar, hayvanî yağlar, margarinler, pektin, jelatin, tanen v. b.

3. **Kimyevî maddeler:** Sodyum hidroksit, sitrik asit, klorhidrik asit, tartarik asit, laktik asit, sodyum benzoat, bakır sülfat, salisilik asit, potasyum bisülfat, karbondioksit, sodyum bikarbonat v. b.

Bu grupta toplanan yardımcı maddeleri de işletmenin işleyişinde, temizliğinde ve mamullerin ambalajında kullanılan başlıca maddeler olarak ayırabiliriz.

Enerji ve su: Mazot, fuel oil, kömür, odun, elektrik, v. b. Temizlik suyu, kullanma suyu (yumuşak ve temiz).

Temizlik maddeleri: Sabun, deterjan, soda, likit sabun, çeşitli fırçalar, üstüpü v. b.

Ambalaj maddeleri: Teneke (kok, laklı ve elektrolit), etiket, şişe ve kavanoz, lastik kapak ve conta, kapsül ve kapaklar, mayi lastik, ip, tahta (kereste), lehim (kalay, kurşun), mantar, nişadır, macun, çivi, çember, plastik asıllı ambalajlar, polyetilen torbalar, selofan kâğıt, karton ve kutuları v. b.

Başka yardımcı maddeler: Aktiv kömür, zeolit, asbest (toz ve plaka), kieselghur v. b.

Yukarıda gruplandırılarak ele alınmış olan yardımcı maddeler, konserve sanayiinin kuruluş sermayesini ve iş-

letme sermayelerini yakından ilgilendirdiği gibi, bunların temininde meydana gelen güçlükler, mamul maddenin maliyetini de etkilemektedir. Buna göre, konserve sanayiinde yardımcı maddelerin yeri ve önemi ham madde kadar büyüktür.

Konserve sanayiinin başlıca mamulleri: Konserve sanayii gerek dünyada gerek memleketimizde, talep karşısında yukarıda verilen ham maddeleri işleyerek mamullerini imal eder.

Konserve sanayiine ait üretim tipleri ve çeşitleri, işleme tekniği ve tüketim talebi, istihsal miktarının ehemmiyet sırasına göre mamul kısmında ele alınacaktır. Konserve tiplerinin çeşitleri şunlardır: Sebze konserveleri, meyve konserveleri, salçalar, turşu ve yeşil zeytin salamurası, meyve ve sebze suları konsantratları ile pulp ve tozları, reçel, marmelat ve jöleler, hazır yemekler, balık konserveleri, yumuşakçalar konserveleri, hayvanî menşeli konserveler (et).

Memleketimiz konserve sanayiinde istihsal edilen konserve mamullerinin üretim miktarının dört yıllık ortalamalarını gösteren cetvel aşağıya çıkarılmıştır:

Mamulün çeşidi	T o n
Sebze konserveleri	5,225,2
Balık konserveleri	1,369,0
Salça	864,8
Hazır yemek konserveleri	526,5
Turşular	450,6
Meyve konserveleri	387,3

Konserve sanayiine ait mamullerin yukarıda işaret edilen tipleri, kullanılan ham madde ile işleme şekli ve istihsal ehemmiyetine göre, sebze ve meyve konserveleri de kendi aralarında gruplanabilir.

Sebze konserveleri: Dünyada ve memleketimizde en çok kullanılan ve tüketime bağlı olarak istihsali en fazla yapılan konserve çeşidi sebze konserveleridir.

Dünya üzerinde sebze konservelerinin beslenmedeki önemi aşağıdaki sarf nispetlerini gösteren cetvelden de anlaşılmaktadır:

Konserve gıda maddeleri	Üretim nispetleri
Sebze konserveleri	29
Meyve şıraları ve konsantratları	22
Meyve konserveleri	16
Et ve balık konserveleri	15
Süt ve mamulleri	18

Sebze konserveleri memleketimizde diğer konservelere nazaran daha çok tüketilmekte ve dolayısiyle daha fazla istihsal edilmektedir. Çünkü çeşitli şekillerde pişirilen sebze konserveleri, daha çok ekmeğe dayanan bir beslenme itiyadının mevcudiyeti, bu konserve çeşidinin memleketimizdeki sarf imkânını artırmaktadır. Bu durumu, aşağıda gösterilen sebze ve meyve konserve üretiminin dört yıllık ortalaması da teyit etmektedir (1960 - 1963):

Konserve çeşitleri	Üretim miktarı (Ton)
Sebze konserveleri	5,225,2
Meyve konserveleri	387,3

Sebze konserveleri başlıca üç kısımda ele alınabilir: 1. Kutu ve kavanoz içerisinde yapılan sebze konserveleri; 2. Kurutulmuş sebzeler; 3. Suyu soğuk sistemle uçurulmuş sebzeler.

Çeşitli sebzelerin soğuk sistemle sularının uçurulması ile dayanıklı hale getirilmesinde her ne kadar gıdaî değer bakımından üstünlüğü inkâr edilemez ise de, kuruluşunun fazla bir finansman istemesi bakımından henüz memleketimizde bu sistemle bir kıymetlendirme mevcut değildir.

Sıcak usul veya güneşte kurutma usulü de memleketimizde sanayi halini almamış olup, mahallî olarak aile için bir değerlendirme hüviyetindedir. Umumiyetle kurutma açıkta, güneşte yapılmaktadır.

Memleketimizde yapılan sebze kutu konserveleri ise, üretim ve tüketim miktarlarının ehemmiyetine göre aşağıdaki gibi sıralanır:

Sebze konserve çeşitleri: Bezelye konserveleri, fasulye konserveleri, türlü konserveleri, bamya konserveleri, taze bakla konserveleri, taze iç bakla konserveleri, enginar konserveleri, domates konserveleri, mısır konservesi, kuşkonmaz konserveleri, kabak (doğrama) konserveleri, patlıcan (doğrama) konserveleri, taze iç böğrülce konserveleri, mantar konserveleri, biber (dolmalık) konserveleri, ıspanak konserveleri, semizotu konserveleri v. b.

Meyve konserveleri: Konserve sanayiinde ham maddesini meyveler teşkil eden mamuller, işleme şekline göre çeşitlilik gösterirse de, burada meyve konserveleri (meyve kompostoları) ni ele alacağız.

Dünyada meyve konserveleri üretimi ve tüketimi sebze konservelerini takip eder görünürse de, memleketimizde bu konserve çeşidinin üretim ve tüketimi diğer konserve çeşitlerinden sebze, balık, salça, hazır yemekler, turşudan sonraki sırayı işgal etmektedir.

Meyve konserveleri de üretim miktarının ehemmiyetine göre şu şekilde sıralanabilir:

Meyve konserve çeşitleri: Şeftali konserveleri, kayısı konserveleri, vişne konserveleri, elma konserveleri, ayva konserveleri, çilek konserveleri, erik konserveleri, armut konserveleri, kiraz konserveleri, kızılcık konserveleri, incir konserveleri, üzüm konserveleri, karışık meyve konserveleri (kiraz, ayva, şeftali, kayısı) v. b.

Salça: Tüketim sahası oldukça geniş bulunan ve işleme tekniği itibariyle de özellik gösteren salçayı, işleme şekline ve kullanılan ham madde tipine göre birkaç sınıfa ayırarak ele almak lâzımdır.

Domates salçası: Vakuum salçası, tuzlu, tuzsuz, süzme salçası (torba), ihtimar salçası, güneşte koyulaştırılan salça, kaynatılarak koyulaştırılan salça, ketçap.

Biber salçası: Vakuum biber salçası, tuzlu, tuzsuz, güneşte koyulaştırılan salça, kaynatılarak koyulaştırılan salça.

Turşu ve yeşil zeytin salamurası: Memleketimizde büyük bir tüketim sahası bulan turşu ve zeytin salamuracılığı bir arada ele alınabilir. Turşu, turşu suyu ve yeşil zeytin memleketimiz halkının günlük yiyecekleri arasında bulunmaktadır.

Turşu, muhtelif sebze ve meyvelerden yapılmakta olup oldukça çeşitlilik arz eder. Ancak, burada yalnız iktisadî önemi olan bazı tiplerini işaretle yetineceğiz. Hıyar turşusu, biber turşuşu, lahana turşusu, yeşil domates turşusu, havuç turşusu, patlıcan turşusu, şalgam turşusu, kara turp turşusu, acur turşusu, kırmızı biber (dolma) turşusu, kereviz turşusu, soğan turşusu, karnabahar turşusu. Karışık tipleri, fasulye, taze üzüm, incir, kelek v. b.

Yeşil zeytin salamurası: Memleketimizde tüketim sahasındaki talep karşısında bazı çeşitler halinde imal edilmekte ve bunların bir kısmı da ancak geçici olarak mevsimlere inhisar etmektedir: yeşil zeytin, çizgi (dilme) zeytin, kırma zeytin, dolgu zeytin, kalamata zeytini v. b.

Turşu ve zeytinde olduğu gibi, salamura suyu içinde veya kuru tuzla muhafaza edilen asma yaprağı da işleme şeklinin benzerlik göstermesi bakımından, bu başlık içinde ele alınabilir.

Meyve ve sebze suları ve konsantratları ile pulp ve tozları: Bu konuda her türlü meyve çeşidinden muhtelif işleme şekillerine ve kullanma özelliklerine göre yapılan mamuller şunlardır: Meyve suları (berrak), meyve nektarları (özlü), meyve tozları ve suların konsantratları.

Muhtelif meyvelerden meyve suyu ve etinden faydalanılarak elde edilen mamuller aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

Berrak meyve suları: Berrak meyve suyu imali işleme tekniği itibariyle oldukça güç ve tesis olarak da kuruluşu fazla bir finansmana yol açmaktadır. Bu arada işlemenin hususî dikkat ve sıkı bir kontrol istemesi, ayrıca her meyveden elde edilecek berrak meyve suyunun içim özelliğinin bulunmayışı, bu imalât çeşidini ancak bazı meyve çeşitleri üzerinde toplayarak kısıtlar.

Berrak meyve suları mamulleri: Elma meyve suyu, üzüm meyve suyu, narenciye meyve suyu, vişne meyve suyu, erik meyve suyu, elma - armut kupajı suyu, kiraz kupajı suyu, kızılcık kupajı suyu, ahududu kupajı suyu v. b.

Berrak olmayan meyve ve sebze suları: Çeşitli faktörlerin tesiriyle berrak olarak kuvvetli bir filtrasyona tâbi tutulmadan ve bazen homojenize edilerek işlenen renk maddeleriyle ince meyve elyafını içinde bulunduran meyve suları bu tip imalâtta ele alınabilir. Meyve nektar (öz) ı olarak tanımlanan meyve suları ise bünyelerinde daha kalın meyve elyafını bulundurmaktadır. Meyve elyafı ile serum kısmının ayrılmaması için bu tip meyve sularında muayyen konsantrasyonda hazırlanmış şekerli su katılarak yoğunluk ayarlaması yapılır. Bu şekilde imal edilen meyve sularına memleketimizde 1961 yılından itibaren rastlanmaktadır.

Bu tipte hazırlanan meyve ve sebze suları aşağıda sıralanmıştır:

Berrak olmayan meyve suları: Portakal, limon, mandalina, greypfrut, turunç, şeftali, kayısı, zerdali, erik, vişne, kızılcık, kiraz, elma, armut, çilek, dut, böğürtlen, nar, bektaşi üzümü, muz, ayva v. b.

Sebze suları: Domates suyu, havuç suyu, pancar suyu, şalgam suyu, ıspanak suyu v. b.

Meyve ve sebze pulpleri: Pulp, meyve ve sebzelerin kabuk ve çekirdeklerinden ayrıldıktan sonra, geri kalan kısmının muhtelif işleme şekillerine göre, doğrudan doğruya ezilmesiyle elde edilen koyu kıvamlı bir mamul veya yarı mamuldür. Meyve suyu ve etinin ezmesini teşkil eden bu mamul, daha çok ileride herhangi bir mamulün ham veya yardımcı maddelerini teşkil etmek üzere kullanılır. Esasen meyve ve sebzenin bol bulunduğu mevsimlerde, bunların zayi olmadan süratle kıymetlendirilmesi ön görülen husustur. Yarı mamul haline getirilmiş olan bu meyve ve sebze ezmelerinden umumiyetle çeşitli marmelatlar konsantratları ile muhtelif konsantrasyonlarda hazırlanmış meyve suları nektarları ile bunların kupajları yapılır.

Yarı mamul halde kullanılan bu pulpleri, kullanış ehemmiyetine göre şu şekilde sıralayabiliriz:

Meyve pulpleri: Şeftali pulpü, kayısı pulpü, zerdali pulpü, elma pulpü, armut pulpü, ayva pulpü, vişne pulpü, kızılcık pulpü, erik pulpü, kiraz pulpü, çilek pulpü, muz pulpü, ahududu pulpü v. b.

Sebze pulpleri: Domates pulpü, havuç pulpü, kırmızı biber pulpü v. b.

Meyve ve sebze suyu konsantratları: Meyve ve sebze çeşitlerinden elde olunan berrak veya berrak olmayan meyve ve sebze suları, bazı işleme usullerinin uygulanması ile fazla suyu uçurtularak muayyen bir kuru maddeye yükseltilmek suretiyle muhafaza ve istihlâk sınırları genişletilmiş olur. Bu şekilde elde olunan konsantratlar pekmez, salça v. b. de olduğu gibi direkt olarak istihlâk edilirse de, bazı hallerde bu konsantratlar sulandırılarak G. S. nin bazı kollarında kullanılmaktadır. Bu konuda mamul madde olarak sayabileceğimiz konsantratlar, hemen hemen meyve ve sebze suları olarak elde edilebilen çeşitlerin hepsini kapsayabilir. Önemlileri: üzüm konsantratı, elma konsantratı, kızılcık konsantratı, vişne konsantratı v. b. dir.

Sebzelere ait olanı salça imali kısmında ele alınmıştır. Geriye kalan sebze suları ve pulplerinin konsantratları pek yapılmaz.

Meyve ve sebze tozları: Meyve ve sebzeler, muhtelif usullerin uygulanmasiyle çeşitli mamuller şeklinde kıymetlendirilirken, son yıllarda işleme şekillerinde, tekniğin geliştirilmesiyle mamul tiplerinde de büyük ölçüde değişiklik meydana getirilmiştir.

Bu işleme şekline göre, meyve ve sebzelerden elde olunan çeşitli özellikteki meyve su ve şıraları, tüketim yerlerine ulaşımında meydana gelen güçlükler, dayanıklı hale getirilişinde ortaya çıkan birçok problemler ve işleme külfeti bu imalât tipinin daha başka sistemlerin tatbikiyle yeni işleme şekillerine yöneltilmiştir.

Meyve ve sebze sularında meydana gelen güçlükler ile bazı mahzurların kısmen giderilebilmesi için çeşitli usullerin tatbikiyle elde olunan meyve ve sebze su ve şıraları koyulaştırılarak kuru madde miktarları % 65 - 70 e kadar yükseltilir.

Bu suretle fazla suyu uçurulmuş olan meyve ve sebze suları konsantratlarının hacmen küçülmüş olmaları, bunların nakil imkânlarını ve dayanıklı hale getirilmelerini de kolaylaştırmıştır.

Marmelat, jöle ve reçelleri: Meyveler çeşitlerine göre muhtelif usullerle şekerle muamele edilerek önemli bir gıda maddesi olarak geniş bir tüketim sahası bulan marmelat, jöle ve reçel adı altında kıymetlendirilir.

Marmelat umumiyetle içinde meyve ve kabuk parçalarını ihtiva eden jöleli bir gıda mamulü olarak, jöle ise muhtelif usullerle elde olunan meyve şırası içine konacak muayyen nispetlerdeki şekerle temin edilen karışımın belirli bir kuru maddeye yükselterek asit, şeker ve pektin dengesinin sağlanması ile elde olunan mamulü, reçel ise, meyve kabuk ve parçalarının muayyen miktardaki su ve şekerle kaynatılarak elde edilen yüksek kuru maddedeki bir mamulü olarak tanımlanmaktadır.

Buna göre, hemen her meyvenin marmelatı, jölesi ve reçeli yapılabilirse de, en önemlileri şunlardır:

Marmelat: Narenciye marmelatı, kayısı marmelatı, şeftali marmelatı, ayva marmelatı, elma marmelatı, çilek marmelatı, armut marmelatı, kızılcık marmelatı v. b.

Jöle: Elma jölesi, narenciye jölesi, ayva jölesi, armut jölesi v. b.

Reçel: Narenciye reçelleri, elma reçelleri, ayva reçelleri, kayısı reçelleri, çilek reçelleri, vişne reçelleri, hurma reçelleri, gül reçelleri, incir reçelleri, erik reçelleri, kızılcık reçelleri v. b.

Hazır yemekler: Taze veya kurutulmuş içli sebzelerden umumiyetle zeytin yağlı olarak çeşitli tiplerde hazır yemekler yapılmasının memleketimizde önemli bir yeri vardır.

İmalât şekline göre hazır yemekleri şu şekilde sıralayabiliriz: Yalancı dolma (asma yaprağı), barbunya pilaki (iç), biber dolma, domates dolma, fasulye pilaki, karışık dolma, patlıcan dolma, lahana dolma, iç bakla, enginar, enginarlı iç bakla, türlü, mantarlı tavuk hindi, hindi eti kavurması, patlıcan imambayıldı, taze fasulye.

Salata çeşitleri: Hünkâr beğendi, kırmızı biber, patlıcan salata, biber salata.

Balık konserveleri: Memleketimiz coğrafî durumu bakımından geniş bir sahil şeridine ve çeşitli akarsular ile irili ufaklı sayısız göllere sahip bulunduğundan deniz ve su ürünleri bakımından geniş bir avlanma sahasına sahip bulunmaktadır. Bugüne kadar tam manası ile istifade edilemeyen bu ürünlerden ancak mahdut çeşitler üzerinde kıymetlendirme yapılmaktadır.

Bu konuda birkaç balık çeşidine inhisar eden balıklardan konserve yapılmaktadır. Bunların bazı çeşitlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Balık konserve mamulleri: Ton balığı, tuzlu salamuralı balıklar, lakerda, balık ezmeleri, sardalye, tuzlu yağlı balık, tuzsuz yağlı balıklar, ançuez, kutuda sterilize edilmiş balıklar, sardalye konservesi, uskumru ve kolyoz, balık fümeleri (tütsülü), kurutulmuş balıklar (çiroz).

Başka deniz ürünleri, yumuşakçalar konserveleri: Konservecilik konusunda deniz ve su ürünleri olarak balık konservelerine ait mamullerden sonra yumuşakçalar konserveleri bahis konusu olabilir. Memleketimizde gelenekler dışında bulunan bu çeşit konserveye alışkanlık yerleşmemiştir. İleride bu konuda bir tüketim sahasının açılabileceği umulmamaktadır. Bu konserveler gayri Müslimler tarafından kullanılabilirse de, sanayiinin bu yönde inkişafı bir iç tüketim olarak düşünülemez. Ancak dış pazarlar için konserve sanayiimizde bu konuda bir istihsal beklenebilir. Önümüzdeki yıllarda dış pazar imkânlarının temini ile bu tip işlemeye de önem verilebilir. Buna ait mamuller: Kurbağa budu konservesi, kaplumbağa (kara, deniz, tatlı su) konservesi, midye konservesi, istiridye konservesi, istakoz konservesi, karides konservesi, yengeç konservesi (pavurya), salyangoz konservesi v. b.

Kurbağa budu bir firmamız tarafından deneme mahiyetinde yapılmaktadır.

Et konservesi: Konserve sanayiinde mevye, sebze ve balık konserveciliği kadar tüketim bakımından da fazla bir önemi bulunmayan et konserveciliğinin memleketimizdeki istihsali mühim olmamakla beraber, bazı konserve fabrikaları münferit talepleri karşılamak üzere, bazen de yalnız deneme maksadı ile bu tip imalât yapmaktadırlar.

Et ve Balık Kurumu, kendi tesislerinde bazı çeşitler üzerinde et konserve imaline son yıllarda başlamış bulunmaktadır.

Et konserve mamulleri: Parça kemiksiz et konserveleri, kıyma et konservesi, kıyılmış etli domates sosu, tavuk, hindi ve kaz eti konserveleri, tavuk, hindi ve kaz ciğeri konserveleri, av hayvanları eti konserveleri v. b.

Konserve sanayii yan ürünleri: Ham maddenin mamul madde haline getirilişinde, artık maddelerin değerlendirilmesi veya işleme anında yan ürünlerin kıymetlendirilmesi hem işletmelere ait mamullerin maliyetini düşürmesi, hem de millî geliri etkileyebilmesi bakımından üzerinde önemle durulması icap eden bir konudur.

Memleketimizdeki konserve sanayiine ait işletmeler ise yan ürünler konusuna fazlaca bir ehemmiyet göstermemekte ve bu tip bir kıymetlendirmeye sayıları mahdut olan bazı işletmeler yönelmektedir.

Ancak bazı fabrikalar, artık maddelerini hayvanî yem olarak veya karbonhidratlı ham madde artıklarından sirke imal ederek, ya kendi tesislerinde değerlendirmekte veya küçük bazı imalâthanelere satarak kıymetlendirmektedirler. Bu arada kutu yapımı sırasında artan parça tenekeleri hurdacılara ve diğer toplayıcılarla sandık ambalajı yapan firmalara satmaktadırlar.

Konserve sanayiinin artık maddelerinden faydalanma, bu artıkların ihtiva etmiş oldukları organik değerlere bağlıdır. Ancak rantabl bir çalışma gösterdiği takdirde her işletmenin tali ürünler olarak bunu kıymetlendirmesi icap eder.

GILGAMIŞ DESTANI: bk. GİLGAMEŞ DESTANI.

GILMAN, tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlılar, gençler, köleler, esirler.

Gılman - ı acemiyan - ı Istanbul: Istanbul acemi oğlanları (b. bk.) na verilen ad.

Gılman - ı bağçe - i Edirne: Edirne bahçesi oğlanlarına verilen ad.

Gılman - ı bağçe - i Gelibolu: Gelibolu bahçesi oğlanlarına verilen ad.

Gılman - ı bağçe - i hassa: Has bahçede çalışan bostancılara verilen ad. XVI. yüzyıl sonlarına doğru bunların sayısı 641 olup her bölükte en az 19, en çok 49 kişi bulunurdu.

Gılman - ı enderun: Yeni Saray (Topkapı sarayı) iç oğlanlarına verilen ad. Bunlara G. ı Hassa da denilip derece ve gördükleri hizmet bakımından başka başka odalara ayrılırlardı. Bu odalar: 1. Has oda, 2. Hazine odası, 3. Kiler odası, 4. Seferli oda, 5. Doğancı koğuşu, 6. Büyük ve küçük odalardı. Büyük ve küçük oda G. ları dolama giydiklerinden bunlara *dolamalı* denilir, hazine, kiler, seferli ve has oda G. larına da kaftan giydikleri için *kaftanlı* adı verilirdi.

Bu altı odaya bağlı G. ların derece ve mevkileri birbirinden farklı olduğu gibi, hizmetleri, maaş miktarları da değişikti. Hepsi Enderun - i Hümayun denilen ve sarayın bab - üs - saade'den içeride bulunan kısmında hizmet ederlerdi. Bunların maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyeceklerini ve her türlü ihtiyaçlarını saray karşılardı. Sarayın enderun kısmına ait iç ve dış tayinleri padişah tarafından yapılırdı.

1. *Has oda*: Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış ve buranın hizmetine 32 iç oğlanı konmuştu. Hırka - i saadet dairesini Yavuz Sultan Selim yaptırmıştır. Has odanın XVI. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl sonlarına kadar sırasiyle en büyük zabitleri has odabaşı, silâhdar, çuhadar, rikâbdar, tülbend gulamı ve miftah gulamı idi. Bunlarla birlikte has odada 40 kişi bulunuyordu. İlk dört ağaya arz ağaları denilirdi. Has oda teşkilâtı Osmanlı saltanatının sonuna kadar önemini muhafaza etmiş, evvelce en büyük rütbe has odabaşı iken XVIII. yüzyıl başlarında ve Çorlulu

Ali Paşanın silâhdarlığı sırasında bu sırasını kaybetmemekle beraber, nüfuzunu kaybetmiş ve tülbent ağası has odanın inzibatına memur edildiği gibi, silâhdar ağa da bütün enderun nezaretini üzerine almıştır.

Has odada bir münhal olursa, XVII. yüzyıldaki bir kanuna göre, kapı ağasının arziyle hazine odasından güğümbaşı buraya terfian naklolunur, ikinci, üçüncü münhallere de sırasiyle peşkir ağası, çamaşırcı getirilirdi. Dört münhal birden olursa, güğümbaşı, peşkirbaşı, çamaşırcıbaşı ve hamamcıbaşı hep birden münhal yerleri doldururlardı. Güğümbaşı kıdem itibariyle bunların hepsinden eski sayılırdı. Bu yeni nakillerden sonra, padişah hırka - i şerif dairesine çıkıncaya kadar tayin edilenler ortada görünmezler, padişah oraya gelince kendisine takdim edilirler ve ancak bundan sonra serbest olurlardı.

Bunlardan başka, has odaya hazineden baş ve ikinci yazıcılarla başkullukçu, çantacı ve kiler koğuşundan şerbetçi ve başkullukçu, seferli odadan ise yalnız başkullukçu ve ikinci çuhadar, başçavuş, baş çakıraslan ve silâhdar ağa, kaftancısı, sır kâtibi yamağı da alınabilirdi. Bazen padişahın iradesiyle seferli odadan bir aceminin doğrudan doğruya has odaya alındığı olurdu.

Has odaların asıl görevleri, hırka - i şerif dairesinin süprülmesi, mushaf ve kitapların tozlarının alınması, mübarek gecelerde öd ağacı yakmak, gül suyu serpmek, eşyaları parlatmak olup bunları nöbetle yaparlardı.

Has oda üç dört odadan müteşekkildir. Bunlardan bir tanesi kubbeli ve ocaklı odaydı. Burada taht - ı hümayun, hırka - i şerif, dendan - ı şerif ve diğer bazı eşyalar bulunurdu. Diğer odalarda ise 30 pencere vardı ve her pencerede bir has odalı yatardı.

Emanet - i mukaddesenin bulunduğu odanın muhafazası, birinci koğuş ağalarına aitti ve burada 24 saatte bir nöbete girerlerdi.

Has odanın eskilerinden peşkir ağası ve peşkir gulamı, yemek ve peşkirleri muhafaza ederdi. İbrik gulamı veya ibrikdar, leğen, ibrik hizmetinde kullanılır, padişahın eline su döker, içeceği suyu verir, seyahatlerde abdest ve su kaplarını taşırdı. Odanın inzibatını köşebaşılar sağlardı.

Has oda ağaları arasında hünkâr müezzini, sır kâtibi, padişahın husust yazıcısı, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfekçibaşı, berberbaşı da bulunurdu.

2. *Hazine odası*: Kiler odasından bir derece yüksek, has odadan bir derece aşağı olan hazine odası, Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulmuştur. Buradaki G. ların sayısı 60 kişiydi. Sonraları 110 a, hattâ 150 ye kadar çıkmıştır. Bunların en büyük âmirlerine serhâzin - i enderun denilirdi. Sarayda çalışan ve sayıları 2 000 i bulan terziler, kürkçüler, kuyumcular, nakkaşlar, kılıççılar, sorguççular v. b. nin hepsi buna bağlıydılar. Hazine odası kıdemlilerinden güğümbaşı ve kürkçübaşı dahil 12 kişiye bıçaklı denilirdi. Bunlar odalarının inzibatiyle de görevli idiler.

Gılman - ı hazine denilen hazine odalısı, yılda iki kere bahşiş alırdı.

Hazineliler enderun hazinesini korumakla da görevli olup hazine ile ilgili her işe bakarlardı.

3. *Kiler odası*: Seferli odasından bir derece yüksek, hazine odasından bir derece aşağı olan kiler odası da Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulmuştur. Padişah has odada yemek yediği zaman önüne yemeğini koyup kapağını açan, sahan değiştiren bu odanın âmiri, serkilar - i hassa denen kilercibaşıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında bunun ulûfesi günde 50 akçe, yılda ise kapı ağası ile hazinedar başının aynı idi. Saray kilerindeki bütün acemiler onun emrinde çalışırdı. Kiler odasındaki G. lar, hükümdarın ve harem - i hümayunun ekmek, et, yemiş, tatlı, şerbet v. b. yiyecek ve içecek şeylerini hazırlar ve muhafaza ederlerdi. Kiler odasındakilerin sayısı XVI. yüzyıl sonunda ve XVII. yüzyılda 30 kadardı.

Kiler odasında kilercibaşı ve kiler kethüdasından sonra 12 kıdemli vardı. Bunlar arasında en önemlileri peşkir şakirdi, tutucu başı, bülbülcübaşı, tepsicibaşı, yemişçi, turşucu idi.

Kaftanlılar arasında bulunan bu odanın G. larına yılda dört defa elbise parası, kuşak parası, ikişer defa da takke ve düğme parası verilirdi.

Kiler odaları yılda bir defa nisan yağmuru suyunu toplayarak padişaha takdim eder ve bahşiş alırlardı.

4. *Seferli odası*: IV. Murat 1635 te Revan seferine giderken büyük odadan bir kısım G. almak suretiyle kurmuştur. Hane - i Seferli de denilen bu oda G. larının görevleri, evvelce enderun halkının çamaşırlarını yıkamak ve tertiplemek iken, sonradan burası bir sanat mektebi haline getirilmiş, musikişinaslar, hanendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellâklar yetiştirmiştir. Soytarılar (cüce ve dilsizler) da bu odaya mensuptular. Seferli odasında birçok ilim adamı, şâir, musikişinas yetişmiştir.

Seferli oda G. ları günde en aşağı 20, en çok 35 - 40 akçe ile sipahi bölüğüne geçerlerdi. Seferli odası G. larının sayısı XVII. yüzyıl sonlarında 100 ü aşkındı. En büyükleri saray kethüdası idi. Burada 12 bıçaklı kıdemli G. vardı. Bu oda kabiliyetlilerinden biri olan başkullukçu, haftada iki defa destar - i hümayun denilen padişahın sarığı ile abdest havlularını yıkar, bu iş görülürken oda halkı hep bir ağızdan ilâhi söylerlerdi. Seferli odada boşalan yerlere büyük ve küçük odalardan alınan G. lar getirilirdi.

Seferli odalarına da yılda dört kere elbise veya bedeli verilirdi. Bu oda 1831 de kaldırılmış, buradakiler hazine ve kiler odalarına verilmiştir.

5. *Doğancı koğuşu*: Hane - i bazyan da denilen bu koğuş, 40 kişiden ibaretti. Bunlar kaftanlı denilen G. ların beşinci kısmı idiler. Bunlar Avcı Sultan Mehmet tarafından kaldırılmışlardır.

6. *Büyük ve küçük odalar*: Bab - üs - Saade'den girilince sağda büyük, sol tarafta ise has oda ile kuşhane arasında küçük oda vardı. Bu odalarda Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarından seçilerek alınmış G. lar tecrübeli hocalar tarafından ders görürler, Türk kültürü, Müslüman akidesi ile yetiştirilirlerdi, Bunların yaşları diğerlerine nispeten daha küçüktü. Derslerde *Kur'an*, Türkçe, Arapça, Farsça okurlar, güreş, atlama, koşu, meç, ok atma, tomak talimleri yaparlardı.

Hane - i kebir ve Hane - i sagir denilen bu iki odanın mensupları dolamalı sınıfındandırlar. Bunların en yaşlıları XVI. yüzyıl sonralarında ancak 15 yaşında idi. Büyük odanın en büyüğü, seferli odaya da bakan, saray kethüdası idi. Bundan başka, odabaşı, imam, külhancıbaşı gibi başta gelen G. lar vardı.

Küçük odada oda kethüdası ile simitçibaşı başta gelenlerdendi. Büyük ve küçük odaların ikisinde birden halife denilen kalfalar buranın itibarlı G. larındandı. Bunlar dışarıdan gelen hocalardan ders alıp okurlar, odanın diğer mensuplarına da hocalık ederlerdi.

Büyük ve küçük oda G. larının her birine yılda birer elbiselik çuha ile ikişer yüz düğme akçesi verilirdi. Bunlar-

dan başka, birer çatma ile birer takke de alırlardı. Büyük ve küçük odalar 1675 te Edirne, Galata ve İbrahim Paşa sarayları teşkilâtı ile birlikte kaldırılmıştır.

XVI. yüzyıl sonunda büyük odada 100, küçük odada ise 60 G. vardı.

Gılman - ı hassa: bk. G. ı enderun.

Gılman - ı hazine: bk. G. ı enderun.

Gılman - ı Saray - i Amire: bk. G. ı enderun.

GILZAÎ'LER, büyük bir Afgan aşireti. Bu aşirete bağlı birçok kollar vardır. Gazne çevresinde ve Host ile Vezirist an'a kadar doğuya doğru uzanan bölgede otururlar. Çoğu göçebe olan G. lerin büyük bir kısmı her yıl kış başında Gomal vadisini takip ederek gruplar halinde İndus ovalarına inerler, sıcaklar başlayınca dağlara dönerler. Ticaretle geçinen göçebe G. lere Povindah denir. G. aşiretinin kollarından olan Süleyman Hel kabilesi en kalabalık olanıdır. Afgan ırkının en önemli kollarından birini teşkil eden G. lerin aslı bilinmemektedir. G. ler Peştuca konuşurlar.

Gazneliler zamanında Afganistan'a gelmiş ve bu hanedanın emrine girmiş olan Halaçlar ile G. lerin aynı kavim olduğu söylenmişse de, bu birleştirme bazen Hilci diye yazılan Halac adı ile Gilci biçiminde yazılan G. adı arasındaki benzerliğe dayanır. Bununla beraber G. lerde bulunan bazı vasıflar bunlara Türk unsurların da karışmış olduğunu düşündürebilir. Çünkü XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar birçok Oğuz ve Halaç unsuru Gazneli ve Gurlu hükümdarların yanında ücretli asker olarak çalışmıştır.

Asıl G. ler XV ve XVI. yüzyıllarda Hindistan'da hükümdar ailesi olan Lodi'ler ve Suri'lerden sonra ortaya çıkmıştır. I. Şah Abbas'ın Abdalilerden bir kısmını Herat'a yerleştirmesi üzerine G. ler Zemîndâver'da hâkimiyet ve nüfuzlarını genişletmişler ve ancak XVII. yüzyılda kendilerine gelebilmişlerdir. XVIII. yüzyılın başında reisleri Mir Üveys'in idaresi altında Delhi imparatoru I. Âlâm ile birlikte İran hâkimiyetine karşı entrikalara başlamışlardır. Bunun üzerine Mir Üveys, tevkif edilerek esir olarak İsfahan'a gönderilmiş ve G. ler de Gürcistan valisi Gurgin Han tarafından şiddetli muamelelere maruz kalmışlardır. Bir süre sonra Mir Üveys, Şah Hüseyin'in güvenini kazanarak Mekke'ye hacca gitmek ve oradan Kandahar'a dönmek iznini almıştır. Gurgin Han Mir Üveys'i küçültmek gayesiyle kızını istemiş, o da başka bir kadını kızı imiş gibi göndermiş, bu münasebetle Gurgin Han ve maiyetini davet etmiş olduğu bir ziyafette öldürmüştür. Bunun üzerine G. ler açıktan açığa isyan ederek İranlı askerleri kovmuşlar, Kandahar'ı ele geçirmişlerdir. Mir Üveys bütün vilâyete hâkim olmuş, fakat kısa bir süre sonra (1715) ölmüştür. Yerine kardeşi Abdülaziz geçmişse de, Mir Üveys'in büyük oğlu Mahmud tarafından öldürülmüştür. Bu defa G. lerin başına geçen Mahmud kendini hükümdar ilân ederek asker toplamaya girişmiş, 1720 de İran hükûmetinin zaafından faydalanarak istilâ hareketine teşebbüs etmiştir. Hiçbir mukavemet görmeden Kirman'a giren Mahmud, burada çok az kalmış ve Lutf Ali Han tarafından Kirman'dan çıkarılmıştır. Kandahar'a çekilen Mahmud, ertesi yıl Abdali ve Beluçların yardımiyle yeniden İran'a girmiş, Kirman ve Yezd şehirlerini ele geçirmiştir. 1722 de İsfahan önlerinde bulunan Mahmud, Gulnabad'dan İran ordusunu kaçmaya mecbur etmiştir. İsfahan'ı ancak 6 ay sonra ele geçirebilmiştir. Şah Hüseyin tahtından feragat ederek yerini Mahmud'a bırakmış (1722), böylece G. ler İran'a hâkim olarak burada 1729 a kadar kalmışlardır. Bu sürede II. Tahmasp saltanatı geri almak için uğraşmış, sonunda Şah Nadir'in de yardımiyle bu işi başarmıştır. Mahmud önceleri ele geçirdiği bu yerleri yumuşak bir tutumla idare etmişse de, sonradan sert hareketlerde bulunmuş, Türklerle Rusların istilâ hareketleri onu büsbütün kötü davranmaya sevk etmiş, böylece İsfahan halkının büyük bir kısmını öldürtmüştür. Delirerek ölen (1725) Mahmud'un yerine Eşref geçmiştir. Onun zamanında da Türkler ve Ruslarla savaşlar devam etmiştir. Bu savaşlarda İran birçok vilâyetlerini kaybetmiştir. Eşref Türklerle anlaştığı sırada Kandahar Mahmud'un kardeşi tarafından zaptedilmiş, Nadir'in Damgan ve Murça - Hurt zaferi İran'da G. hâkimiyetine son vermiştir. Eşref kaçmış, ordu yerli halkın hücumlariyle intizamını tamamiyle kaybetmiş, Eşref de öldürülmüştür. G. lerin bu bozgunundan sonra pek azı yurtlarına dönebilmiştir. Aşiretin adı unutulmuş ve 1753 - 1756 yılları arasında Süleyman Hel G. lerinden olan ve Tebriz'de hüküm süren Azad Hanı saymayacak olursak, bu aşiretten başka hiçbir hükümdar çıkmamıştır. Afganistan'da Nadir Şah'ın zamanından sonra hâkimiyet Dürranîlerin eline geçmiş ve G. ler Ahmed Şah devrinden bugüne kadar onların idaresini kabule mecbur kalmışlardır.

Nadir Şah Dürranîlere daha müsait davranarak G. leri Kandahar çevresinde işgal etmekte oldukları araziden çıkararak Herat'a nakletmiştir. Ancak G. lerin önemli bir kısmının eski yurtları olan Gazne'ye dönmüş oldukları anlaşılıyor. Birçokları ise o sırada Türk - Hint İmparatorluğuna ait olan Kâbil vilâyetine yerleşmişlerdir. Bu durum Nadir Şah'ın Hindistan'ı istilâsına başlangıç olarak Kâbil'e hücumuna yol açmıştır. Bundan sonra Hindistan istilâya uğramış, Timur'un ölümünden sonra Şah Suça tarafını tutan G. ler 1803 te Kâbil'i ele geçirmesi için ona yardımda bulunmuşlardır. Dost Muhammed'in babası Barakzaî reislerinden Payende Han, karılarından birini G. lerin arasından seçmiştir.

1880 de bir G. birliği Kandahar'dan Kâbil'e yürüyen Stewart kumandasındaki bir İngiliz müfrezesine taarruz etmişse de, yenilmiştir. Son olarak 1886 da G. ler da emir Abdurrahman'a isyan etmişlerdir.

GINÂ (Mus.): bk. SES TEKNİĞİ, TAGANNİ.

GIRGIR AĞI, kabarmış olan balıkların açık denizlerde çevrilerek avlanması için kullanılan basit bir ağ. Bu ağ genellikle çiroz (yumurtasını atarak zayıflamış uskumru) balıkları için kullanılırsa da, su üstüne yakın yerlerde dolaşan kolyoz, palamut, levrek, torik, lüfer, istavrit ve sardalye balıklarının tutulmasında da yararlı olur. G. A. nın uzunluğu 100 - 150 kulaç arasında değişebilir. Ağın ortasının genişliği 25 kulaç, uçları ise 15 kulaç kadardır. G. A. nın uzunluğuna doğru üst ve alt tarafına birer halat geçirilmiş olup, üst halata muayyen ağırlıkta mantar, alt halata da aynı ağırlıkta kurşunla taş bağlanır. Kurşun bağlı olan halatın her 3 - 4 kulacında birer demir halka bulunup, bu halkalardan da ayrıca sağlam bir ip geçirilmiştir.

Birbirine bitişik iki kayıkla av yerine gidilir. Kabarmış balıkların görülmesi üzerine kayıklar birbirinden ayrılarak balıkların etrafı çevrilir ve kayıklar tekrar yan yana gelerek, ağın alt tarafındaki halata tutturulmuş halkaların içinden geçen ip çekilir. Bu suretle ağın kurşun bağlı tarafı toplanmış olup, denizde zemini ağ ile örtülü bir havuz meydana gelir. Balıklar bu havuzun içinde kalırlar.

GIRNATA (İspanyolca adı: **Granada**), Antik Çağda Roma'nın Boetica eyaletinin Illiberri'si olan ve Kartaca İspanya'sının bir kısmını teşkil eden G., V. yüzyılda Vandallar, Alanlar, Suebler ve Batı Gotları (Vizigotlar) nın istilâsına uğradıktan sonra 711 de Mağrip Araplarınca fethedilmiştir. 755 ten itibaren G., sonraki Kurtuba halifeliğinin bir parçası idi. 800 tarihlerinde eski Illiberri yakınında bugünkü şekliyle kurulan ve Emevî devletinin çökmesi (1028) nden sonra Zeyrîlerin (1012), Murabıtların (1090) ve Muvahhitlerin (1148) hâkimiyetine giren G. da, 1238 de Beni Ahmer soyundan Nasrîlerin yönetimi altında müstakil bir Arap devleti kurulmuştur. Bu dönemde G. altın çağını yaşamış, bilhassa İtalya ile şarap, zeytin, güney ürünleri, tahıl ve ipek alanında faal bir ticaret geliştirmiş, sanat ve kültür alanlarında büyük eserler vermiştir. İslâm mimarisinin bir şaheseri olan meşhur El - Hamrâ (b. bk.) sarayının inşası da bu zamana rastlar. Daha 1246 da zayıf duruma düşerek Castilla krallarına haraç vermeği kabul eden Endülüs Arapları, 1481 de Molla Hasan'ın saltanatı sırasında gittikçe ağırlaşan bu haracı vermekten imtina edince, Castillalı I. Isabella ve II. Fernando ile on bir yıl süren bir harbe girişmişlerlerdir. Harpler 1492 de Ebû Abdullah'ın yenilgisi ile sonuçlanmış, G. kaybedilmiş ve böylece İspanya'da Arap hâkimiyeti nihayete ermiştir. Bu harplerin kaybedilmesinde Araplar arasındaki iç kavgaların da büyük rolü vardır.

G. da bugün Arap medeniyetini hatırlatacak pek az eser kalmıştır. Bâb - el - Bayyâzîn (Doğancılar kapısı) ve Bâb Facc el - Lauza (Bademli Selyatağı Kapısı) dışında, birkaç kapı ile dış surlar; çoğu toprakla örtülmüş bulunan, Darro suyu üzerindeki 9 Arap köprüsünden ise Kantarat Şenil (Puente del Genil) köprüsü hâlâ durur. Birçok eski cami, bu arada Camiü'l - kebir (Ulu Cami) kiliseye çevrilmiştir. Eski çarşılar yanmış veya yıkılmış, bazılarının (El Kayseriyye) yerine yenileri yapılmış, pek çok hamamdan yalnız Puente del Alcade'deki Baño del Nogal (Hamamin el Gevza = Cevizli hamam) kalmıştır. Birçok yer adları da İspanyol telâffuzu ile bozulmuş şeklinde muhafaza edilmiştir. Bk. MURABITLAR, MUVAHHİTLER, ZEYRÎLER, NASRÎLER; G. nın sonraki tarihi için bk. GRANADA.

G I R N A T A: E l h a m r a S a r a y ı

GIRTLAK (Larynx), soluk borusunun üst kısmında bulunan, hem solunumu hem de sesin meydana gelmesini sağlayan organ. Kıkırdak, zar, bağ ve kaslardan ibaret bir yapısı vardır.

Yeni doğanlarda üst kenarı üst damak hizasına kadar çıkar. Bir yaşına kadar bebeklerde, yavaş yavaş aşağı doğru iner, bir yaşından sonra üst sınırı dil kökünün altındadır.

Bu organ büluğ çağında erkek çocuklarda süratle büyür. Organın yapısında bulunan bütün kıkırdaklarda ve her tarafında eşit olarak meydana gelen bu büyüme sonucu mizmar aralığının uzunluğu iki katına çıkar. Ses plikalarının uzaması, bu çağdaki erkek çocuklarda sesin kalınlaşmasına sebep olur. Buna karşılık kız çocuklarında bu çağda gelişme yavaş seyrettiği için, ses plikaları fazla uzamaz ve erkeklerin plikalarının yarısı kadar bir uzunluk gösterir. Bu büyüme farkı sonucu erkeklerde G. çevresi 136 mm, kadınlarda 112 mm kadardır. Ancak, bu rakamlar cinslere göre farklılığı göstermektedir. Halbuki her cinsin fertlerinde de uzunluk farkı görülür ve bu sebeple sesin kalın veya ince olması durumu ortaya çıkar.

Gırtlak kıkırdakları: G. yapısında üçü çift, üçü de tek olmak üzere dokuz kıkırdak bulunur. Büluğ çağında süratle büyüyen bu kıkırdaklar, 20 - 30 yaşlar arasında kemikleşmeye başlarlar. Epiglot kıkırdakla, aritenoid kıkırdağın ses plikalarının tutunduğu kısmı hariç, diğer kıkırdaklar yaşlı insanlarda ekseriyetle kemikleşmiştir.

Tiroid kıkırdak (Cartilago thyreoidea = kalkan kıkırdağı): İki yassı ve dört köşeli parçanın önde bir açı yapacak şekilde birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu açı erkeklerde 90°, kadınlarda 120 - 140° kadardır. Kıkırdağın arka tarafında ikisi yukarıda, ikisi aşağıda olmak üzere dört çıkıntısı vardır. Üst kenarı önde ortada bir çentik ihtiva eder. Bu çentiğin altında, erkeklerde bariz olan bir tümsek bulunur. Deri altından da elle kontrol edilebilen bu çıkıntıya *Adem elması* denir. Üstteki çıkıntılar hioid kemiğine bağlar vasıtasiyle bağlanır. Alttaki çıkıntılar krikoid kıkırdakla bir eklem teşkil ederler.

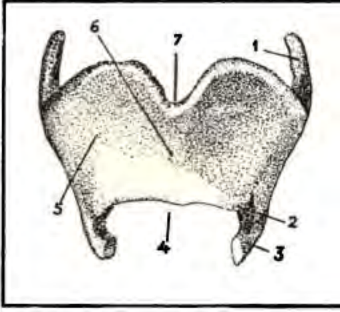
Krikoid kıkırdak (Cartilago cricoidea = yüzüksü kıkırdak): Yuvarlak, yüzüğe benzer bir kıkırdaktır. Ön kısmı dar olup bir kavis şeklindedir. Arka kısmı daha geniştir. Ön kısmın üst kenarına elastik zar tutunur. Kavis kısmı ile geniş parçasının birleştiği yerde bir eklem yüzü vardır. Bu yüz, tiroid kıkırdağın alttaki çıkıntısı ile eklem yapar. Arkadaki geniş kısmın ortasında, yemek borusunun kaslarının tutunduğu bir ibik vardır.

Aritenoid kıkırdak (Cartilago arytaenoidea = İbriksi kıkırdak): Krikoid kıkırdağın arkada bulunan geniş kısmı üzerine oturmuş olan bu kıkırdaklar üç yüzlü bir piramide benzer. Tepesinde bir küçük kıkırdak daha bulunur. Piramidin tabanı üçgen şeklindedir. Üçgenin dış köşesine önden ve arkadan kaslar, iç köşesine ses bağı (Ligamentum vocale) tutunur. Bu iç köşe hiçbir zaman kemikleşmez ve elastikî yapısında kalır. Bu kıkırdağın öne bakan yüzünün alt kıs- mına ses kası (Musculus vocalis) yapışır.

Epiglot kıkırdak (Cartilago epiglottis = Gırtlak kapağı kıkırdağı): Bir yaprağa benzer. Yaprağın sapına tekabül eden alt uzantısı bir bağ aracılığı ile tiroid kıkırdağın iç yüzüne bağlanmıştır. Yeni doğanlarda ağız boşluğunun arkasında görülen G. parçası, bu kıkırdağın geniş üst parça-

sıdır. Arka yüzünde, bezlerin bulunduğu küçük çukur ve delikler vardır.

Kornikulat (*Santorini*) *kıkırdağı* (Boynuzcuklu kıkırdak): Koni şeklinde olup, aritenoid kıkırdağın tepesinde bulunur. Ayrıca bir de Wrisberg kıkırdağı vardır. Bu sonuncusu bazan bulunmayabilir.

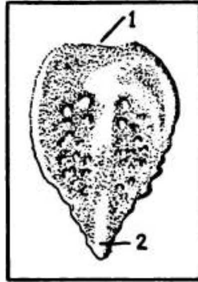

Tiroid kıkırdak: 1. Üst boynuz, 2. Alt tiroid çıkıntı, 3. Alt boynuz, 4. Alt tiroid çentik, 5. Tiroid levhası, 6. Adem elması, 7. Üst tiroid çentik

Bu kıkırdaklar bazı bağlar, eklemler ve zarlar aracılığı ile birbirine bağlanırlar ve böylece G. denilen boru şeklindeki organ meydana gelir. Krikoid ve tiroid kıkırdaklar arasında yer alan eklem, bu kıkırdaklar arasında mahdut şekilde öne ve arkaya kayma hareketleri ile baskül hareketi yapılmasına imkân verir. Buna karşılık krikoid ve aritenoid kıkırdaklar arasındaki eklemde içe ve dışa dönme hareketleri yapılır. Ayrıca, bu eklemde içe ve dışa kayma, öne ve arkaya eğilme hareketleri de yapılır.

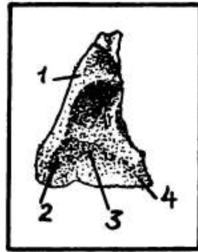
G. ın yapısına iştirak eden zarlardan tirohioid zar, tiroid kıkırdağı hioid kemiğe bağlar. Bu suretle, yutma esnasında G. ın hioid kemikle beraber hareket etmesi sağlanır. Kıkırdakları birbirine bağlayan ve G. boşluğunun dış duvarlarını yapan bir diğer zar da fibro-elastik zar (Membrana fibroelastica laryngis) dır. Bu zar iki parçadan ibarettir: 1. Dört köşeli zar (Membrana cuadrangularis), 2. Elastik zar (Conus elasticus).

Dört köşeli zar: Bu zar önde tiroid kıkırdağın açısının iç yüzüne, epiglot kıkırdağın dış kenarlarına ve arkada aritenoid ve kornikulat kıkırdaklara tutunmuştur. Serbest olan üst kenarı mukoza altında olup, G. ın yutağa açıla nağzı (Aditus laryngis) nın yan sınırlarını yapar. Altta bu zar tiroid kıkırdakla aritenoid kıkırdak arasında gergin ve nispeten kalın olarak uzanır, buna *karıncık bağı* (Ligamentum ventriculare) adı verilir.

Epiglot kıkırdağı: 1. Kıkırdağın üst kenarı, 2. Kıkırdağın sapı

2. *Elastik zar*: Fibro-elastik zarın bu parçası aşağıda krikoid kıkırdağın kavsinin üst kenarından başlar. Yukarı ve içe doğru uzanır ve önde tiroid kıkırdağın alt kenarından aritenoid kıkırdağın alt iç köşesine gergin olarak uzanır. Bunu mukoza örterek bir kıvrım yapar (ses plikası; Plica vocalis).

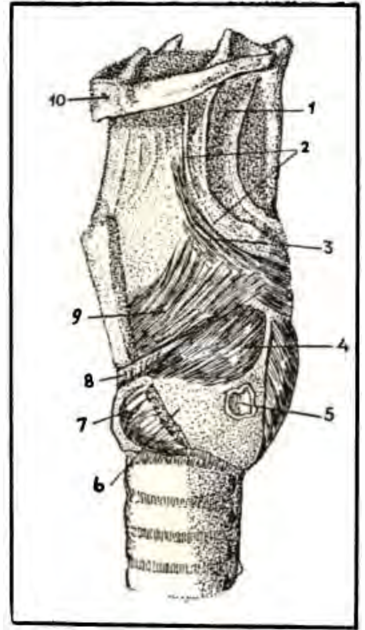
Aritenoid kıkırdak: 1. Üst ibik, 2. Kas çıkıntısı, 3. Ses kasının tutunduğu çukur, 4. Ses bağının tutunduğu çıkıntı

Bu zarlar kıkırdakları birbirine bağladıkları için, kasların etkisiyle kıkırdakların birbirlerine yaklaşmalarını, etki kalkınca elastikiyet tesiri ile eski durumlarına dönmelerini sağlarlar.

G. ın iki çeşit kasları vardır. Bir kısım kaslar komşu organlarla G. arasında uzanırlar. Bu kaslar G. ın komşu organlarla müşterek hareketini sağlarlar.

Nefes alıp verme ve sesin meydana gelmesi ile ilgili G. fonksiyonunda en önemli işi, G. ın kendi kasları olan ikinci grup kaslar görürler. Bu kaslar dördü çift, biri tek olmak üzere beş tanedir.

Çift kaslardan biri *krikotiroid kas*'tır. Bu kaslar tiroid kıkırdağı tespit ederler. Krikoid kıkırdağı, ön tarafta yukarı çeker. Önde yukarı çekilen kıkırdağın arkadaki geniş parçası, üstündeki aritenoid kıkırdakla beraber geriye gider ve bu suretle ses plikasının uzunluğu artar ve gerilir.

Gırtlak kasları (sol taraftan görünüş): 1. Epiglot, 2. Yutakmukozası, 3. Ariepiglot kas, 4. Dış krikoaritenoid kas, 5. Tiroid kıkırdakla krikoid kıkırdak arasındaki ekleme ait yüz, 6. Kri- koid kıkırdak, 7. Krikotiroid kas, 8. Krikotiroid bağ, 9. Tiroaritenoid kas, 10. Hioid kemik

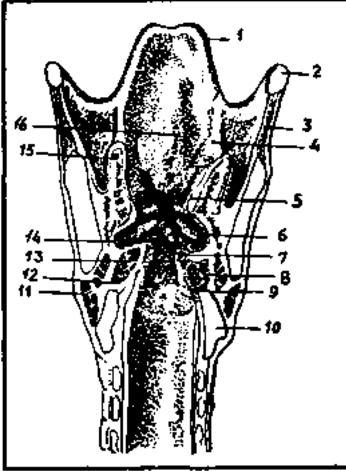
İkinci çift kas, *arka krikotenoid kas*, G. ın arka kısmında bulunur. Aritenoid kıkırdağı aşağı ve dışa çekerek ses plikalarını birbirinden uzaklaştırır.

Tek kas olan *aritenoid kas* ile çift kaslardan *dış krikoaritenoid* ve *tiroaritenoid kaslar* kasıldıkları zaman ses plikalarını birbirine yaklaştırırlar. Ayrıca, ses plikası içinde uzanan tiroaritenoid kasın bir parçası, *ses kası* (Musculus vocalis), kasılınca ses plikasını gerer ve kalınlaştırır, fakat kısaltmaz. Ayrıca, tiroaritenoid kasla aritenoid kasın birer huzmeleri epiglota uzanırlar. Bu huzmeler epiglotu arkaya ve aşağıya doğru çekerek G. ın ağzını kapatırlar. Bu suretle yemek borusu ile solunum yolu birbirlerinden ayrılırlar ve yutulan lokma yutaktan yemek borusuna geçer. Bebekler, epiglotun üst kenarının üst damak hizasına kadar çıkması ve G. ın yutağa bakan yüzünün yan taraflarında bulunan oluklar sayesinde, aynı zamanda hem meme emme hem de solunum imkânına sahiptirler. Buna karşılık, daha sonraları G. normal yerine inince, solunum yolu ile yemek borusu arasında bir çapraz meydana gelir. Bu çapraz, yukarıda açıkladığımız mekanizma ve aynı zamanda G. ın hioid kemik vasıtası ile öne ve yukarı çekilmesi sonucu ortadan kalkar.

G. üç boşluktan ibarettir. Bu boşluklardan birincisi *gırtlak vestibülü* (Vestibulum laryngis) dür. G. ın ağzından karıncık plikasına kadar olan kısımdır. Önden epiglot, arkadan aritenoid kas ve yanlardan dört köşeli zarla örtülmüştür.

Karıncık plikası ile ses plikası arasındaki cep şeklinde olan boşluğa *gırtlak karıncığı* (Ventriculus laryngis) denir. Ses plikasının altında kalan ve nefes borusu ile devam eden üçüncü boşluk *gırtlak boşluğu* (Cavum laryngis) adını alır. Bu boşluğu elastik zar ve krikoid kıkırdak sarmıştır.

İki ses plikası ve aritenoid kıkırdakların birbirine bakan yüzünün alt kenarları arasında bulunan aralığa *mizmar aralığı* (Rima glottidis) adı verilir. Bunun ö n d e bulunan iki p l i k a arasındaki parçasına *zarlar arası kısım* (Pars intermembranacea), arkada kıkırdaklar arasında kalan kısmına ise, *kıkırdaklar arası kısım* (Pars intercartilaginea) denir. Bu aralığın ş e k i l ve durumu nefes alıp verme ve konuşma esnasında çok değişir.

Gırtlağın içten görünüşü: 1. Epiglot kıkırdak, 2. Hioid kemik, 3. Tirohioid zar, 4. Ariepiglot plika, 5. Karıncık plikası, 6. Gırtlak karıncığı, 7. Ses plikası, 8. Tiroaritenoid kas, 9. Elastik zar, 10. Krikoid kıkırdak, 11. Krikotiroid kas, 12. Tiroaritenoid kas, 13. Ses kası, 14. Mizmar aralığı, 15. Ariepiglot kas, 16. Epiglot çıkıntısı

Sesin meydana gelmesi: Ses, akciğerlerden gelen havanın mizmar aralığını geçerken ses plikasını hareket ettirmesi sonucu meydana gelir.

Mizmar aralığı normalde, i s t i r a h a t anında, aralık halindedir. Bu duruma kadavra durumu adı verilir. Bu sayede şahsın solunum yapması kolaylaşmıştır. Bu durum kasların etkisi ile değiştirilebilir; fakat kasların etkisi kalkınca, elastik zarların yardımı ile durum tekrar eski haline döner. Sesin meydana gelmesi için önce derin nefes alınması lâzımdır. Bu esnada mizmar aralığı genişler. Bu genişleme G. ın arka krikoaritenoid kası tarafından sağlanır. Bundan sonra aralık tamamen kapatılır; bu da dış krikoaritenoid ve aritenoid kaslar tarafından yapılır. Sesin meydana gelmesi için aynı zamanda ses plikasının uzun ve gergin olması gerekmekredir. Bu durumu krikotiroid kas ve ses kası (Musculus vocalis) temin ederler. Akciğerlerin elastikiyeti, kaburgalar arası kaslar ve diğer bazı etkenlerin tesiriyle içerideki hava nefes borusuna itilir. Buraya gelen hava, G. taki ses plikasını alttan iter. Bu itme basıncı kasın gerilme kuvvetini aşınca, ses plikası açılır ve havanın bir kısmı yukarı geçer. Alttan gelen basınç azaldığı için aralık tekrar kapanır, bu zamanda basınç tekrar artar, tekrar bir miktar hava yukarı çıkar ve aralık tekrar kapanır. Bu olay saniyede 400 - 600 defa tekrarlanır. Bu şekilde dalga dalga çıkan hava, aynı zamanda ses plikası içinde bulunan kas tellerini titretir. Kas tellerinin titreşmesi aradan geçen havanın titreşimine sebep olur ve ses meydana gelir. Meydana gelen sesin tonunun yüksek olması, plikaların hareketlerinin sayısına, hareket sayısı ise ses plikalarının uzunluk, kalınlık ve gerginlik derecesine tâbidir. Ses plikası uzun ve kalın olursa, ses kalın olur. Şayet kısa ve ince ise, ses de ince olur. Sesin kuvveti dışarıya atılan havanın miktarına ve aralıktan geçen hava akımının şiddetine bağlıdır.

Sesin söze dönüşmesi, çene, dil, diş, yanak ve dudakların çeşitli hareketleri ile ağız boşluğunun açılıp kapanması sayesinde sağlanır.

G. a kan alt ve üst tiroid atardamarları ile gelir, aynı adı taşıyan toplardamarlarla gider. Lenf damarları iki grup teşkil ederler. Bir grup damarlar G. ın üst taraflarından gelip hioid kemiğin altındaki lenf düğümlerine, diğer grup ise, orta ve alt parçalardan gelerek nefes borusu civarındaki lenf düğümlerine dökülürler. Bu dağılış kanser vakalarında kanserin yerini tespit için önemlidir.

G. sinirlerini vagus sinirinin iki dalından alır. Bu dallardan alt G. siniri, sesin meydana gelmesinde rolü olan kasları çalıştırır.

Gırtlağın muayenesi: G. ın muayenesi doktor tarafından özel aletlerle ve özel bir usulle yapılır. Çok duyarlı kişilerde bu muayene için boğazın uyuşturulması gerekir. Bu muayenelere ek olarak G. ta yerleşen mikropların teşhisi için ağız, boğaz ve G. tan salgı alınarak incelenir.

G. a yerleşen şüpheli yaralar ve şişkinliklerden parça alınarak anatomo patologlar tarafından tanımlanır.

G. hastalıklarında yalnız G. ın değil, bütün hastanın özellikle ağız, boğaz, burun, sinüsler ve toraks organlarının ve sinir sisteminin de dikkatli bir surette incelenmesi şarttır.

Gırtlak hastalıkları: Bu hastalıklar genel bir hastalığın lokal belirtisi olabildiği gibi, başka bir organ hastalığının G. ı itmesi, ona basınç yapması veya G. a yayılması yolu ile ayrıca yalnız başına G. ın özel bir hastalığı olarak meydana gelebilir.

G. ın en çok bilinen hastalıkları kan toplaması, yangılar ve şişmelerdir (œdème). Kan toplamaları, akut olarak tozlar, sigara dumanı, kimyevî maddeler, yakıcı gazlar, fazla bağırma, çağırma gibi sebeplerle olur. Bu haller ses tellerinde yerleşirse, sesin tonu değişir veya kısılır. Etkenler ortadan kalkınca çabuk düzelir, etkenler sürekli olursa, bozukluk da yerleşir.

Gırtlak kanaması: Yüzey kısımdaki ince damarların genişlemesi üzerine, zorlanma veya yangı katılmasiyle olabilir. Bu hallerde en çok altta önemli bir hastalık olup olmadığı ve kanın daha iç organlardan gelip gelmediği araştırılır.

Gırtlağın akut yangıları: Virüslerin, bakterilerin, sproketlerin birçoğu bu hastalığı yapar. En çok görülen etkenler nezle, grip virüsleridir. Soğuk, yardımcı ve hazırlayıcıdır. Esas hastalığın iyileşmesi veya tedavi edilmesiyle tam olarak düzelir. Hastalığa ağız, boğaz ve burun da katılır. Hastalık daha alt kısımlara, meselâ akciğere yayılabilir. Çok ufak çocuklar ile çok yaşlı ve düşkün olanlarda bu tehlike daha fazladır. Küçük çocuklarda G. taki iç deri şişmesi soluma güçlükleri yaratır, kuşpalazı şüphesi uyandırır. Müdahaleye zorlayarak tehlikeli durumlar yarattığından önemlidir.

Kuşpalazı (difteri): Bazen yalnız G. ta yerleşir, nefesi tıkar (krup). Kızamık ve kızıl ile başka döküntülü hastalıklarda döküntüler G. ta da olur. Çiçek ve su çiçeğinde de G. ta içi su ve cerahat dolu döküntüler görülebilir. Tifonun ağır şekillerinde, bazen yılancıkta G. hastalığa yangı ile katılır.

Gırtlak şişmesi: Bu hal çok defa çeşitli sebeplerle ortaya çıkan bir allerji tepkisidir. Bazen nefes almayı güçleştirdiğinden, boyundan acele olarak ana hava borusuna ameliyatla yol açılmasını zorunlu kılar. Ayrıca fizik (soğuk), şimik (harp gazları) etkenlerle iltihaplar da buna sebep olabilir.

Gırtlağın kronik iltihapları: Tütün ve alkol kullananlarda, sık sık veya devamlı olarak tozlara maruz kalanlarda ve sesin kötü kullanılmasında görülür. G. ın sürekli hastalıkları iyi bir inceleme gerektirir.

Gırtlak veremi: Verem mikrobu ile bulaşmanın arkasından bir kısım hastalarda mikroplar kan yolu ile bütün vücuda, bu arada G. a yayılır. G. mukozası içinde ufak tane (Fr. tubercule) ler yapar. Genel olarak hasta yakınlarından biri mikrop saçıcıdır. Hastada tuberculine deneyi müspettir. Akciğerde ilk bulaşma odağı bulunur. G. ve boğaz kazıntısında mikrop tespit edilir. Hastalığın bu çeşidi vereme karşı aşılı olanlarda görülmez. Erken ve uzun süreli tedavi, hastalığı iyileştirir. G. vereminde en çok görülen şekil, akciğer veremi ile birlik olanıdır. Çok kere genel şikâyetler olmadan ses kısıklığı görüldüğünden, teşhis boğaz uzmanı tarafından konulur. Veremin tedavisiyle G. veremi de iyileşir. İlerlemiş olanlarda verem iyileşse de, ses bozuklukları ve nefes zorlukları kalır.

Gırtlak frengisi: Penisilinin keşfinden sonra, frengi bütün dünyada azalmıştı. Son yıllarda yeniden artma eğilimi göstermektedir. G. ta frengi anadan doğma olabilir. Frenginin doğumdan sonra görülen şekillerinde, ikinci devir plakları gözden kaçabilir.

Üçüncü devirde gomlar ve bunların eriyip açılmasiyle meydana çıkan yaralar görülür. Hastanın muayenesi ve şüphe üzerine yapılan kan muayeneleri, hastalık yerinden alınan parçaların incelenmesi teşhisi sağlar. Frengi tedavisine erken başlanırsa, şifa eksiksiz olur.

Gırtlak felçleri: G. kaslarına hareket veren sinirlerin ilâçlar v. b., mikrop zehirleri, kuşpalazı v. b., urlar ve iltihaplarla etkilenmesi buna sebep olur. Tedavide sebebin önlenmesi başta gelir.

Gırtlak urları: Bunların bir kısmı yayılma ve atlama (métastase) göstermeyen ve bu bakımdan kötü huylu olmayan urlardır. Ancak, büyüyerek nefes yoluna sıkıntı verebilirler. Ameliyatla alınarak hastalık şifaya kavuşur. En meşhurları papilloma ve fibroma'dır.

Gırtlağın kötü huylu (maligne) **urları:** Bu tip urların ortalama % 2 si G. ta olur. Hazırlayıcı sebepler arasında sigara ve süreğen G. yangısı başta gelir. En çok erkeklerde görülür.

G. dışına veya içine doğru büyümekle beraber, vücudun uzak yerlerine atlaması az orandadır. Teşhis, muayene ile ve alınan parçanın incelenmesiyle konulur. Tedavide ışın faydalıdır. Çok başlangıçta bazen yalnız urun ameliyatla alınması mümkün ise de, ilerleme halinde bütün G. alınarak hava yolu (trachea) boynun alt kısmına açılır. Bu durumda mikropların akciğere inmesini engellemek güç olur. Konuşma buraya tatbik edilen özel bir âletle kısmen mümkün olabilir.

Gırtlak yaralanmaları: En çok harp zamanlarında görülür. İlk iş, hava yolunu boyun'a açmak suretiyle (tracheotomy) ile hastanın muhtaç olduğu havayı sağlamaktır.

Gırtlak yabancı cisimleri: Yabancı cisimler genellikle hava yollarına kaçar. G. ta, ufak çocuklarla çok yaşlı, şuuru yerinde olmayanlarda, sarhoşlarda (sızma halinde) nispeten büyücek ve düzgün olmayan yabancı cisimler görülebilir. Tedavisi, yabancı cismin çıkarılmasından ibarettir. Yabancı cisimler büyük olmasa da bazen G. sıkışması ölüme sebep olmaktadır.

GIRTLAK KAPAĞI (Fr. Épiglotte): bk. GIRTLAK.

GIYAP, mahkemeye çağrılmış olan iki taraftan birinin tahkikat veya muhakeme için kararlaştırılan günde gelmemesi (Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, 398. madde). Gelip de cevaptan kaçınan taraf gelmemiş sayılır ve hakkında G. hükümleri uygulanır.

Gıyap kararı: Hâkimin, G. halinde muhakemenin devamını sağlamak üzere aldığı ara kararı. Kararın verildiği celsede dava muamelesi başka güne bırakılmış ise, gelmeyen tarafa yeniden tayin olunan günde hazır bulunması bildirilir. Eğer muamele yapılmış ise, bu yazılıp 5 gün içinde itiraz edebileceği belirtilir. Gelmeyen taraf, mahkemece bildirilen günde gelir (veya cevaptan kaçınan taraf daha sonraki celsede cevap verirse) G. kararı kaldırılır. Bk. GAİPLERİN MUHAKEMESİ.

GIYASEDDİN BALABAN (Biyog.): bk. BALABAN, Gıyasüddin Uluğ Han.

GIYASEDDİN, Çelebi (ölm. Amasya 1520), II. Bayezid (1447 - 1512) devri Türk bilginlerinden. Paşa Çelebi diye de anılan G., Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde müderrislik etmiş; aynı zamanda tasavvufla da meşgul olmuştur. Değişik konularda yazılmış birkaç risalesi vardır.

GIYASEDDİN KEYHUSREV, I.: bk. KEYHUSREV, I.

GIYASEDDİN KEYHUSREV, II.: bk. KEYHUSREV, II.

GIYASEDDİN KEYHUSREV, III.: bk. KEYHUSREV, III.

GIYASEDDİN MES'UD, II.: bk. MES'UD, II.

GIYASEDDİN MUHAMMED: bk. KERT'LER.

GIYASEDDİN PİR ALİ: bk. KERT'LER.

GIYASEDDİN, Sultan, (XII. yüzyıl), Harzemşahlar sülâlesinin sekizinci hükûmdarı. Sultan Kutbeddin Mehmed'in oğludur. G., babasının hükûmdarlığı sırasında Kirman valisi idi. Cengiz istilâsında babasının ölümü üzerine bir daha Kirman'a dönemeyen G., bu defa Fars taraflarını tahribe koyulmuştur. Kardeşi Celâleddin Hindistan'dan dönünce G., önce ona tâbi olmuşsa da sonra isyan ederek Kirman'a çekilmiş ve orada zehirlenerek ölmüştür.

GIYASEDDİN TUĞLUK (ölm. 1325), Delhi'nin 18. Müslüman imparatoru. Baba tarafından Karavniya Türkü, ana tarafından Hint'li olan G. T., askerliğe Alâeddin Halacî'nin emri altında alelâde bir er olarak başlamış, kısa bir süre sonra Kutbuddin Mübarek Halacî'nin saltanatı sırasında Debalpur sınır bölgesi komutanı olmuştur. Bu görevi süresince Moğollarla birçok savaşlar yapmış, bu suretle gazi malik unvanını kazanmıştır. Kutbuddin Mübarek Halacî nedimi Hüsrev Han tarafından öldürülünce G. T. oğlu ile birlikte Hüsrev Hana karşı savaşmış ve 1320 de Hüsrev Hanı mağlûp etmiş ve ertesi gün de imparator ilân edilmiştir. Payitahtında kısa zamanda inzibatı temin eden G. T., Halacî'nin şiddetli nizamlarını değiştirmiş, Tuğlukabat adında yeni bir payitaht kurmuştur. O sırada Uluğ Han unvanını alan oğlunu da Dekkan içlerine göndermiştir. Uluğ Han Hindistan yarımadasının bir kısmını zaptetmiştir. Askerlerini babasına karşı isyana teşvik eden, fakat bu işi başaramayan Uluğ Han, kısa zamanda babasını masum olduğuna inandırmıştır. Bu arada Bengal'de Şehabettin Bagra ve Gıyaseddin Bahadır adlı iki kardeş saltanatı ile geçirmek için birbirleri ile uğraşmışlar, fakat bunlardan biri esir olmuş, diğeri ise boyun eğmek zorunda bırakılmıştır.

G. T. Delhi'ye geldiği zaman Uluğ Han babasını Tuğlukabat'a altı mil uzaklıkta Afganpur civarındaki bir kasırda debdebe ile karşılamış ise de, kasrın çökmesi ile içinde

olanlar ve G. T. da ezilerek ölmüşlerdir. Uluğ Han bazı tarihçilerce bu hâdisenin tertipçisi olarak gösterilir.

GIYASEDDİN TUĞLUK (ölm. 1389), Delhi'de Tuğluk sülâlesinin 4. hükümdarı. Firuz Şah Tuğluk'un büyük oğlu Feth Hanın oğludur. 1388 de büyük babası öldüğü zaman G. T. un amcası Muhammed isyan halinde idi. Firuz Şahın vasiyeti üzerine tahta çıkarılan G. T., amcasının isyanını bastırmağa teşebbüs etmiş ise de, başaramamış ve beş aylık bir saltanattan sonra Melik Rükneddin Canda tarafından veziri Melik Firuz Hanca han ile birlikte öldürtülmüştür.

GIACOMETTI [*cakomętti*], **Alberto** (Stampa 1901 - Coire 1966), İsviçreli heykelci. İsviçre ile İtalya sınırı üzerinde bulunan bir şehirde doğduğu için İtalyanlarca İtalyan olarak tanınır. Fransız heykelcisi Bourdelle'in öğrencisidir. Madde ve eşya ile ilgili ilk heykellerini 1925 - 1928 yılları arasında yapmıştır. Keldanî ve Mısır heykelleri üzerinde desen çalışmaları vardır. 1921 de Paris'e yerleşmiş olan G. nin eserlerinde 1935 ten bu yana «beşerî biçim» üstünlük kazanmıştır. Son derece çekik ve ince şahıslar, son yıllardaki üslûbunun en karakteristik özelliğini teşkil eder. Bu figürler, form itibariyle ekspresyonist, düşünce bakımından sürrealist bir ifade taşır. G., çağımızın en orijinal sanatçılarından biri olarak Fransa İsviçre, İtalya ve Amerika'da ün almıştır. Eserleri arasında «Büyük figür» (bronz, 1957); «Görünmeyen nesne» (siyah bronz, 1935) yer alır. New York, Londra, Fransa, İtalya ve İsviçre müzelerinde eserleri vardır.

A. GIACOMETTI: Heykeller

GIACOMETTI [*cakomętti*], **Augusto** (Stampa 1877 - Zürich 1947), İsviçreli ressam. Meslekî öğrenimini Zürich ve Paris'te yapmıştır. Özellikle İsviçre'de, dinî resim sanatının yeni bir anlayışla uygulanmasına hizmet etmiş olan G., Stampa kilisesinin (1914) ve Davos ölü külleri mahzeni (Columbarium) nin (1916) dekorasyonları ve Zürich hükûmet binası, belediye sarayı (1924) ile yine Zürich katedralindeki fresk ve cam süslemeleri ile tanınmıştır.

GIACOMETTI [*cakomętti*], **Paolo** (Novi Ligure 1816 - Grazzuolo, Mantua 1882), İtalyan tiyatro yazarı. Uzun zaman tiyatro kumpanyalarında ücretli yazar olarak çalışmıştır. Birçok komedileri, tarihî trajedileri vardır. Bunlar arasında *Il poeta e la ballerina* (Şâir ve balerin) [1841]; *Torquato Tasso* (ad) [1855]; *Maria Antonietta* (Marie Antoinette) [Adelaide Ristori için yazmıştır, 1868]; *La morte civile* (Kahramanca ölüm) [1851] anılabilir. G. sahnede tesirli olacak ahlâk ve vatanseverlik konularını işlemiştir. Bunun gibi, pek çok vatanseverlik şiirleri de yazmıştır. Bunlar, *Teatro scelto* (Seçilmiş piyesler) [8 cilt, 1859 - 1866] adı altında toplanmıştır.

GIACOMETTI [*cakomęti*], **Zaccaria** (doğ. Stampa 1893), İsviçreli hukukçu. 1927 den beri Zürich Üniversitesinde profesördür. Başlıca eserleri: *Die Verfassungsgerichtsbarkeit des schweizerischen Bundesgerichts* (İsviçre Federal Mahkemesinin anayasaya uygunluk konusundaki yargı yetkisi) [1933]; *Das Staatsrecht der schweizerischen Kantone* (İsviçre kantonlarının kamu hukuku) [1941]; *Das Vollmachtenregime der schweizerischen Eidgenossenschaft* (İsviçre konfederasyonunun yetki rejimi) [1945]; *Schweizerisches Bundesstaatsrecht* (İsviçre konfederasyonu kamu hukuku) [F. Fleiner'ın yazdığı aynı isimli eserin yeni baskısı, 1949]; *Quellen zur Geschichte der Trennung von Staat und Kirche* (Devlet ile Kilisenin ayrılması tarihine ait kaynaklar) [1926].

GIACOMO, Salvatore Di (Biyog.): bk. DI GIACOMO, Salvatore.

GIACOSA [*cakǫza*], **Giuseppe** (Colleretto Parella, [Piemonte] 1847 - Milano 1906), İtalyan dram yazarı. Dramlarında ve komedilerinde İtalyan tiyatrosunu yabancı tesirlerden kurtarmağa çalışmıştır. Yazdığı başlıca dramlar şunlardır: *Una partita a scacchi* (Bir kısım başarısızlıklar) [1871]; *La signora di Challant* (Madam de Challant) [1891]. *Tristi amori* (Hüzünlü aşklar) [1887]; *Come le foglie* (Yapraklar gibi) [1900]; *Il piu forte* (Daha kuvvetlisi) [1904]. Fransız yazarı P. Alexis ile iş birliği yaparak *La provinciale* (Taşralı kız) adlı piyesini Paris'te temsil ettirmiştir [1893]. Murger'nin eserinden alınmış ve Puccini (b. bk.) tarafından bestelenmiş olan *La bohème* operasını Illica ile birlikte yazmıştır.

GİA - DİNH, Vietnam'da bir vilâyet (Güney Vietnam), Saygon'un kuzeyindeki bölgeyi meydana getiren eyaletin merkezi. G. eyaletinin nüfusu 522 000 dir.

GİA - LONG (Huê 1762 - Huê 1820), Annam imparatoru. İmparatorluğu 1802 - 1820 yılları arasında sürmüştür. Cochinchine (Koşinşin, bugünkü Güney Vietnam) tahtının varisi (1774) olup imparatorluğunu birkaç Fransız subayının yardımı ile ele geçirmiştir.

GIAMBOLOGNA [*cąmbolonya*] (Douai ? 1529 - Floransa 1608), Flaman heykelcisi ve mimarı. Heykelciliğe önce Antwerpen'da, sonra Roma'da çalışmıştır. Burada Michelangelo'dan öğütler almış olmalıdır. Mesleğinin en önemli kısmını Floransa'da, Francesco de Medici'nin hizmetinde icra etmiştir. «Petraia Venus'u» ve «Boboli bahçeleri», «Bargello Mercurius'u», «I. Cosimo'nun atlı anıtı», Pratolino bahçesindeki Büyük «Apennin heykeli», «Sabinlerin kaçırılışı» (Loggia dei Lanzi) onun başlıca eserleridir.

GIAMBOLOGNA: «Boboli bahçeleri Venüs'ü» (Floransa)

GIAMBONI [*cambǭni*], **Bono** (Floransa? - 1212 den sonra), İtalyan hukukçusu. G., Fransızca ve Latince ilmî eserleri ilk defa İtalyancaya çevirenlerden biridir. Meselâ Brunetto Latini'den *Tresaurus* [1267] u; Papa III. Innocentius'tan *De Contemptumindi*'yi ve des Orosius'tan *Historiae adversus paganos* [417 - 418] adındaki dünya tarihini tercüme etmiştir. G. nin *Introduzione alla virtu* (Fazilete giriş) adlı bir eseri de vardır.

GIAMBULLARI [*cambulląri*], **Pierfrancesco** (Floransa aş. yu. 1495 - Floransa 1555), İtalyan yazarı. Laurenzo kütüphanesinin ilk müdürü ve Floransa Akademisi (Accademia degli Umidi) nin kurucularındandır. Bu akademi adına Toscana yazı dilinin ilk grameri olan *Della lingua che si parla e si scrive a Firenze* (Floransa'da konuşulan ve yazılan dile dair) [1551] adlı eseri yazmıştır. Başlıca eseri, tamamlanmamış olan *Storia d'Europa* (Avrupa tarihi) [7 kitap, 1566] dır.

GIANNINI [*cannịni*], **Guglielmo** (Pozzuoli, Napoli 1891 - Roma 1960), İtalyan yazarı ve politikacısı. Sinemacılık ve dramaturgluk alanlarında büyük bir isim yapmıştır. «Uomo qualunque» (Sokak adamı) adlı dergiyi çıkarmakla politika hayatına atılmıştır. G. tarafından kurulup 1946 ve 1947 seçimlerinde büyük başarılar sağlayarak Faşistlerin gözdesi olan Fronte dell'Uomo qualunque (Sokak adamı Cephesi), sonraki yıllarda, neo - faşist görüşlü İtalyan Sosyal Hareketinin rekabeti karşısında kurucusu tarafından feshedilmiştir (1955).

GIANNONE [*cannọne*], **Pietro** (Ischitella, Foggia 1676 - Torino 1748), İtalyan tarihçisi. Napoli'de avukatlık yapmıştır. Eserinde bütün tarihî olayları kilise ile devlet arasındaki mücadelenin bir neticesi olarak görür. Bu eser, Montesquieu, Voltaire ve Gibbon tarafından takdir edilmişti. G., 1723 yılında aforoz edildikten sonra Viyana'ya ve Cenevre'ye kaçmış, 1736 da Sardenya krallığında tevkif edilmiş ve zindanda ölmüştür. G., İtalyan aydınlanma çağının en büyük temsilcilerindendir.

GIANT'S CAUSEWAY [*cąyînts kǭzwey*], İrlandanın kuzey ucunda, Antrim kontluğunda, Rathlin adası karşısında kayalık kıyı. Denize doğru büyük bir mesafede uzanan, bazalttan meydana gelmiş 40 000 sütundan müteşekkil geniş bir dolma bölgedir. Denizin aşındırmış olduğu yüzeyi adeta kaba bir kaldırım meydana getirmiştir. Bu bazalt sütunları, indifaî kayaların anî soğumasından meydana gelen kabuklaşma hareketlerinden teşekkül etmiş olmalıdır.

GIANT'S CAUSEWAY

GIAUQUE [*jọk*], **William Francis** (doğ. Niagara Falls, Kanada 1895), Amerikalı fizikokimyacı. 1934 te kimya profesörlüğüne tayin edilmiştir. G., daha ziyade, alçak sıcaklıkta yoğunlaştırılan gazların antropisi $\left(S = \frac{dQ}{T}\right)$ üzerinde çalışmış, H. L. Johnston ile birlikte dünya atmosferindeki 17 *O* ve 18 *O* oksijen izotoplarını keşfetmiş, fizikçi ve kimyacıların iki ayrı atom ağırlığı ölçeği kullandıklarına dikkati çekmiş ve 1933 te D. P. MacDougall ile ilk defa olarak, mutlak 1° nin altındaki sıcaklıklar elde etmek üzere paramagnetik maddelerin adiabatik magnetizmasını gidermeyi başarmıştır. Bu hizmeti için 1949 Nobel kimya armağanını kazanmıştır.

W. F. GIAUQUE

GIBB [*gib*], **Elias John Wilkinson** (Glasgow 1857 - Londra 1904), İskoçyalı doğu bilgini ve Türkolog. Glasgow Üniversitesinde okurken *Elf Leyle ve Leyle* (Bin bir gece) masalları ilgisini doğuya çekmiştir. G. Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi üzerinde çalışmış ve 21 yaşında iken Türkçeye hâkim olmuştur. Londra'ya geldiğinde Türkçe - İngilizce sözlük yazarı Sir James Redhouse (b. bk.) ile tanışmış, Arabist - İranist Edward G. Browne'la arkadaşlık kurmuş, 1889 da da evlenmiştir. Bu arada Cambridge Üniversitesinde E. G. Browne'a yardım eden Türkçe öğretmeni Halil Halit Bey'den G. de yardım görmüştür.

E. J. W. GIBB

Başlıca divan edebiyatına merak saran G., *Tacü't - tevarih*'i kaynak alarak yazdığı *The Capture of Constantinople* (Istanbul'un zaptı) adlı eserle yayım alanına 1879 da atılmış, sonra arka arkaya *Ottoman Poems* (Osmanlıca şiirler) [1882], *The Story of Jevad* (Cevad'ın hikâyesi) [1884, Ali Aziz Efendinin *Muhayyelât*'ından tercüme] ve *The Forty Vezirs* (Kırk vezir) [1886; bu adla tanınan halk masallarından tercüme] adlı eserleri yayımlamıştır.

G. in şaheseri *The History of Ottoman Poetry* (Osmanlı şiiri tarihi) [1900 - 1909] adlı 6 ciltlik eserdir. Bunda G. hem Türk divan edebiyatının tam bir tarihini vermiş, hem de son cildi ile bir antoloji meydana getirmiştir. G. hayatta iken yayımlanan 1. ciltte Orta Çağda İslâmın dünya görüşü, Osmanlı şiirinin genel vasıfları, aruz, İslâm felsefesi ve tasavvuf hakkında bir incelemeye, Türk şiirine giriş olarak yer vermiştir. Bu ciltte Osmanlı divan edebiyatı tarihini başlangıçtan, yani Mevlâna'dan, Sultan Veled'den, Kadı Burhaneddin'den, Yunus Emre'den, Âşık Paşa'dan 1450 yılına kadar getirmiş, yer yer şiir tercümeleri de vermiştir. Ölümünden sonra E. G. Browne tarafından düzenlenerek baskıya verilen 2. cilt, Osmanlı şiirini 1520 ye, yani I. Selim'in ölümüne, 3. cilt 1700 yılına, 4. cilt 1850 ye, 5. cilt de XIX. yüzyılın sonuna kadar getirir; incelenen son şairler Şinasi ile Ziya Paşa'dır. Böylece Osmanlı şiiri

LXXXV + 1655 sayfada incelenmiş oluyor; 6. cilt hacımlı bir antolojidir. G. in bu eserinden bir kısmı (125 sayfa) Halide Edip Adıvar'ın bir önsüzü ve *Osmanlı Şiiri Tarihi* adiyle 1943 te yayımlanmıştır. G. in kitaplığında 325 Türkçe, Arapça ve Farsça yazma eser bulunuyordu. Bunlardan 10 u Türkçe tezkerelere, 160 ı Türk şâirlerine, 19 u Türkçe mesnevilere, 15 i de Türkçe antolojilere aitti.

E. J. W. Gibb Hâtıra Vakfı (E. J. W. Gibb Memorial): G. in genç yaşta ölümünden sonra, Glasgow'lu annesi Bayan Jane Gibb tarafından onun hâtırasını ebedileştirmek maksadiyle kurulan bir vakıf. Vakfın şartlarına göre, bu para «Türklerin, İranlıların ve Arapların tarihleri, edebiyatları, felsefeleri ve dinleri alanında yapılan araştırmaları teşvik» etmek ve eser yayımlamak için kullanılır. Yayımı 1905 te başlayan bu seride ortaya konulan ilk 25 eser arasında şunlar göze çarpar: *Bābur-nāma* (Doğu Türkçesinde yazılı metin, faksimile, A. S. Beveridge bas., 1905); *History of Tabaristān* (Taberistan tarihi, İbni İsfendiyar'dan özet, E. G. Browne bas., 1905); *Omayyads and Abbāsids* (Emevîler ve Abbasîler, Curci Zeydan'ın Arapçasından çev. D. S. Margoliouth, 1907); *Yāqūt's Dictionary of Learned Men* (Yakut-u Hamevî'nin *İrşadü'l-Arîb*'inden çev., 7 cilt, D. S. Margoliouth, 1908-1927); *Marzubān-nāma* (Farsça metin, Mirza Muhammed Kazvinî bas., 1909); *Introduction à l'histoire des Mongols* (Moğol tarihine giriş, E. Blochet'nin telifi, 1910); *Tarīkh-i-Guzīdı* (Hamdullah Mustavfi Kazvinî'nin Farsça metni, faksimile, 2 cilt, 1911; 2. cildi özetlenmiş tercümedir, E. G. Browne ve R. A. Nicholson bas., 1913); *Tarīkh-i Jahāngushāy* (Cüveynî'nin *Tarih-i Cihankûşâ*'sı, 3 cilt, Farsça metin, Mirza Muhammed Kazvinî bas., 1912-1937); *Jāmi'u't-Tawārīkh* (Reşideddin'in *Câmiü't-tevârih*'i, Farsça metin, E. Blochet bas., 1912); *Nuzhatu'l Qulūb* (Hamdullah Mustavfî Kazvinî'nın *Nüzhetü'l-kulûb*'ü, Farsça metin ve İngilizce çev., 2 cilt, G. le Strange bas., 1918).

1921 de başlayan 2. seride de önemli eser olarak *Turkestan Down to Mongol Invasion* (Moğol akınına kadar Türkistan tarihi, W. Barthold'dan çev., 1928) adlı eser yer almaktadır.

G. hâtıra vakfının ilk mütevellileri arasında Bayan Jane Gibb (ölm. 1904), E. G. Browne (ölm. 1926), H. F. Amedroz (ölm. 1917), R. A. Nicholson (ölm. 1945) ve Sir E. Denison Ross (ölm. 1940) bulunmuşlardır. Ölümünde, zengin kitaplığını British Museum, Cambridge Üniversitesi ve Istanbul'daki İngiltere büyük elçiliği paylaşmışlardır. — A. D.

GIBB, Sir Hamilton Alexander Rosskeen (doğ. İskenderiye 1895), İngiliz doğu bilimleri uzmanı. Londra (1930). Oxford (1937), Harvard (1955) üniversitelerinde Arap dil ve edebiyatı profesörlüklerinde bulunmuştur. Başlıca eserleri: *The Arab Conquests in Central Asia* (Orta Asya'da Arap fütuhatı) [Londra, 1923; Türkçe çev. 1930]; *Arabic Literature* (Arap edebiyatı) [Londra, 1926]; *Modern trends in Islam* (İslâmlıkta yeni eğilimler) [Chicago, 1947]; *Islamic Society and the West, I.* (İslâm toplumu ve Batı, I) [H. Bowen ile birlikte, Oxford, 1950].

Sir H. A. R. GIBB

Ayrıca, V. V. Bartol'd (b. bk.) ün *Turkestan* adlı eserini İngilizceye çevirmiştir [1928].

GİBBON

GİBBON (Hylobates agilis), Maymunlar (Primates) takımının Uzun kollu maymungiller (Hylobatidae) familyasından bir memeli türü. Boyu 1 m den kısadır. Açık sarıdan karaya kadar değişen türlü renklerde ola bilir. Sumatra'da yaşar.

GIBBON [*gibīn*], **Edward** (Putnen, Surrey 1737-London 1794), İngiliz tarihçisi. Oxford ve Lausanne'da çok intizamsız bir tahsilden sonra *Essai sur l'étude de la littérature* (Edebiyat araştırması üzerine deneme) [1761] adlı kitabı yayımlamıştır. 1763-1765 arasında Paris, Lausanne ve Roma'yı gezmiştir. 1774-1783 döneminde Parlamento üyesiydi. 1779-1782 de Lord Commissioner of Trade görevinde bulunmuştur. G. 1783-1793 te tekrar Lausanne'da yaşamış ve orada 1787 de büyük eserini tamamlamıştır: *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma imparatorluğunun gerileme ve çökme devirleri tarihi) [6 cilt, 1776-1788]. Eser, M. S. 180-1500 yıllarını içine alır ve önceki yüzyıllar için (641 e kadar) temel kaynak sayılır. Gayet engin bilgili ve geniş görüşlü olan G. ın Alman Aydınlanma devri hakkındaki düşüncesi dikkate değer. Ölümünden sonra, bıraktığı yazılardan *Miscellaneous Works* (Çeşitli eserler) [2 cilt, 1796] adlı bir cilt meydana getirilmiştir.

E. GIBBON

GIBBONS [*gibīnz*], XVI ve XVII. yüzyıllarda müzisyen İngiliz ailesi. En meşhurları **Orlando** (1583-1625) dur. Kraliyet kilisesinin ve Westminster manastırının orgculuğunu yapmış, kralın virginal'cısı olmuş, koro ve soloların birbirini izlediği çok sesli anthéme'ler, Anglikan ayinleri için madrigaller, viyola eşliğinde çalınan fanteziler ve virginal için eserler yazmıştır. Oğlu **Christopher** (Londra 1615-Londra 1676) Oxford'a müzik doktoru olarak kabul edilmiştir (1663). Telli sazlar için iki ve üç partilik birçok fanteziler ve anthéme'ler yazmıştır.

GIBBONS [*gibīnz*], **Grinling** (Rotterdam 1648-Londra 1721), İngiliz oyma heykelcisi. İngiltere'ye genç yaşta gelmiş olup orada aşırı realizmi ile dikkati çekmiştir (Londra'da Saint Paul'un halka mahsus sıraları, Canterbury'nin en büyük ruhanilere has tahtı). II. Charles onu Windsor'da çalıştırmıştır. Whitehall'daki II. James heykelini de yapmıştır.

G. GIBBONS: Oyma tahta pano

GIBBONS [*gibînz*], **Herbert Adams** (Annopolis, Maryland 1880 - Grunslee, Avusturya 1934), Amerikalı gazeteci ve tarihçi. «New York Herald» gazetesinin Fransa ve Yakın Doğu muhabirliğinde (1908 - 1918) ve «Century Magazine» dergisi (1919 - 1921) ile «Christian Monitor» dergisi (1922) nin yazı kurulu üyeliği ve muhabirliğinde bulunmuştur. Başlıca eserleri: *The New Map of Europe* (Avrupa'nın yeni haritası) [1914]; *Europe Since 1918* (1918 den bu yana Avrupa) [1923]; *Contemporary World History* (Çağdaş dünya tarihi) [1934]; *The Foundation of the Ottoman Empire* (Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu) [1916]. 1928 de Türkçeye çevrilmiş olan bu eser, Fuad Köprülü'nün *Osmanlı Devletinin kuruluşu* (Ankara, 1959) adlı eserinde tenkit edilmiştir.

GIBBS [*gibz*], **James** (Aberdeen 1682 - Londra 1754), İngiliz mimarı. 1710 lara doğru Muhafazakâr Partinin gözde mimarı olmuştur. Londra'da (Sainte Martin in the Fields), Oxford'da (Radcliffe Library) ve Cambridge'de (Senate House) klasik üslûpta âbideler inşa etmistir.

GIBBS [*gibz*], **Josiah Willard** (New Haven 1839 - New Haven 1903), Amerikalı matematikçi ve fizikokimyacı. Paris, Berlin ve Heidelberg'de fizik ve kimya okuduktan sonra 1871 de Yale College'de matematik ve fizik profesörü olmuştur. Kimyada statik teorisinin ve statik mekaniğin kurucularındandır. *On the Equilibrium of Heterogeneous Substances* (Çok yapılı maddelerin dengesi üzerine) [1876-1878] adlı ilk eserinde, evre (faz) kavramını yaratmış, kendi adını alan faz kurallarını ortaya koymuş ve karakteristik fonksiyonları termodinamiğe sokmuştur. Hamilton'un dörtlü bileşik (kuaterner) teorisini ve Grassmann'ın genleşme teorisini şimdi geçerli olan «vektör analizi» şeklinde değiştiren de G. dir. Son eseri *Elementary Principles in Statical Mechanics* (Statik mekanikte ilkel prensipler) [1902] dir.

J. W. GIBBS

Gibbs fazlar kuralı: Amerikalı fizikokimyacı Josiah Willard Gibbs, 1874 te bu kuralı şöyle ifade etmiştir: çok yapımlı (heterojen) bir dengede fazlar sayısı (P) ile, serbestlik dereceleri toplamı (F), bileşenler sayısı (B) nin iki fazlasına eşittir; yani:

$$P + F = B + 2$$

«Faz» denilince bir karışımın, kesin ayrılma yüzeyleri ile birbirine sınırlı bulunan kısımları anlaşılır. Meselâ, kuvars, feldspat ve mikadan ibaret olan granit üç fazlı bir karışımdır; oysa hava, gazlar, dengede oldukları zaman, aralarında ayrılma yüzeyleri bulunmadığından bir fazlı bir karışımdır. Serbestlik dereceleri denge bozulmaksızın değişebilen şartlar (münferit maddelerin basınç, sıcaklık ve derişmesi) G. e göre kısımlar, karışımın bileşenlerinin en küçük sayısıdır; meselâ, $CaO + CO_2 \rightleftarrows CaCO_3$ dengesinde yalnız CaO ve CO_2 kısımlarıdır, çünkü $CaCO_3$ bu iki kısımdan bileşmiştir. G. fazlar kuralı heterojen reaksiyonlar alanı için büyük bir önem taşır.

GIBEA, GEBA, GABAA (İbr.=tepe), eski Filistin'de sık sık rastlanan bir yer adı. Saul G. sı veya Bünyamin G. sı (Kudüs'ün 5 km kuzeyinde) ilk İsrail krallarının hükûmet merkezi olup bugünkü Tellü'l - Fûl'un yerinde bulunuyordu. G. kalesi 1922 - 1923 yıllarında kazılarla meydana çıkarılmıştır.

GİBELİN'LER [Tar.]: bk. GUELFLER VE GHIBELLIN'LER.

GIBEON (*Kitab - ı Mukaddes*'teki adı **Gabaon** olup **Gibeon** Latince tercümesi [Vulgata] ndeki addır), eski Filistin'de bir yer. Yahudilerin Filistin'e göçmeleri sırasında G., Dört Şehirler Birliğinin bir banliyösü idi ve istilâcılarla barış antlaşması yapmıştı (*Kitab - ı Mukaddes*'in «Yusuf» bölümü 9 - 10; 2. «Samuel» 21, 2). G. un rüya kehaneti yapılan tapınağında da eski İsrailliler çok saygı gösteriyorlardı (*Kitab - ı Mukaddes* I. «Kral» bölümü 3, 4 v. d.). G. muhtemelen Kudüs'ün 9 km kuzeybatısında bulunan ed - Cib ile aynı yerdir; Kudüs'ün 15 km kuzeyindedir. Yapılan kazılarda Eski Tunç ve Orta Tunç çağlarına ait şehir harabeleri açığa çıkarılmıştır. Demir Çağının ilk ve orta safhasına ait olan surlar, kayaya oyulmuş tunel ve su ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş havuz burada yapılan önemli keşiflerdir. G. da Roma ve Bizans çağının varlığını gösteren çeşitli kalıntılara da rastlanmıştır.

GİBİL (Mit.), Babillilerin ateş tanrısı.

GİBS (Lat. Gypsum) [Min.]: bk. ALÇI TAŞI.

GIBSON [*gibsın*], **Charles Dana** (Roxbury, Massachusetts 1867 - New York 1944), Amerikan dergi ressamı ve karikatüristi. «Life» ile iş birliği yapmış ve bu derginin müdürü olmuştur. Erkek görünüşlü Amerikan genç kız «Gibson girl» tipini yaratmıştır. I. Dünya Harbinde resimlerle propaganda yapan bir servis yönetmiştir. *The Education of Mr. Pipp* (Mr. Pipp'in eğitimi) [1899] i ve *The Social Ladder* (Sosyal merdiven) [1902] i albüm halinde yayımlamıştır.

GIBSON [*gibsın*], **John** (Conway 1790 - Roma 1866), İngiliz heykelcisi. 1817 den itibaren Roma'da Canova ile Thordwaldsen'ın tesirinde ve klasik üslûpta çalışmıştır. Zamanına yön veren bir heykelci idi.

GIBSON [*gibsın*], **Wilfrid Wilson** (Hexham, Nordhumberland 1878 - 1962), İngiliz şâiri. Neoromantizm akımına karşı çıkar. Şiirlerinde, köylünün ve fabrika işçi-

lerinin günlük hayatlarını sade ve tesirli bir gerçekçilikle tasvir etmiştir. Tiyatro oyunları da yazmıştır. Eserleri: *Daily Bread* (Günlük ekmek) [piyes, 1910]; *Fires* (Ateşler) [1912]; *Thoroughfares* (Ana caddeler) [1914]; *Livelihood* (Hayat geçimi) [1917]; *Kestrel Edge* (Doğanın öfkesi) [piyes, 1924];

GICHTEL [*gihtil*], **Johan Georg** (Regensburg 1638-Amsterdam 1710), Alman teozofu. Önceleri Speyer ve Regensburg'ta hukukçu iken, mistik - dinî temayülünden dolayı Almanya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Amsterdam'da Jacob Böhme'yi yazılariyle tanıyarak bunların birinci genel baskısını tertiplemiştir [1682].

GIDDINGS [*gidingz*], **Franklin Henry** (Sherman, Connecticut 1855 - Scarsdale, New York 1931), Amerikalı sosyolog. 1893 ten itibaren Columbia Üniversitesi profesörlüğünde bulunmuştur. Başlıca eserleri: *Principles of Sociology* (Sosyoloji prensipleri) [1896] (yazar bu eserinde, insan - öncesi Pleistosen toplumlarda ferdin farklı psikolojik karakterler geliştirmeğe nasıl ulaştığını inceler); *Studies in the Theory of Human Society* (İnsan toplumu teorisi üzerinde incelemeler) [1922]; *The Stientific Study of Human Society* (İnsan toplumunun ilmî incelenmesi) [1925].

G., insanların topluluklar meydana getirmelerinin esasını birbirlerine karşı duydukları sempatiye bağlar.

GIDE [*jid*], **André** (Paris 1869 - Paris 1951), Fransız yazarı. Güney Fransa'lı Protestan bir baba ile Normandiya'lı Katolik bir anadan dünyaya gelen G., 1891 yılında *Les Cahiers d' André Walter* (André Walter'in defterleri) ve *Le traité du Narcisse* (Nergisname) ile ilk eserlerini verir; bunları, *La tantative amoureuse* (Aşka teşebbüs) [1893] takip eder. Çevrenin kişiliği yok eden baskılarından kurtulmağa başladığını haber veren ve Kuzey Afrika'ya yaptığı bir seyahat (1893 - 1894) ten sonra yazdığı *Paludes* (Bataklıklar) [1895] ve kendi kendisini buluşunun müjdecisi olan *Les nourritures terrestres* (Dünya nimetleri) [1897] bu yönden özel bir önem taşır. Okur çevresi bu son eseri ancak çok uzun zaman geçtikten sonra benimsemiş olmakla beraber, kitabın etkisi o nispette derin ve sürekli olmuştur. G. bu kitabında ferdin hürriyetine kavuşmasının ve bütün yönleriyle hayatın tadının çıkarılmasının yarattığı mutluluğu lirik ve heyecanlı bir üslûpla dile getirmektedir. Fakat bu iyimser tutuma rağmen, bir yığın karışık konu onu sürekli olarak düşündürüyordu. Nitekim G., en değişik edebiyat şekillerini kullanarak o konular üzerindeki düşüncelerini yavaş yavaş anlatacaktır. Bir çeşit felsefî hikâye olan *Prométhée mal enchaîné* (İyi zincirlenmemiş Prometheus) [1899] den sonra *Lettres à Angèle* (Angèle'e mektuplar) [1900], daha sonra da en manalı eserlerinden biri olan *L'immoraliste* (Ahlâk kurallarına baş kaldıran adam) [1902] çıktı. Bundan sonraki yıllarda yazar *Le Roi Candaule* (Kral Kandaules) [1901] ve *Saül* (Saul) [1903] adiyle iki oyun, *Prétextes* (Vesileler) [1903] adiyle eleştirili incelemeler, *La porte étroite* (Dar kapı) [1909] adiyle bir gerçek hikâye, *Retour de l'enfant prodigue* (Müsrif çocuğun dönüşü) [1909] başlıklı bir parabol ile *Isabelle* (ad) [1911] i, *Nouveaux prétextes* (Yeni vesileler) [1911] i, Rouen ağır ceza mahkemesi jüri üyeliğine ait hâtıralarını yansıtan *Souvenirs de la cour d' assises* (Ağır ceza mahkemesi hâtıraları) [1913] i ve nihayet *Les caves du Vatican* (Vatikan'ın mahzenleri) [1914] ı verdi.

A. GIDE

G., ana temalarının belli başlılarını artık ortaya koymuştu. Bununla beraber, ellisine yaklaşmakta olan yazar, edebiyat alanındaki kudretini henüz yeni yeni kabul ettirmeye başlamıştır. Onun karmaşık düşüncelerinin geniş bir okur çevresince benimsenmesi ancak I. Dünya Harbinden sonra mümkün olmuş ve bu çevre durmadan büyümüştür. G. in yazarlıktaki ustalığı ve üslûbundaki açıklık ve saflık, bir yandan kitaplarında belirttiği endişeleri ile, öte yandan da pek kolay yakalanamayan düşüncelerinin karmaşıklığı ile tam bir çelişme halindedir; fakat bu düşüncelere şaşmaz bir samimilik kaygısının hâkim olduğu da unutulmamalıdır. 1919 da G., son derece beşerî ve acıklı bir roman olan *Symphonie pastorale* (Pastoral senfoni) i vermişti. 1920 den 1944 e kadar *Si le grain ne meurt* (Tohum ölmedikçe) adiyle hâtıralarını yayımladı. Şiddetli tenkitlere uğrayan bu hâtıralarda yazar, bazı ihtiraslarını açığa vurmaktan çekinmiyordu. Zaten uzun zaman gizli - gizli okunmuş olan *Corydon* (Çoban Korydon) [1911 ve 1924] adlı küçük bir kitabında bu ihtiraslarının savunmasını yapmıştı. 1925 yılında, bazı tenkitçilerce G. in en iyi eseri sayılan *Les faux - monnayeurs* (Kalpazanlar) çıkıyordu. Toplum meseleleri yazarın gözünde gitgide önem kazanmakta idi. Afrika'da zencilerin yaşadığı bölgelerde yaptığı bir geziden iki eser getirdi. Bunlar, bu ülkeleri sömüren büyük ortaklıklara çatan ve geniş tepkiler uyandıran *Voyage au Congo* (Kongo gezisi) [1927] ile *Retour du Tchad* (Çad bölgesi dönüşü) [1928] idi. 1929 da *L'Ecole des Femmes* (Kadınlar okulu) ı veren yazarda, *Oedipe* (Eudipus) [1931] trajedisinden sonra komünizm idealine karşı açık bir eğilim görülür. Hattâ *Pages de Journal* (Günlük yapraklar) [1929 - 1932] ında «Sovyet Rusya'-nın zaferi uğrunda gerekirse canını feda edeceğini» söyler (1934). Moskova'da Sovyet gençliğine yaptığı bir hitabe (1936) de kendilerine armağan ettiğini açıkladığı *Nouvelles nourritures* (Yeni nimetler) [1935] ise bu ideale baş koyduğunu belirten bir belgedir (ancak bu ilgi fikrî ve manevî alanda kalmış, G. «Proletarya» konulu romanlar yazmamış, Fransız Komünist Partisine de girmemiştir). Artık karşısında «Dünya nimetleri» nin o garip Nathanael'i yoktur. Şimdi: «Yoldaş, hayatı insanların sana sunduğu şekilde kabul etme» diye haykırır. Bundan sonra Sovyet hükûmetinin davetlisi olarak Rusya yolculuğuna çıkan G., oradan acı hayal kırıklıkları ile dönecektir: her türlü taassubun düşmanı olan yazar, bir komünist taassubunu, komünizm çizgisi dışına çıkmayan, fikir hürriyetinden yoksun bir yaşayışı benimsemek şöyle dursun, aklından bile geçiremez. Bu hayal kırıklığını bütün sebepleriyle *Retour de l'U. R. S. S.* (Sovyet Rusya dönüşü) [1936] ve *Retouches à mon Retour de l'U. R. S. S.* (Sovyet Rusya dönüşüm üzerinde rötuşlar) [1937] kitaplarında açıklamaktadır. Aynı yıl *Geneviève* (ad) [1937] i veren yazar, 1889 dan beri tuttuğu günlük hâtıralarını *Journal* [1939] başlığı altında yayımlamaya başlamış, tamamı 4 cilt tutan bu hâtıraların 1939 - 1949 yıllarını da 1946 ve 1950 de çıkarmıştır. Ölümünden sonra basılan *Et nunc manet in te* (Şimdi iş sana kaldı) ile tamamlanan *Journal*, bütünü ile, yazarın olanca tereddütlerini ve olanca endişelerini açığa vuran büyük bir belge niteliğindedir. G. 1946 da, insanlığa olan inancını bir kere daha belirttiği

Thésée (Theseus) yi yayımlamıştır. Kullandığı dili yıllar boyunca arıtıp nüanslandırmış temiz bir üslûpçu olan G., en ağır ve en nazik problemleri ele almaktan çekinmemiş, kendini her an hür hissetmek için her türlü peşin hükümden ve yerleşmiş fikirlere körü körüne bağlanmaktan uzak kalmaya çalışmıştır. Zamanının aydınlarını büyük ölçüde etkilemiş olan yazarın pek çok hayranları olduğu kadar sert düşmanları da olmuştur. Francis Jammes (1948) ve Paul Claudel (1949) ile olan yazışmaları (*Correspondance*) yazar hayatta iken çıkmıştır. Ölümünden sonra da Rilke (1952) ve Valéry (1955) ile karşılıklı mektuplarının yayımlanması ele alınmıştır. G. 1947 Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır. Ölümünden sonra N. R. F. dergisi, hâtırasını anmak üzere *Hommage à A. Gide* (A. Gide'e saygılar) başlığı altında ve çağdaş büyük yazarların G. hakkındaki düşünceleriyle kendisinin yayımlanmamış bazı metinlerini ihtiva eden bir özel sayı (kasım 1951) çıkarmıştır.

G. in başkaca eserleri arasında *Le Voyoge d'Urien* (Urien'in yolculuğu) [1893]; *Réflexions sur quelques points de littérature et de morale* (Birkaç edebiyat ve ahlâk meselesi üzerinde düşünceler) [1897]; *Amyntas* (ad) [1906]; *Dostoievsky* (Dostoevskiy) [1911]; *Essai sur Montaigne* (Montaigne üzerine deneme)]1929]; *L'affaire Redureau* (Redureau davası) [1930]; *La séquestrée de Poitiers* (Poitiers'li münzevî kadın) [1930]; *Robert* (ad)]1930]; *Perséphone* (ad) [1934]; *Découvrons Henri Michaux* (H. Michaux'yu keşfedelim) [1941]; *Interviews imaginaires* (Hayalî mülâkatlar) [1942]; *Attendu que...* (Elverir ki...) [1945]; *Poussin* (ad) [1945]; *Le retour* (Dönüş) [1946]; *Notes sur Chopin* (Chopin üzerine notlar) [1948]; *Feuillets d'automne* (Sonbahar yaprakları) [1949]; *Anthologie de la Poésie Française* (Fransız şiiri antolojisi) [1949]; *Oeuvres complètes* (Bütün eserleri) [15 cilt]; *Théâtre Complet* (Bütün tiyatroları) [8 cilt, Néuchâtel] özellikle anılır.

G. in dilimize çevrilen eserlerinin bilinenleri şunlardır: *Dar kapı* (Burhan Toprak, 1931, 1938, 1944, 1957, 1962 ve 1965; Afif Obay, 1969); *Dünya nimetleri* (Avni İnsel, 1936, 1939, 1944; Tahsin Yücel, 1959, 1963): *İmmoralist* (Ş. Hulûsi, 1937, 1941; *Ayrı yol* adiyle Tahsin Yücel, 1960, 1968, *Sapık sevgi* adiyle Fikret Kolverdi, 1966); *Kalpazanlar* (Reşat Nuri Darago, 1942; Tahsin Yücel, 1963; Samih Tiryakioğlu, 1963); *Senfoni Pastoral veya Kır senfonisi* (Avni İnsel, 1937); *La Symphonie pastorale* (Ercüment Berker, 1944); *Pastoral Senfoni* (Muhtar Körükçü, 1957, 1959, 1967); *Yeni Nimetler* (Ergin Sahir, 1942; Vedat Üretürk, 1959; Tahsin Yücel, 1960); *Vatican'ın zindanları* (Tahsin Yücel, 1958, 1966); *Günceden seçmeler* (Necip Alsan, 1961; aynı eserin tamamı *Günlük* adiyle: Fuat Pekin, 1963); *Kadın mektebi* (Avni İnsel, 1941; aynı eser *Kadınlar okulu* adiyle Tahsin Yücel, 1967); *Corydon* (İzzet Güneri, 1943); *Seçme yazılar* (Suut Kemal Yetkin, 1948, 1962, 1963, 1966); *Denemeler* (S. K. Yetkin, 1955, 1962); *Dostoyevski* (Bertan Onaran, 1965); *Isabelle* (Yalçın Tura, 1957, 1959, 1965, 1968,); *Thésée* (Babür Kuyucu, 1957, 1960); G. in, Franz Kafka'nın *Der Prozess*'inden oyunlaştırdığı *Le procès*'den: *Duruşma* (S. Eyüboğlu, 1960, 1963).

Les Nourritures terrestres (Dünya nimetleri) [1897]: sekiz kitaba (bölüme) ayrılmış olan bu eser, eğitici ve öğretici bir eserdir. Kısa bir giriş, yazarın henüz bilmediği ve bir gün rastlayabileceğini umduğu Nathanael adlı genç bir çömeze hitaben yazılmıştır. Ménalque ise yine hayalî bir üstattır. Aslında kitabın kahramanı G. in kendisidir. Yazar, okuyucusuna, kitabını okuduktan sonra elinden atmasını, bütün hazır bilgilerden soyunmasını, kendini ve dünyayı daha iyi öğrenebilmesi için, fikrî ve ahlâkî bütün düsturları boşamasını öğütler: «çünkü senin gerçeğini senden başka kimse sana öğretemez». Şu halde, sen her türlü maddî, fikrî ve manevî varlıktan arınacak, kendi özünün çıplaklığına döneceksin: «kitabım sana, ondan çok kendinle, kendinden çok da başkalariyle ilgilenmeyi öğretmelidir.»

G. in bu düşünceleri, Nietzsche'nin *Zerdüşt*'ündeki öğretilere çok yaklaşır. Kitap, sonuç mahiyetindeki bir *hymne* ve bir *Envoi* (Armağan) ile biter.

Les Nouvelles nourritures (Yeni nimetler) [1935]: *Les Nourritures terrestres*'den 38 yıl sonra yazılmışsa da, bu iki kitap sonradan aynı cilt içinde yayımlanmıştır. Bu eserde, *Dünya nimetleri*'nin kompozisyon birliği yoktur. Sanatçıda eski öğretme çabası yerini ince bir mizaha, acı bir istihzaya bırakmıştır. Düsturlar, şiirler az yer tutar; fıkralar, günlük olayların hikâyesi, mizahlı diyaloglar çoğunluktadır. *Dünya nimetleri*'nin o biraz yapmacıklı dili de bu eserde yoktur. Şâirin şevki, heyecanı azalmamış, ancak bu heyecanın tabiatı değişmiş, daha derin bir insanlık sevgisi, bir özgecilik gelişmiş, yeni hayat şekilleri araştırma kaygısı belirmiştir. Mutluluğa bir çağrı diyebileceğimiz bu eserinde G.: «Mutlu olmak için başkalarının mutluluğuna ihtiyacım var» der. Mutluluğun tabiî bir ihtiyaç, hattâ ahlâkî bir ödev olduğuna inanmıştır. İnsanlar, olaylar, Yaradan ve yaratıklar üzerinde heyecanla, derin derin düşünür. İncil'e kaynaklarındaki şekliyle bağlıdır; tanrılığı olmayan bir İsa'ya hayrandır. Rusya seyahatini hazırlayan bu fikrî gelişme, *Sovyet Rusya dönüşü*'nün hayal kırıklıklariyle devresini tamamlayacaktır.

Si le grain ne meurt (Tohum ölmedikçe) [1924]: önce bir günlük tarzında parça parça yazılarak 1919 da tefrika edilen, sonra da tamamı 1924 te yayımlanan bu otobiyografik eser iki bölümden meydana gelir. 1. bölümde G., çocukluğuyle ilgili hâtıralarını (1896 ya kadar) anlatır. Uzès'li bir Protestan olan baba ailesi ile Katolik olan ana soyu (Rondeaux'lar) nun yaşadıkları çevreleri tasvir eder. Yazar, körpelik çağında aldığı bu iki yönlü ve birbirine zıt terbiyenin tesiri altında ömrü boyu fikriyle ruhu arasında birlik sağlayamayacaktır. Okuldan okula geçerek düzensiz bir eğitim gördüğünü, botanik ve zoolojinin böcekler bölümüne karşı duyduğu ilgiyi, müzik tutkusunu, ileride karısı olacak olan dayı kızı Madelaine Rondeaux için beslediği derin ve sürekli sevgiyi, din duygularının bu aşkın tesirindeki gelişmesini anlatan G., bu dönemde yakın dostluk kurduğu Pierre Louys, J.-M. de Hérédia, Mallarmé, H. de Régnier v. b. edebiyatçıların portrelerini çizer.

Kitabın 2. bölümü cinsî problemlere ayrılmıştır. Aldığı sıkı ahlâk ve din terbiyesinden kalan yasak duygusu ile kendi cinsî eğilimleri arasında bocalayan G. in hayatında bu problemler daima özel bir önem taşımış, ağır bunalımlar doğurmuştur (Kuzey Afrika gezisi: *Paludes*, *Nourritures terrestres*). Bu bölümde, kendini zevk ve hazlara kaptıran G. ile nefis arzularına karşı koyma taraflısı G. arasındaki çekişme bir diyalog şeklinde yer alır. Eserlerinin en şahsîsi olan bu kitapta en pervasız itiraflardan çekinmeyen G., büyük bir hırs ve ümitsizlik içinde kendini ara-

yan bir insan hüviyetiyle karşımıza çıkmaktadır. İncil'in bir âyetine telmih eden başlık (Tohum ölmedikçe), tohumun ancak ölmek ve başka hayatların doğmasına sebep olmak suretiyle feyzini gösterebileceğini anlatmakta ve bizi, G. felsefesindeki suç ve günah kavramlarına götürmektedir.

Retour de l'U. R. S. S. (Soyyet Rusya dönüşü) [1936]: G., Eugène Dabit, Louis Guilloux, Jef Last, Schiffrin ve Herbart ile gittiği Sovyet Rusya'dan 1936 eylülü başında dönmüştür. Sivastopol'da hastalanarak ölen yakın dostu E. Dabit'ye armağan ettiği kitabında, Rusya'ya Rus insanını görmek, insandan ne yapılabildiğini ve ne yapılamadığını öğrenmek için gittiğini; yalnız başına kalabalık içine dalarak incelediği halk ile yürekten kaynaştığını; fakat kıyafetleriyle olduğu kadar fikirleriyle de bir üniforma gibi birbirine benzeyen bir toplulukla karşılaştığını; uzun zaman her şeyin yokluğunu çeken bu halkın şimdi eline geçen az şeyle mutlu olabildiğini; bu mutluluğun ise daha iyi hayat şartlariyle mukayese imkânının mevcut olmamasından doğduğunu; hem üretici, hem alıcı, hem de satıcı olan rakipsiz bir devletin yönetimindeki halkın zevk ve kültürünü yükseltemeyeceğini; kalitesiz bir üretim furyasında yaratıcı halk dehasına değer verilmediğini ve bu yüzden o güzel el sanatlarının, bölge sanatlarının yerini küçük burjuva zevksizliğine bırakmış olduğunu anlatır.

G., Rus işçisini çok gevşek bulmuştur: «Fransız işçisinin gayreti, iş ahlâkı ve kültürü ile Sovyet rejimi neler başarabilirdi!» der.

Çok zengin kolhozlar yanında çok fakirlerini de görmüş, aralarında yardımlaşma bulunmadığına; bu sebeple eşitlik de olmadığına; kolhoz evleriyle eşyasının aynı biçimde olup hiçbir özellik ve şahsiyet göstermediğine; bütün kolhoz halkının ömrünü klüpte, kültür parkında hep bir arada geçirdiğine; ferdin şahsiyetini bırakmasının toplumun mutluluğu sayıldığına işaret eden G., Rusya'da bir tek kanaatin mevcut olduğunu; davranışta, düşünüşte, giyinişte görülen bu biçim birliğinin insanı korkunç bir fikrî tembelliğe götürdüğünü; halkın, neler bilmesi, nasıl düşünmesi, neye inanması gerektiğini her sabah «Pravda» gazetesinde okuyarak bellediğini; o belletilen şeyler dışında hiçbir düşünce ve duyguya izin verilmediğini; böylece bir tek Rus ile konuşan bir kimsenin bütün Ruslarla konuşmuş sayılabileceğini söyler. Sovyet insanına, başka milletler halkının kendileri kadar bilgili ve mutlu olmadığı, ileride daha da mutlu olacakları ezberletilmiş. Bu aynı çarktan çıkmış kalıp - insanların mutluluğu, güvenden, ümitten ve bilgisizlikten doğmaktadır.

G., Rusya'da eğitime çok önem verilmekle beraber, bu eğitimde «meşruluk» çizgisi dışına çıkılmadığını; tenkit fikrine müsamaha edilmediğini; ancak böyle tek yönlü bir düşünüş tarzı kadar hiçbir şeyin kültürü tehlikeye sokamayacağını söyledikten sonra, Rus halkına yabancı memleketlerde her şeyin kötü gittiğinin öğretilmesi suretiyle onun rejime sıkı sıkı sarılmasının sağlanmış ve halkta bir üstünlük duygusu yaratılmış olduğunu; hiçbir tenkide tahammül edemeyen bu halkın yabancılardan daima takdir ve alkış beklediğini anlatır ve bu konuda örnekler verir: bir kız çocuğu kendisine: «Sizde de böyle güzel çocuk bahçeleri var mı?» diye sormuş. Fransa'da da okul, tramvay ve otobüslerin bulunduğuna bir işçiyi inandıramamış. Sovyet Rusya dışındaki ülkelerde, birkaç «hain kapitalist» sayılmazsa, herkesin kara sefalet içinde yaşadığına inandırılmış olan bu halk içinde sınıf ayırımı bulunmamakla beraber, fakir ve zenginin, hatta çok fakir insanların bulunduğunu; üst tabakaların alttakileri, hizmetçiyi, gündelikçiyi hor gördüğünü; insan sevgisinin, hatta sadece merhametin yok olduğunu hayretle müşahede etmiş olan G., bu «küçük burjuva» düşünüşünü devrim düşmanı bir gelişme sayar ve: «Rusya'da bugün devrim düşmanlığı sayılan zihniyet, vaktiyle çarlık rejimine baş kaldırarak onu yıkmış olan zihniyettir. Şimdi ise istenilen uyma ve boyun eğmedir... Sanırım bugün hiçbir ülkede, düşünce bu kadar hürriyetten yoksun olmamış, böylesine mahkûm edilmemiş ve böylesine korku içinde kalmamıştır. Bunca kanlar döküldükten sonra hâlâ alınların eğik, eskisinden daha eğik durması kabul edilemez» der. G., bir memlekette bütün vatandaşların aynı şekilde düşünmesiyle gerçi yöneticilerin işinin kolaylaşacağını, ancak muhalefeti kaldırmanın terörü davet edeceğini söyler.

Rusya'da bir sanat eserinin, ne kadar güzel ve değerli olursa olsun, eğer çizginin dışına çıkmışsa mahkûm edildiğine; güzelliğin burjuvaca bir değer ölçüsü sayıldığına işaret eden G.: «Bir yazar yapılanı alkışlamakla yetindikçe, yeni bir düşünce, geleceğe ait bir fikir sunmadıkça, tenkit etmedikçe, halkın kültürünü besleyecek ne yapmış olabilir?» diye sorar. Sovyet Rusya'yı sık sık Hitler rejimi ile kıyaslayan yazar, Rus aydınlarının bugün bir fikir köleliği içinde bulunduklarının şuuruna bile varmadıklarından yakınmakta ve: «Bizim paha biçilmez hürriyetimizin değerini anlamak için kısa bir süre Rusya'da bulunmak yeter» demektedir.

Komünizmin din aleyhtarı mücadelesini de ele alan G., birçok kiliselerin ilim alanındaki gelişmeleri yansıtan müzeler haline getirildiğini, hattâ bazı mabetlerde fokstrot ve tango dansları yapıldığını, dinin, İsa'nın varlığına kadar inkâr edilmesinin kültür için de zararlı olacağını anlatır.

G., Moskova'ya gelişi ferdasında Kızıl Meydanda Maksim Gor'kiy'in katafalkı önünde yaptığı hitabede: «Kültürün kaderinin Sovyet Rusya'nın kaderine bağlı olduğunu» söylemişti. Kitabında bu sözlerinden dolayı esef duymakta, her şeyden kutsal saydığı hakikat adına bu aceleci hükmünden dönmektedir.

G. in *Günlük*'ünden de anlaşılıyor ki bu hükümler sadece onun şahsî kanaatlerini değil, birlikte yolculuk ettiği ve her biri inançlı birer komünizm taraflısı olan arkadaşlarının kanaatlerini de yansıtmaktadır.

Retouches à mon Retour de l'U. R. S. S. (Sovyet Rusya dönüşü üzerinde retuşlar) [1937]: bu eserinde G., *Sovyet Rusya dönüşü* başlıklı kitabından dolayı kendisini tenkit, tahkir, hattâ tehdit eden solcu muarızlarına, Rusya'da bizzat yaptığı uzun incelemelere ve başka ilim adamlarının, tarafsız kişilerin, en çok da Sovyet gazetesi «İzvestiya» nın araştırma, rapor, istatistik ve yazılarına dayanarak cevap vermektedir.

G. e göre, Rusya'da sosyal refah alanında durum her gün daha kötüye gitmektedir; ümmilikle mücadele başarılamamıştır; öğrencilerin büyük kısmı okul kaçkınıdır; öğretmenlere aylıkları muntazam ödenmemekte veya hiç verilmemektedir; sefil konutlarda üst üste yaşayan, istediği yerde, dilediği ücretle çalışamayan, grev hakkı olmayan, işten atılma veya sürülme korkusunu her an tepesinde hisseden işçinin durumu acıklıdır. İyi ve rahat yaşamanın tek yolu partiye gir-

mek ve dostlarını gammazlamaktır; bu şerefsiz davranışa çocuklar bile alıştırılmaktadır; böylece, ana, baba ve evlâtlar arasında güvensizlik hâkimdir. Komünizm, başlıca amaçlarından olan sosyal adalete ulaşamamıştır; halkın sırtından geçinen bir imtiyazlılar sınıfı doğmuştur; gelir seviyeleri ve sosyal çıkarlar arasında korkunç nispetsizlikler vardır; en basit ihtiyaç maddelerinin fiyatı çok yüksek, işçinin satın alma gücü İhtilâl öncesinden çok düşüktür (1914 te bir aylık kazancı ile 600 kg ekmek alabilen işçi, 1936 kazancı ile ancak 225 kg ekmek alabiliyor); yokluktan, kıtlıktan sıkıntı çekenler sadece dar gelirli büyük kütledir; hiçbir değeri olmayan partili gözdelerin su başlarına yerleştirilmesi suretiyle iktidara sadık bir bürokrasi kurulmuş ve halk, işçi kuruluşları da dahil, eli kolu bağlı hale getirilmiştir; halk ile yöneticiler arasında her türlü temas kopmuştur; insanın insan tarafından sömürülmesine cevaz vermediğini savunan komünizm, bir imtiyazlı zümrenin veya devletin sömürücülüğünü kabul etmiştir; bugünün komünist burjuvası Fransa'daki burjuvalığın bütün kusurlarını nefsinde toplamıştır; sefaletten yeni kurtulmuş olan bu küçük burjuvalar sefili, fakiri hor görmektedir; bunlar İhtilâl'i yapanlar değil, ondan faydalananlardır; Rusya'da neşeli, güler yüzlü görünmeyen her kişi devrim düşmanı sayılır; somurtkanlığın, şikâyetin yeri ise Sibirya'dır; nasıl ki hür düşüncenin ve tenkidin de adı muhalefet ve yeri sürgündür.

G., *Rusya dönüşü* için çeşitli kişilerden aldığı tebrik, takdir ve değişik tonlarda yazılmış tenkit veya tahkir mektuplariyle bunlardan bazılarına verdiği cevapları da kitabının sonuna eklemiştir.

GIDE [*jid*], **Charles** (Uzès 1847 - Paris 1932), Fransız iktisatçısı. Paul G. in kardeşidir. Bordeaux, Montpellier ve Paris hukuk fakültelerinde, ayrıca Collège de France'ta, Köprüler ve Yollar Okulunda, Yüksek Harp Okulunda ekonomi profesörlüğü yapmış, «Revue d'économie politique» te yazılar yazmış, *Du droit d'association en matière réligieuse* (Din konusunda cemiyet kurma hukukuna dair) [1872]; *Principes d'économie politique* (İktisadî siyasetin prensipleri) [1884]; *La coopération* (İş birliği) [1900]; *Histoire des doctrines économiques* (Ekonomik doktrinler tarihi) [Rist ile birlikte, 1909]; *Les sociétés cooperatives de consommation* (İstihlâk kooperatifleri ortaklıkları) [1910]; *Les institutions du progrès social* (Sosyal ilerlemenin müesseseleri) [1921] adlı eserleri yayımlanmıştır. G. «Ecole de Nîmes» diye adlandırılan kooperatifçilik okulunun kurucularından biridir.

C. GIDE

GİDEGEN (Coğ.): bk. GÖL.

GİDER, teşebbüs ve işletme ekonomisi ilminde kullanılan bir terim. Bu ilimde özel bir anlamı olan G., teşebbüsün malî plan ve programlanmasında «G. ler planı» olarak özellik taşır. G., «masraf» demek değildir. Masraf, bir kıymetin kullanılıp yok edilmesi demektir. Bu sebeple, fabrikada yakılmak üzere kömür satın alındığı zaman, bir masraf değil, aslında bir G. yapılmıştır. Her G. in karşılığı para ile ölçülür. Ancak, satın alınan kömür, fabrikanın kazanında yakılmak suretiyle istihlâk edildiği zaman masraf niteliği alır.

G. lerin planlanması, vade ve miktar itibariyle yapılır. Malî politika yönünden teşebbüsün gelir ve G. planlanmasında vadeye daha ziyade dikkat gösterilir. Çünkü işletmenin gelirleri ile denkleştirmek için üzerinde oynayabileceği G. lerin sayısı mahduttur. Meselâ, zamanla mukayyet olmayan tamir işleri gibi. Ücretler, aylıklar, vergiler, mal mübayaaları ve harice yaptırılan işler gibi G. lerde hem vade hem de miktar itibariyle değiştirme yapılmaz.

Bir teşebbüs ve işletmede G. in planlanmasında belli başlı kalemler şunlardır: a. Peşin alımlar dolayısiyle yapılan ödemeler, b. Teşebbüsün harice olan borçlarının ödenmesi, c. Taksitler ve bono gibi ticarî senet kıymetleri ödemeleri, d. Teşebbüs ve işletmenin normal iş ve faaliyetinin aksatılmadan yürütülebilmesini temin için yapılan cari masraflar (aylıklar, kiralar, faizler, vergiler, tamirat G. leri gibi), e. İmalât için gerekli istihsal vasıtaları (makine ve alet, avadanlıklar gibi) ve sabit kıymetler ile büyük tamirat G. leri, f. Yukarıdakilerin dışında kalan sair G. ler (temettü dağıtımı, avans verilmesi v. b.).

Her türlüsü ile teşebbüsten ve işletmeden çıkan kıymetlere G. adı verilir. Bu çıkış nakit halinde ise G. in adına tediye denir. Meselâ, 10 000 liralık kömür alımında 6 000 lirası peşin ödense, 1 000 liralık alınan kömürden istihlâk olsa, burada 1 000 lira masraftır, 6 000 lira tediyedir, 10 000 lira ise G. dir.

GİDER VERGİSİ, ekonomik anlamda, mal ve hizmet istihsaline uygulanan bir vergi çeşidi. Memleketimizde 13 temmuz 1956 tarihli ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu 1 mart 1957 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (68. madde). Bu kanuna bağlı tablolarda çeşitleri belli edilen istihsal ve istihlâk mevaddı üzerinden vergi tarh edilir.

Gider vergisinin konusu ve kapsamı: I. İlk istihsal maddeleri tablosuna şunlar dahildir: 1. Çimento ve ateşe mukavim eşya, 2. Madenler (demir sanayii grupu, bakır sanayii grupu, sair madenler grupu ve akar yakıtlar buraya dahildir), 3. Kauçuk, 4. Kürkler, 5. Kemik, boynuz v. b., 6. Kıymetli taşlar, 7. Kâğıt ve mukavva, 8. Camlar, 9. Tekstil maddeleri, 10. Elektrik ve hava gazı.

II. Kanuna göre mamul maddeler tablosuna dahil olanlar şunlardır: 1. Barut ve patlayıcı maddelerle silâh ve teferruatı ve av malzemesi, 2. Kibrit, 3. Taşıtlar, 4. Saatler, 5. Ses cihazları ve levazımı, 6. Fotograf ve sinema makine ve malzemeleri, 7. Seramik mamulleri, 8. Ziynet ve süs eşyası.

III. Kanunda, üçüncü grupta kahve, kakao ve kakao yağı ve inhisar dışındaki içkiler G. V. ne konu alınmıştır.

IV. Bu kategoriye ithal maddeleri dahildir. Bu arada: 1. Çimento ve ateşe mukavim maddelerden mamul ve her türlü eşya, 2. Madenî eşya, 3. Kauçuktan mamul eşya, 4. Plastik maddeler, 5. Kâğıt ve mukavvadan mamul eşya, 6. Camla mürettep eşya, 7. Tekstil maddeleri mamulâtı, 8. Kürk mamulâtı, 9. Hayvanî maddelerden mamul süs eşyası, 10. Taş, inci ve kıymetli madenlerden süs eşyası, 11. Kahveden mamul maddeler, 12. Kimyevî maddeler.

Adı geçen kanunun 1. maddesine göre, I, II ve III. tablolarda yazılı maddelerden Türkiye'de istihsal ve imal olunanların müstahsil veya âmilleri tarafından teslimi veya kendi imalâtlarından sarf edilmesi, bunlardan yabancı memleketlerde istihsal ve imal edilenlerle IV. tabloda yazılı mamullerin Türkiye'ye ithali, bu tablolarda gösterilen nispet ve hadlerde istihsal vergisine tâbidir.

G. V. nden istisnalar şu konulardır: Montaj ve tamir işlerine ait mevaddan, araştırma ve deneme gayesiyle ithal olunan eşyadan, öğrenim ve eğitim malzemeleri, bağış ve yardım maksadiyle verilenler, tezyinî çiniler, fotograf ve sinema filimleri, sağlık ve eğitim eşyası ve tortu yakıtlar, ev sanatlarına ilişkin malzemeler, ipek imalâthaneleri ile elektrik malzemeleriyle ilgili daimî ve geçici mahiyeti haiz muaflık kanunda tadadî olarak belli edilmiştir (4 - 12. madde).

Yukarıda, tablolarda gösterilen maddelerden Türkiye dahilinde istihsal olunanların vergisini bunların müstahsilleri öder. 13. maddede G. V. nde matrah, bazen mamulün saf sıkleti, içkilerde listesi, kibritlerde çöp adedi miktarı, elektrikte kilovatsaat, hava gazında metreküp, diğer maddelerde ise satış bedelidir.

İthal sırasında alınan istihsal vergisinde mükellef, malı Türkiye'ye ithal edenlerdir. Matrah ise, gümrüklü değeri ve ölçü esasıdır. Gümrüklü değerin içine şu unsurlar girer: a. Gümrük vergisine esas olan kıymet, b. Belediye payı, c. Mal bedeli üzerinden alınan para primi veya fiyat farkı.

Banka ve sigorta şirketlerinin her ne şekilde olursa olsun yapmış oldukları bütün muameleler dolayısiyle kendi lehlerine her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben aldıkları paralar, banka ve sigorta muameleleri vergisine tâbidir (29. madde).

Türkiye sınırları içinde umuma mahsus vasıtalarla yapılan taşımalarda yük taşımaları ile belli bir tarifeye dayanılarak yapılan yolcu taşımaları nakliyat vergisine tâbidir. Bu G. V. nde mükellef, nakil vasıtalarını işletenlerdir. Matrah ise, yolcu ve yük taşımaları karşılığında nakden veya hesaben alınan ücrettir.

Posta, telgraf ve telefon hizmetleri G. V. nin P T T hizmetleri vergi grupuna girer. Bu verginin tek mükellefi vardır, o da P T T İşletme Genel Müdürlüğüdür. Verginin matrahı, tarifesine göre alınan ücrettir. Nispeti ise % 10 dur.

GİDİM (Fr. Reflux, Marée descendante) [Coğ.]: bk. GELGİT.

GİDİMAKA, Mauritania İslâm cumhuriyetinde bir yönetim çevresi. Senegal nehri kıyısındadır. Nüfusu 43 400, yönetim merkezi Selibabi'dir.

GİDİMLİ (eski terim: Bahsî; Fr. Discursif) [Mantık], merhale merhale, bir önerme (kaziye) den öbürüne geçerek, muhakeme yoluyle sonuç çıkaran (düşünüş tarzı). G. bilgi, bu yoldan edinilmiş bilgi olup sezgili (intuitif, tehaddüsî) veya vasıtasız (direct) bilginin zıddıdır.

Tümevarımlı (inductif) bilginin salt G. muhakemeye dayanılarak ispat edilemeyeceği başta D. Hume olmak üzere birçok düşünürler tarafından öne sürülmüştür, ama bu türlü muhakemenin de tabiat hakkında birtakım temel hipotezlere, özel birtakım nedensel ilişkiler (illiyet rabıtaları)in var olduğu yolundaki hipotezlere ve tabiat ilimlerinde girift hesaplamalar şekl nde ortaya çıkan çıkarımlar (istintaçlar) a dayandığı nispette G. olduğu ileri sürülebilir. Buna karşılık, özel nedensel ilişkiler ile ilgili hipotezin ortaya konmasının bir sezgi mahsulü olduğu da söylenebilir. Bu görüş kabul edilirse, G. bilgi ile sezgili bilginin bağdaşmaz ve birbirinin zıddı muhakeme yolları olduğunu öne sürmek güçleşir. Gerçekten de tabiat ilimleri, sezgi yoluyle öne sürülmüş hipotezlerin G. muhakeme ile teoriler haline getirilmelerinden ve müşahade yolu ile tespit edilmelerinden ibaret bir metot uygularlar, denebilir.

GIELGUD [*gilgud*], **Sir John** (doğ. Londra 1904), İngiliz yazarı ve sahne vazıı. Westminster okulunda okumuştur. Lady Benson'ın okulunda ve Kraliyet Tiyatro Akademisinde tiyatro eğitimi görmüştür. İlk defa Old Vic'te (1921) sahneye çıkmıştır. Shakespeare'in pek çok kişilerini yorumlamış olup Londra'da ve New York'ta, özellikle Hamlet'i başarı ile sahneye koyarak alkışlanmıştır. Piyesler sahneye koymuştur. 1932 de *Insult* (Hakaret) ile perdede oynamıştır. 1953 te Sir unvanını almıştır. *Early Stages* (İlk sahneler) adlı bir otobiyografisi vardır.

J. GIELGUD

GIËMSA [*giemza*], **Gustav** (Blechhammer, Oberschlesien 1867 - Biberwier, Tirol 1948), Alman şimikoterapisti, Kendi adı verilen (Giëmsafärbung = Giëmsa boyası) sıtma virüslerini, spiroketleri ve tripanozomları, içinde layişmanya v. b. gibi protozoan parazitlerin azür II - eozin, azür II-gliserin ve methanol bulunan G. solüsyonu ile boyama tekniği sayesinde teşhis alanında büyük hizmette bulunmuştur. G. nın, gemilerde ve tropik ülkelerde uygulanan amelî hijiyen usullerinde de değerli katkıları olmuştur.

GIERKE [*girki*], **Otto von** (Stettin 1841 - Charlottenburg 1921), Alman hukukçusu. 1867 ye kadar Berlin Üniversitesinde Alman hukuku okutmuş, sonra Breslau ve Heidelberg üniversitelerinde bulunmuştur. G., hukuk fikrinin pozitif hukuk karşısındaki önemini ortaya koymağa çalışan Alman hukukçularından biriydi. Kooperatifçilik düşüncesinin, Alman hukukunun dayanaklarından biri olduğunu kabul eder. Başlıca eserleri: *Das deutsche Genossenschaftsrecht* (Alman kooperatifçilik hukuku) [4 cilt, 1868 - 1913]; *Der Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs und das deutsche Recht* (Bir medenî kanun tasarısı ve Alman hukuku) [1889]; *Die Grundbegriffe des Staatsrecht und die neuen Staatsrechtstheorien* (Kamu hukukunun ana kavramları ve yeni kamu hukuku teorileri) [1915]; *Deutsche Privatrecht* (Alman özel hukuku) [3 cilt, 1895 - 1917].

GIESE [*gizi*], **Wilhelm Friedrich Carl** (Stargard, Pommern 1870 - Eichwalde, Teltow 1944), Alman Türkologu. 1891 yılında Greifswald lisesinden çıkan G., Greifswald Üniversitesinde teoloji ve doğu filolojisi okumuş, W. Ahlwardt'ın yanında bir doktora çalışması yapmıştır (1894). Daha sonra Strassburg'da Theodor Nöldeke'nin yanında çalışmalarına devam eden G., 1899 da devlet imtihanını vermiştir. Bundan sonra Georg Jacob (b. bk.) un teşvikiyle daha çok Türk dili üzerinde çalışmaya başlayan G., 1899 - 1905 yılları arasında İstanbul da Alman lisesinde öğretmenlik yapmıştır. 1906 da Greifswald Üniversitesinde doçentlik unvanını almış, 1906 da Karl Foy (b. bk.) un yerine Berlin'de Doğu

F. GIESE

Dilleri Semineri (Seminar für Orientalische Sprachen) nde Türk dili profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1914 - 1915 yıllarında I. Dünya Harbine katılan G., 1915 te Istanbul Darülfünunu müderrisliğine çağrılmıştır. 1920 de Breslau (Pol. Wroclaw) Üniversitesi profesörlüğüne tayin edilen G., 1936 yılına kadar Breslau'da çalışmıştır. Hayatının son yıllarını Berlin çevresinde Eichwalde'de geçirmiştir.

Arap filolojisi sahasında yetişen G., Istanbul'da öğretmenlik yaptığı yıllarda İç Anadolu'da geziler yaparak Türk dili üzerinde ciddî çalışmalara girişmiştir. Bu çalışmaları yanında yeni Türk edebiyatı ile de meşgul olmuş ve Mehmet Emin (Yurdakul) in şiirlerini Almancaya çevirmiştir (*Neues von Mehmed Emin Bej* = Mehmet Emin Beyden yeni şiirler. «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», 1904, 117 - 146; *Neue Gedichte von Mehmed Emin Bej* = Mehmet Emin Beyden yeni şiirler. «Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen», 1910, 1 - 51). Daha sonra Hüseyin Rahmi (Gürpınar) nin *İffet* adlı romanından birtakım bölümleri Almancaya aktarmıştır (*Die Volksszenen aus Hüsēn Rahmi's Roman 'Iffet* = Hüseyin Rahmi'nin *İffet* romanından halk sahneleri. «Orientalische Studien», 1906, 1081-1091). Jacob'un *Vorträge türkischer Meddâhs* adlı eseri üzerine 1902 de Istanbul'da bulduğu bir eseri yayımlamıştır (*Der übereifrige Xodscha Nedim.* Türkische Bibliothek, 8. Berlin, 1907). 1902 ve 1904 yıllarında yapmış olduğu dil araştırmaları sonunda *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch* (Anadolu Türkçesi üzerine malzemeler) adlı eserinin I. cildini yayımlamıştır (*Erzählungen und Lieder aus dem Vilajet Qonjah* = Konya vilâyetinden hikâye ve türküler, Halle-New York, 1907). G. Konya valisi Ferit Paşanın yardımlarından faydalanmışsa da, bu yolda başka bir yayın yapamamıştır. Türk dili yanında Türk (Osmanlı) tarihine de ehemmiyet veren G., *Die ältesten osmanischen Geschichtsquellen* (En eski Osmanlı tarih kaynakları) [«Janus», I, 1921, 28 - 35] adlı yazısını yazdıktan sonra *Die altosmanichen anonymen Chroniken Tewārih - i āl - i 'oṣman* (*Tewārih - i āl - i 'Osman* adlı eski Osmanlı tarihleri) adlı eserini yayımlamıştır (Breslau, 1922). Bu eserin giriş bölümü «Mitteilungen zur osmanischen Geschichte» dergisinde çıkmıştır (*Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen Chroniken Tewārīḫ - i āl - i 'oṣman*) [I, 1921 - 1922, 49 - 75]. G. nin Türk tarihine kazandırdığı bu kaynak, Mordtmann'ın teklifiyle ilim çevrelerinde «Anonymus Giese» adiyle tanınmıştır. Eski Osmanlı tarihi sahasındaki çalışmalarına devam eden G., 1929 da Aşıkpaşazade tarihini de yayımlamıştır (*Die altosmanische Chronik des 'Āšiqpašazāde.* Leipzig, 1929). Bu eser 1914 te Istanbul'da Âli Bey tarafından da yayımlanmıştı. Fakat yeni yazmaların göz önünde tutulmasiyle G. nin meydana getiriği yeni baskı, tarihçiler için her bakımdan güvenilir bir kaynak değerini kazanmıştır. Osmanlı tarihi kaynakları üzerinde yaptığı araştırmalar sonunda G., *Tevarih - i âl - i Osman*'ın Aşıkpaşazade ve Neşrî tarihleriyle karşılaştırılması üzerinde durmuş, fakat bu işe girişememiştir. G. nin bu yolda yazılmış birçok yazıları daha vardır (*Zum literarischen Problem der frühosmanischen Chroniken*, «Orientalistische Literaturzeitung», XXIX, 1926, 850-854; *Zum Wortschatz der altosmanischen anonymen Chroniken Tewārıḫ - i āl - 'oṣmān*, «Ungarische Jahrbücher», VIII, 1928, 266 - 268; *Zum 'Āšiqpašazāde - Problem*, «Orientalistische Literaturzeitung», XXV, 1932, 7 - 17; *Die verschiedenen Textrezensionen des 'Āšiqpašazāde bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern. Ein literargeschichtlicher Beitrag zur frühosmanischen Geschichtsschreibung.* «Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften», 1936). G. Osmanlı devletinin kuruluşu ile ilgili tartışmalara da katılmıştır (*Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches* = Osmanlı devletinin kuruluşu meselesi. «Zeitschrift für Semitistik», II, 1924, 246 - 271. Türkçe çev. «Türkiyat Mecmuası», I, 1925, 151 - 171). G. nin *Das Seniorat im osmanischen Herscherhaus* (Osmanlı hanedanında haleflik hakkı) [«Milteilungen zur osmanischen Geschichte», II, 1926, 248 - 256]; *Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen im osmanischen Reich* (Osmanlı imparatorluğunda Hıristiyanların durumunun tarihî esasları) [«Der Islam», XIX, 1931, 264 - 277]; *Bemerkungen zu G. Raquette, Eine kaschgarische Wakfurkunde aus der Khodscha - Zeit Ost - Turkestans* [«Ungarische Jahrbücher», XI, 1931] gibi çalışmaları da Türk tarihi bakımından mühimdir. *Die Osmanisch - türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik* (*Ragusa*) (Dubrovnik rektörlük sarayındaki Osmanlıca belgeler) [«Festschrift für Georg Jacob zum 70. Geburtstag. Leipzig, 1932. 41 - 56] adlı yazısı da anılabilir. «Manschen die Geschichte machten» dizisinde *Muhammed II.* ve *Soliman I.* yazılarını da G. yazmıştır. 1934 te Istanbul'da toplanan Türk dili kurultayına katılan G., bu yolda da yazılar yazmıştır (*Die Reinigung und Erneuerung der türkischen Sprache* = Türk dilinin özleştirilmesi ve yenileştirilmesi. «Forschungen und Fortschritte», X, 1934). — H. E.

GIESEKING [*gīzīkink*], **Walther** (Lyon 1895 - Londra 1956), Alman piyanisti. Fransa ve İtalya'da yetiştikten sonra Hannover'da Karl Leimer'ın öğrencisi olmuş, I. Dünya Harbi ertesi konser piyanisti olarak Avrupa'da, 1926 dan başlayarak Amerika'da tanınmış, özellikle Debussy ve Ravel gibi empresyonistlerin eserlerini yorumlamakta başarı göstermiştir. Leimer'ın piyano çalışma metodunu geliştirerek *Modernes Klavierspiel* (Modern piyano çalışı) [1931] başlığıyle yayımlamış, konser gezileri sırasında II. Dünya Harbi içinde Ankara'ya da gelmiş, 1948 de Saarbrücken konservatuvarına öğretmen olmuştur. Birkaç piyano ve oda musikisi eseri de vardır.

W. GIESEKING

GIESELER [*gīzilīr*], **Wilhelm** (doğ. Hannover 1900), Alman antropoloğu. Tübingen Üniversitesinde antropoloji profesörlüğüne getirilmiş (1934) olup ırkların menşei ve toplum biyolojisi konusunda araştırmalarda bulunmuştur (Württemberg). Eserlei: *Abstammungs und Rassenkunde der Menschen* (İnsan ırkları bilgisi) [1936]; *Die Fossilgeschichte des Menschen* (İnsan fosilleri tarihi): *Evolution der Organismen* [1953] adlı eserde.

GIESSBACH [*gīsbaḫ*], İsviçre'nin Bern kantonunda, Brienz gölüne soldan dökülen bir nehir. Faulhorn sıradağlarından çıkar ve 300 m yükseklikten birbiri ardınca düşen

7 şelâle meydana getirir. 1879 dan beri Brienz gölünden G. oteline kadar teleferik (663 m) işlemektedir.

GIESSBACH

GIESSEN [*gîsın*], Almanya'nın Hessen federal devletinde *Kreis* merkezi olan bir şehir. Lahn nehrinin batı dirseği üzerinde sıradağlarla çevrili G. teknesindedir. Denizden yüksekliği 159 m, nüfusu 72 600 (1967) dür. 1607 de kurulan üniversite 1950 de Justus-Liebig Hochschule (Justus Liebig Yüksek Okulu) ye çevrilmiş olup tabiî ilimler, tarım, veteriner hekimlik fakülteleriyle tıbbî araştırmalar ve tekâmül akademisi bölümlerini içine alır. G. da ayrıca politeknikum, tarım yüksek okulu, müzeler, bitki bahçesi, şehir tiyatrosu vardır. G., çok taraflı endüstrisine yarayan demiryollarının bir kavşak merkezidir. Tütün ve sigara fabrikaları, makine, lastik, cam, kereste, sabun, giyim eşyası, gıda maddeleri, inşaat malzemesi yapımevleri ve seramik sanayii vardır.

G. XII. yüzyıl ortalarında Kont von Gleiberg tarafından kurulan kalenin etrafında gelişmiş ve 1248 de şehir

GIESSEN: Belediye binası ve meydanı

statüsünü almıştır. Kale içi şehir, tarihî eski yapıları (1364) ve yeni şatoları (1533), eski belediye sarayı (XV. yüzyıl) ile aralık 1944 teki bir hava akınında hemen tamamiyle (% 70) yıkılmıştır.

GİFAR, Maaddî (İsmailî) lere bağlı bir Arap aşireti. Hicaz'da oturan G. lar 629 yılında İslâmiyeti kabul ederek, aynı yıl Muzeyne, Cuheyne Suleym, Esed, Kays ve başka kabilelerle birlikte Halid b. el-Velid komutasında Mekke'nin fethine katılmışlardır. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra halife olarak Ebû Bekir'i tanımışlar, asî kabilelere karşı onunla birlikte savaşmışlardır.

GIFFARD [*jifâr*], **Henry Jacques** (Paris 1825 - Paris 1882), Fransız makine mühendisi. 1852 de makine gücü ile hareket eden ilk yarı sabit hava gemisini (44 m uzunluk, 3 beygir gücü buhar makineli) inşa etmiş ve başarılı bir tercübe uçuşu yapmıştır. Daha büyük olan ikinci hava gemisi ise 1855 te düşmüştür. G., buhar kazanı enjektörünü de bulmuştur (1858). Bundan başka, 1878 Dünya Sergisi için hazırlanan 25 000 m³ hacmindeki büyük sabit balonun da yapıcısıdır.

H. J. GIFFORD

GIFFORD [*gifırd*], **William** (Ashburton 1756 - Londra 1826), İngiliz gazetecisi ve yazarı. Önce denizcilik etmiş, sonra kunduracı çıraklığı yapmıştır. Bazı kimselerin yardımiyle Oxford Üniversitesinde okuduktan sonra Lord Grosvenor'ın himayesinde yazarlık hayatına atılmış, *The Baviad* [1794] ve *The Maeviad* [1795] adlı hicivleriyle John Willams ve John Walcot'ın düşmanlığını kazanmıştır. Fransız ihtilâline karşı «Anti-Jacobin» de yazılar yazmıştır. 1809 da «Quarterly Review» yı kurarak 1824 yılına kadar bunun müdürlüğünde kalmıştır. Keats, Hazlitt, Lady Morgan'a karşı sert hücumlariyle tanınmıştır.

GİFU, Japonya'da, Honshu adasında, Nagara ırmağı üzerinde, eyalet merkezi olan bir şehir. Nüfusu 358 000 (1965) dir. Demiryolu kavşağında bulunan şehir bir sanayi (tekstil, seramik, kâğıtçılık) ve zanaat (şemsiye, fener) merkezidir. Nagara üzerinde karabatak avlanır. G. eyaletinin nüfusu 1 584 000 dir.

GİG (Denizcilik): bk. KİK.

GİGANOV, Iosif (XVIII. yüzyıl - XIX. yüzyıl), Rus asıllı Türk dili uzmanı. Asıl mesleği rahiplik olan G., Tobol halk okulunda Tatar dili öğretmenliği yapmış, Tatar lehçesi ve grameri üzerinde birçok eserler yazmıştır: *Grammatika tatarskogo yazıka* (Tatar dili grameri) [1801]; *Slovar' rossiysko-tatarskiy* (Rusça-Tatarca sözlük) [1804].

GIGANTHOPITHECUS BLACKI [*gigantopitekus bleki*], Hongkong'un Çin eczahanelerinde Koenigswald (1935-1939) tarafından bulunan büyük azı dişlerine dayanılarak adlandırılan Buzul Çağı (Pleistosen) ortalarına ait insan veya insanımsı maymun cinsinden bir yaratık. Weidenreich ve Weinert'in ileri sürdükleri G. B. nin bir dev maymun-insan olduğu hipotezi kabul edilemez.

GİGANTİZM (Fr. Gigantisme < Lat. *gigas* = dev), bir bireyin çeşitli organları arasındaki oran değişmeksizin anormal derecede büyümesi. 1. **Botanik:** Bitkilerdeki G. çoğunlukla tetraploidi (Fr. tétraploïdie) den, yani kromozom sayısının normal sayının iki katı olmasından ileri gelir ki bu durum çekirdeğin ve dolayısiyle hücre plazmasının büyümesine yol açar.

2. **Patoloji:** Patolojik olmayan bir G. var olabilir; bunda, birey her bakımdan normal olmakla beraber kendi ırkından olan bireylerin ortalama büyüklüğünden iri olur. Bu G. aileden gelme bir haldir. Çoğu zaman ise, G. durumu gösteren kimseler, hipofiz bezinde bir bozukluk bulunan hastalardır. Bu gibi kimselerde bir süre sonra akromegali (Fr. acromégalie = vücudun el, ayak ve yüz gibi uç kısımlarının büyümesi) belirtileri baş gösterir. Bu duruma, hipofiz bezinin ön lopunda bir asidofil adenem (Fr. adénome acidophile = asitle lekelenen veya asit tutan bezemsi ur)

yol açmış bulunur. Ayrıca kısmî G. de olabilir, bunda iskeletin bir bölümü aşırı derecede büyür; fakat bu hal pek seyrek görülür.

GİGANTOMAKHİA (Yun. = devlerin savaşı), Yunan mitolojisinde dev (gigas, gigantos) lerin Olympos tanrılarına karşı açtıkları efsanevî savaş. Yunan sanatında, özellikle vazo resimlerinde rastlanan bir konudur. G. konusu meselâ tapınağın giriş alınlığını (Atina Akropolisinde Peisistratid'ler tarafından M. Ö. 520 yıllarına doğru tanrıça Athena için yaptırılmış olan Hekatompedos adlı tapınağın ön yüzü), sütun üst tabanlarının ionik tarzdaki frizlerini (Siphnos'luların Delphoi'deki hazineleri, M. Ö. 525 sıraları) ve anıtsal tapınak eteklerini (Bergama [Pergamon] sunağı, M. Ö. 182 - 165 sıraları) süslemektedir. Eski devirde devler çıplak muharipler veya o devrin silâhlı askerleri şeklinde tasvir edilmiştir. Bergama şehri sanatında ise yılan biçiminde Titan'lar olarak gösterilmiştir.

Latin yazarı Claudius Claudianus (M. S. 395 sıraları) un *Gigantomachia* (Devlerin savaşı) adlı bir destanı vardır. Elde sadece ilk kısmı kalmış olan bu eserin Yunanlılar tarafından meydana getirilmiş mitolojik temalardan genişletilmiş olduğu sanılır.

GIGANTOSAURUS [*gigantosaurus*] (fosil), Sürüngenler takımından bir sürüngen. 15 m uzunluğunda olan iskeleti Tendaguru (Doğu Afrika) da toprak tabakaları arasında bulunmuştur. Ön ayakları arka ayaklarından daha uzundur.

GİGARTİNA (*Gigartina*), Kızıl suyosunlarından bir su yosunu cinsi. Bu cinsin muhtelif denizlerde yetişen 90 kadar türü vardır. *G. mamillosa*, *G. stellata* türleri Kuzey Atlas Okyanusu sahillerinde yetişen küçük Kızıl suyosunlarıdır. Bu Kızıl suyosunu türleri ile İrlanda yosunu veya deniz kadayıfı denen *Chondrus crispus* özellikle İrlanda sahillerinde fırtınalardan sonra büyük kitleler halinde birikir. Bunlar halk tarafından toplanarak güneşte yavaş yavaş kurutulur ve Karagen elde edilir.

Gigartina mamillosa tallusu

Karagen öksürük söktürücü olarak kullanıldığı gibi, besin maddesi olarak bilhassa çikolata ve tatlıların yapılmasında kullanılır. Bundan başka dokuma endüstrisinde kumaşlara, bilhassa sunî ipeğe sertlik vermek (apre) için kullanılır. İrlanda için Karagen önemli bir ticaret malıdır.

GİGARTİNALES (Bot.), Kızıl suyosunlarından bir bitki takımı. Bu takımda cins ve türlerinin çoğu denizlerde yetişmek üzere 21 familya vardır. Bunlar arasında *Gigartina*, *Phyllophora*, *Chondrus* cinsleri önemli kızıl suyosunlarıdır.

GİGAS veya GİGANTHOS (Mit.): bk. DEV.

GİGES (Guggu) [Tar.]: bk. GYGĒS.

GIGHTI [*gigti*], Afrika'da eski Romalılara ait bir şehir. Harabeleri Tunus'ta, Cerbe (Fr. Djerba) adasının güneyinde, Bou Grara koyu kenarındadır. Bu harabelerde bir çarşı, bir Capitol tapınağı, bir toplantı yeri, bir kilise ve hamamlar vardır. G., Hadrianus'un idaresinde Latin hukukuna bağlı bir şehir ve Antoninus Pius'un idaresinde de Romalılara bağlı, idare bakımından bağımsız bir şehir olmuştur.

GIGLI [*cilyi*], **Beniamino** (Recanati 1890 - Roma 1957), İtalyan tenoru. Roma'da Sainte - Cécile müzik akademisinde okumuştur. Önce Parme, Rovigo, Bologna'da, sonra da Napoli ve Milano'da kendini tanıtmıştır. Daha sonra uluslararası bir ün yaparak dünyanın en meşhur sahnelerinde alkışlanmıştır. Özellikle New York'ta Metropolitan Operasında, Güney Amerika'nın büyük şehirlerinde, Covent Garden'da, Paris'te, Madrid'de, Skandinavya'da, Almanya'da, Orta Avrupa'da konserler vermiş ve çok büyük bir başarı sağlamıştır. Lirik İtalyan repertuvarının (Boito, Verdi, Puccini, Mascagni) üstadı olmuş ve bazı Fransız bestecilerini (Massenet, Lalo) nin eserlerini açıklamıştır.

B. GIGLI

GIGLI [*cilyi*], **Girolamo** (Siena 1660 - Roma 1722), İtalyan yazarı. En ünlü eseri *Il Don Pilone* (1711), Molière'in *Tartuffe*'üne benzer. Siena Üniversitesinde profesörlük yapmış (1707 - 1713), çalışmalarını filoloji üzerinde toplamış ve Siena ağzının Floransa lehçesinden üstün olduğunu göstermek için *Vocabolario Cateriniano* adlı bir sözlük yazmıştır (1717). Accademia della Crusca'nın karşı hücumları üzerine sözlüğü yakılmış ve kendisi de Siena'dan sürülmüştür (1717).

GIGUE [*jig*]: 1. Orta Çağda yaylı çalgılar için kullanılmış ad. Bk. REBEK.

2. İngilizlerin danslarından 1600 den az sonra türemiş dans ve bunun umumiyetle 3 vuruşlu havası.

GIJÓN [*gihon*], İspanya'nın kuzey kıyısında, Oviedo vilâyetinde bir liman ve endüstri şehri. Asturias bölgesinin en büyük şehri ve 2,2 milyon ton yük aktarmasiyle İspanya'nın üçüncü büyük limanıdır. Nüfusu 141 488 (1965) dir. Şehir, dağlarla çevrili olup aralarında kayalık Monte Santa Catalina'nın denize uzandığı iki körfez üzerinde yer alır. 1936 İspanya iç harbinde hemen tamamiyle yıkılmıştır. G., şimdi, özellikle güneye doğru ve Asturias kömür ve ağır endüstrisinin yeni ihracat limanı olan batıdaki Elmusel yönünde hızla genişlemektedir.

GIJÓN: Revillagigedo Sarayı

GİL, Vincente (Biyogr.): bk. VINCENTE, Gil.

GIL DE HONTAÑÓN [*hil de ontanon*], **Rodrigo** (Rascafria, Madrid 1500 - Segovia 1577), İspanyol mimarı. Salamanca'daki Catedral Nueva (Yeni Katedral) ve Monterrey sarayının mimarıdır. Alcala de Henares Üniversitesi dış cephesi (1549 - 1553) ile Jacinto de Compostela katedrali manastırının bir kısmı da onun eseridir. İspanyol mimarisi üzerindeki etkisi pek büyük olmuştur.

GIL POLO [*hīl pōlo*], **Gaspar** (Valencia 1535 - Barcelona 1591), İspanyol yazarı. Montemayor'un *Diana*'sının devamı olan *La Diana enamorada* (Âşık Diana) [1564] adlı pastoral romanı ile tanınmıştır.

GIL Y ZÁRATE [*hil i thąrate*], **Antonio** (San Ildefonso 1793 - Madrid 1861), İspanyol piyes yazarı. Öğrenimini yaptığı Paris'ten memleketine klasik tiyatro zevkini getirmiştir. İlk piyesleri, klasik Fransız eserlerinden çevirilerdir; fakat sonradan romantizmin tesirinde kalmış ve *Don Alvaro de Luna* (ad) [1840]; *Guillermo Tell* (Wilhelm Tell) [1843]; *Guzmán el Bueno* (İyi yürekli Guzmán) [1843] gibi tarihî piyesler yazmıştır.

GILA [*hila*], **Rio,** Amerika Birleşik Devletlerinde, Batı Colorado (Colorado of the West) ırmağının sol kolu. Uzunluğu 950 km dir. G. bölgesinden geçer ve Yuma'da Colorado'ya karışır. Bu ırmağın en büyük kolu Salt River'dır.

GÎLÂN, İran'da, Hazar Denizinin güneybatı kıyısında, Elbruz etekleri düzlüğünde bir bölge ve eski bir eyalet. Yağmurların bol olması sebebiyle G., İran'ın en bereketli topraklarına sahip olup pirinç, çay ve zeytin yetiştirir, ipek böcekçiliğinde ise millî üretimin dörtte üçünü sağlar. İkliminin sıcak ve nemli olması yüzünden sıtma yaygındır. Dağları yoğun ormanlarla kaplı olup küçük, fakat sert akışlı ırmaklar oluşturur.

G. bölgesinin nüfusu 2 635 000 dir. Başşehri Reşt, başlıca limanı Pahlavî (eski Enselî) dir.

GILBERT [*gilbırt*] (Fr. Gilbert), elektromagnetik C. G. S. (E. M. C. G. S.) birimler sisteminde *magnetomotor kuvvet* (M. M. K.) (b. bk.) birimi. Magnetik devrelerde, kapalı bir elektrik devresi için $I = E/R$ Ohm kanununa karşılık,

$$\text{magnetik akı} = \frac{\text{magnetomotor kuvvet}}{\text{relüktans}} = \frac{N\,I}{l/\mu\,s}$$

ifadesi vardır. Burada N, solenoidin toplam sarım sayısı; I, devreden geçen akım; S, solenoidin kesiti; l, uzunluğu, μ mutlak magnetik geçirgenlik. Rasyonel M. K. S. A. birimler sisteminde M. M. K. birimi *amper sarım*'dır: 1 amper - sarım $= 4\pi/10 = 1{,}257$ gilbert, 1 gilbert $= 10/4\pi$ amper - sarım $= 0{,}7958$ amper sarım.

GILBERT [*jilbęr*], **Augustin** (Buzancy, Ardennes 1858 - Paris 1927), Fransız hekimi. Hôtel - Dieu'de tıbbî klinik profesörlüğünde bulunmuş, alkolik menşeli ve hipertrofik karakterli (karaciğerin büyümesine sebep olan) siroz hastalığını tarif etmiş, irsî kolemi (sarılığa ve karaciğer yetersizliğine olan irsî istidat) yi başka kolemi şekillerinden ayırmıştır.

GILBERT [*gilbırt*], **Cass** (Zanesville, Ohio 1859 - Brackenhurst, İngiltere 1934), Amerikalı mimar. Başlıca eserleri: Minnesota devleti başkenti Saint Paul'deki parlamento binası (State Capitol); New York City'deki 57 katlı Woolworth Building (o sırada dünyanın en yüksek yapısı); umumî kütüphaneler; Washington'daki Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Odası binası v. b.

GILBERT [*gilbırt*], **Grove Karl** (Rochester, New York 1843 - Jackson, Michigan 1918), Amerikalı coğrafya bilgini. Amerika Birleşik Devletlerinin batı bölümünde girişilen ilmî araştırmalar (Wheeler ve Powell seferi) a katılmış, *Lake Bonneville* (Bonneville gölü) [1890] adlı bir eser yayımlamıştır. G. bu eserinde gölün teraslarını tasvir etmiş ve ülkenin batı bölümündeki Büyük Havza (Great Basin) nın kütle halinde yükselmiş olduğunu (epirojenik hareket) ispat etmiştir. Bundan başka, Henry Mountains dağlarının lakkolit (laccolithe) leri ve Kuzey Amerika'daki Büyük Göller'in teşekkülü ve kıyı topografyası üzerinde çalışmıştır.

GILBERT [*jilbęr*], **Nicolas Joseph Laurent** (Fontenoy - le - Château 1750 - Paris 1780), Fransız şairi. Filozoflara karşı savaşta Fréron'a katılmış ve bunlara karşı *Le Carnaval des auteurs* (Yazarların karnavalı) [1773] adlı eserini yayımlamıştır. En ünlü eseri *Adieux à la vie* (Hayata veda) adı ile tanınan *Ode imitée de plusieurs psaumes* (Çeşitli mezamirden örneklenerek yazılmış od) dur.

N. J. GILBERT

GILBERT [*gilbırt*], **Sir Alfred** (Londra 1854 - 1934), İngiliz heykelcisi ve kuyumcusu. Önemli eserlerinden bazıları şunlardır: Winchester şehri için kraliçe Victoria'nın heykeli; Windsor şatosunun Albert şapelindeki Clarence dukası mezarı; Marlborough konağı (Londra) nda kraliçe Alexandra anıtı; büstler v. b.

GILBERT [*gilbırt*], **Sir Humphrey** (Brixhan, Devonshire aş. yu. 1537 - Atlas Okyanusu 1583), İngiliz subayı ve denizcisi. Kraliçe Elizabeth'in kendisine «hiçbir Hıristiyan hükümdarın ve Hıristiyan halkın henüz sahip olmadığı, kâfirlerin elinde bulunan topraklar» keşfederek buralara Hıristiyanları yerleştirmesi için altı yıl süreli bir imtiyaz tanıması üzerine 1578 de hedefi belli olmayan bir sefere çıkmış, fakat gemicilerinin disiplinsizliği yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştır. 1583 te 5 gemi ile yeniden yola çıkan G., St. John's (Newfoundland, Kanada) limanına varmış, burasını kraliçe adına işgal etmiştir. Böylece, Kuzey Amerika'da ilk İngiliz sömürgesinin kurucusu olmuştur. Dönüş yolculuğunda şansı iyi gitmeyen kâşif, Asor adaları açıklarında şiddetli bir fırtınaya tutulmuş, «Squirrel» adındaki 10 tonluk teknesiyle birlikte sulara gömülmüştür.

G., Cathay (Çin'in eski adı) ve Doğu Hint Adaları (şimdiki İndonesia) na kuzeybatıdan bir yol bulunduğunu ispata çalışan bir eser bırakmıştır (*Discourse* [Konuşma], 1576).

GILBERT [*gilbırt*], **Sir Joseph Henry** (Hull 1817 - Rothamsted 1901), İngiliz kimyacısı ve tarım uzmanı. Londra Üniversitesinde preparatörlük ederken tarım kimyası üzerindeki araştırmalariyle dikkati çekmiş, 1843 te J. B. Laves'ın çalışma arkadaşı olmuştur. İkisi birlikte, Liebig'in mineral teorisinin yerine nitrojen teorisini koymuşlar ve

böylelikle tarım ilminde bir devrim yaratmışlar ve yaptıkları deneylerin sonuçlarını *Agricultural Investigations in Rothamsted* (Rothamsted'de tarım araştırmaları) [1905] adlı bir kitapta yayımlamışlardır.

GILBERT [*gilbirt*], **Sir William Schwenck** (Londra 1836 - Harrow 1911), İngiliz yazarı. 1907 de Sir'lük unvanı almıştır. Avukat olarak hayata atılan G. edebiyatla uğraşmış ve Savoy tiyatrosuna müdür olmuştur. İlk eseri bir Noel oyunu olan *Dulcamara* (Tatlı - acı) [866] dan sonra, birçok fars ve sahne masalları yazmıştır. A. Sullivan'ın bestesiyle yazdığı komik operaları arasında: *Charity* (İyilikseverlik) ['874]; *The Pirates of Penzance* (Penzance deniz haydutları) [188]; *The Mikado* (Mikado) [1885]; *The Yeoman of the Guard* (Muhafızlar ağası) [1888) anılır. Bunların dışında başka telif piyesleri de vardır.

W. S. GILBERT

GILBERT [*gilbirt*], **William** (Colchester 1544 - Londra 1603), İngiliz tabiat bilgini. 1573 yılından itibaren Londra'da pratisyen hekim olarak çalışmıştır. Kraliçe Elizabeth tarafından saray hekimliğine tayin edilen G., *De magnete, magnetisque corporibus et de magne magnete tellure physiologia nova*(Mıknatıstan, mıknatısın şekillerinden ve büyük bir mıknatıs olan küreiarzdan bahseden yeni fizyoloji) [1600] adlı büyük eserinde mıknatıs bahsini geliştirmiş ve bu konuda yeni birtakım gerçekler ortaya koymuştur. Eserin ikinci kitabında reçine, kükürt v. b. gibi maddeler (corpora electrica = elektrikli cisimler) üzerine bilgi vermiştir. «Gilbert dip - needle» denen ve mıknatıs inhitatını ölçmeye yarayan ibreli puslanın mucididir.

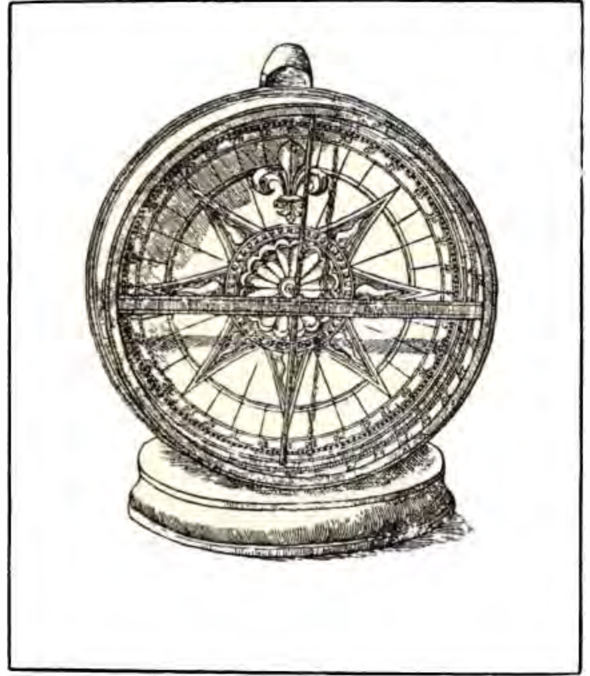

W. GILBERT

GILBERT DE LA PORRÉE [*jilbęr di la porę*], (Poitiers aş. yu. 1076 - Poitiers 1154), Fransız filozofu. Orta Çağ felsefe tarihinde Pierre Abélard'ın yanında büyük bir yer tutmuştur. Teslis konusundaki doktrini dolayısiyle suçlandırılmış, fakat Reims konsilinde (1148) dinî doktrinin Katolik geleneklerine aykırı olmadığını ispat etmiş ve mahkûm olmaktan kurtulmuştur. Boetius'un *De Sancta Trinitate* (Mukaddes teslis üzerine) adlı eseri üzerine bir yorum yazdığı gibi, *Liber sex principiorum* (Altı prensip kitabı) adlı bir eser de kaleme almıştır.

GILBERT DE VOISINS [*jilbęr dı vuazę*], **Auguste** (Paramé 1877 - Paris 1939), Fransız yazarı. En tanınmış eseri, altın arayıcılarının maceralarını anlatan *Le Bar de la Fourche* (Yol ağzı barı) [1903] başlıklı romandır. Albert Roussel'in müziklendirdiği *Le festin de l'araignée* (Örümceğin ziyafeti) adlı ve pandomima karakterli bir balesi de vardır.

GILBERT ve ELLICE [*gilbırt, ęlis*] **ADALARI** Pasifikte İngiliz sömürgesi. Ekvatorun her iki tarafında Pasifik Okyonusuna serpilmiş Gilbert (34 000 nüfuslu 16 ada), Ellice (9 ada) ve Phoenix (8 ada) takımadaları ile Ocean adası ve Fanning, Washington ve Christmas adalarından meydana gelmiştir. Bu son üç ada Ekvator adaları (Line Islands) nı teşkil eder. Takımadaların toplam nüfusu 46 200 dür. Yönetim merkezi Gilbert adalarındaki Tarawa'dır. Bütün bu adalar, Ocean hariç, mercan adaları olup 1765 - 1824 yılları arasında İngiliz gemicileri tarafından keşfedilmişlerdir. Ada yerlileri, doğuda (Phoenix, Ellice) Polinezyalı, kuzeybatıda (Gilbert takımadaları) ise Mikronezyalıdır. Tarımcılık (yumru kökler), balıkçılık ve biraz da kopra (kurutulmuş Hindistan cevizi içi) ihracatı ile geçinirler. Bilhassa Ocean adasında 300 kadar Avrupalı ve birkaç yüz Asyalı yaşar. II. Dünya Harbi sırasında Japonlar Gilbert adalarını işgal etmişler (9 aralık 1941), Amerikalılar ise 21 kasım 1943 te Tarawa ve Kwajalein'e yaptıkları çıkarmalar ile yeniden hâkim oldukları bu adaları, Karolina adalarını kurtarmak ve Mariana adalarına saldırmak için üs olarak kullanmışlardır.

W. GILBERT'in adiyle anılan «dip - needle»

GILBRETH [*gilbreth*], **Frank Bunker** (Fairfield, Maine 1868 - Lakawanna, New Jersey 1924), Amerikalı mühendis ve işletmecilik uzmanı. Endüstri işletmelerinde, işçinin kuvvet ve zaman tasarrufuna dayanan rasyonel bir çalışma sağlayabilmesi için incelemelerde bulunmuş, iptidaî hareketlerden (el kavrayışlarının unsurlara ayrılması) bir sistem geliştirmiştir. Bu sisteme, kendi adının ters çevrilmesinden meydana gelen *Therblig'ler sistemi* adını vermiştir. G., ilmî işletmeciliğin kurucusu olan Frederik Taylor'ın çalışma arkadaşı idi. Oğulları, G. in hayatını *Cheeper in Dozen* (Düzüne halinde daha ucuz) başlıklı bir kitapta eğlendirici bir şekilde canlandırmışlardır.

Primer of Scientific Management (İlmî işletmeciliğin alfabesi) [1912] adlı bir eseri vardır.

GILCHRIST [*gilkrist*] **HASTALIĞI,** *Blastomycetes dermatitidis* adındaki mayamsı mantarın yol açtığı sürekli bir infeksiyon ki, deride irinli urlar veya akciğerlerde, ke-

miklerde, derialtı dokularında, karaciğerde, dalakta ve böbreklerde lezyonlar oluşmasiyle nitelenir. Bu hastalığa Kuzey Amerika blastomikosisi de denilir. Amerikalı dermatolog Thomas Casper Gilchrist (1862 - 1927) in adiyle anılır.

GİLD [İng. *guild* = lonca] (eski kuzey dillerinde: Gilti; Alm. Gilde; İng. Guild), önceleri, din ve arkadaşlık, sonra da iş ve meslek alanlarında dayanışma maksadiyle ant içilerek kurulan birlik. Maksada göre, koruma G. leri, dinî G. ler, yani din kardeşliği, ihvanlık dernekleri; meslekî G. ler, yani tüccar ve esnaf birlikleri vardı. Bu birliklerde daima uygulanagelmiş olan geleneksel içkili sofralarla üyelerin birbirlerine karşı yüklendiği (aslında hısım akrabaya düşen) ödevler (meselâ kan gütme) göz önünde tutulursa, bunların menşei ta Germenlerin payenlik çağlarına kadar götürülebilir. G. lerin, Alman toprakları üzerinde VIII. yüzyıldan beri varlığını gösteren belgeler vardır; fakat tarihinin daha eski olacağında şüphe yoktur. İngiltere'de X., İsveç ve Norveç'te XI., Danimarka'da XII. yüzyıllarda G. ler vardı. Şehir G. leri, daha sonraki tarihlerde meslekî ve sosyal karakterli korporasyonlar halinde meydana gelir. Asıl maksat, sanat ve iş alanında yardımlaşma olmakla beraber, dinî, ahlâkî dayanışma ve topluca eğlenme, yiyip içme gibi konular da bu maksadın kapsamına alınagelmiştir. Buna karşılık, ant içme yoluyle kardeşlik kurma geleneği çok geçmeden ortadan kalkmış, manevî G. lerle dünyevî G. ler birbirinden ayrılmış, tüccar G. leri yanında çok sayıda zanaatçı G. leri meydana gelmiştir. Bunlar XIII. yüzyıldan başlayarak gittikçe meslek dallarında veya ham madde cinsine göre bölünmüş ve daha sonraki devirlerde loncalardan, esnaf derneklerinden ve benzeri kuruluşlardan ancak ad farkiyle ayırt edilmişlerdir. Öte yandan, G. ler, şehir halkının büyük bir kısmını bünyelerinde toplamış olmakla beraber, hiçbir yerde şehir yönetimi (yani hükûmet) ile birleşmemişlerdir. G. üyelerinin tâbi bulunduğu ayrı kanunları, yargılama usulleri vardı. Bu töre ve yasalar, o sırada henüz doğmakta olan şehirler hukukuna çeşitli yönlerden tesir etmiştir.

Krallık yönetiminin güçlenmesiyle G. ler de XVI ve XVII. yüzyıllardan itibaren önemini kaybetmiştir.

GILD SOSYALİZMİ (İng. *guild* = esnaf birliği, lonca), sosyalizmin tatbikat yolundan gerçekleştirilmesini savunan, sendikalizme yakın bir doktrin. G. S., İngiltere'de Fabian Society (b. bk.) nin, aralarında Bernard Shaw da bulunan üyeleri tarafından geliştirilmiştir. Çeşitli endüstri dallarında çalışan emekçilerin «gild» ler, yani millî üretici birlikleri halinde teşkilâtlandırılması ve eski lonca kuruluşlarına ait yasaların bu birlikler bünyesinde uygulanması isteniyordu. Devlet, bir tüketiciler teşkilâtı olarak, gildlerin fiyat ve işçi ücretleri politikasını kendi vergi siyasetine göre ayarlamağa yetkili olacaktı. Böylece G. S., sınaî muhtariyeti, İngiliz geleneklerine uyan bir şekil içinde, ekonomi alanında gerçekleştirme çabasında idi. Bu düşünceler, önce, J. Penty, A. R. Orage ve S. G. Hobson tarafından temsil edilmekte idi. 1915 te National Guilds League (Millî Gildler Birliği) kuruldu. Birliğe katılanlar arasında, özellikle, G. D. H. Cole, J. L. Hammond, Bertrand Russel ve R. H. Tawney gibi şahsiyetler bulunuyordu. Kısa zamanda İngiltere'deki sendikacılık hareketlerine hâkim olan birlik, millî yapı işçileri loncalarını da bünyesine alma teşebbüsünde başarısızlığa uğrayınca, 1925 te dağılmıştır. Bununla beraber, temsil ettiği fikirler, Labour Party (İşçi Partisi) tarafından benimsenmiş bulunmaktadır.

İngiltere dışında G. S. fikirleri, en başta, I. Dünya Harbi sonrası Almanya ve Avusturya'sında meydana gelen sosyalist hareketlerde görülmüştür. Sosyalleştirme komisyonlarının tekliflerinde, G. S. fikirlerinden izler bulmak mümkündür.

GİLEAD, GALLAD, *Ahd - i Atik*'te Doğu Ürdün'e verilen ad. Sınırları bilinmeyen bu bölge, ormanları ve ilâç olarak kullanılan bitkileriyle ün yapmıştı.

GİLEL'S, Emil' Grigor'eviç (doğ. Odessa 1916), Rus piyanisti. 1929 da, 13 yaşındayken ilk konserini veren G., Moskova Konservatuvarında Neuhaus'un öğrencisi olmuştur. 16 yaşındayken piyanistler yarışmasında birinci, 1936 da Viyana'da ikinci, 1938 de Bruxelles'de birinci gelmiştir. 1952 den beri Batı Avrupa'da, 1955 ten beri Amerika'da da konserler veren G., Ankara ve Istanbul'da sanatını orkestra eşliğiyle dinletmiştir (1959).

GILES [*caylz*], **Herbert Allen** (Oxford 1845 - Cambridge 1935), İngiliz Sinoloğu. 1867 de konsolos olarak Çin'e gitmiş, 1893 te bu görevden ayrılarak Cambridge Üniversitesinde Sinoloji profesörü olmuş, 1932 de emekliye ayrılmıştır. 1902 de New York'taki Columbia Üniversitesinde Çince üzerine konferanslar vermiş ve orada Sinolojiyi kurmuştur. Başta 2 ciltlik büyük *Chinese - English Dictionary* (Çince - İngilizce sözlük) [1892, 2. bas. 1912] olmak üzere, G. ın önemli eserleri şunlardır: *Chinese Sketches* (Çinden krokiler) [1876]; *Historic China* (Tarihî Çin) [1882]; *Chinese Biographical Dictionary* (Çin biyografya sözlüğü) [1879]; *History of Chinese Literature* (Çin edebiyatı tarihi) [1901]; *The Religions of Ancient China* (Eski Çin dinleri) [1906]; *The Civilization of China* (Çin medeniyeti) [1911]; *Confucianism and its Rivals* (Kungfu dzı dini [Konfukyus'çuluk] ve rakipleri) [1915]; *Chaos in China* (Çinde hercümerç) [1924]. — A. D.

H. A. GILES

GİLGAMEŞ DESTANI (Akkadca adı: *Şa naqba umuru* = her şeyi görmüş olan), Babil edebiyatına ait, ozanı bilinmeyen bir destan. M. Ö. aş. yu. 2000 yılında G. D. konusu etrafında yaratılmış olan Sumer destanları (şimdiye kadar bilinenleri 5 tanedir) na dayanılarak M. Ö. 1800 yılında Eski Babilce olarak yazılmıştır. Bundan doğan ikinci büyük telif, muhtemel olarak Sin - leke - unninni tarafından M. Ö. 1200 de Orta Babilce olarak kaleme alınmıştır. Ana teması, dünyada her şeyin fanî olduğunu, dostluğun değerini ve o zamanın kahramanlık ideallerini işler.

Dünya edebiyatının bu ilk büyük destanı, sağlam bir yapı, kuvvetli ve canlı bir üslûp, şairane bir dil üzerine kurulmuş, kişileri ustaca belirlenmiştir. Destanda, olay yerleri sık sık değişir, monolog ve diyaloglara, bu arada da rüyaların anlatılmasına çokça yer verilir. 12 tablette toplanmış 3 000 mısradan meydana gelen son şekliyle, fakat birçok eksiklerle Asurbanipal (Sardanapal) kitaplığından zamanımıza intikal etmiştir. Başlıca kahramanları, Güney Babil'in Uruk şehri beyi Gilgameş ile onun can

yoldaşı Engidu'dur. Dağlarda, vahşi hayvanlar arasında yaşayan bu insanüstü yaratık, bir yosmanın baştan çıkarmasiyle ilk defa kadını öğrenmiş, ondan sonra da hayvan arkadaşları kendisinden uzaklaşmıştır. Engidu, kuvvette ve yiğitlikte G. e rakip olsun, Uruklular da surların yapımında angarye işlere koşulmaktan kurtulsunlar diye yer yüzüne gönderilmiştir. Fakat birbirleriyle karşılaşıp boy ölçüştükten sonra bu iki yiğit can ciğer arkadaş olurlar. Beraberce, ebedî bir şeref kazanmak, hem de Tanrı Enlil için güzel kokulu katran ağacından bir taht yapmak amaciyle Uruk'tan çok uzaktaki katran ormanları dağına giderler ve oranın bekçisi olan Humbaba (veya Huvava) adlı devi öldürürler. Aşk tanrıçası İştar, bu zaferin kahramanı G. e göz koyar, parlak vaitlerde bulunarak kendi erkeği olmasını ister. G. bu teklifi küçültücü sözlerle geri çevirince tanrıça, kahramanların üzerine «gökün boğası» nı saldırtır. G. bu canavarın da hakkından gelir, fakat arkadaşı Engidu bilinmeyen bir hastalığa tutularak ölür. Bu ölümle onulmaz acılara düşen G., kendi sonunu da düşününce, derin bir ölüm korkusuna kapılır: ölümsüzlüğün sırrına ermiş olan Utnapiştim (Nuh) den akıl danışır. Fakat onun yardımiyle elde ettiği ölümsüzlük otunu, yurduna dönerken bir yılana kaptırır. Destan, G. in kadere boyun eğerek evine dönmesiyle ve başlangıçtaki gibi, Uruk surlarını, onların kurucusu olan G. i yücelten sözlerle biter (11. tabletin sonu).

GİLGAMEŞ (Babil heykeli, Louvre Müzesi, Paris)

Önceki ile doğrudan doğruya bağlantısı bulunmayan 12. tablette şair, Engidu'nun katran ağacını geri almak için yer altına inişini, G. in tanrı Ea'ya yalvarması üzerine arkadaşına son bir defa görünüşünü, ölüm diyarındaki ruhların acıklı halini anlatışını hikâye eder.

Orijinal Sumer destanlarında G. in ölümü de anlatılır. Kahraman, ölümsüzlüğe ulaşma çabasının boşluğunu anlamış ve tanrı Enlil'in öğütleriyle, insanın ancak büyük bir nam bırakmakla gerçek ölümsüzlüğe erişebileceğini kabul etmiştir. Sonunda Enlil onu, ahret diyarında ruhların yargıçlığına tayin eder.

G. D. Babillilerin millî destanıdır. Bunun sebebi, herkese hitap etmesi, G. in halkın erkeklik ideallerini temsil etmesi, insan hayatı ile ilgili problemlere destanda geniş yer verilmiş olmasıdır. Çeşitli kazılardan anlaşıldığına göre, G. D. Hitit ve Ḫurri dillerine de çevrilmiş, bütün Eski Önasya'da okunmuştur. Ne Mısırlılar ne de Hititler G. D. ayarında bir eser meydana getirebilmişlerdir. İsraillilerin uzun hikâyelerinde, Fenike eposlarında, bu destanda görülen azamet, derinlik ve üslûp güzelliği yoktur.

G. D. kahramanı, çağımızdan binlerce yıl önce, Mesopotamya sanatının her merhalesinde, kabartma, kazı işi, daha çok da taş oyması olarak temsil edilmiştir. Zamanımızda da pek çok yazar, ressam ve besteciyi (W. Baumeister, Janthur, Hegenbarth, Rangström, Martinu) esinleyen G. D., bütün büyük Avrupa dillerine çevrilmiştir. Bizde de bir eleştirmeli çevirisi (Muzaffer Ramazanoğlu, 1944; Landsberger'ın bir giriş yazısı ile), bir de oyunlaştırılmış adaptasyonu (*Tanrılar ve insanlar, Gılgamış*, Orhan Asena, 1959; sahne müziği: Nevit Kodallı) vardır. Ayrıca Nevit Kodallı'nın yazdığı *Gılgamış* operası [1963], 1965 te Devlet Operasında temsil edilmiştir.

GİLGİT, Jammu - Keşmir devletinde bir şehir. Singapur'un 200 km kuzeyinde, Gilgit ve Hunza ırmaklarının birleştiği yer yakınlarındadır. G. distriktinin yönetim merkezidir. Bütün bölge 1947 ağustosunda İngiltere'den Keşmir mahracalığına, aynı yıl ekiminde Hindistan'a geçmiş, fakat halkının Müslüman olan çoğunluğu Pakistan yönetimini seçtiği için 1948 de Pakistan ordusu tarafından işgal edilmiştir. O tarihten beri Hür Keşmir'in bir parçası olarak Pakistan idaresinde bulunan G., Birleşmiş Milletler Teşkilâtında askıda bulunan ihtilâflı konulardan birini teşkil eder. Şehir nüfusu 4 671 (1941), distrikt nüfusu 120 000 dir. G. ve Hunza nehirleri vadilerinde buğday, arpa, pirinç yetiştirilir.

GİLİNDİRE, İçel ilinin Gülnar ilçesine bağlı Aydıncık bucağının eski adı. Bucak nüfusu 6 420 (1965), köy sayısı 9 dur.

GILKIN [*jilkę*], **Iwan** (Bruxelles 1858-Bruxelles 1924), Belçikalı şair ve tiyatro yazarı. «La Jeune Belgique» (Genç Belçika) hareketinin üyesidir. Leuven'de hukuk okumuştur, 1907 den itibaren Belçika eğitim bakanlığı kitaplığında çalışmıştır. Parnasse üslûbunda yazdığı ilk şiirleri Beaudelaire'in tesirindedir (*Ténèbres* [Karanlıklar, 1892]; *La nuit* [Gece, 1897]); sonrakilerde yaşama arzusu dile gelir (*Le cerisier fleuri* [Çiçek açan kiraz] [1899]; *Promethée* (ad) [1899] dramında klasiklerden ve Goethe'nin dünya görüşünden ilham alınmıştır. *Etudiants russes* (Rus öğrenciler) [1906] ise Rus ruhunu, Doğu'nun kaderciliği ve Batı'nın felsefesiyle karışmış olarak yansıtır.

GILL [*gil*], **Eric** (High Wycombe, Buckinghamshire 1840 - Brighton 1882), İngiliz heykelcisi ve resimleyicisi. Westminster katedrali için, sonra da Bradford'daki Cuthbert's kilisesi için taştan yontma birer «Stations of the Cross» (İsa peygamberin çarmıh yolunda çektiği işkencelerin merhale merhale tasviri) yapmıştır. G. biçimleyici (İng. *designer*) ve hurufatçı olarak, kitap üretimini ve reklam üslûbunu büyük ölçüde etkilemiştir. G., *Sculpture, an Essay on Stone Cutting with a Preface about God* (Heykelcilik, Tanrı üzerine bir önsözle birlikte taş yontma

E. GILL

sanatı üzerine bir deneme) [1917]; *Chistianity and Art* (Hıristiyanlık ve sanat) [927]; *Money and Morals* (Para ve ahlâk)[1934]; *25 Nudes* (25 çıplak) [1938] gibi birkaç kitap da yayımlamıştır.

GILL [*jil*], **Louis André Gosset de Guines** (Paris 1840 - Charenton 1885), Fransız desinatörü. «La Lune» ve «L'Eclipse» adındaki mizah dergilerinin kurucusudur. Bu dergilerde zamanın ileri gelenlerinin karikatüre kaçan portrelerini yayımlamıştır. Bu resimlerde mizah, yüzlerden ziyade, duruş ve kıyafetlerde, resimlerin alt yazılarındadır. G., Zola, A. Daudet ve Murger'nin romanlarını da resimlemiştir.

L. A. GILL

GILL [*cil*], **Sir David** (Aberdeen 1843 - Londra 1914), İskoçyalı astronom ve yer ölçümü bilgini. Cap rasathanesi müdürlüğünde bulunmuş olup astronomide fotografı ilk kullananlardan biridir. Böylece, bütün güney yarımküre şemasını meydana çıkarmıştır. Bundan başka, Güneş paralaksı üzerindeki çalışmaları ve Güney Afrika'daki yer ölçümü hesaplariyle de insanlığa büyük hizmetlerde bulunmuştur.

GILLES D'ALBY [*jil dalbi*], **Pierre** (XVI. yüzyıl), Babıâli nezdine gönderilen ilk Fransız elçisi (1547-1554). Gabriel d'Aramon'a ilmî müşavir olarak katılmıştır. Gayesi I. François için Yunan yazmaları ve antika eşyaları toplamaktı.

De Bosphorus Thracio (Istanbul boğazı) ile *De Topographia Constaninopoleos et de illius antiquitatibus* (Istanbul'un topografyası ve eski eserleri) [Lyon, 1561] adlı eserleri yazmıştır. N. Iorga'ya göre, sonuncusu Bizans arkeolojisinin kurulmasına yol açmıştır.

GILLESPIE [*gilęspi*], **John Birks** (doğ. Cheraw, Güney Carolina 19·7; **Dizzy** adiyle anılır), Amerikalı zenci trompetçi. 15 yaşında iken trompet çalmayı kendi kendine öğrenmiştir. Çeşitli büyük caz orkestralarında üye ve solist olarak çalışmış, dünya turnelerine katılmıştır. 1945 te kendi yönetimindeki büyük Bob Band topluluğunu kurmuş, 1946 da New York'ta başka bir büyük orkestra ile çalışmış ve Bebob üslûbunun yayılmasına hizmet etmiştir. 1956 da başka bir «Big Band» (orkestra takımı) ile Türkiye'ye de gelmiştir. G., Armstrong gibi, dünyanın en ünlü cazcılarından biri olup birçok ünlü cazcıların gelişmesinde etkisi olmuştur.

J. B. GILLESPIE

GILLET [*jile*], **Nicolas François** (Metz 1709 - Paris 1791), Fransız heykelcisi. Bir resim ve heykel akademisi kurmak üzere Rusya'ya gitmiş, bir süre Moskova'da, sonra Petersburg'da kalmış ve burada Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğünde bulunmuştur. G., yirmi yıllık bir ayrılıktan sonra Fransa'ya dönmüştür. Leningrad'da eserleri vardır: «Herkules ölüm döşeğinde», «Didon'un ölümü», «II. Ekaterina», «Büyük Petro». Louvre müzesinde de «Venus'a elma sunan Paris», «Eros» gibi eserlerle temsil edilmektedir.

N. F. GILLET: «Paris» (Louvre Müzesi)

GILLETTE [*cilęt*], **King Camp** (Fond du Lac, Wisconsin 1855 - 1932), Amerikalı mucit. Los Angeles yakınlarında ölmüştür. G. XIX. yüzyılın son yıllarında tıraş bıçağını ve tıraş makinesini icat etmiştir. Bugün birçok dillerde kullanılan *jilet* (Gillette) kelimesi onun adından gelmiştir. 1901 yılında Gillette Safety Razor Co. yi kurmuştur.

GILLIÉRON [*jiyerō*], **Jules** (Neuenstadt, Bern 1854 - Schernelz, Bern 1926), İsviçreli dilci. Basel'da okuduktan sonra Paris'te Ecole pratique des hautes études'te Gaston Paris'nin yanında yetişmiştir. Daha sonra bu okulda 1883 yılından itibaren Roman dilleri diyalektoloji kürsüsünü idare etmiştir. E. Edmont ile birlikte *Atlas linguistique de la France* (Fransa dil atlası) [35 cilt, 1902 - 1909] adlı eseri meydana getirmiştir. G. un bu eseri, dil coğrafyasının gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır.

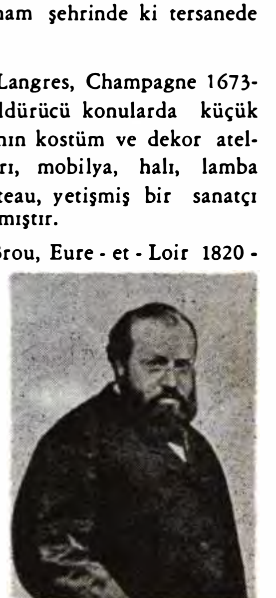

K. C. GILLETTE

GILLINGHAM [*cil.ŋim*], İngiltere'de, Kent kontluğunda, Medway ırmağı ağzında bir şehir. Nüfusu 83 930 (1967) dur. Nüfusunun bir kısmı komşu Chatham şehrinde ki tersanede çalışmaktadır.

GILLOT [*jilo*], **Claude** (Langres, Champagne 1673-Paris 1722), Fransız ressamı. Güldürücü konularda küçük tablolar çizmiştir. Paris'te Opera'nın kostüm ve dekor atelyesini yönetmiştir. Opera dekorları, mobilya, halı, lamba ve ayna örnekleri yapmıştır. Watteau, yetişmiş bir sanatçı olarak onun yanında beş yıl çalışmıştır.

GILLOT [*jilo*], **Firmin** (Brou, Eure - et - Loir 1820 - Paris 1872), Fransız litografyacısı ve fotogravürcüsü. Bir taşbasması kalıbından tipografik bir klişe meydana getirilmesi usulünü ilk bulan G. dur. Onun adına atfen önce «gillotage» denilen ve sonradan çinkografya adını alan bu usul, bir gravürü bir litografyanın yağlı mürekkeple bir çinko levha üzerine aktarılmasından ibaretti. Levhanın mürekkepsiz kısımları bir aside yedirilerek asidin etkilemediği kısımların kabartma halinde kalması sağlanmış olurdu.

F. GILLOT

GILLRAY [*gilrey*], **James** (Chelsea 1757 - Londra 1815), İngiliz karikatürcüsü ve oymacısı. G. in karikatürleri politik ve sosyal anlamlı olmak üzere iki türlüdür. Politik karakterli olanlar III. George'un saltanatı sonlarına rastlar ve kral, kraliçe, Wales prensi Burke, Pitt ve Napoléon gibi zamanın en seçkin kişilerini hicveder. Bunlar arasında en güzelleri: *Farmer George and his Wife* (Çiftlik ağası George ve karısı) ile *The Plum Pudding in Danger* (Pasta tehlikede) lejandını taşıyan karikatürlerdir; ikincisinde kral George ile Napoléon'un bir pasta şeklinde gösterilen dünyayı bölüşmeleri temsil edilir. *The First Kiss These Ten Years* (Şu on yılın ilk busesi) lejandlı karikatürün, Napoléon'un çok hoşuna gittiği söylenir. Sosyal karakterli eserlerinde ise adaletsizliklerin gösteriş budalalığını alaya alır. Karikatürleri canlı, beşerî inançlı ve geniş bir hayal gücü mahsulüdür. Şöhreti bütün Avrupa'ya yayılmış olan G. çıldırarak ölmüştür.

GILLY [*jiyi*], **David** (Schwedt 1748 - Berlin 1808), Prusyalı mimar. Pomeranya binaları müdürü (1779) iken 1788 de Berlin'e davet edilmiş ve orada Prusya asılzadeleri için şatolar ve sayfiye evleri inşa etmiştir. Bayındırlık işlerinde de geniş faaliyet gösteren G., teknik yazıları ile de çevresini etkilemiştir. Oğlu **Friedrich** (Altdamm, Stettin 1772 - Karlsbad 1800) klasik üslûbun öncülerindendi. Büyük Friedrich anıtı projesi (1796) ni G. yapmıştır.

GILOLO (Coğ.): bk. HALMAHERA.

GILSON [*jilsõ*], **Etienne** (doğ. Paris 1884), Fransız filozofu. Sorbonne Üniversitesinde, sonra da Collège de France'ta (1932 - 1951) Orta Çağ felsefesi profesörü olarak bulunmuştur. Saint Thomas felsefesi (Thomizm) nin ileri gelen temsilcilerindendir. Başlıca eserleri: *La liberté chez Descartes et la théologie* (Descartes'in hürriyet anlayışı ve ilâhiyat) [1913]; *Le Thomisme* (Saint Thomas'çılık) [1922]; *La philosophie au Moyen Age* (Orta Çağda felsefe) [1925]; *Le philosophe et la théologie* (Filozof ve ilâhiyat) [1960]; *L'être et l'essence* (Var olan ve öz) [1962]; *Introduction aux arts du beau* (Güzel'in sanatlarına giriş) [1963].

E. GILSON

GİLYAK'LAR, Saḫalin adasında ve aşağı Amur vadisinde yaşayan bir kavim. G. adı Mançu ve Tonguzlar arasında kullanılan Gileke adından gelir. Son yıllarda ilmî yayımlarda bu ad yerine Nivḫ adı kullanılmağa başlamıştır. G. ların kendileri tarafından kullanılan bu ad «insan» anlamına gelir. 1926 - 1927 sayımına göre, G. lar 4 076 kişidir (Saḫalin'in Sovyet Rusya'ya bağlı bölümünde 1 700, Amur boyunda 2 376). Bundan başka, Saḫalin'in Japon bölümünde de 111 G. tespit edilmiştir. Buna göre G. lar Saḫalin ve Amur grupuna ayrılır. Saḫalin'de G. lar bugün adanın doğu ve batı kıyılarında oturmaktadırlar. Kısa boylu olan G. lar Moğolların bellibaşlı karakterlerine sahiptir. Avcılıkla ve özellikle balık avcılığı ile geçinirler. Sosyal kuruluşları çeşitli klanlar arasındaki kız alışverişine dayanır. G. lar ayıların insanlar dünyası ile tanrılar dünyası arasında ulak olduklarına inanırlar ve belirli aralıkla bu hayvanı tanrılar aşkına kurban ederler. Yaşadıkları yerlerde azınlık halinde bulunan G. ların soyu gitgide azalmaktadır.

GILYAK: Kadın tipi

Gilyak dili: İki lehçe grupuna ayrılır: 1. Aşağı Amur vadisi ile Saḫalin adasının kuzeybatı kıyısında kullanılan kuzeybatı lehçesi; 2. Saḫalin'in doğu kıyısında konuşulan güneydoğu lehçesi. Bu iki grup arasında Gold, Tonguz, Rus dillerinin konuşulduğu kesimler yer almıştır. Yapısı bakımından eski Asya (Paleoasya) dillerine çok benzemesine rağmen G. dilini şimdiye kadar herhangi başka bir dile bağlamak mümkün olmamıştır.

GİMA (Gıda ve İhtiyaç Maddeleri T. A. Ş. adının kısaltması): Kurulmasına 6 ağustos 1956 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile izin verilmiştir.

G. nın esas maksadı, gıda ve diğer ihtiyaç maddelerini istihsal ve imal mahallerinden mubayaa ve tedarik ederek bu maddeleri tüketiciye müsait fiatla satışını teminden ibarettir.

Bu suretle, G. açtığı perakende mağazaları ile tüketiciye müsait şartlarla mal tedarik hizmetini ifa ederken istihlâk piyasasında tanzim satışları yapmakta ve büyük mağazalar tesisi suretiyle süpermarket mağazaların kurulması ve böylece geniş pazarlama sahaları teşkili yolunda özel teşebbüse örnek olmaktadır.

Şirketin kurucu ortakları T. C. Ziraat Bankası, Sümerbank, İş Bankası gibi millî bankalar ile Et ve Balık Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi gibi resmî teşekküller ve Tariş, Çukobirlik, Fiskobirlik gibi çeşitli tarım satış kooperatifleri birlikleridir. G. nın ortakları arasında hiçbir hakikî şahıs yoktur.

1956 yılında 16 000 000 TL ile kurulan G. nın sermayesi 1958 yılında 48 000 000 a çıkarılmıştır.

Şirketin faaliyeti: G. gerek üretici ile tüketiciye gerek yurt ekonomisine hizmetini, tanzimci satışları ile ifa etmektedir.

Bir yandan Ankara'da kurduğu mağazaları ile tüketiciye müsait şartlarla hizmet ederken bir yandan da 792 sayılı Koordinasyon Heyeti Kararı dahilinde resmî müesseselerin ihtiyaçlarını da toplu satışlariyle tedarike tavassut etmektedir.

10 yıllık uygulamadan sonra elde edilen tecrübelerin ışığı altında G. nın yeni çalışma programı düzenlenmiş ve şirketin yurt ekonomisine daha yararlı bir istikamete yönelmesi sağlanarak üretici teşkilâtlanması ve bunların malî yönden güçlendirilmeleri, kaliteli ürünlerin G. vasıtasiyle pazarlanması icapları programda derpiş olunmuştur.

Bu arada yurdumuzun bilhassa işçi ve dar gelirli vatandaşların kesif halde bulunduğu bölgelerinde G. mağazalarının açılması zarurî görülmektedir.

Sermaye artırılması bazı şartları gerektiren önemli bir problem olduğu cihetle gerek üreticiye kolay yoldan geniş pazarlama imkânlarının sağlanması gerek tüketiciye yararlı hizmetlerin en kısa yoldan sevki gayesiyle bazı teşekküllerle iş birliği yapılması konusunda çalışmalara geçilmiştir.

G. istihsal fazlası ürünlere dış pazarlama temini konusunda çalışmalara başlamış ve yurt dışında iştirakler tesisini planlayarak fuar ve sergilere iştirak suretiyle ihracaat konusunda da yurt ekonomisine faydalı hizmetler vermeyi plan ve programına almıştır.

GIMÉNEZ CABALLERO [*himeneth kaval'ero*], **Ernesto** (takma adı: **Gecé;** doğ. Madrid 1899), İspanyol yazarı ve tenkitçisi. 1919 da Strassburg Üniversitesinde İspanyol dili doçentliğine getirilmiştir. Başlıca eserleri: *Notas marruecas de un soldado* (Bir askerin Fas notları) [1923]; *Yo inspector de alcantarillas* (Ben, köprüler müfettişi) [1928]; *Genio de España* (İspanya'nın ruhu) [1932]; *El belén de Salzillo en Murcia* (Salzillo'nun Murcia'daki İsa'nın doğumu heykeli) [1934].

GIMOND [*jimõ*], **Marcel** (Tournon, Ardèche 1894 - Nogent - sur - Marne 1961), Fransız heykelcisi. Lyon Güzel Sanatlar Okulunda öğrenimini tamamlamış, arkaik sanatlarla ilgilenmiş ve bunlardan önemli bir özel koleksiyon meydana getirmiştir. G., başlıca çıplak kadın heykelleri ve büstler üzerinde çalışmıştır. Paris Dekoratif Sanatlar Okuluna profesör olmuş (1946) ve Millî Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda heykel atelyesini yönetmiştir. Modern heykelin güzel örneklerini vermiş olan G., 1924 te Blumenthal armağanını, 1937 de Uluslararası Serginin büyük armağanını ve 1958 de de Millî Sanatlar armağanını kazanmıştır. Başlıca eserleri arasında «Fernand Fleuret»; Thomas Aquinas (M i l l î Modern Sanat Müzesi); «Foujita»; «Philippe Chabanaix»; «Köylü»; «Madam Gimond» (1940); «André Arbus» (1948); «Jacques Hébertot» (1953); «Stanislas Fumet» (1947); «Georges Besson» (1961); «Banyo yapan kadın»; «Oturan çıplak kadın»; «Ayakta genç kız» (Millî Modern Sanat Müzesi) yer alır. Sanata dair yayımlanmış başlıca y a z ı l a r ı şunlardır: *Douze entretiens sur la sculpture* (Heykel üzerine on iki konuşma); *Réfutation de certaines erreurs concernant la sculpture* (Heykele ait bazı yanlışların açıklanması) [1961].

M. GIMOND: Madam Gimond'un büstü

GİMZA BOYASI: bk. GIËMSA, Gustav.

GIN [*cin*] (İng. = ardıç), daha çok Anglosakson ülkelerinde olmak üzere, arpa, buğday veya yulaftan yapılan ve ardıç meyvaları ile veya başka bir madde ile kokulandırılan damıtık içki.

GINDELY [*gindeli*], **Antonín** (Praha 1829 - Praha 1892), Çek tarihçisi. Praha Alman Üniversitesinde profesör ve Bohemya eyalet arşivleri müdürü idi. Eserleri: *Rudolf II. und seine Zeit* (II. Rudolf ve devri) [2 cilt, 1862 - 1865]; *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen* (Bohemya Katolik reformu tarihi) [1894]; ayrıca derleme olarak: *Monumenta historiae bohemica* (Bohemya tarihi anıtları) [5 cilt, 1864 - 1890]; *Böhmische Landtagsverhandlungen und -beschlüsse seit 1526* (1526 dan bu yana Bohemya eyalet meclisi müzakeratı ve kararları) [12 cilt, 1877 - 1892].

GİNE (Para): bk. GUINEA.

GİNE (Fr. **Guinée;** Alm. ve İng. **Guinea**), Batı Afrika'da, Atlas Okyanusu üzerinde, Senegal'den Cunene ırmağı (Angola ile Güneybatı Afrikası sınırı) na kadar uzanan ve Gine körfezinin her iki yanını kaplayan kıyı bölgesi. Bölge, kuzeyde Yukarı G., güneyde Aşağı G. bölümlerine ayrılır. Kamerun dağı bu iki bölümün sınırını meydana getirir. Kıyı çukureli, Yukarı G. de yer yer 200 km, Aşağı G. de ise en çok 50 km bir genişlik gösterir. Kıyı boyunca denizde çok sarp çatlak kayalıkları (Kalema) vardır. Kıyı bölgesinin gerisinde, iç yüksek el ve teknesinin oluk oluk yarılmış yamaçları yükselir ve yer yer denize kadar iner. İçerlerden akıp gelen ırmaklar, Yukarı G. yamaçlarını çağlarcalarla, daha dik ve sarp olan Aşağı G. yamaçlarını ise çağlayanlarla sarar ve bu durum yüzünden ırmaklarda ulaşım imkânı kalmaz.

Bütün G. kıyılarına nemli - sıcak tropik iklimi hâkim olup ısı yıl ortalaması 25° C nin, yıllık yağış ise 1 500 mm nin üstündedir. Yalnız güneyde, soğuk dip sularının deniz yüzeyine çıkmasiyle ısı 20° C ye, yağış da 1 000 mm nin altına düşer. Bölgenin içerlerine doğru da yağış miktarları hızla azalır. Bu sebeple, Yukarı G. hemen baştan başa yağmurlu - nemli balta girmemiş ormanlarla kaplıdır; kuzey yönünde, her iki bölümde, savana ve bozkırlar, Aşağı G. bölümünde ayrıca çöl karakterli bozkırlar birbiri ardınca yer alır.

Yukarı G. yerlileri Sudan, daha güneydekiler Bantu zencilerindendir. Memur, çiftlik sahibi, tüccar ve misyoner gibi beyazların sayısı azdır.

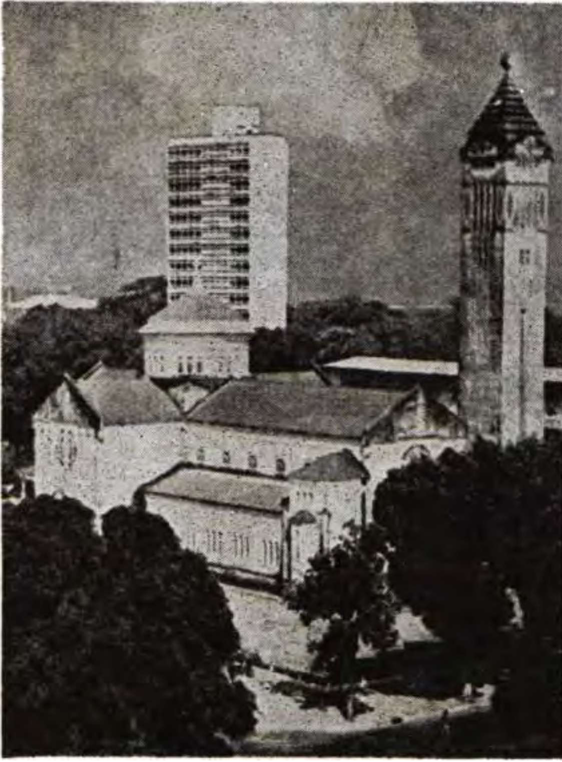
GİNE, Batı Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında, Portekiz Ginesi, Senegal, Fildişi Kıyısı, Liberia ve Sierra Leone ülkeleri ile çevrili devlet. Yüzölçümü 244 000 km², nüfusu 3 357 000, başkenti Conakry'dir.

Toprak: 50 - 90 km genişliğindeki bir kıyı ovası ülkenin alçak G. bölümünü meydana getirir; bu bölgeyi ağır akan, çok kıvrımlı ırmaklar sular; bunlar Mellakore, Konkure, Pongo, Kapaçez, Nunyez ırmakları ile yukarı taraflarında Kogon adiyle anılan Komponi ırmağıdır. Bu bölgeye Güney Irmakları Bölgesi denilir. Kıyılar mangrov ormanlariyle kaplıdır, buralarda denizin gelgitleri 4 - 5 m lik seviye farkları meydana getirir. Yağmurlar b o l d u r (Conakry'de yılda 4 292 mm), iklimin ayırt edici niteliği kurak mevsimlerle çok yağışlı mevsimlerin nöbetleşe olarak birbirini takip etmesidir. Orta G. bölümünde Futa - Calon denilen dağlık bölge yer alır. Yüksek G. bölümü Sudan'ın güney sınırları yakınlarını andıran bir düzlük halindedir, fakat buranın iklimi çok daha çelişmeli ve kuraktır; buradaki savan içinde akan ırmaklar boyunca darı, susam, yer fıstığı ve pirinç yetiştirilir.

GİNE ARMASI

İnsanlar ve ekonomi: G. nin nüfusu, pirinç ve yağ palmiyesi yetiştiren Nalu'larla Baga'ların ve Susu'ların oturduğu kıyı ovası bölgesinde yoğun olduğu gibi, Pöl ırkından olup gitgide köylüleşen ve vâdilerdeki toprakları zencilere

GİNE: Hükûmet merkezi Conakry'den bir görünüş

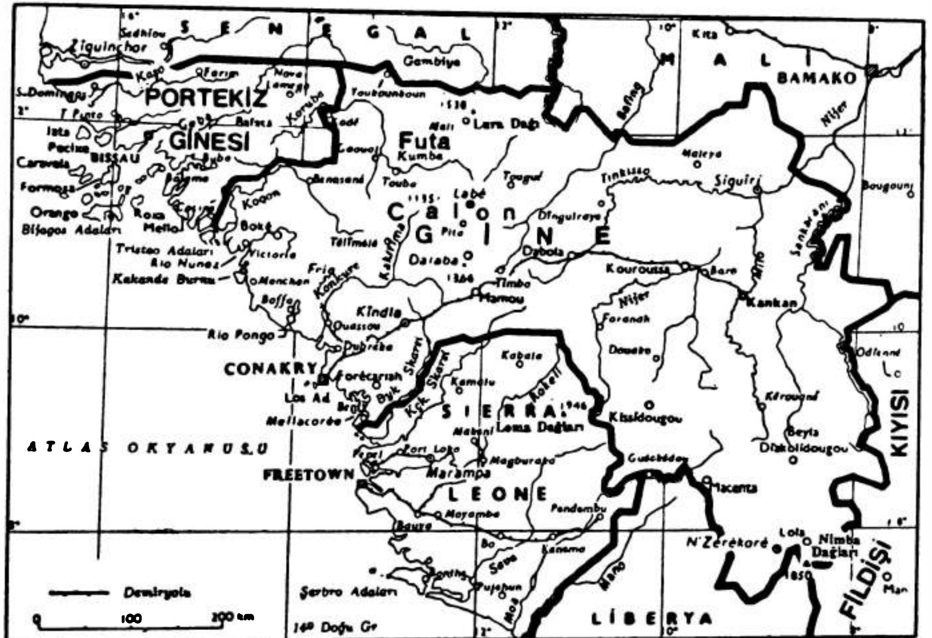
işleten çobanların yaşadığı Futa - Calon bölgesinde de yoğundur. Dağ pirinci ve bazan da kahve yetiştiren insanların yaşadığı Doğu G. ile Manding'lerin çoğunlukta bulunduğu Sudan G. sinde nüfus seyrektir. Irmak boyu ziraatleri ve özellikle suda yetişen pirinç ekimi kıyı bölgesinde ve Nijer vâdisinde yapılmaktadır. Ülkenin başlıca ihraç malı, uzun zaman, eskiden hemen hemen yalnız Avrupalıların yetiştirdiği ve şimdi gitgide yerliler tarafından da yetiştirilmekte olan muz olmuştur. Kıyı bölgesi ile Orta G. bölgesinde, demiryolu boyunda muzla birlikte narenciye, turfanda meyva, kuşkonmaz ve kahve de yetiştirilir. Madencilik uzun süre Gure altın madenlerini ve e l m a s yataklarını işletmekle yetindiği halde, II. Dünya Harbinden sonra büyük bir gelişme göstermiş, ülkede boksit ve demir cevheri ve yılda 480 000 tonu bulan alümin e l d e edilmeye başlamıştır. Ülkenin muzları ve madenleri Conakry limanından ihraç edilir. Conakry - Kurusa - Kankan demiryolu, kıyı bölgesini yukarı Nijer bölgesine bağlar. Nijer ırmağı 662 km boyunca gemilere geçit verir.

Siyasî kuruluş: G., demokratik, laik ve sosyal bir cumhuriyettir. 7 yılda bir genel oylama ile seçilen cumhur başkanı aynı zamanda hükûmetin de başkanıdır. Bu başkan, 5 yıl için seçilen bir millet meclisine karşı kabinesinin genel siyasetinden sorumludur. Anayasa, gerektiğinde Afrika birliğini gerçekleştirmek için egemenlikten kısmen veya tamamen vazgeçilmesini gerektirebilecek Afrikalılararası anlaşmaları da öngörmektedir.

GİNE'li Kadınlar

Tarih: Fransa kralı Louis - Philippe devrinde, zenci köle ticareti yapan gemileri kovalamakla görevli bahriye kolağası Bouet - Willaumez, Bordeaux'lu tüccarların isteği üzerine, yerli hükümdarlarla anlaşarak Güney Irmakları Kontuarları denilen, satın alma veya mal mübadelesi merkezleri kurmuştur (1837 - 1843). Bu kontuarların yönetimi ilkin Senegal'e bağlanmış, sonra da Fildişi Kıyısı ve Gabon Fransız Kurumları adiyle körfez filosu komutanı amiralin yönetimine verilmiştir. 1875 te bahriye nazırı amiral Pothuau bu kurumları Gambia topraklariyle değişmek istemiş, fakat bu istek İngiliz parlamentosunca reddedilmiştir. Mühendis Olivier Pastré de Sanderval, Timbo hükümdarından, kıyıdan içeriye doğru bir demiryolu döşeme ve Futa - Calon bölgesi üzerinde bir himaye yönetimi kurma imtiyazlarını elde etmiş (1880), Doktor Bayol başkanlığındaki inceleme misyonu da himaye yönetiminin bütün Güney Irmakları sömürgesine yayılması imtiyazını almış, bu sömürge Senegal'den ayrılmış, Conakry limanının yapılmasına başlanmıştır (1890). Fransız G. si 1893 te muhtar olmuş, ilk valisi Ballay, sürekli ayaklanma halindeki Futa - Calon halkını yola getirmiş ve Conakry - Kurusa demiryolunu yaptırmağa başlamıştır. Mahmadu - Lamin'in Gallieni'ye yenilmesi (1887) ve Samori Turé'nin uğradığı yenilgi (1898), Ballay'nin işini kolaylaştırmıştır. İngiltere ile (1885 ve 1895) ve Portekiz ile (1886) varılan anlaşmalarla bu devlet-

G İ N E

lerin sömürgeleri ile olan sınırlar tespit edilmiş, 1895 te G., Fransız Batı Afrikası genel valiliği yönetimi içine alınmıştır. 1904 te İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Entente Cordiale antlaşması ile İngiltere Fransa'ya Conakry karşısındaki Los adalarını bırakmıştır. General de Gaulle'ün tanıdığı tercih hakkını kullanan G., 28 eylûl 1958 de bağımsızlığı seçerek bir cumhuriyet yönetimi kurmuş, devletin başkanlığına Sékou Turé'yi getirmiştir. Bk. FRANSIZ GİNESİ.

GİNE (İspanyol) [Coğ.]: bk. İSPANYOL GİNESİ (Guinea Español).

GİNE (Portekiz) [Coğ.]: bk. PORTEKİZ GİNESİ (Guiné Portuguesa).

GİNE ADALARI, Gine körfezinde volkanik karakterli takımadalar. São Tome, Principe (Portekiz), Fernando Póo ve Annobón (İspanya) adlarındaki dört adadan meydana gelir.

GİNE AKINTISI, Atlas Okyanusunda, Yukarı Gine körfezi kıyılarını yalayarak 45 km/s in üstünde bir hızla batıdan doğuya yönelen bir akıntı.

GİNE DİLLERİ, Afrika'da Gine cumhuriyeti ile Portekiz ve İspanyol (Río Muni ile Fernando Póo) Gine'lerinde konuşulan dillere toplu olarak verilen ad. Bunların başlıcaları şunlardır: 1. Gine cumhuriyetinde: Batı Afrika'da çok yaygın olan ve Arap harfleriyle yazılan Pöl veya Ful (bk. FULBE) dilinin bir bölümü; yine bu bölgenin en büyük dillerinden olan Manding (b. bk.) dilinin bir bölümü; hece usullü özel bir alfabesi olan Toma (b. bk.); daha küçük dillerden Baga, Sussu, Limba, Kuranko v. b. Bu dillerin hepsi Sudan - Gine dilleri (b. bk.) ailesindendir. 2. Portekiz Ginesinde: yukarıda anılan Pöl veya Ful; Manding; küçük dillerden de Nalu, Biafare, Bola, Bulante, Mancan v. b. Bu diller de Sudan - Gine dil ailesindendir. 3. İspanyol Ginesinde: Río Muni'de başlıca dil olarak Mbulu veya Bulu ile Mpongwe (veya Fang veya Pahuin); Fernando Póo adasında da Bube. Bu diller, ekvatorun güneyinde konuşulan büyük Bantu dilleri (b. bk.) ailesindendir. — A. D.

GİNE KÖRFEZİ, Atlantik Okyanusunun, Afrika'nın batı kıyısı boyunca, kuzeybatıda Palmos burnu ile güneyde Lopez burnu arasında uzanan kesimi. Bu büyük körfezin içinde Benin koyu ile Biafra koyu daha küçük iki kesim meydana getirir. G. K. nin kıyılarını teşkil eden topraklar şunlardır: Eskiden Güneybatı Fransız Afrikasına bağlı olan Fildişi Kıyısı, Dahomey ve Togo; İngiltere'ye bağlı olan Altın Kıyısı, Togo ve Nigeria; Fransız Ekvator Afrikası, İspanyol Ginesi ve Kamerun'lar.

GİNE KURDU (Tıp): bk. MEDİNE KURDU.

GINER DE LOS RÍOS [*hiner dhe los rios*], **Fransisco** (Ronda 1839 - Madrid 1915), İspanyol filozofu. 1867 de Madrid'in merkez üniversitesi hukuk felsefesi profesörlüğüne tayin edilmiş, 1875 te azledilmiş, Cebelitarık'ta bir İspanyol üniversitesi kurması için yapılan bir teklifi reddetmiştir. 1874 te Krause'nin «Estetik ilmi el kitabı» adlı eserini İspanyolcaya çevirerek bu filozofun felsefesini yayanlar arasına katılmıştır. Başlıca eserleri: *Estudios jurídicos y politicos* (Hukuk ve politika incelemeleri) [1875]; *Estudios filosóficos y religiosos* (Felsefe ve din incelemeleri) [1876]; *Estudios de literatura y arte* (Edebiyat ve sanat incelemeleri) [1876]; *Etudios sobre educación* (Eğitim üzerine incelemeler) [1886]; *Resumen de filosofía del derecho* (Hukuk felsefesi özeti) [1898]; *Pedagogía universitaria* (Üniversite pedagojisi) [1905]; *Ensayos sobre educación* (Eğitim üzerine denemeler) [1913].

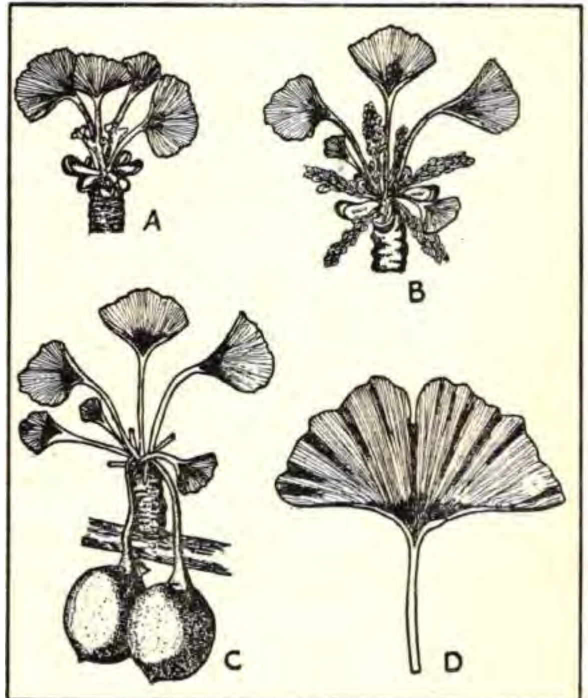
GINGER - BEER [*cincirbir*] (İng. = zencefilli bira), İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletlerinde sevilen serinletici, köpüklü bir içki. Zencefil kökleri katılmış ve mayalanmış şekerden yapılır. Şerbetçi otu ile baharlanmış ve dayanıklı bir hale getirilmiş olan G. e Ginger - Ale denir.

GINGER - BREAD [*cincirbred*] (İng. = zencefilli ekmek), baharatlı bir çeşit İngiliz ekmeği. Un ve zencefille karıştırılmış şeker şerbetinden yapılır.

GINGER - GRASS [*cincir - gras*] (İng. = zencefil otu), Hindistan'da *Cymbopogon Martini* veya *Hint sardunyası* denilen bir bitkinin köksaplarından G. ve *Palmarosa* adında ve birbirine çok yakın bileşimdeki esans elde edilir.

GİNKO AĞACI (*Ginkgo biloba*), vatanı batı Çin ve Japonya olan bir ağaç türü. Bugün mutedil bölgelerin park ve bahçelerinde yetiştirilen, gövdeleri 30 - 40 m kadar yükselebilen zengin dallı büyük, çok sevilen park ağacıdır. Yaprakları yelpazeye benzer, yaprak eni uzunluğundan daha fazla, iki dilimlidir. G. A., kışın yapraklarını döker. Erkek ve dişi çiçekler ayrı ayrı ağaçlarda bulunur, yani iki evcikli ağaçlardır. Yaprak damarları çatallı bir dallanma gösterir. Meyveleri eriğe benzer, olgunlaşınca tere yağı kokusundadır, yenir.

G. A., dünyanın en eski ağaçlarındandır. Bu ağaçlara ilk olarak perm devrinde rastlanır. Yaklaşık olarak 150 milyon yıl önce zengin türleri ile daha geniş alanlar kaplamakta idi. Bunların çoğu fosilleşmiş, bugün yaşayan yalnız bir türü (*Ginkgo biloba*) kalmıştır.

GİNKO (*Ginkgo biloba*): A. Kısa sürgün ve dişi çiçekler; B. Kısa sürgün ve erkek çiçekler; C. Bir dal ve meyvaları; D. Bir yaprak

G. A. Buddhizmde mukaddes bir ağaçtır. Çin ve Japonya'da bunlara özellikle tapınakların etrafında rastlanır. İçlerinde bazılarının çapı 5 m kadar olabilen dev ağaçlardır. Yaprakları halk tıbbında öksürüğe karşı kullanılmaktadır.

GINNEKEN [*ginekīn*], **Jacobus Johannes Antonius van** (Oudenbosch 1877 - Nijmegen 1945), Hollandalı dilci. Jesuit rahibi (1910) olan G., Leiden Üniversitesinde İndogermanist Christian C. Uhlenbeck'in yanında yetişmiş, ilk önemli yazısını *Grondbeginselen der psychologische taalwetenschap* (Dil psikolojisinin esasları) başlığıyle 1904 - 1906 yıllarında «Leuvensche Bijdragen» adlı dergide yayımladıktan sonra bunun genişletilmiş Fransızca tercümesini de vermiştir: *Principes de linguistique psychologique* [1907]. Aynı yılda «Anthropos» dergisinde *Enquête sur la typologie des langues* (Dillerin tipolojisi üzerinde araştırma) adlı yazısı da çıkmıştır. Çalışma alanı çok geniş olan, 1923 te yeni kurulan Nijmegen Üniversitesinde karşılaştırmalı İngogermanistik, Sanskrit ve Felemenk dilleri, daha sonra da genel linguistik kürsüsü profesörlüğüne getirilen, Hollanda İlimler Akademisine üye de seçilen G. ın başlıca eserleri şunlardır: *De huidige stand der genealogische taalwetenschap* (Şecerevî linguistiğin bugünkü durumu) [«Tijdschrift voor Nederlansche Taal- en Letterkunde» de, 1909]; *Les faits linguistiques* (Linguistik olgular) [1913]; *Handboek der Nederlansche taal* (Felemenk dili el kitabı) [2 cilt, 1917 - 1919]; *Gelaat, gebaar en klankexpressie* (Fizyonomi, jest ve ses ifadesi) [1919]; *Die nieuwe richting in de taalwetenschap* (Linguistikte yeni istikametler) [1923]; *De oorzaken der taalveranderingen* (Dildeki değişmelerin sebepleri) [1925]; *De erfelijkheid der klankwellen* (Ses kurallarının irsîliği) [1926; Alm. terc. *Die Erblichkeit der Lautgesetze*, «Indogermanische Forschungen» da, 1927]; *De ontwikkelingsgeschiedenis van de systemen der menschelijke taalklanken* (Beşerî dillerdeki ses sistemlerinin gelişme tarihi) [1932]; *Ras en taal* (Irk ve dil) [1935]; *Contribution à la grammaire comparée des langues du Caucase* (Kafkas dillerinin karşılaştırmalı gramerine katkı) [1938]; *La reconstruction typologique des langues archaïques de l'humanité* (Beşerî arkaik dillerin tipolojik rekonstrüksiyonu) [1939]. G., «Onze Taaltuin» (Dil bahçemiz) adlı aylık bir dergi de çıkarmıştır. G. ın 60. doğum yıl dönümünde *Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacques van Ginneken* [Paris, 1937] adlı bir armağan kitabı yayımlanmıştır. — A. D.

GINORI [*cinori*] **MAJOLİKASI,** 1735 te Marchese Carlo Ginori tarafından Doccia (Floransa) da kurulmuş olup bugün de işleyen porselen ve çini (majolika [b. bk.]) fabrikasının imal ettiği çok değişik üslûplardaki İtalyan çinilerine verilen ad.

GINOSA [*cinosa*], güneydoğu İtalya'da, Apulia bölgesinde, Ionio provincia'sında, Taranto'nun batı - kuzeybatısında, Latenza ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 17 500 dür. Şarapları ünlüdür.

GINSBERG [*ginzbīrg*], **Allen** (doğ. New Jersey 1926), Amerikan şairi. «Beat» kuşaklarınca sevilen temaları konu alan poemlerine ilham aramak üzere Avrupa, Afrika ve Amerika'da seyahatler yapmıştır. Bu temalar şu şekilde özetlenebilir: toplumun reddi, fakirliğe duyulan istek, bütün ahenksizliklerin ve bütün bozuklukların anlatılması, dilde ve müzikte ahengin kaynaşması. İlk derlemesi *Houl* (Uluma) [1956] büyük bir skandal yaratmış ve şairi mahkemeye düşürmüştür. Başkaca, *Kaddish* (Musevî duası) [1958 - 1960]; *The Empty Mirror* (Boş ayna) [1960]; *Reality Sandwiches* (Gerçek sandviçleri) [1963] gibi yayınları vardır.

GINSBERG [*ginzbīrg*], **Morris** (doğ. 1889), İngiliz sosyoloğu. 1929 dan beri Londra Üniversitesinde profesördür. Başlıca eserleri: *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* (Tabiî topluluklarda maddî kültür ve sosyal kurumlar) [1915]; *The Psychology of Society* (Toplum psikolojisi) [1921]; *Studies in Sociology* (Sosyoloji incelemeleri) [1932]; *Sociology* (Sosyoloji) [1934]; *Reason and Unreason in Society* (Toplumda mantık ve mantıksızlık) [1947]; *The Ideal of Progress: a Revaluation* (İlerleme ideali: Yeni bir değerlendirme) [1955].

GİNSENG [*jinseng*] (*Panax ginseng* veya *Aralia ginseng*, Çin. *cen* = adam, *şen* = bitki), Mançurya'da ve Kore'de yabani olarak biten, bu bölgelerde ve Kuzey Amerika'da bahçelerde yetiştirilen bir Sarmaşıkgiller (Araliaceae) türü. Erkek ve dişi olmak üzere iki çeşit çiçeği bulunan G. in altın sarısı renginde, havuç şeklinde ve insan yüzünü andıran bir görünüşteki kökü, saponin, glikosid, fitosterin ihtiva eder. Asya'da iktidarsızlığı gideren, ateşi düşüren ve ömrü uzatan her derde deva bir kuvvet ilâcı olarak içilir. Amerika G. i (*Panax quinquefolium*) 1712 de Kanada'da bulunmuştur; aynı hassaları vardır. Eski Hintlilerin din kitaplarında geçen Soma (b. bk.), İranlıların da Haoma (b. bk.) adlı bitkileriyle ilgili olsa gerek. G. Kore'de tekel maddeleri arasındadır. Bu bölgenin batıl inançları arasında G. «dağ ruhu» olarak mukaddes sayılır. Kültür tarihinde 3 sayısıyle ve Orion (El - cebbar) takımyıldızıyle ilgilidir.

G. kökleri, çay ve ıhlamur gibi, su ile kaynatılmak suretiyle meydana gelen yeşil - sarımtırak dekoksiyon (menku) halinde içilir. Pahalı ve nadide bir madde olarak ihraç edilen G. kökleri Asya ülkeleri dışında dahi ilgi çekmektedir.

GINZKEY [*gintşkay*], **Franz Karl** (Pola, İstirya 1871 - Viyana 1963), Sudet Almanyası asıllı yazar ve şâir. Bir deniz subayı (1891 - 1914) olan G., Avusturyalı hikâyeci P. Rosegger'in teşvikiyle edebiyata atılmış, 1914 te harp olaylarını canlandıran röportajlar yazmış, 1920 de ordudan ayrılarak Salzburg ve Viyana'da yaşamıştır. 1932 de Viyana'da felsefe doktorası yaparak 1951 de profesör olan G., Avusturya edebiyatının Yeni Romantikleri arasında yer alır.

Avusturyalı Yazarları Koruma Derneği tarafından, üstün başarılı edebiyat eserleri sahiplerine armağan edilmek üzere bir «G. yüzüğü» ihdas edilmiştir (1960).

Eserleri: *Geschichte einer stillen Frau* (Sâkin bir kadının hayatı) [roman, 1909]; *Balladen und neue Lieder* (Balladlar ve yeni şiirler) [1910]; *Der von der Vogelweide* (Alman saz şairi Vogelweide'nin hayatı) [roman, 1912]; *Der Wiesenzaun* (Çayır sınırı) [hikâye, 1913]; *Der Gaukler von Bologna* (Bologna'lı cambaz) [roman, 1916]; *Die einzige Sünde* (Tek günah) [hikâye, 1920]; *Rositta* (ad) [hikâye, 1921]; *Prinz Tunora* (Prens Tunora) [roman, 1934]; *Die Erschaffung der Eva* (Havva'nın yaradılışı) [destan - roman, 1941]; *Der Heimatsucher* (Yurt arayan adam) [otobiyografya, 1948].

GINZBERG [*gintşberg*], **Aşer (Ahad Ha'am** [= Halk adamı] adiyle anılır; Skvira, Ukrayna 1856 - Tel - Aviv 1927), İbranî dilinde yazan bir yazar. Filistin'i, Herzl gibi siyasî değil, manevî bir Yahudilik merkezi haline getirmek idealinde olup kültürel siyonizmin kurucusudur. Filozof olarak, tarihî Yahudiliğin millî - biyolojik anlamda devam etmesi bakımından önemli tesiri olmuştur.

Eserleri: *Al paraşat derrahim* (İki şıktan biri) [4 cilt, 1913]; *Haşiloah* (edebî dergi) [kuruluşu 1897]; *Iggeroth* (Mektuplar) [6 cilt, 1923 - 1925].

GIOBERTI [*cobęrti*], **Vincenzo** (Torino 1801 - Paris 1852), İtalyan filozofu ve siyaset adamı. 1825 ten itibaren Torino'da papaz ve profesör olarak çalışmış, 1834 ten 1848 e kadar siyasî mülteci olarak Bruxelles'de yaşamış, 1848 - 1849 da Sardenya başkanlığında, 1849 - 1851 yıllarında ise elçilikle Paris'te bulunmuştur. Ontolojizm (b. bk.) i ve daha sonraları da panteizm (b. bk.) e çalan bir mistiği savunan felsefe ve ilâhiyat konulu eserleriyle siyasî yazılarından daha çok başarı kazanmıştır. Islah edilmiş bir papalığın başkanlığı altında ve Sardenya krallığının himayesinde İtalya'nın birleştirilmesini savunurdu. Başlıca eserleri: *Il gesuita moderno* (Çağdaş Jesuit) [5 cilt, 1846-1847]; *Del primato morale e civile degli Italiani* (İtalyanların manevî ve medenî alanlarda öncülüğü) [2 cilt, 1843, yeni bas. 3 cilt, 1920 - 1932]; *Del rinnovamento civile d'Italia* (İtalya'nın medenî yenilenmesi) [2 cilt, 1851, yeni bas. 1911 - 1913]; *Opere complete* (Bütün eserleri) [35 cilt, 1877].

V. GIOBERTI

GIOCONDA [*cokǫnda*] **veya MONA LISA** [İta. = Bayan Lisa], Leonardo da Vinci (b. bk.) nin bir tablosu (aş. yu. 1503 - 1506). Sanatçı tarafından Fransa kralı I. François'ya satılmıştır. Tablo bir geleneğe göre, Costanza d'Avalos'u, daha yaygın başka bir geleneğe göre de Floransalı asılzade Francesco del Giocondo'nun karısı olan Mona Lisa'yı tasvir etmektedir. Paris'te Louvre müzesindedir. Esrarlı gülümseyişi ile ün kazanmıştır. Bu tablo 1911 de müzeden çalınmış, 1913 aralığında Floransa'da bulunarak Louvre'a geri verilmiştir.

Besteci Max von Schillings'in *Mona Lisa* adında bir operası vardır (1915).

GIOCONDA, LA [*la cokǫnda*] (İta. = Şen kız), dört perdelik opera. Librettosunu Victor Hugo'nun *Angelo, Tyran de Padoue* (Padua müstebidi Angelo) adlı dramının konusunu ele alarak Arrigo Boito, bestesini de Amilcare Ponchielli yazmıştır. 8 nisan 1876 da Milano'nun La Scala opera binasında verilen ilk temsilinden itibaren hâdise sayılan bir başarı kazanan bu eser, çekici yönlerinin çeşitliliği ile operalar arasında seçkin bir yer tutar.

Vak'ası XVII. yüzyılda Venedik'te geçen eserin kişileri şunlardır: La Gioconda: sokak şarkıcısı (soprano); La Cieca: Gioconda'nın annesi (kontralto); Alvise: enkizisyon teşkilâtı şefi (bas); Laura: Alvise'nin karısı (mezzo - soprano); Enzo: Cenevizli bir asılzade(tenor); Barnaba: enkizisyon hafiyesi (bariton) v. b.

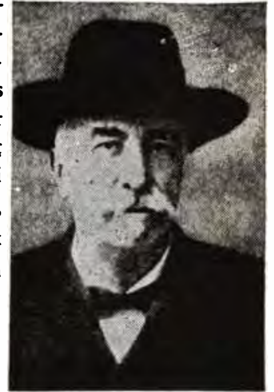
Konu: Barnaba, Gioconda'ya göz koymuştur ve genç kızın sevgilisi olan Enzo'nun hâlâ Laura'yı sevmesinden yararlanarak onu sevgilisinden soğutmayı tasarlar ve Laura ile Enzo arasında bir randevu düzenler. Ortalığı karıştıran ve Alvise'nin öç almak için karısı Laura'ya zehir içirtmeye girişmesine kadar varan bu entrika, Gioconda'nın Laura'yı ölümden kurtarması ve Enzo'ya olan aşkını bu kadına feda edip kendi canına kıymasiyle sona erer. Bu büyük fedakârlığın sebebi bir şükran borcudur, çünkü daha önce Laura Gioconda'nın annesini ölümden kurtarmıştır. Bu konuda, toplumun kınadığı «hafif kadın» ın ruhî oluşu ile herkesçe sayılan «dürüst kadın ın karakteri karşılaştırılmaktadır (Victor Hugo'nun dramının da, bu yazarın artist Juliette Drouet ile sürdürdüğü ilişkilerin etkisi ile ve bu artistin ruh güzelliğini göstermek için yazılmış olduğu sanılır). Halk dansları ve koroları ile süslü olan bu renkli operanın en ünlü parçaları IV. perdede Gioconda'nın söylediği *Suicidio* (İntihar) aryası ve Gioconda'nın Laura ve Enzo ile birlikte söylediği üçlüdür.

GIOCONDO [*cokǫndo*], **Fra (Giovanni da Verona, Fra Giovanni** adiyle anılır; Verona aş. yu. 1433 - Roma 1515), İtalyan mimarı ve hümanisti. Fransa'da ve Venedik'te çalışmış, bu şehirde Brenta ırmağı ağzını tesviye etmiş, 1513 ten itibaren de Roma'da San Pietro kilisesi inşaatını yönetmiştir. Mimarî eserleri kesin olarak bilinmemekle beraber kitabeler toplamak, Roma yazarlarının (özellikle Vitruv [1515] un) eserlerini yayımlamak suretiyle Antik Çağın arkeoloji bakımından ortaya çıkarılmasında büyük hizmeti olmuştur.

GIOIA [*cǫya*], **Melchiorre** (Piacenza 1767 - Milano 1829), İtalyan filozofu ve iktisatçısı. İtalya'nın birleşme hareketinin ilk liderlerinden biriydi. Birçok defa, bu arada 1820 de Carbonarizm yüzünden tevkif edilmiştir. G. nın sosyal istatistikçi olarak önemli bir yeri vardır. Eserleri: *Del merito e delle ricompense* (Liyakat ve mükâfata dair) [2 cilt, 1818]; *La filosofia della statistica* (İstatistik felsefesi) [5 cilt, 1826].

GIOIA DEL COLLE [*cǫya del kǫlle*], İtalya'nın Apulia bölgesinde, Bari ilinde bir şehir. Denizden yüksekliği 360 m, nüfusu 28 100 dür. Tahıl, şarap ve sıvı yağ ticaretiyle uğraşır. Alman hükümdarı II. Friedrich'in 1230 da genişletmiş olduğu Norman sarayı buradadır.

GIOLITTI [*colįtti*], **Giovanni** (Modovi 1842 - Cavour, Torino 1928), İtalyan devlet adamı. 1882 den itibaren liberal milletvekili, 1889 - 1890 yıllarında maliye bakanı, mayıs 1892 den kasım 1893 e kadar başbakan, 1901 - 1903 arasında iç işleri bakanı idi. Daha sonraki yıllarda (1903 - 1905, 1906 - 1909, 1911 - 1914) başbakan olarak İtalyan parlamentarizmini hemen hemen diktatörce nüfuzu ile idare etmiştir. Başlıca icraatı, İtalyan demiryollarının devletleştirilmesi (1905), Libya'nın zaptı (1911), hayat sigortasının devlet tekeline alınması (1912), genel oy verme hakkının kabul edilmesi (1913) olmuştur. I. Dünya Harbi sırasında geri planda kalmış, son olarak haziran 1920 den haziran 1921 e kadar başbakan olmuştur. D Annunzio'yu Fiume şehrini boşaltıp terk etmeye zorlamıştır. Faşist hâkimiyeti aleyhinde cephe almamışsa da, Millet Meclisinde fevkalâde haller kanunları (1926) ile seçim reformu (1928) nu tasvip etmemiştir.

G. GIOLITTI

GIǪNA, Yunanistan'da, Parnassos dağ kütlesinin batısında, denizden 2 512 m yükseklikte bir karst platosu.

GIONO [*jonọ*], **Jean** (doğ. Manosque 1895), Fransız yazarı. Roman ve piyeslerinde, ana vatanı olan Provence'ın en vahşi, aynı zamanda en i n s a n î taraflarını canlandırmıştır. Başlıca romanları: *Colline* (Tepe) [1929]; *Un de Baumugnes* (Baumugnes'den biri) [1929]; *Regain* (Taze çayır) [1930]; *Le grand troupeau* (Büyük sürü) [1931, Türkçe çev. 1956]; *Jean le Bleu* (Mavi Jean) [1933]; *Que ma joie demeure* (Sevincim sürsün) [1935]. Başlıca piyesleri: *Le bout de la route* (Yolun sonu) [1941]; *La femme du boulanger* (Ekmekçinin karısı) [1944]. II. Dünya Harbinden bu yana sanatı sadeleşerek gelişmiştir. *Un roi sans divertissement* (Eğlenceden yoksun bir kral) [1948]; *Le hussard sur le toit* (Damdaki süvari) [1951]; *Le moulin de Pologne* (Polonya değirmeni) [1952]; *Angelo* (ad) [1958]. G. 1954 te Goncourt Akademisine üye seçilmiştir.

J. GIONO

GIORDANI [*cordạni*], **Pietro** (Piacenza 1774 - Parma 1848), İtalyan yazarı. 1808 den itabaren Bologna Üniversitesinde edebiyat profesörü idi. Edebî konulardaki hükümleri herkes tarafından itirazsız kabul edilen G. nin yazarlar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Henüz genç yaştaki Leopardi (b. bk.)nin istidadını sezmek ve onu cesaretlendirmekle önemli bir hizmeti olmuştur. Eserleri, özelliikle mektuplarından ibarettir.

GIORDANI [*cordạni*], **veya GIORDANO** [*cordạno*], **Vitale** (Bitonto 1633 - 1711), İtalyan matematikçisi. Araştırmalarını Eukleides'in çalışmalarını incelemeye hasretmiş ve özellikle paralel doğrular postulatını daha önceki ispatlardan çıkarmaya çalışmıştır. G., bu çabaları boşuna harcamış olmakla beraber, onun yapmış olduğu araştırmalar, paraleller postulatı ile birlikte Eukleides geometrisinin aksiyomatik temelini oluşturan öteki önermelerle sözü geçen postulat arasında bir bağıntı bulunmadığının tespit edilmesine varmış olan uzun ve karışık incelemeye ilk bir katkı sayılmalıdır.

GIORDANO [*cordạ̄no*], **Luca** (**Fa presto** adiyle anılır; Napoli 1632 - Napoli 1705), İtalyan ressamı ve Barok resminin güneydeki başlıca temsilcisi. Mitolojik ve dinî konular işlemiş, zamanın din inanışlarını heyecanlı, hareketli, dalgalı bir icra tarziyle değerlendirmiştir. Napoli başta olmak üzere, Floransa, Venedik ve Roma'da çalışmıştır («Tapınaktan kovulan bezirgânlar», Napoli). G., Napoli'de Ribera'nın yanında yetişmiş ve Caravaggio'nun etkisi altında kalmıştır. İspanya'da (1692) Escorial sarayında on yıl çalışmış, hareketli resimleriyle İspanyol sanatını etkilemiştir. Venedikli ressamlarla tanışması, koyu renkleri bırakarak, aydınlık renklere yönelmesine yol açmış («İsa, din bilginleri arasında», Roma), sonra da Pietro da Cortona'nın yaptığı büyük ve geniş resimler ölçüsünde freskler yapmıştır («Medici'lerin ululaştırılması», 1682). Floransa'daki Medici Sarayı tavanına yapılmış olan bu geniş fresk, kuvvetli ve aydınlık renkleriyle İtalyan resminin sert ışık ve koyuluktan kurtularak ışığa kavuşmasında bir basamak teşkil eder. Öteki eserleri arasında «Proserpina'nın kaçırılışı» (Riccardi Sarayı, Floransa) özellikle anılır. G. nun sanatı, dünyanın bütün büyük müzelerinde yüzlerce tablo halinde temsil edilmektedir.

L. GIORDANO: «Proserpina'nın kaçırılışı» (Riccardi Sarayı, Floransa)

GIORDANO [*cordạ̄no*], **Umberto** (Foggia 1867 - Milano 1948), İtalyan opera bestecisi. Puccini'ninkini andıran üslûbu ile İtalya'da çok başarı kazanan 11 opera yazmıştır. Başlıcaları şunlardır: *Mala vita* (Canilik) [1892]; *Andrea Chenier* (ad) [1896, Türkçe olarak Ankara'da oynanmıştır, 1963]; *Fedora* (ad) [1898]; *Siberia* (Sibirya) [1903]; *Madame Sans - Gêne* («Patavatsız bayan», Danzig düşesinin lâkabı) [1915]; *Giove a Pompei* (Jüpiter P. de) [1921] ve *La Cena delle Beffe* (Alaylar ziyafeti) [1924].

GIORDANO BRUNO (Biyogr.): bk. BRUNO, Giordano.

GİORGİ (Tar.), XI - XIX. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş olan bazı Gürcü krallarının adı.

I. Giorgi: III. Bagrat'ın oğlu (1014 - 1027). Doğu Roma imparatoru II. Basileus'un Bulgarlarla savaşmasından yararlanarak Tao - Klarceti'yi geri almak istemişse de başaramamıştır.

III. Giorgi (1156 - 1184): 1160 ta Ani'yi almış, Selçuklu Türklerini giriştikleri bir karşı saldırıda bozguna uğratmış ve sürekli olarak onlara kafa tutmuş, fakat krallığının soylularının bir ayaklanmasını bastırmak zorunda kalmıştır (1177). Bu kral misli görülmemiş bir tedbir olarak kızı prenses Thamar'ı tahtına ortak etmiştir.

V. Giorgi Brtskinvale (1314 - 1346): Dağlarda yaşıyan asî kabileleri yola getirmiş. V. David'in halefi Konstantin'in ölmesi üzerine İmerethia'yı ülkesine katmış (1327), ülkenin yönetimini yeniden teşkilâtlandırmış ve Gürcistan krallığının birliğini kurduktan sonra Tiflis'e girmiştir.

XII. Giorgi (1789 - 1800): Yerini sağlamlaştırmak için Rusya'ya yaklaşarak çar I. Pavel Petroviç ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmaya göre, çar Gürcistan kralı unvanını almış ve asıl kralın büyük oğlu Gürcistan naibi olmuştur.

GIORGI [*cọrci*], **Giovanni** (Lucca 1871 - Castiglioncello 1950), İtalyan elektrikçisi ve fizikçisi. Cagliari Üniversitesinde, sonra da Palermo'da fizik matematiği profesörlüğü etmiş, 1934 te de Roma'daki bir mühendis okulunda

telgraf ve telefon transmisyonları ve ölçmeleri kürsüsünü işgal etmiştir. Çeşitli elektronik cihazları tasarlamış olan G., özellikle 1901 de M. K. S. A. (metre - kilogram - saniye - amper) sistemi denilen bir rasyonel birimler sisteminin kullanılmasını teklif etmiştir. Bu sistem Milletlerarası Elektronik Komitesince kabul edilmiştir.

GIORGIONE [*corçone*], **Giorgio (Zorgo da Castelfranco** veya **Barbarelli** de denir; Castelfranco 1477 veya 1478 - Venedik 1510), İtalyan ressamı. Bir köylü çocuğudur. Venedik resim okulunun büyük ressamlarından biri olan G., çok genç yaşta Venedik'e gelmiş, Giovanni Bellini (b. bk.) nin atelyesinde çırak öğrenci olarak çalışmıştır. G. nin eserleri, Venedik resminde bir yeniliğin ifadesi olmuştur. («Fırtına», Venedik Akademisi]; «Uyuyan Venüs», Dresden Galerisi). G., rebap çalan ve güzel şarkı söyleyen usta bir müzisyen, ünlü bir portre ressamı olarak da tanınmaktadır («Duka Leonardo Lorendano», «Kıbrıs kraliçesi», «Caterina Cornaro»). G., sarayların cephelerine fresk resimleri yapmış, Venedik senyörlük dairesini, tüccarlar borsası duvarlarını süslemiştir. Eserleri arasında: «Genç adam portresi» (Kaiser Friedrich Müzesi, Berlin); «Malta süvarisi»; «Süleyman'ın hükmü» (Uffizi Müzesi, Floransa); «Satir'ın kovaladığı su perisi»; «Sudan kurtarılan Musa»; «Bir konser»; «Kadın portresi» (Pitti Sarayı); «Sakallı adam portresi» (New York, Metropolitan Müzesi); «Kır konseri»; Mukaddes aile» (Louvre Müzesi, Paris); «Ressamın ailesi» (Giovanelli Sarayı, Venedik); «Adones ve Erysichton» (Padova) yer alır.

G. GIORGIONE

GIORGIONE: «Kır müziği» (Louvre Müzesi, Paris)

GIORGIONE: «Uyuyan Venüs» (Dresden Galerisi)

GIORNALE D'ITALIA, Il [*il cornale d'italia*], Roma'da yayımlanan İtalyanca bir akşam gazetesi. 1901 de kurulmuştur. 100 000 nüsha basar. Sidney Sonnino tarafından kurulmuş olan bu gazete, İtalya krallığı basınında yönetici bir rol oynamış, Faşist rejiminde ise V. Gayda'nın başyazarlığında İtalyan dış politikasının sözcülüğünü yapmıştır.

GIOTTO [*cotto*] **DI BONDONE** (Colle di Vespignano, Mugello 1266-Floransa 1337), Floransa okuluna bağlı İtalyan ressamı ve mozaikçisi. XIV. yüzyıl İtalyan resmini Bizans resminin tesirinden kurtarmış ve resimde yeni bir çığır açmıştır. Floransa'da Cimabue'nin atelyesinde öğrenimini yaptığı, Roma'da Pierro Cavallini'nin tesiri altında kaldığı sanılmaktadır. Çok erkenden İtalyan resmine gerçeği ve hayat görüşünü, hareketli ifade ve duyguyu, terkip ve mimariyi, perspektifi, Bizans şekillerinin sertliğine karşı vücudun tabiî tavır ve hareketlerini getirmiştir. Eserlerindeki konuların çoğu *İncil*'den alınmıştır. G. nun resme getirdiği bu yenilikler, Gentille de Fabriano, bilhassa Fra Angelico tarafından daha da ileri götürülmüştür. İtalyan

GIOTTO

GIOTTO: «Lazaros'un dirilişi» (Scrovegni kilisesi, Padova)

sanatındaki bu yeniliğin ilk tasvirleri, G. nun Padova ve Assisi'de yaptığı fresk resimleriyle gerçekleşir («Lazaros'un dirilişi», 1304 - 1308, Scrovegni kilisesi, Padova). Eserleri arasında «Mısır'dan kaçış» (Scrovegni kilisesi, Padova); «St. Franciscus'un ölümü» (Santa Groce kilisesi, Floransa) yer alır.

GIOVANNA [*covanna*], **I. d'Angio** (Anjou'lu; 1326 - 1382), Napoli kraliçesi. 1343 te büyük babası Roberto'nun halefi olarak tahta çıkmış, 1342 de Macaristan prensi András ile evlenmiş, fakat bu zat 1345 te bir suikasta kurban olmuştur. Bundan sonra, sırası ile, Taranto'lu Luigi (1347); Mallorca'lı III. Jaime (1362); Braunschweig'lı Otto (1375) ile evlenmiştir. 1380 de Büyük Şizma (b. bk.) sırasında papalık aleyhtarları ile Fransız kardinallerinin tarafını tuttuğu için aforoz edilmiş ve krallığı, kuzeni Draç (Arnavutça Durrës) lı Carlo tarafından istilâ edilmiştir. Papa VI. Urbanus, Carlo'ya Napoli kralı olarak taç giydirmiştir. Carlo'ya esir düşen G., onun emriyle öldürülmüştür.

Giovanna, II. d'Angio (Anjou'lu) **Durazzo** (1371 - 1435), Napoli kraliçesi. Kardeşi Ladislao'nun yerine geçmiştir (1414). Kocası Wilhelm von Habsburg'u 1406 da kaybettikten sonra, 1415 te Jacques de Bourbon ile evlenmiş, fakat onu 1416 da hapsettirmiştir. Bundan sonra krallığı büyük yargıç (gran siniscalco) Sergianni Caracciolo idare etmiştir. 1421 de G. veliaht olarak Aragona'lı Alfonso'yu kabul etmiş ve bu andan itibaren ülke durmadan mücadelelere sahne olmuştur.

GIOVANNI [*covąnni*], **Fiorentino** (XIV. yüzyıl), İtalyan masal yazarı. *Percorone* (Koca hayvan) adlı elli hikâyelik bir derlemenin yazarıdır. Bu eserinde Boccaccio'nun *Decamerone*'sini taklide çalışmıştır.

GIOVANNI DA MAIANO [*covąnni da mayąno*], (XVI. yüzyıl), İtalyan heykeltıraşı. Floransalı olan G., 1521 yıllarında İngiltere'ye gitmiş ve bütün eserlerini orada vermiştir (VIII. Henry'nin lâhdi gibi).

GIOVANNI [*covąnni*] **DA MILANO**, İtalyan ressamı. Aş. yu. 1365 ten itibaren Floransa'da, 1369 dan sonra da Roma'da çalışmıştır. Başlıca eserlerini, Floransa'da San Croce kilisesindeki freskler (1365) ile yine Floransa'daki mihrap süslemeleri (Palazzo degli Uffizi ve Prato müzesi) teşkil eder.

GIOVANNI DA UDINE [*covąnni da udine*] (Udine 1487 - Roma 1564), İtalyan ressamı ve mimarı. Özellikle, Grotesk (b. bk.) üslûbunun çeşitli motiflerini işlemiş, alçı kabartmaları ve fresk süslemeleri yapmıştır. Vatikan dış galerilerinin resimlenmesinde Raffaello ile birlikte çalışmıştır (1516 - 1519). Roma'daki Madama villasının resimleri ve kabartma işleri onun eseridir.

GIOVANNI DI PAOLO [*covąnni di pąolo*] (Siena aş. yu. 1400 - Siena 1482), İtalyan ressamı ve tezhipçisi. Taddeo di Bartolo ve Gentile da Fabriano'nun tesiri altında kalarak, kuzeyin ileri Gotik havasını taşıyan bir canlılık ve mistiklik ifadesi içinde, ustaca arkaikleştirilmiş olan mihrap resimleri ve küçük dinî tasvirler meydana getirmiştir.

GIOVANNI [*covąnni*] **DI STEFANO DA SIENA** (Siena aş. yu. 1446 - Siena aş. yu. 1506), İtalyan heykelcisi ve tunç dökümcüsü. Ressam Sassetta'nın oğlu, Vecchietta'nın öğrencisiydi. Siena (ve Urbino) da çalışmıştır. Siena katedralinin büyük mihrabı, mukaddes emanetler çekmecesi üzerindeki şamdanlı 4 melekten ikisi (1498) ve aynı katedralin mermer zemini için yapılan Kyme'li Sibulla (1481) onun eseridir.

GIOVI [*cọvi*] **GEÇİDİ** (İta. Passo dei Giovi), İtalya'nın Liguria bölgesinde, Apenin dağlarında ve Cenova ile Po ovası arasındaki önemli kara yolu üzerinde bulunan iki kat tunelli bir geçit. Denizden yüksekliği 472 m dir.

GIOVIO [*cọvio*], **Paolo** (Latince adı: **Paulus Jovius**; Como 1483 - Floransa 1552), İtalyan tarihçisi. Önce hekimlik yapmış, sonra İtalya içinde ve Avrupa'da dolaşmıştır. VII. Clemens tarafından korunarak 1528 de Nocera piskoposu olmuş ve çoğu zaman Vatikan'da yaşamıştır. G. ilk büyük gazeteciydi.

XVII. yüzyılda Avrupalılar Türkler hakkında G. nun eserlerinden bilgi almışlardır. G., Barbaros un Toulon'da Fransızlarla birlikte ordugâh kurduklarını anlatır ve Türk ordugâhlarının intizam ve temizliğinden hayranlıkla bahsederken Fransız kamplarının düzensizliğini ve pisliğini yerer. Türk askerlerinin sivil halkın mal ve can emniyetine karşı gösterdikleri itinayı Hıristiyan askerlerle kıyaslayarak över. Ayrıca, Yavuz Sultan Selim'in, Mısır'ın fethi sırasında askerlerini herhangi bir haksız iktisaptan men etmiş olmasına işaret eder.

G. nun Como'da, içinde Sultan Osman'dan Kanunî'ye kadar olan padişahların portreleri de bulunan bir müzesi vardır.

Eserleri arasında: *De rebus gestis et vitis imperatorum Turcarum* (Türk imparatorlarının saltanatı ve hayatı hakkında) [Venedik 1537] (bu eserde Sultan Osman'dan II. Süleyman devrine kadar olan Türk tarihi ele alınmıştır); *Historiarum sui temporis* (Çağdaş tarihler) [15 cilt, 1550 - 1552] özellikle anılır.

GIPPSLAND [*gipslænd*], Avustralya'nın Victoria eyaletinde, Melbourne'un doğusunda bir bölge. Çok yağmurlu olup ulu gövdeli ökaliptus ormanları vardır. Arpa ve mısır yetiştirilir; küçük çiftçiler sütçülük sanayii ile uğraşırlar.

GİPS (Lat. Gypsum) [Kim.]: bk. ALÇI TAŞI.

GİPÜR (Fr. Guipure), etrafı kalınca bir kordonla çerçevelenmiş, zemini ise daha ince dokunuşlu, kabartmalı dantel. 1557 de Venedik'te basılmış bir kitapta bu dantelden bahsedilmektedir.

G., Malines (Mecheln) şehrinde en çok dokunan danteldir. XV. Louis zamanında Malines'de örülmüş G. ler üzerinde Rokay üslûbunda motifler görülür. XVI. Louis zamanında G. motiflerinde girlantlar, muşabak sarma dallar, küçük serpme noktalar vardır. Daha sonra G. ler Antwerpen, Leuven (Louvain), hattâ Hille, Arras (Flam. Atrecht) ta dokunmuşsa da, ilk örülenlerin inceliği yoktur.

Makine 1830 da icat edildikten sonra, dantel bir el sanatı olmaktan çıkarak endüstri halini almıştır. Büyük yekpare parçaların makinede işlenmesi daha kolaydır. İplik ve zaman bakımından ekonomiktir. Dolayısiyle G. de bugün fantazi kumaş olarak makinelerde çok çeşitli desen ve ipliklerle dokunmaktadır.

EL GİPÜR DANTELİ

MAKİNE GİPÜR DANTELİ

GIRAFFIDAE (Zoo.): bk. ZÜRAFAGİLLER.

GIRALDA, La [*la hirạlda*], İspanya'da, Sevilla şehri katedralinde, 100 m yüksekliğinde bir çan kulesi. XII. yüzyılda minare olarak yapılmış, 1568 yılında çan kulesi haline sokulmuştur.

GIRALDI [*cirạldi*], **Giovanni Battista** veya **Giambattista (Cinzio** adiyle anılır; Ferrara 1504 - Ferrara 1573), İtalyan şairi. İlk klasik İtalyan trajedisini yazmıştır (*Orbecche* [ad]). Bazıları çok açık saçık olan 113 kısa hikâyesinde Boccaccio'yu taklit etmiştir. Shakespeare bu hikâyelerden bazı konular almıştır (*Othello* [ad], *Measure for Measure* [Ölçüye ölçü]). Başlıca eserleri: *Gli Hecatommithi* (Yüz masal) [2 cilt, 1565]; *Scritti estetici* (Estetik üzerine yazılar) [1864].

GIRARD [*jirạr*], **Jean Baptiste** (Fribourg, İsviçre 1765 - Fribourg, İsviçre 1850), İsviçreli pedagog. Franciscus'çu rahip olarak Père Grégoire adını taşır. 1804 - 1823 yıllarında Fribourg ilk okulunun müdürlüğünde bulunmuş, Pestalozzi'nin eğitim prensiplerini geliştirmiştir. Öğrencilerin birbirlerini eğitmesine dayanan Bell - Lancaster metodunu kabul etmişse de, bu eğitim usulü, «ahlâk ve dine aykırı» olduğu gerekçesiyle 1823 te yasaklanmıştır. Bunun üzerine felsefe profesörü olarak Luzern Katolik lisesine gitmiştir. Başlıca eseri: *De l'enseignement régulier de la langue maternelle à l'usage des écoles et des familles* (Ana dilinin okullarda ve ailelerde düzenli bir şekilde öğretilmesi) [1844 - 1846].

GIRARD [*jirạr*], **Philippe de** (Lourmarin, Provence 1775 - Paris 1845), Fransız mucidi ve sanayicisi. Sabit seviyeli hidrostatik lambalarla buzlu cam fanuslarını (1805) ve bir akromatik dürbün (1806) icat etmiştir. 1810 da da keten eğirmek için bir makine yapmıştır (Napoléon, 1805 te, kıta blokusunun etkilerini karşılamak için böyle bir makine icat edene bir milyonluk bir mükâfat vadetmişti). Fransa'da takdir edilmeyen G., çar I. Aleksandr'ın tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Varşova civarında bir iplikhane kurmuş (1833) ve Polonya fabrikaları başmühendisliğine tayin edilmiştir. Yaptığı hizmetlerine karşılık Polonya'nın bir dokuma sanayii merkezine Żyrardów adı verilmiştir.

GIRARDI [*jirạrdi*], **Alexander** (Graz 1850 - Viyana 1918), Avusturya'lı aktör. 1871 den itibaren Viyana'nın çeşitli sahnelerinde, sonra Berlin'de oynamış, 1917 den itibaren de karakter komiği olarak Burgtheater (Viyana) da çalışmıştır. Avusturyalı tiyatro yazarı Raimund'un kişilerini tabiî ve sevimli bir mizah içinde temsil etmiştir.

GIRARDIN [*jirardę̄*], **Delphine Gay, Mme Emile de** (Aix - la - Chappelle, Aachen 1804 - Paris 1855), Fransız kadın yazarı, Emile de G. (b. bk.) in karısı (1831). «La Presse» gazetesinde, Louis - Philippe'in saltanatı zamanındaki Paris üzerine çok parlak kronikler yazmış ve bunları *Lettres parisiennes* (Paris mektupları) başlığı altında toplamıştır. Bundan başka, birkaç roman ile *Le canne de M. de Balzac* (Bay Balzac'ın bastonu) [1836] başlıklı nükteli bir fantezisi var-

D. GIRARDIN

dır. Piyesleri arasında *La joie fait peur* (Sevinç korkutur) [1854] özellikle anılır.

GIRARDIN [*jirardẽ*], **Emille de** (Paris 1806 - Paris 1881), Fransız yayımcısı ve politikacısı. 1836 dan itibaren birbirinden çok farklı tutumları olan siyasî gazeteler kurmuş ve bunların yazı işlerini üzerine almıştır. Ticarî ilânlardan sağladığı gelir ile gazete fiyatlarını düşürmek ve tefrika romanı yayımına geniş yer vermek suretiyle modern büyük şehir basınının kurucusu olmuştur. Başlıca eserleri: *Questions de mon temps* (Zamanımın meseleleri) [1858], *L'impuissance de la presse* (Basının güçsüzlüğü) [1879].

E. GIRARDIN

GIRARDIN [*jirardẽ*] **KOLEKSİYONU,** Fransız cerrah - dişçisi Maurice Girardin (1884 - 1951) tarafından Paris şehri Güzel Sanatlar Müzesi (Petit Palais) ne armağan edilmiş olan bir sanat eserleri koleksiyonu. Bu koleksiyon, 420 tablo ve resimden, resimli kitaplardan, Polinezya ve Afrika'ya ait eşyalardan ibarettir. Tablolar arasında, Maria Blanchard (23); Pierre Bonnard (10); Bernard Buffet (12); André Derain (8); Raoul Dufy (17); Marcel Gromaire (110); Matisse (5); Picasso (8); Georges Rouault (89); Maurice Utrillo (8) gibi ressamlardan eserler vardır.

GIRARDON [*jirardõ*], **François** (Troyes 1628 - Paris 1715), Fransız heykelcisi. Roma'da okumuş, dönüşünde Versailles sarayının heykel işleri şefi olarak, sarayın süslenmesine nezaret eden ressam Le Brun ile birlikte çalışmıştır. 1657 de Heykel ve Resim Akademisine alınmış, sonra da bu akademi profesörlüğüne tayin edilmiştir (1659). G., doğduğu şehre XIV. Louis'yi temsil eden beyaz mermerden büyük bir madalyon armağan etmiştir. Saint - Remi şapeli baş mihrabının dekorasyonları da onun eseridir. Başlıca heykel ve kabartma eserleri arasında: «Apollon'a yardım eden su perileri»; «Thétis mağarası»; «Su perileri yıkanırken» (alçak kabartma); «Proserpine'in kaçırılması» (Versailles) vardır. XIV. Louis'nin Louis - le - Grand meydanı (Vandôme meydanı) ndaki atlı heykeli (İhtilâl sırasında yıkılmıştır) ile Richelieu'nün mezarı (Sorbonne) da ona aittir. Eserleri, klasik heykelciliğin güzel örnekleri arasında yer alır.

F. GIRARDON: «Su perileri yıkanırken» (Versailles Müzesi)

GIRARDOT [*hirardhot*], Güney Amerika'da, Colombia cumhuriyetinin Cundinamarca departmanında bir şehir ve ırmak limanı. Magdalena ırmağı üzerinde, Bogota şehrinin 137 km güney - güneybatısındadır. Nüfusu 35 665 (1951) tir. Kahve temizleme, ambalajlama ve yükleme tesisleri vardır.

GIRATION (Fr.) [Mekanik]: bk. JİRASYON.

GIRAUD [*jirọ*], **Albert** (asıl adı: **Kayenbergh**; Louvain 1860 - Bruxelles 1929), Fransızca yazmış olan Belçikalı yazar. Parnasse okulu tesirinde birçok şiir kitapları yayımlamıştır: *Hors du siècle* (Çağımız dışında) [1888]; *Héros et pierrots* (Kahramanlar ve soytarılar) [1898]; *La guirlande des Dieux* (Tanrıların çelengi) [1910]; *Eros et Psyché* (Eros ile Psykhe) [1920]. Belçika Fransız Dili ve Edebiyatı Akademisi üyeliğine seçilmiştir (1920).

GIRAUD [*jirọ*], **Henri - Honoré** (Paris 1879 - Dijon 1949), Fransız generali. II. Dünya Harbinde 7. Fransız Ordusuna kumanda etmiş, mayıs 1940 ta Almanlara esir düşmüş, nisan 1942 de kaçmış, aynı yılın kasımında Cezayir'e gitmiş ve Darlan'ın katlinden sonra Fransız kuzey Afrikası başkomiseri olmuştur. Mayıs - kasım 1943 arasında de Gaulle ile birlikte Fransız Kurtuluş Komitesi başkanı idi.

H. - H. GIRAUD

GIRAUDOUX [*jirodụ*], **Jean** (Bellac 1882 - Paris 1944), Fransız yazarı. Yüksek Öğretmen Okulu mezunudur. Diplomatlıkla yazarlığı bir arada yürütmüştür. *Provinciales* (Taşralı kadınlar) [1909] başlığını taşıyan hikâye kitabında, memleketi Limousin'e ait hâtıralarını dile getirir. 1918 de ilk romanı olan *Simon le pathétique* (Heyecanlı Simon) i yayımlamıştır. Harpten ve Amerika'ya yaptığı bir diplomatik geziden *Amica America* (Dost Amerika) [1919] ve *Adorable Clio* (Tapılacak Klio) [1920] başlıklı iki eser meydana gelmiştir. Bundan sonra hayal ve şiir yüklü bir dizi roman çıkarmıştır: *Elpénor* (ad) [1919]; *Suzanne et le Pacifique* (Suzanne ve Pasifik okyanusu) [1921]; *Siegfried et le Limousin* (Siegfried [ad] ve Limousin [Fransa'da bölge]) [1922]; *Juliette au pays des hommes* (Juliette erkekler diyarında) [1924]; *Bella* (ad) [1926]; *Eglantine* (ad) [1927]; *Aventures de Jérôme Bardini* (J. Bardini'nin maceraları) [1930] bunlar arasındadır. Louis Jouvet'yi tanımasiyle tiyatroya ilgisi uyanmış, *Siegfried* (ad) [1928] adlı piyesi büyük bir başarı kazanmış, sonraki oyunları ise bu başarıyı pekiştirmiştir: *Amphitryon 38* (ad) [1929]; *Judith* (ad) [1931]; *Intermezzo* (Ara oyunu) [1933]; *Tessa* (ad) [1934]; *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (Troia harbi olmayacak) [1935]; *Electre* (Elektra) [1937]; *Cantique des cantiques* (İlâhiler ilâhisi) [1938]; *Ondine* (Su perisi) [1939]. 1939 da Ha-

J. GIRAUDOUX

ber Alma Komiserliğinde görevlendirilen G., haziran 1940 mütarekesinden sonra Cusset'ye çekilmiş, *La Duchesse de Langeais* (Langeais düşesi) ve *Les anges du péché* (Günah melekleri) adiyle iki film senaryosu yazmış ve «Théâtre des Arts» da *Sodome et Gomorrhe* (S. ve G.) piyesini oynatmıştır. *La folle de Chaillot* (Chaillot'daki deli kız) [1945]; *L'Apollon de Bellac* (Bellac Apollon'u) [1947]; *Pour Lucrèce* (Lucrèce için) [1953] adlı piyesleri ise ölümünden sonra sahneye konulmuştur.

GIRAULT [*jirọ*], **Charles** (Cosne 1851 - Paris 1932), Fransız mimarı. 1880 de Roma armağanını kazanmış, 1900 de Paris'te Petit Palais des Champs - Elysées adını taşıyan

C. GIRAULD: Petit Palais des Champs - Elysées (Paris)

sarayı yapmıştır. Pasteur Enstitüsünde Pasteur'ün mezarını da yapan G., 1902 de Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiştir.

GIRAULT - DUVIVIER [*jirọ düvivyẹ*], **Charles Pierre** (Paris 1765 - Paris 1832), Fransız gramercisi. *Grammaire des Grammaires* (Gramerlerin grameri) [1811] adlı eserinde kendisinden önceki gramercilerin bütün eserlerini tahlil etmiş ve Fransız Akademisinin kararlarına katılmıştır.

GIRAVION (Fr.) [Havacılık]: bk. HELİKOPTER, JİRODİN, OTOJİR.

GİRAY, Kırım'da XV. yüzyıl başlarından 1783 tarihine kadar hüküm sürmüş olan hanedan üyelerinin taşıdıkları ortak lâkap. Aile, Çingiz Hanın oğullarından Cuçi'nin küçük oğlu Tukay Temür (Tokay Timur) e bağlanmaktadır. Altın Ordu hanı Möngke Temür (Mengü Timur) (1267 - 1280) oğlu Üreng Temür (Öreng Timur) e Kırım ve Kefe'yi nuntuḫ (yurtluk) olarak vermişti. Altun Ordu da 1359 dan sonra başlayan iç harp devresinde Tukay Temür oğulları Altın Ordu tahtı üzerinde hak iddia ederek mücadeleye karıştılar. Neticede Altın Ordu'nun merkezine, Uluğ Yurt'a hâkim olan diğer hanlara karşı Kırım'da bağımsız bir hükûmet kurmağa muvaffak oldular. Bunlardan Taştimur'un kendi adına H. 796 (1393 - 1394) ve bir tarafında kendisinin, öbür tarafında Toktamış Hanın adı yazılı H. 797 (1394 - 1395) tarihli Kırım'da basılmış paraları malûmdur. Toktamış'ın Timur'a ve sonraları Edigü (Edige) ye karşı mücadelelerinde, Tukay Temür oğulları daima Toktamış'la beraber hareket ettiler ve Edigü'nün desteklediği hanlara Kırım'ı zaman zaman bırakmak zorunda kaldılar. 1419 da Edigü'nün ölümü üzerine Taştimur'un oğlu Gıyaseddin gelip Kırım'ı elde etti. 1427 de Kırım'da onun kardeşi Devlet Berdi'nin hâkim olduğunu görüyoruz. O, Mısır sultanı Barsbay'a bir elçi gönderdi.

G. ların bundan sonra bütün politikası, Kırım yarımadasını ellerinde tutmak, imkân bulunca Saray'ı ele geçirmek ve böylece Altın Ordu hanlığına sahip olmak noktası üzerinde toplandı. Onlar, Altın Ordu ortadan kalktıktan sonra da bu politikaya devam ederek Altın Ordu'nun meşru varisleri sıfatiyle Moskova'ya karşı mücadele edeceklerdir.

Kırım yerli rivayetine göre, Gıyaseddin, Altın Ordu hanlarında âdet olduğu üzere Kirey (Giray) kabilesinden olan atalığı yanında yetişmiş, sonra atalığına hürmeten ilk oğluna Hacı Kirey adını vermiştir. Ondan sonra bu soydan gelenler hep bu Kirey lâkabını taşımışlardı. Kelime, Gyula Németh'e göre, «dev» manasına gelen *ker* ve küçültme eki olan *ey*'den mürekkeptir. Kelimeye *Kerey*, *Kirey*, *Kiray* ve çoğul olarak *Kereit* şekilleri altında bu kabilenin birer kolu olan gruplara verilmiş ad olarak Kazaklar, Türkmenler, Başkurtlar, Buryatlar ve Moğollar arasında rastlanmaktadır. Çingiz (Çinggis) Han, kuvvetli Kereit hanı Wang Han'ı mağlûp edince onun kızını aldı. Kereitlerden bir kısmı batıya kaçtılar. Kalanları Moğol kabileleri arasında dağıtıldı. Bu suretle Kereitler Moğollarla beraber yahut onların önünden kaçarak Kırım'a kadar geniş bir sahada yayıldılar. Yakın zamana kadar Kazaklar arasında İrtiş, Sarısu ve Çu ırmakları kenarlarında dolaşan Uvak Kirey'ler arasında Taraklı adında bir şubenin varlığını biliyoruz. Şu şekilde olan Kırım hanlarının damgasına tarak tamgha denir.

Altın Ordu hanlığının dayandığı dört asîl kabileden, yani keşikten birini Kirey (Giray) ler teşkil etmekte idi. Don nehri doğusunda kuzey Kafkasya'da G. kabilesinin Hacı Giray'ı destekledikleri anlaşılmaktadır. Hacı Giray'dan sonra oğulları arasında yalnız Mengli Giray bu lâkabı taşımıştır. Onun soyundan inenler de aynı lâkabı kullanmıştır. Hanedan üyelerinden kız alıp veren Şirin beğlerinden bazıları da G. lâkabını almışlardır.

Hacı Giray, Osmanlı padişahı II. Mehmet ile 1454 te ittifak yaptı; onun oğulları bu ittifakı devam ettirdiler. 1475 te Osmanlılar Kırım'da iç olayları tahrik eden Cenevizlilere karşı Eminek Mirza'nın daveti üzerine derhal harekete geçip yarımadanın güneyindeki Ceneviz kalelerini işgal ettiler, Mengli Giray'ı hapisten kurtararak Osmanlı himayesi altında Kırım hanlığı tahtına oturttular.

G. ler, bir yandan Saray'a hâkim olan ve Kırım üzerinde hâkimiyetlerini ihya etmek isteyen Altın Ordu hanlarına, bir yandan Jagiello'lara karşı başlangıçta Moskova büyük dukalariyle ittifak ettiler. Fakat 1520 den sonra Altın Ordu mirası üzerinde onun meşru varisi sıfatiyle Kırım hanları hak iddia ettiler ve Moskova'nın Kazan'ı tehdide başlaması üzerine onlara karşı amansız bir mücadeleye girdiler. Bu, aynı zamanda Islâmî gaza mahiyetini kazandı. 1521 de G. lardan Sahip Giray Kazan hanı oldu. Üç yıl sonra Istanbul'a gitti, yerine 1532 baharına kadar Safa Giray, Kazan hanı olarak kaldı. Sahip Giray eylûl 1532 de han olarak Kırım'a dönünce, Moskoflar taarruza geçtiler. Uzun bir mücadeleden sonra G. lar, Volga havzasını Altın Ordu'nun merkezi Taht - ili'ni Moskoflara terk etmek zorunda kaldılar (Kazan'ın sukutu 1552, Astrahan'ın sukutu 1554).

O zamana kadar bağımsız bir siyaset gütmek iddiasında olan G. lar, Moskof tehdidi karşısında Osmanlı himayesini bu tarihten itibaren kuvvetle benimsediler. Orta Avrupa ve İran harplerinde onlarla gittikçe sıkılaşan bir iş birliği yaptılar. Osmanlılarla ilk askerî iş birliği Osmanlıların

Buğdan seferi (H. 881/1476) nde olmuştu. Bu iş birligi ikinci defa 1538 de Kanunî Süleyman'ın Buğdan seferinde yenilenmiştir.

Osmanlılar kuzey memleketleriyle siyasî münasebetlerinde G. ları aracı tanırlardı. Lehistan, Rusya elçileri hanların sarayına uğrar, oradan padişahın kapısına giderlerdi. G. ların hâkimiyet sahasına gelince, Hacı Giray H. 857/1453 tarihli yarlığında merkezi, Orda - i muazzam, «Kırkyir'de Saray» olarak kaydedilir. 1441 tarihli sikkesi Beldet - i Kırım'da, 1443 tarihli sikkesi Kırkyir'de basılmıştır. Mengli Giray zamanında saray, Kırkyir'deki müstahkem kaleden vadiye, bugün Bahçesaray (Simferopol') denilen yere inmiştir. Aynı yarlıkta Hacı Giray kendi hâkimiyet sahasına Kırım'dan başka Taman, Kıpçak ve Kabartay'ı almakta idi. G. lar yarlıklarında kendilerine «uluğ orda ve uluğ yurtnın ve Deşt - i Kıpçaknın ve Taht - i Kırımnın ... Çerkesnin ve Tat bila Tavgaçnın uluğ padişahı ve hem uluğ hanı» unvanını verirler. Deşt - i Kıpçak (Kuzey Karadeniz stepleri) ve Çerkezistan'daki kabileler üzerinde hâkimiyetlerini kurmak için G. lar, uzun mücadeleler yapmak zorunda kalmışlar, bilhassa Sahip Giray devrinde bunda kısmen muvaffak olmuşlardır. Kırım yarımadası dışında Kuban, Bucak ve Yedisan bölgelerini idare için G. ailesinden sultanlar, ser - asker sultan unvaniyle buralara gönderilirlerdi. G. lar eski Altın Ordu hanları gibi Moskof ve Leh hükümdarlarından tiyiş ve bölek adı altında para ve kürkten mürekkep yıllık bir haraç alırlardı. Hanlar yarımadanın güney kıyısındaki yeni limanlar *Tat ili* üzerinde daima hâkimiyet hakkı iddia ettiklerinden Osmanlılar 1484 ten itibaren G. lara Kefe gümrüğü hasılatından yıllık bir tahsisat (*saliyane*) vermişlerdir (yılda bir buçuk milyon akçe). I. Mehmet Giray ve ondan sonra bazı hanlar bu limanları doğrudan doğruya ele geçirmek teşebbüsünde bulundular.

G. lar, ilk defa temmuz 1475 tarihli Mengli Giray'ın mektubuyla açıkça Osmanlı padişahının tabiiyetini kabul etmişlerdir. Bu tabiiyetin kuvvetlenmesi neticesinde meydana çıkan yeni teamüller, sonradan özel bir antlaşma neticesi gibi gösterilmiş ise de, verilen metinler aşikâr surette uydurmadır.

Hanların Mengli Giray'dan beri veliahd makamında bir *kalgay* veya *kağılgay* ve 1584 ten beri ikinci veliahd makamında bir *nureddin* veya *nuraddin*'i bulunurdu. Kanun - i Çingizî'ye göre hanın kardeşlerini kalgay yapması gerekirdi. Taht boş kalınca kalgay, hanlığa ve Nureddin ise kalgaylığa geçerdi. Bazı hanların bu makamlara kendi çocuklarını getirmeğe kalkışmaları karışıklıklara ve iç harbe sebebiyet vermiştir. Kırım kabile aristokrasisi Istanbul'a danışmadan türeye göre kalgayları han ilân ettikleri zaman (Gazi Giray ve Toktamış Giray gibi) padişah bunu tanımamış ve bu yüzden kanlı mücadeleler çıkmıştır. Fakat Istanbul umumiyetle kalgayların hukukunu göz önünde tutmuştur. Kırk handan yirmi dördü kalgaylıktan, beşi nureddin'likten han olmuşlardır.

Saadet Giray (1524 - 1532) dan itibaren hanın kardeşlerinden birinin Istanbul'a rehine gönderilmesi âdet olmuştur. Bu rehinelerden iki defa Kırım'a han gönderilmiştir (II. İslâm Giray ve I. Bahadır Giray). Seçilen han, hanlık menşurunu bizzat padişahın elinden alır ve kendisine hanlık teşrifatı (sancak, kılıç, mücevher, sorguçlu kalpak ve samur kürk) verilirdi.

Sefer zamanı hana *çizme - bahâ* adı altında kırk bin altın gönderilirdi. Bu para hanın kapıkuluna ve mirzalara dağıtılırdı. Padişahlar hanı azil, hapis ve sürgün edebilirlerdi. Nadiren idam cezası tatbik edilmiştir. Han tayininde Bab - ı Âli umumiyetle Kırım kabile aristokrasisinin başında olan Şirin beği ile anlaşırdı. Yeni han tahta çıkınca *rehinlik* Giray ile durumu nazik olan hanedan üyesi Osmanlı toprağına geçer, Rumeli'de muhtelif yerlerde (İslimye, Yanbolu, Tekirdağı, Çatalca) çiftliklerde yerleştirilirdi. Osmanlı hanedanının taht üzerinde durumu tehlikeye düştüğü zamanlarda G. lar Osmanlı tahtına namzet sayılmışlardır (meselâ 1687 isyanında).

XVI. yüzyıl sonlarında Çoban G. lar ortaya çıkmıştır. Kalgay Feth Giray esir bir Leh boyarının kızını fidye - i necat karşılığı memleketine geri göndermişti. Feth Giray, kızın yolda dünyaya getirdiği çocuğu tanımadı, öldürtmek istedi. Çocuğu kızla beraber giden Hacı Ahmet, Buğdan'da gizledi, yetiştirdi. 1596 da Feth Giray katledilince, çocuğu alıp Kırım'a getirdi. Devlet Giray adını alan bu çocuk, nureddin tayin olundu. Onun soyundan gelenlere (Adil Giray Han) küçültmek için Çoban G. lar adı verilmiştir. Adil Giray'dan sonra G. lar onların han soyundan olmadıklarını iddia ederek hiçbir mansıp vermemişlerdir.

Rusya ve Osmanlı devletleri arasında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasiyle (17 temmuz 1774, 3. madde) G. lar, her iki devlet tarafından bağımsız sayıldılar. Fakat 21 temmuz 1783 te Ruslar Kırım'ı işgal ve ilhak ettiler. Osmanlı devleti G. lardan birini 1785 te Bucak'taki Tatar kabileleri üzerine han yapmağı düşündü. Bunu 1787 de Rusya'ya harp ilân edince tatbik mevkiine koydu. Han unvanı verilen Şahbaz Giray, daha sonra Baht Giray, Bucak Tatarları başında Osmanlı ordusunda Ruslara karşı savaştılar. Iaşi (Yaş) antlaşmasiyle (6. madde) Kırım'ın Rusya'ya ilhakı Osmanlı devleti tarafından kabul olundu. — H. İ.

GİRAY, III. MEHMET (Biyogr.): bk. MEHMET GİRAY HAN, III.

GİRDAP (Coğ.): bk. ANAFOR.

GİRE veya GİRRE (Ölçü): bk. GUZ.

GİREBENE (Grebene), Osmanlı Devleti teşkilâtında Manastır vilâyetine bağlı bir kasaba. Tümü ile 114 köyü bulunan bu kazanın 23 köylük Vençe adlı bir tek nahiyesi vardı.

GİRENİS (Coğ.): bk. PAMUKÖREN.

GİRESUN (eski tarihi boyunca: Kerasus, Cerasus, Kerassunde, Kerazonda, Pharnakeia, Pharnacea gibi adlarla anılır), Doğu Karadeniz bölgesinde bir il ve bu ilin merkezi olan liman - şehir.

Giresun ili: Doğudan Trabzon - Gümüşhane, batıdan Ordu - Sivas, güneyden Sivas - Erzincan illeri ve kuzeyden Karadeniz ile çevrilidir. Yüzölçümü 6 934 km², nüfusu 428 005 (1965), nüfus yoğunluğu ortalama 61,5 dur. Merkez ilçesinden başka 9 ilçesi vardır: Alucra, Bulancak, Dereli, Esbiye, Eynesil, Görele, Keşap, Şebinkarahisar ve Tirebolu. Köy sayısı 493 tür; bunlardan yalnız 3 ü belediye teşkilâtına sahiptir.

Jeolojik yapı, iklim: Karadeniz kıyısından Sivas - Erzincan illeri sınırına kadar 100 km lik derinliği olan G. ili, topraklarının yapısı ve iklimi bakımından birbirinden farklı 3 bölgede incelenebilir. Denize paralel bu üç tabiî şeritten birincisi, deniz kıyısından başlayarak içeriye doğru

GİRESUN'dan bir görünüş

yağışlı (yılda 500-750 mm), kışları sert, yazları sıcak ve kurak olan bir bölgedir. Nüfusu çok seyrek (km^2 ye 20 - 25 kişi), kasabaları azdır.

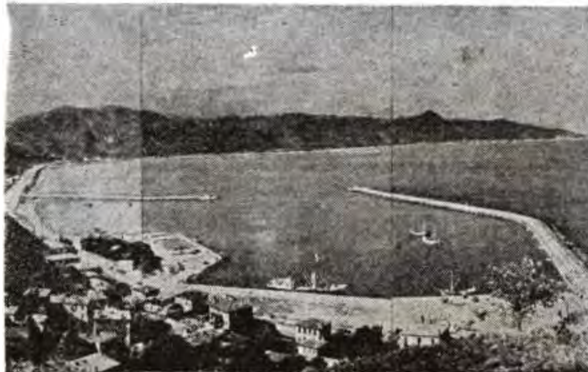
Eski bazalt levhalardan meydana gelmiş olan G. adası, Doğu Karadeniz'in tek adasıdır.

G. Dağları kuzeybatı rüzgârlarının getirdiği yağmur bulutlarını tuttuğu için kıyı kesimi nemli ve yağışlıdır (yıllık yağış ortalaması 1 305 mm). Sıcaklık, gece - gündüz ve yaz - kış arasında önemli farklar göstermez. Kelkit havzası ise kara iklimine geçiş özelliklerine sahiptir (yıllık yağış ortalaması 568 mm). G. ilinde en sıcak ay temmuz, en soğuk ay şubat olup sıcaklık ortalaması 14,3° C dır (73 yıllık gözleme göre en yüksek sıcaklık ekim 1952 de 37,3° C; en düşük sıcaklık ise şubat 1960 da —9,8° C olmuştur). Kar yağışları (kasım - mayıs) yıllık ortalaması G. kesiminde 11 gün, en fazla kar örtüsü 125 cm dir. Yüksek yaylalarda ise kar örtüsü telefon direklerini aşar. Umumiyetle güney, güneybatı, batı ve kuzeybatı yönlerinden esen rüzgârlar öğle vakti kuvvetlenerek, sabahleyin ve akşamları hafifler. G. meteoroloji istasyonunun kaydettiği en şiddetli rüzgâr 19 aralık 1962 günü güneyden 150 km hızla esmiştir.

20 -45 km derinliğinde olup 700 - 1 000 m ye kadar yükselir. Bu kıyı bölgesi, ilin serin ılık - iklimli, her ayı yağışlı geçen, fındık plantasyonlarının bulunduğu, şehir ve kasabaların çok ve nüfusun yoğun (km^2 ye 80 - 300 kişi) olduğu bölgedir. İl merkez ilçesisiyle 7 ilçe (Bulancak, Esbiye, Dereli, Eynesil, Görele, Keşap, Tirebolu) bu bölgede olup bunlardan her biri (Dereli hariç), deniz kıyısından bir bölümü içine alır.

Bu bölgenin güneyinde, ilin dağlık bölgesi başlar. Arazinin omurgasını teşkil eden ve Doğu Karadeniz Dağlarının bir uzantısı olan bu sıra dağlar (G. Dağları), kıyıdan 50 - 70 km uzaklıkta, denize paralel bir duvar halinde, doğudan batıya doğru yüksekliklerini kaybederek uzanırlar. Sert iklimli, bol kar yağışlı, çok yeri ormanlık içinde çayır ve otlaklar halindeki yaylaların da bulunduğu, az geçit veren (Eğribel 2 075 m, Şehitler 2 000 m), seyrek nüfuslu (km^2 ye 20 - 40 kişi) bir kısım köylerle obaların bulunduğu bu bölgede 3 000 m yi aşan doruklar görülür: Abdal Musa tepesi (3 331 m), Cankurtaran tepesi (3 278 m), Gâvur Dağı tepesi (3 248 m), Karagöl dağları üzerindeki Karataş (3 095 m) ve Kırkızlar (3 025 m) tepeleri gibi.

Bunun da güneyinde, ilin iç bölümü, Şebinkarahisar ve Alucra ilçeleri arazisi yer alır. Burası, Kelkit vadisine dönük, kuzeydeki dağlar yüzünden denize kapalı, çok yerinde 1 500 - 2 000 m yüksekliklere erişen, orta derecede

GİRESUN: Limandan bir görünüş

G. toprakları iskeleti, 3. Zamanın volkanik patlamalariyle teşekkül etmiş olup genç sıradağlar üzerinde buzul gölleri (Karagöl) ile bazalt billûr kayalar görülür. Çakrak yakınındaki küçük Ördek Gölü çevresinde volkan tüfleri hâlâ kaybolmamıştır. Güneydeki Kelkit fay hattı faal haldedir; yağışlardan sonra önemli toprak aşınma ve kaymaları kaydedilir: Turpçu - Toplukonak (Şebinkarahisar - Alucra yolu üzerinde) köyleri arasındaki vadinin iki yanı, yıllardan beri ağır ağır Kelkit'e doğru kaymaktadır. Bol su taşıyan ırmak ve derelere kuzey kesimde sıkça (5 - 7 km aralıklarla) rastlanır. Büyük bir hız ve enerjiye sahip olan bu coşkun dereler, dağlık kesimin 2 - 3 bin m lik yüksekliklerinde doğup 50 - 70 km ötedeki Karadeniz'e akar ve kış - yaz fazla debi farkı göstermez. Başlıcaları Harşit, Gelevera, Yağlıdere, Aksu, Batlama, Pazarsuyu ırmak ve dereleridir. Bunlar, kaynaklarından denize 20 - 25 km ye kadar olan kesimlerinde çok iri alabalık barındırırlar. Güney kesimindeki akar sular ise Kelkit çayına dökülür.

Bitki örtüsü: Bol yağışlı kuzey kesimde gürdür. Kıyıdan 1 000 m yüksekliğe kadar umumiyetle kışın yaprağını döken fındık, kestane, kızılağaç, akçaağaç, gürgen, meşe, akasya, dişbudak, karaağaç, ıhlamur gibi ağaçlarla çeşitli meyve ağaçları yetişir. 1 000 - 2 000 m yüksekliklerde sarı çam ve ladinden başka, yer yer dişbudak, gürgen, meşe ve dağ fıstığına rastlanır. 2 000 m den sonra, umumiyetle alpin bitkiler yer alır. Yazın da yeşilliğini muhafaza eden bu bölgenin yaylacılık ve havancılıkta önemli rolü vardır.

Enerji üretimi: Kıyı kesiminde suyun bol olmasına rağmen, henüz yetersizdir; elektrik enerjisi dizel motorları ile pahalıya mal olmaktadır. Yakın gelecekte, Giresun - Harşit

çayı hidroelektrik santralinin gerçekleşmesi ile enerji ihtiyacı karşılanacaktır. Planlanan 5 barajın toplam maliyeti 820 milyon lira civarındadır.

Ulaşım: Türkiye'yi İran'a bağlayan 20 numaralı devlet sahil yolu üzerinde bulunan G. dan kara ve deniz yolu ile dünyanın her tarafına ulaşılabilir. 57 numaralı devlet karayolu il içerilerine, 40 numaralı devlet karayolu ise Şebinkarahisar ve Alucra'dan geçerek başka illere ulaşım sağlar. Her ilçe merkezine uğrayan karayolunun il sınırları içindeki uzunluğu 347 km olup bunun 57 km si asfaltlı, geri kalanı stabilize makadamdır. Köy yolları ise henüz noksan olup bu alanda çalışmalar devam etmektedir (1960 - 1967 arasında 94 000 km lik köy yolu tesviyesi, 21 000 km lik yolun stabilizasyonu, 16 000 km lik yolun sanat yapımı tamamlanmıştır). Karayolları üzerinde ulaşım otomobil, minibüs, otobüs ile sağlanmaktadır. Deniz yolundan kışın haftada bir, yazın ise haftada iki sürat postası, yine kışın 15 günde bir, yazın ise haftada bir ara postası Istanbul - Hopa ve Hopa - Istanbul seferleri yapmaktadır. Hava ulaşımı ise Trabzon üzerinden mümkündür.

Nüfus hareketleri ve ekonomideki yankıları: Şehirleşme hareketi, yani bölge nüfusunun gittikçe şehirlerde toplanması G. da 1950 - 1965 arasında % 11,6 dan % 17,5 e yükselmiştir. Diğer taraftan G. göç yoluyle önemli nüfus kaybetmektedir (1950 - 1955 arasında 17 757; 1955 - 1960 arasında 21 204); buna karşılık tabiî nüfus artışı 1950 - 1955 te % 29,9; 1955 - 1960 arasında ise % 32,9 oranında olmuştur. Göçler, umumiyetle aile göçleri halinde olup hızlı nüfus artışının doğurduğu ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Nitekim, G. un iktisadî ve ziraî imkânları mevcut nüfusun geçimini sağlayacak durumda değildir. İş gücü potansiyelinin artması ise göç hareketlerini teşvik etmektedir. Faal nüfusun % 90 ının tarım sektöründe çalıştığı G. da tarımın dayandığı fındık kültürünün devamlı bir meşguliyeti gerektirmediği düşünülürse, bu ildeki tarım işçilerinin birkaç ay işsiz kaldıkları sonucuna varılır. Bu itibarla, G. un ekonomik ve sosyal gelişimi için faal nüfusun tam istihdamı şartlarının sağlanması gereklidir.

G. da dağlık alanlar geçici yerleşme yerlerini teşkil eder. Hayvan besleme, ekinlerin korunması, güzel hava ve suların bulunduğu yüksek yerlere çıkma isteği, buralarda yarı göçebelik karakteri taşıyan nüfus hareketleri doğurmaktadır. Böylece, Karaovacık, Çakrak, Kümbet, Bektaş yaylaları ile Merkez - Pazar yaylalarında çok sayıda obalar meydana gelmiştir. Bunlardan Merkez - Pazar, şehirlilerin oturduğu, çarşısı, evleri, karakolu, camii bulunan büyük bir yayla alanının merkezidir; çevresinde obalar yer tutmuştur. Bunlar yaylaların birer dış mahallesi durumunda, daha küçük ve sadece sığır ve davar sahiplerinin oturduğu geçici yerleşme yerleridir.

G. da önemli nüfus hareketlerinden biri de «gurbetçilik» tir. Bu düzenli göçler bilhassa ilin dağ köylerinden şehirlere olur. Buralarda ekilebilecek arazi dar, verimi az, kışlar sert olduğundan ürünler ancak yılın birkaç ayı nüfusu besleyebilir. Geri kalan aylarda halkın bir kısmı iş merkezlerine çalışmaya gider, mevsiminde yine köyüne döner.

Ekonomi: Su, yol, elektrik enerjisi problemlerinin henüz tam olarak halledilmemiş bulunması sebebiyle G. ekonomisinde endüstri zayıf kalmıştır. Küçük çapta bir tuğla - kiremit imalâthanesi (Keşap), bir oto karoseri atelyesi (Görele) ve bir kereste bıçkı atelyesi (Merkez) dışında bir sanayi tesisi yoktur. Ticaret hayatı, şehir ve köylerin ihtiyaç maddelerini Istanbul'dan getirtip satma faaliyeti dışında, fındık ihracatçılığına dayanır. 1967 yılında ihraç edilen fındık (21 450 452 kg iç, 2 058 250 kg kabuklu) bedeli 225 milyon liranın üstündedir. İhracatçıların fındık kırma atelyelerinde 1 250 işçi (çoğunluğu kadın) çalışmaktadır.

Fındık dışında, yumurta, bal, yapağı, deri, canlı hayvan, fiğ tohumu ve çeşitli balıklar da ihraç malları arasında yer alır. Bunlara karşılık, giyim, ev eşyası, makine ve yedekleri, yapı malzemesi ve sebze ithal edilir.

Tarım, sahil kesiminde fındığa, iç kesimlerde ise buğday - arpa ikilisine dayalı manokültür bir şekil gösterir. 1967 yılında gelirin % 70 ini (437 580 000 TL) sağlamış olan tarım üretiminin başında fındık gelir. G. fındığı kalite ve kantite bakımından dünyada ön safta yer alır. İkinci mahsul tahıldır. Mısır kıyı halkının, arpa ve buğday iç bölgeler nüfusunun yiyecek ihtiyaçlarını karşılar. Bunlardan sonra, hayvancılık, bahçecilik ve ormancılık gelirleri önemli bir yer tutar.

G., maden yatakları yönünden (bilhassa bakır, simli kurşun ve şap) çok zengindir. Hâlâ orman içlerinde G. un eski sâkinleri Tibarenlerin işletmiş olduğu maden ocaklarına rastlanmaktadır. Bu madenler bugün kullanılmamakla beraber, Samsun'da kurulması planlaştırılmış olan bakır endüstrisinin cevheri Esbiye ilçesinden alınarak değerlendirilecektir. Bu kuruluşun gerçekleştirilmesi ve bilhassa 1967 de temeli atılan Aksu Gazete ve Kraft Kâğıdı Fabrikasının faaliyete geçmesi, ilin Harşit vadisi üzerinden Doğu Anadolu bölgesi ile irtibatını sağlayacak olan yolun yapılması ve Harşit Hidroelektrik Santralinin işletmeye açılması sonunda G. büyük bir iktisadî gelişmeye kavuşacaktır.

G. un tabiî ürünleri arasında balık da önemli yer tutar (1967 satış hasılatı 14 000 000 liranın üstündedir). G. da avlanan balıklar, hamsi başta gelmek üzere, palamut, torik, sargan, istavrit, kefal, barbunya, mezgit, kalkan ve izmarittir. Bugünkü hesaplara göre, % 250 - 1 000 kâr sağlayan balıkçılık endüstrisinin teknik gelişmesinin, G. un ekonomik ve sosyal gelişmesinde yapıcı rolü büyük olacaktır.

Giresun'da fındık üretimi: Fındık ağaççıkları kıyı yakınlarından başlayarak 8 000 m yüksekliklere kadar yetişir; yabani olarak daha yükseklerde de bulunur. Bu bölgenin iklim ve toprak şartlarına uyarak önceleri ormanların başka ağaçları arasında kendiliğinden yetişen fındık, 20 - 25 yıldan beri geliştirilmiş olan sistemli plantasyon çalışmalariyle geniş alanlar (85 000 ha) kaplamaktadır. Bu yayılma, Tirebolu ve Esbiye gerisinde 500 - 600 m ye, G. - Bulancak gerisinde 750 - 850 m ye yükselir. Bahçelerin yoğunluğu, ürünün miktarı ve kalitesi bakımlarından G. un fındık üretimi üç bölgeye ayrılmış olup bunlar kıyı kol, orta kol ve

GİRESUN: Fındık toplayan kadınlar

yüksek kol adlarını alır. Kıyıdan yüksekliklere doğru fındıklıkların verimi düşer; iyi ürün 2 - 3 yılda bir ve kıyı kol'dan bir ay sonra elde edilir.

Fındık yetiştiren köyler dağınık yerleşme yerleridir. Köy evleri ekseriyetle iki katlı olarak yamaçlarda yer alır; alt katları ahırdır. Evlerin önünde çitle çevrili küçük bir sebzelik (şenlik), bunun önünde birkaç aylık ihtiyaca yetecek kadar bir mısır tarlası, bütün bunların çevresinde de fındıklıklar yer alır. Elde edilen ürünler tahta ambarlarda (serenti) saklanır.

Fındık ürünü mevsiminde G. da her şey canlanır, halk devşirme sırasında ve işhane denilen fındık kırma atelyelerinde iş bulur. Yağlı fındık kabuğundan yakıt olarak faydalanılır.

G. dan dış pazarlara fındık ihracına Osmanlı Bankası aracılığı ile 1889 da başlanmış, bugün 35 milyon sermayesi olan Fındık Tarım ve Satış Kooperatifleri Birliği (Fisko Birlik), 70 000 ortağı temsil eden 31 kooperatif tarafından 1938 de kurulmuş ve destekleme alımlarına başlamıştır.

Türk fındıklarının her yıl artan miktarlarla en büyük alıcısı, başta Almanya olmak üzere, Ortak Pazar (Avrupa

GİRESUN: Fındık seçen kadınlar

Ekonomik Topluluğu) ülkeleridir. İngiltere, İsviçre, Avusturya ve öbür Avrupa ülkelerinden başka, indirimli fiyat politikası sayesinde Japonya, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri gibi denizaşırı ülkelere de fındık ihraç edilmektedir.

Sağlık ve sosyal yardım: G. da yaygın olarak görülen nekator (Ankylostoma duodenale) hastalığına karşı il sağlık teşkilâtınca geniş mücadele açılmıştır. 1 - 18 cm lik bağırsak paraziti bir kurdun sebep olduğu bu hastalığa tutulanlar tedavi altına alınmakta ve ilâçları parasız verilmektedir. Nekatorlu hastaları tesbit ve tedavi için yeni bir laboratuvar da açılmıştır.

G. da, il merkezindeki G. Devlet Hastahanesi (200 yataklı), G. Göğüs Hastalıkları Hastahanesi (125 yataklı), G. Doğumevi (50 yataklı) ve G. Verem Savaş Dispanseri (ayak tedavisi) dışında, Alucra, Esbiye, Eynesil, Görele, Keşap, Şebinkarahisar (90 yataklı) ve Tirebolu ilçe merkezlerinde de çeşitli sağlık kurumları, 12 si mütehassıs ve 12 si pratisyen hekim olmak üzere 24 doktor, 39 sağlık memuru, 27 hemşire, 10 ebe, 41 köy ebesi ve 1 diş hekimi vardır.

Ayrıca sosyalizasyon ön çalışmalarının uygulanmasına 1968 de başlanmış olup 44 yeni sağlık ocağının yapım ve donatımı tamamlanmış bulunmaktadır.

G. halkının umumiyetle sağlık koruma kaidelerine uyan, hekim tavsiyelerini tutan, uyanık insanlar olması sağlık hizmetlerini kolaylaştırmaktadır.

Sosyal yardım alanında, Kızılay dışında, G. Yetiştirme Yurdu değerli hizmetler görmektedir. Halen 240 mevcudu olan Yurd'un gayesi, ana - babasız veya bunlar tarafından terk edilmiş yahut ihmal olunarak kötü yollara düşmüş çocukları tesbit ederek korumak ve yetiştirmektir. İlk ve orta öğrenimini tamamlayan çocuklar yüksek tahsile veya meslekî öğrenime sevk edilir. Kurulca bugüne kadar yetiştirilen 74 çocuk memlekete yararlı vatandaşlar olmuşlardır.

Yerli kıyafetle Giresun'lu bir erkek

Kültür işleri: G. da 493 köy ve 41 şehir ilk okulu bulunup bunlarda 61 573 (1967) çocuk okumakta ve 1 410 öğretmen vazife görmektedir. Ayrıca 13 orta okul, 4 lise, 1 Kız Öğretmen Okulu, 1 Erkek Sanat Enstitüsü, 1 Kız Sanat Enstitüsü, 1 Ticaret Lisesi, 5 Akşam Sanat Okulu, 1 Sağlık Okulu (ebe okulu), 1 Ziraat Meslek Okulu vardır. Bu son öğrenim kurumlarının da öğrenci mevcudu 11 375 (1967), öğretmen sayısı 275 (1967) tir.

G. da halk eğitimi ve toplum kalkınması çalışmaları 1960 yılında teşkilâtlandırılmış olup 1963 te Köy İşleri Bakanlığına bağlanmıştır. Halk Eğitim Merkezi emrindeki gezici öğretmenler tarafından ele alınan başlıca eğitim konuları, köy önderi yetiştirme, köy gezileri ve halkla sohbetler, kooperatifleşme ve dernekleşme çalışmaları olmak üzere 4 ana grupta toplanmakta, ayrıca meslekî kurslar da tertiplenmektedir.

Okuma - yazma bilmeyen yetişkinleri ilk okul belgesi almağa hazırlayan 64 köy ve 7 şehir halk dershanesi faaliyette olup bunlar 4 aylık öğretim sonunda 1 320 (1967) mezun vermiştir.

Bunlardan başka, ev ekonomisi, köy kadını, köy erkeği, halıcılık, trikotaj ve fotografçılık gezici kursları da faaliyettedir.

G. Merkez Kütüphanesi, Halk Kütüphanesi, 2 Çocuk Kütüphanesi, 39 Okuma Odası ve 192 Okuma Köşesi ilin köy ve kasabalarında hizmet görmektedir.

G. da «Gündüz», «Hamle», «Karadeniz», «Karadeniz Postası», «Yeni Giresun», «Yeni Şebinkarahisar», «Çağdaş Eğitim» ve «Halk Eğitimi» adlariyle çeşitli siyasî ve kültürel gazete ve dergiler yayımlanmaktadır.

Kız İlk Öğretmen Okulu radyosu (1965 - 1966) kısa dalga üzerinden her gün halkı eğitici ve aydınlatıcı yayınlar yapmaktadır. G. ilinde kayıtlı radyo alıcı cihazı sayısı 30 694 (1967) tür. Merkez ve ilçelerde faaliyette bulunan sinemaların sayısı ise 14 tür.

Spor: G., spor faaliyetlerine de büyük önem vermiş, 1925 te Hilâlspor, 1926 da G. Spor Klübü, 1932 de de Yeşiltepe Klübü kurulmuştur. Bu klüpler, tiyatro, dil öğretimi gibi kültürel faaliyetlerle su ve kara sporları ve atletizm çalışmalarında önderlik etmiştir. Futbol alanında ise 1941 de Hilâlspor ve Sahilspor klüplerinin birleşmesiyle Aksu Klübü (yeşil beyaz) (sonradan adı Beşiktaş ve forması siyah - beyaz olmuştur), Giresunspor ile Yeşiltepe'nin birleşmesiyle de Akınspor (çividî - kırmızı) meydana

GİRESUN: Kale

gelmiştir. 1967 de ise Akın, Beşiktaş ve Yeşiltepe klüpleri birleşerek Giresunspor (yeşil - beyaz) u kurmuşlardır.

G. un yetiştirdiği birçok değerler arasında bugün hâlâ hâtıraları anılan ve halk içinde adları geçen Osman Ağa ile Avni Alparslan'dan başka, doğru ve açık sözlülüğünden kinaye Çamkerten lâkabı ile tanınan,eski Babıâli Meclis - i Vâlâ Başkâtibi Abdi Bey (doğ. aş. yu. 1865), tanınmış besteci, bağlamacı ve folklorcu Küçük Hüseyin (1885 - 1959) unutulmayan G. lulardan birkaçıdır.

Turizm, tarihî yerler ve anıtlar: G., tabiî güzellikleri ile zengin Karadeniz'in bir incisi sayılabilir. Sahilinden geçen gemilerdeki nice yabancı turistler, gezi programlarını değiştirerek bu güzel ilimizde birkaç gün kalmak istemişlerdir.

G. Kalesinde, M. Ö. 183 te Kerasus (G.) u almış olan Pontos kralı I. Pharnakos'a ait bir saray kalıntısı vardır. Seyyid Vakkas türbesi XIX. yüzyıla, kabri ise XV. yüzyıla aittir.

İstiklâl mücadelesi mücahitlerinden Topal Osman Ağanın anıt halindeki kabri şehrin kalesindedir. Kalenin denize bakan kısmında, vaktiyle sığınak olarak kullanıldığı sanılan büyük bir mağara, 100 - 150 yıllık camiler, XVIII. yüzyıldan kalma bir Ermeni kilisesi, kalenin eteğinde (Kale Mahallesi) vaktiyle Pontos'lularca bir ziyaretgâh sayılmış olan şifalı Kufa suyu (kuyu) vardır. Eski adı Aretias olan G. adası efsanelere konu olmuştur. Eski aşk efsanelerinden kalma bir tören 20 mayıs günü burada hâlâ tekrarlanır: Aksu deresine taşlar atılır ve adanın çevresi dolaşılır. Şehir meydanında bir Atatürk heykeli yükselir.

Şebinkarahisar'da Roma ve Bizans devirlerine ait yapı kalıntıları, Fatih, Fahrettin Behram Şah ve Kurşunlu camileriyle Kurşunlu Hamam, Taş Mescit, Şeyh Süleyman türbesi ve dağ içine oyulmuş Meryem Ana Kilisesi, Eynesil, Dereli, Esbiye, Görele ve Tirebolu ilçeleri civarında Romalılara ve Cenevizlilere ait eski yapıların kalıntıları görülür. Bulancak, Şebinkarahisar ve Tirebolu'da şifalı içmecelere de rastlanır.

Giresun şehir ve limanı: G. ilinin merkezi olan şehir, denize doğru sivrice uzanmış küçük bir yarımadanın etekleriyle boyun yerinde kurulmuştur. Nüfusu 25 179 (1965), ilçe nüfusu 70 167 (1955) dir. 15 mahallesi vardır. Kalebayırı Tepesinin çevresi bahçelerle süslüdür. Şehir, asfalt ve parke döşeli meydan ve caddeleri, temiz sokakları, iskele yanındaki parkı ve iç açıcı rıhtım boyu ile dikkati çeker. Şehrin esas bölümünün yayıldığı yarımadanın yüksek yerinde eski kalenin kalıntıları görülür. Kalebayır'dan 4 km kadar kuzeydoğuda Doğu Karadeniz bölgesinin biricik adası olan G. adası yer alır. Türkiye'nin 3. derecede deprem bölgesi içinde bulunan G., 1939 depreminden hayli zarar görmüştür. Şehrin civarı tepelik olup kışları ılık geçer, bol yağmur yağar. Fındıklıklarla dolu olan bu tepelerin yemyeşil bir görünüşü vardır. G. evleri taştan ve sağlam yapılıdır; bunlara modern binalar ve oteller de katılmaktadır. İki uzun mendirekle korunmuş olan limanın aş. yu. 700 m lik bir rıhtımı ve başka tesisleri vardır. Bununla beraber deniz ulaşımı halen yetersizdir.

Şehrin içme ve kullanma suyu civardaki kaynaklardan sağlanır. Diesel motoru ile işleyen elektrik santrali 1929 da işletmeye açılmıştır. G. Belediyesi 1877 de kurulmuştur. 1939 depreminde yıkılan eski belediye binası yerine bu kıyıların en güzel belediye binalarından biri yapılmıştır.

Rumlar tarafından Giresun'daki bir binaya (bugünkü Ticaret Lisesi) çekilen Pontos bayrağını dalgalandırmadan indirip yırtan Osman Ağa maiyyeti ile (ortada elinde kâğıt bulunan üniformalı şahıs Osman Ağadır)

47. Alay Kumandanı Osman Ağanın Giresun Kalesi'ndeki mezarı

G. un kültür, sağlık, spor ve turizm alanlarındaki faaliyetleri il bölümündeki yerlerinde belirtilmiştir. Harita için bk. ERZİNCAN.

Tarih: G. çevresinin Eski Çağdaki ilk sâkinleri, Orta Asya'dan buralara göçmüş Kalipler, Tibarenler, Mosinekler gibi Türk oymakları olduğu bilinmektedir. Kalipler, Türklerin geleneksel madenciliğini burada da yürütmüşler, bu alanda bütün bölgede önemli bir ticaret geliştirmişler, hattâ çeliği Yunanlılara onlar tanıtmışlardır.

M. Ö. IX. yüzyıl sonlarında Miletos'lular, bugünkü G. yakınındaki Çitlakkale çevresinde Kerasus şehrini kurmuşlardır. Bu adın o zamanlar bu civarda ormanlar halinde bulunan yabani kiraz (*ceresia*) dan türetilmiş olması en yakın ihtimaldir. Hattâ Romalı kumandan Lucullus'un kiraz ağacını buradan Roma'ya götürdüğü söylenir.

M. Ö. 183 yılında Pontos kralı I. Pharnakos, Kerasus'u zaptetmiş, savaşlar sırasında yıkılan şehir yerine 2 km doğudaki yarımada üzerinde yeni bir şehir kurulmuş ve adına Pharnakeia denilmiştir.

M. Ö. 172 de, o zamanki Pontos kralı Mitridates'in Romalı Lucullus'a yenilmesiyle Pharnakeia Roma devletine geçmiş, bundan sonra Roma ile Pontos arasında birkaç kere el değiştirmiştir. Bu savaşlardan biri sonunda, Roma İmparatorluğunun yerini alacak büyük bir Pontos krallığı kurma emeli peşindeki II. Pharnakos, Caesar tarafından yenilmiştir. Pharnakos'un bu yenilgisinden sonra, Büyük Pontos krallığı hulyası da, İstiklâl Savaşımız yıllarında yeniden hortlayacak bir ütopya olmuştur.

Roma hâkimiyeti altında Pharnakeia'nın adı yine Kerasus olmuş ve şehir, İmparatorluğun ikiye bölünmesi üzerine, 395 yılında Doğu Roma İmparatorluğuna bağlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in 1461 de Trabzon'u alması üzerine Kerasus da Osmanlı devleti topraklarına katılmış ve adı G. şekline çevrilmiştir.

G., Osmanlı idaresinde Tanzimat'a kadar Trabzon'un bir kaza (ilçe) sı olmuş, bundan sonra önce Şebinkarahisar'a, sonra yine Trabzon'a bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiş, 1920 de müstakil mutasarrıflık, 1923 te de vilâyet (il) olmuştur.

İstiklâl Harbinde Giresun: I. Dünya Harbi sonlarına doğru Topal Osman Ağanın inisiyatifi ile G. lu gönüllülerden 500 kişilik bir birlik kurulmuş, 37. Fırka emrine verilen bu birlik, kendisinden çok üstün bir düşman kuvvetini yenerek Rusların G. u almalarını önlemiştir (14 şubat 1918).

Mütarekeden sonra da silahını bırakmayan «G. uşakları», şımaran ve taşkınlıklara başlayan Pontosçu Rumlara karşı savaşmağa hazırlanmışlardır.

15 mayıs 1919da İzmir'in Yunanlılarca işgali üzerine, G. lular büyük bir miting yapmışlar (17 mayıs 1919) ve Istanbul'daki Osmanlı Sadrazamına, İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleri temsilcilerine birer protesto telgrafı çekerek «Türk toprağı İzmir'in Yunanlıya verilemeyeceğini, aksi halde mavi - beyaz bayrağın insan kanı ile ala boyanacağını, kendilerini ihkak - ı hak yoluna baş vurmaktan ancak adaletin veya ölümün çevirebileceğini» bildirmişlerdir. Bu sırada Eski G. belediye başkanlarından Kaptan Yorgi paşanın oğlunun, Hopa'dan Yeşilırmak kıyısına kadar Türk topraklarını içine alacak bir Pontos devletinin kurulması için Londra'da Lloyd George ile anlaşmak üzere bulunduğu duyulunca, bu topraklar üzerindeki kasaba ve şehirlerin ileri gelenleri Trabzon'da bir toplantıya çağrılmış, toplantı sonunda, merkezi G. da olmak üzere gizli bir teşkilât (Muhafaza - i Hukuk - u Milliye Cemiyeti) ın kurulmasına karar verilmiştir.

G. belediye başkanlığına ve Muhafaza - i Hukuk - u Milliye Cemiyeti reisliğine getirilen Osman Ağa ile G. Askerlik Şubesi başkanı yüzbaşı Avni Alpaslan, G. uşaklarını silâhlandırıp eğitmişlerdir. Şımaran Rumların şimdiki G. Ticaret Lisesi binasına çektikleri Pontos bayrağını eliyle indirerek yırtan ve ileride Gazi Mustafa Kemal'in ilk Muhafız Bölüğü Kumandanı olacak olan işte bu G. lu Osman Ağadır.

Bu arada Ankara Millî Hükûmeti kurulmuş, G. bu hükûmeti tanıyarak onunla temasa geçmiştir. Ankara'nın emri üzerine kurulan 1 000 mevcutlu bir tabur Kars'ta Kâzım Karabekir Paşanın emrine verilmiştir. Bir yandan da kıtlık içinde bulunan Rusya'ya kayıklarla erzak gönderilerek karşılığında sağlanan cephane Ankara'ya sevk edilmiştir; bu işlerde G. Karadeniz kıyılarının çok faal bir limanı olmuştur. Atatürk'ün 10 kişilik ilk Muhafız Birliği ise yerli-millî kıyafetli G. lu gönüllülerden seçilmiştir.

Bundan sonra G. lulardan teşkil olunan 47 ve 42. alaylar, birinin başında Osman Ağa, öbürünün ise Hüseyin Avni Bey olmak üzere, bir yandan Koçgiri Kürt kabilesinin isyanını bastırmada, öbür yandan da Pontosçu Rum çetelerini tenkil etmede kullanılmıştır. Bu hizmetlerini zaferle tamamlayan bu iki alay 1921 temmuzunda Sakarya cephesine sevk olunmuş, Mangaltepe cephesinde Hüseyin Avni Bey şehit düşmüş, 42. alay tamamen yok olmuş. 47. alay ise büyük kayıplar verdikten sonra zafere erişmiş, Ankara'ya dönerek Atatürk'ün muhafızlığı görevini üzerine almıştır.

«G. uşakları» nın bu kahramanlık destanı, o günleri bizzat yaşamış olanlar tarafından «G. Mücahitler Derneği» bünyesi içinde bugün halen canlı tutulmaktadır. Osman Ağanın anıt - kabri ise G. limanı girişine hâkim bir tepenin üzerinde, bu destanın ölümsüz şahidi olarak, üç dev mermi arasında yükselmektedir.

GİREY, Sultan Kılıç [General] (Vulape, Maykop 1886 - Moskova 1945), Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti (b. bk.) istiklâl hareketinin askerî liderlerinden. II. Dünya Harbi so-

nunda İngilizler tarafından Sovyetlere teslim edilen Kuzey Kafkasyalıların başında kömünistlerin eline geçerek Moskova'da öldürülmüştür. İlk tahsilini Maykop, Ekaterinodar, Terekkale ve Tiflis şehirlerinde yapmış, yüksek tahsilini ise Petersburg Harp Okulunu bitirerek tamamlamıştır. Varşova ve Petersburg'da bulundukdan sonra Kafkasya'da Armavir (Ermel - Hable) şehrinde vazife görmüştür. I. Dünya Harbine Gönüllü Kafkas Süvari Tümeni subayı olarak katılmış, Romanya ve Avusturya cephelerinde büyük yararlık göstermiştir. Bütün Kafkasyalılar gibi, G. de tek müstakil İslâm - Türk devleti olan Türkiye'ye karşı derin sevgi ve bağlılık duymuştur. Bu sebeple Galiçya cephesinde Ruslara esir düşen Türk askerlerine yakın ilgi göstermiş, bunlardan ağır yol işlerinde çalıştırılan elli kadarını gizlice kaçırtmış ve Kafkas üniforması giydirterek kendi birlikleri içinde saklamıştır. 1917 Bolşevik İhtilâlinden sonra Kuzey Kafkasya'da kurulan Merkez İcra Komitesi, haziran başında Pşimaho Kosok (b. bk.) u temsilci olarak Petersburg'a göndermiş, Kerenskiy'den Kafkas Süvari Tümeninin anavatana iadesini istemiş, fakat müspet bir sonuç alamamıştır. Kerenskiy'e karşı harekete geçen General Kornilov mücadelesi sırasında Kafkas birlikleri Petrograd üzerine sevk edilmişlerse de, şehre girmemişlerdir. Başta General G. olmak üzere Kafkasyalı subayların çoğu, Bolşevik tehlikesini yakından görmüşler ve Kornilov'un hareketini desteklemişler, fakat bu karışık günlerde askerlerinin Rus iç savaşında, Kafkasya'dan uzakta harcanmalarını istememişlerdir. Tümenin Adige Alayı'na bağlı birlikleri, silâhları ile birlikte Kafkasya'ya dönmüşlerdir. Ekaterinodar'a ilk Bolşevik hücumları başladığı zaman General G., Maykop civarındaydı. Eli silâh tutanlar, Kafkasya'da Bolşeviklere karşı çarpışanların bir sembolü haline gelen bu kahraman kumandanın çevresinde toplanmışlar, kardeşi Albay Sultan Bayazıt Girey kumandasındaki kuvvetlerin de katılması ile G., Vulape'yi çember içine almış, Bolşevikleri yararak onlara büyük kayıplar verdirmiştir.

S. K. GIREY

Başlangıçta, Bolşeviklere karşı savaşan General Kornilov'u destekleyen G., daha sonra hem «beyaz» hem de «kızıl» Rus ordularına karşı ayrı ayrı birçok savaşlar vermiştir. Kuban ve Stavropol'dan Bolşeviklerin kovulmasını mütaakıp 19 şubat 1919 da Kuzey Kafkasya sınırlarını aşan Denikin kuvvetlerine karşı G., 11 mayıs 1918 de istiklâlini ilân etmiş bulunan genç Kuzey Kafkasya Cumhuriyetini korumaya çalışmıştır. G., Kuban'da Karaçaylardan, Adigelerden, Nogaylardan ve bir kısım istiklâlci Kazaklardan on bine yakın kuvvet toplamış, Battalpaşa'yı ve diğer bazı şehirleri zaptetmiştir. Fakat üstün sayı ve tam techizatlı, sonu gelmeyen kuvvetler karşısında, son kalan askerlerini ve Kuzey Kafkasya ahalisini Gürcistan'a, Karadeniz kıyılarına doğru çekmek istemiştir.

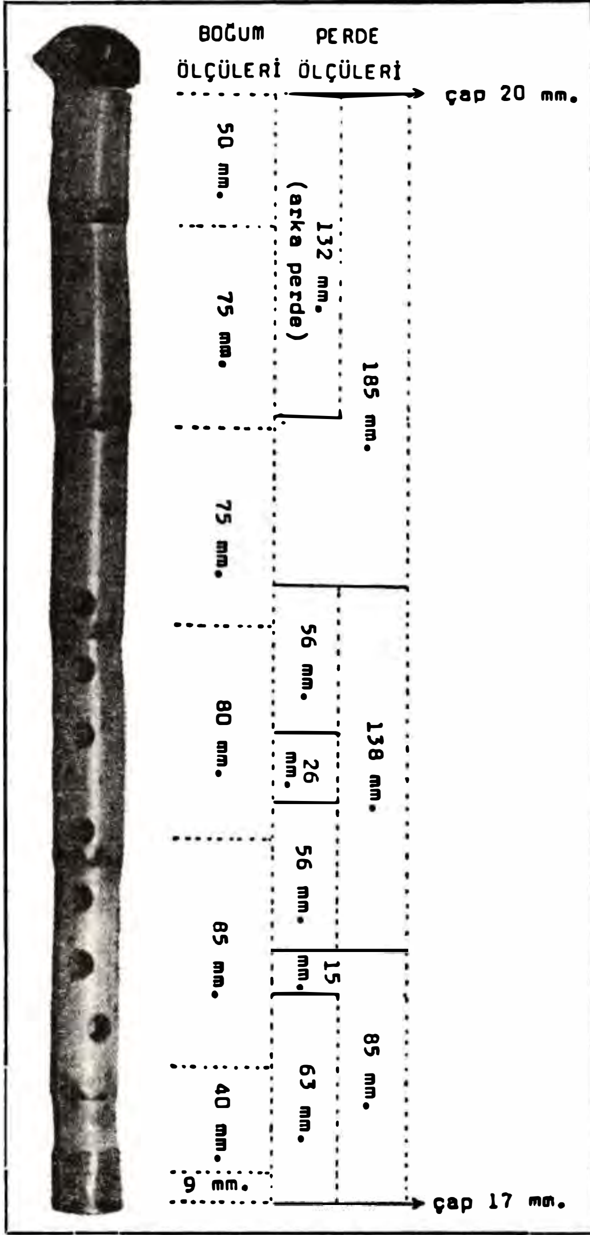
G. yenildikden sonra, mücadele arkadaşlarının bazıları gibi yurdu terk edip Türkiye'ye ve Avrupa'ya geçmeğe, ölünceye kadar Kafkasya istiklâli için mücadeleye mecbur kalmıştır. Kafkaslar'da doğan çocuklara yıllarca, General G. in anıldığı şu türkü öğretilmiştir: «Gobokoay'ın nuru bir günde söndü; Mesut hayatımız bir anda yıkıldı; Hanko (Sultan Kılıç Girey) yetişti; Fakat artık bize faydası olamazdı; Bizleri yeni çıkan âdet «bolşeviklik» mahvetti; Saguaşe nehri bizim mezarımız oldu; İntikamımızı yüce Tanrı alsın!...»

1942 de Alman orduları Kuzey Kafkasya'ya girdikleri zaman G., kızıllara karşı çarpışmak için Kuzey Kafkas Gönüllü Lejyonu ve Kafkasya Dağlıları Lejyonu diye iki lejyon kurmuştur. Kafkaslarda Alman ordusu safları yanında kızıllara karşı çarpışan bu Karaçay, Balkar ve Çerkez kahramanları, 1942 sonunda savaş imkânını kaybeden Alman birlikleriyle, aileleri de beraberlerinde olarak çekilmek ve Batıya göç etmek zorunda kalmışlardır. Avusturya'da Drau nehri civarında, İngiliz ve Amerikalıların kurdukları kamplara yerleştirilen bu Türk ve Çerkez asıllı Kuzey Kafkasyalılara, Türkiye'ye ve İslâm ülkelerine göç edebilecekleri söylenirken, 28 mayıs 1945 te bunlar anî olarak Sovyetlere teslim edilmişlerdir. G., şahsen yalnız kendisini kurtarmak isteyen İngiliz ve Amerikan yetkililerine: «Benim ecdadım, şeref ve namus uğrunda Rus boyunduruğuna karşı savaşırken şehit düştüler. Bu arkadaşlarım gece gündüz benimle aynı mefkûre için döğüştüler. Şerefle savaştığımız anlar o şerefi paylaştık. Şimdi de aynı feci âkıbeti paylaşacağım. Onlar ölüme giderken, onları yalnız bırakamam. Başlarında yine ben, kızıl cellâtlara karşı yürüyeceğiz. Bu şerefi kimseye bağışlıyamam!» deyince, Kuzey Kafkasyalı talihsiz G., kardeşleriyle Sovyetlere teslim edilmiş ve Moskova'ya götürülerek orada öldürülmüştür. Bugün güney Avusturya'da Spittal - Drau kasabası yakınlarında Modritz mevkiindeki ormanlar içinde mevcut hazin bir anıtın kitabesi şudur: «Burada 28 mayıs 1945 te 7 000 Kuzey Kafkasyalı kadın ve çocukları ile birlikte Sovyet makamlarına teslim edildiler. Ve İslâmiyete olan sadakatları ile Kafkasya'nın ideallerine kurban gittiler». — F. T.

GİRGA (Fr. Guirgèh), Mısır'ın Yukarı Nil bölgesinde ve bu nehrin kıyısında bir şehir. Nüfusu 37 000 kadardır. Osiris'in mukaddes şehri ünlü Abydos (b. bk.) un harabeleri G. nın güneyindedir. G. çömlekçiliği ileri bir sanat karakteri gösterir. G. eyaleti (merkezi: Girga), Mısır'ın en kalabalık ili olup nüfusu 1 300 000 kadardır.

GIRGENTI (Coğ.): bk. AGRIGENTO.

GİRİFT (Far. = iç içe geçmiş, çapraşık): Geleneğe uygun Türk sanat musikisinin karakteristik çalgılarından, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanılmış olan bir çeşit ney. Ney'in bu çeşidine, icrasının güçlüğünden ötürü G. adının verildiği söylenir. G. in görünüşüne göre belirli özelliği, boyunun kısalığı ile boğumlarının daha az olmasıdır. Ney çeşitleri, insan gırtlağının 9 boğum oluşuna uyularak 9 boğum iken, G. inki 6 boğumdur. Fakat 4 boğumlu G. e rastlandığı, bazı neyzenler tarafından söylenir. İbnülemin Mahmut Kemal'in *Hoş Sada*'sında yayımlanmış, Giriftzen Âsım Beyin G. çalarken alınmış fotoğrafında ise G. in 7 boğumlu olduğu görülmektedir. Ortalama 40 cm boyunda olan gövdesi saz kamışından yapılır ve üzerine altısı önde, biri yanda, biri de arkada olmak üzere sekiz perde deliği açılır. Ney ve nısfiyeden ayrılığı, boyunun kısalığı, yanda bulunan sekizinci perde deliği, ses genişliğinin dar (kaba rast = sol veya kaba çargâh = do'dan gerdaniye = sol veya muhayyer = la'ya kadar bir buçuk - iki sekizli), rezonansının ise neyinkine göre tatlı boğuk olmasıdır. Sesinin tarifi şöyle yapılabilir: Kemençe ve rebab'ın sesi nasıl keman'a nisbetle biraz tatlı boğukluk, burukluk arz ederse, G. de ney çeşitlerinden böyle bir ses rengi ile ayrılıyor. Adının da belirttiği gibi, parmaklanışı (çalınırken deliklerin parmaklarla kapatılıp açılışı) neyinkinden çok değişik olduğu, ayrıca seslerin temiz çıkması için dudaklardan büyük ölçüde yararlanmak gerektiği için çalınması çok zor sayılır. Musahip Said Efendi (ölm. 1855) ve Giriftzen Âsım Bey (b. bk.) den sonra meraklısı çıkmadığından bugün unutul-

GİRİFT: (Konya Mevlâna Müzesi, ölçüler: Etem R. Üngör)

muş olan G. in Konya'da Mevlâna Müzesinde bulunan bir örneği 6 boğumlu ve 1,7 - 2,0 cm çaplıdır.

Nâmâver iken girift ile ney,
Çaldı galebe girift de ney

ve:

Feryâd - ı girift olsa da dünyada müessir,
Nây - ı dil - i nalânıma nisbet ne düdüktür

gibi mısra'larla edebiyatımıza da girmiş bulunan bu çalgımızın diğer birçokları gibi kaybolması, musikimizin mektepsiz bırakılmış olmasındandır.

GİRİFTZEN ÂSIM BEY (Biyogr.): bk. ÂSIM BEY [Giriftzen].

GİRİNUS (Gyrinus, Fr. Gyrin), Böcekler sınıfının Kınkanatlılar takımından bir eklem bacaklı cinsi. Uzunluğu 1 cm kadardır. Durgun suların yüzeyinde gruplar halinde yaşayan G. lar yırtıcıdırlar.

GİRİŞ (Mus.): 1. Süvit, sahne musikisi, opera ve bale gibi kısa parçalardan oluşan türlerde ilk parça. Biçim bakımından çok çeşitli kuruluşlar gösterebilir. Bk. ENTRÉE, INTRADA, PEŞREV, PRAEAMBULUM, PRELÜD, UVERTÜR, VORSPIEL.

2. (Fr. Introduction): Bir oyun havasının veya uvertür, sonat, senfoni, konçertoda görüldüğü gibi sonat yürüğü kuruluşundaki bir bölümün başında bulunan ağır akışlı bölme. Klasik örneklerine Haydn, Mozart ve Beethoven'ın uvertür, sonat ve senfonileriyle J. Strauss'un valslerinde rastlanır. Chopin ve Schumann gibi romantik besteciler solo çalgıları ile orkestra için yazılmış «G. ve yürük bölüm» (Fr. introduction et allegro) türünü ortaya koymuşlar, Elgar ve Ravel gibi XX. yüzyıl bestecileri bu türden örnek vermeye devam etmişlerdir.

3. (Alm. Einsatz, Fr. Entrée): Çoksesli musikide bir konu (Fr. thème), ses veya çalgının işitilmeye başladığı an.

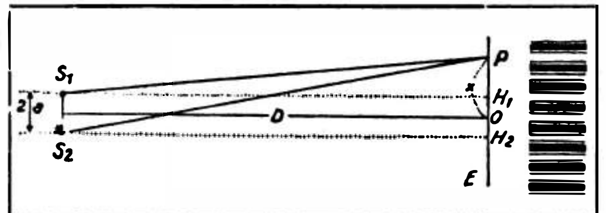
4. (Fr. Introït): Katolik kilisesinde missa (b. bk.) yı yönetecek papazın içeri girişi sırasında koroca söylenen parça. Bk. INTROITUS.

GİRİŞ GERİLİMİ (Fr. Voltage primaire), bir transformatör veya bir indüksiyon bobininde giriş sargısının uçları arasına uygulanan potansiyel farkı. Bu terim yerine giriş potansiyeli terimi de kullanılır.

GİRİŞ MAKARASI (Fr. Primaire, İng. Primary), bir transformatörde veya bir indüksiyon bobininde elektrik üretecinin verdiği akımın bağlandığı sargı. İlim dilimizde bu terimler önceleri *primer* ve *sökonder* diye kullanılmakta idi. Şimdi *giriş sargısı* veya *giriş bobini*, *çıkış bobini* terimleri kullanılmaktadır (bk. TRANSFORMATÖR, İNDÜKSİYON BOBİNİ).

GİRİŞİK CÜMLE (Katışık cümle) [Dil.]: bk. CÜMLE.

GİRİŞİM (Fr. Interférence), iki veya daha çok dalganın üst üste binmesiyle (yani girişmesi ile) dalga genliğinin uzaklık ve zaman ile değişmesi olayı. Dalga hareketlerinin (ışık, ses v. b.) girişmesinde bir dalganın tepesi, eşit genlikli diğer bir dalganın çukuruna rastlarsa, bu noktada dalga yok olacak, tersine olarak, dalgaların tepeleri rastlaşırsa, üst üste binme ile artan bir etki gözlenecektir. İnce tabakalarda gözlenen renkler ışık dalgalarının G. i ile ve *vurular* (batman) olayı, yakın frekanslı iki ses dalgasının G. i ile meydana gelirler. Genel olarak G., *eşzamanlı* (senkron) iki ışık kaynağının veya tamamen birbirlerinin aynı iki titreşimin (salınım veya dalga), uzayın bir P noktasında üst üste binmesiyle husule gelir. Bir ışık kaynağının farklı iki noktasından gelen iki ışık kaynağı kullanılarak *girişim saçakları* elde etmek mümkün değildir. Bu ışık kaynaklarının *eşzamanlı* olması gerekir. Bu şartları yerine getiren iki ses veya iki ışık kaynağı S_1 ve S_2 olsun (Şek. 1). Uzayın bir P noktası bu iki dalganın ortak etki-

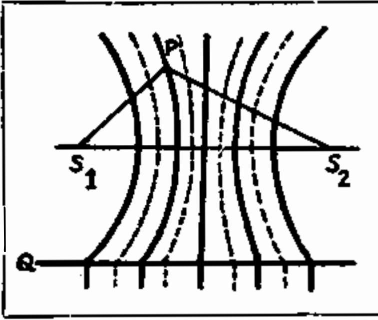

Şek. 1: Işığın girişimi ve girişim saçakları

sinde bulunsun, kaynaklardan itibaren P noktasına kadar olan uzaklıklar arasındaki $d = S_2 P - S_1 P$ farkına *yol farkı* adı verilir. Bu yol farkının değeri

$$d = \frac{2\,a\,x}{D}$$

olarak hesaplanabilir. Burada $2\,a =$ kaynaklar arasındaki uzaklık, $x = P$ noktasının merkez O noktasına uzaklığı ve $D =$ ekran (yani E perdesi) ile ışık kaynakları arasındaki uzaklıktır. Bu yol farkı, $k = 0, 1, 2, \ldots$ gibi tam sayılar olmak üzere, $d = S_2 P - S_1 P = k\lambda$ olunca bu noktalar *en büyük genlikle* titreşirler. $d = (2k+1)\frac{\lambda}{2}$ olunca bu noktalar hareketsiz kalır. Işık halinde en büyük genlikle titreşen noktalar *parlak saçakları* ve hareketsiz kalan noktalar *karanlık saçakları* kurarlar. Bu saçaklar Şek. 1 in sağında E perdesi üzerinde gözlenir. En büyük genlikle salınan ve hareketsiz kalan bu iki cins noktalar sisteminin geometrik yeri, yani S_2 ve S_1 noktalarına olan uzaklıkları arasındaki d farkı sabit olan noktaların geometrik yeri, odakları S_1, S_2 olan hiperbollerdir (Şek. 2). En büyük genlikle titreşen noktalar siyah çizgilerle ve hareketsiz noktalar ise kesik çizgilerle gösterilmiştir. G. saçakları bu hiperbollerin bir düzlem perde üzerindeki görünüşleridir. G. olayının elde edilmesinde eşzamanlı iki ışık kaynağı birçok optik tertiplerle sağlanır. Bu tertipler: Fresnel aynaları, Billet yarım mercekleri, Fresnel çift prizması, Lloyd aynası, Young yarıkları, ince levhalar (hava kamaları, Newton halkaları; b. bk.). Işığın G. i, ışığın bir dalga hareketi olduğunu ispatlar.

Şek. 2: GİRİŞİM

G. fizikte çok önemli ve çok geniş bir alanı içine alır. Burada genel ve kısa bir açıklama verilmiştir.

Girişim metodu (Fr. Méthode d'interférence), sesin gazlar içindeki yayılma hızının tayin edilmesinde kullanılan metot. Bu metotlardan en çok kullanılan ikisi: 1. G. olayları üzerine dayanan *Quincke girişim borusu* veya *Koening trombonu metodu*, 2. kararlı dalgaların oluşmasına dayanan *Kundt borusu metodu* (b. bk.) dur.

Girişim saçakları (Fr. Franges d'interférence), ışığın girişmesinde G. bölgesine konulan bir perde üzerinde gözlenen karanlık ve parlak, paralel çizgiler. Bu saçaklar renkli de olabilir. Bk. GİRİŞİM.

GİRİT (Orta Çağda: Candia; İta. Creta, Yunanca Krētē veya Kriti), Doğu Akdeniz'de bugün Yunanistan'a bağlı olan bir ada. Yüzölçümü 8 379 km², nüfusu 462 000, başkenti Hanya (Yun. Khania, İta. La Canea) dır.

Ege denizinin güney kısmı olan G. denizi ile Akdeniz arasında bulunan G., batıdan doğuya doğru 140 km boyunca uzanır. Ada, 1 000 m derinliğindeki bir kaya tabanı üzerine oturmuştur. Güney kıyıya paralel olarak uzanan kalker sıradağlar, batıdan doğuya doğru, Ak Dağlar (Yun. Leuka Orē, yaygın adı: Aspra Vunā, 2 482 m), İda veya Psiloritis (2 490 m) ve Laşid (Yun. Lasīthi, 2 185 m) masiflerinden meydana gelir. Bütün bu dağların güney yamaçları yalçın olup, Mesara kıyı ovasına inerler. Kuzeye doğru tedricen alçalarak tepeler meydana getirirler. Bu tepeler arasında, adanın kuzey kıyısı boyunca denize karşı az veya çok korunmuş Hanya, Suda v.b. koyları yer alır. G. in iklimi Akdeniz tipindedir; fakat içerideki dağlarda kışın soğuk bir iklim hâkimdir. Yağışlar düzensiz olup, kuzeye doğru artar, güneye doğru azalır: Hanya 700 mm, güney kıyı ortalama olarak 2 000 mm yağış alır. Meltemler çok serttir. Akarsular, iklimin nispî kuruluğu ve toprağın alt katmanının kalker oluşundan dolayı fakirdir. Tabiî kaynakları önemli değildir; başlıcalarını demir filizleri, linyit yatakları, jips meydana getirir. Kuru, sert ve güzel kokulu çayırlarla kaplı yaylalar, keçi ve koyunlara otlaklık eder. Yer yer yeşil meşe, yabanî zeytin, fıstık çamı, cüce palmiye gibi ağaç kümeleriyle cılız defne fundalıklarına ve mersinlere rastlanır. Başlıca ürünleri üzüm, narenciye ve zeytindir.

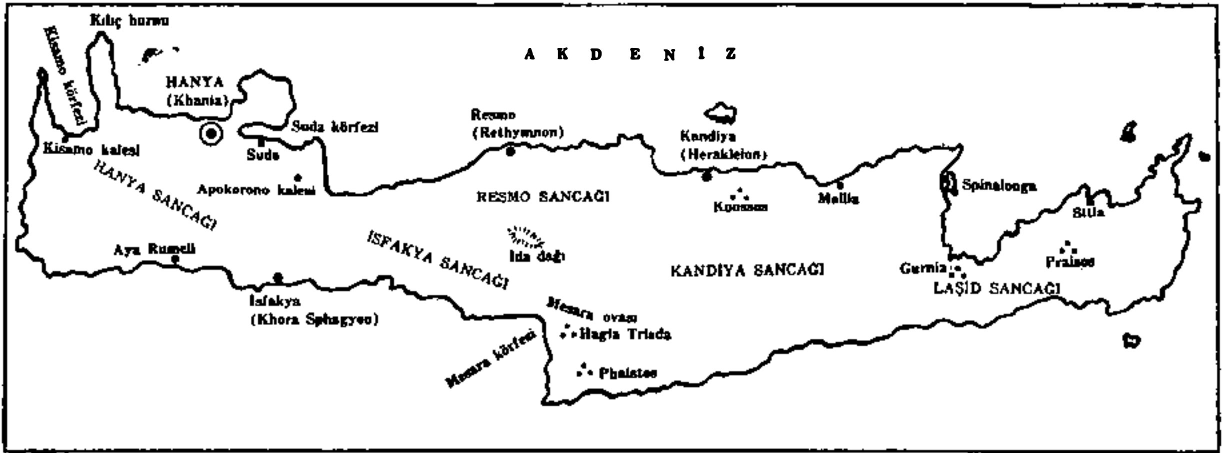
Arkeoloji: Asya, Afrika ve Avrupa arasında önemli bir yeri olan G., eski Akdeniz ve Ege medeniyetlerinin en ünlü bölgelerinden birini temsil eder. G. te ve Ege nin diğer kısımlarında yapılan kazı ve araştırmalar, burada gelişen yüksek medeniyetlerin Yunanlıların göçünden çok daha eski çağlara ait olduğunu ortaya koymuştur.

G., yüksek medeniyetlerin çok erken geliştiği bir adadır. Yunan mitolojisinde derin yankıları olan G. medeniyetleri, adanın mitolojik kralına izafeten Minos medeniyeti adı altında incelenir. Bu medeniyet, Eski, Orta ve Geç Minos çağı olmak üzere üçe ayrılır. 1876 yılından beri araştırıcıların ilgisini tolayan G., ancak 1900 yılından sonra sistemli olarak tetkike başlanmıştır.

G. in en eski medeniyetini Neolitik çağ temsil eder. Bu, bir köy kültürü halindedir. Evler kerpiç ve kamıştan yapılmıştır. Mağaralardan da mesken olarak istifade edilmiştir. Bu devrin insanları ziraat, avcılık ve balıkçılıkla geçinmişler, taş ve kemikten her türlü âlet yapmasını öğrenmişler, ilk defa olarak, pişmiş topraktan kaplar meydana getirmişlerdir. İlkel üslûpta pişmiş toprak kadın heykelcikleri bu bölgenin en eski idollerini, yani dinî anlamları olan ve bereketle, çoğalma ile ilgili antropomorf inançların sembollerini meydana getirmişlerdir. M. Ö. IV. bin yıla tarihlenen bu medeniyet 3000 yıllarında sona ermiştir.

G. medeniyetlerinin ilk yükselişi, M. Ö. aş. yu. 3000 - 2000 yılları arasına rastlar. Bu çağda bakır işlenmiş, adanın güneyindeki Mesara ovasında ve doğu bölgelerinde küçük şehirler kurulmuştur. Dikdörtgen ve kare planlı odalardan kurulu binaların yanında, merkezî bir avluyu çevreleyen oda ve koridorlardan müteşekkil geniş teşkilâtlı, çok katlı yapıların sayısı da az değildir.

Eski Minos çağının en güzel eserleri mezarlarda bulunmuştur. Mesara ovasında çapları 5 - 13 m arasında değişen yuvarlak mezarların önünde dikdörtgen planlı koridorları vardır. G. in bu ilk büyük mezarları bindirme tekniğinde yapılmış arı kovanı biçiminde bir kubbe ile örtülmüştür. Eski Kuzey Suriye ve Mesopotamya da bu yapı tekniği çok eski çağlardan beri bilinmekte idi. Ayrıca, G. te dikdörtgen biçimli odayı andıran düz damlı mezarlar da vardı. Uzun süre kullanılmış olan bu mezar odalarında yüzlerce iskelet ve muhtelif çağlara ait zengin ölü hediyeleri bulunmuştur. Altın ve gümüş süs eşyasından, taş ve bakır-

G İ R İ T

dan yapılmış çeşitli araçlardan, fil dişi mühürlerden ve daha sonraki çağlarda, G. in her yanında, mukaddes eşya olarak karşımıza çıkan çift yüzlü baltalardan ibaret olan bu eserler, bu devrin sanatını en iyi aydınlatan arkeoloji belgeleridir. Bu çağda çok kullanılan ve sert taşlardan, renkli mermerden yapılan vazolarda Mısır'ın etkisi çok kuvvetlidir. Bu çağda eski geleneği devam ettiren tek renkli seramiğin yanında benekli vazolar, geometrik motiflerle süslü bir çanak çömlek nevi de gelişmiştir. Mısır ile ticaret münasebetlerinin arttığını gösteren arkeoloji belgelerinin sayısı çoğalmıştır.

G. in kültür gelişmesinin en yüksek saviyesine eriştiğini gösteren çağ, M. Ö. II. bin yılıdır. Kronoloji bakımından bu devri Orta (2000 - 1600) ve Geç Minos safhası (1600 - 1200) olmak üzere ikiye ayırmak lâzımdır. Ada, şehir beyleri tarafından idare edilmiştir. Bu küçük devletlere merkezlik eden şehirler adanın daha çok doğu ve orta kısımlarında kurulmuştur. G. krallarının en önemli sarayları Knossos'ta, Mallia'da, Phaistos'ta, Hagia Triada'da de bulunmuştur. Esas itibariyle, aynı plana göre yapılmış olan bu saraylar, büyük avluların etrafını çeviren birçok odadan, koridordan, mukaddes bölümlerden ibarettir. G. şehirleri hiçbir devirde müstahkem değildi. Kale vazifesini deniz veya kuvvetli donanma görmüştür. Şehirlerin sokakları düzensiz, fakat çok defa taş döşeliydi. Şehirlerin, sarayların kanalizasyon gibi sağlık tesisleri açığa çıkarılmıştır. Şehir beylerinin en güçlüsü, en büyüğü, yani G. kralı, Knossos'taki sarayda oturuyordu. Büyük, merkezî sarayların yakınında asillerin köşkleri bulunurdu. Yunan efsanesi bu devirde G. in deniz gücünden ve Knossos kralı Minos'un üstün egemenliğinden bahseder. Daha önceleri başlayan G. - Mısır ticaret münasebetleri bu çağda çok kuvvetlenmiş, ayrıca Kuzey Suriye ve Mesopotamya ile ilişkiler kurulmuştur. G., bu çağda başlangıçta bir resim yazısı olan, fakat sonraları fonetik bir şekle bürünmüş olan orijinal bir yazı sistemini bulmuştur. Bu yazı (Linear A) en büyük tekâmülüne XVI - XV. yüzyıllarda erişmiştir. Esası bu yazı olmakla beraber, bazı bakımlardan değişiklikler gösteren ikinci bir yazı sisteminin de adı Linear B dir. Bu yazılı belgelerin en önemlileri Knossos sarayında bulunmuştur. Bu yazı sistemi, aynı çağda, Yunanistan'da da kullanılmakta idi. Bk. GİRİT DİLİ ve YAZISI.

G. sanatının uzun ömürlü bir devamlılığı vardır. Bütün tahriplere ve gelişmeye rağmen, yerli gelenek hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Bu bakımdan, bu devrin sanatını temsil eden küçük boy eserlerin üslûbunda III. binin geleneğini izlemek mümkündür. Bu çağda boya ile nakışlı vazolar, gelişmesinin zirvesine erişmiş, çok renkli geometrik süsler, üslûba sokulmuş bitki motifleriyle bezenmiştir. Bu çağın seramik sanatını temsil eden örnekler, Kameras mağarasında bulunduğu için Kameras vazoları adını almıştır.

G. sanatında natüralist akımlar, ilk defa, bu vazolar üstündeki resimlerde görülür. Buna karşılık, fayans tanrıça heykelciklerinde, hayvan figürlerinde, kabartmalı levhalarda Mısır etkisi sezilmektedir.

Orta Minos medeniyetini, Geç Minos çağı izlemektedir. Bu sırada yıkılan saraylar, kısa bir süre içinde, yeniden ve daha büyük ölçüde inşa edilmişlerdir. Bu çağda da ada, yine Knossos sarayından idare edilmekte idi. G. - Mısır münasebetleri çok artmış, ada en zengin, en parlak devrine girmiştir. Saraylara yeni daireler, yeni katlar, ışık menfezleri, merdivenler, özel oturma ve tören daireleri, banyolar, koridor ve taraçalar, geniş pencereli salonlar eklenerek anıtı andıran şekillerini almışlardır. Saraylardaki tören dairelerinin, oturma odalarının duvarları da alçı sıva üzerine yapılmış resimlerle süslü idi. Küçük veya tabiî büyüklükte olan bu duvar resimleri, tabiattan alınmış motifleri, saray hayatını tasvir eden konuları canlandırmaktadır. Dinî törenlerde hareket halinde görülen kadın ve erkek atletler, dans eden kadınlar, mukaddes yerlerdeki din törenleri, bunları seyreden halk ve saray mensupları, geçit resimleri, çiçekler, bahçeler, ağaç, kuş ve balıklarla temsil edilen G. resim sanatının birinci sınıf eserleridir. Çok canlı ve hareketli olarak yapılan bu duvar resimlerinde rüzgârın tesiriyle meydana gelen titremeleri dahi görmek mümkündür. G. li sanatkârda incelik ve tabiat sevgisi daima hâkim unsur olarak kalmıştır. Fakat bir müddet sonra bu üslûp da tabiîliğini kaybedecek, üslûplaşma başlayacak ve sanat da yapmacık hal üstünlüğü elde edecektir.

Saraylardaki duvar resimlerine paralel olarak, seramik de hayvan, bitki ve bilhassa deniz yaratıklarının tabiî resimleriyle süslenmiştir. Fakat duvar resimlerinde olduğu gibi, vazolarda da bu natüralist üslûp uzun ömürlü olamamış, kısa bir süre sonra «Saray üslûbu» denilen ve sadece dekorasyon bakımından önemli olan yeni bir akıma yerini bırakmıştır. Bütün bu sanat akımlarını G. te çok eski bir geleneğe sahip olan damga mühürler üzerindeki insan, hayvan resimlerinde, tapma sahnelerinde, geometrik motiflerde de görüyoruz.

G. te büyük boy heykeltıraşlık eserleri yapılmamıştır. Küçük boy heykellerin sayısı da azdır. Esasen, G. sanatı

GİRİT: Hanya'dan bir görünüş

plastik bir sanat olmayıp, bütün varlığını resim sanatında gösteren bir sanattır.

G. medeniyetinin bu en parlak safhası M. Ö. 1400 yıllarında büyük bir felâketle sona ermiştir. Şehirler, saraylar yakılıp yıkılmış ve bir daha aynı büyüklükte inşa edilmemişlerdir. Bu tarihî olayın sebebi, henüz kesin olarak aydınlanmış değildir. Bilginlerin bazıları bu felâketin sebebini adayı bu çağda işgal eden Akalar (Akhaioi) da (Mykenai'lilerde), bazıları da G. halkının ayaklanmasında ararlar. Bu felâket de eski yerli geleneklerin yaşamasını engelleyememiş, aynı medeniyet M. Ö. 1400 yılından sonra da varlığını korumuş, eski halk dilini M. Ö. IV. yüzyıla kadar koruyabilmiştir. Akalar (Akhaioi) ın G. teki egemenliği 1400 yılından 1200 e kadar devam etmiştir. M. Ö. 1200 yıllarında bütün Yunanistan'ı işgal eden Dorlar G. e de geçmişlerdir. Bu tarihten sonra G. medeniyeti, eski dünyanın medeniyet tarihi içindeki yerini kaybetmiş ve M. Ö. II. bin yılında eriştiği seviyeye bir daha yükselememiştir.

G. te sarp dağların tepelerindeki, sırtlarındaki mağaralarda tabiat tanrılarına ibadet edilirdi. G. e has olan bu dağ ibadetgâhlarında adak eşyasına, kurban kalıntılarına, çift yüzlü baltalara rastlanmaktadır. Her G. sarayında küçük odalardan ibaret küçük birer mabet bulunurdu. Bunlar adak eşyasiyle dolu olarak ele geçirilmiştir. İbadette kullanılan mukaddes eşyanın başında çift yüzlü baltalar gelmektedir. Boğa kültü ile ilgili olan, dinî törenlerde boğayı öldürmeğe yarayan bu baltaların resimlerine vazolarda, mühürlerde ve fresklerde de rastlanır. G. te birbirinden çok farklı tanrılara yahut kendini değişik şekillerde gösteren bir tek tabiat tanrısına ibadet edilirdi. Yalnız, G. te henüz dinî metinler bulunmadığından, tanrılar hakkında kesin bir karara varmak mümkün olamamaktadır. G. dinini, resimlerin, sembollerin, heykelciklerin yardımiyle öğrenmeğe çalışıyoruz. Bu resimlerin yardımiyle çok hareketli geçen dinî törenlerde kadınlara çok iş düştüğü görülmektedir.

G. te demir devrine, yani Minos medeniyetinden Hellenik kültüre geçişi en iyi öğreten belgelere mezarlarda rastlanmaktadır. Bunlarda Sub - Mykenai ve Proto - geometrik çağın çeşitli eserleri bulunmaktadır. Bu çağ, 1200 den 800 yıllarına, kadar devam etmiştir.

GİRİT: Knossos harabelerinden bir görünüş

G. te arkaik çağ sanatı iyi temsil edilmiştir. Ada bu safhada doğu tesirine açıktır. Şehirlerde orientalizan vazoların güzel örnekleri bulunmuştur. G. in Fenikeli tüccarların da yardımı ile Kıbrıs üstünden eski Doğu sanatlariyle sıkı bağlar kurduğunu, madenî eserlerdeki tasvirlerden öğreniyoruz.

G. te klasik Yunan sanatına ait pek az esere rastlanmıştır. Ada, bu çağlarda, her bakımdan önemini kaybetmiş, tecrit edilmiş bir durumda kalmıştır.

M. Ö. 67 de Roma hâkimiyetine giren G. te, bu devrin şehirleri iyice tetkik edilmiş değildir. Yalnız, Gortyna'da yapılan kazılar, Roma çağına ait önemli yapıların açığa çıkarılmasını sağlamıştır. Uzun müddet Roma hâkimiyetinde kalan G., diğer komşu eyaletlerle birleştirilerek uzun müddet İmparatorluğun bir buğday ambarı vazifesini görmüştür.

G., Romalılardan sonra Bizans hâkimiyetine ve Halife Me'mun zamanında 825 te Arapların eline geçti. 961 de de tekrar Bizans hâkimiyetine girdi. 1202 yılında, yani dördüncü Haçlı seferlerinde Montferrat markizi Boniface'a verildi. O da adayı 1204 te Venedik'e sattı. Venedikliler adada, Romalıların uyguladığı iskân siyasetini takip ettiler ve ana vatandan getirdikleri halkı buraya yerleştirdiler. Venedikliler sahil şehirlerini yeniden tahkim ederlerken, adanın iç kısımlarında yeni, müstahkem şehirler kurdular, idarî bakımdan adayı çeşitli bölgelere ayırarak bir nevi müstemleke idaresi tatbik ettiler. Venedik hâkimiyeti G. halkına çok ağır gelmiş, isyanlar çıkmış, fakat gaddarca bastırılmıştır. — T. Ö.

Tarih (Osmanlı devri): Ege Denizinin kilit noktasında bulunması dolayısiyle G. adasının, çevresindeki sular ve karalar üzerinde daha önceden hâkimiyet kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğuna katılması bir zaruret halini almıştı. Türkler, çoktandır bu adanın stratejik önemini kavramışlar, daha Aydınoğlu Umur Bey zamanında başlamış olan akınlarını (1341) çeşitli vesilelerle tekrarlamışlar, özellikle Kanunî Sultan Süleyman zamanında adayı ciddî şekilde zorlamışlardı (1538, 1567). Fakat her defasında, bir yandan devletin daha zorlayıcı problemlerle uğraşması, öte yandan XIII. yüzyıldan beri G. e sahip bulunan Venedik devletinin ustaca politikası ve uysal davranışı dolayısiyle bunalımlar geçiştirilmiş, adanın fethi için kesin karar ve harekete bir türlü sıra gelmemişti.

Bu arada Venedikliler, Osmanlıların G. üzerindeki emellerini anlayarak adada ellerinden geldiği kadar savunma tedbirleri almaktan geri kalmamışlardı. Aynı zamanda ada, çeşitli Hıristiyan milletlerine mensup korsan gemilerine bir

1

2

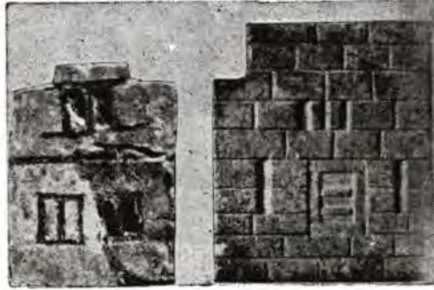
3

4

5

6

7

9

8

10

11

Arkeoloji: 1. Knossos sarayında taht odası (duvar resimleri restore edilmiştir); 2. Knossos sarayında kiler ve zahire küpleri; 3. Yılanlı rahibe - fayans heykelcik (bir kopyadan örneklenmiştir) Kandiya [Herakleion müzesi]; 4. Knossos'ta bir duvar resmi parçası, tamamlanmış, Kandiya (Herakleion müzesi); 5. Bitki süslü testi; 6. Kaba taş ve kerpiçten evler; 7. Kuşlu testi; 8. Tunç Çağında düzgün kapları; 9. Tunçtan kamalı bir savaşçı; 10. Kilden yapılmış balık süslü banyo; 11. Tunçtan yapılmış çift ağızlı balta

GİRİT: Hanya'da İskele Camii

üs ve sığınak haline gelmiş, böylece Anadolu ve Ege kıyıları ile Afrika sahilleri arasındaki Osmanlı deniz ulaşımını ciddî surette tehdit eden bir duruma girmişti. Nihayet IV. Murat devrinde çıkan Avlonya olayından sonra, 1645 te Kızlar ağası Sünbül Ağayı Mısır'a doğru götürmekte olan küçük bir gemi kafilesinin, G. sularında pusu kurmuş olan Malta korsanlarının saldırısına uğrayarak yağma edilen eşyasının G. te satılması, birçok ikazlara rağmen bu gibi soygunculuğa engel olamayan Venedik'e karşı savaş açılmasına vesile oldu.

24 yıl süren bu uzun savaş, başlıca üç safha göstermektedir: İlk safhanın başlarında Osmanlılar arka arkaya başarılar kazandılar. Kaptan-ı derya Yusuf Paşa komutasında adaya çıkan bir Osmanlı ordusu, 54 günlük bir kuşatmadan sonra Hanya kalesini fethetti. Fakat çok geçmeden çeşitli güçlüklerle karşılaşıldı ve işler umulan süratle yürütülemedi. Bir yandan dış ve iç gailelerle (kadınlar saltanatı) uğraşılması, öte yandan cephenin deniz aşırı bir memlekette bulunması, Osmanlıları savaş alanına gereği kadar kuvvet göndermekten alıkoyuyordu. Buna karşılık Venedikliler, son gayretleriyle toparlanarak denizcilikteki üstün vasıflarını değerlendirmek imkânını buldular. Böylece Bozcaada ve Limni'yi ele geçirerek Çanakkale Boğazını abluka etmeğe muvaffak oldular. Bu başarılarına dayanarak Osmanlıları barışa zorlamaya teşebbüs ettiler. Şartların bu derece elverişsiz olmasına rağmen, G. teki Osmanlı kuvvetlerinin başına getirilen Deli Hüseyin Paşa, adada Kisamo, Apokorono, Granbosa ve Resmo gibi önemli birçok kaleleri ele geçirmeyi başarmıştı. Istanbul'da Köprülü Mehmet Paşanın hükûmet başına getirilmesi (1656) ile savaşın ikinci safhası başlar. Bu dönemde Osmanlılar, elverişsiz durumlarına rağmen, G. i almak hususundaki azim ve kararlarını gösterdiler. Önce Venediklilerin barış çabalarına kayıtsız kaldılar ve Venedik donanmasının denizlerdeki üstünlüğünü kırmağa muvaffak oldular. Çanakkale önündeki adalardan düşmanı atarak boğazı ablukadan kurtardılar. Bu darbelerden yorgun düşen Venedik, durmadan Osmanlılarla bir uzlaşma yolu aradı ve başlıca ümidini Avrupa devletlerinden gelecek yardıma bağladı. Fakat bütün gayretleri, Türklerin G. e bütüniyle sahip olma kararını değiştiremedi.

Kandiya kalesinin düşürülmesi ile tamamlanmış olan askerî hareketler, savaşın son safhasını teşkil eder. Bu kale, Fransız şövalyelerinin de yardımı ile yıllardan beri dayanmakta idi. Babasının yerine sadrazam olan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, önce daha önemli bulduğu Avusturya ve Erdel meselesini devletin çıkarlarına uygun bir çözüme bağladı (1664). Bir süre sonra bir ordu ile G.e çıktı ve 2,5 yıl süren bir zorlamadan sonra Kandiya kalesine boyun eğdirmeğe muvaffak oldu. Böylece 6 eylûl 1669 tarihli ve 18 maddelik bir antlaşma ile G. savaşı sona erdi. Bu antlaşmaya göre, ada üzerinde Venedik'e bırakılmış olan Granbosa kalesi 1692 de, Spinalonga ile Suda kaleleri de 1715 te Osmanlılar tarafından fethedilerek G. ten Venedik'in ilgisi tamamiyle kesildi.

Fetihten sonra G., merkezi Kandiya olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğunun mümtaz bir eyaleti oldu ve Kandiya, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrıldı (merkez 1850 de Hanya'ya nakledildi). Venediklilerin zora ve şiddete dayanan sömürge yönetimi yerine âdil ve zamanına göre ileri bir Osmanlı yönetimi kuruldu. Çıkarılan özel G. kanunnâmesi ile halkın yüzyıllardan beri özlediği huzur yaratılarak barış ve güven içinde yaşayıp gelişme imkânları sağlandı. Cemaat işlerinde, dinde, ruhanî müesseselerin idaresinde, dil, eğitim, gelenek ve göreneklerde yerli ahaliye tam bir serbestlik verildi. Her sancakta bir kadı, kazalarda birer naip bulunur, davalar şeriat hükümlerine göre yürütülürdü. İlk sayıma göre nüfusu 26 764 olduğu anlaşılan yerli halka ait emlâk ve araziye hiç dokunulmamıştır. Uygulanan vergi usulü adilâne esaslara dayanmakta olup Hıristiyan reayadan cizye ve toprak vergisi olarak iki türlü vergi alınmıştır. Bu vergiler, Venedik vergilerine nispetle çok daha

GİRİT: Spinalonga Kalesi

hafif idi. Böylece G., fetihten sonra Osmanlı idaresinde bir buçuk yüzyıl sürecek olan mutlu bir sükûn ve refah devresine girmiş oluyordu.

Bununla beraber, sonradan, İmparatorluğun Hıristiyan unsurları arasında baş gösteren milliyetçilik akımları ve istiklâl çabaları, G. ahalisi üzerinde de etkisini göstermekte gecikmedi. Başta Rumların ihtilâlci Etnikē Hetaireia (b.bk.) cemiyeti olmak üzere, çeşitli yönlerden gelen propaganda ve tahrikler sonucunda G. Rumları 1821 de ayaklandılar. Bunun üzerine Babıâli, G. te sükûn ve asayişin yeniden kurulması işini Mısır valisi Mehmet Ali Paşaya havale etti. Mora ayaklanması, başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin himaye ve desteği ile günden güne genişlemişti. Bu yüzden çıkan Osmanlı - Rus savaşı sonunda bir Yunan krallığı kurulunca, adanın Yunanistan'a verilmediğini gören G. Rumları, 1830 da yeniden ayaklandılar. G. muhafızlığına verilen Mehmet Ali Paşa 1831 de bu ayaklanmayı bastırdı ise de, Yunanlılar tarafından durmadan körüklenen fesat ve kışkırtmalar bir türlü dinmedi. 1840 Londra Antlaşması ile adanın yönetimi Mısırlılardan alınarak yeniden Osmanlılara geçti. Mısır yönetiminin kuruluşundan beri G. te valilik yapan Mustafa Nailî Paşa, bundan böyle de görevine devam etti ve 1841 de Yunan mültecilerinin tahrikleri ile çıkarılan bir ayaklanmayı da kolayca bastırdı.

Bu arada ilân edilmiş olan Tanzimat Fermanı hükümlerinin G. te de uygulanması Rum ahaliyi memnun edemedi. 1864 te Yedi Ada'nın kendilerine verilmesi ile Yunanlıların, ahalisinin çoğunluğu Rum olan bütün memleketleri birleştirmek suretiyle büyük bir Yunanistan vücuda getirme ümitleri kuvvetlendi ve G. te huzursuzluğu daha da artırdı. Böylece ada, çok geçmeden geniş bir ayaklanmaya sahne oldu (1866). Asîler Babıâlice kabulü imkânsız istekler ileri sürdüler ve reddedilince de adanın Yunanistan krallığına katıldığını ilân ettiler. Yunan devletini kuran «hamî devletler» (Rusya, İngiltere, Fransa), bu defaki ayaklanmaya müdahalede kendilerini haklı görerek G. in Yunanistan'a bırakılması, hiç değilse adaya muhtariyet verilmesi teklifi ile ortaya çıktılar. Babıâli ise buna yanaşmayarak müzakere yoluyle bir çözüm bulmak üzere adanın her nahiyesinden ikişer ahali temsilcisinin Istanbul'a gönderilmesini istedi. Bu teklif reddolununca da ayaklanmayı bastırmak göreviyle Ömer Paşayı G. e gönderdi. Ömer Paşa gerekli tedbirleri almağa başlayınca, yine asîleri her bakımdan besleyen Yunanlıların tertibiyle, Hıristiyan köylüler adadan ayrılmak için akın akın sahillere yığıldılar. Bu hali müdahaleye bir fırsat sayan büyük devletlerin G. teki konsolosları, sözde Osmanlı askerinin zulmünden kaçan bu zavallıları insanlık adına korumak zorunda olduklarını ileri sürerek kendi gemileri ile Yunanistan'a taşımağa başladılar. Osmanlı Donanması, her taraftan, özellikle Yunanistan'dan gelen gönüllü akınını önleyemedi. Olayların gelişmesi karşısında büyük devletler baskı yapacak kadar ileri gittilerse de, Babıâli, iç işlerine kimseyi karıştırmamak hususundaki kararında direndi ve meselenin çözümlenmesi için Sadrâzam Âli Paşayı olağanüstü yetkilerle adaya gönderdi.

Sadrâzamın yerinde yaptığı incelemelere göre ayaklanmanın üç sebebi vardı: 1. Ahaliye isnat olunan, fakat gerçekte bir bahaneden ibaret bulunan hoşnutsuzluk ki bu, bir süreden beri Atina'dan gönderilen öğretmenlerin telkinlerine yerli ve yabancı papazlar tarafından yapılan vaızların da eklenmesiyle, Yunan fesadının yavaş yavaş ahalinin iliklerine işlemesinden meydana gelmişti ve isyanın mânevî sebebini teşkil etmekte idi; 2. Bütün garazları körükleyen Yunan birliği ütopyası; 3. Gazeteler aracılığı ile yayılan iftiralar ile kandırılan Avrupa kamu oyunun kendi hükûmetleri üzerindeki baskısı. Yalnız Yunanistan'da çıkan 117 gazete, Rum fesadını bütün dünyaya propaganda etmekte idi (Âli Paşanın G. olaylarını tahlil eden lâyihaları, bk. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i mühimme-i siyâsiyye*, III, 127-176). Âli Paşa G. Hıristiyanlarına birçok yararlar sağlayan özel bir ***nizamnâme*** yayımladı. Umumî af ilân ederek Hıristiyanların Hanya'ya birer temsilci yollamalarını istedi. 1868 de Hanya'da toplanan temsilcilerin bütün isteklerini kabul etti. Son derece mülâyim davranılmasına rağmen asîlerin bir kısmı yine de itaat etmeyerek mücadeleye devam ettiler. Yunanistan ise durumdan memnun kalmayarak silâhlanmağa başladı. Bunun üzerine Babıâli, ocak 1868 de Yunan hükûmetinden gönüllü kıtaları dağıtmasını ve korsan gemilerini silâhsızlandırmasını sert bir dille istedi. Bir savaş patlamak üzere iken Prusya'nın teklifi ile büyük devletler 1869 başında Paris'te toplanarak Atina'ya sert bir ihtarda bulundular. Ancak bundan sonradır ki Yunan hükûmeti, Babıâlinin isteklerine boyun eğdi ve böylece G., Âli Paşanın çıkardığı *nizamnâme*'ye göre yönetilmeğe başlandı.

GİRİT: Resmo Kalesi

Bu özel *nizamnâme*, Müslüman ve Hıristiyan ahalinin karşılıklı haklarını sağlamak esasına dayanan bir yönetim sistemi kuruyordu. *Nizamnâme*'ye göre, adanın mülkî yönetimi, Osmanlı padişahı tarafından tayin edilecek bir valiye, kalelerin muhafazası ve askerî komutanlık da yüksek rütbeli bir komutana emanet olunuyordu. Ada, Hanya, İsfakya, Resmo, Kandiya ve Laşid adları ile beş sancağa bölünüyordu. Hanya mutasarrıflığı görevini de yapacak olan valinin yanında, biri Müslüman, öteki Hıristiyan olmak üzere vilâyet idare meclisince seçilmiş iki müşavir, ayrıca da biri İslâm, diğeri Hıristiyan olmak üzere her livadan seçilmiş ikişer üyenin katıldığı 10 kişilik bir ***vilâyet idare meclisi*** yer alıyordu. Yazışmalar iki dilde olacağından yine biri İslâm, öteki Hıristiyan olmak üzere iki mektupçu görevlendiri-

liyordu. İsfakya ve Laşid sancakları mutasarrıfları Hıristiyanlardan, Resmo ve Kandiya mutasarrıfları İslâmlardan, her sancağın ayrıldığı kazalar kaymakamları ise, ahalisinin çoğunluğuna göre İslâm veya Hıristiyanlardan tayin ediliyordu. Bu mülkî âmirlerden her birinin, Müslüman ise Hıristiyanlardan, Hıristiyan ise Müslümanlardan olmak üzere birer yardımcısı, ayrıca da üçü İslâm ve üçü Hıristiyan olmak üzere altı kişiden kurulmuş birer *idare meclisi* bulunuyordu. Her kazadan ikisi İslâm ve ikisi Hıristiyan olmak üzere seçilen mebuslar G. *umumî meclisi*'ni teşkil ediyordu. Bu meclis yılda bir defa Hanya'da toplanarak eğitim, bayındırlık, ticaret v. b. gibi iç problemleri görüşürdü.

Ancak, bu yeni yönetim usulü de probleme sürekli bir çözüm getiremedi. Vali ile umumî meclis ve Müslüman ile Hıristiyan halk arasında anlaşmazlıklar eksik olmadı. Hıristiyan ahali arasında bir Radikal Partisi vücuda getirildi. 1877 de Osmanlı - Rus savaşı fırsat sayılarak yeni bir ayaklanma patlak verdi. Berlin Kongresinde Yunanistan'a katılma isteği reddedildi ise de, Berlin Muahedesi ile Babıâli, 1868 nizamnâmesini bazı değişikliklerle uygulamayı taahhüt etmek zorunda bırakıldı. Bu amaçla G. e gönderilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile asîler arasında, konsolosların denetimi altında yapılan müzakereler sonunda Halepa Sözleşmesi imzalandı (23 ekim 1878). Sözleşmeye göre G. valisi, büyük devletlerin muvafakatı ile Babıâli tarafından 5 yıl süre ile tayin edilen bir Hıristiyan olacaktı. 49 u Hıristiyan ve 31 i İslâm olmak üzere 80 üyeli ve Padişahın tasvibini almak şartiyle, oldukça geniş yasama yetkisine sahip bir *umumî meclis* kuruluyordu. Mahallî jandarma kuvvetlerine Hıristiyanlar da alınıyordu.

Fakat muhtariyete yakın bir yönetim sistemi getiren Halepa sözleşmesi de ada Hıristiyanlarının her siyasî bunalımdan faydalanmak suretiyle Yunanistan'a katılma emellerini söndüremedi. G. Hıristiyanları, 1885 te Doğu Rumeli ile Bulgaristan emaretinin birleştirilmesi olayını fırsat sayarak Yunanistan ile birleşme isteklerini tekrarladılar ve aynı amaçla yeniden ayaklandılar. Bunun üzerine Babıâli, olağanüstü yetkilerle G. e gönderdiği Şakir Paşa vasıtasiyle ayaklanmayı bastırdıktan sonra, 1889 tarihli bir fermanla, daha önceki imtiyazlarda bazı kısıtlamalar yapmak gereğini duydu. Fakat bir süre sonra G. Rumları, büyük devletlerin de desteği ile Halepa Sözleşmesinin ayniyle yeniden yürürlüğe konmasını istediler. İsteği kabul eden Babıâlinin 1895 te adaya gönderdiği Hıristiyan vali Karateodori Paşa karışıklığı yatıştırmağa muvaffak olamadığı gibi, ertesi yıl tayin edilen Turhan Paşa da fazla bir başarı gösteremedi. İslâm ve Hıristiyan ahali arasında yıllardan beri körüklenen kin ve düşmanlık, nihayet iki tarafın kanlı çarpışmaları şekline dökülerek bütün adaya yayıldı. Bu durum karşısında büyük devletler filolarını G. sularına yolladılar ve Babıâliye baskı yapmağa başladılar. Babıâli, devletlerin tavsiyelerine uyarak G. umumî meclisini toplantıya çağırdığı gibi, umumî af ilânını ve Halepa Sözleşmesinin yeniden yürürlüğe konacağını vadetti ise de, merkezi Atina'da bulunan ihtilâlci bir komitenin direktifleri ile hareket eden asîleri yatıştırmak mümkün olmadı. Büyük devletlerin, G. te her türlü kışkırtma ve yardımdan vazgeçmesi için Atina hükûmetine yaptıkları uyarmaların olumlu bir sonuç vermemesi üzerine, Istanbul'da altı büyük devletin temsilcileri ile Hariciye Nazırı Tevfik Paşa arasında, Halepa Sözleşmesi esaslarına dayanan yeni bir nizamname hazırlandı (5 ağustos 1896). Nizamnâmeyi taraflar kabul edince Babıâli, G. valiliğine 5 yıl için Beroviç Paşayı tayin etti. Fakat asîler, emellerinin gerçekleşmesini önleyecek olan bu yeni yönetim sistemini hükümsüz bırakmak için akla gelmedik tertip ve hilelere baş vurdular. Atina'daki ihtilâlci komitenin baskısı altında Yunan kralı, Prens Yorgi komutasında bir filoyu G. sularına yolladı. Filodan asker çıkarılması üzerine adadaki karışıklıklar büsbütün arttı. Karaya çıkarılan askerin komutanı Vassos, 16 şubat 1897 de Yunan Kralı adına adayı zaptettiğini ilân etti. Yunan Hükûmeti, böyle tehlikeli hareketlerden kaçınması yolunda büyük devletlerin yaptıkları nasihatlere aldırış etmedi; üstelik de Yunan kıtaları sınır boylarında Osmanlı topraklarına saldırıda bulundular.

Durumun son derece gerginleşmesi karşısında Babıâli ile büyük devletler arasında gayet hararetli siyasî temas ve teşebbüsler yapıldı. Babıâli'nin kararlı tutumu üzerine altı devlet, iş birliği halinde Atina Hükûmetini 6 gün içinde savaş gemileriyle askerlerini G. ten geri çekmeğe davet ettiler (6 mart 1897). Atina türlü bahaneler ileri sürerek bir süre oyalama yolunu tuttuysa da, sonunda boyun eğdi ve donanmasını geri aldı; fakat Yunan askeri adada kaldı. Atina'nın bu davranışına karşı altı büyük devlet, donanmaları ile adayı abluka altına aldılar (21 mart 1897). Ablukayı etkisiz bırakmak yolundaki bütün çabaları sonuçsuz kalmasına rağmen Yunan Hükûmeti tutumunu değiştirmeyince Babıâli, büyük devletler nezdinde teşebbüse geçerek onlardan ya sınır boyundaki Osmanlı askerini kullanmakta serbest bırakılmasını yahut da G. sularındaki amirallerine zecrî tedbirlere baş vurmaları için emir verilmesini istedi. Bundan da müspet bir sonuç çıkmayınca, ordusunu seferber hale geçirmek suretiyle silâhlı bir hesaplaşmayı göze almış görünen Yunanistan'a harp ilân etti.

Harbin kısa bir zamanda Türklerin tam bir zaferi ile bitmesi, G. te Osmanlı hâkimiyeti bakımından beklenenin tam tersi bir sonuç getirdi. Ta 1820 lerden beri Türklere karşı Rumları himaye, teşvik ve çok kere tahrikten kaçınmayan, fakat özellikle 1896 bunalımından beri izledikleri politika ile adayı adım adım Yunanistan ile birleşmeye doğru götüren büyük devletler, bunlardan en çok Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya, adanın hemen Yunanistan'la birleşmesine taraftar olmadıklarını ifade etmekle beraber, Babıâli'yi, hükümranlık hakkı saklı kalmak şartiyle adaya muhtariyet vermeğe zorladılar ve bu sistemin bir gereği olarak, Yunan kuvvetleri ile birlikte Osmanlı askerinin de geri çekilmesini sağladılar. Aynı zamanda Osmanlı memurlarına işten el çektirerek yönetimi doğrudan doğruya kendi ellerine aldılar. Amirallerini, adada 800 kişilik bir kuvvet bıraktıktan sonra geri çektiler. G. te egemenlik adına bir Osmanlı bayrağından başka bir şey bırakmayan bu icraattan sonra dava, Türkler için artık kaybedilmiş demekti.

Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın himayesi altında kurulan yeni yönetimin başına Osmanlı Hükûmetinin bütün itirazlarına rağmen, Yunan Kralının oğlu olan Prens Yorgi fevkalâde komiser olarak getirilmişti (kasım 1898). Yüksek komiserin maiyetinde adliye, maliye, eğitim ve iç işlerini yürütmekle görevli bir idare meclisi ile her 5 000 nüfus için ve 2 yıl süre ile seçilmiş mebuslardan kurulu bir millî meclis vardı. Dış işlerinin yürütülmesi dört büyük devlete bırakılmıştı. Polis ve milis kuvvetleri ise Yunan subaylarının buyruğu altında idi.

Prens Yorgi, adayı Yunanistan ile birleştirmek için bütün gücüyle çalışmaktan geri durmadı. 1900 de Hanya'da

hükûmet konağına Yunan bayrağı çektirdiği gibi, daha sonra gayesinin gerçekleşmesini sağlamak için koruyucu devletlere baş vurdu. Ayrıca aynı amaçla Avrupa başkentlerine seyahatler yaptı ise de başarı sağlayamadı. Bu durum karşısında artan huzursuzluk ve Yunan tahrikleri, 1905 te bir ayaklanmaya kadar vardı. Prens Yorgi'nin 1906 da görevini tamamlaması üzerine koruyucu devletler, halefinin seçilmesini yine Yunan kralına bıraktılar. Böylece eski Yunan nazırlarından Zaimis fevkalâde komiserliğe getirildi. Babıâli buna ancak bir protesto ile mukabele edebildi.

1908 martında Zaimis, adada milis teşkilâtının tamamlandığını ve ada Müslümanlarının can ve mal emniyetinin sağlanmış bulunduğunu devletlere bildirerek, 1898 fermanında belirtildiği üzere Avrupalı askerlerin geri alınmasını devletlerden istedi ve isteği devletlerce olumlu karşılandı. Tam bu sıralarda idi ki, Türkiye'de Meşrutiyet ilânının yarattığı kararsızlık ve zaaftan faydalanan Avusturya, Bosna ile Hersek'i ilhak, Bulgaristan da bağımsızlığını ilân ettiler. Aynı fırsatı kaçırmayan G. millî meclisi de adanın Yunanistan'a katılmasına karar verdi. Bu karar Türkiye'de çok sert tepkilerle karşılandı. Bütün yurtta halk galeyana geldi. 9 ocak 1909 da Istanbul'da Sultan Ahmet meydanında 25-30 bin kişinin ve bu arada Askerî Tıbbiye ve Ticaret Okulu talebelerinin de katıldığı muazzam bir protesto mitingi düzenlendi; birçok hatip heyecanlı konuşmalar yaptı. Topluluk, «G. Osmanlılarındır», «Yaşasın Osmanlılar» bağırışlariyle önce Meclis - i Mebusan ve Meclis - i Âyân önlerine, sonra da Babıâli'ye yürüyerek protestoda bulundu. Gerek Mebusan ve Âyân reislerinin, gerek Sadrâzam Kâmil Paşanın «bu konuda gerekli çabaların sarf edildiği, G. in Osmanlı topraklarından ayrılmayacağı» yolunda verdikleri teminat üzerine halk alkışlarla ve intizam içinde dağıldı. Gerçekten de Babıâli hemen ilgili devletler nezdinde teşebbüse geçti ise de, bir sonuç elde edemedi. Devletler, kendi muvafakatları alınmadan bir ilhakın söz konusu olamayacağını, bununla beraber adada asayiş ve Müslüman halkın güvenliği sağlanmak şartiyle meseleyi kesin bir çözüme bağlamak için müzakereye yatkın olduklarını ifade ettiler. Aynı zamanda da adadaki kuvvetlerini 1909 temmuzunda geri almağa karar verdiler. Bunun üzerine Babıâli Avrupalı askerlerin çekilmesiyle adanın bir olup bittiye getirilip Yunanistan tarafından işgal edileceğinden endişelenerek, G. in statüsü hususunda kendisinin de söz sahibi olması için siyasî yoldan çaba gösterdi, fakat bir başarı kazanamadı. Devletler, mesele üzerinde görüşmek için şartların müsait olmadığını, daha elverişli bir zamanın beklenmesi gerektiğini ileri sürerek bazı ümit verici sözlerle bir oyalama siyaseti yürütüyorlardı. Fakat askerlerini tamamiyle boşalttıkları 26 temmuz 1909 günü de Rumlar Hanya kalesine Yunan bayrağını çektiler. Bu olay, gerek Babıâli, gerek devletler tarafından sert tepkilerle karşılandı. Bir savaşı göze alan Osmanlı hükûmetinin kesin isteği üzerine Yunan hükûmeti, yapılan hareketi tasvip etmediğini, meselenin kesin olarak çözümlenmesinin ancak koruyucu devletlerin kararına bağlı bulunduğunu açıkladı. Artık aracı rolünü oynamağa başlayan devletler de aynı teminatı verdiler; bir yandan takviye ettikleri savaş gemilerindeki deniz askerini karaya çıkararak Yunan bayrağını Hanya kalesinden indirirlerken, öte yandan Babıâliye Yunanistan'a karşı düşmanca bir harekette bulunmaması için ciddî ikazlarda bulundular. Ancak yine de ilgililer adanın Yunanistan ile birleştirilmesinden vazgeçmeyerek emellerine kavuşmak için türlü tedbirlere baş vurdular. 1910 mayısında, G. te *millî meclis* Helenlerin kralı adına açıldı ve mebuslar bu krala itaata yemin ettiler. Ne Müslüman mebusların itirazlarına, ne de bu hareketi hükümranlık haklarına tecavüz sayan Babıâlinin protestolarına aldırış eden olmadı. Çoğunluk partisinin ve aynı zamanda G. hükûmetinin başkanı Venizelos'un teklifi ile Müslüman mebuslar *millî meclis* toplantılarına alınmadılar. Bu gergin hava içinde koruyucu devletler, ada üzerinde Osmanlı egemenliğini muhafaza etmeğe kararlı olduklarını ve G. meclisinin Hıristiyan üyelerine bu yolda ihtarlarda bulunduklarını Babıâliye temin etmekten başka bir davranışta bulunmadılar. Öte yandan Osmanlı hükûmeti, görev süresi 1911 sonunda bitmekte olan Zaimis'in yerine Yunan kralı adına adayı yönetecek yeni bir komiser arandığını haber alınca, büyük devletlere baş vurarak, böyle bir tayini asla kabul etmeyeceğini, problemin kesin surette çözümlenmesi için yapılacak görüşmelere kendisinin de katılması gerektiğini bildirdi. Gerçi devletler, aralarındaki müzakerelere Babıâlinin katılmasına razı olmadılar, fakat öteki isteklere uyarak Zaimis'in memuriyetinin uzatılmasını desteklediler ve başka bir komiser tayinini önlediler. Ancak, G. Hıristiyan yönetimi bu kararı da hiçe sayarak adanın Yunanistan'la birleşmesi yolunda yeni bir adım daha attılar. Bu arada iktidara geçen ihtilâlci bir meclis, 25 G. mebusunun Yunan parlamentosuna katılması kararını aldı. Fakat büyük devletler buna müsaade etmediler; bir İngiliz savaş gemisi yola çıkmış olan mebusları tevkif etti.

GİRİT'in Yunanistan'a ilhakını protesto etmek için Sultan Ahmed Meydanı'nda düzenlenen mitingden bir görünüş

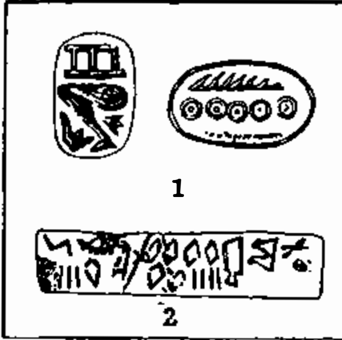
Barışın korunması uğrunda çaba gösteren büyük devletlerin baskısı ile Yunan hükûmeti, G. mebuslarının Yunan parlamentosuna katılmalarına bir süre için karşı durur bir tavır takındı. Fakat bu yolda son adımı atmak için ilk fırsatı da kaçırmadı. Bir Balkan harbi çıkarma tertiplerinin tamamlanması ile artık barışı koruma diye bir endişe ortadan kalkınca, Yunan ve G. meclislerinin birleştirildiği resmen ilân edildi (10 ekim 1912). Çok geçmeden de Dragonis Yunanistan'ın genel valisi olarak G. e

gönderildi. Bu olup bitti karşısında Babıâli, protestolar yağdırmaktan başka bir şey yapamadı. Osmanlı ordularının yenilgisi ile sonuçlanan Balkan Harbinden sonra ise, 30 mayıs 1913 te Londra da ve 10 ağustos 1913 te Bükreş'te imzalanan barış antlaşmaları ile G. adasının Yunanistan'a ilhakı tanındı.

G. meselesi ortaya çıktığı günden beri gerek ada Rumları ve bunları besleyen ihtilâlci Yunan komiteleri, gerek Yunan resmî makamları, davaları uğrunda, günden güne daha sistemli ve daha şümullü olmakla beraber, hiç değişmeyen tek bir metot kullanmışlardır: Her fırsattan faydalanmak ve her çareye baş vurmak suretiyle adada Osmanlı hâkimiyetini ve Türk varlığını yok etmek. Bu yoldan kendilerini alıkoyacak maddî manevî hiçbir güç ve değer tanımamışlar, seyirci kalan medenî âlemin gözleri önünde en tüyler ürpertici facialarıı sahneye koymaktan sakınmamışlardır. Böylece adada Türk egemenliğinden ve 120 000 i bulan Türk nüfusundan bir iz kalmamıştır. — B. S. B.

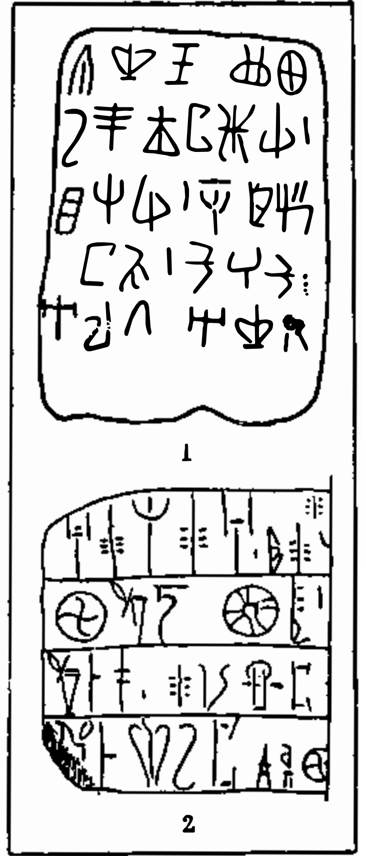
GİRİT DENİZİ (Yun. Krētikē thalassa), Ege denizinin güney bölümüne verilen ad. Sınırlarını güneyde Girit adası, doğuda On İki Ada, kuzeyde Güney Kikladlar, batıda ise Mora yarımadası (Peloponnesos) nın doğu kıyıları teşkil eder.

GİRİT DİLİ VE YAZISI, Eski Akdeniz dillerinden biri (öbürleri: Öz Kıbrıs [Etéo - Cypriote] ve Etrusk). Girit adasında eskiden beri Yunanca da kullanıldığı için, Yunan öncesi G. D. ne genel olarak Öz Girit Dili (Fr. Etéo - Crétois; Yun. Eteokrētēs = gerçek Girit) denmektedir. Bu dilin eskiliği Minos kültürü çağına, yani M. Ö. 2600 yıllarına kadar çıkarsa da, yazısı henüz okunamadığı için, bir iki ip ucundan başka, bu dilin nitelikleri bilinememektedir. Bazı kelimelerin son hecelerinde bulunan *-ss-* ve *-nth-* ses birlikleri, dilin bilinen karakteristikleri arasındadır. Meselâ, yer adı olarak *Knossos*, *Korinthos*, «deniz» anlamına *thalassa*, «terementi» anlamına *terebinthos*. Bunlardan bazıları Yunancaya geçmiştir. Çek dilcisi Bedřich Hrozný (*Les inscriptions crétois*, 1949) bu dili Hint - Avrupalı ve çivi yazılı Hitit diline akraba saymışsa da, genel olarak G. D. Hint - Avrupa ailesinden sayılmamaktadır.

ÖZ GİRİT YAZISI: 1. Piktogram I, 2. Piktogram II

Knossos'tan, Mallia'dan, Praisos'tan, Phaistos'tan, Pylos'tan (güneybatı Peloponnesos'ta Messenia bölgesi, Yunanistan) v. b. yerlerden çıkan yazılı kalıntıları (başlıca toplayan ve işleyenler: Sir Arthur Evans: *Scripta Minoa*, I, 1909; Sir John Myres: *Scripta Minoa*, II, 1952; H. Th. Bossert: *Alt - Kreta*, 1921, 3. bas. 1937; A. W. Persson: *Schrift und Sprache in Alt - Kreta*, 1930, v. b.) bize yedi yazı sistemiyle erişmiştir: 1. Öz Girit piktogramları (resim yazı), I; 2. Öz Girit piktogramları, II; 3. Lineer A denilen hattî yazı; 4. Lineer B denilen hattî yazı; 5. Phaistos kursu (disk) nda kullanılmış olan kendine has piktogramlar; 6. Mısır hiyeroglifleri; 7. Yunan alfabesi. Bunların ilk beşi Girit'in yerli yazılarıdır. Girit piktogramlarından lineer A, bundan da lineer B yazısı türemiş ve bunlar çoğunlukla mühür ve tablet üzerinde kullanılmıştır. Lineer A henüz okunamamış, fakat Amerikalı Alice Kober'ın (1950) ve Alman Ernst Sittig'in (1951) ve daha başkalarının çalışmalarından sonra, 1952 de İngilizlerden Michael Ventris (b. bk., 922 - 1956) ile John Chadwick (doğ. 920) lineer B yazısını çözmüş ve hece usullü olan 87 işaretin ses değerlerini tespit etmişlerdir (M. Ventris ile J. Chadwick: «Evidence for Greek Dialect in the Mycenaen Archives», 1952; J. Chadwick: *The Decipherment of Linear B*, 1959). Ele aldıkları metnin M. Ö. 1500 yıllarına ait Yunanca (Mykenai lehçesi) olduğu ortaya çıkmıştır. Lineer B yazısı ile yazılı ve M. Ö. 1250 yıllarına ait 600 kadar tablet de 1939 da Yunanistan'daki Pylos şehrinde bulunmuştur. Aynı yazı ile yazılı kısa bir metin de Suriye'de Lazkıye yakınındaki Ras Şamra'dan çıkmıştır. Phaistos kursundaki piktogramlar M. Ö. XVII. yüzyıla aittir. Mısır hiyeroglifleriyle yazılı Öz Girit metni, bir sihir formülü olarak, tıbba ait eski Mısır papiruslarından birinin üzerinde bulunmuştur. Praisos'tan çıkan, Yunan harfleriyle yazılı metinler M. Ö. 600 yıllarından kalma-

ÖZ GİRİT YAZISI: 1. Lineer A, 2. Lineer B

1.				
2.	*ti – ri – po – de*	*ai – ke – u*	*ke – re – si – yo*	*we – ke*
3.	**tripode**	**Aigeùs**	**krēsios**	**(w) érge**
4.	**Sehpa**	**Aigeus**	**Giritli**	**(onu) yaptı**

ÖZ GİRİT YAZISI: Okunan lineer B yazısından bir parça: 1. Yazı, 2. Transkripsiyon, 3. Yunanca metin, 4. Türkçeye tercümesi

dır, fakat bunların da anlamı anlaşılamamıştır. Bk. PHAİSTOS. — A. D.

GİRİT NİŞANI, Sultan Aziz ve II. Sultan Abdülhamit devrinde ihdas olunmuş madalyaların adı. 1868 ve 1890 yıllarında çıkarılan iki türlü G. N. ndan Girit meselesinde hizmetleri görülen büyük devlet adamlarına altın ve ikinci derecedeki memurlarla halka gümüş olanı verilmiştir.

GİRİTLİ MUSTAFA NAİLİ PAŞA (Biyogr.): bk. MUSTAFA NAİLÎ PAŞA [Giritli].

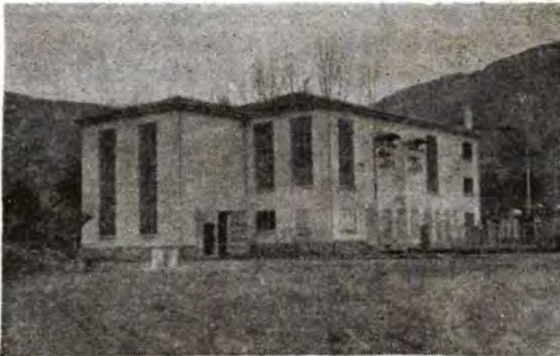
GİRİTLİ SIRRI PAŞA (Biyogr.): bk. SIRRI PAŞA [Giritli].

GİRLEANU [*cirleanu*], **Emil** (Iaşi 1878 - Craiova 1914), Rumen yazarı. 1909 da Rumen Yazarları Birliğini kurmuş, 1911 de Craiova millî tiyatrosunun müdürü olmuştur. Bükreş'te çıkan «Semănătorul» dergisinde çalışmış ve Semănătorizm adı verilen edebî akıma katılmıştır. İlhamını köy hayatından alan hikâyeler yazmıştır. Başlıca kısa hikâye derlemeleri şunlardır: *Bătrânii* (İhtiyarlar) [1905]; *Cea dintâi durere* (İlk acı) [1907]; *Intr'o noapte de mai* (Bir mayıs gecesi) [1908]; *Nucul lui Odobac* (Odobac'taki ceviz ağacı) [1909]. Bu son kitabın ilk hikâyesi G. nun şaheseri sayılır. 1910 da çıkardığı *Din lumea celor ce nu cuvântă* (Konuşmayanlar dünyasında) başlıklı eseri ile gerçekçi ve çok duygulu bir hayvan tasvircisi olarak tanınmıştır.

GİRLEVİK HİDROELEKTRİK SANTRALİ: Erzincan ilinin güneydoğusunda, şehre 33 km uzaklıkta, dağlık bir bölgede kurulmuştur. 1954 yılında işletmeye açılan santralin 4 km güneydoğusunda bulunan Kalecik köyü civarında çıkan kaynak suyu köyün bitişiğindeki priz tesisi ile 2 km boyundaki ve 4 m^3/s debili isale kanalına, isale kanalı bitiminde cebri boruya alınmaktadır. Cebri boru vasıtasiyle su 165 m lik bir düşüş ile santrale gelmektedir. Ayrıca isale kanalına paralel çalışan 16 000 m^3 kapasiteli iki adet biriktirme havuzu puant anlarında santralin su ihtiyacını karşılamaktadır.

Santral Dreess firması tarafından imal edilen 1 470 beygir gücünde 1 000 d/d hızında iki adet yatay eksenli Francis tipi türbin, AEG firması tarafından imal edilen 1 250 KW gücündeki jenaratörleri tahrik etmektedir. Ayrıca 1965 yılında kurulan, aynı kapasiteli Woith firması tarafından imal edilen türbin ve Elin firması tarafından imal edilen jenaratör ile santral gücü 3 750 KW a yükselmiştir.

Jenaratör çıkışları 6,6 KW olup, 3 adet 1 250 KW gücündeki güç transformatörleri ile 33 KW a yükseltilmekte

GİRLEVİK SANTRAL BİNASI

ve 33 KW lık iki adet çıkış fiderinin birincisi 27 km hatla Erzincan ili, İplik Fabrikası, Devlet Demir Yolları ve Şeker Fabrikasının enerji ihtiyacını karşılamakta, ayrıca hat güzergâhındaki iki nahiye ve 11 köyü aydınlatmaktadır. İkincisi 20 km mesafedeki Pülümür kazasının, 22 km mesafedeki Üzümlü nahiyesinin ve hat güzergâhındaki 10 yakın köyün enerji ihtiyacını karşılamaktadır.

Ayrıca, biri 100 KW, diğeri 40 KW gücünde olan iki adet 6 600/400 gerilim oranlı transformatör ile santral, atelyeler, garaj, dış tenvirat, 14 lojmanlı site, Çağlayan nahiyesine bağlı Kaytaz mahallesi, Girlevik ve Kalecik köylerinin enerji ihtiyacını karşılamaktadır.

G. H. S., Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından inşa edilmiş ve 1 ocak 1968 tarihine kadar işletilmiştir. Bu tarihten sonra Etibank Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

•

GİRME, kesin sonuçlu olarak nitelenen tek muharebe şekli. Taarruzun manevra usullerinden birini teşkil eden *yarma* hareketinin ilk safhasiyle ilgili bir askerî terimdir.

Yakın zamana kadar devam eden taktik doktrine göre G. nin amacı, savunmada bulunan düşman kuvvetlerinin yerleştiği mevzide asıl muharebe hattını parçalamaktı. Bu maksatla, asıl taarruzda G. yi başarma görevine ayrılan hücum kıtalarına savaş güçlerini en müessir şekilde kullanmaları için başlangıçta *yakın taarruz hedefleri* verilirdi.

Bugün G. terimi askerî yayınlarda pek kullanılmamaktadır. Bugünkü taktik doktrine göre, *yarma manevrası*'nın sevk ve idaresinde birinci safhayı G. ye kıyasla daha etkili bir karakter taşıyan «düşman ileri savunma mevziinin parçalanması» hareketi teşkil etmektedir. Bunu *çökertme* terimiyle belirtmek uygun olur. O halde, çökertme sağlanınca, düşman ileri savunma mevziinin bütünlüğü parçalanmış olacaktır. Böylece asıl taarruz kuvvetleri için, düşman ileri savunma mevziinde meydana gelen gediği genişletme ve mevziin derinliğinde ilerleyerek düşman savunma mevziinin devamlılığını yok edecek hedefleri ele geçirme fırsatı kazanılır. Bk. SAVUNMA, TAARRUZ, YARMA.

GİRMELİ (eski adı: **Girmira, Giremira**), Mardin ilinin Nusaybin ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 11791 (1965), bucak merkezi olan G. nin nüfusu 750 dir. Bucağa bağlı 26 köy vardır. G., Nusaybin'in kuzeydoğusunda, 500 - 600 m yükseklikteki bir arazidedir. Bucak merkezinin yüksekliği 530 m dir. Kuzeyinde 1 000 - 1 200 m yüksekliğinde dağlar vardır. Bu dağlar, meşe ormanları ve fundalıkları ile örtülüdür. Dağların güneyinde ise yazları çok sıcak ve kurak geçen bozkırlar uzanır. Başlıca geçim kaynağı tarım (buğday, arpa, bazı meyvalar ve sebzeler) dır. Hayvan da beslenir. İlçe merkezine dar bir yol ile bağlıdır. Bk. NUSAYBİN.

GİRNAR, Hindistan'ın Kathiawar yarımadasında Cayna (Jaina) ların mukaddes dağı (1 076 m). Bu dağın eteklerinde bazı yazıtlar, bunlar arasında da imparator Aśoka (M. Ö. 250) ya ait bir fermanın metni bulunmuştur.

GİRNE (Yunanca adı: Kyrēneia, Latince adı: Cerines), Kıbrıs adasında, Lefkoşe'nin kuzeyinde bir kasaba ve liman. Nüfusu 3 700 dür. Orta Çağda yapılan ve daha sonra yeni kısımlar ilâvesiyle takviye edilen kalesi bugüne kadar muhafaza edilmiştir. G. çevresindeki Bellapais manastırı Gotik tarzında yapılmıştır. G. nin batısında yükselen St. Hilarion şatosu da meşhurdur. Türklerle Rumlar arasında

yapılan çarpışmalarda St. Hilarion Türk mücahitlerinin kahramanca savunması ile ün kazanmıştır. G. ve kazasında Türkler tarafından yapılmış eserler de vardır. G. de Cafer Paşa Camii eski Türk eserlerinden biridir. At nalı biçimindeki G. limanının arka tarafında yapılmış olan bu iki katlı camiin güzel minaresi G. limanını süsler. G. kalesinin girişindeki koridorun ucunda Cezayirli Sadık Paşanın mezarı vardır. Bundan başka kasabada Yazıcızade mescidi anılabilir. G. nin doğusundaki Hazreti Ömer Ziyaretgâhı deniz kenarında, kayalık bir yerde kurulmuştur. Arap akınları sırasında Kıbrıs'a yapılan hücumlarda karaya çıkan Arap kumandanı Ömer şehit olmuş, burada altı arkadaşı ile birlikte bir mağaraya gömülmüştür. Kıbrıs ın Türkler tarafından fethinden sonra burada bir türbe yaptırılmıştır.

GİRNE: St. Hilarion

GİRNE: Cafer Paşa Camii

GİRNE: Ömer Ziyaretgâhı

GIRO (İtal.) [Ticaret]: bk. CİRO.

GIROD [*jirọ*], **Paul** (Fribourg, İsviçre 1878 - Cannes 1951), İsviçre asıllı Fransız sanayicisi. Elektro - metalürjinin kurucuları arasında sayılır. G., 1901 de çelik üretimi için iletici tabanlı ilk elektrikli fırını kurmuştur. 1908 de Ugine'de, Paul Girod firması adı altında bir elektrikli demir ve çelikçilik ortaklığı kurmuştur. Bu kurumun şimdiki adı Société d'électrochimie, d'électrométallurgie et des aciéries électriques d Ugine (Ugine elektrokimya, elektrometalürji ve elektrikli çelik fabrikaları ortaklığı) dir. 1937 de, çeliğin fosforunu gidermek için çabuk etkili yeni bir tasfiye usulü geliştirmiştir.

GIRODET [*jirodẹ*], **Trioson** (**Anne - Louis Girodet de Roussy** de denir; Montargis 1767 - Paris 1824), Fransız ressamı. Ünlü ressam David (b. bk.) in yanında yetişmiştir.

T. GIRODET: «Atala'nın ölümü» (Louvre Müzesi, Paris)

Birçok tablolarının konuları, Ossian'ın şiirlerinden ve Chateaubriand'ın eserlerinden alınmıştır. «Atala'nın ölümü» adlı eseri Louvre Müzesindedir.

GIRODYNE (Havacılık): bk. JİRODİN.

GIRONA (Coğ.): bk. GERONA.

GIRONDE [*jirọ̄d*], Fransa nın Aquitaine havzasında bir departman. Ana vatan departmanlarının en büyüğü olup

yüzölçümü 10 726 km² dir. Nüfusu 977 500 dür. Merkezi Bordeaux'dur. Departmanın güneydoğusu Landes ormanını içine alır, geri kalan parçası da Bordelais olarak adlandırılır. Garonne ile Dordogne nehirlerinin vadilerine hâkim tepe ve tepeciklerle kaplıdır. Bu bölgenin başlıca ziraî zenginliği bağlarıdır. Bordeaux'dan sonra nehrin sol kıyısında uzanan ve Médoc adını taşıyan bölgede birtakım ünlü şaraplar (château - lafite, château - margaux ve château - latour) çıkar. Bordeaux'nun yukarısındaki Graves bölgesinde beyaz ve kırmızı şaraplar, Sauternes ve Barsac adlariyle ün kazanmış likörümsü şarap çıkarır. Bunun karşısında, nehrin sağ kıyısında, Premières Côtes adını taşıyan bağlar bölgesi uzanır. Garonne ile Dordogne ırmaklarının vadileri arasında Entre - deux - Mers (= iki deniz arası) adını taşıyan bölge uzanır. Burada da, Libourne (Pomerol, Fronsac) civarında ve Saint - Emilion'da ünlü şaraplar çıkar. Bağlar bölgesi Garonne'un sağ kıyısı boyunca Bourg ve Blayais ye kadar uzanır ve buralarda son bulur. Departmanın endüstrisi Bordeaux'da toplanmış olup, makine, uçak ve gemi inşaatını, petrol tasfiyehanesini, kimyevî madde imâlatını ve ahşap sanayiini içine alır.

GIRONDE [*jirǫ̃d*], güneybatı Fransa'da Garonne nehrinin ağzına verilen ad. Uzunluğu 75 km, genişliği en çok 10 km dir. Nehir bu adı, Dordogne ile Bec d'Ambès'te birleşmesinden sonra alır. Denizle birleştiği Grave ucunda da nehrin genişlği ancak 5 km dir.

GIRONDIN [*jirõdę̃*] **LER,** Fransız İhtilâlinde bir siyasî grupa verilen ad. Bu grupa, liderleri olan Brissot'ya atfen Brissotin adı da verilmiştir. En tanınmış üyeleri arasında Guadet, Gensonne, Vergniaud (bu üçü Gironde bölgesi millet vekillerinden idi) ve filozof Condorcet anılabilir. G., Assembleé Législative (Yasama Meclisi) in sol yanında yer alır ve gerek Jacobin'ler klübünde gerek madame Roland'ın salonlarında toplanırlardı. Aydın orta sınıfa bağlı olan G. in siyaseti ilk önce ihtilâlci olmakla beraber, İhtilâl ilerledikçe, daha itidalli olmuştur. Bir aralık halk tarafından çok sevilmişlerdi. G. den biri olan Pétion, Paris belediye başkanı olmuş, arkadaşlarının bazıları da Dumouriez hükûmetine girmişlerdir (mart 1792). Fakat bunlar 13 haziranda kovulunca, buna ve kralın vetolarına kızarak 20 haziran «gün» ünü hazırlamışlardır. 10 ağustos 1792 de, G. in katılmadığı ayaklanma onların iktidarına son vermiştir. Paris Commune (belediye dairesi) ünün fiilî diktatörlüğüne karşı cephe alan G., Commune tarafından Fédéralisme (Federasyonculuk) ile ve Paris'e karşı taşralılara dayanmakla suçlandırılmıştır. Bundan dolayı Konvansiyon'da, Montagnard'ların durmadan artan muhalefeti ile karşılaşarak 1793 te yer alan askerî yenilgilerden sorumlu tutulmuşlardır. Paris Commune'ü G. e karşı 31 mayıs ve 2 haziran 1793 «gün» (yani ayaklanma) lerini tertip etmiştir. 29 G. suçlandırılmış ve bunların 21 i 31 ekim 1793 te idam edilmiştir.

GIRONELLA [*hironęlya*], **José María** (doğ. Darníus, Gerona 1917), İspanyol romancısı. 1946 da *Un hombre* (Bir adam) [947] adlı romanı için Nadal armağanını kazanmıştır. G., harp sonrası İspanyol edebiyatının en önemli temsilcilerinden olup yüzyılımız dönümünde yaşamış olan büyük romancıların geleneğini devam ettirmiştir. İspanyol iç harbi üzerine yazdığı trilojinin iki cildi çıkmıştır. Başka eserleri: *La marea* (Gelgit) [roman, 1949]; *Los fantasmas de mi cerebro* (Kafamdaki hayaletler) [nesir, 1958]; *Todos somos fugitivos* (Hepimiz kaçacağız) [roman, 1961].

GIROTTE [*jirǫt*] **GÖLÜ** (Fr. Lac de la Girotte), Fransa'da, Haute Savoie Alplerinde, Beaufortin dağ kütlesinde, Mont Blanc'ın güneybatısında, 1 720 m yüksekliğinde bir göl. 25 milyon m³ kapasitesindeki bu gölde yedi hidroelektrik santralini besleyen tesisler kurulmuştur.

GIROUD DE VILLETTE [*jirų dĭ viyęt*], **André** (Clamecy 1752 - Paris 1787), Fransız fizikçisi ve sanayicisi. Montgolfier kardeşlerin adına izafetle «montgolfière» denilen ve içindeki sıcak havanın etkisiyle yükselen bir kâğıt balonun ilk denemesine başka kimselerle birlikte katılmıştır. Paris'in faubourg Saint - Antoine mahallesinde 19 ekim 1783 günü yapılan denemede, yere iple bağlı bulunan balon 100 m kadar yükseklikte bir süre tutulmuştu. Bu olay, insanın bir hava aracı ile ilk uçuşunu tescil eder.

GİRS (asıl soyadı: **Giers**), **Nikolay Karloviç** (Radzivilov 1820 - Petersburg 1895), İsveç asıllı Rus diplomatı. 1838 yılında Rus dış işleri bakanlığında çalışmaya başlamış, 1850 - 1875 yılları arasında Iaşi, Istanbul, Bükreş, Tahran, Berlin ve Stockholm'de diplomatik görevlerde bulunmuştur. Gorçakov Türkiye'ye harp açılmasını istemiş ve elde etmiş (24 nisan 1877) olmakla beraber, İslavlardan pek hoşlanmayan G. bu konuda çekingen davranmış ve 1877 - 1878 Türk - Rus harbi (93 harbi) nden ve Ayastefanos antlaşmasından sonra Berlin Kongresi (b. bk.) nin toplanması onun görüşlerine değer kazandırmıştır.

GIRTIN [*gĭrtin*], **Thomas** (Londra 1775 - Londra 1802), İngiliz ressamı. Ressam Turner (b. bk.) ın arkadaşı olarak renk ve zevk bakımlarından onun sulu boya peyzajlarının tesiri altında kalmıştır.

GIS (Mus.): bk. SOL DİYEZ.

GISBORNE [*gizbĭrn*], Yeni Zelanda'da bir şehir. Kuzey Adası'nın doğu kıyısında (Hawke's Bay ili), Napier'ın kuzeydoğusunda bir liman ve turistik merkez. Nüfusu 25 400 dür.

GIS - DUR (Mus.): bk. SOL DİYEZ MAJÖR.

GISELLE [*jizęl*] **veya WILIS** [*vili*], 2 perdelik bale. Konusunu Heinrich Heine (b. bk.) nin bir baladından esinlenme yolu ile Vernoy de Saint - George, Théophile Gautier ve Jean Coralli tasarlamış, koreografisini Jean Coralli düzenlemiş, musikisini Adolphe Adam yazmıştır. İlk olarak 28 haziran 1841 de Paris operasında temsil edilmiştir.

Romantik balelerin en klasiği olan *Giselle,* «beyaz bale» tarzının tipik örneğidir, Giselle rolü de bale repertuvarının en güç rollerinden biridir. Birinci perdede, yorumcu, güvenden şüpheye, şüpheden şiddetli endişeye, sonra da delilik sahnesiyle dram safhasına geçmek zorundadır. Tabiat üstü bir dünyanın temsil edildiği ve dansözün belli belirsiz bir hayal gibi görünmesini gerektiren ikinci perdeye hâkim olan unsur salt tekniktir.

L. GISH

GISH [*giş*], **Lilian** (doğ. Springfield, Ohio 1896), Amerikan film artisti. 1893 te «Bir millet doğuyor» adlı filmi ile

tanınan G., çabucak dünya şöhretine ulaşmıştır. Çocukça bir saflık gösteren duygulu kadın tipleri yaratmıştır.

GİSKON (M. Ö. VI. yüzyıl), Kartacalı general. Sicilya yenilgisi (M. Ö. 339) üzerine yardıma çağrılan G. başarı sağlayamamış, ancak Kartaca'nın menfaatlerini koruyan bir barış antlaşması yapabilmiştir (338).

GİSKON (ölm. M. Ö. 239), Kartacalı general. İlk Kartaca harbinde (Pun harpleri) yararlık göstermiş, barış olunca, Hamilkar tarafından 20 000 ücretli askerini Sicilya'dan Kartaca'ya getirmekle görevlendirilmiştir (241). Bunlar ücretlerini alamayınca ayaklanmışlar ve G. u öldürmüşlerdir. Fransız romancısı Gustave Flaubert (b. bk.) *Salammbô* adlı romanında bu konuyu işlemiştir.

GISLEBERT [*jilîber*], **GILLEBERT** [*jilîbẹr*] **veya GISLEBERTUS,** Orta Çağın en büyük heykelcilerinden biri. Adı Fransa'nın Autun şehrindeki Saint-Lazare katedralinin cephesinde kazılıdır. 1125-1135 yıllarında, sütun başlıkları hariç olmak üzere bu katedralin bütün heykelcilik işlerini yapmıştır. Bundan dolayı bu yapının heykellerinin üslûbunda istisnaî bir birlik görülür.

GIS-MOLL (Mus.): bk. SOL DİYEZ MİNÖR.

GISMONDIN, Zeolitler grupundan hidratlı tabiî kalsiyum alüminosilikatı. İtalyan mineraloji uzmanı Carlo Giuseppe Gismondi (1762-1824) nin adı ile adlandırılmıştır.

GİŞ, eski Fas ordusunda bir nevi feodal teşkilâtı anlatan *cîş* kelimesinin batı Fas'taki telâffuzu.

GĪTA BHĀṢYA, Hinduların mukaddes kitabı *Bhagavad Gītā*'yı açıklamak üzere çeşitli düşünürlerce hazırlanmış tefsirler. Bunlardan Advaita doktrininin kurucusu Śaṅkarācārya (M. S. 788-820) nın *Bhagavad Gītā* için yazmış olduğu Bhāṣya mevcut tefsirlerin en eskisi ve en önemlisidir. Śaṅkarācārya, tefsirinin giriş bölümünde kendisinden önce G. B. üzerine yazılmış olan tefsirleri belirtir. Bu tefsirlerin hiçbiri günümüze kadar gelmemiştir. Śaṅkarācārya'nın bu tefsiri Vedānta doktrini (Advaita) nin moral esasları üzerinde duran bağımsız bir eserdir. G. B. üzerine ikinci önemli tefsiri Viśiṣṭadvaita doktrininin kurucusu, M. S. II. yüzyılda yaşamış olan Rāmānuja'dır. Bu tefsirci, tefsirinde Yamunācārya'nın *Gītārthasaṁgraha* adlı tefsirini benimsemiş, Śaṅkarācārya'nın görüşünü çürütmeğe çalışmıştır. Dvaita (İkici) doktrininin kurucusu Madhva (M. S. 1199-1276) G. B. üzerine iki tefsir yazmıştır (*Gītabhāṣya* ve *Gītātatparya*). Madhva, tefsirinde dualist bir felsefe kurma imkânlarını aramıştır. Dvaitādvaita teorisinin kurucusu olan Nimbārka (M. S. 1162) *Brahma Sūtra*'lar üzerine tefsir yazmıştır. Öğrencisi Keśavakāşmir'in de G. B. üzerine *Tattvaprakāśikā* adlı tefsirini yazmıştır. Vallabha (M. S. 1479) G. B. ya dayanarak Śuddhādvaita teorisini geliştirmiştir.

G. B. üzerine tefsirler yazmış olan başka birçok tefsirciler de vardır. Bk. HİNT FELSEFESİ.

GİTAR (İsp. Guitarra < Yun. *kithara*): 1. Mızrap, yay veya ekseriya doğrudan doğruya parmaklarla (Fr. pincé) çalınan, kısa saplı, gövdesinin her iki yüzü düz, telli çalgıların genel adı. Lavta (b. bk.) dan ayrılığı, arka yüzünün (sırtının) yuvarlak olmayıp ön yüzü gibi düz olmasıdır. Avrupa'ya, lavta gibi, Doğu'dan gelmiştir. Başlıca tipleri için bk. BALALAYKA, BANCO, BANDURRIA, CISTER, CITOLE, HAWAII GİTARI, KİTAR, MACHETE, MANDOLİN, PANDORA, QUINTERNE, SAMİSEN, UKULELE, VIHUELA. 2. Yanları kemanınkileri andırır biçimde girintili, yuvarlak ses delikli, düz sırtlı, altı telli çalgı. Elektrik yükselteçli veya yükselteçsiz Hawaii G. ından ayırt etmek üzere İspanyol G. ı veya klasik G. da denir. Doğu memleketlerinden İspanya Müslümanlarının aracılığı ile Avrupa'ya geçmiş, kısa zamanda yaygınlaşarak ve tel sayısı dörtten beşe ve altıya yükselerek aş. yu. 1600 yıllarında İspanya'nın millî çalgısı olmuştur. Telleri kalından inceye doğru mi-la-re-sol-si-mi perdelerine düzenlenmiş G., XVII. yüzyılda İtalya'da sanat musikisi, XVIII. yüzyıl sonlarında Fransa, İngiltere ve Almanya'da salon musikisi alanlarında geniş çapta kullanılmaya başlanmış, XIX. yüzyılda Schrammel (b. bk.) musikisinin, XIX. yüzyıl başında Alman gençlik hareketinin başlıca çalgısı olmuştur. En ünlü çalıcıları Dionisio Aguado (1784-1849), F. Sor, N. Paganini, F. Tarrega ve A. Segovia olan G. için XX. yüzyılda M. de Falla, J. Turina, R. Halffter, A. Roussel, A. Tansman, P. Grainger v. b. besteciler sanat değeri taşıyan eserler yaratmıştır. XIX. yüzyıldan beri *Oberon* (Weber) ve *Falstaff* (Verdi) gibi operalarda, Mahler'in 7. senfonisi gibi orkestra eserlerinde de kullanılmaktadır.

GİTAR

GIULIANO DA MAIANO (Maiano aş. yu. 1432 - Napoli aş. yu. 1490), İtalyan mimarı ve heykeltraşı. Floransa mimarisinin prensiplerini yaymakta rol oynamıştır. Sienna (Palazzo Spanochi) ve Floransa da (Palazzo Strozzi) eserleri olduğu gibi, San Gimignano, Faenza, Napoli ve Loretta'da da çalışmıştır.

GIULIANOVA [*cūlyanọva*], İtalya'nın Abruzzi bölgesinde, Adriya denizi yakınında, Teramo Provincia'sında bir bucak. Nüfusu 14 800 dür. Kaplıcaları ve şeker rafinerisi vardır. Balıkçılık yapılır.

GIULIO ROMANO [*cūlyo romạno*] (asıl adı: **Giulio Pippi**; Roma 1499 - Mantova 1546) İtalyan ressamı ve mimarı. 1524 ten itibaren Dukanın hizmetinde çalışan G., Rafaello'nun öğrencisi olup onun ölümünden sonra Vatikan fresk çalışmalarını yönetmiştir. Başlıca eserleri: «St. Stephanos'un taşlanması» [1523] (San Stefano kilisesi, Cenova); Mantova'da Palazzo del Te sarayının tabloları. Roma'daki Villa Lante ve Mantova'daki Palazzo del Te gibi binaları yapmıştır.

GIUNTA PISANO [*cụnta pisano*] (asıl adı: **Giunta Capitini**), Toscanalı İtalyan ressamı. 1241-1254 yılları arasında çalıştığı biliniyor. Yüksek heyecan ifadesi taşıyan İsa'lı haçları (Assisi'deki Santa Maria degli Angeli ve Pisa'daki Santo Ranierino kiliseleri) nda Bizans ekspresyonizminin kuvvetli tesiri görülür.

GIUSTI [*cųsti*], **Giuseppe** (Monsummano, Toscana 1809 - Floransa 1850), İtalyan şâiri. Taşlamalı, siyasî ve vatansever şiirlerinde zamanının İtalyan toplumunu acı acı tenkit etmiş, yurdunun dertlerine, millî duygularına yer vermiş, İtalyan halkını küçümseyen bazı yabancılara çatmış, milletlerarası barış ve sevgiye duyduğu hasreti dile getirmiş, gerçek bir halk şâiri olarak büyük ün kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Il dies irae* (Öfke günü [Kıyamet günü]) [1835]; *Lo stivale* (Çizme) [1836]; *L'incoronazione* (Taç giyme) [1838]; *Brindisi* (Kadeh tokuşturma) [1843]; *Epistolario* (Mektuplar) [1932]; *Cronaca dei fatti di Toscana* (Toscana olayları vakayinamesi) [1948].

GIUSTINIANI, [*cüstinyąni*], **Giovanni** (XV. yüztanınmış G. ailesinden bir denizci. Kefe'de bir aralık valilik yapmış bulunan G., 1453 te Istanbul'un fethi sırasında Venedik donanmasiyle Bizanslılara yardım etmeğe kalkışmışsa da, hiçbir tesirli rol oynayamamıştır.

GIUSTO [*cųsto*], **Menabuci** veya **Padova'lı Giusto** (ölm. aş. yu. 1393), Toscana asıllı İtalyan ressamı. Padova'da ölmüştür. Giotto'nun Padova'daki Arena şapelinde 1303 - 1305 yıllarında meydana getirdiği büyük boy fresklerle başlattığı bir fresk tarzının temsilcisi sayılır.

GIVET [*jivę*], Fransa'da, Ardennes departmanında, Charleville - Mézières arrondismanında, Meuse (Maas) nehri üzerinde bir kasaba. Nüfusu 7 925 tir. Belçika sınırı yakınında Meuse (Maas) vadisinde eski bir kalesi ile tarım makineleri ve sunî dokuma fabrikaları vardır.

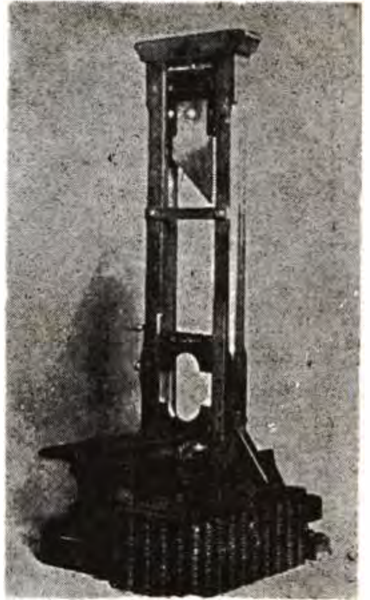
GİYAN, batı İran'da, eski Nehavend ilinin güneybatısında bir köy. 1931 - 1932 yıllarında bu köy yakınlarında yapılan kazılarda yüzeyden aşağıya doğru beş arkeolojik kat meydana çıkarılmıştır. En alttaki iki katta boyalı vazolar bulunması, protohistorik çağ seramiğinin yeniden sınıflandırılmasını mümkün kılmıştır. II. binyılı gösteren öteki üç katta (I - III. katlar), sehpalı vazolar, iki kulplu kupalar, testiler, kâsemsi bardaklar gibi çok renkli kaplar ve Lûristan tipinde koşumlar bulunmuştur.

GİYEN (ölm. 728), eski Japonya'da Buddhizmin yayıcısı. Her ne kadar yazılı belge bırakmamışsa da, mantık, psikoloji ve metafizik alanlarında bazı araştırmalara önderlik ettiği sanılır. Yetiştirdiği çömezler arasında en ünlülerinden biri Gyogi (670 - 749) dir.

GİYİM BİTİ (Zoo.): bk. BİTLER.

GİYİMLİ MAYMUN (Zoo.): bk. MAYMUN.

GİYOTİN (Fr. Guillotine), ölüm cezası hükümlülerinin başını kesmeye yarayan âlet. Bu makine daha XVI. yüzyılda güney Fransa'da ve İtalya'da kullanılmaktaydı. 1789 da Dr. Guillotin, Fransız millet meclisi (Assemblée Nationale) ne ölüm cezasına çarptırılacak olanların başlarının bir makine ile koparılmasını teklif etmiş, 1791 de de yasama komitesi (Comité de Législation) böyle bir makinenin biçiminin tasarlanması ve yapılması ile Dr. Louis'yi görevlendirmiş, fakat teklif Dr. Guillotin'den gelmiş olduğu için makine daha yapılmadan önce onun adiyle anılmaya başlamıştır. Kullanılmasına 20 mart 1792 de karar verilen ve «Louison» veya «Louisette» denilen âlet, ilk defa aynı yılın 25 nisanında kullanılmıştır. G. in en basit biçimi, dikey iki direk arasında kendi ağırlığı ile yukarıdan aşağıya hareket eden ağır bir bıçaktır. Hükümlünün boynu iki parçadan b i l e ş i k bir yuvaya yerleştirilir ve kopan baş bir sepete düşer. (Âletin adı, Paris tıp fakültesi anatomi profesörü ve siyaset adamı Joseph Ignace Guillotin [1738 - 1814] in adından alınmıştır).

GİYOTİN

GİZE, GİZEH (Ar. **Cîza**), Eski Kahire'nin karşısında, Nil'in batı kıyısında, il merkezi bir şehir. Nüfusu 250 000 dir. Memlûkler zamanında bir sayfiye yeri olan G. de eski bayındırlığı hatırlatan saray ve bahçe kalıntıları vardır. XIX. yüzyılda yeniden basit bir köy durumuna düşmüştür. Bugün G., adını verdiği Büyük Piramitler'e giden yol üzerinde, zengin Kahirelilerin oturduğu bir banliyödür. G. ilinin nüfusu 1 337 000 dir.

GİZE: Mena köyü ve piramitler

(Arkeol.): Eski Mısır devletinin en parlak çağını temsil eden dördüncü sülâle krallarından Keops, başşehri Memphis'ten onun 10 km kuzeyindeki G. ye naklettirmiştir. Keops burada eski dünyanın en büyük anıtlarından biri olan, granit kaplı ve kapısı iri granit bloklarla örülü piramidini inşa ettirmiştir. G. de aynı sülâle krallarından Kefren'in ve Mikerinos'un mezarları da vardır. Keops tapınağının giriş kısmı yanındaki büyük kaya çıkıntısı, sfenks şeklinde oyulmuştur. Bu sfenks, eski Mısır sanatının en ünlü eserlerinden biridir.

GİZLEME (Ask.), Her türlü muharebe şekillerinde harekâtı örtmek, baskın yaratmak, düşmanı yanıltmak ve tesirini azaltmak amaciyle yapılan saklanma ve aldatma tedbirlerine verilen ad.

Gizleme ağı: Harp silâh ve araçlariyle mevzilerin gizlenmesinde örtü olarak kullanılan ve sunî G. nin

esasını teşkil eden bir âlet. Süslenmeden kullanılan G. ağlarına karides ağları, süslenerek kullanılanlarına da balık ağları denir.

Gizlenmiş ateş mevzii: Bulunduğu yeri açıklayacak belirtiler ortadan kaldırılmış ve çeşitli tabiî ve sunî G. âletleri kullanılarak düşmanın havadan ve karadan yapacağı gözetlemeye karşı gizlenmiş bulunan ateş mevzii.

Gizleme başlığı: Vücudun baş kısmının gizlenmesi için tabiî ve sunî G. kullanılarak yapılmış olan başlık.

Gizleme deseni: Arazinin havadan görünüş şekline verilen ad. Desen, çeşitli ton ve şekillerden ibaret olup, iki şekli vardır: 1. Tabiî ve düzensiz desen: İnsanlar tarafından bozulmamış desendir. 2. Düzenli desen: Tabiî desen içinde insanlar tarafından meydana getirilen düzenli şekillere denir.

Gizleme disiplini: Askerî bir bölgeyi veya harp silâh ve araçlariyle mevzileri belirtecek çalışmalardan sakınmayı emreden tedbirlerin bütününe verilen ad.

Gizleme elbisesi: Harekâtta bulunulan arazi örtülerinin renk ve şekillerine uygun olarak hazırlanmış özel elbise.

GİZLENME elbisesi

Gizleme kontrolu: Bir G. çalışmasına başlanır başlanmaz, bu çalışmalarda zayıf noktaları meydana çıkarmak, görülen noksanları düzeltmek ve takviye etmek amaciyle çalışmaların havadan ve karadan devamlı surette muayene ve kontrol edilmesidir.

Gizleme malzemeleri: Savaş silâh ve araçlarını, ordugâh, mevzi, komuta yerleri ve hava meydanlariyle diğer önemli askerî tesisleri ve donatımı gizlemek amaciyle kullanılan aletlerdir.

G. malzemeleri tabiî ve sunî olmak üzere iki grupa ayrılır: 1. Tabiî G. malzemeleri: a. Canlı bitkiler; b. Kesilmiş bitkiler; c. Cansız maddeler (taş, kum, çakıl, çamur, enkaz, köhne malzeme v. b.).

2. Sunî G. malzemeleri: a. Pürüzlülük malzemeleri (kum, çakıl, mıcır, kömür cürufu, eski kumaş parçaları, çam dalları ve kozalakları v. b.); b. Yapıştırıcılar (asfalt, çimento, katbek asfaltı. bitüm emülsiyonu); c. Boyalar; d. G. ağları; e. G. elbiseleri.

Üstü örtü ile gizlenmiş bir mevzi

Gizleme örtüsü: Genel olarak, çabuk ve az emekle gizlenmesi gereken savaş silâh ve araçlarının üstünü örterek, havaya karşı gizlenmelerini sağlayan örtü malzemelerine verilen addır.

GİZLİ BOYUNLULAR (Cryptodera), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler sınıfının Kaplumbağalar takımına giren bir alt takım. Boyunlarını dikey bir düzlem içinde geriye çekebilirler. Kara kaplumbağasıgiller, kapan kaplumbağasıgiller familyaları vardır.

GİZLİ CEMİYETLER, tüzüklerinde yazılı olarak belli edilen zahirî amaç dışında gerçekte başka bir amaç takip eden ve kanuna, ahlâka ve genel adaba uygun düşmeyen ve kârlı işler peşinde koşan kasıtlı olarak kurulmuş olan dernekler. Maksadın gizli tutulması, cemiyet faaliyetlerinin tüzükle belli edilen amacın dışında olduğunun sabit bulunması takdirinde, G. C. men ve feshedilirler. Çünkü cemiyetler, mevzuatımıza göre, kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla, ikiden ziyade kişilerin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmeleri suretiyle kurulabilir. Cemiyetler kuruluş maksat ve gayelerinin kanuna, ahlâka ve genel adaba aykırı olmaması halinde, tüzel kişilik kazanabilirler. Bu sebeple, tüzüklerinde kuruluş amacının açıkça yazılı olması ve bu amaca ne suretle ulaşılacağının belli edilmesi gerekir.

Mevzuatımızda gizli cemiyetlere uygulanan hükümler: Siyasî cemiyetlerden başka cemiyetler birden fazla konu ile uğraşamazlar. Bir cemiyetin konusu, aynı zamanda onun gayesidir. 28 haziran 1938 günlü ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunumuzun 9. maddesine göre: a. Devletin mülkî bütünlüğünü ve siyasî ve millî birliğini bozma amacı güden; b. Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan; c. Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan; d. Gizli tutulan veya gayesini saklayan dernekler ile nihayet, e. Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasî nitelikteki derneklerin kurulması yasaktır.

Bundan başka, merkezi yurt dışında bulunan bir cemiyetin Türkiye'de şubesi açılamaz. Milletlerarası maksatlarla Türkiye'de cemiyet kurulamaz. Ayrıca, cemiyetler, askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye işlerini faaliyet olarak gösteremezler.

İşte sayılan hususları faaliyet amacı olarak gerçekleştirmeye çalışan, tüzüklerinde gösterdikleri amacı perde olarak kullanan cemiyetler, gizli kuruluşlar olarak kanunî takibe uğrarlar ve bu kabil yasak cemiyetleri gerek gizliden kuranlar gerek idare edenler Türk Ceza Kanununun 526. maddesine göre cezalandırılırlar ve G. C. olmaları itibariyle de feshedilirler (33. madde).

Her dernek, kurulduğu tarihten sonra gelen ilk iş gününde kurulduğu yerin en büyük idare üstüne, tüzüğünden iki tanesini iliştirmek suretiyle bir bildirim vermeğe mecburdur. Bu bildirim, derneklerin gizlilikten aleniyete intikalini sağlar ve resmî makamların nazarında kanuna uygun bir cemiyet olarak faaliyet göstermelerine imkân verir. G. C., hukuken muteber cemiyetler olmadığı gibi, bildirim de vermezler. Ayrıca, mevzuatımızda bir cemiyeti gizlilikten kurtaran bir muamele de, cemiyet tüzüğünün adının ve merkezinin ve çalıştığı yerin ve idare kurulunu teşkil eden kimselerin öz ve soyadlarını, meslek ve sanatlarını, herhangi bir gazete ile kurulduğu yerde ilân etmesidir. Bu ilân, cemiyeti gizli olmaktan çıkarır ve kamu nazarında, üçüncü kişiler nezdinde hukukî bir varlık olarak tanınmasına sebep olur.

Kanuna ve ahlâka aykırı gayesi olan, kısacası yasak gayeleri faaliyet bilen veya gayesini, gerçekte gizli tutan cemiyetler hukuken şahsiyet iktisap edemezler. Bundan başka, bir cemiyet kanuna uygun ve yasak olmayan bir gayeyi faaliyet konusu olarak göstererek kurulmuş olur da, sonradan gayesini değiştirirse, yani faaliyetine kanuna ve ahlâka aykırı bir mahiyet ve yön vermiş olursa, bu cemiyetin feshi yoluna gidilir. Meselâ, kumarcılığı teşvik, çıplak gezmeyi yayma veya nikâhsız yaşamaları teşvik maksadiyle bidayette cemiyet kurulamayacağı gibi, bu faaliyetlere sonradan yönelen ve gizliden gizliye bu maksatlar altında üyelerine hizmet ettiği anlaşılan bir cemiyet, gayesini yitirmiş, yani gizli bir gayeye yönelmiş cemiyet olmak niteliği ile kanunen takip görür ve feshedilir.

Tarihçe: İkinci Meşrutiyetten önce cemiyetleri ilgilendiren, Osmanlı devrinde herhangi bir kaide ve kanun mevcut değildi. 1876 Kanun-u Esasîsinde dahi cemiyetlere dair hüküm konulmamıştı. Bu kanunun 1909 yılında yapılan tadilinde, ahlâka aykırı veya G. C. in yasak olması gibi bazı kayıtlar ve şartlar altında vatandaşlara cemiyet kurma yetkisi verilmiştir. 1909 Kanun-u Esasisî, 120. maddesinde: «Devlet-i Osmaniyenin tamamiyeti mülkiyesini ihlâl ve şekli meşrutiyet ve hükûmeti tagyir ve Kanun-u Esasî ahkâmı hilâfında hareket ve anasır-ı Osmaniyeyi siyasetten tefrik maksatlarından birine hâdim veya âdab-ı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelıtlak hafi (gizli) cemiyetler teşkili de memnudur» hükmünü koymuştur. — K. S. S.

GİZLİ DİL (Fr. Langue secrète, Alm. Geheimsprache), cemiyet içerisinde korunmak maksadiyle aşağılık tabakalar tarafından, sırdaş olmayanların anlayamayacağı bir şekilde düzenlenmiş bir çeşit özel dil (b. bk., Fr. langue spéciale, Alm. Sondersprache). Karşıtı «alışılmış, açık dil» (Fr. langue conventionnelle) dir. Dilin tabakalanması (Fr. stratification linguistique) bakımından, G. D., cemiyetin koynunda, ana dilinin yanıbaşında ikinci ve parazit bir dil olarak yer alır. Eskiden, XV-XIX. yüzyıllar arasındaki argo (Fr. argot) o zamanki anlamiyle *kayış dili* (*kayış etmek* = çalmak; Fr. argot de malfaiteurs, Alm. Gaunersprache = hırsız, serseri, hileci ve dilenmeyi meslek edinmiş olan dilenci dili) olduğu için, bir G. D. idi. Şimdi ise argo'nun büyük bir kısmı G. D. değil, «sınıf ve ortam dili» (Fr. argot de classe, argot de milieu, Alm. Standessprache) veya «meslek dili» (Fr. argot de profession, Alm. Berufssprache) dir.

G. D. eski çağlarda, şimdi de ilkel halk topluluklarında, kâhin ve sihirbaz hekimler tarafından kullanılırdı. Bugün emniyet teşkilâtı, casusluk ve diplomasi alanında, hattâ hekimlikte, gerektiği zaman G. D. e baş vurulur. Fakat bunlar gerçek G. D. den daha çok *kriptolali* (Fr. cryptolalie = gizli konuşma) sınıfına girer (cryptographie, yazı olduğu için, dille doğrudan doğruya ilgisi yoktur). Meselâ, hastasını muayene eden bir hekim eğer onda verem bulursa, hastasını korkutmamak için, meslektaşlarına veya asistanına *tebe* (*T. B.*, yani *tuberculose* kelimesinin *t* ve *b* harflerinin adı) den bahseder, ki bir kriptolali'dir. G. D., kelimeleri, anlamsız eklerle uzatmak, bazı heceleri atmakla kısaltmak, iç değişiklikler yapmak veya bazı kelimeleri başka kelimelerle karşılamak yoluyle meydana getirilir. Meselâ, Türk. *ben* yerine *bepçen* («kepçe dili» nden örnek), Fr. «ben» anlamına *moi* yerine l*oim*em («loucherbem» dilinden örnek), Alm. «ben» anlamına *ich* yerine ip*ich* («P-Sprache» den örnek) gibi. Jargon (b. bk.), bozuk olduğu için anlaşılamayan bir dil (Fr. baragouin, Alm. Kauderwelsch), bazı ilkel topluluklarda kadınlar için tabu olan erkek dilinin yanıbaşında kadınlar arasında tahrif edilerek konuşulan kadın dili, gizli bir tarafları bulunmadığı için, G. D. lerden sayılmaz. G. D., Volapük, Esperanto ve başka «uluslararası yardımcı dilleri» (Fr. langues auxiliaires universelles) gibi sunî dil (Fr. langue artificielle) değildir. G. D. in başlıca niteliği sosyal korunma aracı olmasıdır. Bk. ARGO. — A. D.

GİZLİ GRUPLAR, Millî Mücadele yıllarında, cesur ve kahraman asker veya sivil kimseler tarafından, düşman işgalindeki Istanbul'da gizlice kurulan ve Anadolu'daki Millî Ordu'yu, İstiklâl Savaşı'nı, subay, silâh-cephane kaçırmak ve sevk etmek suretiyle, haber alma-haber verme, propaganda ve yayın hizmetleriyle desteklemiş bulunan millî mukavemet teşekkülleri.

En zor şartlar altında cephe gerisinde yaptıkları son derece önemli işlerle Millî Mücadele'nin zafere ulaşmasında büyük şeref payları bulunan, çeşitli adlarla anılmış olan bu gizli kuruluşların gerçek kadro ve kahramanları ile faaliyetleri bugüne kadar açıklanmamıştır. Bu gruplar arasında, geniş bir şebekenin şubesi olanlar, birbirlerinden habersiz, ayrı ve müstakil veya Ankara'ya, Erkân-ı Harbiye Reisliğine bağlı olarak çalışanlar, hattâ aslında askerî ve siyasî bir ilgisi bulunmadığı, ticarî veya meslekî bir teşekkül olduğu halde millî gaye ve maksada hizmet edenler de vardır K. G. rumuzunu da kullanan Karakol Grupu veya Karakol Cemiyeti (b. bk.), Ankara'da kurulup Istanbul'da teşkilâtı bulunan Müsellâh Millî Müdafaa Grupu, kısaca Mim Mim Grupu (b. bk.), Sebât-ı Millî Grupu, Yıldırım Grupu, Vefa Grupu, Güneş Grupu (b. bk.), Ay Grupu, Yıldız Grupu, Felâh-ı Vatan Grupu, Berzencî Grupu, Muavenet-i Bahriye Grupu (b. bk.), Yavuz Grupu, Nâmık Grupu; sırasıyle Hamza, Mücâhit, Muhârip ve Felâh adlarını almış ve Güneş takma ad ve imzasını kullanmış Kurmay Topçu Binbaşısı Ekrem (Emekli Korgeneral Ekrem Baydar) tarafından idare olunmuş Ankara'ya bağlı gizli grup, bu gizli Millî Mücadele kuruluşlarının kısmen bilinenleridir.

Bahriye imamı Ahmet Berzencî Efendi, arkadaşlariyle birlikte, Bahriye Nezareti ambarlarından kaçırdıkları çok miktarda silâh ve cephaneyi Anadolu'ya sevk etmişlerdir ki, resmî bir kuruluş olmamakla beraber *Berzencî Grupu* diye anılmışlardır.

Mevcut ve müseccel G. G. yanında, özel teşebbüslerle Millî Hükûmete yapılan önemli hizmetler de olmuştur. Mercan semtindeki Yıldız Hanında kösele ve manifatura ticareti ile uğraştıkları halde, depolarını silâh ve cephane

ile dolduran, manifatura sandıklarına silâh ve cephane yerleştirip üstlerine ticarî eşya koyarak gümrüklerden geçiren ve gemilere yükleyen Nesim Efendi ile Divrikli Bekir Efendi ve oğlu Mehmet Ali'nin faaliyetleri, bu resmî olmayan hizmetlerden bir örnektir.

Fethiye Grupu: Fethiye İhtiyat Deniz Grupunun başına Bahriye Dairesince 16 Mart 1921 de Güverte Binbaşısı İzmirli Ahmet Necip (817) tâyin edilmiştir. Bu grup aynı zamanda siyasî bir vazife olan haber alma işini de başarı ile sonuçlandırmıştır. İstanköy, Rodos ve Kalimnos gibi Yunan ve İtalyan adalarında bulundurduğu ajanlariyle çok önemli bilgiler toplamış ve Garp Cephesi'ne bu bilgi ve haberleri ulaştırmıştır. İzmir'e gönderdiği ajanlar, işgal kuvvetlerinin ve bilhassa Yunan ordusunun ikmal işlerini, sevkiyat ve nakliyatını tam zamanında grup komutanına, o da bunları şifre ile Garp Cephesi Komutanına yetiştirmişlerdir.

F. G., Istanbul'daki *Muavenet - i Bahriye Grupu* (b. bk.) ile de devamlı temas ve iş birliği sağlamıştır. — F. T.

GİZLİ ISI (Fr. Chaleur latente, İng. Latent heat), erime noktasına kadar ısıtılmış bir katıyı eritmek veya buharlaşma noktasına kadar ısıtılmış bir sıvıyı buharlaştırmak için verilen ısılar. Bu ısılar bu cisimlerin katı halinden buhar haline geçmesine harcanır. Bütün katı sıvı hale ve bütün sıvı buhar haline geçinceye kadar sıcaklık sabit kalır. Bu işlemler esnasında sıcaklık sabit kaldığı için verilen ısılara G. I. adı verilir. Bk. BUHARLAŞMA ISISI, ERİME ISISI.

GİZLİ MÜREKKEP (Fr. Encre sympathique), yazıldığı zaman görülmez bir yazı bırakan ve özel usullerle ortaya çıkarılan birtakım sıvılar.

Örnekler: Oksitleme vasıtaları (meselâ güherçile, potasyum klorat, sodyum klorat) nın renksiz çözeltileri ile yazı yazılır. Kâğıt ihtiyatlı olarak ısıtılırsa, kuruyan oksitleme vasıtası yazılan yerlerde kâğıdın kömürleşmesini kolaylaştırır ve böylece yazı görünür hale gelir. Bakır sülfat, demir sülfat çözeltileri ve % 10 luk sülfürik asit aynı tarzda etki yaparlar. % 2-5 lik bir kobalt klorür çözeltisi ile yazılırsa, görünmeyen kurumuş yazı ısıtılınca mavi bir yazı meydana çıkar. Çünkü görünmeyen kristal suyunu havi kobalt klorür ($Co\ Cl_2\ H_2\ O$) koyu mavi susuz klorür ($CO\ Cl_2$) e dönüşür. Bu mürekkep ilk olarak 1705 yılında Jakob Waitz tarafından kullanılmıştır. Renksiz veya hemen hemen renksiz bir çözelti başka bir çözelti ile renkli bir bileşik verirse, böyle bir çözelti G. M. olarak kullanılabilir. Meselâ potasyum hidroksit, sodyum hidroksit ve soda ile yazılmış yazılar, fenolftalein ile develope edilebildiği gibi, tersine olarak fenolftalein ile yazılmış yazılar da kırmızı yazı olarak alkalilerle develope edilir. Millî Mücadelenin başında Ankara'ya gelmiş olan bir casus G. M. olarak fenolftalein çözeltisi kullanmıştır.

Bileşimleri bilinmeyen gizli yazılar çoğu zaman aşağıdaki usullerle görünür hale getirilir: 1. Kâğıdın ateş üzerinde tutulması, 2. Kâğıdın suya batırılması, 3. Sıcak ütü ile ısıtılması, 4. Gizli yazılı kâğıt, içinde birkaç iyod tanesi bulunan bir kapsülün altına getirilir ve 20 - 60 dakika beklenir, 5. Kâğıt ültraviyolece zengin kuvars lambası ile aydınlatılır.

Bugün gizli yazı yazmağa elverişli yüzden fazla ecza bilinmektedir. Bunların incelenmesi adlî tıpta ve polis tahkikatında önemli bir rol oynamaktadır.

GİZLİ OTURUM (**Gizli** veya **hafi celse**, **Kapalı oturum**) (Alm. Geheime Sitzung, Sitzung unter Ausschluss der Öffentlichkeit; Fr. Huis clos; İng. Secret session, session without strangers [parlamento], hearing in camera [makeme]), ilgililerden başkasının hazır bulunamayacağı toplantı veya celse. Meclis görüşmeleri açıktır ve ilgili meclisin tutanak dergisinde tam olarak yayımlanır. Meclisler, iç tüzük hükümlerine uygun olarak kapalı oturumlar yapabilirler. Bu oturumlardaki görüşmelerin yayımı, ilgili meclisin kararına bağlıdır (T. C. Anayasası, 87. madde). Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'ne göre (66. madde) görüşmeler açıktır. Ancak mühim sebeplerden dolayı, en az on üye yahut bir bakan gizli görüşme teklifinde bulunabilir. Bu teklif üzerine, dinleyiciler ve gerekirse memur ve hizmetliler toplantı salonundan çıkarılır. Teklif sahiplerinin gerekçeleri dinlendikten sonra, teklifin kabulü veya reddi için görüşmesiz işarî oya baş vurulur. Gizli görüşmeden açık görüşmeye geçilmesine, başkanın teklifi üzerine genel kurul karar verir. Gizli görüşme yapılmasını isteyenlerin adları tutanak dergisinde açıklanır.

G. O. tutanağını divan kâtipleri tutarlar. Fakat genel kurul karar verirse, görevli kâtipler de and içirildikten sonra bu görevi yapabilirler. Üyeler, bu tutanakları görmek hakkına sahiptirler (67. madde). G. O. un tutanak özetlerinin okunması için G. O. yapılır. Tutanak özetinin okunmasından sonra bu özet ve G. O. a ait teyp ile zaptedilmiş ve daktilo ile yazılmış olan tutanak dergisi bir zarfa konarak hazır bulunan başkan ve divan kâtipleri tarafından mumla mühürlenip C. Senatosu arşivine tevdi olunur. Gizli tutanaklar en az on yıl geçtikten sonra C. Senatosu kararıyle yayımlanabilir (68. madde). Mahkemelerle ilgili G. C. de kararlar yalnız karara katılacak hâkimlerin bulunması ile ve gizli olarak müzakere edilir (H. M. U. K. 382, C. M. U. K. 382).

Dâvanın açık olarak yapılması âdap ve genel ahlâka aykırı olan hallerde mahkeme, hâkiminin kararı ile gizli olarak yapılır (H. M. U. K. 149, 233). Ceza muhakemeleri usulünde umumî âdap ve emniyeti muhafaza maksadiyle duruşmanın bir kısmı veya tamamı mahkemenin kararı ile gizli olarak yapılabilir. 15 yaşını bitirmemiş olanlara ait duruşma mutlaka gizli yapılır (C. M. U. K. 373, 375, 377).

GİZLİ OY, parlamentoda görüşülen konular üzerinde oy verilirken kullanılan üç türlü usulden (işarî, açık, gizli) biri. Cumhuriyet Senatosu İçtüzüğü'ne göre (104. madde) G. O., işaretsiz yuvarlakların kutuya veya kürelere atılmasıdır. Bu türlü oylama sonucunda, hangi üyenin ne yolda oy kullandığı belli olmaz.

GİZLİ SITMA (Tıp): bk. SITMA.

GİZLİ SOLUNGAÇLIGİLLER (Cryptobranchidae), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar sınıfının Kuyruklular takımına giren bir familya. Erginlerde solungaç yoktur. Gizli solungaçlı semender, dev semender türleri tanınmıştır.

GIŻYCKO [*gijitsko*], Polonya'da, Mazuriya (Olsztyn voyvodalığı) da bir şehir. Çevresinde birtakım göller bulunur. Bunlar birbirine bağlı olup, güneyde, Pisa ırmağı yolu ile Narew ırmağına boşalan bir gemi geçidi teşkil eder. Kuzeyde ise Mazuriya kanalı adını taşıyan bir kanalla Pregola ırmağiyle birleşir. Bu da Kaliningrad (Königsberg) ta Baltık Denizine akar. Nüfusu 14 900 dür.

GJELLERUP [*gęllirup*], **Karl Adolph** (Roholte, Zeeland 1857-Klotzsche, Dresden 1919), Danimarkalı yazar. İlâhiyat okuduktan sonra, Brandes ile Darwin'in tesirinde kalarak Hıristiyanlıktan yüz çevirmiştir. Almanya, Yunanistan ve Rusya seyahatleri dönüşünde Alman karakterli bir idealizme yönelmiş, bâzı dramlarında Schiller ile Swinburne'ün, *Romulus* (ad) [1883], *G-Dur* (Sol minör) [1883] gibi romanlarında ise Rus yazarlarının tesirinde kalmıştır. Bir ara Schopenhauer felsefesini benimsemişse de, en uygun dünya görüşünü Buddhizmde bulan G., piyeslerinde bu felsefenin tesirini taşır. Son romanlarında ise yeniden Hıristiyanlığa doğru bir dönüş vardır. 1917 Nobel edebiyat armağanını, Danimarkalı Pontoppidan ile paylaşmıştır. Başlıca eserleri: romanlar: *En Idealist* (Bir idealist) [1878]; *Germanernes lærling* (Germen yetiştirmesi) [1882]; *Minna* (ad; otobiyografik roman) [1889]; *Møllen* (Değirmen) [1896]; *Pilgrimmen Kamanita* (Kamanita'nın hac yolculuğu) [1906]; *Verdensvandrerne* (Dünya yolcuları) [1910]; *Guds venner* (Tanrı dostları) [1916]; *Den gyldne gren* (Altın dal) [1917]; dramlar: *Brynhild* (ad) [1884]; *Wuthorn* (ad) [1893]; *Den fuldendtes hustru* (Yetkin kadın) [1907].

K. A. GJELLERUP

GJERSTAD [*yęrstad*], **Einar** (doğ. Örebro, İsveç 1897), İsveçli Eski Çağ tarihçisi. 1940 tan beri Lund Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır. Onun idaresi altında İsveçliler tarafından Kıbrıs'ta (1927-1931) ve Roma'da yapılan kazılar (Comitium ve Forum Romanum kazıları) gerek Kıbrıs'ın en eski tarihini gerek Roma'nın krallık devrini esaslı bir şekilde aydınlatmıştır. Başlıca eserleri: *Studies on Prehistoric Cyprus* (Tarih öncesi Kıbrıs üzerine araştırmalar) [1926]; *The Swedish Cyprus Expedition* (İsveçlilerin Kıbrıs kazı seferi) [1-4; 1934-1948]; *Il Comizio Romano dell'età repubblicana* (Cumhuriyet devrinin Roma Comitium'u) [Acta Archaeologica, 2, 1941]; *Scavi stratigrafici nel Foro Romano e problemi ad essi relativi* (Forum Romanum'da yapılan stratigrafik kazılar ve bunlara ait problemler) [Bullettino della Commissione archeologica, Comune di Roma 73, 1949-1950 (1952)].

Gl, alkolometri işareti. Yüze bölünmüş alkolometrik ölçeğin bir derecesi.

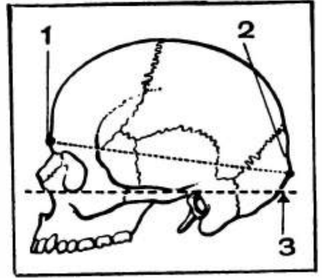
Gl, Glusinyum (Glucinium) veya berilyum (beryllium) elementinin sembolü. Bk. BERİLYUM.

GLABELLA (Lat. = başın dazlak yeri), alın kemiğinin alt kenarında, iki kaş arasındaki kemik çıkıntısı. Antropolojide, bu noktadan itibaren ensede, kafa tası bitimindeki çıkıntıya kadar olan mesafe ölçülerek kafa tasının uzunluğu bulunur.

GLADBECK [*glątbek*], Almanya'da, Nordrhein-Westfalen federal devletinde bir şehir (Stadtkreis). Ruhr bölgesinin kuzey bölümünde, Emscher ırmağının sağ yakasında arızalı bir kalker plato üzerinde kurulmuş olup denizden yüksekliği 50-80 m dir. Nüfusu 82 900 (1965) dür. G. te maden kömürü ocakları, demir ve metal eşyalar, kimyevî maddeler, tekstil ve gıda maddeleri endüstrileri vardır.

GLADIATOR (Lat. *gladiator* < *gladius* = iki ağızlı ve düz kabzalı, enli kılıç), arenalarda başka insanlarla veya vahşi hayvanlarla savaşan adam.

Etrusklardan kalma bir âdet olduğu sanılan G. oyunlarının kişileri, başlangıçta ecdat ruhlarına sunulan kurbanlardı. Romalıların çok rağbet gösterdiği bu kanlı oyunların kişileri savaş tutsakları, hükümlüler ve hatta G. okullarında yetiştirilen gönüllüler arasından seçilirdi. Okullu G. lara hizmet süreleri sonunda birer tahta kılıç verilir, arenadan kurtulan köleler azat edilirdi. G. ların donanımları bunların geldikleri yerlere ve yapacakları savaşın türüne göre değişirdi (uzun kalkan, üç dişli yaba, ağ, palaska, bileklik, eğri kılıç, miğfer, yuvarlak kalkan, baldırlık, pazubent, at ve cenk arabası). G. lar ya karşılıklı iki kişi halinde ya da gruplar halinde dövüşürler, bazan da vahşi hayvanlarla boğuşurlardı.

GLABELLA: 1. Glabella, 2. Episthocranien, 3. Francfort düzlemi

GLADIATOR'lar (Efes'te çıkan bir kabartma)

Cumhuriyet devrinde Forum'da G. savaşları yapılmıştı, fakat İmparatorluk devrinde asıl savaş yeri anfiteatrdı. Savaş başlamadan önce bir geçit töreni yapılır, G. lar *Ave Caesar, morituri te salutant!* (Merhaba İmparator, ölüme gidenler seni selâmlar!) diye bağırarak imparatoru selâmlarlardı. Yenilen savaşçı aman dilemek için sol kolunu kaldırır, yenen savaşçı ise halka dönerek onun fikrini sorardı. Başparmakların yukarıya doğru kaldırılması hayatın bağışlanması, aşağıya çevrilmesi ölüm anlamına gelirdi. Galip savaşçı ödül olarak defne dalı ve para alırdı.

Etrusklardan alınan bu G. oyunları M. Ö. 264 yılında ortaya çıkmış, M. Ö. 105 yılında da resmî gösteriler arasına alınmış, Roma'nın büyükleri bu oyunlar konusunda israfta birbiriyle yarışmışlardır. Bu gösteriler Roma İmparatorluğunu oluşturan bütün ülkelerde pek büyük bir rağbet görmüş olmakla beraber, Batıya nispetle Doğuda daha az anfiteatr inşa edilmiştir. Roma toplumunun seçkin zümresi bu barbarlığa karşı çıkacak ve gerektirdiği israftan kaçınacak yerde onunla övünmüştür. Cicero, G. oyunlarında eğitici bir nitelik görmüş, Seneca ise onları şiddetle kınamıştır. Hıristiyanlığın bütün gücü ile savaştığı bu kanlı eğlence ancak 404 yılında resmen yasak edilebilmiştir.

G. savaşları konusu ilkin Roma sanatçıları, daha sonra da Bizans sanatçıları tarafından sık sık işlenmiştir (Madrid arkeoloji müzesindeki mozaikler; Pompei anfiteatrındaki freskler; Vatican'ın Capitolium müzesindeki kabartma heykeller; Napoli, Capitolium ve Louvre müzelerin-

deki heykeller). Modern sanatçılar da aynı konu ile ilgilenmişlerdir: Pollaiuolo (gravürler); Lanfranco (Madrid); Gérome («Ave Caesar, morituri te salutant») v. b.

GLADIOLUS (Bot.): bk. GLAYÖL.

GLADSTONE [*glædstın*], **John Hall** (Hackeney 1827 - Londra 1902), İngiliz kimyacısı ve fizikçisi. Graham'ın, sonra da Giessen'da Liebig'in öğrencisi olmuş, Londra'daki Royal Society enstitüsünün kimya profesörlüğüne tayin edilmiştir. En önemli araştırmaları optik kimyası ile ve özellikle de organik bileşimlerin kırılma indisi ve ayırma gücü ile bu bileşimlerin kimyevî yapıları arasındaki bağıntı ile ilgilidir. G. ın adını taşıyan $\left(\frac{n-1}{d} = \text{değişmez}\right)$ formülü, yoğunluk (d) ile kırılma indisi (n) arasındaki bağıntıyı gösterir.

GLADSTONE [*glædstîn*], **William Ewart** (Liverpool 1809 - Hawarden 1898), İngiliz devlet adamı. 1832 de Muhafazakâr Partiden mebus çıkmış, Peel kabinesinde ticaret dairesi başkanlığında (843 - 1845), sömürgeler bakanlığı müsteşarlığında (1845 - 1846) bulunmuştur. Maliye bakanlığı (1852 - 1855) sırasında hazırladığı bütçeler ve bu konuda yaptığı konuşmalariyle ün kazanmış, Kırım Harbini tasvip etmediği için 1855 yılı başlarında görevinden çekilmiştir. Bundan sonra Liberaller safına geçen G., 1859 da yeniden maliye bakanlığına getirilmiştir. 1865 te Avam Kamarası başkanı olmuş, fakat seçim kanunlarında yapılması teklif ettiği reformların kabul edilmemesi üzerine bu görevi bırakmıştır (·866).

1868 de Liberallerin seçimleri kazanması üzerine başbakanlığa gelmiştir. Bu ilk hükûmet başkanlığı sırasında, Anglikan kilisesinin İrlanda'da anayasa hukukuna dayanan imtiyazlı durumuna son verilmesini, bir İrlanda anayasasının hazırlanması (1870) nı, eğitim mecburiyetinin kabulünü ve orduda bazı reformların uygulanmasını sağlamıştır. G., dış ilişkilerde fazla yumuşak ve barışçı bir politika güttüğü yolunda tenkitlere uğramış, bu yüzden 1874 te başbakanlıktan ve partisinin başkanlığından istifa ederek meydanı muhafazakâr rakibi Disraeli'ye bırakmıştır.

Disraeli hükûmetinin Türk dostluğu siyasetini şiddetle yeren G., Bulgar ayaklanmasının bastırılması karşısında *Bulgarian Horrors and the Question of the East* [eylül 1876] yazısını yayımlamıştır. G. ın Türk düşmanı politikası Babıâlice nefretle karşılanmıştır. Kraliçe tarafından tekliflerinin soğuk karşılanması, Londra çevrelerine kendini sevdirememiş olması ve başka iç ve dış gaileler yüzünden G., Doğu planlarını gerçekleştirmeye fırsat bulamamıştır. G., Liberallerin zaferiyle aldığı ikinci başbakanlık görevi (1880 - 1885) sırasında Doğu meselesini halledeceğini umuyordu. Planı, İngiliz donanmasının anî bir gösterisi ile göz dağı vererek Tesalya'yı Yunanlılara bırakmağı Türkleri zorlamaktı. Fakat dış işleri bakanı kont Granville'in muhalefeti, Boer'lar karşısında uğranılan yenilgi (1881), Mısır'ı Mehdi'cilere karşı korumak için girişilen Sudan seferinin kötü sonuçlar vermesi (Gordon Paşanın ölümü) [1882] ve krallığı tehdit eden İrlanda ayaklanmaları, bu planına engel olmuştur.

G., 1886 da üçüncü defa başbakanlığa geldi. Bu defa G., İrlanda'ya tam bir bağımsızlık tanınmasını istiyor ve bu maksatla Home rule (otonom idare) kanun teklifini getiriyordu: Fakat Liberallerin bölünmesi üzerine teklif parlamento tarafından geri çevrilmiş, seçimlerde milletin İrlanda'nın bağımsızlığına karşı oy kullanması hükûmetin düşmesine yol açmıştı.

1892 de dördüncü ve son defa hükûmet kuran G. 82 yaşını aşmıştı. Fakat Home rule'undan vazgeçmemişti. Bu defa teklifi Avam Kamarasından geçti, fakat Lordlar Kamarasınca reddedildi (1893). 1894 te başbakanlıktan ayrılan G., hâlâ Türkleri Ermeni meselesinden dolayı kınamakta idi (Liverpool nutku, eylül 1896). Oysa bu sıralarda Ermeniler Babıâli'yi basmağa, Osmanlı Bankasını ele geçirmeğe kalkışacak kadar saldırganlığı ileri götürmekte idiler (bk. DOĞU MESELESİ: Ermeni meselesi).

G. uzun süren bir hastalıktan sonra ölmüştür. Onun Türk düşmanlığı, köklü bir Hıristiyan olması yüzünden İslâmlığa karşı da antipati duyması ve Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan küçük milletlerin hak ve hürriyetlerinin zedelendiği yolundaki şahsî kanaatleri ile izah edilebilir.

G. un Türklere karşı güttüğü şahsî ve körükörüne düşmanlık politikası, gençliğinden beri onun tesiri altında kalmış Lloyd George'da da türlü kötü örneklerle devam etmiştir.

GLAGOLİTSA (Eski Slavca: *glagol* = söz), Eski Slavcada kullanılan iki yazı şeklinden biri. Öbürüne Kyrillitsa, yani Kirilik (Slav havarisi Kyrillos tarzında) denir.

Eskiden Bulgarların kullandığı yuvarlak G., X. yüzyıldan itibaren Ortodoks Slavlar bölgesinde yerini Kirilik yazıya bırakmış, ancak Hırvatların «köşeli G. sı» Kuzey Adriya adalarında ve kıyılarında son zamanlara kadar tutunabilmiştir. V. Jagić'e göre G., doğu dilleri alfabelerinden alınan bazı elemanların etkisiyle işlenmiş olan Yunancanın küçük harflerinden doğmuştur. G., muhtemel olarak Kyrillos'un bulduğu bir yazıdır.

GLAGOLİTSA ALFABESİ

GLAISE, von HORSTENAU [*glêz fon horştenau*], **Edmund** (Braunau 1882 - Langwasser toplama kampı, Nürnberg 1946), Avusturyalı general ve politikacı. I. Dünya Harbinde Prens Schönburg - Hartenstein'ın kurmay başkanlığında bulunmuş, 1915 te başkomutanlık harekât dairesine tayin edilmiş, Brest - Litovsk barış müzakerelerinde Avusturya temsilcileri arasında bulunmuş, 1936 da Schuschnigg kabinesinde bakanlık etmiş, 1938 - 1940 yıllarında Seyss - Inquart kabinesi başbakan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. 12 temmuz 1946 da intihar etmiştir. Başlıca eserleri: *Der Österreichisch - Ungarische Krieg* (Avusturya - Macaristan harbi) [1922]; *Das Leben des General - Stabchefs Grafen Beck* (Genel kurmay başkanı Kont Beck'in hayatı) [930].

GLAISHER [*gleyşîr*], **James** (Londra 1809 - Croydon 1903), İngiliz fizikçisi ve meteoroloğu. 1840 - 1874 yıllarında Greenwich rasathanesinde astronom olarak çalışmış, bu rasathanenin meteoroloji servisi müdürlüğünde bulunmuş, 1863 - 1865 yıllarında Aeronautical Society (Havacılık Derneği) hesabına bir sıra havalanma yapmış, 8 839 m lik yükselme rekorunu (1862) uzun zaman korumuş, atmosferin ısısı, basıncı ve nemi üzerindeki gözlemlerini yayımlamıştır.

GLAMA veya GLOMMEN, Norveç'in en uzun nehri. Uzunluğu 570 km dir. Skagerrak boğazına dökülür. G. üzerinde tomruk nakli yapılır ve birçok hidroelektrik santralleri vardır.

GLAMORGANSHIRE [*glīmorgīnşīr*] (Wales dilinde: **Morganwg**, Wales (Gal) ülkesinin güneyinde, Bristol kanalı üzerinde, Büyük Britanya'da bir kontluk. Nüfusu 1 229 728 yönetim merkezi Cardiff'tir.

GLANUM, Roma Gallia'sında bir şehir. Rhône'un Akdeniz'e aktığı Saint - Rémy - de - Provence şehrinin 2 km güneyindedir. İmparatorluk devrinden kalma tapınaklar, su kemeri, hamamlar, tiyatro ve başka yapılara ait kalıntılar vardır. Şehir, M. S. V. yüzyılın sonlarında terk edilmiştir.

GLANUM
(Caius ve Lucius Caesar mausoleum'u)

GLANVILL [*glænvil*], **Joseph** (Plymout 1636 - Bath 1680), İngiliz filozofu, II. Charles'ın saray rahibi. Filozof David Hume'un öncüsü olarak sebep - netice münasebeti (causalité) kanununun kesinliğine karşı çıkmıştır. Başlıca eserleri: *The Vanity of Dogmatizing or Confidence in Opinions* (Dogmatizmin boşluğu veya fikirlere olan güven) [1661] (bu eser 1670 te çıkan *Scepsis scientifica or Confessed Ignorance, the Way to Science* [İlmî şüphecilik veya cahilliğin itirafı, ilme giden yol] başlıklı kitaba alınmıştır); *Plus ultra or the Progress and Advancement of Knowledge* (Daima ileri veya ilmin ilerlemesi ve ilerletilmesi) [1668]; *Philosophia pia* (Sofuluk felsefesi) [1671].

GLÄRNISCH [*glerniş*], İsviçre'de Glarus Alpleri silsilesi. Linth ve Reuss vadileri arasındadır. Yüksekliği 2 920 m dir.

GLARUS (Fransızca adı: **Glaris**), İsviçre'de, Linth ırmağı üzerinde, G. kantonunun merkezi olan bir şehir. Denizden yüksekliği 681 m dir. Kantonun nüfusu 40 148 (1960) dir. Halk Almanca konuşur. Pamuk endüstrisi, kumaş üzerine örnek baskıcılığı, mobilya, kayak ve puro yapımevleri vardır. 1861 de çıkan bir yangında baştan başa harap olan şehir, düzgün bir plana göre yeniden kurulmuştur.

GLARUS ve Vorderglärnisch tepesi

GLASENAPP [*glazīnap*], **Helmuth von** (doğ. Berlin 1891), Alman Hindologu. 1924 te Berlin, 1928 ve 1946 da Königsberg ve Tübingen üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. Orta ve Yeni Çağ Hint dinleri tarihi alanında çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Brahma und Buddha* (Brahma ve Buddha) [1926]; *Heilige Stätten Indiens* (Hindistan'ın mukaddes yerleri) [1926]; *Die Religionen Indiens* (Hindistan dinleri) [1943]; *Die fünf grossen Religionen* (Beş büyük din) [1951].

GLASER [*gleyzīr*], **Donald Arthur** (doğ. Cleveland 1926), Amerikalı fizikçi. 1949 da Cleveland teknoloji enstitüsünden mezun olmuş, 1959 da California Üniversitesi profesörlüğüne getirilmiş, sıvı hidrojenli veya helyumlu kabarcıklar odasını icat etmiştir. Bu alet, yüksek enerji partiküllerinin varlığını tespit etmeye ve incelemeye yarayan Wilson odası (b. bk.) nın gelişmiş bir şeklidir. G. 1960 Nobel fizik armağanını kazanmıştır.

D. A. GLASER

GLASGOW [*glāsgou*], İskoçya'da, Lowlands (Alçak Topraklar) ta, Clyde suyu üzerinde bir şehir. Nüfusu 1 049 100 (1966) dür. 1450 de üniversite kurulduğu zaman G. küçük bir kasaba idi. 1707 de şehir önemli bir gelişme göstermiştir: G. lu gemiciler İngiliz sömürgeleriyle ticarete başlamışlar, şeker, rom (içki), pamuk ve bilhassa tütün ithalinde ihtisas sahibi olmuşlardır. Clyde suyu G. da ancak küçük ölçüde seyrüsefere imkân veren bir çaydı, şehrin nüfusu ise XVIII. yüzyıl ortalarında 20 000 i pek aşmıyordu. Fakat ticaret yolu ile biriken sermaye, sonunda dünyanın en büyük limanlarından birini doğuracak muazzam çalışmalara girişilmesini sağlamış, Clyde üzerinde setlerin inşası ve dibin sürekli olarak taranması çayı Süveyş Kanalından geçen gemilerin hacmi ile kıyaslanabilecek taşıtlara elverişli bir su geçidi durumuna getirmiştir. Bugün limanın uzunluğu 4 km den fazladır. G. bölgesi, yakınında zengin maden kömürü ve demir cevheri yataklarının varlığı ve verimsiz Highlands topraklarını bırakarak toplanan işçilerin bolluğu sayesinde Büyük Britanya'nın büyük endüstri merkezlerinden biri haline gelmiştir. Gemi inşaatı da önem taşımaktadır. 20 kadar işletme, şantiyelerini Clyde boyunca 30 km lik bir mesafe üzerinde dizmişlerdir. Burada transatlantikler inşa edilir. Bu endüstri, dökümhaneler ve bilhassa büyük demir çelik fabrikaları ile beslenir. Bugün bölgede tükenmiş bulunan demir cevheri dışarıdan ithal edilmektedir. Maden endüstrisi çapa, zincir v. b. eşya üretir. Kazan fabrikaları, buharlı gemiler ve lokomotifler için kazan yapmaktadır. Makine endüstrisi, maden ocakları ve dokuma fabrikaları için makine yapar. Dokuma endüstrisi pamuklulara yönelmiş, kimya (boya) endüstrisi de gelişmiştir.

G., modern bir şehirdir. Ancak büyük bir turistik cazibe taşımaz. Anılmağa değer başlıca eserler, XIV. yüzyıla ait olup XII. yüzyıldan kalma bir temel üzerine yapılan katedralidir. Üniversitenin modern yapıları Gotik tarzın-

GLASGOW
Şehrin arması

GLASGOW: George meydanı

dadır. G. yakınında, Kelvingrove Park'ta bir resim galerisi vardır.

GLASGOW [*glāsgou*], **Ellen** (Richmond, Virginia 1874 - Richmond 1945), Amerikalı kadın romancı. Bütün yazılarının konusu Virginia'dır: *The Battle-Ground*(Muharebe meydanı) [1902] Virginia tarihine aittir; *Barren Ground* (Kısır toprak) [1925] Virginia köylülerinin hayatını anlatır; *The Romantic Comedians* (Romantik oyuncular) [1926] kibar âlemini tasvir eder. G. 1942 de Pulitzer armağanını kazanmıştır.

E. GLASGOW

GLASPELL [*glæspīl*], **Suzan** (asıl adı: **G. Cram Cook**; Davenport, Iowa 1882 - Provincetown, Massachusetts 1948), Amerikalı kadın yazar. Piyesleri, cemiyetin bazı sınıflarında sık sık görülen göz yummaları ve alçaklıkları acı acı dile getirir. Başlıca piyesleri: *Bernice* (ad) [1920]; *The Inheritors* (Mirasçılar) [1921]; *Alison's House* (Alison'un evi) [1930]. Bu son piyes 1931 de Pulitzer armağanını kazanmıştır. G., *Fidelity* (Sadakat) [1915]; *Brook Evans* (ad) [1928] ve *The Fugitive's Return* (Kaçağın dönüşü) [1929] adlı romanları da yazmıştır.

S. GLASPELL

GLASSBRENNER [*gląsbrennīr*], **Adolf** (Berlin 1810 - Berlin 1876), Alman yazarı. Gazeteci olarak hür düşünceleri savunmuş ve haftalık bir hiciv dergisi olan «Berliner Montagszeitung» (Berlin Pazartesi Gazetesi) u çıkarmıştır. Eserleri arasında *Berlin, wie es ist . . . und trinkt* (Berlin, olduğu gibi . . . ve içtiği gibi) [1832 - 1850]; *Buntes Berlin* (Her renkten Berlin) [1837 - 1853] meşhurdur.

GLATIGNY [*glatinyi*], **Albert** (Lillebonne 1839 - Sèvres 1873), Fransız şâiri. Aktör, gazeteci ve piyes yazarı olan G., *L'illustre Brizacier* (Çok ünlü Brizacier) [1873] adlı bir perdelik manzum piyesinde bizzat oynamıştır. *Les vignes folles* (Yabani bağlar) [1860]; *Les flèches d'or* (Altın oklar) [1864]; *Gilles et Pasquins* (Oyuncular ve soytarılar) [1872] adlı şiir kitaplarında eğlencelid il oyunları gösterir.

GLAUBER [*glaubīr*], **Johann Rudolf** (Karlstadt 1604 - Amsterdam 1668), Alman kimyacısı ve eczacısı. Birbiri ardından Viyana'da, Salzburg'da, Frankfurt'ta ve Köln'de oturmuş ve başlıca, kimyanın tıp alanındaki uygulamalariyle ilgilenmiş, kloridrik asidi izole etmiş ve birçok metal klorürü hazırlamış, sodyum hidroksit (sut) ile potasyum hidroksit (potas) i ve bunların tuzlarını ayırmıştır. Tedavi yollarını tespit ettiği nötr sodyum sülfat, G. tuzu (b. bk.) adiyle anılır.

Glauber tuzu (Eczacılık): Müshil lavman (tenkiye) olarak kullanılan nötr sodyum sülfat. Formülü: $Na_2SO_4 + 10\ H_2O$, molekül ağırlığı 322,23 tür. Renksiz, kokusuz, acı tuzlu lezzette, çoğu zaman çiçeklenen billûrlar halinde veya beyaz, billûrlu bir tuzdur. Hafifçe ıslatıldıkta kendi billûr suyu içinde kolayca çözünür, yaklaşık olarak iki kısmı 20° deki bir kısım suda çözünür, alkolde çözünmez.

Glauberit (Fr. Glaubérite): Kaya tuzu ocaklarında tabiî olarak bulunabilen, sodyum ve kalsiyum ikili sülfat.

GLAUCHAU [*glauhau*], Doğu Almanya'da, Karl-Marx - Stadt (Chemnitz) civarında, Mulde ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 33 300 (1965) dür. Dokumacılık (yün, pamuk, ipek, naylon ve sentetik iplik), makine endüstrisi, müzik âletleri, şapka ve deri eşya yapımı ile uğraşır.

GLAUKĒ, Nereis adındaki deniz perilerinden biri. Thebes kralı Kreon'un kızı olan bu periye Kreousa da denilir.

GLAUKIAS, Aiginalı [Yun. Glaukias ho Aiginētēs] (M. Ö. aş. yu. 480), Yunan heykelcisi. Olympia da bulunan eserleri arasında üzerinde Syrakuzalı Gelōn'un heykeli bulunan bronz araba ile olimpiyatlarda zafer kazanmış üç boksörün heykelleri yer alır.

GLAUKŌN (M. Ö. aş. yu. 428), Yunan filozofu. Eflatun'un kardeşi olup, bu yazarın *Parmenides* (erkek adı) ve *Politeia* (Devlet) başlıklı diyaloglarında rol alır. Diogenēs Laertios'un bazı diyaloglar yazmış olduğunu bildirdiği G. adlı yazarın bu G. olması mümkündür.

GLAUKONİT (Fr. Glauconite), bileşimi değişik, koyu yeşil, potasyum - demir - alüminyum silikat. G., yeşil, siyah baruta benzer taneler veya formanifer kabukların dolguları halinde nehirce fakir deniz kıyılarının topraklarında oluşur.

GLAUKOS, Bellerophon'un torunu olan Lykia'lı şef. Priamos ile ittifak etmiş, Aias'ın darbeleri altında can vermiştir. G. ile Diomedes, aralarındaki «konuk barındırma» (Lat. hospitalitas) ilişkileri şerefine silâhlarını değiş tokuş etmişlerdir. G. un silâhları altından, Diomedes'inkiler tunçtandı.

GLAUKOS, bir deniz tanrısı. Başlangıçta insan iken tesadüfen yediği bir deniz otunun hassası ile tanrı olmuştur. Gelecekten haber verme yeteneği olan G., Argonotlar (Yun. Argonautai) zamanında, Messina boğazındaki bir kayada oturan ve denizcileri tehdit eden Skylla adındaki dişi canavarı büyülemeyi denemiş, fakat yardıma çağrılan büyücü Kirke nin elinde oyuncak olmuş, sonra Girit kralı Mi-

nos'un kızı olup Naksos adası kıyılarına terk edilmiş bulunan Ariadne'nin kalbini çalmayı denemişse de, onu Dionysos'a kaptırmıştır.

GLAUKOS, Sakızlı [Yun. Glaukos ho Khios] (M. Ö. VI. yüzyıl başları), Yunan heykelcisi. Lydia'lı prens Aliattos'un Delphos tapınağına sunduğu gümüş kratēr (kap) i yapmıştır. Demire su verme ve demir kaynağı işlemlerinin icadı ona mal edilir. Geleneğe göre, kaldıracı, çıkrığı ve gönyeyide G. bulmuştur.

GLÂWÎ, el - Hacc Tahmî el- (Teluet 1874 veya 1876-Merrakeş 1956), aslen bir Berberî şeyhi olan G., 1912 de Merrakeş paşası bulunduğu sırada Fransız himayesine girmiş, I. Dünya Harbinde Fransa'yı desteklemiş, bundan sonra Güney Fas'ta ve Atlaslar'da siyasî nüfuzunu genişletmiştir. Fas ekonomisi üzerinde de hâkimiyet kurmuştur. Berberî asıllı olduğu için Fas sultanı Sidi Mohammed'e karşı idi ve 1951 de başlayan siyasî buhran sırasında sultana ve milliyetçilere karşı Fransız genel valisini desteklemişti. 13 ağustos 1953 te sultanın uzaklaştırılmasına karar veren 350 paşa ve kaid'den kurulu büyük konseye başkanlık etmişti. Fakat sultanın yeniden mevkiine getirilmesi (1955) üzerine ona boyun eğmeğe mecbur kalmıştır.

GLÂWÎ, Si Madanî el- (aş. yu. 1855 - Merrakeş 1918), Fas'lı siyaset adamı. Fas sultanı Abdülaziz (b. bk.) in yerine Mevlâ - yı Hâfız (Mūlāy Hāfiẓ) ın geçmesine yardım etmiş (1908), fakat sonradan Fransız himayesini desteklemiştir. Büyük nüfuzu sayesinde, 1914 te Atlaslardaki kaid'lerin Fransa tarafını tutmasını sağlamıştır. El - Hacc Tahmî el - Glâwî (b. bk.) nin kardşeidir.

GLAYÖL (Lat. *Gladiolus*, Fr. Glaïeul), Süsengiller (*Iridaceae*) familyasından 200 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu Afrika menşelidir. Birçok türleri park ve bahçelerde yetiştirilen çok sevilen süs bitkileridir. Güzel ve gösterişli çiçekleri, beyaz, kırmızı, portakal ve limon sarısı renginde, mavi ve menekşe renginde olmak üzere çok çeşitlidir. Türleri arasında Türkiye'de yabanî olarak yetişenler de vardır.

GLAYÖL

G. regetum türü tarla ve nadaslarda görülür. *G. atroviolaceus* özellikle İç Anadolu'da yetişen koyu menekşe renginde bir tarla yabancı otudur. Bu bitkiye kılıçotu adı da verilir. Bu türlerden başka birçok bahçe formları da bulunan *G. vulgaris* (Avrupa), *G. cardinalis* (Afrika) *G. imbricatus* ve diğer türleri soğanları ile üretilirler.

G. ler kireçli her iyi toprakta yetişebilirler. Nisan ortalarında 10 cm derinlikte 10 - 15 cm aralıkla soğanlar ekilir. Bu soğanlar temmuz ve ağustos aylarında çiçek açmaya başlarlar. Geç dikildiği takdirde ekim ve kasımda çiçek açarlar. G. soğanları donlar başlamadan topraktan çıkarılıp tahta bir sandık içinde nemli olmayan bir yerde muhafaza edilirler.

GLAZEBROOK [*glẹyzbruk*], **Sir Richard Tetley** (Limpsfield, Surrey 1854 - New Derby, Liverpool 1935), İngiliz fizikçisi. 1899 da National Physical Laboratory Millî Fizik Laboratuvarı) yi kurmuş, 1899 - 1919 yıllarında bu kurumun ilk müdürü olarak çalışmış, 1908 - 1933 yıllarında Imperial College of Technology (İmparatorluk Teknoloji Koleji) deki Aeronautical Research Committee (Havacılık Araştırma Komitesi) nin başkanlığında bulunmuş, *Dictionary of Applied Physics* (Uygulamalı fizik sözlüğü) [1922-1923] adiyle yayımladığı ciltten başka şu eserleri vermiştir: *The Laws and Properties of Matter* (Maddenin kanunları ve özellikleri); *Cambridge Natural Science Manuels* (Cambridge tabiat ilmi el kitapları).

GLAZUNOV, Aleksandr Konstantinoviç (Petersburg 1865 - Paris 1936), Rus bestecisi. Rimskiy - Korsakov'un öğrencisi olan G., 16 yaşında yazdığı ilk senfonisi ile Petersburg'ta dikkati çekmiş (1882), bu şehrin Yüksek Musiki Okulunda profesörlük (1899) ve müdürlük etmiş, sonraki yıllarda daha çok Berlin ve Paris'te oturmuş, kendi eserleri ile Avrupa ve Amerika'da konserler vermiştir. 1919 da kurduğu G. dörtlüsü, Rus musiki topluluklarının en ünlülerindendi.

A. K. GLAZUNOV

GLEDİÇYA [*Gleditschia*], Erguvangiller (*Caesalpiniaceae*) familyasından 12 türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin vatanı Kuzey Amerika, Asya ve Tropik Afrika'dır. Türlerinden *G. triacanthos* Amerikan menşeli olmasına rağmen, bütün Akdeniz çevresi memleketlerin de ve memleketimizde de bahçe ve parklarda yetiştirilen dikenli bir ağaçtır. Yazın yeşil, 45 m kadar büyüyebilen geniş taçlı ağaçlardır. Yaprakları sarmal dizilişli basit veya çift tüysü, 20-30 cm uzunlukta, çiçekleri salkım durumunda sarımsı yeşil renkte, meyvaları keçiboynuzuna nazaran çok daha uzun sarkık legumendir. G. lar çoğunlukla park ve bahçelerde çit olarak yetiştirilir. Güneşli, gübreli ve kumlu toprakta yetişirler. Hafif toprakları severler. G. tohumları aracıyla üretilir.

GLEDİÇYA

GLEE [*glī*] [Mus.] (Anglosaksonca *gleo* = musiki; İng. = sevinç, neşe), üç veya daha çok solo ses (umumiyetle erkek sesi) için kilise musikisi (a capella) üslûbunda bestelenmiş ve çoğunlukla bu seslerden yalnız bir tanesini belirten basit «lied»ler. Eski madrigal (b. bk.) dan türetilmiş olan bu beste tarzı, XVII ve XVIII. yüzyıllar İngiltere'sinde ortaya çıkmış ve çok sevilmiştir. Bu tarzın başlıca bestecileri arasında Arne, Boyce ve Samuel Webbe yer alır.

GLEHN [*glēn*], **Alfred de** (Sydenhan 1848 - Mulhouse 1936), İngiliz mühendisi ve sanayicisi. G. buharlı lokomotifin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış ve bu yolda Bousquet ve Henry ile birlikte, dört silindirli, birlikte ve uyum halinde hareket eden dingilli kompaund (b. bk.) lokomotifi yaratmış, ayrıca tekerlek takımları eklemli olan Mallet makineleri üzerindeki çalışmalara katılmıştır.

GLEIM [*glaym*], **Johann Wilhelm Ludwig** (Ermsleben 1719 - Halberstadt 1803), Alman şâiri. Anakreon'cu (bk. ANAKREON) okulün başlıca temsilcisidir. *Versuch in scherzhaften Liedern* (Neşeli şiirler denemesi) [3 cilt, 1744 - 1758] adlı eserinde, kafiyesiz mısralarla şarap ve aşkın masum zevklerini terennüm etmiştir. Millî duyguları dile getiren *Kriegslieder von einem preussichen Grenadier* (Bir Prusyalı kumbaracının savaş şarkıları) [1758] i yazmıştır. Manzum masallar ve hayvan hikâyeleri (fables), epigramlar, od'lar, eski ozanları tanzir eden şiirler, panayır şarkılarından örneklenen romans'lar da yazmıştır.

J. W. L. GLEIM

GLEIWITZ (Coğ.): bk. GLIWICE.

GLEIZES [*glēz*], **Albert** (Paris 1881 - Avignon 1953), Fransız ressamı. Önceleri empresyonist eserler vermiş olan G., daha sonra Kübistler arasında yer almıştır. G., Paris te resmî sergilere katılmış ve bütün yeni sergilerin tertibinde rol almıştır. Kültürü ve aydın düşüncesiyle Duhamel ve Vildrac gibi yazarların ilgisini çekmiş, dostluklarını kazanmıştır. Eserleri arasında «Manzara» (1911); «Kompozisyon» (1938) (Millî Modern Sanat Müzesi, Paris) bilhassa anılır. Ayrıca birçok denemeleri de vardır. *Tradition et Cubisme* (Gelenek ve Kübizm) [1926] gibi.

A. GLEIZES: «Eldivenli kadın» (Paris, özel koleksiyon)

GLÉNAN [*glenā*] **ADALARI.** Fransa'da, Bretagne yarımadası kıyılarında 9 adacıktan meydana gelen takımada. Finistère departmanının Bénodet komününe bağlı olan bu adalar bir yelken sporları merkezidir. Halkı balıkçılıkla uğraşır.

GLENCAIRN [*glenkærn*], **William Cunningham, 9. Earl** (doğ. aş. yu. 1610 - Belton, Haddingtonshire 1664), 1653 te II. Charles tarafından İskoçya'daki kralcı orduların başkomutanlığına tayin edilmiştir. Cromwell iktidarına karşı İskoçya nın kuzeyindeki dağlık bölgede o yıl çıkan ayaklanmaya G. ayaklanması adı verilmiştir. G. savaşlarda yenilmiş ve hapsedilmiştir.

GLENDALE [*glendeyl*], Amerika Birleşik Devletlerinin California devletinde bir şehir. Nüfusu 119 420 (1960) dir. Los Angales'in San Fernando vadisi girişinde bir sayfiye yeridir. Şehirde meyva bahçeleri, uçak yapım tezgâhları, film stüdyoları vardır.

GLENN [*glen*], **John Herschel** (doğ. Cambridge, Ohio 1921), Amerikalı astronot. Deniz subayı olarak orduya katılmış, II. Dünya Harbinde ve Kore'de görevler almış, sonra tecrübe pilotu olarak çalışmış ve deniz albaylığına yükselmiştir.

1959 da astronotluğa seçilen G., «Mercury» programının ilk uygulayıcısı olarak, «Friendship 7» uzay aracı ile dünya etrafında, çevresi 161 - 260 km olan bir elips çizmiş ve 4 saat 56 dakika süren üç tur yapmıştır (20 şubat 1962).

J. H. GLENN

1964 te senatörlük için adaylığını koymayı kabul etmişse de, sağlık durumu sebebiyle seçim kampanyasından çekilmiştir.

GLEY (Rusça), içinde sürekli olarak su yatakları bulunuşu, oksijeni azalmış kil ve demir toplanmasına yol açan bir toprağın tabakası. Pedoloji (toprak ilmi) de *horizont* adı verilen böyle bir toprak katı, bileşimi, yapısı, fizik ve kimyevî görünüşü bakımlarından karakteristik özellikler gösterir ve yeşile çalan kurşunî renkte olur.

GLİADİN'LER veya PROLAMİN'LER (Fr. Gliadines, Prolamines), basit yumurta akı maddeleri olup hidrolizlerinde esas itibariyle amino asitlerine ayrılırlar. Bunların molekül ağırlıkları 34 000 civarındadır. G., tahıl tanelerinin unundan % 50 - 80 alkol ile ekstraksiyon suretiyle elde edilir. G. lerin yaklaşık olarak yarısı glutaminik asitten ibarettir. Bunların ihtiva ettiği prolin miktarı da oldukça yüksektir (prolamin adı da buradan gelir). Buna karşılık, G. ler pek az lysin, arginin ve histidin ihtiva ederler Bundan dolayı G. ler biyolojik bakımdan düşük değerli proteinler arasında sayılırlar.

GLİKOJEN (Fr. Glycogène; karaciğer nişastası), $C_6H_{10}O_5$, beyaz, tatsız bir toz. Soğuk suda önce kabarır, sonra renk renk yansımalar gösteren kolloidal bir çözelti meydana getirir. Bu çözelti Fehling çözeltisini indirgemez. Çözelti iyodla esmer veya koyu menekşeden kızılımsı menekşeye kadar değişen bir renk alır, seyreltik asitlerle ısıtıldığında tamamen glikoza ayrışır, amilaz tarafından maltoza çevrilir. Bu özellikler bitki nişastasında da görüldüğü için kimyevî yapı bakımından iki nişasta arasında büyük bir benzerliğin varlığı tahmin edilmektedir. G. molekülünde ortalama olarak 125 - 9 500 glikoz artığının birbirine zincirlendiği kabul edilmektedir. Staudinger, 1937 yılında G. moleküllerinin küresel veya eliptik yapıda olmalarını muhtemel görmüş ve bu düşünce 1940 ta Husemann ve Ruska tarafından teyit edilmiştir. Bu iki bilgin, G. moleküllerini doğrudan doğruya elektron mikroskopunda gözlemişlerdir. G. özellikle karaciğerde ve kaslarda, aynı zamanda mayanın ve diğer mantarların hücrelerinde bol miktarda bulunur. Son zamanlarda Staudinger, memeli hayvanların kas G. inin molekül ağırlığının 1,5 milyon olduğunu bulmuştur. Halbuki karaciğer G. inin molekül ağırlığının 5 - 6 milyon olduğu anlaşılmıştır.

İnsan, karbonhidratlar (nişasta, şeker) dan çok miktarda yerse, bağırsaktan karaciğere giden damar kanı, yaklaşık olarak, % 0,4 glikozu ihtiva eder. Halbuki karaciğerden akan kan, normal olarak, yalnız % 0,1 glikozu havidir. Glikozun geriye kalanı karaciğerde fermentlerin etkisi altında G. e dönüşür. Karaciğerin G. i, aslında, bir yedek karbonhidrattır. Halbuki kasların G. i, devamlı olarak, inşa ve parçalanmalar halinde bulunur. Hücrelerde, sükûnet halinde olduğu gibi, faaliyet halinde iken daha fazla olmak üzere devamlı bir şeker tüketimi vardır. «İkmal işi», karaciğerde ve kaslarda depo edilmiş bulunan G. in şekerleşmesi ile olur. Bu dönüşmelerde, insulin önemli bir rol oynar. G., 1837 de, ilk defa olarak Bernard tarafından karaciğerden izole edilmiştir. Bu madde, ada tavşanının karaciğerinden, potas çözeltisi katarak kaynatma suretiyle elde edilir.

GLİKOJENEZ (Fr. Glycogenèse < Yun. *glukus* = tatlı, *genesis* = doğum), yedek glikojenin hidroliz yolu ile ayrışarak kan dolaşımındaki glikoz halini alması ki, glikojeni (Fr. glycogénie) ve glikojenoliz (Fr. glycogénolyse) terimleriyle de anlatılır. G. özellikle karaciğerde ve kaslarda oluşur. Bu olayın tersi olan glikozun glikojen halinde yedeğe alınması olayına da glikojenojenez (Fr. glycogénogenèse) denir.

GLİKOKOL (Fr. Glycocolle) [Kim.]: bk. GLİSİN, AMİNO ASETİK ASİT.

GLİKOKOLİK ASİT (Acidum glycocholicum), kolik asit ile glikokol (amino asetik asit) den ibaret bir bileşik. Burada kolik asidin karboksil grupunun OH grupu ve amino asetik asidin bir H atomu su teşkil ederek ayrılır ve G. A. meydana gelir. Hayvanî safranın kolik asidinin çoğu G. A. şeklinde amino asetik aside bağlıdır.

GLİKOL (Fr. Glycol; etilenglikol, etandiol 1,2), formülü: $C_2H_6O_2$. Yağımsı, tatlı, zehirli, renksiz higroskopik bir sıvı olup alkol ve suda kolay, eterde az çözünür. Yoğunluğu 1,113, erime noktası 11,5° C, kaynama noktası 197,5° C dir. Etilenin ihtiyatlı bir surette oksitlenmesinden elde edilir. G. nitratlanarak gliserin yerine dinamitte kullanılır. Bundan başka, G. dondan koruma vasıtası olarak kullanıldığı gibi, yüksek güç motorlarının soğutulmasında, boya çözücüsü olarak, eter ve esterleri ise sunî reçine endüstrisinde kullanılır. Amerika'da G. ve propilen G., okulların, fabrikaların ve hastahanelerin dezenfeksiyonunda kullanılmaktadır. G., bir dereceye kadar zehirli olduğu için kozmetik ve besin maddeleri sanayiinde gliserin yerine kullanılmaktadır.

G. ve gliserin birbirinden aşağıdaki şekilde ayrılır: 1. İyod deneyi: Gliserin iyodu ancak pek az miktarda hafif sarı bir renkle çözer. 2. Gentiana viyolesi deneyi: Gliserin gentiana viyoleyi hiç çözmez, G. ise mavi bir renkle çözer.

GLİKOLİK ASİT (Fr. Acide glycolique; oksiasetik asit, etanolik asit, acidum glycolicum), formülü: $C_2H_4O_3$, renksiz billûrlar. Suda ve alkolde çok kolay çözülürler, kaynama noktasının altında ayrışırlar. G. A., olmamış üzümlerde, şeker kamışı usaresinde bulunur. Üzümlerin ekşi tadı bundan ileri gelir. G. A., nitrik asidin etkisi altında oksalik asit haline dönüşür. G. A., oksalik asidin elektrolitik indirgenmesi ile elde edilir. Sudaki çözeltisi derilerin kireçten kurtarılmasında, kromlu tabaklamada, glase deri yapımında ve kürklerin kıymetlendirilmesinde ve boyanmasında kullanılır.

GLİKOLİZ (Fr. Glycolyse), glukozun 2 molekül laktik aside parçalanması: $C_3H_6O_3$). Bu parçalanma kaslarda ve diğer hayvanî hücrelerde, özellikle kanser hücrelerinde meydana gelir.

GLİKOL'LER (Fr. Glycols), iki değerlikli alkollerin genel adı. Cenevre adlandırma tekliflerine göre G. lerin adları, türedikleri karbonlu hidrojenlerin adlarına «diol» hecesinin eklenmesi ile teşkil edilir. Hidroksil gruplarının yerleri sayılarla gösterilir. Meselâ: $CH_2OH - CH_2 - CH_2OH$ 1,3 propandiol'dür. G. ler tatlı suda kolay, eterde zor çözülen maddeler olup kaynama noktaları basit alkollerinkinden çok daha yüksektir. Türlü G. ler kuvvetli dezenfeksiyon vasıtalarıdır. En tanınmış ve teknikte en önemli G., etilenglikoldür.

GLİKOPROTEİD (Fr. Glycoprotéide) [Biyokimya], bir protein ile hidrojenli bir kompleksten oluşmuş moleküler bir bileşik. G. ler, hidroliz yolu ile glikozamin (aminli bir şeker) i veren musinler (Fr. mucines) ve mukoidler (Fr. mucoïdes) grupunu meydana getirirler.

GLİKOPROTEİD'LER (Fr. Glycoprotéides), yumurta akı ile karbon hidratlardan ibaret bileşik yumurta akı maddeleri.

GLİKOZ (Fr. Glycose; üzüm şekeri), $C_6H_{12}O_6$. Hegsozların en önemlisidir. Çok miktarda üzümlerde, başka şekerlerle beraber başka meyvaların usarelerinde, tohumlarda, çiçeklerde v. b., ayrıca, asitlere bağlı olarak glikozitler halinde bulunur. G., normal olarak, insanın idrarında çok az miktarda mevcut ise de, şeker hastalığında idrardaki şeker miktarı % 10 a veya daha fazla yükselebilir. Bunun için idrardaki G. un teşhisi tıbbî bakımdan çok önemlidir. Bu teşhis ya Trommer deneyi ya da Fehling çözeltisi ile yapılır. Üzüm şekeri, kamış şekerinin aksine olarak doğrudan doğruya mayalanır.

G. un laboratuvarda elde edilmesinin en basit şekli kamış şekerinin hidrolizidir. Burada aynı zamanda meydana gelen meyva şekeri (früktoz) G. dan zor billûrlaşması ile ayrılır. Teknikte G., nişastanın hidrolizi ile elde edilir. G. renksiz kristaller teşkil eder, 146° de erir, suda çok kolay çözülür, tadı kamış şekerinden daha azdır. Üzüm şekeri optik bakımdan aktif olup, polarize ışığı sağa döndürür. Bundan dolayı kendisine dekstroz adı da verilir (dekster = sağ).

G. bir karbonhidrat olup 6 karbon atomuna sahiptir. Bu karbon atomlarının beşi birer alkolik hidroksil grupu, bir tanesi de bir aldehit grupu taşır.

Asetal, aldehitlerin 2 molekül alkol ile birleşmelerinden meydana gelen $RCHO_2R'R''$ tipindeki etere benzer bileşiklerin genel adıdır. Aldehit grupu yerine keto grupu da geçebilir. Buna rağmen, bunlar doğrudan doğruya aldehit veya ketonalkol yapısında değildir. Çünkü karbonil grupu hidroksil grupunun yanında sebatlı değildir. Bunun da sebebi karbonilin hidroksili, halka teşkil ederek bir yarı asetal haline getirmesidir. G., zincir şeklindeki aldehit alkol I siklik II ve III yarı asetallerine dönüşür. Bu siklo yarı asetal formüllerinde C — atomları zincirinin sağ ve solundaki hidroksil grupunun durumu hidroksil grupunun halka düzlemine göre olan nispî yerini gösterir. Hidroksil grupunun yerine göre, G. α veya β diye adlandırılır.

GLİKOZÜRİ (Fr. Glycosurie < Yun. *glukus* = tatlı; *ouron* = idrar) [Tıp], idrarda şekerli bir madde ve başlıca

glikoz bulunması. G. diyabetin, yani şeker hastalığının başlıca işaretidir. Bu takdirde çoğu zaman yoğun nitelikte olmakla beraber, besin rejimine göre değiştiği için sürekli değildir. G., gliseminin, yani kandaki glikoz oranının yükselmesinden ileri gelir. Şeker hastalığı ile ilgili olmayan G. ler de vardır. Meselâ böbreklerin geriye soğurduğu glikozun oranının düşmesi de G. ye yol açar (böbrek glikozürisi [Fr. glycosurie rénale]).

GLİNKA, Mihail İvanoviç (Novospasskoe, Smolensk 1804 - Berlin 1857), Rus bestecisi. Zengin bir çiftçinin oğlu olan G., engin bir musikî tahsili yapmış olmakla beraber, bütün ömrünce amatörlükten ayrılmamıştır. Berlin'de meslek öğrenimini yapmış, birçok memleketler gezmiş, İtalyan ve İspanyol musikilerinde derinleşmiştir. 1836 da bestelediği *Jizn za tsarya* (Çar için hayat) (Sovyet İhtilâlinden sonra *İvan Susanin* adını almıştır) ve *Ruslan i Lyudmila* (R. ile L.) [1837 - 1842] operalariyle Rus musikisine millî yönünü veren G., hem Rus millî musikisinin atası, hem de Romantik akımın kurucularından biri sayılır. İtalyan musikisindeki ifade tarzından derinliğine etkilenmiş ise de, vatandaşlarının kendi öz malı olarak benimseyebilecekleri bir musiki yaratmağa çalışmış ve bu çabasında, operalarında ve bilhassa korolarında, Rus ezgilerinden yararlanmıştır. Ünlü «beşler» in ve bu arada Çaykovskiy ve Stravinskiy'in bestelerinde G. nın derin tesiri görülür. Yumuşak ve çok yanlı olup konunun karakterini göz önünde tutan ifadesinde, sadeliği, hattâ basitliği sağlayabilen G., hiçbir zaman adiliğe düşmez. Ezgileri, beklenmedik yön değişmeleri ve egzotik sesleriyle duyguları büyüler (Berlioz). Tesirleri Rusya dışına taşmış, Debussy'ye kadar ulaşmıştır. Rus balesinin *Ruslan i Lyudmila* ile başladığı iddia edilebilir. G. nın orkestra besteleri arasında «Fantazi vals» [1839 - 1856], «Kamarinskaya», «Düğün şarkısı»; Lied'leri arasında ise «Çayır kuşu» özellikle anılır.

M. İ. GLİNKA

GLİOKSALİN (Fr. Glyoxaline) [Kim.], glioksal'i amonyakla muamele ederek elde olunan heterosiklik bir baz. Öteki adları imidozol ve diazol-1-3 tür. G., NH grupunun uzağındaki CN gruplarından birinin yerini bir azot atomu almış olan bir pirol (Fr. pyrrole) dür.

GLİOKSİM (Fr. Glyoxime) [Kim.], oksaldeid ve etanedial adlarını da taşıyan glioksal (Fr. glyoxal) in oksim'i (bk. OKSİM). Hidroksilamin in glioksal'i etkilemesiyle oluşan G., 178° de ergiyen kristalleşmiş bir katıdır. Genel olarak G. ler nikel, kobalt, demir, bakır ve platin ile renkli ve kararlı, kompleks kombinezonlar verirler. Nikel tuzlarının dimetilglioksim ile verdiği kırmızı renkli ve çözünmez kombinezon, analizde bu metalin ayrılması imkânını sağlar.

GLİPTAL'LER (Fr. Glyptals), ilk defa 1930 da Amerika Birleşik Devletlerinde ftalik asitle gliserinin esterleştirilmesiyle elde edilmiş olan sunî reçineler grupu. Bu ürünler, yalnız asetonda çözüldüğü ve suda sebatsız olup aynı zamanda esnek olmadığı için kullanılış yerleri sınırlıdır. Sonraları gliserinin OH grupları yerine kısmen polibazik asitlerin artıklarını koymak ve serbest kalan değerlikleri yüksek yağ asitleri ve reçine asitleri ile doyurmak yolu denenmiştir. Çok miktarlarda yağ asitleri karşısında ftalik asidin gliserin ile yoğunlaştırılması sonucunda yapışkan sıvı bir reçine balsamı elde edilmiştir.

GLİPTİK (Fr. Glyptique ‹ Yun. *glyptikē* = oyma, hâk etme sanatı), kıymetli taşlar üzerine hâk ketme sanatı. G. ilkin Cilâlı Taş devrinde, sonra da Asur'da, Kalde de, Mısır'da ortaya çıkmıştır. M. Ö. 740 yılında Yunan hakkâki Sisamlı Theodoros, Polykrates in denize attığı ünlü zümrütü işlemiştir. Ondan sonra Apollonides, Polykletes, İskenderiye'nin resmî hakkâki Polygoteles, «Eros ile Psykhe» adındaki kameyi yapmış olan Tryphon gibi sanatçıların sayılması gerekir.

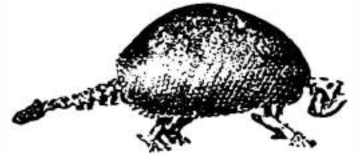
Etrusklar, değerli taşları işleme sanatını geliştirmişlerdi. Romalılar da Yunan ve Etrusk geleneklerinin mirasçıları oldular. M. Ö. I. yüzyılda Roma da birçok işlenmiş taş kolleksiyonları vücuda getirilmişti. Bunlar başlangıçta doğu ülkelerinden yağma edilmiş parçalardı, fakat sonraları bu sanat Roma'da da büyük bir gelişme göstermiş, özellikle Augustus devrinde kame yapımı en yüksek derecesine ulaşmıştır. Bu devrin hakkâkları genellikle Augustus'un resmî mührünü kazdırmış olduğu Dioskourides gibi Yunanlılardı. Bu devrin en güzel iki parçası, Viyana müzesindeki «Augustus kamesi» ile Paris teki Millî Kütüphanenin Madalyalar Salonunda bulunan «Büyük kame» dir. Sanat, Tiberius devrinde gerilemeye başlamıştır.

Orta Çağda dine aykırı konuların temsil edildiği işlenmiş taşlar yasaklanmışsa da, bunların bazıları mühür olarak veya mahfazaların süslenmesinde kullanılmıştır. G. zevki XV. yüzyılda yeniden ortaya çıkmış, XVII. yüzyılda yeniden canlanmıştır.

Teknoloji: G. te kullanılan mineral maddeler üç sınıfa ayrılır: 1. Bitümler: kara kehlibar, sarı kehlibar; 2. Metaller: hematit, malakit; 3. Taşlar: silisli ve kuvarslı taşlar, cansı kuvars, donuk akik, akik, alaca akik, kan taşı ve bütün kıymetli taşlardan başka firuze, mercan, fil dişi ve deniz kabukları.

G. te, öğütülmüş mineral madde, elmas uçlu kalem ve küçük bir torna ile çalışılır. Son cilâyı vermek için de deniz kabuğu tozu veya «göl esnemesi» dinilen yumuşakçanın iç kabuğunun tozu kullanılırdı. Bu tozlar yağ veya su ile ıslatılırdı, şimdikiler bunlara terebentin yağı da katmaktadırlar.

GLİPTODON (Fr. Glyptodon) [Paleontoloji], altı köşeli parçalardan kurulmuş büyük bir kabuğu olan, dişsiz bir memeli (Glyptodontae familyasının tipidir). G. lar, burundan kuyruk ucuna kadar 3 m uzunluğu olan, kemikli bir kabukla kaplı hayvanlardı. Bunlar Piosen ve Kuaterner çağlarında bütün Güney Amerika'da, Orta Amerika'da ve bugünkü Amerika Birleşik Devletleri topraklarının güney bölümünde yaşayan dev tatu'lardı.

GLİPTODON

GLIRIDAE (Zoo.): bk. YEDİ UYUKLAYANGİLLER.

GLİSEMİ (Fr. Glycémie < Yun. *glukus* = tatlı, *haima* = kan) [Fizyoloji ve Patoloji], kandaki glikoz oranı. Kanda belirli oranda glikoz bulunması normaldir. Oran binde 0,80 ilâ 1,20 yi aşmadıkça idrarda glikoz görünmez, fakat bu rakamlar aşılır aşılmaz glikozüri (idrarda glikoz bulunması) denilen patolojik durum meydana gelir. Kandaki glikoz miktarının ayarlanması yalnız karaciğerin durumu ile değil, pankreasın durumu ile de ilgilidir. Çünkü pankreastaki Langerhans adacıkları, insulin denilen ve glikoz fazlasını yedeğe alan bir hormon salgılarlar. Hiperglisemi, yani kanda aşırı oranda şeker bulunması da yalnız şeker hastalığı (diyabet) ndan değil, zehirlenmeden veya yenilen besinlerden de ileri gelebilir ve bu son iki durumda genellikle geçici olur.

Kandaki glikozun oranının tayin edilmesi glikozun indirgeyici özelliklerine dayanır. Bugün uygulanmakta olan mikrometot tekniği ile, 0,1 C^3 miktarında kan tahlil edilerek şeker hastalığının seyri ve tedavisi izlenebilmektedir.

Şeker hastası olmasından şüphe edilen kimselere uygulanan «şeker yükleme» (sunî olarak hiperglisemi meydana getirme) testinde, hastaya ağızdan bir miktar glikoz verilir. Bu sınama, hastalıksız kimselerde litrede 1,5 ilâ 2 gr lık bir hiperglisemi yaratırsa da, bu durum bir saat kadar sonra yok olur, şeker hastalarında ise bu hiperglisemi çok daha yüksek olur ve daha uzun sürer.

GLİSERİD'LER (Fr. Glycérides), gliserinin esterleri olup gliserindeki OH gruplarının, asitlerin H atomları ile su halinde birleşmeleri ve suyun ayrılmasından sonra gliserin artıkları ile asit artıklarının birleşmeleri sonucunda meydana gelirler. Normal G. lerde, aynı türden 3 asit artığı bir gliserin artığı (C_3H_5) na girer. Karışık G. lerde, 3 asit artığı birbirinden farklıdır.

GLİSERİK ASİT (Fr. Acide glycérique; 1 — laktik asit, et laktik asidi), $C_3H_6O_4$, yağımsı, renksiz, su ile alkolde çözülen, eterde çözülmeyen bir sıvı olup 140° ye ısıtıldığı zaman piroüzüm asidi ile suya ayrışır. Kalsiyum tuzu kolay, kurşun tuzu zor çözülür. G. A., gliserinin kuvvetli nitrik asitle oksitlenmesinden meydana gelir. Bir fosfor G. A. i, büyük bir ihtimale göre ele geçirilebilen özümlenme (assimilation) ürünlerinden biridir. Özümlenme nin, glikoliz olayının tersi bir olay olabilir.

GLİSERİN (Trioksipropan, Propantriol, Glycerinum), berrak, renksiz, kokusuz, tatlı, higroskopik (nem çekici), akışkanlığı az, zehirsiz bir sıvı. Su ve alkol ile her oranda karışabilirse de eter, benzin, benzol, petrol eteri, kloroform ve yağlarda çözülmez. G. birçok organik ve anorganik cisimler (meselâ soda, boraks, çinko, klorür, potasyum iyodür, bakır sülfat gibi tuzlar), alkaliler, toprak alkaliler, alkaloidler için çok iyi bir çözücüdür. G., 0 de uzun zamanda donarak parlak, saydam (rombik sistemde) billûrlar verir. Bu billûrlar +17° C de erir. Sıvı, adî hava basıncı altında hemen hemen hiç ayrışmaksızın 290° C de kaynar. En saf G. in yoğunluğu 1,265 dir.

G., kaynama noktasının yüksekliği sebebiyle kolay alev almaz. 1 kg G. 4 300 kalori verir. G. asitlerle birçok esterler (gliseridler) teşkil eder, su çekici maddelerle ısıtıldığı zaman akrolein elde edilir. Zayıf oksitleme vasıtaları ile oksitlemede G. aldehid ($C_3H_6O_3$) ve dioksiaseton ($CH_2OH — CO — CH_2OH$) dan ibaret bir karışım elde edilir. Kuvvetli oksitleme vasıtaları ($KMnO_4$; $K_2Cr_2O_7$) G. ini CO_2 ve H_2O haline oksitlerler.

Tanımlanması: Su çeken vasıtalar (potasyum bisülfat) ile ısıtmada G. mevcut ise karakteristik ve keskin kokulu akrolein meydana gelir.

Bulunuşu: G., hayvanî ve nebatî yağlarda ziyadesiyle yaygındır, şarap dahi litrede 2 - 20 gr G. ihtiva eder.

Elde edilmesi: 1. Sabun ve mum fabrikasyonunda yağların parçalanması ile önemli bir yan ürün olarak G. elde edilir. Ayrılan G. damıtılacağı yerde iyon mübadelecileri ile saflaştırılır. Savaş zamanlarında G. kıtlaşır, çünkü patlayıcı madde (nitrogliserin, dinamit) ihtiyacı artmıştır; 2. I. Dünya Harbinde G. in çoğu protol mayalanması denilen usul ile elde edilmiştir; 3. Son zamanlarda G. tamamen sentetik propilenden de hazırlanabilmektedir. Propilen, $CH_2 = CH — CH_3$ klorlandırılarak allilklorüre dönüştürülür, sonra bu da klor, su ve kostik soda ile seyreltik bir G. çözeltisine ve tuza dönüştürülür.

Kullanılması: G. özellikle nitrogliserin, dinamit ve patlayıcı jelatin yapımında kullanılır. Bundan başka, deri kremlerine, diş macunlarına, ayakkabı boyalarına nemli tutma vasıtası olarak katılır. Ayrıca, G. boya endüstrisinde, tuvalet sabunları yapımında da kullanılmaktadır. Sabunlara katılması cildi yumuşak tutmak içindir. Otomobil motorlarında ve makinalı tüfeklerde soğutucu sıvı olarak da kullanılan G. in daha birçok faydalı kullanma yerleri vardır.

G., 1779 da Scheele tarafından zeytin yağının kurşun oksitle sabunlaştırılması sırasında bulunmuştur. Chevreul adındaki Fransız kimyacısı 1813 te yağların, yağ asitlerinin G. esterleri olduklarını ispatlamıştır. G. in ilk sentezi 1872 de Friedel ve Silva tarafından başarılmıştır.

GLİSERİN BORİK ASİT (Lat. Boroglycerinum, Glycerinum boricum), akıcı, açık sarı, suda çözülen bir kütle olup yaklaşık olarak 1 kısım borik asit ve 2 kısım gliserinin ısıtılmasından elde edilir. Borik asit bu şekli ile daha fazla çözüldüğü için bu cisim yaraların dıştan tedavisinde kullanılır.

GLİSERİN - FOSFORİK ASİT (Fr. Acide glycérophosphorique), $C_3H_9O_6P$, renksiz, su ve alkol ile karışabilen bir sıvı olup sudaki çözeltisi ticarete sürülür. Çözeltisi tamamen buharlaştırıldığı zaman gliserin ile fosforik aside ayrıştığı için % 00 oranında susuz olarak elde edilemez. α — G. — F. A. te fosforik asit artığı sondaki, β — G. — F. A. te ise ortadaki gliserin oksijeni atomuna bağlıdır. Her iki asit hemen hemen serbest fosforik asit kadar kuvvetlidir. α — bileşiğinden kefalin (kephalin) denilen fosfatid, β — bileşiğinden ötekine benzeyen lesitin (lecithin) türer. Bu bileşik yumurta sarısında, balık yumurtasında, beyin lesitininde v. b. bulunur.

GLİSERİNLİ SABUN, bu sabunun elde edilmesi için zamklı bir sabun, alkol ve gliserinden ibaret sıcak bir karışımda çözülür ve kütle donduktan sonra parçalara kesilir. Sabuna gliserin katılması alkalinin cilt üzerindeki etkisini azaltır.

GLİSEROFOSFORİK ASİT (Fr. Acide glycérophosphorique) [Kim.], fosforik asidi gliserinin bir alkol fonksiyonu ile etere dönüştürme yolu ile elde edilen asit. Bu asit yumurta sarısı ve beyindeki yağlı asitler ve kolinle birlikte kombinezon halinde bulunur. G. A., gliserofosfatların hazırlanmasına yarayan şurup kıvamında bir sıvıdır.

GLİSİN (Fr. Glycine), bir adı da amino asetik asit olan $H_2N — CH_2 — COOH$, en basit amino asidi olup bir

tabiat ürünüdür. Bununla beraber pratikte en iyi cinsi sentetik olarak klor asetik asit, Cl — CH_2 — COOH ile amonyaktan elde edilir.

Glikokol adını da alan bu cisim, suda kolay çözülür, salt alkolde ve eterde çözülmez, tatlımsı billûrlar teşkil eder. G. gerek asitler gerek bazlarla tuzlar meydana getirir. G. in etil esteri nitroz asitle diazotlanır. Demir (3) klorürle kuvvetli bir kırmızı renk verir. G., karaciğer hastalıklarında kullanılır.

GLİSİRZİN (Fr. Glycyrrhizine < Yun. = tatlı ağaç şekeri), bir glikozid olup renksiz, çok tatlı billûrlar teşkil eder, bunlar sıcak suda ve alkolde çözülürler. G., potasyum ve kalsiyuma bağlı olarak Avrupa'da ve Yakın Doğu'da yetiştirilen bazı tatlı ağaç bitkilerinde bulunur. Limonata ve likörlerde köpürtme vasıtası olarak kullanılır.

GLISSANDO (Mus.), Fransızca *glisser* (= kaymak, kaydırmak) kelimesinden İtalyancaya uydurulmuş bir musiki terimi. Piyano dişleri veya saz kirişleri üzerinden parmağı kaydırarak ses dizilerini hızla geçmek suretiyle çalış tarzı. G. yu sağlamak için, piyanoda baş veya orta parmak tırnağı piyano dişleri üzerinden hızla geçirilir; keman, viyola veya viyolonselde ise parmak kiriş boyunca kaydırılır.

GLISSON [*glisîn*], **Francis** (Rampisham, Dorsetshire 1597 - Londra 1677), İngiliz hekimi. Cambridge'de ve Londra'da profesör idi. Raşitizm hastalığını ilk tarif eden G. dır (1650). Teldoku biliminin kurucularından olup bunun vücudun başlıca hayatî unsuru olduğunu ortaya koymuştur. Karaciğerin lifî bir zar (G. kapsülü) ile kaplı olduğunu da bulan G. dır.

GLIWICE [*gliviţe*] (Almanca adı: **Gleiwitz**), Polonya'da, Yukarı Silezya'da (Katovice voyvodalığı) bir şehir. Nüfusu 164 000 (1966) dir. Kömür işletmeciliği, ağır metalürji ve kimya endüstrisi gelişmiştir.

GLİYADİMETRE (Fr. Gliadimètre < *gliadine* = buğdayda ve pirinçte rastlanılan, glütaminik asit bakımından zengin bir nebatî proteid [prolamin]), buğday unlarının ekmek yapımına uygunluk değerini ölçmeye yarayan bir yoğunlukölçer.

GLİYOM veya GLİYOMA (Fr. Gliome < Yun. *glia* = tutkal; *oma* = ur) [Patoloji], sinir dokusunda, destek dokusundan gelişen ur. G. lar, tümbeyin (Lat. *encephalon*) de en sık rastlanılan primer urlardır. Bunlar yavaş geliştikleri ve yaygınlaşmadıkları için kanser niteliğinde değildirler, fakat kafa tası içinde oluşmaları kafa içi hipertansiyonu yaratır. Bu urların beyin içinde gelişmesi, nevraks (Lat. *axon*) ın bellibaşlı sistemlerinde cerrah eliyle yok edilmesi gereken lezyonlar meydana getirir. Bu lezyonların sınırları pek belirli olmadığı için genişçe kesilip çıkarılmaları gerekir ve yine bu sebeple aynı yerde yeniden oluşabilirler.

GLOBE [*gloub*] **TİYATROSU,** Londra'da 1599 yılında kurulmuş olan bir tiyatro. Thames ırmağı yakınlarındaki bu tiyatro sekiz köşeli, ahşap bir yapı idi. Richard ve Cuthbert Barbage, Heminge, Condall ve Philips ile birlikte Shakespeare de bu kurumun ortaklarındandı. Bina 1613 te yanmış, fakat yeniden yaptırılmış ve aynı ortaklar veya onların varisleri tarafından işletilmiştir.

GLOBİJERİN (Fr. Globigérine, Lat. Globigerina), Bir hücreli hayvanlardan Kökayaklılar (Rhizopoda) sınıfının Foraminiferler (Foraminifera) takımından bir cins. Açık denizlerde yaşar. Kalsiyum karbonat yapılı küre biçimindeki odacıklarının üzerinde, hayvanın suda yüzer halde kalabilmesini sağlayan birçok ince uzun dikencikler bulunur. Derin denizlerde en yaygın Foraminiferlerden olan G. lerin birçok fosil türleri vardır (G. conglomerata: Sumatra Üçüncü Zamanı). Okyanusların, bilhassa Atlantiğin tabanını örten organik menşeli çamurların oluşmasında bu Foraminiferler önemli bir rol oynarlar: hayvan ölünce, kabukları dibe çöker ve dip çamurunun bileşimine karışır.

GLOBİN (Fr. Globine), hemoglobinin yumurta akı kısmı. Düşük sıcaklıkta ve asit etkisi ile hemoglobinden ayrılır, alkaliler ve indirgeyici vasıtalarla tekrar hemin ile hemoglobin haline sentezlenir. Bu sentetik hemoglobin dahi oksitleme yolu ile oksihemoglobine dönüştürülebilir. G. de 29,9 kısım lösin, 11 kısım histidin, 8,4 kısım lisin, 5,4 kısım arginin, 5 kısım fenilalanin ve diğer amino asitlerinden az miktarlarda bulunur.

GLOBULARYA (*Globularia*), Globularyagiller (Globulariaceae) familyasının tipik cinsi. Bazı türleri, kömeç (Capitule) biçimindeki mavi çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir. En yaygın türü *G. vulgaris*'tir.

GLOBULARYA

GLOBÜLİN'LER (Fr. Globulines), basit yumurta akı maddeleri olan bir proteinler grupu. Bu maddeler reaksiyona kabiliyetli bütün hücrelerdeki albümin lere benzerler ve kan (serum globulin) da, sütte, yumurtada, bitki tohumlarında (yer fıstığı, badem, fasulye, bezelye, bakla v. b.) bulunurlar. Arı G. ler, arı suda çözünmezler, nötr tuzların seyreltik çözeltilerinde (meselâ % 10 luk bir sodyum klorür çözeltisinde) ve alkalilerde kolayca çözünürler. Bunlar, amonyum sülfatla çözeltilerinden kantitatif olarak çökeltilebilirler. Myosin (kas yumurta akının esas kısmı), fibrin ve tireoglobulin G. ler arasındadır. Hint yağı döküntüsünden elde edilen G., ressamlıkta kazein yerine kullanılır.

GLOCKENSPIEL (Fr. Carillon): bk. CARILLON.

GLOCKNER [*glǫknîr*], **Hermann** (doğ. Fürth 1896), Alman filozofu. 1930 dan beri Heidelberg ve Giessen'da profesör olarak çalışan G. ın başlıca eserleri şunlardır: *Das Abenteuer des Geistes* (Fikrin macerası) [1947]; *Fr. Th. Vischer und das 19. Jahrhundert* (Fr. Th. Vischer ve XIX. yüzyıl), *Hegel* (ad) [193 - 1940]; *Zoh. Ed. Erdmann* (ad) [1932]; *Heinrich von Stein* (ad) [1934]; *Schiller als Philosoph* (Filozof olarak Schiller) [1942]; *Hegel - Lexikon* (Hegel sözlüğü) [1934 - 1939].

GLOGOVÂT, Erdel (Transilvanya) de, Arad şehri yakınında bir Alman göçmen köyü. Eski Orod şehrinin yerinde kurulmuştu. Burada XVI - XVII. yüzyılda bir Türk kalesi bulunuyordu.

GLOKOFAN (Fr. Glaucophane) [Mineraloji], amfiboller grupundan, tabiî alüminyum, demir, magnezyum ve sodyum silikat.

GLOKOM veya GLOKOMA (Tıp): bk. GÖZ HASTALIKLARI.

GLOKSİNYA (*Gloxinia*), Gesneryagiller (Gesneriaceae) familyasından bir süs bitkisi. G. her iki Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaşayan, köksapları tırmanıcı, kadifemsi güzel bir yeşillikteki yaprakları karşılıklı, taçları genişçe göbekli veya çanımsı bir tüp içindeki çiçekleri iri ve çoğunlukla tek olan bir bitkidir. Yarım düzine kadar türü bilinmekte olup bunların çoğu Avrupa'da limonluklarda yetiştirilmektedir.

GLOKSİNYA

GLOMERUL (Fr. Glomérule) [Biy.]: bk. YUMAKÇIK.

GLOMMEN: bk. GLAMA.

GLORIEUSES [*gloryöz*] **ADALARI**, Hint Okyanusunda, Ambre Burnunun kuzeybatısındaki takımda.

GLOSSEMATİK (İng. Glossematics), 1931 de Kopenhag Dilcilik Derneği (Dan. Lingvistkredsen i København)nde Louis Hjelmslev (b. bk.) ile Hans J. Uldall tarafından kurulan dil tahlili disiplini. Bir dilde, kelime, kelime takımı, kelime kökü, gramatikal unsur veya vurgu, tonlama olarak en ufak anlam birimi teşkil eden glossem (İng. glosseme) lerin tevezzüüne ve karşılıklı münasebetlerine dayanan bir tahlildir. Dil yapısının bir çeşit «cebir» i sayılan bu disiplinin ana kitapları şunlardır: L. Hjelmslev: *Principes de grammaire générale*, Kopenhag, 1928; L. Hjelmslev: *Sprogteori I. Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*, Kopenhag, 1943; L. Hjelmslev ile H. J. Uldall: *Outline of Glossematics*, Kopenhag, 1957; L. Hjelmslev: *Prolegomena to a Theory of Language*, Wisconsin, 1961. Bk. STRÜKTÜRAL LİNGUİSTİK. - A. D.

GLOSSÈME [*glosęm*] (Fr.) [Dilcilik], bir anlamı desteklemeğe yarayan en küçük linguistik ünite (unité significatif = anlatımlı ünite).

GLOTZ [*glots*], **Gustave** (1862 - 1935), Fransız tarihçisi. 1882 de Ecole Normale supérieure (Yüksek öğretmen okulu) den çıkmış, 1897 de Sorbonne'da Yunan tarihi profesörü olmuştur. Başlıca eserleri: *L'ordalie dans la Grèce ancienne* (Eski Yunanistan'da ordalium usulü ile yargılama) ve *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce* (Yunan ceza hukukunda ailenin ortak sorumluluğu) [1903], *Le travail dans la Grèce ancienne* (Eski Yunanistan'da çalışma) [1920]; *La civilisation égéenne* (Ege medeniyeti) [1923]; *La cité grecque* (Yunan sitesi) [1928]. G. 1925 te Robert Cohen ile bir *Histoire générale* (Genel tarih) yayımını hem yönetmiş hem de bu geniş eserin *Histoire grecque* (Yunan tarihi) bölümünü yazmıştır.

GLOUCESTER [*glǫstır*], Büyük Britanya'da, Severn ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 88 050 dir. Muhteşem bir katedrali, bir şatosu (XIII - XV. yüzyıllar), birçok tarihî yapıları, uçak (gövde ve kanat) tezgâhları vardır.

GLOUCESTER katedrali

Eski bir Roma kolonisi (Glevum) olan şehir, 96 da Roma imparatoru Nerva tarafından kurulmuş ve Cotswold koyunlarından elde edilen yapağının işlenmesi sayesinde Orta Çağda gelişmiştir. Bez, demir, buğday ve şarap ticareti ise çok erken tarihlerde başlamıştır.

GLOVER [*gląvır*], **John** (Newcastle - on - Tyne 1817-Newcastle 1912), İngiliz yüksek kimya mühendisi. Özellikle kurşun oksiklorürün, sonra da sülfürik asidin hazırlanması üzerinde çalışmış, 1861 de kükürt dioksit ile azotlu ürünlerin bir araya getirilmesinde kullanılan G. kulesi'ni icat etmiştir.

GLOVER [*gląvır*], **Thomas** (XVII. yüzyıl başı), İngiliz diplomatı. 1607 de kapitülasyonların yenilenmesiyle Fransa'ya yeni bazı haklar tanınması üzerine Fransız elçisi Gontaut - Biron ile G. arasında ihtilâf çıkmıştır. İngiliz elçisi, Felemenk gemilerini İngiliz bandırası altına almaya çalışıyordu.

G., Türk makamlarını kışkırtmak için Fransız elçisinin getirdiği Fransız papazlarının casus olabileceklerini ortaya atmış, Avusturya elçisi ile birlikte bu papazlara Galata'daki bir kilisenin kapılarını kapattırmıştır. Bu mesele, G. de Mun'ün 1902 de Paris'te yayımlanmış olan *Deux ambassades à Constantinople* (Istanbul'da iki kere elçilik) [1604 - 1610] adlı eserinde anlatılmıştır.

GLOVER KULESİ (Fr. Tour de Glover) [Kim.]: bk. SÜLFÜRİK ASİT.

GLOZEL, Ferières - sur - Sichon komününün özel adı. Allier departmanında, Vichy'nin 21 km güneydoğusundadır. Burada 1924 te bir köylü zamanla camlaşmış tuğla ile örülü bir çukur, üzerinde maske resimleri bulunan vazolar ve bazı işaretler taşıyan tuğlalar bulmuştur. Bu buluş bilginler arasında büyük ilgi uyandırmış ve uzun tartışmalara sebep olmuştur. Salomon Reinach ve Camille Jullian, bu

GLOZEL İŞARETLERİ

buluntuların gerçek sanat eserleri olduğu inancını savunmuş; tarih öncesi bilginleri, özellikle rahip Breuil ise bunların sahte olduğu düşüncesini paylaşmışlardır.

GLUBB [*glab*] (asıl adı: **John Bagot; G. Paşa** adı ile tanınmıştır; doğ. Preston, Lancashire 1897), İngiliz generali. Subay oğlu olan G., 1915 te Fransa cephesinde çarpışmış ve yaralanmıştır. 1920 de önce mühendis, sonra da idareci olarak Arabistan, Mesopotamya ve Irak'ta çalışmıştır. On yıl sonra Arap Lejyonu kurucusu ve komutanı general Peake'in asistanı ve 1939 da da halefi olmuştur. II. Dünya Harbi sırasında artık G. Paşa diye bilinen G., Arap Lejyonunu Orta Doğu'nun en iyi askerî teşkilâtı ve aynı zamanda İngiliz kudretinin bir sembolü haline getirmiştir. Bu lejyon 1941 de önce Irak'ta Raşid Ali'ye karşı, sonra Suriye'de Fransızlara karşı kullanılmıştır. 1946 da Ürdün vatandaşlığını kabul etmiş olmasına rağmen 1956 da kral Hüseyin tarafından azledilen G., İngiltere'ye dönmüştür. Eserleri arasında *Story of the Arab Legion* (Arap Lejyonunun tarihçesi) [1948]; *A Soldier with the Arabs* (Araplar arasında bir asker) [1957]; *War in the Desert* (Çölde harp) [1960]; *Syria, Lebanon and Jordan* (Suriye, Lübnan ve Ürdün) [1967] sayılabilir.

J. B. GLUBB

GLUCK [*gluk*], **Christoph Willibald, Ritter von** (Erasbach 1714 - Viyana 1787), Alman bestecisi. 17 yaşında iken matematik ve mantık öğrenimi için Praha'ya gönderilen G., musiki bilgisini artırmak için kilise korocusu olarak çalışmış, bir yandan da şan ve viyolonsel dersleri vererek hayatını kazanmıştır. 1735 te Prens Lobkoviç onu Viyana'daki konağının özel orkestrasında görevlendirmiş, sonra da Prens Melzi'nin oda musikisi topluluğuna katılarak Milano'ya gitmiş ve devrin ünlü hocası Samartini'nin yanında öğrenimini geliştirmiştir. Böylece Napoli tarzı opera ile temas kuran G., on yıl kadar Milano'da kalmış ve burada ilk operası olan *Artaxerxes* [1741] i, bundan sonra da 7 opera daha bestelemiş, 1745 te Prens Lobkoviç ile birlikte Lord Middlesex'in davetlisi olarak Londra'ya gitmiş, burada iki opera ve 6 trio sonatı yazmıştır. Londra'da Händel ile tanışan G., bu bestecinin eserlerindeki yüksek müzikaliteyi ve koronun dramatik önemini kavrama imkânını bulmuştur.

Ch. W. v. GLUCK

Bundan sonra G., Mingotti'nin gezgin musiki topluluğuna katılarak iki yıllık bir turneye çıkmış, Viyana (İmparatoriçe Maria Theresia'nın doğum günü için *La Semiramide riconosciuta*'yı bestelemiştir). Kopenhag, Praha ve Napoli'de konserler verdikten sonra Viyana'ya dönmüştür (1752). Tek perdelik *Cinesi* (Çinliler) operasını çok takdir eden İmparator Franz Josef, ileride kendisini saray orkestrası şefliğine tayin edecektir. 1756 da Roma'da yazdığı *Antigone* ise G. un «Cavaliere» (Şövalye) şeref payesini almasına yol açmış, bundan sonra G., adının başına Ritter von G. unvanını eklemiştir.

Aş. yu. 1758 den itibaren G., «komik opera» tarzında besteler yazmıştır. Bu türün en zengin eseri *Pilgrime von Mekka* (Mekke'ye haç) olup konusu bakımından Mozart'ın *Haremden kız kaçırma*'sının öncüsü sayılır.

1762 de *Orpheus ile Eurydike*'nin Viyana'da ilk temsili verilir. 1767 de yine Viyana'da sahneye konulan *Alkestis* operası için açış hitabesinde G. şunları söyler: «Musikiyi öz gayesine dönüştürmeğe çalışmaktayım: aksiyonu kösteklemeden veya lüzumsuz süslemelerle aralamadan, duyguların ifadesini ve durumların ilgisini güçlendirmek için şiiri (metni) desteklemek yolundayım. Bu maksatla, birtakım beste güçlükleriyle parlamak uğrunda duruluğu feda etmekten sakınmaktayım.»

1770 de *Paris ile Helena* operasının fazla başarı kazanmaması G. yu yolundan döndürmezse de, tamamiyle İtalyan zevkine kendini kaptırmış olan Viyana'nın onun gelişmesi için gerekli bir alan olmadığı kanaatini edinmesine sebep olmuştur. «Bütün milletlere hitap eden bir musiki» yaratmak isteyen G., bu yolda Paris'te daha başarılı olacağı düşüncesiyle oraya göçer; *Iphigenie in Aulis* (İphygenia Aulis'te) operası 1774 te Paris Operasında temsil edildikten sonra baron Grimm, hayranlığını: «On dört günden beri Paris'in bütün düşüncesi, ruyası musiki olmuştur» diye ifade eder. G. un büstü, Paris Operası giriş merdivenlerine, Lully ile Rameau'nunkilerin yanına konur. Ancak, bu arada, G. cular ile Puccini'ciler arasında kavga kızışır. Bu kavga, «İphygenia Tauris'te» operasının büyük başarısı (1779) ile G. lehine sona erer. Grimm, bu bestenin, musikinin üstünde bir şey olduğunu; Schiller ise, Goethe'ye mektubunda «daha provaları seyrederken gözlerinden yaşlar boşandığını» yazar. Daha 1782 de Paris'te *Iphigenie*'nin 151. temsili yapılmaktadır. Aynı yıl (1779) temsil edilen *Echo und Narzis*'in tam bir başarısızlığa uğraması, 65 yaşına varmış olan sanatçıyı kızdırır ve Viyana'ya dönmesine sebep olur. G., Paris yıllarında yalnız Fransız operasının değil, başka ülkelerde, bilhassa Almanya'da da bu türün gelişmesine yön vermiştir.

Viyana'da hayatının son yıllarını yaşayan ve genç Mozart ile tanışan G., bir paralizi krizi sonucunda ölmüştür. Berlioz, onun ölümünden sonra: «Kim ne derse desin, sanatımızın iki tanrısı var: Beethoven ve G.» diye yazar.

G. un başka eserleri arasında *Don Juan* balesi (1761) ile yaylı sazlar için G. dur senfonisi (1750) ve 2 bale süiti de anılmak gerekir.

GLUKAN'LAR (Fr. Glucanes), hidrolizlerinde glikoz (üzüm şekeri) teşkil eden yarım sellülozlara verilen ad.

GLUKONİK ASİT (Fr. Acide gluconique; d-glukonik asit), $C_6H_{12}O_7$, şuruba benzer bir sıvı. Glukozun, gümüş tuzu veya bromlu su ile oksitlenmesi suretiyle elde edilir. İndirgendiğinde glukoza, oksitlendiğinde şeker asitlerine dönüşür. Suda çözünür, alkolde çözünmez. Erime noktası 200° dir. Süt taşı çözme, metal aşındırma vasıtası olarak ve kalsiyum tedavisinde kullanılır. Sentez yolu ile elde etmek için % 5 oranındaki bir glukoz çözeltisi karıştırılarak havalandırılır ve küf mantarları (Aspergillus niger ve Penicillium luteum) nın etkisine bırakılır. G. A. in tuzlarına glukonat denir. Kalsiyum glukonat, demir glukonat (kan yapan vasıta), titan glukonat (beyaz deri için tabaklama vasıtası), alkali glukonat (eritme peyniri yapımı için) gibi.

GLUKOZİD'LER (Fr. Glucosides), büyük bir bitkisel maddeler ve sentetik bileşikler grupu. Bu maddeler su veya seyreltik asitler (hidroklorik asit, sülfürik asit, organik asitler) ile kaynatmak sureti ile veya fermentler (meselâ: glikozidaz, ramnaz, amigdalaz) in etkisi altında bir veya sayıları çok karbonhidrat ile bir veya sayıları çok başka cisimlere (aglikonlara, yani şeker olmayan maddelere) parçalanan maddelerdir.

G. ler katı, çoğu zaman iyi billûrlaşan, ekseri acı, alkolde ve sıcak suda iyi çözülen bileşikler olup bariz fizyolojik etkiler gösterirler. Böylece digitalis glikozitleri ve strofantin, kalbin faaliyetini etkilerler. Solanin ağrı dindiren bir ilâçtır. Evonymin, safra faaliyetini etkiler. Scillirosid, fare zehiri olarak kullanılır. Bitki organizmasında G. lerin önemli bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Biyolojik mahiyetteki bu rol G. lerin kısmen şeker deposu olarak etki yapmalarından ibarettir. Başka hallerde çok hassas bitki boyalarını stabilize etmeye veya zararlı madde mübadelesi ürünlerini (fenolleri) zehirsiz hale getirmeye yararlar. Birçok bitki tohumları ve ağaç kabukları antiseptik etkileri olan G. ler ile çürümeye karşı korunur.

Botanik: Bitkilerde şekerlerle diğer maddelerin (alkol, fenol, aldehit v. b.) bir grupla birleşmesinden meydana gelen alkol özellikli bileşiklerdir. Glikozitler hidrolize edilecek olursa, şeker ve diğer maddelere ayrılır. Glikozit kelimesi, bileşiminde şeker olarak yalnız glukoz bulunanlara verilmesi gerekir, fakat bileşiminde heksoz, galaktoz arabinoz, riboz, mannoz, fruktoz v. b. bulunanlara da aynı ad verilmektedir.

Glikozitler bitkilerde çoğunlukla belli doku ve hücrelerde bulunurlar. Bitkilerde meydana gelişleri ve bitki için ne gibi bir değer taşıdıkları henüz bilinmemektedir. Bir koruma aracı olarak tanınmaktadırlar. Glikozitler bir kısmı aromatik bir kısmı zehirli maddelerdir. Meselâ kalp hastalıklarında kullanılan Digitalin bir glikozittir. Yüksük otu (*Digitalis*) cinsi türlerinin yaprak ve tohumlarında bulunur.

Memleketimizde glikozitler yönünden zengin bitkiler vardır. Meselâ meyan bitkisi (*Glycyrrhyza glabra*) köklerinde sakkaroz, glukoz ve mannit'in yanında bulunan glisirizin $C_{44}H_{64}O_{19}$ glikozidi, öksürük dindirici olarak kullanılır ve mide hastalıklarına karşı hazırlanan birçok ilâçların bileşimine girer.

Dünya meyan kökü ihtiyacının % 15 - 17 sini Türkiye sağlar. Bitkilerdeki birçok renk maddeleri de glikozitlerdir. Meselâ mavi - kırmızı antosiyan ve sarı renkli flavon.

GLUKURONİK ASİT (Fr. Acide glycuronique), $C_6H_{10}O_7$, şurup kıvamında suda çözünen bir kütle olup glukozun primer alkol grupunun oksitlenmesi ile elde edilir. G. A. karaciğerde üzüm şekerinin oksitlenmesi ile meydana gelir. G. A. in fenol, kresol v. b. ile birleşmesinden meydana gelen ürünlerin her gün yaklaşık olarak 0,3 - 0,4 gr kadarı idrarla çıkarılır. Araştırmaların kesinlikle ortaya koyduğuna göre, G. A. bir zehirden kurtarma reaksiyonu (panzehir) olup özellikle ekseri ince bağırsaklarda oluşan zehirli fenolleri zararsız hale getirir.

GLUSİN (Fr. Glucine), bir triazinin tri ve disülfo asidinin sodyum tuzları karışımı. Bu, açık esmer, sıcak suda ve alkolde kolay çözülen bir toz olup şeker kamışından yaklaşık olarak 100 defa daha tatlıdır. Bundan dolayı sağlığa zararlı olmayan tatlandırma vasıtası olarak kullanılır. G. çözeltisi meyan kökü tadındadır.

GLUTAMİK ASİT (Fr. Acide glutamique, aminopirotartrik asit, aminoglutarik asit, acidum glutaminicum), $C_5H_9O_4N$, hemen bütün yumurta akı maddelerinde, özellikle kazein, fibrin, keratin, yumurta ve süt, yumurta akı maddelerinde bulunur. Bu asit, rombik oktaeder ve tetraederler teşkil eder, 225° de erir, suda % 1 oranında çözünür, alkolde zor çözünür, eterde ise hiç çözünmez. Yoğunluğu 1,54 tür. Glutamin ve G. A. adları gluten (buğday çirişindeki yumurta akı maddesin) den türetilmiştir. Çünkü glutamin ilk defa glutenden elde edilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki G. A., beynin madde mübadelesinde önemli bir rol oynamaktadır. G. A. verilen fareler, çok dolambaçlı bir yerden daha kolaylıkla çıkmayı başarmışlar, bu maddeden alan insanlarda ise büyük bir zihnî faaliyet ve verimlilik görülmüştür.

GLUTAMİN (Fr. Glutamine), $C_5H_{10}O_3N_2$, birçok bitki tohumlarında çimlenme asparagin asidi ile birlikte veya yalnız olarak bulunan suda oldukça kolay çözünen bir cisim. Canlı madde mübadelesi olaylarında yumurta akı maddelerinden amino gruplarının uzaklaştırılması sonucunda serbest kalan ve bir hücre zehiri olan amonyağın, G. ve asparagin asidi teşekkülü ile bertaraf edildiği tahmin edilmektedir. Aynı tarzda hayvanlar da zararlı amonyağı, üre çıkararak zararsız hale getirirler. Arı d - G. renksiz billûr iğneleri teşkil eder.

GLUTARİK ASİT (Fr. Acide glutarique), $C_5H_8O_4$, normal piro tartarik asit veya pentandiasit adını da alan bu cisim büyük, renksiz, monoklin, kolay çözünen levhalar teşkil eder. Erime noktası 97°, kaynama noktası 303°, yoğunluğu 1,43 tür. Pancar usaresinde ve ham koyun yününün yıkandığı suda bulunur.

GLUTATHION, glutamin asit, sistein ve glikolden meydana gelmiş billûri bir tripeptid olup 1921 de ilk defa Hopkins ve Kendall tarafından kaslardan ve maya hücrelerinden elde edilmiş, sonraları sentetik olarak da yapılmıştır. Bu cisim, beyaz suda çözünen, alkolde çözünmeyen billûrlar teşkil eder. Bu billûrlar 190° de ayrışırlar. G. karaciğerde sentetize olur, hemen bütün canlı hücrelerde askorbinik asidin yanı sıra bulunur. SH bağlantısı (sulfhidril grupu) hidrojen vererek disülfür bağlantısına (-S-S) dönüşebildiği için G. canlı hücrelerdeki oksitlenme ve indirgenme olaylarında hidrojen iletici olarak rol oynar.

GLUTİN (Fr. Glutine), kemik ve eterlerin, kıkırdakların kaynatılmasında meydana gelen bir madde. Jelatin adını da alır.

GLUTOL veya GLUTOFORM, formaldehidin jelatin üzerine etkisinden meydana gelen bir ürün. Kurutularak sertleştirilen kütle rendelenerek kaba, beyaz yara tozu haline getirilir. Bu toz, yara üzerinde yavaş yavaş formaldehiti ayırır ve bu suretle dezenfekte edici ve kan dindirici etki yapar.

GLÜKAGON (Fr. Glucagon) [Biyokimya], bazı pankreas ekstraktlarında bulunan ve hiperglisemi (kanda aşırı oranda glikoz bulunması) meydana getirme yolu ile insulin in etkisinin tersine etki yaratan bir polipeptid.

GLÜKOFERANOZ (Fr. Glucofuranose) [Kim.], γ konumundaki alkol fonksiyonu ile aldehid fonksiyonu arasında oluşan bir yarı asetilleşmenin ürünü olan siklik biçimde glikoz (glikoz - lar ile glikoz - γ ları temsil eden G. lar yalnız asetilli türevler halinde bilinmektedirler).

GLÜKOKORTİKOİD (Fr. Glucocorticoide), glüsidlerin metabolizmasında rol oynayan böbreküstü bezi korteksi (Fr. glande cortice - surrénale) nin salgıladığı hormonlara verilen ad.

GLÜKONAT (Fr. Gluconate): 1. Kimya: Glükonik asidin tuzu; 2. Eczacılık: Kalsiyum glükonat, organizmanın kalsiyum kaybetmesi hallerinde ağızdan 2 ilâ 3 gr lık veya damardan 1 gr lık dozlar halinde verilir; iki birleşme değerli demir G. (Fr. gluconate ferreux) da, alyuvar hemoglobinlerinin azalması niteliğindeki kansızlık (Fr. anémie hypochrome) durumlarında kullanır.

GLÜKOPİRANOZ (Fr Glucopyrannose) [Kim.], δ konumundaki alkol fonksiyonu ile aldehid fonksiyonu arasında oluşan bir yarı asetalleşmenin ürünü olan siklik biçiminde glikoz (Glikozun izole edilebilen biricik şekilleri glükopiranoz - α ile glükopiranoz - β dır; bunlara glikoz - α ve glikoz - β da denilir).

GLÜSİD (Fr. Glucide) [Biyokimya], canlı maddelerin bir bileşeni olan, içinde karbon, hidrojen ve oksijen bulunan ve birkaç alkol fonksiyonundan başka aldehid veya ketondan ibaret indirgeyici bir kümelenmesi de olan madde (Sakarid [Fr. saccharide] adiyle de anılır).

G. ler, oz'lar (Fr. oses) ve ozid'ler (Fr. osides) olmak üzere iki temel grupa ayrılırlar.

Oz'lar, aldozlar ve katozlar olarak ikiye ayrılırlar. Bunlar glikoz, laktoz, arabinoz gibi hidrolizlenemeyen şekerlerdir.

Ozid'ler de üç grup meydana getirirler: 1. Holozidler: bunların hidrolizi ile özdeş veya farklı birkaç oz elde edilir. Hidrolizde serbest kalan ozların sayısına göre bunlar da diholozid, triholozid v. b. bölümlerine ayrılırlar. Diholoidler indirgen olabilirler (laktoz) veya olmayabilirler (sakaroz). 2. Polozidler: bunlar çok büyük sayıda oz'un anhidritleşmesiyle oluşan ve tam hidroliz sonucunda bu oz'ları serbest bırakan makromole küllerdir; serbest bırakılan oz'lar özdeş (amidon, selüloz, inulin) veya farklı (araban'lar) olabilirler. 3. Heterozidler: bunların hidrolizi bir veya birkaç oz'dan başka, genellikle hidroksilli, sülfhidrilli veya aminli olan ve aglikon denilen yabancı bir molekül verir.

G. leri anlatan ve artık eskimiş terimler de vardır. Meselâ G. lerin genel adı «şekerler» idi; oz'lar için «glükozlar»; diholozidler v. b. için «bioz'lar», "trioz'lar» denilirdi; oz'ların, holozid'lerin ve poliozid'lerin tümü için «karbon hidratlar» deyimi kullanılırdı ve nihayet, heterozid' lere «heteroglükosid'ler de denirdi.

Oz'ların hepsi tatlıdır; diholozid'ler ile triholozid'ler genellikle tatlıdır; heterozid'ler tatsız, acı veya tatlı, bazan da buruktur.

G. ler organizma için birinci derecede önemli bir enerji kaynağıdır. Onlardan biri olan glikoz, kasların kasılması için vezgeçilmez bir ihtiyaçtır. G. lerin ozid'ler (glikojen, amidon) biçiminde organizma tarafından yedeğe alınması, kan dolaşımında tam yeterli oranda bulunmalarını sağlar. Organizma ilkin G. leri yakar, lipidlerle protidleri ise ancak G. yedeklerinin azalmasından sonra yakar. G. ler metabolizmasındaki bozukluklar, en yaygını şeker hastalığı (diyabet) olan değişik ağırlıkta hastalıklar biçiminde kendini gösterir.

GLYKŌN, Atina'lı (Yun. Glykōn ho Athēnaios), Yunan heykeltıraşı. Napoli müzesindeki «Ercole Farnese» (Farnese Herakles'i) adını taşıyan heykel onun eseridir. Caracalla Hamamında bulunan bu heykelin Yunan heykeltıraşı Lysippos'un bir eserinin kopyası olduğu sanılır.

GMELIN, Johann Friedrich (Tübingen 1748 - Göttingen 1804), Alman kimyageri, botanikçi Johann Georg (1709 - 1755) un yeğeni. Tübingen ve Göttingen'da tıp ve kimya profesörlüğü yapmıştır. Madenî kimya üzerindeki araştırmaları ve *Geschichte der Chemie* (Kimya tarihi) [3 cilt, 1797 - 1799] adlı kitabı ile tanınmıştır.

GMELIN, Leopold (1788 - 1853), Alman kimyageri. Heidelberg Üniversitesinde kimya profesörü olarak çalışmıştır. Ferripotasyum siyanürün sarı ferropotasyum siyanür ile klordan elde edilmesi, sindirim olayı safra asitleri ile safra boyalarının keşfi, konularında türlü çalışmaları vardır.

Gmelin deneyi: G. ayıracı (100 cm^3 % 25 lik nitrik asit ile 2 damla dumanlı nitrik asit karışımı), bilirubin (safra boyası) ihtiva eden sıvılarla karakteristik renkli tabakalar verir. Bu tabakalar, yukarıdan aşağıya doğru, yeşil, mavi, mor, kırmızı ve kırmızı - sarı görünüşlüdür. Burada söz konusu olan, bilirubinin renkli oksitlenme ürünleridir.

GMELIN, Samuel Gottlieb (Tübingen 1744 - Ahmetkent, Kafkasya 1774), Alman botanikçisi. 1767 de Petersburg'da profesör olarak bulunmuştur. 1768 - 1773 arasında (kısmen Pallas ve Süldenstaedt ile birlikte) Kafkasya'yı ve Hazar Denizinin güney sahilini dolaşmış, esir düşmüş ve hapishanede ölmüştür. Rus topraklarındaki gezilerinin izlenimlerini taşıyan *Reise durch Russland* (Rusya içinde seyahat) [4 cilt, 1774 - 1784] adlı eseri Pallas (b. bk.) tarafından yayımlanmıştır.

GMELINA (Bot.): bk. MİNE ÇİÇEĞİ.

G. M. T., İngilizce *Greenwich mean time* [Greenwich orta saati] kelimelerininin kısaltması. Dünyanın bölündüğü saat dilimlerinin ve her ülkenin kanunî saatinin dayandığı «evrensel saat» sistemi içinde bir olayın hangi saatte meydana geldiğini söylerken G. M. T. remizlerini kullanmak doğru olmaz. Gerçekten de, astronomide kullanılan bütün saatler gibi «orta saat» de, göz önüne alınan yıldızın mahallî meridyenden «üst geçiş» i anında başlar ve burada da «orta güneş» in Greenwich meridyeninden «üst geçiş» i söz konusudur. «Evrensel saat» ise aksine gece yarısı, yani güneşin Greenwich meridyeninden «alt geçiş» inde başlar ve «sivil saat» denilen saat tanımlamasına tekabül eder. Buna göre, salt astronomik nitelikteki uygulamalar dışında kalan uygulamalarda bu remizlerin kesinlikle kullanılmaması gerekir.

GMUNDEN, Yukarı Avusturya'da bir kaza merkezi, ılıca ve sayfiye yeri. Traun nehrinin Traun gölünden doğduğu noktadadır. Nüfusu 12 900 (1951) dür. Ilıca sanatoryumu, göl banyoları ve tuzlu su kaplıcaları, ayrıca kereste sanayii, seramik ve çimento fabrikaları bulunmaktadır. Salzburg eyaletinin başlıca merkezi ve takriben 1850 yılına kadar tuz ticaretinin ana kaynağı olan G., gölün kuzey kıyısına doğru genişlemektedir. Gölün kıyısında ve göl üzerinde bulunan ve köprü ile birbirine bağlanmış olan

GMUNDEN

Orth adında iki şato, Traun nehrinin sağında bir tepenin üzerinde ise Cumberland şatosu bulunmaktadır.

GNATYON (Fr. Gnathion < Yun. *gnathos* = çene), alt çenenin alt ve orta bölgesindeki anatomik nokta. Çene noktası da denilen G. özellikle yüzün uzunluğunu ölçmede kullanılır.

GNAYS (Alm. Gneiss), gözle görülebilen ince tabakalar halinde sıralanmış kuvars, feldispat ve ağır mineral kristallerinden teşekkül etmiş kristalofilyen bir kütle. G. ın bileşimi granitinki gibidir, şu farkla ki G. ın mineralleri ince tabakalar halinde bulunur. G., içindeki mikanın niteliğine göre *siyah mikalı*, *beyaz mikalı* veya *iki mikalı* (veya *granülitik*) adlarını, içindeki öteki ağır minerallerin niteliğine göre de *amfibollü*, *piroksenli*, *grönalı* v. b. adlarını alır. İnce tabakaları iyice belirgin olan G. a şeritli (Fr. rubanné), tabakaları o kadar belirgin olmayanına granitoid G. denilir. G. ın yoğunluğu 2,6 - 2,8 dir.

G. çoğunlukla eski tortul kütlelerden (paragnays), bazan da endojen kütlelerden (ortognays) türer. İçine çok miktarda magma girmiş olan G. a migmatit, öteki türlüsüne ektinit denilir. G. yataklarını meydana getiren metamorfizmin oluşmuş bulunduğu yerlerde üstten alta doğru, intikal hadleriyle, iki mikalı mikaşistlerden siyah mikalı G. lara geçilir.

G. lar çoğunlukla bazı granitler kadar mütecanistirler ve bu sebeple onlar gibi yapı işlerinde kullanılabilirler.

GNEISENAU [*gnąyzînąu*], **August, Graf** (1814), **Neidhardt von** (Schildau, Torgau 1760 - Posen 1831), Prusyalı kumandan. Önce Avusturya ordusu, sonra da Ansbach prensliği hizmetine (1780) girmiş, 1702 - 1783 te Kuzey Amerika'da vazife görmüştür. 1786 dan itibaren Prusya ordusunda görev alan G., Kolberg kalesi müdafaasında kendini tanıtmıştır (1807). Prusyalı ıslahatçılar çevresinde askerliği hürriyetçi fikirlerle bir arada yürüten G., Stein'ın azledilmesi (1808) nden sonra ordudan ayrılarak yabancı memleketlerde dolaşmış, 1811 de Fransa'ya savaş açılması zamanının geldiğini savunmuş, Kurtuluş Harpleri sırasında Silezya ordusu kurmay başkanı olarak stratejik harekâtı idare etmiş, Leipzig meydan savaşında (1813), sonra yine Blücher'ın kurmay başkanı olarak «Belle Alliance» meydan muharebesinde (1815) ordunun zafere ulaşmasında ve Napoléon'un tam bir yenilgiye uğratılmasında büyük yardımı dokunmuştur. 1825 yılında mareşal (Generalfeldmarschal) liğe yükselen G., 1831 Polonya ayaklanmasında 4. doğu kolordusu kumandınlığında bulunmuş ve o sırada koleraya tutularak ölmüştür.

GNEISENAU

GNIEZNO [*gnyęzno*] (Almanca adı: **Gnesen**), Polonya'da, Poznan voyvodalığında ve bu şehrin kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 42 600 (1962) dür. İçinde İslav öncesi devre ait birçok palafit (göllerde yapılmış tarih öncesi kulübe) ler bulunan bir bataklık bölgenin ortasındadır. XV. yüzyılın başlarından itibaren Polonya'nın dinî merkezî olmuştur. 1793 ten 1918 e kadar Prusya, 1939 - 1945 arasında Almanya idaresinde kalmıştır. Küçük sanayii vardır.

GNIŃSKI, Jan (XVII. yüzyıl), Polonyalı devlet adamı. Polonya kralı III. Jan Sobieski'nin Türklerle Żurawnó savaş meydanında (1676) yaptığı sulh anlaşmasının padişah tarafından tasdikini istemek üzere Istanbul'a gönderilen Polonya elçilik heyetinin başı. Jan Sobieski'ye karşı muhalefetin başı olduğu halde, Istanbul'a gidecek heyetin başında bulunmayı kabul etmiştir. Haziran 1677 de Istanbul'a gelen G., uzun görüşmelerden sonra, anlaşmanın tasdikini elde edemeden 1678 aralık ayında geri dönmüştür. G. nin elçilik heyeti hayranlık uyandırmıştı: Dimitri Cantemir'in ifadesine göre, elçilik heyeti 700 kişiden ibaretti. Bu elçiliğe dair Lehçe yazılmış iki sefaretname vardır. Biri elçinin, diğeri de sefaret kâtibinin günlük hâtıra defteridir. Her ikisi de Varşova'da Krasiński Kütüphanesindeki el yazmasından yayımlanmıştır: *Źrodła do Poselstwa Jana Gnińskiego Wojewody Chełmińskiego do Turcyi w latach 1677 - 1678* (Kulm voyvadası Jan Gniński'nin 1677 - 1678 yıllarında Türkiye sefaretine dair tarihî kaynaklar) [Varşova, 1907]. Kâtibin kısaltılmış olarak Fransızcaya tercüme edilmiş olan günlük hâtıraları, Paris'te Millî Kütüphanede saklanmaktadır.

GNOM'LAR (Yun. *Gnōmē* = zekâ, düşünceler, fikirler), Paracelcus'un Yunancadan türettiği bir kelime, kabalistler (b. bk.) in hayal etmiş olduğu tabiatüstü yaratıklar. Kendileri genellikle korkunç görünüşlü ve biçimsiz olan G. ların karıları aksine büyük bir güzelliğe sahip bulunuyorlardı. G. lar dağlarda otururlar ve maden ocaklarını ve yeraltı servetlerini korurlardı.

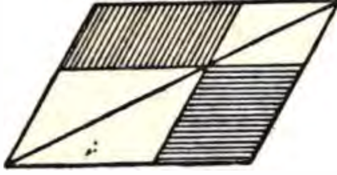
Klasik edebiyat: Genel bir düşünceyi, bir tecrübeyi, bir ahlâkî kaide veya düsturu ifade eden nazım veya nesir şeklinde kısa vecizeler. İbranî, Hint, İran, Arap, Skandinav v. b. edebiyatlarında tutunmuş bir türdür. Alman edebiyatının Priamel (bir önerme tarzında iki terimi olan mesel) leri (XII - XVI. yüzyıllar) de G. lar arasında yer alır.

Homeros ve Hesiodos'ta ilk ürünlerini verdikten sonra, Megara'lı Theognis'in usta kaleminde gerçek bir vecizeli edebiyat gelişir. Daha sonraları, özellikle Euripides ve Menandros'un oyunlarından çıkarılan G. lar, alfabe sırasına göre tertiplenerek okullara eğitim aracı olarak verilmiştir. Roma edebiyatında, Publius Syrus'un *mimos*'larında (sententiae) görülür. Sonraları, sözlü geleneklerden veya yazılı edebî eserlerden G. derlemeleri meydana getirilir: Favorinus (II.

yüzyıl) un, Orion (V. yüzyıl) un ve Johannes Damascenus'un *gnomoloji*'leri (G. derlemeleri), Orta Çağın «florillegium» (güldeste, antoloji) larında devam eden bir gelenek kurmuştur.

Klasik edebiyatımızda, özellikle Tanzimat şâirlerinde, bu çeşit «irsal - i mesel» örneklerine bolca rastlanır (Ziya Paşa: Terkib - i bent).

GNŌMŌN (Yun.) [Astronomi ve Geometri], düz ve yatay bir yüzey üzerine gölge düşüren ince bir sütundan ibaret olup sütunun gölgesinin uzunluğuna göre Güneşin veya Ayın ufuk üzerindeki yüksekliğini ve yönünü gösterip vakti anlamağa yarayan âlet, güneş saati.

G N O M O N

G., Antik Çağda bilinirdi. İlk olarak, Anaksimandros'un Yunanistan'da bir G. kurduğunu Diogenes Laertios söyler. Herodotos'a göre ise, bu buluş Kalde'lilere aittir. Eski Çağda çeşitli biçimlerde güneş saatinin kullanılmış olduğunu da biliyoruz. Roma'da Augustus zamanında, Campus Martius (Mars Meydanı) a Mısır'dan getirilmiş olan 30 m uzunluğundaki bir obelisk dikilmek suretiyle böyle bir güneş saati kurulmuştur. Eski Çağ, vakti ölçmede portatif asma kadranlardan da yararlanmıştır. Daha yakın zamanlarda, Bologna'daki San Petronio kilisesi avlusuna J. D. Cassini yapısı (1653) ve Paris'teki Saint Sulpice kilisesi avlusuna Lemonnier yapısı (1742) olan birer G. yerleştirilmiştir.

GNOSÇULUK (Fr. Gnosticisme), müntesiplerinin, her şey hakkında alelâde insan bilgisi üstünde tam bir bilgiye sahip olduklarını iddia ettikleri bir dinî felsefe sistemi. G. en başta bizatihî bilgiye, yani Tanrı, insan ve dünya ile ilgili bütün meselelerin çözümünü sağlayacak tüm ve salt bilgiye sahip olduğunu ileri sürer.

Özünde sezgiye dayanan bu ilim, ansızın gelen, kesin bir içe doğuşla kazanılır, yalnız bazı mahrem kişilere vergidir ve insanı selâmete götürür. Kişi, iman ve efâliyle değil, ancak bu yoldan kurtulabilir.

Bütün teozoflar ermişlik iddia edenler gibi gnosçular da tecellî (émanation) teorisine açıkça meylederler, maddeye ise özünde kötü gözü ile bakarlar. İkicilik (dualisme) temel ilke olup, insan bedeni kötü sayılır. Hıristiyan gnosçularının, öldükten sonra dirilme ve Tanrının insan şeklinde tecessüm etmesi gibi dogmaları reddetmeleri bu temel ilkeye dayanır. Gnosçu ahlâkçılığının tutumu da bununla izah edilir: bu ahlâkçılığa göre ya en aşırı çilecilik ya da tam bir ahlâkdışıcılık (amoralizm) vardır. Kurtarıcı bilgi (gnose salvatrice) ye sahip olanlar ikinci derecedeki bir yaradan (demiurgos = Eflatun felsefesine göre yaradıcı tanrı) ın koyduğu ahlâk kurallarının üstündedir. G. bir tek değildir, birçok G. lar vardır. Bu felsefe, Hıristiyanlık bünyesi içinde doğmuş bir olay, dinî sapıklıkların birincisi ve en tehlikelisi de değildir. Gnosçular, daha ziyade çeşitli dinler içinde, küçük mahremler gruplaşmaları meydana getirme çabası göstermişlerdir. Hıristiyan G. u, Hıristiyanlık tarihinin başlarında sayısız dallar salmıştır. Bu grupların bazıları kurucularının adını taşır, bazıları da müşterek bir adla anılır. Birinci kategori, sihirbaz Simon (Simon le Magicien), Basilis, Karpokratēs, Valentinus ve başkalarının kurduğu grupları içine alır; ikinci kategoride ise Ofit, Nikkolait, Kainit ve benzerleri vardır. Bu sapık (héterodoxe) G. un dışınd , Origenes'in açıkladığı din kurallarına uygun olan (orthodoxe) G. u da anmak gerekir. Mandeizm ve Hermetizm, ilk Hıristiyanlarla çağdaş, fakat Hıristiyanlık dışında kalan G. lardır.

Bir Yahudi G. undan (İskenderiyeli Philōn, kabbala) ve bir islâmî G. tan (İsmailiye mezhebi salikleri ile Dürzîler) da bahsedilebilir. Hattâ Henduizmin ve Buddhizmin içinde de G. tan ilham alan akımlar vardır. Nihayet Batı Avrupa'da beliren birçok gizli ilimler (occultismes) de, bazı çağdaş akımlarda ve özellikle modern teozofide G. izleri görülür. Bu son yıllara kadar gnosçuların yazıları, ancak St. Eirenaios'un metin aktarmalariyle biliniyordu; fakat 1946 da Yukarı Mısır'da Mag - Hamadi'de gnosçulara ve «hermetik'ler» e ait büyük bir kitaplık bulunmuştur.

GNŌTHİ SEAUTON (Yun. = kendini bil), Delphos'un üç hikmetinden en ünlüsü ve en sık kullanılanı. Öbür iki hikmet: «her şeyin çoğu zarar» (medhen agan) ve «bağlanma, felâkete götürür» (eggya para d'ata) sözleridir. Yedi Bilge ye mal edilen bu vecizeler, Delphos'taki Apollon tapınağının girişi üzerine kazılmıştır. «Kendini bil» sözünün, «ölçünü ve imkânlarını aşma, insanlığını bil ve kendini Tanrıya eş koşma» anlamında söylenmiş olduğu sanılmaktadır. Bu hikmeti Sokrates, felsefî tutumunun kuralı olarak benimsemiş, Eflatun ise eserlerinde, kapsamını geliştirerek zenginleştirmiştir.

GNOZ (Fr. Gnose; Yun. *gnōsis* = bilgi), sıradan insanların inançlarına üstün olduğunu iddia eden bir dinî ilim. Bu terim sadece belirli bir tek dinî düşünüş akımına, Gnosçuluk (b. bk.) a uygulanır. Okültizm (occultisme = gizli ilimler [ulûm - u hafiye]) de ancak mahremlerin, el almış kimselerin vâkıf olduğu mukaddes bilgileri içine alan en yüksek felsefeye G. adı verilir.

GNU (Hottentot dili; Lat. Connochaetes gnu; Fr. Gnou), Çiftparmaklılar takımının Boynuzlugiller (Bovidae) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 2 m, yüksekliği 1,5 m, kuyruğu 80 cm olup antilop, at ve boğa karışımı bir yapısı vardır. Rengi kırçıllı kahve rengi, tüyleri ön tarafta daha gürdür. Büyük bir baş üzerinde öküzünkini andıran boynuzlarının uçları yukarı doğru kıvrıktır. Soyu tükenmek üzere bulunan G. lar ürkek hayvanlardır; sürüler halinde Güney Afrika da yaşarlar. Boğamsı G. veya gorgon, beyaz yeleli G. ve beyaz kuyruklu G. olmak üzere üç çeşidi vardır.

G N U

GOA, Hindistan'ın batı kıyısında eski bir Portekiz sömürgesi. Nüfusu 550 000, yüzölçümü 3 400 km² olup yarıya yakını Hıristiyandır. Başkenti Nova Goa veya Panjim (11 150) dir. Demir ve manganez madenleri, tekstil endüstrisi (pamuk) vardır. Başlıca faaliyeti deniz ticaretidir. Marmagão ve Vasco de Gama limanları, maden ürünleri, Hindistan cevizi içi, tuz ve balıkçılık ürünleri ihraç ederler. Hindistan 1946 da G. üzerinde hak iddia etmiş, bölge

1955 te geniş bir bağımsızlık idaresine kavuşmuş ise de, 1955 hâdiselerine rağmen yine Portekiz hâkimiyetinde kalmıştır. Ancak 18 ve 19 aralık 1961 tarihlerinde Hindistan Birliği tarafından kuvvet kullanılarak işgal edilmiş, G., Damão ve Diu ülkesi meydana getirilmiştir (1962 statüsü).

GOA, DAMÃO ve DİU, Hindistan Cumhuriyetine bağlı, henüz devlet haline gelmemiş bulunan 10 ülke (territories) den biri. Nüfusu 626 700, yüzölçümü 3 693 km² dir.

GOAJIRA (Coğ.): bk. GUAJIRA.

GOAJIRO [*goahiro*] **LAR veya GOAXIRO'LAR,** Amerika Birleşik Devletlerinde, Colombia'nın kuzeyinde, Guajira yarımadası üzerinde oturan yerli kızılderililer. Geçim vasıtaları en başta hayvancılık olan G. lar, Arawak'lar soyuna mensupturlar. Nüfusları 30 000 dir.

GOBABİS, orta güneybatı Afrika'da, Kalahari çölü sınırında bir kasaba. Denizden yüksekliği 1 417 m dir. Kasabada aş. yu. 800 beyaz yaşamaktadır. 228 km uzaklıktaki Windhuk'a ulaşan bir demiryolunun başlangıcı olan G., artezyen kuyulariyle sulanıp sığır ve koyun yetiştirilen bir çiftlik bölgesinin merkezidir.

GOBBI, Tito (doğ. Bassano del Grappa 1915), İtalyan opera şarkıcısı (bariton). 1938 de Roma'da *Traviata* operası ile mesleğe girmiş, S c a l a Tiyatrosunda Wozzeck rolünde oynamıştır (1942). Yabancı ülkelerde bilhassa Verdi operalarında rol alarak ün yapmıştır. Oyun kudreti, *Tosca*'da (Scarpia) ona milletlerarası bir ün kazandırmıştır. G., operalar da sahneye koymuş ve filmlerde rol almıştır.

T. GOBBI

GOBELIN [*gobl̄ē*], XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Paris'in bir banliyösünde kumaş boyamacılığı yapan Gobelin ailesinin adından gelen bir çeşit dokuma ki hakikisi, Fransa'da geleneklere göre sınatkârca dokunmuş ve gayet ince renk tonlariyle perdelenmiş nakışlı duvar halıları ve döşemelik kumaşlardır.

Fransa kralı IV. Henri'nin teşebbüsü ile G. ailesinin evinde meydana getirilen ilk atelyede, zamanın en ünlü ressamlarının kompozisyonlarından örneklenilerek dokumalar imal edilmiş, sonra da XIV. Louis zamanında J. B. Colbert (b. bk.) tarafından bu atelye genişletilerek Saray Mobilyaları İmalâthanesi (Manufacture royale des meubles de la Couronne) adiyle yeni bir kuruluş meydana getirilmiş ve ressam Le Brun'ün yönetimine verilmiştir (1661). Bu dönemde çok gelişen imalâthane için en tanınmış Fransız ressamları karton modelleri hazırlamışlardır. Bu örneklere göre, bilhassa Versailles sarayı için resimli duvar halıları, kanape ve koltuk kumaşları dokunmuştur. Bütün bu çalışmalar sarayın parası ile başarıldığından, Büyük İhtilâlden sonra malî yardım kesilince, müessese bir gerileme dönemine girmiş ve piyasa için iş almağa başlamıştır. Nihayet III. Cumhuriyet'ten sonra dekorasyon işleri yeniden itibar kazanmışsa da, G. dokumalarında renkler eski sağlamlığını ve özentisizliğini kaybetmiştir. Bugünkü adı Manufacture nationale des Gobelins (Millî G. İmalâthanesi) olan müessesenin başına, 1936 da sanat yazarı ve tarihî anıtlar müfettişi G. Janneau'nun getirilmesi üzerine eski geleneklere dönülerek renk paleti hayli daraltılmış ve kabartılar (modelés) ın yine yakın ve uzak planlara göre dokunmasına başlanmıştır.

G. halı ve duvar örtüleri resimlerinde, devrin sanat modasına göre, Hıristiyanlık tarihi, antik mitoloji, remizler, feeriler, kralların hayatı ile ilgili konular tasvir edilmiştir.

G. dokumalarının dünya çapındaki şöhreti sebebiyle, zamanla Fransız veya yabancı menşeli, belli çeşitteki her türlü halı ve döşemeliklere G. adı verilmiştir.

Hakikî G. ler, «brasselisse» denilen el tezgâhlarında göz nuru isteyen uzun emeklerle dokunur. Bu işlem, değişik renklerdeki yünden eğrilmiş kısa atkı ipliklerinin, pamuk veya keten ipliğinden dokunarak tezgâha yatay durumda gerilmiş bulunan çözgü dokumasına, örneğine uygun olarak işlenmesi suretiyle yapılır. Nakşedilecek örnek, çevre hatları belirtilmiş, tabiî büyüklükte şablon, eskis veya karton halinde olmak üzere, çözgü dokumasının altına tespit edilmiştir. G. tekniğinde, renkli atkı iplikleri aynı çözgü ipliğine ilmiklenmeyeceği için, kilim dokuma tekniğinde renk alanları arasında tipik olarak görülen çentiklerden sakınılır.

Hakikî olmayan G. ler ise, Jaquard (Jakar) dokuma tezgâhlarında makina ile imal edilir. Atkı G. i, çözgü G. i, tek veya çift taraflı kullanılabilen G. ler diye adlandırılan, birbirlerinden farklı tekniklerle imal olunan G. ler vardır.

Atkı gobelini, nakışlar (figür, yaprak, çiçek) ı meydana getiren çözgü ve atkılarla 1 veya 2 çözgü ve atkı ilmiğinden teşekkül eder. Nakış çözgüsü ile değişik renklerdeki atkı iplikleri örneğe uygun olarak kumaşın üst veya alt yüzüne işlenir. Germania, Hollanda, Reform, Batavia gibi adlarla anılan yol ve duvar halıları, atkı G. i tekniği ile dokunmuştur. Yünlü G. denilince, taranmış yün ipliğinden mamul bir atkı G. i anlaşılır.

Çözgü gobelin'inde nakışlama, birkaç alacalı nakış çözgüsü ve bir tek açık veya koyu renkli nakış atkısı ile meydana getirilir. Her iplik dizgesi birer ince çözgü ve atkı ilmiği ile ilmiklenir. Döşemecilikte kullanılan ipekli veya

GOBELIN: Château de Saint-Germain

pamuklu G. kumaşları (reps = kabartık - oylumlu dokunmuş kumaş çeşidi) nın dokunuşu da aş. yu. bu yoldadır. Üzerine resimler basılmış veya boyanmış «reps» görünüşlü ve G. dokumacılığını taklit eden kumaşlar da yapılmaktadır.

GOBER veya GOBİR, XIV. yüzyılda, Air yaylasının güneyinde kurulmuş Haussa krallığı (başkenti, Kornaka'nın kuzeyindeki Birni n'Lallé'dir). XVII ve XVIII. yüzyıllarda istilâlara uğramıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında en müreffeh devrine erişmiştir. G. 1808 yılında Peul'lerin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır.

GOBIIDAE (Zoo.): bk. KAYA BALIĞIGİLLER.

GOBİ (Moğolca = çöl; Çince adı: **Şa - mo** [kum denizi]), Orta Asya'da uzunluğu aş. yu. 2 000 km ve ortalama yüksekliği 1 000 m den fazla olan geniş bir tekne. G., batıda Tanrı dağları (Pe - şan), kuzeyde Hanhukei (Kangay) dağları ve Transbaykalların güney kolları, doğuda Büyük Kingan dağları, güneyde Nan - şan dağları ve Ho-

G O B İ

anğ - ho ırmağının dirseğini kuşatan dağ silsileleri ile çevrilidir. Bütünü ile pek az yükseklik farkları gösteren G., *tala* denilen birçok münferit düz çukurluklar ihtiva etmektedir. Moğolistan Altay'larının alçak kolları G. nin ta içerlerine kadar girer. Pek sert bir kara iklimine sahip olan G. de ortalama sıcaklık dereceleri kışın — 6° ile 15°, yazın ise 22° ile 26° arasında değişir. Kum fırtınaları sıkça görülür; yağışlar ise az ve düzensizdir (yılda en çok 150 mm). Yalnız güneydoğuda katıksız bir kum çölü iklimi karakterini gösteren G., doğuda bozkır iklimine dönüşür. Kuzeydoğunun suları zaman zaman Kerulen ırmağı vasıtasiyle Amur nehrine akar. Geri kalan kısımların denizlere akıntısı yoktur. Burada vaha meydana getiren en önemli ırmak Edsin - gol'dur. G. halkı göçebe Moğollardan ibarettir. Güneydoğudan buraya Çinli sömürgeci çiftçiler sızmaktadır. G. nin içinden birçok kervan yolları geçer.

Doğu G., asıl G. den Büyük Kingan dağları ile ayrılır.

GOBINEAU [*gobino*], **Joseph Arthur, Comte de** (Ville d'Avray, Paris 1816 - Torino 1882), Fransız diplomatı ve ırk nazariyecisi. Çeşitli ırkların belirli, değişmeyen hususiyet ve kabiliyetlere sahip olduklarına dair bir teori ileri sürmüştür (*Essai sur l'inégalité des races humaines* = Beşerî ırkların eşitsizliği üzerine deneme [4 cilt, 1853 - 1855]). G., kuzeybatı Avrupa'da yaşayan uzun başlı ve arî Germenlerin diğer ırklara hükmedecek bir yaradılışta ve en üstün ırk olduğunu kabul eder. G., her ne kadar bugünkü Almanları Keltlerden ve Slavlardan meydana gelmiş melez bir millet saymışsa da, onun ırk nazariyesi Almanya'da büyük yankılar uyandırmış, özellikle Nasyonal Sosyalizm rejiminin siyasî maksatları yolunda sömürülmüştür. Nietzsche, Wagner, H. S. Chamberlain, Fransa'da ise bilhassa A. Sorel, sonraları da Barrès üzerinde G. nun derin tesirleri olmuştur. G. nun ilmî incelemeleri ve seyahatnameleri de vardır: *Trois ans en Asie* (Asya'da üç yıl) [1859]; *Traité des écritures cunéiformes* (Çivi yazıları) [1864]; *Les religions et les philosophies dans l'Asie Centrale* (Orta Asya din ve felsefeleri) [1865] v. b. G., aynı zamanda, orijinal bir üslûbu olan bir romancıdır. Romanları arasında *Le prisonnier chanceux* (Talihli mahpus) [1847]; *Nicolas Belavoir* (ad) [1847]; *Les Pleïades* (ad) [1874] ve *Nouvelles asiatiques* (Asya hikâyeleri) [1876] özellikle anılır.

Comte de GOBINEAU

GOBLEN (El işi): bk. GOBELIN.

GOBLOT [*goblo*], **Edmond** (Mamers 1858 - Haut - Rhin Labaroche 1935), Fransız filozofu. Caen ve Lyon edebiyat fakültelerinde profesörlük yapmıştır. İspat nazariyesinin yenileştirilmesine yardımı dokunmuştur. G. aynı zamanda teolojik muhakeme tarzını da tarif etmeye çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Essai sur la classification des sciences* (İlimlerin tasnifine ait bir taslak) [1898]; *Vocabulaire philosophique* (Felsefe sözlüğü) [1901]; *Justice et liberté* (Adalet ve hürriyet) [1902]; *Traité de logique* (Mantık bahisleri) [1918]; *Le systhème des sciences* (İlimler sistemi) [1921].

GOCAM, Habeşistan'da, Tana gölünün güneyinde dağlık kütle. Yüksekliği 4 230 m dir. G. ilinin nüfusu 1 600 000, idare merkezi Debra Marqos'tur.

GO - CHI - NYORAI [*go - chi - nyorai*], Japon mitolojisinde Yakushi, Taho, Dainichi, Ashuku ve Shaka adlı beş bilgelik veya temaşa tanrısı.

GOCKEL [*gokil*], **Albert** (Stockach, Baden 1860 - Freiburg 1927), İsviçreli fizikçi. 1903 te Freiburg Üniversitesi kozmik fizik profesörlüğüne seçilmiş, atmosfer elektriği, meteoroloji ve radyoelektrik dalgaların atmosferde yayılışları üzerinde araştırmalar yapmış, 1910 da balonla yaptığı bir yükselmede, Hess'ten önce, havanın yükseklerde iyonlulaştığını tespit etmiş ve böylece kozmik kökenli bir ışımanın varlığını göstermiştir.

GODARD [*godār*], **Benjamin** (Paris 1849 - Cannes 1895), Fransız bestecisi ve kemancısı. Paris Konservatuvarında Rebert ve Vieuxtemps'ın öğrencisi, olan G., aynı konservatuvarda 1887 den itibaren keman hocalığı etmiştir. Kısa piyano besteleri melodiler, iki konçerto, dört senfoni ve iç lerinde ninnisiyle tanınmış *Jocelyn* (ad) [1888] bulunan operalar yayımlamıştır.

B. GODARD

GODARD [*godār*], **Eugène** (Clichy, Seine 1827 - Bruxelles 1890), Fransız baloncusu. İlk uçuşunu 1846 da Paris'te yapmıştır. Ailesinin bütün üyelerini ba-

loncu olarak yetiştirmiş, 2 500 den fazla uçuş yapmıştır; bunlardan bazıları (1863 te Nadar ile birlikte «Géant» adını taşıyan balonla yaptığı gezi gibi) şöhret kazanmıştır. Paris kuşatması (1870 - 1871) esnasında havadan posta ulaşımını G. sağlamıştır.

GODAVARİ, Hindistan'da bir nehir. Batı Gat dağlarından çıkar ve Dekkan platosu üzerinden güneydoğuya yöneldikten sonra, birkaç ağızla Bengal körfezine dökülür. Uzunluğu aş. yu. 1 650 km dir. G., Doğu Gat dağlarını yardıktan hemen sonra Doğu Hindistan'da gemiciliğe elverişli birçok kollara ayrılır ve büyük bir delta teşkil eder. G. ve bilhassa onun Gautama kolu Hinduların mukaddes ırmaklarından biridir.

GODDARD [*gọdīrd*], **Robert Hutchings** (Worchester, Massachusetts 1882 - Baltimore 1945), Amerikalı fizik bilgini. Clark Üniversitesinde fizik profesörlüğü yapmıştır (1919 - 1943). Daha tahsili sırasında uzay araştırmaları ile ilgilenmiş olan G. ın uzaya insan gönderme konusunda o zaman defterine not ettiği bazı fikirler 50 yıl sonra gerçekleştirilmiştir. 1914 - 1916 yılları arasında uzay uçuşları sırasında yaptığı tercübelerin sonuçlarına dair yazdığı rapor (*A Method of Reaching Extreme Altitudes* = En son irtifalara erişme yolunda bir metod) üzerine kendisine Smithsonian Institution ve Daniel and Florence Guggenheim Foundation tarafından malî yardımlar yapılmıştır.

GODEFROY DE BOUILLON [*godfrua di būyō*] (aş. yu. 1061 - 1100), Basse - Lorraine Dukası ve Merkad - i İsa muhafızı. Boulogne Kontu I. Eustache'ın oğlu olan ve 1095 te ilk Haçlılardan biri olarak ortaya atılan IV. G., Haçlı Seferinin masraflarını karşılamak üzere dukalığını ve varını yoğunu satıp savmış ve I. Haçlılar Seferinde önemli bir rol oynamış, Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'u ziyaret etmiş, 22 haziran 1099 da Kudüs'ün alınmasından sonra kral seçilmişse de, Merkad - i İsa muhafızlığı ile yetinmiş, zaptettiği ülkenin savunmasına önem vermiş ve *Assises de Jérusalem* denilen ve Kudüs ile Kıbrıs'ta uygulanan bir kanunname hazırlatmış, Mısırlıları Aşkelon'da yendikten sonra zehirlenmek suretiyle ölmüş, çok geçmeden bir efsane kahramanı kişiliği kazanmıştır. G., Fransızların *chanson de geste* dedikleri destanlarından birinin ve İtalyan şâiri Tasso'nun *La Gerusalemme Liberata* (Kudüs'ün kurtuluşu) adlı destanının da kahramanıdır.

GODESBERG (Bad G.), Almanya'da, Nordrhein - Westfalen federal devletinin Köln *Bezirk*'ine bağlı bir şehir. Denizden yüksekliği 60 - 165 m olup nüfusu 73 600 (1966) dür. Bonn'un 7 km ötesinde oluşu, nüfusunun büyük ölçüde artmasına (1939: 30 300) ve şehrin bir kibar yatağı olarak önem kazanmasına sebep olmuştur. Birçok devlet daireleriyle 53 yabancı devlete ait temsilcilikler bu şehirdedir. Karbonik asit - alkali - demir bileşimli kaynarcaları bulunması yüzünden Bad G. (G. ılıcası) adını alan şehirde eski Seçmen Prenslik devrine ait bir tabya, sunî kömür, demir - metal, tıbbî eşya, giyim eşyası, oyuncakçılık endüstrileri vardır. Eski Frank ve Roma yerleşmelerinden kalıntılar saklayan G. in eski adı Wodansberg (Wotan dağı) [Wotan: İskandinav mitolojisine göre baş tanrı]) idi. Şehrin hâkim tepesinde bulunan, 1210 da kurulup 1583 te tahrip edilmiş olan Godesburg şatosunun yıkıntıları üzerinde 1959 - 1960 ta bir otel yapılmıştır.

G O D E S B E R G

1969 mayısında G. ve Yalova belediye meclisleri birbirlerini «kardeş şehir» ilân etmişlerdir.

Godesberg çevresi (Godesberger Kreis): Sovyet Rusya ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) ile anlaşmak suretiyle Almanya'nın birleşmesini sağlamak üzere 1949 da A. Hermes, R. Nadolny v. b. tarafından kurulmuş olan bir dernek. A. Hermes 1950 de ayrılarak Gesellschaft für die Wiedervereinigung Deutschlands (Almanya'nın yeniden birleştirilmesi derneği) adı altında ve Almanya Sosyalist Birlik Partisi (SED) gibi teşekküllerin tarafsızlık politikasından uzaklaşan, fakat Doğu ile iktisadî iş birliğinde kalmayı hedef tutan yeni bir dernek kurmuştur.

GODFRED (ölm. 810), 798 yılında tahta çıkan Danimarka kralı. Danimarkalıları gemiler inşa edip denizlere açılmaları hususunda ikna etmiş, 800 yılına doğru Jylland'ın güneyine kadar ilerleyen Büyük Karl ordularının hücumlarına karşı koymuş, Eider ile doğuda Sli fiyordu arasında, Dannevirke'nin temelini teşkil etmiş olan uzun bir kale duvarı yapımına başlamıştır. Vendes'lerin ilerlemesine, onların pazarlarından biri olan Reric'i tahrip etmek suretiyle mukavemet göstermiştir.

GODHAVN [*gōdhhaun*], Batı Grönlanda kıyılarında bulunan Disco adasının idare merkezi ve ilmî incelemeler istasyonu. Nüfusu 700 dür. Eskiden Baffin koyunda avlanan balina gemileri bu küçük limanda yatarlardı.

GODIN [*godē*], **Louis** (Paris 1704 - Cadiz 1760), Fransız astronomu. La Condamine ve Bouguer ile birlikte, meridyen derecesini ölçmek için Peru'ya gönderilen (1735 - 1742) ilmî heyette bulunmuştur. Bu ilmî teşebbüs tarihte Mission des Académiciens (Akademi üyeleri görevi) adiyle anılır. G. 1725 te Fransız İlîmler Akademisine üye seçilmiştir.

GODIVA [*godạyvī*], **Lady**, bir İngiliz efsanesinin kahramanı olan kadın. M e r c i a kontu ve Coventry lordu olup 1057 de ölen Leofric'in karısı olan bu k a d ı n, Roger de Wendower (XIII. yüzyıl) ın anlatışına göre, Coventry halkını bunaltan vergileri azaltması için kocasına yalvarmış, kont da çok dindar bir insan olan karısına şehir içinde çırıl çıplak dolaşmaya razı olması halinde isteğini yerine getireceğini söylemiştir. G. yalnız uzun saçlariy-

LADY GODIVA

le örtünerek şehirde dolaşmış ve Brompton (XVI. yüzyıl) un dediğine göre de kimse tarafından görülmemiştir. XVII. yüzyıldan kalma bir balad, G. nın şehir halkına evlerine kapanmalarını emretmiş olduğunu, emre uymayıp G. yı gözetleyen Peeping Tom (Dikizci Tom) adındaki meraklı bir terzinin hemen kör olduğunu anlatır. 1949 da Lady G. nın bronzdan bir heykelinin dikilmiş olduğu Coventry şehrinde üç yılda bir G. törenleri yapılır.

GODOY CRUZ [*gcđhoy krūs*], Arjantin'de, Mendoza'nın güneyinde bir şehir. Nüfusu 54 500 dür. Gıda sanayii ve hidroelektrik tesisleri imalâthaneleri vardır.

GODTHAAB [*gɔhọb*], Grönlanda'nın başkenti, liman ve balıkçılık merkezi. Godthaab fiyordu üzerinde, bu fiyordun Davis boğazına çıkışı yakınındadır. Nüfusu 3 179 (1960) dur. Norveçli misyoner Hans Egede tarafından 1721 de kurulmuş olup 1727 de Danimarkalılarca iskân edilmiştir. Halen Landshovding (baş yönetmen) burada oturur. G. ın yüksek okulu, hastahanesi ve bir deneme çiftliği (tilki ve koyun), radyo verici istasyonu, ilmî ve askerî üsleri vardır.

G O D T H A A B

GODUNOV, Boris Fëdoroviç (1551? - 1605), Rus çarı. Çar Korkunç İvan (İ v a n Groznıy) onu oğlu Fëdor'un müşaviri olarak vazifelendirmiştir. K ı z k a r d e ş i İrina ile evlenmiş olan Fëdor'un çarlığı zamanında, 1584 ten i t i b a r e n G., Rusya'nın hakiki hâkimi olmuştu. İvan zamanında başlanan Sibirya'nın istilâsı işinin emniyetini sağlamak için 1587 de Tobolsk şehrini kurdurmuş ve o zamanlar güney Rusya'daki Kırım Tatarlariyle savaşmıştır. G., Rusya'yı A v r u p a ile t e m a s a geçirmek i ç i n g a y r e t sarf etmiştir. Moskova'da 1589 da bir patrikhane kurdurarak Rus kilisesini Istanbul patrikliğinden ayırmıştır. Rurik hanedanının son oğlu olan prens Dmitriy'i 1591 de öldürtmüş ve çar Fëdor'un 1598 de ölümünden sonra Rusya tahtına çıkmıştır. 1597 de çiftçilerin hareket serbestliğini kısıtlaması teşebbüsü gibi baş vurduğu bazı yenilikler ve yabancılara karşı duyduğu meyil, kendisine karşı bir muhalefetin meydana gelmesine sebep olmuş ve ilk düzmece Dmitriy, G. a karşı kolaylıkla büyük başarılar kazanabilmiş, fakat o zaman G. ansızın ölmüştür. Oğlu II. Fëdor çar olmuştur. 1825 te Puşkin, *Boris Godunov* adlı bir trajedi yazmış, Mussorgskiy de 1874 te bir opera bestelemiştir. Bk. BORİS GODUNOV.

B. GODUNOV

GODWIN [*gọdwin*], **Mary Wallstonecraft** (Hoxton 1759 - Londra 1797), İngiliz kadın yazarı. Romancı William G. in karısıdır. Başlıca eserleri arasında *Vindication of the Rights of Women* (Kadın haklarının korunması [1792] sayılabilir. İngiliz şâiri Shelley'nin kayın validesi idi.

GODWIN [*gọdwin*], **William** (Wisbech, Cambridgeshire 1756 - Londra 1836), İngiliz gazetecisi ve romancısı. Önce Protestan rahibi (1778 - 1783) iken, sonradan kendisini sosyal reformlara vermiş ve *The Inquiry Concerning Political Justice and its influence on general Virtue and happiness* (Siyasî adalet ve bunun genel fazilet ve s a a d e t üzerindeki etkisine dair araştırma) [1793] başlıklı eserini çıkarmıştır. *The Adventures of Caleb Williams* (Caleb Williams'ın maceraları) [1794] adlı bir romanında sosyal teorilerini uygular ve mantıkî bir liberalizm taraflısı görünür. G., eserlerinde, insanların geleceğine karşı sınırsız bir güven besler.

W. GODWIN

GODWIN - AUSTEN [*gọdwin ọstin*] **TEPESİ veya K²**, Himalaya sisteminin kuzeybatı kesiminde ve Çin Türkistanı ile Keşmir arasında yer alan Karakorum sıradağlarında, Himalaya sisteminin ve dünyanın ikinci en yüksek tepesi (8 620 m). Tepe, kaynağı aynı yerde bulunan Baltoro buzulunu keşfeden İngiliz coğrafyacısı yarbay Henry Haversham Godwin - Austen (1834 - 1923) in adiyle anılır. Tepeye ilkin 1954 te çıkılmıştır.

GOEBBELS [*göbils*], **Joseph Paul** (Rheydt 1897 - Berlin 1945), Alman siyaset adamı. 1922 de Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) ne girmiş, Nazi gazetelerinde yazı işleri müdürlüğünde bulunmuş, 1926 da da partinin Berlin bölgesi başkanı olmuştur. «Der Angriff» (Taarruz) adlı gazetenin sahibi ve kurucusu idi (1927 - 1933). 1928 de Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin propaganda şefi olmuştur. Hitler, G. ı en yakın müşaviri olarak, halkı aydınlatma ve propaganda işleri devlet bakanlığına getirmiştir. G. basın, radyo, film, edebiyat ve sanat hayatının diğer bölümlerini cesaret ve başarı ile yönetmiştir. Nazi radikalizminin öncülüğünde gittikçe artan bir gayret gösteren G., harp esnasında, bilhassa «Das Reich» (Devlet) adlı haftalık gazetedeki başyazılarında propaganda faaliyetini artırmıştır. Ağustos 1944 te G., tam yetki ile, topyekûn harp faaliyetlerinin tanzimi işlerinin başına getirilmek suretiyle otoritesinin zirvesine yükselmiştir. Hitler, vasiyetnamesinde onu Almanya başbakanlığına tavsiye ettiği halde, Hitler'in ölümünden birkaç saat sonra, düşman kuvvetlerinin eline düşmemek için karısı ve çocuklariyle birlikte intihar etmiştir.

J. P. GOEBBELS

GOEBEN [*göbin*], **August von** (Hannover 1816-Koblenz 1880), Alman generali. 1837 yılında Fransa'da X. Charles ordusu hizmetinde bulunmuş, 1842 de Prusya ordusuna geçmiş ve bu orduyle 1864 yılında Danimarka, 1866 da Bohemya, 1870 te de Fransa savaşlarına iştirak etmiştir. Bapaume'da yenilmiş, fakat 1871 de Saint-Quentin'de galip gelerek bunu telâfi etmiştir. «Yavuz» zırhlımıza Almanya tarafından verilen G. adı bu generale aittir.

GOEBEN ve BRESLAU bk. HAMİDİYE, YAVUZ.

GOELZER [*gölzer*], **Henry** (Beaumont-le-Roger, Eure 1853-Esprels, Haute Saône 1929), Fransız Latince bilgini. 1899-1901 yılları arasında Riemann tarafından başlanan *Grammaire comparée du grec et du latin* (Yunanca ve Latincenin mukayeseli grameri) ve 1893 te Eugène Benoist ile birlikte yazdığı *Dictionnaire latin-français* (Latince-Fransızca sözlük) ile tanınmıştır.

GOEPPERT-MAYER [*göpirt mayir*], **Maria** (doğ. Katowice 1906), Alman asıllı Amerikalı kadın fizikçi. Doktora tezini Götingen (1930) da verdikten sonra, kocasiyle birlikte Amerika'ya yerleşmiş ve John Hopkins Üniversitesinde fizik profesörlüğü almıştır. Bundan sonra sırasiyle New York, Chicago ve California üniversitelerinde çalışmıştır. 1963 Nobel fizik armağanını H. D. Jensen ile paylaşmıştır. «Sihirli sayılar» ın varlığını müşahede eden G., Jensen'den ayrı olarak, atom çekirdeğinin yapısı ile ilgili bir teori ortaya koymuştur («atom çekirdeği, gezegenlerin elektronları gibi, üst üste satıhlardan oluşmadır»). Bu teori, çekirdeğin çeşitli özelliklerinin anlaşılmasını sağlamıştır; özellikle «sihirli sayılar», doymuş satıhları karşılamaktadır.

M. GOEPPERT-MAYER

Sihirli sayılar (Magic numbers): içinde bulundukları çekirdeğe çok büyük bir istikrarlılık sağlayan belirli sayıdaki proton veya nötronlar. Bu sayılar, 2, 8, 20, 50, 82 ve 126 dır. Bu sayılarda proton veya nötronu kapsayan atom çekirdekleri ile bunların sayıca pek az altında olanlar, son derece büyük bir birleşme enerjisine sahiptirler. Meselâ 2 protonu ve 2 nötronu bulunan helyum atomu bunlar arasında yer alır. Bu sayıların biraz üstünde proton veya nötronu olan çekirdeklerin ise istikrar derecesi nispeten düşüktür.

GOERDELER [*gördılır*], **Carl Friedrich** (Schneidemühl 1884-Plötzensee, Berlin 1945), Alman politikacısı. Şehir meclisi üyeliğinde ve belediye başkanlıklarında bulunmuş (1911-1930), 1931-1932 ve 1934-1935 yıllarında fiyat kontrol komiserliği ile görevlendirilmiş, fakat Nazi iktisadî politikasına muhalefeti yüzünden 1937 de gözden düşmüştür. G. özellikle II. Dünya Harbinde mukavemet hareketinin liderliğini yapmıştır. G. ın siyasî programı, aslında, parlamentolu devlet düzeninde otoriter unsurların kuvvetlendirilmesini hedef tutmakta idi. Hitler'e yapılan 20 temmuz 1944 suikasti üzerine tutuklanarak idam edilmiştir.

C. F. GOERDELER

GOEREE [*gurę*], güney Hollanda'da, Maas (Meuse) nehrinin birikintileriyle teşekkül etmiş bir ada. 1751 de bir dalgakıran G. yi Overflakkee adasiyle birleştirmiştir.

GOES [*gūs*], Hollanda'da (Zelanda), Zuid Beveland adası üzerinde, 14 400 nüfuslu bir şehir. Önemli bir tarım ürünleri pazarıdır. Metalürji ve gıda sanayiine, makine inşaat fabrikalarına sahiptir. Çevresinde Zelanda'nın deneme bahçeleri bulunmaktadır.

GOES [*hūs*], **Hugo Van der** (Gand? aş. yu. 1440-Rouge Cloître, Auderghem 1482), Hollandalı (Flaman) ressam. Çobanların çocuk İsa'ya tapışını canlandıran triptiği en çok beğenilen eseridir (1475, Uffici müzesi, Floransa). Ayrıca «Meryem ananın ölümü» (Brugge belediye müzesi), «Sta Anna'nın ailesi» (Bruxelles), «Müneccimlerin çocuk İsa'ya tapışı» (Leningrad) başlıklı eserleri de anılır. G., renk karşıtlıklarında ve peyizaj tekniğinde büyük ustalık gösterir. Duygu ile dolu bir realizm ifadesine ve yeni bir anlayışa sahiptir.

GOETEL [*getel*], **Ferdynand** (Sucha, Galiçya 1890-Londra 1960), Polonyalı romancı. Viyana'da mimarlık tahsil eden G., Avusturya uyruklu olduğu için 1914 te Ruslar tarafından Taşkent'e sürülmüş, 1920 de Hindistan'a kaçmış, sonra Polonya'ya dönmüştür. Bu maceradan ilham alarak bir dizi egzotik roman yazmıştır. 1938 de muhalefete geçmiş, 1945 te Londra'ya yerleşmiştir. Eserlerinde keskin gözlem, açık ve sade bir anlatım, derin insan sevgisi göze çarpar. Başlıca hikâye ve romanları: *Patnik Karapeta* (Karapeta firarisi) [hikâye, 1923]; *Kos na Pamirze* (Pamir üzerindeki kara tavuk) [hikâye, 1924]; *Ludzkoéc* (İnsanlık) [hikâye, 1925]; *Podzoz do Indyj* (Hindistan'a seyahat) [hikâye, 1933]; *Fod znakrem faszyzmu* (Faşizm dünyasında) [deneme, 1938].

GOETHALS [*gouthılz*], **Georg Washington** (Brooklyn, New York 1858-New York 1928) Amerikalı tuğgeneral ve sivil mühendis. 1907-1914 yıllarında Panama kanalının inşasında başmühendis olarak çalışmış, 1919 dan itibaren tünel, köprü ve liman yapımı faaliyetlerine katılmıştır.

G. W. GOETHALS

GOETHE [*göte*], **Johann Wolfgang von** (Frankfurt am Main 1749-Weimar 1832), Alman şâiri ve yazarı. G. nin ana-babası, birbirinden tamamiyle başka soy ve mesleklerden gelmiştir. Babası Johann Caspar G., Thüringen köylerinden bir zanaatçı ailenin oğlu iken ilk defa ata mesleğinden ayrılarak hukuk tahsil etmiş, birçok seyahatler yapmış, İmparatorluk müşavirliği görevini aldıktan sonra yurtluğuna çekilerek çocuklarının tahsil ve terbiyesiyle uğraşmıştır. Gayet ağır başlı, temkinli, kesin prensiplere bağlı bir adam olan bu babanın aile üzerindeki baskısı, yaşı ile birlikte artmıştır. Babasından 21 yaş küçük

olan annesi Elisabeth (Textor) ise Rhein Frankları soyundan ve üyeleri hep üniversite mensubu bulunan bir ailenin kızı idi. Yılgınlık bilmeyen bir neşesi, zengin bir hayal gücü, çocuksu sofu bir ruhu vardı. Beş çocuğundan yalnız G. ile Cornelia sağ kalmıştı. G., annesiyle babasının bu zıt yaradılışlarından neler aldığını, ileride, bir dörtlük içinde belirtecektir («Babamdan vücut yapımı ve ağır başlılığımı, anacığımdan neşeli tabiatımı ve şiir yazma zevkimi aldım»).

GOETHE'nin doğduğu ev (Frankfurt a. M.)

Grosser Hirschgraben'daki baba evinde yapılan geniş mimarî tadilât (1755), Frankfurt'un Fransızlar tarafından istilâsı ve evlerine Fransa kralı temsilcisi Kont Thoranc ile maiyetindeki ressamların yerleşmesi (1759; bu sayede G. Fransız sanat ve edebiyatı ile temasa gelir), İmparator II. Joseph'in taç giymesi (1764), G. nin unutamadığı çocukluk izlenimleri arasında yer alır. Evde, aydın aile dostlarının da yardımı ile gördüğü sağlam eğitim, yaşından önce olgunlaşan küçük G. nin Aydınlanma çağına ait bilgi ve görgü şekillerini kolayca sindirmesine yardım etmişti. Çağdaş Alman ve Fransız edebiyatlarını biliyordu; Yunanca, İngilizce, İtalyanca, hattâ Latince öğrenmişti. Resim yapar, çalgı çalar, dans eder, devrin üslûbunda (Rokoko) kimi nükteli ve hafif - zarif, kimi dinî ve ahlâkî olan şiirler yazardı.

Gretchen adındaki bir kıza karşı gönlünde uyanan ilk aşk ve ayrılık acısı (1763 - 1764) yüzünden vücut ve ruh sağlığı bozulan G., babasının ısrarlariyle hukuk tahsili için Leipzig'e gider (1765). O zamanlar Küçük Paris diye anılan Leipzig, koyu Fransız damgasını taşıyan Rokoko üslûbunun tesirinde, zarif ve kültürlü bir toplumun merkezi olmuştu. Leipzig yıllarında, hukuk tahsilini daima geri plana atan G. nin ruhunda bir bölünme görülür: bir yanda Rokoko çığırına, onun satıhta kalan zarifliklerine, yapmacıklarına, külfetli diline uyan G., öbür yanda öz mizacı ile gerçeğe, tabiata ve tutkuya karşı sonsuz bir susuzluk duyan G. Bu ikiliğin eserlerindeki izdüşümü, pansiyoner olduğu Schönkopf ailesinin kızı Annette (Kätchen) ile yürüttüğü ilişkiden doğan *Liederbuch Annette* (Annette'in şiir defteri) ve *Laune des Verliebten* (Âşığın kaprisi) başlıklı pastoralinde, resim öğretmeninin kızı Frederike Öser için yazdığı *Lieder mit Melodien* (Ezgili lied'ler) de, Behrisch'e armağan ettiği od'larında (*Oden an Behrisch*), *Die Mitschuldigen* (Suç ortakları) adlı klasik komedisinin ilk taslağında ve nihayet ilâhiyatçı Langer ile din konusundaki yazışmalarında belirir. Bu eserlerin hepsi 1766 - 1767 tarihlerini taşır. Kätchen'dan ayrılmak G. için maddî ve manevî bir yıkım olmuştur. Şiddetli bir kan boşanması ile ölümün eşiğine gelen şâir, baba evine dönmek zorunda kalır (1768). Bir buçuk yıllık nekahat devresinde G., annesinin arkadaşı Susanne von Klettenberg'in manevî önderliği altında kendini mistik kitaplara ve tabiat felsefesi üzerinde incelemelere verir, bir yandan da şiirler yazar (*Neue Lieder* [Yeni şiirler]).

GOETHE İtalya'da (J. H. W. Tischbein'ın tablosu, 1787, Frankfurt Şehir Sanat Enstitüsü)

1770 nisanında hukuk tahsilini tamamlamak üzere Strassburg'a giden G., orada tıp ve cerrahlık derslerine de devam eder. Sesenheim pastörünün kızı Frederike Brion ile başlayan yeni bir sevda, Alsace'ın dinlendirici tabiatı, bilhassa Herder ile kurduğu dostluk ve bu şâirin yapıcı öğütleri G. nin ruhunda tam bir değişiklik meydana getirir. Bu yenileşmeden şâirin gerçek hüviyeti doğacak ve bu ilk «deha devresi» Weimar'a yerleşmesinin ilk zamanlarına kadar sürecektir. Strassburg'ta onun ilhamının kaynakları Homeros, Pindarus, Shakespeare, *Ossian* ve *Kitab-ı mukaddes*'tir. Halk şarkılarının gizli büyüsü ona sırrını vermiştir; ateşli yüreği, Frederike Brion için yazdığı *Mailied* (Mayıs şarkısı) ve *Willkommen und Abschied* (Buluşma ve ayrılık) gibi şiirlerde, duygularını sihirli bir akımla karşısındakine duyurma yolunu bulmuştur. Bu şiirlerdeki ahenk ve tasvir kudreti, o zamana kadar Alman şiirinin erişemediği bir dil gücü ve yaşantı derinliği getirmektedir. Yine aynı yıl, Strassburg katedralinde kemalini bulan Alman mimarîsinin hayranlığı altında *Von deutscher Baukunst* (Alman yapı sanatı üzerine) başlıklı etüdünün bazı bölümlerini yazan G., bir yandan da *Götz von Berlichingen* (ad) ve *Faust* (b. bk.) dramlarının taslaklarını hazırlar ve böylece Alman edebiyatının Sturm und Drang çığırını açar (bk. FIRTINA VE HAMLE).

Artık G. hukuk tahsilini tamamlamış ve Frankfurt'a dönerek avukatlık belgesi almıştır (1771). Burada G. mesleğinin gerektirdiği düzenli bir hayat yaşar gibi görünürse de, ruhunda, kesin olgunluk yıllarının, yani deha devresinin yaşantısını sürdürmektedir. M. Brentano, Lenz, Jung-Stilling, hele J. H. Merck gibi arkadaşları vardır. Sık sık Darmstadt'a Merck'i görmeğe giden şâir, Büyük Dukalık sarayı hanımları ile de tanışıklıklar kurmuştur (Psyche, Lila, Urania için yazdığı od'lar). *Der Wanderer* (Gezgin), *Wanderers Sturmlied* (Gezginin fırtına şarkısı) v. b. gibi en güzel şiirleri, bu Darmstadt yolculuklarının izlenimlerini taşır (1772).

Bu arada İmparatorluk İstinaf Mahkemesinin Wetzlar'a taşınmasiyle bu şehre göçen G., orada tanıştığı Charlotte Buff'a gönül verir. Acı bir ayrılıkla biten bu macera, dünya şöhretine erişen ilk Alman romanının, *Die Leiden des jungen Werthers* (Genç Werther'ın ıstırapları) [1774] ın doğmasını sağlar. Bu yıl sonunda Frankfurt'a dönen G., burada *Prometheus* (ad) ve *Mahomet* (Muhammed) dramlarının bazı bölümlerini yazacak, *Götz von Berlichingen*'i yeniden kaleme alacaktır. 1774 yılı, *Clavigo* (ad), *Ganymed* (ad) ve *Stella* (ad) dramlarının yazıldığı,

Prometheus'un tamamlandığı, şâirin Weimar'lı genç prens Carl August ile tanıştığı, büyük edebiyatçı dostları Herder, Klopstock, Lavater, Basedow, Jacobi ve Kont Stolberg'in sohbetlerinden feyizlendiği yıllardır. Frankfurt hayatının son yılı olan 1775 te G., Lili Schönemann ile tanışır ve hemen nişanlanır. Bir yıl bile ömrü olmayan bu nişanlılıktan edebiyatın kazancı o nefis *Lili - şiirleri*'dir. *Egmont* dramı üzerinde ilk çalışmalar, *Urfaust* (İlk Faust) un yazılması da bu yıla rastlar.

Sachsen - Weimar dukalığı başına geçen prens Carl August'un daveti üzerine Weimar'a giden G. (1775), genç prensi gittikçe nüfuzu altına alarak dukalığın en yüksek mevkilerine yükselecek ve kendisine asalet unvanı verilecektir. Yine aynı yıl G., duygularının ve sanatının gelişmesinde önemli bir rol oynayacak olan Charlotte von Stein ile tanışır. Bu ilk Weimar döneminde şâir, daha çok eğitici çalışmalarla ve devlet işleriyle uğraşır, fırsat buldukça şiir yazar, daha sonra da tabiî ilimler konusunda inceleme yazılarına girişir. Bir yandan çalışan insanın ülkücü hamleleri, öte yandan da Charlotte von Stein ile başlayan aşk macerası, bu Sturm und Drang şâirinden klasik bir şâir oluşturmuştur. Artık o, sanat eserinde şekil aydınlığını, özel hayatta ise tutkuların yatıştırılmasını ve törelere saygılı bir kişiliğin geliştirilmesini en yüce mutluluk saymaktadır. *Grenzen der Menschheit* (İnsanlığın sınırları), *An den Mond* (Ay'a), *Wanderers Nachtlied* (Gezginin gece şarkısı) gibi şiirlerin yanında, ağır ağır büyük sahne eserleri oluşmağa başlar: *Iphygenie* (Iphygenia) [1779] ile Alman üslûbundaki klasik tiyatroyu kurar; İtalya seyahatinde son şeklini alacak olan *Torquato Tasso* (ad) yu ele alır; romantik romanın özlü bir örneği olan ve *Faust* gibi hayatı boyunca üzerinde işleyeceği *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Wilhelm Usta'nın çıraklık yılları) [1776 - 1785] yi kaleme alır. Bununla beraber, şâir G. ile devlet adamı G. birbirleriyle gittikçe çelişme haline düşmektedir. Öte yandan G., 1806 da evleneceği Christiane Vulpius ile tanışmış ve sevişmiştir. Hem resmî görevlerinin baskısından, hem de Charlotte von Stein'ın etkisinden kurtulmak için, sevgilisini de yanına alarak İtalya'ya kaçar (1786). *Die erste italienische Reise* (İlk İtalya yolculuğu) [1786 - 1788], şâirin estetik gelişmesinde önemli olur: Roma'nın antik dekoru içinde G., klasik üslûbu tamamiyle benimser. *Egmont* tamamlanır; nesir halindeki *Iphygenie* kafiyesiz nazım (Blankvers) şekline çevrilir; *Tasso* ile *Römische Elegien* (Roma ağıtları) [1790] taslak halinde ortaya çıkar. Şiddetli bir maddîlik ve dünyevîlik taşıyan yeni bir unsur şâirin hayatına girmiştir; *Urpflanze* (Ana bitki) [1787] yi tabiattaki oluşmanın sembolü (ana unsur) olarak kabul etmiş ve bu görüş, tabiî ilimler alanındaki araştırmalarını feyizlendirmiştir.

1788 de Weimar'a dönen G., hemen bütün resmî görevlerini bırakır, Christiane Vulpius'u evine alarak Bayan von Stein ile büsbütün bozuşur. Şâirin Schiller ile Rudolstadt'ta tanışması da bu yıla rastlar.

Bu arada *Metamorphose der Pflanzen* (Bitkilerin başkalaşması) [1790] ve *Farbenlehre* (Renkler teorisi) nin ilk hazırlıkları tamamlanmıştır. İtalya'ya yaptığı ikinci seyahat (1790) ise *Venezianische Epigramme* (Venedik hicviyeleri) nin yazılmasına vesile olur.

1791 de G. yi Dukalık Sarayı Tiyatrosu müdürlüğünde buluruz; bu görevi 16 yıl yapacaktır. Öte yandan, Prens ile birlikte Silezya, Riesengebirge, Galiçya ve Fransa savaş alanlarını dolaşan, Fransız İhtilâlinin aristokrat ruhunda yarattığı çöküntü ile gittikçe kendi içine kapanan şâir, ancak Schiller ile yeniden buluşunca (1794) bu gönül yalnızlığından kurtulacak ve hayatında yeni bir yaratma dönemi açılacaktır. Bu dönem, Schiller'in yayımladığı «Die Horen» dergisi ve «Musenalmanach» yazı ailesine katılmasiyle başlar: *Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten* (Alman göçmenlerinin anlattıkları); *Zauberlehrling* (Büyücü çömezi), *Der Gott und die Bajadere* (Tanrı ile Bayader) gibi baladlar, bu yazılar arasındadır. Schiller ile birlikte yazdıkları *Xenien* (Yun. = misafire verilen hediyeler) başlıklı epigramlarda ve meşhur mektuplaşmalarında her iki şâir, fikrî ve manevî tutumlarını açıklayarak edebî muarızlarını taşlamaktadır. Bu yıllarda Schiller büyük dramlarını kaleme alırken, G. de Alman klasik edebiyatının en ünlü öğretici ve eğitici eserlerinden biri olan *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Wilhelm Usta'nın çıraklık yılları) ye son şeklini vermektedir (Bu romanı 1795 te yayımlamağa başlamıştır). Alman halkının en çok benimsediği ve ailenin temel değerlerini yansıtan *Hermann und Dorothea* (H. ile D.) adındaki manzum romanı ise 1797 de yayımlar. Fakat bu dönemin G. yi en çok meşgul eden çalışması *Faust* üzerindedir. *Faust*'un I. bölümü 1806 da tamamlanacak ve şâirin «Toplu eserleri» (12 cilt) arasında çıkacaktır (1806 - 1810).

Goethe (H. Christoph'un tablosu, Goethe Müzesi, Frankfurt a. M.)

Schiller'in ölümü ile G. yine yalnızlık köşesine çekilir. Artık yaşlanmağa başlayan şâir, Weimar'ın «Olympos» u haline gelmekte ve bütün Almanya'nın, hatta Avrupa'nın bir ziyaretgâhı olmaktadır. Ziyaretçileri arasında Kleist, Heine, Jean Paul, L. Tieck, Von Arnim, Madame de Staël, Benjamin Constant, Bettina Brentano, Schubert, von Savigny v. b. şöhretler sayılabilir.

1806 da Christiane Vulpius ile evlenen G. nin bir yıl sonra torunu yaşındaki Minna Herzlieb'e gönül vermesiyle yaratıcı dehası yeniden canlanır. Böylece, *Sonette* (Sonne) [1807], evlilik problemini inceleyen *Die Wahlverwandtschaften* (Ruh yakınlıkları) [1809], şâirin hayat hikâyesi olan *Dichtung und Wahrheit* (Şiir ve hakikat) [1811 - 1814 ve 1831] ile *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (Wilhem Usta'nın kalfalık yılları) [1821, 1829] doğacaktır.

Bir süre yine bir ruhî çöküntü geçiren G. nin Wiesbaden'da tanıştığı (1814) Marianne von Willemer ile başlayan aşk macerası, hayatında yeni bir dönem açar. Yine bu sıralarda şâir, eski İran'dan gelen ve ruhuna çok yakın bulduğu bir sese vurulmuştur: bu ses, «Şiraz bülbülü» Hâfız'ın *Divan*'ından yankılanmaktadır. Bu iki ayrı tesirin birleşmesiyle G. nin en lirik eseri, *West - östlicher Divan* (Batı - Doğu Divanı) [1819] doğar. «Hâtem» in kişiliğine bürünen G. ile «Züleyha» (Marianne) sı arasında, şarkılarla, mektuplarla şâirane bir diyalog bir buçuk yıl sürer, yazışmalar ise şâirin ölümüne kadar devam eder. Fakat karısı Christiane'nin ölümü (1816) ve başka huzursuzluklar,

G. nin bir daha inzivaya çekilmesine sebep olur. Bu arada şâir *Italienische Reise* (İtalya yolculuğu) [1816 - 1817] yi yazmaktadır. Bununla beraber talih, onu bir kere daha küskünlüğünden kurta racak, ihtiyar şâire yeni bir aşk ve bir gençleşme fırsatı bağışlayacaktır: Marienbad'da görüp sevdiği (1823) Ulrike von Levetzov ona, şiirlerinin en tutkulusunu, *Marienbader Elegie* (Marienbad ağıtı) yi ilham edecektir. Bu şiir, fanî dünyanın hayhuyuna veda eden erkeğin feragat duygularını terennüm eder. Artık gönül huzuru arayan 78 yaşındaki şâir, tabiî ilimler alanında son eseri olan *Zur Morphologie* (Morfolojiye dair) yi yazmağa başlar, *Kunst und Altertum* (Sanat ve Eski Çağ) [1816 - 1832] başlıklı yazılarını kaleme alır ve *Faust*'un II. bölümü üzerinde işlemeğe devam eder.

İhtiyar şâir, uzun ömürlülüğün acı kaderini tatmış, Charlotte von Stein, Büyük Duka Carl August gibi dostlardan, vefalı karısı Christiane'den sonra, 41 yaşındaki oğlu August von G. nin de ölmesi ile son yılları kararmıştır. Fakat Avrupa'dan onun şöhretli hayranları hâlâ Weimar'a akın etmektedir; bunlar arasında bilhassa Turgenev, W. Alexis, A. Mickiewicz, W. Tackeray, L. Devrient v. b. sayılabilir.

GOETHE (F. Jagemann'ın kalem ve tebeşirle yaptığı çizgi portre, 1817, Goethe Millî Müzesi, Weimar)

Faust II tamamlanmış (1830), G. bu el yazmasını mühür mumu ile mumlayarak gelecek nesillere armağan etmiştir. 1831 de *Dichtung und Wahrheit*'ı da tamamlayan şâir, 22 mart 1832 günü öğle vakti hayata gözlerini kapar. Onun ölümü ile Alman edebiyatının büyük klasik çağı da sona ermiş olur.

G. nin birçok eserleri, Millî Eğitim Bakanlığı Klasikler serisi ile ve başka yayınlarla kütüphanemize kazandırılmıştır.

Die Leiden des jungen Werthers (Genç Werther'ın ıstırapları): G. nin mektup tarzındaki bu romanı, önce 1774 te, sonra da kesin şekliyle 1782 de yayımlanmıştır. Werther'ın bir arkadaşına yazdığı bu mektuplarda konu şöyle gelişir:

Küçük bir şehre yerleşen genç Werther, orada tanıştığı Charlotte'ye gönül verir. Charlotte, Albert ile nişanlıdır, sonra da onunla evlenir. İki gencin gönül macerasını öğrenen Albert, Werther'ın evlerine girip çıkmasına engel olmaz; ancak bir gün, aşk sarhoşluğu içinde Charlotte ile öpüşmesini dostluğa karşı bir ihanet sayan Werther, Albert'in tabancası ile intihar eder.

Werther'ın konusu, pek az değişiklikle, G. nin kendi başından geçmiş bir maceradır. Şâir, 1772 de, dostu Kestner'ın Charlotte Buff adındaki nişanlısını sevmiş ve bu aşkı gerek Charlotte'ye, gerek arkadaşı Kestner'a yazdığı mektuplarda itiraf etmiştir. Romanın sonucunu ise G., o sıralarda karşılıksız bir aşk yüzünden intihar eden Jerusalem adındaki bir diplomatın macerasından almıştır.

O zamanki Alman burjuvazisini realist bir dille tasvir eden, henüz edebiyatta yeni yeni görülmeğe başlayan ruh tahlillerine, hele Romantizmin modalandırdığı «sevme arzusu» na yer veren romanın tesiri büyük olmuş, Almanya dışına taşmış, birçok kimseler yazarı görmeğe gelmiş, hattâ giyinişte, sosyal davranışlarda bir Werther modası ortaya çıkmıştır. Romanını okuyan aşırı duygulu birçok gencin intihar etmesi G. yi üzmüş ve 1775 te yazdığı bir şiirde Werther'a: «erkek ol, benim yaptığımı yapma!» sözlerini söyletmiştir.

G. nin *Werther* ile yarattığı romantik roman kahramanı tipi edebiyatta da tesirini göstermiş, bilhassa Chateaubriand'ın *Nouvelle Héloïse*'i, Senoncourt'un *Obermann*'ı ve Massenet'nin *Werther* adlı lirik dramı gibi yeni eserlerin doğmasına yol açmıştır.

Wilhelm Meister (Wilhelm Usta): Bu kişinin maceralarını G., birbirinden ayrı zamanlarda yazılmış iki ayrı romanda toplamıştır: *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Wilhelm Usta'nın çıraklık yılları) ve *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (Wilhelm Usta'nın kalfalık yılları). 20 yılda tamamlanan (1796) *Çıraklık yılları*, önce ilk şekliyle *Wilhelm Meisters theatralische Sendung* (Wilhelm Usta'nın tiyatroculuk görevi) [1776 - 1785] adı altında yazılmış, sonra genişletilerek *Çıraklık yılları* meydana gelmiştir. Bu kitap, Wilhelm'in kişiliği altında, genç G. nin tiyatroculuk, şâirlik veya bilginlik mesleklerinden birini seçmede düştüğü tereddütleri yansıtır. Konusu şudur: genç burjuva Wilhelm, Alman tiyatrosunda bir reform yapmak yolunda kendini mistik bir şekilde görevlenmiş sanır. Aynı zamanda büyük bir tutku duyduğu tiyatro âlemiyle içli dışlı olacaktır. Bu ana temaya birtakım hissî oluntular eklenir; bunların en önemlisi, Wilhelm ile Mignon'un macerasıdır (A. Thomas'ın *Mignon* operası [1866] bu konuyu işler). Kitabın sonunda Wilhelm «Bilgeler şatosu» nu bulur. Bu bilgeler, seçtikleri kişilerin hayat yolundaki eğitimini gizlice takip etmektedir. Wilhelm'e nasıl davranması gerektiğini söylerler, o da bu yola gider.

Romanın psikolojik anlamını G. şöyle açıklar: «İnsan

Goethe'nin çalışma odası

bazan tabiatın kendisinden esirgediği istidatlara sahip olduğunu sanarak bazı şeyler yapmak ister. O zaman içinden gelen bir his ona bu yoldan dönmesini ilham eder. Fakat insan bu gizli duyguyu şuurlaştırabilecek kudrette değildir.»

Wilhelm Usta'nın kalfalık yılları ise önceki romanın bir devamı ve sonucu olarak düşünülmüştür. Burada Wilhelm baş kişi olmaktan çıkmış, başka kişilerin yaşadığı ve açıkladığı teorilerin bir yorumcusu haline gelmiştir. Konu, bütünlüğü bulunmamakla beraber, Wilhelm Usta'nın oğlu Felix'in ne yolda eğitileceği meselesi etrafında döner. Bu eserde G. nin bütün sosyal tecrübelerini, felsefî ve pedagojik düşüncelerini özetlenmiş olarak buluruz. Tabiat sadece bir dekor teşkil eder ve şâirin hassasiyetiyle doğrudan bir teması yoktur; ancak esere serpiştirilmiş olan kıssalar ile ufak hikâyeler gerçeğe, tabiata açılmış pencereler gibi ışık

verir. Bütün kitaba hâkim olan ana fikir şöyle özetlenebilir: Her fert, «bütün» içinde görev almalıdır; ancak bu yoldan «evrensel» ile birleşebiliriz. Bu romanın ilk yazılışı 1807 - 1810 ve 1820 - 1821 yıllarına rastlar; G., 1825 - 1829 yıllarında eserine son ve kesin şeklini verir.

Die Wahlverwandtschaften (geniş anlamiyle: Ruh yakınlıkları): G. nin önce, *Wilhelm Usta'nın kalfalık yılları* içinde bir epizod olarak tasarladığı bu hikâye, yazılışı sırasında (1807 - 1808), Minna Herzlieb macerasının da etkisiyle genişleyerek bir roman halini almıştır (bas. 1809). Başlık, «kimyevî ilgi» (Fr. affinité chimique) denilen bir fenomene: iki ayrı bileşimin, belirli özellikleri olan iki yeni çift meydana getirmesi olayına telmih eder. G., bu kimya olayını insan psikolojisi alanına aktarmıştır.

Charlotte ile Eduard, asil soydan bir karı - koca, çiftliklerinde mutlu yaşarlar. Bir gün Eduard, Hauptmann adında bir dostunu, işlerinde yardımcı olarak şatoda görevlendirir. Charlotte de kız yeğeni Ottilie'yi yanlarına alır. Bir yandan Chorlotte ile Hauptmann, öbür yandan da Eduard ile Ottilie arasında, önce kendilerinin de fark etmedikleri bir sevgi doğar. Uzun zaman kendilerini «bu dünyanın dışında imişler gibi» platonik bir heyecanın yaşantısına kaptıran çiftler, nihayet acı gerçeğe uyanırlar. Ottilie'nin Eduard'a karşı duyduğu sevgi, «soluma, görme ve işitme» kadar tabiîdir; fakat bunun bir ihanet olduğunu anlayınca, bu sadık ve dürüst kızın aklı başından gider. Charlotte'nin doğum yıl dönümü kutlandığı gece Charlotte ile Eduard, her biri hayalinde kendi sevdiğini yaşatarak birbirlerinden murat alırlar. Bu birleşmeden doğan çocuk, Ottilie ile Hauptmann'a benzemektedir. Büyük bir sarsıntı geçiren Eduard, gönüllü yazılarak harbe gider. Dönüşünde, Ottilie ile karşılaştığı gün, çocuğu bir kaza sonucunda ölür. Bunu bir uğursuzluk işareti sayan genç kız şatodan kaçar; fakat Eduard peşinden giderek onu geri getirir. Ottilie kendini feragat ve çileye adayarak yavaş yavaş söner. Çok geçmeden Eduard da ölür.

G. nin hiçbir eserinde bu gölge - ışıkları, bu ince ruh tahlillerini bulamayız. Romanında «bizzat yaşanmamış tek bir satırın fakat nasıl yaşandığını belirten bir tek işaretin bulunmadığını» söyleyen G. nin bu eseri, *Genç Werther'ın ıstırapları* kadar gürültülü bir başarı sağlamamışsa da, tesiri onunkinden daha kalıcı olmuş, Stendhal, Thomas Mann ve Rilke gibi birbirinden çok farklı ve o nispette müşkülpesent ediplerin takdirini kazanmıştır.

West - östlicher Divan (Batı - Doğu Divanı) [1814 - 1819]: Kader, G. nin yaratıcı dehasını ateşleyecek kıvılcımı çok defa onun yoluna çıkarmıştır: nitekim, 1814 yılında Marianne von Willemer'e gönül verdiği zaman, Hâfız'ın divanını henüz okumuş, Doğu şiirini incelemiş ve büyük bir eser için ilham beklemekte idi. Hâfız'ın manevî - mistik, aynı zamanda da yaşama şevki ve cismanî arzularla dolu olan şiirinin hayranlığı içindeki ruhu, Marianne'nin sevdası ile ateşlenince, beklenen büyük eser doğdu.

Goethe (J. Stieler tarafından yapılan yağlı boya portre, 1828, Yeni Pinakotek, München)

Önce başlığı *Versammlung deutscher Gedichte* (Alman şiirleri derlemesi) olan *West - östlicher Divan*'ın 12 kitabında, Batı şiiri geleneğinin kıtaları ile Doğu'nun gazel tarzı kaynaştırılmış, fakat G. nin dehası orijinalliğini muhafaza etmiştir. Hâtem'in Hâfız ve Züleyha (Suleika) ile bu müşaerelerinde başlıca konu aşktır; bunun yanında, devrin eleştirilmesine, ince nükteli mesellere, Timur - Napoléon çiftine, genç Sâkî'ye, eski İran'ın inançlarına, Muhammed'e, cennete ve hurilere yer verilir. 8. kitap Züleyha'nın, yani bizzat Marianne'nin G. ye cevap olarak yazdığı şiirlere ayrılmıştır. *Divan*'da öyle mısralara rastlanır ki, benzerlerini ancak en büyük mistikler ilâhî cezbenin ilhamı altında ve çok müstesna anlarında söyleyebilmişlerdir. Şâirin duyguları, kâinatın ezelî ahengi ile kaynaşmış, yaradılış esnasında Tanrının bağrından koparak sayısız varlıklar halinde boşluğa saçılmış olan her şey, sanki «vahdet - i vücut» un sırrını ispat için «aşk» ın kudretiyle birleştirilmiştir.

Eserin sonundaki *Die Noten und Abhandlungen zu besserem Verständnis des West - östlicher Divans* (Batı - Doğu Divanı'nın daha iyi anlaşılması için notlar ve açıklamalar) bölümü ise, bütün kültür tarihini kapsayan geniş bir özetleme, dünya edebiyatiyle kıyaslanabilecek bir estetik morfoloji olmaktan başka, başlı başına bir mensur şiirdir. Bu bölümde, devrinin görüşleriyle tezat halinde bulunan G., otobiyografik gerçeklere dayanarak edebiyat tarihi içindeki durumunu tayin etmiştir.

Goethe Armağanı (Goethe - Preis): Frankfurt /Main şehri tarafından tesis edilmiş vakıf gereğince 10 000 DM değerindeki para armağanı. Yarattığı eser, G. nin hatırasına karşı gösterilen saygıya lâyık olan kimselere verilen bu armağanı bugüne kadar alanlar arasında özellikle Stefan George (1927), Albert Schweitzer (1928), Sigmund Freud (1929), Georg Kolbe (1935), Hans Carossa (1938), Max Planck (1945), Hermann Hesse (1946), Thomas Mann (1949) ve Karl Zuckmayer (1952), W. Gropius (1961), K. Schmid (1967) sayılabilir.

Goethe Evi (Goethehaus): Frankfurt/Main şehrinde «am Grossen Hirschgraben» da G. nin doğduğu ev. Şâirin annesi tarafından 1795 te satılmış olan bu ev, Freies Deutsches Hochstift (Bağımsız Alman Yüksek Vakfı) i tesis eden Otto Volger tarafından 1863 te satın alınarak eski durumuna getirilmiş ve bu restorasyon sırasında kendi zamanına ait eşya kullanılmıştır. 22 mart 1944 günü bir hava hücumunda yangın bombalariyle tahrip edilen ev, harpten sonra eski süslü yapı taşlariyle demir aksamın kullanılması suretiyle yeniden inşa edilmiş, bütün ayrıntıların orijinal örneklere ve plan ölçülerine uygun olmasına önem verilmiş, yangından sağlam olarak kurtarılan mobilya yerli yerine konulmuştur. Evin açılış töreni 10 mayıs 1951 de kutlanmıştır. G. Evi ile birlikte, yine bombalarla yıkılmış olan «müze» de onarılmıştır: tablolar, büstler, el yazmaları v. b., G. nin yaşadığı günlerin bütün belgelerini 20 salon içinde canlandırmaktadır.

Goethe Millî Müzesi (Goethe - Nationalmuseum): Weimar şehrinde, Frauenplan'da G. nin oturmuş olduğu ev. Şâirin son torunu Walther von Goethe'nin vasiyetnamesi gereğince G. koleksiyonları ile birlikte Sachsen - Weimar devleti mülkiyetine geçen bu ev, 1886 da halkın ziyaretine açılmıştır. G. nin çalışma odası, kitaplığı, öldüğü oda ve bunun yanındaki bir başka oda, bütün eşyalariyle eskiden olduğu gibi kalmıştır. Öbür odaların da şâirin son yıllarına ait döşemelerini, resimlerini muhafaza ettiği sanılmaktadır. 1914 yılında yapılmış bir ek - yapı ile 1934 yılında buna bitişik olarak inşa edilmiş büyük müze binası, G. nin sanat

ve tabiî ilimler koleksiyonlarından örnekler (topyekûn 50 000 parça) vermekte, portreler, manzara resimleri, hâtıra eşyası ile şâirin hayatını ve eserlerini dile getirmektedir. Urbino (İtalya) şehri hâtıralarını saklayan oda ile bir tavanarası odası ve bahçenin sağ giriş kapısı 9 şubat 1945 te bir bomba ile yıkılmışsa da, bu hasar 1949 da onarılmıştır.

Yaşlanmış Goethe sekreterine dikte ederken (J. Schmeller'ın tablosu, 1831, Goethe Millî Müzesi, Weimar)

Goethe Pavyonu (Goethes Gartenhaus): Weimar'da, Ilm ırmağı kıyısındaki parkın sınırında bir küçük ahşap ev. Weimar dukası Carl August tarafından G. ye hediye edilmişti (1776).

Goethe ve Schiller Arşivi (Goethe - und Schiller - Archiv): Weimar'da gelişmiş olan Yeni Çağ Alman edebiyatına ait el yazmaları ve belgelerden ibaret koleksiyon. G. nin bıraktığı el yazması eserlerinden meydana gelen bu koleksiyon, torunu Walther von Goethe tarafından 1883 te Saksonya Büyük Dukası Sophie'ye vasiyetname ile bırakılmış, bu hanım tarafından da 1896 da açılışı yapılan mükellef bir binaya yerleştirilmiştir. G. nin bu metrükâtı, Schiller'e ve eşine ait el yazmalariyle genişletilmiştir. Ondan sonraki yıllarda bu arşiv daha zenginleştirilerek Yeni Çağ Alman edebiyatının bir genel arşivi haline getirilmiştir. Böylece arşivde, Büchner, Freiligrath, Freytag, Luise von Göchhausen, Ottilie von Goethe, Hebbel, Immermann, Knebel, Otto Ludwig, Mörike, Friedrich von Müller, Ramler, Fritz Reuter ve daha pek çok Alman edebiyatçısına ait belgeler ve el yazması eserler bulunmaktadır. Kurucusunun ölümünden sonra arşiv, Büyük Duka Wilhelm Ernst'in (1897), ondan sonra da Büyük Dukalığı tevarüs eden oğlu Carl August'un şahsî mülkiyetine geçmiştir. Bu zat ile Thüringen eyaleti ve G. Derneği (b. bk.) ortak bir yönetim kurmuşlar, 15 haziran 1947 tarihinde ise hükûmet, bu arşivi bir Alman ulusu vakfı haline getirmiştir.

Goethe Derneği (Goethe - Gesellschaft): Almanya'nın en büyük ilmî - edebî kurumu. G. nin kişiliğinde ve eserlerinde şekillenmiş olarak beliren fikrî ve ahlâkî kuvvetlere daha köklü bir etkililik kazandırmak amaciyle 20 haziran 1885 te kurulmuş olan derneğin merkezi Weimar (yönetim yeri Goethe ve Schiller Arşivi binası) olup ilk başkanı E. von Simson idi; şimdiki başkan ise Dr. Bruno Wachsmuth (Berlin - Dahlem) tur. Halen Batı ve Doğu Almanya'da aş. yu. 25 mahallî teşkilâtı bulunmaktadır. Dernek üyelerine her yıl G. D. yazıları (Schriften der Goethe - Gesellschaft) ndan meydana gelen bir cilt verilmektedir. 1951 yılına kadar yayımlanmış olan 42 cilt, yazışmaları, el yazmalarına ve resimlere ait tıpkıbasımları v. b. nı kapsamaktadır. 1914 ten itibaren G. D. nin çıkardığı bir yıllık («Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft») yayımlanmış, 1936 dan bu yana dört ayda bir çıkan «Goethe» dergisi haline gelmiş, 1947 den sonra ise «Goethe, als Neue Folge des Jahrbuchs» (G., yıllığın yeni devamı) adını almıştır. Daha önceleri ise derneğin resmî organı, L. Geïger tarafından yönetilen «Goethe - Jahrbuch» (G. yıllığı) [34 cilt, 1880 - 1913; cilt de fihrist] idi. G. D. Jena yakınındaki Dornburg şatolarının sahibidir. Derneğin kitaplığı, G. ve Schiller Arşivi binasında bulunmaktadır. G. D. dışında, 1886 kuruluşlu bir English Goethe Society (İngiliz G. Derneği) ile 1873 kuruluşlu bir Goethe Club of New York (New York G. Klubü) da vardır.

Goethe'nin el yazısı

Goetheanum: Allgemeine anthroposophischen Gesellschaft (Genel Antropozofi Derneği) tarafından İsviçre'de Basel şehri yakınındaki Dornach'da, filozof Rudolf Steiner'ın çizdiği plana göre inşa edilmiş olup toplantılara, tiyatro temsillerine ve öritmik hareketlere tahsis edilmiş bulunan bir bina. Adı geçen derneğin merkezi de bu binada bulunmaktadır. «İnsan vasıf ve kabiliyetlerinin yüksek bilgisi» anlamına gelen antropozofi, Steiner tarafından, G. nin dünya görüşünün ve bazı eserlerindeki fikirlerin ilhamı ile geliştirildiği için bu binanın adı G. nin adından türetilmiştir. Antropozofi akımı 1935 - 1945 yılları arasında Almanya'da yasaklanmıştı. Bk. ANTROPOSOFİ; ÖRİTMİ; STEINER, Rudolf.

Goethe Entitüsü (Goethe - Institut): München'da, önce 1932 de, sonra yeniden 1952 de kurulmuş olup Alman dilinin yabancı ülkelerde yayılmasına çalışan bir bilim kurulu. Eski Alman Akademisi (Deutsche Akademie) nin dış memleketlerle ilgili görevlerini devam ettirmekte olan G. E., gayesi ve teşkilâtı bakımından, Stuttgart'taki Institut für Auslandsbeziehungen (Dış Münasebetler Enstitüsü) ile sıkı iş birliği halindedir. G. E. nün, «Deutschunterricht für Ausländer» (Yabancılar için Almanca öğretimi) adında bir dergisi, ayrıca kendi iştigal sahası çerçevesinde özel yayınları vardır. G. E., Alman dilini yayma görevini yerine getirmek üzere Alman Dış İşleri Bakanlığından malî yardım görmektedir. Enstitünün, Almanya dışındaki ülkelerde (Güney Avrupa, Asya, Afrika ve Güney Amerika) 120 şubesi vardır. Bu arada memleketimizde de Ankara, Istanbul ve İzmir'de olmak üzere 3 şubesi bulunmaktadır. Bu şubeler idarî yönden Federal Almanya Cumhuriyeti Büyük Elçiliğine, pedagojik bakımdan ise München'daki G. E. ne bağlıdır. Yine bu maksatlar içinde kurulmuş olan Türkisch - Deutscher Kulturbeirat (Türk - Alman Kültür İşleri İstişare Kurulu) Türk ve Alman üyelerden teşekkül etmiş olup Enstitüye genel mahiyette telkin ve tavsiyelerde bulunan bir istişare organıdır. Enstitüce tertiplenen Almanca kurslarından başka, Alman Kütüphanesi (Deutsche Bibliothek) tarafından dil, edebiyat, sanat ve sosyal konularda konferanslar verilmekte, film gösterileri, konserler, resim sergileri düzenlenmektedir.

Goethe Sanat ve İlim Madalyası (Goethe - Medaille für Kunst und Wissenschaft): göğse takılmayan gümüş madalya. G. nin 100. ölüm yıl dönümü olan 1932 de ihdas edilmiştir. Bu madalyayı ilk alanlardan biri de Seniha Bedri Göknil (b. bk.) olmuştur. Bu madalya Alman devlet başkanı tarafından gerek Alman gerek yabancı ilim ve sanat adamlarından G. ile ilgili değerli eserler yazanlara tevcih edilmektedir. 1942 yılına kadar 467 kişiye verilmiştir. 1968 de ise bu madalyayı alanlar şunlardır: S. Atkins (A. B. D.), E. Heller (A. B. D.), K. Lindgren (Finlanda), S. Lupi (İtalya), M. Sagara (Japonya), R. Schinzinger (Japonya). — A. O.

GOETHEA [*göteа*] (aynı zamanda botanikle uğraşmış olan Alman şâiri Goethe'nin adından üretilmiştir), Ebegümecigiller (Malvaceae) familyasından, bir sap üzerinde tek çiçeği bulunan Brezilya menşeli bir ağaççık. Bazı çeşitleri Avrupa limonluklarında süs bitkisi olarak yetiştirilir.

GOETZE [*götsı*], **Albrecht** (doğ. Almanya 1897), Alman asıllı Amerikalı Asur medeniyeti bilgini. München, Leipzig, Berlin ve Heidelberg'de okumuştur. Heidelberg Üniversitesinde doçent (1923 - 1930), Marburg Üniversitesinde profesör, Yale Üniversitesinde ziyaretçi profesör (1934), Yale Üniversitesinde Asiriyoloji ve Babil edebiyatı profesörü (1936 - 1965) olarak çalışmıştır. American School of Oriental Research Baghdad (Bağdad Amerikan Doğu Araştırmaları Okulu) da müdürlük yapmış, «Journal of Cuneiform Studies» i çıkarmıştır. Yayınları arasında *Kulturgeschichte Kleinasiens* (Küçük Asya'nın kültür tarihi) [1933]; *Hethiter, Churiter und Assyrer* (Hititler, Huritler ve Asurlular) [1936]; *Kizzuwatna* (ad) [1940]; *Old Babylonian Omen Texts* (Eski Babil kehanet metinleri) [1947]; *Laws of Eshnunna* (E. Kanunları) anılabilir.

GOFRAJ (Fr. Gaufrage < *gaufre* = petek), deri, kâğıt, metal levha veya dokuma üzerine kuru olarak kabarık veya oyuk desenler veya süsler basma sanatı. G. işleminin uygulanacağı madde (deri, kâğıt v.b.) iki silindir arasından geçirilir. Basılması istenilen desen bu silindirlerin birine oyuk olarak, ötekine de kabarık olarak işlenmiştir. Dokumaların G. ı için, ilkin dokuma sırasında belirli bir madde (yün) nin iplikleri arasına, sonradan uygulanacak bir işleme değişik tepki gösteren başka bir madde (yün) nin iplikleri katılır. Böylece hazırlanan bir dokuma sutkostik banyosuna daldırıldığı zaman pamuk çeker, yün ise uzar, ki bu da basılan desenin çökük ve kabarık yerlerinin meydana çıkmasını sağlar. Bazı sentetik ve özellikle vinilik dokumaların ısıda çekme özelliklerinden yararlanma yolu ile de G. tesiri veren desenler gerçekleştirilebilir.

GOGA, Octavian (Râşinari, Transilvanya 1881 - Ciucea 1938), Rumen şâiri ve devlet adamı. 1919 da maarif ve diyanet işleri bakanı, 1920 de devlet bakanı, 1921 de diyanet ve kültür işleri bakanı, 1926 da iç işleri bakanı olmuş, sonra general Averescu partisinden ayrılarak önce Millî - Köylü Partisini kurmuş, sonra Nazi eğilimli bir partinin başkanı olmuştur. 1936 da Cluj Üniversitesinde estetik profesörlüğüne tayin edilen G., 1938 de başbakan olmuştur.

O. GOGA

Her şeyden önce bir şâir olan G., Transilvanyalı Rumen köylülerinin Macar idaresine karşı ayaklanmasında rol oynamıştır. Bu yüzden ona «millî ıstırabın şâiri» denmiştir. G. nın Rumen edebiyatında seçkin bir yeri vardır.

GOGH, Vincent van (Biyogr.): bk. VAN GOGH, Vincent.

GOGOL', Nikolay Vasil'eviç (Soroçintsı, Poltava 1809 - Moskova 1852), Rus yazarı. Babası küçük arazi sahibi bir asılzade idi. G., çocukluğunda Ukrayna köylülerinin yaşayışını yakından tanımak imkânını bulmuş, Ukrayna halk hikâyelerine, şarkılarına ve efsanelerine karşı büyük bir ilgi duymuştur. 1821 yılında Nejin Lisesine giren G., şiirler, trajediler, tarihî hikâyeler yazdığı gibi, tiyatroya karşı da derin bir ilgi duymaya başlamıştır. G. ün elde bulunan ilk eseri *Gants Kyuhelgarten* (ad) [1827] dir. 1828 yılında liseyi bitirdikten sonra, 1829 da Petersburg'a gitmiş, fakat büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır: V. Alov takma adiyle yayımlanan *Gants Kyuhelgarten*, edebî çevrelerde soğuk karşılanmıştır. Bunun üzerine G., 1829 da çıkan bu eserini toplayarak imha etmiştir. Sahneye çıkma yolunda yaptığı teşebbüsler de müspet bir sonuç vermeyince G., küçük bir memurluğu kabul etmek zorunda kalmıştır. Memurluk hayatı ona, memurların yaşayışı üzerine zengin müşahedeler toplama imkânını sağlamıştır. Bir yandan Resim Akademisine devam eden G., Ukrayna köylülerinin hayatiyle ilgili birtakım hikâyeler de yazmaya başlamıştır. Bu hikâyeler sonradan *Veçera na hutore bliz Dikan'ki* (Dikan'ka yakınındaki çiftlikte akşamlar) adlı hikâye kitabında yayımlanacaktır. Bu eserinde G., çocukluk hâtıralarını kullanmış, Ukrayna folklorundan birçok motifler almıştır. 1830 da «Oteçestvennıe zapiski» dergisinde G. ün ilk hikâyesi çıkmıştır. Bu hikâye, G. ün Petersburg'da yaşayan V. A. Jukovskiy ve A. S. Puşkin gibi şâirlerle dostluk kurmasına yol açmıştır. 1831 de G. ile ilgi kuran Puşkin, ona birçok bakımlardan yardım etmiş, birtakım konular vermiştir. *Veçera* adlı eserinin I. cildi 1831 de, II. cildi ise 1832 de yayımlanmış ve büyük bir takdirle karşılanmıştır. G. bu sırada Ukrayna tarihi üzerinde araştırmalar yapmış, Ukrayna halk edebiyatı ürünlerini toplamaya başlamıştır. Ukrayna tarihiyle ilgili çalışmaları *Arabeski* (Arabeskler) adlı eserinde değerlendirilmiştir. G. bu araştırmalardan en çok *Taras Bul'ba* (ad) adlı romanında yararlanmıştır. 1835 te çıkan *Arabeski* ve *Mirgorod* adlı hikâye kitapları da G. ün yazar olarak ününü bir kat daha artırmıştır.

N. V. GOGOL'

1836 da G., Puşkin'in yardımiyle «Sovremennik» dergisinde yazı yazmaya başlamıştır. *Kolyaska* (Fayton) ve *Nos* (Burun) adlı hikâyeleri bu dergide çıkmıştır. *Şinel'* (Palto) adlı hikâyesi de Petersburg'da çıkmıştır. Bu sebeple, G. ün bu eserleri «Petersburg hikâyeleri» adiyle tanınmıştır. Genç Rus tenkitçisi V. G. Belinskiy, 1835 te çıkan bir yazısında G. ü yazar olarak savunmuş ve ona Puşkin'in yanında yer vermiştir.

1833 - 1836 yıllarında G., *Jenit'ba* (Evlenme) ve *Revizor* (Müfettiş) adlı komedileri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu sonuncu komedinin konusu Puşkin tarafından verilmiştir. 1836 yılında Petersburg'da oynanan ve Rus toplumu ile alay eden bu komedi, resmî çevrelerde büyük bir tepki lie karşılanmış, Petersburg çevrelerinde yazar, komedi maskesi altında çarlık rejimiyle alay etmekle suçlandırıl mıştır. Bu oyunun uyandırdığı sert tepkiler karşısında yazar Rusya'dan kaçmak zorunda kalmıştır. 1836 da İsviçre'ye gelen G., *Mertvıe duşı* (Ölü canlar) adlı eseri üzerinde çalışmaya devam etmiştir (Yazar bu eserine Puşkin'in tav-

siyesiyle 1835 te başlamıştı). 1837 kışını Paris'te geçiren G., burada Adam Mickiewicz ile tanışmıştır. Paris'te bulunduğu sırada Puşkin'in ölüm haberini almış, Paris'ten kaçarak tekrar Roma'ya dönmüştür. Roma'da *Taras Bul'ba* (ad) [Türkçe çev. 1959] adlı romanını yeniden işlemiştir. 1839 eylûl ayında Moskova'ya dönmüş, 1840 mayısında tekrar İtalya'ya (Roma'ya) gelmiştir. *Mertvıe duşı* (Ölü canlar, Türkçe çev. 1950) adlı büyük eserinin I. bölümünü bitirince Moskova'ya dönen G., eserinin müsveddesini sansür komitesine vermiştir. Komite, eseri kabul etmeyince müsvedde üzerinde birtakım değişiklikler yapmış ve eser 1842 de yayımlanmıştır. Bu eserin konusunu da G. e arkadaşı Puşkin vermiştir.

Bu eser çıktığı sırada G. derin bir ruhi buhran geçiriyordu. Moskova'dan ayrılarak Petersburg'a kaçmış, oradan da Roma'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Roma'da *Mertvıe duşı* eserinin II. bölümünü yazarak, «ölü bir can» olan Çiçikov'u «yaşayan bir can» haline getirecekti. Çünkü edebî çevreler, *Mertvıe duşı*'daki realizmi bir türlü affedemiyorlardı. G., tutumunu savunmaya çalışıyordu. Bu eserin çıkması üzerine Belinskiy de G. e acı bir mektup yazmıştı. Bu mektubu alan yazar, beş yıldan beri üzerinde çalışmakta olduğu *Mertvıe duşı*'nın II. bölümünü yakmıştır.

Bundan sonra Kudüs'ü ziyaret eden G., 1848 de Rusya'ya dönerek yeniden çalışmaya başlamıştır. 1849 yılından sonra tekrar ruhî buhranlar geçirmiş, Rusya'da yaptığı uzun bir yolculuktan sonra 1851 de eserinin II. bölümünü yayımlamaktan vazgeçmiş ve hayatının son yıllarında çok kuvvetlenmiş olan dinî ve mistik ruh haletinin tesiri altında eserinin geri kalan müsveddelerini de ateşe atmıştır (1852). G. Moskova'da ruhî buhranlar içinde ölmüştür.

GOGO'LAR veya UAGOGO'LAR, Zengibar ile Tanganyika gölü ve Nyaturu ülkesi ile Nyombe nehri arasında yaşayan bir Bantu kabilesi.

GOGRA veya GHĀGHRA [*gāgra*], Hindistan'da Ganga (Ganj) nın sol kolu olan bir nehir. Kaynağı orta Himalyalarda, Tibet sınırı yakınlarında, 5 500 m yüksekliktedir. Derin boğazlardan akarak hızla Teray bölgesine doğru iner, Uttar Pradesh bölgesini geçer, Fayzabad bölgesini sular, burada ulaşıma müsait bir hal alır, daha sonra soldan Raptī suyunu alır ve Chapra yakınlarında Ganga'ya karışır.

GOIÂNIA [*goyania*], Brezilya Birleşik Devletlerine bağlı Goiás federal devletinin başkenti. Rio Vermelho ırmağı üzerinde olup denizden yüksekliği 480 m, nüfusu 133 500 (1960) dür. Hayvancılık ve tarım bölgesi merkezidir.

GOIÁS [*goias*], Orta Brezilya'da bir federal devlet. Yüzölçümü 642 092 km², nüfusu 1 954 862 (1960), başkenti Goiânia (b. bk.) dır. Eski başkent, 5 900 nüfuslu G. şehri idi. G., uzayıp giden chapadas (platolar) üzerine yayılmış olup kuzey bölümü seyrek nüfusludur. Güneyde İlkel Çağ kratogeninin yontuk düz (peneplen) ü üzerinde sert taşlık doruklar yükselir: Serra dos Pirinéus, 1 395 m, Chapada dos Veadeiros, 1 678 m. Buraları, G. ın en yoğun nüfuslu yerleri olup besin maddeleri tarımına ve yeni kurulmuş olan kahve ve pamuk plantasyonlarına ayrılmıştır. Elmas, az miktarda altın ve çok zengin nikel yatakları yeraltı servetlerini teşkil eder.

GOİDELİK (Fr. Goïdélique), Kelt dilinin bir kolu. Bu kol aynı dilin Briton kolundan birçok fonetik ve kelime yapımı özellikleriyle ayrılır. G., İrlanda'nın, İskoçya'nın ve Man adasının Gaelik dil gruplarını kapsar. Bin yılı aşkın bir süre boyunca G. in yayılma merkezi olmuş olan İrlanda, Romalıların istilâsına uğramadığı için G. diyalektlerinin vokabüleri Latincenin temasından hayli etkilenmiş olan Briton diyalektlerine nispetle genellikle daha homojen kalmıştır.

GOKSTAD: Bir Viking teknesinin kalıntısı (Bygdöy Müzesi)

GOKSTAD, Sandefjord yakınında (Vestfold, Norveç) bir yer. 1880 yılında bu civarda bir höyük içinde Viking'ler devrinden kalma bir açık deniz teknesi meydana çıkarılmıştır. Bu teknenin içinde, muhteşem bir yatak üzerinde tamamen giyimli bir erkek cesedi bulunmakta idi. Birçok mezar eşyasından başka, teknenin yanında 12 at ve 6 köpek vardı. Üst üste bindirilmiş meşe latalardan yapılmış olan teknenin uzunluğu 23,8 m, genişliği takriben 5 m, derinliği 1,1 m ve su hacmi aş. yu. 28,4 ton olup direği ve yelkeni aş. yu. 70 m² idi. Buna benzer bir yelkenli ile 1893 te Chicago Dünya Sergisine gidilmiştir.

GOLCONDA [*golkonda*], Hindistan'da (Andhra Pradesh), Haydarabad yakınlarında yıkılmış bir kale ve şehir. Burası, 1687 de Evrengzîb (b. bk.) tarafından yıkılan geniş bir imparatorluğun başkentinin bulunduğu yerdir. G., bir elmas üretme, yontma ve cilâlama merkeziydi. Hazineleri efsanelere konu olmuştur.

GOLD BULLION STANDARD (Ekonomi): bk. PARA MİKYASLARI.

GOLD COAST (Coğ.): bk. ALTIN KIYISI ve GANA.

GOLDEN GATE [*gouldin geyt*], San Francisco Koyunu Büyük Okyanus'a bağlayan boğaz. 1933 - 1937 yıllarında, denizden 67 m yükseklikte ve 1 280 m uzunlukta bir asma köprü ile boğazın iki yakası birbirine bağlanmıştır.

GOLDFIELD [*gouldfiild*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Nevada), White Mountains (Akdağlar) ın doğusunda, 619 nüfuslu bir yer. 1902 yılında altın arayıcıların hücumuna uğramıştı.

GOLDING [*gouldiŋ*], **Louis** (Manchester 1895 - Londra 1958), İngiliz romancısı ve denemecisi. Oxford Üniversitesinden mezun olmuş, I. Dünya Harbine katılmış, bundan sonra uzak gezilere çıkmıştır. Roman, kısa hikâye, deneme, seyahatname (Sicilya ve Filistin) ve radyo oyunları yazmıştır. Romanlarının çoğunda Yahudilik problemlerini işler. Başlıca eserleri arasında *Forward from Babylon* (Babil'den öteye) [roman, 1920]; *Seacoast of Bohemia* (Bohemya kıyıları) [roman, 1923]; *Sunward* (Güneşe doğru) [seyahatname, 1924]; *Sicilian Noon* (Sicilya'da öğle vakti) [seyahatname, 1925];

L. GOLDING

Day of Atonement (Çile günü) [roman, 1925]; *The Miracle Boy* (Hârika çocuk) [roman, 1927]; *Those Ancient Lands* (O eski ülkeler) [seyahatname, 1928]; *Magnolia Street* (Manolya sokağı) [roman, 1931] ve *Good - bye Ithaka* (Elveda İtaka) [roman, 1955] anılır.

GOLD'LAR, Doğu Asya'da, Amur nehri ile bunun bir kolu olan Sungari ırmağının aşağı bölümlerinde yerleşmiş bulunan Tunguzlara verilen ad. Bk. NANAYLAR.

GOLDONI, Carlo (Venedik 1707 - Paris 1793), İtalyan komedi yazarı. Padova'da hukuk tahsil etmiş, Pisa'da avukatlığa başlamış, fakat çok geçmeden tiyatroya karşı beslediği sevgiye kapılmış ve Medebac tiyatro topluluğu ile birlikte Venedik'e gitmiştir. 1748 - 1752 yılları arasında bu tiyatro için piyesler yazmış, sonra aynı şekilde Teatro San Carlo için çalışmıştır. Piyeslerindeki realizm, gerileme halinde bulunan commedia dell'arte (İtalyan tarzı orta oyunu) yi tekrar canlandırmak isteyen muhafazakâr şâir Carlo Gozzi'nin şiddetli hücumlarına uğramıştır: Gozzi, *Tartana degli influssi* (Etkiler mavnası) adlı eserinde G. ye şiddetle çatmıştır (1756). Bu düşmanlık gittikçe büyümüş, Gozzi'nin peri masalı şeklindeki oyunlarına G., bir tek mevsimde yazılmış ve ortamlarla karakterlerin parlak bir tasvirini veren 16 piyesle mukabele etmiştir. Başka bir rakibi olan Pietro Chiari'den de yardım gören Gozzi'den kurtulmak için 1762 de Paris'e giden G., burada, hâlâ tam bir canlılık gösteren commedia dell'arte ile karşılaşmış ve savaşına Fransızca olarak yazdığı çok zarif piyeslerle devam etmiştir. Bir süre sarayda prenseslerin İtalyanca öğretmenliğine atanarak kendisine maaş bağlanmışsa da, İhtilâl hükûmeti tarafından maaşı kesilmiş ve G. Paris'te sefalet içinde ölmüştür (7 ocak 1793).

C. GOLDONI

G., konuşmaları, töreleri, karakterleri gerçek hayattan alınmış kişiler sahneye koymuş, XVI. yüzyıldan beri İtalyan sahnesinden uzaklaşmış olan tabiîliği tekrar tiyatroya sokmuştur. İtalyanca veya Venedik lehçesinde yazılmış olan piyeslerini, töre komedileri ve karakter komedileri olarak iki bölümde incelemek mümkündür. Bunlar arasında *Il servitore di due padroni* (İki efendinin uşağı) [1745, Türkçe çev. 1946]; *La vedova scaltra* (Kurnaz dul kadın) [1748]; *La buona moglie* (İyi ev kadını) [1749]; *La bottega del caffè* (Kahvehane) [1750, Türkçe çev. 1944]; *La locandiera* (Otelci kadın) [1752]; *I Rusteghi* (Yabanlar) [1760, Türkçe çev. 1953]; *Il campiello* (Meydancık) [1756]; *Le baruffe chiozzotte* (Chioggia şehri kavgaları) [1762]; *Sior Todero brontolon* (Somurtkan Bay Todaro) [1762]; *Il Ventaglio* (Yelpaze) [1765] bilhassa anılır. *Le Bourru bienfaisant* (İyiliksever somurtkan) [1771] Fransızca olarak yazdığı piyesler arasında en sevilenidir. G. çok zarif *Mémoires* (Hâtıralar) [1784 - 1787] ını da Fransızca olarak kaleme almıştır. Bütün eserleri (*Opere complete*) 37 cilt olarak 1907 - 1943 yıllarında yayımlanmıştır. G. nin *Il servitore di due padroni* ve *La locandiera* adlı oyunları Devlet Tiyatrosu sahnelerinde temsil edilmiştir. G nin *Don Grigorio yahut Hocanın telâşı*, *Odun kılıç* (*Spada di legno*), *Venedik apukuryası* (*Una delle ultime sere di carnevale*), *Rosamunda*, *Belâlar mübareki* (*Il burbero benefico*), *Yarabbi şükür sofra kuruldu* (*I Rusteghi*), *Hürmüz Beyin boşboğazlığı* (*Sior Todero brontolon*) ve *Karnaval âşıkları* (*La vedova scaltra*) gibi piyesleri ise geçen yüzyılın ikinci yarısında Istanbul'da oynanmıştır.

GOLD - POINT [*gould poynt*] (İng.), bir memlekete altının giriş ve çıkışlarında muamele gördüğü kambiyo fiyatı. G. - P., ancak altının kambiyoda serbest muamele gördüğü, yani açık pazar rejiminin yürürlükte bulunduğu ülkeler için söz konusu olabilir.

GOLDSCHMIDT [*goldşmit*], **Hans** (Berlin 1861 - Baden Baden 1923), Alman kimyacısı ve sanayicisi. Önce Berlin'de, sonra da Essen'da fabrika müdürü olarak çalışan G., aluminotermi diye adlandırılan usulü bulmuş ve bunu kromun ve manganezin kazanılmasına ve bombalarının fabrikasyonuna uygulamıştır. Kalayın elektroliz yolu ile tekrar kazanılmasını sağlayan bir usul de onun buluşlarındandır.

Goldschmidt redüksiyonu (Aluminotermi), krom, mangan, uran gibi oksitleri güç redüksiyona uğrayan metalleri saf olarak elde etmeye yarayan bir usul. 1894 te G. tarafından bulunmuştur.

GOLDSCHMIDT [Norv. *golşmit*, Alm. *goldşmit*], **Victor Moritz** (Zürich 1888 - Oslo 1947), Norveçli petrograf. Göttingen Üniversitesinde profesör iken 1935 te ırkçılık akımının tehlikelerinden kurtulmak için Almanya'dan ayrılmış, Oslo Üniversitesinde çalışmaya başlamış, 1940 ta Norveç'in Almanlar tarafından istilâ edilmesinden sonra bir toplama kampına kapatılmış, 1942 de kamptan kaçmış, fakat sağlığının bozulması yüzünden çok geçmeden ölmüştür. G., özellikle, bilinen evrenin elementler (hava, su, toprak, ateş) inin ortalama olarak miktarlarını hesaplamıştır.

GOLDSMITH [*gouldsmith*], **Oliver** (İrlanda 1728 - Londra 1774), İngiliz şâiri, romancısı, oyun yazarı ve denemecisi. Orta halli bir ailenin çocuğu olan G., ilkin babası gibi rahip olmayı düşünmüşse de, ruhban okuluna girmeyi başaramamış, bir süre mürebbilik etmiş, 1752 de Edinburgh'de tıp öğrenimine başlamış, iki yıl sonra bundan vazgeçerek Leyden'a gitmiş, aylarca orada kalmış, sonra yaya olarak Fransa'yı, Almanya'yı, İsviçre'yi ve İtalya'yı dolaşmış ve Leyden'dan mı yoksa Padova'dan mı almış olduğunu hiçbir zaman açıklamadığı bir tıp diploması ile İngiltere'ye dönmüş, bir ara Londra'nın en yoksul bir mahallesinde hekimlik etmiş, sonra bir kitapçının hizmetine girmiş, çocuklar için hikâyeler, ders kitapları yazmış ve «Bee» (Arı) adiyle bir dergi çıkarmaya başlamış, daha sonra Johnson ile dostluk kurmuş ve onun tarafından Londra'da Literary Club'a aldırılmış, 1762 de *Chinese Letters* (Bir Çinlinin mektupları) adlı denemelerini kaleme almıştır. Montesquieu'nün *Lettres persanes* (Bir İranlının mektupları) ından ilham yolu ile yazılan bu mektuplar, sonradan *The Citizen of the World, or Letters from a Chinese Phi-*

O. GOLDSMITH

losopher residing in London to his friends in the East (Dünya vatandaşı, veya Londra'da oturan bir Çinli filozofun Doğudaki dostlarına mektupları) adiyle yeniden yayımlanmış, yazarına ün sağlamış, fakat ona bolca para getirmemiştir. G. in seyahat hâtıralarından yararlanarak 1764 te *The Traveller* (Seyyah) adı altında yayımladığı felsefî uzun şiir ününü artırmıştır.

1766 da çıkan *The Vicar of Wakefield* (Wakefield rahibi; Türkçe çev. Wakefield papazı, 1946) adlı roman G. in şaheseridir. Yazar bundan sonra *The Good Natured Man* (İyi huylu adam) adlı bir piyes yazmış, 1770 te çıkan *The Deserted Village* (Terk edilmiş köy) adlı pastoral şiir de G. in şâirliğinden hiçbir şey kaybetmediğini göstermiş, *She Stoops to Conquer* (Zafer uğruna baş eğen kadın; Türkçe çev. Yanlışlıklar gecesi, 1946) [1773] adlı piyesi de tiyatro yazarlığındaki ününü pekiştirmiştir.

G. edebî eserlerden başka, «İngiltere tarihi», «Roma tarihi», «Yunan tarihi», «Arzın tarihi» gibi tarih eserleri ve Parnell ile Lord Bolingbroke'ın biyografilerini yazmıştır. G., Dr. Johnson'ın deyimiyle «hiçbir yazı türüne dokunmadan geçmemiş ve her dokunduğu türü zenginleştirmiş olan bir şâir» olmuştur.

The Vicar of Wakefield: Rahip Doktor Primerose'un ve dünya işleriyle ilgisi olmayan sevimli ailesinin başına çöken büyük dertleri ve sonunda bütün bu sıkıntıların memnunluk verici bir şekilde savuşturularak ailenin feraha kavuşmasını bu rahibin ağzından anlatır.

She Stoops to Conquer: Fars niteliğinde romantik bir komedidir. G. bu piyesi ile XVIII. yüzyılın eğitici ve duygulu komedi geleneğinden ayrılmıştır. Oyunda, kibar bir adamın sayfiyesi otel, içinde yaşayanlar da otelin hizmetçileri sanılır ve böylece bir sürü eğlenceli durumlar ve konuşmalar hiç gevşemeyen bir canlılıkla birbirini izler.

GOLDSTEIN [*goldştayn*], **Eugen** (Gleiwitz 1850 - Berlin 1930), Alman fizikçisi. Berlin Üniversitesinde fizik profesörü olarak çalışırken, Alman Bilimler Akademisince, seyrelmiş gazlarda görülen boşalmalar üzerinde araştırmaları yönetmekle görevlendirilmiştir. G., katot ışınlarının, tüplerin kabına saydamsız cisimlerin tayfını çizdiğini ispat ettikten sonra, 1876 da «katot ışınları» terimini kabul ettirmiştir. Aynı yılda bu ışınların elektrik yükünün negatif olduğunu haber vermiştir. Nihayet 1886 da pozitif ışınları (kanal ışınları) nı keşfetmiştir.

GOLDSTEIN [Alm. *goldştayn*, İng. *gouldstayn*], **Kurt** (doğ. Katowice 1878), Alman asıllı Amerikalı sinir hekimi. 1930 da Berlin Üniversitesine profesör olmuş, 1938 de Amerika Birleşik Devletlerine giderek başlıca Columbia Üniversitesinde sinir hekimliği profesörü olarak çalışmıştır. Bilhassa araştırdığı konular arasında konuşma kabiliyetinde görülen aksaklıklar, beyin tümörleri ve şizofreni yer alır.

GOLDWATER [*gouldwotır*], **Barry Morris** (doğ. Phœnix, Arizona 1909), Amerikan siyaset adamı. Arizona eyaletinden senatör seçilmiş (1952), Cumhuriyetçi Parti tarafından cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiş (1964), fakat seçimleri % 61 çoğunlukla L. B. Johnson kazanmıştır. G., bilhassa ırk ayrımcılığındaki aşırı politikasiyle tanınmıştır. *Conscience of a Conservative* (Bir muhafazakârın vicdanı) [1960] adlı eserinde, komünizm düşmanlığını ifade eder.

GOLDWYN [*gouldwin*], **Samuel Goldfish** (Samuel adiyle tanınmıştır; doğ. Varşova 1882), 1902 de Amerikan tabiiyetine geçmiş olan Polonya asıllı sanayici. 1912 de Jesse Lasky ve Cecil B. De Mille ile birlikte, birkaç yıl sonra Paramount adını alacak olan Feature Play Company adlı film ortaklığını kurmuştur. 1918 de Selwyn kardeşlerle ortak olunca, Goldwyn adını kabul etmiştir. 1924 yılında, diğer ortakları ile birlikte Metro Goldwyn Mayer ortaklığını kurmuştur. G., ayrıca birçok ünlü Amerikan film ortaklıklarının büyük hissedarlarındandır.

GOLDZIHER [*goldtsiher*], **Ignác** (Székesfehérvár 1850 - Budapeşte 1921), Macar doğu araştırmaları bilgini. Budapeşte, Berlin, Leiden ve Leipzig üniversitelerinde okumuştur. 1872 de Budapeşte Üniversitesinde doçent unvanını almış, 1894 te profesörlüğe tayin edilmiştir. 1873 - 1874 yıllarında Suriye, Filistin ve Mısır'da bir araştırma gezisi yapmıştır. 1892 de Macar İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. G., Samî dilleri ve İslâm araştırmaları alanında büyük bir otorite olarak ün yapmıştır. Belli başlı eserleri: *Der Mythos bei den Hebräern* (İbranîlerde efsane) [1876, İngilizce çev. 1877]; *A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődésében* (İslâmiyetin gelişmesinde İspanya Araplarının yeri) [1877]; *Az iszlám* (İslâmiyet) [1881]; *Mohammedanische Studien* (İslâm araştırmaları) [2 cilt, 1889 - 1890]; *A buddhizmus hatása az iszlámra* (Buddhizmin İslâmiyete tesiri) [1903]; *Vorlesungen über den Islām* (İslâmiyet üzerine dersler) [1910]. *Encyclopédie de l'Islām*'da İslâmiyetle ilgili birçok maddeleri de çıkmıştır.

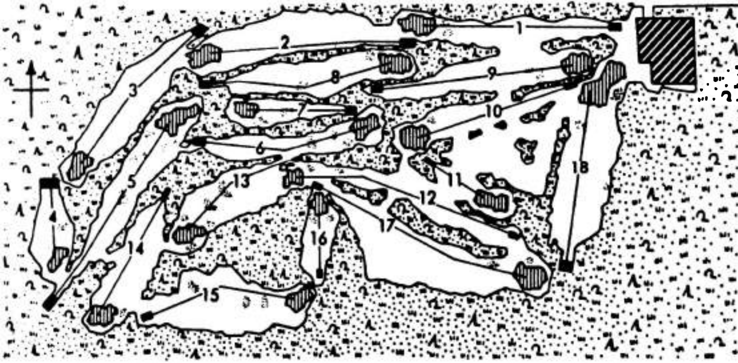

I. GOLDZIHER

GOLEA, El (Coğ.): bk. KULEYA.

GOLENIÓW [*goleniuv*], Pomeranya'da, Ihna ırmağı üzerinde Szczecin voyvodalığına bağlı bir şehir. Daha önce Prusya'ya bağlı olan G., 1945 te Polonya idaresine geçmiştir. Nüfusu 12 900 (1967) dür. Tarım pazarları, çimento ve kumtaşı endüstrileri, eski hisarları vardır.

GOLF (İng. Golf < Orta Felemenkçe *colf* = başlı sopa, değnek), hususî surette çimlendirilmiş sahalarda oynanan bir oyun. Bu oyun kuvvetten ziyade maharet ister. Hem erkek hem de kadınlarca oynanır. Oyuncu, rakiplerinden daha az sayıda atışla topunu çukura sokmaya gayret eder.

G., Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İngiltere'de çok sevilen açık hava sporlarından biridir. Oyunun gayesi, oyunculardan her birinin, küçük katı bir topu, özel bir şekle göre yontulmuş, baston şeklinde bir sapı olan çelik veya tahta başlı sopaları kullanarak, mümkün olan en az sayıda vuruşla belirli bir noktadan başka belirli bir noktaya ulaştırmasından ibarettir. Oyun meydanına İngilizce *course* denir. Sahada birtakım çukurlar vardır. Bu çukurların sayısı 9 veya 18 dir. Bunlar hakikî çukurlar olmayıp oyun meydanının kısımlarının taşıdığı addır. Çukurlar bir *tee*, bir de *cup* ihtiva eder. *Tee* bir çukurda oyunun başladığı nokta, *cup* ise bitirildiği noktadır. *Cup* metalden yapılmış silindir şeklinde bir kap olup çapı 4 1/2 inç (1 inch = 2,54 cm), derinliği ise en az 4 inç'tir. Top, *cup*'ın içine girer girmez o çukurun oyunu tamamlanmış olur. Başlangıç ve bitiş noktaları arasında yol şeklinde uzanan sınırlandırılmış araziye *fairway* denir. Bu yol kısa kırpılmış çimenle kaplıdır. *Cup*'ların yeri bir bayrakla gösterilmiş olup etra-

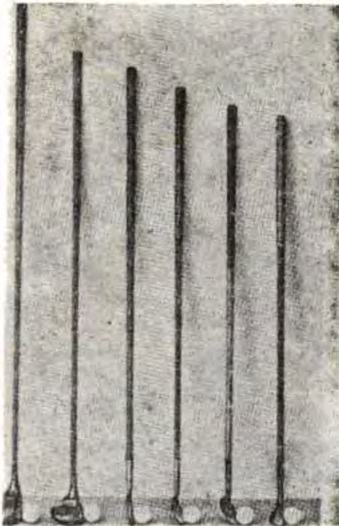
18 çukurlu bir golf sahası

fında *putting green* adını taşıyan bir alan vardır. Bu alan, çok titizlikle bakılan çimen ile kaplı olup top bunun üzerinde engele rastlamadan yuvarlanarak son hedefi olan *cup*'a ulaşır. *Fairway*'lerde tabiî engeller, yani alan düzensizliklerinden, gölcüklerden ve ağaçlardan gayri, sunî engeller de tertip edilebilir. Bu engeller umumiyetle kum tuzakları olup stratejik bir plana göre *fairway*'ler boyunca yeşil sahanın etrafına serpiştirilir.

Oyuncunun kullandığı sopalara *club* adı verilir. Bunlar, tahta veya metal başlı ince çelik çubuklardan ibarettir (*driver*, *spoon*, *iron*, *mashie*, *niblick*, *putter* v. b.). Bir *club*'ın yüzünün ufka nazaran meyli, topun erişeceği yüksekliğe ve ulaşacağı uzaklığa göre ayarlanmıştır. Her *club*'ın ağzının ayrı bir meyli vardır. Buna göre, oyuncu atacağı topun bulunduğu yeri ve top ile *cup* arasındaki arazinin mahiyetini gözü önünde tutarak ulaşmak istediği uzaklık, yükseklik ve kesinliği sağlamaya en elverişli olan *club*'ı seçer. Oyuncu her bir *hole* (çukur) için kullandığı atışların sayısını kaydeder. Bu sayıya *score* denir; oyunun nihaî sayısı, bütün çukurlarda elde edilen vuruş sayısının toplamıdır.

Teçhizat: Amerikalıların G. topu için tespit ettikleri *cup* 15/8 inçten biraz fazladır. İngilizlerinki ise biraz daha küçüktür.

G. topunun içi lastik, dışı gutaperkadır. Ağırlığı 1.62 auns (1 ounce = 28,3495 gr) civarındadır. G. oyunu, umumiyetle, en çok 14 sopa kullanılarak oynanır. Bunların 4 tanesi tahta başlı, 10 tanesi de demir başlı olur. Sayıları 1 - 2 - 3 - 4 olan tahta başlı sopalar, topu uzun mesafelere, demir başlılar ise orta ve kısa mesafelere atabilmek için kullanılır.

Türlü golf sopaları: 1. Driver, 2. Spoon, 3. Iron, 4. Mashie, 5. Niblick, 6. Putter

Demir sopalar: 1 den 8 e kadar numaralanmış olup topun istenilen yüksekliğe ve uzaklığa atılmasını sağlar. Ayrıca *putter* denilen ve topu *cup*'a sokmak için son vuruşu yapan sopa vardır ki yalnız çukur etrafındaki alanda kullanılır.

Saha: G. sahaları umumiyetle birbirine benzerse de, çukurların uzunlukları ve yerleri için kesin bir kaide yoktur.

Bir G. sahası tanzimcisi, genel olarak, sayısı 18 olan çukurların orta uzunlukta (takriben 400 yarda) olanlarından 10 adet, kısa uzunlukta (takriben 200 yarda) olanlarından 4 adet, en uzunlardan da (takriben 600 yarda) 4 adet olmak üzere araziye yerleştirir.

Oyun kaideleri ve sayıları: Oyuncu, topunu yerleştirip attıktan sonra ancak sopası ile topa dokunabilir. Birbiri ile oynayan oyuncular belirli bir sıraya göre oynarlar.

Her çukurun muayyen bir sayıda, dolayısiyle 18 çukurun muayyen bir sayıda bitirilmesi lâzımdır.

Yanlış yapmadan ve istenilen sayıda vuruşla bir çukuru bitiren oyuncunun yapacağı atışların sayısına par (eşit) denir. Aynı kabiliyette olmayan oyuncuların kazanma şanslarını eşit kılmak için bir *handicap* sistemi mevcuttur.

Ünlü golfçuların vuruşları: Walter Hagen (doğ. 1892)

Türkiye'de golf: Ankara Golf Klubü 1948 de kurulmuştur. Kurucuları eski Amerikan sefirlerinden George Wadswort, Necmettin Sadak (bakan), Necdet Kent ve Celâl Bükey'dir. Klubün 475 Türk ve 365 yabancı üyesi vardır. Istanbul Golf Klubü Mütareke yıllarında kurulmuştur. Yeni Levent'tedir. İzmir Yeşil Saha Golf Klübü Bornova'dadır. Bu klüplere üye olabilmek için klüpten en az iki kişinin kefil olması lâzımdır. İzmir'deki saha önce 9 çukur idi, şimdi üç saha da 18 çukurludur. Bu klüpler Beden Terbiyesi Genel Müdürlügüne bağlı olmayıp federasyon değildirler. Bunun için dış müsabakalara katılamazlar. Yalnız buradaki yabancı üyeler dış müsabakalara katılırlar. Klüpler kendi üyeleri arasında müsabakalar ter-

Ünlü golfçuların vuruşları: Gene Sarazen (doğ. 1901)

tip ettiği gibi, 29 ekimde Ankara'da, 19 mayısta Istanbul'da ve gene ilkbaharda İzmir'de bu üç klüp üyelerinin iştiraklariyle yarışmalar yapılmaktadır.

GOLF STRİM (İng. Gulf Stream), Atlas Okyanusunda Ekvator kıyılarından gelişen büyük akıntı. Bu akıntı, biri Meksika körfezinden gelip Florida boğazı yolu ile Okyanusa çıkan, öteki de Küba adasının kuzey kıyılarını yalayarak batıya doğru akan iki kolun birleşmesiyle meydana gelir. Bu birleşik akıntı Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyıları boyunca saatte 3,2 - 8 km lik bir hızla kuzeydoğu doğrultusunda ilerler ve ilerledikçe de genişliği artıp derinliği azalır ve Newfoundland adasının birkaç derece ötesinde de varlığını hissettirir. Bu akıntının sularının, okyanusun suyuna nispetle 10 - 20 derece daha sıcak olması, hızlı akışı ve koyu mavi rengi çok dikkate değer bir olaydır. G. S., İngiltere adalarının, Fransa'nın ve başka batı Avrupa ülkelerinin iklimlerinin mutedil olmasında da bir rol oynar.

Ünlü golfçuların vuruşları: Sam Snead (doğ. 1912)

GOLFE - JUAN [*golf juą̃*] (eskiden Golfe - Jouan şeklinde yazılırdı), Fransa'da, Alpes - Maritimes departmanının Vallauris komününde, Juan körfezi üzerinde merkezden uzak bir yer. Côte d'Azur'ün önemli bir kaplıca merkezidir. I. Napoléon 1 mart 1815 tarihinde Elbe adasından dönerken burada karaya çıkmıştır.

GOLGI [*gọlci*], **Camillo** (Corteno, Brescia yakınları 1844 - Pavia 1926), İtalyan hekimi ve histoloji uzmanı. Torino'da anatomi, Siena'da histoloji, Pavia'da genel patoloji profesörlüğü etmiş, sinir sistemi üzerinde dikkate değer çalışmalar yapmış, değerli boyalama metotları icat etmiş, bazı elle hissedilir özel cisimcikler keşfetmiştir. G. nin malarya sıtmaları tarihinde de önemli bir yeri vardır. Ramón y Cajal ile birlikte 1906 Nobel tıp armağanını kazanmıştır.

C. GOLGI

Golgi cihazı: hücrenin protoplazmasında ve çekirdeğin yakınında yer alan ve gümüş tuzlarını indirgeyen, ağ biçiminde toplanmış tanecik kümesi. Hayvan ve bitki hücrelerinde rastlanan G. cihazlarının rolü değişik yorumlara konu olmuştur.

Golgi hücresi: omuriliğin arka boynuz (Fr. corne postérieure) unda görülen ve çok kısa olan uzantıları aracılığı ile komşu düzeydeki hisle ilgili nevronlar veya onların kollateralleri arasında bağlantı sağlayan nevron.

GOLGOTHA veya GOLGATHA (Aram dilinde *gulgoltha* = küre, kafatası; İslâmî adı: Cülcüne), Protestanlara göre İsa'nın ve başka iki mahkûmun çarmıha gerildiği yer (Matte 27,33 vd.). Bu isim, Yahudi efsanesine göre, buraya gömülen Âdem'in kafatasından dolayı değil, tepe'nin kafatası (Lat. calvarium) biçiminde oluşundan doğmuştur. Büyük Konstantinos zamanına kadar takip edilebilen gelenekler, G. nın şimdiki mezar kilisesinin bulunduğu yerde olduğunu gösterir.

GOLİATH (İsrail tar.): bk. CÂLUT.

GOLIATH ZIRHLISI, İngiliz donanmasına bağlı bir zırhlı gemi olup 23 mart 1898 yılında denize indirilmiştir. 13 150 tonluk olan bu gemi 19 mil süratinde idi. Dört 30,5 cm lik, on iki 15 cm lik, on 7,5 cm lik, altı 4,7 cm lik top ve dört 45 cm lik torpido kovanına sahip idi. I. Dünya Harbinin başlarında Afrika sularında görevli iken 25 mart 1915 te Çanakkale'ye hareket emrini almış ve karaya çıkarma harekâtında İngiliz kıtalarını setir ve himaye için görevlendirilmiştir. 25 nisan 1915 günü İngilizlerin Gelibolu yarımadasına yaptıkları çıkarmada Kirte bölgesine çıkan birlikleri korumuş ve burada karşı hücuma geçen Türk kuvvetlerini bombardıman ederek bir hayli zayiata yol açmıştır. Daha sonraları Seddülbahir'de bulunan Fransız kıtaları kumandanı Kerevizdere bölgesindeki Türk hücumlarına mukavemet edemeyeceğini, çok ağır kayıplar verdiğini bildirerek donanmadan yardım istemiş, G. Z. da diğer bir gemi ile birlikte Morto koyuna gönderilmiştir. Bu gemi buraya geldikten sonra orta batarya topları ile bu bölgedeki Türk kıtalarını yandan ateşe alarak Fransızlara nefes aldırmış ve bulundukları hatlarda tutunabilmek imkânını sağlamıştır. Morto'ya demirleyen zırhlıların açtıkları top atışları Türk hatlarında derhal tesirini göstermiş ve müdafilerde ağır kayıplar verdirmeğe başlamıştır. Zayiat o derece artmıştır ki Türk ordu kumandanlığı cephenin tutunabilmesi için Morto koyundaki düşman zırhlılarının oradan uzaklaştırılması için başkumandanlığa baş vurmak ve donanmadan yardım isteğinde bulunmak zorunda kalmıştır. Bu istek donanmaca kabul edilerek Morto'ya bir gece baskını yapılmıştır. 6 mayıs 1915 gecesi kıdemli yüzbaşı Ahmet Bey kumandasındaki «Muavenet - i Milliye» muhribi mayın manialarıı, şiddetli akıntı, düşman karakol gemilerinin mevcudiyetine rağmen kara ordusundaki zayiatın önüne geçmek üzere hücuma geçmiş ve G. Z. nı üç torpido isabetiyle batırmıştır. Binlerce Türk askerinin şahadetine sebep olan bu zırhlı, 750 kişilik personelinden gemi kumandanı da dahil 570 subay ve eri ile birlikte sulara gömülmüştür. Bu geminin batmasiyle düşman, artık Morto koyuna gemi göndermek planından vazgeçmiştir. Böylelikle Kerevizdere'deki Türk cephesi ölüm saçan bu zırhlılardan kurtulmuştur.

GOLİTSIN [*goliţsın*] **AİLESİ,** eski bir Rus ailesi. Litvanya prensi Gedymin (veya Gedyminas) den gelen bu aile, birçok asker ve devlet adamları yetiştirmiştir. Başlıcaları şunlardır: **Vasiliy Vasil'eviç** (1643 - Moskova 1714); **Dimitriy Mihayloviç** (1654 - 1738), Istanbul ve Viyana'da elçi olarak bulunmuştur (1713 - 1719); **Aleksandr Nikolaeviç** (1773 - 1844): Çar I. Aleksandr devrinde devlet adamı olarak rol oynamıştır. **Boris Borisoviç** (Petersburg 1862 - Petersburg 1916): Rus fizikçisi.

GOLKỌNDA (Coğ.): bk. GOLCONDA.

GOLL, Ivan (Saint - Dié 1891 - Paris 1950), Alman yazarı. 1920 lerde Neuer Sachlichkeit (Yeni nesnellik, bk. GERÇEKÇİLİK) akımından etkilenmiştir. 1919 da Paris'e yerleştikten sonra eserlerinde daha çok Fransızcayı kullanır. 1939 da New York'a kaçan G., 1947 de tekrar Paris'e dönmüştür.

Başlıca eserleri: *Der neue Orpheus* (Yeni Orpheus) [1918, şiirler]; *Der Torso* (Kırık heykel) [1918, şiirler]; *Poèmes d'amour* (Aşk şiirleri), *Poèmes de jalousie* (Kıskançlık şiirleri), *Poèmes de la Vie et de la Mort* (Hayat ve ölüm şiirleri) [1926].

GOLLANCZ [*gǫlints*], **Sir Israel** (Bremen 1864 - Londra 1930), İngiliz araştırıcısı, eğitimcisi ve yazarı. İngiliz araştırıcısı ve yayımcısı Sir Hermann G. (Bremen 1852 - Londra 1930) ın kardeşidir. Cambridge (Christ's College) de tahsilini bitirerek (1887), Cambridge'de İngilizce profesörlüğünde (1896 - 1906) ve Londra'da King's College'de İngiliz dili ve edebiyatı profesörlüğünde bulunmuştur. British Academy'nin 1902 de kuruluşundan beri üyesi idi. Eserleri arasında *Cynewulf's Christ* (Cynewulf'un İsa'sı) (Cynewulf, 750 yıllarında yaşamış bir Anglosakson şâiridir) [1892]; *Exeter Book of Anglo - Saxon Poetry* (Anglosakson şiirine ait Exeter kitabı; bu külliyat 1046 - 1073 yıllarında Exeter Katedraline hediye edilmiştir) [1895]; *Hamlet in Iceland* (İslanda'da Hamlet) [1898]. G. aynı zamanda «Temple» Classics («Temple» klasikleri), «Temple» Dramatists (T. tiyatro şâirleri), «Temple» Shakespeare v. b. yayınları'da yönetmiştir. 1910 da Early English Text Society (En eski İngilizce metinler cemiyeti) ye müdür olmuştur.

GOLLNOW (Coğ.): bk. GOLENIÓW.

GǪLO, Korsika'da bir ırmak. Uzunluğu 75 km dir. Valdo Niello ormanından doğar ve Bastia'nın güneyinde denize dökülür.

GOLOVINE [*golovịn*], **Serge** (doğ. Monaco 1924), Rus asıllı Fransız dansörü. 1945 te Monte - Carlo «Nouveau Ballet» (Yeni Bale) topluluğuna katılmış, 1946 da Paris Operasına, sonra da Cuevas markisinin Büyük Bale'sine girmiştir. «Kuğular gölü» nde Namouna rolünde ve *Gülün hayaleti* (Le Spectre de la rose) balesinde, ünlü balerinlerin eşliğinde oynamıştır. J. Taras'ın *Piège de lumière* (Işık tuzağı) i [1952], S. Lifar ve D. Parlic'in *L'Amour et son destin* (Aşk ve kaderi) i [1953] ve R. Helpmann'ın *La Belle au bois dormant* (Uyuyan prenses) i [1960] gibi eserler yaratmıştır. Koreograf olarak da birçok bale eserleri meydana getirmiştir: *Feu rouge, feu vert* (Kırmızı ışık, yeşil ışık) [1953]; *La mort de Narcisse* (Narkissos'un ölümü) [1958]; *Petite Symphonie concertante* (Küçük konsertante senfoni) [1966] v. b. 1964 te Grand Théâtre de Genève'in bale bölümü müdürlüğüne getirilen G., 1966 dan beri bu bölümün dans bölümünü de idare etmektedir.

GOLUBAC [*gǫlubats*], Yugoslavya'nın Sırbistan bölümünde, Tuna kıyısında bir kasaba. Osmanlı hâkimiyeti devrinde Güvercinlik (b. bk.) adiyle anılmıştır.

GOLTZ [*golts*], **Bogumil** (Varşova, 1801 - Thron 1870), Polonyalı yazar. Felsefî, sosyal, psikolojik, etnografik etütler ve seyahat yazıları yazmıştır.

Başlıca eserleri: *Buch der Kindheit* (Çocukluğun hâtıraları) [1847, yeni bas. 1908]; *Ein Jugendleben* (Bir gençlik hayatı) [1851, 3 cilt]; *Ein Kleinstädter in Ägypten* (Mısır'da bir taşralı) [1853]; *Der Mensch und die Leute* (İnsan ve insanlar) [1858]; *Zur Charakteristik und Naturgeschichte der Frauen* (Kadınların özellikleri ve tabiat tarihindeki yeri) [1859, 1904]; *Zur Physignomie und Charakteristik des Volkes* (Halk fizyonomisi ve özellikleri üzerine) [1859]; *Die Deutschen* (Almanlar) [1860, 1864]; *Zur Geschichte und Charakteristik des deutschen Genius* (Alman dehasının tarihi ve özellikleri); *Die Bildung und die Gebildeten* (Eğitim ve aydınlar) [1864 - 1867; 2 cilt]; *Die Weltklugheit und die Lebensweisheit* (Dünya siyasetine göre zekâ ve hayat felsefesi) [1864].

GOLTZ [*golts*], **Colmar, Baron von der Goltz (Goltz [Golç] Paşa;** Bielkenfeld, Labiau 1843 - Bağdad 1916), Prusyalı Generalfeldmarşal ve Türk müşîri. 1866 (Trautenau'da yaralanmıştır) ve 1870 - 1871 harplerine katılmış, sonra 10 yıl kadar Genel Kurmay Harp Tarihi Dairesinde çalışmıştır. 1883 ten itibaren Erkân - ı Harbiye II. başkanı olarak Türkiye hizmetinde bulunmuş, askerî öğretim kuruluşlarını yönetmiş ve 1886 - 1895 yılları arasında Muzaffer Paşa ile Türk ordusunun ıslahı işinde çalışmıştır. Parlak bir meslek hayatından sonra 1907 de 6. Ordu başmüfettişliğine, daha sonra 2. Ordu müfettişliğine getirilmiş ve Türkiye'de yeniden iki yıl çalıştıktan sonra 1911 yılında Alman ordusunda Generalfeldmarşal (bk. FELDMARŞAL) rütbesine yükseltilmiştir. I. Dünya Harbi başlarında Türk ordusundaki hizmetinden ayrılmış, kısa süre işgal altındaki Belçika'da askerî genel valilik yaptıktan sonra 1914 te Türk umumî karargâhına atanmış ve 1915 te Türkiye'de I. Ordunun kumandanlığına verilmiştir. 1915 yılı aralık ayında bu ordu ile Kût'ül - Amâre civarında Townshand kumandasındaki İngiliz ordusunu kuşatmıştır. 19 nisan 1916 da Bağdad'da enflüanza hastalığından ölmüştür.

C. von der GOLTZ

Zamanının görüşlerine ekseri aykırı düşen yüksek kişiliği trajik kaderini değiştirmemiştir. *Leon Gambetta und seine Armeen* (Leon Gambetta ve orduları) [1877] (Fransızca olarak da yayımlanmıştır) adlı eseri genel kurmaydan geçici olarak uzaklaştırılmasına bile sebep olmuştur. Geniş bilgisi onu en önemli askerî yazarlar arasına yükseltmiştir. Jung Deutschland - Bund (Genç Almanya Derneği) un kurucusu olarak Alman gençlik hareketinin gelişmesine geniş ölçüde yardımcı olmuştur. Türk dostu olarak yurdumuzda da sayılan ve sevilen bir askerdi. 1870 - 1871 savaşı hakkındaki sayısız etütlerinin dışında şu eserleri de yazmıştır: *Das Volk in Waffen* (Silâhlanmış halk [Düvel - i müsellaha]) [5. bas., 1899]; *Von Rossbach bis Jena* (Rossbach'dan Jena'ya) [2. bas., 1906]; *Kriegsgeschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert* (XIX. yüzyılda Alman harp tarihi) [1900 - 1914]; *Denkwürdigkeiten* (Hâtıralar) adlı eseri, 1929 yılında oğlu Alman generallerinden Friedrich von der Goltz ve Foerster tarafından yayımlanmış ve dilimize çevrilmiştir.

GOLTZ [*golts*], **Rüdiger, kont von der Goltz** (Züllichau 1865 - Kinsegg, Yukarı Bavyera 1946), Prusyalı general. I. Dünya Harbinde Baltık Denizi tümeni kumandanı olmuş, 1918 ilkbaharında Mannerheim kumandasındaki Fin birliklerinin de yardımiyle Finlanda'yı Bolşeviklerden temizlemiştir. 1919 da Baltık Denizinde yapılan temizlik harekâtiyle uğraşırken, İtilâf Devletlerinin baskısiyle görevinden alınmıştır. G., daha sonra «Vereinigte Vaterländi-

schen Verbände» (Birleşik Vatan Dernekleri) nin başına geçmiştir.

Meine Sendung in Finnland und im Baltikum (Finlanda ve Baltıktaki görevim) [1920] adlı önemli bir eseri vardır. Bu eserin 2. baskısı 1936 da *Als politischer General im Osten* (Siyasî general sıfatiyle Doğu'da) adiyle yayımlanmıştır.

GOLTZIUS [*goltsius*], **Hendrik** (Mühlbrecht, Venlo 1588 - Haarlem 1617), Hollandalı ressam ve bakır kazıcısı. Coornhert'in öğrencisi olan G., 1582 de Haarlem'de bir akademi kurmuştur. Burada, B. Spranger ve Cornelisz'in temsil ettikleri «manierist» üslûbu, sonradan (1590 - 1591) İtalya'da öğrendiği yeni klasik üslûpla bağdaştırmıştır. 300 den fazla gravür bırakmıştır. Bunlardan bazılarında kendi konularını, bazılarında da İtalyan, Hollandalı veya Flaman ve Alman sanatçıların konularını işlemiştir. Bu gravürlerde oylumlu - kabartılı (modelé) bir teknik yaratmıştır. G., 1600 den sonra kendini tamamiyle ressamlığa vermiştir.

GOLUBOVSKİY, Pëtr Vasil'eviç (1857 - 1907), Rus tarihçisi. Kiev Üniversitesinde tarih profesörlüğü yapmıştır. Eski kaynaklardaki bilgilere dayanarak birçok eserler yazmıştır. *Peçenegi, Torki i Polovtsı do naşestviya Tatar* (Tatar [Moğol] akınına kadar Peçenekler, Tork [Türk] lar ve Kumanlar) [1884] adlı eseri eski Türk tarihi bakımından önemlidir.

GOLYAN BALIĞI (Phoxinus; Fr. Vairon; Alm. Elritze; İng. Minnov), Kemikli balıklar takımının Sazangiller (Cyprinidae) familyasından bir balık türü. Tatlı sularda yaşar. Avrupa ve Kuzey Asya'da yaygın olup Anadolu'da da bulunur. Uzun yuvarlak biçimli, çok küçük pullu, 8 - 10 cm büyüklüğündedir. Yeşilimsi veya mavi renkli, karın kısmı pembe veya parlak kırmızıdır; yan taraflarında koyu renkli çizgileri vardır. Eti pek makbul değildir. Alabalık avında olta yemi olarak kullanılır. Avlanması çok kolaydır.

GOLYAN BALIĞI

GOMA, Japonya'nın Shingon ve Tendai Buddhist mezheplerinde yaygın kurban âyini ki gayesi, kurbanın ateşle yakılması ile insanların günahlarından arınarak *Bodhi* (nur) ye kavuşmalarını sağlamaktır. (Mihrap üzerinde hazırlanan kor halindeki ateşe kurbanlar atılır.)

GOMALAKA (Fr. Gomme - laque), hayvanî menşeli, alkolde eriyebilen bir cins reçine. G., Hindistan ve Hindiçinî'de değişik türdeki ağaçların dalları üzerinde yaşayan *Coccus lacca* adlı bir böceğin ifrazatıdır. Bu zamk, böceğin dişisi tarafından yumurtalarını örtmek üzere, kırmızı renkli bir boya maddesi ile birlikte ifraz edilir ve dallar üzerinde 3 - 8 mm kalınlığında bir tabaka teşkil eder. Küçük dalların kesilmesi ile çubuk zamk [*stick - lac*], zamkın örttüğü dalı kabuğundan ayırmak suretiyle (tane zamk) elde edilir. Bu şekilde alınan ürün, ticaret metaı haline gelmeden önce çoğu zaman bir temizleme işlemine tâbi tutulur. Reçine biraz selofanla eritilir, sonra süzülür ve varak haline getirilir. Böylece kabuk zamk (*shellac*) elde edilir.

G. sanayide çok kullanılan bir maddedir. Vernik, krem, mobilya veya parke cilâsı, elektrik tecrit maddesi, mühür mumu, gramofon plağı imalâtında, fötr ve kumaş apresinde G. dan istifade edilir.

GOMARA (Gumera), Batı Fas'ta yaşayan bir Berber aşireti. İbni Haldun bu aşireti Mesmudî kabilelerden sayarak bunların Masmud'un oğlu veya torunlarından Gomar'dan geldiklerini göstermektedir. G. lar birçok kollara ayrılmakta ve oturdukları topraklar Mağrip ovaları bölgesinden Tanca'ya kadar uzanmaktaydı. Müslümanlık buralara yayıldığı vakit G. lar burada bulunuyorlardı. Musa b. Nusayr G. ların arazisini zaptettiği zaman bunlar Müslümanlığı kabul etmişlerse de, sonradan Haricî akidelerini kabul ederek Maysara ayaklanmasına katılmışlardır. Bundan sonra Elmuftari denen düzmece peygamber Hamin'in etrafında toplanmışlardır.

G. topraklarının doğu bölümü bir ara Nakur devleti sınırları içine girmiş, reislerinden Soggen, Nakur devleti kurucusunun ahfadından Beni Salihlerin yerine geçerek devlet idaresini ele geçirmeyi denemiş, fakat başaramamıştır (761). İdrisî devletinin bölünmesi üzerine G. lar Ömer b. İdris'in hissesine düşmüş, Emevîlerin idaresine kadar Ömer b. İdris ve ondan sonra gelenlere sadık kalmışlardır. İdrisîlerden sonra Emevî hâkimiyetine giren (974) G. lar, Murabıtların ortaya çıkmasına kadar Septe Hammadîlerine tâbi olmuşlardır. Muvahhidlerin istilâsı üzerine de bunların idaresini kabul etmişler ve Septe'nin Abdülmümin tarafından zaptedilmesine yardım etmişlerdir (1146). Bu davranışları halifenin teveccühünü kazanmalarına sebep olmuşsa da, kısa bir süre sonra bir G. reisinin isyanı Ebu Yakup tarafından bastırılmıştır (1166 - 1167).

G. lar bundan sonra Merinîlerin idaresine girmekte direnmişlerse de, sonunda onlara da boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

XV. yüzyıldan itibaren G. ların tarihine dair bilgi bulunmamakla birlikte adları Teo Africanus tarafından zikredilmiş ve XVI. yüzyılda *Kabala*'da bu adda bir kabilenin mevcudiyetinden bahsedilmiştir.

GOMATA veya GAUMĀTA (M. Ö. VI. yüzyıl), Medialı bir kâhin (magus) ve düzmece kral. İran'ın Pişiyauvâdâ (Pazargede) bölgesindeki Arkadriş dağı yakınlarında doğmuş, Media'nın Nisâya mevkiinde ölmüştür. Eski Farsların Ahaimaniş sülâlesinden II. Kuruş (Kyros) un oğlu Kambuciya (Kambyses) M. Ö. 526 yılında Mısır seferine çıkmadan önce kardeşi Bardiya (Yun. Smerdis) yı gizlice öldürtmüş, kral Mısır'da iken ortaya G. çıkmış, ölen krala benzerliğinden faydalanarak Bardiya olduğunu ileri sürmüş ve 522 yılında kendini kral ilân etmiştir. Fakat Ahaimaniş soyundan 7 prens G. ya karşı çıkarak onu aynı yılda Nisâya'daki Sikayauvatiş adlı sarayında öldürmüş ve bu prenslerden Viştâspa (Hystapes) nın oğlu Darayavahuş (I. Dareios) u kral seçmiştirr. Bu olay Darayavahuş'un Bisütun yazıtı (b. bk.) nda kaydedilmiştir (§ § 11 - 13 ve 52).

GOMATEŞVARA, Cayna (Jaina) dininin Digambara (Sanskritçe *dig* = cihet, yön; *ambara* = elbise; elbisesi dört yönlü olan çıplaklar) mezhebinden tanınmış bir aziz. Cayna dini mensupları tarafından büyük hürmetle anılan G. nın Güney Hindistan'da Maysor devletinin Sravanabelgola şehrinde M. S. 938 yılında bir tepe üzerinde tabiî bir kayadan yapılmış 12 m yüksekliğinde bir çıplak heykeli vardır. Burası Cayna dini mensupları için mukaddes ziyaret merkezlerinden biridir. Bk. HİNT DİNLERİ, HİNT FELSEFESİ.

GOMBOCZ [*gombots*], **Zoltán** (Sopron 1877 - Budapeşte 1935), Macar dil bilgini. Budapeşte Üniversite-

sinde okumuş, daha sonra Paris'te Collège de France laboratuvarında Rousselot (b. bk.) nun fonetik çalışmalarını takip etmiştir (1899). 1903 - 1904 yılları arasında Leipzig, Paris, Uppsala ve Helsinki'de fonetik ve dil bilgisi alanında çalışmalar yapmıştır. 1905 te Macar İlimler Akademisi üyeliğine seçilen G., 1906 da Budapeşte Üniversitesi doçentliğine getirilmiş, 1914 te Kolozsvár (Rum. Cluj) Üniversitesinde Ural - Altay dilleri profesörlüğüne tayin edilmiştir. Daha sonra (1921) Budapeşte Üniversitesinde Macar dili kürsüsüne getirilen G., 1927 de Eötvös - Collegium müdürlüğü görevini de almıştır. 1927 - 1928 öğretim yılında Berlin Üniversitesinde ders vermiştir.

Z. GOMBOCZ

Avrupa ülkelerindeki dil akımlarını takip eden G., yalnız Macar dili alanında çalışmakla kalmamış, Altayistik ve özellikle Türkoloji alanında da köklü çalışmalar yapmıştır. Onun bu alanda çıkan en büyük çalışması, Macar dilindeki Türk alıntılarına tahsis edilmiştir (*Die bulgarisch - türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* [Macar dilinde Bulgar Türkçesi alıntıları] «Mémoires de la Société Finno - Ougrienne» de, XXX, 1912). Yazarın Macar ve Türk dilleri alanındaki sağlam bilgi ve gözlemlerine dayanan bu eser, yalnız Macar ve Türk dilleri arasındaki ilişkileri belirtmekle kalmamış, Türk diyalektlerinin ve özellikle Çuvaşçanın ses yapısını da ana çizgileriyle tespit etmiştir. Altay dilleri üzerinde de çalışan G., *Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen* (Altay dillerinin ses tarihi üzerine) [«Keleti Szemle» de, XIII, 1912] adlı yazısında, Altay dillerinin tarihiyle ilgili ana problemlere temas etmiştir.

G. un en büyük eseri, Macar dilinin etimolojik sözlüğüdür (*Magyar etymologiai szótár*). János Melich'le birlikte yazmış olduğu bu eser, 1914 yılından itibaren çıkmaya başlamıştır. G. un ölümünden sonra Melich bu büyük eseri bütünlemeye çalışmıştır.

G. un belli başlı yazı ve yayınları: *A jelenkori nyelvészet alapelvei* (Çağdaş dil bilgisinin ana prensipleri) [1898]; *A vogul nyelv idegen elemei* (Vogul dilinin yabancı unsurları) [1898]; *Nyelvtörténet és lélektan* (Dil tarihi ve psikoloji) [1902 - 1903]; *Adalékok az obi - ugor nyelvek szókészletének eredetéhez* (Ob Ugor dillerinin kelime hazinesinin kökeni üzerine katkılar) [1902]; *Az altáji nyelvek hangtörténetéhez* (Altay dillerinin ses tarihi üzerine) [1905, bu yazının Almancası 1912 de çıkmıştır]; *Csuvas szójegyzék* (Çuvaş sözlüğü) [1906]; *Árja elemek a törökségben* (Türkçede Arî unsurları) [1906]; *Honfoglalás-előtti török jövevényszavaink* (Yurdumuza yerleşmeden önce dilimize giren Türkçe alıntılar) [1908]; *A szlávság török elemeiről* (Slav dillerinin Türk unsurları üzerine) [1913, 1915]; *Árpádkori török személyneveink* (Árpád devrinde kullanılan Türkçe kişi adlarımız) [1914]; *Adalékok a török nyelvtanhoz* (Türk grameri üzerine katkılar) [1915]; *A pannóniai avarok nyelvéről* (Pannonia Avarlarının dili üzerine) [1916]; *A besenyő népnévről* (Peçenek adı üzerine) [1916]; *Nyelvtörténeti módszertan* (Dil tarihi metodolojisi) [1922]; *Jelentéstan* (Semantik) [1926]; *Slavo - turcica* [1927]. — H. E.

GOMBOEV, Galsan (1822 - 1863), Moğol (Buryat) asıllı bilgin. Kazan Üniversitesinde okumuştur. 1854 yılında Petersburg Üniversitesinde çalışmaya başlamıştır. G., Moğol ve Oyrat dilinde yazılmış olan birçok tarihî ve edebî eserleri Rusçaya çevirmiştir (*Altan tobçi*, *Siddhi kür* gibi).

GOMBROWICZ [*gombroviç*], **Witold** (doğ. Malozyce, Opatow 1904), Polonyalı yazar. Önce Varşova'da, sonra Paris'te felsefe okumuş (1927 - 1929), kısa bir süre avukatlık ettikten sonra edebiyata atılmıştır. *Ferdidurke* (ad) [1937] romanı ile şöhrete ulaşan G., 1939 da mülteci olarak yerleştiği Arjantin'de 25 yıl yaşadıktan sonra Avrupa'ya dönmüş, bir süre Berlin'de kalmış, sonra Fransa'ya yerleşmiştir. Halen Batı Almanya'da yaşamaktadır. *Trans - Atlantyk* (Transatlantik) [1953]; *Pornografia* (Bâhnâme) [1960]; *Cosmos* (Evren) [1965] adlı romanlarında; *Bakalai* (Polonya'da bir göl adı) [1957] başlıklı hikâye kitabında; *Le Mariage* (Evlilik) [1946] ve *Yvonne, princesse de Bourgogne* (Burgonya prensesi Yvonne) başlıklı piyeslerinde ve *Journal* (Günlük) (*Dziennik* adiyle Polcaya çevrilmiştir) [1953 - 1964] inde, trajiklikle acı alaycılığı karıştırarak, kalıplaşmış davranışlar arasından, cemiyet adabını, kültür nizamının tuzaklarını, varlıkların öz gerçeğini yakalamağa çalışmıştır. G., Freud'un psikanalizinin, Kafka'nın ve Proust'un tesirinde kalmış olup «anti - roman» (bk. GERÇEKÇİLİK) türünün ve Polonya varoluşçuluğunun temsilcilerindendir.

GOMEL' (Beyaz Rusça adı: **Homel'**), Beyaz Rus Sovyet Cumhuriyetinde bir şehir. Nüfusu 216 000 (1966) dir. Önemli bir demiryolu kavşağı, nehir limanı ve endüstri (gıda maddeleri, kereste inşaat malzemesi, makine) merkezidir. G., XVII. yüzyılda Ukrayna ile Polonya arasında bir sınır şehriydi. Burada II. Dünya Harbinde şiddetli savaşlar olmuş ve şehir Ruslar tarafından geri alınmıştır.

GOMENOL (Oleum niauli) [Bot.], Mersingiller (Myrtaceae) familyasından olup Yeni Kaledonya'da yetişen bir çeşit mersin çalısı (Melaleuca) nın taze yapraklarından elde edilen bir esans. Renksiz veya soluk sarımsı, ökaliptus gibi kokan, buharlı acı ve serinletici lezzette bir yağ olan G. un bileşiminde başlıca cineol vardır. Yoğunluğu 0,910 - 0,929 dur. Öksürük, nevralji ve romatizmanın tedavisinde kullanılır.

GOMERA, Kanarya takım adalarına bağlı bir ada. Yüzölçümü 378 km², nüfusu 25 000, merkezi San Sebastian'dır. Volkanik menşelidir ve 1 380 m ye kadar yükselen yerleri vardır. Ada sakinleri tarım (erken yetişen patates), hayvancılık ve balıkçılık (ton balığı) ile uğraşırlar. 1492 yılında Christophorus Columbus Atlantik Okyanusu'nu buradan başlayarak geçmiştir.

GOMES LEAL, António Duarte (Biyogr.): bk. LEAL, António Duarte Gomes.

GÓMEZ DE LA SERNA [*gometh the la serna*], **Ramón** (Madrid 1888 - Buenos Aires 1963), İspanyol yazarı. Herkesten ayrılan düşünüşler ve mizahlı buluşlarla dolu olan eserleri seksen cilt tutar ve çoğu Madrid hayatını tasvir eder. *Pombo* (ad) [1918] başlıklı otobiyografik eserinde, kendisinin de devam ettiği edebiyatçılar kahvesini anlatır.

El Rastro (1915), Madrid'in bit pazarında geçen bir romandır; *La viuda blacay negra* (Siyahlı - beyazlı dul) [1917]; *El chalet de la rosas* (Güllü köşk) [1923]; *El caballero de hongo gris* (Kurşunî melon şapkalı bay) [1928]; *Automoribundia* (Kendi ölümüne dair yazılar) [1948] en sevilen eserleri arasında yer alır. Bilhassa, Greguerias (b. bk.) türünü yaratmakla (1917) şöhret kazanmıştır: gözleme dayanan bu iğneleyici, vecizemsi hikâyeciklerde insanlarla nesnelere karikatür şekilleri verilir.

R. GÓMEZ DE LA SERNA

GÓMEZ PALACIO [*gomes palasyo*], Meksika'da, Durango eyaletinde, Torreón'un kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 45 850 dir. Laguna bölümünün tarım merkezidir. Demircilik, kimyevî ürünler ve patlayıcı maddeler imalâtı vardır.

GOMORRAH (Tar. - Coğ.): bk. SODOM ve GOMORRHA.

GOMPERS [*gompirz*], **Samuel** (Londra 1850 - San Antonio, Texas 1924), Amerikalı sendika lideri. Ailesi ile birlikte New York'a hicret ettikten sonra işçilik yapmış, işçi sendikalarını çabucak teşkilâtlandırmış ve bunları 1881 yılında federasyon halinde birleştirmiştir. Bu federasyon 1886 da American Federation of Labour (A. F. L.) adını almıştır. G., I. Dünya Harbi sırasında Wilson'ı desteklemiş ve federal bir çalışma bakanlığının kurulmasını sağlamıştır. *Seventy Years of Life and Labor* (Yetmiş yıllık hayatım ve işçiliğim) [bas. 1925] adlı bir eser yazmıştır.

GOMPERZ [*gomperts*], **Theodor** (Brno [Brünn] 1832 - Baden, Viyana 1912), Avusturyalı filolog ve filozof. 1873 ten itibaren Viyana Üniversitesinde klasik diller profesörlüğü yapmıştır. Eserleri: *Griechische Denker* (Yunan düşünürleri) [3 cilt, 1922 - 1925]; *Essays und Lebenserinnerungen* (Denemeler ve hâtıralar) (1905), *Hellenika* [2 cilt, 1912].

GOMUŁKA, Władisław (doğ. Krosno, Galiçya 1905), Polonyalı siyaset adamı. Amelelikten gelen ve kimya ürünleri endüstrisi sendikası sekreteri (1931) olan G., 1932 ve 1936 yıllarında Polonya Komünist Partisindeki faaliyetlerinden dolayı iki defa hapse mahkûm edilmiş, Almanya'ya kakşı Varşova müdafaasında savaşmış (1939), sonra da İşçi Partisi merkez komitesi genel sekreteri (1943 - 1948) olarak millî mücadeleyi teşkilâtlandırmıştır. Bir millî birlik hükûmetinin kurulması uğrunda çaba harcayan G., kurtarılan topraklar bakanlığında bulunmuş (1945 - 1949), fakat 1949 da milliyetçiliğe saptığı iddiası ile hem hükûmetteki görevinden hem de partisinden çıkarılmış ve 1951 de tutuklanmıştır. 1956 da temize çıkarak tahliye edilen G., 1. sekreterlik görevi ile yeniden Birleşik İşçi Partisi (PZPR) ne alınmış, 1956 ekim olayları sırasında Polonya'da önemli bir rol oynamıştır. G., milliyetçilik ve Polonya'nın istiklâli ile Sovyet müttefikliğini bağdaştırmağa, Katolik Kilisesi ile iyi geçirmeğe ve memleketinde daha liberal ve daha yumuşak bir politika yürütmeğe çalışmıştır.

W. GOMUŁKA

GONAD (Fr. Gonade): bk. ÜRETİM ORGANI.

GONADOTROP HORMONLAR (Fr. Hormones gonadotropes; Yunanca *gonê* = hasat, ürün; *trepein* = dönmek, döndürmek), erkek ve kadın cinsiyet organlarının gelişmesini ve fizyolojik işleyişini sağlayan hormonlar.

Endokrinoloji: Hipofizin ön lobu tarafından ifraz edilen G. (veya *gonadostimülin*) H., yaşça küçük hayvanlarda erken bulûğa sebebiyet verirler, büyüklerde ise cinsî faaliyeti hızlandırırlar. Cinsiyet organları alındığı zaman bu hormonlar hiçbir etki meydana getirmezler.

G. H. iki çeşittir: 1. Foliküler olgunlaştırma hormonu (A gonadostimülini): dişide yumurtalıkların olgunlaşmasını sağlar, erkekte ise husyenin menî ifrazatında gelişme meydana getirir. 2. Lüteinizan hormon (B gonadostimülini): dişide folikülün sarı cisim haline dönüşmesini sağlar, erkekte ise husyenin erkeklik hormonu ifraz eden ara bezlerinde uyarma meydana getirir.

Gonadostimülinlerin kandaki nispetleri, bakire tavşan üzerinde tatbik edilen biyolojik bir reaksiyon ile ölçülebilir. Tavşan yumurtalıklarının birinde en az bir folikülün kanamasını sağlamak için yeterli minimal gonadostimülin dozuna *tavşan dozu* (U. L. = *unité - lapine*) denir. Normal kadında gebelik dışındaki normal nispet 50 ilâ 100 U. L. dir. Bu nispet normal gebelik sırasında 5 000 ilâ 10 000 U. L. e, bazı patolojik gebeliklerde ise 100 000 ilâ 500 000 U. L. e çıkar. Gebe kadının veya dişinin kanında bulunan gonadotrofinler sadece hipofiz tarafından değil, aynı zamanda, büyük kısmı itibariyle, plasenta tarafından ifraz edilirler. Plasenta menşeli gonadotrofinler *prolans* veya koryonik (plasenta, koryonun bir parçasıdır) gonadotrofinler diye adlandırılırlar.

GONA'LAR, Hotentot ulusunun bir bölümünü teşkil eden güney Afrikalı kavim.

GONATAS, Stylianos (doğ. Patras 1876), Yunanlı general ve politikacı. 1897 - 1922 arasında orduda hizmet görmüş ve albay rütbesine yükselmiştir. 1922 de Albay Plastiras ile birlikte bir askerî ayaklanma neticesinde kralı Konstantinos'un yerine oğlu II. Georgios'u tahta çıkarmıştır. Bir ara başbakanlık ve Senato başkanlığı görevlerinde bulunmuş, milletvekili seçilmiş ve generalliğe yükselmiştir (1924). G., Metaksas tarafından Ege adalarına sürülmüş (1938 - 1940), bundan sonra birçok defa çeşitli bakanlıklarda bulunmuş ve yeniden milletvekili seçilmiştir.

GONCOURT [*gonkur*], **Edmond de** (Nancy 1822-Champrosay, Seine - et - Oise 1896) ve **Jules Huot de** (Paris 1830 - Paris 1870), Fransız yazarı iki kardeş. Ortak bir edebiyat ve sanat zevkine sahip olan G. lar, büyük kardeşin ölümüne kadar, bütün eserlerini birlikte yazmışlardır. Belge niteliği taşıyan inceleme yazıları arasında: *Histoire de la société française pendant la Révolution* (İhtilâl zamanı

E. de GONCOURT

Fransız toplumu tarihi) [1854]; *Portraits intimes du XVIIIe siècle* (XVIII. yüzyıldan bazı mahrem hayat tasvirleri) [1857]; *Histoire de Marie-Antoinette* (M.-A. in hayat hikâyesi) [1858]; *L'art du XVIIIe siècle* (XVIII. yüzyıl sanatı) [1859-1875] yer alır. Romanları arasında: *Charles Demailly* (ad) [1860]; *Sœur Philomène* (Rahibe Philomène) [1861]; *Renée Mauperin* (kadın adı) [1864]; *Germinie Lacerteux* (kadın adı) [1864, Türkçe çev. 1949]; *Manette Salomon* (kadın adı) [1867]; *Madame Gervaisais* (kadın adı) [1869] anılır. *Henriette Maréchal* (kadın adı) [1865] başlıklı bir de piyesleri vardır. Jules de G. un vakitsiz ölümünden sonra Edmond yalnız olarak şu romanları yazmıştır. *La Fille Elisa* (Fahişe Elisa) [1877]; *Les Frères Zemganno* (Z. kardeşler) [1879]; *La Faustin* (kadın adı) [1882]; *Chérie* (Sevgilim) [1884]. Ayrıca *Germinie Lacerteux* romanını da piyes haline getirmiştir [1889]. Japon sanatı hakkında etüdleri de vardır. G. Kardeşler, natüralist romancı olarak bilhassa kişilerinin patolojik (marazî) durumlariyle ilgilenirler ve bu tutuma göre kahramanlarını yüceltirler veya alçaltırlar. Fakat yazılarının sanat tarafına da önem vererek bu yeni edebî türü (natüralizm) yansıtabilecek dil ve üslûbu (sanatkârca üslûp) yaratmak isterler. Bu edebî anlayış G. ların *Journal* (Günlük) ında görülür.

J. de GONCOURT

Edmond de G., pazar günleri, Auteuil'deki konağının ikinci katında (buna «Tavan aram» derdi) bazı arkadaşlarını toplardı. Bu toplantılarda Académie des Goncourt (G. lar Akademisi) un ilk fikri doğmuştur. Bk. GONCOURT, ACADÉMIE DES.

GONCOURT, ACADÉMIE DES (Goncourt'lar Akademisi), Edmond de Goncourt'un 1884 tarihli vasiyetnamesi ile kurulmasını istediği ve kendisinin ölüm yılı olan 1896 da gerçekleştirilen bir Fransız edebiyat derneği. Veresenin vasiyetnameye karşı itiraz davası açması sebebiyle ancak 1902 de resmen kurulabilen ve 1903 te kamuya yararlı dernekler arasına alınan A. G. 10 üyeden meydana gelmiş olup kurucunun vakıfnamesi gereğince her üye, o devrin 6 000 frangına tekabül eden bir yıllık ödenek alır ve her sene, 5 000 frank değerindeki bir armağanın sahibini seçmekle mükelleftir. G. armağanı (Prix G.), «bir orijinallik gösteren, fikir ve şekilde yeni ve cüretli eğilimlere yer veren genç istidatlara» tahsis edilmiş olup «en güzel roman, en güzel hikâye derlemesi, hayal mahsulü olan en güzel mensur eser» sahibine, aralık ayının ilk günlerinde, Paris'te Gaillon meydanındaki Drouant lokantasında, ananevî bir yemek sonunda tevcih edilir. G. armağanı, son zamanlarda sayısı hayli çoğalmış bulunan edebiyat armağanlarının en eskisi ve en değerli sayılanıdır. İlk G. armağanı 1903 yılında, John-Antoine Nau'nun *Forces ennemies* (Düşman kuvvetleri) başlıklı romanına verilmiştir.

GONÇALVES DIAS, Antônio (Biyogr.): bk. DIAS, Antônio Gonçalves.

GONÇAROV, İvan Aleksandroviç (Simbirsk [yeni adı: Ul'yanovsk] 1812-Petersburg 1891), Rus yazarı ve romancısı. 1831-1834 te Moskova'da edebiyat tahsil etmiş, sonra devlet memurluklarında bulunmuş, sansür teşkilâtında da çalışmıştır (1865-1867). İlk eseri, *Obıknovennaya istoriya* (Gündelik bir hikâye) [1847] başlıklı romanıdır. *Oblomov* (ad) [1859, Türkçe çev. 1945-1948] başlıklı romanı bir edebî hâdise olmuştur. G., Rus realizminin en büyük romancılarındandır. İlk romanında «natüralist okul» un ilkelerine dayanarak, hayatın bayağılığı, hayal kırıklığı temasını zengin ve olgun bir sanatla işlemiştir. *Oblomov*'un kahramanı ise ruh yalnızlığı içinde, topluma sırt çevirmiş, dinî desteğini kaybetmiş bir insanın sembolüdür. «Oblomov'un rüyası» bölümü, kahramanının çocukluğuna ve gençliğine doğru bakışıdır ve Rus edebiyatının en güzel hayal tasvirleri arasında yer alır. Oblomovşçina (Oblomovluk) kelimesi bir edebî ve sosyolojik kavram haline gelmiştir. *Obrıv* (Uçurum) başlıklı eserinde ise G., «iç sıkıntısı» nı, zamanın marazîleşmiş bir ifadesi olarak tarif eder ve böylece bu ruh haletinin şâirce tasvirlerinin en mükemmellerinden birini yaratır. Bu eserinde G., kendi hayatına ait motifler de kullanmış, karakter tasvirinde büyük ustalık göstermiştir. «Roman içinde roman» şeklinde hikâyesini iki kat üzerine kurması dikkati çeker. «Pallada» firkateyni ile Japonya'ya yaptığı seyahat (1852) hâtıraları edebî değer taşır. G. birkaç tenkit denemesi de yazmıştır. (Griboedov'un komedisi üzerine yazdığı *Million terzaniy* [Bir milyon işkence] gibi).

İ. A. GONÇAROV

GOṆḌ, Orta Hindistan'da Drāviḍ dil grupuna mensup bir kavim. Bk. GOṆḌĪ'LER.

GONDAR, Habeşistan'da, Tana nehri kuzeyinde, Begameder eyaleti merkezi olan bir şehir. Nüfusu 20 000 dir. XVII ve XVIII. yüzyıllara ait saray ve kilise kalıntıları bulunan şehir, XVI. yüzyıl ortalarında kurulmuş ve çoğu «negüs» unvanına sahip olan Amhara «ras» ları tarafından başkent olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyılda gerileyen G., negüs Theodor zamanında büsbütün fakir düşmüştür (1868). 1936 da Habeşistan'a saldıran İtalyan kuvvetlerinin son dayanak noktası G. olmuş, şehir, aylar süren kuşatmadan sonra kurtarılmıştır.

GONDERIC veya GONDIOC [*gõdiọk*] (436-aş. yu. 470), ikinci Bourgogne kralı. Romalılara karşı yürüttüğü ustaca siyaset dolayısiyle arazisini Saône ve Rhône nehirleri havzasına kadar genişletmiştir. Öldükten sonra dört oğlu veraset kavgasına düşmüşler, neticede Gundobad kral olmuştur.

GŌṆḌĪ: 1. Güney Hindistan'da konuşulan Drāviḍ dillerinin kuzey grupuna giren bir dil. Kui veya Khond dili ile birlikte kuzey grupunu meydana getirir. Orta Hindistan ile Berar bölgesinde konuşulan ve Telegu yazısı ile yazılan bu dil, asıl G. den başka Kōlāmī, Bhīlī ve Naikī lehçelerini de içine alır. Güneyde, Drāviḍ ailesinden olan Telegu, batıda da Muṇḍa ailesinden olan Kurku dili ile çevrilidir.

2. Hint-Avrupa ailesinin Yeni Hint grupundan olan Baghēlī, Chhattīsgaṛhī ve Oṛiyā dillerinin Gōṇḍ'lar tarafından konuşulan lehçelerine verilen ad. Bu lehçeler Devanāgarī yazısı ile yazılır. Bk. GŌṆḌ'LAR.

GONDICAIRE [*gõdikęr*] (aş. yu. 385 - 436), birinci Bourgogne kralı. Burgundların başında, 413 yılında Rhein nehrini geçmiş ve Cenevre, Vienne ve Lyon arasındaki bölgede yerleşmiştir. 435 yılında Aetius'a mağlûp olarak Romalılarla ittifak yapmış ve Attila'ya karşı savaşırken öldürülmüştür.

GŌṆḌĪ'LER veya GŌṆḌ'LAR, Orta Hindistan'ın Gondwana bölgesinde, Haydarabad'ın kuzeyindeki Gondwari ile Narbada ırmakları arasında yaşayan bir halk topluluğu. Drāviḍ (b. bk.) ailesinden olan bu topluluk, XII - XVIII. yüzyıllarda bu bölgeye hâkim olmuş, sonra batıdaki Mahratta'ların baskısı üzerine çevredeki dağlara çekilmek zorunda kalmıştır. Bugünkü nüfusları iki milyon kadardır. Bk. GŌṆḌĪ.

GONDINET [*gõdinę*], **Edmond** (Laurière, Haute-Vienne 1828 - Neuilly 1888), Fransız piyes yazarı. Kırk kadar piyes yazmıştır. Bunlar arasında özellikle *Le homard* (Istakoz) [1874]; *Les convictions de papa* (Babamın kanaatleri) [1877] adlı vodvilleri ve *Le plus heureux des trois* (Üçünden en mutlusu) [Labiche ile birlikte yazılmıştır, 1870]; *Christiane* (ad) [1872]; *Le panache* (Tuğ) [1875]; *Un voyage d'agrément* (Bir eğlence gezisi) [1881]; *Les affolés* (Çılgınlar) [1883]; *Dégommé* (Iskartalık) [1887] adlı komedileri meşhurdur. Bunlardan başka, birkaç komik - opera librettosu da kaleme almıştır. 1883 yılında Ph. Gille ile birlikte yazdığı *Lakmé* bunlardan biridir.

GONDKORO (Coğ.): bk. İSMAİLİYE.

GONDOBALD veya GONDEBAUD, Burgundlar kralı (aş. yu. 480 - Cenevre 516), Ricimer'in yeğeni. İmparator Glycerus'u G. seçmiştir (473). İtalya'ya çok yıkıcı bir sefer yapmış ve adına izafeten «gombette» adını taşıyan ve Gallo - Romalılar ve Germenler arasında adalet kuran kanunu çıkarmıştır.

GONDOLA veya GỌNDOL, arka kısma yerleştirilmiş tek kürekle hareket eden Venedik kayığı.

Dekoratif sanatlar: XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kullanılmış, G. şeklindeki değerli vazolar (tuzluk, fincan v. b.).

Ticaret: Self - servis usulüyle alışveriş yapılan büyük mağazalarda kullanılan, üst üste raflardan müteşekkil teşhir mahalleri.

Tıp: Gözleri yıkamakta kullanılan oval şekilli küçük fincan.

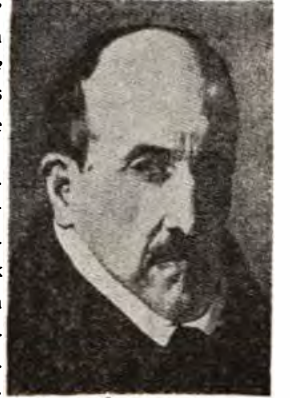
Mobilyacılık: Arkalıksız ve taşınabilen, açılır kapanır bir çeşit iskemle. *Gondolalı koltuk*, XVIII. yüzyılda kullanılmış ve XIX. yüzyılın ilk yarısında da pek moda olmuş, geriye fazlaca yatırılmış içbükey arkalıklı koltuk.

GONDOLA veya GONDOL

Denizcilik: G. geçen yüzyılda sahip olduğu özellikleri muhafaza etmiştir. Aş. yu. 10 m uzunluk ve 1,30 m genişlikte olup sivri bir uçla son bulur. Balta şeklindeki geniş bir mahmuz takılmış baş kısmı yukarı doğru kalkıktır. En dikkati çeken özelliği, yatay eksenindeki bariz eğriliktir (arkada oturan kimseye göre eksen sağa doğru kıvrıktır). Bu yüzden G. nın rotası sancağa doğru kayar. Kayık hareketsiz iken sağa doğru yan yatar. Bu durum, arka sağ taraftaki tek küreği kullanan G. cının hareketleriyle dengelenir. Kürek, *farcola* denen parçaya bastırılarak ayakta, vücut ileriye dönmüş durumda çekilir. Bu parça, küpeşte üzerindeki bir çeşit çıkıntılı ıskarmozdur; üç çentikli olup yekpare bir tahtadan yapılmıştır. Çentiklerden biri siya için kullanılır.

GONDVẠNA KITASI (İng. Gondwana = *Gōṇḍ*'lar ile meskûn bölge), eskiden Hindistan yarımadası, Afrika, Madagaskar, Avustralya, Güney Amerika ve Antarktika'yı içine aldığı tasavvur edilen kıta. Bu toprakların vaktiyle su yüzünde bulunduğu, Perm ve Trias çağlarına kadar tarih bakımından benzerlik gösterdikleri bir gerçektir; fakat tortul tabakaları arasında buzullar veya kömür yatakları bakımından görülen benzerliklerin iklim ve bitki örtüsü yakınlıkları ile de izahı mümkündür. Denizlerle ayrılmış olan bu toprakların evvelce tek bir kıta teşkil etmiş olduklarını gösteren hiçbir husus mevcut değildir. Daha ziyade, toprakları birbirinden ayrı olan bir G. K. nın varlığından söz edilebilir. Güney Afrika'da İkinci Zaman sonunda meydana gelmiş büyük erozyon sahasına da bazen G. adı verilmektedir.

GÓNGORA Y ARGOTE [*gọngora i argọte*], **Luis de** (Córdoba 1561 - Córdoba 1627), İspanyol yazarı. Córdovalı asîl bir soydan gelen G., kral III. Felipe'nin saray papazlığı hizmetinde bulunmuştur (1617). *Sone*'ler, *letrilla* (kısa mısralı şiirler) ve *romance* (bir şiir türü) ler yazmış olan G. nın başlıca eserleri *Fábula de Polifemo y Galatea* (Poliphemos ve Galatea masalı) [1612] ile *Las soledades* (Yalnızlıklar) [1613] dir. Bu son eseri köylülerin hayatı üzerine uzun bir şiir olup anlaşılması oldukça zor birtakım fikirlerle doludur. Ancak birinci «canto» su ile ikincisinin önemli bir parçası elimize geçmiştir. Hayatında bir yandan Homeros'la mukayese edilen, bir yandan yapmacıklı ve gösterişli üslûbundan ve şiirlerini fazlasiyle süsleyen sembollerden dolayı tenkit edilen G., her şeye rağmen İspanyol şiirini geniş ölçüde zenginleştirmiştir. «Cultismo» adını taşıyan bu süs ve mecaz düşkünlüğü Gongoracılık (b. bk.) adı verilen bir edebî cereyanın doğmasına sebep olmuştur.

L. GÓNGORA Y ARGOTE

GÓNGORACILIK (İsp. Gongorismo), İspanya'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan bir edebî cereyan. G., İspanyol şâiri Góngora y Argote (b. bk.) nin adını almışsa da onun türettiği bir hareket değildir. Bu tarihlerde, başta Alonso de Ledesma (ölm. 1623) olmak üzere bir grup şâir, sistemli olarak, düşüncede aşırı incelik ve zerafete, üslûpta cüretli mecazlara, tezada, mübalağaya, kelime oyunlarına yer vermekte idiler. Bu estetik, aş. yu. aynı devirlerde İtalya'da Marinizm, İngiltere'de Euphuizm, daha sonra Fransa'da yayılan «préciosité» gibi edebî üslûplarla

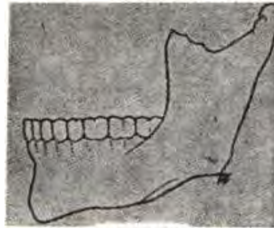
yakın benzerlik gösterirse de, İspanya'daki şeklinin bu millete has tipik bir hususiyeti vardır: siyasî kudretinin zirvesine erişmiş bir İspanya'nın o dünyaya sırt çevirme tutkusunda, Nihilizme kadar varan o hayâlcilik illetinde ifadesini bulur. Realiteyi zorlayıp aşma düşkünlüğüne, Cervantes'te (Don Quixote), Calderón'da (Sigismond), Don Juan'ın mutluluk peşindeki sonsuz koşusunda, büyük mistiklerde olduğu gibi, kelimeleri gündelik anlamlarından uzaklaştırma gayretindeki şâirlerde de rastlarız. Zengin ve fazla incelmiş bir medeniyetin diyeti olan G., devrin bir ihtiyacını karşılar; bu itibarla da gerek İspanyol sarayında, gerek kilise edebiyatında ve gerek laik edebiyat çevrelerinde büyük bir iltifat görür.

Bununla beraber, Cervantes, Lope de Vega, Quevedo gibi en ünlü İspanyol yazarları, bazan kendilerinin de tesirinden kurtulamadıkları bu modaya karşı mücadeleye girişmişlerdir.

Üç yüzyıllık bir unutuluştan sonra, G. ı 1920 dolaylarında yine sahnede buluruz. Natüralizm'in aşırılıklarına karşı doğan tepkiyi paylaşan Miguel Artigas ile Meksikalı Alfonso Reyes gibi eleştirmecilerin yazılarından ilham alan Nikaragualı Rubén Darío'nun o nefis şiirlerinden de örneklenen Juan Ramón Jiménez ile Jorge Guillén'in temsil ettiği genç şiir okulu, G. ı bir «bâsü - bâdelmevt» e kavuşturmuştur. Öte yandan, Fransa'da Mallarmé'nin ünü gittikçe artmakta, Valéry şiirleriyle hayranlık uyandırmakta ve o meşhur «saf şiir» (poésie pure) tartışması alıp yürümektedir.

GONIATIDAE (Paleontoloji), Ammonit'lerden önceki yumuşakçalardan kafadanbacaklılar sınıfının bir fosil alt takımı. Ammonit'lerden, sifon boğazlarının geriye doğru dönüklüğü ve dikişlerinin Ammonit'lerinkinden çok daha basit oluşu ile ayrılırlar. Bunlara Silüryen (M. Ö. 400 - 300 milyon yılları) den Karbonifer (M. Ö. 280 - 210 milyon yılları) devre kadar rastlanır.

GONION (Antrop.), alt çene köşesinin ucunda sivrilik meydana getiren nokta.

GONION

GONK veya GONG (Malezce), kenarlarından bükülerek ortasından tespit edilen bronz plakada yapılmış bir Hint-Malezya müzik âleti. Dikey veya yatay tarzda asılmasını sağlamak gayesiyle kenarlarında delikler açılmıştır. G. un ortasında ya bir çıkıntı ya da yayvan bir girinti bulunabilir. Bir metre veya çok daha küçük boylarda olabilir. Dolgun ve temiz tonlar verir. En ince sesten başlayarak en güçlüsüne kadar ses verir ve daima esrarengiz bir tesir bırakır. Tibet'ten güney Çin'e kadar «yağmur trompeti» olarak yaygın bulunan «Kesselgong» un özel bir önemi vardır. Çeşitli büyüklükte münferit G. lardan ibaret olan G. orkestrası bilhassa Hindi Çinî ile Cava ve Bali'de görülür. Hindi Çinîlilerin daire şeklindeki G. orkestraları 16, iki paralel sıra halinde düzenlenen İndonezya G. orkestraları ise duruma göre 10 (Slendro) veya 14 (Pelag) G. u muhtevidir. Küçük Çin G. u Yün lo'nun ise müzik yönünden bir değeri yoktur.

Masa G. u bir yana bırakılacak olursa, Avrupa orkestralarında değişen ve bir özelliği bulunmayan, verdiği sesle dinleyicileri etkileyen bir tamtam âleti olarak tanınır.

GONK

GONOKOK (Fr. Gonocoque), koküs türünden bir bakteri. 1879 yılında Neisser tarafından bulunarak târif edilmiştir. Meningekoka benzerse de, ondan kültür karakteri ve şimik-biyolojik özellikleri ile ayırt edilir. Mikroskopta, kahve çekirdeği şeklinde ikişer ikişer ve kümeler halinde görünür. Çapı bir mikron kadardır. Hareketsiz ve sporsuzdur. Gram negatif ve daha ziyade aerob bir bakteridir. İçinde az miktarda CO_2 bulunan kültürlerde ve rutubetli yerlerde daha iyi ürer. Ekzotoksin ifraz etmez, mikrobun kendisinden meydana gelen lizin neticesi endotoksin ortaya çıkar.

G. lar, oksidaz fermentini meydana getirirler. G. dayanıksız bir mikroptur. Oda derecesinde kültürü 12 saat kadar canlı kalabilir. Kuruluğa da hassastır. Kuru havada çabucak ölür. G., yalnız insanlar için patojendir. Kadınlarda hafif sinsi seyreder ve kadını fazla rahatsız etmeyen bir enfeksiyon yapar. Daha ziyade erkeklerde hastalık meydana getirir. Buna karşılık, yalnız cinsî münasebetle geçtiği için kadın, hastalığı yayıcı bir rol oynar. Erkeklerde zührevî hastalıklardan biri olan belsoğukluğunu yapar. Ayrıca üreterlerden kana geçerek, septisemiye de yol açar. G. daha ziyade dizlerde olmak üzere artrite, tendosinovitis, piyelonefrit, pelviperitonite ve epidimit hastalıklarını yapar. Bu hastalıklarda teşhis ifrazatta veya iltihapta G. mikrobunun tespiti veya üretilmesi ile yapılır. Belsoğukluğu, yani seks yolunda G. iltihabı bulunan kadınlar, doğururken çocuklarının gözlerini (konjektivasını) enfekte ederek çocukların gözlerini büyük bir tehlikeye maruz bırakırlar.

Eskiden belsoğukluğu kadınlar arasında çok yaygın olduğu için, bu tehlikeyi önlemek, çocuk doğar doğmaz bir ihtiyat tedbiri olarak ve hastalıktan korumak için çocuğun gözüne nitrat d'argent solüsyonundan 1 - 2 damla damlatılırdı. Bugün şüpheli olan doğumlarda, antibiotik solüsyonları kullanılmalıdır. G. bakterisi enfeksiyonu tedavisinde penisilin kullanılır. Penisilinin G. üzerinde özel bir tesiri vardır ve rezistans meydana gelmez. Sulfanamidde rezistans olabilir. Bk. BELSOĞUKLUĞU.

GONOKORİK (Fr. Gonochorique) [Biyol.]: Bk: GONOKORİZM.

GONOKORİZM veya GONOKORİ (Fr. Gonochorisme), canlı bir varlığın tek bir çeşit gamet, yani erkek veya dişi cinsiyet uzvu üretebilmesi durumu.

Çok hücrelilerde G. genel kaidedir; teşekkülâtı bakımından en yüksek gruplarda ise bu kaide hemen hemen mutlak bir hüviyet taşır. Omurgalılarda da kaide budur ve

amniyonlularda (memeliler, kuşlar, sürüngenler) bu kaidenin istisnası yoktur. Eklembacaklıların büyük çoğunluğu gonokoriktir, yani G. vasfı gösterir. Yumuşakçalar, kafadanbacaklılar, skafopodlar ve kitonlar ayrı cinslidir. Yassısolungaçlılar ve karındanbacaklılarda da durum genellikle böyledir; ama bunun az veya çok çeşitli istisnaları vardır. Kolsuayaklılarda, çokkıllılardan halkalı kurtlarda, ipsilerde, derisidikenlilerde, nemertinlerde ve selenterelerde de G. çok sık görülür. Gonokorik çok hücrelilerde cinsiyet, üç çeşit morfolojik veya fizyolojik farklılaşma ile kendini belli eder: 1. Gonadların mahiyeti, 2. Üreme yollarının nisbî yapısı, 3. «Talî cinsel karakterler» diye adlandırılan, vücudun kalan kısmındaki az veya çok bariz farklar.

GONOMOARRENİ (Fr. Gonomoarrhénie), iki tür arasında bir çiftleşme ki meydana getirdiği melezlerin dişileri kısır olduğu halde erkekleri her iki türün dişilerini dölleyebilir. Bu olaya kuşlarda sık rastlanır.

GONOMOTELİDİ (Fr. Gonomothélydie), iki tür arasında bir çiftleşme ki meydana getirdiği melezlerin erkekleri kısır olduğu halde dişileri her iki türün erkekleri tarafından döllenebilir. Bu olaya memelilerde rastlanır.

GONORRHEA (Tıp): bk. BELSOĞUKLUĞU.

GONOZOM veya GONOSOM (Fr. Gonosome): 1. *Zooloji*: hidroidlerde kolonilere bağlı kalan meduzoform eşeyli bireylerin veya küçük meduzaları temsil eden cinsiyet organlarının tümü.

2. *Biyoloji*: eşeyin oluşumunda rol oynayan özel kromozom. Öteki adları eşey kromozomu, heterokromozom, heterozom ve allozom'dur.

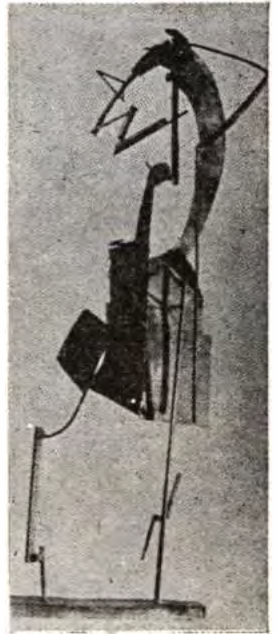
GONSETH [*gonset*], **Ferdinand** (doğ. Sonvilier, Bern Jurası 1890), İsviçreli matematikçi ve filozof. Zürich Federal Politeknik Üniversitesinde matematik ve ilimler felsefesi profesörü olarak çalışmıştır (1930 - 1960). Felsefesi dialekt olup «ouvert» (açık) veya «idonéiste» (uyguncu) adını alır. Bu felsefeye hâkim olan fikir *a priori* gerçek sayılan bazı temel prensiplere göre hareket etmek değil, kendi prensiplerini bizzat seçmek ve deneye daima açık kalmak üzere derinliğine teşkilâtlanmaktır. Dört temel prensipi şunlardır: *réversibilité* (tersine dönebilirlik), *dualité* (ikilik), *technicité* (tekniklik) ve *intégralité* (tamlık). Başlıca eserleri: *Les fondements des mathématiques* (Matematiğin temelleri) [1926]; *La métaphysique et l'ouverture à l'expérience* (Metafizik ve deneye açık oluş).

F. GONSETH

GONTARD [*gontār*[, **Karl von** (Mannheim 1731 - Breslau 1791), Alman mimarı. Paris'te J. Fr. Blondel'in öğrencisiydi. 1764 ten itibaren Alman kralı Büyük Friedrich'in hizmetinde çalışmıştır. Eserlerinde, Barok devri sonunun coşkun ifadesi ile Ön - Klasik devir karakterlerini birleştirmiştir.

GONZAGA [*gōzaga*], **Thomaz Antônio** (Porto, Portekiz 1744 - Mozambik [Moçambique] 1810), Brezilyalı şâir. Önce avukat, sonra hâkim olmuş, adı Tiradentes suikastı (1789) na karışmış ve Mozambik'e sürülmüştür. Büyük aşk şiiri *A Marília de Dirceu* [1792] defalarca yayımlanmıştır.

GONZÁLEZ [*gonthaleth*], **Julio** (Barcelona 1876 - Arcueil 1942), İspanyol heykelcisi. Maden üzerinde çalışmayı babasının atelyesinde öğrenmiştir. 1900 yılında Paris'e yerleşmiş, Degas ile Puvis de Chavannes'ın etkisi altında desenler ve pasteller çizmiş, kendini kakma ve oyma maden heykelciliğine vermiş, 1925 yılından sonra da dökme demir üzerinde çalışmaya başlamıştır. Fransa Millî Modern Sanat Müzesinde eserleri vardır «Melek» (1933), «Saçına düzen veren kadın» (1929 - 1930), «Montserrat'nın başı» (1942).

J. GONZÁLEZ: «Saçına düzen veren kadın» (Modern Sanat Müzesi, Paris)

GONZÁLEZ - BLANCO [*gonthaleth blanko*], **Andrés** (Cuenca 1888 - Madrid 1924), İspanyol yazarı. Eleştirmeleriyle yeni şiir üzerinde büyük tesiri olmuştur. Lirik şâir ve kısa hikâye yazarı olarak da ün salmıştır.

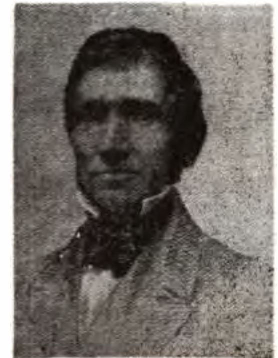
Başlıca eserleri: *Los contemporáneos* (Çağdaşlar) [Paris, 1907 - 1911]; *Los dramaturgos españoles contemporáneos* (Çağdaş İspanyol tiyatro yazarları) [Valencia, 1917]; *Escritores representativos de America* (Amerikan edebiyatını temsil eden yazarlar) [1917]; *Historia de la novela contemporánea en España* (İspanya'da çağdaş romanın tarihçesi) [1909].

GOOCH [*güç*], **Sir Daniel** (Bedlington, Northumberland 1816-Clewer Park, Windsor 1889), İngiliz mühendisi. Ömrünün büyük kısmını demiryollarına hasretmiş, özellikle *Gooch sürgüsü* adıyla tanınan bir dağıtım sistemi icat etmek suretiyle buharlı lokomotifte önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda «Great Western» adlı gemiyle ilk iki büyük transatlantik kablonun döşenmesi çalışmalarını yönetmiştir.

GOODENOUGH [*gudinaf*], Yeni Gine adasının doğu ucu yakınlarında bulunan Entrecasteaux takımadalarının bir adası. Yüzölçümü 880 km², dağlarının en yüksek tepesi 2 593 m dir.

GOODRICH [*gudriç*], **Samuel Griswold** (takma adı: **Peter Parley**; Ridgefield, Connecticut 1793 - New York 1860), Amerikalı yazar. Pek çok gençlik kitabının yayımcılığını yapmış, bunlardan 177 ciltlik *Peter Parley* serileri çok rağbet görmüştür. Romancı Hawthorne'u geniş okuyucu kitlelerine tanıtan G. tir.

GOODYEAR [*gudyīr*], **Charles** (New Haven, Connecticut 1800 - New York 1860), Amerikalı mucit. Kauçuğun kükürtle sertleştirilmesi (vulcanisation) usulünü bulmuş, böylece bu maddenin sıcaklık değişmelerinden müte-

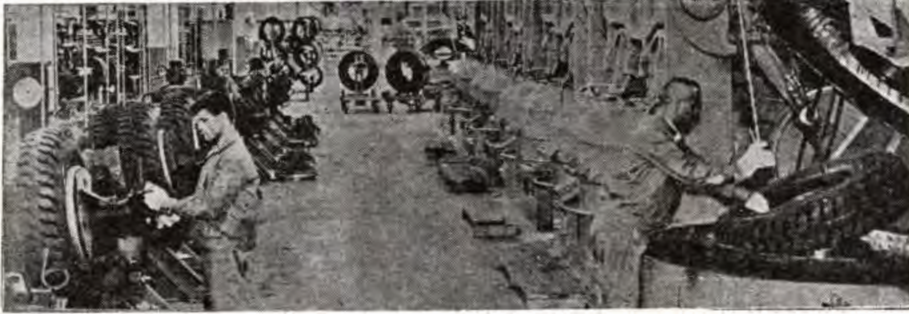

Ch. GOODYEAR

essir olmamasını sağlamıştır. Ebonit (b. bk.) i ilk olarak imâl eden de G. dır.

GOODYEAR TIRE AND RUBBER COMPANY [*gudyir tayr ind rabır kampini*], Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletinin Akron şehrinde her çeşit taşıt araçları için tekerlek lâstiği imâl eden bir müessese. 1898 yılında kurulmuştur. Bu müessesenin dünyanın birçok yerlerinde kendi pamuk ve kauçuk plantasyonları, temsilci şirketleri, şubeleri ve satış büroları vardır. Bu müessesede 1939 yılına kadar 298 milyon tekerlek lâstiği imâl edilmiştir. G. T. R. C., Türkiye'de Goodyear Lâstikleri T. A. Ş. tarafından temsil edilmektedir. Ortaklık tarafından, Istanbul-Ankara yolunda, İzmit'e 5 km mesafedeki bir mevkide, 27 mart 1962 tarihinde temeli atılarak 281 günde Türk firmalarına inşa ettirilen İzmit Lâstik Fabrikası, 15 haziran 1963 te işletmeye açılmıştır. İlk yıllarda 159 000 dış ve 110 000 iç lâstik imâl eden fabrikanın, 1965 ve 1967 de yeniden genişletilmesi sonunda yıllık kapasitesi 480 000 dış ve 420 000 iç lâstiğe ulaşmıştır. G. Lâstikleri T. A. Ş., 1969 ilkbaharında 40 000 lâstiklik bir ihracat projesini gerçekleştirerek Türkiye'de lâstik endüstrisinde büyük bir yenilik yapmıştır.

İzmit Goodyear Lâstik Fabrikasının açıldığı 1963 yılındaki dış görünüşü

İzmit Goodyear Lâstik Fabrikasının iç görünüşü

GOOP, magnezyum tozu,asfalt, benzin v. b. karışımı bir yangın bombası dolgusu.

GOOSSENS [*güsînz*], **Eugene, Sir** (Londra 1893 - Hillington, Middlesex 1962), Belçika asıllı İngiliz bestecisi ve orkestra şefi. Baba tarafından tanınmış müzisyenlerin oğlu olan G., Londra Royal College of Music'te tahsilini tamamladıktan sonra, Sir T. Beecham'ın opera orkestrasında, Covent Garden tiyatrosunda (1922), Sidney'de New South Wales Conservatory topluluğunda şeflik etmiş, sonra Amerika Birleşik Devletlerine yerleşmiştir. 2 operası («Judith»; «Mañara Don Juan'ı»), 2 senfonisi, 1 senfonietta'sı, obua için bir konçerto'su, piyano ve orkestra için bir fantezi - konçer- to'su, yine piyano için bir lirik poem'i vardır.

Sir E. GOOSSENS

Kardeşi Léon G. (doğ. Liverpool 1897) obua solisti olarak tanınmıştır.

GOPAL, Ram (doğ. Bangalor 1920), Hint dansörü ve Hint dansı öğretmeni. Bangalor'da ilk Hint dansı okulunu açmış ve klasik âyin danslarını öğretmiştir. Bu danslara sonradan Batı koreografisinden bazı figürler de katmıştır. Hindistan'da (1937) ve sonra bir dansör grupu ile Avrupa'da (1938) kendini tanıtmış, Bombay ve Delhi'de (1944 - 1945) yapılan birinci Hindistan festivallerinde Hindistan'ın en büyük dansörü olarak takdir edilmiştir. 1947 - 1951 de Avrupa'ya ve 1948 de Amerika Birleşik Devletlerine yaptığı turnelerde büyük bir başarı kazanmıştır. 1954 te Amerika Birleşik Devletlerinde Jacob Pillow festivaline katılan G., birçok balelerin yazarıdır: *The Legend of the Taj Mahal* (Taç Mahal Efsanesi) [1956], *King of the Dark Chamber* (Karanlık odanın kralı) [1963]. *Indian Dancing* (Hint dansı) [Londra, 1950] adlı bir eseri vardır. Hâlen Londra'da Hint, Pakistan ve Seylan dans okulunu ve *Thunder in the Himalayas* (Himalayalarda gök gürlemesi) [1963]; *When the Gods*

R. GOPAL: «Kartal dansı»

danse (Tanrılar raksederken) [1964] adlı kendi senaryolarını gerçekleştiren bir sinema şirketini idare etmektedir.

GOPİ [Hint mit.], («çoban kızı» anlamına gelen Sanskritçe bir kelime), bir sürüyü koruyan çoban kızı, mistik anlamda, tanrı Krişna'nın hayranı olan bir kadın ki içten bir hayranlık ve sevgi (bhakti) yoluyle manevî olarak bu tanrı ile birleşmiştir. G. ler, ekseriyetle, Krişna'ya ait resim sanatında, özellikle Bengal ve Raçputana resim okulları tarafından tasvir edilmiştir.

GOR (Coğ.): bk. GUR.

GOR (Coğ.), Filistin'de, İsrail ile Ürdün arasında paylaşılmış bulunan bir bölge. G., kuzey - güney doğrultusunda, 2 - 20 km lik genişlikle, 100 km boyunca uzanan tektonik bir çöküntüdür. Şeria vâdisi, Taberiyye gölü ve Lût Denizi bu çöküntüde bulunur. Akabe çukurunun uzantısında bulunan G. çöküntüsü kuzeyde Bekaa ile devam eder.

GORAHPUR, Hindistan'da (Uttar Pradesh), Gagra ırmağının kolu Raptī üzerinde, Benares'in kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 18 000 dir. Hint ordusunun en seçkin askerlerini meydana getiren Gurka'ların devşirme merkezidir. Demiryolu atelyeleri vardır.

GORÇAKOV, Aleksandr Mihayloviç, Prens (Haspal 1798 - Baden - Baden 1883), Rus devlet adamı. Birçok diplomatik görevlerde (Alman Diyeti nezdinde Rus elçisi, Kırım Harbi esnasında Viyana'da büyük elçi) bulunduktan sonra, 1857 de dış işleri bakanlığına getirilmiş, Rus - Prusya dostluğunu temel siyaset olarak kabul etmiştir. Balkanlarda faal bir politika yürüten G., Fransa'nın 1871 yenilgisinden faydalanarak Londra Konferansında, Paris antlaşmasının 11 - 13 ve 14. maddelerinin kaldırılmasını sağlamış, böylece Karadeniz'de Rus hâkimiyetinin kurulmasını başarmıştır (mart 1871). G. Üç İmparatorlar İttifakı (1873) nı gerçekleştirmiş olmakla beraber, Alman hegemonyasından ürkerek Fransa'ya birtakım teminatlar sağlamıştır. Nitekim, 1875 te Bismarck'ın Fransa'ya karşı yeniden harp açmağa kalkışmasını tasvip etmiştir. Kendi kışkırttığı Balkan ayaklanması (1875 - 1876) nı fırsat bilerek Türklerin Hıristiyanları ezdiği bahanesiyle Osmanlı devletine karşı sefer açılması ve Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması (b. bk.) G. ın eseridir. Fakat bu antlaşmanın feshini sağlayan Berlin Kongresi (1878) nde Bismarck tarafından tahkir edilmesini affetmemiş, bu yüzden Rus-Alman ilişkileri bozulmuş ve çok geçmeden G. istifa etmiştir (1882).

GORÇAKOV, Mihail Dmitrieviç (Moskova 1793 - Moskova 1861), Rus generali. Pëtr Dmitrieviç G. un kardeşidir. 1828 de Silistre kuşatmasını yönetmiş, Polonya seferi (1831) sırasında Ostroleka köprüsü savaşında yararlık göstermistir. Rusya'nın Macaristan'a müdahale ettiği 1849 yılında genel kurmay başkanı bulunan G., Vilâgos'un teslim olmasını sağlayarak Macar ayaklanmasına son vermiştir. 1853 Prut seferinde Osmanlılara karşı Rus ordusuna komuta eden G., Eflak ve Buğdan'ı zapt etmişse de, kumandanlık görevinden alınmıştır. 1855 Sivastopol kuşatmasından Rus ordusunu kurtarmağa muvaffak olmuştur.

GORÇAKOV, Pëtr Dmitrieviç (Moskova 1790 - Moskova 1868), Rus generali. Napoléon'a karşı (1812 - 1813) ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı (1829) yapılan seferlere katılmış, Doğu Sibirya genel valiliğinde bulunduğu sırada (1839 - 1851) Amur nehri bölgesinin ilhakında başarı göstermiş, Kırım harbinde (1854 - 1855) 6. Rus kolordusuna komuta etmiştir.

GORDİAS veya GORDİOS [Yun. mit.], Phrygia kralı. Gordion (b. bk.) şehrinin kurucusudur. Tanrıça Kybele bununla sevişmiş ve ondan oğlu Midas olmuştur.

GORDİON veya GORDİEİON (bugünkü adı: Yassıhöyük), eski Phryg devletinin merkezi. Sakarya'nın Porsuk'la birleştiği yerin biraz yukarısında, Sakarya kenarında yassı, alçak, üstü düz bir höyüktür. Uzunluğu 500 m, genişliği 350 m dir. Marmara kıyılarından ve kuzeydoğu Ege'den gelen tabiî yol, Sakarya'nın aşağı vadisini takip ederek Bilecik üstünden Eskişehir civarında Orta Anadolu platosuna dahil olur. Buradan da doğuya doğru Porsuk vadisini takiben G. a erişir. Bu yol, bugünkü demiryolunun da takip ettiği eski tabiî ana yoldur. G. önemini batı ile doğu arasında çok eski bir askerî ve ticarî yol üstünde bulunmasına borçludur. G. da 6 m genişliği olan bu tarihî yolun

GORDİON: Bugünkü köy ve gerisindeki Yassıhöyük

GORDİON: Koç başlı tunç kova

bir kısmı meydana çıkarılmıştır. Bu yol, M. Ö. VI. yüzyılın sonuna, V. yüzyılın başlarına, yani Pers İmparatorluğu çağına ait olan «Kral yolu» dur. Bundan daha eski çağların yolları da aynı hattı takip etmiş olmalıdır. Bu yol, Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu ortadan kaldırmak için giriştiği harekette takip ettiği yoldur. İskender M. Ö. 333 kışında G. a gelmiş, büyük taarruz hazırlıklarını burada tamamlamıştır.

G. adının kral Gordios (Gordias, b. bk.) tan alınmış olması muhtemeldir; fakat çağın Doğu kaynaklarında bu ada hiç rastlanmamaktadır. Bu bakımdan, aksine, kralın adı şehrin adından meydana gelmiş olabilir.

G. un tarihi Phryg'lerin Anadolu'ya gelmesinden çok daha önce, M. Ö. III. binin ikinci yarısında. Eski Tunç Çağında başlar. Bunu Orta ve Genç Tunç Çağları takip eder. M. Ö. 2000 - 1200 yılları arasını kapsayan bu uzun çağı, Asur ticaret kolonileri, eski Hitit Krallığı ve Hitit İmparatorluğu temsil eder. G. da M. Ö. 1200 yıllarında çok şiddetli bir tahribin izleri görülmemektedir. Bu tarihte Orta Anadolu'da Hitit İmparatorluğu ortadan kaldırıldı. Phryg'ler, 1200 den sonra G. a tedricî olarak ve muslihane bir şekilde girdiler. Bu nüfuz X. yüzyılın sonuna kadar devam etti.

Phryg'lerin G. a geldikleri tarihi kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Anadolu'ya kuzeybatıdan, Trakya ve Balkanlardan gelen Phryg'ler VIII. yüzyılın ortalarında G. a yerleşmişler ve burasını krallığın büyük merkezi haline getirmişlerdir.

Asur kralı II. Sargon'un vesikalarında (M. Ö. 722-705) Phryg kralı Midas'ın adı çok geçer. Münasebetleri dostane değildi. Aralarında güneydoğu Anadolu için başlayan mücadeleyi Midas kaybetti, fakat az sonra asıl büyük tehlike kuzeydoğudan geldi. M. Ö. 690 yıllarında Phryg krallığı Kimmer'lerin akınlariyle ortadan kaldırıldı. Bu felâkete dayanamayan büyük kral Midas, efsaneye göre, boğa kanı içmek suretiyle intihar etti. G. u yakıp yıkan Kimmer'ler burada kalmadılar, Batıya doğru akınlarına devam ettiler. G. da bu felâket çabuk giderildi. Surlar, büyük binalar tamir edildi, yenileri yapıldı. Büyük mezar anıtları inşa edildi. Yalnız, zayıflayan krallık, arazisinin büyük bir kısmını kaybetti. Lydia'lılar Kızılırmak'a kadar ilerlediler, G. u işgal ettiler. Phryg krallığı, iç idarede müstakil olmak şartiyle, Sardes'te oturan büyük krala bağlı kaldı. Pers kralı Kurus (Kyros), M. Ö. 547 - 546 da Lydia'nın merkezi Sardes'e yürürken G. u da tahrip etti. Persler bölgeye hâkim olunca, ana yol üstündeki G. a çok önem verdiler. G. u müstahkem, askerî ve ticarî bir merkez haline getirdiler. G., M. Ö. 333 tarihinde Büyük İskender tarafından Pers hâkimiyetinden çıkarıldı. M. Ö. 278 de Bithynia'lı Nikomedes, Avrupa'dan getirttiği Galatları bu bölgeye iskân etti. Bu tarihten itibaren de G. un içinde bulunduğu bölge Galatia adını aldı. Galatlar, Roma ordusu gelinceye kadar bölgede çok tahribatta bulundular. M. Ö. 189 tarihinde Manlius Volso G. a geldiği zaman, şehrin sâkinleri tarafından G. un terkedildiğini gördü. Bu insanlar bir daha G. a dönmediler. Şehir de M. Ö. 200 yıllarında önemini tamamen kaybetti. Yalnız, şehrin çok küçük bir kısmında iskân, Roma İmparatorluğu çağına kadar devam etti.

G., arkeoloji bakımından iki grup halinde incelenir. İlki, asıl G. şehrini temsil eder. G., M. Ö. III. binin ortasından 189 a kadar devamlı olarak iskân edilmiştir.

18 seviye halinde görülen Hitit şehrinde hiyeroglifli mühürlere ve küçük sanat eserlerine rastlanmıştır. M. Ö. XVII - XVI. yüzyıla ait olan Hitit mezarlığı, şehrin dışında keşfolunmuştur.

G. en parlak devrini Phryg çağında yaşamıştır. Şehir, yüksek surlarla tahkim edildi. İki yanı kuleli kapısının genişliği 9, derinliği 23 m dir. Surun iç ve dış yüzü düzenli taşlarla örülmüş, arası molozlarla doldurulmuştur. Saraylar, şehrin merkezindeki sitadelde idi. Phryg sarayı, ayrı ayrı binalar halindedir. Eski Doğunun, tek toplu binalarından farklıdır. Bir saraya ait olan bu münferit binalar büyük bir iç oda ile önündeki sahanlıktan ibarettir. Ocak, iç odanın ortasındadır. Temeller taş, duvarlar kerpiçten olup, kalaslarla takviye edilmiştir. Çatılar semer dam şeklindedir. Sarayların depoları, hizmet yerleri ayrı binalar halindedir. Büyük saray kompleksini teşkil eden münferit binalardan bazılarının tabanı renkli taşların meydana getirdiği mozaikle döşelidir. Zengin geometrik motifler halinde karşımıza çıkan bu mozaik tezyinat, bugüne kadar bilinenlerin en eskisidir. Büyük salonlar içinde ağaç bölmelerin yardımiyle galeriler, iç balkonlar meydana getirilmiş, içlerinde saraylara lâyık mobilya parçalarına, fil dişi sanat eserlerine, insan ve hayvan kabartmalarına, çeşitli çanak çömleğe rastlanmıştır. Bütün bu binalar yakılmış, yıkılmış, içleri kerpiç, ağaç ve sanat eserlerinin enkaziyle dolmuştur. Yakılan bu şehir yeniden inşa olundu. Şehir, bir defa daha tahkim edildi. Mabetlerin dış cepheleri kabartmalı, renkli pişmiş toprak levhalarla süslendi. Lid hâkimiyeti, Doğu Yunan sanatının tesirini arttırdı.

G. mezarlığı, eski dünyanın en önemli nekropollerinden birini temsil eder. Mezarlık, G. un doğusunda, bugünkü köyün bulunduğu dalgalı arazidedir. Mezarların sayısı 80 in üstündedir. Bunlardan 25 i Amerikan, 5 i 1900 yılında Alman heyetleri tarafından kazılmıştır. Bu mezarlar Phryg çağından Galat hâkimiyetine kadar, yani VIII. yüzyılın ilk yarısından I. yüzyıla kadar devam etmektedir. Mezarlar, krallara, devlet büyüklerine aittir. Bunlar tümülüs denilen yığma toprak tepeler halindedir. Toprağa kazılan çukurun içine ağaç odalar inşa edilmiş, ölü ve zengin ölü hediyeleri yerleştirildikten sonra, odanın etrafı ve üstü taşla örtülmüş, onun da üstüne toprak yığılmak suretiyle sunî bir tepe meydana getirilmiştir. Bir tepe bir kişiye mahsustur. Tepenin büyüklüğü, küçüklüğü, zenginliği ölünün durumuna

GORDİON: Mezardan çıkan yandan oluklu kap

bağlıdır. G. da yüksekliği 5 - 6 m den 53 m ye kadar değişen yığma mezarlar vardır. En büyüğünün yüksekliği 53 m, kaide çapı 300 m dir. En büyük mezar odası 6,20 × 5,15 m dir. Mezarlarda ölü hediyesi olarak tunç ve demir kap kacağa, emniyet iğnelerine, tasvirli kovalara, iri kazanlara, boya ile nakışlı veya tek renkli vazolara, oyma kakma işçiliğinin en güzel örneklerini temsil eden mobilyaya, duvarlara asılı elbise izlerine, ağaç heykelciklere rastlanmıştır. Burada dikkate değer en önemli nokta, mezarlara kıymetli madenlerden yapılmış eşyanın ve silâhların bırakılmamış olmasıdır. Tümülüse ölü gömme adetinin iki önemli sebebinden biri, ölünün ve ölü hediyelerinin saklanması, diğeri yüksek bir anıtın meydana getirilmesi arzusudur.

G. kazılarına ilk defa 1900 yılında Almanlar başlamışlar, şehri ve tümülüslerden beşini kazmışlardır. Asıl büyük kazılara 1950 yılında, Pensylvania Üniversitesi ve Üniversite Müzesi adına Rodney S. Young'ın başkanlığındaki heyet başlamış ve çalışmaları günümüze kadar devam ettirmiştir. G. da bulunan eserler Ankara Arkeoloji Müzesinde ve G. daki mahallî müzede teşhir edilmektedir. Tümülüslerden en büyüğü ve şehrin harabeleri de açık birer müze halindedir. — T. Ö.

GORDLEVSKİY, Vladimir Aleksandroviç (Sveaborg 1876 - Moskova 1956), Rus Türkoloğu. Moskova Üniversitesinin Tarih ve Filoloji Fakültesinde okumuştur. 1904 yılında Anadolu ve Suriye'de bir gezi yapmıştır. 1907 de Lazarev Enstitüsü'nde öğretim üyeliğine tayin edilen G., 1916 da profesör unvanını kazanmıştır. 1917 ihtilâlinden sonra Moskova Doğu Araştırmaları Enstitüsü adını alan bu enstitüde G. hayatının sonuna kadar çalışmıştır. Bundan başka, Harp Akademisinde ve Moskova Üniversitesinde de öğretim üyesi olarak görev almıştır.

G., en çok Türk (Osmanlı) dil ve edebiyatı alanında çalışmıştır. 1900 yılında çıkan ilk çalışması, Türk halk masallarına tahsis edilmiştir. *Oçerki po novoy osmanskoy literature* (Yeni Osmanlı edebiyatı üzerine taslaklar) [1909-1912] adlı eserinde çağdaş Türk edebiyatı üzerinde durmuştur. 1914 te Muallim Naci'nin *Ömer'in çocukluğu* adlı eserini Rusça'ya çevirmiştir. *Grammatika turetskogo yazıka* (Türk dili grameri) adlı eseri 1928 de çıkmıştır. 1927 - 1934 yılları arasında Türk etnografyası alanında şahsî müşahedelerine dayanan birtakım yazılar yayımlamıştır. G., Rus edebiyatının Türk edebiyatına tesiri üzerinde de çalışmıştır. 1926 da profesörlüğe tayin edilen G., 1949 da Rus ilimler Akademisi asıl üyeliğine seçilmiştir.

V. A. GORDLEVSKİY

Türk tarihi üzerinde de çalışmış olan G. nin bu alandaki eseri ise *Gosudarstvo sel'djukidov Maloy Azii* (Küçük Asya Selçukluları devleti) [1941] adını taşır.

GORDON [*gôrdın*], **Andrew (George** adiyle anılır; Cuffurach, Banffshire 1712 - Erfurt 1751), İskoçyalı fizikçi ve din adamı. Erfurt'ta felsefe profesörlüğü yapmış ve elektrostatik üzerindeki çalışmalariyle kendini tanıtmıştır. Elektrostatik makinesinde madenî topun yerine cam silindiri ikame etmiştir. Aynı zamanda elektrikli çeşmenin, turnikenin ve zilin mucididir.

GORDON [*gôrdın*], **Charles (Gordon Paşa**; Woolwich 1833 - Hartum 1885), İngiliz subayı ve idarecisi. Çin harbine katılmış (1860), Taiping ayaklanmasının bastırılmasında Çin ordusunda görev almıştır (1863). Mısır'ın Ekvator eyaletlerinde genel vali (1874 - 1879), 1884 ten itibaren de Sudan genel valisi olarak İngiliz hâkimiyetinin Mısır'da kökleşmesini sağlamıştır. Mehdî kuvvetlerine karşı Sudan'da Mısır menfaatlerini korumak üzere İngiltere hükûmeti tarafından 1884 te yeniden Hartum'a gönderilen G., gittikçe kuvvetlenen Mehdî hareketini dar imkânları içinde bastırmağa çalışmışsa da, on aylık kuşatmadan sonra Hartum kalesine karşı girişilen hücum sırasında ölmüştür. Başlıca eserleri: *Summary of Letters and Reports from the Governor - general* (Genel valinin mektup ve raporlarının özeti) [Kahire, 1877]; *Gordon's Private Diary of His Exloits in China* (G. ın Çin harekâtı üzerine günlük özel hâtıraları) [1885]; *Journals of G. at Khartoum* (G. ın Hartum raporları) [1885]; *Gordon's Last Journal* (G. ın son raporu) [1885]; *Gordon's Diary of the Tai - ping Rebellion* (G. ın Tai - ping ayaklanması üzerine hâtıraları) [1890].

C. GORDON

GORDON'LAR, Berwichshire asıllı büyük bir Iskoç ailesinin adı. Bütün Iskoçya'ya ve denizaşırı memleketlere yayılmış olan ailenin birçok dalları, daha ziyade, asalet unvanlariyle tanınır: Huntley kont ve markileri, Sutherland kontları, Aberdeen kontları gibi.

George Gordon, Lord (Londra 1751 - Londra 1793): Üçüncü G. dükünün küçük oğlu. Deniz subayı ve Avam Kamarası üyesi idi. Haris ve muvazenesiz bir kimse olan G., mutaassıp Protestan muhaliflerin liderliğini benimseyerek, Katoliklere eşitlik tanıyan 1778 tarihli kanuna karşı çıkmış, bu yüzden 1780 haziranında Londra'da kanlı bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bundan sonra Yahudiliği kabul eden G., İngiliz adaleti aleyhindeki bir yazısından do-

layı beş yıl hapse mahkûm olmuş (1788) ve Newgate hapishanesinde ölmüştür.

Johann Gordon: Wallenstein'ın maiyetinde imparatorluk kıtaları albayı ve Eger kalesi muhafızı iken, Wallenstein'ın öldürülmesi (24 şubat 1634) için hazırlanan komploya katılmıştır.

GORDONYA (Lat. Gordonia, Fr. Gordonia, Alm. Gordonsstrauch, İng. Gordonia), Theaceae familyasından, kış yaz dökülmeyen almaşık yapraklı, yaprak sapı dibinden bitme çiçekli bir çeşit kamelya ağacı. Kuzey Amerika'da ve Asya'da 25 türü bilinmektedir. Bunlardan biri olan ve çiçekleri kamelyanınkine benzeyen G. lasianthus ellis Avrupa bahçelerinde yetiştirilir. Soluk kırmızı veya kızıl kahve renkli, uzun lifli kerestesi Asya'da ev ve kayık yapımında çok makbuldür. Bu ağacın kabuğunun iç kısmı ufalanıp suda bırakılınca bir mahlûl meydana gelir ki, balık ağları buna batırılarak korunmaları sağlanır.

GORDONYA

GORDYĒNĒ veya GORDYANA, Dicle kaynaklarının doğusunda, Van gölünün güneyinde dağlık, eski bir bölge. Trajanus devrinde Romalılar burasını zaptetmişlerse de, Hadrianus zamanında kendi arzulariyle bırakmışlardır. G., Diocletianus'un imparatorluğu sırasında ikinci defa alınmış (297), fakat 363 te İranlılar tarafından kurtarılmıştır.

GORE, Batı Habeşistan'da bir şehir. İlubabor ilinin idare merkezi olup nüfusu 25 000 dir. Sudan bölgesine kahve ihraç eder.

GORE [*gour*], **Catherine Grace Frances** (kızlık soy adı: **Moody**; East-Retford, Nottinghamshire 1799 - Lynwood, Hamshire 1861), İngiliz kadın roman yazarı. Yetmiş cilt tutan eserleri arasında *Theresa Marchmont* (ad) [1823]; *Women as They Are* (Kadınlar, oldukları gibi) [1830]; *Mothers and Daughters* (Anneler ve kızlar) [1831]; *Cecil* (ad) [1841] anılabilir. Bu eserler İngiliz aristokrasisini tasvir eder.

GORĒE [*gorę*] **ADASI,** kuzeybatı Afrika'da, Cabo Verde (Yeşil Burun) ye yakın bazalt kayalıklı bir ada. Dakar'ın karşısındadır. Üzerinde, 1588 yılında kurulan ve 1677 den beri Fransa'ya ait olan bir küçük şehir vardır. Bu şehir, 1902 - 1905 yıllarında Fransız Batı Afrikasının başkenti idi.

GORGAN veya GÜRGAN (eski adı: **Esterabad**) İran'ın Gorgan ilinin başkenti. Nüfusu 23 000 (1950) dir. Orta Çağda Esterabad, (b. bk.) ipeği ile tanınmıştı. Şehir, Orta Asya ile Batı arasındaki ticarete aracılık yapmıştır. Bugün G., odun ve kereste ticareti bakımından önemlidir.

GORGİAS, Leontion'lu (Yun. **Gorgias ho Leontinos**; ölm. Larissa, Tesalya M. Ö. aş. yu. 380), Yunan filozofu ve belâgat üstadı. Ölümünde yüz yaşını aşkın bulunan G., Protagoras gibi devrinin en büyük sofistlerindendi. 427 de elçilik görevi ile Atina'ya gelmiş, sonra sofist hatiplerin âdeti üzere gezgin bir hayat sürmüştür. Zenon'un, diyalektiğinde tekevvün (vücut bulma) ün ve çokluğun mevcut olmadığını ispat etmesinden sonra, G., daha ileri giderek, bir tek «Var» ın da var olmadığı teorisini ileri sürmüştür. Belâgatçilik yönünden tesiri büyük olmuşsa da, elimize geçen iki hitabesinin kendisine ait olup olmadığı tartışma konusudur. Eflatun, Gorgias diyalogunda bu filozofu konuşturur.

GORGŌ veya GORGŌN, Yunan mitolojisinde bir canavar. Bunun «korkunç iğrenç başı», Homeros'a göre, «erkekleri öldüren» Aegis (Athena'nın kalkanı) in ortasında bulunuyordu. Homeros'a göre, G. kadın cinsindendir. Fakat M. Ö. VII. yüzyıldan kalma Tyrins'te yapılmış kaplarda görülen ilk resimleri onu savunma dişleriyle daha ziyade bir erkek yaratık olarak gösterir. Sonradan da G. sakallı, yılan saçlı, dili de ağzından dışarı çıkmış olarak gösterilir. Bedenin öbür kısımlarından ayrı başı (Gorgoneion) oldukça eski zamanlardan itibaren tapınaklarda kullanılmıştır. Bu, hem tanrılar korkusunun bir sembolü idi, hem de bir koruyucu sihir rolü oynuyordu. G. nun mitleşmesi, Hesiodos'tan beri belirir. Hesiodos üç G. tanır: Stheno, Euryale ve Medusa. Bunlar Batıda, Okyanus'un ötesinde yaşarlar ve Medusa'dan gayri ölümsüz idiler. Medusa'ya gelince, Serseus bunun başını, yüzüne bakmadan kesmiştir, çünkü yüzüne bakan taş kesilirdi. Medusa'nın bedeninden Khrysaor ve Pegasos çıkmıştır. VII. yüzyıldan kalmış olan Metos amphorası üzerinde, birden fazla sayıda tam bedenleriyle korkunç kanatlı cinler olarak gösterilmiştir. Perseus mitiyle Korfu'daki friz kabartmalarında ve Selinus alınlığında karşılaşırız (VI. yüzyıl). Orta Çağ sanatında G. ya ancak tektük rastlanmaktadır (dört ayaklı bir beden üzerinde bir kadın bedeni). Rönesanstan beri, Perseus mitinin yeniden canlanmasiyle, Medusa resimleri de sıklaşır. Rubens ve Puget'nin çok patetik resimlerinde yalnız onun kesilmiş başına rastlanır.

GORGO veya GORGON

GORGOL, Mavritanya İslâm Cumhuriyetinde, Senegal ırmağının sağ kıyısında bir idarî bölge. Nüfusu 52 000, idare merkezi Kaedi'dir.

GORGONZOLA [*gorgondzola*] (Coğ.), İtalya'da, merkezî Lombardia'da, Milano'nun kuzeydoğusunda, Adda ırmağının batısında, peynirleriyle ün kazanmış olan bir şehir. Nüfusu 8 300 dür.

Gorgonzola peyniri: İtalya'nın Gorgonzola kasabasında yapılan, içi küflü İtalyan peyniri ki, Fransızların inek sütü ile yaptıkları «bleu» denilen peynirlere çok benzer.

GORGOPHONĒ [*gorgofonē*] (Yunan mit.), Perseus ile Andromede'nin kızı. İlkin Pairieres ile, sonra da Œbalos ile evlenmiştir. Tekrar evlenmiş olan ilk dul kadın sayılır.

GORGOS, Kıbrıs'ta Salamis kralı. M. Ö. 449 da kardeşi Onesilos tarafından tahttan indirilmiş, fakat sonra yine kral olmuştur. İkinci Med (İran) Harbinde Serhas tarafını tutmuştur.

GORIN (Polca adı: **Horyń**), Sovyet Rusya'da Pripyat'ın bir kolu olan ırmak. Uzunluğu aş. yu. 770 km dir.

Kaynağını Ukrayna'nın kuzeyinden alır ve ağır yolla Pripyat bataklıklarına doğru akar.

GORİ (Etnogr.): bk. GURİ'LER.

GORİ, Sovyetler Birliğinin Gürcistan cumhuriyetinde, Kura nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 33 100 dür. Gürcistan'ın en eski şehirlerinden biri olan G. de tekstil (pamuk) ve gıda sanayii gelişmiştir. Şehrin adı ilk defa VII. yüzyıldan kalma Gürcü kaynaklarında geçer. Eski bir kalenin ve XII. yüzyıldan kalma bir kilisenin harabeleri vardır. Kale Türklerin, İranlıların, sonra da Gürcülerin eline geçmiştir.

GORICA (Coğ.): bk. GORIZIA.

GORİGOS SAVAŞI (Ask.): bk. KŌRYKOS SAVAŞI.

GORİL (Lat. Gorilla gorilla; Fr. Gorille ordinaire), Maymunlar (Primates) takımının insansı maymungiller (Pongoidae) familyasından bir memeli türü. Geniş omuzlu, kalın kemikli, çok uzun ve kuvvetli kollu, kısa bacaklı, sağlam çeneli, küçük kulaklı, geniş ve yassı burunlu, yaşlanınca ağaran sert, kırmızı esmer kıllı ve aş. yu. 2 m boyunda olan G., insan yapısına yaklaşan en büyük maymundur. Ayakları üzerinde uzun zaman yürüyemez. Batı Afrika'nın tropik ormanlarında toplu halde yaşar; meyve, bal ve yumurta ile beslenir; bazan et de yer. Dişisi ağaçlar üstünde bir çeşit yuva kurarsa da, ağır cüsseli erkek bu yuvaya girmez. Vahşi hayvanlar arasında tek korktuğu düşman parstır. G. uzun zaman esaret altında yaşayamaz.

G O R İ L

GO - RİN, beş sosyal temel ilişkiyi anlatan ve Çin Konfuçyus'çuluğundan alınmış Japonca bir terim. Bunlar, yöneticilerle yönetilenler, çocuklarla ana - babalar, karı ile koca, büyük ile küçük ve dost ile dost arasındaki ilişkilerdir. Bu beş sosyal ilişkiye beş sosyal fazilet (gojō), yani iyilikseverlik, adalet, yol yöntem bilirlik, bilgelik ve namusluluk ışık tutar.

GORINCHEM [*gọringhẹm*] **veya GORKUM** [*gọrkum*], güney Hollanda'da, Meuse - Rhin deltasının yukarı kısımlarında bir şehir. Nüfusu 20 900 dür. XV - XVI. yüzyıllara ait kiliseler, XVII. yüzyıldan kalma sur kapıları, eski binalar, müzeler vardır. Demir, çelik ve mekanik inşaat sanayii, gemi tezgâhları, gıda sanayii (konservecilik, şeker imalâtı) gelişmiştir.

GORIZIA [*goritsya*] (Slovence adı: **Gorica**; Almanca adı: **Görz**), İtalya'da, Venezia (Venedik) bölgesinde, Isonzo ırmağının sol kıyısı üzerinde eyalet merkezi bir şehir. Nüfusu 43 800 (1966) dür. Harp ve millî tarih müzeleri vardır. II. Dünya Harbinden sonra İtalya ile Yugoslavya arasındaki sınırın tespitinde G. nin doğu hinterlandı Yugoslavya'ya verilmiştir (1947). Şehrin Yugoslavya'ya ait kısmı

G O R I Z I A

(Nova Gorica) nın nüfusu 6 800 dür ve burası (1962) gelişme halindedir. G. nın XI. yüzyıldan beri adı geçer. XVI. yüzyıldan gelişme sonra Habsburgların eline geçmiştir. Fransa kralı X. Charles burada gömülüdür. Şehir 1916 da İtalyanlar tarafından alınmış, 1917 de İtalyanların elinden çıkmış, fakat 1918 de tekrar İtalyanlar tarafından alınmıştır.

GORJANOVİĆ [*goryanoviç*] **- KRAMBERGER, Karl** (Zagreb 1856 - Zagreb 1936), Yugoslav antropoloğu. 1896 - 1924 te Zagreb Üniversitesi profesörlüğünde ve Millî Müze müdürlüğünde bulunmuştur. G. 1899 da Krapina (Hırvatistan) da Eski Taş Devrine ait insan kalıntılarını bulmuş ve bunları incelemiştir. Eserleri arasında *Der diluviale Mensch von Krapina* (Krapina'nın Dilüviyum insanı) [1906] adlı kitabı önem taşır.

GOR'KİY (eski adı: **Nijniy - Novgorod**), Sovyet Rusya'da, Oka ile Volga nehirlerinin birleştiği yerde bir şehir. Nüfusu 942 000 dir. Vaktiyle panayırlariyle tanınan G., bugün bir endüstri şehri olup otomobil, uçak, gemi, âlet ve makineleri ile elektrik malzemesi yapar. G., bir milyon nüfuslu sanayi şehirleri birliğinin merkezidir (Dzerjinsk: kimyevî maddeler; Provelinsk: kâğıt ve selüloz; Bogorodok: deri; Reşetika: jüt imal eder). Ryazan ve Yaroslavl'a giden petrol boruları (Pipe - lines) nın başlangıç noktasıdır. Yılda bir buçuk milyar kw/saat enerji üreten büyük Volga hidroelektrik santralı da G. dedir.

1331 de kurulmuş olan şehir, çabucak gelişerek Mordvin'lerle Bulgarlara karşı önemli bir stratejik mevki haline gelmiş, Prens Suzdal' yönetim merkezini buraya naklederek Nijniy - Novgorod prensliğini kurmuştur (1350). Moskova prensleri, şehri 1329 da zaptetmişler ve burası XVII.

GOR'KİY'den bir görünüş

yüzyıl başlarında Moskova bölgesinin en zengin şehri olmuştur. 1817 de Makariev fuarı buraya nakledilmiştir: bu fuara getirilen malların toplam tutarı 1881 de 245 milyon ruble civarında idi. Nijniy-Novgorod 1932 de G. adını almıştır.

G. de Kreml' kalesi, iki büyük katedral (XIII. yüzyıl), Nijniy-Novgorod ve Minin prenslerine ait lâhitler (XVII. yüzyıl), manastırlar (XIV. yüzyıl), Rus Barok sanatının başlıca örneği sayılan bir kilise (XVIII. yüzyıl) ile Empire klasik üslûbunun bir Doğu yapısına uygulanmasının tek örneği olan bir cami, Aleksandr Nevskiy katedrali (1887) ve başka anıtlar vardır.

GOR'KİY, Aleksey Maksimoviç Peşkov (Maksim G. adiyle anılır; Nijniy-Novgorod [yeni adı: Gor'kiy] 1868-Moskova 1936), Rus yazarı. Düzenli bir öğretim görmeyen, çocukluğu ve gençliği yoksulluk içinde geçen, bu yüzden G. (Rusça = acı) soyadını seçen yazar, ilk hikâyelerinde, cemiyete karşı isyan eden, mağrur ve hür kafalı, romantik ruhlu kahramanlar yaratmıştır. *Na dne* (Yoksullar misafirhanesi) [1902] ve *Mesçane* (Küçük burjuvalar) [1901] adlı piyesleriyle dünya şöhretine erişen G., romanlarında, yumruğuna güvenen kanundışı serserileri, hırsızları, tüccarlar âlemini, Volga kıyıları hayatını ve Rus işçi hareketlerini canlandırır. Marksist fikirleri daima benimsemiş, 1906-1913 arasında yabancı memleketlerde mülteci olarak dolaşmış, 1917 de Bolşevizme katılmış, 1921 den 1936 ya kadar Sorrento (İtalya) da yaşamıştır. Eserleri: *V stepi* (Stepte) [hikâye, 1897]; *Dvattsat'şest' i odna* (Yirmi altı ve bir) [hikâye, 1899]; *Mat'* (Ana) [roman, 1907]; *Vasa Şelesnova* (ad) [piyes, 1907]; *Detstvo* (Çocukluk) [otobiyografi, 1913]; *V lyudyah* (Yabancılar arasında) [otobiyografi, 1914]; *Moi universiteti* (Üniversitelerim) [otobiyografi, 1922]; *Jizn' Klima Samgina* (Klim Samgin'in hayatı) [roman, 1936]. Hâtıralarında Tolstoy'a dair verdiği bilgiler değer taşır. Bazı eserleri Türkçeye çevrilmiştir.

M. GOR'KİY

GORKUM (Coğ.): bk. GORINCHEM.

GORLICE [*gorlitse*], Galiçya'da, Rzeszów voyvodalığında, Karpat dağlarının kuzey eteklerinde bir ilçe merkezi. Nüfusu 6 100 (1946) dür. Civardaki kuyulardan elde edilen petrolü işleyen tasfiyehaneleri, sülfürik asit fabrikası, buharlı değirmenleri, dokuma haneleri ve keten yıkama atelyeleri vardır. I. Dünya Harbinde Almanlar ve Avusturyalılar Rusları 1-3 mayıs 1915 te G.-Tarnów muharebesinde yenmişlerdi.

GORLOVKA, Ukrayna Cumhuriyetinde bir sanayi şehri; Donets havzasında bir taşkömürü bölgesinin merkezidir. Nüfusu aş. yu. 129 000 (1950) dir. Madencilik, makine fabrikası, büyük bir azot fabrikası, dokuma sanayii, un değirmenleri vardır.

GORM, Yaşlı (ölm. aş. yu. 935), Danimarkalı Jylland kralı. Eskiden, onun bütün Danimarka'nın ilk kıralı olduğu sanılmaktaydı. Jellinge civarındaki iki tepeye onun ve karısı Tyra Danebod'un adı verilmiştir. G., orada, karısı için runa yazısiyle yazılmış «küçük Jellinge anıtı» nı, oğlu Harald Blaatand ise babası ve annesi için, üzerinde kuzeyin en eski İsa tasviri bulunan «büyük Jellinge anıtı» nı diktirmiştir.

GORNA DJUMAYA (Coğ.): bk. BLAGOEVGRAD.

GORNA ORYAHOVİTSA, Bulgaristan'da, Tîrnovo il (okrîg) inde, Tîrnovo şehrinin 7 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 23 486 dır. Sofya, Varna, Rusçuk (Bulg. Ruse), Gabrovo ve Eski Zağra (Bulg. Stara Zagora) şehirleri arasındaki kara ve demiryolları üzerinde önemli bir kavşak noktasıdır. Ayrıca sivil hava alanı vardır.

Türk hâkimiyetinin başlangıcında (XIV. yüzyıl) küçük bir yerleşme yeri olan G. O., Osmanlı İmparatorluğunda iç ticaretin gelişmesi üzerine bir konaklama noktası olarak tanınmış, daha sonra bir pazar yeri olarak gelişmiştir. 1878 yılından sonra ticaret hayatı gerilemiştir. Sofya-Varna demiryolunun yapımı şehrin yeniden gelişmesine yol açmış, gıda maddeleri fabrikaları kurulmuştur. Çevresinde sebze, meyve (üzüm) ve çiçek yetiştirilir.

GORNA ORYAHOVİTSA

GORNER [*gornır*] **BUZULU,** Alp dağlarının ikinci büyüklükteki buzulu. Uzunluğu 15 km, kapladığı saha 67 km² dir. İsviçre'de Zermatt vadisinin üstünde Monte-Roze dağ kütlesinin kuzey tarafında bulunmaktadır. Uzantısının adı Gornervisp yahut Mattervisp'tir. G. B. nun kuzeyinde, Zermatt vadisinden Gornergrat (1 136 m) tepesine ulaşan «Gornergrat dağ treni» vardır. Bu tren % 20 ye kadar meyilli bir güzergâhı olan dişli tekerlekli bir elektrikli trendir.

GORNER BUZULU

GORNOALTAYSK (1932 ye kadar kullanılan eski adı: **Ulala;** 1948 e kadar kullanılan yeni adı: **Oyrot Tura),** Sovyet Rusya'da Mayma ırmağı üzerinde bir şehir. Dağlık Altay Muhtar Bölgesinin merkezi olan şehrin nüfusu 29 000 (1962) dir. Mobilya, ayakkabı, dokuma fabrikaları vardır.

GORNO-BADAHŞAN MUHTAR BÖLGESİ, Tacikistan Cumhuriyetinde, Pamir'de bir muhtar bölge (ob-

last'). 1925 yılında kurulmuştur. Yedi çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Merkezi Ḫorog şehridir. Bölge nüfusunun % 87 si İranlı, % 13 ü Kırgızdır.

GORONTALO, İndenozya'da, Sulawesi adasında bir liman şehri. Nüfusu 71 400 dür. Hindistan cevizi ve kereste ihraç eder.

GORT [*gôrt*], **John Standish Surtees Prendergast Vereker, Viscount** (Londra 1886 - Londra 1946), İngiliz mareşali. 1936 yılında Chamberley Kurmay Okulu komutanlığına tayin edilmiş, ertesi yıl krallık genel kurmay başkanlığı görevini almıştır. 1939 yılında Fransa'daki Britanya kuvvetleri kumandanlığına tayin olunmuş ve bu kuvvetlere 1939 - 1940 yıllarında komutanlık etmiştir. 1941 de Cebelitarık, daha sonra da Malta askerî valiliğine tayin edilmiş, adanın savunmasını iki yıl boyunca yönetmiştir. 1943 yılında mareşal olmuş, 1944 ten 1945 yılına kadar da Filistin ve Ürdün'de yüksek komiserlik görevini yapmıştır.

GORTYNĒ veya GORTYNA, Eski Çağda, Girit'in orta bölümünde, şimdiki Mesara ovasında bulunmuş olan bir şehir. Adanın en önemli şehirlerinden olup Minos devrinde kurulmuş ve Knossos'a rekabet etmiştir. Çok geniş bir alan üzerindeki kalıntılar arasında bir Apollon - Pythios tapınağı, Mısır tanrılarına ait bir tapınak, bir «nymphaion» (nymfe adlı tanrıçalar için tapınak), iki tiyatro, bir hamam, bir stadyum ve Girit'in koruyucusu Titos'a ait bir bazilika vardır. 1884 te kalıntılar arasında G. kanunları(aile hukuku, veraset, evlât edinme, boşanma ve suçlar) na ait bir yazıt bulunmuştur.

GÓRY SOWIE [*guri sovie*] (Almanca adı: **Eulengebirge**), Polonya'da, Silezya bölgesinde bir dağ. En yüksek tepesi 1 014 m dir. G. S., Klodzko havzasını aşağı Silezya'dan ayırır. Kuzeyde Wałbrzych kömür havzası hâkimdir.

GORZÓW WIELKOPOLSKI [*gorzuv vyelkopolski*] (Almanca adı: **Landsberg),** Polonya'da, Zielona Góra voyvodalığında, Warta ırmağının alt kısmı üzerinde bir şehir. Nüfusu 49 400 (1962). Tarım merkezi olarak gelişmiştir. Dokuma sanayii vardır.

GOSAINTHAN [*gosayntan*] **veya SHISHA PANGMA** [*şişa pangma*], Orta Himalayalarda bütünü ile Tibet topraklarında, Nepal sınırı yakınında bir tepe (8 013 m).

GOSCHEN [*gouşin*], **Lord George Joachim Hawkhurst, Viscount G. of** (Londra 1831 - Londra 1907), İngiliz maliyecisi ve siyaset adamı. Almanya'da Göschen Yayınevinin kurucusu G. George Göschen'ın torunudur. 1871-1874 yıllarında Amirallik Birinci Lordu olmuş, 1876 da Mısır maliyesine İngiliz - Fransız murakabesini kabul ettirmiştir. G., Gladstone'ın İrlanda «Homerule» siyasetine karşı gelmiş ve Unionistlere katılmıştır. 1887 - 1892 yıllarında maliye bakanlığında, 1895 - 1900 arasında tekrar Amirallik Birinci Lordluğunda bulunmuştur.

GOSLAR, Batı Almanya'da, Aşağı Saksonya'da Harz dağlarının kuzey eteklerinde bir şehir. Nüfusu 40 800 (1966), denizden yüksekliği 260 m dir. İmparator I. Heinrich tarafından aş. yu. 922 de kurulan bu eski şehir, istihkâmlarından, XVI. yüzyıla ait kulelerinden, eski evlerinden bir kısmını ve içinde birçok diyetin toplandığı, çok iyi restore edilmiş şatodan arta kalanları bugüne kadar saklamıştır. Roman ve Gotik tarzında kiliseleri vardır. Turistik ve sanayi merkezi (dökmecilik, makine yapımı; kimya ve dokuma) olarak tanınmıştır. Bölgede kurşun, çinko ve bakır madeni ocakları vardır.

GOSLAR: Belediye binası ve meydanı

GOSLARİT (Fr. Goslarite) [Mineraloji], Batı Almanya'nın Aşağı Saksonya bölgesindeki Goslar şehri civarında yer alan Rammelsberg blend (tabiî çinko sülfür) madenlerinde floresanslar veya fiberli konkresyonlar halinde bulunan hidratlı tabiî çinko sülfat. Gallitzinit (Fr. gallitzinite) adiyle de anılır.

GOSPODARLIK, Osmanlı İmparatorluğunda Balkan yarımadasının fethinden sonra eski mahallî teşkilâtta bulunarak devam ettirilen bir müesese. Slav dillerinde «bey, sahip» anlamına gelen *gospodar* kelimesinden çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk ve Karadağ topraklarına hâkim olduğu tarihlerde G. müessesesi Rumeli toprak nizamında olduğu gibi devam ettirilmiştir. G., genellikle fethin ilk yıllarında yerli ve Hıristiyan beylere bırakılmış ve bunlar daha sonra Müslüman olmakla beraber bu unvanı kullanmışlardır. Babadan oğula intikal eden bir nevi ocaklık kuruluşu olup, güven ve düzeni kendisine bırakılan araziden sorumlu olan bu kuruluşlar, savaş sırasında at ve gerekli silâh ile bulunduğu bölge alay beyinin emrine girmek mecburiyetinde idi. XVI. yüzyılda ise G. ların bulundukları bölgede asayişi sağlamak ve geçitlerdeki kuleleri beklemek görevleri de vardı. G. lar buna karşılık Anadolu doğu eyaletlerinden tahsil edilen resm - i şahnegî'ye denk maktu bir vergi almakta idiler. Bu, harman resmi adiyle baştine başına iki kile buğday ve iki kile arpa idi. Bu vergi mütekâmil Osmanlı kanunlarına aykırı olduğu için 1526 da Kanunî Sultan Süleyman tarafından kaldırılmışsa da, daha sonra G. lar baskı yaparak tekrar koydurmuşlar ve XIX. yüzyıla kadar devam ettirmişlerdi. 1851 de yapılan hesaplara göre, G. varidatı 2 000 keseye yakın olup, aynı yıl alınan bir kararla tesviyesine gidilmiş ve G. arazisi denilen vergiye bağlı toprakların, yarısı peşin, yarısı da taksitlere bağlı olarak, tapuları bu toprakları işleten köylülere tevzi edilmişti.

Görevleri ise nizamî ordunun kuruluşu ile G. ların üzerlerinden alınmış bulunuyordu.

GOSPORT [*gospourt*], Büyük Britanya'da, Hampshire'de, Portsmouth koyunun batı yakasında bir şehir ve liman. Nüfusu 58 200 dür. Burada gemi ve uçak yapımı gelişmiştir.

GOSSAERT, Jan (Biyogr.): bk. MABUSE.

GOSSE [*gos*], **Sir Edmund William** (Londra 1894-Londra 1928), İngiliz biyograficisi ve eleştirmecisi. Cam-

bidge'de edebiyat profesörü. idilli çoban şiirlerinden başka monografiler ve eleştirmeli baskılar yapmıştır. XVII ve XVIII. yüzyıllar İngiliz edebiyatından tasvirleri, Fransız ve Skandinav edebiyatlarına dair araştırmaları ve çok ustalıklı bir otobiyografisi vardır. Başlıca eserleri: *Studies in the Literature of Northern Europe* (Kuzey Avrupa edebiyatı üzerine etüdler) [1879]; *French profiles* (Fransız profilleri) [1907]; *Selected Essays* (Seçilmiş denemeler) (1928); *Father and Son* (Baba - oğul) [1907].

Sir E. W. GOSSE

GOSSEC [*gosęk*], **François - Joseph** (**Gosse** diye anılır; Vergnies, Hainault 1734 - Paris 1829), Fransız bestecisi. Paris'e yerleşerek Concert des amateurs (Amatörler topluluğu) ü kurmuş, sonra Concert spirituel (Din müsikisi topluluğu) i ıslah etmiştir (1773-1777). Paris operasında önce hocalık, sonra müdürlük (1782) eden G., Kraliyet Şan Okulu'nu yönetmiş, Sarrette ile birlikte bu okulu millî konservatuvar haline getirmiştir (1795). Missa'lar, oratoryo'lar («La Nativité» [İsa'nın doğumu], 1781); ihtilâl şarkıları («14 temmuz şarkısı», 1790, «Hürriyet için»); 20 kadar opera (Toinon et Toinette» [Toinon ile Toinette], 1767), «Mirza» [ad], 1779, «Thésée» [Theseus], (1782) yazmış, bilhassa birçok oda müziği ve senfonik eserler (keman ve flüt için duo, trio ve kuvartet'ler) bestelemiştir. Her şeyden önce bir öğretmen olan G. in pek çok pedagojik eseri vardır.

F. J. GOSSEC

GOSSELIES [*gosli*], Belçika'da, Hainaut (Flam. Henegouwen) ilinde (Charleroi ilçesi) bir şehir. Bruxelles - Charleroi kanalı üzerinde olan şehrin nüfusu 10 803 tür. Taş kömürü ocakları vardır.

GOSSEN [*gosïn*], **Hermann Heinrich** (Düren 1810 - Köln 1858), Alman iktisatçısı. Sonraları Grenznutzenschule (Bir ihtiyacın giderilmesinin artışıyle bunun şiddetinde kaybedeceğine dair olan iktisat teorisi) ekolünde daha da yaygınlaşan zeki bir sübjektif değer nazariyesi geliştirmiştir. İhtiyaç gidermenin tabiî seyri ve bunun doğurduğu, bir malın değişik tarzda değerlendirilmesi üzerine G. üç kural koymuştur (Gossensche Gesetze: Gossen kanunları). G. vaktiyle bir toprak reformunu da savunmuştur. Ana eseri: *Entwicklung der Gesetze des menschl. Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für menschlichen Handeln* (Beşerî münasebet kanunlarının ve insan davranışları yönünden bunlardan doğan kuralların gelişimi) [1854, yeni bas. 1927].

GOSSLER [*goslïr*], **Gustav von** (Naumburg, Saale 1838 - Danzig 1902), Prusyalı siyaset adamı. 1877 de Reichstag'a mebus seçilmiş, Muhafazakâr Partinin liderliğini almış, 1881 de Bismarck kabinesinde eğitim bakanı olmuş, on yıl kaldığı bu görev sırasında Kulturkampf (Prusya devletince 1872 den 1887 ye kadar Katolik Kilisesine karşı yönetilen mücadele) kanunlarını kaldırmış ve Ostmark okullarında Polca okutulmasını yasaklamıştır. 1891 de Batı Prusya genel başkanı olmuştur.

GOT DİLİ, IV. yüzyılın ortalarında Ulfilas (Wulfila) tarafından yapılan *Kitab - ı Mukaddes* tercümesinin dili. G. D., Visigotların dilidir. Doğu grupunu teşkil eden Germen dillerinden günümüze kalan tek uzunca belge, bu tercümedir. Gotların öbür dalı olan Ostrogotlardan başka, Bastarnlarla Vendallar da bu grupa bağlı idiler. Bu lehceleri kullanan gruplar, büyük göçlerden önce şimdiki Doğu Almanya ve Polonya topraklarında yaşıyorlardı.

Kitab - ı Mukaddes'i tercüme eden bu yazarın kendi dilindeki adı muhtemel olarak Wulfila idi. Bu ad, ancak Yunan ve Latin transkripsiyonlarında bulunur. Wulfila'nın babası Visigot, anası da Kappadokyalı olup, kendisi Yunan ve Latin kültürlerine bağlı idi. Doğu Hıristiyan kiliselerinin geleneğine göre *Kitab - ı Mukaddes*'i milletinin diline çevirmek isteyen Wulfila, önce bir alfabe yaratmak üzere Yunan harflerini temel alarak, bunları Latin alfabesi ve Germenlerin Runa alfabesinden alınmış harflerle tamamladı. Uppsala (İsveç) da bulunan bu yazma *Codex argenteus* adiyle anılır. Bu yazma, kuzey İtalya'dan gelmiş olup, çok muhtemel olarak G. D. nde, Yunanca ve Latince yazılı bir kopyadan alınmıştır.

G. D. ndeki bu metin, Germen dilinin, öbür Germence belgelerin verdiği şeklinden hemen hemen 500 yıl daha eski bir şeklini verir. Bu sebeple, bu grupun çeşitli dallarına âit ortak dilin yeniden kurulması (reconstitution) nda G. D. çok önemli bir rol oynar. Ancak bu dilde birtakım yenilikler de göze çarpar. Kısa vokaller sistemi (i, e, a, u) dörtten üçe (i, a, u) inmiştir. Muhtemel olarak *ai* ve *au* diftongları açık *e* ve *o* haline gelmiştir. Kelime sonunda bütün spirantlar (sürekli, sesli konsonantlar) sessiz olmuştur.

Kırım Got dili: Bir küçük topluluk tarafından Kırım yarımadasında XVI. yüzyıla kadar kullanılan bir dil. Bu tarihlerde Türkiye'de elçi olan Hollandalı Busbecq (b. bk.), bu dilin bazı kelimelerinin kendi dili ile olan benzerliklerini kaydetmiştir. Hâtıralarında, topladığı 80 kadar kelimeyi bir liste halinde vermiştir. Bu dil hakkında başka hiçbir bilgimiz yoktur. Muhtemel olarak bu dil doğrudan doğruya G. D. ne bağlı olmayıp, Doğu Germen grupunun kaybolan başka bir diline, belki de Herul'ların diline bağlanabilir. Bk. GERMEN DİLLERİ.

GOTAMA veya GAUTAMA, Akşapada adları ile tanınan bir aziz. Hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Hint Nyaya felsefe okulunun kurucusudur. Hindû tarihinde bu adla tanınan başka kimseler de vardır. Buddha bunlardan biridir. Nyaya doktrini, Hindû felsefesinin Astik grupuna girer Bk. HİNT FELSEFESİ, NYAYA OKULU.

GOTENBURG [*gotïnburg*], Almanların Göteborg şehrine verdikleri ad.

GOTENHAFEN [*gotïnhafin*], 1939 - 1945 yılları arasında Gdynia (Alm. Gdingen) şehrine verilen ad.

GOTHA [*gota*], Almanların I. Dünya Harbi sonlarında kullandıkları 540 beygir gücünde, üç kişilik bombardıman uçağı. Bilhassa 1918 yılında Paris'e karşı kullanılmış olan bu uçak «Friedrichshafen» adiyle de anılırdı.

GOTHA [*gota*], Doğu Almanya'da, Erfurt bölgesinde, Thüringerwald dağları eteğinde, eski Sachsen - Coburg und Gotha dukalığının başkenti olan bir şehir. Nüfusu 57 800 dür. Eskiden büyük bir iktisadî önemi olan bu şehirde, 1785 te Justus Perthes tarafından kurulmuş olan ve dünyanın en tam harita ve coğrafya belgeleri koleksiyonunu barındıran Coğrafya Enstitüsü tanınmıştır. Şehirde grafik endüstrisi, makine ve kimya sanayii, porselen fabrikaları ve izabehaneler, 1574 ten kalma bir belediye sarayı, XIV ve XV. yüzyıllara ait bir katedral ile XVII. yüzyılda yeniden yapılmış olan Riedenstein şatosu gibi yapılar da vardır.

GOTHA: Belediye binası

Gotha Programı: 22 - 27 mayıs 1875 te G. da Alman Sosyal demokrat Partisinin kurulması sırasında tespit edilmiş olan program. Bu program, Alman sosyalistlerinin ayrıldığı Lassalle ve Marx hizipleri arasında bir uzlaşma niteliğinde idi. G. da Marx'çılar partinin birliğini sağlamak için Lassalle'cilere büyük tavizler vermişlerdir. Engels ile Marx'ın tenkitlerine uğrayan bu programı hazırlayanlar, 1875 Almanya'sında gerçekleştirilmesini mümkün gördükleri tedbirlerle yetinmiş oldukları cevabını vermişlerdir. 1880 Wyden Kongresinde bu program biraz daha radikalleştirilmiş, 1891 de kaleme alınan *Erfurt Programı* da G. P. nı Marx'çıların isteği yönünde değiştirmiştir.

Gotha Almanağı (Fr. Almanach de Gotha): 1763 yılından beri G. da Almanca (ve şimdi aynı zamanda Fransızca) olarak yayımlanan jenealojik ve diplomatik kişi adları yıllığı. 1944 te durdurulan bu yayına 1956 dan itibaren yeniden başlanmıştır.

GOTHARD veya GOTTHARD (Coğ.): bk. SANKT GOTTHARD (Saint Gothard).

GOTHOFREDUS, Dionysius (asıl adı: **Denis Godefroy**; Paris 1549 - Strassburg 1622), Fransız hukukçusu. Fransız Protestanı (Huguenot) olduğu için Paris'ten Cenevre'ye kaçmış, burada 1585 te Digesta (Roma hukuku: İustinianos'un hukuk dergisi, b. bk.) profesörlüğüne tayin edilmiş, 1591 de Strassburg'a, 1604 te Heidelberg'e gitmiş, oradan tekrar Strassburg'a dönmüştür. G., *Corpus iuris civilis* (b. bk.) in ilk baskısı (Cenevre, 1583) ile tanınmıştır. Bu eserin iki yüzyıl içinde 50 den fazla baskısı yayımlanmıştır.

GOTİK HATTI (Harp tarihi), II. Dünya Harbi sonlarına rastlayan 1944 yılında, İtalya'da Pisa ile Rimini arasında Almanlarca kurulmuş olan 200 km genişliğindeki savunma mevzii. Müttefiklerin 25 ağustos 1944 te saldırdığı bu mevzi, bütün kış boyunca saldırıları durdurmuş ve ancak 19 mayıs 1945 te aşılabilmiştir.

GOTİK SANATI, XIII, XIV ve XV. yüzyıllarda Avrupa'da uygulanmış olan yapı üslûbu. Gotik (Fr. Gothique) terimi ilkin Rönesans devrinde, o zamanlar Orta Çağ mimarisine verilmekte olan barbar (Lat. *barbarus* = yabancı) adının sinonimi olarak kullanılmıştır. Orta Çağın bütün sivri kemerli ve sivri kubbeli yapıları Gotik olarak sınıflandırılmış olmakla beraber, bu üslûbun en tam ifadesi Fransa'da, yalnız Amiens Katedrali gibi birkaç büyük eserde görülür. Bu binaların yapımında güdülen mimarî amaç, hem yapının ayakta durmasını hem de artistik gerekleri sağlayacak şekilde yapının her parçasına hesaplı ve gerekli görevler yükleme yolu ile, taştan bir kubbeyi tutan taştan ve açık bir iskelet kurulması olmuştur. XI. yüzyılda kuzey Avrupa'da Roman üslûbunda yapılar yapan mimarlar, ahşap dam örtüsü yerine binanın yan kanatlariyle sahnı, yani orta bölümü üzerine küçük taşlarla örülmüş dam örtüsü yapmaya başladıkları zaman, esneklik ve denge meseleleriyle karşılaşmışlar ve bu meseleleri Gotik mimarisinin kubbe ve kemer ağırlıklarının basıncını karşılama tekniğinden yararlanarak çözmüşlerdir. Sivri kemerleri tutmak için diyagonal payandalar kullanılmaya başlaması önemli bir ilerleme olmuştur. Bu payandalar ve daha önceleri kullanılmış olan genişliğine ve uzunluğuna payandalar, kubbenin yapımı için bağımsız bir iskelet meydana getirmiştir. Bu iskeletin üzerine oturtulduğu dikey sütunların geliştirilmesi de artık duvarların desteklik görevini gereksiz kılmış ve böylece duvarların yerini geniş pencereler almıştır. Böylece, XII. yüzyıl başında sivri üslûbun ortaya çıkmasiyle hafifleyen kubbe ve kemerlerin yanlamasına basıncı azalmıştır. «Gelişik» Gotik yapılarında ana kemerlerin ve kubbenin büyük basınçları bellibaşlı dayanma noktalarında toplanır ve dışa doğru olan basınç da binanın yan kanatlarındaki kademeli yan kemerlerinin aracılığı ile bu kanatların kalın duvarlarına intikal eder; ana kemerlerin azalmış olan dikey basınçları ana sütunlar aracılığı ile alttaki temele geçer. Bütün yapının sağlamlığı kemerler, kubbeler, payandalar ve sütunlar arasındaki dengeye dayanırdı. İskelet metodunun bütün imkânları anlaşılınca, yapıların içinde taş iskelet gitgide daha az fark edilir hale gelmiş, Gotik yapılar için «camdan duvarlar üzerine oturtulmuş taştan kemerler» deyimi kullanılmıştır. Mimarlar bu sivri kemer, sivri kubbe, payanda ve sütun elemanlarından yararlanarak gitgide daha değişik ve daha cüretkârane yapılar yapmışlardır. Bu yapı metodu Paris'teki Notre-Dame kilisesinde (1163 - aş. yu. 1230) tam ifadesini bulmuş, Gotik katedrallerin en azametlisi olan Amiens Katedrali (1220 - 1288) de Fransız Gotiğinin en tipik örneğini temsil etmiştir.

Fransız Gotiği: Dört gelişme devri gösterir: 1. *Geçiş Gotiği devri* (1134 - 1180): Roman üslûbundan Gelişik Gotik üslûbuna geçişi temsil eder. Bu devirde hem yuvarlak hem de sivri kemerler kullanılmış, iskelet metodu denenmiş, fakat bu metodun tekâmülü yoluna gidilmemiştir; 2. *Gelişik Gotik devri* (1180 - 1270): Gerek Fransa'da (Reims, Amiens ve Bourges katedralleri) gerek öteki Avrupa ülkelerinde Gotik mimarînin en yüksek dereceye ulaştığı devirdir; 3. *Işıyan Gotik devri* (en çok XIV. yüzyıl): Dekorasyon ünitelerinin ışık demetleri gibi düzenlenmiş olmasından dolayı bu adı almış olan bu devirde, Gelişik Gotik usulünün ilkeleri Rouen'daki St. Ouen kilisesinde olduğu gibi, daha küçük çapta yapılara uygulanmış, fakat şekle ve esneklik dengesine önem verilmemiştir; 4. *Alevli Gotik devri*'nde (en çok XV. yüzyıl): Rouen'daki St. Maclou kilisesinde olduğu gibi yapılar bol miktarda alev biçiminde eğri hatlarla süslenmiştir.

1

2

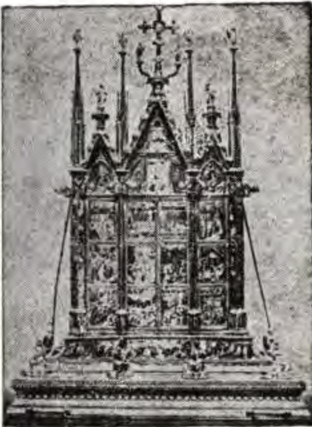

3

4

5

6

7

8

9

10

GOTİK SANATI: 1. Ağlayan kadınlar (ağaç heykel grupu), Kaiser Friedrich Müzesi (Berlin); 2. Reims Katedralinin batı orta kapısındaki örtülü figürlerin güney dizisi; 3. Amiens'in güzel tanrısı (Amiens Katedralinin batı orta kapısındaki sütunlu heykel); 4. Aziz heykelleri (1200 - 1225), Chartres Katedrali güney cephesi; 5. Louvre önünde ekim (Pol de Limburg) (1416 öncesi), Berry Dukasının dua kitabı (*Très Riches Heures*) ndan bir minyatür (Condé Müzesi, Chantilly); 6. Le Mans'da Notre - Dame - de - la - Cocıture Katedralinin batı kapısındaki örtülü heykeller; 7. Altın yaldızlı Meryem (Amiens Katedralinin Meryem kapısındaki heykelli sütûn); 8. Mukaddes eşyalara mahsus örtünün saklandığı sandukça (Orvieto Katedrali) 9. Meryem'in taçlandırılışı (renkli fildişi) [XIII. yüzyıl sonu, Louvre Müzesi]; 10. İsa'nın vaftiz edilişi (vitray, Chartres Katedrali)

1

2

3

4

6

7

5

8

9

10

GOTİK SANATI: 1. Notre - Dame Katedrali (Reims) [XIII ve XIV. yüzyıllar]; 2. Amiens Katedrali (1220 - 1366 ve 1402); 3. Notre - Dame Katedrali (Paris) [XII ve XIII. yüzyıllar]; 4. Canterbury Katedrali; 5. Köln katedrali; 6. Notre - Dame Katedrali (Chartres); 7. Milano Katedrali; 8. Batalha (Portekiz) da manastır kilisesinin batı cephesi; 9. Bourges Katedrali (XIII. yüzyıl); 10. Notre - Dame Katedrali (Reims) nin kuzey-doğu yönüne bakış

İngiliz Gotiği: XVII. yüzyılın ikinci yarısında masif Norman veya Roman üslûbunda yapılardan Gotik üslûbunda yapılara geçilmiştir. Westminster Abbey binasını saymayacak olursak, İngiliz mimarisi üzerinde ancak dolaylı olarak rol oynayan Fransız tesiri, XIII. yüzyıl başlarında tamamen ortadan kalkmıştır. İngiliz yapı üslûbu, birbiriyle karışmış olmakla beraber her biri ayırtedilebilen üç safhadan geçmiştir: 1. *Early English* (İlk gelişen İngiliz üslûbu) denilen başlangıç çağı (XII. yüzyıl sonları - XIII. yüzyıl), Salisbury Katedralinde ve Wells Katedralinin batı cephesinde görüldüğü üzere, yapı bakımından Roman üslûbuna sadık kalmıştır; 2. *Geometric*, *Curvilinear* (Geometrik, eğri çizgili) üslûp çağında (XIV. yüzyıl), Bristol Katedralinde olduğu gibi pencere üstleri gitgide daha karışık çizgilerle süslenmiştir; 3. *Perpendicular* (Dikey) üslûp çağı (XIV. yüzyıl sonları - XVI. yüzyıl ortası), kilise pencerelerinin üst kenarlarının ve panolarının biçimlerinden ötürü bu adla anılır ve ayrıca yelpaze biçimindeki kemerlerindeki gelişme ile ve birçok kolejlerin ve büyük konakların yapımında uygulanmıştır. Örnekleri Windsor'daki St. Georges Şapeli, Westminster Abbey'deki VII. Henry Şapelidir; bu çağın son bölümüne Tudor çağı (1485 - 1558) da denilir. İngiltere'de Gotik üslûbundaki kiliselerin planlarında sağ kanat daha uzun, bitimi de yuvarlak olmaktan çok köşelidir; kanatlar tektir; nadiren bir yan şapel bulunur; revaklı yan geçitlere çok rastlanır; kilisenin orta bölümünden bir kulenin yüksekliği görülür.

Alman Gotiği: Gotik mimarîsi XIII. yüzyılda Fransa'dan taklit yolu ile uygulanmıştır. Köln katedralinde sağ kanat, Amiens Katedralinden kopye edilmiştir. Yontma taşlarda gerçekleştirilmiş, birbiri içine girmiş, karışık ve marifetli şekiller ve insan heykelleri Alman Gotiğinin ayırtedici özelliğini meydana getirir.

İtalyan Gotiği: Gotik yapı tarzı genel olarak bu üslûbun dış yapı ve süsleme unsurları ile yetinmiş, asıl binanın yapılmasında ve malzemesinde klasik Roman üslûbuna uyulmuştur. Alman Gotiğinin tesirini gösteren Milano katedrali (1386 - 1813), İtalyan Gotiğinin en önemli örneğidir. Venedik'teki Doge'ler Sarayı da çok süslü Venedik Gotiğini temsil eder.

İspanyol Gotiği: Gotik yapıların ilham kaynağı Fransız yapıları olmuş, klasik üslûptan ve Mağrip üslûbundan tesir gören dekorasyon motifleri bu Gotiğe ayrı bir kişilik ve güzellik sağlamış ve İtalya'da olduğu gibi, bu ülkede de Gotik mimarîsinin esas yapı ilkelerine ancak ikinci derecede önem verilmiştir. Avrupa'nın Orta Çağdan kalma en büyük katedrali olan Sevilla Katedrali (başlanışı 1401) nde, Bourges Katedrali (başlanışı 1221) nde ve bu katedralinkini andıran bir Fransız planı ile yapılan Toledo (başlanışı 1227) Katedralinde olduğu gibi, bu kiliselerin yapımında asıl itina pek yüksek, heybetli ve tesirli olan içlerinin düzenine ve dekorasyonuna gösterilmiştir.

Orta Çağ heykelcileri her yer için ve bu arada Gotik tarzındaki büyük yapılar için pek güzel dekorasyon detayları ve insan şekilleri yapmışlardır. Renkli ve desenli cam yapımı sanatı da pencerelerin genişletilmesinde büyük teşvik olmuş, kuzey ülkelerinde renkli camlar büyük kiliselerin başlıca süsünü meydana getirmiştir. Bk. HEYKELCİLİK, RESİM SANATI, RENKLİ CAM SANATI.

Gotik heykelciliği: XIII. yüzyılda, özellikle Paris, Bourges, Amiens, Chartres ve Reims katedrallerinde en parlak örneklerini vermiştir. Heykelcilerin, eserlerindeki sade, gerçek ve güzel şekilleri, yabancı tesir ve itibarî geleneklerden arınmış olarak, tabiat unsurlarına kesinlikle yönelerek meydana getirdikleri görülür. G. S. nın amacına uygun usul ve kurallar, eserlerde tasavvur zenginliği ile birlikte zamanının ruhunu da kapsayan bir anlam içinde ve parlak bir şekilde gelişmiştir. Daha önce yapılmış kiliselerin cephesi üzerinde sanatçıların geniş şekiller ve kompozisyonlar halinde meydana getirdikleri Hıristiyanlığın yayılışı ile ilgili olayları tasvir eden eserlere XIII. yü zyılda yenileri katılmış, kilise kapıları ve cephelerinde, çoğunlukla mezhep ve din konularının işlendiği geniş tasvirler yer almıştır. Bilim ve fen, fazilet, san'atle yapılmış ve işlenmiş her şey, mezhebî düşünüşe bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Daha çok loncalara bağlı heykelci, tasvirci ve taşcı sanatçıların bu dönemde (XIII. yüzyıl) ortaya koydukları eserler, insan bilimini, günlük hayatı, *Mukaddes Kitap*'tan alınmış konuları, mevsimlerin sembollerle anlatılmasını, tarih çalışmalarını, ilim, sanat ve zanaatları, ahlâk ile ilgili allegorik tasvirleri içine alan bir ansiklopedi vasfını kazanmıştır. Bütün bu eserlerde yer alan hususlar, XIII. yüzyılda prens St. Louis tarafından vazifelendirilen Dominicus tarikatından Vincent de Bauvais'nin yazdığı ve zamanının bütün bilgilerini özetleyen dört kısımlık *Speculum Majus* = Dünyanın Aynası eserindeki bilgilerin taş üzerindeki bir ifadesi olarak kabul edilmektedir.

Bu alçak kabartma ve heykellerin yüz ve tavırlarının gerçeğe uygunluğunu anlatımdaki heyecan ve şiddet yanında, tasvirlerin ruhî vasıf ve halleri de gayet doğru olarak belirtilmiştir. Bu natüralist ve gerçekçi görüş, tezyinî heykelcilikte de görülür. Roma ve Bizans üslûbunun itibarî olan yaprak şekilleri bırakılarak, yurt bitkilerini inceleyen sanatçılar meşe, gürgen, çoban püskülü, devedikeni, ağaç ve bitkilerin yaprak şekillerini sütun başlıkları, silmeler etrafına sarılmış olarak uygulamışlardır. Bağ bozumu sütun başlığı (1250 sıraları, Reims Katedrali). Gotik heykelcilikte kullanılan dekorasyon tarzı, Fransa'da, öteki memleketlerden daha çok, büyük kiliselerin her tarafında kabartma ve çıkıntı heykeller (bosse) halinde görülür: Galeri üzerleri, koro mahallinin ağaç bölmeli sıraları, kapı ön revakları (1 000 e yakın figür, heykel, alçak kabartma, cam üzerine boyalı hayvan resimleri, Chartres Katedrali) gibi. Büyük heykelcilerin Paris, Amiens, Reims ve Chartres katedrallerine yaptıkları heykel ve alçak kabartmalar, tam manasiyle realist bir görüşle meydana getirilmiştir. (Hz. İsâ ve Havariler heykelleri, Ziyaret, Meryem'in taçlandırılışı, Mahşer günü [Chartres Katedrali]); (Kral VII. Louis ve rahip Maurice de Sully'nin alçak kabartmaları [Tympan - Portail, Ste - Anne, Paris]); (Güzel İsâ, Tarla çalışmaları, Fazilet ve ayıp, Güzel Meryem [Amiens Katedrali]); (Çarmıha geriliş, Mahşer günü, Meryem'in taçlandırılışı, bir peygamber [Reims Katedrali]); (Ayakta melek, Sainte Madeleine [Bordeaux Katedrali]).

Bu dönemde XII. yüzyılda olduğu gibi, kendine has özellikleri olan meslekler de yer almıştır (Ile - de - France, Picardie, Champagne, Bourgogne). Cenaze tasvirlerinden doğmuş olan portre heykelciliği, daha XIII. yüzyıldan bu yana G. S. nda kişi ifadelerinin araştırılmasına yol açmış ve buna tabiattan alınan mulajların da yardımı olmuştur. Lahit üzerinde ölüyü yatmış şekilde tasvir eden heykellerin işlenişi bu devrede başlamıştır. Bu tip heykeller sonradan dua eder bir vaziyette işlenmiştir (Robert d'Artoise'ın mezar heykeli, Saint - Denis Kilise si, Seine; Corbeil kontu Hayman'ın mezar heykeli -

Saint Spire Kilisesi, Corbeil, Seine - et - Oise). Kilise dekorasyonları dışında Gotik heykelciliğinin başlıca eserleri, küçük heykeller, ağaç ve fildişinden yapılmış alçak kabartmalardır. Bunlar çoğunlukla boyalı ve yaldızlı olarak yapılmışlardır. Bu küçük heykellerin Fransa'daki en iyi örnekleri arasında «Meryem ve çocuk İsâ» (fildişi, Louvre Müzesi) ve bu müzedeki kolleksiyon da bulunmaktadır. Bakır ve emaye işler arasında armağanların, azizlerin eşyaları ve kemiklerinin konduğu sandukçalar yer almıştır (châsses d'Ambazab, de Gimel, d'Orense). Bu sandukçalar çağdaş kiliselerin küçük modelleri biçiminde yapılmışlardır. Renkli camlar (vitray) G. S. nın ilk devresinden XIII. yüzyıl sonuna kadar resim, ikinci sırada bir sanat hüviyetiyle gelişimini öteki sanat dallarına tâbi olarak sürdürmüştür. Gotik mimarlığının özelliğinden doğan mecburiyetin bir icabı olarak, duvar resimleri yerine geçen renkli cam, birinci derecede önem kazanmıştır. Roman kiliselerinin düz ve kapalı duvarlarına karşılık, Gotik kiliselerinin her yönüne yayılmış çeşitli biçim ve boydaki pencereler renkli cam resimleriyle donatılmış, aynı zamanda bunlar kilise içlerine bol ışık girmesini de sağlamıştır. Yapı içlerinin yükselişi, pencerelerin büyümesi ve çoğalması, vitray sanatına birtakım yenilikler de getirmiştir: Grup halinde rozas çeşitleri kompozisyonlardaki motiflerin uzaktan görülebilecek şekilde net çizgilerle belirtilmesi, figür ölçülerinde pencere yüksekliklerine göre artış, özellikle renklerde değişiklik, mavilerin koyulaşarak kırmızı fon rengiyle çatışması sonucu meydana gelen eflâtun bir ışık efesi. XII. yüzyılda St. Denis'de olduğu gibi XIII. yüzyılda da Chartres, renkli cam ressamlarının bir atelyesi halini almış, her alanda ilerici olmuştur. Chartres Katedralini süsleyen renkli camlar, kendine has üslûpta (Chartres üslûbu) kuzey Fransa'ya, Loire havzasına yayılmıştır (Rouen Katedrali 1230; Sens Katedrali 1220; Bourges Katedrali 1225; Tours ve Le Mans katedralleri). Vitray sanatı İngiltere'de de güzel örnekler vermiştir (Tirinity Chapel - Canterbury, 1225 sıraları ve Lincoln Katedralinin vitrayları). Vitray sanatının en güzel ve bol örnekleri: St. Chapelle, Paris, 1245, Notre-Dame - Katedrali rozasları ve Sens, Reims, Chartres katedralleriyle (XIII), Poitiérs'deki Notre - Dame Kilisesinde bulunmaktadır. Minyatür ve tezhipçilik, yazma kitap süslemeciliği de XIII. yüzyıl ortasından bu yana gelişmiştir; o zamana kadar renkli desenlerin modellere uygulanmasıyle meydana getirilen süsler, bazen hayret verici bir hayal zenginliği göstermiştir (yazma kitap, İrlanda; sarmaşık tezyinatlı yazı - Kells kitabı, XIII. yüzyıl, Trinity College, Dublin). Gotik tezhip ve minyatürcülüğü özellikle Paris'te ve İngiltere'nin güneyinde büyük gelişme kaydetmiştir. Hattat ve minyatürcüler, Gotik heykelcileri gibi, var sayılan şekillerden vazgeçerek tabiattan ilham almışlar, natüralist anlayışta yapılmış şekilleri ve güzel üslûpta işlenmiş portreleri eserlerine koymuşlardır. İnce bir zevkle işlenmiş süslemeli kenarlar, kelimelerin baş harfleri, fasıl başlarındaki süslü büyük harfler ve çeşitli süs şekilleri (1250 sıraları), üslûpdeğiştirerek daha pitoresk bir hal almıştır. Kenarlara işlenen bitki süsleri daha çok önem kazanmış, kompozisyon çerçeveleri daha girift bir hal almıştır. Bu eserlerin en güzelleri St. Louis zamanından kalmadır. Krala ait olan dua kitabını süsleyen ve konusu *İncil*'den alınmış, çerçevesi tezhipli minyatür (le Psautier de St. Louis, 1210 sıraları, Millî Kütüphane, Paris) ile Fransa kralı V. Charles'in kardeşi Duc de Berry'nin dua kitabındaki minyatürlerdir.

GOTİK YAZI (Fr. Écriture gothique): 1. **Ulfila veya Ulfila yazısı:** Yunan Unzial yazısı örnek tutulmak ve Germen Run yazısından birkaç işaret katılmak suretiyle meydana getirilmiş bir yazı şekli. Başlıca anıtı, Batı Gotları misyoneri W u l f i l a tarafından, muhtemelen Doğu Gotları kralı Büyük Theoderich için yapılmış Dört İncil tercümesi olan *Codex argenteus* (Gümüş kitap) adındaki el yazmasıdır (VI. yüzyıl).

GOTİK YAZI

2. **Batı Gotları yazısı:** M. S. 700 yıllarında Batı Gotları devleti toprakları üzerinde meydana gelmiş olup XII. yüzyıla kadar İber yarımadasında kullanılmış bulunan, minüsküllerden ibaret bir yazı şekli.

3. **Gotik sanatı çağına ait yazı şekilleri:** Sanat tarihi geleneğine uyularak XIII ve XIV. yüzyılların yazı şekillerine «Gotik» adı verilmiştir. Bu anlamdaki G. Y., Karoling yazısı minüsküllerinin değişik bir üslûpta resmedilmesiyle meydana gelir. XI. yüzyıldan itibaren Kuzey Fransa'da yavaş yavaş yayılan bu yazı şekli, yazı gövdesinin yukarı doğru uzaması, harf kenarlarının kırılması, harflerin birbirine yanaşıp kaynaşması sonucunda üslûp ve nispetlerin tamamiyle değişmesine sebep olmuştur. Gotik kitap yazısının klasik şekli, «Textura» üslûbunu meydana getirir; bu yazı şekli XIII. yüzyıldan itibaren Alp'lerin kuzeyine hâkim olmuştur. İtalya ise, daha yumuşak, harfleri daha yuvarlaklaştırılmış bir üslûp geliştirmiştir (Rotunda veya Littera bononiensis). «Gotik kürsiv» (Notula) yazıdan, hattat kalemlerin stilleştirmeleri sonucunda, XIV. yüzyıldan itibaren yeni biçim bir kitap yazısı ortaya çıkmıştır ki pek bol olan çeşitlerine toptan «Bastarde» adı verilir. «f» ve «ſ» (s) gibi harflerin aşağıya doğru uzatılması, üst uçların içeriye kıvrılması ve Textura'ya nispetle daha yumuşak ve yatkın bir kalem salınışı, bu üslûbun özelliğini meydana getirir. Bastarde yazısı Almanya'da XVI. yüzyıl başlarından itibaren Schwabacher ve Fraktur (b. bk.) üslûplarının gelişmesinde özel bir önem taşır. İtalya'da ve Batı Avrupa'da ise, bugünkü Latin alfabesinin temeli olan Antiqua (b. bk.) ve kürsiv (b. bk.) yazı üslûpları XVI. yüzyıldan itibaren G. Y. yı hemen tamamiyle safdışı etmiştir.

GOTLAND, İsveç'te, Baltık denizinde bir ada ve il. Nüfusu 53 700, yüzölçümü 3 173 km² olup, adanın uzunluğu 117 km, genişliği 45 km dir. İdare merkezi Visby'dir. Kıyıları 20 - 30 m yüksekliğinde dik yarlar teşkil eden, kalker bir yayladır. Toprağı verimli, fakat taşlıdır. G. da çok yumuşak bir iklim hüküm sürer (ocak ayı ortalaması 0° C). Gotların anayurdu olması ihtimali vardır. Üzerinde bulunan para hazineleri, adanın İskandinavya, Germen ülkeleri ve Doğu Avrupa arasında çok eski bir ticarî kavşak olduğunu göstermektedir. İskandinavya'nın en zengin şehri olarak tanınan Visby, Hansa Birliğinin üyesi olmuştur. Ülke bir ticaret piyasası olduğu kadar, bir korsan yatağı idi. 1361 de, Danimarka kralı IV. Valdemar G. ı almak üzere harekete geçmiş ve Visby şehrini tahrip etmiştir. 1436 dan 1445 e kadar Danimarkalıların işgalinde kalan ada, Brömsebro antlaşması ile İsveç'e verilmiştir.

GOTLAND: Klint Kıyısı

Gotland dili [eski] (Alm. Altgutnisch), İsveç'in Gotland adasında, eskiden, Kuzey Germen grupuna bağlı fakat İsveççeden bağımsız olarak yaşamış olan bir Germen dili. Bu dilden run (b. bk.) yazısıyle birçok yazıt ve XIII. yüzyıla ait bazı elyazmaları, bu arada Gotland'ın yasasını ve tarihini veren *Guta lag* ve *Guta saga* belgeleri kalmıştır. Gotland adasının bugünkü lehçesi eski G. D. nin devamı olmayıp doğrudan doğruya İsveççeye bağlıdır. Bk. GERMEN DİLLERİ, İSVEÇ DİLİ. — A. D.

GOTLANDİYEN (Fr. Gothlandien [Jeol.], Silur sisteminin üst katına verilen ad. Bu katın kütleleri çoğu zaman şistlidir.

GOT'LAR, adları Germence Gutans, Gutôs; Latince Gothones, Gothi olan bu millet, Doğu Germen grupuna bağlı milletlerin başlıcasıdır. G. lar, Milâd başlangıcında, Skandinavya'yı bırakıp Vistula'nın alt kısmında yerleşmişlerdi. M. S. 150 ye doğru G. lar, Karadeniz'in kıyılarına gitmişlerdir. III. yüzyılda buradan kalkarak birçok dalgalar halinde Yunanistan, Trakya ve Küçük Asya'nın kıyı bölgelerine akın eden G. lar, Roma İmparatorluğunun Dacia eyaletini işgal etmişlerdir. IV. yüzyılın ortalarında Arius Hıristiyanlığını özel olarak piskopos Ulfilas (Wulfila) ın gücü ile kabul etmişlerdir. G. lar, Ostrogot (veya Grentung) ve Visigot (veya Therwing) lar olarak iki grupa ayrılırlar. G. ların kalıntıları XVI. yüzyıla kadar Kırım yarımadasında tutunmuşlardır. Krallar tarafından idare edilen Ostrogotlar devleti, IV. yüzyılın ortalarında Kral Ermanarich'in idaresinde, iktidarının zirvesine yükselmiş ve Karadeniz'den Baltık denizine kadar yayılmıştır. Bu devlet 375 te Hunlar (b. bk.) tarafından yok edilmiştir.

Visigotlar da Hunlar tarafından yerlerinden kovularak İmparator Valens tarafından 376 da Tuna'nın güney kıyısına yerleştirilmiştir. Az sonra ayaklanmışlar ve 378 de Hadrianopolis (Edirne) te Romalıları ezmişlerdir. Fakat 382 de İmparator Theodosios tarafından tekrar foederati (müttefik) olarak imparatorluğa kabul edilmişlerdir.

G. lar, Yunan - İskit sanatının etkisiyle Güney Rusya'da özel olarak kuyumculukta yeni şekiller (altın kopça ve tokatlar) geliştirmiş ve Almandin tekniğini kullanmışlardır. Bu sanat eserleri III. yüzyıldan itibaren kazılarda bulunmaktadır. Germenlerin milletler göçü zamanına ait sanatı, G. ların bu sanatından türemiştir.

GOTLAR SÜTUNU (Alm. Gotensäule, Fr. Colonne des Goths, İng. The Goth's column), Istanbul'da Fetih'ten önceki devirden kalma bir anıt. G. S., Sarayburnu'nda, bugün Topkapı Sarayı denilen Yeni saray (Saray - ı cedid) ın Gülhane parkı olarak adlandırılan bahçesi içinde bulunmaktadır. G. S., Sarayburnu'ndan Bağdad köşküne yükselen yamacın üzerinde olduğundan, denizden de görülür. G. S. nun kim için dikildiği kesin olarak bilinmemektedir. Kaidesinin Üsküdar'a bakan yüzünde, 9 cm boyunda harflerden, üç satır halinde Latince bir kitabe okunur: FORTUNAE REDVCI OB DEVICTOS GOTHOS (= Gotlara galebesinin şükranı olarak yardımcı talih'e). Bu yazı, G. S. nun Gotlara karşı kazanılan bir zaferin hâtırası olarak dikildiğini belli eder. Ancak, hiçbir kaynakta anıtın bahsi geçmediğinden, evvelce üzerinde duran heykelin kime ait olduğu bilinmez. Sadece geç devrin yazarlarından Nikephoros Gregoras (1290 a doğru - 1360) burada şehrin efsanevî kurucusu Byzas (bk. BYZAS) ın bir heykelinin durduğunu bildirir. Fakat bu da yeteri derecede inandırıcı değildir. Çünkü şehrin kurucusunun heykelini taşıyan bir anıtın kaidesinde Gotlara karşı kazanılan zafer yerine, bu hususu belirten bir yazının olması gerekirdi. Ayrıca Gregoras bu heykeli görmemiş, sadece bunu bir rivayet olarak anlatmıştır. Kitabenin dilinin Latince olması ve Gotlardan bahsetmesi, G. S. nun Roma İmparatorluğu devrinde bir imparatoru anmak için yapıldığına delildir. Gregoras'ın yazdığı doğru ve bu anıta ait ise, belki sonraları anıtın üstüne Byzas'ın heykelinin konmuş olabileceğine işaret sayılacağı gibi, zamanla gerçek hüviyeti unutulmuş bir heykelin sonraları halk arasında Byzas zannedilmesi de mümkündür. G. S. nun eskiden II. Claudius (268 - 270) un 269 da Gotlara karşı kazandığı zaferin hâtırası olduğu

GOTLAR SÜTUNU (Gülhane Parkı, Istanbul)

kabul ediliyordu. Claudius'un Istanbul ile hiçbir ilgisi olmadığından ve buraya da gelmediğinden, anıtın ona ait olmayacağı neticesine varılmıştır. G. S. nun, Tuna'dan inen Gotlara karşı savaştığı bilinen I. Theodosius (379 - 395) u andığı ileri sürüldüğü gibi, kitabedeki harf biçimlerine dayanarak anıtın I. Constantin (306 - 337) için dikildiği de iddia edilmektedir. Her halde anıt IV. yüzyıla aittir.

Mavi damarlı mermerden olan G. S. üç basamak üzerine oturan bir kaide ile yekpare bir gövde ve bir de başlıktan ibarettir. Toprak hizasından itibaren yüksekliği 15 m kadardır. Kaidenin yüzlerinde evvelce kabartmalar bulunduğu, fakat bunların taşçı kalemi ile kazındığı, bazı izlerden ve kitabenin de güç okunur derecede silinmesinden anlaşılır. G. S. nun tek süsü, Korint üslûbunda olan ve çok iyi durumda günümüze kadar gelen başlığıdır. Bunun Üsküdar'a bakan tarafında ortada bir kartal kabartması görülür. G. S., Saray'ın bahçesi içinde kaldığından uzun süre sadece uzaktan görülüyordu. Anıtın kitabesini ilk defa 1810 da J. C. Hobhouse kopya etmiş, ilk gravürleri ressam Th. Allom tarafından R. Walsch (1838) ın ve W. H. Bartlett tarafından Miss J. Pardoe (1839) nin kitaplarında yayımlanmıştır. Bunlardan ilkinin pek doğru olmamasına karşılık ikincisi gerçeğe tamamiyle uygundur. G. S. nun az aşağısında 1913 te ilk Bizans devrine âit bazı mimarî kalıntılar bulunmuştur. Bunların bazen iddia edildiği gibi, Küçük Tiyatro (*Theatrum minor*) nun veya Demetrios kilisesinin kalıntıları olabileceğine pek ihtimal verilemez. Belki bir geç Roma devri sarayına âit olması muhtemel olan bu harabeler, Bizans çağında bir süre dükkân olarak kullanılmıştır. — S. E.

GOTO, Nagasaki'nin batısında 5 Japon adası. Tsushima yolunun başlangıcında yer alan bu adalar: Fukue, Hisaga, Naru, Nakadori ve Uku'dur. Bu adaların nüfusu toplu olarak 145 000 (1950) dir.

GỌTSKA SẠNDÖ. İsveç'te Gotland'ın 50 km kuzeyinde çam ormanlariyle örtülü, düz, kumluk bir ada.

GOTTSCHED [*gọtşed*], **Johann Christoph** (Juditten, Königsberg, Doğu Prusya 1700 - Leipzig 1766), Alman yazarı, bilgini ve şâiri. 1734 te Leipzig'te profesör olmuştur. G. Aydınlanma (Aufklärung) felsefesini tam olarak kabul etmişti. Bayles'in «Lugât» ını Almancaya çevirmiştir. Dilde ve şiirde açıklık ve kolay anlaşabilirlik için savaşmıştır. Seyyar tiyatro gruplarının ağdalı bir dilde yazılmış piyesleri yerine, Fransız örneğine göre yazılmış düzgün (Aristo'nun kaidelerine uygun) piyesleri koymağa çalışmıştır. Aktris Karoline Neuber'in yardımiyle Hanswurst (Karagözü andıran bir tiyatro şahsı) u 1737 de sahneden kovmuştur. 1727 - 1740 yıllarında otoritesi herkesce kabul ediliyordu. Bodmer ve Breitinger ile yaptığı tartışma yüzünden prestijini kısmen kaybetmiştir. Eserleri: *Versuch einer kritischen Dichtkunst* (Tenkidî bir şiir sanatı üzerine deneme) [1730]; *Beiträge zur kritischen Historie der deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit* (Alman dilinin, şiir sanatının ve belâgatinin tenkidî tarihine âit araştırmalar) [1732 - 1744]; *Deutsche Sprachkunst* (Alman dil sanatı) [1748]; *Deutsche Schaubühne* (Alman sahnesi) [1740 - 1945]; *Gedichte* (şiirler) [1736]; *Der sterbende Cato* (Cato'nun ölümü) [1732].

J. Ch. GOTTSCHED

GOTTSCHEE (Coğ.): bk. KOČEVSE.

GOTTWALDOV [*gọtvaldov*] (eski adı: **Zlín**), Çekoslovakya'da, doğu Moravya'da bir şehir. Nüfusu 62 000 dir. Zlín çevresinde, işçi toplamadaki kolaylık dolayısiyle Tomáš Bat'a büyük ayakkabı fabrikalarını G. da kurmuştur.

GOUDA [*ğọuda*], Hollanda'da Ijsel ırmağının sağ kıyısında, Gouwe suyu kavşağında, Rotterdam'ın kuzeydoğusunda bir şehir. nüfusu 43 100 dür. Sanayi merkezi olarak G. da madencîlik, makine yapımı ve gıda sanayii, seramik, toprak pipo fabrikaları vardır. G. da yapılan peynir (Goudsche Kaas) meşhurdur. G. Orta Çağda önemli bir çuhacılık merkeziydi.

GOUDSMIT [*gaudsmit*], **Samuel Abraham** (doğ. La Haye 1902), aslen Hollandalı olan Amerikalı fizikçi. Sonradan 1933 te Amerika'nın Michigan Üniversitesi fizik profesörlüğüne tayin edilecek olan G., 1925 te Uhlenbeck ile birlikte, atomların optik özgüllüklerini yorumlamak için elektronla ilgili *spin* teorisini yaratmıştır (*spin*: elektronun veya herhangi bir partikülün özgül kinetik momenti ki, partikülün kendi üzerinde dönmesinden hâsıl olur). Bu bilginlerin ikisi de spektroskopik verileri anlatmak için elektrona bir magnetik moment atfetmişlerdir. G., II. Dünya Harbi sırasında radar üzerinde araştırmalar yapmış, sonra müttefik ordularla birlikte Almanya'ya giren özel görevli bir heyetin başında, bu ülkenin nükleer enerji çalışmalarının yapıldığı laboratuvarları ele geçirmiştir.

GOUDY [*gaudi*], **Frederic William** (Bloomington 1865 - Deepdene, Marlborough, New York 1947), Amerikalı desinatör, basım sanatkârı ve yazarı. Syracuse ve New York'ta profesör olarak çalışmış, Park Ridge (Illinois) de «The Village Press» (= Köy basımevi) adlı bir müessese kurmuştur. 116 çeşit basım harfi icat etmiştir. Bunların bazıları şunlardır: «Village Type» (Köy tipi harf) [1903 ve 1932]; «Kennerly» (ad) [1919]; «Goudy Old Style» (G. eski stil) [1917]; «New Style» (Yeni stil); «Goudy Goethe» (ad) [1932]; «Tory» (ad); «Hadrino» (ad) ve başkaları. Başlıca eserleri şunlardır: *The Alphabet* (Alfabe) [1918]; *Elements of Lettering* (Harf şekilleri sanatına giriş) [1921]; *The Story of The Village Press* (Köy Basımevinin tarihçesi) [1933]; *Capitals from the Trajan Column* (Traianus sütunundaki büyük harfler) [1936]; *Typologia* (Tipoloji) [1940]; *A half Century of Type Design and Typographie* (Yarım yüzyıllık harf şekli çizme ve tipografi) [1947]; bu son eser bir otobiografidir.

F. W. GOUDY

GOUGEROT [*gujirọ*], **Henri** (Seine - Ouen, Seine 1881 - Paris 1955), Fransız hekimi. 1928 - 1952 yıllarında tıp fakültesi deri hastalıkları kürsü profesörlüğünde bulunmuş, deri mikosisleri (sporotrichosis), mikroplu deri - alt-

deri iltihapları ve deri allerjileri üzerinde çalışmalar yapmış, zührevî hastalıkları önleyici tedbirlerin alınmasına yardımcı metodlar bulmuştur.

Gougerot - Sjögren hastalığı: Bütün mukozaların kuruyarak ağrıması ve boyun romatizması ile kendini gösteren fakat çok seyrek olarak rastlanılan bir hastalık.

GOUGH [*gof*] **ADASI** (Diego Alvarez), Güney Atlantik Okyanusu'nda, 55 km^2 genişliğinde meskûn olmayan bir İngiliz adası. Tristan'da Cunha adaları grupuna giren bu ada XVI. yüzyıl başlarında Portekizliler tarafından keşfedilmiştir.

GOUJON [*gujǫ̃*], **Jean** (Normandiya aş. yu. 1510 - Bologna aş. yu. 1564 - 1569), Fransız heykelcisi ve mimarı. Normandiya asıllı olduğu tahmin edilmektedir. İlk eseri, Rouen şehri Saint - Maclou kilisesinin klasik üslûpta yapılmış org tribünleri sütunlarıdır (1540 - 1541). Ayrıca Rouen Katedralindeki Diane de Poitiers tarafından yaptırılmış olan Louis de Brézé'nin anıt mezarı için çizdiği desenler de ona atfedilmektedir. G., Paris'te Saint - Germain - l'Auxerrois kilisesinin dehliz kısmı (Jubé) heykel işlerinde çalışmıştır (1543): «Haçtan indiriliş», «İncili yazanlar». Yine Paris'te Ligneris konağını (Carnovalet konağı) alçak kabartmalarla süslemiş (Mevsimler), aynı dönemde Montmorency serdarı (Connétable) tarafından Ecouen şatosunun dekorasyon işlerine memur edilmiş, şato şeref holüne antik ilhamda ünlü şöhret tanrıçasını «Renommée» yapmıştır. II. Henri'nin mimarı olmuş (1547), aynı yıl Romalı mimar Vitruvius'un bir eserinin tercümesini resimlemiş, 1548 den sonra da mimar Pierre Lescot'nun çağrısı üzerine Louvre'da çalışmıştır. Louvre'un cephe allegorik dekorasyonları *œil - de - Bœuf* (değirmi pencerelerine) ayrıca Louvre'un «Salle des fêtes» müzisyenler tribününü tutan kadın figürlü sütunları (Cariatides) yapmış (1550) ve ressam Jean Cousin ile birlikte Anet şatosunu süslemiştir. Önceleri Antik, sonra da İtalyan sanatının tesiri altında eserler vermiş olan G., heykellerini, yapıların çizgi ve taksimatına yaraşır bir şekilde düzenlemede büyük ustalık göstermesi ve süsleme zevkinin inceliği dolayısiyle adı, zamanın belgelerine ekseriya mimar olarak geçmiştir. En güzel eserlerinden biri olan hem heykelci vehem de mimar olarak meydana getirdiği (Masumlar çeşmesi) ne «Fontaine des Innocents» ait olan «Nenfler» (kabartma); Anet şatosundan gelen (Geyik üzerine yaslanmış Diane) heykeli; II. Henri büstü, Louvre Müzesindedir. Öteki eserlerinden «İsa mezarda» (alçak kabartma; Alençon Müzesi); baş etüdü, I. François'nin ölü olarak yatan heykeli (beyaz mermer), Diane (Fransız Anıtları Müzesi, Paris) vardır. G. un Paris'teki son yılları karanlıktır. Saint-Barthelémy kıtali sırasında öldüğü söylenmişse de, Protestan olması dolayısiyle Fransa'dan uzaklaşmış olduğu, son zamanlarda bulunan belgelerle ortaya çıkmıştır.

J. GOUJON

J. GOUJON: «Deniz kızları» (Fontaine des Innocents, Paris)

GOULARD SUYU (Fr. Eau de goulard) [Ecza.]: bk. KURŞUN SUYU.

GOULBURN [*gǫu̯'bı̄rn*], Avustralya'da Canberra'nın kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 16 000 dir. Demir madeni ocakları vardır.

GOULD [*gūld*], **Benjamin Apthorp** (Boston, Massachusetts 1824 - Cambridge, Massachusetts 1896), Amerikan astronomu. Daha ziyade güney gök yarım küresini incelemiş ve 1870 te Arjantin'de Córdoba rasathanesini kurmuştur. 1872 de Tierra del Fuego (Ateşli) da meteoroloji istasyonları meydana getirmiştir.

B. A. GOULD

GOULD [*gūld*], **Jay** (Delaware 1836 - New York 1892), Amerikalı maliyeci. Ticarî alanda memur olarak çalışmış, daha sonra deri ticareti yapmıştır. 1860 tan itibaren demiryolu işinde faaliyet göstermiş, bu sahada büyük servet sahibi olmuş ve özellikle Doğu Amerika'da önemli demir yolu hatlarında hâkimiyet kurmuştur. G. 1869 da «Gold - Corner» ile geçici olarak al'ın fiyatını manipüle etmiştir.

J. GOULD

GOULETTE, LA [*la gulẹt*] (İta. **Goletta**), kuzeydoğu Tunus'ta, Tunus gölü ile Tunus körfezi arasında bir liman şehri. Nüfusu 26 300 dür. XVI. yüzyıldaki bir İspanyol müstahkem mevkiinin yerinde bulunması muhtemel olan G., bugün Tunus şehrinin ön limanıdır. Maden cevheri ihracatı, balıkçılık yapılır. Plajları, Tunus şehrine enerji veren önemli bir elektrik santralı vardır.

La Goulette'ten bir görünüş

GOUNOD, Charles (Paris 1819 - Paris 1893), Fransız bestecisi. Mendelssohn'un yardımı ile Bach, Mozart ve Beethoven müziği hakkında geniş bilgi edinmiştir. Bir ara ilâhiyat okuyarak rahip olmuşsa da sonra yine musikî mesleğine dönmüştür. *Sapho* (ad) [1851] ve *La Nonne sanglante* (Kanlı rahibe) [1852] adlı ilk lirik besteleri pek tutulmamış, fakat *Margarethe* (Faust'un baş kadın kahramanı) [1859]; *Mireille* (ad) [1864] ve *Roméo et Juliette* (R. ve J.) [1867] büyük başarı kazanmıştır. G., başkaca, 2 missa (âyin musikisi), 2 requiem (ölüler için dua), melodiler (*Ave Maria*, *Serenad*, *Akşam*, *Vâdicik*, *Venedik*), senfonik parçalar ve oda musikisi eserleri bestelemiştir. Hayatının son yıllarında kendini tamamiyle dinî besteciliğe vermiş ve başlıca: *Rédemption* (İsa'nın kendini feda ederek insanları kurtarması) [1882] adı ile bir triloji ve *Mors et Vita* (Ölüm ve Hayat) başlıklı 3 bölümlük bir oratorio yazmıştır. G., Fransız musikisinin XIX. yüzyıldaki Rönesans hareketinin öncüleri arasında yer alır. Bestelerinde melodinin büyük önemi vardır: «Melodi, insan düşüncesinin daima en saf ifadesi olarak kalacaktır» der.

Ch. GOUNOD

GOURAUD [*guro*], **Henri Joseph Eugène** (Paris 1867 - Paris 1946), Fransız generali. 1888 yılında Saint Cyr'den çıkan G., 1894 yılından itibaren sömürgelerde görev almış, Senegal'de Samory şehrinin ele geçirilmesi sırasında Fransa hesabına başarı sağlamıştır. Mareşal Lyautey'in daveti üzerine Fas'a gitmiş, 1912'den 1914'e kadar Lyautey'in yardımcısı olarak, bu ülkede çıkan isyanların bastırılması için çalışmıştır. 1914'te I. Dünya Harbi çıktığı zaman Fas'ta bir tugaya kumanda ediyordu. Daha sonra geçici tümgeneral rütbesiyle Argonne'daki Sömürge Ordusunun bir tümenine, sonra da Champagne'daki bir sömürge kolordusuna kumanda etmiştir. 1915'te tümgeneralliğe yükselen G., Çanakkale seferi kuvvetler komutanı olarak General d'Amade'ın yerine getirilmiştir. Bu savaşta ağır olarak yaralanmış ve sağ kolunu kaybetmiştir. Malûl olarak Fransa'ya dönen G., 1915'te «médaille militaire» nişaniyle taltif edilmiştir. Yaraları iyileşince görevle İtalya'ya gitmiş, avdetinde Champagne'daki IV. Ordunun komutasını üzerine almış ve 1917'de Fas'ta genel vali olarak bulunduğu kısa süre hariç, Mütarekeye kadar bu görevde kalmıştır. 1915 yılından 1918 yazına kadar IV. Ordu bölgesi nispeten sakindi. Yalnız 1918 yılı baharında Nivelle'in Aisne'e yaptığı taarruz üzerine ortalık karışmıştır. Bu sırada G., Fas'ta idi. 15 Temmuz 1918 tarihinde, Almanlar Champagne cephesinde son bir taarruza kalkışınca G., Pétain'in muhalefetine rağmen, Reims'de bir manevra ile Alman hücumunu boş bir alana sevk etmiş, sonra da komutası altındaki birliklerle taarruza geçerek merkez ordularını Meuse üzerine sevk etmiş ve burada başarı kazanmıştır. 1919'dan 1923 yılına kadar Suriye'de yüksek komiserlik yapmış, 1923'te Beyrut'taki başkomutanlık görevini Weygand'a bırakmıştır. 1932 - 1937 yılları arasında Paris askerî valiliği ve Yüksek Harp Konseyi üyeliği yapmıştır.

H. J. GOURAUD

GOURMONT [*gurmõ*], **Remy de La Motte** (Bazoches - au - Houlme, Orne 1858 - Paris 1915), Fransız yazarı. 1889'da «Mercure de France» dergisinde çalışmağa başlamıştır. Paris'te Millî Kütüphane'de kütüphanecilik görevinde bulunmuştur. G. birkaç roman ve birçok deneme yazmıştır. Sembolist okulun en tanınmış tenkitçisidir. Başlıca eserleri: *Sixtine, roman de la vie Cérébrale* (Sixtine [kadın adı] beyin hayatı, romanı) [1890]; *Le Latin mystique* (Mistik Latince) [1892]; *Esthétique de la langue française* (Fransız dilinin estetiği) [1899]; *Le problème du style* (Üslûp meselesi) [1902].

R. de GOURMONT

GOURSAT [*gursa*], **Edouard** (Lanzac, Lot 1858 - Paris 1936), Fransız matematikçisi. 1897 yılında Sorbonne'a diferansiyel ve entegral hesaplar profesörü olarak tayin edilmiştir. Sonsuz küçük analizinin bütün dalları üzerine yaptığı çalışmalar sonunda çağımızın ilk analizcileri arasında yer almıştır. *Cours d'Analyse* (Analiz dersleri) [2 cilt, 1917 - 1918] adlı eseri tanınmıştır.

E. GOURSAT

GOUY [*gui*], **Georges** (Vals - les - Bains 1854 - Vals 1926), Fransız fizikçisi. Brown hareketini incelemiş ve bunun teorisini kurmuştur. Termodinamikte kullanılabilen güç (énergie utilisable) teoremini bulmuştur. 1913'te Bilimler Akademisi üyesi olmuştur.

GOVŞUT [*Kauşutov*], **Ata** (1903 - 1953), Türkmen şâir ve yazarı. Başlangıçta şiirler yazmışsa da, sonradan daha çok roman ve oyun yazarı olarak ün kazanmıştır. *Mehri - Vepā* adlı romanında II. Dünya Harbinde Türkmen köylerinde hüküm süren şartları belirtmeye çalışmıştır. Yazar bu eserinde manzum Türkmen halk romanlarından birçok üslûp unsurları almıştır. Bunlardan başka, G. birkaç oyun da yazmış ve Türkmen edebiyatında ilk oyun yazarları arasında yer almıştır.

GOYA, Arjantin'de, Corrientes eyaletinde, Parana nehri üzerinde, Corrientes'in güneyinde bir şehir. Nüfusu 33 000 dir. Gıda sanayii gelişmiştir.

GOYA Y LUCIENTES [*goya i luthientes*], **Francisco José de** (Fuendetodos, Saragossa 1746 - Bordeaux 1828), İspanyol ressamı. Bir çiftçinin oğludur. Daha küçük

F. J. de GOYA Y LUCIENTES: "Üç Mayıs" (Prado müzesi, Madrid).

yaşta kömür parçalariyle duvarlara resimler yaparak kabiliyet gösteren G., yaramaz çocuk ruhundan gelen bağımsızlıkla baba evinden kaçarak Zaragoza'ya gelmiş, orada Luzan Martinez'in atelyesine çırak olarak girmiştir. Haşarı yaradılışı onu birçok olaylara karıştırmış, bunlardan kurtulmak için Madrid'e kaçmıştır. Buradaki müzeler genç sanatçı için birer okul olmuştur. Kendi deyişine göre «Rembrandt, Velasquez ve tabiat» G. nin üç hocasıdır. Madrid'de, Almanya'dan gelmiş Musevi asıllı saray ressamı Mengs'in yardımcılarından Francisco Bayeu'nun yanında çalışmış, fakat onların gittiği yolu sevmemiş, Velasquez ve El - Greco'nun eserlerindeki büyüleyici tesir altında gelişerek, kişiliğini kazanmıştır.

F. J. de GOYA Y LUCIENTES (otoportre)

Kendi isteğine göre yaptığı resimlerinin Akademi tarafından geri çevrildiğini gören G., Roma'ya gitmiş, Fransız ressamı David ile buluşmuş, klasik ressamları incelemiştir. 1770'de Zaragoza'ya, yetişmiş bir ressam olarak dönen G., daha önce Madrid'de tanıdığı ustası Bayeri'nin kız kardeşiyle evlenerek, hocasının aracılığıyle İspanya sarayına girmiştir.

G. ilk büyük eserlerine, sarayın halı tezgâhları, Santa Barbara için yaptığı 46 parça halı karton resimleriyle (1776 - 1791) başlamıştır. Zengin bir hayal gücüyle birleşen ince bir ışık ve renk duygusuyle işlenmiş olan bu kartonlarda İspanya hayatını canlandıran bayramlar, eğlenceler, aşk gezintileri yer almıştır (bağ bozumu, salıncak, çiçek satıcıları). G., otuz yaşında Akademi üyesi, IV. Carlos'un özel ressamı (1789), sonra da (1799) başressamı olmuştur. Parlak mevkilere, yüksek unvanlara eriştiği, bol siparişlere kavuştuğu, adının her tarafta duyulduğu bir sırada ağır bir hastalık sonucu sağırlaşmış ve Alba Düşesinin misafiri olarak bakılmıştır. Düşesin ölümünden sonra da Madrid dolaylarında halkın «Sağırın köşkü» diye adlandırdığı küçük bir eve çekilmiş, tasavvur ve düşünceleriyle baş başa, isyan ve merhamet duygulariyle dolu, insana korku veren figürlerin yer aldığı birçok tablolar yapmıştır: «Karnaval eğlenceleri», «Boğa güreşleri», «Tımarhane», «Engizisyon sahneleri». G. bu boğucu havadan kurtularak yeniden cesaretli davranışlara girmiş ve en güzel kadın portrelerini meydana getirmiştir. Tirana'nın, Alba Düşesinin, Chinchon Kontesinin portreleri ve Maja'ları bunlar arasındadır. G. nın güzel eserlerinden biri de küçük San Antonio de la Florida kilisesi kubbesindeki fresko resmidir. G., saray ressamı olmasına rağmen krallık ailesine sevgisi olmamıştır. Gizli bir küçümseme ve alaylı bir gözle baktığı bu tantanalı aileyi bir kompozisyon içinde «IV. Carlos ailesi» (Prado Müzesi) yapmacıklı durumlariyle ortaya sermiştir. G. nın bu tarz hiciv ile dolu resimleri, yalnız saray çevresine bağlı kalmamış, Caprichos ✠ adı verilen ve bütün dünyaca bilinen baskı resimleri (1796 - 1799) (gravür) o günün türlü olaylarını dokunaklı, güldürücü, düşündürücü konular halinde ve teknik üstünlükle işlemiştir: «Sihirbazlık sahneleri», «San Isidro çeşmesinde hacılar», «Çorba içen iki ihtiyar», «Ceddine kadar», «Sömürülecek çok şey var», «İşte okumak böyle olur», «Onu yoluyorlar». G., bu çeşit taşlayıcı resimlerinden dolayı takibe uğramış, ancak kral aracılığıyle yargılanmadan kurtulmuştur.

Krallık idaresinin yozlaşması sonucu Napoléon ordularının İspanya'ya girmesi (1808), sanatçı üzerinde tepkiler yaratmış, Madrid'de cereyan eden kanlı olayları, halka yapılan zulümleri kroki, gravür ve tablolarında acı bir şekilde ifade etmiştir: «Üç mayıs 1808», «Savaşın felâketleri».

G., bağımsız düşünceleriyle bağdaşmayan bir ortamdan uzaklaşarak Bordeaux'ya yerleşmiştir (1824). Çizgide gösterdiği ustalık, özellikle son yıllarında yaptığı gravür ve litografyalarında üstünlük kazanmış, ayrıca fildişi oymacılığına da girişmiştir (Boğa güreşleri). Yeniden ele aldığı (Caprichos'lar - litografya -) insanlığın sonsuz trajedisine, çatışmalar içinde sürüp giden çirkinlik ve güzelliklere sonsuz ilgi gösteren G., gençliğin taze ve çekici tavırlarını, çöküşün gülünç görüntüleri halinde ihtiyar kadınları sağlam temellere dayanan bir sanatçı kimliğiyle ifade etmiştir. Yaşadığı devrin canlı, hareketli hayatı içinde çalışmalarını artan bir hızla devam ettiren G., batı resmini tesiri altında bulundurmuş ve modern resme öncülük edenlere de (Delacroix, Daumier, Manet) örnek bir yol gösterici olmuştur.

Eserleri arasında «Endülüs'te gezinti», halı [1777] (Prado Müzesi, Madrid); «Kır balosu», halı (İspanya elçiliği, Paris); «San Isidoro'dan görünüş» [1787] (Prado Müzesi, Madrid); «Çıplak ve giyimli Maja'lar [1800]; «Üç Mayıs» [1808]; «IV. Carlos'un hemşiresi» [1800]; «Gülen iki kadın»[1818 sıraları]; «Sostarn»[1818]; «IV. Carlos ailesi» [1800] (Prado Müzesi, Madrid); «Ferdinand Guillemardet'in portresi [1708]; «Yelpazeli kadın» [1800]; «Genç İspanyol kadını» (Louvre Müzesi, Paris); «Bor-

GOYA: «Doña Isabel» (National Gallery, Londra)

GOYA: «Boğa güreşi» (Academia de S. Fernando, Madrid)

deaux'lu sütçü kız» [1817]; (Kont Maguiro koleksiyonu, Madrid); «Heyûlâ» (monotip) [1818] (Prado Müzesi, Madrid); «Kraliçe Marie Louise'in portresi» [1800 sıraları] (Eski Pinakotek, München); «Dona Isabel Coros de Porçel'in portresi» [1806] (Millî Galeri, Londra); «Gençlik» [1814 - 1818] (Lille Müzesi) vardır.

GOYEN veya GOIJEN [*goiyen*], **Jan Josefoz van** (Leiden 1596 - Haag 1666), Hollandalı ressam. Sırasiyle Schilderpoort, Hendrick Klok, Willem Gerritsz'in öğrencisi olmuştur. 1615 sıralarında Paris'te bulunmuş, sonra Harlem'e giderek Isaïe van de Velde'nin yönetiminde av sahnelerine ait tablolar yapmıştır. Hüzün ve üzüntü yaratan, duygulu plaj ve nehir manzaraları ile harabe resimlerinde

J. J. van GOYEN: «Maas nehri kıyısındaki Dordrecht şehri» (Devlet Müzesi, Hollanda)

gri ve koyu kestane renklerini, ışıklı, şeffaf ve ahenkli olarak kullanmıştır. G. in manzaracı ressamlardan kurduğu ünlü Leiden okulunda, Berghem van der Kabel, Hermann Zaftleven, Jean Steen gibi ünlü sanatçılar yetişmişlerdir. Eserleri arasında: «Scheveningen plajı» [1660] (Louvre Müzesi); «Dordrecht'den görünüş» (Amsterdam Devlet Müzesi); «Deniz kenarında balık tutanlar» (Abbeville Müzesi): «Yaz manzarası» (Berlin Müzesi); «Arnheim'dan görünüş» (Kopenhag Müzesi); «Yel değirmeni» (Lille Müzesi); «Yaz, kış» (Dresden Müzesi) anılır.

GOYGOYCULAR: bk. DİLENCİLER.

GOZAN, Gosan (İbr. Guzana), Fırat'ın kolu olan Chabur ırmağının yukarı taraflarında, eski Mesopotamya'da bir şehir ve devletçik. *İncil*'e göre, Asurluların kralı II. Sargon, İsraillilerin bir kısmını bu ırmağa dökmüştür. Şehir daha M. Ö. 808 yılında Asurlular tarafından zaptedilmişti. Şehrin adı Yunanlılar devrinde o mahallin «Gauzanitis» (Ptolemaeus civarında) adı olarak yaşamakta devam etmiştir. G., Max von Oppenhaims'in Bağdad demiryolu güzergâhında bulunan Rasel - Ayn'ın güneyinde, Tell Halaf'ta yap- tığı kazılar sonunda bulunmuştur.

GOZO veya GOZZO (eski adı: **Gaulos**), Akdeniz'de, Malta'nın 6 km kuzeybatısında bir İngiliz adası. Yüzölçümü 60 km², nüfusu 30 000, merkez kasabası Victoria (10 000) dır. Feribot seferleriyle Malta'ya bağlanmış olan adada tahıl ve pamuk yetiştirilir, hayvancılık ve balıkçılıkla uğraşılır. G., el örgüsü dantelaları ve Torre dei Giganti'deki yeni Taş Devrinden kalma kült yapıları ile tanınır.

GOZZI [*gotsi*], **Carlo Conte** (Venedik 1720 - Venedik 1806), İtalyan yazarı, Gasparo Gozzi'nin kardeşi. Chiari ile birlikte, Goldoni (b. bk.) ye karşı İtalyan tiyatro geleneğini savunmuş ve ona zıt gitmek maksadiyle (1761 - 1765), on tane *fiabe* veya dramatik peri masalı kaleme almıştır. Bunlarda, çocuk masalları ve Doğu efsanelerinin yanı sıra, hem *commedia dell'arte*'nin maskeli şahısları ve nükteleri, hem de çağdaş hiciv edebiyatına ait sahneler kullanılmıştır: *L'amore delle tre melarance* (Üç portakalın aşkı) [1761]; *Il corvo* (Karga) [1761]; *Il re cervo* (Esir kral) [1762]; *Turandot* (ad) [1764]. Aynı zamanda, Gratarol ile yaptığı tartışmalar dolayısiyle, sonradan P. de Musset tarafından serbest bir tarzda Fransızcaya çevrilen *Memorie inutili* (Faydasız hâtıralar) adlı bir eser yazmıştır. *Turandot* adlı eseri sonradan Schiller'in aynı konudaki eseri ve G. Puccini'nin *Turandot* adlı operası [1926] ile ün kazanmıştır.

C. GOZZI

GOZZI [*gotsi*], **Gasparo Conte** (Venedik 1713 - Padova 1786), İtalyan piyes yazarı Carlo G. nin kardeşidir. Hayâl gücü ve hicivciliği, bilhassa *Lettere famigliari* (Mahrem mektuplar) [1755 - 1756] ile «Osservatore veneto» (Venedik gözlemcisi) adlı dergideki yazılarında (1761 - 1762) belirir. Bu yazılarda, Addison'ın «Spectator» (Gözlemci) dergisini taklit ederek edebî tenkit ile ahlâkî hicvi birleştirir. *Difesa di Dante* (Dante'nin savunulması) [1758] başlıklı yazısı ile İtalya'da bu büyük şâirin yüceltilmesini sağlamıştır. Başka eserleri arasında: *Edipo* (Oidipus) [1746], *Marco Polo* (ad) [1748] başlıklı dramları; *Il mondo morale* (Ahlâk dünyası) [1760] ve *Sermoni* (Vaızlar) başlıklı ahlâkî öğütleri anılabilir.

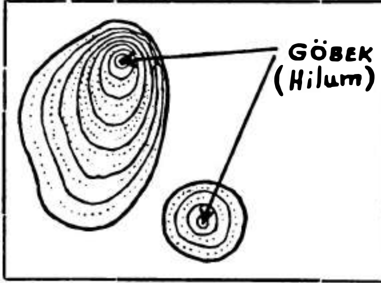
GOZZO [*gozo*], **Séraphine de** (XVI. yüzyıl), Barbaros nezdine gönderilen bir Fransız gizli ajanı (1534). G., Vezir - i - Âzam ile görüşmek istemiş, Barbaros'un yardımı ile buna muvaffak olmuş ve üç yıllık bir ticaret anlaşması yapmıştır. G., Fransa'ya dönerken İspanyol korsanları tarafından yakalanmıştır.

GÖBEK (Fr. Ombilic, Lat. Umbilicus), karın ön duvarında, ortada bulunan ve doğumdan önce mevcut olan G. kordonunun kesilmesi ile açılan bir deliğin kapanması sonucu meydana gelen çukurcuk. Çocuk, anne karnında iken beslenmesini temin edecek olan kanı, kendisini plasenta'ya bağlayan damarlardan alır. Bu damarlar çocuğun vücuduna G. ten girer ve çıkarlar. Bu damarların hepsi G. kordonunu meydana getirir. Bu kordon 45 - 60 cm uzunluktadır. Kalınlığı takriben 1,5 cm kadardır. G. kordonunda doğuştan bazı anomaliler olabilir. Bk. BENCKİSER ANOMALİSİ.

Doğumu müteakip bu kordon kesilir ve vücutta kalan parçası körelerek kapanır. Bu suretle G. teşekkül eder. G., karın duvarı üstünde mevcut olan zayıf noktalardan (locus minoris resistantia) biridir. Bâzen burada fıtıklar teşekkül eder (Göbek fıtığı = Hernia Umbilicalis).

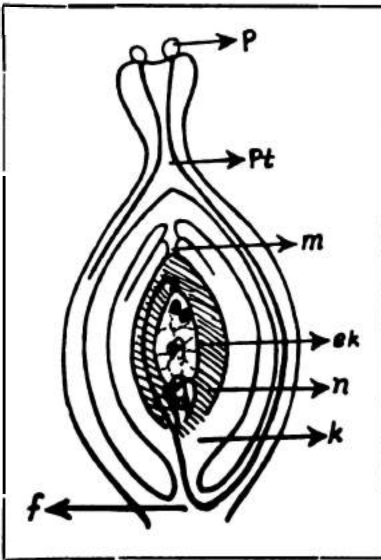
Göbek adı: Türklerde yeni doğan çocuklara ad takma geleneğine uyularak ebe tarafından bebeğin G. kordonu bağlanıp kesilirken verilen ilk ad.

GÖBEK (Hilum), Biyolojide birçok yerlerde genel olarak «orta kısım» anlamında kullanılan bir deyim. Memeli hayvanlarda karnın ortasında bulunan çukurluğa; bitkilerde ise yedek nişasta tanelerinin meydana gelmeye başladığı yere G. (hilum) denir. Patates yumrusunun nişasta tanelerinde G., küçük tanelerde ortada, büyük tanelerde ise dış tarafta bulunur (Şekil..). Tohumların, tohum bağı (funikulus) na bağlandıkları yere de G. adı verilir. Tohum, bağdan ayrıldığı zaman üzerinde bağın izi kalır.

Patatesin büyük ve küçük nişasta taneleri

GÖBEK DÖLLENMESİ (Kalazogami), dişi organın tepeciği üzerine erişen polen taneleri burada çimlenir ve bir polen tüpü (çim borusu) meydana getirir. Polen tüpünün içine, polen tanesinden meydana gelen ve cinsi olmayan bitirici (vejetatif) hücrenin çekirdeği ile, üretici (jeneratif) hücreden meydana gelen 2 sperma hücresi girer. Polen tüpü içine giren bitirici hücrenin çekirdeğine, burada polen tüpü çekirdeği adı verilir; tüpün içinde en önde bu çekirdek yer alır, onu sperma hücreleri takip eder. Bu şekilde meydana gelmiş olan polen tüpünün embriyo kesesine erişmesi bitki gruplarında değişik şekilde olur. Normal olarak polen tüpü embriyo kesesine mikropilden girer. Bazı bitkilerde ise polen tüpü embriyo kesesine aşağı kısımdan, yani tohum bağının yumurtalığa bağlandığı (funikulus) ve G. (hilum) adı verilen yerden girer veya *nusellus*'un içinden dolaşıp yukarı kısımda kıvrılarak yumurta hücresine erişir; tüpün içinde bulunan sperma hücrelerinden biri yumurta hücresini döller. Bu şekildeki döllenmeye G. D. adı verilir.

Göbek döllenmesi (Kalazogami)

p: Polen tanesi, pt: Polen tüpü, m: Mikropil, ek: Embriyo kesesi, n: Nusellus, k: Kalaza, f: Funikulus

GÖBEK FITIĞI (Fr. Hernie ombilicale) [Tıp]: bk. FITIK.

GÖBEK TAŞI: bk. HAMAM.

GÖBEKLİ DOMUZ (Dicotyles tajacu; Fr. Pécari à collier; Alm. Naberschwein; İng. Collered peccary), Çiftparmaklılar (Artiodactyla) takımının pekarigiller (Tayassuidae) familyasından bir memeli türü. Yaban domuzuna benzemekle beraber ondan daha ufak cüsseli (90 cm), dolgun vücutlu, ince bacaklı, burun kısmı uzun olan iri kafalı, gri - siyah renkli bir hayvan olup boynunda bir beyaz yakalığı vardır. Sırtındaki bir salgı bezinden çok pis kokan bir sıvı salar. Amerika ormanlarında sürüler halinde yaşayan G. D., kuvvetli köpek dişleri sayesinde yırtıcılara karşı savunur.

GÖBEKLİ DOMUZ

GÖBEL, Balıkesir ilinin Susurluk ilçesine bağlı bir bucak. 8 köyü ile birlikte bucak nüfusu 7 592 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 2 677, denizden yüksekliği 50 m dir. Verimli toprakları vardır. Yakınından Bandırma - Susurluk - Balıkesir asfaltı ve demiryolu geçer. Kuzeybatısında Manyas gölü vardır. Bk. SUSURLUK.

GÖÇ (Fr. Migration), en geniş anlamı ile, yaşama şartlarının türlü sebeplerle zorlaştığı yerlerde, daha iyi, daha elverişli geçinme ve kimi halde yerleşme yolunu bulmak üzere canlıların (kuş G. leri gibi) ve özellikle insanların bir yerden başka bir yere taşınması işi.

G. ler umumiyetle tabiî sebeplere dayanır. İlk insan ya gıda aramak, ya korunmak veya sadece hareket etmek ihtiyacından göç etmiştir (Alm. Wanderlust). Bazan kıtlık veya tabiî âfetler (sel, volkan patlaması) üzerine insan yerleştiği yerleri terk eder; bazan da verimsiz toprakları terk edip daha iyi yaşama imkânı bulmak için göç eder. Sosyal sebeplere gelince, bunlar daha çok ve daha değişiktir: Siyasî baskı (eski Yunanistan'da, Fransız İhtilâli sırasında veya bugünkü komünist ülkelerde eski rejime inananların memleketten çıkmaları gibi) G. lere sebep olabilir; dinî sebepler (Lama dinindeki reformdan sonra Tibetli rahiplerin diyar diyar dolaşmağa mecbur oluşları; İspanya'dan Müslümanların çıkarılması veya Avrupa'da Reform hareketinden sonra bir kısım halkın memleketlerini terk etmeleri) G. e yol açabilir. İktisadî şartlar (yani ülkelerde veya şehirlerde ücretlerin yüksekliği) da G. ihtiyacını doğurabilir.

İnsan G. leri, bazı ehlî veya vahşi hayvanların çoğalmasını ve beslenmek için lüzumlu olan bazı sebzelerin yayılmasını sağlamıştır. Amerika keşfedildikten sonra Avrupalılarla birlikte Amerika'ya buğday, kamış gibi bitkiler girerken, Amerika'dan da patates, mısır ve bazı sığır ve koyun

cinsleri gelmiştir. Bunun tersine, bazı yeni cinslerin varlığı G. leri hızlandırmıştır. Günümüzde G. leri tahrik eden unsurlar arasında sermaye, huzur ve emniyet de vardır.

G. lerin en ehemmiyetlisi, siyasî, iktisadî ve sosyal neticeleri ile insan G. leridir. Milletlerin bir kısmı hiç G. etmez (Japonlar), bir kısmı da çok G. eder (İrlandalılar). Bunun üzerine birinde «nüfus sıkışması» öbüründe ise «nüfus kanaması» meydana gelir. G. ler, bilhassa başlangıçta genç ve erkek, yani çalışan unsurları içine aldığı için, çıkılan memleket için bir kayıp, gidilen memleket için ise canlı bir kazançtır.

İnsan, her zaman için milletlerin başta gelen servetidir. Bu sebeple G. ler gitgide devlet kontrolüne alınmaktadır. Çünkü G. ler bütün devletler için ağır meselelere yol açar. Bu bakımdan XIX. yüzyılda mal mübadeleleri gibi G. ler de serbest iken, XX. yüzyılda durum değişmiştir.

G. olayının çeşitleri arasında başlıcaları şunlardır:

1. Dışa göçler (Fr. Emigration): Bir kimsenin veya topluluğun, yaşadığı öz yurdundan başka bir ülkeye göç etmesi. XIX. yüzyılda uzak ülkelere olan G. ler bunlardandır. İnsan toplulukları, çok eski çağlardan beri daha güçlü bir kavimden korunmak, daha verimli topraklara kavuşmak gibi sebeplerle başka yerlere göçmüştür. 400 yıl gibi nispeten kısa sayılacak bir süre içinde Avrupa'dan Amerika'ya ve Avustralya'ya geniş ölçüde G. ler olmuştur. Yerini değiştirebilen her canlı gibi, insanların da kıtlığa karşı ilk tepkileri, yiyecek bulmak üzere başka yerlere gitmektir. Kıtlık bölgelerinden ve dar yaşama yerlerinden kaçanların meydana getirdiği G. ler, Orta Çağ Avrupasında sık rastlanan olaylar arasındadır. Bu arada türlü ülkelerdeki iç didişmeler ve savaşlarla genel olarak harpler yüzünden doğan kıtlıkların sonucu olarak, milyonlarca insan göç etmeye zorlanmıştır. Nüfus artışının beslenmeden üstün gelecek şekilde olması, çeşitli tabiî felâketler ve iklim değişiklikleri de insan topluluklarını G. zorunluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Hemen her milletin masallarında, artık sığışamadıkları için, yurtlarından göç etme zorunda kaldıklarını anlatan bölümler vardır. Türklerin Ergenekon Destanı (b. bk.) bunlardandır. G. etme sebeplerinden biri de içtimaî, siyasî veya dinî baskılardan kurtulma isteğidir. Buddhizmde ve Hıristiyanlıkta dinî heyecanların insan topluluklarının yer değiştirmesine yol açtığı olmuştur.

Dışa G. ler, ekseriya, birden ve toplu olarak nüfusun akını şeklinde değil, daha çok ağır ağır ve kademeli bir gidiş ve yerleşme şeklinde olmuştur. G. olayları ile ilk insanların yeryüzüne yayılmaları arasında münasebet vardır. Dünyanın birçok yerlerinin buz örtüleri ile kaplandığı Buzul Çağı (bk. DİLUVİUM) da, başka canlılar gibi, insanların da güneye, sıcaklık durumu daha elverişli yerlere göç ettikleri ve buzul çağlarının ardından sıcaklaşmaya doğru giden kuzeye yeniden göç etmiş bulundukları sanılıyor. Öte yandan bol yağışlı Diluvial çağa zaman bakımından uyan bol yağmurlar devrinden (Pluvial çağdan) sonra Afrika'nın kuzey bölgelerinin zamanla kuraklaşmaya doğru gitmesi de buralarda yaşayan insanları Nil vadisine yerleşmeye zorlamış olmalıdır. Bu arada Eski Çağlarda bugünküne göre bol yağışlı olan ve elverişli iklim şartları bulunan Asya'nın iç bölgelerinde yerleşmiş ve medeniyetler kurmuş bulunan Türklerin, daha sonra beliren kuraklaşmalar yüzünden buradan dünyanın birçok bölgelerine göç etmiş olmaları ihtimali, bir zamanlar ileri sürülmüş ve savunulmuş görüşlerdir.

2. İçe göçler (Fr. Immigration): Bazı memleketlerde yaşama ve geçinme imkânları elverişli bulunmuş, fakat buralarda nüfus uzun süre az olmuştur. Bunun için bu ülkeler, kalabalık nüfuslu ve geçim zorluğu fazla olan memleketlerden kendilerine nüfus çekmişlerdir. Bu olay, bugün de yer yer olmaktadır. Bu türlü nüfus hareketine içe G. denir. Böylece yer değiştiren insanlara göçmen adı verilmiştir. Buna göre, bırakıp geldikleri ana yurtlarına göre bunlar dıştan göçen (emigrant), yeni yerleştikleri memlekete göre ise içe göçen veya sadece göçmen (immigrant) dirler. Yakın bir geçmişin ve zamanımızın en önemli G. leri özellikle Amerika ülkelerine ve Avustralya'ya olanlarıdır. Bu ülkelerden Amerika Birleşik Devletlerinin nüfusu, ilk sayımın yapıldığı 1790 yılında sadece 4 milyona yakın iken, 140 yıl içinde 30 kattan çok büyüyerek 1930'da 140 milyona yaklaşmıştır. Nüfusun bu artışında önemli yeri olan Avrupa'dan gelen göçmenler (ilk G. lerde çoğunluğu alanlar sırası ile İngilizler, İskoçlar, İrlandalılar, Almanlar, Hollandalılar, İsveçliler, daha sonraları da Güney ve Doğu Avrupalılar) ile daha eski halklar ve yerliler arasında uzun ve sert didişmeler olmuştur. Bu ülkeye 1820'den 1932'ye kadar gelenler 38 milyonu bulmuştur. Bunun 32 milyondan çoğu Avrupa'dan, 6 milyona yakını da başka kıtalardan gelmiştir. Bu arada Asya'nın doğusundan gelen göçmenler de hızla artmış, arkası gelmeyen bu G. ler, her defasında biraz daha daraltılarak çıkarılan kanunlarla sınırlandırılmıştır. 1840'tan 1955'e kadar Amerika Birleşik Devletlerine gelen göçmen sayısı 40 milyonu geçmiştir. Göçmenler, anavatanlarına göre, az çok belirli yerlerde yerleşmişler, yeni tabiî çevrelerinin şartlarına göre özellikler alarak topluluklar meydana getirmişlerdir.

Amerika'nın keşfinden sonra Güney Amerika'ya da G. ler başlamış ve bu hareket zaman zaman artmıştır (1890-1910 arasında Arjantin'e 2 milyon, Brezilya'ya 1 milyon kişi göç ederek yerleşmiştir). I ve II. Dünya harpleri de çok sayıda insanın yurdundan göç etmesine sebep olmuştur. Bu harplerden sonra Balkanlarda oturan Türklerin büyük bir kısmı da Türkiye'ye göç etmiş, türlü bölgelerimizde yerleşmiştir.

3. İç göçler: Bu türlü G. ler, bir ülkenin içinde bir yerden bir başka yere olan G. lerdir. «Ülkede yer değiştiren nüfus» şeklinde adlandırılabilecek olan bu G. lerin kimisi temelli göçme şeklinde olur, böylece insanlar eski yerlerini bırakarak başka bir yerde (şehirde, kentte, köyde) yerleşirler. Bu arada köylerden şehirlere G. ve oralarda yerleşme olayları da önemli yer tutar. İç G. lerin kimisi geçici G. tür. Mevsimlere bağlı işçi G. leri bunlardandır. İç G. lerin kimisi de yazlık göçme şeklinde olur ki, bağlara G., yaylalara G., yazlıklara G. bunlardandır. İç G. ler içinde bir başka göçme de hayvanlarını otlatmak için yıl içinde otlatma yerleri olan yaylalara hayvanların kışın barındırıldığı ağıllar arasında sürülerle birlikte olanlarıdır. Buna yaylacılık (b. bk.) denir. Bundan farklı olarak, ayrıca, yer yer daima dolaşan göçebeler ile yarı göçebeler de vardır.

Bütün bunlar arasında köylü nüfusunun birçok ülkelerde hızla çoğalması ve yer yer endüstri merkezlerinin belirmesi ve gelişmesi ile ilgili olarak, köyden şehre nüfus akımı olmuştur. Köyden G., yeryüzünün türlü ülkelerindeki endüstrileşme çağının en belirgin olaylarından biridir. Köyde çiftçilik ederek geçinirken fabrikalardaki kazancı daha çekici bulan, şehirdeki yaşayışı da daha kolay gören köylü, bu çağda şehirlere akın etmiştir. Köyde nüfusun artması, doğumun çokluğu, artan nüfusun başka yerlere ve bu arada

sanayi şehirlerine taşmasını zorlamıştır. Birçok ülkelerde köyden şehire G. olduğu halde, köy nüfusu yine de artmış, fakat bu artış, sanayi şehirleri nüfusunun artışı yanında küçük kalmıştır. Köyde çiftçilik ederek geçinirken işini değiştirmek üzere şehre olan G. , tarla, bahçe, bağ işlerini bırakarak, fabrika işçisi, satıcı, yapı işçisi, maden amelesi olmuş köylü, geldiği yeni yerde yerleşerek şehirli durumuna girmiştir. Köyden göçme şeklinde dilimizde kullanılan söz, Almancada Landflucht (köyden kaçma) kelimesi ile belirtilmiş, İngiltere'de ise tarladan kömür işletmelerine, endüstri merkezlerine doğru olmuş bulunan köyden göçme olayı, Yeşil Bölge (Green Country) den Kara Bölge (Black Country) ye nüfus akışı deyişleri ile belirtilmiştir.

Türkiye'de nüfus arttıkça (1927 de 13,6 milyon, 1965 te 31,4 milyon), ekonomik gelişmeler belirdikçe, iç G. ler de artmıştır. Doğdukları yerleri terk etmiş olan nüfus tutarı 1935 te umumî nüfusun % 6, 8 i (1 milyon) iken, 1960 ta % 11 i bulmuştur (3 milyon). Türkiye'de iç G. ler genellikle endüstri merkezlerine olmakta, bu arada deniz kıyısı şehir ve limanlarına (Istanbul, İzmir, Zonguldak, Samsun, Mersin, İskenderun) daha çok yönelmektedir. Başkent Ankara'ya, büyük endüstri ve tarım merkezi Adana'ya, Ege bölgesine de iç G. ler çok olmuş ve olmaktadır. Türkiye illerinin hemen hemen 2/3 ü (nüfus çeken yerlerden çok daha geniş bir bölümü), bu yerlere nüfus akımına sebeb olmaktadır. Türlü merkezlere nüfus gönderen bölgelerimiz arasında Karadeniz bölgesi önemli yer tutmuştur. Memleketin türlü bölgelerinde yeni yeni sanayi ve kültür merkezleri belirdikçe (Çukurova şehirleri, Samsun, Diyarbakır gibi) buralara o bölge ve çevredeki köylerden iç G. ler olmaktadır. Ayrıca, köyden kente ve köyden köye iç G. ler de olur. Buna göre, Türkiye'de uzun mesafeli iç G. ler olduğu gibi, kısa mesafeli iç G. ler (bir bölge içinde veya bir çevrede) de vardır.

Türkiye'deki önemli nüfus hareketlerinden biri de bir çeşit geçici iç G. olan *gurbetçilik*'tir. Yurdun türlü bölgelerinde bütün bir yıl kendine yetecek ürünleri elde edemeyen nüfus, yıl içinde bir süre yakın veya uzak iş yerlerine giderek iş tutmaya çalışmış ve böylece yaşama şartlarını düzeltme çabası gurbetçiliği doğurmuştur. Bu iş yerleri tarla ve bağ, bahçe alanları, yapı işleri, fabrika işçiliği gibi şekillerde olabilir.

Türkiye'de yer yer görülen geçici iç G. lerden biri de yaylaya, bağa, yazlığa, sayfiyeye çıkma şeklindeki mevsimlik nüfus hareketleridir. Bağda ve bahçede gereken işlerin yapılması, hem ailenin geçimini sağlaması, hem ihtiyaç fazlası ürünlerden kazanç elde edilmesi, hem de bir yazlık olarak gidilen yerden faydalanılması düşüncesi ile memleketimizin birçok yerlerinde yazın bağlara göçülür. Ailece yapılan G. işi, Mayısta başlar (buna bağa göçme denir), güzün yine şehir ve kentlere dönülür. Bk. ŞEHİR ve ŞEHİRLEŞME, GÖÇEBELİK, YAYLACILIK, NÜFUS. — R. İ.

Türkiye'ye Göçler: Tarihin çok eski çağlarından beri Türkler, oturdukları yurtların dışına göç ettikleri gibi, bulundukları ülkelerden ana Türk yurtlarına da göçmüşlerdir. Bu G. lerin çeşitli sebepleri vardır: Dışa G. ler daha ziyade tabiî âfetler üzerine yapılmış, içe G. ler ise toprak kayıpları sonunda yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kalan Türk halklarının anavatana toplanmaları zaruretinden doğmuştur.

Orta Asya'dan Batıya G. ler IV. yüzyılda başlamıştır. Hunlar ve Avarlar IV - IX. yüzyıllarda Orta Avrupa'ya yerleşmişler, imparatorluklar kurmuşlardır. Fakat bu G. ler üzerine Orta Asya tamamen boşaltılmamıştır.

Büyük sayıda Türk'ün göç etmesi hadisesi, Anadolu'yu ele geçirdiğimiz devire rastlar. 1071'de Alparslan'ın Bizans imparatorunu Malazgirt'de mağlûp etmesinden sonra Türkler büyük kafileler halinde Anadolu'ya yerleşmiştir. Tesbit edilebilen rakam 500 000 civarındadır.

XIII. yüzyılda başlayan Moğol istilâsı üzerine Türkler, İran yoluyla Anadolu'ya gelmişlerdir. İran'da pek çok iz bırakarak gelen Türkler, gittikleri yerlerde devletler kurmuşlardır. XV. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu G. hareketinin bilânçosu 10 milyonun üstündedir.

Osmanlı İmparatorluğunun kurulması üzerine Rumeli, Adalar, Kuzey Afrika, Mısır gibi ülkelere 5 milyondan fazla Türk göç edip yerleşmiştir. Yerleşme maksadını güden bu G. lerin izleri bugün bu ülkelerde olduğu gibi görülmektedir.

İmparatorluğun genişleme devresinde vuku bulan bu G. hareketleri, Duraklama Devrinde durmuş veya toprak kayıpları oldukça G. ler kaybedilen topraklardan elde kalanlara doğru bir istikamet almıştır. Bunun ilk örneğini Budin'in elden çıkmasından sonra görüyoruz.

İslâmlığın temsilcisi olarak Hıristiyan âleminin içine giren Türkler, askerî yenilgilere uğrayan Hıristiyan devletlerinin vahşice saldırıları, her türlü hak, hukuk ve ahlâk kaidelerini çiğneyen gayriinsanî hareketleri sonucu G. e mecbur edilmişlerdir.

G. hareketleri uzun zaman bir kayda tâbi olmamıştır. Nizamsız, teşkilâtsız yürüyen bu harekete dair pek az bilgi mevcuttur.

1700 - 1774 yıllarındaki toprak kayıpları G. leri hızlandırmıştır. Türklerin yayılmasına engel olmak, Avrupa'nın öteden beri başlıca gayesi idi. Çin'den Viyana'ya kadar doğuda, batıda ve güneyde Türklerin yayılmasını önlemek isteyen Hıristiyan ve hattâ Müslüman milletler olmuştur. Bu çabalar Rusların gelişmesi ile kuvvetlenmiş ve Rusya, Türk ülkelerini kemire kemire, kâh ilerleyerek kâh geri çekilerek her gün biraz daha Türk ülkelerinden parçalar koparmıştır. 1770'ten sonra Kırım'a, 1774'ten sonra Rumeli'ye, 1828'den sonra Adalar Denizine göz diken Ruslar ve diğer Avrupa milletleri, her fırsatta Türklere saldırmışlardır. Bu saldırılar sonunda Türk halkları tedirgin olmuş, anavatan Anadolu ve Rumeli'ye akın akın göç etmeye başlamışlardır.

Kırım'dan Göçler: 1771'de Kırım'ın işgali sırasındaki tahribat çok büyük olmuştur. Bütün Kırım şehirleri yakılmış, 35 000 den fazla mâsum Kırımlı Türk kılıçtan geçirilmiştir. 1785 - 1788 yıllarında Kırım halkından deniz kıyılarına, iskelelere, limanlara yakın yerlerde bulunan binlerce insan Anadolu'ya, Balkanlara çekilmek için mal ve mülklerini yok pahasına ellerinden çıkararak göçmeğe koyulmuşlardır. Bunlar içinde Giray Hânedanının ahfadı ile memleketin birçok eşrafı da bulunuyordu. 1789 - 1790 yılları, G. akınının en şiddetli, en acıklı safhasını teşkil etmişti. Bu durum 1800 yılına kadar sürmüştür. Bu arada 500 000 kişiye yakın bir halk kütlesinin göç ettiği tahmin edilmektedir. Gerek yollarda çeşitli hastalıklarla, gerek fırtınalı denizi geçerken vukua gelen felâketlerle eksilen halk, Bâbıâlî kayıt defterlerinde 300 000 kişi olarak görünmektedir. Kırım *köy* İhtiyarlar Meclisinin istatistiklerine göre 1797 yılına kadar göç edenlerin sayısı 300 000 den fazla idi.

1770'de Kırım'ın nüfusu 1,5 milyondu. Toprakları

yağma edilen halk fakru zaruret içinde kalmış, dinî inançları ile alay edilmiş, nihayet zor kullanılarak yerlerinden kovulmuştur.

1803 yılında Kırımlı Türkler, Rus hükûmetinin G. e müsaade etmesiyle hazırlığa başlamışsa da, sonradan bir emirle bu G. durdurulmuştur.

1812'de ise Türkiye'nin Napoléon'a müzahereti sebebiyle Kırım Türklerine Ruslarca yapılan yeni zulüm ve işkenceler, harp sonunda müsaade çıkar çıkmaz akın halinde G. e yol açmıştır.

1815'de iyice hızlanan G., 1828 harbi sonunda daha da şiddetlenerek bir akın hâlini almıştır. O vakit göçenlerin sayısı 200 000 e varmıştır. Bu Kırım göçmenlerinin ekserisi Eskişehir ve civarına yerleşmişlerdir.

1860 - 1862 göçleri: Bu göçler pek dehşetli olmuştur. Bu G. e Nogaylar da katılmıştır. 101 605'i kadın olmak üzere 227 627 kişi göç etmiştir. Yollarda 60 000 kadar Kırım Türkü telef olmuştur. Bu G. ten sonra Kırım adası âdetâ boşalmıştır. Step kısmında kimse kalmamıştır. 1862'de G. en şiddetli safhasına girmiştir. Göçenlerin sayısı 360 000 idi. 1859 - 1864 yıllarında Kırım Türkleri ile birlikte göç eden Çerkez ve Nogayların sayısı da katılınca göçmenlerin toplamı 700 - 800 bini bulmuştur.

1860 - 1861 G. ünden sonra Ruslar Türk vakıflarına da el koyarak Türklük izlerini tamamen silmeye kalkışmışlardır. Nitekim okullardan Türkçe tedrisatı kaldırmışlar, camileri yakıp yıkmış veya kilise haline getirmişlerdir. Ayrıca halk Rusca öğrenmeye mecbur edilmiştir.

1874'te Kırım halkından kalanların askere çağrılmaları, G. hareketini yeniden şiddetlendirmiştir. Rus ordusunda hizmet etmek ve hele Türkiye'ye karşı savaşa gitmek ihtimali Kırım Türklerine ölümden beter gelmiştir. Bu dayanılmaz hâl karşısında halk yeniden G. hazırlıklarına başlamıştır. Bu arada 1877 savaşının çıkması üzerine G. durmuştur. Savaş bittikten sonra 1881'de tekrar G. hazırlıklarına başlayan halk, 1890 - 1891'de son haddini bulan yeni G. e katılmaya koyulmuşlardır.

O zaman göç edenlerin sayısı 18 - 20 bini bulmuştur. Bu defaki G. e sadece ellerinden toprakları çeşitli düzen ve baskılarla alınanlar değil, toprak sahibi olanlar da katılmışlardır.

1902'de Kırım Türklerinin tekrar G. e hazırlandıkları görülüyor. 1904 - 1905 Rus savaşları G. e ara vermiştir. Bundan sonra G. yavaşlamışsa da, 1,5 milyon Türkten 1914 yılında ancak 238 bin kişi kalmıştır.

1877 yılı Tuna muharebelerine kadar göç eden Kırım Türklerinin büyük ekseriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli kıyılarındaki Köstence, Mangalya, Balçık, Varna, Burgaz şehirlerine çıkmış, Balkan yarımadasının içlerine, hattâ Vidin'e kadar Tuna boyuna yayılmışlardır. 1829 harbinden sonra tazyik ve tedhişe boyun eğmeyen Bucaklı Nogaylar, eski yurtları Basarabya'yı terk ederek Müslüman memleketlerdeki kardeşlerinin yanına göç etmişlerdir. Lehistan kralı III. Sigismund'un tazyiki ile Letonya Tatarlarının büyük bir kısmı Kırım'a, Anadolu'ya göç ettikleri gibi, eski Osmanlı İmparatorluğunu Avrupa kısmından olan Wobres ve Bulgaristan'a da göç etmişlerdir.

Kırım'ın ilhakından Tuna muharebesine kadar yalnız Kırım'dan göçenler kısmen, Tuna muharebesinden sonra Kırım'dan, Balkan yarımadasından göçenler ise tamamen Istanbul, Edirne, Bursa, Eskişehir, Ankara, Sivas, İzmir, Konya, Adana, Diyarbakır, Halep vilâyetlerine yerleşmişlerdir.

Kuzey Kafkasya'dan Göçler: Kuzey Kafkasya, Türklerin öteden beri yaşadıkları öz yurtlarından biridir. İlk defa 1768'de Rus saldırısına uğrayan Kuzey Kafkasya halkı, Türk askeriyle omuz omuza vererek işgalciye karşı savaşmışsa da, düşmanın üstün kuvvetleri karşısında mağlûp olmuştur. Bunun üzerine 10 000 kadar Kuzey Kafkasyalı, Orta Asya'dan sonra Türklere anavatan olan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Bundan sonra devamlı olarak Rus saldırılarının tehdidine maruz kalan Kuzey Kafkasyalılar sık sık göç etmişlerdir. 1780 - 1800 yılları arasında Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 30 000'i bulmuştur. 1812 - 1815 yılları arasında gelenler ise 15 000 kadardır. 1828 Türk - Rus savaşının başlaması üzerine 1829'da 12 000 Kuzey Kafkasyalı Türk, Türkiye'ye göç etmiştir.

Kuzey Kafkasyalıların 1829'da başladıkları direnme savaşı eşşiz bir hürriyet mücadelesidir. 30 yıl sonra bu mücadele 1859'da Rusların gönderdikleri büyük askerî kuvvetler karşısında gittikçe zayıflamış ve 5 Aralık 1859'da bu şâhâne savaşın kahramanı Şeyh Şâmil (b. bk.) esir düşmüştür.

Ümit ve mukavemetleri kırılan fakat Rusları iyice yıldırmış olan Kuzey Kafkasyalılara Rusya iki hunharca teklifte bulunmuştur:

1. Türkiye'ye göç etmek.
2. Rusya'nın herhangi bir yerine tehcir edilmeğe razı olmak.

Kuzey Kafkasya Türkleri bu teklifleri kabul etmemişler ve mücadele 1863 yılına kadar devam etmiştir. Bu arada G. ler de durmamış, 1855 - 1863 yıllarıarasında 295 000 Kuzey Kafkasyalı Türkiye'ye sığınmıştır. Rusların gittikçe şid-

GÖÇ: Bulgaristan'ın Eskicuma taraflarından göç eden Türk halk kitleleri (Aurelji'nin deseninden)

detlenen saldırılarını durdurmak için Osmanlı hükûmeti ve İngiltere diplomatik yollardan teşebbüslerde bulunmuşlarsa da, birnetice alınamamıştır. Ruslar Kafkasyalı Müslüman halkı yurtlarından çıkarmağa kararlı idiler. Rusya bu hareketi ile başka bir gaye daha güdüyordu. O da, iktisadî ve siyasî zorluklar ile karşı karşıya bulunan Türkiye'nin durumunu biraz daha sarsmaktı. Diplomatik görüşme veya diğer başka anlaşmalara yanaşmayan Ruslar, 1864 Ağustosunda Batı Kafkasya ve Kuban havalisindeki Türk ve Müslüman halka bir ay içinde yurtlarını terk etmeleri için emir verdi. Büyük bir panik içinde bir milyonu aşan halk, karadan ve denizden, derme çatma vasıtalarla yollara döküldüler. Korkunç bir felâket halini alan bu G. sırasında göçmenlerin 1/3'ü Karadeniz'de boğulmuş veya yollarda sefâletten ölmüştür. Selâmete ulaşabilenlerin sayısı 500 - 600 bindir. Kafkasya'nın batı kıyılarında bekleyen göçmenler, Trabzon, Samsun, Varna, Köstence limanlarına naklolunmuşlardır. Bir kısmı ise deniz yolu ile Akdeniz, Ege limanlarına veya karayolu ile İç Anadolu bölgesine gönderilmişlerdir.

Bu büyük akın karşısında Osmanlı Devleti gerçekten çok müşkül duruma düşmüş; Rusya ise umduğu neticeleri almıştır.

Devletin yükünü hafifletmek için Türk halkı göçmenlerin yardımına koşmakta gecikmemiştir. Malını, mülkünü, çiftliklerini verenler olmuş ve şuurlu bir dayanışma havası doğmuştur. Istanbul'da ve vilâyetlerde, göçmenlere yardım komisyonları kurulmuştur.

Kafkas göçmenlerinden Rumeli limanlarına inenler Niş, Kosova, Priştine havalisine, Edirne ve İslimye tarafları ile Vidin eyaletine, Sofya ve Berkofça sancaklarına, Lofça, Niğbolu ve Ziştovi'ye yerleştirilmişlerdir. Rus vahşetini böylece yakından gören Bulgar halkı bile bu göçmenlere yardıma kalkışmıştır. Rumeli'ye yerleşen Kafkas göçmenlerinin sayısı 175 000'e ulaşmıştır.

Kafkas göçmenlerinin büyük bir kısmı Amasya, Tokat, Sivas, Çankırı, Adana, Konya, Aydın, İçel, Bursa, Adapazarı, İzmit ve havalisine, hattâ Haleb, Şam, Amman ve Kıbrıs'a gönderilmişlerdir.

Anadolu'ya yerleşen Kafkasyalı göçmenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, 1860'tan 1865'e kadar anavatana gelebilenlerin sayısı 600 000 kabul edildiğine ve bunların 175 000'inin Rumeli'ye yerleştikleri de bilindiğine göre (Ürdün, Şam, Haleb'e giden 30 000 kadarı hariç) Anadolu'ya yerleşenlerin sayısı 400 000 civarındadır.

Kafkas göçmenlerinin durumu o zaman Batı âleminde, bilhassa İngiltere'de insanî tezahürat vesilesi olmuştur. Londra'da Kafkasya göçmenlerine yardım komitesi kurulmuş ve Istanbul'a göçmenler için çok miktarda yiyecek maddesi gönderilmiştir. Bu suretle İngiltere, Hint Müslümanlarının sempatisini kazanmıştır.

Ardı kesilmeyen G. ler devam ederken 1877 Osmanlı Rus savaşı çıkmıştır. Batıda Edirne'ye, doğuda Kars'a kadar sarkan düşman, Türkler üzerinde eskisinden daha şiddetli amansız bir katliama girişmiştir. Bir yıl içinde Kafkasya'dan yeniden 500 000 kişi anavatana sığınmış, bundan sonra G. azalmıştır. Ruslar boşalan topraklardan mahsul alamayınca, müstahsil halkı kaçırmak istememişlerdir. Esasen Türk asıllı halk da azalmıştır. 1886'da sadece 4 000 Kuzey Kafkasyalı anavatana göç etmiş, bunlar da İzmit civarına yerleştirilmiştir.

1904 - 1905 Rus - Japon savaşında Rusya'nın mağlûp edilmesi Türklere nefes aldırmış, nihayet Bolşevik İhtilâlinin yol açtığı çöküntüden faydalanan Kuzey Kafkasyalılar 11 Mayıs 1918'de istiklâllerini ilân etmişlerse de, hem Beyaz hem de Kızıl Rus kuvvetlerinin kanlı saldırılarına uğramışlardır. Muharebeler onbir ay sürmüştür. Kuzey Kafkasya tekrar esir olmuş ve G. ler yine başlamıştır, fakat sınırlara inen zulüm perdesini yarıp çıkmak zorlaşmıştır. Birbirini takip eden isyanlar 1930'da kanlı bir katliam halini almış, II. Dünya Harbinde Kuzey Kafkasyalılar zorla Sovyet ordusuna alınınca, Kuzey Kafkasyalılar iltica yönünü tutmuşlardır. Bu arada ilticaları ve G. leri önlemek için Sovyetler Kuzey Kafkasya halkını Sibirya'ya (Alma - Ata'ya), sürmüşlerdir. 2 milyona yakın insanın yarısından fazlası ağır iklim şartları ve gayrı insanî muamele ve işkencelerle can vermiştir. Batıya sığınmaya muvaffak olmuş ve Sovyetlere karşı savaşı yürütmüş olan General Kılıç Girey (b. bk.) kumandasındaki 7 000 kadar Kuzey Kafkasyalı Potsdam'da verilen gayrı insanî ve her türlü hukuk anlayışından uzak kararla Sovyetlere teslim edilince, içlerinden çok cüz'i bir kısmı zalimlerin elinden kurtulabilmiştir ki, bunlar hâlen Türkiye'ye sığınmış bulunmaktadırlar.

Rusya'da komünist idare kurulduktan sonra (1917) Türkiye'ye gelen Kuzey Kafkasyalıların sayısı 5 000 kadardır. Kuzey Kafkasya göçmenleri Amasya, İskenderun, Samsun, Ankara, Tokat, Sivas, Çankırı, Adana, İzmit, Aydın, Sakarya, Bursa, İçel, Konya, Kars, Mardin, Van, Muş, Maraş, Antalya, Hatay, Eskişehir ve Istanbul bölgeleri ile Kıbrıs'ta yerleşmişlerdir. Haleb, Şam ve Amman Türk toprakları içinde iken oralara gidenler de orada kalmışlardır.

Azerbaycan'dan Göçler: Zengin ve bilhassa petrolü bol bulunan Azerbaycan'a da göz dikmiş olan Ruslar, buradan Türkleri kaçırmak için çeşitli çarelere baş vurmuşlar, bu arada Ermenileri Türklere karşı kullanmışlardır. Bizar olan Türk halkı bilhassa 1800'den sonra Rus işgalini takiben göç etmeye başlamışlardır. 1812 - 1815 yılları arasında 7 000, 1829'da 9 000, 1860'ta 18 000 Azerbaycanlı Türkiye'nin Kars, Iğdır, Ardahan bölgelerine gelmişlerdir. Her şeye rağmen Türk sınırına yakın olmaktan cesaret alan Azerbaycanlılar, yurtlarında kalabilmişlerdir. Ancak 1877'de G. tekrar hızlanmış, nihayet 1920'de komünist Rusların zulümleri karşısında 10 000 kadar Azerî Türkü yeniden Anadolu'ya göç etmiştir. Azerbaycanlı göçmenler Kars, Erzurum ve çevresi ile ticaret merkezlerine yerleşmişlerdir.

GÖÇ: Rusların, Dobruca'da bir Türk köyüne girişleri ve Bulgarlarla birlikte köyü yakıp yıkmaları (Koenen'in deseninden)

Yunanistan'dan Göçler: 1768 - 1774 Rus - Osmanlı harplerinde Ruslar, İngilizlerin yardımı ile Baltık Denizinden Akdeniz'e geçmeğe muvaffak olmuşlar ve Karadağ, Mora, Girit ve diğer bazı Ege adalarında Ortodoks ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırmışlardır. Osmanlı Devletinin, Mora ve Karadağ'da almış olduğu tedbirler sayesinde 1768 - 1774 harpleri esnasında bu ülkelerde yaşayan Müslüman ve Türklerden vatanlarını terk ederek göç edenleri sayıca pek azdır.

1820'de Mora isyanının şiddetlenmesi üzerine Tesalya, Epir, Girit, Sakız ve diğer Ege adalarında oturan Türklerin korunması Devlet için büyük bir gaile halini almıştır. Avrupa devletleri Rumların Osmanlı idaresinden ayrılmalarını arzu ve teşvik ettiklerinden bu isyanları maddî ve manevî bakımdan desteklemişlerdir. Rum çetecileri, Avrupa'dan gelen gönüllü askerler Tesalya, Mora ve Ege adalarının şehir, kasaba ve köylerinde oturan masum Türk ve İslâm halka karşı dehşetli bir imhâ siyasetine girişmişler, Rumen tarihçisi Iorga'nın yazdığına göre, 1821 Eylülünde yalnız Trepoliçe'de 32 000 Müslüman Türk katliama uğramıştır. Din adamları, sakallarına reçine sürülerek, üzerlerine petrol dökülerek yakılmışlar; kadınların bile gözleri oyulmuştur (bk. AHMED HİKMET MÜFTÜOĞLU).

1826'da Rusya ile İngiltere arasında varılan bir anlaşmaya göre mustakil Yunan Devleti kurulmuş ve Müslüman halkın Hıristiyanlardan ayrı tutularak Mora'dan tamamen çıkarılmaları kararlaştırılmıştır. Mora'daki ve hattâ diğer adalardaki Türk halkının emlâk ve arazileri, mukabili ödenerek alınacak, Osmanlı Devletinin diğer bölgelerine göç edeceklerdi. Bu teklif Osmanlı Devleti tarafından reddolunmuş, fakat Rus - İngiliz baskısına Fransızlar da katılarak müzakereler devam ederken 20 Kasım 1827'de donanmamız âni olarak Navarin'de Fransız ve İngiliz donanmalarının baskınına uğramış, Fransızlar karaya asker çıkarmışlar, Mora'daki Türk halkının hukukunu korumak için askerî kudret kâfî gelmemiştir. Üstelik 1828'de Rusya harp ilân edince iki ateş arasında kalan Türkiye'nin toprakları Rumeli'de Edirne'ye kadar, Kafkasya'da Erzurum'a kadar düşman işgaline uğramıştır. İşgal altına giren bu ülkelerden Anadolu'nun içlerine ve Rumeli'nin işgal edilmeyen yerlerine akınlar halinde G. ler olmuştur. Bu G. lerin sayısı hakkında kesin bilgi yoktur.

1829'da Edirne'de imza edilen anlaşma ile savaş son bulmuş, Yunanistan'ın kurulması Osmanlı Devletince tanınmıştır. Yunanistan hudutlarını ve Mora'dan Müslüman halkın ne suretle göç edeceklerini tesbit eden anlaşma 1830'da Istanbul'da kabul edilmiştir. II. Mahmut Müslüman halkın bir anlaşma yoluyle Mora'dan çıkarılmasının devlet şan ve şerefine yakışmadığını belirterek bu maddenin kabul edilmemesi yolunda itiraz etmiş ise de, Fransa ve İngiltere'nin baskısı karşısında Mora'daki Türklerin 6 ay içinde başaltılması kabul olunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu tarihinde üç devletin birleşerek İslâm ülkesi bir topraktan Müslüman Türklerin çıkarılması için bir anlaşma yapıldığı görülmemişti. İslâmlara ait bir ülkenin mücadele edilmeden anlaşma yoluyle düşmanlara bırakılması din ve geleneklere aykırı idi. II. Mahmut Mora'da daha fazla Türk kanının dökülmesini önlemek için böyle bir anlaşmanın şer'i şerife aykırı olmadığını izah için Şeyhülislâm'dan fetva almak zorunda kalmıştı Bundan sonra Mora'daki Türklerin tahliyesine başlanmıştır. Üç Avrupa devletinin birleşerek, Türkleri sahip oldukları ülkelerden mecburî G. e tâbî tutma siyaseti de insanî bir prensip imiş gibi dünya siyaset tarihinde yer almağa başlamıştır. İnsan hakları prensiplerine tamamiyle aykırı kabul edilen ve «expulsion» (kovma, sürme) kategorisine giren bu G. siyaseti ile Türkler ilk defa karşılaşmışlardır.

1864'de Girit'te Rum ayaklanmaları şiddetlenince, köy ve kasabalarda bulunan Müslüman Türk halkı ağır hücumlara maruz kalmış, Müslümanların çoğu bir fesat yuvası haline gelen Girit'ten Anadolu'ya ve Istanbul'a göç etmişlerdir. Göç edenlerin sayısı 60 000 i geçiyordu.

Halbuki 1760'ta Girit adasında 200 000 Türk ve yalnız 60 000 Rum varken, 40 yılda Türklerin sayısı 33 000 e inmiştir. 1909'dan sonra ise Adada kalan Türklerin bir kısmı öldürülmüş, canını kurtarabilenler de Anadolu'ya geçmişlerdir.

1909'da Girit'in Yunanistan'a bağlanmasından cesaret alan Rumlar, Balkan Harbinin yarattığı hava içinde Makedonya, Epir ve Batı Trakya bölgelerinde yaşayan Türklere saldırmışlar ve onları G. e mecbur etmişlerdir.

Binlerce soydaş aç ve perişan gelmiş memleket kapılarına dayanmıştır. Bu arada, I. Dünya Harbi patlak vermiş, Yunanistan hudutları içinde bulunan yüzbinlerce Türk, müdafaasız kalmıştır. İmkân bulabilenler G. yolunu tutmuştur. Mütareke yıllarında on binlerce soydaşımız anavatana sığınmış, Sèvres Muahedesi felâketinden sonra 1919'da uyanan Millî Mücadele ruhu ile Kurtuluş Savaşı başladıktan sonra, vatan topraklarına saldıran Yunan orduları İzmir'de denize döküldükten sonra kazanılan zafer Türkiye Türklerinin olduğu kadar dışarıdaki Türklerin de yüzünü güldürmüştür. G. durmamışsa da, daha başka bir mâna kazanmıştır.

Lausanne antlaşması gereğince yapılan mecburî nüfus mübadelesi sonucunda «mübadil» adiyle yurdumuza Yunanistan'dan pek çok soydaşımız gelmiştir.

Bu mübadelede Türkiye'den 149 851 Rum gitmiş, buna mukabil 1923 - 1933 yılları arasında Yunanistan'da kalanlardan 384 000 Türk, memleketimize gelmiştir. Fakat Yunanistan'dan G. bununla sona ermemiştir. Lausanne antlaşması ile can ve mal emniyetleri, vatandaşlık hak ve hürriyetleri sağlanmış olmasına rağmen, Türklere baskı devam etmiş ve kimi pasaportlu, çoğu da kaçarak memleketimize sığınanların sayısı 1934 - 1960 yılları arasında 23 788 i bulmuştur. 1950'den sonra Yunanistan'dan ortalama her yıl 1 600 Türk serbest göçmen olarak yurda gelmiştir.

Yunanistan Yarımadasından yalnız 1885 - 1923 yılları arasında 750 000 Türk Anadolu'ya hicret etmiştir.

Bulgaristan'dan Göçler: 1828'de Ruslar ilk defa Tuna'yı aşarak ve Balkanları istilâ edip Edirne'ye kadar gelmişlerdir. Türk halkına karşı zulüm hareketlerine girişen Ruslar,

GÖÇ: Rus işgal kuvvetlerinin Kızanlık kasabası pazar meydanında Türkleri idam edişleri

himâyelerine aldıkları Bulgar halkını soydaşlarımızın üzerine saldırtmışlardır. Sayısız katliâmlar olmuş, Türk köyleri basılmış, yakılmıştır. Müdafaasız kalmış olan Türk halkı, malını mülkünü terk edip çok büyük kayıplar vererek canını ve ailelerini kurtarabilmek ümidi ile güneye doğru bozgun hâlinde göç etmişlerdir. Bu şekilde gelenlerin sayısı da 30 000 i aşmıştır.

Rusların Balkanlara yaptıkları bu ilk saldırıya paralel olarak Bulgarlar arasında gelişen panislâvist fikirler 30 yıl içinde zehirli meyvelerini vermeye başlamıştır. 1856 yıllarında Türk idaresine karşı ilk isyan kıpırdanmaları sezilmeye başlamıştır. Bulgarlar, Rum kilisesinin baskısından kurtulmayı ve müstakil bir kilise kurmayı vesile ederek bu yoldan siyasî istiklâle kavuşmak emelinde idiler. Bu gayeye ulaşmak için papaz ve öğretmenlerin idaresinde teşkilâtlanan Bulgarlar, silâhlı çeteler meydana getirmişlerdir. Bu çeteler günümüze kadar adı anılacak olan «komitacılar» dır.

Bulgarların hazırlıkları üzerine 1867'de umumî bir ayaklanma patlak vermiş, «komitacılar» Türk halkına karşı topyekûn bir imha hareketine girişmişlerdir. Mithat Paşa, nizamı tesis etmeye ve Türklerin can ve mal emniyetini sağlamaya memur edimiş, fakat netice alamamıştır. Ayaklanmalar, baskınlar, tethiş ve katliamlar devam etmiş, Bulgarlar Nisan 1870'te müstakil bir Bulgar Kilisesi kurulması imtiyazını elde edinceye kadar yatışmamışlardır.

1871 Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hıristiyanların himâyesi Rusya'ya verilmiştir. Rusya, açıktan açığa Bulgarları fiilen desteklemeye başlamış, isyanların, tethiş hareketlerinin ardı kesilmemiştir. Balkanlar kaynayan bir kazan olmuştur.

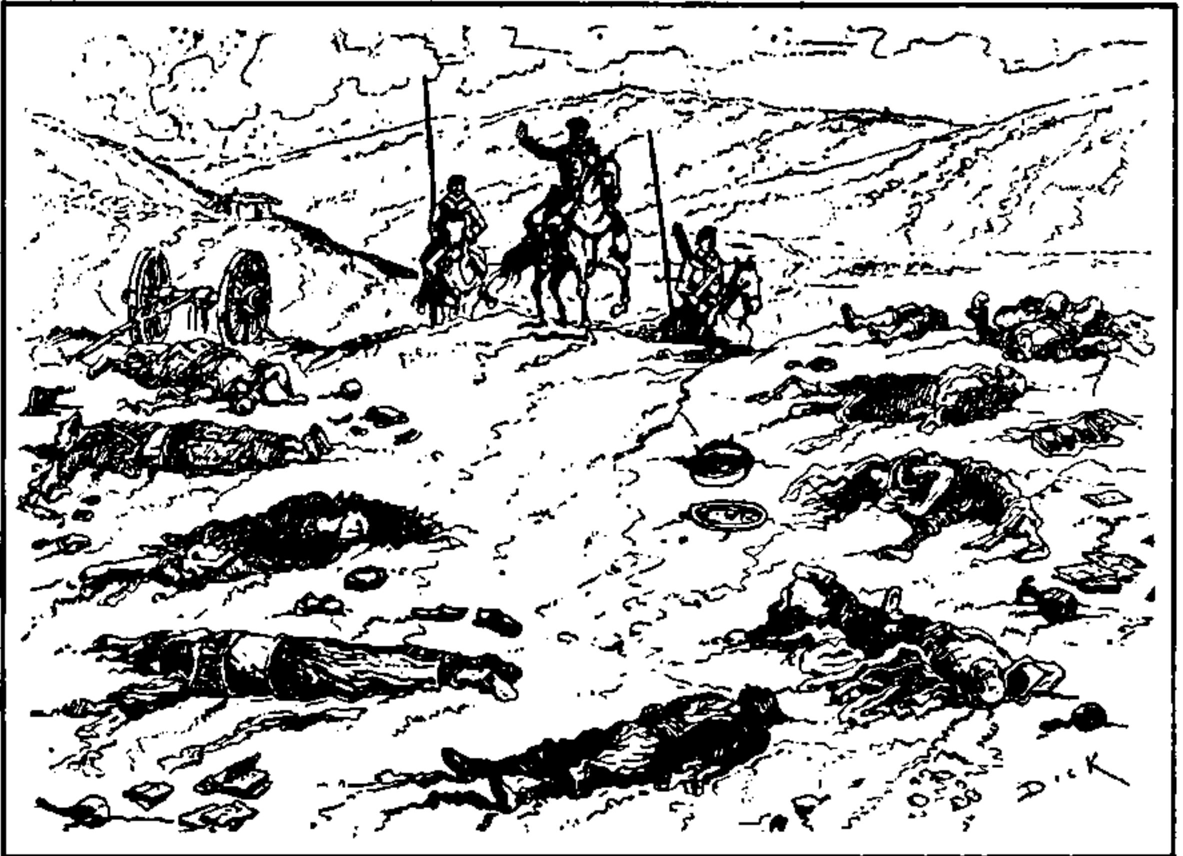
1876'da Rusya, Avusturya ve Almanya ile birlikte Balkanları aralarında taksim etmişler, Bosna - Hersek'i Avusturya almış, Bulgarlara ve Sırplara Rusya'nın himâyesinde istiklâl verilmiştir.

Nisan ayında Bulgarlar geniş bir ayaklanmaya girişmişler, Türk köylerini yakmışlar, binlerce soydaşımızı katletmişlerdir. Müdafaasız kalan halkı korumak için hareket eden askerî kuvvetlerimiz Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalesi ile durdurulmuştur. Binlerce soydaşımız Edirne ve havalisine, Istanbul'a, Anadolu'ya sığınabilmek için yollara dökülmüş, bozgun hâlinde göçe başlamıştır.

Nisan 1877'de Osmanlı - Rus Harbi başlamış, Ruslar Balkanların büyük bir kısmını işgal etmiş, Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdir. Rusya'nın Boğazlara kadar sarkması, Avrupa devletlerini de korkutmuş ve barışa karar verilmiştir. Berlin Muahedesi harbi neticelendirmiş, Bulgaristan Devletinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türk halkı için bu bir ölüm kararı idi. İki yıl içinde (1876 - 1878) 200 000 den fazla soydaşımız Edirne ve çevresine sığınmıştır. 300 000 i aşkın insan Rumeli'den Anadolu'ya geçmiş, bunlardan 75 000 i Şam ve Haleb'e; 25 000 i Adana'ya; 10 000 i Konya ve Kastamonu'ya: 10 000 i Kıbrıs'a; 5 er bini Sivas, Amasya, Ankara ve Diyarbakır'a; nihayet 500 kişi Cezayir'e gönderilmiştir.

Kuzey Bulgaristan'dan göç eden Türklerin çoğu, Rodoplarda Ruslarla çarpışan Pomaklara katılmışlardır.

Bulgar çetelerinin silâhlı taarruzlarına ma'rûz kalan G. kafileleri büyük kayıplar vererek dağınık bir halde tahayyül edilemeyecek zorluklar içinde aç, perişan kurtuluşa doğru ilerlemişler, Doğu ve Batı Trakya, Istanbul göçmen-

GÖÇ: Ocak 1878'de Filibe - Harmanlı yolu üzerinde Türk göçmenleri cesetleri (Dick de Lonlay'in deseninden)

lerle dolup taşmıştır. G. o kadar süratli olmuştur ki, analar, babalar çocuklarını, eş ve evlâtlarını kaybetmiş, ayrı G. kafilelerine katılmışlardır.

Bulgarların kini ve zulmü 1878'de son bulmamıştır. Her gün biraz daha müdafaasız kalan Türk halkı kâbus içinde yaşamaya devam etmiştir. G. ler durmamış ve Balkan Harbinde bütün şiddeti ile tekrar başlamıştır. Yeni yeni facialar eskilerine eklenmiş, binlerce soydaşımız yollarda telef olmuştur. Köyler yakılmış, aileler yok edilmiştir.

I. Dünya Harbinde müttefikimiz olan Bulgaristan, G. lerin daha sakin yapılmasına göz yumar gibi olmuş ise de, Türklerin mal ve mülkleri yok pahasına satılmaya devam etmiş ve G. durmamıştır.

1885 - 1923 yılları arasında anavatana en azından 500 000 Bulgaristan Türkü göç etmiştir. Sonu alınmayan şiddet hareketleri 1927'den sonra yeniden ve daha değişik bir şekilde sahneye çıkmakla anavatana G. değişik yollardan yapılmaya başlamıştır. Deliorman Türkleri Bulgaristan'ı geçmeyi göze alamadıkları için 1930 - 1933 yıllarında Rumanya'ya iltica, oradan da Köstence yolu ile anavatana göç etme yolunu tutmuşlardır.

Göçmen veya mülteci olarak gelenlerin sayısı 1923 - 1933 yılları arasında 101 507'dir. 1934'ten 1960'a kadar ise ayrıca 272 971 Bulgaristanlı Türk yurda gelmiştir.

100 yıl kadar önce Ruslar tarafından iktisadî bir baskı da olsun diye sürülen halklar misali, 1951 - 1952'de Bulgarlar 154 385 soydaşımızı birkaç gecede Edirne sınır kapımıza atmışlardır. Bütün bu zorlamalara, tehcire rağmen Bulgaristan'da hâlâ 1 milyon üstünde Türk vardır.

Türk halkının göç etmesine nazlanır gibi görünen Bulgarlar, 1969 yılının Ağustos ayında yeni ve kalabalık kafileler hâlinde soydaşlarımızdan bir kısmını G. e mecbur etme hazırlığı içindedirler. Son yıllarda Bulgar hükümeti ile yapılan diplomatik müzakere ve anlaşmalar sonucu, Bulgaristan'da kalan Türklerden, Anadolu'da yakın akrabaları bulunanların Türkiye'ye göçleri de plânlanmıştır ve gerçekleşmek üzeredir.

Rumanya'dan Göçler: Memleketeyn (Eflak - Buğdan), bugünkü adı ile Rumanya topraklarına henüz devletimizden ayrılmadığı günlerde, önce Kırım, sonra da Basarabya'dan göç eden on binlerce soydaşımız yerleşmişti.

Ancak, 1826 Akkerman Muahedesi ile Eflak ve Buğdan için Rusya'ya verilen senetlerde Müslüman ve Türk halkının bu memleketlerde bundan böyle oturmamaları hakkında şartlar vardı.

Esasen 1806 - 1812 Osmanlı - Rus harplerinde Rus ordularının Tuna'yı geçerek Şumnu'ya kadar ilerlemesi üzerine Akkerman, Bender, İsmail gibi kalelerden, Dobruca'nın birçok yerlerine, Eflak - Buğdan'dan ise güneye doğru akınlar halinde G. ler olmuştur. Istanbul da dahil olmak üzere, Rumeli'nin istilâya uğramamış şehir, kasaba ve köyleri Türk göçmenleri ile dolmuş taşmıştır. Aç, perişan ve bakımsız kalan bu göçmenlerin hâli âcil tedbirler alınmasına zaruret göstermekle beraber devlet hazırlıksızdı. Cevdet Paşa Vakayiinde: «Tuna havalisindeki kaza ve *kura* ahalisinin ekseri berü tarafa hicret edip şurada burada hane - berduş oldukları halde sürünerek sefalet çekmekte idiler» diye yazmaktadır.

Bu şekilde gelmiş olan göçmen sayısı 200 000 kişiyi aşmıştır. Çoğu Istanbul yolu ile Anadolu'da Eskişehir ve havalisine yerleşmişlerdir.

1877 - 1878 harbinden sonra Ruslar Rumenlerin elinden Basarabya'yı almış, Dobruca'yı Rumanya'ya bırakmışlardır. Bu hâdise Dobruca'da yaşayan ve esasen Rus istilâsı ile tedirgin olan Türk halkının buradan da yavaş yavaş göç etmesine yol açmıştır.

1 - 2 yıl içinde 80 - 90 bin kadar Dobruca Türkü yurtlarını terk ederek Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Fakat Dobruca'dan kütle halinde G. ler 1883 yılı ile başlar. Buna sebep, Türklerin Rumen ordusuna asker alınmalarına karar verilmesidir.

Türk ordularına karşı savaşmış bir memleketin hizmetine girmek ihtimali, Türk halkı arasında çok büyük bir nefret uyandırmış ve dinî, millî sebeplere inzimam eden bu yeni durum karşısında Türkler G. kararını kolaylıkla vermişlerdir.

Çeşitli tertiplerle ellerinden toprakları alınan Türk ahali, 1899 yılında vuku bulan kıtlık sonucu dayanılmaz bir hâle düşmüştür. Kıtlık yılında bilhassa Tulça sancağından göçler olmuştur. Göçmenler, Köstence ve Tulça iskelelerinden Anadolu'ya vapurlarla parasız olarak nakledilmişlerdir.

Rumen idaresine alışan Türk halkı 1900'den sonra G. hareketini yavaşlatmıştır. Nitekim 1900 - 1923 yılları arasında G. ler durmuş denecek kadar azalmıştır. Rumen idaresi Türk halkını hoş tutmak için örf ve âdetlere saygılı bir tavır takındıktan başka, Türkleri eski hallerine bırakmıştır. Hattâ fes, sarık gibi İslâmî giyinişin temsili olan serpuşun Rumen ordusunda vazife gören er ve subay namzetlerince giyilmesinde mahzur görülmemiştir. Bu davranış Türkler tarafından pek makbul sayılmıştır.

1932'den sonra Dobruca Türklerinin fazla sayıda göç etmeye başladıkları göze çarpar.

Dinî ve millî sebeplere ilâveten bu yıllarda göç eden Türklerin yerlerine iskân ettirilen Makedonya'lı Ulahlar, takındıkları haşin tavırları ile Türk halkını tedirgin etmişler, böylece durmuş görünen G. ler yeniden başlamıştır.

1932'de 500 kişi göç etmişken bir yılda bu rakam 10 000'e ulaşmış, 1934'te ise 15 321 olmuştur.

Malını mülkünü yok pahasına terk edip kendi imkânları ile bin bir çeşit zorluklara göğüs gererek G. yoluna çıkan bu soydaşlarımızın durumları hükûmetimizin dikkatinden kaçmamış, Rumen hükûmeti ile yapılan bir antlaşma ile G. işi bir düzene sokulmuştur. Buna göre: 1935'te 23 370, 1936'da 15 902, 1937'de 11 372, 1938'de 10 526, 1939'da 3 400, (toplam 64 570) kişi göç etmiştir.

Bir zamanların Türk Dobrucası'nın eski sakinlerine ait köyler boşalmış, eski bir vatan toprağı da böylece terk edilmiştir.

1939'da Rumanya, Güney Dobruca'yı Bulgarlara bırakmıştır. Burada kalan Türklerden 8 000 i 1952 yılında Bulgaristan tarafından Türkiye'ye zorla gönderilen 160 000 Türkün içindedir.

Rumanya göçmenleri, başta Trakya ve Batı Anadolu olmak üzere yurdumuzun her yanına yerleşmişlerdir.

Yugoslavya'dan Göçler: Yugoslavya (eski adı: Sırbistan) fethedilen topraklarımızdan bir paşalığımız idi.

Rusların teşvik ve tahrikleri ile 1804'den itibaren isyan eden Sırplar, ilk iş olarak Türk halkına saldırmışlardır. Semendire paşalığına bağlı şehir, kasaba ve köylerde yaşayan İslâm ve Türk ahaliye karşı girişilen katliamdan kurtulanlar, Bosna - Hersek'e ve Rumeli'ye göç etmişlerdir. Sırbistan'daki Türk halkı ise kalelere sığınmışlardır. 1806 -

1812 Osmanlı - Rus harplerinin başlaması üzerine Rusların daha yakın yardımını gören Sırp isyanları daha da şiddetlenmiş, binlerce Türk, çocuk, ihtiyar, kadın öldürülmüş, ölümden kurtulanlardan 30 000 kadarı Türk vatanı olan Üsküp, Kosova ve Manastır vilâyetlerine göç etmiştir.

1826'da imzalanan Akkermen Anlaşması ile Sırplara muhtariyet verildikten başka ağır bir şart olarak «ehl - i İslâma ait emlâkin emr - ü idaresi Sırplıya terk ve havale» ediliyordu.

Buna göre, Türk ve Müslüman ahali yurtlarını terke mecbur olmuşlar, 150 000 civarında soydaşımız Sırbistan hududunun dışında kalan diğer Türk vilâyetlerine yerleştirilmişlerdir.

Arkası kesilmeyen G. devam ederken, 1867'de Belgrad dahil Sırbistan'daki birçok kalelerimiz Sırplara verilmiştir. Bosna - Hersek vilâyetlerinde yaşayan Müslüman - Türk halkı büyük bir heyecana kapılmış, Bosna halkından 15 000 kadar göçmen istilâ korkusu ile Anadolu ya, Sakarya'nın döküldüğü yerler civarına yerleşmiştir.

Türk ve Müslüman halk için artık yaşanmaz hâle gelen Sırbistan'dan G. ler 1908 - 1913 arası yeniden şiddetini artırmış ve 1923'e kadar devam etmiştir. Bu zaman içinde 300 000 kişi göç etmiştir.

1923 - 1930 arasında göç edenlerin sayısı 350 000 civarındadır. II. Dünya Harbinden sonra Yugoslavya'da yeni rejimin yarattığı şartlar karşısında hızlanan G. hareketi ile 1946 - 1961 arasında göç edenlerin sayısı 159 030 kişiyi bulmuştur.

Yugoslavya'dan gelenler bilhassa Istanbul ve İzmir gibi merkezler çevresinde toplanmışlardır. Anadolu'nun batı illerinde yerleşenler de çoktur. Yugoslavya'dan G. halen devam etmektedir.

Doğu Türkistan'dan Göçler: Doğu Türkistan, Türklüğün beşiği olan Türkistan'ın doğu kısmını teşkil eden Çin, Moğolistan, Keşmir, Afganistan ve Sovyetler Birliği arasında (yüzölçümü 1 828 418 km²), Çin idaresindedir. Bilhassa yeraltı servetleri bakımından dünyanın en zengin bir ülkesi olan Doğu Türkistan, çok eskiden beri çeşitli istilâlara uğramıştır. Tedirgin olan halkı bir taraftan müstevlilere karşı koyarken anavatana göç etmeye de uğraşmışlardır.

1876'dan 1962 yılına kadar süren işgal müddetince Doğu Türkistanlılar 39 defa isyan etmiş ve 2 defa da istiklâllerine kavuşmuşlardır.

1917'de 20 000 Doğu Türkistanlı yurtlarını terk ederek Tibet'e geçmişler, buradan 1940'ta Hindistan'a sığınmışlardır. Düşmanla savaşa savaşa zayiat vererek 3 067 kişi kalan Doğu Türkistanlılardan bir kısmı da telef olarak 1353 kişi kalmışlar; bunlar da ancak 1953'te Türkiye'ye gelebilmişlerdir. 1949'da Çin kuvvetlerinin zulmüne dayanamayan 7 000 kadar Türkistanlı, Hindistan yolu ile Türkiye'ye göç etmek için yola çıktığı halde, anavatana ancak 852 kişi kavuşabilmiştir. Doğu Türkistanlı mücahitlerin başkanı Yusuf İsa Alptekin idaresinde gelen bu ırkdaşlar, yurdun çeşitli yerlerinde iş tutmuşlardır. Bu G. ler sonunda Doğu Türkistanlıların yerleşebildikleri memleketler Suudî Arabistan, Türkiye, Hindistan ve Pakistan'dır. Hâlen Suudî Arabistan'da 6 000 Doğu Türkistanlı Mekke, Medine, Taif, Riyad ve Cidde gibi şehirlerde yerleşmiş bulunmaktadır.

1953'te Türkiye'ye gelmeye muvaffak olan Doğu Türkistanlılar, Niğde, Konya, Kayseri, Adana ve Salihli'ye iskân edilmişlerdir. Hindistan ve Pakistan'da ise 1 000 kadar Doğu Türkistanlı yaşamaktadır.

Kıbrıs'tan Göçler: 1570'te fethedilen Kıbrıs, Katolik Avrupalı levantenlerin yaşadığı bir yerdi. Fetihten sonra Anadolu'nun güney vilâyetlerinden 50 - 60 bin Türk adaya yerleştirilmiştir.

Kıbrıs'ın nüfusu 1570'te 200 000 idi. 150 000 i Türk, diğerleri levantendi. 1792'de yapılan bir yabancı sayımına göre adada 20 000 Rum bulunmakta idi.

1878'de ada İngiltere've kiralanınca, yabancı bayrak altında yaşamak istemeyen Türkler, Anadolu'ya G. e başlamışlardır. Bu G. te aş. yu. 15 000 kişi Anadolu'ya gelmiştir. Bundan sonra G. 1923'e kadar devam etmiş, 1923'te Lausanne Antlaşması ile ada, İngilizlere bırakılınca G. hareketi artmıştır. Antlaşmaya göre, Türkler iki yıl içinde ya İngiliz vatandaşlığını kabul edecekler veya göç edeceklerdi. Bunun üzerine 24 000 kişi göç etmiş, 1878'den bu yana Kıbrıs'tan anavatana göç edenlerin sayısı 70 000 kadarı bulmuştur. Bu arada Kıbrıs Türklerinden 25 000 i İngiltere'ye, 3 000 i Avusturalya'ya, 2 000 kadarı da Amerika'ya gitmiştir.

Kıbrıs Türkleri Anadolu'nun güney illerine, Istanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerine yerleşmişlerdir.

1554 - 1966 yılları arasında Anadolu dışında kalmış Türk topraklarından anavatana göç eden Türklerin sayısı 6 284 600 kişidir.

Türkiye'ye ilk G. ler Osmanlı Devletine komşu olan devletlerin, başta Rusya olmak üzere emperiyalist emellerinden doğan harplerle başlamıştır.

Türkün kanı pahasına fethedildikten sonra 500 yıllık bir gayret içinde birer Türk yurdu haline gelen toprakların elden çıkması üzerine soydaşlarımız, dinî ve millî sebeplerle ve vatandaşı oldukları devletlerin «şoven» tutmalarına dayanan millî ve iktisadî mecburiyetlerle yurtlarını bırakıp göç etmişlerdir.

1935 nüfus sayımına göre 16 157 450 olan nüfusumuzun o zaman 962 159 u göçmendi (1/16). Bugün ise nüfusumuzun 32 kişiden biri göçmendir.

1923'e kadar gelen göçmenlerin memleket içine nasıl yerleştirildiklerine dair bazı rakamlar verebilmekle beraber, istatistik bilgi noksanlığı sebebiyle gerçek durumu aksettirmek güçtür. 1923'ten 1960'a kadar olan devre içinde göçmenlerin nerelere yerleştikleri en ince teferruatına kadar bilinmektedir. Buna göre, ortalama rakamlarla, anavatana gelen soydaşlarımız 50 - 85 biner kişi olarak Balıkesir, Bursa, Edirne, Istanbul, Kırklareli, Tekirdağ; 26 - 50 biner kişi olarak Çanakkale, Kocaeli, Manisa, Niğde, Samsun illerine; 10 - 25 biner kişi olarak Ankara, Aydın, Çorum, Diyarbakır, Eskişehir, İzmir, Kars, Kayseri, Konya, Seyhan, Sivas, Tokat, Yozgat illerine; nihayet Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Mardin, Rize, Siirt hariç Afyon, Ağrı, Amasya, Antalya, Bilecik, Bolu, Burdur, Çankırı, Çoruh, Denizli, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hatay, İçel, Isparta, Kastamonu, Kırşehir, Kütahya, Malatya, Maraş, Muğla, Muş, Nevşehir, Ordu, Sakarya, Sinop, Trabzon, Tunceli, Urfa, Uşak, Zonguldak illerine 1 - 10 biner kişi olmak üzere yerleşmiş bulunmaktadırlar ki, bu da Türk evlâtlarının bütünü arasında gerçek bir kan ve can kaynaşması sağlandığının delilidir. Her bakımdan dirilik ve gençlik gösteren Türkiye nüfusuna 1 milyonun üstünde soydaşımızın katılması ırk sağlamlığı bakımından da bir teminattır.

GÖÇ DESTANI, Türk tarihinin Uygur çağında Maniheizm inanışlarına uyularak meydana getirilmiş millî bir efsane.

Destan kahramanı Bögü veya Bökü Tegin (b. bk.), (760 - 780) yıllarında Uygurlara hâkanlık etmiş olan tarihî şahsiyet ile birleştirilir.

Alâüddin Cüveynî'nin Uygur hâkanları sülâlesinin menşeine dair eserinde ve Çinlilerin yazdığı Moğol sülâlesi tarihinde hemen hemen birbirinin aynı iki yakın (İran ve Çin) varyantı bulunan G. D., kısaca şudur:

Uygur ilinde, Hulin (Ho lin) dağından çıkan Tugla (Togla) ve Selenge (Selenga) ırmakları arasındaki bir ağacın üzerine bir gece gökten mavi bir ışık iner. Halk bunu dikkatle takib eder. İlâhî ışık, ağacın gövdesinde aylarca durur. Ağacın gövdesi gittikçe kabarır ve bir gün yarılarak içinden beş ilâhî çocuk doğar: Sungur Tegin, Kutur (Kotur) Tegin, Kökel (Türek) Tegin, Or (Ur) Tegin ve Bögü (Bökü) Tegin. Çocukların Tanrı tarafından gönderildiğine inanan Türkler, bunlardan birini hâkan yapmak isterler. Bögü Tegin, güzellik, zekâ ve ehliyetçe ötekilerden üstün olduğu için oy birliğiyle hâkan seçilir. Bögü Tegin zamanında Uygur illeri çok güzel idare edilir. Çinlilerle yapılan birçok savaşlar kazanılır. Aradan uzun yıllar geçer. Bir gün Uygur tahtına yeni bir hâkan oturur. Bu hâkan Çinlilerle yapılan devamlı savaşlara bir son vermek için, oğlu Galı Tegin'e «Kiyu - Liyen» adlı Çin prensesini alır. Çin elçileri, Çinli kâhinlerle beraber gelirler. Kâhinler derler ki: «Hatun Dağı'nın bahtiyarlığı, Kutlu Dağ adını taşıyan büyük kayaya bağlıdır. Türk Devletini güçsüz kılmak için, bu kayayı yok etmeli!» Çinliler, prenseslerine karşılık olarak bu kayanın kendilerine verilmesini isterler. Yeni ve toy hâkan, yurt içindeki bu taş parçasını Çinlilere vermekte hiçbir sakınca görmez. Halbuki bu kaya, mukaddes bir taştır. Türk ülkesinin hürlüğü, Türk bütünlüğünün ve birliğinin timsâli bu tılsımlı kayanın yurtta kalmasına bağlıdır. Kaya giderse, Türk ülkesinden mutluluk da gidecektir. Çinli prensesin tesirinden kurtulamayan ve millî duyguları azalan hâkan, milletinin inanışına değer vermez.

GÖÇ DESTANI: Beş ilâhî çoçuğun doğuşu (temsilî resim, Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi'nden)

Mukaddes taş götürülemiyecek kadar büyüktür. Onun için Çinliler etrafına odunlar yığarak ateşe verir, taşı iyice kızdırırlar. Sonra da üzerine keskin sirke dökerek kayayı parçalar ve kolayca Çin'e götürürler.

Bu, çok büyük bir hâdise olur. Türk ilindeki bütün mutluluk biter ve yurdun kuşları, hayvanları, bitkileri dâhil bütün canlıları kendi dilleriyle bu kayanın gidişine ağlaşırlar. Bundan yedi gün sonra da hâkan ölür. Türk ülkeleri üzerinden felâket yeli geçer. Irmaklar kurur, göllerin suyu çekilir, topraklar çatlar ve mahsul vermez olurlar. Türk milletinde rahatsızlık, huzursuzluk, bereketsizlik başlar.

Nihayet Bögü Kağan'ın çocuklarından bir başkası hâkan seçilir. Onun zamanında Kumlancu'daki ehlî ve vahşî bütün hayvanlar, bütün kuşlar, memedeki çocuklar dahil tekmil yaratıklar «Göç! Göç! Göç!» diye bağrışmaya başlarlar. Sesler derin, devamlı ve heybetli bir uğultu hâlini alır. Uygur Türkleri Tanrıdan gelen bu mânevî işarete uyarak yurdlarını bırakırlar. Nerede durmak isterlerse, göç etmeyi buyuran aynı mukaddes sesi artmış olarak tekrar duyarlar. Nihayet Beş - balığ'ın bulunduğu yere gelince sesler de kesilir. Bu illerde durur, beş mahalle halinde Beşbalık şehrini kurarlar. Yeniden güçlü bir Türk devleti doğar ve Büyük Türk Hâkanlığı'nın şanlı gelenekleri devam eder.

GÖÇBEYLİ, İzmir ilinin Bergama ilçesine bağlı bir bucak. 15 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 353 (1965) tür. Bucak merkezinin nüfusu 1 979, denizden yüksekliği 85 m dir. Güneyinde geniş ve verimli Kınık ovasının kuzey bölümü, kuzeyinde orman ve fundalıklarla örtülü dağ ve tepeler uzanır. G., Kınık'a ve buradan da Bergama ve İzmir'e karayolu ile bağlıdır. Bk. BERGAMA.

GÖÇEBELİK (Fr. Nomadisme), belli bir yere yerleşmeden, mevsimlere veya ekonomik şartlara bağlı olarak sürekli şekilde yurt değiştiren insan topluluklarının yaşayış tarzına verilen ad. G., gelişmemiş toplulukların G. i ve G. i olarak iki ayrı bölümde incelenebilir.

Taş devri insanları ve bugün adı bilinen bütün ilkel topluluklar G. ile yaşarlardı. Üretici olmayan devşirici topluluklar bir yerde uzun zaman kalamaz, tohum, bitki ve av ürünlerinin azalması veya tükenmesi üzerine başka yerlere göçerdi. Tabiat şartları da henüz sağlam barınaklar kuramamış olan bu insanları G. e zorlayan başlıca sebeblerdendi. Yolculukları hedefsiz ve tesadüflere bağlı idi. Buna karşılık, bugünün ilk hâlinde kalmış göçebe halkları, göçecekleri yerlerin kendilerine sağlayabileceği su ve av imkânlarını önceden kestirmek zorundadırlar. Güney Afrika'nın Kalahari çölünde G. eden Buşman'lar (b. bk.) buna örnektir.

Orta Asya'da ve Yakın Doğu'da hayvancılıkla geçinen çoban topluluklar, hayvanlarına otlak bulmak için G. ederler. Çoban göçebeler, yaşayış tarzlarına ve göçme şekillerine göre farklılıklar gösterir. Sibirya'nın ren geyiği üreticileri, Altayların Urigangay'ları gibi avcılık ve hayvancılıkla geçinirlerdi. XII. yüzyıl Moğolları da avlanarak yaşarlardı. Orta Asya çobanları genel olarak hayvanî ürünlerle beslenmekle beraber, buldukça ticaret mallarından da faydalanırlardı. Otlağı bol bölgelerin kenarlarında yaşayıp hayvanlarını kaybeden aileler, geçici olarak rençberlik işlerinde de çalışmak zorunda kalırlardı. Ancak, çoban yaşayışının ve G. in esasını hayvancılık teşkil eder. Güneybatı Asya'da olsun, Kuzey ve Doğu Afrika'da olsun, çoban G. i ile yerle-

şik çiftçilik birbirine bağlı kalmış, yardımcı olagelmiştir. Arabistan'ın Rvala Bedevîleri deve yetiştirir, çiftçilik etmezdi; kendileri ve hayvanları için gerekli tahılı yerleşik çiftçi komşularından deve karşılığında sağlarlardı. Doğu Afrika'nın toprağını sürmeğe tenezzül etmeyen savaşçı Masai'leri (Kenya, Tanganika), ihtiyaçları olan tahılı ve başka eşyayı hükümleri altındaki kabilelerden alırlardı. Güneybatı Asyalı ve Kuzey Afrikalı göçebe kabilelerin çoğunluğu ise az çok çiftçilikle uğraşır, ürünlerini mevsim göçleri arasında biçer. Her yıl belirli mevsimlerde belirli yerlerde belirli süre kalan bu topluluklara yarı göçebe denebilir. Çoban göçebelerin göç şekilleri büyük ölçüde topografik şartlara ve mevsimlere bağlıdır. Meselâ bazı Kazak grupları, güneydeki kışlakları ile kuzeydeki yaylakları arasındaki yüzlerce kilometreyi her yıl gitmek zorunda idi. Arabistan Bedevîleri sıcak yaz mevsiminde bir şehir veya vaha yakınındaki dağlarda konaklayarak yağmurlar başlayınca çöle doğru göçerler: her topluluğun belirli toprağı vardır; bunun dışında, su kaynaklarına sahip olanlarsa azınlıktadır. Yarı göçebelerin devamlı barınakları vardır; otlaklara göçmeden önce, burada ekip biçerler. Güney Somali halkı köylerde yerleşik olup yağmur mevsiminde erkekler hayvanları alıp yaylalardaki otlaklara, kurak mevsimde ise ırmak kıyılarına olmak üzere yılda iki defa göçerler.

Bunların dışında, zanaat sahibi ve tüccar göçebeler de anılmağa değer. Çingeneler bu çeşit göçebelerin başlıca temsilcisidir. Ellerinden kalaycılık, bileycilik gibi ufak tefek işler gelen yurdumuz Çingeneleri, kendi yaptıkları ızgara, maşa gibi ev âletleri, kocayemişi, ebegümeci, hindiba gibi dağ ve kır ürünleri satarak geçinirler, sepet ve hasır örerler, ayı oynatırlar, kadınları fal bakar ve oynar. Bazı büyük şehirlerimizde, özellikle Istanbul'da yerleşik oldukları mahalleler bulunduğu gibi, yurt içinde göçebe dolaşanları da vardır (bk. ÇİNGENELER).

Son zamanlarda G. yer yüzünde azalmış, birçok yerlerde ortadan kalkmıştır. Arabistan'da petrolün bulunması Bedevîlerin işletmeler civarında yerleşmesine, birçok memleketlerdeki endüstrileşme hareketleri ise göçebe toplulukların endüstri bölgelerinde toplanmasına yol açmıştır.

GÖÇMEN (eski ter. Muhacir), siyasî, dinî, iktisadî veya hususî sebeplerle başka bir ülkeye devamlı olarak yerleşmek niyetiyle bulunduğu ülkeden ayrılan kişi. Buna göre G. liğin iki safhası vardır: a. Kişinin bulunduğu ülkeden ayrılması. Buna dışa göç (émigration, Auswanderung) ve dışa göç eden kişiye dış G. (émigrant, Auswanderer) denilmektedir; b. Kişinin yerleşmek istediği ülkeye gelmesi. Buna içe göç (immigration, Einwanderung) ve içe göç eden kişiye de iç G. (immigrant, Einwanderer) denilmektedir.

Şu halde, bir G., çıkış ülkesine göre dış G., varış ülkesine göre iç G. durumundadır. Önemli başka bir husus da, G. ile mülteci arasındaki farkın belirtilmesidir. G. i mülteciden ayıran başlıca özellik «yerleşme niyeti» dir. Geçici olarak ve çıkış ülkelerine geri dönmek niyetiyle bir başka ülkeye sığınanlar, G. değil, mülteci sayılır ve devletler hukuku bakımından memleketine dönmek isteyen bir yabancı (ecnebi) statüsüne tâbi olurlar. Buna karşılık G. lerin hukukî statüsünü düzenlemekte varış ülkesine tam bir yetki tanınmaktadır.

Göçmenlerin uyrukluk durumu: Dışarıya G. yollayan ülkeler kan esasını (Jus sanguinis) kabul ederek, ülkelerinden çıksa bile G. in ilk uyrukluğunu muhafaza edeceği görüşünü benimsemişlerdir. G. kabul eden ülkeler ise toprak esasını (Jus soli) kabul ederek, ülkelerine yerleşen G. lere kendi ülkelerinin uyrukluğunu vermektedirler.

Türk hukukuna göre göçmen: Türk hukukunda dışa göç başlıca bir kanun konusu teşkil etmemiştir. Muhtelif tarihlerde çıkarılan özel kanun ve nizamnamelerle yalnız Türkiye'ye gelen G. ve mültecilerin durumu düzenlenmiştir. 14 Haziran tarihli ve 2510 sayılı İskân Kanununun hükümlerine göre, G. lerin iki grupa ayrıldığı görülmektedir: a. Terk ettikleri memleketten izin alarak yerleşmek maksadı ile Türkiye'ye gelenler; b. Türkiye'ye mülteci olarak kabul edilip sonradan ülkemizde devamlı olarak yerleşmek isteğinde bulunanlar.

İskân Kanununun 3. maddesi, Türkiye'ye yerleşmek maksadiyle dışarıdan tek veya toplu olarak gelmek isteyen meskûn veya göçebe şahıs ve aşiretlerle Türk kültürüne bağlı meskûn kimselerin G. sayılacağını belirtmiştir. Ancak 4. madde gereğince Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe ve Çingeneler ile daha önce ülkemiz dışına çıkarılmış olanlar G. kabul edilmez. Durumu 3. maddeye uyan G. ler Türkiye'ye girdikleri yerin en büyük idare amirine müracaat ettikleri takdirde kendilerine bir G. kâğıdı verilir ve vatandaşlığa alınma beyannamesi imza ettirilir. Beyannameler ilgili makamlarca incelenip liste halinde Başbakanlığa sevk edilir ve listedekiler Bakanlar Kurulu kararıyle Türk vatandaşlığına alınırlar.

Haklarında yukarıda belirtilen 4. maddedeki sebepler olmayan mülteciler Türkiye'de yerleşmek isteklerini yazı ile bulundukları yerin en büyük idare amirine bildirdikleri takdirde haklarında G. muamelesi yapılır. Ancak, bunlardan Türk soyundan olmayanların Türk vatandaşlığına alınması hususu Türk Vatandaşlık Kanununa bağlı bulunduğundan, kendileri hakkında İskân Kanununun istisnaî hükümleri tatbik edilmez.

Göçmen Edebiyatı (Fr. Littérature d'émigration; Alm. Emigrantenliteratur): Politik sebeplerle baskıya uğramış, söz ve fikir hürriyetine kavuşmak, dışarıda istiklâl mücadelesi yapmak için yurt dışına çıkmış veya çeşitli sebeplerle yurtlarından ayrılarak anavatana gelmiş olan yazar, politikacı ve düşünürlerin meydana getirdikleri eserlere bu ad verilmiştir. Kin ve yılgınlık duygularını, vatan hasretini, siyasî tenkidi veya birtakım telkin ve tavsiyeleri, çağrıları içine alan bu edebiyat, şiir, hikâye, roman, tiyatro, hâtırat gibi edebiyat nevilerine konu olmuştur.

Eski Çağlar'da da rastlanan G. E. nın temsilcileri Herodot ve Thucydide ile Romalı Titus - Livius ve Caesar'dır. Virgilius'un «Aeneida» sı da G. E. nın çok güzel örneklerindendir.

Tarihin kaydettiği ilk mecburî göçün hikâyesini, Yahudilerin Babil'e sürülmelerini, Tevrad acı acı anlatır.

G. E. nın Amerika'daki en eski numunesi Aztek'ler ile İnka'ların Meksika ve Peru'ya yerleşmelerini anlatan Nahuatlaha'ların hikâyesidir.

Yeni Çağda, Amerika'nın keşfi (1492) ile açılan çabuk zengin olma imkânları ve hayâlleri Avrupalıların bu diyarlara göç etmelerini kamçılamıştı. Avrupa'nın her ülkesinden (Portekiz, İspanya, Fransa, Almanya ve bilhassa İrlanda, İngiltere ve Hollanda'dan) pek çok sayıda insan, Yeni Dünya'ya göç etmişti. Bu büyük maceranın hikâyesi bugün bile romanlarda okunmakta ve hattâ filimlerde görülmektedir.

Zamanında, edebiyat ve fikir hayatında akislerini bulan bu göç hareketi, yeni zamanlara mahsus canlılığı ile lehte veya aleyhte görüşlerin doğmasına sebep olmuştur.

İtalyan fikir adamlarından Patrizzi, Botero lehte, Fransa'da ise Montesquieu gibi filozoflar ile fiziokratlar aleyhte yazmışlardır.

İngiltere'de Hobbes, Hume ise göçün ne lehinde ne de aleyhindeydiler. Hattâ Maltras de yazılarında, «göç hareketini bir devlet ne tasdik ne de tenkid etmemelidir» der. 1860'dan itibaren İngilizler âdeta bir göç sihrine kapılmışlardır. Bunda, zamanın basınının, bilhassa Rudyard Kipling'e ait G. E. nı işleyen eserlerin tesiri büyüktür.

Dünya literatüründe birçok tipik örneklerine rastlanan G. E., Türkiyemize, esir Türk illerinden göçmüş sanat ve fikir adamlarınca verilmiş eserlerle, bizim edebiyat ve ilim âlemimizde de önemli bir yer tutmuştur.

Osmanlı Devletinin parçalanması ve bu devleti teşkil eden değişik etnik unsurlara XIX. yüzyıldaki nasyonalizm cereyanının tesir ederek bunların birer millet olarak ayrılışı sırasında, İmparatorluğun asıl sahibi Türklerde de Türkçülük hareketi canlanmış ve hızlanmıştır.

Hüseyinzâde Ali, Ağaoğlu Ahmed, Akçuraoğlu Vusuf, Sadrî Maksudî Arsal, Zekî Velîdî Togan, Ayas İshâkî İdilli, Resulzâde Mehmed Emin, Mirza Bala (Ali Bala Kutluk), Abdullah Battal Taymas, Câfer Seydahmet Kırımer, Zâkir Kadirî Ugan, Halim Sâbit Şibay, Muharrem Feyzi Togay, Abdülkadir İnan, Reşit Rahmetî Arat, Akdes Nîmet Kurat, Ahmed Câferoğlu, Kadircan Kaflı v. b. gibi dış Türk illerinden Anadolu'ya göç etmiş, ilim, fikir ve mücadele temsilcilerinin eser ve yazılarında Türk topraklarına ve kavimlerine sevgi ve bağlılık, onların yeniden kurtuluşunu ve istiklâlini istemek, bütün Türk dünyasında dil ve kültür birliğini sağlamak gibi fikirleri savunuşları, Türk Derneği (b. bk.) Türkocağı (b. bk.) çevrelerinde, tarih ve dil, ilim, sanat ve politika alanlarında çok faydalı tesirler yaratmıştır. G. E. nın Türkiyemizdeki örneklerinin millî faaliyetlerimizde, son formülünü Ziya Gökalp'de ve Türk toplumuna uygulanışını Atatürk'de bulan Türk milliyetçiliğinin gelişme ve gerçekleşmesinde mühim bir rolü olduğu âşikârdır.

İlim, fikir ve sanat alanımızda çeşitli tesirleri görülmüş göç olayları, şarkı, türkü ve bestelerimize de aksetmiştir. Balkan Harbi dökümü, kaybedilen Rumeli vilâyetlerinden onbinlerce Türk göçmeninin anavatana sığınmasına sebep olmuş, bunların acılarını, gördükleri zulmü ve duydukları yurt hasretini aksettiren milliyetçi bir edebiyat meydana gelmiştir. Bu kitle halindeki göç, millî musikimize de tesir etmiş, Türk bestecileri, Rumeli göçünden ilham alarak göçmen türküleri bestelemişlerdir. Bunlar arasında, o yıllarda okullarımızda hemen bütün çocuklara belletilen ve bir göçmen çocuğunun ağzından söylenmiş olan «*Dertli Kaval*» türküsü örnek verilebilir:

Dertli kaval gönlüm gibi inle dur,
Yüreğimin acısını unuttur,
Yanık sesinle yarama merhem vur,
İnle kaval dertlerimi sen sustur.

Hani benim yıkandığım dereler,
Hani benim tırmandığım tepeler,
Başka ilde unulmaz bu yâreler
İnle kaval dertlerimi sen sustur.

Bu da ulu dağ ama o dağ değil,
Bu da yeşil bağ ama o bağ değil,
Nideyim âh anam babam sağ değil,
İnle kaval, dertlerimi sen sustur.

Bu edebiyat öç alma duygusuna da geniş ölçüde yer verir. İşte, Balkan Harbinde şehit düşmüş bir babanın yetim kalmış çocuğuna, annesi ağzından söylenen ninni:

Uyu yavrum, uyanacak günler var,
Yarınları gözetleyen dünler var,
Baban şehit, izlerinde ünler var,
O izlerde sen de dolaş, ninni!
Öç gününe tezce ulaş ninni!

Bu edebiyatın çok bâriz bir özelliği, dilinin katıksız Türkçe oluşudur.

GÖÇMEN HÜCRE (Fr. Cellule migratrice) [Biyol.]: bk. HÜCRE.

GÖÇMEN KEME (Rattus norvegicus; Fr. Rat surmulot; Alm. Wanderratte; İng. Brown rat), Kemiriciler (Rodentia) takımının Sıçangiller (Muridae) familyasından bir memeli cinsi. Uzunluğu 25 - 40 cm. kuyruk boyu 22 cm olup kahve rengi kaba tüylüdür. Kuyruğunda pullu çemberleri vardır. G. K. üç aylık iken erişkin hale gelir ve bir batında 2 - 7 yavru doğurur. Batı Asya'dan (Hazer kıyıları) dünyanın her tarafına yayılmış olan G. K., halk arasında lağım faresi denilen hayvandır. Avrupa'da ilk olarak 1727 de görülmüştür. Her bulduğunu yiyen, hücuma uğrayınca insana saldıran ve ısıran, diş yarası tehlikeli olabilen bu hayvan, veba, kuduz, leptospiroz (b. bk.) gibi birçok bulaşıcı hastalıkların da taşıyıcısıdır.

Göçmen keme

GÖÇMEN VE MÜLTECİ MUAFLIĞI, 193 sayı ve 31 Aralık 1960 tarihli Gelir Vergisi Kanunu'nun göçmen ve mültecilere tanıdığı vergi muaflığı. Bu kanunun 17. maddesi gereğince İskân Kanunu hükümlerine göre göçmen ve mülteci sayılanlarla yerleştirilenlerin adı geçen kanunda kazanç vergisi muaflığı için konulan kayıt, şart ve sürelerle bir takvim yılı içinde elde ettikleri kazanç ve iratların 6 000 lirası gelir vergisinden müstesnadır. Ancak, bu istisnanın menkul iradı üzerinden alınacak verginin tevkif yoluyle kesilen kısmına şumulü yoktur.

GÖÇÜM (Taksis), serbest yaşayan çoğunlukla bir hücreli veya bazı çok hücreli organizmaların yetişme çevrelerinde, belli bir uyartının tesiri altında, belli bir yöne doğru yanaşma veya uzaklaşma şeklindeki yer değiştirme hareketlerine G. veya taksis hareketleri denir. G. hareketi, dış uyarana göre adlandırılır. Eğer dış uyaran ışık ise *ışığa göçüm* (Fototaksis), uyaran bir kimya maddesi ise *maddeye göçüm* (Kemotaksis) olarak tanımlanır. Bunlardan başka dış uyaranlar oksijen, ısı, su v. b. de olabilir. Organizma G. hareketlerinde uyarana yaklaşırsa pozitif, ondan uzaklaşırsa negatif tepki gösteriyor demektir. Uyartı yönünde olan hareketlere *tobik*, uyartıya zıt yönde olan hareketlere de *fobik* hareketler denir. İlkel yapılı birçok organizmalarda üreme hücrelerinin döllenmek üzere birbirini bulmaları kimyevî uyartılarla sağlanan G. hareketi ile olur.

G. hareketleri bazı bitki hücrelerinde de görülebilir. Bitkinin ışık gören yeşil kısımlarında bulunan hücrelerdeki kloroplastlar (klorofil taneleri) fazla güneş ışınları karşısında ışık doğrultusuna dar yüzlerini çevirirler ve hücre çeperine yakın dizilerek birbirlerini güneş ışınlarından ko-

rurlar. Güneş ışınlarının şiddeti az olduğu zamanlarda ise geniş yüzlerini ışık doğrultusuna çevirirler ve hücre içine dağılırlar.

Amipler, Cıvık - Mantarlar (*Myxomycetes*) ve benzeri hücre çeperi bulunmayan organizmaların yalancı ayaklar çıkarmak suretiyle yapmış oldukları sitoplazmik harekeler de G. hareketleridir.

GÖÇÜNTÜ (Coğ.): bk. HEYELÂN.

GÖDEN BAĞIRSAĞI [Anat.]: bk. REKTUM (Rectum).

GÖDENE (yeni adı: **Altınkaya**), Antalya ilinin Kumluca ilçesine bağlı bir bucak. Denizden yüksekliği 1 050 m dir. 5 köyden ibaret ve 5 233 (1965) nüfusu bulunan bucağın merkezi Altınkaya 541 nüfuslu bir köydür. Bucak arazisinde 2 000 m den yüksek dağlar ve geniş yer tutan ormanlarla fundalıklar vardır. Antalya ve Kumluca'ya toprak yollarla bağlıdır. Bk. KUMLUCA.

GÖGE (< İtal. *cocca*), mavna ve kalyon gemi tipleri birleştirilerek meydana getirilmiş ve birçok denizci devlet tarafından XV. yüzyıl sonlarına kadar ticaret ve savaş maksadiyle kullanılmış bir cins gemi. Bordaları yüksek ve enleri çok geniş olan bu gemiler, top ambarları altında beheri 5 - 7 kişi tarafından çekilen 25 çift kürek veyahut yelkenle seyir ve manevra yaparlardı. Üst güverteleri kafes şeklinde yapılır, puruva ve grandi direkleri kabasorta, mizana ve kuntra mizana direkleri ise sübye donanım olurdu. Direklerinde 30 veya 40 savaşçının ok veya ateşli silâhları kullanabilmelerini mümkün kılacak büyük çanaklıkları vardı. Kürekçi ve cenkçi olarak 1 000 kişilik personel kadrosuna sahip idiler. II. Bayezid'in Venedik seferleri için Kemal Reis nezaretinde hazırlattığı filoda bulunan, Sinop ve İzmit tersanelerinde inşa edilmiş G. ler bu sınıf gemilerin en büyük ve en kuvvetlilerinden olup her birinin 9 kişi tarafından çekilen 25 çift küreği ve mükemmel armaları vardı. Silâhları bakımından da çok kuvvetli olan bu gemilere zamanın dev yüzer kaleleri gözü ile bakılıyordu. Tonajları büyük ve maliyetleri yüksek olan bu gemilerin rüzgârsız havalarda kullanılmalarındaki güçlük ve muharebede kendilerinden beklenilen hizmeti çektiriler kadar başaramamaları dolayısı ile 28 Temmuz 1499 Burak adası muharebesinden sonra Osmanlı bahriyesinde G. lerin savaşlarda kullanılmasından vazgeçilmiştir.

Türk Göge'si

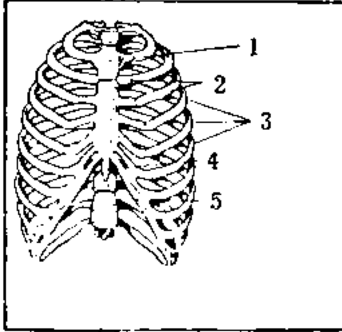
GÖĞEN, Hamza Vâhid (doğ. Selânik 29 Aralık 1896), Türk askerî doktoru ve anatomi profesörü. Babası Ömer Kâni Bey, annesi Fatma Hanımdır. İlk, orta ve lise tahsilini Selânik'te Feyziye Okulunda tamamlayan G., Askerî Tıbbiye Okuluna girerek 14 Ağustos 1919-da tabip teğmen olarak Türk ordusu saflarına katılmıştır. 1921 yılında İstiklâl Savaşına iştirak eden G., İkinci İnönü, Kütahya ve Sakarya muharebelerinde fiilen bulunmuş ve İstiklâl Madalyası, Büyük Millet Meclisi takdirnamesi ile taltif edilmiştir. 1922 yılı başında M. S. B. Sağlık Dairesi 4. Şube ve Sıhhiye Merkez İstihbarat Kalemi müdür muavinliğine tayin edilen G., aynı yılın Ağustosunda yüzbaşı olmuştur. 1923 Haziranında Askerî Tıbbiye müzakereciliğine tayin edilerek 1933 yılına kadar bu vazifede kalmıştır. 1926 da Tıp Fakültesi agrégé profesörlük imtihanını kazanmış ve ek görev olarak anatomi okutmaya başlamıştır. Türk tıp literatüründe ilk defa anatomi terimlerinin Latince karşılıklarını kullanarak ders veren G. den sonradır ki, anatomi ve diğer tıp kitaplarında bu terminolojiye yer verilmiştir. 1929 yılında göz hastalıkları uzmanı olan G., iki vazifesine ilâve olarak Haydar Paşa Hastahanesi Göz Servisinde de hizmet görmeğe başlamıştır. 1929 da binbaşılığa yükselmiş ve 1933 te Istanbul Üniversitesinin kuruluşunda anatomi doçenti olmuş ve 1937 Martına kadar mezun tabip olarak bu vazifede kalmış ve 1937 de profesör olmuştur. Ordudan verilen mezuniyet sona erince, 1937 Nisanında askerî vazifesine dönmüş ve sırası ile Manisa Hastahanesi göz hekimliğinde, Sarıkamış Hastahanesi baştabipliğinde bulunmuştur. 1938 de yarbaylığa yükselen G., 1940 ta Ankara Cebeci Hastahanesi ikinci hekimliğine, 1941 de Sarayburnu Hastahanesi baştabipliğine ve 1942 de 22. Tümen başhekimliğine atanmıştır. 1943 Mayısında M. S. B. nın izni ve Afganistan hükûmetinin dâveti ile Kâbil Üniversitesi Tıp Fakültesi anatomi profesörlüğüne gitmiş ve 1947 Nisanına kadar orada çalışmıştır. 1943 yılında, 1942 den geçerli olmak üzere, albaylığa yükselmiş bulunan G., yurda dönüşünde Diyarbakır'da 7. Kolordu başhekimliğine tayin edilmiştir. 1948 Eylülünde İzmir Hastahanesi baştabipliğine, 1949 Mayısında Hava Kuvvetleri Sağlık Dairesi Başkanlığına atanan G., 1950 Ağustosunda tuğgeneralliğe yükselmiştir. 1950 Ekiminde Gülhane Askerî Tıp Akademisi komutanlığına ve 1952 Ağustosunda M. S. B. Sağlık Dairesi Başkanlığına atanan G., 1953 Ağustosunda tümgeneralliğe yükselmiş ve 1955 yılında emekliye ayrılmıştır. 1960 Haziranında M. S. B. İlmî İstişare ve Araştırma Kurulu üyeliğine atanmış bulunan G., Fransızca, İngilizce ve Farsça bilmektedir. Eski yazı ile yayımlanmış *Mufassal anatomi'den hazım*, *Teneffüs cihazları* (Istanbul 1925) ile *Kısa anatomi ve Dissection* (Istanbul 1926) adlı kitapları, yeni harflerle de basılmıştır. *Kısa ana-*

H. V. GÖĞEN

tomi ve Dissection ve *Bölgesel anatomi* (Istanbul 1935-1936) adlı eserleri beş bin sahifeyi aşan değerli, klasik ders kitaplarıdır.

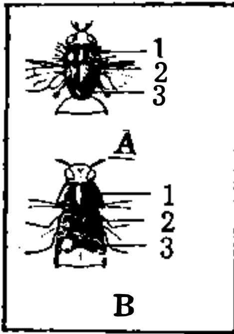
GÖĞÜS (Fr. Thorax), vücudun boyunla karın kısımları arasında kalan ön kısmına verilen ad. Omurgalılarda vücudun durum ve gelişmesine göre değişik şekilde görülür. İlkel omurgalılardan amfibilerde ve sürüngenlerde G. kemiği kıkırdak halinde olduğu için, G. de düzdür ve vücudun alt tarafındadır. Balıklarda ve kaplumbağalarda G. kemiği bulunmadığı için G. de teşekkül etmemiştir. Kuşlarda G. kemiği ya tekne biçiminde veya kayık biçiminde olduğu için ve kuşlar gövdenin alt ve arka kısmında iki ayak üzerinde durduklarından G. öne doğru bariz bir çıkıntı biçimindedir.

Göğüs kafesi: 1. Göğüs kemiği (Sternum), 2. Kaburga kemiği kıkırdakları (Kostal kartilajlar), 3. Kaburga kemikleri, 4. Xyphoide ucu, 5. Belkemiği

Kemiricilerde G. kemiğinin şekli bir kalkanı andırır. Bu sebeple G. leri yassı ve geniştir. Bütün dört ayaklı hayvanlarda da bu durum aynıdır.

İnsanlarda G. kemiğinin şekli ve G. kasları G. ün teşekkülünde rol oynarlar. Mamafih insanların meslekleri de G. teşekkülünde değişiklikler yapabilir. Meselâ kunduracı G ü, ayakkabıcılıkla uğraşanlarda görülen bir şekil bozukluğuna bağlı G. şeklidir.

A: 1. Protoraks, 2. Mezotoraks, 3. Metatoraks, B: 1. Protoraks, 2. Mezotoraks, 3. Metatoraks

Göğüs boşluğu (Cavum thoracis): Önde G. kemiği, kıkırdak kaburgalar, yanlarda kaburgalar ve onların arasında bulunan kaburgalar arası kaslar (Mm. intercostales), arkada omurganın G. parçası ile sarılmış bir boşluktur. Altta karın boşluğundan diafragma ile ayrılır. Üst açıklığını kaslar, zarlar, akciğer tepeleri ve damarlar doldurmuştur. Bu boşluğun yanlardan büyük bir kısmını akciğerler doldurur. Bu sebeple, iç yaprakları arasında kalan kılcal bir aralıkla, ortada iki akciğer arasında kalan bir bölme (mediastinum) teşekkül etmiştir.

Bu bölme içinde birçok organlar bulunur. Ön tarafta G. kemiği, yanlarda akciğerlerin birbirine bakan yüzleri ve arkada omurga tarafından sınırlanmış olan bu bölme, akciğer sapı aracılığı ile iki kısma (ön ve arka) ayrılır. Önde kalan kısmında kalp, timus bezi veya artıkları, kalpten çıkan büyük damarların başlangıç kısımları ve diafragmanın siniri bulunur. Arka kısımda ise, nefes borusu, yemek borusu, vagus sinir, G. kanalı ve damarlar vardır.

Göğüs kanalı (Ductus thoracicus): Karın boşluğunda, diafragma altında, 2-3 bel omurları hizasında ve aorta adı verilen büyük atar damarın arkasında başlar. Karın boşluğunun alt taraflarından gelen ve omurganın sağ ve sol tarafında bulunan lenf kütükleri ile bağırsaklardan gelen lenf kütüğünün birleşmesinden meydana gelen en büyük lenf damarıdır.

Başlangıç kısmı nispeten geniş olup chyli (Kili) sarnıcı (Cisterna Chyli) adını alır. Buradan başlayan kanal, aorta'nın arkasında yukarı doğru ilerler ve diafragmanın iki bacağının yaptığı açıklıktan G. boşluğuna girer. Bu boşlukta önce omurganın önünde ve arka mediastinal boşluktadır. 3-4 G. omurları hizasına gelince sola kayarak, yemek borusunun arkasına sokulur. Bundan sonra sola ve yukarı doğru seyrederek G. zarının tepe kısmının arkasından geçer ve aşağıya kıvrılır. G. boşluğunun üst açıklığının sol tarafında önde bulunan Pirogof üçgenindeki ven açısına (angulus venosus) dökülür. Bu toplardamar açısı burada köprücük altı toplardamarı ile boyun iç toplardamarı (jugular ven) tarafından meydana getirilmiştir. Bu kanal yolu üzerinde sol akciğerden gelen lenf yollarını toplar. Ayrıca, sol boyun lenf kütüğü ve sol köprücük altı lenf kütüğü de bu kanala, kanalın toplardamara dökülmesinden biraz önce, açılırlar.

Göğüs kası: G. duvarının ön tarafında bulunan iki kas bu ad ile anılır. Bunlardan biri ve yüzeyde olanı büyük G. kası (M. pectoralis major) adını alır. Daha derinde ve büyük kasın arkasındaki ikinci kas küçük G. kası (M. pectoralis minor) dır.

Büyük G. kası: Çok geniş ve kalınca olan bu kas, başlangıç yerlerine göre üç huzmeden teşekkül eder. Bir huzmesi köprücük kemiğinden, ikinci huzmesi G. kemiği ve kaburgalardan, üçüncü huzmesi ise karın düz kasına ait kılıfın ön duvarından başlarlar. Köprücük kemiğinden başlayan huzmeler yatay istikamette dışa ve biraz aşağıya doğru seyrederler. Diğer iki parça dışa ve yukarı doğru seyrederek köprücük kemiğinden gelen huzmeyi arkadan çaprazlarlar. Böylece bir araya gelen huzmeler, kısa ve yassı bir kiriş aracılığı ile kol kemiğindeki büyük kemik tümseğe tutunur.

Bu kas, kolumuzun gövdeye yaklaştırılmasında en fazla rol oynar. Aynı zamanda kolu öne ve içe çekerler. Yüksekte bulunan bir yere kollarımızla asıldığımızda, bu kas vücudun yukarı çekilmesinde yardımcı olarak çalışır. Ağaca tırmanmak için veya bir şahsı kucaklamak için de bu kas çalıştırılır. Bu kas felç olduğu zaman bu hareketlerin hiçbirini yapamayız. Mamafih bu kasın tam felci her zaman görülmez. Daha ziyade kısmî felci olur. Bunun sebebi, bu kasın ince birkaç dal halinde gelen sinirleri almasındandır.

Küçük G. kası: Büyük G. kasının arkasında, 3-5. kaburgalardan başlayıp, kürek kemiği üzerindeki bir çıkıntıya tutunur. Bu kas, kasıldığı zaman kürek kemiğine tesir eder.

Göğüs kemiği (Sternum): G. kafesinin ön tarafında bulunan uzun, yassı bir kemiktir. Üç parçadan meydana gelmiştir. Üst parçasına dilimizde karşılığı kulp olan manubrium (Lat.) adı verilir. Ortada bulunan en uzun parçasına cisim denir. Son parça en altta bulunan ksifoid uzantıdır. Bu ad Yunancadan üretilmiş olup, «kılıç şeklinde uzantı» manasına (processus xyphoideus) gelir. Bu üç parça birbirine kıkırdak dokusu ile bağlanmıştır. İlk iki parça arasında açıklığı arkaya bakan bir açı şeklinde birleşme vardır. Bu açıya Ludovik açısı adı verilir. Öne doğru çıkıntı yapması dolayısı ile bu açıyı biz canlılarda deri

altında bir kabartı halinde duyarız. Bu kabartı hizasında ikinci kaburga ile bu kemik arasında eklem vardır. İlk iki parça arasında bağlantı, uzun süre kemikleşmez. Bu durum solunum esnasında G. ön duvarının hareketleri bakımından çok önemlidir.

Göğüs kemiği (Kuşlarda)

Cisim ile ksifoid uzantı arasında bağlanma bir kıkırdakla sağlanır. Fakat bu eklem yaşlılarda bile nadir olarak kemikleşir. Manubrium parçası, üst kenarda, ikisi yanlarda, biri ortada olmak üzere üç çentik ihtiva eder. Ortadaki çentik canlılarda boyunda görülen çukuru alttan sınırlar. Yanlardaki yüzler köprücük kemikleri ile eklem yaparlar.

Cisim (corpus sterni), yanlarda kaburgalarla eklem yapacak çentikleri ihtiva eder. Bu çentikler yukarıda aralıkla, aşağıda yan yana sıralanmıştır. 3 - 7. kaburgalar buraya kıkırdak vasıtası ile bağlanırlar. Bu parça önce 3 - 4 ayrı parçanın sonradan kemikleşerek birleşmesinden meydana geldiği için ön yüzde 3 - 4 kabarık çizgi meydana getirirler.

Ksifoid uzantı en aşağıda bulunur ve kaburgaların yaptığı kavsin üst kısmında deri altında ele gelir.

Göğüs zarı (Pleura): G. boşluğu (Cavum thoracis)-nun iç yüzünü ve akciğerleri örten zar. Hem G. boşluğunun duvarını hem de akciğerleri örttüğü için arada kılcal bir boşluk kalır.

G. boşluğunu örten zara paryetal G. zarı (pleura parietalis), akciğeri saran yaprağa iç zar (pleura visceralis) adları verilir. Paryetal yaprak G. kemiğinin, kaburgaların ve omurganın boşluğa bakan yüzlerini tamamen örter ve aşağıda diafragmaya atlar. G. boşluğunun akciğerler arasında kalan bölmesini de sardıktan sonra akciğer sapını örter ve akciğerlerin yüzlerini örten iç zar ile devam eder.

Dış yaprak bir duvardan diğerine atlarken çıkmazlar yapar. Bu çıkmazlar bazı yerlerde derindir. Akciğerler buraya kadar inmezler. Burada iki dış yaprak birbirine sürtünür. Ancak, bu aralıklar derin nefes alma sırasında genişleyen akciğerlerin sokulmasına imkân verirler. Bu sebeple bunlara komplementer aralık denir.

Dış yaprak G. kafesinin üst ağzında 1. kaburgayı aşar ve köprücük kemiğinin 2 - 3 cm üstüne kadar yükselir. Bu suretle burada bir kubbe yapar. Bu kubbeye cupula pleurae adı verilir.

Zarın mikroskopik yapısı, üstü tek katlı yassı epitel hücreleri ile örtülü ince bir bağ dokusundan yapılmıştır. — T. V.

GÖĞÜS GIRTLAĞI (Fr. Syrinx < Yun. = kaval, flüt), kuşlarda, genel olarak trakea ile soluk borularının birleştiği yerde bulunan ses çıkarma organı. Bu organ, trakeadan ses çıkaran (Fr. trachéophone) serçelerde doğrudan doğruya trakeada bulunur.

GÖĞÜS HASTALIKLARI VE CERRAHİSİ:

Göğüsün fizyolojisi: Göğüs içinde negatif (eksi) bir basınç vardır. Bu basınçla akciğerler pasif olarak göğüs kafesinin aktif hareketlerini izleyerek solunumu sağlarlar. Üst ve alt ana toplardamarlardan kirlenmiş kanın kalbe dönmesi kolaylaştırılır. Pompa görevi yapan kalb, kirli kanı oksijenlenmek üzere akciğer atardamarı ile akciğerlere gönderir. Akciğerlerden oksijenlenerek dönen kan, kalb tarafından aorta ile bütün vücuda gönderilir. Yutma sırasında, gıdaların yemek borusundan mideye ulaşmasında, yine negatif basınç faydalı rol oynar.

Göğüs içindeki negatif basınç herhangi bir sebeple ortadan kalkar, başka bir deyimle pozitifleşirse, akciğerler söner, dolaşım bozulur, fizyo - patolojik durumlar ortaya çıkar.

G. H. nın cerrahi tedavisinde fizyolojik kurallar daima göz önünde tutulur. Bu sebeple anestezinin önemi bu dalda çok daha büyüktür.

Göğüs cerrahisinde anestezi: Anestezide amaç fizyolojik kuralları korumaktır. Göğüs açıldığı zaman ortadan kalkan negatif basınç sonucu, çıkacak solunum ve dolaşım bozukluklarının önlenmesi zarureti vardır. Bu sebeple, akciğerlerin şişkin tutularak kanın oksijenlenmesini sağlamak gereklidir. Bundan dolayı göğüs cerrahisinde anestezi, *intratrakeal* (= kapalı anestezi) denilen bir sistemle yapılır. Bu sistemde, *trake*'ya ağızdan konan özel bir tüp, anestezi cihazına bağlanarak daimî pozitif basınçlı oksijen ve uygun uçucu anestezik madde verilir. Oksijen ve anestezik madde duruma göre ayarlanır. Hastanın çıkardığı kirli havanın karbondioksidi, âletin özel kısmında tutularak alınır ve tekrar hastaya dönmesine engel olunur.

Anestezi son 25 yılda bilhassa göğüs cerrahisinde daha çok ilerleme ve gelişmelere yardımcı olmuştur.

Cerrahi hazırlık: Cerrahi tedaviye aday göğüs hastasının, ameliyat öncesi hazırlığı ve ameliyat sonu bakımı çok önemlidir.

Ameliyat öncesi fizik ve laboratuvar muayeneleri büyük önem taşır. Kalb, damar yönünden tetkik, akciğerler yönünden değerleme ve tedbirler, başarının büyük yardımcılarıdır.

Ameliyat sonu daimî kontrol, solunum yollarındaki salgıların çıkarılmasının temini, yeterli solunum, kanamalar ve önlenmeleri, akciğerlerin göğüs boşluğunu doldurmalarını sağlamak, ağrıyı dindirmek, antibiotik tatbiki, diyet hususlarına dikkat, başarının tamamlayıcılarıdır.

Göğüs travması (Göğüs yaralanması): Çağımızın insan emrine verdiği kolaylıklara paralel olarak göğüs travmaları da artmıştır.

Göğüs travmasında yara yalnız deri ve deri altı yumuşak dokusunu kapsar, göğüs içine bir etki yapmaz. Tedavisi kolaydır, basit yara tedavisi kuralları uygulanır.

Göğüs içi etkilenmiş ise, iki durum ortaya çıkar. Göğüs boşluğu dış atmosfer ile bağıntılıdır veya değildir. Buna «açık» veya «kapalı göğüs travması» denmektedir. Burada temel kural, dolaşım veya solunum düzeninin eski durumuna konması, yani yeterli bir dolaşım ile dokulara oksijen naklidir. Bu sebeple gereken tedavi yapılır. Dolaşım bozukluğu, şok ve enfeksiyon için, bazı kanama hallerinde ilâç tedavisi uygulanır.

Göğüs boşluğuna kanın toplandığı (hemothorax) hallerde kanama durmuşsa, bu kan özel surette iğne ile (ponc-

tion) boşaltılır. Kanama devam ediyor ve kontrol altına alınamıyorsa, cerrahi olarak tedavisi şarttır. Ayrıca doku kaybının veya bazı kemik kırıklarının bulunduğu, özellikle açık göğüs travması gibi durumlar cerrahi müdahaleyi zarurî kılar.

Göğüs sertliğinin ortadan kalktığı, başka deyimle fazla sayıda ve parçalı (aynı kemikte ikiden fazla kırık) kaburga kırıkları olan durumlarda (buna «*yelken göğüs*» denmektedir) solunum hemen imkânsız olduğundan pozitif basınçlı âletlerle veya solunumu kolaylaştıran düzen ile solunum sağlanır.

Solunum yollarının yırtıklarında ameliyat gereklidir. Açık yerden göğüs boşluğuna dolan hava, akciğerleri söndürür (pneumothorax) mediastinuma baskı yaparak kalbe kan dönüşünü ve solunumu bozar.

Akciğer yaralanmalarında, göğüs boşluğuna kan (hemothorax) veya hava (Pneumothorax) yahut da kan hava karışımı (hemopneumothorax) dolar. Kanama veya hava kaçması durmuşsa, boşaltma ve akciğerin açılmasını temin ile tedavi cihetine gidilir. Aksi halde müdahale edilir.

Kalb ve damar yaralanmaları çok defa öldürücüdür. Buna rağmen hasta hayatta ise ve kanama devam ediyorsa tedavi cerrahidir. Yemek borusu yaralanmaları, delinmeler ve diafragma yırtıkları daima cerrahi olarak tedavi edilir.

Göğüs içi yabancı cisimlerinden, kalb ve damarlara yakın, keskin ve 1 - 2 cm den büyük ve metalik olanları hemen çıkarılmalıdır.

Göğüs duvarı: Göğüs duvarının doğuşta mevcut anomalileri önemli değişik durumlar gösterir. Bunlar: Pectus excavatum (huni göğüs, kunduracı göğsü = göğsün içeri çekik olması), Pectus carinatum (güvercin göğüs = göğsün dışarı çıkık olması), Sternum bifida (göğüs kemiğinin defektle açıklığı), Ectopia cordis (kalbin dışarıda olması) gibi anomalilerdir. Sternuma ait bu anomaliler diğerlerinden fazla görülür. Dolaşım bozukluğu ve solunum zorluğu gibi belirtiler verirler, rahatsızlıklar yaparlarsa derhal cerrahi olarak tedavi edilirler. Bazı hallerde tedavi için, en uygun yaşa kadar beklenir.

Kaburga anomalilerinin de rahatsızlık verenleri ameliyatla düzeltilir. Scalenus anticus syndrome'u (son boyun omurunda anormal olarak bir kaburga bulunması) çok defa müdahaleyi gerektirir. Bu anormal kaburga köprücük altı atardamarına ve kol sinir ağına baskı ile ağrı yapar ve dolaşım bozukluğuna sebep olurlar. Bu kaburga ameliyatla çıkarılır.

Göğüs duvarında akciğer fıtığı da görülebilir. Ya doğuşta mevcut anomali sonucu lokal bir yerde kaburgaların olmamasından veya sonradan travma ile meydana gelebilir. Akciğer, kaburga olmayan bu yerden kas tabakaları arasından geçerek (nefesin tutularak zorlandığı öksürük gibi hallerde) deri altına gelir. Bu halin ameliyatla düzeltilmesi gerekir.

Göğüs duvarı yumuşak dokularının enfeksiyonları, lokal ve genel tıbbî tedavi ile birlikte, cerrahi drenaj yapmakla önlenebilir. Kürek kemiği ve göğüs kasları altındaki apseler de mutlaka drene edilmelidir.

Göğsün kemik ve kıkırdak yapısının enfeksiyonlarında, çok defa bu kısmın (tabiî tedaviye cevap vermemeleri sebebiyle) çıkarılmaları gerekir. Kronikleşerek zararlı komplikasyonların çıkışına engel olunmalıdır. Bilhassa göğüs kemiği (sternum) ve kaburga enfeksiyonları kronikleşmeğe fazlaca müsaittir.

Göğüs duvarının tümörleri: İyi huylu tümörler ekseriya belirtisizdirler ve tesadüfen tesbit edilirler. Bunlar: Chondroma (kondroma), Osteochondroma (osteokondroma), Neurofibrom (nörofibrom), lipom'lar, kemik kistleri gibi tümörlerdir. Bunlar şikâyetlere sebep olurlar. Her ne şekilde olursa olsun tespit edildiklerinde çıkarılmaları gerektir.

Fena huylu tümörler çok defa şişlik ile ağrı yaparlar. Sarcoma (sarkom), en sık görülendir ve türleri vardır. Myeloma ve Ewing tümörleri de fena huyludurlar. Bu tümörler durum elverişli ise derhal çıkarılır ve ışın tedavisi yapılır.

Diaphragma: Diafragma doğuştan gelişmemiş olabilir. Bu durumda sentetik nylon cinsi materyallerle çok defa yeniden diafragma yapılması zarurîdir.

Diaphragma eventration (eventrasyon) u: Diafragma genellikle sol taraf göğüs içine gevşemiş olarak, organlarla girer. Yırtık veya doku kaybı yoktur. Sebebi bilinmemektedir. Dolaşım ve solunum bozuklukları yaptıklarından cerrahi tedavisi gereklidir.

Diafragma fıtıkları önemlidir. Bunlar ya doğuşta vardır veya sonradan, travma ile meydana gelir. Diafragmanın anatomik geçitlerinden veya yırtılma ile, göğüs ve karın arasında anormal bir bağıntı meydana gelir. Göğüs içindeki negatif emici basınçla, karnın pozitif itici basınçları tesiri ile karın organları göğüs içine girer. Bu fıtıkların kesin tedavisi cerrahidir ve derhal yapılmalıdır.

Pleura ve akciğerler (bk. AKCİĞER): *Empyema* (ampiyem): Ampiyem plevra boşluğunun apsesidir. Âdî veya özel mikroplarla meydana gelir. Bu mikroplar dışardan yaralanma ile veya çok defa akciğerdeki bir hastalığın komplikasyonu olarak ortaya çıkar. Özel mikropların ampiyeminde en çok rastlanan tüberküloz ampiyemleridir. Âdî mikroplar daima rastlanan ekseriya coccus (koküs) türü mikroplarıdır.

Plevra boşluğu iltihaplanınca akciğerler üzerindeki zarda kalınlaşma ile baskı yaparak, o tarafı kısmen veya tamamen söndürür. Akut (= had) ve kronik (= müzmin) tipleri vardır. Kesin olmamakla beraber, zamana bağlı olarak tıbbî tedaviye cevap verenler, akut kabul edilirler.

Ampiyemin tedavisinden gaye, iltihap boşluğunu ortadan kaldırmaktır. Bu ameliye çeşitli şekillerde yapılır. Apse boşluğuna kalın bir iğne sokularak boşaltılır, yahut da bu boşluk içine bir elastik boru koyarak özel sistemle drene edilir. Her iki halde de içeri hava kaçmaması sağlanmalıdır. Bunun sonucu olarak o taraf akciğeri sağlam ise, genişleyerek bu boşluğu kapatır. Eğer akciğer plevra üzerindeki kalınlaşma ile açılamıyorsa, iltihap boşluğu akciğerin üzerini örten kalın tabaka ile tamamen soyularak çıkarılır. Akciğer genişleyerek plevra boşluğunu doldurur. Bu ameliyata decordication (dekortikasyon) ameliyatı denir. Akciğer hastalık sebebi ile genişleyemeyecek ve boşluğu dolduramıyacaksa, iltihaplı boşlukla birlikte akciğerin bir kısmı veya tamamı çıkarılır.

Diğer bir usulde de, göğüs duvarına sertlik veren ve iltihap boşluğunun bir duvarını teşkil eden kaburgalar, birkaç seansta ameliyatla çıkarılır. Göğüs duvarının yumuşak kısımları boşluk üzerine çökertilir. Buna da thoracoplasty (torakoplasti) ameliyatı denmektedir.

Bütün bu ameliyatlarda mikrop cinsine göre, belirli bir süre, ilâç tedavisi zarurîdir.

Pleura tümörleri: İyi veya kötü huylu olurlar. İyi huylular belirti vermez ve tesadüfen röntgenle tesbit edilirler. Ameliyatla kolaylıkla çıkartılırlar. Fena huyluların çıkartılması hemen imkânsızdır, çıkarılsa bile pek faydası yoktur.

Plevradan menşe almış en çok rastlanan tümör Mesotheliomas (mezotelyomalar) dır.

Chylothorax (şilotoraks) : Sebebi çok defa yaralanmadır. Akkan akan, ductus thoracicus (duktus torasikus) yırtılma sonucu, akkanın göğüs boşluğuna dolmasıdır. Dolan miktar çok fazla ise solunum zorluğu yaptığında boşaltılmalıdır. Boşaltma iğne ile ve hava kaçırmadan yapılır. Boşaltma sonucu akciğer genişleyerek yapışıklık husule gelebilir ve yeniden akıntı olmayabilir. Eğer ak şilöz mayi, akmakta devam ediyorsa, ameliyatla duktus torasikus'a bağlanır veya bir kara kan damarına (ven = toplardamar) dikilmek suretiyle ağızlaştırılıp buraya akması sağlanır.

Bronchiectasis (Bronşektazi) : Bronşektazi, akciğer solunum yollarının kas tonusunun azalarak, enfeksiyonla daimî bir harabiyet sonucu genişlemesidir. Başlangıçta enfeksiyon ekleninceye kadar fazla bir belirti yoktur. Sonradan bronchus duvarının harabiyeti ile, enfeksiyon ve öksürükle birlikte bol balgam çıkarma başlar. Bunlara ilâve olarak kanama da oldukça fazla görülür. Öldürücü kanama nadir değildir.

Doğuşta mevcut olurlar veya sonradan meydana gelirler. Doğuştan mevcut olanlar nadir ve diğer anomalilerle birlikte görülürler. Sonradan meydana gelenler boğmaca, kızıl ve kızamık gibi hastalıklardan sonra görülürler.

Hastalık daha çok akciğerlerin alt kısımlarında görülür, vakaların % 40 - % 50 sinde iki taraflıdır. Teşhis, klinik ve bronş ağacının radyo - opak madde ile doldurularak çekilen akciğer grafileri ile (Bronchography) konur.

Tedavi, yaygın olmayan ve elverişli vakalarda tek veya iki taraflı da olsa cerrahidir. Yaygın olan vakalarda hijyenik şartlar düzeltilerek tıbbî tedavi uygulanır. Bu vakalara ameliyat yapılamaz. (bk. BRONŞİT)

Akciğer apseleri: Akciğerde lokalize irin toplanmasıdır. Yaygın ve akciğer harabiyeti varsa, akciğer gangreni olarak adlandırılır. Hastalık ateş ve titreme ile başlar, sonradan ağızdan fazla ve çok pis kokulu balgam da gelir.

Klinik, radyolojik ve diğer yardımcı laboratuvar tetkikleri ile teşhis konan akciğer apseleri, çok defa tıbbî tedavi ile şifa bulurlar. Uygun antibiotik, apse muhteviyatının drenajını temin ile çok iyi sonuçlar alınır. Sonuç alınmayan ve kronikleşen nadir vakalara cerrahi müdahele yapılır.

Akciğerin mantar enfeksiyonları: Bugün için elimizde mantarlara tesirli, tam şifa sağlayan ilâç bulunmamaktadır. Az sayıda mantar türü kontrol altına alınabilmektedir. Bu sebeple, mevcut ilâç kontrolünde, hasta kısım çıkarılmaktadır. Böylece mantarların beyin, karaciğer ve vücudun başka yerlerine yayılması önlenmektedir.

Mantar hastalıklarından en fazla karşılaşılanlar Histoplasmosis, Coccidioidomycosis, Blastomycosis'tir.

Tuberculoma'lar: Tüberküloma, akciğerde şifa bulmuş veya içi dolmuş tüberküloz kavitelerinden ibarettir. Oldukça sert kıvamda yuvarlak veya oval radyolojik şekil arzederler. Bâzen kireçleşme gösterirler. İyi huylu tümör kabul edilen tüberkülomaları, kötü huylu tümörlerden ayırmak klinik ve radyolojik olarak çok güç olduğundan, ameliyatla çıkarılmaları gereklidir. Çıkan parçanın mikroskopik tetkikinde tüberküloz tesbit edilirse ilâç tedavisi de eklemek lâzımdır.

Yuvarlak lezyonlar: Kanser, tüberküloma, mantarlar, kist hidatik ve nadir iyi huylu tümörlerden radyolojik olarak yuvarlak veya oval şekil arzedenler ve çapları 5 cm den küçük olanlara yuvarlak lezyon denir. Kenarları keskin ve düzdür. Çok defa kesin teşhis önceden konamaz. Potansiyel bir tehlike teşkil ettiklerinden ameliyat zarurîdir.

Orta Lob Sendromu: Klinik ve radyolojik olarak adlandırılan bu sendrom; müzmin öksürük, balgamlı veya balgamsız pnömoni tekrarlamaları, ateş ve kanama ile karakterizedir. Bronküsü deforme ve ödemli olup, akciğer konsolidedir. Memnuniyet verici tedavisi, orta lobun çıkarılmasıdır.

Chronic Suppurative Pnoumonitis (Nonputrid Pulmonary Suppuration = Chronic Sclerosing Pneumonitis) : Sebebi bilinmemektedir. Akciğerde husule gelen hastalık ilâçla tedavi edilse bile, akciğer dokusunun harabiyeti daima kalmaktadır. Daha çok yaşlı insanlarda görülür. Tedavisi, harap olmuş akciğer dokusunu çıkarmaktır.

Echinococus Cyst (= Kist Hidatid, bk. EKİNOKOK) : Halk arasında köpek uru da denir. Taenia echinococcus granulosus parazitinin akciğerlerde yerleşmesinden meydana gelir.

Tedavisi için son zamanlarda ışın tedavisi denenmekte ise de, elde edilen sonuçlar fenadır.

Akciğerin Kistik Hastalığı: *Hava kistleri*: Akciğer kisti terimi, radyolojik olarak içi boş kaviter gölgeleri tarif için kullanılmıştır. Doğuştan olurlarsa da nadirdir ve diğer kistik anomali ile birlikte bulunurlar. Sonradan olma kistli akciğer lezyonlarına daha çok rastlanır. Bu lezyonlar subplöral bleps veya büllöz amfizem olarak da tavsif edilirler. Bazıları tek veya büyük olur, pnömotesel adını alır. Bu kistler uzun süre belirtisiz kalırlar. Enfekte olduklarında apseye, patladıkları zaman da pnömotoraksa sebep olmalarından önemlidir. İki taraflı ve yavgın olanlarında bu daha da artar. Bu sebeple, durum ameliyata elverişli ve hastalık yaygın değilse cerrahi müdahale şarttır. Yaygın kistik akciğerde pnömotoraks mevcutsa, göğüs boşluğundaki hava boşaltılarak akciğerin açılmasına ve göğüs duvarına yapışmasını temine çalışılır.

Akciğer tümörleri: İyi ve kötü huylu olurlar. Kötü huylulardan en çok görüleni kanserdir. Akciğer kanseri bronş epitelinden menşe alır. Bu yüzden doğru deyimi bronş kanseridir. Erkeklerde kadınlardan 6 - 8 defa daha fazla görülür. Sebebi bilinmemektedir. Tütün ve katran türevleri gibi diğer kansorojen maddeler suçlanmaktadır.

Hastalık başlangıçta pek belirti vermez. Hemen her vakada mevcut öksürük, başlangıçta varsa da, dikkatten kaçar. Daha sonra kanama, ağrı, nefes darlığı, ses kısıklığı, ateş gibi belirtiler ortaya çıkar.

Klinik, röntgen ve diğer laboratuvar muayene usulleri ile teşhis konur. Kan muaveneleri, endoskopi (bronkoskopi), skalen biopsi teşhiste yardımcıdır. Bunlara rağmen kesin teşhis konmayan vakalarda *torakotomi* (= ameliyatla göğsün açılması) lâzımdır.

Tetkikler sonucu teşhis konanlara, durum elverişli ise, ameliyat gereklidir. Bu ameliyatlarda akciğerin tamamı (pneumonectomy) veya bir lobu (lobectomy) çıkarılır. Ayrıca kanser hücrelerinin ak kan damarı ile yayılmaları göz önüne alınarak bunların toplandığı lenf ganglionlarının da çok iyi temizlenmesi lâzımdır. Elverişli olmayan veya lüzum görülen vakalarda ameliyat sonrası Chemotherapeutic (kemoterapötik = kanser hücrelerine tesirli kimyasal ilâç), Irradiation (ışın) veya izotop tedavisi faydalıdır.

Bronchial adenomalar: Genellikle ana solunum yolları içinde bulunur. Kötü huy kazandıklarından potansiyel teh-

like taşırlar. Mutat olmayarak metastaz yaparlar. Metastazları karaciğer, böbrek ve omurgada çok görülür. Kadınlarda daha çok rastlanır.

Tedavi, bu tümörün kanama yapması ve kötü huylu potansiyel tehlike taşıması düşünülerek yapılmalıdır. Bu sebeple hasta olan bronş kısmı yalnız akciğerle birlikte çıkarılır.

Akciğer sarcome'u: Akciğerin destek dokusundan menşe alan fena huylu tümördür. Primer olanı (akciğerden menşe alanı) çok nadirdir. Sekonder (metastaz veya yayımla teşekkül eden) olanı daha sık görülür, esas tümör başka yerdedir. Gençlerde daha çok rastlanır. Tedavi primer olanlarda pnömonektomi veya lobektomidir. Sekonder olanlara diğer palyatif tedaviler uygulanır.

Akciğerin metastatik tümörleri: Fsas odak başka yerde olup, akciğere yayım vardır. Hayatı uzatmak gayesi ile elverişli vakada önce primer (esas) odak, sonra sekonder odağın cerrahi tedavisi yapılır. Bunlara kemoterapötik, ışın veya izotop tedavisi eklenir.

Akciğerin iyi huylu tümörleri: Bu grup tümörler nadirdirler. Hamartoma, fibroma ve lipoma'lar fazla görülen tiplerdir. Nefes darlığı gibi belirti verdiklerinde veya kontrollerde tesadüfen tespit edilirler. Kat'i teşhis ameliyat sonu histolojik tetkikle konur. Bu tümörlerin çıkarılmaları gereklidir.

Akciğerin arteiovenous aneurysme'leri (bk. ANEVRİZMA): Nadir bir anevrizma şeklidir. Rendu - Osler - Weber Syndrome'u veya Hereditary Hemorrhagic Telangiectasia (Herediter hemorajik telenjiektazi) da denir. Bu hastalıkta, akciğerde atardamar ile toplardamar arasında direkt bağlantı vardır. Belirtiler de bu bağlantının büyüklüğüne bağlı olarak değişir. Kesin teşhis anjiografi ile konur. Tek tedavisi ameliyatla çıkarılmasıdır.

Akciğer arteri anevrizması: Akciğerin arter anevrizmaları nadirdir. Anevrizmanın büyüklüğüne göre belirti verir. Kesin teşhis anjiografi ile konur. Ameliyatla çıkarılması gereklidir.

Akciğer embolileri: Bilhassa vücudun alt taraflarında toplardamarlar içinde meydana gelen thrombus (kanın şekilli elementlerinin meydana getirdiği tıkaç) ün bulunduğu yerden hareketle kalbe, oradan akciğer arterine gelerek çapına göre müsait bir yeri tıkamasıdır. Ana arterin tıkanmasında ani ölüm olur. Dallardan biri tıkanırsa, hasta hayatta kalabilir. Ana dalın tıkandığı vakalarda süratle arter içindeki embolinin çıkarılması (Embolectomy = embolektomi) gerektir.

Akciğer veremi: Akciğer veremi tedavisinin başlangıcı oldukça eskidir. Bugünün modern anlayışı ve ilâç tedavisi ile birlikte cerrahi tedavi imkânı, fevkalâde sonuçlar sağlamıştır. Bu, ancak son 25 yıl içinde mümkün olmuştur.

Başlangıçta veremli hastalara hijyenik şartlarla birlikte ilâç tedavisi uygulanır. Belirli süre içinde iyileşmeğe doğru gidişte duraklama olur ve cerrahiye elverişli ise ameliyat yapılır.

Çeşitli cerrahi tedavi metotları vardır. Evvelce tatbik edilen sunî pnömotoraks'ın tarihî değeri vardır. Meydana getirdiği fena komplikasyonlardan bu usul terk edilmiştir. Kollaps (bastırma, çökertme) tedavisi nadiren kullanılmaktadır. Frenik sinir ezme (diafragmanın hareketini temin eden sinir, ezilmekle diafragmada felç olur, yükselerek akciğere baskı yaparak lezyonlu kısmın fonksiyonunu azaltır. Karına sunî olarak hava verilirse bu yükselme daha da artar) tesirinin çok sınırlı olması ve arzu edilen sonuçları vermemesi sebebi ile hemen hiç kullanılmamaktadır. Prostatik materyal ile plombaj yapma da kullanılmaktadır. Burada kaburgaların alt yüzünden göğsün yumuşak kısımları ayrılarak çökertilir ve bu araya sentetik materyal konur. Nadir de olsa Thoracoplasty (kaburgaları muhtelif seanslarda çıkarmak) yapılmaktadır. Bugün için geçerli cerrahi tedavi şekli rezeksiyondur. Akciğerin hasta olan kısmı veya tamamı çıkarılır. Ameliyatlardan sonra hastaların hekim kontrolunda ortalama 1,5 - 2 yıl tüberküloz ilâçlarını alması zaruridir.

Solunum yolları tüberkülozu: Hastalığın solunum yollarında yerleşmiş şeklidir. İlâç tedavisi başarı sağlamazsa, elverişli vakalarda hasta kısmın çıkarılması gereklidir.

Plevra tüberkülozu (bk. AMPİYEM): Bu hastalıkta ampiyem tedavisindeki prensipler uygulanır. Yalnız çok defa akciğerde de lezyon olduğundan, iltihap boşluğu ile beraber akciğerdeki bu lezyonun da tedavisi ve gerekirse çıkarılması lâzımdır. Akciğerdeki lezyon, tedaviye yön verir ve önemli rol oynar.

Acute mediastinitis (akut mediastinitis): Mediastinum iltihapları çok önemli ve çok defa öldürücüdür. Bugün elimizde mevcut antibiotiklerin erken tatbiki faydalı olmaktadır. Cerrahi yönden yapılacak husus, prülan ve lokalize iltihaplarda drenajdır. Apse tedavisi kuralları uygulanır.

Mediastin tümörleri: Bu tümörler daha çok radyolojik kontrollerde tespit edilmektedir. Menşelerine göre belirli yerlerde otururlarsa da, mediastinumun diğer bölümlerinde de bulunabilirler.

Bu tümörlerden bazılarının fena huylu olmaları ve bazılarının da fena huy kazanma ihtimali oldukça fazladır. Tümörlerin türleri de önceden kesin olarak tayin edilememektedir. Bu sebeple, büyük bir potansiyel tehlikeye sahip olmaktadırlar. Tespit edildiklerinde ameliyat şarttır. En çok rastlanan tümörler şunlardır: Lemfoma (lymphoma) lar, dermoid ve teratomalar, timoma (thymoma) lar, mediastinal tiroid (mediastinal thyroid), mediastinal kistler (perikardial veya bronkial) ve nörojenik (neurogenic) tümörler.

Nadir mediastinal tümörler: Fibrom ve sarkomlar, karsinoma (carcinoma) lar, primer olanlar, kemik ve kıkırdak menşeli tümörler, bağırsak yapısında göğüs içi kistleri, lipomalar ve ksantoma (xanthoma) lardır.

Esophagus (özofagus = yemek borusu): Yutaktan mideye uzanan, ortalama 25 cm uzunluğunda, iki ucu sabit, elastik bir borudur. İçte mukoza, dışta kaslardan yapılmıştır.

Esophagus divetikülü (esophageal diverticula): Divertikül, esophagus mukozasının kas tabakası arasından itilerek veya dışarıdan çekilerek ufak bir torba gibi dışarı çıkmasıdır. Yutkunmada gıdalar bu çıkıntı içine girerek yutma güçlüğü ve ağrıya sebep olur. İltihaplanarak delindikleri nadir değildir. Bu zaman mediastinitis husule getirebilirler. Memnuniyet verici tek tedavisi cerrahidir. Bu kısım ameliyatla kesilerek çıkarılır ve dikilir.

Achalasia (asalazya); Cardiospasme (*kardiyospazm*): Esophagus'un alt ucunun iyi huylu darlığıdır. Daha çok kadınlarda olur. Yutma zorluğu yapar. Tek tedavisi darlığı açmaktır. Bunun için değişik usuller denenmiştir. Ağızdan sokulan genişletici aletle (dilatatör) açılmaya çalışılmış, memnuniyet verici başarı elde edilememiştir. Genişletme esnasında ortaya çıkan yırtılma gibi tehlikeli komplikasyonlar ameliyatı zorunlu kıldığından, ameliyat tercih edilmektedir. Çeşitli ameliyat usulleri varsa da, bugün en çok kul-

lanılan mukozayı saran kas tabakasını yukarıdan aşağıya genişçe açmaktır. Bu ameliyede mukoza açılmamakta, sağlam kalmaktadır. Darlığa sebep olan kas tonüsündeki artma giderilince, yutma normalleşmektedir.

Esophagus tümörleri: Esophagus'un iyi huylu tümörleri çok nadirdir. Kaslardan menşe alır. Yutma güçlüğü yapar. Ameliyatla kolaylıkla çıkarılır. Kötü huylu tümörlerinden kanser en sık görülenidir. Daha çok 40 - 60 yaşları arasında ve en fazla erkeklerde görülür. Daha genç yaşlarda da görülmesi nadir değildir. Yutma güçlüğü temel şikâyettir. Katı gıdalar çok zor geçer. Bâzen de geçmez. Hasta beslenememezlikten süratle kilo kaybeder. Kesin teşhis radyolojik ve özofagoskopik (endoskopi) tetkik ile konur.

Esophagus kanserinde tedavi, elverişli vakalarda hasta kısmın çıkarılması, yani rezeksiyondur. Kanser olan yer cerrahi kaidelere uygun olarak çıkarılır. Yerine mide veya bağırsak getirilerek dikilir. Bâzen bütün yemek borusunu çıkarmak gerekir. Bu zaman da bir kalın bağırsak parçası esophagus'un yerine konur. Böylece sindirim kanalının bütünlüğü sağlanır. Elverişli olmayan vakalarda ışın veya izotop tedavisi yapılır. Kemoterapötiklerin hemen faydası yoktur. Bâzen gıda alımını kolaylaştırmak için geçici fayda sağlayan ameliyatlar yapılır. Darlık olan yerin içinden özel borular geçirilerek yerleştirilir.

Esophagus darlıkları: Asit, baz ve diğer yakıcı maddelerin alınması ile mukozada yanık ve darlıklar husule gelir. Erken ilâç tedavisi ile birlikte, genişletme tedavisi uygulanan vakalarda darlık olmadan iyileşme olur. İyileşme sonucu teessüs eden bağ dokusu (özofagusun istenilen çapta olmasiyle) geçişe engel olmaz. Darlık meydana gelmiş ve genişlemesi imkânsız ise ameliyat gereklidir.

Doğuştan esophagus tıkanıklığı ve tracheo - esophageal ağızlaşma: Normalde böyle bir ağızlaşma, bağlantı yoktur. Anormalde ağızlaşma ve tıkanıklık olur, gıda alınması imkânsızdır. Alınan gıda tıkanıklık hallerinde mideye geçmediğinden kusma ile çıkarılır. Ağızlaşma olan halde ise, gıda alınmasından hemen sonra şiddetli öksürük ile, alınan gıda çıkarılır. Her iki halde de gıda alımı ve beslenme imkânsızlaştığından, bu anomaliyi düzeltmekten başka yol yoktur. Tedavinin birçok tipleri vardır. Tek memnuniyet verici tedavi yolu ameliyattır. Sonradan yaralanma, hastalık sebebi ile trakeo - esofageal ağızlaşma olabilir.

Kalb ve damar hastalıkları: Kalb ve damar hastalıkları, göğüs hastalıklarının kapsamında özel bir bölümdür. Kalb, tabiatı ile göğüs içindedir. Damar hastalıkları ayrı bir daldır. Burada yalnız kalb ve göğüs içindeki damar hastalıklarından, yapılan cerrahi tedaviden söz edilecektir.

Bu grup hastaların cerrahi tedavisinde ve bilhassa kalb hastalarında, cerrah kadar kardiolojiste de büyük rol yüklenmektedir. Hastaların muayenesi sonucu ve değerlendirme, ameliyattan istifade dereceleri, zararlar kesinlikle tayin edilmelidir. Bu tayinde, yardımcı laboratuvar çalışmalarının değeri büyüktür.

Laboratuvar çalışmalarından her zaman gerekli olanlara ek olarak, sağ ve sol kalb katerizasyonu, kalbin değişik yerlerinden alınan kan numunelerinin oksijen dereceleri, boya ve dilüsyon eğrileri, Fonokardiografi (phonocardiography), Anjiokardiografi (angiocardiography), Sine - anjiokardiografi (sine - angiocardiography), Sine - koroneri - anjiografi (sine - coronary - angiography) gerekli ve yardımcıdır.

Kalb hastalıklarında cerrahi tedaviye önce *kapalı usulle* başlanmış, sonradan açık usul geliştirilmiştir. Cerrahi tedaviden istifade etmeyecek, fonksiyonu tamamiyle bozulmuş kalb yerine takılmak üzere, yapma kalbler üzerinde çalışılmıştır. Kalb kadar küçük, güçlü, uzun süre dayanıklı bir pompayı yapabilmek mümkün olmamıştır. Ayrıca yapma kalblerin büyük ve ağır oluşları şimdilik bu alanda duraklamaya sebep olmuştur. Aralık 1967 den beri uygulanan *kalb transplantasyonu* ümit verici olmamakla beraber birçok sorunları çözümlemektedir.

Kapalı kalb ameliyatları lezyon görülmeden ve kalbin fizyolojik pompa görevi bozulmadan yapılır. Kalb içine sokulan parmak veya aletle ameliyat bitirilir. Burada süre kısadır. Ancak sınırlı kalb hastalıklarının cerrahi tedavisinde uygulanmıştır. Bugün de uygulanmaktadır.

Açık kalb ameliyatlarında lezyon (hastalık) görülerek düzeltilir. Tedavi için daha uzun süre isteyen ve kapalı müdahale ile tedavisi imkânsız vakalarda uygulanır. Bu durumda kalbin, pompa ve akciğerin oksijenleme görevini yapacak özel bir düzene ihtiyaç vardır. Bunun için yalnız kalb ve kalb - akciğer fonksiyonunu üzerine alan pompa ve sistemler geliştirilmiştir. Bu pompa ve sistemlerle yapılan dolaşıma vücut dışı dolaşım (Extra Corporeal Circulation), bütün pompa ve sisteme de kalb - akciğer makinesi (Heart Lung Machine) denmektedir. Bu düzen bütün açık kalb ameliyatlarında kullanılmaktadır. Yalnız aorta'nın açıldığı hallerde ayrı bir sistem daha eklenmektedir. Aorta'nın kökünden kalbi besleyen sağ ve sol koroner arter (atardamar) denen iki damar çıkmaktadır. Bu damarlar kalbin diastolü esnasında dolarak kalb kası için gerekli besin maddelerinin ve oksijenin kalbe ulaşmasını sağlarlar. Bu damarlar aorta kapakları üzerinde olduğundan, kapaklar, kalbin diastolünde geriye doğru kapanarak aorta kökündeki kanın koroner atardamarına gitmesini kolaylaştırırlar. Aorta'nın açılmadığı hallerde büyük dolaşım sistemine gönderilen kan, koronerlere de giderek, kalbi besler. Esas olarak, bütün kalb ameliyatlarında kalbin oksijensiz kalmaması temel kuraldır. Oksijensiz (anoksik) kalbin ameliyat sonu çalışması ve pompa görevini yerine getirmesi imkânsızdır. Bu sebeple, aortanın açıldığı hallerde koroner arterlere ayrı bir sistemle kan vermek zorunludur. Bunun için kalb ve akciğer makinesine bağlı iki pompa ile, koroner arterlere kan verilir. Pompalara koroner pompası, kan vermeye de koroner perfuzyonu (coronary perfusion) denir.

Bütün kalb ameliyatlarında vücudun, beyin dahil bilhassa bütün sinir sisteminin beslenmesi ve oksijen alması gereklidir. Açık kalb ameliyatlarında görev yapamayacak kalbin yerini alan sistem, besleme ve oksijenlenme görevini yerine getirir. Başka bir deyimle bu sisteme mutlak ihtiyaç vardır. Eğer vücuda ve merkezî sinir sistemine kan gönderilmezse, buradaki hücrelerin harabiyeti sonucu bitkisel hayat başlayacaktır.

Vücut dışı dolaşım kısaca şöyle yapılmaktadır. Kalbe kan getiren üst ve alt ana toplardamarlar içine konan borularla, kan özel bir yerde toplanmakta, oksijenlenmekte, içindeki hava kabarcıkları alınarak temizlenmekte ve pompa ile vücuda ve büyük dolaşım sistemine, seçilen bir atardamar yolu ile gönderilmektedir. Ameliyata göre çok defa bu atardamar uyluk atardamarı (femoral arter) veya aortadır. Bu sistemle vücuda gönderilen kanın içine ilâç koyarak vermek mümkündür. Gönderilen kanın ısısını da değiştirmek kabildir. Isı değiştirmek bâzen gereklidir. Isının düşürülmesi (Hypothermie, Hibernation) hücre metabolizmasını

düşürerek oksijen sarfiyatını azaltmakla olur. Bu şekilde ameliyat süresini daha fazla uzatmak mümkün olmaktadır. Bu sebeple, akciğer makinesine eklenen özel ısı değiştirici ile kalbe gönderilen kanın ısısı ayarlanmaktadır. Bu usulle içten ısıtma veya soğutma yapılmaktadır. Bu sistemle en fazla üç saate kadar süren ameliyatlar başarılı ve çok az komplikasyonla bitirilmektedir. Bu sürenin üzerinde komplikasyonlar artmaktadır.

Açık kalb ameliyatlarında, normal kalb yapı ve düzeninin dışındaki anormal durumların çoğu düzeltilmektedir. Bozulmuş olan kapakların yerine sunileri takılmaktadır. Anormal dolaşım yolları normal hale getirilmekte, doku kaybının olduğu defektler kapatılmaktadır.

Damar hastalıklarında da kan akımına engel olan darlıklar genişletilmekte, tıkanıklıklar açılmaktadır. Damar yapısında harabiyet varsa, bu kısım çıkarılarak yerine yeni bir damar konmaktadır. Genişletmede damar duvarına yan tarafından bir yama (Patch) konmaktadır. Tıkanıklığı açmak için endarterektomi (Endarterectomy) yapılmaktadır. Tıkanıklık açılamayacak ve damar değiştirmenin de sakıncaları varsa, hastalığın üst tarafındaki bir yerden alt tarafına sunî boru koyarak kan devri sağlanır. Buna da baypas (Bypass) denmektedir.

Damar ameliyatlarında kullanılan parçaya ve konan damarlara genel anlamda greft (Graft) adı verilmektedir.

Aynı cins canlılardan hazırlanıp diğerlerine konan greftlere homogreft (Homograft) denmektedir. Yeni ölmüş gençlerden temin edilen damarlar diğer insanlara takılmaktadır. 15 yıl önce, bu usul geniş uygulama alanı bulmuştu. Birçok mahzurlarından dolayı bugün bu usul bırakılmıştır. Bu greftlerin steril (mikropsuz) şartlarda hazırlanması ve özel solüsyonlarda korunma süresi kısa ve zordur. Her zaman istenilen uzunluk ve çapta damar bulunamamaktadır.

Bugün en çok prostetik greft (Prosthetic Graft) ler kullanılmaktadır. Bu greftler dacron ve teflon gibi sentetik ipliklerden özel olarak dokuma veya örülerek yapılmaktadır. Düz parça şeklinde veya değişik çap ve uzunlukta damarlar vardır. Bu sunî materyaller her zaman steril olarak kullanılmaya hazır bulunmakta, daha dayanıklı olmakta ve az komplikasyon yapmaktadır. En çok kullanılan bunlardır.

Ayrıca canlının bir yerinden alınan damar, aynı canlıda istenilen yerde kullanılmaktadır. Buna da otogreft (Autugraft) denmektedir. Bu iş için uyluktan alınan büyük safeneus (Saphaneous) toplardamarı kullanılmaktadır. Kullanma yeri çok sınırlıdır.

Bütün bu greftlerin yerine konmasında ve kalb ameliyatlarında, kesiklerin dikilmesi için, özel dikiş materyali kullanılmaktadır. Buna atravmatik (Atraumatic) dikiş materyali adı verilmektedir. Evvelce kullanılan ipek materyaller, yerini dacron ve teflon gibi sentetik materyallere bırakmıştır.

Kalb ve damar hastalıkları değişik tablolar gösterirler. Doğmalık veya sonradan olurlar. Bu hastalıklarda uygulanan cerrahi tedavl usullerinin çoğu gelişmiş, bir kısmı da gelişmektedir. Bk. KALB HASTALIKLARI. — V. İ.

GÖĞÜS KAFESİ (Fr. Cage thoracique): 1. Kınkanatlılarda, düzkanatlılarda, yarımkanatlılarda ve ön göğüsün geriye kalan göğüs bölümünden fonksiyonlu bir eklemle ayrıldığı başka kuşlarda: orta göğüs ile metatoraksın karın tarafındaki yüzü; 2. Göğüs kafesleri bir parçadan yapılmış olan böceklerde (zarkanatlılar, çiftkanatlılar v. b.): göğüs kafesinin karın tarafındaki yüzü.

GÖĞÜS KEMİĞİ (Fr. Bréchet < İng. Brisket = eti yenilen dört ayaklı hayvanların göğüs eti), bazı kuşların göğüs kemiği ortasında yer alan keskin çıkıntı. Kuşun vücudunun simetri düzleminde bulunan ve göğüs kafesi dışına doğru yönelen bu kemik, kanat kaslarının tutulduğu yerdir. Süzülerek uçmayı en iyi başaran güvercin gibi kuşlarda çok gelişiktir, uçamayan kuşlarda ise yoktur.

GÖĞÜS SESİ (Fr. Voix de poitrine, Alm. Bruststimme) [Mus.], tabiî bir sesle söylendiği, yani söyleyenin tabiî ses sınırı içinde kalarak daha ince sesler çıkarmak için kendisini zorlamadığı zaman hasıl olan ses.

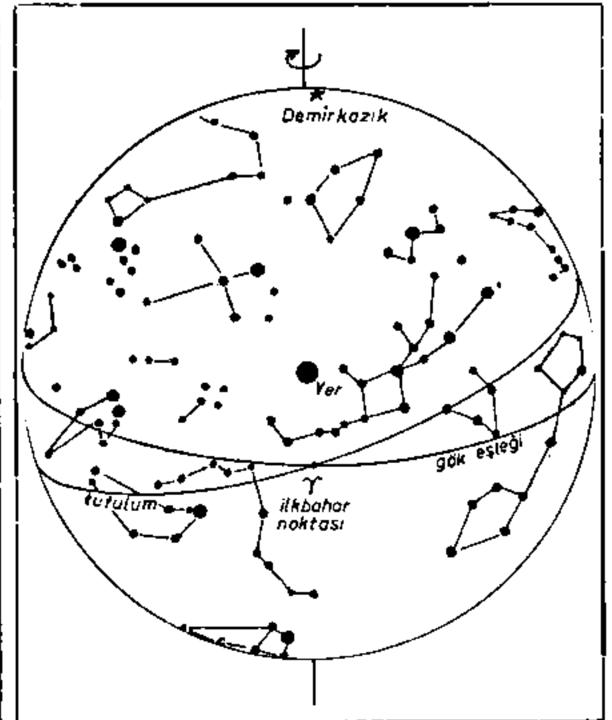
G. S. çıkarıldığında göğüste meydana gelen titreşimler, eller göğüs üzerine bastırılacak olursa, derhal fark edilir. Buna karşılık, tabiî ses sınırı aşılarak zorla daha ince sesler, yani kafa sesi (Fr. Voix de fausset, Alm. Kopfstimme) çıkarıldığı zaman başta hasıl olan titreşimler, avuçların alın ve yüze bastırılması suretiyle yapılacak bir deneme ile kolayca hissedilebilir.

Ayrı özellikleri olan bu seslerin birinden ötekine belirsiz bir şekilde geçebilme mahareti ses eğitimi ile sağlanır.

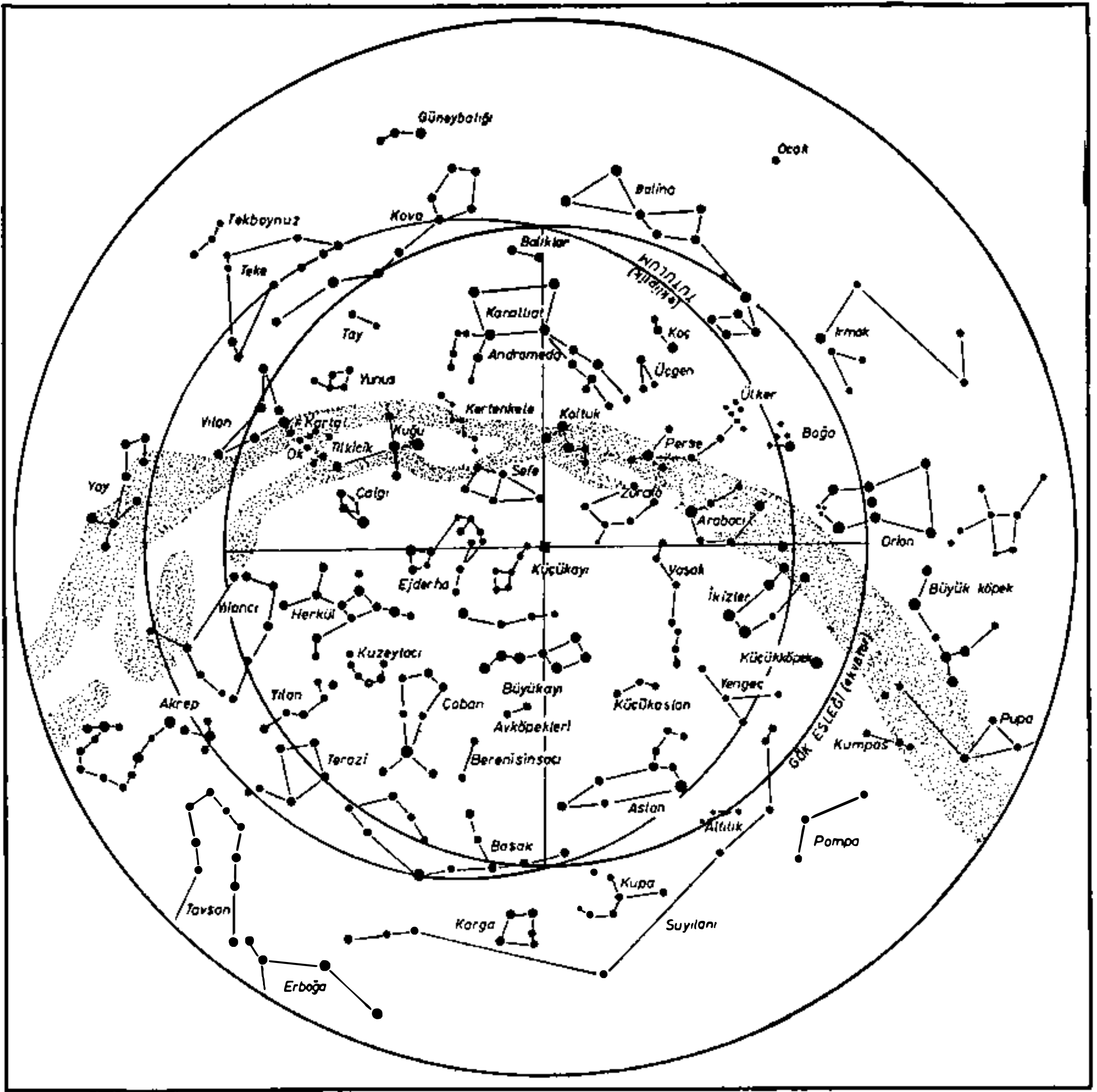
GÖĞÜS YÜZGECİ (Fr. Nageoire pectorale) [Zoo.]: bk. YÜZGEÇ.

GÖK veya GÖKYÜZÜ, iç yüzüne yıldızların serpilmiş gibi göründüğü, ufuk üzerine kapanan, sonsuz yarıçaplı mavi kubbe.

İnsan gözü sonsuz uzaklığı kavrayamaz. Onun için, uzayın çeşitli uzaklıklarına dağılmış olan yıldızlar, ufuk üzerine kapanan büyük bir kubbe üzerine serpilmiş olarak görünürler. Bu kubbeye *gök* veya *gökyüzü* deriz. Onun yarıçapını sonsuz olarak söylemek doğru olur. Çünkü sonsuzluk kavrayamadığımız büyüklüğü ifade eder. G., gündüz gözüyle mavi renkte görülür. Bu mavilik, kısa dalga boyundaki gün ışığının hava moleküllerine çarparak dağılmasından ileri gelmektedir.

GÖK (Şekil 1)

GÜNEY GÖĞÜ (Şekil 2)

G. bir kubbe olmakla beraber geometrik bir küre değildir. Zenit doğrultusunda, yani tepemizde, biraz basıklaşmış olarak görülür. Bu bir optik izlenimdir. Gerçekte ne böyle bir kubbe ne de böyle bir basıklık vardır. Bununla beraber yıldızların doğrultularını tespit etmek için, bütün yıldızlar sonsuz yarıçaplı bir küre üzerine serpilmiş olarak tasarlanır ki astronomide bu küreye gök küresi denir (Şekil 1). Gök küresine nispetle Yer küresi bir nokta sayılabilir. Onun için, hem gözlemcinin bulunduğu nokta, hem de Yerin merkezi, gök küresinin merkezi olarak alınır. Bir yıldızın yeri, gözlemciyi yıldıza birleştiren doğrunun gök küresini deldiği nokta ile belirtilir. Böylece, bütün yıldızların üzerinde çakılı olduğu bir gök küresi tasarısı elde edilir (Şekil 2 ve 3). Bu tasarı gerçek görünüşe uygundur. Bütün gök küresi üzerinde çakılı olan yıldızlar yerin dönme eksenine göre, bir bütün halinde doğudan batıya dönerler. Dönme süresi 23 saat 56 dakikadır. Gezegenler, Ay ve Güneş de bu küre üzerinde bulunmakla beraber, küre üzerine çakılı değillerdir. Onlar küre üzerinde belirli yörüngelerde gezinti yaparlar. Bu gezintilerin kimisi hızlı, kimisi yavaştır. Meselâ Güneşin yaptığı gezinti belli ve değişmeyen bir çember üzerinde, her gün 4 dakika doğu yönünde olur. Bu çemberin belirttiği düzleme tutulum (ekliptik) denir. Güneş bu gezintisini bir yılda, yani 365, 2 564 günde tamamlar. Ay'ın yaptığı gezinti de bir çember üzerindedir. Bu çember, tutulumu iki noktada keser ve onunla 5° 8′ lık açı yapar. Ayın bu çember üzerindeki devinmesi doğu yönünde günde 13° 11′ dır. Buna göre, ay gezintisini 27 gün 7 saat 43,2 dakikada tamamlar. Bu süreye astronomide bir «yıldız ayı» denir.

Gök küresi üzerinde gezegenlerin yaptığı gezinti oldukça karışıktır. Bu karışıklık, gezegenlerin Güneş çevresinde yaptığı dolanma hareketinden ileri gelir. Onların gök küresi üzerinde gezinti yaptığı çizgi bir çember sayılamaz.

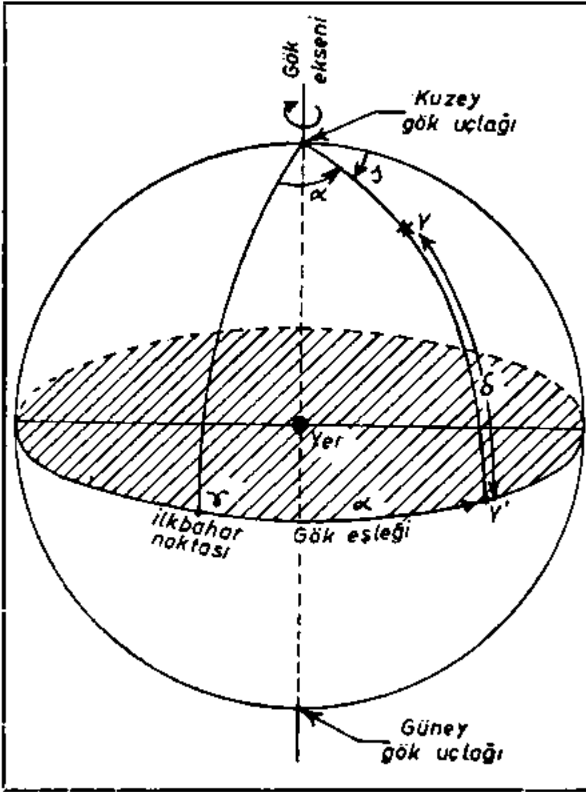
KUZEY GÖĞÜ (Şekil 3)

Bilhassa Mars ve Jüpiter gibi dış gezegenler bir süre doğu yönünde bir düz çizgi çizerler, sonra birkaç gün duraklar ve sonra ilk çizgi ile bir ilmek yaparak geri döner ve bu defa batı yönünde ilerlerler. Onların küre üzerindeki bir devirlik gezinti süresi, yani kavuşum dönemi (peryodu), onların Güneş çevresindeki dolanma süresine bağlıdır. Meselâ Merkür için bu dönem 115,9 gün, Venüs için 583,9 gün, Mars için 778 gündür.

Yerin dönme ekseninin uzantısı *gök ekseni*'dir. Bu eksen çevresinde Yer batıdan doğuya, gök ise doğudan batıya döner. Doğu ve batı deyimi, göğün dönme yönüne göre konulmuştur. Buna *günlük hareket yönü* denilir.

Gök küresi merkezinden, dönme eksenine dik olarak çizilen düzlemin gök küresiyle arakesitine *gök ekvatoru* denir (Şekil 4). Bu ekvatorla yer ekvatoru aynı düzlemdedir. Yıldızların gök küresi üzerindeki yerlerini belirtmek için gök ekvatoru temel düzlem olarak alınır. Yıldızın ekvatordan olan açısal uzaklığına *yücelim* (deklinasyon) $= \delta$ ve yıldızdan geçen öğle (meridyen) dairesiyle ilkbahar noktasından geçen öğle dairesi arasındaki açıya da *açılım* (rektesansiyon) $= \alpha$ ve her ikisine birden de yıldızın *ekvator konları* (ekvatoryal koordinatları) denilir. Bir yıldızın gök küresi üzerindeki yeri, onun ekvator konlariyle bir anlamlı olarak belli olur. Bunlardan α konu 0 saatten 24 saate kadar artı yönde (göğün dönmesinin karşıt yönünde), α konu ise $0°$ den $+ 90°$ ve $0°$ den $- 90°$ ye kadar ölçülür. — A. K.

G. (Mit.): Eski Doğu milletleri, *atmosfer gökü* ve *yıldızlar gökü* olarak açıkça iki çeşit G. ayırdetmişlerdir. Bu sistemde, yıldızların hareketlerini düzenleyen tanrılar başka türlü tanrılardı ve çoğu zaman da hava durumlarını ayarlayan tanrılarla çatışma halinde bulunurlardı. Yıldızlar G. ünün tanrıları yüksek dağlarda, tapınaklarda ve hatta *baitulos* denilen taşlarda otururlardı. Yahudilerin «tek Tanrı» sistemi G. yüzü tanrısiyle atmosfer tanrısını birleştirmiş ve G. ü tek Tanrı Yahve'nin meskeni haline getir-

GÖK (Şekil 4)

miştir. Birçok dinlerde birbiri üstünde birkaç kat G. bulunduğuna inanılmış, ilkin üç, sonra da yedi G. hayal edilmiş ve mavi G. e Tanrının mukaddes kişiler ve doğrularla birlikte oturduğu altın renkli G. ü gizleyen bir perde gözü ile bakılmıştır. Ölülerin yeryüzündeki meskeni olan ve Yunanlılara göre Canaria adalarında bulunan bir cennete (ve Zerdüşt dininde de «daha iyi bir dünya» ya) inanış ile, ölülerin G. te oturdukları yolundaki inanış bir arada var olmuş, modern dinlerde ise bu iki inanış birbiriyle kaynaşmıştır.

Yıldızlar G. ü, yassı olan yeryüzünü örten yuvarlak bir kubbe olarak düşünülüyordu. Bu kubbe Okyanus'a dalarak yeryüzünün altında devam ediyor, yıldızlar da yolculuklarını tamamlayarak aynı Okyanus'a dalıyorlardı. Rüzgârların, bulutların, yakıp yıkan yıldırımın ve hayırlı yağmurun ülkesi olan atmosfer G. ü tabiat kanunlarını dinlemiyordu. Bu sebeple atmosfer tanrısı (Baal, Hadad, Teshup v. b.) sonunda uğursuz bir tanrı sayılmış, atmosfer de kötülük cinlerinin ve bulutlara binip kol gezen büyücü cadıların yeri olarak kalmıştır.

GÖK (Oğuzların Uçuk veya Üçok kolundan bir han): bk. KÖK HAN.

GÖK ADASI, uzayın derinliklerine ayrı ayrı kümeleşmiş, milyonlarca yıldızla gaz ve toz bulutlarının oluşturduğu madde topluluklarından her biri (bk. EVREN).

Samanyolu, evrende bulunan milyonlarca G. A. (galaksi) ndan biridir.

GÖK ADASI KON DÜZENEĞİ, içinde bulunduğumuz Samanyolu denilen G. A. na ilişkin yıldızların yerlerini belirtmek için kullanılan bir düzenek.

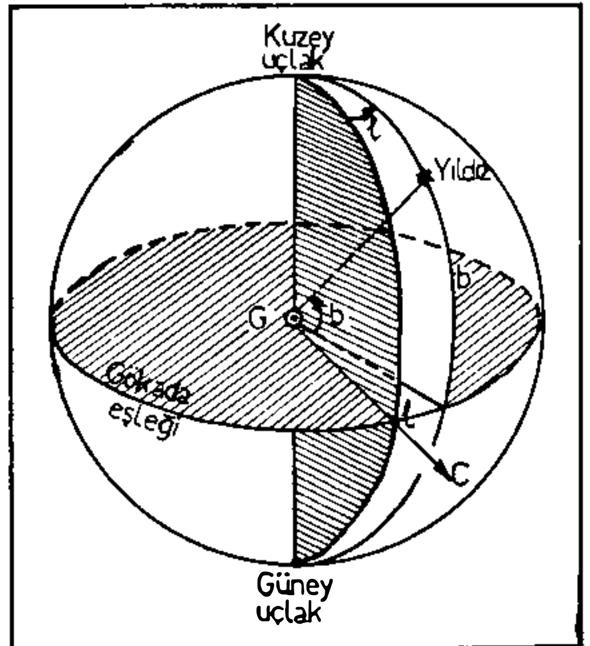
Samanyolu, milyonlarca yıldızdan ve yıldız kümelerinden, gaz ve toz bulutlarından oluşmuş bir G. A. dır (bk. EVREN). Onun yandan görünüşü birbiri üzerine kapanmış iki tabağa benzer. Bütün ada, iki tabağın merkezlerini birleştiren eksen çevresinde ağır ağır dönmektedir. Tabakların birleştiği düzlem, Samanyolunun bakışım (simetri) düzlemidir. Bu düzlemle dönme ekseninin kesim noktası ise onun merkezi olarak kabul edilir. Bakışım düzlemindeki çap 30 000 parsek, yani 100 000 ışık yılı (ıy) ve dönme ekseni üzerindeki kalınlığı 5 000 parsek, yani 16 000 ıy'dır. Güneş ailesi bakışım düzleminin 1°,5 kadar kuzeyinde ve merkezin 10 000 parsek (32 600 ıy) uzağındadır.

Nasıl ki yer küresi üzerindeki bir noktanın yeri o noktanın enlem ve boylamı ile belli olur, Samanyolundaki bir yıldızın doğrultusu da buna benzer şekilde belirtilir. Bunun için Samanyolu içinde bizim bulunduğumuz nokta (Güneş'in yeri) merkez olmak üzere sonsuz yarıçaplı bir küre tasarlanır. Samanyolunun dönme eksenine, bulunduğumuz noktadan çizilen paralelin bu küreyi kestiği noktalardan biri kuzey kutup, öbürü güney kutuptur. G. A. ekvatoru ise, yine bulunduğumuz noktadan dönme eksenine dik olarak çizilen düzlemin küre ile arakesitidir. Görülüyor ki burada iki tane merkez vardır: Biri Samanyolunun gerçek merkezi (dönme ekseni ile bakışım düzleminin kesim noktası), öbürü de tasarladığımız kürenin merkezi (Samanyolunda bizim bulunduğumuz nokta).

Samanyolu sisteminde bir yıldızın yeri aşağıdaki iki konla (koordinat) belli olur: G. A. nın enlemi Yıldız doğrultusunun G. A. ekvatoruna göre açısal uzaklığıdır.

Bu açı b harfiyle gösterilir, 0° ile + 90° (kuzeye), 0° ile — 90° (güneye) arasında ölçülür.

Gök adası boylamı: Yıldızdan ve kutuplardan geçen dairenin, Samanyolu merkezinden ve kutuplardan geçen daireye göre yaptığı açı. Bu açı ise L harfi ile gösterilir ve artı yönde (saatin dönme yönü karşıtı) 0° ile 360° arasında ölçülür.

GÖK ADASI KON DÜZENEĞİ
(Galaktik sistem)
G = Güneş, b = Gök Adası enlemi, l = Gök Adası boylamı, C = Samanyolu merkez doğrultusu

Bu tanımlar 1958 de Moskova'da toplanan Uluslararası Astronomi Birliği (IAU) tarafından teklif edilmiş ve kabul edilmiştir. — A. K.

GÖK CİSMİ (Fr. Corps céleste), uzayda tek bir cisim olarak göz önüne alınabilen, bir nokta çevresinde toplanmış kitle yığını; uzaydaki tek tek cisimlerden her biri. Güneş ve ay, gezegenler, kuyruklu yıldızlar, meteorlar ve yıldızlardan her biri birer G. C. dir. Her birinin kendine göre bir kütle merkezi, kendine göre bir hareketi vardır. Birbirine bitişip yapışmadığı sürece, uzayda bulunan her bir madde yığını, çift yıldızların her bir üyesi bir G. C. dir. Yıldız kümeleri, gök adaları (galaksiler) gibi topluluklar birer G. C. sayılmaz. Ancak, bu topluluklardan birinin uzay hareketi tek bir nokta olarak göz önüne alınabiliyorsa, bu topluluk yalnız bu mesele için bir G. C. dir.

G. cisimlerinin kendi bünyesindeki madde dağılımı, büyük bir yaklaşıklıkla, küresel simetriye sahiptir (yeni merkezden eşit uzaklıktaki yoğunluklar yaklaşık olarak eşittir. Bunun sonucu olarak, cismin bütün kütlesinin merkezde toplanmış olduğu kabul edilebilir. O zaman, cismin uzaklığı merkezden itibaren ölçülür, kuvvet ve hareket hesapları yalnız bu noktaya bağlanır. Gök mekaniğinin yaptığı yörünge hesaplarında, gök günlüğü (efemerid) ve tedirgenlik (pertürlasyon) hesaplarında daima bu özellik kullanılır ve böylece çözüm yolları açılmış olur.

GÖK GÜRLEMESİ (Fr. Tonnerre), bulut içinde bir yerden diğer bir yere, bir buluttan başka buluta veya bulut ile yer arasında (buna halk arasında yıldırım denir) meydana gelen elektrik boşalması sonucu işitilen gürültü. Gürültünün şiddeti ve süresi, söz konusu elektrik boşalmasının bulunduğumuz yerden olan uzaklığına, derecesine ve tipine bağlıdır. Yapılan incelemelere göre, dağlık bölgeler hariç tutulursa, gürültünün ender olarak 30 - 40 saniyeden fazla sürdüğü tespit edilmiştir.

G. G. olayı, yukarıda izah edildiği gibi, elektrik boşalması sonucu olup, ışık dalga süratinin ses dalgası süratinden fazla olması sebebi ile önce şimşek görülür, sonra bu boşalmanın gürültüsü işitilir.

Bazı ilim adamlarına göre, şimşek ve bunun sonucu G. G nin vukua gelebilmesi için elektrik yüklü bulutların tepelerinin 28° C sıcaklığın bulunduğu seviyeye kadar yükselmesi gerekmektedir. Ayrıca, bulut içinde buz parçacıklarının ve muhtemel olarak düşük sıcaklıkta buz parçacıkları ve su damlalarının aynı anda mevcut olmaları şimşek teşekkülü için elzem görülmektedir. Böyle bir durumda bulut içinde sıcaklığın — 20° C olduğu seviye civarında pozitif elektrik ve 0° C ilâ 10° C arasında kalan geniş bir sahada da negatif elektrik yüklü bir merkez görülür. Bunlar esas elektrik boşalım merkezleri olup ilk boşalma (şimşek) bu merkezler arasındaki kanalda meydana gelir. Kanalın sıcaklığı lokal olarak saniyenin pek küçük bir anında hemen hemen 10 000° C ye yükselir, bu ısınma sonucu süratle hacmi genişleyen havadan gürültü olarak işittiğimiz dalgalar salınmağa başlar. Pozitif ve negatif elektrik yüklü esas merkezlerin daha aşağılarında bazı zamanlar daha küçük ikinci bir pozitif yüklü merkez görülebilir.

Şimşek yapan bulutta, bulutun muhtelif kısımlarında pozitif ve negatif elektrik yüklerinin dağılışına dair birtakım teoriler ileri sürülmüştür. Bunlardan su damlalarının, mevcut bir elektrikî alanda hareketi, damlaların parçalanarak birleşmeleri, buz kristalleri arasında sürtünme, buz parçacıklarının buharlaşma ve erişmesi, su damlalarının donması ve buharın buz parçacıkları üzerinde süblimasyonunu öngörenlerin değişik elektrik yükü meydana getirdikleri laboratuvar deneyleri ile doğrulanmıştır.

G. G. arasıra şimşek mahallinden 40 mil (64 km) ötelerde duyulmakla beraber, 10 - 15 mil (16 - 24 km) ötelerden nadiren işitilir. Ses dalgalarının aşağı atmosferde kırılmaları sebebiyle, bazı zamanlar 10 milden (16 km) çok daha az uzaklıklardan dahi G. G. duyulmaz.

G. G. nü meydana getiren şimşeklerden bugüne kadar kaydedilen en kuvvetli elektrik boşalmasının 5 milyon volt civarında olduğu görülmüştür. Bk. ŞİMŞEK, YILDIRIM.

GÖK KÖPEK BALIĞI (Zoo.): bk. PAMUK BALIĞI.

GÖK KUŞAĞI (eski ter. Alâimisema; Fr. Arc-en-ciel; İng. Rainbow; Alm. Regenbogen), güneş ışınlarının su damlacıklarından geçerken kırılma ve yansımaya uğraması G. K. nın meydana gelmesine sebep olur.

G. K. nın meydana gelişinde, güneş ışınlarının dağılmaya uğraması da ayrıca etkilidir. (Dağılmadan maksat, ışınların pürüzlü yüzeyler üzerinden geçerken yansımasıdır. Buna difisyon veya difüs adı da verilir).

G. K. görünüşlerine göre birinci G. K. ve ikinci G. K. olarak adlandırılır.

I. G. K. nın yarıçapı 42° olup geniş ölçüde kırılma ve tek iç yansıma ile meydana gelir. İç tarafı mavi ve dış tarafı kırmızı olan bir yaya sahiptir.

II. G. K. nın yarı çapı ise 50° olup kırılma ve çift yansıma ile meydana gelir. Birincinin tersine, iç tarafı kırmızı, dış tarafı mavi renkte olan bir yaya sahiptir. G. K. nın yarıçapı sabit olmayıp su damlalarının büyüklüğü ile değişmektedir. Birinci G. K. ikinci G. K. ından daha incedir. Hiçbir G. K. tayfın bütün renklerine aynı anda sahip değildir. Bazen birinci G. K. nın içinde ve ikinci G. K. nın dışında ilâve çemberler görülür. Bu çemberlere üstün sayılar adı verilir.

GÖK MEDRESE, Selçuklulardan III. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında, hükümdarın vezirlerinden Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1271 de Sivas'ta inşa edilen medrese. Asıl adı Sahibiye olan G. M. ye halk, çinilerinin renginden dolayı bu adı vermiştir. Sivas'ta bulunan Selçuklu eserlerinden en iyi muhafaza edileni ve en az yıpranmış olanı budur. G. M. dikdörtgen biçiminde olup ön cephesinde oymacılığın ve çiniciliğin en kıymetli örnekleri bulunur. Medrese kapısının iki yanında yaprak biçiminde süslerle yapılmış 9 tane çeşitli hayvan başı bulunur. Yine kapının ön cephesinin yukarı kısmında tuğladan yapılmış ve çinilerle süslenmiş yüksek iki minare vardır.

Medresenin alt kısmında 12 oda vardır. Eskiden iki katlı olan binanın üst katı tamamiyle yıkılmıştır. Medresenin dış cephesinin solunda Sahip Ata'nın armağanı olan üç musluklu bir çeşme bulunur. Burası 1926 yılına kadar İmam Hatip Okulu olarak kullanılmış, 1926 yılından beri de Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır.

GÖK MEDRESE (Sivas)

GÖK MEKANİĞİ, gök cisimlerinin hareketlerini inceleyen, yörünge ve tedirgenlik gibi meseleler üzerinde hesaplar yapan, gök günlükleri hazırlayan bir bilim kolu. G. M., fiziğin bir kolu olan mekaniğin kanunlarını ve bilgilerini gök cisimlerine uygular. Böylece birbirinin çekim etkisinde bulunan cisimlerin hareket kanunlarını araştırır, yörüngenin özelliklerini bulur, onların gök küresi üzerindeki yerini daha önceden bildirme imkânını elde eder.

Gök cisimleri çoğunlukla birbirinden çok uzak ve bu sebeple birbirinin çekim etkileri dışında kalırlar. Herhangi bir gök cismi başka bir cismin yakınından geçerse, ya onun üzerine düşer ya da onun çevresinde belirli bir yörüngeye oturarak dolanmaya başlar. Ay, Yer çevresinde dolanır; gezegenler Güneş çevresinde dolanırlar. Her biri birer güneş sayılan kimi yıldızların da birbirlerine herhangi bir sebeple yaklaşmış oldukları ve ortak kütle merkezi çevresinde dolandıkları bilinmektedir. Bunlara *çift yıldızlar* (ç. y.) denir.

Bir gök cisminin çekim alanının hangi uzaklıkta sıfır olduğu söylenemez. Ancak onun, verilen bir uzaklıktaki bir cismi çekip çekemeyeceği veya bu cismin hareketini bozup bozamayacağı hesaplanabilir. Meselâ, Yerin çevresindeki bir yörüngeye oturtulan bir yapma uydunun yörüngesi çok küçükse, onun hareketi üzerinde Ayın çekimi yok sayılabilir. Eğer yörüngenin bir parçası Ayın çok yakınında ise, uygun bir konumda ya eski yörünge bozulur ya da cisim Ayın bir uydusu olabilir. Ayın çekim etkisinin yok sayılabildiği hal bir *«iki cisim sorunu»*, yok sayılamadığı hal de *«üç cisim sorunu»* olarak incelenir.

En basit hal, iki cisim sorunudur: Başka cisimlerin çekim etkisinin dışında iki cisimden biri öbürünün çevresindeki bir yörüngeye oturmuş olsun. Acaba bu durumda yörüngenin türü, hareketin kanunları ve özellikleri nelerdir? Bu gibi soruların matematik cevabı, ilkin İngiliz fizikçisi I. Newton tarafından verilmiş ve böylece G. M. nin temelleri atılmıştır. Newton'a göre, aralarındaki uzaklık r, kütleleri M ve m olan iki cisimden her biri diğerini

$$K = G \frac{m\,M}{r^2} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \quad (1)$$

denklemine uyan bir kuvvetle çeker. Burada G, birimlere bağlı bir sabittir. Onun CGS birimler düzeneğindeki sayı değeri $G = 6{,}67 \cdot 10^{-8}$ dir. Bu denkleme mekanikte *Newton çekim kanunu*, G ye de *çekim* (gravitasyon) *sabiti* denir. M cismini çeken kuvvet (+ K) olarak alınırsa, m yi çeken kuvvet de (— K) olacaktır.

Dinamiğin temel kanununa göre, kuvvet, hareket ivmesi ile kütlenin çarpımına eşittir. O halde, m nin kütle merkezine göre ivmesi b_m ise, onu çeken kuvvet $K_m = mb_m$ ve M nin kütle merkezine göre ivmesi de b_M ise, onu çeken kuvvet $K_M = Mb_M$ olacaktır. Bu eşitlikler yukarıdaki (1) denklemine uygulanırsa, $b_m = - GM/r^2$, $b_M = + G \frac{m}{r^2}$ ve buradan m nin M ye göre, $b_r = b_m - b_M$ ile tanımlanan relatif ivmesi

$$b_r = - G \frac{M + m}{r^2} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \quad (2)$$

olacaktır. Buna mekanikte *ters kare kanunu* denir. Bu ivme, iki cismi birleştiren doğrultu üzerindedir. Yine Newton tarafından gösterilmiştir ki iki cisim arasında ancak r doğrultusunda bir çekim kuvveti vardır, başka bir kuvvet yoktur. Bunun sonucu olarak, r ye dik doğrultudaki ivme sıfır, yani

$$\text{teğetsel ivme:} \quad b_t = 0 \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \quad (3)$$

dır.

İki cisim sorunu, (2) ve (3) denklemleriyle çözülür. Teğetsel ivmenin sıfır olmasından

$$r^2 \frac{d\theta}{dt} = h \text{ (bir sabit)} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \quad (4)$$

sonucu bulunur ki bu da tanınmış *alan kanunu*'dur. Buna göre, m cismini M ye birleştiren yarıçap vektörü eşit zamanlarda eşit alanlar süpürür. Kinematikten bilinen merkezî ivme ifadesi (2) denklemi ile birleştirilir, (4) denklemi de kullanılırsa, *yörünge denklemi* olarak

$$r = \frac{p}{1 + e \cos v} \quad . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \; . \quad (5)$$

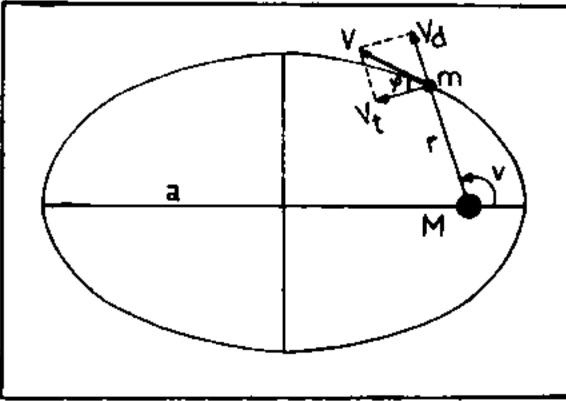
çözümü elde edilir. Bu bir *genel konik denklemi*'dir. Burada

$e = \frac{C h^2}{G (M + m)}$ dışmerkezlik (C integral sabiti)

$p = \frac{h^2}{G (M + m)}$ parametre

$v = \theta - \theta_0$ gerçel ayrıklık (θ_0 integral sabiti, zamana bağlı bir açı).

Burada ortaya çıkan integral sabitleri ve dolayısiyle e ve p sabitleri M ve m ye, yörünge türüne bağlıdır. Eğer yörünge bir elips ise $e < 1$, parabol ise $e = 1$, hiperbol ise $e > 1$ olur. Yörüngenin elips olması halinde küçük olan m cismi M cismi çevresinde dolanır (Şek. 1). Onun *dolanma peryodu* sabit olup

(Şekil 1): İki cismin sorununda yörüngenin elips olması hali

$$\frac{a^3}{p^2} = \frac{G(M+m)}{4\pi^2} \quad \ldots\ldots\ldots (6)$$

ile bellidir.

Burada a elipsin yarı - büyük eksen uzunluğudur. Denklem, alan hızının sabit olması ve yörüngenin elips olması özelliğinden çıkarılmıştır.

Newton'dan önce J. Kepler, gözlemlere dayanarak gezegenlere ilişkin aşağıdaki üç kanunu bulmuştu:

I. *Elips kanunu* (1609): Her gezegenin yörüngesi bir elipstir. Güneş bu elipsin odaklarından birinde bulunur.

II. *Alan kanunu* (1609): Güneşi gezegene birleştiren yarıçap vektörü eşit zamanlarda eşit alanlar süpürür.

III. *Peryot kanunu* (1619): İki gezegenden her birinin yarı - büyük eksen uzunluklarının küplerinin birbirine oranı, dolanma peryotlarının karelerinin birbirine oranına eşittir.

Görülüyor ki, Kepler'in gezegenler için bulduğu kanunları Newton daha genel olarak bulmuştur. Gerçekten (5) denklemi Kepler'in I. kanununa, (4) denklemi II. kanununu karşılar. Eğer (6) denkleminde M yerine Güneş kütlesi alınır ve m gezegen kütlesini ihmal edersek, elde edilecek denklemin iki ayrı gezegene uygulanması ile III. kanun kolayca çıkarılmış olur.

İki cisim sorununda yörünge denklemi ve hareket kanunları böylece bulunduktan sonra, yörünge hızının ve onun Şek. 1 de görülen iki bileşeninin matematik ifadeleri olarak aşağıdaki denklemler bulunur:

Dikine (radyal) *hız*:

$$V_d = \frac{he}{p} \cdot \sin v \quad \ldots\ldots\ldots (7)$$

Teğetsel hız:

$$V_t = \frac{h}{r} \quad \ldots\ldots\ldots (8)$$

Genel hız:

$\mu = G(M+m)$ olmak üzere,

$$V^2 = \mu\left(\frac{2}{r} - \frac{1}{a}\right) \quad \ldots\ldots\ldots (9)$$

Dairesel yörüngede $a = r$ ve yörünge hızı $V^2_c = \mu/r$; parabolik yörüngede $a = \infty$ ve yörünge hızı $V^2_p = 2\mu/r$; hiperbolik yörüngede ise (9) denklemindeki $-1/a$ yerine $+1/a$ alınacaktır.

Son yıllarda Yer'den uzaya cisimler fırlatılıyor ve bunlar Yer'in veya başkalarının çevresinde istenilen yörüngelere oturtuluyor. Bütün bu eylemler de iki cisim sorunudur. Uydu (peyk) olması istenilen m cismi, herhangi bir r uzaklığında, φ doğrultusunda belirli bir V hıziyle fırlatılıyor (Şek. 1).

Yukarıdaki denklemler üzerinde çalışılırsa, yörüngenin dış merkezliği ve yarı - büyük ekseni için

$$e^2 = 1 - \frac{r}{a}\,(V/V_c)^2 \cos^2\varphi \quad \ldots\ldots (10)$$

$$a = \frac{r}{2-(V/V_c)^2} = \frac{r/2}{1-(V/V_p)^2} \quad \ldots (11)$$

denklemleri elde edilir. Buradan şu sonuçlar elde edilir:

1. Cisim: $V^2_p = 2\mu/r$ ile hesaplanabilen V_p parabolik hıziyle fırlatılırsa, (11) den $a = \infty$ ve φ ne olursa olsun (10) dan $e = 1$, sonuç olarak yörünge bir parabol olur.

2. Cisim: V_p den daha büyük bir hızla fırlatılırsa, yani $V^2 > V^2_p$ ise (11) den $a < 0$ ve yörünge bir hiperbol olur.

3. Cisim: $V^2 = V^2_c = \mu/r$ hıziyle fırlatılırsa (11) den $r = a$ ve $e^2 = 1 - \cos^2\varphi$ olur. O halde, cisim daire hıziyle fırlatılırsa, yörünge φ açısına bağlı olacaktır. Eğer: a. $\varphi = 0$ ise, yörünge bir daire olur. b. $\varphi = 90°$ ise, $e = \pm 1$ ve yörünge bozulmuş bir parabol, başka deyimle birbirine binmiş iki doğru olur. c. $0 < \varphi < 90°$ ise, $e < 1$ ve yörünge bir elips olur.

4. Cismin V fırlatma hızı V_p ile V_c arasında olursa, a da 0 ile sonsuz arasında bir değer alır. Bu zaman cisim yarıçap doğrultusunda atılmıyorsa, yani $\neq 90°$ ise yörünge bir elips olur.

Çift yıldızlar da iki cisim sorunu kapsamına girer. Çiftin her bir üyesi kütle merkezine göre birer elips üzerinde dolanırlar. Bunun sonucu olarak, üyelerden her biri diğerine göre bir eliptik yörünge üzerinde hareket eder gibi görünür. Bu yörüngelerden her biri birer relatif yörüngedir. Genellikle küçük üyenin relatif yörüngesi üzerinde çalışılır ve hesaplar yapılır. Buradaki sorun da, çiftin herhangi birinin gök küresi üzerinde çeşitli tarihlerde bulundukları noktaları gözlemek ve buradan mekanik kanunlar ve geometrik özelliklerden yararlanarak relatif yörüngenin e, a değerlerini, p dolanma peryodunu ve yörüngenin uzaydaki konumunu bulmaktır. Bu konuda da birçok metotlar geliştirilmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Üç cisim veya çok cisim sorununu genel olarak çözme imkânı yoktur. Yani karşılıklı olarak birbirinin çekim etkisinde bulunan üç veya çok sayıdaki cisimlerin hareketleri genel bir formülle ifade edilemez. Ancak özel haller için çözümler bulunabilir. Meselâ, üç cisim sorunu önce iki cisim olarak ele alınır, sonra üçüncü cismin bu cisimlerden birinin yörüngesi üzerinde yaptığı etki aranır ki buna tedirgenlik (pertürbasyon) hesabı denir. Bu hesaba giren integraller de doğrudan doğruya çözülemez. Ancak ya ardı ardına yaklaştırmalarla sayı çözümüne gidilir ya da fonksiyonlar seriye açılarak yaklaşık çözümler elde edilir.

Üç cisim sorunu ilkin 1772 de J. L. Lagrange tarafından ele alınmıştır. Lagrange, sorunun ancak çok özel hallerde cebir yolundan çözülebileceğini göstermiştir. Bu özel hallerden biri, üçüncü cismin kütlesinin öbür iki cisimden her birinin kütlesinden çok küçük (en az 1/27) olmasıdır. Bu halde üçüncü cisim, L_1, L_2, L_3, L_4 ve L_5 ile gösterilen beş noktadan biri üzerinde kararlı olarak durabilir. Bu noktalara G. M. nde sallantı (librasyon) nokta-

ları denir. Onlardan L_1, L_2, L_3 noktaları, büyük olan M_1 ve M_2 cisimlerini birleştiren doğru üzerinde, kütlelerle orantılı olan yerlerdedir. L_4 ve L_5 noktaları ise M_1 ve M_2 cisimleri ile birer eşkenar üçgen oluşturan yerlerde bulunurlar. Lagrange'ın bu beş nokta üzerinde yaptığı incelemeler sonunda, Güneş ile Jüpiter çiftinin L_4 ve L_5 noktalarında küçük cisimler bulunabileceği gereği ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, o tarihlerde meraklı bir matematik yargısı olarak ortada kalmıştı. Heidelberg Rasathanesinde M. Wolf'un yeni bir küçük gezegen keşfetmesiyle matematik yargı zafere ulaştı. Onun için bu gezegene Achilles dendi. Çünkü bu gezegen söz konusu noktalardan birinde bulunuyordu. Daha sonra, L_4 ve L_5 noktalarında dolanan başka küçük gezegenler de keşfedildi. Onlara, o günden bu yana Truvalılar denilmektedir.

G. M. nde Truvalıların keşfine benzer başka zaferler de vardır. Neptün ve Plüto gezegenlerinin keşfi bu zaferlerin en önemli örneklerindendir. 1781'de Uranüs gezegeni gözlemlerle bulunmuştu. Bundan 64 yıl sonra J. C. Adams ve J. J. Leverrier birbirinden bağımsız olarak, Uranüs'ün yörünge hareketinde görülen tedirgenliğin üçüncü bir cismin varlığından ileri geldiğini ve bu cismin de gök küresi üzerinde nerede olması gerektiğini hesaplamıştı. Leverrier'in verdiği koordinatların çok yakınında sönük bir cisim Berlin Rasathanesinde gözlendi ve onun yeni bir gezegen olduğu anlaşıldı. Adams'ın yaptığı hesabın da doğru olduğu daha sonra öğrenilmiştir. Bu yeni gezegene Neptün dendi. 1930 yılında keşfedilen Plüto gezegeni de önce hesapla bulunmuştu.

Bu keşifler G. M. ne parlak zaferler kazandırdığı gibi, görülemeyen yıldızların keşfi konusunda yeni bir metodun gelişmesine yardım etmiştir. Akyıldız (Sirius) ın bir çift - yıldız olduğu, yoldaşının gözlenememesine rağmen, matematik olarak ortaya konmuştu. Daha önemlisi, yoldaşın kütlesi de hesaplanmış ve onun bir ak cüce olduğu, olağandışı yüksek bir yoğunluğa sahip bulunduğu da ortaya çıkmıştı. — A. K.

GÖK TAŞLARI (Météorites), Yer ötesinden gelip yeryüzüne düşen taşlar. Zaman zaman gökten taşlar yağdığı, insanları korku ve dehşete sürükledikleri bilinmektedir. Bu düşmelerin hangi tarihte olacağı ve hangi yönden geleceği kestirilememektedir. Nitekim, 30 Haziran 1908 tarihinde, doğu Sibirya'nın Tunguska kasabası göklerinde büyük bir ateş bulutu görülmüştür. Bir süre sonra korkunç bir gök gürültüsü duyulmuş, yer sarsılmış, sanki büyük bir deprem olmuştu. Ancak dokuz yıl sonra bu bölgeyi incelemeye giden bilginler, 40 km çapındaki bir alanın yanarak çöl haline gelmiş olduğunu görmüşlerdir. Düşen parçalar irili ufaklı çukurlar açmış ve gömülüp kalmışlardır.

Naima tarihinde, H. 1028 (1618 - 1619) yılının olayları arasında şöyle bir yazı bulunmaktadır: «Şaban ortalarında Hungarya kuzeyinde, Avusturya ülkesinden Mur ülkesinde ikindi vaktinde yuvarlak bir siyah bulut görünüp andan kan yağdı ve bir müthiş yıldırım kopup, buluttan haç şeklinde bir ateş göründü. Sonra toplanıp büyük duman çıkıp dağıldı ve hemen bir şiddetli yıldırım dahi çatladı. İşitenlerin aklı gidip sersem oldu. Taşrada bulunan hayvanlar dizleri üzerine çöküp başlarını gökyüzüne kaldırdılar. Sonra kaçıp sahralara dağıldılar. Çoğu bulunamayıp kayboldu gitti. Sonra gökten birbiri ardınca üç defa müthiş bir ses oldu ki heybetinden dudaklar çatladı ve mezbur buluttan siyah ve yuvarlak gülleler inip bir buçuk zıra (114 cm) kadar düştüğü yere gömüldüler. Bazısını çıkarıp tarttılar, üçer kantar (22 kg) geldi».

GÖK TAŞI (Meteoroit): [kumlu, taneli dünya taşları tipi]

Naima tarafından güzel bir dille anlatılan bu olayın benzerleri eskiden beri gözleniyor ve düşen parçalar toplanıyordu. Ancak 1803'ten sonra bunların kimlikleri anlaşılmaya başlandı, Yer ötesinden geldiği kesinlikle ortaya çıktı. Bundan 30 - 40 yıl önce de mineralciler, jeokimyacılar ve çekirdek fizikçileri onları incelemeye, yapılarını, bileşimlerini ve yaşlarını tayine koyuldular.

Yer küremiz Güneş çevresinde büyük bir elips üzerinde saniyede 30 km lik bir hızla dolanır. Bu dolanmada Yer, zaman zaman uzayda dolaşan irili ufaklı taş parçalarına rastlar. Onların hızı da saniyede en az 30 km kadardır. Karşılaşma hızları 12 km sn^{-1} ile 72 km sn^{-1} arasında değişir. Bunlardan yeterince yakından geçenler, Yerin çekimine uğrar ve böylece yüksek bir hızla Yer atmosferinden içeri girerler. Nohut, ceviz büyüklüğünde olanlar hava içinde yanarak bir ışık çizgisi çizip toz olurlar. Halkın «yıldız aktı», «yıldız kaydı» dediği olay budur. Daha büyük parçalar da ilk hızın doğurduğu sürtünme ısısiyle yanar, çoğu zaman parçalanarak yeryüzüne dökülürler. Demir ve nikel bileşimindeki sağlam yapılı olanlar ise parçalanmaz, gülle gibi gelir, yere saplanırlar.

Astronomlar bu gibi taşları ele geçirmek için büyük çabalar göstermektedirler. Çünkü Yer ötesinden bize ulaşan, laboratuvarlarda inceleme imkânı veren cisimler yalnızca bunlardır. Bugüne kadar ancak 700 gök taşı kimliği belli olarak, 900 gök taşı da tanıksız olarak kataloglara geçirilmiştir. Bunlardan en önemlileri şunlardır: Tahminen M. Ö. 2000 yıllarında Amerika'nın Arizona eyaletinde, Flagstaff yöresine milyonlarca ton ağırlığında bir dev gök taşı düşmüş ve büyük bir çukur açmıştır. Bu çukura bugün Arizona krateri denilmektedir. Zamanla bu çukur kısmen dolmuşsa da, bugünkü halde onun derinliği 200 m ve çevresi 5 km kadardır. Gömülen esas kitle-den kopan parçalar, zamanında çok uzaklara sıçramıştır. Bu krateri incelemek üzere kurulan bir ilim kurulu, ele geçir-

GÖK TAŞI (demir meteorit tipi kesiti, parlak ve nikel - demir halitası örneği)

diği parçalardan bunun kimliğini ortaya çıkarmış, % 7 Ni ihtiva eden gök taşı olduğunu ispatlamıştır (1908).

Güneybatı Afrika'da, Grootfontein'de bulunan 80 000 ton ağırlığındaki dev gök taşının da hangi tarihte düştüğü bilinmemektedir.

Doğu Asya sahilinde, Vladivostok'un kuzeyine düşen gök taşı da bu çevreyi dehşete düşürmüştü (12 Şubat 1947). Gündüz öğleden önce havada birdenbire ateşten bir cisim peyda olmuştu. Bir an bu cisim dumanlı bir yol çizmiş ve parçalanarak dolu halinde çevreye saçılmıştı. Saçılma alanı 2 km^2, parçaların büyüklükleri çok çeşitliydi. Ele geçen parçaların toplam ağırlığı 23 ton kadar, açılan çukurlardan en büyüklerinin çapı 25 m dir.

Türkiye'ye de çeşitli tarihlerde G. T. düşmüştür. Kataloglardaki kayıtlara göre Türkiye'de gök taşı düşen yöreler şunlardır: Istanbul (1805), Konya (1883), İzmir (Karataş, 1902), Domaniç (1941), Manisa (1899), İzmir (Seydiköy 1917). Domaniç yaylasına düşen gök taşından 25 kg lık bir parça köylüler tarafından Bursa Müzesine getirilmiştir. Bunun 4 kg lık bir parçası Ege Üniversitesi Rasathanesine alınmış, kimyevî analizi ve yaş tayini yapılmıştır. Bursa gök taşı adı verilen bu cisim kumlu ve taşımsı bir gök taşıdır (% 40 SiO_2, % 24 MgO, % 12 FeO). 1964 Temmuz sonlarına doğru Bayramiç yöresine de bir gök taşı düşmüştür. O da kumlu ve taşımsıdır. Sivrihisar'ın Kayakent yöresine 1961 Nisanında gülle şeklinde düşen bir gök taşı köylüler tarafından ele geçirilerek saklanmış, ancak 1961 yılında Ege Üniversitesi Rasathanesine alınmıştır. Bu, 85 kg ağırlığında demir - nikelli bir gök taşıdır (% 91 Fe, % 8 Ni). Resimde görüldüğü gibi, yüzeyi yanmış, fakat parçalanmamıştır.

G. T. yapıları ve bileşimlerine göre dört temel sınıfa ayrılır:

1. *Taşımsı gök taşları*: Düşen G. T. nın hemen hemen % 93 ü bu sınıftandır. Daha çok magnezyum ve demir silikatlarından ($Mg_2Si_2O_6$) oluşmuşlardır. İçlerindeki element oranları ortalama % 42, 0, % 21 Si, % 16 Mg ve % 16 Fe yöresindedir. Bu sınıf taşların çoğunda silikat ve minerallerden oluşmuş küçük küçük kum tanecikleri (chondrules) vardır. Onun için taşımsı G. T., kumlu (chondrite) ve kumsuz (achondrite) olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Taşımsı G. T. nın % 86 sı kumlulardır.

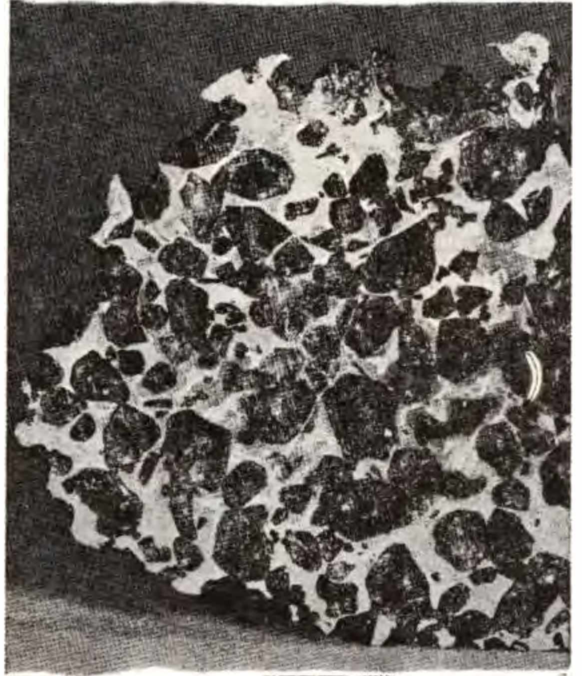
2. *Demirli gök taşları*: Madde bolluğunda demir (Fe) ve nikel (Ni) üstün gelir. Ortalama % 91 Fe, % 8 Ni, % 0,6 Co ve % 0, 4 silikatlar vardır. Kristal yapılarına göre, oktahedrit, heksahedrid, ataksit olmak üzere çeşitli türleri vardır.

3. *Taş demirli gök taşları*: Metal ve silikat oranı hemen hemen eşittir. Bunlar da Pallasite ve Mesosiderite gibi türlere ayrılırlar.

4. *Camsı gök taşları*: Çok seyrek bulunur. Cama benzeyen yapıdadırlar. Bunların düşmeleri gözlenemediği için Yer ötesi olduğu hakkında kesin bir yargıya varılamıyor. Bunlar koyu yeşilden karaya kadar çeşitli renkler arasında değişirler.

G. T. nın büyük gök cisimlerinin parçaları olduğu en az yüz yıl önce biliniyordu. Bunların koptuğu gök cisimlerine gök taşı anası gezegenler (parent meteorit planets) denir. Kimi bilginler bu gezegenlerin küçük gezegenler kuşağındaki yörüngede dolandıklarını ve karşılıklı çarpmalarla parçalandıklarını kabul ederler. Kimi yazarlar da kumlu gök taşlarının Ayın yüzeyinden koptuğunu söyler.

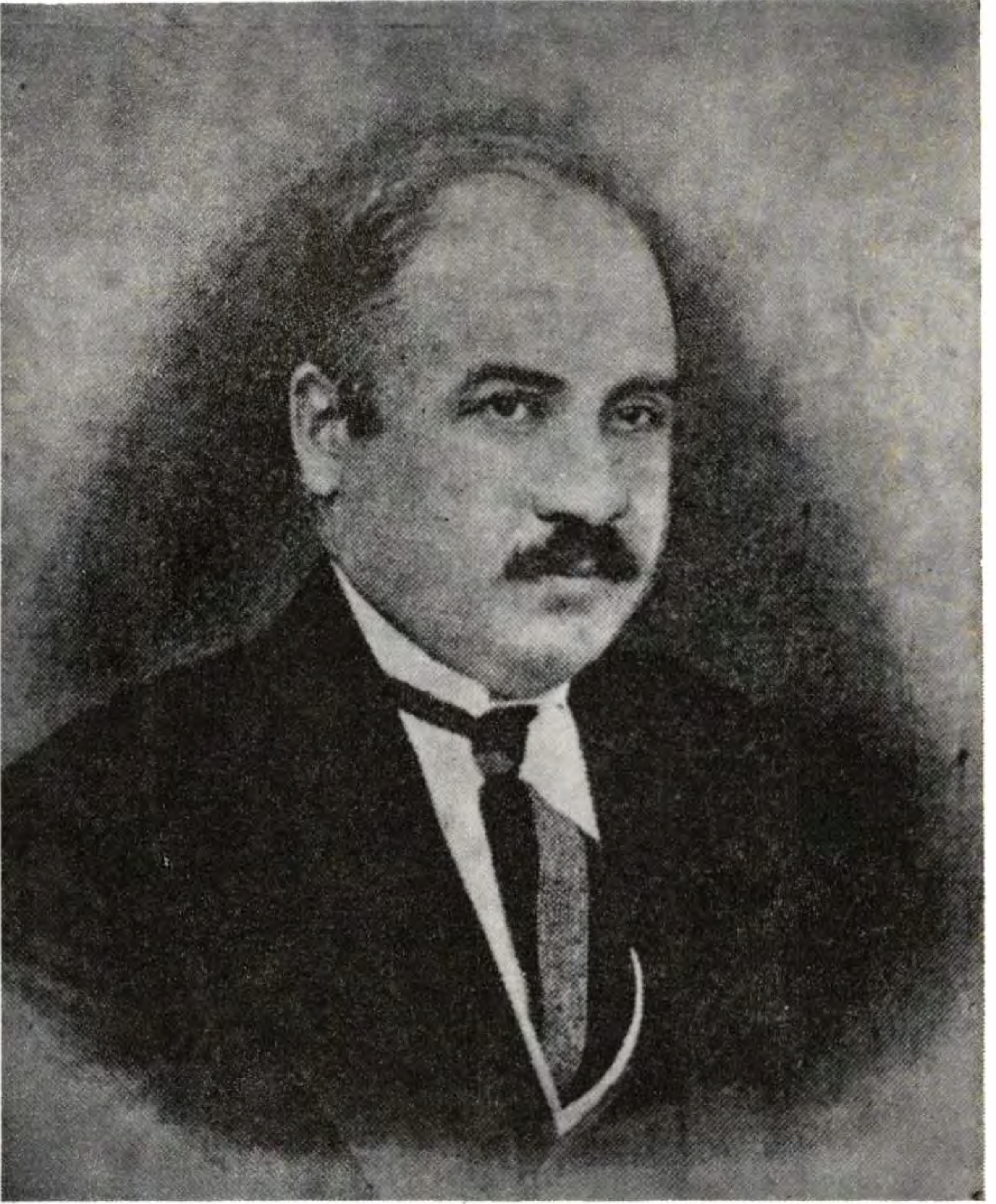
Son otuz yıllık araştırmalar göstermiştir ki havada buharlaşan, ufalan akan yıldız, gök taşı kalıntıları, gözle görülemeyecek kadar küçük parçalar halinde yeryüzüne dökülmektedir. Bunlara gök taşçıkları (mikrometeorit) denir. Bunların büyüklükleri 0,1 mm den daha küçüktür. Düşme hızları da çok yavaştır. Biçimleri çoğunlukla küresel tane-

GÖK TAŞI (nikel - demir halitası tanelerle dolu taş - demir karışığı meteorit tipi)

cikler halindedir. Akan yıldızların çok olduğu, Nisan sonu, Ağustos başı, Ekim sonu, Kasım ortası ve Aralık ortasında gök taşçıklarının daha çok düştükleri gözlenmiştir. Bir hesaba göre, yeryüzüne bu şekilde dökülen tozun tutarı yılda 3 milyon ton mertebesinde olmalıdır. — A. K.

GÖK TÜRK (Tar.): bk. KÖKTÜRK.

ZİYA GÖKALP
(Diyarbakır, 23 Mart 1876 - İstanbul, 25 Ekim 1924)

GÖKALP. Mehmed Ziya (Diyâribekir, 23 Mart, 1876-İstanbul 25 Ekim, 1924), XX. asrın en büyük Türk ve İslâm filosofu. G., Türkiye'de içtimâiyât ilminin kurucusu, tatbikat sahâsına konulan nazariyeleriyle inkılâb hareketlerinde, milliyet cereyânının inkişâfında mühim rolü olan, şâir ve mümtaz bir şahsiyettir.

GÖKALP, Ziya

Hayatı. — Ziya'nın soyu, XVIII. asırda Çermik ilçesinden Diyâribekir'e gelen Haci Ali Efendi'ye kadar götürülebilir; bunun, ticâretle uğraşan ve orduya yardımından dolayı kendisine timâr sûretiyle birkaç köy verilen oğlu Abdullah Efendi'den doğan torunları medrese tahsili görmüş, kadı ve müftülüklerde bulunmuş ilim adamları olan Haci Hüseyin Sâbir ve şâir Sıdkî Efendiler'dir. Sıdkî Efendi'nin oğlu Tevfik Efendi, *Dîvân*'ı ve *Tuhfe-i Lutfî* adlı Farsça-Türkçe lugati bulunan Diyâribekir Müftüsü Hoca Mes'ud Lutfî Efendi'nin kızı Haci Fatma Hanım'la Haci Sâlih Efendi'nin izdivâcından doğan Zeliha Hanım'la evlenmişti; işte, altı kardeşinin en büyüğü olan Ziya bu evlenmenin mahsûlü olup, 23 Mart, 1876 (11 Mart, 1292/26 Safer, 1293)'da Diyâribekir'de, 23 Mart, 1956'dan beri kendi adına müze hâline getirilen konakta doğdu. Mehmed'in Mescidi ile Mercimek-örtmesi Mescidi'ndeki mahalle mekteplerine devamdan sonra, 1886-1890'da Diyâribekir Rüşdî-i Askerîsi'nde okudu; burayı bitirince bir yıl kadar husûsî tahsil görüp, 1891'de Diyâribekir İ'dâdî-i Mülkîsi açılınca, bunun ikinci sınıfına alındı. 1894'de tasdiknâme alarak, İstanbul'da musâbaka imtihanını kazandığı Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlîsi'ne yatılı girmeği başardı. 1890'da babasını, 1897'de amcası Hasib Efendi'yi kaybeden G., 15 Temmuz, 1898'de, Diyâribekir'de bulunduğu sırada, siyâsî çalışmaları yüzünden tevkif edilmiş, burada Bidâyet-i Cezâ Mahkemesi Mustantıklığı'nın 15 Eylûl tarihli karâriyle suçlu görüldüğü için, muhâkemesi sonunda, İstanbul'da on ay Taşkışla'da, iki ay Mehterhâne ve Zaptiye tevkifhânesi'nde kalmış, bu hâdiseler sebebiyle kabûl edilmediği Baytar Mektebin'deki tahsilini tamamlayamamıştır. Mahbusluğu bitince Diyâribekir'e sürüldü; Hasib Efendi'nin kızı Vecihe Hanım'la evlendi (29 Aralık, 1900). Diyâribekir Rüşdî-i Askerî'sinde Farsça hocası iken jurnal edildiğinden bu vazifeden ayrılmış, bundan sonra, 17 Kasım, 1903'de fahrî olarak Ticâret Odası Kitâbeti'ne, 26 Temmuz, 1905'de Meclis-i İdâre-i Vilâyet Başkâtib vekâleti'ne, ek olarak Mülkiye Mustantıklığı'na, 19 Nisan, 1908'de geçici me'murluklardan Esfel-bahçeleri ve 350 kuruş maaşla Şem'-hâne muharrirliği'ne getirilmiştir. Tevfik Efendizâde Mehmed Ziya imzâlı *Varaka*'sından, hürriyet-sever gençlerin kendisini meb'us nâmzedi göstermek istedikleri, kazansa bile, hakkiyle ifâ edemeyeceği bu mühim vazifeden isti'fâya kararlı olduğu anlaşılır (*Diyâribekir* gazetesi, nu. 1080, 22 Ekim, 1908). 1908'de İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Diyâribekir şûbesini kurmuş, 14 Aralık, 1908'de bu Cemiyet'in Selânik'teki Umûmî Merkezi tarafından Diyâribekir, Van, Bitlis merkez hey'etlerini teftişe me'mur edilince, Diyâribekir gazetesi muharrirliğiyle Meclis-i İdâre ve Ticâret Odası kâtipliklerinden isti'fâ etmiştir. 1909'da Diyâribekir Mülkî İ'dâdîsi'nde vekâleten Fıransızca, kitâbet hocalığında çalıştı. İstanbul Dâru'l-Fünûnu İlm-i Rûh muallimliği'ne yine vekâleten 600 kuruş maaşla ta'yin olunmuş, bunu, İstanbul'da âilesiyle geçinmesine elverişli görmediğinden reddetmiştir. 18 Eylûl 1909'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Selânik'teki kongrasında bulundu. 18 Temmuz, 1910'da Diyâribekir Vilâyet Maârif Müfettişliği'ne getirildiyse de, 29 Aralık'ta isti'fâ ile Selânik'teki İttihad ve Terakkî İ'dâdîsi'nde içtimâiyât okutmağı tercihle, 1911'de âilesini de Selânik'e getirtmişti. 1912 seçimlerinde Ergani-Ma'deni'nden meb'us seçilince İstanbul'da yerleşmiş, Meclis'in 18 Ağustos'ta feshiyle bu vazifesi dört ay sürmüştür. 1914 Ekim'inde, İstanbul Dâru'l-Funûnu'nda içtimâiyât derslerini okutmağa başladı (*Mehmed Ali Aynî'nin Hâtıraları, Canlı Tarihler-IV.*, s. 83); bu vazifesine, İstanbul İngilizler tarafından işgal edilince İttihadcılar'la birlikte tevkif olunduğu 28 Ocak, 1919 tarihine kadar devam etti. Bekir Ağa-bölüğü'nde v. b. yerlerde göz hapsinde bulundurulup, 26 Mayıs, 1919'da arkadaşlariyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 29 Mayıs'ta Limni'ye çıkarılarak, Mondros'ta, 18 Eylûl'de Malta'ya naklolunarak Yeni ve Eski Verdala, Polvarista karargâhlarındaki sürgün hayatı, Londra Konferansı'nda, İstanbul'daki İngiliz esirleriyle Malta'daki Türkler'in değiştirilmesi hakkında 12 Mart, 1921'de verilen karâra göre, ancak 19 Mayıs, 1921'de İstanbul'a dönmesiyle sona erdi. 13 Haziran, 1921'de bâzı arkadaşlariyle Ankara'ya gitti. Te'lif ve Tecerme Hey'eti'ne dâhil bulunmakla berâber, toplantısına iştirâk etmemiş, Maârif Vekâleti'nce Ankara ve başka şehirlerde verilmek üzre tanzim olunan Âlî Dersler ve İlmî Konferanslar'dan felsefî mesleklerle içtimâiyât sâhasında konuşacağı bildirilmişse de, bunlara 1921 Aralık'ında başlanabilmişti (*Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, nu. 215, 218, 223, 238, 374; 21, 24, 30 Haziran, 18 Temmuz, 9 Aralık 1921), Âilesiyle birlikte Diyâribekir'e gitmişse de, Te'lif ve Terceme Reisliği'ne getirildiğinden, Ankara'da yerleşmiş, 15 Temmuz-15 Ağustos 1923'de toplanan İlmî Hey'et'e de bu sıfatla iştirâk etmişti (Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, c. V., s. 1682). 11 Ağustos, 1923'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. devresinde Diyâribekir'den meb'us seçilmiştir,

Orta boylu, renkçe beyaz, elâ gözlü, kumral bıyıklı olan G.'in sekiz çocuğundan, Seniha Göksel, Hürriyet Gökalp, Türkân Yurtcanlı hâlen hayattadırlar. Ötedenberi mi'de ve bağırsaklarından muztarip olan mütefekkirimiz, 25 Ekim

GÖKALP'in doğduğu ev (bugünkü Ziya GÖKALP Müzesi)

1924'de İstanbul'da Fıransız Hastahânesi'nde vefât etmiş, Sultan Mahmud Türbesi çevresindeki mezarlığa gömülmüş, kabri Türk Ocağı tarafından yaptırılmıştır. İşte, G. 'in hemen herkesinkine benzer kupkuru hayat çizgisi bundan ibâret; fakat pek az kimseye nasip olan, mânen çok zengin bir hayatı da vardır:

Kalabalık, aydın, serbest düşünceli âile çevresinde yetişen Ziya'nın fikirce gelişmesinde, bir şâir babanın kızı okur - yazar anne annesi Fatma Hanım'ın, babası muharrir Tevfik Efendi'nin, edib ve vatansever dayısı Pirinççizâde Ârif Bey'in (*Âmid - i Sevdâ* mec., nu. 3,10 Mart, 1325), İslâmî ilimlerle, Arapça ve Farsça derslerinden faydalandığı amcası Hasib Efendi'nin te'siri mühimdir. Sekiz yaşında iken *Şah İsmâil*, *Âşık Garib* hikâyelerini okumuştu; kendi ifâdesine göre, Askerî Rüşdîye'de edebiyat, riyâzîye dışındaki derslere alâkasız, tenbel bir talebe idi. 1888'de Kemal'in ölümü münâsebetiyle, babası Tevfik Efendi, Şark ve Garb kültürüyle yetişmesini, büyük bir vatan - sever, hürriyet - perver olmasını telkin etmişti. Onbeş - ondokuz yaşlarında Mülkî İ'dâdî talebesiyken, tabiî ilimlerle kelâm dersleri, mânevî hayatında, madde ve rûhun çarpışmasından doğan buhranlar yaratmış, hemen hiçbir derdi bulunmadığı hâlde, felsefî düşünceleri ıztıraplarının kaynağı olmuştu. «Hakikat - i Kübrâ» dediği mefkûresini ararken, Şevket - i Buhârî tarzında Farsça şiirler de yazıyordu. Henüz onbeş - onaltısındayken yazdığı *Mev'üddur bugün bana âtîsi milletin* mısrâ'ı ile, hakikat'in mefkûreden ibâret olduğunu kendi kendisine anlatmıştı; fakat bunu nasıl bulacaktı? Onu fi'len intihâra sürükleyen bu gibi buhranlardır. Baytar Mektebi'nde talebe iken, Diyâribekir Mülkî İ'dâdî'sindeki tarih - i tabiîye hocası ve te'sirinde kaldığı Dr. Yorgi İstanbul'a gelince hemen ziyâretine koşmuş, bu eski hocası ona, inkılâb yapmak isteyen gençler bulunduğunu, bunun Türk milletinin içtimâî hayatına, millî rûhuna uygun, dolayısıyle faydalı olabilmesi için Türk sosyoloji ve psikolojisinin araştırılması lâzım geldiğini anlatmıştı. Ziya, bilhassa bundan sonra içtimâiyât, rûhiyât sâhasında eserler okumağa başlamıştır. Baytar Mektebinin üçüncü sınıfına geçince, Avrupa'daki Genç Türkler'le temâsı, gizli çalışmaları, çıkardığı *Bahar* mecmuasını el - altından dağıtması yüzünden Zabtiye Tevkifhânesi'nde mahbus iken, aynı yerde mevkuf ve İstanbul'un eski siyâsî şahsiyetlerinden Naim Bey, ona, Meşrûtiyet'in i'lânına çalışmak, bir gazetenin başına geçip ne gibi neşriyatta bulunabileceği fikirlerini aşılamıştı. Bol bol içtimâiyât, rûhiyât eserleri okumak fırsatını bulduğu mahbusluk hayatı onu rûhî buhranlarından kurtarmış, yürüyeceği yolu aydınlatmıştı. 1905 ve 1907'de, Milli aşireti göçebelerinden suvârî alaylariyle Diyâribekir'e gelip köyleri işgal eden İbrâhim Paşa'yı halka P. T. T. merkezini işgâl ettirip Mâbeyn'e ve yüksek makamlara telgraflarla iki def'a şikâyet ettirmesi, istibdadla fi'len mü-

GÖKALP'in çocukluğu (kısa boylusu)

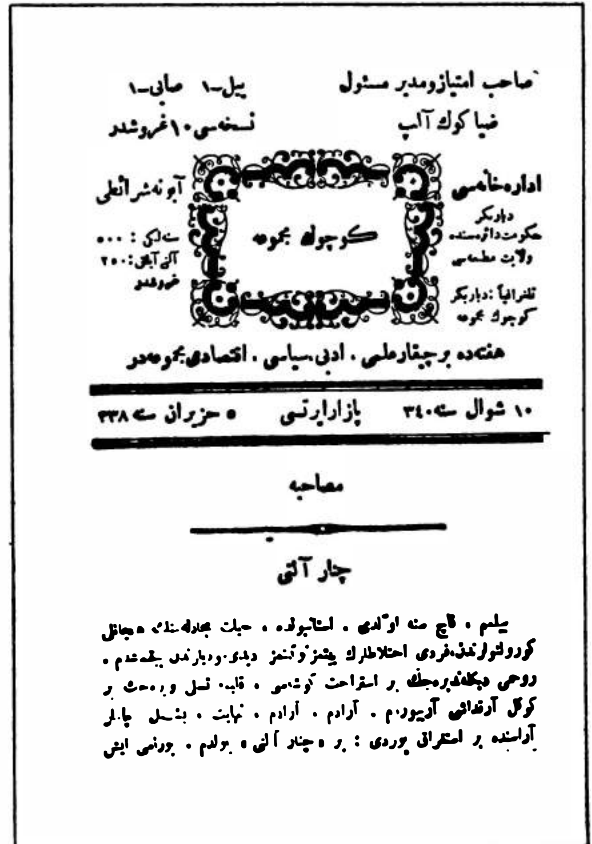

GÖKALP (İ'dâdî 4. sınıf talebesi iken, 1894)

GÖKALP, Ziya: Osmanlı Meb'usân Meclisi'nde Ergani Meb'usu bulunduğu sıradaki Hüviyet cüzdanı (Nisan 1912)

câdeleye başladığını gösterir. 1908'de *Diyâribekir* gazetesi muharrirliğine getirildi; 28 Haziran, 1909'da bu vilâyetin ilk husûsî gazetesi *Peymân*'ı çıkarmağa başladı. Artık, fikirlerini yaymak için vâsıta bulmuştu; Fikret tarzındaki şiirlerini, köylüler için yazdığı dinî - ahlâkî v. b. manzûmelerini, günün muhtelif mes'eleleriyle alâkalı makâlelerini bu gazetelerde görürüz (Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, İstanbul, Işıl Matbaası, 1956). 1910 sonlarında, Selânik İttihad ve Terakkî İ'dâdîsi'nde kendisi tarafından programa koydurulan içtimâiyât hocalığiyle, resmî vazife bakımından da sâhasını bulmuştu. Öte yandan, memleketimiz fikir hayatı, onun düşündüklerine uygun yol almağa başlıyordu; İstanbul'da kurulan Türk Derneği, 25 Aralık, 1908'de basılan *Nizamnâme*'sine göre, geçmiş ve hâldeki hayatımızı her cebhesiyle araştırmağa, Türkçe'nin sâde, güzel, ilim dili mâhiyetini almasına çalışacaktı. G., 1911'de *Genç Kalemler*'de çıkan *Turan* manzûmesiyle mefkûresinin programını, fakat çok müphem olarak, çizmişti (bk., GENÇ KALEMLER). Damarlarımızda ihtişâmıyle yaşayan uzak-yakın zaferlerimizi, «tarafsız» olmayan Batı tarihçilerinden değil, kendi araştırmalarımızla öğrenmemiz lâzımdı. Osmanlıcılıktan, İslâm İttihâdı'ndan doğacak tehlikeleri gören gençler ve içtimâî, siyâsî hâdiselerin hazırladığı mefkûreyi alevlendirmek için, *Turan* bir kıvılcım olmuştu. *Genç Kalemler*'de Tevfik Sedad, Demirtaş takma adlarıyle Muhyi'd-Din Arabî, Alfred Fouillée gibi Doğu, Batı filosoflarına âit araştırmaları yanında, *Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler*, *Yeni Lisan* üzerinde de durmuş, mâzî hasretinin, hâlin bedbîn görüşlerinin ifâdesi olan ve ilk önce Gökalp takma - adını kullandığı *Altun Destan*'ı v. b. şiirlerini neşretmişti. İstanbul'da Türk Derneği nin, «Türklük'e âit tetebbu'âtı hâvî», 31 Ağustos, 1911'de kurulan Türk Yurdu'nun kendi adlarını taşıyan mecmuaları çıkarılmış, 25 Mart, 1912'de Türk Ocağı resmen kurulmuştu. Bu yılın Mart'ında Ergani Ma'deni'nden meb'us seçilen G., Selânik'ten İstanbul'a gelip yerleşince, ayni yılın Eylûl'ünde, Peşte Şehbenderliği'ne ta'yin edilen A. Hikmet Müftüoğlu'nun yerine Türk Yurdu topluluğuna dâhil oldu (Yusuf Akçura, *Türk Yılı*, İstanbul, 1928, s. 437, 448). Dâru'l - Funûn'un felsefe ve içtimâiyât Şûbesi'nde hangi ilimlerin bu zümreye girebileceği münâkaşası sebebiyle *Felsefe ve İçtimâ'î Bilgilerin Tasnifi* adlı *thése*'ini bu şûbeye vermişti (*Bilgi* mec., c. I., nu. 6, Nisan, 1914, s. 656 - 57); Emrullah Efendi'nin hastalığı üzerine, kendisine verilen derslerden felsefeyi M. Alî Aynî'nin okutmasını uygun bulmuş, 1914 Ekimi'nde içtimâiyât derslerine başlamıştır (*M. Alî Aynî'nin Hâtıraları*, *Canlı Tarihler - IV.*, s. 83). Artık, istediği sâhalarda araştırmalarda bulunmak, bunları kolayca neşretmek yolları açılmıştı. *Türk Yurdu*'ndan sonra, 1914'den başlayarak pek azı *Tanin*'de, bilhassa *Halka Doğru*, *Türk Sözü*, *İslâm*, *İktisâdiyât*, *Millî Tetebbû'lar*, *Dâru'l - Funûn Edebiyat Fakültesi*, *İçtimâiyât*, *Muallim*, *Harb* mecmualarında yazıları çıkmıştır; bu arada, 12 Temmuz, 1917 - 26 Ekim, 1918'de 66 sayı basılan *Yeni Mecmua*, araştırmalarının en verimli devresini teşkil eder. Bu mecmuanın ilk serisi Mondros Mütârekesi üzerine kapanınca, şâir, *Genç Yolcular*, *Büyük Mecmua*'da neşriyatına devam etti. Millî terbiye esaslarını tedkik, bu yoldaki yabancı eserleri dilimize çevirmek, araştırmalarda bulunmak gayesiyle Maârif Vekâleti'nce Sâtı Bey'in reisliğinde kurulan Fen ve Terbiye Encümeni'nin de âzâsı bulunan G. (*Terbiye* mec., nu. 1, 10; Ocak, Mayıs, 1917), Limni ve Malta'da 1919 - 1921 arasındaki sürgün hayatında, eşinin yardımları sâyesinde maddî bakımdan pek sıkıntı çekmedi; mânevî ıztıraplarını ise, Avrupa'dan, İstanbul'dan getirttiği kitap,

صاحب امتیاز و مدیر مسئول ضیا كوك آلپ

ییل ١ صایی ١
نسخه‌سی ١٠ غروشدر

كوچوك مجموعه

هفته‌ده بر چیقار علمی ، ادبی ، سیاسی ، اقتصادی مجموعه‌در

مصاحبه

چنار آلتی

GÖKALP: KÜÇÜK MECMUA (Birinci sayı, birinci başyazı: Çinaraltı)

mecmua, gazeteleri okumakla, not almakla, sürgünler arasında tertiplenen konserleri dinlemekle, konferanslar vermekle, yakınlarıyle mektuplaşarak ve şiirler yazmakla geçirdi. Zaman zaman, yurduna dönünce yine başlayacağı hocalık hayatını, sıcak âile yuvasını yaşattığı ve «Yeşil-köy» adını verdiği hayâl dünyâsında yaşamak için inzivâya çekiliyordu. Malta'dan dönünce bir müddet İstanbul ve Ankara'da bulunmuş, Diyâribekir'de yerleşmeğe karar vermişti; burada, 5 Haziran, 1922 - 5 Mart, 1923 arasında 33 sayı çıkarabildiği *Küçük Mecmua*'yı neşre başladı. Fuad Köprülü'ye yolladığı 8 Ağustos, 1922 tarihli mektubunda, Diyâribekir'de halk masallarını topladığından, Türk, Kürd, Arap aşiretlerine dâir araştırmalar yaptığından, Macarlar'ın, Almanlar'ın topladığı masallarımızın millî yazımızla basılması, *Manas Destanı*'nın, halk şiirlerimizin dilimize çevrilmesi ve *Yeni Mecmua*'nın tekrar çıkarılması lâzım geldiğinden bahsediyordu. İlmî, edebî, siyâsî v. b. mevzûlardaki musâhabeleri, kaynağını bilhassa destan ve masallarımız teşkil eden şiirleri, *Küçük Mecmua*'da basılmıştır. 1923'de Te'lif ve Terceme Encümeni reisliğine getirilen G., 1923 Nisan'ından başlayarak *Hâkimiyet - i Millîye*'de, çoğu seçim ve fırka mes'elesiyle alâkalı yazılarını neşretti (Bunlardan birkısmı için bk., E. Behnan Şapolyo, *Fırka Nedir*, Zonguldak, Karaelmas Basımevi, 1947). Irklar ve milletler, kadın-erkek, sınıflar arasında eşitlik fikrini müdâfaa ettiği mühim yedi makalesi, 1 - 9 Temmuz, 1923'de *Yeni Türkiye* gazetesinde, *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* başlığıyle basıldı (Bunlar esaslı tahlil ve izahlarla Hikmet Tanyu tarafından neşredilmiştir: *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*. Ankara, 1956). Son yazılarını, 9 Mayıs, 1924 tarihli üçüncü sayısından başlayarak, *Çınaraltı* umumî başlığıyle *Cumhuriyet* gazetesinde buluruz. Önceleri Hîçî, Bîmâr, Demirtaş, Mehmed Mehdî, Hüseyin Sedad, Tevfik Vedad, İşçi Kızı mahlaslarını kullanan G.'in, bu gazetede Büyük Baba takma-adıyle çocuklar için hikâye ve masalları da vardır (*Cumhuriyet*'teki yazılarının birkısmı Ali Nüzhet Göksel tarafından basılmıştır: *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, İstanbul, 1939. *Ziya Gökalp'in Son Yazıları* başlıklı araştırmamızda bunların hepsi tesbit ve tahlil olunmuştur: *Bilgi* mec., nu. 149, Kasım, 1959. Ş. Beysanoğlu'nun eseri bundan faydalanılarak ve nakil sûretiyle hazırlanmıştır: *Ziya Gökalp, Çınaraltı Konuşmaları*, Ankara, 1966).

GÖKALP: (kardeşi Nihad, eski Nâfıa Vekillerinden Feyzi ve Diyâribekir mebʼusu Zülfü Beylerle)

GÖKALP'in elyazısı (Eşi Vecihe Hanım'a Malta'dan yolladığı bir mektubu)

Eserleri, Şahsiyeti — 1. Basılı kitaplarının ilki, yukarıda bahsettiğimiz İbrâhim Paşa ile mücâdelesinden mülhem *Şakî İbrâhim Destanı*'dır (Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti Diyâribekir Merkezi menfaatine, Vilâyet Matbaası, 1908; Cavid Orhan Tütengil, İstanbul, 1953; Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'ın İlk Yazıları*, İstanbul, 1956. s. 67 - 82); 2. *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı* (Tanin Matbaası, 1913; *Yeni Mecmua*'da tekrar basılmıştır: C. 11, nu. 38, Nisan, 1918, s. 233 - 235); 3. *Kızıl Elma* (Türk Yurdu Kitapları, nu. 3, İstanbul, 1914); 4. *Yeni Hayat* (Yeni Mecmua Neşriyâtı'ndan, İstanbul, 1918); 5. *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Türk Yurdu'nda tefrika edildikten sonra, *Yeni Mecmua* tarafından kitap hâlinde basılmıştır (İstanbul, 1918); 6. *Türk Türesi* (Maârif Vekâleti Neşriyatı - 12, İstanbul, 1923); 7. *Doğru Yol, Hâkimiyet - i Millîye ve Umdelerin Tasnîf, Tahlîl ve Tefsîri* (Ankara, 1923; E. Behnan Şapolyo'nun *Fırka Nedir* adlı eserine de alınmıştır: Zonguldak, 1947, s. 45 - 50); 8. *Altun Işık* (Maârif Vekâleti Neşriyâtı'ndan - 48, Çocuklar Kütüphanesi - 1., İstanbul, 1923); 9. *Türkçülük'ün Esasları* (Ankara, 1923), Ocaklılar'a ithâf edilmiştir; 10. *Türk Medeniyeti Tarihi* — Birinci Kısım,

İslâmiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti (Liselerin ikinci devresi için, Maârif Vekâleti Neşriyâtı, İstanbul, 1926). Talebe ve hocalar için hazırladığı, *Türk Medeniyeti Tarihi, Türkoloji*'ye *Müstenid Sosyoloji, Sosyoloji ve Psikolojiye Müstenid Felsefe* adlı dokuz cilt tutan eserleri mevcut olduğunu kaydedenler varsa da (Msl., E. Behnan Şapolyo, *Filosof Ziya Gökalp*, Ankara, 1933, s. 93) kanaatimizce bunlar, Te'lif ve Terceme Hey'eti'nce neşri tasarlanan (Abdülfeyyaz Tevfik, *Ziya Gökalp'ın Ufûlü Memleketimizin İlmî Mâtemidir, Türk Yurdu*, c. 1., nu. 3, Aralık, 1340, s. 203 v. d.) yazmağı düşündüğü eserleri olsa gerektir. Araştırmalarından birkısmı tamamlanmamıştır (A. Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Âile Mektupları*, İstanbul, 1956). *Karagöz, Malta Konferansları, Türkçülük'ün İlim Karşısında Muhâkemesi, Kadın Hukuku* adlı eserlerinden bahsedilmekle berâber, bunlar bugün elimizde mevcut değildir. Alfred Fouillée'den çevirdiği *İlm-i Rûh-i Akvâm*'ının tefrika hâlinde kaldığını (*Diyâribekir*, nu. 1580, 23 Ekim, 1908 v. d.), *Kürd Aşîretleri* hakkında 38 sayfalık araştırmasiyle, 12 defter tutan 516 sayfalık ders notlarının Türk Tarih Kurumu'nda bulunduğunu haber verelim.

G.'in, 1913 - 1914'deki milliyet anlayışı, Osmanlılar Türk olduğuna göre, Türkleşmek mefkûresinin Osmanlıcılık'a aykırı bulunmadığı, İslâmlaşmak'la ayni ihtiyâcın muhtelif üç safhasını teşkil ettiği, bir İslâm - Türklüğü ibdâ'ı lâzım geldiğidir. Türkler'in anavatanı mânâsına kullandığı Turan mefhûmu üzerinde 1916'dan sonra durmamıştır. 1917'de yazdığı *Kavim*'de, «*Türkiye devletim, Türklük milletim, Oğuzili, Kayı-boyu'ndanım ben*» diyen mütefekkirimiz, «Türkleri yükseltmek» diye ta'rif ettiği Türkçülük'ü, genişliği bakımından Turancılık, Oğuzculuk veyâ Türkmencilik, Türkiyecilik olmak üzre üçe ayırır: Şe'niyette değil, hayâlde mevcut Turancılık (Büyük Emel, veyâ Kızıl - Elma), Turan nâmı altında birleşen Oğuz, Kırgız, Yakut, Özbegler'i edebiyatta birleştirmektir. Türkçülük'ün esas mefkûresi şe'niyet sâhasında Türkçülük, Oğuzculuk ve Turancılık değil, Türkiyecilik'tir. Türklük'e parlak bir gelecek tasavvur eden felsefe Türkçülüğü, mâzîdeki ihtişâmını arayan tarih Türkçülüğü, istikbâlini mâzîden çıkarmağa çalışan içtimâiyât Türkçülüğü olmak üzre üç devreden geçtiğini söylediği Türkçülük mefkûresinin (R. Eşref Ünaydın, *Diyorlar ki*, Istanbul, 1918, s. 215) tahakkuku için çizdiği program, halkçılık esasına dayanır: Halktan hars terbiyesi almak için halka doğru gitmek; medeniyet götürmek için halka doğru gitmek. Hemen bütün eserleri bu düşüncelerinin mahsûlü, bu programın tatbiki sayılabilir. Tanzimat devrinden en çok Kemal, Recâî-zâde Ekrem, Hâmid'i, Servet-i Funûncular'dan Fikret'i beğenen G., edebiyatımızın halk edebiyatından örnekler aldığı nisbette millîleşeceği düşüncesinde olduğundan ve nikbinlik kaynağı mefkûresini bulduğu için, 1908'den sonraki şiirlerinde şahsî ıztıraplarından uzaklaşmıştır. 1913'den i'tibâren arûz'u kullanmamış, hece'nin halk edebiyatına mahsus kalıplarıyle, bu edebiyattan ve Türk tarihinden aldığı ilhamla destanlar, masallar, hikâyeler, yaşadığı devrin hemen her mes'elesiyle alâkalı şiirler yazdı. 1919'da, «*En güzel şiiri kim yazdı*» anketine Fuad Köprülü'nün, «Fikrî faâliyyet ve te'sirlerinin azameti bakımından, Nâmık Kemal'den sonra yetiştirebildiğimiz Ziya Gökalp, millî edebiyatın on yıldanberi şüphesiz en güzel, en kıymetli örneklerini yazmıştır» cevâbı; Fâruk Nâfiz'in rey'ini *Yeni Hayat*'a vermesi, birçok manzûmelerinin Macarca, Fıransızca, İngilizce, Almancaya çevrilmesi kazandığı şöhreti gösterir. Bu millî manzûmelerin yeni nesil şâirleri üzerindeki te'sirleri yalnız yaşadığı devirde değil, vefatından sonra da devam etmiştir (Faruk Gürtunca, *Anadolu Şiirleri*, İstanbul, 1939, s. 155, 164, 171: *Çöl* ve *Göl İncileri, Öksüz Kız, Kırk Kız*). Nazariyeleri M. Hartmann, A. Stüb, J. Deny, Th. Menzel, C. Brockelmann, A. Fischer, B. G. Gaulis, Feldemann, E. Rossi, R. Hartmann gibi müsteşrıkların dikkatini çeken G.'in, Durkheim içtimâiyâtının umumî prensiplerini içtimâî müesseselerimize tatbikle, Türkiye'de bu ilmin kuruluşunda ve umûmî kanunlarının genişleyip kuvvetlenmesinde mühim rolü olmuştur (Z. Fahri Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, İstanbul, 1955, s. 11, 18, v. d.). Fıransızca biliyor, üç ay kadar ders aldığı İngilizce'ye Malta'da iken de çalışıyordu. Eserlerinin tetkikinden, bilhassa XVIII. XIX. asır filosof, sosyolog ve psikologlarının nazariyelerinden faydalandığı anlaşılır; Malta'da iken P. J. Proudhon, H. Bergson, C. Bouglé, H. Hoffding, R. Gaston, John Dewey, Alfred Fouillée, Emile Durkheim'in eserlerini — Mütâreke'denberi birçoklarının bedbinleştiği memleketimizi kurtaracak nikbinlik kaynağı ilmî bir mefkûrenin lûzumuna inandığı için — Plutarkhos'un *Bioi parallèloi* (*Paralel Hayatlar*) serisini, H. Th. Buckle'ın *History of Civilization in England* (*İngiliz Medeniyeti Tarihi*)'ini v. b. kitapları da okuyordu. Yakın arkadaşı Fuad Köprülü'nün kaydettiklerine göre, Durkheim mektebinin harâretli müntesibi olduğunu dâimâ ileri sürmesine rağmen, nev'i şahsına münhasır bir mütefekkir, millî bir filosof, bir mürebbî ve mürşiddi. Memleketin mühim hayâtî mes'elelerine sür'atli bir çözüm yolu aradığı için sosyolojiyi bir vâsıta olarak kullanmak gâyesini ta'kip etmiş, Durkheim mektebinin objektif usullerine bağlı kalmamıştır. Durkheim'in sosyolojik görüşlerini benimsediğinden içtimâî *déterminisme* esaslarına ve ferdî âmillerden çok içtimâî şartların nufûzuna bağlı ise de, tarihin akışında büyük şahsiyetlerin te'sirine inandığı için, Tal'at ve Enver Paşalar, Atatürk hakkındaki şiirleri hulûskârlık eseri değil, kahramanlar perestişkârlığının mahsûlüdür. Memleketin ideolojik mes'eleleriyle, ilim ve san'at dâvâlarıyle, yapılması zarurî içtimâî inkılâblarıyle yakından alâkalı idi; A. Fouillée'nin «Kuvvet-Fikir» nazariyesine şiddetle bağlı olduğu için memleketimizde herşeyden önce fikir ve zihniyet inkılâbının gerçekleşmesi lûzumuna, bu olmadıkça müsbet netice alınamayacağına inanmıştı. En verimli devresi, 1912 - 1919

GÖKALP: (yanındaki Falih Rıfkı Atay, diğer iki şahıs teşhis edilememiştir)

GÖKALP'in mezarı (Sultan Mahmud Türbesi çevresindeki mezarlıkta)

yılları arasıdır: *Türk Yurdu* İdâre - hânesi'nde, Türk Ocağı'nda, Dârul - Funûn'da, *Yeni Mecmua*'nın İttihad ve Terakkî Merkez-i Umûmîsi'ndeki odasında, bu cemiyetin âzâsı olmakla berâber günlük dedikodulardan hiç hoşlanmayan G., Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzâde Ali, Fuad Köprülü, Hamdullah Subhî, Celâl Sâhir, Şerefeddin Yaltkaya, Yusuf Akçura, Ömer Seyfeddin, Ali Cânib, Halim Sâbit, Kâzım Nâmî v. b. arkadaşlarıyle toplantılarında mihrak teşkil ediyor, neş'eli, şakacı, fakat hoşlanmadığı muhitlerde cansız, sessiz bir hâl alıyordu. Kuvvetli hâfızaya, Doğu ve Batı'ya âit geniş, sağlam ve sosyolojik bilgiye, bilhassa sistemcilik kābiliyyetine mâlik olan G.'in, muhtelif sebeplerin te'siriyle eski bir mâzîye ve kudretli şahsiyetlere sâhip bulunan Milliyet Cereyânı'nda rolü, yaratıcı kudretiyle dağınık fikir ve kuvvetleri toplayıp, onlardan yeni ve umûmî bir terkip meydana getirerek bu cereyânın program ve felsefesini çizdiği için mühimdir. Dil, hukuk, iktisad, bedî'iyât v. b. hayatın bütün mes'elelerini kavrayarak Türkçülük'ün program ve felsefesini tesbit eden, Türk - İslâm dünyasının bu ilk büyük millî filosofunun Türkiye'deki rolü, Fichte'nin Almanya'daki rolünden, şiirlerini ezberden bildiğini ve te'sirinde kaldığını söylediği N. Kemal'in te'siriyle de ölçülemeyecek kadar mühimdir. Din bâzirgânlarının dinsizlik, fikirlerini kavrayamayanların delilik, kendi menfaatleri ardından koşanların dalkavuklukla suçlandırdıkları G., aslında, maddî hayatla alâkasız, varlığını mefkûresnin zaferine hasretmiş, yalnız fikir adamı olarak değil ahlâkça da yüksekliği kavranılamayan bir şâhika idi. Ölümünden iki yıl önce, millî mûsıkîmizi yaşatmak için halk türkülerini notaya aldırmak, Diyâribekir'de bir etnografya ve etnoloji müzesi kurmak yolunda teşebbüsleri, bu sâhalarda da çalışmağa başladığını gösterir; nazarî mevzûlarla alâkalı pek az yazılarında bile amelî gaye gütmesi başlıca husûsiyetlerindendir ve onun sosyolojisi tamâmiyle millî bir içtimâî felsefe sayılabilir (F. Köprülü'nün bu fikirleri için bk., *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*, İstanbul, 1931, *Önsöz*; Ziya Gökalp, *Cumhuriyet*, 18 Mart, 1928, *Ziya Gökalp Külliyatı-11, Limni ve Malta Mektupları*, Ankara, 1965, s. XXIII v. d.) Güzel, pürüzsüz değil, âdetâ sıkıntı çekerek konuştuğu zannını veren G.'in sözlerinde bir velî, bir peygamber gibi sürükleyici bir dinletme, te'sir kudreti vardı (İ. Alâaddin Gövsa, *Söz Dinletmek San'atı, Yedi Gün* mec., c. IX., nu. 265,5 Nisan. 1938). Onun teşvîkıyle İstanbul Dâru'l-Funûnu Edebiyat Şûbesi Me'zunları Cemiyeti'nin hazırladığı eserin *Önsöz*'ünde, «Mustafa Kemal Paşa gibi şanlı bir Oğuz Beyi'nin mânevî vezîri makamında bir Korkut Ata sîmâsı arzeden dâhî ozan ve bilgemiz» denilen (*Halk Edebiyatı Örnekleri - 1.*, *Mânîler*, İst. 1339/1923) G., daha 1916'da, İttihad ve Terakkî Hükûmeti zamanında *Hukuk - ı Âile Kararnâmesi*'ni hazırlamış, 1923'de meb'us olunca Teşkilât-ı Esâsîye Encümeni'nde çalışarak vefatından iki yıl sonra yürürlüğe giren *Medenî Kānun*'un kabûlü için çalışmıştı (Seniha Göksel, *Annem Vecihe Ziya Gökalp: Ziya Gökalp* ve *Açılan Ziya Gökalp Müzesi*, İst., 1956, s. 130). Evleneceklerin tıbbî muâyeneden geçmesi, Şer'î Mahkemeler'in Adliye Nezareti'ne bağlanması hakkındaki kānunların çıkmasında da mühim te'siri olmuştur (Kâzım Nâmî Duru, *Ziya Gökalp, Aylık Ansiklopedi*, nu. 6, Ekim, 1944). Vatanperver, yüksek ahlâk sâhibi, şâir, âlim ve sosyolojisi tamâmiyle millî bir felsefe sayılan G.'in, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ta'kip eden yıllarda başlıca fikirlerinin tatbikat sâhasına konulması, içtimâî hayatımız üzerinde fi'len de rehber olduğunu gösterir.

Bibliyografya. — Yukarıda kaydedilenler dışında, dâmâdı Ali Nüzhet Göksel'in (b. bk.) *Olup Biten şeyler* (Diyâribekir Vilâyet Matbaası, 1922), *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları* (İst., 1931), *Ziya Gökalp ve Eserleri* (İst., 1949), *Ziya Gökalp, Hayatı, San'atı, Eseri* (İst., 1952) adlı kitapları, umûmiyetle, hayatına dâir neşriyâta kaynak teşkil eder. İ. E. M. Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şâirleri*'nde (C. XI., 1940, s. 2062 v. d.), İ. A. Gövsa'nın *Türk Meşhurları*'nda verilen bilgi çok noksan, E. Rossi'nin *The Encyclopaedia of İslām*'daki *Ziyā Gök Ālp* maddesi, 1933'e kadarki yabancı neşriyâtın zikri bakımından faydalıdır. Müzenin açılışındanberi, ortaya konulan yeni vesikaların, kardeşi Nihad Gökalp'in ve A. Nüzhet Göksel'le eşi Seniha Göksel'in, Fahreddin Kırzıoğlu'nun yazıları sâyesinde hayatı daha aydınlanmıştır; bilhassa bu yeni vesika ve araştırmalardan da faydalandık (*Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi*, İst., 1956). F. Kırzıoğlu'nun bu eserdeki yazısı (S. 148 - 240), ayrıca kitap hâlinde basılmıştır (*Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp*, İst., 1956). Kendisi tarafından yazılan 1910'a kadarki resmî hâl-tercemesi için bk., A. N. Göksel, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Âile Mektupları*, İst., 1956, s. 73 v. d.). G. hakkında, *Sa Vie et sa Sociologie* (Paris, 1935) adlı kitabıyle yabancı dildeki eserlerin ilkini veren Z. F. Fındıkoğlu'nun, *Ziya Gökalp'in İktisâdî Fikirleri* (İst., 1949) müellifi Osman Tolga'nın, Necati Akder'in ve daha bâzı kimselerin kayda değer mahdud araştırmaları dışındakiler umûmiyetle bilinenlerin naklinden, eserlerinin gelişi güzel muhtelif def'a neşrinden, tahlil nâmı altında onun fikirleri-

حل اجابات كتبخانه‌سى
صايى : ١٠

ضيا كوك آلب

توركجيلكك اساسلرى

اوجاقليلره ارمغان

آنقره — مطبوعات واستخبارات مطبعه‌سى
١٣٣٩

GÖKALP: TÜRKÇÜLÜĞÜN ESASLARI [1339 (1923)]

nin tekrârından ibârettir (Eserleri, hakkındaki neşriyât için bk., Orhan Câvid Tütengil, *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İst., 1949; ayn. müellif, *Ziya Gökalp, Üzerine Notlar*, İst., 1956, s. 53; İkinci basımı, İst., 1964, s. 67 - 75. Z. F. Fındıkoğlu, *Ziya Gökalp*, İst., 1955: Hukuk Sosyolojisi Neşriyâtı, s. 58 - 59. F. A. Tansel, *Ziya Gökalp Hakkında Yeni On Eser*, *Belleten*, c. XXI., nu. 84, Ekim, 1957, s. 599 - 617). G.'in tam mânasıyle anlaşılabilmesi için, gazete ve mecmualardaki dağınık yazılarının tesbiti, bunların kronolojik tasnifi, lüzumlu notlar ilâvesiyle iyi bir basımı yapılması şarttır. Bu hususta teşebbüse geçen Türk Tarih kurumu, *Kızıl Elma*, *Yeni Hayat*, *Altun Işık*, bunlar dışında kalan *Dağınık Manzûmeleri*'ni içine alan *Ziya Gökalp Külliyâtı* - 1., *Şiirler ve Halk Masalları* (Ankara, 1952) ile, ikinci cildi teşkil eden ve 563 mektubunu muhtevî *Limni ve Malta Mektupları*'nı basmış bulunuyor (Ankara, 1965). Araştırmalarını, başka nevi'deki nesirlerini ihtivâ edecek diğer ciltler basıldıktan sonra, hayatı ve fikrî tekâmülü, eserleri daha iyi anlaşılacağı, bugüne kadar mevcut olmayan iyi bir monografinin yazılması mümkün olabileceği ümidindeyiz. — F. A. T.

Gökalp'in Felsefesi: G.'in sosyolog sıfatı umumiyetle kabul edilmiş olmasına rağmen tam bir felsefî cephesi bulunup bulunmadığı hususunda tereddüde düşülmüştür. Hattâ bir bakıma kendisine âlim denilip denilemeyeceği bile münakaşa edilmiştir. Bazılarınca G.'te müşahade edilen «Şarklı şeyh hali» nin, büyük mütefekkire, âlim ve filosof şahsiyetinden fazla,mistik bir hüviyet izafe etmeğe elverişli olabileceği iddia edilmiştir. Başkaları da, G.'e sosyologdan ziyade, ideolog nazariyle bakılmasının daha uygun olacağını söyleyerek, ideoloji devri hesabına öncülük hakkı vermişlerdir. G.'in ilim ve felsefe ölçüsüyle değerlendirilmesi meselesinde ortaya çıkan güçlük, bilhassa usûle taalluk etmektedir. G.'in sadece hâkim cereyanları uzlaştırmaya çalışmış olduğu tasarlanarak, yeni bir hakikat keşfetmiş sayılamayacağını söyleyenlere tesadüf edilmiştir. Üstelik uzlaştırma ve uzlaştırmacılık mefhumları da, oldukça karışık bir tarzda telâkki edilmiştir.

G.'in felsefesinden bahsetmek ihtiyacını peşin bir hesaplaşmaya mecbur eden bu durum, birkaç noktadan açıklanarak aydınlatılabilir. Birincisi ilim ve felsefe ile, ilim ve felsefe adamlığından ne anlaşıldığı ve anlaşılanların doğru olup olmadığı tâyin edilmek suretiyle çözümlenebilir. İkincisi G.'in doğru anlayışa aykırı bir tutumda olup olmadığı tesbit edilerek gösterilebilir. Bu arada ideoloji ve telifçilik tâbirlerinin G.'e uygulanmak imkânı izah olunabilmelidir. Zira daha ilk adımda telif ve telifçilik kelimelerinin, Fransızca Conciliation ve Compromis mefhumlarını birbirine karıştırmak pahasına kötüye kullanıldığı kaydedilebilir. Bizim için konunun ağırlık merkezi G.'in hakikî mânasiyle bir felsefeye sahip bulunup bulunmadığını ve eğer hakikî bir felsefeye sahipse, ne mahiyet ve değerde olduğunu tâyin etmek hedefinden ibarettir.

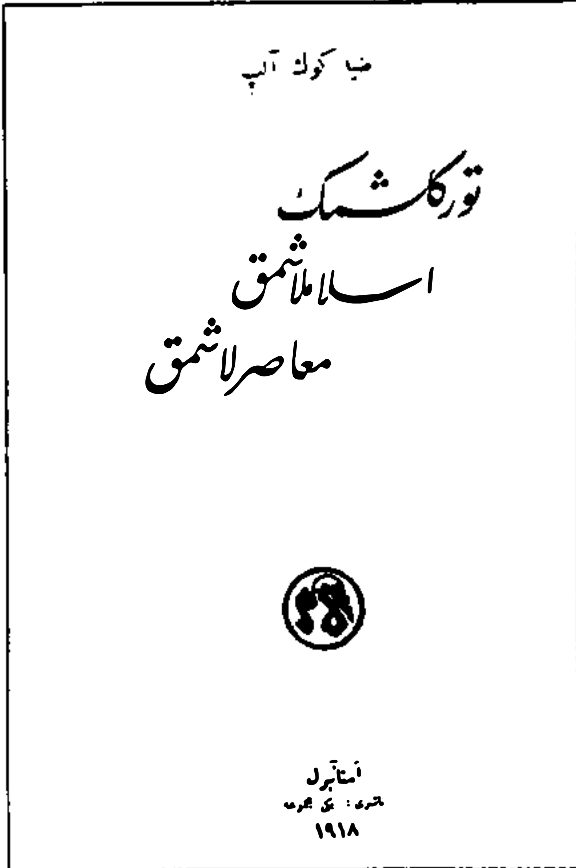
G.'in biyografileri felsefî düşünüş istidadının i'dâdî (şimdiki lise) sınıflarında belirmiş olduğuna delâlet etmektedir. Bunun sebebi, ferdî kabiliyeti kadar, âile ve şehir çevresinin unsurlarında aranabilir. G., samimî bir din terbiyesi almış olmakla beraber, (babası Tevfik Efendi'nin Namık Kemal'e beslediği hayranlık ve hürmeti dolayısiyle) henüz ergenlik çağında iken hürriyet fikrine yönelmiştir. Ancak hürriyet fikrini, tâbi olduğu dinî terbiye ve zihniyet ölçüsüyle temellendirmek mecburiyetini duyduğundan, metafizik zeminde yoklamaya koyulmuştur. İdadî tahsilinin, matematik düşünüşle mütenasip astronomi, fizik, kimya, biyoloji dersleri tabiatın anorganik ve organik cepheleriyle sıkı bir determinizme bağlı olduğunu kendisine kabul ettirdikçe, insan hayatını bu bağlılıktan istisna etmenin güçlüğünü fark etmiştir. Küçük Ziya, âile çevresinde benimsediği ahlâkî sorumluluk kaygısiyle ilmî hakikatlerin çatıştığını anlar anlamaz, şiddetli bir manevî buhrana düşmüştür. Matematik ve mantık konularında öğretmenlerini şaşırtan üstünlüğü ile ahlâki hassasiyetinin dengesi bozulunca hayatına ciddî bir mâna, yüksek bir gaye veremez olmuştur. Manevî değerlerin birer zihin fantazisinden farksız, insanın bunları gerçekleştirmeye elverişli irade hürriyetinden mahrum olduğuna kanaat getirince, kendisini bir taş parçasına, en fazla bir hayvana muadil farz etmenin hayal kırıklığına kaptırmıştır. Buhrandan kurtulmanın tek çaresini, Istanbul'a giderek yüksek tahsil vesilesiyle modern medeniyeti kavramış kimselerden feyizlenmekte tasarlamıştır. Âile çevresinin bu ümidi paylaşmayarak arzusuna mukavemet etmesi, buhranını taşıran son damla olmuş ve genç Ziya, alnına bir kurşun sıkarak intihara teşebbüs etmiştir. Muhakkak bir ölümden kurtuluşu âilesine kanaat değiştirtmiş, Ziya can attığı Istanbul'da Baytar Mekteb-i Âlisi (Veteriner Fakültesi)'ne girebilmiştir. Fakat yüksek tahsili sırasında Batılı fikir cereyanları, bilhassa hürriyet dâvâsı ile meşgul olması, tevkif edilerek Taşkışla Hapishanesine kapatılmasına, yüksek tahsilinin yarım bıraktırılmasına sebep olmuştur. Ziya, Taşkışla Hapishanesinde kendi kendine ilerlettiği Fransızcasiyle, Batı

fikir sistemlerini, kaynaklarından takip etmek imkânını bulmuş olduğu gibi, daha önce Diyarbakır'da, amcasından ders alarak geliştirdiği Arapça ve Farsça sayesinde İslâm - Doğu ve modern Batı medeniyetlerini mukayese etmeğe hazırlanmıştır. Mahkemenin, kendisine doğup büyüdüğü şehirden ayrılmaması hususunda verdiği sürgün cezası, bu çalışma plânı hesabına bir nevi nimet yerine geçmiştir. Daha doğrusu Ziya'nın dehası o cezayı nimete çevirmiştir. Ziya, II. Meşrutiyetin ilânına kadar Diyarbakır'da bir yandan umumî fikir tarihi, öte yandan Türk tarihi ölçüsüyle, Doğu Anadolu'nun içtimaî meselelerini incelemeye, ayrıca Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese etmeye koyulmuştur. II. Meşrutiyetin ilânında inkılâba önayak olan İttihat ve Terakkî Fırkası ile temasını açığa vurarak siyasî hayata atılmıştır. 31 Mart 1909 irticaı bastırılınca İttihat ve Terakkî kongresine, Diyarbakır mümessili sıfatiyle katılmıştır. Böylece yerleşmiş olduğu Selânik'te, iki medeniyet mukayesesine dâır görüşlerini «Genç Kalemler» dergisiyle, takma adlar kullanarak yayınlamıştır. G. adını alışı da o devre tesadüf eder. G.'in İslâm - Doğu medeniyeti açısından incelediği şahsiyetler arasında Muhyi'd - Din Arabî büyük bir ehemmiyet arz eder. Ona paralel olarak, Alfred Fouillée'yi dikkatle takip etmiştir. «Genç Kalemler»'de büyük İslâm mutasavvufuna tahsis ettiği yazısı ile hiç beklenmedik bir tefsir ve izah getirmiştir. *Bugünkü felsefe* başlıklı yazısında da modern felsefe açısından ona muadil bir fikir yeniliği göstermiştir. Her iki yazıda Muhyi'd - Din Arabî'nin A'yânı Sâbite'si ile Alfred Fouillée'nin Kuvvet - Fikir nazariyesi, felsefî ve içtimaî idealizm paralelliğine göre tahlil edilmiştir. Bu ölçüde tasavvufun alelâde bir mistisizm olmaktan ziyade idealizm sayılmak gerektiği iddia edilerek, İslâm düşüncesine öncelik hakkı verilmiştir. Zira her iki makale bakımından da idealizmin gerçek mahiyeti tekâmülcü olmasındadır. A'yânı Sâbite meşhur târifi veçhile varlığı koklamış olmadığından kendi kendine gerçekleşmez; sadece kemal potansiyelliğinden ibârettir; yani gerçekleştirilecek kemallerdir. Gerçekleştirme iktidarı insan iradesine tevdi olunmuştur. *Kur'an*'ın bahis konusu ettiği ilâhî emanet, insanın Tanrı halifesi olmak sıfatı ile yüklendiği bir mükellefiyettir. Şu halde, *Kur'an*'ın en derin müfessiri olarak vasıflandırılan Muhyi'd - Din Arabî, insanlığı mistisizm karanlığına itmek şöyle dursun, bilâkis aydın bir idealizme ve idealizm aydınlığına çekmiş olmak mevkiindedir. A'yânı Sâbite, hakikî vücuttan ıbaret iradelerin hakikî gayeleri olduğu kadar, tekâmülün de mucip ve âmilleridir. Fikirler birer zihnî unsur olmaktan öteye gitmedikçe, taallûk ettikleri eşya ve hadiselerin ancak gölgeleri durumunda kalırlar. Hisler de aynı durumda bulunabilirler. Çünkü onlar da dış varlıkların bizde uyandırdıkları teessüriyetlerdir. Bu teessüriyetler pasif kaldıkça eşya ve hadiselere gereğince tepki yapamaz. Nitekim Fouillée bu noktayı göz önünde tutarak fikirlerle hisleri kuvvet ve gölge olmak üzere ayırmış, kuvvet - fikirlere karşılık gölge - fikirler, kuvvet - hislere karşılık gölge - hislerden bahsetmiştir. İradelerin gerçekliği, kuvvet - fikirlerle, kuvvet - hislerin kavşak noktasını teşkil etmelerindedir. Bu şart dışında ne gerçek ne de gerçekçi irade düşünülemez.

G., *Bugünkü felsefe* yazısında, felsefenin eski ve yeni şekillerini karşılaştırmıştır; «Evvelce felsefe, ilimlerin anası olmuş iken, ilimler teessüs edince zabıtası» durumuna geçmiştir. Bu ikinci durumda felsefenin ağırlık merkezi yeni metafiziktir. İlmin, görülen, düşünülen varlıkları, kemiyet münasebetleri zemininde izah etmesine karşılık, yeni metafizik, gören, düşünen, idare eden varlıkları anlamak gayretindedir. Ondan dolayı felsefenin ilme dayanmak mecburiyeti ne derece kesin olursa olsun, bununla yetinilemez. Metafizik, ilmin izah sınırını öteye sürmek mevkiindedir. Zaten bu öteye sürmek ihtiyacıdır ki, metafizik tâbir olunan felsefe disiplininin kurulmasına sebep olmuştur. Zira varlık sahası kemiyet sahasına inhisar etmemektedir. İnsanın hayat ve faaliyetlerini temellendirip idare eden kıymet şuuru, varlık mefhumunun keyfiyetler cephesini temsil eylemektedir. Felsefe, insanın yalnız görmeğe, izah etmeğe değil, göstermeye, anlamaya ve anlatmaya muktedir olduğunu hesaba katacaktır. Felsefenin asıl işi bu istikamettedir. Yeni felsefe onu bir kat daha teyit etmektedir; evvelce mantıktan ibaret olduğu halde, şimdi onu aşmıştır; kıymetlerin metafizik tahlilini hedeflemekde, eski kıymetlerden yeni kıymetlere yönelen tekâmül hamlesini izah etmeye çalışmaktadır. G. yine «Genç Kalemler» de çıkan *Yeni hayat ve yeni kıymetler* yazısında kıymet ve hayat münasebetine dikkati çekmiştir: «Bir hayatın mahiyetini teşhis eden âmiller, onun terviç ettiği kıymetlerdir.» Hayatın eskilik ve yenilik farkı, tâbi olduğu kıymetlerin farklı oluşundadır. Eski hayat şeklinden yeni hayat şekline geçmek, eski hayatı temellendiren kıymetleri, yeni hayatı temellendireceğine güvenilen kıymetler lehine aşmak demektir. İnkılâp fikri bu açıdan izah olunmak gerekir. İnkılâp «eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibdâ etmek» üzere girişilmiş bir teşebbüstür. «Eski hayatı beğenmemek, onun kıymetlerini takdir ve terviç etmemek demektir. Yeni bir hayat ibdâına çalışanlar bu kıymetlerin herbirine âit hakikî kıymetleri aramak ve onlara revaç vermek mecburiyetindedirler.» Ancak inkılâp ve inkılâpçılık mecburiyeti her yerde ve aynı tarzda ifade olunamaz. Zira insan cemiyetleri her yerde olmakla beraber aynı tarzda değillerdir. Filhakika Osmanlı cemiyeti kendi tarihinin tayin ettiği şartlara tâbidir. Bu cemiyetin arz ettiği siyasî vakıa arkasında çeşitli ve birbirinden çok farklı dil, din vakıaları vardır. İktisadî vakıalar onların arasında ve onların tesirini muhafaza eden maddî vakıalardır. Böylece maddî ve manevî vakıaları birbirinden kesin olarak ayırmaya kalkışmak aşırı bir tecritçilik olur. Türk cemiyeti aynı zamanda bir Müslüman cemiyetidir. «Müslim olmayan vatandaşlarımız yeni bir hayat yaşamak için onu uzun uzadıya aramaya hiç ihtiyaç görmediler. Avrupa milletlerinin medenî hayatı onlar için, hazır esvap mağazalarında satılan bir zarf gibi uygun» düşmüştür. Fakat «biz İslâmlar hayatımızdaki hususiyetten dolayı modern medeniyetin hazır kaidelerini, basmakalıp maişetlerini taklit edemezdik»; daha doğrusu taklit etmemekle mükelleftik. Maalesef bu mükellefiyetin mahiyeti layıkıyle takdir edilmediği için Batı medeniyetine geçiş teşebbüsleri pahalıya mal olmuştur.

İmdi zararların artmasına imkân vermemek, onların kökleşmiş arızalarını tasfiye etmek üzere bir yaratıcı tekâmül şuuruna sahip olmak şarttır. Böylece yeni hayatın «ibdâ edilecek bir hayat» olduğu anlaşılacaktır. Yalnız ibdâ vazifesi kimsenin, iyi niyetlilik ve hamiyet adına, subjektif tasavvurlarına, indî kararlarına havale olunamaz. Her şeyden önce bu hususta da ilmin irşatlarına ve ilimlerin toplayıcı mefhumu sıfatiyle, felsefenin kılavuzluğuna ihtiyaç vardır. Kısacası «eski hayattan yeni hayata geçişin mümkün mertebe sarsıntısız cereyan etmesi», yeni ilimlerin ve yeni felsefenin meşalelerine müracaat olunarak sağlanması gerekmektedir.

Osmanlı câmiası dairesinde, Müslüman unsurların da modern Batı medeniyetine uymalarını tekeffül edecek ibdâî, orijinal yaratıcılık vasfına sahip olmak fikri, G.'e, Fouillée'-den ayrılarak Bergson'u incelemek mecburiyetini duyurmuş, onun *Yaratıcı tekâmül* eserinde İngiliz filosofu Spencer'in mekanik tekâmül nazariyesine itirazlarını benimsetmiştir. Ancak içtimaî tekâmülün geniş hayat tekâmülü ile ortaklığı, vâkıa hususiyetlerinden gaflet edilmeye varacak kadar umumî ölçüde bırakılamaz. Bu hususiyetler her cemiyetin bünyesi, tarihî şartları ile mütenasip olarak kavranabilir. İçtimaî mânada ibdâ imkânı vital iktidarın ifadesi olmakla beraber, bu ifade tarihî ve konkret hususiyetlere tatbik edilmedikçe teşhis olunamaz. Üstelik Bergson felsefesinin usul ittihaz ettiği sezgi, inkılâp hamlelerine istikamet verebilirse de, tam kesinlik getiremez. Sezgi başlatır, fakat bitiremez. İlimleri doğurmuş olan felsefenin ilimlerle beslenmek mecburiyeti daha büyük kesinliğe erişmek ihtiyacındandır. Böylece içtimaî felsefe de cemiyet ilminden hareket etmelidir. G.'in Bergson'dan Durkheim sosyolojisine yönelişi bu mülâhazanın neticesi olmuştur; fakat aslâ ilimle mücehhez felsefe fikrinden ayrılıp, felsefesiz bir ilim telâkkisine sapmak mahiyetini almamıştır. 1913'te ilk defa «Türk Yurdu» dergisiyle yayımladığı *Türkleşmek*, *İslâmlaşmak*, *Muâsırlaşmak* başlıklı yazılarında belirttiği gibi, «felsefe, keşfolunmuş bir sürü malûmatın mecmuu suretinde telâkki olunamaz. Filosoflar başkalarının bulduğu hakikatleri terkip ve tensik edenler değildir. Gerçekten filosof olanlar hakikatin taharrisi usulünü bilenler ve bunu bizzat tatbik edebilenlerdir». Böylece

GÖKALP: TÜRKLEŞMEK, İSLÂMLAŞMAK, MUÂSIRLAŞMAK (1918)

«felsefe o malûmatı lâyenkatiğ (ardı arası kesilmeksizin) keşif ve islah eden usullerden ibaret» olarak da târif edilebilir.

Hakikî filosofu, hakikatin araştırılması usulünü bilmek ve tatbik etmek ehliyetini haiz olmak şartı ile vasıflandıran bu telâkki, felsefede ilimlere metod dıkte etmek imtiyazı tasarlamak temayülünü bertaraf eylemektedir. Şu halde, içtimaî felsefe yahut tarih felsefesi, cemiyet ve tarih ilimlerinin hakikatlerinden müstağni davranılarak tedvin edilemez. İmdi ibdâ mefhumu da içtimaî şe'niyet (réalité) in ilmî şuuru ile mütenasip olarak tefsir edilmelidir. Bundan böyle onun milletlerarası bir sahaya teşmil edilerek tasarlanması varit olamaz. Aslında, «yeni çağların ibdâ etmek istedikleri hakikî kıymetler, bütün milletlere şâmil beynelmilel telâkkilere değil», her milletin hususî bünyesiyle mütenasip kavrayış ve davranışlara tekabül etmektedir. Şu halde, başarılmış ve başarılacak inkılâpların taallûk ettiği ve edeceği çevreler ve zamanlar ihmal edilmemek gerekir. Nitekim II. Meşrutiyet inkılâbı için de böyle olmuştur. Bu inkılâp da ister istemez «Türk milletine mahsus millî görüşler» i aramak ve onlara dayanmak mecburiyetinde kalmıştır. İlim gibi hayatta da, kelimenin mutlak mânasiyle yaratma yoktur. Yaratma, sanat planında bahis konusu olduğu zaman bile orijinal bir terkibin tazammun ve temsil ettiği ileri hamle olmaktan öteye gitmez. Böylece ilim ve tekniğin başarıları ayrı kelimelerle ifade olunmaktadır. İlimde icat yoktur. İlmin vazifesi vâkıaları keşif ve tescil etmektir. Modern teknik, onları birtakım icatlara ulaşacak vechile tatbikata geçirmektedir. Kıymet mefhumu bir potansiyellik olduğuna göre, icat olunmak değil, keşfedilmek gereken fiilî ve faal bir imkân mefhumudur. Filhakika kıymetler muavyen bir cemiyetin, bir milletin ruhundaki, insan vasıflariyle mütenasip «gizli iştiyaklar» dır. Auguste Comte, kıymetlerin bu mahiyetini sezerek isim babası olduğu sosyolojiyi kurmuştur. Ancak felsefeyi sadece ilimlerin terkibinden ibaret farz etmekle, gerek umumî gerek hususî cephe ve şekillerinde yetersiz bırakmıştır. Comte, felsefeyi ideolojiye sürüklemiş olan fikir cereyanının ilme çevrilmek teşebbüsünde çok ehemmiyetli bir merhaledir. Comte'un izinde, onun spekülatif fantazilerini tasfiye ederek sosyolojiye müsbet bünye kazandıran Durkheim, içtimaî nazariyeleri ideoloji çerçevesi dışına çıkararak objektif plana almanın şartlarını sağlamıştır. G.'e göre ideoloji iki noktada sosyoloji ve sosyal felsefeden ayırt edilmek gerekir. İdeoji içtimaî hâdiselerin ilim ölçüsü ile kavranılmamış olduğu devirlere âit bir düşünüş tarzına dayanmaktadır. O bakımdan ilim öncesi (prèscientifique) zihniyet merhalesine râcidir. İdeolojinin ikinci vasfı herhangi bir içtimaî yahut iktisadî menfaat hesabına bir aksiyon nazariyesi ihtiva etmesidir. Kelimenin kökünü teşkil eden fıkir (idée) tâbiri, aksiyon kaygısına tâbi tutulması nispetinde mefkûre (idéal) hüviyetine bürünmektedir. Ondan dolayı (fikriyat) sözüyle olduğu kadar (mefkûreviyat) suretinde de ifade edilmesi uygundur.

İçtimaî tekâmül meselesini, sadece amelî inkılâp kaygısına inhisar ettirerek çözümlemek gayreti, bu bakımdan sakar ve sakat istikametlere sürüklenebilir. Zira «selâmet yalnız müsbet ilimde ve tam hakikattedir.» Ancak ilim, ne derece mübeccel olursa olsun, hiçbir subjektif kaygı ile sınırlanamaz. İlmin hedefi, hakikattan ibarettir. Hakikat her hangi bir içtimaî menfaat kaygısiyle sınırlanarak tefsir edilmeye kalkışılırsa, tahrif edilmiş olur. Bu da ilmin ma-

hiyetine aykırı bir zemine aktarılarak çığırından çıkarılmasına, yozlaştırılmasına varır. İşte içtimaî hâdiselerin ilim öncesi devirler hesabına, mazur farz edilebilecek ideolojik zihniyet ve doktrinleri birer sapıklık timsali, bozgunculuk alâmeti derecesine indiren âmil budur. Vaktiyle ideolojiler, sosyolojinin kurulmasından önceki felsefe cereyanları tarzında zuhur etmişlerdir; siyasî aksiyon ihtirasına âlet edilmekle de hakikî felsefe sahasından ayrılmışlardır. İlimle siyaset, mahiyetçe farklı planlardadır. İmdi sosyoloji ve sosyal felsefenin ideolojik nazariyelere kıyaslanması veya ideolojilere bir nevi sosyoloji ve sosyal felsefe nazariyle bakılması ağır bir hatadır; ve ancak ilim, felsefe, ideoloji münasebet ve farklarının temyiz edilememiş olduğuna, yahut hakikati menfaate feda ettirten sofistik bir zihniyet güdüldüğüne delâlet eder.

Sosyoloji, içtimaî müesseselerin ilmidir. Bu müesseseler her cemiyette dil, din, iktisat, teknik, sanat, nazarî düşünce, hukuk, ahlâk kavrayış ve davranışları olmak üzere sekiz türlü hayat formunun tesanütlü topluluğunu vücuda getirmekte, bazan kültür, bazan medeniyet tâbirleriyle ifade olunmaktadır. Aslında kültür ve medeniyet arasında muhteva farkı yoktur. Fark, aynı müesseselerin her cemiyette birtakım tarihî ve tekâmülî sebeplerin tesiriyle hususîleşerek şahsiyet kazanmasından ve daha kuvvetli bir tesanüt mertebesine varmasından doğmuştur. Böylece içtimaî tekâmülün her merhalesinde, o merhalenin adını alarak aşiret kültürü, kabile kültürü, kavim kültürü, ümmet kültürü, millet kültürü şekillerine girmiştir. G., kültür mefhumunda, biri daha ziyade medeniyet, yani halklar veya milletler câmiası, diğeri salt hususî topluluk bünyesi ile ilgili çift cephe temyiz ederek onlara sırasiyle (tehzip) ve (hars) adlarını vermiştir. Maalesef bu ayırmanın zarurîliği takdir edilmedikten başka, mahiyet ve derecesi de kavranılamamış, ayrılık, aykırılığa mal edilerek iki mefhum birbiri zararına istismar olunmuş, kötüye kullanılmıştır. G.'in millî içtimaîyat tâbiri de o yüzden gereğince değerlendirilememiştir. Bunun yanı sıra millî felsefe tasavvuruna, o kadar titizlikle reddettiği millî fikriyat yahut millî ideoloji damgası vurulmuştur. Oysa ki, G.'e göre, millî içtimaîyat veya millî sosyoloji, millî harsın sosyoloji metotlariyle tedvin edilmesini hedefleyen bir disiplindir. Umumî sosyoloji ancak bu araştırmaların neticeleri mukayese olunarak gelişebilir. Millî felsefe de millî içtimaîyat ile ilim ve felsefe tesanüdüne uygun bir işbirliği sayesinde tedvin olunabilir. Zira millî felsefe bir nevi cemiyet felsefesidir. İmdi sosyolojik formasyona malik, ayrıca felsefî kabiliyet ile mücehhez fikir adamları tarafından ortaya konulacaktır. Burada sosyoloji ve sosyal felsefenin münasebet ve farkı, en geniş mânasiyle ilim ve felsefe fark ve münasebeti tayin olunarak kavranabilir.

Felsefenin ilimle münasebeti, aynîleştirilmelerini gerektirmez. Çünkü «ilim, eşyayı obje olması itibariyle tetkik eder». Böylece cemiyetin maddî yapısı kadar ruhî ve manevî yapısını, yaşanan subjektif cephe ve unsurlarından tecrit ederek objeleştirmek mevkiindedir. İlim, «madde ile hayatı nasıl objektif bir usulle tetkik ediyorsa, ferdî ruh ile içtimaî vicdanı da aynı surette anlamağa çalışır. İlim evvelâ şeylerin (objelerin) tetkikinden başlayarak nefisleri (süjeleri) aynı usulle tetkik etmiş, yani şeylerden ve nefislerden mürekkep olan varlıkları objektif bir gözle görmeye çalışmıştır». Fakat «kâinatın objektif tetkikinden çıkan ilim, hakikatin yalnız bir tarafıdır». Zira insan, süje, nefis yahut vicdan, kâinatın içinde bulunduğu kadar, onu kendisinde aksettirmektedir. Kâinat ve objelerinin süjeye tesir etmesine karşılık süje de, ferdî ve içtimaî vicdanlar ölçüsüyle çevresini tesir altına alabilmektedir. «Kâinatın, vicdanın içinde bulunması, maddî kâinat üzerine doğrudan doğruya müessir olmasa bile, içtimaî kâinat üzerine doğrudan doğruya, katî ve şedit bir surette müessirdir». Filhakika «cemiyetimizin mukadderatı, kâinat hakkındaki telâkkimize ve tahassüsümüze tâbidir. Hakikat-i halde vücut (varlık) nasıl bir şe'niyet (réalité) ise vicdanımız da bir şe'niyettir. İlim, vicdanı yok farz ederek meydandan çıkarıyor»; daha doğrusu onu objeleştirmek pahasına var farz etmekle sübjektif gerçekliğinden boşaltmış oluyor. Öyle ise «vücuda gelen netice eksiktir»; hakikat fikrini obje ve süje bağlılığı tekeffül olunacak veçhile ikmal eylemeğe, objektif varlık görüşünü, sübjektif varlık şuurumuzda temellendirerek geliştirmeğe mecburuz. Yani ilmin esası ile felsefenin bu bakımdan esası farklıdır; ve her biri diğeri ile tamamlanmak ihtiyacındadır. «İlmin esası objektivizm olduğu halde, felsefenin esası objektivizme müstenit bir sübjektivizmdir». Bu da psikoloji ve sosyolojiye dayanılarak iki türlü teşkil olunabilir. Ancak içtimaî vicdanın ferdî vicdanları ihtiva eylemesi dolayısiyle, sadece ferdî vicdanı izah eden psikoloji ve ona bağlı bir felsefe, sosyoloji ve sosyal felsefenin yerine geçirilemez. Öte yandan sosyal felsefenin bütün felsefeye muadil olduğu da iddia edilmemek gerekir. Çünkü böyle bir iddia, cemiyetin içinde olduğu kâinatı, içtimaî vicdanın projeksiyonuna çeviren bir telâkkiye varır. Orta Çağın skolastik felsefesinde bile tecviz edilmemiş olan bu inhisarcılık, modern monizmin spritüalist tezahürüdür. Onun diğer bir tezahürü de materyalist monizmdir. İlim telâkkisi skolastik kadar monizmin tahakkümünden kurtarılmak ihtiyacındadır. Skolastiklere göre «ilim, evvelce hissen kabul edilmiş hakikatleri, aklın istidlâl oyunları ile ispat etmektir.» Monistler ise «ilimlerin ve şe'niyetlerin vahide ircaı» nı hedef almaktadır. Bunlardan birincisi fikir hürriyetine, ilim ve felsefenin terakkisine gem vurmuş, öteki, fikir hürriyeti adına medeniyet ve hars müesseselerini çatıştırarak, ilim - din, din ve ahlâk buhranlarına yol açmıştır. Üçüncü ilim telâkkisi, Bergson'un iç güdüye dayandırdığı sezgi, William James'in hakikat - menfaat muvazaasına tekabül ettirdiği manevî tatmin (satisfaction morale) nazariyeleri ile savunulmağa çalışılmaktadır. Fakat meseleyi çözümleyecek yerde kaçamaklı, netice itibariyle muvakkat formüllere irca eden mahiyeti hiçbir tam güven telkin etmemektedir.

Oysa ki ilmin dördüncü ve en müsbet telâkkisini vücuda getiren plüralizm felsefesi skolastik, monist zihniyetlerin baskıcı ve inhisarcı tutumlarına set çekmekle beraber, sezgicilik ve pragmatizm'in tevilciliğine de ihtiyaç bırakmamaktadır. Bunu kaydetmek, sezgi ve manevî tatmin prensiplerinin hiçe sayılmalarını gerektirmez. Ancak, meşru sınırlar ötesinde kullanılmalarına muvafakat edilmemiş olur. Her ilmin felsefesi, kendi usul ve malzemesiyle erişmiş olduğu hakikat sınırının ötesine geçilmek üzere girişilmiş bir teşebbüstür; ve Yunanca «öte» mânasına *meta* eki, fizik kelimesinin başına konularak metafizik tâbiri teşkil edilmekle ifade olunmuştur. Böylece tabiat felsefesi, hayat felsefesi, ruh felsefesi, din felsefesi, ahlâk felsefesi, hukuk felsefesi, sanat felsefesi adları verilen hususî ilim felsefelerinin metafizik cepheleri tasarlanabilir. O bakımdan G., Osmanlı Türkçesinde metafizik karşılığı

olarak kullanılan (*mâbadettabîa*) kelimesini din ve tarih felsefeleri hesabına iltizam ederek, inkılâp düşüncesi zemininde bir (din mâbadettabîası), bir (tarih mâbadettabîası) kurmak imkânına işaret etmiştir. İmdi G.'in felsefe anlayışında Comte pozitivizmini, ne kurucusunun ne de izleyicilerinin ölçüsüyle benimsemediği iddia olunabilir. G.'in memleketimizde ilk defa savunmuş olduğu plüralizm, madde, hayat, nefis (l'âme), ruh (l'esprit) adları verilmiş gerçeklik katları tasavvuru çağdaş Batı filosofları tarafından da teyit edilmiştir. Bunların başında yeni ontolojinin kurucusu Nicolai Hartmann ve uzunca bir müddet teoretik fizik profesörlüğü yapmış filosof Alois Wenzel zikrolunabilir. Wenzel bugünkü fizik ve biyolojinin metafiziklerine dâir özlü eserleriyle G.'in bahsettiği imkânı gerçekleştirmiş olmak mevkiindedir. Aynı imkân, G. açısından hars felsefesi ve hars metafiziği, medeniyet felsefesi ve medeniyet metafiziği şekillerinde de değerlendirilebilir.

Böylece, G., hars ve medeniyet bütünlüğü şuurunu, ilim ve felsefe tesanüdü ile temellendirerek konkret ve fiilî bir insanlık nazariyesine erişmiştir. Ona göre, milletler ve millî harslar insanlık âleminin tarihî mümessilleridir. Beynelmilellik mefhumunu, milletlerin harsî şahsiyetlerini, sınıf veya ırk inhisarcılığı uğruna soysuzlaştırmaya götüren ideolojiler, daima siyasî kaos yaratmaya mahkûmdurlar. Bunlardan birincisi, yâni Marxism millî birlik ve bütünlüğü sınıf kavgası ile iç harplere sürükleyerek parçalamakta; ikincisi yâni ırkçılık ise sınıf kavgasını bertaraf etmek bahanesi ile ırk düşmanlığı yaratarak dış harplere zemin hazırlamaktadır. Birincisi iktisat, ikincisi antropoloji ilminin kötüye kullanılışıdır. Tutulacak yol, siyasî aksiyon uğruna tahrif olunmamış ilmin hakikatlerindedir. O vakit Türk harsının, Türk tarih ve hayatındaki yüksek insanî şuuruna erişilecektir.

Filhakika Türk hayat ve tarihinin, hars telâkkisi bakımından ispat etmiş olduğu vâkıa, millî şahsiyet şuuru ile insanî birlik ve bütünlük şuurunun dengelendirilmek zaruretine şahadet eylemektedir. Türk milletinin tarih boyunca temsil ettiği geniş müsamaha, başka dil ve dinlere tanıdığı hürriyet, uluorta sanıldığı gibi bir zaafa, yahut sathî idare tedbirine alâmet sayılabilmek şöyle dursun yüksek nefis emniyetinin ve insan saygısının abidevî hüccetleri olarak değerlendirilebilir. Türk harsı bu yüksek vasfını, uğranılan içtimaî, iktisadî, siyasî felâketlere rağmen muhafaza etmiştir. İslâmiyete de, onun nazarî ve amelî insaniyet ve müsamaha prensiplerine atfettiği ehemmiyet dolayısiyle candan bağlanmıştır; ve şimdi modern Batı medeniyetinde de bu değerlerin çağdaş şartlarına kavuşmayı ummaktadır.

İmdi Türk hayat ve harsının bünyesinde Türklük, Müslümanlık, muâsırlık mefhumları çatıştırılmamalıdır. Bu mükellefiyet şekil ve şekilcilikle başarılamaz. Türklük, Müslümanlık, muâsırlık şekilden ibaret değildir. Bu mükellefiyet, üç realitenin müsbet şuuru ile mücehhez üç türlü, fakat mütesanit hayat iradesine tekabül etmektedir. Onlar da millî hars iradesi, dinî hars iradesi, medenî hars iradesi olmak üzere birbirini bütünleyerek tecelli ettikçe parçalanmak tehlikesinden korunmuş olurlar. Şu halde, millî harsın, statu quo şuuruna inhisar ettirilmiş hamleleri, onların dinamik istikameti aleyhine tefsir edilemeyeceği gibi, köksüz hâl ve istikbal tasavvurları hesabına, topyekûn istiskal de edilmemelidir. Türklük İslâmiyetle, İslâmiyet muâsırlıkla, muâsırlık her ikisiyle çeliştirilmemelidir. Çünkü üçünün de kökü millî hayat iradesinden kuvvet alarak gelişmek ve yükselmek ihtiyacındadır. Üçü de içtimaî dinamizmin yönleridir. Bu dinamizm onların gerçekleşmiş şekilleriyle yetinilmeyerek kendi gerçekleştirici hamlelerine katılma ve katlanmayı şart koşmaktadır. Hulâsa, Türkçülük törecilik ile, İslâmcılık fıkıhçılık, hele basmakalıp şeriatçılık ile, muâsırlık üstünkörü asrîlik ile teadül ettirilemez. Türklük, Müslümanlık ve asrîliğin millî hayat iradesini temsil eden bir dinamizm ile tezahür etmesi bir zarurettir. G., bu zarureti milliyet, din ve medeniyet şuurlarının dinamik mahiyetine dikkati çekmek üzere *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* formülü ile ifade etmiştir. Ondan dolayı G.'in felsefesini bir cehit ve ümit felsefesi olarak vasıflandırabiliriz.

Bu tahlil G.'in, kendisinde «müşahede edilmiş şarklı şeyh hali»ni aslâ teyit etmeyen çok ileri bir ilim şuuruna ve bu şuurun temellendirdiği otantik bir felsefî zihniyete malik olduğunu takdir ettirse gerektir. G., kendisine atfedilmiş telifçilik ve ideoloji ölçüleriyle izah edilebilmek şöyle dursun, tam tersine bu mefhumları, henüz onların münakaşasına girişilmemiş olduğu bir sırada tenkit etmiştir. Fakat buna karşılık lâyık olduğu tarz ve seviyede incelenmediğini söylemek bir mübalâğa teşkil etmez. G.'i aşmak lüzumundan bahsedenler çıkmıştır. Ancak bir fikir seviyesini aşmak, ilkin o seviyeye erişmek ve erişenleri anlamak ile mümkündür. G.'in ilmî ve felsefî zihniyet seviyesi hususunda yapılması gereken de budur. Bu mükellefiyet yerine getirildikten sonra onu aşabilmek ve aşmış olmak iddialarının delil ve değerleri kolayca tesbit edilebilir — N. A.

GÖKAY, Fahrettin Kerim (doğ. Eskişehir 1900), Türk hekimi ve politika adamı. Babası Hacı Abdülkerim Efendi evvelce memuriyet hayatı geçirmiş ve Eskişehir'e gelerek manifatura ticaretine başlamış, belediye ve maarif üyeliklerinde bulunmuştur. Annesi Dobruca Türklerinden Şeyh Ahmet Efendinin kızı Azize Hanımdır. 5 yıllık Liva İdadîsini bitirdikten sonra, Istanbul'a gelerek Boğaziçi Rehber-i İttihat ve bilâhare Menbaul İrfan İdadîsinden diploma almış (1916), Tıp Fakültesini 1922 yılında bitirmiştir. 1919'da Toptaşı bimarhanesine yardımcı asistan giren G., 1922'de Tıp Fakültesini bitirirken Mazhar Osman kendisine asabiye ve akliye mütehassısı sertifikasını da vermiştir. 1922'den 1924 yılına kadar München, Hamburg ve Viyana'da ihtisasını ilerletmiş, 1924'te Istanbul asabiye ve akliye hastahanesi ruhiyat laboratuvarı şefliğine getirilmiştir. 1926'da Tıp Fakültesi akliye seririyatı profesör yardımcılığına, 1933 Üniversite reformunda psikiatri profesörlüğüne, 1942'de nöroloji ordinaryüslüğüne seçilmiştir. Bu arada Yüksek Sağlık Şurası, turizm danışma, Maarif Şûrası üyeliklerinde bulunmuştur. 1949 Ekiminde Istanbul vali ve belediye reisliğine getirilen G., 1951 Kasımında Bern büyükelçiliğine, 1960'ta Dış İşleri yüksek müşavirliğine tayin edilmiştir. 1961'de Istanbul milletvekilliğine, 1962'de İmar ve İskân bakanlığına, 1963'te Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına, Avrupa konseyi üyeliğine getirilmiştir. Dünya Göçmenler

F. K. GÖKAY

Teşkilâtı reisliği, Türkiye Yeşilay, Akıl Hıfsısıhhası cemiyetlerinin başkanlıklarını yapmıştır. Milletlerarası akıl sağlığı, sosyal psikiatri, içki düşmanları, New York ilim akademisi, Amerika psikiatri, Fransız mediko - psikoloji, Roma Tiberina Akademisi gibi teşekküllerin üyesi bulunmaktadır.

«Yeşilay» mecmuasını 1924'te, «Tıp Dünyası»nı 1928'de kurmuştur. *Ruh hastalıkları* [19], *Sinir hastalıkları* [19] eserleriyle, frengi deliliği, toksikomani, intiharlar, marazî aşklar üzerine kitapları, ayrıca yerli ve yabancı tıp dergilerinde çıkan risaleleri vardır. G., München Üniversitesi şeref doktoru, Atina Üniversitesi fahrî profesörüdür. Çeşitli memleketlerde kongrelere katılmış, ruh sağlığı, antialkolizm ve çocuk ve sosyal psikiatri ve göçmen kongrelerine başkanlık etmiştir. Fransa, Lübnan, İtalya, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan, Ürdün, Libya ve Almanya devletlerinden nişanlar almıştır.

GÖKAYDIN, Nevide (doğ. Selânik 1918), Türk ressamı ve grafikçisi. Orta öğrenimi sırasında resimle ilgilenmiş, kısa bir süre Güzel Sanatlar Akademisine devam etmiş, Gazi Eğitim Enstitüsünden mezun olmuştur. İngiltere'de gravür, litografya, seramik kollarında çalışmış ve birkaç grafik sergisi açmıştır. Önceleri köylü hayatı ve folklorla ilgili konularda figüratif anlayışta eserler vermiş olan G., sonraları abstre resme yönelmiştir. Realist anlamda illüstrasyon resimlerinden başka, siyah - beyaz lekelerle sağlanmış âhenkli kompozisyonları da vardır. 1958'den bu yana Devlet Resim ve Heykel Sergilerine katılan G., yurt içi ve yurt dışı ortak sergilerde, devlet müze ve galerilerinde temsil edilmiştir. G., Gazi Eğitim Enstitüsü resim - iş bölümünde grafik sanatları öğretmenidir.

N. GÖKAYDIN

N. GÖKAYDIN, «Komposizyon»

GÖKBERK, Şükrü Nâilî (Selânik 1876 - Edirne 1936), Türk ordusunun ve İstiklâl Harbinin ünlü kumandanlarından. Babası Mustafa Bey'dir. 1898 yılında Harbiye'yi bitirip teğmen rütbesiyle Türk ordusu saflarına katılan G., 1899'da üsteğmen olmuş, Harp Akademisine girmiş ve 1901 yılında kurmay yüzbaşı olarak akademi tahsilini tamamlamış ve Görice redif taburuna tayin edilmiştir. 1902, 1903 yıllarında Karaçuva ve Pirlepe bölgesinde eşkıya takibinde bulunmuş ve 5. Mecidî nişanı kazanmıştır. 1909'da 20. alay komutanlığına ve 1910'da Köprülü redif tümeni kurmay başkanlığına verilmiş, 1911 yılında 14. tümen kurmay başkanı iken Balkan Harbine katılmıştır. 1912'de Istanbul Fatih Tümeni kurmay başkanı olarak Edirne harekâtına girmiştir. 1914 yılında 7. tümen kurmay başkanı olarak Çanakkale Savaşına katılan G., 12 Nisan 1915'te üstün başarısına karşılık, yarbaylığa yükseltilerek Harp ve Gümüş İmtiyaz madalyaları ile taltif edilmiştir. Eylûl 1915'te 50. tümen komutanı olarak, Makedonya ve Haleb bölgelerindeki savaşlara katılmıştır. 1918 Haziranında 49. tümen komutanı iken «St. Alexander» Deniz Salip nişanları ve iki yıl kıdem zammı ile mükâfatlandırılmıştır. G., 1918 yılı sonuna kadar Çanakkale grup komutanlığında, 1920 yılı sonuna kadar da 49. tümenle Kırklareli'nde bulunmuştur. Bu sırada Millî Mücadele başlamış, Edirne bölgesinde Yunanlılarla yapılan savaşlara katılmış ve 1921 Nisanında Anadolu'ya geçmiştir.

Ş. N. GÖKBERK

1921 Mayısında 15. tümen komutanlığına verilen G., Eskişehir ve Sakarya muharebelerine katılmış, Eylûl 1921'de Ankara komutanlığına, Kasım ayında ise Adana Bölgesi İşgal ve Tesellüm Heyeti başkanlığına tayin olunmuştur. Ocak 1922'de Mersin bölge komutanlığına ve Temmuzda 3. Kolordu komutanlığına getirilen G., Başkomutanlık Muharebelerine katılmış ve 31 Ağustos 1922'de tümgeneralliğe yükselmiştir. Büyük Taarruz sırasında 3. Kolordu, Eskişehir ve Bursa'yı düşmandan temizlemiş, Kocaeli Grupu ile beraber Mudanya'da bir Yunan tümenini esir etmiştir. Marmara kıyıları boyunca arta kalan düşman kuvvetlerini kovalayarak Bandırma'yı da geri alan G. kumandasındaki 3. Kolordunun baskısı altında Yunan kuvvetleri, Kapıdağ yarımadasından gemilere dolarak zor kaçmışlardır. Böylece 18 Eylûl 1922 günü Anadolu'yu düşmandan tamamen temizlemek şerefi, G.'in kolordusuna nasip olmuştur.

Lausanne Antlaşması sonunda İtilâf Devletlerinin askerleri Istanbul'u boşaltınca, 5 Ekim 1923 cuma günü Istanbul'a varan ve geceyi Pendik, Bostancı, İç Erenköy'de geçiren kıtalarımız (Demir Fırka), 6 Ekim cumartesi günü Göztepe'den hareketle, Istanbulluların yürekten, coşkun gösterileri arasında Istanbul'a girmişlerdir. Seyr - i Sefainin «Pendik» vapuru ile Hereke iskelesinden alınıp getirilen Şükrü Nâilî Paşa ve karargâh erkânına, Adalar karşısından geçerken, Moda açıklarında ve «Yavuz» gemisi tarafından selâmlanırken yapılan sevgi ve şükran gösterileri, 7 Ekim 1923 pazar günü G.'in komuta ettiği kahraman Mehmetçikleri, istiklâl ve hürriyetlerine kavuşan Istanbul halkının çiçek yağmuruna tutuşları, milletin muzaffer ordusuna duyduğu derin minnet ve saygının bir ifadesi olmuştur.

İstiklâl madalyası ve takdirnâme alan G., 1926 Ağustosunda korgeneralliğe yükselmiş, uzun yıllar Istanbul komutanlığı yapmış ve 1934'te 3. Kolordu komutanı iken emekliye ayrılmıştır.

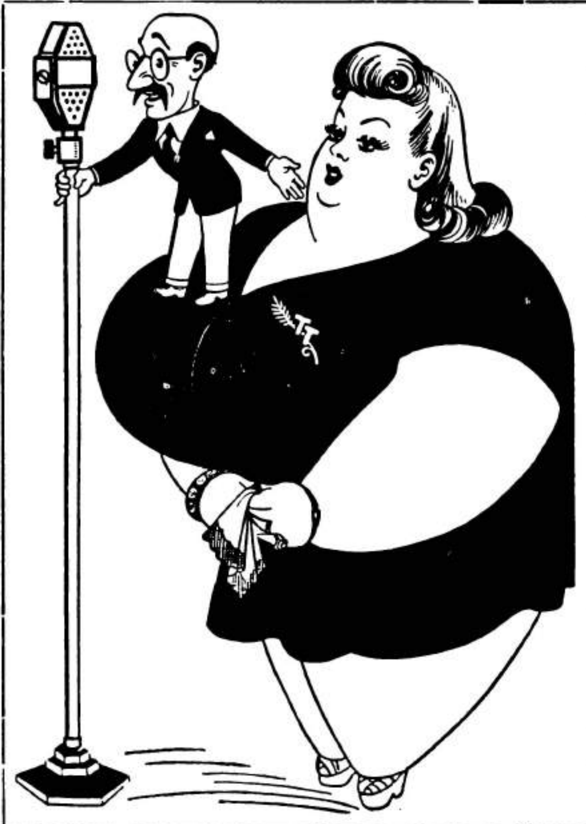
Daha önce, 2. dönemde (6 Ağustos 1923) Kırklarelin'den milletvekili gösterilmiş bulunan G., 1 Kasım 1924 tarihinde, orduda kalmak isteğiyle milletvekilliğinden istifa etmiştir. Emekliye ayrıldıktan sonra, 5. dönemde (8 Şubat 1935) Istanbul'dan yeniden milletvekili olmuştur. Her yıl Edirne'nin kurtuluşu kutlanırken bu bayramı Edirneliler arasında geçiren G., 25 Kasım 1936 perşembe günü Edirne'de yapılan bütün törenlere sevinç, gurur ve heyecanla katılmış, akşam üzeri vali konağında düzenlenen toplantıda birden rahatsızlanarak saat 17,30 da kalp sektesinden vefat etmiştir. 26 Kasım perşembe günü, yediden yetmişe bütün Edirnelilerin katıldığı muhteşem acı ve kara törenden sonra özel bir vagonla Istanbul'a uğurlanan G. in cenazesi, 27 Kasım cuma sabahı Sirkeci İstasyonuna varmıştır. Gülhane Askerî Hastahanesinden başlayan büyük askerî merasimle kaldırılan G. in nâşı, Bayazıt Camiinde namazı kılındıktan sonra Edirnekapı Şehitliğine tevdi edilmiştir. — F. T.

GÖKÇAY, Muallâ (doğ. Kadıköy 1915), Türk ses sanatkârı. Babası Hasan Bey, annesi Saime Hanımdır. Harmanlık İlk Okulunda ve Kadıköy Orta Okulunda okuyan G., çok genç yaşta İzmir'de Türk Ocağında sahne hayatına atılmış (1931), Türk ses sanatkârları içinde mümtaz bir yer kazanmıştır.

R. GÖKÇE

GÖKÇE, Ramiz (Istanbul 1900 - Istanbul 1952), Türk karikatürcüsü. Kılıçoğlu Musa Kâzım Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Istanbul'da tamamlamış, genç yaşta karikatürcülüğe başlamış, devrinin Istanbul sosyete hayatını aksettiren karikatürleriyle mizahî portrelerinde, alışkanlığın sağladığı klişeleşmiş bir çizgi örneği vermiştir. Karikatürlerini «Yedi Gün», «Karikatür», «Karagöz», «Aydede», «Akbaba», «Mizah» «Salon», «Peri», «Yeni Sabah» gibi dergi ve gazetelerde yayımlamıştır. Siyasî karikatürlerinden birçoğu yabancı basın tarafından iktibas edilmiştir. Başlıca karikatürleri bir albümde toplanarak yayımlanmıştır.

R. GÖKÇE: «Tombul Teyze ve Sıska Dayı»

GÖKÇE GÖL, Sovyet Ermenistanı dağlarında bir göl. Denizden yüksekliği 1 925 m, yüzölçümü 1 416 km², en büyük derinliği 95 m dir. Çıplak dağlarla çevrili olup Rasdan (Sanga) ırmağı bu gölden çıkar. Hidroelektrik tesisleri vardır.

GÖKÇEAĞAÇ, Kastamonu ilinin Taşköprü ilçesine bağlı bir bucak. 25 köyü ile birlikte bucak nüfusu 9 987 (1965) dir. Bucak merkezi olan Hanönü 870 nüfuslu bir köydür. Denizden yüksekliği 415 m dir. Bucaktan Gökırmak geçer. Hanönü vadisinin kuzey ve güneyinde 1 500 m yüksekliğinde, ormanlarla örtülü dağlar uzanır. Kastamonu - Taşköprü - Sinop yolu bucaktan geçer. Geçim kaynağı tarımdır. Bk. TAŞKÖPRÜ.

GÖKÇEBEY (eski adı: **Tefen**), Zonguldak ilinin Devrek ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 12 704 (1965) tür. Bucak merkezi olan G. in nüfusu 1 112, denizden yüksekliği 55 m dir. Köylerinden üçü 1 000 den çok nüfusludur. Bucak arazisi Filyos çayı boyunda, Çaycuma ile Karabük arasındadır. Arazi çok yerde tepelik (300 - 400 m), vadiler boyunda düzlük, kimi yeri orta derecede dağlıktır (800 - 1 000 m). Bu dağların çok yeri orman ve fundalıktır. Başlıca geçim kaynakları tarımdır. Ankara - Zonguldak demiryolu buradan geçer. G., Devrek ve Zonguldak'a karayolları ile bağlıdır. Bk. DEVREK.

GÖKÇEDAĞ, Balıkesir ilinin Dursunbey ilçesine bağlı bir bucak. 28 köyü ile birlikte nüfusu 7 398 (1965) dir. Bucak merkezinin nüfusu 599, denizden yüksekliği 580 m dir. Bucak arazisi Dursunbey dağlık ve ormanlık bölgesinin doğu bölümündedir. Yakınından demiryolu ve şose geçer. Bk. DURSUNBEY.

GÖKÇEKAYA BARAJI ve HİDROELEKTRİK SANTRALI: Sakarya nehri üzerinde, Eskişehir'in 50 km güneybatısındadır. G. B. ile hasıl olan gölün uzunluğu 50 km olup Sarıyar Baraj (b. bk.) ına dayanır. Sarıyar Barajının altında inşaata uygun yerler tesbit edilerek üzerlerinde yapılan çalışmalar sonunda Gökçekaya köyü altındaki boğaz en uygunu olduğu görülmüştür.

Gökçekaya baraj yerinin kaynağında Sakarya nehri drenaj alanı 44 650 km² dir. Gökçekaya ile Sarıyar Barajı arasında kalan drenaj alanı 18 000 km² dir.

Drenaj alanında rakım 400 m ile 2 300 arasında değişmektedir.

Gökçekaya gölüne giren su, Sarıyar'dan terk edilen ile 1 650 km² lik sahanın drenajından gelen suyun toplamıdır.

Sakarya nehrinde akım ölçümleri 1938'de Ballık mevkiinde başlamıştır. Sarıyar gölüne giren akımın miktarı göl su seviyeleri ve mansaba terk edilen miktardan hesaplanmaktadır. Ballık ölçü istasyonu su altında kalmıştır. Ölçümlerden ortalama sarfiyatın 56,5 mm yağışa tekabül eden 77 m³/sn olduğu görülmüştür. Sakarya havzasında en düşük

GÖKÇEKAYA BARAJI inşaat sahası

yağış 45 m^3/sn ve en yüksek yağış 108 m^3/sn olarak görülmüştür. Gökçekaya baraj gölünde rusubat birikmesi menbada Sarıyar gölünün bulunması dolayısiyle önemsizdir. Gökçekaya baraj gölüne girecek en yüksek feyezanın, Mart ayında ısının yükselmesi ile karların erimeye başlamasını takip eden muhtemel en yüksek yağmur yağışının vuku bulmasından hasıl olacağı düşünülmüştür. Böylece tesbit edilen feyezan hidrografiğinin en yüksek değeri 6 400 m^3/sn olmuştur. Sarıyar baraj gölünde tahfif edildikten sonra barajdan savaklanan debi 5 300 m^3/sn olarak hesaplanmıştır. Gökçekaya baraj gölü küçük olduğundan bu göle iki barajın arasında kalan drenaj alanından intikal eden feyezan Sarıyar'dan feyezan sularının mansaba terk edilmesinden önce Gökçekaya boşaltım tesislerinden savulmuş olacaktır. Bu sebeple, G. dolu savağından savulacak en yüksek feyezan 5 300 m^3/sn dir.

Baraj, tabiat şartlarına mukavemet etmiş aşınmamış iki sarp burnun meydana getirdiği dar boğaza yerleştirilmiştir. Bu sahada ana kaya iri grenli, masif, sert ve koyu gri renkte serisit veya klorit şisttir. Kaba doku ve masif oluşundan gneis da denebilir. Baraj yeri olarak seçilen dar boğazı bu sağlam kayalar meydana getirmiştir. Nehir tabanı 40-45 m derinliğinde alüvyonla doldurulmuştur. Burada temel araştırması için 1956 ve 1957 de toplamı 2 873 m tutan 57 sondaj yapılıp kaya numune alınmıştır. Sondajlarda karot nisbeti genel olarak yüksektir. İlâve sondaj, galeri ve açık hendek hafriyatı gibi zemin araştırmaları 1963'ün ilkbaharında verilmiştir. Sağ ve sol yamaçlarda 30 m derinliğine kadar galeri açılmış ve 50 adet sondajdan kaya numune alınmıştır. Sol yamaçta açılan hendek, ayrışmış serpantin daykını açığa çıkarmıştır. Serpantinin içine girmiş bulunan şist dinamik metamorfizme uğrayarak kontak satıhlarında aşırı ezilme ve paralanmaya maruz kalmıştır. Bu serpantin hafredilmiştir. Bu araştırmalarda sol yamaçta büyük fay tespit edilmemiştir. Küçük faylar temizlenerek beton doldurulmuştur. Sağ yamaçta ufak faylar vardır. Kaya iri bloklara ayrılmıştır. Temel hafriyatı esnasında blok kayalar ve ufak faylar temizlenerek beton doldurulmuştur.

Göl sahası metamorfik oluşum içindedir. Göl sahasındaki kayaç geçirimsiz olduğundan sızma ile su kaybı olmayacaktır. Göl sahasında yamaç kayması vardır. Halen bu kayma tehlikeli değildir. Göl işletmesi seviyesi 1 m civarında değişeceğinden meydana gelebilecek ve göle inecek yamaç kayması önemsizdir. Baraj gövdesinin oturduğu yerde çimento enjeksiyonu ile zemin takviyesi yapılmıştır.

G. B. ve H. S. ile yardımcı tesisleri, ikinci dereceden deprem bölgesinde yer aldıklarından, projeleri depreme mukavemet edecek tarzda tanzim edilmiştir.

Gökçekaya Barajı: Baraj düşey ve yatay düzlemde eğri değişken yarıçap ve kalınlıkta beton kemer barajdır. Barajın temelden yüksekliği 154 m, kret uzunluğu 325 m dir. Sağ ve sol yamaçlarda mesnet kitleleri vardır. Baraj ve mesnet kitleleri toplam beton hacmi 600 000 m^3 tür. Kemer baraj gövdesi altında 10 m derinliğe kadar 3 m ara ile çimento enjeksiyonu ile kaya sağlamlaştırılmıştır. Baraj altında su kaçaklarını azaltmak için birbirine 3 m mesafede 70 m derinlikte enjeksiyon deliklerinden geçirimsiz perde yapılmıştır. Bu enjeksiyon deliklerinin arasına ikinci enjeksiyon deliklerinden 50 m derinliğe kadar enjeksiyon yapılmıştır.

Dolu savak: Dolu savak 15 m yüksekliğinde çelik radyal kapaklı üç açıklıdır. Her açıklık net 16 m dir. Dolu savak kreti 375.5 kotunda yaklaşım kanalı tabanından 300 m yüksektir. En yüksek göl seviyesi 390.5 kotudur. Göl bu kotta iken savaktan 5 300 m^3/sn sarfiyat yapılmaktadır. Dolu savak şutu 133 m uzunluğunda ve 55 m genişliğindedir.

Boşaltım tesisi: Barajın su tutması esnasında mansap su ihtiyacı için 10 m^3/sn su 290.00 kotundaki Howell - Bunger tipindeki vanadan yapılmaktadır.

GÖKÇEKAYA BARAJI inşaat sahası

Çevirme tüneli ve batardo: Baraj inşaatının boruda yapılması için menbada ve mansapta birer toprak dolgu batardo inşa edilmiştir. Nehir yatağındaki akım 9.25 m çapında at nalı kesitindeki tünelden geçirilmiştir. Bu tünel baraj inşaatının bitiminde beton tıkaçla tıkanmıştır.

Cebri boru: Elektrik enerjisi üretimi için gereken basınçlı suyu 5 m çapında üç çelik cebri boru santraldaki türbinlere iletmektedir. Her cebri borunun başında çelik kapak vardır.

Hidroelektrik santral: Su gücünü mekanik güce dönüştüren Francis tipi 140 000 beygir gücündeki hidrolik türbin 113 m net su yükü ile çalışarak dakikada 166.6 defa dönmekte ve jeneratörü çevirerek elektrik enerjisi üretmektedir. Jeneratörler 14.4 KW gücündedir. Bu makinaların montajı için 300 ton kaldırma gücü olan gezer vinç kullanılmaktadır. Santral binası 65.10 m boyunda 33.00 m eninde ve temelden 28.00 m yüksekliğindedir.

Gökçekaya Barajı ve Santralına ait bilgiler aşağıdadır:

Barajın tipi	: Beton kemer
Barajın nehir tabanından yüksekliği	: 120 m
Barajın kaya temelden yüksekliğj	: 154 m
Barajın beton hacmi	: 600 000 m³
Baraj kret uzunluğu	: 435 m
Dolu savak tipi	: Kontrollu tip
Dolu savak boşaltım kapasitesi	: 5 300 m³/sn
Kapak adedi	: 3 adet
Kapak yüksekliği	: 15
Kapak genişliği	: 16
Baraj gölü alanı (388.00 kotunda)	: 2 000 hektar
Baraj gölü hacmi	: 920 milyon m³
Baraj gölü uzunluğu	: 50 km
Cebri boru adedi	: 3
Cebri boru toplam boyu	: 475
Cebri boru çapı	: 5 m
Santral tipi	: Açık tip
Hidrolik türbin tipi	: Francis
Hidrolik türbin gücü (113 m net su yükünden)	: 140 000 beygir gücü
Jeneratör gücü	: 103 100 KWA
Transformatör tipi	: Cebri hava ve yağ soğutmalı (FOA)
Transformatör gücü	: 3 x 35.1 MVA
Yüksek gerilim hattı	: 380 KW
Gezer vinç kapasitesi	: 300 ton

G. projesinin gerçekleşmesi ile mansapta sulama feyezan kontrolu, nehir nakliyatı yönünden ileriki tarihlerde faydalı olabilecektir. Balık avlanmasına yararlı olmaktadır ve toplumumuz için iyi besin teşkil etmektedir. Tesis salt sahasında 5.26 kuruşa elektrik üretmektedir. Tesisin fayda masraf oranı 1.51 dir.

GÖKÇEKENT (eski adı: **Naipli**), Sivas ilinin Suşehri ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 5 465 (1965) tir. Bucak merkezinin nüfusu 503, denizden yüksekliği 1.250 m dir. Bucak arazisi Suşehri'nin kuzeyinde olup, hemen bütünü ile dağlıktır. Güneyden Kelkit çayı geçer. Arazinin çok yeri ormandan yoksun, fakat dağları otluktur. Geçim kaynakları hayvancılık ve tarımdır. Bucak, 8 km lik bir toprak yol ile Erzincan - Samsun karayoluna bağlıdır. Bk. SUŞEHRİ.

GÖKÇEN (eski adı: **Fata**), İzmir ilinin Tire ilçesine bağlı bir bucak. Eski adı Fata olan bu bucağa, Millî Mücadele'den sonra Gökçen Efe (b. bk.) nin hâtırasına hürmet olarak G. adı verilmiştir. Bucak nüfusu 10 422 (1965), bucağa bağlı köy sayısı 13 tür. Bucak merkezi olan G. kasabasının nüfusu 2 667 dir. G. bucağı Tire'nin 12 km doğusundadır. Arazisi içine Küçük Menderes ovasının ufak bir bölümü ile daha güneydeki tepelikler girer. Ovada her çeşit ürün yetişir. Belediyesi vardır. Bucak merkezi, Tire'ye kara yolu ile bağlıdır.

GÖKÇEN, Sabiha (doğ. Bursa 22 Mart 1913), ilk Türk kadın havacısı ve Atatürk'ün manevî evlâdı. Babası Abdülhamit tarafından Bursa'ya sürgün edilen Vilâyet Başkâtibi Hafız Mustafa İzzet, annesi Hayriye Hanımdır. G., Millî Mücadele yıllarında ilk okula devam ederken önce babasını, sonra annesini kaybetmiştir. G. e ağabeyi ve ablaları bakmış, 1925 yılında Bursa'yı ziyarete gelen Atatürk, onu evlât olarak yanına almış, ilk tahsilini Çankaya ilk okulunda ikmalden sonra Istanbul Üsküdar Kız Kolejinde okumuştur.

S. GÖKÇEN

G., 1935 yılında açılan Türk Hava Kurumu Türk Kuşu Sivil Havacılık Okuluna girmiştir. Ankara'da A. B. Planörcülük brövelerini aldıktan sonra, yüksek planörcülük tahsili için 7 erkek arkadaşı ile Rusya'ya gönderilmiş, bu tahsili ikmalden sonra planör öğretmeni olarak yurda avdet etmiştir.

1936 yılında Askerî Hava Okuluna girmiş, burada özel eğitimden sonra askerî pilot olmuştur. Eskişehir I. Tayyare Alayının ikinci bölüğünde bir müddet staj yapmıştır. O tarihlerde mevcut av ve bombardıman uçaklariyle uçmuştur.

1937 Trakya ve Ege manevralarında vazife almış, yine aynı yıl mensubu olduğu bölük ile Dersim harekâtına katılmıştır. Dönüşünde T. H. K. nun I numaralı murassa madalyasiyle taltif edilmiştir.

1938 yılında tek başına bir askerî uçakla Balkan devletlerinin davetlisi olarak Balkan turu yapmıştır. Beş gün süren bu turda indiği yerler: Istanbul - Atina, Atina - Selânik, Selânik - Sofya, Sofya - Belgrad, Belgrad - Bükreş, Bükreş - Istanbul. Belgrad'da bir dostluk nişanesi olarak kendisine Yugoslav ordusunun en büyük nişanı olan, Beyaz Kartal nişanı verilmiştir.

1938'de T. H. K. Türk Kuşuna tayin edilmiştir. 1940'ta bir hava yüzbaşısı ile evlenmiş, 1943'te kocasını kaybetmiştir.

G., Türk Kuşundaki başöğretmenlik vazifesine 1955 yılına kadar devam etmiştir. Bugün Türk Hava Kurumu Genel Yönetim Kurulu üyesidir.

GÖKÇEN EFE, Hüseyin (Ödemiş 1891 - Fata [Gökçen] 1919), İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgale başlanması üzerine halkın yer yer teşkil ettiği millî mücadele cephelerinden Ödemiş ve Tire bölgesinde kurula-

nın ünlü kahramanı bir Türk zeybeği. Ödemiş'-in Ayasurt Köyü'nden Karayusuf oğullarından olan G., efsâneleşmiş ünlü Çakırcalı (b. bk.) Çakıcı Efe'nin akrabasıdır ve Çakırcalı kolundan nüfuzlu bir zeybektir. Tire'nin yaslandığı Güme Dağı sırtlarında 16 yıl süren zeybeklikten sonra kendisinde yüze çıkma (eski deyimle istîman = kendini affettirme) arzusu beliren G., 1914'te bu isteğinin gerçekleşmesinde Mahmut Celâl Bey (Bayar) in aracılığını istemiştir. Yapılan teşebbüsler müsbet sonuç vermiş, İzmir Valisi Rahmi ve Jandarma Yüzbaşısı Edip (Sarı Efe) beylerin de iyi anlayış ve tutumları ile G. ve kızanları yüze çıkmışlardır. Bu dostluk münasebeti dolayısıyledir ki, beş yıl sonra İzmir bölgesinde, yurt ufuklarına yaklaşan felâketi ve Yunan işgalini kolaylaştıracak her türlü hıyanet hareketlerini önlemek için halkımızın teşkilâtlandırılması faâliyeti başlayınca G., güvenle ve gönüllü olarak bu Millî Mücadele cephesine katılmıştır.

H. GÖKÇEN EFE

29 Mayıs 1919'da Tire'nin düşman tarafından işgali üzerine Tirelilerde başlayan büyük üzüntünün ilk tepkisi, Kahrat Köyü'nde ziraatla meşgul bulunan eski zeybek G. Hüseyin Efe'den gelmiştir. G. in bu bölgede millî bir kahraman olarak faâliyete geçişinde, çok saydığı ve sevdiği Kızılışıklı Aşîreti Reisi Hacı Halil Efe'den aldığı, içinde: «Eskiden Osmanlıya karşı zeybeklik ediyor ve kahramanlık yaptım sanıyordun. Efelik yapacak zaman, şimdiki zamandır. Bu acı hâl, yüreğini acıtmıyor mu . . . Haydi bakayım gayrı iş başına!» ihtar ve çağrısı bulunan tarihî mektubun da büyük rolü olmuştur.

2 Temmuz 1919'da Kara Hüseyin Efe ile birlikte Çobanköy'e gidip Hacı Halil Efe ile görüşen G., kendilerine katılacak bütün zeybek ve kızanların âile ve davarlarını Karaçamur Köyü'ne yerleştirmeğe, Hacı Halil Efe'nin obasını da kendilerine karargâh yapmaya karar vermiştir.

Fata'daki jandarma karakolu ile ilk okulu kendilerine karargâh yapan düşmanlara G. in 16 Ağustos 1919'da yaptığı başarılı baskın, Millî Mücadele tarihimizde yer almış örnek bir gerilla savaşıdır. Yerli Rumların ve Yunan kuvvetleri kumandanının G. nezdinde yaptıkları bütün barışçı teşebbüsler boşa çıkmış, gönderdikleri «nasihat hey'eti» nin verdiği her türlü parlak vaitler, vatansever Türk efesini düşmanla mücadele yolundan ayıramamıştır. Yunanlılar ve yerli Rumlarla birçok ağır ve başarılı çarpışmalar yapan G., karargâhını hedef alan düşmanın hücumlarını da, Kemerdere'de onları pusuya düşürüp ağır kayba uğratarak püskürtmüştür. Bozdağ'daki Poslu Mestan Efe, Gölcük'teki Mürselli İsmail Efe gibi millî kuvvetlerin diğer kasabalardaki başları ile anlaşarak ve 57. Tümenden de yardım sağlayarak Torbalı - Ödemiş tren yolunun geçtiği Küçük Menderes üzerindeki büyük köprüleri 22 Ekim 1919 günü havaya uçurup Yunanlıları çok zor duruma sokmuştur. Ödemiş'e baskın yapmak üzere bütün hazırlığını tamamlayan G., 13 Kasım 1919 günü ağır surette hastalanınca, bunu haber alan Yunanlılar, üç gün sonra taarruza geçmişlerdir. Bulunduğu siperin önündeki tepeyi Yunanlıların kesif top ve makinalı tüfek ateşine tutuşları, muharebeyi hasta döşeğinden idare eden G. i yatağından fırlatmış. boş bırakılmış Boğaz'daki düşmanı önlemeğe muvaffak olduğu bir sırada, yere serdiklerinden henüz yaşayan bir yaralı Yunanlı, Efeyi arkasından vurmuştur.

16 Kasım 1919 günü öğle vakti G. şehit düşünce, kuvvetlerinin başına mert ve fedakâr arkadaşı Hacı Halil Ağa geçmiş ve Büyük Millet Meclisinin muntazam orduları kuruluncaya kadar bu bölgedeki Millî Mücadele bu suretle devam etmiştir.

Türkün yüce hasletlerini şahsında taşıyan Millî Mücadele kahramanı G. in aziz hâtırasına hürmet olarak Meclis ve Hükûmet, onun savunurken şehit düştüğü Fata Nahiyesi'ne, Gökçen (b. bk.) adını vermiştir. — F. T.

GÖKÇEÖREN (eski adı: **Menye**), Manisa ilinin Kula ilçesine bağlı bir bucak. 11 köyü ile birlikte bucak nüfusu 7 329 (1965) dur. Bucak merkezinin nüfusu 2 861, denizden yüksekliği 730 m dir. Bucak arazisi tepeliktir. Geçim kaynağı tarımdır. Uşak - İzmir asfalt yoluna 3 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Bk. KULA.

GÖKÇER, Cüneyt (doğ. Malatya 1920), Türk aktörü. Albay Ethem Beyin oğludur. Atatürk Lisesi öğrencisi iken, henüz tiyatrosu olmayan Ankara'da, Istanbul'dan gelen toplulukların verdikleri temsillerin tesiri altında kalmış, sahne sanatına büyük bir ilgi ve heves duymuştur. Bu heves, 1936'da açılan Ankara Devlet Konservatuvarına girmesine yol açmış ve burada, Carl Ebert'in güvendiği bir kabiliyet olarak belirmesini sağlamıştır. Hocası Ebert tarafından, Tiyatro Yüksek Bölümünü bitirir bitirmez (1942) sahne ve mimik hocalığına getirilmiştir.

C. GÖKÇER

1942 - 1947 yıllarında Tatbikat Sahnesi'nde baş rollerde oynamış, 1948 - 1958 arasında Devlet Tiyatrosu sahnelerinde, klasik ve modern eserlerde Shakespeare: Boutus, Hamlet, Kral Lear, Malvolio; İbsen: Peer Gynt; Goethe: Faust, Mephisto; Edmond Rostand: Cyrano; Pirandello: Ponza, Marco Mauri rollerini almış, 1952'de Avrupa'ya giderek reji sanatını ve en yeni gelişmeleri izlemiş, 1954'te Ankara'da Terence Rattigan'ın *Derin, mavi deniz*'ini, Zola'nın *Gelin*'ini, Orhan Asena'nın *Tanrılar ve İnsanlar*'ını, Pirandello'nun *IV. Henri*'sini, Paolo Levi'nin *Trafik cezası*'nı sahneye koymuş, çoğunun da başrollerini oynamıştır. 1958' de Devlet Tiyatrosu genel müdürlüğüne getirilen G., Camus'nün *Caligula*'sı ile Yeni Sahne'yi ve Altındağ Tiyatrosu'nu açmıştır. R. Strauss'un *Salome*'sini, Nevit Kodallı'nın *Gılgameş*'ini, Sabahattin Kalender'in *Nasrettin Ho-*

C. GÖKÇER, «Hamlet» te

ca'sını sahneye koymuştur. Yabancı tiyatro rejisörlerini Ankara'ya çağıran G., Devlet Tiyatrosunda birçok oyunların sahneye konulmasını sağlamıştır. Atina'dan gelen Takis Muzenidis, Sophokles'in *Kral Oidipus*'unu, Frankfurt'tan gelen Todd Bolender *Kiss me Kate ve My Fair Lady* müzikallerini, Paris'ten gelen Jean Mercure, Molière'in *Don Juan*'ını sahneye koymuş ve başrolde G. başarılı bir kompozisyon gerçekleştirmiştir. Daha sonra, München'dan gelen Hans Schweikart, Çehov'un *Vanya Dayı*'sını ve nihayet İtalya'dan gelen Maurizio Scaparro, Pirandello'nun *IV. Henri*'sini sahneye koymuş ve G. daha şuurlu bir Henri çizmiştir.

G., Devlet Tiyatrosu ile yurt dışı turnelerine de katılmış, *Kral Oidipus*'u 1960'ta Paris'te, 1961'de Atina'da oynamıştır. 1965'te Shakespeare'in *On ikinci gecesi*'sindeki Malvolio rolü ile Paris seyircisinin karşısına çıkmıştır. En son olarak 1968'de Pirandello'nun *IV. Henri*'si ile Venedik Tiyatro festivaline katılmıştır. Genel müdürlüğü sırasında Arthur Miller'in *Cadı kazanı*'nı, Ionesco'nun *Gergedan*'ını, Max Frisch'in *Andorra*'sını, Shakespeare'in *Julius Caesar*'ını, J. B. Shaw'ın *Sezar'la Kleopatra*'sını ve Edward Albee'nin *Küskünler kahvesi*'nide sahneye koymuştur.

GÖKÇESU, Bolu ilinin Mengen ilçesine bağlı bir bucak. 17 köyü ile birlikte bucak nüfusu 6 153 (1965) tür. Bucak merkezi 784 nüfuslu, denizden yüksekliği 725 m dir. Çevre, dağlık ve yer yer ormanlıktır. Bolu - Mengen yolu buradan geçer. Bk. MENGEN.

GÖKÇEYAZI (eski adı: **Ergama**), Balıkesir ilinin İvrindi ilçesine bağlı bir bucak. 6 köyü ile birlikte bucak nüfusu 3 510 (1965) dur. Bucak merkezinin nüfusu 1 749, denizden yüksekliği 195 m dir. Bucak arazisi Balıkesir ile İvrindi arasında, tepelik, yer yer hafif dalgalıdır. Geçim kaynakları arasında çeşitli tarım ürünleri (tahıl, yem bitkileri, sebze, tütün, kavun, karpuz) yer tutar. Bandırma - Balıkesir - Çanakkale karayolu buradan geçer. Bk. İVRİNDİ.

GÖKÇEYAZI (eski adı: **Ladik**), Tokat ilinin Niksar ilçesine bağlı bir bucak. 11 köyü ile birlikte bucak nüfusu 7 996 (1965) dır. Bucak merkezi olan G. nın nüfusu 1 386, denizden yüksekliği 700 m dir. Bucak arazisi tepelik ve dağlık (1 000 - 1 200 m) olup, yer yer orman ve fundalıklar vardır. Çermik, Çardaklıçermik ve Eryaba gibi şifalı suları vardır. Tarım, başlıca geçim kaynağıdır. Erzincan - Samsun karayolu yakınındadır. Bk. NİKSAR.

GÖKDELEN (Fr. Gratte - ciel; Alm. Wolkenkratzer, bugünkü terim: Hochhaus; İng. Skyscraper): Bu ad altında, dar anlamiyle, bazı Amerikan şehirlerinin olağanüstü (birkaç yüz m lik) yüksek yapıları; geniş anlamiyle de, yüksekliğiyle dikkati çeken başka çok katlı binalar anlaşılır. G. in vatanı New York ve Chicago'dur. Mimarları bu türlü binalar yapmaya sevk eden sebep, bazı şehirlerin nüfus kalabalıklığından doğan konut sıkıntısını karşılama ve arsa bedelinden tasarruf sağlama endişeleridir. Öte yandan, büyük şehirlerin durmadan artan nüfusu karşısında bunların alabildiğine yayılması, kamu hizmetleri (elektrik, hava gazı ve su dağıtımı, temizlik işleri, ulaşım imkânları v. b.) bakımından da önemli problemler doğurduğu için, modern şehirciliği, eskinin bahçeli küçük evleri yerine, dikey yönde gelişen yüksek binalar yapımına zorlamıştır. Ancak, şehirciliğe bu imkânı sağlayan, çelik ve çelik - beton inşaatında, elektrikle işleyen asansörlerde ve teknik donatımda kaydedilen gelişmeler olmuştur.

GÖKDELEN, (New York City)

Amerikan stilinde G. inşası için, kayalık arazi içinde betondan temel dubaları hazırlanarak bunlar üzerine çelik dikmeler oturtulur. Bina yüksekliğince uzayan ve yapının bütün ağırlığını çekecek olan bu dikmeler birbirine yatay kat kirişleriyle bağlanarak bir çelik iskelet meydana getirildikten sonra tuğla veya istenilen başka malzeme ile cephe ve bölme duvarları örülür.

Devrinin şartlarına göre G. sayılabilecek ilk yüksek binalar, Kuzey Amerika şehirlerinde 1860 dolaylarında tuğladan yapılan 7 - 10 katlı konutlardır. 1883'te Chicago'da kurulan Monadnock - Building ise 17 katlı idi. Çelik - beton inşaata gidilmesi üzerine, özellikle New York ve Chicago'da binalar alabildiğine yükselmiş, böylece dünyanın en yüksek G. i olan 102 katlı Empire State Building (b. bk.) in gerçekleştirilmesi mümkün olmuştur. Rekor yüksekliklere erişen bu Amerikan G. leri arasında New York'un Radio - Corporation binası, Birleşmiş Milletler binası,

Chrysler binası, Mannhattan Bankası, Metropolitan binası ile Chicago'da Opera binası, Ticaret odası, Tribune tower, «Daily News» gazetesi binası sayılabilir.

GÖKDELEN, (Kızılay, Ankara)

Yukarıda açıkladığımız şehircilik ve ekonomi ile ilgili problemler, başka ülkelerin büyük şehirlerinde de kendini göstermiş, özellikle II. Dünya Harbinden sonra buralarda da G. inşaatına gidilmeğe başlanmıştır. Nitekim yurdumuzda da son yıllarda bu tip yapılara önem verilmekte, büyük şehirlerde arsaların değerlenmesi sebebiyle artık ekonomik görülmeyen 5 - 6 katlı birçok eski bina yıkılarak yerine 10 - 12 kata kadar çıkan yüksek binalar yapılmaktadır. Istanbul'un Hilton Oteli bu çığıra ilk örnek olmuş, onu başka büyük şehirlerimizdeki yüksek yapılar takip etmiştir. Bu arada Emekli Sandığı Ankara'da bir sıra G. inşaatına girişmiş ve böylece, 26 Mart 1966'da hizmete giren Kızılay Emek İşhanı (73,45 m, 24 kat, 225 oda, lokanta, gece klübü v. b.) ile 26 Aralık 1966 da açılan Büyük Ankara Oteli (70 m, 21 kat, 150 oda, v. b.) meydana gelmiştir. Yine Emekli Sandığına âit 68, 55 m yüksekliğinde, 21 katlı ve 225 odalı Stad Oteli ise henüz inşa halindedir.

GÖKDERE, Elazığ ilinin Palu ilçesine bağlı bir bucak. 22 köyü ile birlikte bucak nüfusu 8 656 (1965) dır. Bucak merkezinin nüfusu 1 044, denizden yüksekliği 1 080 m dir. Bucak arazisi Murat ırmağı boyunda, dağlık ve yer yer orman ve fundalıklarla örtülü bir alandadır. Geçim kaynaklarının başında hayvancılık gelir. Elazığ - Palu - Muş demiryolu bucaktan geçer. Bk. PALU.

GÖKDERE (eski adı: **Çilkoru**), Tokat ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. 26 köyü ile birlikte bucak nüfusu 14 463 (1965) tür. Bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 383, denizden yüksekliği 800 m dir. Bucak arazisinden Yeşilırmak geçer. Yeşilırmak vadisinin çevresi 1 000 - 1 500 m yüksekliğinde dağlık olup orman ve fundalıklar geniş yer tutar. Geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Tokat - Niksar yolu buradan geçer. Bk. TOKAT.

GÖKHÜYÜK DEVLET ÜRETME ÇİFTLİĞİ, Amasya ilinin 22 km batısında, 26 000 dekarlık saha üzerinde kurulmuştur. Yurt çiftçiliğine yardım ederek ziraî verimi artırmak, mahsulün kalitesini yükseltmek, iyi evsafta tohum, fide, fidan ve damızlık yetiştirerek üreticiye intikal ettirmek ve çevredeki köylere örneklik etmek üzere 1942' de ziraî kombina olarak kurulmuş olup, sonradan (1950) 5433 sayılı kanunla Devlet Üretme Çiftliği adını almıştır.

Çiftliğin çalışmaları tarla, hayvancılık ve bahçe kültürleri bölümlerinde toplanmıştır.

Takriben 8 000 dekar sahada buğday, 200 dekar sahada arpa, 350 dekar sahada yulaf, 100 dekar sahada melez mısır, 150 dekar sahada şeker pancarı, 500 dekar sahada hasıl mısır ekimi ve 300 dekar sahada da yonca ekimi yapılmaktadır. Yılda ortalama 2 400 ton buğday, 50 ton arpa, 70 ton yulaf, 30 ton mısır, 600 ton şeker pancarı elde edilmektedir.

Hayvancılık bölümünde 90 baş ana ve 3 boğa kadrosu ile faaliyette bulunulmakta, sığırcılıkta montofon ırkı ile çalışılmaktadır. Yılda ortalama 88 buzağı yetiştirilir. 286 000 litre süt ve 620 ton gübre istihsali yapılmaktadır. Takriben 600 baş ana koyun ve 30 baş koç merinos kadrosu ile faaliyette bulunmaktadır. 600 baş kuzu yetiştirilir. 1 850 kilo yapağı, 130 ton gübre istihsali yapılmaktadır. 3 000 adet legorn - newhempshire tavuk ve horoz, 3 000 civciv ve 15 adet arılı kovan kadrosu ile çalışmaktadır. 500 000 yumurta, 400 kg bal ve 15 ton gübre istihsal edilmektedir.

Bahçe kültürleri bölümünde 270 dekar bağ ve meyvecilik, 150 dekar fidanlık ile 120 dekar sebzelik, 570 dekar park ve ağaçlandırma mevcuttur. 250 ton sebze, 15 000 fide, 55 000 aşılı fidan, 50 000 çöğür istihsali yapılmaktadır.

GÖKIRMAK, Kuzey Anadolu'da Kızılırmak'a batıdan karışan bir kol. G., Kastamonu güneyindeki Ilgaz dağlarının doğu bölümünün sularını toplar, kuzeydeki dağlardan ise buraya küçük dereler iner. G., Durağan doğusundaki Beybükü yakınında Kızılırmak'a döküldüğü yerden Daday kasabası batısındakı Örencik köyüne kadar olan yerine kadar uzunluğu 180 km yi bulan bir akarsudur. G. ın başlıca kolları Ilgaz dağlarından (2 565 m) inen ve bu dağlık alandaki bol yağışlarla beslenen Karasu deresi, Karadere, Kiraz deresi ile daha doğudan inen Kar deresi, Uluköy çayıdır. G. ın kaynak kolu ise Gölcübel deresidir. G., her biri doğu - batı uzanışlı olan Ilgaz ve Küre dağları arasında ve yine aynı istikametteki yer yer düzlük ve tepelik bir biçim gösteren çukurlaşma alanı (700 - 800 m) nı izler, vadisini bu çukurluk içinde açmış bulunur. Bu çevrenin şehir ve kasabalarını biribirine ve daha uzak başka bölgelere bağlayan karayolları bu çukurluktan geçer. Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinin 15 km uzağında bulunan Kuyluş Köyü'ndeki su rasat istasyonunun tesbit ettiğine göre (yağış alanı 4 192 km², rasat süresi 1953 ten beri) rasat süresi içindeki ortalama akımı 18 m³/sn, en çok akım 147 m³/sn ve seviye 300 cm (kimi hallerde 190 m³/sn), en az akım 1 m³/sn ve seviye 34 cm dir. G. vadisi ve kolları boyundaki başlıca şehir Kastamonu ile başlıca kasabalar Taşköprü ve Boyabat'tır.

GÖKKUZGUN veya YEŞİL KARGA (Coracias garrulus; Fr. Rollier d'Europe; Alm. Blauracke), Gökkuzgunsular (Coraciiformes) takımının Gökkuzgungiller (Coraciidae) familyasından göçücü bir kuş türü. Tüyleri mavi - yeşil, bazan menekşe mavisi, sırtı kızıl veya pembe, kanat uçları mavi olup 30 - 32 cm boyundadır. Başı iridir; ucu hafifçe kıvrık kuvvetli bir gagası vardır. Kuzey Afrika'dan Keşmir'e kadar olan bölgelerde, Avrupa'nın İsveç'e kadar bütün ülkelerinde yuvalar. Yumurtalarını ağaç kovuklarına bırakır. Kışın tropikal bölgelere, Afrika'ya göçer.

GÖKKUZGUN
(yeşil **karga**)

GÖKKUZGUNGİLLER (Coraciidae), Kuşlar sınıfının Gökkuzgunumsular (Coraciiformes) takımının Gökkuzgunlar (Coraciae) alt takımına giren bir familyası. Gagaları düz, ucu hafif çengelli, burun delikleri çıplaktır. Yan kuyruk tüyleri ötekilerden uzuncadır. Mavi, yeşil, kızıl renkte ve bu renklerin değişik perdelerinde tüyleri vardır. Afrika, Avustralya ve Asya ormanlarında ve ağaçlıklarda yaşarlar. En tanınmış türü gökkuzgun (b. bk.) dur.

GÖKKUZGUNLAR (Coraciae), Kuşlar sınıfının Karinalılar bölümünün Gökkuzgunumsular (Coraciiformes) takımına giren bir alt takımı olup Gökkuzgungiller (Coraciidae), Arı kuşugiller (Meropidae), Yalı çapkınıgiller (Alcedinidae), Çavuş kuşugiller (Upupidae), Boynuzlu gagalıgiller (Bucerotidae) familyalarını kapsar. Hepsi böceklerle beslenir; ağaç kovuklarına yumurtlar. Eski Dünyada yaşayan bu kuşların çeşitleri azdır.

GÖKKUZGUNUMSULAR (Coraciiformes), Kuşlar sınıfının Karinalılar (Carinatae) bölümünün bir takımı. Çok geniş bir takım olan G., Gökkuzgunlar (Coraciae), Gece yırtıcılar (Striges), Ağaçkakanlar (Pici), Çoban aldatanlar (Caprimulgi), Sağanlar (Cypseli), Fare kuşları (Colii), Kemirgen gagalılar (Trogones) alt takımlarını kapsar.

GÖKLEN, Türkmenler (b. bk.) in yedi boyundan birine verilen ad. Öbür Türkmen boyları: Teke, Yomut, Ersarı, Çavdur, Sarık, Salır veya Salar.

GÖKLER (Ar. Semâvât; Fr. Cieux; İng. Heavens): 1. *İslâmiyet* Arapçada «Gök» demek olan *Sema*, «yükseklik» anlamına gelen *sumuv*'dan türetilmiştir. Altta bulunanlara göre yukarıda olan şeylere ad olarak verildiği gibi, yağmur ve buluta, hattâ yerden yükseklikleri itibariyle bitkilere bile bu ad verilmiştir.

Batlamyus (Ptolemaios) teorisinin geçerli olduğu devirlerde, Yunan ilmine vakıf olan bazı İslâm bilginleri, *Kur'ân*'ın naslarını ilmin sonuçları ile uzlaştırmak çabası sonucunda, yedi gök'ü, Yer'in çevresinde döner gördükleri Güneş, Ay, Zühre, Utarit, Merih, Müşteri ve Zühal felekleri olarak kabul etmişlerdir. Bu teoriye göre, sabit yıldızların kakılı bulunduğu Felek - i Sevabit'e Kürsî, Batlamyus'un Atlas yahut A'zam Felek dediğine de Arş demişlerdir.

Kopernik'in astronomiye getirdiği yeni tefsir yüzyıllar boyu sürüp giden ilmî inancı altüst etmiştir. Yedi kat gökün ne olabileceği konusu Müslüman bilginlerini de düşündürmeye başlamıştır.

«Melâike - i Ulviyyîn» in bulundukları G. lerin varlığı *Kur'ân* nasları ile bildirilmekte ise de, bu G. lerin vasfı ve oralarda ne gibi kanunların hüküm sürdüğü hakkında bir şey verilmemektedir. Bunların sadece var olduğuna ve oralarda meleklerin bulunduğuna inanılır. İslâmiyette meleklerin var olduğuna nasıl inanılıyorsa, G. lerin varlığına da öyle inanılır. His ve tecrübe dışında bilgi aracı tanımayan çağımız ilim adamları bu anlamdaki G. den haber almadıkları için varlığını kabul edemezler. Çünkü tecrübe ve müşahedeleri oraya kadar uzanamaz. *Kur'ân*'ın haber verdiği G. ler, en uzaktaki gökte var olan şeylerin ötesindedir. Nitekim «Dünya göğünü yıldızlarla süsledik» (Saffât, 6) âyeti bu bakımdan bir delildir. Bundan, en yakın göğün dahi yıldızlar âleminin ötesinde olduğu anlamı çıkarılabilir.

Kur'ân - ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde, bu arada Nahl sûresinin 12. Âyetinde: «Geceyi, gündüzü, güneş, ay ve yıldızları istifadeniz için yarattım ve size müsahhar kıldım.» buyurulmaktadır. İlâhî kudret ve azamet gerçekten sonsuz olduğu için, yıldızlar âlemini çevreleyen dünya semasının ötesinde ikinci bir G., daha ötesinde yine onu içine alan üçüncü bir G.... vardır sonucuna varılmaktadır. «Onun kürsîsi (hükümranlığı) G. leri ve yeri kaplamıştır» (Bakara, 255) âyetinden G. leri kuşatan bir kürsî vardır anlamı çıkarılmaktadır. Bunu da Allahın «arş» ı çevrelemektedir. Bir hadîs rivayetinde şöyle denilmektedir: «Yedi kat G. ile, yedi kat yer, kürsî'ye nisbetle, bir çölün ortasına atılmış bir yüzük halkasından fazla bir şey değildir. Arş'ın kürsîye göre büyüklüğü, o çölün o halkaya göre büyüklüğü derecesindedir...» Bk. FELEK.

2. *Buddhizm*: Buddhizmin G. i, ruhların yaşadığı ölüler diyarı ile insanlar dünyasını da içine alan bütün bir âlem sisteminin bir bölümüdür. Bu G., *Meru* denilen ve bir çeşit mihver vazifesi gören bir dağın tepesinden aşağıya doğru geçirilmiş kurs biçiminde yedi düzlem (müstevi) (chakravâda) dir. Bu düzlemlerde ana yönlerin bekçiliğini eden krallar, Otuzüç Tanrı, «memnunlar» (Tushita) v. b. oturur. Meru'nun üst tarafında bulunan gökyüzü sarayları (vimâna) tanrıların durduğu yerlerdir. Buddhaların ve bodhisattva'ların her biri, bir «dünya» yı veya bir cenneti işgal eder (Buddhizm sanatı, özellikle Sin - Kyang'da ve Khmer ülkesinde olmak üzere, bu cennetleri ve öteki G. i pek güzel temsil ve tasvir etmişlerdir). Bu sistemde insanlar için, gök veya cennet gibi salt mutluluğun tadıldığı bir «yer» değil, ıstıraptan kurtuluşu temsil eden bir «durum» (nirvâna) ayırılmıştır.

3. *Katoliklik*: Bu mezhepte *gök* kelimesi, meleklerin ve mukaddes kişilerin tam bir mutluluk (Fr. béatitude) içinde bulundukları yer anlamındadır. Bu tam mutluluğu teşkil eden unsurlar şunlardır: 1. ıstırap çekmemek ve eksiksiz bir tabiî mutluluk tatmak; 2. günah işlemekten korunmak; 3. sonsuz bir hayattan yararlanmak; 4. nihayet ve özellikle, Baba - Oğul - Mukaddes Ruh üçlüsünü görebilmek ve onun sevgisine mazhar olmak. Allahın inayetine nail olmuş durumda ölenlerin ruhu ilkin ârafta temizlendikten sonra mukaddes bir mutluluk (Fr. félicité) içinde mahşeri beklerler.

GÖKMEN, Fatin (Rumeli 1877 - Istanbul 1955), Türk astronomu ve meteorologu. Anadolu'nun ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde kadılık yapmış olan Abdülgaffar Efendinin oğludur. Akseki ve Alanya'da ilk tahsilini yaptıktan sonra, medrese tahsilini Istanbul'da tamamlamak için Ödemişli Mustafa Efendinin derslerine devam etmiş, bir yandan da büyük ilgi duyduğu müspet ilimler ve özellikle astronomi sahasında bilgilerini artırmak için büyük gayretler sarf etmiştir. Bu arada Sultan Selim Muvakkithanesinde çalışmış ve zamanının müneccim başısı Hüseyin Hilmi Efendiden eski astronomi ve takvim hazırlama metotlarını öğrenmiştir. Matematik ve astronomiye karşı gittikçe artan ilgisi, devrin meşhur matematik bilgini Salih Zeki Beyle tanışmasına yol açmıştır.

F. GÖKMEN

Salih Zeki Beyin teş iki ile batı anlamında astronomi ve matematik bilgilerini ilerletmek için kitap okumaya ve bu arada Fransızca öğrenmeye başlamıştır. İşte bu sıralarda, yani 1901'de Darülfünun açılmıştır. Fen Medresesi (Fakültesi) nde matematik derslerini verecek olan Salih Zeki Beyin teşviki ile Darülfünun giriş imtihanlarına girmiş ve imtihanlarda birinciliği kazanarak Fen Fakültesine yazılmıştır. 1904'te fakülteyi birincilikle bitirmiş ve Darüşşafaka, Âlî Darülmuallimin ve diğer bazı okullarda matematik öğretmenliği yaptıktan sonra Fen Fakültesi astonomi ve hesab-ı ihtimalî müderrisliğine getirilmiştir.

1908 ihtilâlinden önce istibdada karşı faaliyetinden dolayı takibata uğramış, hattâ bir süre tevkifhanede kalmıştır. G. İttihat ve Terakki Cemiyetine Istanbul'dan ilk girenler arasındadır. Meşrutiyetin ilânında, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları hükûmeti ellerine alıncaya kadar kısa bir süre için cemiyetin Şeref sokağındaki merkezini idare etmiştir.

Meşrutiyetin ilânından bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinden istifa ederek siyasî hayattan ayrılmış ve çalışmalarını Darülfünundaki derslerine hasretmiştir.

G., bilgisinden çok istifade ettiği Salih Zeki Beyle birlikte bir rasathane kurulması gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine Salih Zeki Beyin teşebbüsü ile Maarif Nazırı Emrullah Efendi G. i 1910 tarihinde Rasathane-i Âmire müdürlüğüne tayin etmiş ve kendisini yeni bir rasathane kurmakla görevlendirmiştir. Rasathanenin nerede kurulması gerektiği hususunda yaptığı incelemeler sonunda en uygun yer olarak İcadiye'yi seçmiş ve bunun üzerine 4 Eylül 1910' da bu yerde gerekli tesisleri kurmaya başlamıştır.

Rasathane ilk ilmî çalışmalarına bir meteoroloji istasyonu olarak başlamıştır. Halbuki G. rasathaneyi bir meteoroloji istasyonu olarak değil, bir astronomi ve jeofizik müessesesi olarak görmek istemiştir. Nitekim müessesenin ileride alacağı şekil için özellikle Uccle rasathanesi örnek alınmış ve bu yolda gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Fakat bütün gayretlerine rağmen Kandilli Rasathanesi, araya harplerin girmesi sebebiyle Cumhuriyet devrine kadar esaslı bir gelişme gösterememiştir. Bu süre içinde meteorolojik çalışmalardan başka, memleket saat ayarı, mevcut basit aletlerle tayin edilerek bazı müesseselere bildirilmeye başlanmış ve bu suretle de Zaman Bölümünün kurulması yolunda ilk adım atılmıştır.

G. in Sismoloji bölümünü kurmak üzere giriştiği ilk teşebbüsler de bu sıralara rastlar. Fakat bir sismograf takımı alınması için gerekli ödenek, Maarif Nezaretinin ilgilenmemesi sebebiyle sağlanamamış ve rasathaneye ilk sismografın gelmesi için daha birçok yılların geçmesi icap etmiştir.

I. Dünya Harbinin sonlarında Zeiss firmasına ısmarlanmış olan 20 cm lik dürbünün (binası için gerekli tahsisat elde edilememesi yüzünden) rasathanede monte edilebilmesi için 15 yılın geçmesi gerekmiştir.

G. rasathane müdürlüğüne tayin edildiği 1910 yılı ile emekliye ayrıldığı 1943 yılı arasında geçen çalışmalarını hemen hemen tamamiyle rasathanenin kuruluşu ve gelişmesine hasretmiştir. Bu arada Millî Mücadeleye, Istanbul Millî Mücadele grupuna girmek suretiyle katılmıştır. Darülfünunda astronomi dersleri vermeye 1933 e kadar devam etmiş ve bu arada Fen Fakültesi dekanlığı da yapmıştır.

Cumhuriyetin ilânından sonra devletin batı anlamında idare edilmeye başlanması, ilim müesseselerimizle hükûmetin daha fazla ilgilenmesine yol açmıştır. Bu bakımdan rasathanenin gelişmesi için G. tarafından istenen ödenekler artık verilmeğe başlanmıştır.

G., 1926 başlangıcına kadar yurdumuzda resmî olarak kullanılan hicrî kamerî takvimin ay başları tespitinin ilmî bir metoda dayanması gerektiğini savunmuştur. Semerkant ekolünün hicrî kamerî ay başlarının tayini için tesis ve o zaman tatbik ettiği astronomik metodu, modern astronomi yönünden incelemiş ve bu metodu geliştirerek formüle etmiştir. Ay başlarının yeni ayı görme değil de, söz konusu metodun tatbiki ile astronomik hesaplar neticesi tayin edilmesi için devamlı teşebbüslerde bulunmuştur. Bu teşebbüslerin sonucu olarak 1925 yılı sonlarında çıkan bir kanunla rasathane hicrî kamerî ay başlarını tayin etmekle görevlendirilmiştir.

G. in astronomi alanındaki çalışmaları özellikle pozisyon astronomisi üzerindedir. G. Fransız astronomlarından Andoyer'nin analitik metotlarını benimsemiştir. *Eski Hıtay takvimi*, *19 Haziran 1936 küsûf-u küllîsi* adlı eserleri analitik metodun orijinal bir şekilde tatbikine âit misallerdir. G. aynı zamanda eski Türk ve Müslüman astronomlarının çalışmaları ile de ilgilenmiş ve ilk astronomi âleti olarak kabul edilen rubu tahtası metodunu ve tersim usullerini ihtiva eden bir eser yazmıştır.

Rasathanede, sırayla Meteoroloji, Astronomi, Sismoloji bölümlerini kurmuş; arz magnetizmi tesislerini yaptırmış; gravimetri çalışmalarına başlamıştır. Deniz seviyesinin incelenmesi için mareograflar getirtilerek çalıştırılmış ve bir süre için rasathanede elektrisite atmosferik rasatlar yapılmıştır.

G. rasathaneyi kurup geliştirmek suretiyle modern anlamda astronomiyi ve özellikle birçok branşları ile jeofiziği yurdumuza ilk olarak sokmuştur. Rasathane, üniversitelerimiz gelişerek önce astronomi ve sonra da jeofizik branşlarına âit enstitülerin teşkiline kadar bu ilim kollarının yurdumuzda yegâne temsilcisi olarak kalmıştır.

G., rasathanenin ilmî bölümleri ile ilgili bir kütüphane de kurmuştur. Eski astronomi ve ilim tarihi ile ilgilenmesi sebebiyle yazma kitapları toplamış ve rasathaneye böylelikle bu alanda zengin bir kütüphane kazandırmıştır.

G., yurt haritasının yapılmasındaki çalışmalara da bazı baz noktalarının astronomik tayinlerini yapmak suretiyle katılmıştır.

1943 yılı Temmuz ortalarında Rasathane müdürlüğünden yaş haddi dolayısiyle ayrılmış, üç ay kadar sonra Konya'dan milletvekili seçilmiş, 1950'ye kadar Büyük Millet Meclisinde bulunmuştur. Bu vesile ile Rasathanenin gelişmesi için faaliyetine aralıksız olarak devam etmiştir. 1950'de siyasî hayattan tamamiyle ayrılmıştır.

GÖKNAR (Bot.): Bk. KÖKNAR.

GÖKNARCIK (Bot.): Bk. KÖKNARCIK.

GÖKNİL, Seniha Bedri (doğ. Istanbul 1901), Türk tiyatro edebiyatçısı. Sadaret Müsteşarı Ziya Beyin kızı olan G., ilk tahsilini hususî surette yapmış, orta ve lise tahsiline İtalyan Mektebinde devam etmiştir. Harp dolayısıyla okulu kapanan G., tahsilini Almanca olarak yapmıştır. 1920'de Hicaz Valisi Ahmet Nedim Beyin oğlu IX. devre D. P. Istanbul Milletvekili Bedri Nedim G. ile evlenmiş olan G., iki kız evlât yetiştirmiştir. 1930 yılından bu yana tiyatro edebiyatı ile uğraşan G., dilimize çevirdiği veya adapte ettiği tiyatro eserlerini, bilhassa ünlü Alman, İngiliz

ve İskandinav yazarlarının, sanat kadar fikir, terbiye ve ahlâk bakımından da örnek olan piyeslerinden seçmekte dikkat ve titizlik göstermiştir. Çoğu dünya klasiklerinden olan bu kabarık sayıdaki Batı eserlerinin çevrilmesinde sade, temiz ve güzel bir Türkçe kullanmış olan G., Türk sahnesine yaptığı büyük hizmet yanında, Türk edebiyatına da faydalı klasikleri kazandırmıştır. 1931 de, Goethe'nin 1932 deki 100. ölüm yılı için, dilimize çevirdiği *Stella* piyesi ve Goethe hakkında yaptığı çalışmalar ve bir konuşma üzerine kendisine Goethe Madalyası verilen G. in Millî Eğitim Bakanlığının yayımladığı «Dünya Klasikleri» serisinde şu tercümeleri bulunmaktadır: Goethe'den: *Stella* [Dar. 1932, kitap 1946], *Italienische Reise* (İtalya seyahati) [3 cilt, 1953-1957]; Schiller'den: *Wilhelm Tell* [1946], *Die Räuber* (Haydutlar) [1959], *Wallenstein trilogyası*, I. *Wallensteins Lager* (Wallenstein'ın karargâhı) [1946], II. *Die Piccolomini* (Piccolomini'ler) [1947], III. *Wallenstein Tod* (Wallenstein'ın ölümü) [1952]; Ibsen'den: *Brand* [Ist. Ş. T. 1949, kitap 1945]; G. Hauptmann'dan: *Vor Sonnen-untergang* (Güneş batarken) [Dar. 1933, kitap 1955]; H. Sudermann'dan: *Die Ehre* (Namus) [Dar. 1931, kitap 1950]; Gustav Freytag'dan: *Die Journalisten* (Gazeteciler) [1956]; Grillparzer'den: *Wehe dem, der Lügt* (Yalan söyleyenin vay hâline) [1958].

S. GÖKNİL

G. in bu tercümelerinden başka basılmış veya basılmadan sadece Darülbedayi, Istanbul Şehir Tiyatrosu, Devlet Tiyatrosu, Karaca Tiyatrosu gibi tiyatrolarda oynanmış yirmiden fazla piyes ve komedi tercümesi vardır ki, bunların başlıcaları şunlardır: L. Fulda'dan: *Yanardağ* (Dar. 1931); G. Hauptmann'dan adapte: *Yedi köyün Zeynebi* (Dar. 1932), *Grampton* (Ist. Ş. T. 1942); Goethe'den: *Faust* (Ist. Ş. T. 1936, 1949, kitap 1935, G. in eser hakkındaki LXIII sayfalık etüdü ile); Ibsen'den: *Peer Gynt* (Dar. 1933, Ist. Ş. T. 1938, kitap 1956); V. Sardou'dan: *Madame Sans-Gêne* (Dar. 1934); Strindberg'den: *Ölüm karşısında* (Ist. Ş. T. 1936); Shakespeare'den: *Kral Lear* (Ist. Ş. T. 1937, 1947, kitap 1937, 1941), *Kral III. Richard faciası* (1945); Ferenc Molnár'dan: *Şeytan* (Ist. Ş. T. 1939); Schiller'den *Don Carlos* (Ist. Ş. T. 1943, kitap 1943); Otto Schwaertz'dan: *Boks şampiyonu* (Ist. Ş. T. 1942 ve 1943); Kempner Hochdadt'dan: *Zararsız yalan* (Ist. Ş. T. 1945); Lawrence Edvard Watkin'den: *Büyük baba* (Ist. Ş. T. 1949); Ed. Morris'den: *Tahta çanaklar* (D. T. 1956, Karaca T. 1959); F. Schwiefert'den: *Misafir* (D. T. 1957); L. Fodor'dan: *Çöl faresi* (D. T. 1958, Karaca T. 1960); George Tervaque'dan: *Hırsız* (D. T. 1958); Krantisch Longue'dan: *91 Numaralı kadın* (Ist. Ş. T. 1959); Johannes Sinnel'den: *Mektep arkadaşı* (Ist. Ş. T. 1960); Curt Götz'den: *Yeşil kurbağa* (Ist. Ş. T. 1962); Flatov ile Pilan'dan: *Avluya bakan pencere* (Ist. Ş. T. 1963). — F. T.

GÖKOĞLAN, Erzurum ilinin Tekman ilçesine bağlı bir bucak. 26 köyü ile birlikte bucak nüfusu 23 514 (1965) tür. Bucak merkezi olan Kırıkhan köyünün nüfusu 731, denizden yüksekliği 2 090 m dir. Bucak arazisi dağlık (2 500 m) ve yamaçları birçok yerlerde dik olan düzlükler halindedir. Arazi otluktur. Geçim kaynakları hayvancılık ve tarımdır. G. bucağı ana yollardan uzak olup, Tekman'a 28 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Tekman yolu ile Erzurum - Ağrı karayoluna bağlıdır. Bk. TEKMAN.

GÖKOVA. Güneybatı Anadolu'da. Kerme körfezi ile onun doğu uzantısı olan Gökova körfezinin yanında bir ova. Kuzey - güney kenarları arasındaki ortalama genişliği 4 - 5 km, batı - doğu uzunluğu 6 - 7 km olan bu ovanın kuzeyinde çok yeri 500 - 600 m yükseklikte (bu arada Kaykıseki tepesi 904 m) dağlar ile güney kenarında 200 - 300 m yükseklikte tepeler uzanır. Ovanın kuzeyindeki dağlar, daha çok, kırıklı - kıvrımlı Mesozoik kalkerlerden, güneydeki tepelikler yine bu çeşit kalkerlerle daha eski (Paleozoik) şistlerden bir yapı gösterir. Geçmiş yeni devirlerde (Pliosenden sonra) beliren yer kabuğu çökmeleri ile ilgili olarak, burada bir çöküntü hendeği meydana gelmiştir ki, G. bu hendeğin yeni alüvyonlarla dolmuş bir bölümüdür.

G. ya çevredeki dağ ve tepeliklerden birtakım dereler iner. Bunlar arasında kuzeyden gelen en büyük akarsu Çaydere'dir. Ovanın güneyinden inen Karadere ise kaynaklarla beslendiğinden her mevsimde yatağında yeterince su bulunur. Karadere vadisi boyunda çam ve günlük ağaçları çok yer tutar. G. nın güney bölümünden geçen Akçapınar deresi de her mevsimde akar. Bu çevrede açılan kuyularda 5 - 6 m derinden su çıkar. Ovanın kuzey bölümünde su temini daha güçtür.

Yağışlar bu çevreye kışın ve yeter derecede (yılda ortalama 700 - 1 000 mm) olur. Ova çevresindeki tepelikler iklime uyan makilerle örtülüdür. Bu arada yabanî zeytinler de çoktur. G. nın güneyinde deniz yüzünden pek yüksek olmayan nemli yerlerde yetişen günlük ağaçları oldukça çok yer tutar. G. nın denize yakın yerlerindeki eski lagünlerin yerinde bataklık bitkileri (saz, kamış, hasır otu) yetişir. Bu bitkilerle evlerin damları örtülür. G. çevresinin dağları kızıl çam ormanları ile örtülüdür. Ayrıca çınar ve kavak da çok yetişir.

G. ve kenarlarında yetiştirilen başlıca bitkiler tahıl (darı, mısır, buğday) dır. Burada akdarı, kışın göl durumuna gelip yazın kuruyan yerlerde yetiştirilir. Ovada yer yer mısır da ekilir. Buğday, arpa, yulaf da ekilir. Ovada yetiştirilen tütün ise yeterince gelişme alanı bulamamıştır. Ovada sebze ve meyve yetiştirilmesi gelişememiştir. Son yıllarda portakal bahçeleri de kurulmaya başlanmıştır.

G. ve kenarlarında köyler vardır. Muğla'yı Marmaris'e bağlayan yol G. dan geçer. G. iskelesi ile bu şose arasında da yol bağlantısı vardır. Ova ve çevresi doğuda Köyceğiz'e de karayolu ile bağlıdır. — R. İ.

GÖKOVA KÖRFEZİ, Güneybatı Anadolu'da, Kerme Körfezi'nin doğuya doğru en çok sokulmuş bulunan bölümüne verilen ad. Yaklaşık olarak Akçakapız Burnu ile Kandilli Burnu arasında körfezin genişliği 4 km kadar olup, buradan karaya doğru sokuluşu da 8 km yi bulur. G. K., 800 - 900 m yüksekliğinde ve Mesozoik kristalin kalker ve mermerlerinden kırıklı bir yapı gösteren doğu - batı uzanışlı dağlar ve bunların önünde 300 - 350 m yüksekliğinde ve yine kırılmalara uğramış Neojen arazi ile güneyde yine

300 - 350 m yüksekliğindeki Neojen arazi arasında uzanan bir çöküntü alanı özelliğindedir. G. K., yakın bir geçmişte doğuda Gökova'ya doğru daha ilerilere sokulmuş durumda iken, birikmelerle gerilemiştir. Bugün körfezin doğu kıyısında denizaltı kum yığıntı setleri vardır. Körfezin kuzey kenarında G. iskelesi bulunur. Bk. GÖKOVA, KERME KÖRFEZİ.

GÖKSEL, Ali Nüzhet (Diyarbakır 1897 - Istanbul 1 Haziran 1961), Türk yazarı ve edebiyat öğretmeni. Diyarbakır eşrafından Muharremzade Ömer Bey ile Feyziye Hanımın oğlu olan G., ilk öğrenimini Diyarbakır İptidaî Mektebinde, orta tahsilini Askerî Rüştiye ve Diyarbakır Sultanisinde tamamladıktan sonra özel olarak sistemli bir eğitim görmüş ve Türk edebiyatına, Türk milliyetçiliğine derin bir ilgi duymuştur. Hemşehrisi ve üstadı Ziya Gökalp'in izinde yürüyen G., bu büyük düşünürün kızı Seniha Hanımla evlenmiştir. 1922 yılında Diyarbakır Lisesinde öğretmenliğe başlayan, 1925'te «Yeni Hilâl» mecmuasını yayımlayan ve 1926'da Istanbul Vefa Lisesine Türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak nakledilen G., ömrünün sonuna kadar 35 yıl müddetle bu lisede ve İtalyan Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapmış ve milletimize binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Prostattan rahatsızlanarak Cerrahpaşa Hastahanesinde tedavi altına alınan G., bu hastalıktan kurtulamıyarak 1 Haziran 1961 perşembe günü vefat etmiş, 2 Haziran 1961 cuma günü Muallimler Birliği ile Vefa Lisesinde meslekdaş ve öğrencileri tarafından düzenlenen ihtifallerden ve Fatih Camiinde kılınan ikindi namazından sonra Edirnekapı Şehitliğindeki âile kabristanına gömülmüştür. 39 yıllık öğretmenlik hayatında derslerine ve eserlerine esas konu olarak Gökalp'i ve onun Türkçülük mefkûresini almış bulunan G., Dr. Tekin, Dr. Rezzan ve Engin adlı üç de evlât yetiştirmiştir. Gökalp'in eserlerini noksansız olarak bastırmayı kendisine borç ve vazife bilmiş olan G., bu hizmet yolunda yıllarca büyük çaba harcamış, Istanbul'da ve Diyarbakır'da başarılı sonuçlar sağlamıştır. G., bâzı yazılarında Ali Süha takma adını kullanmıştır. Ziya Gökalp ile tanışma ve teması «Küçük Mecmua» daki çalışması ile gelişen ve şahsen yazdığı ve yayımladığı kitap ve risaleleri de yalnız Gökalp'e hasreden G. in başlıca eserleri ise şunlardır: *Olup biten Şeyler* [1924]; «Yeni Hilâl» mecmuası [22 sayı, 1925 - 1926]; *Ziya Gökalp'in hayatı ve Malta Mektupları* [1931]; *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* [1939]; *Ölümünün 22. yıl dönümünde Ziya Gökalp* [1946]; *Ölümünün 25. yıldönümü münasebetiyle Ziya Gökalp* [1949]; *Ziya Gökalp diyor ki* [1950]; *Ziya Gökalp, hayatı, sanatı, eserleri* [1952, 2. bas. 1955, 3. bas. 1959, 4. bas. 1963, 5. bas. 1968]; *İki Şâir, İki Âlim* [1953]; *Ziya Gökalp Hakkında Makale ve 10 Fıkra* [1955]; *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Âile Mektupları* [1956].

A. N. GÖKSEL

GÖKSU, Fırat nehrinin kollarından biri. Uzunluğu 150 km dir. Geniş bir beslenme alanının sularını Fırat'a boşaltır. İlk kaynaklarını Engizek ve Nurhak dağlarından (2 000 - 2 500 m) alan G., birçok kollarla beslenir, kış aylarında ve ilkbaharda güçlü bir ırmak görünüşü alır, yazın suları çekilir.

GÖKSU (eski adı: **Koçan**), Erzurum ilinin Karayazı ilçesine bağlı bir bucak. 19 köyü ile birlikte nüfusu 8 182 (1965) dir. Bucak merkezi olan G. köyünün nüfusu 695, denizden yüksekliği 1 740 m dir. Bucak arazisinden Hınıs çayının kollarından olan ve Murat ırmağını besleyen G. deresi geçer. Arazinin bir kısmı düzlük, bir kısmı dağlıktır (2 000 m). Hayvancılık ve tarım geçim kaynaklarıdır. G., yollardan uzak, kışı sert bir bölgede olup, Karayazı kasabasına 30 km ilk bir toprak yol ile bağlıdır. Bu yol ile Erzurum - Ağrı karayolu ile bağlantı sağlanır. Bk. KARAYAZI.

GÖKSU (eski adı: Kalykadnos), Güney Anadolu'da, Finike ovasının kuzey kenarını sınırlayan Toçak dağı (1 223 m) nın güney eteğinde, Dernekyeri mahallesinin doğusunda yeraltından bir çay büyüklüğünde gür olarak çıkan ve güneybatıya doğru 4 km kadar aktıktan sonra, deniz kıyısından 2 km kadar içeride Akçay'a dökülen kısa fakat çok bol sulu dere, Silifke ve Selefke adlarını da taşıdığı gibi, Orta Çağda Saleph adı ile anılmıştır. İmparator I. Friedrich (Barbarossa) (b. bk.) bu nehirde boğulmuştur (1190).
G. nun Elmalı düdeninden beslendiği sanılmaktadır.

GÖKSU. Sakarya ırmağının kollarından biri. Uzunluğu 110 km dir. G., Yirce dağlarından (1 500 m) ilk kaynaklarını alır, Tepeldağ, Allıkaya, Uludağ'dan inen derelerle beslenir, yukarı bölümünde Kocasu veya Kocaçay adını alır, İnegöl'ün kuzeyindeki Hamzabey su rasat istasyonundan sonra (1953 ten beri yapılan rasatlara göre, ortalama akımı 10 m^3/sn, kabarık zamanı 142 m^3/sn ve bu anda su seviyesi 230 cm, çekik zamanı 2 m^3/sn), G. adını alır. Domaniç yaylalarından doğarak birçok kolları İnegöl ovasında birleşen bu su, bu ovadan sonra Boğazköy boğazına girer, bu uzun vadiden sonra Yenişehir ovasından geçer, daha sonra Köprühisar ve Dereyörük boğazlarına girer, daha ileride Sakarya'ya dökülür.

GÖKSU, Seyhan ırmağının iki büyük kolundan biri. Uzunluğu 200 km dir. G., kaynağını Torosların Tahtalı dağlarının güneybatı yamaçlarından alır, yukarı kesiminde Sarız çayı adı ile yer yer yayvan vadilerde akan ve suyu da çok zaman bulanık olan, kış aylarında arasıra donan G., daha aşağılarda dar ve derin vadiler içine girer, çağlayanlar yaparak hızlı akar, yer yer dibe dalar, büyük karstik kaynaklarla beslenir, suları durulaşır. Burada ve daha aşağıda ırmak, bu bölgede *kısık* adı ile anılan birçok dar boğazlara girer çıkar, *subattık* veya *subattığı* denilen yerlerde dibe dalar, yine yüze çıkar, daha aşağıda güçlü bir akarsu olan Yağnık çayını ve başka kolları alarak çok büyür, Seyhan'ın Zamantı ırmağı ile birleştiği yerde tam bir ırmak görünüşü kazanır. Bu kavşak yerinde, Kozan kasabasının 46 km kuzeybatısında, Gökdere köprüsü yakınında, 1938 den beri yapılan su rasatlarına göre, ırmağın ortalama akımı yaklaşık olarak 60 m^3/sn, en çok akım 485 m^3/sn (su seviyesi 355 cm), en az akım 16 m^3/sn dir.

GÖKSU, Güneydoğu Anadolu'da, Mazıdağının güneyindeki dağlardan (1 000 m) çıkan ve Dicle'ye dökülen bir çay. Uzunluğu 100 km ye yakındır. G. çayı, kışın ve

ilkbaharda bol sulu akar, yazın çok çekilir. Mardin Eşiği denilen dağlık yerin batı bölümünden beslenen G., Çınar kasabasının doğusundan geçtikten sonra, Bismil ile Diyarbakır arasında Dicle'ye dökülür. G. dan sulama ve kullanma suyu bakımından faydalanılır.

GÖKSU, Kızılırmak'a karışan ve hidroelektrik bakımından değeri çok olan bir çay. İlk kaynaklarını Akdağ'ın 2 000 m yüksekliklerinden alan bu çay, yukarı kesiminde Ayanözü deresi ile beslenir, fakat esas sularını Sızır köyünden alır ve bu köy ile yanından çıkan birçok gür kaynaklarla akımı artar. 1943 ten beri Sızır (ve bir ara daha yukarıdaki Çat) rasat istasyonlarındaki gözlemlerden yararlanarak akım durumunun elverişli bulunduğu anlaşılan bu sudan 1961 den beri elektrik enerjisi elde edilmeye başlanmış ve bu enerji Kayseri şehri ile çevre kasabalarına ve bir kısım köylere verilmiştir. Bugün G. adı yerine Sızır suyu adı kullanılmaktadır.

GÖKSU, Finike ovasının doğu bölümünde uzanan ve şimdi Alakır çayının aşağı kesimi durumunda bulunan bir dere. 50 - 60 yıl önceki haritalarda Göksu adı ile ayrı bir dere olarak gösterilmiş bulunan bu akarsu, Salır dağı (1 200 m) nın doğusundan ve güneyinden inen sular ve kaynaklarla beslenen oldukça gür bir dere durumunda bulunuyordu. Buna paralel olarak uzanan ve çok daha uzun ve yağış alanı daha geniş bulunan Alakır çayı, aşağı kesiminde denize kadar kuzey - güney doğrultusunda akarken, Hasköy yakınındaki Kırkgöz köprüsünün kemerleri zamanla alüvyonlarla dolarak burada bir çeşit set belirmiş olduğundan, Alakır çayı yolunu değiştirmiş, doğuya doğru bükülmüş, G. mecrasına girerek yine güney doğrultusunu tutmuştur. G. çayından Kumluca ilçesi topraklarının sulanmasında çok faydalanılır.

GÖKSU, Antalya'nın doğusundan geçen Aksu çayına karışan bir dere. Bu derenin kaynakları Sarp dağı ve Kuyucak dağına uzanırsa da, buralardan gelen sular çok fazla olmaz ve kış ayları ile ilkbahar dışında suları azalır, kimisi de kurur. G. deresinin suları, daha sonra birçok gür kaynaklarla artar ve Aksu'ya dökülür.

GÖKSU, Güney Anadolu'da Taşeli yaylalarını geçen, Geyik dağları sıralarından beslenen ve Akdeniz'e dökülen bir ırmak. Uzunluğu 270 km dir. Yağış alanı 10 000 km^2 dir. G. ırmağı, Taşeli yaylalarının sularını toplar, iki büyük kol (Hadım G. yu, Ermenek G. yu) halinde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru derin vadiler içinden geçer, Mut kasabası yakınında birleşir, buradan denize kadar olan bölümünde artık G. ırmağı adiyle akar. Taşıdığı alüvyonların birikmesi ile meydana gelmiş bulunan deltasında Silifke kasabası bulunur.

G. ırmağının iki ana kolundan biri olan Hadım G. yu, ilk kaynaklarını Hadım ilçesinin Taşkent bucağı batısındaki yaylalardan alır, Değirmendere adı ile kuzeye doğru akar, daha ileride bir düdene batar, Dedemköy Bahçesi denilen yerde yine yüze çıkar, Gökbayır denilen yerde doğuya döner, derin vadisi içinde Gökdere adı ile akar. Bu çevrede aldığı güçlü birçok su kaynakları ve derelerle büyüyen ve bir çay durumuna gelerek ancak yazın bazı yerlerinden geçit veren bu ırmak, artık G. adını alır. Burada Eşenler dağı ile Aladağ arasındaki bir yerde yeniden dibe dalan çay, kısa bir mesafeden sonra yine yüze çıkar. Yeniden aldığı birçok kollar ve kaynaklarla büyür, yolu boyunda yer yer yine dibe dalar, 1 - 2 km kadar ileride açığa çıkar, çok derin ve dar boğazlardan geçer, Ermenek G. yu ile birleşir. Burada 1945 ten beri su seviyesi ölçmeleri yapılan Selâmlı istasyonundaki gözlemlere göre, 4 372 km^2 lik yağış alanı bulunan Hadım G. yunun (bu istasyona kadar olan uzunluğu 180 km, ortalama akımı 46 m^3/sn, en çok akım 240 m^3/sn (seviye 200 cm), en az akım 17 m^3/sn dir

G. ırmağının öteki büyük kolu Ermenek G. yudur. Geyik dağları (b. bk.) ndan beslenen bu suyun asıl kaynağı Söbüçimen yaylalarındaki Eğrigöl'dür. Buradaki karstik göllerden olan bu gölün suları dibe iner, 3 km güneyde yüze çıkar, bundan sonra Orhan deresi adı ile akar, ileride büyük kaynaklarla beslenir, derin vadilere girer, doğuya dönerek Gödre çayı adını alır. Bu çay da çok güçlü Beram suyu ile daha da büyür. Çay, buralarda *kapız* adı ile anılan çok dar ve derin vadilere sokulur, birçok gür kollar alır (Mençek suyu, Ermenek'ten geçen Nevahi suyu, Nedre değirmenleri pınarı suyu, Balkusan çayı), daha ileride son derece dar boğazlara girer, çağlayanlar yaparak G. ya katılır. Bu çevrede Evren mevkiindeki su ölçme istasyonu sonuçlarına göre, Ermenek G. yunun yağış alanı 3 500 km^2 (uzunluğu 170 km), 1945 ten beri yapılan rasatlara göre ortalama akımı 58 m^3/sn, en çok akım 450 m^3/sn, en az akım 11 m^3/sn dir.

Hadım G. yu ile Ermenek G. yu, Suçatı adı verilen yerde birleştikten sonra tam bir ırmak görünüşü alır, yaz aylarında bile geçit vermez, birçok yerinde karşıdan karşıya kayıkla geçilir. Buradan başlayarak artık G. adını alır. Irmağın buradan denize kadar olan uzunluğu 90 km dir. Burada da ırmak, yer yer boğazlara girer, genişlemiş yerlerden geçer, yolu boyunda kuzeydeki dağlardan inen başlıca akarsu olarak Kurt suyunu alır, büyükçe deltasından denize dökülür. Kışın ırmak kabarır, yıl içinde türlü bölümlerinden kereste taşınmasında faydalanılır. Bu ırmak hidroelektrik bakımından büyük değer taşır. — R. İ.

GÖKSU, Istanbul'un Anadolu yakasında Boğaziçi'ne dökülen iki akarsuyun adı. Büyük G., doğudaki tepelerin arasından çıkarak, batıya bir vadi içinden inmekte, 1391 de yapılan Anadolu Hisarı (bk. ANADOLU HİSARI) nda Boğaziçi'ne kavuşmaktadır. Küçük G. veya sadece Küçüksu ise 350 m kadar daha güneyden Boğaziçi'ne akmaktadır. İlk Çağda Khalkedon (= Kadıköy) luların bir deniz savaşını önünde kazandıkları Potamōnion'un G. olduğu zannedilir. Bizans devrinde Arethai denilen yer ile Neapolis'in G. vadisinde bulunduğu ve G. yun Arethas olduğu yolundaki hipotezler ise hiçbir inandırıcı dayanağa sahip değildir. Benzeri yerlerin çoğunda olduğu gibi (bk. FİKİRTEPESİ) Tarihöncesi çağlarda G. yun iç kısımlarında bir iskân yerinin, Bizans devrinde de buralarda bir manastır, hattâ bir av sarayının kurulmuş olabileceğine ihtimal verilir ise de, bu gibi tahminleri destekleyecek belirli bir iz henüz bulunmamıştır. G. kıyısında, içerlerde, 8 Eylûl günü ziyaret edilen, evvelce etrafında G. panayırının da kurulduğu Panagia (= Meryem) ayazması benzerleri gibi Türk devrinde ortaya çıkmış bir mukaddes yerdir.

G. yun, kayıkların hayli gerilere kadar ilerlemesine müsait olması, bir akarsu çevresindeki yeşil arazilere aşırı sevgisi olan Türkler tarafından bu vadinin rağbet görmesine yol açmıştır. Bu yüzden G. etrafındaki ulu ağaçlar ve iki akarsu arasında uzanan çimenli ve ağaçlı düzlüğü ile Osmanlı devrinde çok sevilen bir mesire ve teferrüç yeri

GÖKSU Deresi'nden bir görünüş (Osmanlı devrinde)

olmuştur. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda G. yun iki kıyısı boyunca sıralanan sık ağaçlardan bahseder. Bu devirde geride, gül bahçeleri ve köşkler bulunduğuna göre, kayıklar ile G. yun arkalarına doğru gidiliyordu. Eremya Çelebinin yazdığına göre, Sultan IV. Murat (1623 - 1640) Kandilli'ye kadar servi ormanları ile kaplı olan G. çevresini tanzim ettirmiş ve buraya Gümüş Servi adını vermiştir. Vadideki düzlükte iskân yoktu. Buralarda bazı kasırlar ile G. yun içerilerinde, şehrin düzeni ile görevli bostancıların bir ocağı ile camileri vardı. G. kıyısında, deniz yolu ile kolaylıkla gelen buğdayı öğüten devlet değirmenleri olduğu gibi, derenin çamurundan, aranılan testiler yapan çömlekçi atelyeleri de vardı.

G. vadisinde bulunan mesire yerindeki Türk yaşayışı, Istanbul'a gelen bütün yabancı seyyahlar tarafından ilgi ile görülerek seyahatnamelerinde anlatılmıştır. Batılılar G. çevresini Anadolu veya Asya tatlı suyu (Les eaux douces d' Asie) olarak adlandırıyorlardı. Kendilerine Avrupalı görünüşü vermek isteyen, *levantin* denilen azınlık ve yabancı karışımı Beyoğlu ve Galata halkı da bu mesire yerine geldiğinden, Türkler, hakikî Frenklerden ayırmak üzere bunlara *tatlısu Frengi* derlerdi. G. ve Küçüksu'yun dip tarafları ile aradaki düzlük XIX. yüzyıl sonlarına kadar çok büyük bir rağbet görmeğe devam etmiş, cuma ve bayram günleri ile yaz aylarında ayrıca çarşamba ve pazar günleri de G. çevresi başta devlet ileri gelenleri olmak üzere sanat ve zevk erbabı ile yabancı sosyete ve halkın eğlence ve gezinti yeri olmuştur. Burada G. kıyılarında kır gazinoları, kahvehaneler, orta oyunu sahneleri, hattâ Alman üslûbunda otel - birahaneler yapılmıştır. Böyle bir otel harabesi G. yun arka taraflarında hâlâ durmaktadır.

Türk şehir hayatında G. yun rolü, yerli ve yabancı edebiyatta çok önemli bir yer tutar. Önceleri şiir ve şarkılarda, sonraları roman ve hikâyelerde güzellikleri tasvir edilen G., günümüzde ise Boğaziçi'nin kaybolan ihtişamını anan hâtıralarda geçmektedir. Nedim, Enderunlu Vâsıf, Recaizade Ekrem, Ahmet Rasim, Saffetî Ziya, Halit Ziya Uşaklıgil, Yahya Kemal Beyatlı, Ruşen Eşref Ünaydın, Abdülhak Şinasi Hisar, Semiha Ayverdi, yabancılardan Pierre Loti ve daha birçokları G. dan eserlerinde bahsederler.

G. 1909 da bir taşmadan sonra ihmale uğramış, birbirini takip eden harp yılları ve arkasından yaşayışta meydana gelen değişiklikler yüzünden 1920 den sonra mesire yeri olarak önemini kaybetmiştir.

G. yun kıyısındaki yalılar, arkadaki köşkler yıkılmış, ahşap köprülerin yerini beton köprüler almıştır. Bu bölgeye güzelliğini sağlayan ağaçların çoğu kesilmiş, gelişigüzel yapılan binalar ve tesisler G. çevresinin tabiî park görünüşünü yok etmiştir.

Bugün artık tabiî güzelliğini kaybetmiş olmakla beraber, iki akarsu arasında kalan düzlük, kısmen de olsa çayır halinde durmaktadır. İki G. da dolaşan gezinti kayıkları ve ulu ağaçlar kalmamış ise de, Mayıs - Eylûl arasında burası şehir halkının açık hava ihtiyacını karşılar. G. kıyısında sıra halinde büyük kazanlarda mısır pişirilmesi, eski G. mesiresi geleneklerinin son kalıntısıdır.

GÖKSU KASRI

Patrona ayaklanması (1730) ile harap olan ve bir süre için unutulan Kâğıthane mesiresi yerine I. Mahmut (1731 - 1754) G. mesiresini tercih ettiğinden, Sadrazam Divitdar Mehmet Paşa H. 1165 (1751 - 1752) de G. kıyısındaki ufak köşklerin yerine 840 zîralık bir arsa üzerinde muhteşem bir kasır ile bir havuz ve selsebil yaptırmıştır. Bu vadide ok talimi yapan ve adlarına nişantaşları dikilen III. Selim ile II. Mahmut G. kasrını tamir ettirmişlerdir. G. kasrı Thomas Allom (b. bk.) un gravüründe (1838) bu devirdeki biçimi ile görülür. Sultan Abdülmecit G. kasrını yıktırtarak H. 1273 (1856 - 1857) de yerine şimdiki binayı yaptırtmış, fakat dış görünüşünü sade bulan Abdülâziz, kasrın cephelerini fazla ağır kabartmı süsler ile kaplatmıştır. Aynı sultan 1862 de Gal prensi (sonraları VII. Edward) ne burada bir öğle yemeği vermiştir. Ancak kısa süreli olarak, padişahın gündüzleri birkaç saat kalması için bir *biniş kasrı* olarak yapılan G. kasrı, bir bodrum üzerinde iki kattan ibaret olup, her katta bir sofaya açılan odalardan ibarettir. Cepheleri kaplayan, muayyen bir üslûbu aksettirmeyen aşırı derecede kalabalık kabartma süsler G. kasrına neşeli bir görünüş vermektedir. Bahçeyi çeviren dökme parmaklık ile bahçe kapılarının mermer söveleri de aynı derecede süslüdür. G. kasrı 1968 - 1969 kışında tamir edilmekte idi. G. kasrının kuzey tarafına ve hemen yakınına III. Selim mermerden çok güzel bir çeşme ile bunun bitişiğine dört basamak merdivenle çıkılan bir namazgâh sofası yaptırmıştır. Valide Mihrişah Sultan hâtırasına H. 1221 (= 1806) de yapılan bu dört cepheli meydan çeşmesinin, geniş saçağının alt sathı da çok nadir rastlanır bir özellik olarak kabartmalar, süslü mermer levhalar ile kaplıdır. Üstünde ise küçük bir ana kubbe ile daha ufak, dört süs kubbeciği vardır. Kasrın karşısında olan, Valide Mihrişah Sultan için yaptırılmış Küçüksu Mescidi ise 1956 da yıktırılarak ortadan kaldırılmıştır. — S. E.

GÖKSUN, Maraş iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 37 616 (1965), yüzölçümü 1920 km² dir. İlçe merkezinin nüfusu 4 511, ilçeye bağlı köy sayısı 52, kasabanın denizden yükseldiği 1 240 m dir. İlçenin Çardak adlı bir bucağı vardır. İlçede nüfusu 2 000 olan bir büyük köy (Büyük Kızılcık), 1 000 den çok nüfuslu 6 köy (Kanlıkavak, Değirmendere, Taşoluk, Bozhüyük, Ericik, Karadut) bulunmaktadır. G. ilçesi Maraş ilinin kuzeybatı bölümünde geniş bir yer kaplar. Adana ve Kayseri illerine sınırı vardır.

İlçe arazisi, Maraş ilinin batı bölümünde, Kayseri ile Maraş arasında olup çok yerinde dağlık ve sarptır. Torosların bir bölümü olan buradaki dağların (Binboğa, Dibek, Armut dağlarının G. Ovasına doğru yaklaştıkları yerler) çok yeri kalker yapılı kıvrım dağları olup, yükseklikleri 2 000 - 2 500 m dir. Bu dağların arasında G. Ovası (1 200 m) uzanır. Yeni alüvyonlarla örtülü bulunan bu ovanın kuzeydoğu - güneybatı uzunluğu 20 km, enliliği 3 - 5 km kadardır. G. Ovası adı ile anılan bu düzlük, G. çayının kaynak kollarının birleştiği girintili çıkıntılı dar bir ova ve bir çöküntü alanıdır. Kuzeydoğudaki Afşin ve Elbistan ovalarından dar vadilerle ayrılmıştır. Yüksek dağlar arasındaki bir çöküntü alanı durumunda bulunan bu ovaya çevredeki dağlardan birçok dereler iner, ovada birleşerek G. çayını meydana getirirler. İlçe dağlarının çok yeri ormanlıktır. Bu ağaç topluluklarından çam, sedir, köknar, meşe, ardıç, bazı yerlerinde de katran ağaçları önemli yer tutar. G. Ovası ile bu ova çevresindeki vadi tabanlarında tahıl (buğday, arpa, çavdar, mısır), bir miktar sebze (çokça fasulye) ve meyve elde edilir. Dağlık yerlerde hayvan beslenir.

İlçenin başlıca akarsuları G. Çayı ve kollarıdır. Kasabanın bulunduğu ovada yazlar kurak ve sıcak, kışlar soğuk olur. Yüksek yayla ve dağlık bölüm yazın da serindir. Buralarda güzel su kaynakları vardır. İlçe arazisi bol yağış alır. Yıllık yağış tutarı 750 - 1 000 mm olup, kışın kar yağışları önemli yer tutar, zaman zaman şiddetli tipiler olur.

G. kasabası aynı addaki ovanın kuzey kenarı yakınında bir tepeciğin üzerindedir. Kasabanın batısından, kaynaklarını Binboğa dağlarından alan Törbüzek suyu, 2 km kadar doğusundan Kömürsuyu geçer. Bu dağ kasabası küçük bir ilçe merkezi olarak kalmış, ekonomi bakımından yeterince gelişememiştir. Kasabada her hafta hayvan ve eşya pazarları kurulur. Kasabanın suyu kaynaklardan sağlanmıştır. İlk ve orta okulları, sağlık merkezi vardır.

G. ve çevresi çok eski bir yerleşme merkezidir. Çevrede eski devirlerden kalma birtakım yıkıntı yerleri (Çürükkale, Fındıklı Kaynak, Çukurhisar, Çataltepe Kalesi, Ziyaret Kale, Mal Tepesi) bulunmaktadır. Eski Çağda burada Cucuse (Cucusus, Kokussos) adlı bir kasaba bulunmaktaydı. Bugün G., düzgün ve motorlu taşıtların her mevsimde işleyebildiği karayolları ile bir yandan Sarız ve Pınarbaşı üzerinden Kayseri'ye, öte yandan Maraş'a ve Elbistan üzerinden de Malatya'ya bağlıdır. — R. İ.

GÖKSUN'dan bir görünüş

GÖKSUN ÇAYI, Ceyhan ırmağının kollarından biri. Binboğa dağlarından inen kaynak kolu Kömür Suyundan Ceyhan ırmağına döküldüğü yere kadar uzunluğu 115 km kadardır. Yağış alanı, yaklaşık olarak 1 387 km² dir. G. çayı, kaynağını Binboğa dağlarının Tozlu tepesi (2 830 m) nin kuzeybatı yamacından alır, birkaç km aktıktan sonra güneye dönerek Aksu deresi adı ile akar, burada İncilikız deresini ve güneye doğru her iki yandan birçok dereleri alır. Bu başlangıç bölümünde Kozlutepe'nin batı eteğinden birkaç değirmeni döndürecek güçte olan Kömürün Gözü suyunu alarak büyür, artık derin vadiler içine girer, Göksun Ovasına kadar çağıltılarla akar, ilkbaharda geçit vermez, sadece yaz aylarında biraz çekilir. Kozlutepe'den Gök- sun Ova sına kadar olan bölümünde Kömür Suyu adı

ile anılan bu coşkun dere (boyu 50 km), ovada yine Binboğa dağlarından beslenen Törbüzek deresini, güneyden inen Uşunkele suyu ile Azmak ve Çam derelerini alarak büyür, keskin bir dirsekle doğuya döner ve artık asıl G. Ç. buradan başlayarak Ceyhan ırmağına kadar uzanır.

G. Ç., Ceyhan ırmağının önemli kollarından biri olup, bu çayın karışması ile Ceyhan çok büyür. G. Ç., özellikle ilkbaharda ve yaza doğru dağlardaki karların erimesi ile beslenir ve kabarır. Göksun - Elbistan şosesinin 5. km sindeki köprü yakınında 1952 den beri yapılan su ölçmelerine göre, çayın akımı 30 - 40 m^3/sn olmuş, (1958 Nisanında 104 m^3/sn) yazın ve güzün ise 2 m^3/sn ye inmiştir. En büyük akımın olduğu Mart ve Nisan aylarında (70 - 115 m^3/sn) su kabardığı zaman seviyesi 1,5 kadar yükselmektedir. G. Ç. nın yukarı kesiminde bol olarak alabalık üremektedir. Bk. GÖKSUN. — R. İ.

GÖKTAŞ (aski adı: **Murgul**), Artvin ilinin Borçka ilçesine bağlı bir bucak. 8 köyü ile birlikte nüfusu 9 804 (1965) tür. Bucak merkezi olan Göktaş kasabasının nüfusu 3 443, denizden yüksekliği 800 m dir. Arazisinin çok yeri dağlık (2 000 - 3 000 m) ve ormanlık olup, Murgul (Göktaş) suyu bu bol yağışlı dağların sularını Çoruh ırmağına boşaltır. Hazırlıklarına 1936'da başlanıp 1951'de işletmesine geçilen Etibank Murgul Bakır İşletmesi buradadır. Burada bakır cevherleri dağlık yerden çıkarılarak bir havaî hat ile fabrikanın bulunduğu yere taşınılır. Bu dağlardaki bakır cevheri rezervinin 15 milyon tona yakın olduğu sanılmaktadır. Yeni yeni birçok sondajlar da yapılmıştır. Bu işletmeden elde edilen bakırın çoğu dış ülkelere satılır. Burada çıkarılan bakır cevherinin tonunda 12 gr altın, 600 gr gümüş vardır. Günlük istihsal 30 tondan çoktur. Bakır işletmesi alanında modern tesisler kurulmuş, güzel bir kasaba gelişmiştir. G. bucağı Artvin - Borçka - Hopa karayoluna 18 km lik bir yol ile bağlıdır. Bk. BAKIR, ETİBANK, MURGUL.

GÖKTEPE (eski adı: **Fariske**), Konya ilinin Ermenek ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 12 236 (1965) dır. Bucak merkezinin nüfusu 2 316, denizden yüksekliği 1 250 m dir. Bucak köylerinden Sarıveliler 2 000 den çok nüfuslu olup, 3 köyü de 1 000 den fazla nüfusludur. Bucak arazisi yüksek dağlıktır. Güneyinden Ermenek Göksuyu geçer. Yer yer orman ve fundalıklar vardır. Geçim kaynakları arasında hayvancılık, tarım ve ormandan faydalanma bulunmaktadır. Mut - Ermenek - Hadım yoluna 7 km lik bir toprak yol ile bağlıdır. Bk. ERMENEK.

GÖKTEPE, Istanbul ilinin Eyüp ilçesine bağlı bir bucak. Bk. EYÜP, GAZİ OSMAN PAŞA.

GÖKTEPE (eski adı: **Belenye**), Muğla ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. 9 köyü ile birlikte nüfusu 5 057 (1965) dir. Bucak merkezi olan G. 1 183 nüfuslu, denizden yüksekliği 550 m dir. Bucak arazisi dar ve derin vadilerin, boğazların bulunduğu, ormanlarla kaplı, dağlık (1 000 - 1 500 m) bir alandır. Geçim kaynakları arasında tarım, hayvancılık ve ormandan faydalanma vardır. Muğla'ya 70 km lik virajlı toprak yollarla bağlıdır. Bk. MUĞLA.

GÖKTEPE, Türkistan'da Teke aşiretinin yaşadığı Ahalteke vadisinin merkezinde, Türkistan demiryolu üzerinde, Aşkâbâd (b. bk.) vilâyetine bağlı tarihî bir kale ve şehir tipinde bir Türkmen kasabası. Kopet Dağı eteklerinde, münbit bir vadide kurulmuştur. Bugün bağları, şarapları ve elverişli toprağından tuğla yapan imalâthaneleri ile ünlüdür. G. nin asıl büyük şanı ve şöhreti ise, Türkistanlıların Rus istilâsına karşı yaptıkları mücadelenin son kalesi ve tarihî âbidesi, kahramanlık destanlarının yazıldığı bir gazi belde oluşundadır. G. önündeki savaşlar, bütün Türkistan içinde, Rusların bayrak ve top kaybettikleri yegâne muharebedir. Sovyet ansiklopedileri dahi G. den şöyle bahsetmektedirler: «Rus Çarlığına karşı yaptıkları istiklâl mücadelesinde (1870 - 1881) Teke Türkmenlerinin istinat noktasını teşkil etmiş bulunan bu kale, her iki tarafın muazzam zayiat vermelerine sebep olan şiddetli savaşlardan sonra, General Skobelev kıtaları tarafından zaptedilmiştir (Ocak 1881). G. nin zaptı, bütün vadinin işgalini de kolaylaştırmıştır.»

«XIX. yüzyılın 80. yıllarında Rus çarları tarafından Türkmenistan'ın sömürgeleştirilmesi işi tamamlandı. Bunu 40 yıl devam eden şiddetli tahakküm ve müstemlekecilik istismarı takip etti.»

«Türkmenistan'ın istilâsı akla ve hayale gelmeyen mezalim hâlinde cereyan etmişti. Meselâ, G. nin zaptından sonra kalenin binlerce müdafii, General Skobelev'in emriyle kılıçtan geçirilmiştir.»

Göktepe Müdafaası: Türkmen Türklerinin ve bütün Türkistan'ın son müdafaa kalesi olan G., Çarlar Rusyası'nın istilâsına karşı uzun süren kahramanca bir savunmadan sonra, eşit olmayan şartlar içinde yapılan bir savaşa daha çok dayanamayarak, 12 Ocak 1881'de teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu feci sonuca, Türkistan Türklerinin devamlı savunma savaşları takaddüm etmiştir: 1783 - 1797 yıllarında Sırım Batur idaresindeki umumî millî direniş, 1836 - 1838'de İsatay Tayman idaresinde gelişen geniş ölçüdeki halk isyanı; Sultan Kenesarı Kasım'ın, Kazak Türklerinin küçük, orta ve büyük ordularını birleştirerek 1837 den 1847 ye kadar on yıl süren savaşlar bu kabildendir.

Türkistan Türklerinin kendi millî varlıklarını, millî istiklâl ve hürriyetlerini korumak uğrundaki bu ölüm dirim savaşında G. nin Türkmenler tarafından kahramanca müdafaası, fevkalâde bir tarihî önem taşımaktadır.

1877 - 1878 Türk - Rus savaşlarından ve Berlin Konferansından sonra, Rus dış politikasının ağırlık merkezi yine Türkistan'a intikal etmiştir: General Lomakin ve General Lazarev kumandasındaki Rus orduları Etrek ırmağı boyunca askerî hareketlere yeniden başladılar. Türkmenler, düşmanı püskürtmek için Nurberdi Han'ı, onun ölümü üzerine de Tıkma Serdar'ı kendilerine kumandan seçmişler ve G. nin birkaç kilometre uzağındaki Dingil Tepe'de bir savunma hattı tesis etmişlerdir. 28 Ağustos 1878'de Dingil Tepe savaşlarında Rus ordusu tam bir hezimete uğramış, kurtulabilen Ruslar Kafkasya'ya tahliye edilmişlerdir. Türkmenlerin Dingil Tepe'deki parlak zaferi bütün Türkistan'da halkın istiklâl azmini kuvvetlendirmiştir. 28 Ağustos 1879'da Rus ordularının yeni bir saldırısı başlamıştır. General Lomakin 11 Eylûlde yeni takviye istemek zorunda kalmış, G. nin zaptı planı 1880'de Ruslar tarafından yeniden düzenlenmiştir. General Skobelev başkumandanlığında büyük bir seferî ordu hazırlanmış, Hazar sahilindeki Kızılsu (Krasnovodsk) hareket noktasından başlayan bir demiryolu inşasına girişilmiştir. Skobelev'in karargâhı Kızılsu'dan 300 km mesafede kurulmuş ve buraya altı ay zarfında 16 milyon kg ı aşan mühimmat ve erzak yığılmıştır. G. müdafii Türkmenlerin kaleye topladıkları muharip sayısı 30 bin kadardı. Fakat bunlardan ancak 5 bini silâhlıydı ve kalenin müdafaası için bir tek topa sahiptiler. İstilâ ordusu yaklaştıkça G. müdafileri bir-

kaç başarılı karşı taarruzda bulunmuşlar; General Kuropatkin ve General Terseviç kumandasındaki Apşeron alayını tersyüz edip, bozguna uğratmışlardır. General Terseviç de bu çarpışmalarda maktul düşmüştür. Kaleyi top ateşi ve cephe hücumu ile alamayacaklarını anlayan Ruslar, hileye baş vurmuşlar, lâğımlar vasıtasiyle kale hisarlarına yaklaşarak patlayıcı maddeler koymuşlar ve Türkistan müdafilerinin son tutanağını havaya uçurmuşlardır. Ancak 12 Ocak 1881'de Türkmenlerin insan gücü üstünde cesaret ve kahramanlık gösterdikleri kanlı bir boğuşmadan sonradır ki, G. nin alınması mümkün olmuştur. Tekelilerin anudane direnişini, Rusların yalnız sayıca ve teknik alanda mevcut kahir üstünlükleri kırabilmiştir. Kuvvetlerin ve malzemenin çok eşitsiz olduğu bu savaşta Tıkma Serdar, Mahdumkulu Han, Murat Han ve Kacar kumandasındaki kahraman G. müdafileri çekilmek zorunda kalmışlar ve bu destanî müdafaada 20 binden fazla Türkmen şehit düşmüştür.

G., Türkistanlıların hür ve müstakil millî hayat uğrundaki mücadelelerinde ebedî bir sembol olmuştur.

Bibliyografya: *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* [I. bas., cilt IV ve XV, Moskova 1926 ve 1929]; *Literaturnaya Entsiklopediya* [Edebiyat Ansiklopedisi, cilt XI, Moskova 1939]; *Küçük Sovyet Ansiklopedisi* [Moskova 1940]; Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan: *Türkili Tarihi* [Türkistan ve Yakın Mâzisi, Istanbul 1943]; *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* [II. bas., cilt X, Moskova, 1952]; Baymirza Hayit: *Turkestan* [Darmstadt, 1956]; A. Richard Pierce: *Russian Central Asia, 1867 - 1917* [London, 1960]; Murat Taçmurat: *Şanlı Gök - Tepe Müdafaası'nın 75. Yıldönümü* [Dergi, 2. Yıl, No. 4, Münih 1956]; Eugene Schuyler: *Turkistan* [New York, 1966]; Dr. Edige Kırımal: *Türkistan Tarihi* [Dergi, 14. yıl, No. 53, München, 1968]; Terentiev: *İstoriya zavoevaniya Sredney Azii* [III, 157 v. d.]. — F. T.

GÖKTULGA, Fahri Celâl (Celâleddin) (doğ. Istanbul 1895), Türk doktoru ve hikâyecisi. Babası hariciye memurlarından Ahmet Celâleddin Bey, annesi Lâmia Hanımdır. Orta tahsilini Mercan İdadisinde yapan G., 1918 de Tıbbiye - i Mülkiye-i Şâhâne'yi tamamlayarak doktor çıkmıştır. Eski Toptaşı Tımarhanesinde asabiye ve akliye asistanı ve mütehassıs olmuş, burada ve Bakırköy Akıl ve Sinir Hastahanesinde klinik şefliği yapmıştır. Daha sonra Manisa ve Bakırköy hastahanelerinde başhekimlik etmiştir. Patolojik psikoloji ile ilgili *Kekemelik bahsinde yeni görüş* [1937] gibi meslekî etüt ve makaleler de yayımlamış bulunan G., henüz tıp öğrencisi iken küçük hikâyeleriyle edebiyat alanına girerek hikâyeciliği hekimlikten üstün tutmuş ve kısa zamanda bu yolda tanınmış ve ün yapmıştır. *Fuzulî'nin mizacı*'nı tez olarak işleyen G., küçük hikâyelerden mürekkep *Talâk - ı selâse* [1923]; *Kına gecesi* [1927] kitaplarını çıkarmış, halk için kaleme aldığı bir uzun masalı *Keloğlan Çanakkale Muharebelerinde* adiyle Matbuat Umum Müdürlüğü Halk Kitapları Serisi arasında yayımlanmıştır [1939]. G., çok ve devamlı yazan bir edip sayılmasa da, bu doktor sanatçının F. Celâleddin imzasiyle edebiyatımıza I. Dünya Harbi yıllarında kazandırdığı ve mahallî hayatımızın millî gelenek ve özelliklerinden, tarihimizden alınmış konu, vaka ve renklerle ördüğü hikâyeleri, dil kuvveti ve üslûbu bakımından da sanat değeri üstün olan edebî eserlerimizdendir. Eserleri hakkında Nihad Sami Banarlı, Zahir Güvemli ve Yaşar Nabi Nayır'ın tahlillerine rastlanan G. nın ilgi uyandırmış diğer eserleri şunlardır: *Eldebir Mustafendi* [1943]; *Avur Zavur Kahvesi* [1948]; *Salgın* [1953]; *Rüzgâr* [1955]. — F. T.

F. C. GÖKTULGA

GÖKTÜRK, Hüseyin Avni (doğ. Pertek, Niğde 1901), Türk hukuk doktoru ve devlet adamı. İlk ve orta tahsilini Pertek ilk okulu, Niğde orta okulu ve Konya Lisesinde yapan G., yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde ve Cenevre Hukuk Fakültesinde tamamlamış; hukuk doktorasını (1930 - 1933) Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesinde hazırlayarak, Cenevre Hukuk Fakültesinde vermiştir. Istanbul'da üniversite öğrencisi iken, bir yandan da Alyans - İzrailit Azınlık Okulu'nda Türkçe öğretmenliği ve Türk Tarih Encümeni sekreterliği yapan G., fakülteyi bitirince, Ankara'da yeniden kurulan Devlet Şûrasında yardımcı ve sözcü olmuş; 1928 - 1937 yıllarındaki Avrupa tahsilinden dönünce de Adliye Vekâleti Ceza İşleri Müdür Muavinliği, Ankara Sulh Hâkimliği vazifelerinde bulunmuş, Ankara Hukuk Fakültesine doçent ve profesör olmuştur. Aynı zamanda Siyasal Bilgiler Fakültesinde de profesörlük etmiştir. 1946'da Hukuk Fakültesi profesörlüğü devam etmek üzere Çalışma Bakanlığı müsteşarlığına atanan G., 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den Niğde milletvekilli seçilmiş, Bütçe Komisyonunda üye olarak çalışmış ve 1955'de Adalet Bakanı olmuş; aynı zamanda 5 ay süre ile İç İşleri Bakanlığına ve kısa bir süre Millî Savunma Bakanlığına vekâlet etmiştir. 1957 seçimleri sonunda Millî Emniyet Hizmetleri başkanlığına getirilmiş, 1958'de Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası yönetim kurulu başkanı olmuş ve 27 Mayıs İhtilâline kadar burada vazife görmüştür. Yassıada ve başka mahallerde 7 ay kadar süren tutuklu devre yüz akı ile sona erince G., Adalet Partisi saflarında yeniden politikaya girmiş ve 1966'da Niğde'den Cumhuriyet Senatosuna üye seçilmiştir.

H. A. GÖKTÜRK

Bir Türk milliyetçisi olarak, gençlik yıllarında ve politika hayatında, önce Istanbul'da Mehmet Halit Bayrı'nın çıkardığı «Anadolu» mecmuası çevresinde gelişen «Anadoluculuk» fikir cereyanına katılan G., daha sonra Ankara'da Remzi Oğuz Arık, Şevket Raşit Hatiboğlu (b. bk.) gibi arkadaşlariyle beraber yayımladıkları «Millet» mecmuasının

sahip ve yazarlığını yapmış; «Dönüm» mecmuasını çıkararak, «Çığır» ve «Ülkü» dergilerine de yazılar yazarak o yıllardaki Marks'cı dergilerle ve üniversitedeki komünizm faaliyetleriyle müsbet sonuçlu fikir mücadelesinde bulunmuştur.

1946 - 1956 yıllarında Kanada'da (Montreal), İsviçre'de (Cenevre) ve İtalya'da (Roma) toplanan çeşitli milletlerarası konferanslara katılmış bulunan G. ün, telif ve tercüme 25 kadar irili ufaklı eseri yayımlanmıştır. Ayrıca Bükreş ve Paris'te Fransızca olarak çıkmış bazı travayları da vardır. Başlıca eserleri: *Miras hukuku* [1937; 2. bas. 1947, 3. bas. 1955]; *Şahsın hukuku* [1942; 2. bas. 1945, 3. bas. 1954]; *Âile hukuku* [1943; 2. bas. 1955]; *Borçlar hukuku* [1. kısım 1946, 2. kısım 1951]; *Aynî haklar* [1949].

GÖKYAY, Orhan Şaik (doğ. İnebolu, 16 Temmuz 1902), Türk şâiri, edebiyat öğretmeni ve tarihçisi. Babası, Filibe'nin Çırpan ilçesi Uysal köyünden muallim Mehmet Cevdet Efendi, annesi Şefika Hanımdır. İlk öğrenimini Kastamonu'da yapan G., orta öğrenimine Kastamonu ve Aydın liselerinde devam etmiş, 1919 - 1920 ders yılında Ankara Darülmuallimînine girmiş ve 13 Temmuz 1922'de buradan mezun olmuştur. Giresun'un Pir Aziz (Abdal) nahiyesi ilk mektebinde, Samsun İstiklâl ilk mektebinde, Balıkesir Hacı İlbey ilk mektebinde öğretmenlik yapmıştır. 1 Eylûl 1926'da imtihanla Kastamonu Lisesi son sınıfına giren G., 30 Haziran 1927'de lise mezunu olarak Istanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine ve Yüksek Muallim Mektebine girmiştir. 15 Ekim 1930'da üniversite öğrenimini tamamlayan G., 29 Mart 1931'de Kastamonu Lisesi edebiyat öğretmeni olarak tekrar çok sevdiği öğretmenlik mesleğine dönmüştür. Malatya Ortaokulu, Edirne, Ankara lise ve öğretmen okullarında, Musiki Muallim Mektebi ve Kırıkkale Askerî Lisesinde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapan G., 23 Eylûl 1936'da Eskişehir Lisesi müdürü ve edebiyat öğretmeni olmuş, 1937 Nisanında Bursa Erkek Lisesi edebiyat öğretmenliğine, 1939 Haziranında Ankara Musiki Muallim Mektebi (1941'de Devlet Konservatuvarı) müdürlüğüne gelmiştir. G., burada büyük bir aşkla çalıştığı yıllarda, Türk Konservatuvarının tarihçesini yayımlamış ve Necil Kâzım Akses (bk. TÜRK MUSİKİSİ) ve Ulvi Cemal Erkin (b. bk.) tarafından bestelenmiş:

O. Ş. GÖKYAY

Şahlanıp şu dağların köpüren sularından
Tutuşan gönüllere ses verdik zaman zaman
Çalkanır içimizde ufka çarpan bir umman
İlham olur çağıldar şarkımızda bu vatan

kıtasiyle başlayan ve:

Vatan senden alıp da sana verdik armağan
Suyundan toprağından göğünden bayrağından

nakaratı ile devam eden *Konservatuvar marşı*'nı kaleme almıştır. G., 31 Mayıs 1944'te, sonradan Irkçılık - Turancılık diye adlandırılan dâva için tutuklanıncaya kadar bu önemli sanat müessesesini başarı ile yönetmiş ve geliştirmiştir. Ankara'da, Sabahaddin Ali'ye «komünist, vatan hâini» dediği için dâvası görülen sınıf arkadaşı Nihâl Atsız'ı evine misafir ettiği için tutuklanıp Istanbul Emniyet Müdürlüğüne gönderilmiş, altı ay müddetle burada, 500 mumluk elektrik ışığı altında tutulmak dahil, «tabutluk» denilen dar hücrelerde çeşitli işkencelere uğratılmıştır. Daha sonra 22 sanıkla 1 Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi huzuruna çıkarılan G., muhakeme sonunda Askerî Temyiz Mahkemesinin bozma kararı ile ve bütün arkadaşlariyle beraber beraat etmiştir. Daha sonra Galatasaray Lisesi edebiyat öğretmenliğine getirilen G., 31 Ağustos 1951'de Londra öğrenci müfettişliği ve kültür ataşeliğine tâyin olunmuş ve 1954 Haziranına kadar bu vazifede kalmıştır. Yurda dönüşünde Istanbul Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğine verilen G., 1959 Eylûlünde Türk dili ve edebiyatı okutmak üzere Londra Üniversitesinde School of Oriental and African Studies'de vazife almış ve 1962 Eylûlüne kadar burada çalışmıştır. Istanbul Eğitim Enstitüsündeki öğretmenliğine dönen G., 13 Temmuz 1967'de emekliye ayrılmıştır.

Şiir zevkini, edebiyat öğretmeni bulunan babasından alan ve ilk şiirlerini Kastamonu Lisesi öğrencisi iken «Açık Söz» gazetesine veren G., İzmir işgal edilince, Ankara'da çıkan «15 Mayıs» gazetesinde *İzmir'e tahassür* adlı vatan sevgisi dolu manzumesini yayımlamıştır. Bundan sonra türlü dergilerde, çoğu lirik - epik yolda, halk edebiyatımızla olan ilgisinden ötürü, halk şâirleri tarzında ince, güzel şiirleri yayımlanan G., çok kere ilhamını bugünkü ve dünkü millî duygularla beslemiştir. G. ın hece vezniyle ve halk ağziyle yazdığı koşmalarında, engin Türk halk ikliminin millî havası hâkimdir. Daha 1924'te, Balıkesir'de öğretmen bulunduğu sıralarda çıkardığı «Çağlayan» mecmuasında *Aya Mektuplar* başlıklı nesirleri, aruzla ve takma adla yayımlanmış şiirleri vardır. 1937'de Bursa'da yazdığı:

Bu vatan toprağın kara bağrında
Sıradağlar gibi duranlarındır;
Bir tarih boyunca onun uğrunda
Kendini tarihe verenlerindir

kıtasiyle başlayan *Bu Vatan kimin?* şiiri, bugün kahramanlık duygularımızla meşbu toplantı ve törenlerde en çok okunan Türk kahramanlık şiirlerinden biridir.

G. ın henüz kitap halinde toplanmamış şiirleri «Yarın», «Çığır», «Atsız Mecmua», «Orhun», «Kopuz», «Yücel», «Ülkü», «Çağrı», «Türk Dili» gibi dergilerde yer almıştır. Bunlar arasında *Budin Türküsü*, *Bayburt Türküsü*, *Maraş Türküsü* gibi şiirleri ile dünün ve bugünün duygularını dile getiren G., *Yas*, *Çağrı*, *Netsem yolu yok* gibi şiirleri ile de Atatürk'ün ölümünden sonra duyulan acılara kahramanlık duyguları içinde bir teselli aramıştır. Almanca, İngilizce, Arapça ve Farsça bilen ve edebiyat alanındaki araştırmaları, tercümeleri ile de tanınan G. ın başlıca eserleri şunlardır: *Dede Korkut* [1938]; *Bugünkü dille Dede Korkut hikâyeleri* [1939]; *Devlet Konservatuvarı Tarihçesi* [1941]; *Kâbusnâme* [1944, 2. bas. 1967]; *Kâtip Çelebi hâtıra kitabı* [1957]; *Kâtip Çelebi'den seçmeler* [1968]; Ahmed Rasim'den: *Eşkâl - i Zaman* [1969]; G. Jacob'dan: *Türklerde Karagöz* [1938]; Paul Wettek'ten: *Menteşe Beyliği* [1944]; Brackelmann'dan: *İslâm devletleri tarihi* (henüz basılmamıştır); C. Brentano'dan: (Suad Yakup Baydur'la birlikte) *Yiğit Kasperl ile güzel Annerl'in hikâyesi* [1948]; aynı yazardan: *Gockel, Hinkel ve Gackelaya* [1959]; Oscar Wilde'dan: (eşi Ferhunde Gökyay'la birlikte) *Doryan Grey'in portresi* [1937, 1968]. — F. T.

GÖKYEL (Fr. Vent du Nord): bk. POYRAZ.

On yedinci cildin sonu

ON YEDİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
89	2	34	Juenes	Jeunes
126	1	54	1647	1637
128	2	36	104 atış yapmak	104 uçak düşürmek
138	2	14	Kalküta	Kaliküt
139	1	20	GAMBABA	GAMBARA
140	1	24	Rikitea şehridir.	Rikitea'dır.
142	2	4	(337 828)	(532 600, 1966)
143	1	6 - 7	Emevî hâkimiyeti sırasında	silinecek
144	1	3 - 4	Kral naibi sıfatiyle Delhi anlaşmasını imzalamış	Kral naibi vasıtasiyle Delhi anlaşmasının imzalanmasını sağlamış
144	1	40	GAMEN	GANEM
154	2	44	(1879 - 1915)	(1847 - 1924)
161	1	6	H. 928/1684	H. 928/1521
163	1	8	tenkit için	tenkit ettiği için
164	1	51	el Numan'ın	en Numan'ın
166	1	7	Amir b. Su'sa'a'lara	Amir b. Sa'sa'a'lara
169	2	54	(Württember 1970 - Stuttgart 1954)	(Württemberg 1870 - Stuttgart 1953)
172	2	20	(ölm 1889)	(Cousances 1836 - Cousances 1889)
172	2	32	açılmıştır. (dan sonra ilâve)	G., Istanbul'u, 1872'de inşasına başladığı tünele kavuşturunca Osmaniye ve Mecidiye nişanlarıyle taltif edilmiştir. 1911 yılında her biri beş lira kıymetinde 33 000 hisse senedine münkasım 165 000 lira sermaye ile Osmanlı Şirketi namı altında yeni tünel işletmesi meydana geldi. İmtiyaz müddeti 31 Ocak 2000 yılına kadar idi. 3643 sayı ve 12 Haziran 1939 tarihli kanunla şirketin menkul ve gayri menkul bütün mal, hak ve menfaatleri 175 000 lira mukabilinde hükûmete devir ve teslim edilmiş ve 3645 sayı ve 16 Haziran 1939 tarihli kanunla da Tünel İşletmesi İdaresi'ne intikal etmiştir.
177	1	14	5,7	7.5
178	2	5	GAYRİ SAFİKAZANÇ	GAYRİ SAFİ KAZANÇ
180	2	51	GAZAL, Bahr	GAZAL, Bahr - ul
181	2	37	Sultan	İlhan
181	2	60	Ramle	Remle
183	2	31	(1170 - 1180)	silinecek
183	2	46	Tell'ül - Sultan	Tell'üs - Sultan
185	1	37	Makran'dan	Mekran'dan
185	1	52	Hintli vell	Hintli veli
192	2	35 - 36	15 Aralık 1925 te	20 Ekim 1921'de
223	2	60	Hugon'un	Hugon'un
235	1	15	direkleri	diğerleri
235	1	59	127,5	127,5 m
236	2	23	28 799	82 799
237	2	Resim altı yazısı	Barbaros devri Türk kalyonu (XVI. yüzyıl)	XVIII. yüzyılda bir Türk kalyonu
238	1	40	gücünde bir türbinle	gücünde gaz türbiniyle
239	Resim altı	3 numaralı resim	43 500 ton	66.000 gros ton

ON YEDİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
239	Resim altı	5 numaralı resim	«Missouri» zırhlısı	«Missouri» muharebe gemisi
239	»	9 numaralı resim	İngiliz «Hood» zırhlısı	İngiliz «Hood» muharebe kruvazörü
243	»	2 numaralı resim	«Yavuz» zırhlısı	«Yavuz» muharebe kruvazörü
245	2	31	ve F noktasına gelir. Bu suretle F noktasından	ve F′ noktasına gelir. Bu suretle F′ noktasından
245	2	35	F noktasından	F′ noktasından
247	1	11	limanında	limanına
292	2	20	Edirne	Edirnekapı